Digitized by the Internet Archive
in 2023 with funding from
Kahle/Austin Foundation

https://archive.org/details/sanctiambrosiime0004vari

Mons. Raffaello Foggiali del Convitto della Calza

SANCTI

AMBROSII

MEDIOLANENSIS

OPERA OMNIA

Sæpe cum adessemus, non enim vetabatur quisquam ingredi, sic eum legentem vidimus tacite, et aliter numquam: sedentesque in diuturno silentio (quis enim tam intento esse oneri auderet?) discedebamus.

S. Augustinus, Confess. lib. vi, c. iii.

SANCTI
AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI, ECCLESIÆ PATRIS AC DOCTORIS

OPERA OMNIA

AD MEDIOLANENSES CODICES PRESSIUS EXACTA

CURANTE

PAULO ANGELO BALLERINI

Metropolitanæ Ecclesiæ Canonico Ordinario, Patriarcha Alexandrinorum Latini ritus

DOCTIS ITIDEM ALIIS VIRIS, PRÆSERTIM EX AMBROSIANA BIBLIOTHECA, COADJUVANTIBUS

ALOISIO NAZARI E COMITIBUS A CALABIANA

IN METROPOLITICA SEDE AMBROSII SUCCESSORI

DICATA

MONUMENTUM FILIALIS PIETATIS
ERGA PARENTEM OPTIMUM
VERTENTE ANNO AUSPICATISSIMO
ELEVATIONIS SACRARUM EJUSDEM EXUVIARUM
AC QUINTIDECIMI AB IPSIUS EPISCOPALI CONSECRATIONE
SÆCULARIS FESTI

TOMUS QUARTUS.

MEDIOLANI

E TYPOGRAPHIA SANCTI JOSEPHI, VIA SANCTI CALOCERI, N. 9.

MDCCCLXXIX

ALMA COLLEGE
LIBRARY
Alma, California

PRÆFATIO

AD LIBROS DE OFFICIIS MINISTRORUM

Solertissimo animarum pastori Ambrosio nihil sanctius esse poterat quam omnibus studiis in id incumbere ut ii potissimum, qui in sortem Domini ac in pastoralis sollicitudinis partem vocati essent, et morum honestate, et conversationis gravitate, et virtutum omnium nitore tum sacro ministerio digni Deoque accepti præ reliquis fierent, tum Christifidelibus in exemplum prælucerent. Quare « non potuit Ambrosius, « ut rite animadverterunt Maurini Editores, omnibus parochiæ sibi creditæ ordinibus instituendis numquam « non intentus, egregiæ illius portionis mores iis præceptis destitutos relinquere, quibus et ipsa pervenire « ad congruam suo muneri sanctimoniam valeret, et virtutum exemplo in eadem via plebi præire. Hinc « origo horum librorum; nam cum prius voce clericos suos informare ad pietatem sedulo studuisset, postea « ne datæ præceptiones ex eorum animis paulatim effluerent, easdem in Operis legitimi corpus redactas « ipsis quasi manu ac sinu semper ferendas tradere constituit. Jure igitur eidem Operi titulum fecit *De* « *Officiis Ministrorum,* quem nos ex manuscriptis fere omnibus ac notæ melioris restituimus. » Minime tamen excogitandum, nonnisi clericis suis rite instituendis optimum Antistitem huic labori manum admovisse, sed cum ethnicæ philosophiæ placitis Evangelii doctrinam totis viribus sufficere conaretur, id præ oculis simul habuit ut cuique etiam christifidelium ordini moralem eo compararet institutionem, quæ Ciceronianos Officiorum libros in laicorum manibus, ac maxime adolescentium, supplere posset.

Trium autem librorum, quos ipse quoque Ambrosius Officiorum titulo inscripsit, summa capita prælaudati
Lib. I, cap. 1. Editores ita proponunt: « In primo libro, statim causis illis quibus ad scribendum inductus esset, non sine
Cap. 2 et ss. « ingenua sui demissione propositis, ostendit silentium optimum esse loquendi magistrum, et maxime in ira
« retinendum: ejus vero leges Prophetam regem ante Pythagoram et multo præstantius nobis dedisse. Tum Cap. 10 n. 31.
Cap. 8 et 9. « propositum suum aggressus, unde oriatur vox *Officium,* quæ sit ejus significatio, et quot in partes
Cap. 11. « distribuatur, scite explicat: admonet autem ante omnia christiano viro cavendum esse, ne philosophorum
« more honestum aut utile ex vita præsenti metiendum putet, sed ex futura. Officium medium in præ-
« ceptorum, perfectum vero in consiliorum evangelicorum observatione positum dicit, idque philosophis
Cap. 12 et ss. « sterili tantum speculatione fuisse cognitum. Deinde confutatis quibusdam erroribus, ad singula Officiorum
Cap. 17 et ss. « genera accedit. In adolescentibus præcipue commendat illum pudorem, qui non modo exteriorem habitum
« regit, et in motu, incessu, sermone et victu elucet; verum etiam internas componit facultates, Dei
« scilicet timore, veneratione parentum, et perturbationum animi moderatione. Et hæc quidem declarat
« potissimum requiri in clericis; quippe quos omni ex parte tam recte constitutos esse oporteat, ut nullam
« invidis calumniandi ansam præbentes, exemplo bonæ conversationis cunctis præluceant. Postea de vir- Cap. 25 et ss
« tutibus, quas cardinales vocant, instituta disceptatione, eas adstruit fontes esse totius *honesti* atque
« *decori,* quod hujus libri argumentum est. Quamvis autem illas virtutes separari ab invicem non posse
« fateatur, de singulis tamen sejunctim agit; et primo loco post prudentiæ definitionem, sapientes paganos Cap. 27.
« demonstrat incidisse in ea vitia, quæ cum ipsa pugnare non ignorabant. Eadem ratione tractat de ju-
Cap. 28 et ss. « stitia, cujus diversas partes examinat, maxime vero liberalitatem ac benevolentiam. De fortitudine autem
« verba faciens, eam in duobus consistere docet, *in rerum externarum despicientia,* et in eo, ut quis
Cap. 35 et ss. « *res magnas, arduas plenasque laborum et pericolorum* suscipiat atque exsequatur. Qua occasione
Cap. 40 et ss. « editos in veteri Fœdere viros, a quibus bellica gloria profani heroes superentur, exemplis probat: sed
« christianam fortitudinem adserit in terrenarum rerum despicientia, injuriarum calamitatumque tolerantia,
« et perpessione sævissimorum pro Christi fide suppliciorum esse positam. Postremo de temperantia dicere
Cap. 43 et ss. « adorsus, omnia ejus membra explicat, quorum illa præcipua sunt, *tranquillitas animi, studium man-*
« *suetudinis, honesti cura, decori consideratio:* quibus adjicitur illud placitum, minori honestati majorem
« semper esse præponendam.

« Ab ipso limine secundi libri eamdem honestatem felicitati ortum præbere ubi demonstravit, philoso- Lib. II, cap. 1
« phorum ac Ciceronis circa hujus vitæ supremum bonum errores refellit, *in cognitione divinitatis, et* Cap. 2 et ss.
« *fructu bonæ operationis* illud situm esse patefaciens. Cum vero ad idem honestum per bonum utile
« perveniatur, de hoc disputat in toto libro; cumque hoc ipsum et consistat in pietate, et ab honesto
Cap. 6 et ss. « sit indivisum; comparari non posse docet, nisi earum virtutum beneficio, quæ claram apud homines
« existimationem caritatemque nobis adquirunt. Porro triplicem hominum conciliandorum rationem tradit, Cap. 8 et ss.
« ut quis scilicet eorum amorem beneficentia, fidem justitia et prudentia, nec non insignibus ac præ-

« stantibus factis sibi devinciat. Hæc omnia illustrat appositissimis exemplis, et maximam partem ex « divina auctoritate sumptis; sed nihil magis pium excogitari potest, quam illa præcepta, quibus ad opera Cap. 15 et ss. « misericordiæ et officia omnia, quæ ad mutuam hominum inter se societatem pertinent, informat, simulque « vitia proscribit.

« In tertio libro bonum honestum cum utili comparat sanctus Præsul, sed nos admonere nequaquam Lib. III, cap. 2. « negligit, hæc duo bonorum genera in justis viris insolubili nodo conjuncta esse; atque adeo collationem « hanc non institui, nisi ex vulgi opinione hæc ipsa sejungentis. Hoc exin generale placitum constituit, « ut bonus vir *nihil alteri detrahendum putet, nec alterius incommodo suum lucrum augeri velit.* *Ibid.*, n. 13. « Quod cum naturalibus humanisque legibus, tum divinis ex utroque Testamento petitis probat: iis vero Cap. 3 et ss. « quæ contra isthæc sibi objicit, illam adhibet solutionem, Christianis viris ab exemplo Christi, qui alienæ « utilitati suam numquam anteposuit, non discedendum. Inde colligit in omni actu atque contractu, « semper et in quocumque casu honestum utili præferri oportere; etiamsi maxime constaret fraudem no- Cap. 5 et ss. « stram Deo perinde atque hominibus fore ignotam. Addit hanc legem ab ipso Deo sancitam esse, atque « adeo ad veteres fabulas non recurrendum, ut adstruatur res certissima; Christianam enim religionem Cap. 9 et ss. « hujus exempla in magnis illis viris suppeditasse, qui ea vere exsecuti sunt, quæ habebantur pro mira- « culis apud paganos. Ad postremum maxima quæque Romanorum exempla sacris heroibus omni ex parte Cap. 15 et ss. « inferiora esse ostendit. »

Ambrosium Ciceronis lib. *de Officiis* nedum quoad titulum operi suo inscribendum ac partitionem, sed etiam quoad peculiarem rerum tractationem pressius secutum esse, nemo est qui ignoret: attamen tanto præcellere quoad hoc postremum caput sacrum antistitem ethnicum philosophum, quantum cœlestis religio terrenam excedit sapientiam, nemo æque non videt. Unde prælaudati Maurini Editores ita prosequebantur de hoc opere disserentes: « Non diffitemur Ambrosium sequendam sibi proposuisse Ciceronis in Officiis suis œconomiam, sed « Ciceronem ipsum libros Panætii et Hecatonis multo addictius imitatum esse audacter affirmamus. Manifesto « enim significat sanctus Antistes non alio consilio sese Oratoris imitationi operam dedisse, nisi ut in eo, « qui præ cœteris honestatis exactæ leges profitebatur, falsa præcepta paganæ ethices fortius confutaret; « ac simul etiam palam faceret, quanto intervallo christianæ institutiones quidquid umquam inter gentiles « perfectius fuit, antecederent. Passim explodit inanem illam eloquentiæ affectationem, quam idem Cicero « nusquam non ostentat. Subinde vero in hoc incumbit, ut quidquid præstantius in morum disciplina tra- « diderunt philosophi, ex nostris auctoribus totum illud desumptum esse clare demonstret. Imprimis autem « ejusdem Tullii fastum evertit, ejusque scita de ultione atque ambitione funditus tollit. Sed illud caput « longe gravissimum, a Cicerone tamen vix delibatum, summa contentione firmare studet, præcipua nempe « officia nostra Deum spectare, et omnia nostra facta dictave ad ejus gloriam esse referenda: illud quoque « alterum, de quo ne per somnium quidem Orator, vitam præsentem viam esse ad immortalem, bonisque « operibus illuc perveniri, obnixe probat. Ad hæc præcipit a terrenis bonis animum abstrahendum, coer- « cendam severiori castigatione corporis lasciviam, condonandas inimicis offensiones et injurias, majora « beneficia illis præstanda, qui nos atrocius et injustius divexavere. » Id autem animadvertendum est, rite totius Ambrosiani operis œconomiam apprehendi non posse, nisi Tulliani operis complexio præ oculis habeatur; dum tamen simul obliviscendum non est, non tam e quibusdam rigide principiis ab initio positis, quam e sanctorum exemplis veteris præsertim Testamenti præcepta sua præclarum Antistitem duxisse. Comparationem vero inter Tullii et Ambrosii doctrinam in utriusque *de Officiis* voluminibus explicatam nonnulli conficiendam susceperunt, ut Bittner in sua disputatione *De Ciceronis et Ambrosii Officiorum libris* (Braunsberg, 1849), ac iterum recentissime instituit J. Draesecke, bonarum litterarum in Germania professor, dissertatione in *Rivista di Filologia e d'istruzione classica* (Torino, Roma, Firenze, 1876) edita, anno IV; ubi dictum esse notavimus, Ambrosium *unum e primis doctrinam consiliorum evangelicorum in Ecclesiam introduxisse* (pag. 146). Id autem auctorem hunc acatholicum esse satis ostendit; nam protestantium est opinari distinctionem arbitrariam esse inter evangelica præcepta atque consilia, ideoque non constanti prædicatione in Ecclesia edoctam, sed privato doctorum arbitrio excogitatam et pedetentim invectam. Nec bene Ambrosium interpretatur in eo quod habet lib. I, cap. 28, n. 132, quasi bonorum communionem visus fuerit commendare (pag. 149): nam Ambrosius tantummodo privati juris ortum ex *usurpatione*, id est, ex *apprehensione per usum* explicavit, sed nullatenus hanc improbavit, immo ex eo quod *jus privatum* eam constituisse dixit, omnimodam ejus legitimitatem agnovit. Recte tamen suam concludit comparationem asserendo, Ciceronem, licet adhuc christianæ revelationis lumine destitutum, *multa præclare sensisse et talia edidisse, quæ ab ipsa christianorum dogmatum vi ac similitudine proxime abesse videantur:* Ambrosium vero *in eo præstantius fecisse quod, divino quodam spiritu inflatus, altissima et excellentissima religionis christianæ præcepta cum iis, quæ bene honesteque a Cicerone cogitata sint, aptissime conjunxerit.* Sed ita etiam Bittner conclusit suam supramemoratam *de Ciceronianis et Ambrosianis Officiorum libris Commentationem:* « Libenter profecto « concedamus Ambrosiana quippe Christiana officiorum præcepta tum documentis puriora tum exemplis « illustriora esse. »

Ex dictis consequitur, optimam operam Maurinos Editores fecisse eam quoque recensionem instituendo, quam ipsi sequentibus describunt: « Verum ut curiosus lector facilius cognoscat, quibus in rebus cum Cice- « rone consentiat, aut ab eo discrepet Ambrosius noster, locos omnes tum Officiorum, tum aliorum operum « ejusdem auctoris, quos sanctus Præsul visus est respicere, in inferiori margine exhibuimus. Qua ratione « statim innotescet Ambrosium a M. Tullio ibi desciscere, ubicumque utriusque affinitas non subnotatur. « Hinc etiam fiet compertum quanto judicio eosdem libros utilissimis præceptis refertos esse dixerit Augu- Epist. 82, *ad Hieron.*, n. 21. « stinus, quamque merito ipsos hactenus universi in pretio habuerint, quemadmodum ex manuscriptis « omnium ætatum, quos reperias in bibliothecis, intelligitur. » Sane etiam Cassiodorus hoc opus magnis

laudibus extulit. Ipse autem sapientissimus ac sanctissimus cleri institutor Carolus Borromæus tanti fecit hos libros, ut tam in concilio provinciali IV quam IV diœcesana synodo, cum sedulam omnium Ambrosii operum lectionem clericis etiam præ lectione aliorum sanctorum Patrum commendaverit, tum maxime Officiorum volumina eos *in manibus assidue habere* voluerit.

« Quapropter, resumunt Maurini, quis ferre possit Christianum auctorem de hisce libris ausum dicere: « *Scripsit de Officiis etiam D. Ambrosius, credo, ut pueris inculcaret religionem. Verum ego religionem* « *ex Scripturis divinis censeo hauriendam esse, de civilibus moribus malim audire Ciceronem?* Quæ « sententia utrum Ambrosio an sacris paginis graviorem inurat injuriam, definitu non facile est. Etenim cum « hi *mores civiles,* non alii sint quam humani actus ex prudentia aliisque virtutibus cardinalibus instituendi, « nonne immanis contumelia est profanam ethicen præponere illis præceptis, quæ super hac re prophetis « afflavit sanctus Spiritus, aut Christus ipse ore proprio apostolis dictavit suis? Non jam ergo mirum, si libros « istos, in quibus moralem Christi disciplinam sanctus hic Doctor interpretatur, insuper habeat hetero- « doxus; talibus enim Patrum contemptus familiaris est. Cæterum ansam dubitandi an eosdem libros « umquam legerit, ipse suppeditat, cum de his scribit: *Credo ut pueris inculcaret religionem;* non enim « pueris, sed Ecclesiæ ministris omnium ætatum destinatos esse ipsemet Ambrosius non paucis locis, et « operis inscriptio in codicibus longe plurimis, ut jam dictum est, testificatur. Verumtamen licet Auctori « erudiendi clericos consilium fuerit, nihilominus cuilibet conditioni hoc idem opus utile esse inficietur « nemo; nam cum clerici ad superiores quibus obtemperant, et inferiores quos ipsi regunt, ordinem ha- « beant; inde factum est, ut præcepta illic permulta contineantur communi omnibus fructu referta. »

Descriptis autem operis codicibus, ac typographicis exemplaribus quibus iis uti licuit Editoribus, sequentia habent: « Hæc eadem utilitas in causa fuit, cur iidem libri non solum toties exarati sint, verum etiam a multis « in compendii aut excerptorum formam redacti. Excerpta ex illis exstant in uno manuscripto Lyrensis « monasterii; compendium autem in uno codice Ecclesiæ Carnutensis, connexionibus ac transitionibus apte « concinnatum, cujus apographum D. le Feron ejusdem insignis Ecclesiæ canonicus et sorbonicus doctor « cura sua descriptum ad nos transmisit. Non imus inficias, quin prodierit ab antiqua manu istud exem- « plar, sed alia multa eodem illo antiquiora nobis suppetunt. Namque ut Benignianum annorum 800, Va- « ticana tria, Laudunense, Crespeiense, ac Bigotianum annorum circiter 700, prætermittamus, solum « Colbertinum, alias Thuaneum, ante 1000 annos haud dubie confectum, quatuor ut minimum sæculis « superat Carnutense. Cum porro in omnibus illis codicibus Officia nostra in tres libros distribuantur, id « evidenti argumento est Carnutense nihil aliud esse nisi epitomen: in quam quidem contrahi opus illud « haud ægre potuit, unde exempla et excursiones absque sensus damno licet eximere. »

Nostris præterea lucubrationibus ad hanc comparandam editionem adjumento aliquo fuerunt scripti codices, quos designamus siglis **A'**, **B** atque **T**, quorum prior, e sæc. XV ineunte, nunc in Bibliotheca Ambrosiana asservatur sub sigla **I** 52 Inf. de quo jam diximus in præfatione ad librum *De Paradiso.* Alter vero codex ad X vel XI pertinet sæculum, pariterque in Ambrosiana Bibliotheca custoditur sub indice **B** n. 54 Inf. Ingens iste codex in quo cætera omnia continentur opera S. Ambrosii quæ hisce in duobus postremis voluminibus edituri sumus, nonnullis Francisci Pigolpassi, Mediolanensis Archiepiscopi notis aspersus, olim fuit Rev.mi Capituli Ecclesiæ Metropolitanæ Mediolani. Denique sigla **T** denotavimus codicem sæc. XI qui ad privatam pertinet Trivultianam Bibliothecam nobisque consulendus humanissime concessus fuit ab Illustrissimo D. Marchione Joan. Jacobo Trivultio, cui amplas propterea referimus gratias.

Jam de tempore quo Officiorum libri conscripti sunt, audiamus iterum Maurinos Editores: « Quod « ad ætatem ipsius operis, volunt nonnulli Ambrosium nostrum ipso episcopatus sui exordio ad illud « scribendum manum admovisse. Videtur quidem Baronius huic sententiæ patrocinari, cum ad annum 377 « de eodem ita loquitur: *Tres illos libros egregios scribere postea est aggressus, cum aliquamdiu* « *populum docuisset.* Verum si fuisset in hac opinione magnus cardinalis, secum ipse non consensisset; « quippe qui annos prædictum illum 377 non modico intervallo secutos ipse adjudicat factis quibusdam, « quorum in hoc opere mentio exstat. Exempli gratia quod Ambrosius de vasis Ecclesiæ in captivorum
Lib. II, c 15 et 28. « redemptionem a se venditis ibi memorat, idem Baronius refert ad bellum tyranni Maximi anno 387 « gestum; tametsi nobis probabilius hoc pertineat ad eam barbarorum inundationem, qui anno 379 post « Valentis mortem, direptis Thracia atque Illyria, usque in Italiam, unde innumeros captivos abduxere, « vastando pervenerunt. Eamdem circa hos libros opinionem et hoc refellit, quod in iisdem satis perspicue « librum suum *de Noe et Arca,* anno 379, ut ostensum est, in lucem emissum consuli jubet. Eo accedit « quod frequentius illic repetit ad eos clericos, quibus ipse manus imposuerat, verba se facere; unde co- « gnoscitur clerum ei jam tunc fuisse satis numerosum, proindeque per annos aliquot initiatum. Deinde « persecutionem Justinæ annos etiam aliquammultos bacchatam significat, ubi se propter viduarum de-
Ibid., c. 29, n 150. « posita *multos regales impetus* perpessum dicit. Non aliam quoque persecutionem, nisi Justinæ anni
Lib. I, c. 18, n. 72. « circiter 386 spectare videtur narratio de duobus clericis *Arianæ infestationis* tempore a fide lapsis. « Queritur præterea sanctus Antistes per insolitam annonæ penuriam Roma exactos esse omnes exteros: « hanc autem famem anno 383 contigisse Baronius auctor est. Alii tamen semel et iterum inopia frumenti « laborasse Romanos volunt, primo nimirum sub extremam vitam Damasi pontificis, qui ab Ambrosio
Lib. III, c. 7. « *senex sanctissimus* appellatur, secundo post ejusdem obitum, qui anno 384 ponitur; Baronium autem « de sola priori fame locutum esse, cum utramque indicaverit Ambrosius noster. Quod etiam dicitur de « Ticinensis viduæ deposito nulli alii aptius accommodari posse videtur, quam legi cuidam a Valentiniano Lib. II, cap. 29, n. 150. « juniore in urbe Papia XV kal. Mart. datæ; ex loco enim, ubi lata est, satis colligitur, imperatorem cum « per eam urbem iter haberet, a Justina matre catholicis episcopis numquam non infesta, inductum esse, « ut tantum molestiæ Ticinensi præsuli creare niteretur.

« Isthæc omnia eo mentem nobis impellunt, ut hosce libros nonnisi post Justinæ infestationes, et

« Maximi tyranni bellum ac brevissimo spatio secutam ipsius cædem credamus factos, id est, circiter « annum 391, quo tempore pacatiorem Ecclesiæ suæ statum expertus, ea præcepta in legitimi Operis « corpus digesta, clericis suis assidua manu volvenda tradere constituit, quibus eosdem e sacro pulpito « primis ipsis annis episcopatus suis informaverat. Nullus enim est dubitandi locus, quin sermonibus pu- « blice habitis maximam partem constent hi libri; quandoquidem in eorum primo Scripturæ loci edisse- « runtur, quos in synaxi lectos fuisse ipse memorat: quosque iterum illic tractare forsan voluit, quod « cum jam olim motos eis vidisset auditorum animos, hinc quoque eumdem speraret fructum, si ab his « ipsis non sine attentione perlegerunt. » Tillemontio tamen satis dixisse fuit, hoc opus, quod ipse insignioribus a sancto Doctore conscriptis merito accenset, post annum 386 fuisse evulgatum.

Singularis horum librorum præstantia, ac præsertim eorum momentum pro juvenibus maxime clero addictis in moralibus disciplinis rite instituendis id effecerunt, ut pluribi locorum etiam seorsim typis evulgata prodierint. Placet memorare quamdam mediolanensem editionem typis nitidissimam, licet mendis typographicis non expertem, per hæredes Pacifici Pontii et Joannem Baptistam Piccaleum, impressores archiepiscopales anno MDCIX confectam, adjecto quoque supposititio opusculo *De dignitate sacerdotali.* Peculiarem vero recentius tractatus editionem concinnavit inter teutonicos Gilbert, Lipsiæ anno 1838, in Gersdorsfii *Bibliotheca Patrum eccles. latin. vol.* VIII, nec non Krabinger, Tubingæ, anno 1857.

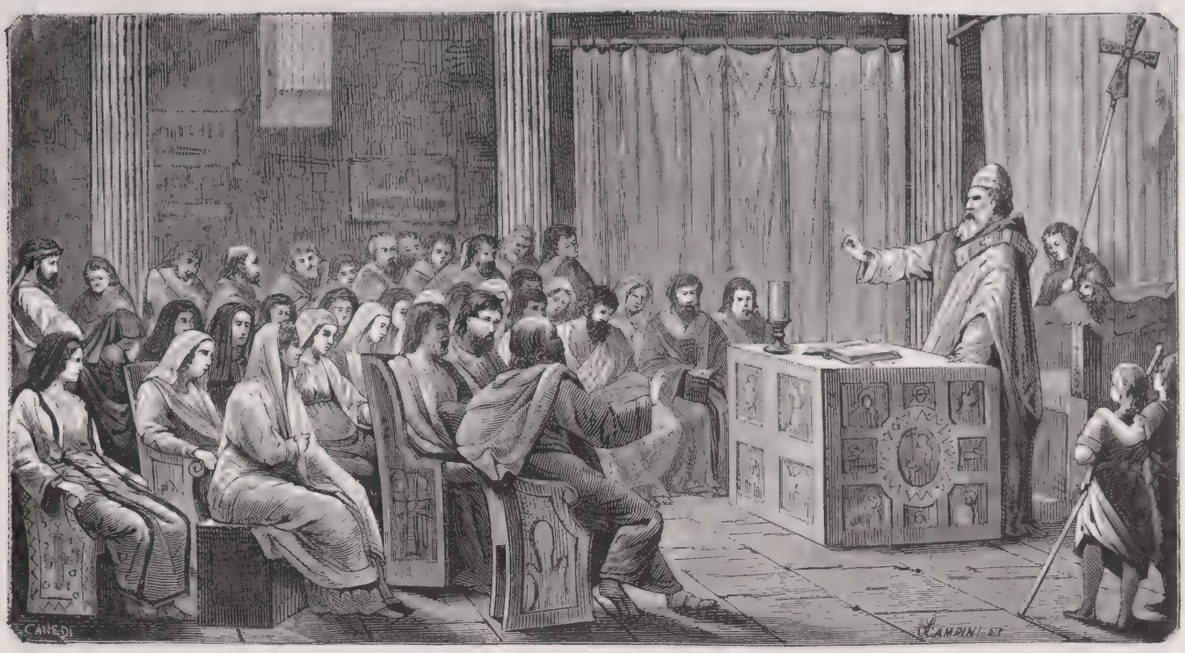

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE OFFICIIS MINISTRORUM[1]

LIBRI TRES.

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

Episcopi proprium munus, docere: sibi autem discendum esse, ut doceat; immo etiam docendum quod non didicerit; aut saltem et discendum simul, et docendum.

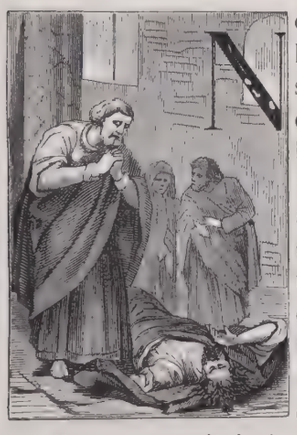

Non arrogans videri arbitror, si inter filios suscipiam affectum docendi; cum ipse humilitatis magister dixerit: *Venite, filii, audite me; timorem Domini docebo vos.* In quo licet et humilitatem verecundiæ ejus spectare et gratiam. Dicendo enim, *timorem Domini,*[2] qui communis videtur esse omnibus, expressit insigne verecundiæ. Et tamen cum ipse timor initium sapientiæ sit, et effector beatitudinis (quoniam timentes Deum[3] beati sunt), præceptorem se sapientiæ edocendæ, et demonstratorem beatitudinis adipiscendæ, evidenter significavit.[4]

2. Et nos ergo ad imitandam verecundiam seduli, ad conferendam gratiam non usurpatores, quæ illi Spiritus infudit sapientiæ, ea per illum nobis manifestata, et visu comperta atque exemplo,[5] vobis quasi liberis tradimus; cum jam effugere non possimus officium docendi, quod nobis refugientibus imposuit sacerdotii necessitudo: *Dedit* enim *Deus quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero evangelistas, alios autem pastores et doctores.* Ephes. IV, 11.

3. Non igitur mihi apostolorum gloriam vindico. Quis enim hoc, nisi quos ipse Filius elegit Dei? Non prophetarum gratiam, non virtutem evangelistarum, non pastorum circumspectionem: sed tantummodo intentionem et diligentiam circa Scripturas divinas opto adsequi, quam ultimam posuit Apostolus inter officia sanctorum; et hanc ipsam ut docendi studio possim discere. Unus

[1] Vox *ministrorum* deerat in superioribus edit. ac recentioribus aliquot mss.; Maurini Editores vero eam ex optimis quibusque ac frequentissimis restituerunt. Qua de re vide quæ dicta sunt in Præfatione. Codex B habet: *Prælibati Doctoris Ambrosii Oficiorum* (sic) *spiritualium liber primus incipit.*

[2] Mss. aliquot, *Docendo enim timorem* etc. Plures autem ac potiores, nec non edit. omnes, ut in textu. Rursus ubi vet. editt. cum mss. nonnullis, *insigne documentum verecundiæ;* melius Rom. cum longe maxima parte mss., *insigne verecundiæ,* hoc est, signum et quasi vexillum verecundiæ. (Ed. Maur.)

[3] Codd. A', B, T *timentes Dominum.*

[4] Ita editt. ant. et scripti cod. magno numero: Rom. vero et plures ex eisdem ant. in margine, *pudenter significavit:* edit. ultimæ Paris. ac mss. non pauci, *prudenter;* unus etiam, *potenter significavit.* (Edit. Maur.)

[5] « Era. et seq. editt. cum tribus aut quatuor mss., *usu comperta:* melius Amerb. cum mss., ut minimum, viginti quinque, *visu comperta.* Quomodo enim sibi *usu*, id est, experientia, *comperta* diceret, eo loci quo se adeo in scientia ecclesiastica tyronem profitetur? Sed *visu*, id est, legendo, *comperta;* indicat videlicet exempla virtutum, quæ consignata in Scripturis animadvertit, se traditurum. Sed præterea non

enim verus magister est, qui solus non didicit quod omnes doceret; homines autem discunt prius quod doceant, et ab illo accipiunt quod aliis tradant.

4. Quod ne ipsum quidem mihi accidit. Ego enim raptus de tribunalibus atque administrationis infulis[1] ad sacerdotium, docere vos cœpi quod ipse non didici. Itaque factum est ut prius docere inciperem, quam discere. Discendum igitur mihi simul et docendum est; quoniam non vacavi ante discere.[2]

CAPUT II.

Multiplex loquendo incurri periculum, cujus remedium Scriptura in silentio demonstrat esse positum.

5. Quid autem præ ceteris debemus discere quam tacere, ut possimus loqui; ne prius me vox condemnet mea, quam absolvat aliena: scriptum est enim: *Ex verbis tuis condemnaberis?* Quid opus est igitur ut properes periculum suscipere condemnationis, loquendo; cum tacendo possis esse tutior? Quamplures vidi loquendo peccatum incidisse; vix quemquam tacendo: ideoque tacere nosse quam loqui difficilius est. Scio loqui plerosque, cum tacere nesciant. Rarum est tacere quemquam, cum sibi loqui nihil prosit. Sapiens est ergo qui novit tacere. Denique Sapientia Dei dixit: *Dominus dedit mihi linguam eruditionis, quando oporteat sermonem dicere.* Merito ergo sapiens qui a Domino accipit, quo tempore sibi loquendum sit. Unde bene ait Scriptura: *Homo sapiens tacebit usque ad tempus.*

6. Ideo sancti Domini, qui scirent quia vox hominis plerumque peccati adnuntia est,[3] et initium erroris humani sermo est hominis, amabant tacere. Denique sanctus David[4] ait: *Dixi, custodiam vias meas, ut non delinquam in lingua mea.* Sciebat enim et legerat divinæ esse protectionis, ut homo a linguæ suæ flagello absconderetur, et a conscientiæ suæ testimonio. Verberamur enim tacito cogitationis nostræ opprobrio, et judicio conscientiæ: verberamur etiam vocis nostræ verbere, cum loquimur ea, quorum sono cæditur animus noster, et mens consauciatur. Quis autem est, qui mundum cor a peccatorum habeat colluvione, aut non delinquat in lingua sua? Et ideo quia neminem videbat sanctum os servare posse ab immunditia sermonis, ipse sibi silentio legem imposuit innocentiæ; ut tacendo culpam declinaret, quam vix effugere posset loquendo.

7. Audiamus ergo cautionis magistrum: *Dixi, custodiam vias meas;* hoc est, dixi mihi, tacito cogitationis præcepto indixi mihi, ut custodirem vias meas. Aliæ sunt viæ quas debemus sequi, aliæ quas custodire: sequi vias Domini, custodire nostras; ne in culpam dirigant. Potes autem custodire, si non cito loquaris. Lex dicit: *Audi, Israel, Dominum Deum tuum.* Non dixit, loquere; sed audi. Ideo Eva lapsa est, quia locuta est viro quod non audierat a Domino Deo suo. Prima vox Dei dicit tibi: *Audi.* Si audias, custodis vias tuas: et si lapsus es, cito corrigis.[5] *In quo* enim *corrigit juvenior viam suam, nisi in custodiendo verba Domini?* Tace ergo prius, et audi, ut non delinquas in lingua tua.

8. Grave malum ut aliquis ore suo condemnetur. Etenim si pro otioso verbo reddet unusquisque rationem, quanto magis pro verbo impuritatis et turpitudinis? Graviora enim sunt verba præcipitationis quam otiosa. Ergo si pro otioso verbo ratio poscitur, quanto magis pro sermone impietatis pœna exsolvitur?

CAPUT III.

Non perpetuum nec otiosum esse debere silentium: et quo pacto custodia cordi ac ori contra inordinatos affectus adhibenda sit.

9. Quid igitur? Mutos nos esse oportet? Minime. Est enim tempus loquendi. Deinde si pro otioso verbo reddimus rationem, videa-

Matth. XII, 37. Isai. L, 4. Eccli. XX, 7. Ps. XXXVIII, 2. Job V, 21. Deut. VI, 3. Ps. CXVIII, 9. Matth. XII, 36. Eccles. III, 7.

obscure significat vix aliud quidpiam esse quod arctius sanctiusve adstringat episcopos, quam docendi munus. Verum quidem est, jam inde a primis Ecclesiæ sæculis hanc provinciam a quibusdam præsulibus demandatam fuisse presbyteris, inter quos illud officium Augustinus et Chrysostomus tanta cum Ecclesiæ utilitate obierunt, quanta cum ejusdem pernicie infamis Arius: attamen S. Ambrosius has episcopatus sui partes ipse per se numquam non implevit, qui non solum clericos, sed etiam populum suum erudiebat, publice singulis dominicis verba faciens; ut *Confess.* lib. VI, cap. 3, testatum reliquit Augustinus, et nos superiore Tomo Admonit. in Exposit. Evang. sec. Lucam observavimus. » Ita Maurini. Codex B loco *atque exemplo* habet *atque explorata.* Deinde vero in cod. B post *imposuit* inserta sunt etiam verba *regiminis sollicitudo* ante vocem *sacerdotii,* quæ spuria esse prodit eorum cum contextu incongruentia.

[1] Infula erat capitis ornamentum e laneo filo, quod non solum magistratibus conveniebat, sed etiam supplicibus oratoribus, sacerdotibus, immo vero et victimis ipsis. Quod porro Ambrosius raptum se a tribunalibus ad sacerdotium dicit, id fusius explicat Paulinus in ejus vita; unde eamdem rem alii postea mutuati sunt. (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit. post verbum *discere,* sic prosequuntur: *Et quantumlibet quisque profecerit, nemo est qui doceri non egeat, dum vivit.* Sed cum isthæc omnino in mss. desiderentur, si Laudinum unum excipias, at vix edit. ipsis antiquiorem, nec paucis interpolatum hujuscemodi laciniis; manifestum est non aliud nisi marginalem aliquam notam esse, quæ incogitanter in textum inducta est. (Edit. Maur.)

[3] Maurini habent *annuntiatio est,* atque ajunt « Vet. editt. cum mss. aliquot, *peccati annuntia est:* eædem edit. in margine, ac Rom. in textu cum ms. uno vel altero, *peccato adjuncta est:* alii cod. frequentissimi nobiscum faciunt. » Sed nos, etiam cum mss. A[1] et B restituimus lectionem *adnuntia,* quia melius respondet contextui, et aliunde a librariis excogitata non esset ut per se minus pervia, ideoque rite non adfutura supponitur, nisi eam auctor adhibuisset.

[4] Cod. B, *sanctus David ait,* ubi reliqui mss. et editiones habent *sanctus Domini.* Nos autem hanc lectionem rejecimus, utpote a librariis assumptam ex initio numeri istius, et lectionem adoptavimus codicis B tamquam seriei sermonis omnino convenientem, dum indigitat, quinam inter sanctos verba protulerit quæ sequuntur.

[5] « Ita mss., exceptis tribus, quorum unus legit, *custodias,* alter autem, *cito corrigas.* Editt. vero cum ms. Full., *Si audis, custodis,* (Rom. et Full. *custodi*) *vias tuas: et si lapsus es, cito corrige.* Infra autem ubi ex mss. fere omnibus reposuimus, *ut non delinquas,* editt. cum paucis mss. legunt, *et non delinques.* » Hæc Maurini. Codex B, *si audias, custodies... si lapsus es, cito corrigas.*

mus ne reddamus et pro otioso silentio. Est enim et negotiosum silentium; ut erat Susannæ,
Dan. III, 3. quæ plus egit tacendo, quam si esset locuta. Tacendo enim apud homines, locuta est Deo; nec ullum majus indicium suæ castitatis invenit, quam silentium. Conscientia loquebatur, ubi vox non audiebatur; nec quærebat pro se hominum judicium, quæ habebat Domini testimonium. Ab illo igitur volebat absolvi, quem sciebat nullo modo posse falli. Ipse Dominus
Matth. XXVI, 63. in Evangelio tacens operabatur salutem hominum.[1] Recte ergo David non silentium sibi indixit perpetuum, sed custodiam.
1

10. Custodiamus ergo cor nostrum, custodiamus os nostrum; utrumque enim scriptum est: hic, ut os custodiamus; alibi tibi dicitur:
Prov. IV, 23. *Omni custodia serva cor tuum.* Si custodiebat David, tu non custodies? Si immunda labia habebat Esaias, qui dixit: *O miser ego, quoniam compunctus sum, quia cum sim homo, et*
Isai. VI, 5. *immunda labia habeam:* si Propheta Domini immunda habebat labia, quomodo nos munda habemus?

11. Et cui, nisi unicuique nostrum scriptum est: *Sepi possessionem tuam spinis... et argentum et aurum tuum alliga, et ori tuo fac ostium*
Eccli. XXVIII, 28, 29. *et vectem, et verbis tuis jugum et stateram?* Possessio tua mens tua est: aurum tuum cor tuum est: argentum tuum eloquium tuum est: *Eloquia Domini, eloquia casta, argentum igne*
Ps. XI, 7. *examinatum.* Bona etiam possessio mens bona. Denique possessio pretiosa homo mundus. Sepi ergo hanc possessionem, et circumvallato co-
2 gitationibus, munito spinis, sollicitudinibus;[2] ne in eam irruant, et captivam ducant irrationabiles corporis passiones; ne incursent motus graves; ne diripiant vindemiam ejus, transeuntes viam. Custodi interiorem hominem tuum. Noli eum quasi vilem negligere ac fastidire, quia pretiosa possessio est. Et merito pretiosa, cujus fructus non caducus et temporalis, sed stabilis atque æternæ salutis est. Cole ergo possessio-
3 nem tuam, ut sint tibi agri.[3]

12. Alliga sermonem tuum, ne luxuriet, ne lasciviat, et multiloquio peccata sibi colligat. Sit restrictior, et ripis suis coerceatur. Cito lutum colligit amnis exundans. Alliga sensum tuum; non sit remissus ac defluus, ne dicatur de te: *Non est malagma apponere, neque oleum, neque alligaturam.* Habet suas habenas[4] mentis so-
4 Isai. I, 6. brietas, quibus regitur et gubernatur.

13. Sit ori tuo ostium, ut claudatur ubi oportet; et obseretur diligentius, ne quis in iracundiam excitet vocem tuam, et contumeliam rependas contumeliæ. Audisti hodie lectum: *Irascimini et nolite peccare.* Ergo etsi irascimur,
Ps. IV, 5. quia affectus naturæ est, non potestatis, malum sermonem non proferamus de ore nostro, ne in culpam ruamus; sed jugum sit verbis tuis et statera, hoc est, humilitas atque mensura, ut lingua tua menti subdita sit. Restringatur habenæ vinculis, frænos habeat suos, quibus revocari possit ad mensuram: sermones proferat libra examinatos justitiæ; ut sit gravitas in sensu, in sermone pondus, atque in verbis modus.

CAPUT IV.

Eadem custodia prospicitur, ne a pravis motibus, sed a recta ratione prodeat oratio: in qua potissimum nobis diabolus insidiatur.

14. Hæc si custodiat aliquis, fit mitis, mansuetus, modestus. Custodiendo enim os suum,[5] et retinendo linguam suam, nec prius
5 loquendo quam interroget, et expendat atque examinet verba sua, si dicendum hoc, si dicendum adversus hunc, si tempus sermonis hujus est; is profecto exercet modestiam, ac mansuetudinem, et patientiam; ut non ex indignatione et ira in sermonem erumpat, non alicujus passionis indicium det in verbis suis, non ardorem libidinis flammare in sermone suo indicet, et inesse dictis suis stimulos iracundiæ: ne sermo postremo, qui commendare interiora debet, vitium aliquod esse in moribus aperiat et prodat.

15. Tunc enim maxime insidiatur adversarius, quando videt nobis[6] passiones aliquas generari:
6 tunc fomites movet, laqueos parat. Unde non immerito, sicut audisti hodie legi, Propheta
7 dicit: *Quia ipse liberavit me*[7] *de laqueo venantium et a verbo aspero.* Symmachus irritationis
Ps. XC, 3. verbum dixit, alii perturbationis. Laqueus adversarii est sermo noster: sed etiam ipse non minus adversarius nobis. Loquimur plerumque quod excipiat inimicus, et quasi nostro gladio

[1] Scripti cod. magno numero, *salutem omnium;* aliqui tamen et omnes edit., *salutem hominum.* (Edit. Maur.)

[2] Ant. editt., *spinis sollicitudinum* (*cum cod.* T): quædam in marg. et pauci mss. in corpore, *piis sollicitudinibus,* quod Rom. in textum admisit. Mss. autem alii non pauci, *spinis sollicitudinis;* plures tamen et probatiores, *spinis, sollicitudinibus.* Big. vero utrumque, *spinis, piis sollicitudinibus,* non male. (Edit. Maur.)

[3] « Ita vet. editt. ac prope omnes mss. At Rom. cum cod. aliis nonnullis, *ut sint tibi agni,* quæ etiam adnotat in marg. *Prov.* XXVII, nempe vers. 26. Verum eone respexerit sanctus Præsul, haud satis patet. » Ita Maurini. Forte autem respexit Ambrosius ad illud psalmi XLIX, 11: *Et pulchritudo agri mecum est.*

[4] Codex A' addit *et retinaculo.*

[5] Mss. aliquot, ac edit. Era. et Gill. in marg., *cor suum.* Rursus post pauca, ubi nos cum ant. editt. ac mss. prope omnibus, *quam interroget:* Rom. edit. cum paucis mss. atque Era. in marg., *quam interrogetur:* sed *interroget* hoc loco refertur ad *verba sua,* estque synonymum cum duobus verbis illic adjunctis. (Edit. Maur.)

[6] Codex A' et T, *in nobis.*

[7] Notant Maurini: « Sic omnes edit. ac plures probatioresque mss. cum Psalterio Rom. et Vulg.; nonnulli tamen, *liberabit me;* quibus accedunt plurima e vet. Psalt. et Augustinus: Hieron. autem ex aliquot græcis cod., *liberabit te.* At vero pro eo quod est, *verbo aspero,* Symmachus quidem scripsit, λόγον ἐπηρείας, *sermonem violenti insultus, contumeliæ, injuriæ:* Theodoretus, τὸν λόγον ταραχώδη, *sermonem turbulentum, ac perturbationis.* » Addimus autem etiam Psalterium Mediolanense habere *liberabit me.*

nos vulneret. Quanto tolerabilius est alieno gladio, quam nostro perire!

16. Explorat ergo adversarius nostra arma, et concutit sua tela.[1] Si viderit moveri me, inserit aculeos suos, ut seminaria jurgiorum excitet. Si emisero verbum indecorum, laqueum suum stringit. Interdum mihi quasi escam proponit vindictæ possibilitatem; ut dum vindicari[2] cupio, ipse me inseram laqueo, et nodum mortis adstringam mihi. Si quis ergo hunc adversarium sentit præsentem esse, tunc magis custodiam adhibere debet ori suo, ne det locum adversario: sed non multi hunc vident.

CAPUT V.

Contra visibilem etiam adversarium, cum nos instigat, utendum silentio, cujus unius ope superiores evadimus, et humilitatem, quæ exhibenda adversus omnes, conservamus.

17. Sed etiam ille[3] cavendus est, qui videri potest, quicumque irritat, quicumque incitat, quicumque exasperat; quicumque incentiva luxuriæ aut libidinis suggerit. Quando ergo aliquis nobis conviciatur, lacessit, ad violentiam provocat, ad jurgium vocat; tunc silentium exerceamus, tunc muti fieri non erubescamus. Peccator est enim qui nos provocat, qui injuriam facit, et nos similes sui fieri desiderat.

18. Denique si taceas, si dissimules, solet dicere: Quid taces? Loquere, si audes. Sed non audes: mutus es, elinguem te feci. Si ergo taceas, plus rumpitur: victum se se putat, irrisum, posthabitum atque illusum. Si respondeas, superiorem se factum arbitratur, quia parem invenit. Si enim taceas, dicetur: Ille conviciatus est, hunc contempsit iste. Si referas contumeliam, dicetur: Ambo conviciati sunt. Uterque condemnatur, nemo absolvitur. Ergo illius est studium, ut irritet, ut similia illi loquar, similia agam: justi est autem dissimulare, nihil loqui, tenere bonæ fructum conscientiæ, plus committere bonorum judicio, quam criminantis insolentiæ, contentum esse gravitate morum suorum. Hoc est enim silere a bonis; quia bene sibi conscius falsis non debet moveri; nec æstimare plus ponderis in alieno esse convicio, quam in suo testimonio.

19. Ita fit ut etiam humilitatem custodiat. Si autem nolit humilior videri, talia tractat, et dicit ipse secum: Hic ergo ut me contemnat,[4] et in conspectu meo loquatur talia adversum me, quasi non possim ego ei aperire os meum? Cur non etiam ego dicam, in quibus eum mœstificare possim? Hic ergo ut mihi injurias faciat, quasi vir non sim, quasi vindicare me non possim? Hic ut me criminetur, quasi ego non possim graviora in eum componere?

20. Qui talia dicit, non est mitis atque humilis, non est sine tentatione. Tentator eum exagitat, ipse ei tales opiniones inserit. Plerumque adhibet hominem, atque apponit nequam spiritus, qui hæc illi dicat: sed tu in petra fixum vestigium tene. Etsi servus convicium dicat, justus tacet: etsi infirmus contumeliam faciat,[5] justus tacet: etsi pauper criminetur, justus non respondet. Hæc sunt arma justi, ut cedendo vincat. Sicut periti jaculandi cedentes solent vincere, et fugientes gravioribus sequentem vulnerare ictibus.

CAPUT VI.

Hac in re silentium atque humilitatem David imitanda esse, ne digni videamur injuria.

21. Quid enim opus est moveri, cum audimus convicia? Cur non imitamur dicentem: *Obmutui, et humiliatus sum, et silui a bonis?* Ps. XXXVIII, 3. An hoc dixit tantummodo, non etiam fecit David? Immo et fecit. Nam cum ei conviciaretur II Reg. XVI, 6 et ss. Semei filius Jemini,[6] tacebat David; et quamvis septus armatis, non retorquebat convicium, non ultionem quærebat, eousque ut dicenti sibi Sarviæ filio quod vindicare in eum vellet, non permiserit. Ibat ergo tamquam mutus et humiliatus, ibat tacens, nec movebatur, cum vir appellaretur sanguinis, qui erat conscius propriæ mansuetudinis. Non ergo movebatur conviciis, cui abundabat bonorum operum conscientia.

22. Itaque is, qui cito injuria movetur, facit se dignum videri contumelia, dum vult ea indignus probari. Melior est itaque qui contemnit injuriam, quam qui dolet: qui enim contemnit, quasi non sentiat, ita despicit; qui autem dolet, quasi senserit, torquetur.

CAPUT VII.

Quam opportune proœmii loco usurpatus fuerit psalmus XXXVIII, *quo inductus Vir sanctus de Officiis scribere constituit: idque potiori jure quam olim Cicero ad filium, et quam ob causam.*

23. Neque improvide ad vos filios meos scribens, hujus psalmi proœmio usus sum. Ps. XXXVIII, 1. Quem psalmum propheta David sancto Idithum canendum dedit,[7] ego vobis tenendum suadeo,

[1] Rom. edit. ac pauci mss., *et acuit tela sua.* (Edit. Maur.)
[2] Codex B, *vindicare.*
[3] Codex B: *Sed et ille etiam.*
[4] Hinc edit. Gill. ac Rom. unius aut alterius mss. auctoritate triplicem particulam *ut* sustulerant: quam tamen aliæ edit. ac mss. frequentissimi elegantius exhibent. Est autem ibi quædam ellypsis supplenda per verbum *patiar, ferendum est,* aut quid simile. (Edit. Maur.)
[5] Mss. non pauci hic et infra, *justus taceat:* et post pauca, *justus non respondeat.* (Edit. Maur.)
[6] Cod. B, *Semei filius Gera:* T omittit *Jemini.*
[7] Confer hunc locum et ea quæ secundo Tomo in titulum hujus ipsius psalmi dicuntur, et affinitatem non parvam utrobique animadvertes.

delectatus ejus sensu profundo et virtute sententiarum. Advertimus enim ex his quæ breviter libavimus, et silendi patientiam, et opportunitatem loquendi, et in posterioribus contemptum divitiarum, quæ maxima virtutum fundamenta sunt, hoc psalmo doceri. Dum igitur hunc psalmum considero, successit animo de Officiis scribere.

Ps. XXXVIII, 8.

24. De quibus etiamsi quidam philosophiæ studentes scripserint, ut Panætius,[1] et filius ejus apud Græcos, Tullius apud Latinos; non alienum duxi a nostro munere, ut etiam ipse scriberem. Et sicut Tullius ad erudiendum filium,[2] ita ego quoque ad vos informandos filios meos; neque enim minus vos diligo quos in Evangelio genui, quam si conjugio suscepissem. Non enim vehementior est natura ad diligendum, quam gratia. Plus certe diligere debemus quos perpetuo nobiscum putamus futuros, quam quos in hoc tantum sæculo. Illi degeneres nascuntur frequenter, qui dedeceant patrem; vos ante elegimus, ut diligamus. Itaque illi necessitate diliguntur, quæ non satis idonea atque diuturna est ad perpetuitatem diligendi magistra: vos judicio, quo magnum caritatis pondus ad vim diligendi adjungitur: probare quos diligas, et diligere quos elegeris.

CAPUT VIII.

Nomen Officii non solum philosophis, sed etiam scriptoribus sacris usitatum esse; et unde hoc deductum.

25. Ergo quoniam personæ conveniunt, videamus utrum res ipsa conveniat scribere de Officiis; et utrum hoc nomen philosophorum tantummodo scholæ aptum sit, an etiam in Scripturis reperiatur divinis. Pulchre itaque dum legimus hodie Evangelium (quasi adhortaretur ad scribendum), Spiritus sanctus obtulit nobis lectionem, qua confirmaremur etiam in nobis Officium dici posse. Nam cum Zacharias sacerdos obmutuisset in templo, et loqui non posset, *Factum est,* inquit, *ut impleti sunt dies Officii ejus,*[3] *abiit in domum suam.* Legimus igitur Officium dici a nobis posse.

Luc. I, 23.

26. Nec ratio ipsa abhorret, quandoquidem Officium ab efficiendo dictum putamus, quasi efficium: sed propter decorem sermonis, una immutata littera, officium nuncupari:[4] vel certe, ut ea agas, quæ nulli officiant, prosint omnibus.

CAPUT IX.

Officium ab honesto et utili, nec non ab amborum inter se comparatione desumi: sed a Christianis nihil quod ad futuram vitam non conferat, honestum aut utile agnosci; atque adeo non supervacaneum fore hunc de Officio tractatum.

27. Officia autem ab honesto et utili duci existimaverunt,[5] et de iis duobus eligere quid præstet: deinde incidere ut duo concurrant honesta, et duo utilia; et quæratur quid honestius, et quid utilius. Primum igitur in tres partes Officium dividitur, honestum et utile, et quid præstantius. Deinde hæc tria in quinque genera diviserunt, in duo honesta, et duo utilia, et eligendi judicium. Prima pertinere dicunt ad decus honestatemque vitæ; secunda ad vitæ commoda, copias, opes, facultates: de iis eligendis subesse judicium. Hæc illi.

28. Nos autem nihil omnino nisi quod deceat et honestum sit,[6] futurorum magis quam præsentium metimur formula; nihilque utile nisi quod ad vitæ illius æternæ prosit gratiam definimus, non quod ad delectationem præsentis. Neque aliqua commoda in facultatibus et copiis opum constituimus; sed incommoda hæc putamus, si non rejiciantur; eaque oneri cum sint æstimari magis quam dispendio cum erogantur.[7]

29. Non superfluum igitur scriptionis nostræ est opus, quia Officium diversa æstimamus regula atque illi æstimaverunt. Illi sæculi commoda in bonis ducunt; nos hæc etiam in detrimentis: quoniam qui hic recipit bona, ut ille dives, illic cruciatur; et Lazarus qui mala hic pertulit, illic consolationem invenit. Deinde qui illa non legunt, nostra legent si volent; qui non sermonum supellectilem, neque artem dicendi, sed simplicem rerum exquirunt gratiam.

Luc. XVI, 25.

[1] Panætium, cujus mentionem non uno loco Tullius facit, Rhodium fuisse ex Strabone refert Vossius lib. *de Phil. sectis,* cap. 19, pag. 103 quem consule. De filio autem ejus qui scripserit aliquid, præter Ambrosium forte reperias neminem, nisi quis aut Possidonium ejus discipulum et successorem intelligat, de quo Tull. lib. III *de Offic.* et epist. 16 ad Attic., vel Hecatonem Panætii quoque auditorem, quem idem Tull. sex libros de hoc ipso argumento scripsisse auctor est. (Edit. Maur.)

[2] Lib. I *De Offic.* pag. 351, tom. IV, ejusdem Ciceronis operum Genevæ apud Jer. des Planches an. 1584 editorum, quam edit. in sequentibus semper laudabimus, lin. 3. *Sed cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere* etc. Item ad Attic. epist. 327, lib. XV. (Edit. Maur.)

[3] Ita edit. Vulg.; Græcus autem textus, τῆς λειτουργίας αὐτοῦ, ministrationis, seu ministerii ejus. Sed cum officium sit id quoque cuique convenit, unde dicitur græce κάθηκον; nihil vero sacro ministro æque conveniat, atque ipsa ministratio; hinc intelligas haud absurde Ambrosianam hanc *officii* acceptionem defendi posse. (Edit. Maur.)

[4] Hanc Officii etymologiam probat Franc. Sanctius, *Minervæ* lib. IV, *De Antiphrasi,* §. 4, et Donati auctoritate confirmat; secundam refellit hoc ipso D. Ambrosii testimonio. Sed male, cum utramque perinde amplectatur S. Antistes. (Edit. Maur.)

[5] Cic. lib. I *Offic.* pag. 351, lin. 41: *Triplex igitur est* etc. Cod. B, *prisci existimaverunt auctores;* T *Estimaverunt.*

[6] Sententiam hanc non nihil impeditam ita explica: Nos autem sola decentia et honesta tractamus ac definimus, idque facimus magis regula futurorum, quam præsentium. (Ed. Maur.)

[7] Era. et seq. editt. cum uno vel altero mss., *eaque oneri magis cum sint æstimari, quam* etc. Sed ea transpositio quæ reliquis mss. et Amerb. edit. contraria est, loci non tollit obscuritatem. Hanc ergo ut amoveas, subintellige verbum, *putamus;* et interpretare, *cum sint,* positum pro, *cum adsint;* ut opponatur sequenti membro, *cum erogantur.* (Edit. Maur.)

CAPUT X.

Prius in sacris Litteris decorum quam in philosophorum libris frequentatum esse: Pythagoram silentii sui legem mutuatum a Davide: sed hujus tamen præstare disciplinam, cum primum officium sit loquendi modus.

30. Decorum[1] autem in nostris Scripturis primo constitui loco (quod græce πρέπον dicitur) instruimur et docemur, legentes: *Te decet hymnus, Deus, in Sion:* vel græce, Σοὶ πρέπει ὕμνος, ὦ Θεός, ἐν Σίων. Et Apostolus ait: *Loquere quæ decent sanam doctrinam.* Et alibi: *Decebat autem eum per quem omnia, et propter quem omnia, multis filiis in gloriam adductis, ducem salutis eorum per passionem consummari.*

Ps. LXIV, 2.

Tit II, 1.

Hebr. II, 10.

31. Numquid prior Panætius, numquid Aristoteles,[2] qui et ipse disputavit de Officio, quam David; cum et ipse Pythagoras, qui legitur Socrate antiquior, prophetam David sequutus, legem silentii dederit suis? Sed ille ut per quinquennium discipulis usum inhiberet loquendi: David autem non ut naturæ munus imminueret; sed ut custodiam proferendi sermonis doceret. Et Pythagoras quidem ut non loquendo loqui doceret; David ut loquendo magis disceremus loqui. Quomodo enim sine exercitio doctrina, aut sine usu profectus?

Ps XXXVIII, 2 et ss

32. Qui disciplinam bellicam vult adsequi, quotidie exercetur armis, et tamquam in procinctu positus præludit prælium, et velut coram posito prætendit hoste; atque ad peritiam viresque jaculandi vel suos explorat lacertos, vel adversariorum declinat ictus, et vigilantis exit obtutu.[3] Qui navim in mari regere gubernaculis studet, vel remis ducere, prius in fluvio præludit. Qui canendi suavitatem et vocis affectant præstantiam, prius sensim canendo vocem excitant. Et qui viribus corporis, legitimoque luctandi certamine coronam petunt, quotidiano usu palæstræ durantes membra, nutrientes patientiam, laborem adsuescunt.

33. Hæc ipsa natura nos in parvulis docet, quod prius sonos meditantur loquendi, ut loqui discant. Itaque sonus exercitatio[4] quædam et palæstra vocis est. Ita ergo et qui volunt discere cautionem loquendi, quod naturæ est, non negent; quod custodiæ est, exerceant; ut qui in specula sunt, speculando intendant, non dormiendo. Omnis enim res propriis ac domesticis exercitiis augetur.

34. Ergo David tacebat non semper, sed pro tempore: non jugiter, neque omnibus; sed irritanti adversario, provocanti peccatori non respondebat. Et, sicut alibi ait, loquentes vanitatem, et cogitantes dolum non audiebat quasi surdus, et quasi mutus non aperiebat illis os suum; quia et alibi habes: *Noli respondere imprudenti ad imprudentiam ejus, ne similis illi fias.*

Ps. XXXVII, 13 et 14.

Prov. XXVI, 4.

35. Primum igitur officium est loquendi modus. Hoc sacrificium laudis Deo dependitur, hoc reverentia exhibetur, cum Scripturæ divinæ leguntur, hoc honorantur parentes. Scio loqui plerosque, cum tacere nesciant.[5] Rarum est tacere quemquam, cum sibi non prosit loqui. Sapiens ut loquatur, multa prius considerat, quid dicat, aut cui dicat, quo in loco, et tempore. Est ergo et tacendi et loquendi modus: est etiam facti modus. Pulchrum igitur tenere mensuram officii.

CAPUT XI.

Officium omne aut medium, aut perfectum esse Scripturæ testimoniis ostenditur: his subjungitur misericordiæ laus, atque ad eam exhortatio.

36. Officium autem omne aut medium, aut perfectum est,[6] quod æque Scripturarum auctoritate probare possumus. Habemus etenim in Evangelio dixisse Dominum: *Si vis in vitam æternam venire, serva mandata. Dixit ille: Quæ? Jesus autem dixit illi: Non homicidium facies, non adulterabis, non facies furtum, non falsum testimonium dices; honora patre et matrem;* et: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum.* Hæc sunt media officia, quibus aliquid deest.

Matth. XIX, 17 et ss.

37. Denique dicit illi adolescens: *Omnia hæc custodivi a juventute mea: quid adhuc mihi deest? Ait illi Jesus: Si vis perfectus esse, vade, vende*

[1] Lib. I *Offic.* pag. 363, lin. 47: *Hoc loco continetur id, quod dici latine decorum* etc.

[2] Quod Aristoteles disputasse de officio dicitur, non ita accipimus quasi peculiarem sub hoc titulo ediderit commentationem; sed quod multa quæ ad singulorum officia pertineant, tradiderit in lib. *Politic.* et *Œconom.*, maxime vero in tribus *Moralium* suorum voluminibus, quæ manibus omnium evolvuntur. Quod vero David hisce philosophis adseritur esse antiquior, id cum chronologia consentire jam observavimus tomo I, pag. 766 et 982 *(in Tomo II editionis nostræ, col. 189 et 449).* Et certe Panætius florebat tantum an. ab Urbe condita circ. 625, id est, 126 an. ante salutis reparationem: Aristoteles an. ab Orbe condito circ. 3570 (*juxta chronologiam communem e textu hebraico Veteris Test.*) id est, an. ferme 380 ante Christum. Socrates anno mundi 3525, Pythagoras denique ante Virginis partum circ. 550, hoc est, an. 500 post Davidem. Porro qui plura de his philosophis desideraverit, adeat de Pythagora Laertium, Porphyrium, anonymum apud Photium, August. *De Civit. Dei* lib. XVIII, cap. 37, Vayerium, *De Virtute paganorum*, et Naudeum, *Apologia illustrium Virorum:* de Socrate autem præter plures e memoratis, Diodorum Sicul., Aristidem orat. 2, Eusebium, Suidam et alios. Nam de Panætio jam quantum sufficiat, adtigimus. (Edit. Maur.)

[3] Ita vet. editt. ac mss. fere ad unum: Rom. autem edit., *vigilanti excipit obtutu.* Sed nihil mutandum. Quidni enim recte dicatur, exire ictum vel exire extra ictum, quemadmodum e contrario dicimus, venire intra jactum aut ictum teli? (E. M.)

[4] Cod. T, *excitatio.*

[5] Hanc sententiam jam legimus cap. 2, n. 5, eisdem verbis. Et eam quidem hoc loco non habet ms. Vat. unus et Tellerianus: verum cum in aliis omnibus atque editt. reperiatur, ipsam loco movere noluimus præsertim cum Ambrosio insolens non sit easdem sententias subinde repetere. (Edit. Maur.)

[6] Cic. lib. I *Offic.* pag. 351, lin. 36: *Atque etiam alia divisio est* etc. Adverte interim Ambrosii doctrinam de præceptorum et consiliorum distinctione, quæ tam pertinaciter ab heterodoxis neotericis impugnatur et rejicitur. (Ed. Maur.)

omnia bona tua, et da pauperibus, et habebis thesaurum in cœlo, et veni, sequere me. Et supra
Matth. xx, 21. ita est scriptum,[1] ubi diligendos inimicos, et orandum dicit pro calumniantibus et perse-
Matth v, 44, 45. quentibus nos, et benedicere maledicentes; hoc nos facere debemus, si volumus perfecti esse,
[2] sicut Pater noster qui in cœlo[2] est, qui super
[3] bonos et malos solem[3] jubet radios suos fundere, et pluvia et rore terras universorum sine ulla discretione pinguescere. Hoc est igitur per-
[4] fectum officium, quod κατόρθωμα dixerunt Græci,[4] quo corriguntur omnia, quæ aliquos potuerunt lapsus habere.

38. Bona etiam misericordia, quæ et ipsa perfectos facit, quia imitatur perfectum Patrem. Nihil tam commendat Christianam animam quam
[5] misericordia. Primum in pauperes,[5] ut communes judices partus naturæ, quæ omnibus ad usum generat fructus terrarum; ut quod habes, largiaris pauperi, et consortem et conformem tuum adjuves. Tu nummum largiris; ille vitam accipit: tu pecuniam das; ille substantiam suam æstimat. Tuus denarius, census illius est.

39. Ad hæc plus ille tibi confert, cum sit debitor salutis. Si nudum vestias, te ipsum induis justitiam. Si peregrinum sub tectum inducas tuum, si suscipias egentem; ille tibi adquirit sanctorum amicitias, et æterna tabernacula. Non mediocris ista gratia. Corporalia seminas, et recipis spiritalia. Miraris judicium Domini de sancto Job? Mirare virtutem ejus, qui poterat dicere: *Oculus eram cæcorum, pes claudorum. Ego eram infirmorum pater; velleribus agnorum meorum calefacti sunt humeri eorum. Foris non habitabat peregrinus: ostium autem meum omni*
Job xxix, 15, 16. *venienti patebat.* Beatus plane, de cujus domo numquam vacuo sinu pauper exivit: neque enim quisquam magis beatus, quam qui intelligit super pauperis necessitatem et infirmi atque inopis ærumnam. In die judicii habebit salutem a Do-
Ps. xl, 1. mino, quem habebit suæ debitorem misericordiæ.

CAPUT XII.

Ne quis ab exercenda misericordia revocetur, ostenditur Deum curare actus hominum, et quemlibet improbum in ipsa opum affluentia miserum esse Jobi auctoritate demonstratur.

40. Sed plerique revocantur ab officio dispensatricis misericordiæ, dum putant hominis actus non curare Dominum, aut nescire eum quid in occultis geramus, quid teneat nostra conscientia: aut judicium ejus nequaquam justum videri, quando peccatores divitiis abundare vident, gaudere honoribus, sanitate, liberis: contra autem, justos inopes degere, inhonoros, sine liberis, infirmos corpore, luctu frequenti.

41. Nec mediocris ea quæstio, quandoquidem tres illi reges amici Job propterea eum peccatorem pronunciabant, quia inopem factum ex divite, orbatum liberis ex fœcundo parente,
[6] perfusum ulceribus, inhorrentemque vibicibus,[6] exaratum vulneribus a capite usque ad pedes videbant. Quibus hanc sanctus Job proponit
Job. iv, 3, 11, 14 et ss. adsertionem: Si ego hæc propter peccata mea patior, *Cur impii vivunt? Inveteraverunt autem, et in divitiis semen eorum secundum voluntatem; filii eorum in oculis, domus ipsorum abundant, timor autem nusquam: flagellum autem a Domino non est in ipsis.*
Job xxi, 7 et ss.

42. Hæc videns infirmus corde exagitatur, et studium avertit suum. Cujus dicturus sermones, ante sanctus præmisit Job, dicens: *Portate me; ego autem loquar, deinde ridete me. Nam et si arguor, quasi homo arguor. Portate ergo onus sermonum meorum.* Dicturus enim sum quod
Ibid., 1 et ss. non probo: sed ad vos redarguendos sermones proferam iniquos. Aut certe, quia ita est versus:[7] *Quid autem? Numquid ab homine arguor?*
[7] Hoc est, homo me non potest redarguere quia peccavi, etsi argui dignus sum; quia non ex evidenti culpa me arguitis, sed ex injuriis æstimatis merita delictorum. Videns ergo infirmus abundare injustos successibus prosperis, se autem adteri, dicit Domino: *Discede a me, vias tuas scire nolo.* Quid prodest, quia servivimus
Ibid., 14. ipsi; aut quæ utilitas, quia occurrimus ipsi? In manibus ipsorum[8] omnia bona, opera autem
[8] impiorum non videt.

[9] 43. Laudatur in Platone,[9] quod in Politia sua posuit, eum qui contra justitiam disputandi partes recepisset, postulare veniam dictorum quæ non probaret, et veri inveniendi atque examinandæ disputationis gratia, illam sibi impositam personam dicere. Quod eousque Tullius probavit, ut ipse in libris quos scripsit de Republica, in eam sententiam dicendum putaverit.

[10] 44. Quanto antiquior illis Job,[10] qui hæc primus reperit, nec eloquentiæ phalerandæ gratia, sed veritatis probandæ, præmittenda æstimavit! Statimque ipse quæstionem enodem reddidit, subjiciens quod extinguatur lucerna impiorum, et futura sit eorum eversio: non falli Deum doctorem
Job xxi, 17.

[1] Cod. T, *habes scriptum.*
[2] Cod. T, *cœlis.*
[3] Cod. T, *suum.*
[4] Cic. *Offic.* lib. I, pag. 351, lin. 37: *Perfectum autem officium* etc.
[5] Lib. II *Offic.* p. 383, lin. 12: *In illo autem altero genere* etc.
[6] Mss. aliquot, (*cum* A′ *et* B) *inhorrentemque vili cibo:* quidam... *varicibus:* neutri satis commode, nec mutanda vox Auctori nostro familiaris. (Edit. Maur.)
[7] *Versus* hoc loco ponitur pro *conversus;* aliam enim ejusdem loci Ambrosius, ut alibi sæpe, versionem proponit. (E. M.)
[8] Cod. T, *eorum.*
[9] Plato lib. II *de Rep.* Glauconem in eorum qui justitiæ præferendam injustitiam dicebant, loquentem inducit, atque impositum sibi munus ita excusantem: Ἐπεὶ ἔμοιγε, ὦ Σώκρατες, ἔτι οὐ δοκεῖ οὕτως. Et infra: Μὴ ἐμὲ οἶου λέγειν, ὦ Σώκρατες, ἀλλὰ τοὺς ἐπαινοῦντας, πρὸ δικαιοσύνης ἀδικίαν ἐροῦσι δὲ τάδε. (Edit. Maur.)
[10] Job scriptorum omnium antiquissimus vulgo creditur, natusque anno post orbem conditum circiter 2330, cum Plato vix ante annum 3550 floruerit. Non desunt tamen a quibus liber qui ipsius nomine inscribitur, non ei, sed Moysi adtribuatur. Videsis Jobi Historiam multa cum eruditione a Spanhemio elucubratam. (Edit. Maur.)

sapientiæ et disciplinæ, sed esse veritatis judi- A
Job xxi, 22. cem: et ideo non secundum forensem abundantiam æstimandam beatitudinem singulorum; sed secundum interiorem conscientiam, quæ innocentium[1] et flagitiosorum merita discernit, vera atque incorrupta pœnarum præmiorumque arbitra. Moritur innocens in potestate simplicitatis suæ, in abundantia propriæ voluntatis, sicut
Ibid., 23 et ss. adipe repletam animam gerens. At vero peccator quamvis foris abundet, deliciis diffluat, et odoribus flagret,[2] in amaritudine animæ suæ vitam B exigit, et ultimum diem claudit, nihil secum eorum quæ epulatus fuerit, boni referens; nihil secum auferens, nisi scelerum suorum pretia.

45. Hæc cogitans nega, si potes, divini esse judicii remunerationem. Ille suo affectu beatus, hic miser: ille suo judicio absolutus, hic reus: ille in exitu lætus, hic mœrens. Cui absolvi potest, qui nec sibi innocens est? Dicite, inquit,
Ibid., 28. mihi, ubi est protectio tabernaculorum ejus? Signum ejus non invenietur. Vita etenim facinorosi, ut somnium. Aperuit oculos, transivit requies ejus, evanuit delectatio; licet ipsa quæ videtur, etiam dum vivunt, impiorum requies in inferno sit: viventes enim in inferna[3] descendunt.

46. Vides convivium peccatoris; interroga conscientiam ejus. Nonne gravius omnibus fœtet sepulchris? Intueris lætitiam ejus, et salubritatem miraris corporis filiorum atque opum abundantiam: introspice ulcera et vibices animæ ejus, et cordis mœstitudinem. Nam de opibus D quid loquar, cum legeris: *Quia non in abun-*
Luc. xii, 15. *dantia est vita ejus;* cum scias quia etsi tibi videatur dives, sibi pauper est, et tuum judicium suo refellat? De multitudine quoque filiorum, et de indolentia quid loquar; cum se ipse lugeat, et sine hærede futurum judicet, cum imitatores sui successores suos esse nolit? Nulla enim hæreditas peccatoris. Ergo impius ipse sibi pœna est: justus autem ipse sibi gratia;[4] et utrique aut bonorum aut malorum operum E merces ex se ipso solvitur.

CAPUT XIII.

Refelluntur philosophorum opiniones qui Deo vel mundi totius, vel alicujus ex ejus partibus curam abjudicant.

47. Sed revertamur ad propositum, ne divisionem factam præteriisse videamur, quia occurrimus opinioni eorum qui videntes sceleratos quosque divites, lætos, honoratos, potentes, cum plerique justorum egeant, atque infirmi sint, putant vel nihil Deum curare de nobis, ut epicurei dicunt;[5] vel nescire actus hominum, ut flagitiosi putant; vel si scit omnia, iniquum esse judicem, ut bonos egere patiatur, abundare improbos. Nec superfluus velut quidam excursus fuit, ut opinioni hujusmodi ipsorum affectus responderet, quos beatos judicant, cum ipsi se miseros putent. Arbitratus enim sum C quod ipsi sibi facilius quam nobis crederent.

48. Quo decurso, proclive æstimo, ut refellam cetera. Et primo eorum adsertionem, qui Deum putant curam mundi nequaquam habere, sicut Aristoteles adserit usque ad lunam ejus descendere providentiam. Et quis operator negligat operis sui curam? Quis deserat et destituat[6] quod ipse condendum putavit? Si injuria est regere, nonne est major injuria fecisse; cum aliquid non fecisse nulla injustitia sit, non curare quod feceris, summa inclementia?

49. Quod si aut Deum creatorem[7] suum abnegant,[8] aut ferarum et bestiarum se haberi numero censent; quid de illis dicamus, qui hac se condemnant injuria? Per omnia Deum ire ipsi adserunt, et omnia in virtute ejus consistere, vim et majestatem ejus per omnia elementa penetrare, terras, cœlum, maria; et putant injuriam ejus, si mentem hominis, qua nihil nobis ipse præstantius dedit, penetret, et divinæ majestatis ingrediatur scientia?

50. Sed horum magistrum velut ebrium,[9] et

[1] Cod. T, *innocentum.*

[2] Pro *fragret,* ut jam pluries monuimus.

[3] Cod. T, *infernum.*

[4] Edit. et mss. aliquot, *ipse sibi gloria* (*etiam* T): plurimi vero et optimi quique, *ipse sibi gratia;* id est, quies atque oblectatio. (Edit. Maur.)

[5] Cum providentia et mundi administratione non solum felicitatem divinam stare non posse docuit Epicurus, sed multo minus humanam. Quocirca omni modo conatus est ex hominum animis numinis metum evellere; ut videre licet apud Cl. Petrum Gassendum in *Syntagm. Epic. Phil.* 2 part. sect. 2, c. 5 et 6, nec non 3 part. cap. 20 et 21, quam ob impietatem discipulus ejus Lucretius eumdem miris laudibus extollit tum in ipso limine lib. I, ac II, tum maxime III, ubi ipsum ob eam causam in deos referendum canit. (Ed. Maur.)

[6] Diog. Laertius in Vita hujus philosophi eamdem opinionem ipsi adtribuit, hisce verbis, διατείνει δὲ αὐτοῦ (Θεοῦ) τὴν πρόνοιαν μέχρι τῶν οὐρανίων, τὰ δὲ ἐπιγεία κατὰ πρὸς ταῦτα συμπάθειαν οἰκονομεῖσθαι. Sed ea sententia in iis, quæ restant, Aristotelis scriptis non legitur. (Edit. Maur.)

[7] Cod. B, *factorem.*

[8] Epicuro Deum neque creatorem mundi, neque, uti supra diximus, gubernatorem esse ignorat nemo: qua de re adiri potest Cl. Gassendus *Phil. Epic. Syntagm.* parte II, sect. 1, cap. 3, et sect. 2, cap. 2, 3, 4, 5 et 6. Porro quod epicurei esse in ea opinione dicuntur, ut Deum adserant rebus admisceri omnibus, videtur istud respicere ad Lucretium qui lib. I initio hæc ipsa sub Veneris nomine atque involucro significat. Hinc autem desumptos constat celebres duos Virgilii locos, alterum *Georgic.* IV, alterum I *Æneid.*, quos consule. (Edit. Maur.)

[9] Epicurum *ebrium* hic vocat, quippe qui ter in die, ut quidam tradidere, crapulam evomere consueverit, et priusquam in balneo voluntariam obiret mortem, τὸν ἄκρατον ἔσπασεν, ut loquitur Diog. Laert. in ejus Vita. Quod vero spectat ad susceptum ab eo voluptatis patrocinium, frustra sunt qui eum de animæ voluptate intelligendum ajunt; cum ejus verba ab eodem Diog. memorata contrarium demonstrent: sunt autem hujusmodi: Οὐ γὰρ ἔγωγε ἔχω τί νοήσω τ' ἀγαθὸν, ἀφαιρῶν μὲν τὰς διὰ χυλῶν ἡδονὰς, ἀφαιρῶν δὲ τὰς δι' ἀφροδισίων, καὶ τὰς δι' ἀκροαμάτων, καὶ τὰς διὰ μορφάς. Et hoc non minus evincit ejusdem cum perditissimis adolescentibus ac mulierculis consuetudo. Neque tamen dissimulandum eumdem Laertium ibidem scribere hanc dementiam illi ab æmulis invidiæ conflandæ ergo fuisse adtributam; nec defuisse magnos viros, qui se defensores Epicuri profiterentur, quorum antesignanum doctissimum Gassendum propter ejusdem philosophi Vitam erudite admodum ab eo scriptam jure nominamus. Verum cum Tullius lib. III *Tusc. Quæst.* hæc ipsa in libro Epicuri *De summo bono*, quem

voluptatis patronum, ipsi qui putantur sobrii, irrident philosophi. Nam de Aristotelis opinione quid loquar, qui putat Deum suis contentum esse finibus, et præscripto regni modo degere, ut poetarum loquuntur fabulæ, qui mundum
1 inter tres ferunt esse[1] divisum; ut alii cœlum, alii mare, alii inferna coercenda imperio, sorte obvenerint; eosque cavere ne usurpata alienarum partium sollicitudine, inter se bellum excitent? Similiter ergo adserit quod terrarum curam non habeat, sicut maris vel inferni non habet. Et
2 quomodo ipsi excludunt quos sequuntur, poetas?[2]

CAPUT XIV.

Dei cognitionem nihil fugere et Scripturarum testimoniis, et solis comprobatur exemplo, qui licet creatura sit, tamen vel lumine vel calore cuncta penetrat.

51. Sequitur illa responsio, utrum Deum, si ope-
3 ris sui cura non præterierit,[3] prætereat scientia. Ergo qui plantavit aurem, non audit; qui finxit oculum, non videt, non considerat?

52. Non præteriit hæc vana opinio sanctos prophetas. Denique David inducit eos loquentes, quos superbia inflatos adserit. Quid enim tam superbum, quam cum ipsi sub peccato sint, alios indigne ferant peccatores vivere, dicentes: *Usquequo peccatores, Domine, usquequo peccatores gloriabuntur?* Et infra: *Et dixerunt: Non videbit Dominus, neque intelliget Deus Jacob.* Quibus respondet Propheta dicens: *Intelligite nunc, insipientes in populo, et stulti aliquando*
4 *sapite. Qui plantavit aurem, non audit; et qui*[4] *finxit oculum, non considerat? Qui corripit gentes, non arguit, qui docet hominem scientiam? Dominus scit cogitationes hominum, quoniam vanæ sunt.* Qui ea quæcumque vana sunt deprehendit,
5 ea quæ sancta sunt,[5] nescit, et ignorat quod ipse fecit? Potest opus suum ignorare artifex? Homo est, et in opere suo latentia deprehendit; et Deus opus suum nescit? Altius ergo profundum in opere, quam in auctore? Et fecit aliquid quod supra se esset, cujus meritum ignoraret auctor, cujus affectum nesciret arbiter? Hæc illis.

53. Ceterum nobis satis est ipsius testimo-
6 nium, qui ait: *Ego sum*[6] *scrutans corda et renes.* Et in Evangelio ait Dominus Jesus: *Quid cogitatis mala in cordibus vestris?* Sciebat enim quod cogitarent mala. Denique Evangelista testatur dicens: *Sciebat enim Jesus cogitationes eorum.*

Ps. XCIII, 3.

Ibid., 7 et ss.

Jerem. XVII, 10.

Luc. V, 22.

Luc. VI, 8.

54. Quorum non poterit satis movere opinio, si facta eorum consideremus. Nolunt supra se esse judicem, quem nihil fallat: nolunt ei dare occultorum scientiam, qui metuunt occulta sua prodi. Sed etiam Dominus sciens opera eorum, tradidit eos in tenebras. *In nocte,* inquit, *fur erit. Et oculus adulteri servabit tenebras, dicens: Non considerabit me oculus; et latibulum personæ posuit suæ.* Omnis enim qui lucem fugit,[7] diligit tenebras, studens latere, cum Deum latere non possit, qui intra profundum abyssi, et intra hominum mentes non solum tractata, sed etiam volvenda cognoscit. Denique et ille qui dicit in Ecclesiastico: *Quis me videt? Et tenebræ cooperiunt me, et parietes, quem vereor?* quamvis in lecto suo positus hæc cogitet, ubi non putaverit, comprehenditur. *Et erit,* inquit, *dedecus, quod non intellexerit timorem Dei.*

[7] Job XXIV, 14 et 15.

Eccli. XXIII, 25 et 26.

Ibid., 31.

55. Quid autem tam stolidum, quam putare quod Deum quidquam prætereat; cum sol qui minister luminis est, etiam abdita penetret, et in fundamenta domus vel secreta conclavia vis caloris ejus irrumpat? Quis neget verna temperie tepefieri interiora terrarum, quas glacies hiberna constrinxerit?[8] Norunt ergo arborum occultam vim caloris vel frigoris, adeo ut radices arborum aut urantur frigore, aut fotu solis virescant. Denique ubi clementia cœli arriserit, varios terra se fundit in fructus.

[8]

57. Si igitur radius solis fundit lumen suum super omnem terram, et in ea quæ clausa sunt, se inserit, nec vectibus ferreis aut gravium valvarum obicibus, quominus penetret, impeditur; quomodo non potest intelligibilis Dei splendor in cogitationes hominum et corda semet, quæ ipse creavit, inserere; sed ea quæ ipse fecit, non videt, et fecit ut meliora sint quæ facta sunt, et potentiora, quam ipse est qui ea fecit; ut possint quando volunt, cognitionem sui operatoris latere? Tantam ergo virtutem et potestatem inseruit mentibus nostris, ut eam comprehendere cum velit, ipse non possit?

CAPUT XV.

Quibus displicet quod bonis male, et malis bene sit, eis Lazari exemplo et Pauli auctoritate ostenditur, post vitam pœnas ac præmia reservari.

57. Duo absolvimus, et ut arbitramur, non incongrue nobis hujusmodi cecidit disputatio. Tertium genus quæstionis residet hu-

ejus esse negabat nemo, contineri adserat; cumque sancti Patres eamdem ipsi de voluptate sententiam tribuant; credibilius est, ut indicat idem Tullius, Epicuri discipulos invidiæ levandæ causa ad animi voluptatem tamquam ad sacram ancoram, cum urgerentur, confugisse. (Edit. Maur.)

[1] Cunctæ edit. ac mss. haud pauci, *in tres* (Cod. B, *in tres partes*) *ferunt* etc. Melius alii, *inter tres* etc. Iterum eædem edit. ac mss. aliquot (*etiam* B), *coercenda imperii sorte obvenerint:* mss. plures et antiquiores, *coercenda imperio* etc. Melius, ut vox *imperio* referatur ad *coercenda.* De divisione autem illa qua mundus inter tres, Jovem nimirum, Neptunum ac Plutonem divisus fertur, opera Philosophi ad nos transmissa nihil habent. (Edit. Maur.)

[2] Aristoteles quidem lib. I *Metaph.* cap. 2, poetas de diis indigna fabulantes negat audiendos, eorumque fabulas ibidem lib. XIV, cap. 8, exagitat: sed hoc multo uberius tractatum reperias apud Platonem cum alibi, tum præcipue libris II, III et X *de Rep.* (Edit. Maur.)

[3] Cod. T, *præterit.*

[4] Cod. T, *aut qui.*

[5] Editt. cum mss. aliquot, *quæ facta sunt.* Sed in plurimis ac probatissimis legitur *quæ sancta sunt.* In qua lectione inest antithesis non inelegans. (Edit. Maur.)

[6] Cod. T omittit *sum.*

[7] Rom. edit., *qui male agit, lucem fugit* etc.

[8] Cod. B, *constrinxerat.*

jusmodi: cur peccatores abundent opibus et divitiis, epulentur jugiter, sine mœrore, sine luctu; justi autem egeant, et afficiantur aut conjugum amissione, aut liberorum? Quibus satisfacere debuit illa Evangelii parabola, quod dives bysso et purpura induebatur, et epulas copiosas exhibebat quotidie; pauper autem plenus ulcerum de mensa ejus colligebat reliquias. Post obitum vero utriusque, pauper erat in sinu Abrahæ requiem habens, dives[1] in suppliciis. Nonne evidens est meritorum aut præmia aut supplicia post mortem manere?

Luc. xvi, 25.

58. Et recte, quia in certamine labor est, post certamen aliis victoria, aliis ignominia. Numquid priusquam cursus conficiatur, palma cuiquam datur, aut defertur corona? Merito Paulus, *Certamen,* inquit, *bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi: quod reliquum est,*[2] *reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die, justus judex: non solum autem mihi, sed etiam his qui diligunt adventum ejus. In illa,* inquit, *die reddet,* non hic. Hic autem in laboribus, in periculis, in naufragiis, quasi athleta bonus decertabat; quia sciebat quoniam per multas tribulationes oportet nos introire in regnum Dei. Ergo non potest quis præmium accipere, nisi legitime certaverit, nec est gloriosa victoria, nisi ubi fuerint laboriosa certamina.

II Tim. iv, 7, 8.

CAPUT XVI.

Confirmato quod supra de præmiis et pœnis dictum fuerat, subjungitur non mirum esse si quibus merces in futuro non destinatur, hic illi non laborent neque confligant: additurque ideo temporalia bona ipsis concedi, ne qua eis relinquatur excusatio.

59. Nonne injustus est, qui ante dat præmium,[3] quam certamen fuerit absolutum? Ideoque Dominus in Evangelio ait: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum.* Non dixit: Beati divites, sed pauperes. Inde incipit beatitudo judicio divino, ubi ærumna æstimatur humana. *Beati qui esuriunt, quia ipsi saturabuntur. Beati qui lugent, quoniam ipsi consolationem habebunt. Beati misericordes, quoniam ipsis miserebitur Deus. Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Beati estis, cum vobis maledicent,*[4] *et persequentur, et dicent omne malum adversum vos, propter justitiam. Gaudete et exsultate, quoniam merces vestra copiosa est in cœlo.* Futuram, non præsentem: in cœlo, non in terra mercedem promisit esse reddendam. Quid alibi poscis, quod alibi debetur? quid præpropere coronam exigis, antequam vincas? quid detergere pulverem? quid requiescere cupis? quid epulari gestis, antequam stadium solvatur? Adhuc populus spectat, adhuc athletæ in scammate[5] sunt, et tu jam otium petis?

Matth. v, 3.

Ibid., 5 et ss.

60. Sed forte dicas: Cur impii lætantur? cur luxuriantur? cur etiam ipsi non mecum laborant? Quoniam qui non subscripserint ad coronam, non tenentur ad laborem certaminis: qui in stadium non descenderint, non se perfundunt oleo, non oblinunt pulvere. Quos manet gloria, exspectat injuria. Unguentati spectare solent, non decertare: non solem, æstus, pulverem imbresque perpeti. Dicant ergo et ipsis athletæ: Venite, nobiscum laborate. Sed respondebunt spectatores: Nos hic interim de vobis judicamus; vos autem sine nobis coronæ, si viceritis, gloriam vindicabitis.

61. Isti igitur qui in deliciis, qui in luxuria, rapinis, quæstibus, honoribus, studia posuerunt sua, spectatores magis sunt quam præliatores. Habent lucrum laboris,[6] fructum virtutis non habent. Fovent otium, astutia et improbitate aggerant divitiarum acervos: sed exsolvent, seram licet, nequitiæ suæ pœnam. Horum requies in infernis,[7] tua vero in cœlo: horum domus in sepulcro,[8] tua in paradiso. Unde pulchre vigilare eos in tumulo Job dixit; quia soporem quietis habere non possunt, quem ille dormivit, qui resurrexit.

Job xxi, 32.

62. Noli igitur ut parvulus sapere, ut parvulus loqui, ut parvulus cogitare, ut parvulus vindicare ea quæ sunt posterioris ætatis. Perfectorum est corona. Exspecta, ut veniat quod perfectum est; quando non per speciem in ænigmate, sed facie ad faciem formam ipsam redopertæ veritatis possis agnoscere.[9] Tunc qua causa ille dives fuerit, qui erat improbus et raptor alieni; qua causa potens alius, qua causa ille abundaverit liberis, ille fultus honoribus, revelabitur.

---

[1] Codd. A′, T, B, *dives autem.*

[2] Codd. A′, B omittunt *est.*

[3] Era. et sequentes edit., *qui ante quærat præmium.* Amerb. et mss. omnes, *qui ante dat præmium.* Maurini Editores hanc lectionem secuti sunt, quam nos quoque retinendam putavimus etiam ob nostrorum mss. auctoritatem, et meliorem convenientiam contextui, quia vere injustus est ille potius qui rem injustam facit, quam qui solummodo petit ad favorem.

[4] Codd. B et T addunt *homines.*

[5] Cod. T, *in scemate.* Ant. editt. cum paucis mss., *in stemmate:* Rom. cum aliis pluribus, *in scammate.* Quid sit autem *scamma,* dictum est in nota ad lib. *De Elia et Jejunio,* cap. 13.

[6] Hic notant Maurini: « *Lucrum laboris,* id est, immunitatem laboris; non vero lucrum quod ex labore gignitur. » Verum etiam conceptum lucri, temporalis scilicet, laboris sui, in quantum illi pro bonis temporalibus assequendis operentur, Ambrosium exprimere voluisse, nobis perspicuum esse videtur. Lucrum nempe habent, ait S. Doctor, laborum quibus pro hujus mundi bonis se subdunt, sed in agone virtutis non certant, et quoad hunc spectatoribus tantum comparari possunt.

[7] Cod. T, *in inferno.*

[8] Hic vox *sepulcrum* sumpta apparet ab Ambrosio non tantum in sensu sepulcri materialis quoad corpus; verum etiam respectu ad animam in sensu tenebrosi receptaculi inferorum, ubi impii in æternum cruciantur, quia opponitur *paradiso,* et ita etiam sequentibus explicatur.

[9] Cod. T, *cognoscere.*

63. Fortasse ut dicatur raptori: Dives eras; qua causa aliena rapiebas? Egestas non compulit, inopia non coegit. Nonne ideo te divitem feci, ut excusationem habere non possis? Dicatur etiam potenti: Cur non adfuisti viduæ, orphanis quoque injuriam patientibus? Numquid tu infirmus eras? Numquid non poteras subvenire? Ideo te feci potentem, ut non inferres
2 1 violentiam,[1] sed repelleres. Non[2] tibi scriptum
Eccli. IV, 9. est: *Eripe injuriam accipientem?* Non tibi scri-
3 ptum est: *Pauperem*[3] *et egenum de manu pec-*
Ps. LXXXI, 4. *catoris liberate?* Dicatur etiam abundanti: Liberis et honoribus te cumulavi, salubritatem corporis concessi tibi; cur non sequutus es præcepta mea? Famule meus, quid feci tibi, aut quid contristavi te? Nonne ego tibi liberos dedi, honores contuli, salutem donavi; cur me negabas? Cur æstimabas quod ad scientiam meam quæ gereres non pervenirent; cur tenebas dona
Mich VI, 3 et ss. mea, despiciebas mandata mea?

64. Denique de Juda proditore hæc colligere licet, qui et apostolus inter duodecim electus est, et loculos pecuniarum, quas pauperibus erogaret, commissos habebat; ne videretur aut quasi inhonorus, aut quasi egenus Dominum prodidisse. Et ideo ut justificaretur in eo Dominus, hæc ei contulit; ut non quasi injuria exasperatus, sed quasi prævaricatus gratiam,
4 majori esset offensæ obnoxius.[4]

CAPUT XVII.

Adolescentis officia, et exempla eidem ætati accomoda proponuntur.

65. Quoniam igitur et pœnam improbitati, et virtuti fore præmium satis claruit, de Officiis aggrediamur dicere, quæ nobis ab ado-
5 lescentia spectanda sunt,[5] ut cum ætate accres-
6 cant simul.[6] Est igitur bonorum adolescentium timorem Dei habere, deferre parentibus, honorem habere senioribus, castitatem tueri, non adspernari humilitatem, diligere clementiam ac verecundiam, quæ ornamento sunt minori ætati. Ut enim in senibus gravitas, in juvenibus alacritas; ita in adolescentibus verecundia velut quadam dote commendatur naturæ.

66. Erat Isaac Dominum timens, utpote Abrahæ
8 7 indoles,[7] deferens patri usque adeo,[8] ut adversus
Gen. XXII, 9 et ss. paternam voluntatem nec mortem recusaret. Joseph quoque cum somniasset quod sol et luna

A et stellæ adorarent eum; sedulo tamen obsequio deferebat patri: castus ita ut ne sermonem Gen. XXXVII, 6 et ss. quidem audire vellet nisi pudicum: humilis usque ad servitutem, verecundus usque ad fugam, patiens usque ad carcerem, remissor injuriæ usque ad remunerationem. Cujus tanta vererecundia fuit, ut comprehensus a muliere, vestem in manibus ejus fugiens mallet relinquere, quam verecundiam deponere. Moyses quoque et Hie- Gen. XXXIX, 8 et ss. remias electi a Domino, ut oracula Dei prædi-
B carent populo, quod poterant per gratiam, excusabant per verecundiam. Exod. IV, 10; Jerem. I, 6.

CAPUT XVIII.

De partibus verecundiæ: quemadmodum sermonem ac silentium temperet, pudicitiam comitetur, preces nostras Deo commendet, motibus corporeis moderetur; ubi refertur historia de duobus clericis observatu minime indigna: tum
C *subnectitur qua ratione componendus ex eadem virtute incessus, quantave cautio ne quid inverecundum ore proferatur, aut detegatur in corpore, adhibenda sit: et hæc omnia exemplis appositissimis illustrantur.*

67. Pulchra igitur virtus est verecundiæ, et suavis gratia, quæ non solum in factis, sed etiam in ipsis spectatur sermonibus;[9] ne modum progrediaris loquendi, ne quid indeco-
D rum sermo resonet tuus. Speculum enim mentis plerumque in verbis refulget. Ipsum vocis sonum librat modestia, ne cujusquam offendat aurem vox fortior. Denique in ipso canendi genere prima disciplina verecundia est: immo etiam in omni usu loquendi; ut sensim quis aut psallere, aut canere, aut postremo loqui incipiat; ut verecunda principia commendent processum.

68. Silentium quoque ipsum, in quo est reliquarum virtutum otium, maximus actus ve-
E recundiæ est. Denique si aut infantiæ putatur aut superbiæ, probro datur; si verecundiæ, laudi ducitur. Tacebat in periculis Susanna, et gravius verecundiæ quam vitæ damnum putabat, nec arbitrabatur periculo pudoris tuendam salutem. Deo soli loquebatur, cui poterat casta verecundia Dan. XIII, 35. eloqui; refugiebat ora intueri virorum: est enim et in oculis verecundia, ut nec videre viros femina, nec videri velit.

69. Neque vero quisquam solius hanc laudem
F castitatis putet. Est enim verecundia pudicitiæ

[1] Cod. T, *injuriam.*

[2] Cod. T, *Nonne;* manu tamen posteriori.

[3] Cod. T, *eripite pauperem.*

[4] Hoc loco in marg. Cod. A' manu archiepiscopi Pigolpassi notatum legitur: *Finit hic de pœna improbitatis et præmio virtutis: incipit de officiis prosequi.*

[5] Cic. *Offic.* lib. I, pag. 368, lin. 4: *Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliaque sunt juvenum* etc.

[6] Omnes edit., *simul studia bonorum actuum:* sed quæ resecavimus, a mss. absunt, nec videntur sensui ullo modo necessaria. Rursus editt. et pauci recentioresque mss., *deferre parentibus honorem* (*ita et* B), *habere senioribus reverentiam* (B, *obedire senioribus*); plures autem ac potiores mss., jugulata voce *reverentiam*, verbum *deferre* absolute ponunt; nec non et infra duobus locis, quorum e primo expungunt vocem *honorem,* quæ in editt. posita erat ante *deferens:* in altero autem scribunt, *sedulo tamen obsequio*, pro *sedulum tamen obsequium* editionum. (Edit. Maur.)

[7] Omnes editiones, omnes mss. codices habent hic *indoles;* solummodo in parva editione neapolitana anni 1862, juxta Gaume, nescimus quo pacto, habetur *soboles.* Hic autem *indoles* significat, *ipsius Abrahæ naturam referens.*

[8] Codd. A', B, *usque eo.*

[9] Cic. *Offic.* lib. I, pag. 369, lin. 43: *In primis provident, ne sermo vitium aliquod indicet inesse moribus* etc.

comes, cujus societate castitas ipsa tutior est. Bonus enim regendæ castitatis pudor est comes: qui si se prætendat ad ea quæ prima[1] pericula sunt, pudicitiam temerari non sinat. Hic primus in ipso cognitionis ingressu Domini matrem commendat legentibus, et tamquam testis locuples, dignam quæ ad tale munus eligeretur, adstruit: quod in cubiculo, quod sola, quod salutata ab Angelo tacet, et mota est in introitu ejus, quod ad virilis sexus speciem peregrinam turbatur adspectus[2] Virginis. Itaque quamvis esset humilis, præ verecundia tamen salutantem[3] non resalutavit, nec ullum responsum retulit, nisi ubi de suscipienda Domini generatione cognovit; ut qualitatem effectus disceret, non ut sermonem referret.

Luc. I, 29 et ss.

70. In ipsa[4] oratione nostra multum verecundia placet, multum conciliat gratiæ apud Deum[5] nostrum. Nonne hæc prætulit Publicanum, et commendavit eum qui nec oculos suos[6] audebat ad cœlum levare? Ideo justificatur magis Domini judicio, quam ille Pharisæus, quem deformavit præsumptio. Ideoque oremus in incorruptione quieti et modesti spiritus, qui est ante Deum locuples, ut ait Petrus. Magna igitur modestia, quæ cum sit etiam sui juris remissior, nihil sibi usurpans, nihil vindicans, et quodammodo intra vires suas contractior, dives est apud Deum, apud quem nemo dives. Dives est modestia, quia portio Dei est. Paulus quoque orationem deferri præcepit cum verecundia et sobrietate. Primam hanc et quasi prævíam vult esse orationis futuræ, ut non glorietur peccatoris oratio; sed quasi colore pudoris obducta, quo plus defert verecundiæ de recordatione delicti, hoc uberiorem mereatur gratiam.

Luc. XVIII, 13 et ss.

I Petr. III, 4.

Tim. II, 9.

71. Est etiam in ipso motu, gestu, incessu tenenda verecundia.[7] Habitus enim mentis in corporis statu cernitur. Hinc homo cordis nostri absconditus, aut levior, aut jactantior, aut turbidior; aut contra gravior, et constantior, et purior, et maturior æstimatur. Itaque vox quædam est animi corporis motus.

72. Meministis, filii, quemdam amicum, cum sedulis se videretur commendare officiis, hoc solo[8] tamen in clerum a me non receptum, quod gestus ejus plurimum dedeceret: alterum quoque cum in clero reperissem, jussisse me ne umquam præiret mihi, quia velut quodam insolentis incessus verbere oculos feriret meos. Idque dixi, cum redderetur post offensam muneri.[9] Hoc solum excepi, nec fefellit sententia; uterque enim ab Ecclesia recessit, ut qualis incessu prodebatur, talis perfidia animi demonstraretur. Namque alter arianæ infestationis tempore fidem deseruit; alter pecuniæ studio, ne judicium subiret sacerdotale, se nostrum negavit.[10] Lucebat in illorum incessu imago levitatis, species quædam scurrarum percursantium.

73. Sunt etiam qui sensim ambulando imitantur histrionicos gestus, et quasi quædam fercula[7] pomparum, et statuarum motus nutantium; ut quotiescumque gradum transferunt, modulos quosdam servare videantur.[11]

74. Nec cursim ambulare honestum arbitror, nisi cum causa exigit alicujus periculi, vel justa necessitas. Nam plerumque festinantes anhelos videmus torquere ora, quibus si causa desit festinationis necessariæ, nævus est justæ offensionis. Sed non de his dico, quibus rara properatio ex causa nascitur; sed quibus jugis et continua in naturam vertitur. Nec in illis ego tamquam simulacrorum effigies probo, nec in istis tamquam excussorum ruinas.

75. Est etiam gressus probabilis, in quo sit species auctoritatis, gravitatisque pondus, tranquillitatis vestigium; ita tamen si studium desit atque affectatio, sed motus sit purus ac simplex: nihil enim fucatum placet. Motum natura informet. Si quid sane in natura vitii est, industria emendet; ut ars desit, non desit correctio.

76. Quod si etiam ista spectantur altius, quanto magis cavendum est ne quid turpe ore exeat; hoc enim graviter coinquinat hominem! Non enim cibus coinquinat, sed injusta ob-

[1] Ita editt. ac. mss. perpauci: alii frequentissimi, *qui si prætendat, et quæ prima... tentari non sinat:* unus, *qui sibi prætendat, et quæ prima* etc.; alius, *quasi prætendat* (*ita et* B) etc., quæ lectio satis arridet. (Edit. Maur.)

[2] Mss. nec pauci, nec inferioris notæ, *speciem peregrinatur* (*ut* B), quidam, *peregrinatus* (*etiam* A'), *adspectus* etc. Infra vero ubi editt. ac pauci mss., *sermonem refelleret:* reliqui legunt partim, *sermonem præferret,* aliqui, *proferret* (*ita* A' *et* B) partim, *sermonem referret,* quod ultimum sensui videtur esse magis congruum. (Edit. Maur.)

[3] Cod. T omittit *salutantem.*

[4] Cod. T, *quoque.*

[5] Cod. T, *Dominum.*

[6] Cod. T omittit *suos.*

[7] Cic. lib. I *Offic.* pag. 368, lin. 28: *Sed quoniam decorum illud in omnibus factis et dictis, in corporis denique motu et statu cernitur.*

[8] Cod. T, *solum.*

[9] Mirare quantam in corporeo ipso clericorum habitu perfectionem requirebat sanctus Præsul; et hinc collige quas et quantas in eisdem animi virtutes expetebat. (Edit. Maur.)

[10] Sic mss. magno consensu, si duos excipias qui perinde ac vet. editt. habent: *subiret, sacerdotem se nostrum* etc. (*cum* T). Sola edit. Rom., *subiret sacerdotum, se nostrum* etc. sensu a lectione nostra non alieno. Videtur autem hic acceptæ administrationis aut furti cujuspiam rationem reddere defugiens, transfugisse ad arianos. Porro de judiciis ecclesiasticis, ac bonorum Ecclesiæ œconomia alio loco dicetur commodius. (Edit. Maur.)

[11] Cic. lib. I *Offic.* pag. 369, lin. 8: *Nam et palæstrici motus* etc. Et infra 14: *Cavendum est autem ne aut tarditatibus* etc. Varii generis erant fercula apud antiquos: alia enim in triumphis usurpabantur, cum devictarum gentium spolia, vestem pretiosam, aurum sive factum sive signatum, coronas, arma, machinas, ipsas denique urbium captarum imagines in plaustris ante currum triumphantium portabantur: alia erant ludorum ac spectaculorum, non multum prioribus illis absimilia: alia denique sacrorum, in quibus gestabantur deorum simulacra; et de ultimis hisce ferculis maxime hic loqui Ambrosium ipse videtur declarare in sequentibus. Ceterum ab istis parum admodum abhorruisse constat funerum gestamina, quibus defuncti cadaver dum efferretur, avorum ejus præmittebantur imagines. Quæ omnia cum non sine magna gravitate veherentur atque incessus tarditate, locum dare Ambrosianæ Ciceronianæque comparationi facile potuerunt. (Edit. Maur.)

trectatio, sed verborum obscœnitas.[1] Hæc etiam vulgo pudori sunt. In nostro vero officio nullum verbum quod inhoneste cadat, non incutiat verecundiam. Et non solum nihil ipsi indecorum loqui, sed ne aurem quidem debemus hujusmodi præbere dictis: sicut Joseph ne incongrua suæ audiret verecundiæ, veste fugit relicta; quoniam quem delectat audire, alterum loqui provocat. Gen. xxxix, 12.

77. Intelligere quoque quod turpe sit, pudori maximo est. Spectare vero si quid hujusmodi fortuitu accidat, quanti horroris est! Quod ergo in aliis displicet, numquid potest in se ipso placere? Nec ipsa natura nos docet,[2] quæ perfecte quidem omnes partes nostri corporis explicavit; ut et necessitati consuleret, et gratiam venustaret? Sed tamen eas quæ decoræ ad adspectum forent, in quibus formæ apex quasi in arce quadam locatus, et figuræ suavitas, et vultus species emineret, operandique usus esset paratior, obvias atque apertas reliquit; eas vero in quibus esset naturalis obsequium necessitatis, ne deforme sui præberent spectaculum, partim tamquam in ipso amandavit atque abscondit corpore, partim docuit et suasit tegendas.

78. Nonne igitur ipsa natura est magistra verecundiæ? Cujus exemplo modestia hominum (quam a modo scientiæ quid deceret appellatam arbitror) id quod in hac nostri corporis fabrica abditum reperit, operuit et texit;[3] ut ostium illud quod ex transverso faciendum in arca illa Noe justo dictum est, in qua vel Ecclesiæ, vel nostri figura est corporis; per quod ostium egeruntur reliquiæ ciborum.[4] Ergo naturæ opifex sic nostræ studuit verecundiæ, sic decorum illud et honestum in nostro custodivit corpore, ut ductus[5] quosdam atque exitus cuniculorum nostrorum post tergum relegaret,[6] atque ab Gen. vi, 16.

adspectu nostro averteret, ne purgatio ventris visum oculorum offenderet. De quo pulchre Apostolus ait: *Quæ videntur*, inquit, *membra corporis infirmiora, necessariora sunt: et quæ putamus ignobiliora esse membra corporis, his abundantiorem honorem circumdamus: et quæ putamus ignobiliora esse membra corporis, his abundantiorem honorem circumdamus: et quæ inhonesta sunt nostra, honestatem abundantiorem habent.* Etenim imitatione naturæ industria auxit gratiam. Quod alio loco etiam altius interpretati sumus, ut non solum abscondamus ab oculis, verum etiam quæ abscondenda accepimus, eorum indicia ususque membrorum suis appellationibus nuncupare indecorum putemus. I Cor. xii, 23. Lib. i *de Noe et Arca*, cap. 8.

79. Denique si casu aperiantur hæ partes, confunditur verecundia: si studio, impudentia æstimatur. Unde et filius Noe Cham offensam retulit, quia nudatum videns patrem risit; qui autem operuerunt patrem, acceperunt benedictionis gratiam. Ex quo mos vetus et in urbe Roma, et in plerisque civitatibus fuit,[7] ut filii puberes cum parentibus, vel generi cum soceris non lavarent, ne paternæ reverentiæ auctoritas minueretur; licet plerique se et in lavacro quantum possunt tegant, ne vel illic ubi nudum totum est corpus, hujusmodi intecta sit portio. Gen. ix, 22 et ss.

80. Sacerdotes quoque veteri more, sicut in Exodo legimus, brachas accipiebant, sicut ad Mosen dictum est a Domino: *Et facies illis brachas lineas, ut tegatur turpitudo pudoris.*[8] *A lumbis usque ad femora erunt, et habebit eas Aaron et filii ejus, cum intrabunt in tabernaculum Testimonii: et cum accedent sacrificare ad aram Santuarii,*[9] *et non inducent super se peccatum, ne moriantur.* Quod nonnulli nostrorum servare adhuc feruntur; plerique spiritali interpretatione ad cautionem verecundiæ et custodiam castitatis, dictum arbitrantur. Exod. xviii, 42, 43.

[1] *Offic.* pag. 368, lin. 39: *Quarumque partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes,* etc.

[2] Ibidem, lin. 32: *Principio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem,* etc. Hic autem in Ambrosii contextu Era. et seq. editt. præferunt, *Hæc ipsa natura nos docet;* mss. vero constantissime (*sed* B *cum Erasmo*), *nec ipsa natura*, Amerb., *nec hoc ipsa natura,* etc. Non male; est enim cœptæ interrogationis continuatio. (Ed. Maur.)

[3] Ibidem, pag. 372, lin. 47: *Itaque ut eamdem nos modestiam,* etc.

[4] Prorsus similia in *Hexaemeron* lib. vi et in libro *de Noe et Arca* dicta sunt.

[5] Cod. T, *velut ductus aquæ.*

[6] Editt., *ut velut ductus quosdam aquæ, exitus cuniculorum,* etc. Mss. vero prope ad unum ut nos in textu. (Ed. Maur.)

[7] Cic. *de Offic.* lib. i, pag. 369, lin. 3: *Nostro quidem more cum parentibus puberes filii,* etc. Laudabilem hanc consuetudinem in Africa non obtinuisse indicat sanctus Augustinus *Confess.* lib. ii, cap. 3. Nam alioquin antiquis Christianis publicarum balnearum usu interdictum neutiquam fuisse non solum inde intelligimus, quod Marcianus aliique Christiani ac pii imperatores thermas construxere; verum etiam ex eo quod legamus apud Ireneum lib. iii, cap. 3, nec non apud alios scriptores ecclesiasticos, Joannem apostolum cum aliquando lavatum ivisset, ac intus Cerinthum reperisset, illotum discessisse, ne videlicet corrueret balneum in quo veritatis inimicus lavaret. Et certe usque adeo usum balnei, dummodo necessitatis non luxuriæ causa adhiberetur, vitiosum non putavit Gregorius Magnus, ut lib. xi, epist. 3, responderit eo ne dominica quidem die abstinendum. Porro valetudinem in causa fuisse cur eodem Joannes evangelista uteretur, auctor est Theodoretus lib. ii *Hæret. fabul.*, quamvis rem totam aliter narret Epiphanius Hær. 30, quem consule. Augustinus etiam ut mœstitudinem sibi allatam ex matris obitu deliniret, balneum se petiisse commemorat lib. ix *Confess.* cap. 12. Sola igitur luxuria in balneis interdicitur; unde DD. Athanasius, lib. *de Virginibus*, et Leander, *de Instit. Virginum* cap. 10, illas virginibus non omnibus quidem, sed sanis prohibuit, sicut e contrario easdem sanctus Benedictus *Reg.* cap. 36, monachis concessit ægrotis. Fuere tamen qui nec infirmi quidem iis uti vellent, ut Egesippus et Hieronymus narrant de Jacobo apostolo, Palladius de Isidoro atque Evagrio, de Basilio Gregor. Nazianzenus. Immo nec defuere inter philosophos qui hanc eamdem laudem sibi vindicarent, quemadmodum Seneca epist. 108, de se ipso, et de Plotino Porphyrius tradidere. (Edit. Maur.)

[8] Mss. aliquot (*ut* A', et T), *turpitudo sudoris:* melius alii longe plurimi, ac vet. editt., *turpitudo pudoris;* ubi reposuit Rom.... *corporis;* nimirum ex LXX, apud quos: Καλύψαι ὑσχημοσύνην χρωτὸς αὐτῶν. Vulg. vero, *ut operiant carnem turpitudinis:* text. Hebr.... *nuditatis.* (Edit. Maur.)

[9] Codd. A' et T, *ad aram sancti,* cum græco ac Cypriano apud Sabbatier.

CAPUT XIX.

Decorum quomodo describatur ab Oratore: an et quantum ad virtutem conferat formositas: postremo qua cura ne quid affectatum aut effeminatum in nobis appareat, efficiendum.

81. Delectavit me diutius in partibus demorari verecundiæ; quia ad vos loquebar, qui aut bona ejus ex vobis recognoscitis, aut damna ignoratis. Quæ cum sit omnibus ætatibus, personis, temporibus et locis apta; tamen adolescentes, juvenilesque annos maxime decet.

82. In omni autem servandum ætate, ut deceat quod agas et conveniat, et quadret sibi ordo vitæ tuæ. Unde Tullius etiam ordinem putat in illo decore servari oportere; idque positum dicit in formositate, ordine, ornatu ad actionem apto: quæ difficile ait loquendo explicari posse, et ideo satis esse intelligi.[1]

83. Formositatem autem cur posuerit, non satis intelligo; quamvis ille etiam vires corporis laudet. Nos certe in pulchritudine corporis locum virtutis non ponimus; gratiam tamen non excludimus, quia verecundia et vultus ipsos solet pudore obfundere, gratioresque reddere. Ut enim artifex in materia commodiore melius operari solet; sic verecundia in ipso quoque corporis decore plus eminet: ita tamen ut etiam ipse non sit affectatus decor corporis; sed naturalis, simplex, neglectus magis quam expetitus, non pretiosis et albentibus adjutus vestimentis, sed communibus;[2] ut honestati vel necessitati nihil desit, nihil accedat nitori.

84. Vox ipsa non remissa, non fracta, nihil femineum sonans, qualem multi gravitatis specie simulare consuerunt; sed formam quamdam et regulam ac succum virilem reservans. Hoc est enim pulchritudinem vivendi tenere, convenientia cuique sexui et personæ reddere. Hic ordo gestorum optimus, hic ornatus ad omnem actionem accommodus. Sed ut molliculum et infractum aut vocis sonum, aut gestum corporis non probo; ita neque agrestem ac rusticum. Naturam imitemur: ejus effigies formula disciplinæ, forma honestatis est.

CAPUT XX.

Ad conservandam verecundiam intemperantium hominum consortia, convivia extraneorum, ac mulierum commercia vitanda: sed otium nostrum domi in piis honestisque studiis insumendum.

85. Habet sane suos scopulos verecundia, non quos ipsa invehit, sed quos sæpe incurrit; si intemperantium incidamus consortia, qui sub specie jucunditatis venenum infundunt bonis. Hi si adsidui sunt, et maxime in convivio, ludo ac joco, enervant gravitatem illam virilem. Caveamus itaque ne dum relaxare animum volumus, solvamus omnem harmoniam, quasi concentum quemdam bonorum operum; usus enim cito inflectit naturam.

86. Unde quam prudenter factis[3] convenire ecclesiasticis et maxime ministrorum officiis arbitror, declinare extraneorum convivia, vel ut ipsi hospitales sitis peregrinantibus, vel ut ea cautione nullus sit opprobrio locus. Convivia quippe extraneorum occupationes habent, tum etiam epulandi produnt cupiditatem.[4] Subrepunt etiam fabulæ frequenter de sæculo ac voluptatibus: claudere aures non potes; prohibere putatur superbiæ. Subrepunt etiam præter voluntatem pocula. Melius est tuæ domui semel excuses, quam alienæ frequenter; et ut[5] ipse sobrius surgas, tamen ex aliena insolentia condemnari non debet præsentia tua.

87. Viduarum ac virginum domos, nisi visitandi gratia, juniores adire non est opus; et hoc cum senioribus, hoc est, vel cum episcopo, vel si gravior est causa, cum presbyteris.[6] Quid

[1] Cic. lib. I *Offic.* pag. 308, lin. 29: *Idque positum est in tribus rebus, formositate,* etc.

[2] Ibidem, lin. 49: *Quibus in rebus duo sunt maxime fugienda,* etc. Albas vestes lætitiæ indices olim fuisse in confesso est. Hinc non solum Romanos in festis et in cœnis eum colorem indui solitos frequentissima scriptorum testimonia prodidere; verum etiam sacri interpretes, quod Christi vestimenta in transfiguratione alba facta sint, quodque angeli post resurrectionem albati apparuerint, ad eamdem trahunt significationem: quo etiam non absurde id referatur, quod recens baptizati per octavam paschatis in alba veste incedere soliti erant; in quo tamen innocentiæ quoque demonstrabatur indicium. Sed nec adeo lætitiæ addictus erat candidus color, ut non luctui etiam inserviret; novimus enim quondam mulieres apud Romanos albatas fuisse in funeribus: quem morem etiam in Gallia servatum a reginis viduis fuisse volunt nonnulli. Alias tristitiæ niger seu pullus color convenire existimabatur; unde sibi eum monachi, quorum est tum sua tum aliorum peccata flere, delegerant. Quapropter Magnus Antonius martyrii desiderio incensus, ne coloris monastici cognitus indicio, ab accessu judicis prohiberetur, album induit, ut disserit in ejusdem vita Rosveidus. Eo similiter colore sacras virgines indui solitas Baronius ad an. 57 scribit. Idem vero e quodam loco epistolæ Hieronymi ad Nepotianum, quam ad annum 393 refert, clericos antiquitus non pulla nec alba, sed castanea veste ac violacea usos colligens, addit in Ecclesiam tunc primum irrepsisse colorem nigrum, *cum monachismus in nonnullis Ecclesiis a clericis receptus est, et ex monachis episcopi creati sunt.* Certe quidem in hac posteriori parte cum doctissimo Cardinali facere videtur quod scribitur in vita sancti Martini, eum postquam ad episcopalem sedem evectus esset, nigrum pallium, quo prius monachum agens utebatur, retinuisse: verum ille in exponendo Hieronymi loco dissentit a Petro Cluniacensi: hic enim eum ita interpretatur, ac si tantum admoneatur Nepotianus, in utriusque coloris usu fastum caveat. Sed quamvis minus coacta videatur Baroni expositio, certum tamen est ab Ambrosio hoc loci aliud nihil clericis prohiberi, nisi candorem vestium affectatum ac nimis lucentem; ut quæ sequuntur satis ostendunt, *nihil accedat nitori.* Et hoc profecto mirifice convenit cum iis quæ Basilius epist. I, ad Gregorium Nazianz. præcipit. Sed illam ipse consulas licet. (Edit. Maur.)

[3] Ita editt. ac mss. nonnulli: alii vero partim, *unde prudenter facitis convenire;* partim, *unde quod prudenter agitis, convenire,* etc., non incongrue. Cod. B: *Unde quidem prudenter facitis.*

[4] Mss. aliquot, *epulandi producunt cupiditatem.* (Ed. Maur.)

[5] Pro *utut,* nempe *quamvis.*

[6] Magnam semper gessit Ecclesia existimationis ministrorum suorum curam. Hinc est quod Ambrosius hoc loco tot

necesse est ut demus sæcularibus obtrectandi locum? Quid opus est ut illæ quoque visitationes crebræ accipiant auctoritatem? Quid si aliqua illarum forte labatur? Cur alieni lapsus subeas invidiam? Quam multos etiam fortes illecebra decepit! Quanti non dederunt errori locum, et dederunt suspicioni!

88. Cur non illa tempora, quibus ab ecclesia vacas, lectioni impendas? Cur non Christum revisas, Christum alloquaris, Christum audias? Illum alloquimur cum oramus; illum audimus cum divina legimus oracula. Quid nobis cum alienis domibus? Una est domus, quæ omnes capit. Illi potius ad nos veniant, qui nos requirunt. Quid nobis cum fabulis? Ministerium altaribus Christi, non obsequium hominibus deferendum recepimus.

89. Humiles nos esse decet, mites, mansuetos, graves, patientes, modum tenere in omnibus; ut nullum vitium esse in moribus vel tacitus vultus, vel sermo annunciet.

CAPUT XXI.

Iracundiam priusquam oriatur, præcavendam; si oborta fuerit, reprimendam, ac mitigandam: si nec id adsequi valuerimus, linguam saltem a convitiis coercendam, ut sint motus nostri puerilium commotionum similes. Dictum Architæ memoratur, ostenditurque Davidem ipsi hac in re factis et scriptis præivisse.

90. Cavеatur iracundia, aut si præcaveri non potest, cohibeatur:[1] mala enim illex peccati indignatio est, quæ ita animum perturbat, ut rationi non relinquat locum. Primum est igitur, si fieri potest, ut morum tranquillitas usu quodam, affectione, proposito, in naturam vertatur. Deinde quoniam ita plerumque motus infixus est naturæ ac moribus, ut evelli atque evitari non queat; si prævideri potuerit, ratione reprimatur. Aut si prius occupatus fuerit animus ab indignatione, quam consilio prospici ac provideri potuerit, ne occuparetur; meditare quomodo motum animi tui vincas, iracundiam temperes. Resiste iræ, si potes: cede,[2] si non potes; quia scriptum est: *Date locum iræ.*

Rom. XII, 19.

91. Jacob fratri indignanti pie cessit, et Rebeccæ, id est, patientiæ instructus consilio, abesse maluit et peregrinari, quam excitare fratris indignationem; et tunc redire, cum fratrem mitigatum putaret. Et ideo tantam apud Deum invenit gratiam. Quibus deinde obsequiis, quantis muneribus fratrem ipsum reconciliavit sibi; ut ille præreptæ benedictionis non meminisset, meminisset delatæ satisfactionis!

Gen. XXXII, 3 et ss.

92. Ergo si prævenerit et præoccupaverit mentem tuam iracundia, et adscenderit in te, non relinquas locum tuum. Locus tuus patientia est, locus tuus sapientia est, locus tuus ratio est, locus tuus sedatio indignationis est. Aut si te contumacia respondentis moverit, et perversitas impulerit ad indignationem: si non potueris mitigare mentem, reprime linguam tuam. Sic enim scriptum est: *Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum.* Deinde: *Inquire pacem, et sequere eam.* Pacem illam sancti Jacob vide,[3] qua tu primum sedato animum: si non prævalueris, frænos linguæ impone tuæ: deinde reconciliationis studium non prætermittas. Hæc oratores sæculi de nostris usurpata in suis posuere libris: sed ille sensus hujus habet gratiam, qui prior dixit.

Ps. XXXIII, 14, 15.

93. Vitemus ergo, aut temperemus iracundiam, ne sit ejus aut in laudibus exceptio, aut in vitiis exaggeratio. Non mediocre est mitigare iracundiam, non inferius quam omnino non commoveri. Hoc nostrum est, naturæ illud. Denique commotiones in pueris innoxiæ sunt, quæ plus habent gratiæ, quam amaritudinis. Et si cito pueri inter se moventur, facile sedantur, et majori suavitate in se recurrunt. Nesciunt se subdole artificioseque tractare. Nolite hos contemnere pueros, de quibus Dominus ait: *Nisi conversi fueritis, et efficiamini sicut puer iste, non intrabitis in regnum cœlorum.* Itaque et ipse Dominus, hoc est, Dei virtus, sicut puer, cum malediceretur, non remaledixit; cum percuteretur, non repercussit. Ita ergo te compara, ut quasi puer injuriam non teneas, malitiam non exerceas: omnia a te innocenter proficiscantur. Non consideres quid ab aliis in te revertatur. Locum tuum serva, simplicitatem et puritatem tui pectoris custodi. Noli respondere irato ad iracundiam ejus, sive imprudenti ad imprudentiam. Cito culpa culpam excutit. Si lapides teras, nonne ignis erumpit?

Matth. XVIII, 3.

1 Petr. II, 23

94. Ferunt gentiles, ut in majus omnia verbis

Gen. XXVII, 42 et ss.

conditionibus clericorum adolescentiorum cum viduis ac sacris virginibus congressum circumscribit. Qua etiam prudentia inducti quartæ Synodi Carthaginiensis Antistites, ut significarent omnem hujusmodi familiaritatis occasionem tollendam e medio, definierunt can. 102: *Ad reatum episcopi pertinere.... si sustentandæ vitæ præsentis causa* (qua tamen vix alia justior esse potest) *viduæ vel sanctimoniales clericorum familiaritatibus subjiciantur.* Cum autem qua ratione a clericis hujusmodi feminæ accedentes excipiendæ sint, S. Doctor nequaquam præcipiat; inde conjicias haud ita frequenter eas domo egredi ad invisendum quempiam consuevisse. Ab Ecclesia tamen universim provisum reperimus, ne mulier sine diaconissa ad diaconum debeat accedere. Quod si tanta cautione de simplici feminæ ad diaconum aditu constitutum sit, quis miretur presbyterorum cum mulieribus contubernium tot canonibus proscriptum esse? (Edit. Maur.)

Ita Cod. T: *cum presbyteris vel si gravior est causa, cum episcopo;* quæ lectio ab aliquo excogitata conspicitur, cui ipse textus non rite sonaret. Codex B habet: *si gravior est causa, cum episcopi presbyteris.*

[1] Cic. lib. I *Offic.* pag. 363, lin. 12: *Prohibenda maxime ira,* etc. Hic porro dissidet a Cicerone noster Ambrosius; quandoquidem ille virtutem more Stoicorum in affectuum vacuitate; hic autem ex Christianorum scitis in moderatione constituit. (Edit. Maur.)

[2] Id est, *discede, alio te convertas.*

[3] Rom. edit. sola, *Jacob vide. Quanta primum sedatio animi.* Vet. editt. et pauci mss., *Jacob vide, qua primum sedato animum:* alii nonnulli, *Jacob. Vide quanta: primum,* etc.; ceteri denique ut in textu, nisi quod pro *qua tu,* legunt aliqui *quanto:* perperam. (Edit. Maur.)

extollere solent, Architæ Tarentini dictum philosophi,[1] quod ad villicum suum dixerit: O te infelicem, quem afflictarem, nisi iratus essem! Sed jam David et armatam dexteram in indi- 1 Reg. XXV, 32. gnatione compresserat. Et quanto plus est non remaledicere, quam non vindicare! Et bellatores, adversus Nabal ad ultionem paratos, Abigail deprecatione revocaverat. Unde advertimus tempestivis quoque intercessionibus non solum cedere nos, sed etiam delectari oportere. Eousque autem delectatus est, ut benediceret intervenientem, quod ab studio vindictæ revocatus foret.

95. Jam dixerat de inimicis suis: *Quoniam declinaverunt in me iniquitatem, et in ira mo-* Ps. LIV, 4. *lesti erant mihi.* Audiamus turbatus in ira quid dixerit: *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ,* Ibid., 7. *et volabo, et requiescam?* Illi ad iracundiam provocabant, hic tranquillitatem eligebat.

Ps. IV, 5. 96. Jam dixerat: *Irascimini, et nolite peccare.* Moralis magister, qui naturalem affectum inflectendum magis ratione doctrinæ, quam extirpandum noverat, moralia docet; hoc est: Irascimini ubi culpa est, cui irasci debeatis. Non potest enim fieri, ut non rerum indignitate moveamur:[2] alioquin non virtus, sed lentitudo[3] et remissio judicatur. Irascimini ergo ita, ut a culpa abstineatis. Vel sic: Si irascimini, nolite peccare, sed vincite ratione iracundiam. Vel certe sic: Si irascimini, vobis irascamini, quia commoti estis, et non peccabitis. Qui enim sibi irascitur, quia cito commotus est, desinit irasci alteri: qui autem vult iram suam justam probare, plus inflammatur, et cito in culpam cadit. Prov. XVI, 32. Melior est autem, secundum Salomonem, qui iracundiam continet, quam qui urbem capit; quia ira etiam fortes decipit.

97. Cavere igitur debemus, ne in perturbationes prius incidamus, quam animos nostros ratio componat: exanimat enim mentem plerumque aut ira, aut dolor, aut formido mortis, et improviso percellit ictu. Ideo prævenire pulchrum est cogitatione, quæ volvendo mentem exerceat; ne repentinis excitetur commotionibus, sed jugo quodam rationis et habenis adstricta mitescat.

CAPUT XXII.

De cogitationibus et appetitu: deque decoro sermonis in confabulatione ac disceptatione servando.

98. Sunt autem gemini motus, hoc est, cogitationum et appetitus:[4] alteri cogitationum, alteri appetitus: non confusi, sed discreti et dispares. Cogitationes verum exquirere, et quasi emolere muneris habent: appetitus ad aliquid impellit agendum atque excitat. Itaque ipso genere naturæ suæ et cogitationes tranquillitatem sedationis infundunt, et appetitus motum agendi excutit.[5] Ita ergo informati simus, ut bonarum rerum subeat animum cogitatio: appetitus rationi obtemperet (si vere ut illud decorum custodiamus, animum volumus intendere), ne rationem excludat rei alicujus affectus: sed ratio quid honestati conveniat, examinet.

99. Et quoniam ad conservationem decori[6] spectare diximus, ut sciamus in factis dictisve quis modus; prior autem ordo loquendi quam faciendi est: sermo in duo dividitur, in colloquium familiare, et in tractatum disceptationemque fidei atque justitiæ. In utroque servandum, ne sit aliqua perturbatio: sed tamquam mitis et placidus, et benevolentiæ plenus et gratiæ, sine ulla sermo ducatur contumelia. Absit pertinax in familiari sermone contentio; quæstiones enim magis excitare inanes, quam utilitatis aliquid adferre solet. Disceptatio sine ira, suavitas sine amaritudine sit, monitio sine asperitate, hortatio sine offensione. Et sicut in omni actu vitæ id cavere debemus, ne rationem nimius animi motus excludat, sed teneamus consilii locum; ita etiam in sermone formulam eam teneri convenit, ne aut ira excitetur, aut odium, aut cupiditatis nostræ, aut ignaviæ aliqua exprimamus indicia.

100. Sit igitur sermo hujusmodi de Scripturis maxime. Quid enim magis nos oportet loqui, quam de conversatione optima, adhortatione observationis, disciplinæ custodia? Habeat caput ejus rationem, et finis modum.[7] Sermo enim

[1] Val. Maximus eadem refert de Archita lib. IV, cap. I. Hunc autem fuisse constat Davide multo posteriorem: ejus enim præceptorem Pythagoram vixisse anno demum 3389 post mundum conditum communior chronologorum calculus sancit; cum David jam inde ab anno 2887 floruerit. Alii tamen aliis hæc ipsa adtribuerunt; ut Laertius Platoni, Plutarchus Charillo, Theanoni Stobæus. (Edit. Maur.)

[2] Cic. lib. I *Offic.* pag. 370, lin. 4: *Objurgationes etiam nonnumquam incidunt necessariæ,* etc.

[3] Ant. editt. cum parte mss., *sed lenitudo* (*ut* A'): Gill. in marg. ac Rom. in textu, cum aliis mss. *sed lentitudo:* commodius; hæc siquidem in vitiis est, at non alia. (Ed. Maur.)

[4] Cic. lib. I, pag. 369, lin. 19: *Motus autem animorum duplices sunt, alteri cognitionis, alteri appetitus,* etc.

[5] Cod. B, *excitat.*

[6] Cicero lin. 23: *Et quoniam magna vis orationis,* etc. Infra etiam lin. 39: *Sit igitur hic sermo, in quo Socratici excellunt, lenis,* etc. Item lin. 40: *Sed quoniam in omni vita,* etc. Universam autem concionum ecclesiasticarum materiam duobus membris comprehensam proponit Ambrosius; aut enim ea circa fidem versatur, aut circa mores sive morales virtutes: has autem sub justitia, virtute scilicet universali, complectitur. Sic ipse Christus ad Johannem Baptistam, *oportet nos implere omnem justitiam,* id est, omnem virtutem; et sanctus Præsul eamdem justitiam generalem infra quasi in propria membra distribuit, nimirum in continentiam, quæ ad nos ipsos, in justitiam particularem, quæ ad proximum, denique in diligentiam, quæ maxime ad Dei cultum atque obsequium pertinet. Quod autem subdit, non unum tractatum esse oportere, sed prout se dederit peracta in ecclesiæ conventu lectio, arripiendum; præcipit quidem aliter sermonem cum in Scriptura de continentia agitur, aliter cum de justitia vel de pietate instituendum: non tamen meditationem seu præparationem removet; immo potius eam requirit, ubi orationem æquo breviorem vetans fieri, causam hanc reddit, ne *desidiam prodat atque incuriam.* Sed forte iterum had de re dicendi nascetur locus. (Ed. Maur.)

[7] Ibidem lin. 49: *Et ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus.*

tædiosus iram excitat. Quam vero indecorum, A ut cum omnis confabulatio habere soleat in-
[1] crementum gratiæ, habeat nævum offensionis![1]

101. Tractatus quoque de doctrina fidei, de magisterio continentiæ, de disceptatione justitiæ, adhortatione diligentiæ, non unus semper, sed ut se dederit lectio, nobis et arripiendus est, et prout possumus, prosequendus; neque nimium prolixus, neque cito interruptus; ne vel fastidium derelinquat, vel desidiam prodat atque incuriam. Oratio pura, simplex, dilucida B atque manifesta, plena gravitatis et ponderis; non affectata elegantia, sed non intermissa gratia.

CAPUT XXIII.

Jocos, etsi nonnumquam honesti sint, tamen in ecclesiasticis viris omnino proscribendos: vocem autem puram ac simplicem esse oportere.

102. Multa præterea de ratione dicendi dant
[2] præcepta sæculares viri,[2] quæ nobis
[3] prætereunda arbitror, ut de jocandi disciplina.[3] Nam licet interdum honesta joca ac suavia sint, tamen ab ecclesiastica abhorrent regula; quoniam quæ in Scripturis sanctis non reperimus, ea quemadmodum usurpare possumus?

103. Cavenda enim etiam in fabulis, ne inflectant gravitatem severioris propositi. *Væ vobis*
Luc. VI, 21. *qui ridetis, quia flebitis!* ait Dominus: et nos D ridendi materiam requirimus, ut hic ridentes,
[4] illic fleamus? Non solum profusos,[4] sed omnes etiam jocos declinandos arbitror; nisi forte plenum suavitatis et gratiæ sermonem esse non indecorum est.

104. Nam de voce quid loquar, quam simplicem et puram esse satis arbitror; canoram
[5] autem esse naturæ est, non industriæ?[5] Sit sane distincta pronuntiationis modo, et plena succi virilis, ut agrestem ac subrusticum fugiat E sonum; non ut rythmum adfectet scenicum, sed
[6] mysticum servet.[6]

CAPUT XXIV.

Tria in vitæ actibus observanda, nimirum ut rationi appetitus subjiciatur, ut in studiis justa servetur moderatio, denique ut suo quæque tempore atque ordine gerantur. Quæ omnia in sanctis veteris Testamenti viris adeo præfulserunt, ut manifestum sit eos cardinalibus, quas vocant, virtutibus egregie instructos fuisse.

105. De ratione dicendi satis dictum puto: nunc de actione vitæ quid congruat, consideremus. Tria autem in hoc genere spectanda cernimus:[7] unum, ut rationi appetitus [7]
non reluctetur; hoc enim solum modo possunt officia nostra illi decoro convenire. Si enim appetitus rationi obediat, facile id quod deceat, in omnibus officiis conservari potest. Deinde ne majore studio quam res ipsa est quæ susci- C pitur, vel minore, aut parvam magno ambitu[8] [8]
suscepisse, aut magnam inferiore destituisse videamur. Tertium de moderatione studiorum, operumque nostrorum, de ordine quoque rerum et de opportunitate temporum non dissimulandum puto.

106. Sed primum illud quasi fundamentum est omnium, ut appetitus rationi pareat: secundum et tertium idem est, hoc est, in utroque moderatio. Vacat enim apud nos speciei D liberalis, quæ pulchritudo habetur, et dignitatis contemplatio. Sequitur de ordine rerum, et de opportunitate temporum. Ac per hoc tria sunt, quæ videamus utrum in aliquo sanctorum consummata possimus docere.

107. Primum[9] ipse pater Abraham, qui ad [9]
magisterium futuræ successionis informatus et instructus est, jussus exire de terra sua, et de cognatione sua, et de domo patris sui, nonne Gen. XII, 1 et ss.
multiplicatæ necessitudinis præstrictus affectu, E tamen appetitum rationi obedientem præbuit? Quem enim terræ suæ, cognationis, domus quoque propriæ gratia non delectaret? Et hunc

[1] Cod. B, *venenum offensionis.* Sed vox *venenum* evidenter inscitia librarii voci *nævum* suffecta fuit.

[2] Supra lin. 25: *Contentionis præcepta rhetorum sunt multa* etc.

[3] Pag. 365, lin. 13: *Ludo autem et joco uti illis quidem licet* etc. S. Thomas 2, 2, quæst. 168, art. 2, ad 1. Ambrosii verbis nihil aliud vult significari, nisi jocos christianis oratoribus populo sacram doctrinam exponentibus abjiciendos esse. At bona cum venia tanti Doctoris, jocos ab ecclesiastica regula abhorrere non idem videtur ac jocis abstinendum in tradenda sacra doctrina, sed nullam esse in sacris paginis aut canonibus regulam, qua jocari clericis permittatur. Sed ut maxime de tradenda populo doctrina Christiana intelligatur hic locus, non tamen vim solvit objectionis: sibi enim ille opposuerat ejusdem Doctoris verba ex num. seq., ubi de fabulis, id est, familiari confabulatione agens, proposita Christi adversus ridentes comminatione, nullum omnino jocum non damnat. Neque vero mirum est Ambrosium jocorum usum clericis indicere, cum universim ridere homini christiano fas esse neget Basilius *Reg. brevior.* Inter. 31. Hunc etiam consule epist. 411 et *Constit. monastic.* cap. 12, quem in hac quoque doctrina S. Benedictus *Regulæ* suæ cap. 6 est imitatus. Quæ quidem ita pertinent ad ascetas, ut etiam omnibus quotquot virtutis studiosi fuerint, conveniant, et maxime sacerdotibus, de quibus vere juxta ac pie Bernardus lib. II *de Consid.* cap. 13, *Inter sæculares*, inquit, *nugæ, nugæ sunt: in ore sacerdotis blasphemiæ.* Adi similiter Tract. *de Ordinæ vitæ et morum Instit.* inter opera S. Bernardo male adscripta, ubi cap. 3, textus Ambrosii, de quo agimus, ad verbum exscribitur. Ceterum fatendum, in hoc genere omnium gravissime peccare eos, qui theatrales facetias ad sacrum transferunt suggestum, et histrionica scurrilique dicacitate gravitatem evangelicam solvunt et conspurcant. Vide Mabillonii nostri notam ad Bernardi locum supra laudatum, J. B. Thiers et alios. (Edit. Maur.)

[4] Cod. B, *igitur profusos.*

[5] Cic. *Offic.* lib. I, pag. 369, lin. 29: *In voce autem duo sequamur, ut clara sit et suavis* etc.

[6] *Mysticum servet*, id est, mysteriorum sanctitati congruum. (Edit. Maur.)

[7] Cic. lib. I, pag. 370, lin. 37: *In omni autem actione suscipienda tria sunt tenenda* etc.

[8] Mss. non pauci, *vel minorem ac parvam magno ambitu* etc. (Edit. Maur.)

[9] Codd. B et T, *igitur ipse.* Sed vox *igitur* arbitrio alicujus textui inserta apparet, utpote quæ nullimode ab eo requiritur.

ergo mulcebat suorum suavitas; sed imperii cœlestis et remunerationis æternæ consideratio movebat amplius. Nonne considerabat uxorem imbecillem ad labores, teneram ad injurias, decoram ad incentiva insolentium, sine summo non posse duci periculo? Et tamen subire omnia, quam excusare, consultius dijudicavit. Deinde cum descenderet in Ægyptum, monuit ut diceret se sororem esse, non uxorem ipsius.

108. Adverte, quanti appetitus. Timebat uxoris pudori, timebat propriæ saluti, suspectas habebat Ægyptiorum libidines; et tamen prævaluit apud eum ratio exsequendæ devotionis. Consideravit enim quod Dei favore ubique tutus esse posset; offenso autem Domino, etiam domi non posset illæsus manere. Vicit igitur appetitum ratio, et obedientem sibi præstitit.

109. Capto nepote, non perterritus neque tot
1 regum turbatus populis, bellum repetit:[1] victoria potitus, prædæ partem, cujus ipse fuit auctor,
Gen. XIV, 14 et ss. recusavit. Promisso quoque sibi filio, cum consideraret emortui corporis sui vires depositas, sterilitatem conjugis, et supremam senectutem,
Gen. XV, 6. etiam contra usum naturæ Deo credidit.

110. Adverte convenire omnia. Appetitus non defuit, sed repressus est: animus æqualis gerendis, qui nec magna pro vilibus, nec minora pro magnis duceret: moderatio pro negotiis, ordo rerum, opportunitas temporum, mensura verborum. Fide primus, justitia præcipuus, in prælio strenuus, in victoria non avarus, domi hospitalis, uxori sedulus.

111. Sanctum quoque ejus nepotem Jacob delectabat domi securum degere; sed mater voluit peregrinari, ut daret fraternæ iracundiæ
Gen. XXVII, 24 et ss. locum. Vicit appetitum consilii salubritas. Exsul domo, profugus a parentibus, ubique tamen convenientem mensuram negotiis tenuit, et temporibus opportunitatem reservavit. Acceptus domi parentibus, ut alter maturitate provocatus obsequii benedictionem daret, alter amore pio
Gen. XXV, 34. propenderet. Fraterno quoque judicio prælatus, cum cibum suum fratri cedendum putasset, delectabatur utique alimento secundum naturam, sed secundum pietatem cessit petito. Pastor domino gregis fidus, socero gener sedulus, impiger in labore, in convivio parcus, in satisfactione
Gen. XXXI, 6 et ss. prævius, in remuneratione largus. Denique sic fraternam mitigavit iracundiam, ut cujus verebatur inimicitias, adipisceretur gratiam.
Gen. XXXIII, 1.

112. Quid de Joseph loquar, qui utique habebat cupiditatem libertatis, et suscepit servitii necessitatem? Quam subditus in servitute, quam in virtute constans, quam benignus in carcere, sapiens in interpretatione, in potestate moderatus, in ubertate providus, in fame justus, ordinem laudis rebus adjungens, et opportunitatem temporibus, æquitatem populis officii sui moderatione dispensans! Gen. XXXIX, 1 et ss.

113. Job quoque juxta secundis atque adversis rebus irreprehensibilis, patiens, gratus Deo atque acceptus, vexabatur doloribus, sed se consolabatur. Job II, 3 et ss.

114. David etiam fortis in bello, patiens in adversis, in Hierusalem pacificus, in victoria mansuetus, in peccato dolens, in senectute providus, rerum modos, vices temporum per singularum sonos servavit ætatum; ut mihi videatur non minus vivendi genere, quam canendi suavitate prædulcis, immortalem Deo[2] sui fudisse
2 meriti cantilenam. I Reg. XVII.

115. Quod his viris principalium virtutum officium defuit? Quarum primo loco constituerunt prudentiam,[3] quæ in veri investigatione
3 versatur, et scientiæ plenioris infundit cupiditatem: secundo justitiam, quæ suum cuique tribuit, alienum non vindicat, utilitatem propriam negligit, ut communem æquitatem custodiat: tertio fortitudinem, quæ et in rebus bellicis excelsi animi magnitudine, et domi eminet, corporisque præstat viribus: quarto temperantiam, quæ modum ordinemque servat omnium, quæ vel agenda vel dicenda arbitramur.

CAPUT XXV.

Exposito cur ductum non fuerit a memoratis virtutibus exordium, easdem in veteribus Patribus extitisse pressius demonstratur.

116. Hæc forsitan aliquis dicat primo loco poni oportuisse, quoniam ab his quatuor virtutibus nascuntur officiorum genera. Sed hoc artis est, ut primo Officium definiatur, postea certa in genera dividatur.[4] Nos autem
4 artem fugimus, exempla majorum proponimus: quæ neque obscuritatem adferunt ad intelligendum, neque ad tractandum versutias. Sit igitur nobis vita majorum disciplinæ speculum, non calliditatis commentarium; imitandi reverentia, non disputandi astutia.

117. Fuit igitur in sancto Abraham primo loco prudentia, de quo dicit Scriptura: *Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam.* Gen. XV, 6.
Nemo enim prudens, qui Deum nescit. Denique insipiens dixit quia *non est Deus:* nam sapiens Ps. XIII, 1.
non diceret. Quomodo enim sapiens qui non requirit auctorem suum, qui dicit lapidi: *Pater meus es tu;* qui dicit diabolo, ut manichæus: Jerem. II, 27.
Auctor meus es tu? Quomodo sapiens arianus, qui mavult imperfectum auctorem habere atque degenerem, quam verum atque perfectum? Quomodo sapiens Marcion atque Eunomius, qui malunt Deum malum quam bonum habere?[5]
5

[1] Codex T, *repetiit.*

[2] Ita mss. frequentissimi, ac edit. Era. et Gill. in marg.; alii tamen nonnulli, et omnes edit. in contextu: *moralem Deo:* Benig., *immortali Deo sui* etc. (Edit. Maur.)

[3] Cic. lib. I, pag. 352, lin. 36: *Sed omne quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua* etc.

[4] Cicero pag. 351, lin. 27: *Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire* etc.

[5] Plana sunt quæ hic tribuuntur Manichæo atque Ario; hunc enim imperfectionem Christo, quem in creaturarum ordinem dejecit, adfinxisse, illum vero corporalium rerum creationem diabolo adjudicasse, nemo est qui nesciat. At vero

Quomodo sapiens qui Deum suum non timet? A mundo potius et universis magis quam sibi natus! Quam fortis, ut diluvium vinceret! Quam temperans, ut diluvium toleraret quando introiret! Qua moderatione degeret quando corvum, quando columbam dimitteret, quando reciperet revertentes, quando exeundi opportunitatem captaret, agnosceret!

Ps. cx, 9. *Initium* enim *sapientiæ timor Domini.* Et alibi habes: *Sapientes non declinant de ore Domini,* Prov. xxiv, 7. *sed tractant in confessionibus suis.* Simul quoque dicente Scriptura: *Reputatum est ei ad justitiam;* alterius virtutis ei gratiam detulit.

118. Primi igitur nostri definierunt prudentiam in veri consistere cognitione. Quis enim illorum ante Abraham, David, Salomonem? Deinde justitiam spectare ad societatem generis humani. Denique David ait: *Dispersit, dedit pauperibus: justitia ejus manet in æternum.* Ps. cxi, 5, 8. *Justus miseretur, justus commodat.* Sapienti et justo totus mundus divitiarum est. Justus communia pro suis habet, sua pro communibus. Prov. xviii, 17. Justus se ipsum, priusquam alios, accusat. Ille enim justus, qui nec sibi parcit, et occulta sua latere non patitur. Vide quam justus Abraham. In senectute susceperat filium per repromissionem: reposcenti Domino negandum ad sacrificium, quamvis unicum, non putavit. Gen. xxii, 3 et ss.

119. Adverte hic omnes virtutes quatuor in uno facto. Fuit sapientiæ Deo credere, nec filii gratiam anteferre auctoris præcepto: fuit justitiæ acceptum reddere: fuit fortitudinis appetitum ratione cohibere. Ducebat hostiam pater, interrogabat filius; tentabatur affectus patrius, sed non vincebatur. Repetebat filius appellationem paternam, compungebat paterna viscera, sed non minuebat devotionem. Accedit et quarta virtus, temperantia. Tenebat justus et pietatis modum, et exsecutionis ordinem. Denique dum sacrificio necessaria vehit, dum ignem adolet, dum filium ligat, dum gladium educit, hoc immolandi ordine meruit, ut filium reservaret.

120. Quid sapientius sancto Jacob, qui Deum Gen. xxxii, 1 et ss. vidit facie ad faciem, et meruit benedictionem? Quid justius, qui ea quæ adquisierat, oblatis muneribus cum fratre divisit? Quid fortius, qui cum Deo luctatus est? Quid modestius eo qui modestiam ita et locis et temporibus deferebat, ut filiæ injuriam mallet prætexere conjugio, quam vindicare; eo quod inter alienos positus, amori potius consulendum, quam odia colligenda censebat?

121. Noe quam sapiens, qui tantam fabricavit Gen. vi, 14 et ss arcam! Quam justus, qui ad semen omnium reservatus, solus ex omnibus et præteritæ generationis superstes est factus, et auctor futuræ,

CAPUT XXVI.

B *In inquirenda veritate contra sua præcepta peccasse philosophos: Moysen vero illis sapientiorem se præbuisse. Eo majori studio enitendum ad comparandam sapientiam, quo major est ipsius dignitas, ad quam omnes ipsa natura impelluntur.*

122. Itaque tractant in veri investigatione tenendum illud decorum,[1] ut summo 1
studio requiramus quid verum sit, non falsa
C pro veris ducere, non obscuris vera involvere,[2] 2
non superfluis vel implexis atque ambiguis occupare animum. Quid tam indecorum, quam venerari ligna, quod ipsi faciunt? Quid tam obscurum, quam de astronomia et geometria tractare, quod probant; et profundi aeris spatia metiri, cœlum quoque et mare numeris includere; relinquere causas salutis, errores quærere?

123. At non ille eruditus in omni sapientia Ægyptiorum Moyses probavit ista: sed illam
D sapientiam detrimentum et stultitiam judicavit, et aversus ab ea, intimo Deum quæsivit affectu; ideoque vidit, interrogavit, audivit loquentem. Quis magis sapiens quam ille quem docuit Deus, qui omnem sapientiam Ægyptiorum, omnesque artium potentias operis sui virtute evacuavit? Exod. iii, 1 et ss. Non hic incognita pro cognitis habebat, hisque temere adsentiebatur: quæ duo in hoc maxime naturali atque honesto loco vitanda discant, qui sibi nec contra naturam esse, nec turpe judi-
E cant saxa adorare, et a simulacris auxilium petere, quæ nihil sentiant.

124. Quanto igitur excelsior virtus est sapientia, tanto magis enitendum arbitror, ut adsequi eam possimus. Itaque ne quid contra naturam, ne quid turpe atque indecorum sentiamus, duo hæc, id est, et tempus et diligentiam ad considerationem rerum examinandi

id fortasse cuipiam moveat difficultatem, quod Marcioni potius quam Ario jungatur Eunomius. Constat siquidem hunc Aetii fuisse discipulum cum arianis, ut Socrates lib. II, cap. 15 testatur, idem et dicentis et sentientis, cujus etiam sectæ postea nomen dedit ipse Eunomius, ut idem Socrates loco citato, sicut et lib. IV, cap. 7 et 13 significat. Cui jungere licet Sozomenum lib. IV, cap. 25, et lib. VI, cap. 26, atque alios. Sed nodum solvit Theodoretus: hic enim cum lib. II *Hist.* cap. 29, tantum scripsisset Eunomium Arii blasphemiam nova impietatis accessione cumulasse, in lib. IV *Hær. fabul.* rem evolvit enucleatius ita inquiens: *Baptizantes usque ad pectus aqua madefaciunt, reliquis autem partibus tamquam exsecrandis aquam adhibere prohibent.... Sed et aliud audere illos dicunt, quod scriptis committere non ausim* etc. Hinc profecto aperte colligitur eum *(Eunomium)* admisisse duplex principium, bonum alterum, a quo partes corporis superiores, quas bonas esse *(Eunomius quoque ejusque asseclæ)* non negabant, procederent: malum alterum a quo inferiores, quas malas esse iidem contendebant. Unde miramur eos qui collectos ejusdem Eunomii errores scripto prodiderunt, ut puta ex antiquis Epiphanium et Augustinum, e recentioribus vero Baronium, Petavium aliosque omnes, impietatem, de qua hic loquitur beatus Doctor, non advertisse. Porro in causa forte fuit ejusdem erroris atrocitas, cur in quibusdam imperatorum legibus, qualis ea Gratiani fuit, cujus meminit Sozomenus lib. VII, cap. 1, cum liberum cuique relinquatur quamcumque religionem aut cœtum sectari pro libito, adjectum fuerit, exceptis manichæis, photinianis et eunomianis. Non videtur certe dubium quin Ambrosius ipse ad hancce blasphemiam respexerit lib. II *Hexaem.* cap. 5, ubi nominantur eunomiani *radicis degeneris,* arianorum scilicet, *fructus deterior.* (Edit. Maur.)

[1] Cic. lib. I *Offic.* pag. 352, lin. 42: *Velut ex ea parte, quæ primo descripta est.., inest indagatio atque inventio veri* etc.

[2] Cod. B, *lucida involvere,* quæ ex antithesi vera videtur lectio.

gratia referre debemus. Nihil est enim quo magis homo ceteris animantibus præstet, quam quod rationis est particeps, causas rerum requirit, generis sui auctorem investigandum putat, in cujus potestate vitæ necisque nostræ potestas sit, qui mundum hunc suo nutu regat, cui sciamus rationem esse reddendam nostrorum actuum. Nihil est enim quod magis proficiat ad vitam honestam, quam ut credamus eum judicem futurum, quem et occulta non fallant, et indecora offendant, et honesta delectent.

125. Omnibus igitur hominibus inest secundum naturam humanam verum investigare, quæ nos ad studium cognitionis et scientiæ trahit, et inquirendi infundit cupiditatem. In quo excellere universis pulchrum videtur, sed paucorum est adsequi: qui volvendo cogitationes, consilia examinando, non mediocrem impendunt laborem, ut ad illud beate honesteque vivendum pervenire possint, atque operibus appropinquare. *Non enim qui dixerit*, inquit, *mihi: Domine, Domine, intrabit in regnum cœlorum, sed qui* Matth. VII, 21. *fecerit ea quæ dico.* Nam studia scientiæ sine factis, haud scio an etiam involvant magis.

CAPUT XXVII.

Primum officii fontem esse prudentiam, ex qua derivatæ tres aliæ virtutes ita cum ea atque inter se connexæ sunt, ut ab invicem divelli ac separari nequeant.

126. Primus igitur Officii fons prudentia est.[1] Quid enim tamen plenum officii, quam deferre Auctori studium atque reverentiam? Qui tamen fons et in virtutes derivatur ceteras; neque enim potest justitia sine prudentia esse, cum examinare quid justum, quidve injustum sit, non mediocris prudentiæ sit: summus in utroque error. *Qui* enim *justum judicat injustum, injustum vero justum, execrabilis apud Deum. Ut quid adundant justitiæ imprudenti?*[2] Salomon ait. Prov. XVII, 15, 16. Neque iterum prudentia sine justitia est; pietas Eccli. I, 16. enim in Deum initium intellectus. Quo advertimus illud ab hujus sæculi translatum magis quam inventum sapientibus; quia pietas fundamentum est omnium virtutum.

127. Justitiæ autem pietas est prima in Deum, secunda in patriam, tertia in parentes, item in omnes:[3] quæ et ipsa secundum naturæ est magisterium. Siquidem ab ineunte ætate ubi primum sensus infundi cœperit, vitam amamus tamquam Dei munus, patriam parentesque diligimus, deinde æquales quibus sociari cupimus. Hinc caritas nascitur, quæ alios sibi præfert, non quærens quæ sua sunt, in quibus est principatus justitiæ.

128. Omnibus quoque animantibus innascitur primum salutem tueri, cavere quæ noceant, expetere quæ prosint, ut pastum, ut latibula quibus se a periculo, imbribus, sole defendant, quod est prudentiæ.[4] Succedit quoque ut omnium genera animantium congregabilia natura sint: primo generis sui ac formæ consortibus, tum etiam ceteris; ut videmus boves armentis, equos gregibus, et maxime pares paribus delectari; cervos quoque cervis, et plerumque hominibus adjungi. Jam de procreandi studio et sobole, vel etiam generantium amore, quid loquar, in quo est forma justitiæ præcipua?

129. Liquet igitur et has et reliquas cognatas sibi esse virtutes. Siquidem et fortitudo, 23, quæstion 3, c. *Fortitudo.* quæ vel in bello tuetur a barbaris patriam, vel domi defendit infirmos, vel a latronibus socios, plena sit justitiæ: et scire quo consilio defendat atque adjuvet, captare etiam temporum et locorum opportunitates, prudentiæ ac modestiæ sit: et temperantia ipsa sine prudentia modum scire non possit: opportunitatem noscere, et secundum mensuram reddere, sit justitiæ: et in omnibus istis magnanimitas necessaria sit, et quædam fortitudo mentis, plerumque et corporis, ut quis quod velit, possit implere.

CAPUT XXVIII.

Societatem constare justitia et beneficentia; ultionem non admitti a Christianis, atque in natura omnia communia esse: quod vero de rerum communitate ac mutuo auxilio tradunt Stoici, hoc eos e Scripturis sacris mutuatos esse. Quantus justitiæ splendor, et quinam scopuli accessum ad illam præpediant.

130. Justitia igitur ad societatem generis humani, et ad communitatem refertur.[5] Societatis enim ratio dividitur in duas partes,

[1] *Offic.* pag. 353, lin. 4: *Ex quatuor autem locis in quos* etc.

[2] Sic vet. editt. cum mss. pluribus nec non antiquioribus: Rom. vero cum aliis, *pecuniæ imprudenti:* LXX Interp., Ἵνα τί ὑπῆρξε χρήματα ἄφρονι: a quibus non abludunt ceteræ versiones; nisi quod Aq. et Theod. scribunt, ἵνα τί τοῦτο ἀντάλλαγμα ἐν χειρὶ ἀνοήτου, magis ad textum hebraicum. (Edit. Maur.)

[3] Cic., ut supra, lin. 22: *De tribus autem reliquis, latissime patet ea ratio* etc. Docet hoc loco sanctus Ambrosius pietatem justitiæ annexam esse, quod etiam adstruit Angelicus Doctor 2, 2, q. 8, a. 1. Et hæc pietas donum est Spiritus sancti, ut docet idem Thomas 2, 2, q. 121, art. 1; de illa vero quæ ad parentes, quamque virtutem ipse vocitat, in eo dissentit ab Ambrosio, quod parentes patriæ, Ambrosius autem patriam parentibus præponi jubet. Præivit autem sancto Præsuli Cicero lib. I *Offic.* pag. 353, lin. 32: *Sed quoniam, ut præclare scriptum est a Platone, non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem patria vindicat, partem parentes, partem amici,* etc. Item p. 358, lin. 35: *Sed cum omnia ratione animoque lustraveris, omnium societatum nulla est gratior, nulla carior, quam ea quæ cum Rep. est unicuique nostrum. Cari sunt parentes, cari liberi* etc. Lib. quoque III, p. 400, lin. 30: *Quid si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater?... Ad extremum si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti patris.* Ceterum quæ verba ex Platone a se translata dicit Orator, ea reperiuntur ep. 9 ejusdem philosophi, quæ est ad Architam I, hunc in modum: Ἀλλὰ κἀκεῖτο δεῖ σε ἐνθυμεῖσθαι ὅτι ἕκαστος ἡμῶν οὐχ αὑτῷ μόνον γέγονεν, ἀλλὰ τῆς γενέσεως ἡμῶν τὸ μέν τι ἡ πατρὶς μερίζεται, τὸ δέ τι οἱ γεννήσαντες, τὸ δὲ οἱ λοιποὶ φίλοι. (Ed. Maur.)

[4] Cic. lib. I *Offic.* pag. 352, lin. 4: *Principio generi animantium omni est a natura tributum, ut se, vitam corpusque tueatur, declinetque ea* etc.

[5] Cic. lib. I *Offic.* pag. 353, lin. 22: *De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio* etc.

justitiam et beneficentiam, quam eamdem liberalitatem et benignitatem vocant: justitia mihi excelsior videtur, liberalitas gratior; illa censuram tenet, ista bonitatem.

131. Sed primum ipsum quod putant philosophi justitiæ munus, apud nos excluditur.[1] Dicunt enim illi eam primam esse justitiæ formam, ut nemini quis noceat, nisi lacessitus injuria; quod Evangelii auctoritate vacuatur: vult enim Scriptura, ut sit in nobis spiritus Filii hominis, qui venit conferre gratiam, non inferre injuriam.

Luc. IX, 56.

132. Deinde formam justitiæ putaverunt, ut quis communia, id est, publica pro publicis habeat, privata pro suis.[2] Ne hoc quidem secundum naturam; natura enim omnia omnibus in commune profudit. Sic enim Deus generari jussit omnia ut pastus omnibus communis esset, et terra foret omnium quædam communis possessio.[3] Natura igitur jus commune generavit, usurpatio jus fecit privatum.[4] Quo in loco ajunt placuisse Stoicis, quæ in terris gignantur, omnia ad usus hominum creari;[5] homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possint.

133. Unde hoc, nisi de nostris Scripturis dicendum adsumpserunt? Moyses enim scripsit, quia dixit Deus: *Faciamus hominem ad imaginem nostram et secundum similitudinem, et habeat potestatem piscium maris, et volatilium cœli, et pecorum, et omnium repentium super terram.* Et David ait: *Omnia subjecisti sub pedibus ejus, oves et boves universas, insuper et pecora campi: volucres cœli, et pisces maris.* Ergo omnia subjecta esse homini de nostris didicerunt, et ideo censent propter hominem esse generata.

Gen. I, 26.

Ps. VIII, 8, 9.

134. Hominem quoque hominis causa generatum esse in libris Moysi reperimus, dicente Domino: *Non est bonum esse hominem solum; faciamus ei adjutorium simile sibi.* Ad adjumentum ergo mulier data est viro, quæ generaret, ut homo homini adjumento foret. Denique antequam mulier formaretur, dictum est de Adam: *Non est inventus adjutor similis illi;* adjumentum enim homo nisi de homine habere non poterat. Ex omnibus igitur animantibus nullum animal simile, et ut absolute dicamus, nullus adjutor hominis inventus est: muliebris igitur sexus adjutor exspectabatur.

Gen. II, 18.

Ibid., 20.

135. Ergo secundum Dei voluntatem, vel naturæ copulam, invicem nobis esse auxilio debemus,[6] certare officiis, velut in medio omnes utilitates ponere, et ut verbo Scripturæ utar, adjumentum ferre alter alteri, vel studio, vel officio, vel pecunia, vel operibus, vel quolibet modo; ut inter nos societatis augeatur gratia. Nec quisquam ab officio vel periculi terrore revocetur: sed omnia sua ducat, vel adversa vel prospera.[7] Denique sanctus Moyses pro populo patriæ bella suscipere gravia non reformidavit, nec regis potentissimi trepidavit arma, nec barbaricæ immanitatis expavit ferociam: sed abjecit salutem suam, ut plebi libertatem redderet.

136. Magnus itaque justitiæ splendor,[8] quæ aliis potius nata quam sibi, communitatem et societatem nostram adjuvat, excelsitatem tenet;[9] ut suo judicio omnia subjecta habeat, opem aliis ferat, pecuniam conferat, officia non abnuat, pericula suscipiat aliena.

137. Quis non cuperet hanc virtutis arcem tenere, nisi prima avaritia infirmaret atque inflecteret tantæ virtutis vigorem?[10] Etenim dum augere opes, aggregare pecunias, occupare terras possessionibus cupimus, præstare divitiis; justitiæ formam exuimus, beneficentiam communem amisimus. Quomodo enim potest justus esse, qui studet eripere alteri quod sibi quærat?

138. Potentiæ quoque cupiditas formam justitiæ virilem effeminat.[11] Quomodo enim potest pro aliis intervenire, qui alios sibi subijcere conatur; et infirmo adversus potentes opem ferre, qui ipse gravem libertati adfectat potentiam?

CAPUT XXIX.

Justitiam in bello etiam atque ipsis hostibus servari oportere Moysis ac Elisæi exemplis ostenditur: ab Hebræis mutuo veteres accepisse, ut hostes appellarent nomine molliori: denique justitiæ fundamentum in fide esse, ac formam in Ecclesia.

139. Quanta autem justitia sit, ex hoc intelligi potest, quod nec locis, nec personis, nec temporibus excipitur, quæ etiam hostibus reservatur;[12] ut si constitutus sit cum hoste aut locus aut dies prælio, adversus justitiam putetur aut loco prævenire, aut tempore. Interest enim utrum aliquis pugna aliqua et conflictu gravi capiatur, an superiore gratia,[13] vel aliquo eventu. Siquidem vehementioribus hostibus et

[1] Cic. *Offic.* lib. I, pag. 353, lin. 25: *Sed justitiæ primum munus est ut ne cui* etc.

[2] Ibidem lin. 26: *Deinde ut communibus utatur pro communibus, privatis ut suis. Sunt autem* etc.

[3] Mss. aliquot, *ut partus omnibus communis esset. Et terra ergo foret* etc. Melius alii ac editt. ut in textu. (Ed. Maur.)

[4] Ubi monitum jam fuit in *Præfatione*, vox *usurpatio* hic nullam præsefert invidam significationem, sed tantum primam rerum occupationem, quæ privatis juribus originem dedit; quæ significatio nullatenus latinæ linguæ peregrina est.

[5] Cic. lib. I *Offic.* pag. 353, lin. 32: *Sed quoniam, ut præclare scriptum est* etc.

[6] Ibidem lin. 36: *In hoc naturam debemus ducem sequi* etc. Item pag. 357, lin. 37: *Optime autem societas hominum* etc.

[7] Ibidem pag. 354, lin. 35: *Est enim difficilis cura rerum alienarum; quamquam Terentianus* etc.

[8] Ibidem pag. 353, lin. 23: *In qua virtutis splendor est maximus.*

[9] Pag. 352, lin. 25: *Ex quo animi magnitudo* etc.

[10] Pag. 353, lin. 49: *Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli* etc.

[11] Pag. 354, lin. 7: *Maxime autem adducuntur plerique* etc.

[12] Cic. lib. I *Offic.* pag. 355, lin. 23: *Atque in republica maxime conservanda jura belli* etc.

[13] *Superiore gratia*, id est, majori aliqua temporis aut loci opportunitate, ut contextus clare demonstrat. (Edit. Maur.)

infidis, et his qui amplius læserint, vehementior refertur ultio; ut de Madianitis qui per mulieres suas plerosque peccare fecerant ex plebe Judæorum, unde et Dei in populum patrum iracundia effusa est. Et ideo factum est ut nullum Num. xxxi, 3 et ss. Moyses victor superesse pateretur; Gabaonitas autem qui fraude magis quam bello tentaverant plebem patrum, non expugnaret Jesus, sed con- Josue ix, 20 et ss. ditionis impositæ adficeret injuria; Syros vero Elisæus, quos obsidentes in civitatem induxerat, momentanea cæcitate percussos, ut quo ingrederentur videre non possent, volenti regi Israel percutere, non adquiesceret dicens: *Non percuties quos non captivasti in lancea et in gladio tuo: pone eis panem et aquam, ut manducent et bi-* IV Reg. vi, 14 et ss. *bant, et remittantur, et eant ad dominum suum;* ut humanitate provocati gratiam repræsentarent. Denique postea in terram Israel venire piratæ Syriæ destiterunt.

140. Si ergo etiam in bello justitia valet, quanto magis in pace servanda est! Et hanc gratiam propheta his detulit, qui ad eum corripiendum venerant. Sic enim legimus, quod in obsidionem ejus miserat rex Syriæ exercitum suum, cognito quod Elisæus esset, qui consiliis et argumentationibus ejus obviaret omnibus.[1] Quem videns exercitum Giezi servus prophetæ, de salutis periculo trepidare cœpit. Cui dixit propheta: *Noli timere, quoniam plures nobiscum sunt, quam cum illis.* Et rogante propheta ut aperirentur oculi servo suo, aperti sunt. Et vidit itaque Giezi totum montem equis repletum et curribus in circuitu Elisæi. Quibus descendentibus ait propheta: *Percute, Deus, cœcitate exercitum Syriæ.* Quo impetrato, dixit ad Syros: *Venite post me, et ducam vos ad hominem quem quæritis.* Et viderunt Elisæum, quem corripere gestiebant; et videntes, tenere non poterant. Liquet igitur[2] etiam in bello fidem et justitiam servari oportere, nec illud decorum esse posse, si violetur fides.

141. Denique etiam adversarios molli veteres appellatione nominabant, ut peregrinos vocarent; hostes enim antiquo ritu peregrini dicebantur.[3] Quod æque etiam ipsum de nostris adsumptum dicere possumus: adversarios enim suos Hebræi allophylos, hoc est, alienigenas latino appellabant vocabulo. Denique in libro Regnorum primo sic legimus: *Et factum est in diebus illis, convenerunt alienigenæ in pugnam ad Israel.* I Reg. iv, 1.

142. Fundamentum ergo est justitiæ fides:[4] justorum enim corda meditantur fidem, et qui se justus accusat, justitiam supra fidem collocat; nam tunc justitia ejus apparet, si vera fateatur. Denique et Dominus per Esaiam, *Ecce,* inquit, *mitto lapidem in fundamentum Sion;* id est, Isai. xxviii, 18. Christum in fundamenta Ecclesiæ. Fides enim omnium, Christus; Ecclesia autem quædam forma justitiæ est. Commune jus omnium: in commune orat,[5] in commune operatur, in commune tentatur. Denique qui se ipsum sibi abnegat, ipse justus, ipse dignus Christo est. Ideo et Paulus fundamentum posuit Christum, ut I Cor. iii, 11 supra eum opera justitiæ locaremus, quia fides fundamentum est; in operibus autem aut malis iniquitas, aut bonis justitia est.

CAPUT XXX.

De beneficentia et ejus partibus, benevolentia et liberalitate: quomodo illæ simul jungendæ sint; quænamve adjuncta, ut liberalitatem cum laude ac merito quis exerceat, requirantur.

143. Sed jam de beneficentia loquamur, quæ dividitur etiam ipsa in benevolentiam et liberalitatem. Ex his igitur duobus constat beneficentia, ut sit perfecta. Non enim satis est bene velle, sed etiam bene facere; nec satis est Dist. 86, c. *Non satis.* iterum bene facere, nisi id ex bono fonte, hoc est, bona voluntate proficiscatur: *Hilarem enim datorem diligit Deus.* Nam si invitus facias, quæ II Cor. ix, 7. tibi merces est? Unde Apostolus generaliter: *Si volens hoc ago, mercedem habeo: si invitus, dispensatio mihi credita est.* In Evangelio quo- I Cor. ix, 17. que multas disciplinas accepimus justæ liberalitatis.

144. Pulchrum est igitur bene velle, et eo largiri consilio, ut prosis, non ut noceas.[6] Nam si luxurioso ad luxuriæ effusionem, adultero ad mercedem adulterii largiendum putes; non est beneficentia ista, ubi nulla est benevolentia. Officere enim istud est, non prodesse alteri, si largiaris ei qui conspiret adversus patriam, qui congregare cupiat tuo sumptu perditos, qui impugnent Ecclesiam. Non est hæc probabilis liberalitas, si adjuves eum qui adversus viduam

[1] *Argumentatio* non idem hic sonat atque argumenti seu rationis explicatio: sed idem prorsus valet, atque argute sive acute excogitata machinatio. (Edit. Maur.)

[2] Addit codex B *multorum exemplis.*

[3] Cic. lib. I *Offic.* pag. 355, lin. 46: *Equidem illud etiam animadverto quod qui proprio nomine perduellis esset* etc.

[4] *Ibid.* pag. 353, lin. 39: *Fundamentum autem est justitiæ fides* etc.

[5] Ad frequentandas Ecclesiæ synaxes precesque in communi apud Deum fundendas maximo semper opere populum Christianum exhortati sunt antiqui Patres, ut cognoscimus non modo ex vetustissima illa epistola nomine beati Barnabæ promulgata, verum etiam ex Ignatii epist. *ad Ephes.*, ex *Apologet.* Tertulliani cap. 39 aliisque innumeris tum Patrum testimoniis, tum canonibus conciliorum. Verumtamen non de publicis hisce precibus hic agi verisimilius est: sed cum dicitur, *in commune orat,* etc. hoc tantummodo significari, pro omnibus, sive in omnium utilitatem orat, operatur, ac tentatur: in quo sanctorum communio posita est. Neque tamen ita Ecclesia orat in commune, ut non etiam preces nuncupet pro singulis: vidimus quippe tomo superiori Ambrosium peccatoribus, ut ad Ecclesiæ orationes confugerent, non semel suasisse: at vero hæ ipsæ preces pro singulorum utilitatibus conceptæ, etiam in commodum universorum caritatis beneficio derivantur. Juvat etiam hic adnotare sanctum doctorem continuo post, non uni fidei, quod heterodoxi faciunt, sed etiam operibus ex fide atque caritate profectis justificationem adtribuere. (Edit. Maur.)

[6] Cic. lib. I *Offic.* pag. 356, lin. 37: *Videndum est enim primum ne obsit benignitas et iis ipsis quibus* etc.

et pupillos gravi decernit jurgio, aut vi aliqua possessiones eorum eripere conatur.

145. Non probatur largitas, si quod alteri [1] largitur, alteri quis extorqueat:[1] si injuste quæ- [2] rat, et juste dispensandum putet;[2] nisi forte, Luc. XIX, 8. ut ille Zacchæus, reddas prius quadruplum ei quem fraudaveris, et gentilitatis vitia fidei studio et credentis operatione compenses. Fundamentum igitur habeat liberalitas tua.

146. Hoc primum quæritur, ut cum fide conferas, fraudem non facias oblatis; ne dicas te plus conferre, et minus conferas. Quid enim [3] opus est dicere? Fraus promissi[3] est: in tua potestate est largiri quod velis. Fraus fundamentum solvit, et opus corruit. Numquid Petrus ita indignatione efferbuit, ut Ananiam extingui Act. V, 3 et ss. vellet, vel uxorem ejus? Sed exemplo eorum noluit perire ceteros.

147. Nec illa perfecta est liberalitas, si jactantiæ causa magis quam misericordiæ lar- [4] giaris.[4] Affectus tuus nomen imponit operi tuo: quomodo a te proficiscitur, sic æstimatur. Vides quam moralem judicem habeas. Te consulit, quomodo opus tuum suscipiat, mentem tuam prius interrogat. *Nesciat,* inquit, *sinistra tua* Matth. VI, 3. *quid faciat dextera tua.* Non de corpore loquitur; sed etiam unanimus tuus, frater tuus quod facis nesciat; ne dum hic mercedem quæris jactantiæ, illic remunerationis fructum amittas. Perfecta autem est liberalitas, ubi silentio quis tegit opus suum, et necessitatibus singulorum occulte subvenit: quem laudat os pauperis, et non labia sua.

Dist. 86, c. *Non satis*, § *Perfecta liberalitas.* [5] 148. Deinde perfecta liberalitas fide, causa, loco, tempore commendatur;[5] ut primum opereris circa domesticos fidei. Grandis culpa, si sciente te, fidelis egeat: si scias eum sine sumptu esse, famem tolerare, ærumnam perpeti, qui præsertim egere erubescat: si in causam ceciderit aut captivitatis suorum, aut calumniæ, et non adjuves: si sit in carcere, et pœnis, et suppliciis propter debitum aliquod justus excrucietur (nam etsi omnibus debetur misericordia, tamen justo amplius): si tempore afflictionis suæ nihil a te impetret: si tempore periculi, quo rapitur ad mortem, plus apud te pecunia tua A valeat, quam vita morituri.[6] De quo pulchre Job [6] dixit: *Benedictio perituri in me veniat.* Job XXIX, 13.

149. Personarum quidem Deus acceptor non est, quia novit omnia. Nos autem omnibus quidem debemus misericordiam: sed quia plerique fraude eam quærunt, et adfingunt ærumnam; ideo ubi causa manifestatur, persona cognoscitur, tempus urget, largius se debet profundere misericordia. Non enim avarus Dominus est, ut plurimum quærat. Beatus quidem qui dimittit B omnia, et sequitur eum: sed et ille beatus est, qui quod habet, ex affectu facit.[7] Denique duo [7] [8] æra[8] viduæ illius divitum muneribus prætulit; Luc. XXI, 3 quia totum illa quod habuit, contulit; illi autem ex abundantia partem exiguam contulerunt. Affectus igitur divitem collationem aut pauperem facit, et pretium rebus imponit. Ceterum Dominus non vult simul effundi opes, sed dispensari:[9] nisi forte ut Elisæus boves suos oc- [9] Dist. 86, c. *Dominus non vult* cidit, et pavit pauperes ex eo quod habuit; ut III Reg. XIX, 21. C nulla cura teneretur domestica, sed relictis omnibus, in disciplinam se propheticam daret.

150. Est etiam illa probanda liberalitas, ut Dist. 86, c. *Est probanda.* proximos seminis tui non despicias,[10] si egere [10] cognoscas. Melius est enim ut ipse subvenias tuis, quibus pudor est ab aliis sumptum deposcere, aut alicui postulare subsidium necessitati: non tamen ut illi ditiores eo fieri velint, quod tu potes conferre inopibus; causa enim præstat, non gratia. Neque enim propterea te Domino D dicasti, ut tuos divites facias: sed ut vitam tibi perpetuam fructu boni operis adquiras, et pretio miserationis peccata redimas tua. Putant se parum poscere? Pretium tuum quærunt, vitæ tuæ fructum adimere contendunt, et se juste facere putant.[11] Et accusat quod eum divitem non fe- [11] ceris, cum te ille velit æternæ vitæ fraudare mercede.

151. Consilium prompsimus; auctoritatem petamus. Primum neminem debet pudere, si ex E divite pauper fiat, dum largitur pauperi; quia Christus pauper factus est, cum dives esset, ut omnes sua inopia ditaret. Dedit regulam quam sequamur, ut bona ratio fit exinaniti patrimonii; si quis pauperum famem repulit, inopiam sublevavit. Unde *et consilium in hoc do,* Apostolus

[1] Cic. lib. I *Offic.*, pag. 356, lin. 42: *Et qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt injustitia,* etc.

[2] Addit hic codex B: *Nec hoc Deo placet,* sed evidenter ex arbitrio amanuensis, qui non animadvertit sensum pendere a præcedentibus *non probatur largitas.*

[3] Codex T, *promissio.*

[4] Ibidem, pag. 357, lin. 3: *Videre etiam licet plerosque non tam natura liberales, quam quadam gloria ductus,* etc.

[5] Ibidem, lin. 6: *Tertium est propositum ut in liberalitate delectus,* etc. Item lin. 33: *Sed in collocando beneficio,* etc.

[6] Rursus inscite hic additum est in cod. B: *Non est leve peccatum.*

[7] Edit. ultimæ Paris. cum uno aut altero mss., *qui quod debet;* melius aliæ ac reliqui cod., *qui quod habet,* supple, *in potestate:* ut Marci XIV, 8, *quod habuit, hæc fecit.* (Ed. Maur.)

[8] Codex T, *duo minuta,* quæ tamen lectio posterius ex Evangeliis (Marci, *minuta;* Lucæ, *æra minuta*) inducta videtur.

[9] Cic. lib. I, pag. 356, lin. 49: *Alter erat locus cautionis,* etc. Item pag. 358, lin. 9: *Sed quoniam copiæ parvæ sunt,* etc.

[10] Ibidem, pag. 358, lin. 40: *Sed si contentio quædam et comparatio fiat,* etc.

[11] *Et se juste facere putant,* absunt isthæc ab ant. editt. ac maximo numero mss. (*etiam a cod.* B, *adsunt in* A' *et* T): ea tamen non solum in edit. Rom. sed etiam in mss. quatuor invenire est. Infra vero ubi edit. omnes, *Consilium præmisimus;* mss. fere ad unum legunt, *Consilium prompsimus.* Obiter autem animadverte quanta Ambrosii prudentia hic innotescat, quæ ita pietati quod suum est, adscribit, ut nihil detrahat justitiæ. Etenim pietatis est cognatos affinesque in beneficentia collocanda non præterire, sed eos primorum pauperum habere loco: justitiæ vero, non illos ex eo quod aliis debetur pauperibus, ditare. Nec vero existimandum est hoc veluti majoris cujusdam perfectionis esse consilium: alioqui enim neutiquam adderetur, *et accusat quod eum divitem non feceris, cum te ille velit æternæ vitæ fraudare mercede.* Facessant igitur inepta cupiditatis humanæ tegumenta: Ecclesiæ numquam fuit hoc propositum vel sacerdotis luxui, vel consanguineorum ejus ambitioni satisfacere. (Edit. Maur.)

dicit: *hoc enim vobis utile est, ut Christum imi-*
II Cor. VIII, 10. *temini.* Consilium bonis datur; correptio errantes coercet. Denique quasi bonis dicit: *Quia non tantum facere, sed et velle cœpistis ab anno*
Ibid. *præterito.* Perfectorum utrumque est, non pars. Itaque docet et liberalitatem sine benevolentia, et benevolentiam sine liberalitate non esse perfectam. Unde ad perfectum hortatur, dicens: *Nunc ergo et facere consummate, ut quemadmodum prompta est in vobis voluntas faciendi, ita sit et perficiendi ex eo quod habetis. Si enim voluntas prompta est, secundum id quod habet,*
1 *acceptum est, non secundum quod*[1] *non habet. Non enim ut aliis refectio sit, vobis autem angustia: sed ex æqualitate in hoc tempore, vestra abundantia ad illorum inopiam, ut illorum abundantia sit ad vestram inopiam; ut fiat æqualitas, sicut scriptum est: Qui multum, non abun-*
Ibid., 11 et ss. *davit: et qui modicum, non minoravit.*

152. Advertimus quemadmodum et benevolentiam, et liberalitatem, et modum comprehendit, et fructum, atque personas. Ideo modum, quia imperfectis dabat consilium; non enim patiuntur angustias, nisi imperfecti. Sed et si quis Ecclesiam nolens gravare in sacerdotio aliquo constitutus aut ministerio, non totum quod habet, conferat, sed operetur cum honestate quantum officio sat est; non mihi imperfectus
2 videtur.[2] Et puto quod hic angustiam non animi, sed rei familiaris dixerit.

153. De personis autem puto dictum: *Ut vestra abundantia sit ad illorum inopiam, et illorum abundantia ad vestram inopiam;* id est, ut populi abundantia sit bonæ operationis ad illorum sublevandam alendi inopiam; et illorum abundantia spiritalis adjuvet in plebe inopiam meriti spiritalis, et conferat ei gratiam.

154. Unde exemplum optimum posuit: *Qui multum, non abundavit: et qui modicum, non minuit.* Bene hortatur ad officium misericordiæ omnes homines istud exemplum; quoniam et qui plurimum auri possidet, non abundat; quia nihil est quidquid in hoc sæculo est; et qui exiguum habet, non minuit, quia nihil est quod amittit. Res sine dispendio est, quæ tota dispendium est.

155. Est etiam sic intellectus bonus: Qui plurimum habet, etsi non donat, non abundat, quia quantumvis adquirat, eget semper qui plus concupiscit; et qui exiguum habet, non minuit, quia non multum est quod pauperem A pascit. Similiter ergo et ille pauper qui confert spiritalia pro pecuniariis, etsi plurimum habeat gratiæ, non abundat: non enim onerat gratia, sed allevat mentem.

156. Sed etiam sic potest intelligi: Non abundas, o homo. Quantum est enim quod accepisti, etsi tibi multum est? Johannes, quo nemo major est inter natos mulierum, inferior tamen erat eo, qui minor est in regno cœlorum.

157. Potest et sic: Non abundat Dei gratia B corporaliter, quia spiritalis est. Quis potest ejus aut magnitudinem aut latitudinem comprehendere, quam non videt? Fides si fuerit sicut granum sinapis, montes transferre potest, et non tibi datur ultra granum sinapis. Si abundet in te gratia, non est verendum[3] ne mens tua tanto 3
munere incipiat extolli; quia multi sunt qui ab altitudine cordis sui gravius corruerunt, quam si nullam habuissent Domini gratiam? Et qui parum habet, non minuit; quia non est corC poreum ut dividatur; et quod parum videtur habenti, plurimum est cui nihil deest.[4] 4

158. Consideranda etiam in largiendo ætas Dist. 86, c. *Considerandа.* atque debilitas,[5] nonnumquam etiam verecundia, 5
quæ ingenuos prodit natales; ut senibus plus largiaris, qui sibi labore jam non queunt victum quærere. Similiter et debilitas corporis, et hæc juvanda promptius. Tum si quis ex divitiis cecidit in egestatem; et maxime si non vitio suo, sed aut latrociniis, aut proscriptione, aut caD lumniis, quæ habebat, amisit.

159. Sed forte dicat aliquis: Cæcus uno loco sedet et præteritur, et juvenis validus frequenter accipit. Et verum est, quia obrepit per importunitatem. Non est illud judicii, sed tædii. Nam et Dominus ait in Evangelio de eo qui jam Luc. XI, 8.
clauserat ostium suum, si quis ostium ejus procacius pulset, quia surgit et dat illi propter importunitatem.

E

CAPUT XXXI.

Acceptum beneficium largiori manu remetiendum terræ præcipitur exemplo: nec non adductus ad eamdem rem Salomonis de convivio locus postea spiritali sensu exponitur.

160. Pulchrum quoque est propensiorem ejus haberi rationem, qui tibi aut beneficium aliquod, aut munus contulit,[6] si ipse in 6
necessitatem incidit. Quid enim tam contra of-

[1] Codex T, *id quod.*

[2] Ne quis crederet modum omnem in largiendo semper esse imperfectioni conjunctum, ex eo nimirum quod proxime dixerat, *Ideo modum, quia imperfectis dabat consilium;* clarius mentem suam exponit, adserens qui sibi partem aliquam patrimonii retinuerit, ne oneri sit Ecclesiæ, eum nequaquam imperfectum existimandum. Hinc cognoscimus ad Ambrosii nostri sententiam Augustinum severitatis aliquid adjecisse, qui clericos omnino patrimonio suo spoliatos volebat communem vitam simul agere, ut discere est e compluribus ejusdem operum locis, sed maxime ex lib. *de Comm. vita Clericorum.* (Edit. Maur.)

[3] Negatio *non* deest in edit. omnibus et mss. nonnullis; ea tamen in longe pluribus potioribusque cod. reperitur. Si per interrogationem sententiam nobiscum acceperis, non incongrue. (Edit. Maur.)

[4] Codex B, *cui multum deest;* quæ tamen lectio, etsi prima specie genuina videatur, tamen talis habenda non est si contextus accurate inspiciatur, unde colligitur, vocem *cui* ad *plurimum* referri.

[5] Cic. *Offic.* lib. I, pag. 357, lin. 6: *Tertium est propositum, ut in beneficentia,* etc. Item lib. II, pag. 382, lin. 12: *In illo autem altero genere largiendi,* etc.

[6] Ibidem, lib. I, pag. 357, lin. 20: *Sin autem erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia,* etc.

ficium, quam non reddere quod acceperis? Nec mensura pari, sed uberiore reddendum arbitror, et usum pensare beneficii; ut et tu subvenias quantum ejus ærumnam repellas. Etenim superiorem non esse in referendo quam in conferendo beneficio,[1] hoc est minorem esse; quoniam qui prior contulit, tempore superior est, humanitate prior.

161. Unde imitanda nobis est in hoc quoque natura terrarum, quæ susceptum semen multiplicatiori solet numero reddere, quam acceperit.[2] Ideo tibi scriptum est: *Sicut agricultura est homo insipiens, et tamquam vinea homo egens sensu. Si reliqueris eum, desolabitur.* Sicut agricultura ergo etiam sapiens, ut tamquam fœnerata sibi majore mensura semina suscepta restituat. Terra ergo aut spontaneos fructus germinat, aut creditos uberiore cumulo refundit ac reddit. Utrumque debes quodam hereditario usu parentis, ne relinquaris sicut infœcundus ager. Esto tamen ut aliquis excusare possit quod non dederit: quomodo excusare potest quod non reddiderit?[3] Non dare cuiquam vix licet; non reddere vero non licet.

Prov. XXIV, 30, 31.

162. Ideo pulchre Salomon ait: *Si sederis cœnare ad mensam potentis, sapienter intellige ea quæ apponuntur tibi: et mitte manum tuam sciens quod oportet te talia præparare. Si autem insatiabilis es, noli concupiscere escas ejus; hæc enim obtinent vitam fallacem.*[4] Quas nos imitari cupientes sententias, scripsimus. Conferre gratiam bonum est: at qui referre nescit, durissimus. Humanitatis exemplum ipsa terra suggerit. Spontaneos fructus ministrat quos non severis; multiplicatum quoque reddit quod acceperit. Negare tibi pecuniam numeratam non licet: quomodo licet acceptam non referre gratiam? In Proverbiis quoque habes,[5] quod ita plurimum redhibitio ista gratiæ apud Deum consuevit valere, ut etiam in die ruinæ inveniat gratiam, quando possunt præponderare peccata. Et quid aliis utar exemplis, cum Dominus ipse remunerationem uberiorem sanctorum meritis in Evangelio polliceatur, atque exhortetur ut operemur bonum opus, dicens: *Dimitte et dimittetur vobis:*[6] *date et dabitur vobis: mensuram bonam, commotam, superefluentem dabunt in sinum vestrum?*

Prov. XXIII, 1 et ss.

Luc VI, 37, 38.

163. Itaque et illud convivium Salomonis non de cibis, sed de operibus est bonis. Quo enim melius epulantur animi, quam bonis factis? Aut quid aliud tam facile potest justorum explere mentes, quam boni operis conscientia? Qui autem jucundior cibus, quam facere voluntatem Dei? Quem cibum sibi solum Dominus abundare memoravit, sicut scriptum est in Evangelio: *Meus cibus est, ut faciam voluntatem Patris mei qui est in cœlo.*

Joan. IV, 34.

164. Hoc cibo delectemur, de quo ait Propheta: *Delectare in Domino.* Hoc cibo delectantur qui superiores delectationes mirabili ingenio comprehenderunt, qui possunt scire qualis sit illa munda et intelligibilis mentis delectatio. Edamus ergo panes sapientiæ, et saturemur in verbo Dei; quia non in solo pane, sed in omni verbo Dei vita est hominis facti ad imaginem Dei. De poculo vero satis expresse dicit sanctus Job: *Sicut terra expectans pluviam, sic et isti sermones meos.*

Ps. XXXVI, 4

Job XXIX, 23.

CAPUT XXXII.

Præmisso quid gratiæ ob memorati convivii fercula sit referendum, variæ reddendi beneficii rationes recensentur; ubi et de benevolentiæ laude, effectibus atque ordine disseritur.

165. Pulchrum est ergo ut divinarum Scripturarum humescamus alloquio, et quasi ros sic in nos Dei verba descendant. Cum igitur sederis ad illam mensam potentis, intellige quis sit iste potens; et in paradiso delectationis positus, atque in convivio sapientiæ locatus, considera quæ apponuntur tibi. Scriptura divina convivium sapientiæ est: singuli libri singula sunt fercula. Intellige prius quæ habeant ferculorum dapes, et tunc mitte manum; ut ea quæ legis vel quæ accipis a Domino Deo tuo, operibus exsequaris, et collatam in te gratiam officiis repræsentes; ut Petrus et Paulus, qui evangelizando vicem quamdam largitori muneris reddiderunt, ut possent singuli dicere: *Gratia autem Dei sum quod sum, et gratia ejus egena in me non fuit; sed abundantius illis omnibus laboravi.*

I Cor. XV, 10.

166. Alius ergo fructum accepti beneficii, ut aurum auro, argentum argento rependit: alius laborem: alius, haud scio an etiam locupletius, solum restituit affectum.[7] Quid enim si reddendi nulla facultas suppetit? In beneficio referendo plus animus quam census operatur; magisque præponderat benevolentia, quam possibilitas referendi muneris. Gratia enim in eo ipso quod habetur, refertur. Magna igitur benevolentia, quæ etiam si nihil conferat, plus exhibet; et cum in patrimonio nihil habeat, largitur pluri-

[1] *Quam in conferendo*, desunt in duobus mss. et Rom. edit.; sed in reliquis exstant, nec sensum ullo modo impediunt. (Edit. Maur.)

[2] Cic. lib. I *Offic.*, pag. 357, lin. 24: *Annon imitari agros fertiles qui multo plus adferunt quam acceperunt.*

[3] Ibidem, lin. 27: *Demus nec ne in nostra potestate est: non reddere viro bono non licet.*

[4] Omnes edit. et pauci mss. (*ut* T), *vitam falsam.* Alii multo plures, *vitam fallacem.* LXX, ταῦτα γὰρ ἔχεται ζωῆς ψευδοῦς. Aq. et Th., Καὶ αὐτὸς ἄρτος ψευσμάτων. Et continuo post edit. Amerb., *quam nos;* aliæ *quem nos,* etc.; mss. prope ad unum, *quas nos,* etc. (Edit. Maur.)

[5] Rom. edit. sola, *In Salomone quoque habes.* Sed aut Ambrosius locum memoriter citavit, aut non libri titulum sed materiam designavit; constat enim proverbialibus sententiis Ecclesiasticus. Infra vero eadem edit., *illud convivium in Proverbiis non de cibis,* etc. (Edit. Maur.)

[6] Codex T, *et dimittemini.*

[7] Cic. *Offic.* lib. II, pag. 384, lin. 26: *Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiamsi referre gratiam non potest, habere certe potest; commode autem,* etc.

bus; idque facit sine ullo sui dispendio, et lucro omnium. Et ideo præstat benevolentia supra ipsam liberalitatem. Ditior hæc moribus, quam illa muneribus: plures enim sunt qui indigent beneficio, quam qui abundant.

167. Est autem benevolentia etiam conjuncta liberalitati, a qua ipsa liberalitas proficiscitur, cum largitatis affectum sequitur largiendi usus; et separata atque discreta. Ubi enim deest liberalitas, benevolentia manet, communis quædam parens omnium, quæ amicitiam connectit et copulat: in consiliis fidelis,[1] in prosperis læta, in tristibus mœsta; ut unusquisque benevolentis se magis quam sapientis credat consilio; ut David cum esset prudentior, Jonathæ tamen junioris consiliis adquiescebat. Tolle ex usu hominum benevolentiam: tamquam solem e mundo tuleris, ita erit;[2] quia sine ea usus hominum esse non potest, ut peregrinanti monstrare viam, revocare errantem,[3] deferre hospitium[4] (non igitur mediocris virtus, de qua sibi plaudebat Job dicens: *Foris autem non habitabat hospes: janua mea omni venienti patebat*), aquam de aqua profluenti dare, lumen de lumine accendere. Benevolentia itaque in his est omnibus, tamquam fons aquæ reficiens sitientem, et tamquam lumen quod etiam in aliis luceat, nec illis desit, qui de suo lumine aliis lumen accenderint.

Job xxxi, 32.

168. Est etiam illa benevolentiæ liberalitas, ut si quod habes debitoris chirographum, scindens restituas, nihil a debitore consequutus debiti. Quod exemplo sui facere nos debere Job sanctus admonet. Nam qui habet, non mutuatur: qui non habet, non liberat syngraphum. Quid igitur etiam si ipse non exigas, avaris hæredibus reservas, quam potes cum benevolentiæ laude sine damno pecuniæ repræsentare?

Ibid., 35 et ss.

169. Atque ut plenius discutiamus, benevolentia a domesticis primum profecta personis, id est, a filiis, parentibus, fratribus, per conjunctionum gradus in civitatum pervenit ambitum, et de paradiso egressa mundum replevit.[5] Denique cum in viro et femina benevolentem Deus posuisset affectum, dixit: *Erunt ambo in una carne,* et in uno spiritu. Unde se Eva serpenti credidit; quoniam quæ benevolentiam acceperat, esse malevolentiam non opinabatur.

Gen. II, 24.

CAPUT XXXIII.

Benevolentiam in Ecclesia maxime, et earumdem aut affinium virtutum hominibus perseverare.

170. Augetur benevolentia cœtu Ecclesiæ, fidei consortio,[6] initiandi societate, percipiendæ gratiæ necessitudine, mysteriorum communione. Hæc enim etiam appellationes necessitudinum, reverentiam filiorum, auctoritatem et pietatem patrum, germanitatem fratrum sibi vindicant. Multum igitur ad cumulandam spectat benevolentiam necessitudo gratiæ.

171. Adjuvant etiam parium studia virtutum.[7] Siquidem benevolentia etiam morum facit similitudinem. Denique Jonathas filius regis imitabatur sancti David mansuetudinem, propter quod diligebat eum. Unde et illud: *Cum sancto sanctus eris,* non solum ad conversationem, sed etiam ad benevolentiam derivandum videtur. Nam utique et filii Noe simul habitabant, et non erat in his morum concordia. Habitabant etiam in domo patria Esau et Jacob, sed discrepabant. Non enim erat benevolentia inter eos, quæ sibi præferret alterum; sed magis contentio, quæ præriperet benedictionem. Nam cum alter prædurus, alter mansuetus esset, inter dispares mores, et studia compugnantia, benevolentia esse non poterat. Adde quia sanctus Jacob paternæ degenerem domus virtuti præferre non poterat.

I Reg. XIX, 2 et ss. Ps. XVII, 26.

Gen. IX, 22 et ss.

Gen. XXV, 27.

Gen. XXVII, 14 et ss.

172. Nihil autem tam consociabile, quam cum æquitate justitia:[8] quæ velut compar et socia benevolentiæ, facit ut eos quos pares nobis credimus, diligamus. Habet autem in se benevolentia etiam fortitudinem: nam cum amicitia ex benevolentiæ fonte procedat, non dubitat pro amico gravia vitæ sustinere pericula. *Et si mala mihi,* inquit, *evenerint per illum, sustineo.*

Eccli. XXII, 31.

---

[1] Cic. *Offic.*, lib. I, pag. 358, lin. 46: *Consilia, sermones, cohortationes,* etc.

[2] Translata est hæc sententia ex Cic. lib. *de Amicitia*, pag. 425, lin. 18, ubi habetur: *Solem enim e mundo tollere videntur, qui amicitiam e vita tollunt.* (Edit. Maur.)

[3] Cic. lib. I *Offic.*, pag. 358, lin. 5: *Ex quo sunt illa communia: Non prohibere aquam profluentem: pati ab igne,* etc.

[4] Post voces *deferre hospitium,* edit. Rom. continuo subjungit, *aquam de aqua profluenti dare, lumen de lumine accendere.* Verum non satis attenderunt qui ei præfuerunt, viri doctissimi, verba ista, *Non igitur*, etc., quamdam esse parenthesin quæ per causam verborum, *deferre hospitium*, introducta est. (Edit. Maur.)

[5] Cic. *Offic.* lib. I, pag. 357, lin. 37: *Optime autem societas hominum*, etc. Item pag. 358, lin. 16: *Arctior vero colligatio societatis propinquorum... prima societas in ipso est conjugio*, etc. Nec non lin. 40: *Sed si contentio quædam,* etc.

[6] Ibidem, pag. 358, lin. 24: *Magnum est enim eadem habere,* etc. Videtur autem per voces *percipiendæ gratiæ necessitudine* potissimum ea signari necessitudo, quæ inter ordinantem atque ordinatum, baptizantem et baptizatum, nec non inter catechizantem et catechizatum contrahitur, quo etiam referri potest quæ inter susceptores atque susceptos nascitur sacra cognatio. Quarum autem appellationum Ecclesiæ societas origo est, primam dicit *reverentiam filiorum,* qua videlicet non solum christiani laici, sed et clerici quoque episcopos patris nomine salutabant, ut infra cap. 41, beatum Sixtum ter compellat eo nomine sanctus Laurentius. Secundum vero statuit *auctoritatem et pietatem patrum,* qua nempe ibidem Sixtus vicissim filium appellat Laurentium, et Ambrosius cum passim hoc in opere clericos suos, tum alibi pluribus locis sacras virgines atque viduas filias nominat, quod quidem non minus pietatis esse quam auctoritatis ipsemet satis indicavit cap. 7, ubi ait: *Neque enim minus vos diligo, quos in Evangelio genui, quam si in conjugio suscepissem,* etc. Tertio demum loco *germanitatem fratrum* collocat, quo vocabulo primos christianos nominari consuevisse ex bene multis intelligitur Actuum Apostolorum, canonicarumque epistolarum locis. (Edit. Maur.)

[7] Ibidem, lin. 25: *Sed omnium societatum nulla præstantior est*, etc. Item lin. 30: *Nihil autem est amabilius*, etc.

[8] Ibidem, lin 28: *Et quamquam omnis virtus nos ad se allicit, facitque ut eos diligamus,* etc.

CAPUT XXXIV.

Alia nonnulla benevolentiæ commoda memorantur.

173. Benevolentia etiam gladium iracundiæ extorquere consuevit. Benevolentia facit
1 ut *amici vulnera utilia quam*[1] *voluntaria inimici*
Prov. xxvii, 6. *oscula sint.* Benevolentia facit, ut unus fiat ex
2 pluribus;[2] quoniam si plures amici sint, unus fiunt, in quibus unus spiritus et una sententia est. Simul advertimus etiam correptiones in ami-
3 citia gratas esse,[3] quæ aculeos habent, dolorem non habent. Compungimur enim censoriis sermo-
4 nibus,[4] sed benevolentiæ delectamur sedulitate.

174. Ad summam, non omnibus eadem sem-
5 per officia debentur,[5] nec personarum semper, sed plerumque causarum et temporum prælationes sunt, ut vicinum quis interdum magis quam fratrem adjuverit. Quoniam et Salomon dicit: *Melior vicinus in proximo, quam frater*
Ibid., 10. *longe habitans.* Et ideo plerumque amici se benevolentiæ quisque committit, quam fratris necessitudini. Tantum valet benevolentia, ut plerumque pignora vincat naturæ.

CAPUT XXXV.

De fortitudine, quæ dividitur in bellicam atque domesticam: primam sine justitia et prudentia virtutem non esse; alteram maxime in tolerantia esse positam.

175. Satis copiose justitiæ loco honesti naturam et vim tractavimus. Nunc de for-
6 titudine tractemus,[6] quæ velut excelsior ceteris, dividitur in res bellicas et domesticas. Sed bellicarum rerum studium a nostro officio jam

A alienum videtur, quia animi magis quam corporis officio intendimus; nec ad arma jam spectat usus noster, sed ad pacis negotia. Majores autem nostri, ut Jesus Nave, Hierobaal, Samson, David, summam rebus quoque bellicis retulere gloriam.

176. Et itaque fortitudo velut excelsior ceteris, sed numquam incomitata virtus; non enim se ipsam committit sibi: alioquin fortitudo sine justitia iniquitatis materia est.[7] Quo enim va- 7
B lidior est, eo promptior ut inferiorem opprimat; cum in ipsis rebus bellicis justa bella an injusta sint, spectandum putetur.

177. Numquam David nisi lacessitus bellum intulit. Itaque prudentiam fortitudinis comitem habuit in prælio. Nam et adversus Goliam immani mole corporis virum singulari certamine dimicaturus, arma quibus oneraretur, respuit: I Reg. xvii, 40.
virtus enim suis lacertis magis quam alienis integumentis nititur. Deinde eminus, quo gra-
C vius feriret, ictu[8] lapidis hostem interemit. 8
Postea numquam, nisi consulto Domino, bellum II Reg. v, 19 et ss.
adorsus. Ideo in omnibus victor prœliis, usque ad summam senectutem manu promptus, bello adversum Titanas suscepto, ferocibus bellator miscebatur agminibus, gloriæ cupidus, incu- II Reg. xxi, 15 et ss.
riosus salutis.

178. Sed non hæc sola præclara fortitudo est; sed etiam illorum gloriosam fortitudinem accipimus, qui per fidem magnitudine animi
D *obstruxerunt leonum ora, extinxerunt virtutem ignis, effugerunt aciem gladii,*[9] *convaluerunt de* 9
infirmitate fortes: qui non comitatu et legionibus Hebr. xi, 33, 34.
succincti communem cum multis victoriam, sed nuda virtute animi singularem de perfidis retulerunt triumphum. Quam insuperabilis Daniel, qui circa latera sua rugientes non expavit leones! Fremebant bestiæ, et ille epulabatur. Dan. xiv, 38.

[1] Codex B, *utilia magis quam.* Sed istud *magis* ab amanuensi adjectum habendum est, ut sententiam conformaret indoli latinæ linguæ, dum vetus versio, qua Ambrosius usus est, mordicus secuta est hebraicum modum, juxta quem gradus positivus adhibebatur etiam pro comparativo, qui tantummodo ex altero comparationis termino dignoscebatur, uti ex. gr. in illis Psalmi cxvii: *Bonum est confidere in Domino, quam confidere in homine;* pro: *Melius est* etc.

[2] Cic. *Offic.* l. i, p. 358, lin. 32. *Efficiturque id quod Pythagoras,* etc.

[3] Ibid. l. 46: *Interdum etiam objurgationes in amicis,* etc.

[4] Codex B, *notis censoriis atque sermonibus.*

[5] Cic. ut sup. l. 43: *Sed his omnibus officiis tribuendis,* etc.

[6] Ibidem, pag. 359, lin. 11: *Intelligendum est autem, cum proposita,* etc. Quod Ambrosius armorum tractationem clericis illicitam esse patefaciens, particulam *jam* semel et iterum hic adhibeat, manifestum est hoc modo eos distingui vel ab antiqui fœderis sacerdotibus ac levitis, quibus arma ferre nefas non erat, vel potius a laicis Christianis, quos quidem Evangelica lex non prohibet a militia. Scimus tamen Erasmum traduci a Sixto Sen. lib. vi *Biblioth.*, Annot. 156, nec non ab aliis nonnullis, quasi in suis Annot. in cap. iii, maxime vero in xxii *Evang. secundum Lucam* voluerit *licitum non esse Christianis bellum gerere;* adversæque opinioni notam inusserit impietatis. Verum ipsemet ita mentem explicat suam, ut sola christianorum in christianos bella penitus damnet, christianorum autem contra barbaros eatenus dicat se approbare cum Ambrosio, ut simul admoneat hæc ipsa puritatis evangelicæ non esse. Attamen hoc non ita habere vel hinc intelligas quod hi Cæsares, quos ob gesta bella laudatos ab Ambrosio Erasmus narrat, non omnes semper pugnavere contra barbaros. Etenim qui inter illos principes ordinem ducit Theodosius, bello Maximum atque Eugenium tyrannos, christianos tamen, est persequutus. Et certe infra lib. iii, cap. 3, bellum a se non improbari S. Doctor palam indicat, ubi ait: *Cum gloriosum unicuique ducatur, si periculis propriis quærat universorum tranquillitatem,* etc. Quod igitur sanctus Martinus ubi primum christianus factus est, militiam, Sulpitio Severo teste, abdicare cogitans, *Christi,* inquit, *ego sum: pugnare non mihi licet;* hoc ad singularem Spiritus sancti impulsum, quo ille ad perfectius vocabatur pugnandi genus, referri debet. Hinc est quod imperatores, qui suis edictis milites spiritali hac militia interdixere, a sanctis Patribus liberius objurgati sunt. Alias autem eis qui Christo nomen dedissent, liberum semper fuisse armorum usum vel hoc evincit, quod primis temporibus referti erant militibus christianis exercitus etiam ethnicorum imperatorum. Vide Tertullianum *de Corona militis,* cap. 11; Aug. *de Lib. Arbit.,* cap. 5, Serm. 303 de S. Laurentio, *de Civ. Dei,* lib. i, cap. 21, et alibi pluribus locis, et præter ceteros S. Thomam 2, 2, q. 40. (Edit. Maur.)

[7] Cic. *Offic.* lib. i, pag. 359, lin. 22: *Sed ea animi elatio quæ cernitur in periculis et laboribus, si justitia vacat,* etc.

[8] Codex B, *feriret, jactu.*

[9] Ita Gill. et Rom. edit. cum parte mss.; antt. vero cum alia, *effugarunt aciem gladii.* Sed in græco textu habetur, ἔφυγον στόματα μαχαίρας, *effugerunt,* etc., cui consentiunt variæ translationes. At infra ubi omnes edit. ac mss. aliquot, *legionibus succincti;* legunt alii mss., *legionibus subjecti,* quidam *legionibus subjectis,* etc. (Edit. Maur.)

CAPUT XXXVI.

Fortitudinis officium aliud esse, ut injuriam a debiliori depellamus; aliud ut non rectos animi motus coerceamus; aliud demum tum ut adspernemur humilia, tum ut honesta infracto animo prosequamur. Quæ ab universis quidem christianis, sed potissimum ab ecclesiasticis viris præstanda demonstrantur.

179. Non igitur in viribus corporis et lacertis tantummodo fortitudinis gloria est, sed magis in virtute animi;[1] neque in inferenda, sed in depellenda injuria lex virtutis est.[2] Qui enim non repellit a socio injuriam, si potest, tam est in vitio, quam ille qui facit. Unde sanctus Moyses hinc prius orsus est tentamenta bellicæ fortitudinis. Nam cum vidisset Hebræum ab Ægyptio injuriam accipientem, defendit; ita ut Ægyptium sterneret, atque in arena absconderet. Salomon quoque ait: *Eripe eum qui ducitur ad mortem.*

180. Unde igitur hoc vel Tullius, vel etiam Panætius, aut ipse Aristoteles transtulerint, apertum est satis. Quamquam etiam his duobus antiquior dixerit Job: *Salvum feci pauperem de manu potentis, et pupillum cui adjutor non erat, adjuvi. Benedictio perituri in me veniat.* Nonne hic fortissimus, qui tam fortiter pertulit impetus diaboli, et vicit eum virtute mentis suæ? Neque vero de ejus dubitandum fortitudine, cui dicit Dominus: *Accinge sicut vir lumbos tuos, suscipe altitudinem et virtutem: omnem autem injuriosum humiliato.* Apostolus quoque ait: *Habetis fortissimam consolationem.* Est ergo fortis qui se in dolore aliquo consolatur.

181. Et re vera jure ea fortitudo vocatur, quando unusquisque se ipsum vincit,[3] iram continet, nullis illecebris emollitur atque inflectitur, non adversis perturbatur, non extollitur secundis, et quasi vento quodam, variarum rerum circumfertur mutatione. Quid autem excelsius et magnificentius, quam exercere mentem, afficere carnem et in servitudinem redigere; ut obediat imperio,[4] consiliis obtemperet, ut in adeundis laboribus impigre exsequatur propositum animi ac voluntatem?

182. Hæc igitur prima vis fortitudinis, quoniam in duobus generibus fortitudo spectatur animi.[5] Primo, ut externa corporis pro minimis habeat, et quasi superflua despicienda magis quam expetenda ducat. Secundo, ut ea quæ summa sunt, omnesque res in quibus honestas et illud πρέπον cernitur, præclara animi intentione usque ad affectum persequatur. Quid enim tam præclarum, quam ut ita animum informes tuum, ut neque divitias, neque voluptates, neque honores im maximis constituas, neque in his studium omne conteras? Quod cum ita affectus animo fueris, necesse est ut illud honestum ac decorum præponendum putes, illique mentem ita intendas tuam, ut quidquid acciderit quo frangi animi solent, aut patrimonii amissio, aut honoris imminutio, aut obtrectatio infidelium, quasi superior non sentias. Deinde ut te salutis ipsius pericula pro justitia suscepta non moveant.

183. Hæc vera fortitudo est, quam habet Christi athleta, qui nisi legitimo certamine,[6] non coronatur: An mediocre tibi videtur præceptum fortitudinis: *Tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio autem spem?* Vide quot certamina, et una corona. Quod præceptum non dat, nisi qui est confortatus in Christo Jesu, cujus caro requiem non habebat. Afflictio undique: foris pugnæ, intus timores. Et quamvis in periculis, in laboribus plurimis, in carceribus, in mortibus positus; animo tamen non frangebatur, sed præliabatur, adeo ut potentior suis fieret infirmitatibus.

184. Itaque considera quemadmodum eos qui ad officia Ecclesiæ accedunt, despicientiam rerum humanarum habere debere doceat. *Si ergo mortui estis*[7] *cum Christo ab elementis hujus mundi, quid adhuc velut viventes de hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis, ne adtaminaveritis, ne gustaveritis, quæ sunt omnia ad corruptelam ipso usu.* Et infra: *Si ergo consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, non quæ super terram.* Et iterum: *Mortificate ergo membra vestra, quæ sunt super terram.* Et hæc quidem adhuc omnibus fidelibus: tibi autem, fili, contemptum divitiarum, profanarum quoque et anilium fabularum suadet declinationem, nihil permittens nisi quod te exerceat ad pietatem; quia corporalis exercitatio nulli rei usui est, pietas autem ad omnia utilis.

185. Exerceat ergo te pietas[8] ad justitiam, continentiam, mansuetudinem; ut fugias juvenilia opera, confirmatus et radicatus in gratia bonum fidei subeas certamen; non te implices negotiis sæcularibus, quoniam Deo militas. Etenim si is qui imperatori militat, a susceptionibus litium, actu negotiorum forensium, venditione mercium prohibetur[8] humanis legibus;

23, q. 2, c. *Non in inferenda.* 2 — Exod. II, 11 et ss. — Prov. XXIV, 10. — Job XXIX, 12, 13. — Job XL, 2. — Hebr. VI, 18. — II Cor. VII, 5. — Coloss. II, 20 et ss. — Coloss. III, 1. — *Ibid.*, 5.

[1] Cic. *Offic.* lib. I, pag. 361, lin. 18: *Omnino autem illud honestum, quod ex animo excelso,* etc.

[2] Ibidem, pag. 353, lin. 42: *Sed injustitiæ duo genera sunt,* etc.

[3] Ibidem, pag. 360, lin. 13: *Non est autem consentaneum, qui metu non frangitur, eum frangi cupiditate,* etc.

[4] Codex B, *obediat rationis imperio.*

[5] Ibidem, pag. 359, lin. 49: *Omnino fortis animus et magnus duabus rebus maxime cernitur,* etc.

[6] Codd. A' B ac T, *nisi legitime certaverit.*

[7] Codex B, *estis, inquit.*

[8] Tria olim prohibita militibus fuisse ostendit Ambrosius, nimirum causarum alienarum defensionem aut procurationem, negotiorum etiam propriorum nedum alienorum in foro prosecutionem, distractionem rerum venalium. Et de mercatura quidem, quam per leges vetitam fuisse militibus Chrysostomus quoque in Epist. I, ad Timotheum prodit, plana sunt Auctoris nostri verba: duas vero priores partes non alio, quam quo eas interpretamur, sensu explicandas esse ex iis legibus, quæ plures in eamdem materiam supersunt, intelligere est. Etenim quas ille *litium susceptiones* vocat, quis non videat hoc ipsum esse quod lege 6, *de Cognitor. et*

quanto magis qui fidei exercet militiam, ab omni usu negotiationis abstinere debet, agelluli sui contentus fructibus, si habet; si non habet, stipendiorum suorum fructu![1] Siquidem bonus testis est qui dicit: *Juvenis fui, et senui, et non vidi justum derelictum, nec semen ejus quærens panem.* Ea est enim tranquillitas animi et temperantia, quæ neque studio quærendi afficitur, neque egestatis metu angitur.

Ps. XXXVI, 25.

CAPUT XXXVII.

Servandam ut in prosperis, ita et in adversis mentis æqualitatem: mala tamen interdum declinanda.

186. Ea est etiam quæ dicitur vacuitas animi ab angoribus, ut neque in doloribus molliores simus, neque in prosperis elatiores.[2] Quod si hi qui ad capessendam rempublicam adhortantur aliquos, hæc præcepta dant,[3] quanto magis nos qui ad officium Ecclesiæ vocamur, talia debemus agere quæ placeant Deo; ut prætendat in nobis virtus Christi, et ita simus nostro probati imperatori, ut membra nostra arma justitiæ sint, arma non carnalia in quibus peccatum regnet, sed armə fortia Deo quibus peccatum destruatur; moriatur caro nostra, ut in ea omnis culpa moriatur; et quasi ex mortuis viventes, novis resurgamus operibus ac moribus!

187. Hæc sunt plena honesti et decori officii stipendia fortitudinis. Sed quia in omnibus quæ agimus,[4] non solum quid honestum, sed etiam quid possibile sit quærimus, ne forte aggrediamur aliquid quod non possimus exsequi.[5] Unde

A nos tempore persecutionis de civitate in civitatem concedere, immo ut verbo ipso utar, *fugere* vult Dominus; ne temere aliquis dum martyrii desiderat gloriam, offerat se periculis, quæ fortasse caro infirmior, aut remissior animus ferre ac tolerare non queat.

Matth. X, 23.

CAPUT XXXVIII.

Adversus futura incommoda mentem exercitatione roborandam, nec non confirmandam prævidentia: et quæ hic incurrant difficultates.

B

188. Nec rursus propter ignaviam cedere quis ac deserere fidem debet metu periculi.[6] Qua gratia præparandus est animus, exercenda mens, stabilienda ad constantiam; ut nullis perturbari animus possit terroribus, nullis frangi molestiis, nullis suppliciis cedere! Quæ difficile quidem sustinentur: sed quia omnia supplicia graviorum suppliciorum vincuntur formidine; ideo si consilio firmes animum tuum, nec a ratione discedendum putes, et proponas divini judicii metum, perpetui supplicii tormenta, potes animi subire tolerantiam.

C

189. Hoc igitur diligentiæ est, ut quis ita se comparet:[7] illud ingenii, si quis potest vigore mentis prævidere quæ futura sunt, et tamquam ante oculos locare quid possit accidere, et quid agere debeat, si ita acciderit, definire; interdum duo et tria simul volvere animo, quæ conjiciat aut singula aut conjuncta accidere posse, et aut singulis aut conjunctis disponere actus quos intelligat profuturos.

D

190. Fortis ergo est viri non dissimulare cum aliquid immineat, sed prætendere, et tamquam

Procur. Olybrio et Probino Coss. ab Arcadio atque Honorio sancita exprimitur in illa verba: *Nemo militantium fiat susceptor defensorve causarum, nec ad cognitionem alieni jurgii suffragator*, etc.? Quam vero conveniunt hæ voces, *actu negotiorum forensium* cum lege 3 *de Commeatu*, iisdem Coss. atque ab iisdem principibus data, ubi legimus: *Hi qui vacationem temporariam... impetrarint, nihil sibi necessitatis usurpent, nullorum actibus misceantur*, etc., item cum seq. 15 et 17 *de Re militari;* quarum in priore quæ Arcadium 4, Honorium 3, Coss. præfert, sic habetur: *Si quis posthac militem in privato negotio repertus fuerit retinere*, etc., in posteriore autem, quæ Honor. 4, et Eutych. Coss., ita scriptum est: *Si quis miles... repertus fuerit vel sibi vacans, vel alieno negotio contentus, nobis illico nuncietur*, etc.! Quibus sane militem perinde a domesticis atque exteris arceri negotiis manifestum est. Neque tamen crediderimus Ambrosium respexisse ad eas leges, ut pote multo posteriores hocce tractatu: sed ipsas in aliarum similium quæ postea interciderint, confirmationem scriptas arbitramur. Quod etiam colligere licet ex Vegetio lib. II, cap. 19. Ceterum Ambrosius ipsos forenses actus satis proscribit his verbis, *ab omni usu negotiationis;* cum ea respondeant superioribus illis, *non te implices negotiis sæcularibus*, quibus contentiosa quoque fori negotia planum est contineri. De aliis vero negotiationis generibus ejusdem verba non tam rigide atque ad apices exponenda sunt. Constat siquidem non modo presbyteris et diaconis bonorum Ecclesiæ solitam committi administrationem; sed et sanctum Felicem omnibus pro Christo facultatibus exutum tria, ut scribit Paulinus, agri jugera conduxisse, unde suæ nec non aliorum se ipso pauperiorum vitæ consuleret: præterea can. 3, Synodi 4 Carthag. præcipitur ut clerici victum vestitumque sibi comparent, vel artificioli vel agriculturæ beneficio. Quæ omnia perfici sine quadam negotiatione non poterant. Videsis hac de re Sozom., lib. III, cap. 17, edit. Vales.; *Decr.* Dist. 88 et 89; Godefridum ad legem 6, imperatorum Arcadii et Honorii supra indicatam; Spencæum lib. II, *Digress.* cap. 15; Ren. a Valle *in Hypparcho sive lib. de Relig. negot.;* Thomassinum atque alios. (Edit. Maur.)

[1] *Stipendium* ad significandam pensionem viris ecclesiasticis ad victum atque vestitum præberi solitam e castris translatum; quando non solum Ambrosium hic, Augustinum Serm. 19 *de verbis Domini*, Hincmarum *de Archid. et presbyt.* eo usos reperias: verum etiam Conc. Carth. IV, can. 18; Agath. can. 36; Aquisgr. cap. 119, et alia non pauca. (E. Maur.)

[2] Cic. *Offic.* lib. I, pag. 360, lin. 20: *Vacandum autem est omni animi perturbatione*, etc. Item pag. 363, lin. 17: *Atque etiam in rebus prosperis et ad voluntatem nostram fluentibus*, etc.

[3] Cic. *Offic.* lib. I, pag. 360, lin. 45: *Capessentibus autem rempublicam nihilominus quam philosophis*, etc. Item pag. 362, lin. 34: *Omnino qui reip. profuturi sunt*, etc.

[4] Hic Rom. edit. jugulaverat voculam *quia*, et pro *quærimus*, posuerat, *quæramus;* quod videlicet sensum quodammodo suspensum efficiat antiqua lectio: verum eamdem cum aliæ edit. ac mss. omnes exhibeant, nobis visa est in integrum restituenda. Quare periodum ita interpreteris, ut ejus pars ultima sit, *ne forte aggrediamur*, etc. quæ verba tantumdem valent, ac si scriberetur, *caveamus ne aggrediamur*, etc. (Edit. Maur.)

[5] Ibidem pag. 361, lin. 3: *Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat ne id modo consideret*, etc.

[6] Ibidem lin. 4: *In quo ipso considerandum est*, etc.

[7] Ibidem lin. 6: *In omnibus autem negotiis*, etc. Item lin. 47: *Fortis vero animi et constantis est non perturbari*, etc.

explorare de specula quadam mentis, et obviare cogitatione provida rebus futuris, ne forte dicat postea: Ideo ista incidi, quia non arbitrabar posse evenire.[1] Denique nisi explorentur adversa, cito occupant. Ut in bello improvisus hostis vix sustinetur, et si imparatos inveniat, facile opprimit; ita animum mala inexplorata plus frangunt.

191. In his igitur duobus illa est animi excellentia, ut primum animus tuus bonis exercitus cogitationibus, mundo corde quod verum et honestum est videat: *Beati* enim *mundo corde,* Matth. v, 8. *quia ipsi etiam Deum videbunt;* atque id quod honestum est solum bonum judicet: deinde nullis perturbetur occupationibus, nullis cupiditatibus fluctuet.

192. Neque vero id facile quisquam facit. Quid enim tam difficile quam dispicere tamquam ex arce aliqua sapientiæ opes, aliaque omnia quæ plerisque videntur magna et præcelsa? Deinde ut judicium tuum stabili ratione confirmes, et quæ judicaveris levia, tamquam nihil profutura contemnas? Deinde ut si quid acciderit adversi, idque grave et acerbum putetur, ita feras, ut nihil præter naturam accidisse putes, cum legeris: *Nudus sum natus, nudus* Job i, 21. *exibo. Quæ Dominus dedit, Dominus abstulit;* utique et filios amiserat et facultates; servesque in omnibus personam sapientis et justi, sicut ille servavit qui ait: *Sicut Domino placuit, ita* Ibid. *factum est: sit nomen Domini benedictum;* et infra: *Sicut una insipientium mulierum loquuta es. Si bona suscepimus de manu Domini, quæ* Job ii, 10 *mala sunt, non sustinebimus?*

CAPUT XXXIX.

Fortitudinem adversus omnia vitia dimicare debere, præcipue adversus avaritiam: quod in sancto Job docetur factum.

193. Non est igitur mediocris nec discreta a ceteris animi fortitudo, quæ bellum cum virtutibus gerat: sed quæ sola defendat ornamenta virtutum omnium, et judicia custodiat, et quæ inexpiabili prælio[2] adversus omnia vitia decernat, invicta ad labores, fortis ad pericula, rigidior adversus voluptates, dura adversus illecebras, quibus aurem deferre nesciat, nec (ut dicitur) ave dicat, pecuniam negligat, avaritiam fugiat tamquam labem quamdam, quæ virtutem effeminet.[3] Nihil enim tam contrarium fortitudini, quam lucro vinci. Frequenter pulsis hostibus, et inclinata in fugam adversariorum acie,[4] dum exuviis cæsorum capitur præliator, inter ipsos quos stravit, miserandus occubuit; et triumphis suis dejectæ legiones dum spoliis occupantur, hostem in se revocaverunt, qui fugerat.

194. Fortitudo igitur tam immanem pestem repellat et proterat, nec tentetur cupiditatibus, nec frangatur metu; quia virtus sibi constat, ut fortiter omnia persequatur vitia, tamquam virtutis venena: iracundiam velut quibusdam propulset armis, quæ tollat consilium, et tamquam ægritudinem vitet. Gloriæ quoque caveat appetentiam,[5] quæ frequenter nocuit immoderatius expetita, semper autem usurpata.

195. Quid horum sancto Job vel in virtute defuit, vel in vitio obrepsit? Quomodo laborem ægritudinis, frigoris, famis pertulit? Quomodo despexit salutis periculum? Numquid rapinis divitiæ coacervatæ, de quibus tanta inopibus adfluebant? Numquid avaritiam census, aut voluptatis studia cupiditatesque[6] excitavit? Numquid trium regum injuriosa contentio, vel servorum contumelia in iram excussit? Numquid gloria sicut levem extulit, qui imprecabatur gravia sibi, si umquam vel non voluntariam celavisset culpam, vel reveritus esset multitudinem plebis, quominus annuntiaret eam in conspectu omnium? Neque enim consentaneæ sunt vitiis virtutes, sed sibi constant.[7] Quis igitur tam fortis quam sanctus Job: cui secundus adjudicari potest, qui parem vix reperit?

CAPUT XL.

Virtutem bellicam nostris etiam non defuisse, veterum exemplis, maximeque præclaro Eleazari facto demonstratur.

196. Sed fortasse aliquos bellica defixos gloria tenet, ut putent solam esse præliarem fortitudinem;[8] et ideo me ad hæc deflexisse, quia illa nostris deforet. Quam fortis Jesus Nave, ut uno prælio quinque reges captos sterneret cum populis suis! Deinde cum adversum Ga- Josue x, 5 et ss.

[1] Cic. lib. I *Offic.* pag. 362, lin. 1: *Nec committere ut aliquando dicendum sit: Non putaram.*

[2] Benign. et alii nonnulli, *inexplebili prelio:* Fisc., *insuperabili.*

[3] Cic. *Offic.* lib. I pag. 360 lin. 15: *Quamobrem et hæc vitanda sunt, et pecuniæ,* etc.

[4] Eodem sensu Polybius lib. X. *Histor.* Καὶ πολλοὶ δή τινες κατορθώσαντες τὰς ἐπιβολὰς... οὐ μόνον ἐξέπεσον, ἀλλὰ τοῖς ὅλοις ἐσφάλησαν. Exemplum ejus rei ipsemet suggerit lib. V. In Xenoeta Antiochi præfecto Molonis perduellis arte ad internecionem deleto. Alia suppeditant Justinus lib. I in Cyro Tomyris astutia profligato, atque truncato; Corn. Tacitus libro I Annalium in Armenio Germanorum duce a Cæcina Germanici legato, et alii in aliis. Quæ quidem haud adnotaremus, nisi Christianorum, qui patrum memoria Turcas apud Erlam in Hungaria fusos ac stratos aviditate prædæ in se revocarunt, lugenda simul et erubescenda clades admoneret imperatores nostros alieno damno nihilo fieri cautiores. Prudenter ergo rex Israel lib. IV *Regn.* cap. 8 ne sibi prædæ occasione fraus strueretur, prospiciebat. Similiter etiam Romani observatione illius moris de quo Polybius lib. X jam allegato. (Edit. Maur.)

[5] Cic. lib. I, pag. 359 lin. 46: *Facillime autem ad res injustas* etc. Item pag. 360 lin. 18. *Cavenda est etiam gloriæ cupiditas,* etc.

[6] Ita mss. fere ad unum: editt. vero: *Numquid avaritia, census, aut voluptatis,* etc. (Edit. Maur.)

[7] Mss. aliquot: *Sed sibi consistunt;* Benig., *Sed sibi contra sistunt,* quæ lectio, si vox *sibi* dispungeretur, non displiceret. (Edit. Maur.)

[8] Cic. *Offic.* lib. I pag. 361, lin. 7: *Sed cum plerique arbitrentur res bellicas majores esse* etc.

baonitas urgeret prælium, et vereretur ne nox impediret victoriam, magnitudine mentis et fidei clamavit: *Stet sol;* et stetit, donec victoria consummaretur. Gedeon in trecentis viris de ingenti Judic. VII, 8 etss. populo et acerbo hoste revexit triumphum. Jonathas adolescens virtutem fecit in magno præ-
1 lio.[1] Quid de Machabæis loquar?
I Reg. XIV, 1 et ss. I Mach. II, 35 et ss.

197. Sed prius de populo dicam patrum, qui cum essent parati ad repugnandum pro templo Dei, et pro legitimis suis, dolo hostium die lacessiti sabbati, maluerunt vulneribus offerre nuda corpora, quam repugnare, ne violarent sabbatum. Itaque omnes læti se obtulerunt morti. Sed Machabæi considerantes quod hoc exemplo gens omnis posset perire, sabbato etiam, cum ipsi in bellum provocarentur, ulti sunt innocentium necem fratrum suorum. Unde postea stimulatus rex Antiochus, cum bellum accenderet per duces suos Lysiam, Nicanorem, Gorgiam, ita cum Orientalibus suis et Assyriis adtritus est copiis, ut quadraginta et octo millia in medio campi a tribus millibus prosternerentur.

198. Virtutem ducis Judæ Machabæi de uno I Machab. VI, 43 et ss. ejus milite considerate. Namque Eleazarus cum supereminentem ceteris elephantum, lorica vestitum regia, adverteret, arbitratus quod in eo rex esset, cursu concitus in medium legionis
2 se proripuit,[2] et abjecto clypeo, utraque manu interficiebat, donec pervenit ad bestiam, atque intravit sub eam, et subjecto gladio interemit eam. Itaque cadens bestia oppressit Eleazarum, atque ita mortuus est. Quanta igitur virtus animi! Primo, ut mortem non timeret; deinde, ut circumfusus legionibus inimicorum, in confertos raperetur hostes, medium penetraret agmen, et contempta morte ferocior, abjecto clypeo, utraque manu vulneratæ molem bestiæ subiret ac sustineret; post infra ipsam succederet, quo pleniori feriret ictu, cujus ruina inclusus magis quam oppressus, suo est sepultus triumpho.

199. Nec fefellit opinio virum, quamvis regius fefellerit habitus: tanto enim virtutis spectaculo defixi hostes inermem,[3] occupatum in-
3 cursare non ausi, post casum ruentis bestiæ sic trepidaverunt, ut impares se omnes unius virtuti arbitrarentur. Denique rex Antiochus Lysiæ
4 filius,[4] qui cum centum viginti millibus hominum armatis venerat, et cum triginta duobus elephantis, ita ut ab ortu solis per singulas bestias velut montes quidam splendor armorum corusco, tamquam lampadibus ardentibus refulgeret, unius territus fortitudine, pacem regaret. Itaque Eleazarus hæredem virtutis suæ pacem reliquit. Sed hæc triumphorum sint.

CAPUT XLI.

Laudata Judæ ac Jonathæ magnitudine animi, martyrum in tolerando constantia, quæ pars non minima fortitudinis, ob oculos ponitur.

200. Verum quia fortitudo non solum secundis rebus, sed etiam adversis probatur, spectemus nunc Judæ Machabæi exitum. Is enim I Marc. IX, 8 et ss. post victum Nicanorem regis Demetrii ducem, securior adversus viginti millia exercitus regis, cum nongentis viris bellum adorsus, volentibus his cedere, ne multitudine opprimerentur, gloriosam magis mortem, quam turpem fugam suasit: *Ne crimen,* inquit, *nostræ relinquamus gloriæ.* Itaque commisso prælio, cum a primo ortu diei in vesperam dimicaretur, dextrum cornu, in quo validissimam manum advertit hostium, aggressus facile avertit. Sed dum fugientes sequitur, a tergo vulneri locum præbuit: ita gloriosiorem triumphis locum mortis invenit.

201. Quid Jonatham fratrem ejus adtexam, qui cum parva manu adversus exercitus regios pugnans, desertus a suis, et cum duobus tantum relictus reparavit bellum, avertit hostem, fugitantes suos ad societatem revocavit triumphi?

202. Habes fortitudinem bellicam, in qua non mediocris honesti ac decori forma est, quod mortem servituti præferat ac turpitudini. Quid autem de martyrum dicam passionibus? Et ne longius evagemur, non minores de superbo rege Antiocho Machabæi pueri revexerunt triumphos, quam parentes proprii.[5] Siquidem illi ar-
5 mati, isti sine armis vicerunt. Stetis invicta II Machab. VII, 1 et ss. septem puerorum cohors, regiis cincta legionibus: defecerunt supplicia, cesserunt tortores, non defecerunt martyres. Alius corium capitis exutus, speciem mutaverat, virtutem auxerat. Alius linguam jussus amputandam promere, respondit: Non solum Dominus audit loquentes, qui audiebat Moysen tacentem. Plus audit ta- Exod. XIV, 15. citas cogitationes suorum, quam voces omnium. Linguæ flagellum times, flagellum sanguinis non times? Habet et sanguis vocem suam, qua clamat ad Deum, sicut clamavit in Abel. Gen. IV, 10.

203. Quid de matre loquar, quæ spectabat læta filiorum quot funera tot trophæa, et morientium vocibus tamquam psallentium cantibus delectabatur, pulcherrimam ventris sui citharam

[1] Rom. edit. sola, *virtutem magnam fecit in prælio.*

[2] Edit. Gill. ac Rom. cum mss. aliquot, *se prorupit:* melius aliæ cum mss. pluribus ac potioribus, *se proripuit.* Rursus vero ubi ant. editt. et plures mss., *interficiebat bestiam,* elegantius edit. Rom. atque alii mss. licet pauciores, *interficiebat, donec pervenit* (Rom. edit. *perveniret) ad bestiam.* (Ed. Maur.)

[3] Quomodo *inermem,* qui gladio armatus utraque manu hostes interficiebat? Sed hoc ad abjectum clypeum referendum est, juxta illud Ciceronis orat. pro Cecina, pag. 45: *Arma esse suis nominibus alia ad tegendum, alia ad nocendum: quæ qui non habuerint, eos inermes fuisse* etc. (Edit. Maur.)

[4] Sic edit. Gill. et Amerb. in marg. cum mss. longe plurimis: aliæ vero cum mss. nonnullis omittunt *Lysiæ filius;* quod videlicet contrarium Scripturæ auctoritati videatur. Sed hoc loco *filius* idem est ac pupillus sive alumnus; creditus enim a patre fuerat Lysiæ fidei et quasi tutelæ hic Antiochus. (Edit. Maur.)

[5] Non pigeat conferre hanc narrationem de martyrio fratrum Machabæorum cum eorumdem historia lib. II *de Jacob et Vita beata* cap. 11, latius exposita, nec non cum illis cap. seq. n. 53 verbis: *Quæ cithara dulciores ederet cantus,* etc. videbisque alteram alteri exemplari loco fuisse propositam. (Edit. Maur.)

in filiis cernens, et pietatis harmoniam omni lyræ numero dulciorem? II Machab. VII, 20 et ss.

204. Quid de bimulis loquar,[1] qui ante palmam victoriæ acceperunt, quam sensum naturæ? Quid de sancta Agne, quæ in duarum maximarum rerum posita periculo, castitatis et salutis, castitatem protexit, salutem cum immortalitate commutavit?

205. Non prætereamus etiam sanctum Laurentium, qui cum viderit Xystum episcopum suum ad martyrium duci, flere cœpit, non passionem illius, sed suam remansionem. Itaque his verbis appellare cœpit: Quo progrederis sine filio, pater: quo, sacerdos sancte, sine diacono properas tuo? Numquam sacrificium sine ministro offerre consueveras. Quid in me ergo displicuit, pater? Num degenerem probasti? Experire certe utrum idoneum ministrum elegeris. Cui commisisti Dominici sanguinis consecrationem,[2] cui consummandorum consortium sacramentorum, huic sanguinis tui consortium negas? Vide ne periclitetur judicium tuum, dum fortitudo laudatur. Abjectio discipuli detrimentum est magisterii.[3] Quid quod illustres et præstantes viri discipulorum certaminibus quam suis vincunt? Denique Abraham filium obtulit, Petrus Gen. XXII, 9.

A Stephanum præmisit. Et tu, pater, ostende in filio virtutem tuam, offer quem erudisti; ut securus judicii tui comitatu nobili pervenias ad coronam. Act. VII, 57.

206. Tunc Xystus ait: Non ego te, fili, relinquo ac desero: sed majora tibi debentur certamina.[4] Nos quasi senes levioris pugnæ cursum recipimus: te quasi juvenem manet gloriosior de tyranno triumphus. Mox venies, flere desiste, post triduum me sequeris. Sacerdotem[5] B et levitam hic medius numerus decet. Non erat tuum sub magistro vincere, quasi adjutorem quæreres. Quid consortium passionis meæ expetis? Totam tibi hæreditatem ejus dimitto. Quid præsentiam meam requiris? Infirmi discipuli magistrum præcedant: fortes sequantur, ut vincant sine magistro qui jam non indigent magisterio. Sic et Elias Elisæum reliquit. Tibi ergo mando[6] nostræ virtutis successionem.

207. Talis erat contentio, digna sane de qua C certarent sacerdos et minister, quis prior pateretur pro Christi nomine. In fabulis ferunt tragicis excitatos theatri magnos esse plausus, cum se Pylades Orestem diceret, Orestes, ut erat, Orestem se esse adseveraret: ille ut pro Oreste necaretur; Orestes ne Pyladem pro se

[1] Infantes intelligit a bimatu et infra Herodis jussu trucidatos, quos Ecclesiæ traditio semper numeravit inter martyres. Non incongruum scilicet esse creditum est, ut quibus ad peccati debitum aliena voluntas suffecerat, eis etiam sufficeret ad gloriæ meritum aliena, id est, Christi voluntas, et parentum dolor: *Quando Rachel ploravit filios suos, ut lacrymis ablutos suis pro Christo offerret infantes*, ut Ambrosius ipse loquitur epist. *ad Horontianum*, olim in vett. edit. 39, quam inde avulsam Rom. edit. inter Enarrationes in Genesim collocarunt. Habuerunt varii SS. Patres sermones *in natalem SS. Innocentium;* maxime vero Augustinus atque Bernardus, quos consule. (Edit. Maur).

[2] Ita vet. editt., quibus consentiunt omnes mss., nisi quod unus e Vat. et decem e Gall. habent *Dominici corporis et sanguinis consecrationem.* At Rom. edit. ab omnibus et scriptis et excusis Ambr. cod. discedens, pro *consecrationem* reposuit *dispensationem.* Ex qua mutatione causam legitimam habere se sibi visi sunt heterodoxorum non pauci, ut corruptionem ac malam editorum fidem clamarent invidiosissime. Sed non satis consulta isthæc accusatio; meminisse enim ipsos oportuerat Hospinianum lib. v, *Hist. Sacram.* cap. 6, non editioni Rom., quæ jam multis ab annis vulgata fuerat, verum Eutropio corruptionem hanc adtribuere. Nec forte vacat etiam temeritate hæc ipsa Hospiniani insimulatio. Etenim non solum in *Vita beati Sixti* apud Lipomanum, Venetiis edita an. 1554, verum etiam in *vita sancti Laurentii*, ut habetur in legenda Lombardica Jac. Genuensis excusa Nuremburgi an. 1487, legimus *Dominici sanguinis dispensationem:* quod quidem haud levi indicio est, alicubi extare exemplar aliquod, in quo sic legatur. Verumtamen antiquiori atque genuinæ, minimeque, ut cum Card. Bona dicamus, formidandæ lectioni standum est. Enimvero sumitur *consecratio* vel pro ipso consecrandi actu, vel pro ejusdem effectu, id est, jam peracta consecratione, quorum neutrum a sensu catholico abhorret. Nam si placeat prima ratio, quid mirum diacono consecrationem adtribui, cum Guerricus abbas serm. 5 *de Purif.* etiam populum adserat consecrare? Sane diacono competit non tamquam uni e fidelium conventu, sed tamquam primario consecrantis sacerdotis ministro, illius actioni cooperari per modum cujusdam, ut sic loquamur, concelebrationis: quo spectat Synodi Rom. can. 3 ad episcop. Gall. apud Sirmond. Tom. I *Conc. Gall.* Et hoc sensu accipiendos putamus locos duos, alterum Petri Blesensis epist. 123 *ad episc. Londin.*, alterum Petri Cant. lib. *de Verbo Mirif.* cap. 41, quorum utrumque Hallerius lib. III *Hierar.* pag. 375 de sola dispensatione, priorem vero de sola præsentia Cardin. Bona lib. I *Rer. Liturg.* cap. 25, num. 4 interpretatur, quos consule, sicut et Menardum nostrum in *Sacrament. S. Gregorii.* Porro secunda *consecrationis* acceptio, nimirum pro rei consecratæ distributione, omni prorsus caret offendiculo, maximeque nobis arridet: tum quia vox *commisisti* aliquid jam perfectum signat, et aliæ illæ *consummandorum consortium sacramentorum,* pulchre ad eamdem dispensationem referuntur: tum quia proprium diaconorum officium erat plebi Dominicum sanguinem administrare, quemadmodum Conc. Aquisgr. cap. 7, *Nam sicut in sacerdote,* inquit, *consecratio, ita in ministro dispensatio sacramenti est. Ille oblata sanctificat, hic sanctificata dispensat.* Quæ verba etiam reperire est apud Isidorum lib. II *Off. Eccl.* cap. 8, et veterem auctorem qui Hieronymi titulum falso præsert. Coactior autem hæc ei non videbitur explicatio, qui cum Ant. Godello, *Historiæ Eccl.* Tom. I, pag. 579, perpenderit in ipso missæ sacrificio dum in calice particula hostiæ sacræ immittitur, consecrationem sumi pro re consecrata. Huc adde quod ait Cardinalis Bona loco laudato, dici diaconum consecrare, *quatenus sanguinem dispensat, qui est consecratio et sanctificatio nostra, et fons atque essentia omnis sanctificationis.* Apage ergo vanum quorumdam cum Hospiniano commentum, qui loco citato et lib. I ejusdem *Hist. Sacr.* cap. 23 ex his Ambrosii verbis exprimere conatur licuisse olim diaconis in sacerdotum absentia eucharistiam conficere. Nam præterquam quod in mss. plusquam 24 et in omnibus scriptoribus a quibus hic idem locus citatur, *corporis* Dominici omittitur mentio; ipsemet sanctus Levita non sacrificantem, sed sacrificantis ministrum se profitetur, nec de sacerdotis absentia loquitur, sed de consortio. Quapropter sicubi diaconos alio sensu legimus consecrasse, id superbæ ac temerariæ adscribendum est usurpationi. (Edit. Maur.)

[3] Codd. A′, T, *magistri*, sed ex erroneo alicujus amanuensis judicio, ut vox responderet voci *discipuli.*

[4] Codex A′, *pro fide Christi certamina.*

[5] Omnes edit. et mss. aliquot (*etiam* A′ *et* B), *Inter sacerdotem* etc. At plures mss. omittunt, *Inter.* Cum autem per *sacerdotem* episcopus intelligatur, et per *levitam* diaconus (nam ut postea Syn. Aquisgr. cap. 7 ex lib. II *Constit. Apost.* cap. 25 et epist. 85 sancti Hieron. definivit: *Diaconorum ordo a tribu Levi accepit exordium*), apte adscritur inter utrumque tridui interstitium convenire; sunt enim tres in hierarchia distincti gradus, episcopi, presbyteri ac diaconi, ut Patres Tridentini majorum traditioni adhærentes confirmarunt. (Edit. Maur.)

[6] Mss. A′, T, *Commendo.*

pateretur necari. Sed illis non licebat vivere, quod uterque esset parricidii reus: alter qui [1] fecisset, alter qui adjuvisset.[1] Hic Laurentium sanctum ad hoc nullus urgebat, nisi amor devotionis: tamen et ipse post triduum, cum, illuso tyranno, impositus super craticulam exureretur, *Assum est,* inquit, *versa et manduca.* Ita animi virtute vincebat ignis naturam.

CAPUT XLII.

Potestates non irritandas, neque adulationi præbendas aures.

208. Cavendum etiam reor, ne dum aliqui nimia gloriæ ducuntur cupiditate, insolentius abutantur potestatibus, et plerumque aversos a nobis animos gentilium in studia persecutionis excitent, atque inflamment ad iracundiam. Itaque ut illi perseverare possint, et supplicia vincere, quantos perire faciunt!

209. Prospiciendum etiam ne adulantibus aperiamus aurem;[2] emolliri enim adulatione, non [2] solum fortitudinis non esse, sed etiam ignaviæ videtur.

CAPUT XLIII.

De temperantia, et præcipuis ejus partibus, nimirum animi tranquillitate ac moderatione, honestatis cura, et decoris consideratione.

210. Quoniam de tribus virtutibus diximus, restat ut de quarta virtute dicamus,[3] [3] quæ temperantia ac modestia vocatur: in qua maxime tranquillitas animi, studium mansuetudinis, moderationis gratia, honesti cura, decoris consideratio spectatur et quæritur.

211. Ordo igitur quidam vitæ nobis tenendus est, ut a verecundia prima quædam fundamenta ducantur: quæ socia ac familiaris est mentis placiditati, proterviæ fugitans, ab omni aliena luxu sobrietatem diligit, honestatem fovet, decorum illud requirit.

212. Sequatur conversationis electio, ut adjungamur probatissimis quibusque senioribus.[4] Namque ut æqualium usus dulcior, ita senum tutior est, qui magisterio quodam et ductu vitæ colorat mores adolescentium, et velut murice probitatis inficit. Namque si hi qui sunt ignari locorum, cum solertibus viarum iter adoriri gestiunt; quanto magis adolescentes cum senibus debent novum sibi iter vitæ aggredi, quo minus errare possint, et a vero tramite virtutis deflectere! Nihil enim pulchrius quam eosdem et magistros vitæ et testes habere. [4]

213. Quærendum etiam in omni actu quid personis, quid temporibus conveniat atque ætatibus,[5] quid etiam singulorum ingeniis sit accommodum. Sæpe enim quod alterum decet, alterum non decet. Aliud juveni aptum, aliud seni: aliud in periculis, aliud in rebus secundis. [5]

214. Saltavit ante arcam Domini David; non saltavit Samuel: nec ideo ille reprehensus, sed magis iste laudatus. Mutavit vultum contra regem,[6] cui nomen Achis: at hoc si fecisset remota formidine quo minus cognosceretur, nequaquam levitatis reprehensione carere potuisset. Saul quoque vallatus choro prophetarum, etiam ipse prophetavit; et de solo quasi indigno memoratum est: *Et Saul inter prophetas!* II Reg. VI, 14. [6] I Reg. XXI, 13. I Reg. XIX, 24.

CAPUT XLIV.

Officio sibi congruo quemque studere oportere: sed multos impediri paternorum imitatione studiorum; contra quam ecclesiastici viri faciunt.

215. Unusquisque igitur suum ingenium noverit, et ad id se applicet, quod sibi aptum elegerit.[7] Itaque quid sequatur, prius consideret. Noverit bona sua, sed etiam vitia cognoscat; æqualemque se judicem sui præbeat, ut bonis intendat, vitia declinet. [7]

216. Alius distinguendæ lectioni aptior, alius psalmo gratior, alius exorcizandis qui malo laborant spiritu sollicitior, alius sacrario opportunior habetur.[8] Hæc omnia spectet sacerdos, [8]

[1] *Alter qui fecisset,* id est, Orestes qui matrem Clytemnestram in ultionem occisi ab ea patris Agamemnonis interemerat. *Alter qui adjuvisset,* Pylades nimirum ejusdem Orestis cognatus atque amicus adeo fidelis, ut uterque pro veræ amicitiæ forma fuerit habitus. Hic autem locus desumptus translatusque est, non ex Euripidis *Iphigenia in Taurida*, ut in margine notavit Rom. edit., sed ex Cicer. lib. v *de Fin. Bon. et Mal.* pag. 100, et Dial. *de Amic.* pag. 422, ubi hos plausus in M. Pacuvii tragœdia excitatos narrat. (E. M.)

[2] Cic. *Offic.* lib. I, pag. 363, lin. 30: *Cavendum est ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus* etc.

[3] Ibidem lin. 44: *Sequitur ut de illa reliqua parte honestatis dicendum sit, in qua verecundia* etc.

[4] Cic. *Offic.* lib. I, pag. 368, lin. 5: *Est igitur adolescentis majores natu* etc. Item lib. II, pag. 380, lin. 38: *Facillime autem, et in optimam partem cognoscuntur adolescentes* etc.

[5] Ibidem pag. 365, lin. 42: *Altera autem quæ proprie singulis est adtributa; ut enim in corporibus* etc.

[6] Edit. et mss. non pauci (*etiam* B), *coram rege:* alii vero non pauciores, sed iisdem antiquiores, *contra regem:* id est, ex adverso regis. (Edit. Maur.)

[7] Cic. *Offic.* lib. I, pag. 366, lin. 16: *Admodum autem tuenda sunt sua cuique* etc. Et infra lin. 40: *Suum igitur quisque noscat ingenium* etc. Item pag. 367, lin. 30: *In qua deliberatione ad suam cujusque naturam consilium est omne revocandum* etc.

[8] Quamvis hic nulla fiat mentio acolythi et ostiarii, minime tamen hinc sequitur eorum ordines in Ecclesia tum temporis non exstitisse, cum illi quatuor qui recensentur, tantum exempli causa memorentur. Quod autem cum lectore atque exorcista numerantur psalmista et sacrarii custos, quorum apud nos jam nulli sunt ordines; hoc inde putamus factum quod cum minores illi clericatus ecclesiasticæ tantum institutionis sint, pro variis necessitatibus modo aucti, modo imminuti ab Ecclesia reperiuntur. De psalmista quidem sive cantore loquitur Conc. Carthag. 3, can. 21; item 4, can. 10; Gregorius magnus lib. XI, 54; *Ordo Rom.* et alii: de custode vero sacrarii atque ipsius officio dicemus ad caput hujus libri L. Observa interim non omnes omnibus, sed singulis singulos ordines tribui solitos: nec non in episcopi positum fuisse arbitrio quem cui ordini destinaret. (Edit. Maur.)

Iis quæ Maurini Editores disseruerunt addendum existimamus, ex hoc Ambrosii loco rite inferri posse, tunc tem-

et quid cuique congruat, id officii deputet. Quo etenim unumquemque suum ducit ingenium, aut quod officium decet, id majore impletur gratia.[1]

217. Sed id cum in omni vita difficile, tum in nostro actu difficillimum est. Amat enim unusquisque sequi vitam parentum.[2] Denique plerique ad militiam feruntur, quorum militaverunt parentes, alii ad actiones diversas.

218. In ecclesiastico vero officio nihil rarius invenias quam eum qui sequatur institutum patris:[3] vel quia gravis deterret actus, vel quia in lubrica ætate difficilior abstinentia, vel quia alacri adolescentiæ videtur vita obscurior; et ideo ad ea convertuntur studia, quæ plausibiliora arbitrantur. Præsentia quippe plures quam futura præferunt. Illi autem præsentibus, nos futuris militamus. Unde quo præstantior causa, eo debet esse cura adtentior.

CAPUT XLV.

De pulchro et honesto: quid sit inter illa discriminis tam apud profanos auctores, quam sacros.

219. Teneamus igitur verecundiam, et eam quæ totius vitæ ornatum adtollit, modestiam. Non enim mediocre et rebus singulis modum servare, atque impartiri ordinem, in quo vere prælucet illud quod decorum dicitur:[4] quod ita cum honesto jungitur, ut separari non queat. Siquidem et quod decet, honestum est; et quod honestum est, decet: ut magis in sermone distinctio sit, quam in virtute discretio. Differre enim ea inter se intelligi potest, explicari non potest.

220. Et ut conemur aliquid eruere distinctionis, honestas velut bona valetudo est,[5] et quædam salubritas corporis; decus autem tamquam venustas et pulchritudo. Sicut ergo pulchritudo super salubritatem ac valetudinem videtur excellere, et tamen sine his esse non potest, neque ullo separari modo; quoniam nisi bona valetudo sit, pulchritudo esse ac venustas non potest: sic honestas decorum illud in se continet, ut ab ea profectum videatur, et sine ea esse non possit. Velut salubritas igitur totius operis actusque nostri honestas est, et sicut species est decorum, quod cum honestate confusum, opinione distinguitur. Nam etsi in aliquo videatur excellere, tamen in radice est honestatis, sed flore præcipuo, ut sine ea decidat, in ea floreat. Quid enim est honestas, nisi quæ turpitudinem quasi mortem fugiat? Quid vero inhonestum, nisi quod ariditatem ac mortem adferat? Virente igitur substantia virtutis, decorum illud tamquam flos emicat, quia radix salva est: at vero propositi nostri[6] radice vitiosa, nihil germinat.

221. Habes hoc in nostris aliquanto expressius. Dicit enim David: *Dominus regnavit, decorem induit.* Et Apostolus ait: *Sicut in die, honeste ambulate.* Quod Græci dicunt εὐσχημόνως, hoc autem proprie significat, bono habitu, bona specie. Deus ergo primum hominem cum conderet, bona habitudine, bona membrorum compositione formavit, et optimam ei speciem dedit. Remissionem non dederat peccatorum; sed posteaquam renovavit eum spiritu, et infudit ei gratiam, qui venerat in servi forma, et in hominis specie adsumpsit decorem redemptionis humanæ. Et ideo dixit Propheta: *Dominus regnavit, decorem induit.* Deinde alibi dicit: *Te decet hymnus, Deus, in Sion;* hoc est dicere: Honestum est ut te timeamus, te diligamus, te precemur, te honorificemus; scriptum est enim: *Omnia vestra honeste fiant.* Sed possumus et hominem timere, diligere, rogare, honorare: hymnus specialiter Deo dicitur. Hoc tamquam excellentius ceteris credere est decorum, quod deferimus Deo. Mulierem quoque in habitu ornato[7] orare convenit: sed specialiter eam decet orare velatam, et orare promittentem castitatem cum bona conversatione.

Ps. XCII, 1. Rom. XIII, 13. Ps. LXIV, 2. I Cor. XIV, 40. I Tim. II, 9, 10.

poris in Ecclesia Mediolanensi hos quatuor ordines minores viguisse, nempe lectoratus, cantoratus, exorcistatus et ostiariatus, ita tamen ut infimus gradus esset ostiarii. Hæc autem enumerandi ratio ordine inverso, etiam in Synodo Laodicena habetur; sic enim legitur in ejus can. XXIV: « Quod non oporteat sacro ministerio deditos a presbyteris usque ad diaconos et reliquum ecclesiasticum ordinem, idest ad subdiaconos, lectores, cantores, exorcistas et ostiarios.... ingredi tabernas. » Hinc animadvertere licet Ecclesiam mediolanensem etiam in hac re Orientalium consuetudini adhæsisse (quod explicatius edisseremus ubi *de Ambrosiano Ritu*), ideoque Maurinos errasse, aliter interpretando ac *de Ostiariatu* verba illa *alius sacrario opportunior*, dum in sua nota, quam ipsi ex integro retulimus, asseruerint, ordines psalmistarum et sacrarii custodum *apud nos nullos jam esse.* Ordini cantorum videtur igitur ordo deinceps acolythorum suffectus fuisse; dum ostiarii plane illis respondent qui sacrarii custodes appellabantur.

[1] Ita mss. melioris notæ: alii vero et editt., *majore implet gratia*, parum admodum diverso sensu. (Edit. Maur.)

[2] Cic. *Offic.* lib. I, pag. 367, lin. 5: *Quorum vero patres aut majores aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere* etc.

[3] *Patris*, spiritalis scilicet, id est, institutoris ac magistri: aut si contenderis patrem naturalem intelligendum, minime sane repugnabimus, modo intellexeris de patre in minoribus tantum gradibus constituto; et eatenus de initiato majoribus, quatenus eos liberos ante ordinationem suam sustulerit. Etenim ab hoc ultimo necessario servandam continentiam Ambrosium nostrum docuisse postea suo loco evidentissime ostendemus. (Edit. Maur.)

Addimus vero, etiam ex hoc ipso loco constare vinculum castitatis majoribus clericis impositum; nec enim alium sensum habere possunt superiora Ambrosii verba: *Vel quia in lubrica ætate difficilior abstinentia.*

[4] Cic. *Offic.* lib. I, pag. 363, lin. 47: *Hoc loco continetur id quod dici latine decorum potest* etc.

[5] Ibidem pag. 364, lin. 10: *Ut enim venustas et pulchritudo corporis secerni non potest a valetudine* etc.

[6] Mss. aliquot, *in virtute propositi nostri;* at commodius in aliis, nec non in editt. deest, *in virtute.* (Edit. Maur.)

[7] Rom. edit., *in habitu ordinato:* ceteræ non modo cum mss. sed etiam cum Vulgata vers., *in habitu ornato*, ex græco scilicet, ἐν καταστολῇ κοσμίῳ. Rursus vero eadem edit. Rom. pro eo quod aliæ, ac mss. plures habent *cum bona conversatione*, reposuit cum nonnullis, *per bonam conversationem*, respiciens scilicet ad illud Apostoli ex loco citato, ἀλλὰ (ὁ πρέπει γυναιξὶν ἐπαγγελλομέναις θεοσέβειαν) δι' ἔργων ἀγαθῶν, *promittentes pietatem per bona opera:* ubi Ambrosius *pietatem* etiam mutavit in *castitatem.* (Edit. Maur.)

A

CAPUT XLVI.

Proponitur bifida decori divisio: tum postquam ostensum est quod secundum naturam sit, honestum, quod secus, turpe censendum, exemplis illustratur hæc ipsa divisio.

222. Est igitur decorum quod præeminet, cujus divisio gemina est.[1] Nam est decorum quasi generale, quod per universitatem funditur honestatis, et quasi in toto spectatur corpore: est etiam speciale, quod in parte aliqua enitet. Illud generale ita est, ac si æquabilem formam atque universitatem honestatis in omni actu suo habeat concinentem; cum omnis sibi ejus vita consentit, nec in ulla aliqua re discrepat: hoc speciale, cum aliquem actum in suis habet virtutibus præeminentem.

223. Simul illud adverte quod et decorum est secundum naturam vivere, secundum naturam degere, et turpe est, quod sit contra naturam.[2] Ait enim Apostolus quasi interrogans: *Decet mulierem non velatam orare Deum? Nec ipsa natura docet vos quod vir*[3] *quidem si comam habeat, ignominia est illi; quoniam contra naturam est?* Et iterum dicit: *Mulier vero si capillos habeat, gloria est illi.* Est enim secundum naturam, quoniam quidem capilli pro velamine sunt; hoc est enim naturale velamen. Personam igitur nobis et speciem natura ipsa dispensat, quam servare debemus: utinamque et innocentiam ejus custodire possimus, nec acceptam nostra malitia mutaret!

224. Habes hoc decorum generale, quia fecit Deus mundi istius pulchritudinem. Habes et per partes, quia cum faceret Deus lucem, et diem noctemque distingueret, cum conderet cœlum, cum terras et maria separaret, cum solem et lunam et stellas constitueret lucere super terram, probavit singula. Ergo decorum hoc, quod in singulis mundi partibus elucebat, in universitate resplenduit, sicut probat Sapientia dicens: *Ego eram cui applaudebat... cum lætaretur orbe perfecto.* Similiter ergo et in fabrica humani corporis grata est uniuscujusque membri portio: sed plus in commune compositio membrorum apta delectat, quod ita sibi quadrare et convenire videantur.

CAPUT XLVII.

Ut in vita nostra eluceat decorum illud, quid præstare nos oporteat, quosve appetitus refrænare.

225. Si quis igitur æquabilitatem universæ vitæ,[4] et singularum actionum modos servet, ordinem quoque, et constantiam dictorum atque operum, moderationemque custodiat, in ejus vita decorum illud excellit, et quasi in quodam speculo elucet.

226. Accedat tamen suavis sermo,[5] ut conciliet sibi affectum audientium, gratumque se vel familiaribus, vel civibus, vel, si fieri potest, omnibus præbeat. Neque adulantem se, neque adulandum cuiquam exhibeat: alterum enim calliditatis est, vanitatis alterum.

227. Non despiciat quid de se unusquisque et maxime vir optimus sentiat;[6] hoc enim modo discit bonis deferre reverentiam. Nam negligere bonorum judicia, vel arrogantiæ vel dissolutionis est:[7] quorum alterum superbiæ adscribitur, alterum negligentiæ.

228. Caveat etiam motus animi sui:[8] ipse enim sibi et observandus et circumspiciendus est; et ut adversum se cavendus, ita etiam de se tuendus. Sunt enim motus, in quibus est appetitus ille, qui quasi quodam prorumpit impetu; unde græce ὁρμὴ dicitur, quod vi quadam se repente proripiat. Non mediocris in his vis quædam animi atque naturæ est. Quæ tamen vis gemina est, una in appetitu, altera in ratione posita, quæ appetitum refrænet, et sibi obedientem præstet, et ducat quo velit; et tamquam sedulo magisterio edoceat quid fieri, quid evitari oporteat, ut bonæ domitrici[9] obtemperet.

229. Solliciti enim debemus esse, ne quid temere aut incuriose geramus,[10] aut quidquam omnino, cujus probabilem non possimus rationem reddere. Actus enim nostri causa, etsi non omnibus redditur, tamen ab omnibus examinatur. Nec vero habemus, in quo nos possimus excusare. Nam etsi vis quædam naturæ in omni appetitu sit; tamen idem appetitus rationi subjectus est lege naturæ ipsius, et obedit ei.[11] Unde boni speculatoris est ita prætendere animo, ut

1 Cic. *Offic.* lib. I, pag. 364, lin. 13: *Est autem ejus descriptio duplex. Nam et generale quoddam decorum* etc.

2 Ibidem lin. 15: *Decorum id esse quod consentaneum sit hominis excellentiæ* etc. Item infra lin. 40: *Officium autem quod ab eo ducitur, hanc primum* etc. Ibidem pag. 367, lin. 31: *Nam cum in omnibus quæ aguntur* etc.

3 Omnes edit., *nos docet quod vir* etc. sed contra mss. auctoritatem (*etiam nostrorum* A', B ac T) quibus etiam suffragatur textus Apostolicus, διδάσκει ὑμᾶς ὅτι ἀνὴρ, etc. non vero διδάσκει ἡμᾶς, etc. (Edit. Maur.)

4 Cic. *Offic.* lib. I, pag. 364, lin. 33: *Sic hoc decorum quod elucet in vita, movet* etc.

5 Ibidem pag. 370, lin. 2: *Maximeque curandum, eos quibuscum sermonem conferimus, et vereri et diligere videamur.*

6 Ibidem pag. 364, lin. 35: *Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homines* etc.

7 Codice A' habetur in margine manu Archiep. Pigolpassi: *Concordat de Off. Cic. dicentis: Contemnere quod omnes de te sentiant non solum arrogantis sed et dissoluti est.*

8 Ibidem lin. 44: *Neque enim solum corporis... sed multo etiam magis animi* etc.

9 Omnes edit. ac mss. aliquot, *ut bonæ dominatrici:* alii plures potioresque, *ut bonæ domitrici.* Aptius id quidem; refertur enim ad superiora, *quæ appetitum refrænet* etc. (Edit. Maur.) Rursus codices mss. A', B ac T, quos nostris consultationibus præsto habemus, lectionem *domitrici* exhibent conformiter scriptis illis exemplaribus, quæ Maurini Editores potiora vocant.

10 Cic. *Offic.* lib. I, pag. 364, lin. 48: *Omnis autem actio vacare debet temeritate et negligentia* etc.

11 Cic. lib. I *Offic.* lin. 1: *Efficiendum autem est ut appetitus rationi obediant* etc.

appetitus neque præcurrat rationem, neque deserat; ne præcurrendo perturbet atque excludat, eamque deserendo destituat. Perturbatio tollit constantiam; destitutio prodit ignaviam, accusat pigritiam. Perturbata enim mente latius se ac longius fundit appetitus, et tamquam efferato impetu frænos rationis non suscipit, nec ulla sentit aurigæ moderamina, quibus possit reflecti. Unde plerumque non solum animus exagitatur, [1] amittitur ratio; sed etiam inflammatur vultus[1] vel iracundia vel libidine, pallescit timore, voluptate se non capit, et nimia gestit lætitia.

230. Hæc cum fiunt, abjicitur illa naturalis [2] quædam censura gravitasque morum;[2] nec teneri potest illa quæ in rebus gerendis atque consiliis sola potest auctoritatem suam, atque illud quod deceat, tenere constantia.

231. Gravior autem appetitus ex indignatione [3] nimia nascitur,[3] quam acceptæ plerumque accendit injuriæ dolor. De quo satis nos psalmi, Cap. II, 6, 7. quem in præfatione posuimus, præcepta instruunt. Pulchre autem et hoc accidit, ut scripturi de Officiis, ea præfationis nostræ adsertione uteremur, quæ et ipsa ad officii magisterium pertineret.

[4] 232. Sed quia supra, ut oportebat,[4] perstrinximus quemadmodum unusquisque cavere possit, ne excitetur accepta injuria, verentes ne præfatio prolixior fieret, nunc de eo uberius disputandum arbitror. Locus enim opportunus est, ut in partibus temperantiæ dicamus quemadmodum reprimatur iracundia.

CAPUT XLVIII.

Repetito compescendæ iracundiæ argumento, tres eorum qui lacessuntur injuriis, ordines explicantur: ad quorum perfectissimum Apostolus ac David dicuntur pervenisse: ubi ex occasione quædam hujus ac futuræ vitæ traduntur discrimina.

233. Tria itaque genera esse hominum injuriam accipientium in Scripturis divinis demonstrare volumus, si possumus. Unum est eorum quibus peccator insultat, conviciatur, [5] inequitat.[5] Iis quia deest justitia, pudor crescit, augetur dolor. Horum similes plurimi de meo ordine, de meo numero. Nam mihi infirmo si quis injuriam faciat, forsitan, licet infirmus, donem injuriam meam. Si crimen objiciat, non sum tantus, ut sim contentus conscientia mea, A etiamsi me ejus objecti alienum noverim: sed cupio abluere ingenui pudoris notam,[6] tamquam [6] infirmus. Ergo oculum pro oculo, et dentem pro dente exigo, et convicium convicio rependo.

234. Si vero is sum qui proficiam, etsi nondum perfectus, non retorqueo contumeliam; et si influat ille convicium,[7] et inundet aures [7] meas contumeliis, ego taceo, et nihil respondeo.

235. Si vero perfectus sim (verbi gratia loquor, nam veritate infirmus sum), si ergo perB fectus sim, benedico maledicentem, sicut benedicebat et Paulus, qui ait: *Maledicimur, et benedicimus.* Audierat enim dicentem: *Diligite* 1 Cor. IV, 12 *inimicos vestros, orate pro calumniantibus et persequentibus vos.* Ideo ergo Paulus persecu- Matth. V, 44. tionem patiebatur et sustinebat, quia vincebat et mitigabat humanum affectum propositæ mercedis gratia; ut filius Dei fieret, si dilexisset inimicum.

236. Tamen et sanctum David in hoc quoque C genere virtutis imparem Paulo non fuisse edocere possumus. Qui primo quidem cum maleddiceret ei filius Semei, et crimina objiceret, II Reg. XVI, 7 et ss. tacebat et humiliabatur, et silebat a bonis suis, Ps. XXXVIII, 3. hoc est, bonorum operum conscientia; deinde expetebat maledici sibi, quia maledicto illo divinam adquirebat misericordiam.

237. Vide autem quomodo et humilitatem et justitiam et prudentiam emerendæ a Domino gratiæ reservaverit. Primo dixit: *Ideo maledicit* D *mihi, quia Dominus dixit illi ut maledicat.* Habes II Reg. XVI, 10. humilitatem; quia ea quæ divinitus imperantur, æquanimiter quasi servulus ferenda arbitrabatur. Iterum dixit: *Ecce filius meus, qui exivit de ventre meo, quærit animam meam.* Habes justi- *Ibid.*, 11. tiam: si enim a nostris graviora patimur, cur indigne ferimus quæ inferuntur ab alienis? Tertio ait: *Dimitte illum ut maledicat; quoniam dixit illi Dominus, ut videat humiliationem meam, et retribuat mihi Dominus pro maledicto hoc.* *Ibid.*, 12. E Nec solum conviciantem pertulit, sed etiam lapidantem et sequentem illæsum reliquit, quin II Reg. XIX, 22. etiam post victoriam petenti veniam libenter ignovit.

238. Quod ideo inserui, ut Evangelico spiritu sanctum David non solum inoffensum, sed etiam gratum fuisse convicianti docerem, et delectatum potius quam exasperatum injuriis, pro quibus mercedem sibi reddendam arbitrabatur. Sed tamen quamvis perfectus, adhuc perF fectiora quærebat. Incalescebat injuriæ dolore, quasi homo: sed vincebat quasi bonus miles;[8] [8]

[1] Ibidem pag. 365, lin. 6: *A quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere* etc.

[2] Ibidem lin. 11: *Neque enim ita generati... sed ad severitatem potius* etc.

[3] Ibidem pag. 370, lin. 12: *Rectum est autem etiam in illis contentionibus quæ cum inimicissimis fiunt* etc.

[4] In superior. editt. hoc erat initium cap. 48, sed incommode. (Edit. Maur.)

[5] Mss. aliquot, *conviciator, iniquus:* unus, *conviciator iniquitatis:* alii non pauci, *conviciatur iniquitas:* aliqui et edit. Amerb, *conviciatur iniquitate:* nonnulli, ac Erasm. et Gill., *conviciatur, inquietat:* duo, *conviciatur, iniquitates incitat* (A', B, T, *conviciatur in nequitiis*): ceteri denique atque edit. Rom., *conviciatur, inequitat.* Quod verbum a scribis minime intellectum tantam peperit diversitatem; cum hic *inequitat,* nihil aliud sit, quam veluti calcaribus incitat exagitatque. (Edit. Maur.)

[6] Mss. nonnulli, *injecti pudoris notam.* (Edit. Maur.)

[7] Editt. et pauci mss., *influat ille conviciis:* alii mss. longe plurimi... *convicium.* Rursus vero ubi editt. et mss. plerique, *nihil respondeo,* mss. nonnulli habent *nihil rependo.* (E. M.)

[8] Ita mss. plures ac probatiores (*item* A', B, T): alii nonnulli, atque editt., *Sed vincebat spiritu quasi* etc. (Edit. Maur.)

tolerabat quasi athleta fortis. Patientiæ autem finis, promissorum exspectatio, et ideo dicebat: *Notum fac mihi, Domine, finem meum, et numerum dierum meorum, quis est, ut sciam quid desit mihi.* Ps. xxxviii, 5. Finem illum quærit promissorum cœlestium, vel illum, quando unusquisque surget in suo ordine: *Primitiæ Christus, deinde hi qui sunt Christi, qui in adventum ejus crediderunt,* I Cor. xv, 23. *deinde finis.* Tradito enim regno Deo et Patri, et evacuatis omnibus potestatibus, ut Apostolus dixit, perfectio incipit. Hic ergo impedimentum, hic infirmitas etiam perfectorum; illic plena perfectio. Ideo et dies illos requirit vitæ æternæ, qui sunt, non qui prætereunt; ut cognoscat quid sibi desit, quæ terra sit repromissionis, perpetuos fructus ferens, quæ prima apud patrem mansio, quæ secunda, quæ tertia, in quibus pro ratione meritorum unusquisque requiescet.

239. Illa igitur nobis expetenda, in quibus perfectio, in quibus veritas est. Hic umbra, hic imago; illic veritas.[1] Umbra in Lege, imago in Hebr. x, 1 et ss. Evangelio, veritas in cœlestibus. Ante agnus offerebatur, offerebatur et vitulus: nunc Christus offertur; sed offertur quasi homo, quasi recipiens passionem; et offert se ipse quasi sacerdos, ut peccata nostra dimittat: hic in imagine, ibi in veritate, ubi apud patrem pro nobis quasi advocatus intervenit. Hic ergo in imagine ambulamus, in imagine videmus: illic facie ad faciem, ubi plena perfectio; quia perfectio omnis in veritate est.

CAPUT XLIX.

Hic servandam in nobis virtutum imaginem, Diaboli vero et vitiorum eradendam, ac in primis avaritiæ: quæ libertatem nobis adimit, variisque turbatos vanitatibus imagine Dei spoliat.

240. Ergo dum hic sumus, servemus imaginem, ut ibi perveniamus ad veritatem. Sit in nobis imago justitiæ, sit imago sapientiæ; quia venietur ad illum diem, et secundum imaginem æstimabimur.

241. Non inveniat in te adversarius imaginem suam, non rabiem, non furorem; in his enim imago nequitiæ est. *Adversarius* enim *diabolus sicut leo rugiens* quærit quem occidat, *quem devoret.* Non inveniat auri cupiditatem, non argenti acervos, non vitiorum simulacra; ne auferat tibi vocem libertatis. Vox enim libertatis illa est, ut dicas: *Veniet hujus mundi princeps, et in me inveniet nihil.* Joan. xiv, 30. Itaque si securus es quod nihil in te inveniat, cum venerit perscrutari, dices illud quod dixit ad Laban Jacob patriarcha: Cognosce si quid tuorum apud me est. Gen. xxxi, 32. Merito beatus Jacob, apud quem nihil Laban suum potuit reperire! Absconderat enim Rachel simulacra deorum ejus aurea et argentea.

242. Itaque si sapientia, si fides, si contemptus sæculi, si gratia tua abscondat omnem perfidiam, beatus eris; quia non respicis in vanitates et insanias falsas. Ps. xxxix, 5. An mediocre est tollere vocem adversario, ut arguendi te non possit habere auctoritatem? Itaque qui non respicit in vanitates, non conturbatur: qui enim respicit conturbatur, et vanissime quidem. Quid est enim congregare opes, nisi vanum; quia caduca quærere vanum est satis? Cum autem congregaveris, qui scias an possidere liceat tibi?

243. Nonne vanum est ut mercator noctibus ac diebus conficiat iter, quo aggregare possit thesauri acervos, merces congreget, conturbetur ad pretium, ne forte minoris vendat quam emerit, aucupetur locorum pretia, et subito aut latrones in se invidia famosæ negotiationis excitet, aut non exspectatis serenioribus flatibus, dum lucrum quærit, naufragium impatiens moræ incidat?

244. An non conturbatur etiam ille vane, qui summo labore coacervat, quod nesciat cui hæredi relinquat? Sæpe quod avarus summa congesserit sollicitudine, præcipiti effusione dilacerat hæres luxuriosus; et diu quæsita turpis helluo, præsentium cæcus, futuri improvidus, quadam absorbet voragine. Sæpe etiam speratus successor invidiam partæ adquirit hæreditatis, et celeri obitu extraneis aditæ successionis transcribit compendia.

245. Quid ergo vane araneam texis,[2] quæ inanis et sine fructu est, et tamquam casses suspendis inutiles divitiarum copias: quæ etsi fluant, nihil prosunt, immo exuunt te imaginem

[1] Thuan. cod. ac tres alii, *hic imago, veritas in cœlestibus.* Verum alia lectio non solum multo pluribus mss. omnibusque edit. nititur, verum etiam consensione alterius loci ex *Expos. Ps.* xxxviii, n. 25, ubi hæc eadem verba sine ulla diversitate legere est. Porro Edm. Albertinus lib. ii, cap. 2, pag. 505 his Ambrosii verbis *imago in Evangelio,* et *in imagine* etc. hunc sensum affingit, quasi neget vir sanctus Christum *jam hic offerri nisi in imagine, cum e contra in cœlis offerat se in veritate;* atque ita imago et veritas invicem opponantur, ut altera alteram excludat. Verum nisi partium studio obcæcatus esset, pervidisset utique Christum non alia de causa in imagine offerri dictum, nisi quia *offertur quasi homo, quasi passionem recipiens.* Quapropter ut clare sancti Doctoris mens pateat, advertendum est his verbis: *Hic umbra, hic imago* etc. Ecclesiam ab eo sic describi, ut sit status quidam medius inter Synagogam et cœlum; quod videlicet in illa fuerit sola umbra, in hoc autem sola veritas; at in Ecclesia utraque res simul conjuncta. Et certe adeo verum est ab Ambrosio veritatem cum imagine in Evangelico fœdere copulatam significari, ut eas sejungere non potuerit, quin ipsiusmet cruenti sacrificii, atque adeo Dominicæ incarnationis veritatem funditus everteret; cum hæc mysteria ex mente ipsius non ad Synagogam, neque ad cœlum referri queant, sed ad Ecclesiam. Sed ipse Ambrosius mentem suam loco citato *Expos. Ps.* xxxviii tam claris verbis expromit, ut nullam cavillis relinquat ansam. *Videmus nunc,* inquit, *per imaginem bona, et tenemus imaginis bona. Vidimus Principem sacerdotum ad nos venientem; vidimus et audivimus offerentem pro nobis sanguinem suum. Sequimur, ut possumus... quia etsi nunc Christus non videtur offerre, tamen ipse offertur in terris, quando Christi corpus offertur* etc. (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit. sola, *Quid ergo telam araneæ texis?* Sed araneam posuit Ambrosius pro araneæ tela, quia et hoc significat.

Dei, et induunt terreni imaginem? Si tyranni aliquis imaginem habeat, nonne obnoxius est damnationi?[1] Tu deponis imaginem æterni imperatoris, et erigis in te imaginem mortis. Ejice magis de civitate animæ tuæ imaginem diaboli, et adtolle imaginem Christi. Hæc in te refulgeat, in tua civitate, hoc est anima, resplendeat, quæ obliterat vitiorum imagines. De quibus ait David: *Domine, in civitate tua ad nihilum* Ps. LXXII, 20. *deduces imagines eorum.* Cum enim depinxerit Hierusalem Dominus ad imaginem suam, tunc adversariorum omnis imago deletur.

CAPUT L.

Levitas a terrenis cupiditatibus maxime alienos esse debere. Quæ sint illorum virtutes ex Apostolo, quantave in ipsis castimonia requiratur: item quæ dignitas eorum atque officium, ad quod primariæ virtutes sunt necessariæ. Hasce ignotas non fuisse philosophis, sed in ordine illos peccavisse: nonnulla esse natura secundum officium, quæ ob adjuncta fiant contra officium; unde colligitur quantas dotes postulet dignitas levitarum; quæ sequitur verborum Moysis tribui leviticæ benedicentis expositio.

246. Quod si Evangelio Domini etiam populus ipse ad despicientiam opum informatus atque institutus est; quanto magis vos levitas oportet terrenis non teneri cupiditatibus, quorum Deus portio est! Nam cum divideretur a Moyse possessio terrena populo patrum,[2] excepit levitas Dominus a terrenæ possessionis consortio, quod ipse illis esset funiculus hæreditatis. Unde ait David: *Dominus pars hæreditatis meæ, et calicis mei.* Denique sic appellatur levita, ipse meus,[3] vel ipse pro me. Magnum ergo munus ejus, ut de eo Dominus dicat: Ipse meus; vel quemadmodum Petro dixit de statere in ore piscis reperto: *Dabis eis pro me et pro te.* Unde et Apostolus cum episcopum dixisset debere esse sobrium, pudicum, ornatum, hospitalem, docibilem, non avarum, non litigiosum, domui suæ bene præpositum, addidit: *Diaconos similiter oportet esse graves, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes, habentes mysterium fidei in conscientia pura.* I Tim. III, 8. *Et hi autem probentur primum, et sic ministrent, nullum crimen habentes.*

Num XVIII, 23. Ps. XV, 5. Matth. XVII, 26.

247. Advertimus quanta in nobis requirantur: ut abstinens sit a vino minister Domini, ut testimonio bono fulciatur non solum fidelium, sed etiam ab his qui foris sunt. Decet enim actuum operumque nostrorum testem esse publicam existimationem, ne derogetur muneri; ut qui videt ministrum altaris congruis ornatum virtutibus, auctorem prædicet, et Dominum veneretur, qui tales servulos habeat. Laus enim domini ubi munda possessio, et innocens familiæ disciplina.

248. De castimonia autem quid loquar,[4]

[1] Confer, si lubet, quæ hic dicuntur cum iis quæ tom. I, lib. IV *de Interpell.* n. 24, et tom. II *Expos. in Psal.* XXXVIII, n. 27. Sed præter hos duos locos ad quos hic respexisse Ambrosium ipsa res loquitur, alibi quoque non semel, ut puta, lib. VI *Hexaem.* cap. 9, num. 57, et Serm. X *Expos. in Psal.* CXVIII, num. 25, meminit imaginum imperatoriarum. Neque mirum id quidem: certum enim est non alio honoris genere Romanos principes ambitiosius coli solitos. Namque ut omittamus imagunculas illas, quas privatim nonnulli secum ferebant, et quibus depromptis, eos qui sibi mali quidpiam minitarentur, absterrebant, ut Corn. Tacitus lib. III *Annal.* auctor est; iisdem imperatoribus, maxime postquam recens proclamati fuerant, aut insignem aliquam victoriam adepti, statuas aureas, argenteas, aut ex alia pretiosa materia non modo in earum urbium ubi erat imperii sedes, privatis ac publicis ædibus erigi, verum etiam ad remotiores provincias mitti consuesse ex multis veterum monumentis colligere est. Videsis Zosimi *Hist.* lib. IV; Libanii Epist. 841 *ad Sever.* (E.M.)

Conferantur etiam quæ dicta sunt in nota ad ipsum præcitatum n. 25 Sermonis X *Expositionis in Psalmum* CXVIII.

[2] Ita mss. A', B et T, ac editio mediolanensis memorata in Præfatione, nec non editiones præcedentes. Maurini tamen habent *populo parum,* in quo videtur error typographicus, sed qui pertransiit etiam in editionem Mignii. Parva editio neapolitana juxta Gaume habet *populo in partes;* sed quo jure hæc lectio exhibita fuerit minime constat.

[3] Hanc eamdem interpretationem habes lib. II *de Cain et Abel,* num. 11 et fusius num. 4. Sermonis VIII *Exposit. in Ps.* CXVIII.

[4] Cic. *Offic.* lib. I, pag. 368, lin. 8: *Maxime autem hæc ætas a libidinibus* etc. Ob verba autem Ambrosiana Magdeburgenses Cent. IV, cap. 10. Doctorem nostrum insimularunt, quod secundas nuptias videatur damnare. Sed illa vel de quibuslibet christianis dicta putaverunt, et sic auctoris mentem non pervidere; vel de solis clericis acceperunt, ut re vera accipienda sunt, atque ita non in unum Ambrosium, sed in Ecclesiam universam recidit ea criminatio. Siquidem digamiæ impedimentum ad sacros ordines antiquissimum est omnium, utpote in ipsis Apostoli ad Timotheum ac Titum præceptis stabilitum. At enim mirum profecto videatur illud ita intelligi non tantum ab heterodoxis, sed quibusquam etiam catholicis, quasi nihil aliud sacris ministris interdicatur, nisi plurimarum eodem tempore uxorum usus. Quasi vero in Ecclesia umquam vel ipsis laicis permissa fuerit hujusmodi polygamia! Sed non est immorandum in eo errore refutando, qui tota Ecclesiasticæ traditionis serie invictissime profligatur. Est autem aliud quod doctores antiquos in opiniones diversas scidit, nimirum utrum qui aliam conjugem ante baptismum, aliam jam baptizatus accepisset, digamiæ lege teneretur. Affirmat hic et epist. ad Vercell. Ambrosius, Hieronymus vero lib. I *in Jovin.* epist. 83 ad Ocean. et in cap. 1 ad Titum negat. Primum sequuti sunt fidelissimus ejus discipulus Augustinus lib. *De Bono conjug.* cap. 18, num. 21, Innoc. I epist. ad Maced. quæ in codice canonum Quesnellii cura edito exhibetur: et Leo etiam I duabus epist. quarum altera est ad Anast. Thessal. Episc., altera ad Episc. Metropol. per Illyr. Quæ quidem horum summorum Pontificum definitio in Ecclesia occidentali apud omnes (si unum aut alterum excipias) deinceps obtinuit. Sunt autem viri eruditi qui apud orientalem Hieronymi valuisse sententiam autument, ducti potissimum adnotationibus Zonaræ ac Balsamonis in can. 17. Apostolorum, quem ipsum aperte Hieronymo favere existimant. Verumtamem idem ille canon nullam conjugii ante susceptum baptisma initi facit mentionem. Et ut demus eorumdem auctorum, qui etiam non de conjugio, sed de peccatis regenerationis sacramentum antecedentibus loquuntur, eam quæ ipsis tribuitur, mentem esse; tamen quid ipsi sentiant, non quid universa orientis Ecclesia, eos testari contendemus. Quis enim credat memoratum Doctorem si tot auxiliaribus copiis fuisset succinctus, adeo timide in *priore adversus Rufinum Apologia* responsurum, ut cum ad Oceanum adversam sententiam Cainitarum hæresi tantum non accenseret, in allegato opere animos demittens ita scriberet: *Sed interrogati a fratribus quid nobis videretur, respondimus, nulli præjudicantes sequi quod velit, nec alterius decretum nostra sententia subvertentes.* Neque vero cum omnem mundum plenum esse hujusmodi ordinationibus prius adseverasset, hic verba sua ad sacerdotes

Dist. 28, *Una tantum.*

quando una tantum, nec repetita permittitur copula? Et in ipso ergo conjugio lex est non iterare conjugium, nec secundæ conjugis sortiri conjunctionem. Quod plerisque mirum videtur, cur etiam ante baptismum iterati conjugii ad electionem muneris et ordinationis prærogativam impedimenta generentur; cum etiam delicta obesse non soleant, si lavacri remissa fuerint sacramento. Sed intelligere debemus quia baptismo culpa dimitti potest, lex aboleri non potest. In conjugio non culpa, sed lex est. Quod culpæ est igitur, in baptismate relaxatur: quod legis est in conjugio, non solvitur. Quomodo autem potest hortator esse viduitatis qui ipse conjugia frequentaverit?

249. Inoffensum autem exhibendum et immaculatum ministerium, nec ullo conjugali coitu violandum cognoscitis,[1] qui integri corpore, incorrupto pudore, alieni etiam ab ipso consortio conjugali, sacri ministerii gratiam recepistis. Quod eo non præterii, quia in plerisque abditioribus locis cum ministerium gererent, vel etiam sacerdotium, filios susceperunt; et id tamquam usu veteri defendunt, quando per intervalla dierum sacrificium deferebatur: et tamen castificabatur etiam populus per biduum aut triduum, ut ad sacrificium purus accederet, ut Exod. XIX, 10. in veteri Testamento legimus; et lavabant vestimenta sua. Si in figura tanta observantia, quanta in veritate? Disce, sacerdos atque levita, quid sit lavare vestimenta tua, ut mundum corpus celebrandis exhibeas sacramentis. Si populus sine ablutione vestimentorum suorum prohibebatur accedere ad hostiam suam, tu illotus mente pariter et corpore audes pro aliis supplicare, audes aliis ministrare?[2]

250. Non mediocre officium levitarum, de quibus dicit Dominus: *Ecce eligo levitas de medio filiorum Israel pro omni primogenito aperiente vulvam filiis Israel: redemptiones eorum erunt isti, et erunt mihi levitæ. Mihi enim sanctificavi primogenitum in terra Ægypti.* Cognovimus quia non inter ceteros levitæ computantur, sed omnibus præferuntur, qui eliguntur ex omnibus, et sanctificantur; ut primogenita fructuum atque primitiæ quæ Domino deputantur, in quibus est votorum solutio, et redemptio peccatorum. *Non accipies,* inquit, *eos inter filios Israel: sed constitues levitas super tabernaculum testimonii, et super omnia vasa ejus adstare, et super quæcumque sunt in ipso. Ipsi tollant tabernaculum et omnia vasa ejus, et ipsi ministrent in eo, et in circuitu tabernaculi castra ipsi constituant, et promovendo, tabernaculum ipsi deponant levitæ: et constituendo castra, rursum ipsum tabernaculum ipsi statuant. Alienigena quicumque accesserit, morte moriatur.* Num. III, 12, 13. Num. I, 49 et ss.

251. Tu ergo electus es ex omni numero filiorum Israel, inter sacros fructus quasi primogenitus æstimatus, præpositus tabernaculo, ut prætendas in castris sanctitatis et fidei, ad quæ si alienigena accesserit, morte morietur, positus ut operias arcam Testamenti. Non enim omnes vident alta mysteriorum, quia operiuntur a levitis; ne videant qui videre non debent, et sumant qui servare non possunt. Moyses denique circumcisionem vidit spiritualem: sed operuit eam, ut in signo circumcisionem præscriberet. Vidit azyma veritatis et sinceritatis, vidit passionem Domini: operuit azymis corporalibus azyma veritatis, operuit passionem Domini agni vel vituli immolatione. Et boni levitæ servaverunt mysterium[3] fidei suæ tegmine; et tu mediocre putas quod commissum est tibi?

nonnullos restringeret. Nihil autem agit Franciscus a Messana, dum hoc Ambrosii atque Hieronymi dissidium metaphysicis quibusdam distinctionibus nititur conciliare; non enim argutiis tam manifesta tollitur discrepantia. Ceterum haud facile alium in Patribus Ambrosio vetustiorem qui de hac digamia scripserit, invenimus. Nam quo jure ad Tertullianum revocaverit Spencæus hanc quæstionem, non satis constat; cum e contrario digamiam ex marito ante baptismum contractam viduis obesse noluerit idem ille Pater Lib. *de Monogamia* cap. 11. (Edit. Maur.)

Addimus vero, in media ætate cum inter mediolanensem clerum matrimonii abusus invaluerit, huic abusui fulcrum quæsitum fuisse corruptione loci hujus Ambrosii, quem ita efferebant: *De monogamia sacerdotum quid loquar, quum una tantum permittitur copula, et non repetita; et hæc lex est, non iterare conjugia?* Similiter corrupta fuerant alia S. Doctoris testimonia ex ejus epistola *ad Ecclesiam Vercellensem*, de quibus suo loco. Hæc vitiata testimonia protulit Landulphus senior, lib. I, cap. 2; contra quæ faciunt omnes mss. codices, et etiam nostri A', B, T, quos Maurini Editores non inspexerunt; facit evidentissime ipse contextus. Istorum locorum corruptionem demonstravit noster Joannes Petrus Puricelli, Dissertatione *Utrum S. Ambrosius Clero suo mediolanensi permiserit, ut virgini nubere semel posset,* apud Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores,* tomo IV. Quare etiam in hoc, ut in aliis pluribus, non æquæ mentis se præbuit Petrus Verri in sua *Storia di Milano* (capitolo quinto) dum nimiam vim tribuere videtur futilibus quibusdam argumentis pro genuinitate lectionum clericorum conjugiis faventium.

[1] Ambrosianus hic locus pro clericali continentia tam clarus tamque apertus est, ut Centuriatores iidem Cent. et cap. supra cit. ad solitas artes confugere coacti fuerint, id est, auctorem ipsum in falsi dogmatis crimen vocare. Atqui hoc loco non legislatorem agit sanctus Præsul, qui novum clericorum cervicibus jugum imponat; sed receptæ atque inolitæ consuetudini præbet testimonium. Enim vero quam universalis illa fuerit quamque firma vel hoc satis indicat, quod non nisi in *abditioribus locis,* quo solent vitia quærere perfugium, invenirentur qui institutum illud violare adtentarent. Accedit præterea quod isti non ullam novi Fœderis auctoritatem, non cujusquam concilii canonem, non usum quarumdam Ecclesiarum in defensionem afferebant suam; sed tantum veteris Testamenti morem. Hoc autem incontinentium clericorum integumentum egregie discutit sanctus Doctor. Confer etiam quæ idem super hoc ipso argumento disputat epist. ad Vercellenses. (Edit. Maur.)

[2] Editt. cum mss. aliquot, *audes pro aliis ministrare.* Melius in aliis pluribus potioribusque omittitur præpositio. Et post duos versus ubi vet. editt. cum mss. omnibus, *Ecce eligo levitas,* etc. sola Rom. edit., *Ecce tuli ego levitas in medio filiorum Israel: redemptiones eorum erunt, et erunt mihi levitæ. Mihi enim ex quo die percussi primogenitum in terra Ægypti, sanctificavi omne primogenitum in omni Israel.* Nobiscum autem satis consentiunt paginæ sacræ, nisi quod ultimam partem quam contractam exhibet Ambrosius, illæ paulo fusius dilatant in hæc verba: *Mihi enim omne primogenitum. In qua die percussi omne primogenitum in terra Ægypti, sanctificavi mihi omne primogenitum in Israel.* (Edit. Maur.)

[3] Duo mss., *ut bono levitæ servaretur mysterium fidei suæ tegmine,* unus, *et boni levitæ.... servaverunt et tegmina:* reliqui nobiscum faciunt, exceptis paucis illisque junioris manus, qui cum editt. legunt, *Et boni levitæ.... sub hoc tegmine.* (Edit. Maur.)

Primum ut alta Dei videas, quod est sapientiæ: deinde ut excubias pro populo deferas, quod est justitiæ: castra defendas, tabernaculumque tuearis, quod est fortitudinis: te ipsum continentem ac sobrium præstes, quod est temperantiæ.

[1] 252. Hæc virtutum genera principalia[1] constituerunt etiam hi qui foris sunt: sed communitatis superiorem ordinem[2] quam sapientiæ judicaverunt; cum sapientia fundamentum sit, justitia opus sit, quod manere non potest, nisi fundamentum habeat. Fundamentum autem Christus est. I Cor. III, 11.

[3] 253. Prima ergo fides, quæ est sapientiæ,[3] ut Salomon dicit, sequutus patrem: *Initium sapientiæ timor Domini.* Et lex dicit: *Diliges Dominum Deum tuum, diliges proximum tuum.* Pulchrum est enim ut gratiam tuam atque officia in societatem humani generis conferas. Prov. IX, 10. Deut. VI, 5.

[4] Sed primum illud decorum est,[4] ut quod habes pretiosissimum, hoc est, mentem tuam, qua nihil habes præstantius, Deo deputes. Cum solveris auctori debitum, licet ut opera tua in beneficentiam et adjumenta hominum conferas, atque opem feras necessitatibus, aut pecunia, aut officio, aut etiam quocumque munere; quod late patet in vestro ministerio: pecunia, ut subvenias: debito, ut obligatum liberes: officio, ut servanda suscipias, quæ metuat amittere qui deponenda credidit.

254. Officium est igitur depositum servare ac reddere. Sed interdum commutatio fit,[5] aut tempore aut necessitate, ut non sit officium reddere quod acceperis; ut si quis contra patriam, opem Barbaris ferens, pecuniam apertus hostis reposcat: aut si cui reddas, cum adsit qui extorqueat: si furenti restituas, cum servare non queat: si insanienti gladium depositum non neges, quo se ille interimat; nonne solvisse contra officium est? Si furto quæsita sciens suscipias, ut fraudetur qui amiserat, nonne contra officium est? [5]

255. Est etiam contra officium nonnumquam solvere promissum,[6] sacramentum custodire: ut Herodes qui juravit quoniam quidquid petitus esset, daret filiæ Herodiadis; et necem Johannis præstitit, ne promissum negaret. Nam de Jephthe quid dicam, qui immolavit filiam, quæ sibi victori prima occurrerat, quo votum impleret, quod spoponderat, ut quidquid sibi primum occurrisset, offerret Deo? Melius fuerat nihil tale promittere, quam promissum solvere parricidio. 22, quæst. 4, c. *Est etiam.* 6 Matth. XIV, 7 et ss. Judic. XI, 39.

256. Hæc quanti consilii sit prospicere, non ignoratis. Et ideo eligitur levita, qui sacrarium custodiat,[7] ne fallatur consilio, ne fidem deserat, ne mortem timeat, ne quid intemperantius gerat, ut specie ipsa gravitatem præferat; nec solum animum, sed etiam oculos continentes habere quem deceat;[8] ne vel ipse frontem sobrietatis [7] [8]

[1] Cic. lib. I *Offic.* pag. 372, lin. 22: *Nam cum omnis honestas.... Placet igitur aptiora esse naturæ ea officia quæ ex communitate*, etc. Culpat autem philosophos Ambrosius noster, quod justitiam quæ ad communitatem societatemque hominum refertur, anteposuerint sapientiæ; cum hujus initium sive pars prima ad fidem divinumque cultum pertineat. Verumtamen hoc loco S. Ambrosius nequaquam videtur Ciceronis doctrinam satis expendisse. Hic enim illi soli prudentiæ, *quam Græci φρόνησιν dicunt*, justitiam præfert, non vero illi principi omnium virtutum *quam σοφίαν vocant:* quæ *rerum est divinarum atque humanarum scientia, in qua continetur Deorum et hominum communitas, et societas inter ipsos.* Ubi vides divinitatis cognitionem, ac religionis officia sapientiæ ab Oratore accenseri. Quod porro illam φρόνησιν jubet postponi justitiæ, non mirum id cuiquam videatur; cum ad hanc etiam referat cultum divinum, etc. Et sane ipsemet Ambrosius supra cap. 27, pietatem in Deum justitiæ subjicit. Quod autem prudentiæ dignitatem supra justitiam ex eo extollit, quod hujus illa sit fundamentum, *fundamentum autem Christus,* pie et christiane id quidem; non absurde tamen Tullius pag. 372, lin. 30 et seq. societatem omnibus officiis antecellere ita colligit: *Etenim*, inquit, *cognitionem prudentiamque sequitur considerata actio; ita fit ut considerate agere pluris sit, quam cogitare prudenter.* Sed facile conciliabitur illud dissidium, si dixerimus originis ac necessitatis in prudentia, in justitia vero dignitatis ac utilitatis esse præstantiam. (Edit. Maur.)

[2] Mss. aliquot, *sed commutavimus superiorem ordinem, quem,* etc. Minus commode. At continuo post, ubi editt. cum paucis mss., *fundamentum sit, justitia opus sit, quod,* etc., alii partim, *fundamentum sit, justitiæ opus sit, quod,* etc., partim, *fundamentum sit justitiæ, opus sit;* tria, *et opus sit, quod,* etc. (Edit. Maur.)

[3] Era. et seq. editt. cum paucis mss., *quæ est sapientia.* (Edit. Maur.)

[4] Cic. *Offic.* lib. I pag. 373, lin. 73: *In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum.... ut prima Diis immortalibus,* etc. (Edit. Maur).

[5] Ibidem pag. 354, lin. 41: *Sed incidunt sæpe tempora, cum ea quæ maxime,* etc.

[6] Ibid. lin. 47: *Potest etiam accidere promissum aliquod* etc.

[7] « Jam dixerat supra, cap. 44, sanctus Ambrosius, *alius sacrario opportunior:* quæ verba magnis viris qui vel non legerant hunc locum, vel se legisse non meminerant, haud parum negotii facessivere. Nonnulli secretarii custodiam rati sunt illis etiam quandoque demandatam, qui nullum ordinem ne minorem quidem accepissent: quidam vero etsi ordinis alicujus ab aliis distincti nomen non esse arbitrarentur, hoc tamen officium hypodiaconis aut ostiariis committi solitum contenderunt. Cum autem sacrarii nomine secretarium seu sacristia, et sanctuarium præcipue intelligantur, essent forte qui objicerent Synodi Laodic., can. 20, quo hypodiaconis et eorumdem locorum ingressus et sacrorum vasorum tactus interdicitur. Responderi tamen poterat cum Balsamone ac Zonara, ingressum in sacrarium non nisi cum sacra mysteria illic celebrarentur, tactum vero vasorum initiatorum non nisi cum Christi sanguinem continebant aut in supplicationibus ferebantur, illis prohibitum; si locus hic rem non decideret in eorum gratiam qui sacrarii curam diaconis impositam volunt. Hinc sacrarium idem esse docent atque apud Græcos διακόνικον et σκευοφυλάκιον, licet huic officio non solum diaconos, verum etiam presbyteros et chorepiscopos Constantinopoli præfectos fuisse reperiamus. Sacrarium autem etiam idem erat, quod in orientali Ecclesia martyrium, sive pro cœmeterio accipias extra basilicas posito, ubi martyrum corpora sepulta essent, sive pro ipsis basilicis quæ non nisi super martyrum reliquiis ædificabantur, sive pro ipso sanctuario atque adeo sancto altari, sub quo cum sanctorum reconderentur sacri cineres, proprie martyrum confessio atque memoria vocitabatur. Vide plura apud Hallerium *de Eccl. Hierar.* cap. de num. Eccles. Ordin.; Morinum *de Sacr. Ordin.* Exercit. II, cap. 1; cardin. Bonam, lib. I *Rer. Liturgic.* cap. 20 et 24; Thomassinum parte I, *Discipl. Eccl.* lib. I, cap. 36; et Cl. Cangium verbo *sacrarium.* Porro dubium non est quin Sanctus noster provinciam hanc potissimum diaconis commissam voluerit, ut locum sanctum majori auctoritate prohiberent ad injuria, maxime vero a profanis illis conviviis, de quibus nos aliquid lib. *de Elia et jejunio* jam adtigimus, et forte in posterum, ubi se dederit occasio, nonnihil adjiciemus. » Ita Maurini. Alius nempe *custos* sacrarii, alius *ostiarius.*

[8] Cic. lib. I, pag. 357, lin. 10: *Bene Pericles.... At enim prætorem, Sophocles, decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere.*

fortuitus violet occursus; quoniam *Qui viderit* [1] *mulierem ad concupiscendam eam, adulteravit*[1] Matth. v, 28. *eam in corde suo.* Ita adulterium non solum facti colluvione, sed etiam adspectus intentione committitur.

257. Magna hæc videntur, ac nimis severa; sed in magno munere non superflua, quando tanta est levitarum gratia, ut de his Moyses in [2] benedictionibus diceret: *Date Levi viros ejus,*[2] *date Levi manifestos ejus, date Levi fortem suffragii sui, et veritatem ejus viro sancto, quem tentaverunt in tentationibus, maledixerunt super aquam contradictionis. Qui dicit patri suo, et matri: Non novi te; et fratres suos non cognovit, et filios suos abdicavit: hic custodit verba tua,* Deut. xxxiii, 8 et ss. *et testamentum tuum observavit.*

A 258. Illi ergo viri[3] ejus, et manifesti ejus, qui [3] nihil in corde doli habeant, nihil fraudis occultent, sed verba ejus custodiant, et in corde suo conferant, sicut conferebat et Maria: qui suos Luc. ii, 19. parentes officio suo non noverint præferendos, qui violatores oderint castitatis, pudicitiæ ulciscantur injuriam, noverint officiorum tempora; quod majus, quod minus sit, quod cui aptum tempori est, et ut id solum sequantur quod honestum est: sane ubi duo honesta,[4] id quod hone- [4] B stius est, præponendum putent; hi jure benedicti.

259. Si quis ergo manifestet justitias Dei, incensum imponat:[5] *Benedic, Domine, virtutem* [5] *ipsius, opera manuum ejus suscipe;* ut gratiam Deut. xxxiii, 10. propheticæ benedictionis inveniat apud eum qui vivit et regnat in sæcula sæculorum. Amen.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Vitæ beatitudinem adquiri honestate, quippe qua Christianus gloriam et favores hominum spernens, opera sua Deo soli placere in votis habet.

SUPERIORE libro de officiis tractavimus, quæ convenire honestati arbitraremur,[6] in qua vi- [6] tam beatam positam esse nulli dubitaverunt, quam Scriptura appellat vitam æternam. Tantus enim splendor honestatis est, ut vitam beatam efficiant tranquillitas conscientiæ et securitas innocentiæ. Et ideo sicut exortus sol lunæ globum et cetera stellarum abscondit lumina; ita fulgor honestatis, ubi vero et incorrupto vibrat decore, cetera quæ putantur bona secundum voluptatem corporis, aut secundum sæculum clara et illustria, obumbrat.

C 2. Beata plane, quæ non alienis æstimatur judiciis, sed domesticis percipitur sensibus, tamquam sui judex. Neque enim populares opiniones pro mercede aliqua requirit, neque pro supplicio pavet. Itaque quo minus sequitur gloriam, eo magis super eam eminet. Nam qui gloriam requirunt, his ea merces præsentium, umbra futurorum est, quæ impediat vitam æternam; quod in Evangelio scriptum est: *Amen dico vobis, perceperunt mercedem suam;* de his Matth. vi, 2. D scilicet qui velut tuba canente, vulgare liberalitatem suam, quam faciunt circa pauperes, gestiunt. Similiter et de jejunio quod ostentationis causa faciunt, *Habent,* inquit, *mercedem suam.*

3. Honestatis igitur est vel misericordiam facere, vel jejunium deferre in abscondito; ut mercedem videaris a solo Deo tuo quærere, non etiam ab hominibus. Nam qui ab hominibus quærit, habet mercedem suam; qui autem a Deo, habet vitam æternam: quam præstare E non potest nisi auctor æternitatis, sicut illud est: *Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.* Unde expressius Scriptura vitam æternam Luc. xxiii, 43. appellavit eam quæ sit beata; ut non hominum opinionibus æstimandum relinqueretur, sed divino judicio committeretur.

[1] Codex T, *jam adulteravit.*

[2] Edit. omnes, *veros ejus;* mss. e contrario, *viros ejus.* Potuit quidem fieri ut mss. recentiores antiquum aliquod exemplar secuuti sint, in quo *i* pro *e* fuerit positum, ut advertimus in Thuaneo plusquam 1000 an. scriptum esse *docit, studit, quodlibit, mercidem* et similia; veri tamen similius est *viros ejus* germanum esse, repositumque ab editoribus *veros,* ut esset quasi synonymum voci *manifestos,* cum LXX tantummodo habeant Δότε Δευὶ δήλους αὐτοῦ, καὶ ἀληθειαν, etc. Sed fallacem esse eam conjecturam vel hinc intelligas, quod cum sanctus Ambrosius lib. *De Benedict. Patriarch.*, cap. 3, tantum posuerit, *Date Levi sortem suffragii sui et veritatem* etc. hinc conjecerit Flam. Nobilius S. Doctorem legisse κλήρους, loco δήλους; cum tamen eum utrumque legisse hic locus demonstret. Textus autem hebraicus prefert, *Perfectiones et illuminationes tuæ viro pio tuo.* Vulg, *Perfectio tua et doctrina tua viro sancto tuo:* Chald. paraph., *Perfectione et lumine induisti virum, qui inventus est sanctus coram te.* (Edit. Maur.)

[3] Codd. A′ et B, *veri ejus.*

[4] Cic. lib. I *Offic.* pag. 372, lin. 20: *Eorum autem ipsorum quæ honesta sunt* etc.

[5] Ita mss. complures, quibus etiam editt. accedunt, nisi quod secunda parte nonnihil immutata præferunt, *et incensum ponat.* Codex autem Thuan. et alii aliquot bonæ antiquitatis, *manifeste justitias Dei incensum imponat.* Neque id pessime, si tamen hoc modo interpreteris: Si quis remota dissimulatione justitias Dei pro incenso vel tamquam incensum quoddam offerat. Iterum vero mss. plures et antiquiores post verbum *inveniat* finiunt primum librum (*etiam mss.* A′, B, T): alii autem atque edit. addunt, *apud eum,* cod. Big. *apud Deum qui vivit et regnat,* quatuor mss. *apud te qui vivis et regnas* etc.

[6] Cic. *Offic.* lib. II, pag. 373, lin. 45: *Quemadmodum officia ducerentur ab honestate.... explicatum arbitror libro superiore.*

CAPUT II.

Variæ philosophorum de beatitudine opiniones: eam in Dei cognitione ac bonorum operum studio consistere primum probatur ex Evangelio: tum ne a philosophis videatur hoc sumptum, prophetarum testimoniis confirmatur.

4. Itaque philosophi vitam beatam,[1] alii in non dolendo posuerunt, ut Hieronymus: alii in rerum scientia, ut Herillus, qui audiens ab Aristotele et Theophrasto mirabiliter laudatam esse rerum scientiam, solam eam quasi summum bonum posuit; cum illi eam quasi bonum, non quasi solum bonum laudaverint. Alii voluptatem[2] dixerunt, ut Epicurus: alii, ut Callipho, et post eum Diodorus, ita interpretati sunt, ut alter ad voluptatem, alter ad vacuitatem doloris consortium honestatis adjungerent, quod sine ea non possit esse beata vita. Zenon stoicus solum et summum bonum quod honestum est: Aristoteles autem vel Theophrastus et ceteri peripatetici in virtute quidem, hoc est, honestate vitam beatam esse; sed compleri ejus beatitudinem etiam corporis atque externis bonis[3] adseruerunt.

5. Scriptura autem divina vitam æternam in cognitione posuit divinitatis, et fructu bonæ operationis. Denique utriusque adsertionis Evangelicum suppetit testimonium. Nam et de scientia ita dixit Dominus Jesus: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum.* Joan. XVII, 3. Et de operibus ita respondit: *Omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorem,*[4] *aut filios, aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet, et vitam æternam possidebit.* Matth. XIX, 29.

6. Sed ne æstimetur hoc recens esse, et prius tractatum a philosophis, quam in Evangelio prædicatum (anteriores enim Evangelio philosophi, id est, Aristoteles et Teophrastus, vel Zenon atque Hieronymus, sed posteriores prophetis), accipiant quam longe antequam philosophorum nomen audiretur, per os sancti David utrumque aperte videatur expressum. Scriptum est enim: *Beatus quem tu erudieris, Domine; et de lege tua docueris eum.* Habemus et alibi: *Beatus vir qui timet Dominum; in mandatis ejus cupiet nimis.* Ps. CXVIII, 12. Docuimus de cognitione, cujus præmium æternitatis fructum esse memoravit, adjiciens Propheta, quia in domo hujus timentis Dominum, vel eruditi in Lege, et cupientis in mandatis divinis: *Gloria et divitiæ,*[5] *et justitia ejus manet in sæculum sæculi.* Ps. CXI, 1. De operibus quoque in eodem psalmo subjunxit, vitæ æternæ suppetere præmium viro justo. Denique ait: *Beatus vir qui miseretur et commodat: disponet sermones suos in judicio; quia in sæculum non commovebitur. In memoria æterna erit justus.* Ibid., 3. Et infra: *Dispersit, dedit pauperibus: justitia ejus manet in æternum.* Ibid., 5, 6. Ibid., 9.

7. Habet ergo vitam æternam fides, quia fundamentum est bonum: habent et bona facta, quia vir justus et dictis et rebus probatur. Nam si exercitatus sit in sermonibus, et desidiosus in operibus, prudentiam suam factis refellit; et gravius est scire quid facias, nec fecisse quod faciendum cognoveris. Contra quoque strenuum esse in operibus, affectu infidum, ita est ac si vitioso fundamento pulchra culminum velis elevare fastigia: quo plus extruxeris, plus corruit; quia sine munimento fidei bona opera non possunt manere. Infida statio in portu navem perforat, et arenosum solum cito cedit, nec potest impositæ ædificationis sustinere onera. Ibi ergo plenitudo præmii, ubi virtutum perfectio, et quædam in factis atque dictis æqualitas sobrietatis.

CAPUT III.

Petita e Scripturis beatitudinis definitio expenditur, demonstraturque nihil ipsi vel propter externa bona accedere, vel decedere propter incommoda.

8. Et quoniam sola rerum scientia explosa est, vel quasi inanis secundum philosophiæ disputationes superfluas, vel quasi semiperfecta sententia; consideremus quam enodem de eo divina Scriptura absolvat sententiam, de quo tam multiplices et implicatas atque confusas videmus esse quæstiones philosophiæ.[6]

[1] Quæ de variis philosophorum opinionibus circa naturalem beatitudinem hic referuntur, ea desumpta sunt a Cicerone, non quidem ex Officiorum, sed ex aliis ejusdem philosophicis libris, puta ex iis qui supersunt *Accadem. quæst.*, e quinque libris lib. *De Finibus bon. et mal.* ac potissimum e quinto, nec non e libris totidem *Tuscul. quæst.* et maxime etiam ex ultimo; ubi tantam locutionum, doctrinæ atque in multis ipsius ordinis consensionem cum eis quæ hoc et proximis duobus capitibus traduntur, advertere est, ut non sit dubium quin eo respexerit sanctus Ambrosius. (Edit. Maur.)

[2] *Voluptatem* hanc non tam corpoream quam spiritalem intelligi debere, sunt qui contendant: qua de re satis diximus ad cap. 13, n. 50. (Edit. Maur.)

[3] Editt. ac pauci mss., *corporis voluptatibus atque externis bonis:* alii nonnulli, *corporis egregiis voluptatibus* etc. Sed Thuan. duo, Vatic. totidem, Laudun. et alii aliquot, *corporis, atque externis bonis.* Optime, siquidem vox *corporis* congruit cum *bonis*, ut infra clarius exprimitur. Et post duos versus ubi editt., *vitam beatam in cognitione*, unus ms., *in conjunctione* etc., omnes alii legunt *vitam æternam* etc. Idque ita legendum esse declarant quæ continuo post adducuntur Scripturæ testimonia, tum quod infra dicitur: *Habet ergo vitam æternam fides.* Porro ex tota serie facile intelligas non hic agi de illa æterna vita, quæ resurrectionem sequutura est, sed quæ per hanc etiam lucis usuram a justis vivitur; ac proinde vitam æternam appellari eam quæ sit beata, ut supra sub finem cap. 1 declaratur, propterea que in sensu non errasse editiones. (Edit. Maur.)

[4] Codex A' omittit *aut uxorem.* Ita et alibi Ambrosius, una cum Hilario et codd. Cantuar. et Cantabridg., Irenæo ac Tertull. apud Sabbat. ad h. l.

[5] Ita mss. multo plures potioresque: alii autem atque editt., *quæ sint in domo... Gloria, inquit, et divitiæ in domo ejus* etc. (Edit. Maur.)

[6] Tullius in libris *de Fin. bon. et mal.* nec non in *Tuscul. quæst.* tam multas opiniones circa naturalem hujus vitæ

Nihil enim bonum Scriptura nisi quod honestum adserit, virtutemque in omni rerum statu beatam judicat, quæ neque augeatur bonis corporis vel externis, neque minuatur adversis; nihilque tam beatum, nisi quod a peccato alienum sit, plenum innocentiæ, repletum gratiæ Dei. Scriptum est enim: *Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestilentiæ non sedit:* Ps. I, 1, 2. *sed in lege Domini fuit voluntas ejus.* Et alibi: *Beati immaculati in via, qui ambulant in lege* Ps. CXVIII, 1. *Domini.*

9. Innocentia igitur et scientia beatum faciunt. Bonæ quoque operationis mercedem esse *Sup.*, cap. 2. beatitudinem vitæ æternæ superius advertimus. Restat igitur ut spreto patrocinio voluptatis, aut doloris metu (quorum alterum quasi infractum et molliculum, alterum quasi eviratum et infirmum despuit), in ipsis doloribus vitam beatam [1] eminere demonstret.[1] Quod facile doceri potest, cum legerimus: *Beati estis, cum vobis maledicent, et persequentur, et dicent omne malum adversus vos propter justitiam. Gaudete et exsultate, quoniam merces vestra copiosa est in cælo. Sic enim persequuti sunt et prophetas, qui* Matth. V, 11, 12. *erant ante vos.* Et alibi: *Qui vult venire post* Matth. XVI, 24. *me, tollat crucem suam, et sequatur me.*

CAPUT IV.

Idem argumentum, scilicet rebus externis non minui neque augeri beatitudinem, veterum exemplis illustratur.

10. Est ergo beatitudo et in doloribus, quos plena suavitatis virtus comprimit et coercet, ipsa sibi domesticis opibus abundans, [2] vel ad conscientiam,[2] vel ad gratiam. Neque enim parum beatus Moyses, cum Ægyptiorum vallatus populis, et mari clausus, per fluctus sibi et populo patrum pedestrem viam piis me- Exod. XIV, 13. ritis invenisset. Quando autem fortior, quam tunc cum extremis circumventus periculis non desperabat salutem, sed exigebat triumphum?

11. Quid Aaron: quando se beatiorem credidit, quam tunc quando medius stetit inter vivos ac mortuos, et objectu sui statuit mortem, ne ad vivorum transiret agmina a cada- Num. XVI, 48. veribus mortuorum? Quid de puero Daniele loquar, qui tam sapiens erat, ut inter leones fame exasperatos, nulla bestialis sævitiæ formidine frangeretur; ita alienus a metu, ut posset epulari, nec vereretur, ne ad pastum exemplo Dan. XIV. sui feras provocaret?

12. Est ergo et in dolore virtus, quæ sibi bonæ suavitatem exhibeat conscientiæ; et ideo indicio est, quod non minuat dolor virtutis voluptatem. Sicut ergo nulla virtuti decessio beatitudinis per dolorem; ita etiam nulla accessio per voluptatem corporis, aut commodorum gratiam. De quibus pulchre Apostolus ait: *Quæ mihi lucra fuerunt, hæc duxi propter Christum detrimenta esse.* Et addidit: *Propter quem omnia* Phil. III, 7, 8. *damna duxi, et æstimo ut stercora, ut Christum lucrifaciam.* Hebr. XI, 26.

13. Denique Moyses damnum suum credidit thesauros esse Ægyptiorum, et opprobrium Dominicæ crucis prætulit; nec tunc dives cum abundaret pecunia, nec postea pauper cum egeret alimento; nisi forte tunc alicui minus beatus videretur fuisse, cum in deserto quotidiana alimonia sibi et populo suo deforet. Sed quod summi boni ac beatitudinis nemo negare audeat, manna ei, hoc est, panis angelorum ministrabatur e cœlo: carnis quoque quotidiana pluvia totius plebis epulis redundabat. Exod. XVI, 13 et ss.

14. Eliæ quoque sancto panis ad victum deerat, si quæreretur; sed non videbatur deesse, III Reg. XVII, 6. quia non quærebatur. Itaque diurno corvorum obsequio mane panis, caro ad vesperam deferebatur. Numquid ideo minus beatus, quia pauper erat sibi? Minime. Immo eo magis beatus, quia erat Deo dives. Aliis enim quam sibi divitem esse præstat, ut iste erat, qui tempore famis a vidua petebat, largiturus ut[3] hydria farinæ per [3] triennium et sex menses non deficeret, et quotidianos usus olei vas viduæ inopi sufficeret ac ministraret. Merito ibi volebat Petrus esse, ubi *Ibid.*, 14. istos videbat. Merito in monte cum Christo in Matth. XVII, 4. gloria apparuerunt; quia et ipse pauper factus est, cum dives esset.

15. Nullum ergo adminiculum præstant divitiæ ad vitam beatam. Quod evidenter Dominus in Evangelio demonstravit dicens: *Beati pauperes, quoniam vestrum est regnum Dei. Beati qui nunc esuriunt et sitiunt, quia saturabuntur.* *Beati qui nunc fletis, quia ridebitis.* Itaque pau- Luc. VI, 20 et ss. pertatem, famem, dolorem, quæ putantur mala, non solum impedimento non esse ad vitam beatam, sed etiam adjumento evidentissime pronunciatum est.

CAPUT V.

Quæ putantur bona, plerumque impedimento esse ad beatam vitam; et quæ mala, materiam esse virtutum: quod beatitudinis ac aliis exemplis confirmatur.

16. Sed et illa quæ videntur bona, divitias, satietatem, lætitiam expertem doloris, detrimento esse ad fructum beatitudinis, Domi-

beatitudinem esse agnoscit, ut confusionis vitandæ causa cogatur illas ad certum quemdam ordinem atque capita revocare. Sanctus autem Augustinus lib. XIX *de Civ. Dei* cap. 1, a Varrone proditum scribit easdem usque ad 288 posse perduci. Adeundum hoc idem caput sicut duo proxime sequentia, ex quibus non parum lucis his quæ traduntur ab Ambrosio, adjici potest. (Edit. Maur.)

[1] Editt. cum uno aut altero mss., *despuitur.... demonstrem:* alii mss. magno numero et consensu, *despuit.... demonstrat.* Non incommode, si modo ista duo verba referas ad Scripturam de qua numero superiori. (Edit. Maur.)

[2] Mss. nonnulli, *vel ad constantiam.* (Edit. Maur.)

[3] Codex T, *ei ut.*

nico declaratum judicio liquet, cum dicitur: *Væ vobis divitibus, quia habetis consolationem vestram! Væ vobis, qui saturati estis, quia esurietis!* Et illis qui rident, quia lugebunt. Sic ergo non solum adminiculo non sunt ad vitam beatam corporis aut externa bona,[1] sed etiam dispendio sunt.

Luc. VI, 21 et ss.

1

17. Inde enim beatus Nabuthe etiam cum lapidaretur a divite, quia pauper et infirmus adversus opes regias, solo erat affectu et religione dives, ut pecunia regali non commutaret paternæ vineæ hæreditatem; eoque perfectus, quia sanguine proprio defenderet jura majorum suorum. Inde quoque miser Achab etiam suo judicio, quia pauperem necari fecerat, ut ejus possideret vineam.

III Reg. XXI, 13.

18. Certum est, solum et summum bonum esse virtutem, eamque abundare solam ad vitæ fructum beatæ; nec externis aut corporis bonis, sed virtute sola vitam præstari beatam, per quam vita æterna adquiritur. Vita enim beata fructus præsentium: vita autem æterna spes futurorum est.

19. Sunt tamen qui in hoc corpore tam infirmo, tam fragili, impossibilem vitam beatam putent, in quo necesse est angi, dolere, deplorare, ægrescere: quasi vero ego in corporis exsultatione dicam vitam beatam consistere, et non in altitudine sapientiæ, suavitate conscientiæ, virtutis sublimitate. Non enim in passione esse, sed victorem esse passionis beatum est, nec frangi temporalis motu doloris.[2]

2

20. Pone accidere hæc quæ gravia ad vim doloris feruntur, cæcitatem, exsilium, famem, stuprum filiæ, amissionem liberorum. Quis neget beatum Isaac, qui non videbat in senectute, et beatitudines suis benedictionibus conferebat? An non beatus Jacob qui profugus patria domo, mercenarius pastor exsilium sustinuit, filiæ pudicitiam ingemuit esse temeratam, famem pertulit? Non ergo beati quorum fide Deus accipit testimonium, cum dicitur: *Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob?* Misera est servitus, sed non miser Joseph; immo plane beatus, cum dominæ libidines in servitute positus coerceret. Quid de sancto David loquar, qui trium filiorum deploravit obitum, et quod his durius, incestum filiæ?[3] Quomodo non beatus, de cujus successione beatitudinis auctor exortus est, qui plurimos fecit beatos? *Beati* enim *qui non viderunt, et crediderunt.* Fuerunt et ipsi in sensu infirmitatis, sed evaluerunt de infirmitate fortes. Quid laboriosius autem sancto Job vel in domus incendio,[4] vel filiorum decem interitu momentaneo,[5] doloribus corporeis? Numquid minus beatus, quam si illa non pertulisset, in quibus magis probatus est?

Gen. XVII, 1 et ss.

Gen. XXXI, 1 et ss.

Gen. XXXIV, 1 et ss.

Gen. XXXIV, 8 et ss.

II Reg. XIII, 3.

3

II Reg. XVIII, 33.

Joan. XX, 29.

4

5

Job I, 14 seq.; II, 7 seq

21. Esto tamen fuisse in illis aliquid acerbitatis: quem virtus animi non abscondit dolorem?[6] Neque enim profundum mare negaverim, quia vadosa sunt littora: neque cœlum lucidum, quia interdum obtexitur nubibus: neque terram fœcundam, quia aliquibus locis jejuna glarea[7] est: aut lætas segetes, quia intermixtam solent habere sterilem avenam.[8] Similiter puta beatæ messem conscientiæ interpellari aliquo acerbo doloris.[9] Nonne totius manipulis vitæ beatæ, si quid forte accidit adversi atque amaritudinis, tamquam sterilis avena absconditur, aut tamquam lolii amaritudo frumenti suavitate obducitur? Sed jam ad proposita pergamus.[10]

6

7

8

9

10

CAPUT VI.

De utili non quæstuoso illo, sed justo et honesto, quod etiam damnis quæritur; ac dividitur in utile corporeum et pietatis.

22. Superiore libro ita divisionem fecimus,[11] ut primo loco esset honestum ac decorum, a quo officia ducerentur; secundo loco quid utile. Et quemadmodum in primo diximus quia inter honestum et decorum est quædam distinctio, quæ magis intelligi quam explicari possit; sic et cum utile tractamus, considerandum videtur quid utilius.

11

[1] Mss. quatuor, *corporis voluptates, aut externa bona:* melius alii, *corporis aut externa bona;* uti supra 71. (Ed. Maur.)

[2] « Paris. quædam edit. *metu doloris:* aliæ ac mss., *motu doloris.* Continuo autem ubi omnes edit. cum duobus omnino mss., *metuentem accidere;* mss. aliquot, *pœnæ accidere,* perperam: alii nonnulli, *nec pœnæ accidere hæc.* Melius quidem; sed omnium optime Thuan. et alii longe purimi: *Pone accidere,* id est, fac, esto, finge: quæ verba rhetoricæ concessioni inserviunt. » Ita Maurini; codices autem A[1] et B æque verbis *motu doloris* immediate adnectunt *pœnæ accedere,* novamque periodum verbo *Hæc* incipiunt. Sed lectio aptum sensum non fundit.

[3] Ita mss. summo consensu: editt. vero ante maurinam post *obitum* subdunt, *interitum Ammon et Absalon atque infantuli ex ea quæ fuit Uriæ nati.... filiæ Thamar.*

[4] Mss. nonnulli, *in domorum incendio:* sed cum nullam Jobi domum incendio consumptam in sacris paginis reperiamus, non deerunt forte qui suspectam habeant utramque lectionem. Attamen recte dici potest *domus incendium* pro clade illius ac ruina. (Edit. Maur.)

[5] Mss. A[1], B, T, *momentario,* quæ probabilius genuina est lectio, et quidem alibi quoque in Ambrosio occurrens.

[6] Hic maurinæ editiones nullam habent interrogantis punctum, quod tamen necessarium erat, ut sensum aliquem periodus exhiberet, extatque in nostra mediolanensi editione anni 1609, nec non in præcedentibus.

[7] *Glarea,* terra est arenosa, minutisque scrupis et calculis referta: de qua Virg. lib. II *Georg.* versu 212:

Nec jejuna quidem clivosi glarea ruris
Vix humiles apibus casias, roremque ministrat. (E. M.)

Ex voce *glarea* facta vox italica *ghiaja,* ac mediolan. *gera.*

[8] Ex Ciceronis lib. V *de Fin. bon. et mal.* sub finem, ubi hæc habentur: *At enim qua in vita est aliquid mali, ea beata esse non potest. Ne seges quidem igitur spicis uberibus et crebris, si avenam uspiam videris: nec mercatura quæstuosa, si in maximis lucris parum aliquid damni contraxerit. An hoc usquequaque aliter in vita, et non ex maxima parte de tota judicabis?* etc.

[9] Sic edit. omnes, ac plerique mss.; alii tamen aliquot partim, *beatam conscientiam,* partim, *beatæ esse conscientiæ.* Ubi vero eædem edit. ac pauci mss., *acerbo dolore;* alii plures legunt, *acervo,* partim, *beatæ esse doloris:* commodius vero Thuan. et reliqui, *acerbo doloris.* (Edit. Maur.)

[10] Cic. lib. II, pag. 374, lin. 49: *Sed jam ad instituta pergamus.*

[11] Ibidem: *Quinque igitur rationibus propositis officii persequendi quarum duæ ad decus* etc.

23. Utilitatem autem non pecuniarii lucri
1 æstimatione subducimus,[1] sed adquisitione pietatis; sicut Apostolus ait: *Pietas autem ad omnia utilis est, promissionem habens vitæ præsentis et*
I Tim. IV, 8. *futuræ.* Itaque in Scripturis divinis, si diligenter quæramus, sæpe invenimus quod honestum est, utile vocari: *Omnia mihi licent, sed non omnia*
I Cor. VI, 12. *utilia sunt.* Supra de vitiis loquebatur. Hoc ergo dicit: Licet peccare, sed non decet. In potestate sunt peccata, sed non sunt honesta. Luxuriari promptum, sed non justum. Non enim Deo esca, sed ventri colligitur.

24. Ergo quia quod utile, id etiam justum; justum est ut serviamus Christo qui nos rede-
2 mit:[2] ideo justi qui pro ejus nomine morti se obtulerunt; injusti qui declinaverunt, de quibus
Ps. XXIX, 10. dicit: *Quæ utilitas in sanguine meo;* id est, qui justitiæ meæ profectus? Unde et illi: *Alligemus*
3
Isai. III, 10. *justum, quia inutilis est nobis,* id est, injustus[3] qui nos arguit, condemnat, corripit. Licet hoc possit etiam ad avaritiam hominum impiorum derivari, quæ perfidiæ vicina est; sicut in Juda proditore legimus, qui avaritiæ studio et pecuniæ cupiditate laqueum proditionis incurrit atque incidit.

25. De hac igitur tractandum est utilitate, quæ sit plena honestatis, sicut ipsis verbis definivit Apostolus dicens: *Hoc autem ad utilitatem vestram dico, non ut laqueum injiciam*
I Cor. VII, 35. *vobis, sed ad id quod honestum est.* Liquet igitur
4 quod honestum est,[4] utile esse; et quod utile, honestum; et quod utile, justum; et quod justum, utile. Neque enim mihi ad mercatores lucri cupidine avaros, sed ad filios sermo est, et sermo de officiis, quæ vobis, quos elegi in ministerium Domini, inculcare gestio atque infundere; ut ea quæ mentibus ac moribus vestris usu atque institutione inolita atque impressa sunt, etiam sermone ac disciplina aperiantur.

26. Itaque de utilitate dicturus, utar illo versiculo prophetico: *Declina cor meum in testi-*
Ps. CXVIII, 36. *monia tua, et non in avaritiam;* ne utilitatis sonus excitet pecuniæ cupiditatem. Denique aliqui habent: *Declina cor meum in testimonia tua, et non ad utilitatem;* hoc est, illam quæstuum nundinas aucupantem utilitatem, illam usu hominum ad pecuniæ studia inflexam ac derivatam. Vulgo enim hoc solum dicunt utile, quod quæstuosum: nos autem de ea tractamus utilitate, quæ damnis quæritur; ut Christum lu-
I Tim. VI, 6. cremur, cujus quæstus est pietas cum sufficientia. Magnus profecto quæstus, quo pietatem adquirimus,[5] quæ apud Deum dives est, non caducis 5
facultatibus, sed muneribus æternis: in quibus non tentatio lubrica, sed constans et perpetua sit gratia.

27. Est igitur utilitas alia corporalis, alia pietatis, sicut divisit Apostolus: *Corporalis enim exercitatio ad modicum,* inquit, *utilis est: pietas* I Tim. IV, 8.
autem ad omnia utilis est. Quid autem tam honestum, quam integritas? Quid tam decorum, quam immaculatum servare corpus, et inviolatum atque intaminatum pudorem? Quid etiam tam decorum, quam ut vidua uxor defuncto conjugi fidem servet? Quid etiam hoc utilius, quo regnum cœleste adquiritur? *Sunt* enim *qui se castraverunt propter regnum cœlorum.* Matth. XIX, 12.

CAPUT VII.

Utilitatem idem esse ac honestatem; nihil autem utilius dilectione, quæ mansuetudine, affabilitate, beneficentia, justitia aliisque virtutibus comparatur; quemadmodum ex Moysis atque Davidis historia datur intelligi: postremo et e dilectione fidem nasci, et rursus e fide dilectionem.

28. Est igitur non solum familiare contubernium honestatis et utilitatis, sed eadem quoque utilitas, quæ honestas. Et ideo ille[6] qui 6
regnum cœlorum volebat omnibus aperire, non quod sibi utile quærebat, sed quod omnibus. Unde ordo quidam nobis et gradus faciendus est, etiam ab his usitatis et communibus ad ea quæ sunt præcellentia; ut ex pluribus utilitatis colligamus profectum.

29. Ac primum noverimus nihil tam utile, quam diligi;[7] nihil tam inutile, quam non 7
amari: nam odio haberi exitiale ac nimis capitale arbitror. Itaque id agamus, ut omni sedulitate commendemus existimationem opinionemque nostram, ac primum placiditate mentis et animi benignitate influamus in affectum hominum.[8] Popularis enim et grata est omnibus 8
bonitas, nihilque quod tam facile illabatur humanis sensibus. Ea si mansuetudine morum ac facilitate, tum moderatione præcepti, et affabilitate sermonis,[9] verborum honore, patienti quo- 9
que sermonum vice, modestiæque adjuvetur gratia, incredibile quantum procedit ad cumulum dilectionis.

[1] Ibidem pag. 375, lin. 4: *Quod utile appellatur, in quo verbo lapsa consuetudo* etc.

[2] Alluditur ad id quod ibidem pag. 376, lin. 48, dicitur: *Atque etiam subjiciunt se homines imperio alterius et potestati* etc.

[3] Sex mss., *id est injustis:* cui lectioni conjecturæ suæ calculum adjecit vir non indoctus: alii tamen 28 et omnes edit., *id est, injustus.* Magis apposite; non enim ad vocem, *nobis*, sed ad *inutilis* referenda est vox *injustus:* cum id agat hoc loco sanctus Doctor, ut et utile pro justo, et contra inutile pro injusto sumi demonstret. (Edit. Maur.)

[4] Ita mss. omnes, duobus exceptis, in quibus est aliquid confusionis: editt. vero, *quod honestum est, utile et justum esse: et quod utile, honestum et justum: et quod justum, utile et honestum.* (Edit. Maur.)

[5] Cic. lib. II, pag. 375, lin. 18: *Deos placatos pietas efficiat et sanctitas* etc.

[6] Communis lectio est *Ideo et ille;* sed nos e codd. A', B et T eam immutavimus in *Et ideo ille*, quia valde melius logice aptatur contextui.

[7] Ibidem pag. 377, lin. 2: *Rerum autem omnium nec aptius est quidquam ad opes tuendas quam diligi* etc.

[8] Ibid. pag. 378, lin. 24: *Sed est alius quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tamquam influere* etc.

[9] Ibidem pag. 380, lin. 48: *Sed tamen difficile dictu est quantopere conciliet animos hominum* etc.

30. Legimus enim non solum in privatis, sed etiam in ipsis regibus,[1] quantum facilitas blandæ affabilitatis profecerit,[2] aut superbia verborumque obfuerit tumor; ut regna ipsa labefactaret, et potestatem solveret. Jam si quis consilio, usu, ministerio, officiis popularem comprehendat gratiam; aut si quis periculum suum pro universa plebe offerat; non est dubium quod tantum caritatis a plebe in eum refundatur, ut populus salutem ejus et gratiam sibi præferat.

31. Quantas Moyses a populo illatas absorbebat contumelias; et cum Dominus in insolentes vindicare vellet, se tamen pro populo offerebat frequenter, ut indignationi divinæ plebem subduceret! Quam miti sermone post injurias appellabat populum, consolabatur in laboribus, delinibat[3] oraculis, fovebat operibus; et cum Deo constanter loqueretur, homines tamen humili et grata appellatione affari solebat! Merito æstimatus est supra homines, ut et vultum ejus non possent intendere, et sepulturam ejus non repertam crederent; quia sic sibi totius plebis mentes devinxerat, ut plus eum pro mansuetudine diligerent, quam pro factis admirarentur.

32. Quid ejus imitator sanctus David, electus ex omnibus ad plebem regendam, quam mitis et blandus, humilis spiritu, sedulus corde, facilis affectu? Ante regnum se pro omnibus offerebat: rex cum omnibus æquabat suam militiam, et partiebatur laborem: fortis in prælio, mansuetus in imperio, patiens in convicio, ferre magis promptus quam referre injurias. Ideo tam carus erat omnibus, ut juvenis ad regnum etiam invitus peteretur, resistens cogeretur, senex ne prælio interesset a suis rogaretur; quod mallent omnes pro ipso periclitari, quam illum pro omnibus.

33. Ita sibi gratis officiis plebem obligaverat, primum, ut in discordiis populi exsulare in Hebron mallet, quam in Hierusalem regnare: deinde, ut etiam in hoste positam virtutem diligeret: justitiam etiam his qui arma contra se tulerant, æque ac suis præstandam putaret: denique fortissimum adversæ partis propugnatorem Abner ducem, et inferentem prælia miratus est, et orantem pacis gratiam non adspernatus, honoravit convivio: interemptum insidiis doluit et flevit, prosequutus exsequias honestavit, mortem ultus, conscientiæ fidem præstitit, quam filio inter hæreditaria jura transcripsit, magis sollicitus, ne innocentis mortem inultam relinqueret, quam quo suam mortem doleret.

34. Non mediocre istud, præsertim in rege, sic obire humilitatis munia, ut communem se exhiberet etiam infimis, alieno periculo cibum non quærere, potum recusare, peccatum fateri, seque ipsum pro populo offerre morti, ut in se divina indignatio converteretur, cum ferienti angelo offerens se diceret: *Ecce sum, ego peccavi, et ego pastor malum feci, et iste grex quid fecit? Fiat manus tua in me.*

35. Nam quid alia dicam, quod dolum meditantibus os suum non aperiebat, et tamquam non audiens nullum sermonem referendum putabat: non respondebat conviciis: cum sibi derogaretur, orabat: cum malediceretur, benedicebat? Ambulans in simplicitate, et superborum fugitans,[4] sectator immaculatorum, qui cinerem miscebat alimentis suis, cum peccata propria deploraret, et potum suum temperabat fletibus? Merito sic expetitus est ab universo populo, ut venirent ad eum omnes tribus Israel dicentes: *Ecce nos ossa tua et caro tua sumus: heri et nudiustertius cum esset Saul, et regnaret super nos, tu eras qui producebas et inducebas Israel. Et dixit tibi Dominus: Tu pasces populum meum.* Et quid plura de eo dicam, de quo hujusmodi Dei processit sententia, ut de eo diceret: Inveni David secundum cor meum? Quis enim in sanctitate cordis et justitia sicut iste ambulavit, ut impleret voluntatem Dei; propter quem et delinquentibus posteris ejus venia data, et prærogativa est reservata hæredibus?

36. Quis igitur non diligeret eum, quem videbat ita carum amicis, ut quia ipse sincere amicos diligebat, æque diligi se a suis amicis arbitraretur? Denique parentes eum filiis suis, filii præferebant parentibus. Unde graviter indignatus Saul, percutere Jonathan filium hasta voluit; quia pluris apud eum valere David amicitiam judicabat, quam vel pietatem, vel auctoritatem paternam.

37. Etenim ad incentivum caritatis communis plurimum proficit, si quis vicem amantibus reddat, nec minus redamare se probet, quam ipse amatur, idque amicitiæ fidelis pateat exemplis. Quid enim tam populare, quam gratia? Quid tam insitum naturæ, quam ut diligentem diligas? Quid tam inolitum atque impressum affectibus humanis, quam ut eum amare inducas in animum, a quo te amari velis? Merito sapiens dicit: *Perde pecuniam propter fratrem et amicum.* Et alibi: *Amicum salutare non erubescam, et a facie illius non me abscondam.* Siquidem vitæ et immortalitatis medicamentum in amico esse Ecclesiasticus sermo testatur;[5] et summum in caritate præsidium nemo dubitaverit, cum Apostolus dicat: *Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet, caritas numquam cadit.*

38. Ideo David non cecidit, quia carus fuit omnibus, et diligi a subjectis quam timeri ma-

Exod. xxxii, 11 et ss.
Gen. xxxiii, 8 et ss.
Gen. xxxiv, 29 et ss. Deut. xxxiv, 6.
I Reg. x, 12 et alibi.
II Reg. ii, 2 et ss.
II Reg iii, 32 et ss.
II Reg. xxiii, 13 et ss.
Ps. xxxvii, 14 et alibi.
II Reg v, 1 et ss
Ps. lxxxviii, 21.
II Reg xi, 12, 13.
I Reg. xx, 30 et ss.
Eccli. xxix, 13.
Eccli xxii, 31.
Eccli. vi, 16.
I Cor. xiii, 7 et ss.

[1] Ibidem lin. 49: *Exstant epistolæ et Philippi ad Alexandrum... quibus præcipiunt ut oratione benigna multitudinis animos* etc.

[2] Rom. edit. sola, *affabilitatis profuerit.* Et infra, a *populo Dei illatas* etc. (Edit. Maur.)

[3] Ita est in ipso textu, dum regulariter esse debuisset *deliniebat.*

[4] Editt. ac mss. duo, *fugitans arrogantiam:* alii paulo plures, *conventicula fugiens:* reliqui maximo numero et auctoritate neque *arrogantiam* agnoscunt, neque *conventicula:* sed nec ulli omnino verbum *exstitit*, quod in editis legitur post *sectator.* (Edit. Maur.)

[5] Mss. A', B, T, *testetur.*

luit. Timor enim temporalis tutaminis servat excubias, nescit diuturnitatis[1] custodiam. Itaque ubi timor decesserit, audacia obrepit; quoniam fidem non timor cogit, sed affectus exhibet.

39. Prima ergo ad commendationem nostri est caritas.[2] Bonum est ergo testimonium habere de plurimorum dilectione. Hinc nascitur fides, ut committere se tuo affectui non vereantur etiam alieni, quem pluribus carum adverterint. Similiter etiam per fidem ad caritatem pervenitur; ut qui uni aut duobus præstiterit fidem, tamquam influat in animos universorum, et omnium adquirat gratiam.

CAPUT VIII.

Nihil ad conciliandam gratiam magis valere quam consilia; sed eis confidere posse neminem, nisi justitia nitantur ac prudentia: quantum autem hæ duæ virtutes eluxerint in Salomone, ex ipsius celeberrimo judicio palam fieri.

40. Duo igitur hæc ad commendationem nostri plurimum operantur, caritas et fides,[3] et tertium hoc si habeas, quod in te admiratione dignum plerique existiment, et jure honorandum putent.

41. Et quia consiliorum usus maxime conciliat homines, ideo prudentia et justitia in unoquoque desideratur,[4] et ea exspectantur a pluribus; ut in quo ea sint, illi deferatur fides, quod possit utile consilium ac fidele desideranti dare. Quis enim ei se committat, quem non putet plus sapere, quam ipse sapiat qui quærit consilium? Necesse est igitur ut præstantior sit a quo consilium petitur, quam ille est qui petit. Quid enim consulas hominem, quem non arbitreris posse melius aliquid reperire, quam ipse intelligis?

42. Quod si eum inveneris qui vivacitate ingenii, mentis vigore atque auctoritate præstet, et accedat eo ut exemplo et usu paratior sit, præsentia solvat pericula, prospiciat futura, denuntiet imminentia, argumentum expediat, remedium ferat in tempore, paratus sit non solum ad consulendum, sed etiam ad subveniendum; huic ita fides habetur, ut dicat qui consilium petit: Eccli. XXII, 31. *Et si mala mihi evenerint per illum, sustineo.*

43. Hujusmodi igitur viro salutem nostram et existimationem committimus, qui sit, ut supra diximus, justus et prudens. Facit enim justitia, ut nullus sit fraudis metus:[5] facit etiam prudentia, ut nulla sit erroris suspicio. Promptius tamen nos justo viro quam prudenti committimus, ut secundum usum vulgi loquar. Denique[6] sapientum definitione,[7] in quo una virtus est, concurrunt ceteræ, nec potest sine justitia esse prudentia. Quod etiam in nostris invenimus; dicit enim David: *Justus miseretur et fœnerat.* Quid fœneret justus, alibi dicit: *Jucundus vir qui miseretur et fœnerat; disponet sermones suo in judicio.* Ps. XXXVI, 21. Ps. CXI, 5

44. Ipsum illud nobile Salomonis judicium nonne sapientiæ plenum ac justitiæ est? Itaque spectemus illud si ita est. Duæ, inquit, mulieres in conspectu regis Salomonis steterunt, et dixit una ad eum: Audi me, domine. Ego et hæc mulier in uno habitantes cubiculo, ante diem tertium partu edito, singulos filios suscepimus, et eramus una, arbiter nullus domi, nec ulla alia nobiscum femina, nisi nos solæ; et mortuus est filius ejus hac nocte, ut obdormivit super eum; et surrexit media nocte, et accepit filium meum de sinu meo, et collocavit eum in gremio suo, et filium suum mortuum posuit in sinu meo. Et surrexi mane, ut lactarem parvulum, et inveni mortuum. Et consideravi illum diluculo, et non erat filius meus. Et respondit altera: Non, sed filius meus est, qui vivit; filius autem tuus, qui mortuus est. III Reg. III, 16 et ss.

45. Et hæc erat contentio, cum utraque filium sibi vindicarent superstitem, defunctum autem suum negarent. Tunc rex jussit adferri machæram, et infantem dividi, ac singulas partes dari singulis: dimidiam uni, et dimidiam alteri. Exclamat mulier quæ vero erat affectu percita: Nequaquam, domine, infantem dividas: detur potius illi, et vivat, et non interficias eum. At illa respondit altera: Neque meus, neque hujus sit infans; dividite eum. Et statuit rex dari infantem ei mulieri quæ dixerat: Nolite interficere eum, sed date eum illi mulieri; quia mota sunt, inquit, viscera ejus in filio suo.

46. Itaque non immerito æstimatus est intellectus Dei in eo esse; quoniam quæ occulta sunt Deo?[8] Quid autem occultius internorum viscerum testimonio, in quæ sapientis intellectus velut quidam pietatis descendit arbiter, et velut quamdam genitalis alvi vocem eruit; quia maternus patuit affectus, qui eligeret filium suum vel apud alienam vivere, quam in conspectu matris necari?

47. Sapientiæ igitur fuit latentes distinguere conscientias, ex occultis eruere veritatem; et velut quadam machæra, ita spiritus gladio penetrare non solum uteri, sed etiam animæ et mentis viscera: justitiæ quoque, ut quæ suum

[1] Cic. lib. II, pag. 377, lin. 8: *Malus enim custos diuturnitatis metus* etc.

[2] Ibid. pag. 378, lin. 13: *Certum igitur hoc sit, idque et primum et maxime necessarium familiaritates habere fidas* etc.

[3] Ibidem pag. 376, lin. 38: *Quæcumque igitur homines* etc. Item pag. 378, lin. 21: *Summa igitur et perfecta gloria constat* etc.

[4] Ibidem pag. 378, lin. 34: *Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest* etc.

[5] Ibidem lin. 39: *Justis autem et fidis hominibus, id est, bonis.... Horum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus pollet* etc.

[6] Communi lectioni *Cæterum* substituimus *Denique* e mss. A', B et T, quæ lectio Ambrosio tantopere usitata est atque in significatione ipsi fere peculiari.

[7] Ibidem lin. 46: *Sed ne quis sit admiratus cur cum inter omnes philosophos constet.... qui unam haberet* etc.

[8] Omnes edit. ac pauci mss., *in quo occulta sunt Dei:* alii sex aut septem, *quoniam quæ occulta sunt Dei, manifesta facta sunt ei.* Ceteri ferme, *quoniam quæ occulta sunt Deo patent:* sed cum verbum *patent* omittatur in antiquissimis, qui sententiam interrogationis forma efferendam non perspexere, de suo quisque quod sensui necessarium visum est, addiderunt. (Edit. Maur.)

necaverat, alienum non tolleret, sed vera mater reciperet suum. Denique etiam Scriptura hoc pronunciavit: *Audivit,* inquit, *omnis Israel, hoc* [1] *judicium, quod judicavit rex:*[1] *et timuerunt a facie regis, eo quod intellectus Dei in eo esset,* III Reg. III, 28. *ut faceret justitiam.* Denique et ipse Salomon ita poposcit sapientiam, ut daretur sibi cor pru- *Ibid.*, 9. dens audire et judicare cum justitia.

CAPUT IX.

Quamvis individuæ sint justitia atque prudentia, vulgi tamen cardinales virtutes distinguentis ingenio serviendum esse.

48. Liquet igitur etiam secundum Scripturam divinam, quæ antiquior est, sapientiam sine justitia esse non posse; quia ubi una earum virtutum, ibi utraque est. Daniel quoque quam sapienter alta interrogatione fraudulentæ accusationis deprehendit mendacium, ut calumniatorum sibi responsio non conveniret! Prudentiæ igitur fuit vocis suæ testimonio reos prodere; justitiæ quoque, nocentes supplicio dare, innocentem subducere. Dan. XIII, 51 et ss.

49. Est ergo individuum sapientiæ atque justitiæ contubernium: sed vulgi usu dividitur una quædam forma virtutum,[2] ut temperantia [2] sit in despiciendis voluptatibus; fortitudo spectetur in laboribus et periculis; prudentia in delectu bonorum, sciens commoda et adversa distinguere; justitia quæ sit bona custos juris alieni, et vindex proprietatis, suum cuique conservans. Sit ergo nobis communis opinionis gratia quadripartita hæc facta divisio, ut ab illa subtili disputatione philosophicæ sapientiæ, quæ limandæ veritatis causa quasi ex adyto quodam eruitur, retrahentes pedem, forensem usum ac popularem sensum sequamur. Hac igitur divisione servata, revertamur ad propositum.

CAPUT X.

Salutem justi viri quam prudentis consilio magis committi: eum autem qui justitiam ac prudentiam in se conjunxerit, ab omnibus expeti solere: hujus rei exemplum fuisse tum Salomonem, de quo verba reginæ Sabæ exponuntur; tum Josephum et Danielem.

50. Prudentissimo cuique causam nostram committimus, et ab eo consilium promptius quam a ceteris poscimus. Præstat tamen

A fidele justi consilium viri,[3] et sapientissimi ingenio frequenter præponderat. *Utilia enim vulnera amici, quam aliorum oscula.*[4] Deinde quia [3] [4] Prov. XXVII, 6. justi judicium est, sapientis autem argumentum; in illo censura disceptationis, in hoc calliditas inventionis.

51. Quod si utrumque connectas, erit magna consiliorum salubritas, quæ ab universis spectatur admiratione sapientiæ et amore justitiæ; ut omnes quærant audire sapientiam ejus viri,
B in quo utriusque virtutis copula sit: sicut quærebant omnes reges terræ videre faciem Salomonis, et audire sapientiam ejus; ita ut et Saba regina veniret ad eum, et tentaret eum in quæstionibus. *Et venit, et omnia loquuta est quæ habebat in corde suo, et audivit omnem sapientiam Salomonis, nec ullum verbum præterivit eam.* III Reg. X, 2 et 3.

52. Quæ sit ista, quam nihil prætereat, nec sit aliquid quod ei non annuntiaverit verus Sa-
C lomon, cognosce, o homo, ex his quæ audis loquentem: *Verus est,* inquit, *sermo quem audivi in terra mea de sermonibus tuis, et de prudentia tua, et non credidi his qui dicebant mihi, donec veni, et viderunt oculi mei: et nunc non est nec dimidia quidem pars secundum ea quæ annuntiabant mihi. Apposuisti bona super omnia quæ audivi in terra mea. Beatæ mulieres tuæ, et beati pueri tui qui adsistunt tibi, qui audiunt omnem prudentiam tuam.* Intellige convivium *Ibid.*, 6 et ss.
D veri Salomonis, et quæ apponuntur in eo convivio: intellige sapienter, et considera in qua terra congregatio nationum audierit famam sapientiæ veræ atque justitiæ, et quibus cum viderit oculis, contemplantibus utique ea quæ non videntur. Quoniam *quæ videntur, temporalia sunt; quæ autem non videntur, æterna.* II Cor. IV, 14.

53. Quæ sunt beatæ mulieres, nisi illæ de quibus dicitur, quia multæ verbum Dei[5] audiunt [5] et pariunt? Et alibi: *Quicumque enim verbum* Luc. XI, 28.
E *Dei fecerit, ipse meus frater et soror et mater est.* Qui etiam pueri tui beati qui adsistunt, nisi Matth. XII, 50. Paulus qui dicebat: *Usque in hunc diem sto protestans minori ac majori?* Symeon qui ex- Act. XXVI, 22. spectabat in templo ut videret consolationem Israel? Quomodo enim dimitti posceret, nisi Luc. II, 25. quia adsistens Domino, discedendi habere facultatem non poterat, nisi voluntatem Domini adeptus esset? Exempli causa propositus est nobis Salomon, a quo certatim ut audiretur ejus
F sapientia, postulabatur.[6] [6]

54. Joseph quoque nec in carcere feriatus erat, quo minus de rebus incertis consuleretur.

[1] Mss. A', B, T, *rex Salomon.*

[2] Cic. *Offic.* lib. II, pag. 378, lin. 50: *Quamobrem ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes* etc.

[3] Cic. *Offic.* lib. II pag. 378, lin. 41: *Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus pollet* etc.

[4] Editt. cum mss. pauculis, *Utiliora* (Amerb. *utilia*) *enim vulnera amici, quam alienorum oscula.* Mss. vero multo plures ac vetustiores, *Utilia... quam aliorum oscula.* Hunc versiculum, qui habetur apud solos LXX, crebro citari ab Ambrosio advertas licet; semper autem illum ita exprimit, ut pro *utiliora* mss. probatiores exhibeant *utilia,* ubi subintellige adverbium *magis;* at vero pro *aliorum oscula,* quod hic scribitur, nusquam non invenias, *voluntaria oscula inimici,* ut LXX; nimirum ἑκούσια φιλήματα ἐχθροῦ. Huc usque caput 9 in vet. editt. protendebatur: quam autem recte, quivis lectorum facile judicabit. (Edit. Maur.)

[5] Rom. edit. sola, *Beatæ quæ verbum Dei* etc. Sed hic Scripturæ sensum, potius quam verba citari manifestum est.

[6] In superioribus edit. hinc incipiebat cap. 11 sed male. Namque hoc et sequens exemplum ad cap. 10 spectare constat; postea vero de tertia illa parte agi, quæ capitis 8 initio proposita est. (Edit. Maur.)

Cujus consilium Ægypto universæ profuit; ut non sentiret septem annorum sterilitatem, aliosque populos miseræ famis levaret jejunio.

Gen. XLI, 10 et ss.

55. Daniel ex captivis, regalium consultorum arbiter factus, consiliis suis emendavit præsentia, annuntiavit futura. Ex his enim quæ frequenter interpretatus ostenderat veri se esse annuntium, fides ei in omnibus deferebatur.

Dan. II, 10 et ss.

CAPUT XI.

Tertia conditio quæ ad fidem alicui conciliandam valet, in Moyse, Daniele ac Josepho fulsisse ostenditur.

56. Sed etiam tertius locus de his qui admiratione digni æstimarentur,[1] Joseph, Salomonis et Danielis exemplo decursus videtur. Nam quid de Moyse loquar, cujus omnis Israel quotidie consilia præstolabatur, quorum[2] vita fidem faciebat prudentiæ,[3] admirationemque ejus augebat? Qui se non committeret consilio Moysi, cui seniores si qua supra suum intellectum et virtutem esse arbitrarentur, dijudicanda servabant?

57. Quis Danielis consilium refugeret, de quo Deus ipse dixit: *Quis Daniele sapientior?* Aut quomodo homines de eorum dubitare mentibus possent, quibus Deus tantam conferebat gratiam? Moysi consilio bella conficiebantur: Moysi meritis de cœlo adfluebat alimonia, potus e petra.

Exech. XXVIII, 3.

58. Quam purus Danielis animus, ut mulceret barbaros mores, mitigaret leones! Quæ in illo temperantia! Quanta animi, et corporis continentia! Nec immerito mirabilis factus omnibus, quando (quod vehementer admirantur homines) regalibus fultus amicitiis, aurum non quærebat, nec delatum sibi honorem pluris faciebat quam fidem. Quin etiam periclitari malebat pro lege Domini, quam pro gratia hominis inflecti.

Dan. XIV, 39.

59. Nam de sancti Joseph (quem pene præterieram) castimonia et justitia quid dicam; quarum altera illecebras hæriles respuit, refutavit præmia; altera mortem contempsit, metum repulit, carcerem præoptavit? Quis hunc privatæ causæ ad consulendum idoneum non judicaret, cujus ferax animus et mens fertilis, temporis

Gen. XXXIX, 8 et ss.

A sterilitatem quodam consiliorum et cordis ubere[4] fœcundavit?

4

Gen. XLI, 25 et ss.

CAPUT XII.

Neminem ab homine vitiis contaminato consilium poscere; nec rursus a moroso et difficili: sed ab eo cujusmodi exemplar habemus in Scripturis.

B 60. Advertimus igitur quod in adquirendis consiliis plurimum adjungat vitæ probitas, virtutum prærogativa, benevolentiæ usus, facilitatis gratia.[5] Quis enim in cœno fontem requirat? Quis e turbida aqua potum petat? Itaque ubi luxuria est,[6] ubi intemperantia, ubi vitiorum confusio, quis inde sibi aliquid hauriendum existimet? Quis non despiciat morum colluvionem?[7] Quis utilem causæ alienæ judicet, quem videt inutilem vitæ suæ? Quis iterum im-

5

6

7

C probum, malevolum, contumeliosum non fugiat,[8] et ad nocendum paratum; quis non eum omni studio declinet?

8

61. Quis vero quamvis instructum ad consilii opem, difficili tamen accessu, ambiat; in quo sit illud, tamquam si quis aquæ fontem præcludat? Quid enim prodest habere sapientiam, si consilium neges? Si consulendi intercludas copiam, clausisti fontem; ut nec aliis influat, nec tibi prosit.

D 62. Pulchre autem et de illo convenit, qui habens prudentiam, commaculat eam vitiorum sordibus,[9] eo quod aquæ exitum contaminet. Degeneres animos vita arguit.[10] Quomodo enim eum potes judicare consilio superiorem, quem videas inferiorem moribus? Supra me debet esse, cui me commitere paro. An vero idoneum eum putabo, qui mihi det consilium, quod non det sibi; et mihi eum vacare credam, qui sibi non vacet; cujus animum voluptates occupent,

9

10

E libido devincat,[11] avaritia subjuget, cupiditas perturbet, quatiat metus? Quomodo hic consilii locus, ubi nullus quieti?

11

63. Admirandus mihi et suspiciendus consiliarius, quem propitius Dominus patribus dedit, offensus abstulit. Hujus imitator debet esse qui potest consilium dare, et alienam a vitiis custodire prudentiam, quoniam nihil inquinatum in illam incurrit.

Isai III, 3.

[1] Cic. lib. II, pag. 379, lin. 3: *Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium* etc.

[2] Istud *quorum* refertur adhuc ad prænominatos Joseph, Salomonem et Danielem, ac verba præcedentia de Moyse ut quædam parenthesis spectanda sunt: pronomen vero *ejus (admirationem ejus)* refertur ad ipsum populum Israel.

[3] Mss. A', B, T, *fidem sociabat prudentiæ*. Sed hæc lectio evidenter ab aliquo librario processit, qui non intellexerit in quanam significatione hic vox *fidem* adhibita fuerit.

[4] Hic vox *uber* a Sancto Doctore in significatione *fœcunditatis* adhibita est, ut etiam a Virgilio, cujus dicendi modos consectatum se non infrequenter ostendit Ambrosius.

[5] Omnes edit., *frugalitatis gratia*. Elegantius mss. prope ad unum, *facilitatis gratia;* nam frugalitas in vitæ probitate supra continetur; de facilitate vero infra etiam acturus est sanctus Ambrosius. (Edit. Maur.)

[6] Cic. lib. II *Offic.* pag. 379, lin. 8: *Despiciunt autem eos et contemnunt, in quibus nihil virtutis* etc.

[7] *Colluvio* stat hoc loco pro *corruptela* vel *depravatione communi*, dum per se significat rerum immundarum affluxum.

[8] Ibidem lin. 10: *Nam quos improbos, maledicos* etc.

[9] Ibidem lin. 15: *Nam et voluptates, blandissimæ dominæ* etc.

[10] Translatum ex illo Virg. Æneid. IV:

Degeneres animos timor arguit.

(Edit. Maur.)

[11] Editiones ante maurinam, ac pauci mss., quos inter T, *devinciat;* A' et B erronee, *devincit*, quia in modo subjunctivo esse deberet, ut cum reliquis ejusdem contextus verbis conveniret.

CAPUT XIII.

Declarata divinis testimoniis sapientiæ pulchritudine, ad probandam ejus cum virtutibus aliis societatem transit oratio.

64. Quis igitur tamquam vultu speciem præ-
1 ferat pulchritudinis,[1] et belluinis posterioribus ac ferinis unguibus formæ superioris dehonestet gratiam; cum tam admirabilis et
2 præclara forma virtutum sit,[2] et specialiter pulchritudo sapientiæ, sicut series Scripturæ indicat? Est enim hæc speciosior sole, et super omnem stellarum dispositionem luci comparata invenitur prior. Lucem etenim hanc suscipit
Sap. VII, 29. nox; sapientiam autem non vincit malitia.

65. Diximus de ejus pulchritudine, et Scripturæ testimonio comprobavimus: superest ut doceamus Scripturæ auctoritate nullum ei contubernium cum vitiis esse, sed individuam cum ceteris virtutibus conjunctionem: cujus spiritus est disertus, sine inquinamento, certus, sanctus, amans bonum, acutus, qui nihil vetet benefacere, benignus, stabilis, securus, omnem habens
Sap. VII, 22 et ss. virtutem, omnia prospiciens. Et infra: Sobrie-
3 tatem docet, et justitiam et virtutem.[3]
Sap. VIII, 7.

CAPUT XIV.

Prudentiam cum omnibus virtutibus conjunctam esse, maxime vero cum opum despicientia.

4 66. Omnia igitur operatur prudentia;[4] cum omnibus bonis habet consortium. Nam quomodo potest utile consilium dare, nisi habeat justitiam, ut induat constantiam, mortem
5 non formidet,[5] nullo terrore, nullo revocetur metu, nulla adulatione a vero deflectendum putet: exsilium non refugiat, quæ noverit sapienti patriam mundum esse: egestatem non timeat, quæ nihil deesse sapienti sciat, cui totus mundus divitiarum est? Quid enim præcelsius illo viro, qui auro moveri nesciat, contemptum

A habeat pecuniarum, et velut ex arce quadam despiciat hominum cupiditates? Quod qui fecerit, hunc homines supra hominem esse arbitrantur: *Quis est,* inquit, *hic, et laudabimus*[6] 6
eum? Fecit enim mirabilia in vita sua. Quomodo Eccli. XXXI, 9.
enim non admirandus qui divitias spernit, quas plerique saluti propriæ prætulerunt?

67. Decet igitur omnes censura frugalitatis, continentiæ auctoritas, et maxime eum qui honore præstet, ne præeminentem virum thesauri
B possideant sui, et pecuniis serviat qui præest liberis. Illud magis decet, ut supra thesaurum sit animo, et infra amicum obsequio. Humilitas enim gratiam auget. Hæc plena laudis et digna primario viro, non communem cum Tyriis negotiatoribus, et Galaaditis mercatoribus habere turpis lucri cupidinem, nec omne bonum locare in pecunia, et tamquam mercenario munere quotidianos numerare quæstus, calculari compendia.[7] 7
C

CAPUT XV.

De liberalitate. Quibusnam potissimum impartienda; et qua ratione illam tenuioris census homines opera et consiliis exerceant.

68. Quod si ab his sobrium gerere animum laudabile est, quanto illud præstantius si dilectionem multitudinis liberalitate adquiras,[8] 8
D neque superflua circa importunos, neque restricta circa indigentes!

69. Plurima autem genera liberalitatis sunt,[9] 9
non solum quotidiano sumptu egentibus, quo vitam sustinere suam possint, disponere ac dispensare alimoniam; verum etiam his qui publice egere verecundantur, consulere ac subvenire, quatenus communis egenorum alimonia non exhauriatur. De eo enim loquor qui præest alicui muneri, ut si officium sacerdotis gerat,
E aut dispensatoris; ut de his suggerat episcopo, nec reprimat si quem positum in necessitate aliqua cognoverit, aut dejectum opibus ad inopiæ necessitatem redactum: maxime si non effusione

[1] Era. et seq. editt., *tantam vultu speciem,* Amerb. autem cum mss. fere omnibus, *tamquam vultu speciem.* Non incommode. Confer hunc locum cum initio Tract. Horatiani de Arte Poet. (Edit. Maur.)

[2] Cic. *Offic.* lib. II, pag. 379, lin. 19: *Quis non admiretur splendorem pulchritudinemque virtutis* etc.

[3] Ita Amerb. et mss., excepto quod nonnulli *veritatem* legunt, non *virtutem.* Cum autem eam sententiam Era. et Gill. resecuissent, illam edit. Rom. restituerat sic immutatam: *Et alibi: Sobrietatem enim et prudentiam edocet, justitiam et fortitudinem.* (Edit. Maur.)

[4] Cic. lib. II *Offic.* pag. 379, lin. 25: *Itaque illa tria omnia justitia conficit* etc.

[5] Ibidem lin. 22: *Nemo enim justus esse potest, qui mortem* etc.

[6] Mss. A', B, T, omittunt *hic* cum græco; dein, *et laudamus.*

[7] Omnes edit., *calculari compendio;* contra vero mss., *calculari compendia.* Multo commodius. (Edit. Maur.)

[8] Cic. lib. I *Offic.* pag. 378, lin. 26: *Quæ quidem benevolentia beneficiis capitur maxime.* Item pag. 382, lin. 1: *Nonnunquam tamen est largiendum* etc.

[9] Ibid. pag. 383, lin. 12: *In illo autem genere largiendi* etc. Multa sunt in Ambrosiano textu quæ non perfunctorie sed attentius videntur observanda; primo enim hinc cognoscitur antiquis illis episcopis haud mediocri curæ fuisse, ne quis vel manifesto vel clanculum ac secreto indigentium necessario ad sustentandam vitam subsidio destitueretur: deinde constitui solitos quibus ea demanderetur provincia, sive illi e sacerdotum numero eligerentur, quod etsi frequentius erat in Ecclesia orientali, tamen in occidentali quoque nonnumquam usu venisse ex hoc et sequenti capite intelligimus; sive adsumerentur ex ordine diaconorum, quod fere obtinuisse per occidentem non modo quæ sanctus Præsul frequenter hoc in Opere de beato Laurentio, nec non et Prudentius in hymno de eodem martyre tradunt, palam faciunt; verum etiam quod Sulp. Severus in *Vita S. Martini* ab eo archidiaconum suum ei muneri præfectum fuisse commemorat. Postremum autem illud est quod hinc advertas, dispensatores illos non pro libito, sed ex episcopi, ad quem omnia referre consueverant, nutu et voluntate cuncta gessisse; ita ut nihil in ejus potestate non esset positum. Et hoc sane oppido quadrat cum *Apostolorum can.* 39, 40 et 41, Synodi Laodic. can. 57, et sequentium Conc. definitionibus prope innumeris. (Edit. Maur.)

adolescentiæ,[1] sed direptione alicujus et amissione patrimonii in eam reciderit injuriam, ut sumptum exercere diurnum non queat.

70. Summa etiam liberalitas, captos redimere, eripere ex hostium manibus,[2] subtrahere neci homines, et maxime feminas turpitudini, reddere parentibus liberos, parentes liberis, cives patriæ restituere. Nota sunt hæc nimis Illyrici vastitate et Thraciæ:[3] quanti ubique venales erant toto captivi orbe, quos si revoces, unius provinciæ numerum explere non possint![4] Fuerunt tamen qui et quos Ecclesiæ redemerunt, in servitutem revocare vellent, ipsa graviores captivitate, qui inviderent alienam misericordiam. Ipsi si in captivitatem[5] venissent, servirent liberi: si venditi fuissent, servitutis ministerium non recusarent; et volunt alienam libertatem rescindere, qui suam servitutem non possent rescindere, nisi forte pretium recipere emptori placeret: in quo tamen non rescinditur servitus, sed redimitur.

71. Præcipua est igitur liberalitas, redimere captivos,[6] et maxime ab hoste barbaro, qui nihil deferat humanitatis ad misericordiam, nisi quod avaritia reservaverit ad redemptionem: æs alienum subire, si debitor solvendo non sit, atque artetur ad solutionem, quæ sit jure debita, et inopia destituta: enutrire parvulos, pupillos tueri.

72. Sunt etiam qui virgines orbatas parentibus tuendæ pudicitiæ gratia connubio locent, nec solum studio, sed etiam sumptu adjuvent. Est etiam genus illud liberalitatis quod Apostolus docet: *Ut si quis fidelis habet viduas, subministret illis, ut earum alimoniis Ecclesia non gravetur, ut his quæ vere viduæ sunt, sufficiat.* 1 Tim. v, 16.

73. Utilis igitur hujusmodi liberalitas, sed non communis omnibus. Sunt enim plerique etiam viri boni, qui tenues sunt censu, contenti quidem exiguo ad sui usum, sed non idonei ad subsidium levandæ paupertatis alienæ: tamen suppetit aliud beneficentiæ genus, quo juvare possint inferiorem. Est enim duplex liberalitas,[7] una quæ subsidio rei adjuvat, id est, usu pecuniæ; altera quæ operum collatione impenditur, multo frequenter splendidior, multoque clarior.

74. Quanto illustrius Abraham captum armis victricibus recepit nepotem, quam si redemisset! Quanto utilius regem Pharaonem sanctus Joseph consilio providentiæ juvit, quam si contulisset pecuniam! Pecunia enim unius civitatis non redemit ubertatem: prospicientia totius Ægypti per quinquennium famem repulit.[8] Gen. xiv, 16. Gen xli, 33 etss.

75. Facile autem pecunia consumitur; consilia exhauriri[9] nesciunt. Hæc usu augentur: pecunia minuitur, et cito deficit, atque ipsam destituit benignitatem; ut quo pluribus largiri volueris, eo pauciores adjuves, et sæpe tibi desit quod aliis conferendum putaveris. Consilii autem operisque collatio, quo in plures diffunditur, eo redundantior manet, et in suum fontem recurrit. In se enim refluit ubertas prudentiæ; et quo pluribus fluxerit, eo exercitius fit omne quod remanet.

CAPUT XVI.

Modum in liberalitate servandum, ne profundatur in indignos quod dignioribus debebatur: non tamen nimis parce ac timide ministrandas eleemosynas; sed imitandum beatum Joseph, cujus prudentia prolixioribus verbis commendatur.

76. Liquet igitur debere esse liberalitatis modum,[10] ne fiat inutilis largitas. Sobrietas tenenda est, maxime sacerdotibus, ut non pro jactantia, sed pro justitia dispensent. Nusquam enim major aviditas petitionis. Veniunt validi, veniunt nullam causam nisi vagandi habentes,[11]

[1] Ibidem lin. 14: *Propensior benignitas... nisi forte erunt digni* etc.

[2] Ibidem lin. 25: *Atque hæc benignitas etiam reip. utilis est, redimi e servitute captos* etc.

[3] Hanc Illyrici Traciæque populationem Baronius auctor est anno reparatæ salutis 387 contigisse. Verum hoc loco non satis cohærentia loquitur Cardinalis eruditissimus. Etenim si hoc eodem anno conflata et venumdata fuerint ab Ambrosio vasa sacra, necessario hinc eruitur non nisi post memoratum annum hosce libros Officiorum editos esse, cum tamen ipsos toto decennio prius in lucem prodiisse ad annum 377 affirmaverit. Ceterum multo probabilius videtur cladem hanc, cujus hoc loco meminit sanctus Ambrosius, atrocem Valentis imperatoris exitum sequutam esse; cum ipsius ducibus Trajano et Sebastiano cæsis, omnique adeo exercitu internecione deleto, Gothi aliique barbari vastato Illyrico usque ad Alpes Julianas ac Venetorum regionem omnia igne ferroque populati sunt, ut post Ammianum Marc. Socratem, Sozomenum atque Theodoretum Baronius ipse scripto prodidit. Adi etiam Cl. V. Hermannum in *Ambrosii Vita*, lib. II, cap. 12. (Edit. Maur.)

Confer quoque Baunard, *Storia di Sant'Ambrogio*, Milano, 1873.

[4] Mss. A', B, T, *non possent.*

[5] Mss. A', B, T, *quam invident Italiæ.* Erronea omnino lectio, quæ orta est e fallaci interpretatione vetustiorum exemplarium, quæ literis uncialibus atque absque interpunctione et vocum distinctione conscribebantur.

[6] Cic. lib. II *Offic.* pag. 382, lin. 15: *Liberales autem qui facultatibus aut captos a prædonibus redimunt... aut in filiarum collocatione adjuvant* etc. (Edit. Maur.)

[7] Ibidem pag. 381, lin. 33: *Deinceps de beneficentia dicendum: cujus est ratio duplex* etc.

[8] Gill. in marg. et Rom. edit. in corpore, *per septennium.* Sed cum aliæ omnes, ac mss. præferant, *quinquennium*, credibile est sanctum Antistitem ita posuisse, quod putaverit populum Ægyptium saltem primis duobus annis victitasse privatis fructibus, antequam eum ad regia horrea confugere fames cogeret. Sane huic sensui videtur favere, quod legitur: καὶ ἐγένετο λιμὸς ἐν πάσῃ τῇ γῇ, ἐν δὲ πάσῃ τῇ γῇ Αἰγύπτου ἦσαν ἄρτοι. Licet dissimulandum non sit, haberi in mss. nonnullis, οὐκ ἦσαν ἄρτοι, cui etiam concinit Syriaca versio. Sed aliarum omnium, ipsiusque textus hebraici consensus, nec non orationis ipsa series aliam adstruit lectionem. (Ed. Maur.)

[9] Cic. lib. II *Offic.* pag. 381, lin. 37: *Largitioque quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit* etc.

[10] Ibidem pag. 382, lin. 7: *Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit* etc.

[11] Mss. aliquot, *major aviditas. Petitionis causa veniunt validi.* Et continuo post, alii pauci, *nisi vacandi habentes.* (E. M.)

Forte autem ista postrema lectio præferenda, si *vacandi* pro *otiandi* sumatur.

et volunt subsidia evacuare pauperum, exinanire sumptum; nec exiguo contenti, majora quærunt, ambitu vestium captantes petitionis suffragium, et natalium simulatione licitantes incrementa quæstuum. His si quis facile deferat fidem, cito exhaurit pauperum alimoniis profutura compendia. Modus largiendi adsit, ut nec illi inanes recedant, neque transcribatur vita pauperum in spolia fraudulentorum. Ea ergo mensura sit, ut neque humanitas deseratur, nec destituatur necessitas.

77. Plerique simulant debita. Sit veri examen. Exutos se per latrocinia deplorant: aut injuria fidem faciat, aut cognitio personæ, quo propensius juventur. Ab Ecclesia relegatis sumptus impartiendus,[1] si desit eis alendi copia. Itaque qui modum servat, avarus nulli, sed largus omnibus est: non enim solas aures præbere debemus audiendis precantium vocibus, sed etiam oculos considerandis necessitatibus. Plus clamat operatori bono debilitas, quam vox pauperis. Neque vero fieri potest ut non extorqueat amplius importunitas vociferantium; sed non semper impudentiæ locus sit. Videndus est ille, qui erubescit videri. Ille etiam clausus in carcere occurrat tibi, ille affectus ægritudine mentem tuam personet, qui aures non potest.

78. Quo plus te operari viderit populus, magis diliget. Scio plerosque sacerdotes, quo plus contulerunt, plus abundasse; quoniam quicumque bonum operarium videt, ipsi confert quod ille suo officio dispenset,[2] securus quod ad pauperem sua perveniat misericordia: nemo enim vult, nisi pauperi proficere suam collationem.[3] Nam si quem aut immoderatum aut nimis tenacem dispensatorem viderit, utrumque despiciet: si aut superfluis erogationibus dissipet alieni fructus laboris, aut recondat sacculis. Sicut igitur modus liberalitatis tenendus est, ita etiam calcar plerumque adhibendum videtur.[4] Modus ideo, ut quod benefacis, id quotidie facere possis;[5] ne subtrahas necessitati quod indulseris effusioni: calcar propterea, quia melius operatur pecunia in pauperis cibo, quam in divitis sacculo. Cave ne intra loculos tuos A includas salutem inopum, et tamquam in tumulis sepelias vitam pauperum.

79. Potuit donare Joseph totas Ægypti opes, et effundere thesauros regios; noluit tamen de alieno effusus videri: maluit frumenta vendere, quam donare esurientibus; quia si paucis donasset, plurimis defuisset. Eam liberalitatem probavit, quæ abundaret omnibus. Patefecit horrea, ut omnes emerent subsidium frumentarium, ne gratis accipiendo, cultus terrarum Gen. XLI, 56, 57. B relinquerent; quoniam qui alieno utitur, suum negligit.

80. Itaque primum omnium coacervavit pecunias, deinde instrumenta cetera, ad postremum jura terrarum regi adquisivit, non ut omnes exueret suo, sed fulciret,[6] publicum tributum constitueret, quo sua tutius habere possent.[7] Quod ita fuit gratum omnibus quibus terras ademerat, ut non venditionem sui juris, sed redemptionem salutis putarent. Denique Gen. XLVII, 14 et ss., 25. C dixerunt: *Sanasti nos, invenimus gratiam in conspectu domini nostri.* Nam et de proprietate nihil amiserant qui jus receperant; et de utilitate nihil perdiderant qui adquisierant perpetuitatem.

81. O virum magnum,[8] qui non largitatis superfluæ temporalem captavit gloriam, sed perpetuam commoditatem constituit providentiæ! Fecit enim ut tributis populi se juvarent suis, nec in tempore necessitatis aliena subsidia de- D siderarent. Melius enim fuit conferre aliquid de fructibus, quam totum de jure amittere. Quintam portionem collationis[9] statuit, et in providendo perspicacior, et in tributo liberalior. Denique numquam postea Ægyptus hujusmodi famem pertulit.

82. Quam præclare autem collegit futura! Primum, quam argute regalis interpres somnii veritatem expressit! Somnium regis primum hoc fuit. Septem juvencæ adscendebant de flumine, E visu decoræ et pingues corpore, et ad oram pascebantur fluminis. Aliæ quoque vitulæ, visu deformes ac jejuniæ corpore,[10] post illas juvencas adscendebant de flumine, et juxta eas in ipso riparum toro pascebantur; et visæ sunt hæ

[1] Sic edit. omnes, et major potiorque pars mss. Aliqui tamen, *Ab Ecclesia religatis.* Quæritur autem in prima lectione quinam sunt illi, *ab Ecclesia relegati?* Voluerunt nonnulli eos hoc loco intelligendos qui propter fidem ab Ecclesiis suis exsulare coacti essent. Sed numquam tam parce ac tenuiter de his loquuturus erat sanctus Doctor. Eos ergo intelligimus qui ab Ecclesiæ sacris pœnitentiæ causa fuerant separati: quibus etsi ecclesiasticas eleemosynas auferri consuevisse testetur Augustinus, tamen in extrema necessitate christiana liberalitas non deerat. Potest etiam ita explicari, ut *ab Ecclesia* referatur ad *impartiendus*, minime vero ad *relegatis*, id est, exsulibus. (Edit. Maur.)

[2] Non sane properanti oculo transmittenda est laudabilis ea consuetudo, qua prisci illi christiani pecuniam suam œconomo seu dispensatori Ecclesiæ in manus tradebant, ab eodem postea fidelium pauperum gregibus distribuendam. Insignis hac de re locus est in beati Justini Apologia secunda proxime ante finem, cujus verba non pigebit hic subjicere. *Ceterum qui locupletiores sunt,* inquit, *et volunt, pro arbitrio quisque suo, quod visum est, conferunt; et quod ita colligitur, apud præpositum deponitur: atque ille inde opitulatur pupillis et viduis, et his qui propter morbum aut aliquam aliam causam egent, quique in vinculis sunt, et peregre advenientibus hospitibus; et ut simpliciter dicam, indigentium is omnium curator est.* (Edit. Maur.)

[3] Nonnulli mss., *suam consolationem.* Sed omnino cum aliis, atque edit. legendum, *suam collationem,* id est, suam eleemosynam, quam collectam vocat Apostolus. Et infra ubi edit. ae mss. non pauci, *utrumque despiciet;* Thuan. et alii aliquot præferunt, *utrumque displicet.* (Edit. Maur.)

[4] Codex Thuan. et alii non parvo numero, *calcar plerumque. Adhibendus videtur modus* etc. (Edit. Maur.)

[5] Cic. lib. II *Offic.* pag. 382, lin. 3: *Quid autem est stultius, quam quod libenter facias* etc.

[6] Mss. aliquot, *sed fulciret publicam,* vel *publico: tributum* etc. (Edit. Maur.)

[7] Cic. lib. II *Offic.* pag. 385, lin. 3: *Danda est opera omnino, si possit* etc. Item lin. 15: *Danda etiam opera est, ne... tributum sit conferendum* etc.

[8] Ibid. pag. 386, lin. 33: *O virum magnum, dignumque* etc.

[9] Mss. nonnulli, *portionem collativam.* (Edit. Maur.)

[10] Mss. non pauci, *ac jejuno corpore.* (Edit. Maur.)

vitulæ tenues atque exiles devorare illas quæ præstabant et forma et gratia. Et somnium secundum hoc fuit: Septem spicæ pingues, electæ et bonæ de terra surgebant;[1] et post ea septem spicæ exiles et vento corruptæ ac marcidæ[2] se subjicere moliebantur; et visum est quod lætas et uberes spicas steriles spicæ et tenues devoraverunt.

83. Hoc somnium ita aperuit sanctus Joseph, eo quod septem juvencæ septem anni forent, et septem spicæ similiter septem anni forent, ex fœtu et fructu interpretatus tempora. Fœtus enim juvencæ annum exprimit, et fructus segetis annum consummat integrum. Quæ ideo adscendebant de flumine, quod dies, anni ac tempora fluminum prætereunt modo, et cursim labuntur. Annos itaque septem priores uberis terræ fertiles ac fœcundos declarat futuros; posteriores autem alios septem annos steriles atque infœcundos, quorum sterilitas absumptura foret ubertatem superiorum. Qua gratia prospiciendum admonuit, ut uberioribus annis congregaretur subsidium frumentarium, quod sustentare posset inopiam futuræ infœcunditatis.

84. Quid primum mirer? Ingenium quo in ipsum veritatis descendit cubile: an consilium quo tam gravi atque diuturnæ prospexit necessitati. an vigilantiam atque justitiam; quarum altera, imposito sibi tanto munere congregavit tam multiplices commeatus, alteraque æqualitatem per omnes servavit? Nam de magnanimitate quid loquar; quod venditus a fratribus in servitutem, non retulit injuriam, sed famem depulit? Quid de suavitate, qua dilecti fratris præsentiam pia fraude quæsivit, quem, simulato per elegantiam furto, reum statuit rapinæ, ut obsidem teneret gratiæ?

Gen. XLIV, 2 et ss.

85. Unde merito ei a patre dicitur: *Filius ampliatus meus Joseph,*[3] *filius ampliatus meus, zelotes filius meus adolescentior.... Adjuvit te Deus meus, et benedixit te benedictione cœli a summo, et benedictione terræ, terræ habentis omnia, propter benedictiones patris tui et matris. Prævaluit super benedictiones montium manentium, et desideria collium æternorum.* Et in Deuteronomio, *Qui visus est,* inquit, *in rubo, ut venias super caput Joseph, et super verticem ipsius. Honorificus inter fratres: primitivus tauri decus ejus; cornua unicornis cornua ipsius. In ipsius cornua*[4] *gentes ventilabit simul usque ad extremum terræ. Ipsi decem millia Ephræm, et ipsi millia Manasses.*[5]

Gen. XLIX, 22 et ss.

Deut. XXXIII, 16 et ss.

CAPUT XVII.

Quas virtutes in eo quem consulamus, inesse oporteat: et qua ratione iisdem Joseph ac Paulus ornati fuerint.

86. Talis itaque debet esse qui consilium alteri det, ut se ipsum formam aliis præbeat ad exemplum bonorum operum, in doctrina, in integritate, in gravitate; ut sit ejus sermo salubris atque irreprehensibilis, consilium utile, vita honesta, sententia decora.

87. Talis erat Paulus, qui consilium dabat virginibus, magisterium sacerdotibus, ut primum se ipsum formam nobis præberet ad imitandum. Ideo et humiliari sciebat, sicut scivit et Joseph, qui summo ortus patriarcharum genere, non dedignatus degenerem servitutem, exhibebat eam obsequiis, illustrabat virtutibus. Scivit humiliari, qui et venditorem et emptorem passus est, et dominum appellabat eum. Audi humiliantem se: *Si Dominus meus propter me nihil scit in domo sua, et omnia quæcumque habet, dedit in manus meas, neque subtractum est a me quidquam præter te, quia uxor illius es;*[6] *quomodo faciam verbum malum hoc, et peccabo coram Domino?* Plena vox humilitatis, plena castimoniæ: humilitatis, quia domino deferebat; honorificentiæ, quia referebat gratiam:[7] plena quoque castimoniæ, quia turpi flagitio contaminari grave peccatum putabat.

I Cor. VII, 25 et ss. Tit. II, 7.

Gen. XXXIX, 8 et ss.

88. Talis igitur debet esse consiliarius, qui nihil nebulosum habeat, nihil fallax, nihil simulatum,[8] quod vitam ejus ac mores refellat, nihil improbum ac malevolum, quod avertat consulentes. Alia sunt enim quæ fugiuntur, alia quæ contemnuntur.[9] Fugimus ea quæ possunt nocere, quæ malitiose possunt in noxam serpere; ut si is qui consulitur, dubia sit fide, et pecuniæ avidus, ut possit pretio mutari, si injuriosus; hic fugitur ac declinatur. Qui vero voluptuarius, intemperans, etsi alienus a fraude, tamen avarus et cupidior lucri turpis; hic con-

[1] Mss. aliquot, *de terræ surgebant sinu.*

[2] Thuan. et alii aliquot mss. (*etiam* A', B *et* T), *corruptæ ac madidæ:* alii non pauci, *corruptæ ac macidæ,* quod non displicet. (Edit. Maur.)

[3] Hæc duo testimonia e Genesi, ac Deuteronomio paulo aliter citantur lib. *De Benedict. Patriarch.* cap. 11, num. 46 et 53. Satis autem hoc loco conveniunt ant. editt. cum mss. nisi quod habent illæ, *zelotes filius meus, filius meus adolescentior. Adjuvet* (*ita et* A', B *ac* T) *te... et benedicat* (*item rursus* A', B *et* T) *te... in rubo, veniat super caput* etc. Sed varietates sicut et quas addidit edit. Rom., ad scriptos cod. et maxime ad Thuan. castigavimus. (Edit. Maur.)

[4] Ita substituimus e codd. A', B ac T, nec non ex ipso Ambrosio aliis in locis (Sabbat. ad h. l.), communi lectioni: *Cornua unicornui cornua ipsius. In ipsius cornua* etc.

[5] Rom. edit. sola, *Ipse decem millia Ephraim, et ipse millia Manasses.* At omnes aliæ, ac mss. nobiscum faciunt; quibus etiam hebraicus textus patrocinatur. LXX vero præferunt: Αὗται μυριάδες Ἐφραὶμ, καὶ αὗται χιλιάδες Μανασσῆ; et his accedunt reliquæ versiones. (Edit. Maur.)

[6] Edit. vett. et quædam Paris. cum paucis mss., *præter me nihil scit... quæ uxor illius es.* Rom. cum potiori parte mss. ut in textu. Et quidem commodius, cum id reddatur, quod est apud LXX, οὐ γινώσκει δι' ἐμὲ οὐδέν.... διὰ τό σε γυναῖκα αὐτοῦ εἶναι. (Edit. Maur.)

[7] Ita mss. optimi quique ac numerosissimi: aliqui tamen et cunctæ edit., *deferebat honorificentiam, quia referebat gratiam.* (Edit. Maur.)

[8] Omnes edit., *nihil fallax, nihil fabulosum:* sed *nihil fabulosum* in mss. longe plurimis (*etiam in* A', B *ac* T), nec non antiquissimis prætermittitur. (Edit. Maur.)

[9] Cic. lib. II *Offic.* pag. 379, lin. 9: *Non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimant* etc.

temnitur. Quod enim specimen industriæ, quem fructum laboris edere potest, quam recipere animo curam ac sollicitudinem, qui se torpori dederit atque ignaviæ?

89. Ideo boni vir consilii dicit: *Ego enim didici, in quibus sum, sufficiens esse.* Sciebat enim omnium malorum radicem esse avaritiam, et ideo suo contentus erat, alienum non requirebat. Satis mihi est, inquit, quod habeo; sive parum, sive plurimum habeam, mihi plurimum est. Expressius aliquid dicendum videtur. Signato verbo usus est: Sufficit mihi, inquit, in quo sum;[1] id est, nec deest, nec superfluit. Non deest, quia nihil quæro amplius; non superfluit, quia non solum mihi habeo sed pluribus. Hoc de pecunia.

90. Ceterum de omnibus dici potest quia sufficiebant[2] illi præsentia, hoc est, non honorem majorem, non obsequia uberiora desiderabat, non gloriæ immodicæ cupidus, aut gratiam indebite quærebat: sed debiti finem certaminis, patiens laboris, securus meriti præstolabatur: *Scio,* inquit, *et humiliari.* Non ergo indocta humilitas, sed quæ habeat sui modestiam et scientiam, laudi datur. Est enim humilitas formidinis, est imperitiæ atque ignorantiæ; et ideo Scriptura ait: *Et humiles spiritu salvabit.* Præclare ergo dixit: *Scio et humiliari,* id est, quo in loco, qua moderatione, quo fine, in quo officio, in quo munere. Nescivit Pharisæus humiliari, ideo dejectus est: scivit publicanus, ideo justificatus est.

91. Sciebat et abundare Paulus, quia animum habebat divitem; etsi thesaurum divitis non habebat. Sciebat abundare, qui non quærebat datum in pecunia, sed requirebat fructum in gratia. Possumus et sic intelligere, quia sciebat abundare qui poterat dicere: *Os nostrum patet ad vos, o Corinthii; cor nostrum dilatatum est.*

92. In omnibus erat imbutus, et saturari et esurire. Beatus qui sciebat saturari in Christo. Non ergo illa corporalis, sed spiritualis est satietas, quam operatur scientia. Et merito scientia opus est; quia *non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo Dei.* Ergo qui sic sciebat saturari et sic esurire, sciebat ut semper nova quæreret, esuriret Deum, sitiret in Dominum.[3] Sciebat esurire qui sciebat quia esurientes manducabunt: sciebat et poterat abundare, qui nihil habebat, et possidebat omnia.

[1] Vetustissimi codd., *Efficit mihi, inquit... quia efficiebant illis.* (Edit. Maur.)

[2] Codices A', B, T, *efficiebant,* quæ lectio convenit cum lectionibus illorum vetustissimorum exemplarium, quorum in præcedenti nota mentionem fecerunt Maurini Editores; quia verba hujus loci iterum referuntur ad Pauli sententiam epistolæ ad Philippenses, IV, 11, ad quam iterum alludebat Ambrosius præcedentibus: *Sufficit mihi, inquit,* etc.

[3] Omnes editt. ante maurinam, ac mss. A', B et T, *esurire et sitire Dominum* (mss. *in Dominum*): mss. nonnulli, *esurire Deum, sitiret,* aut *sitire et Dominum:* alii magno numero, *esuriret Deum, sitiret in Dominum;* in quorum tamen aliquibus non legitur *in* præpositio.

CAPUT XVIII.

Quantum iniqui consiliarii damni adferant, exemplo decem tribuum a rege Roboam desciscentium sat intelligi.

93. Egregie itaque viros alicui præsidentes muneri commendat justitia:[4] contra iniquitas destituit atque impugnat. Exemplo nobis est Scriptura quæ dicit quia cum populus Israel post mortem Salomonis rogasset filium ejus Roboam, ut relevaret cervices eorum a servitute dura, et paterni imperii temperaret austeritatem, illum spreto senili consilio de suggestione adolescentium responsum dedisse hujusmodi, quia et onus adjiceret super patrium jugum, et leviora gravioribus suppliciis mutaret.

94. Quo responso exasperati responderunt populi: *Non est nobis portio cum David, neque hæreditas in filiis Jesse. Revertere unusquisque in tabernacula tua, Israel;* quoniam hic homo neque in principem, neque in ducem erit nobis.[5] Itaque desertus a populo ac destitutus, vix duarum tribuum propter David meritum habere potuit societatem.

CAPUT XIX.

Justitia et benevolentia et affabilitate plurimos conciliari: sed hanc sinceram esse debere.

95. Claret ergo quoniam et æquitas imperia confirmet,[6] et injustitia dissolvat. Nam quomodo potest malitia regnum possidere, quæ ne unam quidem privatam potest regere familiam? Summa igitur benignitate opus est, ut non solum publica gubernacula, sed etiam privata jura tueamur. Plurimum juvat benevolentia, quæ omnes studet beneficiis amplecti, devincire officiis, oppignerare gratia.

96. Affabilitatem quoque sermonis diximus ad conciliandam gratiam valere plurimum. Sed hanc volumus esse sinceram ac sobriam, sine ulla adulatione,[7] ne simplicitatem ac puritatem alloquii dedeceat sermonis adulatio:[8] forma enim esse debemus ceteris non solum in opere, sed etiam in sermone, in castitate ac fide. Quales haberi volumus, tales simus; et qualem affectum habemus, talem aperiamus. Neque dicamus in corde nostro verbum iniquum, quod

[4] Cic. lib. II *Offic.* pag. 385, lin. 40: *Nullum igitur vitium tetrius... quam avaritia, præsertim in principibus* etc.

[5] *Quoniam hic homo* etc. non reperiuntur in Bibliis; sicut nec ultima verba, *erit nobis,* in pluribus potioribusque mss. (neque in A', B, T), quorum etiam aliqui pro *neque in ducem,* legunt *neque in judicem.* (Edit. Maur.)

[6] Cic. lib. II *Offic.* pag. 378, lin. 8: *Quæ si populo Rom. injuste* etc. Item pag. 379, lin. 43: *Cum igitur tanta vis justitiæ sit* etc.

[7] Ibidem pag. 380, lin. 9: *Quam præclare Socrates hanc viam... ut qualis haberi vellet, talis esset. Quod si qui simulatione* etc.

[8] Edit. ultimæ Paris. cum paucis mss., *deleat sermonis adulatio.* (Edit. Maur.)

abscondi putemus silentio; quia audit in occulto dicta qui occulta fecit, et cognoscit secreta viscerum qui sensum visceribus infudit. Ergo tamquam sub oculis constituti judicis, quidquid gerimus, in luce positum putemus, ut omnibus manifestetur.

CAPUT XX.

Omnibus multum prodesse bonorum familiaritatem, maxime vero adolescentibus: hoc Jesu Nave ac Moysi aliisque exemplis probari: quibus subjicitur, qui ætate sint dispares, virtute interdum pares esse, ut Petrus ac Joannes patefaciunt.

97. Plurimum itaque prodest unicuique bonis jungi. Adolescentibus quoque utile, ut claros et sapientes viros sequantur;[1] quoniam qui congreditur sapientibus, sapiens est; qui autem cohæret imprudentibus, imprudens agnoscitur. Et ad instructionem itaque plurimum proficit,[2] et ad probitatis testimonium. Ostendunt enim adolescentes eorum se imitatores esse, quibus adhærent; et ea convalescit opinio, quod ab his vivendi acceperint similitudinem, cum quibus conversandi hauserint cupiditatem.

98. Inde tantus Jesus Nave, quod eum non solum erudivit ad Legis scientiam Moysi copula, verum etiam sanctificavit ad gratiam. Denique cum in ejus tabernaculo divina refulgere præsentia videretur majestas[3] Domini, solus erat in tabernaculo Jesus Nave. Moyses cum Deo loquebatur; Jesus pariter nube sacra tegebatur. Presbyteri et populus deorsum stabant; Jesus cum Moyse ad accipiendam Legem adscendebat. Omnis populus intra castra erat: Jesus extra castra in tabernaculo testimonii. Cum columna nubis descenderet, et loqueretur cum Moyse, quasi fidus adstabat minister; nec exibat de tabernaculo juvenis, cum seniores longe positi divina trepidarent miracula.

99. Ubique igitur inter admiranda opera et reverenda secreta sancto Moysi individuus adhærebat. Unde factum est ut qui fuerat socius conversationis, fieret successor potestatis. Merito vir hujusmodi evasit, ut sisteret fluminum cursus, diceret: Stet sol, et staret sol; quasi ejus spectator victoriæ noctem differret, diem produceret. Quid (quod Moysi negatum est), solus eligeretur, ut populum introduceret in terram repromissionis. Magnus vir fidei miraculis, magnus triumphis. Illius augustiora opera; hujus prosperiora. Uterque igitur divina subnixus gratia, ultra humanam processit conditionem: ille mari, hic cœlo imperavit.

100. Pulchra itaque copula seniorum atque adolescentium.[4] Alii testimonio, alii solatio sunt: alii magisterio, alii delectationi. Omitto quod Abrahæ adhæsit Lot adolescentulus etiam proficiscenti; ne forte hoc propinquitatis magis fuisse existimetur, et necessariæ potius quam voluntariæ adjunctionis. Quid Eliam, atque Elisæum loquamur? Licet non expresse Elisæum juvenem Scriptura significaverit, advertimus tamen et colligimus juniorem fuisse. In Actibus apostolorum Barnabas Marcum adsumpsit, Paulus Silam, Paulus Timotheum, Paulus Titum.

101. Sed illis superioribus videmus divisa officia, ut seniores consilio prævalerent, juniores ministerio. Plerumque etiam virtutibus pares, dispares ætatibus, sui delectantur copula, sicut delectabantur Petrus et Johannes. Nam adolescentem legimus in Evangelio Johannem et sua voce,[5] licet meritis et sapientia nulli fuerit seniorum secundus; erat enim in eo senectus venerabilis morum et cana prudentia. Vita enim immaculata bonæ senectutis stipendium est.

CAPUT XXI.

Plurimum valere ad commendationem, si defendas infirmos, aut peregrinos suscipias, similiave officia exhibeas, et hoc maxime viris probatis. Ubi, injecta avaritiæ vituperatione, potissimum prodigalitas in sacerdotibus improbatur.

102. Adjuvat hoc quoque ad profectum bonæ existimationis, si de potentis manibus eripias inopem,[6] de morte damnatum eruas, quantum sine perturbatione fieri potest; ne videamur jactantiæ magis causa facere, quam misericordiæ, et graviora inferre vulnera, dum

Exod. xxiv, 13. Exod xxxiii, 11. Deut. xxxiv, 9 Josue iii, 15 et ss. Josue x, 12, 13. Exod xiv, 21. Gen. xii, 4. III Reg xix, 21 Act. xii, et alibi.

[1] Cic. lib. II *Offic.* pag. 380, lin. 38: *Facillime autem.... adolescentes qui se ad claros et sapientes* etc.

[2] Superiores editt., *itaque bonis jungi plurimum proficit.* (Edit. Maur.)

[3] Editt. ante maurinam et quidam mss., *refulgeret præsentia et videretur majestas.*

[4] Cic. lib. *de Senectute* pag. 409, lin. 9: *Etenim adolescentibus bona indole præditis sapientes senes delectantur* etc.

[5] Rom. edit. resecaverat *et sua voce,* quod tamen in aliis edit. et cunctis mss. reperimus. (Edit. Maur.)

[6] Cic. lib. II *Offic.* pag. 381, lin. 29: *Maxime autem et gloria paritur et gratia defensionibus* etc. Quod autem ait Ambrosius, *de morte damnatum eruas,* de hoc adeas licet, quæ nos tomo superiori *Expos. in Ps.* CXVIII, serm. VIII, num. 41 subnotavimus. Hic vero id unum libet adjicere, cautionem appositam hoc loco hinc promanasse, quod cum interdum episcopi, clerici vel etiam monachi ferventiore quam prudentiore zelo reos suppliciis eripere niterentur, aut seditionibus, aut saltem gravibus judicum imperialium querelis ansam dabant. Adde quod etiam fieri poterat, ut quos per corruptionem ipsi liberaverant, eos per vim ab episcopis raptos causarentur. Tollendo igitur huic malo leges nonnullæ reperiuntur datæ ab imperatoribus; ut puta a Theodosio et Arcadio lib. XV et XVI *de Pœnis.* Porro morem hunc quo clerici ac monachi supplicio reos alias eximebant, Cujacius *Paratitlo,* cod. *de Episc. audientia,* autumat ortum duxisse ab exemplo paganorum sacrificorum; hos enim eo jure potitos esse Taciti, Svetonii et Plutarchi auctoritate idem adstruit. Superest autem etiamnum apud nos vestigium quoddam priscæ hujus consuetudinis, dum Rothomagi singulis annis, festo Adscensionis die, unus de reis homicidii post quam solenni ritu sacrum Romani episcopi feretrum humeris subivit, absolvitur: Aureliani quoque novo episcopo in eam urbem ingredienti quisquis occurrerit, si rerum capitalium noxa teneatur, eadem donatur impunitate; cujus privilegii meminit Ivo Carnot. epist. 53. (Edit. Maur.)

Quisque sponte reputabit hujusmodi privilegia a tempore saltem magnæ gallicæ *revolutionis* abolita fuisse.

levioribus mederi desideramus. Jam si oppressum opibus potentis, et factione magis quam sceleris sui pretio gravatum liberaveris, egregiæ convalescit opinionis testimonium.

103. Commendat plerosque etiam hospitalitas.[1] Est enim publica species humanitatis, ut peregrinus hospitio non egeat, suscipiatur officiose, pateat advenienti janua.[2] Valde id decorum totius est orbis existimatione, peregrinos cum honore suscipi, non deesse mensæ hospitalitatis gratiam, occurrere officiis liberalitatis, explorare adventus hospitum.

104. Quod Abrahæ laudi est datum, qui ante januam suam speculabatur, ne forte præteriret peregrinus aliquis; et diligenter prætendebat excubias, ut occurreret, ut preveniret, ut rogaret, ne transiret hospes, dicens: *Domine, si inveni gratiam ante te, ne præterieris puerum tuum.* Et ideo pro hospitalitatis mercede fructum posteritatis recepit.

Gen. XVIII, 1 et ss.

105. Lot quoque nepos ejus non solum genere, sed etiam virtute proximus, propter hospitalitatis affectum Sodomitana a se suisque supplicia detorsit.

Gen. XIX, 1 et ss.

106. Decet igitur hospitalem esse, benignum, justum, non alieni cupidum; immo de suo jure cedentem potius aliqua,[3] si fuerit lacessitus, quam aliena jura pulsantem, fugitantem litium, abhorrentem a jurgiis, redimentem concordiam et tranquillitatis gratiam. Siquidem de suo jure virum bonum aliquid relaxare, non solum liberalitatis, sed plerumque etiam commoditatis est. Primum dispendio litis carere, non mediocre est lucrum: deinde accedit ad fructum quod augetur amicitia, ex qua oriuntur plurimæ commoditates, quæ contemnenti aliqua in tempore postea fructuosuæ erunt.[4]

107. In officiis autem hospitalibus, omnibus quidem humanitas impartienda est; justis autem uberior deferenda honorificentia:[5] *Quicumque* enim *justum receperit in nomine justi, mercedem justi accipiet,* ut Dominus pronuntiavit. Tanta autem est apud Deum hospitalitatis gratia, ut

Matth. X, 41, 42.

ne potus quidem aquæ frigidæ a præmiis remunerationis immunis sit. Vides quia Abraham Deum recepit hospitio, dum hospites quærit? Vides quia Lot angelos recepit? Unde scis ne et tu cum suscipis hominem, suscipias Christum? Licet in hospite sit Christus;[6] quia Christus in paupere est, sicut ipse ait: *In carcere eram, et venistis ad me: nudus eram, et operuistis me.* Matth. XXV, 36.

108. Suave est igitur non pecuniæ, sed gratiæ studere. Verum hoc malum jamdudum humanis influxit mentibus,[7] ut pecunia honori sit, et animi hominum divitiarum admiratione capiantur. Inde se immersit avaritia, veluti quædam bonorum ariditas officiorum; ut homines damnum putent quidquid præter morem impenditur. Sed etiam in hoc adversus avaritiam, ne quod adferre possit impedimentum, prospexit Scriptura venerabilis, dicens: *Quia melior est hospitalitas cum oleribus.* Et infra: *Melior est panis in suavitate cum pace.* Non enim prodigos nos docet esse Scriptura, sed liberales. Prov. XV, 17. Prov. XVII, 1.

109. Largitatis enim duo sunt genera:[8] unum liberalitatis, alterum prodigæ effusionis. Liberale est hospitio recipere, nudum vestire, redimere captivos, non habentes sumptu juvare: prodigum est, sumptuosis effluescere conviviis, et vino plurimo; unde legisti: *Prodigum est vinum, et contumeliosa ebrietas.* Prodigum est, popularis favoris gratia exinanire proprias opes: quod faciunt qui ludis circensibus, vel etiam theatralibus, et muneribus gladiatoriis, vel etiam venationibus patrimonium dilapidant suum, ut vincant superiorum celebritates; cum totum illud sit inane, quod agunt. Quandoquidem etiam bonorum operum sumptibus immoderatum esse non deceat. Prov. XX, 1.

110. Pulchra liberalitas erga ipsos quoque pauperes[9] mensuram tenere, ut abundes pluribus; non conciliandi favoris gratia ultra modum fluere. Quidquid ex affectu puro ac sincero promitur, hoc est decorum: non superfluas ædificationes aggredi, nec prætermittere necessarias.[10] Dist. 86, c. *Pulchra.*

[1] Cic. lib. II *Offic.*, pag. 386, lin. 37: *Recte etiam a Theophrasto est laudata hospitalitas,* etc.

[2] Maurinis testibus, quidam hic addunt mss.: *Quanta gratia et merces est, qui hospites et peregrinos suscipit.* Evidens tamen glossa est marginalis, quæ serius in textum invecta est.

[3] Cicero *de Off.* ut supra, pag. 383, lin. 30: *In omni re contrahenda.... æquum et facilem, multa multis de suo jure decedentem,* etc.

[4] Edit. omnes, *quæ contemnenti aliquo in tempore, postea fructuosæ sint?* mss. vero omnes, ut in contextu; si tamen unum aut alterum excipias, ubi legitur, *quæ contemnenti aliqua in tempore, postea fructuosa erunt.* (Edit. Maur.)

[5] Cic. lib. II *Offic.*, pag. 384, lin. 22: *Itaque vulgo loquuntur se in beneficiis collocandis mores hominum,* etc.

[6] Plures edit. et quidam mss., *Qui scis an et tu cum suscipis hospitem.... cum in hospitio sit Christus.* (Edit. Maur.)

[7] Cicero ut supra, lin. 23: *Sed quis est tandem qui inopis et optimi viri causæ non anteponat,* etc. Item lin. 43: *Sed corrupti mores depravatique sunt admiratione divitiarum.*

[8] Ibidem, pag. 382, lin. 12: *Omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi dicuntur,* etc. Quæ autem prodigalitatis exempla subjecit sanctus Ambrosius, eadem jam priore tomo sæpius exagitaverat; enim vero conviviorum luxum atque effusionem cum alibi non semel, tum plurimis locis lib. *de Elia et Jejunio,* suis coloribus descripta reperies: de circi autem ac theatri spectaculis præcipuæ habes *in Psal.* CXVIII, serm. 5, num. 27. Quod autem in gladiatorum munera non ita crebro invehitur, hinc forte merito collexeris, Mediolani parum usitatum fuisse crudele illud oblectationis genus, quod numquam non summo cum stomocho detestati sunt antiqui Patres. De hujusmodi certaminibus, præter veteres auctores, e recentioribus accuratissime disputavit J. Lipsius lib. duob. *Saturnalium;* Rosinus in *Antiq. Rom.* nonnulla, Laurenthius in *Polymathia* multa congessit. Ultimum tandem prodigi sumptus exemplum ponit venationes, circenses videlicet, in quibus feras insolitas per totam Africam aliasque dissitissimas regiones maximis impensis conquisitas populo exhibebant: de qua venandi ratione multa sunt apud Martialem epigrammata; nonnulla quoque habet Svetonius, atque alii: sed adeundus præ ceteris Tertull. *de Spectaculis,* et Cassiod. lib. V *Var.* (Edit. Maur.)

[9] Cicero, *de Offic.* l. II, pag. 383, lin. 34: *Habenda autem est ratio rei familiaris,* etc.

Gratianus: *Pulchra etiam liberalitas est in ipso pauperis dato* etc.

[10] Ibidem, lin. 3: *Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, navalia, portus,* etc.

111. Et maxime sacerdoti hoc convenit, ornare Dei templum decore congruo, ut etiam hoc cultu aula Domini resplendeat: impensas misericordiæ convenientes frequentare: quantum oporteat largiri peregrinis, non superflua, sed competentia; non redundantia, sed congrua humanitati; ne sumptu pauperum alienam sibi quærat gratiam, nec restrictiorem erga clericos aut indulgentiorem se præbeat. Alterum enim inhumanum, alterum prodigum; si aut sumptus desit necessitati eorum quos a sordidis negotiationis aucupiis retrahere debeas; aut voluptati superfluat.

CAPUT XXII.

Modum inter nimiam remissionem ac severitatem esse statuendum: eos enim qui affectata remissione in aliorum animos irrepere moliuntur, solidum ac duraturum nihil consequi: quod Abessalonis exemplum satis ostendit.

112. Quin etiam verborum ipsorum et præceptorum esse mensuram convenit; ne aut nimia remissio videatur, aut nimia severitas. Plerique enim remissiores malunt esse, ut videantur boni esse:[1] sed nihil simulatum et fictum veræ virtutis esse certum est; quin etiam diuturnum esse non solet. In principio vernat, in processu tamquam flosculus dissipatur et solvitur: quod autem verum ac sincerum, alta radice fundatur.

113. Et ut exemplis adsertiones nostras probemus, quoniam quæ simulata sunt, diuturna esse non possunt, sed tamquam ad tempus virentia cito decidunt; ex ea familia ex qua nobis plurima ad virtutis profectum exempla accersivimus, unum simulationis et fraudis proferamus testimonium.

II Reg. XIV, 25.

II Reg. XV, 1 et ss.

114. Abessalon erat David regis filius, decore insignis, egregius forma, præstans juventa; ita ut vir talis in Israel non reperiretur, a vestigio pedis usque ad verticem immaculatus. Is fecit sibi currus et equos, et viros quinquaginta, qui præcurrerent ante eum. Surgebat diluculo, et stabat ante portam in via; et si quem advertisset regis judicia quærentem, accedebat ad eum, dicens: Ex qua civitate es tu? Respondebat ille: Ex una tribu sum de tribubus Israel, servus tuus. Referebat Abessalon: Verba tua bona sunt et directa, et qui te audiat non est tibi datus a rege. Quis constituet me judicem, et quisquis ad me veniet, cuicumque fuerit judicium necessarium, justificabo illum? Talibus delinibat singulos sermonibus. Et cum accederent adorare eum, extendens manus suas, apprehendebat atque osculabatur eos. Sic convertit in se corda omnium, dum blanditiæ hujusmodi intimorum tangunt viscerum sensum.

115. Sed delicati isti et ambitiosi elegerunt honorabilia et grata ad tempus et jucunda: ubi parva processit dilatio, quam prudens omnium Propheta paulisper cedendo interponendam putavit, non potuerunt tolerare ac sustinere. Denique non dubitans de victoria David, commendabat filium dimicaturis, ut ei parcerent. Ideoque nec prælio interesse maluit; ne vel referre arma,[2] parricidæ licet, videretur, sed tamen filio.

II Reg. XVIII, 5

2

116. Liquet igitur ea esse perpetua ac solida, quæ vera sunt, et quæ sincere potius quam dolo congregantur; ea vero quæ simulatione atque adsentatione parata sunt, non posse diu perseverare.

CAPUT XXIII.

Eorum qui vel pecunia vel ambitu redempti fuerint, fluxam fidem esse.

117. Quis igitur vel illos qui pecunia ad obedientiam redimuntur,[3] vel eos qui adsentatione invitantur, fidos sibi arbitretur? Nam et illi frequenter se vendere volunt, et isti imperia dura ferre non possunt. Levi adsentatiuncula facile capiuntur: si perstrinxeris verbo, immurmurant, deserunt, infesti abeunt, indignantes relinquunt, imperare malunt, quam obedire: quasi obnoxios beneficio, subjectos sibi debere esse existimant, quos præpositos sibi habere debeant.

3

118. Quis igitur sibi fideles putet, quos vel pecunia vel adulatione sibi obligandos crediderit? Nam et ille qui pecuniam acceperit, vilem se et despectum judicat, nisi sæpe redimatur. Itaque frequenter exspectat pretium suum; et ille qui obsecratione ambitus videtur, vult semper se rogari.

CAPUT XXIV.

Bonis artibus ad honores nitendum, maxime ecclesiasticos; adeptum vero munus moderate ac sapienter administrandum. Nec inferiores ordines simulatis virtutibus episcopo derogare, nec item episcopum cleri invidum esse debere; sed justum in omnibus, atque comprimis in judicando.

119. Ergo bonis actibus[4] et sincero proposito nitendum ad honorem arbitror, et maxime ecclesiasticum; ut neque resupina arrogantia, vel remissa negligentia sit; neque turpis affectatio, et indecora ambitio. Ad omnia abundat animi directa simplicitas, satisque se ipsa commendat.

4

[1] Cic. lib. II *Offic.*, pag. 380, lin. 11: *Quod si qui simulatione, et inani ostentatione*, etc. Item pag. 382, lin. 27: *Ipsaque illa delinitio multitudinis*, etc.

[2] Editio rom., *interesse voluit, ne vel inferre arma.*

[3] Cicero, ut supra, pag. 376, lin. 45: *Male enim se res habet, cum quod virtute effici debet*, etc. Item pag. 381, lin. 42: *Præclare in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat*, etc.

[4] Sic Amerb. cum mss. prope omnibus: Era. autem ac sequentes edit., *bonis artibus.* (Edit. Maur.)

120. In ipso vero munere neque severitatem esse duram convenit, nec nimiam remissionem;[1] ne aut potestatem exercere, aut susceptum officium nequaquam implere videamur.

121. Enitendum quoque ut beneficiis atque officiis obligemus plurimos,[2] et collatam reservemus gratiam; ne jure beneficii fiant immemores qui se graviter læsos dolent. Sæpe enim usu venit ut quos gratia foveris, vel aliquo superiore cumulaveris gradu, avertas, si indigne aliquem eis præponendum judices. Sed et sacerdotem beneficiis suis vel judiciis favere convenit, ut æquitatem custodiat, et presbytero vel ministro deferre, ut parenti.

122. Neque hos quia semel probati sunt, arrogantes esse oportet; sed magis tamquam memores gratiæ, humilitatem tenere: neque offendi sacerdotem, si aut presbyter, aut minister, aut quisquam de clero, aut misericordia, aut jejunio, aut integritate, aut doctrina et lectione existimationem accumulet suam. Gratia enim Ecclesiæ[3] laus doctoris est. Bonum, opus alicujus prædicari; ita tamen si nullo studio fiat jactantiæ. Laudent enim unumquemque proximorum labia, et non os suum; et commendent opera, non studia sua.

123. Ceterum si quis non obediat episcopo, extollere atque exaltare se se desideret, obumbrare merita episcopi simulata affectatione doctrinæ, aut humilitatis, aut misericordiæ; is a vero devius superbit:[4] quoniam veritatis ea est regula, ut nihil facias[5] commendandi tui causa, quo minor alius fiat; neque si quid boni habeas, id ad deformationem alterius et vituperationem exerceas.

124. Ne defendas improbum, et sancta indigno committenda arbitreris:[6] neque iterum urgeas et impugnes, cujus crimen non deprehenderis. Nam cum in omnibus injustitia cito offendat,[7] tum maxime in Ecclesia, ubi æquitatem esse oportet, ubi æqualitatem haberi decet; ut nihil sibi potentior plus vindicet, nihil plus usurpet ditior. Sive enim pauper, sive dives, in Christo unum sunt. Nihil sanctior plus sibi arroget; ipsum enim par est esse humiliorem.

125. Sed nec personam alterius accipiamus in judicio: gratia absit, causæ merita decernant.[8] Nihil sic opinionem, immo fidem gravat, quam si in judicando potentiori dones causam inferioris; vel pauperem innocentem arguas, divitem excuses reum culpæ. Pronum quidem est genus hominum favere honoratioribus, ne læsos se se putent, ne victi doleant. Sed primum si offensam vereris, non recipias judicium:[9] si sacerdos es, aut si quisquam alius, non lacessas. Licet tibi silere in negotio dumtaxat pecuniario; quamquam sit constantiæ adesse æquitati. In causa autem Dei, ubi communionis periculum est, etiam dissimulare peccatum est non leve.

CAPUT XXV.

Beneficia in pauperes potius conferenda quam in divites: hos enim aut quæsitam a se beneficii vicem putare, aut indignari quod videantur hinc facti debitores; pauperes vero et debitorem pro se Deum ipsum constituere, et libenter accepta beneficia confiteri. Quibus additur ad pecuniæ contemptum adhortatio.

126. Quid autem et tibi prodest favere diviti? An quia citius amantem remuneratur? His enim favemus frequentius, a quibus referendæ vicem speramus gratiæ.[10] Sed eo magis infirmo et inopi nos studere convenit; quia pro eo qui non habet, remunerationem speramus a Domino Jesu, qui sub specie convivii generalem virtutum edidit formam; ut his potius nostra conferamus beneficia, qui nobis ea non possunt repræsentare, docens ad convivium atque epulas non eos qui divites sunt, sed pauperes invitandos. Divites enim rogari videntur, ut ipsi quoque nobis reddant convivium: pauperes quia non habent quod restituant, cum acceperint, remuneratorem nobis faciunt Dominum, qui se pro paupere obligandum obtulit. Luc. XIV, 12, 13.

[1] Cic. lib. I *Offic.*, pag. 363, lin. 5: *In juris æqualibitate exercenda etiam est facilitas.... et tamen ita probanda est mansuetudo,* etc.

[2] Lib. II, pag. 376, lin. 12: *Proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare sibi animos,* etc. Item pag. 384, lin. 12: *Licet tamen opera prodesse multis,* etc.

[3] Mss. aliquot, *Grata enim Ecclesiæ laus,* etc. (Ed. Maur.)

[4] Clericos episcopo suo perinde ac Deo ipsi morem gerere oportere beatus Ignatius multis epistolarum locis præcipit, maxime vero epist. ad Ephes., epist. ad Magnes. et epist. ad Trallian. Cyprianus vero epist. 55 et 65 docet non aliunde exoriri solere hæreses atque schismata, nisi ex eo quod præsulibus suis obedire cleri detrectent ac refugiant. Cujus quidem rei exemplum luctuosum in Ario proponit Theodoretus *Hist. Eccl.* lib. I, cap. 2, et in aliis alii. (Edit. Maur.)

[5] Codex Thuan. (item A', B, T), *ut nihil fuci commendandi tui,* etc. non male, si verbum aliquod subintelligas, quod forte a scriptore fuerit prætermissum. (Edit. Maur.)

[6] Cic. lib. II *Offic.*, pag. 381, lin. 21: *Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum est, neque umquam innocentem judicio cupitis accersas.... Nec tamen ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni contrarium,* etc.

[7] Ibidem, pag. 384, lin. 48: *Extremum autem præceptum... ne quid contendas,* etc.

[8] Omnes edit. ac mss. aliquot (*etiam* T), *causam merita decernant,* mss. nonnulli, *discernant:* Thuan. vero et antiquissimi quique, *causæ merita decernant;* id est, confligant, ac decertent. (Edit. Maur.)

[9] His verbis non obscure innuere videtur Ambrosius, episcopis licitum fuisse causarum ac litium sæcularium recusare arbitrium; cum tamen alii hoc munus ab Apostolo I Cor. cap. VI, 1 et seq., ipsis impositum fuisse contendant. Verumtamen observat Augustinus lib. *de Opere Monach.* cap. 15, a Paulo ipso impetrari non potuisse, ut hujusmodi munia exerceret. Quin immo ipsemet Christus Dominus delatam ad se de patrimonio quod fratrum duorum alter cum altero dividere nolebat, querelam non admisit. Quid igitur mirum, si sanctissimos quosque antistites hanc litium decidendarum necessitatem, sibi populorum improbitate obtrusam, tam frequenter, tamque graviter questos reperiamus? (Edit. Maur.)

[10] Cic. lib. II, pag. 384, lin. 24: *A quo enim expeditior et celerior remuneratio fore videtur,* etc.

127. Ad ipsum quoque sæculi usum collatio beneficii facta in pauperes magis quam in locupletes plus juvat; quia dives dedignatur beneficium,[1] et pudet eum debitorem esse gratiæ. Quin etiam id quod collatum est sibi, meritis suis arrogat, quod velut debitum acceperit, vel ideo datum sit eo quod is qui dedit, reddendum sibi a divite uberius existimaverit. Ita in accipiendo beneficio, eo ipso quod acceperint divites, dedisse se magis quam accepisse existimant; pauper vero etsi non habet unde reddat pecuniam, refert gratiam.[2] In quo certum est quod plus reddat, quam acceperit: pecunia enim nummo solvitur, gratia numquam exinanitur. Reddendo vacuatur pecunia; gratia autem et habendo solvitur, et solvendo retinetur. Deinde quod dives refugit, pauper fatetur: quod sit obligatus debito, sibique subventum, non honori suo delatum putat: donatos sibi arbitratur filios, vitam redditam, servatam familiam. Quanto igitur melius apud bonos, quam apud ingratos locare beneficium!

128. Unde Dominus ad discipulos ait: *Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam;* qua[3] velut falce, pullulantem in pectoribus humanis succidit avaritiam. Petrus quoque claudo, qui ex utero matris suæ portabatur, ait: *Argentum et aurum non habeo: sed quod habeo, do*[4] *tibi. In nomine Jesu Christi Nazareni surge et ambula.* Itaque pecuniam non dedit, sanitatem dedit. Quanto melius est salutem habere sine pecunia, quam pecuniam sine salute! Surrexit claudus, quod non sperabat: pecuniam non accepit, quam sperabat. Sed hæc vix in sanctis Domini reperiuntur, ut divitiæ contemptui sint.

Matth. x, 9.

Act. III, 6.

CAPUT XXVI.

Quam vetus malum sit avaritia, multis veteris Testamenti exemplis clarum esse; hincque præterea patere quam inanis sit pecuniarum possessio.

129. Ceterum ita incubuerunt mores hominum admiratione divitiarum,[5] ut nemo nisi dives honore dignus putetur. Neque hic recens usus: sed jam dudum, quod pejus est, inolevit hoc vitium humanis mentibus. Siquidem cum Hiericho magna civitas tubarum sacerdotalium sono corruisset, et Jesus Nave potiretur victoria, cognovit infirmatam esse virtutem populi per avaritiam, atque auri cupiditatem. Nam cum de spoliis urbis incensæ sustulisset Achar vestem aureum, et ducenta argenti didrachmata, et linguam[6] aureum, oblatus Domino negare non potuit, sed prodidit furtum.

Josue VII, 19 et ss.

130. Vetus igitur et antiqua avaritia est, quæ cum ipsius divinæ legis cœpit oraculis, immo propter ipsam reprimendam lex delata est. Propter avaritiam Balach putavit Balaam præmiis posse tentari, ut malediceret populum patrum; et vicisset avaritia, nisi Dominus a maledicto eum abstinere jussisset.[7] Propter avaritiam præcipitatus Achar, in exitium deduxerat totam plebem parentum. Itaque Jesus Nave, qui potuit solem statuere,[8] ne procederet, avaritiam hominum non potuit sistere, ne serperet. Ad vocem ejus sol stetit, avaritia non stetit. Sole itaque stante, confecit Jesus triumphum; avaritia autem procedente, pene amisit victoriam.

Num. XXII, 7 et ss.

Josue X, 12, 13.

131. Quid fortissimum omnium Samson, nonne Dalilæ mulieris avaritia decepit? Itaque ille qui rugientem leonem manibus discerpsit suis; qui vinctus et alienigenis traditus, sine ullo adjutore solus, dissolutis vinculis, mille ex his peremit viros; qui funes intextis nervis velut mollia sparti fila disrupit; is super genua mulieris inflexa cervice truncatus, invicti crinis ornatum, prærogativam suæ virtutis amisit. Influxit pecunia in gremium mulieris, et a viro discessit gratia.

Judic. XVI, 5 et ss.

132. Feralis igitur avaritia, illecebrosa pecunia, quæ habentes contaminat, non habentes non juvat. Esto tamen ut aliquando adjuvet pecunia,[9] inferiorem tamen et ipsam desiderantem. Quid ad eum qui non desiderat, qui non requirit, qui auxilio ejus non indiget, studio non flectitur? Quid ad alios, si sit ille copiosior qui habet? Numquid idcirco honestior quia habet quo honestas plerumque amittitur; quia habet quod custodiat magis, quam quod possideat? Illud enim possidemus quo utimur; quod autem ultra usum est, non utique habet possessionis fructum, sed custodiæ periculum.

CAPUT XXVII.

In pecuniæ contemptu inesse formam justitiæ: quam virtutem nec non alias nonnullas sectari debent tam clerici quam antistites; ubi potissimum de non ferenda præcipitanter excommunicatione.

133. Ad summam novimus quod pecuniæ contemptus justitiæ forma sit; ed ideo avaritiam declinare debemus, et omni studio

[1] Cic. *Off.*, p. 384, lin. 29: *At qui se locupletes, honoratos,* etc.

[2] Ibidem, lin. 33: *At vero ille tenuis, cum quidquid factum sit, se spectatum putet,* etc.

[3] Editio Mignii, *quia;* sed vera lectio etiam maurina est *qua.*

[4] Codex T, *hoc do.*

[5] Cic. lib. II *Offic.*, pag. 384, lin. 43: *Sed corrupti mores depravatique sunt admiratione divitiarum,* etc.

[6] Ita Era. cum sequent. editt. ac potioribus mss.; Amerb. vero, *lineam,* et mss. non pauci, *regulam* (A', *linguam vel regulam,* T, *regulam*), aliqui, *laminam auream.* Et infra ubi nos cum melioris ævi codd., *lex delata est:* alii partim cum ant. editt., *lex Dei data est,* partim cum Rom., *lex Dei lata est.*

[7] « Omnes edit., *eum abstinere vetuisset,* contrario et inepto sensu, cui tamen etiam omnes mss. (*etiam* A', B *ac* T) patrocinantur, excepto Fulliac. quem hoc loco ceteris ducimus præponendum. » Ita Maurini. Sed forte genuina est lectio *vetuisset,* eo quod improprio quodam dicendo modo ad inhibitionem vividius exprimendam in ipso verbo principali ejus ideam iterum Ambrosius includere voluerit; et forte iste loquendi modus usu jam invaluerat.

[8] Eras. ac sequentes edit., *solem sistere.* (Edit. Maur.)

[9] Cic. lib. II, pag. 384, lin. 45: *Illum fortasse adjuvat, qui habet,* etc.

intendere, ne quid faciamus umquam adversus justitiam, sed in omnibus gestis et operibus custodiamus eam.

134. Si volumus commendare nos Deo, caritatem habeamus, unanimes simus, humilitatem sequamur, alterutrum existimantes superiorem sibi. Hæc est enim humilitas, si nihil sibi quis arroget, et inferiorem se esse existimet. Episcopus ut membris suis utatur clericis, et maxime ministris, qui sunt vere filii: quem cuique viderit aptum muneri, ei deputet.

135. Cum dolore amputatur etiam quæ putruit pars corporis,[1] et diu tractatur, si potest sanari medicamentis: si non potest, tunc a medico bono absciditur. Sic episcopi affectus boni est, ut optet sanare infirmos, serpentia auferre ulcera, adurere aliqua, non abscidere: postremo quod sanari non potest, cum dolore abscidere. Unde pulcherrimum illud præceptum magis eminet, ut cogitemus non quæ nostra sunt, sed Phil. II, 4. quæ aliorum. Hoc enim modo nihil erit, quod vel irati nostro indulgeamus affectui, vel faventes nostræ plus justo tribuamus aliquid voluntati.

CAPUT XXVIII.

Misericordiam etiam cum invidia propria largius exercendam: ad quod refertur memorabilis vasorum sacrorum in captivorum redemptionem ab Ambrosio fractorum historia, et pulcherrima de auri et argenti quæ Ecclesia possidet, legitimo usu præcipiuntur. Hinc postquam ex facto sancti Laurentii quinam veri sint Ecclesiæ thesauri ostensum est, regulæ in conflandis atque impendendis vasis initiatis servandæ proponuntur.

Dist. 86, c. *Pulchra*, § *Compatiamur.* 136. Hoc maximum incentivum misericordiæ, ut compatiamur alienis calamitatibus, necessitates aliorum, quantum possumus, juvemus; et plus interdum quam possumus. Melius est enim pro misericordia causas præstare, vel invidiam perpeti, quam prætendere inclementiam; ut nos aliquando in invidiam incidimus, quod confregerimus vasa mystica, ut captivos redimeremus,[2] quod arianis displicere potuerat; nec tam factum displiceret, quam ut esset quod in nobis reprehenderetur. Quis autem est tam durus, immitis, ferreus, cui displiceat quod homo redimitur a morte, femina ab impuritatibus barbarorum, quæ graviores morte sunt, adolescentulæ, vel pueruli, vel infantes ab idolorum contagiis, quibus mortis metu inquinabantur?

137. Quam causam nos etsi non sine ratione aliqua gessimus, tamen ita in populo prosequuti sumus, ut confiteremur, multoque fuisse commodius adstrueremus, ut animas Domino quam aurum servaremus. Qui enim sine auro misit apostolos, Ecclesias sine auro congregavit. Aurum Ecclesia habet, non ut servet, sed ut eroget, et subveniat in necessitatibus. Quid opus est custodire quod nihil adjuvat? An ignoramus quantum auri atque argenti de templo Domini Assyrii sustulerint? Nonne melius conflant sacerdotes propter alimoniam pauperum,[3] si alia subsidia desint, quam ut sacrilegus contaminata asportet hostis? Nonne dicturus est Dominus: Cur passus es tot inopes fame mori? Et certe habebas aurum, ministrasses alimoniam. Cur tot captivi deducti in commercio sunt, nec redempti, ab hoste[4] occisi sunt? Melius fuerat ut vasa viventium servares, quam metallorum.

Matth. x, 9

12, quæst. 2, c. *Aurum.*

IV Reg. xxiv, 13.

138. His non posset responsum referri. Quid enim diceres: Timui ne templo Dei ornatus deesset? Responderet: Aurum sacramenta non quærunt; neque auro placent quæ auro non emuntur. Ornatus sacramentorum redemptio captivorum est. Vere illa sunt vasa pretiosa, quæ redimunt animas a morte. Ille verus thesaurus est Domini, qui operatur quod sanguis ejus operatus est. Tunc vas Dominici sanguinis agnoscitur, cum in utroque viderit redemptionem;

[1] Eodem pietatis sensu hic affectum se ostendit Ambrosius noster, quo Ecclesia filiorum suorum mater amantissima moveri se se contestatur, dum generalibus in Conciliis a suo corpore quempiam cogitur abscindere. Ephesina Synodus act. 1, in sententia contra Nestorium lata loquitur in hunc modum: *Coacti per sacros canones, et epistolam sanctissimi patris nostri et comministri Cœlestini Romanæ Ecclesiæ Episcopi, lacrymis subinde perfusi ad lugubrem hanc contra eum sententiam necessario venimus.* Conc. quoque Chalcedonense act. etiam 1, adversus Eutychen ita lamentatur: *Unde lacrymantes et gementes perfeciam ejus perditionem, decrevimus,* etc. Vide similiter in Conc. Chalced. act. 3, Patrum adversus Dioscorum subscriptiones, imprimis vero Maximi, Cyri, Constantini, Patricii atque Epiphanii. (Edit. Maur.)

[2] Discimus ex hoc toto capite jam inde a primis sæculis in Ecclesia fuisse vasa pretiosa, quorum alia ad usum sacramentorum initiata et consecrata essent; alia minime, sed tantum ad decus et ornamentum; utraque vero tam multa exstitisse, ut redimendæ innumerorum captivorum multitudini sufficerent. Hinc præterea intelligimus auream illam Ecclesiæ supellectilem Ambrosio nullo modo fuisse improbatam, cum non nisi certis ac definitis casibus, et deficientibus aliis subsidiis eam jure distrahi posse concedat. Itaque sicubi nonnulli sancti Patres, ut Hieronymus epist. 2 ad Nepotianum, Chrysostomus hom. 52 in Matth. et 60 ad populum Antioch.; Isidorus Pelusiota lib. II, epist. 88, et Bernardus, cap. 11 *Apologiæ,* videntur aureorum argenteorumve ornamentorum in ecclesiis usum condemnare; ita mens eorum interpretanda est, ut non usum legitimum, sed abusum proscriptum velint, videlicet aut luxum et fastum plane profanum, aut præposteram eorum religionem qui multos pauperes perire, quam aureum aliquod vasculum e sacrario decedere levius ferrent. Hoc autem animo fuisse agnoscimus arianos illos, qui sancto nostro invidiam hujus numquam satis laudati facinoris occasione conflare moliebantur. Huc refer quæ supra habentur ad num. 70, ubi quo tempore ea acciderint subnotavimus, sicut et in Admonit. nostra ad hos de Offic. Minist. libros. (Edit. Maur.)

Vide autem quæ inde retulimus in Præfatione.

[3] Era. et editt. seq. cum mss. nonnullis, *conflat sacerdos propter alimoniam* (edit. Rom. *pro alimonia*) *pauperum.... quam sacrilegus contaminata asportet,* quidam mss., *contaminat, adsportat hostis.* Rom. edit., *quam ut sacrilegus contaminet et asportet,* etc. Amerb. cum aliis longe plurimis, ut in textu, nisi quod aliqui mss. pro *sacrilegus* legunt *sacrilegiis.* (Edit. Maur.)

[4] Editiones ac pauci mss., *in commercium, nec redempti? Cur tot ab hoste,* etc.

ut calix ab hoste redimat, quos sanguis a peccato redimit. Quam pulchrum, ut cum agmina
1 captivorum[1] ab Ecclesia redimuntur, dicatur: Hos Christus redemit. Ecce aurum quod probari potest, ecce aurum utile, ecce aurum Christi quod a morte liberat, ecce aurum quo redimitur pudicitia, servatur castitas.

139. Hos ergo malui vobis liberos tradere, quam aurum reservare. Hic numerus captivorum, hic ordo præstantior est, quam species
2 poculorum.[2] Huic muneri proficere debuit aurum Redemptoris, ut redimeret periclitantes. Agnosco infusum auro sanguinem Christi non solum irrutilasse, verum etiam divinæ operationis impressisse virtutem redemptionis munere.

140. Tale aurum sanctus martyr Laurentius Domino reservavit, a quo cum quærerentur thesauri Ecclesiæ, promisit se demonstraturum. Sequenti die pauperes duxit. Interrogatus ubi essent thesauri quos promiserat, ostendit pauperes dicens: Hi sunt thesauri Ecclesiæ. Et vere thesauri, in quibus Christus est, in quibus fides est. Denique Apostolus ait: *Habemus thesaurum*
II Cor. IV, 7. *in vasis fictilibus.* Quos meliores thesauros habet Christus, quam eos in quibus se esse dixit? Sic enim scriptum est: *Esurivi, et dedistis mihi manducare: sitivi, et dedistis mihi bibere: hospes*
Matth. XXV, 35. *eram, et collegistis me.* Et infra: *Quod enim uni horum fecistis, mihi fecistis.* Quos meliores Jesus habet thesauros, quam eos in quibus amat videri?

141. Hos thesauros demonstravit Laurentius, et vicit, quod eos nec persecutor potuit auferre. Itaque Joachim, qui aurum in obsidione servabat, nec dispensabat alimoniæ comparandæ, et
IV Reg. XXIV, 13. aurum vidit eripi, et se in captivitatem deduci. Laurentius, qui aurum Ecclesiæ maluit erogare pauperibus, quam persecutori reservare, pro singulari suæ interpretationis vivacitate sacram martyrii accepit coronam. Numquid dictum est sancto Laurentio: Non debuisti erogare thesauros Ecclesiæ, vasa sacramentorum vendere?

142. Opust est ut quis fide sincera et perspicaci providentia munus hoc impleat. Sane si in sua aliquis derivat emolumenta, crimen est; sin vero pauperibus erogat, captivum re-
12, q. 2, c. *Aurum*, § *Nemo potest.* dimit; misericordia est. Nemo enim potest dicere: Cur pauper vivit? Nemo potest queri, quia captivi redempti sunt: nemo potest accusare, quia templum Dei est ædificatum: nemo potest indignari, quia humandis fidelium reliquiis spatia laxata sunt: nemo potest dolere, quia in sepulturis Christianorum requies defunctorum est. In his tribus generibus vasa Ecclesiæ etiam initiata confringere, conflare, vendere licet.

143. Opus est ut de Ecclesia mystici poculi forma non exeat, ne ad usus nefarios sacri calicis ministerium transferatur. Ideo intra ecclesiam primum quæsita sunt vasa quæ initiata non essent; deinde comminuta, postremo conflata, per minutias erogationis[3] dispensata egen- 3
tibus, captivorum quoque pretiis profecerunt. Quod si desunt nova, et quæ nequaquam initiata videantur, in hujusmodi usus, quos supra diximus, arbitror omnia pie posse converti.

CAPUT XXIX.

Deposita viduarum, immo omnium fidelium in Ecclesia cum sui etiam periculo defendi oportere: quæ res Oniæ sacerdotis, Ambrosii ac Ticinensis Episcopi exemplis lucem capit.

144. Illud sane diligenter intuendum est, ut deposita viduarum intemerata maneant, sine ulla serventur offensione, non solum viduarum, sed etiam omnium: fides enim exhibenda omnibus est; sed major est viduarum causa et pupillorum.

145. Denique hoc solo viduarum nomine, sicut in libris Machabæorum legimus, commen- II Machab. III, 10 et ss.
datum templo omne servatum est. Nam cum indicium factum esset pecuniarum, quas in templo Hierosolymis maximas reperiri posse Simon nefarius Antiocho regi prodidit, missus
4 in rem Heliodorus,[4] ad templum venit, et summo sacerdoti aperuit indicii invidiam, et adventus sui causam.

146. Tunc sacerdos deposita esse dixit viduarum victualia et pupillorum; quædam autem Hircani Tobiæ viri sancti, eaque demonstravit. Argenti talenta quadraginta erant, auri vero
5 ducenta.[5] Quæ cum Heliodorus ereptum ire vellet, et regis vindicare commodis; sacerdotes ante altare jactaverunt se, induti sacerdotales stolas, et Deum vivum, qui de depositis legem dederat, flentes invocabant, ut custodem se præceptorum præstaret suorum. Vultus vero et color summi sacerdotis immutatus declarabat dolorem animi, et mentis intentæ sollicitudinem. Flebant omnes, quod in contemptum locus venturus foret, si nec in Dei templo tuta fidei servaretur custodia; accinctæque mulieres pectus, et clausæ virgines pulsabant januam: ad muros alii currebant; per fenestras alii prospectabant; omnes ad cœlum tendebant manus, orantes ut suis Dominus adesset legibus.

147. Heliodorus autem nec his territus, quod intenderat, urgebat, et satellitibus suis ærarium sepserat; cum subito apparuit illi terribilis eques

[1] Codex Thuan. et alii magno numero (*etiam* A'), *agmina peccatorum.*

[2] Quidam mss., *species vasculorum.*

[3] Editt. ac multi mss. (*etiam* A'), *per minutas erogationes:* Thuan. vero et alii aliquot bonæ notæ, *per minutias erogationis.*

[4] « Edit. omnes ac plerique mss., *missus in Hierusalem:* verum potiores antiquioresque constanter legunt, *missus in rem,* supple *præsentem,* id est, in ipsum locum. » Ita explicant locutionem hanc Maurini Editores; nos tamen *in rem* assumimus ut *ad hanc rem,* ad hoc negotium.

[5] *Quædam autem.... auri vero ducenta,* desunt isthæc omnia in Thuan, aliisque pluribus ac melioris ævi codd. (*item in* A', B *et* T). Et proinde nobis majorem in modum suspecta sunt. Attamen cum in nonnullis, atque omnibus edit. habeantur, eis spongiam inducendam non putavimus. (Ed. Maur.)

armis præfulgens aureis: equus autem ejus erat insigni ornatus opertorio. Alii quoque duo juvenes apparuerunt in virtute inclyta, decore grato, cum splendore gloriæ, speciosi amictu, qui circumsteterunt eum, et utraque ex parte flagellabant sacrilegum, sine ulla intermissione continuato verbere. Quid multa? Circumfusus caligine in terram concidit, et evidenti divinæ operationis indicio exanimatus jacebat, nec ulla spes in eo residebat salutis. Oborta est lætitia metuentibus, metus superbis; dejectique ex amicis Heliodori quidam rogabant Oniam, vitam poscentes ei, quoniam supremum gerebat spiritum.[1]

148. Rogante itaque sacerdote summo, iidem juvenes iterum Heliodoro apparuerunt, iisdem amicti vestibus, et dixerunt ad eum: Oniæ summo sacerdoti gratias age, propter quem tibi vita est reddita. Tu autem expertus Dei flagella, vade et nuntia tuis omnibus, quantam cognoveris templi religionem, et Dei potestatem. His dictis, non comparuerunt. Heliodorus itaque, recepto spiritu, hostiam Domino obtulit, Oniæ sacerdoti gratias egit, et cum exercitu ad regem revertitur dicens: Si quem habes hostem, aut aliquem insidiatorem rerum tuarum, illuc illum dirige, et flagellatum recipies eum.

149. Servanda est igitur, filii, depositis fides, adhibenda diligentia. Egregie hinc vestrum enitescit ministerium, si suscepta impressio potentis, quam vel vidua vel orphani tolerare non queant, Ecclesiæ subsidio cohibeatur; si ostendatis plus apud vos mandatum Domini, quam divitis valere gratiam.

150. Meministis ipsi quoties adversus regales impetus pro viduarum, immo omnium depositis certamen subierimus. Commune hoc vobiscum mihi. Recens exemplum Ecclesiæ Ticinensis proferam, quæ viduæ depositum, quod susceperat, amittere periclitabatur. Interpellante enim eo qui sibi illud imperiali rescripto vindicare cupiebat, clerici non tenebant auctoritatem:[2] honorati quoque et intercessores dati non posse præceptis imperatoris obviari ferebant. Legebatur rescripti forma directior, magistri officiorum statuta; agens in rebus imminebat. Quid plura? Traditum erat.[3]

151. Tamen communicato mecum consilio, obsedit sanctus episcopus ea conclavia, ad quæ translatum illud depositum viduæ cognoverat. Quod ubi non potuit auferri, receptum sub chirographo est. Postea iterum flagitabatur ex chirographo: præceptum imperator iteraverat, ut ipse per semetipsum nos conveniret. Negatum est; et exposita divinæ legis auctoritate, et serie lectionis, et Heliodori periculo, vix tandem rationem imperator accepit. Post etiam tentata fuerat obreptio; sed prævenit sanctus episcopus, ut redderet viduæ quod acceperat. Fides interim salva est: impressio non est formidini, quia jam res, non fides periclitatur.[4]

CAPUT XXX.

Libri conclusio per exhortationem ad fugiendos invidos, atque ad prudentiam, fidem aliasque virtutes prosequendas.

152. Filii, fugite improbos, cavete invidos. Inter improbum et invidum hoc interest: improbus suo delectatur bono; invidus torquetur alieno: ille diligit mala, hic bona odit; ut prope tolerabilior sit qui sibi vult bene, quam qui male omnibus.

153. Filii, ante factum cogitate; et cum diutius cogitaveritis, tunc facite quod probatis. Laudabilis mortis cum occasio datur,[5] rapienda est illico. Dilata gloria fugit, nec facile comprehenditur.

154. Fidem diligite, quoniam per fidem et devotionem Josias magnum sibi ab adversariis[6]

[1] Romana editio, *agebat spiritum.*

[2] Mss. plures et antiq. (*etiam* A', B, T): *Clerici contendebant auctoritatem:* quatuor, *contemnebant auctoritatem:* unus, *obtendebant:* alius, *non tenebant, contendebant auctoritatem.* Attamen videtur potior aliorum et editt. lectio, nisi quis id velit per *contendebant* significari, clericos intendisse ac verbis amplificasse Cæsaream auctoritatem, propterea quod ei cederent: quod non male cohæret cum sequentibus. Infra vero, ubi edit. Amerb. et Era. cum mss. aliquot, *Legebatur rescripti forma directior, magister officiorum statuta agens in rebus imminebat,* Gill. autem ac Rom. cum mss. etiam nonnullis, *Legebatur rescripti forma, directio magistri, officiorum,* etc.; quidam mss.... *rescripti forma directi, magister:* quidam etiam, *rescripti forma, direptio magistri:* reliqui tandem, in quibus Thuan. et alii probatioris notæ, ut nos in textu. Porro quid esset rescriptum, quibusve nominibus diceretur jam diximus in nota ad n. 39 Sermonis XX *Expositionis in Psalm.* CXVIII: de quo etiam videas jurisconsulti Bulengeri lib III *de Imperat. Rom.* cap. 12. Sunt alia quædam vocabula, quæ ne moræ sint legenti, explicabimus. *Interpellare* hoc loco idem est ac compellare, convenire, et juridice postulare. *Honorati* non alii intelliguntur quam qui publicis muneribus ante defuncti, emerito honore pollebant. Sic non solum hic et lib. III, cap. 7, sed etiam apud scriptores Ambrosio æquales suppareve, nec non in Cod. Theod. tit. *de Officio Jud.* ea vox accipienda est. Vide Cassiod. *Variarum* lib. II, epist. 3, 4, 8, 29, 40. Adi similiter eumdem Bulenger. *de Imperio Rom.* lib. II, cap. 16. *Intercessores,* teste Gothofrido in lib. I *de Pignoribus,* erant ii qui a rectoribus provinciarum exsequutores dabantur. *Magister Officiorum* palatinis præerat officiis. *Agentes* autem *in rebus dicti sunt,* quod sub Magistro Officiorum agerent, ut docet Gothofridus, Tit. *de Agentibus in rebus:* Bulengerus vero de hoc utroque officio tractat lib. III. *de Imperio Rom.* cap. 14, et lib. VI, cap. 42. Postremo dicitur *rescripti forma directior,* id est, plana et aperta, nec ullis ambagibus involuta. De illo autem viduæ deposito apud Eccles. Ticinensem egimus in Admon. in hosce de Offic. libros. (Edit. Maur.)

Videas rursus Maurinorum verba in nostra Præfatione.

[3] Mss. Divion., *creditum erat.* Mss. Feron. et Laud., *tradendum erat.* Sed nihil mutandum in lectione aliorum atque editt.: sæpe enim per præteritum efferimus quod statim futurum significamus; ut cum dicimus, hoc factum puta; vel urbs capta erat, nisi auxilio venisset, etc. (Edit. Maur.)

[4] Vet. editt., *oppressio non est formidini.* Rursus vero ubi eædem cum Rom. et pluribus mss., *quia jam res, non fides periclitatur:* cod. Thuan. et alii aliquot, *quia res non est, fides periclitabatur* (etiam in A', B ac T, *periclitabatur*). Sed forte *non est,* librarii lapsu scriptum est, pro *non et,* sive, *non etiam;* nisi hic quoque fuerit transpositio pro *et non.* (Edit. Maur.)

[5] Omnes edit. cum mss. nonnullis, *Laudabilis mors, cum occasio,* etc. Cod. Thuan. et alii probatiores, *Laudabilis mortis,* etc. Magis apposite; non enim omnis mors laudabilis, nec proinde quælibet mortis occasio rapienda. (Edit. Maur.)

[6] Ita mss. plures ac potiores: non pauci tamen atque omnes

amorem adquisivit; quoniam celebravit pascha Domini, cum esset annorum decem et octo, quemadmodum nemo ante eum. Zelo itaque ut vicit superiores, ita et vos, filii, zelum Dei sumite. Exquirat vos Dei zelus et devoret; ut unusquisque vestrum dicat: *Exquisivit me zelus domus tuæ.* Apostolus Christi zelotes dictus est. Quid de Apostolo dico? Ipse Dominus ait: *Zelus domus tuæ comedit me.* Sit ergo Dei zelus, non iste humanus quem invidia generat.

IV Reg. XXIII, 21 et ss.

Ps. LXVIII, 10. Luc. VI, 15.

Joan. II, 17.

A 155. Sit inter vos pax, quæ superat omnem sensum. Amate vos invicem. Nihil caritate dulcius, nihil pace gratius. Et vos ipsi scitis quod præ ceteris vos semper dilexi et diligo: quasi unius patris filii coaluistis in affectum germanitatis.

156. Quæ bona sunt tenete, et Deus pacis et dilectionis erit vobiscum in Domino Jesu: cui est honor, gloria, magnificentia, potestas, cum Spiritu sancto in sæcula sæculorum. Amen.

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

A David ac Salomone præceptum, qua ratione cum corde nostro conversandum sit, proindeque Scipionem dicti, quod ei tribuitur, primum auctorem non reputandum. Quam pulchra in otio suo perpetraverint sancti prophetæ: e quorum et aliorum otiis ostenditur numquam solum aut in angusto justum esse.

DAVID propheta docuit nos tamquam in ampla domo deambulare in corde nostro, et conversari cum eo tamquam cum bono contubernali; ut ipse sibi diceret, et loqueretur secum, ut est illud: *Dixi, custodiam vias meas.* Salomon quoque filius ejus ait: *Bibe aquam de tuis vasis, et de puteorum tuorum fontibus;* hoc est tuo consilio utere. *Aqua enim alta, consilium in corde viri. Nemo,* inquit, *alienus particeps sit tibi. Fons aquæ tuæ sit tibi proprius, et jucundare cum uxore, quæ est tibi a juventute. Cervus amicitiæ, et pullus gratiarum confabulentur tecum.*

Ps. XXXVIII, 2.

Prov. V, 15.

Prov. XX, 5.

Prov. V, 17, 18.

2. Non ergo primus Scipio scivit solus non esse,[1] cum solus esset; nec minus otiosus, cum otiosus esset:[2] scivit ante ipsum Moyses, qui cum taceret, clamabat; cum otiosus staret, prælabatur; nec solum prælabatur, sed etiam de hostibus, quos non contigerat, triumphabat. Adeo otiosus, ut manus ejus alii sustinerent; nec minus quam ceteri negotiosus, qui otiosis manibus expugnabat hostem, quem non poterant vincere qui dimicabant. Ergo Moyses et in silentio loquebatur, et in otio operabatur. Cujus autem majora negotia, quam hujus otia, qui quadraginta diebus positus in monte, totam Legem complexus est, et in illa solitudine qui cum eo loqueretur, non defuit? Unde et David ait: *Audiam quid loquatur in me Dominus Deus.* Et quanto plus est si cum aliquo Deus loquatur, quam ipse secum!

1

2

Exod. XIV, 15.

Exod. XVII, 11 et ss.

B

Exod. XXIV, 15 et ss

Ps. LXXXIV, 9

C 3. Transibant apostoli, et umbra eorum curabat infirmos. Tangebantur vestimenta eorum, et sanitas deferebatur.

Act. V, 16.

4. Sermonem loquutus est Elias, et pluvia stetit, nec cecidit super terram tribus annis et sex mensibus. Iterum loquutus est, et hydria farinæ non defecit, et vas olei toto famis diurnæ tempore non est exinanitum.

III Reg. XVII, 1 et ss.

4. Et quoniam plerosque delectant bellica; quid est præstantius, exercitus magni lacertis,[3] an solis meritis confecisse prælium? Sedebat Elisæus in uno loco, et rex Syriæ magnam belli molem inferebat populo patrum, diversisque consiliorum acervabat fraudibus, et circumvenire insidiis moliebatur: sed omnes ejus apparatus propheta deprehendebat, et vigore mentis per gratiam Dei ubique præsens, cogitationes hostium suis annunciabat, et monebat quibus caverent locis. Quod ubi regi Syriæ manifestatum est, misso exercitu, clausit prophetam. Oravit Elisæus, et omnes illos cæcitate percuti fecit, et captivos intrare in Samariam, qui venerant obsidere eum.

3

D

E

IV Reg. VI, 8 et ss.

4

6. Conferamus hoc otium cum aliorum otio.[4] Alii enim requiescendi causa abducere animum a negotiis solent, et a conventu cœtuque hominum subtrahere se se, et aut ruris petere secretum, captare agrorum solitudines; aut intra

edit., *ab universis.* Veri tamen similius est hoc loco alludere Ambrosium ad id quod lib. II Paralip. cap. 35 memoratur, cum eo regem Ægypti non nisi invitum, et postquam amanter eum dissuadere conatus esset, manus conseruisse. (Ed. Maur.)

[1] Cic. lib. III *Offic.* statim initio: *Publium Scipionem, Marce fili, eum qui primus,* etc. De hac autem sententia multo fusius disputat Ambrosius epist. 3 ad Sabinum.

[2] Vet. editt., *nec minus negotiosus, cum otiosus esset;* Rom. cum mss. prope omnibus, *nec minus otiosus, cum,* etc. Sententiam autem hanc cum non satis adsequerentur qui ultimis Paris. edit. præfuerunt, particulam *quam* ante voces, *cum otiosus esset,* quasi sensui necessariam addidere. Sed ea hoc loci non est opus, cum procul dubio ellipsis quædam sit ita supplenda: *Nec primus scivit minus otiosus esse, cum otiosus esset.* Duo tamen codices legunt, *nec minus pugnaret quam ceteri, nec otiosus esset,* etc. Non satis apte. (Edit. Maur.)

[3] Amerb. Gill. ac mss. non pauci (*etiam* A', B *ac* T), *magnis lacertis;* melius tamen, *magni lacertis,* ut in ceteris. Et continuo post, Era. et seq. editt., cum paucissimis mss., *suis meritis;* Amerb. vero cum aliis longe plurimis ac probatissimis, *solis meritis.*

[4] Cic. lib. III, *Offic.*, pag. 387, lin. 47: *Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo,* etc.

urbem vacare animo, indulgere quieti et tranquillitati: Elisæus autem aut in solitudine Jor-
IV Reg. II, 8. danem transitu suo dividit, ut pars defluat posterior, superior autem in fontem recurrat: aut in Carmelo resoluta difficultate generandi, inopina sterilem conceptione fœcundat: aut resuscitat mortuos: aut ciborum temperat amaritudines, et facit farinæ admixtione dulcescere: aut decem panibus distributis, reliquias colligit, plebe saturata: aut ferrum securis excussum, et in fluvii Jordanis mersum profundum, misso in aquas ligno, facit supernatare: aut emundatione leprosum, aut siccitatem imbribus, aut
IV Reg IV, 16 et ss., et alibi. famem mutat fœcunditate.

7. Quando ergo justus solus est, qui cum Deo semper est? Quando solitarius est qui numquam separatur a Christo? *Quis nos*, inquit, *separabit a dilectione Christi? Confido quia*
Rom. VIII, 35. *neque mors, neque vita, neque angelus.* Quando autem feriatur a negotio, qui numquam feriatur a merito, quo consummatur negotium? Quibus autem locis circumscribitur, cui totus mundus divitiarum possessio est? Qua æstimatione definitur qui numquam opinione comprehenditur? Etenim quasi ignoratur, et cognoscitur: quasi moritur, et ecce vivit: quasi tristis, et semper lætior: ut egenus, et largus: ut qui nihil ha-
II Cor. VI, 8. beat, et possideat omnia. Nihil enim spectat vir justus, nisi quod constans et honestum est. Et ideo etiamsi alii videatur pauper, sibi dives est qui non eorum quæ caduca, sed eorum quæ æterna sunt, æstimatione censetur.

CAPUT II.

Quod philosophi de honesti et utilis comparatione disputant, apud Christianos locum non habere, quibus nihil utile nisi quod justum: officia perfecta et media. Easdem voces diversis diverse convenire: virum justum numquam alieno incommodo commodum suum quærere; at semper aliorum studere utilitati.

8. Et quoniam de duobus superioribus locis diximus, in quibus honestum illud et
1 utile tractavimus,[1] sequitur utrum honestatem et utilitatem inter se comparare debeamus, et quærere quid sit sequendum. Sicut enim supra tractavimus, utrum honestum illud an turpe esset, et secundo loco, utrum utile an inutile: similiter hoc loco, utrum honestum sit an utile
2 nonnulli requirendum putant.[2]

9. Nos autem movemur, ne hæc inter se velut compugnantia inducere videamur, quæ A jam supra unum esse ostendimus: nec honestum esse posse, nisi quod utile:[3] nec utile, 3
nisi quod honestum; quia non sequimur sapientiam carnis, apud quam utilitas pecuniariæ istius commoditatis pluris habetur; sed sapientiam quæ ex Deo est, apud quam ea quæ in hoc sæculo magna æstimantur, pro detrimento habentur.

10. Hoc etenim κατορθώμα, quod perfectum et absolutum officium est,[4] a vero virtutis fonte 4
B proficiscitur. Cui secundum est commune officium, quod ipso sermone significatur non esse arduæ virtutis ac singularis, quod potest plurimis esse commune. Nam pecuniæ compendia captare familiare multis; elegantiori convivio et suavioribus delectari epulis usitatum est: jejunare autem et continentem esse paucorum est; et alieni cupidum non esse, rarum: contra autem detrahere velle alteri, et non esse contentum suo; nam in hoc cum plerisque consortium est.
C Alia igitur prima, alia media officia.[5] Prima cum 5
paucis, media cum pluribus.

11. Denique in iisdem verbis frequenter discretio est. Aliter enim bonum Deum dicimus, aliter hominem: aliter justum Deum appellamus, aliter hominem.[6] Similiter et sapientem Deum 6
aliter dicimus, aliter hominem. Quod et in Evangelio docemur: *Estote ergo et vos perfecti, sicut et Pater vester qui in cœlis est, perfectus est.* Matth. V, 48.
Ipsum Paulum lego perfectum et non perfectum.
D Nam cum dixisset: *Non quod jam acceperim, aut jam perfectus sim; sequor autem si comprehendam;* statim subjecit: *Quicumque ergo per-* Phil. III, 12.
fecti sumus. Duplex enim forma perfectionis: *Ibid.*, 15.
alia medios, alia plenos numeros habens: alia hic, alia ibi: alia secundum hominis possibilitatem, alia secundum perfectionem futuri. Deus autem justus per omnia, sapiens super omnia, perfectus in omnibus.

12. Inter ipsos quoque homines distantia
E est. Aliter Daniel sapiens, de quo dictum est: *Quis Daniel sapientior?* Aliter alii sapientes, Exech. XXVIII, 3.
aliter Salomon, qui repletus est sapientia super omnem sapientiam antiquorum, et super omnes sapientes Ægypti. Aliud est enim communiter III Reg. IV, 29 et ss.
sapere, aliud sapere perfecte. Qui communiter sapit, pro temporalibus sapit,[7] pro se sapit; ut 7
alteri aliquid detrahat, et sibi adjungat. Qui perfecte sapit, nescit sua spectare commoda: sed ad illud quod æternum est, quod decorum
F atque honestum, toto affectu intendit, quærens non quod sibi utile est, sed quod omnibus.

13. Itaque hæc sit formula, ut inter duo illa, honestum atque utile, errare nequeamus;[8] eo 8

[1] Cic. lib. III *Offic.* pag. 388, lin. 30: *Panætius igitur.... tribus generibus propositis*, etc.

[2] Mss. nonnulli, et ultimæ editt. Paris., *honestum sit an inutile:* concinnius reliqui.... *an utile.* Rursus vero ubi omnes edit., *Nos autem monemus;* mss. fere ad unum præferunt, *Nos autem movemur*, haud incommode; idem siquidem est, ac si scriptum sit, *Nos autem veremur*, etc. (Edit. Maur.)

[3] Cic. lib. III *Offic.*, pag. 389, lin. 3: *Nam sive honestum solum bonum est, ut stoicis placet*, etc.

[4] Ibidem, lin. 15: *Etenim quod summum bonum*, etc.

[5] Ibidem, lin. 23: *Hæc igitur omnia officia.... media stoici appellant, ea communia*, etc.

[6] Ibidem, lin. 36: *Nec vero cum duo Decii, aut duo Scipiones fortes viri commemorantur, aut cum Fabritius*, etc.

[7] Ibidem, lin. 48: *Qui autem omnia metiuntur emolumentis et commodis, neque ea volunt*, etc.

[8] Cic. *Off.* pag. 390, lin. 11: *Itaque ut sine errore dijudicare possimus.... formula quædam constituenda est*, etc. Et infra lin. 21: *Detrahere igitur aliquid alteri, et hominem*, etc.

quod justus nihil alteri detrahendum putet, nec alterius incommodo suum commodum augeri velit. Hanc formam tibi præscribit Apostolus dicens: *Omnia licent, sed non omnia expediunt: omnia licent, sed non omnia ædificant. Nemo* 1 Cor. x, 22. *quod suum est quærat, sed quod alterius;* hoc est, nemo commodum suum quærat, sed alterius: nemo honorem suum quærat, sed alterius. Unde et alibi dicit: *Alter alterum existimantes superiorem sibi, non quæ sua sunt singuli* Phil. II, 3, 4. *cogitantes, sed quæ aliorum.*

14. Nemo etiam suam gratiam quærat, nemo suam laudem, sed alterius. Quod evidenter etiam in Proverbiis declaratum possumus advertere, dicente sancto per Salomonem Spiritu: *Fili, si sapiens fueris, tibi sapiens eris et proximis: si* Prov. IX, 12. *autem malus evaseris, solus hauries mala.* Sapiens enim aliis consulit, sicut justus, quando quidem consors sui est, utriusque forma virtutis.

CAPUT III.

Præmissum de non quærendo proprio emolumento præceptum urget Christi exemplo, interpretatione nominis, ac ipsa membrorum forma et usibus. Unde ostendit quam flagitiosum sit alienæ utilitati detrahere; cum hoc naturalis lex ac divina violetur, illudque amittatur quo præstamus ceteris animantibus, ipsæque leges civiles conculcentur.

15. Si quis igitur vult placere omnibus, per omnia quærat non quod sibi utile est, sed quod multis, sicut quærebat et Paulus. Hoc est enim conformari Christo: alienum non quæ- Phil. II, 6 et ss. rere, nihil alteri detrahere, ut adquirat sibi. Christus enim Dominus cum esset in Dei forma, exinanivit se, ut formam susciperet hominis, quam operum suorum locupletaret virtutibus. Tu ergo spolias quem Christus induit? Tu exuis quem vestivit Christus? Hoc enim agis, quando alterius detrimento tua commoda augere expetis.

16. Considera, o homo, unde nomen sumpseris: ab humo utique, quæ nihil cuiquam eripit, sed omnia largitur omnibus, et diversos in usum omnium animantium fructus ministrat. Inde appellata humanitas specialis et domestica virtus hominis, quæ consortem adjuvet.

17. Ipsa te doceat forma tui corporis, mem- 1 brorumque usus.[1] Numquid membrum tuum alterius membri officia sibi vindicat, aut oculus officium oris, aut os oculi officium sibi vindicat, aut manus pedum ministerium, aut pes manuum? Quinetiam ipsæ manus dextera ac sinistra dispartita habent officia pleraque, ut si usum commutes utriusque, adversum naturam sit; priusque totum hominem exuas, quam membrorum tuorum ministeria convertas: si aut de sinistra cibum suggeras, aut de dextera fungaris ministerio sinistræ, ut reliquias ciborum abluas, nisi forte poscat necessitas.

18. Finge hanc et da oculo virtutem, ut possit detrahere sensum capiti, auditum auribus, menti cogitationes, odoratum naribus, ori saporem, et sibi conferat: nonne omnem statum dissolvet naturæ? Unde pulchre Apostolus ait: *Si totum corpus oculus, ubi auditus? Si totum auditus, ubi odoratus?* Omnes ergo unum corpus sumus et I Cor. XII, 17. diversa membra, sed omnia corpori necessaria; non enim potest membrum de membro dicere: Non est[2] mihi necessarium. Quinetiam ipsa quæ 2 videntur infirmiora membra esse, multo magis necessaria sunt, et majorem plerumque tuendi se requirunt sollicitudinem. Et si quid dolet membrum unum, compatiuntur ei membra omnia.

19. Unde quam grave est ut detrahamus aliquid ei, cui nos compati oportet; et cui debemus consortium ministerii, ei fraudi et noxæ simus! Hæc utique lex naturæ est, quæ nos ad omnem adstringit humanitatem, ut alter alteri tamquam unius partes corporis invicem deferamus. Nec detrahendum quidquam putemus, cum contra naturæ legem sit non juvare. Sic enim nascimur ut consentiant membra membris, et alterum alteri adhæreat, et obsequantur sibi mutuo ministerio. Quod si unum desit officio suo, impediantur cetera, ut si eruat oculum manus, nonne sibi operis sui usum negavit? Si pedem vulneret, quantorum sibi actuum profectum inviderit! Et quanto gravius est totum hominem quam unum membrum detrahi! Jam si in uno membro totum corpus violatur, utique in uno homine communio totius humanitatis solvitur; violatur natura generis humani,[3] et 3 sanctæ Ecclesiæ congregatio, quæ in unum connexum corpus atque compactum unitate fidei et caritatis adsurgit: Christus quoque Dominus, qui pro universis mortuus est, mercedem sanguinis sui evacuatam dolebit.

20. Quid quod etiam ipsa lex Domini hanc formam tenendam edocet,[4] ut nihil alteri de- 4 trahas, tui commodi servandi gratia, cum dicit: *Non transferas terminos, quos statuerunt patres tui;* cum vitulum errantem fratris tui reducen- Prov. XXII, 28. dum præcipit; cum furem mori jubet; cum vetat Exod. XXIII, 4. Exod. XXII, 2. mercenarium debita mercede fraudari, cum pecuniam sine usuris reddendam censuit! Subve- Levit. XIX, 13. nire enim non habenti humanitatis est; duritiæ autem plus extorquere quam dederis? Etenim Deut. XXIII, 19. si ideo auxilio tuo erit[5] opus, quia non habuit 5 unde de suo redderet; nonne impium est, ut sub humanitatis simulatione amplius ab eo poscas, qui non habebat unde minus solveret? Absolvis igitur alteri debitorem, ut condemnes

[1] Cic. lib. III *Offic.*, pag. 390, lin. 27: *Ut enim si unumquodque membrum sensum hunc haberet,* etc.

[2] Editt. ac pauci mss., *membrum membro dicere: Non es,* etc. (Edit. Maur.)

[3] Ibidem, lin. 32: *Illud quidem natura non patitur,* etc.

[4] Ibidem, lin. 37: *Atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina et humana,* etc.

[5] Ita mss. longe plurimi atque antiquissimi: nonnulli tamen et omnes edit., *si ideo inops auxilio tuo eguit,* etc. (Edit. Maur.)

tibi; et hanc humanitatem vocas, ubi est iniquitatis auctio?[1]

21. Hoc præstamus ceteris animantibus, quod alia genera animantium conferre aliquid nesciunt: feræ autem eripiunt, homines tribuunt. Unde et Psalmista ait: *Justus miseretur, et tribuit.* Ps. xxxvi, 21. Sunt tamen quibus et feræ conferant. Siquidem collatione sobolem suam nutriunt, et aves cibo suo pullos satiant suos; homini autem soli tributum est, ut omnes tamquam suos pascat. Debet istud ipso naturæ jure. Quod si non licet non dare, quomodo detrahere licet? Nec ipsæ leges nos docent?[2] Ea quæ detracta sunt alicui cum injuria personæ, aut rei ipsius cumulo restitui jubent, quo furem a detrahendo, aut pœnis deterreant, aut multa revocent.

22. Pone tamen quod aliquis possit aut pœnam non timere, aut multæ illudere: numquid dignum est ut aliqui alteri detrahant? Servile hoc vitium, et familiare ultimæ conditioni; adeo contra naturam, ut inopia magis hoc extorquere videatur, quam natura suadere. Servorum tamen occulta furta; divitum rapinæ publicæ.

23. Quid autem tam contra naturam, quam violare alterum tui commodi causa;[3] cum pro omnibus excubandum, subeundas molestias, suscipiendum laborem naturalis affectus persuadeat; et gloriosum unicuique ducatur, si periculis propriis quærat universorum tranquillitatem; multoque sibi unusquisque arbitretur gratius excidia patriæ repulisse, quam propria pericula; præstantiusque esse existimet quod operam suam patriæ impenderit, quam si in otio positus tranquillam vitam voluptatum copiis functus egisset?

CAPUT IV.

Ostendit eum qui commodi sui causa noceat alteri, graves conscientiæ suæ pœnas luiturum; et uni utile nihil esse, quod non sit omnibus; ideoque propositæ a philosophis de naufragis duobus quæstioni locum non esse apud christianos, quibus ubique caritas et humilitas exercendæ.

24. Hinc ergo colligitur quod homo, qui secundum naturæ formatus est directionem, ut obediat ei, nocere non possit alteri:[4] quod si cui noceat, naturam violet: neque tantum esse commodi quod adipisci se se putet, quantum incommodi, quod ex eo sibi accidat. Quæ enim pœna gravior, quam interioris vulnus conscientiæ? Quod severius judicium quam domesticum, quo unusquisque sibi est reus, seque ipse arguit quod injuriam fratri indigne fecerit? Quod non mediocriter Scriptura commendat[5] dicens: *Ex ore stultorum baculum contumeliæ.* Prov. xiv, 3. Stultitia igitur comdemnatur, quia contumeliam facit. Nonne hoc magis fugiendum, quam mors,[6] quam dispendium, quam inopia, quam exsilium, quam debilitatis dolor? Quis enim vitium corporis, aut patrimonii damnum non levius ducat vitio animi, et existimationis dispendio?

25. Liquet igitur id spectandum[7] et tenendum omnibus, quod eadem singulorum sit utilitas, quæ sit universorum; nihilque judicandum utile, nisi quod in commune prosit. Quomodo enim potest uni prodesse?[8] Quod inutile sit omnibus, nocet. Mihi certe non videtur, qui inutilis est omnibus, sibi utilis esse posse. Etenim si una lex naturæ omnibus, una utique utilitas universorum, ad consulendum utique omnibus naturæ lege constringimur. Non est ergo ejus qui consultum velit alteri secundum naturam, nocere ei adversus legem naturæ.

26. Etenim si hi qui in stadio currunt, ita feruntur præceptis informari[9] atque instrui, ut unusquisque celeritate non fraude contendat, cursuque, quantum potest, ad victoriam properet; supplantare autem alterum aut manu dejicere non ausit: quanto magis in hoc cursu vitæ istius, sine fraude alterius et circumscriptione gerenda nobis victoria est?[10]

27. Quærunt aliqui si sapiens in naufragio positus insipienti naufrago tabulam extorquere possit; utrum debeat?[11] Mihi quidem, etsi præstabilius communi videatur usui sapientem de naufragio quam insipientem evadere; tamen non videtur quod vir christianus, et justus, et sapiens quærere sibi vitam aliena morte debeat: utpote qui etiam si latronem armatum incidat, ferientem referire[12] non possit; ne dum salutem defendit, pietatem contaminet. De quo in Evangelii libris aperta et evidens sententia est: *Reconde gladium tuum: omnis enim qui gladio*

[1] Mss. aliquot, *iniquitatis actio.* Minus commode. (Ed. Maur.)

[2] Cic. lib. III *Offic.*, pag. 390, lin. 36: *Hoc enim spectant leges, hoc volunt,* etc.

[3] Cic. lib. III *Offic.*, pag. 390, lin. 45: *Itemque magis est secundum naturam pro omnibus gentibus,* etc.

[4] Ibidem, pag. 391, lin. 1: *Ex quo efficitur hominem naturæ obedientem homini nocere non posse.*

[5] Omnes edit. ac pauci mss., *Scriptura condemnat:* elegantius autem alii, *Scriptura commendat.* Hoc enim refertur ad domesticum judicium conscientiæ, de quo agitur. (E. Maur.)

[6] Cic. lib. III *Offic.*, pag. 391, lin. 1: *Sin fugiendum id quidem censet, sed et multo illa pejora, mortem, paupertatem,* etc.

[7] Ibidem, lin. 8: *Ergo unum debet esse omnibus,* etc. Mss. aliquot (*etiam* T) et edit. omnes, *id expetendum:* alii non pauci, *id exspectandum:* reliqui tandem etiam multi, *id spectandum;* quod aliis præstare negabit nemo. (Edit. Maur.)

[8] Edit. omnes, at pauci nec non recentiores mss., *uni prodesse, quod inutile sit omnibus?* Alii paulo plures, *uni prodesse, quod omnibus noceat?* Quidam etiam utrumque.... *quod inutile est et omnibus nocet?* Aptius vero Thuan. ut in contextu. Iterum autem ubi cunctæ edit. cum uno aut altero codice junioris manus, *utilitas universorum. Quod si una utilitas universorum, ad consulendum,* etc., ceteri mss. omittunt quæ resecuimus. (Edit. Maur.)

[9] Cic. lib. III *Offic.*, pag. 393, lin. 26: *Scite Chrysippus.... qui stadia, inquit, currunt,* etc.

[10] Sic Amerb. cum longe plurimis veterrimisque mss. Era. autem et seq. edit. cum aliis, *quærenda nobis,* etc. (Ed. Maur.)

[11] Cic. lib. III *Offic.*, pag. 391, lin. 24: *Forsitan quispiam dixerit: Nonne igitur sapiens,* etc. Item pag. 400, lin. 20: *Si tabulam de naufragio stultus arripuerit,* etc.

[12] Ibidem, lib. II, pag. 376, lin. 22: *Si quid importetur nobis incommodi, propulsemus ulciscamurque,* etc. Item pro Milone: *Si vita nostra in aliquas insidias.... omnis honesta ratio esset expediendæ salutis.* Confer cum hac Ambrosii doctrina quæ super eodem argumento tradit Tertullianus in *Apologet.*, Cyprianus epist. ad Thebanos edit. Priorianæ 56 et

Matth. XXVI, 52. *percusserit, gladio ferietur.* Quis latro detestabilior, quam persecutor qui venerat ut Christum occideret? Sed noluit se Christus persecutorum defendi vulnere, qui voluit suo vulnere omnes sanare.

1 28. Cur enim te potiorem altero judices,[1] cum viri sit christiani præferre sibi alterum, nihil sibi arrogare, nullum sibi honorem adsumere, non vindicare meriti sui pretium? Deinde cur non tuum tolerare potius incommodum, quam alienum commodum diripere adsuescas? Quid tam adversus naturam, quam non esse contentum eo quod habeas, aliena quærere, ambire turpiter? Nam si honestas secundum naturam; omnia enim fecit Deus bona valde; turpitudo utique contraria est. Non potest ergo honestati convenire et turpitudini, cum hæc inter se discreta naturæ lege sint.

CAPUT V.

Justum nihil agere quod sit contra officium, etiamsi latendi spem habuerit; ad hoc ipsum significandum fabulam de Gygis annulo excogitatam esse a philosophis, qua explosa, Davidis ac Joannis Baptistæ certa et vera exempla proferuntur.

29. Sed jam ut etiam in hoc libro ponamus
2 fastigium,[2] in quo velut in fine disputationis nostræ dirigamus sententiam; ut nihil expetendum sit, nisi quod honestum. Nihil agit sapiens, nisi quod cum sinceritate, sine fraude
3 sit:[3] neque quidquam facit, in quo se crimine
4 quoquam obliget, etiamsi latere possit.[4] Sibi enim est reus priusquam ceteris; nec tam pudenda apud eum publicatio flagitii, quam con-
5 scientia est.[5] Quod non fictis fabulis, ut philosophi disputant, sed verissimis justorum virorum exemplis docere possumus.

30. Non igitur ego simulabo terræ hiatum, quæ magnis quibusdam dissiluerit soluta imbribus, in quem descendisse Gyges, atque ibi fabularum illum equum æneum offendisse a Platone inducitur, qui in lateribus suis fores
6 haberet:[6] quas ubi aperuit, animadvertit annulum aureum in digito mortui hominis, cujus illic exanimum[7] corpus jaceret, aurique avarum 7
sustulisse annulum. Sed cum se ad pastores recepisset regios, de quorum ipse numero foret, casu quodam, quod palam[8] ejus annuli ad pal- 8
mam converterat, ipse omnes videbat, atque a nullo videbatur; deinde cum in locum suum revocasset annulum, videbatur ab omnibus. Cujus solers factus miraculi, per annuli opportunitatem reginæ stupro potitus, necem regi intulit, ceterisque interemptis, quos necandos putaverat, ne sibi impedimento forent, Lydiæ regnum adeptus est.

31. Da, inquit, hunc annulum sapienti,[9] ut 9
beneficio ejus possit latere, cum deliquerit: non enim minus fugiet peccatorum contagium, quam si non possit latere. Non enim latebra sapienti spes impunitatis, sed innocentia est. Denique *lex non justo, sed injusto posita est*; quia justus I Tim. I, 9.
legem habet mentis suæ, et æquitatis ac justitiæ suæ normam; ideoque non terrore pœnæ revocatur a culpa, sed honestatis regula.

32. Ergo ut ad propositum redeamus, non fabulosa pro veris, sed vera pro fabulosis exempla proferam. Quid enim mihi opus est fingere hiatum terræ, equum æneum, annulumque aureum in digito defuncti repertum; cujus annuli tanta sit vis, ut pro arbitrio suo qui eum sit indutus annulum, appareat, cum velit; cum autem nolit, e conspectu se præsentium subtrahat, ut præsens non possit videri? Nempe eo tendit istud,[10] 10
utrum sapiens etiam si isto utatur annulo, quo possit propria flagitia celare, et regnum adsequi, nolitne peccare, et gravius ducat sceleris contagium pœnarum doloribus; an vero spe impunitatis utatur ad perpetrandum scelus. Quid, inquam, mihi opus est figmento annuli, cum possim docere ex rebus gestis, quod vir sapiens, cum sibi in peccato non solum latendum, sed etiam regnandum videret, si peccatum admitteret; contra autem periculum salutis cerneret, si declinaret flagitium; elegerit tamen magis salutis periculum, ut vacaret flagitio, quam flagitium quo sibi regnum pararet?

33. Denique David cum fugeret a facie regis Saul, quod eum rex cum tribus millibus virorum electorum ad inferendam necem in deserto quæreret, ingressus in castra regis, cum dormien-

57, ad Cornelium Papam; Synodus Ancyr. can. 22, de homicidio involuntario, et Basilius epist. ad Amphiloch. can. 11. Ex his enim facile intelliges Doctorem nostrum non in Ciceronis aliorumque licet honestiorum inter paganos, sed in eadem Christi schola, qua sancti illi Patres, edoctum esse. (E. M.)

Quod tamen dicit Ambrosius de non referiendo vulnerante, ad consilia pertinet, non ad præcepta. Defensio enim sui, quæ necessitatis limites non excedat, legitima a sanis omnibus theologis habetur.

[1] Cic. lib. III *Offic.* pag. 391, lin. 39: *Modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans,* etc.

[2] Cic. lib. III *Offic.*, pag. 392, lin. 2: *Sed quoniam operi inchoato.... tamquam fastigium,* etc.

[3] Omnes edit., *Nihil namque agit sapiens, nisi quod honestum sit:* verum quæ omisimus, in omnibus mss. desiderantur. (Edit. Maur.)

[4] Cic. lib. III *Offic.*, pag. 392, lin. 3: *Quamobrem hoc deliberantium genius pellatur e medio.* Et infra lin. 37: *Atque etiam in omni deliberatione celandi et occultandi spes,* etc.

[5] Rom. edit., *quam conscientiæ est.* Haud satis recte; nec enim hic significatur minus pudendam esse flagitii publicationem, quam conscientiæ publicationem, sed quam conscientiam ipsam, id est, interiorem admissi flagitii cognitionem. Infra etiam eadem edit. Rom., *quem magna quadam imbrium tempestate exorta, terram fecisse, et in quem,* etc. Sed quorsum ea mutatio spectet, non satis adsequimur. (Edit. Maur.)

[6] Cic. lib. III *Offic.* pag. 392, lin. 40: *Hinc ille Gyges inducitur a Platone, qui cum terra decessisset,* etc.

[7] Codd. B ac T, *exanime.*

[8] Mss. omnes (*item* A', B *ac* T) scribunt *paleam;* tres tamen ex illis explicationis ergo hæc habent in margine: *Al. palam; sic enim vocat superiorem partem annuli, in qua lapis infixus est.* (Edit. Maur.)

[9] Cic. lib. III *Offic.* pag. 392, lin. 49: *Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens,* etc.

[10] Ibidem pag. 393, lin. 3: *Hæc est vis hujus annuli et hujus exempli,* etc.

tem offendisset, non solum ipse non percussit, sed etiam protexit, ne ab aliquo qui simul ingressus fuerat, perimeretur. Nam cum diceret ei Abessa: *Conclusit hodie Dominus inimicum tuum in manibus tuis, et nunc occidam eum, respondit: Non consumas eum, quoniam quis injiciet manum suam in christum Domini, et purus erit?* Et addidit:[1] *Vivit Dominus, quoniam nisi Dominus percusserit illum, aut nisi hora illius venerit, ut moriatur, aut in pugna discesserit,*[2] *et apponatur mihi; non sit a Domino injicere manum meam in christum Domini.* I Reg. xxvi, 8 et 28.

34. Itaque non permisit necari eum, sed solam lanceam quæ erat ad caput ejus, et lenticulam sustulit. Itaque, dormientibus cunctis, egressus de castris transivit in cacumen montis, et coarguere cepit stipatores regios, et præcipue principem militiæ Abner, quod nequaquam fidam custodiam regi et domino suo adhiberet; denique demonstraret, ubi esset lancea regis, vel lenticula quæ erat ad caput ejus. Et appellatus a rege lanceam reddidit: *Et Dominus*, inquit, *restituat unicuique justitias suas, et fidem suam; sicut tradidit te Dominus in manus meas, et nolui vindicare manu mea in christum Domini.*[3] Et cum hæc diceret, timebat tamen insidias ejus, et fugit, sedem exsilio mutans. Nec tamen salutem prætulit innocentiæ, cum jam secundo facultate sibi tributa regis necandi, noluisset uti occasionis beneficio: quæ et securitatem salutis metuenti, et regnum offerebat exsuli.

35. Ubi opus fuit Johanni Gygeo annulo, qui si tacuisset, non esset occisus ab Herode? Præstare hoc illi potuit silentium suum, ut et videretur et non occideretur: sed quia non solum peccare se propter salutis defensionem passus non est, sed ne alienum quidem peccatum ferre ac perpeti potuit; ideo in se causam necis excitavit. Certe hoc negare non possunt potuisse fieri ut taceret, qui de illo Gyge negant potuisse fieri ut annuli beneficio absconderetur. Marc. vi, 18.

36. Sed fabula etsi vim non habet veritatis, hanc tamen rationem habet, ut si possit celare se vir justus, tamen ita peccatum declinet, quasi celare non possit; nec personam suam indutus annulum, sed vitam suam Christum indutus abscondat, sicut Apostolus ait: *Quia vita nostra abscondita est cum Christo in Deo.* Nemo ergo Coloss. iii, 3.

hic fulgere quærat, nemo sibi arroget, nemo se jactet. Nolebat se Christus hic cognosci, nolebat prædicari in Evangelio nomen suum, cum in terris versaretur: venit ut lateret sæculum hoc. Et nos ergo simili modo abscondamus vitam nostram Christi exemplo, fugiamus jactantiam, prædicari non exspectemus.[4] Melius est hic esse in humilitate, ibi in gloria. *Cum Christus*, inquit, *apparuerit, tunc et vos cum illo apparebitis in gloria.* Luc. ix, 36. Coloss. iii, 4.

CAPUT VI.

Prævalere apud nos emolumentum non oportere. Quid obtendere soleant qui frumentis lucrum captant; quidve illis debeat responderi. Ubi eisdem Evangelica parabola et Salomonis effata sub oculis ponuntur.

37. Non vincat igitur honestatem utilitas,[5] sed honestas utilitatem: hanc dico utilitatem, quæ æstimatur secundum vulgi opinionem. Mortificetur avaritia, moriatur concupiscentia. Sanctus in negotiationem introisse se negat; quia pretiosum captare incrementa non simplicitatis, sed versutiæ est. Et alius ait: *Captans pretia frumenti maledictus in plebe est.* Prov. xi, 26.

38. Definita est sententia, nihil disputationi relinquens, quale controversum[6] genus solet dicendi esse, cum alius allegat agriculturam laudabilem apud omnes haberi, fructus terræ simplices esse, plus qui seminaverit eo probatiorem fore, uberiores reditus industriæ non fraudari,[7] negligentiam magis et incuriam ruris inculti reprehendi solere.

39. Aravi, inquit, studiosus, uberius seminavi, diligentius excolui, bonos collegi proventus, sollicitius recondidi, servavi fideliter, provide custodivi. Nunc in tempore famis vendo,[8] subvenio esurientibus: vendo frumentum non alienum, sed meum; non pluris quam ceteri, immo etiam minori pretio. Quid hic fraudi est, cum multi possent periclitari, si non haberent quod emerent? Num industria in crimen vocatur? Num diligentia reprehenditur? Num providentia vituperatur? Fortasse dicat: Et Joseph frumenta in abundantia collegit, in caritate vendidit. Num carius aliquis emere compellitur? Num vis adhi-

[1] Rom. editio: *Et ait David.*

[2] Vet. editt. ac Rom. hoc loco non discrepant, nisi quod hæc sic interpungit.... *et apponatur, mihi non sit a Domino* etc. Nimirum ut respondeat his verbis ex LXX: Καὶ *προστῇ, μηδαμῶς μοι*, etc. Mss. autem cum veteribus magis faciunt, excepto quod hæ præferunt, *vel in pugnam*, hi vero, *ut in pugnam*; et pro *descenderit*, Thuan., *discesserit.* Et post pauca, ubi omnes edit., *et lenticulam tulit aquæ, dormientibusque* etc., scribitur in mss. ut in textu. (Ed. Maur.)

[3] Omnes edit., *injicere manum meam in christum Domini:* quidam mss. *inducere manum* etc.; ceteri omnes ut in textu. (Edit. Maur.)

[4] Era. et seq. editt., *prædicari non expetamus* (*cum cod.* T): Amerb. et mss. aliquot, *prædicari non exspectamus:* alii demum elegantius.... *non exspectemus.* (Edit. Maur.)

[5] Cic. lib. III *Offic.* pag. 394, lin. 26: *Maneat ergo, quod turpe sit, id numquam esse utile* etc.

[6] Edit. omnes, et mss. nonnulli, *quale controversiarum genus:* alii autem numero et antiquitate præstantiores, *quale controversum genus.* Infra etiam ubi in iisdem edit. ac mss. pauculis habetur, *simplices esse triplos*, in longe plurimis probatissimisque omittitur *triplos.* (Edit. Maur.)

[7] Hunc omnem locum ex Cic. lib. *Œconomicon*, qui jam non exstant, desumptum esse forsitan haud sine causa quis conjecerit. Etenim quod hic dicitur: *Uberiores reditus industriæ* etc. id apertissime cum Xenophontis, cujus librum ejusdem argumenti ab Oratore translatum scimus, his verbis quadrat: Τοὺς γὰρ ἄριστα θεραπεύοντας αὐτὴν πλεῖστα ἀγαθὰ ἀντιποιεῖ; et illis, ἀνὴρ οὐ λαμβάνει σῖτον ἐκ τοῦ ἀγροῦ, οὐ γὰρ ἐπιμελεῖται ὡς αὐτῷ σπείρηται ἢ ὡς κόπρος γίνηται. Alia similia ipse per te observes licet. (Edit. Maur.)

[8] Rom. edit. inde expunxerat verbum, *vendo:* sed cum aliarum et mss. omnium injuria. (Edit. Maur.)

betur emptori? Omnibus defertur emendi copia, nulli irrogatur injuria.

40. His igitur quantum cujusque fert ingenium disputatis, exsurgit alius, dicens: Bona quidem agricultura, quæ fructus ministrat omnibus, quæ simplici industria accumulat terrarum fœcunditatem, nihil doli, nihil fraudis interserens. Denique si quid vitii fuerit, plus dispendii est; quia si bene aliquis seminaverit, melius metet: si sincerum tritici granum severit, puriorem ac sinceram messem colligit. Fœcunda terra multiplicatum reddit quod acceperit: fidelis ager fœneratores solet restituere proventus.

41. De reditibus igitur uberis glebæ exspectare debes tui mercedem laboris; de fertilitate pinguis soli justa sperare compendia. Cur ad [1] fraudem convertis naturæ industriam?[1] Cur in- [2] vides usibus hominum publicos partus?[2] Cur populis minuis abundantiam? Cur affectas inopiam? Cur optari facis a pauperibus sterilitatem? Cum enim non sentiunt beneficia fœcunditatis, te auctionante pretium, te condente frumentum, optant potius nihil nasci, quam te de fame publica negotiari. Ambis frumentorum indigentiam, alimentorum penuriam, uberes soli partus ingemiscis, fles publicam fertilitatem, horrea frugum plena deploras, exploras quando sterilior proventus sit, quando exilior partus. Votis tuis gaudes arrisisse maledictum, ut nihil cuiquam nasceretur. Tunc messem tuam venisse lætaris; tunc tibi de omnium miseria congeris opes: et hanc tu industriam vocas, hanc diligentiam nominas, quæ calliditatis versutia, quæ astutia fraudis est; et hoc tu remedium vocas, quod est commentum nequitiæ. Latrocinium hoc, an fœnus appellem? Captantur tamquam latrocinii tempora, quibus in viscera hominum durus insidiator obrepas. Augetur pretium tamquam sorte cumulatum fœnoris, quo periculum capitis acervatur. Tibi conditæ frugis multiplicatur usura: tu frumentum quasi fœnerator occultas, quasi venditor auctionaris. Quid imprecaris male omnibus, quia major futura sit fames, quasi nihil frugum supersit, quasi infecundior annus sequatur? Lucrum tuum damnum publicum est.

42. Joseph sanctus omnibus aperuit horrea, non clausit: nec pretia captavit annonæ, sed perenne subsidium collocavit: nihil sibi adquisivit, sed quemadmodum fames etiam in posterum vinceretur, provida ordinatione disposuit. Gen. XLI, 56.

43. Legisti quemadmodum hunc frumentarium pretii captatorem exponat in Evangelio Dominus Jesus, cujus possessio divites fructus adtulit, et ille quasi egens dicebat: *Quid faciam? Non habeo quo congregem, destruam horrea, et majora faciam;* cum scire non posset, Luc. XII, 17, 18. utrum sequenti nocte anima sua ab eo reposceretur. Nesciebat quid faceret: quasi ei alimenta deessent, hærebat ambiguo. Non capiebant horrea annonam, et ille se egere credebat.

44. Recte igitur Salomon, *Qui continet,* inquit, *frumentum, relinquet illud nationibus,* non Prov. XI, 26 hæredibus, quoniam avaritiæ emolumentum ad successorum jura non pervenit. Quod non legitime adquiritur, quasi ventis quibusdam, ita extraneis diripientibus dissipatur. Et addidit: *Captans annonam maledictus in plebe est: benedictio autem ejus qui participat.*[3] Vides ergo [3] *Ibid.* quod largitorem frumenti esse deceat, non pretii captatorem. Non est igitur ista utilitas, in qua plus honestati detrahitur, quam utilitati adjungitur.

CAPUT VII.

Peregrinos tempore famis ex urbe neutiquam expellendos. Egregium hac in re christiani senis consilium refertur: cui opponitur indignum facinus Romæ admissum; nec non utroque inter se comparato, primum cum honestate atque utilitate conjunctum fuisse ostenditur, secus vero secundum.

45. Sed et illi qui peregrinos urbe prohibent, nequaquam probandi:[4] expellere eo tempore quo debent juvare, separare a commerciis [4] communis parentis,[5] fusos omnibus partus negare, inita jam consortia vivendi averruncare; [5] cum quibus fuerint communia jura, cum his nolle in tempore necessitatis subsidia partiri. Feræ non expellunt feras, et homo excludit hominem. Feræ ac bestiæ communem putant omnibus victum, quem terra ministrat. Illæ etiam conformem sui generis adjuvant; homo impugnat, qui nihil a se alienum debet credere quidquid humani est.

46. Quanto ille rectius, qui cum jam provecta processisset ætate, et famem toleraret civitas, atque (ut in talibus solet) peterent vulgo, ut peregrini urbe prohiberentur;[6] præfecturæ ur- [6]

[1] Cic. lib. III *Offic.* pag. 394, lin. 31: *Si vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti* etc.

[2] Mss. aliquot hic et infra non *partus,* sed *pastus,* scribunt. Iterum vero post pauca nonnulli cod. habent, *te auctionante, et propter pretium condente frumentum.* (E. Maur.)

[3] Omnes edit. ac pauci mss., *benedictio autem ejus in capite.* Era. et seq. edit. *in capite ejus qui participat.* Quæ lectio cum hebræo textu, et præcipuis versionibus quadrat: antiquissimi tamen cod. cum Paraphr. Chald. omittunt vocem *in capite,* idque sine ullo sententiæ incommodo. (E. Maur.)

[4] Cic. lib. III *Offic.* pag. 394, lin. 6: *Male etiam qui peregrinos urbibus uti prohibent* etc.

[5] Mss. non pauci, nec infimæ notæ, *communes parentes.* Haud ita male; ut referatur ad id quod infra legitur, *Plerique etiam nostri parentes sunt;* concinnius tamen, *communis parentis,* id est, Romæ, quæ totius imperii erat quasi mater, vel potius terræ quæ communis omnium mater est. (Ed. Maur.)

[6] Rom. edit., *urbe pellerentur.* Quis porro fuerit pius ille senex, cujus consilio Roma exacti non sint peregrini, ægre intelligas. Id tamen certum videri potest, fuisse videlicet eum christianæ religioni addictum, cum ab Ambrosio sanctissimus senex appelletur; ac præterea non annonæ præfectum, sed urbis exstitisse: illum enim sub hujus auctoritate fuisse, ac utrumque annonæ civilis curam gessisse auctor est J. C. Bulengerus lib. VI *de Imperio Rom.* cap. 2, nec alio spectare dixerimus ambrosiana verba, *præfecture urbanæ curam ceteris majorem sustinens;* quibus verbis cum aliæ minores, tum potissimum annonæ præfectura includitur, sicut etiam frumenti dividendi, de qua idem Bulengerus ibidem lib. V, cap. 13. Quod autem Baronius hoc factum Graccho adscri-

banæ curam ceteris majorem sustinens, convocavit honoratos et locupletiores viros, poposcit ut in medium consulerent, dicens quam immane esse peregrinos ejici,[1] quam hominem ab homine exui, qui cibum morienti negaret! Canes ante mensam impastos esse non patimur, et homines excludimus: quam inutile quoque tot populos mundo perire, quos dira conficiebat tabes: quantos urbi suæ perire, qui solerent adjumento esse, vel in conferendis subsidiis, vel in celebrandis commerciis: neminem famem alienam juvare:[2] protrahere ut plurimum diem posse, non inopiam repellere; immo tot cultoribus extinctis, tot agricolis occidentibus, occasura in perpetuum subsidia frumentaria. Hos igitur excludimus, qui victum nobis inferre consuerunt: hos nolumus in tempore necessitatis pascere, qui nos omni ætate paverunt? Quanta sunt quæ ab ipsis nobis hoc ipso tempore ministrantur? *Non in solo pane vivit homo.* Nostra illic familia, plerique etiam nostri parentes sunt. Reddamus quod accepimus.

47. Sed veremur ne cumulemus inopiam. Primum omnium misericordia numquam destituitur, sed adjuvatur. Deinde subsidia annonæ, quæ his impartienda sunt, collatione redimamus, reparemus auro. Numquid his deficientibus, non alii nobis redimendi cultores videntur? Quanto vilius est pascere, quam emere cultorem![3] Ubi etiam repares, ubi invenias quem reformes? Adde si invenias, quod ignarum, et alieni usus, numero possis substituere, non cultui.

48. Quid plura? Collato auro, coacta frumenta sunt. Ita nec abundantiam urbis minuit, et peregrinis alimoniam subministravit. Quantæ hoc commendationis apud Deum fuit sanctissimo seni, quantæ apud homines gloriæ! Hic magnus vere probatus, qui vere potuit imperatori dicere, demonstrans provinciæ totius populos: Hos tibi omnes reservavi, hi vivunt beneficio tui senatus, hos tua curia morti abstulit.

49. Quanto hoc utilius quam illud quod proxime Romæ factum est, ejectos esse urbe amplissima, qui jam plurimam illic ætatem transegerant, flentes cum filiis abiisse, quibus velut civibus amoliendum exsilium deplorarent, interruptas complurium necessitudines, diremptas affinitates! Et certe arriserat anni fœcunditas, invectitio urbs sola egebat frumento: potuisset juvari, si peteretur ab Italis frumentum, quorum filii expellebantur. Nihil hoc turpius, excludere quasi alienum, et exigere quasi suum. Quid illum ejicis, qui de suo pascitur? Quid illum ejicis, qui te pascit? Servum retines, trudis parentem? Frumentum suscipis, nec affectum impertis? Victum extorques, nec rependis gratiam?

50. Quam deforme hoc, quam inutile! Quomodo enim potest utile esse quod non decet? Quantis corporatorum[4] subsidiis dudum Roma fraudata est! Potuit et illos non amittere, et evadere famem, expectatis ventorum opportunis flatibus, et speratarum commeatu navium.

51. Quam vero illud superius honestum atque utile! Quid enim tam decorum atque honestum, quam collatione locupletum juvari egentes, ministrari victum esurientibus, nulli cibum defore? Quid tam utile, quam cultores agro[5] reservari, non interire plebem rusticanorum?

52. Quod honestum igitur, et utile est; et quod utile, honestum. Et contra quod inutile, indecorum; quod autem indecorum, id etiam inutile.

CAPUT VIII.

Eos qui honestum utili anteponant, a Deo probari, Josue, Caleb, et aliorum exploratorum patere exemplis.

53. Quando majores nostri servitio exire potuissent, nisi id non solum turpe, sed etiam inutile credidissent regi servire Ægyptiorum?

54. Jesus quoque et Caleb missi ad explorandam terram, uberem quidem terram, sed a ferocissimis inhabitari gentibus nuntiaverunt. Terrore belli populus infractus, recusabat terræ ejus possessionem. Suadebant missi exploratores Jesus et Caleb terram esse utilem: indecorum putabant cedere nationibus: lapidari potius eligebant, quod minabatur populus, quam decedere de honestate. Dissuadebant alii, plebs reclamabat, dicens adversus diras et asperas gentes bellum fore; cadendum sibi in prælio, mulieres suas et pueros direptioni futuros.

55. Exarsit Domini indignatio, ut omnes vellet perdere: sed rogante Moyse, temperavit sententiam, ultionem distulit, satis esse perfidis supplicii judicans, etsi parceret interim, nec percuteret incredulos; ad eam tamen terram quam recusaverant, propter incredulitatis suæ pretium non pervenirent: sed pueri et mulieres

Deut. VIII, 3.

Exod. XII, 34 et ss.

Num. XIII, 28 et ss.

bendum autumat, quamquam nullo nititur alicujus auctoritatis momento, saltem nihil involvit contrarietatis. Cum enim is secundam illam frumenti penuriam de qua continuo post agitur, collocet anno 383, quid prohibeat, quominus prior accidere potuerit an. 376, aut 377, quibus Gracchum præfecturam gessisse tradit Gothofridus lib. III *de Quæstionibus*, ubi etiam duos locos, alterum Hieronymi, Prudentii alterum, de eadem præfectura explicat? Sed in hoc cum Gothofrido Hermannus *Vitæ Ambr.* lib. I, cap. 6 non concinit, sicut nec cum Baronio de fame anni 383: primam quippe contigisse hoc anno ibidem lib. III cap. 8 vero putat simillimum. (E. Maur.)

[1] Era. et seq. edit., *dicens quam immane esset peregrinos ejici, quam hominem exueret qui* etc.; Amerb. et propemodum omnes mss. ut in contextu, nisi quod nonnulli pro *ab homine*, habent *ex homine*: quidam vero utrumque confodiunt. (Edit. Maur.)

[2] Sic Amerb. ac mss. majori consensu: Era. vero et seq. editt., *neminem fame aliena juvari;* qua lectione ambiguitas evitatur, sed auctoris verba non retinentur. (Edit. Maur.)

[3] Gill. in marg. et quædam Paris. edit. in corpore, *Quanto utilius est*, etc. Perperam: vilius enim hoc loco idem est, ac minori pretio atque impensis. (Edit. Maur.)

[4] Corporati dicuntur in variarum artium societates et collegia cooptati, ut puta sculptorum, pictorum, etc. De his loquitur Symmach. lib. X, epist. 27 et 58. Vid. Gothofrid. in lib. II *de Privilegiis corporatorum, Cod. Theod.*, Scalig. et alios. (Edit. Maur.)

[5] Editt. et pauci mss., *cultores agrorum*. (Edit. Maur.)

qui non immurmuraverant, vel sexu, vel ætate veniabiles, caperent ejus terræ promissam hæreditatem. Denique quicumque erant a vigesimo anno et supra in deserto, eorum membra ceciderunt: sed aliorum dilata est pœna. Qui autem adscenderunt cum Jesu, et dissuadendum
1 putaverunt, plaga magna statim mortui sunt:[1] Jesus vero et Caleb cum innoxia ætate vel sexu
Num. XIV, 6 et ss. in terram promissionis intraverunt.

56. Pars igitur melior gloriam saluti prætulit; deterior salutem honestati. Divina autem sententia eos probavit, qui honesta utilibus præstare arbitrabantur: eos vero condemnavit, apud quos ea quæ videbantur saluti potius quam honestati accommoda, præponderabant.

CAPUT IX.

Fraudes et turpia lucra maxime dedecere clericos, quorum est utilitati omnium inservire: illos in causis pecuniariis intervenire nequaquam debere, secus vero in capitalibus. Eisdem ne cui etiam lacessiti noceant, exemplum David; neu autem vitam honestati præferant, cædes Nabuthe proponitur.

57. Nihil itaque deformius quam nullum habere amorem honestatis, et usu quodam degeneris mercaturæ, quæstu sollicitari ignobili, avaro æstuare corde, diebus ac noctibus hiare in alieni detrimenta patrimonii, non elevare animum ad honestatis nitorem, non considerare veræ laudis pulchritudinem.

2 58. Hinc nascuntur aucupio[2] quæsitæ hære-
3 ditates,[3] continentiæ atque gravitatis simulatione captatæ; quod abhorret a proposito christiani viri: omne enim quod arte elicitum, et fraude compositum est, caret merito simplicitatis. In ipsis qui nullum ecclesiastici ordinis officium receperint, incongrua judicatur affectatæ ambitio hæreditatis. In supremo fine vitæ positos suum habere judicium, ut libere testentur quod sentiunt, qui postea non sunt emendaturi; cum
5 4 honestum non sit competentia[4] compendia[5] aliis vel debita, vel parata avertere; cum vel sacerdotis vel ministri sit prodesse, si fieri potest, omnibus, obesse nemini.

14, quæst. 5, cap. *Denique.* 59. Denique si non potest alteri subveniri, nisi alter lædatur; commodius est neutrum juvari, quam gravari alterum. Ideoque in causis pecuniariis intervenire non est sacerdotis: in quibus non potest fieri, quin frequenter lædatur alter qui vincitur, quoniam intercessoris beneficio se victum arbitrabatur. Sacerdotis est igitur nulli nocere, prodesse velle omnibus: posse autem solius est Dei. Nam in causa capitis nocere ei quem juvare debeas periclitantem, non sine peccato est gravi: in causa autem pecuniæ odia quærere, insipientiæ est; cum pro salute hominis graves frequenter fiant molestiæ, in quo etiam periclitari gloriosum sit. Proposita igitur forma in sacerdotis officio teneatur; ut nulli noceat,[6] ne lacessitus quidem, et aliqua injuria offensus. Bonus enim est vir qui dixit: *Si reddidi retribuentibus mihi mala.* Quæ enim I Reg. XXV, 7. est gloria, si eum non lædimus, qui nos non læserit? Sed illa virtus est, si læsus remittas.

60. Quam honestum, quod cum potuisset regi inimico nocere, maluit parcere![7] Quam etiam I Reg. XXIV, 5 et ss. utile, quia successori hoc profuit, ut discerent omnes fidem regi proprio servare, nec usurpare imperium, sed vereri! Itaque et honestas utilitati prælata est, et utilitas sequuta honestatem est.

61. Parum est quod pepercit: addidit quod etiam in bello doluit occisum, et flebiliter deploravit dicens: *Montes qui estis in Gelbeal,*[8] *neque ros, neque pluvia cadat super vos. Montes mortis, quoniam ibi sublata est protectio potentium, protectio Saul. Non est unctus in oleo et sanguine vulneratorum,*[9] *et ex adipe belligerantium. Sagitta Jonathæ non est reversa retro, et gladius Saul non est reversus vacuus. Saul et Jonathas speciosi et carissimi; inseparabiles in vita sua, et in morte non sunt separati. Super aquilas leviores, super leones potentiores. Filiæ Israel, plorate super Saul, qui vestiebat vos vestimenta coccinea cum ornamento vestro, qui imponebat aurum super vestimenta vestra. Quomodo ceciderunt potentes in media pugna! Jonathas in morte vulneratus est. Doleo in te, frater meus Jonatha, speciosus mihi valde. Ceciderat amor tuus in me, sicut amor mulierum. Quomodo ceciderunt potentes, et perierunt arma concupiscenda!* II Reg. I, 21 et ss.

62. Quæ mater sic unicum defleret filium, quemadmodum hic deflevit inimicum? Quis gratiæ auctorem tantis prosequeretur laudibus, quantis iste prosequutus est insidiatorem capitis sui? Quam pie doluit, quanto ingemuit affectu! Aruerunt montes prophetico maledicto, et divina vis sententiam maledicentis implevit. Itaque pro regiæ necis spectaculo pœnam elementa solverunt.

[1] Editt. cum uno vel altero mss., *plaga mala statim*, etc. (E.M.)

[2] Cic. lib. III *Offic.* pag. 398, lin. 2: *Mihi quidem etiam veræ hæreditates non honestæ videntur*, etc.

[3] Ita mss. longe plurimi ac vetustissimi: quidam tamen atque omnes edit., *aucupia quæsitæ hæreditatis.* (E. Maur.)

[4] Era. et seqq. expunxerunt *competentia*, quæ vox tamen in Amerb. ac mss. prope omnibus reperitur. Quæ porro de causis tum pecuniariis, tum capitis his dicuntur, cum his conferenda sunt quæ habentur in priori libro nn. 237, 255 ac 256. (Edit. Maur.)

[5] Cic. lib. III *Offic.* pag. 398, lin. 11: *Homo autem justus.... nihil cuiquam quod in se transferat, detrahet*, etc.

[6] Ibidem lin. 14: *Jam se ipse doceat eum virum bonum esse, qui prosit quibus possit; noceat nemini, nisi lacessitus injuria.* Vide quod hanc in rem annotatum est ad num. 27 hujus libri.

[7] Ibidem pag. 396, lin. 28: *Sive vir bonus est, qui prodest quibus potest, nocet nemini*, etc.

[8] Mss. A', B, T *Gelboe.* Ita et alibi apud S. Doct. et cum græco textu. Cf. Sabbat. ad h. l.

[9] Ita mss. plures ac potiores, quibus accedunt editt., nisi quod præfertur, *sed sanguine:* alii vero aliquot, *quasi non sit unctus oleo et a sanguine vulneratorum.* (Edit. Maur.)

63. Quid vero sancto Nabuthe, quæ fuit causa mortis, nisi honestatis contemplatio? Nam cum ab eo vineam rex posceret, pecuniam daturum se pollicens, indecorum pretium pro paterna recusavit hæreditate, maluitque morte declinare hujusmodi turpitudinem. *Non mihi,* inquit, *faciat Dominus, ut dem tibi hæreditatem patrum* III Reg. XXI, 3. *meorum;* hoc est, tantum mihi opprobrium non fiat, non permittat Deus tantum extorqueri flagitium. Non utique de vitibus dicit, neque enim de vitibus cura est Deo, neque de terreno spatio; sed de jure loquitur patrum. Potuit utique alteram vineam de vineis regis accipere, et amicus esse; in quo non mediocris sæculi hujus utilitas æstimari solet: sed quod turpe erat, judicavit non videri utile; maluitque periculum cum honestate subire,[1] quam utilitatem cum opprobrio: vulgarem utilitatem loquor, non illam in qua etiam honestatis gratia est.

64. Denique et ipse rex potuit extorquere; sed impudens arbitrabatur, sed occisum doluit. Dominus quoque mulieris immanitatem,[2] quæ honestatis immemor turpe antetulit lucrum, congruo supplicio plectendam annuntiavit.

65. Turpis est itaque omnis fraus.[3] Denique etiam in rebus vilibus exsecrabilis est stateræ fallacia, et fraudulenta mensura. Si in foro rerum venalium, in usu commerciorum fraus plectitur, potest ne irreprehensibilis videri inter officia virtutum? Clamabat Salomon: *Pondus magnum et exiguum, et mensuræ duplices im-* Prov. XX, 10. *mundæ sunt coram Domino.*[4] Supra quoque ait: *Statera adultera abominatio est Domino, pondus* Prov. XI, 1. *autem æquum acceptabile est illi.*

CAPUT X.

De fraude in omni contractu fugienda non solum in politico jure cautum esse, verum etiam in sacris litteris, ut Josue ac Gabaonitarum patet exemplo.

66. In omnibus igitur decora est fides, justitia grata, mensura æquitatis[5] jucunda. Quid autem loquar de contractibus ceteris, ac maxime de coemptione prædiorum, vel transactionibus atque pactis? Nonne formulæ[6] sunt, dolum malum abesse,[7] eumque cujus dolus fuerit deprehensus, duplici pœnæ obnoxium fore? Ubique igitur honestatis præponderat consideratio, quæ dolum excludit, fraudem ejicit. Unde recte generalem David propheta prompsit sententiam dicens: *Nec fecit proximo suo malum.* Non solum Ps. XIV, 3. itaque in contractibus (in quibus etiam vitia eorum quæ veneant, prodi jubentur,[8] ac nisi intimaverit venditor, quamvis in jus emptoris transcripserit, doli actione vacuantur); sed etiam generaliter in omnibus dolus abesse debet:[9] aperienda simplicitas, intimanda veritas est.

67. Veterem autem istam de dolo, non jurisperitorum formulam, sed patriarcharum sententiam Scriptura divina evidenter expressit in libro Testamenti veteris, qui Jesu Nave inscribitur. Nam cum exisset fama per populos siccatum esse mare in Hebræorum transitu, fluxisse aquam de petra, de cœlo diurnam ministrari alimoniam tot populi millibus abundantem, corruisse muros Hierico sacro tubarum sono, ictu, et ululatu[10] plebis arietatos, Hethæorum quoque regem victum, et suspensum in ligno usque ad vesperam; Gabaonitæ metuentes validam manum, venerunt cum versutia, simulantes se de terra longinqua esse, diuque peregrinatos dirupisse calciamenta, detrivisse amictus vestium, quarum veterascentium indicia monstrarent: causam autem tanti laboris, emerendæ pacis, et ineundæ cum Hebræis esse amicitiæ cupiditatem; et cœperunt ab Jesu Nave poscere, ut secum firmaret societatem. Et quia adhuc erat ignarus locorum, atque incolarum inscius, non cognovit fraudes eorum; neque Deum interrogavit, sed cito credidit.

68. Adeo sancta erat illis temporibus fides eorum, ut fallere aliquos posse non crederetur. Quis hoc reprehendat in sanctis, qui ceteros de suo affectu æstimant; et quia ipsis amica est veritas, mentiri neminem putant, fallere quid sit ignorant; libenter credunt quod ipsi sunt, nec possunt suspectum habere quod non sunt? Hinc Salomon ait: *Innocens credit omni verbo.* Prov. XIV, 15; 22, q. 4, cap. *Innocens.* Non vituperanda facilitas, sed laudanda bonitas. Hoc est innocentem esse, ignorare quod noceat; et si circumscribitur ab aliquo, de omnibus tamen bene judicat qui fidem esse in omnibus arbitratur.

69. Hac igitur mentis suæ devotione inclinatus ut crederet, testamentum disposuit, pacem dedit, confirmavit societatem. Sed ubi in terras eorum ventum est, deprehensa fraude, quod cum essent finitimi, advenas se esse simulaverant; circumscriptum se se populus patrum indignari cœpit. Jesus tamen pacem quam dede-

[1] Editio Erasmi ac sequentes ante maurinam omittunt *subire.*

[2] Edit. Rom., *mulieris osus immanitatem;* mss. autem aliquammulti, *muliebris ausus immanitatem,* alii denique majori numero, nec non edit. Amerb. atque Era., ut in contextu. (Edit. Maur.)

[3] Cic. lib. III *Offic.* pag. 396, lin. 29: *Numquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe,* etc.

[4] Omnes edit. *apud Deum:* omnes mss., *coram Domino,* nonnulli, *coram Deo.* (Edit. Maur.)

[5] Nonnulli mss., *mensura æqualitatis.*

[6] In edit. omnibus ante maurinam: *Nonne honestatis formulæ sunt:* in cunctis vero mss., ajunt Maurini, desideratur *honestatis.* Sed in cod. T legitur etiam hæc vox.

[7] Cic. lib. III *Offic.* pag. 396, lin. 5: *Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus* etc. Item infra lin. 31: *Ac de jure quidem prædiorum* etc.... *duplicem pœnam subiret.*

[8] Ibidem lin. 34: *Quidquid enim inest prædio vitii, id statuerunt.... præstare oportere* etc.

[9] Ibidem pag. 397, lin. 6: *Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiose* etc. Item lin. 21: *Quintus quidem Scevola.... fideique bonæ munus existimabat manare latissime* etc. Item lin. 29: *Nec vero in prædiis solum jus civile ductum a natura* etc.

[10] Ita mss. fere ad unum: omnes autem edit., *sono ictos, et ululatu,* etc. sed *ictu* ad collisionem lagenarum referendum est. (Edit. Maur.)

rat, revocandam non censuit, quia firmata erat sacramenti religione; ne dum alienam perfidiam arguit, suam fidem solveret. Multavit tamen eos vilioris obsequio ministerii. Clementior sententia, sed diuturnior: manet enim officiis pœna veteris astutiæ, hæreditario in hunc diem ministerio deputata. Josue IX, 15 et ss.

CAPUT XI.

Inductis per reticentiam rethoricam fraudum quarumdam exemplis, eas atque alias omnes apertius in Scriptura damnari ostenditur.

70. Non ego in hæreditatibus adeundis[1] digitorum percussiones, et nudi successoris[2] saltationes notabo;[2] nam hæc etiam vulgo notabilia: non simulatæ piscationis compositas copias, ut emptoris illiceretur affectus. Cur enim tam studiosus luxuriæ ac deliciarum repertus est, ut hujusmodi fraudem pateretur?

71. Quid mihi tractare de Syracusano illo amœno secretoque secessu, et de Siculi hominis calliditate,[3] qui cum peregrinum aliquem reperisset, cognito quod cupidus esset hortorum venalium, ad cœnam in hortos rogaverit: promisisse[4] invitatum, postridie venisse: offendisse illic magnam piscatorum multitudinem, exquisitis copiis adornatum convivium, in prospectu cœnantium ante hortulos compositos piscatores, ubi numquam ante jaciebant retia: unusquisque quod ceperat, certatim offerebat epulantibus: supra mensam pisces ingerebantur, oculos recumbentium resilientes verberabant? Mirari hospes tantam copiam piscium, tantumque numerum cymbarum.[5] Responsum quærenti, aquationem illic esse; dulcis aquæ gratia innumerabiles eo pisces convenire. Quid multa? Pellexit hospitem, ut sibi extorqueret hortos: vendere volens cogitur, pretium gravatus suscipit.[6]

72. Sequenti die ad hortos emptor cum amicis venit, navigium nullum invenit. Percontanti num aliqua piscatoribus eo esset die feriarum solemnitas, respondetur nulla, nec umquam illic præter hesternum diem piscari solitos. Quam hic redarguendi haberet auctoritatem doli, qui tam turpe captarit aucupium deliciarum? Qui enim alterum peccati arguit, ipse a peccato debet alienus esse. Non ergo hujusmodi nugas ego in hanc ecclesiasticæ censionis auctoritatem vocabo, quæ generaliter condemnat omnem lucri turpis appetentiam, brevique sermonis compendio excludit levitatem ac versutiam.

73. Nam de illo quid loquar, qui de eo testamento quod ab aliis licet factum, falsum tamen cognoverit, hæreditatem sibi aut legatum vindicet,[7] et lucrum quærat alieno crimine; cum etiam leges publicæ eum qui sciens falso utitur, tamquam reum facinoris adstringant? Regula autem justitiæ manifesta est, quod a vero declinare virum non deceat bonum, nec damno injusto afficere quemquam, nec doli aliquid adnectere, fraudisve componere.

74. Quid evidentius eo quod Ananias, qui fraudavit de pretio agri sui, quem ipse vendiderat, et portionem pretii tamquam summæ totius numerum ante pedes posuit apostolorum, sicut reus fraudis interiit? Licuit utique illi nihil offerre, et hoc sine fraude fecisset. Sed quia fraudem admiscuit, non liberalitatis gratiam reportavit, sed fallaciæ pœnam exsolvit. Act. V, 1 et ss.

75. Et Dominus in Evangelio cum dolo accedentes repudiabat, dicens: *Vulpes foveas habent;* quoniam in simplicitate cordis, et innocentia nos jubet vivere. David quoque ait: *Sicut novacula acuta fecisti dolum;* nequitiæ arguens proditorem, eo quod instrumentum hujusmodi ad hominis adhibetur ornatum, et plerumque ulcerat. Si quis igitur prætendat gratiam, et dolum nectat proditoris exemplo, ut eum quem protegere debeat,[8] prodat ad mortem; instrumenti istius comparatione censetur, quod ebriæ mentis et titubantis vitio manus vulnerare consuevit. Sicut iste malitiæ ebrius vino, per funestæ proditionis indicium Abimelech[9] sacerdoti necem detulit, eo quod Propheiam hospitio recepisset, quem rex invidiæ accensus stimulis persequebatur. Matth. VIII, 20. Ps. LI, 4. I Reg. XXII.

CAPUT XII.

Nihil promittendum quod sit inhonestum, nec si quid injustum juraveris, id observandum; contra quod peccasse Herodes demonstratur. Culpatur etiam votum a Jephthe nuncupatum, itemque alia omnia quæ sibi exsolvi Deus nolit. Denique filia ejusdem Jephthe cum duobus Pythagoræis componitur ac præponitur.

76. Purum igitur ac sincerum oportet esse affectum, ut unusquisque simplicem sermonem proferat, vas suum in sanctitate pos- 22, q. 4, c. *Unusquisque*

[1] Cic. lib. III *Offic.* pag. 398, lin. 7: *Itaque si vir bonus habeat hanc vim, ut si digitis concrepuerit.... At si daret hanc vim M. Crasso.... in foro, mihi crede, saltaret.* Ponitur autem digitorum percussio seu crepitus pro re vilissima; unde proverbium, digitorum crepitu non emam. (Ed. Maur.)

[2] « Vet. editt. cum mss. longe plurimis, *nudi*, mss. aliquot, *crudi successoris salutationes:* Rom. *nudis successoribus saltationes.* Melius alii mss. ut nos in textu. » Ita Maurini. Codices A', B, T habent pariter *successoris salutationes*, quæ tamen lectio, maxime collatione cum parallelo Ciceronis loco, spuria monstratur.

[3] Cic. lib. III *Offic.* pag. 395, lin. 30: *Cajus Canius eques Romanus.... cum se Syracusas otiandi causa, non negotiandi* etc.

[4] Era. et seq. edit. cum mss. duobus, iisque recentioribus, *Promisit invitatus postridie se venire, veniens offendit* etc. (Edit. Maur.)

[5] Mss. aliquot juxta Maurinos, *tantorumque numerum convivarum;* A', B ac T, *tantarumque*, ac reliqua ut in textu.

[6] Amerb. et mss. non pauci, *rogatus suscipit:* aliæ edit., *gravatim*, mss., *gravatus suscipit.* (Edit. Maur.)

[7] Cic. lib. III *Offic.* pag. 395, lin. 41: *L. Minutii Basilii, locupletis hominis, falsum testamentum quidam e Græcia* etc.

[8] Sic mss. magno consensu, si unum aut alterum excipias, ubi sicut et in editt. legitur: *Doech proditoris... quem celare et protegere debeat.* (Edit. Maur.)

[9] Erasmus ac quædam aliæ editiones, *Achimelech.*

sideat, nec fratrem circumscriptione verborum inducat, nihil promittat inhonestum;[1] ac si promiserit, tolerabilius est promissum non facere, quam facere quod turpe sit.

77. Sæpe plerique constringunt se ipsos jurisjurandi sacramento;[2] et cum ipsi cognoverint promittendum non fuisse, sacramenti tamen contemplatione faciunt quod spoponderunt: sicut
Sup. c. 9. de Herode supra scripsimus, qui saltatrici præmium turpiter promisit, crudeliter solvit. Turpe, quod regnum pro saltatione promittitur: crudele, quod mors prophetæ pro jurisjurandi religione donatur. Quanto tolerabilius tali fuisset perjurium sacramento! Si tamen perjurium posset dici, quod ebrius inter vina juraverat, quod eviratus inter saltantium choros promiserat.[3] Infertur disco prophetæ caput; et hoc æstimatum est fidei esse, quod amentiæ fuit.

78. Neque umquam adducar ut credam non incaute principem promisisse Jephthe,[4] ut immolaret Deo quidquid sibi revertenti intra limen domus suæ occurreret; cum et ipsum voti pœnituerit sui, postquam filia occurrit sibi. Denique conscidit vestimenta sua, et dixit: *Heu me, filia mea, impedisti mihi; stimulus doloris facta es mihi.*[5] Qui licet pio metu ac formidine acerbitatem duræ solutionis impleverit; tamen luctum annuum etiam posteris deplorandum statuit ac dereliquit. Dura promissio, acerbior solutio, quam necesse habuit lugere etiam ipse qui fecit. Denique factum est præceptum et decretum in Israel ex diebus in dies: *Ambulabant,* inquit, *filiæ populi Israel, lugentes filiam Jephtæ Galaaditidis quatuor diebus in anno.* Non possum accusare virum qui necesse habuit implere quod voverat: sed tamen miserabilis necessitas, quæ solvitur parricidio.

Judic., xi, 35.

Ibid., 40.

22, q. 4, c. *Unusquisque*, § *Miserabilis.*

79. Melius est non vovere, quam vovere id quod sibi cui promittitur, nolit exsolvi. Denique in Isaac habemus exemplum, pro quo arietem
Gen. xxii, 13. Dominus statuit immolari sibi. Non semper igitur promissa solvenda omnia sunt. Denique ipse
22, q. 4, c. *Non semper.* Dominus frequenter suam mutat sententiam, sicut Scriptura indicat. Nam et in eo libro qui inscribitur Numeri, proposuerat percutere morte et perdere populum: sed postea rogatus a Moyse,
Num. xvi, 12 et ss. reconciliatus est populo suo. Et iterum ad Moysen et Aaron ait: *Dividite vos de medio*
Num. xvi, 21. *Synagogæ ejus, et consummabo eos simul.* Quibus discedentibus de cœtu, Dathan et Abiron subito impios terra prærupto soluta hiatu absorbuit.

80. Præcellentius et antiquius istud exemplum de filia Jephthe, quam illud quod memorabile habetur apud philosophos de duobus Pythagoræis,[6] quorum alter cum a tyranno Dionysio capitis damnatus esset, præscripto mortis die, poposcit ut domum pergendi ei facultas daretur, quo commendaret suos; ac ne revertendi nutaret fides, vadem mortis obtulit, ea conditione ut si ipse deforet ad constitutum diem, vas ejus sibi pro eo moriendum agnosceret. Nec qualitatem sponsionis qui offerebatur recusavit, constantique animo diem necis præstolabatur. Itaque alter se non subtraxit, alter ad diem recepit.[7] Quod eousque fuit mirabile, ut tyrannus eos sibi in amicitiam adscisceret, quorum urgebat periculum.

81. Quod ergo in spectatis et eruditis viris plenum miraculi est, hoc in virgine multo magnificentius, multoque illustrius deprehenditur, quæ ingemiscenti patri ait: *Fac mihi ut exivit de ore tuo.* Sed spatium duorum poposcit mensium, ut cum æqualibus conventum ageret in montibus, quæ virginitatem ejus prædestinatam neci pio affectu prosequerentur. Nec fletus æqualium movit puellam, nec dolor flexit, nec gemitus retardavit, nec dies præteriit, nec fefellit hora. Rediit ad patrem, quasi ad votum rediret, et voluntate propria cunctantem impulit, fecitque arbitratu spontaneo, ut quod erat impietatis fortuitum, fieret pietatis sacrificium.
Jud. xi, 36 et ss.

CAPUT XIII.

Juditham cum multa pericula pro honestate subiisset, multiplicem reportasse utilitatem.

82. Ecce tibi Judith se offert mirabilis, quæ formidatum populis virum Holophernem adit, Assyriorum triumphali septum caterva. Quem primo formæ gratia et vultus decore perculit, deinde sermonis circumscripsit elegantia. Primus triumphus ejus fuit, quod integrum pudorem de tabernaculo hostis revexit: secundus, quod femina de viro reportavit victoriam, fugavit populos consilio suo.
Judith x, 12 et ss.
Judith xiii, 20.

83. Horruerunt Persæ audaciam ejus. Utique quod in illis Pythagoræis duobus mirantur, non expavit mortis periculum, sed nec pudoris, quod est gravius bonis feminis: non unius ictum carnificis, sed nec totius exercitus tela trepidavit. Stetit inter cuneos bellatorum femina, inter

[1] Cic. lib. III *Offic.* pag. 400, lin. 47: *Quid si sapiens rogatus sit ab eo, qui eum heredem faciat... ut antequam hereditatem adeat, luce palam in foro saltet* etc.

[2] Cic. lib. III *Offic.* pag. 401, lin. 4: *Ac ne illa quidem promissa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia* etc.

[3] Amerb. cum mss. aliquot, *dejuratus:* quidam alii, *ejuratus... promiserat;* non pauci, *promserat:* aliæ vero edit. ac mss. nobiscum faciunt, nisi quod pro *eviratus,* in quibusdam legitur *iratus:* prorsus incongrue. (Edit. Maur.)

[4] Cic. lib. III, pag. 401, lin. 11: *Quid Agamemnon cum devovisset* etc.

[5] Codex B omittit *mea,* ut alibi quoque omittit Ambrosius (Cf. Sabbat. ad h. l.). Veteres autem edit., *impedisti mihi, impedisti mihi; in stimulum dolorum facta es mihi.* Rom., *Decepisti me, impedimentum in oculis, in stimulum dolorum facta es mihi.* Mss. vero, Maurinis testibus, inter se consentiunt, nisi quod aliqui legunt, *impedisti mihi, in stimulum* etc. ubi reliqui, *impedisti me, stimulus* etc.

[6] Cic. lib. III *Offic.* pag. 393, lin. 43: *Damonem et Pythiam pythagoræos, ferunt hoc animo inter se fuisse,* etc. Vide etiam lib. V, *Tusc. Quæst.* pag. 186, lin. 48 et Val. Max. lib. IV, cap. 7 et rursus Ambr. lib. II *de Virgin.* n. 34.

[7] Omnes edit. ac mss. aliquot, *alter ad diem repedavit:* reliqui autem partim, *rediit,* partim, *se recepit,* partim etiam, *receptus est:* Thuan. vero et alii nonnulli melioris notæ cum A', B, T, *alter ad diem recepit;* quod Maurini de vade intelligunt, sed nos de ipso redeunte, subintelligentes illud *se,* quod prius expressum ad vadem referimus.

victricia arma, secura mortis. Quantum ad molem spectat periculi, moritura processit: quantum ad fidem, dimicatura.

84. Honestatem igitur sequuta est Judith, et dum eam sequitur, utilitatem invenit. Honestatis enim fuit prohibere ne populus Dei se profanis dederet, ne ritus patrios et sacramenta prodere-ret, ne sacras virgines, viduas graves, pudicas matronas barbaricæ subjiceret impuritati; ne obsidionem deditione solveret: honestatis fuit se malle pro omnibus periclitari, ut omnes exi- Judith VIII, 10 et ss. meret periculo.

85. Quanta honestatis auctoritas, ut consilium de summis rebus femina sibi vindicaret, nec principibus populi committeret![1] Quanta hone-statis auctoritas, ut Deum adjutorem præsume-ret; quanta gratia, ut inveniret!

CAPUT XIV.

Elisæi factum quam honestum atque utile fuerit. Ejusdem cum decantato Græcorum facinore comparatio. Joannem pro honestate vitam im-pendisse; nec non Susannam eadem causa se mortis periculo objecisse.

86. Quid vero Elisæus nisi honestatem se-quutus est, cum exercitum Syriæ, qui ad obsidendum eum venerat, captivum intro-duxit in Samariam, cujus oculos cæcitate ob-duxerat, et dixit: *Domine, aperi oculos eorum,* IV Reg. VI, 18 et ss. *ut videant, et viderunt?* Itaque cum rex Israel percutere ingressos vellet, eamque sibi dari a propheta facultatem posceret; respondit non percutiendos, quorum captivitatem non esset manu operatus, armisque bellicis, sed magis subsidio alimentorum juvandos. Denique epu-laribus refecti copiis, numquam postea in terram Israel piratæ Syriæ revertendum putarunt.

87. Quanto hoc sublimius, quam illud Græ-corum quod cum duo populi adversum se de gloria imperioque decertarent,[2] et alter ex his haberet copiam quemadmodum naves alterius populi clanculo exureret, turpe credidit; maluit-que minus posse honeste, quam plus turpiter! Et isti quidem sine flagitio hoc facere nequi-bant, ut eos qui consummandi belli Persici gratia in societatem convenerant, hac fraude deciper-ent; quam licet possent negare, non possent tamen non erubescere: Elisæus autem non fraude, deceptos licet, sed potestate Domini per-cussos, maluit tamen servare quam perdere; quia decorum foret hosti parcere, et adversario donare vitam, quam potuisset auferre, nisi pe-percisset.

88. Liquet igitur id quod decorum est, sem-per esse utile. Nam et Judith sancta decoro contemptu propriæ salutis solvit obsidionis pe-riculum, et publicam honestate propria adqui-sivit utilitatem;[3] et Elisæus gloriosius ignovit, quam perculit, et utilius reservavit hostes, quos ceperat.

89. Quid autem aliud Johannes nisi honesta-tem consideravit, ut inhonestas nuptias etiam in rege non posset perpeti, dicens: *Non licet tibi illam uxorem habere?*[4] Potuit tacere, nisi Marc XIV, 4 indecorum sibi judicasset mortis metu verum non dicere, inclinare regi propheticam auctori-tatem, adulationem subtexere.[5] Sciebat utique moriturum se esse, quia regi adversabatur; sed honestatem saluti prætulit. Et tamen quid uti-lius quam quod passionis viro sancto advexit gloriam?

90. Sancta quoque Susanna, denuntiato falsi testimonii terrore, cum hinc se videret urgeri periculo, inde opprobrio, maluit honesta morte vitare opprobrium, quam studio salutis turpem vitam subire ac sustinere. Itaque dum honestati intendit, etiam vitam reservavit: quæ si id quod sibi videbatur ad vitam utile præoptavisset, non tantam reportasset gloriam: immo etiam id quod non solum inutile, sed etiam periculosum foret, pœnam criminis forsitan non evasisset. Dan. XIII. Advertimus igitur quia id quod turpe est, non possit esse utile; neque rursus id quod ho-nestum est, inutile; quia complex honestatis est semper utilitas, et utilitatis honestas.

CAPUT XV.

Relato Romanorum generoso consilio, maximam fuisse Moysi honestatis curam, ex ejus factis declaratur.

91. Memorabile ferunt rhetores, quod dux Romanorum, cum ad eum adversarii regis medicus venisset, pollicens daturum se regi venenum,[6] vinctum eum ad hostem remi-serit. Et revera præclarum, ut qui virtutis cer-tamen susceperat, nollet fraude vincere. Non enim in victoria honestatem ponebat; sed ipsam, nisi honestate quæsitam, victoriam turpem pro-nuntiabat.[7]

92. Redeamus ad nostrum Moysen, atque ad superiora revertamur; ut quanto præstantiora, tanto antiquiora promamus. Nolebat Ægypti rex populum dimittere patrum. Dixit Moyses sacer-doti Aaron, ut extenderet virgam suam super omnes aquas Ægypti. Extendit Aaron, et con-versa est aqua fluminis in sanguinem, et nemo

[1] Mss. Thuan. ac B, *nec a principibus populi* (B omittit *populi*) *adjutorem præsumeret.*

[2] Cic. *Offic.* lib. III, pag. 394, lin. 17: *Themistocles post victoriam hujus belli, quod Persis fuit* etc. Idem legimus apud Plutarchum in *Aristide.*

[3] Mss. aliquot, *et publicam honestatem, propriam acquisivit utilitatem:* aliinonnulli, *et publicam honestatem propria acquisivit utilitate.* Magis scite reliqui ac editt. ut in textu. (E. Maur.)

[4] Romana editio litteraliter verba evangelica suffecit.

[5] Ita mss. longe plurimi: alii autem aliquot et omnes edit., *inclinari regi, propheticam auctoritatem adulatione subtexere.* (Edit. Maur.)

[6] Cic. lib. III *Offic.* pag. 399, lin. 42: *Quamquam id quidem cum sæpe alias, tum Pyrrhi bello.... perfuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si præmium* etc.

[7] Mss. quidem, *turpem renuntiabat.* (Edit. Maur.)

poterat bibere aquam, omnesque Ægyptii siti A
peribant; sincera autem fluenta patribus abun-
Exod. VII, 20. dabant. Jactaverunt favillam in cœlum, et facta
[1] sunt ulcera, et vesicæ candentes[1] in hominibus
Exod. IX, 10 et ss. et quadrupedibus. Deduxerunt grandinem in
igne flammeo; contrita erant super terram omnia.
Rogavit Moyses, et universa in suam gratiam
reverterunt: grando sedata est, sanata ulcera,
Ibid., 30. solitos potus flumina præbuerunt.

93. Iterum caligantibus tenebris operta erat
terra per triduum, ex quo Moyses manum le- B
Exod. X, 22. vaverat, et tenebras infuderat. Moriebatur omne
primogenitum Ægypti, cum Hebræorum omnis
esset inoffensa progenies. Rogatus Moyses, ut
his quoque finem exitiis daret, oravit et impe-
[2]
Exod. XII, 29 et ss. travit.[2] In illo prædicandum, quod a fraudis
consortio temperaverit: in hoc mirabile, quo-
niam divinitus intentata supplicia virtute pro-
pria etiam ab hoste detorserit, vere nimium,
sicut scriptum est, mansuetus et mitis. Sciebat
quod fidem rex non servaret promissis: tamen C
honestum putabat ut rogatus oraret, læsus be-
Num. XII, 3. nediceret, appetitus remitteret.

94. Projecit virgam, et serpens factus est,
Exod. VII, 12. qui devoravit serpentes Ægyptiorum: significans
quod Verbum caro fieret, quæ serpentis diri ve-
nena vacuaret per remissionem et indulgentiam
peccatorum. Virga est enim Verbum directum,
regale, plenum potestatis, insigne imperii. Virga
serpens facta est, quoniam qui erat Filius Dei, ex
Deo Patre natus, Filius hominis factus est, natus D
ex Virgine: qui quasi serpens exaltatus in cruce,
medicinam vulneribus infudit humanis. Unde et
ipse Dominus ait: *Sicut Moyses exaltavit serpen-*
Joan. III, 14. *tem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis.*

95. Denique et alterum signum ad Dominum
Jesum pertinet, quod fecit Moyses: *Manum suam*
misit in sinum, et protulit eam, et facta est
manus ejus sicut nix. Iterum misit, et protulit
Exod. IV, 6, 7. *eam, et erat sicut carnis humanæ species;* signi-
ficans Domini Jesu primum fulgorem divinitatis, E
postea susceptionem carnis, in qua fide credere
omnes gentes populosque oporteret. Merito ma-
num misit, quia dextera Dei Christus est, in
cujus divinitate et incarnatione si quis non cre-
diderit, quasi reprobus flagellatur: sicut iste rex
qui, quoniam signis non credidit evidentibus,
postea flagellatus orabat, ut veniam mereretur.
Quantus igitur honestatis affectus esse debeat,
ex his probatur, et eo maxime quod se objiciebat
pro populo, dicens ut remitteret populo Deus, F
Exod. XXXII, 32. aut certe de libro viventium se deleret.

CAPUT XVI.

Paucis de Tobia injectis, Raguelem honestate philosophis antecelluisse evincitur.

96. Tobis quoque formam expressit honestatis evidentius, cum relicto convivio mortuos sepeliret, et ad cibos pauperis mensæ invitaret inopes. Raguel præcipue, qui contemplatione honestatis, cum rogaretur ut filiam suam in conjugium daret, vitia quoque filiæ non tacebat; ne circumvenire petitorem videretur tacendo. Itaque cum Tobis filius Tobis posceret ut sibi daretur puella, respondit lege quidem ipsi eam deberi tamquam propinquo; sed dedisse se eam jam sex viris, et omnes eos esse mortuos. Justus itaque vir plus alienis timebat, et malebat innuptam sibi manere filiam, quam propter nuptias ejus extraneos periclitari. Tobiæ VII, 13 et ss.

Tobiæ II, 2 et ss

97. Quam breviter absolvit omnes quæstiones philosophorum! Illi de vitiis tractant domorum,[3] [3]
tegenda an prodenda a venditore videantur:
noster iste nec filiæ vitia celanda arbitratus est.
Et certe non ipse affectabat ut eam traderet,
sed rogabatur. Quanto utique iste honestior sit
illis, dubitare non possumus, si conferamus
quanto præstantior sit filiæ causa, quam rei
venalis pecunia.

CAPUT XVII.

Quanto honestatis studio antiqui patres in captivitatem abituri, sacrum ignem occuluerint.

98. Consideremus aliud quod, in captivitate gestum, summum tenuit honestatis decorem. Nullis enim adversis honestas impeditur, quæ in his eminet, et magis præcellit quam in prosperis. Inter vincula itaque, inter arma, flammas, servitutem, quæ liberis omni supplicio gravior est; inter pœnas morientium, excidia patriæ, vivorum formidinem,[4] sanguinem peremptorum, non excidit tamen cura honestatis majoribus nostris: sed inter eversæ patriæ cineres et favillas in affectibus piis resplenduit et refulsit.[5] [4] [5]

99. Nam cum in Persidem ducerentur patres nostri, qui tunc Dei omnipotentis cultores erant, acceptum ignem de altari sacerdotes Domini occulte in valle absconderunt. Erat illic velut puteus,[6] aquæ secessu infrequens, nec populari [6]
usui patens, ignoto et ab arbitris remoto loco:

[1] Veteres edit. ac mss. nonnulli, ut ajunt Maurini, ac insuper B et T, *vesicæ cadentes;* sed evidenter erronee pro *candentes* aut *calentes*. Quidam, rursus Maurinis testibus, *scatentes*.

[2] Mss. ac vet. editt., hoc tantum dissident, quod pro *rogatur*, plures mss. legunt *rogatus*, et pro *exitiis*, mss. nonnulli habent *exitus*. Rom. autem edit. post verbum *daret* adjecit *et benediceret*, sublatis hisce aliis, *oravit et impetravit*. (Edit. Maur.)

[3] Cic. *Offic.* lib. III, pag. 395, lin. 4: *Vendat ædes vir bonus propte aliqua vitia, quæ ipse norit* etc.

[4] Amerb. cum mss. non paucis, *virorum formidinem*. (E. M.)

[5] *In affectibus piis resplenduit, et refulsit,* desunt in mss. pluribus nec inferiores notæ, quorum in nonnullis pro *sed inter*, legitur, *nec inter*, minime male. Videtur tamen aliorum (*etiam mss.* A', B *ac* T) atque omnium edit. lectio hic præferenda. (Edit. Maur.)

[6] Lectio communis, *velut patens puteus;* sed cum nonnulli mss. omittant hic vocem *patens*, testibus Maurinis Editoribus, eamque omittant etiam B et T, nec bene cum subsequentibus conveniat, ideo et nos eam omisimus. Ajunt vero Maurini: « Mss. aliquot, *velut puteus haud quaquam patens, aquæ secessu infrequens;* unus, *velut puteus aquæ non patiens,* alter, *haud aquam patiens, atque secessu infrequens.* »

ibi obsignaverunt indicio sacro[1] pariter ac si-
II Mach. I, 19 et ss. lentio ignem reconditum. Non illis studio fuit aurum defodere, argentum abscondere, quod servarent posteris suis: sed inter extrema sua honestatis curam habentes, sacrum ignem servandum putarunt; ne eum vel impuri contaminarent, vel defunctorum sanguis extingueret, vel deformium ruinarum acervus aboleret.

100. Abierunt itaque in Persidem sola religione liberi; quoniam sola illis per captivitatem extorqueri nequivit. Post vero plurimum temporis, quando placuit Deo, dedit hanc mentem regi Persarum, ut restaurari in Judæa templum, et legitimos reparari Hierosolymis ritus juberet. Cujus gratia muneris Neemiam sacerdotem rex Persarum direxit. At ille secum deduxit sacerdotum illorum nepotes, qui profecturi de patrio solo, sacrum ne periret ignem absconderant. Venientes autem, ut patrum sermone est proditum, non invenerunt ignem, sed aquam. Et cum deesset ignis, quo adolerent altaria, haurire eos aquam Neemias sacerdos, sibique deferre, et adspergere super ligna jussit. Tunc, visu mirabile! cum esset cœlum intextum nubibus, sol repente illuxit, accensus est magnus ignis; ita ut omnes in tam evidenti Domini gratia factum stupentes, lætitia perfunderentur. Orabat Neemias, psallebant sacerdotes hymnum Deo.
2 Utque consumptum est[2] sacrificium, jussit iterum Neemias residua aqua majores perfundi lapides: quo facto flamma accensa est, lumen autem
3 refulgens ab altari consummatum illico est.[3]

101. Hoc patefacto indicio, rex Persarum eo loco in quo ignis fuerat absconditus, et postea reperta est aqua, templum fieri mandavit, cui inferebantur dona plurima. Appellaverunt autem
4 illud qui erant cum sancto Neemia, ephthar,[4] quod interpretationem habet purificationis: a plurimis nephthe vocatur. Invenitur autem in descriptionibus Hieremiæ prophetæ, quod jusserit accipere de igne eos qui postea essent futuri. Hic est ignis qui cecidit super sacrificium Moysi, et consumpsit illud; sicut scriptum est: *Quia exivit ignis a Domino, et consumpsit universa*
Levit. IX, 24. *quæ erant super altare holocausta.* Hoc igne oportebat sanctificari sacrificium; ideoque et in filios Aaron qui alienum ignem inferre voluerunt, exivit iterum ignis a Domino et consumpsit
Levit X, 11 et ss. eos, ita ut mortui extra castra projicerentur.

102. Veniens autem Hieremias in locum, invenit domum in modum speluncæ, et tabernaculum et arcam, et altare incensi intulit illuc, et obstruxit ostium: quod cum hi qui simul A venerant, curiosius perscrutarentur, ut notarent sibi locum; nequaquam comprehendere atque invenire potuerunt. Ut autem cognovit Hieremias quod affectassent, dixit: Ignotus erit locus, donec congreget Deus congregationem populi, et propitius fiat. Tunc Deus ostendet hæc, et apparebit majestas Domini. II Mach. II, 5 et ss.

CAPUT XVIII.

B *Superioris eventus, ac potissimum oblati a Neemia sacrificii narratione Spiritum sanctum, christianorumque baptisma significari; et eodem etiam Moysis et Eliæ sacrificium, atque historiam Noe referri.*

103. Congregationem populi tenemus, propi-
5 tiationem Domini Dei nostri agnoscimus,[5] quam propitiator in sua operatus est passione. Arbitror quod nec ignem istum possimus C ignorare, cum legerimus quia baptizat Dominus Jesus in Spiritu sancto et igni, sicut in Evangelio dixit Johannes. Merito consumebatur sacrificium, Joan. I, 33. quoniam pro peccato erat. Ille autem ignis typus Spiritus sancti fuit, qui descensurus erat post Domini adscensionem, et remissurus peccata omnium: qui quasi ignis inflammat animum ac mentem fidelem. Unde ait Hieremias accepto Spiritu: *Et factum est in corde meo ut ignis ardens, flammigerans in ossibus meis: et dissolutus sum* D *undique, et ferre non possum.* Sed etiam in Actibus Jer. XX, 9. Apostolorum cum descendisset super apostolos Spiritus, et plerosque, qui exspectabant promissa Domini, tamquam ignem dispersas esse linguas legimus. Denique sic vaporabatur singulorum animus, ut musto repleti esse æstimarentur qui
II acceperant linguarum diversitatem.[6] Act. II, 4 et ss.

104. Quid ergo sibi vult esse quod ignis aqua factus est, et aqua ignem excitavit; nisi quia spiritalis gratia per ignem exurit, per aquam E mundat peccata nostra? Eluitur enim peccatum, et exuritur. Unde et Apostolus ait: *Uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit:* et infra: I Cor. III, 13. *Si cujus opus arserit, detrimentum patietur: ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem.* *Ibid.*, 15.

105. Quod ideo posuimus, ut probaremus per ignem exuri peccata. Notum est ergo hunc esse vere ignem sacrum, qui tunc in typo futuræ remissionis peccatorum descendit super sacrificium.

106. Hic igitur ignis absconditur captivitatis F tempore, quo culpa regnat; tempore autem libertatis promitur.[7] Et licet in aquæ speciem
7 mutatus, tamen servat ignis naturam, ut con-

[1] *Indicio sacro,* id est, nota aliqua mystica, cujus ope locus postea dignosci posset. (Edit. Maur.)

[2] Editiones et pauci mss., *hymnum Deo usquequo consumptum est.* (Edit. Maur.)

[3] Ita mss. ac vet. editt. magno consensu, nisi quod aliqui et editt. legunt *consumptum est*, ubi probatissimi quique, *consummatum est,* Rom. autem edit. sola, *quæ tandem lumine refulgente ab altari consumpta illico est.* (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit. ex LXX, *nephthar:* vet. autem editt. cum Aldino cod. eorumdem LXX, *ephthar*, quo etiam accedunt mss., nisi quod eorum complures scriptorum inscitia exhibent, alii *epathar,* alii *ephatar* (*ut* B *ac* T), quidam etiam *phatur*. Infra vero ubi omnes edit. multique mss., *nephthe*, mss. aliquot præferunt *nephe*. Adi super hoc bituminis genere Plinium lib. II, cap. 118 et lib. XXXV, cap. 15. (Edit. Maur.)

[5] Mss. aliquot, *propitiationem non cognoscimus.* Haud male, si modo per figuram admirationis aut interrogationis efferatur. (Edit. Maur.)

[6] Cuncti propemodum mss., non tamen A', B ac T, *repleti esse qui acceperant, æstimarentur linguarum diversitate.*

[7] Codd. B ac T, *promittitur;* editio rom., *revelatur.*

sumeret sacrificium. Nec mireris cum legeris, quia Pater Deus dixit: *Ego sum ignis consumens;* et alibi: *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ.* Ipse quoque Dominus Jesus quasi ignis inflammabat audientium corda, quasi fons refrigerabat; nam in Evangelio suo dicit quod venerit, ut ignem in terras mitteret, et potum sitientibus aquæ vivæ ministraret.

Deut. IV, 24 Jerem. II, 13. Luc. XII, 49. Joan. VII, 37 et ss

107. Eliæ quoque tempore descendit ignis, quando provocavit prophetas gentium, ut altare sine igne accenderent. Et cum illi nequissent facere, hostiam suam tertio ipse perfudit aqua, et manabat aqua in circuitu altaris, et exclamavit, et cecidit ignis a Domino de cœlo, et consumpsit holocaustum.

III Reg. XVIII, 38

108. Hostia illa tu es. Considera tacitus singula. In te descendit vapor Spiritus sancti, te videtur exurere, cum tua peccata consumit. Denique quod consumptum est sacrificium Moysi tempore, sacrificium pro peccato erat. Unde Moyses ait, sicut in Machabæorum scriptum est libro, eo quod non sit manducatum quod erat pro peccato, consumptum est. Nonne tibi consumi videtur, quando in baptismatis sacramento interit homo totus exterior?[1] Vetus homo noster confixus est cruci, Apostolus clamat. Illic, sicut Patrum exempla te docent, Ægyptius demergitur,[2] Hebræus resurgit, sancto renovatus Spiritu, qui etiam per mare rubrum inoffenso transivit vestigio, ubi baptizati sunt patres sub nube et in mari.

II Mach. II, 11. Rom. VI, 6. I Cor. X, 1 et ss

109. In diluvio quoque Noe tempore mortua est omnis caro: justus tamen cum sua progenie servatus est. An non consumitur homo, cum absolvitur[3] mortale istud a vita? Denique exterior corrumpitur, sed interior renovatur. Nec solum in baptismate, sed etiam in pœnitentia fit carnis interitus ad profectum spiritus; sicut Apostolica docemur auctoritate, dicente sancto Paulo: *Judicavi ut præsens eum qui sic operatus est, tradere hujusmodi satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi.*

Gen. VII, 21 et ss. I Cor. V, 3, 4

110. Prolixior excursus admirandi gratia mysterii factus videtur, dum studemus revelatum plenius sacramentum pandere, quod eousque plenum honestatis est, ut sit plenum religionis.

CAPUT XIX.

Narratur admissum in levitæ cujusdam uxorem a civibus Gabaa flagitium, atque ex illius ultione colligitur quam veteribus illis cordi fuerit honestatis ratio.

111. Quanta autem honestatis cura majoribus fuit, ut unius mulieris injuriam stupro illatam intemperantium bello persequerentur, et victo populo tribus Beniamin, obtestarentur in conjugium se eis proprias filias non daturos! Remanserat tribus sine ullo posteritatis subsidio, nisi fraudis necessariæ accepisset licentiam. Quæ tamen indulgentia congruo intemperantiæ supplicio non videtur vacare, quando illis hoc solum permissum est, ut rapto inirent conjugia, non connubii sacramento. Et revera dignum fuit ut qui alienum contubernium solverant, ipsi nuptiarum amitterent solemnitatem.

112. Quam plena autem miserationis historia! Vir, inquit, levita acceperat sibi jugalem (quam a concubitu concubinam appellatam arbitror[4]) quæ aliquanto post quibusdam, ut fieri solet, offensa rebus, ad patrem se contulit, et fuit illic quatuor mensibus. Et surrexit vir ejus, et abiit ad soceri sui domum, ut cum sua jugali repararet gratiam, et revocaret eam, ac reduceret: occurrit ei mulier, atque in domum patris sui introduxit maritum.

Judic. XIX, 1 et ss

113. Lætatus est adolescentulæ pater, venit obviam, et sedit cum eo tribus diebus; et epulati sunt, et quieverunt. Et sequenti die surrexit levita diluculo, et retentus est a socero, ut tam cito non desereret convivii jucunditatem. Et alio et tertio die non permisit pater adolescentulæ proficisci generum suum, donec lætitia et gratia inter eos omnis consummaretur. Sed die septimo cum jam ad vesperum declinaret dies, post mensas et læta convivia, cum prætexeret finitimæ noctis viciniam, ut apud suos potius, quam apud extraneos requiescendum putaret, nequivit tenere, et dimisit una cum filia sua.

114. Verum ubi facta est aliqua progressio, cum vesper jam propior urgeret, et appropinquatum[5] foret ad urbem Jebusæorum, dicente servulo, ut ad eam dominus suus deflecteret, non adquievit dominus suus; quia non erat ea civitas filiorum Israel: sed intendit pervenire usque Gabaa, quæ habitabatur a populo tribus Benjamin. Nec erat quisquam qui advenientes reciperet hospitio, nisi vir peregrinus progressa ætate. Qui cum adspexisset eos, et interrogasset levitam: Quo vadis, vel unde venis? quo respondente quod esset viator, et repeteret montem Ephræm, et non esset qui colligeret eum; hospitium ei obtulit, et adornavit convivium.

115. At ubi satietas epulandi facta est, et mensæ remotæ, irruerunt pestilentes viri, et circumierunt domum. Tunc senior filiam suam virginem, et coæqualem ejus cum qua cubitare solita esset,[6] offerebat viris iniquitatis, tantum ne vis irrogaretur hospiti. Verum ubi parum ratio processit, et vis prævaluit, cessit levites jugali sua, et cognoverunt eam, et tota nocte illuserunt ei. Qua atrocitate, vel dolore victa injuriæ, ante ostium[7] hospitis, quo vir suus diverterat, projecit

[1] Omnes edit., *homo noster exterior crucifixus est.* (E. M.)

[2] Edit. omnes, ac mss. aliquot, *Ægyptus demergitur.* (E. M.)

[3] Ita mss. plures ac potiores: alii vero et edit., *cum absorbetur.* (Edit. Maur.)

[4] Adverte pulcherrime hinc confirmari, quod observatione in lib. I *de Abraham* c. 4, num. 23, dictum est, nimirum legitimam uxorem haud raro concubinæ nomine vocitari. (E. M.)

[5] Omnes edit. ante maurinam, *et appropinquandum.*

[6] Editt. et pauci mss., *jugalem ejus.... solitus esset:* sed optimi quique iidemque frequentissimi, ut in textu. (E. M.)

[7] Codd. B, T, *hospitium*, ut et alii quidam mss. juxta Maurinos. Erasmus et seqq. edit., *ante ostium hospitii.*

se, atque exhalavit spiritum, supremo licet vitæ munere affectum bonæ conjugis servans, ut exsequias saltem sui funeris marito reservaret.

116. Quo cognito (ne multis morer), omnis prope populus Israel in bellum exarsit, dubioque eventu cum anceps maneret prælium, tertia tamen præliandi vice traditus est populus Benjamin populo Israel, et divina judicatus sententia, pœnas intemperantiæ luit. Condemnatus quoque ne quis ei ex numero patrum filiam suam daret in uxorem; idque confirmatum jurisjurandi sacramento est. Sed compuncti quod tam acerbam in fratres tulissent sententiam, ita severitatem ejus temperaverunt, ut orbatas parentibus virgines in conjugium sibi adsciscerent, quorum patres pro delicto perempti forent, vel rapto copulam sociarent; quia pro tam turpis commissi facinore, qui alieni matrimonii jus violaverant, indignos se impetrando exhibuere matrimonio. Sed ne periret una populo tribus, fraudis indulta est conniventia.

117. Quanta igitur honestatis cura majoribus fuerit, hinc proditur, ut quadraginta millia virorum stringerent gladium adversus fratres suos de tribu Benjamin, dum ulcisci volunt injuriam
1 pudicitiæ,[1] quia temeratores castitatis non sufferebantur. Itaque eo bello cæsa sunt utrinque
2 sexaginta quinque millia bellatorum,[2] et exustæ urbes. Et cum inferior primo fuisset populus Israel; tamen nec adversi metu belli percitus, vindicandæ castitatis sequestravit dolorem. Ruebat in prælium, vel sanguine suo parans commissi flagitii diluere notam.

CAPUT XX.

Post solutam ex Elisæi vaticinio diram Samariæ obsidionem, quanta fuerit quatuor leprosis honesti cura, enarratur.

118. Et quid mirum si populo Dei decorum illud atque honestum curæ fuit, quando
IV Reg. VI. etiam leprosis, sicut in libris Regnorum legimus, honestatis non defuit consideratio?

119. Fames erat magna in Samaria, quia obsederat eam Syrorum exercitus. Rex militares excubias supra murum sollicitus revisebat; interpellavit eum mulier dicens: Persuasit mihi hæc mulier ut adferrem filium meum, ed adtuli, et coximus, et comedimus eum; et promisit ut et ipsa postea filium suum adferret, et carnes illius simul manducaremus: nunc autem filium
3 suum abscondit,[3] et non vult eum adferre. Motus rex quod non solum humanis, sed etiam parricidalibus cadaveribus mulieres pastæ viderentur, et tam atrocis calamitatis exemplo percitus, Elisæo prophetæ denuntiavit necem, cujus in potestate fore crederet, ut obsidionem solveret, propulsaret famem; vel quia non permiserat regi ut percuteret Syros, quos cæcitate perfuderat.

120. Sedebat Elisæus cum senioribus in Bethel,[4] et priusquam introiret ad eum regis nun- 4
tius, ait ad seniores viros: Si vidistis quoniam filius homicidæ illius misit auferre caput meum? Et introivit nuntius, mandatum regis pertulit, denuntiantis præsens capitis periculum. Cui re- IV Reg. VI, 32, 33
spondit propheta: Hac hora die crastina mensura similaginis siclo, et duæ mensuræ hordei siclo in porta Samariæ. Et cum missus a rege nuntius non credidisset, dicens: Si pluerit Dominus de cœlo abundantiam frumenti, nec sic quidem id posset effici; dixit ad eum Elisæus: Quia non credidisti, oculis tuis videbis, et non
C manducabis. IV Reg. VII, 1, 2.

121. Et factus est subito in castris Syriæ velut quadrigarum sonus, et vox multa equitum,[5] 5
et vox magnæ virtutis, atque ingens belli tumultus; et arbitrati sunt Syri quod rex Israel in societatem advocasset prælii regem Ægypti, et regem Amorrhæorum; et fugerunt diluculo relinquentes tabernacula sua; quoniam verebantur ne improviso adventu novorum opprimerentur hostium, et conjunctis regum viribus
D non possent resistere. Id incognitum Samariæ erat; quoniam victi metu, et fame tabidi, nec prætendere audebant. *Ibid.*, 6, 7.

122. Erant autem leprosi quatuor ad portam civitatis, quibus vita erat supplicium, et mori lucrum; et dixerunt ad se invicem: Ecce nos hic sedemus, et morimur. Si ingredimur urbem, moriemur fame; si manemus hic, nullum subsidium vivendi suppetit nobis: eamus in castra Syriæ; aut compendium mortis erit, aut salutis
E remedium. Perrexerunt itaque, et intraverunt in castra; et ecce omnia nuda hostium. Ingressi tabernacula, primum repertis alimentis fugaverunt famem, deinde auri et argenti quantum potuerunt, diripuerunt. Et cum soli prædæ incumberent, disposuerunt[6] tamen nuntiare regi 6
fugisse Syros; quia id honestum arbitrabantur, quam represso indicio fovere fraudis rapinam.

123. Quo indicio egressus est populus, et diripuit castra Syriæ, et commeatus hostium abun-
F dantiam fecit, annonæ vilitatem reddidit secundum propheticum dictum; ut mensura similaginis siclo, et duæ mensuræ hordei pari pretio constarent. In hac lætitia plebis nuntius ille in

[1] Quædam edit., *injuriam impudicitiæ:* aptius reliquæ, ac mss., *injuriam pudicitiæ;* nempe quam acceperat pudicitia. (Edit. Maur.)

[2] Ita editt. ac mss. aliquot: alii vero partim *quadraginta,* partim *quadraginta-quinque millia.* Sed nisi locum Ambrosius memoriter citavit, omnino legendum 65 millia, ut in sacris codicibus haberi, subducta mortuorum in singulis prœliis ratione, cognoscitur. (Edit. Maur.)

[3] Mss. aliquot, *filium suum negat, et abscondit eum.* (E. M.)

[4] Editt., *in domo sua.* Et infra post duos versus, *filius hic homicidæ.* Utrobique autem mss. prope ad unum, ut in textu. (Edit. Maur.)

[5] Editt. cum uno vel altero mss., *et vox multitudinis:* alii mss. non multi, *et voces multæ, quantum et vox magnæ virtutis:* ceteri nobiscum faciunt. Rursus vero ubi nos cum ant. editt. et cunctis mss., *et regem Amorrhæorum,* Rom edit. substituerat *et regem Ethæorum.* (Edit. Maur.)

[6] Sic mss. longe plurimi, ac notæ probatioris: nonnulli tamen et omnes edit., *soli possent prædæ incubare, elegerunt* etc. (Edit. Maur.)

quo requiescebat rex, contritus inter[1] exeuntium festinationem et remeantium exsultationem, conculcatus a plebe, mortuus est. IV Reg. VII, 3 ss., 8 ss.

CAPUT XXI.

Esther vitæ periculo honestatis decus secutam esse, immo et regem barbarum, illata nece viro amicissimo; amicitiam enim honestati semper conjungendam, ut Jonathæ atque Achimelech exempla probant.

124. Quid Hesther regina, nonne ut populum suum periculo exueret, quod erat decorum atque honestum, morti se obtulit, nec immitis regis trepidavit furorem? Ipse quoque rex Persarum ferox, atque tumido corde, tamen decorum judicavit indici insidiarum quæ sibi paratæ forent, gratiam repræsentare, populumque liberum a servitute eripere, eruere neci, nec parcere ei,[2] qui tam indecora suasisset. Denique quem secundum a se, ac præcipuum inter omnes amicos haberet, cruci tradidit, quod dehonestatum se ejus fraudulentis consiliis animadvertisset. Esther IV, 16. Esther VI, 3 et ss. Esther VII, 9.

125. Ea enim amicitia probabilis,[3] quæ honestatem tuetur; præferenda sane opibus, honoribus, potestatibus: honestati vero præferri non solet, sed honestatem sequi. Qualis fuit Jonathæ, qui pro pietate nec offensam patris, nec salutis periculum refugiebat. Qualis fuit Abimelech, qui pro hospitalis gratiæ officiis necem potius sui, quam proditionem fugientis amici, subeundam arbitrabatur. I Reg. XX, 29 et ss. I Reg. XXI, 6.

CAPUT XXII.

Honestatem amici causa non deserendam; si tamen adversus amicum testimonium dicendum fuerit, cautionem adhibendam. Inter amicos quis candor in aperiendo pectore, quæ generositas in patiendo, quæ in arguendo libertas requiratur. Amicitiam virtutum custodem esse, nec nisi in similium morum hominibus inveniri. Eamdem in corripiendo mitem, atque a propriis commodis alienam esse oportere; et inde quam rari divitibus veri amici. Quanta amicitiæ dignitas; quæ quo major, eo detestabilior amici perfidia, ut Judæ atque amicorum Job exemplis cognoscitur.

126. Nihil igitur præferendum honestati; quæ tamen ne amicitiæ studio prætereatur, etiam hoc Scriptura admonet de amicitia. Sunt enim pleræque philosophorum quæstiones: utrum amici causa quisquam contra patriam sentire necne debeat,[4] ut amico obediat. Utrum oporteat ut fidem deserat, dum indulget atque intendit amici commoditatibus. 4

127. Et Scriptura quidem ait: *Clava et gladius et sagitta ferrata; sic homo est testimonium dans falsum adversus amicum suum.* Sed considera quid adstruat. Non testimonium reprehendit dictum in amicum, sed falsum testimonium. Quid enim si Dei causa, quid si patriæ cogatur aliquis dicere testimonium? Numquid præponderare debet amicitia religioni, præponderare caritati civium?[5] In his tamen ipsis rebus requirenda est veritas testimonii; ne amicus appetatur amici perfidia, cujus fide absolvi debeat. Amicus itaque neque noxio gratificari debet, neque innocenti insidiari. Prov. XXV, 18. 5

128. Sane si necesse sit dicere testimonium, si quid in amico vitii cognoverit, corripere occulte:[6] si non audierit, corripere palam. Sunt enim bonæ correptiones, et plerumque meliores quam tacita amicitia. Et si lædi se putat amicus, tu tamen corripe; et si amaritudo correctionis animum ejus vulneret, tu tamen corripe, ne verearis: *Tolerabilia*[7] *sunt* enim *amici vulnera quam adulantium oscula.* Errantem igitur amicum corripe, innocentem amicum ne deseras. Constans enim debet esse amicitia,[8] perseverare in affectu: non puerili modo amicos mutare vaga quadam debemus sententia. 6 Prov. XXVII, 6. 7 8

129. Aperi pectus tuum amico,[9] ut fidelis sit tibi, et capias ex eo vitæ tuæ jucunditatem. Fidelis enim amicus medicamentum est vitæ, et immortalitatis gratia. Defer amico ut æquali,[10] nec te pudeat ut prævenias amicum officio; amicitia enim nescit superbiam. Ideo enim Sapiens dicit: *Amicum salutare non erubescas.* Nec deseras amicum in necessitate,[11] nec derelinquas eum, neque destituas; quoniam amicitia vitæ adjumentum est. Ideo onera nostra portemus, sicut Apostolus docuit; dicit enim his quos ejusdem corporis complexa est caritas.[12] Etenim si amici secundæ res amicos adjuvant, cur non et in adversis amici rebus amicorum adjumentum suppetat? Juvemus consilio, conferamus studia, compatiamur affectu. 9 10 Eccli. VI, 16. Eccli. XXII, 31. 11 Galat. VI, 2. 12

130. Si necesse est, toleremus propter amicum etiam aspera. Plerumque inimicitiæ subeundæ sunt propter amici innocentiam; sæpe obtrectationes, si restiteris vel responderis, cum

[1] Omnes edit. cum paucis mss., *constitutus in porta inter* etc. (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit., *nec parcere neci ejus.* (Edit. Maur.)

[3] Cic. lib. III *Offic.* pag. 393, lin. 30: *Maxime autem perturbantur officia in amicitiis* etc.

[4] Ibidem lin. 33: *At neque contra rempublicam* etc. Item *de Amic.* pag. 424, lin. 1: *Quamobrem videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat,* etc.

[5] Editio rom., *caritati vitium.*

[6] Cic. *Offic.* lib. I, pag. 358, lin. 46: *Interdum etiam objurgationes in amicis vigent maxime.* Item *de Amic.* pag. 425, lin. 5: *Consilium verum dare gaudeamus libere* etc.

[7] Rom. edit. sola: *Utiliora sunt amici vulnera:* Vett. autem ac mss., *Tolerabilia,* seu *tolerabiliora* (*ut* B *ac* T); quidam tamen *probabiliora sunt amici vulnera,* etc. (Edit. Maur.)

[8] Cic. *de Amic.* pag. 428, lin. 1: *Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum satietates,* etc.

[9] Ibidem pag. 426, lin. 15: *Tum sit inter eos omnium rerum consiliorum et voluntatum,* etc.

[10] Ibidem pag. 427, lin. 38: *Quid, hæc ut omittam, quam graves, quam difficiles plerisque videntur calamitatum societates,* etc.

[11] Ibidem pag. 428, lin. 20: *Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori,* etc.

[12] Editt. ac pauci mss., *quos eadem complexa est caritas* (Edit. Maur.)

amicus arguitur et accusatur. Nec te pœniteat ejusmodi offensionis; justi enim vox est: *Etsi* Eccli. XXII, 31. *mala mihi evenerint propter amicum, sustineo.* In adversis enim amicus probatur; nam in prosperis amici omnes videntur. Sed ut in adversis amici patientia et tolerantia necessaria; sic in prosperis auctoritas congrua est ut insolentiam extollentis se amici reprimat et redarguat.

131. Quam pulchre in adversis positus Job Job. XIX, 21. dicit: *Miseremini mei, amici, miseremini!* Non quasi abjecta vox ista est, sed quasi censoria. Nam cum injuste argueretur ab amicis, respondit: *Miseremini mei, amici;* hoc est, misericordiam debetis facere: opprimitis autem vos et impugnatis hominem, cujus ærumnis compati pro amicitia vos oportebat.

132. Servate igitur, filii, initam cum fratribus amicitiam, qua nihil est in rebus humanis pulchrius. Solatium quippe vitæ hujus est,[1] ut habeas cui pectus aperias tuum, cum quo arcana participes, cui committas secretum pectoris tui; ut colloces tibi fidelem virum, qui in prosperis gratuletur tibi, in tristibus compatiatur, in persecutionibus adhortetur. Quam boni amici Hebræi pueri, quos a sui amore nec fornacis Dan. III, 16 et ss. Sup. c. 9. ardentis flamma divisit! De quo supra diximus. Bene ait sanctus David: *Saul et Jonathas speciosi et carissimi, inseparabiles in vita sua, et* II Reg. I, 23. *in morte non sunt separati.*

133. Hic est amicitiæ fructus, ut non fides propter amicitiam destruatur.[2] Non potest enim homini amicus esse qui Deo fuerit infidus. Pietatis custos amicitia est, et æqualitatis magistra; ut superior inferiori se exhibeat æqualem, inferior superiori. Inter dispares enim mores non potest esse amicitia;[3] et ideo convenire sibi utriusque debet gratia. Nec auctoritas desit inferiori, si res poposcerit; nec humilitas superiori. Audiat quasi parem, quasi æqualem; et ille quasi amicus moneat, objurget, non jactantiæ studio, sed affectu caritatis.

134. Neque monitio aspera sit, neque objurgatio contumeliosa:[4] sicut enim adulationis fugitans amicitia debet esse, ita etiam aliena insolentiæ. Quid est enim amicus, nisi consors amoris, ad quem animum tuum adjungas atque applices,[5] et ita misceas, ut unum velis fieri ex duobus; cui te tamquam alteri tibi committas, a quo nihil timeas, nihil ipse commodi tui causa inhonestum petas? Non enim vectigalis amicitia est, sed plena decoris, plena gratiæ.[6] Virtus est enim amicitia, non quæstus; quia non pecunia paritur, sed gratia; nec licitatione pretiorum, sed concertatione benevolentiæ.

135. Denique meliores amicitiæ sunt inopum plerumque quam divitum;[7] et frequenter divites sine amicis sunt, quibus abundant pauperes. Non est enim vera amicitia, ubi est fallax adulatio. Divitibus itaque plerique adsentatorie gratificantur: erga pauperem nemo simulator est.[8] Verum est quidquid defertur pauperi: hujus amicitia invidia vacat.

136. Quid amicitia pretiosius, quæ angelis communis et hominibus est? Unde et Dominus Jesus dicit: *Facite vobis amicos de iniquo mammona, qui recipiant vos in æterna tabernacula sua.* Ipse nos Deus amicos ex servulis facit, Luc. XVI, 9. sicut ipse ait: *Jam vos amici mei estis, si feceritis quæ ego præcipio vobis.* Dedit formam Joan. XV, 14. amicitiæ quam sequamur, ut faciamus amici voluntatem, ut aperiamus secreta nostra amico, quæcumque in pectore habemus, et illius arcana non ignoremus. Ostendamus illi nos pectus nostrum, et ille nobis aperiat suum. *Ideo,* inquit, *vos dixi amicos, quia omnia quæcumque audivi a Patre meo, nota feci vobis.* Nihil ergo occultat *Ibid.* amicus, si verus est: effundit animum suum, sicut effundebat mysteria Patris Dominus Jesus.

137. Ergo qui facit mandata, Dei amicus est; et hoc honoratur nomine. Qui est unanimis, ipse amicus est; quod unitas animorum in amicis sit; neque quisquam detestabilior, quam qui amicitiam læserit. Unde in proditore Dominus hoc gravissimum invenit, quod ejus condemnaret perfidiam, quod gratiæ vicem non repræsentaverit, et conviviis amicitiæ venenum malitiæ miscuerit. Itaque sic ait:[9] *Tu vero homo unanimis, dux meus et notus meus, qui semper mecum dulces capiebas cibos!* Hoc est, non potest Ps. LIV, 14. sustineri istud, quia unanimis appetisti eum, qui tibi donaverat gratiam: *Nam si inimicus meus maledixisset mihi, sustinuissem utique;* et *Ibid.*, 13. ab eo qui me oderat, absconderem me. Inimicus vitari potest; amicus non potest, si insidiari velit. Illum cavemus cui non committimus consilia nostra: hunc cavere non possumus, cui commisimus. Itaque ad acervandam peccati invidiam non dixit: Tu vero servus meus, apostolus meus, sed unanimis meus; hoc est, non

[1] Cicero, *de Amicitia,* pag. 421, lin. 39: *Quid dulcius quam habere quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum,* etc.

[2] Lib. III *Offic.* pag. 393, lin. 41: *Nam si omnia facienda sint quæ amici velint,* etc. Item *de Amic.* pag. 424, lin. 15: *Quod si rectum statuerimus vel concedere amicis,* etc. Item lin. 27: *Hæc igitur prima lex in amicitia,* etc. Erasmus vero et seqq. edit. cum mss. nonnullis, *propter amicitiam deseratur.* (Edit. Maur.)

[3] Cic. *de Amic.* pag. 425, lin. 45: *Quamobrem hoc quidem... constat, ut opinor, bonis inter bonos,* etc. Item pag. 429, lin. 49: *Par est autem primum esse virum bonum, tum alterum similem sui quærere,* etc.

[4] Lib. I *Offic.* pag. 370, lin. 9: *Magna autem ex parte clementi castigatione licet uti,* etc. Item *de Amic.* pag. 430, lin. 48: *Nam et monendi amici sæpe sunt et objurgandi,* etc.

[5] Cic. *de Amic.* pag. 429, lin. 41: *Est enim is amicus quidem, qui est tamquam alter idem.... Et alterum adquirit cujus animum ita cum suo commisceat,* etc.

[6] Ibidem pag. 425, lin. 50: *Atque etiam mihi quidem videtur, qui utilitatis causa fingunt amicitias,* etc.

[7] Ibidem pag. 426, lin. 12: *Hæc enim est tyrannorum vita, nimirum in qua nulla fides, nulla caritas.... Coluntur tamen simulatione amicitiæ etc.... Multorun opes præpotentium excludunt fideles amicitias,* etc.

[8] Gill. ac Rom. editio, *nemo assentator est.* Conspicitur, vocem *assentator* serius substitutam fuisse voci *simulator,* ut apparenter melius responderet præcedenti *adsentatorie,* si tamen in aliquo ms. occurrat, qui et Maurinos et nos latuerit.

[9] Cod. Benig., *de quo loco, ut supra diximus, bene ait sanctus David: Tu vero,* etc. (Edit. Maur.)

meus, sed etiam tuus proditor es, qui unanimem prodidisti.

138. Dominus ipse cum a tribus regibus offensus esset, qui sancto Job non detulissent, ignoscere his per amicum maluit, ut amicitiæ suffragium remissio fieret peccatorum. Itaque rogavit Job, et Dominus ignovit. Profuit illis amicitia, quibus obfuerat insolentia. Job XLII, 7 et ss

A

139. Hæc apud vos deposui, filii, quæ custodiatis in animis vestris: quæ utrum aliquid profectus habeant, vos probabitis; interim copiam multam exemplorum offerunt: nam prope omnia majorum exempla, plurima quoque dicta his tribus inclusa libris tenentur; ut etsi sermo nihil deferat gratiæ, series tamen vetustatis[1] quodam compendio expressa plurimum instructionis conferat. *Operis conclusio.* 1

[1] Exempla videlicet majorum qui omnibus anteactis sæculis præcesserunt. Neque abs re erit hic peculiariter notare, Ambrosium *populum patrum* quadam veluti prædilectione hæbraicam gentem in suis scriptis, ac frequentissime in his Officiorum libris vocasse, eo quod vetus Testamentum unum quid cum Ecclesia christiana conficiat, et ideo spiritualiter revera hebraicus populus appellari possit populus patrum nostrorum, sicut et apostolus Paulus ad Corinthios (epistola I) scribens, licet illos alloqueretur qui non modo ex judaismo, verum etiam e gentilitate ad Christum conversi fuerant, ait tamen, X, 1: *Nolo enim vos ignorare, fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt,* etc.

PRÆFATIO

AD LIBROS TRES DE VIRGINIBUS

UBI ET DE VIRGINUM SACRARUM ORIGINE DISSERITUR.

Integram exscribimus Admonitionem a Maurinis Editoribus hisce libris præfixam, ubi satis et de Virginum votis et vivendi ratione in primæva ætate disseri putamus.

« Virginitatis institutum cum in ipsis Christi Domini verbis, Doctorisque gentium consiliis stabilitum « sit, atque in Ecclesia maximo semper fuerit in pretio; non immorabimur in refellendis illis hæreticis « qui contra manifestam Scripturæ ac universæ traditionis auctoritatem, vel cœlibatum postposuere ma- « trimonio, vel continentiæ vota tamquam temeraria, impia atque illicita proscripsere. Sed quoniam inter « catholicos alii jam ab ipsis Ecclesiæ incunabulis affirmant exstitisse virgines, quæ tum solemnia con- « tinentiæ vota nuncuparent, tum etiam communem vitam in monasteriis amplecterentur: alii autem ipsis « sola privata vota, et vitam aut in multarum sæculari contubernio, aut singulatim in paternis domibus « actam concedunt: alii demum in ipsis simplex propositum quod illæ velo et vestium suarum modestia « testabantur, agnoscunt, Ambrosio nostro primam parthenonum institutionem adtribuentes; non ingratum « duximus fore, si paulo uberius de eodem argumento proloqueremur.

« Primam opinionem constat susceptam esse a pluribus, qui eam dissertationibus et ingentibus etiam « voluminibus propugnare conati, Patrum et Conciliorum quorumdam testimonia, multorumque martyrum « Acta congesserunt. Nihilominus tamen magnas ipsa difficultates pati videtur. Romanæ leges cœlibatum « severe prohibebant ac puniebant: Christianorum vel minimos cogi conventus nequaquam sinebant ido- « lolatræ; qui etiam pro sua libidinis impotentia maxime in virgines debacchabantur. Hæc tamen diffi- « cultatum repagula eorum quæ in martyrum bene multorum Actis leguntur, auctoritate removerentur, « nisi illam elevaret vehemens suspicio, ne dicamus indicia prope manifesta, corruptionis. Quod autem ad « allatos Patrum aut Conciliorum locos, facile illos ita exponunt alii, ut in suas etiam partes traducant.

« Proinde lubentes cum Innocentio I agnoscimus duo sacrarum virginum genera; nimirum alias *quæ* « *Christo specialiter nupserunt, et velari a sacerdote meruerunt; et alias quæ necdum sacro vela-* « *mine tectæ, tamen in proposito virginali semper se manere promiserunt.* At vero utrasque perpetuo Epist. *ad Victric Rotomag.* « virginitatis voto adstrictas fuisse contendimus. Et certe illud Patribus, maxime autem Augustino fa- « miliare videmus esse, ut voces *propositum* ac *votum* eodem usurpent significatu. Neque votum apud « ipsos quoque scholasticos aliud sonat quam propositum voce firmatum. Quod utique sacræ illæ virgines « factitabant, cum illud vestium mutatione, ac loci in Ecclesia separati occupatione palam facerent.

« Quod si obtendant Cypriani locum, ubi præcipit: *Quæ perseverare nolunt aut non possunt, melius* Epist. *ad Pom-* « *est nubant, quam in ignem delictis suis cadant;* id ea ratione statutum esse respondetur ob lapsum *pon.* « quarumdam virginum, quæ offensionem Ecclesiæ etiamnum crudelitate tyrannorum vexatæ pariebant. « Quocirca licet istiusmodi conjugia majorem in modum condemnaret, ea tamen tamquam minora mala « vitandis majoribus toleranda censuit verius, quam probavit. Quin etiam sanctus Epiphanius ac post *Hæres.* 61 Lib. *de Bono Vi-* « eum Augustinus, quorum temporibus virginum illarum vota usitata fuisse non diffitentur adversarii, *duit.* c. 10, 11. « matrimonium post emissa vota contractum vetant dissolvi propter maritos, qui quidem si alias uxores « duxissent domum, majori scelere se obligassent. Iidem vero maximum adserunt ipsarum esse crimen, « ac pœnis ecclesiasticis dignum. Quænam, obsecramus, alia mens fuit Cypriano? Numquid enim non « dicit corruptas et pollutas illas virgines *firmiter continere decrevisse, atque Christo se devovisse?* « Quove pacto votum in his positum esse negari queat? Et hinc est profecto quod idem Pater cum Au- *Enarr. in Ps. 83* « gustino adserverat adulterio teneri feminas illas, quippe quæ datam Christo Domino fidem fregissent. *et 75.*

« Maneat igitur virginum et continentium vivendi rationem ipsi Christianæ religioni ætate non esse « inferiorem: jam inde ab Apostolicis temporibus puellas exstitisse, quæ Deo virginitatem seu voto seu « firmo perpetuæ continentiæ promisso consecrarent: postremo hæc vota coram episcopis, aut presbyteris, « aut parentibus, aut tandem omnibus christianis per externa illa indicia, quæ jam ante memoravimus, « declarari consuevisse. Difficillimis autem vastatæ atque sub acerbissima tyrannide gementis Ecclesiæ « temporibus eædem virgines in paternarum ædium secreto degebant. Postquam vero divinæ benignitatis « ope fidelibus tranquillitas concedi cœpta, illæ ipsæ Hominis Dei sponsæ monasteria instituere aggressæ « sunt in Oriente; unde Athanasius ob arianorum persecutionem Romam perfugere coactus, ut nonnulla « ibi constituerentur, causam præbuit. Illic quidem hoc vitæ genus initio minus valuit apud nobiles: at Hieron. *de laud. Marcellæ* « vero cum illud illustres quædam matronæ essent amplexæ, sensim in alias regiones maximi cujusque « præsulis studio propagatum est.

« In juvando tam sancto tamque utili instituto nemini inferiorem se se ostendit magnus Ambrosius: « illud quippe non modo in diœcesi propria admissum totis viribus fovit atque auxit; verum etiam per « vicinas provincias et trans maria quoque usque in Africam ac Mauritaniam amplificavit. Unde agnoscas « sancto Antistiti, sin minus primi apud Italos sanctimonialium parentis laus debeatur, proximam tamen « eidem non posse nisi injuria negari, patroni scilicet ac propagatoris. Ut autem qua ratione virginitatis « professio dilatata est, manifestius appereat, librorum, quos hic edimus, analysim aggrediamur.

« Cum nihil antiquius haberet vir sanctus, quam ut populum sibi creditum salutari doctrina informaret, « operæ pretium episcopatus sui initio facturum se duxit, si demonstrata virginitatis sanctitudine ad eam « profitendam christianas puellas pro sua virili accenderet. Habuit igitur de hoc argumento sermones « tanta cum eloquentia et vehementia, ut maria ipsa pervaderent. Horum excita rumore beata ipsius « soror Marcellina, eidem per litteras tam lætum prosperumque successum gratulata est: quem etiam « ut quæ viva voce pronunciabat, quando sibi coram audire minime liceret, saltem transmitteret scripto « mandata, obsecravit. Quare ut tam justæ petitioni obsequeretur, conciones suas in tres illos libros, quos « etiam nunc habemus, digerere animum induxit.

« In primo libro virginitatis dignitatem expendit, ac post singularem sui demissionem statim in exordio « demonstratam, quænam ad scribendum ipsum impulerint, aperit. Tum beatæ Agnetis cujus natalis inci- « derat in eum diem, præmissa laudatione, virginitatem a Deo Patre ad nos una cum Verbo descendisse « affirmat. Inde colligit nullam apud ethnicos, apud Hebræos autem adumbratam solum exstitisse vir- « tutem illam: quam tametsi neutiquam imperetur, tamen matrimonio longe præstare compositis inter se « ambobus, palam facit. Hinc arrepta occasione parentes ac potissimum viduas amanter arguit, quod filias « ne vel ipsum de hac materia audirent concionantem, prohiberent. Ut autem quantopere hac in re pec- « cent, planius fiat, illis ob oculos puellarum quæ Placentia et Bononia, immo etiam e transmarinis « plagis Mediolanum Christo nupturæ veniebant, exemplum ponit. Ad postremum, narrato pulcherrimo « facinore cujusdam virginis, quæ ab altari, priusquam profiteretur continentiam, a suis avelli non potuit, « liber clauditur.

« In secundo virginum instituere mores aggressus, id a se negat commodius præstari posse quam « exemplis, quorum primum ac præcipuum a Dei Matre virginum omnium antesignana mutuantur. Hujus « virtutes breviter quidem, sed summo cum ornatu et eloquentia describit. Huic Theclam addit Pauli di- [1] « scipulam, ac Mediolanensis Ecclesiæ patronam,[1] quam illæ velut absolutum exemplar in se conentur expri- « mere. Verum ne exempla illa viribus suis majora causarentur, tertium ipsumque memoriæ recentioris « eis objicit. Erat hæc virgo christiana, quæ dum se sponte exponit martyrio, ad lupanar a tyranno « damnatur; unde christiani militis ope divinitus elapsa, cum eo tandem martyrii palmam consequuta est. « Deinde sanctus Præsul ad idololatriæ considerationem mentem reflectens, in laudatissima Damonis atque « Pythiæ historia nihil observari posse contendit, quod jure cum generosæ illius virginis constantia possit « conferri. Denique excusata ista forte paulo nimia, quam in oratione adhibuerat, arte ac facundia, id eo « consilio factum adserit, ut vi majori et suavitate ad Deum animos pelliceret.

« Tertium librum orditur ab ea exhortatione, quam Liberius pont. max. ad Marcellinam, cum Romæ « in Basilica Apostolorum, ipso Dominici Natalis festo, spectante fidelium innumera multitudine, velaretur, « habuit. Ea cum fratre sæpius de hoc ipso sermone fuerat colloquuta, cui proinde illum integrum hoc « loco qui videbatur maxime opportunus, suis, non Auctoris verbis expressum, misit. Is autem erat animi « fervor in hac virgine, ut intra Liberii præceptorum cancellos non clauderetur. Suadet itaque aman- « tissimus juxta ac prudentissimus frater, ut remissis tantisper jejuniis, impensius orationi, atque interno « reliquarum virtutum studio vacet. Cum vero isthæc non sorori tantum vellet prodesse, verum etiam « aliarum virginum institutioni; quid sequi, quidve fugere ipsas oporteat, præscribit; atque in primis a « conviviorum ac saltationis usu deterret. Postremo ubi Marcellinæ, a qua interrogatus fuerat de illis « virginibus quæ mortem sibi consciverant voluntariam, fecit satis, martyrium Sotheris, cognationis vinculo « sibi conjunctæ, narrat, ac demum libro coronidem imponit. Quidquid enim deinceps legitur in editis, cum « in omnibus mss. tractatum distinctum constituat, id post librum de Viduis visum est rejiciendum.[2] [2]

« Hos quidem libros ab se tertio episcopatus sui anno, id est, a reparata salute 377, compositos ipse Lib. II, cap. 7. « testatur: sermones tamen quibus eos constare supra diximus, ante aliquod tempus pronuntiatos fuisse « necessum est; cum eorum fama loca tam vastis maris tractibus sejuncta peragrasset. In quo sane illud « non possumus non admirari, hominem vixdum a provinciæ administratione sæcularibusque tribunalibus « abductum, sacris litteris et Christiana facundia tam exquisite instructum se præbuisse, ut libros con- *Epist. ad haustor. et Apolog. adv. Jovinian.* « scriberet Hieronymi, Augustini, atque omnium eorum, qui sequentibus sæculis in Ecclesia floruerunt, Lib. IV *de Doctr. Christ.* cap. 21. « laudibus cumulandos. »

Hæc autem sunt scripta documenta, queis nobis specialiter uti licuit ad istorum librorum lectiones critice discutiendas: Codex A′, de quo jam dictum est in Præfatione ad libros *de Officiis ministrorum;* codex a, de quo æque in Præfatione ad librum *de Elia et jejunio;* tandem fragmenta exemplarium A et M, de quibus quoque sermo habitus est in Præfatione ad *Hexaemeron.*

[1] Nunc quoque, licet metropoliticum templum *Mariæ nascenti* dicatum sit, tamen S. Thecla metropolitanæ parœciæ titularis ac specialis patrona habetur. Hæc autem titularis erat antiquæ ecclesiæ hiemalis, ubi et fons baptismalis extabat; dum a Beatissima Virgine Maria nomen ducebat æstiva cathedralis ecclesia, cum duplex existeret, altera prope alteram.

[2] In codd. A′ aliisque supra recensitis post tres libros etiam quartus additur, qui tamen ille ipse est qui sub titulo *de Virginitate* dignoscitur. Verum ex Epistola D. Hieronymi ad Pammachium, et ex ipso D. Ambrosio (sub initio tractatus *de Viduis*) clare patet *tres tantum fuisse libros* ab eo editos titulo *de Virginibus.*

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE VIRGINIBUS

AD MARCELLINAM SOROREM SUAM

1 LIBRI TRES.[1]

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

Ambrosius ab unoquoque verborum talentorumque suorum reddendam Deo rationem intelligens, ad scribendum mentem appellit; tum recensitis aliquot divinæ misericordiæ exemplis provocat se se ad bene sperandum: sed mox huic officio imparem se esse confessus, ut secum tamquam cum Evangelica ficu agatur, optat; quo tamen os censoribus opprimat suis, sperare se testatur verba sibi non defutura, qui loquatur Christum.

Si juxta cœlestis sententiam veritatis, verbi totius, quodcumque otiosum fuerimus loquuti, habemus præstare rationem,[2] vel si unusquisque servus credita sibi talenta gratiæ spiritalis, quæ nummulariis dividenda forent, ut crescentibus multiplicarentur usuris, intra terram suam vel quasi timidus fœnerator, quasi avarus possessor absconderit, non mediocrem, domino revertente, offensam incidet: jure nobis verendum est, quibus licet ingenium tenue, necessitas tamen maxima eloquia Dei credita populi fœnerare mentibus, ne vocis quoque nostræ poscatur usura: præsertim cum studium a nobis Dominus, non profectum requirat. Unde scribendi aliquid sententia fuit. Majore siquidem pudoris periculo auditur vox nostra quam legitur: liber enim non erubescit.

Matth. XII, 36.

2

Matth. XXV, 14 et ss.

A 2. Et quidem ingenio diffisus, sed divinæ misericordiæ provocatus exemplis, sermonem meditari audeo; nam volente Deo etiam asina loquuta est. Quod mihi sub istius sæculi oneribus constituto adsistat angelus, ego quoque muta diu ora laxabo: potest enim solvere impedimenta imperitiæ, qui in illa asina solvit naturæ. In arca veteris Testamenti virga floruit sacerdotis: facile Deo ut in sancta Ecclesia de nostris quoque nodis[3] flos germinet. Cur autem B desperandum quod Dominus loquatur in hominibus, qui est loquutus in sentibus? Deus nec rubum est dedignatus. Atque utinam meas quoque illuminet spinas. Erunt fortassis qui etiam in nostris sentibus aliquem mirentur lucere fulgorem: erunt quos spina nostra[4] non urat: erunt quibus de rubo audita vox nostra solvat de pedibus calceamentum, ut impedimentis corporalibus exuatur mentis incessus.

Num. XXII, 28.

Num. XVII, 8.

3

Exod. III, 4 et ss.

4

3. Sed hæc sanctorum merita virorum. Utinam C me sub illa infructuosa adhuc ficu jacentem ex aliqua Jesu parte respiceret: ferret quoque post triennium fructus et nostra ficus. Sed unde tantum peccatoribus spei? Utinam saltem ille Evangelicus Dominicæ cultor vineæ ficum nostram fortasse jam jussus excidere,[5] remittat illam et hoc anno, usque dum fodiat, et mittat cophinum stercoris; ne[6] forte de terra suscitet inopem, et de stercore erigat pauperem. Beati qui sub vite et olea equos suos alligant, labo- D rum cursus suorum paci[7] et lætitiæ consecrantes: me ficus adhuc, id est, illecebrosa deliciarum obumbrat prurigo mundi, humilis ad altitudinem, fragilis ad laborem, mollis ad usum, sterilis ad fructum.

Joan. I, 48.

Luc. XIII, 6 et ss.

5

6

Gen. XLIX, 11

7

4. Ac fortasse miretur aliquis cur scribere audeo, qui loqui nequeo. Et tamen si repetamus

[1] Codex A', *Incipit Vitæ Virginum Liber Sancti Ambrosii mediolanensis episcopi.*

[2] Mss. aliquot, *præsentare rationem.*

[3] Ita edit. omnes, ac mss. non pauci: alii vero aliquot, *de nostris quoque nucleis*, non satis recte; manifestum enim est Ambrosium nostrum, quæ sua erat humilitas, seipsum cum virga rudi ac nodis aspera comparare. (Edit. Maur.)

[4] Notant Maurini permultos mss. habere, *mereantur ducere fulgorem, quos spina nostra*, etc. ubi tamen nonnisi rude mendum conspicere licet.

[5] Mss. A', a, *abscidere.*

[6] Istud *ne* non negativum, sed dubitativum est, pro *si* vel *an.* Editiones ante maurinam habent *nam forte.*

[7] Nonnulli mss., Maurinis testibus, habent *luci et lætitiæ*, et hanc ipsi lectionem adoptarunt. Sed alii codices, ac nostri A, A', a, una cum omnibus editt. ante maurinam habent *paci et lætitiæ*, et aliunde notio *lætitiæ* sibi ut analogam requirit notionem *pacis* multo melius quam *lucis*, ed ideo illam prætulimus lectionem.

Luc. I, 63, 64. quæ legimus in Evangelicis scripturis, et sacerdotalibus factis, ac nobis sanctus Zacharias propheta documento sit, inveniet esse quod vox non explicet, et stylus signet. Quod si nomen Johannis reddidit patri vocem, ego quoque desperare non debeo quod vocem licet mutus accipiam, si loquar Christum: cujus quidem generationem juxta propheticum dictum quis enar- Isai. LIII, 8. rabit? Et ideo quasi servus, Domini familiam prædicabo;[1] immaculatus enim Dominus immaculatam sibi familiam etiam in hoc pleno colluvionum fragilitatis humanæ corpore consecravit.

CAPUT II.

Docet libri sui auspicato proferri exordium, cum natalis dies esset virginis, beatæ Agnetis videlicet: quam a nomine, a pudore, a martyrio elegantissime commendat: sed potissimum ab ætate, quippe quæ annos duodecim nata, terrores, promissa, cruciatus, mortem denique ipsam virili prorsus constantia devicerit.

5. Et bene procedit, ut quoniam hodie natalis est virginis, de virginibus sit loquendum, et a prædicatione liber sumat exordium. A Natalis est virginis; integritatem sequamur. Natalis est martyris; hostias immolemus. Natalis est sanctæ Agnes;[2] mirentur viri, non desperent parvuli; stupeant nuptæ, imitentur innuptæ.[3] Sed quid dignum de ea loqui possumus, cujus ne nomen quidem vacuum luce laudis fuit?[4] Devotio supra ætatem, virtus supra naturam; ut mihi videatur non hominis habuisse nomen, sed oraculum martyris, quo indicavit quid esset futura.

B 6. Habeo tamen unde mihi subsidium comparetur. Nomen virginis titulus est pudoris. Appellabo martyrem, prædicabo virginem. Satis[5] prolixa laudatio est, quæ non quæritur, sed tenetur. Facessant igitur ingenia, eloquentia conticescat. Vox una præconium est. Hanc senes, hanc juvenes, hanc pueri canant. Nemo est laudabilior, quam qui ab omnibus laudari potest. Quot homines, tot præcones, qui martyrem prædicant, dum loquuntur.

C 7. Hæc duodecim annorum[6] martyrium fecisse traditur. Quo detestabilior crudelitas, quæ nec minusculæ pepercit ætati! Immo magna vis fidei, quæ etiam ab illa testimonium invenit ætate. Fuitne in illo corpusculo vulneri locus? Et quæ non habuit quo ferrum reciperet, habuit quo ferrum vinceret. At istius ætatis puellæ

[1] Rom. edit. ac mss. nonnulli, *Domini famulam.... immaculatam sibi famulam:* melius vet. editt. cum reliquis mss. utrobique, *familiam.* Etenim hic universim de virginum statu atque ordine prius loquitur, ac deinde ad aliquam singillatim laudandam progreditur. (Edit. Maur.)

[2] Codex A', *Agnetis.*

[3] Quidam mss., *mirentur innuptæ et imitentur.*

[4] Eadem Rom. edit. sola, *vacuum laudis est:* sed vocem *luce* ex ant. editt. et cunctis mss. restituimus. Dicitur autem laudabile hoc nomen esse, quod agna sive Agnes, græce ἁγνὴ, id est, pura, tum innocentiæ symbolum sit, tum religionis; cum ad sacrificium quondam maxime destinatum fuerit illud animal. (Edit. Maur.)

[5] Edit. omnes cum Teller. cod. (atque A'): *Appellabo martyrem. Prædicavi satis. Prolixa* etc. Elegantius autem reliqui mss. ut in textu, nisi quod pro *prædicabo* non pauci legunt *prædicavi.* Rursus vero post duos versus Rom. edit. sola, *Vox una præconum est,* minus congrue. (Edit. Maur.)

[6] Rom. edit. (*et cod.* A): *Hæc tredecim annorum,* etc. Sic etiam non solum ejusdem sanctæ martyris Acta beato Ambrosio inter ejus epistolas nequicquam, ut suo loco ostendemus, inscripta, sed et magnus Augustinus serm. de Diversis, 101, in edit. nova 275, quamquam in Floriacensi ms. hæc verba *tredecim annorum* omnino desint. Verumtamen minime mutanda mss. omnium, ac vet. editt. lectio. Solemus quippe eos qui tertium decimum annum necdum impleverint, promiscue vel duodecim vel tredecim annorum vocitare. Illam autem scriptores cum Baronio satis conveniunt in ultima persecutione fuisse passam. Cujus quidem festum apud Græcos die 14 et 21 Januarii, nec non 15 Julii celebratur, apud Latinos vero 21 et 28 Januarii. (Edit. Maur.)

Revera quæ inter duodecimum ac decimumtertium ætatis annum versaretur, vel duodecim vel tredecim annorum æque dici poterat. Illam Baronius, ut supra, passam tradidit in ultima persecutione, nempe Diocletiani: sed Bollandus ejus martyrium ad Valeriani et Gallieni tempora retraxit. Maurini editores in Baronii sententiam concesserunt, quam etiam recentius Ruinartius, Tillemontius aliique critici amplexi ac tuiti sunt. Verum eruditissimus Mazocchius suis *Commentariis in marmoreum Neapol. Kalendarium* (*Additamenta Januarii* capp. I et III) epocham a Bollando constitutam validissimis argumentis propugnat, et congestas in eam difficultates dispellit, ut liquido constet in Valeriani et Gallieni persecutione, anno 259, Agnetem martyrium fecisse. De *Actis* hujus inclytæ martyris dicendum erit ubi de supposititia Ambrosii *Epistola ad Virgines sacras.* Sed præter ea quæ in Agnetis encomium verus Ambrosius superioribus verbis compendiose protulit, extant et alia authentica elogia tum duobus Damasi pontificis epigrammatibus, tum Prudentii carmine, tum denique et S. Maximi Taurinensis episcopi sermone. Alterum e Damasi epigrammatibus ediderat e membranis Marcus Milesius Sarazanius (extat t. 27 *Bibliothecæ Patrum,* pag. 82), sed valde mendosum; ejus vero genuinam denique dedit lectionem marmor ipsum cui originaliter insculptum fuerat, anno 1728 feliciter detectum, eamque Muratorius tomo IV *Thesauri inscriptionum* typis vulgavit (p. 1823, n. 4); atque hujusmodi est (absque interpunctione):

« Fama refert sanctos dudum retulisse parentes
« Agnen cum lugubres cantus tuba concrepuisset
« Nutricis gremium subito liquisse puellam
« Sponte truces calcasse minas rabiemque tyranni
« Urere cum flammis voluisset nobile corpus
« Viribus immensum parvis superasse timorem
« Nudaque profusum crinem per membra dedisse
« Ne Domini templum facies peritura videret
« O veneranda mihi sanctum decus Alma pudoris
« Ut Damasi precibus faveas precor inclyta Martyr.

Alterum Damasi epigramma attinet templum Deo in B. Agnetis honorem via Nomentana ædificatum a Constantina (non Constantia, ut vulgo fertur), atque ita sonat:

« Constantina Deum venerans, Christoque dicata,
« Omnibus impensis devota mente paratis,
« Numine divino multum, Christoque juvante,
« Sacravit templum victricis virginis Agnes:
« Templorum quod vicit opus, terrenaque cuncta
« Aurea quæ rutilant summi fastigia tecti.
« Nomen enim Christi celebratur sedibus istis,
« Tartaream solus potuit qui vincere mortem,
« Invectus cœlo, solusque inferre triumphum,
« Nomen adhuc referens, et corpus et omnia membra,
« A mortis tenebris et cæca nocte levata.
« Dignum igitur munus, Martyr devotaque Christo,
« Ex opibus nostris per sæcula longa tenebis,
« O felix virgo memorandi nominis Agnes. »

Hæc tamen Constantina non Constantini Magni filia, sed privata quædam, licet forte augustæ domui necessitudine juncta, Mazocchio videtur, quia Damasus secus illam circumstantiam maximi momenti silentio non præterisset. Inde vero opinatur errorem ortum esse ut ipsa Constantini filia putaretur, quod alia Constantina, revera *Augusta* et illius

torvos etiam vultus parentum ferre non possunt, et acu districta solent puncta flere, quasi vulnera. Hæc inter cruentas carnificum impavida manus, hæc stridentium gravibus immobilis tractibus catenarum, nunc furentis mucroni militis totum offerre corpus, mori adhuc nescia, sed parata; vel si ad aras invita raperetur, tendere Christo inter ignes manus, atque in ipsis sacrilegis focis trophæum Domini signare victoris:[1] nunc ferratis colla manusque ambas inserere nexibus: sed nullus tam tenuia membra poterat nexus includere.

8. Novum martyrii genus. Nondum idonea pœnæ, et jam matura victoriæ: certare difficilis, facilis coronari: magisterium virtutis implevit quæ præjudicium vehebat ætatis. Non sic ad thalamum nupta properaret, ut ad supplicii locum læta successu, gradu festina virgo processit, non intorto crine caput compta, sed Christo; non flosculis redimita, sed moribus. Flere omnes,[2] ipsa sine fletu. Mirari plerique quod tam facile vitæ suæ prodiga, quam nondum hauserat, jam quasi perfuncta donaret. Stupere universi, quod jam divinitatis testis existeret quæ adhuc arbitra sui per ætatem esse non posset.[3] Effecit denique ut ei de Deo crederetur, cui de homine adhuc non crederetur; quia quod ultra naturam est, de auctore naturæ est.

9. Quanto terrore egit carnifex ut timeretur, quantis blanditiis ut suaderet; quantorum vota ut sibi ad nuptias perveniret! At illa: Et hæc Sponsi injuria est expectare placiturum.[4] Qui me sibi prior elegit, accipiet.[5] Quid percussor moraris? Pereat corpus quod amari potest oculis quibus nolo. Stetit, oravit, cervicem inflexit. Cerneres trepidare carnificem, quasi ipse addictus[6] fuisset: tremere percussoris dextram, pallere ora alieno timentis periculo, cum puella non timeret suo. Habetis igitur in una hostia duplex martyrium, pudoris et religionis. Et virgo permansit, et martyrium obtinuit.

CAPUT III.

Variis e capitibus virginitatis laudes petuntur, sed hinc imprimis quod e cœlo Verbum elicere in terram ipsa meruerit; unde postea ejus studium quod sub antiquo fœdere in paucis floruerat, propagatum est in innumeris.

10. Invitat nunc integritatis amor, et tu, soror sancta, vel mutis tacita moribus,[7] ut aliquid de virginitate dicamus; ne veluti transitu quodam perstricta videatur quæ principalis est virtus. Non enim ideo laudabilis virginitas, quia

Augusti filia, Galli Cæsaris uxor, ad S. Agnetis via Nomentana tumulari se voluit. Sed hæc quæ virgo Deo sacrata, nempe *Christo dicata* non fuit, ut in epigrammate legitur, illa evidenter non extitit quæ templum extruxit.

Quoad pulcherrimum Prudentii de Agnete carmen, ad ejus Opera lectores remittimus. Sermonem vero S. Maximi, licet indubitanter huic sit asserendus, quia tamen a Maurinis inter scripta falso Ambrosio tributa admissus fuit, et nos in eadem serie iterum vulgabimus.

Notandum denique illustrem Mazocchium rite demonstrasse, ea verba prioris epigrammatis Damasiani *urere cum flammis* etc. non de rogo accipienda esse, sed de corporis adustione admotis facibus sive lampadibus, uti revera et Ambrosius et Prudentius de rogo omnino silent.

Cæterum de Actis martyrii S. Agnetis scripsit et eruditissimus Dominicus Bartolini, tunc a Secretis Sacræ Rituum Congregationis, nunc vero Emin. S. R. Ecclesiæ Cardinalis, qui anno 1858 suas de hoc argumento lucubrationes typis vulgavit opere admodum commendato, cui titulus: *Gli Atti del martirio della nobilissima Vergine romana S. Agnese.*

[1] *Trophæum Domini signare*, id est, crucis figuram sublatis in altum brachiis exprimere, quod primis Christianis familiare fuit inter orandum. (Edit. Maur.)

Sacerdos ambrosiano ritu missam celebrans ita nunc quoque primam orationem pronunciat post consecrationem utriusque speciei.

[2] Quidam mss., *Flere omnes propinqui poterant,* ubi conspicitur imperiti alicujus manifesta additio.

[3] Rogabit forte aliquis cur Agnem tredecim annos natam, arbitram sui aut ad ferendum testimonium habilem extitisse neget Ambrosius, cum ex Tertulliano lib. *de Virgin. velandis* cap. 11, constet moris fuisse apud ethnicos, ut puellæ 12 anno, masculi autem 14 *ad sua negotia* mitterentur. Verum observant ejus commentatores, pupillas etsi a negotiorum tutela liberatas, nondum tamen absolvi a tutela auctoritatis. Unde licet propria negotia agere permitterentur, tamen quia etiamtum sub muliebri tutela erant, multa eisdem prohibebantur, quæ apud ipsos reperias. Postea vero legem *de venia ætatis* masculis anno 20 puellis 18 edidit Constantinus Magnus. Vide *cod. Theod.* ad hunc titulum, et Cassiod. lib. III *Variar.* form. 41, atque in eosdem Godefridi ac Fornerii observationes. (Edit. Maur.)

[4] Notant hic Maurini: « Omnes edit. ac mss. aliquot (*etiam* A'), *injuria est, inquit* (mss. omittunt *inquit*), *expectare placiturum:* alii mss.... *exspectare placiturum.* Aptius. Sed quid si legamus *spectare* pro *exspectare?* Certe hoc ultimum loco prioris perpetuo exhibent mss. » Clariss. Mazocchius, *Commentariis in Marmoreum Neapolitanum Kalendarium,* Vol. III, *Additamentis Januarii, de S. Agnete V. et M.* explicandam primo suscepit lectionem *expectare placiturum,* subintelligens *me*, quæ est lectio omnium editionum ante maurinam, et quorumdam mss.; nisi quod editiones illæ et noster codex A legunt etiam *injuria est, inquit*, dum istud *inquit* a reliquis mss. abest. *Expectare* igitur *placiturum* non aliud significaret, ait eruditissimus vir, nisi, cui potissimum sim placitura. Sed cur hoc expectandum, subdit, si multorum votis expetita jam fuerat? Lectionem vero *expectare placiturum*, quæ aliorum mss. est, atque a Maurinis prælata, ineptissimam judicat si hoc sensu intelligeretur, *qui mihi ex omnibus sit placiturus.* Maxima enim id injuria esset Christo, eum placituro homini posthabere, non parva, ut exprimitur particula *et* præmissa vocibus *hæc quoque injuria est.* Primo igitur conjecit Mazocchius, Ambrosium *expectari* scripsisse, quod leviter in transcribendo mutatum fuerit in *expectare* propter magnam similitudinem inter E et I in antiqua scribendi ratione; et istud *expectari*, more plurium inter veteres tam ethnicos quam christianos auctores, pro *spectari* adhibitum fuisse (Vide apud eum exempla); ut sensus sit: Etiam hoc est injuria sponso Christo, si ego permittam *spectari* me a procis, eis *placiturum*, quod belle convenit sequentibus: *Pereat corpus quod* amari *potest* oculis, quibus *nolo.* Sed notat præterea ipse Mazocchius, eundem sensum haberi etiam si *expectare* legamus, forma utique activa, passiva tamen significatione, cujusmodi et alia profert exempla; nos autem dicimus, significatione potius absoluta, sive impersonali (*il riguardare*), τὸ *spectare.* Demum et lectionem admittit *expectare placiturum,* modo *placiturum* non de homine intelligatur, sed de Agnetis beneplacito, nempe: Et hoc est Christo injuria, si ipse diu expectare debeat quid mihi agere placiturum sit; quod et rite sequentibus cohæret: *Qui me sibi prior elegit, accipiet.* Sed nos veterem lectionem adoptavimus, quæ una naturalem et congruum exhibet sensum, nempe: injuria sponso est, si ejus sponsa ab aliis amatoribus procaciter adspiciatur.

[5] Plures mss., *priorem elegit:* melius tamen alii, et cunctæ edit. *Prior elegit.* (Edit. Maur.)

[6] Nempe quasi ipse capite damnatus esset, non autem sententiæ executor.

[7] Mss. duo, *vel mitibus tacita moribus:* reliqui, et omnes edit., *vel mutis,* etc. Rom. edit. addit, *petis;* at nulla causa,

et in martyribus reperitur, sed quia ipsa martyres faciat.

11. Quis autem humano eam possit ingenio comprehendere, quam nec natura suis inclusit legibus? Aut quis naturali voce complecti, quod supra usum naturæ sit? E cœlo accersivit quod imitaretur in terris. Nec immerito vivendi sibi usum quæsivit e cœlo, quæ sponsum sibi invenit in cœlo. Hæc nubes, aera, angelos sideraque transgrediens, Verbum Dei in ipso sinu Patris invenit, et toto hausit pectore. Nam quis tantum cum invenerit, relinquat boni? *Unguentum* enim *exinanitum est nomen tuum: propterea*
Cant. I. 1. *adolescentulæ dilexerunt te, et adtraxerunt te.* Postremo non meum est illud, quoniam quæ non nubent neque nubentur, erunt sicut an-
Matth. XXII, 30. geli in cœlo. Nemo ergo miretur si angelis comparentur quæ angelorum Domino copulantur. Quis igitur neget hanc vitam fluxisse de cœlo, quam non facile invenimus in terris, nisi postquam Deus in hæc terreni corporis membra
IV Reg. II, 11. descendit? Tunc in utero virgo concepit,[1] et
Matth. XVII, 3. Verbum caro factum est, ut caro fieret Deus.

12. Dicet aliquis: Sed etiam Elias nullis corporei coitus fuisse permixtus cupiditatibus invenitur. Ideo ergo curru raptus ad cœlum, ideo cum Domino apparet in gloria, ideo Dominici
Malach. IV, 3. venturus est præcursor adventus. Et Maria tym-
Exod. XV, 20. panum sumens pudore virgineo choros duxit. Sed considerate cujus illa speciem tunc gerebat. Nonne Ecclesiæ, quæ religiosos populi cœtus, qui carmina divina concinerent, immaculato virgo spiritu copulavit? Nam etiam templo Hierosolymis fuisse legimus virgines deputatas. Sed quid Apostolus dicit? *Hæc autem in figura con-*
I Cor. X, 11. *tingebant illis, ut essent indicia futurorum;* figura enim in paucis est, vita in pluribus.

13. At vero posteaquam Dominus in corpus hoc veniens, contubernium divinitatis et corporis sine ulla concretæ confusionis labe so-
2 ciavit,[2] tunc toto orbe diffusus corporibus humanis vitæ cœlestis usus inolevit. Hoc illud est
Matth. IV, 11. quod ministrantes in terris angeli declararunt futurum genus, quod ministerium Domino immaculati corporis obsequiis exhiberet. Hæc est cœlestis illa militia, quam laudantium exercitus angelorum promittebat in terris. Habemus ergo auctoritatem vetustatis a sæculo, plenitudinem professionis a Christo.

CAPUT IV.

Negatur virginitatis decus in ethnicis ullis umquam exstitisse, puta in vestalibus, sacris deæ phrygiæ ac Liberi patris, atque etiam in philosophis: ubi et de Pythagorea virgine, in qua tametsi laudatur animi magnitudo, continentia tamen desideratur; cum utraque in nostris virginibus emineat.

14. Certe non est hoc mihi commune cum gentibus, non populare cum barbaris, non cum ceteris animantibus usitatum: cum quibus etsi unum eumdemque vitalem aeris hujus carpimus spiritum, vulgarem terreni corporis participamus statum, generandi quoque non discrepamus usu; hoc solo tamen naturæ parilis convicia declinamus, quod virginitas affectatur a gentibus, sed consecrata violatur, incursatur a barbaris, nescitur a reliquis.

15. Quis mihi prætendit Vestæ virgines et Palladis sacerdotes?[3] Qualis ista est non mo- 3
rum pudicitia,[4] sed annorum: quæ non perpe- 4
tuitate, sed ætate præscribitur? Petulantior est talis integritas, cujus corruptela seniori servatur ætati. Ipsi docent virgines suas non debere perseverare, nec posse, qui virginitati finem dederunt. Qualis autem est illa religio, ubi pudicæ adolescentes jubentur esse, impudicæ anus? Sed nec illa pudica est, quæ lege retinetur, et illa impudica, quæ lege dimittitur. O mysteria! o mores! ubi necessitas imponitur castitati, auctoritas libidini datur. Itaque nec casta est quæ metu cogitur; nec honesta quæ mercede conducitur; nec pudor ille, qui intemperantium oculorum quotidiano expositus convicio, flagitiosis adspectibus verberatur. Conferuntur immunitates, offeruntur pretia; quasi non hoc maximum[5] petulantiæ sit indicium 5
castitatem vendere. Quod pretio promittitur, pretio solvitur, pretio addicitur, pretio adnumeratur. Nescit redimere castitatem quæ vendere solet.

16. Quid de sacris phrygiis loquar,[6] in quibus 6
impudicitia disciplina est, atque utinam sexus fragilioris? Quid de orgiis Liberi, ubi religionis mysterium est incentivum libidinis? Qualis igitur potest ibi vita esse sacerdotum, ubi colitur

cum aperte subintelligatur *invitas,* ubi Marcellinam sororem alloquitur, de qua in Admonitione. (Edit. Maur.)

[1] Vocem *virgo* edit. Rom. detraxerat, sed contra aliarum, ac mss. omnium fidem. (Edit. Maur.)

[2] Pauci mss., *et corporis ne ulla... labe sociavit.* (E. Maur.)

[3] Virgines christianas vestalibus cum alibi non semel opponit atque anteponit Ambrosius noster, at maxime hoc loco et *Relat. adversus Symm.,* quæ si invicem conferre non pigeat, lucem ex mutua contentione accipient. De ipsarum autem institutione, numero, officio, privilegio, ac vivendi forma tractant abunde Dionysius Halicar. lib. II, J. Lipsius *de vestalibus,* et Joseph Laurentius pluribus locis. (E. Maur.)

[4] Quidam mss., *non morum prudentia.*

[5] Quidam mss., *petulantium,* ac postea, *pretio remuneratur.*

[6] « *Sacra phrygia* celebrabantur in honorem Cybelis matris deorum, cujus sacerdotes erant evirati quidam nebulones qui Galli dicebantur. De quorum sacrorum institutione multa refert Lucianus in *Dea Syria;* sicut de eorumdem Agyrtarum seu Gallorum spurcis ac infandis libidinibus et imposturis in *Asino,* quæ in suum postea transtulit auxitque Apulejus. Vide hac de re præter Servium in IX Æneidos, Arnobium etiam lib. V, et August. lib. VI *de Civit. Dei* c. 7, et lib. 7, cap. 25, atque alios. *Orgia* vero eadem erant ac bacchanalia, quæ ita vocabantur a verbo ὀργίζεσθαι, id est, irasci ac furere, quod hujus sacris proprium fuisse ignorat nemo. De illis agunt T. Livius dec. 4, lib. IX, August. *de Civit. Dei* lib. II, cap. 9, et uberius adhuc lib. VII, cap. 21; Jos. Laurentius variis locis, nec non alii. » Hæc Maurini. Quædam vero et ipsi de Cybelis cultu ac de ejus sacerdotum spurcitie jam diximus in nota 8, col. 444, Commentarii ad cap. V Epistolæ *ad Romanos.*

stuprum deorum? Non habent igitur sacram virginem.[1]

17. Videamus ne forte aliquam vel philosophiæ præcepta formaverint, quæ magisterium sibi omnium solet vindicare virtutum. Pythagorea quædam una ex virginibus celebratur fabula,[2] cum a tyranno cogeretur secretum prodere, ne quid in se ad extorquendam confessionem vel tormentis liceret, morsu linguam abscidisse, atque in tyranni faciem despuisse; ut qui interrogandi finem non faciebat, non haberet quam interrogaret.

18. Eadem tamen forti animo, sed tumenti utero, exemplum taciturnitatis et proluvium castitatis, victa est cupiditatibus, quæ tormentis vinci nequivit. Igitur quæ mentis potuit tegere secretum, corporis non texit opprobrium. Vicit naturam, sed non tenuit disciplinam. Quam vellet in voce munimentum[3] sui pudoris existere! Eoque fortasse erudierat illam patientia,[4] ut culpam negaret. Non igitur invicta undique; nam et tyrannus licet non potuerit invenire quod interrogabat, tamen quod non interrogabat, invenit.

19. Quanto nostræ virgines fortiores, quæ vincunt etiam quas non vident potestates: quibus non tantum de carne et sanguine, sed etiam de ipso mundi principe sæculique rectore victoria est! Ætate utique Agnes minor, sed virtute major, triumpho numerosior, constantia confidentior, non sibi linguam propter metum abstulit, sed propter trophæum reservavit. Nihil enim habuit quod prodi timeret, cujus non erat criminosa, sed religiosa confessio. Itaque illa secretum tantummodo celavit; hæc probavit Dominum, quem quia ætas nondum poterat confiteri, natura confessa est.

CAPUT V.

Virginitatis patriam cœlum esse, auctorem vero Dei Filium: qui cum virgo esset ante virginem, ex virgine tamen editus virginem Ecclesiam duxit uxorem. Ab ipsa susceptos nos omnes esse, cujus dotes nonnullæ commemorantur. Ejusdem filias hinc præcellere, quod virginitas non subjiciatur præcepto, quodque ad pietatis cultum facultatem suppeditet quam expeditissimam.

20. In laudationibus solet patria prædicari et parentes, ut commemoratione auctoris dignitas successionis exaggeretur: ego licet laudationem non susceperim virginitatis, sed expressionem; ad rem tamen pertinere arbitror, ut quæ sit ei patria, quis auctor, appareat. Ac prius ubi sit patria definiamus. Si enim ibi est patria, ubi genitale domicilium, in cœlo profecto est patria castitatis. Itaque hic advena, ibi incola est.

21. Quid autem est castitas virginalis, nisi expers contagionis integritas? Atque ejus auctorem quem possumus æstimare, nisi immaculatum Dei Filium, cujus caro non vidit corruptionem, divinitas non est experta contagionem? Videte igitur quanta virginitatis merita sint. Christus ante virginem, Christus ex virgine; a Patre quidem natus ante sæcula, sed ex virgine natus[5] ob sæcula. Illud naturæ suæ; hoc nostræ utilitatis est. Illud erat semper, hoc voluit.[6]

22. Spectate et aliud virginitatis meritum: Christus virginis sponsus, et si dici potest, Christus virgineæ castitatis: virginitas enim Christi, non virginitatis est Christus. Virgo est ergo quæ nupsit, virgo quæ nos suo utero portavit, virgo quæ genuit, virgo quæ proprio lacte nutrivit, de qua legimus: *Quanta fecit virgo Hierusalem!*[7] *Non deficient de petra ubera, neque nix a Libano, aut declinabit aqua valido vento quæ portatur.* Qualis est hæc virgo quæ Trinitatis fontibus irrigatur, cui de petra fluunt aquæ, non deficiunt ubera, mella funduntur? Petra autem est juxta Apostolum Christus. Ergo a Christo non deficiunt ubera, claritas a Deo, flumen ab Spiritu. Hæc est Trinitas quæ Ecclesiam suam irrigat, Pater, Christus et Spiritus.

23. Sed et jam a matre descendamus ad filias. *De virginibus,* inquit sanctus Apostolus, *præceptum Domini non habeo.* Si Doctor gentium non habuit, habere quis potuit? Et præceptum quidem non habuit, sed habuit exemplum. Non enim imperari potest virginitas, sed optari; nam quæ supra nos sunt, in voto magis quam in magisterio sunt. *Sed volo vos,* inquit, *sine sollicitudine esse. Nam qui sine uxore est, sollicitus est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo.... et virgo cogitat quæ Domini sunt, ut sit sancta corpore et spiritu. Nam quæ nupta est, cogitat quæ mundi sunt, quomodo placeat viro suo.*[8]

[1] Rom. edit. cum ms. Teller. *sacra virginem.* Quæ lectio minime displiceret, si paulo firmiori patrocinio niteretur. (E. M.)

[2] Ita mss. omnes, excepto Teller. (*ac* A′ *et* a), cum quo editt., *celebratur fabulis, cum,* Rom., *quæ cum, a tyranno... linguam abscidisse fertur.* Sed *fertur* additum fuisse ab iis, qui infinitivum *abscidisse* ad *celebratur* referendum esse non advertebant. Ceterum per virginem illam Pythagoream videtur sanctus Præses indicare Leænam Harmodii et Aristogitonis amicam, quæ eorum adversus Hipparchum conspirationis conscia, et deprehensa, cum libera linguæ abscissione silentium retinuisset, statuam meruit sub figura leænæ ore patulo et lingua vacuo expressæ. Consule Herod. in *Terpsic.* Thucid. lib. I, Plutarch. *de Garrul.,* Plinium lib. XXXIV, cap. 8 et alios. (Edit. Maur.)

[3] Mss. non pauci, *momentum.*

[4] Omnes edit., *erudierat illam pœnitentia:* optime vero cuncti mss.... *patientia;* nam quod nonnulli habent, *patientiam,* scriptorum inscititiæ imputandum est. (Edit. Maur.)

[5] Quidam mss., *renatus.* (Edit. Maur.)

[6] Mss. quatuor, *hoc voluit circa finem:* reliqui (uno excepto, ubi legas, *hoc fieri voluit*) exhibent tantum, *hoc voluit.* Sic etiam edit. cunctæ præter Rom. in qua legitur *hoc esse voluit.* Eadem quoque Rom. post vocem *Christus,* proxime sequentem adjecit *virgo,* quæ neque in ant. editt., neque in mss. ullis reperitur. (Edit. Maur.)

[7] Romana editio, *virgo Israel.*

[8] Codd. A′ et a omittunt *suo.*

CAPUT VI.

Sanctus vir a se minime damnari matrimonium contestatus, tamen ut bona mulierum ac virginum inter se componat, primo quæ mala fœcunditatem comitentur, puta dolores pariendi, molestias educandi, addictam viro servitutem, nimiam formæ atque ornamentorum curam, proponit: tum illis opponit majorem virginum formæ gratiam felicioremque fœcunditatem; quibus eas Ecclesiæ perquam similes fieri adseverat.

24. Non ego quidem dissuadeo matrimonium, sed virginitatis adtexo beneficium. *Qui* Rom. XIV, 2. *infirmus est,* inquit, *olera manducet.* Aliud exigo, aliud admiror. *Alligatus es uxori? Noli quærere solutionem. Solutus es ab uxore? Ne quæsieris* I Cor. VII, 27. *uxorem.* Hoc præceptum est copulatis. De virginibus autem quid ait? *Et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit: et qui non* Ibid., 38. *jungit, melius facit.* Illa non peccat, si nubat: [1] hæc si non nubat, æterna est.[1] Ibi remedium infirmitatis, hic gloria castitatis. Illa non reprehenditur, ista laudatur.

25. Conferamus, si placet, bona mulierum [2] cum ultimis virginum.[2] Jactet licet fœcundo se mulier nobilis partu: quo plures generaverit, plus laborat. Numeret solatia filiorum, sed numeret pariter et molestias. Nubit et plorat. Qualia sunt vota, quæ flentur? Concipit, et gravescit. Prius utique impedimentum fœcunditas incipit adferre, quam fructum. Parturit, et ægrotat. Quam dulce pignus quod a periculo incipit, et in periculis desinit, prius dolori futurum, quam voluptati? Periculis emitur, nec pro arbitrio possidetur.

26. Quid recenseam nutriendi molestias, instituendi et copulandi? Felicium sunt istæ mise- [3] riæ.[3] Habet mater hæredes, sed auget dolores. Nam de adversis non oportet dicere, ne sanctissimorum parentum animi contremiscant. Vide, mi soror, quam grave sit pati quod non oportet audiri. Et hæc in præsenti sæculo. Venient autem dies, quando dicant: *Beatæ steriles, et* Luc. XXIII, 29. *ventres qui non genuerunt.* Filiæ enim hujus sæculi generantur et generant: filia autem regni abstinet a voluptate viri, et a voluptate [4] carnis;[4] ut sit sancta corpore et spiritu.

27. Quid ergo famulatus graves et addicta viris servitia replicem feminarum, quas ante jussit Deus servire quam servos? Quæ eo pro- Gen. III, 16. sequor, ut indulgentius obsequantur; quibus hoc si probæ, merces est caritatis; si improbæ, pœna delicti.

28. Hinc illa nascuntur incentiva vitiorum, ut Cf S. Aug. lib. IV, *de Doct. Chris.* cap. 21. quæsitis coloribus ora depingant, dum viris displicere formidant; et de adulterio vultus meditantur adulterium castitatis. Quanta hic amentia, effigiem mutare naturæ, picturam quærere; et dum verentur maritale judicium, prodere suum![5] [5] Prior enim de se pronuntiat quæ cupit mutare quod nata est. Ita dum aliis studet placere, prius sibi ipsa displicet. Quem judicem, mulier, veriorem requirimus deformitatis tuæ, quam te ipsam, quæ videri times? Si pulchra es, quid absconderis? Si deformis, cur te formosam esse mentiris, nec tuæ conscientiæ, nec alieni gratiam erroris habitura?[6] Ille enim alteram dili- [6] git, tu alteri vis placere. Et irasceris si amet aliam qui adulterare in te docetur? Mala magistra es injuriæ tuæ. Lenocinari enim refugit etiam quæ passa lenonem est; ac licet vilis mulier, non alteri tamen, sed sibi peccat; tolerabilioraque propemodum in altero crimina sunt:[7] [7] ibi enim pudicitia, hic natura adulteratur.

29. Jam quanto pretio opus est, ne etiam pulchra displiceat! Hinc pretiosa collo dependent monilia, inde per humum vestis trahitur aurata. Emitur igitur hæc species, an habetur? Quid quod etiam ad odorem[8] variæ adhibentur [8] illecebræ? Gemmis onerantur aures, oculis color alter infunditur. Quid ibi remanet suum, ubi tam multa mutantur? Sensus suos amittit mulier, et vivere posse se credit?

30. Vos vero beatæ virgines, quæ talia tormenta potius quam ornamenta nescitis: quibus pudor sanctus verecunda suffusus ora, et bona castitas est decori: non humanis addictæ oculis, alieno errore merita vestra pensatis. Habetis sane et vos vestræ militiam pulchritudinis, cui virtutis militat forma, non corporis: quam nulla extinguit ætas, nulla eripere mors potest, nulla ægritudo corrumpere. Solus formæ arbiter petatur Deus, qui etiam in corpore minus pulchro diligat[9] animas pulchriores. Non uteri onus [9] notum, non dolor partus; et tamen numerosior soboles piæ mentis, quæ omnes pro liberis habet: fœcunda successoribus, sterilis orbitatibus, nescit funera, novit hæredes.

[1] Mss. quatuor, *hæc si non peccat, æterna est:* alii totidem, *hæc si non nubat, non peccat, æterna est.* Melius reliqui, et editt., ut in textu. (Edit. Maur.)

[2] Mss. duo, *cum multis bonis virginum.* (Edit. Maur.)

[3] Ita editt. cum parte mss.; at alia pars haud multo minor, *et copulandi filium. Sunt istæ miseriæ.* Non satis apte. (E. M.)

[4] Rom. edit., *filia autem... a voluntate viri, et a voluntate carnis,* etc. Vett. et mss. satis inter se consentiunt, nisi quod horum non pauci præ se ferunt, *filiæ autem regni abstinent,* etc., quidam etiam pro *filiæ* legunt *filii*, utque loci totius constructionem restituant, ita concludunt, *ut sit quod Johannes dicit: Qui non ex voluptate viri, neque ex voluptate carnis, sed ex Deo nati sunt.* (Edit. Maur.)

[5] Quidam mss., *perdidere suum.* (Edit. Maur.)

[6] Mss. plerisque, *nec alieni gratiam oris habitura.* Minime male. (Edit. Maur.)

[7] Omnes edit. cum paucis mss. (*etiam* a), *in adulterio* (A', *in adultero*) *crimina sunt:* ita etiam apud August. loco in marg. citato, qui isthæc ibi retulit in præclarum dictionis grandis exemplum: alii magno numero, *in altero*, etc. nimirum in eo quod hæc mulier admittit, quæ sibi peccat, non alteri. (Edit. Maur.)

[8] Editiones ante maurinam, ac pauci mss., *etiam odorum.*

[9] Quidam mss., *petitur.... diligit.* (Edit. Maur.)

31. Sic sancta Ecclesia immaculata coitu, fœcunda partu, virgo est castitate, mater est prole. Parturit itaque nos virgo non viro plena,[1] sed Spiritu. Parit nos virgo non cum dolore membrorum, sed cum gaudiis angelorum. Nutrit nos virgo non corporis lacte, sed Apostoli, quo infirmam adhuc crescentis populi lactavit ætatem. Quæ igitur nupta plures liberos habet quam sancta Ecclesia, quæ virgo est sacramentis, mater est populis, cujus fœcunditatem etiam Scriptura testatur dicens: *Quoniam plures filii desertæ magis quam ejus quæ habet virum?* Nostra virum non habet, sed habet sponsum; eo quod sive Ecclesia in populis, sive anima in singulis, Dei Verbo, sine ullo flexu pudoris,[2] quasi sponso innubit æterno, effœta injuriæ, fœta rationis.

I Cor. III, 2.

Isai. LIV, 1.

CAPUT VII.

Parentes ad virginitatem filias instituant, hortatur, eisque quot molestiæ nascantur ex voluptate quam illi quærunt in nepotibus, ponit ob oculos. Negat tamen a se prohiberi nuptias; quin immo illas contra hæreticos earumdem adversarios tuetur: ceterum ipsis virginitatem anteponens, quanta sit virginum sponsi pulchritudo, quibusve ab eo muneribus illæ donentur, explicat: tum expositis in eam rem Canticorum locis aliquot, inde morum ac virtutum præcepta exprimit virginum conditioni accomodata.

32. Audistis, parentes, quibus erudire virtutibus, quibus instituere disciplinis filias debeatis; ut habere possitis quarum meritis vestra delicta redimantur. Virgo Dei donum est, munus parentis, sacerdotium castitatis. Virgo matris hostia est, cujus quotidiano sacrificio vis divina placatur. Virgo individuum pignus parentum, quæ non dote sollicitet, non emigratione[3] destituat, non offendat injuriis.[4]

33. Sed nepotes aliquis habere desiderat, et avi nomen adquirere. Primum suos tradit, dum quærit alienos: deinde certis defraudari incipit, dum sperat incertos: confert opes proprias, et adhuc poscitur; nisi dotem solvat, exigitur: si diu vivat, onerosus est. Emere istud est generum, non adquirere, qui parentibus filiæ vendat adspectus. Ideone tot mensibus gestatur utero, ut in alienam transeat potestatem? Ideo commendandæ[5] virginis cura suscipitur, ut citius parentibus auferatur?

34. Dicet aliquis: Ergo dissuades nuptias? Ego vero suadeo, et eos damno qui dissuadere consuerunt; utpote qui Sarræ ac Rebeccæ et Rachel, ceterarumque veterum conjugia feminarum pro documentis singularium virtutum recensere soleam. Qui enim copulam damnat,[6] damnat et filios; et ductam per successionum[7] seriem generis societatem damnat humani. Nam quemadmodum duratura in sæculum ætas succedere posset ætati, nisi gratia nuptiarum procreandæ studium sobolis incitaret? Aut quomodo prædicari potest quod immaculatus Isaac ad altaria Dei victima paternæ pietatis accessit; quod Israel humano situs in corpore Deum vidit, et religiosum populo dedit nomen, quorum originem damnat? Unum sane habent homines licet sacrilegi,[8] quod in his etiam a sapientissimis probetur; quia conjugia damnando profitentur se[9] non debuisse nasci.

Gen. XXI, 2.

Gen. XXXII, 27

35. Non itaque dissuadeo nuptias, sed fructus sacratæ virginitatis enumero. Paucarum quippe hoc munus est, illud omnium. Nec potest esse virginitas, nisi habeat unde nascatur. Bona cum bonis comparo, quo facilius quid præstet, eluceat. Neque meam ullam sententiam adfero, sed eam repeto, quam edidit Spiritus sanctus per Prophetam: *Melior est,* inquit, *sterilitas cum virtute.*

Sap. IV, 1.

36. Primum enim quod nupturæ præ ceteris concupiscunt, ut sponsi decore se jactet, eo necesse est impares sacris se fateantur esse virginibus, quibus solis contingit[10] dicere: *Speciosus forma præ filiis hominum; diffusa est gratia in labiis tuis.* Quis est iste sponsus? Non vilibus addictus obsequiis, non caducis superbus divitiis; sed cujus sedes in sæculum sæculi. Filiæ regum in honore ejus. *Adstitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato, varietate circumamicta* virtutum. *Audi* igitur, *filia, et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum et domum patris tui; quoniam concupivit Rex speciem tuam, quia ipse est Deus tuus.*

Ps. XLIV, 3.

Ibid., 30 et ss.

37. Et adverte quantum tibi Spiritus sanctus Scripturæ divinæ testificatione detulerit regnum, aurum, pulchritudinem: regnum, vel quia sponsa es regis æterni,[11] vel quia invictum animum gerens, ab illecebris voluptatum non captiva haberis,[12] sed quasi regina dominaris: aurum, quia sicut illa materies examinata igne pretiosior est; ita corporis species virginalis Spiritui consecrata divino, formæ suæ adquirit augmentum: pulchritudinem vero quis potest majorem

[1] Mss. aliquot, *Parturit itaque nos virgo non cum dolore:* alii vero et editt. prorsus conveniunt, nisi quod pro *parturit,* in Rom. edit. repositum est *concipit.* (Edit. Maur.)

[2] Ita vet. editt. cunctique prope mss.; at Rom. edit. cum uno vel altero mss. (*etiam* a), *fluxu pudoris.* (Edit. Maur.)

[3] Nihil apertius probare possit necdum monasteria virginum Mediolani fuisse instituta, secus vero Bononiæ, ut docetur infra cap. 10, num. 57. (Edit. Maur.)

[4] Codd. A, A', a, *injuria.*

[5] Rom. edit. cum paucis mss., *comendæ virginis:* aliæ cum reliquis, *commendandæ:* duo mss. (*etiam* A' *et* a) *commendatæ virginis.* (Edit. Maur.)

[6] Codd. A, A', a addunt *humanam.*

[7] Pauci mss., *per successorum.* (Edit. Maur.)

[8] Manichæi scilicet, de quibus Augustinus in lib. *de Heres.* cap. 46, ita loquitur: *Unde nuptias sine dubitatione condemnant, et quantum in ipsis est, prohibent; quando generare prohibent, propter quod conjugia copulanda sunt.* (E. M.)

[9] Mss. A, A', a, *ipsi se.*

[10] Hic adest etiam cod. M.

[11] *Vel quia sponsa es regis æterni,* hæc in mss. multo pluribus (*non in nostris*) prætermittuntur. (Edit. Maur.)

[12] Sic omnes edit. ac mss. aliquot: alli autem majori numero (*etiam* A, A', M, a), *non captiva laberis.* (Edit. Maur.)

existimare decore ejus, quæ amatur a Rege, probatur a Judice, dicatur Domino, consecratur Deo, semper sponsa, semper innupta; ut nec amor finem habeat, nec damnum pudor?

38. Hæc profecto vera pulchritudo est, cui nihil deest; quæ sola meretur audire a Domino: *Tota es formosa, proxima mea, et reprehensio non est in te. Veni huc, Sponsa, a Libano, veni huc a Libano, transibis et pertransibis a principio fidei, a capite Sanir et Hermon, a latibulis* Cant. IV, 7, 8. *leonum, a montibus pardorum.* Quibus indiciis ostenditur perfecta et irreprehensibilis virginalis animæ pulchritudo, altaribus consecrata divinis, inter occursus et latibula spiritalium [1] bestiarum non inflexa mortalibus,[1] sed intenta mysteriis Dei meruisse dilectum, cujus ubera Ps. CIII, 15. plena letitiæ: *Vinum* enim *lætificat cor hominis.*

39. *Odor,* inquit, *vestimentorum tuorum super* Cant. IV, 10. *omnia aromata.* Et infra: *Et odor vestimentorum* Ibid., 11. *tuorum sicut odor Libani.* Vide quem nobis tribuas, virgo, processum. Primus enim odor tuus super omnia aromata, quæ in Salvatoris missa Joan. XIX, 39. sunt sepulturam; et emortuos corporis motus, membrorumque redolet obiisse delicias. Secundus odor tuus sicut odor Libani, Dominici corporis integritatem, virgineæ florem castitatis exhalat.

CAPUT VIII.

Locum sequentem Canticorum, Favus distillans, etc., *sic edisserit, ut inde ansam arripiat cum apibus sacras virgines comparandi.*

40. Favum itaque mellis tua opera compo- [2] nant;[2] digna enim virginitas quæ apibus Cant. IV, 11 comparetur: sic laboriosa, sic pudica, sic continens. Rore pascitur apis, nescit concubitus, mella componit. Ros quoque virginis est sermo divinus; quia sicut ros Dei verba descendunt. Pudor virginis est intemerata natura. Partus [3] virginis fœtus est labiorum,[3] expers amaritudinis, fertilis suavitatis. In commune labor, communis est fructus.

41. Quam te velim, filia, imitatricem esse [4] hujus apiculæ, cui cibus flos est,[4] ore soboles legitur, ore componitur! Hanc imitare tu, filia. Verba tua nullum doli velamen obtendant, nullum habeant fraudis involucrum; ut et puritatem habeant, et gravitatis plena sint.

42. Meritorum quoque tuorum tibi æterna [5] posteritas tuo ore pariatur.[5] Nec soli tibi, sed etiam pluribus congreges (qui scis enim quando a te anima tua reposcatur?), ne receptacula horreorum frumentis coacervata dimittens, nec vitæ tuæ usui profutura, nec meritis, rapiaris eo quo thesaurum tuum ferre non possis. Dives igitur esto, sed pauperibus; ut naturæ particeps tuæ, participes sint etiam facultatum.

43. Florem quoque tibi demonstro carpendum, illum utique qui dixit: *Ego flos campi, et lilium convallium. Tamquam lilium in medio spinarum;* Cant. II, 1, 2. quod est evidentis indicii, spiritalium nequitiarum sentibus virtutes obsideri; unde nemo fructum referat, nisi qui cautus accedat.

CAPUT IX.

Pergit alios e Canticis Canticorum locos aptare subjecto argumento, et primum virginem ad Christum inquirendum exhortatus, ubinam ille inveniatur, exponit: tum descripta ejusdem secundum utramque naturam præstantia, quibus ab eo perfectionibus Sponsa exornetur, quibusve muniatur præsidiis, aperit: postremo eamdem cum angelis ob castitatem confert, nec non illi eorum parti, quos e cœlo intemperantia deturbavit, præfert.

44. Sume igitur alas, virgo, sed spiritus; ut supervoles vitia, si contingere cupis Christum: *In altis habitat, et humilia respicit;* Ps. CXIII, 5. et species ejus sicut cedrus Libani, qui comam nubibus, radicem terris inserit. Principium enim ejus e cœlo, posteriora ejus in terris, fructus cœlo proximos edit. Scrutare diligentius tam bonum florem, nec ubi eum in pectoris tui convalle reperias; humilibus enim frequenter inhalatur.

45. Amat generari in hortis, in quibus eum Susanna dum deambularet, invenit, mori prius, quam violari parata. Qui sint autem horti, ipse Dan. XIII, 7. demonstrat dicens: *Hortus conclusus, soror mea Sponsa, hortus conclusus, fons signatus;* eo quod Cant. IV, 12. in hortis hujusmodi impressa signaculis imagine Dei, sinceri fontis unda resplendeat; ne volutabris spiritalium bestiarum sparsa cœno fluenta turbentur. Hinc ille murali septus spiritu[6] pudor [6] clauditur, ne pateat ad rapinam. Itaque sicut hortus foribus inaccessus vitem redolet, flagrat oleam, rosam renidet; ut in vite religio, in olea pax, in rosa pudor sacratæ virginitatis inolescat. Hic est odor quem Jacob patriarcha flagravit, quando meruit audire: *Ecce odor filii mei sicut odor agri pleni.* Nam licet plenus omnibus fere Gen. XXVII, 27. fructibus patriarchæ sancti fuerit ager; ille tamen fruges majore virtutis labore generavit, hic flores.

46. Accingere itaque, virgo, et si vis hujuscemodi tibi ut hortus adspiret, propheticis eum claude præceptis. Pone custodiam ori tuo, et ostium circumstantiæ labiis tuis, ut etiam tu Ps. CXL, 3. possis dicere: *Tamquam malus in lignis nemoris,*[7] *ita fraternus meus in medio filiorum. In* [7]

[1] Mss. longe plurimi (*item* A, A', M, *et* a), *non inflexa moralibus,* unus *moribus.* (Edit. Maur.)

[2] Mss. aliquot: *Favus.... componat;* sed evidenter contra contextum; ac deinde: *Ros quoque virgineus;* romana editio, *virgini.*

[3] Rom. edit. cum mss. aliquot, *fœtus laborum.* Minus commode. (Edit. Maur.)

[4] Hic, non secus ac lib. V *Hexaemeron* cap. 31, Virgilium imitatus est sanctus Doctor, ut illic a nobis observatum est. (Edit. Maur.)

[5] Mss. non pauci, *tuo opere pariatur.*

[6] Aliquot mss., *morali septus spiritu.* (Edit. Maur.)

[7] Editiones ante maurinam, *in lignis nemorosis.*

umbra ejus concupivi et sedi, et fructus ejus
Cant. II, 3. *dulcis in faucibus meis. Inveni quem dilexit anima*
[1]
Cant. III, 4. *mea: tenui eum, et non relinquam. Descendit*[1]
fraternus meus in hortum suum, ut manducet
Cant. V, 1. *fructum pomorum suorum. Veni, fraterne mi,*
Cant. VII, 11. *exeamus in agrum. Pone me ut sigillum in cor*
Cant. VIII, 6. *tuum, et velut signaculum super brachium tuum.*
Cant. V, 10. *Fraternus meus candidus et rubeus.* Decet enim ut plene noveris, virgo, quem diligis, atque omne in eo et ingenitæ divinitatis et adsumptæ mysterium incorporationis agnoscas. Candidus merito, quia Patris splendor: rubeus, quia partus est virginis. Color in eo fulget et rutilat utriusque naturæ. Memento tamen antiquiora in eo divinitatis insignia, quam corporis sacramenta; quia non cœpit a virgine, sed qui erat, venit in virginem.

[2] 47. Ille discretus a militibus,[2] ille lancea vul-
Matth. XXVII. 29 et ss. neratus, ut nos sacri vulneris cruore sanaret, respondebit tibi profecto (est enim mitis et hu-
Joan. XIX, 34. milis corde, blandus adspectu): *Exsurge, Aquilo,*
et veni, Auster; adspira hortum meum, et fluant
Cant. IV, 16. *aromata mea.* Ex omnibus enim partibus mundi
[3] odor sacratæ religionis inolevit,[3] dilectæque virginis membra flagrarunt. *Formosa es, proxima*
Cant. VI, 3. *mea, ut bona opinio: pulchra, ut Hierusalem.* Non caduci itaque corporis pulchritudo vel morbo peritura, vel senio; sed nullis obnoxia casibus opinio bonorum numquam moritura meritorum, virginibus est decori.

48. Et quoniam non humanis jam, sed cœlestibus, quorum vitam vivis in terris, digna es comparari, accipe a Domino præcepta quæ serves. *Pone me ut sigillum,* inquit, *in cor tuum,*
Cant. VIII, 6. *et velut signaculum super brachium tuum;* quo signatiora prudentiæ tuæ factorumque documenta promantur, in quibus figura Dei Christus eluceat, qui paternæ ambitum exæquans naturæ, totum quidquid a Patre divinitatis adsumpsit, expressit. Unde etiam apostolus Paulus in Spi-
Ephes. I, 13. ritu nos dicit esse signatos; quoniam Patris imaginem habemus in Filio, sigillum Filii habemus in Spiritu. Hac Trinitate signati caveamus diligentius, ne quod accepimus pignus in cordibus nostris, aut morum levitas, aut ullius adulterii fraus resignet.

49. Sed facessat hic sacris virginibus metus, quibus tanta præsidia tribuit primum Ecclesia, quæ teneræ prolis sollicita successu, ipsa quasi murus abundantibus in modum turrium increscit uberibus, donec soluto obsidionis hostilis incursu, pacem validæ juventuti maternæ præsidio virtutis adquirat. Unde et Propheta ait: Cant. VIII, 10
Fiat pax in virtute tua, et abundantia in turribus tuis. Ps. CXXI, 7.

50. Tum ipse pacis Dominus postquam validioribus brachiis commissa sibi vineta complexus, palmites suos gemmare conspexerit, vultu præsule, nascentibus fructibus auras temperat, sicut ipse testatur dicens: *Vinea mea est in conspectu meo, mille Salomoni, et ducenti qui servant fructum ejus.* Cant. VIII, 12.

51. Supra ait: *Sexaginta potentes in circumitu*[4] [4]
propaginis ejus, strictis armatos ensibus,[5] *et eru-* [5]
ditos præliaribus disciplinis; hic mille et du- Cant. III, 7, 8.
centos. Crevit numerus, ubi crevit et fructus; quia quo sanctior quisque, eo communitior. Sic Elisæus propheta exercitus angelorum præsidia sibi adesse monstravit: sic Jesus Nave ducem IV Reg. VI, 17.
militiæ cœlestis agnovit. Possunt igitur fructum Josue V, 14.
in nobis custodire qui possunt etiam militare pro nobis. Vobis autem, virgines sanctæ, speciale præsidium est, quæ intemerato pudore sacrum Domini servatis cubile. Neque mirum si pro vobis angeli militant, quæ angelorum moribus militatis. Meretur eorum præsidium castitas virginalis, quorum vitam meretur.

52. Et quid pluribus exsequar laudem castitatis? Castitas etiam angelos fecit. Qui eam servavit, angelus est: qui perdidit, diabolus. Hinc religio etiam nomen accepit.[6] Virgo est [6]
quæ Deo nubit: meretrix, quæ deos fecit. Nam de resurrectione quid dicam, cujus præmia jam tenetis? *In resurrectione autem neque nubent, neque ducent uxores: sed erunt sicut angeli,* inquit, *in cœlo.* Quod nobis promittitur, vobis Matth. XXII, 30
præsto est, votorumque nostrorum usus apud vos. De hoc mundo estis, et non estis in hoc mundo. Sæculum vos habere meruit, tenere non potuit.

53. Quam præclarum autem angelos propter intemperantiam suam in sæculum cecidisse de cœlo,[7] virgines propter castimoniam in cœlum [7]
transisse de sæculo! Beatæ virgines, quas non

[1] Ita mss. plerique: nonnulli tamen (*item* A *et* A′) et omnes edit., *Descendat... et manducet:* quod etiam consentit cum sacro textu. (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit. sola, *Ille spretus a militibus.* Sed *discretus* hic idem valet ac *apprehensus et dijudicatus ut malefactor.*

[3] Omnes edit. et pauci mss. (*rursus* A *quoque et* A′), *adolevit, dilectæ quo* (Rom., *quo dilectæ*) *virginis membra fragrarunt:* mss. vero ceteri nobiscum faciunt; nisi quod plus legunt *flagrabunt,* unus, *flagrabant.* (Edit. Maur.)

[4] Codd. A, A′, M et a, *in circuitu.*

[5] Omnes editt. ante maurinam, *armatos telis.*

[6] Theod. ac Tell. cod., *Hinc legio etiam dicitur.* Quod si cui arriserit, referendum erit ad diabolum, quem ob impuritatem in Evangelio *legionem* dictum indicat Sanctus noster lib. VI in Lucam num. 47. Melius tamen reliqui, atque editt., *Hinc religio* etc. Cave autem putes vocem *religio* a *castitate* deduci ab Ambrosio. Quid enim inter has voce cognationis? At vero *nomen accepit,* interpretare *titulum accepit,* ut nempe religio virgo dicatur, quemadmodum continuo post ipse significat. Ceterum *religionem* Tullius lib. II *de Nat. Deor.* a *relegendo,* Lactantius lib. IV, cap. 28 a *religando,* Augustinus denique a *religendo* dictam affirmant. (E. Maur.)

[7] Triplicem de angelorum peccato opinionem, quam apud alios Patres invenit Ambrosius, ipse tamquam probabilem admisit. Primam etenim qua de bonis angelis intelligitur quod legitur secundum LXX: *Viderunt Angeli Dei filias hominum* etc., post Philonem, et cum eo Patres fere ad unum, proponit hic et in *Apologia* (I.ª) *David* n. 4. Secunda quæ eumdem locum de malis angelis jam propter superbiam de cœlo lapsis exponit, ex eodem Philone et aliis nonnullis exhibetur lib. *de Noe et Arca* cap. 4, n. 9 et *in Psalm.* CXVIII, *serm.* VIII, 78. Tertia demum quæ de filiorum Seth conjugiis cum filiabus Cain locum explicat, præfertur in eumdem Psalm. CXVIII, *serm.* IV, n. 8. Ad quos omnes locos vide quæ sunt a nobis animadversa. Interim autem observabis eam opinionem quæ quarto sæculo ex Ambrosii, Hieronymi et Augustini auctoritate nata videtur, solam postmodum obtinuisse. (Edit. Maur.)

illecebra sollicitat corporum, non colluvio præcipitat voluptatum! Cibus parcimoniæ, potus abstinentiæ docet vitia nescire, qui docet causas nescire vitiorum. Causa peccandi etiam justos sæpe decepit. Hinc populus Dei postquam sedit
Exod. xxxii, 6. manducare et bibere, Deum negavit. Hinc Lot
Gen. xix, 33. concubitus filiarum ignoravit, et pertulit. Hinc
1 inversis vestigiis filii Noe patris[1] quondam pu-
Gen. ix, 22. denda texerunt: quæ procax vidit, modestus erubuit, pius texit, offensurus si et ipse vidisset. Quanta vini est vis, ut quem diluvia non nudaverunt, vina nudarent!

CAPUT X.

Ultima virginitatis laus proponitur, avaritiæ nimirum immunitas. Hujus occasione sanctus Præsul sorori in mentem revocat, quanta sit illius felicitas quæ non cogatur luxui atque vanitati, quibus nupturæ mancipantur, morem gerere.

54. Quid illud? Quantæ felicitatis est quod nulla vos habendi cupiditas inflammat! Pauper quod habes poscit, quod non habes non requirit. Fructus laboris tui thesaurus est inopi; et duo æra si sola sint, census est largientis.

55. Audi ergo, soror, quantis careas. Nam cavere quid debeas, nec meum est docere, nec tuum discere: perfectæ enim virtutis usus magisterium non desiderat, sed informat. Cernis ut pomparum ferculis similis incedat quæ se componit ut placeat, omnium in se vultus et ora convertens, eo ipso quo studet placere, deformior: prius enim populo displicet, quam placeat viro. At in vobis rejecta decoris cura
4 plus decet:[2] et hoc ipsum quod vos non ornatis, ornatus est.

5 56. Cerne laceras vulneribus aures,[3] et depressæ onera miserare cervicis. Non sunt allevamenta pœnarum discrimina metallorum. Hinc collum catena constringit, inde pedem compes includit. Nihil refert auro corpus oneretur an
6 ferro. Sic cervix premitur, sic gravatur incessus.[4] Nil pretium juvat; nisi quod vos, mulieres, ne pereat vobis pœna, trepidatis. Quid interest, utrum aliena sententia, an vestra vos damnet? Hinc vos etiam miserabiliores quam qui publico jure damnantur, quod illi optant exui, vos ligari.

57. Quam vero miserabilis illa conditio, quod tamquam mancipii forma venalis nuptura licitatur; ut qui pretio vicerit, emat! Tolerabilius tamen mancipia veneunt, quæ sæpe sibi dominos eligunt:[5] virgo si eligat, crimen est; si non eligat, contumelia. Quæ quamvis pulchra sit et decora, et timet et cupit videri: cupit, ut se carius vendat: timet, ne hoc ipsum dedeceat quod videtur. Quanta autem votorum ludibria, et ad procorum eventus suspecti metus, ne pauper illudat, ne dives fastidiat, ne pulcher irrideat, ne nobilis spernat!

CAPUT XI.

Objicientibus frequentium Ambrosii ad virginitatem exhortationum nullum fructum esse ut satisfaciat, adducit exempla cum aliarum virginum, tum Mauritaniensium ac Bononiensium: sed harum imprimis virtutes ac propagandæ virginitatis ardorem laudat.

58. Dicet aliquis: Tu nobis quotidie virginum canis laudes. Quid faciam qui eadem quotidie cantito, et proficio nihil? Sed non mea culpa. Denique de Placentino sacrandæ virgines veniunt, de Bononiensi veniunt,[6] de Mauritania veniunt, ut hic velentur. Magnam rem videtis. Hic tracto, et alibi persuadeo.[7] Si ita est, alibi tractemus, ut vobis persuadeamus.

59. Quid, quod etiam qui me non audiunt, sequuntur; qui audiunt, non sequuntur? Nam plerasque virgines cognovi velle, et prohiberi etiam prodire a matribus, et quod est gravius, viduis, cum quibus hic mihi sermo est. Nempe si hominem vellent[8] amare filiæ vestræ, per leges possent eligere quem vellent. Quibus igitur hominem eligere licet, Deum non licet?

60. Contuemini quam dulcis pudicitiæ fructus sit, qui barbaricis quoque inolevit affectibus. Ex ultimis infra ultraque Mauritaniæ partibus deductæ virgines hic sacrari gestiunt; et cum sint omnes familiæ in vinculis, pudicitia tamen nescit esse captiva.[9] Profitetur regnum æternitatis quæ mœret injuriam servitutis.

61. Nam quid de Bononiensibus virginibus

[1] Mss. A, A', M, a, *patria.*

[2] Editt. ante maurinam, *plus placet.*

[3] Omnes edit. cum mss. uno vel altero, *Certe laceræ vulneribus aures, et depressæ onere miseræ cervices non sunt allevamenta pœnarum, sed,* etc. Mss. non pauci, *Carnes laceras vulneribus, aures et depressæ onera cervicis miserare. Non sunt* etc. Reliqui demum melius, ut in textu. Porro si totum hunc locum libeat cum iis quæ in eamdem materiam leguntur apud Clem. Alex. lib. II *Pædagogi* sui, cap. 12, et Tertull. *De Cultu femin.* cap. 6 componere; haud ægre animadvertes Ambrosio priscos hosce Patres nequaquam fuisse incognitos. (Edit. Maur.)

[4] Ita mss. magno numero: nonnulli tamen et editt., *Si cervix premitur, si gravatur incessus, nil pretium* etc. (E. M.)

[5] Mss. A, A', M, a, *legunt.*

[6] *De Bononiensi veniunt,* in mss. prope omnibus desideratur.

[7] Quidam mss., *ut alibi persuadeam.* (Edit. Maur.)

[8] Edit., *Si hominem amarent;* mss., *vellent amare* (*Mss.* A, A', M, a *omittunt* vellent). Qua autem ratione locus hic cum alio ex libr. I *De Abraham,* cap. 9, conciliandus sit, infra explicabitur in epistola ad Sisinnium. (Edit. Maur.)

[9] Designatur hoc loco tyrannis non Firmi, ut quidam volunt, cum ille a comite Theodosio, Theodosii Magni parente, an. 373 victus fuerit: sed Gildonis, qui licet in Firmum fratrem pugnasset pro Romanis, eo tamen exstincto, Africam ipsemet oppressit, ac donatistarum atrociter catholicos divexantium partes adjuvit. Quod autem ad legem quæ hoc anno data habetur in Cod. Theod., et qua baptismatis iteratio prohibetur; ea cum destinata fuerit Flaviano Africæ Vicario, qui et ipse hac eadem hæresi erat infectus, non credenda est Ecclesiæ peperisse quidquam auxilii. Videsis August. lib. II *contra Petil.* cap. 83, et epist. in nova edit. 87, num. 8. Item Amm. Marcell. lib. XXVIII, et Claudianum *De bello Gildon.* (Edit. Maur.)

loquar, fœcundo pudoris agmine, quæ mundanis se deliciis abdicantes, sacrarium virginitatis incolunt? Sine contubernali sexu,[1] contubernali pudore provectæ ad vicenarium numerum, et centenarium fructrum, relictoque parentum hospitio, tendunt in tabernaculis Christi, indefessæ milites castitatis: nunc canticis spiritalibus personant, nunc victum operibus exercent, liberalitati quoque subsidium manu quærunt.

62. Quod si investigandi virgines[2] inoleverit odor (namque præ ceteris speculandi venatum pudoris explorant), totis curarum vestigiis prædam latentem usque ad ipsa cubilia persequuntur: aut si liberior alicujus volatus affulserit, totis omnes videas adsurgere alis, concrepare pennis, emicare plausu; ut casto pudicitiæ choro cingant volantem, donec albenti delectata comitatu, in plagas pudoris et indaginem castitatis, domus patriæ oblita,[3] succedat.

CAPUT XII.

Uti optabile est virgini favere parentes suos, eam tamen laude majori dignam esse, quam iis reluctantibus divinus amor ad hoc propositum instigaverit. Non timendam igitur nec vim parentum nec patrimonii jacturam; quod memorabili nobilis ac piæ virginis facto confirmatur.

63. Bonum itaque si virgini studia parentum quasi flabra pudoris adspirent: sed illud gloriosius, si teneræ ignis ætatis etiam sine veteribus nutrimentis sponte se rapiat in fomitem castitatis. Dotem negabunt parentes: sed habes divitem sponsum, cujus contenta thesauro, patriæ successionis emolumenta non quæras. Quanto dotalibus præstat compendiis casta paupertas!

64. Et tamen quam audistis aliquando propter studium integritatis, legitimæ factam successionis extorrem? Contradicunt parentes; sed volunt vinci. Resistunt primo, quia credere timent: indignantur frequenter, ut discas vincere: abdicationem minantur, ut tentent si potes damnum[4] sæculi non timere: quæsitis blandiuntur illecebris, ut videant si variarum mollire te non queat blanditia voluptatum. Exerceris, virgo, dum cogeris. Et hæc tibi prima certamina anxia parentum vota proponunt Vince prius, puella, pietatem. Si vincis domum, vincis[5] sæculum.

65. Sed esto, maneant vos damna patrimonii:[6] nonne caducarum et fragilium facultatum futura cœli regna compensant? Quamquam si verbis cœlestibus credimus, nemo est qui reliquerit domum, aut parentes, aut fratres, aut uxorem, aut filios, propter regnum Dei, et non recipiat septies tantum in hoc tempore; in sæculo autem venturo vitam æternam possidebit. Crede fidem Matth. xix, 29 tuam Deo: quæ homini pecuniam credis, fœnerare Christo. Bonus depositæ spei custos multiplicatis fidei tuæ talentum solvit usuris. Non fallit veritas, non circumscribit justitia, non decipit virtus. Quod si non creditis oraculo, vel exemplis credite.

66. Memoriæ nostræ puella dudum nobilis in sæculo, nunc nobilior Deo, cum urgeretur ad nuptias a parentibus et propinquis, ad sacrosanctum altare confugit. Quo enim melius virgo, recurreret[7] quam ubi sacrificium virginitatis offertur? Ne is quidem finis audaciæ. Stabat ad aram Dei pudoris hostia, victima castitatis: nunc capiti dexteram sacerdotis imponens, precem poscens, nunc justæ impatiens moræ, ac summum altari subjecta verticem. Num melius, inquit, maforte me quam altare velabit,[8] quod sanctificat ipsa velamina? Plus talis decet flammeus, in quo caput omnium Christus quotidie consecratur. Quid agitis vos propinqui? quid exquirendis adhuc nuptiis sollicitatis animum? Jam dudum provisas habeo. Sponsum offertis? Meliorem reperi. Quaslibet exaggerate divitias, jactate nobilitatem, prædicate potentiam: habeo eum cui nemo se comparet, divitem mundo, potentem imperio, nobilem cœlo. Si talem habetis, non refuto optionem: si non reperitis, non providetis mihi, parentes, sed invidetis.

67. Silentibus ceteris, unus abruptius: Quid si, inquit, pater tuus viveret, innuptam te manere pateretur? Tum illa majori religione, moderatiore pietate: Et ideo fortasse defecit, ne quis impedimentum possit adferre.[9] Quod ille responsum de patre, de se oraculum, maturo sui probavit exitio. Ita ceteri eadem sibi quisque metuentes, favere cœperunt qui impedire quærebant; nec dispendium debitarum adtulit virginitas facultatum, sed etiam emolumentum integritatis accepit. Habetis, puellæ, devotionis præmium: parentes, cavete offensionis exemplum.

[1] Id est, masculino, quia feminas sine virorum contubernio degere tunc rarum erat. (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit. et mss. duo, *investigandæ virginitatis:* alii aliquot, *investigandæ virginis:* reliqui majori numero (etiam A', A, M et a), ut in textu. (Edit. Maur.)

[3] Sic mss. omnes: editt. vero, *domus patriæque oblita.*

[4] Codex M, *damna.*

[5] Mss. A, M, *vincis et.*

[6] Edit. Rom. sola, *Sed quid refert te an tuos maneant damna patrimonii?* Et infra, *et non recipiat multo plura... vitam æternam. Crede,* etc.

[7] E codd. A, M et a resumpsimus vocem *recurreret,* quam Maurini Editores eliminaverant, quamque ipsi fatentur in omnibus anterioribus editionibus extitisse, dum revera sensus quoque eam postulabat.

[8] Amerb. atque Era., *Num melius, inquit, quam altare velabit:* Gill. et Rom., *Num melius, inquit, mater, tu me, quam altare velabit:* optime vero cuncti mss., *Num melius, inquit, maforte,* etc. Dicebatur autem maforte seu mavorte, ut Cassianus lib. I, cap. 7, velum quoddam quo virginis in consecratione sua caput operiebatur, non secus ac flammeum sive flammeus quo puellæ, dum matrimonio copulabantur, faciem obnubebant, unde nubere nuptiæque deducuntur. Attamen nonnumquam etiam flammeus de velo dicitur virgineo, ut hoc ipso loco, quod infra videre erit pluribus locis. (Edit. Maur.)

[9] Rom. edit. cum paucis mss., *ne quod impedimentum posset afferre.* (Edit. Maur.)

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Ambrosius hoc libro, virginum mores instituendos esse cum agnosceret, cur exemplorum viam sibi proposuerit, docet: inde præsumptionis invidia abs se quam modestissime derivata, cur scripto potius quam voce id aggressus sit, monet.

SUPERIORE libro quantum virginitatis munus sit, voluimus[1] (non enim potuimus) explicare; ut per se cœlestis gratia muneris invitet legentem. Secundo libro virginem institui decet, et tamquam competentium præceptorum magisteriis erudiri.

2. Sed quoniam nos infirmi ad monendum[2] sumus, et impares ad docendum (debet enim is qui docet, supra eum qui docetur, excellere), ne vel susceptum deseruisse munus, vel nobis adrogasse amplius videremur, exemplis potius quam præceptis putavimus imbuendam: licet amplius proficiatur exemplo, quoniam nec difficile quod jam factum est æstimatur, et utile quod probatum, et religiosum quod hæreditario quodam paternæ virtutis usu in nos est successione transfusum.

3. Quod si quis nos præsumptionis arguit, arguat potius sedulitatis; quia rogantibus virginibus ne hoc quidem putavi negandum. Malui enim me in periculum deduci pudoris, quam non obsequi voluntati earum, quarum studiis etiam Deus noster placido se indulget adsensu.

4. Sed neque præsumptio notari potest; quoniam cum haberent unde discerent, affectum potius quam magisterium quæsiverunt meum: et excusari sedulitas;[3] quoniam cum haberent auctoritatem martyris ad observantiam disciplinæ, non superfluum judicavi, si nostri sermonis blanditiam derivarem ad professionis illecebram. Ille docere facilis, qui severo vitia coercet affectu: nos qui docere non possumus, blandiamur.

5. Et quoniam pleræque absentes nostri desiderabant sermonis usum, volumen hoc condidi: quo profectæ ad se vocis meæ munus tenentes, deesse non crederent, quem tenerent. Sed proposita prosequamur.

CAPUT II.

Virginibus exemplum Mariæ proponitur, cujus variæ virtutes enumerantur, castitas, humilitas, vitæ asperitas, secessus amor; quæ quidem virtus ubi testimonio evangelico probata est, inde etiam ejus pietas erga propinquas, discendi sedulitas, atque adeundi templi studium commendatur. Narratur denique quemadmodum illa tot muneribus exornata, innumeris virginibus obviam ventura sit, nec sine magnifico triumpho ad thalamum Sponsi, et cœlestia altaria, quibus ob castitatem similes fuere, deductura.

6. Sit igitur vobis tamquam in imagine descripta virginitas vita Mariæ, de qua velut speculo refulgeat species castitatis[4] et forma virtutis. Hinc sumatis licet exempla vivendi, ubi tamquam in exemplari magisteria expressa probitatis, quid corrigere, quid effingere,[5] quid tenere debeatis, ostendunt.

7. Primus discendi ardor nobilitas est magistri. Quid nobilius Dei matre? quid splendidius ea, quam Splendor elegit? quid castius ea, quæ corpus sine corporis contagione generavit? Nam de ceteris ejus virtutibus quid loquar? Virgo erat non solum corpore, sed etiam mente, quæ nullo doli ambitu sincerum adulteraret affectum: corde humilis, verbis gravis, animi prudens, loquendi parcior, legendi studiosior: non in incerto divitiarum, sed in prece pauperum spem reponens: intenta operi, verecunda sermone, arbitrum mentis solita non hominem, sed Deum quærere: nullum lædere, bene velle omnibus, adsurgere majoribus natu, æqualibus non invidere, fugere jactantiam, rationem sequi, amare virtutem. Quando ista vel vultu læsit parentes? quando dissensit a propinquis? quando fastidivit humilem? quando derisit[6] debilem? quando vitavit inopem; eos solos solita cœtus virorum invisere, quos misericordia non erubesceret, neque præteriret verecundia? Nihil tor-

Cf. S. Aug. lib. IV de Doct. Christ. c. 21.

[1] Omnes edit. ante maurinam, *evolvimus;* omnes mss., *voluimus,* etc., quam lectionem præferendam fuisse sensus per se satis declarat.

[2] Edit. nonnullæ Paris., *infirmi ad movendum.* Haud inscite quidem, si aliquo edit. aliarum vel mss. præsidio niterentur. (Edit. Maur.)

[3] Omnes editt., *et excusari sedulitas non potest,* nullo vel contrario sensu; tollenda enim omnino negatio: sed deest etiam verbum in mss., quod subintelligendum relinquitur. Iterum vero ubi legitur in vet. editt. ac mss. aliquot, *auctoritatem matris,* et in edit. Rom.; mss. aliis habetur, *auctoritatem martyris:* denique pro *derivarent,* quod est in omnibus edit. ac mss. nonnullis, alii plures concinnius exhibent *derivarem.* (Edit. Maur.)

[4] Ita mss. plures, ac potiores: alii autem (*etiam* A *et* M) et omnes edit., *virginitas, vitaque beatæ Mariæ, de qua velut in speculo refulget species castitatis,* etc. (Edit. Maur.)

[5] Omnes edit., *quid effugere:* mss. vero partim, *quid diffingere,* partim, *quid effingere.* Et hoc commodius; est effingere idem atque imitatione exprimere. (Edit. Maur.)

[6] Mss. A, A', M, a, *risit.*

vum in oculis, nihil in verbis procax, nihil in actu inverecundum: non gestus fractior, non incessus solutior, non vox petulantior; ut ipsa corporis species simulacrum fuerit mentis, figura probitatis. Bona quippe domus in ipso vestibulo debet agnosci, ac primo prætendat ingressu nihil intus latere tenebrarum; ut mens nostra nullis repagulis corporalibus impedita, tamquam lucernæ lux intus posita foris luceat.

8. Quid ego exsequar ciborum parcimoniam, officiorum redundantiam: alterum ultra naturam superfuisse, alterum pene ipsi naturæ defuisse: illic nulla intermissa tempora, hic congeminatos jejunio dies? Et si quando reficiendi successisset voluntas, cibus plerumque obvius, qui mortem arceret, non delicias ministraret. Dormire non prius cupiditas quam necessitas fuit; et tamen cum quiesceret corpus, vigilaret animus: qui frequenter in somnis aut lecta repetit, aut somno interrupta continuat,[1] aut disposita gerit, aut gerenda prænuntiat.

9. Prodire domo nescia, nisi cum ad ecclesiam conveniret, et hoc ipsum cum parentibus, aut propinquis. Domestico operosa secreto, forensi stipata comitatu; nullo meliore tamen sui custude quam se ipsa: quæ incessu affatuque venerabilis, non tam vestigium pedis tolleret, quam gradum virtutis adtolleret. Ut tamen alios habeat virgo membrorum custodes suorum, morum autem suorum se habeat ipsa custodem: plures erunt de quibus discat, si ipsa se doceat, quæ virtutes magistras habet; quia quidquid egerit, disciplina est. Sic Maria intendebat omnibus, quasi a pluribus moneretur: sic omnia implebat virtutis officia, ut non tam disceret, quam doceret.

Luc. I, 27. 10. Talem hanc Evangelista monstravit, talem angelus reperit, talem Spiritus sanctus elegit. Quid enim in singulis morer, ut eam parentes dilexerint, extranei prædicaverint, quæ digna fuit ex qua Dei Filius nasceretur? Hæc ad ipsos ingressus angeli inventa domi in penetralibus, sine comite, ne quis intentionem abrumperet, ne quis obstreperet: neque enim comites feminas desiderabat quæ bonas cogitationes comites habebat. Quin etiam tum sibi minus sola videbatur, cum sola esset. Nam quemadmodum sola, cui tot libri adessent, tot archangeli, tot prophetæ?

11. Denique et Gabriel eam ubi revisere solebat, invenit; et angelum Maria quasi virum specie mota trepidavit,[2] quasi non incognitum *Ibid.*, 28 et ss. audito nomine recognovit. Ita peregrinata est in viro, quæ non est peregrinata in angelo; ut agnoscas aures religiosas, oculos verecundos. Denique salutata obmutuit, et appellata respondit: sed quæ primo turbaverat affectum,[3] postea promisit obsequium.

12. Quam vero religiosa in propinquas fuerit, Scriptura divina significat. Nam et humilior facta *Ibid.*, 45. est, ubi se a Deo cognovit electam, et statim ad cognatam suam in montana processit: non utique ut exemplo crederet quæ jam crediderat oraculo: *Beata* enim, inquit, *quæ credidisti.* Et *Ibid.*, 56. tribus cum ea mensibus mansit. Tanti autem intervallo temporis non fides quæritur, sed pietas exhibetur. Et hoc posteaquam in utero parentis exsiliens puer matrem Domini salutavit, prius compos devotionis, quam naturæ.

13. Inde tot sequentibus signis, cum sterilis pareret, virgo conciperet, loqueretur mutus, adoraret magus, exspectaret Symeon, sidera nuntiarent, Maria mobilis ad introitum, immobilis ad miraculum, *Conservabat,* inquit, *hæc omnia in corde suo.* Quamvis mater Domini, discere Luc. II, 19. tamen præcepta Domini desiderabat; et quæ Deum genuerat, Deum tamen scire cupiebat.

14. Quid, quod annis quoque omnibus ibat in Hierusalem solemni die paschæ, et ibat cum Joseph? Ubique in virgine comes singularum *Ibid.*, 41. virtutum est pudor. Hic individuus debet esse virginitati, sine quo non potest esse virginitas. Nec ad templum igitur Maria sine pudoris sui custode processit.

15. Hæc est imago virginitatis. Talis enim fuit Maria, ut ejus unius vita omnium sit disciplina. Si igitur auctor non displicet, opus probemus; ut quæcumque sibi ejus exoptat præmium, imitetur exemplum. Quantæ in una virgine species virtutum emicant! Secretum verecundiæ, vexillum fidei, devotionis obsequium: virgo intra domum, comes ad ministerium, mater ad templum.

16. O quantis illa virginibus occurret, quantas complexa ad Dominum trahet, dicens: Hæc torum filii mei, hæc thalamos nuptiales immaculato servavit pudore! Quemadmodum eas ipse Dominus commendabit Patri, nimirum illud repetens suum: Pater sancte, istæ sunt quas custodivi tibi, in quibus Filius hominis caput reclinans quievit, peto ut ubi ego sum, et ipsæ sint mecum. Sed si non solis sibi debent prodesse, quæ non solis vixerunt sibi; hæc parentes, hæc redimat fratres. Pater juste, mundus me non cognovit, istæ autem me cognoverunt, et mundum cognoscere noluerunt. Joan. XVII, 24. *Ibid.*, 25.

17. Quæ pompa illa,[4] quanta angelorum lætitia plaudentium, quod habitare mereatur in cœlo, quæ cœlesti vita[5] vixit in sæculo! Tunc etiam Maria tympanum sumens, choros virginales excitabit cantantes Domino, quod per mare sæculi sine sæcularibus fluctibus transie-

[1] Hic lacuna adest in cod. A' usque ad n. 23.

[2] Mss. magno numero, *quasi virum specie mutata:* nonnulli tamen et editt., *quasi virum* (editt., *viri*) *specie mota:* quod magis placet. (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit., *titubaverat adspectu;* omnes mss., *turbaverat affectum*; nempe turbaverat animum suum, sensus scilicet animi sui.

[4] Ajunt Maurini: « Ita vet. editt. ac mss., paucis exceptis, ubi pro *Quæ pompa illa,* habetur, *Quæ bona illa;* non satis recte: Gill. autem ac Rom. edit. post voces, *Quæ pompa illa,* sine sponsore ullo subjungunt, *quæ gratia.* » Verum istæ postremæ voces non omnino extraneæ mss. exemplaribus dici possunt, nam occurrunt in cod. a.

[5] Mss. A, M et a, *cœlestem vitam.*

Exod. xv. 20. runt. Tunc unaquæque exsultabit dicens: *Et introibo ad altare Dei mei, et ad Deum qui lætificat juventutem meam.* Immolo Deo sacrificium
Ps. xlii, 4. laudis, et reddo Altissimo vota mea.
Ps. xlix. 14.

18. Neque enim dubitaverim vobis patere altaria Dei, quarum mentes altaria confidenter dixerim, in quibus quotidie pro redemptione corporis Christus immolatur. Nam si corpus virginis Dei templum est, animus quid est, qui tamquam membrorum cineribus exagitatis, sacerdotis æterni redopertus manu, vaporem divini ignis exhalat? Beatæ virgines, quæ tam immortali spiratis gratia, ut horti floribus, ut templa religione, ut altaria sacerdote!

CAPUT III.

Ut Maria vitæ informandæ, sic Thecla mortis obeundæ exemplar dicitur. Hanc a bestiis ad quas damnata fuerat, non solum nihil passam, sed e contrario cultam et adoratam esse. At ne quas superiora exempla deterreant, recentius quoddam narrandum proponitur.

19. Ergo santa Maria disciplinam vitæ informet, Thecla doceat immolari: quæ copulam fugiens nuptialem, et sponsi furore damnata, naturam etiam bestiarum virginitatis veneratione mutavit. Namque parata ad feras, cum adspectus quoque declinaret virorum, ac vitalia ipsa sævo offerret leoni, fecit ut qui impudicos detulerant oculos, pudicos referrent.

20. Cernere erat lingentem pedes bestiam cubitare humi, muto testificantem sono quod sacrum virginis corpus violare non posset. Ergo adorabat prædam suam bestia, et propriæ oblita naturæ, naturam induerat quam homines amiserant. Videres quadam naturæ transfusione homines feritatem indutos, sævitiam imperare bestiæ; bestiam exosculantem pedes virginis, docere quid homines[1] deberent. Tantum habet virginitas admirationis, ut eam etiam leones mirentur. Non impastos cibus flexit, non citatos impetus rapuit, non stimulatos ira exasperavit, non usus decepit adsuetos, non feros natura possedit. Docuerunt religionem, dum adorant martyrem:[2] docuerunt etiam castitatem, dum virgini nihil aliud nisi plantas exosculantur, demersis in terram oculis, tamquam verecundantibus, ne mas aliquis vel bestia virginem nudam videret.

21. Dicet aliquis: Cur exemplum adtulisti Mariæ, quasi reperiri queat matrem Domini quæ possit imitari? Cur etiam Theclæ, quam gentium Doctor instituit? Da hujuscemodi doctorem, si discipulam requiris. Hujuscemodi recens vobis exemplum profero, ut intelligatis Apostolum non unius esse doctorem, sed omnium.

CAPUT IV.

Antiochæna virgo, cum sacrificare idolis recusaret, ad lupanar damnata, inde militis Christiani opera, mutatis inter se vestibus, sine ullo pudoris damno evadit; at cum ille propterea duceretur ad supplicium, hæc e vestigio rediens, constanter de palma cum eodem contendit, qua tandem uterque donati sunt.

22. Antiochiæ nuper virgo quædam fuit fugitans publici visus:[3] sed quo magis virorum evitabat oculos, eo amplius incendebat. Pulchritudo enim audita nec visa plus desideratur, duobus stimulis cupiditatum, amoris et cognitionis: dum et nihil occurrit quod minus placeat, et plus putatur esse quod placeat; quod non judex oculus explorat, sed animus amator exoptat. Itaque sancta virgo, ne diutius alerentur potiendi spe cupiditates,[4] integritatem pudoris professa, sic restinxit improborum faces, ut non jam amaretur, sed proderetur.

23. Ecce persecutio. Puella fugere nescia, certe pavida, ne incideret insidiatores pudoris, animum ad virtutem paravit: tam religiosa, ut mortem non timeret: tam pudica, ut exspectaret. Venit coronæ dies. Maxima omnium exspectatio. Producitur puella, duplex professa certamen, et castitatis, et religionis. Sed ubi viderunt constantiam professionis, metum pudoris, paratam ad cruciatus, erubescentem ad adspectus, excogitare cœperunt quemadmodum specie castitatis religionem tollerent;[5] ut cum id ab-

[1] Codd. A, M, a, *homines facere.* Et revera vox ista *facere* saltem mentaliter supplenda est.

[3] Martyrem vocat beatam Theclam, quod ea tormenta pro fide pertulerit, quæ natura sua mortem inferre debuerint; quamquam verisimilius putetur eam divinitus ab ipsis liberatam tranquille expirasse. Vide Baron. in App. ad t. 10. (Ed. M.)

[2] Mss. aliquot, *fugitans publici usus adspectum,* etc. alii, et editt. ut in textu, nisi quod editt. præferunt, *evitabat adspectum,* ubi omnes mss., *evitabat oculos.* Multi porro in ea fuere opinione virginem, de qua hic agitur, eamdem esse ac Theodoram illam Alexandrinam, quam a simili supplicio Didymi christiani militis ope liberatam fuisse Martyrologium antehac Bedæ Venerabilis nomine pervulgatum refert. Hoc in errorem non tantum Molanum, Surium, aliosque complures induxerat, sed etiam ipsummet Baronium, qui proinde quod apud Ambrosium eventus ille *Antiochiæ* contigisse legitur, scriptorum imperitiæ tribuendum in *Notis ad Martyr.* 4 Kal. Maii scribit. Verum idem Cardinalis sententiam suam in *Annal.* ad an. 309 revocavit, hoc potissimum argumento ductus, quod in citatis Martyrologiis passus cum Theodora Didymus non legatur. Alia duo proponunt Bollandi continuatores, nempe quod hæc virgo scribatur *nuper* in vivis fuisse, quodque ejus cum liberatore suo dialogus in quibusdam Theodoræ Actis non legatur. Sed responderi posset ad primum, eam comparatione quidem Theclæ, quæ temporibus degebat apostolicis, *nuper* vixisse: ad secundum vero, colloquium illud non nisi brevitatis causa fuisse prætermissum. At quod illi putant esse aliquid in Ambrosii narratione quod ipse ex Actis proconsularibus, ut vocant, transtulerit, multo nobis verisimilius fuerit, illud ipsum ex Ambrosio in Acta illa translatum esse. Quænam igitur censenda est virgo illa Ambrosiana? Illud vero definire neque expeditum credimus, neque adeo necessarium. (Edit. Maur.)

[4] Edit. omnes, *alerentur potiendæ spe cupiditatis:* mss. fere ad unum ut in corpore. (Edit. Maur.)

[5] Mss. complures, *speciem castitatis tollerent:* unus, *speciem castitatis, religionemque tollerent:* elengantius tamen alii, et editt., *specie castitatis,* etc. Sperabant enim illam idolis potius sacrificaturam, quam ut ad prostitutionem duceretur, passuram esse. (Edit. Maur.)

stulissent quod erat amplius, etiam id eriperent quod reliquerant. Aut sacrificare virginem, aut lupanari prostitui jubent. Quomodo deos suos colunt, qui sic vindicant; aut quemadmodum ipsi vivunt, qui ita judicant?

24. Hic puella, non quod de religione ambigeret, sed de pudore trepidaret, ipsa secum: Quid agimus? Hodie aut martyr, aut virgo: altera in nobis invidetur corona. Sed nec virginis nomen agnoscitur, ubi virginitatis auctor negatur. Nam quemadmodum virgo, si meretricem colas: quemadmodum virgo, si adulteros diligas: quemadmodum virgo, si amorem petas? 22, q. 5, c. *Tolerabilius.* Tolerabilius est mentem virginem, quam carnem habere. Utrumque bonum, si liceat: si non liceat, saltem non homini castæ, sed Deo simus. Et Rahab meretrix fuit; sed postquam Deo credidit, salutem invenit. Et Judith se, ut adultero Josue II, 9 et ss. Judith IX, 1 et ss. placeret, ornavit; quæ tamen quia hoc religione, non amore faciebat, nemo eam adulteram judicavit. Bene successit exemplum. Nam si illa quæ se commisit religioni, et pudorem servavit et patriam, fortassis et nos servando religionem, servabimus etiam castitatem. Quod si Judith pudicitiam religioni præferre voluisset, perdita patria, etiam pudicitiam perdidisset.

25. Itaque talibus informata exemplis, simul animo tenens verba Domini, quibus ait: *Quicumque perdiderit animam suam propter me,* Marc. X, 39. *inveniet eam;* flevit, tacuit, ne eam vel loquentem adulter audiret: nec pudoris elegit injuriam, sed Christi recusavit. Æstimate utrum adulterare potuerit corpus, quæ nec vocem adulteravit.

26. Jamdudum verecundatur oratio mea, et quasi adire gestorum seriem criminosam atque explanare formidat. Claudite aurem, virgines. Ducitur puella Dei ad lupanar. Sed aperite aurem, virgines. Christi virgo prostitui potest, adulterari non potest. Ubicumque virgo Dei est, templum Dei est; nec lupanaria infamant castitatem, sed castitas etiam loci abolet infamiam.

27. Fit ingens petulantium concursus ad fornicem. Discite martyrum miracula, sanctæ virgines, dediscite locorum vocabula. Clauditur intus columba, strepunt accipitres foris: certant singuli, quis prædam primus invadat. Ac illa manibus ad cœlum levatis, quasi ad domum venisset orationis, non ad libidinis diversorium, [1] Christe, inquit, qui domuisti Danieli[1] virgini Dan. XIV, 39. feros leones, potes etiam domare hominum feras Dan. III, 50. mentes. Chaldæis roravit ignis, Judæis se unda Exod. XIV, 21. suspendit, misericordia tua non natura sua. Susanna ad supplicium genu fixit, et de adulteris Dan XIII, 42. triumphavit: aruit dextera quæ templi tui dona III Reg. XIII, 4. violavit: nunc templum ipsum adtrectatur tuum: ne patiaris incestum sacrilegii, qui non passus es furtum. Benedicatur et nunc nomen tuum; ut quæ ad adulterium veni, virgo discedam.

28. Vix compleverat precem, et ecce vir militis specie terribilis irrupit. Quemadmodum eum virgo tremuit, cui populus tremens cessit? Sed non illa immemor lectionis, Et Daniel, inquit, supplicium Susannæ spectaturus advenerat; et quam populus damnavit, unus absolvit. Potest Dan. XIII, 45 et ss. et in hoc lupi habitu ovis latere. Habet et Christus milites suos, qui etiam legiones habet. Aut Matth. XXVI, 53. fortasse percussor intravit. Ne vereare, anima, talis solet martyres facere. O virgo, fides tua te salvam fecit.

29. Cui miles: Ne quæso paveas, soror. Frater huc veni salvare animam, non perdere. Serva me, ut ipsa serveris. Quasi adulter ingressus, si vis, martyr egrediar. Vestimenta mutemus: conveniunt mihi tua, et mea tibi; sed utraque Christo. Tua vestis me verum militem faciet, mea te virginem. Bene tu vestieris; ego melius exuar,[2] ut me persecutor agnoscat. Sume habi- [2] tum, qui abscondat feminam: trade, qui consecret martyrem. Induere chlamydem quæ occultet membra virginis, servetque pudorem. Sume pileum quod tegat crines, abscondat ora. Solent erubescere qui lupanar intraverint. Sane cum egressa fueris, ne respicias retro, memor uxoris Lot quæ naturam suam, quia impudicos licet castis oculis respexit, amisit. Nec vereare ne Gen. XIX, 26. quid pereat sacrificio. Ego pro te hostiam Deo reddo; tu pro me militem Christo. Habes bonam militiam castitatis, quæ stipendiis militat sempiternis: loricam justitiæ, quæ spiritali munimine corpus includat: scutum fidei, quo vulnus repellas: galeam salutis: ibi enim est præsidium nostræ salutis, ubi Christus: quoniam mulieris caput vir, virginis Christus.

30. Et inter hæc verba chlamydem exuit. Suspectus tamen adhuc habitus et persecutoris et adulteri. Virgo cervicem, chlamydem miles offerre. Quæ pompa illa, quæ gratia, cum in lupanari de martyrio certarent! Addantur personæ, miles et virgo, hoc est, dissimiles inter se natura, sed Dei miseratione consimiles; ut compleatur oraculum: *Tunc lupi et agni simul pascentur.* Ecce agna et lupus non solum pa- Isai. LXV, 25. scuntur simul, sed etiam immolantur. Quid plura? Mutato habitu, evolat puella de laqueo, jam non suis alis, utpote quæ spiritalibus ferebatur; et (quod nulla umquam viderunt sæcula) egreditur de lupanari virgo, sed Christi.

31. At illi qui videbant oculis, et non videbant, ceu raptores ad agnam, ceu lupi fremere[3] ad prædam. Unus qui erat immodestior, introivit. Sed ubi hausit oculis rei textum, Quid hoc, inquit, est? Puella ingressa est, vir videtur. Ecce non fabulosum illud cerva[4] pro virgine; [4]

[1] Non pauci mss. (etiam A, A', M, a), *qui domuisti virgini.* Haud male quidem, si referatur ad Theclam virginem, de qua supra. (Edit. Maur.)

[2] Mss. aliquot, *melius exuar, ut abscondaris; ne me persecutor agnoscat.* Et infra, *Sume pallium, quod tegat,* etc. (Edit. Maur.)

[3] Ita mss. omnes, nisi quod duo exhibent, *fremuere:* Rom. vero edit. post voces, *et non videbant,* sola subjungit, *corde,* at cum aliis particulam *ceu* detrahit ante vocem *lupi.* (E. M.)

[4] Cervam intellige in sacrificio pro Iphigenia virgine Agamemnonis regis filia suppositam: de qua Dictys. Cret. lib. I, Eurip. in *Iphigenia in Aulide,* Ovid. lib. XII *Metam.* et alii. (Ed. Maur.)

sed quod verum est, miles ex virgine. At etiam audieram et non credideram, quod aquam Christus in vinum[1] convertit: jam mutare cœpit et sexus. Recedamus hinc, dum adhuc qui fuimus, sumus. Numquid et ipse mutatus sum, qui aliud cerno, quam credo? Ad lupanar veni, cerno vadimonium:[2] et tamen mutatus egrediar, pudicus exibo qui adulter intravi.

Joan. II, 9.

32. Indicio rei, quia debebatur tanto corona victori, damnatus est pro virgine qui pro virgine comprehensus est. Ita de lupanari non solum virgo, sed etiam martyres exierunt. Fertur puella ad locum supplicii cucurrisse, certasse ambos de nece, cum ille diceret: Ego sum jussus occidi; te absolvit sententia, quando me tenuit. At illa clamare cœpit: Non ego te mortis vadem elegi, sed prædem pudoris optavi.[3] Si pudor quæritur, manet sexus: si sanguis exposcitur, fidejussorem non desidero; habeo unde dissolvam. In me lata ista sententia, quæ pro me lata est. Certe si pecuniæ te fidejussorem dedissem, et absente me, judex tuum censum fœneratori adjudicasset; eadem me sententia convenires, meo patrimonio solverem tuos nexus. Si recusarem, quis me indignam indigna morte censeret? Quanto major est capitis hujus usura? Moriar innocens, ne moriar nocens. Nihil hic medium est: hodie aut rea ero tui sanguinis, aut martyr mei. Si cito redii, quis me audet excludere? Si moram feci, quis audet absolvere? Plus legibus debeo, rea non solum fugæ meæ, sed etiam cædis alienæ. Sufficiunt membra morti, quæ non sufficiebant injuriæ. Est in virgine vulneri locus, qui non erat contumeliæ. Ego opprobrium declinavi, non martyrium. Tibi cessi vestem, non professionem mutavi. Quod si mihi præripis mortem, non redemisti me, sed circumvenisti. Cave, quæso, ne contendas, cave ne contradicere audeas. Noli eripere beneficium, quod dedisti. Dum mihi hanc sententiam negas, illam restituis superiorem. Sententia enim sententia superiore mutatur. Si posterior me non tenet, tenet superior. Possumus uterque satisfacere sententiæ, si me prius patiaris occidi. In te non habent aliam quam exerceant, pœnam: in virgine obnoxius pudor est. Itaque gloriosior eris, si videaris de adultera martyrem fecisse, quam de martyre adulteram reddidisse.

33. Quid exspectatis? Duo contenderunt, et ambo vicerunt; nec divisa est corona, sed addita. Ita sancti martyres invicem sibi beneficia conferentes, altera principium martyrio dedit, alter effectum.

CAPUT V.

Amicorum duorum e secta Pythagorea memorabile factum cum laude recensetur; superiori tamen ostenditur esse postponendum: ubi etiam de Dionysii in spoliandis idolis irrisione, nec non de deorum in tolerandis illius sacrilegiis infirmitate disseritur, posita ex adverso, quam Deus olim cepit de Jeroboam, severa ultione.

34. At etiam philosophorum gymnasia Damonem et Pythiam[4] Pythagoreos in cœlum ferunt, quorum unus cum esset morti adjudicatus, commendandorum suorum tempus poposcit; tyrannus autem astutissimus, quod reperiri non posse existimaret, petivit ut sponsorem daret, qui pro se feriretur, si ipse faceret moram. Quid de duobus præclarius, nescio. Utrumque præclarum. Alter mortis vadem invenit, alter se obtulit. Itaque dum reus moram supplicio faceret, fidejussor vultu sereno mortem non recusavit. Cum duceretur, amicus revertitur, cervicem substituit, colla subjecit. Tunc admiratus tyrannus cariorem philosophis amicitiam quam vitam fuisse, petivit ut ipse ab his quos damnaverat, in amicitiam reciperetur. Tantam virtutis esse gratiam,[5] ut et tyrannum inclinaret.

35. Digna laude, sed minora nostris. Nam illic ambo viri, hic una virgo, quæ primo etiam sexum vinceret: illi amici, isti incogniti: illi tyranno uni se obtulerunt, isti tyrannis pluribus, hoc etiam crudelioribus, quod ille pepercit, isti occiderunt: inter illos in uno obnoxia necessitas, in his amborum voluntas libera. Hoc quoque isti prudentiores, quod illis studii sui finis amicitiæ gratia, istis corona martyrii: illi enim certaverunt hominibus, isti Deo.

36. Et quoniam rei istius fecimus mentionem, par est contexere quid de diis suis senserit, quo magis infirmos judicetis quos irrident sui. Namque is cum venisset in templum Jovis, amictum aureum quo operiebatur simulacrum ejus, detrahi jussit; imponi laneum, dicens aurum hyeme frigidum, æstate onerosum esse.[6] Sic deum irrisit suum, ut nec onus ferre posse, nec frigus putaret. Idem cum Æsculapii barbam vidisset auream, tolli imperavit, incongruum esse appellans ut filius barbam haberet, patre non habente.[7] Idem simulacris tenentibus aureas pateras ademit, allegans accipere se debere quod dii darent: Quoniam hæc sunt vota, inquit, hominum, ut a diis quæ bona sunt,

[1] Mss. A, A', M, a, *aquas Christus in vina.*

[2] Vadimonium proprie est promissio sistendi se ad constitutum diem coram judicibus; at significat etiam generice sponsionem aut arrham pro aliqua re perficienda; unde dicitur hoc loco vadimonium invenisse lupanar introeuntes quod ibi se quasi vadem miles pro virgine constituerit.

[3] Mss. aliquot, *sed prædam pudoris expavi*, quia nempe amanuenses vocem *prædem* non intellexerunt. Plures vero ubi omnes edit. cum paucis aliis mss., *manet nexus*, præferunt elegantius, *manet sexus.*

[4] De hoc amicorum pari agitur apud Cic. lib. III *Offic.* loco jam a nobis citato, atque alibi; nec non apud Val. Max. lib. IV, c. 7 et alios. (Edit. Maur.)

[5] Omnes edit., *Tanta virtutis est gratia.* Omnes mss., *tantam virtutis esse gratiam*, supple *constat*, aut quid simile. (Edit. Maur.)

[6] De hisce Dionysii in deos suos ludibriis consule Diodorum, Plutarch, Val. Maximum et alios. (Edit. Maur.)

[7] Omnes edit., *Cum Apollo pater ejus adhuc non haberet*, quæ verba in nullis mss. reperiuntur, neque in iis quos Maurini Editores consuluere, neque in nostris.

adipiscantur; nihil autem auro melius: quod tamen si malum est, habere deos non debere; si bonum est, habere magis homines debere, qui uti scirent.

37. Ita ludibrio habiti sunt, ut neque Jupiter vestem suam defendere potuerit, nec barbam Æsculapius, nec Apollo pubescere adhuc cœperit, neque omnes qui dicuntur dii, retrahere potuerint pateras quas tenebant: non tam furti reatum timentes, quam sensum non habentes. Quis igitur eos colat, qui nec defendere se quasi dii, nec abscondere quasi homines possunt?

38. At in templo Dei nostri cum Hieroboam rex sceleratissimus dona quæ pater ejus posuerat, auferret, ac super sanctum altare libaret idolis, nonne dextera ejus quam tetendit, aruit, nec sua ei quæ invocabat, idola profuerunt? Deinde conversus ad Dominum, rogavit veniam, statimque manus ejus quæ aruerat sacrilegio, sanata est religione. Tam maturum in uno et misericordiæ divinæ et indignationis exemplum exstitit, ut sacrificanti subito dextera adimeretur, pœnitenti venia daretur.

III Reg. XIII, 2 et ss.

CAPUT VI.

Libri secundi conclusio, qua testatur Auctor modestissimus, si quid hactenus boni scripserit, id totum in virginum merita referendum: sui autem officii fuisse adseverat, antequam severiora traderet præcepta, earum animos orationis atque exemplorum suavitate mulcere; quod et humano usu, et divinorum Codicum auctoritate demonstrat.

39. Hæc ego vobis, sanctæ virgines, nondum triennalis sacerdos munuscula paravi, licet usu indoctus, sed vestris edoctus moribus. Quantum etenim adolescere usus potuit tam parva initiatæ religionis ætate? Si quos hic flores cernitis, de vestræ vitæ collectos legite sinu. Non sunt hæc præcepta virginibus, sed de virginibus exempla. Vestræ virtutis effigiem nostra depinxit oratio; vestræ gravitatis imaginem quasi in speculo quodam sermonis istius cernitis refulgere. Vos si quam nostro gratiam inhalastis ingenio, vestrum est quidquid iste redolet liber. Et quoniam quot homines, tot sententiæ; si quid defœcatum est in sermone nostro, omnes legant: si quid decoctum, maturiores probent: si quid modestum, pectoribus inhæreat, genas pingat: si quid florulentum, ætas florulenta non improbet.

40. Debuimus sponsæ excitare amorem; scriptum est enim: *Diliges Dominum Deum tuum.* Debuimus in nuptiis calamistris quibusdam crines saltem orationis ornare;[1] scriptum est enim: *Plaude manu, et percute pede.* Debuimus perpetuos spargere thalamos rosis. Etiam in his conjugiis temporalibus nubenti prius plauditur, quam imperatur; ne ante dura offendant imperia, quam blanditiis amor fotus inolescat.

41. Equorum vis plausæ sonitum discit amare, cervicis[2] ne recuset jugum. Denique prius adsuescitur verbo lasciviæ, quam verbere disciplinæ. Ast ubi colla subdiderit jugo, et habena constringit, et stimulus urget, et compares trahunt, et jugalis[3] invitat. Sic etiam virgo nostra debuit prius amore pio ludere, aurea tori cœlestis fulcra mirari in ipso vestibulo nuptiarum, et postes frondium sertis cernere coronatos,[4] et chori strepentis interius haurire delicias; ne se prius Dominico jugo timefacta subduceret, quam vocata inclinaret.

42. *Veni* igitur *huc a Libano, Sponsa, veni huc a Libano; transibis et pertransibis.* Sæpius enim nobis iste versiculus recantandus est, ut vel Dominicis vocata verbis, sequatur, si qua non credit humanis. Hoc nos magisterium non invenimus, sed accepimus; sic instituit mystici carminis doctrina cœlestis: *Osculetur me ab osculis*[5] *oris sui, quia ubera tua super vinum, et odor unguentorum tuorum super omnia aromata. Unguentum exinanitum est nomen tuum.* Totus iste deliciarum locus ludum sonat, plausum excitat, amorem provocat. *Ideo*, inquit, *adolescentulæ dilexerunt, et adtraxerunt te: retro odorem unguentorum tuorum curramus. Induxit me Rex in tabernaculum suum.* Ab osculis cœpit, ut ad tabernaculum perveniret.

43. At illa tam patiens duri laboris, exercitatæque virtutis, ut aperiat manu claustra, in agrum exeat, in castellis maneat; in principio tamen retro odorem currit unguenti: mox cum in tabernaculum venerit, unguentum mutatur a castellis.[6] Denique quo vadit, vide, *Si murus*, inquit, *est, ædificemus super eum turres argenteas.* Quæ ludebat osculis, jam turres erigit; ut pretiosis sanctorum turrita fastigiis, non solum hostiles frustretur incursus, verum etiam bonorum propugnacula struat tuta meritorum.

[1] Rom. edit., *Debuimus in nuptiis sponsæ crines calamistris quibusdam saltem orationis ornare.* Vett. a mss. non discedunt, nisi quod hi pro *in nuptiis*, habent ferme ad unum, *innuptis*, id est, virginibus. Haud male quidem; editt. tamen ob sequentia videntur præponendæ. Rursus eadem Rom. edit. sola, *perpetuis spargere*, etc. Melius aliæ, ac mss., *perpetuos*; ut opponantur perpetui thalami temporalibus, de quibus versu sequenti. Ubi obiter adverte sola perpetuæ castitatis vota pro legitimis haberi ab Ambrosio. (Edit. Maur.)

[2] Agnosce apertam Virgilii imitationem ex III Georg. ubi legimus:

Tum magis atque magis blandis gaudere magistri
Laudibus, et plausæ sonitum cervicis amare. (E. M.)

[3] Id est, jugarius, sive auriga.

[4] Veterem tangit nuptiarum morem, quo solebant in ejusmodi lætitia, corollis ac sertis fores ornare, ac musicorum tibicinumque choros conducere: qua de re scribit Lucianus vidisse nescio quam *πάντα κατεστεμμένα, καὶ αὐλητρίδας, καὶ θόρυβον*, etc. (Edit. Maur.)

[5] Mss. A', a, *ab osculo*, ut alibi apud D. Ambrosium. Cf. Sabbat. ad h. l.

[6] Rom. edit. sola, *unguentum mutatura castellis*; cum aliis, *denique quo evadat, videte:* mss. autem utrobique ut in contextu, nisi quod unus sic interpungit, *unguentum mutatur. A castellis denique*, etc., quod non displicet. (E. M.)

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

Liberii Marcellinam dato virginitatis velamine consecrantis refertur oratio: cujus exordium tum a frequentia confluentium ad illius Sponsi nuptias, a quo ipsos pascendos narrat, deducit: tum a convenientia diei quo ex virgine natus est Christus, ad cujus amorem eleganti perfectionum ejus descriptione illam inflammat.

1

QUONIAM quæ habuimus[1] superioribus duobus libris digessimus, tempus est, soror sancta, ea quæ mecum conferre soles, beatæ memoriæ Liberii[2] præcepta revolvere; ut quo vir sanctior, eo sermo accedat gratior. Namque is, cum Salvatoris Natali ad apostolum Petrum virginitatis professionem vestis quoque mutatione signares[3] (quo enim melius die, quam quo virgo posteritatem adquisivit?), adstantibus etiam puellis Dei compluribus, quæ certarent invicem de tua societate, Bonas, inquit, filia, nuptias desiderasti. Vides quantus ad natalem Sponsi tui populus convenerit, et nemo impastus recedit? Hic est qui rogatus ad nuptias aquam in vina convertit. In te quoque sincerum sacramentum conferet virginitatis, quæ prius eras obnoxia vilibus naturæ materialis elementis. Hic est qui quinque panibus et duobus piscibus quatuor millia populi in deserto pavit. Plures potuit, si plures jam tunc qui pascerentur, fuissent. Denique ad tuas nuptias plures vocavit: sed jam non panis ex hordeo, sed corpus ministratur e cœlo.

2 3 4 5 Joan. II, 9 Luc. IX, 13 et ss.

A 2. Hodie quidem secundum hominem homo natus ex virgine, sed ante omnia generatus ex Patre: qui matrem corpore, virtute referat patrem. Unigenitus in terris, unigenitus in cœlo: Deus ex Deo, partus ex virgine: justitia de Patre, virtus de potente, lumen ex lumine: non impar generantis, non potestate discretus: non Verbi extensione, aut prolatione confusus, ut cum Patre mixtus, sed ut a Patre generationis jure distinctus sit: ipse est fraternus tuus,[4] sine 4
B quo nec cœlestia, nec marina, nec terrestria consistunt. Verbum Patris bonum, quod erat, Cant. V, 1.
inquit, *in principio:* habes ejus æternitatem. *Et erat,* inquit, *apud Patrem:* habes indiscretam Joan. I, 1 et ss.
a Patre, inseparabilemque virtutem. *Et Deus erat Verbum:* habes ingenitam ejus divinitatem; de compendio enim tibi fides est haurienda.

3. Hunc, filia, dilige, quia bonus est: *Nemo* enim *bonus nisi unus Deus.* Si enim non dubitatur quia Deus Filius, Deus autem bonus est; Luc. XVIII, 19.
C utique non dubitatur, quia Deus bonus Filius. Hunc, inquam, dilige. Ipse est quem Pater genuit ante Luciferum, ut æternum: ex utero generavit, ut Filium: ex corde eructavit, ut Verbum. Ipse est in quo complacuit Pater: ipse Ps. CIX, 3. Ps. XLIV, 2. Matth. XVII, 5.
est Patris brachium, quia creator est omnium: Patris sapientia, quia ex Dei ore processit: Patris virtus[5], quia divinitatis in eo corporaliter Coloss. II, 3 Cor. I, 30.
habitat plenitudo. Quem Pater ita diligit, ut in sinu portet, ad dexteram locet; ut sapientiam
D discas, virtutem noveris.

4. Si igitur virtus Dei Christus, numquid aliquando sine virtute Deus? Numquid aliquando sine Filio Pater? Si semper utique Pater, utique semper et Filius. Perfecti ergo Patris perfectus est Filius. Nam qui virtuti derogat, ei derogat, cujus est virtus. Inæqualitatem non recipit perfecta divinitas. Dilige igitur quem Pater diligit: honorifica quem honorificat Pater: *Qui* enim *non honorificat Filium, non honorificat Patrem.*

[1] Nempe, quæ ipsi sermonibus habitis tractavimus.

[2] Notant Maurini: « Hic Liberius Pontifex maximus idem quidem est, qui an. 357 Sirmiensi professioni a Demophilo sibi oblatæ, sive posteriori, ut Petavius notis in Epiphanium et Blondellus contendunt, sive priori, ut Baronio et recentioribus quibusdam novo rationum præsidio instructis placet, subscripsit, ut reditum ab exsilio impetraret. Sed is pulchre lapsum reparaverat suum, cum Ariminensi concilio summa constantia adsensum suum ac suffragium negavit. Non itaque mirum est, si ab Ambrosio *Beatæ memoriæ* atque *vir sanctior* appelletur, quando non absimiles honoris ac venerationis titulos meruit a Basilio Magno epist. 74, ab Epiphanio *Hæresi* 75, cap. 7, a Siricio demum epist. *ad Himer. Tarrac.* can. I. Obiit autem Liberius, Baronii sententia, 5. Idus Sept. an. 367; aliorum vero accuratiorum, 8 Kal. Octob. an. 366: cujus nomen in additionibus ad Usuardum, Bedæ *martyrologio,* nec non in eo quod a Vandelberto versibus scriptum tom. V *Spicilegii* editum est, in sanctorum albo describitur. » Verum recentiorum criticorum opera Liberius etiam a subscriptionis labe feliciter purgatus est, uti videre est in editione recentiori italica (Saronno, 1843) *Historiæ catholicæ Ecclesiæ* baronis Henrion, cui addita fuit in hoc argumentum Dissertatio abbatis Corgne, atque in gallicis et italicis editionibus *Historiæ universalis catholicæ Ecclesiæ* clarissimi Rohrbacher, iis locis diversis ubi de Liberio pontifice agit.

[3] Adverte antiquitatem votorum publice nuncupandorum, quod sane non sine quibusdam ceremoniis peragebatur. Hoc videntur agnoscere Magdeburgenses pluribus locis, at præcipue *Cent.* 4, c. 7, ubi consecrandi monachi ritum e Dionysii Hierarchia referunt. Habes etiam apud Mabill. in antiquissimo Lection. veteris Liturgiæ Gallic. lib. II, cap. 76: *Legenda in velatione virginum,* item in Missal. Franc. lib. III, cap. 10, *Bened. super virgines,* et cap. 11, *Bened. vestim. viduæ.* Vide quoque Greg. *Sacram.* pag. 173 et seq. (E. M.)

Quod autem ait *ad apostolum Petrum,* intellige templum super tumulum apostolorum Principis jam erectum; unde conspicitur, in majoribus solemnitatibus ibi jam romanos Pontifices sacra facere consuevisse, licet prope sacras Laterani ædes domicilium haberent.

[4] Sic omnes edit. cum mss. aliquot: alii vero plures, *ut cum Patre mixtus... distinctus sit persona, unitate confusus* (unus, *personæ unitate confusus*), *ut ambo unum, non uterque unus sit; indifferentis* (quidam, *indifferenter*) *enim ipse est fraternus tuus.* At horum pleraque tam sapiunt interpolationem, quam quod maxime. (Edit. Maur.)

Joan. v, 23. *Et qui negat Filium, nec Patrem habet.* Hæc quantum ad fidem.

CAPUT II.

Virginis institutionem aggreditur, quæ in potu et cibo ratio servanda, et quo pacto motus animæ cohibendi sint, præcipiens: qua occasione ubi fabulosam Hippolyti necem ac suscitationem retulit suggillavitque, postremo calidiores escas et convivia vitanda monet.

5. Sed interdum etiam cum fides tuta sit, juventus suspecta est. Modico itaque vino utere, ne infirmitatem corporis augeas, non ut voluptate excites; incendunt enim pariter duo, vinum et adolescentia. Infrænent etiam teneram ætatem jejunia, et parcimonia cibi retinaculis quibusdam indomitas cohibeat cupiditates. Ratio revocet, mitiget spes, restringat metus. Nam qui moderari nescit cupiditatibus, is sicut equis raptatus indomitis, volvitur, obteritur, laniatur, affligitur.

6. Quod aliquando juveni ob amorem Dianæ contigisse proditur.[1] Sed poeticis mendaciis coloratur fabula, ut Neptunus prælati rivalis dolore incitatus, equis dicatur furorem immisisse, quo ejus magna potentia prædicetur, quod juvenem non virtute vicit, sed fraude decepit. Unde etiam sacrificium quotannis instaurant Dianæ, ut equus ad ejus immoletur aras. Quam virginem dicunt, quæ (id quod etiam meretrices erubescere solent) amare potuit non amantem. Sed habeant per me licet fabulæ suæ auctoritatem; quia licet scelestum utrumque, minus tamen sit juvenem amore adulteræ sic flagrasse ut periret, quam duos, ut ipsi dicunt, deos de adulterio certasse: Jovem autem dolorem scortantis filiæ in medicum vindicasse adulteri, quod ejus curarit vulnera, qui Dianam in silvis adulteraverit, venatricem sane optimam non ferarum, sed libidinum; sed ferarum etiam, ut nuda venaretur.

7. Dent igitur Neptuno dominatum furoris, ut adstruant crimen incesti amoris. Dent Dianæ regnum in silvis quas incolebat, ut confirment adulterium quod gerebat. Dent Æsculapio quod mortuum reformaverit, dummodo profiteantur quod fulminatus ipse non evaserit. Dent etiam Jovi fulmina quæ non habuit, ut testificentur quæ habuit opprobria. Sed a fabulis ad propositum revertamur.

8. Escis quoque omnibus quæ gignant membris calorem, parce utendum puto; carnes enim etiam aquilas volantes deponunt. In vobis quoque ales interior illa, de qua legimus: *Renovabitur sicut aquila juventus tua,*[2] sublime tenens, virgineo præpes volatu superfluæ carnis nesciat appetentiam. Conviviorum devitandæ celebritates, fugiendæ salutationes.

CAPUT III.

Hortatur ad fugiendas visitationes, ad servandum pudorem, nec non ad silentium exemplo Mariæ per mysteriorum celebrationem præbendum: ea gratia ethnici adolescentis facto, et profani poetæ dicto memoratis, sancti cujusdam sacerdotis miraculum adjungit.

9. Ipsas visitationes in junioribus esse pariciores volo, si forte deferendum sit parentibus aut æqualibus. Teritur enim officiis pudor, audacia emicat, risus subrepit, modestia solvitur, dum affectatur urbanitas: interroganti non respondere infantia; respondere, fabula est. Deesse igitur sermonem virgini, quam superesse malim. Nam si mulieres etiam de rebus divinis in ecclesia jubentur tacere, domi viros suos interrogare; de virginibus quid cautum putamus, in quibus pudor ornat ætatem, taciturnitas commendat pudorem? I Cor. xiv, 34.

10. An vero mediocre pudoris exemplum est, quod Rebecca cum veniret ad nuptias, et sponsum vidisset, velamen accepit; ne prius videretur, quam jungeretur? Et utique pulchra virgo non decori timuit, sed pudori. Quid Rachel; quemadmodum extorto osculo, flevit et gemuit;[3] nec flere desisset, nisi proximum cognovisset? Ita et pudoris servavit officium, et pietatis non omisit affectum. Quod si viro dicitur: *Virginem ne consideres, ne quando scandalizet te;* quid dicendum est sacratæ virgini, quæ si amet, animo peccat; si amatur, et facto? Gen. xxiv, 65. Gen. xxix, 11, 12. Eccli ix, 5.

11. Maxima est virtus tacendi, præsertim in ecclesia. Nulla te divinarum sententia fugiet lectionum, si aurem admoveas, vocem premas. Nullum ex ore verbum quod revocare velis, proferas: sed parcior loquendi fiducia sit. Copiosum quippe in multiloquio peccatum. Homicidæ dictum est: *Peccasti, quiesce,* ne peccaret amplius; sed virgini dicendum est: Quiesce, ne pecces. Conservabat enim Maria, ut legimus, omnia in corde suo quæ de Filio dicebantur; et tu cum legitur aliquid quo Christus aut venturus annuntiatur, aut venisse ostenditur, noli fabulando obstrepere, sed mentem admove. An quidquam est indignius, quam oracula divina circumstrepi, ne audiantur, ne credantur, ne revelentur; circumsonare sacramenta confusis vocibus, ut impediatur oratio pro salute deprompta omnium?[4] Prov. x, 19. Luc. ii, 19.

[1] Fabulam hanc de Hippolyto ab equis efferatis discerpto aliter narrant Virg. vii lib. *Æneid.*, Servius in eumdem librum, Ovid. lib. xv, *Metamorph.*, Hyginus et alii. (E. Maur.)

[2] Ita mss. fere ad unum: nonnulli tamen et omnes edit., *sicut aquilæ juventus tua.* Ps. ciii, 5.

[3] Versio Vulg. et aliæ cum textu Hebræo, *osculatus est eam; et elevata voce flevit, et indicavit ei,* etc.; e quibus verbis quod hic de fletu pudicum illud osculum consequuto narratur, eleganter quidem et apposite ad materiam tribuitur Racheli; cum tamen ad Jacob referri oporteat. Et certe ut esset aliqua in aliis idiomatis ambiguitas, aperte apud LXX legere est, καὶ βοήσας τῇ φωνῇ αὐτοῦ, ἔκλαυσε. (Edit. Maur.)

[4] Omnes edit., *omnium, cum gentiles... deferant;* mss. autem magno consensu nobiscum faciunt. Porro subjectam ephebi hujusce barbari historiam memorat Valerius Maximus lib. iii, cap. 3 *de Patientia.* (Edit. Maur.)

12. Gentiles idolis suis reverentiam tacendo deferunt. Unde illud exemplum proditur: Alexandro sacrificante Macedonum rege, puerulum barbarum qui ei lumen accenderet, excepisse ignem brachio, atque adusto corpore, mansisse immobilem, nec dolorem prodidisse gemitu, nec tacito pœnam indicasse fletu. Tanta in puero barbaro fuit disciplina reverentiæ, ut natura vinceretur.[1] Atque ille non deos, qui nulli erant, sed regem timebat. Quid enim timeret eos, quos si idem ignis contigisset, arsissent?

13. Quanto melius quod quidam in convivio patris adolescens jubetur ne meretricios amores indiciis insolentibus prodat! Et tu in mysterio, Dei virgo, gemitus, screatus, tussis, risus abstine.[2] Quod ille in convivio potest, tu in mysterio non potes? Voce virginitas prima signetur, claudat ora pudor, debilitatem excludat religio, instituat consuetudo naturam. Virginem mihi prius gravitas sua nuntiet, pudore obvio, gradu sobrio, vultu modesto; et prænuntia integritatis anteeant signa virtutis. Non satis probabilis virgo est quæ requiritur, cum videtur.

14. Frequens sermo est, cum plurima ranarum murmura religiosæ auribus plebis obstreperent, sacerdotem Dei præcepisse ut conticescerent, ac reverentiam sacræ deferrent orationi; tunc subito circumfusos strepitus quievisse. Silent igitur paludes, homines non silebunt? Et irrationabile animal per reverentiam recognoscit quod per naturam ignorat: hominum tanta est immodestia, ut plerique deferre nesciant mentium religioni, quod deferunt aurium voluptati?

CAPUT IV.

Recitata Liberii exhortatione, sororis virtutes laudat Ambrosius; maxime vero jejunium illius, quod tamen ut tantisper remittat, alternisque exercitiis mentem colat, hortatur, adductis in eam rem exemplis elegantissimis. Præterea ipsam ad preces frequentandas, orationem Dominicam et psalmos noctu etiam repetendos, recitandumque antelucanis horis symbolum urget.

15. Hæc tecum sanctæ memoriæ Liberius: quæ apud alios majora veris,[3] apud te minora exemplis; ita omnem disciplinam non solum virtute adæquasti, sed etiam æmulatione vicisti. Namque jejunium in præceptis habemus, sed singulorum dierum: tu autem multiplicatis noctibus ac diebus, innumera tempora sine cibo transigis; et siquando rogaris ut cibum sumas, paulisper deponas codicem, respondes illico: *Non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo Dei.* Ipse epularum usus cibis obviis, ut edendi fastidio[4] jejunium desideretur: potus e fonte, fletus in prece, somnus in codice. Matth. IV, 4

16. Hæc junioribus convenere annis donec mens ævi matura canesceret: ast ubi domiti trophæum corporis virgo sustulerit, moderandum labori, ut magistra subpari servetur ætati.[5] Cito fœcundis onerata palmitibus emeritæ ætatis vitis crepat, nisi aliquando reprimatur. Eadem tamen donec adolescit, exuberet, et inveterata putetur; ne silvescat sarmentis, aut fœtu nimio exanimata moriatur. Bonus agricola optimam vitem et fotu terræ cohibet, et defendit a frigore, et ne meridiano sole uratur, explorat. Agrum quoque vicibus exercet: vel si non patitur otiosum, diversa alternat semina, mutatis ut fœtibus arva requiescant.[6] Tu quoque, virgo veterana, pectoris tui colles diversis saltem seminibus sere, nunc alimoniis mediocribus, nunc jejuniis parcioribus, lectione, opere, prece; ut mutatio laboris induciæ sint quietis.

17. Non totus messem generat ager.[7] Hinc de collibus vineta consurgunt, illic purpurascentes cernas olivas, hic olentes rosas. Sæpe etiam relictis aratris, ipse validus agricola digito solum scalpit, ut florum deponat radices; et asperis manibus, quibus luctantes inter vineta flectit juvencos, molliter ovium pressat ubera. Eo quippe melior ager est, quo numerosior fructus. Ergo et tu boni agricolæ exemplum sequuta, non perennibus jejuniis tamquam depressis vomeribus humum tuam findas. Floreat in hortis tuis rosa pudoris, lilium mentis, et irriguum sacri sanguinis violaria bibant fontem. Vulgo hoc ferunt: Quod velis prolixe facere, aliquando ne feceris. Debet esse aliquid, quod Quadragesimæ diebus addatur; sed ita, ut nihil[8] ostentationis causa fiat, sed religionis.

18. Oratio quoque nos Deo crebra commendet. Si enim Propheta dicit: *Septies in die laudem dixi tibi,* qui regni erat necessitatibus occupatus; quid nos facere oportet, qui legimus: *Vigilate et orate, ne intretis in tentationem?* Certe solemnes orationes cum gratiarum actione Ps. CXVIII, 164 Matth. XXVI, 41.

[1] Codd. A, A', a, *ut naturam vinceret.*

[2] Editt., *Quid quod quidam.* Et infra, *in ministerio.... tusses, risus abstine... in ministerio Dei non potest. Vocis,* etc.; mss. vero ut in textu, nisi quod aliqui pro *mysterio* legunt cum editt. *ministerio.* Ceterum hic indicatur ab Ambrosio Terentianæ fabulæ, quæ inscribitur *Heautontimorumenos,* Actus II, ubi sub finem scenæ 3, admonetur Clitipho adolescens, ut præsente patre modestiam in convivio retineat; ex eodem enim loco sanctus Præsul transtulit illa verba: *Gemitus, screatus, tussis, risus abstine.* (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit. ac pauci mss. (*item* A), *majora verbis,* reliqui, *majora veris;* uno excepto (*atque* a), ubi legitur, *major haberis.* Non sat congrue. (Edit. Maur.)

[4] Ita mss. complures, nisi quod pro *ut edendi fastidio,* exhibent *utendi fastidio,* quod non arridet: alii autem (*cum* A' *et* a) atque editt., *usus, cibus obvius, ut edendi fastidio,* etc. (Edit. Maur.)

[5] Mss. aliquot, *suppari servetur ætate:* aptius alii, et editt., *ætati,* hoc est adolescentioribus. (Edit. Maur.)

[6] Ex virgilianis illis lib. I Georg.:

Mutatis requiescunt fœtibus arva, etc.

[7] Idem Virg. ibidem:

Non omnis fert omnia tellus, etc.

[8] Mss. non pauci, *augeatur, et ita ut nihil,* etc. Si vero hoc præceptum conferas cum ea hymni vesperarum quadragesimalium strophe, qua jubemur cibo et potu uti parcius; haud injuria confiteberis, quo spiritu regitur Ecclesia, eodem afflatum fuisse Ambrosium. (Edit. Maur.)

sunt deferendæ, cum e somno surgimus, cum prodimus, cum cibum paramus sumere, cum
1 sumpserimus, et hora incensi,[1] cum denique cubitum pergimus.

19. Sed etiam in ipso cubili volo psalmos cum oratione Dominica frequenti contexas vice, vel cum evigilaveris, vel antequam corpus sopor irriget; ut te in ipso quietis exordio rerum sæcularium cura liberam, divina meditantem somnus inveniat. Denique etiam qui primus
2 philosophiæ[2] ipsius nomen invenit, quotidie priusquam cubitum iret, tibicinem jubebat molliora canere, ut anxia curis sæcularibus corda mulceret. Sed ille, sicut is qui laterem lavat, sæcularia sæcularibus frustra cupiebat abolere; magis enim se oblinibat luto, qui remedium a voluptate quærebat: nos autem, terrenorum vitiorum colluvione detersa, ab omni inquinamento carnis mentium interna mundemus.

20. Symbolum quoque specialiter debemus tamquam nostri signaculum cordis antelucanis horis quotidie recensere: quo etiam cum horremus aliquid, animo recurrendum est. Quando
3 enim sine militiæ sacramento[3] miles in tentorio, bellator in prælio?

CAPUT V.

Ad lacrymas fundendas hortatus Davidis versiculo, vocem lectum *docet hic simpliciter accipi posse, vel figurate, ut corpus nostrum significet: quam acceptionem probat et confirmat. Quomodo Christus corpus doloris susceperit, stratumque versaverit in infirmitate. Omnia in honorem Christi referenda, et spiritali lætitia exsultandum, non autem illa, quæ in conviviis insaniens, Joanni Baptistæ mortem intulit.*

21. Jam illud quis non ad nostram institutionem dictum intelligat, quod ait sanctus Propheta: *Lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo?* Ps. vi, 7.
Nam sive lectum juxta litteram intelligas, tantam ubertatem ostendit profundi oportere lacrymarum, ut lavetur lectus, stratum rigetur fletibus obsecrantis: fletus enim præsentium merces est futurorum; quoniam, beati qui fletis, ipsi enim ridebitis: sive pro corpore accipiamus propheticum dictum, delicta corporis pœnitentiæ lacrymis abluamus. *Fecit* enim *sibi lectum Salomon ex lignis Libani; columnæ ejus erant argenteæ, adclinatorium ejus aureum, dorsum ejus gemmatum stratum.* Quis est iste lectus, nisi nostri corporis species? Namque in gemmis aerii species fulgoris[4] ostenditur, in auro ignis, aqua in argento, terra per lignum: ex quibus corpus humanum quatuor constat elementis, in quo nostra recubat anima; si non aspero montium, non humi arido[5] expers quietis existat, sed sublimis a vitiis, ligno fulta requiescat. Unde etiam David dicit: *Dominus opem ferat illi super lectum doloris ejus.* Nam lectus doloris esse qui potest, cum dolere non possit qui non habeat sensum? Corpus autem doloris sicut corpus est mortis ejus: *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus?* Luc. vi, 21. 4 5 Ps. xl, 4 Rom. vii, 24

22. Et quoniam versiculum induximus, in quo Dominici corporis fecimus mentionem, ne quem forte perturbet legentem quod Dominus corpus suscepit doloris, recordetur quia Lazari mortem et doluit et flevit, et in passione est vulneratus, atque ex vulnere sanguis et aqua exivit, spiritumque exhalavit. Aqua ad lavacrum, sanguis ad potum, spiritus ad resurrectionem. Unus enim Christus est nobis spes, fides, caritas: spes in resurrectione, fides in lavacro, caritas in sacramento. Joan. xi, 35. Joan. xix, 34.

23. Tamen ut corpus suscepit doloris, ita etiam stratum in infirmitate versavit; quia convertit in commodum[6] carnis humanæ. Nam passione infirmitas est soluta, mors resurrectione. Et tamen mœrere pro sæculo, gaudere debetis in Domino, tristes ad pœnitentiam, alacres ad gratiam; licet et flere cum flentibus, et gaudere cum gaudentibus oportere gentium Doctor salutari præceptione præscripserit. Ps. xl, 4 6 Rom. xii, 15.

24. Verum qui penitus enodare cicatricem[7] omnem desiderat quæstionis, ad eumdem confugiat Apostolum: *Omne,*[8] inquit, *quodcumque facitis in verbo aut in facto, in nomine Domini nostri Jesu Christi, gratias agentes Deo Patri per ipsum.* Omnia ergo dicta nostra factaque referamus ad Christum, qui vitam fecit ex morte, 7 8 Coloss. iii, 17

[1] « Horæ incensi meminit sanctus Lucas cap. 1, vers. 10, in quem locum Maldonatus, Jansenius Gandavensis (*erronee Maurini scripserunt* Yprensis) et alii scribunt in more fuisse apud Judæos, ut quotidie mane ac vespere thus adoleretur. Videtur autem Ambrosius de vespertina thuris oblatione intelligendus, cum mentio cubitus mox subsequatur. » Ita Maurini. Nempe sanctus Doctor, ut horam designaret vespertinam, ad illa allusit Evangelii verba, ubi in græco textu vox habetur Θυμιάματος, quæ *incensum*, nempe *thymiama*, significat, non *accensionem*; a Θυμιαω, vel Θυμιαζω, *suffitum facere*, unde etiam *sacrificium offerre*; dum pro accendere vel incendere sive ignem, sive lumina, alia omnino verba græco sermone adhibebantur. Fieri tamen potuit ut in latina lingua hic dicendi modus, *hora incensi*, translatus fuerit ad tempus designandum, quo, ingruentibus tenebris, luminaria *incenduntur*, assumpta voce *incensi* in significatione *incendendi*, nempe lucernas, unde illa inscriptio hymni Prudentii, *ad incensum lucernæ*.

[2] Pythagoram ejusque sectatores musica impendio delectatos multi litteris prodidere; puta, Cicero libr. IV *Tuscul. Quæst.*, Macrobius in *Somnium Scipionis*, Gellius lib. I, c. 14, et Fabius lib. IX, ubi quod hoc loco docet Ambrosius apertissime confirmatur. (Edit. Maur.)

[3] Pro *sacramento* intellige *signaculum*, apud milites quidem exterius, in christianis autem internum.

[4] Omnes editt. cum mss. duobus (*etiam* A, A′, *et* a), *in gemmis aer specie fulgoris:* reliqui... *aerii species fulgoris:* unus, *fulguris*. (Edit. Maur.)

[5] Ita editt. et pauci mss.; alii vero bene multi, *si non asperum montium, si non humi aridum*, minus tamen congrue. (Edit. Maur.)

[6] Mss. complures, *convertit incommoda*, etc. (Edit. Maur.)

[7] Cicatricem vocat difficultatis residuum, ducta metaphora a vulneribus, quibus sanatis, eorum nota in carne adhuc perseverat. (Edit. Maur.)

[8] Codd. A, A′, a, *Omne enim, inquit.*

et lucem creavit ex tenebris. Namque ut corpus ægrotum nunc calidioribus fovetur, nunc frigidioribus temperatur; remediorumque mutatio, si juxta præceptum fiat medici, salutaris est; si contra mandatum usurpetur, languoris augmentum est: ita medico nostro quidquid penditur Christo, remedium est; quidquid usurpatur, incommodum.

25. Debet igitur bene consciæ mentis esse lætitia, non inconditis comessationibus, non nuptialibus excitata symphoniis: ibi enim intuta verecundia, illecebra suspecta est, ubi comes deliciarum est extrema saltatio. Ab hac virgines Dei procul esse desidero. Nemo enim, ut dixit [1] quidam sæcularium doctor,[1] saltat sobrius, nisi insanit. Quod si juxta sapientiam sæcularem, saltationis aut temulentia auctor est, aut amentia; quid divinarum Scripturarum cautum putamus exemplis, cum Johannes prænuntius Christi, saltatricis optione jugulatus, exemplo sit plus nocuisse saltationis illecebram, quam sacrilegi furoris amentiam?

CAPUT VI.

Mentione sancti Præcursoris inductus, omnia cædis ejus adjuncta quam eloquentissime describit et amplificat, ut a saltatione impiorumque conviviis deterreat.

26. Et quoniam talis viri non strictim prætereunda est recordatio, interest ut quis, et a quibus, et quam ob causam, quomodo, et quo tempore sit occisus, advertere debeamus. Ab adulteris justus occiditur, et a reis in judicem capitalis sceleris pœna convertitur. Deinde præmium saltatricis mors est Prophetæ. Postremo (quod etiam omnes barbari horrere consueverunt) inter epulas atque convivia consummandæ crudelitatis profertur edictum; et a convivio ad carcerem, de carcere ad convivium feralis flagitii circumfertur obsequium. Quanta in uno facinore sunt crimina!

27. Exstruitur regifico luxu ferale convivium, et explorato quando major solito turba con- [2] venerit, reginæ filia intimis mandata secretis,[2] Marc. vi, 21. in conspectu virorum saltatura producitur. Quid enim potuit de adultera discere, nisi damnum pudoris? An quidquam est tam pronum ad libidines, quam inconditis motibus ea quæ vel natura abscondit, vel disciplina velavit, membrorum operta nudare, ludere oculis, rotare cervicem, comam spargere? Merito inde in injuriam divinitatis proceditur. Quid enim ibi verecundiæ potest esse, ubi saltatur, strepitur, concrepatur?

28. *Tunc rex,* inquit, *delectatus, dixit puellæ, ut peteret a rege quod vellet. Deinde juravit quod vel dimidium regni, si petisset, concederet.* Marc. vi, 22, 23. Vide quemadmodum sæculares ipsi de sæcularibus suis judicant potestatibus, ut pro saltatione etiam regna donentur. Puella autem admonita a matre sua, poposcit afferri sibi in disco caput Johannis. Quod dicit: *Rex contristatus est;* non pœnitentia regis, sed confessio *Ibid.*, 25 et ss. iniquitatis est: quam divinæ habet consuetudo sententiæ, ut qui gesserunt impia, ipsi propria confessione se damnent. *Sed propter discumbentes,* inquit. Quid indignius quam ut homicidium fieri juberet, ne discumbentibus displiceret? *Et propter jus,* inquit, *jurandum.* O religionem novam! Tolerabilius pejerasset. Unde non immerito Dominus in Evangelio jubet non esse jurandum, ne sit causa perjurii, ne sit necessitas delinquendi. Itaque ne jusjurandum violaretur, percutitur innocens. Quid prius hor- Matth. v, 34. rescam nescio. Tolerabiliora perjuria, quam sacramenta sunt tyrannorum.

29. Quis non cum e convivio ad carcerem cursare videret, putaret prophetam jussum esse dimitti? Quis, inquam, cum audisset natalem esse Herodis, solemne convivium, puellæ optionem eligendi quod vellet datam, missum ad Johannis absolutionem[3] non arbitraretur? Quid [3] crudelitati cum deliciis? Quid cum funeribus voluptati? Rapitur ad pœnam propheta convivali tempore,[4] convivali præcepto, quo non cu- [4] peret vel absolvi: perimitur gladio, caput ejus adfertur in disco. Hoc crudelitati ferculum de- Marc. vi, 27 et ss. bebatur, quo insatiata epulis feritas vesceretur.

30. Intuere, rex acerbissime, tuo spectacula digna convivio. Porrige dexteram, ne quid sævitiæ tuæ desit; ut inter digitos tuos rivi defluant sancti cruoris. Et quoniam non exsaturari epulis fames, non restingui poculis potuit inauditæ sævitiæ sitis; bibe sanguinem scaturientibus adhuc venis exsecti capitis profluentem. Cerne oculos in ipsa morte sceleris tui testes, aversantes conspectum deliciarum. Clauduntur lumina non tam mortis necessitate, quam horrore luxuriæ. Os aureum illud exangue, cujus sententiam ferre non poteras, conticescit, et [5] adhuc times.[5] Lingua tamen, quæ solet etiam post mortem officium servare viventis, palpitante licet motu, damnabat incestum. Portatur hoc caput ad Herodiadem: letatur, exsultat, quasi crimen evaserit, quia judicem trucidavit.

31. Quid dicitis vos, sanctæ feminæ? Videtis quid docere, quid etiam dedocere filias debeatis? Saltat, sed adulteræ filia. Quæ vero pudica, quæ casta est, filias suas religionem

[1] Ciceronem designat apud quem eadem reperiuntur Orat. pro L. Muræna. (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit., *amandandæ secretis:* aliæ ac mss., *mandata secretis,* duo mss., *commendata secretis.* Infra vero ubi editt., *filia de adultera discere matre,* voces *filia,* et *matre* in mss. omnibus desunt. (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit., *ad Johannem ob solutionem:* mss. autem partim (*ut* A, A', a), *ad Johannem absolutionem;* partim, *ad Johannis absolutionem.* Magis congrue, nisi pro *missum,* quod antecedit, reponas *missam,* etc. (Edit. Maur.)

[4] *Convivali tempore,* in cunctis edit. habetur, contra in mss. desiderantur, etiam in A, A', atque a.

[5] « Editt. omnes, *et adhuc timetur;* mss. vero fere ad unum, *et adhuc times.* » Ita Maurini; sed codices A, A' et a referunt pariter *timetur.*

doceat, non saltationem. Vos autem, graves et prudentes viri, discite detestabilium hominum epulas vitare. Si talia sunt convivia, qualia judicia perfidorum?[1]

CAPUT VII.

Quærenti Marcellinæ quid sentiendum de illis, quæ ne in persecutorum manus deveniant, sibi vim inferunt, respondet; eoque Pelagiæ virginis, nec non ejusdem matris ac sororum exemplum oculis subjicit, singulari elegantia descriptum: quibus Beatæ Sotheris ex cujus propinquis ipse cum Marcellina ducebant originem, martyrium adjicit.

32. Jam ad finem orationis vela pandenti bene suggeris, soror sancta, quid de earum meritis existimandum sit, quæ se præcipitavere ex alto, vel in fluvium demerserunt, ne persecutorum inciderent manus; cum Scriptura divina vim sibi Christianum prohibeat inferre. Et quidem de virginibus in necessitate custodiæ constitutis enodem habemus adsertionem, cum martyrii exstet exemplum.

33. Sancta Pelagia apud Antiochiam quondam fuit, annorum fere quindecim, soror virginum, et ipsa virgo. Hæc primo domi classico persecutionis inclusa, cum se a prædonibus fidei vel pudoris circumsideri videret, absente matre et sororibus, vacua præsidio, sed Deo plenior, Quid agimus, inquit, nisi prospicias, captiva virginitatis?[2] Et votum est, et metus est mori; quia mors non excipitur, sed adsciscitur. Moriamur si licet, vel si nolunt licere, moriamur. Deus remedio non offenditur, et facinus fides ablevat. Certe si vim ipsam nominis cogitemus, quæ vis voluntaria? Illa magis est vis, mori velle, nec posse. Nec difficultatem veremur. Quis enim est qui vult mori, et non possit; cum sint ad mortem tam proclives viæ? Jam enim sacrilegas aras præcipitata subvertam, et accensos focos cruore restinguam. Non timeo ne dextera deficiens non peragat ictum, ne pectus se dolore subducat. Nullum peccatum carni relinquam. Non verebor, ne desit gladius. Possumus mori nostris armis, possumus mori sine carnificis beneficio, matris in gremio.[3]

34. Fertur ornasse caput, nuptialem induisse vestem; ut non ad mortem ire diceres, sed ad sponsum. Ast ubi detestandi persecutores ereptam sibi viderunt prædam pudoris, matrem et sorores cœperunt quærere. Verum illæ spiritali volatu jam campum castitatis tenebant, cum subito hinc persecutoribus imminentibus, inde torrente fluvio exclusæ a fuga, inclusæ ad coronam, Quid veremur, inquiunt? Ecce aqua, quis nos baptizari prohibet? Et hoc baptisma est, quo peccata donantur, regna quæruntur. Et hoc baptisma est, post quod nemo delinquit. Excipiat nos aqua, quæ regenerare consuevit. Excipiat nos aqua, quæ virgines facit. Excipiat nos aqua, quæ cœlum aperit, infirmos tegit,[4] mortem abscondit, martyres reddit. Te, rerum conditor præcamur, Deus, ne exanimata spiritu corpora vel unda dispergat; ne mors separet funera, quarum vitam non separavit affectus: sed sit una constantia, una mors, una etiam sepultura. Act. VIII, 36.

35. Hæc effatæ, et suspenso paululum in cinctum sinu,[5] quo pudorem tegerent, nec gressum impedirent, consertis manibus tamquam choros ducerent, in medium progrediuntur alveum; ubi unda torrentior, ubi profundum abruptius, illo vestigium dirigentes. Nulla pedem retulit, nulla suspendit incessum, nulla tentavit ubi gressum figeret: anxiæ cum terra occurreret, offensæ vado, lætæ profundo. Videres piam matrem stringentem nodo manus, gaudere de pignore, timere de casu, ne sibi filias vel fluctus auferret. Has tibi, inquit, hostias, Christe, immolo præsules castitatis, duces itineris, comites passionis.[6]

36. Sed quis jure miretur tantam viventibus fuisse constantiam, cum etiam defunctæ immobilem stationem corporum vindicaverint? Non cadaver unda nudavit, non rapidi cursus fluminis volutarunt. Quin etiam sancta mater licet sensu carens, pietatis tamen adhuc servabat

[1] Omnes edit. et pauci (etiam A, A', a) mss., *evitare. Talia sunt... perfidorum.* Et infra, *quid super eorum meritis.... qui se,* etc.; alii mss. multo plures, ut nos in textu. Porro non obscurum est a sorore interrogatum Doctorem sanctum quid de iis qui sibi manus adferrent violentas, judicaret, eas laudasse quæ castitatis tuendæ causa mortem sibi sponte peculiari Dei afflatu consciscerent: Augustinus autem lib. I *de Civ. Dei,* cap. 19, et seq. de eadem materia disputans, non sine dubitatione sententiam aperit suam; forte propter Circumcelliones, ut Baronius ad an. 309 existimat. Idem Cardinalis has ipsas martyres de quibus hoc loci Ambrosius, et etiam epist. *ad Simplic.,* ibidem haud immerito conjicit easdem esse, quas tacitis nominibus, loco citato memorat Augustinus. Utrum autem hæc Ambrosii Pelagia distincta sit ab ea, cujus mentio exstat in *Actis S. Luciani* martyris et presbyteri Antiocheni, et apud Eusebium lib. VIII *Hist.* cap. 12, Vales. edit., nec non apud Joan. Chrys. duabus homiliis, non minimum difficultatis est, cum in præcipuis circumstantiis eorum historiæ dissideant. Sed de his consule Card. Baronium in *notis ad Martyrologium Rom.* ad V Idus Junii, et in *Annal. Eccl.* ad annum 309 jam citatum; item Frontonem Ducæum in *Chrysostomi Hom. 41 et 51 ad populum Antiochenum.* (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit. cum mss. nonnullis, *captiva virginitas:* alii magno numero, *captiva virginitatis.* Minime incongrue; apostrophe namque est qua semetipsam alloquens syllepsi utitur, nunc plurali, nunc singulari adhibito. (Edit. Maur.)

[3] Ita mss. plures et probatiores: ab his autem alii, ac editt. nihil discrepant, nisi quod interpungunt in hunc modum, *beneficio. Matris in gremio fertur,* etc. (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit., *inferos tegit;* codex A, *infirmos regit.*

[5] Omnes editt., *suspensæ paululum, incincto sinu:* mss. nonnulli (*etiam* A, A', a), *suspenso paululum incinctæ sinu:* reliqui, *suspenso paululum in cinctum sinu,* hoc est, in modum cinctus: quod cum sequentibus pulchre congruit. (Edit. Maur.)

Vel melius, suspenso intra cinctum sinu, ita nempe ut magis pudori consulerent.

[6] Amerb. Eras. et Rom. cum duobus cod., *Præsules virginitatis, duces castitatis, comites passionis:* Gill. cum reliquis ut in contextu. (Edit. Maur.)

amplexum, et religiosum quem strinxerat, nodum nec in morte laxabat; ut quæ religioni debitum solveret, pietate hærede moreretur.[1] Nam quas ad martyrium junxerat, usque ad tumulum vindicabat.

37. Sed quid alienigenis apud te, soror, utor exemplis, quam hæreditariæ castitatis inspirata successio parentis infusione martyris erudivit? Unde enim didicisti, quæ non habuisti unde disceres, constituta in agro, nulla socia virgine, nullo informata doctore? Non ergo discipulam, quod fieri sine magisterio non potest, sed hæredem virtutis egisti.[2]

A

B

38. Qui enim fieri posset ut sancta Sotheris tibi non esset mentis auctor, cui auctor est generis? Quæ persecutionis ætate, servilibus quoque contumeliis ad fastigium passionis evecta, etiam vultum ipsum, qui inter cruciatus totius corporis liber esse consuevit injuriæ, et spectare potius tormenta quam perpeti, carnifici dedit; tam fortis et patiens, ut cum teneras pœnæ offerret genas, prius carnifex cædendo defecerit, quam martyr injuriæ cederet. Non vultum inflexit, non ora convertit, non gemitum, non lacrymam dedit. Denique cum cetera pœnarum genera vicisset, gladium quem quærebat, invenit.[3]

[1] Plerique mss., *pietatis herede moreretur:* aliqui vero et editt., *pietati, herede moreretur,* editt. vet., *moveretur.* Quod utrumque haud mediocriter nobis suspectum est. (E. Maur.)

[2] Beata hæc Sotheris, quæ Sotheres etiam dicitur in mss. quibusdam, et Sothera, ut Bollandi continuatoribus placet, vocari potest; cum virgo non modo in martyrologiis, verum etiam in *Exhort. ad virginitatem* ab Ambrosio ipso nominetur, qua ratione hic *auctor generis,* ac supra *parens* Marcellinæ scribatur non immerito lector ambigat. Respondent autem iidem Bollandi continuatores, haud insolitum fuisse illorum temporum scriptoribus non solum avos a quibus recta quis descenderet, sed et majores omnes ex quorum stirpe esset oriundus, sic appellare. Passa vero est sancta hæc martyr an. ab Incarn. 304, si Baronio credimus; nam sunt qui martyrium ejus an. 293 aut 287 adserant contigisse. Porro de loco ubi passa sit non minima est discordia inter auctores, e quibus a vero propius aberrare videntur ii, qui Romam eidem putant adsignandam. Festum autem ipsius ex martyr. Rom. IV, ex aliis vero VIII Idus Februarias renuntiatur. (Edit. Maur.)

[3] Hisce verbis cum tractatus desinat in mss. omnibus, quæ in editt. sequuntur, post librum *de Viduis* sub proprio titulo rejicienda esse duximus. (Edit. Maur.)

PRÆFATIO

AD LIBRUM DE VIDUIS

UBI PAUCA ET DE SANCTORUM INVOCATIONE.

Etiam de hoc tractatu nil aliud nobis prænotandum occurrit præter illa quæ de ejus occasione, argumento, authentia et tempore quo editus fuit, a Maurinis prolata sunt; quorum ideo integram præambulam referimus Animadversionem.

Num. 1. « Ambrosius in ipso Commentationis hujus limine profitetur ad eam tribus libris *de Virginibus* conjungendam, Apostoli, a quo utriusque conditionis laudes passim in epistolis suis copulantur, auctoritate
Cap. 9, n. 57 et ss. « atque exemplo inductum esse. At vero in operis serie quamdam occasionem deprehendimus, quæ ipsum « ut haberet chartisque committeret huncce tractatum, acrius movit. Exstincto conjuge, matrona quædam, « cui filiæ plures partim nubiles, partim jam nuptui traditæ supererant, ad commune mœrentium omnium « perfugium se se contulit, scilicet Ambrosium. Hanc vir sanctus pro sua facultate consolatus, eidem « etiam auctor fuit, ut, temperata mœstitiæ vehementia, vestem lugubrem, quia fortassis constitutum luctui « tempus jam effluxerat, deponeret. Vidua illa, quæ sub pullo syrmate voluptatis amorem occultaverat, « Ambrosiana verba in cupiditatis suæ gratiam interpretans, nihil aliud nisi adornandas novas nuptias « agitabat. Non fugit hoc sanctum Præsulem; cumque perspectissimum haberet quot mala, rixæ, lites, « inimicitiæ hinc necessario essent orituræ; ut simul et illud conjugium dissuaderet, et suspicionem datæ « approbationis abs se removeret, Christianæ viduitatis excellentiam prædicare, atque ad colendam eam « viduas cohortari aggressus est.

« Principio igitur proxime ad virginitatem accedere viduitatis professionem, nec non matrimonio longe
Cap. 1. « præcellere adseverat. Hujus rei argumentum profert non modo Apostolicum testimonium, verum etiam
Num. 3 et ss. « exemplum viduæ Sareptanæ: cujus castitatem non solitariam exstitisse sed pluribus aliis *(virtutibus)*, puta « hospitalitate ac pietate stipatam docet. Enarrata secundum moralem et mysticum sensum hac historia,
Cap. 4. « transit ad Annam prophetidem, a qua deinde ad eam viduam, cujus immissa in gazophylacium duo minuta
Cap. 5. « Lucas memorat, gradum facit. Postea, decursis aliquot veteris Testamenti exemplis, nimirum Noemi, Cap. 6.
Cap. 7. Cap. 8 « Judithæ atque Deboræ, ipsarum historias et moraliter et mystice, Annæ tamen mystice tantum, edis-
« serit. Libro denique post expositam de socru Petri narrationem ad umbilicum perducto, viduas ad per- Cap. 9 num. 53.
« severandum in vita cœlibe, cujus sanctitatem, munera, propriasque virtutes ibi describit, quanta verborum Cap. 10 et ss.
« valet efficacia, compellit.

« Porro dum socrus beati Petri mentionem facit, memoratam viduam, cujus tamen parcit nomini, al- Cap. 9 n. 57 et ss.
« loquitur. Docet itaque omnes illas causas, quibus ineundi novi conjugii tegebat voluntatem, leves esse « atque sublestas, cum reapse hic solum voluptatis ac sæcularium voluptatum amorem sequeretur. Conju-
Cap. 12 et ss. « gale vinculum fatetur bonum ac sanctum esse, Ecclesiamque cum agro fertili, qui diversæ pulchritudinis Cap. 14, num. 87.
« flores in virginibus, viduis et conjugatis gignit, comparat. Cunctas igitur florum exornat vocabulo, sed « Ecclesiæ aream frumento magis abundare quam liliis, hoc est, conjugatarum numero virgines plurimum « superari adstruit. Denique ubi virginitati adversus conjugium primas vindicavit, ostenditque solos ido- Cap. 14, num. 84.
« lolatras umquam exstitisse, qui pœnas irrogarent viduitati, ex hoc deducit Christianis omnibus feminis « maritali necessitate absolutis a tam religioso proposito non recedendum: discussis postremo quæ viduæ « nupturientes adhibere solent, larvatis rationibus, acriter urget in libri calce; at satis patet eum non Cap. 15, num. 86.
« ob aliud tam concitata peroratione usum, nisi ut perculsam hujusce mulieris mentem a consilio quod « agitabat, facilius deterreret. Nihil dici potuit aut prudentius aut cum sana doctrina magis consonum, cum « neque secundas condemnarit nuptias, neque officio suo defuerit, quo viduitatem illis anteferre, ani- « masque sollicitudini suæ creditas ad perfectiora semper impellere tenebatur.

« Ceterum illud esse voluit istius libri exordium, quod omnem de ipsius auctore dubitationem amoveat, « nisi cui libros *de Virginibus* Ambrosio etiam abjudicare libuerit; quod quam sit absurdum, ignorat « nemo. Verumtamen Centuriatores, injecta hujus ejusdem libri mentione, non sine fastidio scribunt: *Am- « brosius, si tamen Ambrosii est, permulta crassa habet de invocandis sanctis mortuis.* Quo quidem Centur. 4, cap. 4.
« dubio quid ineptius? Si tamen eis non sufficiat quod jam diximus, voluerintque hac de re ab Ambrosio « doceri expressis verbis; adeant ejusdem Commentarium in Evangelium secundum Lucam, et illic Com- « mentationem hanc ab eo pro sua quater ut minimum citatam, lectoremque ad illam remissum invenient. « Sed ut magis ac magis quanti facienda sit ejusmodi censorum auctoritas, quivis intelligat, addemus « Hieronymi testimonium ex epist. 50 ad Pammachium: *Legat,* inquit, *sancti Ambrosii de Viduis librum.* *Apolog. adv. Jovin.*
« Quid igitur in causa fuit, cur ista dissimularent Magdeburgenses? Nimirum ut quæ super sanctorum « invocatione tradit pius Doctor, paulo audacius *crassa* dicerent. Sed nihil promoverunt ingeniosi viri: Cap. 9, num. 55.
« nemo quippe non intelligit quod illi crassum vocitant, orthodoxum Ambrosio visum fuisse; nec enim « eum cudere voluisse novum dogma, sed veritati catholicæ testimonium reddidisse. Enimvero numquam « ea quæ isti propterea tantum exagitant, quia cum Romanæ Ecclesiæ placitis aperte faciunt, pruden- « tissimus præsul ex suggestu populo proposuisset, si quid aut abhorrens a pietate, aut quoquo modo « infirmiorum offensioni obnoxium inesse in hac doctrina existimasset. Non est autem cur afferamus in

« medium quod scripsit Perkinsius, *librum de Viduis pugnare cum Commentario in capit.* 1 *Epist. ad*
Crit. sac. « *Romanos;* quandoquidem Rivetus ipse, ejus sectæ atque ordinis, rationem adeo futilem nulla prorsus
« consideratione dignam esse judicavit.

« Ex iis omnibus quæ hactenus a nobis examinata sunt, intelligere est hunc librum sermonibus, in
« quibus viduam illam ad secunda nuptiarum vota adspirantem compellat sanctus Doctor, compositum esse:
« quem litteris deinde a se commendatum non multo post editos libros *de Virginibus*, hoc est, post
« annum 377, in lucem emissum abunde ab ipso operis exordio declaravit. »

Scripti codices, quos nobis excutere licuit in editione hujus opellæ comparanda, iidem sunt qui jam siglis **A'** et a prænotati, in præcedenti aliisque Præfationibus descripti fuerunt.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE VIDUIS.

LIBER UNUS.[1]

CAPUT I.

Postquam actum est de virginibus, de viduis oportune tractari, cum eas illis Apostolus sociaverit, utpote quodammodo virginitatis magistras, et conjugatis longe superiores. Quam viduis gloriosum sit quod ad viduam fuerit Elias destinatus. At illas laude dignas non esse, nisi virtutem istius imitentur, maxime vero hospitalitatem. Quæ virtus, quanta fuerit in hac fœmina, exponitur: sed prius perstringitur hominum avaritia, qui dum communia sibi arrogant, divinis promissis se se privarunt.

BENE accidit, fratres,[2] ut quoniam tribus libris superioribus de virginum laudibus disseruimus, viduarum tractatus incideret: neque enim inhonoras debuimus præterire, et a virginum præconio separare quas apostolica sententia cum virginibus copulavit, juxta quod scriptum est: *Et mulier innupta et virgo cogitat quæ sunt Domini, ut sit sancta corpore et spiritu.* Quodammodo enim magisterium virginitatis viduarum valescit exemplis. Quæ cum viro castum cubile custodiunt, documento virginibus sunt, integritatem Deo esse servandam. Et propemodum non inferioris virtutis est eo abstinere conjugio, quod aliquando delectaverit, quam conjugii oblectamenta nescire. In utroque fortes; ut eas et conjugii non pœniteat, cui fidem servent, et conjugalia oblectamenta non alligent; ne videantur infirmæ, quæ sibi adesse non possint.

I Cor. VII, 34.

2. In hac ipsa tamen virtute præmia sunt reposita libertatis: *Mulier* enim *vincta est quanto tempore vir ejus vivit: quod si dormierit vir ejus, liberata*[3] *est: cui vult nubat, tantum in Domino. Beatior autem erit, si sic permanserit, secundum meum consilium;*[4] *puto enim et ego spiritum Dei habeo.* Evidenter igitur expressit Apostolus quid intersit, cum aliam vinctam esse dixerit, aliam beatiorem esse memoraverit:[5] idque non tam ex suo judicio quam divini Spiritus docuit infusione depromptum; ut cœlestis ista, non humana sententia videretur.

Ibid., 39, 40.

3. Quid vero illud quod temporibus iis, quibus fames omne genus urgebat humanum, Elias ad viduam destinatus est? Et vide quemadmodum propria singulis[6] gratia reservetur: angelus ad virginem, propheta ad viduam. Adde quod Gabriel illic, hic Elias; ut ex angelorum et prophetarum numero præstantissimi principes videantur electi. Sed non simplex viduitatis laus est, nisi virtus etiam viduitatis accedat. Nam utique multæ viduæ ante; sed una omnibus antefertur: in quo non tam ceteræ revocantur ab studio, quam virtutis provocantur exemplo.

I Reg. XVII, 9.

Luc. I, 27, 28.

4. Sollicitas igitur aures præfatio facit,[7] quamvis simplicitas intellectus ipsa moralis sit, quæ ad virtutis exemplum viduas cohortetur; quia non professione, sed merito videtur unaquæque præstare, et hospitalitatis apud Deum gratiam non perire, qui potum aquæ frigidæ, sicut in Evangelio ipse memoravit, præmio æternitatis remuneretur amplissimo; et farinæ brevis, oleique mensuram indeficienti adfluentium copiarum ubertate compenset. Nam si quis de gentilibus dixit communia omnia amicorum esse debere;[8] quanto magis debent esse communia cognatorum! Cognati enim sumus, qui in unam seriem corporis copulamur.

Matth. X, 42

III Reg. XVII, 16.

5. Sed tamen non præscripto quodam hospitalitatis fine concludimur. Cur enim proprium id quod in sæculo est, putes, cum commune sit sæculum? Aut cur privatos terræ deputes fructus, cum terra communis sit? *Respicite,* inquit, *volatilia cœli, quoniam non serunt, neque metunt.* Etenim quibus nihil est proprium, nihil deest; et sententiæ suæ Deus arbiter novit servare promissum. Denique aves non congregant, et edunt;[9] quia pater cœlestis pascit illas. Nos

Matth. VI, 26.

[1] Codex A′: *De Virginibus liber quartus* (sic) *explicit. Incipit adhortatio viduitatis S. Ambrosii.* Codex a: *Incipit adhortatio ad viduas liber quartus Sancti Ambrosii episcopi.*

[2] Cod. Reg. et Coll. unus, *frater,* etc.

[3] Mss. A′, a, *libera est.*

[4] Codd. A′, a, aliique, *consilium dico. Puto.*

[5] Ita edit. omnes, et mss. aliquot: aliorum autem quidam legunt, *esse monstraverit,* quidam continuo post, *idque quæ non jam ex suo judicio, sed divini,* etc. (Edit. Maur.)

[6] Mss. non pauci, *propria signaculis.* (Edit. Maur.)

[7] Edit. omnes, *aures præsagio facit:* omnes mss., *aures præfatio facit.* (Edit. Maur.)

[8] Sententiam hanc Diog. Laertius Pythagoræ tribuit in ejus Vita. Citatur autem a Platone, Aristotele, Cicerone atque aliis: nec non ab Eras. explicatur *Adag.* chil. 1, cent. 1, prov. 1. (Edit. Maur.)

[9] Omnes edit. cum ms. Tell. (*ac etiam* A′ *et* a), *non congregant, et redundant.... monimenta sententiæ:* reliqui ut

autem generalis monita sententiæ ad usus proprios derivantes, *Omne*, inquit, *lignum quod habet in se fructus seminis sativi, erit vobis in escam, et omnibus bestiis, et omnibus avibus, et* Gen. 1, 29, 30. *omnibus serpentibus super terram;* congregando egemus, et congregando vacuamur. Non possumus enim sperare promissum, qui non servamus oraculum. Salubre est igitur præceptum quoque hospitalitatis advertere, ut hospitibus deferamus; quia nos quoque sumus hospites mundi.

6. Quam vero sancta vidua, quæ cum fame urgeretur extrema, venerationem Deo debitam reservabat; nec sibi soli usurpabat alimenta, sed cum filio dividebat, ne caro pignori superIII Reg XVII, 12 et ss. viveret! Magnum pietatis officium, sed religionis 1 uberius.[1] Nam sicut neminem filio oportuit anteferri, ita propheta Dei ejus filio præferri debuit et saluti. Cui non exiguum victum, sed vitæ suæ omne subsidium existimanda est detulisse, quæ nihil reliquit sibi: tam hospitalis, ut totum daret; tam fidelis, ut cito crederet.

CAPUT II.

Veræ viduæ precepta traduntur ex Apostolo: scilicet ut liberos educet, parentes colat, Deo placere desideret, irreprehensibilem se exhibeat, meritorum maturitatem præ se ferat, uni viro fuerit copulata; ubi tamen secundas nuptias negat a Paulo fuisse condemnatas: adjicit demum eas apud omnes clara virtutum fama valere oportere. Cur fugiendæ viduæ juniores; quove modo nubere quam uri melius dicatur. Postremo hinc declaratur viduarum dignitas, quod ob illatas ipsis injurias ira gravissime divina moveatur.

7. Ergo vidua non abstinentia corporis tantum definitur, sed virtute designatur: cui præcepta non do ego, sed Apostolus tribuit. Honorificentiam non solus impartior, sed gentium Doctor prius detulit dicens: *Viduas honora, quæ veræ viduæ sunt. Si qua autem vidua filios aut nepotes habet, discat primum suam domum regere, et mutuam vicem reddere parentibus.* I Tim. v, 3, 4. Unde et advertitur utrumque pietatis affectum viduæ inesse debere, ut filios diligat, parentibus deferat. Ita dum obsequium parentibus rependit, magisterium exercet in filios, suoque se ipsa remuneratur[2] officio; cum id quod aliis 2 defert, sibi proficit.

8. *Hoc enim,* inquit, *acceptum est coram Deo.* *Ibid.* Et ideo si cogitas, vidua, quæ Dei sunt, debes id sequi, quod Deo placere didicisti. Et supra quidem sanctus Apostolus ad continentiæ studium viduas cohortatus, dixit eas cogitare quæ sunt Domini. Alibi autem ubi eligitur vidua quæ I Cor. VII, 34. probata est, non solum cogitare præcipitur, sed etiam sperare de Domino: *Quæ enim vere vidua est,* inquit, *et desolata, speret in Deum, et instet*[3] *obsecrationibus et orationibus die ac nocte.* 3 I Tim. v, 5. Nec immerito has irreprehensibiles ostendit esse debere, quibus ut opus virtutis indicitur, ita etiam honorificentia larga defertur, ut etiam ab episcopis honorentur.

9. Qualis autem eligi debeat, ipsius[4] Doctoris 4 sermone describitur: *Non minus,* inquit, *sexaginta annorum, quæ fuerit unius viri uxor.* Non *Ibid.*, 9. quo senectus sola[5] viduam faciat, sed quo viduitatis merita stipendia sint senectutis. Nam utique illa præclarior, quæ calorem adolescentiæ, et junioris fervescentem edomat ætatis ardorem, nec mariti gratiam, nec uberiora liberorum oblectamenta desiderans; quam quæ effœta jam corpore, frigida senectute, matura ævi, nec calere voluptatibus potest, nec sperare de partu.

10. Neque vero si qua in secundas nuptias inciderit, quas utique apostolica præcepta non damnant,[6] quasi fructu pudoris amisso, si rursus 6 soluta fuerit viro, ab affectu viduitatis arcetur.

in textu. At sequentia in Rom. edit. ita fuerant partim inversa, partim mutata, *qua dictum est: Omne lignum quod... super terram; ad usus proprios derivantes, et congerendo egemus, et congerendo,* etc. (Edit. Maur.)

[1] Mss. aliquot, *sed religione superius.* Male; id enim hoc loco præcipit Ambrosius, quod jam docuerat lib. VII *in Lucam,* num. 146, religionem præstare pietatis officiis. Quod quidem etsi de religione quæ immediate in Deum, non autem quæ per creaturam aliquam in eumdem refertur, intelligendum sit; credibile tamen est viduam illam tam manifesta divinæ voluntatis indicia in sancto propheta animadvertisse, ut de veritate verborum ejus dubitare nequaquam posset. Neque vero quisquam dixerit eamdem, Chrysostomo teste, idolorum cultui fuisse addictam; ipsemet enim ita subjungit: *Sed religiosam mulierem, quæ, præveniente Deo, quam modicam in capsa farinam, tam magnam in corde habebat fidem.* (E. M).

[2] Sic Amerb. et omnes mss., aliquot exceptis, in quibus legas, *in filios suos: quæ se ipsam remuneratur:* Eras. edit. ac seqq. ab Amerb. tantum discrepant, quod in his particula *se* jugulata est. Non adverterunt scilicet Ambrosium verbo *remunerari* in activa significatione uti solitum. (Edit. Maur.)

[3] Codd. A', a, *sperat... instat.*

[4] Mss. A', a, *ipso.*

[5] Ambrosius hunc Apostoli locum ita explicat, quasi non tam sexagenariam exigat ætatem, quam gravitatem aliasque virtutes quas par est inesse in sexagenaria, quæ proinde si in minori ætate reperiantur, ea non excludi debeat a professione viduitatis. Hieronymus quoque ep. ad Furiam juniores viduas a Paulo rejici inficiatur, docens in iis solis ab eo requiri 60 annos, quæ Ecclesiæ sumptibus alendæ essent: quod etiam ad c. 3 Isaiæ ipse confirmat. Neque forsitan absurde illo referantur cum hæc ipsa Ambrosii verba, tum superiora illa: *Quibus ita honorificentia larga defertur, ut etiam ab episcopis honorentur;* voces enim *honor* et *honorificentia* apud scriptores ecclesiasticos subsidium quo quis in sustentanda vita adjuvatur, significant. At vero mavult in lib. *de Sacris Ordin.* Exerc. 10, c. 2 pater Morinus huncce annorum numerum non in omnibus quæ vidualem continentiam profiterentur, esse debere, sed in iis tantum quæ ad munus diaconissæ adsumerentur. Hinc illas eligendas præcipi, quæ uni viro prius nupsissent. Negat autem Thomassinus *Discipl. Eccl.* part. I, lib. I, c. 53 alia commodiori via Patres hoc loco conciliari posse, quam si dicamus eos qui sexagenarias viduas esse volunt, intelligendos de viduis illis quæ ad munus aliquod ecclesiasticum eligerentur; qui vero etiam eadem ætate minores non rejiciunt, eos de viduis solam castitatem nuncupantibus loquutos. Nec sane quisquam sibi persuadeat Apostolum, ne viduæ debiles infra annum sexagenarium alerentur ab Ecclesia, prohibuisse; cum id fieri postea in Conc. IV Carth. can. 101 et 102 decretum fuerit. (Edit. Maur.)

[6] Adverte Doctorem nostrum moderatione multo superiorem hic esse, non solum iis qui contra Ecclesiæ sententiam omnino

Habebit illa quidem vel seræ meritum castitatis; sed probatior erit quæ alterius non fuerit experta conjugium: in illa enim eminet studium castitatis; huic aut senectus aut pudor modum videtur fecisse nubendi.

11. Nec sola tamen castitas corporis viduæ fortitudo est; sed magna et uberrima disciplina virtutis: *Quæ in operibus bonis testimonium habeat, si filios educaverit, si hospitio receperit, si sanctorum pedes laverit, si tribulationem patientibus subministraverit, si* postremo *omne opus*
I Tim. v, 10. *bonum fuerit subsequuta.* Vides quam multas virtutum comprehenderit disciplinas: primum pietatis officium: secundum hospitalitatis studium, et humilitatis obsequium: tertium misericordiæ ministerium, liberalitatisque subsidium: ad summam omnis exsecutionem boni operis flagitavit.

Ibid., 11. 12. Et ideo adolescentiores devitandas putat, eo quod non queant tantæ operam implere virtutis. Etenim vicina est lapsibus adolescentia, quia variarum æstus cupiditatum fervore ca-
1 lentis inflammatur ætatis;[1] bonique doctoris est, materiam arcere peccati. Prima enim institutionis est disciplina culpam avertere; secunda virtutem infundere. Tamen cum Apostolus sciret Annam illam ab adolescentia octogenariam viduam Dominicorum operum exstitisse prænun-
Luc. II, 36, 37. tiam, non puto quod juniores revocandas putarit a viduitatis affectu, maxime cum dixerit:
I Cor. VII, 9. *Melius est nubere quam uri.* Nam utique pro remedio nuptias suasit, ut peritura sanetur; non pro electione præscripsit, ne castitatem
2 continens sequatur:[2] aliud est enim subvenire labenti, aliud suadere virtutem.

13. Et quid de humanis judiciis loquar, cum divinis judiciis in nullo gravius Judæi Dominum læsisse prodantur, quam quod viduæ gratiam, minorumque jura violarent? Hæc propheticis causa vocibus conclamatur, quæ meritum Judæis rejectionis invexerit. Hæc sola causa delicti invidiam mitigatura memoratur, si honoretur vidua, minoribusque æqui justitia judicii deferatur; sic enim habes: *Judicate pupillo, et justificate*
Isai. I, 17, 18 *viduam; et venite disputemus, dicit Dominus.* Et
Ps. CXLV, 9. alibi: *Pupillum et viduam suscipiet.* Et alibi:
Ps CXXXI, 15. *Viduam ejus benedicens benedicam.* In quo Ecclesiæ quoque figura prætexitur. Videtis igitur, sanctæ viduæ, nequaquam lubrico munus studio deserendum, quod divinæ benedictionis subsidiis honoratur.

CAPUT III.

Redit ad Sareptanam viduam, in qua Ecclesiæ figuram exstitisse ostendit, atque Isaiæ testimonio confirmat; unde colligit in illa virginibus, nuptis ac viduis exemplar esse. Conversus ad prophetam, in eo Christum quoque significatum dicit, quippe qui divina mysteria et futuram pluviæ irrigationem sit pollicitus. Eodem etiam geminum Gedeonis signum refertur atque explicatur. E quibus elicit nec cujusvis esse miracula facere, et Christi incarnationem Judæorumque abdicationem illic adumbrari.

14. Quid vero illud, ut ad superiora redeamus, quod cum in omni terra esset fames maxima, viduæ tamen Deo cura non defuit, atque ad alendum ad eam[3] propheta directus 3
est? In quo cum me admoneat Dominus, quod III Reg XVII, 14.
in veritate dicturus sit, ad mysterium videtur Luc. IV, 25.
sollicitare aures. Quid enim verius Christi et Ecclesiæ potest esse mysterio? Non igitur otiose inter multas viduas una præfertur. Quæ enim talis, ad quam tantus propheta, qui ad cœlum raptus est, dirigatur, eo præsertim tempore, quando clausum est cœlum annis tribus et mensibus sex, cum facta esset fames magna in omni terra? Ubique ergo fames erat, et adhuc tamen hæc vidua non egebat. Qui sunt hi tres anni? Ne forte illi quibus Dominus venit in terras, et fructum in ficulnea invenire non potuit, juxta quod scriptum est: *Ecce anni tres sunt, ex quo veni quærens fructum in ficulnea hac, et non invenio.* Luc. XIII, 7.

15. Hæc est profecto vidua illa, de qua dictum est: *Lætare, sterilis, quæ non paris, erumpe et exclama quæ non parturis; quoniam multi filii desertæ magis quam ejus quæ habet virum.* Isai LIV, 1.
Et bene vidua, cui bene dicitur: *Ignominiæ et viduitatis tuæ non eris memor; quia ego Dominus qui facio te.* Et fortasse ideo vidua quæ *Ibid.*, 4, 5.
amisit quidem virum secundum corporis passionem, sed in die judicii Filium hominis, quem amisisse visa est, receptura. *Tempus enim breve,* inquit, *dereliqui te;* ut gloriosius scilicet fidem *Ibid.*, 7.
derelicta servaret.

16. Habent itaque omnes quod imitentur exemplum, virgines, nuptæ et viduæ. Et fortasse ideo Ecclesia virgo, nupta, vidua; quia unum corpus in Christo sunt. Hæc igitur illa vidua est, propter quam, verbi cœlestis siccitas cum esset in terris, prophetæ sunt destinati: erat enim vidua quæ sterilis erat, sed partum suo tempore reservabat.

17. Unde nec illius nobis videtur persona mediocris, qui aridam terram verbi rigavit rore cœlesti, clausumque cœlum non humana utique potestate reseravit. Quis enim est qui cœlum potest aperire, nisi Christus, cui quotidie de

proscripsere secundas nuptias, ut Tertullianus et alii; sed etiam veterum Patrum non paucis, qui paulo severius easdem nuptias videntur perstrinxisse. (Edit. Maur.)

[1] Editt., *æstus cupiditatum fervorem calentis inflammat ætatis:* aptius omnes mss. ut in textu, nisi quod Tell. legit... *fervor inflammat ætatis.* (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit. cum solo cod. Tell., *præscripsit casta et continens quid sequatur:* ceteri autem magno consensu nobiscum faciunt. (Edit. Maur.)

[3] Edit. omnes cum solo ms. Tell., *ad alendam eam.* (Edit. Maur.)

peccatoribus cibus Ecclesiæ cumulo[1] congregatur? Neque enim humanæ facultatis est dicere: *Hydria farinæ non deficiet, et vas oleis non deficiet usque in diem, quo dabit Dominus* III Reg. XVII, 14. *pluviam super terram.* Nam licet mos sit ita præfari prophetis, tamen hæc vera Dei vox est. Ibid. Ideo præmissum est: *Quia hæc dicit Dominus;* Domini enim est perpetuitatem sacramentorum spondere cœlestium, et non defuturam spiritalis exsultationis gratiam polliceri, largiri munimenta vitæ, fidei signacula, dona virtutum.

18. Quid est autem: *Usque in illum diem,* Ibid. *quo dabit Dominus pluviam super terram;* nisi quia et *descendet sicut pluvia in vellus, et sicut* Ps. LXXI, 6. *stillicidia stillantia super terram?* In quo veteris mysterium reseratur historiæ, quo sanctus Gedeon mystici certaminis præliator, futuræ capiens insigne victoriæ, spiritale sacramentum vigore mentis agnovit, pluviam illam Verbi rorem esse divini: quæ primo pluit in vellus, cum terra omnis perpetuis siccitatibus æstuaret; secundo vero indicio, universæ terræ aream fuso Judic. VI, 37 et ss. imbre madefecit, cum siccitas esset in vellere.

19. Advertit enim vir præsagus futuræ Ecclesiæ crescentis insigne. Nam primo intra Judæam divini cœpit ros sermonis humescere Ps. LXXV, 2. (*notus* enim *in Judæa Deus*), cum arida fidei totius orbis universa terra maneret.[2] Sed ubi Joseph greges Deum negare cœperunt, et ausu vario immanium delictorum contrahere divinitatis offensam; tunc per omnes terras fuso imbris rore cœlestis, populus Judæorum æstu perfidiæ suæ cœpit arescere, cum Ecclesiam sanctam ex omnibus terrarum partibus congregatam propheticæ nubes, et salutaris imber apostolicus irrigarent. Hæc est illa pluvia non terrarum humido, non nebuloso concreta montium,[3] sed cœlestium Scripturarum salubri per totum orbem imbre diffusa.

20. Ostenditur igitur exemplo, non omnium esse divinæ mereri miracula potestatis, sed eorum quibus religiosæ devotionis studia suffragentur; et divini eos fructu operis abdicari, qui reverentiæ sunt cœlestis exsortes. Ostenditur etiam in mysterio, quod ad instaurandam Ecclesiam Dei Filius humani corporis sacramenta susceperit,[4] abdicato populo Judæorum, Isai III, 1 et ss. quibus consiliarius et propheta, beneficiorumque adempta sunt miracula Dominicorum,[5] eo quod civico quodam invidiæ nævo in Dei Filium credere noluerunt.

CAPUT IV.

Qualis viduarum vita esse debeat, patefacit exemplo Annæ: quam in singulis suis ætatibus castitatis specimen edidisse demonstrat. Triplicem ex his adstruit ejusdem virtutis gradum esse, quos gradus Ecclesia omnes amplectitur nec non singulis exempla in Maria, in Anna atque in Susanna proponit. Addit tamen aliis duobus præstare statum virginitatis, viduæ autem curam servandæ famæ majorem esse oportere.

21. Docuit igitur Scriptura quantam collatio conferat gratiam,[6] quantum etiam sit munus divinæ benedictionis in viduis. Quibus quoniam honorificentia a Deo tanta confertur, est advertere qualis debeat vita competere: docet enim Anna quales deceat esse viduas, quæ immaturo mariti obitu destituta, maturæ tamen adoream laudis invenit,[7] non minus religionis officio, quam studio castitatis intenta. Vidua, inquit, octoginta et quatuor annorum, vidua quæ non discederet de templo, vidua quæ jejuniis et obsecrationibus die ac nocte serviret. Luc II, 36, 37.

22. Vides qualis vidua prædicetur: unius viri uxor, ætatis quoque jam probata processu, vivida religioni, et effœta jam corpore;[8] cui diversorium in templo, colloquium in prece, vita in jejunio; quæ dierum noctiumque temporibus indefessæ devotionis obsequio, cum corporis agnosceret senectutem, pietatis tamen nesciret ætatem. Sic instituitur a juventute vidua, sic prædicatur in senectute veterana: quæ viduitatem non occasione temporis, non imbecillitate corporis, sed virtutis magnanimitate servaverit. Etenim cum dicit septem annis eam cum viro fuisse a virginitate sua, ab adolescentiæ utique studiis inchoata prædicat subsidia senectutis.

23. Docemur itaque triplicem castitatis esse virtutem: unam conjugalem, aliam viduitatis, tertiam virginitatis; non enim aliam sic prædicamus, ut excludamus alias. Suis quibusque professionibus ista conducunt. In hoc Ecclesiæ est opulens disciplina,[9] quod quos præferat, habet; quos rejiciat, non habet, atque utinam habere numquam possit! Ita igitur virginitatem prædicavimus, ut viduas non rejiceremus: ita viduas honoramus, ut suus honos conjugio reservetur. Non nostra hoc præcepta, sed divina testimonia docent.

[1] Juxta Maurinos habent *cumulus* plerique mss.; unde ipsi hanc prætulerunt lectionem; editt. vero ante maurinam et cod. Tell. atque A′ et a, *cibus Ecclesiæ cumulo* (alius, *cibus Ecclesiæ cumulis*); nobis autem visa est hæc lectio restituenda quia contextui aptius respondet.

[2] Omnes edit., *arido fidei totius orbis universa torrerent;* omnes mss. excepto Tell. ut in textu: et paulo post omnes edit., *et ausu nefario,* omnes mss., *et ausu vario.* (E. Maur.)

[3] Mss. aliquot, *congregata montium.*

[4] Non pauci mss., *sacro suscepit.* (Edit. Maur.)

[5] Codd. A′, a, *divinorum;* ac dein notant Maurini quosdam mss. pro *civico* legere *cives.*

[6] « Omnes edit. et cod. Tell., *quanta collatio,* Tell. prima manu, *consolatio gratiæ:* reliqui mss., *quantam collatio conferat gratiam.* Est autem hoc loci *collatio* idem ac beneficentia atque eleemosyna. » Hæc Maurini. Codd. vero A′ et a habent *collatio gratiæ,* omisso etiam *conferat;* lectio inde orta quod sensus vocis *collatio* non fuerit perspectus.

[7] Vet. editt., *a Deo remunerationem laudis invenit:* Rom. vero cum mss. omnibus, *adoream,* etc. Erat præmium militare quod ex farris genere constabat quo Romani an. ab Urbe condita 300 victitarunt. Unde adorea per tropum pro laude atque honore sumitur ac potissimum militari. (E. M.)

[8] Mss. non pauci, *vidua et effœta jam corpore.*

[9] Disciplina nihil hoc loco aliud est, quam instituta, leges et consuetudines, quæ vigent in Ecclesia catholica; cum ea vox non raro pro doctrina atque eruditione sumatur. (E. M.)

24. Reminiscamur itaque quemadmodum Maria, quemadmodum Anna, quemadmodum Susanna laudentur. Sed quoniam non laudes earum tantummodo prædicandæ sunt, sed disciplinæ etiam sunt sequendæ, reminiscamur ubi Susanna, ubi Anna, ubi Maria sint repertæ; et advertamus quemadmodum singulæ aptis laudibus prædicentur, et ubinam commorentur: nupta in paradiso,[1] vidua in templo, virgo in secreto.

Dan. XIII, 7. Luc. II, 38. Luc. I, 28.

25. Sed in illis tardior fructus, in virgine maturior: illas senectus probat, virginitas laus ætatis est; nec adjumenta quærit annorum, quæ omnium est fructus ætatum. Adolescentiam decet, juventutem ornat, amplificat senectutem; omnique ævo habet justitiæ suæ canos, maturitatem gravitatis, velamen pudoris, quæ[2] devotionem non impediat, religionem augeat. Advertimus enim ex sequentibus quia quotannis in die solemni paschæ sancta Maria cum Joseph Hierusalem petebat. Ubique impigra devotio, ubique assiduus Virgini comes pudoris adjungitur. Nec inflatur Domini mater, quasi secura de meritis; sed quo meritum magis agnovit, eo votum uberius exsolvit, officium copiosius detulit, munus religiosius vexit, mysticum tempus implevit.

Luc. II, 41.

26. Quanto igitur vos magis convenit intentas esse studio castitatis; ne locum sinistræ relinquatis opinioni, quæ pudicitiæ testimonium in solis habetis moribus! Virgo enim, licet in ea quoque major sit morum prærogativa quam corporis, calumniam tamen integritate carnis abjurat: vidua quæ probandæ subsidium virginitatis amiserit, non in voce obstetricis, sed in suis moribus habet castitatis examen. Docuit igitur Scriptura quam adtentus viduæ esse debeat et religiosus affectus.

CAPUT V.

Liberalitatis erga pauperes exemplum in vidua Evangelica proponitur, cujus duo minuta largioribus divitum donis ostenduntur esse potiora. Docetur etiam hisce duobus minutis utrumque testamentum signatum esse. Quis ille thesaurus sit, unde Magorum exemplo tria munera, aut Evangelicæ viduæ instar, duo æra depromi jubeamur. Post quæ sequitur ad viduas bonorum operum studio inflammandas exhortatio.

27. Docuit etiam libro eodem, sed alio loco, quam misericordem in pauperes et liberalem esse conveniat, nec paupertatis debere contemplatione revocari; quia liberalitas non cumulo patrimonii, sed largitatis definitur affectu. Denique Dominica voce illa vidua omnibus antefertur, de qua dictum est: *Vidua hæc plus omnibus misit.* In quo moraliter Dominus instituit universos, ne quis a collatione ministerii paupertatis pudore revocetur; nec sibi divites blandiantur, quod plus videantur conferre quam pauperes. Uberior est enim nummus e parvo, quam thesaurus e maximo; quia non quantum detur, sed quantum resideat, expenditur. Nemo plus tribuit, quam quæ nihil sibi reliquit.[3]

Luc. II, 3

28. Quid tu, dives, egeni comparatione te jactas; et cum tota onereris auro, pretiosam per humum trahens vestem, quasi inferior tuis et parva divitiis, honorari desideras, quia inopem collatione vicisti? Et flumina superfluunt, cum redundant; gratior tamen haustus e rivulo est. Spumant et musta dum fervent, nec damnum putat agricola quod effluxerit. Gementibus areis, dum cæditur messis, frumenta desiliunt:[4] sed deficientibus messibus, non deficit hydria de farina, et plena olei testa desudat. Exinanivit tamen dolia divitum siccitas, cum viduæ pauxillulum olearium redundarit. Non ergo quid fastidio expuas, sed quantum devotione conferas, æstimandum est. Denique nulla plus tribuit, quam illa quæ de filiorum alimentis pavit prophetam. Et ideo quia nulla plus contulit, nulla plus meruit. Hæc moraliter.

III Reg. XVII, 15

29. Nec mystice tamen despexeris hanc mulierem in gazophylacium duo æra mittentem. Magna plane femina, quæ divino judicio meruit omnibus anteferri. Ne forte illa sit quæ de fide sua ad subsidium hominum duo Testamenta contulerit; et ideo nulla plus fecit. Nec quisquam hominum quantitatem potuit collationis ejus æquare, quæ fidem cum misericordia copulavit. Et tu igitur quæcumque vitam studio viduitatis exerces, ne dubites ad gazophylacium duo æra deferre, vel fidei plena, vel gratiæ.

30. Felix illa quæ de thesauro suo integram Regis imaginem profert. Thesaurus tuus sapientia, thesaurus tuus castitas atque justitia est, thesaurus tuus intellectus bonus: qualis ille thesaurus fuit, de quo Magorum viri aurum, thus, myrrham, cum adorarent Dominum, protulerunt: auro regis potentiam declarantes, Deum thure venerantes, myrrha resurrectionem corporis confitentes. Habes et tu thesaurum hunc, si in te requiras: *Habemus enim thesaurum in vasis fictilibus.* Habes aurum quod conferas: non enim renitentis metalli pretium de te Deus exigit; sed illud aurum quod in judicii die nequeat ignis exurere. Nec dona pretiosa deposcit; sed odorem fidei, quem altaria tui cordis exhalent, et religiosæ mentis spiret affectus.

Matth. II, 11

II Cor. IV, 7.

31. Ex hoc igitur thesauro non solum Magorum tria munera, sed etiam duo viduæ æra

[1] Cod. unus e Colbert., *Nupta in pomerio,* lege *in pomario:* et intellige latinam vocem pro græca paradiso ejusdem sensus fuisse positam in hoc codice. (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit. ante maurinam, *qui;* sed omnes mss., *quæ,* nempe *virginitas.*

[3] Quidam mss., *sibi reliqui fecit,* quidam, *sibi retinuit;* A' et a, *qui nihil sibi reliquit,* quia minime perpensum est adhuc de vidua sermonem esse.

[4] Omnes edit., *frumenta defoliunt:* omnes mss., *frumenta desiliunt,* quidam *dissiliunt.* (Edit. Maur.)

promuntur, in quibus integra cœlestis imago Regis effulgeat, splendor gloriæ ejus, et imago substantiæ. Bona et illa plane laboriosa stipendia castitatis, quæ de suo opere, quotidianoque penso conferat vidua,[1] nocturnis pariter ac diurnis jugi exercens labore pensa temporibus, et pudicitiæ quæstuosæ perviligi opere mercedem congregans; ut intemeratum defuncti conjugis cubile custodiat, alere dulces liberos possit, ministrare pauperibus. Hæc est præferenda divitibus: hæc est quæ Christi judicium non timebit.

32. Hanc æmulamini, filiæ: *Bonum est*[2] *æmulari in bono. Æmulamini meliora charismata.* Gal. IV, 18. Spectat vos Dominus semper; spectat, inquam, Jesus, cum ad gazophylacium accedit,[3] et de bonorum operum mercedibus stipem putatis egentibus conferendam. Quantum est igitur ut æra tua conferas, et Christi corpus acquiras? Noli ergo vacua prodire in conspectum Domini Dei tui, vacua misericordiæ, vacua fidei, vacua castitatis: non enim inanes Dominus, sed virtutibus opimas spectare Jesus et laudare consuevit. Videat te adolescentula laborantem, videat ministrantem. Hæc est enim merces quam Deo debes, ut de aliarum quoque profectibus mercedem tuam Deo conferas. Nulla merces Deo melior, quam ea quæ habet pietatis munera.

CAPUT VI.

In Noemi exemplum viduæ ex nuru ad virtutem abs se instituta fructum capientis ob oculos ponitur. Hinc colligitur numquam defutura bonæ viduæ necessaria subsidia. Quod si tristior videatur illius vita, tunc beatiorem illam esse, cum ipsi a Domino gaudia sint promissa: quo loco nonnulla de lacrymarum utilitate disputantur.

33. An vero mediocris tibi vidua illa videtur Noemi, quæ viduitatem suam messis manipulis sustentabat alienæ, quam ævo gravem alebat nurus? Ruth II, 2 et ss. Nam hoc quoque et ad subsidium et ad gratiam proficit viduarum, ut ita instituant nurus suas, quo possint in his maturæ habere subsidium senectutis, et quasi stipendium magisterii, mercedem quoque suæ capere disciplinæ. Etenim quæ bene instituerit, bene erudierit nurum suam, Ruth ei deesse non poterit, quæ viduitatem socrus paternæ domui præferat; et si vir quoque ejus mortuus fuerit, non relinquat tamen, alat inopem, soletur mœrentem, nec dimissa discedat: nescit enim egere optima disciplina. Sic illa Noemi duobus destituta filiis et marito, quæ fructus fœcunditatis amiserat, pietatis emolumenta non perdidit: nam et solatium mœroris, et subsidium paupertatis invenit. Ruth I, 5.

34. Videtis igitur, sanctæ feminæ, quam fœcunda sit vidua prole virtutum, meritorumque suorum sobole, quæ perire non possit. Bona igitur vidua egere novit; et si fessæ fuerit ætatis, et supremæ paupertatis, eruditionis tamen suæ solet habere mercedem. Etsi proximi defuerint, invenit tamen extraneos qui matrem colant, revereantur parentem, parvisque alimentorum sumptibus mercedem cupiant suæ commendationis adquirere; plus enim viduæ rependunt merita.[4] Nam cibos quærit, sumptus impendit.

35. Sed tristes videtur ducere dies, et lacrymis tempus exigere. Hoc beatior, quod perpetua sibi gaudia exiguis fletibus emit, parvisque momentis tempora adquirit æterna. Quibus bene dicitur: Beatæ tristes; ipsæ enim ridebitis. Quis igitur falsas præsentium imagines gaudiorum futuræ securitatis præferat voluptati? An despicabilis nobis auctor videtur, ille Dominici corporis auctor electus, qui cinerem sicut panem manducabat, et potum cum fletu miscebat, et vespertinis lacrymis matutinæ sibi lætitiam redemptionis adquirebat? Unde igitur plurimum gaudere meruit, nisi quia plurimum flevit, et tamquam lacrymarum pretio suarum futuræ sibi gloriæ gratiam comparavit? Luc. VI, 21. Ps CI, 10

36. Habet igitur vidua bonam commendationis materiam, ut dum virum luget, fleat sæculum; ac in promptu sint lacrymæ redemptrices, dum impenduntur mortuis, viventibus profuturæ. Paratus est mœstitudini animæ[5] fletus oculorum: misericordiam conciliat, laborem minuit, dolorem ablevat, servat pudorem; nec jam misera sibi videtur quæ consolationem in lacrymis habet, in quibus sunt caritatis stipendia et pietatis officia.

CAPUT VII.

Fortitudinem viduis non deesse in Judith ostenditur: cujus habitu ac jejuniis commemoratis, describitur ejusdem in Holophernem præparatio. Quanta fuerit ejus castitas, atque in commentanda pia fraude sapientia: quanta etiam temperantia, et sobrietas. Ad extremum demonstrato non majorem in ipsa fortitudinis quam prudentiæ laudem emicare, summa ejus in tanto successu modestia declaratur.

37. Sed nec fortitudo bonæ viduæ deesse consuevit. Hæc enim vera est fortitudo, quæ naturæ usum, sexus infirmitatem mentis devotione transgreditur: qualis in illa fuit, cui

[1] Manifesta imitatio virgiliani hujusce loci e lib. VIII Æneid., ubi, de pudica muliere præmissis nonnullis, ita pergit:

Noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
Exercet penso, castum ut servare cubile
Conjugis, et possit parvos educere natos. (Edit. Maur.)

[2] Codd. A, a hic addunt *enim*.

[3] Sic omnes mss., excepto Tell. (*ac etiam* A' *et* a), cum quo editt. omnes, *acceditis.... portatis egentibus*, etc.; mss. Prat., *accedit. Sed de*, etc. (Edit. Maur.)

[4] Omnes edit. cum mss' Tell., *rependunt merita, quam cibus quærit:* alii mss., etiam A' et a, ut in textu.

[5] Edit. ante maurinam ac mss. Tell., A' et a, *Paratus est, mœstudine animi:* magis scite reliqui mss. ut nos supra. Editio romana omisit *est*.

nomen Judith, quæ viros obsidione fractos, percussos metu, tabidos fame, sola potuit a colluvione revocare, ab hoste defendere. Ea enim, ut legimus, cum Holofernes successu multorum terribilis præliorum, intra muros innumera virorum millia coegisset, armatis paventibus, et de extrema jam sorte tractantibus, extra murum processit: et illo præstantior exercitu, quem liJudith VIII, 6 et ss. beravit; et eo fortior, quem fugavit.

38. Sed ut discas maturæ viduitatis affectum, seriem ipsam persequere Scripturarum. A diebus enim viri sui, quibus ille defunctus est, vestem jucunditatis deposuit, mœroris adsumpsit: per omnes dies intenta jejunio, sabbato tantum, et
1 dominica[1] sacratarumque temporibus feriarum, non refectioni indulgens, sed religioni deferens. Hoc est enim sive manducatis, sive bibitis, in
I Cor. X, 31. nomine Jesu Christi agenda esse omnia; ut etiam ipsa refectio corporalis sacræ religionis cultui deferatur. Diuturnis igitur mœroribus, et
Judith X, 3 et ss. quotidianis roborata jejuniis sancta Judith, quæ sæculi oblectamenta non quærit, periculi negligens, mortisque contemptu fortior, ut com-
2 menta strueret doli,[2] vestem illam jucunditatis, qua, vivente viro, vestiri solebat, se induit: quasi placitura viro, si patriam liberaret. Sed virum alium videbat, cui placere quærebat: illum utique, de quo dictum est: *Post me venit*
Joan. I, 30. *vir, qui ante me factus est.* Et bene conjugales pugnatura resumpsit ornatus, quia monimenta conjugii arma sunt castitatis; neque enim vidua alias aut placere posset, aut vincere.

39. Quid cetera persequamur, quod inter millia hostium casta permansit? Quid ejus sapientiam prædicemus, quod hujuscemodi est
3 commentata consilium?[3] Potentem elegit, ut intemperantiam a se inferioris arceret, occasionem pararet victoriæ. Abstinentiæ meritum, pudicitiæ gratiam reservavit. Nec cibo enim, ut legimus, maculata, nec adulterio, non minorem servatæ castitatis ex hostibus revexit triumphum,
Judith XII, 1 et ss. quam patriæ liberatæ.

40. Quid sobrietatem loquar? Temperantia enim virtus est feminarum. Inebriatis vino viris, et somno sepultis, abstulit vidua gladium, exe-
4 ruit[4] manum, bellatoris abscidit caput, per me-
Judith XIII, 4 et ss. dias hostium acies intemerata processit. Advertitis igitur quantum nocere mulieribus possit ebrietas, quando viros vina sic solvunt, ut vincantur a feminis? Esto igitur vidua temperans: casta primum a vino, ut possis casta esse ab adulterio. Nequaquam te ille tentabit, si vina non tentent. Nam si Judith bibisset, dormisset cum adultero. Sed quia non bibit, haud difficile ebrios exercitus unius sobrietas et vincere potuit, et eludere.

41. Nec dexteræ tantum hoc opus, sed multo majora trophæa sapientiæ. Nam cum manu solum Holophernem vicisset, consilio omnem hostium vicit exercitum. Suspenso enim Holo- Judith XIV, 1 et ss.
phernis capite, quod virorum non potuit excogitari consilio, suorum erexit animos, hostium fregit: suos pudore excitans, hostes quoque terrore percellens; eoque cæsi sunt et fugati. Ita unius viduæ temperantia atque sobrietas non solum naturam suam vicit, sed quod est amplius, fecit viros etiam fortiores. Judith XV, 1 et ss.

42. Nec his tamen elata successibus, cui utique gaudere et exsultare licebat jure victoriæ, viduitatis reliquit officium: sed contemptis omnibus qui ejus nuptias ambiebant, vestem jucunditatis deposuit, viduitatis resumpsit; nec triumphorum suorum amavit ornatus, illos existimans esse meliores, quibus vitia corporis, quam quibus hostium arma vincuntur. Judith XVI, 26 et ss.

CAPUT VIII.

Plures alias viduas quæ virtute ad Judith accesserint, exstitisse ait vir sanctus, at de sola Debbora nunc se dicturum. Quanta documenta viduis ea reliquerit, quam viri a qua regerentur defenderenturque, elegerunt. Maximam quoque illius gloriam inde profectam, quod filium a se informatum bello præfecerit, hic autem copias, nisi adesset illa, negaverit se ducturum. Eam igitur et exercitui præfuisse et prænunciasse belli exitum; in qua Ecclesiæ pugnæ ac triumphi, nec non spiritalia arma designata sunt: historice vero feminis omnes auferuntur infirmitatis excusationes.

43. Ac ne una vidua tantum hoc opus inimitabile aliis videatur implesse, plures alias, vel parilis, vel proximæ fuisse virtutis nequaquam dubitandum videtur: bona enim seges plurimas spicas fructu refertas ferre consuevit. Nec dubites illam veterum segetem temporum in complurium feminarum moribus fœcundasse. Sed quia[5] prolixum est complecti omnes, cognoscite aliquas, et præcipue Debboram, cujus nobis prodidit Scriptura virtutem. Judic. IV, 4

44. Hæc enim docuit non solum viri auxilio viduas non egere, verumetiam viris esse[6] subsidio: quæ nec sexus infirmitate revocata, munia virorum obeunda suscepit, per suscepta cumula-

[1] Rom. edit. sola confoderat *et dominica;* sed cum in omnibus aliis edit. ac mss. habeatur, dominicam hic idem esse atque in Scripturæ tam multis locis *Domini solemnitatem* quid vetat? (Edit. Maur.)

[2] Vet. editiones et mss. A′, atque a, *ut commento strueret dolum:* Gill., Rom. et ms. Tell., *ut commentitium strueret dolum.*

[3] Ita mss. prope ad unum: editt. autem (*et mss.* A′, a), *commenta consilium, ut dum potentem elicit intemperantia* (A′, a, *elegit*), *a se inferiores arceret, occasionem pararet victoriæ, abstinentiæ.... reservaret.... non minus,* Amerb., *non minorem, servatæ... revexit trophæum.* Tell. vero partim aliis mss., partim editt. accedit. (Edit. Maur.)

[4] Edit. ultimæ Paris. cum Tell. cod., *exercuit manum.* Et infra omnes editt. ac mss. nonnulli, *ebrios exercitatos;* alii, *ebrios excitatos.* (Edit. Maur.)

[5] Plerique mss., *illam veterem segetem cumulasse: sed quia,* etc.

[6] Codd. A′, a, *posse esse.*

vit. Denique cum Judæi Judicum regerentur arbitrio, quia virili non poterant vel æquitate regi, vel virtute defendi, bellis hinc inde ardentibus, Debboram sibi, cujus regerentur judicio, cooptarunt. Itaque multa millia virorum una vidua et in pace rexit, et ab hoste defendit. Multi Judices in Israel, sed nulla ante judex femina:[1] multi Judices post Jesum, sed nullus propheta. Et ideo lectum istius puto esse judicium, et gesta ejus arbitror esse descripta, ne mulieres a virtutis officio muliebris sexus infirmitate revocentur. Vidua populos regit, vidua ducit exercitus, vidua duces eligit, vidua bella disponit, mandat triumphos. Non ergo natura rea est culpæ, nec infirmitati obnoxia: strenuos non[2] sexus, sed virtus facit.

45. Et in pace quidem nulla querimonia, nullus error mulieris invenitur: cum plerique non mediocrium peccatorum auctores populo suo Judices exstitissent. Ubi vero Chananæi, gens ferox prælio, et adfluentium copiarum opima successu, hostiles in populum Judæorum animos extulerunt, vidua præ ceteris bellicos instruit apparatus. Et ut discas non publicis copiis domesticas necessitates fuisse subnixas, sed domesticis disciplinis munus publicum gubernatum, domo propria filium ducem producit exercitus, ut agnoscatis quod possit instituere vidua bellatorem:[3] quem quasi mater erudiit, quasi Judex præposuit, quasi fortis instituit, Judic. IV, 6. quasi prophetissa victoriæ certæ transmisit.

46. Denique in mulieris manu summam fuisse victoriæ docet Barach filius dicens: *Nisi tu veneris mecum, non ibo; quia non novi diem in* Judic. IV, 9 *qua dirigit Dominus angelum suum mecum.* Quanta ergo feminæ istius virtus, cui dux dicit exercitus: *Nisi tu veneris, non ibo!* Quanta, inquam, viduæ fortitudo, quæ a periculis filium nec materno revocat affectu; immo ad victoriam filium studio matris hortatur, dicens quod in manu mulieris sit summa victoriæ!

47. Debbora ergo prælii prophetavit eventum; Barach jussus produxit exercitum; Jael cepit triumphum: huic enim prophetiæ in Debbora militavit,[4] quæ mystice nobis ortum surrecturæ ex gentibus Ecclesiæ revelavit, cui triumphus de Sisara spiritali, hoc est, de adversariis potestatibus quæreretur. Nobis igitur prophetarum oracula dimicarunt; nobis illa prophetarum judicia et arma vicerunt. Et ideo non populus Judæorum, sed etiam Jael victoriam de hoste quæsivit. Infelix ergo populus, qui hostem quem fugavit, persequi fidei virtute non potuit. Itaque illorum delicto salus gentibus; illorum desidia nobis servata victoria est.

48. Jael ergo prostravit Sisaram, quem tamen corusco duce, hoc enim significat interpretatio Barach,[5] manus veterum fugaverat Judæorum: frequenter enim, ut legimus, orationibus et meritis prophetarum cœlestia patribus adfuere subsidia. Sed his jam tunc de nequitiis spiritalibus victoria parabatur, quibus dicitur in Evangelio: *Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi.* Ergo prin- Matth. XXV, 34. cipium victoriæ a majoribus, finis in Ecclesia.

49. Ecclesia autem non armis sæcularibus vincit adversarias potestates, sed armis spiritalibus, quæ sunt fortia Deo ad destruendas munitiones, et altitudinem nequitiæ spiritalis. II Cor X, 5. Et ideo Sisaræ sitis lactis poculo restinguitur, Judic. IV, 19. quia ratione superatur;[6] quod enim nobis salutare ad escam, hoc adversariæ potestati lethale ad infirmitatem. Arma Ecclesiæ fides, arma Ecclesiæ oratio est, quæ adversarium vincit.

50. Ergo secundum historiam ad provocandos animos feminarum femina judicavit, femina disposuit, femina prophetavit, femina triumphavit, et præliaribus intermixta copiis, imperio viros docuit militare femineo. Secundum mysterium vero fidei militia Ecclesiæ victoria est.[7]

51. Non ergo habetis quod per naturam vos excusetis, feminæ. Non habetis, viduæ; quod

[1] Mss. non pauci, *sed nulla ante Judith femina:* unus... *ante Debboram femina.* Convenit porro inter Ambrosium atque Hieronymum Deboram Israelitarum præfuisse judiciis: utrum vero eadem vidua exstiterit, ac mater Barach, non consentiunt. Etenim Hieronymus epist. 10 *ad Furiam* ita loquitur: *Quidam imperite et Deboram inter viduas memorant, ducemque Barach arbitrantur Deboræ filium, cum aliud Scriptura commemoret. Nobis ad hoc nominabitur, quod prophetissa fuerit, et in ordine Judicum supputetur.* Quibus verbis imperitiæ Ambrosium insimulari Spencæus autumat. Favet sane opinioni ejus, quod eadem epistola scripta fuerit non multo post epist. 50 ejusdem Hieron. *ad Pammach.* an. 393 datam, qua hujus ipsius Ambrosianæ commentationis mentionem facit. Hic igitur ingenio suo nonnunquam paulo vehementiori obsequutus est sanctus ille Pater, aut saltem solam hebraicæ linguæ imperitiam significavit. Quod autem in ea quæstione palmam Hieronymo tribuere videtur idem Spencæus, non ei adeo facile alii interpretes adsentientur. Nam licet Deboram Scriptura vocet *uxorem Lapidoth,* eam tamen contendunt viduam recte dici posse, vel quod a Lapidoth, quem eumdem ac Barach fuisse putant, separata quod ad torum viveret: vel quod *Lapidoth* non viri nomen, sed artis esset; proindeque non uxorem Lapidoth, verum mulierem lychnariam vertendum censent, quæ multo communior opinio est. Nos tamen Ambrosio *Lapidoth* Debboræ mariti nomen fuisse existimamus, sed mortui, atque adeo *uxorem Lapidoth* positum pro *viduam Lapidoth*, quod scriptoribus non est insolens. Quod autem Barach Deboræ filium dicit Ambrosius, neganti quidem Hieronymo plures adsentiuntur. Sed de his omnibus turmam interpretum consulas licet. (E. M.)

Addimus, alios interpretes habere *Lapidoth* pro nomine patriæ ipsius Deboræ, unde vertunt non *uxor Lapidoth,* sed *mulier lapidothana.*

[2] Codex A', *enim non.*

[3] Ajunt Maurini verba: *Ut agnoscatis quod possit instituere vidua bellatorem,* in solis editt. et Tell. cod. reperiri. Verum occurrunt et in exemplaribus A' atque a. Deinde autem, rursus editiones ante maurinam ac præfati mss., *quasi prophetis victoriæ certa:* reliqui mss. ut in textu.

[4] Omnes edit., *prophetia Deboræ militavit:* mss. Tell., *prophetia Debbora militavit:* ceteri nostræ lectioni adstipulantur. (Edit. Maur.)

[5] Mss. aliquot, *interpretatio Balac manus, verum fugaverat gaudium Judæorum.* (Edit. Maur.)

[6] Omnes edit., *oratione superatur,* haud male; infra enim, *arma Ecclesiæ oratio est:* at omnes mss., *ratione superatur.* Ibidem vero hæc verba, *Arma Ecclesiæ fides,* quæ habentur in omnibus edit. ac mss. aliquot, in aliis multo pluribus (*non in* A' *et* a) vetustioribusque desiderantur. (Edit. Maur.)

[7] Mss. complures, *docet militare femina... vero fidei militi Ecclesia victoria est.* (Edit. Maur.)

ad infirmitatem sexus, aut ad amissionem subsidii maritalis mobilitatem vestram referre possitis.[1] Satis unicuique præsidii est, si virtus non desit animæ. Et ipse in viduis frequens processus ætatis munimen pudoris est, et ipse amissi conjugis dolor, usus operis, domus cura, sollicitudo liberorum noxiam pudori solet arcere lasciviam; atque ipse lugubris habitus, pompa funebris, fletus assiduus, et mœstæ fronti[2] inarantibus rugis impressa tristitia petulantium premit oculos, restinguit libidines, procaces avertit adspectus. Bonus custos pudoris pietatis dolor: non obrepit culpa, si cura non desit.

CAPUT IX.

Earum quæ dictitarent, sibi melius fore si lætis successibus abundarent, objectioni occurrit ostendens e sacris litteris, subsidia viduis in filiis generisque suppetere: quod postquam exemplo socrus Simonis confirmatum est, eos hortatur ut ad Apostolos tamquam ad proximos atque affines confugiant; ubi pulcherrime de sanctorum invocatione disserit. Postea quærimoniis quibusdam de solitudine ac patrimonii conservandi necessitate refutatis, indecentissimum esse demonstrat viduam cui filiæ jam nubiles aut jam nuptæ sint, adhuc nubere.

52. Didicistis igitur, viduæ, subsidio vos non egere naturæ, et posse salubritatem tenere consilii; nec domestico indigere præsidio, quæ etiam publicæ potestis apicem potentiæ vindicare.

53. Sed fortasse dicit aliqua, ei tolerabilem viduitatem cui profluant res secundæ; adversis vero viduas cito frangi, facile succumbere. De quo etsi ipso doceamur usu, læta viduis lubrica magis esse quam seria;[3] tamen Scripturarum instruimur exemplis, infirmitatibus quoque viduarum non desse solere subsidia; faciliusque quam ceteris divina atque humana suppetere, si bene filios instituant, generos legant. Denique cum socrus Simonis magnis febribus detineretur, Petrus et Andreas rogaverunt Deum pro ea: *Et stans super illam, imperavit febri, et remisit illam, et continuo surgens ministrabat illi.*[4]

54. *Magnis,* inquit, *tenebatur febribus, et rogaverunt illum pro ea.* Et tu habes proximos, qui pro te supplicent. Habes apostolos proximos, habes martyres proximos,[5] si in ipsa martyribus devotionis societate, misericordiæ quoque muneribus appropinques; proximus est enim qui misericordiam facit. Fac et tu misericordiam, et eris Petro proxima. Non sanguinis necessitudo, sed virtutis cognatio facit proximos; quia non in carne ambulamus, sed in spiritu. Ama ergo propinquitatem Petri, affinitatem Andreæ; ut pro te rogent, et recedant cupiditates tuæ. Verbo Dei pulsata surges illico, quæ in terris jacebas, ut Christo ministres. *Nostra* enim *conversatio in cœlis est, unde et Salvatorem*[6] *exspectamus Dominum Jesum.* Nemo enim jacens Christo ministrat. Ministra pauperi, et ministrasti Christo: *Quod enim uni horum fecistis, mihi,* inquit, *fecistis.* Habetis ergo, viduæ, auxilium, si tales vobis generos, posteritati vestræ patronos, tales proximos eligatis.

55. Ergo rogaverunt pro vidua Petrus et Andreas. Utinam exsistat aliquis, qui tam cito possit rogare pro nobis, vel certe isti qui pro socru rogant Petrus, et Andreas frater ejus: tunc enim pro affine[7] poterant, nunc jam possunt pro nobis, et pro omnibus impetrare. Videtis enim quod magno peccato obnoxia, minus idonea sit quæ pro se precetur, certe quæ pro se impetret. Adhibeat igitur ad medicum alios precatores. Ægri enim, nisi ad eos aliorum precibus medicus fuerit invitatus, pro se rogare non possunt. Infirma est caro, mens ægra est, et peccatorum vinculis impedita, ad medici illius sedem debile non potest explicare vestigium. Obsecrandi sunt angeli pro nobis, qui nobis ad præsidium dati sunt: martyres obsecrandi, quorum videmur nobis quodam corporis pignore patrocinium vindicare. Possunt pro peccatis rogare nostris qui proprio sanguine, etiam si qua habuerunt peccata, laverunt: isti enim sunt Dei martyres, nostri præsules, speculatores vitæ, actuumque[8] nostrorum. Non erubescamus eos intercessores nostræ infirmitatis adhibere; quia ipsi infirmitates corporis, etiam cum vincerent,[9] cognoverunt.

56. Invenit ergo Petri socrus qui pro se rogarent. Et tu, vidua, invenis qui pro te supplicent, si quasi vere vidua et desolata in Deum speres, instes obsecrationibus,[10] insistas orationibus, afficias corpus tuum quasi quotidie moriens, ut moriendo reviviscas; fugias delicias, ut etiam ægra saneris: *Nam quæ in deliciis est, vivens mortua est.*

57. Sublata est tibi causa nubendi: habes qui pro te intercedant; ne dixeris: Destituta sum. Querela nupturæ est. Ne dixeris: Sola ego sum. Castitas solitudinem quærit; pudica secretum, impudica conventum. Sed negotium habes: habes et intercessorem. Adversarium

Luc. x, 37.

Philip. III, 20.

Matth. XXV, 40.

I Tim. V, 5, 6.

[1] Editt. ante maurinam, *adstruere possitis.*

[2] Iidem mss., *habiturus pompam funeris fletus assiduus, et mixta frontis,* etc.; etiam A′ et a habent *frontis.*

[3] Ita edit. omnes, ac mss. aliquot: alii vero longe plurimi *lætas viduas lubricas magis esse quam serias.* (Edit. Maur.)

[4] *Et continuo surgens ministrabat illis,* abest a maxima parte mss. juxta Maurinos; non tamen ab A′ et a.

[5] Vide quod supra in Præfatione de invocatione Sanctorum e Maurinis prolatum est.

[6] Mss. A′, a, *Salutarem.*

[7] « Omnes editt., *pro affinitate poterant:* omnes mss., *pro affine poterant,* etc. » Ita Maurini; sed codices A′ et a habent *pro affinitate.*

[8] Mss. A′, a, *actuum quoque.*

[9] Quædam editiones, *etiam cum viverent.* (Edit. Maur.)

[10] Plerique mss., *in Deum spiritualibus instes obsecrationibus.* (Edit. Maur.)

vereris: apud judicem pro te[1] Dominus intervenit dicens: *Judicate pupillo, et justificate viduam.* Isai. I, 17.

58. Sed et patrimonium vis tueri. Majus pudoris est patrimonium, quod melius regit vidua quam nupta. Servus peccavit. Ignosce: melius est enim alterius culpam feras, quam prodas. Sed vis nubere. Licet. Non habet crimen simplex voluntas.[2] Causam non quæro: cur fingitur? Si honestam putas, fatere: si incongruam, sile. Ne accuses Deum, ne accuses propinquos, quod præsidia tibi desint; utinam non desit voluntas. Nec te consulere liberis dicas, quibus matrem eripis.

59. Est etiam quod facultate licet, et ætate non licet. Cur maternæ parantur nuptiæ inter nuptias filiarum, et plerumque post nuptias? Cur adulta filia discit prius sponsum matris quam suum erubescere? Suasimus, fateor, ut vestem mutares, non ut flammeum sumeres; ut a sepulchro recederes, non ut thalamum præparares. Quid sibi vult nova nupta post generos? Quam indecorum est juniores habere liberos, quam nepotes![3]

CAPUT X.

Ad Christum redit, cujus summam in adeundis miseris quibuslibet benignitatem laudans, eam oculis nostris Evangelii beneficio subjectam dicit. Sub hæc varias, quibus in curando idem medicus noster usus noscitur, rationes narrat: deinde curationis prædicat celeritatem, dummodo invocare medicum non negligamus: istis subnectit moralem de voluntate quam in socru Petri expressam docet, acceptionem: postremo ubi exposuit qualem Christi ministrum, maxime vero episcopum esse deceat, ipsorum ait esse proprium per gratiam surgere.

60. Sed ad propositum revertamur, neque nostrorum dolentes vulnera peccatorum, medicum relinquamus; et dum alienis medemur ulceribus, ulcera nostra cumulemus. Rogatur ergo hic medicus. Ne timeas, quia magnus est Dominus, et fortasse ad ægram dedignetur venire: venit enim ad nos sæpe de cœlo; nec solum divites, sed etiam pauperes solet et servulos pauperum visitare. Venit et nunc rogatus ad Petri socrum, *et stans super illam imperavit febri, et remisit illam: et continuo surgens ministrabat illis.* Luc. IV, 39. Sicut dignus memoria, ita dignus desiderio, dignus etiam caritate Dominicæ in singulos dignationis affectus, et facta miranda. Visitare viduas non dedignatur, et tugurii vilis penetralia angusta succedere. Quasi Deus imperat, quasi homo visitat.

61. Gratias Evangelio per quod etiam nos, qui oculis nostris venientem in hunc mundum non vidimus Christum, videmur ei, dum facta ejus legimus, interesse; ut sicut illi quibus appropinquabat, fidem mutuabantur ex eo, ita nobis, dum gestis ejus credimus, appropinquet.

62. Vides qualia habet[4] genera sanitatum? Imperat febri, imperat spiritibus immundis, alibi ipse manus imponit. Non solum igitur verbo, sed etiam tactu ægros curare consuevit. Et tu igitur, quæ variis mundi æstuas cupiditatibus, vel forma viri alicujus capta, vel pecunia, roga Christum, adhibe medicum, porrige ei dexteram tuam, tangat interiora tua Dei manus, Verbique cœlestis gratia interiorum venas scrutetur animorum, pulset Dei dextera secreta cordis. Aliis oculos luto illinit, ut videre possint, creatorque omnium docet nos nostræ memores debere esse naturæ, et corporis cernere vilitatem: nemo enim magis potest videre divina, nisi qui humilitatis conscientia suæ[5] nescit adtolli. Alius sacerdoti se offerre præcipitur, ut carere in perpetuum lepræ possit exuviis. Solus enim mentis et animi potest servare munditiam, qui ei sacerdoti se novit offerre, quem pro peccatis nostris accepimus advocatum, illum utique cui dicitur: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Joan. IX, 6, 7. Luc. V, 14. Ps. CIX, 4.

63. Nec vereare moram aliquam sanitatis. Nescit impedimentum qui sanatur a Christo. Opus est ut remedium adhibeas, quod acceperis: simul enim ut præceptum dederit, cæcus videt, paralyticus ambulat, mutus loquitur, surdus audit, febriens ministrat, lunaticus liberatur. Et tu igitur quæcumque indecore alicujus rei cupiditate languescis, obsecra Dominum, fidem defer, nec ullam timeas moram. Ubi adest oratio, adest Verbum, fugatur cupiditas, libido discedit. Nec confessionis verearis offensam; immo magis præsume prærogativam: incontinenti enim quæ corporis morbo antea laborabas, Christo incipies ministrare.

64. Potest etiam hoc loco videri Petri socrus affectio voluntatis, ex qua sibi velut semen futuræ posteritatis adsumpserat; quod unicuique voluntas sua posteritatis est auctor. Ex voluntate enim sapientia nascitur, quam sapiens in matrimonium adsciscit sibi, dicens: *Proposui ego hanc adducere mihi in conjugium.* Sap. VIII, 2. Ergo voluntas illa, quæ primo variarum cupiditatum æstibus madefacta languebat, postea per apostolatus officium in ministerium Christi jam robusta surrexit.

[1] Ita mss. omnes, excepto Tell. qui sicut et Amerb. atque Eras. isthæc præfert: *Sed negotium habes, et intercessorem adversarii vereris: apud judicem,* etc.; minus adhuc congrue Gill. ac Rom. edit., *Sed negotium habes, et intercessorem: adversarium vereris apud judicem. Pro te,* etc. (Edit. Maur.)

[2] Amerb. et Rom. edit.: *Sed vis nubere. Licet non habet* (Rom., *non habeat*) *crimen simplex voluntas, causam non quæro,* etc. Minus concinne. (Edit. Maur.)

[3] Rom. edit. sola, *Tam indecorum est... quam nepotes.* At hæc mutatio licet levicula, pervertit sensum, ut quivis vel mediocris lngenii per se intelligat. (Edit. Maur.)

[4] Codd. A', a, *habeat.*

[5] Editiones ante maurinam et quidam mss., *conscius* (A', *conscia*) *suæ.*

65. Simul qualis esse debeat qui[1] Christo ministrat, ostenditur: oportet enim primo carere variarum illecebris voluptatum, vitare internum corporis animique languorem, ut corpus et sanguinem Christi ministret. Neque enim potest quisquam peccatis suis æger, minimeque sanus, immortalium sanitatum remedia ministrare. Vide quid agas, sacerdos, nec febrienti manu corpus Christi adtingas. Prius curare, ut ministrare possis. Si mundos eos qui ante fuerant leprosi, Christus jubet occurrere sacerdotibus, quanto magis mundum ipsum convenit esse sacerdotem! Non habet igitur quod moleste ferat illa vidua quod sibi non pepercerim, quando nec mihi parco.

Luc. xvii, 14.

66. Surrexit itaque Petri, inquit, socrus, et ministrabat illis. Et bene surrexit; sacramenti enim typum apostolica jam gratia ministrabat. Proprium est autem surgere Christi ministros, juxta quod scriptum est: *Surge qui dormis, et exsurge a mortuis.*

Luc. iv, 39.

Ephes. v, 14.

CAPUT XI.

Causis quæ pro nuptiarum iteratione afferri solent, explosis, profitetur a se non damnari secunda conjugia; quorum licet ex Apostolo incommoda percurrat, conditionem tamen affirmat approbatam in Ecclesia: quo loco hæreticos qui ea prohibebant, castigat. Cum autem diversæ diversorum sint vires, hinc factum scribit, ut non imperaretur castitas, sed suaderetur.

67. Dicimus igitur[2] nec sumptibus egere viduas, quæ donare consueverint; nec subsidio, a quibus sæpe in periculis maximis defensæ copiæ sunt virorum: maritalia iis quoque officia vel a generis, vel a proximis facile solere reparari: esse etiam in eas divinam misericordiam promptiorem; et ideo cum suppetere non videatur causa nubendi, studium abesse debere.

68. Quod tamen pro consilio dicimus, non pro præcepto imperamus, provocantes potius viduam, quam ligantes; neque enim prohibemus secundas nuptias, sed non suademus. Alia est enim infirmitatis contemplatio, alia gratia castitatis. Plus dico, non prohibemus secundas nuptias, sed non probamus sæpe repetitas; neque enim expedit quidquid licet:[3] *Omnia mihi licent,* dicit Apostolus, *sed non omnia sunt utilia.* I Cor. vi, 12. Et vinum bibere licet, sed plurimum non decet.

69. Licet ergo nubere, sed pulchrius est abstinere; sunt enim vincula nuptiarum. Vultis scire quæ vincula? *Quæ sub viro est mulier, vivente viro alligata est legi: si autem mortuus fuerit vir, soluta est a lege viri.* Probatum est igitur vinculum esse conjugium, quo mulier ligatur et solvitur. Bona mutui amoris gratia,[4] sed major est servitus. *Neque enim mulier sui corporis potestatem habet, sed vir.* Et ne forte tibi non conjugii videatur ista servitus esse, sed sexus: *Similiter et vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier.* Quanta igitur conjugii necessitas, quæ subjicit alteri etiam fortiorem! Mutuis enim necessitatibus ab utroque servitur. Nec temperanti licet jugo subducere caput, cum alterius intemperantiæ serviendum sit. *Pretio,* inquit, *empti estis: nolite fieri servi hominum.* Videtis quam evidens sit conjugalis definitio servitutis. Non ego hoc dico, sed Apostolus; nec ille, sed Christus qui loquebatur in eo. Et hanc utique servitutem de bonis conjugibus definivit. Namque supra sic habes: *Sanctificatus est vir infidelis per uxorem fidelem; et sanctificata est mulier infidelis per maritum fidelem.* Et infra: *Quod si infidelis discedit, discedat. Non est servituti deditus frater aut soror in talibus.* Si igitur bonum conjugium servitus est, malum conjugium quid est;[5] quando nequeunt se invicem sanctificare, sed perdere?

Rom. vii, 2.

I Cor. viii, 4.

Ibid., 13.

Ibid., 14

Ibid., 15.

70. Sed ut ad gratiam virtutis viduas adhortamur, ita etiam ad ecclesiasticam disciplinam feminas provocamus; quia Ecclesia constat ex omnibus. Licet Christi grex,[6] tamen in aliis pabulo vescitur, in aliis adhuc lacte nutritur; quibus lupi illi qui latent in vestitu ovium, sunt cavendi, abstinentiæ speciem prætendentes, provocantes autem intemperantiæ fœditatem. Etenim quia sciunt valida onera castitatis, cum ipsi ea adtingere digitulis non queant, ab aliis supra modum exigunt, cum ipsi servare nec modum possint, sed injusto[7] sub fasce succum-

[1] Omnes edit. cum Tell. cod. (*et* A *ac* a), *quæ Christo ministrat, ostenditur. Oportet eam,* etc. Alii omnes mss., *qui Christo... oportet enim,* etc. Optime illud quidem; etenim sermonem suum episcopis vir sanctus accomodat, ut aperte declarant sequentia. Nec enim in Ecclesia id umquam concessum reperitur, ut Christi corpus feminæ administrarent; cum e contrario legatur prohibitum non modo in *Constitutionibus apostolicis,* lib. III, cap. 15 et seq., nec non lib. VIII, cap. 28; verum etiam apud Epiphanium *Hæresi* 79, atque in fine *Panarii:* in quibus locis diaconissarum ministerium fere in exuendis induendisve in baptisterio feminis totum collocatur. (Edit. Maur.)

[2] Editt. ac mss. Tell., *Didicimus igitur:* ceteri, *Dicimus igitur.* (Edit. Maur.)

[3] Sic omnes mss. præter Tell. (*atque* A *et* a), qui, et cum eo cunctæ editt., præfert, *Neque enim quidquid licet, et decet.* Quod autem ait Ambrosius nuptias sæpe repetitas a se non probari, mollius quidem loquitur quam multi alii Patres, qui ut in lib. I *de Abraham,* cap. 4, observatum est, easdem fornicationis loco tantum non habent: attamen ipsas abs se non damnari tamquam illicitas, abunde ex hujus loci lectione arguitur. (Edit. Maur.)

[4] Mss. aliquot, *Bona vis amoris gratia:* nonnulli etiam *Bonam vis habere gratiam:* melius alii et edit., *Bona mutui,* etc. (Edit. Maur.)

[5] Plerique mss., *malum quid est* (ut apud Hieron. in epist. *ad Pammachium*); *quando nequeunt se invicem sanctificare? Sed ad Ecclesiæ disciplinam,* etc. Continuo vero post, ubi edit. omnes, *Et licet Christi grex constet ex omnibus; grex tamen in aliis,* etc., omnes mss. exhibent lectionem a nobis in textum receptam.

[6] Editiones ante maurinam, *Et licet Christi grex constet ex omnibus, grex tamen.*

[7] Injusto, id est, nimio et viribus majore: quæ locutio petita est e Virgiliano illo ex III Georg.

Injusto sub fasce viam dum carpit, etc. (Edit. Maur.)

bant. Mensura enim oneris pro mensura debet esse gestantis; alioquin impositi oneris fit ruina, ubi vectoris infirmitas est; nam et infantium fauces strangulat esca robustior.

71. Et ideo sicut multitudo vectorum non paucorum viribus æstimatur; nec tamen fortioribus de aliorum infirmitate præscribitur, sed unicuique quantum oneris subire cupiat, relaxatur, manente mercedis cumulo in virtutis augmento: ita etiam feminis non laqueus injiciendus, non supra vires abstinentiæ gravioris vectura subeunda est; sed relinquendum ut unaquæque se pendat, non auctoritate aliqua coacta præcepti, sed incremento gratiæ provocata. Et ideo diversis virtutibus merces diversa proposita est. Nec aliud reprehenditur, ut aliud prædicetur; sed omnia prædicantur, ut quæ meliora sunt, præferantur.

CAPUT XII.

Nonnulla traduntur præcepti atque consilii discrimina; quæ ut adhuc innotescant manifestius, divitis adolescentis, cujus Evangelium meminit, historia, nec non præmiorum consiliis præceptisque propositorum diversitas enarratur.

72. Honorabile itaque conjugium, sed honorabilior integritas: nam et *qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit; et qui* I Cor. VII, 38. *non jungit, melius facit.* Quod igitur bonum est, non vitandum est: quod est melius, eligendum est. Itaque non imponitur, sed præponitur.[1] Et ideo bene Apostolus dixit: *De virginibus præ-* Ibid. 25. *ceptum Domini non habeo, consilium autem do.* Etenim præceptum in subditos fertur, consilium amicis datur. Ubi præceptum est, ibi lex est: [2] ubi consilium,[2] ibi gratia est. Præceptum ut ad naturam revocet: consilium, ut ad gratiam provocet. Et ideo Lex Judæis lata est, gratia autem electioribus reservata est: Lex, ut a naturæ finibus culpæ studio demeantes, ad naturæ observantiam pœnæ terrore revocaret; gratia autem, ut electos cum studio bonorum, tum propositis etiam præmiis provocaret.

[3] 73. En tibi distantia præcepti atque consilii,[3] Matth. XIX, 18 et 21. si illum recorderis, cui in Evangelio ante præscribitur, ne homicidium faciat, ne adulterium admittat, ne falsum testimonium dicat: præceptum etenim ibi est, ubi est pœna peccati. At vero cum se præcepta Legis memorasset implesse, consilium eidem datur, ut vendat omnia, et sequatur Dominum: hæc enim non præcepto imperantur, sed pro consilio deferuntur. Duplex namque forma mandati est: una præceptiva, altera voluntaria. Unde et Dominus in alia dicit: *Non occides,* ubi præcepit; in alia: *Si vis perfectus esse, vende omnia tua.* Ergo hic liber est a præcepto, cui defertur arbitrium.[4] [4]

74. Itaque qui præceptum impleverint, possunt dicere: *Servi inutiles sumus, quod debuimus facere, fecimus.* Hoc virgo non dicit, non dicit Luc. XVII, 10. ille qui bona sua vendidit; sed quasi reposita exspectat præmia, sicut sanctus Apostolus qui ait: *Ecce nos reliquimus omnia, et sequuti sumus te: quid ergo nobis erit?* Non quasi inutilis ser- Matth. XIX, 27. vus, quod debuit facere, ea fecisse se dixit: sed quasi utilis domino, qui commissa sibi talenta quæsitis multiplicavit usuris, mercedem fidei atque virtutis bene sibi conscius, meritorumque securus exspectat. Et ideo ei cum ceteris dicitur: *Vos qui sequuti estis me, in regeneratione, cum sederit Filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis et ipsi supra duodecim sedes, judicantes tribus Israel.* At vero illi qui Ibid. 28. talenta servaverat, etsi præmia, minora tamen pollicetur dicens: *Quoniam super pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam.* Fides igitur Matth. XXV, 21. ex debito, misericordia in præmio. Qui bene credidit, ut ei credatur, emeruit: qui bene contulit, quoniam suum non quæsivit, quod cœleste est, impetravit.

CAPUT XIII.

Allato Evangelii loco de spadonibus, eos qui vel natura vel hominum violentia tales facti sunt, non magnopere ob id laudandos: qui vero proprias manus in se converterint, damnandos ait; hanc actionem ostendens neque utilem esse, cum mentis concupiscentiam minime auferat: neque honestam, cum certamini locum non relinquat. Solos igitur prædicandos illos qui per continentiam se ipsi vicerint: sed cogendum ad hoc neminem esse, quando nec Apostolus, nec Christus ipse præcepto constrinxerit eam virtutem; unde intelligas non improbari matrimonii vota, sed castitatis anteferri.

75. Ideo ergo præceptum non datur, consilium datur; præceptum enim castitatis est, consilium integritatis: *Sed non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est. Sunt enim spadones qui de matris utero sic nati sunt;* in Matth. XIX, 11, 12. quibus naturæ necessitas, non virtus est castitatis hominibus.[5] *Et sunt spadones qui se ipsos* [5] *castraverunt;* voluntate utique, non necessitate. *Et sunt spadones qui facti sunt ab hominibus.* Et ideo magna in iis continentiæ gratia;[6] quia

[1] Mss. non pauci, *sed proponitur.* Iidem etiam infra, *ubi consilium, gratiam provocat. Et ideo,* etc. Alii vero et omnes edit. nobiscum faciunt. (Edit. Maur.)

[2] Mss. non pauci, *ibi lex est ubi consilium gratiam provocat. Et ideo.*

[3] Ita mss. nullo excepto: contra vero omnes edit. ante maurinam: *Et ut intelligas distantiam consilii atque præcepti, illum recorderis.*

[4] Codd. A' a aliique pauci mss., omnesque edit. ante maurinam, *cujus defertur arbitrio.*

[5] Editiones ante maurinam omittunt *hominibus.*

[6] Mss. plerique, *continentiæ gratia, quia divini operis,* etc. Sed manifesta lacuna est, cujusmodi multæ in hujus opellæ scriptis cod. antiquariorum oscitantia relictæ sunt. (Edit. Maur.)

voluntas facit, non infirmitas continentem. Nam decet integrum divini operis servare munus. Nec illis forte parum sit lubrico corporis non teneri: nam si erepta est subeundi istius palma certaminis, erepta etiam materia periculi; et quamvis non queunt coronari, non queunt tamen vinci. Habent alia genera virtutum, quibus commendare se debeant, si fides firma sit, profluа misericordia, aliena avaritia, frequens gratia. Sed in istis nulla culpa; quia facti ignorantia.

76. Non eadem causa eorum, qui in se ipsos ferro utuntur, quo non imprudenter defleximus; sunt enim qui virtutis loco ponant, ferro culpam [1] compescere.[1] De quibus etsi nostram nolumus proferre sententiam, quamvis sint statuta majorum; considerent tamen, ne quis id ad professionem infirmitatis trahat, non ad firmitatis [2] gloriam. Ergo nemo[2] militet, ne aliquando vincatur: nec pedis utatur obsequio, qui gradiendi periculum reformidat: nec oculi intendat officio, qui concupiscentiæ timet lapsum. Sed quid prodest carnem abscindere, cum etiam culpa sit in ipso adspectu? Nam et *qui viderit mulierem ad concupiscendum, jam mœchatus est eam in* Matth. v, 28. *corde suo.* Et quæ similiter virum in concupi- [3] scentiam[3] viderit, adulteratur. Castos ergo, non infirmos esse nos convenit: pudicos oculos habere, non debiles.

77. Nemo igitur, ut plerique arbitrantur, se debet abscindere, sed magis vincere; victores enim recipit Ecclesia, non victos. Et quid argumentis utar, cum præsto sit Apostolici forma præscripti? Sic enim habes: Utinam et abscin- [1] Gal. v, 12. dantur qui volunt vos circumcidi![4] Cur enim coronæ occasio, et virtutis usus eripitur homini, qui natus ad laudem est, ad victoriam præparatus, qui potius virtute animæ castrare se possit? *Sunt enim spadones qui se ipsos castrave-* Matth. xix, 12. *runt propter regnum cœlorum.*

78. Sed et hoc non omnibus imperatur, sed ab omnibus flagitatur. Etenim qui mandata dat, A decretorum semper tenere debet mensuram; et qui pensa distribuit, æquitatem debet examinis reservare: *Statera* enim *fallax abominatio est apud Deum.* Est ergo minus pondus et majus; Prov. xi, 1. sed utrumque non recipit Ecclesia: *Pondus enim majus et minimum, et mensuræ duplices, immunda in conspectu Domini utraque.* Sunt pensa Prov. xx, 10 quæ dividit Sapientia; et ita dividit ut virtutem viresque æstimet singulorum. Et ideo dicit: *Qui potest capere, capiat.* Matth. xix, 12.

B 79. Scit enim creator omnium affectus esse varios singulorum; et ideo præmiis virtutem provocavit, non infirmitatem vinculis alligavit. Scit et ille gentium Doctor, bonus morum auriga nostrorum, et quidam interiorum rector affectuum, qui de se ipso didicerat legi mentis legem corporis repugnare; eamdem tamen Christi gratiæ cedere: scit, inquam, varios incursus mentium repugnare; et ideo neque in tantum adhortationem integritatis intendit, ut aboleret C gratiam nuptiarum; neque ita conjugium prætulit, ut studia integritatis[5] extingueret. Sed a continentiæ persuasione incipiens, ad incontinentiæ remedia descendit; et cum bravium supernæ vocationis fortioribus[6] demonstrasset, deficere tamen in via neminem passus est, ita plaudens prioribus, ut non despiceret et sequentes: didicerat enim et ipse, quia Dominus Jesus aliis panem hordeaceum, ne in via defi- Joan. vi, 5 et ss. cerent, aliis corpus suum, ut ad regnum con- Matth. xxvi, 26. D tenderent, ministravit.

80. Nec Dominus ipse præceptum imposuit, sed voluntatem invitavit: nec Apostolus præceptum statuit, sed consilium dedit. Sed non I Cor. vii, 25. hoc humanum consilium humanarum virium habere mensuram: divinæ munus misericordiæ confitetur in se esse collatum, ut fideliter sciret prima præferre, secunda disponere. Et ideo, *Existimo,* inquit, non statuo, *sed existimo bonum esse propter instantem necessitatem.* *Ibid.*, 26.

E 81. Non ergo copula nuptialis quasi culpa vitanda, sed quasi necessitatis sarcina decli-

[1] Imitatio Virgiliana ex eodem lib. III Georg. *Continuo culpam ferro compesce,* etc. Testatur autem hoc loco sanctus Doctor fuisse memoria sua, qui corporis motibus inhonestis non tantum oratione, jejuniis, vigiliis, verum etiam vi atque armata manu occurrendum existimarent. Epiphanius *Her.* 58, memorat frequenter auditu se accepisse Valesianos violentam hanc amputationem non in se tantum, sed et in peregrinos adhibere consuevisse. Verumtamen cum ejusdem testimonio illi se ab Ecclesia segregaverint, nec appareat multum propagatam fuisse istam hæresim, verisimilius est quosdam e catholicis indicari ab Ambrosio; eumque hac ipsa de causa cum illis agere benignius; nisi quis malit id Origenis, cujus scripta plurimi faciebat, honori datum. Ceterum non obscurum est crassam hanc evangelici loci, quo illi in errorem inducti fuere, interpretationem ab ipso non minus condemnatam esse quam ab aliis Patribus, puta Basil. lib. *de Virgin.,* Chrysost. in cap. 19 sancti Matthæi, et Hieron. epist. 65. Quænam autem majorum statuta hic citentur, haud satis constat. Habemus enim hac de re inter *canones apostolicos,* 21, 22, 23 et 24, quos Nicæni Conc. canone renovatos affirmat eruditissimus Thomassinus *Discipl. Eccl.*, part. I, lib. II, c. 8. Neque obstat quod hos canones apostolicorum temporum non esse probent nonnulli; cum eos et Origenis exsectione posteriores, et Nic. Synodo anteriores dici nihil vetet. De hoc porro ejusdem Origenis facinore præter Eusebium lib. VI, cap. 8, Epiphanium *Hær.* 64, num. 3, Theodoretum lib. II, cap. 24, vide etiam Petri Halloix lib. IV *Origen. defensionis,* Huetii lib. I *Origen.* capit. I, n. 13.

[2] Mss. magno numero, *ne quid sit ad professionem infirmitatis. Ergo nemo,* etc.

[3] Codd. A', a, *in concupiscentia.*

[4] Citatur Apostoli sensus, non verba. Sunt autem ea in græco hujusmodi, ὄφελον καὶ ἀποκόψονται οἱ ἀναστατοῦντες ὑμᾶς, id est, *utinam abscindantur qui vos perturbant,* ut habet Vulg. edit., sive ut fert verbi proprietas, *qui vos ad res novas sollicitant.* Porro Ambrosiana ratiocinatio ea est: Apostolus satis demonstrat voluntariam genitalium amputationem magnum esse malum, quando eam pœnæ loco imprecatus est illis, qui circumcisionis necessitatem fidelibus imponere moliebantur. De virilium enim detruncatione Apostolicam illam imprecationem vulgo interpretantur veteres, ut Hieronymus, Chrysostomus, atque alii. Qui vero cum recentioribus eumdem locum de separatione ab Ecclesia maluerint intelligere, ipsos Ambrosio oportet adtribuere hujusmodi sensum: Si eos qui tantum pelliculam circumcidere imperabant, Apostolus optat ab Ecclesia separari; quanto magis eos qui hominem penitus evirare adtentarent!

(Edit. Maur.)

[5] Apud Hieron. epist. 48 *ad Pammachium, virginitatis.*

[6] Apud Hieron. ibidem, *fortibus.*

nanda. Lex enim adstrinxit uxorem, ut in laboribus et in tristitia filios generet, et conversio
Gen. III, 16. ejus ad virum sit, quod ei[1] ipse dominetur. Ergo laboribus et doloribus in generatione filiorum addicitur nupta, non vidua; et dominatui viri sola subditur copulata, non virgo. Omnium autem horum virgo libera est, quæ Verbo Dei suum spopondit affectum, quæ Sponsum bene-
Matth. XXV, 4. dictionis cum facibus exspectat, bonæ lumine voluntatis accenso. Et ideo provocatur consiliis, non vinculis illigatur.

CAPUT XIV.

Etsi vidua non acceperit præceptum, consilium tamen tam frequens tamque utile illam accepisse, ut contemnendum non videatur. Nolle se cuiquam laqueum injicere, cum Ecclesiæ ager ipso quoque ditetur conjugio: sed viduitatem quæ laudatur ab Apostolo, bonam negari nequaquam posse; unde non perfunctorie in eos agit, quorum legibus illam noverat esse proscriptam.

82. Sed nec vidua præceptum accipit, sed consilium: consilium autem non semel datum, sed sæpe repetitum. Nam et primo dixit:
I Cor. VII, 4. *Bonum est enim mulierem non tangere;* et iterum: *Volo sic omnes homines esse sicut et me-*
Ibid., 7. *ipsum;* et tertio: *Bonum est illis, si sic maneant*
Ibid., 8. *sicut et ego;* et quarto: *Bonum est propter in-*
Ibid., 26. *stantem necessitatem:* et hoc placere Domino, et hoc honestum esse: postremo beatiorem esse
2 in viduitate perseverantiam,[2] non tantum suo consilio, sed etiam Dei Spiritu definivit. Quænam igitur talis consiliarii benignitatem recuset, qui et voluntati habenas indulgeat, et id suadeat aliis quod in se expertus utile judicavit, non facilis comprehendi, nec fastidiosus æquari? Quæ igitur refugiat sancta fieri corpore et spiritu; cum supra laborem sit præmium, supra usum gratia, supra opus merces?

83. Atque hoc ita dico, non ut laqueum ceteris injiciam, sed ut commissi mihi ruris operarius agrum hunc Ecclesiæ fertilem cernam, nunc integritatis flore vernantem, nunc viduitatis gravitate pollentem, nunc etiam conjugii fructibus redundantem. Nam etsi diversi, unius tamen agri fructus sunt; nec tanta hortorum
3 lilia, quantæ aristæ segetum, messium spicæ,[3] compluriumque spatia camporum recipiendis aptantur seminibus, quam redditis novales fructibus feriantur.

84. Bona ergo viduitas, quæ toties Apostolico judicio prædicatur; hæc enim magistra fidei, magistra est castitatis. Unde et illi qui deorum A suorum adulteria et probra venerantur, cœlibatus et viduitatis statuere pœnas;[4] ut æmuli criminum multarent studia virtutum, specie quidem qua fœcunditatem quærerent, sed studio quo propositum castitatis abolerent. Nam confectis et miles stipendiis arma deponit, et relicto officio quod gerebat, ad propria veteranus rura dimittitur; ut et ipse exercitæ laboribus vitæ requiem consequatur, et alios spe futuræ quietis subeundis faciat operibus promptiores. Agricola B quoque maturior torquendam aliis stivam[5] committit, et juvenili gravatus opera, providentiam curæ senilis explorat: vitem facilis tondere quam premere, ut juvenescentem luxuriam reprimat, et adolescentem lasciviam falce succidat, parcorum quamdam partuum castitatem docens etiam in vitibus expetendam.

85. Similis huic vidua velut emeritis veterana stipendiis castitatis, etsi conjugii arma deponat, domus tamen totius pacem gubernat: etsi vehendis oneribus otiosa, maritandis tamen junioribus provida: ubi cultus utilior, ubi fructus uberior sit, quarum copula aptior, senili gravitate disponit. Itaque si maturioribus potius quam junioribus committitur ager, cur putes utiliorem nuptam esse quam viduam? Quod si persecutores fidei persecutores fuerunt etiam viduitatis, utique fidem sequentibus viduitas non pro supplicio fugienda est, sed tenenda pro præmio.

CAPUT XV.

Earum quæ liberorum obtendunt desiderium, tollit excusationem: sed præcipue moratur circa illas, quæ ex priori conjugio filios habent; gravem enim earum servitutem, futuras inter liberos inimicitias, raram denique inter conjuges ipsos concordiam pulchre describit: postremo ne qua Scripturæ exemplis hac in re abutatur, cavet.

86. Sed fortasse aliquibus propter suscipiendos liberos conjugia iteranda videantur. Quod si filiorum studium causa nubendi est, utique ubi est fructus filiorum, causa non suppetit. Quamquam cujusce consilii sit[6] iterum experiri velle frustra tentatam fœcunditatem, aut subire quam pertuleris, orbitatem? Hæc enim iterandi causa est filios non habentibus.

87. Ergo illa quæ liberos suscepit et perdidit (cum ipsa enim major contentio, quæ spem generandi habet), illa, inquam, nonne sibi videtur ipsa repetitarum fœdera nuptiarum amissorum prætexere funera filiorum? Nonne iterum passura quod repetit, et ad ipsos votorum tu-

[1] Apud Hieron. loco præcit., *ut ei.*

[2] Edit. omnes cum Tell. mss. (*ac* A′ *et* a), *perseverantem:* reliqui, *perseverantiam.* Infra vero ubi Gill. ac Rom. edit. cum mss., *non facilis comprehendi, nec fastidiosus æquari;* Amerb. atque Eras. ediderant, *non facile comprehendi, nec fastidiosis æquari.* (Edit. Maur.)

[3] *Messium spicæ,* reperitur in solis editt. et codice Tell. (Edit. Maur.)

[4] Intelligit legem Juliam atque Papiam de quibus vide quid a nobis observatum est ad lib. III *in Lucam,* n. 18.

[5] Mss. complures, ac etiam A′ et a, *torquenda aliis æstiva committit... virem facilius est tondere,* etc. Perperam.

[6] Pauci mss., *Quamquam consilii non sit.* (Edit. Maur.)

mulos,[1] exceptarum orbitatum imagines, lamentorum strepitus perhorrescit? Vel cum accensis funalibus nox ducitur, nonne pompæ funebris exsequias magis putat, quam thalamum præparari? Cur igitur, filia, dolores magis quos times, repetis, quam filios quos jam non speras, requiris? Si gravis est dolor, subterfugienda causa ejus est, non petenda.

88. Nam tibi quid consilii tribuam, quæ liberos habes? Quæ tibi causa nubendi? Forte levitatis error, et intemperantiæ usus, et saucii cogit pectoris conscientia. Sed consilium sobriis, non ebriis datur; et ideo apud liberam conscientiam mihi sermo est, cui utrumque integrum est. Habeat saucia remedium, honesta consilium. Tu, inquam, filia, quid moliris? Cur hæredes quæris extraneos, cum habeas tuos? Non filios desideras, quos habes, sed servitutem, quam non habes. Hæc est enim vera servitus, in qua infractior[2] amor, quem non defloratæ pignus virginitatis, et plena sancti pudoris et gratiæ ætas prima commendat: ubi offensa gravior, suspectior insolentia, concordia infrequentior, quam non temporibus inolitus amor, non vigens annis forma conciliat. Molesta pietas, ut amare liberos metuas,[3] adspicere liberos erubescas; atque inde oriatur causa discordiæ, unde solet mutuus amor mulcere affectus parentum. Generare liberos vis non fratres futuros tuorum, sed adversarios filiorum. Quid est ergo generare alios liberos, nisi spoliare quos habes liberos: quibus pariter auferuntur et pietatis officia, et compendia facultatum?

89. Lex divina cœlesti inter se conjuges auctoritate constrinxit, et difficile manet mutuus amor. Tulit enim costam de viro, et formavit feminam; ut sibi eos invicem copularet, dicens: *Et erunt duo in carne una.* Non hoc de secundis, sed primis nuptiis dixit; neque enim Eva secundum accepit virum, neque sancta Ecclesia secundum agnovit virum: *Sacramentum enim illud magnum est, in Christo et in Ecclesia;* et ideo custodiendum est. Sed neque Isaac aliam præter Rebeccam scivit uxorem, neque Abraham patrem cum alia nisi Sarra sepelivit uxore.[4]

Gen. II, 24.

Ephes. V, 32.

Gen. XXIV, 67.

Gen. XXV, 10.

90. Nam in sancta Rachel magis figura mysterii fuit, quam ordo conjugii. Et tamen in ea quoque habemus, quod ad primi conjugii gratiam referre possimus; si quam primo sponsam habuit, plus amavit, nec fraus exclusit affectum, nec sponsæ amorem conjugii interventus abolevit. Itaque sanctus patriarcha nos docuit, quantum deferre primis nuptiis debeamus, cum tantum primis sponsalibus ipse detulerit. Cavete igitur, filiæ, ne et gratiam nuptiarum tenere nequeatis, et molestias augeatis.

Gen. XXIX, 28 et ss.

[1] Tell. cod. (*etiam* A' *et* a) et quædam editt. Paris., *votorum tumultus.* Male. Infra autem ubi edit. eædem Paris., *accensis funeralibus,* et mss. aliquot, *funabulis;* aptius reliqui mss. et edit. *funalibus,* id est, facibus confectis e funibus pice illitis, quibus in funeribus uti olim moris erat. (Edit. Maur.)

[2] Valet nempe ut *magis fractus,* idest debilior.

[3] Plerique mss., *ut amare liberos erubescat... unde solet mutuos mulcere,* etc. Minus recte.

[4] Eras. ac Gill. in textu, et cum illis Rom. edit., *neque Abraham pater aliam, nisi cum Saram,* Rom., *nisi Saram, sepelivit uxorem.* In marg. vero, sicut et Amerb. in textu cum mss. omnibus nostram exhibent lectionem. Quod autem pro, *in sancta Rachel... in ea quoque,* etc. edit. Rom. posuit, *in sancto Jacob... in eo quoque,* etc., hoc perinde cum aliis edit. atque cum mss. omnibus pugnat. Sed tamen ellipsi dictionis *Jacob,* quæ ante verbum *amavit* subintelligitur, sensum paulo obscuriorem fieri non diffitemur. (Edit. Maur.)

PRÆFATIO

AD LIBRUM DE VIRGINITATE

Librum hunc a tribus *de Virginibus* segregatum edimus post Maurinos, hæc animadvertentes: « Huncce « tractatum a libro tertio *de Virginibus,* quicum hactenus eum editiones omnes conjunxerant, separavimus; « iis, ut opinamur, adducti momentis, quæ non magis distinctionis hujus necessitatem palam faciant, quam « tam apertæ ac simul tamdiu non deprehensæ confusionis incutiant admirationem. Enimvero in cunctis « omnino manuscriptis idem ille tertius liber *de Virginibus,* his ipsis quibus eum terminavimus, verbis « finitur: nec non distincta commentatio non solum ubique incipit in eum modum, *Nobile apud vete-* « *res,* etc.; verum etiam ipsa in plerisque ex iisdem illis codicibus proximam post librum *de Viduis* « sedem obtinet. Deinde ipsemet Ambrosius memorato libro *de Virginibus* finem postquam de sancta « Pelagia, ejusque matre ac sororibus egisset, abs se imponendum satis indicaverat, ibi loquutus in illa Lib. III *de Virgin.* cap. 7, n. 32. « verba: *Jam ad finem orationis vela pandenti,* etc.: quod profecto numquam dixisset, si disputationem « aliam ea parte, quæ jam eodem libro pertractata fuerat, multo longiorem subtexere constituisset. Ad « hæc minime obscura est cum in argumento, tum in dicendi ratione discrepantia; neque enim toto hoc « opere Marcellinam sororem usquam alloquitur, sed ubique ferme virgines, interdum tamen etiam viduas, « universim compellat. Postremo locus quidam e libro *de Viduis,* quem constat libris *de Virginibus* Lib. *de Viduis,* cap. 8, n. 46. « posteriorem esse, aperte indicatur in hac opella: quod cum non fugerit Romanos editores, mirum sane « est quemadmodum absurdam illam diversorum operum compactionem non adverterint ».

Ita vero ipsi Maurini Editores tractatus analysim proponunt: « Exorsus a celeberrimo illo Salomonis Cap. 1, n. 1 et ss. « judicio vir sanctus mysticam ejus intelligentiam declarat. Attamen, ut fateamur quod res est, primæ « huic parti cum reliqua lucubrationis serie non multum intercedit cognationis. Postea Jephthe sacrificio, « quod sibi neutiquam probari profitetur, eleganter descripto, subdit mirari se quod virginis neci qui se Cap. 2, n. 5 et ss. Cap. 3, n. 10. « opponeret, inventus non sit; sibi vero quod virginis nuptias illicitas prohibuerit, nemo non obtrectet. « Hinc tam suam, quam virginalis instituti defensionem aggressus, factum quidem suum potissimum tuetur Num. 11. « exemplo Præcursoris: virgineam vero conditionem inde adtollit, quod Christus virgines quibus redivivus Num. 14, 15 et ss. « primum appareret, elegerit. Deinde perstrictis quam modestissime criminatoribus suis, rem ipsam in- Cap. 5, n. 24 et ss. Cap. 6, 7. « tensius urget, demonstrans nihil se quod improbum, aut novum, aut inutile esset, persuasisse. Mox ad Cap. 7, n. 35 et ss. « objectas difficultates pulchre respondet: sed eam præ ceteris qua negabatur virginum tenerioris ætatis Num. 39 et ss. « admittenda consecratio, summa diluens cum prudentia, tandem pronuntiat solos annos obstare neuti- « quam debere; cum et pueri pro Christo sanguinem constanter effuderint, et Christus ipse accessum ad Cap. 8, n. 42, et ss. « se voluerit patere infantibus, ac tandem in ipsis Ecclesiæ incunabulis eumdem turbæ, hoc est, cujus- « libet sexus atque ætatis multitudo, sequutæ fuerint. Inde veluti e re nata quando et ubi Christus in- « quiri debeat a virginibus, expositione quorumdam e Canticis versiculorum aperit; et postquam ad eam Num. 45. « viduam quam abs se in alio libro, *de Viduis* nimirum, perstrictam dicit, reconciliationis causa vertit Num. 46. « sermonem, ignavos doctores ac plus æquo remissos vitandos monet. Eamdem prosequutus Canticorum Num. 47 et 50. Num. 48 et ss. « expositionem, docet quid animam, ut Christum quærat, et ipsa quæratur a Christo, nec non ut eumdem Cap. 9 et ss. « intus excipiat, retineatque, præstare oporteat. Virtutibus autem quæ expetendæ, ac simul vitiis, quæ Cap. 15 et ss. « fugienda illic indicantur, scite admodum patefactis, coercendorum quatuor animæ motuum, quos ab « Ezechiele volantis currus specie adumbratos Plato est imitatus, rationem tradit. Spondet animam hac « via certo perventuram ad Christum, qui cum in Evangelio eadem die quæ sacra erat principibus apo- « stolorum, publice recitato, ascendisse in scapham Petri, illumque ad laxanda retia impulisse lectus fuisset; « eamobrem quid sit in altum ducere, quidve apostolos laborare, perspicuum facit. Denique prosperam sibi Cap. 19, n. 131 et ss. « piscationem ex præsentia Bononiensis episcopi fore auguratus, atque virgines sicut et viduas ut se apostolicis Cap. 20, n. 129 Num. 130 et ss. « retibus includant, cohortatus, Petri ac Pauli quibus etiam Joannem addit, commendatione opus coronat ».

De voluminis autem titulo, occasione et tempore quo editum fuerit, quæ tenenda sint, sequentia docent. Hactenus enim dicta demonstrant hanc lucubrationem libro *de Viduis* postponi, atque a libris *de Virginibus* avelli oportuisse. Sed quinam titulus præpositus ei ab initio fuerit, minime constat, forsan e deperdito priori autographi folio, ita ut aliqui e librariis eam libris *de Virginibus* conjunxerint, alii pro sua quisque libidine inscriptionem ei præfigerent. Ita quibusdam etiam libuit eam rejicere post librum *de Viduis,* et libri secundi *de Viduis* titulo prænotare. Sed cum librum unicum *de Viduis* Ambrosio Epist. 50, *Apol. adv. Jovinian.* tribuat Hieronymus, neque de viduis nisi paucis aliquot locis atque obiter hoc in Opere disseratur, aptus hic titulus ei esse non potuit, uti nec magis inscribi librum quartum de Virginibus: non solum enim Hie- *Ead. Apol* p. 392, col. 2. ronymus tres tantum libros sub hoc titulo ambrosianos agnoscit; sed etiam totidem abs se compositos Lib. *de Viduis,* cap. 1, num. 1. ipsemet testatur Ambrosius. Unde nil satius visum est Maurinis Editoribus quam ut ipsum *de Virginitate* inscriberent, rati ita satis et eum ab aliis ejusdem materiæ distingui tractatibus, et argumenti rationem designari; nec etiam multum aberrari a manuscriptis, quippe cum in eorum plerisque desinat in hæc verba: *Explicit sancti Ambrosii de Virginitate;* nam quod addunt iidem codices *liber quartus,* de suo addunt.

Cap. 5, num. 24. Constat rursus tam ex ipsa eloquutionis forma, quam e Scripturæ mentione quæ lecta in ecclesia palam Cap. 3, n. 14 et cap. 19, n. 21. fuerat, hunc librum pronuntiatum esse; at illum una eamdemque actione absolutum minime fuisse, cum præter eum sermonem qui in natali Apostolorum, tertio nimirum Kal. Julias, habitus fuit, alius ut minimum Cap. 19, n. 124. non obscure notari possit. Nec minus etiam certum videtur opere *de Viduis* posteriorem esse, ac proinde anno quam verisimiliter 378, exacto mense Junio, elucubratum.

Scripta demum exemplaria quæ ad criticam nostram opellæ recensionem in promptu habuimus, nonnisi sunt Codd. **A'** et **a**, de quibus in tractatu superiori.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE VIRGINITATE.

LIBER UNUS.

CAPUT I.

Ubi Salomonis judicium inter duas mulieres latum historico modo enarravit, addit hoc ipsum idcirco litteris mandatum esse, uti noscamus vel reconditissima in lucem promi. Deinde ad mysterium conversus, falsam matrem de tentatione, veram de fide, machæram de verbo Dei exponit. Denique ad historiam Jephte lectorem parat.

III Reg. III, 16 et ss.

NOBILE apud veteres Salomonis illud fertur fuisse judicium, cum a duabus litigantibus mulieribus interpellatus esset: quarum altera conversa per somnum, cum infantem oppressisset suum, postulabat alienum; altera veri amoris conscia, et culpæ nescia, filium jure proprium vindicabat. Utraque igitur perseveranter nitente, cognitoris hæsit intentio: non enim poterat Salomon arbiter esse interioris arcani, cum petentis utriusque mens
1 esset occultior. Eventu[1] conventus ambiguo machæram promi jussit, mandatoque ministris quo simularent triste ministerium, dividi jussit infantem, ut singulæ mulieres singulas partes adipiscerentur: quo audito, illa quæ petebat alienum, non solum adquievit; sed etiam divisionem parvuli depoposcit, nullo affectu con-
2 venta materno.[2] Illa vero quæ suum sciebat infantem, non vinci metuens, sed orbari; nec jam solatio proprio, sed pignori suo consulens, orare hoc cœpit ut incolumis magis puer traderetur alienæ, quam sectus in partes matri propriæ redderetur. Unde Salomon qui non majestate
A divina,[3] sed argumentis ut homo interiorem interrogabat affectum, illi potius judicavit parvulum esse reddendum, quam veram matrem dolor proprius prodidisset; illam vero quam morituri parvuli misericordia non movebat, exsortem pronuntiavit esse naturæ, quam exsortem vidit esse pietatis. 4

2. Veritas ergo non latuit, sed tamen per simulationem alterius fluctuavit; diuque etiam bona mater eventu hæsit ambiguo, dum judicii
B periclitatur incerto. Hæc licet in figura superioribus sint facta temporibus, scripta sunt tamen ad correptionem nostram; ut intelligamus prodi omnia posse quæ ficta[4] sunt, et omnia composita revelari. 4

3. Duæ igitur istæ (quoniam propositum est nobis hoc loco non tractare[5] de mulieribus), 5
duæ, inquam, istæ fides est, atque tentatio. Tentatio, inquam, communis ab initio auctor erroris, quæ postquam posteritatem suam car-
C nalis vitio conversationis, et somno mentis amisit, posteritatis fructus auferre conatur alienæ. Itaque dum tentatio litigat, fides fluctuat; donec machæra Christi latentes distinguat affectus. Quæ est hæc machæra Christi? Illa de qua scriptum est: *Gladium veni mittere in terram.* Matth. x, 34.
Est enim gladius, de quo scriptum est: *Et tuam ipsius animam pertransivit gladius.* Quis autem Luc. II, 35
sit hic gladius, quæ machæra, cognosce: *Verbum,* inquit, *acutum, et validum, et penetrabi-*
D *lius omni gladio acutissimo, penetrans usque ad divisionem animæ, et spiritus, artuumque, et medullarum.* Bonus gladius verbum Dei: bonus Hebr. IV, 12
gladius, utpote scrutator cordis et renis, qui mendacium a veritate discernat, atque eos quorum animam pertransierit, non interficiat, sed reservet.

4. Hæc igitur de Regnorum dicta sint libro, adsumpta de causa, de historia recensita, de conscientia usurpata, ex fide[6] prompta. Nunc 6
E decursæ ex libro Judicum inspiciamus seriem

[1] Mss. duo, *cum parentis utriusque.* Rursus post pauca mss. omnes: *Ibi tum conventus,* Carn., *conventu, ambiguo.* Melius tamen omnes edit., *Eventu conventus,* etc. (Ed. Maur.)

[2] Sic omnes mss. et edit. Amerb. Eras. ac Gill. in corpore: Eras. autem et Gill. in marg. ac Rom. edit in corp., *commota materno.* (Edit. Maur.)

[3] Mss. complures, *majestatem divinam.* Non male, si referatur ad *interrogabat;* idem enim erit, ac Deum non consulebat, ut prophetæ solent. (Edit. Maur.)

[4] Omnes edit. ante maurinam, codd. A′ et a, aliique pauci mss., *quæ facta sunt:* at reliqui melius, *quæ ficta sunt;* ut de simulata matre intelligantur.

[5] In mss. aliquot ante verbum *tractare* deest negatio, forsan non male. Infra vero post duos versus, ubi editt. et mss. nonnulli, *posteritatem suam,* ultimæ edit. Paris., *posteriorem suam;* mss. plerique exhibent *potestatem suam.* Non tam commode. (Edit. Maur.)

Sequens autem *composita* valet *per fraudem contexta.*

[6] Codd. A′ a, *et fide.*

lectionis.[1] Non enim otiosis parricidium fuit auribus audiendum. Itaque repetamus historiam.

CAPUT II.

Nuncupatum a Jephthe in pugna votum, redditus ejusdem adepta victoria, et filiæ occursus memorantur: in quo etsi factum damnandum, in solvendo tamen voto fides non improbanda. Cur Deus cum Abrahæ sacrificium prohibuisset, Jephthe parricidium non impedierit, disputatur.

5. Jephthe judex Judæorum fuit. Is eventu belli conflictatus ambiguo, præliorumque veritus incerta,[2] votum vovit hujusmodi, si adversarios depulisset, ut quidquid ei primum intra domus suæ limen occurrisset, hostiam immolaret Deo, suorum præsuli triumphorum. Itaque bello potitus, fusisque hostibus, domum rediit, cui in ipso vestibulo filia memor pietatis, ignara oblationis occurrit. Sed recordatus illico pater, et propriæ sponsionis admonitus, ingemuit solvendi muneris sponsionem. *Heu me*, inquit, *filia, perdidisti me; ego enim aperui os meum de te ad Dominum.* Tum illa: *O pater, si in me aperuisti os tuum ad Dominum, fac mihi ita ut exivit de ore tuo.* Duorum tamen tantum mensium inducias postulavit, donec in montem adscenderet, et super virginitatem suam fleret. Deinde duobus post exactis mensibus, remeavit ad patrem. Votum ille complevit: his enim verbis utendum est, quando Scriptura divina effectum rei non prodidit, sed refugit[3] parricidii mentionem.

Judic. XI, 30, 31.

Ibid., 35 et ss.

6. Quid igitur? Hoc probamus? Minime gentium. Sed tamen etsi parricidium non probo, adverto prævaricandæ metum et formidinem sponsionis. Denique ad Abraham dictum est: *Nunc scio quia amas Dominum Deum tuum; quia non pepercisti unico filio tuo.* Habes igitur indicium, quo docetur prævaricandum temere non esse promissum. Verum Deo parricidium non probari in eadem adseritur lectione; cum pro filio ovis subjicitur, ut ipsa potius quam filius feriretur.

Gen. XXII, 12.

Ibid., 13.

7. Habuit igitur Jephthe quod sequeretur exemplum; quia Dominus sanguine non delectaretur humano. In uno enim oraculo ad Abraham prompto docuit filiorum salutem religionis obsequio posthabendam: offerri a parentibus Deo debere filios, non debere jugulari. Certe cum hic filia tam sollicita fuerit de patris voto, cur pater non dubitaverit de filiæ parricidio; et cum illa paternum caverit mendacium, iste filiæ non caverit interitum?

8. Dicet aliquis: Qua ratione illic Deus non permiserit parricidium fieri, hic sit passus impleri? Numquid acceptor personarum Deus? Non, sed meritorum atque virtutum. Certe dum consilium esset ambiguum, signari debuit oraculo quid et ad præsens factum, et in reliquo conveniret exemplum. Ubi vero jam præcessisset exemplum, necessarium non judicavit oraculum; cum facti forma veteris quid fieri oporteret, ostendit.

9. Aut fortasse quia non una forma meritorum, ideo non una forma factorum. Pater doluit, flevit filia: uterque de Dei miseratione dubitavit. Non doluit Abraham, nec consuluit parentis affectum. Ubi audivit divinitatis oraculum, non distulit sacrificium, sed maturavit obsequium. Non dubitavit Isaac, cum imparibus sequeretur patrem passibus: non flevit, cum ligaretur: non dilationem poposcit, cum offerretur. Et ideo misericordia largior, ubi fides promptior. Et bene non flevit factum patris, quia risus est matris. Pro qua devotionis exsultatione ovis pro illo jussa est immolari, quia se ipse non distulerat immolandum; nec de Dei miseratione ambiguus, nec de sui devotione sollicitus. Nemo igitur inventus est, qui tam cruentum patris revocaret affectum; quia omnis promissi muneris conveniebat officium.[4]

Ibid., 3 et ss.

Gen. XXI, 6.

CAPUT III.

Miratur sanctus vir quod cum Jephthe parricidium nemo prohibuerit, aliqui virginitatis votum impleri prohibeant; quin etiam ipsemet accusetur, quod ne virgo sacra nuberet, vetuerit. Id officii sui fuisse non tantum Baptistæ exemplo et Scripturæ præceptis, sed etiam ipsis gentilium institutis probat; ac demum prædicat ex eo virginitatem, quod virgines resurgentem Christum primæ viderint.

10. Sacrificium itaque sanguinis immolatur, et nemo est qui resistat: sacrificium castitatis offertur, et qui prohibeat, invenitur.[5] Pater parricidium promisit, et solvitur: pater integritatem filiæ vovit, et tam piæ oblationis invidetur affectus. Illic filia dolens sanguinem suum obtulit pro patria sponsione: hic tam pium promissum nec hæreditario munere, nec propria solvitur voluntate.

11. Quo in negotio etiam nos vocamur in culpam. Quam tandem? Quia nuptias prohibuimus illicitas? Vocent ergo in eamdem culpam etiam Johannem Baptistam. Et cum aliud nihil forte habeamus quod probetur in nobis, hoc

[1] Quæ nempe in publico fidelium conventu ad sacra celebranda fuerat prælecta.

[2] Codd. bene multi, *plerumque virtus incerta*, etc. sed alii atque editt. melius ut in textu.

[3] Plures mss., *effectum rei non prodidisset, quæ refugit*, etc.

[4] Omnes edit. ante maurinam, *quia omnis promissio muneris conveniebat officio:* plures mss., *quia ad omnes promissi muneris conveniebat officium:* alii magis congrue, *quia omnis promissi... officium;* ubi vox *officium* idem significat atque solutio sive promissi exsequutio.

[5] Negatio *non* ante verba *invenitur*, et *invidetur* in edit. omnibus perperam legebatur, quam nos ex mss. omnium fide sustulimus. Iterum autem hoc loco mss. nonnulli ab aliis abeunt, quod pro *pater integritatem filiæ vovit*, exhibent *integritatem filia vovit.* (Edit. Maur.)

solum condemnetur in nobis, quod probatum est in propheta. An erubescendum protulimus auctorem? Quam vero causam aliam habuit ille martyrii, repetite animo. Causa illius passionis certe hæc fuit: *Non licet,* inquit, *tibi eam uxorem habere.* Si hoc de uxore hominis, quanto magis de virgine consecrata! Si hoc regi dictum est, quanto magis dicendum privatis! Gratias itaque divinitati, quod hic nullus Herodes, atque utinam nulla Herodias!

Matth. XIV, 4.

12. Non licuit ergo pro virginitate sermonem dicere? Et cur scriptum est: *Judicate pupillum, et justificate viduam?* Et cur scriptum est: *Patris orphanorum, et judicis viduarum?*[1] Ergo castimoniæ et integritati deditas deseremus, aut etiam condemnabimus?

Isai. I, 17.

Ps. LXVII, 16.

13. At certe ipsis gentilibus inter aras et focos venerabilis solet esse virginitas; et in quibus nulla meritorum est pietas, nulla mentis integritas, in iis tamen carnis virginitas prædicatur. A profanis igitur ceremoniis virgines nemo prohibebit; ab Ecclesia Dei virginitas arcebitur? Illic coguntur, quod non docentur; hic interdicitur, quod non licet non doceri? Illic præmiis revocantur a nuptiis; hic ad nuptias coartabuntur injuriis? Illic violentia fit, ut capiantur;[2] hic fiet violentia, ne profiteantur? Et potest esse patientia sacerdotum, ut non vel morte oblata, si ita necesse est, integritatis sacrificium vindicetur?

2

14. Considerate quia virgines præ apostolis resurrectionem Domini videre meruerunt. Certe hoc docuit hodierna quæ decursa est lectio; nam cum in novo monumento, sicut Johannes dixit, corpus positum esset Domini nostri Jesu Christi; in suo autem monumento, sicut est secundum librum Evangeli Matthæi, posuisset Joseph Domini corpus, observabant virgines. Bene et Matthæus monumentum dixit novum; ne ex monumento veteri resurrexisse alius crederetur. Bene etiam secundum spiritum in monumento justi positum est; quia Christus a mortuis in novo justi resurgit affectu. Bene etiam secundum litteram alienum monumentum fuit; quia suum monumentum Dominus non quæsivit. Habeant tumulum qui sub lege sunt mortis: victor mortis suum tumulum non habebat; non enim ille sepulcrum mortis desiderabat, qui de morte trophæa referebat. Vidit ergo Maria resurrectionem Domini; et prima vidit, et credidit. Vidit et Maria Magdalena, quamvis adhuc ista nutaret.[3]

Joan. XIX, 41, 42.

Matth. XXVII, 25 et ss.

3

CAPUT IV.

Magdalenæ dubitantis occasione virgines ad fidem cohortatur: et quæ de Christi cum ipsa colloquio leguntur apud Joannem Evangelistam, spiritali sensu optime percurrit.

15. Hoc loco non mediocrem advertite quæstionem, ne dubitare de resurrectione Domini, virgines, debeatis. Videte quod meritum non sola carnis virginitas facit, sed etiam mentis integritas.[4] Denique Maria Magdalena Dominum prohibetur tangere, quia nutabat de resurrectionis fide. Illa igitur tangit Christum, quæ fide tangit.

4

16. *Magdalena autem stabat ad monumentum foris plorans.* Quæ foris est, plorat; nam quæ intus est, plorare non novit.[5] Plorat autem, quia corpus non videt Christi; et periisse putat, quia ipsa non cernit. Ergo Maria foris: sed non Petrus, non Johannes foris. Denique illi currentes intraverunt; et ideo non ploraverunt, et gratulantes recesserunt. Illa quæ non introivit, flevit, non credidit, fraude sublatum putavit, nec cum angelos cerneret, credendum arbitrabatur. Et ideo dicunt ei angeli: *Mulier, quid ploras; quem quæris?* Hoc angeli dicunt, et Dominus postea iisdem verbis repetivit; ut sciatis quia angelorum verba mandata sint Domini.

Joan. XX, 11.

5

Ibid., 13.

17. Denique eadem, ut dixi, etiam Dominus verba repetivit dicens: *Mulier, quid ploras; quem quæris?* Quæ non credidit, mulier est; nam qui credit, in virum perfectum resurgit, in mensuram ætatis plenitudinis Christi. *Mulier,* inquit: non de sexu, sed de cunctatione convicium est. Et bene mulier, quæ nutabat;[6] quia jam virgo crediderat.[7] *Quid ploras?* hoc est: Tu tibi es causa plorandi; tu tibi auctor es flendi, quæ es Christi incredula. *Ploras,* quia non vides Christum: crede, et videbis. Adest Christus, nec umquam iis a quibus quæritur, deest. *Quid ploras?* hoc est, non lacrymis opus est, sed fide prompta, et Deo digna. Noli cogitare mor-

Ephes. IV, 13.

6

7

[1] Plerique mss., *patres... judices.* (Edit. Maur.)

[2] Gellius lib. I, cap. 12. *Capi autem,* inquit, *virgo vestalis propterea dici videtur, quia Pontificis maximi manu prehensa, ab eo parente in cujus potestate est, veluti bello capta abducitur.* De vestalibus plura reperies lib. I *de Virginibus,* cap. 4, n. 15.

[3] Mss. non pauci, *quamvis adhuc ista notaretur:* unus... *mutaret:* reliqui ac editt. magis scite, ut in textu. Non inutile porro fuerit quæ hic de virginibus Dominicæ resurrectionis testibus dicuntur, cum iis quæ habentur lib. VI, Expos. Evang. secundum Lucam, num. 14 contendere, nec non subjectam eidem loco observationem consulere. Interim adverte Ambrosium aut labi memoria, quando, contra expressum Marci cap. XVI, vers. 9, testimonium, Christum Magdalenæ secundo tantum loco apparuisse affirmat, aut piæ illorum opinioni subscribendum esse, qui, ut Estius ait, Dei genitricem hic in Maria volunt significatam. Quid vero si duas Magdalenas exstitisse hoc loco innuat sanctus Doctor? Confer hæc cum ultimo capite in Lucam, et nodum solve. (Ed. Maur.)

[4] Omnes edit., *Videte quod meritum! Non sola carnis virginitas virginem facit:* omnes mss. ut in textu, nisi quod pro *meritum,* corrupte plures exhibent *meritorum.*

[5] Plerique mss., *qui foris est, plorat; nam qui,* etc. Iterum post pauca, *flevit: quæ non credidit, fraude,* etc.

[6] Mss. non pauci, *quæ notabatur.* Non incommode; idem enim est ac reprehendebatur, quod quidem post vocem, *convicium est,* apte ponitur. Hæc autem refer ad lib. X in Luc. n. 161. (Edit. Maur.)

[7] Hic voce *virgo* intelligi non potest nisi B. Virgo Maria, quia nulla alia est persona ad quam referatur. Unde firmatur superius memorata ab Æstio memorata sententia ipsam Dei Matrem conspicientis in ea Maria, cui primo Ambrosius Christum redivivum apparuisse dixit.

talia, et non plorabis: noli cogitare peritura, et flendi causam habere non poteris. Cur inde ploras, unde alii gratulantur?

18. *Quem quæris?* hoc est: Non vides quia adest Christus? Non vides quia Christus est Dei virtus, quia Christus est Dei sapientia, quia Christus est sanctitas, quia Christus est castitas, quia Christus est integritas, quia Christus natus est ex virgine, quia Christus ex Patre, et apud Patrem, et in Patre semper, natus non factus, nec degener, sed semper dilectus,[1] verus Deus ex Deo vero?

19. *Tulerunt,* inquit, *Dominum de monumento,* Joan xx, 15. *et nescio ubi posuerunt eum.* Erras, mulier, quæ putas ab aliis Christum de monumento esse sublatum, et non potestate propria resuscitatum. Sed nemo tulit Dei virtutem, nemo tulit Dei sapientiam, nemo tulit venerabilem castitatem. Non tollitur Christus de monumento justi, nec de suæ virginis secreto, et piæ mentis arcano; et si qui volunt tollere, auferre non possunt.

20. Tunc ait illi Dominus: *Maria, respice ad* [2] *me.*[2] Ibid., 16. Quando non credit, mulier est: quando converti incipit, Maria vocatur, hoc est, nomen ejus accipit, quæ parturit Christum: est enim anima quæ spiritaliter parit Christum. *Respice,* inquit, *ad me.* Qui Christum respicit, emendatur; errat autem qui Christum non videt.

21. Et ideo illa conversa respexit, et dixit: [3] *Rabbi, quod interpretatur magister.* Qui respicit,[3] convertitur: qui convertitur, plenius intuetur: qui videt, proficit. Et ideo magistrum appellat, quem mortuum esse credebat: alloquitur quem putabat amissum.

Ibid., 17. 22. *Noli,* inquit, *me tangere,* hoc est, etsi correctionis tentamenta sunt; non tangit tamen Christum nutantis affectus. *Noli,* inquit, *me tangere,* hoc est, noli tangere Dei virtutem, Dei sapientiam, reverendam integritatem, honorabilem castitatem.

23. *Sed vade ad fratres meos.* Quid est aliud dicere, nisi: Jam noli foris flere? Vade ad electos, et ad observantissimos sacerdotes; *et dic illis: Adscendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum; Deum meum, et Deum vestrum.* Quid est aliud dicere, nisi: Ne mulier hinc moveas quæstionem? Certe a perfectioribus quære: dicent tibi quæ distinctio sit inter Patrem meum, et Patrem vestrum. Nam qui juxta divinam generationem Pater mihi est, is juxta adoptionem Pater vester est. *Patrem meum* dicendo, a creaturis se Dei Filius separavit; *Patrem vestrum* dicendo, adoptionis spiritalis gratiam designavit. Ita et *Deum meum* dicendo, mysterium suæ Incarnationis ostendit; ut quem Patrem naturaliter habet, Deum appellet propter suscepti corporis sacramentum: *Deum quoque vestrum* cum dicit, profectum in nobis suæ operationis ostendit.

CAPUT V.

Redit a digressione ad suam defensionem, et sibi objecta non tantum agnoscit, verum etiam ulterius intendit, cupere etiam nupturas ad virginitatis studium revocare sponte professus.

24. Et vere Deus noster factus est nobis, ex quo passus est Christus; quando, ut alia omittam, pro integritate servanda mori virgines sunt paratæ. Nihil de causa, nihil de persona loquor; ubi enim Domini gratia, ibi debet esse pax Domini. Nec quemquam publice arguo, sed me ipsum defensatum venio. Accusati enim sumus, et nisi fallor, accusatores nostri plerique de vobis sunt. Horum ego affectus redarguere malo, quam personas prodere. Criminis autem invidia hæc est, quia suadeo castitatem. Qui hoc non libenter accipit, ipse se prodit.

25. Virginitatem, inquit, doces, et persuades plurimis. Utinam convincerer,[4] utinam tanti criminis probaretur effectus! Non vererer invidiam, si efficaciam recognoscerem. Atque utinam me exemplis potius argueretis, quam sermonibus cæderetis! Sed vereor ne prævaricatores[5] mihi apposuisse videar, qui me alienis commendent laudibus.

26. Initiatas, inquit, sacris mysteriis, et consecratas integritati puellas nubere prohibes. Utinam possem revocare nupturas: utinam possem flammeum nuptiale pio integritatis mutare velamine! An indignum videtur, ut sacratæ virgines a sacrosanctis altaribus non abducantur ad nuptias? Et quibus licet sponsum eligere,[6] non licet Deum præferre? In me ergo facti conditio mutatur, ut pro opprobrio mihi cedat quod semper spectavit ad gratiam sacerdotum, jacere semina integritatis, et virginitatis studia provocare.

CAPUT VI.

Ad virginitatem provocare nec improbum esse, nec novum, nec inutile: quorum primo capite paucis absoluto, alterum scilicet novum non esse Christi sententia, judicio Apostolorum, ac puerulorum exemplo docet: tum damnandas non esse nuptias monens, earum tamen multas et graves molestias declarat; atque neutram harum conditionum quisquam traducat, prudenter suadet.

27. Quæro enim utrum quasi improbum hoc, an quasi novum, an quasi inutile reprehendatur. Si quasi improbum, improba ergo

[1] Ita mss. complures: alii vero, etiam A', cunctæque edit. ante maurinam prætermittunt vocem *dilectus.*

[2] Hunc textum neque in græcis Evangelistæ cod., neque in latinis ullis reperire est. Sed interpretatus est Ambrosius sensum Domini.

[3] Codex A', *quæ respexit... quæ... quæ.*

[4] Quatuor mss., *utinam non vincerer.* (Edit. Maur.)

[5] Mss. nonnulli, *prædicatores;* etsi non omnino insulse, minus tamen concinne. Prævaricator enim ille dicitur, qui cum quem vituperare atque accusare creditur, tacite fraudulenterque laudat ac defendit: quo sensu dictionem hanc Tullius in Philip. II, non ita longe ab initio adhibuit; unde hunc locum Ambrosius noster videtur imitatus. (Edit. Maur.)

[6] De hac facultate eligendi sponsi jam monuimus, nos in epist. *ad Sisin.* aliquid esse dicturos. (Edit. Maur.)

vota sunt omnium, improba vita est angelorum, quam gratia resurrectionis imitatur; qui enim non nubunt, neque ducunt uxores, erunt
Matth. XXII, 30. sicut angeli in cœlo. Qui hoc utique reprehendit, resurrectionis vota condemnat. Itaque improbum videri non potest quod hominibus pro præmio constitutum est; nec potest ejus rei species displicere, cujus veritas et in fructu est, et in voto.

28. Sed esto: non sit improbum, numquid novum est? Nos enim nova omnia quæ Christus non docuit, jure damnamus; quia fidelibus via Christus est. Si igitur Christus non docuit quod docemus, etiam nos id detestabile judicamus. Discutiamus ergo utrum Christus integritatem docuerit, an repudiandam putaverit: *Et sunt,* inquit, *spadones, qui se ipsos castra-*
Matth. XIX, 12. *verunt propter regnum cœlorum.* Est ergo præclara militia, quæ regno cœlorum militat. Itaque jam tunc Dominus docuit esse debere intemerata studia castitatis.

29. Unde et Apostoli eam ceteris præeminere cernentes, *Si ita est,* ajunt, *causa viri cum*
Ibid., 10. *uxore, non expedit nubere.* Quo dicto et graviora judicaverunt onera vinculi conjugalis, et veræ integritatis gratiam prætulerunt. Sed Dominus qui sciret prædicandam omnibus integritatem, imitandam paucis, *Non omnes,* inquit,
Ibid., 11. *capiunt verbum istud, sed quibus datum est;* hoc est, non est communis plurimis, et vulgaris integritas; nec pro infirmitate permittitur, sed pro virtute conceditur. Denique cùm dixisset: *Et sunt spadones qui se ipsos castraverunt pro-*
Ibid., 12. *pter regnum cœlorum;* ut ostenderet hoc non mediocris esse virtutis, *Qui potest,* inquit, *capere, capiat.*

30. Et ideo post hoc verbum offeruntur pueri ad benedicendum, qui corruptelæ expertes, integritatis munus immaculata ætate servarent. Talium enim est regnum cœlorum, qui in puerilem castimoniam tamquam in naturam infantium corruptelæ ignoratione remeaverint. Est ergo etiam cœlesti voce probata virginitas, Dominicisque expetenda præceptis.

31. Quo loco magisterium divinæ vocis imitemur. Nam cum in superioribus conjugium memoraverit non esse solvendum, nisi ex causa fornicationis, in posterioribus integritatis gra-
Ibid., 9. tiam donumque contexuit; ut doceret non damnandas esse nuptias, sed probandas; nuptiis tamen ipsis integritatis studia præferenda. Quis enim tam aversus a vero, qui nuptias damnet? Sed quis tam alienus a ratione, qui conjugii onera non sentiat? Etenim *mulier innupta et virgo cogitat quæ sunt Domini; ut sit sancta corpore et spiritu. Nam quæ nupta est, cogitat*
I Cor. VII, 34 *quæ sunt mundi, quomodo placeat viro.*

32. Et præter has molestias quamvis nubendo non peccet, contritionem tamen habebit carnis hujusmodi: graves enim partus labores, gravis creandorum et erudiendorum liberorum molestia. Quibus ante præscripsit, ne quis hujusmodi averteretur injuriis: multæ enim in partus doloribus constitutæ, conjugio se renuntiare dicunt; multi etiam matrimonii onera non ferentes, alieno ab uxore avertuntur affectu. Et ideo Apostolus ante præmisit: *Ligatus es*[1] *uxori?* [1]
Noli quærere solutionem. Et bene ait: *Ligatus* *Ibid.*, 27.
es; quodam enim vir et uxor nexu inter se amatorio copulantur, et quibusdam invicem sibi habenis amoris adstricti sunt.

33. Bona igitur vincula nuptiarum, sed tamen vincula: bonum[2] conjugium, sed tamen a jugo [2]
tractum, et jugo mundi; ut viro potius cupiat placere, quam Deo. Bona etiam vulnera caritatis, et osculis præferenda: *Utilia* enim *vulnera*
amici, quam voluntaria oscula inimici. Denique Prov. XXVII, 6.
Petrus vulnerat, Judas osculatur: illum oscula Matth. XXVI, 51.
condemnant, hunc vulnus emendat: illius osculis *Ibid.*, 49.
proditionis venena funduntur; istius lacrymis culpa lavatur. Itaque ut ostenderet sermo propheticus bona vulnera caritatis, Ecclesia dicit in Canticis Canticorum: *Quia vulnerata caritatis*
ego sum. Cant. II, 5.

34. Nemo ergo vel qui conjugium elegit, reprehendat integritatem; vel qui integritatem sequitur, condemnet conjugium. Namque hujus sententiæ adversarios[3] interpretes damnavit jam [3]
dudum Ecclesia, eos scilicet qui audeant solvere copulam conjugalem. Audite enim quid dicat sacrosancta Ecclesia: *Veni, frater meus, exeamus*
in agrum, requiescamus in castellis, diluculo
surgamus in vineas, videamus si floruit vitis. Cant. VII, 11, 12.
Multos ager fructus habet,[4] sed ille melior est [4]
qui et fructibus redundat, et floribus. Est ergo Ecclesiæ ager diversis fœcundus copiis. Hic cernas germina virginitatis flore vernantia; illic tamquam in campis silvæ viduitatem gravitate pollentem; alibi tamquam uberi fruge conjugii Ecclesiæ segetem replentem mundi horrea, ac veluti maritatæ vineæ fœtibus torcularia Domini Jesu [redundantia, in quibus fidelis conjugii fructus exuberat.

CAPUT VII.

Tertium caput aggressus, nempe virginitatem non esse inutilem, negat ullum hinc reipublicæ adferri damnum; quin immo ubi maxime ille status floruit, ibi copiosissimam civium esse frequentiam docet: quod ut secus esset, hunc tamen eo non improbandum, cum in uxoribus caste viventibus id non culpetur. Postquam vero eorum qui juventuti nuptias hinc fieri difficiliores objiciebant, demonstravit inanitatem; iis qui virgines serius velandas esse con-

[1] Cod. A' et editio mediolanensis anni 1490, *vinctus es.*

[2] Non pauci mss. cum A', *vincula sunt, sed tamen vincula; etsi vincula caritatis. Bonum,* etc. Sed verba *vincula caritatis* posterior additio quædam marginalis esse apparent.

[3] Marcionem, Manichæum ac Tatianum, eo quod nuptias condemnarent, condemnatos ab Ecclesia jam alibi observavimus. (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit. sola, *Multi agri fructus habent.*

tendebant, respondet hic episcopi requiri prudentiam; at solam ætatem considerandam non esse Martyrum exemplis, ac puerorum ad Christum accedentium, probat.

35. Nec improbum igitur, nec novum integritatis est studium. Videamus ne forte inutile judicetur: nonnullos enim dixisse audivi quod periit mundus, defecit genus humanum, conjugia labefacta sunt.[1] Quæro, quis tandem quæsivit uxorem, qui non invenerit? Quando fuerint bella pro virgine? Quis umquam pro virgine sit peremptus? De conjugiis autem ista nascuntur, ut perimatur adulter uxoris, raptor præliis appetatur.[2] Ista reipublicæ semper damno fuerunt. Pro virgine sacra nemo damnatus est; quia castitatem non pœna cohibet, sed religio auget, fidesque conservat.

36. Si quis igitur putat consecratione virginum minui genus humanum, consideret quia ubi paucæ virgines, ibi etiam pauciores homines; ubi virginitatis studia crebriora, ibi numerum quoque hominum esse majorem. Discite quantas Alexandrina, totiusque Orientis, et Africana Ecclesia quotannis sacrare consueverint. Pauciores hic homines prodeunt, quam illic virgines consecrantur. Ex ipsius igitur orbis terrarum usu non inutilis virginitas existimatur, præsertim cum per Virginem salus venerit, orbem fecundatura Romanum.

37. Quod si quis hoc prohibet, prohibeat igitur pudicas uxores degere; quia frequentius possunt parere incontinentes. Nulla peregrinanti marito fidem servet, ne damnum faciat prolis futuræ, et partus frequentioris amittat ætatem.

38. Sed difficilior fit via adolescentibus ad nuptias impetrandas. Quid si forte commodior? Quæro enim cum his aliquem habere tractatum, qui arcendæ virginitatis sententiam gerunt. Itaque qui sunt isti, discutere debemus: utrum qui uxores habent, an qui non habent? Si qui habent, timere non debent: uxores enim eorum jam virgines esse non possunt. Si qui non habent; non sibi injuriam faciant, quod ejus tantum nuptias speraverint quæ nuptura non esset. An fortasse patres pro filiarum conjunctione solliciti, moleste ferunt virgines consecrari? Nec hi quod vereantur, habent; si sequantur consilium. Inter paucas suæ citius eligentur.

39. Ajunt etiam plerique maturioris ætatis virgines esse velandas. Neque ego abnuo sacerdotalis cautionis esse debere, ut non temere puella veletur. Spectet plane, spectet ætatem sacerdos, sed fidei vel pudoris. Spectet maturitatem verecundiæ, examinet gravitatis canitiem, morum senectam, pudicitiæ annos, animos castitatis: tum deinde si matris tuta custodia, comitum sobria sedulitas. Si hæc præsto sunt, non deest virgini longæva canities: si hæc desunt, differatur puella moribus quam annis adolescentior.

40. Non ergo ætas rejicitur florentior, sed animus examinatur. At certe Theclam non senectus, sed virtus probavit. Et hinc quid plura contexam, cum omnis ætas habilis Deo, perfecta sit Christo? Denique non virtutem ætatis appendicem dicimus, sed virtutis ætatem. Nec mirere in adolescentulis professionem, cum legeris in parvulis passionem; scriptum est enim: *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem.* Ps VIII, 3. An dubitamus si eum usque ad continentiam sequatur adolescentia, quem usque ad mortem confitetur infantia? Et quasi incredibile putamus, si puellæ nubiles[3] Christum sequantur ad regnum, quem etiam pueri sequebantur in deserto;[4] sicut legimus quia saturata sunt de quinque panibus quatuor millia hominum, *exceptis,* inquit, *pueris et mulieribus?* Matth. XIV, 21.

41. Nolite ergo a Christo arcere infantes, quia et ipsi pro Christi nomine subiere martyrium: *Talium est enim regnum cœlorum.* Vocat Matth. XIX, 14. eos Dominus, et tu prohibes? De ipsis enim Dominus ait: *Sinite eos venire ad me.* Nolite adolescentulas arcere, de quibus scriptum est: *Propterea adolescentulæ dilexerunt te. Et induxerunt te in domum matris suæ.* Cant. I, 2. Cant. VIII, 2. Nolite postremo a Christi caritate etiam parvulos separare,

[1] Sunt eædem prorsus objectiones quæ contra religiosum cælibatum ne dum a protestantibus, verum etiam a recentioribus incredulis emendicatæ sunt.

[2] Per legem Juliam *de Adult. coercendis* licebat patri filiam et quemlibet ejus adulterum ubicumque in hoc flagitio deprehensos interficere: marito quoque idem jus erat, sed sub certa personarum ac locorum definitione. Quod autem ad prælia in uxoris alienæ raptorem excitata, quis nescius est famosissimum illud bellum quo Europa atque Asia inter se toto decennio collisæ sunt, quodque nonnisi trojani regni, ac totius gentis excidio sedari potuit, non ob aliam causam quam ob Helenam a Paride raptam susceptum esse? De quo præter Homerum vide Dyctin cretensem ac Daretem phrygium historicos, licet in multis non minus ipsomet Homero fabulosos. (Edit. Maur.)

[3] Mss. non pauci, *si puellæ nobiles:* melius alii atque editt., ... *nubiles.* Verum cum duodecimo anno virgines viro maturæ vulgo putentur; aliquid difficultatis hinc nasci potest quod tantula ætate contentus fuerit sanctus Antistes, quandoquidem non ita multo post ad virginum consecrationem Punica Synodus III, can. IV, annos 25 plenos adsignavit: quod tempus postea Leo primus in antiquo Pontificali, et Majorianus imperator *Constit.* 8, usque ad quadragenariam ætatem ampliarunt. Attamen meminisse oportet duas consecrationes quas Innoc. primus, a nobis in Præfatione ad libros *de virginibus* jam laudatus, Leo primus epist. *ad Rustic. Narb.* et Gelasius epist. *ad episc. Lucaniæ* clare distinguunt, olim extitisse, solemnem scilicet ac privatam. Itaque nihil pugnabit, si can. Carth. et Leonis Majorianique constitutionem de priori intelligamus, de posteriori vero et hunc Ambrosii locum, et alium Hieronymi epist. *ad Marcellam* Asellæ duodenis tantum annis natæ consecrationem referentis, quibus addi etiam posset Basilii testimonium ad professionem virginitatis non ultra 16 aut 17 annos *epist. can.* canone 18 exigentis. Quod si contendas Ambrosiana verba etiam de solemni consecratione accipi debere, non admodum repugnabimus, cum semper in Ecclesiæ potestate fuerit, justis de causis ac pro temporum necessitate, suam mutare disciplinam. Mirare interim easdem illas adversus virginitatem objectiones nostra memoria renovatas fuisse ab hæreticis, quas Ambrosius in hoc opere tam prudenter atque invicte confutavit. (Edit. Maur.)

[4] Cod. A', *in desertum.*

quem etiam intra matris uterum adhuc positi exsultatione prophetica fatebantur. Luc. I, 41.

CAPUT VIII.

Ætatem omnem quærendo Christo habilem esse supra docuit; hic nullum locum ad id opportunum non esse ostendit. Cur occidente sole ægri adferantur ad Christum, is autem quæratur orto jam die. Ubi et de jactantia vitanda præcipitur. Ad sequendum per diem Christum exhortatio; eum vero nec in foro, nec in plateis, ubi vulnerari ac spoliari dicitur Sponsa, reperiri.

42. In ipsis adhuc Ecclesiæ principiis turbæ requirebant eum. Qua ratione? Quia Luc. IV, 40 *manus*, inquit, *imponens curabat eos.* Nec tempus ad sanandum, nec locus quæritur. Omnibus enim locis omnibusque temporibus non est prætermittenda medicina. Intra domum Maria ab Luc. I, 28. angelo benedicitur, intra domum David un- I Reg. XVI, 3. gitur in prophetam. Ubique Jesus curat, ubique sanat: in itinere, in domo, in deserto. In iti- Matth. IX, 20. nere curatur quæ fimbriam tetigit: in domo Marc. V, 41. principis Synagogæ filia resuscitatur: in deserto turba sanatur. Denique sic habes: *Cum autem sol occidisset, omnes qui habebant infirmos variis languoribus, ducebant illos ad eum. At ille sin-* Luc. IV, 40. *gulis his manus imponens curabat eos.* Sanabat ergo et in deserto, et occidente jam sole, et sanabat manus imponens; ut et Deum se et hominem demonstraret. Non immerito igitur facta jam die turbæ requirebant eum.

1 43. Vide[1] ordinem. Sole occidente ægri deferuntur ad Christum; facta autem die, turbæ 2 requirebant eum. Quando enim nisi per diem[2] quæritur Christus? Nam qui in luce ambulat, non recedit a Christo. Itaque nox habebat adhuc ægrotantium gemitus; dies jam fidem plebis, jam lætitiam sanatorum, ut quod scriptum est, compleretur: *Ad vesperum demorabitur fletus,* Ps. XXIX, 6. *et ad matutinum lætitia.* Quæ enim turbæ major gratia, quam ut etiam in desertum locum Christum sequatur?

44. In quo ille docet a perfecto abesse debere jactantiam; non enim sanandorum copiam, sed operum jactantiam declinabat. Et nos igitur si salvi esse desideramus, vel si jam meremur sanitatem, procul a luxuria, procul a lascivia; tamquam in arido vitæ istius et jejuno solo quadam siti corporis fugitantem deliciarum[3] 3 Christum sequamur.

45. Sequamur per dies. Adest Ecclesiæ dies, quem Abraham vidit, et gavisus est. Sequamur Joan. VIII, 56 ergo per dies Christum; non enim in noctibus reperitur. *In cubili*, inquit, *meo, in noctibus quæsivi quem dilexit anima mea: quæsivi eum, et non inveni eum: vocavi eum, et non obaudivit me.* Cant. III, 1

46. In foro aut in plateis Christus non reperitur. Denique nec illa eum in foro et in plateis potuit reperire, quæ dixit: *Exsurgam, ibo, et circumibo civitatem, in foro, et in plateis, et quæram quem dilexit anima mea. Quæsivi eum, et non inveni eum: vocavi eum, et non obaudivit me.* Nequaquam igitur ibi quæ- *Ibid.*, 2. ramus Christum, ubi invenire non possimus. Non est Christus circumforaneus. Christus enim est pax, in foro lites: Christus justitia est, in foro iniquitas: Christus operator est, in foro inane otium: Christus caritas est, in foro obtrectatio: Christus fides est, in foro fraus atque perfidia: Christus in Ecclesia est, in foro idola. Et ut illa vidua quam in alio perstrinximus libro, cognoscat non obtrectandi me loquutum *De Viduis*, c. 9 et ss. illa studio, sed monendi; meque non asperum, sed sollicitum, gratia[4] reconciliationis acci- 4 piat; in Ecclesia vidua justificatur, in foro circumvenitur. Fugiamus ergo forum, fugiamus plateas.

47. *Prudentiam autem notam adsume tibi, ut custodiat*[5] *te a muliere aliena et mala*[6]*.... Per* 6 5 *fenestram enim de domo sua in plateas*[7] *prospicit.* Fugiamus plateas. Non enim injuria tan- 7 Prov. VII, 4 et ss. tummodo est non invenisse quem quæras; sed etiam plerumque ubi non oportet quæsisse, vulnus est: quæsisse in domibus virorum qui sibi falso doctorum nomen adsumunt:[8] quæ- 8 sisse procacius quam verecundius.

48. Ergo caveamus exemplo Ecclesiæ illius,[9] 9 ne nos custodes inveniant, qui circumeunt civitatem: *Invenerunt*, inquit, *me custodes qui circumeunt civitatem: percusserunt, et vulneraverunt me, et tulerunt pallium meum*[10] *custodes* 10 *murorum.* Non in se, filiæ; non, inquam, in se, Cant. V, 7. filiæ,[11] sed in nobis vulneratur Ecclesia. Caveamus 11 igitur ne lapsus noster vulnus Ecclesiæ fiat; ne

[1] Maurini, *video.* Sed veram absque dubio lectionem dederunt codex A′ et mediol. editio anni 1490, *vide.*

[2] Iterum lectionem *diem* e cod. A′ substituimus maurinæ lectioni *dies*, quia hic *dies* opponitur *nocti:* ideo, sicut *nox* in singulari est, ita et *dies* in singulari esse debuit.

[3] Ita edit. omnes ac mss. nonnulli: alii vero aliquot, *et jejuno solo quodam siti, corporis fugitantem delicias*, etc. unus, *et jejuno solo, quod in appetitu corporis*, etc.; alius, *et jejuno solo, quo jam petulantiam corporis fugitantes*, etc. in reliquis autem nihil sani. (Edit. Maur.)

[4] Omnes edit. ac mss. aliquot (*etiam* A′), *gratiam reconciliationis accipiat. In Ecclesia*, etc. melius autem reliqui, *gratia reconciliationis*, etc. Idem enim est ac si scripsisset in reconciliationis testimonium accipiat quod sum dicturus, nimirum in Ecclesia, etc. (Edit. Maur.)

[5] Codex A′, *ut custodias.*

[6] Codex A′, vulgata et hebr. textus omittunt *et mala.*

[7] Codex A′ iterum, *in plateis.*

[8] Adverte periculum eorum qui presbyteros aut doctrina ecclesiastica destitutos, aut sæcularibus cupiditatibus corruptos, aut denique innata quadam animi mollitie nimium indulgentes consulunt; ex his enim quisquis quærit viam salutis, haud dubie quærit ubi non oportet. Obiter autem monemus ab hoc loco in mss. non paucis lacunam esse, quæ ferme per tres integras columnas hiat. (Edit. Maur.)

[9] Rom. edit. sola, *exemplo illius:* sed sublatam vocem *Ecclesiæ* supervacaneam non esse satis declarant sequentia. (Edit. Maur.)

[10] Cod. A′, cum græco textu et Ambrosio alibi (Cf. Sabbat. ad h. l.), *a me.*

[11] *Non, inquam, in se, filiæ*, isthæc etiam Rom. edit. resciderat contra ceterarum, ac mss. omnium fidem. (E. Maur.)

quis a nobis pallium auferat, hoc est, amictum prudentiæ, insigne patientiæ, quo mollioris ambitio vestis exuitur: *Qui* enim *mollioribus vestibus*
Matth. xi, 8. *induuntur, in domibus regum sunt.* Nobis autem pallium dedit Christus, quo apostolos suos, et corpus suum ipse vestivit. Quod denique jubet te dare, si quis a te tunicam petat, ut dimittas
Matth. v, 40. ei et pallium, id est, insigne philosophiæ tuæ tradas, et quasi amictu prudentiæ tuæ eum qui ante nudus fuerit, circumvestias.

CAPUT IX.

Quærendum Christum in montibus aromatum atque in deserto: hujus fœcunditas, exposito cur flos atque lilium dicatur Christus, describitur; et induci in domum vini, ordinarique in se caritatem cupere narratur Ecclesia.

49. Ibi igitur, filiæ, Christum quæramus ubi quærit Ecclesia, in montibus boni odoris, qui excelsorum sublimite factorum suavem vitæ odorem pro meritorum verticibus exhalant. Fugit enim plateas, fugit conventus, et strepitus fori juxta quod scriptum est: *Fuge, fraternus meus, et similis efficere cervo aut hinnulo cervi*
Cant. viii, 14. *in montibus aromatum.* Serpentinis enim invisus colubris, et fugitans[1] canum, atque humi reptantibus infestus serpentibus, nescit habitare nisi in sublimitate virtutum; nescit commorari nisi in talibus Ecclesiæ filiabus, quæ possunt dicere:
II Cor. ii, 15. *Christi* enim *bonus odor sumus Deo;* sed quibusdam odor mortis in mortem, in iis qui pereunt; quibusdam odor vitæ in vitam, in iis utique qui odorem resurrectionis Dominicæ vivida fide spirant.

50. Isti sunt aromatum montes, qui Domini corpus Jesu acceperunt, et in linteis cum aro-
Joan. xix, 40. matibus ligaverunt: quicumque enim crediderunt quia Jesus mortuus est, et sepultus est, et resurrexit, hi excelsum veræ cacumen fidei virtutum fastigiis extulerunt. Ubi ergo Christus quæritur? In pectore prudentis scilicet sacerdotis.

51. Et quoniam de deserto tractatus hic sumitur, ubi quærendus sit, etiam ipse demonstrat, dicens: *Ego flos campi, et lilium convallium.*
Cant. ii, 1, 2. *Tamquam lilium in medio spinarum.* Ecce alium locum, in quo solet Dominus diversari; immo non in uno, sed in pluribus. *Ego,* inquit, *flos campi;* quia patentem simplicitatem puræ mentis frequentat. *Et lilium convallium:* flos enim humilitatis est Christus, non luxuriæ, non voluptatum, non lasciviæ; sed flos simplicitatis, flos humilitatis. *Tamquam lilium in medio spinarum.* Nonne inter asperitates laborum, contritionesque animorum boni flos odoris exsurgit; quia contrito corde Deus placatur?

52. Hoc est desertum, filiæ, quod ducit ad regnum; hoc est etiam desertum, quod floret ut lilium, juxta quod scriptum est: *Lætare, sterilis, et exsulta, desertum, et floreat ut lilium.* Isai. xxxv, 1.
In hoc deserto, filiæ, arbor illa bona fructifera, quæ bonos fructus facit, incipit brachia factorum suorum diffundere, verticem divinitatis adtollere. Juxta quam nostræ ligna silvæ frutescant; quia *sicut arbor mali inter ligna silvæ, ita fraternus*[2] *meus inter medium filiorum.* Et videns hoc Ecclesia lætetur et gaudeat dicens: *In umbra*
Cant. ii, 3. *ejus concupivi et sedi, et fructus ejus dulcis in faucibus meis.*

53. Videns, inquam, hoc Ecclesia, et fidei nostræ jam læta successu, dicat: *Inducite me in*
Ibid., 4. *domum vini, et ordinate in me caritatem.* Caritas non potest esse sine fide: tres enim velut vades sunt Ecclesiæ, spes, fides, caritas. Cum spes præcesserit, fides fundata fuerit, ordinatur caritas, Ecclesia copulatur.

CAPUT X.

Ut Christi mereamur in nos adventum, Spiritum sanctum invocari debere; illum enim non semper venire, neque ad omnes: sed ad eam animam quæ ita terrestrem exuerit tunicam, ut ipsam postea non resumat. Pedum lotio quid significet; et quod dicit Sponsa, quomodo inquinabo illos? *Denique spiritales animæ pedes hoc loco intelligendos esse demonstratur.*

54. Didicisti ergo ubi Christum requiras: disce etiam quemadmodum possis mereri, ut ille te quærat. Excita Spiritum sanctum dicens: *Exsurge, aquilo, et veni, auster; adspira hortum meum, et profluant*[3] *aromata mea. Descendat*
Cant iv, 16. *fraternus meus in hortum suum, et manducet fructus pomiferarum suarum.* Hortus Verbi animæ vernantis affectus est, et in pomiferis virtutis est fructus.
Cant. v, 1.

55. Venit ergo; et sive manduces, sive bibas, si Christum invocas, adest dicens: *Venite, manducate panes meos, et bibite vinum meum;* sive
Proverb. ix, 5. etiam dormias, pulsat ad januam. Venit, inquam, frequenter, et per prospectum mittit manum suam; sed non semper, nec ad omnes, sed ad eam animam quæ potest dicere: *Nocte exui me tunicam meam.* Etenim in hac sæculi nocte
Cant. v, 3. prius tibi corporalis vitæ amictus est exuendus: exuit enim se carne Dominus, ut pro te de dominationibus et potestatibus mundi istius triumpharet.

56. *Quomodo induam illam?* Vide, anima
Ibid. Deo devota quid dicat. Sic se actus corporis et terrenos exuit mores, ut nesciat quomodo, etiamsi velit, rursus possit induere. *Quomodo induam illam?* hoc est, qua verecundia, quo pudore, qua postremo memoria? Consuetudo enim boni usum pravitatis veteris amisit.

[1] Codex A' et mediol. editio, *effugitans,* omisso *et.*

[2] Hic et initio cap. sequentis codex A', *frater meus,* ut alibi in Ambr. Cf. Sabbat. ad h. l.

[3] Cod. A', *fluant,* ut sanctus Doctor alibi. Cf. Sabbat. ad h. l.

Cant. v, 3. 57. *Lavi pedes meos; quomodo inquinabo illos?* Didicisti in Evangelio quod pedes lavare fidei mysterium, humilitatis insigne sit, juxta quod scriptum est: *Si ego lavi pedes vestros dominus et magister, quanto magis vos debetis alter alterius pedes lavare?* Joan. xiii, 14. Sed hoc ad humilitatem pertinet. Quantum vero ad mysterium, pedes debet lavare suos qui vult partem habere cum Christo: *Si enim non lavero,* inquit, *tibi pedes,* Ibid., 8. *non habebis partem mecum.* Cum hoc Petro dicitur, quid de nobis censetur?

58. Qui lavit igitur pedes, non necesse habet iterum lavare; et ideo caveat ne inquinet eos. Et bene sancta Ecclesia dicit: *Lavi pedes meos.* Non dicit: Quomodo iterum lavabo eos; sed, quomodo iterum inquinabo eos? quasi oblita maculæ veteris, oblita contagii. Admonet igitur in ministerio corporali quemadmodum spiritale debeamus actuum nostrorum diluere vestigium. Itaque pedes cum semel laveris æterni fontis irriguo, et mysterii mundaveris sacramento, cave ne iterum corporeæ cupiditatis illuvie, lutulentique actus terrenis sordibus inquinentur.[1]

59. Isti sunt pedes quos David lavit in spiritu, qui te docet quemadmodum eos inquinare non possis, dicens: *Stantes erant pedes nostri in atriis tuis,*[2] Ps. cxxi, 2. *Hierusalem.* Utique hic non corporis, sed animi intellige pedes. Quomodo enim terrenus homo in cœlo haberet corporis pedes? Hebr. xii, 22. Hierusalem enim, sicut Paulus te docuit, in cœlo est. Et idem te docuit quemadmodum in cœlo stare possis, cum dicit: *Nostra autem conversatio in cœlis est;* Philipp. iii, 20. conversatio morum, conversatio factorum, conversatio fidei.

CAPUT XI.

Bonum esse ad accessum Christi trepidare ac festinare: eum non cum venerit solum, sed et prius quam veniat, solitum deferre mercedem, ut myrrha digiti ac manus fluant, hoc est, ut credamus Christum non vidisse corruptionem, cum sit unguentum effusum nomen ejus. Hoc unguentum quod semper fragrabat apud Patrem, in tempore Filius effudit: sed exinanitum fuit in Judæis, et a gentilibus collectum; cumque etiamnum fluat quotidie, diligenter excipiendum est, ut animam nostram totam penetret.

60. Quisquis sic vivit, potest dicere: *Fraternus meus misit manum suam per prospectum, et venter meus turbatus est ad illum:* Cant. v, 4. *surrexi aperire fratri meo.* Bonum est ut ad adventum Domini interiora turbentur. Si ad Luc. i, 29. angeli adventum Maria turbata est, quanto magis ad Christi nos turbamur adventum? Influentibus quippe divinis, corporeus peregrinatur affectus, et usus ille exterioris hominis exolescit. Et tu turbare, et tu festina. Festinantes illi agnum manducare præcipiuntur. Surge, aperi; Exod. xii, 11. ad januam Christus est, vestibula domus tuæ pulsat: si aperueris, introibit, et introibit cum Patre.

61. Nec solum cum ingressus fuerit, mercedem relinquit; sed etiam prius quam ingrediatur, mercedem præmittit. Adhuc anima turbatur, adhuc parietes domus suæ palpat, adhuc ostium quærit ubi Christus est; adhuc solvit vinculum carnis, et corporis claustra; adhuc Christus foris pulsat:[3] *Manus autem,* inquit, [3] *meæ stillaverunt myrrham, et digiti mei pleni in manibus*[4] *clausuræ.* Quam myrrham stillant [4] Cant. v, 5. animæ manus, nisi illam quam obtulit justus ille Nicodemus magister in Israel, ille qui meruit lavacri primus audire mysterium, qui adtulit mixturam myrrhæ et aloes quasi libras centum, et misit in corpus Jesu, perfectum Joan. iii, 1 et ss. Joan. xix, 39 utique odorem fidei attulit?

62. Hunc odorem flagrat anima quæ Christo aperire incipit; ut accipiat primo odorem Dominicæ sepulturæ, et credat quia caro ejus non vidit corruptionem, nec odore aliquo mortis emarcuit; sed æterni illius floris, et semper virentis odore condita surrexit. Quomodo enim poterat vel in carne marcescere, cujus nomen unguentum exinanitum est? Exinanivit se, ut Cant. i, 2. spiraret tibi.

63. Semper unguentum hoc erat; sed erat apud Patrem, erat in Patre. Olebat tantum angelis et archangelis, tamquam intra vas cœli. Aperuit os Pater dicens: *Ecce posui te in testamentum generis mei, in lucem gentium; ut sis in salutem usque ad extremum terræ.* Isai. xlix, 6. Descendit Filius, repleta sunt omnia novo odore Verbi. Eructavit cor Patris Verbum bonum, Ps. xliv, 2. flagravit Filius, Spirítus sanctus exhalavit, atque per omnium se corda diffudit: *Diffusa est* enim *caritas Dei in cordibus nostris per Spiritum sanctum.* Rom. v, 5.

64. Ipse Dei Filius in corpore tamquam in vase odorem primo cohibebat, suum opperiens tempus, sicut ait: *Dominus dat mihi linguam eruditionis; ut sciam quando oporteat dicere*[5] [5] *sermonem.* Venit hora, et aperuit os, exinanivit Isai. l, 4. unguentum,[6] quando virtus exibat de eo. [6]

65. Hoc unguentum exinanitum est super Judæos, et collectum est a gentibus: exinanitum in Judæa, et redoluit in omnibus terris. Hoc unguento uncta est Maria, et virgo concepit, virgo peperit bonum odorem, Dei Filium. Hoc unguentum effusum est super aquas, et sanctificavit aquas. Hoc unguento uncti sunt tres pueri, et humorem iis flamma roravit. Hoc Dan. iii, 23.

[1] Omnes edit. cum paucis mss., *cave iterum corporeæ cupiditatis illuviem, ne lutulenti actus sordibus inquinentur:* alii multo plures ac potiores ut nos in textu. (Edit. Maur.)

[2] Codex A′ omittit *tuis* cum Hilario et Augustino; sed alibi habet Ambrosius. Cf. Sabbat. ad h. l.

[3] Mss. non pauci, *fores pulsat.* (Edit. Maur.)

[4] Cod. A′ omittit *autem* ut Ambrosius alibi (Cf. Sabbat. ad h. l.), omittit *in manibus.*

[5] Codex A′, et Hieron. apud Sabbat. ad h. l., *me dicere.*

[6] Ita plerique mss.; nonnulli autem ac editt. ante maurinam, et cod. A′, *aperuit os, exivit unguentum. Exinanivit* hic valet *totaliter effudit.*

Daniel unctus est, et leonum ora mollivit, feritatemque permulsit.

66. Fluit hoc unguentum quotidie, et numquam deficit. Accipe vas tuum, virgo, et accede, ut possis hoc unguento repleri. Accipe unguentum æstimatum trecentis denariis, sed gratis datum, non venditum; ut omnes haberent gratis. Joan. XII, 5. Virgo, ungere: noli contristari sicut Judas, quia hoc unguentum effunditur, sed consepeli in te Christum.[1] Claude sane vas tuum, ne unguentum effluat. Claude integritatis clave, loquendi verecundia, abstinentia gloriandi.

67. Hoc quæ habet unguentum, Christum recipit; et ideo quæ habebat, ait: *Aperui,* inCant. V, 6. quit, *fratri meo, frater meus transivit.* Quomodo transivit? Id est, mentis interna penetravit, sicut dictum est Mariæ: *Et tuam ipsius animam per*Luc. II, 35. *transibit gladius.* Vivum enim Verbum Dei, sicut gladius acutus, penetrans, et corporalium repaHebr. IV, 12. gula cogitationum, et cordis interna rimatur.

CAPUT XII.

Omnibus et maxime virginibus Christum exspectandum: si vero ille tardaverit, quod semper animæ fit socordia, surgendum et donorum ab eo jam acceptorum contemplatione invocandum Spiritum sanctum; extemplo enim Sponsum responsurum. Quid sit quod caput ac cincinnos suos humidos dicat: quo loco inseritur a capillorum cincinnis dehortatio. Deinde ubi animam rursus ad servandam innocentiam, et capiendum ex actibus ac fide odorem spiritalem impulit, spondet eam sic placituram, accessurumque ad ipsam Christum, neque se illi nisi tentationis causa subducturum; atque adeo tentatores esse spernendos.

68. Et tu igitur, anima, una de populo, una de plebe (neque enim Christus stupet aliqua sæcularium discrimina dignitatum, nec auratam vestem, aut monile pretiosum, aut nobilia coruscantium gemmarum serta miratur, quorum dispendiis sæpe lis movetur in Ecclesia, pax fugatur), certe tu una de virginibus, quæ corporis tui gratiam splendore mentis illuminas (propior enim es quæ Ecclesiæ compararis), tu, [2] inquam, in cubili[2] tuo, et nocturno tempore constituta, semper meditare Christum, et ejus adventum omnibus sperato momentis.

69. Si tardare tibi videtur, exsurge. Tardare videtur, cum diu dormis: tardare videtur, cum ab oratione vacas: tardare videtur, cum vocem A non excitas psalmis.[3] Primitias vigiliarum tuarum Christo dicato; primitias actuum tuorum Christo immola. Audisti in superioribus quia vocavit te, dicens: *Veni a Libano, Sponsa, veni a Libano; transibis et pertransibis a principio fidei:* transibis in sæculum certatura; pertrans- Cant. IV, 8. ibis ad Christum triumphatura de sæculo. Audisti quia te a leonum et pardorum, id est, a spiritalium nequitiarum incursionibus separavit: audisti quia placet ei tuarum pulchritudo virB tutum: audisti quia vestimentorum tuorum aromata, hoc est, bonum odorem integritatis omnibus odoribus prætulit: audisti quia hortus es conclusus, suavium pomiferarum refertus fructibus. Pete igitur ut adspiret tibi Spiritus sanctus, adspiret super cubile tuum, atque odorem piæ mentis, et gratiæ spiritalis accumulet. Respondebit tibi: *Ego dormio,*[4] *et cor meum vigilat.* Cant. V, 2.

70. Audis vocem pulsantis ad januam, et dicentis: *Aperi mihi, soror mea: surge, proxima* C *mea, columba mea, perfecta mea:* caritate pro- *Ibid.* xima, simplicitate columba, virtute perfecta; *quia caput meum repletum est rore.* Sicut enim ros cœli nocturnas amovet siccitates, ita ros Domini nostri Jesu Christi nocturnis et sæcularibus tenebris æternæ vitæ stillavit humorem. Hoc est caput quod æstu mundi nescivit arescere; unde ait: *Quia si in humido hoc faciunt, in arido quid facient?* Hoc igitur caput rorat Luc. XXIII, 31. aliis, sibi abundat. Et bene abundat caput Chri- D sti; quia caput tuum Christus est, qui plus est semper, nec liberalitatibus exhauritur suis, aut diuturna deficit largitate. In hoc caput ferrum non adscendit, quod est instrumentum belli, insigne discordiæ.

71. Nunc specta, et vide ros ille qualis sit, scilicet non vulgaris humoris; cincinni autem sunt in eo guttarum noctis.[5] Noli, proxima mea, [5] accipere cincinnos corporalium capillorum. Non Cant. V, 2. illi ornamenta, sed crimina sunt; lenocinia for- E mæ, non præcepta virtutis. Alios cincinnos Nazaræus habet, in quibus ferrum non adscendit, quos nemo præcidit: qui non calamistris compositi, et arte digesti, sed multiplici crispantes virtutum nitentium gratia refulserunt. Disce in historia quales Nazaræus cincinnos habeat, quos quamdiu Samson habuit intactos, numquam vinci potuit. Cincinnos perdidit, et meritum Judic. XVI, 17. virtutis amisit.

72. Audita igitur voce Verbi, quam exueras F tunicam nocte, ne quæras quemadmodum induas eam: offenditur enim, et frequenter offertur[6] per nequitiam spiritalem. Quemadmodum,

[1] Paris. quædam edit., *sed consepeli te in Christum,* perperam. Infra vero ubi omnes edit. ac mss. aliquot, *Claude integritatis clave,* etc. alii habent partim, *claude ostium integritatis; claude loquendi verecundiam abstinentia gloriandi;* partim, *Claude integritatis clave loquendi verecundiam, abstinentiam gloriandi.* Neutra tamen harum lectionum satis commoda. (Edit. Maur.)

[2] Codex A', *in cubiculo tuo.*

[3] De psalmis domi privatim decantandis intelligimus, cum publica psalmodia id temporis in Ecclesia Mediolanensi adhuc non videatur fuisse instituta. Vel certe per vocem *psalmis* signari possunt alii quilibet cantici pii atque spiritales, ad quos nos exhortatur sanctus Apostolus. (Edit. Maur.)

[4] Cod. A', *dormivi.*

[5] Rom. edit. sola, *Cincinni autem mei guttarum noctis.*

[6] Amerb. et Eras., *offunditur enim:* Gill. ac Rom. cum paucis mss., *offertur enim:* alii mss. denique, *offenditur enim,* etc. Non incommode, idem quippe est atque *occurrit.* Quid autem si legas *ostenditur?* Certe hanc lectionem duceremus multo potiorem, si quod aliud præsidium ei adesset præter conjecturam. (Edit. Maur.)

Nos tamen optimam habemus lectionem *offenditur,* quia

inquam, induas eam, obliviscaris, et nescias; et quasi jam Dominus adsistat, exsors corporalium vinculorum turbata consurgas: internam orationibus præpares mentem dum surgis; ut ex humilibus ad superna contendas, et studeas fores tui cordis aperire: dum manus tuas tendes ad Christum, fidelem tua gesta spirabunt odorem.

73. Admove igitur manus naribus tuis, et odorem actuum tuorum indefessa ac pervigili alacritate mentis explora. Mulcebit te odor dexteræ tuæ, et flagrantiam resurrectionis tua membra redolebunt; myrrham digiti tui sudabunt, hoc est, fidei vere gratiam spiritalia gesta flagrabunt. Capis ergo, virgo, ex interiore tuo corpore voluptatem, et ipsa tibi dulcis, ipsa tibi suavis es, et ipsa tibi (quod peccantibus sæpe contingit) non incipis displicere: plus enim tibi nuda simplicitas placebit, corporeæ fraudis exuta tegminibus.

74. Talem te Christus desideravit, talem te Christus elegit. Aperto itaque ingreditur ostio; neque enim potest fallere qui se ingressurum esse promisit. Complectere igitur quem quæsisti: accede ad ipsum, et illuminaberis: tene illum, roga ne cito abeat, obsecra ne recedat: Verbum enim Dei currit, fastidio non capitur, negligentia non tenetur. Obeat anima tua in verbo ejus, et cœlestis sermonis insiste vestigio; cito enim transit.

75. Denique quid ait illa? *Quæsivi eum, et non inveni illum:*[1] *vocavi eum, et non obaudivit me.* Ne putes displicere te, quæ vocasti, quæ rogasti, quæ aperuisti, quod tam cito abiit: sinit nos sæpe tentari. Denique turbis rogantibus ne recederet, quid ait in Evangelio? *Et aliis civitatibus oportet me evangelizare verbum Dei,*[2] *quia ideo missus sum.* Sed etiam si tibi ille abiisse videtur, exi, rursus explora.

[1] Cant. v, 6.

[2] Luc. iv, 43. Cant. v, 7.

76. Noli jam Deo devota illos metuendos circumforaneos intelligibiles timere custodes; noli timere eos qui circumeunt civitatem; noli vulnera formidare, quæ sequentibus Christum nocere non possunt. Etiamsi corpus tuum, hoc est, vitam corporis tui auferant, vicinus est Christus: quem cum inveneris, ubi cum eodem commorari debeas agnosce, ne forte a te discedat; cito enim deserit negligentes.

CAPUT XIII.

Discendum nobis esse ab Ecclesia quo pacto Sponsus teneri queat, vinculis scilicet caritatis et suppliciorum beneficio: introducendum etiam eum in interiorem domum, sed virtute prius exornatam. Per quam fenestram manum mittere dicatur Sponsus, et quemadmodum fenestræ virgini sint parandæ. Eam quoque januæ suæ silentii seras apponere debere, quod magno suo malo Eva non fecit. Tunc mortificationis ac resurrectionis myrrham sudaturam; si modo virgo illa talis fuerit, qualis esse jubetur ab Apostolo; sed Christum inquiri velle, atque odio habere garrulitatem.

77. Quis igitur te nisi sancta Ecclesia debet docere quemadmodum Christum teneas? Immo jam docuit, si quæ legis, intelligas. *Quam modicum,* inquit, *fuit, cum transivi ab ipsis, donec inveni quem dilexit anima mea: tenui eum, et non relinquam eum.* Quibus igitur Christus tenetur? Non injuriæ nexibus, non restium nodis: sed vinculis caritatis, mentis habenis stringitur, et animæ tenetur affectu. Si vis et tu tenere Christum, quære jugiter, nec pœnam metuas: inter supplicia enim frequenter corporis, inter ipsas persequutorum manus Christus melius invenitur. *Quam modicum,* inquit, *fuit, cum transivi ab ipsis.* Exiguo enim spatio, brevique momento cum persequutorum manus evaseris, nec succubueris potestatibus mundi, tibi Christus occurret, nec te diu tentari patietur.

Cant. III, 4.

78. Quæ sic Christum requirit, quæ Christum invenit, potest dicere: *Tenui eum, nec*[3] *relinquam eum; donec introducam eum in domum matris meæ, et in cubiculum ejus quæ me concepit.* Quæ est domus matris tuæ et cubiculum ejus, nisi internum tuæ secretumque naturæ? Hanc domum serva, hujus domus mundato penetralia; ut cum immaculata domus fuerit, nec ullius adulterinæ conscientiæ sordibus inquinata, spiritalis domus in sacerdotium sanctum lapide angulari coagmentata consurgat, et Spiritus sanctus habitet in ea. Quæ sic Christum requirit, quæ sic Christum obsecrat, non relinquitur ab eo, immo etiam frequenter revisitur; est enim nobiscum usque ad consummationem mundi.

[3]

Ibid.

Matth. xxviii, 20.

79. Ergo Christus repertus est, et tenetur; et repertus est ille qui per fenestram tuam manum misit. Quæ est fenestra nostra, nisi per quam opera Christi videmus, oculus scilicet animi, et mentis obtutus? Et ideo, virgo, per fenestram tuam Christus introeat, Christus manum suam mittat per fenestram, tibi veniat Verbi, non corporis amor. Si igitur per fenestram tuam manum mittit Dei Verbum, vide quemadmodum fenestras tuas præpares; vide quemadmodum ab omni pulvere delictorum detergere debeas. Nihil tetrum[4] habeat, nihil adulterinum fenestra virginis. Procul stibium et ceteras affectati nugas decoris, procul adulterini amoris illecebras. Similis aurium clausura est, quibus non suspendenda onera, non figenda vulnera; sed unus ornatus est, audire quod prosit.

Cant. v, 4

[4]

accipienda est in significatione ei quoque propria, ut *occurrit, obviam fit,* quod et Maurini notaverant.

[1] Cod. A', *eum.*

[2] Rom. edit. sola, *regnum Dei.* Rursus vero eadem cum aliis, et mss. aliquot, *tu rursus explora;* ubi mss. nonnulli, *extrorsus explora:* et alii melius, *exi,* etc. (Edit. Maur.)

[3] Cod. A', *et non,* cum Ambrosio alibi. Cf. Sabbat. ad h. l.

[4] Notant Maurini, paucos mss. habere *nihil terrenum:* nempe amanuenses non intellexerunt vocem *tetrum.*

80. Januam quoque tuam disce temporibus observare nocturnis: non facile quisquam patentem reperiat. Sponsus ipse vult clausam esse, cum pulsat. Janua nostra os nostrum est, Christo propemodum soli debet aperiri; nec aperiatur, nisi ante pulsaverit Dei Verbum. Denique ideo scriptum est: *Hortus conclusus, soror mea Sponsa,* Cant. IV, 12. *hortus conclusus, fons signatus;* ne facile aperiat os suum, nec vulgari designet alloquio. Neque enim de ipsis divinis decet, nisi Verbo Dei interpellata, respondeas. Quid tibi cum ceteris? Soli Christo loquere, soli fabulare Christo. Si enim ut mulieres in ecclesia taceant, scriptum I Cor. XIV, 34. est; quanto magis non decet patere virginis januam, non decet viduæ patere fores? Cito [1] insidiator pudoris obrepit, cito verbum excidit,[1] quod revocare desideres.

81. Si Evæ clausa fuisset janua, nec Adam deceptus fuisset, nec respondisset interrogata Gen. III, 2 et ss. Jerem IX, 21. serpenti. Introivit mors per fenestram, hoc est, per Evæ ostium. Ingreditur mors per ostium tuum, si falsum loquaris, si turpiter, si procaciter, postremo si ubi non oportet, loquaris. Clausæ sint igitur labiorum fores tuorum, et obseratum maneat vocis vestibulum, tunc fortasse reserandum, cum audieris Dei vocem, cum audieris Dei verbum.

82. Tunc tibi myrrha sudabit, tunc tibi baCant. V, 5. ptismatis adspirabit gratia; ut ab elementis mundi commoriare cum Christo, et cum Christo resurgas. *Quid adhuc,* inquit, *velut viventes de hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis, ne adtaminaveritis, ne gustaveritis quæ sunt ad corruptio*Coloss. II, 20 et ss. *nem ipso usu;* corruptela enim abesse debet a castis: itaque carnis et mundi sepelite curam. *Qui cum Christo resurrexistis, quæ sursum sunt* Coloss. III, 1. *quærite, ubi Christus est.* Cum Christum quæritis, Patrem Deum videtis; Christus enim in dextera Dei sedet.

83. Sed ea quæ Christum requirit, non debet esse vulgaris, non debet esse in foro, non in plateis, voce querula, gressu lubrica, facilis [2] auditu,[2] vilis adspectu. Terrenum tibi Apostolus consortium negat, et ultra naturæ propemodum terminos alis ad cœlum docet spiritalibus evolandum. *Quæ sursum sunt,* inquit, *sapite, non* *Ibid.*, 2. *quæ super terram.* Sed quia hoc impossibile erat in hoc corporis velut claustro reclusis; et quia, defunctis corporibus, anima fertur ad superiora revolare, alligata dum vivimus quadam nostræ lege naturæ, ideo addidit: *Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.* Si abscondita est cum Christo in Deo, *Ibid.*, 3. non appareat mundo: Christus enim mortuus est mundo, vivit Deo.

84. Vide nunc quemadmodum desiderari amet Christus, confabulationes non amet. Aperuit ergo virgo illa suas fores Dei Verbo; sed *transivit,* inquit, *et exivit anima mea in verbo ejus.* Cant. V, 6. Exivit a mundo, exivit a sæculo, remansit in Christo. *Quæsivi,* inquit, *eum, et non inveni eum;* *Ibid.* amat enim Christus diu requiri.

CAPUT XIV.

Sponsam inveniri a custodibus cœlestis Jerusalem, in quam illi ingrediendum, et qua ratione. Ejusdem civitatis lumen, muri, portæ ac cives explicantur. Quomodo intelligatur anima spoliari a sanctis angelis: quomodo etiam quæ Christum in foro et plateis mysticis quæsitum invenerit, ab eisdem angelis vulneretur. Quibus jungitur alia pallii utiliter ablati expositio.

85. Invenerunt illam custodes murorum. Fortasse sunt et alii custodes, quos magis intelligere debeamus. Est enim civitas quæ portas murorum clausas non habet, de qua dictum est: *Et portæ ejus non claudentur per diem;* Apoc. XXI, 25. nox enim non erit amplius in ea; adferent gloriam et honorem gentes in illam. Illa est ergo civitas Hierusalem quæ in cœlo est, intra quam Hebr. XII, 22. jam quasi perfecta et immaculata servaris; non enim intrat in eam omne commune.[3] Communis [3] castitas non est, communis pudicitia non est, quæ in libro vitæ scribitur. Apoc. XXI, 27.

86. Si igitur invenimus civitatem, ingrediamur in eam, videamus lumen ejus, videamus muros, videamus tribus, videamus fundamenta muralia, videamus etiam custodes murorum. Sed quomodo ingrediamur in eam? In hac civitate vita est, et una est via quæ ducit ad vitam: via autem Christus est; ergo Christum sequamur. Sed ipsa in cœlo est civitas. Quomodo igitur adscendamus ad cœlum, docet Evangelista[4] qui dicit: *Et duxit me Spiritus in* [4] *montem magnum et altum, et ostendit mihi civitatem sanctam Hierusalem descendentem de cœlo.* Adscendamus ergo spiritu; quia caro ad- *Ibid.*, 10. scendere ad eam non potest. Adscendamus nos interim ad cœlum, ut ad nos postea de cœlo illa descendat, in qua lumen est simile lapidis pretiosissimi, ut lapidis jaspidis et crystalli. *Ibid.*, 11. Habet murum magnum et altum.

[1] Rom. edit. sola, *cito verbum excipit.*

[2] Ita vet. editt. ac plures mss.; Rom. autem edit. et mss. nonnulli, *facilis aditu.* (Edit. Maur.)

[3] *Commune* Scripturæ usu, idem est atque impurum, ut jam alibi annotavimus.

[4] Fuere inter hæreticos tam veteres quam novos, qui Apocalypsim a Joanne Evangelista scriptam negarent: e quibus nonnulli etiam eo devenerunt impudentiæ, ut eam Cerintho adtribuerent, cujusmodi fuerunt alogiani, quos refutavit Epiphanius. Exstiterunt quoque inter catholicos qui eumdem librum aut alteri Joanni ejusdem cum Evangelista ætatis adscriberent, aut crederent merito dubitari posse, utrum illius auctor dici debeat Evangelista. Verumtamen quidquid in contrarium adferunt, infirmum est, si universo Patrum antiquorum agmini opponatur. Etenim pro communi opinione stant Justinus *Dial. cum Tryph.*, Irenæus lib. IV et V, nec non apud Eusebium *Hist. Eccl.* lib. III, cap. 23 Clemens Alex.; item eodem lib. cap. 25 universalis consensus: iterum apud eumdem lib. XXV, cap. 18 et 28 Apollonius, et tandem lib. VI, cap. 25 Origenes; queis accedit Tertullianus *adversus Marcionem.* Cum his atque aliis omnibus concinit Ambrosius noster hic sicut et *in Psal.* I, nnm. 54, *in Psal.* XL, num. 26 atque alibi. (Edit. Maur.)

87. Didicisti lumen, didicisti murum: disce portas, disce custodes. *Habet*, inquit, *portas*
1 *duodecim; et in portis angelos duodecim,*[1] *in quibus duodecim tribuum filiorum Israel super-*
Apoc. XXI, 12. *scripta sunt nomina.* In portis patriarcharum nomina continentur, in muro apostolorum: fun-
Ibid., 14. damenta enim civitatis, apostoli; et lapis angularis est Christus, in quo omnis structura consurgit. Deus extra, Deus intus, Deus ubique
Ibid., 11. est; habet enim, inquit, civitas majestatem Dei. Ergo et vos, sanctæ virgines, et quicumque justi estis, et immaculatam animæ geritis ca-
2 stitatem,[2] cives sanctorum estis et domestici Dei. Sed tunc nobilitatem istam patriæ possidebitis,
3 si Christum intra civitatis hujus septa[3] quæratis, ingressi per fidem actusque pretiosos, patriarcharum clarificati lumine, fundati super apostolos, versantes inter angelos.

88. Quomodo igitur isti custodes angeli sunt,
Cant. V, 7. qui castæ animæ pallium tollunt? Aliud pallium virginum est, aliud adolescentiæ circum-
4 foraneæ.[4] Illa quæ in foro Christum requirit, pallium etiam quod habebat, amisit; prudentia enim non in foro, non in plateis, sed in Ecclesia possidetur. Et fortasse (ut cum ipsis quoque veniamus in gratiam, atque omnium misericordem Deum esse doceamus, quia et illi Christum aliquando reperiunt, si tamen jugiter quærant) pallium hoc amictus est corporis.

89. Ergo qui quæsivit in cubili Christum (si tamen sic quæsivit, sicut ille qui dixit: *Sic*
Ps. LXII, 7. *memor fui tui super stratum meum;* si quæsivit in noctibus, juxta quod scriptum est: *In no-*
Ps. CXXXIII, 1. *ctibus extollite manus vestras in sancta;* si quæsivit in civitate, in foro et in plateis: in civitate Dei nostri; in foro fortasse in quo judex
5 ille divini juris[5] sedet; in plateis unde collecti sunt qui ad cœnam Dominicam convenerunt), potest custodientibus civitatem Dei angelis, dum diu quærit, occurrere.

90. Quin etiam ex cœlesti custodum natura cœlestem intelligere possumus civitatem, cœleste forum justitiæ sempiternæ; non viles plateas, sed fortasse in quibus superfluere fons ille consuevit, de quo scriptum est: *Superfluant tibi aquæ de tuo fonte, et in plateis tuis diffun-*
Prov. V, 16. *dantur tuæ aquæ.* Qui sic ergo Christum requirit, ad angelos pervenit.

91. Sed si bonis ad angelos meritis pervenitur; cur qui pervenerit, vulneratur? Est et gladius bonus, cujus gladii bonum vulnus. Vulnerat Dei Verbum, sed non ulcerat. Est vulnus boni amoris, sunt vulnera caritatis; ideoque
Cant. II, 5. dixit: *Vulnerata caritatis ego sum.* Quæ perfecta est, vulnerata est caritatis. Bona sunt igitur Verbi vulnera, bona sunt amantis vulnera: *Utilia* enim *vulnera amici, quam voluntaria* *oscula inimici.* Vulnerata caritatis Rebecca est, quæ relictis parentibus, migravit ad sponsum: Prov. XXVII, 6. Gen. XXIV, 58 et ss.
vulnerata caritatis Rachel, quæ zelavit sororem, amavit maritum. Sorori enim quod abundabat Gen. XXX, 1
filiis, ipsa adhuc sterilis invidebat; quia typum gerebat Ecclesiæ, cui dicitur: *Lætare, sterilis, quæ non paris: erumpe et exclama quæ non parturis.* Isai. LIV, 1.

92. Invenerunt ergo custodes, et vulneraverunt eam, et tulerunt ei pallium, hoc est, actus corporalis involucrum sustulerunt, ut nuda mentis simplicitas quæreret Christum; quia nemo potest amictu vestitus philosophiæ, in habitu scilicet sapientiæ sæcularis Christum videre. Et bene tollitur ei amictus philosophiæ; ne quis eam per philosophiam deprædetur. Bene tollitur ei Coloss. II, 8.
pallium, quæ ad Christum propinquat, ut Deum visura mundo corde ingrediatur: *Beati* enim *mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* De- Matth. V, 7.
nique ubi mundavit cor, Verbum reperit, Deum vidit.

CAPUT XV.

Ad quærendum Deum animam excitat, explicatoque cur ea feminino vocabulo dicatur, monet divinum favorem esse implorandum, ut eadem ab illo gubernetur instar cujusdam currus: illi enim quatuor motus esse tamquam totidem equos, a quibus raptatur, quos docet ratione ac prudentia moderandos.

93. Quære ergo illum, virgo, immo quæramus omnes: anima enim sexum non habet, sed ideo fortasse femineum nomen accepit, quod eam violentior æstus corporis agit: ipsa autem impetus carnis amore sui molli quadam et blanda ratione demulcet.

94. Ergo orationibus et obsecrationibus Deum invitare debemus; ut quasi bonus auster afflare dignetur, Verbique nobis auram cœlestis adspiret: quæ fructiferas arbores non turbare vento gravi, sed leni spiramine flatuque molli consuevit agitare. Unde scriptum est: *Posuit me currus Aminadab;* eo quod anima nostra dum Cant. VI, 11
jungitur corpori, velut quidam equorum frementium currus rectorem sui quærit aurigam: Aminadab enim pater Naason fuit, sicut in Numeris legimus, qui erat princeps populi Juda: Num. I, 7.
cujus figura refertur ad Christum, qui verus populi princeps animam justi velut currum agitator adscendens, Verbi habenis gubernat, ne violentorum equorum furore in abrupta rapiatur.

95. Sunt enim ejus velut quatuor equi, quatuor affectiones, ira, cupiditas, voluptas, timor. Quibus furentibus cum cœperit agi, nequaquam

[1] Mss. aliquot, *angulos duodecim,* non solum contra reliquorum atque edit. omnium, sed etiam sacri textus auctoritatem. (Edit. Maur.)

[2] Non pauci mss., *et immaculatam animam geritis castitate:* nonnulli, *et immaculato animo geritis castitatem:* ceteri ac editt. nobis consentiunt. (Edit. Maur.)

[3] Codex A', *præsepia.*

[4] Ita editt. vet. et mss. omnes, tribus exceptis ubi legitur, *aliud adolescentiæ. Circumforanea illa quæ,* etc.; Rom. autem edit. hoc tantum recessit ab aliis, quod pro *adolescentiæ* reposuit *adolescentula.* (Edit. Maur.)

[5] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *divino jure.*

seipsa cognoscit: corruptibile enim corpus animam gravat, et tamquam irrationabilium animalium currus[1] invitam rapit, volventibus curis velut quodam impetu proruentem, donec memoratæ corporis passiones Verbi virtute mitescant. Hæc Verbi tamquam boni agitatoris est providentia, ne illi animæ quæ in se non est morti obnoxia, corpus mortale conjunctum agitationem sui faciat esse difficilem.

96. Primo igitur hos veloces motus corporis domitet, et nexu rationis infrænet: dein caveat ne dispari motu se velut equi implicet, ut bonum aut improbus decoloret, aut tardus impediat, aut turbidus inquietet: fremit enim equus malitiæ, seseque jactando currum lædit, gravat jugalem. Hunc bonus auriga demulcet, et in campum veritatis immittit, fraudis declinat anfractum. Tutus ad superiora cursus est, periculosus ad inferiora descensus. Inde quasi emeriti qui bene portaverint jugum Verbi, usque ad Domini præsepe ducuntur, in quo non fœnum est esca, sed panis qui descendit e cœlo.

97. Hujus currus rotæ sunt, de quibus dixit Ezech. I, 20. propheta: *Et spiritus vitæ erat in rotis;* eo quod currus animæ teres et rotundus sine ulla offensione volvatur.

CAPUT XVI.

Verbum in hortum nucis, qui tentationis figura est, invitatur; ut fidei ac virtutum odores capiat, melque manducet. In Christo omnibus omnia suppetere: ac proinde exemplo hæmorrhoissæ mulieris accedendum ad ipsum cum firma fide, cujus mirabiles effectus prædicantur. Adjiciendam fidei humilem quoque confessionem; nec eis qui Christo detrahant, respondendum; sed ejusdem mulieris more dicendum: Non laboravi, etc. *Postremo ad conciliandam feminæ confitenti auctoritatem, Petri et Pauli exempla ad eamdem virtutem pertinentia proponuntur.*

98. Sed ne longius labamur, invitatur Dei Cant. VI, 10. Verbum in hortum nucis, in quo fructus propheticæ lectionis, et sacerdotalis est gratia, quæ amara in tentationibus, dura in laboribus, in virtutibus interioribus fructuosa Num. XVII, 8. est. Unde etiam virga Aaron nucea floruit, non jam natura sua, sed virtute secreta. Descendat ergo in hortum suum, ut vindemiet fidem, capiat odores,[2] pabulum cœleste reperiat, suavitatem nostri mellis epuletur dicens: *Vindemiavi myrrham meam cum aromatibus, manducavi* Cant. V, 1. *panem meum cum melle meo.* Quod diversarum virtutum concretum floribus, illarum apum quæ sapientiam prædicant, consono opere[3] congregatum sancta Ecclesia in favis condit, ut cibus Christi sit. 3 Prov. VI, 8.

99. Omnia igitur habemus in Christo. Omnis anima accedat ad eum, sive corporalibus ægra peccatis, sive clavis quibusdam sæcularis cupiditatis infixa, sive imperfecta adhuc quidem, sed intenta tamen meditatione[4] proficiens, sive 4 multis aliqua sit jam perfecta virtutibus: omnis in Domini potestate est, et omnia Christus est nobis. Si vulnus curare desideras, medicus est: si febribus æstuas, fons est: si gravaris iniquitate, justitia est: si auxilio indiges, virtus est: si mortem times, vita est: si cœlum desideras, via est: si tenebras fugis, lux est: si cibum quæris, alimentum est. *Gustate* igitur, *et videte quoniam suavis est Dominus: beatus vir qui sperat in eo.* Ps. XXXIII, 9.

100. Speravit in eo illa, quæ fluxu sanguinis laborabat, et continuo sanata est; sed quia fidelis accessit. Et tu cum fide, filia, vel fimbriam ejus adtinge. Jam sæcularium fluxus voluptatum modo torrentis exundans, Verbi salutaris calore siccabitur; si cum fide tamen accedas, si pari devotione divini sermonis extremam saltem fimbriam comprehendas; si tremens procidas ante Domini pedes. Ubi sunt pedes Verbi, nisi ubi corpus est Christi? O thesauris omnibus opulentior fides! o virtutibus corporis omnibus fides fortior! o medicis omnibus salutarior! Simul ut accessit mulier, virtutem sensit, medicinam impetravit; ut si oculum lumini admoveas, illuminatur antequam sentias, et operatio lucis prævenit apparatum. Passio inveterata, passio immedicabilis, quæ et artis omnem vicerat excogitationem, et pecuniarum subministrationem, solo fimbriæ curatur adtactu. Illius igitur feminæ tibi, virgo, et in adeundo servanda verecundia, et in fide imitanda devotio est. Luc. VIII, 43 et ss

101. Quanta vero illa gratia, quod ea quæ videri erubescebat, vitium tamen non erubuit confiteri! Noli ergo lapsus occulere tuos; fatere quod ille jam novit: noli erubescere quod non erubuerunt prophetæ. Audi Hieremiam dicentem: *Sana me, Domine, et sanabor.* Sic et illa Jerem. XVII, 14. dixit, cum contingeret fimbriam: *Sana me, Domine, et sanabor: salva me, Domine, et salvabor;*[5] *quia gloria mea tu es;* sola enim sana 5 est, quam tu sanaveris.

102. Si quis tamen tibi dicat (quia sic plerumque tentantur fideles): *Ubi est Verbum Domini? Veniat;* dictum est enim et Domino: *Ibid.*, 15. *Descendat nunc de cruce, et credimus ei: confidit in Domino, liberet nunc eum, si vult eum;*[6] si Matth. XXVII, 42, 43. quis ergo tibi insultando hoc dixerit, et te in

[1] Edit. ac pauci mss., *irrationabilium;* Rom. cum cod. A', *irrationalium animalium cursus:* alii magno numero... *currus.*

[2] Tres mss., *ut vindemiet myrrham, fidem capiat odoris.* (Edit. Maur.)

[3] Mss. complures, *consono ore.*

[4] Mss. aliquot, *sed nitenti* (Cod. A', *intenti*) *tamen meditatione.* (Edit. Maur.)

[5] *Salva me, Domine, et salvabor,* in mss. pluribus omittuntur, Maurinis testibus.

[6] E cod. A' adjecimus *eum* lectioni communi, quia vocem illam genuinam esse constat ex dictis tomo II, col. 768, et ex loco parallelo libri *de Exhortatione virginis,* n. 76.

fabulas voluerit evocare, noli respondere ei; noluit enim talibus respondere Christus. Solum Christum interroga; illis enim si dixeris, non credent: si interrogaveris, non respondebunt tibi. Dic soli Verbo: *Non laboravi sequens post te, et diem hominis non concupivi.* Jerem. XVII, 16.

103. Hoc dixit illa mulier, et stetit sanguis. Quamvis fatigata, quamvis ægra, quæ diu quæsierat Christum, dixit tamen: *Non laboravi sequens post te;* neque enim laborat quæ Christum sequitur, cum laborantes ad se ut requiescant, evocet. Ergo ipsum sequamur. Quamdiu ipsum sequimur, non laboramus, quia non est labor in Jacob. Et in Esaia: *Qui exspectant Dominum.... current, et non laborabunt.* Matth. XI, 28. Num. XXIII, 21. Isai. XL, 31.

104. Deinde cum quæreret Christus quis tetigisset eum, nonne tibi videtur illa dixisse: Quid interrogas, Domine? Tu scis: quæ prodeunt per labia mea, ante faciem tuam sunt; et ideo non confundor peccata propria confiteri. *Confundantur qui persequuntur me, et non confundar ego.* Luc. VIII, 45. Jerem. XVII, 18.

105. Non confusus est Petrus dicere: *Exi a me, Domine, quia peccator sum ego;* vir enim sapiens et gravis, in quo esset Ecclesiæ firmamentum,[1] et magisterium disciplinæ, nihil utilius sibi esse prospexit, quam ne secundantis operis extolleretur eventu. Et ideo, *Exi,* inquit, *a me Domine.* Non rogat ut deseratur, sed ne infletur. Luc. V, 8. [1] II Cor. XII, 7.

106. Paulus quoque de carnis stimulo gloriatur, quod sibi ne extolleretur, provisum est. Illecebrosa jactantia est, quam etiam Paulus veretur: lubrica, quæ etiam in Paulo cavetur. Sed non iste facili mobilis casu, qui revelationibus timebat extolli; et ideo quasi fortis athleta lætatur quod vulnere corporis emere didicerat animæ sanitatem.

CAPUT XVII.

Cavendam jactantiam suadet cum aliis exemplis, tum potissimum apiculæ; habere enim animam nostram suos volatus, quibus mundo facta superior, Deo æternisque virtutibus jungatur. Has supra mundum esse docet exemplo Christi, ad cujus atque apostolorum imitationem animam urget. Ne tamen videatur exemplar sublimius, hortatur ut fiat Christi discipula, quo oratione adjuvetur: interim diligentiam adhibeat, ac vitia varia relinquat foris.

107. Ergo et tu, si munera divina superfluere in te et redundare cognoveris, tuam metire virtutem, gratiam Deo redde, contemplationemque corporis,[2] velut navis saburram [2] suscipe; ne te in tantis mundi fluctibus jactantiæ alicujus aura circumferat. Apis illa sapiens cum aeris motus suspectos habet, lapillis sæpe sublatis, per inania se librat nubila; ne leve alarum remigium præcipitent flabra ventorum. Paulus et Barnabas putaverunt se gravari, cum cernerent adorari. Et tu cave, virgo, illius apiculæ modo, ne alarum tuarum volatum aura mundi hujus extollat.

108. Habet enim anima volatus suos. Et ideo dictum est: *Qui sunt isti, qui sicut nubes volant, et sicut columbæ cum pullis suis?* Habet ergo anima spiritales volatus, quæ brevi momento totum percurrit orbem: liberæ enim sunt cogitationes prudentium: quanto ad altiora et diviniora se subrigunt, tanto magis sine ullo terrenæ molis impedimento feruntur. Itaque adhærens Deo, et imaginis in se referens cœlestis effigiem, ubi cursus suos ab equorum perturbatione placidaverit, in illum æthereum purumque locum plausu spiritalium evecta pennarum, despicit omnia quæ in hoc mundo sunt, et æternis intenta virtutibus, supra mundum labitur. Supra mundum enim justitia est, supra mundum caritas,[3] supra mundum castitas, supra mundum bonitas, supra mundum sapientia: etsi in hoc mundo sit, supra mundum tamen est. Isai. LX, 8. [3]

109. Supra mundum erat justitia, cum omnia regna mundi et universam ejus gloriam diabolus offerret. Supra mundum fuit qui de mundo nihil adtigit. Denique ait: *Venit hujus mundi princeps, et in me,* inquit, *inveniet nihil.* Discite ergo in hoc mundo supra mundum esse; et si corpus geritis, volitet in vobis ales interior. Supra mundum est ille, qui tollit Deum in corpore suo. Matth. IV, 8. Joan. XIV, 30.

110. Sed Deum imitari non possumus. Imitemur apostolos, quos mundus odio habuit; quia non erant de hoc mundo. Hos imitare, hos sequere. Sed arduum putas humana virtute supra mundum adscendere. Bene adseris; nam et apostoli non quasi consortes, sed quasi discipuli sequendo Dominum, supra mundum esse meruerunt. Et tu esto Christi discipula, Christi æmula: et pro te rogat qui pro illis rogavit. Non enim pro apostolis tantum, inquit, rogo; sed pro iis qui credent per sermonem eorum in me; ut omnes unum sint. Unum igitur nos esse vult Dominus, ut supra mundum simus omnes; ut una sit castitas, una voluntas, una bonitas, una gratia. His enim alitur et augetur animæ volatus. Joan. XV, 19.

111. Ergo non pigrescamus, sed de terrenis consurgamus; ea est[4] enim natura pennarum, [4]

[1] Quidam mss., *fundamentum.* Non male; unde ii etiam e catholicis qui illa Christi Domini verba, *super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam,* a Patribus de Petro umquam intellecta eunt inficias, vel ex hoc solo sancti Doctoris loco revinci possunt; hic enim ad eum alludi manifestum est. (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit., *contentionemque corporis:* melius aliæ, ac mss., *contemplationemque corporis;* id est, considerationem corporeæ fragilitatis ac vilitatis. Est autem *saburra,* cujus continuo post mentio fit, arena in fundo navium posita, ne illæ aut nimium fluctuent, aut alteram in partem inclinentur. Quod vero subjungitur de apibus, id non obscure petitum fuit ex illo Virgilii lib. IV Georg.:

.... *et sæpe lapillos*
Ut cymbæ instabiles fluctu jactante saburram
Tollunt: his se se per inania nubila librant. (Ed. Maur.)

[3] *Supra mundum caritas,* in mss. plerisque desiderantur, ut etiam in A'.

[4] Omnes editt., *non pigrescamus deserere terrena; ea est,* etc.; mss. vero nonnulli, *non pigrescamus sede terrena; ea est,* etc.; reliqui multo plures (*etiam nostri*) ut in textu. (Edit. Maur.)

ut agitando se virtutem capiant. Eo juvatur volatus, quo anima delectatur, quæ si semper Deum sequatur, atque in domo Domini habitare desideret, et ejus delectatione pascatur, ac miraculis virtutum alatur cœlestium, foris relinquet invidiam, quæ extra chorum est angelorum; foris cupiditates corporis, quæ templum Dei maculare non debent. Et ideo quoniam templum Dei sumus, materiales a nobis sollicitudines abdicemus.

CAPUT XVIII.

Quod a poetis animæ currus, equi et alæ adtribuuntur, id petitum a propheta Ezechiele. Hujus quatuor animalium formas quibus quatuor exprimuntur Evangelistæ, quatuor etiam cardinalium virtutum figuras esse ostenditur. David etiam de animæ alis pulchre dixisse. Accendit ergo nos ad volatum sanctus Antistes, et quæ fugienda moneat Icari lapsus, nobis aperit. Deinde volandi difficultate proposita, docet si actus nostri sibi consenserint, fore ut videamus Christum in throno, qui nos dirigat: cum vero legatur modo montem solitus adscendere, modo navim, ex hac ansam nactus, navis ac piscationis Petri mysticam enodat sententiam.

[1] 112. Ac ne forte philosophica[1] alicui aut poetica usurpasse videamur, ut currus, equos, alas animæ diceremus, quæ illi magis adsumpsere de nostris, domesticis nos usos subsidiis propheticæ series lectionis ostendit, quæ in hunc modum a sancto Ezechiele scripta est: *Et facta est illic super me manus Domini, et* [2] *vidi, et ecce spiritus surgens*[2] *veniebat ab Aquilone, et nubes magna erat in eo, et ignis refulgens, et lumen in circuitu ejus sicut lumen electri in medio ignis, et lumen in eo, et in medio* Ezech. I, 3 et ss. *sicut similitudo quatuor animalium.*

113. Vides igitur animalia jam quatuor esse descripta. Cujusmodi sint animalia ista, debemus advertere: *Similitudo,* inquit, *vultus eorum facies* [3] *hominis, facies*[3] *leonis a dextris illis quatuor, et facies vituli a sinistris illis quatuor, et facies aquilæ* Ibid., 10, 11. *desuper illis quatuor, et alæ eorum extensæ.*

114. Hic quoque animam describi accepimus, cujus quatuor animalia, quatuor affectiones sunt; sed non ita, ut illæ quas supra descripsimus: A adhuc enim illæ erudiuntur animæ, processumque accipiunt; hic jam perfecta describitur. Denique illæ invitantur ad cœlum, hæc in cœlo est cum Dei Verbo. Habet autem quatuor affectiones, id est, similitudini hominis, leonis, vituli et aquilæ comparandas. Quas formas pro librorum Evangelicorum proprietate accepimus figuratas. Et ideo hic quoque in homine rationabilis, in leone impetibilis, in vitulo concupiscibilis, in aquila visibilis per figuras animaB lium species affectionis expressa est.

115. Nam in omni sapiente viro Prudentes Græciæ esse memoraverunt λογιστικόν, θυμητικόν, ἐπιθυμητικόν, διορατικόν: Latini vero prudentiam, fortitudinem, temperantiam atque justitiam. Prudentia enim rationis humanæ est: fortitudo vim quamdam ferocientis virtutis habet, mortisque contemptum: temperantia sacratæ vinculo caritatis, mysteriorumque contemplatione cœlestium negligit corporis voluptates: justitia in alto quoC dam suggestu locata videt, exploratque omnia: quæ aliis potius nata[4] quam sibi, non tam suas [4] utilitates quam publica emolumenta rimatur. Meritoque anima operata justitiam, formam aquilæ accipit, quod terrena defugiens, totaque cœlesti sublimis et intenta mysterio, resurrectionis gloriam pretio æquitatis adipiscitur. Propter quod ad eam dictum est: *Renovabitur sicut aquilæ juventus tua.* Ps. CII, 5.

116. Est ergo, et juxta David, alis spiritalibus anima fulta, quam eousque volucrem nobis D voluit declarare, ut alibi quoque diceret: *Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium.* Et alibi: *In Domino confido: quomodo* Ps. CXXIII, 7. *dicitis animæ meæ: Transmigra in montem sicut* [2] *passer?* Habet igitur alas anima suas, quibus Ps. X, 2. se possit libera levare de terris. Alarum autem remigium non materialis compago pennarum, sed continuus ordo bonorum factorum est; qualis ille Dominicus, cui bene dicitur: *Et in* E *umbra alarum tuarum sperabo.* Non solum enim Ps. XVI, 2. manus illæ Domini affixæ cruci in modum volantis extentæ, sed etiam facta cœlestia, velut umbra refrigerante salutis æternæ, mundi ferventis incendia temperarunt.

117. Ergo quia volandi nobis data est copia, excitet in se unusquisque gratiam Dei, ac posteriora obliviscens, priora appetens, ad destinata contendat. Procul a militiæ honoribus,[5] [5] Phil. III, 13.

[1] Platonem hoc loco designari non inficiabitur, cui libuerit hunc locum et quæ lib. II *de Abraham*, cap. 8, num. 54 disputantur, inter se comparare. Sed et ante Ambrosium Justinus martyr *Orat. Paræn.* eumdem philosophum prophetarum libros, et hunc in primis Ezechielis locum perlegisse testatus, adjicit: Ἔνθεν ὁρμώμενος ὁ μεγαλόφωνος Πλάτων μετὰ πολλῆς παῤῥησίας βοᾷ λέγων, Ὁ μὴν δὴ μέγας ἐν οὐρανῷ Ζεὺς πτηνὸν ἅρμα ἐλαύνων. (Edit. Maur.)

[2] Ita mss. fere ad unum: editt. vero, *spiritus urgens* (*codex* A', *urguens*), LXX, πνεῦμα ἐξαῖρον, id est, spiritus auferens, procellosus ac violentus: nihil tamen vetat quin Ambrosius verterit, *spiritus surgens,* cum post ἐξαῖρον subintelligere potuerit ἑαυτὸν, hoc est, *adtollens se ipsum.* Rursus autem ubi nos cum mss. plerisque, *et ignis refulgens, et lumen in circuitu ejus;* alii mss. (*etiam* A' *et editio mediol.*) tantum exhibent: *et ignis refulgens, et lumen in eo, et in medio sicut similitudo*, etc. ubi lacuna est minime dubia. Porro editt. a lectione nostra tantum discrepant, quod pro *et lumen in circuitu ejus sicut lumen,* præferunt, *et lumen in eo, et in medio sicut lumen.* Sed neutrum a propheticis verbis multum dissidet. (Edit. Maur.)

[3] Codex A', *et facies*, juxta græcum, latinam Vulgatam ceterasque versiones ipsumque textum hebraicum.

[4] Mss. aliquot, *potius nota:* melius alii et editt., *potius nata*, etc. quam sententiam iisdem verbis reperies *in Psal.* XXXV, n. 7.

[5] Militia non solum de castrensi intelligitur, sed etiam de forensi professione. Symmachus lib. VII, epist. 124, *Fungetur militia in scriniis litterarum*, etc. Immo vero etiam ad significandum quodlibet munus eam dictionem solemus adhibere, cujus exempla passim occurrunt. (Edit. Maur.)

procul ab æstibus mundi; ne quod fabulæ ferunt, æstu solis cera resoluta Icareos volatus penna relabente destituat. Nam licet gravitas
1 dictorum absit,[1] poetico tamen sale declarare voluerunt prudentium maturitati tutos esse volatus per sæculum; juvenilem vero levitatem obnoxiam cupiditatibus mundi, refluentibus pennis, et per oblivia veritatis meritorum compage
2 resoluta, majore pernicie[2] in terram relabi.

118. Haud facilis volatus omnibus: difficilis
3 etiam discordantibus internis animalibus[3] vitæ cursus humanæ est. At si sibi actus nostri ordo conveniat, videbit et in nobis propheta rotam illam unam super terram conjunctam animalibus quatuor. Videbit ergo rursus Ezechiel; videt enim adhuc, et viget, et vigebit. Videbit, inquam, rotam in medio rotæ super terram sine offen-
Ezech. I, 15, 16. sione labentem. Rota enim super terram vita est corporis ad animæ aptata virtutem, et ad Evangelicum cohærenti cursu formata præceptum: rota autem in medio rotæ, veluti vita intra vitam; quod sanctorum sibi vita non dissonet, sed qualis fuerit superioris ætatis, talis sit et sequentis; vel quod in hac vita corporis
4 vitæ volvatur usus æternæ.[4]

Ergo sicut rota intra rotam currit, similiter alæ stabant et alæ volabant; similiter et seraphim duabus alis faciem et duabus alis pedes velabant, et duabus volabant. Nam hic quoque spiritalis sapientiæ sacramentum est. Stant tempora; volabant tempora. Stant præterita vel futura, et quasi alæ seraphim, ita faciem Dei vel pedes velant, eo quod in Deo nec principium nec finem habet (habeni). *Omnis* (omnes) *ab hac cognitione principii ejus et finis cursus temporum feriantur. Stant præterita vel futura, præsentia volant. Ne quære* (quæras) *principii ejus vel finis arcana quæ non sunt. Habes præsentia; sed laudato, non discute: seraphim indefessis vocibus laudant; et tu discutis?* (Videtur deesse *In eo*) *quod utique non faciunt, ostendunt nobis non aliquando discutiendum Deum, sed semper esse laudandum.*

119. Cum ista congruerint, tunc divina vox resultabit, tunc super similitudinem throni si-
Ezech. I, 26. militudo sicut species hominis apparebit. Hic homo Verbum est, quia *Verbum caro factum*
Joan. I, 14. *est.* Hic homo nostrorum est agitator anima-
5 lium,[5] nostrorum rector est morum, qui pro nostrorum ratione meritorum, aut currum plerumque, aut montem adscendit, aut navim; sed navim in qua aut apostoli navigant, aut piscatur Petrus: nec enim vilis est navis, quæ Luc. V, 3 et ss. ducitur in altum, hoc est, ab incredulis separatur. Cur enim navis eligitur in qua Christus sedeat, turba doceatur, nisi quia navis Ecclesia est, quæ pleno Dominicæ crucis velo sancti Spiritus flatu in hoc bene navigat mundo? Matth. XVII, 1

120. In hac navi piscatur Petrus; et nunc retibus, nunc hamo piscari jubetur. Grande mysterium! Spiritalis enim videtur esse piscatio, qua doctrinæ hamum mittere jubetur in sæculum; ut primum illum martyrem Stephanum de mari elevet,[6] qui censum Christi in interio-
6 ribus contineret; martyr enim Christi thesaurus Ecclesiæ. Martyr igitur ille qui de mari ad cœlum primus adscendit, captus a Petro minister altaris, non reti, sed hamo levatur; ut rivo sui sanguinis elevaretur ad cœlum. Cujus in ore thesaurus erat, cum Christum in confessione loqueretur. Quis enim thesaurus in nobis est, nisi Dei Verbum? Dei ergo et retibus et hamo piscatur perfectior; ut reti concludat, hamo adurat: sed reti turba concluditur, hamo singularis eligitur. O si mihi liceret illum hamum vorare, qui adureret os meum, et levi daret salutem vulnere![7]
7

CAPUT XIX.

Hortatur virgines, ut subeant retia sapientiæ, id est regnum cœlorum, quo ducere jubetur Petrus. Alia ejusdem præcepti datur acceptio, ut cor viri per altum intelligamus atque Ecclesiam: mox proponitur et tertia de ipso Christo; unde et respondet idem apostolus, incassum per noctem se laborasse. Quomodo etiamnum eadem Christus ac Petrus dicant. Denique subjungitur exhortatio ut si pretium quod Christo debemus, totum solvere minus liceat, saltem nos ejus beneficio non indignos exhibeamus; ne queratur frustra sanguinem se profudisse, ac locum subiisse corruptionis.

121. Intrate igitur, filiæ, in apostolorum retia, quæ non hominis auctoritate, sed Dei voce laxantur; rete enim sapientiæ spiritalis

[1] Paris. quædam edit. ac mss. nonnulli, *gravitas dictorum obsit:* melius aliæ, ac plures mss.... *absit;* hic enim gravitas idem est atque auctoritas seu veritas, quam poetis abrogat Ambrosius. Iterum, ubi omnes edit. ac mss. aliquot, *declarare voluerunt prudentium maturitati,* non pauci mss. legunt, *declarare voluerunt prudentiam maturitate,* etc. non satis recte. Postremo Gill. in marg. et Rom. edit. in corpore cum mss. nonnullis habent *volatus per cælum,* ubi vet. editt. ac multo plures mss. rectius, *volatus per seculum.* (Ed. M.)

[2] Quidam mss., *mundi, revehentibus... resoluta majorum pernicie.* (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit., *discordantibus in terris animalibus;* mss. autem nonnulli, *discordantibus. In quaternis animalibus vitæ,* etc. Elegantius reliqui ut in textu. (Edit. Maur.)

[4] Quæ sequuntur, cursivis litteris expressa, in uno invenimus codice A', nec tamen negligenda putavimus, quia neque cogitationibus neque stylo ab Ambrosii dicendi ratione absona videntur; immo quædam conveniunt iis, quæ leguntur lib. VII *in Lucam,* n. 120; lib. II *de Fide,* n. 106, et lib. III *de Spiritu Sancto,* n. 110.

[5] Mss. aliquot, *nostrarum agitator est animarum.* (E. M.)

[6] Editt. (*ac cod.* A'), *de mari verrat:* mss. partim... *erueret* partim... *elevet.* De Stephano autem non solum hoc loco, sed etiam *Hexaem.* lib. V, c. 6, n. 16, et *in Lucam* lib. V, n. 75 disputatur. Ceterum quod subditur post pauca, *minister altaris,* id sane aperte significat diaconos non ut Ecclesiæ facultates atque eleemosynas tantum administrarent, quemadmodum in Trullana Synodo contra Neocæsariensem, atque adeo universam Patrum traditionem constitutum est, sed ut altaris veri ministri censerentur, sicut jam alibi animadvertimus. (Edit. Maur.)

[7] Mss. aliquot, *et levigaret salutem vulnere:* alii nonnulli, *et levigaret saltem vulnera:* melius reliqui et editt., ut in textu. (Edit. Maur.)

atque doctrinæ regnum cœlorum est, quia scriptum est: *Simile est regnum cœlorum reti misso*
Matth. XIII, 47. *in mare.*

122. Audistis hodie dicentem Dominum Jesum Simoni: *Duc in altum, et laxate retia vestra in*
Luc. V, 4. *capturam.* Ante non ducebat in altum Petrus,
Ibid., 5. quando piscabatur in stagno. Etsi mare erat, altum non erat. Altum mare Scriptura nescit. Quid ergo sit altum, accipe: *Aqua alta consi-*
Prov. XVIII, 4. *lium in corde viri.* Altum cor viri est, ubi nihil vadosum est. Duc ergo in altum disputationis B tuæ fideique remigium, duc in cor viri. Per parabolam hic vocat ad Ecclesiam Petrum, quem secundum Matthæum simplici vocavit sermone dicens: *Venite, et faciam vos piscatores*
Matth. IV, 19. *hominum.*

123. Est et aliud mysterium: *Duc in altum;* quia ante in arena erat, quando in Synagoga erat. Alta non erat aqua Judææ. Denique Samaritana et puteum altum putabat dicens: *Et puteus altus est; unde mihi dare habes aquam* C
Joan. IV, 11. *vivam?* Non ergo ducere in altum poterat, quando cum Judæis credebat, qui etiam de
1 puteo aquam haurire non poterant.[1] Ideo dicitur Petro: *Duc in altum,* hoc est, duc ad Christum; altus est enim Christus, de quo dicitur ad Johannem a Patre: *Et tu, puer, propheta Altissimi*
Luc. I, 76. *vocaberis.* Duc ergo ad Christum. Et bene altum, in quo est altitudo divitiarum sapientiæ et
Rom. XI, 33. scientiæ Dei. Duc in altum; qui altus super
2 altum custodit, et exaltat.[2]

124. Ibi ergo altæ aquæ, ubi Christus est, hoc est, fides. Altæ aquæ, quæ timent[3] Dominum, quales illæ: *Viderunt te aquæ, Deus, vi-*
Ps. LXXVI, 17. *derunt te aquæ, et timuerunt.* Apud Judæos aqua
4 alta non erat, quia non erat in corde viri.[4] Ideoque Dominus ait: *Populus hic labiis me honorat,*
Matth. XIV, 18. *cor autem eorum longe est a me.* In corde amat esse Christus: *Sicut enim fuit Jonas in ventre ceti tribus diebus et tribus noctibus; sic erit et Filius hominis in corde terræ tribus diebus et* E
Matth. XXII, 40. *tribus noctibus.*

125. Denique ut scias quia de fide dicit: *Duc in altum,* ait Petrus: *Præceptor, per totam noctem laborantes nihil cepimus, sed in verbo tuo*
Luc. V, 5. *laxabo retia.* Noctem habebat Petrus, antequam Christum videret. Nondum enim ei venerat dies; quia veram non viderat lucem. Synagoga nox est, dies Ecclesia est. Unde et Paulus dicit:
Rom. XIII, 12. *Nox præcessit, dies autem appropinquavit.* Bona lux, quæ perfidiæ excussit caliginem, fidei diem F fecit. Dies factus est Petrus, dies Paulus; ideoque hodie natali eorum Spiritus sanctus increpuit dicens: *Dies diei eructat Verbum,* hoc est, Ps. XVIII, 3. ex intimo thesauro cordis fidem prædicant Christi. Et bonus uterque dies, qui nobis verum lumen evomuit.

126. Hæc in Evangelio legimus. Et fortasse in cœlo hodie de nobis Christi et Petri iste sit sermo. Quotidie piscatur Petrus, quotidie ei dicit Dominus: *Duc in altum.* Videor mihi audire dicentem Petrum: *Præceptor, per totam noctem laborantes nihil cepimus.* Nox fuit, pauciores ad vigilias convenerunt.[5] Laborat in nobis Petrus, quando nostra laborat devotio: laborat et Paulus. Denique audistis dicentem hodie: *Quis infirmatur, et ego non infirmor?* Nolite II Cor. XI, 29. facere ut pro vobis laborent apostoli.[6] Ergo dicunt ei: *Per totam noctem laborantes nihil cepimus.* Nullus certe de ditioribus jejunavit. Quibus hodie bene respondit Petrus: *In timore hoc incolatus vestri tempore conversamini, scientes quod non corruptibilibus argento vel auro redempti estis de vana vestra conversatione paternæ traditionis, sed pretioso sanguine quasi agni incontaminati et immaculati Christi Jesu.* Non ergo I Petr. I, 18, 19. aurum et argentum vos liberavit, sed probatio fidei multo pretiosor auro, quod perit.

127. Bonus servus pretium studet reparare domino, quod pro se solutum est. Noli aurum parare, filia, noli argentum. Non divitiis istis D te Christus redemit. Paratum habeto pretium. Non semper exigeris, sed semper debes. Sanguinem solvit, sanguinem debes. Ille pro te solvit: tu pro te redde. Eramus oppignorati malo creditori peccatis, contraximus chirographum culpæ, pœnam sanguinis debebamus: venit Dominus Jesus, suum pro nobis obtulit; sed non potes sanguinem reddere.

128. Bonus quidem servus debet pretium suum reparare domino suo: si non potest pretium reddere, vel hoc faciat, ne pretio videatur indignus. Ergo et tu dignam te gere tali pretio; ne veniat Christus qui te mundavit, qui te redemit, et si te in peccatis invenerit, dicat tibi: *Quæ utilitas in sanguine meo?* Quid profecit tibi, Ps. XXIX, 10. *dum descendo in corruptionem?*

129. Sed ne mireris quomodo descenderit in corruptionem, cujus caro, ut alibi scriptum est, Act. II, 24 et ss. non vidit corruptionem. Descendit quidem in locum corruptionis, qui penetravit inferna;[7] 7 sed corruptionem incorruptus exclusit.

[1] Nonnulli mss. *in altum poterat. Quando poterat? Quando cum Judæus credebat. Quia etiam,* etc. mendose. (E. Maur.)

[2] Ita edit. Amerb. atque Eras. cum mss. multo pluribus, nisi quod in illis habetur, *custodiet et exaltabit.* Gill. vero et Rom. cum aliis nonnullis mss., *quia altum,* editt. *altos, super altum custodit et exaltat,* editt., *custodiet et exaltabit.* (E. M.)

[3] Nonnulli mss., *hoc est, fides alta, et quæ timent:* alii non pauci, *est fidei altæ aquæ, qui,* unus, *quæ timent,* etc. Melius edit. omnes ut in textu. (Edit. Maur.)

[4] Vet. editt., *aqua alta non erat in corde viri:* elegantius Rom. cum mss. omnibus, ut nos supra. (Edit. Maur.)

[5] Hinc cognoscimus Apostolorum, quorum festum eodem semper die celebratum est, natalem diem nunquam non maxima cum solemnitate cultum fuisse; quando quidem inde a primis Ecclesiæ sæculis non sine vigiliis ac jejunio præmissis observabatur. Non tamen jejunium illud tantam quantam quadragesimale obligationem induxisse existimamus, cum eos a quibus illud fractum fuerat, molliuscule castiget Ambrosius. (Edit. Maur.)

[6] Aliquot mss., *Nolite deficere, ut proficiat, laborate. Apostoli ergo,* etc. (Edit. Maur.)

[7] Apertis verbis sanctus Antistes sententiam suam de Christi ad inferos descensu promit: quem quidem cum pro articulo fidei habendum negent nonnulli, de illo nobis ad tractatum *in Symbolum Apost.* nonnihil disputare necessum erit. (Edit. Maur.)

CAPUT XX.

Petit preces, piscationem suam cognoscens prosperam esse non posse sine favore Dei, cui gratias agit, quod sibi auxilium mittere sit dignatus. Suis se retibus non uti significat, sed Petri et Pauli, a quibus optat virgines vivificari. Quam utile Joanni fuerit omnia pro Christo deseruisse, cujus persona quo fuit vilior, eo major illi haberi debet auctoritas. Quantum etiam illud quod Moysi ac Eliæ piscatores a Christo sociantur. Horum cum Moyse pulchra instituitur collatio.

130. Verum, ut jam ad superiora redeamus, rogate ut et mihi dicatur: *Duc in altum, et laxate retia vestra in capturam.* Quis enim est, qui sine Deo piscetur hanc plebem; præsertim cum tantæ tempestates et procellæ mundi hujus obsistant? Sed quando vult Dominus, jubet laxare retia, et capitur multitudo piscium: nec solum una, sed etiam altera navis impletur, quia plures Ecclesiæ immaculata plebe complentur. Et bene accidit quia nos laboraturos Dominus sciebat, et auxilium de sociis
1 ministravit. Adest piscator Ecclesiæ Bononiensis[1] aptus ad hoc piscandi genus. Da, Domine, pisces, quia dedisti adjutores.

131. Nec tamen nostris, sed apostolicis utimur retibus. In illos sinus, et quosdam apo-
2 stolicarum disputationum[2] recessus vestrum, o filiæ, cogatur agmen. Vivificet vos Petrus, filiæ:
Act IX, 39, 40. qui et pro vidua intervenit, quanto magis pro virgine? Qui diutius viduas flere non passus, motus earum lacrymis, resuscitavit altricem.
I Tim. V, 3. Vivificet vos Paulus, qui vos præcepit honorari,
I Cor. VII, 8. qui ait: *Bonum est si sic maneant sicut et ego.* Honore provocat, magisterio docet, invitat exem-
3 plo.[3] Vivificet ille, qui relictis suis omnibus,
Matth. IV, 20 et ss. sequutus est Dominum: sequutus est Petrus, sequutus est Johannes.

131. Vide quid piscator etiam iste profecerit. A Dum in mari lucrum suum quærit, vitam invenit omnium. Lembum deseruit, Deum reperit: scalmum reliquit, Verbum invenit: lina laxavit, fidem vinxit; plicavit retia, homines elevavit:[4] 4
mare sprevit, cœlum adquisivit. Hic ergo piscator dum ipse turbato agitatur salo, mobili mentes statione[5] nutantes fundavit in petra. 5

133. Adstruamus igitur piscatoris artem frequentius, ut plenius de virtute credamus. Fuerit minister ignobilis, ut sit Evangelista nobilior:
B paupertate egenus,[6] ut virtute locupletior: vilis ad honorem videatur, sed pretiosus ad fidem. Quanto minus creditur piscatori, tanto amplius creditur; quia non sua, sed divina sunt quæ loquutus est.[7] Obsequitur plebeia conditio, ex- 7
spectationem aufert sapientiæ sæcularis, opinionem auget sapientiæ spiritalis. Qui Legem non didicit, et quæ Legis sunt sapit, ipse sibi Lex est: qui Legem non didicit, et ultra Legem loquitur, ab eo accepit, a quo ipsa Lex venit. Rom. II, 14, 15.

C 134. Quæ tam repentina dignitas? Piscatores duo in monte Domini, uni latori Legis, exse- Matth. XVII, 1 et ss.
quutori alteri conferuntur. Videte qualis sit iste piscator. Moyses quidem terrena omnia et mundanæ sapientiæ altitudinem supergressus, usque ad cœlum et sidera prudentia mentis adscendit: piscatoris istius mens non nubibus caligatur, non temporibus includitur, non mysteriis naturæ cœlestis excluditur; sed omnem corporalem materiam supergressa, Verbum apud
D Deum vidit, et quod Verbum ipsum Deus esset, adspexit: nec obtutu carnis in Petro infirmata Joan. I, 1 et ss.
trepidavit, sed Dei Filium etiam in homine deprehendit; ut adsumptio corporis ad jus divi- Matth. XVI, 17.
nitatis adsumentis adscita,[8] in nomen transiret 8
auctoris.

135. Et Moyses quidem cum dicit: *Et dixit Deus.... et fecit Deus,* Patrem Filiumque si- Gen. I, 3 et ss.
gnavit: sed ille non ignorabat, ego adhuc ignorabam. Denique post Legem populus erravit,
E post Evangelium credidit. Magna in diversis virtutibus[9] Dei gratia. In illo, quia mundum 9
descripsit; in isto, quia mundum ignoravit.[10] 10

[1] Eusebium Bononiensem episcopum hic significari auctor est Baronius ad an. 377, nec vero quidquam ejus officit opinioni, cum sanctus ille vir Aquilejensi concilio an. 381 simul cum Ambrosio interfuerit. Quod vero idem Cardinalis subjungit hunc ipsum Eusebium esse, cui Ambrosianus tractatus *de Institutione Virginis* dedicatur, id quidem majori indiget examine, ac proinde in præfatione ad eumdem tractatum discutietur. Porro beati Eusebii festum VI Kal. Octob. notatur in fastis ecclesiasticis. (Edit. Maur.)

[2] Mss. non pauci, *dispositionum.*

[3] Fuerunt, Eusebio teste lib. III *Hist. Eccles.* cap. 30, qui cœlibatum Pauli negatum a Clemente Alexandrino contenderent: qua in opinione Clementi socium aliqui conjunxerunt etiam Ignatium epist. *ad Philadelphios.* Horum auctoritate moti catholicorum nostræ memoriæ nonnulli dubiam hac de re tulerunt sententiam: sed imprimis complures heterodoxi cupide hanc ad oppugnandam vituperandamque cœlibis vitæ conditionem arripuerunt. Verumtamen licet insuper quosdam paulinarum epistolarum locos, puta ex I *Cor.* IX, et *ad Philip.* IV, 5, male intellectos proferant, nihil hi contra alia ejusdem Apostoli clarissima testimonia, et communem universæ traditionis consensum valent. Certe numquam eorum opinioni favisse Ambrosium abunde significat hic ejus textus. Adi quoque super hac materia Baron. ad an. 57, Bellarm. lib. I *de Cleric.* cap. 20, Pamel. in Tertull. *de Monog.* annot. 13, Leon. Allatium *de Methodiis,* et interpretum turmam in locos Apostoli controversos. (Edit. Maur.)

[4] *Lina laxavit, fidem vinxit: plicavit retia, homines elevavit,* in mss. pluribus desiderantur; sed adsunt etiam in cod. A'.

[5] Mss. non pauci, *mobili mentis statione.*

[6] Cod. A', *paupertate egens.*

[7] Sic edit. omnes: mss. vero partim, *divina loquutus est. Obsequii plebeia conditio:* partim, *divina loquutus est obsequia. Plebeia conditio.* Neutrum satis commode. (E. Maur.)

[8] Mss. aliquot, *ab hujus divinitate adsumentis adscita:* nonnulli alii, *ad jus divinitatis ad usum mentis adsciti:* aptius reliqui, atque editi, quos hic sequimur. (Edit. Maur.)

[9] Pauci mss., *in diversis ætatibus.*

[10] Codex A' addit *Amen. De Virginibus liber quartus explicit.*

PRÆFATIO

AD LIBRUM DE INSTITUTIONE VIRGINIS

AC BEATISSIMÆ MARIÆ VIRGINITATE PERPETUA.

Hujus libri codices mss. titulum præferunt: *Sermo de sanctæ Mariæ virginitate perpetua;* typographicæ vero editiones: *Ad Eusebium institutio Virginis* vel *de institutione Virginis.* Hujus autem discriminis ea causa fuisse videtur, quod, ut Maurini editores animadvertunt, « qui priorem eidem præfixere, « hoc vel maxime ductos apparet, quod hujusce lucubrationis potissima pars in refellendis ejusdem Mariæ « adversariis impenditur. Non aliunde etiam putamus factum, ut cum aliorum omnium qui ad virginale « institutum pertinent, tractatuum reperiantur mss. complures, hujus tam paucos et imperfectos invenire « sit. Illum scilicet arbitrati sunt ad virtutis et morum informationem minus referri, quam ad hæresis « non exsoletæ solum, sed eversæ ac penitus exstinctæ confutationem. Nec novam esse illam eorumdem « manuscriptorum hujus tractationis incuriam hinc intelligas, quod in ea Canticorum expositione quam « ex Ambrosianis operibus collegit Guillelmus Abbas S. Theoderici, nihil quod ex hoc eodem libro petitum « fuerit, insertum est ». Editores autem typographici ad complexivum lucubrationis scopum magis perpexerunt, et ideo eum titulum eidem præposuerunt, qui universi voluminis naturæ magis conveniret. Ad exemplum tamen Patrum Maurinorum, in fronte saltem libri utrumque et nos titulum scripsimus. Opp. Tomo II.

Sed rursus hæc opella in editionibus *Ad Eusebium* data legitur, dum hoc nomen neque in illis mss. occurrit quos Maurini inspexerunt, neque in iis quos ad editionem nostram ipsi adhibuimus. Unde, nisi forte in illis scriptis codicibus extiterit, et nobis et Maurinis ignotis, unde primum prælo commissa fuerit, inferendum esset, ex Ambrosii epistola mox citanda typographicos editores nomen eruisse viri ad quem sanctum Præsulem hunc librum inscripsisse e fine secundi capitis ipsius voluminis eliquatum est. Quinam igitur iste extiterit Eusebius, docet eadem epistola *Ad Eusebium,* ubi Ambrosius illius Ambrosiæ mentionem facit, de qua est ipsa præsens tractatio. Non igitur cum Baronio admittendum apparet, eo designari Eusebium tunc Bononiensem episcopum, sed illum Eusebium, « Bononiensem civem, cui familia- « ritatem intercessisse cum Ambrosio, ejusdem sancti ad eum epistola satis declarat. Porro is erat familiæ « nobilissimæ caput, ac filium habebat Faustinum pulchræ et numerosæ sobolis patrem. Nepotes suos pius « ille avus ad Ambrosium, ut eorum curaret educationem, missitabat. Hos autem inter puellam, Ambrosiam « scilicet, numerat sanctus Præsul, quam *spiritalem columbam.... unctam oliva integritatis* vocat, et « quam cum fratre ejusdem nominis designat, ubi dicit *utrumque Ambrosium pignus,* etc. » Ubi ad horum intelligentiam notandum est vocem *Ambrosium* hoc loco assumptam esse ut adjectivum nominis *pignus,* ut significetur uterque Eusebii ex filio nepos, Ambrosius nempe et Ambrosia. Prosequuntur Maurini: « Ergo cum neptem suam sancto Antistiti enixe commendasset Eusebius, hanc ille Mediolani non vulgari « cum animi voluptate exceptam, cognito ejus desiderio ac parentum consensu, solemni ritu consecravit. « Cum autem illa virginitatis victimam ad aras priusquam velamine obnuberetur, gravi piaque oratione « ex more hortatus esset, eamdem orationem, additis tantum duobus capitulis, ad religiosum illum virum « transmisit. » Ita constitit liber iste, cujus analysim rursus e Maurinis Editoribus sequentibus exhibemus. Cap. 1, n. 1. Cap. 1 et 2.

« Primo igitur Eusebium quod Ambrosiam sibi præ ceteris suis liberis caram esse significasset, laudat, Cap. 1, n. 1 et ss.
« virgineam conditionem conjugali longe præstare multis demonstrans. Tum ubi docuit continentiæ semper
« adjungi oportere silentium atque orationem, hujus ultimæ dotes exponit. Mox profitetur, tametsi de *Ibid.*, n. 4 et ss., et cap. 2 n. 8 et ss.
Cap. 2, n. 15. « præcellenti illa virtute sæpius egerit, se tamen non gravate huic operi laborem Ambrosiæ gratia im-
« pendisse. Quibus præmissis, habitum abs se dum velaretur eadem Virgo, sermonem refert. In exordio
Cap. 3, n. 16. « utrique sexui virginitatem testificatur decori esse; ac rebus ab origine prima repetitis, feminas immerito
« tamquam homini erroris et peccati causas in invidiam vocari probat. Respondet etiam solitæ illi cri-
« minationi, qua mulieres viris offendiculo esse dicuntur; ubi de multarum ejusdem sæculi feminarum Cap. 4, n. 25 et ss.
Ibid. n. 30 et 31. « pietate atque jejuniis perpulchra narrat. Hinc a veteri Eva ad novam conversus, nimirum ad Mariam,
« ipsam *signum sacræ virginitatis extulisse* primam adserit. Quapropter sese mirari subdit Christianorum Cap. 5, n. 32 et ss.
« aliquos huic Dei simulque virginum omnium parenti perpetuam integritatem ausos negare. Hoc sacri-
« legium æterno quidem silentio opprimendum dicit; sed cum episcopus (Bonosus videlicet Sardicensi aut
« potius Naissitanæ diœcesi, ut a nobis alibi declarabitur, præfectus) in eam impietatem inciderit, jam *Ibid.* n. 35 et ss.
« non videri dissimulandum. Itaque veritus ne rectæ fidei noceret episcopalis auctoritas, illum in publico
« conventu quo infinita multitudo ad exteræ nobilissimæque virginis consecrationem advolaverat, aggre-
Cap. 6-8. « ditur. Primum istorum hæreticorum sophismata in medium profert, quibus deinde suas singulis adhibet
Cap 9, n 58 et ss. « solutiones. Porro non alia ferme respondet, quam quæ Helvidio, Auxentii illius ariani discipulo, reponit
« Hieronymus. Hoc tamen potissimum inter se distinguuntur, quod cum ultimus adversariorum paralo-
« gismos diluere satis habeat, insuper argumenta quibus perpetua Mariæ virginitas demonstretur, addit
« Ambrosius. Ibi virgines ad ejusdem antesignanæ suæ imitationem ob sponsi zelotypiam cohortatus, hujus Cap. 10-12.
« ipsius divinitatem probat, ab iisdem hæreticis superbe impugnatam. Postquam vero iterum ad imitandam Cap. 13-15.
« Deiparæ castimoniam virgines excitavit, quænam virtutes in ipsis requirantur, explicat. Denique nomi- Cap. 16, n. 100 et ss.
« natim ad Ambrosiam revocata oratione, quid ipsam præstare oporteat, paucis aperit. Actis autem Deo Cap. 17, n. 104 et ss.
« gratiis quod in novo Fœdere angelicam virginitatis professionem Mariæ exemplo instituisset, ipsi Am- *Ibid.* n. 107 et ss.

Cap. 17, n. 114. « brosiam sacro flammeo jam jam donandam offert; atque ut illam virtutibus a Deo cumulatam non de-
« dignetur in candidum sponsarum suarum chorum admittere, ardentissimo affectu comprecatur. » Cap. 2, n. 15.

Ut autem tempus definiri queat, quo hoc opus in lucem prodierit, animadvertendum est, sanctum Doctorem, ipso teste, plures jam libros edidisse antequam istud conscripserit, ac præterea « huic ipsi « magnam affinitatem intercedere cum libris *de Fide*, cum tractatu *de Mysteriis*, immo etiam, quod « notandum est, cum opere *de Sacramentis*, cum epistola concilii Mediolanensis, ac Siriciana, sed præ « ceteris cum *Expositione Evangelii secundum Lucam*, cujus tum doctrinam tum loquutiones exhibet non « paucis locis, et quam consulere verbis minime ambiguis nos jubet. Proindeque hic liber eodem Com- « mentario, cui annum 386 adsignavimus, posterior est. Ad postremum Bonosi hæresis, cujus præcipua « duo capita tam perspicue confutat sanctus Doctor, nec non ea epistola quam Syricius e Capuana Synodo « in qua ejusdem causa excussa est, dedit in multis persimilem isti opellæ, hæ profecto duæ res faciunt, « ut eamdem nonnisi post annum 391 prodiisse existimandum sit; nec tamen alium a memorato longe « remotum eidem adtribuendum esse inde apparet, quod se tum primum in illam hæresim dicere, publice « nimirum, Auctor testatur. Quocirca si horum temporum consuetudinem, qua sacræ virgines maxime in « celebritate paschali velabantur, hic sequutus est, illum sermonem in paschate anni 392 habitum fuisse « jure dixeris. »

Hanc demum scriptionem ad duos codices exegimus, quos siglis **A** et **A'** jam designavimus, ac in præcedentibus præfationibus descripsimus, nec non ad typographicam mediolanensem editionem anno 1490 comparatam.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE INSTITUTIONE VIRGINIS

ET BB. MARIÆ VIRGINITATE PERPETUA AD EUSEBIUM.

LIBER UNUS.[1]

CAPUT I.

Parentibus merito curam esse majorem virginis sacræ quam reliquæ sobolis. Quam præstans illa consecratio: ubi præcipue de silentio, quod virginitatis verecundiam commendat non secus atque Ecclesiam; cujus omnis gloria ab intus, et quam nos imitari convenit in orando.

COMMENDAS mihi pignus tuum, quod æque est meum, Ambrosiam[2] Domini sacram; et pio affectu ejus tibi adseris præstantiorem reliqua sobole sollicitudinem. Et vere ita est apud mentem fidelem: ceteros enim instituis, ut emittas domo, atque alienis copules; istam semper tecum habebis: in ceteris quoque paternæ uteris pietatis necessitudine; in hac ultra patrem procedis, votoque et studio progrederis, ut placeat Deo. Quæ cum sit præstantior causa votorum, sola tamen solvat quidquid pro se et pro omnibus filiis debes.

2. Hoc est sacrificium quod Abel obtulit ex primitivis ovium suarum fœtibus. Quod et Apostolus præ ceteris laudat, ad Corinthios dicens: *Quoniam qui statuit*[3] *in corde suo firmus, et judicavit in corde suo servare virginem suam, bene facit. Igitur et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit; et qui non jungit, melius facit.* Unde pulchre David cum descripsisset Ecclesiæ gratiam, cujus omnis intus est gloria, non foris (in bonis enim cogitationibus, atque immaculato castitatis affectu, et sinceræ propositio conscientiæ summa est laus), subtexuit dicens: *Adferentur Regi virgines post eam.* Et conversus ad Dominum Patrem, *Proximæ,* inquit, *ejus adferentur tibi: adferentur in lætitia et exsultatione; adducentur in templum Regis.*

Gen. IV, 4. — 1 Cor. VII, 37, 38. — Ps. XLIV, 15, 16

3. Quæ est proxima, nisi quæ Christo propinquat, cui dicit Verbum: *Exsurge, veni, proxima mea, formosa mea;*[4] *quia ecce hyems præteriit?* Antequam Verbum Dei reciperet, hyems erat inhonora, sine fructu: ubi Verbum Dei recepit, et mundus ei est crucifixus, æstas est facta. Denique fervore sancti Spiritus vaporata, flos esse cœpit, et spirare odorem fidei, flagrantiam castitatis, suavitatem gratiæ.

Cant. II, 10, 11.

4. Unde et alibi addit: *Oculi tui columbæ extra taciturnitatem tuam;* eo quod tota spiritalis et simplex sicut columba, in cujus specie visus est a Johanne descendere Spiritus sanctus, spiritalia videat, et noverit ea quæ viderit, tacere mysteria. Non enim mediocris virtus tacere; est enim et tempus tacendi, sicut tempus loquendi, sicut et scriptum est: *Dominus dat mihi linguam eruditionis, ut sciam*[5] *quando oporteat dicere sermonem.*

Cant. IV, 1. — Isai. L, 4.

5. Virginitatis itaque dos quædam[6] est verecundia, quæ commendatur silentio. Ideo et Ecclesiæ gloria intus est, non utique in multiloquio, sed in sensibus vel in penetralibus sacramentorum, sicut ipsa dicit ad Sponsum: *Quis dabit te fratrem mihi, lactentem*[7] *ubera matris meæ? Inveniens te foris osculabor te, et quidem non spernent me. Adsumam te, et ducam te in domum matris meæ, et in secretum ejus quæ concepit me.* Et supra ait: *Introduxit me Rex in cubiculum suum.*

Cant. VIII, 1, 2. — Cant. I, 3.

6. Foris osculatur Ecclesiam Christus,[8] et ab eo in cubiculum introducitur. Osculatus est eam foris, quando *Tamquam sponsus procedens de thalamo suo, exsultavit tamquam gigas ad currendam viam.* Tamquam gigas foris est; quia

Ps. XVIII, 6.

[1] Codex A', *Incipit sermo de Mariæ virginitate perpetua.*

[2] Duo mss., *Ambrosi, Domini sacram.* (Edit. Maur.)

[3] « Mss. aliquot (*etiam* A'), *qui stat in corde suo firmus.* Haud male; græcus enim textus habet, ὃς καὶ ἔστηκε, *qui stetit:* alii autem mss. atque editt. cum Vulg. et aliis versionibus, *qui statuit,* etc. » Ita Maurini. Notandum tamen est, græcam vocem significare etiam *posuit* sive *statuit.*

[4] Codex A' addit *columba mea* cum edit. mediol. Ita et alibi Ambrosius (Cf. Sabbat. ad h. l.) et LXX.

[5] Mss. A et A' omittunt *ut sciam,* cum edit. mediol. et Tertull. apud Sabbat. ad h. l.

[6] Nonnulli mss., *dux quædam;* quæ lectio præferenda videtur, cum inter virginum virtutes prima et quasi ordinum ductrix sit verecundia. Vide lib. I *Offic.* cap. 18, num. 67 et seq.

[7] Codex A', *lactantem,* ut alibi Ambrosius. Cf. Sabb. ad h. l.

[8] Ita quatuor mss.; reliqui cum Maurinis, *osculatur Ecclesia Christum.* Veram nos lectionem elegisse ostendunt sequentia: *Osculatus est eam.*

non rapinam arbitratus esse se æqualem Deo, formam servi accepit. Foris ergo factus est qui erat intus. Vide illum intus, quando legis quod in sinu est patris: cognosce illum foris, quando nos quærit, ut redimat. Foris sibi factus est, ut mihi intus esset, et fieret medius nostrum.[1]

Phil. II, 6, 7.

7. Ibi ergo simus, ubi Christus medius est, radicatus et fixus in cordibus nostris. Et ideo sicut ipse præcepit: *Cum oras, intra in cubiculum tuum,* et effunde super te animam tuam; cubiculum tuum interiorum secretum est, cubiculum tuum conscientia tua est. Denique Ecclesiastes tibi dicit: *Et quidem in conscientia tua regi ne maledixeris, et in penetralibus cubiculorum ne maledicto devoveris divitem.* Ibi ergo ora, et ora in occulto, ut audiat te qui in occulto audit; et ora sine ira et disceptatione, abdicato occulto dedecoris:[2] justus enim non proditionem criminis metuit, sed contagionem.

Matth. VI, 6.

Eccles. X, 20.

I Tim. II, 8

CAPUT II.

Orationem inchoari debere a Dei laudibus, et post exposita postulata nostra in gratiarum actiones desinere. Eamdem pace ac tranquillitate commendandam: qua occasione evangelicus locus quam luculentissime explicatur, quem jubentur observare virgines.

8. Quam bona oratio cum misericordia! Bona oratio quæ ordinem servat, ut primo a divinis inchoemus laudibus. Si enim cum apud hominem agimus, benevolum volumus judicem facere; quanto magis cum Dominum nostrum precamur? Primo ergo immolemus Deo sacrificium laudis; unde et Apostolus ait: *Obsecro ergo primo omnium fieri orationes, obsecrationes, postulationes, gratiarum actiones.*

I Tim. II, 1.

9. Doceat te davidicus psalmus octavus, qui cœpit a Dei laudibus: *Domine, Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra! Quoniam elevata est magnificentia tua super cœlos. Ex ore infantium et lactentium*[3] *perfecisti laudem.* Hactenus oratio: inde sequitur obsecratio, ut destruatur inimicus: postulatio, ut lunam et stellas videat; lunam Ecclesiam, stellas filios Ecclesiæ, cœlestis gratiæ luce fulgentes; et quod petit, prophetico spiritu visurum se esse promittit: gratiarum actio, quod tuetur Dominus hominem, et hunc limum corporis nostri divina visitatione confirmat; vel quod homini animantium genera universa subjecit.

Ps. VIII, 2 et ss.

10. Similiter et Dominica oratio omnia comprehendit,[4] quam vulgare non opus est. Tu autem qui legis, quemadmodum distinguere debeas, recognosce; præcipue tamen, ut dixi, commendanda est oratio, sicut præmisi, placiditate animi et tranquillitate; ut unusquisque sibi constet et congruat, et fiat illud quod scriptum est: *Si duobus ex vobis convenerit super terram de omni re quamcumque petierint, fiet a Patre meo, qui in cœlis est. Ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi ego sum in medio eorum.*[5]

Matth. XVIII, 19, 20.

11. Qui sunt isti duo, nisi anima et corpus? Unde et Paulus castigabat carnem suam, et servituti redigebat;[6] ut esset animæ tamquam imperatrici suæ caro subdita, et mentis imperiis obtemperaret; ne esset in uno homine dissidium, ac bellum intra se gereret, et legi mentis repugnaret lex corporis. Duo igitur ista diversa ratione quadam et pace jungebat, secundum quod ipse adseruit dicens: *Quia Christus est pax nostra; qui fecit utraque unum, et medium parietem sepis solvit, inimicitias in carne sua;* ne id ageret, quod nollet, atque id faceret, quod odisset. Isti ergo sunt duo, anima et caro. Unde et David ait: *Non timebo quid faciat mihi caro,* quam adversariam animæ suæ nosset.

I Cor. IX, 27.

Ephes. II, 14.

12. Quæ tamen duo, ut evidentius exprimamus, non solum duo sunt, sed etiam duo homines, unus interior, alter exterior. Isti duo si sibi propositi æqualitate concurrant,[7] ut cogitationes factis, et cogitationibus facta conveniant; vitæ nostræ rota sine ulla offensione volvetur, ut quemadmodum scriptum est: *Fiat vox tonitrui tui in rota.* Isti igitur duo unum sunt; nec solum unum, sed unus homo. Unde

Ps. LXXVI, 19.

[1] Omnes edit., *et fieret medicus noster.... ubi Christus medicus est:* omnes mss. ut in textu, testibus Maurinis, nempe ut esset mediator noster.

[2] Omnes edit. cum uno aut altero mss. (*etiam* A′), *abdicato occulta dedecoris:* alii mss. melius, *abdicato occulto dedecoris;* hoc est occulto dedecore, sive culpa etiam occulta repudiata. (Edit. Maur.)

[3] Codex A′ iterum *lactantium* cum cod. Sangerm. apud Sabbat. ad h. l.

[4] Indicatur his verbis Dominicam orationem ex iis fuisse mysteriis, quæ catechumenos quondam celabat Ecclesia. Ejus rei hanc causam Chrysostomus reddit Hom. 21 *in Matthæum,* quod patris nomine illi non liceat Deum appellare, qui non fuerit sacro baptismate regeneratus. Inde est quod ex *Ord. Rom.* et Amal. Fortunato, *de Eccles. Offic.* cap. 8, eam discimus cum brevi interpretatione secundum Romanam consuetudinem feria IV hebdomadæ IV quadragesimæ competentibus tradi consuevisse: quod in Africana Ecclesia tantum feria II post Dominicam palmarum fieri solitum Augustinus Hom. 42, ex 50, nunc Serm. 58 novæ edit., testatur. Verum uterque in hoc conveniunt, quod iisdem competentibus necessum fuisse scribunt, ut sabbato sancto memoriter eamdem redderent orationem. Quod porro dotes orationis exponens loco ex Epist. ad Tim. II, 1, Oratione Domin. et Psal. VIII utitur Ambrosius, atque in eodem Psalmo per lunam Ecclesiam, per stellas fideles intelligendos ait, his adeo similia in lib. VI *de Sacram.* cap. 5, legere est, ut dubium non videatur, quin si diversi eorum operum scriptores fuerint, alter alterum; sin vero unus ac idem, se suaque ipse descripserit, quod minime novum est in Ambrosio. (Edit. Maur.)

[5] Hic notatum fuit in cod. A manu archiepiscopi Pigolpassii: « Exponit *ubi duo vel tres congregati sunt.* Vide B. Cypriani epistolam ad Novatium quæ incipit: *Cum moneat Dominus et dicat: Vos estis sal terræ,* etc., quæ est octava in ordine scripta. Ibi circa medium epistolæ inquit: Unanimitatem et concordiam denotari, quod non habetur in hæreticis et schismaticis vel discordibus. Unanimitati vero non multitudini deprecantium ostendens plurimum tribui folio XXXII. »

[6] Notant Maurini, duos mss. habere: *Castigabat corpus suum et in servitutem redigebat,* evidenter ex Vulgata.

[7] Editt., *Isti duo si sibi propositi in æqualitatem,* ultimæ Paris., *inæqualitate, concurrant:* commodius vero mss. omnes (*etiam* A *et* A′), quos hic sequimur. (Edit. Maur.)

et Apostolus ait: *Ut duos conderet in uno homine, faciens pacem, et reconciliaret utrosque in uno corpore, Deo, per crucem, interficiens* [1] *inimicitias in semetipso... ut in utrisque*[1] *accessum* Ephes. II, 15 et ss. *habeamus in uno Spiritu ad Patrem.*

13. Sunt etiam duo homines, vetus et novus. Vetus ille peccato obnoxius et obsoletus, ac vestimenti veteris similitudine adtritus et scissus, quem in baptismate affigimus cruci. Unde Apo- [2] stolus ait: *Quia vetus homo noster simul affixus*[2] *est cruci, ut destruatur corpus peccati, ut ultra* Rom. VI, 6. *non serviamus peccato.* Vetus ergo affigitur, ut moriatur peccato; ut novus resurgat, qui renovatur per gratiam. Diximus de duobus.

14. Fortasse dicat aliquis: Quid de tribus dicis, quoniam sic habet Scriptura: *Ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi* Matth. XVIII, 20. *ego sum in medio eorum?* Hinc quoque ratio manifesta est, quia idem Apostolus dicit: *Ipse* [3] *autem Deus pacis sanctificet vos per omnia, ut*[3] *integer spiritus vester, et anima, et corpus sine querela in die adventus Domini nostri Jesu Christi* [4] [5] *serventur.*[4] Ubi ergo tres isti integri,[5] ibi Chri- I Thess. V, 23. stus est in medio eorum: qui hos tres intus gubernat et regit, ac fideli pace componit.

15. Hæc igitur tria integra præ ceteris in se virgo custodiat; ut nullam det sacræ virginitatis querelam, et sit inoffensa, sine ruga, sine macula. De qua licet frequentibus libris dixerimus, tamen memorati pignoris[6] causa, hunc ad te librum condendum arbitrati sumus.

CAPUT III.

Culpandum non esse femineum sexum, cui a Deo tanta dona collata fuerint: Deum enim idcirco, non statim atque homo creatus est, illum approbasse, tum quia ejus dignitas non in corpore, sed in anima et in divina imagine consistat; tum quia tantum in operis totius fine laudandus homo, ac demum quia nondum creata erat mulier, quæ et ex ipso formata est, et cum ipso magni sacramenti figuram erat expressura; ex quo et nomen accepisse ipsa declaratur.

16. Bona virginitas, quæ sexum utrumque non solum absolvit a crimine, verum etiam provocavit ad gratiam. Accusamus autem plerumque femineum sexum, quod erroris causam invexerit. Et non consideramus quanto justius in nos objurgatio retorqueatur. Nam ut

A repetamus a principio, et rerum exordia interrogemus, quantum ei delatum sit, investigabimus; et quam in misera conditionis humanæ fragilitate femina tamen invenerit gratiam.

17. Nam cum omnia opera sua laudaverit Deus, cœlum, terram, maria noctem et diem, quod iste profecerit ad usum laboris, illa ad fructum quietis; laudaverit feras bestias; ubi ad hominem ventum est, solus non videtur esse laudatus, propter quem omnia generata sunt. Quæ igitur Gen. II, 10 et ss.
B causa est, nisi forte ea, quia alia in specie sunt, homo in occulto? Nihil in bestiis plus reperias, quam quod videtur; in homine nihil est inferius, quam quod videtur: qui cum ex animo[7] constet [7]
et corpore, hoc utique in eo servit, quod videtur; illud quoque in eo regit, quod non videtur.

18. Merito ergo alia in exordio laudantur; istius laudatio non promitur, sed reservatur, quia aliorum gratia foris, hujus intus est; aliorum in nativitate, hujus in corde. Quid enim
C tam altum et tam profundum, quam mens hominis, quæ quasi involucro quodam corporis tegitur et occultatur; ut eam haud facile quisquam introspicere et speculari queat? Ideo ergo homo non ante laudatur, quia non in forensi pelle, sed in interiore homine ante probandus, sic prædicandus est: quem præclare definivit apostolus Petrus dicens absconditum esse cordis hominem in incorruptione quieti et modesti spiritus, qui est ante Deum locuples. I Petr. III, 4.

D 19. Merito ergo differtur, ut sequatur fœnerata ejus laudatio: cujus dilatio non dispendium, sed incrementum est. Nemo ergo se despiciat quasi vilem, nec contuitu corporis se se æstimet.[8] Nam etsi dixerit sanctus Job: *Nudus* [8]
exivi de ventre matris meæ, nudus et hinc abibo; Job I, 21.
habuit tamen quo non solum inter homines, sed etiam apud Deum dives inveniretur.

20. Quid autem locupletius, quam quod ad imaginem Dei est ac similitudinem? Ad imagi-
E nem autem interior est homo, non iste exterior: ille qui sensu æstimatur, non oculis comprehenditur. Ille ergo nobis spectandus est, qui serius investigatur. Ideo Deus non putavit hominis fabricam esse laudandam, quia major ejus in virtute est portio. Præclara quidem species, et præstantior ceteris animantibus: sed irrationabilia corporis specie æstimentur; ea autem quæ rationis plena sunt, communem laudem sequestrent.

21. Homo igitur mihi non tam vultu quam
F affectu admirandus emineat atque excellat; ut in his laudetur, in quibus etiam Deus prophetico

[1] Cod. A', *ut utrique,* cum Fortun. manich. et edit. mediol.

[2] Codex A', *confixus,* ut alibi Ambrosius. Cf. Sabbat. ad h. l. Editio mediol., *crucifixus.*

[3] Codex A', *et,* cum Irenæo, Tertull. et vet. lat. versione apud Sabbat. ad h. l.

[4] Cod. A', *servetur,* cum edit. mediol., ipsoque Ambrosio alibi. Cf. Sabbat. ad h. l.

[5] De tribus hisce, quibus constare hominem docet Ambrosius, vide sis quæ lib. I in Lucam ad n. 33 et lib. VII ejusdem Expositionis ad n. 205 observavimus. (Edit. Maur.)

[6] *Memorati pignoris,* id est, Ambrosiæ, de qua statim ab exordio libri, *Commendas mihi pignus tuum Ambrosiam,* etc. Quod autem ad libros in quibus de virginitate disseruisse se profitetur, non solos eos intelligimus significari, quos de hoc argumento et sub eadem inscriptione lucubravit; sed et alios quoque, ubi quoties disserendi de hac ipsa virtute nata est occasio, eam numquam non obviis manibus arripuit. Usque adeo illi cordi erat ubique doctorem agere virginitatis. (Edit. Maur.)

[7] Quidam mss., *ex anima.* (Edit. Maur.)

[8] Sic omnes edit. cum mss. quatuor, nisi quod in his *levem* pro *vilem,* et *esse se* pro *se se* habetur: alii vero mss. legunt, *quasi vilem, nec contemptui se se æstimet.* (Ed. Maur.)

judicio[1] laudatur, de quo scriptum est: *Terribilis* Ps. LXV, 5. *in consiliis super filios hominum:* cujus opera coram Deo luceant, qui bona jugibus operibus facta contexat; et ideo laudatio ejus non in exordio, sed in fine est: nemo enim nisi legitime certaverit, coronatur. Ideoque Sapiens tibi dicit: *Ante* Eccl. XI, 30. *mortem non laudes hominem quemquam.* Qua ratione hoc dixerit, superioribus docuit dicens: *Ibid.*, 29. *Quia in fine hominis nudantur opera ejus.*

22. Spectemus tertium, in quo manifestavit Deus sententiam suam: cum enim fecisset hominem et posuisset in paradiso operari et custodire, dixit non esse bonum solum esse hominem. *Faciamus,* inquit, *ei adjutorium secundum* Gen. II, 18. *se.* Sine muliere igitur homo non habet laudem; in muliere prædicatur. Nam cum dicit non esse bonum solum esse hominem, confirmat utique bonum esse hominum genus, si virili sexui femineus sexus accedat.

23. Simul illud considerandum, quia ille de terra factus et limo est, ista de viro. Et caro quidem limus: sed ille adhuc informis, iste formatus.

24. Jam illud præclarum Apostolicum arcessamus exemplum, quod habemus scriptum: *Quia relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una. Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo* Ephes. V, 31, 32. *et in Ecclesia.* Advertimus itaque[2] per mulierem cœleste illud impletum esse mysterium, Ecclesiæ in ea gratiam figuratam, propter quam Christus descendit, et æternum illud opus humanæ redemptionis absolvit. Unde et Adam vocavit nomen Gen. II, 23. mulieris suæ vitam: nam et in populis per mulierem successionis humanæ series et propago diffunditur, et per Ecclesiam vita confertur æterna.[3]

CAPUT IV.

Mulieris quam viri levius fuisse peccatum, evinci disparitate sexus, tentationis ratione, divina sententia, et responsionibus amborum. Post quæ adversus mulierum tentationes viris remedia præcipiuntur: in his maxime earumdem jejunantium imitatio.

25. Sane negare non possumus quod erraverit mulier. Quid miraris tamen si erraverit et infirmior[4] lapsus est sexus, cum sit lapsus etiam fortior? Mulier excusationem habet in A peccato, vir non habet.[5] Illa, ut Scriptura adserit, a sapientissimo omnium serpente decepta est, tu a muliere: id est, illam superior creatura decepit, te inferior; te enim mulier decepit, illam malus licet, tamen angelus. Si tu inferiori non potuisti resistere, quomodo illa potuit superiori? Culpa tua illam absolvit.

26. Si de merito culpæ dubitas, interrogemus sententiam. Illi dictum est: *In tristitia paries filios, et ad virum*[6] *conversio tua, et ipse tibi dominabi-* B *tur.* Viro autem dicitur: *Terra es, et in terram* Ibid., 16 *ibis.* Et vere justa sententia;[7] quandoquidem si Ibid., 19. Adam quod a Domino Deo audierat servare non potuit, quomodo potuit servare mulier quod audivit a viro? Si illum Dei vox non confirmavit, quomodo istam vox confirmaret humana?

27. Denique Adam conventus, quod contra divina quæ coram audierat præcepta, gustasset, nihil habuit quod diceret, nisi quod sibi mulier dedisset, et manducasset; mulier autem ait: *Ser-* C *pens traduxit*[8] *me, et manducavi.* Quanto major Ibid., 13. mulieris absolutio? Ille arguitur, hæc interrogatur. Adde illud, quod et prior culpam fatetur; etenim quæ se dicit esse seductam,[9] testatur errorem. Erroris igitur medicina confessio est.

28. In judicio ipso quanto clementior mulier viro? Ille mulierem suam accusavit, ista serpentem; hoc est, nec accusata crimen retorsit, sed ipsum accusatorem suum maluit, si posset, absolvere quam ligare.

D 29. Habes igitur et culpæ absolutionem in confessione, et sententiæ in exsequutione. *In tristitia,* inquit, *paries filios.* Condemnationis[10] suæ pondus agnoscit, munus pœnalis conditionis exsequitur. Pro te mulier doloribus suis militat, et remunerationem ex pœna invenit; ut per filios per quos affligitur, liberetur. Facta est itaque gratia ex injuria, salus ex infirmitate; scriptum est enim: *Quia salva erit per filiorum generationem.* Cum salute itaque parit, I Tim. II, 15. E quos in tristitia parturivit; et ad laudem educat quos peperit cum dolore.

30. Sed dicis, o vir, quia mulier tentatio fuerit viri. Verum est. Jam si est decora, ecce alia tentatio. Tamen Abrahæ descendenti in Ægyptum uxoris pulchritudo non nocuit, immo magis profuit: honoratus est enim per uxorem, non ludibrio habitus in uxore. Cur autem tu Gen. XII, 16, 20. vultus decorem in conjuge magis quam morum

[1] Duo mss., *prophetico spiritu.* (Edit. Maur.)

[2] Mss. aliquot, *Audivimus itaque.* Hic porro sequentis capitis initium erat in super. editt. Quam autem pulchre, prudentis lectoris esto judicium. (Edit. Maur.)

[3] Tres mss., *et per Ecclesiam filii Dei regenerati augmentantur:* alii autem atque editt. hoc tantum dissident, quod in illis *confertur,* in his *conquiritur* legere est. (Edit. Maur.)

[4] Nonnulli mss., *Quid miraris jam si infirmior,* quæ ex convenientia cum sequentibus vera videtur lectio, eo magis quod istud alterum *si erraverit* superfluum est.

[5] Obiter advertas licet, ei doctrinæ qua toto hoc capite peccatum Evæ Adamico levius ab Ambrosio defenditur, quodammodo contrariam a beato Thoma doceri 2-2, q. 163, art. 4. Etenim quamvis Adami culpam ex conditione personæ graviorem quam Evæ habendam fateatur, per se tamen et ex sua natura leviorem fuisse adseverat. Ipsum consule, non secus ac Nicolai notas in eumdem locum. (Edit. Maur.)

[6] Codex A basilicæ Ambrosianæ mediolanensis, qui fragmentum exhibet a n. 26 ad n. 47, habet *filios tuos et ad virum tuum,* cum August. apud Sabbat. ad h. l. Verba *et ad virum tuum* occurrunt etiam in edit. mediol. et alibi apud Ambrosium, ut habetur apud Sabbat. loco citato.

[7] Omnes edit., *Et vere juxta hanc sententiam:* omnes mss. magis commode, ut nos in textu. (Edit. Maur.)

[8] Codex A', *transduxit.*

[9] Mss. duo Gemet., *dicit esse seductam, medicatur.* Hi vero cod. sicut et alii duo, Pratel. nimirum et Albin., reliquo tractatu avulso hic desinunt. (Edit. Maur.)

[10] Rom. edit., *Commendationis.* Typographi quidem hic error est, sed qui tamen deinceps propagatus fuit in cunctis edit. Parisinis. (Edit. Maur.)

requiris? Placeat uxor honestate magis quam pulchritudine. Illa eligatur quæ Sarram moribus referat. Non est vitium mulieris esse quod nascitur; sed vitium viri est quærere in uxore quo sæpe tentatur; in quo si infirmior fuerit, mulier ipsa labatur; si fortior, vir periclitetur. Non possumus reprehendere divini artificis opus: sed quem delectat corporis pulchritudo, multo magis illa delectet venustas, quæ ad imaginem Dei est, intus non foris comptior.

31. Si ergo uxor tentatio est, esto cautior, quære remedium adversus tentationis periculum: Matth. xvi, 13. *Vigilate,* inquit, *et orate; ne intretis tentationem.* Dominus hoc dixit, vir audivit, mulier implevit. Quotidie mulieres jejunant, et non indicta præstant jejunia: peccatum agnoscunt, accersunt remedium. Semel de interdicto mulier manducavit, et quotidie jejunio[1] solvit. Qui sequutus es errantem, sequere corrigentem.[2] Ambo manducastis, cur sola jejunat; hoc est, ambo deliquistis, cur sola remedium quærit errori?

CAPUT V.

Evam damnationis sententia in Sara tamquam solutam esse, sed multo magis in Maria, quæ virginitate integra Deum genuit, nec non ejusdem virtutis signum extulit. Quam impudenter ipsam virginem perseverasse negarint hæretici, quorum argumenta ex Evangeliis petita diluuntur.

32. Veni, Eva jam sobria, veni, Eva, etsi in te aliquando intemperans, sed jam in prole jejuna. Veni, Eva jam talis, ut non de paradiso excludaris, sed rapiaris ad cœlum. Veni, Eva jam Sarra, quæ parias filios non in tristitia, sed in exsultatione; non in mœrore, sed risu. Isaac tibi multiplex nascetur. Veni, iterum jam Sarra, de qua dicatur viro: *Audi Sarrai uxorem tuam.* Sis tu licet viro subdita, Gen. xxi, 12. quia esse te decet; cito tamen solvisti sententiam, ut vir te audire jubeatur.

33. Si typum Christi illa pariendo a viro meretur audiri,[3] quantum proficit sexus qui Christum, salva tamen virginitate, generavit! Veni ergo, Eva jam Maria, quæ nobis non solum virginitatis incentivum adtulit, sed etiam Deum intulit. Unde lætus et exultans tanto munere dicit Esaias: *Ecce virgo in utero accipiet,*[4] *et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum, nobiscum Deus.* Isai. vii, 14. Matth. i, 23. Unde hoc munus? Non de terra utique, sed de cœlo vas sibi hoc per quod descenderet, Christus elegit, et sacravit templum pudoris. Per una descendit, sed multas vocavit. Unde et speciale Maria Domini hoc nomen invenit, quod significat: Deus ex genere meo.[5]

34. Dictæ sunt et ante Mariæ multæ; nam et Maria soror Aaron dicta fuit; sed illa Maria Exod. xv, 20, 23. amaritudo maris vocabatur. Venit ergo Dominus in amaritudinem fragilitatis humanæ, ut conditionis amaritudo dulcesceret, Verbi cœlestis suavitate et gratia temperata. Hoc significavit fons Merrha[6] per lignum dulcoratus; eo quod populus nationum amarus ante peccatis, vel caro nostra temperamento passionis Dominicæ in usus alteros mutaretur.

35. Egregia igitur Maria, quæ signum sacræ virginitatis extulit, et intemeratæ integritatis pium Christo vexillum erexit.[7] Et tamen cum omnes ad cultum virginitatis sanctæ Mariæ advocentur exemplo, fuerunt qui eam negarent virginem perseverasse. Hoc tantum sacrilegium silere jamdudum maluimus: sed quia causa vocavit in medium, ita ut ejus prolapsionis etiam episcopus argueretur,[8] indemnatum non

[1] Editt. ante maurinam et quidam mss., *jejunium;* sed contra sensum contextus.

[2] His ipsis verbis Ambrosium adversus Theodosium, dum ipsum post cædem Thessalonicensem Ecclesiæ aditu prohiberet, usum in ejus vita scripsit Paulinus; quam tamen sententiam in Ambrosianis operibus nusquam alibi reperire est. (Edit. Maur.)

[3] In Isaac ad sacrificium paterna voluntate destinato figuram Christi exstitisse, notius est quam ut probatione indigeat. (Edit. Maur.)

[4] Codd. A, A', *concipiet,* ut editio mediol. et alibi Ambrosius, ut *in Ps.* cxviii, serm. viii, n. 37, licet aliter a Sabbaterio notatum fuerit ad h. l.

[5] Non admodum felix vocabuli *Maria* interpretatio: sed cum moris esset, ut sæpe vidimus, Ambrosio nostro sermonis hebraici peritos in re simili consulere, illi a sciolo aliquo quem falso doctum existimarat, impositum esse credendum est. Quæ vero ejusdem dictionis etymologia proxime sequitur, potior est. (Edit. Maur.)

[6] « Omnes edit., *fons Mara;* nimirum cum hebraico textu, et versionibus omnibus præterquam LXX. In his quippe ita legimus: Ἦλθον δὲ εἰς Μερρᾶ, καὶ οὐκ ἠδυνάντο πιεῖν ἐκ Μερρᾶς. Ab eis autem mss. nostri nihil dissident, nisi quod pro *Merrha* scriptorum imperitia exhibent *Mirra.* » Ita Edit. Maur. Mss. A, A' et editio mediol., *Myrra.*

[7] A, A', et ed. med. *levavit.*

[8] Extra controversiam est episcopum tacito nomine hic indicatum Bonosum esse, cujus judicium ad vicinos præsules remiserat Synodus Capuana. Verum quæ sedes episcopalis ipsius fuerit, obscurius est. Garnerius in suis ad M. Mercatorem commentariis iterum ac tertio, nempe pag. 115, part. II, pag. 130, et Dissert. I *de hæresi et libris Nestorii* § 6, id sibi ducit palmarium, quam rem Baron. ad an. 389, Petavius tom. IV *Ecclesiasticorum dogmatum* lib. XIV, aliique magni nominis scriptores ignotam sibi esse confiteantur, eam libri a Mercatore lucubrati, abs se autem primum evulgati beneficio innotescere, scilicet Sardicensi metropoli præfuisse. Certe quidem Garnerio favet, quod Bonosi causam propter canones suffraganeis in primatem suum judicandi jus non permittentes, Anysio Thessalonicensi ac Macedonibus episcopis tamquam vicinis demandatam adserit. Nihilominus tamen Luc. Holstenius in *Annot. Geogr. de Patriarchatu Rom.,* pag. 122 et 123, Naissi, quam urbem hic et in *Annot. ad Hortellium* in Dacia locat, adfirmat Bonosum illam sedem tenuisse. At enim objici posset eidem Holstenio, Bonosum siquidem metropolis Sardicensis suffraganeus erat, a Capuensibus Patribus ex canonum præscripto remittendum fuisse ad primatem suum; nisi admodum credibile videretur illum jam ab eodem primate condemnatum provocasse, cujus provocationis cognitionem Macedonibus commiserit Capuanus consessus. Etenim gravissimi momenti esse debet ab Holstenio citata Innocentii epistola; in ea quippe adseritur ordinatos a Bonoso in Naissitana Ecclesia fuisse presbyteros atque diaconos, quod soli proprio episcopo, non autem primati canones concedebant. Crediderimus igitur in mss. Garnerianis post vocem *Sardicensis* omissum aliquod verbum, puta provinciæ, aut aliud ei cognatum. Hac de re consuli etiam potest, qui et Holstenium sequutus est, Cl. Hermannus *Ambros. Vitæ* lib. VII, c. 7. Non est autem prætermittendum Augustino cognitam non videri eam hæresim, quando nullam

putamus[1] relinquendum; et maxime quia et mulierem eam legimus, sicut qui in Cana Galilææ ipse Dominus ait dicenti sibi: *Vinum non habent, fili;* respondit: *Quid mihi et tibi est, mulier?* Joan. II, 3, 5. Et alibi legimus quod dixerit Matthæus de Joseph et Maria: *Inventa est, antequam convenirent, in utero habens de Spiritu sancto.* Matth. I, 18. Et *Ibid.*, 19. infra: *Non cognovit eam, donec peperit.* Et iterum de Joseph: *Noluit eam traducere.* Matth. XII, 47. Et fratres Domini videntur significare, quod de Maria suscepti sint. Et Apostolus ait: *Postquam venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege.* Gal. IV, 4. Quæ singula enodanda[2] nobis sunt, ut qui illa legit, sermonis hujusmodi vinculo non alligetur. Respondeamus itaque suo ordine.

36. De mulieris nomine quid moveamur? Ad sexum retulit; non enim corruptelæ, sed sexus vocabulum est. Vulgi usus non præjudicat veritati. Denique virginitas primum hoc nomen accepit; nam cum sumpsisset Deus unam de costis Adæ, et supplevisset carnem in locum ipsius: *Ædificavit,* inquit, *eam in mulierem.* Gen. II, 22. Utique adhuc virum non cognoverat, et jam mulier vocabatur. Rationem quoque nominis hujus Scriptura non tacuit dicens: Quia *dixit Adam: Os de ossibus meis, et caro de carne mea. Hæc vocabitur mulier, quoniam de viro suo sumpta est.* *Ibid.*, 23. Quia sumpta est, inquit, de viro suo, non quia virum experta. Itaque quamdiu in paradiso fuit, mulier vocata est, et cognita viro non erat: ubi autem ejecta est de paradiso, tunc legitur quia Adam cognovit Evam mulierem suam, et tunc concepit et peperit filium. Gen. IV, 1. Primus igitur solutus est nodus.

37. Secunda quæstio, quia scriptum est: *Antequam convenirent, inventa est in utero habens.* Matth. I, 18. Consuetudo autem divinæ Scripturæ ea est, ut causam quæ suscepta est, adstruat, incidentem differat.[3]

38. Quo solvitur etiam tertia quæstio, qua dictum est: *Non cognovit eam, donec peperit Filium.* *Ibid.*, 19. Quid ergo? Postea cognovit? Minime. Denique habes scriptum: *Ego sum Deus, et donec senescatis, ego sum.* Isai. XLVI, 4. Numquid igitur postquam senuerunt, quibus *donec* dictum erat, Deus esse desivit? Item in prophetia David legimus: *Dixit Dominus Domino meo: Sede a dexstris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Ps. CIX, 1. Numquid subjectis populis nationum, qui ante videbantur inimici, cum salutis auctorem negarent, simulacris servirent, ad dexteram Patris Filius sedere desivit, aut in perpetuum non sedebit?

39. Quid autem præjudicat Mariæ, si cœlestis consilii mysterium Joseph non intellexit, et putavit virginem non esse, quam prægnantem videret? Resurrectionem ejus angeli ignoraverunt, quod significant versiculi: *Tollite portas, principes, vestras,*[4] *et elevamini portæ æternales, et introibit Rex gloriæ. Quis est iste Rex gloriæ?* Ps. XXIII, 7, 8. Interrogant quasi ignorent; et alii respondent: *Dominus*[5] *fortis et potens, Dominus potens in prælio, ipse est Rex gloriæ.* Et repetivit Propheta eosdem versiculos, et nihilominus illi quasi ignorantes iterum interrogaverunt; sic enim scriptum est: *Tollite portas, principes, vestras,*[6] *et elevamini portæ æternales, et introibit Rex gloriæ. Quis est iste Rex gloriæ?* *Ibid.*, 9, 10. Quomodo ergo homo potuit divinum scire secretum, quod angeli nesciebant? Et in Esaiæ libro habes: *Quis est iste, qui advenit ex Edom; rubor vestimentorum ejus*[7] *ex Bosor?* Isai. LXIII, 1. Et utique minus erat hominem resurrexisse, quam virginem parturisse. Etenim jam Eliæ precibus, Elisæi orationibus mortui resurrexerant; numquam autem ante, numquam postea virgo generavit. III Reg. XVII, 22. IV Reg. IV, 17.

40. Hoc autem opinatus est quod traduceret eam quasi ream, antequam ab angelo moneretur; postea autem quasi fidelis nec dubius virginitatis ejus, servavit oraculum. Matth. I, 20.

CAPUT VI.

Solutis aliis duabus circa eamdem rem objectionibus, additur absurdum illud futurum fuisse, si Christus matrem in virginitate non perseveraturam elegisset, aut ei præclarissima virginitatis munera denegasset.

41. Nec illud moveat, quod ait: *Quia Joseph accepit conjugem suam, et profectus est in Ægyptum;* desponsata enim viro conjugis *Ibid.*, 24.

illius in Catalogo suo facit mentionem, quin immo de Joviniani, cujus Bonosus fuit sectator, hæresi agens, negat ullum episcopum qui eadem se se infici passus esset, usquam inventum. (Edit. Maur.)

[1] Mss. A, A' et mediol. ed., *non putavimus.*

[2] Editt., *notanda nobis sunt:* mss. melius, *enodanda,* etc. Porro objectiones illæ quæ hic collectim repræsentantur, novæ non erant, nec donosistarum propriæ; ut intelligere est ex Hieron. *adversus Helv.*, et Epiph. *adv. Antidicom.* (Edit. Maur.)

[3] Incidens causa sive quæstio secundarium caput est et minus præcipuum. (Edit. Maur.)

Hic loci addunt mss. A et A' sequentia, quæ ad contextum nullatenus pertinent, et ideo habenda sunt ut quædam marginalis glossa amanuensis alicujus inscitia in textum translata: « Non Evam cibus flexerat; non mandatorum destituerat oblivio; sed promissi honoris ambitio inlecebrosa decepit: quæ si Dominum solum adorare voluisset, indebita non quæsisset; et ideo remedium datur quo telum ambitionis obtundas, ut soli Domino serviamus. »

[4] « Rom. edit. ex uno cod. Vat., *principis vestri:* quod Augustinus etiam legit, cum LXX scilicet, in quibus, οἱ ἄρχοντες ὑμῶν. Ambrosiani tamen reliqui mss. ac vet. editt., *principes, vestras:* quomodo etiam præferunt Vers. Vulg. et Arab. Textus autem hebraicus ac ceteræ Versiones, *Attollite, portæ. capita vestra.* Quod autem Dominicam resurrectionem dicuntur ignorasse angeli, hoc ipsum Ambrosius jam docuerat lib. II *in Luc.* n. 15. Quam doctrinam similiter lib. IV *de Fide,* cap. 1, sicut et lib. *de Initiandis* cap. 7 reperies elocutione admodum simili expositam. Eamdem vero fusius enucleat Auctor librorum *de cœlesti Hierarchia* c. 7, § 3, cujus locum Angelicus doctor sibi objicit et solvit. I parte, quæst. 107, art. 4, ad 4, quem consule. » Hæc Maurini. Verum Ambrosium alibi quoque habere *principis vestri,* ut legit hic et codex A, jam notavimus, et hanc esse lectionem etiam psalterii Breviarii ambrosiani. Cf. Sabbat. ad h. l.

[5] Codex A, *Deus.*

[6] Codex A iterum, *principis vestri.* Vide vix dicta.

[7] Mss. A et A' omittunt *ejus,* quod sanctus Doctor modo omisit, modo non. Cf. Sabbat. ad h. l.

27, q. 2, *Cum initiatur*, 1, 2

nomen accepit. Cum enim initiatur conjugium, tum conjugii nomen adsciscitur: non enim defloratio virginitatis facit conjugium, sed pactio conjugalis.[1] Denique cum jungitur puella, conjugium est, non cum virili admixtione cognoscitur.

1

42. Quod autem fuit desponsata connubio, licet alibi[2] plenius dixerimus, libare nunc[3] satis est causam cœlestis mysterii; ut ab his qui Mariam gravi utero cernerent, non adulterium virginitatis, sed desponsatæ partus legitimus crederetur. Maluit enim Dominus aliquos de sua generatione, quam de matris pudore dubitare.

3 2

43. Fratres autem gentis et generis, populi quoque consortium nuncupari docet Dominus ipse, qui dicit: *Narrabo nomen tuum fratribus meis: in medio Ecclesiæ laudabo te.* Paulus quoque ait: *Optabam ego*[4] *anathema esse pro fratribus meis.* Potuerunt autem fratres esse ex Joseph,[5] non ex Maria. Quod quidem si quis diligentius prosequatur, inveniet. Nos ea prosequenda non putavimus, quoniam fraternum nomen liquet pluribus esse commune.

Ps. XXI, 23.

4

Rom. IX, 3.

5

44. An vero Dominus Jesus eam sibi matrem eligeret, quæ virili semine aulam posset incestare cœlestem, quasi eam cui impossibile esset virginalis pudoris servare custodiam? Cujus exemplo ceteræ ad integritatis studium provocantur, ipsa ab hujusmodi quod per se ceteris propositum foret, munere deviaret?

45. Et quæ esset, cui majus quam matri Dominus meritum reponeret, præmium reservaret? Nulli enim uberiora quam virginitati deputavit munera, sicut Scriptura nos docet. Sic enim per Esaiam Dominus loquutus est: *Ne dicat spado, quia ego sum lignum aridum. Hæc dicit Dominus spadonibus: Quicumque custodierint præcepta mea, et elegerint quæ ego volo, et amplectentur testamentum meum, dabo illis in domo mea et in muro meo locum nominatum meliorem et filiorum et filiarum, nomen æternum dabo illis, et non deficient.* Aliis promittit, ut non deficiant: matrem suam deficere patiebatur? Sed non deficit Maria, non deficit virginitatis magistra; nec fieri poterat ut quæ Deum portaverat, portandum hominem arbitraretur; nec Joseph vir justus in hanc prorupisset amentiam, ut matri Domini corporeo concubitu misceretur.

A

D

E

CAPUT VII.[6]

6

B

Ubi probatum est Mariam perseverasse in integritate virginea, ex eo quod in matrem discipulo data fuerit, confirmatur virginitatis propositum ab ea minime mutari potuisse, cujus tanta constantia in Filii passione, tantaque virtus in Baptistæ exsultatione præfulserit.

C

46. Sed tamen Maria suis, non alienis moribus defendatur. Non defecit, ut dixi. Ipse testis est Filius Dei, qui cum esset in cruce, discipulum matri commendabat ut filium; discipulo eam tradebat ut matrem. Docuit hoc Johannes, qui mystica magis scripsit:[7] alii enim Evangelistæ scripserunt quod in passione Domini terra contremuit, sol refugit, persequutoribus venia postulata est; iste dilectus Domini, qui e pectore ejus hauserat secreta sapientiæ, et piæ voluntatis arcana, ab aliis dicta prætereas, hoc diligentius prosequutus est, ut maternæ virginitatis perseverantiam suo judicio comprobaret; quasi filius de matris pudore sollicitus, ne quis eam tanto convicio temeratæ integritatis adspergeret.

Joan. XIX, 26, 27.

7

Matth. XXVII, 51 et ss.

Joan. XIII, 23.

47. Dignum quippe erat ut qui latroni veniam donabat, matrem dubio pudoris absolveret. Dicit enim[8] ad matrem: *Mulier, ecce filius tuus. Dicit et ad Discipulum: Ecce mater tua.* Ipse est Discipulus, cui mater commendatur. Quomodo marito uxorem tolleret,[9] si fuerat

8

Luc. XXIII, 43.

9

[1] Planum fit ex hoc loco non in consummatione, sed in mutuo consensu conjugii naturam constitui ab Ambrosio. Qua quidem in re cum eo consentiunt Hieronymus, Augustinus et ceteri Patres: quos in hoc postea Gratianus in *Decreto*, Pet. Lombardus in lib. IV *Senten.* dist. 27, et alii canonistæ, theologique sequuti sunt. (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit. sola, *cum alibi*, etc.; verum retinenda vox *licet* aliarum ac mss. authoritate: plus enim hoc loco significatur quam exprimitur; atque adeo post voces, *plenius dixerimus*, mente utique supplendum videtur, *ac proinde facile esset plura dicere.* Hic porro indicatur *Expositionis in Lucam* liber II, ubi non solum huic, sed et reliquis ejus objectionibus fuse respondetur. Et hinc etiam patet virum sanctum, dum supra dixit, *silere jam dudum maluimus*, non de doctrina ipsa, sed tantum de personis quas illic ex industria non indicaverat, intelligendum. (Edit. Maur.)

[3] Mss. A, A′ et mediol. editio omittunt *nunc*.

[4] *Ego ipse* habent codd. A, A′, editio mediol., alibi idem Ambrosius, ac ceteri Patres apud Sabbat. ad h. l.

[5] Hanc opinionem Hieronymus in caput I Epist. ad Gal. refert ac refellit: cui quidem hac in re communiter subscribit schola theologorum. (Edit. Maur.)

[6] Maurinos Editores secuti sumus in partitione hujus ac duorum sequentium capitum, dum in præcedentibus editionibus caput VII incipiebat a verbis *Claudite ora, impii*, initio n. 48.

[7] Si quæ hoc fere toto capite dicuntur, cum lib. II *in Luc.* num. 130 et seq., nec non cum loco ejusdem argumenti ex *Epist. ad Vercell.* contuleris, tantam in illis deprehendes consensionem, ut tria hæc opera ejusdem auctoris esse non sis negaturus. (Edit. Maur.)

[8] Mss. A et A′, *Dicit ergo*, quod præferendum videtur.

[9] Notant Maurini: « Duo sunt hoc loco animadvertenda: primum est utrum Ambrosius noster qui superioris capitis initio verum inter Mariam ac Joseph matrimonium visus est agnoscere, hic sibi ipse sit contrarius: alterum, an scholastici ex hac Ambrosiana doctrina suam matrimonii rati a consummato distinctionem recte deducant. Sed a se minime dissidet sanctus Doctor; id enim tantummodo hic negat, uxorem ex qua maritus liberos procreaverit, aut quacum conjugalem habeat consuetudinem, ab illo sine injuria avelli posse; contra vero eam quæ cum conjuge tamquam cum fratre semper vixerit, a viri contubernio segregari jus fasque esse; modo causa propter quam copulati fuerant, sublata sit. Atqui nullo modo hinc consequitur solvi hac ratione vinculum conjugale, et eis qui sic fuerint separati, licere novum cum aliis inire conjugium; quod tamen inde confici posse memorati theologi defendunt. » Ceterum, quibusnam in casibus matrimonii rati solutionem etiam quoad vinculum concedat Ecclesia, docent canonistæ.

Apertum est denique, Ambrosii hic loci ratiocinationem supponere Joseph adhuc viventem; cum tamen communis

Maria mixta conjugio, aut usum tori conjugalis agnoverat?

48. Claudite ora, impii: aperite aures, pii: audite quid Christus loquatur. Testatur de cruce
Joan. XIX, 26. Dominus Jesus, et paulisper publicam differt salutem, ne matrem inhonoram relinquat. Subscribitur Johannes testamento Christi. Legatur matri pudoris defensio, testimonium integritatis: legatur et discipulo matris custodia, pietatis gratia. *Et ex illo suscepit eam Discipulus*
Ibid., 27. *in sua.* Non utique Christus faciebat divortium, non Maria relinquebat virum. Sed cum quo virgo habitare debebat, quam cum eo quem filii hæredem, integritatis sciret esse custodem?

49. Stabat ante crucem mater, et fugientibus viris, stabat intrepida. Videte utrum pudorem mutare potuerit mater Jesu, quæ animum non mutavit. Spectabat piis oculis filii vulnera, per quem sciebat omnibus futuram redemptionem. Stabat non degeneri mater spectaculo, quæ non metuebat peremptorem. Pendebat in cruce filius; mater se persecutoribus offerebat. Si hoc solum esset, ut ante filium prosterneretur, laudandus pietatis affectus, quod superstes filio esse nolebat: sin vero ut cum filio moreretur, cum eodem gestiebat resurgere, non ignara mysterii quod genuisset resurrecturum: simul quæ publico usui impendi mortem filii noverat, præstolabatur si forte etiam sua morte publico muneri aliquid adderetur. Sed Christi passio adjutorio non eguit, sicut ipse Dominus longe ante prædixit: *Et respexi, et non erat auxiliator: et adtendi, et nemo suscipiebat; et liberabo*
Isai. LXIII, 5. *eos brachio meo.*

50. Quomodo ergo extorqueri potuit integritas Mariæ, quæ fugientibus apostolis, supplicia non metuebat, sed ipsa se offerebat periculis? Cujus tanta gratia, ut non solum in se virginitatis gratiam reservaret, sed etiam his quos viseret, integritatis insigne conferret. Visitavit Johannem Baptistam, et in utero ma-
Luc. I, 41. tris priusquam nasceretur, exsilivit. Ad vocem Mariæ exsultavit infantulus, obsecutus antequam genitus. Nec immerito mansit integer corpore, quem tribus mensibus oleo quodam suæ præsentiæ et integritatis unguento Domini mater exercuit. Eademque postea Johanni Evangelistæ est tradita conjugium nescienti. Unde non miror præ ceteris loquutum mysteria divina, cui præsto erat aula cœlestium sacramentorum.

CAPUT VIII.

Ezechielis testimonia, et potissimum quod habet de porta non aperienda, in Mariam quadrare; utpote per quam non reseratam transierit solus Christus, sicque illam confortaverit, ut postea ne Josepho quidem patefacta sit.

51. Nunc mihi dicant qui hanc quæstionem serunt, quid est quod ait Dominus per prophetam: *Nunc revocabo captivitatem Jacob, et miserebor adhuc domus Israel.* Et infra, *Con-* Ezec. XXXIX, 25.
gregabo,[1] inquit, *de gentibus eos, et congregabo* 1
illos de regionibus nationum, et sanctificabor in his in conspectu gentium: et scient quod ego sum Dominus Deus ipsorum, dum apparebo illis inter nationes; et non avertam amplius faciem meam ab eis, pro eo quod effudi iram meam in do- 2
mum Israel, dicit Dominus.[2] *Ibid.*, 27 et ss.

52. Et infra dicit propheta vidisse se in monte alto nimis ædificationem civitatis, cujus Ezec. XL, 2 et ss.
portæ plurimæ significantur; una tamen clausa describitur, de qua sic ait: *Et converti me*[3] 3
secundum viam portæ sanctorum exterioris, quæ respicit ad orientem, et hæc erat clausa. Et ait ad me Dominus: Porta hæc clausa erit, et non aperietur, et nemo transibit per eam; quoniam Dominus Deus Israel transibit per eam. Eritque clausa, quoniam dux hic sedebit in ea, ut manducet panem in conspecto Domini. Secundum viam Ælam[4] *portæ intrabit, et secundum viam* 4
ejus exibit. Quæ est hæc porta, nisi Maria; Ezech. XLIV, 1 et ss.
ideo clausa, quia virgo? Porta igitur Maria, per quam Christus intravit in hunc mundum, quando virginali fusus est partu, et genitalia virginitatis claustra non solvit. Mansit intemeratum septum pudoris, et inviolata integritatis duravere signacula; cum exiret ex virgine, cujus altitudinem mundus sustinere non posset.

53. *Hæc*, inquit, *porta clausa erit, et non aperietur.* Bona porta Maria, quæ clausa erat, et non aperiebatur. Transivit per eam Christus, sed non aperuit.

54. Et ut doceamus quia portam habet omnis homo, per quam Christus ingreditur: *Tollite,* inquit, *portas, principes, vestras, et elevamini portæ æternales, et introibit Rex gloriæ.* Quanto magis Ps. XXIII, 7.
ergo porta erat in Maria, in qua sedit Christus, et exivit? Est enim et porta ventris. Unde ait Job sanctus, *Intenebrescant,* inquit, *stellæ noctis illius; quia non conclusit portas ventris matris meæ.*[5] 5
Job III, 9, 10.

admittat ecclesiastica traditio eum tunc temporis e vivis sublatum jam fuisse; cui opinioni ea quoque circumstantia suffragatur quod nec tempore prædicationis, nec tempore passionis Christi, persona Josephi ullibi locorum appareat.

[1] Ita vet. edit. ac mss., quibus favet versio Syriaca. Rom. autem edit. cum textu Hebr. et reliquis vers. *reducam;* LXX, Ἐν τῷ ἀποστρέψαι με, etc. (Edit. Maur.)

[2] Hinc lacuna adest in cod. A usque ad finem libri.

[3] Rom. edit. cum textu hebr. et omnibus omnino vers., *Et convertit me:* vet. autem editt. ac mss., *Et converti me.* Forte an Ambrosius pro ἐπέστρεψε in cod. suo legerit ἐπέστρεψα, facili mutatione. (Edit. Maur.)

[4] Dictionem *Ælam* quæ aberat a cunctis edit., ex mss. restituimus. Hanc etiam habent LXX quam aliæ versiones interpretantur: *viam portæ vestibuli,* vel *porticus.* (Ed. Maur.)

[5] Locus hic difficultatem alterius e libro II *Expos. in Lucam,* quo maternam vulvam aperuisse Christus dicitur, penitus solvit. Ostendit enim illic Ambrosium eo modo non ob aliud loquutum, quam ut Moysis elocutioni suam accommodaret: nihil autem ea significatum voluisse, nisi solum Christi exitum, sed virginitatis septis ac signis, qualia fuerant ante partum, in ipso partu et postea usque perseverantibus. Vide quæ citato libro *Expos. in Lucam,* num. 57, subnotavimus. (Edit. Maur.)

55. Est ergo et porta ventris, sed non clausa[1] semper: verum una sola potuit manere clausa, per quam sine dispendio claustorum genitalium virginis partus exivit. Ideo ait propheta: *Porta hæc clausa erit, et non aperietur, et nemo transibit per eam,* hoc est, nemo hominum: *quoniam Dominus,* inquit, *Deus Israel transibit per eam. Eritque clausa,* id est, ante et post transitum Domini erit clausa: et non aperietur a quoquam, nec aperta est; quoniam habuit semper januam suam Christum, qui dixit: *Ego sum janua,* quam nemo ab ea potuit avellere.

Ezech. XLIV, 2.

Joan. X, 7.

56. Hæc porta ad orientem adspiciebat; quoniam verum lumen effudit, quæ generavit Orientem, peperitque Solem justitiæ. Audiant ergo imprudentes: Clausa, inquit, erit hæc porta, quæ solum recipit Deum Israel. Is igitur de quo dictum est ad Ecclesiam: *Quoniam confortavit seras portarum tuarum,* suam portam confortare non potuit? Sed confirmavit profecto, et servavit intactam. Denique non est aperta.

Ps. XCVII, 13.

57. Audiant igitur prophetam dicentem: *Non aperietur, eritque clausa,* hoc est, non aperietur ab eo cui desponsabitur: non licebit enim ut aperiatur, per quam Dominus transibit. Et post eum, inquit, erit clausa, hoc est, non aperiet eam Joseph; quoniam dicetur ei: *Noli timere accipere Mariam conjugem tuam: quod enim ex ea nascetur, de Spiritu sancto est.*

Matth. I, 20.

CAPUT IX.

Quomodo variis symbolis virginitas significetur, quidve ex eorum singulis discere debeant sacræ virgines.

58. Porta ergo clausa virginitas est, et hortus clausus virginitas, et fons signatus virginitas. Audi, virgo, diligentius apertis auribus, et clauso pudore, aperi manus, ut te pauper agnoscat: claude ostium, ne temerator irrepat: aperi mentem, serva signaculum.

59. Virga quoque a radice virginitas est; sic enim scriptum est: *Exiet virga a radice Jesse, et flos a radice ejus adscendet.* Non cavata est hæc virga, sed solida. Nemo ergo adurat virgam tuam, ut florem tuum custodias. Virga es, o virgo: non curveris, non inflectaris in terram; ut in te flos paternæ radicis adscendat.

Isai. XI, 1.

60. Hortus clausus es, virgo: serva fructus tuos: non adscendant in te spinæ, sed uvæ tuæ floreant. Hortus clausus es, filia: nemo auferat sepem tui pudoris; quia scriptum est: *Et destruentem sepem mordebit serpens.* Sed illam solam auferat, de qua dictum est: *Quid incisa est sepis?* Nemo parietem tuum destruat, ne sis in conculcationem. Paradisus es, virgo: Evam cave.

Eccles. X, 8.

Gen. XXXVIII, 29.

61. Fons signatus es, virgo: nemo aquam tuam polluat, nemo conturbet; ut imaginem tuam in fonte tuo semper adtendas.

62. Porta clausa es, virgo: nemo aperiat januam tuam, quam semel clausit Sanctus et Verus, qui habet clavim David, qui aperit, et nemo claudit; claudit et nemo aperit. Aperuit tibi Scripturas, nemo eas claudat: clausit pudorem tuum, nemo aperiat eum.

Apoc. III, 7.

CAPUT X.

Innuitur virginitatem coronam esse in manu Domini, quem unum, non secundum, perinde ac Patrem et Spiritum produnt Scripturæ. In hoc objiciunt Evangelii textum hæretici: at illo per alia testimonia soluto, fides catholica de Trinitate confirmatur.

63. Venio, inquit, *cito: tene quod habes: nemo accipiat coronam tuam.* Quæ est corona tua, nisi illa de qua dictum est: *Et eris corona decoris in manu Domini?*

Ibid., II.

Isai. LXXII, 3.

64. Quis hoc dicit, nisi ille de quo dixit Ecclesiastes: *Est unus, et non est secundus?* Quis est iste, nisi ille de quo dictum est: *Magister vester unus est Christus?* Unus est, quia unigenitus Dei filius: unus, quia solus, ut scriptum est: *Quia expandit cœlum solus, et ambulat sicut in terra super mare.* Hic ergo non est secundus, quia primus est: non est secundus, quia unus est: *Unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos in illo: et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum.* Unus Deus Pater, et unus Deus Filius,[2] et unus Spiritus sanctus, sicut scriptum est: *Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult.* Unus, inquit, quia unus Deus. Nullus secundus, quia quod vult facit, non quod imperatur. Unus ergo Pater Deus, et unus Dei Filius. Unus et unus, quia non sunt duo dii. Unus Filius, quia cum Patre unum est, sicut ipse dixit: *Ego et Pater unum sumus.* Et unus Spiritus, quia unitas Trinitatis est, non ordine distincta, nec tempore.

Eccles. IV, 8.

Matth. XXIII, 10.

Job IX, 8.

I Cor. VIII, 6.

[2]

I Cor. XII, 11.

Joan. X, 29.

65. Sed dicunt[3] lectum: *Ite, baptizate gentes*

[3]

[1] Editt. ante maurinam, *non omnis clausa.*

[2] Editt. ante maurinam, *et unus Dei Filius:* mss., *et unus Deus Filius.* Lectio ex nota quoque Ambrosii mente præferenda, qui totus erat in divinitate Verbi contra arianos asserenda.

[3] Dubium hic incidere potest utrum in verbo *dicunt* intelligendi sint bonosiani? Certe quidem Ambrosius neque supra cap. 5, neque Bonosus in ea epist. qua sui judicium ad Macedones episcopos remittit, hanc eis hæresim adtribuit. Sed respondere non difficile est, in opere quod instituendæ virginis causa susceptum esset, eum errorem qui ex diametro virginitati opponitur, ante omnia refutandum fuisse: in Capuensi autem Synodo non agendum nisi de dogmate eisdem hæreticis proprio; cum illud quod ipsis atque arianis erat commune, satis superque jam Ecclesiæ auctoritas confodisset. Quod tamen obiter hic refellere minime negligit idem præsul; quia qui Christi negaverit divinitatem, vix umquam de Mariæ virginitate perpetua recte sentiat. Porro non injuria hoc loco designari bonosianos vel hinc intelligas, quod cum illis photiniani, quos Christi æternitati hostes infensissimos ex ariana hæresi pullulasse constat, ita postea confusi fuerint, ut hi amisso proprio nomine, in bonosiacorum transierint appellationem, quemadmodum Gennadius lib. *De Scriptor. Eccles.* cap. 14 testificatur. Concilium etiam Arelat. II, can. 16

Matth. XXVIII, 19. *in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti;* et objiciunt, quia primo Patrem nominavit, secundo Filium, tertio Spiritum sanctum. Numquid ergo, quia dicit Evangelium: *In principio* Joan. I, 1. *erat Verbum, et Verbum erat apud Deum,* inferiorem significavit Patrem, quia primo Verbum Dei in principio semper esse ac fuisse memoravit? Aut cum dixit Apostolus: *In regno Christi* Ephes. V, 5. *et Dei,* ordinem fecit? Aut cum dicit ipse Dominus Jesus: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit* Luc. IV, 18. *me, prædicare captivis remissionem;* eminentiorem Filio Dei Spiritum esse testatus est?

66. Advertis, virgo, quemadmodum ista solvantur. Aperi ad hæc aures tuas, os tuum claude. Aperi aures, ut fidem audias: claude os, ut teneas verecundiam.[1]

67. Deinde illud legunt, quia dixit: *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti;* et non intelligunt quod ante præmiserit: *In nomine,* inquit. Tres personas quidem significavit, sed unum Trinitatis nomen adseruit.

68. Unus itaque Deus, unum nomen, una divinitas, una majestas. Nullus ego secundus, quia principium omnium Trinitas est, et Trinitatis primatus super omnia est. Ergo unus, et non est secundus. Unus est qui secundum non habet; quia unicus solus sine peccato, solus sine adjutorio, qui ait: *Respexi, et non erat* Isai. LXIII, 5. *adjutor.*

CAPUT XI.

Cum tantopere pro nobis laboraverit Christus, ei uni laborare nos oportere. Ipsum non legi secundum esse, nisi tantum quatenus homo est, quo sensu etiam novissimus appellatur. Et huc locus Ecclesiastis atque Elisæi exemplum adaptantur.

Eccles. IV, 8. 69. *Non est finis labori ejus;* quia pro omnibus advocatus noster est apud Patrem, et infirmitates nostras suscepit, et pro nobis dolet, pro nobis infirmatur, sicut ait: *Æger* Matth. XXV, 43. *eram, et non visitastis me.*

Ibid. 70. *Cujus oculus non satiatur divitiis;* quia ipse est altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei, in quo sunt thesauri mysteriorum cœlestium. Cur ergo sæculo potius laboramus, et fraudamus animam nostram tantæ bonitatis dispendio, qui nulli alii nisi huic servire Domino debemus?

71. Hic ergo non est secundus. Ego certe hoc testimonium defero: lego quia primus est, lego quia non est secundus. Illi qui secundum ajunt, doceant lectione.

72. Sed dicit aliquis quia scriptum est: *Primus homo de terra terrenus; secundus homo de cœlo cœlestis.* Verum adtende quid dicat.[2] *Secundus,* inquit, *homo;* quasi hominem secundum dixit. Et ego dico quia primus est secundum divinitatem, ante quem nullus; secundus autem secundum carnem, quia post Adam. [2] I Cor. XV, 47.

73. Ego plus dico, non solum ego secundum hominem, sed etiam novissimum. Denique sic habes scriptum: *Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem.* Vide clementiam Christi: ipse est primus et novissimus. Qui primus erat, propter nos se novissimum fecit. Primus, quia per ipsum omnia: novissimus, quia per ipsum resurrectio. Descendit enim et projecit se, ut caderet, infra omnes se faciens, ut omnes jacentes levaret. *Ibid.*, 45.

74. Unde et ait Ecclesiastes: *Quia si ceciderit unus, alter eriget socium suum: et væ illi uni cum ceciderit,*[3] *et non est secundus, ut eum erigat. Et quidem si dormiant*[4] *duo, est calor illis; et unus quomodo calefiet?* Hoc est, qui Christum habet secum, etsi ceciderit, resurget: etsi mortuus fuerit, reviviscet; quia adest illi qui venit ignem in terram mittere.[5] Denique et Elisæus cum puerum resuscitaret, insufflavit illi; ut infunderet vitæ calorem. Habeto ergo tecum hunc ignem in pectore tuo, qui te resuscitet; ne frigus tibi perpetuæ mortis irrepat. [3] [4] Eccles. IX, 4, 10, 11. [5] Luc. XII, 49. IV Reg. IV, 34.

75. Hic ergo juvenis se projecit, qui venit per Mariam, et infundebat vitæ calorem pectoribus audientium. Unde dicunt illi in Evangelio: *Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, cum aperiret nobis Scripturas?* Luc. XXIV, 32.

CAPUT XII.

Christum juvenis secundi nomine ab Ecclesiaste designatum cum aliis locis, tum hujus ipsius continuatione intelligi: eum igitur esse qui et transisse portam, et in ea sedens manducasse describitur.

76. Hic est juvenis secundus, ut dicit Ecclesiastes: *Vidi universos qui vivunt, qui ambulant sub sole cum juvene secundo: quis re-*

et 17, docet ex photinianorum errore venire bonosiacos, licet quæ de utrorumque baptismo illic traduntur, indicent in eorum doctrina aliquid exstitisse discriminis. Adi quoque Gelasii decretum de lib. prohibitis, ubi conjungi ab eo videntur utrique hæretici. (Edit. Maur.)

[1] Mss., *verecundiam Dei. De illo legunt,* etc. Minus concinne. (Edit. Maur.)

[2] Ita mss.; editt. autem, *Verum ante videamus de quo dicat.* Ceterum idem, Epiphanio teste, Photinus quoque objiciebat; unde optime id confirmatur, Photini cuipiam discipulo, qualem Bonosum fuisse supra ostendimus, hic respondere sanctum Doctorem. (Edit. Maur.)

[3] Editt., *væ illi qui unicus ceciderit:* mss., *væ illi uni cum ceciderit.* Magis scite; LXX enim, οὐαὶ αὐτῷ τῷ ἑνὶ ὅταν πέσῃ, etc. (Edit. Maur.)

[4] Editio mediol., *si dormierint,* ut habet et alibi Ambrosius. Cf. Sabbat. ad h. l.

[5] Omnes edit., *adest ille:* mss., *adest illi.* Optime, ut referatur ad eum qui ceciderit, et relativo *qui* subintelligatur antecedens *is* aut alius. Infra vero ubi editt. vet. ac mss., *Hic ergo juvenis,* ultimæ voci sponqiam induxit Rom. edit. Non satis recte. (Edit. Maur.)

Eccles. IV, 15. *surget pro eo?*[1] Quis enim pro Christo resurget, cum ille pro omnibus resurrexerit, et in illo omnes resurrexerint, cum spem resurrectionis acceperint?

77. De Christo autem dictum liquet, quando advertis congruere istum locum cum benedictione vel prophetia Jacob, qui ait de Juda: *Quis* Gen. LXIX, 9. *suscitabit eum?* Non utique alter; quia ipse se suscitavit, sicut ipse ait: *Solvite templum hoc,* Joan. II, 19. *et in triduo resuscitabo illud.* Hoc autem dicebat de templo corporis sui.

78. Illud quoque vere Christo convenit soli, Eccles. IV, 16. quod addidit: *Non est finis omni populo ejus;* quia populus Christi innumerabilis finem non habet, cui fides resurrectionis æternæ perpetuæ vitæ adquirit ætatem.[2] Secundum carnem itaque et juvenem dictum, et cadere vel resurgere dubium non est. Denique et illud adnexuit; quia *Ibid.*, 13. optimus puer pauper et sapiens: pauper enim factus est, cum dives esset.

79. Ipse ergo rex Israel transivit hanc portam; ipse dux sedit in ea quando Verbum Joan. I, 14. caro factum est, et habitavit in nobis, quasi Rex sedens in aula regali uteri virginalis, vel in olla ferventi, sicut scriptum est: *Moab aula* Ps. LIX, 10. *spei,* vel *olla spei meæ.* Utrumque enim diversis in codicibus invenitur. Aula regalis est virgo, quæ non est viro subdita, sed Deo soli. Est et olla uterus Mariæ, quæ Spiritu ferventi qui supervenit in eam, replevit orbem terrarum, cum peperit Salvatorem.

Ezech. XLIV, 3. 80. Qui manducavit in porta sedens, utique cibum illum de quo dicit: *Meus cibus est ut* Joan. IV, 31. *faciam voluntatem Patris mei qui in cœlo est.*

CAPUT XIII.

Mariæ virginitatem pulchre designari per ollam ac nubem levem: hujus nubis pluviam pluribus typis in veteri Fœdere præsignatam a virginibus colligi, non secus ac efficacissimum illius ollæ unguentum excipi oportere, nec paupertatem ab ullo prætexendam, sed adhibendam præparationem.

81. O divitias Marianæ virginitatis! Quasi olla ferbuit, et quasi nubes pluit in terras gratiam Christi; scriptum est enim de ea: *Ecce* Isai. XIX, 1. *Dominus venit sedens super nubem levem.* Vere levem, quæ conjugii onera nescivit: vere levem, quæ levavit hunc mundum de gravi fœnore peccatorum. Levis erat quæ remissionem peccatorum utero gestabat. Denique levavit Johannem in utero constitutum, qui ad vocem ejus exsilivit, et infans exsultavit in gaudio, prius sensu devotionis quam spiritus infusione vitalis Luc. I, 41. animatus.

A 82. Excipite igitur, excipite, sacræ virgines, nubis hujus pluviam spiritalem, temperamentum flagrantiæ corporalis; ut corporis omnes restinguatis ardores, atque interna mentis vestræ humescant. Hujus imbrem nubis sacratæ patres nostri annuntiaverunt nobis salutem mundi futuram. Hunc imbrem significabant esse venturum stillicidia stillantia super terram, quæ Hierobaal poposcit et meruit. Bonam nubem sequimini, quæ fontem intra se genuit, quo rigavit B orbem terrarum. Excipite ergo voluntariam pluviam, pluviam benedictionis, quam hæreditati suæ Dominus effudit. Excipite aquam, et non effluat vobis: quia nubes est, diluat vos, et sacro humore perfundat: quia olla est, spiritu vaporet æterno. Ps. LXXI, 6. Judic. VI, 36 et ss.

83. Excipite itaque ex hac Moabitide olla gratiæ cœlestis unguentum, nec vereamini ne deficiat: quod exinanitum est, et plus redundat; quia in omnem terram odor ejus exivit, sicut Ps. LIX, 10. C scriptum est: *Unguentum exinanitum est nomen tuum; ideo adolescentulæ dilexerunt te.* Descendat Cant. I, 2. istud unguentum in ima præcordia,[3] viscerumque secreta, quo non deliciarum odores sancta Maria, sed divinæ gratiæ spiramenta redolebat. [3]

84. Hæc pluvia Evæ restinxit appetentiam: hoc unguentum fœtorem hæreditarii erroris abstersit: hoc unguentum Maria soror Lazari in pedes Domini effudit, et tota domus pio repleta odore flagravit. Joan. XII, 3.

D 85. Nec ulla se pauperem putet, nulla se arbitretur inopem, nulla metuat ne pretiosum hoc unguentum emere non possit, aut fontem istum putet esse venalem. *Qui sititis,* inquit, *ite ad aquam: et quicumque non habetis argentum, ite et emite et bibite sine argento.* Et Isai. XL, 1. supra ait: *Gratis venumdati estis, et sine argento redimemini.* Ideo pauper factus est Do- Isai. LII, 3. minus, cum dives esset; ut eum omnes emant, et egenos præcipue sua paupertate locupletet.

E 86. Parate igitur vasa Domini, ut excipiatis hunc fontem aquæ vivæ, fontem virginitatis, integritatis unguentum, odorem fidei, et suavis misericordiæ gratia florulentum. Induamini[4] agni [4] ejus innocentiam, qui cum malediceretur, non remaledixit; cum percuteretur, non repercussit. I Petr. II, 23.

CAPUT XIV.

Quo virgines vividius impellantur ad Mariæ imitationem, ostenditur multa quæ mystice dicta sunt de Ecclesia, eidem quoque Deiparæ virgini competere.

87. Hanc imitamini, filiæ, cui pulchre convenit illud quod de Ecclesia prophetatum est: *Speciosi*[5] *facti sunt gressus tui in* [5]

[1] Rom. edit. cum edit. med. 1490, *quis resurget cum eo:* sed aliarum et mss. lectioni favent etiam LXX quorum hæc verba sunt, ὁς ἀναστήσεται αὐτοῦ, etc.: his etiam nec discrepant aliæ versiones.

[2] Mss., *perpetuitate adquirit ætatem.*

[3] Editt. ante maurinam, *in animæ præcordia;* mss., *in ima præcordia.*

[4] Mss., *gratiæ florulentam induamini,* etc.

[5] Ita editt.; mss. autem, *cui dictum est: Speciosi* etc. Iterum vero ubi edit., *eo quod speciose Ecclesia,* mss. habent, *eo quod speciosa;* minus concinne, ut sequentia docent. (E. M.)

Cant. VII, 1. *calceamentis, filia Aminadab;* eo quod speciose Ecclesia Evangeli prædicatione processit. Speciose procedit anima, quæ corpore velut calceamento utitur; ut quo velit, suum possit[1] sine impedimento ullo circumferre vestigium.

88. In hoc calceamento speciose processit Maria, quæ sine ulla commixtione corporeæ consuetudinis auctorem salutis virgo generavit. Unde egregie Johannes ait: *Non sum dignus* Joan. I, 27. *solvere corrigiam calceamentorum ejus,* id est, non sum dignus Incarnationis mysterium comprehendere angustiis mentis humanæ, atque inopis vilitate sermonis absolvere. Unde et Isai LIII, 8. Esaias dicit: *Generationem ejus quis enarrabit?* Speciosi ergo gressus vel Mariæ vel Ecclesiæ; quoniam speciosi pedes evangelizantium.

89. Quam pulchra etiam illa quæ in figura Ecclesiæ de Maria prophetata sunt; si tamen non membra corporis, sed mysteria generationis ejus intendas! Dicitur enim ad eam: *Moduli femorum tuorum similes torquibus, operi*[2] *manuum artificis. Umbilicus tuus crater tornatilis non deficiens mixto. Venter tuus sicut acervus* Cant. VII, 1 et ss. *tritici muniti inter lilia;* eo quod continens sibi in omnibus Christi ortus ex virgine, sicut victores solent sæcularium præliorum, strenuorum virorum donatis torquibus honorare cervices;[3] ita jugum nostrum levavit, ut fidelium colla virtutis insignibus coronaret.

90. Vere autem alvus ille Mariæ crater tornatilis, in quo erat Sapientia, quæ miscuit in cratere vinum suum, indeficientem cognitionis piæ gratiam divinitatis suæ plenitudine submi- Prov. IX, 9. nistrans.

91. In quo virginis utero simul acervus tritici, et lilii floris gratia germinabat; quoniam et granum tritici generabat, et lilium. Granum tritici secundum quod scriptum est: *Amen, amen, dico vobis, nisi granum tritici cadens in terram* Joan. XII, 24. *mortuum fuerit, ipsum solum manet.* Sed quia de uno grano tritici acervus est factus, completum est illud propheticum: *Et convalles abun-* Ps. LXIV, 14. *dabunt frumento;* quia granum illud mortuum plurimum fructum adtulit. Hoc itaque granum omnes homines perpetua cœlestium munerum esca saturavit; consummatumque est illud prophetici oris eloquium, dicente eodem David: *Cibavit eos ex adipe frumenti, et de petra melle* Ps. LXXX, 17. *saturavit eos.*

92. In hoc grano esse etiam lilium divina testantur oracula, quia scriptum est: *Ego sum flos campi, et lilium convallium: sicut lilium in medio spinarum.* Christus erat lilium in medio Cant. II, 1. spinarum, quando erat in medio Judæorum.

CAPUT XV.

Virgines quodam singulari modo dici posse lilia Christi: Christum vero ipsum recte per acervum tritici liliis circumdatum adumbrari; quippe qui et Ecclesiam fœcundaverit, et diversorum retulerit coronas certaminum.

93. Audi, virgo, quid dicat: *Lilium,* inquit, *convallium* Christus, id est, humilium animarum et mitium. Esto ergo mitis, humilis atque mansueta, ut in te sicut lilium germinet Christus. De quo et alibi habes: *Labia ejus lilia stillantia myrrham primam;*[4] id est, qui Christi Cant. V, 13. passionem loquuntur, et suo ore concelebrant, ac mortificationem ejus in suo circumferunt corpore, Christi lilia sunt; specialiter sacræ virgines, quarum est splendida et immaculata virginitas. Unde plerique accipiunt quod Ecclesia videatur dicere: *Ego sum flos campi, et lilium convallium:* quæ in hac convalle istius mundi gratiam boni odoris exhalat, sedulæ confessione pietatis. Denique et alibi dicit: *Frater meus descendit in hortum suum, in*[5] *phialas aromatis, pascere in hortis, et colligere lilia. Ego fratri meo, et frater meus mihi, qui pascit inter lilia.* Cant. VI, 1, 2.

94. Ex illo ergo utero Mariæ diffusus est in hunc mundum acervus tritici muniti inter lilia, quando natus est ex ea Christus, cui dicit propheta David: *Benedices coronam anni benignitatis tuæ, et campi tui replebuntur ubertate. Pinguescent fines deserti, et exsultatione colles accingentur. Induti sunt arietes ovium, et convalles abundant frumento: etenim clamabunt, et hymnum dicent.* Ps. LXIV, 12 et ss.

95. Quis est annus Dominicæ bonitatis, nisi ille de quo dictum est: *Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis adjuvi te;* quando po- Isai. XLIX, 8. pulorum fide Ecclesia abundavit, justitiam induit sacerdotes?[6] Unde et Apostolus dicit: *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis;* II Cor. VI, 2. quando venit Dominus prædicare annum Domini acceptum, et diem retributionis, sicut in Evangelio suo ipse memoravit dicens: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me,* etc. Luc. IV, 18.

[1] Sententia in mss. uno sic invertitur, *ut quo possit, suum velit,* etc. (Edit. Maur.)

[2] Vet. editt., *opera manuum artificis:* Rom., *opere manuum artificis;* mss. denique, *operi manuum artificis.* LXX autem omnibus fere patrocinantur; eorum enim mss. partim legunt ἔργον τεχνίτου, partim, ἔργῳ χειρῶν τεχνίτου. Infra vero ubi vet. edit. ac mss. *minuti inter lilia,* Rom. edit. restituit, *muniti,* etc. quæ quidem videtur vera lectio, cum LXX constanter præferant πεφραγμένοι ἐν κρίνοις. (Edit. Maur.)

[3] Ita mss., nisi quod habent *onerare,* pro quo *honorare* ex editt. retinuimus: totum vero locum eædem edit. exhibent in hæc verba, *continens sibi sit in omnibus Christi ortus. Sicut victores,* etc. Idem autem est hoc loco *continens sibi,* atque sibi congruens et cohærens; quo significatum voluit sanctus Doctor Christum in ortu suo perfectiones tam inter se connexas habuisse, ut coronam efficere quodammodo videantur. Ceterum quod significat moris fuisse ut certaminum victores torquibus donarentur, tam crebra scriptorum testimonia exploratum faciunt, ut de illis in medium proferendis non sit laborandum. Si quis tamen plura desideret, adeat Vegetium lib. II cap. 27, et Lipsium *de Milit. Rom.* lib. V pag. 209, ubi ad eum morem nunc usitatos equestrium ordinum torques acceptos refert. (Edit. Maur.)

[4] Editt. ante maurinam, *Distillantia myrrham plenam;* sic enim LXX, σταζόντα σμύρναν πλήρη. Mss. tamen, et vulgata versio, *stillantia myrrham primam;* textus hebr., *myrrham transeuntem.*

[5] Editio mediol. *ad.*

[6] Omnes edit. ante maurinam, *Ecclesiam fœcundavit, justitia,* etc. Mss. autem ut in textu.

96. Tunc ergo Dominus operibus suis et gloria et honore sui tempus coronavit adventus: totus enim ille annus conversationis ejus in hoc mundo diversarum habuit certamina passionum. Matth. II, 16. Vicit Herodem parvulus, de quo in passione infantium triumphavit. Esurivit, sitivit, pro nobis vapulavit, pro nobis contumeliarum indigna toleravit, crucem adscendit, mortuus est pro nobis.

CAPUT XVI.

Virginibus exeundum obviam Christo, et qua ratione. Hunc quidem a matre coronatum esse; sed tamen de ipsius divinitate non ambigendum. Sumendam itaque perfectam fidem in esca illa quam paravit Jacob, et in stola quam prudens mulier contexuit, præfiguratam; ut virgo benedictiones a Christo consequuta, in homine Deum videat, immo vero Christum induat, simulque omnium ornamenta virtutum.

1 97. Vides quanta certamina?[1] Sed tamen non avarus exactor præmii, cui abundavit una cœlestis corona virtutis. Unde egredimini, filiæ Hierusalem, sicut vos hortatur Scriptura divina in Canticis Canticorum: *Egredimini et videte regem Salomonem in corona, qua coro-*
2 *navit eum mater ejus*[2] *in die sponsalium ejus,* Cant. III, 11. *et in die jucunditatis cordis ejus; quia fecit sibi,* inquit, *caritatem a filiabus Hierusalem;* hoc est: Egredimini ex his angustiis et sollicitudinibus corporalibus; egredimini ex hac delectatione carnali, et peregrinamini de corpore, ut adesse Domino possitis; quoniam qui in carne sunt, Domino suo placere non possunt. Dicitur ergo Rom. VIII, 8, 9. vobis quia non estis in carne, sed in spiritu, si potueritis comprehendere Salomonis veri illius pacifici caritatem, quam fecit sibi ipse, et ideo coronam accepit a matre.

98. Beata mater Hierusalem, beatus et Mariæ uterus, qui tantum Dominum coronavit. Coronavit eum quando formavit: coronavit eum, quando generavit; quia etsi eum sine aliqua
3 sui operatione formaverit[3] (quia Spiritus sanctus supervenit in virginem; unde et ipse ait: *Inoperatum meum viderunt oculi tui*); tamen hoc ipso quod ad omnium salutem eum concepit et peperit, coronam capiti ejus æternæ pietatis imposuit, ut per fidem credentium fieret omnis viri caput Christus. Inoperata est ergo et caro Christi, quem ut Maria virgo conciperet, inusitato quodam novoque Incarnationis mysterio, sine ulla virilis seminis admixtione, divinæ gratia dispositionis quod erat carnis, adsumpsit ex Virgine, atque in illa novissimi Adam immaculati hominis membra formavit.

99. Hominem audis, sed supra hominem intellige; quia scriptum est: *Non coques agnum in lacte matris suæ.* Et alibi legis: *Et homo* Exod. XXXIV, 26. *est, et quis agnoscet eum?* Ergo non debes Jerem. XVII, 9. agnum illum, *in quo plenitudo divinitatis corporaliter inhabitat,* conditionis humanæ viribus Coloss. II, 9. æstimare, et majestatem incomprehensibilis potestatis degeneris cognitionis infirmitate[4] con- 4 cludere. Non enim illum perfectæ fidei cibum Jacob coxit in lacte, quo Isaac pater ita est delectatus, ut ei prærogativam omnem benedictionis prophetica sobrietate conferret. Et ideo Gen. XXVII, 25. Apostolus scripsit succum lactis tenuis cibum esse doctrinæ, dicens: *Quia omnis qui alitur lacte, expers est verborum justitiæ;* parvulus Hebr. V, 13. enim est: perfectorum autem est solida esca.

100. Et tu ergo, filia, sume stolam illam mulieris pia operatione contextam,[5] quæ manus 5 suas aperit pauperi, et lucerna ejus non extinguitur in tota nocte; atque indue te, et hujus- Prov. XXXI, 19 et modi epulas adfer ad patrem, ut dicat: *Quid* ss. *est quod tam cito invenisti,* filia? laudans in Gen. XXVII, 20 et tenera adhuc ætate prudentiam, piæ quoque ss. devotionis affectum. Et dicat tibi: *Accede ad me,* filia; odoratusque odorem vestimentorum tuorum benedicat te dicens: *Ecce odor* filiæ meæ, *sicut odor agri pleni quem benedixit Dominus;* et, *Det tibi Deus a rore cœli desuper, et ab ubertate terræ abundantiam.* Atque his adjungat: *Qui maledixerit tibi, maledictus erit: et qui benedixerit te, benedictus erit.*

101. Hac stola indutus Jacob hominem vidit, et ab eo quasi a Domino Deo benedictionem poposcit, et appellavit locum *visio Dei.* Hac Gen. XXXII, 26 et ss. stola indutus vidit illam stolam Christi, de qua ait: *Lavabit in vino stolam suam.* Et benedixit Gen. XLIX, 11. etiam Joseph dicens: *Filius meus ampliatus Joseph, filius meus ampliatus, zelatus me filius meus adolescentior, ad me revertere,* significans *Ibid.*, 22. Dominicæ resurrectionis insigne. Et addidit: *Benedictio patris tui et matris tuæ prævaluit super benedictiones montium manentium, et desideria collium æternorum,* id est, super regem *Ibid.*, 26. gratiæ.[6] 6

102. Hanc sume stolam, ut induas Christum, atque in ejus agnitione renoveris. Indue ergo sicut electa Dei viscera misericordiæ, benigni-

[1] Voci, *certamina* editt. addunt *passus est:* quod elegantius subintelligitur in mss. (Edit. Maur.)

[2] Editio mediol., *mater sua* cum Rufino et Vulg. Cf. Sabbat. ad h. l.

[3] Cave putes hic negari ab Ambrosio purissimam virginem vere Dei genitricem habendam esse. Sed locum interpretare comparate ad eos hæreticos, quos, ut vidimus, confutandos suscepit. Etenim ut Mariæ virginitatem semper mansisse intaminatam, et divinitatem Christo abjudicandam non esse probet, satis est si doceat eamdem Deiparam sine ullo genitali congressu sancti Spiritus opera concepisse. Alioqui enim quomodo Maria negari posset tantumdem Christi generationi, quantum ceteræ matres liberorum suorum, contulisse, quæ illum, ut Ambrosianis verbis utamur, *formavit, generavit, concepit, ac peperit?* Verum de his iterum lib. III de Fide cap. 7. (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit. sola, *degeneris cognationis infirmitate.* Non incommode. (Edit. Maur.)

[5] Editt., *mulieris, piæ operationis studio contextam:* mss. vero ut nos in textu. (Edit. Maur.)

[6] Ita edit. omnes: mss. vero, *super regem gratia.* Quid si legamus, *super legem gratia?* Sane huic conjecturæ sensus videtur patrocinari; nec tamen absurdæ aliæ duæ lectiones. (Edit. Maur.)

tatem, humilitatem, patientiam, modestiam, ca-
Coloss. III, 12 et ss ritatem, quæ est unitatis vinculum; ut nemini quidquam debeas, nisi ut invicem sororem tuam diligas: nec gratiæ ejus invideas, sed quo probatiorem videris, imiteris; ut sit in te pax Christi et gratia, et verbum Dei habitet in corde tuo, atque hujus mundi fugias cogitationes.[1]

103. Semel mundo mortua, ne, quæso, tetigeris, ne adtaminaveris quæ sunt istius sæculi: sed semper in psalmis et hymnis et canticis spiritalibus abducas te ab hujus sæculi conver-
Coloss. II, 20 et ss. satione, non homini, sed Deo cantans. Et sicut
Luc. II, 19. sancta faciebat Maria, conferas in corde tuo. Quasi bona quoque agnicula rumines in ore tuo præcepta divina, ut dicas et tu: *Exercebor in*
Ps. CXVIII, 27. *mirabilibus tuis.* Nec dormitet aut stillet anima tua præ tædio.[2] Stillicidia enim ejiciunt hominem in tempore hyemali de domo sua: anima autem perfecta non stillat, in qua nulla gravioris est rima peccati; sed manet in domo sua, et inoffensæ habitationis novitate lætatur et fruitur. At si aliquid forte nutaverit, dicas:
Ibid., 28. *Confirma me in verbis tuis.*

CAPUT XVII.

Aguntur Deo gratiæ quod angelorum vita, in paradiso quondam perdita, jam fulgeat in virginibus; quodque mundo Christum edere, atque Hebræos per mare educere digna fuerit virginitas. Dein Ambrosia ipsa Deo commendatur ac offertur, ut suum in ea tueatur munus, et ad spiritales partus cœlesti connubio illam conjungat, virtutes dotis atque ornamentorum loco tribuat, quarum beneficio Sponsum suum tenere mereatur. Denique Christus obsecratur, ut famulam suam lætus excipiat.

104. Nunc ad te, decursis omnibus, Pater gratiæ, vota converto, cujus pietati innumerabiles gratias agimus, quod in virginibus sacris angelorum vitam videmus in terris, quam in paradiso quondam amiseramus. Quid enim vel ad imitanda virginum studia, confirmandamque virtutem, vel ad concelebrandam virginitatis gloriam plus conferre potuisti, quam ut Deus ex virgine nasceretur? Amplius nobis
3 profuit culpa, quam nocuit:[3] in quo redemptio quidem nostra divinum munus invenit.

105. Sed ipse quoque unigenitus Filius tuus venturus in terras suscipere quod amissum est, puriorem carnis suæ generationem reperire non potuit, quam ut habitationi propriæ cœlestis aulam virginis dedicaret; in qua esset et immaculatæ castitatis sacrarium, et Dei templum.

106. Quid autem illud adtexam, quod divino tuo munere cum sanctis Moyse et Aaron virgo Exod. XV, 20. Maria pedes per fluctus duxit Hebræorum exercitum? Relinquo vetera, privata non quæro: satis est ista nobilitas familiæ virginali.

107. Te quæso ut tuearis hanc famulam tuam, quæ tibi servire, tibi animam suam, tibi integritatis suæ studium dicare præsumpsit. Quam sacerdotali munere offero, affectu patrio commendo; ut propitius et præsul conferas ei gratiam, quo cœlestium thalamorum immorantem adytis Sponsum excutiat, mereatur videre, introducatur in cubiculum Dei sui regis, mereatur audire dicentem sibi: *Ades huc a Libano, Sponsa, ades huc a Libano, transibis et pertransibis a principio fidei;* ut transeat sæculum, ad illa Cant. IV, 8 æterna pertranseat.

108. Intende igitur, Pater, in tuum munus, cui sanctificando nullius consilium quæsisti; sed illi sine ullo petitore atque arbitro tantam contulisti gratiam, quantam ante oracula divina credere nemo potuisset, ut in suo utero Deum virgo portaret. Cujus prærogativa muneris provocata crebrescunt studia virginitatis, et sacræ integritatis exempla. Quibus hæc quoque famula tua ad hujusmodi virtutis gratiam lacessita, tuis adsistat altaribus, non rutilanti cæsarie flavum deferens crinem, flammeo nuptiali dicatum;[4] sed illum crinem quo Evangelica illa mulier sancta Maria pedes Christi sedula pietate detersit, et domum totam effuso implevit unguento, sacro offerens velamine consecrandum. Joan. XII, 3.

109. Adest puella, quam non nuptiarum festa, non præmia, non onerati pondus uteri, votivo nupturis dolore sollicitent; sed quæ immaculatos sibi fidei partus et pietatis exposcat, ut in utero accipiat de Spiritu sancto, et spiritum salutis Deo fœta parturiat. Sed ut ista procedere possit meritorum gratia, tu, Deus pater omnipotens, suffragia commendationis adjunge; non enim solitaria dos pudoris est. Succingat sacræ virginitatis crinem modestia, sobrietas, continentia; ut virtutum accincta comitatu, purpureo Dominici cruoris redimita velamine, mortificationem Domini Jesu in sua carne circumferat: hæc sunt enim meliora velamina, quæ sunt indumenta virtutum, quibus culpa obtexitur, innocentia revelatur.

110. His igitur famulam tuam indue vestimentis, quæ in omni tempore munda sint; mundum enim manet quidquid nulla interveniens culpa fuscaverit, ut ei jure dicatur: *Quo-*

[1] Gill. edit. in marg. et Rom. in textu, *fugias contagiones:* aliæ et mss., *fugias cogitationes;* nihilo deteriori sensu. (Edit. Maur.)

[2] Mss., *anima tua pretiosa.* Non satis recte. Porro si locum hunc et quæ *Comment. in Psalm.* CXVIII, Serm. 4, n. 15 disputantur, inter se contuleris, idem lucem ex illis accipiet non mediocrem. (Edit. Maur.)

[3] Eodem sensu *lib. de Jacob, et vita beata,* cap. 6, n. 21, *Facta est mihi culpa mea merces redemptionis; per quam mihi Christus advenit,* etc. Item *in Psal.* XXXIX, num. 20, *Felix ruina, quæ reparatur in melius.* Et alibi passim habentur non absimilia. (Edit. Maur.)

[4] De variis nubentium ornamentis, nuptialibusque ritibus multa nec indigna scitu habent Baronius, Brissonius, Ant. et Franc. Hotmanni, Jos. Laurentius *Polymathiæ* lib. III Synopsi 8, *De sponsalibus et nuptiis antiquorum:* nec non Synopsi 15, *De nuptialibus legibus,* etc. (Edit. Maur.)

Eccli. IX, 7, 8. *niam placuerunt Deo facta tua.* In omni tempore sint vestimenta tua candida, et oleum in capite non desit, quo faces suas mysticas possit accendere; ut cum venerit Sponsus, inter illas sa-
Matth. XXV, 10. pientes virgines cœlesti thalamo digna numeretur, quæ devotionis ac fidei suæ, gravitatisque lumine munus sacræ professionis illuminet.

111. Tuere igitur ancillam tuam, Pater caritatis et gloriæ, ut quasi in horto clauso et fonte signato teneat claustra pudicitiæ, signacula veritatis. Agrum suum colere noverit, quem colebat sanctus Jacob; et sexagesimos ex eo centesimosque fructus capesset. In hujus virtutibus et fortitudinibus agri suscites in ea gratiam, et resuscites caritatem. Inveniat quem dilexit, teneat eum, nec dimittat eum; donec bona illa vulnera caritatis excipiat, quæ osculis præferuntur. Semper parata noctibus et diebus toto
Cant. V, 7. spiritu mentis invigilet, ne umquam Verbum eam inveniat dormientem. Et quoniam vult se dilectus ejus sæpius quæri, ut exploret affectum; recurrentem sequatur: exeat fides et anima ejus in verbum tuum, peregrinetur a corpore, ut adsit Deo: vigilet cor ejus, caro dormiat, ne male incipiat vigilare peccatis.

112. Tu, Domine, adjunge alios sacræ virginitatis ornatus, adjunge sedulos pios cultus; ut noverit possidere vas suum, noverit humiliari, dilectionem teneat, veritatis murum, pudoris
1 septum. Non pineæ velamen ejus,[1] non vincant cupressi; pudicitiam ejus non turtures, simplicitatem ejus non vincant columbæ. Sit in corde simplicitas, in verbis modus, erga omnes pudor, pietas erga propinquos, circa egenos et pauperes misericordia: quod bonum est teneat, ab omni specie abstineat mala, veniat super eam benedictio morituri, et os viduæ benedicat eam. Job XXIX, 13.

113. *Pone ut signaculum verbum tuum in corde ejus, ut signaculum in brachio ejus;* ut in Cant. VIII, 6. omnibus sensibus et operibus ejus Christus eluceat, Christum intendat, Christum loquatur. Aqua multa ejus non possit extinguere caritatem, nec persecutionis gladius, nec periculum: sed confirmata in omni opere bono atque verbo, gloriam tuam induat, et in tua gratia conversetur in hoc mundo. Sanctifices eam in veritate, in virtute confirmes, in caritate connectas, atque ad illam pudicitiæ et integritatis cœlestem gloriam, coronam illibatam immaculatamque divino tuo favore perducas; ut illic Agni sequatur vestigia, et in meridiano pascat, in meridiano maneat, nec in grege sodalium incedat;[2] sed 2
agnis tuis admixta, sine offensione versetur comes virginum, pedissequa Mariarum. Apoc. XIV, 4. Cant. I, 6.

114. Egredere itaque tu, Domine Jesu, in die sponsalium tuorum; suscipe jamdudum devotam tibi spiritu, nunc etiam professione; imple agnitione voluntatis tuæ, adsume ab initio in salutem, in sanctificatione spiritus et fide veritatis, ut dicat famula tua: *Tenuisti manum dexteram meam, et in voluntate tua deduxisti me, et in gloria adsumpsisti me.* Aperi manum tuam, Ps. LXXII, 24.
et imple animam ejus benedictione, ut salvam Ps. CXLIV, 16.
facias sperantem in te, et fiat vas in honorem Ps. LXXXV, 2
sanctificatum, utile Domino, ad omne opus bonum probatum: per illam æternabilem crucem, per illam venerabilem .gloriam Trinitatis, cui est honor, gloria, perpetuitas, Patri Deo, et Filio, et Spiritui sancto, a sæculis, et nunc, et semper, et in omnia sæcula sæculorum. Amen.

[1] Is. Casaubonus *Notis in Treb. Pollionem,* pag. 207, n. 12 de quibusdam Gallieni Cæsaris versibus minus pudicis agens, hunc Ambrosii locum citat, cui et subjungit: *Non dubito virum sanctum et facundum imitatum esse hunc Gallieni locum, et a sensu minus honesto ad honestum ac pium traduxisse.*

[2] Ita mss.; editiones vero ante maurinam, *nec in greges sodalium incidat,* quam lectionem ipsi Maurini non improbarunt; nos tamen prorsus incongruam contextui arbitramur.

PRÆFATIO

AD LIBRUM

EXHORTATIO VIRGINITATIS.

Occasionem et argumentum hujus opellæ ita proposuere Maurini Editores in *Admonitione* eidem præfixa: « Deum opt. max. ut sui divexentur, nisi ad majorem ipsius gloriam, et illorum Ecclesiæque « utilitatem numquam permittere, ex Ambrosiano illo itinere compertum redditur, quod huic operi dedit « occasionem. Audierat vir sanctus Eugenium tyrannum in Italiam atque adeo Mediolanum, ut Paulinus In *Vita Ambros.*
« auctor est, properare: igitur hominem qui sub christianæ religionis obtentu idololatriam revocare mo-
« liebatur, non exspectandum ratus, Bononiam venit. Ibi interea dum moraretur, corporum Vitalis atque
« Agricolæ martyrum, quæ divinitus ipsi revelata esse videtur a Paulino significari, translationem so- *Ibid.*
« lemnem celebravit. Hoc Florentini cum didicissent, eum ingenti animorum ardore invitaverunt, ut se
« invisere ad dedicandam novam ecclesiam ne gravaretur. Annuit eorum optatis sanctus Antistes, tametsi
Cap. 1, n. 1, et Paulin. in *Vita Ambros.* « alio statuisset se se conferre. Cumque aliquas Bononiensium martyrum reliquias secum adtulisset, eas
« deposuit in illa ecclesia, quam ibidem celebri pompa ipse consecravit. Qua etiam in solemnitate habuit
« eam, ex qua hic liber constat, orationem.

Cap. 1, n. 1. « Hæc in operis exordio ipse declarat. Sub quæ Martyrum supplicio et eorumdem reliquiarum exhu-
Num. 2 et ss. « matione strictim descriptis, addit ipsarum partem propriis manibus a se collectam ad eos adtulisse,
« nimirum *clavos, sanguinem triumphalem et crucis lignum.* Negat enim æquum fuisse ut repulsam a Cap. 2, nn. 9, 10.
« se pateretur Juliana vidua, quæ sacram ædem, a Paulino propterea quod eam inauguravit idem Ambrosius, *In Vita Ambros.*
« *Ambrosianam* dictam, construxerat. Cum autem pia illa mater ac vere christiana facultates suas in con-
« denda nobili basilica Christo consecrasse non contenta esset, insuper se ipsam cum tota familia illi
« devovere apud se statuit. Jam quidem viro etiamnum in vivis agente, sacrificii sui primitias quasi li-
« baverat. Etenim cum is pietatis laude non cederet uxori, non multo ante obitum annorum numero,
« licet onera matrimonii satis gravia sustineret, nimirum filii unius ac filiarum trium; tamen ecclesiasticæ
« utilitatis contemplatione sacris ordinibus initiari de conjugis consensu non detrectavit. Hæc igitur jam Cap. 2, n. 12.
« tum continentiæ posuerat tyrocinium; sed postquam mortali sorte perfunctus esset ejus maritus, colo-
« phonem operi suo voluit imponere. Quapropter ut liberos suos ad amplectendam continentiæ professionem
« accenderet, eos illa exstimulavit oratione, quam sanctus Doctor proprio stylo et eloquentia exornatam
Cap. 3 et ss. « omnibus qui eo confluxerant, proponit in hunc sensum.

« Principio filium necdum pueritiæ annos egressum alloquuta, ei propterea nomen Laurentio factum
Cap. 3, n. 14 et ss. « adserit, quod cum parentes jam desperarent de mascula sobole progignenda, ipsum patrocinio tanti
« martyris obtinuissent. Illius esse ex hoc colligit, quando eumdem non secus ac Anna Samuelem Deo
« voverit, apud ipsius numen promissis matrem absolvere. Tum sermonem ad filias convertens, eas, conjugii Cap. 3, n. 17 et ss.
« incommodis cœlibatusque utilitatibus invicem oppositis, ad consecrandam Christo pudicitiam urget. De-
Cap. , n. 25 et ss. « nique modo ad filium, modo ad filias verba faciens, modo etiam ad omnes simul, nihil intentatum re-
« linquit, ut eos ad implenda quæ parentes ipsorum nomine nuncupaverant vota, induceret. Nec frustra
« fuit pium illud matris desiderium. Laurentius in lectorum numerum cooptatus est; ejus vero sorores Cap. 8, n. 54.
Cap. 14, n. 93. « more solemni castimoniam professæ, illam in maternis ædibus servaverunt.

« His itaque permotus Ambrosius Julianæ sermonem prosequi voluit etiam propria exhortatione. Istic Cap. 9 et ss.
« easdem virgines quod sit illarum officium, quibus ipsas vacare exercitiis, quidve præstare oporteat, ut
« simul cum matre ex professionis suæ regulis vivant, edocet. Subinde autem et alias informat christianas Cap. 10, n. 71.
« virgines, ad quas a tribus illis integritatis victimis sermonem transfert. Deinde variis exemplis quæ ipsæ
« imitari debeant, propositis, non prætermittit sanctam Sotherim, ipsis, ut alibi vidimus, consanguineam, Cap. 12, n. 81. Lib. III *de Virginit.*, n. 39.
« cujus e suppliciis illud describit, quo sibi faciem carnificis pugno cædi cruentarique lubenti animo per-
Cap. 13, n. 83 et ss. « pessa est. Addit et alia quædam præcepta, quibus finitis, viduæ illi quæ se, liberos omnesque opes
« Christo voverat, paratam ab eo uberrimam mercedem pollicetur. Ad postremum Deo supplicat, ut in ea Cap. 14, n. 92. *Ibid.*, n. 93.
« quam consecrabat, ecclesia semper præsens atque propitius, fidelium preces ac Dominici corporis sacri-
« ficium accipiat, sed in primis hujusce totius familiæ integram admittat oblationem ».

Postea vero et tractationis indolem exhibere, et tempus quo confecta fuit ita pressius determinare pergunt: « Eo tractatu quem, ut vidimus, in publico cœtu constat fuisse pronuntiatum, nihil præter unicum
« sermonem contineri probabile est. Sed licet multus in dicendo istic fuerit sanctus Doctor, vix tamen
« impetrare poterat ab animo suo, ut in tam læta celebritate orationem magis præcideret. Nec sane etiam
« a verisimili recesserimus, si qualis Florentiæ habita fuit, talem omnino in codicibus adhuc servari cre-
« diderimus. Quippe cum ipsemet e concionibus suis libros condebat, eis ferme semper aliquid, unde mu-
« tatio illa dignosceretur, inserebat. Inde est quod aptius in mss. inscribitur: *Exhortatio virginitatis*,
« et in editionibus antiquis: *Ad virginem exhortatio*, quam in Rom., *De Hortatione ad virginitatem*
« *tractatus:* verumtamen quodlibet istorum lemmatum non absurde operis argumento congruere quæ
« hactenus declaravimus, abunde probant. Mirum autem illud videri potest viduam filias alloquentem ipsa
« filiabusque audientibus inductam esse ab Ambrosio, atque illi orationem qualem ab ipsamet habitam

« fuisse conjici poterat, ab eodem accommodatam. Sed hoc procul dubio ita præstitit, ut major vis exhor-
« tationi suæ accederet.

« Hanc porro cum habuerit quo tempore Eugenium fugiebat, nec non post revelata sanctorum Vitalis
« atque Agricolæ sacra lipsana; hinc conficitur non ante nominati tyranni perduellionem, sed Præsule
« nostro propriæ sedi, quam Kal. Augusti an. 394 repetivit, nondum reddito, id evenisse. Baronius quidem Ad an. 392
« annum 392 tribuit huic operi, quod tamen procul dubio in sequentem rejiciendum est. Neque vero
« minus etiam videtur certum, pascha imminente eamdem compositam ac dictam esse orationem; id enim
Cap. 7, n. 42. « ex eo quod vir sanctus ait: *Venit paschæ dies,* etc. palam indicatur. »

Scripti codices **A'** et **a**, de quibus jam pluries sermo occurrit, peculiariter quoad hanc quoque *Exhortationem* nobis consulendi præsto fuere, quibus iterum addenda præcitata mediolanensis anni 1490 typographica editio.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

EXHORTATIO VIRGINITATIS

1 LIBER UNUS.[1]

CAPUT I.

Ambrosius Bononia veniens ad eos a quibus fuerat invitatus, narrat apophoreta se detulisse, nempe reliquias Agricolæ ac Vitalis martyrum. Horum licet alter dominus exstiterit, alter servus, comparatio tamen instituitur; cumque hic illi præiverit ad martyrium, hinc cognoscitur apud Christum impedimento servitutem non esse. Tum amborum certamen describitur; quod ex utriusque nominis præsagio Sanctus illustrat. Deinde quam in Judæorum acceperant tumulis, sepultura commemorata, quanto cum gaudio detecti atque educti sint, refert.

Q

2 UI ad convivium magnum invitantur, apophoreta secum referre consueverunt.[2] Ego ad Bononiense invitatus 3 convivium,[3] ubi sancti martyris celebrata translatio est, apophoreta vobis plena sanctitatis et gratiæ reservavi. Apophoreta autem solent habere triumphos principum:[4] 4 et hæc apophoreta triumphalia sunt; Christi enim nostri principis triumphi sunt martyrum palmæ. Nec vero huc dirigebam iter: sed quia petitus a vobis sum, debui mecum deferre quæ aliis parabantur, ne minor ad vos venirem; ut quod in me minus est, quam præsumebatur, in martyre plus inveniretur.

A 2. Martyri nomen Agricola est, cui Vitalis servus fuit ante, nunc consors et collega martyrii. Precessit servus,[5] ut provideret locum: 5 sequutus est dominus, securus quod fide servuli jam inveniret paratum. Non aliena laudamus; passio enim servi domini disciplina est. Hic instituit, ille implevit. Nihil illi decerpitur. Quomodo enim minui potest quod Christus donavit? Egregie et ille quidem homini serviendo didicit quomodo Christo placeret: hic B tamen geminam laudem adquisivit, in illo magisterii, in se martyrii. Certaverunt tamen inter se invicem beneficiis, postquam æquales esse meruerunt. Hic illum ad martyrium præmisit, ille istum accersivit.

3. Nullum ergo ad commendationem hominis conditio adfert impedimentum: nec dignitas prosapiæ meritum, sed fides adfert. Sive servus, sive liber, omnes in Christo unum sumus: *Et unusquisque quodcumque fecerit bonum, hoc re-*
C *cipiet a Domino.* Nec servitus derogat, nec li- Ephes. VI, 8.
bertas adjuvat. Vide ad eam rem quam nihil in conditione momenti sit. *Servus,* inquit, *vocatus es? Non sit tibi curæ.... qui enim vocatus est in Domino servus, libertus est Domini. Similiter et qui liber vocatus est, servus est Christi.* I Cor. VII, 21, 22.
Vide, inquam, vim Apostoli. Plus putatur dedisse ei qui servus, quam ei qui liber vocatus est; ex servo enim libertus Christi fit, ex libero servus.[6] Sed nulli plus dedit; verum utrisque 6
D æquali mensura[7] divisit. Apud Christum enim 7
servitus et libertas æqua lance penduntur, nec ullo discerniculo bonæ servitutis et libertatis merita dividuntur; quia nulla major est dignitas quam servire Christo. Denique Paulus servus Christi Jesu; hæc enim servitus gloriosa est, in Rom. I, 1.

[1] Codex A: *Incipit adhortatio virginitatis liber primus Sancti Ambrosii.* Codex a: *Incipit passio sanctorum Martyrum Vitalis et Agricolæ composita a beato Ambrosio mediolanensi episcopo.* Editio mediolanensis refert titulum: *Liber de cohortatione virginum et de dedicatione templi a Juliana structi.*

[2] Codex A' et mediol. editio, *consuerunt.*

[3] Convivium per metaphoram translationem sanctorum corporum vocat; eo quod conventus fuerit celebritatis ac lætitiæ plenus, qualia solent esse convivia. (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit. sola, *habere triumphi principum.* Erant autem apophoreta proprie munuscula, quæ olim ab his qui vocati fuerant ad convivium, referri domum consueverant, ut puta fructus, assatæ aviculæ, aut quid ejusmodi. Sic etiam dicta sunt munera quæ magistratum novum ineuntes amicis missitabant. Fuerunt quoque apophoreta triumphalia, ab imperatoribus scilicet triumphantibus distributa. Reperitur et pro vasis in quibus sacræ reliquiæ recondebantur, ea vox usurpata, sed in infima tantum latinitate. De quibus acceptionibus consule Turnebum lib. XIX *Advers.* c. 23, Lipsium lib. I *Saturn.* cap. 16, Rosveidum in Notis ad epist. 5 sancti Paulini, Cangium in eadem voce, atque alios. (Edit. Maur.)

[5] Ita editt. ac pauci mss.; alii autem magno numero, *servus fuit. Ante hunc consors et collega martyrii præcessit servus.* Minime male. Hos porro martyres Bononienses imperantibus Diocletiano et Maximiano coronatos esse ad an. 303 tradit Baronius, cujus opinionem Hermannus, licet epistola non dubie supposititia, ut ipse agnoscit, nitentem, amplectitur. (Edit. Maur.)

[6] Mss. aliquot, *ex quo enim libertus Christi, fit ex libero servus.* (Edit. Maur.)

[7] Mss. A' et a, ac mediol. editio, *æqualem mensuram.*

qua gloriatur et Apostolus. An non summa gloria est, quando tali pretio æstimati sumus, ut sanguine Domini redimeremur? Sed jam pergamus ad cetera.

1 4. Cumque sanctus Vitalis[1] cogeretur a persequentibus ut Christum negaret, et ille amplius profiteretur Dominum Jesum Christum, omnia tormentorum genera in eum exercentes, ut non esset in corpore ejus sine vulnere locus, orationem fudit ad Dominum, dicens: Domine Jesu Christe, Salvator meus, et Deus meus, jube suscipi spiritum meum; quia jam desidero ut accipiam coronam, quam Angelus tuus sanctus mihi ostendit. Et completa oratione, emisit spiritum.

5. Sanctus Agricola mitior habebatur moribus, ut ab ipsis etiam inimicis diligeretur. Ideoque differebant ejus passionem. Sed hæc persequutorum honorificentia omni erat immanitate acerbior, quæ invidebat martyrium. Denique ubi non adquievit sanctus Agricola, crucifixus est; ut advertamus illas blanditias eorum non sedulitatis fuisse, sed fraudis. Supplicio servi dominum terrere voluerunt. Vertit hoc Christus in gratiam, ut martyrium servi dominus imi-
2 taretur.[2]

3 6. Utriusque[3] nomen aptum martyrio; ut designati ad martyrium ipsis vocabulis viderentur. Ille Vitalis dictus est, quasi qui contemptu istius vitæ veram illam vitam æternam sibi haberet adquirere: iste Agricola, qui bonos fructus spiritalis gratiæ seminaret, et sacri sanguinis effusione meritorum suorum omniumque virtutum rigaret plantaria.

7. Sepulti autem erant in Judæorum solo, inter ipsorum sepulcra. Ambierunt Judæi cum servulis sepulturæ habere consortium, quorum Dominum negaverunt. Sic et aliquando Balaam
Num. XXIII, 10. dixit: *Moriatur anima mea in animis justorum;* tamen non communicavit eorum operibus cum viveret, quorum in animis cupiebat mori. Et istos, quos viventes persequuti sunt, mortuos honorabant. Illic igitur martyris exuvias requirebamus, tamquam inter spinas rosam legentes.

8. Circumfundebamur a Judæis, cum sacræ reliquiæ eveherentur: aderat populus Ecclesiæ cum plausu et lætitia. Dicebant Judæi: *Flores*
Cant. II, 12. *Ibid.* *visi sunt in terra,* cum viderent martyres. Dicebant Christiani: *Tempus incisionis adest.* Jam
Joan. IV, 36. *et qui metit, mercedem accipit.* Alii seminaverunt, et nos metimus martyrum fructus. Iterum audientes Judæi voces plaudentis Ecclesiæ, dicebant inter se: *Vox turturis audita est in terra nostra.* Unde bene lectum est: *Dies diei eructat* Cant. II, 12. *verbum, et nox nocti indicat scientiam. Dies diei,* Ps. XVIII, 3. Christianus Christiano: *nox nocti,* Judæus Judæo. Indicabant ergo Judæi quod haberent scientiam martyrum, sed non scientiam Verbi; id est, non secundum illam solius boni, et solius veri scientiam: *Ignorantes enim Dei justitiam, et volentes se justificare, justitiam Dei non receperunt.* Rom. X, 3.

CAPUT II.

Primo reliquiarum pretium amplificat, deinde Julianam viduam, quæ illis donaretur, dignam adserit; hanc enim cum honorandam ex Apostolo, tum eo prædicandam quod Ecclesiæ damna, quam propria sua, magis doleret.

9. Detuli ergo vobis munera, quæ meis legi manibus, id est, crucis trophæa, cujus gratiam in operibus agnoscitis. Certe et ipsi dæmones confitentur. Condant alii aurum atque argentum, ac de latentibus eruant venis; legant pretiosa monilium serta: temporalis ille thesaurus est, et sæpe habentibus perniciosus: nos legimus martyris clavos, et multos quidem, ut plura fuerint vulnera quam membra. Clamare martyrem diceres ad populum Judæorum, cum clavos ejus colligeremus: *Mitte manus tuas in latus meum, et noli esse incredulus, sed fidelis.* Joan. XX, 27. Colligimus sanguinem triumphalem, et crucis lignum.

10. Hæc sanctæ viduæ negare non potuimus postulanti. Munera itaque salutis accipite, quæ nunc sub sacris altaribus reconduntur. Ea igitur vidua sancta est Juliana,[4] quæ hoc Domino tem- 4
plum paravit atque obtulit, quod hodie dedicamus: digna tali oblatione, quæ in sobole sua templa jam Domino pudicitiæ, atque integritatis sacravit. Dum Julianam volo dicere, Judæam dixi. Non erravit lingua, sed definivit; Judæa enim est anima quæ Christum fateretur. Denique *notus in Judæa Deus;* id est, ubi agnoscebatur, Ps. LXXV, 2. non ubi negabatur. Est ergo in spiritu Judæa, ubi major portio, intellectus sincerior: *Quia salus ex Judæis est.* Linguæ igitur error testi- Joan. IV, 23. monium sanctitatis invenit.

[1] Ab hisce verbis, *Cumque sanctus Vitalis,* usque ad illa, *emisit spiritum,* quidquid continetur, in mss. ferme omnibus desideratur (*etiam in codd.* A′ *et* a). Neque vero id totum nobis mediocriter suspectum est, maxime quod verba illa, *omnia tormentorum genera in eum exercentes,* cum antecedentibus ac subsequentibus parum congruant. Horum tamen loco in epistola 55 quam Ambrosio Rom. edit. mss. aliquot auctoritate substituit, concinnius legitur, *adeo omni tormentorum genere cruciatus.* Porro cum mss. nos deficiant, in edit. nihil mutamus. (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit. ac mss. nonnulli, *ut martyrio servi dominus invitaretur:* alii longe plurimi, ut in textu. Ita et codd. A′ et a.

[3] Mss. A′ et a, *utrique;* editio mediol., *utrisque.*

[4] Rom. edit. sola, *sancta est Judæa.* Favet quidem quod infra ponitur, *dum Julianam volo* (editt., *volui*) *dicere, Judæam dixi:* sed tamen sine mss. aut saltem vet. editt. nulli fidimus conjecturæ. Sunt autem mss. aliquot in quibus habetur: *Ea igitur vidit atque obtulit quod hodie,* etc. Interim hic observabis quam antiqua sit dedicandarum cum celebri pompa ecclesiarum consuetudo. Hujus quoque rei documentum præbet sancti hujus nostri ad Felicem Comensem epistola. Catholici nonnulli, atque heterodoxi Magdeburgenses in sæculum II tradunt hunc ritum nonnisi post imperium Constantini receptum esse, cum alii eumdem e veteri Synagoga in Ecclesiam nascentem translatum velint. Utramque vero sententiam conciliat Card. Bona lib. I *Rerum liturgic.* c. 20, n. 3. (Edit. Maur.)

11. Honoremus ergo hanc viduam, quia scriptum est: *Viduas honora, quæ vere viduæ sunt.* I Tim. v, 3. Licet verborum nostrorum honorem non ambiat, quæ Apostoli mandatum adæquaverit, habens in bonis operibus testimonium, quæ bene filios educaverit, melius instituerit.

12. Quis hanc non ut destitutam et miserabilem deploravit, quando amisit maritum? At ista ministrum sacris ereptum altaribus amplius ingemuit, quam sibi conjugem, aut patrem filiis. Nam etsi præsidio esset mariti viduata et solatio; tamen apud piam mentem causa Ecclesiæ præponderabat.

CAPUT III.

Julianæ ad liberos exhortatio. Illic principio filium monet eum non temere vocari Laurentium, sed quod Martyris cognominis patrocinio conceptus fuerit, atque eidem promissus. Solvat igitur parentum vota. Nihil ipsi esse quo retardetur; cum ceteris rebus divinum servitium præstantius sit, hominum autem vita miserrima: patere tamen exitum ex ejus malis, modo castitatem illi eligant, cui conjugii servitus hic opponitur.

13. Succinxit itaque mentis viscera, et circumfusam se videns numero filiarum trium, et unius filii, quo solent terreri ceteræ, hoc fortior facta, tali filios alloquio convenit: Filii, amisistis patrem, matrem habetis. Melior quidem fuisset illa commutatio, si pater viveret, mater deesset. Tamen infirma licet et desolata, ostendo vobis, si vultis sequi, quo arbitremini patrem vobis non decessisse; habetis enim meliorem de cœlo parentem. Ille est qui et hos suffulsit patres. Quid enim aliud jam superest spei? Pater vobis fuit dives gratia, non pecunia: opulentus ministerio, non patrimonio: cujus hæreditas fides est, locuples Deo, sed egena sæculo. Satis vos divites reliquit, si propositum ejus sequamini. Sola fides utrique indiscreta sexui, census virorum, dos virginum.[1] 1

14. Et tu quidem, fili, aliquanto propior patri, agnosce quæ matri debeas, quod domui vocabulum reddas. Ætas te excusat, sed hæreditas vocat. *Jucundentur,*[2] fili, *pater et mater in te.* Noli matrem contemnere quasi imprudentem. Prov. xxiii, 25. *Regis admonitio,* inquit, *quem erudivit mater sua.*[3] Quid filius[4] qui servat dictiones Dei? Primogenite, tibi dico, fili: *Quid filius mei ventris? quid natus mearum orationum? Ne dederis mulieri tuam honestatem.* Audi quid sapiens dicat, Prov. xxxi, 1 et ss. quid Scriptura adserat.

15. Considera quis te ut nascereris, juverit: filius es votorum magis quam dolorum meorum. Considera cui te muneri pater tali nomine designaverit, qui vocavit Laurentium. Ibi vota deposuimus,[5] unde nomen adsumpsimus. Vota effectus sequutus est: redde martyri quod debes martyri. Ille te nobis impetravit; tu restitue quod de te hujusmodi nominis appellatione promisimus.

16. Quid autem est, fili, aliud quod eligendum putes, nisi Deum patrum tuorum? Ipse enim pauperes et divites, humiles et excelsos facit, suscitat a terra pauperem, et de stercore erigit inopem, et sedere eum facit cum potentibus in tribunali honoris et hæreditatis. Dat votum optanti, et benedicit annos justi. Quid hoc, fili, præcellentius? aut quid est vita hominis in hac terra, nisi levis cursor?[6] Et transivimus, et nihil vidimus. Atque utinam hunc Job ix, 25. cursorem imitaremur; ut nihil videremus, et nulla onera portaremus: sed quod est gravius, cursus vacuus, et onera inania. Inania sunt quidem, sed non levia, neque delicti vacua; quia grave fenus peccati est. Unde clamat sanctus Job: *Nonne tentatio est vita hominis in terra, aut sicut mercenarii quotidiani vita ejus? Et sicut servus timens dominum suum, qui umbram invenerit, et sicut mercenarius exspectans mercedem suam, sic ego exspectavi in vacuum;*[7] *noctes autem dolorum datæ sunt mihi. Si dormiero, dico: Quando dies? Cum surrexero, iterum: Quando vesper? Plenus sum dolore*[8] *a vespere usque mane. Vita autem mea levior quam favilla.*[9] *Periit autem in vana spe.* Nihil igitur Job vii, 1 et ss. est homo, nisi tu, Domine, intendas in eum, et visitationem ejus facias usque mane, et in requiem eum inducas. Arbor si excidatur, repullulat, et floret ab aquæ odore: homo cum ceciderit, nihil est; ingruunt super eum dolores.[10]

17. Hanc igitur tentationem tantarum necessitatum, si vultis, filii, vitare, integritas corporis expetenda vobis est: quam ego pro consilio 32, q. 1, c. *Integritas.* suadeo, non pro imperio præcipio. Sola est enim virginitas quæ suaderi potest,[11] imperari non potest. Res magis voti est, quam præcepti.

[1] Mss. non pauci, *dux virginum.* Haud satis recte. (E. M.)

[2] Mss. A[1] et a, *jucundetur,* cum hebr. textu, ac græca ceterisque versionibus.

[3] Vet. editt., *quæ mater sua, qui filius, qui servat dictiones Dei?* Gill. ac Rom., *quem erudivit mater sua. Quid servabis, fili? Dictiones Dei:* mss. vero magno consensu nobiscum faciunt. (Edit. Maur.)

[4] Mss. A[1] et a ac mediol. editio, *qui filius,* sicut et postea.

[5] Agnoscant ex hoc loco novatores quam sit moris antiqui vota sanctis in cœlum receptis nuncupare, quo eorum suffragiis a Deo fideles expeditius optata consequantur. (E. M.)

[6] Editt. vet. ac mss. ut in textu, nisi quod in mss. nonnullis habetur *levior cursor:* at Rom. edit., *nisi levior cursore? Transierunt et nihil viderunt.* Etiam mss. A[1] et a, ac latina vetus versio apud Sabbat., *levior cursor.*

[7] Rom. edit. sola, *expectavi menses vacuos,* nimirum se se ut Scripturæ textui, ac versionibus accommodaret, in quibus omnibus, *menses vacuos,* aut *menses vanitatis.* (E. M.)

[8] Mss. A[1] et a, *sum dolorum,* ut Ambrosius ipse alibi. Cf. Sabbat. ad h. l.

[9] Mss. A[1] et a, *quam fabula,* ut æque alibi Ambrosius. Cf. Sabbat. ad h. l.

[10] Mss. non pauci, *in ævum super eum dolores.* Mss. A[1] et a, ac editio mediol. pro *ingruunt* habent *ningunt,* et videtur lectio præferenda.

[11] Id est, solum suaderi potest, nisi tamen votum intercedat. (Edit. Maur.)

Quod enim gratiæ est, non jubetur, sed desideratur; electionisque magis est, quam servitutis. Unde et Apostolus dicit: *De virginibus præceptum Domini non habeo, consilium autem do, tamquam misericordiam consequutus a Domino.* I Cor. VII, 25. Legerat enim dixisse Dominum spadonibus: *Quicumque custodierint præcepta mea, et elegerint quæ ego volo, et amplectentur testamentum meum; dabo illis in domo mea, et in muro meo locum nominatum, meliorem filiorum et filiarum: nomen æternum dabo illis, et non deficient.* Isai. LVI, 4, 5. Meliorem, inquit, locum vobis dabo, spadonibus dicit; his videlicet, qui se resecta genitali parte absciderint.[1] Ipsi sunt ergo qui habent in cœlo præmia ceteris præstantiora.

18. Hos in[2] Evangelio suo predicat Dei Filius; dicentibus enim Apostolis: *Quia si ita est causa viri, ut non liceat illi uxorem dimittere, nisi ex sola causa fornicationis, non expedit nubere;* respondit Dominus: *Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est;* Matth. XIX, 10, 11. hoc est: Non capit hoc conditionis humanæ infirmitas, ut omnibus pateat: sed illis solis facile est ad capiendum, quibus divina refulsit gratia, ut castrare se possint, quo regnum cœlorum adipiscantur.

CAPUT IV.

Integritatis dignitate strictim proposita, quæ ad filias ex nuptiis damna reditura sint, explicat; utque ad ea fugienda illas excitet, Apostoli sententiam atque exemplum in medium affert. Hinc memoratis et quas in matrimonio pertulit, et quas in viduitate perpessura est, miseriis, affirmat fore, ut illæ omnes earum virginitate reparentur, nec ipsa posthac præsidio ullo indigeat.

19. Audistis, filii, quantum sit præmium integritatis. Regnum adquiritur, et regnum cœleste vitam angelorum exhibet. Hoc vobis suadeo, quo nihil pulchrius; ut inter homines angeli sitis, qui nulla sibi ligantur nuptiali copula. Matth. XXII, 30. Quoniam quæ non nubunt, et qui uxores non ducunt, sicut angeli in terris sunt; ut tribulationem carnis non sentiant, servitutem ignorent, a mundanæ cogitationis ableventur contagio, divinis rebus mentem intendant; ut tamquam exuti corporis infirmitate, non quæ hominis sunt, sed quæ Dei, cogitent.

20. Considerate, filiæ, si velitis nubere, quantum vobis desit, quibus pater deest. Deest optima dos; quod ipsum tamen si abundaret, emeretis magno pretio servitutem. Nunc vero quis non despiciet destitutas patre? quo confugietis? unde auxilium postulabitis adversus virorum injurias? quanta in ipsis conjugiis incommoda sunt? quam graves plerumque contumeliæ? quanta vincula?

21. Primo ipsum conjugium vinculum est, quo alligatur viro nupta, et ei in subjectionem adstringitur. Bonum quidem caritatis vinculum est, sed tamen vinculum, de quo cum velit se exuere nupta, non possit, nec liberum sui habere arbitrium. Denique Apostolus dicit: *Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir.* I Cor. VII, 4. Et quid mirum de muliere; quandoquidem et vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier? Si qui fortior est, potestatem sui non habet, quanto minus infirmior! Non ergo absolvit mulierem communis servitus, sed gravius adstringit.

22. Videte itaque quid Scriptura dicat, quid Apostolus suadeat. Quis vobis potest melius consilium dare, quam ille vas Dominicæ electionis? Quid igitur dicat, percipite auribus: *Volo autem omnes homines sic esse*[3] *sicut et me ipsum.* *Ibid.*, 7. Et iterum dicit de non nuptis et viduis: *Bonum est illis, si sic permanserint,*[4] *sicut et ego.* *Ibid.*, 8. Volo vos imitatrices esse tanti Apostoli, ut vitam ejus sequamini, qui conjugii vinculum refugit, ut vinctus esset Christi Jesu. Non potuisset ad tantam Apostolatus sui pervenire gratiam, si fuisset alligatus conjugii contubernio.

23. Quod si ille, qui et doctrina præstantissimus erat, et tantum Christi donum habebat, judicavit tanti momenti esse, si abstineret ab usu copulæ conjugalis; et ideo sic mansit ne plurimum suo muneri decerperetur, quod neque orationi vacare semper liceret, neque semper divinis intendere mandatis, quem conjugii cura revocaret, ut placere uxori esset necesse: quid utique vos eligere oportet, quibus sola virginitas potest libertatem dare; quoniam quæ nupserit, ad servitutem pecunia sua venditur? Meliori conditione mancipia quam conjugia comparantur: in illis meritum emitur servitutis; in istis pretium ad servitutem additur. Nupta venalis auro gravatur, auro æstimatur.

24. Experta sum, filii, labores copulæ, conjugii indignitates, et sub bono conjuge; nec tamen sub bono marito libera fui: serviebam viro, et laborabam ut placerem. Miseratus est Dominus, et fecit altaris[5] ministrum, continuoque et mihi et vobis raptus est, et fortasse, miserante Domino, ne diceretur maritus.

25. Videtis, filii, longævam matrem doloribus, et adhuc immaturam viduitatis stipendiis.[6] Vi-

[1] Vide lib. *de Viduis*, cap. 13, n. 76.

[2] Mss. A' et a, nec non mediol. editio, *hoc.*

[3] Ita vet. editt. cunctique mss., in quo cum textu Apostolico rite consentiunt. At Rom. edit. cum Vulg. vers., *Volo autem vos omnes esse sicut meipsum.* Confer cum libr. *de Virginit.* cap. 20, n. 130. Ceterum etiam mss. A' et a, atque editio mediol. omittunt *sic.*

[4] Mss. A' et a, ac mediol. editio, *sic maneant,* ut ipsemet Ambrosius alibi. Cf. Sabbat. ad h. l.

[5] Deerat in edit. omnibus vox *altaris,* quam tamen in mss. longe plurimis invenire est. Ex hoc autem loco manifestum fit continentiæ necessitatem etiam iis qui conjugati ad ministri, hoc est, diaconi ordinem allecti essent, jam inde a primis temporibus fuisse impositam. (Edit. Maur.)

[6] Plerique mss., *immaturam virtutis stipendiis:* melius tamen alii, et omnes edit., *immaturam viduitatis stipendiis,* id est forte nondum sexagenariam. Videtur siquidem hic et lib. *de Viduis,* cap. 2, n. 9, illud ætatis exigere, ut senilis viduitas Ecclesiæ stipendiis sustentetur. (Edit. Maur.)

detis amissum omne præsidium et ornamentum. Nec auxilium viri habeo, nec virginitatis gratiam. Et de me levis cura: vos mœreo, vos considero. Remanserunt mihi onera conjugii, abiere adjumenta. Quanto mallem in hos numquam venisse usus![1]

26. Potestis tamen excusare patrem, ablevare matrem, si quod in nobis amissum est, in vobis repræsentetur. Hoc solo nos conjugii non pœnitebit, si vobis labor noster profecerit. Proximum putabo matrem esse virginum, ac si virginitatem tenerem. Considerate, filii, quam sibi veniens in has terras Dominus Jesus matrem elegerit. Salutem mundo daturus per virginem venit, et mulieris lapsus partu virginis solvit: vestra quoque integritas meos solvat errores.

27. Quid boni sit virginitas, considerate. Destitutam me esse certum est, præsidio egere: sed si volueritis sic manere, nullius opem requiram; abundabit mihi ad omnem opitulantiam[2] vestræ integritatis corona. Quis me non dicet beatam, quam nunc miseram putant? quis non honorabit tot virginum matrem? quis non venerabitur aulam pudoris?

CAPUT V.

Virginibus in utroque fœdere palmam publicæ salutis adtributam, variasque mysticarum virginum laudes celebratas: itemque designatam horti ac vineæ figura virginitatem, non secus ac olerum typo conjugium; unde filios admonet, ut rejectis Achab et Jezabel spiritalibus, verum illum Naboth amplectantur pro nobis accusatum atque occisum. Quamobrem venisse prædictus sit super nubem levem, et cur etiam matrem suam Joanni commendaverit. Quomodo tandem hic qui ut mysticus Levi nihil habebat, legitur eam accepisse in sua.

28. Multas feminas Scriptura divina in lucem evexit; palmam tamen publicæ salutis solis virginibus dedit. In veteri Testamento terra ac mari clausum Hebræorum populum virgo per maria pedes duxit: in Evangelio auctorem mundi et redemptorem virgo generavit. Virgo est Ecclesia, quam studuit Apostolus virginem castam adsignare Christo: virgo est filia Sion, virgo est civitas illa Hierusalem quæ in cœlo est, in quam nihil commune intrat atque immundum: virgo est et illa quam vocat Jesus, cui et dixit: *Ades huc a Libano, Sponsa, ades huc a Libano; transibis et pertransibis a principio fidei.* Non solum transivit virgo, sed etiam pertransivit: quæ festinat ad Sponsum, transit sæculum, pertransit ad Christum; vel quia ea quæ Christo se dicaverit, transeundo ad cœlestia, terrena pertranseat. Nam et ipse Sponsus sic venit ad Sponsam suam, ut saliat super montes, transiliat super colles.

29. Addit adhuc ad laudem virginitatis: *Hortus clausus*[3] *soror mea Sponsa, hortus clausus, fons signatus;* quo meliores adferat fructus claustro pudoris septa virginitas, in qua intemerata permaneant castitatis signacula. Hunc hortum animæ vestræ, hunc fontem servate puri liquoris; ut eum in vobis nemo perturbet, nemo designet, quem genitalis in vobis origo signavit. Nemo auferat animæ vestræ vineam, et vilia olera serat. Vinea enim quidam fructus virginalis est: conjugia velut olerum plantaria sunt, in quibus frequens gelu[4] est, et ideo sicut olera herbarum cito cadunt atque marcescunt, nisi finem imponat senectus, aut ad perfectum evehat continentia.

30. Non veniat ergo in vos Achab, qui concupiscat vineam vestram delere et extinguere; nec veniat in vobis Jezabel, vanum illud et sæculare profluvium; hoc enim significatur vocabulo vana et vacua redundantia: sed veniat Nabuthe, qui venit a patre, sicut indicat nominis ipsius interpretatio, qui vineam sanguine defendat suo, et pro ea mortem suam offerat. Hic est qui lapidatus pro nobis est, pro nobis mortuus, pro nobis falsis appetitus testimoniis; qui pauper huc venit, cum dives esset, ut nos ejus inopia ditaremur. Hic est vitis, quæ redundantibus gratiæ suæ fructibus replevit universum orbem terrarum. Hic in vestris pectoribus alta maneat defixus radice; ut et fructus vester exuberet, et liquore gratiæ spiritalis corporei vaporis incendia temperentur.

31. Hic est qui venit in nube levi, sicut dixit propheta: *Ecce Dominus sedet super nubem levem, et veniet in Ægyptum;* significans quod in Ægyptum, id est, in afflictionem mundi hujus veniret super virginem. Nubem itaque Mariam dixit, quia carnem gerebat; levem, quia virgo erat, nullis oneribus gravata conjugii. Ipsa est virga germinans florem, quia pura, et ad Dominum libero corde directa virginitas, quæ nullis in hoc sæculo curarum anfractibus reflectitur.

32. Ideo illam Dominus de cruce discipulo suo dilectissimo sibi tradidit sancto Johanni, *qui dixit patri et matri: Non novi te.* Denique vocatus a Christo reliquit patrem, Verbum sequutus. Huic traditur virgo, qui suos nesciat: huic traditur virgo, qui de pectore Christi hauriat sapientiam: huic traditur virgo, qui fratres suos non cognovit, et filios suos non scivit. Ideoque benedicit eum Lex: *Date Levi veros ejus, date Levi sortes ejus.*

33. Unde et matrem Domini ipse suscepit:

Cant. II, 8.
Cant. IV, 12.
III Reg. XII, 2 et ss.
Isai. XIX, 1.
Num. XVII, 8.
Joan. XIX, 27.
Deut. XXXIII, 9.
Matth. IV, 21.
Deut. XXXIII, 8.
Exod. XV, 20.
Luc. I, 27.
II Cor. II, 2.
Isai. XXXVII, 22.
Apoc. XXI, 27.
Cant. IV, 8.

[1] Mss. non pauci, *in hos;* quidam melius, *in hoc, numquam venissemus.* Sed mss. A' et a conveniunt in textus lectionem.

[2] Omnes edit. ac mss. nonnulli, *ad omnem opitulationem:* alii mss. multo plures, *ad omnem opitulantiam,* unus *opulentiam.*

[3] Codex a et editio mediol., *conclusus,* ut et alibi Ambrosius. Cf. Sabbat. ad h. l.

[4] Ita mss. magno numero: quidam autem (*etiam* A' *et* a), atque omnes edit., *frequens zelus est.* (Edit. Maur.)

scriptum enim habemus, quia *ex illa hora susAcepit eam Discipulus in sua.* Quid est *in sua,* cum reliquerit patrem et matrem, et Christum sequutus sit? Aut quomodo *in sua,* cum ipsi Apostoli dixerint: *Ecce nos reliquimus omnia, et sequuti sumus te?* Quæ sua habebat Johannes, qui mundana et sæcularia non habebat, qui et de mundo non erat? Quæ ergo habebat sua, nisi ea quæ a Christo acceperat? Bonus verbi sapientiæque possessor, bonus receptor gratiæ. Audite quæ apostoli a Christo acceperint: *Accipite,* inquit, *Spiritum Sanctum: quorum remiseritis peccata, remissa erunt; et quorum detinueritis, detenta erunt.* Neque enim mater Domini Jesu nisi ad possessorem gratiæ demigraret, ubi[1] Christus habebat habitaculum.

Joann. XIX, 27.

Matth. XIX, 27.

Joan. XX, 22, 23.

1

CAPUT VI.

Adaptat filiis dicta superius, docetque qua ratione ipsi nubes leves esse queant per virginitatem, et dare Levi veros ejus, si tales nimirum permaneant, quales primi parentes ante peccatum. Horum filios, quos ejecti e paradiso genuerunt, inter se comparat, et prioris filii occasione suos hortatur, ut mundanas non quærant possessiones, quas filiæ Salphaad ambierunt. Quid per hoc significetur, quasve sortes Levi jubemur dare. Dominicæ ac Mosaicæ sortitionis quodnam discrimen. Harum altera matrimonium, altera virginitatem signari, quæ libertatem ministrorum Christi pone sequitur.

34. Date ergo et vos, filii mei, vero illi Levi veros ejus. Estote nubes, sed leves. Eritis profecto, si ablevet virginitas onera conditionis, et tenebras hujus limosæ carnis illuminet. Ideo dicit illa: *Nigra sum, et decora, filiæ Hierusalem;* nigra per carnem, decora per virginitatem. Nubes itaque sunt, et graves nubes, quæ nupserint; namque a nubibus verbum nubentium tractum arbitror. Denique operiuntur ut nubes, cum acceperint nupturæ velamina. Et vere graves nubes, quæ sustinent sarcinam matrimonii. Nam etiam gravari alvo feruntur, cum semina conceptionis acceperint.

Cant. I, 4.

2 35. *Date* ergo *Levi veros ejus.*[2] Quid tam verum, quam intemerata virginitas, quæ signaculum pudoris et claustrum integritatis genitale custodit? At vero cum usu conjugii juvencula defloratur, amittit quod suum est, quando ei miscetur alienum. Illud enim verum quod nascimur, non in quod mutamur; quod a Creatore accepimus, non quod de contubernio adsumpsimus. Date ergo vero Levi, illi sacerdotum principi, vero Aaron, vero Melchisedech veros ejus, quales ipse condidit, non quales sæculi hujus usus efficit; ut opus suum in vobis et illud genitale signaculum inviolatum atque integrum recognoscat.

36. Date illi, exhibete illum Adam qui fuit ante peccatum, illam Evam quæ fuit antequam lubricum serpentis hauriret venenum, priusquam ejus supplantarentur insidiis, quando non habebant quo confunderentur. Nam utique nunc, licet bona conjugia, tamen habent quod inter se ipsi conjuges erubescant. Tales ergo estote, filii, quales Adam et Eva in paradiso fuerunt. De quibus scriptum est, quod posteaquam de paradiso est ejectus Adam, cognovit Evam uxorem suam, et illa concepit, et peperit filium, quem vocavit Cain;[3] et iterum concepit et peperit filium, cui nomen Abel. Melior itaque secundus, quam prior fructus; quia iste immaculatus, ille maculosus. Iste adhærens Deo, et totus a Domino; ille mundana et terrena possessio. Denique in isto mundi redemptio annuntiatur, ab illo mundi ruina. In hoc Christi sacrificium, in illo diaboli parricidium. Nihil ergo vobis sit, filii, cum possessione sæculi; terrenæ vobis et Judaicæ possessionis ullos vindicandos esse sortitus arbitremini.[4]

Gen. IV, 2.

3

4

37. Legimus quidem quia Moyses, id est Lex, terras bello et cæde quæsitas, sorte distribuendas Hebræorum populo censuerit, quarum possessionem sibi Salphæ filiæ postularunt, quia Salphæ filiæ. Tamen idem Moyses Levitis non divisit terram, quorum non erat terrenus, sed superior incolatus: sed iis sine labore terreno sacri stipendia ministerii deputavit. Salphæ autem filiæ quid sunt, quæ terram petunt, nisi, ut interpretatio docet, oris obumbratio? Quæ utique in illis est, quibus non est verbum in ore ipsorum, nec in sermone eorum veritas; sicut in populo Judæorum, qui nolunt Christum Jesum Deum Dei Filium confiteri. Tales igitur terram requirunt, et hujusmodi postulant possessionem, in qua tota vitæ suæ ætate desudent, et pro fructibus spinas curarum et sollicitudinum metunt.

Num. XXVI, 53.

Num. XXVII, 1 et ss.

Deut. XVIII, 1 et ss.

Ps. V, 10.

38. Fugite ergo, filiæ,[5] umbram oris, quæ in lumen æternum creditis, quod illuminat omnem hominem; quæ non tamquam in umbra Christum, sed in lumine confitemini. *Populus qui sedebat in umbra mortis, lux orta est illis.* Fuimus ergo in umbra, sed nunc jam non sumus, qui Christum fatemur. Atque utinam licuisset

5

Isai. IX, 2.

[1] Rom. edit. sola, *Neque enim mater Domini Jesu ad possessorem gratiæ non demigraret, nisi ubi,* etc. Parum congrue. (Edit. Maur.)

[2] Mss. ubique habent, *viros ejus:* at germanam lectionem esse, *veros ejus,* proxima verba, *Quid tam verum,* etc. alia illa non ita multo post sequentia, *Illud enim verum quod nascimur,* certo demonstrant. Et hinc corrigendus esset locus alius ubi Ambrosius alteram visus est adoptasse lectionem; nisi quis malit Ambrosium variis in codicibus varie legisse, quod eidem alibi quoque usuvenire haud difficulter animadvertas.

[3] Omnes edit. ante maurinam, et mss. A' atque a, *et peperit filium, cui nomen Abel.* Quem quidem locum mancum ac defectuosum esse cum sequentia aperte clament, ita supplendum post Baudinium edixit Latinius, *et peperit Cain, et dixit: Possedi hominem per Deum. Et rursum concepit,* etc. Sed mss. omnium factum est beneficio, ne istac eorum conjectura opus haberemus.

[4] Complures mss., *possessiones, illos vindicando,* nonnulli, *judicandos vobis esse sortitos arbitremini.* Absurde. (E. Maur.)

[5] Mss. A', a et editio mediol., *filii.... qui.... qui.*

et mihi dicere, qui Christo profitemur. Et tamen profiteamur, ego viduitatem, vos virginitatem. Fiat in nobis ore ad salutem confessio.

39. Date ergo Levi illi salutari nostro sortes
1 ejus.[1] Sors ejus levitica est, sors ejus virginitas est, sors ejus viduitas est; quoniam non solum virgo, sed etiam mulier innupta cogitat quæ sunt Domini. Unde et Apostolus dixit: *In quo*
Ephes. I, 11. *et sorte constituti sumus.* Sicut enim in veteri
Josue XVIII, 10. Testamento terra sorte divisa est, ita in Evangelio sorte quadam Domino deputamur. Unde
2 et scriptum est de evangelistis:[2] *Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt*
Joan. XIX, 24. *sortem.* Et apostoli, cum eligendus esset duodecimus apostolus in locum Judæ, sorte munus apostolatus deferendum arbitrati sunt. Itaque oratione facta, ut de duobus Dominus quem
Actor. I, 26. vellet eligeret, sors cecidit super Matthiam.

40. Illa igitur vetus terrena sortitio, hæc spiritalis. In illa census sæculi materialis, in hac personalis officii: ibi possessio curarum, hic divisio gratiarum: illic possidemus arva plena laboris atque mœstitiæ, hic possidemur a Chri-
3 sto. Unde et sanctus David[3] dicit: *Possedisti*
Ps. CXXXVIII, 13. *renes meos.* Hic, filii, possideat renes vestros, ut in illis seminaria maneant castitatis, incentiva virtutum. Ideo dicate vos Christo, et con-
Ps. CXVIII, 5. fitemini ei, ut dicatis: *Portio mea Dominus.* Non potest hoc nupta dicere, sed innupta; nupta enim quærit viro suo placere, innupta autem Christo. Illa mundi, hæc Christi possessio.

41. Christi possessio levita est, qui nihil sibi de terrenis vindicat. Qui quærit uxorem, non potest dicere: *Portio mea Dominus.* Denique Christi minister quid ait? *Argentum et aurum non habeo, sed quod habeo, do tibi: in nomine*
Act. III, 6. *Jesu Nazareni surge et ambula;* hoc enim acceperat, quoniam aurum non desiderabat. Denique missus erat sine virga, sine sacculo,' sine
Luc. IX, 3. pecunia. Et ideo gloriabatur, quia non habebat quod non acceperat; non enim erubescebat in paupertate, quem pauper redemerat. Ideoque dixit: *Surge et ambula,* quia legerat: *Iste pauper*
Ps. XXXIII, 7. *clamavit, et Dominus exaudivit eum.*

CAPUT VII.

Virginum sterilitatem aliarum fœcunditate potiorem esse, cum Ecclesiæ imitetur copiosos partus, qui sorte, hoc est gratia, et non ex operibus producuntur. Dandas itaque sortes Christo, qui supra laborem mercedem solvit: dandam etiam veritatem, id est, virginitatem. Quot et quantis tentationibus ea impugnetur. Sed cum bonam castitatem esse didicerimus ab Apostolo, indicat sancta vidua recurrendum ad remedium: quod eleganti priscæ illius Mariæ allegoria, in carnis mortificatione ac Dominicæ passionis merito, quo nos ad victoriam perducimur, positam esse significat. Quærendam postea in cœlestibus sapientiam, atque adtrahendam in interiora, ut vivamus.

42. Sit ergo vobis portio Dominus, Dominus qui sterilem et parientem facit. Utramque facit, sed altera in tristitia parit, altera in sterilitate lætatur, cui dicitur: *Lætare, sterilis, quæ non paris: erumpe et exclama, quæ non parturis.* Habet enim filios sine partus dolore. Isai. IV, 15.
Unde dicitur de Ecclesia: *Quis audivit, si parturivit terra uno die, et gens nata est simul?* Isai. LXVI, 8.
Uno autem die terra non parturit, sed parit gratia. Venit paschæ dies, in toto orbe baptismi sacramenta celebrantur, velantur sacræ virgines. Uno ergo die sine aliquo dolore multos filios et filias solet Ecclesia parturire. Ideoque pulchre dicitur: *Et gens nata est simul,* de populo consecrato.

43. Videtis mysteria, videtis gratiam Christi, gratiam Spiritus sancti, qui velut quadam sorte defertur; quoniam non ex operibus, sed ex fide unusquisque justificatur a Domino. Sicut enim sortis eventus non in nostra est potestate, sed quem casus adtulerit; sic gratia Domini non quasi ex mercedis merito, sed quasi ex voluntate defertur. Unde et Apostolus ait de divisionibus gratiarum, quæ diverso modo Dei servulis deferuntur: *Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult. Prout vult,* inquit, non prout debetur. I Cor. XII, 1.
Denique et Dominus ait uberiorem mercedem pro opere postulantibus, et conquerentibus quod parem accepissent cum iis, qui posterius advenerant: *Si ego bonus, oculus tuus quare nequam est?* Matth. XX, 15.

44. Date ergo, filii, sortes vestras ei, qui ultra meritum laboris remunerationem suis donare consuevit. *Date veritatem ipsius viro sancto,* Deut. XXXIII, 8.
id est, integritatem; ipsius enim est integritas, qui immaculatus advenit. Veritas itaque virginitas: corruptela mendacium est. State ergo in corde vestro, sicut bona vinea in propagine sua.

45. Multæ tentationes sunt; ideoque ait Scriptura: *Tentaverunt eum tentatione, et maledixerunt ei super aquam contradictionis Cades.* Deut. XXXII, 51.
Tentatur virginitas a plerisque petitoribus, et cum voluerit virgo perseverare, existunt qui contradicant. Contradicit petitor, et refutatus maledicit. In opprobrio esse videtur innupta, vel virgo, vel vidua. Cades enim innupta est, quæ est sancta corpore et spiritu, et Domino se dicavit, quæ reliquit parentes, et non facit voluntatem eorum qui solent dicere: Debes no-

[1] Mss. aliquot, *fortes ejus. Levitica est sors ejus, viduata est.* Corruptissime. (Edit. Maur.)

[2] Paris. quædam edit., *Unde et dictum est ab evangelistis.* Non recte; nihil enim aliud hoc loco significatum vult Ambrosius, nisi evangelistas in militibus vestimenta Christi divitibus adumbratos esse. De quo adisis *Expos. in Lucam.* lib. X, n. 115 et seq. (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit. ante maurinam, cum mss. A et a, *sanctus Domini:* omnes mss. a Maurinis inspecti, *sanctus David.*

bis, filia, nepotes. Cades est quæ filios nescit. Quod si illa divitiis sæculi præfert opprobrium Christi, quod necesse est ut subeat qui quærit Christo placere; quanto magis vos, quos pater provocat ad integritatem, mater hortatur id sequi, quod convenit?

46. Bonum est ergo virginitas. Denique, *Qui judicavit,* inquit, *in corde suo servare virginem* [1] *suam,*[1] *bene facit. Igitur et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit; et qui non jungit, me-*
I Cor. VII, 37, 38. *lius facit.* Ille bene facit propter laqueum, hic melius facit propter utilitatem. Illud pro remedio, [2] istud pro præmio. *Beatior autem qui*[2] *sic per-*
Ibid., 40. *manserit, secundum meum quidem consilium. Puto enim ut et ego Spiritum Dei habeam.* Sequimini ergo, filii, consilium Apostoli, donum Spiritus sancti.

47. Sumite ergo et vos, sicut sumpsit Maria soror Moysis et Aaron, tympanum in manibus vestris, exite dicentes: *Cantemus Domino; glo-*
riose enim honorificatus est: equum et adscen-
Exod. XV, 20. *sorem projecit in mare.* Mortificate membra vestra tympani modo: nulla in iis lascivia carnis exæstuet, omnisque flagrantiæ corporalis sensus intereat. Nesciat in iis nisi inter mortuas corporis voluptates solus spiritus resultare. Si enim mortui fueritis peccato, vivetis Deo: vivetis autem, si non regnet in corpore vestro mortuo ulla concupiscentia.

48. Versate manibus vestris crucem Domini Jesu, et in vestris eam operibus elevantes, calcate mundi hujus profundum, et pertransite. Ille, sicut equus adhinniens in libidinem, nullum locum inveniat in vobis; et quicumque voluerit persequens comprehendere vos, demergatur. Dextera lævaque circa vos aquæ murus sit, ut vapor omnis corporis temperetur; donec ad illos intelligibiles duodecim fontes, et septuaginta arbores palmarum, ad illam magni requiem [3] sabbati[3] divina vos dignatio perducat, et in montem hæreditatis suæ plantare dignetur, ubi sancta Maria choros ducit.

49. Induite ergo, filii, Dominum Jesum, quærite veram sapientiam, de qua dicit Job: *Sapientia autem unde inventa est, qui locus disci-*
plinæ?... Abyssus dixit: Non est in me. Mare
Job XXVIII, 12 et ss. *dixit: Non est mecum.* Bene abyssus dixit: *Non est in me,* quia resurrexit; non enim habet quem tenere non potuit. Denique habes in Evangelio, quia angeli dixerunt mulieribus ad sepulcrum venientibus: *Jesum qui crucifixus est, quæritis: non est hic, sed surrexit.*[4] Quid est, *non est hic?* [4] Matth. XXVIII, 5, 6. Id est, non est in sepulcro, non est in infernis, sed in cœlestibus est. Mare quoque, hoc est, seculum dicit, mundus hic dicit: *Non est mecum;* quia supra mundum est, quem vitæ humanæ lapsus atque illecebra non immutavit; quia *peccatum non fecit, nec est dolus inventus in ore ejus.* Abyssus ergo dixit: *Non est in me;* I Petr. II, 22. mare dixit: *Non est mecum.* Sed cœlum non dixit quia non est apud se, quem receperat resurgentem. Paradisus non dixit: *Non est in me,* quem regnare in se, absoluto quoque latrone, cognoverat; sicut ipse Dominus dixit: *Hodie mecum eris in paradiso.* Luc. XXIII, 43.

50. Adtrahite, filii, sapientiam in interiora vestri cordis promptuaria; quoniam ea est omni auro argentoque pretiosior, quam mors nescit; quia non mortui laudabunt te Domine,[5] sed vi- [5] ventes. Et vos igitur ut vivatis, laudate Dominum, et laudate eum diebus ac noctibus. Laudabitis autem, si ab eo nulla vos avertat cupiditas matrimonii et cura mundi; quoniam quæ conjugium sortiuntur, sollicitantur mundi hujus negotiis. Ps. CXIII, 17, 18.

CAPUT VIII.

Ut prolem suam, quæ Deo jam a parentibus promissa erat, acrius urgeat, filiæ Jephthe in implendo paterno voto obsequium refert: deinde ad filium conversa, ei revocat in memoriam quemadmodum precibus a Deo fuerit impetratus, cui proinde negari non possit sine crimine. His dictis, alacritatem piæ sobolis cernens in gratiarum actiones effunditur sancta mulier: cujus Ambrosius in ecclesiam, ubi filium lectoris obeuntem munus reperit, processum narrat.

51. Considerate, filii, quid votis debeatis parentum. Aperuimus ad Deum os nostrum: Votum est voluntas parentum.[6] Nos ora- [6] vimus, vos solvite. Quanta vis sit in votis pa-

[1] Aliquot mss., *servare virginitatem suam.* (Edit. Maur.)

[2] Mss. A', a et mediol. editio, *quæ,* cum græco textu, *sic manserit,* A', *permanserit.*

[3] Hic beatæ resurrectionis quietem intellige, quam in septenario numero designari passim traditur ab Ambrosio. Ceterum Judæis tria erant quæ magna vocitabant, sabbata, de quibus ad *Expos. in Lucam* lib. VIII n. 25 aliquid observamus. Locum ipsum, si vacat, adi. (Edit. Maur.)

[4] Mss. A', a, *resurrexit.*

[5] Omnes edit. cum mss. nonnullis, *laudant Dominum:* alii mss. magno numero, *laudabunt te, Domine.* (Edit. Maur.)

[6] Jam supra Laurentium trium illarum virginum fratrem Julianæ verbis votorum a parentibus nuncupatorum admonuerat, quasi maximum apud eumdem habere debeant momentum; hoc autem loco manifestius adhuc eorumdem votorum ad adstringendos liberos virtutem docet. Sane dubium non est, quin infantes olim monasteriis a parentibus oblati cogerentur, saltem in occidentis Ecclesia, monasticam vitam perpetuo servare. Hoc aperte præcipit Tolet. Conc. can. 48, ubi legimus: *Monachum aut paterna devotio, aut propria professio facit. Quidquid horum fuerit, alligatum tenebit,* etc. Item can. 50: *Non aliter et hi qui detonsi a parentibus fuerint* etc. Isidorus quoque non solum in *Decr.* 20, q. 1, c. *Quicumque* relatus, sed etiam a sancto Benedicto Anianensi in *Concord. Reg.* cap. 45, § 3, et a Smaragdo in Regulæ sancti Benedicti cap. 49 citatus, idem statuit. Hoc ipsum etiam jubent Synodus Aurelian. V, can. 19, sicut et I Matiscon. can. 18. Quibus adjici potest Gregorius II papa Epist. 9 *ad Bonif. Mogunt.* relata in *Decr.* 20, q. 1, c. *Addidistis.* Confirmant eamdem rem præter Regulas sancti Benedicti, Magistri et alias, etiam formulæ quibus in offerendis filiis parentes utebantur, quas Menardus noster in *Concord. Reg.* cap. 66, ac præter Acherium in Notis ad Lanfr. et alibi, Mabill. noster tom. III *Analect.*, pag. 469, exhibent. Vide quoque doctissimi Thomassini *Discipl. Eccl.* p. 2, cap. 45, qui consuetudinem illam ad Hispan. conc. refert, quæ forte melius referretur ad hanc Ambrosii commentationem, aut saltem ad Regulam D. Benedicti Synodo Tolet IV, uno sæculo antiquiorem. Idem

rentum Jephthe Galaaditis filia vos debet docere, quæ ne frustraretur oblationem paternam, etiam mortem suam obtulit. Nam cum ille sollicitus de belli periculo, vovisset ut si prosperior pugnæ eventus foret, id quod regredienti domum suam primo sibi occurreret, Deo immolaret; ubi victoria potitus est, occurrit filia, læta præ ceteris gaudio victoriæ et pietatis officio. Ingemuit[1] pater non affectus immemor,[1] sed memor voti. Quæsivit causam filia: respondit ille quid Domino promisisset. Tum illa hortata est ut promissum Deo munus impleret. Itaque incautam patris oblationem sanguine suo solvit.

Judic. XI, 31 et ss.

52. Hæc vobis communia.[2] Tu autem, fili, quem mihi verus Helcana, id est, Dei dedit possessio, postulatus meus, petitus meus (inde enim etiam Samuel nomen accepit), tu, inquam, impetratus meus, et votivus meus, qui quomodo in uterum meum veneris, nescio (jam enim desperaveram sobolem sexus virilis); quem mihi vota mea, non aliqua solemnis cœtus secreta formarunt: tu, inquam, fili, agnosce a quo donatus sis mihi. Ille tua ora plasmavit, ille tua membra distinxit, ille mea orata suscepit, cujus templo, cujus obsequio te antequam nascereris, sacravi. Non parentibus, non tibi, sed Deo natus es; cujus antequam de vulva matris exires, esse cœpisti. Et omnes quidem illius sumus; sed tamen tu specialiter promissus, Domino tuo redderis,[3] quia scriptum est: *Vovete et reddite Domino Deo vestro.* Ego misera, ego indigna, et tamen quasi Anna promisi ut omnibus vitæ tuæ diebus ac noctibus a conspectu Domini non recedas: ego promisi, tu exsequere. Dominus sibi hostiæ suæ munus implebit.

I Reg. I, 1 et ss.

Ps. LXXV, 12.

53. Hæc et alia pia mater: quæ postquam congruentem filiorum vidit affectum, ablactatum suum uberibus gratiæ spiritalis in templum Domini deducens, conversa est ad preces, et dixit: *Confirmatum est cor meum in Domino, exaltatum est cornu meum in Deo meo. Dilatatum est os meum super inimicos meos, lætetur*[4] *in salutari tuo; quoniam non est sanctus alius quomodo Dominus, et non est justus quomodo Deus noster, et non est sanctus præter te.*

I Reg. II, 1, 2.

54. Ista igitur ad filios suos mater dixit, quæ simul et viduitatis in se, et integritatis in liberis titulos in domum suam intulit, quasi quosdam femineos principatus. Egregia sane femina, quæ sibi nihil reliquit: totum quod habuit, Deo obtulit; cujus vita institutio disciplinæ est, et quædam formula castitatis bono proposito, et meliore magisterio. Exemplum enim viduitatis et virginitatis magisterium est.

55. Procedit in ecclesiam filiarum virginum septa comitatu, domesticum decus invehens;[5] et invenit in Ecclesia quod suum dicat, filium sacrarum lectionum oracula personantem; ut videantur sibi sorores domi discere, cum frater auditur. Mater quoque ad imitationem cœlestis exempli gaudet se proficere de filio, et omnia legentis verba pio mandat affectui, et sedulo corde conservat.

CAPUT IX.

Maternam exhortationem ut sua quoque cumulet sanctus Præsul, virgines illas ad quærendum in divinis Scripturis Christum excitat. Sed eum quando quæritur, jam tum præsentem esse adseverans, docet interrogandum ubi maneat in meridiano, id est, in Patris lumine: requirendum etiam in lumine bonorum operum; atque in nocturnis orationibus: ubi vero ille transierit, sequendum; cum delectetur sæpius quæri, ut gratiam suscitet, animamque vulneret caritate: cujus quidem qualia sint vulnera, variis sanctorum exemplis probat.

56. Sed quamvis nihil maternis defuerit hortationibus, ego quoque vos, filii, vel paucis alloquar. Quærite Dominum Jesum, qui nos monet ut quæramus regnum Dei: *Et ecce omnia,* inquit, *suppetent vobis.* Sed malo ego vos ante meritum deferre, et sic exigere mercedem. Bona merces, sed divinior dispensator mercedis, et auctor muneris. In regno merces, in Christo remunerandi potestas. Quærite illam in Scripturis divinis, ubi Christus invenitur, et dicite sicut illa dicebat: *Annuncia mihi quem dilexit anima mea.* Sed et Synagoga quærebat quem amiserat; vos quærite quem non amittatis. Sed cur, Synagoga, dicis *quem dilexi,* et non dicis quem diligo? Ideo non tenes, quia dilexisse te dicis: cur non potius adhuc diligis, ut possis tenere?

Matth. VI, 33.

Cant. I, 6.

57. Verum illam omittamus. Tu, virgo, cum cœperis quærere, adest; neque enim fieri potest ut desit quærentibus se, qui palam factus est non quærentibus, et inventus est non interrogantibus. Dum tractas et cogitas, præsto est. Disce interrogare cum venerit, ubi pascat, ubi maneat; sicut illa dicebat: *Ubi pascis, ubi manes in meridiano?* Ubi enim Christus manet, nisi

Isai. LXV, 1.

Cant. I, 6.

autem Thomassinus contrarium usum apud orientales, immo etiam apud occidentales per prima quatuor Ecclesiæ sæcula obtinuisse contendit. (Edit. Maur.)

Id tamen ita intelligendum, ut vota parentum absolutam obligationem ex Ecclesiæ mente non inducerent in filios, sed solummodo quoddam convenientiæ vinculum, ut ad monasticam professionem isti non admitterentur, nisi parentum votis eorum quoque accessisset consensio.

[1] Ita edit. omnes, ante maurinam ac pauci mss. juxta Maurinos, sed etiam A[1] et a: verum alii numero plures, *non affectus memor.* Hæc ipsis Maurinis potior lectio visa est, ut sensus sit, eum erupisse in gemitus, non tam paterni affectus, quam cruenti voti recordatione. Nos tamen aliam prætulimus lectionem ut magis contextui congruam, quia si *in gemitus erupit,* id sane fieri debuit quod esset *memor voti* et simul *non immemor affectus.*

[2] Ita mss.; editt. vero, *vobis, filiæ, sunt communia,* Rom., *sint commendata.* Et infra ubi edit., *coitus,* legunt mss. *cœtus,* eodem sensu. (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit., *præmissus Domino. Tu redderis:* omnes mss. ut in corpore. (Edit. Maur.)

[4] Mss. A[1] a, et mediol. editio, *lætor.*

[5] Mss. non pauci, *septa comitatu domestico, decus ingens.* (Edit. Maur.)

ubi justitiæ meridies fulget? Idque sacratæ Scripturæ docetur testimonio, quæ dicit: *In sole*
Ps. XVIII, 6. *posuit tabernaculum suum.* Unde et alibi idem
Ps. XXXV, 10. dicit Propheta: *In lumine tuo videbimus lumen.* Lumen Filius est, lumen est Pater qui videtur in Filio; quoniam Filius *splendor gloriæ Patris,*
Hebr. I, 3. *et imago substantiæ ejus est.*

58. Sed etiam in tuo lumine, virgo, Christum require, in bonis cogitationibus, in bonis operibus, quæ luceant coram Patre tuo qui in cœlis est. Quære in noctibus, quære in cubiculo tuo, quoniam et nocte venit, et pulsat ad januam tuam. Vult enim te omnibus invigilare momentis, vult januam tuæ mentis patentem invenire. Est et illa janua quam vult patere, ut aperiatur, et resonet os tuum laudem Domini, gratiam Sponsi, crucis confessionem, cum symbolum recenses, psalmos in cubiculo tuo concinis. Ergo cum venerit, vigilantem te inveniat, ut parata sis. Dormiat caro tua, vigilet fides: dormiant illecebræ corporis, vigilet cordis prudentia: membra tua redoleant crucem Christi, et sepulturæ odorem; ut nihil iis somnus caloris infundat,
1 nullos excitet motus.[1] Ipsa est anima quæ se Christo aperit, quam nulli vapores carnis exagitant.

59. Cum hæc invenerit Sponsus, transibit: anima tua illo sequatur, discedat a cubili suo, exeat in verbo ejus, sicut scriptum est: *Exivit*
Cant. V, 6. *anima mea in verbo tuo,* id est peregrinetur a corpore, ut Deo adsit; quoniam cum est in corpore, peregrinatur a Christo. Unde et Apostolus
2 dicit: *Audemus ergo et consentimus*[2] *magis peregrinari de corpore, et adesse ad Dominum. Et ideo conamur, sive absentes, sive præsentes placere illi. Omnes enim manifestari oportet ante tribunal Christi, ut reportet unusquisque propria*
I Cor. V, 8 et ss. *corporis, sicut gessit, sive bonum, sive malum.* Quam cito causam probavit, qua corpus resurget! Oportet enim carnem resurgere, quæ remunerationem suorum est adeptura gestorum; ut quæ in corpore gessimus, in corpore recipiamus.

60. Vult igitur se Dominus sæpius quæri:
3 discedit, currit, ut resuscitet gratiam,[3] quam vult a te etiam in te resuscitari, sicut habemus ad Timotheum scriptum: *Propter quam causam admoneo te, ut resuscites gratiam Dei, quæ est*
II Tim. I, 6. *in te per impositionem manuum mearum.* Quæ autem resuscitaverit gratiam, fit vulnerata caritatis, sicut illa dixit: *Quia vulnerata caritatis*
4 *ego sum: si suscitaveritis et excitaveritis*[4] *cari-*
Cant. V, 8. *tatem.* Quid istud sit, poterimus intelligere, si repetamus quia sagitta est Dominus Jesus, cui
Isai. XLIX, 2. dicit Pater: *Posui te sicut sagittam electam.* Et quia ipse est caritas, sunt utique jacula caritatis, quibus vulnerat se se quærentes. Denique et alligatæ vinculis ipsum sequuntur; quia quos vulnerat, ligat. Ergo sunt etiam vincula caritatis, quibus ligatus est Paulus, qui ait: *Paulus vinctus Jesu Christi.*
Philem. I.

61. Vulnera autem caritatis esse docet Job, quo nemo amplius Christum dilexit, qui diligebat etiam in ipsius sui corporis cruciatibus. Unde dicebat: *Sagittæ autem Domini in meo corpore sunt, quarum furor ebibit sanguinem meum; cum cœpero loqui, compungunt me.* Sunt
Job VI, 4. ergo caritatis vulnera, et bona vulnera: denique *meliora vulnera amici, quam voluntaria oscula inimici.* Hieremias quoque æstuabat, et ignem
Prov. XXVII, 6. caritatis quo inflammabatur ad officium prophetandi, ferre non poterat. Denique demergebatur
Jerem. XX, 9. in lacum; quia Judæis futura excidia annun-
Jerem. XXXVIII, 6. tiabat, et tacere non poterat. Lapidabatur Stephanus, et illa pro Christo vulnera quasi vul-
Act. VII, 58. nera caritatis pio excipiebat affectu. Vapulabant
Act. V, 40. apostoli, et congratulabantur. Quam bonus est Dominus, pro quo dulces et injuriæ sunt, grata mors! Et bene grata, quæ adquirit immortalitatem.

CAPUT X.

Virginitati competere Ecclesiastis locum de vestibus, quod autem addit de oleo ferendo in capite, hoc et de mentis humilitate et de modesta corporis compositione intelligi; cum ornamenta interiora maxime in nobis requirantur, et pauperum divitiæ sit innocentiæ simplicitas. Quomodo Ecclesiæ dicat Synagoga: Ubi pascis, *etc.? hæc vero eas Christi voces accipiat:* Nisi scias te, *etc.? Hinc significari divinam imaginem residere in anima nostra, et proinde maximam ejus curam gerendam esse. Quapropter monet juvenem, ut cordis innocentia delectetur; virgines autem, ut oculos hominum exemplo Mariæ defugiant, atque omnem declinent fabularum occasionem.*

62. In *omni,* inquit, *tempore sint vestimenta tua candida.* Quid candidius virginitate; quid
Eccles. IX, 8. candidius intacto vestimento pudoris? Bona quidem castitas conjugalis, et castitas viduitatis: munda omnis castitas, sed forte non omnis candida, aut non candida in omni tempore.
I Cor. VII, 4, 5. Non candida quando non habet quis sui corporis potestatem, quando ad tempus sequestratur oratio. De virginitate ergo pulchre dicitur: *In omni tempore sint vestimenta tua candida, et oleum in capite tuo;* ut faces tuæ semper pos-
Eccle. IX, 8. sint lucere, nec extinguantur cum cœperit Sponsus ille cœlestis venire.
Matth. XXV, 6 et ss.

[1] Plerique mss., *nullus excitet metus.... Cum hæc venerit, Sponsus transibit, ut anima,* etc.; melius tamen alii, et editt., ut in textu. (Edit. Maur.)

[2] Sic mss. a Maurinis inspecti; omnes autem edit. et mss. A′ atque a, *et contendimus magis:* Græce, θαρ῾ρ῾οῦμεν δὲ, καὶ εὐδοκοῦμεν, *contendimus, et probamus:* Vulg., *audemus et bonam voluntatem habemus:* aliæ versiones denique, *confidimus et exoptamus.*

[3] Mss. non pauci, *discedit. Cur? Ut resuscitet* etc. Non incongrue. (Edit. Maur.)

[4] Mss. A′, a et editio mediol., *et resuscitaveritis,* ut ipse Ambrosius alibi. Cf. Sabbat. ad h. l.

63. Qua autem ratione *in capite tuo* Ecclesiastes dixerit, de Proverbiis[1] colligemus; quia *Oculi hominis in capite ejus*, id est, sapientiæ tuæ sensus. Ideo forte et evangelica mulier illa laudatur, quæ pedes Domini capillis suis extersit, quod fide se humiliaverit; ne per carnis elata sapientiam videretur, quam Legi subditam verus occultorum interpres Paulus negavit, eo quod Christo subjiceretur.[2]

Eccles. II, 14. Luc. VII, 38 et ss. Rom. VIII, 7.

64. Et pulchre hoc possumus intelligere etiam corporaliter; quoniam si in propheticis scriptis reprehenduntur filiæ Sion, quod alta cervice procederent, nutibus oculorum, et itinere pedum trahentes simul tunicas, et ludentes pedibus; et ideo gloriam vestis earum, et ornatus earum, crines et cincinnos Dominus ablaturum esse se dicit: recte ista mulier sparsit capillos suos, ut nodos crinium Evangelica solveret disciplina. Unde et apostoli dixerunt: *Non implicatu capillorum*, sicut Petrus docuit; *neque in tortis crinibus, aut auro, et margaritis, vel veste pretiosa*, ut Paulus adseruit; sed magis interioris hominis ornamenta feminis requirenda: quoniam ille absconditus cordis homo, qui est pauper sæculo, ipse est locuples Deo.

Isai. III, 16 et ss. Luc. VII, 38. I Petr. III, 3. I Tim. II, 9.

65. Audistis, filii, qui pauperes vos esse putatis.[3] Quis autem est homo dives, cum multis egeat, nisi ille cui non est grave peccatum in conscientia? *Bona est enim*, inquit, *substantia, cui non est peccatum in conscientia.* Audistis, inquam, in quo possitis apud Deum esse locupletes; ut sit in vobis, inquit, incorruptibilis et modestus spiritus. Bonæ enim divitiæ sunt innocentiæ atque simplicitatis, quibus peccatum non imputatur, quia nulla in iis doli fraudisque versutia est: omnis enim simplex obtrectare non novit, nescit invidere: suo contentus est, aliena non quærit; et si egeat, sibi dives videtur, si suppetat quod alimento est satis. Denique pulchre apostolus Paulus, *Et profunda*, inquit, *paupertas eorum abundavit in divitiis simplicitatis eorum.*

Eccl. XIII, 30. I Petr. III, 4. I Cor. VIII, 2.

66. Et quia Ecclesia congruis erat ornatibus compta, et de Christo lumen accipiens refulgebat; potest etiam sic locus ille accipi, eo quod Synagoga ad Ecclesiam dicat: *Ubi pascis, ubi manes in meridiano? Ne forte fiam circumamicta super greges sodalium tuorum.* Mercenaria esse desiderat quæ sibi vindicabat ante dominatum. Quam damnosa perfidia est!

Cant. I, 6.

A 67. Sed quia incredula, immitis, sacrilega; ideo eam a gregibus Ecclesiæ suæ separat Christus dicens: *Nisi scias te, o*[4] *decora in mulieribus,* hoc est, te prius quæ sis ipsa cognosce, et tunc pete ut meis gregibus appropinques. Et bene in mulieribus decora dicitur Synagoga, non in virginibus; quia Evam mulierem sequebatur, per quam lapsus advenit: Ecclesia autem decora in virginibus est,[5] quia virgo sine ruga est.

Cant. I, 7.

B 68. Scire ergo se debet sive vir, sive mulier, quia ad imaginem Dei est et similitudinem, ut animæ sequatur, non corporis pulchritudinem. In quo enim sumus? In animæ substantia et mentis vigore. Hæc nostra omnis portio. Denique David inquit: *In Deo sperabo, non timebo quid faciat mihi caro.* Non ergo caro sumus, sed spiritus. De Judæis autem dictum est: *Non permanebit in iis spiritus meus, quia caro*[6] *sunt.* Non aurum sumus, non pecunia, non divitiarum

Ps. LV, 5. Gen. VI, 3.

C copia; illa enim nostra. Et ideo tibi dicit Moyses: *Adtende tibi,* hoc est, animæ tuæ; ne pereas, ne carnalis fias. *Adtende tibi,* hoc est, imagini quam a Christo accepisti, similitudini ad quam factus es. Ipsam serva imaginem, quam Christus in te operibus suis pinxit, sicut ipse ait ad Hierusalem, id est, ad animam pacificam: *Ecce ego, Hierusalem, pinxi muros tuos.*

Deut. XV, 9. Isai. XLIX, 16.

D 69. Adtende ergo et tu præcipue, fili, *adtende tibi,* ut læteris in juventute tua; cui dicit Scriptura: *Lætare, adolescens, in juventute tua.* Non unius tibi dicit tempus ætatis. Est quasi[7] quidam flos vitæ, bonorumque ætas operum, de qua scriptum est: *Renovabitur sicut aquilæ juventus tua.* Et *Oblectet,* inquit, *te cor tuum in diebus adolescentiæ tuæ, et ambula in viis cordis tui sine macula, et in aspectu oculorum tuorum, et non in audacia oculorum tuorum,* in adspectu utique spiritali, non in audacia sæculari. *Et scito quod super hæc omnia adducet te Deus in*

Eccl. XI, 9. Ps. CII, 5. Eccl. XI, 9.

E *judicium. Et repelle iram a corde tuo, et amove nequitiam a carne tua.*

Eccl. XII, 14.

70. *Adtende tibi,* virgo, et tu, ut insistas orationi, et vultus tuus assidua obsecratione pallescat. Sed ante orationem præpara animam tuam, ut non videaris tentare Deum, cum deprecaris; ut id quod oras, mores tui loquantur, fides adjuvet, opera commendent. *Adtende tibi:* quod dico tibi cuicumque virgini.[8] Nam tibi piæ non deest institutionis magistra.

Eccl. XVIII, 23.

[1] Ita mss. omnes; at e contrario omnes edit., *Quam autem unctionem in capite tuo Ecclesiastes dixerit: de Proverbiis,* Rom. *de aliis locis, colligimus.* Sane citata ab Ambrosio verba reperiuntur loco indicato ad marginem; fieri tamen potest ut ille respexerit ad Proverb. cap. 17, vers. 24, πρόσωπον συνετὸν ἀνδρὸς σοφοῦ, quam sententiam, ut interdum solet, ex memoria tantum protulerit. (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit. ut in textu: mss. nonnulli, *ut homini, quam Legi subditam verus.... negaverit, ea Christo subjiceretur:* unus, *ut homini, quam Lege subditam viro.... allegavit, ea,* etc. in reliquis autem nihil sani. At infra edit. omnes, omissa post dictionem *quoniam* particula *si,* quam in cunctis mss. reperire est, nec non prava punctorum appositione totam periodi seriem dissolverant. (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit., *Audistis, filiæ, quia pauperes vos vocatis:* omnes mss. ut textu, excepto quod mss. A' et a habent æque *vocatis.*

[4] Mss. A', a et editio mediol. omittunt *o,* ut ipse Ambrosius alibi. Cf. Sabbat. ad h. l.

[5] Edit. nonnullæ Paris., *decora in hominibus est.* Infra vero ubi omnes edit. ac duo mss., *et similitudinem. In quo enim ad imaginem Dei sumus, nisi in animæ,* etc. reliqui mss. nostram præferunt lectionem. (Edit. Maur.)

[6] Mss. A', a, editio mediol. et alibi Sanctus Doctor, *carnes.* Cf. Sabbat. ad h. l.

[7] Mss. quatuor, *Non unus tibi dicit: Tempus ætatis est quasi* etc. (Edit. Maur.)

[8] Omnes edit., *quod dico tibi, cuicumque virgini loquor:* sed mss. verbum *loquor* sine ulla sensus jactura prætermittunt. Iterum ubi vet. editt. et cuncti mss., *præsertim professionis.*

71. Adtende, inquam, virgo sacræ præsertim professionis, et *ab omni irreverenti oculis cave. Et si ad tempus præterierit quasi viator, tamen os suum aperit, et ab omni aqua proxima bibet,* Eccl. xxvi, 14 et ss. ut te inebriet. Nullus sit tuus sine matre processus, quæ sit anxia custos pudoris. Ipsa quoque ad Ecclesiam progressio rarior sit adolescentulis. Considera quanta fuerit Maria, et tamen nusquam alibi, nisi in cubiculo reperitur, Luc. i, 28. cum quæritur. Illa te doceat quid sequaris: angelum in specie viri vidit, et pavebat corde, peregrinabatur adspectu. Unde dicit ad eam angelus: *Ne timeas, Maria.* Docet[1] solitudo verecundiam, et gymnasium pudoris secretum est.

72. Quid enim tibi opus est vel ad proximam[2] facile accidere? *Pes enim*[2] *fatui facilis in domum proximi: qui autem sapiens est, verecundatur.* Eccl. xxi, 25. Inde nascuntur fabulæ, de quibus pulchre admoneris ut caveas, cum dicit vir tibi sapiens: *Quis dabit disciplinæ meæ custodiam, et supra labia mea signaculum certum; ne cadam*[3] Eccl. xxii, 33. *ab illis,*[3] *et lingua mea perdat me?* Si virilis Eccl. xi, 8. sexus jubetur tacere coram senioribus, quam indecorum est virgines loqui, et varios serere sermones!

73. Esto ut imperes tibi silentium: numquid potes aliis imperare, ne audias? Potest quis aliquando frænos ori suo imponere, et verbis stateram; auribus non potest. Loqui enim in nobis est, audire ex aliena pendet potestate: sæpe enim audimus, quod nolumus.

CAPUT XI.

Jungit nova monita superioribus, nempe ut jurandi facilitatem vitent, lætitiæ lacrymas anteponant: a risu per quem Synagoga periit, abstineant, iram temperent, sin minus eam valeant penitus extinguere: postremo si justum istic moderamen non tenuerint, compungantur.

74. Quid deinde aliud nos Scriptura admoneat, Eccl. xxiii, 9. consideremus. Non jurandum facile; quia plerumque multi casus accidunt, ut non possimus implere quod juraverimus. Qui autem non jurat, utique non pejerat; qui autem jurat, aliquando necesse est incidat in perjurium, quia Ps. cxv, 11. omnis homo mendax. Noli ergo jurare, ne incipias pejerare.

75. Ne ipsam quidem liberiorem lætitiam in virginibus decet esse. Quæ si non habent quod fleant, fleant sæculum,[4] fleant lapsus peccantium; etenim quæ aliorum lapsus fleverit, suos cavebit. Fleant postremo vel illa contemplatione, ut hic flentes, illic accipiant consolationem; ne sicut dives ille qui hic luxuriatus est, illic pœnas graves subire Domini declaratur oraculo, et tu audias: *Recepisti bona in vita tua.* Luc. xvi, 25 et ss. Quanto beatior Lazarus qui hic flevit, et illic exsultat; hic esurivit, et illic epulatur! Si vis ergo et tu bonam lætitiam sequi, demonstrat tibi Ecclesiastes liber quam sequi debeas, qui ait: *Veni, manduca in lætitia panem tuum; quoniam jam placuerunt Deo facta tua.* Eccles. ix, 7.

76. Quid autem idem Ecclesiastes monuerit nos omnes de immoderatione ridendi, consideremus. *Sicut vox,* inquit, *spinarum sub olla, ita risus stultorum.* Nempe spinæ cum ardent, Eccles. vii, 7. sonant et cito exuruntur; ut nullus caloris sit effectus. Unde et de Judæis dictum est: *Exarserunt sicut ignis in spinis.* Exusti enim suo risu, Ps. cxvii, 12. conflagrarunt in Domini passione, quando in animæ suæ jocabantur incendium, dicentes: *Speravit in Domino, eripiat eum; salvum faciat eum, quoniam vult eum.* Et deridentes percu- Ps. xxi, 9. tiebant calamo caput ejus, et quoniam spinis eum coronabant, atque acetum ei ut biberet, offerebant; ille risus Synagogam incendit in æternum. Sic ergo est risus stultorum, qui sine Marc. xv, 17 et ss. gratia sonat, et ollam sui corporis urit. Merito negabat Sarra quia[5] riserat, ne videretur ri- Gen. xviii, 15. dendo de effectu promissorum dubitasse cœlestium; et tamen ille risus plenus gravitatis fuerat et pudoris, quem nemo alius testis, nisi Deus solus cognosceret, quem occulta non fallunt.

77. Quam pulchrum et illud: *Noli festinare in spiritu tuo irasci, quia ira in sinu stultorum requiescit;* hoc est: etsi causa sit quæ moveat Eccl. vii, 10. indignationem, non sit festina vindicta, ne immoderatius calor indignationis exæstuet! Non potest igitur auferre quod naturalis est motus, sed moram inserit, ut medicina consilii temperet iracundiam. Sic enim David ante jam dixerat: *Irascimini, et nolite peccare;* non quod imperaret iracundiam, sed quod id quod naturæ esset, auferre non possit, et quasi bonus medicus remedium daret, ut ipsa iracundia non noceret. Ps iv, 5.

78. Denique etiam si quis prolapsus esset corde, quoniam ira nescit tenere moderamen; suadet ut compungatur in cubilibus suis, et

Rom. edit. reposuit *præsertim professioni.* Non belle; neque enim refertur ad verbum *adtende*, sed sacræ virgines hic opponuntur virginibus aliis, de quibus paulo superius. Denique pro eo quod habetur in omnibus edit., *ab hominis irreverentis,* mss. duo, *ab omni irreverentia,* alii totidem, *ab omnis irreverentis;* reliqui tandem, *ab omni irreverenti.* Totum autem locum in græco idiomate sic legimus: Ὀπίσω ἀναιδοῦς ὀφθαλμοῦ φύλαξαι, καὶ μὴ θαυμάσῃς ἐὰν εἰς σὲ πλημμελήσῃ; ὡς διψῶν ὁδοίπορος τὸ στόμα ἀνοίγει, καὶ ἀπὸ παντὸς ὕδατος τοῦ σύνεγγυς πίεται, nec ab eo recedit Vulg. versio. Et hinc potest id confirmari, quod alicubi jam monuimus, Ambrosium sacro codice a nostris haud paulum diverso usum esse. (Edit. Maur.)

[1] Ita mss. omnes, duobus exceptis *(etiam* A[l]); hi vero cunctæque edit., *Decet solitudo.* Minus concinne, ut satis ostendit id quod sequitur, *et gymnasium,* etc. (Edit. Maur.)

[2] Mss. A[l] a et mediol. editio cum græco omittunt *enim.*

[3] Rom. edit., *ne cadam ab illa,* disciplina scilicet; non secus ac apud LXX, ἵνα μὴ πέσω ἀπ' αὐτῆς, refertur ad superiorem vocem, φυλάκην: at reliquæ edit. cum mss. omnibus, quibus etiam Vulg. versio suffragatur, *ne cadam ab illis,* labiis nimirum, hoc est, ne ab illis impellar in ruinam. Est enim hebraismus qui idem sonat ac *propter illa.*

[4] *Fleant sæculum,* aberat ab omnibus edit.; sed nostræ ex omnibus scriptis cod., si duos tantum excipias (*etiam* A[l] *et* a), additum est. (Edit. Maur.)

[5] Mss. A[l], a et editio mediol., *Sarra quod.*

suum unusquisque condemnet errorem. Sic enim scriptum est: *Quæ dicitis in cordibus vestris, et* Ps. IV, 5. *in cubilibus vestris compungimini.* Voluit itaque omnes suorum delictorum esse censores; ut qui publico testimonio non tenetur, se ipsum judicem qui in occulto lapsus est, erubescat, et aculeo quodam coerceat amaritudinis et pudoris.

CAPUT XII.

Ad parcimoniam transit, qua corpus adteratur: jubet bonam parari existimationem: maxime vero requirit in virgine sobrietatem, id est, abstinentiam a lascivia et vanis corporis ornamentis, quæ affectari etiam a sacris quibusdam virginibus dolet. His opponitur exemplum sanctæ Sotheris, quæ formam suam adeo non excolebat, ut faciem carnificum pugnis lubens obtulerit deturpandam. Ejus cum Hetrusco juvene, quem sibi vultum fœdasse stigmatibus ferunt, comparatio.

79. Quid de parcimonia loquar, cum Sapiens dicat: *Aufer a me ventris concupiscen-* [1] *tiam,*[1] *et concubitus cupiditatis ne apprehendat* Eccles XXIII, 6 *me?* Nec infirmitatem ex jejunio et abstinentia reformides; infirmitas enim gravis sobriam facit animam.

80. Quomodo etiam docent Salomonis Proverbia bonæ opinioni studendum, dicendo: *Po-* Prov. XXII, 1. *tius est nomen bonum, quam divitiæ multæ!* Quid est enim patrimonium, nisi bona illa gu- [2] bernet[2] et operatio? Unde sanctus Job dicit: *Benedictio morituri super me veniat, et os viduæ me benedicat. Oculus eram cæcorum, et pes clau-* Job XXIX, 13 et ss. *dorum, invalidorum pater. Si vidi nudum præ-tereuntem, et non vestivi: si me non benedixe-runt egentes, et de velleribus ovium mearum humeros eorum non calefeci: si abscondi aliquando peccatum meum, quod vel imprudens non ex voluntate commiserim: si aliquando per-* Job XXXI, 19 et ss. *misi vacuo sinu exire inopem januam meam?* His enim nomen bonum paratur.

81. Præ ceteris tamen in virgine præcellit studium sobrietatis. Sobrietatem dico non vini abstinentiam, sed corporalis lasciviæ et sæcu- [3] laris jactantiæ,[3] qua gravius quam vino inebriamur: dat enim calicem ruinæ, et iræ poculum. Unde et dicit Dominus ad Hierusalem: *Audi, humiliata et ebria non a vino. Ecce accepi de* Isai. LI, 17 *manu tua calicem ruinæ, et poculum iræ.* Sed [4] hunc calicem exinaniverit Synagoga,[4] non bibant filiæ Ecclesiæ. De Judæis enim dictum est: *Filiæ eorum compositæ, circumornatæ quomodo simi-* Ps. CXLIII, 12. *litudo templi*: vos autem templum Dei estis, filiæ ejus qui non transfiguratur in angelum

A lucis, sed verum lumen qui de vero est lumine. Ideo in vobis non similitudo, sed veritas sit. Multæ autem cum studium castitatis profiteantur, affectant adminicula pulchritudinis; ut comptiores prodeant, nitidiore vultu quam sacras Domini decet, quibus Apostolico illo sermone respondeo: *Quæ mortuæ estis cum Christo ab elementis hujus mundi, quid adhuc velut viventes de hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis,* inquit, *ne adtaminaveritis, ne gustaveritis, quæ sunt* B *omnia ad corruptelam.* Coloss. II, 20 et ss.

82. At non sancta Sotheris, ut domesticum piæ parentis proferamus exemplum (habemus enim nos sacerdotes nostram nobilitatem præfecturis et consulatibus præferendam, habemus, inquam, fidei dignitates, quæ perire non norunt); at non, ut dixi, Sotheris vultus sui curam gerebat: quæ cum esset decora facie valde, et nobilis virgo majorum prosapia, consulatus et præfecturas parentum sacra posthabuit fide, et C immolare jussa non adquievit: quam persecutor immanis palmis cædi præcepit, ut tenera virgo dolori cederet, aut pudori. At illa ubi audivit hanc vocem, vultum aperuit, soli invelata atque intecta martyrio, et volens injuriæ occurrit, vultum offerens; ut ibi martyrii fieret sacrificium, ubi solet esse tentamentum pudoris. Gaudebat enim dispendio pulchritudinis[5] periculum [5] integritatis auferri. Sed illi potuerunt quidem vultum ejus vulnerum vibicibus exarare, faciem D tamen virtutis ejus et gratiam decoris interni nequaquam exarare potuerunt.

83. Etruscum juvenem[6] veteres fabulæ ferunt, [6] cum propter admirandam oris proprii pulchritudinem in amorem incenderet feminas, stigmatibus inarasse vultum suum, ne qua eum posset amare. Videro utrum castus fuerit illius animus; affectus tamen non innocens, propter quem in se ipse animadverterit. Ille tamen sola excepit vulnera, ne noceret: hæc triumphales retulit E martyrii cicatrices, ut imaginem Dei quam acceperat, reservaret.

CAPUT XIII.

Virgines de servanda in se imagine divina monet; ut a Deo ipso eruditæ, alienæ linguæ flagellum non metuant. Hoc vero quomodo et quatenus non timendum; qua etiam ratione sibi cavendum a lingua propria. Quo loco in F *eam rem Susannæ, Josephi, Danielis et Jobi exempla referuntur.*

84. Servate et vos hanc imaginem, filiæ, servate Scripturæ præcepta divinæ: *Ut omne os,* inquit, *obstruatur.* Scriptum est enim: Rom. III, 19.

[1] Mss. A', a et mediol. editio, *concupiscentias,* cum August. et Vulgata. Cf. Sabbat. ad h. l.

[2] Omnes edit. cum paucis mss., *nisi bona illa gubernatio:* ceteri mss. magno numero, ut in textu. (Edit. Maur.)

[3] *Et sæcularis jactantiæ,* deerant in omnibus edit., ac mss. A' et a, sed a Maurinis restituta sunt ex aliis propemodum universis mss.

[4] Rom. edit., *calicem quem exinanivit:* aliæ et cuncti mss. elegantius per concessionem rhetoricam, *calicem exinaniverit,* etc. (Edit. Maur.)

[5] Paris. quædam edit., *Stipendio pulchritudinis.* Incongrue. (Edit. Maur.)

[6] Hunc adolescentem Spurinam vocat Val. Maximus l. 4, cap. 5, *de Verecundia.* (Edit. Maur.)

Beatus homo quem tu erudieris, Domine, et de
Ps. XCIII, 12. *lege tua docueris eum.* Bonus Dominus erudit et docet, et plerumque arguit; sed etiam quem arguit, beatum facit: beatus enim homo quem
Ibid. arguit Dominus. Et ideo increpationes ejus non refugias, quia caritatis et gratiæ sunt: ipse enim percutit, et quia bonus medicus, manibus suis
Deut. XXXII, 39. sanat. *Septies de necessitatibus te liberat, in septimo autem non te continget malum. In fame*
1 *eripit*[1] *te a morte, in pugna autem de manu*
2 *ferri te exuit, a flagello linguæ te abscondit.*[2]
Job V, 19 et ss. Si enim tu nullis putaveris derogandum, alienæ linguæ flagella non metues.

85. Mire autem sermones maledicorum expressit dicendo linguæ flagellum, cujus sonus late resultat. A quo nos separare cupiens Petrus apostolus, monet ut non reddamus malum
I Petr. III, 9. pro malo, et maledictum pro maledicto; sed magis cum maledicitur nobis, benedictionis referamus gratiam. Et ideo dicit: *Cohibe linguam*
Ps. XXXIII, 14. *tuam a malo*, tamquam linguæ flagello; nec timeas verborum sonum, si munda est conscientia tua. Bonum est quidem nullum, si fieri potest, locum obtrectationi dare: sed quia plerique non vitiis, sed virtutibus derogant; reprehendant quod laudis est, non inveniant quod erroris est.

86. Sed quod pejus est, non solum aliena lingua, sed etiam nostra flagellamur. Et hæc sunt graviora verbera, cum ex multiloquio peccatum incurrimus. Et ideo custodi, virgo, vias
Ps. XXXVIII, 2. tuas, ut non delinquas in lingua tua. Et bona loqui plerumque crimen est virginis. Sed quid miraris de virgine, cum mulier in silentio ju-
I Tim. II, 11. beatur discere? Bonus est pudor quem commendant silentia.

Dan. XIII, 35. 87. Susanna periclitabatur, et tacebat, ut melius tacito pudore loqueretur. Denique invenit verecundia defensorem, qui defenderet castitatem. De qua bene dicitur, quod eam a flagello linguæ Dominus abscondit.

88. Quid de feminis dicimus? Joseph tacuit
Gen. XXXIX, 20. accusatus, ut melius eum innocentia quam lingua defenderet. Tacuit Daniel omnibus sapien-
Dan. XIV, 29 et ss. tior, et ora clausit leonum. Unde pulchre sanctus David dicit: *Posui,* inquit, *ori meo custodiam,*
Ps. XXXVIII, 2. *dum consistit adversum me peccator.*

89. Quid enim vis loqui? Vereris ne, te tacente, objecta credantur. Sed audi bonum magistrum dicentem sanctum Job: *Ecce rideo opprobria, et non loquor: clamabo, et nusquam*
Job XIX, 7. *judicium;* id est, criminator aliquis opprobria jacit? Habes quod intra te rideas, si crimen conscientia non recognoscit. Quid enim referas verba verbis? Nondum est judicium; et si clames, non appropinquat. Debentur tibi in hoc sæculo multa certamina.

90. Vicerat sanctus Job damni dolorem: vicerat, immo excluserat luctus acerbitatem in amissionibus filiorum; vicerat vulnerum asperitates; vibicibus[3] corporis adhibentur mulieris [3] tentamenta, et ipsa non sensit. Adhuc amicorum increpationes ad certamen ei ultimum reservantur. Luctatus fuerat cum affectu patrio, lu- Job I, 18.
ctatus cum dolore corporis et ægritudine; oportebat eum subire etiam sermonum tentationes. Job II, 7.

CAPUT XIV.

Ex incommodis sæculi de cujusquam merito non judicandum, cum hic locus sit certaminis, non autem coronæ. Hanc Paulum adseverasse cum sibi, tum Christi adventum diligentibus reservari: annumerandam vero illis eam viduam quæ filiis omnibus, quos ipsa instituerat, Deo consecratis, geminum viduitatis suæ ac virginitatis filiorum obtulit sacrificium. Quibus coronidem admodum pia precatione ponit Ambrosius.

91. Ergo quando vides viduam dispendiis aliquibus laborare, aut filiorum incommoditate vel morte; justum[4] injuriis affici; [4] noli ex istius sæculi incommodis merita ejus pensare, aut mirari quod derelictus a Domino sit. Hic quidem luctamur, sed alibi coronamur. Non de me tantum, sed de omnibus hominibus communiter sum loquutus. Nam unde mihi tantum meriti, cui indulgentia pro corona est? Hic lucta, illic bravium: hic militia, illic stipendium est. Ergo dum in hoc mundo sum, adhuc luctor, adhuc decerno, adhuc impellor ut decidam: sed potens est Dominus, qui impulsum suscipiat, labentem statuat, nutantem erigat. Quid ergo miraris aliquem laborare? Donec in hac vita est, certamen non deerit, non erit corona. Nullus probatur, nisi qui perseveraverit usque in finem; ut postea possit qui legitime certaverit, coronari.

92. Quis fortior Paulo, quis beatior? Ille tamen vas electionis Dominicæ non ante sibi coronam vindicavit, quam certamen omne consummaret. Ideoque ait: *Certamen bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi: quod reliquum, reposita est mihi corona justitiæ;* quam II Tim. IV, 7, 8.
non solum sibi, sed etiam omnibus diligentibus adventum Domini dicit esse reddendam. Pulchre dixit, adventum Christi diligentibus; nemo

[1] Codex A' et editio mediol., *eripiet* cum græca vers. alexandrina, et Ambrosio alibi. Cf. Sabbat. ad h. l.

[2] In mss. multo pluribus sequentia desiderantur, *te abscondit; (cod. A', et mediol. editio, abscondet). Si enim tu nullis putaveris derogandum, alienæ linguæ.* Sed lacunam esse quivis facile concesserit. (Edit. Maur.)

[3] Ita mss. omnes, uno excepto: cum hoc autem omnes edit., *asperitates, vibices corporis; adhibentur,* etc. (Ed. Maur.)

[4] Omnes editiones ante maurinam, noster codex A' aliusque a Maurinis inspectus habent lectionem a nobis quoque adoptatam; sed Editores Maurini prætulerunt lectionem aliorum mss. quos ipsi consuluerunt, qui referunt, *filiorum incommoditate: vel morte justum vel injuriis affici.* Sed quisque perspicit valde magis logicam esse priorem lectionem, ideoque supponendum jure eam genuinam esse. Esset enim extra omnem causam scandalum pati si justus morte afficiatur, cum omnino compertum sit justos quoque mori debere.

enim festinat ad judicium, nisi qui de innocentia securus est, aut qui de labore præsumit, cui aut gratia Domini, aut pia pro Christo certamina suffragantur.

93. Quam utique habebit prærogativam et ea vidua quæ bene filios educaverit, et in liberis gratulabitur, et maxime quæ omnes quos suscepit, Domino dedit. Unde et illa Evangelica
Luc. XXI, 3, 4. vidua divitibus antefertur: non solum enim quia totum quod habuit, ad victum pauperum misit; sed etiam quod duo æra detulit, Dominica voce laudatur, id est, plenam fidem. Denique ad hominis sanitatem et ille Samaritanus duo æra stabulario dedit, quibus ulcera curaret illius a
Luc. X, 35. latronibus vulnerati. Ergo quia et secundum vetus Testamentum Mariæ sororis Aaron virgi-
Exod. XV, 20. nitatem, et secundum novum sanctæ Mariæ ma-
Matth. I, 23. tris Domini integritatem in studio suæ prolis imitata est, remunerationem fidei divino judicio consequetur; quæ nihil sibi ad sæculi subsidium reservavit, sed totum Domino sobolis piæ munus impendit.

94. Te nunc, Domine, deprecor ut supra hanc domum tuam, supra hæc altaria, quæ hodie dedicantur, supra hos lapides spiritales, quibus sensibile tibi in singulis templum sacratur, quotidianus præsul intendas, orationesque servorum tuorum, quæ in hoc loco funduntur, divina tua suscipias misericordia. Fiat tibi in odorem sanctificationis[1] omne sacrificium quod in hoc templo [1]
fide integra, pia sedulitate defertur. Et cum ad illam respicis hostiam salutarem, per quam peccatum mundi hujus aboletur, respicias etiam ad has piæ hostias castitatis, et diuturno eas tuearis auxilio; ut fiant tibi in odorem suavitatis hostiæ acceptabiles, Christo Domino placentes, et integrum spiritum eorum, et animam et corpus sine querela[2] usque in diem Domini no- [2]
stri Jesu Christi Filii tui servare digneris.

[1] Ita vet. editt. ac pauci mss.; alii vero longe plurimi, *in honorem sanctificationis :* at Rom. edit. sola, *in odorem suavitatis.* (E. M.)
[2] Codex A' et mediol. editio, *sine querelæ loco.*

PRÆFATIO

AD LIBRUM

DE LAPSU VIRGINIS CONSECRATÆ.

Huic volumini Maurini Editores hanc præfecerunt Admonitionem: « Continetur hoc in opere vehementissima increpatio, qua puellam quæ post promissam ad aras virginitatem vitiari se ab impudico adolescente sæpius passa, etiam conceptum ex eo infantem necasse dicebatur, summo cum animi dolore objurgat ejusdem episcopus. Ingens erat suapte natura hoc flagitium, sed illud multo gravius cum alia multa, tum sequuta inde hominum offensio reddiderat. Susanna, sic enim illa vocabatur, e nobili familia ducebat ortum. Cum autem perpetuam servare pudicitiam sibi proposuisset, contrarias expugnare nequivit parentum voluntates, nisi postquam terrificis quibusdam visis ad id se moveri sancte affirmavit. Ipso Domini reviviscentis festo in præcipua basilica, prope altare quo eam neophytorum greges cum cereis accensis deduxerant, vota sua, universo populo respondente, *amen*, pronuntiavit. Mox ipsi imposito post consuetam exhortationem velo, illam aliis sanctimonialibus junctam idem præsul admisit in asceterium, ubi eamdem idoneis præceptis frequens imbuere non negligebat. Vitam illic haudquaquam duxit ab omni criminis specie ac similitudine ita remotam, quin non multo post ejus castitas adversis rumoribus traduceretur. Hoc impatientissime tulit Susanna: episcopus vero conjunctis cum ejusdem parente curis, frustra ut auctores hujus calumniæ detecti canonicas luerent pœnas, desudavit. Ea cum fieri cautior hinc debuisset, elapsis tamen tribus annis, crimen cujus falsa infamia prius laboraverat, non sine magno Judæorum ac gentilium scandalo vere commisit. Omnem ut illud celaret, lapidem movit, neque ulla ratione ad ipsius confessionem adduci potuit. Convicta demum apud antistitem, publicæ addicta est pœnitentiæ. Quam cum illa jam cœpisset agere, ipsam acerrima oratione, ex qua constat ista scriptio, idem præsul aggredi instituit. Ubi diritatem sceleris tum adjunctorum enumeratione, tum depulsione excusationum oculis subjecit, docet remedium unicum ei superesse, æqualem peccato pœnitentiam. Cujus quidem labores atque dedecus si generose ad extremum usque spiritum toleraverit, promittit fore ut inferni sibi debiti non desitura evadat supplicia. Compellat etiam ejusdem pseudonymæ virginis corruptorem, eique Balthassaris nec non Sodomitarum et Gomorrhæorum exemplo declarat, quæ ipsum pœnæ maneant, nisi similes resipiscentiæ suæ ostendat fructus, ad quos eumdem extimulat, proposita extremi judicii nemini evitanda necessitate. Tandem reversus ad Susannam, ei quotidianam psalmi 50 recitationem indicit, ac præterea varios suggerit, quibus et se ad dolorem, et Deum ad misericordiam moveat, mentis affectus.

Cap. 4, n. 11. Cap. 8, n. 53. Cap. 1, n. 3. Cap. 2, n. 4. Cap. 4, n. 16. Cap. 5, n. 18. Cap. 5, n. 19. Cap. 7, n. 27 et ss. Cap. 6, n. 24. Cap. 7, n. 29. Cap. 6, n. 25. Cap. 8, n. 37. Cap. 8, nn. 33 et 35. Cap. 8, n. 35. Cap. 9, n. 38. N. 40. N. 41. Cap. 10, n. 42. N. 43 et ss.

« Citat hoc opus secunda Synodus Duziacena sub nominibus Ambrosii atque Hieronymi, et revera inter utriusque opera illud reperitur. Erasmus in sui eorumdem Patrum editionibus censura maxime diversa ipsum afficit. Cum enim in Hieronymiana editione pronuntiasset stylum palam arguere non esse Hieronymi, gustum vero phraseos accedere ad Augustini orationem; contra in Ambrosiana adserit *Declamationem esse, qualis est illa S. Hieronymi de matre et filia reconciliandis.* Quam similitudinem si eloquutionis intelligat, nihil utroque illo judicio potest esse discrepantius. At fortassis eam in hoc solo positam voluit, quod ambas istas commentationes declamationes putavit esse, hoc est, in ficto argumento styli exercendi gratia scriptas. Itaque nihil motus hac similitudine Marianus Victor, hanc de qua agimus, in editionis suæ Hieronymianæ rejecit appendicem. Verum tamen Erasmi de ipsius cum dictione Augustini affinitate judicium perstrinxisse contentus, cur eamdem Hieronymo crediderit abjudicandam, prorsus reticet. Atqui in promptu erat ex ejusdem operis lectione rationem illius rei eruere omni exceptione majorem. Auctor siquidem episcopum esse se passim indicat, quod Hieronymo non congruere ignorat nemo.

Cum Perkinsio et Hospiniano.

« Quamvis autem non tanta videatur repugnantia, si Ambrosio idem tractatus adtribuatur, non desunt tamen qui eumdem e legitimorum sancti Doctoris fœtuum catalogo censeant eximendum. Rob. Cocus propterea negat Ambrosianum esse, quod auctor scribat istam puellam, si virginitate integra mortem oppetisset, futuram fuisse pro parentum peccatis *hostiam vivam, Domino propitiatricem.* Sed quid aliud legitur lib. I *de Virginibus*, ubi Ambrosius parentes virginum sic alloquitur: *Ut habere possitis quarum meritis vestra delicta redimantur.... virgo matris hostia, cujus quotidiano sacrificio vis divina placatur?* Itaque Rivetus hac sodalis sui ratione insuperhabita, nihil adversus Ambrosianam ejusdem operis inscriptionem opponit, quam quod objiciunt nonnulli auctorum catholicorum, videlicet cap. VIII, n. 40 sententiam haberi prorsus novatianam, quam duobus libris *de Pœnitentia* impugnat Ambrosius. Verum si auctor hujusce scriptionis ista hæresi infectus esset, qua ratione lapsam ad pœnitentiam publicam ita stimulasset, ut simul æternas pœnas quæ sceleri suo debebantur, evitandi spe sublevaret? Adde his quondam Ecclesiæ morem fuisse, ut atrocium quorumdam criminum reis ne in morte quidem venia et reconciliatio concederetur, proindeque Auctorem inter eadem crimina et hoc Susannæ flagitium referre sine ulla erroris nota potuisse. Quapropter quæ loquutiones illic occurrunt

Censur. script. veser. Cap. 4, n. 15. Cap. 7, n. 32. *Crit. Sac.* lib. III, c. 16. Bellarm. et Possevin. N. 37.

« paulo duriores, eas non alio consilio adhibitas putamus, quam ut majorem commissi propudii horrorem « incutientes, acrius ad pœnitentiæ opera sontem excitarent, efficerentque ne vel propria mollitie, vel « remissioris cujuspiam doctoris indulgentia quandoque ab austeritate semel suscepta revocaretur.

« Quæ cum ita sint, nihil jam contra Ambrosium pugnare potest, excepto stylo. Licet enim hujusce « operis eloquutio quibusdam non multum videatur differre ab Ambrosiana; fatendum tamen est sanctum « Præsulem etiam ubi orationem adhibet maxime concitatam, minus densis ac brevibus incisis uti. Quod « etiam adjici potest in hac opella quasdam sententias atque exempla reperiri Ambrosio satis familiaria, « in hoc quidem momentum aliquod inesse non inficiamur; sed illud haud propterea Achillæi, ut vocant, « argumenti loco habendum est, cum diversos auctores in similibus convenire non sit insolens. Atqui « ut maxime constaret auctorem hujus operis non esse Ambrosium, nihilo etiam minus id certum esset, « eidem fœtui patrem Doctori nostro ætate minime inferiorem adtribuendum; quandoquidem etiam tum « qui cultum idolis exhiberent, plures fuisse, nec paucos etiam qui sacro paschatis festo initiarentur, « ac tandem eorum a quibus inter æternas pœnas atque gloriam status quidam medius admittebatur, « errorem viguisse manifestum est. Cap. 8, n. 35

« Non ignoramus Nicetam Daciarum episcopum, Gennadio teste, dedisse *ad lapsam virginem libellum,* In *Catal.* « *omnibus labentibus emendationis incentivum;* atque adeo non deesse viros eruditos, qui hunc ipsum « librum ei tamquam vero domino restituendum scribant. At enim quid vetat Ambrosio quoque occa- « sionem, unde ad tractandum idem argumentum induceretur, nasci? Certe Basilii exstat epistola ejusdem *Ad Virg. Laps.* « materiæ atque epigraphes. Et apud Ambrosium ipsum si virgo Indicia falsi criminis potuit accusari, « potuit et alia veri. Quocirca rationi magis consonum nihil videtur, quam ut huncce tractatum auctoritate edit. ac mss. omnium, si recentiorem unum excipias, a quo perperam tribuitur Johanni Chrysostomo, inter Ambrosianas alias quæ ad virginitatem spectant, commentationes retineremus. Et quidem « nullus est quin fateatur eum et Ambrosio dignum esse, et multiplici veteris Ecclesiæ disciplina re- « fertum: sed quod eumdem pro epistola cuncti fere habeant, qui de illo aliquid tradidere, in eo cer- « tissime erratum est. Nam e concione ipsum constare vel sola ad corruptorem apostrophe planum facit. » Cap. 9, n. 38 et ss.

Epist. ad Syagrium.

Recensendus est autem apprime cl. Mazocchius inter eos qui Ambrosio abjudicant librum *de Lapsu Virginis consecratæ:* stylum quippe hujus opellæ ab ambrosiano Mazocchius quantum hædi ab agnis differre asserit. « In στηλιτευτικῷ (*invectivo*) genere mire ambrosianam vehementiam exsultasse, omnes no- « runt, qui Ambrosium norunt. Ubivis magis quam in hoc genere offucias sibi fieri siverit mediolanensis « antistes. Atqui in hoc libro densos illos et citatos sententiarum aculeos, cujusmodi contra Maximum, « contra Auxentium, aut Symmachum, aut quemvis alium Noster utebatur, prorsus desideres. Mitto « verborum ambrosianam dispositionem, et e vetere Latio petitas locutiones; quæ hinc prorsus absunt.... « Sunt contra in eo quædam parum Mediolanensi dignæ. » Profert dein in exemplum: *Susanna, cujus tu nomen fallaciter bajulas* (n. 12); *Te omni depopulatione dignam* (n. 32), et alia quædam. Concludit vero: « Negari tamen non potest, quin libellus sit perantiquus, ab æquali aut suppare scriptore pro- « fectus, et ad antiquitatem illustrandam utilissimus ». Quoad vocem *bajulare,* aut inde derivatas, habetur tamen exemplum ex ipso Ambrosio, n. 21 *Commentariorum in epistolam Pauli* I *ad Thessalonicenses: Rapiemur una cum illis bajulis nubibus.* Nec sunt tanti momenti alia quæ Mazocchius opponit, ut inde concludendum sit, nullatenus ut germanum Ambrosii fœtum hanc diatribam admittendam esse. Pag. 832, nota 656, *Kalend. marm. neap.*, T. III.

De Scriptoribus eccles.

Eos inter catholicos qui, ut memoratum a Maurinis Editoribus modo conspeximus, opinati sunt, sancti Doctoris nostri minime esse hanc tractationem, ut novatiana labe inspersam, etiam Bellarminus est recensendus; sed e converso Tillemontius quoque convenit, Novatiani hæresim nullatenus referre, verum in sensu catholico intelligi omnino posse quæ cap. VIII de pœnitentia usque ad mortem producendam dicuntur; et alia insuper quæ in contrarium proferuntur, tanti revera momenti non esse ut exinde hoc opusculum Ambrosio abjudicandum sit. *Memoires*, T. VII.

Verumtamen in scripto quodam codice bibliothecæ urbis Espinalii (Épinal), cujus ampliorem notitiam post Ruinartium (*Iter litterarium in Alsatiam et Lotharingiam*, inter opera posthuma Mabillonii et Ruinartii) et Mabillonium (*Annales Ordinis sancti Benedicti*) edidit Leopoldus Delisle (*Notice sur un manuscrit mérovingien*, etc. Paris, 1878), quique e finali ejus subscriptione exaratus conspicitur anno III regni Childerici, videlicet vel secundi vel tertii nominis hujus, hinc anno 662 aut 744, extat libellus quidam, qui in prævio indiculo *capitolorum*, idest opusculorum quibus ipse codex conflatur, ita designatur: XXXIIII. *Epistola Nicetæ episcopi de lapsu Susannæ devotæ et cujusdam littoris,* id est *lectoris* (incipit folio 90 verso); ipseque indiculus, vel tabula, eadem manu conscriptus apparet quæ maximam codicis partem comparavit, unde ipso codice recentior habendus non est. Eadem vero rubrica initio ipsius tractatus inspicitur, atque ad calcem opellæ, quæ hic quoque incongruenter appellatur epistola, cum sit sermo, legitur: *Hanc epistolam sanctus emendavit Ambrosius, quia ut ipso auctore fuerat edita, non erat ita, quoniam ab imperitissimis fuerat viciata.*

Emendavi. *Mediolano.*

Ex hac inscriptione ac subscriptione eruitur igitur 1.° non esse deperditam, ut eruditorum opinio erat, tractationem quam Gennadius, massiliensis presbyter circa finem sæculi quinti, in suo libro *de Scriptoribus ecclesiasticis* memoravit ut *libellum* Nicetæ Daciarum episcopi *ad lapsam virginem*, cujus et ipsi Maurini Patres mentionem superius fecerunt. 2.° Hunc ipsum libellum ab Ambrosio nostro emendatum fuisse, ac suis ideo curis rursis evulgatum. 3.° Ut perfici id posset non esse admittendum, uti censuerunt cardinalis Majus (*Scriptor. Vet.* tomo VII) ac Petrus Braida (*S. Nicetæ episcopi Aquilejensis opuscula,* Utini, 1810), hunc Nicetam illum fuisse Aquilejæ episcopum sæculo V, qui S. Leoni Magno æqualis extitit; sed illum e converso qui in Dacia episcopatum obtinuit, ac proprie Romacianæ Sedem, ut eum Gennadius designavit, Paulini Nolani episcopi amicum, ad quem præterea adhuc diaconum Hie-

ronymus epistolam misit. Hac enim hypothesi admissa, possibile evaderet ut Ambrosius et aliquod exemplar hujus opusculi acceperit, et mendis expurgatum in vulgus edendum curaverit.

Quidquid vero de his sit, nos priori loco hoc ipsum opusculum, retento ipso nomine Ambrosii, atque ea forma qua Maurini Editores illud evulgarunt, iterum exhibemus; additis variantibus illis lectionibus quas produnt scripti codices a et b Ambrosianæ mediolanensis bibliothecæ, quorum primus sæculo XV exaratus, jam superius memoratus est in præfatione ad tractatum de Virginibus, alter vero signatus *E. 14 Sup.* idem ipse est de quo in Præfatione ad priorem Apologiam Davidis.

Deinde autem opellam eamdem dabimus quæ Nicetæ episcopo inscribitur, ac juxta eam lectionem quam exhibet codex ille membranaceus bibliothecæ Espinaliensis supramemoratus, quamque ex ipso codice eruit non semel laudatus Amellius, Ambrosianæ bibliothecæ procustos, qui ad transcriptionem e codice comparandam appositum iter suscepit. Videant autem lectores ex ipsa locorum collatione quidnam similitudinis inter utrumque opusculum intercedat; cum hanc in singulis partibus hic designare supervacaneum videatur.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE LAPSU VIRGINIS CONSECRATÆ

1 LIBER UNUS.[1]

CAPUT I.

Silentium abrumpit auctor, et omnes ut Ecclesiæ propter sacræ virginis corruptionem lugenti condoleant, excitat; propositaque indignitate flagitii, suum hac de re promit mœrorem.

2

QUID taces, anima;[2] quid cogitationibus æstuas; quid non erumpis in vocem, et mentis tuæ exponis ardorem, ut aliquod solatium capias? Hoc plane, hoc erit quasi remedium ægritudinis tuæ, si aperto ore conceptum digeras scelus. Nam et ulcus quamvis tumidum, cum fuerit aper-

3 tum, evaporans,[3] præstat refrigerium passionis.

2. Audite me nunc qui prope estis, et qui longe, et qui timetis Dominum, et Ecclesiæ ejus gaudio congaudetis, et tristitiæ conlugetis; sicut scriptum est: *Gaudere cum gaudentibus, et flere*

A *cum flentibus.* Vos, inquam, appello qui caritatem Christi verissimam retinetis, et super iniquitate non gaudetis, sed potius ingemiscitis. Advertite verba oris mei,[4] et quæ ex justo dolore procedunt, judicate; et detecti sceleris qualitatem mecum pariter perhorrete. Rom. XII, 15

4

3. Virgo nobilis, dicata Christo, sapiens, erudita, ruit in foveam turpitudinis, *concepit dolorem, et peperit iniquitatem:* se perdidit, et Ecclesiam maculavit. Hinc omnis anima Chri-

B stiana grave vulnus excepit; quia sanctum datum est canibus, et margaritæ missæ sunt ante porcos: a rabidis enim hominibus nomen laceratum est sanctitatis, et ab immundis et luteis pretiosum conculcatum est propositum castitatis. Matth. VII, 6.

4. Hinc æstus animo meo, hinc insanabilis dolor;[5] quia unum malum bona plurima secum trahit; et unius nubecula peccatricis totam pene lucem obscuravit Ecclesiæ. Adsumam ergo vo-

C cem propheticam, et flebiliter dicam: *Audite me, omnes populi, et videte dolorem meum:* virgines meæ et juvenes mei abierunt in captivitatem. Vere hæc est captivitas, ubi animæ a peccato captivæ ducuntur ad mortem, et a diabolica dominatione possidentur. Thren. I, 12.

[1] Prælo jam expedita præcedenti Præfatione, novum subiit animis consilium, ut non modo lectionem codicis Espinaliensis huic Maurinæ lectioni istius opusculi integram subderemus, sed illam quoque in ipsa præfatione præcitati codicis b ex illius regione exscriberemus, quo facilis comparatio institui queat inter dictiones codicis Espinaliensis atque hunc nostræ Ambrosianæ bibliothecæ, ipsique lectores arguere possint, quænam inter triplicem exhibitam opellæ recensionem magis perspicuos præseferat characteres, e quibus uti ipsiusmet Ambrosii recensio dijudicetur. Nostro quidem judicio, quæ abundantiora occurrunt juxta communem, quam modo exhibemus, Maurinam editionem, ea ipsi Ambrosio tribuenda non videntur, nisi forte quæ priori numero continentur; sed probabiliter hujus maurinæ editionis lectio integrum exhibet Nicetæ opus, verum hoc ipsum posterius quibusdam additamentis interpolatum, quæ in notis designare non prætermittemus. Opinamur autem eo fine Ambrosium Nicetæ libellum suis quoque curis elaborasse, ut in vulgus prolatus, omnes ab iis sceleribus perpetrandis, quæ eodem traducuntur, maxime deterreret, atque codicem Espinaliensem exhibere Ambrosii editionem, non paucis licet mendis fœdatam, eo quod illorum omnium adjunctorum careat mentione quæ ipsi delinquenti feminæ peculiaria erant, ac fini supervacanea in Ambrosio a nobis supposito. Notamus etiam, commodius nos deprehendisse variantes codicis a, Ambrosianæ bibliothecæ, Espinaliensi lectioni subjicere, ut ita primum editionem Maurinam absque ullis nostris variantibus recudamus. Addimus demum in Modoetiensis Capituli archivo exemplar hujus quoque opellæ extare, sæculo XII exaratum, absque titulo, signatumque F. $^{10}/_{70}$ quod nec Frisio innotuisse videtur, cum miscellaneo cuidam codici insertum sit, quem nos hic per *M* designamus, ac quoad opellam, de qua sermo, maximam codici a refert conformitatem: insuper quatuor ejusdem opusculi codices in nationali Parisiensi bibliotheca existere, sub numeris 1723-1734-1748-1751: illum sub numero 1734 nullam referre rerum partitionem; sed reliquos triplicem offerre distinctionem his inscriptionibus designatas: *Increpatio ad virginem*, a verbis *Audite nunc — Increpatio ad corruptorem* vel *ad violatorem*, a verbis *De te autem ministro — Ad virginem lapsam consolatio;* n. 1748, *Ad virginem lapsam quomodo pœniteat*, a verbis *Quis consoletur.*

[2] Hæc omnia usque ad sequentem numerum, quæ in superioribus edit. desiderabantur, nostræ ex mss. Floriacensi ac Regiomontano accesserunt. Eadem quoque in Pseudohieronymi exstant epistola: sed illis præmittuntur ibidem ista verba: *Puto levius esse crimen, ubi homo peccatum suum ultro confitetur, quam ubi celans mala, invitus detegitur, et nolens publicatur.* Nemo autem non videt eadem illa pugnare cum mente auctoris; hic enim non suum sed alienum crimen detegit. Nam quod infra dicitur *conceptum scelus*, hoc quidem nihil aliud signat, nisi cognitum scelus et silentio hactenus pressum. Huc etiam accedit quod eadem verba sine ulla fere mutatione reperiuntur c. 8, n. 36, unde ab imperito quopiam in hunc locum translata fuisse oppido credibile est. (Edit. Maur.)

[3] Pseudohieronymus, *cum fuerit tumidum, quamvis suppuratum, evaporans*, etc. Minus concinne. (Edit. Maur.)

[4] Mss. nonnulli, *A veritate verba oris mei*, etc. (Ed. Maur.)

[5] Aliquot mss., *insanus dolor*, unus *insatiabilis dolor*. Lectio minus elegans, at prior minime displicet. (Edit. Maur.)

CAPUT II.

Corruptam alloquitur; et qualis quamque beata fuerit ante crimen admissum, in quam vero postea deciderit calamitatem ac turpitudinem, ejus oculis subjicit.

5. Ad te ergo nunc mihi sermo sit, quæ caput horum et causa malorum es, quæ multipliciter misera cum gloria virginitatis nomen etiam perdidisti: nefas est enim Susannam vocari non castam: non licet lilium nominari,[1] quod non es. Unde incipiam, quid primum, quid ultimum dicam? Bona commemorem, quæ perdidisti; an mala defleam, quæ invenisti?

6. Eras virgo in paradiso Dei; utique inter flores Ecclesiæ eras sponsa Christi, eras templum Dei, eras habitaculum Spiritus sancti. Et cum dico toties eras, necesse est toties ingemiscas, quia non es quod fuisti. Incedebas in ecclesia tamquam columba illa, de qua scriptum est: *Pennæ columbæ deargentatæ, et posteriora dorsi ejus in specie auri.* Splendebas ut argentum, fulgebas ut aurum, quando cum sincera conscientia procedebas. Eras tamquam stella radians in manu Domini, nullum ventum, nullas belli nebulas pertimescebas.

Ps. LXVII, 14.

7. Quæ ista subitanea conversio? Quæ ista repentina mutatio? De Dei virgine facta es corruptio satanæ; de sponsa Christi scortum execrabile; de templo Dei fanum immunditiæ; de habitaculo Spiritus sancti tugurium diaboli. Quæ incedebas cum fiducia ut columba, nunc lates in tenebris sicut stellio. Quæ fulgebas ut aurum propter virginitatis honorem, nunc vilior facta es luto platearum; ut etiam indignorum pedibus conculceris. Quæ fueras stella radians in manu Domini, veluti de alto ruens cœlo, lumen tuum extinctum est, et conversa es in carbonem.

CAPUT III.

Quam sit misera quæ jam apud Deum accessum non habeat; immo vero neque apud ipsos homines: unde confusionis quam aliquando coram sanctis atque angelis passura est, magnitudo intelligitur.

8. Væ tibi, misera, et iterum væ, quæ tanta bona propter parvi temporis luxuriam perdidisti! Quam tibi spem apud Christum Dominum reliquisti, cujus membra tollens fecisti membra meretricis? Quid te Spiritus sanctus visitabit, cum eum repudiaveris, qui se a cogitationibus quoque sordidis longe facit?

I Cor. VI, 15.

9. Sed veniamus ad humana, ut per illa divina noscantur. Adspice quis sanctorum, aut quæ sanctarum tibi approximare non horreat: aperi oculos tuos, si potes; erige frontem, si audes: aliquem sanctorum fiducialiter intuere. Nonne tuam faciem conscientia commissi tamquam plumbum inclinat et premit?[2] Nonne tenebræ ante oculos tuos et dira caligo versabitur? Nonne timor et tremor animam tuam et membra quassabit?

10. Si ergo homines in carne constitutos, et alicujus delicti obnoxios non potes intueri, tam gravi confusione sepulta; quid facies coram castis apostolis? Quid facies coram Elia, Daniele, et tantorum exercitu prophetarum? Quid facies coram Johanne? Quid facies coram Maria, Thecla et Agne, et immaculato choro puritatis?[3] Quid denique coram angelis sanctis? Nonne splendore et claritate immaculatorum quasi fulminibus percussa combureris?

CAPUT IV.

Confutatis, quas corruptæ excusationes solent prætexere, ad crimen rediens, parentum ejus ac totius familiæ vicem miseratur; docetque ipsis optabilius futurum fuisse ut prius moreretur; nec illis superesse aliud solatium, quam quod ei virginitatis professionem eligenti sola spe divinæ remunerationis consenserint: ipsam vero eorum exspectationem delusisse.

11. Sed dictura es forsitan:[4] Non potui sustinere, quia carnem fragilem circumferebam. Respondebit tibi beata Thecla cum suis innumerabilibus sociis: Et nos eadem carne amictæ fuimus, nec tamen plenum propositum castitatis nostræ aut fragilitas carnis potuit mutilare,[5] aut sævitia tyrannorum potuit per varia tormenta dejicere. Revera non potest caro corrumpi, nisi mens fuerit ante corrupta. Remanebit ergo in crimine anima, quæ carnem præcedit in voluptate.

32, q. 5, c. *Revera.*

12. Sed dices: Nolui hoc malum, violentiam passa sum. Respondebit tibi fortissima illa Susanna, cujus tu nomen fallaciter bajulas: Ego inter duos presbyteros posita, inter duos utique judices populi, sola inter silvas paradisi constituta vinci non potui, quia nec volui. Tu ab uno ineptissimo adolescente, et in media civitate, quomodo vim potuisti perferre, nisi quia

Dan. XIII, 20 et ss.

[1] Omnes edit. ac mss. non pauci cum Pseudohier., *Non licet nominari quod est:* alii aliquot, *non lilium nominari, quod non est:* at manifestum est ad perfectam sententiam ex aliis et editt. verbum accersendum esse. Lilii porro hic mentio fit, quod Susannæ vocabulo, flos ille, non secus ac rosa, significetur; nam et hebraice et syriace *sciuscian lilium* appellatur.

[2] Ita mss. non pauci ac Pseudohier., alii vero et omnes edit., *Nonne tuæ faciem conscientiæ commissa... inclinant et premunt.* Infra autem ubi omnes edit. ac mss. quatuor, *alicujus forsitan delicti,* alii mss. maximo numero omittunt *forsitan.* (Edit. Maur.)

[3] Amerb., Gill. ac Rom. edit. cum mss. aliquot, *et immaculato toro:* Erasm. et plures mss. *et immaculato choro,* nonnulli.... *clero.* (Edit. Maur.)

[4] Mss. aliquot, *redditura est forsitan.* Haud incommode. (Edit. Maur.)

[5] Non pauci mss., *potuit maculare.* (Edit. Maur.)

ultro vitiari voluisti? Quis denique tuas voces audivit? Quis obluctationes sensit? Ut autem hæc omittam, certe post illatam violentiam prodere scelus si non aliis, vel parentibus, vel tuis sororibus debuisti; esset enim excusatio infelicitatis, esset conscientiæ plena purgatio, si hostem pudicitiæ tuæ deduxisses in publicum.

13. Sed erubuisti forsitan, ne te violatam multi cognoscerent. Et quid timuisti ubi non erat timor, nisi ut tacendo crimen cum adultero sæpius sociareris? Esto autem, pudor prohibuit confiteri; quid de secunda commixtione dicis, quid de tertia, quid de frequenti commercio fœditatis? Cesset, cesset jam violentiæ figmentum; cesset ruboris argumentum ubi toties membra illa dicata Christo, scelestissimo mœcho suis visceribus polluenda præbuisti.

14. Horret, horret animus, mens tabescit, cum ad aditum sceleris pervenitur. Nam et medicus quamvis fortis sit animo, cum altius tamen secat vulnus, puto ex parte aliqua sustinebit horrorem. Heu perdita, jamne intelligis omnes tibi vias excusationis omnimodis clausas? Jamne sentis quantum tibi mali et in carne et in anima nefaria libido contulerit?

15. Non istam de te confusionem tuus exspectaverat pater, qui te sibi singularem gloriam computabat. Non hunc luctum, et has lacrymas ex te sibi nasci tua crediderat mater, quæ partus sui gemitum per tuam virginitatem consolabatur.[1] Non fratres tui, non sorores hoc ex te dedecus exspectabant, quos omnes quasi uno gladio tui sceleris graviter sauciasti.

16. Si fuisses communi sorte defuncta, deflessent te modicum propter desiderium parentes: sed exsultassent granditer, quia immaculatam præmisissent virginem, hostiam vivam Domino, propitiatricem videlicet delictorum. At nunc plangunt mortuam, et non mortuam: lugent vivam, et non vivam: mortuam utique gloria virginitatis, vivam dedecore turpitudinis.

17. Iratus est pater suis visceribus, de quibus seminata es: maledicit suo utero mater, ex quo in hanc lucem infeliciter processisti. Nec tamen modum sui doloris reperiunt, nisi hoc solum plane videntur habere solatium, quia te nec pater compulit, nec mater coegit ut virginitatem profitereris, quam ultro et propria voluntate professa es. Nam scio, cum multas tibi difficultates tuus proponeret genitor, cum arduum esse iter servandæ virginitatis ingereret; non solum pertinaciter restitisti, sed et revelationes tibi datas dixisti terribiles.[2]

18. In quantum ergo sibi mercedem sperabant ex eo quod tuo proposito non restiterunt, in tantum tibi intellige, misera, pondus judicii crescere; quia non servasti quod ultro promisisti. Quibus te spiris serpens ille nequissimus obligavit? Quibus te venenis infecit ille, qui Evam decepit; ut tanta te cæcitate percuteret, tantam animæ tuæ faceret oblivionem?

CAPUT V.

In memoriam ei revocat, quo die, quo ritu, quove populi concursu sacrata fuerit, addens sanguinem ei potius profundendum, quam violandam fidem: quod secularium nuptiarum comparatione amplificat. Deinde objectionem ex Apostoli verbis petitam solvit.

19. Non es memorata diei sancti Dominicæ resurrectionis,[3] in quo divino altari te obtulisti velandam? In tanto, tamque solemni conventu Ecclesiæ Dei, inter lumina neophytorum splendida, inter candidatos regni cœlestis quasi Regi nuptura processeras. Non es memorata qualis ad te die illo facta est allocutio: Adspice, filia; intuere, virgo, *et obliviscere populum tuum, et domum patris tui, et concupiscet Rex decorem tuum; quia ipse est Dominus Deus tuus?* Reminiscere ergo quantus ad Sponsi tui et Domini nuptias convenerit populus. Servare te oportuit fidem, quam sub tantis testibus pollicita es, semper cogitare cui virginitatem spoponderis. Facilius te oportuit sanguinem cum spiritu fundere, quam perdere castitatem tuam. Ps. XLIV, 11, 12.

20. His tunc in illo die consecrationis tuæ dictis, et multis super castitate tua præconiis, sacro velamine tecta es; ubi omnis populus dotem tuam subscribens, non atramento, sed spiritu, pariter clamavit, Amen. Vincor lacrymis, cum hæc recordor: compungor stimulis, cum hæc humana exempla considero. Nam si inter decem testes confectis sponsaliis,[4] nuptiis consummatis, quævis femina viro conjuncta mortali,

[1] Habentur non multum absimilia in *Exhortatione Virginitatis* cap. 4, n. 26. (Edit. Maur.)

[2] Revelationes eo sæculo raras non fuisse, tum ex ipsiusmet Ambrosii vita, tum ex aliis coævis auctoribus cognoscere est. Quod autem nonnullas tamquam frivolas aut superstitiosas rejiciunt heterodoxi, hoc minime officit veritati sanctarum ac divinarum. Cujusmodi si re vera quæ hic referuntur, exstiterunt, eo graviori flagitio Susanna illa se se polluit. (Edit. Maur.)

[3] « Rom. edit. ex Pseudohier. sola, *diem sanctum, diem Dominicæ resurrectionis.* Et post pauca cum vet. editt. et mss. plerisque, *inter lumina illa splendida regni cœlestis;* nos autem ex eodem Pseudohieronymo, et cod. Flav. et Regiom. locum restituimus, licet in Regiom. post vocem, *neophytorum* subjungatur, *luminaria angelorum,* quod in contextus seriem recipiendum esse non putavimus. Ceterum hoc loco bene multa occurrunt, quæ ad veterem Ecclesiæ pertinent disciplinam. Primo enim discimus in more fuisse, ut recens baptizati cereos accensos manu gestarent: deinde quod jam in *Exhort. Virgin.* cap. 7, n. 42, docuerat, velandis virginibus festum paschatis olim destinatum, sicut et Dominicam nativitatis, ut supra lib. III *de Virgin.* cap. 1, n. 1 idem tradiderat; quibus præterea natales Apostolorum adjunxit Gelasius Pontifex Rom.: tum ad ejusmodi consecrationem populi concursum fieri, ac demum ad virginem sermonem haberi consuevisse. Qua de re adisis lib. III *de Virg.* supra citatum. » Ita Maurini. Sed aliter hunc locum componendum videbimus postea.

[4] Forte numerus definitus pro indefinito, vel etiam major pro minore. Attamen Franc. Hotmannus lib. *de Sponsalibus,* cap. 3, ita hunc locum interpretatur, ut ex eo totidem testes ad sponsalium validitatem olim necessarios fuisse adserat. Et hunc etiam numerum quondam ad legitimos actus fuisse necessarium Arcadii Constit. in L. D. *de Test. et Legis Mamil.* cap. 5 notisque scripta ex Val. Probo Edicti prætorii parti-

non sine magno periculo perpetrat adulterium; quid quod inter innumerabiles testes Ecclesiæ, coram angelis et exercitibus cœli facta copula spiritalis per adulterium solvitur? Nescio an possit ei condigna mors aut pœna cogitari.

[1] I Cor. VII, 9. 21. Dicet aliquis: *Melius est nubere quam uri.*[1] Hoc dictum ad non pollicitam pertinet, ad nondum velatam. Ceterum quæ se spopondit Christo, et sanctum velamen accepit, jam nupsit, jam immortali juncta est viro. Et jam si voluerit nubere communi lege conjugii, adulterium perpetrat, ancilla mortis efficitur. Si hoc ita est, quid de illa dicendum est, quæ occulta et furtiva turpitudine constupratur, et fingit se esse quod non est? Habitu virgo, facto non virgo: bis adultera, et in actu, et in adspectu.

CAPUT VI.

Pergit ea commemorare, quibus illam a turpitudine deterreri oportuerat. Cum autem eadem jam ante triennium sinistra laborasset opinione, ipsius amentiam miratur, quod inimicos, amicos ac Deum ipsum perinde spernens, nullum obicem non perfregerit.

22. Sed ad te iterum redeo, quæ oblivionem tantorum passa bonorum, receptaculum [2] tantorum malorum facta es.[2] Quomodo tibi in actu illo ignominioso non veniebat in mentem habitus virginalis, processus in ecclesiam inter virgineos choros? Quomodo oculos tuos non perstringebat lux vigiliarum: aures tuas non penetrabat hymnorum spiritalium cantus: mentem tuam non ventilabat lectionum cœlestium virtus, hinc vel maxime ad te clamante Apostolo: *Fugite fornicationem; quia omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est:* I Cor. VI, 17. *qui autem fornicatur, in corpus suum peccat?* Et cum dicit: *In corpus suum;* tamen in Christum eum peccare demonstrat. Nam subjungit: [3] *An nescitis*[3] *quoniam membra vestra templum est Spiritus sancti, quæ habetis a Domino, et non estis vestri; empti enim estis pretio magno: glorificate, et portate Deum in corpore vestro.* I Cor. VI, 20. Et iterum dicit: *Fornicatio autem et omnis immunditia nec nominetur inter vos, sicut decet sanctos.* Et seposita omni adulatione, sententiam Ephes. V, 3. figit Apostolus: *Hoc,* inquit, *scitote intelligentes quia omnis fornicator, aut immundus, aut avarus non erit heres in regno Christi et Dei.* *Ibid.*, 5.

23. Hæc tanta, et tam terribilia non tibi veniebant in mentem, cum ad illud opus nefarium tua membra peterentur? Sed mortifera te oblivio tamquam in gurgitem altissimum demergebat, et quasi captivam execrabilis libido ducebat.

24. Nonne vel illum locum tabulis separatum in quo in ecclesia stabas, recordari debuisti ad quem religiosæ matronæ et nobiles certatim currebant, tua oscula petentes, quæ sanctiores et digniores te erant?[4] Nonne vel [4] illa præcepta quæ oculis tuis ipse scriptus paries ingerebat, recordari debuisti: *Divisa est mulier et virgo: quæ non est nupta, cogitat quæ Domini sunt, quomodo sit sancta corpore et spiritu?* Tu autem in contrarium vertisti dictum, I Cor. VII, 34. ita cogitans, ita agens, ut nec corpore esses sancta, nec spiritu: corpore quidem, fornicando; spiritu autem, virginitatem mentiendo.

25. Proh nefas! solet fama subsequi factum, tua autem malum fama prævenit. Nam cum ante triennium rumor quidam et susurratio de te fuisset, tu sinceritatem prætendebas, et vindictam de maledicis in ecclesia postulabas publice. Quos æstus ego sustinui? Quos pater tuus pro tua sustinuit opinione labores, requirentes singulos, singulos adstringentes, ut ad auctorem infamiæ veniremus? Grave enim erat nobis, et omnibus bonis intolerabile de Dei virgine vel turpe aliquid dici, vel credi.

26. Nec hoc verita es, nec ante oculos habuisti, ne venires inimicis tuis in gaudium, et eos haberes infensos qui pro tua opinione laborabant. Multum audax, multum temeraria, ut te conscientia tua non terreret; sed simulata virginitate, putares te etiam Deum posse

cula citatis, ostendit Brissonius *Select. ex Jure Civ. Antiquit.* lib. II. Quod autem paulo post subjungitur de periculo adulterorum, longo quidem tempore his nulla capitis pœna constituta fuit apud Romanos, ut Augustinus auctor est lib. *de Civit. Dei,* cap. 5. Et hoc adeo verum existimant jurisconsulti, ut sic ubi pœnam capitalem aut sanguinis in adulteros a primis imperatoribus latam reperiant, de civili morte, puta deportatione, condemnatione ad metalla, vel de simplici exilio dictum accipiant. At Constantinus Magnus, ut religionis ita et castitatis vindex, legem de adulteris ultimo supplicio afficiendis primus tulit. Auxit etiam hanc pœnam Constans ejus filius lege, quam Baronius ad an. 339 refert, ut in hujusmodi reos tamquam in parricidas culeo vel igni animadverteretur imperans. Verum legem hanc non diu ad apices observatam esse intelligimus ex Amm. Marcellini lib. XXVIII, cap. 1. Multa insuper privatim in adulteros deprehensos permittebantur, ut spoliatio, verberatio, rhaphanismus, mutilatio, immo etiam, uti a nobis libro *de Virginitate,* c. 7, n. 35, observatum est, cædes. (Edit. Maur.)

[1] Mss. nonnulli, *Melius volo nubere.* Hanc autem objectionem sibi jam alibi propositam eodem plane modo expedierat Ambrosius. (Edit. Maur.)

[2] Quatuor mss., *et spectaculum tantorum* etc. Iterum autem ubi nos ex potiori parte mss., *ad te clamante Apostolo;* alii legunt, *adtende clamantem Apostolum:* editt. vero *hinc,* Rom., *hoc, vel maxime clamante,* etc. (Edit. Maur.)

[3] « Solus codex Regiom. habet, *An nescitis,* usque ad *non estis vestri:* sed cum hæc optime cum serie orationis quadrent, neque rarum sit Scripturæ locos in mss. occurrere haud parum decurtatos, eadem in textum recipere non dubitavimus ». Hæc Maurini; nos putamus hanc seriorem additionem.

[4] Rom. edit., *quasi sanctioris et dignioris:* vett. autem, ac mss. hoc tantum dissident, quod horum non pauci pro *te erant,* scriptorum lapsu habent *steterant.* Porro non sunt obeunda perfunctorie, quæ hoc in capite continentur ad antiquam disciplinam pertinentia. Nimirum statim ab ejus initio docet vestem suam peculiarem fuisse virginibus, easque non singulas, sed multas simul ad ecclesiam e monasterio processisse: hoc autem loco illis adtributam in ecclesia sedem non a viris solum, sed etiam ab aliis feminis separatam, nec non honoris causa matronas nobiles pacis osculum ab illis petere consuevisse; ac demum inscriptas fuisse parieti Scripturæ sententias, quibus eædem virgines officii sui commonerentur. (Edit. Maur.)

decipere. Sed ille qui dixit: *Nihil occultum quod*
Matth. x, 26. *non revelabitur;* et *Vos,* inquit, *fecistis in oc-*
II Reg. x, 12. *culto: ego autem in manifesto faciam.* Ille qui non mentitur, furtivum scelus deduxit in publicum, et in conspectu solis hujus tenebrarum vestrarum opera denudavit.

27. O quidquid prætendit sermo, crudeliora
1 occurrunt;[1] et cupiens moderari, non invenit modum. Oblita es propositum, oblita parentes, oblita es Ecclesiam, totam oblita gloriam virginitatis, oblita honorem dignitatis, etiam oblita promissionem regni, oblita judicium terribile: amplexa es corruptionem, protulisti fructum confusionis; finem vero mortem sævissimam,
2 et interitum sempiternum.[2]

CAPUT VII.

Omnem episcopalis officii curam illi a se præstitam fuisse adseverat: sed ipsam non solum inde nihil profecisse, verum etiam aliis objecisse grave scandalum, quod ostenditur in Evangelio severissima pœna damnari.

28. Et certe non habes quod de nostra negligentia conqueraris; quodcumque enim ad officium pertinet pastoris, et tibi et omnibus non negatum est. Dilectio spiritalis
3 adhibita,[3] commonitio sancta non defuit. Oblita
Ps. xliv, 11. domum patris tui, ut scriptum est, ad monasterium virginale transisti. Inter tot posita non solum dico tuta esse debueras, si voluisses; sed etiam tutelam aliis præstare potuisses. Sed frustra hæc et alia provisa sunt.

4 29. Frustra hymnum virginitatis exposui,[4] quo et gloriam propositi, et observantiam pariter decantares. Seminavi secus viam, seminavi in spinis, seminavi in petrosa: aut enim ex corde
Luc. viii, 5 et ss. tuo verba mea volucres, id est, dæmones rapuerunt; aut malis tuis cogitationibus suffocata sunt, aut aruerunt nimio æstu libidinis. Heu me, quia ubi putabam ædificare aurum, argentum, lapides pretiosos, inventus sum lignum, fœnum, stipu-
I Cor. iii, 12. lam, arsuras materias laborasse! Dicam et ego secundum Prophetam: *Heu me, quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe!*

A 30. Et quidem si tibi soli damnum fecisses, erat quidem tristitia, sed forsitan tolerabilis. Nunc vero quantas animas tuo scelere sauciasti, quantas animas propter te de proposito suo pœnitere fecisti! Quanta labia etiam fidelium inquinata sunt, viam Domini blasphemando! Aperuit in nos gentilitas os suum: adversus sanctam Ecclesiam Synagoga Judæorum per tuum dedecus exultavit.[5] 5

31. Quod si is qui unum scandalizaverit,
B mola circumligatus jactari debet in mare, quid Matth. xviii, 6.
de te pronuntias, per cujus scelus omnis anima sauciata est, et nomen Domini in gentibus blasphematum est? Nonne quoties dicitur: O virgines, toties tibi cumulus iniquitatis augetur? Jaces ecce vulnerata, jaces ecce prostrata.

CAPUT VIII.

Quænam sit remedii quod adhibere cupit, difficultas atque ratio: suadere se ut ad pœnitentiam non qualemcumque illa confugiat, sed
C *congruam; cujus actus interior, nec non exteriora signa hic memorantur. Porro ejusdem beneficio fore, ut illa æternæ pœnæ immunitatem obtineat; si tamen eo in se fuerit severior, quo peccatum minus libere sit confessa. Ad quod etiam futuri judicii atrocitate ipsam accendit.*

D 32. Cupio prodesse, sed subvenire non possum; quia *totum caput in dolore, et totum cor in mœstitia: a pedibus usque ad caput,* sicut ait Esaias, *non est malagma imponere.* Isai. i, 5, 6.
Infirmitas tua omne humanæ medicinæ exclusit auxilium. Et licet tam boni quam mali justa indignatione permoti, te omni depopulatione dignam,[6] te omni tormentorum genere discru- 6
ciandam judicent, morte mulctandam, aut ignibus exurendam: ego tamen qui scio graviora
E facinorosis servari tormenta, et sine fine impias animas cruciatus manere, non temporales utique, sed æternos, aliis te volo cruciatibus affici, profuturis utique, non animam perdituris.

33. Ergo secundum divinam sententiam dabo consilium: solum enim et unicum tentandum

[1] Rom. edit. et Pseudohier., *O, inquit, qui prætendit sermonem, crudeliora occurrit,* Pseudohier., *incurrit;* melius: Paris. edit., *crudelior occurrit;* nec incommode id quidem: sed tamen in aliarum edit. ac mss. lectione nihil mutandum. (Edit. Maur.)

[2] *Mortem sævissimam,* hoc est, angore animi ac desperatione, nisi dignos pœnitentiæ fructus faciat, plenam. Nec enim umquam apud christianos virgines votifragæ violenta morte affectæ, quemadmodum apud ethnicos vestales in terra vivæ defodiebantur. (Edit. Maur.)

[3] Codex Regiom., *Lectio spiritalis;* et continuo post Pseudohieronymus, *communio sancta.* Licet autem hæc ingressa dicatur in monasterium, cum tamen eo tempore parthenonum aditus invisentibus viris concederetur, mirum utique non est perditorum hominum temeritate hunc etiam in locum irrepere culpa potuerit. (Edit. Maur.)

[4] « Hymnum quandoque sumi pro omni Scriptura, sed maxime pro psalmis Davidicis jam a nobis adnotatum est lib. *de Fuga sæculi,* cap. 4, n. 20. Et hinc forte non injuria dici possit *hymnum virginitatis* hoc loco nihil aliud esse, nisi, aut inscriptæ illæ parieti sententiæ, de quibus supra: aut quod probabilius est, ultimam psalmi 44 partem; ea quippe, scilicet a versiculo 10 usque ad ultimum, multa quæ ad gloriam et observantiam virginalis propositi pertinent, continentur; id est, sponsarum Christi dignitas, et quibus easdem ornari convenit, dotes ac virtutes. Si quis vero de hymno aliquo ad eum usum composito malit intelligi, non pertinacius obluctabimur; supra enim cap. 5 ubi n. 18, quædam ex eo psalmo memoravit fuisse recitata, paulo post subdit: *His... dictis et multis supra castitate tua præconiis:* quæ quidem verba non nimium coacte ad hujusmodi hymnum referri possunt ». Hæc Maurini. Sed iste *virginitatis hymnus* bene esse potuit precatio illa a virginibus Christo recitanda, quam *in officio virginis* nunc quoque habet ambrosiana liturgia, ubi et analogia deprehenditur in ultimo versiculo *Corruptionis vulnera* cum superioribus verbis: *Amplexa es corruptionem.... Jaces ecce vulnerata.*

[5] Plurimi cod., *perpetuo dedecore exultabit,* nonnulli, *exultavit.*

[6] Floriac. codex et Pseudohier., *depopulatione dedecoratam.*

est remedium illud, quod divina vox per Ezechielem miseris porrigit: *Nolo,* inquit, *mortem*
Ezec. xxxiii, 11. *peccatoris, quantum ut convertatur, et vivat.* Et iterum post hæc inquit Dominus: *Dixi: Convertere ad me. Numquid resina non est in Galaad, aut medicus non est ibi? Quare non adscendit*
Jerem. viii, 22. *sanitas filiæ populi mei?* Hæc utique dicta pœnitentiam sapiunt, hæ sententiæ Dei vocant ad
1 pœnitentiam peccatores:[1] pœnitudo enim lapsis necessaria est, sicut vulneratis sunt necessaria medicamina.

34. Sed quanta putas, et qualis necessaria pœnitentia? Quæ aut æquet crimina, aut certe excedat. Vide ergo si simplex hoc peccatum adulterii est, an duplex sit pro illa nece quæ facta dicitur in occulto: et secundum conscientiæ molem exhibenda est pœnitentiæ magnitudo. Pœnitentia ergo non verbis agenda est, sed facto. Hæc autem sic agitur, si tibi ante oculos ponas de quanta gloria rueris, et de quo libro vitæ nomen tuum deletum sit; et si te jam credas prope ipsas positam tenebras exteriores, ubi erit fletus oculorum, et stridor dentium sine fine. Cum hæc certa fide, sicut est, animo conceperis, quia necesse est prævaricatricem animam tartareis pœnis, et gehennæ ignibus tradi, nec aliud remedium constitutum esse post unum baptismum quam pœnitentiæ solatium; quantamvis afflictionem, quantumvis laborem subire, esto contenta, dummodo ab æternalibus pœnis libereris.

A 35. Ergo hæc tu tecum cogitans, et mente retractans, facti tui ipsa judex esto crudelior. In primis omnis cura vitæ hujus interimenda tibi est,[2] et quasi mortuam te existimans, sicut 2
et es, quomodo possis reviviscere, cogita. Deinde lugubris tibi accipienda est vestis, et mens ac membra singula digna castigatione punienda. Amputentur crines, qui per vanam gloriam occasionem luxuriæ præstiterunt. Defluant oculi lacrymis, qui masculum non simpliciter adspexe-
B runt. Pallescat facies, quæ quondam irrubuit impudice.[3] Denique totum corpus injuriis et je- 3
juniis maceretur, cinere adspersum et opertum cilicio perhorrescat; quod male sibi de pulchritudine placuit. Cor vero sit liquescens tamquam cera, jejuniis inquietans se ipsum, et cogitationibus ventilans quare sit ab inimico subversum. Sensus etiam crucietur; quia in membra corporis cum haberet dominationem, malo cessit imperio.

C 36. Talis vita, talis actio pœnitentiæ, si fuerit perseverans, audebit sperare, etsi non gloriam, certe pœnæ vacationem;[4] dicit enim Deus: *Con-* 4
vertimini ad me, et convertar ad vos. Convertimini ex toto corde vestro, in jejunio et in fletu, et in planctu: dirumpite corda vestra, et non vestimentum; quoniam pius et misericors est. Joel ii, 22, 23.
Sic conversus magnus ille David justificatus est: sic Ninive peccatrix illa civitas incumbentem sibi evasit interitum. Peccator ergo, si sibi ipsi II Reg. xii, 13.
D non pepercerit, a Deo illi parcetur. Et si fu- Joan. iii, 5 et ss.

[1] Post vocem, *peccatores*, Rom. edit. e Pseudohier. in textum transtulerat, *revocant ab errore,* quæ in ant. editt. ac mss. nostris desiderantur. (Edit. Maur.)

[2] Ita omnes edit. cum mss. multo pluribus: Pseudohier. autem cum mss. duobus, *intermittenda tibi est.* Minus concinne. Hic porro summatim pœnitentiæ exercitia proponuntur, tam interiora quam exteriora. In quibus lugubrem vestem et capillorum resecationem numerari si quis mirabitur, adeat Morinum *de Administ. Pœnit.* lib. iv, cap. 17, n. 7 et seq., ubi eadem illa tunc temporis pœnitentibus imperata esse reperiet. Verum cum agatur hoc loco de virgine Deo consecrata, alia difficultas ex usu præsenti, quo solet sacris virginibus coma tonderi, oboritur. Atqui certum est olim hac in re variam pro varietate locorum fuisse disciplinam. Etenim præter Synodi Gangr. anno, ut volunt, 324, celebratæ can. 17, velatis virginibus, ut non levibus rationibus contra Baronium a quo idem canon de mulierculis quibusdam hæreticis in *Notis ad Martyrol.* Rom. xii kal. Oct. intelligitur, defendit Gothofredus, ergo præter hunc can. tonsuram sub anathemate virginibus interdicentem, extat, ipso quoque fatente Baronio, Theodosii lex 27, *de Episc. et Cleric.*, qua illud ipsum eisdem virginibus prohibetur. Data fuit ea lex an. 390, et de consensu quidem episcoporum, cum eadem quoque anathematis pœna imposita sit. Puellas sacras crinem aluisse ac sponsarum instar sparsum gessisse auctor est Optatus Milevitanus. Ambrosius etiam lib. *de Instit. Virgin.* cap. 17 et Augustinus Epist. 109 satis declarant, apud populares suos ut virgines comam deponerent, morem non fuisse. Neque vero illud idem parum aperte indicat Hieronymus epist. 48, *ad Sabinianum;* quando quidem eum capillos amoris obsides accepisse docet ab ea moniali, quam corruperat in monasterio Bethlemitico, in quod illa cum Romæ velum accepisset, se receperat. Contra vero idem Hieronymus citata epist. tradit obtinuisse *in Ægypti et Syriæ monasteriis, ut tam virgo quam vidua, quæ se Deo voverint... crinem monasteriorum matribus offerrent desecandum.* Huc adde Palladium in *Lausiacis,* cap. 41, ubi virginum hujusmodi fuisse habitum scribit, *ut essent tonsæ et cucullatæ.* Citatur præterea can. 66 Nicæn. Alph. Pisani, nec non etiam Athanasii *de vera virginit.* pro eodem usu, qui tandem solus invaluit, cum feminæ sanctimoniales pœnitentiæ insignibus se se non minus quam monachos gloriari pia æmulatione testatum vellent. Sed de his præter memoratos auctores luculenter egerunt Spencæus lib. v *de Voti Redempt.*, cap. 3, Menardus noster *in Sacram. Gregor.* pag. 212, Heeften *Disquis. Monast.* lib. v, Disq. 7, et Thomassin. *Discipl. Eccles.*, part. i, lib. i, cap. 50. (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit. ac mss. aliquot, *viruit impudice.* Minime male; viruit enim sumi eleganter potest pro viguit, quo sensu Tullius *viriditatem habere,* et Horatius *virere genua* dixerunt: alii tamen mss. plures ac potiores, *irrubuit impudice.* Neque hoc ipsum magis inscite; nam præterquam quod inter *pallescat et irrubuit* concinnius est antitheton, rubor in facie ut bonæ valetudinis, ita etiam vehementis affectus indicium est. Iterum pro *injuriis et jejuniis,* mss. nonnulli, *incuria et jejuniis.* Non absurde quidem, sed tamen non mutanda vox *injuriis;* idem enim est ac rigida et aspera castigatione, ut lib. ii *de Abraham*, cap. 8, num. 51, vitula dicitur *domari injuriis.* Postremo ubi omnes edit. ac mss., excepto Flor., *de pulchritudine placuit*, idem Flor. habet, *de turpitudine placuit.* (Edit. Maur.)

[4] Codex Regiom., *etsi non coronam, tamen veniam, et certam pœnæ evacuationem:* reliqui autem et edit. nihil differunt, nisi quod ubi editt. ac pauci mss. præferunt *vacuationem* aut *evacuationem*, alii mss. magno numero legunt *vacationem.* Non desunt porro qui cum ex his verbis tum ex aliis epist. 2 *ad Horont.* Ambrosium accedere putant veterum quorumdam opinioni, qua feruntur inter beatorum gloriam ac damnatorum pœnas medium quemdam statum admisisse, de quo dicetur ad eamdem epist. Hoc autem loco tantum monemus tangi quidem ab Auctore difficultatem, sed inexaminatam prætermitti. Hic enim oratoria concessio est, quasi diceret, et si gloriam adipisci non contingeret, de quo non disputo; saltem pœnarum obtinebis immunitatem. Si quis tamen exsortem gloriæ futuram illam virginem ab Auctore affirmari contendant, dummodo non gloriam omnem intelligat, sed singularem illam quæ virginibus pactam cœlesti sponso fidem servantibus destinata est, manus dabimus. (Edit. Maur.)

turas pœnas gehennæ perpetuas in hoc parvo vitæ spatio compensaverit, se ipsum ab æterno judicio liberabit.

37. Grandi plagæ alta et prolixa opus est medicina : grande scelus grandem habet necessariam satisfactionem. Nam non est dubium levius esse crimen, ubi peccatum suum ultro
1 homo confitetur, et pœnitet:[1] at ubi celat mala sua, invitus detegitur, et nolens publicatur; illud gravius scelus est. Quod tibi utique provenisse negare non poteris. Et ideo fortius dolendum, quia peccatum est fortius.

38. Si mente cernerent homines peccatores
2 quale judicium emittet Deus in mundo,[2] et sensus humanus non dispergeretur vanitate sæculari, non infidelitate gravaretur; quantumvis et qualemvis cruciatum ad præsens libentissime sufferent, etiamsi esset longior vita, dummodo in illas pœnas æterni ignis non incurrerent. Sed tu, quæ jam ingressa es agonem pœnitentiæ, insiste, misera : fortiter inhære tamquam in naufragiis tabulæ, sperans per ipsam te de pro-
3 fundo criminum liberari.[3] Inhære pœnitentiæ usque ad extremum vitæ, nec tibi præsumas ab humana die veniam dari; quia decipit te qui hoc tibi polliceri voluerit. Quæ enim proprie in Dominum peccasti, ab ipso solo te convenit in die judicii expectare remedium.

CAPUT IX.

Objurgat virginis corruptorem; eumque Balthassaris exemplo terret. Quem deinde ut non contentus interno cruciatu, legitimam pœnitentiam amplectatur, monet: postremo ne sibi de peccantium multitudine blandiatur, ipsi Sodomæ et aliarum urbium incendium suggerens, ad confringendos inimici laqueos urget.

39. De te autem quid dicam, filio serpentis, ministro diaboli, violatore templi Dei; qui in uno scelere duo crimina perpetrasti, adulterium utique, et sacrilegium? Sacrilegium plane, ubi vas Christo oblatum, Domino dedicatum, A dementi temeritate polluisti. Balthassar rex ille Persarum, qui in vasis Domini, quæ et a templo Hierosolymis fuerant a patre ejus ablata, bibere cum suis amicis et concubinis usurpavit, ipsa nocte angeli manu percussus, crudeli morte punitus est : quid de te arbitraris, perdite pa- Dan. v, 30.
riter et perditor, qui vas rationabile consecratum Christo, santificatum Spiritui sancto, impie temerasti, polluisti sacrilege,[4] et tui propositi immemor, et judicii divini contemptor? Melius fuerat 4
B omnino te non fuisse natum, quam sic natum, ut te sibi gehenna proprium filium vindicaret.[5] 5

40. Et licet te ipsa conscientia sceleris agat per diversa præcipitem, *fugit* enim *impius, nemine persequente se;* licet te diræ imagines peccati dormientem quoque perterreant, non solum vigilantem; tamen ne quid a pastore ovi morbidæ, vel morituræ medicaminis denegatum sit, do consilium. Petas ultro carcerem pœnitentiæ,[6] 6
obstringas catenis viscera, animam tuam ge-
C mitibus jejuniisque crucies, sanctorum petas auxilium, jaceas sub pedibus electorum; ut non tibi cor impœnitens thesaurizet iram in die iræ et justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua. Nec te in eorum numerum Rom. II, 5, 6.
constituas, quos luget Paulus : *Qui ante peccaverunt, et non egerunt pœnitentiam super immunditia et fornicatione et libidinibus quas gesserunt.* II Cor. XII, 21.

41. Nec tibi de multitudine peccantium similium blandiaris, et dicas: Non solus hoc ego
D egi, multos habeo socios : sed recogita, quia multitudo sociorum impunitatem non facit criminum. Nam in Sodoma et Gomorrha et in totis quinque civitatibus innumerabiles utique habitabant populi, et omnes pariter qui libidinose corpora sua tractaverunt, igneis imbribus conflagrarunt: solus autem Loth de illo inevi- Gen. XIX, 25.
tabili incendio evasit, quia ab illa turpitudine *Ibid.*, 29.
se alienum præstiterat.

42. Exclude ergo vel nunc, infelix, de corde
E tuo blandimenta serpentis, et luctu, et fletibus continuis, dum in corpore tuo immundo anima illa tenebrosa versatur, remedium tibi in die necessitatis[7] adquire, semper ante oculos tuos 7

[1] « Huic sententiæ quam apud Pseudohier. ipso statim hujus libri initio extare diximus, proprium hunc locum esse negabit nemo. Eadem autem discere est illam priscorum temporum fuisse disciplinam, ut qui occultorum criminum ab aliis insimulabantur apud episcopum, sedulo peracta inquisitione, gravioribus pœnis condemnarentur, quam si se ipsos ultro accusassent. Qua de re consulat, cui libuerit, Morinum *de Admnist. Pœnit.* lib. I, cap. 10, et lib. II, cap. 6. » Ita Maurini. Nobis tamen videntur verba *Nam non est* usque ad illa *Et ideo* interpolata esse ex ipso orationis initio, quia magnitudo criminis ex ejus natura provenit, et quod aliquamdiu latuerit, circumstantia magni momenti non fuit.

[2] Omnes edit. ac mss. aliquot, *homines peccatores* (edit. Rom. cum Pseudohier. delevit *peccatores*) *judicium imminet mundo, sensus humanus... si non infidelitate gravaretur*, Rom. edit. et Pseudohier., *gravarentur :* ceteri mss. magis apposite ut in contextu. (Edit. Maur.)

[3] Edit. omnes, et quidam mss. cum Pseudohier., *tamquam naufragus tabulæ, sperans per ipsam :* reliqui mss. *tamquam in naufragiis*, etc. nisi quod omittitur in Floriac. *per ipsam.* Infra vero ubi edit. eædem cum paucis mss., *ab humano die posse veniam dari.* Et rursus, *ab illo solo quære remedium;* alii mss. numerosiores nobiscum faciunt, excepto quod in ultima parte multi exhibent, *ab ipso quære remedium :* Flor. autem ac Regiom., *ab illo solo te convenit*, etc. Quos, quia scriptoribus breviare, quam producere magis consuetum, hic præferimus. Ceterum qui e postremis hisce periodis huic auctori novatianorum hæresim adtribuunt, eos nulla certa niti ratione in Admonitione demonstratum est. (Edit. Maur.)

[4] Cod. Flor. et Regiom., *sanctificatum a Spiritu sancto :* Pseudohier., *sanctificatum Spiritu sancto :* Regiom. solus consequenter, *temerario et impio polluisti sacrilegio.* (E. Maur.)

[5] Ita ms. Flor.; alii autem et editt., *quam te sibi gehenna proprium filium vindicaret;* in plerisque mss. voces *proprium filium* non leguntur. (Edit. Maur.)

[6] Non pauci mss., *turrem pœnitentiæ.* Minime male; pœnitentia enim propugnaculi cujusdam instar ab ira divina tutos nos præstat. Sed potest etiam eo referri, quod Ambrosio familiare est Adamum post expulsionem suam e paradiso in castello religatum dicere, forte quia mos erat in loco munito adservari noxios; quod cum aliorum mss. atque edit. omnium lectione sensu convenit. (Edit. Maur.)

[7] Plures mss. et Pseudohier., *remedium tibi necessitatis.*

habens Apostoli sententiam: *Quia omnes nos oportet manifestari ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis sui secundum quod gessit, sive bonum, sive malum.*

II Cor. v, 10.

CAPUT X.

Ad virginem lapsam demum rediens, illi concitatas quasdam precationes et varios pœnitentiæ affectus e Scripturis hinc inde lectos suppeditat.

43. *Quis consoletur te, virgo filia Sion; quia magna facta est sicut mare contritio tua? Effunde sicut aquam cor tuum ante faciem Domini:* extolle ad eum manus tuas pro remedio peccatorum tuorum.[1] Accipe igitur lamentum. Et primum quidem nullo die quinquagesimus psalmus intermittatur; quia in tali negotio cantatus est; et usque ad versiculum illum: *Cor contritum et humiliatum Deus non spernit,* cum lacrymis gemituque percurre.

Thren. II, 13, 19.

1

Ps. L, 19.

44. Insuper etiam hanc lamentationem non sine compunctione cordis in conspectu Dei judicis funde: *Quis dabit capiti meo aquam, et oculis meis fontem lacrymarum,* ut defleam vulnera animæ meæ? Conversi sunt dies festi mei in luctum, et cantica in lamentationem: recessit sonus hymnorum, et lætitia psalmorum, et successit stridor dentium et fletus oculorum. *Obmutui et* humiliata *sum, et silui a bonis, et dolor meus renovatus est. Concaluit cor meum intra me, et in meditatione mea exardescet ignis. Timor et tremor venerunt super me, et contexerunt me tenebræ. Abyssus circumdedit me, postremo demersit caput meum in scissuras montium.*[2]

Jerem. IX, 1.

Amos VIII, 10.

Ps. XXXVIII, 3, 4.

2

Jonæ II, 6.

45. Heu me, quia facta sum sicut Sodoma, et combusta sicut Gomorrha: quis miserabitur cineres meos? Durius offendi quam Sodoma, quia illa legem nesciens deliquerat; ego autem, accepta gratia, peccavi Domino. Si homo peccet in hominem, erit qui interveniat: ego peccavi in Dominum;[3] quem propitiatorem inveniam? *Concepi dolorem, et peperi iniquitatem: lacum aperui et effodi eum, et incidi in foveam quam operata sum.* Ideo conversus est dolor meus in caput meum, et in verticem meum iniquitas mea descendit. Immunditia mea ante pedes meos: non fui memor novissimorum, et cecidi miserabiliter.

Gen. XIX, 24.

3

I Reg. II, 25.

Ps. VII, 15 et ss.

A 46. Non est qui consoletur me. O quam acerbus fructus luxuriæ! Amarior felle, crudelior gladio. Quomodo facta sum in desolationem! Subito defeci, perii propter iniquitatem meam velut e sommo exsurgens;[4] ideo in civitate Domini nullificata est imago mea. Deletum est de libro vitæ nomen meum, facta sum sicut noctua in domicilio, sicut passer unicus in ædificio: non est qui consoletur me. Considero a dextris, et video quia non est qui agnoscat me. *Periit* B *fuga a me, et non est qui requirat animam meam.* Facta sum sicut vas perditum, audivi vituperationem omnium circa me habitantium. Væ diei illi in quo me infelix genuit mater,[5] et lux ista crudelis excepit! Oportuerat me non fuisse natam, quam sic in gentibus fabula fierem. Propter me confusio facta est omnibus famulis Domini, et eum digne colentibus.

4

Ps. LXXII, 19, 20.

Ps. CI, 7 et ss.

Ps. CXLI, 5

5

Ps. XXX, 13, 14.

Job III, 3.

47. Lugete me, montes et colles; lugete me, fontes et flumina; quia fletus filia ego sum. C Lugete me, bestiæ silvarum, reptilia terræ, et volucres cœli, et omnis anima quæ vita frueris. Nam vos beatæ, feræ et volucres, quibus nullus metus de inferis, neque post mortem reddenda est ratio: in nos manet pœna crudelis tartari, quia habentes sensum, delinquimus; ideo non est pax peccatoribus.

48. Meum peccatum, mea iniquitas, non sunt similia offensis hominum; quia impietas est. Carnem pollicita servare virginem, et castitatem D professa publice, mentita sum Domino:[6] ideo non est mihi fiducia invocandi Dominum altissimum, quia obstructum est os delinquentium.[7] Nam meum malum Propheta cecinit, quod qui elongant se a Deo, peribunt: disperdit omnem fornicantem a se. Et iterum: *Adhæsit lingua mea faucibus meis, et in pulverem mortis deductus sum.*

6

7

Ps. LXXII, 27.

Ps. XXI, 16.

49. Verumtamen clamabo ad Dominum, cum adhuc tempus est, dum datur spatium; quia in E morte non est memoria, et in inferno non est confessio. *Domine, ne in ira tua arguas me, neque in furore tuo corripias me. Quoniam sagittæ tuæ infixæ sunt mihi, nec est sanitas in carne mea a vultu iræ tuæ: non est pax ossibus meis a facie peccatorum meorum. Quoniam iniquitates meæ superposuerunt*[8] *caput meum, et sicut onus grave gravatæ sunt super me. Computruerunt et deterioraverunt cicatrices meæ, a facie insipientiæ*

8

[1] Omnes edit., *pro remedio animæ tuæ et peccatorum,* etc. Omnes mss. cum Pseudohier., ut in textu. Sed ad finem numeri interpolatio videtur adesse, ut in notis ad textum Espinaliensem ostendemus.

[2] Mss. aliquot, *fissuras montium;* Regiom. cum Pseudohier., *in fossuras* (Pseud., *in scissura*) *inferni.* Et infra idem ms. solus, *miserebitur sceleribus meis.* (Edit. Maur.)

[3] *Si homo... in Dominum,* desunt isthæc propemodum in mss. in nonnullis tamen, et cunctis edit. nec non apud Pseudohier. inveniuntur. (Edit. Maur.)

[4] Ita mss. omnes: editt. vero, et Pseudohier., *velut somnium surgentis.* Et sequenti versu pro *vilificata est,* quod erat in omnibus edit. et mss. aliquot, alii mss. exhibent *nullificata sum,* partim ut in contextu. (Edit. Maur.)

[5] Omnes edit. cum mss. aliquot, et Pseudohier., *me infelix* (Rom. et Pseudohier., *infelicem*) *uterus genuit:* alii magno numero ut in textu. (Edit. Maur.)

[6] Vet. editt., *Meum est peccatum, mea est iniquitas. Non sunt similia offensa hominum, quia horribilis hæc impietas est: carne pollicita servare virginem, et castitatem professa publice mentita sum Deo.* Rom. edit.... *carne polluere virginitatem, et castitatem professam publice,* etc. Mss. vero in lectionem nostram consentiunt, nisi quod pro *carnem pollicita,* duo præferunt, *carnem pollutam,* unus, *carne polluta,* alius denique, *carnem pollicitam:* quæ scriptoribus imputanda esse non videt nemo. Iterum expressam publice professæ virginitatis mentionem observes licet. (Edit. Maur.)

[7] Codex Regiom., *os loquentium iniqua.* Rursus vero ubi omnes edit., *Adhæsit anima faucibus meis,* omnes mss. exhibent *Adhæsit lingua mea,* etc. quam quidem lectionem Scripturæ textus, omnesque ipsius versiones confirmant. (Edit. Maur.)

[8] Tres mss. cum Pseudohier., *supergressæ sunt.* (Ed. M.)

meæ. Miseriis afflicta *sum, et* curvata *usque in finem; rugio a gemitu cordis mei. Cor meum turbatum est intra me, dereliquit me virtus mea, et lumen oculorum meorum non est mecum.* Deus, repulisti me, et destruxisti me, ostendisti mihi dura, potasti me vino compunctionis: expulsa sum ab oculis tuis: jam non adjiciam ut resurgam[1] ad templum sanctum tuum, et facta sum in exterminio.

50. *Quæ utilitas in sanguine tuo, dum descendi in corruptionem? Numquid mortuis facies mirabilia, aut medici suscitabunt?* Tuus sermo est, tua promissio est: *Nolo mortem peccatoris, sed conversionem, et vivat:* ad te,[2] Deus meus, mea conversio; quia solus potes renovare omnia, et ab inferis animas revocas. Tu solvis compeditos: tu, Deus, allisos erigis, cæcos illuminas, mortuos suscitas.

51. *Erravi sicut ovis perdita:* require famulam tuam, ne lupus crudelis glutiat me. *Multi dicunt animæ meæ: Non est salus illi in Deo ejus.* Sed tuum consilium tecum est. Quot sunt dies famulæ tuæ, quando facies mecum judicium? Sed ne intres in judicium cum famula tua. *Defecit in salutari tuo anima mea, defecerunt in lacrymas oculi mei, effusa est in terram gloria mea. Quando respiciens restitues animam meam? Propter iniquitatem meam corripuisti* me, *et tabescere fecisti, sicut araneam, animam* meam. *Memento, Domine, quod pulvis sum: vide humilitatem meam, et laborem meum, et remitte omnia peccata mea. Remitte mihi ut refrigerer, priusquam abeam, et amplius non ero,*[3] nec in inferno erit confessio.

52. Potens es, Domine, conscindere saccum et præcingere me lætitia; dirumpere vincula mea, quibus ligata sum atque constricta, qui Rahab sordidam non adspernatus es. Iram tuam, Domine, aufer a me, quia peccavi tibi crudeliter, donec justifices causam meam, et educas me in lumine. Deus virtutum, da pœnitentiæ effectum,[4] confessioni perseverantiam; ne me induret deceptor animæ. Hoc mihi donum, hanc mihi gratiam de tuo fonte præstari cupio, Deus; ut in æternum tibi confitear: qui vivis et regnas in Trinitate in sæcula sæculorum. Amen.

Ps. xxxvii, 1, 9. Ibid. Ps. lix, 4, 5. Ps. cxviii, 176. Ps. iii, 3. Ps. cxviii, 84. Ps. cxlii, 2. Ps. cxviii, 81. Ps. xxxiv, 17. Ps. xxxviii, 12. Ps. xxiv, 18. Ps. xxxviii, 14. Ps. xxix, 12. Josue vi, 17.

[1] Omnes edit., *ut respiciam:* omnes mss. partim, *ut surgam,* partim, *ut resurgam.* (Edit. Maur.)

[2] Ita mss., duobus exceptis, ubi pro, *sed conversionem,* legimus *sed ut convertatur:* vet. editt., *sed conversionem, ut possit vivere. Ad te, Deus meus, conversio, quia solus:* Rom., *sed conversionem et vivam: ut possim vivere, ad te, Deus, me converto, qui solus.* Pseudohier., *sed conversionem. Ut possim vivere, ad te, Deus, conversio mea; quia solus,* etc. (Ed. M.)

[3] Hic desinit tractatus apud Hieronymum: at Rom. edit. solum resciderat, *nec in inferno erit confessio,* quod mendose restituerant Paris. editt. hoc modo, *nec inferior erit confessio.* Consequenter autem post voces: *Potens es, Domine,* aberant e cunctis edit. *conscindere saccum meum, et præcingere me lætitia,* quod in hanc nostram ex mss. fere omnibus proposito neutiquam incongruum reposuimus. (E. M.)

[4] Tres mss., *Da patientiæ effectum.* Infra vero ubi omnes edit. et quidam mss., *præstare cupio, Deus; ut in æternum,* etc. mss. multo plures locum ita contrahunt, *præstari cupio, Deus qui regnas in Trinitate* (tres, *in æternitate*) *in sæcula,* etc. (Edit. Maur.)

Incipit Epistola Nicetæ episcopi de lapsu Susannæ devotæ et cujusdam lectoris.[1]

CODEX ESPINALIENSIS.

CAPUT I.

1. Quale malum est, fratres carissimi, ubi homo peccatum suum non ultro confitetur et pœnitet, quam[2] celans mala invitus detegatur et nolens publicetur![3] Quid taces, anima? Quid cogitationibus æstuas? Quid non erumpis in vocem, et mentis tuæ exponis ardorem, ut aliquod solatium capias? Hoc plane erit quasi remedium quoddam ægritudinis tuæ, si, aperto ore, conceptum digeras scelus; nam ulcus tumidum, quamvis grave, cum fuerit apertum, evaporans præstat refrigerium passioni.

2. Audite nunc, qui prope estis et qui longe, qui timetis Dominum et Ecclesiæ ejus gaudio

[1] Nonnulla quæ videbantur sphalmata amanuensis, correximus, indicata tamen erronea codicis lectione: item charactere cursivo indigitavimus verba evidenter omissa ab amanuense, tam in hoc quam in codice b. Numeros vero utrique codici apposuimus numeris respondentes præcedenti maurinæ recensioni. Nicetas autem, qui Niceas quoque et Nitias appellatur a quibusdam veteribus, clarissimus fuit sapientia et virtute episcopus, qui et Dacorum aliorumque populorum apostolus meruit appellari. Sex alia opera ab eo vulgata Gennadius commemorat. Cassiodorus quoque ejus cum laude meminit. Videas quæ de hac recensione in præcedenti Præfatione et in prima subsequenti nota dicta sunt. *Devota* idem sonat ac virgo, vel saltem fœmina, quæ Deo castitatis voto se mancipaverit.

[2] Hic videtur aliquid deesse ad sensum intelligendum vel saltem pro *quam* legendum esset *quum.*

[3] Hoc exordium respondet illis quæ habentur n. 37 hujus operis juxta textum maurinum.

(Absque ullo titulo).

CODEX b AMBROSIANÆ BIBLIOTHECÆ.

CAPUT I.

1. *Deest.*

2. Audite me nunc qui longe estis, et qui prope, et qui timetis Deum, et Ecclesiæ ejus

congaudetis, et tristitiæ conlugetis. Vos, inquam, appello, qui caritatem Christi verissimam retinetis, et non super iniquitatem gaudetis, sed potius ingemescitis. Advertite verba oris mei,
1 et an injusto dolore procedant, judicate.[1]

3. Virgo nobilis, dicata Christo, sapiens, ruit in foveam turpitudinis. Concepit dolorem et peperit iniquitatem; se perdidit, Ecclesiam ma-
2 culavit. Hinc[2] omnis anima christiana grave vulnus excepit, quia datum est sanctum canibus,
Matth. VII, 6. et margaritæ missæ sunt ante porcos: a rabidis enim hominibus nomen laceratum est sanctitatis, et ab immundis et luteis pretiosum conculcatum est propositum.

3 4. Hinc[3] æstuans animo meo, hinc insanabilis dolor quia unum malum bona plurima secum trahit; et unius (*nubecula*) animæ peccatricis
4 totam pene lucem obscuravit Ecclesiæ.[4] *Adsummam ergo vocem propheticam et flebiliter dicam:*
Thren. I, 12. *Audite me omnes populi, et videte dolorem meum;* virgines meæ et juvenes mei abierunt in captivitatem. Vere hæc est captivitas ubi animæ a
5 peccato captivæ ducuntur.[5]

CAPUT II.

5. Ad te ergo nunc mihi sermo est, quæ caput horum et causa malorum es, quæ multipliciter misera cum gloria virginitatis no-
6 men etiam perdidisti: nefas est enim Susannam vocari non castam; non potes nominari *lilium* quod non es. Unde incipiam; quid primum, quid ultimum dicam? Bona commemorem quæ perdidisti, aut mala defleam quæ invenisti?[6]

6. Eras virgo Dei, eras sponsa Christi, eras templum Domini: non es quæ fuisti. Incedebas in Ecclesia tamquam columba illa de qua scriptum est: *Pennæ columbæ deargentatæ, et po-*
Ps. LXVII, 14. *steriora dorsi ejus in specie auri.* Splendebas ut
7 (*argentum, fulgebas ut*)[7] aurum; cum sincera conscientia procedebas.

9 7. Quæ ista subita conversio?[9] Quæ ista repentina mutatio? De Dei virgine facta es corruptio satanæ, de sponsa Christi scortum exe-
crabile, de habitaculo Spiritus sancti tugurium
10 diaboli, de templo Domini fanum immunditiæ.[10] Quæ fueras ut stella radians in manu Domini,

A gaudio congaudetis, et tristitiæ conlugetis; sicut scriptum est: *Gaudete cum gaudentibus, et flete cum flentibus.* Vos, inquam, appello qui casti- Rom. XII, 15.
tatem Christi verissimam retinetis, et non super iniquitate gaudetis, sed potius ingemiscitis. Vertite nunc verba oris mei, et quæ ab injusto dolore procedunt, judicate.

3. Virgo nobilis, dicata Christo, sapiens, erudita, ruit in foveam turpitudinis, *concepit dolorem, et peperit iniquitatem:* se perdidit, Ec-
B clesiam maculavit. Hinc omnis anima christiana grave vulnus suscepit; quia sanctum datum est canibus, et margaritæ missæ sunt ante porcos. Matth. VII, 6.

4. Hinc insanabilis dolor; quia unum malum plurima bona secum traxit; et unius (*nubecula*) animæ peccatricis pene totam lucem Ecclesiæ obscuravit. *Audite me, omnes populi, et videte*
C *dolorem meum:* virgines meæ abierunt in captivitatem. Hæc est vera captivitas, ubi animæ peccato captivæ ducuntur. Thren. I, 12.

CAPUT II.

5. Ad te ergo mihi nunc sermo sit, quæ caput horum et causa malorum es, quæ
D multipliciter misera cum gloria virginitatis nomen etiam perdidisti. Unde incipiam; sed quid primum dicam ultra ultima bona commemorare ea quæ perdidisti; an mala defleam, quæ invenisti?

6. Eras virgo in paradiso Dei; utique inter flores virginum et inter flores Ecclesiæ ut columba illa, de qua scriptum est: *Pennæ columbæ deargentatæ, et posteriora dorsi ejus in*
E *specie auri.* Splendebas ut argentum, fulgebas Ps. LXVII, 14.
ut aurum, quando cum sancta conscientia procedebas. Eras tamquam stella gradiens in manu Domini, nullum metum, nullam nebulam pertimescens.[8] 8

7. Quæ est subita de Dei virgine conversio? Facta est corruptio satanæ; de sponsa Christi scortum inexecrabile, de habitaculo Spiritus Sancti facta est tugurium diaboli, de templo Dei fanum immunditiæ. Incedebas cum fiducia ut columba,
F nunc lates ut stellio. Fulgebas ut aurum propter

[1] Notanda hic omissio in comparatione cum maurino textu, quæ in hypothesi nostra ab ipsomet Ambrosio procedere potuit. In codice b magnum sphalma occurrit in verbi *quæ ab injusto dolore procedunt;* sed inemendata ea reliquimus.

[2] Codex E pariterque b, *hic.*

[3] Cod. E ac b rursus *hic* ut paulo superius.

[4] *Adsumam ergo* etc. Hæc verba etiam in mss. E, a, *M* erronee postposita habentur ad finem hujus numeri.

[5] Verba *ad mortem, et a diabolica dominatione possidentur,* quæ in textu maurino habentur, fortasse non genuina sed serius superaddita sunt, quia cum præcedenti biblica sententia nullam habent relationem.

[6] Codex b in ultima periodo tam vitiatam exhibet lectionem ut non vacet emendationem tentare.

[7] Codex a, *et pallore.* Subsequens autem omissio manifestus est scriptionis error, quia verba omissa biblico textui respondent.

[8] Mss. a, *M*, *nullum metum, nullas tenebras pertimescebas.*

[9] Codex E mendose, *conversatio.*

[10] Notanda in sequentibus quædam textus contractio, quæ an genuina sit, decernere non audemus.

veluti de alto ruens cœlo, lumen tuum extinctum est.

CAPUT III.

8. Væ tibi, misera, et iterum væ quæ tanta bona propter parvi temporis luxuriam perdidisti! Quam tibi spem apud Deum Christum reliquisti, cujus membra tollens fecisti membra meretricis? Quis te Spiritus Sanctus visitabit, cum eum repudiaveris, qui se quoque a cogitationibus sordidis longe fecit?

I Cor. VI, 15.

9. Sed veniamus ad humana, ut (*per*) illa divina agnoscantur. Aspice, filia, quis sanctorum, quæ sanctarum tibi adproximare non horreat: aperi oculos si potes, erige frontem si audes; aliquem sanctorum fiducialiter intuere. Nonne faciem conscientia commissi tamquam plumbum inclinat et premit? Nonne tenebræ ante oculos tuos et dira[7] caligo versatur? Nonne timor et tremor animam tuam et membra quassavit?

7

10. Quid facies coram Eliam et Danielem et tantorum exercitum prophetarum? Quid facies coram angelis sanctis? Nonne splendore et claritate immaculatorum quasi fulminibus percussa combureris?[9]

9

CAPUT IV.

11. Sed dictura es forsitan: non potui sustinere quia carne fragili circumferebar. Respondebit tibi beata Thecla cum suis innumerabilibus sociis: Et nos eadem carne amictæ fuimus, nec tamen plenum propositum castitatis nostræ aut fragilitas carnis potuit mutilare, aut sævitia tyrannorum potuit per varia tormenta dejicere. Revera non potest caro corrumpi, nisi mens fuerit ante corrupta. Remanebit ergo in crimine anima, quæ carnem præcedit in crimine.[10]

32, q. 5, c. *Revera.*

10

11

12. Sed dicis:[11] nolui hoc malum sed passa sum violentiam. Respondebit tibi fortissima illa Susanna, cujus tu nomen fallaciter bajulabas.[12] Ego inter duos presbyteros posita, inter duos utique judices populi, sola inter sylvas paradisi constituta vinci non potui, quia nec volui. Tu ab uno ineptissimo adolescente, et in media civitate, quomodo vim perferre potuisti, nisi

12

Dan. XIII, 20 et ss.

A virginitatis decorem;[1] nunc autem vilis facta es tamquam lutum[2] platearum, et indignorum pedibus conculcaris; velut de alto ruens cœlorum, lumen tuum extinctum est, conversa es in carbonem.

1

2

CAPUT III.

8. Væ tibi, misera, quæ tanta bona propter parvi temporis luxuriam perdidisti! Quam
B spes tibi apud Christum Deum dereliquisti, cujus membra tollens fecisti membra meretricis? Quis[3] te Spiritus visitabit, cum repudiaveris eum, qui se a cogitationibus sordidis longe facit?

3

I Cor. VI, 15.

9. Quis sanctorum,[4] appropinquare non horret?[5] aperi oculos tuos, si potes; erige frontem, si audes aliquem sanctorum aut sanctarum fiducialiter intueri. Nonne faciem tuam conscientia commissi?[6] tamquam plumbum inclinat et pre-
C mit? Nonne tenebræ ante oculos tuos et dira caligo conversatur?[8] Nonne timor et tremor animæ et corus (sic) quassabit?

5 4

6

8

10. Si ergo homines in carne aliquo delicto obnoxios non poteris intueri, tam gravi confusione sepulta; quid facies coram castis apostolis? Aut coram Elia et Daniele, et tantorum exercitu prophetarum? Quid facies coram Johanne? Quid facies coram Maria et Thecla, im-
D maculato choro virginitatis, aut coram angelis sanctis? Nonne splendore et claritate immaculatorum quasi fulminibus percussa combureris?

CAPUT IV.

11. Sed dicis: Non potui sustinere, quia carnem fragilem circumferebam. Respondit tibi beata Thecla cum suis sociis: Et nos eadem carne fuimus amictæ, et tamen plenum propo-
E situm castitatis aut fragilitas carnis tormentorum per varia tormenta, aut sævitia dejicere non valuit. Revera non potest caro corrumpi, nisi mens ante fuerit corrupta.

12. Si dicis: Nolui hoc malum, violentiam passa sum, respondit tibi fortissima Susanna, cujus tu nomen tu fallenter bajulas: Ego inter duos presbyteros, sola inter silvas paradisi constituta, vinci non potui, quia non volui. Tu autem in media civitate constituta, ab uno adolescentulo[13] quomodo non potuisti vim perferri, nisi quia voluisti ultro violari? Quis tuas voces

13

[1] Ita et mss. a, *M.*
[2] Ita et mss. a, *M.*
[3] Codex b habet *quid.*
[4] Notanda hic est omissio mendosa.
[5] Ita et mss. a, *M.*
[6] Hic in cod. b omnino erronee legitur *conscientia consumit?*
[7] Cod. E *dura,* cod. b *durus.*
[8] Mss. a et *M* omittunt præcedentem periodum.
[9] Hic notanda omissio, quæ tamen haud genuina videtur.
[10] Mss. a, *M, præcellit in crimine.*
[11] Mss. a, *M, sed dictura es.*
[12] Quoad hoc verbum, præter exemplum in Præfatione allatum, aliud quoque occurrit in eodem Ambrosio, *Comment. in II ad Corinth.,* VI, 53: « Grandis animi erat in *bajulandis* infirmitatibus fratrum ».
[13] Ita et mss. a, *M.* In vocibus *vim perferri* mendum adest, quod æque inemendatum reliquimus.

quia ultro vitiari voluisti? Quis denique tuas voces audivit? Quis obluctationem sensit? Ut autem hoc omittam, certe post illatam violentiam detegere scelus, si non aliis, vel parentibus vel tuis sororibus debuisti: esset enim excusatio infelicitatis, esset conscientiæ plena purgatio, si hostem pudicitiæ tuæ deduxisses in publicum.

13. Sed erubuisti forsitan, ne te violatam multi cognoscerent. Ut[1] quid timuisti, ubi non erat timor, nisi ut tacendo crimen cum adultero sæpius sociares? Esto, pudor te prohibuit confiteri: quid de secunda, quid de tertia commixtione dicis, quid de frequenti commercio fœditatis?[4]

14. Horret, horret animus, mens tabescit cum ad imum[6] sceleris pervenitur. Nam et medicus, quamvis fortis sit animi, tamen, cum altius secat vulnus, puto ex parte aliqua sustinebit horrorem. Heu perdita! jamne intelligis omnes vias excusationis pœnitus conclusas?[7] Jamne sentis quantum tibi mali in anima et in carne nefaria libido contulerit?

15. Non istam de te confusionem tuus speraverat[8] pater, qui te sibi singularem gloriam computabat. Non hunc luctum, et has lacrymas ex te sibi nasci tua crediderat mater, quæ partus sui gemitum *(per tuam)* virginitatem[9] solabatur.[10] Non fratres tui, non sorores hoc ex te dedecus exspectabant, quos omnes quasi uno gladio tui sceleris graviter sauciasti.

16. Si fuisses communi sorte defuncta, flebant te modicum propter desiderium parentes: sed exultabant granditer; quia immaculatam præmiserant virginem, hostiam vivam Domino, propitiatricem suorum videlicet delictorum. At nunc plangunt mortuam, et non mortuam: lugent vivam, et non vivam: mortuam utique gloria virginitatis, vivam dedecore turpitudinis.

17. Iratus[11] est pater suis visceribus, e quibus sata es:[12] maledicit suo utero mater, ex quo in hanc lucem infeliciter processisti. Nec tamen modum sui doloris reperiunt, nisi hoc plane videntur habere solatium, quia te nec pater compulit, nec mater coegit ut virginitatem profitereris, quam ultro et propria voluntate professa es.[13]

18. In tantum tibi misera non intelligis pondus judicii adcrescere, quia non servasti quod ultro promisisti. Quibus te spiris serpens ille nequissimus obligavit? Quibus te venenis infecit ille, qui Evam decepit, ut tanta te cæcitate percuteret, tantam animi tui[15] faceret oblivionem?

A

B

C

D

E

F

13. Sed erubuisti forsitan, ne te violatam multi cognoscerent. Ut quid timuisti ubi non erat timor, nisi ut tacendo crimen cum adultero sociareris? Cesset[2] et violentiæ figmentum; cesset ruboris argumentum ubi toties membra illa dicata Christo, scelestissimo[3] mœcho suis visceribus polluenda præbuisti.

14. Heu[5] perdita! jam nec sentis, intelligis omnes vias exclusis penitus clausas quantum tibi mali et in carne et in anima nefanda libido contulerit?

15. *Deest.*

16. *Deest.*

17. *Deest.*

18. Quibus[14] te spiris serpens ille nequissimus obligavit? Quibus te venenis infecit ille, qui Evam decepit, ut tanta cæcitate percuteret, tantam animi fecerit oblivionem?

[1] Ita et mss. a, *M*, quæ lectio genuina videtur.
[2] Notandæ omissio ex amanuensium incuria.
[3] Mss. a. *M. Christi cœlesti, juveni tuis.*
[4] Notanda omissio quæ haud genuina videtur.
[5] Notanda in sequentibus magna omissio et vitiata dictio.
[6] Ita et mss. a, *M.*
[7] Codex E *conclusisse;* mss. a, M, *claudere.*
[8] Ita et mss. a, *M.*
[9] Cod. E addit *perpetuam;* sed ex præpostera lectione vocum *per tuam.*
[10] Ita et mss. a, *M.*
[11] Mss. E, a, *M, ingratus.*
[12] Ita et mss. a, *M.*
[13] Notanda omissio quæ genuina ex Ambrosio videtur.
[14] Notanda et hic omissio.
[15] Ita et mss. a, *M.*

A

CAPUT V.

19. Non es memorata sancti diei dominicæ resurrectionis, in quo divino altari te obtulisti velandam? In tanto, tamque solemni conventu Ecclesiæ Dei, inter lumina neophytorum splendida, inter candidatos regni cœlestis, quasi regina[1] Regi nuptura processeras. Non es memorata qualis ad te die illo facta sit adlocutio: Intuere, virgo,[2] quantus ad Sponsi tui et Domini nuptias convenerit populus. Servare te oportet[3] fidem, quam sub tantis testibus polliceris,[4] semper cogita[5] cui virginitatem spoponderis. Facilius[6] te oportet sanguinem cum spiritu fundere, quam perdere castitatem.

20. His tunc in illo die consecrationis tuæ dictis, et multis super castitatem[7] præconiis, sacro velamine tecta es; ubi omnis populus dotem tuam subscribens, non atramento, sed spiritu, pariter clamavit, Amen. Vincor lacrymis, cum hæc recordor: compungor stimulis, cum ad hæc humana exempla considero. Nam si inter decem testes confectis sponsaliis, nuptiis consummatis, quævis femina viro conjuncta mortali, non sine periculo perpetrat adulterium; quid quod[10] inter innumerabiles testes Ecclesiæ, coram angelis et exercitibus cœli facta copula spiritalis per adulterium solvitur? Nescio an possit ei condigna mors ac pœna cogitari.

I Cor. VII, 9. 21. Dicet aliquis: *Melius est enim nubere quam uri.* Hoc dictum ad non pollicitam pertinet, ad nondum velatam. Ceterum quæ se Christo spopondit, et sanctum velamen accepit, jam nupsit, jam immortali conjuncta[11] est viro, quæ si voluerit nubere communi lege conjugii, adulterium perpetrat, ancilla mortis efficitur. Si hoc ita est, quid de ea dicendum est, quæ occulta furtiva turpitudine constupratur, et fingit se esse quod non est? Habitu virgo, facto non virgo: bis adultera, et in facto et in adspectu.

CAPUT VI.

22. Ad te iterum redeo, quæ oblivionem tantorum passa bonorum es, et receptaculum tantorum malorum facta. Quomodo ergo tibi in actu illo ignominioso non veniebat in mentem habitus virginalis, processus ad ecclesiam inter virgineos choros? Quomodo oculos tuos non perstringebat lux vigiliarum: aures tuas non penetrabat hymnorum spiritalium cantus: mentem tuam non ventilabat lectionum cœlestium virtus; hinc vel maxime[14] clamante Apostolo: *Fugite,* inquit, *fornicationem; quia omne pecca-*

[1] Ita et mss. a, *M.*

[2] Hic notanda omissio quæ genuina videtur; nam valde melius currit sensus quam in maurina recensione. Subsequenter in cod. b immutavimus *converterit* in *convenerit.*

[3] Ita cum mss. a, *M.*

[4] Ita cum mss. a, *M.*

[5] Ita cum mss. a, *M.*

[6] Mss. a, *M, felicius.*

B C D E

CAPUT V.

19. Non es memorata diem sanctæ Dominicæ resurrectionis, in quo divino te altari obtulisti velandam? In tam solemni conventu Ecclesiæ Dei, inter lumina neophytarum splendida, inter candidatas regni cœlestis, quasi regina Regi nuptura processeras. Non es memorata qualis ad te die illa facta est locutio: Adspice, filia; intuere, virgo, quantus ad Sponsi tui et Domini nuptias convenerit populus. Servare te oportet fidem, quam sub tantis testibus polliceris; semper cogita cui virginitatem spoponderis. Facilius te (*oportet*) sanguinem fundere cum spiritu, quam perdere castitatem.

20. His tunc in illo die confessionis tuæ et multis dictis super castitatem præconiis velamine tecta (*es*); ubi omnis populus dotem tuam subscribens, non atramento, sed spiritu Dei vivi pariter clamabant[8] dicentes, Amen. Vincor lacrymis, cum hæc recordor: compungor stimulis, cum hæc humana exempla considero. Nam si inter decem testes confectis[9] sponsalibus, nuptiis consummatis, quævis femina viro conjuncta non sine periculo perpetrat adulterium; quid ubi inter innumerabiles testes Ecclesiæ, coram angelis (*et*) exercitibus (*cœli*) facta copula spiritalis per adulterium solvitur? Nescio an possit ei condigna mors ad pœnam cogitari.

21. *Deest.*

CAPUT VI.

22. Sed ad te iterum redeo, quæ oblivionem tantorum (*bonorum passa*) es, et receptaculum (*tantorum facta*) malorum. Quomodo tibi in actu illo ignominioso non veniebat in mente habitus virginalis, processus in ecclesiam inter virgineos choros? Quomodo oculos tuos non adstringebat lux vigiliarum:[12] aures tuas non ventilabat lectionum[13] cœlestium virtus? Hinc vel maxime clamat Apostolus: *Fugite fornicationem; quia omnis fornicator et immundus, non erit heres in regno Dei et Christi.*

[7] Vox *tuam* hic et paulo ante omissa est etiam in mss. a, *M.*

[8] Ita et mss. a, *M.*

[9] Mss. a, b, *M* ex mendo librario, *cum festis.*

[10] Mss. a, *M, quid autem ubi.*

[11] Ita cum mss. a, *M.*

[12] Notanda omissio.

[13] Erronee refert codex *ventilabant lectiones.*

[14] Voces *ad te* etiam in mss. a, *M* opportune desiderantur.

tum quodcumque fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat? Et cum dicit: *In corpus suum;* tamen in Christum eum peccare demonstrat.[1]

I Cor. VI, 17.

23. Hæc tanta, et terribilia non tibi veniebant in mentem, cum ad illud opus nefarium tua membra peterentur? Sed mortifera te oblivio tamquam in gurgitem altissimum demergebat, et quasi captivam execrabilis libido ducebat.

24. Nonne vel illum locum tabulis separatum, in quo in ecclesia stabas, recordari debuisti? *Divisa est mulier et virgo: quæ non est nupta, sollicita est*[3] *quæ Domini sunt, (quomodo sit sancta) et corpore et spiritu.* Tu autem[4] virginitatem mentiendo.

I Cor. VII, 34.

25. *Deest.*

26. *Deest.*

27.[6] O quidquid prætendit sermo, crudeliora incurrunt;[7] et cupiens moderari, non invenio modum. Oblita ergo propositum, oblita parentes, oblita Ecclesiam totam, oblita gloriam virginitatis, oblita honorem dignitatis, etiam oblita promissionem regni, oblita judicium terribile, complexa es corruptionem, protulisti fructum confusionis, finem vero mortem sævissimam, et interitum sempiternum.

CAPUT VII.

28. Et certe non habes quod de nostra negligentia conqueraris: quodcumque enim ad officium pertinuit pastoris, et tibi et omnibus non negatum est. Dilectio spiritalis adhibita, commonitio sancta non defuit. Oblita domum patris tui.[8] Inter tot non dicam posita tuta esse debueras, si voluisses, sed etiam tutelam aliis præstare potuisses. Sed frustra alia sunt provisa.

Ps. XLIV, 11.

29. Frustra hymnum virginitatis exposui:[9] in quo et gloriam propositi, et observantiam nimio ardore decantares. Seminavi secus viam, seminavi in spinis, seminavi in petrosa: aut enim ex corde tuo verba mea volucres, id est, dæmones rapuerunt; aut malis tuis cogitationibus suffocata sunt; aut aruerunt nimio æstu libidinis. Heu me, quia ubi putabam ædificare aurum, argentum, lapides pretiosos, inventus sum lignum, fœnum, stipulam, arsuras materias laborasse! Dicam et ego secundum Prophetam: *Heu me, quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe!*

Luc. VIII, 5 et ss.

I Cor. III, 12.

23. *Deest.*

24.[2] *Divisa est mulier et virgo: quæ non est nupta, cogitat quæ Domini sunt, quomodo sit sancta corpore et spiritu.* Tu autem in contrarium vertens dictum, ita cogitans, et agens, ut nec corpore sis sancta, nec spiritu: corpore fornicando; spiritu autem virginitati mentiendo.

I Cor. VII, 34.

25. Proh nefas! solet fama prosequi factum, malum ad famam pervenit.[5]

26. *Deest.*

27. Oblita es propositum, et parentes, et totam Ecclesiam, et gloriam virginitatis, et promissionem regni cœlestis, et terribilem diem judicii: amplexa es corruptionem, protulisti fructum confusionis, finem vero mortem sævissimam, et interitum sempiternum.

CAPUT VII.

28. *Deest.*

29. Seminavi[10] secus viam, sed in petris et in spinis. Verba enim mea ex corde tuo aut volucres rapuerunt, idest dœmones; aut malis cogitationibus suffocata sunt, aut aruerunt nimio ardore libidinis. Heu me! ubi putabam ædificare aurum, argentum, lapides pretiosos, inventus sum ligna,[11] fœnum, stipula et materias arsuras laborasse! Dicam ego secundum Prophetam: *Heu me, quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe!*

I Cor. III, 12.

[1] Mss. a, *M* addunt *Num,* et subjungunt: *Non estis vestri; empti enim estis pretio magno; glorificate et portate Dominum in corpore vestro,* et alia quæ sequuntur in textu maurino. Hæc omissio videtur repetenda ex ομοιοτελευτῳ, id est e similibus desinentiis.

[2] Lacuna quæ hic, et ex parte etiam in cod. E occurrit, ex maurina recensione supplenda est.

[3] Ita et in mss. a, *M.*

[4] Hic quoque notanda magna lacuna ex errore amanuensium.

[5] Desunt reliqua omnia hujus numeri, quæ e maurina recensione desumenda sunt.

[6] Omissio integrorum nn. 25 et 26 genuina ex Ambrosio videtur, quia exhibent adjuncta prorsus peculiaria ipsi virgini lapsæ, quæ ad extraneorum utilitatem non conferebant.

[7] Mss. a, *M, incurrit.*

[8] Hic notanda omissio quæ haud genuina videtur.

[9] Notandus locus alius D. Ambrosii (*De Virgin.,* lib. I, n. 57): *Tu nobis quotidie Virginum canis laudes.*

[10] Lectio codicis erronea, *seminabis.*

[11] *Inventus sum.* Erronea lectio hujus codicis et aliorum a et *M, inventa sunt.* In cod. b erronea lectio etiam *materia arsura.*

30. Et quidem si te solam damnum fecisses, erat quidem tristitia, sed forsitan tolerabilis. Nunc vero quantas animas tuo hoc scelere graviter sauciasti! Quanta etiam labia fidelium inquinata sunt, viam Domini blasphemando! Aperuit in nos gentilitas os suum: adversus sanctam Ecclesiam Synagoga Judæorum per tuum dedecus exsultavit.

31. Quod si is qui unum scandalizaverit, mola
Matth. XVIII, 6. circumligatus precipitari debet in mare, quid de te pronuntias, per cujus scelus omnis anima sauciata est, et nomen Domini in gentibus blasphematum est? Nonne quoties dicitur: O vir-
2 gines, tibi cumulus iniquitatis adcrescit?[2] Jaces ecce vulnerata, jaces ecce prostrata.

CAPUT VIII.

32. Cupio prodesse, sed subvenire non possum; quia *totum caput in dolore, et totum cor in mœstitia: a pedibus usque ad ca-*
Isai. I, 5, 6. *put,* sicut ait Esaias, *non est malagma imponere.* Infirmitas tua omne humanæ medicinæ exclusit
3 auxilium.[3]

33. *Numquid non est resina in Galaad, aut medicus non est ibi? Quare non adscendit sa-*
Jerem. VIII, 22. *nitas filiæ populi mei?* Hæ itaque sententiæ Dei vocant ad pœnitentiam peccatores: pœni-
4 tudo est necessarium medicamentum.[4]

34. Quanta putas, et qualis necessaria est pœnitentia? Quæ aut æquet crimina, aut certe factum excedat. Et secundum conscientiæ molem exhibenda est pœnitentiæ magnitudo. Pœnitentia non verbo agenda est, sed actu. Hæc autem sic agetur, si tibi ante oculos proponas de quanta gloria rueris, et de quo libro vitæ nomen tuum deletum sit; et si te jam credas prope ipsas positam tenebras, ubi erit fletus
5 oculorum,[5] et stridor dentium.

35. In primis omnis cura vitæ hujus interimenda tibi est, et quasi mortuam te existi-
7 mans, quomodo possis reviviscere cogita.[7] Deinde lugubris tibi accipienda est vestis, et mens ac membra singula digna castigatione punienda. Amputentur crines, qui per vanam gloriam occasionem luxuriæ præstiterunt. De-
10 fluant[10] oculi lacrymis, qui masculum non simpliciter adspexerunt. Pallescat facies, quæ quondam erubuit impudica. Denique totum corpus in cura et jejuniis maceretur, cinere adspersum et opertum cilicio perhorrescat; quia male sibi de pulchritudine placuit. Cor vero sit liquescens

30. Et quidem si te solam damnum fecisses, erat quidem tristitia, sed tolerabilis. Nunc vero quantas animas tuo scelere sauciasti, quantas propter te de proposito suo pœnitere fecisti! Quanta etiam labia infidelium inquinata sunt, viam Domini blasphemantes! (sic) Aperuit in nos gentilitas os suum: adversus sanctam Ecclesiam Synagoga Judæorum perpetuum expectabit de-
1 decus.[1]

31. Quid de te pronuncias per cujus *(scelus)* omnis anima sauciata est et nomen Domini in gentibus blasphematum est? Ecce jaces vulnerata et prostrata.

CAPUT VIII.

32. Cupio prodesse, sed non possum subvenire; quia *tota in dolore es a pedibus usque ad caput.*

33. Ego secundum divinam sententiam dabo consilium: solum et unicum tentamentis est remedium illud, quod divina lex per prophetæ porrigit manum dicens: *Nolo mortem peccatoris,* et reliqua.
Ezec. XXXIII, 11.

34. Pœnitentia non verbis agenda, sed actu. Hæc autem sic agitur, si tibi ante oculos proponas de quanta gloria rueris, quod de libro vitæ nomen tuum deletum est; et si te jam positam credas in ipsas tenebras exteriores, ubi erit fletus sine fine. Nec aliud esse remedium post unum baptismum quam pœnitentiæ solatium.

35. Hæc tecum cogitans, et mente tractans,[6] 6
facti tui ipsa esto judex crudelior. In primis omnis cura vitæ hujus intermittenda est tibi, et quasi mortuam te existimans, sicut es,[8] quo- 8
modo possis reviviscere; lugubris tibi[9] accipienda 9
est vestis, et mens ac membra singula digna castigatione punienda. Amputentur crines, qui per vanam gloriam occasionem luxuriæ præstiterunt. Defluant oculi lacrymis, qui masculum non simpliciter adspexerunt. Pallescat facies, quæ erubuit impudice. Denique totum corpus incuria et jejuniis maceretur,[11] cinere adsperso 11
et operto cilicio[12] perhorrescat; quia male sibi 12

[1] Mss. a, *M, perpetuum dedecus expectavit.*

[2] Ita et mss. a, *M.* Elegans dictio *adcrescit,* quæ Ambrosiana videtur.

[3] Notanda, in comparatione cun maurina recensione, omissio, quæ juxta hypotesim a nobis propositam, genuina videtur.

[4] Codex habet *medicaminum.* Ceterum nonnulla ab amanuensibus omissa videntur. In codice b loco vocum *per prophetæ* erronee legitur *per prophetam.*

[5] Hæc peregrina locutio, quæ et infra occurrit n. 44, habetur etiam in alio Nicetæ opere cujus titulus *Explanatio symboli,* cap. XIII, ideoque præbet novum argumentum pro Niceta, ut primo hujus opusculi auctore, qui ita in suo Evangeliario legerit.

[6] Mss. a, *M, contrectans.*

[7] Textum aptavimus ita corruptum.... *existimans, extimans quomodo possis reviviscere cogitas quomodo.*

[8] Ita et mss. a, *M.*

[9] Lectio codicis *tui.*

[10] Mss. E, a, *M, defleant.*

[11] Mss. a, *M, incurvetur, molletur.*

[12] Ita et mss. a, *M.*

tamquam cera, jejuniis inquietans se ipsum, et cogitationibus ventilans, quare sit ab inimico subversum. Sensus etiam crucietur; quia in membra corporis cum haberet dominationem, malum gessit imperium.

36. Talis vita, talis actio pœnitentiæ si fuerit perseverans, debes sperare, etsi non gloriam, certe pœnæ vacationem; dicit enim Deus: *Convertimini ad me, et convertar ad vos.*[1] Sic conversus magnus David ille justificatus est: sic Ninive peccatrix illa civitas incumbentem sibi evasit interitum peccatorum.

37. Grandi plagæ[2] alta et prolixa opus est medicina: grande scelus grandem habet necessariam satisfactionem.

38. Sed tu quæ jam ingressa es agonem pœnitentiæ, insiste, misera: fortiter hære tamquam naufragus[3] tabulæ, sperans te ab ipsa de profundo criminum liberari. Nec[4] tibi præsumas ab humana die veniam dari; quia decipit te quicumque hoc tibi polliceri voluerit. Quæ enim proprie in Deo peccasti, ab illo solo quære remedium.[6]

CAPUT IX.

39. De te autem quid dicam, fili serpentis, minister zaboli,[7] violator templi Dei; qui in uno scelere duo crimina perpetrasti, adulterium utique, et sacrilegium? Sacrilegium plane, ubi vas Christo oblatum, Domino dedicatum, dementi temeritate polluisti. Balthasar rex ille Persarum, qui in vasis Domini, quæ de templo Hierusalem fuerant a patre ejus sublata, bibere cum suis amicis et concubinis usurpavit, ipsa nocte angeli manu percussus est, crudeli morte punitus est: quid de te arbitraris, perdite pariter et perditor, qui vas rationabile consecratum Christo, sanctificatum ab Spiritu, temerasti[9] impie, polluisti sacrilege, et tui propositi immemor, et judicii divini contemptor? Melius fuerat omnino te fuisse non natum quam te sibi gehenna proprium filium vindicaret.

40. Et licet te ipsa conscientia sceleris agat per diversa præcipitem; *fugit* enim *impius, nemine persequente se:*[10] tamen ne quid a pastore etiam ovi morbidæ, vel morituræ medicaminis denegatum sit, do consilium. Petas ultro carcerem pœnitentiæ, obruas catenis viscera, animam tuam gemitu jejuniisque discrucies, sanctorum petas auxilium, jaceas sub pedibus electorum; ut non tibi cor impœnitens thesaurizet iram in die iræ et justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera ejus. Nec

Dan. v, 30.

Prov. xxviii, 1.

Rom. ii, 5, 6.

de pulchritudine placuit. Cor vero sit liquescens tamquam cera, jejuniis inquietans se ipsum, et cogitans quare sit ab iniquo subversum. Sensus etiam crucietur; qui in membris corporis cum haberet dominationem, malum gessit imperium.

36. Talis vita, et actio pœnitens si fuerit perseverans, sperare (*debes*), etsi non gloriam, certe pœnæ evacuationem; dicit enim Deus: *Convertimini ad me, et convertar ad vos.* Ergo qui sibi non pepercit, a Domino illi parcetur. Et qui futuras pœnas gehennæ perpetuæ in hoc parvo vitæ spatio compensaverit, se ipsum ab æterno igne liberabit.

Joan. iii, 5 et ss.

37. Grandi plagæ alta et prolixa opus est medicina, grande scelus necessariam habens satisfactionem.

38. Sed tu, quæ jam ingressa es in agonem pœnitentiæ, insiste, misera: fortiter (*hære*) quasi naufragus tabulæ, sperans per ipsam te de profundo liberari. Inhære pœnitentiæ[5] usque ad exitum vitæ, nec tibi ab humana die præsumas veniam posse dari; quia decipit te quicumque tibi hoc promittit. Quia enim de proprio Deo peccasti, ab illo solo quære remedium.

5

CAPUT IX.

39. De te autem quid dicam, fili serpentis, et fili diaboli, violator templi Dei; qui in uno scelere duo crimina sociasti, adulterium et sacrilegium? Plane, ubi[8] vas Christo oblatum, Deo dicatum, dementi temeritate polluisti. Balthassar rex Persarum, quia in vasis Domini, quæ erant de templo Hierosolymis a patre ejus sublata, bibere cum suis amicis et concubinis usurpabat; ipsa nocte angeli manu crudeli morte percussus est: quid de te arbitraris, perdite pariter et perditor, qui vas rationabile consecratum Christo, sanctificatum a Spiritu Sancto, temerarie et impie polluisti sacrilege, et tui propositi immemor, (*et*) judicii divini contemptor? Melius fuerat te non fuisse natum, quam te sibi gehenna proprium filium vindicaret.

8

Dan. v, 30.

40. Et tamen ne quid a pastore ovi morbidæ vel morituræ medicaminis negatum sit, do consilium. Ultro petas carcerem pœnitentiæ, obruas catenis viscera, animam tuam gemitibus jejuniisque discrucies, sanctorum pete auxilium, jaceas sub pedibus electorum; ut non tibi cor impœnitens thesaurizet iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera ejus.

[1] Notanda omissio quam genuinam dicere non audemus.

[2] Mss. E, a, b, *M, grandis plaga.*

[3] Ita et mss. a, *M.* Codex b, *naufragantem,* cui *naufragus* substituimus.

[4] Notanda omissio.

[5] Erronea lectio hujus codicis, atque aliorum a et *M*: *In hac re pœnitus.*

[6] Ita et mss. a, *M.*

[7] *Zabolus* vox est inferioris latinitatis pro *diabolus.*

[8] Ex errore in codice *tibi.*

[9] In codice errate *temerario,* et sic in codice b alia erronea lectio *temerarie et impie,* quam intactam reliquimus.

[10] Notanda omissio adjuncti quod legitur in maurina recensione; et juxta hypotesim nostram, cum illa circumstantia respiciat tantum seductoris personam, omissionem illam genuinam censemus.

te in eorum numerum constituas, quos luget Paulus: *Qui ante peccaverunt,* inquit, *super im-*
II Cor. XII, 21. *munditia et libidinibus quas gesserunt.*

41. Nec tibi de multitudine peccantium similium blandiaris, et dicas: Non solus hoc ego egi, multos habeo socios: sed cogita, quia multitudo sociorum impunitatem non facit criminum. Nam (*in*) Sodoma et Gomorrha et in totis quinque civitatibus innumerabiles utique habitabant, et omnes pariter qui libidinose corpora
Gen. XIX, 25. sua tractaverunt, igneis imbribus conflagrati sunt: solus autem Loth de illo inevitabili fugit
Ibid., 29. incendio, quia ab illa turpitudine se alienum præstiterat.

42. Exclude ergo vel nunc, infelix, de corde tuo blandimenta serpentis; et luctu, et fletibus continuis, dum in corpore tuo immundo anima illa tenebrosa versatur, remedium tibi in die necessitatis adquire, semper ante oculos tuos habens Apostoli sententiam: *Quia omnes nos oportet manifestari ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis sui secundum*
II Cor. V, 10. *quod gessit, sive bonum, sive malum.*

41. *Deest.*

42. Exclude ergo vel nunc, infelix, de corde tuo blandimenta serpentis; luctu et fletibus continuis, dum in corpore tuo immundo anima illa tenebrosa versetur, remedium tibi in die necessitatis adquire; semper ante oculos tuos habeas Apostoli sententiam: *Quia omnes manifestari nos oportet ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis prout gessit, sive bonum, sive malum.* II Cor. V, 10.

CAPUT X.

CAPUT X.

1 43. *Quis consolabitur te,*[1] *virgo, filia Sion, quia magna facta est sicut mare contritio tua? Effunde sicut aquam cor contra faciem*
Thren. II, 13, 19. *Domini.* Extolle ad eum manus tuas pro remedio peccatorum tuorum. Accipe igitur lamentationem, et nullo quidem die quinquagesimus intermittatur psalmus, quia in negotio tali cantatus est usque ad versiculum illum: *Cor con-*
2 Ps. L, 19. *tritum et humiliatum Deus non spernit.*[2]

44. Insuper etiam hanc lamentationem in conspectu Dei judicis funde: *Quis dabit capiti*
Jerem. IX, 1. *meo aquam, et oculis meis fontem lacrymarum,* et defleam vulnera animæ meæ? Conversi sunt dies festi mei in luctum, et cantica mea in la-
Amos VIII, 10. mentationem: recessit sonus hymnorum, et lætitia psalmorum, et successit stridor dentium et
4 fletus oculorum.[4]

43. *Quis consoletur te, virgo, filia Sion, quia magna facta est sicut mare ruina tua? Effunde sicut aquam cor tuum ante faciem Domini:* extolle, extolle ad eum manus tuas pro Thren. II, 13, 19. remedio peccatorum tuorum. Accipe igitur lamentum. Et primum quidem nulla die quinquagesimus psalmus intermittendus est; quia in tali negotio cantatus est, cum lacrymis gemituque percurre.

44. Hanc lamentationem non sine compunctione cordis in conspectu Dei judicis funde. Ezechiel[3] propheta ait: *Quis dabit capiti meo* 3
aquam, et oculis meis fontem lacrymarum, ut Jerem. IX, 1. defleam vulnera animæ meæ? Conversi sunt dies festi mei in luctum, et cantica in lamentationem: recessit sonus hymnorum, et lætitia Amos VIII, 10. psalmorum; successit stridor dentium et fletus oculorum. Item in psalmo: *Concaluit cor meum intra me, et in meditatione mea exardescet ignis. Timor et tremor venerunt super me, et contexerunt me tenebræ. Abyssus circumdedit me, et* Ps. XXXVIII, 3, 4. *extrema demersit caput meum in infixura inferni.*

Sequitur unus codex b.

45. Heu me, quia facta sum sicut Gomorrha, et combusta sicut Sodoma: quis miserabitur cineri? Durius offendi quam Sodoma, quia illa legem nesciens deliquerat; ego accepta gratia peccavi Domino. Si quem propitiatorem invenio?

Concepi dolorem, et peperi iniquitatem: lacum fodi et incidi in eum. Conversus est dolor meus in capite meo, et iniquitas mea in vertice meo descendit. Immunditia mea ante pedes meos: non fui memor novissimorum, et cecidi miserabiliter.[5] 5 Ps. VII, 15 et ss.

[1] Hæc lectio optime quadrat cum ea quæ et alibi occurrit apud D. Ambrosium. Cf. Sabbat. ad h. l.

[2] Hæc est lectio Ambrosiani, idest Mediolanensis psalterii. Rite autem dicitur usque ad hæc verba Davidem hunc psalmum composuisse, quia interpretes animadvertunt, duos posteriores versiculos tempore babilonicæ captivitatis additos sese debuisse.

[3] Erronee pro *Jeremias.*

[4] Ad calcem tractatus in codice Espinaliensi habetur, ut in Præfatione dictum jam fuit: « Hanc epistolam sanctus emendavit Ambrosius quia ut ipso auctore fuerat edita, non ita erat, quoniam ab imperitissimis fuerat viciata. Emendavi. — Mediolano ».

[5] In codice mendose *mirabiliter.*

46. Non est qui consoletur me. O quam acerbus fructus luxuriæ! Amarior felle, crudelior gladio. Quomodo facta sum in desolationem! Subito defeci, et perii propter iniquitatem; ideo
Ps. LXXII, 19, 20. in civitate Domini nullificata est imago mea. Deletum est de libro vitæ nomen meum. Considerabo a dextris, et videbo, et non est qui consoletur. *Periit fuga a me, et non est qui*
Ps. CXLI, 5. *requirat animam meam.* Factus sum sicut vas perditum. Væ die illo in quo me infelix genuit uterus, et lux ista crudelis excepit! Oportuerat
Ps. XXX, 13, 14. me non nasci, quam sic in gentibus fabula fieri. Propter me confusio et improperium factum est
Job III, 3. famulis Domini, et eum digne colentibus.

47. Lugete me, montes et colles, fontes et flumina; quia fletus filia ego sum. Lugete me, bestiæ silvarum, et reptilia terræ, et volucres cœli, et omnis anima quæ vita frueris. Nam vos beatæ feræ et volucres, quibus nullus (sic) de inferis, neque post mortem reddere rationem: nos manet pœna crudelis tartari, quia habentes sensum, delinquimus; ideo non est pax peccatoribus.

48. Meum peccatum, mea iniquitas, non est similis offensio hominibus, quia horribilis hæc
1 est impietas: carnem pollicita[1] servare virginem, castitatis professa publice, mentita sum Domino; ideo non est mihi fiducia invocandi Altissimum, quoniam obstructum est os loquentium (*iniqua*). Nam meum malum Propheta cecinit; quia *qui elongant se a te peribunt; perdi-*
Ps. LXXII, 27. *disti omnes qui fornicantur a te. Adhæsit lingua*
Ps. XXI, 16. *mea faucibus meis, et in pulverem mortis deduxisti me.*

49. Verumtamen clamabo ad Dominum, dum adhuc tempus est, dum datur spatium; quia in morte non est confessio. *Domine, ne in ira tua arguas me, neque in furore tuo corripias me. Quoniam sagittæ tuæ infixæ sunt mihi, nec* A *est sanitas in carne mea a vultu iræ tuæ: non est pax ossibus meis a facie peccatorum meorum.*[2] 2
Deus, repulisti me, et destruxisti me, ostendisti mihi dura, potasti me vino compunctionis: ex- Ps. LIV, 4, 5.
pulsa sum ab oculis tuis, non adjiciam ut respiciam ad templum sanctum tuum, facta sum in exterminio.

50. *Quæ utilitas in sanguine tuo, dum descendo in corruptionem? Numquid mortui facient* Ps. XXIX, 10.
mirabilia? Numquid enarrabit aliquis in sepul-
B *cro misericordiam tuam, aut veritatem tuam in perditione?* Tuus sermo est, tua promissio: *Nolo mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat:* Ezec. XXXIII, 11.
ad te, Deus meus, mea conversio; quia solus potes renovare omnia, et ab inferis animam revocare. Tu solvis compeditos: tu, Deus, allisos erigis, cæcos illuminas, mortuos suscitas.

51. *Erravi sicut ovis perdita:* quære famulam Ps. CXVIII, 176.
tuam, quoniam mandata tua non sum oblita. Ne despicias me, ne lupus crudelis deglutiat
C me. *Multi dicunt animæ meæ: Non est salus illi in Deo ejus.* Sed tuum consilium tecum est. Ps. III, 3. Ps. CXVIII, 84.
Quot sunt dies famulæ tuæ, quando facies mecum judicium? *Defecerunt oculi mei in lacrymis,* *effusa est in terra gloria mea.* O Jesu redemptor Ps. CXVIII, 81.
mundi, *memento quod pulvis sum: vide humilitatem meam, et laborem meum, et dimitte omnia peccata mea. Remitte mihi ut refrigerer, prius-* Ps. XXIV, 18.
quam abeam, et amplius non ero.

52. Potens es, Domine, conscindere saccum
D et præcingere me lætitia; disrumpere vincula Ps. XXIX, 12.
mea, in quibus alligata sum. Rahab meretricem non adspernatus es. Iram tuam, Domine, suffe- Josue VI, 17.
ram, quia peccavi tibi, donec justifices causam meam; *(da)* pœnitentiæ *(effectum)* confessionis perseverantiam, ne me induret deceptor animæ. Hoc mihi donum, hanc mihi gratiam de tuo *(fonte)* præstari cupio, *(ut)* in æternum tibi confitear.[3] Amen. 3

[1] Lectio codicis omnino mendosa, *carnis pollicere.*

[2] Alia nonnulla e sacris Litteris omittuntur in comparatione cum recensione maurina.

[3] Mendose in codice, præter omissiones, etiam *præstare* et *confiteor.*

PRÆFATIO

AD LIBRUM DE MYSTERIIS

In re apprime dogmatica et liturgica totus hic liber versatur; unde quanto catholicis pretiosior, eo magis protestantibus exosus extitit, et ideo quidam ex illis eum calumniari atque Ambrosio eripere totis viribus conati sunt. Ita autem Maurini Editores in *Admonitione* libro præjacta et ejus objectum proponunt, et authentiam tuentur: « Auctor hujus operis in ipso ejus limine profitetur se et recens bapti- Cap. 1, n. 2.
« zatis elaborare, et sacramenta quæ illis hactenus ignota fuerint, adoriri. Mos quippe erat priscorum
« temporum antistitibus, ut sublimia illa mysteria quam studiosissime celarent nondum initiatos. Hi
« quidem quoad e catechumenis atque competentibus excederent, crebris precibus, exorcismis, aliisque
« ceremoniis ad baptismum præparabantur: admittebantur audiendis concionibus, ubi potissimum eos
« rigidis ethices christianæ dogmatis imbui solitos hic ipse auctor aperte docet. Suis tamen orationibus *Ibid.*, n. 1.
« adversus falsa et impia ethnicorum atque hæreticorum placita disputationes miscebant episcopi: neque
« etiam unitatis substantiæ divinæ, trinitatis personarum adorandarum, aliorumque capitum, quæ ipsis
« e Symbolo exponi consueverant, cognitionem inserere prætermittebant. At vero penitiori aliorum sa-
« cramentorum, et præ ceteris Eucharistiæ discussione prorsus abstinebant. Erant porro ea mentis
« docilitate boni illi religionis nostræ candidati, ut quæ ipsis manifesta esse nolebat Ecclesia, suam ad
« ea curiositatem minime protenderent, rati videlicet nihil falsi aut superstitiosi cultus in illa contineri
« religione, quæ tot miraculis ac prodigiis fulta, super idololatriæ, quam subruebat, ruinis unius Dei
« adorationem erigebat, quæque sectatorum suorum mores ad amussim adeo severam et rationi consonam
« exigi postulabat. Hæc instituendæ vitæ præcepta nondum baptizatis a se tradita signat Ambrosius
« primis hisce verbis: *De moralibus quotidianum sermonem habuimus*, etc., ubi libros *de Abraham* *Ibid.*
« atque alios quos ab eo coram catechumenis et competentibus pronuntiatos demonstravimus, intelligi *Admonit. in hos lib.*
« vix dubium est. Subjungit vero cum eos qui sacro baptismate regenerati sint, hic alloquatur, sibi ut
« ipsis cum ejusdem sacramenti, tum aliorum rationem atque ceremonias declaret, incumbere.

« Primum igitur post explicatam oris atque aurium apertionem, ac memoratam quæ fiebat in bapti- Cap. 1, n. 3.
Cap. 2, nn. 5, 6. « sterio, ejurationem, fontis benedictionem tractat. Ibi autem ut probet non aquæ simplicis efficacia, Cap. 3, 4, 5.
« sed præsenti Spiritus divini virtute regenerationem perfici, varia symbola quibus idem sacramentum
« in veteri Lege præfiguratum est, expendit; unde etiam colligit sacram illam ablutionem eumdem semper
« effectum obtinere, cum ad eum probitas improbitasve ministri nihil conferat. Mox e vivifico lavacro
« excedentium ad episcopum, a quo post unctionem capitis ac pedum lotionem, veste candida induebantur, Cap. 6, n. 29 et ss. Cap. 7, n. 34 et ss.
« accessum narrat. Tum reddita cujusque ceremoniæ ratione, quanta lætitia ob familiæ suæ amplifica-
« tionem gestiat Ecclesia mater, depromptis e Cantico Canticorum sententiis exprimit. Postremo ubi *Ibid.*, n. 35 et ss.
« neophytos acceptæ Confirmationis ope septem donis Spiritus Sancti ditatos atque exornatos fuisse af-
Ibid., n. 42. « firmavit, quemadmodum solemni pompa ex baptisterio ad altare processerint, ut ibi Dominici corporis
Cap. 8, n. 43. « reficerentur sacramento, multis edisserit. Nec sane mirum, si in hoc adserendo immoretur multo
« longius, cum finis et consummatio sit ceterorum.

« Profitetur itaque id sibi esse in animo, ut *summo studio* cunctis veteris Synagogæ sacramentis hoc Cap. 8, n. 44.
« ipsum antiquitate atque excellentia præferendum adstruat; quorum quidem primum inde ostendit,
« quod panis ac vinum Abrahæ oblatum a Melchisedech, Eucharistiæ figura extiterit: secundum autem *Ibid.*, n. 45.
« eo demonstrat, quod præ ipso manna quo nihil sanctius habuerunt Israelitæ, hoc mysterium tanto
Cap. 8 et 9. « præcellat, quanto *potior est lux quam umbra, veritas quam figura, corpus Auctoris quam manna.* Cap. 8, n 49.
« Enim vero quia neophytis in promptu erat contra opponere: *Aliud video, quomodo tu mihi adseris*
Cap. 9, n. 50. « *quod Christi corpus accipiam?* ad objectionis solutionem aggreditur. Eapropter ut repudiato sensuum
« corporeorum testimonio, panem in Domini corpus sacerdotali benedictione converti certo teneant, non
« modo clarissima quæque prodigia, quibus mutatam fuisse naturam vel etiam e nihilo creatam prisci
Cap. 9, nn. 51, 52. « Testamenti ferunt tabulæ, in medium profert; verum etiam miraculorum omnium maximum citat, Christi
Ibid., n. 53. « scilicet incarnationem. Tum quasi omni dubitationis occasione prorsus depulsa, innocentem hunc gregem
Ibid., n. 55 et ss. « accomodatis Canticorum quibusdam versiculis monet, ut secretum præstantes mysterio, et Christum
« diversis virtutum fructibus in se pascentes, Ecclesiam exhilarent: nec in posterum de sua regenera-
« tione umquam ambigant.

« Hic porro nobis temperare minime possumus, quin pauca quædam Eucharistiæ occasione animadver-
« tamus. Neophytos a baptismate adhuc madentes episcopus sacramentorum eisdem hactenus ignotorum
« prima cognitione instituit. Simplex est ea catechesis, et ab omni amplificationis ac eloquentiæ fuco
« plane aliena. Id eo loci Auctor probandum sibi proposuit, eucharistiam præ manna tanto præstan-
« tiorem esse, quanto umbram corpus superat, veritas figuram. Hoc ut demonstret, Christi carnem in
« quam per Dominica verba panem converti docet, in sacramento contineri sæpius repetit. Exemplis ad
« adserendam hanc mutationem utitur omnium maxime prodigiosis. Denique summo conatu adhibito, ut
« oculorum testimonio derogetur, contendit nec levissimæ dubitationi locum esse, quin e pane quem
« præsentem sensus nuntiant, non figura corporis, sed corpus ipsum fiat conceptum in Virginis utero,
« et ad extrema supplicia pro nobis traditum. Quis ergo neget Præsulem nostrum veram et substan-
« tialem conversionem hic agnovisse? Hanc autem cum istis Domini verbis, *Hoc est corpus meum*, Matth. xxvi, 26.

Cap. 9, n. 52. « firmatam ac stabilitam velit, nonne manifesto intelligitur ab eo illa in simplici atque proprio sensu « accipi, non in figurato? Fatemur quidem adhibita quoque ab illo miraculorum quorumdam exempla, « quibus regenerandi vim baptismo inesse persuaderet: sed illic de virtute producendi effectus agitur, « non de substantiali aliqua mutatione; nusquam enim aquæ naturam converti in Spiritum istic repe- « rias: at e contrario eam semper subsistere, ac post benedictionem etiam remanere tam expressis, tam « sæpe iteratis verbis testatur, ut quodammodo videatur, ne quis hanc sibi opinionem in mentem in- « ducéret, præcavisse. Ad hæc nemo non videt quam diversa sit hoc loco catholici atque heterodoxi « causa. Etenim quivis sacerdotum nostrorum Ambrosianam in rudibus istius mysterii cognitione insti- « tuendis rationem et laudabit et sequetur quam lubentissime: quis vero ministrorum sectariorum te- « nendam sibi plane contrariam non existimet? Addimus etiam orthodoxo dogmati stabiliendo in hac « opella suppeditari expressa et positiva, ut vocant, firmamenta; cum tamen Albertinus Carentonianus « quondam minister hinc argumentum probandæ suæ opinioni nullum depromat; sed tantum sibi pro-
Lib. II *de Sacra-ment.* cap. 2. « ponat objectiones, quibus non nisi futilia penitus ac vana respondet. Atqui constare oportet apud « æquos æstimatores ex hoc opere ubi familiariter primis præceptis novos Christianos Ambrosius imbuit, « quid sententiæ super eucharistia illi fuerit, potius discendum, quam ex aliis ejusdem libris; quando- « quidem in his de industria propter infideles atque catechumenos qui eum cum baptizatis confusi au- « diebant, obscurius eloquebatur.

« Hujusce scriptionis qui meminere, magno consensu eam Ambrosio semper adtribuerant: sed tandem « superiori sæculo exstiterunt quidam heterodoxi, qui possessione tam diuturna sanctum Doctorem ab- « dicandum arbitrati sunt. Reperimus enim Henr. Bullingeri ad Joach. Vadianum litteras apud sanctum « Gallum 7 Julii an. 1535 datas, quibus hunc librum cum sequentibus *De Sacramentis* una complectens, « cum illo se de utroque opere sentire significat, nimirum *stupidos hos nequaquam esse auctoris optimi « et judicii emunctissimi fœturam.* Causas istius rei tres adfert, styli differentiam, variam hic et in « exploratis Ambrosii libris exponendæ eucharistiæ rationem, tractationem rerum frigidiorem quam pro « Ambrosiano acumine ac diligentia. His addit Erasmum etsi dissimularit, et judicium texerit suum, ne « videretur eorum de sacramentis sententiam sectari; cum tamen hos libros rejecerit in postremum Am- « brosianæ editionis tomum, non dubitare se quin ille senserit mangonis cujuspiam illud esse opus. Quasi « vero Erasmus quartum suum tomum ex solis adulterinis composuerit. Sed cum de sententia Erasmi « mera sit istæc ariolatio, explodenda potius videtur quam refellenda. Tribus autem illis quæ præmissa « sunt, uno verbo respondebimus catechesim esse, atque adeo charactere sibi proprio, id est, simpliciter, « aperte ac sine motibus editam oportuisse: interim Bullingerum censorem Ambrosianorum scriptorum « non videri admodum idoneum, qui quo loco tam levibus momentis legitimum extrudit fœtum, com- « mentaria in epistolas Pauli admittit pro indubitato. » Quoad hanc postremam animadversionem nos minime cum Maurinis Editoribus convenire, plane constat ex iis quæ pro hujus operis authenticitate ipsi edisseruimus. Sed pergamus eosdem audire.

« Is, cujus opera Helmestadii *Censura Roberti Coci* prælo subjecta est, hoc etiam opus ex Ambro- Anno 1655. « sianorum catalogo exemit, qua in re eum Dallæus quoque in libro *De Confirmatione* sequutus est. « Rationem judicii sui primam istam reddit: *Affirmat auctor,* inquit ille, *Scripturam testari quod ad « preces Hierobaal ignis descenderit de cœlo. Atqui nihil tale de Hierobaal legitur in Scriptura.* « Sed quis non videat hic aliud significari nihil, præterquam quod libri Judicum cap. VI narratur, Gedeon « Angelo supplicasse, ut sibi sacrificium offerre concederet: quo annuente, cum super azymis panibus, « carnibusque elixis jus infudisset, Angelum summa virga hæc contigisse, ac divinitus e petra, cui eadem « imposita fuerant, ignem erupisse? Dicendum igitur quæ in Scriptura fusius memorantur, ea contractius « referri ab Ambrosio. Fieri vero etiam potuit, ut hanc historiam in codicibus suis paulo aliter atque « in nostris narratam invenerit: quod in aliis quoque ipsi contigisse non semel, at præcipue in caput « ultimum libri *De Nabuthe,* observavimus. Et hoc sane mirum illi non videbitur, qui adverterit tantam « olim codicum veteris Testamenti fuisse diversitatem, ut quot Ecclesiæ, tot varia circumferrentur exem- « plaria, sicut Hieronymus in Præfationibus suis passim testatur. Idem ferme habet S. Augustinus de « Doct. Christ. lib. II, cap. 11.

« Secunda expunctionis ratio hæc est: *Quod auctor iste,* adjicit idem, *Paralytici verba: Hominem « non habeo, ita exponit, quasi per hominem Paralyticus intellexerit Christum mediatorem, per-*
Joan. V, 7. « *quam leviculum est.* Sed perquam leviculus est qui sic arguit. Enimvero vel non intelligere se fingit « id eodem loco agere sanctum Antistitem, ut in piscina figuram baptismatis, in homine ægrum in eam « demittente typum ipsius Christi, in ægro demum hominis peccatoris symbolum exstitisse ostenderet; « atque adeo hic paralyticum mysticum, sive, ut sancti nostri utamur verbo, intelligibilem, accipiendum. « Quo quid cum Ambrosiano exponendæ Scripturæ modo magis congruum?

« Tertiam objectionem ita exprimit: *Quod in his libris peccata propria,* 1. *Actualia, per baptismum « relaxari dicat: hæreditaria vero,* 2. *Originalia, per lotionem pedum, certe hæreticum est. Cum « Theologia et Ecclesiæ doctrina non convenit, teste Maldonato.* Et hoc quidem tam validum tamque
Lib. III *de Con-firm.*, cap. 8. « ineluctabile argumentum Dallæo visum est, ut qui alia quasi digito indicare satis habuerat, illud « proprio voluerit cumulare suffragio. Nam cum et hujus operis et librorum *De Sacramentis* auctorem « de lotione pedum incommode ac perabsurde philosophatos contendisset, allatis de quibus agebatur « locis, ista subjungit: *Utrumque somnium, quod vel plane vel pene idem est, ineptum, et instituto « a Christo baptismati contumeliosum, satis ostendit neutrius opusculi auctorem esse Ambrosium.* « Gravissima est, nec diffitemur, istæc accusatio. Sed hoc incommode ac perabsurde accusatoribus ipsis « accidit, ut idem illud cui tam nigrum theta præfigunt isti aristarchi, non modo in aliis quæ extant « Ambrosii operibus non controversis invenire sit, verum etiam in deperditis, quorum loci occurrunt « apud fidelissimum ipsius discipulum Augustinum in suis adversus pelagianos disceptationibus, ubi

« dubium dogma, nedum hæreticum numquam impune proposuisset. Hæc si considerassent illi scriptores, « in sententiam cum tantorum doctorum, tum etiam veteris Ecclesiæ auctoritate munitam haud insur- « rexissent tantis animis. Verum eos quod voces *hæreditaria peccata* quibus nihil nisi concupiscentia, « sive ut ipse ait, *lubricum delinquendi*, significatur, nequaquam recte intellexerint, in errorem inductos
Cap. 6, n. 32. « ad eum locum demonstrabimus.

« Ultima Cociani editoris ratio tam futilis est, ut a nobis referri vix mereatur; ait enim quod *in* « *baptismo exprimendas esse tres personas divinas* hic auctor dicit, cum eo pugnare quod in libris de « Spiritu Sancto adseritur, ad Baptismum *invocationem unius personæ divinæ tantum* sufficere. Sed si « admitteretur hæc consecutio, ii omnes libri in quibus tres divinas personas in baptismo proferendas « traditur, abjudicandi essent Ambrosio: quod affirmare vel ipsi adversarii erubescerent. At enim quænam « in eo repugnantia, si quis de communi hujus sacramenti administrandi ratione agens, invocandas tres « personas divinas dicat; idem tamen disputans utrum baptismum aliquando sub personæ unius invo- « catione collatum pro valido haberi oporteat, affirmantem teneat opinionem? Sed ea de re agemus suo « loco. Interim illos pudeat, qui tam levibus momentis bonam scriptionem et Ambrosio minime indignam « legitimo parenti ereptum eunt, idque non tantum contra mss. omnium, verumetiam contra tot ac « tantorum virorum qua catholicorum qua sectariorum, qua veterum qua recentium testimonia, ut si « nolint eorum auctoritate persuaderi, saltem multitudine obrui possint. Nec dubitamus hoc pervidisse
Blondel., Falcar. Albert., etc. « scriptores multos, magnique nominis in communione calviniana; quandoquidem paucorum e suis cen- « sura insuper habita, calculum suum non subtraxere veritati.

« Cum igitur Ambrosium hujus libri possessione nihil dejiciat, jam quærendum est quotum eidem « annum adtribuamus. In ipso statim Operis initio illius innuere tempus videtur S. Antistes; hic quippe Cap. 1, n. 1. « ait de moralibus quotidianum sermonem in exponendis patriarcharum gestis se habuisse: ubi libros « de Abraham, Isaac et Jacob, et alios ab eo intelligi veri certe simillimum est. Fatemur tamen inde « aliquid oboriri difficultatis, quod eadem de materia variis annis habuerit sermones, quod et nos suis
In Admonit. « locis indicavimus. Verum tamen cum credibile sit eum præcipuos tantum significare, non putamus « eadem verba rectius ad alios referri posse quam ad memoratos; proindeque annum huic opellæ 387 « circiter duximus adsignandum.

« Porro ejusdem inscriptio alibi aliter invenitur. Legitur apud Amerbachium, *De Mysteriis initiandis;* « apud Erasmum et Gillotium, *De iis qui mysteriis initiantur;* in Rom. edit., *De Initiandis;* in mss. « longe plurimis, *De mysteriis sive Initiandis*, nimirum prima eorumdem mysteriorum cognitione; nam « alias scribendum esset *De initiatis;* in antiquissimis denique inscribuntur *De divinis Mysteriis*, aut « simpliciter, *De Mysteriis;* quos et sequimur. »

In Kalen. marm. neap. nota 654, ad dies 29 et 30 Junii. Catholicorum, etiam inter recentes criticos, nemo extitit qui hanc opellam Ambrosio subduxerit, et cl. quoque Mazocchius e libri locutionibus probat Ambrosium indubitanter ejus auctorem fuisse.

Nostram vero hanc editionem contulimus ad scriptum codicem **M**, archipresbyteralis Capituli Modoetiensis, sæc. X, quo continetur *Ratio Paschalis* Bedæ et *Collectanea de Officio baptismi*, nec non ad fragmentum Codicis **A**, de quo in præfatione ad quosdam præcedentes tractatus.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE MYSTERIIS

LIBER UNUS.

CAPUT I.

Tractatibus, quos ante de moribus Sanctus habuerat, subjecturum se mysteriorum expositionem spondet. Deinde cur ea non prius patefecerit, declarato, mysticam aggreditur apertionem, quam a Christo ipso olim celebratam demonstrat.

De moralibus quotidianum sermonem habuimus, cum vel Patriarcharum gesta, vel Proverbiorum legerentur præcepta; ut his informati atque instituti adsuesceretis majorum ingredi vias,[1] eorumque iter carpere, ac divinis obedire oraculis: quo renovati per baptismum, ejus vitæ usum teneretis, quæ ablutos deceret.

2. Nunc de mysteriis dicere tempus admonet, atque ipsam sacramentorum rationem edere: quam ante baptismum si putassemus insinuandam nondum initiatis, prodidisse potius quam edidisse æstimaremur. Deinde quod inopinantibus melius se ipsa lux mysteriorum infuderit, quam si eam sermo aliquis præcurrisset.[2]

3. Aperite igitur aures, et bonum odorem vitæ æternæ inhalatum vobis munere sacramentorum carpite: quod vobis significavimus, cum apertionis celebrantes mysterium diceremus: *Epheta, quod est adaperire;*[3] ut venturus unusquisque ad gratiam quid interrogaretur, cognosceret; quid responderet, meminisse deberet. Marc. VII, 34.

4. Hoc mysterium celebravit Christus in Evangelio, sicut legimus, cum mutum curaret et surdum. Sed ille os tetigit, quia et mutum curabat et virum:[4] in altero, ut os ejus infusæ sono vocis aperiret; in altero, quia tactus iste virum decebat, feminam non decebat. *Ibid.*

CAPUT II.

Quid initiandi Ecclesiam ingressi promiserint, quibusve coram testibus, et quamobrem se converterint ad orientem.

5. Post hæc reserata tibi sunt sancta sanctorum,[5] ingressus es regenerationis sacrarium: repete quid interrogatus sis, recognosce quid responderis. Renuntiasti diabolo et operibus ejus, mundo et luxuriæ ejus ac voluptatibus.[6] Tenetur vox tua, non in tumulo mortuorum, sed in libro viventium.

6. Vidisti illic levitam, vidisti sacerdotem,[7] vidisti summum sacerdotem. Noli considerare

[1] Cod. Alnet., *ne adsuesceretis malorum ingredi vias.* Infra vero ubi vet. editt. et cuncti pene mss., *obedire oraculis;* Rom. edit. cum pauculis posuit *obedire mandatis.* (E. Maur.)

[2] Mss. nonnulli, *aliquo præcucurrisset.* Cod. M, omnino mendose, *aliquo præco currisset.* Et post pauca in bene multis habetur, *illatum,* in quibusdam, *illato, vobis munere sacramentorum capite;* pro eo quod est in aliis, et edit. omnibus, *inhalatum vobis* etc.

[3] De hac ceremonia Gregorius Magnus in *Sacram., Ordo Rom.,* Albinus et alii scripsere: ignotam vero Græcis eam fuisse observavit Menardus noster in *Sacram.* pag. 139. Porro cum infra eamdem celebrasse Christus dicitur, hoc ita intellige non quod illam vere instituerit, sed ipsius institutioni causam præbuerit; quippe quæ ad ejusdem miraculi celebraretur imitationem. Nam ceremonias varias ab aliis institutas recte admonet Wal. Strabo lib. *de Reb. Eccles.* cap. 26. Quando autem fieret et quo ritu, explicatius docetur lib. *de Sacramentis* cap. 1. (Edit. Maur.)

[4] Editt. Eras., Gill. et Rom., *sed illi os tetigit:* Amerb. et omnes mss., *sed ille* etc. Consequenter autem ubi plures mss. et omnes edit., *curabat et virum,* legitur in mss. aliquot, *curabat et surdum.* Denique pro *sonum vocis,* quod exstat in cunctis edit. et mss. non paucis, melius in aliis, *sono vocis,* id est, ad sonum vocis emittendum. (Edit. Maur.)

[5] *Sancta Sanctorum,* hoc est, *regenerationis sacrarium, baptisterium, fons sacer;* his enim nominibus locus ille cum ab Ambrosio, tum ab aliis Patribus appellatur. Ceterum sanctorum reliquias cum Paulinus epist. 22 *Sancta Sanctorum* vocasse reperiatur, atque ex Ennodio Ticin. Epist. *ad Utal.,* et Gregorio Turon. lib. X *Hist.* cap. 31, sacra illa pignora in baptisteriis condi solita intelligamus; erit fortasse qui hac ipsa de causa locum istum putet ab Ambrosio ita vocatum. Verum tamen metaphoram tantum hic esse probabilius est. De his autem omnibus quæ hoc loco commemorantur, consule Cyrillum Hieros. *Catech.* I *Mystag.* et alios. (E. Maur.)

[6] Etsi non omnes baptismi ceremonias enarret Ambrosius, hanc tamen, cujus nemo fere Patrum non meminit, omissam noluit, utpote inter præcipuas annumeratam. (Edit. Maur.)

[7] Rom. edit. sola, *vidisti sacerdotes,* et sane in lib. I *de Sacram.* cap. 2 presbyter memoratur in singulari. Per hanc autem vocem non episcopum, ut solet, designat S. Præsul, sed secundi ordinis sacerdotem, ad cujus distinctionem episcopus continuo post summus sacerdos nominatur. Iterum vero ubi Erasm. cum seq. editt. et mss. aliquot, *mysteriorum gratiam;* Amerb. cum pluribus ac potioribus, ut in textu. (Edit. Maur.)

corporum figuras, sed mysteriorum gratiam. Præsentibus angelis loquutus es, sicut scriptum est: *Quia labia sacerdotis custodiunt scientiam, et legem exquirunt ex ore ipsius; quoniam angelus est Domini omnipotentis.*[1] Non est fallere, non est negare: angelus est qui regnum Christi et vitam æternam annuntiat. Non specie tibi æstimandus sit, sed munere. Quid tradiderit considera, usum ejus expende, et statum ejus agnosce.

Malac. II, 7.

7. Ingressus es igitur ut adversarium tuum cerneres, cui renuntiandum: in os sputaris:[2] ad orientem converteris: qui enim renunciat diabolo, ad Christum convertitur, illum directo cernit obtutu.

CAPUT III.

In aqua et sacris ministris præsentiam atque operationem divinitatis considerandam esse, pluribus figuris quibus baptisma jam inde a mundi creatione ac postea prænunciatum est, docet.

8. Quid vidisti? Aquas utique, sed non solas: levitas illic ministrantes, summum sacerdotem interrogantem et consecrantem.[3] Primo omnium docuit te Apostolus non ea contemplanda nobis *quæ videntur, sed quæ non videntur; quoniam quæ videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna.* Nam et alibi habes: *Quia invisibilia Dei a creatura mundi per ea quæ facta sunt, comprehenduntur: sempiterna quoque virtus ejus ac divinitas* operibus æstimatur. Unde et ipse Dominus ait: *Si mihi non creditis, vel operibus credite.* Crede ergo divinitatis illic adesse præsentiam. Operationem credis, non credis præsentiam? Unde sequeretur operatio, nisi præcederet ante præsentia?

II Cor. IV, 18. Rom. I, 20. Joan. X, 38.

9. Considera autem quam vetus mysterium sit, in ipsius mundi præfiguratum origine. In principio ipso, quando fecit Deus cœlum et terram, *Spiritus*, inquit, *superferebatur super aquas.* Qui superferebatur super aquas, non operabatur super aquas? Sed quid dicam operabatur?[4] Quod ad præsentiam spectat,[5] superferebatur. Non operabatur qui superferebatur? Cognosce quia operabatur in illa mundi fabrica, quando tibi dicit Propheta: *Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Utrumque prophetico subnixum est testimonio, et quia superferebatur, et quia operabatur. Quia superferebatur, Moyses dicit: quia operabatur, David testificatur.

Gen. I, 2. Ps. XXXII, 6

10. Accipe aliud testimonium. Corrupta erat caro omnis ab iniquitatibus suis. *Non permanebit,* inquit Deus, *Spiritus meus in hominibus, quia*[6] *carnes sunt.* Quo ostendit Deus quia carnali immunditia, et gravioris labe peccati gratia spiritalis avertitur. Unde volens Deus reparare quod deerat, diluvium fecit, et justum Noe in arcam jussit adscendere. Qui dum, decedente diluvio, corvum dimisisset prius, qui non revertit, dimisit columbam, quæ cum ramo oleæ legitur revertisse. Vides aquam, vides lignum, columbam adspicis, et dubitas de mysterio?

Gen. VI, 5. Gen. VII, 1, 5. Gen. VIII, 7, 8.

11. Aqua est ergo qua caro mergitur, ut omne abluatur carnale peccatum.[7] Sepelitur illic omne flagitium. Lignum est in quo suffixus est Dominus Jesus, cum pateretur pro nobis. Columba est in cujus specie descendit Spiritus sanctus, sicut didicisti in novo Testamento, qui tibi pacem animæ, tranquillitatem mentis inspirat. Corvus est figura peccati, quod exit, et non revertitur; si in te quoque justi custodia et forma servetur.

Matth. III, 16.

12. Tertium quoque testimonium est, sicut te Apostolus docet: *Quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes mare transierunt, et omnes in Moyse*[8] *baptizati sunt, in nube et in mari.* Denique et ipse Moyses dicit in Cantico: *Misisti Spiritum tuum, et operuit eos mare.* Advertis quod in illo Hebræorum transitu jam tunc sacri baptismatis figura præcesserit, in quo Ægyptius interiit, et Hebræus evasit. Quid enim aliud in hoc quotidie sacramento docemur, nisi quia culpa mergitur, et error aboletur; pietas autem et innocentia tuta permansit?[9]

I Cor. X, 1, 2. Exod. XV, 10.

[1] Mss. nonnulli cum textu hebræo et version. Vulg. et Chald., *Domini exercituum:* reliqui et edit. omnes cum LXX, Syriaca et Arabica, *Domini omnipotentis.* (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit. ante maurinam, *cui renuntiandum mox putares.* Omnes mss., *cui renuntiandum in os,* quidam, *putares,* plures, *putaris,* unus etiam *sputaris.* Maurini adoptarunt lectionem *in os putaris,* et subdunt: « In os autem renuntiare idem est ac palam et aperte. Sic εἰς πρόσωπον sumitur in Didymo et Scholiis græcis pro φανερῶς. Sumitur etiam in aliis scholiis pro ἀναισχύντως, impudenter: quo forte sensu Job I, 11, invenitur. Nec etiam nimium displicet quod habetur in cod. Reg., *sputaris,* hoc est, os tibi sputo illinitur. Sed tunc membra sic essent distinguenda, *cui renuntiandum. In os sputaris* etc. Discimus autem ex hoc loco moris fuisse, ut qui diabolo renuntiabat, in occidentem obverteretur; quandoquidem postea ut Christum adspiciat, convertitur in orientem ». Lectionem *in os sputaris* absque hæsitatione transtulimus in textum, etsi uno tantum codice subnixam, quia ut difficilior, ab amanuensibus leviter immutari potuit, et e converso Ecclesiæ ritibus plane respondet, et naturalem fundit sensum, qui secus aliquatenus contortus manet.

[3] De fontis consecratione dicitur lib. I *de Sacram.* cap. 5, quam etiam constat notam fuisse non solum auctoribus *Constit. Apost.* lib. VII, cap. 4, et operis *de Hierarc. eccles.* cap. *de Baptismo;* sed etiam SS. Cypriano epist. Synod. *ad Januar. et ceteros Numidas epis.,* Basilio in psal. LXX, Greg. Nisseno et aliis. Unde merito editor anglus operum Cypriani loco citato, negat illas formulas *tam nuperas esse quam novatores sibi et aliis persuadere conantur.* (Edit. Maur.)

S. Cypriano quæ hic epistola tribuitur, forte fœtus est donatistarum Consule insigne archiepiscopi Tizzani opus *La celebre contesa fra S. Stefano e S. Cipriano* etc. Romæ, 1862. Sed quomodocumque sit, valet ut certum documentum vetustioris Ecclesiæ disciplinæ in baptismi administratione.

[4] Rom. edit. sola, *Sed dicam operabatur. Quod ad præsentiam spectat superferebatur. Quod autem operabatur, qui superferebatur in illa mundi fabrica: cognosce quando tibi* etc. (Edit. Maur.)

[5] Codex M, *expectat.*

[6] Codex M, *quoniam.* Ita et alibi apud D. Ambrosii. Cf. Sabbat. ad h. l.

[7] Omnes edit. ac mss. aliquot, *abluatur peccatum. Sepelitur omne vitium:* reliqui mss. majori numero et antiquitate, ut in textu: unus tamen, *abluatur caritate peccatum.* (E. Maur.)

[8] Codex M, *Moysen.*

[9] Vet. editt. ac pauci mss., *tota permansit:* Rom. *tuta manet:* mss. aliquot, *tuta permanet,* plures, *tuta permansit.* (Edit. Maur.)

13. Audis quia sub nube fuerunt patres nostri, et bona nube, quæ carnalium refrigeravit incendia passionum. Bona nubes obumbrat quos revisit Spiritus sanctus. Denique supervenit in Mariam virginem, et virtus Altissimi obumbravit
Luc. I, 75. ei, quando redemptionem genti genuit humanæ. Et illud miraculum per Moysen in figura fa-
Exod. IV, 21 etss. ctum est. Si ergo in figura adfuit Spiritus, non adest in veritate, cum Scriptura tibi dicat: *Quia Lex per Moysen data est, gratia autem et ve-*
Joan. I, 17. *ritas per Jesum Christum facta est?*

14. Merrha fons amarissimus erat: misit in
Exod. XV, 23 etss. eum Moyses lignum, et dulcis est factus. Aqua enim sine prædicatione Dominicæ crucis ad
1 nullos usus futuræ salutis est:[1] cum vero salutaris fuerit crucis mysterio consecrata, tunc ad usum spiritalis lavacri et salutaris poculi temperatur. Sicut ergo in illum fontem Moyses
2 misit lignum,[2] hoc est, propheta; ita et in hunc fontem sacerdos prædicationem Dominicæ crucis mittit, et aqua fit dulcis ad gratiam.

15. Non ergo solis corporis tui credas oculis: magis videtur quod non videtur; quia istud temporale, illud æternum adspicitur, quod oculis non comprehenditur, animo autem ac mente cernitur.

16. Denique doceat te decursa Regnorum
IV Reg. V, 1 etss. lectio. Naaman Syrus erat, et lepram habebat, nec ab ullo mundari poterat. Tunc ait puella ex captivis, quoniam esset propheta in Israel, qui posset eum a lepræ contagione mundare. Sumpto, inquit, auro et argento, perrexit ad D regem Israel. Qui cognita adventus ejus causa, scidit vestimenta sua, dicens quod tentaretur magis, cum de se ea quæ non essent potestatis regiæ, poscerentur: Elisæus autem regi intimavit ut ad se dirigeret Syrum, quo cognosceret quod esset Deus in Israel. Et cum venisset, mandavit ei ut septies mergeretur in Jordane fluvio.

17. Tunc ille secum tractare cœpit quod meliores aquas haberet patriæ suæ, in quibus se E sæpe mersisset, et numquam a lepra esset ablu-
3 tus;[3] eoque revocatus non obediebat mandatis prophetæ: sed et admonitu et persuasionibus servulorum adquievit, ac mersit. Mundatusque illico intellexit non aquarum esse quod unusquisque mundatur, sed gratiæ.

18. Cognosce nunc quæ sit illa puella ex captivis junior, scilicet ex gentibus congregatio, id est, Ecclesia Domini depressa ante, captivitate peccati, quando libertatem adhuc gratiæ F

A non habebat; cujus consilio vanus ille populus nationum verbum audivit propheticum, de quo ante diu dubitavit; postea tamen ubi credidit exsequendum, ablutus est ab omni contagione vitiorum. Et ille quidem dubitavit, antequam sanaretur: tu jam sanatus es, et ideo dubitare non debes.

CAPUT IV.

B *Aquam non mundare sine Spiritu, Joannis testimonio et ipsis quibus idem sacramentum administratur, verbis declaratur. Quod etiam adseritur significatum per Evangelicam piscinam, et paralyticum a Domino ibi sanatum: quo loco Spiritus sanctus in ejusdem Christi baptismo vere descendisse ostenditur, et quid in hoc mysterio intelligendum.*

19. Ideo tibi ante prædictum est, ut non hoc
C solum crederes quod videbas, ne forte et tu diceres: Hoc est illud magnum mysterium, *quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in*
1 Cor. II, 9. *cor hominis adscendit?* Aquas video, quas videbam quotidie: istæ me habent mundare, in quas sæpe descendi, et numquam mundatus
4 sum? Hinc cognosce quod aqua non mundat[4] sine Spiritu.

20. Ideoque legisti quod tres testes in ba-
1 Joan. V, 7. ptismate unum sunt, aqua, sanguis et Spiritus; D quia si unum horum detrahas, non stat baptismatis sacramentum. Quid est enim aqua sine cruce Christi? Elementum commune, sine ullo sacramenti effectu. Nec iterum sine aqua regenerationis mysterium est: *Nisi enim quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu, non potest*
Joan. III, 5. *introire in regnum Dei.* Credit autem etiam catechumenus in crucem Domini Jesu, qua et ipse signatur: sed nisi baptizatus fuerit in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, remissionem E non potest accipere peccatorum, nec spiritualis
5 gratiæ munus haurire.[5]

IV Reg. V, 14. 21. Ergo ille Syrus septies mersit in Lege:
6 tu autem baptizatus es in nomine Trinitatis,[6] confessus es Patrem, recordare quid feceris; confessus es Filium, confessus es Spiritum sanctum. Tene ordinem rerum in hac fide; mundo mortuus es, et Deo resurrexisti. Et quasi in illo
7 mundi consepultus[7] elemento, peccato mortuus, ad vitam es resuscitatus æternam. Crede ergo F quia non sunt vacuæ aquæ.

[1] Videbitur forte cuipiam in ea sententia hic esse Ambrosius, ut aquam, nisi prius oratione sanctificata sit, baptismo penitus inhabilem existimarit. Sed observandum non hic agi de jure, ut ajunt, ac validitate: at solum referri consuetudinem, et illi veterem figuram accommodari. (Edit. Maur.)

[2] Abstulerat edit. Rom. voces *hoc est propheta;* quæ tamen vocabulo *sacerdos* per antithesin quamdam opponuntur. (E. M.)

[3] Editiones ante maurinam, *esset mundatus.*

[4] Codex M, *mundet.*

[5] Duo ex his verbis advertere est: 1° necessitatem baptismi ad peccatorum etiam in catechumenis ablutionem, quod similiter docetur in Ps. CXVIII, serm. III, unde inferimus Ambrosium in ea opinione quæ ipsi de Valentiniano imperatore tribuitur, nequaquam fuisse; 2° ad baptismi formam tres divinas personas necessario exprimi oportere; ex quo sententiam de sacramenti ejusdem sub Christi tantum nomine administrati validitate perperam ipsi imponi deducimus. At de utraque re suis locis. (Edit. Maur.)

Tamen non videtur Ambrosius absolute negasse, Apostolis concessum esse ut etiam *in nomine Jesu Christi* valide baptizarent.

[6] Rom. edit. cum uno aut altero mss., *Tu autem in gratia baptizatus es:* melius vero vet. editt. cum cod. reliquis omittunt *in gratia.* (Edit. Maur.)

[7] Codex M, *sepultus.*

22. Ideo tibi dictum est: *Quia angelus Domini descendebat secundum tempus in natatoriam, et movebatur aqua; et qui prior descendisset in natatoriam post commotionem aquæ,* Joan. v, 4. *sanus fiebat a languore quocumque tenebatur.* Hæc piscina in Hierosolymis erat, in qua unus annuus sanabatur: sed nemo ante sanabatur, quam descendisset angelus. Ut esset indicium quia descenderat angelus, movebatur aqua propter incredulos. Illis signum, tibi fides: illis angelus descendebat, tibi Spiritus sanctus: illis creatura movebatur, tibi Christus operatur ipse dominus creaturæ.

23. Tunc curabatur unus, nunc omnes sanantur: aut certe unus solus populus christianus; est enim in aliquibus et aqua mendax. Jerem. xv, 18. Non sanat baptismus perfidorum,[1] non mundat, 1, q. 1, c. *Non sanat.* sed polluit. Judæus urceos baptizat et calices, Marc. vii, 4. quasi insensibilia vel culpam possint recipere, vel gratiam. Tu baptiza hunc calicem tuum sensibilem, in quo bona opera tua luceant, in quo gratiæ tuæ splendor fulgeat. Ergo et illa piscina in figura; ut credas quia in hunc fontem vis divina descendit.

24. Denique paralyticus ille exspectabat hominem. Joan. v, 7. Quem illum, nisi Dominum Jesum natum ex Virgine: cujus adventu non jam umbra sanaret singulos, sed veritas universos? Iste est ergo qui exspectabatur ut descenderet, de quo dixit Deus Pater ad Johannem Baptistam: *Super quem videris Spiritum descendentem de cœlo, et manentem super eum, hic est qui baptizat in* Joan. i, 33. *Spiritu sancto.* De quo testificatus est Johannes dicens: *Quia vidi Spiritum descendentem de cœlo* Ibid., 32. *quasi columbam, et manentem super eum.* Et hic quare Spiritus sicut columba descendit, nisi ut tu videres, nisi ut tu agnosceres columbam etiam illam quam Noe justus emisit ex arca, istius columbæ speciem fuisse, ut typum agnosceres sacramenti? Gen. viii, 8.

25. Et fortasse dicas: Cum illa vera columba fuerit quæ emissa est, hic quasi columba descenderit, quomodo illic speciem fuisse dicimus, hic veritatem; cum secundum Græcos in specie columbæ Spiritum descendisse sit scriptum?[2] Luc. iii, 12. Sed quid tam verum quam divinitas quæ manet semper? Creatura autem non potest veritas esse, sed species, quæ facile solvitur atque mutatur. Simul quia eorum qui baptizantur, non in specie esse debeat, sed vera simplicitas. Unde et Dominus ait: *Estote astuti sicut serpentes, et simplices sicut columbæ.* Merito ergo sicut columba Matth. x, 16. descendit, ut admoneret nos simplicitatem columbæ habere debere.[3] Speciem autem et pro veritate accipiendam legimus et de Christo: *Et specie inventus ut homo;* et de Patre Deo: *Neque* Phil. ii, 7. *speciem ejus vidistis.* Joan. v, 37.

CAPUT V.

Confirmatur adesse Christum in baptismate, atque adeo non considerandos ejus ministros. Demum confessio Trinitatis a baptizatis edi solita paucis expenditur.

26. Est ne adhuc quod dubitare debeas, cum evidenter tibi clamet in Evangelio Pater, qui ait: *Hic est Filius meus in quo complacui?* Matth. iii, 17. clamet Filius, super quem sicut columba se demonstravit Spiritus sanctus? clamet et Spi-

[1] « Voce *perfidorum* primum intelligi possunt ii, qui fidem Christo de servandis ejus mandatis in baptismo datam fregerunt. Deinde strictius qui per hæresim a mystico Christi corpore sunt segregati. Postremo, qui oblatum fidei lumen repudiarunt. Primus sensus ut affingatur sancto Præsuli, nihil suadet. Et certe is hæreticus negari nequit; cum hunc Wiclefi quartum art.: *Si episcopus vel sacerdos est in peccato mortali, non ordinat, non conficit, non consecrat, non baptizat;* Constantiense Conc., sess. 8, et Tridentinum sess. 7, can. 17, condemnaverint. Qua de re adisis Guil. Estium in iv Sentent. dist. 1 et Mabillonium in serm. 66 sancti Bernardi. Quod autem ad acceptionem de baptismo hæreticorum; ingentem olim fuisse super hac materia inter Cyprianum ac Stephanum controversiam, nemo nescit: neque etiam quæ fuerit Cypriani, Afrorumque sententia magis ignotum. Quod vero ad Stephani opinionem, exstiterunt nostra memoria, qui contra placita veterum eum in quibuslibet ab hæresi redeuntibus, licet in Trinitatis nomine non baptizatis, iterari baptisma vetuisse disputarent. Illorum momentum præcipuum est decretum ipsius Stephani a Cypriano contra ejusdem epistolam relatum, scilicet: *Si quis ergo a quacumque hæresi venerit ad nos, nihil innovetur* etc. Item Augustini locus in lib. *De Unico Bapt. cont. Petil.* cap. 14 ita loquentis: *Stephanus baptismum hæreticorum in nullo iterandum esse censebat.* Verum forte an non satis advertere amborum verba ex usu qui per ea tempora vigebat, intelligenda; sicut Eusebius lib. vii, cap. 3 et Vincentius Livin. *Comm.* i cap 19, satis indicant: hæreticos autem rebaptizari ex traditione fere communi eos solos moris fuisse, qui tincti sub Trinitatis invocatione non fuerant; ut constat auctoritate non modo laudatorum auctorum, sed etiam Augustini passim contra Donatistas, Optati Milev., Facundi Hermian. atque aliorum. Et sane Leo Magnus eamdem criminationem non effugeret, nisi simili modo acciperetur id quod ait epist. 89 *ad Nicetam: Qui baptismum ab hæreticis receperunt, sola S. Spiritus invocatione per impositionem manuum confirmandi sunt;* illic enim nulla hæreticorum distinctio exprimitur. Attamen multo etiam probabilius est conditionem illam, modo baptisma in nomine Trinitatis collatum fuerit, a Stephano exaratam esse in sua epistola. Quid enim aliud sibi voluit Firmilianus, dum ita scripsit: *Illud quoque absurdum, quo non putant quærendum esse, quis sit ille qui baptizaverit; eo quod qui baptizatus sit, gratiam consequi potuerit invocata Trinitate nominum Patris et Filii et Spiritus sancti?* Idem quoque post narratam dæmoniacæ cujusdam feminæ historiam subdit: *Quid igitur de hujusce baptismo dicemus.... maxime cui nec Symbolum defuit Trinitatis* etc. Adde his quod nec Patres Arelat. nec Augustinus cum Cypriani atque Afrorum causam aperte damnarint, in Stephanum et Rom. Ecclesiam quidquam dixere; immo Facundus diserte prodit Cyprianum a Stephano jure culpatum. Utcumque porro se res habeat, certum est perperam in hac controversia citari hunc Ambrosii locum: non enim in eo de hæreticorum, sed de Judæorum, aut etiam de infidelium, quæ tertia acceptio est, baptismis agi tum ipsa orationis series, tum auctor operis *de Sacram.* lib. ii, c. 1, n. 2 testatum reddunt. » Ita Maurini. Nos obiter notamus documenta controversiæ inter Cyprianum ac pontificem Stephanum dubia ab ipso Augustino habita fuisse, qui suspicatus est ea a donatistis efficta fuisse, ac post alios quosdam recentissime ab archiepiscopo Tizzani in jam memorato opere *La celebre contesa di S. Stefano e S. Cipriano*, ecc. Roma, 1862, apocrypha demonstrari.

[2] Apud Lucam græce hic locus ita exprimitur, σωματικῷ εἴδει ὡσεὶ περιστεράν.

[3] Mss. plerique, ac edit. Amerb. hunc locum distinguunt alia ratione; hac videlicet, *debere: speciem et pro veritate accipiendam. Legimus et de Christo.* Potiorem tamen alteram esse subsequentia plane declarant. Codex M omittit *debere.*

ritus sanctus, qui sicut columba descendit? clamet David: *Vox Domini super aquas, Deus majestatis intonuit: Dominus super aquas multas?* Ps. XXVIII, 3.
1, q. 1, c. *Cum Script.* 1 Cum tibi Scriptura testetur quod ad Hierobaal preces ignis descenderit[1] de cœlo, et rursus Judic. VI, 21. precante Elia, ignis sit missus qui sacrificium 2 consecravit?[2] III Reg. XVIII, 38.

27. Non merita personarum consideres, sed officia sacerdotum. Et si merita spectes, sicut 3 Eliam consideres, Petri quoque merita spectato,[3] vel Pauli, qui acceptum a Domino Jesu hoc nobis mysterium tradiderunt. Ignis illis visibilis
1, q. 1, c. *Cum Script.* § *Ignis.* mittebatur, ut crederent; nobis invisibilis operatur, qui credimus: illis ad figuram, nobis ad 4 commonitionem.[4] Crede ergo adesse Dominum Jesum invocatum precibus sacerdotum, qui ait: Matth. XVIII, 20. *Ubi fuerint duo vel tres, ibi et ego sum;* quanto 5 magis ubi est Ecclesia, ubi mysteria[5] sua sunt, ibi dignatur suam impertire præsentiam?

28. Descendisti igitur; recordare quid responderis, quod credas in Patrem, credas in Filium, credas in Spiritum sanctum. Non habes illic: Credo in majorem et minorem et ultimum: 6 [6] sed eadem vocis tuæ cautione constringeris, ut similiter credas in Filium, sicut in Patrem credis: similiter in Spiritum sanctum credas, sicut credis in Filium; hoc solo excepto, quod in crucem solius Domini Jesu fateris tibi esse credendum.

CAPUT VI.

Egressis e fonte baptismatis quare unctio fiat in capite: cur etiam pedum lotio post baptismum; quæve peccata utrisque remittantur.

29. Post hæc utique adscendisti ad sacerdotem: considera quid sequutum sit. Nonne illud quod ait David: *Sicut unguentum* Ps. CXXXII, 2. *in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron?* Hoc est unguentum, de quo et Salomon ait: *Unguentum exinanitum est nomen tuum: propterea adolescentulæ dilexerunt te, et adtraxerunt te.*[7] Quantæ hodie renovatæ animæ 7 Cant. I, 2 dilexerunt te, Domine Jesu, dicentes: *Adtrahe nos post te, in odorem vestimentorum tuorum currimus,*[8] ut odorem resurrectionis haurirent! 8 *Ibid.*, 3.

30. Quare hoc fiat intellige, quia *oculi sapientis in capite ejus.* Ideo in barbam defluit, Eccles. II, 14. id est, in gratiam juventutis; ideo in barbam Aaron, ut fias electum genus, sacerdotale, pretiosum: omnes enim in regnum Dei et in sacerdotium ungimur gratia spiritali.

31. Adscendisti de fonte, memento Evangelicæ lectionis. Etenim Dominus noster Jesus in Evangelio lavit pedes[9] discipulis suis. Quando 9 venit ad Simonem Petrum, ait Petrus: *Non lavas mihi pedes in æternum:* non advertit mysterium, Joan. XIII, 8. et ideo ministerium recusavit; quod gravari humilitatem servi crederet, si sibi obsequium Domini patienter admitteret. Cui respondit Dominus: *Si non lavero tibi pedes, non habebis partem mecum.* Quo audito, Petrus, *Domine, non tantum pedes,* inquit, *sed et manus et caput.* Respondit Dominus: *Qui lotus est, non indiget nisi ut pedes lavet: sed est mundus totus.* *Ibid.*, 9.

32. Mundus erat Petrus, sed plantam lavare debebat: habebat enim primi hominis de successione peccatum, quando eum supplantavit serpens, et persuasit errorem. Ideo planta ejus Gen. III, 6. abluitur, ut hæreditaria[10] peccata tollantur: nostra enim propria per baptismum relaxantur. 10

33. Simul cognosce mysterium in ipso humilitatis consistere ministerio; ait enim: *Si ego lavi vobis pedes Dominus et magister; quanto magis et vos debetis lavare pedes invicem vobis?* Joan. XIII, 14. Cum enim ipse auctor salutis per obedientiam nos redemerit; quanto magis nos servuli ejus humilitatis et obedientiæ exhibere debemus obsequium?

[1] Codex M, *descendit,* ac deinde *est* pro *sit.*

[2] Rom. edit. sola, *qui sacrificium consumpsit.* De igne autem in Hierobaal sacrificium descendente, vide quæ in Admonitione diximus. Citatur porro hic locus ab Algero lib. III *de Sacram.* cap. 10, ut probet vera sacramenta esse apud hæreticos. Gratianus quoque eodem consilio hunc ipsum adhibet in *Decr.* sed corruptum; cum pro Hierobaal, præferat Hieroboam. Observat vero ejusdem commentator istic non agi de sacerdotibus improbis, proindeque in ea causa male allegari hoc testimonium. (Edit. Maur.)

[3] Codex M, *expectato.*

[4] Mss. aliquot non inferioris notæ, *ad communitionem,* ac præcedenter, pro *ad figuram* codex M habet *in figuram.*

[5] Codex M, *ministeria;* erronee tamen.

[6] « Non alia efficaciori probatione omnimodam personarum divinarum æqualitatem contra arianos, aliosque veteres hæreticos demonstrarunt antiqui Patres, quam ea quæ petitur ex forma baptismatis. Quo telo etiam nunc Sociniani confodiuntur. Adverte vero hic baptisma fieri per immersionem. » Ita Maurini. Notum est, baptismum parvulorum per capitis, in posteriori parte, immersionem etiam nunc frequentari juxta ritum ambrosianum.

[7] Rom. edit. sola. *Adtrahe nos post te.* Et infra, *in odorem unguentorum.* Quod ad primum, ei congruit hebr. textus atque Vulg., nobis autem LXX et reliquæ vers. Quod vero ad alterum, omnia Scripturæ idiomata eidem favent. Attamen locum hunc putamus ita citatum ab Ambrosio, ut simul ad fragrantiam vestimentorum Jacob fraternam benedictionem a patre suffurantis adluderet. (Edit. Maur.)

[8] Codex M, *curramus.*

[9] Eadem edit. Rom. sola, *Jesus lavit pedes,* ablato nimirum, *in Evangelio.* Infra vero pro eo quod in edit. omnibus, et mss. nonnullis habetur, *ministerium recusavit:* legitur in reliquis mss., *mysterium recusavit.* Haud satis recte. (Edit. Maur.)

[10] Hic locus jam a longo negotium plurimis facessivit. Etenim in margine cod. Clarom. eadem qua textus manu notatum illud occurrit: *Mirum quod dicit in baptismo propria peccata lavari, in pedum ablutione a Domino discipulis facta originalia peccata tolli.* Non alio etiam respiciebat Hugo Victor. cum *in Joan.* XIII scriberet aliquos, *lotione pedum peccatum originale dimitti post baptismum* adseruisse. At multo vehementius nonnulli ex heterodoxis in eam sententiam, ut in Admonitione diximus, excandescentes, ob eam præcipue librum Ambrosio abjudicarunt. Verum tamen illis in mentem non veniebat duorum locorum, in quibus huic plane gemina docet S. Doctor. Primum qui e deperditis in Esaiam Comment. petitus fuit, August. lib. IV *contra duas epist. Pelag.* cap. 11 citat in hæc verba: *Et alio loco in eodem Opere loquens de apostolo Petro: Ipse se, inquit, obtulit, quod ante putabat esse peccatum, lavari sibi non solum pedes et caput poscens; quod illico intellexisset lavacro pedum, qui in primo lapsi sunt homine, sordem obnoxiæ successionis aboleri.* Secundus autem locus, qui ab eodem Augustino laudatur *adversus Julianum* in Exposit. psal. XLVIII, vers. 6, n. 8 sic habetur:

CAPUT VII.

Vestimentis candidis peccatorum ablutionem indicari: cujus opera ut Ecclesia se nigram atque decoram diceret, effectum est. Angelos nitorem ejus sicut et Dominicæ carnis miratos esse; quin immo ipsummet Christum sub variis figuris commendasse Sponsæ suæ formam: quorum in se mutui affectus describuntur.

[1] *De Consec* dist. 4 c. *Accepisti.*

34. Accepisti post hæc vestimenta candida,[1] ut esset indicium quod exueris involucrum peccatorum, indueris innocentiæ casta velamina, de quibus dixit Propheta: *Adsperges me hyssopo, et mundabor: lavabis me, et super nivem dealbabor.* Ps. L, 9. Qui enim baptizatur, et secundum Legem et secundum Evangelium videtur esse mundatus: secundum Legem, quia hyssopi fasciculo Moyses adspergebat sanguinem agni:[2] Exod. XII, 22. secundum Evangelium, quia Christi erant candida vestimenta sicut nix, cum resurrectionis suæ gloriam in Evangelio demonstraret. Matth. XVII, 2. Super nivem ergo dealbatur, cui culpa dimittitur. Unde et per Esaiam Dominus ait: *Si fuerint peccata vestra sicut phœnicium, ut nivem dealbabo.* Isai. I, 18.

35. Hæc vestimenta habens Ecclesia per lavacrum regenerationis adsumpta, dicit in Canticis: *Nigra sum et decora filia*[3] *Hierusalem.* Cant. I, 4. Nigra per fragilitatem conditionis humanæ, decora per gratiam: nigra, quia ex peccatoribus; decora fidei sacramento. Hæc vestimenta cernentes filiæ Hierusalem stupefactæ dicunt: *Quæ est hæc quæ adscendit dealbata?* Cant. VIII, 5. Hæc erat nigra, unde nunc subito dealbata?

A 36. Dubitaverunt etiam angeli cum resurgeret Christus; dubitaverunt Potestates cœlorum videntes quod caro in cœlum adscenderet. Denique dicebant: *Quis est iste Rex gloriæ?* Et cum alii dicerent: *Tollite portas Principis*[4] *vestri, et elevamini portæ æternales, et introibit Rex gloriæ;* alii dubitabant dicentes: *Quis est iste Rex gloriæ?* Ps. XXIII, 8, 9. In Esaia quoque habes dubitantes virtutes cœlorum dixisse: *Quis est iste qui adscendit ex Edom, rubor vestimentorum* B *ejus ex Bosor? Speciosus in stola candida.* Isai. LXIII, 1.

37. Christus autem videns Ecclesiam suam in vestimentis candidis, pro qua ipse, ut habes in Zachariæ libro prophetæ, sordida vestimenta Zach. III, 3. susceperat, vel animam regenerationis lavacro mundam atque ablutam, dicit: *Ecce formosa es, proxima mea, ecce es formosa: oculi tui sicut columbæ;* in cujus specie Spiritus sanctus descendit Cant. IV, 1. de cœlo. Formosi oculi sicut columbæ,[5] quia in Luc. III, 22. ejus specie Spiritus sanctus descendit de cœlo.

C 38. Et infra: *Dentes tui sicut grex tonsarum, quæ adscenderunt de lavacro, quæ omnes geminos creant, et infœcunda non est in eis: ut resticula coccinea labia tua.* Non mediocris ista Cant. IV, 2, 3. laudatio. Primum dulci comparatione tonsarum: capras enim et in altis pasci sine periculo novimus, et in præruptis securas cibum capere; deinde cum tondentur, deonerari superfluis. Harum gregi comparatur Ecclesia, multas in se habens animarum virtutes, quæ per lavacrum D superflua peccata deponant, quæ mysticam fidem et moralem gratiam deferant Christo, quæ crucem Domini Jesu loquantur.

39. In iis formosa est Ecclesia. Unde ad eam Verbum Deus dicit: *Tota formosa es, proxima*

Alia est iniquitas nostra, alia calcanei nostri, in quo Adam dente serpentis est vulneratus, et obnoxiam hæreditatem successionis humanæ suo vulnere dereliquit, ut omnes illo vulnere claudicemus. Unde Dominus discipulis pedes lavit, ut lavaret venena serpentis: et Petrus reprehenditur, quod excusabat, ne sibi Dominus pedes lavaret.... Cui Dominus respondet: Qui lotus est non habet necesse ut lavet nisi pedes, sed est mundus totus. Quid his tribus reperiri possit magis affine? Quamquam vero iisdem ad probandum originale peccatum utitur ibidem Augustinus, non est tamen existimandum Ambrosianam fuisse opinionem noxam originalem ejusmodi lotione aboleri. Quis enim credat Augustinum suis et Ecclesiæ adversariis testimonia, quæ a veritate ac fide abhorreant, oppositurum, maxime cum eadem illa ceremonia in Africa, ut alibi dicetur, non obtineret? Aut quis rursus Ambrosium qui ubique baptismo perfectam justitiam regenerationemque adtribuit, et hoc ipso loco sicut et aliis non paucis agnoscit Petrum fuisse mundum, existimet in ea sententia esse potuisse, ut originis maculam pedum lotione, quam non ignorabat omitti multis in Ecclesiis, ablui contenderet? Sed nihil hic opus est conjecturis: ipse mentem suam satis aperit citata Expos. Ps. XLVIII, n. 9, in hunc modum: *Unde reor,* inquit, *iniquitatem calcanei magis lubricum delinquendi, quam reatum aliquem nostri esse delicti. Meritoque Dominus.... lavemus, inquit, et pedes, ut calcanei lubricum possimus auferre, quo fida statio possit esse virtutum; et ne paterno quis errore labatur, qui suo paratus est stare proposito: et non metuat lubricum hæreditatis qui cupit vestigium tenere virtutis.* Quid autem clarius, quam per *lubricum delinquendi, lubricum calcanei, lubricum hæreditatis,* nihil aliud indicari, ut ad hunc eumdem locum adnotavimus, quam concupiscentiam: quæ tametsi vere ac proprie in renatis non sit peccatum, tamen quia ex peccato est, et ad peccatum inclinat, dicitur peccatum ab Apostolo? Ut igitur hæc *hæreditaria peccata*, sive illud quod Petrus *habebat primi hominis de successione peccatum* tolleretur, in pedum lotione peculiarem gratiam conferri existimabat Ambrosius: quod *majus subsidium sanctificationis* vocat fidus ejus interpres, si tamen non Ambrosis ipse, lib. III *de Sacram.* cap. 1, n. 7. Non ignoramus quosdam e catholicis esse theologis, qui peccata ista levia quæ naturalia nominat Augustinus, hereditaria ab Ambrosio dici arbitrentur. Sed cum venialia peccata non minus quam capitalia in baptismo elui fides doceat, omnino standum illi expositioni, quam ipse suppeditat S. Doctor. (Edit. Maur.)

[1] Candidarum vestium, quibus indui solebant recens baptizati, qui non meminerit, ex antiquis Patribus, Ecclesiasticarumque rerum scriptoribus vix ullum reperias. (E. Maur.)

[2] Rom. edit. sola, *sanguinem avis.* Ubi notavit in margine Levit. XIV, sed consensus vet. editt. ac mss. omnium facit ut sit probabilius ad locum a nobis adsignatum fieri allusionem. (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit. cum mss. aliquot habent *filiæ*, ut ipsi sacri codices, sed alii numerosissimi, *filia Hierusalem.* Ita et alibi Ambrosius et Eucherius apud Sab. ad h. l. Ita et Codex Sangallensis mss. qui continet veterem latinam versionem antehieronymianam; quod habet et codex M. Ideo nos adoptavimus hanc lectionem, non ut vere biblicam, sed ut certe ambrosianam.

[4] Mss. partim, *principes vestri*, partim *principes vestras*, alii qui et plures, *principis vestri.* De qua lectione dictum est ad libr. *de Instit. Virgin.* cap. V, num. 39. Ubi etiam de hac angelorum ignoratione nonnihil subjunximus: de qua insuper cum alibi, tum libr. I *de Fide*, cap. VI, tractat Ambrosius. (Edit. Maur.)

[5] Vet. editt. cum mss. plerisque, *sicut diximus supra quia sicut columba descendit. Et infra* etc. Ita et M. Melius Rom. edit. cum codicibus reliquis ut in textu.

mea; et reprehensio non est in te; quia culpa demersa est. *Ades huc a Libano, Sponsa, ades huc a Libano: transibis, et pertransibis a prin-*
Cant. IV, 7, 8. *cipio fidei;* eo quod renuncians mundo transierit sæculum, pertransierit ad Christum. Et iterum dicit ad eam Deus Verbum: *Quid pulchra et suavis facta es, caritas, in deliciis tuis? Statura*
Cant. VII, 6, 7. *tua similis facta est palmæ, et ubera tua botris.*

40. Cui respondet Ecclesia: *Quis dabit te, frater, mihi lactentem ubera matris meæ? Inveniens te foris, osculabor te; et quidem non spernent me. Adsumam te, et inducam te in domum matris meæ,*
Cant. VIII, 1, 2. *et in secretum ejus quæ concepit me. Docebis me.* Vides quemadmodum delectata munere gratiarum, ad interiora cupit mysteria pervenire, et omnes sensus suos consecrare Christo? Adhuc quærit, adhuc suscitat caritatem, et suscitari sibi
1 eam poscit[1] a filiabus Hierusalem, quarum gratia, hoc est, animarum fidelium, Sponsum in amorem sui uberiorem desiderat provocari.

41. Unde Dominus Jesus et ipse invitatus tantæ studio caritatis, pulchritudine decoris et gratiæ, quod nulla jam in ablutis delicta sorde-
2 rent,[2] dicit ad Ecclesiam: *Pone me ut signaculum*
Ibid., 6. *in cor tuum, ut sigillum in brachium tuum;* hoc est, decora es, proxima mea, tota formosa es, nihil tibi deest. *Pone me ut signaculum in cor*
3 *tuum;* quo fides tua pleno fulgeat sacramento.[3]

A Opera quoque tua luceant, et imaginem Dei præferant, ad cujus imaginem facta es. Caritas tua nulla persecutione minuatur, quam multa aqua excludere,[4] flumina undare non possint.
Cant. VIII, 7.

42. Unde repete quia accepisti signaculum spiritale, spiritum sapientiæ et intellectus, spiritum consilii atque virtutis, spiritum cognitionis atque pietatis, spiritum sancti timoris:
Isai. XI, 2.
et serva quod accepisti. Signavit te Deus Pater, confirmavit te Christus Dominus; et dedit pi-
B gnus Spiritus in cordibus tuis, sicut Apostolica lectione didicisti.[5]
II Cor. V, 2.

CAPUT VIII.

De mystico Dominici altaris convivio: quod ne quispiam minoris faciat, ostenditur Synagogæ sacris antiquius esse; cum in sacrificio Melchisedech expressum fuerit: ipso autem manna longe præstantius, cum sit corpus Christi; ac inter
C *utrumque perelegans comparatio instituitur.*

43. His abluta plebs dives insignibus, ad Christi contendit altaria,[6] dicens: *Et introibo ad altare Dei, ad Deum qui lætificat juventutem meam.* Depositis enim inveterati erroris
Ps. XLII, 4.
exuviis, renovata in aquilæ juventute, cœleste illud festinat adire convivium. Venit igitur, et

[1] Ita edit. Rom. cum parte cod. mss.; veteres autem cum alia, *quærit suscitantem, et suscitari sibi eam* etc. Minus commode. (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit. sola, *quod ablutæ nullis jam delictis sorderent.* Timuit forte ne abuterentur Ambrosianis verbis novatores, ut delicta non tolli sed tegi adstruerent. Verum futilis esset istorum ea probatio; ibi siquidem non sordent delicta, ubi nulla sunt. (Edit. Maur.)

[3] Eadem Rom. edit. etiam hic sola post vocabulum *sacramento* ista subjunxerat: *Ut signaculum super brachium tuum, quo opera tua.... facta es. Aqua multa non poterit extinguere caritatem, ut caritas tua.... non possint. Unde? Repete, quia* etc. (Edit. Maur.)

[4] Vox *excludere* idem hic valet atque *extinguere*, ut in ipsa latina Vulgata.

[5] De Confirmatione hoc dici extra dubium est. Sed cum chrismationis mentio hic nulla fiat, id multas parit nec exiguas difficultates. Nam contendebat P. Sirmondus recens baptizatis non aliam primis sæculis unctionem adhibitam in administrando hoc sacramento, nisi illam, quæ superiori capite designatur, qua sacerdos egredientium e sacro fonte caput linibat: episcopo autem reservatam solam manuum impositionem. Acerrimum ea in re adversarium expertus est Petr. Aurelium, qui chrismationem a sacerdote fieri solitam verticis fuisse disputabat, ac proinde aljam, frontis videlicet, adjici debuisse ab episcopo. Dallæus tutatur Sirmondi partes, et lib. III, *de Confirm.* cap. VIII, diserte negat ullam neque hoc loco, neque lib. III *de Sacram.* cap. II unctionem significari: sed contendit ab his auctoribus tantum agnosci duplex signaculum, unum corporis, de quo supra cap. VI et lib. III *de Sacram.* cap. I; alterum spiritus, de quo locis modo cit.: primum chrismate ab eodem presbytero qui verticem unxerat, in fronte factum ad crucis instar; alterum quo per manuum antistitis impositionem septiformi gratia cor consignatur. Sed primo hic errat ille minister, quod unctionem cap. VI hujusce libri, et capit. I lib. III *de Sacram.* significatam a presbytero fieri docet; cum ex simplici locorum inspectione manifestum sit soli episcopo hanc arrogari. Deinde quod infert eamdem illam consignationem inter baptismatis numerandam esse ceremonias, pari etiam jure idem de sacramento eucharistiæ colligi posset: quod ne ille quidem umquam concederet. Verum hæc ulterius prosequi non est loci hujus. Addemus tamen Sanctibœuvium, qui ex SS. PP. chrismationi effectum et gratiam Confirmationis Dissert. III art. 21 adtribuit, numquam agere de impositione manuum, quin unctionem superiori capite memoratam ei adjungat. Si quis autem duas illas res tum hic apud Ambrosium, tum lib. III *de Sacram.*, cap. I et II, nimium separatas dixerit, quam ut unum ex eis coeat sacramentum, nullo negotio respondebitur fieri potuisse, ut non sejungerentur in administratione, quæ in expositione disjunguntur. Certum enim est omnia eodem ordine, quo gerebantur, non hic referri; immo vero nec pauca etiam prætermitti. Hoc quidem favet eorum opinioni, qui arbitrantur cum Petro Aurelio peculiarem hoc loco includi chrismationem. Sed quidquid dixerint heterodoxi, cum probabilius sit unctionem, quemadmodum loc. cit., propos. VI, docet Sanctibœuvius, tantummodo partem integrantem esse Confirmationis, sartam tectam ejusdem sacramenti substantiam semper habebimus. Ceterum duas chrismationes Greg. *Sacramentarium* distinctas notat, sed *Gallic. Sacram.* et *Missale*, atque item *Missale Gothicum* eam quæ frontis est, solam memorant. Verticalem quam a Silvestro papa institutam volunt, in iis locis in quibus necdum admissa fuerat, verisimile est canone Arausic. recipi jussam; quamquam tamen adfirmat P. Morinus ejusdem Concilii mentem fuisse, ut eam unctionem vel aboleret, vel declararet non necessariam. Quod autem addit frontalem diacono tributam a Concilio, minime mirum videri debet, si non est illi sacramento essentialis. (Edit. Maur.)

Ex mente et praxi Ecclesiæ unctio frontalis sacramento confirmationis minime essentialis dici non posse videtur; sed quæ in quibusdam particularibus Ecclesiis contra communem praxim statuta occurrant, earum potius erroribus adscribenda sunt.

[6] Hinc indicatur neophytorum a baptisterio ad altare, id est, ab infima ecclesiæ parte ad sanctuarium, processus, ut ibi sancta pascerentur eucharistia. Hoc autem non fiebat sine pia quadam pompa, et plena majestatis. Singuli enim accensos cereos manu gerebant; cumque per totam octavam eodem ornatu accederent ad sacram synaxim, si quæ puellæ virginitatem in paschatis festo essent professæ, ipsæ etiam inter hos innocentes greges deducebantur. Ultimum hoc liber *de Lapsu virginis* testatum facit: de luminibus autem agitur in opella *de Mysterio Paschæ*, cap. V; apud Gregorium Nazian. orat. 40 prope finem; Cyrillum Hieros. *Procatech.* et *Catech.* I; Fortunatum atque alios. Huc adjungemus ab Ambrosio, fere

videns sacrosanctum altare compositum,[1] exclamans ait: *Parasti in conspectu meo mensam.* Hanc loquentem inducit David dicens: *Dominus pascit me, et nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocavit. Super aquam refectionis educavit me.* Et infra: *Nam etsi ambulem in medio umbræ mortis, non timebo mala; quoniam tu mecum es. Virga tua et baculus tuus, ipsa me consolata sunt. Parasti in conspectu meo mensam adversus eos qui tribulant me. Impinguasti in oleo caput meum, et poculum tuum inebrians quam præclarum est!*[2]

Ps. xxii, 1, 2.

44. Nunc illud consideremus, ne quis forte visibilia videns (quoniam quæ sunt invisibilia, non videntur, nec possunt humanis oculis comprehendi) dicat forte: Judæis Deus manna pluit, pluit coturnices: Ecclesiæ autem illi dilectæ hæc sunt quæ præparavit; de quibus dictum est: *Quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis adscendit, quæ præparavit Deus diligentibus eum?* Ergo ne quis hoc dicat, summo studio volumus comprobare quod et antiquiora sunt sacramenta Ecclesiæ quam Synagogæ, et præstantiora quam manna est.

Exod. xvi, 13. I Cor. ii, 9.

45. Antiquiora docet lectio Genesis quæ decursa est: Synagoga enim ex lege Moysi principium sumpsit; Abraham vero longe anterior, qui victis hostibus, et nepote proprio recepto, cum potiretur victoria, tunc illi occurrit Melchisedech, et protulit ea quæ Abraham veneratus accepit. Non Abraham protulit, sed Melchisedech; qui inducitur sine patre, sine matre, neque initium dierum, neque finem habens, similis autem Filio Dei: de quo ait Paulus ad Hebræos: *Quia manet sacerdos in perpetuum;* qui interpretatione latina dicitur rex justitiæ, rex pacis.

Gen. xiv, 18. Exod. xxxiv, 1 et ss. Hebr. vii, 1 et ss.

46. Non agnoscis quis iste sit? Potest homo esse rex justitiæ, cum ipse vix justus sit? Potest esse rex pacis, cum vix possit esse pacificus? Sine matre secundum divinitatem; quia ex Patre Deo genitus est, unius substantiæ cum Patre: sine patre secundum incarnationem, qui natus ex Virgine est: initium et finem non habens, quia ipse est initium et finis omnium, primus et novissimus. Non igitur humani, sed divini est muneris sacramentum quod accepisti, ab eo prolatum qui benedixit fidei patrem Abraham, illum cujus gratiam et gesta miraris.

47. Probatum est antiquiora esse Ecclesiæ sacramenta: nunc cognosce potiora. Revera mirabile est quod manna Deus pluerit patribus, et quotidiano cœli pascebantur alimento. Unde dictum est: *Panem angelorum mundavit homo.* Sed tamen panem illum qui manducaverunt, omnes in deserto mortui sunt: ista autem esca quam accipis, iste panis vivus qui descendit de cœlo, vitæ æternæ substantiam subministrat; et quicumque hunc manducaverit, non morietur in æternum; et corpus est Christi.

De Consec. dist. 2 c. *Revera.* Ps. lxxvii, 25.

48.[3] Considera nunc utrum præstantior sit panis angelorum, an caro Christi, quæ utique corpus est vitæ. Manna illud e cœlo, hoc supra cœlum: illud cœli, hoc Domini cœlorum: illud corruptioni obnoxium, si in diem alterum servaretur; hoc alienum ab omni corruptione, quod quicumque religiose gustaverit, corruptionem sentire non poterit. Illis aqua de petra fluxit, tibi sanguis e Christo: illos ad horam satiavit aqua, te sanguis diluit in æternum. Judæus bibit, et sitit; tu cum biberis, sitire non poteris; et illud in umbra, hoc in veritate.

De Consec. dist. 2 c. *Revera*, § *Considera.* Exod. xvii, 6. Joan. vi, 55 et ss.

49. Si illud quod miraris, umbra est; quantum istud est, cujus et umbram miraris? Audi quia umbra est quæ apud patres facta est: *Bibebant,* inquit, *de consequenti eos*[4] *petra: petra autem erat Christus. Sed non in pluribus eorum complacitum est Deo; nam prostrati sunt in deserto.* Hæc autem in figura facta sunt nostra. Cognovisti præstantiora: potior est enim lux quam umbra, veritas quam figura, corpus auctoris quam manna de cœlo.

I Cor. x, 4, 5.

CAPUT IX.

Ne quis externa perculsus specie, in fide fluctuet, plurimis exemplis, quibus mutatam aut victam fuisse naturam constat, in medium allatis, e pane veram Christi carnem fieri evincit. Postremo nonnullis quæ ad effectus ejus, utentium dispositiones ac similia pertinent, figurate propositis, tractatum claudit.

50. Forte dicas: Aliud video, quomodo tu mihi adseris quod Christi corpus accipiam? Et hoc nobis adhuc superest ut pro-

quoties sacramenti eucharistici mentionem facit, et sane facit non infrequentem, psalmum 42, sed maxime 22, adhiberi. Vide quæ nos ad *Apologiam David priorem* cap. xii, num. 59 observamus. (Edit. Maur.)

[1] *Altare compositum,* hoc est, ornatum. Etenim jam a primo Ecclesiæ exordio, ut altaria sacra bissinis pallis, velis, variis ex auro atque argento donariis, cereis, floribus denique exornarentur, in more fuisse auctores sunt Optatus Milevit. lib. vi; Victor. *de Perseq.* lib. i, Paulinus Nol. *Poem.* 14 de sancto Felice, Hieronymus *epist. ad Nepot.,* Augustinus lib. xxii *de Civit. Dei,* cap. viii, Theodoretus lib. i *Hist. Eccles.* cap. xxxi et alii. (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit. ac pauci mss. cum textu hebræo et Vulg., *et poculum meum:* mss. alii multo plures atque antiquiores, *et poculum tuum.* Sic etiam LXX et aliæ versiones. Infra vero edit. Rom. sola, *nec in cor hominis adscenderunt.* Cui versio quoque arabica istic concinit. (Edit. Maur.)

[3] Ab hisce verbis in superior. editt. cap. ix incipiebat: quam autem incongrue, nemo non videt. Porro ab hoc ipso loco ad finem usque operis tot tamque efficacia probandæ Christi in sacramento reali, ut vocant, præsentiæ suppetunt argumenta, ut ea depromere atque adversus temerariam Berengarii novitatem opponere strenuissimi ejusdem eucharisticæ veritatis propugnatores Lanfrancus, Guitmundus, Algerus, Petrus Cluniacensis, aliique certatim contenderint. Neque vero ut easdem elevarent aut eluderent probationes, segniorem operam navaverunt heterodoxi. Verumtamen inanes, ne dicamus ineptas, eorum argutias atque cavillationes esse prudens lector facile deprehendit. Adi eminent. Card. Perronii lib. ii *de Euchar.* sect. 14, ac tom. ii operis *de Perpetuitate fidei* etc. vernaculo sermone evulgati, et hoc ibi tam clare demonstratum leges, ut qui Romanæ Ecclesiæ fidem in iisdem testimoniis non videant expressam, haud vulgariter cæcutire affirmaturus sis. (Edit. Maur.)

[4] Codex M omittit *eos.* Ita et alibi apud D. Ambros. Cf. Sabbat. ad h. l.

bemus. Quantis igitur utimur exemplis? Probemus non hoc esse quod natura formavit, sed quod benedictio consecravit: majoremque vim esse benedictionis quam naturæ;[1] quia benedictione etiam natura ipsa mutatur.

51. Virgam tenebat Moyses: projecit eam, et facta est serpens. Rursus prehendit[2] caudam serpentis, et in virgæ naturam revertit. Vides igitur prophetica gratia bis mutatam esse naturam et serpentis et virgæ? Currebant Ægypti flumina puro aquarum meatu: subito de fontium venis sanguis cœpit erumpere; et non erat potus in fluviis. Rursus a prophetæ prece[3] cruor cessavit fluminum, aquarum natura remeavit. Circumclusus undique erat populus Hebræorum, hinc Ægyptiis vallatus, inde mari clausus: virgam levavit Moyses: separavit se aqua, et in murorum specie congelavit, atque inter undas via pedestris apparuit. Jordanis retrorsum[4] conversus contra naturam, in sui fontis revertit exordium. Nonne claret naturam vel maritimorum fluctuum vel fluvialis cursus esse mutatam? Sitiebat populus patrum; tetigit[5] Moyses petram, et aqua de petra fluxit. Numquid non præter naturam operata est gratia, ut aquam vomeret petra, quam non habebat natura? Merrha fluvius[6] amarissimus erat, ut sitiens populus bibere non posset. Misit Moyses lignum in aquam, et amaritudinem suam aquarum natura deposuit, quam infusa subito gratia temperavit. Sub Elisæo propheta uni ex filiis prophetarum excussum est ferrum de securi, et statim mersum est. Rogavit Elisæum qui amiserat ferrum: misit etiam Elisæus lignum in aquam, et ferrum natavit. Utique et hoc præter naturam factum cognoscimus; gravior est enim ferri species,[7] quam aquarum liquor.

Exod. IV, 3, 4.

Exod. VII, 20 et ss.

Exod. XIV, 21 et ss.

Jos. III, 16

Exod. XV, 23 et ss.

IV Reg. VI, 6.

52. Advertimus igitur majoris esse virtutis[8] gratiam quam naturam, et adhuc tamen propheticæ benedictionis numeramus gratiam? Quod si tantum valuit humana benedictio, ut naturam converteret; quid dicimus de ipsa consecratione divina, ubi verba ipsa Domini Salvatoris operantur?[9] Nam sacramentum istud quod accipis, Christi sermone conficitur. Quod si tantum valuit sermo Eliæ, ut ignem de cœlo deponeret; non valebit Christi sermo, ut species mutet elementorum? De totius mundi operibus legisti: *Quia ipse dixit, et facta sunt: ipse mandavit, et creata sunt:* sermo ergo Christi qui potuit ex nihilo facere quod non erat, non potest ea quæ sunt, in id mutare, quod non erant? Non enim minus est novas rebus dare, quam mutare naturas.[10]

III Reg. XVIII, 38.

Ps. CXLVIII, 5. *De Consec.*, dist. 2, cap. *In quibus*, § *Cujus clare.*

53. Sed quid argumentis utimur? Suis utamur exemplis, incarnationisque exemplo adstruamus mysterii veritatem. Numquid naturæ usus præcessit, cum Dominus Jesus ex Maria nasceretur? Si ordinem quærimus, viro mixta femina generare consuevit. Liquet igitur quod præter naturæ ordinem Virgo generavit. Et hoc quod conficimus corpus, ex Virgine est: quid hic quæris naturæ ordinem in Christi corpore, cum præter naturam sit ipse Dominus Jesus partus ex Virgine? Vera utique caro Christi, quæ crucifixa est, quæ sepulta est: vere ergo carnis illius sacramentum est.

54. Ipse clamat Dominus Jesus: *Hoc est corpus meum.* Ante benedictionem verborum cœlestium alia species nominatur:[11] post consecrationem corpus significatur. Ipse dicit sanguinem suum. Ante consecrationem aliud dicitur: post consecrationem sanguis nuncupatur. Et tu dicis: Amen,[12] hoc est, verum est. Quod os loquitur,

Matth. XXVI, 26

De Consec dist. 10, § *Hæc et his.*

[1] Hic incipit Cod. A.

[2] Mss. A, M, *prendit.*

[3] Edit. omnes, et mss. nonnullis, *ad prophetæ preces:* alii aliquot, et Lanfrancus cum illis, *ad prophetæ voces:* omnium veterrimi, *a prophetæ prece,* id est, statim finita ejus oratione. Codd. A et M, *ad .... precem.*

[4] Codex A, *retro.*

[5] Codex A, *et tetigit.*

[6] Veteres edit. cum mss. non paucis, *Marath fluvius:* Rom. sola, *Marath fons;* alii mss. frequentissimi, ut in textu. Mss. A, M, *Myrra,* omnino erronee.

[7] Ferri species, hoc est, ferri natura et substantia. Namque isto significatu vocem *species* interdum sumi, supra docuit ipse Ambrosius. (Edit. Maur.)

[8] « Dictio *virtutis* in mss. desideratur, quam nec agnoscit Algerus lib. I, cap. IX. Extat tamen apud Lanfrancum et in cunctis edit. Et certe si removeatur, subintelligenda necessario erit, vel alia non absimilis significationis. » Hæc Maurini. Vocem *virtutis* omittit quoque codex M; pro ea vero habet *operationis* codex A.

[9] Hic apertissime sacramentalis consecratio fieri docetur ipsismet Domini verbis, illis videlicet quæ S. Præsul infra memorat: *Hoc est corpus meum.* Ita etiam lib. IV *de Sacram.* ubi eadem eucharistiæ consecratio Dominicis etiam verbis cap. IV adtributa fuit, quænam illa sint, cap. seq. exponitur eo sane modo, quo nihil dici clarius potest. Semel enim atque iterum inculcat hæc ipsa esse: *Accipite et edite ex hoc omnes; hoc est enim corpus meum;* et alia illa: *Accipite, et bibite ex hoc omnes; hic est enim sanguis meus.* Et ne quid relinquat ambiguitatis, adjicit ante Christi verba panem ac vinum esse; illis autem pronuntiatis, jam esse corpus et sanguinem Domini. Non ignoramus quidem Græcos inter atque Latinos de forma consecrationis nonnihil intercedere dissidii, nec scholasticis etiam omnino inter se convenire in hac materia: sed hoc loco sufficiat admonuisse omnino nullum ex antiquis Patribus hac de re manifestius loquutum esse, quam hos duos, si tamen duo sunt, auctores; prætereaque consecrationem ac benedictionem hoc ipso loco idem sonare. (E. M.)

[10] Ita edit. omnes, et mss. exceptis uno vel altero, quibuscum Algerus quoque lib. I *de Sacram.*, cap. IX, sic legit: *Nonne majus est novas rebus dare* etc. Iterum vero post pauca, ubi Rom. edit. cum mss. nonnullis, cumque Lanfranco, Guitmundo et Algero, ut nos in textu; vet. editt. et multo plures mss. omittunt vocem *exemplo,* et mss. etiam non pauci, pro *veritatem* exhibent *veritate.* (Edit. Maur.)

[11] Expuncta fuerat in Rom. edit. vox *alia;* quam tamen in ceteris, et in cunctis mss. sicut apud Guit. et Alger. legere est. At rursus vox *Christi,* quæ habetur in edit. omnibus, et apud Algerum ante verbum *significatur,* in mss. et apud Guitm. desideratur. (Edit. Maur.)

[12] Primis Ecclesiæ incunabulis in more fuit, ut ex SS. Jacobi et Marci liturgiis intelligimus, ut missæ canon clara voce recitaretur, prolatisque verbis consecrationis, populus, et sequutis temporibus ex liturgiis Basilii atque Chrysostomi, chorus responderet, Amen. Hunc in Ambrosiana Ecclesia usum fuisse probat Menardus in S. Gregorii *Sacram.* pag. 385, hujus loci nec non alterius e lib. IV *de Sacram.* cap. V auctoritate. Idem etiam de orientalibus Ecclesiis docet Card. Bona *Rerum Liturg.* lib. II, cap. XIII et XXV, laudata in hanc rem Dionysii Alex. *ad Xystum Rom. Pont.* epistola, et Tertull. *de Spectac.* cap. XXV, quorum tamen testimonia num statim a consecratione *Amen* succineretur, an tantum post recitatas alias orationes, non liquido exponunt. Apertior autem est Flori locus, quem idem citat. Quod vero ad morem quo

mens interna fateatur: quod sermo sonat, affectus sentiat.

55. His igitur sacramentis pascit Ecclesiam suam Christus, quibus animæ firmatur substantia; meritoque videns profectum ejus gratiæ continentem, dicit ad eam: *Quam decora facta sunt ubera tua, soror mea Sponsa! Quam decora facta sunt a vino: et odor vestimentorum tuorum super omnia aromata! Favum distillant*[1] *labia tua, o Sponsa, mel et lac sub lingua tua, et odor vestimentorum tuorum sicut odor Libani. Hortus conclusus soror mea Sponsa, hortus conclusus, fons signatus.* Quo significat signatum debere apud te manere mysterium, ne violetur operibus malæ vitæ, atque adulterio castitatis, ne divulgetur quibus non convenit, ne garrula loquacitate dispergatur in perfidos. Bona ergo debet esse fidei tuæ custodia, ut intemerata vitæ ac silentii integritas perseveret.

56. Unde et Ecclesia altitudinem servans mysteriorum cœlestium, rejicit a se graviores venti procellas, et invitat vernantis gratiæ suavitatem; et sciens quod hortus suus Christo displicere non possit, ipsum advocat Sponsum dicens: *Exsurge, aquilo, et veni, auster: perfla hortum meum, et defluant unguenta mea. Descendat frater meus in hortum suum, et edat fructum pomiferarum suarum.* Bonas enim arbores et fructiferas habet, quæ radices suas tinxerint sacri fontis irriguo, et in bonos fructus novæ fœcunditatis germine pullulaverint; ut non jam prophetica cædantur securi, sed Evangelica ubertate fœcundentur.

57. Denique fertilitate earum etiam Dominus delectatus respondet: *Ingressus sum in hortum meum, soror mea Sponsa: vindemiavi myrrham meam cum unguentis meis, manducavi cibum meum cum melle meo, bibi potum meum cum lacte meo.* Quare cibum et potum dixerit, fidelis intellige.[2] Illud autem non dubium, quod in nobis ipse manducat et bibit, sicut in nobis legisti quia in carcere esse se dicit.

58. Unde et Ecclesia videns tantam gratiam, hortatur filios suos, hortatur proximos, ut ad sacramenta concurrant, dicens: *Edite, proximi mei, et bibite, et inebriamini, fratres mei.* Quid edamus, quid bibamus, alibi tibi per Prophetam Spiritus sanctus expressit dicens: *Gustate et videte quoniam suavis est Dominus: beatus vir qui sperat in eo.*[3] In illo sacramento Christus est, quia corpus est Christi: non ergo corporalis esca, sed spiritalis est. Unde et Apostolus de typo ejus ait: *Quia patres nostri escam spiritalem manducaverunt, et potum spiritalem biberunt:* corpus enim Dei corpus est spiritale: corpus Christi corpus est divini Spiritus, quia Spiritus Christus,[4] ut legimus: *Spiritus ante faciem nostram Christus Dominus.* Et in Petri Epistola habemus: *Christus pro nobis mortuus est.* Denique cor nostrum esca ista confirmat, et potus iste lætificat cor hominis, ut Propheta memoravit.

59. Unde adepti omnia, sciamus regeneratos nos esse: nec dicamus, quomodo regenerati sumus? Numquid in ventrem matris nostræ introivimus, et renati sumus? Non agnosco usum naturæ. Sed nullus hic naturæ ordo, ubi excellentia gratiæ est. Denique non semper usus naturæ generationem facit:[5] generatum ex Virgine Christum Dominum confitemur, et naturæ ordinem denegamus. Non enim ex viro Maria concepit, sed de Spiritu sancto in utero accepit, ut dicit Matthæus: *Quia inventa est in utero habens de Spiritu sancto.* Si ergo superveniens Spiritus sanctus in Virginem conceptionem operatus est, et generationis munus implevit; non utique dubitandum est quod superveniens in fontem,[6] vel super eos qui baptismum consequuntur, veritatem regenerationis operetur.[7]

Cant. IV, 10 et ss. — Ibid. 16. — Cant. V, 1. — Matth. III, 10. — Cant. V, 1. — Matth. XXV, 36. — Cant. V, 1. — Ps. XXXIII, 9. — Thren. IV, 20. — I Pet. II, 21. — Ps. CIII, 15. — Matth. I, 18.

singuli eucharistiam accipientes respondebant, *Amen*, ejus meminere auctor *Constit. Apost.* cap. XIII, Cyrillus Hieros. *Catech.* 5, Augustinus *Serm. ad Infantes*, et auctor operis *de Sacram.* lib. et cap. supra laudatis. Ubi hoc maxime dignum est observatu, fideles in ipso articulo quo vel consecrabatur a sacerdote, vel ab iis accipiebatur Domini corpus, veræ illius præsentiæ expressum reddidisse testimonium. Plura de his ritibus reperies cum apud scriptores jam memoratos, tum apud Baronium ad an. 57, Pamelium, et alios. (E. Maur.)

[1] Vet. editt. cum mss. pluribus potioribusque, *Favus distillans:* Rom. cum reliquis, et cum A et M, *Favum distillant.* Primæ lectioni favet sola Vulg., sed forte ad ejus formam locum accomodavere scriptores librarii, quod sæpe factum in mss. quivis non ægre deprehendet. Ideoque præferenda lectio *favum distillant,* quam nos substituimus maurinæ *favus distillans.*

[2] Rom. edit. sola, *manducabam panem meum.... bibi vinum meum.... Quare panem et vinum dixerim, fideles intelligunt.* Vett. et cuncti mss. ut in textu; nisi quod nonnulli præferunt partim *dixerunt*, partim *dixerim* (*ut* A *et* M); duo, *fideles intelligite;* unus, *fidelis intelligis.* (Edit. Maur.)

[3] Codex A, *confidit;* codex M, *in eum.*

[4] Mss. aliquot non inferioris notæ, ac etiam A et M, *quia Spiritus Christi.*

[5] Omnes edit. et mss. nonnulli, *regenerationem facit;* ceteri, qui et probatiores, *generationem.* Melius, ut ipse sensus aperte docet; nec enim regenerationis, sed generationis subjicitur exemplum. (Edit. Maur.)

[6] Codex A addit *spiritus.*

[7] Codex A habet hic *Finet* (idest *finit* aut *finis*) *de initiandis.*

PRÆFATIO

AD LIBROS

DE SACRAMENTIS

Maurini Editores, quibus probabilius audit alium ab Ambrosio auctorem habuisse hos libros, ita Præfationem suam exordiuntur, rerum summam, quas complectuntur, exhibentes: « Idem plane hujus operis ar-
« gumentum est ac superioris libri *De Mysteriis*. Hic enim nihil nisi sermones continentur,quibus neophytos
« sacramentorum quæ pridie paschatis acceperant, id est, baptismi, confirmationis, et eucharistiæ doctrina
« informat episcopus. Tria tantum consideratu digna hic reperias, quæ non habentur in commentatione
Cap. 1. « *De Mysteriis;* nimirum libro tertio lotionem pedum quæ in Ecclesia sua instituta erat, in Romana
Cap. 5, 6. « tradit (*auctor*) fuisse inusitatam: libro quarto ut quibus verbis mirabilis illa panis in corpus Domini
« efficiatur conversio, planius innotescat, eam liturgiæ partem, quam canonem dicimus, exponit: denique
Cap. 4. « libro quinto Dominicæ orationis quam eis se se explicaturum fuerat pollicitus, enucleationem prose-
Cap. 5. « quitur. Quo quidem argumento iterum sub libri sexti exitum repetito, precandi formam, eadem ora-
« tione Dominica et psalmo octavo perfectissimorum exemplarium instar propositis, aperit, singillatim
« *quomodo incipere, quo ordine distinguere, quid subtexere, quid allegare, quemadmodum claudere,*
Cap. 3. « *pro quo orare debeas,* edisserens. Ultima hæc pars, ubi de oratione generatim agitur, petita fuit ex
Cap. 1, n. 7 et c. 2 n 8 et ss. « Ambrosii scripto *De Institutione virginis:* unde vero quæ libro quinto in precationem nobis a Christo Cap. 4.
« commendatam dicuntur, mutuatus sit Auctor, nos prorsus fugit. Nam licet illam haud semel a Doctore
« nostro explicatam constet, ejus tamen in legitimis quæ restant, operibus ista non reperitur expositio.
« In reliquis autem ita imitatur disputationem *De Mysteriis*, ut præter paucas ceremonias quas aut
« fusius ab Ambrosio enodatas contrahit, aut discutit ab eo prætermissas, fere tantum ejusdem libelli
« ratiocinia sententiasque amplificet. Verum ut ille Ambrosium, ita etiam illum alii expresserunt. Si-
« quidem in Appendice Sermonum Augustini novæ editionis qui numeratur octogesimus quartus totus
« ex hoc opere iisdem pene verbis decerptus fuit. »

Dein agitatas de Auctore ad sua usque tempora controversias sequentibus proponunt: « De auctore
« hujus operis nostra et superiori ætate quæstio fuit admodum controversa. Cum porro nobis per no-
« strum institutum non liceat eam quæstionem sinere indiscussam, rem examinabimus eo candore, ut
« studium partium omne omnino seponatur. Habemus autem illud persuasum, quisquis horum librorum
« auctor dicatur, nihil hinc veritatem catholicam damni passuram; certi videlicet, si scriptor ille ad
Lib. II *de Sacr. Euch.*, p. 509. « sæculum septimum ut vult Albertinus, retraheretur, aut etiam in octavum ut Dallæus (*ambo prote-* Lib. III *de Confir.* c. 8.
« *stantes*), ea ratione nobis futuros testes traditionis duos episcopos, nempe Ambrosium *De Mysteriis*,
« et alterum *De Sacramentis* concionantem: qui cum tribus aut quatuor sæculis ab invicem essent
« sejuncti, argumentum omnibus heterodoxorum cavillis validius præberent. Rem itaque, deposito quo-
« libet præjudicio, perinde examinabimus, ac si nunc primum agitaretur ea quæstio. Quod ut clariori
« procedat ordine, argumentis atque responsis partis utriusque inter se compositis, adjiciemus quæ nobis
« vel Ambrosianarum commentationum lectio suppeditaverit, vel etiam aliunde contigerit super eadem
« hac materia comparare.

« Luridis atque odiosis admodum coloribus tum opus ipsum, tum auctorem ejus depingunt hæreticorum
Epist. ad *Joach. Vadian.* « nonnulli. Bullingerus hos libros stupidos vocat, neque dubitat Erasmum sensisse, *mangonis cujuspiam*
« *hoc esse opus.* Editor Cocianæ censuræ eosdem etiam describens, *Nam in his libris*, inquit, *habentur*
« *multa falsa, quædam ridicula, unum indubium hæreticum, alterum quod repugnat dogmati Am-*
Helmest an. 1655 « *brosiano.* Nec vero eumdem auctorem clementiori manu tractat Albertinus (*Aubertin*); in illo enim
« ingenti opere quod consarcinavit *De Sacramento Eucharistiæ*, ita loquitur: *Ambrosii simia* est, Lib. II, c. 1, p. 507.
« *barbarismis scatet, multa habet quorum nonnulla et ridicula, Ambrosianaqua gravitate prorsus*
« *indigna, nonnulla, repugnantia et contradictoria, nonnulla etiam simpliciter falsa; inepte con-*
« *cludit, crassum effutit mendacium: sic ne desiperet Ambrosius?* Hæc sunt auctoris nostri apud
« ministros illos elogia, quæ in unum collecta lectorum oculis repræsentamus. Quantacumque autem
« Albertini ejusque operis admiratione teneantur calviniani, neutiquam tamen fore credimus, ut eorum
« paulo modestiores hujus ac similium scriptorum intemperias probaturi sint. Nam licet minister ille
Lib. II, c. 1, p. 507, col. 1. « *unico veritatis amore in eo inductus* velit videri, nullus qui hæc legerit, eum multo vehementiori
« sectæ suæ quoquomodo opitulandi cupiditate permotum non deprehendet. Si enim qualis in ista tabella
« exhibetur hic auctor, talis revera exstitisset, id est, ignarus, impostor, ingenio absurdo et ridiculo;
« quid statuendum de tot tantisque viris, qui easdem commentationes per tot sæcula Doctori nostro
« adtribuerint; cum interim eorum nemini crassa illa mendacia, graves contradictiones, deridicula com-
« menta penitus Ambrosiano candore, acumine, ac judicio indigna esse suboleverit? Nonne vero etiam
« Albertinum pudere debuerat, quod auctorem non modo proletarium, sed etiam propter tot flagitia, si
« qua ipsi fides, capite diminutum, in sententiam suam invitum pertrahere tanto conatu molitus fuerit?
« Illum ab eo plane aperteque rejectum (*ire*) oportebat; numquam enim quisquam inducet in animum
« aliquid utilitatis ex illo teste rediturum ad calvinistas, quem cum in verbis Evangelicis mentitum
« velint, æque mentiri potuisse in Eucharistia dubium non sit. Quoniam autem eorum etiam ore qui
« affectibus impensissime obsequuntur suis, quandoque veritas profertur; Albertini objectiones, in quibus
Supra cit. *Crit. Sacr.* lib. III, 18. « ille Cociani editoris, Riveti et aliorum complures ac præcipuas est complexus, perinde examinabimus,
« ac si pacato animo et maxime libero proponerentur.

« Itaque petitam ex hisce verbis: *Ideo Romæ fideles dicuntur*, etc. objectionem sic ille urget: *Quasi* Lib. II, pag 507, col. 2.
« *vero hæc appellatio Romæ peculiaris esset. At ubique communis erat, in oriente, in meridie, in*

« *septentrione, in occidente. Ambrosius ipsemet Mediolani hac utebatur in genuinis suis scriptis.*

Hist.eccl sæc. IV p.I, §2, pag.503. « Respondet vir cl. Natalis Alexander, nec in codicibus melioris notæ (puta eorum quos consulere ipsi « licuit) nec in editionibus accuratioribus, nempe ex eis quæ ad Romanæ formam expressæ sunt, haberi « vocem *Romæ:* in manuscriptis autem ubi habetur, illud hinc factum, quod pro syllaba *Ræ* in eorum « nonnullis adscripta quidam legerint *Romæ*, cum legere debuissent *recte;* neque vero quidquam ob- « stare quod posita sit diphthongus pro simplici, quippe quarum promiscuus usus occurrat in scriptis « libris. Hanc quidem partem verissimam esse non diffitemur, quin et addimus toti solutioni favere haud « mediocriter, quod loco *Romæ* in tribus codicibus, nimirum Vaticano, Regio ac Thuaneo, legitur *recto* « *nomine;* pro quo Romana editio adverbium *recte* substitutum maluit: verum tamen ne huic opinioni « omnino subscribamus, facit manuscriptorum, in quibus vox *Romæ* integra extat, numerus atque an- « tiquitas. Etenim ex omni multitudine cujus paravimus varietates, exceptis tribus memoratis, nec non « aliis duobus, in quibus antiquarii lapsu scriptum est *rotome*, alii sexdecim, quos inter Benignianus, « Remensis et Claromontanus superant annos octingentos, dictionem *Romæ* suis litteris expressam præ « se ferunt. Huc etiam accedit, quod adbreviationem isti de qua agitur, similem nusquam reperimus. « Credimus igitur eamdem illam vocem hic ἐμφατικῶς esse positam, ut plus significetur quam expri- « mitur. Itaque idem erit, *Romæ fideles dicuntur*, ac si dixisset non solum in hac aut in alia qualibet « Ecclesia, verum etiam in omnium nobilissima baptizati fideles nominantur. Et huic nostræ interpre- « tationi favet cum particula *et*, quam vocabulo *Romæ* præmissam observavit in codicibus aliquot idem « Alexander, nosque in pluribus nostrorum deprehendimus.

Loc.cit. pag.508 col. 1. « Quæ idem Albertinus objicit contra expositionem verborum Domini, *Oportet enim nos implere* « *omnem justitiam*, nec non contra doctrinam de secretis precibus ab eodem auctore propositam, adeo « levia sunt, ut sola locorum inspectione possit evinci nec inepte concludere, nec desipere, quem « sic deridet.

« Gravior est sane quæ sequitur accusatio in illa verba: *Crassum effutit mendacium; ait enim Do-* « *minum in oratione Dominica non dixisse: Ne nos inducas in tentationem; sed, ne patiaris nos*

Ibid., col. 2. « *induci in tentationem.* Qua criminatione quid in Evangelicum præconem atrocius conferri potest? « Attamen accusator in eo infelix fuit, quod teli tanto nisu destinati atque vibrati cassus plane ac « inutilis ictus cecidit. Nam cum ipse agnoscat eodem modo legisse Cyprianum, quod ibidem subjungit: « *Sed aliud est ita legere, aliud adfirmare Dominum sic esse loquutum non aliter*, mera sycophantia « est. Qui enim orationem qualem a Christo instituta est memorans, sextam illius petitionem effert his « verbis: *Et ne patiaris nos induci in tentationem;* an non eamdem diversa sententia expressam sin « minus ore, saltem animi cogitatione abunde negat? Neque profecto incurrere hic auctor debuit teme- « ritatis aut mendacii crimen; quippe cui præsidio essent complures latinorum codicum, ut liquet Au-

De dono Persev. c. 6. Lib. V, c. 4. « gustini auctoritate.

« Atqui, forte instabit aliquis, cum Auctor alibi consultum abs se græcum idioma testificetur: cur « hoc loco illud vel inspicere neglexit, vel contempsit inspectum? Augustinus enim eodem citato libro « profitetur sibi non licuisse aliud quidquam reperire in græcis exemplaribus, nisi *Ne nos inferas in* « *tentationem.* Quamvis autem ei objectioni color obductus videatur paulo verisimilior; nihilominus « expedita responsio est. Enim vero cum de solis illis codicibus quos ipse legere potuerat, loquatur « Augustinus; quid vetet quominus quidam alterius provinciæ codices diverse habuerint hanc senten- « tiam? Nec tamen fuit, cur adeunda sibi putaret græca exemplaria, cum ad persuadendum eum tot « latinorum consensus plane sufficeret.

« Idem vero ille minister, Auctoris loco de pedum lotione fusius excripto, illa subjicit: *Atqui in hoc* Loc.cit. pag.508 col. 1. « *discursu præter loquutionis barbariem* fatemur autem in *hoc discursu* inesse barbariem, sed Al- « bertini) *primo falsitas est. Qui enim dicere posset Ambrosius.... se Romanæ Ecclesiæ typum et* « *formam in omnibus sequi, cum ex Augustino constet Romam et Mediolanum in ceremoniis ple-* « *risque inter se variasse? Deinde et contradictio; nam postquam dixisset: In omnibus cupio sequi* « *Ecclesiam Romanam, illico tamen quasi palidoniam agens* (et hoc etiam quam latinum in Censoris « adeo severi eloquutione), *sed tamen et nos homines, inquit, sensum habemus, ideo quod alibi rectius* « *servatur, et nos recte custodimus. Ac rursum postquam dixisset: Hoc ideo dico non quod alios* « *reprehendam; subito illos reprehendit*, etc. Verum in his omnibus quod sibi contradicat, nihil in- « venias; si modo ea candide, atque ex humani sermonis consuetudine interpretari volueris. Quis enim « eat inficias ubi dicitur: *Cupio sequi Ecclesiam Romanam; sed tamen et nos homines sumus*, etc. « non simplicem aut absolutam, ut vocant, sed conditionalem esse sententiam; atque adeo illic mente « et cogitatione supplendum, *quantum licuerit, aut visum fuerit expedire.* Sic in eis quoque verbis « quæ præmittuntur: *Se Romanæ Ecclesiæ typum et formam in omnibus sequi*, nihil falsi subesse « confitebimur, quisquis ipsa non detorquebit a legitimo sensu, nempe morali. Denique quod eos repre- « hendere arguitur, quos negaverat ab se reprehendi, pura puta vitilitigatio est. Quid enim communi lo- « quendi usui magis congruum, quam ut quispiam ubi crimen a se propulsare nequeat, nisi illud transferat « in alium, id eadem ratione præmolliat?

« Jam vero istam criminationem quænam excipiat, consideremus. Aliam, inquit Albertinus, ab ea qua *Ibid.*, col 2. « utebatur Ambrosius, auctor horum librorum sequitur versionem. Id quidem verissime dictum non « abnuimus: sed *ex operum sancti Ambrosii lectione constat*, ut Alexander scite reponit, *eum non* Loco supra cit. « *iisdem semper verbis eosdem Scripturæ sacræ locos laudasse.* Huic responsioni brevissimæ juxta « ac certissimæ tantum addemus, cum sine magna præparatione auctorem hunc nostrum dixisse non sit « dubium, neutiquam sane mirum videri, si Scripturam non semper suis, sed iis quæ illi ex tempore « suggessit memoria, verbis citavit: constare autem ipsummet, cum Vulgatam, ut vocant, nusquam « adhibuerit, Albertini opinione antiquiorem dicendum esse.

« Ad extremum alias quasdam minutias oggerunt; ut puta quod ajunt auctorem *ludere vanis allegoriis:* verum quas illi vanas allegorias dictitant, hoc ipsum est quo redditur Ambrosianæ eloquutioni vicinior. Addunt in solo libello *De Mysteriis* reperiri ea testimonia, quæ quasi ex opere *De Sacramentis* petita laudat Ratramnus. At vero quid si imperfectus codex illi imposuit? quid si labilis memoria? Et sane hic error eo fuerat proclivior, quod uterque tractatus conjungi solet in manuscriptis. Clamant postremo ipsa styli diversitate auctorum quoque diversitatem prodi demonstrarique. Sed hæc objectio alicujus ponderis negatur esse; *Quia patres diverso dicendi genere pro argumentorum diversitate utuntur.* Quam responsionem quatenus extendi veritas sinat, infra expendetur: nunc autem contrariæ opinionis audiendi propugnatores.

Alex. ibid.

Bellarm., Sanctibœuv., Alex. et alii.

« Primum educunt illi numerosos ac pervetustos codices [manu exaratos], cumque his editos omnes, quibus post inventam typographiam iidem libri evulgati sunt. Deinde quasi succenturiatum agmen submittunt maximi nominis viros Hincmarum Remensem, Deoduinum Leodiensem, Paschasium Radbertum Corbei. abbatem, Ratramnum ejusdem asceterii monachum, Florum diaconum Lugdunensem, Landfrancum, Berengarium, Algerum, Guitmundum, Durandum Troarnensem, Hugonem Lingonensem, Ivonem Carnutensem, Gratianum, Magistrum Sententiarum ac demum quotquot ab ineunte nono sæculo ad nostram vel patrum memoriam eorumdem librorum meminere, ne dissentientibus quidem, si nuperos aliquot excipias, heterodoxis. At licet hoc argumentum omnium quæ in eamdem rem proponi solent, validissimum esse extra dubium sit, non tamen invicte et necessario concludit. Quot enim opera postquam diutissime sub auctorum quorumdam titulo pervagata essent, eo tandem exuta sunt, quotidieque exuuntur? Ceterum scriptores illi rem ipsi per se ac destinato consilio non discusserunt, sed vel alii alios sequuti sunt, vel fidem habuere suis manuscriptis, in quibus eamdem opellam alibi quidem Ambrosii nomenclatione inscriptam, alibi vero tractatui alicui eamdem inscriptionem præferenti junctam reperere. Nam cum antiquissimi quique codices nullum auctoris nomen exhibeant, qui exscribendis iis navaverunt operam, cum Ambrosium hac ipsa de materia scripsisse cognovissent, non dubitarunt eidem ipsos adjudicare: alii autem etsi Ambrosianos esse non arbitrarentur, libro tamen *De Mysteriis* ob argumenti similitudinem duxerunt subjungendos.

« Proponitur secundo character dictionis, quam in scriptione *De Mysteriis*, atque in hoc opere simillimam esse pertendunt: adversarii vero illud obnixe inficiantur. Sane quidem haud immerito; ita enim auctor conatur exprimere eum libellum, ut ferme omnia in stylum suum, hoc est, multo deteriorem, transferat convertatque. Sed ex eodem hoc loco ipsi illi adversarii ratiocinium ducunt plane contrarium. Nam cui verisimile sit, inquiunt, Ambrosium quod in disputatione *De Mysteriis* jam tractaverat, iterum recudere atque recoquere in alia? Verumtamen hoc argumentum nihilo firmius aut efficacius est, quam aliud. Nequaquam enim inauditum est, ut eadem materia in binis sermonibus aut libris explicata fuerit a Patribus; cum illud ipsum alibi a nobis observatum sit in Ambrosio.

« Quæ in tertio ordine ratio collocatur, his verbis concipitur: Ambrosium edidisse opus *De Sacramentis* testis est Augustinus, proindeque aut illud nobis, ajunt, repræsentetur, aut concedatur hoc ipsum esse quo de agimus. Verum in promptu responsio est; neque enim utriusque idem argumentum refertur, neque idem titulus. Quandoquidem id cujus mentio fit ab Augustino, non simpliciter inscribebatur *De Sacramentis*, sed adjiciebatur *sive de Philosophia:* cum autem, eodem Augustino teste, compositum esset adversus platonicos, diversam in eo tractatam materiam obscurum non est.

Lib. II, *Cont. Jul.* cap. 5 et seq., et *Retr.* lib. II, c. 4.

« Postremo quædam alia in medium proferri possunt, ut si dixeris auctorem de vocis queri fragilitate, de qua ipsemet Ambrosius in *Apologia David secunda* quiritatur, quamque illi facile obtundi solitam memoratus ejusdem testatur discipulus. Si addideris eumdem confiteri quæ ipse non didicerit, se se docere: quod etiam haud parum familiare est Ambrosio. Si tandem institeris Dominicæ orationis expositionem, quam ejusdem Ambrosii in Lucam postulabat commentatio, non ob aliud istic omissam, nisi quod alibi traditam ab se idem meminerat. Cum autem ex omnibus quæ ipsius nomine circumferuntur operibus, in hoc solo explicata habeatur eadem oratio, cur illius hanc esse non agnoscamus? Sed opponi potest primæ objectioni, præterquam quod Ambrosio male tribui alteram illam David Apologiam probabilius est,[1] complures et olim fuisse et esse etiam nunc, qui debilitate vocis ac pulmonum laborare se inter concionandum non dissimulent. Cum autem nec desint etiam qui materiæ, quam aggressi sunt, enodandæ impares modestiæ causa se fateantur, indidem quoque ad secundum difficultatem patet responsum. Quod vero ad tertiam pertinet, illi similiter occurras licet, si Ambrosium quidquid voce pronuntiavit, scripta mandasse; quidquid autem scripto mandavit, ad nostram pervenisse ætatem negaveris. Eo forsan et hoc accedit, quod cum in illam orationem Tertulliani et Cypriani libri extarent latinorum Patrum, ab isto labore tamquam parum necessario est revocatus: sicut etiam de se testatur Hilarius *Comment. in Mattheum* can. 5.[2]

Lib. I, c. 6. Cap. 5, n. 28. Lib. VI, c. 5.

Lib. VI *Conf.*, c. 3, n. 3.

1

2

« Porro ex iis quæ hactenus a nobis disputata sunt, duo noscuntur. Etenim adhibitæ sectariorum argumentis solutiones palam faciunt contumeliis illis ac probris, quorum tota plaustra isti effundunt in hunc auctorem, nihil probari, nisi molestissimam ipsis esse atque odiosissimam ejus doctrinam Rursus vero quæ nos reposuimus catholicorum hoc ipsum opus Ambrosio vindicantium rationibus, ea demonstrant partem negantem haud minus probabilem esse quam affirmantem; proindeque non immerito hac in re dubitasse nonnullos orthodoxorum. Sed ne in omnibus pendeamus animi, tria nobis hoc loco inquirenda proposuimus, nimirum quæ fuerit ejusdem auctoris dignitas, quo tempore vixerit, qua in regione?

Card. Bona, *Rer. Liturg.* lib. I, c. 7, n. 4; Arnald. *de Freq. Commun* p. I, c. 13; Herman., etc.

« Primi sane capitis in promptu definitio est. Constat siquidem illum fuisse antistitem, qui neophytos et creditum curæ suæ populum erudiebat. Ubique in apertum erumpit ea dignitas. Et ut alia deessent

[1] Attamen nos et illam genuinum Ambrosii fœtum esse sufficienter demonstrasse confidimus.

[2] Nempe juxta denominationem in antiquioribus editionibus receptam; sed Editores Maurini hanc in illam *capitum* recte immutarunt.

« queis probaretur, locus ille tam decantatus vel solus sufficeret, nempe ubi dicitur: *In omnibus cupio « sequi Ecclesiam Romanam, sed nos*, etc. Quis enim ita loqueretur, nisi episcopus?

« Quod autem pertinet ad secundum caput, ex memoratis auctoribus probabile fit scriptorem de quo « inquirimus, ante octavum sæculum floruisse: at e codice sancti-Gallensi majusculis litteris, ante annos
Museo Italico, p. 7. « ut Mabillonius noster testis est locupletissimus, circiter mille exarato[1] evincitur ipsum septimo etiam [1]
« sæculo antiquiorem. Præterea vero hoc idem opus argumentis propriis ætatem remotiorem sibi vin-
« dicat. Etenim cum has conciones ad neophytos nec paucos sane, quando hic præsul et *multos* et *fa-*
Lib. v, c. 3. « *miliam candidatam* illos vocitat, habitas constet; inde intelligas necdum omnino receptam fuisse
« baptizandorum infantium consuetudinem. Et eo quidem tempus designari haud multo Augustini ætate
Lib. vi, c. 4, 5. « posterius nobis videtur. Deinde satis innuit Gentilium cultum etiam tunc in diœcesi sua viguisse. Ad
« hæc idem quoque confirmatur iis rationibus, quod videlicet hæretici præter arianos et eos qui Christi
« oppugnabant divinitatem, nulli refelluntur: quodque ex versione qua usus reperitur hic auctor, satis
« indicatur Vulgatæ id temporis nondum apud omnes adtributam auctoritatem.

« De tertia demum quæstione sic statuimus. Extra controversiam est horum librorum parentem non « fuisse subditum Romanæ metropoli: nec minus tamen certum ipsius sedem ab Urbe haud multum « dissitam; quippe cujus ceremonias et perspectas habebat et sequebatur in pluribus. Cum vero etiam « eisdem ceremoniis quarum mentio fit in hoc opere, cum veteris Ecclesiæ Gallicanæ sicut et cum Me-
« diolanensis ritibus plurimum intercedat affinitatis; hinc deducimus vicinam utrique eamdem diœcesim
« exstitisse. Minime tamen refragabimur, si quis cum doctissimo viro eosdem sermones aut Venerio aut Hermann., *Vitæ Ambr.* Elucid. p. 30.
« alii cuipiam Ambrosii discipulo, qui non multo post ipsum præfuerit Ecclesiæ Mediolanensi, tributos
« malit. Id unum hoc loci adjicimus ex iis quæ de sacra communione cum apud orientales populos tum
« apud suos semel tantum singulis annis fieri solita memorat auctor, prudenter conjici haud dubie post Lib. v, c. 4.
« Chrysostomi tempora ipsum vixisse; sed antequam in occidentem Romanus ordo et ceremoniæ reciperentur.

« Ceterum quominus secundum eos a quibus Ambrosio hoc opus adjudicatur, omnino feramus suffra-
« gium, ea præcipue scrupulum movent. Primo diversitas eloquutionis; nam etsi stylum variari ab au-
« ctoribus, et pro re ac tempore modo adtolli modo deprimi non ignoremus; semper tamen scriptoris
« apparet ingenium et quasi intermicat: quique nobili et eleganti dictione uti consuevit, ad humilem
« numquam demittit se se: at vero frigidis illis et puerilibus interrogatis, quæ huic scriptioni subinde
« insperguntur, caute abstinet, ut in libro *De Mysteriis*, ejusdem licet argumenti, fecit Ambrosius.
« Accedit et illud, quod Ambrosium non tam serviliter libros suos imitaturum fuisse existimamus; ista
« enim commentatio tota fere ex superiori *De Mysteriis*, partim etiam ex libro *De Institutione Vir-*
Cap. 1, n. 7 et c. 2, n. 8. « *ginis* expressa fuit. Addimus quoque communionis tam infrequentis Mediolanenses a S. Præsule in certis
« suis libris nusquam incusari. Denique quod auctor tantis animis in Ecclesiam Romanam propter lo-
« tionem pedum insurgit, nobis Ambrosiani esse instituti minime videtur. Novimus quippe illum suos
« unicuique Ecclesiarum usus ac ritus adeo liberos esse voluisse, ut ad quamcumque forte pervenisset,
Epis. 54, al. 118. « ei se, quemadmodum Augustinus tradit, accommodaret.

« Verum tamen quoniam hac in re derogatum nolumus opinioni cujusquam, nec etiam sumus nescii « plurimos fore, qui scriptionem pro Ambrosiana tamdiu communi pene consensu habitam solito suo « loco privari moleste ferrent; eo propensius illam in ordine suo et possessione duximus conservandam, « quod cum ex Ambrosii sententiis et plerumque etiam verbis condita fuerit, hac saltem ratione quæ « Ambrosianis accenseatur, indigna non est.

« Hoc porro liquet, sex istos libros totidem conciones esse, quarum unam singulis diebus habebat Auctor. « Quippe idem se vel pridie verba fecisse, vel postridie facturum, subinde ait. Orsus autem feria post « Dominicam resurrectionis tertia, eo modo ad usque octavam ejusdem festi prosequutus est. Quando-
Cap. 6. « quidem sub finem sermonis quarti eos qui superarent, *crastina die sabbato, et Dominica* (in albis
« videlicet) habiturum se pollicetur. Verum si quis maluerit Gallensis manuscripti auctoritatem sequi,
« librum ultimum in duos dividentis, jam sermonem primum secunda a paschate feria pronuntiatum
« dicat necessum erit. Cum autem illa distributio videatur parum commoda, quippe qua ex libri sexti
« paucis versibus (ab illis nimirum verbis, *Aliud, Psalmorum David*, etc.) novus liber constituatur;
« ejus scriptorem non alia re ductum putamus, quam quod illas voces, *crastina die sabbato*, de duobus
« intellexerit diebus; qui tamen eas per appositionem aut potius ellipsin grammaticam de unica rectius
« accepisset. Hinc etiam fieri potuit, ut sermo quidam in appendice Augustinianorum edit. novæ nu-
« mero 247 quem Ivonis Carnutensis nomine typis editum, etiam ipsius esse unus e Bibliothecæ nostræ
Monas. Alnetensis Ord. Cistert. « codicibus testatum facit, in Alnetino tamen sub titulo libri septimi *De Sacramentis*, post hosce no-
« stros collocaretur. Quamvis a vero quoque non nimium abludat eos a quibus iidem sermones sunt
« exarati, illo spectasse, ut per octavam suum culibet diei adtribuerent, Dominica Resurrectionis, quod
« propter solemnitatem impeditior esset, tantum omissa. Sed nec aliunde ortum videtur, ut in mss. aliquot
« liber *De Mysteriis* inscribatur *primus de Sacramentis*: qui vero primus est *De Sacramentis*, in
« secundum ordinem dejiciatur, et sic deinceps. »

Memoires pour servir etc. *in Ambrosio.* Etiam cardinalis Bona in suis liturgicis tractationibus hos libros Ambrosio abjudicat ratione styli aliisque de causis, quas tamen non omnes singillatim recenset. Tillemontius quoque maurinis editoribus accedere videtur; in nota tamen LXII de ipso Ambrosio peculiariter animadvertit, non simplicem episcopum ut erat illa ætate Taurinensis, sed aliquem metropolitam horum librorum esse debuisse auctorem; nam secus non dixisset de pedum lotione neophytis adhibita, *quod alibi servatur*, sed, *quod in nostra metropoli servatur*, ut se ad superiorem auctoritatem referret.

[1] Sæculo nempe VII. Monet autem ipse Mabillonius codicem nullum auctoris nomen exhibere. Ibi vero libri *De Sacramentis* sermonibus consociantur S. Maximi episcopi Taurinorum, qui circiter post sæculum ac dimidium ab Ambrosio floruit, et cujus sermones plerumque nomine Ambrosii inscribebantur.

Pag. 832, not. 655. *Kalend. Marm. Neap.*

Omnino negat quoque Mazocchius, Ambrosium auctorem esse librorum *De Sacramentis*, idque 1° ex stylo qui « elumbis, jejunus, exsuccus est, interrogatiunculis et responsis per totum decurrens, summa « tantum rerum capita delibans, nihil ambrosiano more amplificans atque dilatans, nihil grande aut « sublime sonans »; 2° ex dictione, quæ « non tantum humilis est, sed et iis locutionibus abstinet, » quæ ut Ambrosii peculiares aut frequentissimæ ab eo in Glossario designatæ fuerant, et alias Ambrosio inusitatas exhibet. Fatetur tamen, eum auctorem Ambrosii studiosum se prodere, a quo multa sublegit, nec solum e libro *De Mysteriis*, sed ex aliis quoque, et interdum iisdem verbis, nec magno intervallo fuisse ab ejus ætate disjectum. Jure etiam miratur, Tillemontium barbarici illum damnasse quod pro *mersus es* scripserit *mersisti;* cum id econtra et elegans fuerit et Ambrosio consuetum, ut *in Lucam* lib. IV, n. 51; Epist. II, n. 16; *De Mysteriis* nn. 17 et 21.

In *Ambrosio*, nota 62.

Addimus demum cl. Mazzucchelli qui, hoc sæculo ineunte, Ambrosianæ præfuit Bibliothecæ, in opere a se exarato *Osservazioni sul Rito Ambrosiano*, opinionem retulisse alterius ejusdem item cl. Bibliothecæ doctoris Branca, juxta quam S. Senator, mediolanensis et ipse sæculo V archiepiscopus, auctor librorum *De Sacramentis* habendus esset ex sequenti Ennodii sæculi VI initio ticinensis episcopi dysticho:

Abdita librorum mysteria clausa Prophetæ
Qui dedit in lucem, schemate quo voluit;

ubi vocibus *librorum Prophetæ* intelligendi essent libri *episcopi*, id est volumina hæc *De Sacramentis*, nimis tamen arbitraria interpretatione, quia vetustiori ecclesiastico sermone ex Paulo deducto *prophetæ* vocabantur librorum divinitus inspiratorum interpretes, et etiam episcopi qua hoc munere fungebantur; sed nulla causa conspicitur cur Senator episcopus propheta vocaretur propter hoc de Sacramentis opusculum evulgatum; et aliunde in dysticho sermo est de mysteriis clausis *librorum prophetæ;* unde communiter infertur S. Senatorem commentationes edidisse alicujus voluminis sacrorum Bibliorum. Memorata vero opinio fere conveniret cum opinione P. Le Brun, qui in suo erudito opere circa Missæ explicationem gallice edito auctorem istorum librorum sæculo VI vixisse supposuit, ætate pontificum Gelasii aut Vigilii, quando missæ canones scripto mandari cœperint. Fallitur tamen Le Brun dum supponit tam sero cœpisse missæ canones litteris consignari. Nam constat S. Marutam, Martyropolis in Mesopotamia episcopum, qui sæculo IV excedente floruit et V ineunte, liturgiam conscripsisse, ut hinc inferri queat nihil sententiæ officere quæ Ambrosio libros tribuit *De Sacramentis*, ex eo quod in his verba canonis missæ proponantur. Et aliunde quis credat integrum missæ canonem per quatuor et amplius sæcula oretenus tantum in omnibus Ecclesiis traditum et servatum fuisse?

Soc. *Hist. cul.*, lib. VII.

Sed neque aliæ difficultates ejusmodi sunt quæ minus probandum reddant commune veterum codicum et auctorum testimonium hos libros Ambrosio accensens. Nam si dicatur idem argumentum jam in opusculo *De Mysteriis* evolutum esse, ideoque non esse supponendum iterum sanctum Doctorem istud in novo opere pertractare voluisse; facilis in promptu est responsio, animadvertendo, novis quotannis succedentibus fidei alumnis, quibus sacrorum mysteriorum notitia proponenda esset, solertissimum Pastorem occasionem immo habuisse hæc argumenta iterum excolendi atque uberius evolvendi, atque ita ampliorem hanc tractationem ipsum Ambrosium edere potuisse postquam alteram breviorem protulisset.

Quoad styli autem nimiam, quæ et Maurinis Editoribus apparet, humilitatem, et frequentes interrogationes, quas ipsi aliique veluti pueriles incusant, reponere licet, Ambrosio catecheses suas neophytis reiteranti forte necessum apparuisse se ad humiliorem in dies loquendi rationem demittere, et audientium attentionem crebris interrogationibus vividius excitare. Quod vero in hoc opere et liber *De Mysteriis* et pars illius *De Institutione Virginis* pressius recudatur, potius pro Ambrosio auctore quem contra facit. Nam cui Ambrosii scripta familiaria, sunt, compertum est, eum locutiones ac conceptus suos ex altero in alterum opus transferre in more habuisse. Id etiam ex quo rursus arguunt Maurini aliquanto saltem post Ambrosii ætatem hos libros conscriptos esse, quod apud orientales consuetudo viguerit semel tantum in anno ad sacram synaxim accedendi, ætate jam Chrysostomi contigisse, ipse est auctor, qui de hoc conqueritur homilia V in caput II epistolæ I ad Timoth., n. 3. Et sane qui perpenderit quanta illa ætate inter christianos quoque morum corruptela invaluerit tum Antiochiæ tum Constantinopoli, non difficulter crediderit christifideles a dominica mensa tam longo temporis spatio abstinere consuevisse. Si vero et suis exprobrat bonus Episcopus quod orientales imitarentur; neque id sufficit ut hoc opus Ambrosio subtrahatur, licet idem in aliis ejus scriptis non innuatur. Potuit enim id non de omnibus mediolanensibus fidelibus edicere voluisse; sed de nonnullis tantum, qui valde probabiliter in tam magna urbe non deerant in christianæ pietatis officiis admodum desides, et sic neophytos monere ne pravum illorum sequerentur exemplum. Demum neque quod libro III dicitur de Ecclesia Romana lotionem pedum omittente injurium est in eam atque Ambrosio indignum, sed tantum apologia est consuetudinis tunc in Ecclesia vigentis cui auctor præerat, qui suam erga Romanam Ecclesiam reverentiam abunde eo ipso loco testatam facit. Recolantur etiam memorata adjuncta et debilis vocis, et non provectæ doctrinæ, et alia omnia quæ Ambrosio mire conveniunt, et ex horum cumulo non difficulter quisque sibi persuasum efficiet solido niti fundamento veterum sententiam ipsi Ambrosio hos quoque libros asserentem. Nobis igitur concludendum videtur nullam existere causam sufficientem cur a vetusta traditione recedamus hos *De Sacramentis* libros Ambrosio vindicante, atque adesse etiam intrinseca rationum momenta cur eos ipsi quoque Ambrosio auctori asseramus.

Ad nostram vero istorum librorum recensionem consulere potuimus codicem A, cujus mentio facta est in præfationibus ad quosdam superiores tractatus, et codicem M, de quo dictum fuit præfatione ad libros *De Virginibus*.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE SACRAMENTIS

LIBRI SEX.

LIBER PRIMUS.[1]

CAPUT I.

Ubi præmisit acturum se de sacramentis, quæ prius explicare non oportuit, accedit ad mysterium apertionis, quam a Christo in surdi ac muti curatione signatam docet.

DE sacramentis quæ accepistis, sermonem adorior, cujus rationem[2] non oportuit ante præmitti; in christiano enim viro prima est fides. Ideo et Romæ fideles dicuntur qui baptizati sunt; et pater noster Abraham ex fide justificatus est, non ex operibus. Ergo accepistis baptismum, credidistis. Rom. IV, 3. Nefas est enim me aliud æstimare; neque enim vocatus esses ad gratiam, nisi dignum te Christus sua gratia judicasset.

2. Ergo quid egimus sabbato? Nempe apertionem: quæ mysteria celebrata[3] sunt apertionis, quando tibi aures tetigit sacerdos et nares. Quod significat in Evangelio Dominus noster Jesus Christus, cum ei oblatus esset surdus et mutus, et tetigit aures ejus et os ejus: aures, quia surdus erat; os, quia mutus; et ait: A *Ephpheta.* Hebraicum verbum est, quod latine dicitur adaperire.[4] Ideo ergo tibi sacerdos aures tetigit, ut aperirentur aures tuæ ad sermonem, et ad alloquium sacerdotis. Marc. VII, 34.

3. Sed dicis mihi: Quare nares? Ibi quia mutus erat, os tetigit; ut quia loqui non poterat sacramenta cœlestia, vocem acciperet a Christo. Et ibi, quia vir; hic, quia mulieres baptizantur, et non eadem puritas servi, quanta et Domini (cum enim ille peccata concedat, huic B peccata donentur, quæ potest esse comparatio?), ideo propter gratiam operis et muneris non os tangit episcopus, sed nares;[5] ut bonum odorem accipias pietatis æternæ, et ut dicas: *Christi enim bonus odor sumus Deo,* quemadmodum dixit Apostolus sanctus; et sit in te fidei devotionisque plena flagrantia. *De Consec.* dist. 4 c. *Propter gloriam.* II Cor. II, 15.

CAPUT II.

C *Unctionem athletæ christiani exponit, quem ut excitet ad servandam fidem abrenuntiationis, testium quibus præsentibus ea facta est, dignitatem amplificat; ac demum rei lucem addit exemplo.*

4. Venimus ad fontem, ingressus es:[6] considera quos videris, quid loquutus sis considera, repete diligenter. Occurrit tibi levita, occurrit presbyter: unctus es quasi athleta Christi;[7] D quasi luctam[8] hujus sæculi luctaturus, pro- *De Consec.* dist. 4 cap. *Venisti ad fontem.*

[1] In margine codicis A eadem manu iste libri syllabus exhibetur:

Incipiunt capitula libri Sacramentorum.

Primus liber continet, quod prima sit fides, et mysterium aperitionis narium et aurium, et cur ad fontem, cui abrenuntias et ubi et cui promittas; quia sacerdos angelus est. Quod fidem debeas Christo, quod aqua fontis et sacerdos et levita non sunt totum, sed alia sunt quæ operantur; quod mysterium christianorum diviniora et priora sunt quam Judæorum. Et quid sit pascha. De Neman leproso, et quod non aqua sed consecrationem det. Christus prior vera carne, et Spiritus Sanctus post in specie columbæ descendit. Quod transitus maris figura baptismi fuerit. Et quid sit columna lucis antecedens, quid columna nubis subsequens.

[2] Mss. aliquot, recentiores, *quorum rationem:* Rom. edit., *cujus rei rationem:* reliqui mss. ac editt., *cujus rationem.* Non male; ratio enim sæpe sumitur pro ipsa re, atque adeo idem est ac si legeretur, *quem sermonem non oportuit,* sive ut quidam mss., *non putavi* etc. Consequenter autem ultima edit. Paris. reposuerat: *In christiano enim via optima est fides,* pro eo quod habetur in aliis ac mss. omnibus: *In christiano enim viro prima est fides;* quibus verbis habitum fidei supernaturalis infundi primum in baptismo clare indicatur. Denique de eo quod subjicitur, *Ideo et Romæ fideles* etc. jam dictum in Præfatione est, quam consule. (Edit. Maur.)

[3] Codex A omittit *celebrata.*

[4] Codex A, *effeta, quod est adaperire in latinum: hebraicum enim verbum est.*

[5] Hic editt. ante maurinam et Gratianus repetunt: *Quare nares* cum mss. A et M.

[6] Mss. A, M repetunt *unctus es.*

[7] Hujus unctionis in libello *de Mysteriis* non fit mentio.

[8] Mss. A, M, *luctamen.*

fessus es luctaminis tui certamina. Qui luctatur, habet quod speret: ubi certamen, ibi corona. Luctaris in sæculo, sed coronaris a Christo, et pro certaminibus sæculi coronaris. Nam etsi in cœlo præmium, hic tamen meritum præmii collocatur.[1]

5. Quando te interrogavit: Abrenuntias diabolo et operibus ejus, quid respondisti? Abrenuntio. Abrenuntias sæculo et voluptatibus ejus, quid respondisti? Abrenuntio. Memor esto sermonis tui, et numquam tibi excidat tuæ series cautionis. Si chirographum homini dederis, teneris obnoxius, ut pecuniam ejus accipias: teneris adstrictus, et reluctantem te fœnerator adstringit: si recusas, vadis ad judicem,[2] atque illic tua cautione convinceris.

6. Ubi promiseris considera, vel quibus promiseris. Levitam vidisti, sed minister est Christi. Vidisti illum ante altaria ministrare. Ergo chirographum tuum tenetur non in terra, sed in cœlo. Considera ubi capias sacramenta cœlestia. Si hic corpus est Christi, hic et angeli constituti sunt. *Ubi corpus, ibi et aquilæ,* legisti in Evangelio. Ubi corpus Christi, ibi et aquilæ volare consuerunt; ut terrena fugiant, cœlestia petant. Quare hoc dico? Quia et homines angeli quicumque annuntiant Christum, et in angelorum adscisci videntur locum. Quomodo? Accipe Baptistæ rationem. Johannes natus erat ex viro et muliere; attamen audi quia angelus est et ipse: *Ecce mitto Angelum meum ante faciem tuam, et præparabit viam tuam ante te.* Accipe aliud Malachiæ[3] prophetæ: *Quia labia sacerdotis custodiunt scientiam, et Legem exquirunt ex ore ipsius; angelus est enim Dei omnipotentis.* Hæc ideo dicuntur, ut sacerdotis[4] gloriam prædicemus, non ut aliquid personalibus meritis arrogetur.

Matth. xxiv, 28.

Matth. xi, 10.

Malach. ii, 7.

7. Ergo abrenuntiasti mundo, abrenuntiasti sæculo; esto sollicitus. Qui pecuniam debet, semper cautionem suam considerat; et tu qui fidem debes Christo, fidem serva, quæ multo pretiosor quam pecunia est: fides enim æternum patrimonium est,[5] pecunia temporale. Et tu ergo semper recordare quid promiseris;[6] et eris cautior. Si teneas promissionem tuam, tenebis et cautionem tuam.

CAPUT III.

Licet fontem atque ministros tantum viderint neophyti, majora tamen esse quæ non videntur, auctor ostendit.

8. Deinde accessisti propius; vidisti fontem, vidisti et sacerdotem supra fontem. Nec hoc possum dubitare, quod in animum vestrum non potuerit cadere quod cecidit in illum Syrum Naaman; quia etsi mundatus est, tamen ante dubitavit. Quare? Dicam; accipe.

IV Reg. v, 11 et ss.

9. Ingressus es, vidisti aquam, vidisti sacerdotem, vidisti levitam. Ne forte aliquis dixerit: Hoc est totum? Immo est totum. Vere totum, ubi tota innocentia, tota pietas, tota gratia, tota sanctificatio. Vidisti quæ videre potuisti oculis tui corporis, et humanis conspectibus: non vidisti illa quæ operantur, quia non videntur.[7] Illa multo majora sunt quæ non videntur, quam quæ videntur; quoniam quæ videntur temporalia sunt; quæ non videntur, æterna.

II Cor. iv, 18.

CAPUT IV.

Sacramenta christianorum diviniora et priora esse quam Judæorum: de vocis pascha *significatu.*

10. Ergo dicamus primum, tene cautionem vocis meæ, et exige. Miramur mysteria Judæorum, quæ patribus nostris data sunt, primum vetustate sacramentorum, deinde sanctitate præstantia.[8] Illud promitto, quod diviniora et priora sacramenta sunt christianorum quam Judæorum.

11. Quid præcipuum quam quod per mare transiit Judæorum populus? ut de baptismo interim loquamur. Attamen qui transierunt Judæi, mortui sunt omnes in deserto. Ceterum qui per hunc fontem transit, hoc est, a terrenis ad cœlestia;[9] hic est enim transitus, ideo pascha, hoc est, transitus ejus, transitus a peccato ad vitam, a culpa ad gratiam, ab inquinamento ad sanctificationem: qui per hunc fontem transit, non moritur, sed resurgit.

De Consec. dist. 4 c. *Per aquam baptismi.*

[1] Gill. in marg., edit. Rom. in corp. et pauci mss., *meritum præmii colligitur.* (Edit. Maur.)

[2] Ita edit. Gill., Rom. et mss. plures ac potiores: at in reliquis edit. ac mss. (*cum* A *et* M) omittuntur, *si recusas, vadis ad judicem.* (Edit. Maur.)

[3] Mss. plerique, *Malachiel:* (*cum* M) quidam etiam, sed recentiores legunt, *ait Malachiel propheta.*

[4] Quædam editiones, *ut sacerdotii.*

[5] Quæres, cum Deum per fidem obscure tantum, atque, ut Paulus loquitur, *ex parte cognoscamus,* nec non ex eodem Apostolo evacuari oporteat *quod ex parte est;* quomodo fides æternum dicatur patrimonium? Sed expedita est responsio. Etenim duo fides in se continet, cognitionem et obscuritatem. Hanc quidem superveniente clara et intuitiva, ut vocant, visione expellendam constat: cognitio vero non destruetur, sed luminis beatifici perficietur accessu; quod pueri qui, dissipatis pueritiæ vitiis, virilem perfectionem demum adsequitur, exemplum ibidem, nimirum I Cor. XIII propositum, satis ostendit. (Edit. Maur.)

[6] Vet. edit. et mss. non pauci, *promiseris. Cautior, si teneas;* Rom., *promiseris. Si teneas;* reliqui mss. ut in textu, nisi quod conjunctio *et* abest a pluribus. (Edit. Maur.)

[7] Mss. aliquot, *quæ operantur, sed quæ videntur.*

[8] Ita mss. aliquot melioris notæ; ex quibus tamen Clarom. habet, *deinde sanctitatem præstantia:* ceteri autem (*etiam* A *et* M) et vet. editt., *primum vetustatem sacramentorum, deinde sanctitatem præstantium.* Unde cum nullus sensus exprimi posset; quid enim sibi vult, *sacramentorum præstantium vetustatem?* Rom. edit. voci, *præstantium,* adtexuerat vocem *virtutum,* successu non multo feliciori. Consequenter autem ubi omnes edit., *præmitto,* magis commode legunt mss. *promitto.* (Edit. Maur.)

[9] Eras. et sequentes edit., *transit a terrenis ad cœlestia; hoc est enim pascha, idest, transitus;* sic etiam Gratianus, nisi quod pro *transit* habet *transitus est:* Amerb. vero, et mss. omnes, ut in textu. (Edit. Maur.)

CAPUT V.

In historia leprosi Naaman signatum esse, aquam illam, quæ Christi gratiam habeat, solam sanare. Christum baptizari voluisse tantum propter nos. Quamobrem Spiritus sanctus in columbæ specie apparens, in illum non prius descenderit quam idem ille aquam Jordanis esset ingressus: quonamve modo istic adfuerit tota Trinitas.

12. Naaman ergo leprosus erat; puella quædam ait uxori illius: Dominus meus si vult mundari, vadat in terram Israel, et ibi inveniet eum, qui possit ei lepram tollere. Dixit illa dominæ suæ, uxor marito, Naaman regi Syriæ, qui eum quasi acceptissimum sibi misit ad regem Israel. Audivit rex Israel quod missus esset ad eum cujus lepram mundaret, et scidit
1 vestem suam.[1] Tunc Elisæus propheta mandat C ei: Quid est quod scidisti vestem, quasi non sit Deus potens, qui mundet leprosum? Mitte illum ad me. Misit illum; cui advenienti ait
2 propheta: Vade[2] in Jordanem, merge, et sanaberis.

13. Ille cœpit cogitare secum et dicere: Hoc est totum? Veni de Syria in terram Judæam, et dicitur mihi: Vade et descende in Jordanem, merge et sanaberis, quasi flumina meliora non sint in patria mea. Dixerunt ergo ei servi: Domine, quare non facis verbum prophetæ? Magis fac, et experire. Tunc ille ivit in Jordanem,
IV Reg. v, 11 et ss. mersit, et surrexit sanus.

14. Quid ergo significat? Vidisti aquam: sed
De Consec. dist. 4 c. *Per aquam,* § *Non omnis.* non aqua omnis sanat, sed aqua sanat, quæ habet gratiam Christi. Aliud est elementum, aliud consecratio: aliud opus, aliud operatio.
3 Aqua opus est, operatio Spiritus sancti est.[3]

A Non sanat aqua, nisi Spiritus descenderit, et aquam illam consecraverit; sicut legisti quod cum Dominus noster Jesus Christus formam baptismatis daret, venit ad Johannem, et ait illi Johannes: *Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me? Respondit illi Christus: Sine modo. Sic enim decet nos implere omnem justitiam.* Matth. III, 14, 15. Vide quia omnis justitia in baptismate constituta est.[4] 4

15. Ergo quare Christus descendit, nisi ut
B caro ista mundaretur, caro quam suscepit de nostra conditione? Non enim ablutio peccatorum suorum[5] Christo necessaria erat, qui pec- 5 catum non fecit: sed nobis erat necessaria, qui peccato manemus obnoxii. Ergo si propter nos baptismum, nobis forma est constituta, fidei nostræ forma proposita est.

16. Descendit Christus; Johannes adstabat qui baptizabat, et ecce quasi columba Spiritus sanctus descendit. Non columba descendit, sed
C quasi columba. Memento quid dixerim: Christus carnem suscepit, non sicut carnem; sed carnis istius veritatem, veram[6] carnem Christus 6 suscepit: Spiritus autem sanctus non in veritate columbæ, sed in specie columbæ descendit de cœlo. Ergo vidit Johannes, et credidit.

17. Descendit Christus, descendit et Spiritus sanctus. Quare prior Christus descendit, postea *De Consec.* dist. 4 c. *Per aquam,* § *Descendit.* Spiritus sanctus; cum forma baptismatis et usus hoc habeat, ut ante fons consecretur, et tunc
D descendat qui baptizandus est? Nam ubi primum ingreditur sacerdos, exorcismum facit secundum creaturam aquæ, invocationem postea[7] 7 et precem defert; ut sanctificetur fons, et adsit præsentia Trinitatis æternæ: Christus autem ante descendit, sequutus est Spiritus. Qua ratione? Ut non quasi ipse egere Dominus Jesus sanctificationis mysterio videretur; sed sanctificaret ipse, sanctificaret et Spiritus.

[1] Mss. A, M, *vestimenta sua.*

[2] Mss. A, M ut editiones ante maurinam, *Vade, descende.*

[3] *Aqua opus est, operatio Spiritus sancti est,* deerat in antiquis edit. atque in mss. non paucis: sed in edit. Rom. restitutum est, et in mss. pluribus reperitur. Opus autem hoc loco idem est, ac res naturalis seu elementum; nam alias effectum potius significat. (Edit. Maur.)

[4] Diximus supra in Præfatione hunc locum ex illis esse unum quibus Albertinus minister utitur, ut librum Ambrosio abjudicandum probet. Relata quippe hac ipsa dominici expositione responsi, ita subdit: *At verus Ambrosius variis in locis hanc ipsam responsionem expendens, non sic inepte concludit.* In cujus rei probationem locos nonnullos indicat, quorum et hic est ex Apol. David cap. 8: *Ad illud ergo perfectum tota intentione festinat, quo justitia omnis impletur, quod est baptismatis sacramentum.... sed postquam baptizatus Christus.... justitia omnis impleta est.* Mirare vero quam cum paucis mss. ineptiat, qui inter duo illa discrimen conetur intrudere. (Edit. Maur.)

[5] Gill. in marg. et Rom. edit. in corp. *abolitio peccatorum.* At paulo infra, ubi omnes edit., *baptismi forma est constituta;* mss. præferunt *baptismum,* recentiores, *baptismus, nobis forma est constituta.* Videtur autem *forma* hic intelligi celebrandi sacramenti ratio et ordo, ut etiam infra n. 18. (Edit. Maur.)

[6] Edit. cum mss. non paucis (*etiam* A *et* M), *vere carnem;* ex his tamen aliquot omittunt, *carnem:* reliqui mss. exhibent *veram carnem.* Rursus continuo post, ubi legebatur in edit. et mss. plurimis, *in specie columbæ, non in veritate columbæ, sed in specie,* etc.; in aliis aliquammultis, iisque melioris ævi, habetur ut in textu. Ceterum absunt e tractatu de Mysteriis quæ de carne Dominica hic dicuntur, videnturque ad hæreticos aliquos a quibus ejusdem veritas negaretur, spectare. Quapropter cum verisimile sit jam extinctos fuisse veteres Cerdonis, Marcionisque discipulos, quos Christo Domino carnem phantasticam adtribuisse ex Tertull. *de Præscript.* cap. 5, de *carne Christi* cap. 1, et *advers. Marcionem,* et aliis discere est: crediderimus auctorem fortassis alludere ad Manichæos vel potius ad Priscillianistas; quippe quos usque ad Leonis Magni tempora superfuisse, atque eamdem priscorum istorum hæresiarcharum circa carnem Domini vesaniam tenuisse auctor est idem papa epist. sua novæ edit. 15 cap. 4. (Edit. Maur.)

[7] Omnes edit. ac mss. nonnulli, *facit, secundo super creaturam aquæ, invocationem postea* etc.; alii mss. multo plures, *facit secundo creaturam aquæ invocationem,* quidam *per invocationem,* etc.; commodius reliqui licet pauciores, ut in contextu. Diversitatis autem causam in adverbio *secundum* arithmetica nota in cod. non paucis perperam breviato sitam fuisse manifestum est. Atqui *secundum* hic neque numeri neque ordinis adverbium est, sed tantum loci: ac plane idem significat ac prope, sive in proximo, ut pueri norunt. In memorandis autem baptismi ceremoniis non semper cum *Sacram. S. Gregorii,* neque cum Gothico missali congruit, sed magis accedit ad missale vetus Gallic., itemque ad *Sacram.* etiam Gallic. quod nobis vulgavit Mabillonius. Qua de re jam nos aliquid in Præfatione ad hosce libros. (Ed. Maur.)

18. Ergo descendit in aquam Christus, et Spiritus sanctus sicut columba descendit. Pater quoque Deus e cœlo loquutus est. Habes præsentiam Trinitatis.

Matth. III, 16.

CAPUT VI.

In mari rubro baptismi figuram præcessisse partium singularum accommodatione demonstratur. Idem quoque, sed paucioribus verbis, ostenditur in diluvio: post quod, absoluto primo sermone, sequens promittitur.

19. In mari autem rubro figuram istius baptismatis extitisse ait Apostolus dicens: *Quia patres nostri omnes baptizati sunt in nube et in mari.* Et subdidit: *Hæc autem omnia in figura facta sunt illis:* illis in figura, sed nobis in veritate. Tunc Moyses virgam tenebat, conclusus erat populus Judæorum, instabat Ægyptius cum armis ex una parte, et ex altera parte[1] mari claudebantur Hebræi; neque maria transire poterant, neque in hostem recurrere: murmurare cœperunt.

I Cor. x, 1, 2. *Ibid.*, 6. Exod. XIV, 21 et ss.

20. Vide, non te provocet quia exauditi sunt. Etsi exaudivit Dominus, tamen culpa non carent, qui murmuraverunt. Tuum est ubi constringeris, credere quod evadas, non murmurare; invocare, rogare, non querelam expromere.

21. Tenebat virgam Moyses, et ducebat populum Hebræorum in nocte in columna lucis, in die in columna nubis. Lux quid est nisi veritas; quia apertum et plenum lumen effundit? Columna lucis quid est, nisi Christus Dominus, qui tenebras infidelitatis depulit, lucem veritatis et gratiæ spiritalis affectibus infudit humanis? At vero columna nubis est Spiritus sanctus. In mari erat populus, et præibat columna lucis: deinde sequebatur columna nubis, quasi umbratio[2] Spiritus sancti. Vides quod per Spiritum sanctum, et per aquam typum baptismatis demonstraverit.

22. In diluvio quoque fuit jam tunc figura baptismatis, et adhuc utique non erant mysteria Judæorum. Si ergo hujus baptismatis forma præcessit, vides[3] superiora mysteria christianorum, quam fuerint Judæorum.

23. Sed interim secundum fragilitatem vocis nostræ,[4] et secundum temporis rationem satis sit hodie etiam de sacro fonte libasse mysteria. Crastina die, si Dominus dederit loquendi potestatem vel copiam, plenius intimabo. Opus est ut sanctitas vestra aures paratas habeat, promptiorem animum; ut ea quæ nos colligere possumus de serie Scripturarum, et vobis intimaverimus, tenere possitis; ut habeatis gratiam Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Cui Trinitati perpetuum est regnum a sæculis, et nunc et semper, et in omnia sæcula sæculorum.

[1] In cunctis edit. et mss. non paucis desiderantur *et ex altera parte:* quæ verba e multis cod. aliis restituimus. (E. M.)

[2] Mss. A, M, *obumbratio.*

[3] Omnes edit. ac plerique mss., *Sic ergo hujus bapt. forma præcessit. Vides ergo,* etc.; sed omnium antiquissimi nobiscum faciunt. (Edit. Maur.)

[4] « Hæc de fragilitate vocis querela videtur quidem iis, ut in Præfatione dictum est, nonnihil favere, qui hosce libros Ambrosio adsertum eunt: verum e contrario ipsis haud parum adversatur, quod auctor iste suos auditores paulo infra, et lib. VI, cap. 5 compellans, *sanctitas*, inquit, *vestra aures*, etc. Quam loquutionem Ambrosianam esse non facile isti probaverint, sicut nec incisas interrogationes passim insertas. » Ita Maurini. Verumtamen vox *sanctitas* forte adhibita est in relatione ad statum innocentiæ ac sanctitatis quem neophyti tunc adepti fuerant, atque ut ipsi efficacius impellerentur ad adeptam sanctitatem etiam in futuro servandam. Frequentes autem interrogationes e familiaritate sermonis, quæ his institutionibus congruebat, explicari potest, quin ideo necesse sit alium ab Ambrosio auctorem supponere, ut ipsi jam in Præfatione monuimus.

LIBER SECUNDUS.[1]

CAPUT I.

Resumit explicationem diluvii, quo figuratum esse adserit verum baptismum; ubi de aliis baptismis pauca subjungit.

In diluvio quoque figuram baptismatis præcessisse hesterno cœpimus disputare.[2] Quid est diluvium, nisi in quo justus ad seminarium justitiæ reservatur, peccatum moritur?[3] Ideo Dominus ut vidit hominum pullulare delicta, justum solum cum sua progenie reservavit; aquam autem supra montes quoque exire præcepit. Et ideo in illo diluvio omnis corruptela carnis interiit, sola justi prosapia et forma permansit. Nonne hoc est diluvium, quod est baptisma; quo peccata omnia diluuntur, sola justi mens et gratia resuscitatur?

2. Multa sunt genera baptismatum, sed unum baptisma, clamat Apostolus. Quare? Sunt baptismata gentium, sed non sunt baptismata. Lavacra sunt, baptismata esse non possunt. Caro lavatur, non culpa diluitur; immo in illo lavacro contrahitur. Erant autem baptismata Judæorum, alia superflua, alia in figura. Et figura ipsa nobis proficit, quia veritatis est nuntia.

CAPUT II.

Piscinæ probaticæ ab angelo commotæ, ac ei qui primus in illam descendisset, sanitatem restituentis, figura, itemque paralytici ad Christum responsio edisseruntur.

3. Quid lectum est heri?[4] Angelus, inquit, secundum tempus descendebat in piscinam, et quotiescumque descendisset angelus, movebatur aqua; et qui prior descendisset, sanabatur ab omni languore quocumque tenebatur. Quod significat figuram venturam Domini nostri Jesu Christi.[5]

4. Angelus quare? Ipse est enim magni consilii Angelus. Secundum tempus, quod ad horam novissimam servabatur; ut in occasu ipso diem deprehenderet, et differret occasum. Quotiescumque ergo descendisset angelus, movebatur aqua. Dicis fortasse: Quare modo non movetur? Audi quare. Signa incredulis, fides credentibus.

5. Qui prior descendisset, sanabatur ab omni infirmitate. Quid est prior, tempore, an honore? Utrumque intellige. Si tempore, prior qui descendisset, sanabatur ante, hoc est, de populo Judæorum magis quam de populo nationum. Si honore, qui prior descendisset, hoc est, qui haberet Dei metum, studium justitiæ, gratiam caritatis,[6] castitatis affectum; ipse magis sanabatur. Tamen tunc temporis unus sanabatur; tunc, inquam, temporis in figura qui prior descendisset, solus curabatur. Quanto major est gratia Ecclesiæ, in qua omnes salvantur, quicumque descendunt!

[1] In margine codicis A eadem manu hæc epitome occurrit:

Incipiunt Capitula secundi libri.

Quid sit diluvium. Quid baptisma. Quid angelus descendens in piscinam significaverit. Et quid sit hominem non habeo. Quod mundatio Neeman (*sic*) et diluvium et mare rubrum et piscina Siloam significaverint baptisma. Quid sit lignum ab Elisæo in aquam missum, et quid lignum a Moyse missum pro quo aqua dulcis facta est. Quod ad invocationem sacerdotis adsit præsentia Trinitatis: quod sit baptisma in quo homo vivens moritur et resurgit, et quod fons quasi sepultura est trina mersione, et Petrus trinam negationem absolvit trina confessione. Quid sit in uno nomine et immortali baptizari.

[2] Rom. edit. sola, *disputare sermone. Nam quid,* etc. Sed nihilo deterius subintelligas *die,* quam *sermone.* (Ed. Maur.)

[3] Non pauci mss., *peccator moritur.* Et infra, *sola justitiæ mens.*

[4] Notant hic Maurini Editores: « Hanc Evangelii lectionem intra paschalem octavam recitari consuevisse nulla liturgia, nec sacramentarium tradit. Hoc tamen forsitan innuitur in lib. *de Mysteriis,* ubi dicitur: *Ideo tibi dictum est quia angelus Domini descendebat,* etc. Sed peculiaris hic usus esse potuit quarumdam Ecclesiarum, vel inseri hæc verba baptismali cuipiam precationi; et tunc dicendum esset ipso die paschatis habitum fuisse eumdem sermonem, cui opinioni favere potest, quod in Gallensi cod. prænotatur: *Incipit prima die in pascha* ».

Attamen dicendum, vel Missale Ambrosianum Editores illos non consuluisse, ubi in *Missa pro baptizatis,* quæ per totam octavam in ecclesia hiemali celebrabatur, feriæ tertiæ *in albis* tota hæc ipsa evangelica pericopa habetur, vel forte editionem illam tantum Ambrosiani Missalis præ oculis habuisse, quæ privato tantummodo arbitrio anno 1560 confecta est, in qua amotæ fuerunt e loco suo istiusmodi missæ, atque in *feriis paschalibus* post dominicam *in albis depositis* distributæ sunt. Cæterum jam in codicibus noni sæculi Missalis et Evangeliarii Ambrosiani adest ista evangelica enarratio in missa feriæ tertiæ *in albis pro baptizatis.* Prior autem vere officialis editio istius Missalis illa est quæ anno 1594 excusa fuit, et in hac missæ *pro baptizatis* in locum suum restitutæ sunt, quem nunc quoque obtinent, tantum ut historicum monumentum, quia non amplius recitantur.

[5] Ita vet. editt. ac plerique mss.; alii etiam non pauci, *Quod significat figura ventura Domini,* etc.: quæ lectio non omnino respuenda est, modo *figura* in sexto casu, et *ventura* in quarto plurali accipiatur. Sententiam vero mutavit edit. Rom. in hunc modum: *Quod in figuram venturi D. N. J. C. fiebat,* aperto sensu. Verumtamen auctoritate ac numero mss. adducimur, ut antiquam lectionem præhabentes eodem modo interpretemur, *quod significat,* vel ut editt., *significabat, figuram venturam D. N.;* quasi scriberetur, quod significabat præsentiam venturam D. N.: figura enim ac species plerumque inter se confunduntur, et speciem pro ipsa re seu exteriori rei conspectu sumi et supra ex Ambrosio annotavimus, et ex variis Scripturæ locis adseri potest. Non tamen dissimulandum est haberi in uno cod. Vat., *figuram venturi,* etc.; haud incommode. (Edit. Maur.)

[6] Mss. aliquot, *gratiæ caritatem.*

6. Sed videte mysterium. Venit Dominus noster Jesus Christus ad piscinam; multi ægri jacebant. Et facile ibi multi ægri jacebant, ubi unus tantummodo curabatur. Deinde ait ad illum paralyticum:[1] *Descende.* Ait ille: *Hominem* Joan. v, 7. *non habeo.* Vide ubi baptizaris. Unde sit baptisma, nisi de cruce Christi, de morte Christi? Ibi est omne mysterium, quia pro te passus est. In ipso redimeris, in ipso salvaberis.

7. *Hominem,* inquit, *non habeo;* hoc est, *quia per hominem mors, et per hominem resurrèctio mor-* 1 Cor. xix, 21. *tuorum.* Non poterat descendere, non poterat salvari qui non credebat quod Dominus noster Jesus carnem suscepisset ex Virgine. Hic autem qui opperiebatur mediatorem Dei et hominum, hominem Jesum Christum, exspectans eum de quo dictum est: *Et mittet Dominus hominem qui salvos faciat* Isai. xix, 4. *eos;* dicebat: *Hominem non habeo;* et ideo ad sanitatem meruit pervenire, quia credebat in advenientem. Melior tamen et perfectior fuisset, si credidisset jam venisse quem sperabat esse venturum.

CAPUT III.

Nonnullis ex historia Naaman enarratis, alias aliquot ejusdem sacramenti figuras perstringit.

8. Nunc vide singula. Diximus figuram præcessisse in Jordane, quando Naaman leprosus ille mundatus est. Puella illa ex ca- IV Reg. v, 5 ptivis quæ est, nisi quæ speciem habebat Ecclesiæ, et figuram repræsentabat? Captivus enim erat populus nationum, captivus erat, non dico captivitatem sub hoste aliquo populo constitutam;[2] sed eam captivitatem dico quæ major est, quando diabolus cum suis sævo dominatur imperio, et captiva sibi colla subjicit peccatorum.

9. Ergo habes unum baptisma, aliud in diluvio, habes tertium genus, quando in mari rubro baptizati sunt patres, habes quartum genus in piscina, quando movebatur aqua. Nunc te consulo utrum credere debeas quia habes præsentiam Trinitatis in hoc baptismate, quo baptizatur in Ecclesia.[3]

CAPUT IV.

Alias duas baptismatis figuras, in ferro quod ad preces Elisæi natavit, nec non in fonte qui, misso ligno, dulcis factus est, proponit Auctor.

10. Idem itaque Dominus noster Jesus Christus in Evangelio suo dicit ad Apostolos: *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Sermo hic Salvatoris est. Matt. xxviii, 19.

11. Dic mihi, o homo. Invocavit Elias de cœlo ignem, et descendit ignis de cœlo. Invo- III Reg. xviii, 38. cavit Elisæus Domini nomen, et de aqua ferrum securis adscendit, quod demersum fuerat. Ecce IV Reg. vi, 6. aliud genus baptismatis. Quare? Quia omnis homo ante baptismum quasi ferrum premitur atque demergitur: ubi baptizatus fuerit, non tamquam ferrum, sed tamquam jam levior fructuosi ligni species elevatur. Ergo et hic figura altera. Securis erat qua cædebantur ligna. Cecidit manubrium de securi, hoc est, ferrum demersum est. Filius prophetæ nescivit quid faceret: sed hoc solum scivit, ut rogaret Elisæum prophetam, et remedium postularet. Tunc ille lignum misit, et ferrum levatum est. Vides ergo quod in cruce Christi omnium hominum levatur infirmitas?

12. Aliud, etsi non ordinem tenemus: quis enim possit omnia gesta comprehendere Christi? sicut apostoli dixerunt. Moyses cum ve- Joan. xxi, 25. nisset in desertum, et sitisset populus, et venisset ad Merrha fontem, et bibere vellet aquam,[4] 4 quia ubi primum hausit, amaritudinem sensit, et cœpit bibere non posse; ideo Moyses misit lignum in fontem, et cœpit aqua quæ antea erat amara, dulcescere. Exod. xv, 23 et ss.

13. Quid significat, nisi quia omnis creatura corruptelæ obnoxia, aqua amara est omnibus? Etsi ad tempus suavis est, etsi ad tempus jucunda; amara tamen est, quæ non potest auferre peccatum. Ubi biberis, sities: ubi potus ceperis suavitatem, iterum amaritudinem senties. Amara ergo aqua: sed ubi crucem Christi, ubi acceperis cœleste sacramentum, incipit esse dulcis et suavis; et merito dulcis, in qua culpa revocatur.[5] 5 Ergo si in figura tantum valuerunt baptismata, quanto amplius valet baptisma in veritate?

CAPUT V.

Ad preces sacerdotis adesse Trinitatem, et colligit e superioribus, et ex figuris corporeis quibus in Christum atque in discipulos Spiritus sanctus illapsus dicitur, confirmat.

14. Nunc ergo consideremus. Venit sacerdos, *De Consec.* dist. 1 c. *Venit sacerdos.* precem dicit ad fontem, invocat Patris nomen, præsentiam Filii et Spiritus sancti: utitur verbis cœlestibus.[6] 6 Cœlestia verba quæ? Christi sunt, quod baptizemus in nomine Patris

[1] Mss. aliquot, *ait ad paralyticum: Vis sanus fieri? At ille: Hominem,* etc. Ex hoc autem loco contra auctorem hujus operis objectionem confiari in Præfatione diximus, quam consule. (Edit. Maur.)

[2] Nonnulli mss., *sub hoste aliquo populo constituto:* reliqui et omnes edit. ut in textu, nisi quod in Rom. vox *populo* jugulata est. (Edit. Maur.)

[3] Mss. Clarom., *quod baptizat Christus:* alii nonnulli, *quod baptizat Ecclesia.* (Edit. Maur.)

[4] Ita mss. prope ad unum: editt. autem, *vellet, aquam ubi primum hausit, et amaritudinem sensit, et cepit,* etc. Unde tamen Rom. delevit ultimum *et.* Infra vero eadem sola post voces, *corruptelæ obnoxia,* subjunxit, *ut Marath.* (E. Maur.)

[5] Mss. aliquot, *in qua culpa resecatur;* cæteri ac vet. editt. ut in textu, nisi quod nonnulli pro *in qua* corrupte habent *in aqua* vel *in aquam:* at Rom. edit. pro *revocatur* posuit *devoratur.* In cod. A addidit coæva manus, manifeste ut glossema, *quia mea culpa lavatur.*

[6] Non pauci mss., *cœlestibus, quæ Christi sunt:* reliqui et editt. vet. ut in corpore: Rom. vero, *cœlestibus. Cœlestia*

et Filii et Spiritus sancti. Si ergo ad hominum sermonem, ad invocationem sancti aderat præsentia Trinitatis; quanto magis ibi adest, ubi sermo operatur æternus? Vultis scire quia de-
1 scendit Spiritus? Audisti[1] quia quasi columba
Matth. III, 16. descendit. Quare quasi columba? Ut increduli vocarentur ad fidem. In principio signum debuit esse, in posterioribus debet esse perfectio.

2 15. Accipe aliud: Post mortem[2] Domini nostri Jesu Christi apostoli erant in uno loco, et orabant in die Pentecostes, et subito factus est magnus sonus, quasi cum vi magna Spiritus ferretur, et visæ sunt linguæ dispersæ, sicut
Act. II, 2, 3. ignis. Quid hoc significat, nisi descensum Spiritus sancti, qui se voluit incredulis etiam corporaliter demonstrare, hoc est, corporaliter per signum, spiritaliter per sacramentum? Ergo manifestum testimonium ejus adventus: nobis autem fidei jam prærogativa defertur; quia in principio signa incredulis fiebant, nobis jam in
3 plenitudine Ecclesiæ non signo, sed fide[3] veritas colligenda est.

CAPUT VI.

Cum in homines mortis sententia propter peccatum lata fuisset, baptismus ad eosdem resuscitandos inventus adstruitur.

16. Nunc disputemus quid sit quod dicitur baptisma? Venisti ad fontem, descendisti in eum, adtendisti summum sacerdotem, levitas et presbyterum in fonte vidisti. Quid est baptismum?

17. In principio Deus noster hominem fecit, ut si peccatum non gustaret, morte non moreretur. Peccatum contraxit, factus est obnoxius morti, ejectus est de paradiso. Sed Dominus qui sua vellet beneficia permanere, et insidias omnes abolere serpentis, rescindere quoque omne quod nocuit, primum quidem sententiam
Gen. III, 19. tulit in hominem: *Terra es, et in terram ibis;* et morti hominem fecit obnoxium. Erat divina sententia, solvi humana conditione non poterat. Remedium datum est, ut homo moreretur, et
4 resurgeret. Quare? Ut illud[4] quod ante damnationis loco cesserat, loco cederet beneficii. Quid illud est nisi mors? Quæris quomodo? Quia mors interveniens finem facit peccati. Quando enim morimur, utique peccare desistimus. Satisfactum ergo sententiæ videbatur, quia homo qui factus fuerat ut viveret, si tamen non peccaret, incipiebat mori. Sed ut Dei perpetua gratia perseveraret, mortuus est homo: sed Christus invenit resurrectionem, id est, ut redintegraret cœleste beneficium, quod fraude fuerat serpentis amissum. Utrumque ergo pro nobis; quia et mors finis est peccatorum, et resurrectio naturæ est reformatio.

18. Verumtamen ne in hoc sæculo diaboli fraus vel insidiæ prævalerent, inventum est baptisma. De quo baptismate audi quid dicat Scriptura, immo Filius Dei, quia pharisæi qui noluerunt baptizari baptismo Johannis, consilium Dei spreverunt. Ergo baptismum consilium
Luc. VII, 30. Dei est. Quanta est gratia, ubi est consilium Dei!

19. Audi ergo: nam ut in hoc quoque sæculo nexus diaboli solveretur, inventum est quomodo homo vivus moreretur, et vivus resurgeret. Quid est vivus?[5] Hoc est vita corporis 5
vivens, cum veniret ad fontem, et mergeretur in fontem. Quid est aqua, nisi de terra?[6] Satisfit ergo sententiæ cœlesti sine mortis stupore. 6
Quod mergis, solvitur sententia illa: *Terra es, et in terram ibis;* impleta sententia, locus est
Gen. III, 19. beneficio remedioque cœlesti. Ergo aqua de terra, possibilitas autem vitæ nostræ non admittebat ut terra operiremur, et de terra resurgeremus. Deinde non terra lavat, sed aqua lavat; ideo fons quasi sepultura est.

CAPUT VII.

Triplicis interrogationis et immersionis exemplum in trina responsione Petri exstitisse. Quare cum tota Trinitas peccata dimittat, dicitur unum nomen esse in quo salvari nos oporteat: et qua ratione Christo in baptismo commoriamur, atque ungamur in vitam æternam.

20. Interrogatus es: Credis in Deum Patrem omnipotentem?[7] Dixisti: Credo, et mersisti, hoc est, sepultus es. Iterum interrogatus es: Credis in Dominum nostrum Jesum Christum, et in crucem ejus? Dixisti: Credo, et mersisti; ideo et Christo es consepultus; qui enim Christo consepelitur, cum Christo resurgit.[8] Tertio interrogatus es: Credis et in Spiritum Sanctum? Dixisti: Credo, tertio mersisti; 7 8

verba quæ sunt? At in antiqua lectione nihil mutandum, præter punctationem, quæ tamen retineri potest, modo verbum *sunt* semel suppleas in hanc formam, *Cœlestia verba sunt, quæ Christi sunt,* etc. (Edit. Maur.)

[1] Editiones maurina anteriores, *Audite quia,* etc.

[2] Quidam mss., *post adscensionem,* etc.

[3] Vet. editt. ac mss. aliquot, *non signa, sed fide;* Rom. edit., *non signa, sed fidei:* melius mss. complures, *non signo,* etc. quæ Latinii quoque conjectura est. (Edit. Maur.)

[4] Mss. A, M, *Ut et illud.*

[5] Rom. edit. sola, *vivus moreretur, et vivus resurgeret.*

[6] Loco præcedentium nonnulli mss. juxta Maurinos: *Ergo aqua est terra.*

[7] Cum formæ a sacerdote pronuntiatæ hic mentio non fiat, ambigere aliquis possit, num ipsius vicem ternæ illæ supplerint interrogationes ac responsiones. Verum eam non fuisse prætermissam auctor infra satis indicat, ubi ait: *In uno autem nomine baptizari non jussit, hoc est, in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti,* etc. Dicendum igitur non interpositas singulis immersionibus singulas interrogationes, sed omnes eisdem simul præmissas esse; quemadmodum fieri consuevisse discimus e *Sacram. Gregor., Ordine Rom., Sacram. et Liturg. Gallic.,* Tertull. *adv. Praxeam.,* Cyrillo Hieros. *Catech. Mystag.* 2, compluribusque aliis. Quocirca nihil aliud hoc loco designatur, nisi easdem interrogationes ac mersiones respondere sibi mutuo, non quidem celebrandi ordine, sed celebrantium, ut sic loquamur, intentione. (E. M.)

[8] Mss. A, M, *resurget.* Sed præferenda lectio textus, quia intelligitur de resurrectione symbolica per emersionem ex aqua.

ut multiplicem lapsum superioris ætatis absolveret trina confessio.

21. Denique ut vobis adferamus exemplum, sanctus apostolus Petrus posteaquam in passione Domini lapsus videretur infirmitate conditionis humanæ, qui antea[1] negaverat, postea ut illum lapsum aboleret et solveret, tertio interrogatur a Christo, si Christum amaret, tunc ille dicit: *Tu nosti, Domine, quia amo te.* Tertio dixit, ut tertio absolveretur.

Joan. XXI, 15 et ss.

22. Sic ergo peccatum dimittit Pater, sicut dimittit Filius, sic et Spiritus sanctus. In uno autem nomine baptizari nos jussit, hoc est, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Noli mirari quia dixit unum nomen, ubi est una substantia, una divinitas, una majestas. Hoc est nomen de quo dictum est: *In quo oportet omnes salvos fieri.* In hoc nomine omnes salvati estis, redditi estis ad gratiam vitæ.

Act. IV, 12

23. Clamat ergo Apostolus, sicut audistis in lectione præsenti: *Quoniam quicumque baptizatur, in morte Jesu baptizatur.* Quid est in morte? Ut quomodo Christus mortuus est, sic et tu mortem degustes: quomodo Christus mortuus est peccato, et Deo vivit, ita et tu superioribus illecebris peccatorum mortuus sis per baptismatis sacramentum, et surrexeris per gratiam Christi. Mors ergo est, sed non in mortis corporalis veritate, sed in similitudine: cum enim mergis, mortis suscipis et sepulturæ similitudinem; crucis illius accipis sacramentum,[2] quod in cruce Christus pependit, et clavis confixum est ejus corpus. Tu ergo cum crucifigeris, Christo adhæres, clavis Domini nostri Jesu Christi adhæres, ne te diabolus possit abstrahere. Teneat te clavus Christi, quem revocat humanæ conditionis infirmitas.

Rom. VI, 3 et ss.

24. Ergo mersisti, venisti ad sacerdotem: quid tibi dixit? Deus, inquit, Pater omnipotens qui te regeneravit ex aqua et Spiritu sancto, concessitque tibi peccata tua, ipse te ungat in vitam æternam.[3] Vide ubi unctus es: in vitam, inquit, æternam. Noli hanc vitam illi vitæ[4] anteferre. Verbi gratia si exsurgat inimicus aliquis, si velit tibi fidem tuam auferre, si minatur mortem, ut prævaricetur quisquam, vide quid eligas: noli eligere illud in quo non es unctus,[5] sed elige illud in quo unctus es, ut vitam æternam vitæ præferas temporali. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

De Consec. dist. 4 cap. *Mersisti.*

[1] Romana editio, *quia ter.*

[2] Clarom. cod., *accipe sacramenta.* Et post pauca pro *Christo adhæres,* legit *Christo aderis,* forte *adderis,* id est, adjungeris. (Edit. Maur.)

[3] Hæc oratio in *Sacram. Gregor.* et *Gallic.* nec non in *Missali* quoque veteri *Gallic.* reperitur. Ex qua patet formam confirmationis, si tamen de illa hic agitur, deprecativam esse: quod etiam probare licet ex Tertul. lib. *de Baptismo*, ex Cypriano Epist. 73, ex Hieron. *Dial. advers. Lucif.*, August. lib. XV *de Trinit.*, Isidoro lib. II *de Offic.* c. 26, et lib. VI. *Origin.* cap. ult. atque aliis. (Edit. Maur.)

Fere autem identica est hæc oratio ei quam juxta *Rituale Ambrosianum* nunc quoque sacerdos recitat dum infantem baptizatum chrismate ungit in capitis vertice. Ideo, ac etiam ex iis quæ sequuntur n. 8 libri III. inferimus hic non de Confirmationis sacramento agi, sed de baptismali ritu qui etiam a simplici presbytero confici poterat, uti nunc quoque.

[4] Lat. Latinius conjicit legendum, *ulli vitæ:* sed quorsum ea mutatione opus sit, non videmus. (Edit. Maur.)

[5] « Mss. prope universi, omissis *in quo non es unctus,* et postremis illis *per Christum*, etc. locum sic habent: *Noli eligere;* Benig., *negligere, illud: sed elige in quo unctus es, vitam*, etc. Sed cum lectionem nostram cod. Clarom. cunctæque edit. præferant, credibile est hic lacunam esse scriptori veteris alicujus exemplaris, unde transcripti alii fuerunt, adscribendam. » Ita Maurini. Mss. A et M omittunt tantum conclusionem *Per Christum*, etc.

LIBER TERTIUS.[1]

CAPUT I.

Quare in baptismo demersi ac vivificati recipiant unguentum in capite, et quid sit regeneratio: qua ratione etiam nos piscis in mari sæculi hujus imitari naturam oporteat. Item de mysterio lotionis pedum, cujus licet usus in Ecclesia Romana non obtineat, utilitas haud parva declaratur.

HESTERNO die[2] de fonte disputavimus, cujus species veluti quædam sepulchri forma est; in quem, credentes in Patrem et Filium et Spiritum sanctum, recipimur et demergimur et surgimus,[3] hoc est, resuscitamur. Accipis autem μύρον,[4] hoc est, unguentum supra caput. Quare supra caput? Quia sensus sapientis in capite ejus, Salomon ait. Friget enim sapientia sine gratia: sed ubi gratiam acceperit sapientia, tunc opus ejus incipit esse perfectum. Hæc regeneratio dicitur.

De Consec. dist. 8 cap. *Accepisti myst.*

Eccles. II, 14.

2. Quid est regeneratio? Habes in Actibus Apostolorum quod ille versiculus qui dicitur in psalmo secundo: *Filius meus es tu, ego hodie genui te,* ad resurrectionem spectare[5] videatur. Namque sanctus apostolus Petrus[6] in Actibus Apostolorum sic interpretatus est, quod tunc quando resurrexit Filius a mortuis, Patris vox resultaverit: *Filius meus es tu, ego hodie genui te.*

Act. XIII, 33.

Ps. II, 7.

A Unde et primogenitus a mortuis dicitur. Ergo resurrectio quid est, nisi quando de morte ad vitam resurgimus? Sic ergo et in baptismate, quoniam similitudo mortis est, sine dubio dum mergis et resurgis, similitudo fit resurrectionis. Recte itaque secundum interpretationem apostoli Petri sicut illa resurrectio regeneratio fuit, ita et ista resurrectio regeneratio est.

3. Sed quid dicis quia in aquam mergis? Ideo peregrinaris, ideo te dubitatio tenet? Le-
B gimus quidem: *Producat terra ex se fructum germinantem.* Similiter et de aquis legisti: *Producant aquæ animantia,* et nata sunt animantia. Illa quidem in principio creaturæ: sed tibi reservatum est ut aqua te regeneret ad gratiam, sicut alia generavit ad vitam. Imitare illum piscem qui minorem quidem adeptus est gratiam; tamen debet tibi esse miraculo. In mari est, et super undas est: in mari est, et super fluctus natat. In mari tempestas furit, stridunt procellæ:
C sed piscis natat, non demergitur; quia natare consuevit.[7] Ergo et tibi hoc sæculum mare est. Habet diversos fluctus, undas graves, sævas tempestates. Et tu esto piscis, ut sæculi te unda non mergat. Pulchre autem Pater dicit ad Filium: *Ego hodie genui te,* hoc est, quando redemisti populum, quando ad cœli regnum vocasti, quando implesti voluntatem meam; probasti meum esse te Filium.

Gen. II, 11. *Ibid.*, 20.

Ps. II, 7.

4. Adscendisti de fonte: quid sequutum est?
D Audisti lectionem. Succinctus summus sacerdos;[8] licet enim et presbyteri fecerint, tamen exordium ministerii a summo est sacerdote. Succinctus, inquam, summus sacerdos pedes tibi lavit. Quod est istud mysterium? Audisti utique quia Dominus cum lavisset discipulis aliis pedes, venit ad Petrum; et ait illi Petrus: *Tu mihi*

[1] Rursus in cod. A eadem manu exhibetur libri sylloge:

Incipiunt Capitula libri tertii.

Quid sit unguentum super caput, et quod regeneratio resurrectio est, et de imitatione piscis, de ablutione pedum infantum; quod per invocationem sacerdotis septiformis spiritus infundatur; de accessione ad altare. Et quid significat lutum ex sputo super oculos cæci positum. Et qui baptizatur sine confessione a peccato abluitur.

[2] Vocula *die* (*ut in* A *et* M) in mss. prope omnibus desideratur; sed exstat in edit. omnibus: quod autem Rom. edit. voci *de fonte*, subjunxerat *baptismatis*, id sine cujusquam suffragio fecerat. (Edit. Maur.)

[3] Cod. A, *resurgimus.*

[4] Omnes edit. ac mss. longe plurimi, *mysterium* (*ut* A), *hoc est, unguentum:* Gemet., Pratell., Cænom. ac Teller. l præferunt partim *murrum* partim *myrrum,* etc. Sed legendum μύρον, eamque germanam lectionem esse nemo cordatus ibit inficias. At infra pro *sed ubi gratiam*, etc. mss. non pauci locum ita contrahunt: *sed ubi gratia cœperit esse perfecta, hæc regeneratio dicitur.* (Edit. Maur.)

[5] Mss. A, M, *expectare.*

[6] Rom. edit. sola, *apostolus Paulus.* Et iterum sub finem hujus num., *interpretationem Apostoli sicut illa*, etc. Sed memoriæ lapsum malumus auctori adtribuere, quam corruptos omnes et mss. et vet. editt. existimare. Continuo vero post, ubi omnes edit. ac mss. aliquot, *sicut illa resurrectio generatio fuit,* plures ac potiores habent.... *regeneratio fuit.* Alteram autem partem mss. non pauci invertunt hoc modo, *ita et ista regeneratio resurrectio est:* reliqui et cunctæ edit. ut in textu. (Edit. Maur.)

[7] Clarom. cod., *quia natura consuevit.* Hic autem locus ex illis unus est, quem subsannarunt heterodoxi. Sed illi discant ab Augustino Dei opera communia et quotidiana admirationem per se tantam mereri, quantam maxime extraordinaria. (Edit. Maur.)

[8] Gill. et Rom. edit., *Succinctus est summus sacerdos.* Amerb. et Eras., *Succinctus est sacerdos:* cuncti autem mss. omittunt verbum, *est,* plurimi etiam in quibus et antiquissimi adjectivum hic atque infra *summus* et *summo* non agnoscunt (*Mss.* A *et* M *omittunt tantum* summus). Attamen usitatum erat istis sæculis, ut episcopus summi sacerdotis, ac episcopatus summi sacerdotii nomine vocarentur. Primi exempla in *Exposit. Psal.* CXVIII, serm. 2, versic. 23, et lib. *de Mysteriis* cap. 2], num. 6, præbet Ambrosius: secundi probatio est in ejus vita apud Paulinum; hic enim ait: *Flebat amarissime quotiescumque forte nuntiatum illi fuerat de cujuscumque obitu sacerdotis.... quia difficile esset invenire virum, qui summo sacerdotio dignus haberetur.* Iterum autem hoc ipso loco, ubi omnes edit. pluresque mss., *exordium ministerii,* alii mss. exhibent *consummatio mysterii.* Minus commode. (Edit. Maur.)

Joan. XIII, 8. *lavas pedes?* Hoc est, tu dominus servo lavas pedes? tu immaculatus mihi lavas pedes? tu auctor cœlorum mihi lavas pedes? Habes hoc et alibi: *Venit ad Johannem, et ait illi Johannes: Ego* Matth. III, 14. *a te debeo baptizari, et tu venis ad me?* Ego sum peccator, et tu venis ad me peccatorem, ut tua quasi peccata deponas, qui peccatum non feceris? Vide omnem justitiam, vide humilitatem, vide gratiam, vide sanctificationem: *Nisi lavero,* inquit, *tibi pedes, non habebis mecum partem.*

5. Non ignoramus quod Ecclesia Romana B hanc consuetudinem non habeat,[1] cujus typum in omnibus sequimur et formam:[2] hanc tamen consuetudinem non habet, ut pedes lavet. Vide ergo, forte propter multitudinem declinavit. Sunt tamen qui dicant et excusare conentur, quia hoc non in mysterio faciendum est, non in baptismate, non in regeneratione: sed quasi hospiti pedes lavandi sint. Aliud est humilitatis, aliud sanctificationis.[3] Denique audi quia mysterium est et sanctificatio: *Nisi lavero tibi* C Joan. XIII, 8. *pedes, non habebis mecum partem.* Hoc ideo dico, non quod alios reprehendam, sed mea officia ipse commendem. In omnibus cupio sequi Ecclesiam Romanam: sed tamen et nos homines sensum habemus; ideo quod alibi rectius servatur, et nos rectius custodimus.

6. Ipsum sequimur apostolum Petrum, ipsius inhæremus devotioni. Ad hoc Ecclesia Romana quid respondet? Utique ipse auctor est nobis hujus adsertionis Petrus apostolus, qui sacerdos D fuit Ecclesiæ Romanæ. Ipse Petrus ait: *Domine,* Ibid. 9. *non solum pedes, sed etiam manus et caput.* Vide fidem. Quod ante excusavit, humilitatis fuit: quod postea obtulit,[4] devotionis et fidei.

7. Respondit illi Dominus, quia dixerat manus et caput: *Qui lavit, non necesse habet iterum* Ibid. 10. *lavare, nisi ut solos pedes lavet.* Quare hoc? A Quia in baptismate omnis culpa diluitur. Recedit ergo culpa: sed quia Adam supplantatus a diabolo est, et venenum ei effusum est supra Gen. III, 6. pedes, ideo lavas pedes; ut in ea parte in qua insidiatus est serpens, majus subsidium sanctificationis accedat, quo postea te supplantare non possit. Lavas ergo pedes, ut laves venena serpentis. Ad humilitatem quoque proficit, ut in mysterio non erubescamus quod dedignamur in obsequio.[5]

CAPUT II.

Baptizatum consignari Spiritu sancto, ad quem cum spectent omnes virtutes, quodam tamen præcipuo jure septem pertinent: eidem baptizato ubi ad altare accesserit, oculos cæci in Joannis Evangelio descripti instar, luto liniri, per quod peccatorum confessio significatur: quo loco, iis qui peccatores esse se negant, confutatis, oculos hac impositione luti ad videnda spiritalia aperiri demonstrat.

8. Sequitur spiritale signaculum quo audistis hodie legi, quia post fontem superest ut *De Consec.* dist. 4 cap. *Accepisti*, § *Sequitur.* perfectio fiat; quando ad invocationem sacerdotis Spiritus sanctus infunditur, Spiritus sapientiæ et intellectus, Spiritus consilii atque virtutis, Spiritus cognitionis atque pietatis, Spiritus sancti timoris: septem quasi virtutes Spiritus.[6] Isai. XI, 2.

9. Et omnes quidem virtutes ad Spiritum pertinent: sed istæ quasi cardinales sunt, quasi principales. Quid enim tam principale, quam pietas? quid tam principale, quam cognitio Dei? quid tam principale, quam virtus? quid tam principale, quam consilium Dei? quid tam principale, quam timor Dei? Sicut timor sæculi infirmitas, ita timor Dei magna est fortitudo.

[1] Quæ de hoc ritu lib. *de Mysteriis* cap. 6 memorantur, hoc loco explicantur paulo fusius. Etenim istius instituti causam, nimirum Dominicæ humilitatis quæ in præmissa Evangelii lectione proposita fuerat, imitationem, ejusdem veluti proprium effectum, scilicet concupiscentiæ debilitationem, perstrinxisse auctor minime contentus, præterea non ordinem solum quo ab episcopo presbyterisque perficiebatur, aperit, verum etiam confutat Rom. Ecclesiam, in qua ille mos non servabatur. Ceterum interpretationem illam qua Romani locum evangelicum de lavandis peregrinorum pedibus adserebant intelligendum, haud eo sensu ab aliis admissam constat, ut eam putarent in baptismate omitti posse, sed ut baptizatis imponeretur pedes peregrinorum lavandi necessitas. Vide in Append. Serm. S. August. pag. 288 tertium ex illis quos e cod. Remig. sub Augustini titulo Sirmondus ediderat: item Cæsarii sermonem qui ejusdem Append. 257 numeratur: sicut et alios duos Anonymi ibidem editos, nempe 149 et 158, quorum prior eidem lotioni non modo levia, sed lethalia quoque peccata remittendi vim adtribuit. Porro consuetudinem pedum in baptismo eluendorum in Gallicanis Ecclesiis etiam obtinuisse discimus e Missalibus Gothico pag. 249 et Gallicano veteri pag.... quæ Mabillonius noster evulgavit. Ab his quoque non abludit aliud Missale in *Itinere italico* ab eodem editum, nisi quod eamdem ablutionem collocat post datam vestem candidam. Hæc autem ablutio cum aliquamdiu viguisset in Hispania, a Conc. Eliber. can. 48 sublata est. Quod ad Africanam Ecclesiam, August. epist. 54, n. 10 et 55, num. 35, non pauca tradit quæ spectant ad eamdem ceremoniam: ex quibus quantum Ecclesia illa ab Ambrosiana vel Gallicana in hoc dissideret, cognoscere est. Beroldus in *Ceremoniali Ambrosiano* ejusdem usum lotionis quo tempore scribebat, necdum intercidisse testificatur. (Edit. Maur.)

Addimus, in Ecclesiis Africæ consuetum fuisse ut catechumeni, feria quinta majoris hebdomadæ ad pedum lotionem admitterentur, tamquam in baptismi præparationem; in Galliis vero ac superiori Italia hunc ritum post ipsum baptismum celebratum fuisse.

[2] Mss. A et M, *cujus typum cum in omnibus sequamur et formam,* etc.

[3] Mss. Clarom., *mysterium est sanctificationis.* Adverbium autem *rectius* in fine numeri accipe non in sensu comparativo, sed intense affirmativo, ut *valde recte;* nam formæ comparativæ in hac significatione frequenter latine usurpantur, et tunc nullam amplius invidam conspicies cum romana Ecclesia comparationem.

[4] Omnes edit. *se obtulit:* omnes mss. *obtulit* (*codex* A *posteriori manu,* se obtulit), supple pedes, etc. Ibidem etiam ubi cunctæ edit. ac plures mss., *devotionis et fidei,* alii nonnulli præferunt *devotio fidei.* (Edit. Maur.)

[5] Clar. cod., *ut in ministerio non erubescas.* Continuo vero post pro, *quod non dedignamur,* ut erat in omnibus edit. et mss. Clarom., sublata negatione in mss. legimus, *quod dedignamur.* Et hanc veram lectionem esse perspicuum est. (E. M.)

[6] Mss. aliquot, *septem virtutes quasi septem spiritus.* Hic confirmationis sacramentum designari, non unctione antea memorata, constat ex ipsis his verbis, quæ ad illa alludunt quæ nunc quoque ab episcopo recitantur in protensione manuum super confirmandos. Licet autem unctionis explicite non fiat mentio, verbum *consignare,* quod adhibetur, unctionem frontis designare jure supponitur.

10. Istæ sunt septem virtutes quando consignaris. Nam ut ait Apostolus sanctus: *Quia* Ephes. III, 10. *multiformis est,* inquit, *sapientia Dei nostri.* Et ut multiformis est sapientia Dei, ita multiformis est Spiritus sanctus, qui habet diversas variasque virtutes. Unde et Deus virtutum dicitur: quod aptari potest Patri et Filio et Spiritui sancto. Sed hoc alterius disputationis, alterius est temporis.

11. Post hæc quid sequitur? Venire habes ad altare. Quoniam venisti,[1] videre habes quæ [1] Ps. LXXIX, 5. ante non videbas, hoc est, mysterium quod legisti in Evangelio; si tamen non legisti, certe audisti. Cæcus obtulit se Salvatori, ut curaretur: et ille qui alios verbo tantum et sermone curabat, et refundebat imperio lumen oculorum; tamen in libro Evangelii qui scribitur secundum Johannem, qui vere præ ceteris vidit magna mysteria, et designavit, et declaravit, mysterium hoc in illo voluit præfigurare. Omnes quidem sancti evangelistæ, omnes apostoli præter proditorem, omnes sancti; tamen sanctus Johannes qui ultimus scripsit Evangelium, quasi necessarius requisitus et electus a Christo, majore quadam tuba fudit æterna mysteria. Quidquid loquutus est, mysterium est. Alius dixit cæcum curatum, dixit Matthæus, dixit Lucas, dixit Marcus: solus Johannes quid ait? *Tulit lutum, et linivit super oculos ejus, et dixit ei: Vade in* [2] Joan. IX, 6, 7. *Siloam.*[2] *Et exsurgens ivit, et lavit, et venit videns.*

[3] 12. Considera et tu oculos[3] cordis tui. Videbas quæ corporalia sunt, corporalibus oculis: sed quæ sacramentorum sunt, cordis oculis adhuc videre non poteras. Ergo quando dedisti [4] nomen tuum,[4] tulit lutum, et linivit super oculos tuos. Quid significat? Ut peccatum tuum fate-

A reris, ut conscientiam tuam recognosceres, ut pœnitentiam ageres[5] delictorum, hoc est, sortem humanæ generationis agnosceres. Nam etiamsi non confiteatur peccatum qui venit ad baptismum; tamen hoc ipso implet confessionem omnium peccatorum, quod baptizari petit, ut justificetur, hoc est, ut a culpa ad gratiam transeat. [5]

13. Nolite otiosum putare. Sunt quidam, scio certe aliquem fuisse qui diceret, cum illi dice- B remus: In hac ætate magis baptizari debes; dicebat ille: Quare baptizor? Peccatum non habeo. Numquid peccatum contraxi? Hic lutum non habuit, quod ei Christus non leverat,[6] hoc [6] est, non ei aperuerat oculos; nullus enim homo sine peccato.

14. Ergo agnoscit se hominem, qui confugit ad baptismum Christi. Itaque et tibi imposuit lutum, hoc est, verecundiam, prudentiam, considerationem fragilitatis tuæ, et dixit tibi: *Vade* C *in Siloam.* Quid est Siloas? *Quod interpretatur,* inquit, *missus;* hoc est: Vade ad illum fontem in quo crux Domini prædicatur: vade ad illum fontem in quo omnium Christus redemit errores.

15. Isti, lavisti, venisti ad altare, videre cœpisti quæ ante non videras; hoc est, per fontem Domini et prædicationem Dominicæ passionis tunc aperti sunt oculi tui: qui ante corde videbaris esse cæcatus, cœpisti lumen sacramentorum videre. Ergo, fratres dilectissimi, ve- D nimus usque ad altare, ad tractatum uberiorem. Et ideo quia id temporis est, disputationem integram non possumus incipere:[7] quia prolixior [7] tractatus est, satis sit quod dictum est hodie; et crastina die, si Domino placet, de sacramentis ipsis tractabimus.

[1] Ita edit. omnes et mss. plerique: duo tamen legunt: *qui modo venisti:* alii totidem, *quo ante non venisti.* Quæ lectio multum arridet. Infra vero ubi editt. ac plures mss., *si tamen non legisti*, negatio *non* desideratur in mss. haud paucis. Postremo quod subjicitur de cæco, id in libello *de Mysteriis* plane reticetur. (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit. ac mss. nonnulli, *Vade, lava in Siloam.* Et post pauca, *oculis cordis tui:* utrobique autem alii mss. multo plures ac probatiores, ut in textu. (Edit. Maur.)

Mss. A et M pro *exsurgens* legunt *surgens.*

[3] Editiones ante maurinam, *oculis.*

[4] Nomen suum catechumeni dabant ad baptismum, qui in competentium ordinem admittebantur. Quod autem addit de confitendis priusquam baptizarentur, peccatis; eam olim fuisse consuetudinem observatum est *in Expos. Evang. sec. Lucam* lib. VI in nota ad n. 3. Animadvertunt autem Maurini: « Hinc intelligi potest Ambrosiani ingenii non omnino esse, quod auctor eam confessionem omitti posse infra significat. Nam quamvis vera sit illa opinio, quemadmodum post Doct. Angelicum 3, p. p. 8, art. 6 docent Theologi; Ambrosium tamen qui ex usu veterum aliorum Patrum ad hujusmodi præparationem suos hortari consueverat, aliquid dicturum unde ab eadem avocari possent, non admodum fit credibile. Immo vero cum sensus totius loci is videatur, tingendos non alio modo peccata sua confiteri solitos, quam quod confugiendo ad remedium ægrotos se atque saucios tacita quadam et implicita confessione declarabat; hoc satis aperte probari arbitramur hasce homilias alibi quam in Ecclesia Mediolanensi habitas esse. » Sed futilis est hujusmodi difficultas, quia semper doctrina Ecclesiæ fuit, prorsus necessariam non extitisse illam peccatorum confessionem quæ fiebat ante baptismum, ideoque quin sibi aut aliis Patribus contradiceret hic Ambrosium ita loqui potuisse, ut quod opportunum videbatur, non absolute necessarium ostenderet; immo id ex veri pastoris officio perficere debuisse.

[5] Mss. A, M, *gereres.*

[6] Vet. edit. et mss. aliquot (*etiam* A), *non laverat:* melius edit. Rom. et codex Teller. alter, *non liniverat:* optime vero mss. reliqui, *non leverat.* Quod autem post duos versus pro *confugit ad baptismum*, ultimæ Paris. edit. substituerant *consurgit ad baptismum,* in hoc a ceteris edit. ac mss. omnibus desciverant. Sed illud operarum peccatum fuit. (Edit. Maur.)

[7] Clarom. solus, et per correct., sed eadem manu, *quia temporis non est disputationem integram incipere.* (E. M.)

1

LIBER QUARTUS.[1]

CAPUT I.

Secundum veteris legis Tabernaculum, et quæ moris erat ibi servari, ad baptisterium baptismique effectus adaptantur.

Levit. XVI,[1] 2 et SQQ.

Hebr. IX, 1 et SQQ.

IN veteri Testamento sacerdotes frequenter in primum tabernaculum intrare consueverant: in secundum tabernaculum semel in anno summus intrabat sacerdos. Quod evidenter ad Hebræos recolens, seriem veteris Testamenti explanat apostolus Paulus. Erat autem in secundo tabernaculo manna, erat etiam virga Aaron quæ aruit, et postea refloruit, erat et thymiamaterium.[2]

2

2. Quo spectat hoc? Ut intelligatis quid sit secundum tabernaculum, in quod vos introduxit sacerdos, in quod semel in anno summus sacerdos intrare consuevit, hoc est, ad baptisterium, ubi virga Aaron floruit. Ante arida erat, postea refloruit: et tu aridus eras, et cœpisti in fonte irriguo reflorescere. Arueras peccatis, arueras erroribus atque delictis: sed fructum jam adferre cœpisti, plantatus secus decursus aquarum.

Num. XVII, 8.

3. Sed forte dicas: Quid hoc ad populum, si virga sacerdotis aruerat, et refloruit? Populus ipse quis est nisi sacerdotalis, quibus dictum est: *Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta,* ut ait apostolus Petrus? Unusquisque ungitur in sacerdotium, ungitur et in regnum: sed spiritale regnum est, et sacerdotium spiritale.

I Petr. II, 9.

A 4. In secundo quoque tabernaculo est thymiamaterium, quod bonum odorem flagrare consuevit: ita et vos jam bonus odor Christi estis, jam nulla in vobis sors[3] delictorum, nullus odor gravioris erroris.

Hebr. IX, 4.

3

CAPUT II.

Humanam in baptismo conditionem admirationi esse ipsis angelis; hanc enim per illum ad
B *innocentiæ ac juventutis gratiam revocari.*

5. Sequitur ut veniatis ad altare. Cœpistis venire: spectarunt angeli, viderunt vos advenientes, et humanam conditionem illam, quæ ante peccatorum tenebroso squallore sordebat, adspexerunt subito refulgere. Ideoque dixerunt: *Quæ est hæc quæ adscendit a deserto dealbata?* Mirantur ergo et angeli. Vis scire quia mirantur? Audi ergo apostolum Paulum[4]
C dicentem ea nobis esse collata, quæ concupiscunt et angeli videre. Et iterum: *Quod oculus non vidit, nec auris audivit.... quæ præparavit Deus diligentibus se.*

Cant. VIII, 5.

4

I Petr. I, 12.

I Cor. II, 9.

6. Deinde quid acceperis recognosce. Sanctus David propheta hanc gratiam in figura vidit et concupivit. Vis scire quia concupierit? Iterum audi dicentem: *Adsperges me hyssopo, et mundabor: lavabis me, et super nivem dealbabor.* Quare? Quia nix, quamvis sit candida, cito aliqua
D sorde nigrescit atque corrumpitur; ista gratia quam accepisti, si teneas quod accepisti, erit diuturna atque perpetua.

Ps. L, 9.

7. Veniebas ergo desiderans ad altare, utpote qui tantam gratiam videras; veniebas desiderans ad altare, quo acciperes sacramentum. Dicat anima tua: *Et introibo ad altare Dei mei, ad Deum qui lætificat juventutem meam.* Deposuisti peccatorum senectutem, sumpsisti gratiæ juventutem: hoc præstiterunt tibi sacramenta
E cœlestia. Denique iterum audi dicentem David:

Ps. XLII, 4.

[1] Rursus in margine codicis A, eademque manu occurrit hæc libri synopsis:

Incipiunt capitula libri quarti.

Quid sit secundum tabernaculum, virga Aaron quæ floruit: de adventu ad altare ad accipiendum corpus Domini ut bona aquila. Quod sacramenta ex creatura sunt, et quod antiquiora et diviniora sunt christianorum quam judæorum, et a quo cœperunt, et quod Christum significet Melchisedech. Quod auctor sacramentorum Dominus fuit. Quod panis caro Christi. Exemplum de nativitate Christi et de ligno a Moyse misso in fontem et de ferro ab Elisæo ex aqua levato. Quomodo corpus et sanguis Christi verbis dominicis consecretur ut ipse testatur: hoc est corpus meum. Quid sit amen quod dicis post acceptum corpus et sanguinem, et quod quotidie sumendo peccata dimittantur.

[2] Conveniunt hæc cum iis quæ leguntur in epist. IV *ad Felicem episcopum,* n. 3. Animadvertit Mazocchius *(Commentarii in marmoreum Neapol. Kalendarium,* vol. III, nota 615, pag. 794) vocem hanc esse pro *thymiaterium,* atque ab uno Ambrosio ex antiquis adhibitam esse (quod contra ipsum facit dum Ambrosium horum librorum auctorem esse negavit), atque ab eo qui versionem concinnavit titulo *Historia excidii Urbis Hierosolymitanæ,* quam hoc quoque argumento Ambrosio vindicat. Notat autem *Ordinem Romanum* et quosdam recentiores hanc vocem assumpsisse ac si esset a θυμίαμα et τηρέω, dum econtra est a θυμιάω.

[3] « Gill. ac Rom. edit. et mss. Tell. alter, *nullæ in vobis sordes:* alii aliquot, *nulla in vobis sordes* (*etiam* A *et* M): reliqui multo plures potioresque, sicut et Amerb. atque Eras. edit., *nulla in vobis sors.* Bona lectio, et quam jam ad n. 1 libri IV *Hexaemeron* in Ambrosio adnotavimus, et sæpius adnotare, si visum esset, in promptu fuit. Unde colligas aut hunc auctorem Ambrosianorum librorum maxime studiosum, aut utrumque non multum diversis vixisse locis ac temporibus. » Ita Maurini. Sed magis pronum fuisset, etiam ex hoc operis auctorem Ambrosium agnoscere.

[4] « Istic ut alibi non semel auctorem fefellit memoria » notant Maurini. Nos vero addimus, et in hoc aliud haberi indicium quo hoc opus Ambrosio tribuatur, cum eum jam conspexerimus in hujusmodi memoriæ lapsus interdum incidisse.

Ps. CII, 5. *Renovabitur sicut aquilæ juventus tua.* Bona aquila esse cœpisti, quæ cœlum petis, terrena fastidis. Bonæ aquilæ circa altare: *Ubi enim* Matth. XXIV, 28. *corpus, ibi et aquilæ.* Forma corporis altare est, et corpus Christi est in altari: aquilæ vos estis, renovatæ ablutione delicti.

CAPUT III.

Ostensurus auctor sacramenta nostra quam Judæorum tum antiquiora tum diviniora esse, priorem partem conficit instituta inter Melchisedech atque Abraham comparatione; ubi illum et mysteriorum nostrorum auctorem, et Christi figuram exstitisse planum facit.

8. Venisti ad altare, vidisti sacramenta posita super altare, et ipsam quidem miratus es creaturam; tamen creaturam solemnem et notam.

9. Forte aliquis dixerit: Judæis Deus tantam [1] Exod. XVI, 13. gratiam præstitit, manna illis pluit[1] e cœlo: quid plus dedit fidelibus suis, quid plus tribuit iis quibus plus promisit?

10. Accipe quæ dico, anteriora esse mysteria Christianorum quam Judæorum, et diviniora esse sacramenta Christianorum quam Judæorum. Quomodo? Accipe. Judæi quando esse cœperunt? Ex Juda utique pronepote Abrahæ; aut, si vis et sic intelligere, ex Lege, id est quando [2] Judæi Legem accipere meruerunt.[2] Ergo ex pronepote Abrahæ Judæi dicti sunt, aut a tempore sancti Moysis. Et si tunc Deus Judæis murmurantibus manna pluit e cœlo; tibi autem sacramentorum horum figura præcessit, quando Abraham erat, quando vernaculos trecentos de- [3] cem et octo collegit, et ibi persequutus est[3] adversarios, de captivitate eruens nepotem suum: tunc victor venit, occurrit illi Melchisedech sa- Gen. XIV, 18. cerdos, et obtulit ei panem et vinum. Quis habuit panem et vinum? Abraham non habuit. Sed quis habuit? Melchisedech. Ipse ergo auctor Hebr. VII, 1 et ss. sacramentorum. Quis est Melchisedech? Qui significatur rex justitiæ, rex pacis. Quis est iste rex justitiæ? Numquid homo quisquam potest rex esse justitiæ? Quis ergo rex justitiæ, nisi justitia Dei, qui est Dei pax, Dei sapientia? Qui potuit dicere: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis.* Joan XIV, 27.

11. Ergo primo intellige sacramenta hæc quæ accipis, anteriora esse quam sint Moysi sacramenta, quæcumque Judæi habere se dicunt; et prius cœpisse populum Christianum, quam cœpisse populum Judæorum: sed nos in prædestinatione, illum in nomine.

12. Obtulit ergo Melchisedech panem et vinum. Quis est Melchisedech? *Sine patre,* inquit, *sine matre, sine generationis ordine, neque initium dierum, neque finem vitæ habens:* hoc habet ad Hebræos epistola. Sine patre, inquit, et sine matre est. Similis cui? Filio Dei. Sine matre natus est Dei Filius generatione cœlesti; quia ex solo Deo Patre natus est: et iterum sine patre natus est, quando natus ex Virgine est; non enim ex virili semine generatus est, sed natus de Spiritu sancto et virgine Maria, utero Matth. 1, 20. editus virginali. Similis per omnia Filio Dei, sacerdos quoque erat Melchisedech; quia et Christus sacerdos, cui dicitur: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Ps. CIX, 4.

CAPUT IV.

Ut persuadeat hoc sacramentum divinius habendum quam manna, ex pane ipsummet Christi corpus ejusdem Christi sermone fieri adseverat: quod postquam allatis variis effectibus, quibus ejusdem sermonis efficacitas claret, confirmavit: cur sanguis sub aliena specie detur, causam reddit.

13. Ergo auctor sacramentorum quis est, nisi Dominus Jesus? De cœlo ista sacramenta venerunt; consilium enim omne de cœlo est. Vere autem magnum et divinum miraculum quod populo pluit Deus manna de cœlo, et non laborabat populus, et manducabat.

14. Tu forte dicis: Meus panis est usitatus.[4] [4] Sed panis iste panis est ante verba sacramentorum: ubi accesserit consecratio, de pane fit *De Consec.* dist. 2 c. *Panis est.*

[1] Codex Clarom., *præstitit ut manna illis plueret.*

[2] Omnes edit. ac mss. nonnulli, *aut, si vis, et sic intellige, ex Lege quam Judæi accipere meruerunt:* reliqui magno numero, ut in textu. (Edit. Maur.)

[3] Maurinis testibus mss. nonnulli, *decem et novem collegit, et ivit, et persecutus est.*

[4] « Nasci possunt hinc duæ quæstiones, altera ex voce *meus,* altera ex voce *usitatus.* Nam jure quærat aliquis, an propterea *meus* dicatur a neophyto, quia eumdem ipse obtulisset? Quod sane palam faceret auctorem illum neutiquam sedisse Mediolani, quandoquidem in ea civitate neophytos ante octavam sui baptismatis panem a sacerdote consecrandum offerre non consuevisse in *Præfat.* ad *Expos. in Psalm.* CXVIII observatum est. Deinde rogabit nec immerito, num *panis usitatus* hoc loco idem sit ac fermentatus? In cibis enim quotidianis non alium ferme adhibemus quam fermentatum. Hæc erat opinio Jac. Sirmondi et Cardinalis Bonæ, doctiss. hominum, contra quos tamen Mabillonius *Dissert. de Azymo* pag. 88 et 131 tuetur oppositam, et panem azymum etiam quandoque dici communem atque usitatum Ruperti adstruit auctoritate. Sed ut difficultas utraque resolvatur, adverte neophyti mysteria sacra, quæ sibi prius ignota fuerant, primum adspicientis hæc verba esse: *Meus panis est usitatus;* proindeque ipsis non alium legitimum sensum tribui posse præter illum: Oculi mei hoc mihi renuntiant, nempe talem hunc esse panem, quali quotidie victito, non autem aliud; quod ad neutram propositarum difficultatum facere liquido patet. Etenim ut ab eone an ab alio fuerit oblatus, non hic agitur; ita etiam panis fermentatus azymusve sit, statim e primo conspectu ejus non distinguitur. Quid vero si fermentatus cum azymo mixtus fuerit? Certe chronicon Datii, si qua inscriptioni fides, Mediolanensis episcopi Ambrosio hunc morem adtribuit: sed illud opus jure pseudonymum haberi manifestum est. » Ita Maurini. Sed de Datii, ita dicto, chronico, sive de *Historia Datiana* legi merentur quæ scripsit cl. Aloysius Biraghi qui eam novis curis Mediolani edidit anno 1848, ut quisque perspiciat, eam non quidem a Datio, sed ejus ætate conscriptam esse, ac eamdem, ut alia vere historica documenta, mereri fidem.

caro Christi.[1] Hoc igitur adstruamus. Quomodo potest qui panis est, corpus esse Christi? Consecratione. Consecratio autem quibus verbis est, et cujus sermonibus? Domini Jesu. Nam reliqua omnia quæ dicuntur in superioribus,[2] a sacerdote dicuntur, laudes Deo deferuntur, oratio petitur pro populo, pro regibus, pro ceteris: ubi venitur ut conficiatur venerabile sacramentum, jam non suis sermonibus utitur sacerdos, sed utitur sermonibus Christi. Ergo sermo Christi hoc conficit sacramentum.

15. Quis est sermo Christi? Nempe is quo A facta sunt omnia. Jussit Dominus, et factum est cœlum: jussit Dominus, et facta est terra: jussit Dominus, et facta sunt maria. Jussit Dominus, et omnis creatura generata est. Vides ergo quam operatorius sit sermo Christi. Si ergo tanta vis est in sermone Domini Jesu, ut inciperent esse quæ non erant, quanto magis operatorius est, ut sint quæ erant, et in aliud commutentur?[3] Cœlum non erat, mare non erat, terra non erat; sed audi dicentem David: *Ipse dixit, et facta* B *sunt: ipse mandavit, et creata sunt.*

Gen. I, 1 et ss.

Ps. CXLVIII, 5.

16. Ergo tibi ut respondeam, non erat corpus

[1] Mss. non pauci, et cum his Lanfrancus atque Algerus, *fit corpus Christi;* mss. tamen alii, et omnes edit., *fit caro Christi.* Rursus autem verba sequentia ita citat B. Algerus, ut omisso integro versu ista subnectat, *Consecratio igitur:* sed quæ continuo post ex hoc capite referuntur ab eodem Algero, locum contractius propositum esse clare ostendunt. Mss. autem et editt. hoc uno discrepant inter se, quod in multis illorum habetur *adstruimus*, et vox *consecratione* prætermittitur, atque in pluribus legas *Consecratio autem:* editt. vero inter se conveniunt, nisi quod veteres interpungebant ad eum modum: *Hoc igitur adstruamus, quomodo potest qui panis est, corpus esse Christi consecratione. Consecratio igitur*, etc. Minus concinne. (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit. ac mss. undecim omittunt *in superioribus a sacerdote dicuntur:* quæ nos aliorum codicum, maxime vero Benig. et Clarom., auctoritate restituimus. At consequenter pro *laudem Deo deferunt: oratio præmittitur*, quod habetur in edit. Rom., aliæ quidem et mss. omnes exhibent *laus Deo defertur:* sed in sequenti membro inter se trifariam dividuntur. Etenim vet. editt. ac quidam mss. legunt *oratione petitur:* codd. Gemet., Pratel., Alnet. ac Teller., *oratio petit:* postremo Benig., Remen., Clarom., Sorb. et Colber., *oratio petitur;* quam lectionem ob trium cod. antiquitatem ita præferimus, ut aliarum neutri derogemus. Observandum autem obiter missæ præfationem, ut loquuntur, ac sacrum trisagion per voces, *laus Deo defertur;* sequentem vero precationem, quam primam canonis vocitamus, per illas, *oratio petitur*, significari. Nec sane obstat quod scripsit auctor *pro regibus*, non pro imperatoribus. Nam præterquam quod rex pro imperatore apud bonos auctores et Ambrosium ipsum reperimus; forte usurpavit hoc vocabulum, ut Pauli elocutioni I Timoth. II, 1, magis accederet. Adnotabimus præterea canonem a Gregorio M. lib. VII, epist. 7, indict. 2, et Cypriano lib. *de Unit. Eccl.* precem vocari; nec non precem inter ac orationem ab Augustino epist. 149 edit. novæ constitui hoc discriminis, ut quæ consecrationem præcedunt, precationes, quæ vero illam sequuntur, orationes dici ecclesiasticus mos voluerit. Sed huncce auctorem in singulis vocibus exactum non esse neutiquam mirabitur, qui canonis quem refert, integras orationes animadverterit ab eo prætermissas. (E. M.)

[3] Ita vet. editt. ac mss., excepto cod. Illid., ubi *quanto magis.... quæ erant*, totum omittitur: ultimam vero partem Rom. edit. his verbis effert, *ut quæ erant, in aliud commutentur.* Præiverat quidem illi Lanfrancus in lib. *de Sacram.:* sic enim in mss. quibusdam locum hunc legi testificatur. Sed et Lanfranco et Rom. edit. gravissimum crimen intendit Edm. Albertinus lib. II *de Sacram. Euch.* p. 510, quasi eumdem locum depravarint. Verum nec Romanis quod tanti viri auctoritatem sequuti sint, crimini vertendum, nec Lanfranco ipsi accusatio falsi impingenda est. Nam præterquam quod eadem omissa sunt supra in cod. Illid. et similiter omitti potuere in quibusdam aliis, quis credat ab eo quæsitum effugium, primo qui alteram lectionem in mss. pluribus exstare non dissimulans eam exponit, neque alio sensu intelligi posse nisi catholico plane demonstrat; secundo qui diversam illam quam anteponit, loco petito ex libello *de Mysteriis* apte confirmat? Cum enim hoc idem Ambrosii testimonium nonnisi absurde a realis præsentiæ sensu possit detorqueri, haud verisimile sit eum scriptorem, quem *Ambrosii simiam* vocat Albertinus, illius placitis docere contraria; tertio tandem non cadebat in gravitatem ac prudentiam, qua erat Lanfrancus, ut sententiam illam corrumperet, quam evincebat ab adversario esse corruptam. Sed ad Lanfrancum omni malæ fidei suspicione liberandum ista sufficiant. Quod porro ad ipsum locum, idem Lanfrancus lib. cit. et Algerus *de Sacram.* lib. I, cap. 7 respondent panem et vinum secundum speciem externam esse quæ erant: at vero secundum internam substantiam converti in corpus Christi. Quam expositionem licet Ambrosianis verbis atque exemplis ita roborent ut nihil amplius videatur desiderandum; tamen Mornæus Pless. idem argumentum quasi postliminio revocatum Card. Perronio opposuit. Ad hoc duo reposuit Cardinalis, nempe verba ipsa non carere suspicione corruptionis, scilicet propter memoratam Lanfranci auctoritatem: deinde illorum nequaquam hunc esse sensum, ut panis ac vinum dicantur esse *quæ erant*, sive id quod erant; cum in priori parte sententiæ panis aut vini nulla sit mentio: sed ut *quæ erant* simpliciter dicantur esse, non autem destrui: eo quod sacramenti materia per transubstantiationem tota essendi generalitate non spoliatur, sed ab esse specifico transfertur in aliud esse specificum, id est, non simpliciter ad non ens terminetur, sed ad aliud ens, cui successione, contiguitate existendi, et accidentium queis uterque terminus suppositus fuit, unitate jungitur et colligatur. Hæc vere ac sapienter dicta omnibus sinceritatis quam contentionis amantioribus poterant satisfacere: reclamat tamen adhuc Albertinus, ea de quorum substantia nihil permanet, quæque sunt simpliciter non ens, in latitudine entis remanere pernegans. His addit de pane ac vino pronuntiari, *ut sint quæ erant:* erant autem, inquit, in esse specifico panis et vini, unde concludit substantialem dici non posse hanc mutationem, sed accidentalem. Et vero suum hoc ratiocinium egregie confirmatum putat eo, quod subditur: *Tu ipse eras*, inquit auctor noster, *sed eras*, etc. *Cui veri simile sit*, pergit Albertinus, *illum mutationis accidentalis exemplum ad theseos suæ confirmationem ex industria elegisse, si in ea de mutatione substantiali ageretur?* Primam harum rationum tomo III, *de Perpetuitate fidei* lib. VII, c. 6 et 7, solutam reperies; ibi enim planissime docetur auctorem nostrum hoc loco ne minimum quidem ab usu et consuetudine loquendi recedere: quod aeris nec non aquæ fluvialis, quæ cum perpetuo mutentur, eadem tamen semper dicimus, exempla mirifice illustrant. Hinc etiam diffiari posset quod intulit de specifico sensu idem Albertinus, nisi captionem argumenti supra nobis Perronius aperuisset ac diluisset, quod sedulo dissimulavit iste minister. Sed hic exemplum unum affertur mutationis accidentalis; ergo, inquit ille, de accidentali tantum conversione agitur in hoc loco. Sed hic exempla multa substantialium mutationum subjiciuntur; ergo, inquimus, de substantiali conversione agi multo potiori jure colligimus. Itaque geminam agnoscimus in eucharistia conversionem, alteram substantialem qua panis substantia in corpus Christi tota commutatur: alteram accidentalem, qua species panis ad ejus præsentiam significandam naturaliter destinatæ, Dominici corporis figuræ fiunt atque antitypi. Verissima quidem hæc, et ad catholicum dogma contra calvinianam cavillationem vindicandum contendimus esse invictissima: quid tamen si verbis illis, *ut sint quæ erant, et in aliud commutentur*, divisionem contineri affirmaverimus? Certe particulam *et* interdum pro *vel* positam legi negabit nemo. Quid enim frequentibus istis formulis: *Dominus mortificat et vivificat: deducit ad inferos, et reducit. Dominus pauperem facit, et ditat: humiliat et sublevat?* Profecto non utrumque simul, sed utrum voluerit, Dominus facit. Expende totum locum, de quo agitur, et tres effectus divinæ potentiæ deprehendes illic proponi, creationem scilicet non existentium, existentium vero vel conservationem, vel conversionem, pro ut Deo visum fuerit. (Ed. Maur.)

Christi ante consecrationem: sed post consecrationem dico tibi quia jam corpus est Christi. Ipse dixit, et factum est: ipse mandavit et creatum est. Tu ipse eras, sed eras vetus creatura: postea quam consecratus es, nova creatura esse cœpisti. Vis scire quam nova creatura? *Omnis,*
II Cor. v, 17. inquit, *in Christo nova creatura.*

17. Accipe ergo quemadmodum sermo Christi creaturam omnem mutare consueverit, et mutet,
1 cum[1] vult, instituta naturæ. Quomodo requiris? Accipe, et primo omnium de generatione ejus sumamus exemplum. Consuetudo est ut non generetur homo, nisi ex viro et muliere, et consuetudine conjugali: sed quia voluit Dominus, quia hoc elegit sacramentum, de Spiritu sancto et Virgine natus est Christus, hoc est,
I Tim. II, 5. mediator Dei et hominum homo Christus Jesus. Vides ergo quia contra instituta et ordinem natus est, homo est natus ex Virgine?

18. Accipe aliud. Urgebatur populus Judæorum ab Ægyptiis, interclusus erat mari: divino imperio virga Moyses tetigit aquas, et se unda divisit; non utique secundum suæ naturæ consuetudinem, sed secundum gratiam cœlestis imperii.[2] Accipe aliud. Sitiebat populus, venit ad
2 Exod. XIV, 21 et ss. fontem; amarus erat fons: misit lignum sanctus Moyses in fontem, et factus est dulcis fons, qui amarus erat; hoc est, mutavit consuetudinem
Exod. XV, 23 et ss. naturæ suæ, accepit dulcedinem gratiæ. Accipe et quartum exemplum. Ceciderat ferrum securis in aquas; quasi ferrum sua consuetudine demersum est: misit lignum Elisæus; statim fer-
IV Reg. VI, 6. rum elevatum est, et aquis supernatavit, utique

A contra consuetudinem ferri; est enim materies gravior, quam aquarum est elementum.

19. Ex his igitur omnibus non intelligis quantum operetur sermo cœlestis? Si operatus est in fonte terreno, si operatus est sermo cœlestis in aliis rebus, non operatur in cœlestibus Sacramentis? Ergo didicisti quod ex pane corpus fiat Christi, et quod vinum et aqua in calicem mittitur; sed fit sanguis consecratione verbi cœlestis.[3] 3 *De Consec.* dist. 2 c. *Panis*, § *Ergo*, et § *Sed forte.*

20. Sed forte dicis: Speciem sanguinis non
B video. Sed habet similitudinem: sicut enim mortis similitudinem sumpsisti, ita etiam similitudinem pretiosi sanguinis bibis; ut nullus horror cruoris sit, et pretium tamen operetur redemptionis. Didicisti ergo quia quod accipis, corpus est Christi.

CAPUT V.

Ipsis Domini verbis corpus ac sanguinem ejus consecrari et vere confici; proindeque hinc bene
C *colligi præ manna excellere hoc sacramentum, cujus veritas consignatur per vocem Amen.*

21. Vis scire quia verbis cœlestibus consecratur? Accipe quæ sunt verba. Dicit *De Consec* dist. 2 c. *Panis*, § *Vis scire.* sacerdos: Fac nobis, inquit, hanc oblationem adscriptam, ratam,[4] rationabilem, acceptabilem: 4 quod figura est corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi. Qui pridie quam pateretur, in sanctis manibus suis accepit panem, re-
D spexit in cœlum ad te, sancte Pater omnipotens æterne Deus, gratias agens, benedixit, fregit, fractumque apostolis suis et discipulis suis[5] tra- 5

[1] Mss. A, M, *quando.*

[2] Mss. Clarom., *gratiæ cœlestis imperium.*

[3] Clar. cod., *consecratione cœlesti.* Porro sequentis dubii solutionem adversus orthodoxam doctrinam sic vertit Albertinus, ut velit non alio modo Christum a nobis in eucharistia sumi, nisi quo eum in baptismo induere, ac sanguine ejusdem tingi dicimur. Sed respondetur inter eucharistiam ac baptismum comparationem in hoc institui, quod ex hoc auctore similitudinem idcirco in utroque sacramento Christus posuerit, ne in altero mortis, in altero corporis et sanguinis horrore afficeremur: duas autem illas similitudines in hoc differre, quod altera sit rei tantum per suos effectus, altera rei etiam per suam substantiam præsentis. Quod vero urget *speciem sanguinis* hic positam pro veritate, ut opponatur similitudini; nos quidem fatemur speciem hoc sensu quandoque sumi, cum nempe in concreto, ut loquamur cum philosophis, accipitur, sed abstracte hoc loco poni jure contendimus. Nam 1° sic inter speciem et similitudinem abunde servatur oppositio, cum species forma externa sit, et propria rei, ut Perronius loquitur, apparentia; similitudo vero his in locis nihil aliud nisi remotam analogiam sonet; 2° hic auctor Christi corpus atque sanguinem hoc toto capite præsentem clare supponit, ut planum fiet libera mente examinanti; 3° cum hominem in baptismate mori ac resurgere in lib. II, cap. 6, docere instituat, ei satis non est dicere: *Inventum est quomodo homo vivus moreretur, et vivus resurgeret;* sed quasi vereretur ne quis crederet se in baptismo vere obiisse, statim subjungit: *Quid est vivus? Hoc est vita corporis vivens cum veniret ad fontem, et mergeretur in fontem:* cum autem in hoc libro panem et vinum fieri corpus ac sanguinem toties repetat, numquam tamen illorum naturalem remanere substantiam monet. Adde tandem non magis tolli horrorem rei cujuspiam si absit, quam si tegatur; horror enim nascitur e sensuum affectione, quæ nonnisi ab externa forma commovetur. (Edit. Maur.)

[4] Vox *ratam* deerat in cunctis edit. ac mss. nonnullis (*etiam in* A *et* M): at e pluribus aliis restituitur. Et interjectis duobus verbis, Rom. edit. sola, *quod fit in figuram corporis*, etc. Sed communis lectio legitima est, nec vel transversum unguem a pio et catholico sensu abhorrens. Namque istic non de oblatione Dominici corporis ac sanguinis jam consecrata, sed de præparatione oblationis agi clarum est. Atqui hoc in statu pani cum corpore, et vino cum sanguine analogiam quamdam ac similitudinem intercedere communi consensu ex SS. Patribus docent catholici. Ceterum ut maxime consecrationis effectus, sive ipsa consecratio ut jam peracta per anticipationem hic spectaretur, quæ Albertini sententia est; non tamen illud contra catholicam doctrinam quidquam faceret. Quis enim puerulorum orthodoxorum, qui vel primoribus labris elementa religionis delibaverit, non statim respondeat in Eucharistia duo inesse, signum videlicet ac rem significatam, seu sacramentum et rem sacram: quorum alterum altero non excluditur? Quocirca Perronii firma et integra manet responsio. Quod autem Albertinus Rom. editores adulterati hujusce loci tam invidiose insimulat, primum rogamus unde ipsi constet mss. in quo legatur *fit in figuram,* nullum exstare. At, inquit ille, alio modo vet. omnes editt., cuncti mss., Paschasius denique, Durandus et alii locum efferunt. Fatemur quidem; sed corruptio loci adeo celebris eo videtur minus probabilis, quo facilius convinci potest. Adde non tam atrocem corruptionis censuram ibi affigendam, ubi verbis parum mutatis, eadem sententia plane remanet: quod quidem hic factum esse liquet ex dictis. (Edit. Maur.)

[5] *Et discipulis suis* in sola edit. Rom. prætermissum est. Infra etiam ubi omnes edit. cum mss. omnibus ferunt, *pro multis confringetur*, eadem edit. Rom. ita correxit, *pro vobis datur;* forte ut auctoris verba canoni liturgiæ accomodaret. Sed quamvis idem ille canon, ut superiori cap. et in Admonit. observatum est, hic referatur; eum tamen non exhiberi neque integrum neque iisdem semper vocibus quibus in missalibus libris habetur, facile agnoscet qui ambos contulerit. Quod vel infidæ auctoris memoriæ, vel varietati codicum imputandum est. (Edit. Maur.)

didit dicens: *Accipite, et edite ex hoc omnes; hoc est enim corpus meum, quod pro multis confringetur.* Luc. XXII, 19.

22. Similiter etiam calicem postquam cœnatum est, pridie quam pateretur, accepit, *respexit in cœlum ad te,* sancte Pater omnipotens æterne Deus, gratias agens, benedixit, apostolis suis et discipulis suis[1] tradidit, dicens: *Accipite, et bibite ex hoc omnes; hic est enim sanguis meus.* Vide illa omnia. Illa verba Evangelistæ sunt usque ad *Accipite,* sive corpus, sive sanguinem. Inde verba sunt Christi: *Accipite, et bibite ex hoc*[2] *omnes; hic est enim sanguis meus.* Et vide singula. Matth. XXVI, 27, 28.

23. Qui pridie, inquit, quam pateretur, in sanctis manibus suis[3] accepit panem. Antequam consecretur, panis est; ubi autem verba Christi accesserint, corpus est Christi. Denique audi dicentem: *Accipite, et edite ex eo omnes; hoc est enim corpus meum.* Et ante verba Christi calix est vini et aquæ plenus: ubi verba Christi operata fuerint, ibi sanguis Christi efficitur, qui plebem redemit. Ergo videte quantis generibus potens est sermo Christi universa convertere. Deinde ipse Dominus Jesus testificatur nobis quod corpus suum accipiamus et sanguinem. Numquid debemus de ejus fide et testificatione dubitare?

24. Jam redi mecum ad propositionem meam. Magnum quidem et venerabile, quod manna Judæis pluit e cœlo: sed intellige. Quid est amplius, manna de cœlo, an corpus Christi? Corpus utique Christi, qui auctor est cœli. Deinde manna qui manducavit, mortuus est: qui manducaverit hoc corpus, fiet ei remissio peccatorum, et non morietur in æternum. Exod. XVI, 13. *De Consec.* dist. 2 c. *Ante.* § *Qui manduc.*

25. Ergo non otiose dicis tu: Amen,[4] jam in spiritu confitens quod accipias corpus Christi. Dicit tibi sacerdos: Corpus Christi; et tu dicis: Amen; hoc est, verum. Quod confitetur lingua, teneat affectus.

CAPUT VI.

Excellentia sacramenti hujus inde probata, quod per illud dominica passio renovetur, sermonem finit, de materia proximis diebus a se tractanda strictim præmonens.

26. Ut scias autem hoc esse sacramentum, hujus figura ante præcessit. Deinde quantum sit sacramentum, cognosce. Vide quid dicat: Quotiescumque hoc feceritis, toties commemorationem mei facietis, *donec iterum adveniam.* I Cor. XI, 26.

27. Et sacerdos dicit: Ergo memores gloriosissimæ ejus passionis, et ab inferis resurrectionis, et in cœlum adscensionis, offerimus tibi hanc immaculatam hostiam, rationabilem hostiam, incruentam hostiam, hunc panem sanctum, et calicem vitæ æternæ: et petimus et precamur, ut hanc oblationem suscipias in sublimi altari tuo per manus angelorum tuorum, sicut suscipere dignatus es munera pueri tui justi Abel, et sacrificium patriarchæ nostri Abrahæ, et quod tibi obtulit summus sacerdos Melchisedech.[5]

28. Ergo quotiescumque accipis, quid tibi dicit Apostolus? Quotiescumque accipimus, mortem Domini annuntiamus. Si mortem annuntiamus, annuntiamus remissionem peccatorum. Si quotiescumque effunditur sanguis, in remissionem peccatorum funditur, debeo illum semper accipere, ut semper mihi peccata dimittantur. Qui semper pecco, semper debeo habere medicinam. *De Consec.* dist. 2 c. *Si quotiesc.*

29. Interim et hodie quantum potuimus, explanavimus: sed crastina die sabbato et Dominica de orationis ordine dicemus, quemadmodum possimus. Dominus Deus noster conservet vobis gratiam quam dedit, et oculos quos vobis aperuit, plenius illuminare dignetur per unigenitum Filium suum regem ac salvatorem Dominum Deum nostrum, per quem sibi, et cum quo sibi est laus, honor, gloria, magnificentia, potestas cum Spiritu sancto, a sæculis, et nunc, et semper in sæcula sæculorum. Amen.

[1] Codex M omittit *et discipulis suis.* Cæterum tam hic quam præcedenter id non ita est intelligendum, quasi tunc alii discipuli præter apostolos adessent, sed ipsos apostolos discipulos quoque vocatos esse.

[2] Mss. A, M, *ex eo*, quod codex A habet etiam antecedenter.

[3] Hinc quoque petitur dubium ne Ambrosii hoc opus asseratur, immo ne ullius quidem mediolanensis antistitis, quod in mediolanensi liturgia desint verba *in sanctis manibus suis*, dum e converso leguntur similia in liturgia romana ante verba calicis consecratoria, nempe *in sanctas ac venerabiles manus suas.* Sed licet admittatur tunc illa verba liturgica fuisse, et non ab ipso Ambrosio narrative inserta; nil vetat supponere omissa serius fuisse ut ipse canon mordicus evangelicis verbis conveniens fieret. Sed præterea nonnulla alia in hoc canone adsunt verba quæ hodierno canoni neque ambrosiano neque romano conveniunt. Nullum igitur ex hac diversitate confici potest argumentum unde hi libri Ambrosio abjudicentur.

[4] Gill. et Rom. edit. cum paucis mss., *non otiose cum accipis, tu dicis;* quidam cod., *respondes tu, Amen.* Amerb. atque Eras. cum mss. longe plurimis probatissimisque omittunt, *cum accipis.* Et continuo post, ubi edit. omnes, ac plures mss., *in spiritu confitens,* alii mss. aliquot præferunt, *in spiritu confidens.* Postremo ante voces, *dicit tibi sacerdos,* mss. nonnulli præmittunt, *cum tu petieris,* quod abest a reliquis, et edit. omnibus. Ceterum tam perspicue aperteque panis ac vini in corpus et sanguinem Christi conversio, et realis, ut vocant, præsentia, hoc toto capite adseritur, ut qui aliquid ei novi luminis addere vellet, non aliud moliri videretur, quam si alios radios soli aptare cogitaret. (E. M.)

[5] Verba hujus numeri fere ad unguem conveniunt cum hodierno canone mediolanensi, atque etiam cum romano.

LIBER QUINTUS.[1]

CAPUT I.

Primum repetit quod jam ante dictum est, sacramenti, atque adeo ipsius Christi figuram in Melchisedech ejusque sacrificio præcessisse: tum duplicem causam cur aqua in calice admisceatur, in medium profert.

HESTERNO sermo noster ac tractatus usque ad sancti altaris sacramenta deductus est. Et cognovimus sacramentorum istorum figuram Abrahæ temporibus præcessisse, quando obtulit sacrificium sanctus Melchisedech, neque initium, neque finem habens dierum. Audi, homo, quid dicat Paulus apostolus ad Hebræos. Ubi sunt qui Filium Dei dicunt esse de tempore Melchisedech?[2] Dictum est, quia neque initium, neque finem dierum habet: si Melchisedech non habet initium dierum, num Christus habere potuit? Sed non est plus figura quam veritas. Vides ergo quia ipse primus et novissimus. Primus, quia auctor est omnium: novissimus,[3] non quod finem inveniat, sed quod universa concludat.

Gen. XIV, 18.

Hebr. VII, 1 et ss.

Apoc. I, 8.

2. Diximus ergo quod in altari constituatur calix et panis. In calicem quid[4] mittitur? Vinum. Et quid aliud? Aqua. Sed tu mihi dicis: Quomodo ergo Melchisedech panem et vinum obtulit? Quid sibi vult admixtio aquæ? Rationem accipe.

De Consec. dist. 2 c. *In calicem.* Exod. XVII, 6.

3. Primum omnium figura quæ ante præcessit tempore Moysi, quid habet? Quia cum sitiret populus Judæorum, et murmuraret quod aquam invenire non possent, jussit Deus Moysi ut tangeret petram de virga. Tetigit petram, et petra undam maximam fudit, sicut Apostolus ait: *Bibebant autem de spiritali consequenti eos petra: petra autem erat Christus.* Non immobilis petra quæ populum sequebatur. Et tu bibe, ut te Christus sequatur. Vide mysterium. Moyses, hoc est, propheta: virga, hoc est, verbum Dei. Sacerdos verbo Dei tangit petram, et fluit aqua, et bibit populus Dei. Tangit ergo sacerdos, redundat aqua in calice, salit in vitam æternam, et bibit populus Dei, qui Dei gratiam consequutus est. Didicisti ergo hoc.

I Cor. X, 4.

4. Accipe et aliud. In tempore Dominicæ passionis cum sabbatum magnum instaret, quia vivebat Dominus noster Jesus Christus vel latrones,[6] missi sunt qui percuterent eos: venientes autem invenerunt defunctum Dominum Jesum Christum; tunc unus de militibus lancea tetigit latus ejus, et de latere ejus aqua fluxit et sanguis. Quare aqua? quare sanguis? Aqua, ut emundaret: sanguis, ut redimeret. Quare de latere? Quia unde culpa, inde gratia. Culpa per feminam: gratia per Dominum Jesum Christum.

Joan. XIX, 33 et ss.

De Consec. dist. 2 c. *In calicem,* § *De latere.*

CAPUT II.

Quemadmodum qui mundatus fuerit, et invitetur a Christo, et ipse ad inæstimabilem sacramenti suavitatem adspiret, mystica quorumdam e Canticis locorum interpretatione ostenditur.

5. Venisti ad altare; vocat te Dominus Jesus, vel animam tuam, vel Ecclesiam, et ait: *Osculetur me ab osculis oris sui.* Vis ad Christum aptare? Nihil gratius. Vis ad animam tuam? Nihil jucundius.

Cant. I, 1.

6. *Osculetur me.* Vides te mundum esse[7] ab

[1] Iterum in cod. A marginaliter eadem manus ita libri indiculum exhibuit: Quintus liber contra eos qui dicunt Filium Dei esse de tempore. Cur aqua mittitur in calicem. Quomodo intelligendum sit *osculetur me osculo oris sui.* Quæ sint adolescentulæ post Christum currentes. Quæ sacramenta et cur accipiantur. Quæ sunt pomiferæ, edentes panem cum melle, bibentes vinum cum lacte. De oratione dominica tractatus, et quod cotidie comunicandum sit.

[2] Eras. et seq. edit., *esse de tempore? De Melchisedech,* etc. Amerb. et mss., *esse de tempore? Melchisedech,* etc. Sed interpunctione minus commoda. Credimus autem ab auctore nostro illos hæreticos designari, qui Melchisedechiani appellati sunt. Hi sacerdotem illum eximiam Dei virtutem fuisse dictitabant, et Christo ipso cum tempore tum dignitate præstantiorem; cum Christus multis post sæculis exortus ejusdem sacerdotali ordine ornatus sit. Horum errores Epiphanius *Hæresi* 35, refert ac refellit: brevius autem perstringit Augustinus in *Indice, Hæresi* 34. (Edit. Maur.)

[3] *Primus, quia auctor est omnium: novissimus,* in mss. pene universis prætermittuntur, non tamen in A et M.

[4] Mss. aliquot, *in calice inquam, mittitur vinum:* alii multi et vet. editt., *in calice,* Eras. et Gill. (*et codd.* A *et* M) *in calicem, inquit, mittitur vinum.* Cum autem illud *inquit* Rom. editoribus merito displicuisset, ipsum propria auctoritate jugularunt: sed veram lectionem cod. Clarom. nobis restituit, ut in textu. De aquæ porro mixtione, quam reticet in lib. *de Mysteriis* Ambrosius, alii plerique Patrum ita loquuntur, ut eam a Christo ipso institutam esse significent; ut Irenæus lib. IV, cap. LVII, Cyprianus epist. 63, et ex eadem Augustinus lib. IV *de Doct. Christ.,* capit. XXI, item Punica Synodus 3, can. 24; quibus addere licet varias Liturgias Jacobi, Marci, Basilii, Chrysostomi, et cum his Damascenum lib. IV *de Fide Orth.* In hoc autem dissidet Ecclesia orientalis ab occidentali, quod illa bis aquam infundit calici, nempe priusquam consecretur, frigidam; priusquam communicetur, calidam. Ceterum etiam fuerunt hæretici, qui solam aquam censebant offerendam: de quibus adisis Clementem Alex. *Stromat.* lib. I, Irenæum lib. V, cap. I, Augustinum *de Hæresibus* cap. LXXIV, Theodoretum *Hæret. fabul.* cap. XX et alios. (Edit. Maur.)

[5] Editt. vet. et mss. multo plures, *de consequenti petra;* Rom. *de consequenti eos:* Clarom. et nonnulli alii, *de spiritali* etc. quod apostolico textui magis congruit. Idem autem Clarom. continuo post legit: *Moyses propheta virga, hoc est, verbo Dei sacerdos tangit petram* etc. (Edit. Maur.)

[6] Rom. edit., *quia pendebat Dominus... inter latrones, missi sunt qui percuterent eum... lancea latus ejus aperuit:* aliæ ac mss. omnes ut in textu, nisi quod Tell. unus legit *percuterent eos viventes, invenerunt,* etc. (Ed. Maur.)

[7] Omnes edit., *Videt te:* omnes mss., *Vides te.* At post pauca ubi vet. editt. cum mss. non multis, *de terra sunt,* aptius Gill. in marg. ac Rom. edit. in corp. cum mss. multo pluribus, *detersa sunt.* Denique Rom. edit. sola voci *convivium* adjunxerat *inquiens;* et pro verbis illis, *Tamen*

omni peccato, quia delicta detersa sunt; ideo te sacramentis cœlestibus dignum judicat, et ideo invitat ad cœleste convivium: *Osculetur me ab osculis oris sui.*

7. Tamen propter sequentia anima tua, vel humana conditio, vel Ecclesia videns se ab omnibus mundatam esse peccatis, et dignam quæ ad altare Christi possit accedere (quid est enim altare,
[1] nisi forma corporis Christi),[1] vidit sacramenta mirabilia, et ait: *Osculetur me ab osculis oris sui,* hoc est, osculum mihi Christus infigat.

8. Quare? *Quia meliora ubera tua super vi-*
Cant. I, 1. *num;* hoc est, meliores sensus, meliora sacramenta tua super vinum. Super illud vinum, quod etsi suavitatem habet, lætitiam habet, gratiam habet; tamen in illo lætitia sæcularis, in te autem jucunditas est spiritalis. Jam tunc ergo Salomon inducit nuptias vel Christi et Ecclesiæ, vel spiritus et carnis et animæ.

9. Et addidit: *Unguentum exinanitum est nomen tuum, propterea adolescentulæ dilexerunt*
Ibid., 2. *te.* Quæ sunt istæ adolescentulæ, nisi animæ singulorum, quæ deposuerunt istius corporis senectutem, renovatæ per Spiritum sanctum?

10. *Adtrahe nos: post odorem unguentorum*
Ibid., 3. *tuorum curremus.* Vide quid dicat. Non potes sequi Christum, nisi ipse te adtrahat. Denique ut scias, *Cum exaltatus,* inquit, *fuero, omnia*
Joan. XII, 32. *traham ad me ipsum.*

11. *Induxit me Rex in cubiculum suum.* Græcus:
[2] *In promptuarium suum,*[2] *et in cellarium suum,*
habet. Ubi bona libamina, ubi boni odores, ubi
[3] mella[3] suavia, ubi fructus diversi, ubi epulæ variæ; ut plurimis epulis tuum prandium condiatur.

CAPUT III.

Quam uberes ad eos qui Dominicum corpus acceperint, fructus redeant; et quonam modo Ecclesiæ de convivarum multitudine gestienti respondeat Christus: quantam denique fideles ex Ægyptiaca servitute reduces in ac esca sentiant jucunditatem.

12. Ergo venisti ad altare, accepisti corpus Christi. Audi iterum quæ sacramenta es consequutus. Audi dicentem sanctum David: et ille in Spiritu hæc mysteria prævidebat, et lætabatur, et nihil sibi abesse dicebat. Quare? Quia qui acceperit corpus Christi, non esuriet in æternum.

13. Quoties audisti vicesimum secundum psalmum, et non intellexisti? Vide quemadmodum aptus sit cœlestibus sacramentis: *Do-* *De Consec.* dist 2 c. *In calicem,* § *Audi psalm.*
minus pascit me, et nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocavit. Super aquam refectionis educavit me, animam meam convertit. Deduxit me super semitas justitiæ propter nomen suum. Nam et si ambulem[4] *in medio umbræ* [4]
mortis, non timebo mala; quoniam tu mecum es. Virga tua et baculus tuus, ipsa me consolata sunt. Virga imperium, baculus passio est; hoc Ps. XXII, 1 et ss.
est, æterna divinitas Christi,[5] sed etiam passio [5]
corporalis: illa creavit, hæc redemit. *Parasti in conspectu meo mensam adversus eos qui tribulant me. Impinguasti in oleo caput meum, et poculum meum*[6] *inebrians quam præclarum est!* [6]

14. Venistis ergo ad altare,[7] accepistis gratiam Christi, sacramenta estis cœlestia consequuti. Gaudet Ecclesia redemptione multorum, et adstare sibi familiam candidatam spiritali exsultatione lætatur. Habes hoc in Canticis Canticorum. Lætata invocat Christum, paratum habens convivium, quod dignum cœlesti epulatione videatur. Ideoque ait: *Descendat frater meus in hortum suum, et capiat fructum pomi-*
ferarum suarum. Quæ sunt istæ pomiferæ? Cant. V, 1.
Lignum aridum factus eras in Adam: sed nunc per gratiam Christi pomiferæ arbores pullulatis.[8] [8]

15. Libenter accipit Dominus Jesus, et dignatione cœlesti respondit Ecclesiæ suæ. *Descendi,* inquit, *in hortum, vindemiavi myrrham cum unguentis meis: manducavi panem meum cum melle meo, et bibi vinum meum cum lacte meo. Edite,* inquit, *fratres mei, et inebriamini.* *Ibid.*

16. *Vindemiavi myrrham cum unguentis meis.*
Quæ est ista vindemia? Cognoscite vineam, et agnoscetis vindemiam.[9] *Vineam,* inquit, *ex Ægypto* [9]
transtulisti, hoc est, populum Dei. Vos estis vi- Ps. LXXIX, 9.
nea, vos estis vindemia: quasi vinea plantati, quasi vindemia fructum dedistis. *Vindemiavi*

propter sequentia anima tua, reposuerat solum *tum anima tua,* etc. (Edit. Maur.)

[1] Dicitur hic et superiori lib. cap. II, num. 7, altare forma seu figura corporis Christi, eo quod in corpore suo tamquam in ara sacra perpetuum ac juge sacrificium Patri obtulit Christus Dominus. (Edit. Maur.)

[2] Scilicet εἰς ταμεῖον αὐτοῦ, in promam-condam, seu penuariam cellam. (Edit. Maur.)

[3] Mss. aliquot, *ubi boni odoris mella.*

[4] Cod. A, *ambulavero.*

[5] Edit. Rom. sola, *passio est: æterna divinitas Christi, passio temporalis.*

[6] Mss. A, M, *tuum.*

[7] Ex hoc loco et e cap. XVIII *de Mysteriis* advertere est recens baptizatos in illis Ecclesiis ad altare sacris communicare consuevisse. Quod vero ad fideles alios, hac in re non eadem ubique ratio servabatur. Nam Constantinopoli hoc moris fuit, ut laici saltem in eminentiori dignitate constituti, postquam ad aram accessissent sacerdotibus oblaturi consecrandum panem, in choro tamdiu remanerent, quoad participes effecti essent sacramentorum: Mediolani autem oblatione facta iidem laici extra chorum statim recedentes, rursus altari, cum sacrificio participandum erat, se se sistebant. Et ibi quidem adeo rigide hanc legem servabat Ambrosius, ut Theodosium ipsum, qui post oblatum solitum munus intra clericorum septum substiterat, inde juberet abscedere: cui statim paruit imperator pientissimus, ut a nobis dicetur suo loco. Ceterum eamdem quoque consuetudinem in orientali Ecclesia servandam Conc. Laod. can. 19 præceperat, non secus ac posterioribus temporibus ipsam in Hispaniis Tolet. Syn. 4, can. 17, sanxit. Attamen contrarium usum apud Ecclesias Gallicanas obtinuisse non tantum ex Gregorio Turon. lib. IX, cap. III et lib. X, cap. VIII, discere licet, verum etiam e citata Synodo Tolet. in qua hic idem ritus can. 4 statuitur et comprobatur. (Edit. Maur.)

[8] Omnes edit. ac mss. nonnulli, *pomifera arbor pullulasti,* mss. duo *pullulas,* totidem *pullulatus est,* antiquissimi vero et numerosissimi præferunt ut in contextu. Quod quidem licet cum superiori membro non admodum congruat, haud tamen abhorret ab auctoris ingenio simplicius quam accuratius semper loquentis. (Edit. Maur.)

[9] Mss. non pauci (*etiam* A), *et agnoscite vindemiam.* Rursus

myrrham cum unguentis meis, hoc est, in odorem quem accepistis.

17. *Manducavi panem meum cum melle meo.* Vides quod in hoc pane nulla sit amaritudo, sed omnis suavitas sit? *Bibi vinum meum cum lacte meo.* Vides hujusmodi esse lætitiam, quæ nullius peccati sordibus polluatur? Quotiescumque enim bibis, remissionem accipis peccatorum, et inebriaris in spiritu. Unde et Apostolus ait: *Nolite inebriari vino.... sed implemini Spiritu sancto:* vino enim qui inebriatur, vacillat et titubat; Spiritu qui inebriatur, radicatus in Christo est. Et ideo præclara ebrietas, quæ sobrietatem mentis operatur.[1] Hæc sunt quæ de sacramentis breviter percurrimus.

De Consec. dist.2 c. *In calicem,* § *Quotiescumque.*

Ephes. v, 18.

CAPUT IV.

Ut novos fideles instituat orandi forma, propositam ipsis instar speculi Dominicam orationem paucis exponit.

18. Nunc quid superest, nisi oratio? Et nolite putare mediocris esse virtutis scire quemadmodum oretis. Apostoli sancti dicebant ad Dominum Jesum: *Domine, doce nos orare, quemadmodum Johannes docuit discipulos suos.* Tunc ait Dominus orationem:[2] *Pater noster, qui es in cœlis: sanctificetur nomen tuum: adveniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cœlo et in terra: panem nostrum quotidianum da nobis hodie: et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris; et ne nos patiaris induci in tentationem, sed libera nos a malo.* Vides quam brevis oratio, et omnium plena virtutum: primus sermo quantæ sit gratiæ!

Luc. xi, 1 et ss.

19. O homo, faciem tuam non audebas ad cœlum adtollere; oculos tuos in terram dirigebas, et subito accepisti gratiam Christi, omnia tibi peccata dimissa sunt. Ex malo servo factus es bonus filius; ideo præsume, non de operatione tua, sed de Christi gratia: *Gratia* enim *salvati estis,* Apostolus ait. Non ergo hic arrogantia est, sed fides: prædicare quod acceperis non est superbia, sed devotio. Ergo adtolle oculos ad Patrem, qui te per lavacrum genuit; ad Patrem, qui te per Filium redemit, et dic: *Pater noster.* Bona præsumptio, sed moderata. Patrem dicis quasi filius; sed noli tibi specialiter aliquid vindicare. Solius Christi specialis est Pater, nobis omnibus in commune est Pater; quia illum solum genuit, nos creavit. Dic ergo et tu per gratiam: *Pater noster,* ut filius esse merearis; Ecclesiæ contuitu et consideratione te ipse commenda.

Ephes. ii, 5.

20. *Pater noster, qui es in cœlis.* Quid est *in cœlis?* Audi Scripturam dicentem: Excelsus super omnes cœlos Dominus.[3] Et ubique habes quod super cœlos cœlorum Dominus sit, quasi non in cœlis et angeli, quasi non in cœlis et Dominationes. Sed in illis cœlis, de quibus dictum est: *Cœli enarrant gloriam Dei.* Cœlum est ibi, ubi cessavit culpa: cœlum est ibi, ubi flagitia feriantur: cœlum est ibi, ubi nullum mortis est vulnus.

Ps. cxii, 4.

Ps. xviii, 2.

21. *Pater noster, qui es in cœlis: sanctificetur nomen tuum.* Quid est *sanctificetur?* Quasi optemus ut sanctificetur ille, qui ait: *Estote sancti, quia ego sanctus sum;* quasi aliquid ei ex nostra precatione[4] sanctificationis accedat? Non, sed sanctificetur in nobis, ut ad nos ejus possit sanctificatio pervenire.

Levit. xix, 2.

22. *Pater noster, qui es in cœlis: sanctificetur nomen tuum: veniat regnum tuum.* Quasi non æternum sit Dei regnum? Ipse Jesus dicit: *Ego in hoc natus sum;* et tu dicis Patri: *Veniat regnum tuum;* quasi non venerit? Sed tunc venit regnum Dei, quando ejus estis gratiam consequuti. Ipse enim ait: *Regnum Dei intra vos est.*

Joan. xviii, 37.

Luc. xvii, 21.

De Consec. dist.2 c. *In calicem,* § *Fiat voluntas.*

23. *Veniat regnum tuum: fiat voluntas tua sicut in cœlo, et in terra; panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* Sanguine Christi pacificata sunt omnia, vel in cœlo, vel in terra: sanctificatum est cœlum, dejectus est diabolus. Ubi versatur?[5] Ubi et homo, quem ille decepit. *Fiat voluntas tua,* hoc est, sit pax in terra, quemadmodum in cœlo.

24. *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* Memini sermonis mei cum de sacramentis tractarem. Dixi vobis quod ante verba Christi quod offertur panis dicatur; ubi Christi verba deprompta fuerint, jam non panis dicitur, sed corpus appellatur. Quare ergo in oratione Do-

Sup. lib. iv, c. 4.

De Consec. dist.2 c. *In calicem,* § *Dixi vobis.*

versu seq. pro *hoc est, populum Dei,* mss. aliquot habent, *hæc est populus Dei.* Non incommode. (Edit. Maur.)

[1] Hanc sententiam ubertim et eleganter expositam habes etiam lib. i *de Cain et Abel,* cap. v, n. 19.

[2] Rom. edit. sola, *Dominus, cum oratis dicite: Pater,* etc. Hanc porro Domini orationem quæ hoc loci ab auctore neophytis edisseritur, in multis Ecclesiis præsules exponere solebant catechumenis ante baptismum, ut nobis ad lib. *de Instit. Virg.* cap. ii, n. 10, observatum est. Inde colligas in hujusmodi ceremoniis pro locorum diversitate diversos quoque fuisse usus. Quin immo in eadem Ecclesia non semper eumdem servatum esse deprehendimus. Namque exempli causa Aug. Serm. 227, qui quartus numeratur in die Paschæ, diserte ait recens baptizatos, peracta sanctificatione, orationem Dominicam reddidisse; cum Serm. 58, aperte dicat ipsos in ejusdem festi pervigilio reddituros esse *non orationem, sed symbolum.* Igitur crediderimus illud spectasse ad episcopos, ut pro re, tempore, ac baptizandorum multitudine his de ritibus constituerent. Sed fieri etiam potuit ut dictionum trajectione a librariis locus Serm. 58 corruptus fuerit, ita corrigendus, *non symbolum, sed orationem;* cujusmodi transpositionum exempla occurrunt frequentia in mss. Nec etiam insulsum fuerit illa Serm. 227 verba, *dicimus orationem Dominicam, quam accepistis, et redidistis,* intelligere non de recitatione quæ coram presbytero fieri solebat a neophytis, sed de illa qua cum episcopo celebrante ac simul universo populo sacris præsente memoratam orationem pronuntiabant. (Edit. Maur.)

[3] Ita mss. plures ac probatiores: alii et vet. editt., *Excelsus super omnes gentes Dominus:* cui addit Rom., *et super cœlos gloria ejus.* At opinamur auctorem nostrum ex illo versu ea tantum verba quæ ad propositum suum faciebant, retulisse. (Edit. Maur.)

[4] Vet. editt. cum parte mss. (*etiam* A *et* M), *ex nostra prædicatione.* Infra vero post voces, *Ego in hoc natus sum,* addit Rom. edit., *et in hoc veni in mundum.* (Edit. Maur.)

[5] Omnes edit., *diabolus. Ibi versatur, ubi et homo:* contra vero omnes mss. ut nos in textu, si tamen unum aut alterum excipias, in quibus legitur, *diabolus, ubi versatur et homo,* etc. (Edit. Maur.)

minica quæ postea sequitur, ait: *Panem nostrum?* Panem quidem dixit, sed ἐπιούσιον, hoc est, supersubstantialem. Non iste panis est, qui vadit in corpus: sed ille panis vitæ æternæ, qui animæ nostræ substantiam fulcit. Ideo Græce ἐπιούσιος dicitur: Latinus autem hunc panem quotidianum dixit, quem Græci dicunt advenientem:[1] quia Græci dicunt τὴν ἐπιοῦσαν ἡμέραν advenientem diem. Ergo quod Latinus dixit, et quod Græcus, utrumque utile videtur: Græcus utrumque uno sermone significavit, Latinus quotidianum dixit.

Joan. VI, 35.

De Consec dist. 2 c. *Non iste panis.*

1

25. Si quotidianus est panis, cur post annum illum sumis, quemadmodum Græci in oriente facere consuerunt?[2] Accipe quotidie quod quotidie tibi prosit. Sic vive, ut quotidie merearis accipere. Qui non meretur quotidie accipere, non meretur post annum accipere. Quomodo Job sanctus pro filiis suis offerebat quotidie sacrificium, ne forte aliquid vel in corde, vel in sermone peccassent. Ergo tu audis quod quotiescumque offertur sacrificium, mors Domini, resurrectio Domini, elevatio Domini significetur, et remissio peccatorum; et panem istum vitæ non quotidianum adsumis? Qui vulnus habet, medicinam requirit. Vulnus est, quia sub peccato sumus: medicina est cœleste et venerabile Sacramentum.

2

Job. I, 5.

1 Cor. XI, 26.

26. *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* Quotidie si accipis, quotidie tibi hodie est. Si tibi hodie est Christus, tibi quotidie resurgit. Quomodo? *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Hodie ergo est, quando Christus resurgit. *Heri et hodie ipse est,* apostolus Paulus ait. Sed et alibi ait: *Nox præcessit, dies autem appropinquavit:* nox hesterna præcessit, dies hodiernus appropinquavit.

Ps. II, 7.

Hebr. XIII, 8.

Rom. XIII, 12.

27. Sequitur: *Dimitte nobis debita nostra,* A *sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.* Debitum quid est, nisi peccatum? Ergo si non acciperes alieni fœnoris pecuniam, non egeres;[3] et ideo peccatum tibi imputatur. Habuisti pecuniam, cum qua dives nascereris. Dives eras, ad imaginem et similitudinem Dei factus: perdidisti quod habebas, hoc est, humilitatem, dum arrogantiam desideras vindicare: perdidisti pecuniam, sicut Adam nudus es factus: accepisti a diabolo debitum, quod non erat necessarium. B Et ideo qui eras liber in Christo, debitor factus es diaboli. Cautionem tuam tenebat inimicus; sed eam Dominus crucifixit, et suo cruore delevit: abstulit debitum tuum, reddidit libertatem.

3

Gen. I, 26.

Gen. III, 7.

Coloss. II, 14.

28. Bene ergo ait: *Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.* Vide quid dicas: Quomodo ego dimitto, sic et tu dimitte mihi. Si dimiseris, bene convenis,[4] ut dimittatur tibi. Si non dimittis, quomodo eum convenis, ut dimittatur tibi?

4

C 29. *Et ne patiaris induci nos in tentationem, sed libera nos a malo.* Vide quid dicat: *Et ne patiaris induci nos in tentationem,* quam ferre non possumus.[5] Non dicit: Non inducas in tentationem: sed quasi athleta talem vult tentationem, quam ferre possit humana conditio; et unusquisque a malo, hoc est, ab inimico, a peccato liberetur.

5

30. Potens est autem Dominus qui abstulit peccatum vestrum, et delicta vestra donavit, D tueri et custodire vos adversum diaboli adversantis insidias; ut non vobis obrepat inimicus, qui culpam generare consuevit. Sed qui Deo se committit, diabolum non timet: *Si* enim *Deus pro nobis, qui* (sic) *contra nos?* Ipsi ergo laus et gloria a sæculis, et nunc, et semper, et in omnia sæcula sæculorum. Amen.

Rom. VIII, 31.

[1] Sic omnes edit. cum paucis admodum mss.; in aliis autem, sicut et in serm. 84. Append. Aug., desideratur *quem Græci dicunt adventientem.* Negat porro Jos. Scaliger ἐπιούσιον reddi posse per *supersubstantialem*, eo quod non derivetur ἀπὸ τῆς οὐσίας; *dicendum enim esset*, inquit, ἐπούσιον: sed ab ἐπὶ et ἰὼν ἴοντος, ἴουσα ἰούσης ab ἔω, unde ἀπεῖμι; *unde postea* ἐπιοῦσα, *supple* ἡμερα *crastina dies.* Recte atque ad illustrandum hunc auctoris nostri locum, apposite. Sed de his iterum lib. III *de Fide,* cap. XV. (Edit. Maur.)

[2] Ajunt hic Maurini « Haud temere invenias, uti in Præfatione indicavimus, Ambrosium in certis suis operibus hujusmodi querelam de suorum in accipiendo Christi corpore negligentia instituisse. Innuit quidem lib. II *de Pœnit.* cap. IX, quosdam fuisse qui pœnitentiæ obtentu a sacra communione se abstinerent: sed neque communem, neque tam diuturnam extitisse illam abstinentiam inspectus locus abunde probat. Fatendum tamen illo jam sæculo intepuisse pristinum quotidianæ communionis usum; uti ex Hieronymi epist. 54 *ad Januar.* intelligimus; verum illi posteriorem hunc morem ita non condemnabant, ut sibi priorem magis probari significarent; namque Augustinus serm. 227 novæ edit. neophytos ad quotidianum eucharistiæ convivium eadem ratione qua hic ipse auctor, inducere nititur. Quod autem ad Græcos, verum quidem est Chrysostomum populi sui fastidium et sumendæ eucharisthiæ negligentiam castigare Homilia III *in Epist. ad Ephesios,* et apertius adhuc Hom. V *in Epist.* I *ad Timoth.* loqui de annua illa Dominici corporis communione; attamen ex eadem Hom. III supra laudata satis apparet non fuisse omnium istam indevotionem; ac proinde non in oriente quam in occidente multo majorem. Quapropter Ambrosius eam consuetudinem Græcis potius quam Latinis non videtur fuisse objecturus; atque adeo posteriori cuipiam auctori accusationem illam potius congruere non immerito hinc conjicias. » Sed videas quæ ipsi manuimus circa Præfationis calcem, et nullum obstaculum in superioribus verbis invenies quin opus istud Ambrosianum retineas.

[3] Mss. aliquot, *Ergo si non acceperis, non egebis:* alii partim, *Ergo si non accepisses, non egeres:* partim ut in contextu. Ab his vero non discrepant editt. nisi quod pro *si* habent *etsi:* minus commode. At continuo post ubi vet. editt. ac plures mss., *dives nasceris,* et alii nonnulli, *dives nascebaris;* aptius Rom. edit., licet cum paucis mss., *dives nascereris.* (Edit. Maur.)

[4] Omnes edit., *bene convenit:* omnes mss., *bene convenis:* optimo sensu, sicut ostendunt sequentia illa, *quomodo eum convenis,* id est, compellas, alloqueris, etc. (Edit. Maur.)

[5] « Hæc verba, *quam ferre non possumus,* expositionem superiorum esse auctor satis indicat, cum non tantum hic et initio capitis, verum etiam lib. seq. cap. V, post illas voces *induci in tentationem,* statim subjungit ultimam petitionem, *sed libera nos a malo.* Contra vero S. Hilarius in Ps. 118, v. 8, videtur eadem ad textum referre voluisse ita inquiens: *Quod et in Dominicæ orationis ordine continetur, cum dicitur: Non derelinquas nos in tentationem, quam ferre non possumus.* At neque apud Evangelistas Matthæum et Lucam, neque in ullis aliis Patribus memorata verba reperiuntur. » Ita Maurini: verba autem *ne patiaris induci* evidenter a Mattheo, cap. VI, v. 13, derivata sunt eaque leguntur apud Cypr., Arnobium et August. qui hæc habet: *Nonnulli codices habent* INDUCAS... *multi autem precando ita dicunt:* NE NOS PATIARIS INDUCI IN TENTATIONEM. Cf. Sabb. ad h. l.

[1]

LIBER SEXTUS.[1]

CAPUT I.

Cum Christi vera caro et verus sanguis in sacramento sint, divini scilicet verbi omnipotentia consecrati, et aliena specie, ne offensionem pariant, tecti; ex hoc intelligi nos divinæ substantiæ in illo alimento esse participes.

CUT verus est Dei Filius Dominus noster Jesus Christus, non quemadmodum homines per gratiam, sed quasi Filius ex substantia Patris;[2] ita vera caro, sicut ipse dixit, quam accipimus, et *(sanguis)* verus ejus est potus.

De Consec. dist. 2 c. *Sicut est verus.*

2. Sed forte dicas quod dixerunt tunc temporis etiam discipuli Christi audientes dicentem: Nisi quis manducaverit carnem meam, et biberit sanguinem meum, non manebit in me, nec habebit vitam æternam.

Joan. VI, 54.

[3] Forte dicas: Quomodo vera?[3] Qui similitudinem video, non video sanguinis veritatem.

De Consec. dist. 2 c. *Forte dicas.* Sup. lib. IV, c. 4.

3. Primo omnium dixi tibi de sermone Christi qui operatur, ut possit mutare et convertere genera instituta naturæ.[4] Deinde ubi non tulerunt sermonem Christi discipuli ejus, audientes quod carnem suam daret manducare, et sanguinem suum daret bibendum, recedebant; solus

[4] Joan. VI, 67.

A tamen Petrus dixit: *Verba vitæ æternæ habes, et ego a te quomodo recedam?* Ne igitur plures hoc dicerent, veluti quidam esset horror cruoris, sed maneret gratia redemptionis; ideo in similitudinem quidem accipis sacramentum, sed vere naturæ gratiam virtutemque consequeris.[5]

Joan. VI, 69.

[5]

4. *Ego sum,* inquit, *panis vivus qui de cœlo descendi.* Sed caro non descendit e cœlo, hoc est, carnem in terris adsumpsit ex Virgine. Quomodo ergo descendit panis e cœlo, et panis B vivus? Quia idem Dominus noster Jesus Christus consors est et divinitatis et corporis; et tu qui accipis carnem, divinæ ejus substantiæ in illo participaris alimento.

Ibid., 41.

De Consec. dist. 2 c. *Sicut est verus,* § *Egosum.*

CAPUT II.

In sacramentis omnibus Trinitatis operationem, divinarumque personarum æqualitatem adverti posse, ubi obiter perstringitur error arianorum.

C

5. Ergo accepisti de sacramentis; plenissime cognovisti omnia, quod baptizatus es in nomine Trinitatis. In omnibus quæ egimus, servatum est mysterium Trinitatis. Ubique Pater et Filius et Spiritus sanctus, una operatio, una sanctificatio; etsi quædam veluti specialia esse videantur.

[6] 6. Quomodo?[6] Deus qui te unxit, et signavit D te Dominus, et posuit Spiritum sanctum in corde tuo. Accepisti ergo Spiritum sanctum in corde tuo. Accipe aliud, quia quemadmodum Spiritus sanctus in corde, ita etiam Christus in corde.

II Cor. I, 21, 22.

[1] Etiam hujus libri sequens prospectus occurrit in margine codicis A, eadem manu adnexus: Sextus liber. Quod vera caro et verus sanguis sit panis vivus. Quod in omnibus Sacramentis sit operatio Trinitatis. De divisionibus gratiarum. Spiritus Dei et Domini, et quod Spiritus Dei et Christi sit Spiritus. Quomodo et ubi orare debeas, in omni loco et in cubili et sine vociferatione. Quid sit viros orare in omni loco sine ira et disceptatione. Item de oratione dominica. *Additur etiam sylloge libri de Mysteriis his verbis:* Septimus liber qui non est hic, continet de mysterio apertionis quibus præsentibus renuntias diabolo, quod non sola aqua vel sacerdotes sed divinitatis præsentia operetur in baptismate exemplis affirmat, et quod species pro veritate accipiatur, et quod non merita sacerdotum sed officia consideranda sunt. Quod in Patrem, Filium et Spiritum Sanctum credere responderis, et unguentum in capite. De pedum ablutione, de vestibus candidis, et quod ecclesia vel anima columbæ et caput adsimiletur. De adventu ad altare et quod antiquiora et potiora sint sacramenta Ecclesiæ quam judæorum, et in illis in multis nobis in veritate sint; multis exemplis probat quod Corpus Christi sit qui accepimus non panis quem natura formavit sed caro quæ ex virgine nata est quæ crucifixa et sepulta est. Expliciunt Capitula.

[2] Locum hunc Lanfrancus legit in illa verba, *ceteri homines per gratiam, sed quasi filius per naturam, id est, ex substantia patris.* Consequentia vero quæ apud Amerb., Eras. et in mss. longe plurimis habentur ut in textu, non aliter etiam leguntur apud Gill., nisi quod ante *est potus,* vocem *sanguis* præmissam voluit. At edit. Rom. cum eodem Lanfr., tribus mss. Gallic. et uno Vat. in marg. sic reposuit: *ita vera ejus,* mss., *Christi, caro est... et verus ejus sanguis est, quem potamus.* Quod quidem nisi codicum oppositorum numerus et antiquitas nos retineret, libentissime amplecteremur. Adverte autem ex hac comparatione recte consequi Christi carnem et sanguinem substantialiter esse in sacramento. (Edit. Maur.)

[3] Ita vet. editt. ac omnes mss., exceptis paucis ubi additur *caro.* Non tam concinne, cum dictio *vera* simul ad carnem atque sanguinem referatur. Et hoc quidem explicatius habet edit. Rom. cum Grat. in hunc modum: *Quomodo vera caro, quomodo verus sanguis?* (Edit. Maur.)

[4] Eras. et Gill., *convertere instituta generalia naturæ:* ab his autem eo tantum recedit edit. Rom. quod verbo *convertere* subjecit *in aliud:* Amerb. vero et cuncti mss. nobiscum conveniunt, nisi quod nonnulli, et cum his Lanfrancus, habent, *genera et instituta.* (Edit. Maur.)

[5] Clarom. cod., *naturam gratiamque consequeris:* Valliluc., *naturæ gloriam, virtutem consequeris:* reliqui et omnes edit. ut in textu. Ceterum auctor in hoc capite solutionem objectionis petitæ a testimonio sensuum, quam jam lib. IV, cap. IV, n. 14 proposuerat, ita exprimit, ut omnem præcidat cavillationem. Primo enim substantialem conversionem jam abunde probatam monet, deinde cur sub aliena specie, quam similitudinem vocat, sacramentum institutum sit, rationem affert. (Edit. Maur.)

[6] Sic omnes edit. ac mss., nisi quod in horum nonnullis atque edit. Rom. omissum fuit, *te Dominus.* Hunc autem locum, non secus ac illum qui habetur infra, scilicet, *Quomodo? Habes hoc in Canticis,* mss. haud pauci exhibent sine interrogatione. (Edit. Maur.)

Quomodo? Habes hoc in Canticis Canticorum, Christum dicentem ad Ecclesiam: *Pone me sicut signaculum in corde tuo, sicut signaculum in brachiis tuis.* Cant. VIII, 6.

7. Ergo unxit te Deus, signavit te Christus. Quomodo? Quia ad crucis ipsius signatus es formam, ad illius passionem: accepisti signaculum ad illius similitudinem, ut ad ipsius formam resurgas, ad ipsius vivas figuram, qui peccato crucifixus est, et Deo vivit: et tuus homo vetus in fonte dimersus, peccato crucifixus est, sed Deo resurrexit. Rom. VI, 4 et ss.

8. Deinde habes alibi speciale, quod te vocaverit Deus, in baptismate autem quasi specialiter concrucifigeris Christo. Deinde quasi specialiter, quando accipis spiritale signaculum, vide distinctionem personarum esse, sed connexum omne mysterium Trinitatis.

9. Deinde quid Apostolus tibi dixit, ut lectum est nudius tertius? *Divisiones autem gratiarum sunt, idem autem Spiritus. Divisiones ministeriorum sunt,*[1] *idem autem Dominus. Divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus.* I Cor. XII, 4 et ss. Omnia, inquit, operatur Deus. Sed et de Spiritu Dei lectum est: *Unus atque idem Spiritus dividens singulis prout vult.* *Ibid.*, 21. Audi Scripturam dicentem quia dividit Spiritus pro voluntate sua, non pro obsequio. Ergo dividit vobis Spiritus gratiam prout vult, non prout jubetur; et maxime quia Spiritus Dei, Spiritus Christi est. Et illud tenete ipsum esse Spiritum sanctum, ipsum Spiritum Dei, ipsum Spiritum Christi, ipsum Spiritum paraclitum.

10. Ariani putant se derogare sancto Spiritui, si dicant illum Spiritum paraclitum. Quid est paraclitus, nisi consolator? Quasi non et de Patre lectum sit, quia ipse est Deus consolationis. II Cor. I, 3. Vides ergo quia in eo derogandum putant Spiritui sancto, in quo Patris æterni potestas pio prædicatur affectu.

CAPUT III.

Orandi rationem traditurus, Christi atque Apostoli verba inter se conciliat, cubiculum de quo loquitur Christus, de secreto cordis ac silentio interpretandum esse declarans.

11. Nunc quomodo orare debeamus accipite. Multæ virtutes orationis sunt. Ubi orare debeamus non est mediocre, nec mediocris quæstio. Ait Apostolus: *Volo autem viros orare in omni loco, levantes puras manus sine ira et disceptatione.* I Tim. I, 8. Et Dominus dicit in Evangelio: *Tu autem cum oras, intra in cubiculum tuum; et clauso ostio, ora Patrem tuum.* Matth. VI, 6. Non tibi videtur esse contrarium, ut dicat Apostolus: *In omni loco ora;* et Dominus dicat: *Intra in cubiculum tuum, et ora?* Sed non est contrarium. Hoc ergo absolvamus: deinde quomodo debeas incipere orationem, et quo ordine distinguere, quid subtexere, quid allegare, quemadmodum claudere orationem, deinde pro quo orare debeas, hæc omnia dicamus.[2]

12. Primo ubi orare debeas. Aliud Paulus videtur dicere, aliud Dominus. Numquid potuit Paulus contra Christi docere præcepta? Non utique. Qua ratione? Quia non contrarius, sed interpres est Christi: *Imitatores,* inquit, *mei estote, sicut et ego Christi.* Quid ergo? Potes ubique orare, et in cubiculo tuo semper orare. Habes ubique cubiculum tuum. Etsi inter gentes, inter Judæos positus sis; habes tamen ubique tuum secretum. Cubiculum tuum mens tua est. In populo licet positus, tamen in interiore homine arcanum tuum secretumque conservas.

13. *Tu autem cum oras, intra in cubiculum tuum.* Bene ait, *intra;* ne sic ores quomodo Judæus, cui dicitur: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me.* Isai. IX, 13. Non ergo de labiis tantummodo tua procedat oratio. Animo totus intende, intra in recessum[3] pectoris tui, totus ingredere. Non te perfunctorium videat ille, cui te placere desideras. Videat quia ex corde oras, ut te ex corde orantem dignetur audire.

14. *Tu autem cum oras, intra in cubiculum tuum.* Habes hoc et alibi: *Ambula, populus meus, et intra in recessus tuos, claude ostium tuum, abscondere pusillum, donec transeat ira Domini.* Isai. XXVI, 20. Hoc loquutus est Dominus per prophetam: in Evangelio autem dixit: *Tu autem cum oras, intra in cubiculum tuum; et clauso ostio, ora Patrem tuum.*

15. Quid est clauso ostio? Audi quod ostium habeas, quod debeas claudere,[4] quando oras. Utinam mulieres audirent! Audisti jam; sanctus David docuit te dicens: *Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium circuitus labiis meis.* Ps. CXL, 3. Est alibi ostium, quod ait apostolus Paulus dicens: *Ut aperiatur,* inquit, *mihi ostium verbi ad loquendum mysterium Christi;* Coloss. IV, 3. hoc est, quando oras, noli sermone clamare, nec diffundere orationem tuam, nec jactare per populos. In secreto tuo ora, securus quod te in secreto possit audire qui omnia videt, atque audit universa. Et ora Patrem tuum in abscondito, qui audit te in abscondito deprecantem.[5]

[1] Omnes edit. et mss. aliquot, *divisiones mysteriorum:* melius reliqui cum Apostolico textu, *divisiones ministeriorum;* quidam etiam, *ministrationum.* (Edit. Maur.)

[2] Mss. non pauci, nec inferioris notæ, atque etiam A et M, *Hæc omnia discamus.* Sed veram lectionem esse *dicamus* ostendit superior vox *absolvamus,* ut sensus sit, cum hæc absolvero, cetera dicam.

[3] Quidam mss. juxta Maurinos, *in cubiculum.*

[4] Ita edit. omnes ac mss. bene multi: alii tamen aliquot præferunt, *Audi quod ostium habeas claudere:* unus etiam; *Quod ostium habemus? Audi quod debeas,* etc. Hoc autem ex loco ineptiæ Auctorem [accusat Albertinus, quod statim subjecerit: *Utinam mulieres audirent.* Quasi vero ineptum cuinam sano videri possit, quod modestiæ submoneantur eæ mulieres, quæ illius eousque oblitæ videbantur, ut intolerabiles in Ecclesia se se præberent; ut cap. seq. Auctor significat. Poterit profecto eodem jure etiam dici Ambrosius ipsemet ineptire; cum non absimilia reperiantur apud illum lib. III *de Virgin.* cap. III, n. 11 et deinceps. (Edit. Maur.)

[5] Vet. edit. ac mss. non pauci, *et audit,* Eras. ac Gill.

CAPUT IV.

Quare secreto potius orandum sit, quam cum vociferatione: quare etiam viri in omni loco orare debeant, non autem mulieres, quonamve spectent voces subjectæ: levantes puras manus, *etc.*

16. Quid prosit autem interrogemus, qua ratione secreto magis orare debeamus, quam cum vociferatione. Audi: de consuetudine hominum sumamus exemplum. Si aliquem rogas, qui cito audit, non opus putas esse clamorem: sensim rogas voce moderata. Si surdum aliquem roges, nonne incipis vociferari, ut te ille possit audire? Qui ergo clamat, putat quod aliter Deus non possit nisi clamantem audire; et cum rogat eum,[1] ejus derogat potestati; qui autem in silentio orat, fidem defert, et confitetur quod Deus scrutator cordis et renis sit, et orationem tuam ante ille audiat, quam tuo ore fundatur.

17. Ergo videamus: *Volo autem viros orare in omni loco.* Qua ratione viros dixit? Utique communis oratio est et mulieribus et viris. Quod non invenio, nisi forte sanctus Apostolus ideo viros dixit, ne mulieres usurparent, et male intelligerent *in omni loco*, et inciperent ubique clamare, quas in ecclesia sustinere non possumus.

18. *Volo autem viros*, hoc est, qui possint servare præceptum, *orare in omni loco, levantes puras manus.* Quid est, *levantes puras manus?* Numquid debes in oratione tua crucem Domini gentibus demonstrare? Illud quidem signum virtutis est,[2] non pudoris. Est tamen quomodo possis orare, nec figuram demonstres, sed actus tuos leves. Si vis operari orationem tuam, leva puras manus per innocentiam. Leva eas non quotidie: semel levasti, non opus est ut iterum leves.

19. *Volo autem in omni loco viros orare, levantes puras manus sine ira et disceptatione.* Nihil verius: *Ira,* inquit, *perdit etiam sapientes.* Ideo omni tempore, quantum fieri potest, Christianus vir iracundiam debet temperare, et maxime quando ad orationem accedit; ne perturbet animum tuum indignatio iræ, ne quidam furor impediat orationem tuam:[3] sed magis A placido accede pectore. Quid enim irasceris? Servus peccavit? Tu accedis ad orationem, ut tua tibi delicta donentur, et alii indignaris? Hoc est *sine ira?*

CAPUT V.

De inordinata orantium disceptatione, et qua modestia mulieres orare oporteat: item de inchoatione orationis, ejusque medio ac fine, cum iterata Dominicæ orationis expositione, quæ tractatum ducit ad umbilicos.

20. Nunc de disceptatione videamus. Plerumque negotiator venit ad orationem, aut avarus; alter de pecunia cogitat, alter de lucro, alter de honore, alter de cupiditate; et putat quod eum Deus possit audire. Et ideo quando oras, divina humanis præferre te convenit.

21. *Similiter et mulieres,* inquit, *volo orare non jactantes se in ornamentis, neque in margaritis,* ait apostolus Paulus. Sed et apostolus Petrus: Mulieris, inquit, gratia plurimum valet, ut viri ejus convertatur affectus per uxoris suæ bonam conversationem, et incredulus se convertat ad gratiam Christi. Hoc valet mulieris gravitas et pudicitia, et ejus bona conversatio, ut virum suum vocet ad fidem et devotionem, quod et prudentis viri sermo frequenter operatur. Ergo mulier, inquit, non in ornatu capillorum, non in tortis crinibus ornamentum suum habeat, sed in oratione ex corde puro; ubi est absconditus cordis homo, qui semper est apud Deum locuples. Habes ergo in quo sis dives. In Christo divitiæ tuæ pudicitiæ sunt et castitatis infulæ, fides, devotio et misericordia. Hi sunt thesauri justitiæ, sicut propheta memoravit.

22. Deinde unde debeas incipere. Dic mihi, si velis hominem rogare, et sic incipias: Da mihi, ecce illud quod te peto; nonne arrogans videtur oratio? Et ideo inchoari oratio debet a Dei laude, ut roges omnipotentem Deum, cui possibilia sunt omnia, qui habet voluntatem præstandi. Sequitur obsecratio, sicut Apostolus docuit dicens: *Obsecro ergo primum fieri orationes, obsecrationes, postulationes,*[4] *gratiarum actiones.* Prima ergo oratio laudem debet ha-

Ps. VII, 10.
I Tim. II, 8.
Prov. XV, 1.
I Tim. II, 9
I Petr. III, 1, 2.
Ibid., 3, 4.
Isai. XXXIII, 6.
I Tim. II, 1.

audiet te deprecantem; Rom. edit. *ubi audit te deprecantem:* ceteri mss. ut in textu; si tamen Clarom. excipias, in quo legitur: *qui enim videt in abscondito, videt te deprecantem.* (Edit. Maur.)

[1] Rom. edit. sola, *Et qui cum clamore rogat, eum.* Est autem etiam hic locus ex eorum numero, qui Albertiniano veru configuntur. Attamen si is ineptit, a quo supponitur eum qui clamat non putare se a Deo umquam audiri, nisi clamantem; quis non videat ab impio aliquo similem calumniam strui posse ipsimet Christo, nimirum quasi apud Matthæum cap. VI, eis qui orantes multum loquuntur, persuasum esse supposuerit nihil se nisi im multiloquio impetraturos? Verum ut Auctorem locum hunc evangelicum respexisse probabile est, ita nec minus ad clamores prophetarum Baal, nec non ad Eliæ verba eosdem III Reg. 18, irridentis videtur allusisse. (Edit. Maur.)

[2] « Mss. aliquot (*etiam* M), *virtuti est, non pudori.* Rursus vero longe plurimi exhibent, *levas puras manus... levas eas* etc., ubi alii nonnulli et omnes edit., *leva* etc. Magis concinne. Quod autem præmisit inter orandum crucem Domini ostentandam non esse, veterem Christianorum usum, quo supplicantes brachia tollebant in crucis modum, indicat. Vide lib. I *de Virg.* c. II, et lib. II, c. 4 ». Ita Maurini. Hoc modo orat nunc quoque sacerdos celebrans ritu ambrosiano immediate post calicis elevationem.

[3] Omnes edit. ac mss. nonnulli, *accedit, ne perturbet animum suum indignatio, ne iræ quidam furor impediat orationem suam. Magis placido* etc. Mss. autem alii plures ac potiores ut in textu. (Edit. Maur.)

[4] Desunt in cunctis edit. ante maurinam multisque mss. *orationes, postulationes,* quæ tamen ex aliis percommode restituuntur. In A et M deest tantum vox *orationes.*

bere Dei: secunda supplicationem: tertia postulationem: quarta gratiarum actionem. Non debes quasi famelicus ad cibum de cibo primum incipere, sed ante a laudibus Dei.

23. Unde et oratores isti sapientes hanc habent disciplinam, ut judicem fautorem sibi præstent: incipiunt a laudibus ejus, ut benevolum sibi faciant cognitorem. Deinde paulatim incipit rogare judicem, ut patienter dignetur audire. Audet tertio postulationem suam depromere, quid petat exprimere. Quarto quomodo cœpit a laudibus Dei, sic debet in laudem desinere.

24. Habes hoc in oratione Dominica: *Pater*
Matth. VI, 9. *nostri* (sic) *qui es in cœlis.* Laus Dei est, quod
1 pater prædicatur:[1] in eo pietatis gloria. Laus Dei, quia in cœlis habitat, non in terris. *Pater noster qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum,* id est, ut sanctificet servos suos; nomen enim illius sanctificatur in nobis, quando prædicantur homines christiani. Ergo optantis est *sanctifi-*
Ibid., 10. *cetur nomen tuum. Adveniat regnum tuum.* Po-
2 stulatio, ut in nobis[2] sit regnum Christi. Si Deus in nobis regnat, locum habere adversarius non potest. Culpa non regnat, peccatum non regnat; sed regnat virtus, regnat pudicitia, regnat devotio. Deinde: *Fiat voluntas tua, sicut in cœlo et in terra. Panem nostrum quotidianum*
Ibid., 11. *da nobis hodie.* Hæc postulatio maxima est eorum quæ postulantur. *Et dimitte,* inquit, *nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus*
3
Ibid., 12. *nostris.* Ideo quotidie accipe,[3] ut quotidie debito tuo indulgentiam petas. *Et ne patiaris nos in-*
Ibid., 13. *duci in tentationem, sed libera nos a malo.* Quid sequitur? Audi quid dicat sacerdos: Per Dominum nostrum Jesum Christum, in quo tibi est, cum quo tibi est honor, laus, gloria, magnificentia, potestas cum Spiritu sancto a sæculis, et nunc, et semper, et in omnia sæcula sæculorum. Amen.[4]

4

25. Aliud: Psalmorum David[5] licet unus libellus sit, habens eas virtutes orationis, quas supra diximus; tamen plerumque et in uno Sup., n. 22.
psalmo omnes istæ orationis partes inveniuntur, quomodo in octavo psalmo invenimus. Denique sic cœpit: *Domine, Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra!* Ps. VIII, 2.
Oratio ergo prima. Deinde obsecratio: *Quoniam videbo cœlos tuos opera digitorum tuorum:* hoc est, *cœlos videbo,*[6] *lunam et stellas, quas tu fun-* 6
dasti. Utique non cœlum dicit videbo, sed vi- *Ibid.*, 4.
debo cœlos, in quibus incipit albescere gratia et splendor cœlestis. Hos sibi cœlos tunc promittebat Propheta dari, qui cœlestem gratiam a Domino mererentur. *Lunam et stellas quas tu fundasti:*[7] lunam Ecclesiam, stellas vocat sanctos 7
cœlesti gratia refulgentes. Deinde vide postulationem ejus: *Quid est homo quod meministi ejus: aut filius hominis, quoniam visitas eum? Minorasti eum paulo minus ab angelis; gloria et honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manuum tuarum.* Et alia gratiarum actio: *Ibid.*, 6, 7.
Omnia subjecisti sub pedibus ejus, oves et boves universas, et insuper pecora campi, etc. *Ibid.*, 8 et ss.

26. Docuimus pro captu nostro forsitan quod non didicimus;[8] et ut potuimus, expressimus. 8
Sanctitas vestra institutis sacerdotalibus informata, laboret tenere quod accepit a Deo; et oblatio, sicut hostia pura, in vobis[9] semper suum 9
signaculum recognoscat, ut et ipsi ad gratiam et ad præmia virtutum pervenire possitis, per Dominum nostrum Jesum Christum: cui est gloria, honor, laus, perpetuitas a sæculis, et nunc, et semper, et in omnia sæcula sæculorum. Amen.

[1] Ita mss. longe plurimi, et ant. editt., ex quibus tamen aliquot mss. ac vet. editt. non habent *est,* et Gill. cum duobus mss. pro *in eo* legit *nova*, non incongrue: alii autem pauculi et cum his Rom. edit., *Laus hic Dei est, eo quod paternæ prædicatur* etc. Quod vero omnes edit. exhibent *et in terris,* e contrario cuncti mss. duobus exceptis præferunt *non in terris.* (Edit. Maur.)

[2] Nonnulli mss., Maurinis testibus, *ut in omnibus.*

[3] Rom. edit., *dicito:* veteres et quidam mss. *accipito:* reliqui *accipe.* (Edit. Maur.)

[4] « His verbis indicari videtur illam clausulam a sacerdote solo recitari solitam: quemadmodum in græca Ecclesia idem etiam solus, Aria Montano teste, pronuntiabat istam, ὅτι σου ἔστιν ἡ βασιλεία etc. quæ ex Jacobi, Basilii et Chrysostomi liturgiis in Evangelicum Matthæi textum et versiones orient. translata fuit, ut Erasmus, Grotius atque alii observarunt. Cum porro memorata clausula in nullis latinis Ecclesiis usurpetur; ea cui præerat hic auctor, ad orientalem certum est magis accedere in eo ritu ». Hæc quæ Maurini fatentur, novum indicium præbent ad asserendum mediolanensis Ecclesiæ præsulem extitisse horum librorum auctorem, cum in mediolanensi liturgia e græcis hujus Ecclesiæ conditoribus Barnaba et Anathalone nonnulla græcis liturgiis affinia recepta sint, quæ etiam serius asservata sunt, immo et adhuc obtineant. — Hic explicit tractatus in codice A.

[5] Sic omnes edit. ac mss. non pauci: alii vero partim, *Iste psalmorum David:* partim, *Alius psalmorum David,* etc. Porro in præfatione monuimus ab hisce verbis incipere novum sermonem in cod. Sanctigallensi: addimus autem hæc eadem in uno reg. codice ita describi, quasi novi tractatus sit exordium: at in Clarom. cum reliqua parte prorsus omitti. (Edit. Maur.)

[6] Rom. edit. resciderat voces *hoc est, cœlos videbo.*

[7] Sic mss. aliquot, a quibus ceteri et ant. editt. eo discrepant, quod habent, *stellas cœlestis gratiæ resurgentes.* Minus commode. At Rom. edit. sola, *mereretur... stellas homines cœlestis gloriæ refulgentes.* (Edit. Maur.)

[8] Rom. edit. sola, *forsitan quod a Domino didicimus.*

[9] Mss. non pauci, *ut oblatio sicut hostia pura, in vobis,* etc. satis commode: alii plures nobiscum faciunt, nisi quod pro *sicut* Valliluc. legit *sit ut,* non incongrue. Reliqui tandem et omnes edit. nobis etiam accedunt, excepta vocula *et,* quam præmittunt dictionibus *in vobis,* hoc modo sententiam omnino corrumpentes. (Edit. Maur.)

PRÆFATIO

AD LIBROS

DE PŒNITENTIA

UBI ET ORIGINE ET PROGRESSU SECTÆ NOVATIANORUM.

« Quandoquidem, ita præviam *Admonitionem* exordiuntur Maurini Editores, hi duo libri adversus « Novatianos scripti fuere, ut Ambrosii consilium, operis ordo atque series, vis ac pondus argumen- « torum percipiatur minori negotio, non ingratum lectori futurum duximus, si ejus oculis unde orta « sit illa hæresis, quos habuerit progressus, quove in statu fuerit, cum iidem libri lucubrarentur, « proponamus.

« Dicti sunt Novatiani ab auctoribus sectæ Novato et Novatiano, quos inter se cum plerique veterum, « et Græcorum imprimis male confundant, numquam non distinguit Ambrosius. Horum prior Carthagi- « nensis Ecclesiæ presbyter fuit, numquam vero ad episcopalem pervenit dignitatem; qua in re Baronius, « Petavius, Labbeus et alii nonnulli erraverunt. Is erat animo inquieto et scelerato, neque ad aliud « magis quam ad res novas comparato. Idem se conjunxerat Felicissimo, qui lapsis in idololatriam nulla « imposita pœna reddendam pacem delirabat. Cujus hæresi quo plusculum conciliaret auctoritatis, eum « omni arte atque ambitu protrudit ad diaconatum, non modo non annuente, sed ne consulto quidem « antistite ipsius Cypriano. Huic facinori alia tum impudicitiæ, tum atrocis crudelitatis plena cumulum « addiderunt, propter quæ dies a fratribus ei dictus est apud Cyprianum: sed renovata per id temporis « persecutio, ne ulterius in eumdem inquireretur, prohibuit. Usus ea occasione Novatus Romam profugit; « eoque cum sub anni 251 initium venisset, clerum ac populum ibi offendit de sufficiendo pontifice in « locum Fabiani non pridem martyrio affecti dissentientes.

« Divisa Romanorum studia duo presbyteri in se converterant, Cornelius et Novatianus. Hic stoicorum « philosophorum scita profitebatur, homo acerrimi ingenii, multijugæ doctrinæ, nec facundiæ vulgaris: « verum præterquam quod exorcismis subjectus fuerat, eum in lecto propter adversam valetudinem « baptizatum sacra unctione episcopus non consignaverat. Neglectis tamen hisce defectibus, ipsum idem « præsul honore sacerdotali dignatus est; unde in animis popoli haud parvam excitavit offensionem. « Itaque cum in pontificem plura justioraque suffragia Cornelium retulissent, virum eximiæ virtutis, « atque in singulis Ecclesiæ gradibus exercitatum, Novatianus repulsæ impatiens electionem illam evertere « secum statuit. Hoc inceptum ut perficeret, famosum libellum scripsit in Cornelium: ac denique ordi- « nationem ejus idcirco legitimam esse negavit, quod eos Christianos qui sævienti persecutione thura « idolis adoleverant, a sua communione non rejiceret. Pellexit in factionem suam non paucos e populo: « quam occasionem Novatus rebus suis opportunam ratus, Novatiano se mancipavit. Igitur ut pro virili « promoveret ejusdem partes, id tecnis suis est consequutus, ut ille a tribus episcopis, quos rudes et « simplices ab exigua et vilissima Italiæ parte ad hoc exciverat, ordinaretur in pontificem; unde tum « primum antipapæ nomen a constituta Christi religione incognitum audiri cœpit. Ordinationem suam « datis litteris missisque legatis Africanæ atque Orientali Ecclesiæ significavit: sed ea ubique re- « pudiata est.

« Interim ut invidiam Cornelio conflare pergeret, ac sibi auctoritatem quodam disciplinæ fuco com- « pararet, docebat ea potestate carere Ecclesiam qua lapsorum, quos in *Libellaticos, Thurificatores et* « *Apostatas* distinguebant, crimen dimitteretur; cum tamen eosdem ad pœnitentiæ opera exhortandos « esse neutiquam negaret. Primo quidem isti hos intra fines se continebant. Sed cum acriter premerentur « a Cypriano et aliis Patribus, qui non sine summa injuria quam veniam atrocioribus peccatis, puta ho- « micidio, et adulterio concedebant, illam solis lapsis negari demonstrabant; eo denique compulsi sunt, « ut peccata omnia contenderent æque esse irremissibilia. Puduit tamen eorum sectatores hujus amentiæ: « postea enim non defuere, qui hanc sententiam ad sola graviora crimina restrictam vellent.

« Arrisit plurimis severitatis illa species, brevique ex his secta numerosa coalescens, ut ab orthodoxis « distingueretur, sibi vanissimum Καθαρῶν, id est, mundorum nomen adrogavit. Episcoporum ejusdem
Lib. IV *Hist.*, cap. 21. « sectæ amplum catalogum magna cum laude texit Socrates. Describit etiam suscepta ab ejusdem pro- « fessoribus pro Christi divinitate certamina, eorumque tam claram in suppliciis constantiam fuisse « tradit, ut ea inducti ipsi catholici preces cum illis in templis ipsorum optarent sociare. Quæ quidem « haberemus minus suspecta, si a scriptore in eas partes non tam propenso proficiscerentur. Eam hæ- « resim diversa concilia proscripserunt, et quid in iis qui redirent ad Ecclesiam, servandum esset, præ- « ceperunt. Quamvis autem in illam Patrum eruditissimi calamum strinxerint, ipsa tamen per omnes « ferme christiani orbis plagas propagata diutissime perseveravit. Eamdem hoc in statu offendit Am-
Cap. 1. « brosius, cum ipsam hisce duobus libris aggressus est. »

En modo istorum librorum syllogen ab iisdem Editoribus propositam: « Primum aptissime a modera-
Cap. 2. « tionis, quam in Novatianis desiderari certum erat, commendatione orditur. Tum commissam Ecclesiæ « criminum quorumlibet absolvendorum potestatem adstruit, Deum ad clementiam quam ad severitatem
Cap. 3 et 4. « magis propensum esse demonstrans. Postea vero, ubi objectioni a divina immutabilitate petitæ satisfecit, Cap. 5. « ipsis vicissim e variis Scripturæ testimoniis, ac potissimum ex eo quod Petro cœli claves Christus
Num. 32 et 33. « promisit, acriter instat. His alia momenta ex eorum principiis moribusque desumpta jungit. Mox ad Cap. 8.
Cap. 9. « alias objectiones gradum faciens, maxime in eo refellendo quod de peccato ad mortem venditabant,

Cap. 10 « moratur; ostensoque doctrinam orthodoxam a Joanne evangelista clare adseri, futilia eorum responsa Cap. 11.
Cap. 12. « prorsus evertit. Postremo ex Corinthii a Paulo separati, ac deinde sacris redditi historia validissimum
Cap. 13 et ss. « confirmando catholico dogmati ducit argumentum.

Cap. 1. « In altero libro postquam docuit sollicite ac mature agendam esse pœnitentiam, præcipua duo Nova-
Cap. 2 et 3. « tianorum præsidia impugnat. Primum illis suppeditabant Apostoli verba, eos qui lapsi essent renovari
Cap. 4. « non posse ad pœnitentiam adseverantis: secundum vero iidem mutuabantur ex Joannis Evangelio,
« ubi dicitur peccatum in Spiritum sanctum neque in hoc neque in futuro sæculo dimittendum. Utramque
« autem difficultatem ea vi rationum tractat et diluit, quæ posteris theologis pene omnibus facem in
« his solvendis præluxerit, ut nos suis locis observabimus. Probat denique ab ipsis peccatores ad ba-
Cap. 5, n. 36. « ptismi repetitionem induci, ut ejus beneficio veniam, quam pœnitentiæ operibus negabant, adseque-
« rentur; cum apostoli e contrario nobis criminum veniam nusquam non promittant. Hinc occasionem
Cap. 6. « nactus, christianos invitat ad pœnitentiam, cujus et partes singulas qualitatesque oculis subjicit.
« Adjungit fore ut Christus eorum lacrymis nec non matris Ecclesiæ precibus motus, ad eos accedat
« spiritalem resurrectionem operaturus, cujus formam in Lazaro exstitisse memorat. Suscitationem ejus Cap. 7
« sicut et convivium, cui una cum Domino idem interfuit, contra Novatianos propositum, confirmat,
« veniæ qua Corinthium donavit Paulus, exemplo iterum adhibito. Sub hæc oculos in se ipse reflectens, Cap. 8 n. 67 et ss.
« ut sibi detur et a commissis propriis absolutio, et commiseratio in alienis, quanta maxima potest
« animi submissione Deum precatur. Ad ultimum excussis quæ circa pœnitentiam obrepere solent, vitiis, Cap. 9 et ss.
« et præmonstrata quæ in eligendo ad publicam pœnitentiam tempore observanda sit, cautione, li-
« brum absolvit. »

De tempore vero quo hanc lucubrationem Ambrosius confecerit, rite iidem Maurini Patres animadvertunt: « Nobis videmur illud non incommode ex locis duobus inter se comparatis colligere posse, nimirum
« ex illis verbis, *de Pœnitentia duos jam dudum scripsi libellos,* quæ in Expositione Ps. XXXVII, quam
Num. 1. « anno 393 scriptam ostendimus, habentur; et ex eo quod ait commentationis hujus lib. II: *Peccamus et*
Cap. 8, n. 74. « *nos seniores,* maxime vero e superioribus istis, *Ego laborem aliquem pro sancta Ecclesia tua su-*
Num. 73. « *scepi.* Etenim cum hoc ultimo loco publicum laborem, ac nemini non notum designari dubium non sit,
« eum de certamine vel in Justinam Arianorum antesignanam, vel in Symmachum idolorum propugna-
« torem suscepto oportet intelligi. Quapropter intermedium aliquem annum eidem huic operi adsi-
« gnandum constat, forte 384: fit enim ea ratione ut vertente 393 Vir sanctus dicere potuerit: *Jam*
« *dudum scripsi.*

« Ultima hæ verba satis aperiunt cuinam auctori tribuenda sit ea commentatio: sed quod in ejusdem
« lib. II raptum se a tribunalibus, ac pro Ecclesia laborem suscepisse loquitur, hoc tam Ambrosianum
Lib. *Inst. Sacerd. de Necess. Confess.* Lect. 9. « est, ut Petrum Sotum vehementer miremur id operis Doctori nostro ereptum voluisse propter eos locos,
« quibus ut eidem ipsi adscribatur, persuaderi nemo non debeat. Sed ejus rationes, si tanti erant, suo tem-
« pore discutiemus. Hic autem id unum adjiciemus, Augustini eosdem libros tamquam vere Ambrosii
Lib. *de Peccat. orig.* cap. 31, lib. II, *contra Julian.* cap. 3, et 9, et lib. IV, *cont. duas Epist. Pelag.* c. 11. « iterum ac tertio citantis vel solam auctoritatem præstare conjecturis omnibus, quæ quantum imponere
« soleant etiam doctis, in memorato theologo exemplum exstat. Verum majori haud dubie in culpa fuit *Critic. sac.* lib. III c. 16.
« Rivetus, qui relatis Soti argumentis, opposita maligne tacuerit. Hujus silentii in opere quo censura
« hujusmodi librorum promittitur, causam pervidere arduum non est. Vix enim alibi clarius a Christo
« Ecclesiæ tradita peccatorum dimittendorum auctoritas, necessitas eorumdem confitendorum, ac tandem
« bonorum operum corporisque castigationum meritum manifestantur. »

Nobis autem consulendus iterum præsto fuit Trivultius ille codex, quem in Præfatione ad libros *de Officiis* descripsimus, ac litera T designavimus, ac rursus codex ille C ex Ambrosiana bibliotheca, de quo consulatur Præfatio operis *de Jacob et Vita beata.* Monemus vero in hoc codice valde contractiores exhiberi hos libros *de Pœnitentia,* ac duplicem referre titulum, nempe ab initio *de Pœnitentia,* atque ubi incipit liber secundus juxta communem divisionem, *qualiter agenda sit Pœnitentia,* absque librorum enumeratione. Præterea sequitur hæc tractatio librum S. Cypriani *de Mortalitate,* qui recte eidem inscribitur, et ad calcem tractationis habetur: *Explicit de pœnitentia liber beati Cypriani episcopi et martyris.* Anno 1751 edidit quidem Bononiæ regularis canonicus J. Chrysost. Trombellius opusculum quoddam a se detectum Cypriano inscriptum, cui titulus *Exhortatio ad pœnitentiam,* una cum Hilarii aliorumque quibusdam opellis recens inventis; sed non est nisi biblicorum testimoniorum ordinata quædam collectio de hoc argumento, ad instar librorum *Testimoniorum* ejusdem Cypriani: immo dubium movet ne Cypriani revera habendum sit diversitas biblicæ versionis quæ in hoc volumine occurrit ab ea quam Cyprianus in certe suis adhibuit. Quidquid igitur sit de hujus libelli auctore, ille qui memorato codice C exhibetur, nullam prodit cum eo identitatem, nec dubium est eum ambrosianos libros compendiatim referre, atque ex errore Cypriani nomen appositum eidem fuisse.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE PŒNITENTIA

LIBRI DUO.[1]

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

Moderationis laus. Quam necessaria sit ea virtus præfectis Ecclesiæ, potissimum Dominicæ caritatis ac mansuetudinis exemplo demonstrari. Ab hac ergo cum desciverint Novatiani, eos pro Christi discipulis habendos non esse: quorum superbia et inclementia castigatur.

I[2] virtutum finis ille est maximus, qui plurimorum spectat[3] profectum, moderatio prope omnium pulcherrima est: quæ ne ipsos quidem quos damnat, offendit, et quos damnaverit, dignos solet facere absolutione. Denique sola est, quæ Domini quæsitam sanguine Ecclesiam propagaverit, imitatrix beneficii cœlestis, et redemptionis universorum salubri fine temperans, quem ferre possint aures hominum, mentes non refugere, non pavere animi.

2. Etenim qui studet humanæ infirmitatis emendare vitia, ipsam infirmitatem suis debet sustinere, et quodammodo pensare[4] humeris, A non abjicere. Nam pastor ille Evangelicus lassam ovem vexisse legitur, non abjecisse. Et Salomon ait: *Noli justus esse nimium;* debet enim justitiam temperare moderatio. Nam quemadmodum se tibi curandum præbeat, quem fastidio habeas; qui contemptui se, non compassioni medico suo putet futurum? *De Pœnit.* dist. 1, cap. *Serpens*, § *Nam pastor*. Eccl. VII, 17.

3. Ideo Dominus Jesus compassus nobis est, ut ad se vocaret, non ut deterreret. Mitis venit, venit humilis. Denique ait: *Venite ad me omnes,* B *qui laboratis, et onerati estis; et ego vos reficiam.* Reficit ergo Dominus Jesus, non excludit, neque abjicit; meritoque tales discipulos elegit, qui Dominicæ voluntatis interpretes, plebem Dei colligerent, non repudiarent. Unde liquet eos inter Christi discipulos non esse habendos, qui dura pro mitibus, superba pro humilibus sequenda opinantur; et cum ipsi quærant Domini misericordiam, aliis eam denegant; ut sunt doctores Novatianorum, qui mundos se appellant.[5] C Matth. XI, 28.

4. Quid his superbius, cum Scriptura dicat: *quia nemo mundus a peccato, nec unius diei infans;* et David clamet: *A delicto meo munda me?* Sanctiores isti quam David, de cujus nasci familia Christus incarnationis elegit mysterio, cujus posteritas aula cœlestis est, utero virginali[6] suscipiens mundi Redemptorem? Quid autem durius, quam ut indicant pœnitentiam, quam non relaxent; cum utique veniam ne- Job XIV, 4. Ps. L, 2.

Luc. XV, 5.

[1] Codex T, *Incipit Liber tractatus S. Ambrosii de pœnitentia.*

[2] Codex Germ. unus an. circ. 800, ita incipit: *Quando nos Deus terret, non frangere vult, sed punire nos vult. Ait quidam psalmus:* Dedisti metuentibus te significationem, ut fugiant a facie arcus. *Arcus enim quando intenditur, quantum retrorsum manus reducitur, tanto ictus vehementior concitatur, sic et minæ Dei tanto gravius veniunt, quanto diutius differuntur. Tamen misericordiæ est cum differtur, ut pœnitens sanetur, sanatus non damnetur. Apostolum audi:* An divitias bonitatis ejus longanimiter contemnis? Ignoras quia benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit! *Sed ut possimus vitia nostræ infirmitatis emendare,* etc. Alii cod. atque edit. sibi consentiunt invicem, nisi quod in illorum nonnullis habetur, *Si vatum finis.* Et infra, pro *redemptionis universorum,* in uno legitur, *redemptoris,* in duobus *redemptione universorum.* Et pro *salubri fine temperans,* in quibusdam, *salubris finis et temperans;* in aliis *salubris fine et temperans.* (Edit. Maur.)

[3] Codex T, *expectat.*

[4] Mss. tres, *quoquo modo pensare:* Clar., *quodammodo pausare.* (Edit. Maur.)

[5] Novatianos ut se a catholicis, quos pro immundis habebant, distinguerent, Καθαρῶν appellationem sibi arrogasse auctores sunt Eusebius lib. IV *Hist. Eccl.* c. XXIII, Epiphanius, *Hæresi* 79, August. *de Hæres.* 38, Theodoretus lib. III *Hæret. Fab.* et alii: quos inter festive admodum in eos August. lib. *de Agone Christ.* cap. II, ita ludit: *Qui nomen suum si vellent agnoscere, mundanos se potius, quam mundos vocarent.* Iidem illi catholicos, ut ex Cypriano, Paciano, Augustino, multisque aliis discere est, nuncupabant *apostaticos* et *capitolinos,* quod iis qui in Capitolio Jovi libaverant, communicarent; et ab his vicissim appellabantur *montenses,* sive ab aliquo loco ita vocato, sive propterea quod Novatus studuisset Felicissimo, qui, ut ex Cypr. epist. 41 discimus, in montem cum suis secesserat: dicebantur etiam *scevæ,* forte non ob aliud nisi quod cum potestate ligandi peccata uterentur, non autem solvendi, eos quodammodo imitarentur, qui omissa dextera, lævam solam ad ministerium adhibent. Vide Conc. Lab. tom. II, pag. 951. (Edit. Maur.)

[6] Ita vet. editt. ac plures mss.; at Rom. edit. cum aliis, *aula cœlestis est uterus virginis,* mss. *virginalis.* (Edit. Maur.)

gando, incentivum auferant pœnitentiæ? Nemo enim potest bene agere pœnitentiam, nisi qui speraverit indulgentiam.

De Pœnit., dist. 1 c. *Nemo potest*

CAPUT II.

Quod Novatiani dicunt se non nisi lapsis negare communionem, hoc neque cum Scriptura, neque cum sua ipsorum doctrina congruere: quod vero divinæ potestatis reverentiam prætexunt, eos hoc ipso in illam esse injurios; cum his injuriam inferat qui creditum sibi munus aut ejus partem nolit exercere: ceterum ligandi et solvendi jus quod hæresi non potest adtribui, pulchre vindicari ab Ecclesia, quippe quæ Spiritu sancto id acceperit, in quem isti superbe agunt.

5. Sed negant his oportere reddi communionem, qui prævaricatione lapsi sunt. Si unum tantum crimen exciperent sacrilegii, cui veniam negarent, dure quidem, sed tamen divinis tantum redargui viderentur sententiis, adsertionibus tamen suis convenirent: Dominus enim crimen nullum excepit, qui peccata donavit omnia. At cum omnia peccata Stoicorum quodam more paribus putent æstimanda mensuris,[1] et æque eum qui gallum, ut ajunt, gallinaceum, atque illum qui patrem suffocaverit, perpetuo adserant cœlestibus abdicandos mysteriis; quomodo unius criminis objiciunt reos, cum indignissimum esse non possint etiam ipsi [2] negare, ut paucorum pœna perveniat ad multos?[2]

Alias cap. 2.

6. Sed ajunt se Domino deferre reverentiam, cui soli remittendorum criminum potestatem reservent. Immo nulli majorem injuriam faciunt, [3] quam qui ejus[3] volunt mandata rescindere, commissum munus refundere. Nam cum ipse in Evangelio suo dixerit Dominus Jesus: *Accipite Spiritum sanctum; quorum remiseritis peccata, remittuntur eis: et quorum detinueritis, detenta erunt;* quis est ergo qui magis honorat, utrum qui mandatis obtemperat, an qui resistit? Joan. xx, 22, 23.

7. Ecclesia in utroque servat obedientiam, ut peccatum et alliget et relaxet: hæresis in altero immitis, in altero inobediens: vult ligare, quod non resolvat; non vult solvere, quod ligavit; in quo se sua damnat sententia.[4] Dominus enim [4] par jus et solvendi esse voluit et ligandi, qui utrumque pari conditione permisit. Ergo qui solvendi jus non habet, nec ligandi habet. Sicut enim secundum Dominicam sententiam, qui ligandi jus habet, et solvendi habet;[5] ita istorum adsertio se ipsam strangulat, ut quia solvendi sibi jus negant, negare debeant et ligandi. Quomodo igitur potest alterum licere, alterum non licere? Quibus donatum utrumque est, aut utrumque licere manifestum est, aut utrumque non licere certum est. Ecclesiæ utrumque licet,[6] [6] hæresi utrumque non licet; jus enim hoc solis permissum sacerdotibus est. Recte igitur hoc Ecclesia vindicat, quæ veros sacerdotes habet:[7] [7] hæresis vindicare non potest, quæ sacerdotes Dei non habet. Non vindicando autem ipsa de se pronuntiat, quod cum sacerdotes non habeat, jus sibi vindicare non debeat sacerdotale. Ita impudenti contumacia pudentem cernimus confessionem.

De Pœnit., dist. 1 c. *Verbum Dei* § *Dominus.*

8. Specta etiam illud, quoniam qui Spiritum sanctum accepit, et solvendi peccati potestatem et ligandi accepit. Sic enim scriptum est: *Accipite Spiritum sanctum; quorum remiseritis peccata, remittuntur:*[8] *et quorum detinueritis, detenta erunt.* Ergo qui solvere non potest peccatum, non habet Spiritum sanctum. Munus Spiritus sancti est officium sacerdotis, jus autem Spi- [8] Joan. x, 22, 23.

[1] Forte an pugnare inter se videantur, quod hic dicuntur omnia peccata æqualia esse Novatianis, et quod infra iidem referuntur manifestum discrimen inter graviores ac leviores culpas inducere. Verum ibidem non obscure indicat S. Doctor eam quam istic memorat responsionem, posteriorum esse Novatianorum: antiquiores autem de peccatorum paritate illud sensisse, quod hic traditur. Satis tamen probabile est Novatianum primo insimulatum quasi paria faceret quælibet peccata, eo quod libellaticos æque a reconciliatione excluderet ac thurificatores, tum doctrinæ suæ consequentia inductum peccatorum differentiam omnem rejecisse, tum etiam ut objectionem illam eluderet, qua ad pœnitentiam, quæ lapsis ab eo denegabatur, adulteros admittere arguebatur a Cypriano: cum vero æqualitas illa criminum sequutis temporibus nimis odiosam redderet eamdem sectam, recentiores illius professores ab eo dogmate duxisse recedendum. Quod porro ad exemplum a parentis et gallinacei nece petitum; illud ipsum proponitur a M. Tullio in Orat. pro L. Murena, et aliud de patris etiam ac servi cæde in *Paradoxo* 3. Sed hic non satis sibi constare videtur ipse Cicero, nam cum peccatorum æqualitatem ibi defendat, confiteri tamen cogitur, eum qui patrem occiderit, multa peccare. Merito igitur de hac opinione Stoicorum Horatius:

Queis paria esse fere placuit peccata, laborant
Cum ventum ad verum est; sensus moresque repugnant.

Et infra:

Nec vincet ratio hoc, tantumdem ac peccet idemque,
Qui teneros caules alieni fregerit horti,
Et qui nocturnus divum sacra legerit etc. (Edit. Maur.)

[2] Horum verborum quæ paulo intricatiora sunt, hic ordo est: *cum ipsi etiam negare non possint indignissimum esse, ut paucorum,* lapsorum scilicet, *pœna perveniat ad multos,* nempe ad quorumcumque criminum reos. (Edit. Maur.)

[3] Rom. edit., *quam ei cujus volunt.* Sed antecedens *nulli* non in tertio singulari casu, sed in primo plurali positum est.

[4] Mss. aliquot, *se suamque damnat sententiam.* Minus recte.

[5] *Sicut enim... et solvendi habet,* in mss. Laud., Sorb. et Mich. desiderantur, sensu nihilo deteriori. (Edit. Maur.)

[6] Ita Gill. ac mss. omnes præter Albin. duos, ubi legitur: *Quibus donatum utrumque est, et utrumque licere certum est. Ecclesiæ autem,* etc. Amerb. vero et Eras., *Si quibusdam datum utrumque est licere, aut utrumque non licere: certum est Ecclesiæ utrumque licere, hæresi utrumque non licere.* At Rom. edit. sola, *Quibus datum, utrumque est licere: at quibus non datum, utrumque non licere certum est* etc. ut Amerb. (Edit. Maur.)

[7] Edit. ult. Paris., *quæ verus Sacerdos habet.* Paucis vero interjectis pro *sacerdotes Dei* Rom. edit. cum mss. duobus habet, *sacerdotes veros.* Hoc autem loco Ambrosius in adversariorum suppositione disputans nihil aliud docet, nisi sacerdotales actus episcoporum presbyterorumve novatianorum illicitos esse; validam enim ipsorum extitisse ordinationem Patres Conc. Nicæni can. 8 non obscure significarunt; quandoquidem clericis omnibus ab eadem hæresi ad Ecclesiam redeuntibus gradum suum atque ordinem decrevit conservandum. Sic ergo sacerdotes hæreticorum veri negantur, ut vulgo negamus verum esse regem, qui non legitime utitur sua potestate. (Edit. Maur.)

[8] Codex T, *remittuntur eis,* ut supra, cum texto græco cæterisque versionibus.

ritus sancti in solvendis ligandisque criminibus est: quomodo igitur munus ejus vindicant, de cujus diffidunt jure et potestate?

9. Quid quod insolentiores sunt? Nam cum ad misericordiam promptior quam ad severitatem sit Spiritus Dei; quod ait se velle, id nolunt; quod nolle, hoc agunt, cum vindicare judicis sit, remittere misericordis. Tolerabilius igitur, Novatiane, remitteres, quam ligares: aliud enim quasi delinquendi parcus[1] usurpares, aliud quasi ærumnæ compassus ignosceres.

CAPUT III.

Iisdem Novatianis veniam gravioribus tantum criminibus abs se denegari opponentibus, respondet S. Doctor hac sententia ab illis sectæ suæ parentem rursus damnari, et offendi ipsummet Deum, qui peccatorum quorumlibet remittendorum fecit potestatem; sed majoribus delictis majorem quoque pœnitentiam adhibendam esse. Adjicit autem ipsos in hoc perversos se se præbere, quod hujusmodi culparum distinctio severitatis materiam Deo relinquat: cujus misericordiam in incarnatione Christi adeo mirabiliter emicantem imitari detrectant.

10. Sed ajunt se, exceptis gravioribus criminibus, relaxare veniam levioribus. Non hoc quidem auctor vestri erroris Novatianus,[2] qui nemini pœnitentiam dandam putavit; ea scilicet contemplatione, ut quod ipse non posset solvere, non ligaret; ne ligando sperari a se faceret solutionem. In eo igitur patrem vestrum propria damnatis sententia, qui distinctionem peccatorum facitis, quæ solvenda a vobis putetis, et quæ sine remedio esse arbitremini: sed Deus distinctionem non facit, qui misericordiam suam promisit omnibus, et relaxandi licentiam sacerdotibus suis sine ulla exceptione concessit. Sed qui culpam exaggeraverit, exaggeret etiam pœnitentiam; majora enim crimina majoribus abluuntur fletibus. Ita nec Novatianus probatur, qui veniam interclusit omnibus, nec vos imitatores ejusdem et condemnatores; quia ibi minuitis studia pœnitentiæ, ubi augeri oportet; quia graviora peccata majoribus sustentanda fulcris docuit Christi misericordia.

De Pœnit., dist. 1 cap. *Deus.*

11. Quæ autem ista perversitas est, ut vobis vindicetis possibilia concessu;[3] Deo, ut ipsi dicitis, impossibilia reservetis? Hoc est sibi eligere causas ignoscendi, Deo materiam sæviendi relinquere. Et ubi est illud: *Sit autem Deus verax, omnis autem homo mendax, sicut scriptum est: ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris?* Ut agnoscamus igitur Deum misericordiæ magis indulgentem esse, quam severitatis tenacem, ait: *Misericordiam malo, quam sacrificium.* Quomodo igitur vestrum potest acceptum esse sacrificium Deo, qui negatis misericordiam; cum ipse dicat nolle se mortem peccatoris, sed correctionem? Rom. III, 4. Ose. VI, 6. Ezech. XVIII, 32.

12. Cujus interpres Apostolus ait: *Quia Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, et de peccato damnavit peccatum in carne; ut justificatio Legis impleretur in nobis.* Non in similitudinem carnis ait, quia Christus veritatem suscepit carnis humanæ, non similitudinem;[4] neque in similitudinem peccati ait, quia peccatum non fecit, sed peccatum pro nobis factus est: sed venit *in similitudinem carnis peccati,* hoc est, suscepit similitudinem carnis peccatricis; ideo similitudinem, quia scriptum est: *Et homo est, et quis agnoscet eum?* Homo erat in carne secundum hominem, qui agnosceretur; virtute supra hominem, qui non agnosceretur:[5] ita et hic carnem habet nostram, sed carnis hujus vitia non habet. Rom. VIII, 3, 4. II Cor. V, 2. Jerem. XVII, 3.

13. Non enim sicut omnis homo est, ex virili erat et feminea permixtione generatus: sed natus de Spiritu sancto et de Virgine, immaculatum corpus susceperat, quod non solum nulla vitia maculaverant, sed nec generationis aut conceptionis concretio injuriosa fuscaverat. Nam omnes homines sub peccato nascimur, quorum ipse ortus in vitio est, sicut habes lectum, dicente David: *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, et in delictis peperit me mater mea.* Ideo Pauli caro corpus mortis erat, sicut ipse ait: *Quis me liberabit de corpore mortis hujus?* Christi autem caro damnavit peccatum, quod nascendo non sensit, quod moriendo crucifixit; ut in carne nostra esset justificatio per gratiam, ubi erat ante colluvio per culpam. Matth. I, 18. S. Aug. lib. II, *cont. Jul. Pelag.* in princ. et fin. Lib. II *de pecc. orig.* c. 40; et lib. IV *cont. duas Ep. Pelag.* c. 11. Ps. L, 5. Rom. VII, 24.

14. Quid ergo dicemus ad hæc, nisi quod dixit Apostolus: *Si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui Filio proprio*[6] *non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum, quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit? Quis accusabit*

[1] Amerb. et Eras., *delinquendi parces:* Gill. ac mss. non pauci, *delinquendi parte,* unus, *partem:* Rom. edit. ac reliqui cod., *delinquendi parcus;* excipe tamen Cistert. in quo, *delinquenti parcere.* (Edit. Maur.)

[2] Rom. editio ubique Novatum fecit e Novatiano: qua mutatione inductus in errorem Petavius Ambrosium nostrum iis Patribus a quibus ambo illi hæresiarchæ inter se confunduntur, accensuit. Verum doctissimus vir secus sensisset, si quam aliam edit. aut quemlibet manu exaratum codicem consuluisset. (Edit. Maur.)

[3] Ita Rom. edit. cum mss. duobus: reliqui mss. partim, *possibilia concessa a Deo,* partim cum antiq. editt., *possibilia concessa Deo* etc. Melius: unus etiam, *possibilia concedi, Deo* etc. Nec male. Rursus post pauca, ubi Amerb. Eras. ac Rom. edit. cum Tell. cod., *materiam feriendi,* Gill. ac reliqui cod., *materiam sæviendi.* (Edit. Maur.)

[4] Mss. nonnulli, *non tantum similitudinem, sed in similitudinem carnis peccati, hoc est, suscepit* etc. Sic etiam alii aliquot, nisi quod omittunt vocem *tantum:* reliqui et editt. ut in textu. (Edit. Maur.)

[5] Ita editt. ante maurinam et plures mss.; alii vero etiam non pauci, *hoc non erat in carne secundum hominem, qui non agnoscitur.* Minus recta lectio, quæ ex confusione verborum similium per amanuenses exorta apparet.

[6] Codex T, *Filio suo.* At pluries alibi S. Doctor habet *proprio,* Cf. Sabbat. ad h. l. De hac utraque lectione loquitur Hilarius lib. VI *de Trinitate.*

adversus electos Dei? Deus qui justificat: quis est qui condemnet? Christus qui mortuus est, immo qui et resurrexit, qui est in dextera Dei, Rom. VIII, 31 et ss. *qui etiam interpellat pro nobis.* Pro quibus ergo Christus interpellat, eos Novatianus accusat. Quos Christus ad salutem redemit, eos Novatianus damnat ad mortem. Quibus Christus dicit: *Tollite jugum meum super vos, et discite a* Matth. XI, 29. *me quia mitis sum;* Novatianus dicit: Immitis sum. Quibus Christus dicit: *Invenietis requiem animabus vestris; jugum enim meum suave est,* Ibid., 30. *et onus meum leve est;* his grave onus, et durum imponit jugum Novatianus.

CAPUT IV.

Pergit divinam probare misericordiam, eamque majorem esse quam severitatem Evangelici testimonii expositione ostendit. Eos vero qui Christum negaverunt coram hominibus, non eadem omnes ratione habendos esse, athletarum exemplo palam facit.

15. Quam propensus igitur ad misericordiam sit Dominus Jesus, licet ista satis instruant; tamen etiam ipse te doceat, qui cum adversus impressionem persecutionis instruere nos vellet, ait: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius eum timete, qui potest animam et* Matth. X, 28. *corpus mittere in gehennam.* Et infra: *Omnis ergo qui confessus me fuerit coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo, qui est in cœlis: qui autem negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum coram Patre meo, qui* Ibid., 32, 33. *est in cœlis.*

16. Ubi confitetur, pro omnibus confitetur, omnes complectitur: ubi negat, non omnes negat. Sicut enim supra habet: *Omnis qui me confessus fuerit, confitebor et ego eum,* hoc est, omnem; consequens erat ut infra quoque sic redderet:[1] *Omnis autem qui negaverit me.* Sed ne omnes negare videretur, ita subjecit: *Qui autem negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum.* Gratiam promittit omnibus, non omnibus minatur injuriam.[2] Quod est miserationis, exaggerat; quod ultionis, extenuat.

17. Atque ita scriptum est non solum in eo libro, qui secundum Matthæum scribitur Evangelii Domini Jesu; sed etiam in eo lectum est Luc. XII, 8. quem secundum Lucam reperimus; ut scias non otiose id posuisse utrumque.

18. Diximus quid scriptum sit; colligamus Alias cap. III. sententiam: *Omnis*, inquit, *qui me confessus fuerit,* id est, ex quacumque vita, ex quocumque Matth. X, 32. statu qui confessus me fuerit, habebit me remuneratorem confessionis suæ. Cum dicitur, *Omnis,* nullus a remuneratione, qui fuerit confessus, excluditur. Non similiter, omnis qui negaverit, negabitur: potest enim fieri ut aliquis victus suppliciis, sermone Deum neget, et corde adoret. *De Pœnit.*, dist. 1 c. *Potest fieri.*

19. Numquid eadem causa est ejus qui sponte negat, et ejus quem tormenta inclinaverint ad sacrilegium, non voluntas? Quam autem indignum, cum apud homines valeat certaminis gratia, ut apud Deum non valere adseratur! Nam sæpe in hoc athletarum sæculari certamine etiam victos quorum fuerint certamina probata, vulgus hominum cum victoribus coronare consuevit; maxime quos viderit forte dolo aut fraude victoria exclusos.[3] Christus ergo athletas [3] suos quos viderit gravibus paulisper cessisse suppliciis, sine venia patietur manere?

20. Numquid non habebit rationem laboris, qui etiam quos projicit, non in æternum projiciet? Dicit enim David: *Non in æternum projiciet Deus;* et contra hunc audiemus hæresim Ps. LXXVI, 8. dicentem: Projicit in æternum? *Nec in finem,* inquit, *misericordiam suam abscidet a generatione in generationem, aut obliviscetur misereri Deus,* clamat Propheta: et sunt qui divinæ mi- Ibid., 9, 10. serationis quædam inducant oblivia?

CAPUT V.

Objectioni ab immutabilitate Dei petitæ respondetur allatis Scripturæ testimoniis, quibus misericordiam emergentibus e volutabro suo peccatoribus Deus promittit, additurque indulgentiam iis parari propensiorem, qui quodammodo inviti deliquerunt, quod eleganti bello captorum exemplo, et ipsiusmet diaboli prosopopœja illustratur.

21. Sed ajunt ideo se ista adserere, ne mutabilem Deum facere videantur, si his quibus fuerit iratus, ignoscat. Quid ergo? Re- Alias cap. IV. pudiabimus divina oracula, et opiniones istorum sequemur? Sed non Deus alienis adsertionibus, sed suis æstimandus est vocibus. Quod enim promptius edere possumus insigne ejus misericordiæ,[4] quam quod ipse per prophetam Osee, [4] quibus tamquam iratus minabatur, continuo

[1] Omnes edit. cum uno mss., *sic diceret:* ceteri mss., *sic redderet.* Optime; idem enim est ac priori parti hanc opponeret. Male vero hic Scripturæ perverti sensum arguit Sotus, cum Vir sanctus tantum sententiæ suæ confirmationem aliquam e voce, *Omnis*, in altero periodi membro omissa petat, ex ipso sensu fusius postea disputaturus. Quod etiam is reprehendit, quæ dicuntur infra n. 26, in hoc non multos habebit suffragatores. Locum adi, et fateberis eum contra adversarios æque ingeniose ac pie tractatum. (E. M.)

[2] Quod sequitur cum n. 17 in Clarom. cod. ita contrahitur, testibus Maurinis: *Quam ejus miserationis exaggerationem non solum in eo libro qui secundum Matthæum scribitur Evangelii Domini Jesu: sed etiam in eo lectum, qui secundum Lucam, reperimus.* Ceteri atque editt. inter se consentiunt, nisi quod illorum nonnulli pro *scribitur* legunt *inscribitur.*

[3] Mss. aliquot omittunt *forte*, pro quo nonnulli habent *aut sorte:* at loco vocis *exclusos.* Eras. ac Rom. edit. et quidam mss. (*etiam* c) legunt *excussos:* Amerb. et Gill., *excisos.* (Edit. Maur.)

[4] Albin. ac Thuan. cod., *insinuandæ ejus misericordiæ:* melius alii, atque editt., *insigne ejus misericordiæ,* id est, signum, testimonium, documentum, etc. (Edit. Maur.)

tamquam reconciliatus indulget? Ait enim: *Quid tibi faciam, Ephræm,*[1] *aut quid faciam tibi, Juda?* Ose. VI, 4. *Misericordia vestra*, etc. Et infra: *Quomodo te constituam? Velut Adam efficiam te, et sicut* Ose. XI, 8. *Seboim.* In ipsa indignatione velut patrio quodam affectu hæret, quomodo ad pœnam tradat errantem: etsi Judæus meretur,[2] Deus tamen adhuc secum examinat. Sed continuo qui dixerat: *Sicut Adam faciam te, et sicut Seboim,* quæ urbes ex vicinia Sodomorum parilis excidii traxere consortium, *Conversum est,* inquit, *cor meum in eo ipso, conturbata est pœnitentia mea:* Ose. XI, 8, 9. *non faciam secundum iracundiam furoris mei.*

De Pœnit. dist. 1. c. *Sed contin.*

22. Nonne apparet quod ideo nobis peccantibus indignetur Dominus Jesus, ut indignationis suæ nos terrore convertat? Indignatio ergo ejus non ultionis exsecutio, sed magis absolutionis est operatio; sic enim dixit: *Si conversus ingemueris, salvus eris.* Exspectat[3] gemitus nostros, Isai. XXX, 15. sed temporales, ut remittat perpetuos: exspectat lacrymas nostras, ut profundat pietatem suam. Sic in Evangelio viduæ matris lacrymis compassus, filium ejus resuscitavit. Exspectat conversionem nostram, ut revertatur et ipse ad gratiam: quæ, si nullus lapsus nobis irreperet, in nobis perseveraret: sed quia peccatis nostris contrahimus offensam, indignatur, ut humiliemur; humiliamur, ut digni simus magis miseratione quam pœna. Luc. VII, 13.

23. Doceat te certe Hieremias dicens: *Quia non repellet in æternum Dominus; quoniam cum humiliaverit, miserebitur secundum multitudinem misericordiæ suæ: qui non humiliavit toto corde* Thren. III, 31, 32. *suo, neque repulit filios hominum.* Hoc certe in Threnis Hieremiæ legimus, et ex his, vel ceteris quæ sequuntur, advertimus quia ideo humiliat[4] sub pedibus suis omnes vinctos terræ, ut judicium ejus declinemus. Sed nec toto corde humiliat peccatorem usque ad terram, qui etiam de terra suscitat inopem, et de stercore erigit pauperem: non enim ex toto corde humiliat qui se veniæ reservat. Ps. CXII, 7.

24. Quod si non ex toto corde omnem humiliat peccatorem, quanto magis non ex toto corde humiliat eum, qui non ex toto corde peccavit? Nam sicut dixit de Judæis: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe* Isai. XXIX, 13. Matth. XV, 8. *est a me;* fortasse et de aliquibus lapsis dicat: Isti labiis me negarunt, sed corde mecum sunt. Vicit eos pœna, non avertit perfidia. Sine causa autem his aliqui veniam negant, quorum fidem eousque confessus[5] persecutor est, ut eam studeret expugnare tormentis. Negarunt semel, sed quotidie confitentur: negarunt sermone, sed confitentur gemitibus, confitentur ejulationibus, confitentur fletibus, confitentur liberis non coactis vocibus. Cesserunt quidem ad tempus diaboli tentationi: sed etiam diabolus postea recessit ab his, quos sibi vindicare non potuit. Cessit eorum fletibus, cessit pœnitentiæ: quos invaserat alienos, perdit suos.

25. Nonne ita istud est, ac si quis captivum victæ urbis[6] populum abducat? Captivus ducitur, sed invitus: qui in alienas terras necessitate contendat, intimo tamen non migret affectu, patriam secum animo vehat, quærat copiam quemadmodum revertatur. Quid ergo? Cum hujuscemodi revertitur, num est aliquis qui persuadeat non recipiendum; minore scilicet honore, sed studio propensiore,[7] ne habeat in quo insultet adversarius? Si armato ignoscis, qui pugnare[8] potuit; non ignoscis ei, in quo sola pugnabat fides?

26. Ipsius diaboli de hujusmodi lapsis si requiramus sententiam, nonne videtur dicere: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me?* Quomodo enim mecum est, qui non recedit a Christo? Sine causa autem me colere videntur, qui doctrinam Jesu custodiunt: ego autem putabam quod meam docerent. Plus damnant, dum comperta deserunt. Certe Jesus in his amplius gloriatur, dum recipit revertentes. Exsultant omnes angeli; quia gaudium majus est in cœlo super uno peccatore pœnitentiam agente, quam in nonaginta et novem justis qui non indigent pœnitentia. Luc XV, 7 De me in cœlo, de me in terris triumphus sumitur. Nihil Christo perit, quando hi qui ad me cum fletu venerant, cum desiderio ad Ecclesiam revertuntur, et horum exemplo etiam de meis periclitor, qui didicerint nihil hic esse, ubi homines præsentibus provocantur præmiis; et plurimum illic, ubi gemitus, lacrymæ, jejunia meis epulis præferuntur.

CAPUT VI.

Novatianos dum peccatores a Christi convivio excludunt, non pii Samaritani, sed superbi legisperiti nec non sacerdotis atque levitæ, qui reprehenduntur in Evangelio, imitatores esse; immo iisdem etiam inclementiores.

Alias cap. V 27. Hos ergo, Novatiani, excluditis? Quid est enim aliud excludere, nisi spem veniæ denegare? Sed neque semivivum illum derelictum a latronibus Samaritanus præteriit; et vulnera ejus oleo vinoque curavit, prius infundens oleum quo foveret: supra jumentum suum

[1] Codex T, *Effraim*, cum græco et Vulgata veteri (nova *Ephraim*), ut monet Sabbat. ad h. l. Sed tam in *Comment. in Ps.* LXI, n. 24, quam alibi Ambrosius habet *Ephræm.*

[2] Vet. editt., *et si Judæus miretur;* male: Rom. et mss. aliquot, *et si Judæus minetur;* melius: optime ceteri mss. ut in textu. (Edit. Maur.)

[3] In mss. non paucis pro *expectat* hic et subsequenter legitur *spectat.*

[4] Germ. cod. ant., *quia non ideo humiliat.*

[5] Omnes edit., *eousque consectatus;* omnes mss., *eousque confessus.* Et certe persecutores quodammodo confitentur eos Christi fidem habere, quos tormentis aggrediuntur. Nam si eadem fide illos crederent destitutos, amicorum loco ipsos haberent. (Edit. Maur.)

[6] Mss. nonnulli, *captæ urbis,* Maurinis testibus.

[7] Iterum, ajunt Maurini nonnullos mss. habere, *non minore scilicet honore, studio propensiore.*

[8] Quædam editiones et mss. aliquot, *repugnare.*

Luc. x, 33, 34. imposuit vulneratum, in quo ejus peccata vexit
Luc. xv, 4. omnia; nec ovem pastor despexit errantem.

28. Vos autem dicitis: *Noli me tangere.* Vos dicitis volentes justificare vos ipsos: Non est proximus noster, superbiores quam legisperitus ille qui Christum tentare cupiebat; ille enim
Luc. x, 29. dixit: *Quis est meus proximus?* Ille interrogat, vos negatis; sicut sacerdos ille descendentes, et sicut levita prætereintes, quem curandum suscipere debuistis, nec recipientes hospitio, pro
1 quo Christus duo numeravit æra,[1] cujus te proximum fieri Christus jubet, ut facias in eum misericordiam. Ipse enim est proximus, quem non solum conformis natura conjunxerit, sed etiam misericordia copulaverit. Ab eo te alienum superbia facis, extollens te frustra inflatus mente carnis tuæ, et non tenens caput. Si enim caput teneres, adverteres non tibi eum deserendum, pro quo Christus mortuus est. Si caput teneres, adverteres corpus omne compaginando potius quam solvendo, in incrementum Dei per copulam caritatis, et redemptionem crescere peccatoris.

29. Cum igitur fructum omnem aufertis pœnitentiæ, quid aliud dicitis, nisi hoc: Nemo de vulneratis nostrum ingrediatur hospitium: nemo sanetur in nostra Ecclesia? Apud nos non curantur ægroti: sani sumus, medicum non habemus necessarium; quia ipse ait: *Non opus*
Matth. ix, 12. *est sanis medicus, sed his qui male habent.*

CAPUT VII.

Christum ut omnes ad cœnam suam invitet, obtestatus, Novatianos nec ipsos ad eam ingredi, nec aliis ingressum permittere significat, quod Ecclesia sancta non imitatur. Deinde eosdem hæreticos cum Christo, qui omnes salvos fieri cupiat, partem habere non posse planum facit.

Alias c. VI. 30. Ergo, Domine Jesu, ad Ecclesiam tuam totus adveni, quoniam Novatianus excu-
Luc. xiv, 19. sat. Novatianus dicit: *Juga boum emi,* qui jugum Christi suave non suscipit, et onus grave collo imponit suo, quod portare non queat: Novatianus servos tuos a quibus invitabatur, tenuit, et contumelia affectos occidit, quos iterati ba-
2 ptismatis labe inquinavit.[2] Mitte ergo ad exitus
Luc. xiv, 21. viarum, et collige bonos et malos; et debiles, et cæcos, et claudos introduc in Ecclesiam tuam. Jube impleatur domus tua: introduc omnes ad cœnam tuam; quia quem tu vocaveris, dignum facies, si sequatur. Ille sane rejicitur, qui non habuerit vestem nuptialem, hoc est, amictum caritatis, velamen gratiæ. Mitte, inquam, ad universos.

31. Non excusat Ecclesia tua a cœna tua, excusat Novatianus.[3] Non dicit familia tua: Sana 3
sum, medicum non requiro; sed dicit: *Sana me, Domine, et sanabor: salva me, et salvabor.* Jerem. xvii, 14.
Denique Ecclesiæ tuæ species est in illa quæ accessit retro, et tetigit fimbriam vestimenti tui, dicens intra se: *Quia si tetigero vestimentum*
B *ejus, salva ero.* Hæc ergo Ecclesia confitetur Matth. ix, 21.
vulnera sua, hæc curari cupit.

32. Et tu quidem, Domine, omnes cupis sanare, sed non omnes curari volunt. Non vult Novatianus, qui se putat esse sanum. Tu, Domine, ægrum te esse dicis, et in minimo nostram sentis infirmitatem, dicens: *Æger eram, et visitastis me:* Novatianus illum minimum visitare Matth. xxv, 36.
nescit, in quo tu desideras visitari. Tu dicis Petro excusanti, ne ei pedes lavares: *Nisi la-* *De Pœnit.* dist. I, c. *Potest fieri,* § *Dicis Petro.*
C *vero tibi pedes, non habebis partem mecum.* Quod Joan. xiii, 8.
ergo isti possunt consortium tecum habere, qui claves regni non suscipiunt, negantes quod dimittere peccata debeant?

33. Quod quidem recte de se fatentur; non habent enim Petri hæreditatem, qui Petri sedem non habent,[4] quam impia divisione discerpunt:[5] 5 4
sed hoc improbe, quod etiam in Ecclesia donari peccata negant posse, cum Petro dictum sit: *Tibi dabo claves regni cœlorum, et quæcumque ligaveris super terram, erunt ligata et in cœlo: et quæcumque solveris super terram, erunt soluta et in*
D *cœlis;* cum et ipse Vas electionis Dominicæ dicat: Matth. xvi, 19.
Si cui autem quid donastis, et ego; nam et ego quod donavi, propter vos in persona Christi. Cur igitur II Cor. ii, 10.
Paulum legunt, si eum tam impie arbitrabantur[6] 6
errasse, ut jus sibi vindicaret Domini sui? Sed vindicavit acceptum, non usurpavit indebitum.

CAPUT VIII.

E

Quanta discipulis suis Christus contulerit. Novatianos dum manus imponunt ac baptismum conferunt, a se ipsis redargui; quippe quod eadem auctoritate peccata remittantur in pœnitentia atque in baptismate. Ad extremum eorum tumor maxime Dominico exemplo castigatur.

34. Vult Dominus plurimum posse discipulos Alias cap. VII.
suos, vult a servulis suis ea fieri in
F nomine suo, quæ faciebat ipse positus in terris. Joan. xiv, 12.

[1] Sic omnes mss.; at contra edit. omnes, *duos numeravit denarios:* eodem sensu; cuncti enim parvi pretii nummi olim ærei erant. Hinc dicti χαλκολόγοι qui stipem ab aliis corrogabant. Hinc etiam duo illa λεπτὰ viduæ a Christo Domino præ divitibus multo plura in gazophylacium immittentibus commendatæ reddidit Hieronymus *duo æra.* Sed hujusmodi loquutionum referti sunt libri. Infra autem pro *ut facias in eum misericordiam,* ut in cunctis edit. et pluribus mss. legitur, alii præferunt, *ut facilius in eum misericordiam habeas.* (Edit. Maur.)

[2] Cyprianus epist. 73, Eusebius *Hist. Eccl.* lib. IV, cap. VIII, et alii eamdem hanc baptismatis iterationem objiciunt Novatianis: sed eorum baptismum vicissim improbavit idem Cyprianus epist. 76. Immo vero constat sanctum etiam Basilium Epist. 1 *ad Amphil.* can. 1, et Epist. 3, can. 47 de illo dubitasse; cum tamen Conc. Nicæni can. 8 et aliorum omnium Patrum calculis fuerit approbatus. (Edit. Maur.)

[3] Ita vet. editt. et mss. plerique, nisi quod in quibusdam præmittitur *se* ante *Novatianus:* Rom. autem edit. cum paucis mss., *Quos non excusat Ecclesia a cœna tua, excusat Novatianus.* (Edit. Maur.)

[4] Omnes edit. ac mss. nonnulli, *qui Petri fidem:* alii multo plures potioresque, *qui Petri sedem,* id est, qui communionem non tenent cum sede Petri.

[5] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *dispersione dispergunt,* sed prorsus erronee.

[6] Codex T, *arbitrantur,* quæ vera lectio videtur utpote respondens voci *legunt.*

Matth. x, 8. Denique ait: *Et majora his facietis.* Dedit ut mortuos suscitarent. Et cum ipse Saulo reddere posset usum videndi, eum tamen ad Ananiam discipulum suum misit; ut ejus benedictione Act. ix, 7. Saulo refunderentur oculi, quos amiserat. Petrum quoque secum in mari jussit ambulare, et quia titubavit, reprehendit illico, eo quod doni [1] Matth. xiv, 29. gratiam[1] fidei pusillitate minuisset. Dedit etiam Matth. v, 14. discipulis ut lux mundi essent per gratiam, qui erat ipse lux mundi. Et quia descensurus esset e cœlo, et in cœlum adscensurus, Eliam ad IV Reg. ii, 11. cœlum levavit, inde eum terris complacito redditurus tempore. Baptizaturus quoque in Spiritu Matth. iii, 11. sancto et igne, per Johannem baptismatis sacramenta præmisit.

35. Omnia denique donavit discipulis suis, de quibus ait: *In nomine meo dæmonia ejicient, linguis loquentur novis, serpentes tollent; et si mortiferum quid biberint, non eis nocebit: supra* Marc. xvi, 17, 18. *ægros manus imponent, et bene habebunt.* Omnia ergo dedit, sed nulla in his hominis potestas est, ubi divini muneris gratia viget.

36. Cur ergo manus imponitis, et benedic- [2] tionis opus creditis,[2] si quis forte revaluerit ægrotus? Cur præsumitis aliquos a colluvione diaboli per vos mundari posse? Cur baptizatis, si per hominem peccata dimitti non licet? In baptismo utique remissio peccatorum omnium est: quid interest, utrum per pœnitentiam, an per lavacrum hoc jus sibi datum sacerdotes [3] vindicent? Unum in utroque mysterium est.[3]

37. Sed dicis quia in lavacro operatur mysteriorum gratia. Quid in pœnitentia? Nonne Dei nomen operatur? Quid ergo? Ubi vultis, vindicatis vobis Dei gratiam; ubi vultis, repudiatis? Sed hoc insolentis arrogantiæ, non sancti timoris est, ut fastidio vobis sint qui volunt [4] agere pœnitentiam.[4] Perpeti videlicet flentium lacrymas non potestis. Non ferunt oculi vestri vilia vestimentorum, illuviem sordidatorum, superbo oculo, et tumido corde delicati mei, indignanti voce dicentes singuli: Noli me tangere, quia mundus sum.

38. Dicit quidem Dominus ad Mariam Magdalenam: *Noli me tangere;* sed non dixit, quia Joan. xx, 17. mundus sum, qui mundus erat: tu audes, Novatiane, mundum te dicere, qui etsi operibus mundus esses, hoc solo verbo fieres immundus? Esaias dicit: *O miser ego, et compunctus corde; quia cum sim homo, et immunda labia habeam, in medio quoque populi immunda labia habentis* Isai. vi, 5. *habitem:* et tu dicis, mundus sum, cum mundus non sit, ut scriptum est, nec unius diei infans? David dicit: *Et a delicto meo munda* Job xiv, 4. *me,* quem utique misericordem sæpe Domini Ps. l, 4. justificavit gratia: tu mundus, cum tam injustus sis, ut non miserearis, ut festucam in oculo fratris tui videas, trabem autem quæ in oculo tuo est, non consideres? Immundus enim apud Matth. vii, 3. Deum omnis iniquus. Quid autem injustius, quam ut velis tibi dimitti peccata tua, cum roganti ipse non putes remittenda? Quid injustius, quam ut te justifices, in quo damnas alterum, cum graviora committas?

39. Denique remissionem celebraturus peccatorum nostrorum Dominus Jesus dicenti sibi Johanni: *Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me?* respondit: *Sine modo; sic enim decet nos implere omnem justitiam.* Et Dominus qui- Matth. iii, 14, 15. dem venit ad peccatorem, cum peccatum ipse non haberet; et baptizari voluit, cui mundari necesse non erat: vos quis ferat, qui putatis vobis opus non esse mundari per pœnitentiam; quia mundatos vos esse dicitis per gratiam, quasi jam peccare vobis impossibile sit?

CAPUT IX.

Scripturæ verbis, Si autem in Dominum peccaverit homo, quis orabit pro eo? *collatione similium locorum ostenditur non significari neminem rogaturum, sed dignum deprecatorem inquirendum esse, quales fuerunt Moyses ac Jeremias, quorum precibus populo Israelitico pepercisse Deus legitur.*

40. Sed dicitis: Scriptum est: *Si peccaverit* Alias cap. VIII. *homo in hominem, orabunt pro eo ad Dominum: si autem in Dominum peccaverit homo, quis orabit pro eo?* Primum, ut supra jam dixi, I Reg. ii, 25. tunc te ista paterer objicere, si solis prævaricantibus non relaxares pœnitentiam.[5] Tamen [5] quid scrupuli ista adfert quæstio? Non enim scriptum est: Nullus orabit pro eo: sed, *Quis orabit,* hoc est, quis ille sit, qui in tali causa orare possit, quæritur, non excluditur.

41. Denique habes in Psalmo decimoquarto: *Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo?* Non enim Ps. xiv, 1. nullus, sed probatus habitabit: nec hoc dicit quod nemo requiescat, sed requiescat electus. Ut scias hoc esse verum, non multo post in psalmo vigesimo tertio ait: *Quis adscendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto*

[1] Edit. omnes, *dona gratiarum:* pauci mss., *donum gratiæ:* reliqui, *doni gratiam.* Optime; nam hic tantum agitur de gratia seu favore doni illius quo Petro super aquas pedibus incedere concedebatur. Iterum autem, ubi vet. editt. et cuncti mss., *lux mundi,* Rom. edit. sola adjecerat *per naturam.* (Edit. Maur.)

[2] *Benedictionis opus,* hoc loco idem est *ac benedictionis effectus.* Ceterum videtur hic signari ea benedictio, qua ægri a presbyteris inunguntur, precibusque Deo opt. Max. commendantur, ex præcepto Jacobi Apostoli, quam nos extremam unctionem appellamus. Nam præter quam quod hujus sacramenti effectus etiam est ægri sanitas, de impositione manuum episcopi, seu confirmatione jam observavimus nihil curasse Novatianos. (Edit. Maur.)

[3] Quidam mss., *ministerium est.*

[4] Nonnulli mss. *agere pœnitentiam, perpeti videlicet fletus, lacrymas audire non potestis.* Minus commode. (Ed. Maur.)

[5] Quod ait Ambrosius *paterer,* non sic accipiendum, quasi hoc prævaricationis crimen irremissibile judicaverit, cum tota hac lucubratione probet contrarium: sed concedit id unum, nempe illos verba Evangelistæ plausibiliori quadam veritatis specie usurpaturos, si intra prævaricationis limites se continerent. (Edit. Maur.)

Ps. XXIII, 3. *ejus?* id est, non quicumque de vulgo, nec plebejæ vilitatis aliquis; sed vitæ egregiæ, singularisque meriti. Et ut scias quia cum *quis* dicitur, non intelligitur nullus, sed aliquis significatur, cum dixisset: *Quis adscendet in montem Domini?* subjecit: *Innocens manibus, et mundo corde, qui non accepit in vano animam* Ibid., 4 Ose. XIV, 10. *suam.* Et alibi: *Quis sapiens, et intelliget hæc?* Numquid dicit quia nullus intelliget? Et in Evangelio: *Quis fidelis dispensator et prudens, quem constituet Dominus super familiam suam,* Luc. XII, 42. *ut det illis in tempore tritici mensuram?* Et ut comprehendas quia de eo dixit, qui utique est, non de eo qui non est, subjunxit: *Beatus ille servus, quem cum venerit Dominus, invenerit sic* Ibid., 43. *facientem.* Et illud ita opinor dictum: *Deus quis* Ps. LXXXII, 1. *similis tibi?* non utique nullus, quia imago Patris Filius est.

De Pœnit. dist 1, c. *Si sacerdos,* § *Deus.* 42. Similiter igitur accipiendum: *Quis orabit* Hebr. I, 3. *pro eo?* hoc est, singularis vitæ aliquis debet orare pro eo, qui peccavit in Dominum. Quo major culpa, eo majora sunt quærenda suffra- I Reg. II, 25. gia. Non enim quicumque de vulgo pro Judæorum populo, sed Moyses rogavit, quando Exod. XXXII, 31. vituli caput fidei immemores adoraverunt. Numquid erravit Moyses? Atqui non erravit, qui quod rogavit, et meruit et impetravit. Quid enim talis affectus non impetraret, quando se objecit pro populo dicens: *Et nunc si dimittis illis peccatum, dimitte: sin autem, dele me de libro* Ibid., 32. *vitæ?* Vides quia non tamquam deliciosus intercessor, et fastidii plenus sibi consulat, ne offensionem contrahat, quod Novatianus metuere se dicit; sed magis omnium memor, sui immemor, offendere non timebat ipse, ut plebem ab offensionis periculo exueret et liberaret.

43. Merito ergo scriptum est: *Quis orabit pro eo?* hoc est, talis qualis Moyses qui se offerat pro peccantibus; talis qualis Hieremias, cui prophetæ cum esset dictum a Domino Deo no- Jerem. VII, 16. stro: *Noli orare pro populo isto;* tamen oravit, et veniam meruit. Denique intercessione prophetica, et obsecratione tanti vatis inflexus Dominus dicit ad Hierusalem; quoniam ea quoque [1] pœnitentiam pro delictis egerat,[1] dicens: *Domine omnipotens, Deus Israel, anima in angustiis, et spiritus anxius clamat ad te: audi, Domine, et* Baruch. III, 1, 2. *miserere.* Et jubet luctus vestimenta deponi, et abjici gemitus pœnitentiæ; sic enim scriptum est in fine libri: *Exue te, Hierusalem, stola luctus et vexationis tuæ, et indue te decorem ejus, quæ a Deo data est tibi gloria in æternum.* Baruch. V, 1.

CAPUT X.

Joannem non absolute ac simpliciter prohibuisse ne pro sontibus peccati ad mortem *fieret oratio; cum pro similibus Moysem, Jeremiam ac Stephanum orasse non ignoraverit, et ipse quoque iisdem veniam significaverit non denegandam.*

Alias cap. IX. 44. Tales igitur deprecatores in delictis maximis sunt requirendi; nam si quicumque de populo orent, non exaudiuntur.

45. Unde nec illa quæstio vestra quidquam poterit adferre ponderis, quam sumitis de epistola Johannis dicentis: *Qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petat, et dabit illi vitam Deus; quia non peccat ad mortem. Est peccatum ad mortem, non de illo dico, ut oret;* non enim ad Moysen et Hieremiam lo- I Joan. V, 16. quebatur, sed ad populum, qui suorum peccatorum alium precatorem[2] deberet adhibere: cui [2] satis est si pro levioribus delictis Deum precetur, graviorum veniam justorum orationibus reservandam putet.[3] Nam quomodo Johannes di- [3] *De Pœnit.* dist 1, c. *Si sacerdos,* § *Nam quomodo.* ceret non orandum pro delicto graviore, qui legisset Moysen rogasse et impetrasse, ubi erat prævaricatio voluntaria; qui sciret etiam Hieremiam rogasse? Jerem. XIV, 3.

46. Quomodo Johannes diceret non orandum pro peccato quod esset ad mortem, qui ipse in Apocalypsi scripsit mandatum Angelo Ecclesiæ Pergami: Habes illic tenentes doctrinam Balaam, Apoc. II, 12. qui docebat Balaac mittere scandalum coram filiis Israel, manducare immolata, et fornicari; ita et tu habes tenentes doctrinam Nicolaitarum: similiter age pœnitentiam: ceterum venio tibi cito? Vides quod Deus qui pœnitentiam exigit, veniam polliceatur? Denique et ibi dicit: *Qui habet aures, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis: Vincenti dabo*[4] *manducare manna ab-* [4] *sconditum.* *Ibid.*, 7.

47. Nonne ipse Johannes cognoverat Stephanum pro persecutoribus suis, qui Christi nomen

[1] Clarom. codex solus, *quoniam ea quoque pœnitentia pro delictis erat.* (Edit. Maur.)

[2] Quidam mss., Maurinis testibus, *alium propitiatorem.*

[3] Quæras fortasse quidnam hoc loco per vocem *justorum* significetur? Ut autem facilius id intelligas, adverte non de quibuslibet justis eam accipi posse; cum non dubium sit, quin in populo tales fuerint multi, quibus tamen nihil aliud nisi ut pro levioribus culpis veniam oratione sua mutuo impetrent, concessum tradit beatus Doctor. Itaque vel intelligendi veniunt insigniter justi, quales fuere prophetæ ac martyres in Moyse, Jeremia, atque Stephano hic designati; vel saltem soli sacerdotes, qui et ipsi sub prophetarum persona adumbrari solent. Non est sane in controverso Ambrosium alludere ad Jacobi locum: *Confitemini alterutrum,* id est, alii aliis, *peccata vestra... multum enim valet deprecatio justi assidua;* quibus verbis peccata sacerdotibus confitendi præceptum contineri plurimi cum ex antiquis patribus tum e recentioribus theologis docent. Quapropter vocem *alterutrum* determinari existimant per vocem *justi*, sacerdotem ad quem solum delictorum absolutio pertinet, significantis. Neque vero id a sententia Doctoris nostri de remittendorum criminum sacerdotali potestate alienum est: de qua consule *Comment. in Psalm.* CXVIII, Serm. 10, n. 17 et *Expos. in Lucam* lib. V, num. 11. Quod autem ad leviorum culparum expiationem, præter eas orationes quas alii pro aliis ex interno affectu profundebant, recitari etiam poterant psalmi aliquot, oratio Dominica, symbolum, et maxime confessio generalis quæ initio sacræ liturgiæ fieri consuevit: de qua hunc locum Morinus *de Pœnitentia* lib. V, cap. 32, censet intelligendum. Sed cum et in isto et in aliis nonnullis quos eodem modo accipiendos tradit, hujusmodi confessionis nulla fiat mentio, credibilius est, de solis fidelium pro se vicissim orantium precibus agi. (Edit. Maur.)

[4] Cod. T, *dabit.*

audire non poterant, deprecatum; cum de ipsis a quibus lapidabatur, diceret: *Domine, ne statuas illis hoc peccatum?* Cujus precationis effectum[1] in Apostolo videmus: Paulus enim qui lapidantium Stephanum vestimenta servabat, non multo postea per gratiam Christi factus est apostolus, qui fuerat ante persecutor.

Act. VII, 59.

[1]

Act. IX, 15.

CAPUT XI.

Superior Joannis sententia illustratur alio ejusdem testimonio, quo credentibus in Christum salus promittitur. Unde arguuntur Novatiani ut qui lapsis fidem suadeant, quibus negent veniam. Additur multos martyrum post lapsum duplicem gratiam consequutos esse; nec non pii Samaritani exemplo declaratur, eos in quibus vel tenuissima fides spiret, non deserendos.

[2]

Alias cap. X.

48. Ergo quia de Johannis generali epistola[2] sermo est, ipsius Johannis in Evangelio scripta interrogemus, utrum cum vestra interpretatione conveniant. Scribit enim dixisse Dominum: *Quia sic dilexit Deus hunc mundum, ut Filium suum unigenitum daret; ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.* Si quem ergo lapsum revocare cupias, ut credat, an ut non credat, hortaris?[3] Utique ut credat. Sed qui credit juxta Domini sententiam, habebit vitam æternam. Quomodo ergo prohibebis[4] orare pro eo, cui æterna vita debetur? Cum divinæ sit gratiæ fides, sicut Apostolus in divisionibus gratiarum docet, quia alii datur in eodem Spiritu fides; et discipuli Domino dicant: *Adauge nobis fidem.* Qui ergo fidem habet, habet vitam:[5] qui vitam habet, non est utique exclusus a venia. *Omnis,* inquit, *qui credit in eum, non pereat.* Cum omnis dicitur, nullus excluditur, nullus excipitur; non enim excipit eum qui lapsus est, si tamen postea bene credat.

Joan. III, 16.

[3]

[4]

I Cor. XII, 9.

Luc. XVII, 5.

[5]

49. Plurimos comperimus se denuo reformasse[6] post lapsum, et pro nomine Dei passos: num possumus his martyrum consortia negare, quibus Dominus Jesus non negavit? Audemus igitur dicere non esse his vitam redditam, quibus Christus coronam reddidit? Sicut ergo post lapsum plerisque, si patiantur, corona redditur; ita si credant, et fides redditur. Quæ fides Dei donum est, sicut habes scriptum: *Quia a Deo vobis datum est, non solum ut credatis in eum, sed etiam ut pro illo patiamini.* Numquid is qui Dei donum habet, potest non habere indulgentiam?

[6]

Philip. I, 29.

50. Non una autem, sed duplex gratia est, ut omnis qui credit, et patiatur pro Domino Jesu. Habet igitur qui credit suam gratiam; habet autem alteram, si fides ejus passionibus coronetur. Neque enim priusquam pateretur Petrus sine gratia fuit; sed ubi passus est, adquisivit alteram. Et plerique qui non habuerunt gratiam, ut pro Jesu paterentur, habuerunt tamen gratiam, ut in Jesum crederent.

51. Ideo dicitur: *Ut omnis qui credit in eum, non pereat. Omnis,* inquit, hoc est, ex quocumque statu, ex quocumque lapsu, si credat, perire non timeat. Potest enim fieri ut aliquem de Hierusalem descendentem in Hiericho, hoc est, de martyrii certamine relapsum in istius vitæ cupiditatem sæcularemque gratiam, vulneratum a latronibus, hoc est, a persecutoribus, et semivivum derelictum Evangelicus ille Samaritanus inveniat, qui nostrarum custos animarum est (Samaritanus enim custos dicitur), et non prætereat eum, sed curet et sanet.

Joan. XX, 31.

Luc. X, 33.

52. Fortasse ideo non præterit eum, quia aliquid in eo vitale agnoscit; unde is possit vitam resumere. Nonne vobis videtur ille qui lapsus est, semivivus esse, si vitale aliquid fides spiret?[7] Nam qui penitus Deum ex suo corde abjicit,[8] ille mortuus est. Qui ergo non penitus abjicit, sed per impressionem tormentorum ad tempus negavit, semivivus est. Aut si mortuus est, cur ei dicitis agendam pœnitentiam, qui jam curari non potest? Si semivivus est, infunde oleum et vinum, non vinum sine oleo, scilicet quod et foveat et remordeat. Tolle eum in jumentum tuum, trade stabulario, duo æra ad ejus curam impende, esto ei proximus. Proximus autem esse non potes, nisi facias misericordiam: nemo enim potest dici proximus, nisi qui curaverit, non occiderit. Si autem vis dici proximus, dicit tibi Christus: *Vade, et tu fac similiter.*

[7]

[8]

Ibid., XXXIV, 35.

Ibid., 37.

CAPUT XII.

Locis ex Joannis Evangelio jam citatis alius indidem adjungitur. Tum servandorum Dei mandatorum necessitatem objicientibus facile respondetur, non ei soli qui semper, sed etiam ei qui post lapsum illa servaverit, vitam promitti. Quod ubi ex Davide comprobatum est, quamdam tamen esse inter utrumque differentiam declaratur.

Alias cap. XI.

53. Aliud simile consideremus: *Qui credit in Filium, habet vitam æternam: qui autem non credit Filio,*[9] *non videbit vitam, sed ira Dei*

[9]

[1] Notant Maurini, aliquot mss. habere *precatoris effectum*, aliosque *affectum*.

[2] Generalis dicitur prima Joannis Epist. quia non singulari alicui personæ, ut secunda et tertia, sed toti simul Ecclesiæ destinatur. (Edit. Maur.)

[3] Mss. aliquot, *ut credat, hortaris? Utique*, etc. (Ed. Maur.)

[4] Nonnulli mss., *prohiberi*.

[5] Intellige aliquod quoddam principium vitæ, non plenam vitam quæ in caritate tantum habetur.

[6] Tres mss., *se armasse:* unus, *se renovasse.* (Edit. Maur.)

[7] Mss. aliquot (*etiam* c), *fide speret.* Minus commode. Sed fortassis legendum, *fide spiret.* Eadem autem ratione Cyprianus epist. 52, de iis qui fidem intus conservantes, idolis thus ob tormentorum metum obtulissent, loquitur, qua hoc in capite Ambrosius. (Edit. Maur.)

[8] Codd. T et c, *abjecit*, quæ videtur lectio genuina, cum melius ratione temporis respondeat sequenti *mortuus est.*

[9] Codex T et Clarom., *in Filium;* editio Rom., *Incredulus est Filio*, cum Vulgata.

Joan III, 16 *manet super eum.* Quod manet utique jam cœpit, et ex delicto aliquo cœpit; quia ante non credidit. Ubi ergo quis credit, ira Dei discedit, *Ibid.*, 36. vita autem accedit. Credere ergo in Christum, lucrum vitæ est; qui enim credit in eum, non judicatur.

54. Sed referunt hoc loco quoniam is qui credit in Christum, custodire debeat sermonem ejus; sic enim ajunt scriptum, dicente Domino: *Ego lux in hunc mundum veni, ut omnis qui credit in me, in tenebris non maneat: et si quis audierit sermonem meum, et custodierit eum,* Joan. XII, 46, 47. *ego non judico eum.* Ille non judicat, et tu judicas? Ille dicit: *Ut qui credit in me, in tenebris non maneat,* hoc est, et si fuerit in tenebris, non permaneat in eis, errorem emendet, culpam corrigat, custodiat mandata mea; dixi Ezec. XXXIII, 11. enim: *Nolo mortem peccatoris, sed correctionem.* Dixi supra: *Quoniam qui in me credit, non judicatur;* et hoc custodio: *Non enim veni, ut judicem mundum, sed ut salvetur mundus per* Joan. III, 17. *me.* Libenter ignosco, prompte indulgeo: *Mi-* *De Pœnit.* dist. I, cap. *Libenter.* Ose. VI, 6. *sericordiam malo, quam sacrificium;* quia per sacrificium justus commendatur, per misericordiam peccator redimitur. *Non veni vocare justos,* Matth. IX, 13. *sed peccatores.* In Lege sacrificium, in Evangelio misericordia est: Lex per Moysen data est, per Joan. I, 17. me gratiam. Quid hoc evidentius?

55. Denique et subter ait: *Qui spernit me,* Joan. XII, 48. *et non accipit verba mea, habet qui judicet eum.* Num tibi videtur accipere verba Christi, qui se non correxerit? Profecto non videtur. Qui ergo corrigit se, accipit verbum ejus; hoc est enim verbum ejus, ut se unusquisque revocet a culpa. Aut excludas igitur necesse est hanc ejus sententiam; aut si negare non potes, adquiescas.

56. Oportet eum quoque mandata custodire Dominica, qui peccare desinat, delictis renuntiet.[1] Non ergo de eo debes interpretari dictum, qui semper custodierit: si enim hoc sensisset, addidisset, semper; non addendo autem, de eo pronuntiavit, qui quod audivit, custodierit: audivit autem, ut corrigeret errorem: custodivit igitur quod audivit.

Alias cap. 12. 57. Quam vero durum sit, ut ad pœnam vocetur perpetuam qui vel postea custodit Domini mandata, ipse te doceat, qui etiam non custodientibus mandata sua veniam non denegavit, sicut habes in psalmi corpore: *Si justitias meas profanaverint, et mandata mea non custodierint; visitabo in virga iniquitates eorum, et in flagellis delicta eorum: misericordiam autem* Ps. LXXXVIII, 32, 33 *meam non disperdam ab eis.* Omnibus igitur promittit misericordiam.

58. Sed ne sine judicio hanc esse misericordiam putetis,[2] est discretio inter eos qui perpetuam detulerint obedientiam mandatis cœlestibus, et inter eos qui aliquando vel errore, vel necessitate lapsi sint. Et ne nostro circumscribi te argumento putes, Christi judicium accipe; etenim ait: *Si sciens servus voluntatem domini sui non fecit, vapulabit multis: si autem nescivit, vapulabit paucis.* Uterque igitur si credat, recipitur; quia *castigat omnem filium Deus, quem recipit:* et quem castigat, morti utique non tradit; quia scriptum est: *Castigans castigavit me Dominus, et morti non tradidit me.*

Luc. XII, 47, 48. Hebr. XII, 6. Ps. CXVII, 18.

CAPUT XIII.

Qui peccatum ad mortem *fecerint, non deserendos, sed pœnitentiæ subjiciendos ex Paulo docetur. Quid sit* tradi satanæ in interitum carnis, *et quam hoc optandum. Satanam corpori debilitates inferre, sed eas in spiritus utilitatem converti; unde magna Dei elucet potentia, qua illum ut sibi noceat, et nobis prosit, cogit invitum.*

59. Denique Paulus docet non deserendos eos qui peccatum ad mortem fecerint, sed potius lacrymarum panibus, et potu coercendos flebili; ita tamen ut ipsa moderata esset tristitia. Hoc enim significat: *Potum dabis eis in lacrymis in mensura;* ut ipsa mœstitia mensuram habeat, Ps. LXXIX, 6. ne forte abundatiore tristitia absorbeatur qui II Cor. II, 5 et ss. agit pœnitentiam, sicut scripsit ad Corinthios: *Quid vultis? In virga veniam ad vos, an in caritate, spirituque mansuetudinis?* Sed nec virga I Cor. IV, 21. gravis est, quoniam legerat: *Tu quidem percuties eum virga, animam autem ejus a morte liberabis.* Prov. XXIII, 14.

60. Quid esset in virga venire, docet invectio fornicationis, accusatio incesti, reprehensio tumoris,[3] quod inflati essent, quos magis lugere [3] oporteret; postremo condemnatio rei, ut tolleretur a consortio communionis, et traderetur adversario, non ad interitum animæ, sed carnis. I Cor. V, 1 et ss. Sicut enim Dominus in animam sancti Job potestatem non dedit, sed in carnem ejus permisit licentiam; ita et hic traditur satanæ in interitum Job II, 6. carnis, ut serpens terram ejus lingeret, animæ non noceret. Mich. VII, 7.

61. Moriatur ergo caro nostra cupiditatibus, sit captiva, sit subdita, nec legi mentis nostræ repugnet; sed bonæ servituti subjecta moriatur,[4] [4] sicut in Paulo qui castigabat corpus suum, ut I Cor. IX, 27. servituti redigeret; quo probabilior fieret prædicatio, si lex carnis ejus cum lege mentis congrueret et conveniret. Interit enim caro, cum sapientia ejus transit in spiritum;[5] [5] ut jam non quæ carnis sunt, sapiat, sed quæ sunt spiritus. Utinam videam infirmari carnem meam, utinam non trahar captivus in legem peccati, utinam non in carne vivam, sed in fide Christi! Et Rom. VII, 23.

[1] Editiones ante maurinam, *qui peccare desiit, delictis renuntiavit.*

[2] Codex T, *putes.*

[3] Codex Germ. alter, *responsio tumoris.* Infra vero ubi cunctæ edit. ac plures mss., *condemnatio rei;* alii habent partim, *condemnatio erroris* (ut cod. T), partim, *condemnatio communis.* (Edit. Maur.)

[4] Nonnulli mss., *Mordeatur ergo caro nostra... subjecta adornetur.* Codex T, *aliter adornetur.* Non recte.

[5] Mss. aliquot, *transit in Christum.*

ideo major in infirmitate corporis gratia, quam in salute. Denique et Paulum quem multum
Galat. II, 20. dilexit, noluit liberare ab infirmitate carnis, cui petenti ut discederet a se infirmitas, respondit:
Sufficit tibi gratia mea; nam virtus in infirmi-
I Cor. XII, 8, 9. *tate perficitur.* Et Paulus plus sibi in infirmitatibus placet, dicens: *Cum infirmor, tunc potens*
Ibid., 10. *sum;* consummatur enim carnis infirmitatibus animæ fortitudo.

Alias cap. XIII. 62. Explanavimus Pauli sententiam: nunc verba ipsa consideremus, qua ratione dixerit quod tradiderit eum satanæ in interitum carnis;[1] quia tentator noster diabolus est. Nam debilitates membris singulis infert, et ægritudines toti solet movere corpori. Denique percussit sanctum Job ulcere malo a pedibus usque ad caput; quia in potestate acceperat interitum[2] carnis ejus, dicente Deo: *Ecce trado tibi eum,*
Job II, 6. *tantummodo animam ejus custodi.* Hoc iisdem verbis Apostolus transtulit, dicens quod tradiderit hujusmodi hominem satanæ in interitum carnis; ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi.
I Cor. V, 4.

63. Magna potestas, magna gratia, quæ imperat diabolo, ut se ipse destruat. Se enim destruit, cum hominem quem tentando supplantare studet, ex infirmo fortiorem efficit; quia dum carnem debilitat, mentem ejus corroborat.
De Pœnit. dist. 1, c. *Potest fieri,* § *Ægritudo.* Ægritudo enim carnis peccatum repellit; luxuria autem carnis culpam adolet.

64. Illuditur ergo diabolus, ut se ipse morsu suo vulneret, et contra se armet quem debilitandum putavit. Sic et sanctum Job magis armavit, posteaquam vulneravit: qui totum corpus diris perfusus ulceribus, diaboli quidem morsum pertulit, sed venena non sensit. Et ideo bene ei dictum est: *Adduces draconem in hamo, illudes eum sicut avem: ligabis eum sicut passe-*
Job XL, 24. *rem puer, imponens super eum manum.*

65. Vides quemadmodum a Paulo illudatur,
Isai. XI, 8, 9. ut in cavernam ejus, sicut puer ille propheticus, manum mittat, et nihil serpens noceat ei, de veneno ejus faciat spiritale antidotum, ut quod venenum est, medicamentum fiat: venenum est ad interitum carnis; medicamentum fit ad salutem spiritus. Quod enim nocet corpori, juvat
De Pœnit dist. 1, c. *Potest,* § *Quod nocet.* spiritum.

66. Manducet ergo terram meam serpens, dentem carni infigat, conterat corpus[3], dicat Dominus et de me: *Trado tibi eum, tantummodo animam ejus custodi.*[4] Quanta vis Christi, ut Job II, 6. custodia hominis imperetur etiam ipsi diabolo, qui semper vult nocere! Dominum ergo Jesum nobis propitiemus: imperante Christo et diabolus ipse fit prædæ suæ custos, vel invitus mandatis obsecundat cœlestibus; et quamvis immitis,[5] tamen mansuetis obsequitur imperiis.

67. Sed quid ego commendo obsequium ejus? Sit ille semper malus, ut sit bonus Deus semper, qui malitiam ejus nobis in gratiam convertit. Vult nocere ille, sed non potest, si Christus obsistat: carnem ulcerat, sed custodit animam: terram devorat, sed reservat spiritum. Denique scriptum est: *Tunc lupi et agni simul pascentur: leo et bos paleam*[6] *manducabunt, serpens* 6
autem terram ut panem: et non nocebunt, neque vastabunt in monte sancto meo, dicit Dominus. Isai. XI, 6 et ss. Damnati enim serpentis hæc est sententia: *Erit tibi terra cibus.* Quæ terra? Ea utique de qua Gen. III, 14. dictum est: *Terra es, et in terram ibis.* *Ibid.*, 19.

CAPUT XIV.

Quod supra dixerit Ambrosius carnem ad interitum satanæ traditam a serpente comedi, hoc ita demum docet fieri, si anima carnalibus cupiditatibus liberetur. Quamobrem multa præcipit ad oculorum mentisque custodiam necessaria, quæ castissimi Josephi exemplo firmat: dehinc omnes ad retia quibus in voluptatis ignem trahimur, declinanda hortatus, ne timeamus quominus a serpente caro nostra edatur, suadet.

68. Hanc terram serpens manducat, si propitius est nobis Dominus Jesus, ut non compatiatur anima carnis debilitati, non accendatur vapore carnis, et calore membrorum.[7] 7
Bonum est nubere magis quam uri; est enim I Cor. VII, 9. flamma quæ interna urit. Unde hunc ignem Prov. VI, 27. non alligemus in sinu mentis, et recessu pectoris, ne interioris nostri uramus exuvias, et forense hoc nostræ animæ vestimentum, velamenque carnale edax libidinis flamma consumat,

[1] Duplex fuit hujus sententiæ interpretatio apud antiquos: altera qua illam de pœnitentiæ operibus queis corpus afflictatur et conteritur, Origenes Hom. 24 *in Levit.*, Basilius Epist. *ad Amphilochium* can. 7 et alii exposuerunt: alteram vero qua eamdem plures e Græcis patribus, ut Chrysostomus, Theodoretus, Œcumenius aliique, ita voluerunt accipiendam, ut ab Ecclesia tradi satanæ, in eorum corpora, qui separati a communione fuerint, sæviendi jus arbitrarentur. Ultimum hunc sensum Apostoli non esse in eumdem locum probat Estius, cujus rationibus alias addit lib. VI *de Pœnit.* cap. 11 Morinus. In hoc porro lapsi sunt magni *(isti duo)* viri, quod prior Ambrosium secundam hanc interpretationem tantummodo sequutum crediderit; posterior autem quod eumdem Patrem hoc loco verba divi Pauli censeat non nisi de carnis castigatione, quæ coercendis animi cupiditatibus adhibetur, exposuisse; quamvis etiam eis a quibus de operibus pœnitentialibus Ambrosianus hic locus intelligatur, non reclamaturum se significet. Fatendum autem est Doctorem nostrum utramque Paulini loci explicationem amplexum esse; ultimam enim quam Chrysostomi et aliorum aliquot Græcorum fuisse diximus, aperte hoc loco proponit, ut vel solum Jobi exemplum abunde probat. Nec sane mirum, cum ipsemet, Paulino diacono teste, hanc dæmonis potestatem in hominis quem segregaverat a sacris, misero spectaculo fuisset expertus. Priorem vero interpretationem hoc ipso capite n. 59 satis insinuat, ubi ait, qui *peccatum ad mortem* perpetraverint, pœnitentiæ laboribus addicendos; et adhuc manifestius cap. 17 sub finem, quem consule. (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit., *quia potestatem acceperat in interitum.*

[3] Mss. aliquot, *dente carnis conteret corpus.*

[4] Codex T, *serva.*

[5] Codex c habet *invitus* ut superius, sed perperam, quia hic est *immitis* oppositum *mansuetis imperiis.*

[6] Codex T, *paleas,* cum greco et Hier. et vet. lat. vers. Cf. Sabbat. ad h. l.

[7] Non pauci mss., *ut non patiatur anima carnis debilitatem, non accendatur calore corporis. Bonum est,* etc.

Isai XLIII, 2. sed transeamus per ignem. Et si quis incidit amoris incendium, transiliat et transeat: non alliget adulterinam cupiditatem vinculis cogitationum, nullos sibi nodos assiduæ nexu meditationis adstringat; non intendat sæpius in formam mulieris meretricis, nec adolescentula ad vultum juvenis oculos levet. Et si fortuitu adspexit, et capta est; quanto magis capietur, si curiosa adspexit?

69. Vel consuetudo nos doceat. Ideo velamine obnubit caput suum mulier, ut etiam in publico tuta verecundia sit, non facile vultus ejus adolescentis oculos occurrat, nuptiali velamine tecta sit; ne vel fortuitis occursibus pateat ad vulnus vel alienum, vel suum: sed utrumque I Cor. XI, 5 et ss. suum vulnus est. Quod si tegmine caput velat, ne temere aut videatur, aut videat (dum enim caput velatur, vultus absconditur); quanto magis velare se debet pudoris tegmine, ut etiam in publico habeat suum ipsa secretum!

70. Verum esto, inciderit oculus, sed non intendat affectus. Non enim vidisse crimen est; sed cavendum ne origo sit criminis. Videt carnalis oculus, sed premat cordis oculos, maneat [1] mentis verecundia.[1] Habemus moralem et indulgentem Dominum; dixit quidem propheta: *Nolo intendas in formam mulieris fornicariæ;* sed tamen Dominus dixit: *Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam adulteravit eam in* Prov. V, 2. *corde suo.* Non dixit: Si quis viderit, adulteravit; sed: *Si quis ad concupiscendum viderit:* [2] non adspectum obligavit,[2] sed affectum quæsivit. Bonus tamen pudor, qui ipsos corporis oculos sic premere consuevit, ut sæpe non videamus etiam quod videmus. Etenim specie adspicere videmur quidquid occurrerit; sed si non misceatur animi intentio, hic quoque secundum carnis officium noster adspectus vanescit; ita plus videmus animo, quam corpore.

[3] 71. Et si viderit[3] caro ignem, non alligemus ignem in sinu, hoc est, in secreto mentis, animique arcano. Non implicemus ignem hunc ossibus, non ipsi nobis nodos injiciamus, non misceamus sermonem aliquem cum hujusmodi, unde exæstuet ignis adulterinus. Sermo juvenculæ nodus adolescentium est: verba adolescentis vincula sunt amoris.

72. Vidit hunc ignem Joseph, quando eum Gen. XXXIX, 7. adulterii cupida mulier alloquuta est: voluit eum capere sermone, misit laqueos labiorum suorum, sed pudicum virum ligare non potuit. Solvit enim vincula mulieris vox pudoris, sermo gravitatis, habena cautelæ, fidei custodia, castimoniæ disciplina. Capere igitur eum retibus suis impudica non potuit: misit manum, et apprehendit vestem ejus, ut nodo stringeret. Verba petulantis mulieris cupiditatum retia sunt; manus ejus amoris nodus est: sed nec retibus Prov. VII, 21. capi potuit mens pudica, nec nodo: excussa vestis,[4] solutus est nodus; et ideo quia non alligavit ignem in sinu mentis suæ, non combussit corpus suum. [4]

73. Vides ergo, quia animus noster culpæ Alias cap. XIV. est auctor? Itaque innocens caro, sed plerumque peccati ministra. Ergo non te vincat formæ concupiscentia.[5] Multa retia tenduntur a diabolo, [5] multi laquei. Oculus meretricis laqueus amatoris est. Ipsi nobis oculi nostri retia sunt; et ideo scriptum est: *Neque capiaris oculis tuis.* Ipsi Prov. VI, 25. nobis ergo tendimus retia, quibus involvimur et implicamur. Ipsi nobis vincula nectimus, sicut legimus, quia vinculis peccatorum suorum unusquisque constringitur. Prov. VI, 2.

74. Et ideo transeamus ignem adolescentiæ, ardoremque juvenilis ætatis: transeamus aquam, non remaneamus in aqua, ne flumina nos profunda concludant. Transeamus magis, ut et nos dicamus: *Torrentem pertransivit anima nostra;* Ps. CXXIII, 5. qui enim transit,[6] salvus est. Denique Dominus [6] sic ait: *Si transeas per aquam, tecum sum; flumina te non concludent;* et Propheta dicit: *Vidi* Isai. XLIII, 2. *impium superexaltatum ultrà cedros Libani: et transivi, et ecce non erat.* Transi sæcularia, et Ps. XXXVI, 35, 36. cecidisse adspicies altitudines impiorum.[7] Moyses [7] quoque transiens sæcularia flumina, vidit visum magnum, et ait: *Transiens videbo hoc visum;* Exod. III, 3. si enim fuisset in corporis vitiis, et sæculi istius lubricis voluptatibus, tanta non vidisset mysteria.

75. Transeamus ergo et nos ignem hunc libidinis, quem timens Paulus, sed nobis timens, qui castigando corpus suum fecerat ut jam non timeret sibi, dicit nobis: *Fugite fornicationem.* Fugiamus ergo tamquam sequentem, I Cor. VI, 18. quæ non post nos, sed in nobis sequitur nosmetipsos. Ergo videamus diligenter, ne dum illam fugimus, nobiscum eam portemus. Volumus enim plerumque fugere; sed si non penitus eam de nostro excutimus animo, tollimus eam magis, quam relinquimus. Transiliamus ergo eam, ne nobis dicatur: *Ambulate in igne flammæ vestræ, quem*[8] *accendistis vobis.* Quo- [8] Isai. L, 11. niam sicut ille *qui alligat ignem in sinu, vestimenta comburit;* sic qui ambulat super ignem, Prov. VI, 27. pedes comburat necesse est; quoniam scriptum est: *Ambulabit quis super carbones ignis, pedes autem non comburet?* Prov. I, 28.

76. Gravis ignis est, et ideo non demus illi

[1] Ita vet. editt. ac mss. aliquot, a quibus edit. Rom. hoc solo discrepat, quod verbum *maneat* non retinuit: alii mss., *premat corporis oculos manens mentis verecundia:* in quibusdam autem nihil sani. (Edit. Maur.)

[2] Amerb. et Eras. cum multis nec inferioris notæ mss. omittunt *obligavit;* forte non sensu deteriore. (Ed. Maur.)

[3] Codex T, *perviderit.*

[4] Notant Maurini paucos mss. habere *excussa veste;* quosdam, *excusso vestimento.*

[5] Mss. aliquot satis probatæ manus, *non te vincat forma concupiscentiæ,* etc. Iterum vero pro *laqueus amatoris* non pauci legunt *laqueus amoris.* (Edit. Maur.)

[6] Codex T, *pertransit.*

[7] Nonnulli mss., *et omnem gloriam cecidisse adspicies impiorum.* (Edit. Maur.)

[8] Codex T, *quam.* Ita versio græca et alibi apud S. Doctorem. Cf. Sabbat. ad h. l.

alimenta luxuriæ. Pascitur libido conviviis, nutritur deliciis, vino accenditur, ebrietate inflammatur. Graviora his sunt fomenta verborum, quæ vino quodam Sodomitanæ vitis mentem inebriant. Caveamus tamen et hujus abundantiam vini: ubi enim caro inebriatur, mens titubat, animus vacillat, cor fluctuat. Et ideo ad utrumque utile præceptum est, quo monetur Timotheus: *Vino modico utere propter frequentes*
I Tim. v, 23. *tuas infirmitates.* Cum calet corpus, trahit vaporem: cum alget morbi frigore caro, refrigeratur anima tua: cum dolet corpus tuum, tristis est mens tua, sed tristitia tua in gaudium veniet.

77. Noli ergo timere si manducetur caro tua, anima tua non devoratur. Ideo David non timere se dicit; quia carnem ejus non animam inimici edebant, sicut legimus: *Dum appropinquant super me nocentes, ut edant carnes meas: qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt,*
Ps. xxvi, 2. *et ceciderunt.* Ruinam igitur solam facit sibi serpens: ideo serpenti traditur qui a serpente elisus est; ut quem dejecit, hunc erigat, et fiat ruina serpentis hominis resurrectio. Satanam autem corporalis hujus contritionis et carnalis auctorem debilitatis Scriptura ostendit, Paulo dicente: *Datus est mihi stimulus carnis meæ angelus satanæ, qui me colaphizet, ut non extol-*
II Cor. xii, 7. *lar.* Sic ergo curare Paulus didicit, quemadmodum ipse sanatus est.

CAPUT XV.

Rediens a digressione, quid sit venire in virga vel in spiritu mansuetudinis *docet. Sequestrandum graviter lapsum, sed eum Apostoli exemplo sacris reddendum, ubi piæ plebis oratione atque lacrymis fuerit expiatus. Expurgari vetus fermentum, cum litteræ durities mollioris explicationis farina temperatur. Quomodo Ecclesiæ farina omnes conspergi ac cibo caritatis pasci debeant, ne similes evadant invidi illius fratris, quem æmulantur Novatiani, quorum tumor illic notatur.*

78. Bonus itaque doctor dum promittit alterum de duobus, utrumque donavit. Venit in virga, quia a communione sacra convictum removit. Et bene dicitur tradi satanæ qui separatur a Christi corpore. Venit etiam in caritate, spirituque mansuetudinis, vel quia sic tradidit, ut spiritum ejus salvum faceret, vel quia eum quem ante sequestraverat, postea sacramentis reddidit.

79. Nam et sequestrari oportet graviter lapsum, ne modicum fermentum totam massam corrumpat; et expurgandum est vetus fermentum, vel in singulis vetus homo, hoc est, exterior homo cum actibus suis, vel in populo inveteratus peccatis, vitiisque concretus. Et bene dixit expurgandum, non projiciendum: quod enim expurgatur, non totum judicatur inutile; ideo enim purgatur, ut utile ab inutili separetur: quod autem projicitur, nihil in se utile habere creditur.

80. Jam tunc igitur Apostolus reddendum sacramentis judicavit cœlestibus,[1] si purgari se ipse vellet. Et bene ait: *Expurgate;* velut enim operibus quibusdam totius populi purgatur, et plebis lacrymis abluitur, qui orationibus et fletibus plebis redimitur a peccato, et in homine mundatur interiore. Donavit enim Christus Ecclesiæ suæ, ut unum per omnes redimeret, quæ Domini Jesu meruit adventum, ut per unum omnes redimerentur. Alias cap. XV. 1

81. Hic sensus Pauli est, quem verba obscuriorem faciunt. Consideremus ipsum Apostoli sermonem: *Expurgate,* inquit, *vetus fermentum; ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi.* Sive quod tota Ecclesia suscipiat onus peccatoris, cui compatiendum et fletu, et oratione, et dolore est; et quasi fermento ejus se totam conspergat, ut per universos ea quæ superflua sunt in aliquo pœnitentiam agente virilis misericordiæ[2] aut compassionis velut collativa quadam admixtione purgentur. Sive ut illa mulier Evangelica docet, quæ tipum prætendit Ecclesiæ, eo quod fermentum abscondat in farina sua, donec fermentetur totum, ut mundum omne sumatur. I Cor. v, 7. 2 Luc. xiii, 21.

82. Docuit me Dominus in Evangelio quid sit fermentum, dicens: *Non intelligitis quia non de pane dixi: Adtendite a fermento pharisæorum et sadducæorum?* Tunc, inquit, intellexerunt quia non dixit a panibus, sed a doctrina pharisæorum et sadducæorum adtenderent sibi. Hoc ergo fermentum, hoc est, doctrinam pharisæorum, et disputationem sadducæorum abscondit Ecclesia Matth. xvi, 11.

[1] Ita Rom. edit. ac mss. omnes: at vet. editt. male præferebant, *addendum sacramentis;* et nihilo melius ult. Par., *credendum sacramentis.* Ceterum Ambrosius cum in aliis suis libris, tum in his potissimum graviorum criminum reos tam frequenter ut ad Ecclesiæ universorumque christianorum preces confugiant, hortatur, ut ambiguum haberi non possit, quin suffragia illa non fecerit minoris quam Tertullianus: cujus ea de re lib. *de Pœnit.* cap. x, verba illa sunt: *Cum te ad fratrum genua protendis, Christum contrectas, Christum exoras: æque illi cum super te lacrymas agunt, Christus patitur, Christus pro te vulneratur* etc. Quibus autem ceremoniis publicæ illæ preces ac lacrymæ pro pœnitentibus funderentur, discat istarum rerum studiosus ab auctore *Constit. Apostol.* lib. II, cap. 18, et maxime lib. VIII, cap. 9; item e Conc. Laodic. can. 19; quibus si libuerit adjicere quæ de hoc ritu apud Chrysostomum Hom. 72 *in Matth.*, et 18 *in II ad Corinth.* legere est, eumdem in orientali Ecclesia receptum et communem fuisse compertum fiet. Sed in occidentali quoque ipsum non minus obtinuisse præter citatum Ambrosium variis locis, Pacianum *Exhort. ad Pœnit.* et Epist. I ad *Sympron.* et alios, testes etiam sunt Sozomenus lib. VII *Hist.* cap. 16 et *Ordo Romanus* eo loci quo absolutionis feriæ 5 in cœna Domini ratio describitur. (Ed. Maur.)

[2] Erasmus et seq. editt., *viritim misericordiæ.* Optime sane et accommodate ad illas voces, *collativa quadam admixtione:* his enim non dubium est aliud ad laudatissimum hunc veterum morem, quo cum quispiam amicorum casu aliquo bonis eversus fuerat, illius amici viritim ἔρανον, id est, collatitiam pecuniam tribuebant, ut inde sublevaretur ejus calamitas; ut docet Casaubonus *Comment. in Theoph. Charact.* ad cap. περὶ Αὐνθαδείας. Et eam quidem beneficentiam sic amplificavit primorum christianorum caritas, ut Apostolo non

in farina sua; cum litteram Legis duriorem spiritali interpretatione mollivit, et velut mola quadam suæ disputationis infregit, proferens velut de folliculis[1] litterarum mysteriorum interna secreta, et resurrectionis fidem adstruens, qua Dei misericordia prædicatur, qua reparari vita creditur mortuorum.

83. Non absurda autem videtur ad hunc locum adsumptio comparationis hujus. Siquidem regnum cœlorum est peccatoris redemptio;[2] et ideo farina Ecclesiæ conspergamur omnes boni et mali, ut simus omnes nova conspersio.[3] Ne quis autem vereretur, ne fermenti vitiosioris admixtio massam decoloraret, ideo dixit: *Ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi;* I Cor. v, 7. hoc est tales conspersio vos reddet, qualis erat innocentiæ vestræ pura sinceritas. Ita si misereamur, non fuscamur peccato alieno, sed redemptionem ejus adquirimus nostræ gratiæ;[4] ut qualis erat puritas, perseveret. Et ideo addidit: *Etenim pascha nostrum immolatus est Christus;* Ibid. hoc est, passio Domini omnibus profuit, et peccatoribus donavit redemptionem, quos flagitii pœnituit admissi.

84. Itaque epulemur bonum cibum, pœnitentiam gerentes, læti redemptione; nullus enim cibus est benevolentia et pietate dulcior: epulis nostris atque lætitiæ nulla de peccatore servato invidia admisceatur; ne se ipse a domo Patris, quemadmodum expositus in Evangelio invidus ille frater, excludat, qui fratrem receptum doluit, quem in perpetuum gaudebat exclusum. Luc. xv, 23.

85. Cujus vos similes esse, Novatiani, non potestis negare, qui ideo, ut dicitis, in Ecclesiam non convenitis, quia per pœnitentiam tributa spes fuerat his qui lapsi sunt, revertendi.[5] Sed hoc prætentum est specie. Ceterum episcopatus amissi dolore succensus Novatianus schisma composuit.

86. Sed non intelligitis quia de vobis quoque prophetavit Apostolus, et vobis dicit: *Et vos inflati estis, et non magis luctum habuistis; ut tollatur de medio vestrum, qui hoc opus fecit?* I Cor. v, 2. Utique tunc penitus tollitur, cum aboletur peccatum ejus: non enim excludendum ab Ecclesia dicit Apostolus, qui suadet esse purgandum.

CAPUT XVI.

Novatiani cum Apostolo comparantur. Quam pulchre illis conveniat Domini verbum: Nescitis cujus spiritus estis. *Pœnitentiæ studium ab eis extingui, dum ejus fructum e medio tollunt. Hoc pacto Christi promissis privari peccatores; qui tamen non cito admittendi ad mysteria. Denique pœnitentium quorumdam exempla proponuntur.*

87. Cum igitur Apostolus peccatum remiserit, qua vos auctoritate dimittendum negatis? Quis reverentior Christi, Novatianus, an Paulus? Sed noverat Paulus Dominum misericordem; noverat Dominum Jesum severitate magis discipulorum offensum, quam misericordia. I Cor. II, 10.

88. Denique Jacobum et Johannem dicentes quod ignem de cœlo peterent, qui consumeret eos, qui Dominum recipere nolebant, confutavit Jesus dicens: *Nescitis cujus spiritus estis: Filius enim hominis non venit animas hominum perdere, sed salvas facere.* Et illis quidem dixit: Luc. IX, 55, 56. *Nescitis cujus spiritus estis,* qui ipsius erant spiritus; vobis autem dicit: Non estis spiritus mei, qui meam clementiam non tenetis, qui meam refutatis misericordiam, qui excluditis pœnitentiam, quam ego per apostolos meos prædicari volui in nomine meo.

89. Frustra enim dicitis vos prædicare pœnitentiam, qui tollitis fructum pœnitentiæ. Homines enim ad aliquod studium aut præmiis aut fructibus incitantur; omne autem studium torpescit dilatione. Et ideo Dominus ut præsentium fructu cumularetur devotio discipulorum, dixit quoniam qui dimisisset omnia sua, et Deum sequutus esset, septies[6] tantum reciperet et hic et in futurum. Prius hic promisit, Matth. XIX, 29. ut fastidia dilationis auferret: addit et in futurum, ut hic disceres credere in futurum quoque solvenda tibi præmia. Remuneratio igitur præsentium testimonium futurorum est.[7]

90. Si quis igitur occulta crimina habens, propter Christum tamen studiose pœnitentiam egerit; quomodo ista recipit, si ei communio non refunditur?[8] Volo veniam reus speret, petat

Luc. XXIV, 47.

semel illius rei teste fratribus qui non modo in eadem urbe, sed etiam in diversis atque dissitis inopia premerentur, juvandis collectæ fierent. Quem morem a re corporea transtulit S. Doctor ad spiritalem. Attamen licet adverbium *viritim* peculiarem hoc loco gratiam habeat, cum *virilis* in mss. omnibus et apud Amerb. legatur, vocem hanc duximus retinendam. Neque vero ipsa suo etiam caret lepore; per eam enim hic misericordia gravis ac generosa requiri ostenditur, non autem mollicula et muliebris, qualem vel inepta causa sæpe commovet. (Edit. Maur.)

[1] *Folliculis* grana seminum velut pellicula integuntur. (E.M.)

[2] Germ. cod. ant., *peccatorum remissio.* At paucis interjectis, ubi omnes edit., *ut simus in nova conspersione. Quis autem vereretur,* etc., omnes mss. magis commode ut in textu.

[3] Editiones ante maurinam: *Ut simus in nova conspersione.*

[4] Notant Maurini, mss. aliquot referre, *redemptione ejus acquirimus nostri gratiam;* quosdam, *redemptionis ejus acquirimus gratiam.*

[5] Novatiani ut secessionem suam defenderent, Ecclesiam per lapsorum receptionem contendebant interiisse; ut Cyprianus epist. 52 et Pacianus p. 57 testificantur, atque adeo *in hæresim schisma verterunt,* ut loquitur Augustinus de Donatistis, qui se Novatianorum hac in parte sedulos imitatores præbuerunt. Etenim Ecclesiam, quod cum Cæciliano communicaret a librorum sacrorum, ut clamitabant, traditoribus ordinato, funditus periisse delirabant. Sed episcopatus amissi dolor Donatum non minus angebat, quam Novatianum: de quo hic Ambrosius noster, et nos in Admonitione, quæ consulenda. (Edit. Maur.)

[6] Ita vet. editt. ac multo plures mss.; at Rom. edit. cum nonnullis aliis cod. habet *centies:* quod quidem ad loci Evangelici verba scite congruit. Nihilominus tamen *septies* a Cypriano quater, et ab Auctore *Quæst. novi et vet. Testam.* apud Augustinum, ter citari observatum est a Latinio. (E. Maur.)

[7] Codex clarom., *præsentium, spes est futurorum.*

[8] Mirum quantum hic locus Dallæum torserit. Nam lib. III *de Confess.* cap. 11, illum a Petronio objectum leviter admodum transiliens, *Et hæc,* inquit, *in Novatianos dicta sunt,*

eam lacrymis, petat gemitibus, petat populi totius fletibus, ut ignoscatur, obsecret; et cum secundo et tertio fuerit dilata ejus communio, credat remissius se supplicasse, fletus augeat, miserabilior postea revertatur, teneat pedes brachiis, osculetur osculis, lavet fletibus, nec dimittat; ut de ipso dicat Dominus Jesus: *Remissa* Luc. VII, 47. *sunt peccata ejus multa, quoniam dilexit multum.*

91. Cognovi quosdam in pœnitentia sulcasse vultum lacrymis, exarasse continuis fletibus genas, stravisse corpus suum calcandum omnibus, jejuno ore semper et pallido mortis speciem spiranti in corpore prætulisse.

CAPUT XVII.

Severitati pietatem addendam esse, quod Apostolus præstitisse ostenditur in corinthio. Hunc baptismate contra Novatianorum cavillos initiatum fuisse adstruitur. Quibus additur, non destructionem, sed castigationem carnis, per vocem interitum *significari; quod etiam terræ similitudine confirmatur.*

92. Quid exspectamus ut mortui mereantur veniam, qui mortem sibi intulerunt, cum viverent? Satis est, inquit, ei qui talis est, A objurgatio hæc quæ fit a pluribus; ita ut e contrario magis donetis et consolemini, ne forte abundantiore tristitia absorbeatur. Si satis II Cor. II, 6. ad condemnationem est objurgatio, quæ fit a pluribus; satis est quoque ad remissionem peccati obsecratio, quæ fit a pluribus. Moralis magister et nostræ fragilitatis conscius, et pietatis divinæ interpres, vult donari peccatum, vult consolationem adhiberi; ne tristitia pœnitentem tædio longæ dilationis absorbeat.

B 93. Ideo ergo donavit Apostolus, nec solum donavit, sed etiam confirmari in eum caritatem voluit. Qui carus est, non habet duritiam, sed mansuetudinem. Nec solum donavit ipse, sed voluit etiam omnes donare, et se propter alios donasse dixit; ne multi propter unum diutius contristarentur. *Si cui,* inquit, *donastis, et ego; nam et ego propter vos in persona Christi, ut non circumveniamur a satana; nec enim versutias ejus ignoramus.* Recte potest serpentem *Ibid.*, 10. C cavere qui ejus potest versutias non ignorare, quæ multæ ad nocendum sunt. Vult semper nocere, semper circumvenire, ut mortem inferat; sed debemus cavere ne remedium nostrum fiat ejus triumphus: circumvenimur enim ab eo, si per nimiam tristitiam[1] pereat qui [1] potest liberari per indulgentiam.

significantque pœnitentem reconciliari debere, quod non negamus: nemini nisi peccata apud sacerdotem occulte confesso, ullum peccatum remitti, quod nos negamus, non significant. Sed cum non posset non videre homo ingeniosus in promptu esse adversus ipsum concludere: Si peccata occulta habentem nec non eorum causa pœnitentem reconciliari oportuerit; ergo peccata occulta subjecta fuerunt pœnitentiæ publicæ, ergo subjecta etiam fuerunt sacerdotum auctoritati: ad id quidem ille hoc loco nihil. Verum lib. IV ejusdem Operis cap. 22 non diffitetur interdum fieri potuisse, ut qui conscientiam secretorum criminum sarcina gravem haberent, illam sponte ac sine legis cujusquam coactione exonerarent apud sacerdotem, cujus consilio volentes lubentesque publicæ pœnitentiæ subjicerentur. Quod ibi fusius prosequutus adjicit: *Atque hæc in primis præfari hoc loco visum est, ne quem turbet, aut a vero abducat, si quod vel ipse offenderit, vel ab Arnaldo allatum viderit singulare hujusmodi pœnitentiæ apud veteres exemplum.* Ex quibus verbis facile nec sine causa colligitur non omnino rara vel singularia visa esse ista exempla; quippe qui negare quin talia et apud Arnaldum et alibi reperiantur, ausus non fuerit. Nunc peteremus ab illo ministro, utrum esset minus scandalum quempiam occultam noxam voluntarie confessum publice pœnitere, quam ex legis imperio confessum? Immo vero scandalum eo majus moveret, quo rariores essent qui publicam pro occulte commissis agerent pœnitentiam. Ergo cum hujusmodi scandalum non prohibuerit, quominus pastores ad pœnitentiam publicam eos, qui voluntarie occulta confiterentur, admitterent; nec illos quoque potuit deterrere, ne legem de palam confitendis etiam reconditis criminibus sancirent. Eumdem rursus interrogaremus an distantia minor sit a peccato publico ad secretum voluntarie et ultro declaratum, quam ad declaratum ex legali necessitate? Hoc sane dixerit nemo, cum evidentissimum sit contrarium. Cum igitur hoc tantum discrimen non fuerit impedimento, quominus occulta voluntarie confitentes iisdem publicis pœnis addicerentur, quibus manifestorum scelerum reos afficiebant; nec etiam impedire debuit ne leges de secretis piaculis per eamdem publicam pœnitentiam qua curabantur manifesta, eluendis constituerentur. Et hinc clarum est præcipua illa incommoda, quæ opponit necessariæ occultarum culparum confessioni, quam rejicit, non minus pugnare contra voluntariam, quam admittit. Itaque haud immerito illud responsum auctori suo non satisfecit: sed tertium adtulit prioribus multo futilius, cum editos omnes codices corruptionis in verbo *occulta* postulavit. Exspectabamus ut editis codicibus opponeret manu exaratos, sin minus omnes, saltem aliquos, saltem unicum: quod cum nec fecerit, nec potuerit, hic unus editorum ineditorumque librorum qua veterum qua recentium consensus plusquam sufficit, ut idem locus auctoritatem plene planeque conservet suam. Audiamus tamen ejus conjecturas. Primum ille sciscitatur a catholicis, quorsum occultorum potius quam manifestorum istic mentio? Quasi vero, inquit, Novatiani solis occultis veniam negandam adseverassent, vel Ambrosius occultorum tantum exsolutionem ab Ecclesia sperandam ostenderet. Sed quis tam oculatum virum non miretur hoc loco tam cæcutire, ut non videat hic propterea non nisi secretorum mentionem fieri, tum quia cuilibet expeditum erat a fortiori, ut ajunt, colligere de manifestis, de quibus alioqui abunde agitur in hoc Opere; tum quia sic evidentius fiebat crudelitatem Novatianorum patere latissime, quippe qua etiam occulti peccatores a spe veniæ excluderentur? Attamen urget adhuc Dallæus, et non *occulta,* sed *multa* legendum esse credit ex eo egregie probari, quod *proclive fuerit librariis hic decipi, et pro* m *duplex* cc *legere.* Quod quidem a similitudine utriusque elementi (*arguit*), ab antithesi inter multa peccata et pœnitentiam pro Christo susceptam hic apposita, denique a relatione quæ hisce verbis cum sequenti Evangelii loco intercedit. Sed primo pergratum ille nobis fecisset, si hujuscemodi lapsus aliquot exempla in medium protulisset; nobis enim nulladum observata possumus affirmare. Deinde quæ causa fuit, cur in citato Lucæ testimonio non idem peccarint librarii, vel saltem eodem loco admoniti fuerint admissæ corruptionis? Cur illam ex argumentis adeo, ut Dallæo videtur, perspicuis ante ipsum nemo deprehenderit? Sed profecto non minus referentur Ambrosiana verba ad memoratum testimonium si legeris *occulta,* quam si *multa;* nisi forte si occulta crimina non æque multa committi possint, ac manifesta. Quod vero ad antithesin, certe in lectione nostra multo pulchrior est, cum sic clanculum admissa publicæ pœnitentiæ opponantur. Utcumque sit, inquit, an unicus hic locus et rationibus, et contrariis ceterorum Patrum testimoniis æquum est anteponi? Sed hæc fuga est, non responsio. Nam et alios Patres hic Ambrosio contrarios esse pernegamus, et multos cum Ambrosii tum aliorum veterum locos huic suffragari contendimus. Nonnullos notavimus, ut puta lib. VII in Luc. et lib. X atque alibi. Plures etiam suppeditabunt in editis de hac materia libris Alexander, Bibaqueus, ac Sammarthanus noster, quos consule. (Edit. Maur.)

[1] Germ. cod. antiquior, *nimiam obstinationem.*

94. Et ut sciremus quia de baptizato dicit, addidit: *Scripsi vobis in epistola, ne commisceamini fornicariis, non utique fornicariis hujus*
I Cor. v, 9. *mundi.* Et infra subjunxit: *Nunc autem scripsi vobis, non commisceri, si quis frater nominatur*
Ibid., 11. *fornicator, aut avarus, aut idolis serviens.* Quos simul junxit ad pœnam, simul voluit etiam ad veniam pertinere. *Si quis autem talis est,* in-
Ibid. quit, *cum hoc nec cibum sumas.* Quam severus pertinacibus, quam indulgens rogantibus! Adversum illos Christi armatur injuria; his Christi
1 invocatio[1] suffragatur.

95. At ne quis forte eo moveatur, quia scriptum est: *Tradidi hujusmodi hominem sa-*
Ibid., 5. *tanæ in interitum carnis,* et dicat: Quomodo potuit ad veniam pertinere, cujus omnis interierat caro; cum manifestum sit in utroque redemptum hominem, in utroque salvari: neque animam sine carne, neque carnem sine anima,

[1] Quidam mss., Maurinis testibus, *Christi invocatione.*

[2] Mss. non pauci, *gestorum operumque consortes copulatæ.* (Edit. Maur.)

A cum sibi sint gestorum operum consortiis copulatæ,[2] sine consortio vel pœnæ esse vel præ- 2
mii? Is sibi responsum hoc habeat, quod interitus non consummatam absumptionem carnis significet, sed castigationem. Sicut enim mortuus peccato, Deo vivit; ita illecebræ carnis intereunt, et cupiditatibus suis moritur caro, ut castitati ceterisque bonis operibus reviviscat.[3] 3

96. Et quod aptius exemplum, quam de matre sumamus? Namque ipsa de qua adsumpti
B sumus, terra, intermisso exercitio cultuque, videtur deserta; et aut vinetis quibus consitus est ager, aut oleis moritur; succum tamen proprium velut quamdam sui animam non amittit. Denique repetita cultione, et creditis seminibus, quibus habilis æstimatur, feracior adsurgit fructibus. Non ergo alienum si etiam nostra caro interire sic dicitur, ut repressa magis, quam absumpta credatur.

[3] Hic liber in cod. c explicit, et sequitur inscriptio: *Qualiter agenda sit pœnitentia.* Deinde: *Agenda est itaque pœnitentia,* ut infra n. 2.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Ambrosius libri superioris præceptis nova subtexturus, necessitatem mature agendi pœnitentiam allegorice insinuat, quam et suadet agendam: deinde illius forma in Apostolo imitationi proposita, varios ejusdem fructus strictim recensĕt.

Etsi non pauca quæ ad
D cohortationem pœnitentiæ proficiant, scripta sint in libro superiore; tamen cum adjici possint complura, ne velut semesas verborum nostrorum epulas reliquisse videamur, inceptum persequamur convivium.

2. Agenda est enim pœnitentia non solum sollicite, sed etiam mature: ne forte Evangelicus ille paterfamilias qui arborem ficum plan-
C tavit in vinea sua, veniat; et quærens fructum in ea, si non invenerit, dicat cultori vineæ:[1] 1
Succide illam. Ut quid etiam terram occupat? Luc. XIII, 7.
Et nisi cultor vineæ interveniat, dicens: *Domine, remitte*[2] *illam et hoc anno, usque dum fo-* 2
diam circa illam, et mittam cophinum stercoris: et si quidem fecerit fructum; sin autem, excidatur ficulnea.
Ibid., 8, 9.

3. Stercoremus ergo et nos agrum hunc quem possidemus, et imitemur laboriosos agricolas,
D quos non pudet fimo pingui satiare terram, et immundo cinere agrum adspergere,[3] ut fructus 3
uberiores colligant.

4. Et quemadmodum stercoremus, docet Apostolus dicens: *Et æstimo omnia ut stercora,*[4] *ut* 4
Christum lucrifaciam, qui per infamiam et bo- Philip. III, 8.
nam famam meruit Christo placere. Legerat enim quod Abraham dum se stercus et cinerem 5
fatetur,[5] summa humilitate invenit Dei gratiam. Gen. XVIII, 3.
Legerat quod Job in stercore sedens, omnia
E quæ amiserat, recuperavit. Legerat, prophetante Job XXIV.
David, quod Deus *de terra suscitat inopem, et*
de stercore erigit pauperem. Ps. CXII, 7.

5. Et nos ergo non erubescamus fateri Domino peccata nostra.[6] Pudor est ut unusquisque 6

[1] Cod. c: *Ecce anni tres sunt ex quo venio quærens fructum in ficulnea hac, et non invenio: succide ergo illam.*

[2] Codd. T etc. *dimitte.*

[3] Imitatio illorum versuum e lib. I Georg.

Ne saturare fimo pingui pudeat sola, neve
Effœtos cinerem immundum jactare per agros.

[4] Vet. editt. et pauci mss., *Et æstimo stercora:* Rom. edit. et alii pauciores, *Et æstimor stercora:* reliqui mss. ut in textu, nisi quod nonnulli habent, *æstimari.* (Edit. Maur.)

[5] Cod. c, *fateretur.* Cf. Sabbat. ad h. l.

[6] Hic agi de confessione quæ Deo apud sacerdotem illius ea in parte vicarium editur, compertum facit quod statim sequitur: *Pudor est* etc. Quem enim pudeat apud eum solum peccata fateri sua, cui eadem clarius quam sibi ipsi cognita esse perspectum habeat? Certe in eo quod illa perpetraverit, pudor esse poterit, non autem in illorum confessione. Rursus vero quod unusquisque dicitur prodere crimina sua, inde satis intelligitur non de publicis tantum criminibus et scandalo conjunctis agi, sed etiam de occultis et reconditis, quæ ab aliquo sponte deferantur ad sacerdotem. Consule quæ de reo minoris culpæ dicuntur infra cap. IV, n. 27. (Ed. Maur.)

crimina sua prodat: sed ille pudor agrum suum
1 arat,[1] spinas tollit perpetuas, sentes amputat, fructus adolet, quos inter mortuos esse credebat. Sequere illum qui bene arando agrum suum, fructus quæsivit æternos. *Maledicimur*, inquit, *et benedicimus: persecutionem patimur, et sustinemus: blasphemamur, et obsecramus:*
I Cor. IV, 12, 13. *tamquam purgamenta hujus mundi facti sumus.* Si et tu sic araveris, seminabis spiritalia. Ara, ut peccatum auferas, fructum adquiras. Ille
2 aravit, ut persecutoris in se eradicaret affectum.[2] Quid plus potuit nobis conferre Christus ad studium correctionis, quam ut converteret, et daret nobis ex persecutore doctorem?

CAPUT II.

Apostolicum locum ab hæreticis contra pœnitentiam objectum solvit, eumque de baptismatis iteratione intelligendum cum singularum illius partium expositione, tum præmissa ibidem legalium baptismatum mentione ostendit: quamvis subjungat eo quoque illum posse referri, ut quod impossibile sit hominibus, Deo impossibile nequaquam habeatur.

6. Cum igitur tam evidenti et ipsius Apostoli, et scriptorum ejus exemplo redarguantur, tamen adhuc obniti volunt, et auctoritatem ajunt Apostolicæ sibi suffragari sententiæ,
3 allegantes scriptum ad Hebræos:[3] *Impossibile est enim hos qui semel illuminati sunt, et gustaverunt donum cœleste, et participes facti sunt Spiritus sancti, et bonum gustaverunt Dei verbum, virtutesque futuri sæculi, lapsos iterum renovari in pœnitentiam, rursus crucifigentes Fi-*
Hebr. VI, 4 et ss. *lium Dei, et ostentatione triumphantes.*

7. Numquid Paulus adversus factum suum prædicare potuit? Donavit corinthio peccatum
II Cor. II, 10. per pœnitentiam: quomodo hic potuit sententiam suam ipse reprehendere? Ergo quia non potuit quod ædificaverat destruere, non contrarium dixisse eum, sed diversum advertimus. Quod enim contrarium est, se ipsum impugnat; quod diversum est, distinctam solet habere rationem. Ita autem contrarium non est, ut alterum suffragetur alteri. Etenim quia de remittenda prædicavit pœnitentia, debuit et de iis qui iterandum putant baptismum, non silere; et prius sollicitudinem nobis auferri oportuit, ut sciremus etiam post baptismum, si qui peccarent, donari eis posse peccatum; ne spe veniæ

A destitutos iterandi baptismatis opinio vana perverteret: deinde iterandum non esse baptisma rationabili disputatione suadendum fuit.

8. De baptismate autem dictum verba ipsa declarant, quibus significavit impossibile esse lapsos renovari in pœnitentiam; per lavacrum enim renovamur, per quod renascimur, sicut ipse Paulus dicit: *Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem, ut quemadmodum surrexit Christus ex mortuis per gloriam*
B *Patris, ita et nos in novitate vitæ ambulemus.* Rom. VI, 4. Et alibi: *Renovamini spiritu mentis vestræ, et induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est.* Et alibi: *Renovabitur sicut aquilæ* Ephes. IV, 23, 24. *juventus tua;* quod etiam aquila, cum fuerit Ps. CII, 3. mortua, ex suis reliquiis renascitur, sicut per baptismatis sacramentum,[4] cum fuerimus pec- 4
cato mortui, renascimur Deo, ac reformamur. Unum ergo baptisma docet, sicut alibi, *Una fides, unum,* inquit, *baptisma.* Ephes. IV, 5.

C 9. Illud quoque evidens, quod in eo qui baptizatur, crucifigitur Filius Dei; quia non potuit caro nostra abolere peccatum, nisi crucifixa esset in Christo Jesu. Denique scriptum est, quia *quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in mortem ipsus baptizati sumus.* Et infra. Rom. VI, 3. *Si enim complantati sumus similitudini mortis ejus, simul et resurrectionis erimus, scientes quia vetus homo noster simul confixus est cruci.* Et *Ibid.*, 5, 6. ad Colossenses ait: *Consepulti ei per baptismum,*
D *in quo et consurrexistis.* Quod ideo scriptum est, Coloss. II, 12. ut credamus quia ipse crucifigitur in nobis; ut per illum peccata nostra mundentur, ut ipse chirographum nostrum affigat cruci, qui solus potest donare delicta. Ipse in nobis principatus et potestates triumphat; quoniam de ipso scriptum est: *Principatus et potestates ostentavit, triumphans eos in semetipso.* Coloss. II, 15.

10. Ergo quod ait in hac epistola quæ scribitur ad Hebræos, impossibile esse *lapsos re-*
E *novari in pœnitentiam, rursus crucifigentes Filium Dei, et ostentatione triumphantes,* eo spec- Hebr. VI, 6. tat, ut de baptismo dictum credamus, in quo crucifigimus Filium Dei in nobis; ut per illum nobis mundus crucifigatur, qui quadam triumphamus specie, dum similitudinem mortis ejus adsumimus, qui principatus et potestates in sua cruce ostentavit ac triumphavit; ut in mortis ejus similitudinem nos quoque de principatibus, quorum jugum deponimus, triumphemus. Semel
F autem crucifixus est Christus, semel peccato mortuus; et ideo unum, non plura baptismata.

[1] Notant Maurini mss. aliquot legere *stercorat* pro *arat*, et quidem videtur ex altera parte lectio præferenda, dum nexum habet cum præcedentibus; sed et lectio *arat* defendi ex altera potest ob relationem ad subsequentia.

[2] Maurinis testibus nonnulli mss., *eradicaret effectum.* Sed lectio textus evidenter præferenda.

[3] Non alium locum qui magis hæresi suæ patrocinari videretur, quam istum proferebant Novatiani. Et hoc quidem in causa fuit, cur serius hæc epistola apud latinos habita fuerit pro canonica, quemadmodum ex Eusebio lib. III *Hist. Eccles.* cap. 3, et lib. VI cap. 20, ex Philastrio, lib. *de Hæres.* 41, ex Hieronymo variis locis cognoscere est. Epiphanius quoque præcipuum Catharorum in eo loco firmamentum fuisse, dum de eadem hæresi loquitur, tradit. Ceterum Ambrosiana responsio verissima est, eamque nobilissimi quique scriptores Doctori nostro suppares aut posteriores amplexati sunt; quamquam nonnulli de pœnitentia locum interpretati moralem impossibilitatem ibi significatam maluerunt: quæ responsio etiam in fine capitis indicatur. (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit. sola, *quod est: Sicut aquila cum fuerit.... sic per baptismatis* etc. Obiter autem observandum est, aquilæ illud adtribui ab Ambrosio, quod vulgo de phœnice dicitur, quem ex propriis cineribus renasci fabulantur multi scriptores. (Edit. Maur.)

11. Quid quod et supra doctrinam baptismorum præmisit? Et quia multa erant baptismata in Lege, merito reprehendit illos qui perfecta
1 dimittant, et principium verbi requirant.[1] Docet nos scire oportere destructa esse universa Legis baptismata, unum baptisma esse in Ecclesiæ
2 sacramentis. Hortatur autem nos,[2] ut relinquentes initium verbi, ad perfectum tendamus: *Et*
Hebr. VI, 3. *hoc faciemus,* inquit, *siquidem permiserit Deus;* non potest enim sine favore Dei aliquis esse perfectus.

12. Possem quidem etiam illud dicere ei, qui hoc de pœnitentia dictum putat, quia quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum; et potens est Deus, quando vult, donare nobis peccata, etiam quæ putamus non posse concedi. Et ideo quod nobis impossibile impetratu videtur, Deo donare possibile est. Nam et impossibile videbatur, ut peccatum ablueret aqua; denique Naaman Syrus lepram suam mundari per aquam posse non credidit. Sed quod impossibile erat, fecit Deus esse pos-
IV Reg. V, 11. sibile, qui tantam nobis donavit gratiam. Similiter impossibile videbatur per pœnitentiam peccata dimitti: concessit hoc Christus apostolis suis, quod ab apostolis ad sacerdotum officia
Joan. XX, 22. transmissum est. Factum est igitur possibile quod impossibile videbatur. Sed tamen de baptismo dictum, ne quis iteraret, vera ratione
3 persuadet.[3]

CAPUT III.

Superiorem solutionem confirmat proposita ex Evangelio prodigi parabola, cujus singulas partes exponens, easdem contra Novatianas adsertiones ita convertit, ut inde necessario deducat etiam gravissimi criminis reo, siquidem digne pœnituerit, reconciliationem non denegandam.

13. Neque enim Apostolus contra evidentem Christi doctrinam veniret, qui de peccatore pœnitentiam agente comparationem po-
4 suit, eo quod[4] peregre profectus acceptam a patre omnem substantiam devoraverit vivendo luxuriose, et postea panem patris desideraverit, cum vesceretur siliquis, et meruit stolam, annulum, calceamentum, immolationem quoque vituli, quæ speciem habet passionis Dominicæ,
Luc. XV, 13 et ss. per quam cœleste sacramentum nobis donatur.

14. Bene dicitur quia *peregre profectus est,* qui erat a sacris altaribus separatus; hoc est enim ab Hierusalem illa quæ in cœlo est, civico quodam et domestico sanctorum separari domicilio. Unde et Apostolus ait: *Ergo jam non estis advenæ atque peregrini, sed cives sanctorum, et domestici Dei.* Ephes. II, 9.

15. *Et consumpsit,* inquit, *substantiam suam.* Merito consumpsit eam, cujus fides in operibus claudicabat: *Fides* enim *eorum quæ sperantur, substantia est rerum, argumentum non apparentium.* Et bona substantia fides, in qua spei est Hebr. XI, 1. nostræ patrimonium.[5] 5

16. Nec mirum si fame peribat qui divino alimento egebat: cujus desiderio compulsus, *Surgam,* inquit, *et ibo ad patrem meum, et dicam illi: Pater, peccavi in cœlum, et coram te.* Luc. XV, 18. Nonne advertitis id evidenter nobis expositum, quod emerendi gratia sacramenti ad precandum impellimur; et hoc auferre vultis, propter quod agitur pœnitentia? Tolle gubernatori perveniendi spem, et in mediis fluctibus incertus errabit. Tolle luctatori coronam; lentus jacebit in stadio. Tolle piscatori capiendi efficaciam; de-
7 6 sinit[6] jactare retia.[7] Quomodo ergo potest qui famem patitur animæ suæ, studiosius Deum precari, si sacram desperet alimoniam?

17. *Peccavi,* inquit, *in cœlum, et coram te.* Fatetur utique peccatum ad mortem, ne quem vos agentem cujuslibet criminis pœnitentiam jure excludi putaretis; quando is qui in cœlum peccavit, vel in regnum cœleste, vel in animam suam, quod est peccatum ad mortem; et peccavit coram Deo, cui soli dicitur: *Tibi soli peccavi, et malum coram te feci,*[8] 8 Ps. L, 6.

18. Tam cito veniam meretur, ut venienti et adhuc longe posito occurrat pater: osculum tribuat, quod insigne est sacræ pacis: stolam proferri jubeat, quæ vestis est nuptialis, quam si quis non habuerit, a convivio nuptiali excluditur: det annulum in manu ejus, quod est fidei pignus, et sancti Spiritus signaculum: calceamenta deferri præcipiat: celebraturus, enim Exod. XII, 11. pascha Domini, epulaturus agnum, tectum debet adversus omnes incursus bestiarum spiritalium, morsusque serpentis habere vestigium: vitulum præcipiat occidi, quia *Pascha nostrum immolatus est Christus.* Etenim quotiescumque I Cor. V, 7. sanguinem Domini sumimus, mortem Domini annuntiamus. Sicut ergo semel pro omnibus I Cor. XI, 26. immolatus est; ita quotiescumque peccata donantur, corporis ejus sacramentum sumimus, ut per sanguinem ejus fiat peccatorum remissio. *De Pœnit.* dist. 1, c. *Potest fieri,* § *Sicut semel.*

19. Ergo evidentissime Domini prædicatione mandatum est etiam gravissimi criminis reis, si ex toto corde, et manifesta confessione peccati pœnitentiam gerant, sacramenti cœlestis

[1] Mss. aliquot, *dimittunt et principia Verbi requirunt;* nonnulli, *dimittant et principalia verba requirant.* (Ed. M.)

[2] Codex c addit *Apostolus.*

[3] Edit. Rom. cum duobus omnino mss., *vera ratio persuadet.* Minime male. Verum cum aliam lectionem vet. editt. cum reliquis mss. iisque multo probatioribus habeant, referendum est verbum *persuadet* ad ipsum Paulum: is enim locum citatum ita exprimit, ut illum non sit de baptismi repetitione intelligendum persuadeat. (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit. sola, *posuit in eo, qui peregre* etc.

[5] Pauci mss., *nostræ patrocinium.* (Edit. Maur.)

[6] Codex c congruenter præcedentibus, *desinet.*

[7] Exempla prorsus istorum similia proponit epist. 55 *ad Anton.* Cyprianus: unde isthæc imitatum esse Doctorem nostrum facile quispiam existimarit. (Edit. Maur.)

[8] Evidenter prosequitur sequenti numero hæc periodus, unde perperam Maurini hic punctum cum præcedentibus editionibus apposuerunt, et postea numerum adjecerunt. Ideo nos punctum in comma immutavimus, sed ad confusionem vitandam numerum retinuimus.

refundendam gratiam.[1] Unde nihil vobis ad excusationem resedisse certum est.[2]

CAPUT IV.

Aliam objectionem ex blasphemia in Spiritum sanctum petitam retorquet in ipsos Novatianos; ostenditque per eam blasphemiam intelligi debere fidem non rectam: quod ubi Petri adversus Simonem magum sententia, nec non Evangelico testimonio confirmavit, eosdem hæreticos ad reditum in Ecclesiam cohortatur, ac tantam Domini clementiam esse adserit, ut Judæ traditori veniam, si apud Christum pœnituisset, non fuisset denegaturus.

20. Perlatum est tamen ad nos, etiam illud vos objicere solere, quod dicatis scriptum esse: *Omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus: Spiritus autem blasphemia non remittetur hominibus. Et quicumque dixerit verbum contra Filium hominis, remittetur ei: qui autem dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei, neque in hoc sæculo, neque in futuro.* Quo exemplo omnis adsertio vestra destruitur et absolvitur;[3] scriptum est enim: *Omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus.* Cur igitur non remittitis? Cur alligatis vincula, quæ non solvitis? Cur nodos nectitis, quos non relaxatis? Remittite ceteris: agite de iis, quos peccantes in Spiritum sanctum Evangelica auctoritate in perpetuum adstringi putatis.

Matth. XII, 31 et ss.

21. Et tamen quos adstringat, consideremus, repetentes superiora lectionis ipsius, ut evidentius comprehendamus.[4] Dicebant Judæi: *Hic non ejicit dæmonia nisi in Beelzebub principe dæmoniorum.* Respondit Jesus: *Omne regnum divisum contra se destruetur, et omnis civitas vel domus divisa contra se, non stabit: si enim satanas satanam ejicit, adversum se divisus est; quomodo ergo stabit regnum ejus? Quod si ego in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt?* Matth. XII, 24 et ss.

22. De his utique expressum videmus, qui Dominum Jesum in Beelzebub ejicere dæmonia loquebantur, quibus sic respondit Dominus, quod satanæ hæreditas in iis esset, qui satanæ compararent salvatorem omnium, et in regno diaboli constituerent gratiam Christi. Et ut cognosceremus quia de hac dixit blasphemia, adjunxit: *Progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali?* Hos ergo qui hæc loquuntur, negat ad veniam pertinere.

23. Denique Petrus Simoni, qui magicæ artis consuetudine depravatus, putasset quod gratiam Christi per impositionem manus, atque infusionem Spiritus sancti compararet pecunia, ait: *Non est tibi pars neque sors in hac fide: quia cor tuum non est rectum apud Deum. Pœnitentiam itaque age ab hac nequitia*[5] *tua, et precare Dominum, si forte remittatur tibi hæc recordatio cordis tui: in obligatione enim iniquitatis, et amaritudine fellis video te esse.* Vides quod hunc magica vanitate blasphemantem in Spiritu sancto apostolica auctoritate condemnet; et eo magis quia puram conscientiam fidei non habebat: et tamen non interclusit ei spem veniæ, quem invitavit ad pœnitentiam? *Decr.* c. 1, q. 1, cap. *Petrus.* Act. VIII, 21 et ss.

24. Responsum est igitur a Domino blasphemiæ pharisæorum; et ideo his potestatis suæ gratiam negat, quæ in remissione peccatorum est, qui cœlestem ejus potestatem diabolico fultam suffragio vindicarent. Eos quoque adserit diabolico uti spiritu, qui separarent Ecclesiam *De Pœnit.* dist. 1, c. *Iis potestatis.*

[1] Quidam mss., *reformandam gratiam... rediisse certum est.* (Edit. Maur.)

[2] Quam validum contra Novatianos hunc Evangelii locum arbitraretur, non ægre disces, si modo cum ejusdem expositione in Comment. *super Lucam* totum hoc caput conferre non pigeat. (Edit. Maur.)

[3] Notant Maurini quosdam mss. habere *et resolvitur;* alios nonnullos, *et absorbetur.*

[4] Huic objectioni sane quam gravissimæ iisdem duobus responsis quæ hic adhibentur ab Ambrosio, satisfacit etiam Pacianus *epist.* 3 *ad Sympron.* sub medium. Porro his ipsis locis abductus est lib. IX *de Admin. Pœnit.* cap. 28. Morinus, ut utrique illi Patri eam doctrinam adtribueret, qua peccatum aliquod vere irremissibile constituerent. Is tamen de Paciano cogitur confiteri eum mentem suam ita declarasse, ut nihil per hosce locos tamquam irremissibile significari autumaret, nisi perseverantiam in crimine seu finalem impœnitentiam. Quod vero ad Ambrosianam sententiam, ubi dixisset: *Fatetur,* Ambrosius nimirum, *iis qui directe, ut illi pharisæi, blasphemant, veniam non esse sperandam;* paucis interjectis subjungit: *Ut tamen argumenti robur elevet, peccatum illud extendit ad hæreticos et schismaticos, quibus pœnitentibus gratia non denegatur: ut insinuet etiam aliis, si pœnitentiam agere possent, Dei misericordiam non defuturam.* Hæc Morinus, cui certe quidem probandum erat Doctorem sanctum existimasse blasphematoribus hujuscemodi possibilem non esse pœnitentiam, quod ab illo minime præstitum est. Ad clariorem vero hujus quæstionis intelligentiam adverte locis de blasphemia in Spiritum allatis ab hæreticis hic responderi, 1° per concessionem rhetoricam qua illorum argumentum retorquetur in eos ipsos: 2° pressius eosdem locos examinari, inquirique quodnam tandem sit peccatum illud in Spiritum. Igitur ut exemplis res illustretur, hujus criminis rei pronuntiantur omnes illi, nimirum qui Christum in Beelzebub dæmones ejicere calumniabantur, Simon et qui cum eo venalia crederent gratiæ dona, postremo hæretici et schismatici. Cum autem his postremis veniam revertentibus, vel ipso Morino non inficiante, passim spondeat Ambrosius, Simoni quoque, si resipuisset, gratiam vere promissam toto sequenti capite demonstret; nihil est cur non idem de primis etiam eum sensisse existimemus: maxime cum lib. I, cap. 2, generatim pronuntiet: *Dominus nullum crimen excipit, qui peccata donavit omnia:* quod enim regulæ hujus universalis blasphemiam ab eodem sancto habitam exceptionis loco memoratus theologus contendit, nullum idoneum hujus suæ opinionis profert argumentum. Maneat ergo nullum peccatum Ambrosio simpliciter fuisse alienum a spe veniæ præter finalem impœnitentiam. Augustinus quoque in hac quæstione, quam difficillimam omnium esse in *Enchiridio* cap. 8, et *De Verbis Dom.* serm. nunc 71, num. 38, profitetur, eamdem sententiam lib. I *Retract.* cap. 19 sequutus est. Si quis autem dixerit eodem modo culpas omnes dici posse irremissibiles, fatebimur id quidem, sed adjungemus blasphemiam, propterea quod illi plus insit malitiæ ac superbiæ quam infirmitatis, proindeque multo difficilius remittatur, singulari quadam ratione sic appellatam. Vide Maldonatum in Matthæi locum de quo agitur, et Alexandrum *Dissertatione* 22 *in Histor. Eccles. sæculi* III, et alios tum interpretes in memoratum Matthæi textum, tum scholasticos in II *Sent.* Dist. 43, et 2-2 B. Thomæ, quæst. 14, art. 3. (Edit. Maur.)

[5] Clarom. cod. et T, *ab hac stultitia tua.* Rursus vero ubi omnes mss. et vet. editt., *recordatio cordis tui,* Rom. sola posuit *cogitatio cordis tui.*

Domini; ut omnium temporum hæreticos et schismaticos comprehenderet, quibus indulgentiam negat; quod omne peccatum circa singulos est, hoc in universos. Soli enim sunt qui volunt solvere Christi gratiam, qui Ecclesiæ membra discerpunt, propter quam passus est Dominus Jesus, Spiritusque sanctus datus est nobis.

25. Denique ut sciatis quia de dispersoribus dicit, sic habemus scriptum: *Qui non est mecum, contra me est: et qui non colligit mecum,* Matth. XII, 30. *dispergit.* Et ut sciremus de his dictum, statim subjunxit: *Ideo dico vobis, omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus, Spiritus autem* Ibid., 31. *blasphemia non remittetur hominibus.* Cum dicit: *Ideo dico vobis;* nonne evidenter hoc præ ceteris a nobis intelligi voluit? Meritoque adjunxit: *Arbor bona bonos fructus facit, mala* Matth. VII, 17. *autem arbor malos fructus facit:* congregatio enim mala bonum facere fructum non potest. Arbor itaque congregatio est, fructus bonæ arboris filii Ecclesiæ sunt.

26. Et ideo revertimini ad Ecclesiam, si qui vos separastis impie. Omnibus enim conversis pollicetur veniam, quia scriptum est: *Omnis qui-* Joel II, 32. *cumque invocaverit nomen Domini, salvus erit.* Denique etiam Judæorum populus qui dicebat Joan. VIII, 48. de Domino Jesu: *Dæmonium habet;* qui dicebat: Luc. XI, 15. *In Beelzebub ejicit dæmonia;* qui crucifixit Dominum Jesum, Petri prædicatione vocatur ad baptismum, ut sceleris tanti merita deponat.

Alias cap. V. *De Pœnit.* dist. I, c. *Iis potestatis,* § *quid mirum.* I

27. Sed quid mirum, si salutem negatis aliis, qui vestram recusatis, licet illi nihil differant,[1] qui a vobis pœnitentiam petunt? Arbitror enim quod etiam Judas potuisset tanta Dei miseratione non excludi a venia, si pœnitentiam non apud Judæos, sed apud Christum egisset. *Pec-* Matth. XXVII, 54. *cavi,* inquit, *quod tradiderim sanguinem justum.* Responderunt: *Quid ad nos? Tu videris.* Quæ vox alia vestra est, cum etiam minoris peccati reus vobis factum proprium confitetur? Quid respondetis aliud, nisi hoc: *Quid ad nos? Tu videris.* Hunc sermonem laqueus sequitur, eo feraliore pœna, quo culpa est minor.

28. Sed si isti non convertuntur, vel vos revertimini, qui lapsu vario de innocentiæ fideique præcelso fastigio decidistis. Bonum Dominum habemus, qui velit donare omnibus, qui te per prophetam vocavit dicens: *Ego sum, ego sum qui deleo iniquitates, et memor non ero:* Isai. XLIII, 25. *tu autem memor esto, et judicemur.*

CAPUT V.

Quod Simoni mago veniam a Petro affirmate promissam negant, refertur primo eum apostolum propter cognitam magi illius perfidiam dubia locutione uti potuisse: secundo autem apte ad causam per adverbium forte *affirmationem etiam significari ex pluribus veteris Testamenti locis, ex profanorum auctorum usu, denique ex ipsis evangelistis confirmatur. Deinde addit apostolos pœnitentiam, cujus a Davide fructus ostenduntur, ad nos transmisisse. Postremo exemplum adducit Ephræmitarum, ad quorum instar pœnitentiam nostram agendam tradit, ut ei divina misericordia et sacramenta concedantur.*

29. Referunt tamen quæstionem de verbis apostoli Petri. Quia dixit: *Ne forte,* Act. VIII, 22. putant[2] non confirmasse Petrum, ut agenti pœnitentiam peccatum remitteretur. Sed considerent de quo loquatur, hoc est, de Simone, qui non ex fide crederet, sed dolum cogitaret. Denique et Dominus dicenti ei, cujus non plenam sinceritatem videret: *Sequar te,* ait: *Vulpes foveas habent.* Quem ergo Dominus ante baptismum Matth. VIII, 20. prohibuit sequi, quoniam fraudulentum videbat; miraris si post baptismum prævaricantem non absolvit apostolus, quem in obligatione iniquitatis manere pronuntiavit?

30. Sed hoc illis responsum sit. Ego autem nec Petrum dubitasse dico, nec verbi unius præjudicio tantam causam strangulandam arbitror. Nam si putant dubitasse Petrum, numquid et Deus dubitavit? qui ait ad Hieremiam Prophetam: *Sta in atrio domus Domini, et responsum dabis omni Judæ, iis qui veniunt adorare in domo Domini, omnia verba quæ constitui tibi respondere illis; noli auferre verbum: forsitan audient, et avertentur.* Dicant ergo et Jerem. XXVI, 2, 3. Deum ignorasse quid esset futurum.

31. Sed non ignorantia eo verbo exprimitur, sed in Scripturis divinis frequens hujusmodi consuetudo advertitur, eo quod simplex sit elocutio. Siquidem et ad Ezechielem dicit Dominus: *Fili hominis, mittam ego te ad domum Israel, ad eos qui me exacerbaverunt, ipsi, et patres eorum usque in hodiernum, et dices ad eos: Hæc dicit Dominus, si forte audient et terrebuntur.* Nesciebat ergo eos posse aut non Ezec. II, 4, 5. posse converti? Non ergo semper dubitantis ista est elocutio.

32. Denique ipsi sapientes sæculi, qui omnem gloriam suam statuunt in expressione verborum, quod latine *forte* dicimus, græce τάχα, non ubique pro dubitatione posuerunt. Ajunt itaque dixisse primum suorum poetam ἦ ταχα χῆρα ἔσσομαι, quod est: Cito vidua ero. Et alibi: τᾶχα γάρ σε κατακτανέουσιν Ἀχαιοί πάντες ἐφορμηθέντες. Homer. lib. III *Iliad.* Non enim dubitaret in omnibus simul insurgentibus, unum facile ab universis posse prosterni.

33. Sed nos nostris magis quam alienis utamur. Denique habes in Evangelio quia ipse Filius de Patre ait (cum misisset servos ad vi-

[1] Omnes edit. ac mss. non pauci (*etiam* T), *licet illi nihil deferant,* quorum verborum non sensum ullum esse putamus. Melius ergo reliqui mss. ... *nihil differant,* id est, æque peccatores haberi debeant, ac vosmet ipsi. (Edit. Maur.)

[2] Vet. editt. et codex T, *Si forte, et putant:* Rom., *Si forte remittatur tibi,* etc., *et putant?* mss. vero alii, *Ne forte,* sed pro *putant,* aliqui legunt *putent,* aliqui etiam, *ut putant.*

neam suam, et occidissent,[1] dixisse Patrem: *Mittam Filium meum dilectissimum; forsitan ipsum verebuntur.* Et alibi ex sua persona Filius ait: *Neque me scitis, neque Patrem meum. Si enim me sciretis, et Patrem meum forsitan sciretis.*

Matth. XXI, 37.

Joan. VIII, 19.

34. Si ergo his verbis usus est Petrus, quibus Deus usus est sine præjudicio scientiæ suæ; cur non accipiamus et Petrum his usum sermonibus sine suæ fidei præjudicio? Neque enim poterat dubitare de Christi munere, qui sibi solvendorum peccatorum dederat potestatem; præsertim cum versutiis hæreticorum locum non deberet relinquere, qui ideo volunt spem hominum destituere,[2] ut iterandi baptismatis apud desperantes facilius inducant persuasionem.

Matth. XVI, 19.

35. Sed apostoli hoc habentes, secundum Christi magisterium pœnitentiam docuerunt, spoponderunt veniam, culpam relaxaverunt, sicut et docuit David dicens: *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum.* Utrumque enim beatum dixit, et cujus iniquitas remittitur per lavacrum, et cujus peccatum tegitur operibus bonis.[3] Qui enim agit pœnitentiam, non solum diluere lacrymis debet peccatum suum, sed etiam emendatioribus factis operire[4] et tegere delicta superiora, ut non ei imputetur peccatum.

Ps. XXXI, 1, 2.

De Pœnit. dist. 1, c. *Iis potestatis,* § *Qui agit.*

36. Ergo tegamus lapsus nostros posterioribus factis, mundemus fletibus; ut audiat nos Dominus Deus noster ingemiscentes, sicut audivit lacrymantem Ephræm, quemadmodum scriptum est, dicente Deo: *Audiens audivi Ephræm lacrymantem.* Et ipsa verba Ephræm lamentantis expressit dicens: *Castigasti me, et castigatus sum, sicut vitulus non sum edoctus.* Vitulus enim ludit, et præsepia deserit; et ideo Ephræm sicut vitulus non est edoctus, longe positus a præsepi; quia præsepe Domini deseruit, et Hieroboam sequutus, vitulos adoravit, quod prophetia futurum per Aaron indicaverat, sic lapsurum populum Judæorum. Ideoque agens pœnitentiam dicit: *Converte me, et convertar; quia tu es Dominus Deus meus. Quia in novissimo captivitatis meæ pœnitentiam egi: et postquam cognovi, ingemui super dies confusionis, et subjectus sum tibi; quia accepi opprobrium, et demonstravi te.*

Jerem. XXXI, 18.

Ibid.

Tob. I, 5.

Jerem. XXXI, 19.

37. Advertimus quomodo agenda sit pœnitentia, quibus sermonibus, quibus fletibus; ut peccati dies, dies confusionis appelletur; confusio est enim, quando Christus negatur.

Alias cap. VI.

38. Et ideo subjiciamus nos Deo, et non subditi simus peccato; et delictorum nostrorum memoriam recensentes, tamquam opprobrium erubescamus, non velut quamdam gloriam prædicemus, sicut quidam expugnata pudicitia, et oppressa justitia gloriantur: et tanta fiat conversio, ut qui Deum non agnoscebamus, ipsi eum jam aliis demonstremus; motus autem Dominus tali conversione nostra, respondeat: *A juventute mea dilectus mihi est filius Ephræm, puer in deliciis; quoniam eo quod sermones mei in ipso sunt, memoria memor ero ejus: propterea festinavi super illum; misericordia miserebor ejus, dicit Dominus.*

Jerem. XXXI, 20

39. Quam autem misericordiam nobis polliceatur, infra ostendit dicens: *Inebriavi omnem animam sitientem, et omnem animam esurientem satiavi. Ideo exsurrexi, et vidi, et somnus meus mihi dulcis est.* Advertimus quod peccantibus[5] Dominus sacramenta promittat sua; et ideo omnes convertamur ad Dominum.

Ibid., 25, 26.

CAPUT VI.

A fide vel innocentia lapsos denuo hortaturus ad pœnitendum, ex Isaia quid eos a Deo exspectare, quidve ipsosmet præstare oporteat, docet. Hinc memorata Christi adversus Judæos

[1] Omnes edit. et cod. Tell., *et occisi essent:* reliqui mss., *et occidissent;* Albin., *et eos occidissent.* Non male quidem; sed propter aliorum numerum et antiquitatem videtur accipiendum verbum, *occidissent,* pro periissent. Rursus post pauca eædem edit., *sine præjudicio sententiæ suæ:* mss. vero... *scientiæ suæ.* Melius, ut per se clarum est. Quidam vero mss., *conscientiæ suæ.* (Edit. Maur.)

[2] Mss. aliquot antiquæ manus, ut notant Maurini, *spem hominum destruere.*

[3] Davidica hæc verba semel ac iterum jam exposita reperire est, scilicet lib. *de Noe et Arca,* cap. 31, num. 117, et (priori) *Apologia David* cap. 9, num. 49, quibus in locis baptismum ac pœnitentiam a Propheta significari docet sanctus Doctor. At in secundo indignum non est quod observetur, ab Ambrosio inter opera quibus crimen suum David texerit, etiam ea quæ lapsum ejusdem præcesserunt, enumerari; unde illa theologorum opinio qua bona opera peccato quopiam lethali mortificata per pœnitentiam reviviscere autumant, non minimum capit auctoritatis. Hic vero ubi contra Novatianos disputat, rem examinat accuratius. Itaque duo in pœnitentia distinguit, nempe *diluere lacrymis peccatum,* et illud *emendatioribus factis operire,* quorum quidem prius ad contritionem, posterius autem ad satisfactionem referri facile catholici omnes adsentientur. Et certe de primo nec Dallæus ipse lib. VII *De Pœnit. et satisfact.* cap. 8, a nobis dissidet. De secundo autem ibidem contra Card. Bellarmin. disputans, contendit sanctum Præsulem hoc sensu loqui, ut velit peccatorem scelerum jam remissorum inhærentes adhuc cicatrices bonis operibus quasi lituris et tectorio quodam obumbrare atque contegere. Sed contrarium orationis series aperte monstrat. Illam expende ac præcipue subjectum exemplum Ephræmitarum, ac per te ipsemet intelliges de lacrymis atque operibus omnino sermonem institui, quæ non modo peccatis jam condonatis tectorium inducant, verum etiam quæ divinam peccatoribus propitient misericordiam, ut commissorum veniam consequantur. Quod vero ad primam partem eorumdem citati psalmi 31 versuum, quam de baptismo exponit Ambrosius, ita eam etiam interpretes Pauli, a quo eadem verba Rom. IV, 7, proponuntur, vulgo accipiunt. (Ed. Maur.)

[4] Nonnulli mss., ajunt Maurini, *emendationibus facta operire,* nempe quia librarii non intellexerunt vocem *emendatioribus.*

[5] Gill. ac Rom. edit., *quod pœnitentibus:* Amerb. atque Eras. cum Gill. in marg. et mss. omnibus, *quod peccantibus;* ubi subintellige, dummodo pœnitentiam agant. At sequentis cap. initio, ubi omnes edit., *Si isti non convertantur;* omnes mss. exhibent, *Sed si isti non convertuntur:* quemadmodum legitur etiam in fine cap. 4, num. 29. Ceterum hæc illa versuum aliquot repetitio satis indicat quæcumque cap. superiori comprehendimus, quasi per digressionem posita esse, atque adeo in prioribus edit. capita non legitime distribui. Nec etiam ambiguum est quin ad hunc locum Sotus respexerit, cum in hoc opere *nonnumquam eadem inculcari ad verbum* objecit; quasi vero insolentes essent repetitiones in Ambrosio. (Edit. Maur.)

proverbiali reprehensione, per ejus occasionem saltationes et choreas perstringens, idem proverbium ad spiritalem traducit intellectum. Deinde ex Jeremia pœnitentiam suscipiente pro Jerusalem, quas conditiones ea virtus requirat, aperit. Denique ut quantæ sit efficaciæ illa medicina clarius exhibeat, qui eadem vel pro se vel pro aliis uti voluerint, multos numerat.

40. Sed si isti non convertuntur, vel vos revertimini, qui lapsu vario de innocentiæ fideique præcelso fastigio decidistis. Bonum Dominum habemus qui velit donare omnibus, qui te per prophetam vocavit dicens: *Ego sum, ego sum qui deleo iniquitates tuas, et memor non* Isai. XLIII, 25. *ero: tu autem memor esto, ut judicemur.* Ego, inquit, *memor non ero: tu autem memor esto,* hoc est: Non revoco illa quæcumque delicta donavi tibi: velut quadam oblivione tecta sint: *tu autem memor esto. Ego,* inquit, *memor non ero* propter gratiam; tu memor esto propter correctionem: memor esto, ut scias donatum esse peccatum; ne glorieris quasi innocens, ne te justificando, plus ingraves: sed si vis justificari, fatere delictum tuum. Solvit enim criminum [1] nexus verecunda confessio peccatorum.[1]

41. Vides quid a te exigat Deus tuus, ut memor sis ejus quam accepisti gratiæ, et non glorieris quasi non acceperis. Vides qua remissionis pollicitatione te provocet ad confitendum: vide ne reluctando mandatis cœlestibus, in indevotionem Judæorum incidas, quibus dicit Dominus Jesus: *Cantavimus vobis, et non saltastis:* Luc. VII, 32. *lamentavimus, et non plorastis.*

42. Vilis sermo, sed non vile mysterium. Et ideo cavendum ne quis vulgari quadam sermonis hujus deceptus interpretatione, putet nobis [2] saltationis lubricæ[2] histrionicos motus, et scenæ deliramenta mandari; hæc etiam in adolescentula ætate vitiosa sunt: sed saltationem mandavit, quam saltavit David ante arcam Domini. Totum enim decet, quidquid defertur religioni; ut nullum obsequium quod proficiat ad cultum et observantiam Christi, erubescamus.

[3] 43. Non ergo illa deliciarum comes,[3] atque luxuriæ prædicatur saltatio; sed qua unusquisque corpus adtollat impigrum, nec humi pigra jacere membra, vel tardis sinat torpere vestigiis. Saltabat spiritaliter Paulus, cum se pro A nobis extenderet, et posteriora obliviscens, priora appetens; contenderet ad bravium Christi. Tu quoque cum ad baptismum venis, manus elevare, pedes quibus ad æterna conscendas, velociores habere moneris. Hæc saltatio fidei Philip. III, 13, 14. socia, gratiæ comes.

44. Hoc est ergo mysterium: *Cantavimus vobis,* novi utique canticum Testamenti; *et non saltastis,* hoc est, non elevastis animam ad spiritalem gratiam. *Lamentavimus, et non plora-* B *stis,* hoc est, non egistis pœnitentiam. Et ideo derelictus est Judæorum populus; quia nec egit pœnitentiam, et gratiam refutavit.[4] Per Johan- [4] nem pœnitentia, per Christum gratia. Istam quasi dominus donat, illam quasi servus annuntiat. Utrumque igitur Ecclesia custodit, ut et consequatur gratiam, et non abjiciat pœnitentiam; gratia enim munus largientis est, pœnitentia delinquentis remedium.

45. Scivit Hieremias magnum remedium esse C pœnitentiæ, quam in Threnis suis suscepit pro Hierusalem, et ipsam inducit agentem Hierusalem dicens: *Plorans ploravit in nocte, et lacrymæ ejus in maxillis ejus, nec est qui consoletur eam ab omnibus qui diligunt*[5] *eam. Viæ Sion lugent.* [5] Thren I, 2. Et adjecit: *In his ergo fleo; oculi mei caligaverunt a fletu, quia elongavit a me qui me consolabatur.* Ibid., 16. Advertimus quod hunc malorum suorum acerbissimum cumulum arbitrabatur, quia deerat qui consolaretur mœrentem. Quomodo ergo vos D ipsam consolationem aufertis, qui spem relaxandæ negatis pœnitentiæ?

46. Sed audiant qui agunt pœnitentiam, quomodo agere debeant, quo studio, quo affectu, qua mentis intentione, qua intimorum concussione viscerum, qua cordis conversione: *Vide,* inquit, *Domine quia tribulor, venter meus turbatus est a fletu meo, conversum est cor meum in me.* Ibid., 20.

47. Cognovisti intentionem animi; fidem E mentis cognosce, et habitum corporis. *Sederunt,* inquit, *in terra, tacuerunt seniores filiæ Sion, et imposuerunt terram super caput suum, præcinxerunt se cilicio, deduxerunt in terram principes, virgines Hierusalem defecerunt in lacrymis: oculi mei caligaverunt, turbatus est venter meus, effusa est in terra gloria mea.* Thren. II, 10, 11.

48. Sic flevit et Ninive populus, et denunciatum excidium civitatis evasit: tanta est enim Jonæ III, 5. pœnitentiæ medicina, ut mutare videatur suam

[1] Sunt e theologis orthodoxis non pauci, qui de sacramentali confessione hic agi adseverent, quorum etiam nonnulli hoc esse *meridiana luce clarius* pronuntiant. Fatendum tamen est, a nobis hic desiderari summam illam evidentiam; cum potius agatur de confessione, quæ peccatorum jam remissorum apud Deum fit. Ceterum probabilis est illorum opinio cum propter antecedentia verba, *si vis justificari, fatere delictum tuum;* et superiora illa, *vel vos revertimini, qui lapsu vario de innocentiæ,* etc. Illud vero omnino certum, hic et in omni opere illam supponi confessionem; ubique enim tres ejusdem partes contritionem, declarationem ac satisfactionem esse ad remissionem peccati necessarias docent hi libri. (Edit. Maur.)

[2] Ms. Clarom., *saltationis publicæ.* Latinius conjicit legendum, *saltationis ludicræ,* nimirum propter id quod sequitur, *et scenæ deliramenta:* sed nihilo deteriori sensu cum omnibus et mss. et edit. legimus, *saltationis lubricæ,* id est, impuræ atque in luxuriam pronæ, ut infra describitur. Hunc porro Lucæ versiculum simili ratione interpretatur sanctus Doctor Commentarii in ejusdem Evang. lib. VI, n. 5. (Edit. Maur.)

[3] Mss. T et c addunt *escarumque.*

[4] Mss. complures, *refutavit: per Johannem pœnitentiam, per Christum gratiam:* aptius tamen alii et omnes edit., ut in textu. (Edit. Maur.)

[5] Ms. Clarom., *qui derelinquunt;* et forte genuina lectio antiquæ versionis, unde e male intellecto scribendi compendio alia lectio orta est.

Deus sententiam. In te est igitur ut evadas: vult rogari Dominus, vult de se sperari, vult sibi supplicari. Homo es, et vis rogari ut ignoscas, et putas Deum tibi non roganti ignoscere?

Luc. XIX, 41. 49. Ipse Dominus Hierusalem flevit, ut quia ipsa flere nolebat, Domini lacrymis ad veniam
1 pertineret.[1] Ipse nos flere vult, ut evadere possimus, sicut habes scriptum in Evangelio: *Filiæ*
Luc. XXIII, 28. *Hierusalem, nolite me flere, sed vos ipsas flete.*

50. Flevit David, et meruit ut mortem populi
II Reg. XXIV, 10. pereuntis divina removeret misericordia; quando tribus sibi propositis optionibus, eam tamen in qua majorem Domini miserationem experiretur, elegit. Quid erubescis tu peccata tua
2 flere, cum Deus etiam prophetas[2] jusserit flere pro populis?

51. Denique et Ezechiel jussus est flere Hierusalem, et accepit librum, in cujus capite
Ezec. II, 9. scripta erat *Lamentatio, et melos, et væ,* duo tristia et unum delectabile; quoniam ille salvus erit in futurum, qui in hoc sæculo plus fleverit: *Cor enim sapientium in domo luctus, et*
Eccl. VII, 5. *cor stultorum in domo epularum.* Et ipse Do-
Luc. VI, 21. minus ait: *Beati qui nunc fletis, quia ridebitis.*

CAPUT VII.

Ad flenda et confitenda peccata hortatur, adserens peccatoris et Ecclesiæ lacrymis Christum excitari, ut illum justificet: quod accommodata Lazari suscitati historia mire illustrat. Ubi postquam ostendit Novatianos Judæorum de interficiendo Lazaro cogitantium successores esse, perfectam cujuscumque peccati justificationem per odorem unguenti a Maria in Christi pedes effusi expressam docet; rursusque eosdem hæreticos in Judæ, cum ceteri gauderent, invidentis persona signatos monstrat.

52. Fleamus igitur ad tempus, ut exsultemus in æternum. Timeamus Dominum, præveniamus eum confitendo peccata nostra, corrigamus lapsus nostros, emendemus errorem; ne et de nobis dicatur: *Heu me, anima mea,*
3 *quia periit reverens a terra,*[3] *et qui corrigat in*
Mich. VII, 2. *hominibus non est.*

53. Quid vereris apud bonum Dominum tuas iniquitates fateri? *Dic,* inquit, *iniquitates tuas, ut justificeris.* Adhuc reo culpæ justificationis
Isai. XLIII, 26 præmia proponuntur: ille enim justificatur, qui proprium crimen sponte agnoverit: denique
Prov. XVIII, 17 *justus in exordio sermonis accusator est sui.* Novit omnia Dominus; sed exspectat vocem tuam, non ut puniat, sed ut ignoscat: non vult ut insultet tibi diabolus, et celantem peccata tua arguat. Præveni accusatorem tuum: si te ipse accusaveris, accusatorem nullum timebis; si te detuleris ipse, etsi mortuus fueris, revivisces.

54. Veniet ad monumentum tuum Christus, et si viderit flere pro te Martham boni feminam ministerii, flere Mariam quæ adtente audiebat verbum Dei, sicut sancta Ecclesia quæ optimam partem sibi elegit, movebitur misericordia, cum viderit in tuo obitu lacrymas plurimorum, et dicet: *Ubi posuistis eum?* hoc est, in quo reo- Joan. XI, 34.
rum statu est, in quo pœnitentium ordine? Videam quem fletis, ut lacrymis suis ipse me moveat.[4] Videam si jam peccato ei cujus venia 4
poscitur, defunctus est.

55. Dicet ei plebs: *Veni, et vide.* Quid est, *Ibid.*
veni? Hoc est, veniat peccatorum remissio, veniat defunctorum vita, mortuorum resurrectio, veniat et in hunc peccatorem regnum tuum.

56. Veniet, et levari lapidem jubebit, quem cervicibus peccatoris lapsus imposuit. Potuit removere lapidem imperio sermonis; jubenti enim Christo etiam insensibilis solet natura obedire: poterat tacita vi operationis occultæ transferre saxum sepulcri, in cujus passione remotis subito lapidibus, plurima defunctorum sepulcra patuerunt: sed hominibus jussit ut removerent lapidem; in veritate quidem, ut increduli crederent quod videbant, et adspicerent resurgentem mortuum; in typo autem, quod nobis donaret ut levaremus delictorum onera, moles quasdam reorum. Nostrum est onera removere; illius est resuscitare, illius educere de sepulcris exutos vinculis.[5] 5

57. Videns itaque grave onus peccatoris, illacrymat Dominus Jesus; solam enim flere non patitur Ecclesiam. Compatitur dilectæ suæ, et dicit defuncto: *Veni foras,* hoc est: Qui jaces Joan. XI, 43.
in tenebris conscientiæ, et delictorum tuorum

[1] Rom. edit., *ad veniam pertingeret.* Sed *pertinere* adhibetur etiam a classicis auctoribus, puta a Cicerone, in sensu *perveniendi;* ergo lectio textus nulla indigebat immutatione, nec ullus ms. codex huic suffragabatur.

[2] Mss. T ac c, *prophetam.*

[3] Vet. editt., *periit timor tuus:* mss. partim, *periit timoratus;* partim, *periit reverens;* quos sicut et Rom. edit. sequuti sumus. Cod. T, *revertens in terra.*

[4] Rom. edit. eum mss. duobus, *si lacrymis suis ipse se moveat.* Commodius aliæ cum mss. reliquis, ut in contextu. Ceterum quæ hoc num. et seq. traduntur a sancto Ambrosio, ea planissime declarant, quidquid supra de confessione apud solum Deum secreto facta dictum videbatur, eo sensu intelligendum, ut apud sacerdotem quoque ipsa ederetur. Hac in re ne Dallæus quidem a nobis dissidet, nisi quatenus publice coram Ecclesia contendit eamdem exomologesin fieri debuisse. Cum vero suam hanc adsertionem probari putet e cap. x hujusce libri, ejus rationes istic expendemus. Interim quia pœnitentium stationes, quarum singulæ variis hujus operis locis adtinguntur, hic indicantur in universum, eas libuit hoc loco verbis Matthæi Blastaris in *Nomocan.* repræsentare. *Pœnitentes,* inquit, *in quatuor ordines distinguuntur, flentes, audientes, substratos et consistentes. Flentes illi sunt qui stant extra portam oratorii, et ab ingredientibus et egredientibus fidelibus et precum subsidium postulant, et peccati condonationem. Audientes illi sunt qui stant extra portam, in loco qui narthex dicitur, et divinas scripturas communisque doctrinæ explicationem audiunt, et postea cum catechumenis exeunt. Substrati vero sunt qui intra ecclesiam stant, sed post ambonem, ipsique cum catechumenis exeunt, cum solemne illud:* Quicumque catechumeni, *a diacono promulgatur. Consistentes denique cum fidelibus precantur et psallunt: sed tamen sanctorum participatione abstinentur, donec elapso tempore statuto, divinæ communionis perfectio eos exceperit.* Hæc ille: quem quia rem omnium clarissime explicat, hic exscripsimus. (Ed. Maur.)

[5] Mss. aliquot, juxta Maurinos, *exutos pondere.*

sordibus, quodam reorum carcere, exi foras,[1] delictum proprium prode, ut justificeris: *Ore enim confessio fit ad salutem.* Rom. x, 10.

58. Si confessus[2] fueris, a Christo vocatus, claustra rumpentur, et omnia solventur vincula, etiam si corruptelæ corporeæ fœtor gravis sit. Quatriduum enim habebat ille, cujus fœtebat in tumulo caro; cujus autem caro non vidit corruptionem, triduo fuit in sepulcro: carnis enim vitia nescivit, quæ ex quatuor constat elementorum substantiis. Quantuslibet ergo mortui fœtor sit, aboletur omnis, ubi sacrum redoleverit unguentum; et resurgit defunctus, et solvi jubentur ejus vincula, qui adhuc in peccato est: tollitur velamen de facie ejus, quod veritatem gratiæ quam acceperat, obumbrabat. Sed quia venia donatus est, revelare faciem, aperire vultum jubetur: non habet enim quod erubescat, cui peccatum remissum est. *De Pœnit.*, dist. 1 c. *Quantuslibet.*

59. In tanta vero Domini gratia, tantoque divini muneris miraculo, cum oporteret universos lætari, commovebantur impii, et adversus Christum concilium congregabant: Lazarum quoque interficere volebant. Nonne merito eorum successores vos fore cognoscitis, quorum duritiæ hæredes estis? Nam et vos indignamini, et contra Ecclesiam congregatis concilium quia videtis mortuos in Ecclesia reviviscere, et peccatorum indulta venia resuscitari. Itaque quod in vobis est, per invidiam rursus vultis interficere suscitatos. Joan. xi, 47. Joan. xii, 10

60. Sed Jesus non revocat beneficia, immo cumulo liberalitatis amplificat: revisit sollicite resuscitatum, et celebratæ resurrectionis gratia lætus ad cœnam venit, quam ei sua præparavit Ecclesia, in qua ille qui fuerat mortuus, unus inter discumbentes cum Christo invenitur.

61. Tunc mirantur omnes qui vident puro utique obtutu mentis, qui invidere non norunt; tales enim Ecclesia filios habet. Mirantur, ut dixi, quomodo ille qui jacebat in tumulo heri et nudiustertius, unus sit de discumbentibus cum Domino Jesu. *Ibid.*, 3.

62. Ipsa Maria mittit unguentum in pedes Domini Jesu. Ideo forte in pedes, quia unus de infimis ereptus est morti: omnes enim corpus Christi sumus, sed alii forte superiora membra sunt. Os erat Christi Apostolus, qui dicebat: *Experimentum quæritis ejus, qui in me loquitur Christus?* Os ejus prophetæ, per quos loquebatur futura: utinam et ego pes ejus esse merear, et mittat in me Maria unguentum suum pretiosum, et ungat, et peccatum extergat! I Cor. x, 17. II Cor. xiii, 3.

Alias cap. VIII.

63. Quod igitur de Lazaro legimus, in unoquoque debemus converso peccatore credere: qui licet fœtorem habeat, tamen fidei pretioso emundatur unguento:[3] tantum enim gratiæ fides habet, ut ubi ante diem fœtebat mortuus, illic bono odore tota repleatur domus.

64. Fœtebat Corinthia domus, quando scriptum est de ea: *Auditur inter vos fornicatio, et talis fornicatio, qualis nec inter gentes.* Fœtor erat, quia modicum fermentum totam massam corruperat. Cœpit bene olere, cum dicitur: *Si cui quid donastis, et ego. Nam et ego quod donavi, propter vos in persona Christi.* Itaque, liberato peccatore, factum est in ea gaudium magnum, et redoluit domus tota suavitate gratiæ. Unde bene conscius Apostolus quod omnes apostolicæ remissionis perfudisset unguento, ait: *Christi bonus odor sumus Deo in his, qui salvi fiunt.* I Cor. v, 1. II Cor. ii, 10. *Ibid.*, 15.

65. Hujus igitur effusione unguenti lætantur omnes; solus Judas contradicit. Ergo et nunc qui prævaricator est, contradicit; reprehendit qui proditor: sed a Christo ipse reprehenditur qui Dominicæ remedium mortis ignorat, et tantæ mysterium sepulturæ non intelligit. Ideo enim et passus et mortuus est Dominus, ut nos redimeret a morte. Hoc excellentissimum indicat pretium suæ mortis, quo peccator absolvitur, et in novam adsumitur gratiam; ut veniant et mirentur omnes quomodo cum Christo recumbat, et laudantes Deum dicant: *Manducemus et epulemur; quia hic mortuus erat, et revixit: perierat, et inventus est.* Si quis autem infidelis objecerit, quare cum publicanis et peccatoribus manducat? respondetur ei: *Non opus est sanis medicus, sed his qui male habent.* Joan. xii, 4. Luc. xv, 24. Matth. ix, 12.

CAPUT VIII.

Ad confessionem et lacrymas urgere pergens, ad se convertit orationem. Et ubi significavit desiderium emundandorum Domini pedum instar evangelicæ mulieris, in cujus actione traditam pœnitentiæ formam dicit; si quis tamen hujus exemplaris perfectionem non adsequatur, nihilominus Christum ad sepulcrum illius accessurum. Eum ut se in suo invisat ac resuscitet demississimo animo rogat; maxime vero ut det condolere peccatoribus; quorum delicta suis ipsius leviora esse persuasum habet. Non ergo insultandum iis pro quibus mortuus est Christus, a quo inter stipulas quas non negligit, se quoque colligi desiderat.

66. Ostende igitur medico vulnus tuum, ut sanari possis. Etsi non monstraveris, novit: sed a te expetit audire vocem tuam. Absterge lacrymis cicatrices tuas. Sic peccatum mulier illa in Evangelio, fœtoremque sui erroris abstersit, sic culpam diluit, cum Jesu pedes lacrymis lavat. Luc. vii, 38.

67. Utinam mihi quoque pedum tuorum lutum, Jesu, reserves, quos dum in me deambulas,[4] inquinasti! Utinam sordes vestigiorum [4]

[1] Ita mss. communiter: sed omnes edit. ante maurinam, ac codex c, *Quid juces.... quodam reorum carcere? Exi foras.*

[2] Maurinis testibus nonnulli mss., *si conversus.*

[3] Omnes edit. ac mss. nonnulli, *fidei pretiosæ emendatur unguento:* elegantius ceteri mss. ut in textu. (Edit. Maur.)

[4] Ultimæ edit. Paris, *dum in terra ambulas,* Pessime ut docent sequentia, *Utinam sordes... quas ego actu meo tuis,* etc. (Edit. Maur.)

tuorum detergendas mihi offeras, quas ego actu meo tuis affixi gressibus! Sed unde mihi aqua viva, qua pedes tuos possim lavare? Si aquam non habeo, habeo lacrymas, quibus dum pedes tuos lavo, utinam me ipsum diluam! Unde mihi, ut de me dicas: *Dimissa sunt ejus pec-*
Luc. VII, 47. *cata multa, quoniam dilexit multum?* Plus debuisse me fateor, et plus dimissum mihi, qui de forensium strepitu jurgiorum, et a publicæ terrore administrationis ad sacerdotium vocatus sum; et ideo vereor ne ingratus inveniar, si
Ibid., 44. minus diligam, cui plus dimissum est.

68. Sed non omnes mulierem istam æquare
1 possunt,[1] quæ etiam Simoni, qui prandium Domino dabat, merito prælata est: quæ omnibus qui volunt veniam promereri, magisterium præstitit osculando pedes Christi, lacrymis lavando, tergendo crinibus, ungendo unguento.

69. In osculo insigne caritatis est; et ideo dicit Dominus Jesus: *Osculetur me ab osculo*
Cant. I, 1. *oris sui.* Capilli quid significant, nisi ut no-
2 veris, inclinata omni infularum dignitate sæcularium, obsecrandam indulgentiam;[2] ut ad terram flens te ipse prosternas, ut humi jacens moveas misericordiam? In unguento quoque
3 bonæ conversionis exprimitur odor.[3] Rex nempe erat David, et dicebat: *Lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum*
Ps. VI, 7. *meum rigabo.* Et ideo tantam gratiam meruit, ut ex ejus familia virgo eligeretur, quæ nobis partu proprio Christum ederet. Ideo et ista in Evangelio prædicatur mulier.

70. Tamen si hanc æquare non possumus, scit Dominus Jesus et infirmis subvenire, ubi non est quæ possit parare convivium, quæ de-
Joan. XII, 7. ferre unguentum, quæ fontem aquæ vivæ secum portare. Venit ipse ad sepulcrum.

71. Utinam ergo ad hoc monumentum meum
Joan. XI, 34. digneris accedere, Domine Jesu, tuis me lacrymis laves; quoniam durioribus oculis non habeo tantas lacrymas, ut possim mea lavare delicta. Si illacrymaveris pro me, salvus ero:
4 si dignus fuero lacrymis tuis, fœtorem abstergo[4] delictorum omnium: si fuero dignus ut pau-

A lisper illacrymes, vocabis me de monumento hujus corporis, et dices: Exi foras; ut non Joan. XI, 43. intra corporis hujus angustias inclusæ teneantur cogitationes meæ, sed egrediantur ad Christum, in lumine versentur; ut non cogitem opera tenebrarum, sed opera lucis. Qui enim peccatum cogitat, intra suam conscientiam studet se ipse includere.

72. Voca ergo foras servum tuum. Quamvis ligatus vinculis peccatorum meorum, vinctos
B habeam pedes, innexas manus, et cogitationibus et operibus mortuis jam sepultus, te vocante, liber egrediar, et inveniar unus de discumbentibus in convivio tuo, et domus tua pretioso replebitur unguento, si quem redimere dignatus es, custodieris. Dicetur enim: Ecce ille non in Ecclesiæ nutritus sinu,[5] non edomitus a puero, 5
sed raptus a tribunalibus, abductus de vanitatibus sæculi hujus, a præconis voce ad psalmistæ adsuefactus canticum, in sacerdotio manet
C non virtute sua, sed Christi gratia, et inter convivas mensæ cœlestis recumbit.

73. Serva, Domine, munus tuum, custodi donum quod[6] contulisti etiam refugienti. Ego 6
enim sciebam quod non eram dignus vocari episcopus; quoniam dederam me sæculo huic: sed gratia tua sum quod sum. Et sum quidem minimus omnium episcoporum et infimus merito: tamen quia et ego laborem aliquem pro sancta Ecclesia tua suscepi, hunc fructum tuere; ne
D quem perditum vocasti ad sacerdotium, eum sacerdotem perire patiaris. Ac primum da ut condolere norim[7] peccantibus affectu intimo; 7
hæc enim summa virtus, quia scriptum est: *Et non gaudebis super filios Juda in die perditionis eorum, et ne magna loquaris in die tribulationis eorum:* sed quotiescumque peccatum alicujus Abdi., 12. lapsi exponitur, compatiar; nec superbe increpem, sed lugeam et defleam; ut dum alium fleo, me ipsum defleam dicens: *Justificata est*
E *magis Thamar, quam ego.* Gen. XXXVIII, 26.

74. Fortasse adolescentula lapsa sit; occasionibus quæ delictorum fomites sunt, decepta ac præcipitata sit; peccamus et seniores. Re-

[1] Sic omnes edit. ac mss. aliquot: reliqui vero, *non omnibus:* unus, *non in omnibus mulierem istam æquare possum.* Haud quidem male; sic enim a Viro sancto instituta de se ipso oratio non abrumpitur, quæ infra quoque pluribus verbis per summam humilitatem continuatur. (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit., *nisi ut movearis... ad obsecrandam indulgentiam:* e contrario omnes mss. ut nos in textu. (E. M.)

[3] Edit. omnes ac mss. aliquot, *bonæ conversationis:* ceteri, qui et potiores, *bonæ conversionis.* Magis apposite, ut subjectum pœnitentis Davidis exemplum docet. (Edit. Maur.)

[4] Ita cunctæ edit. ac plures mss. Ex reliquis vero duo legunt, *absterges:* duo, *absterge:* alii quoque duo, *abstergebis:* totidem, *abstergam,* quomodo etiam legendum conjicit Latinius. At forte neque hic neque alii a quibus hujusmodi mutationes inductæ sunt, satis adverterunt nihil frequentius occurrere in auctoribus, quam præsentia tempora pro futuris. (Edit. Maur.)

[5] Quod ait Ambrosius: *Non Ecclesiæ nutritus sinu,* cave sic intelligas, quasi se aliquando aut in idololatrarum, aut in hæreticorum schismaticorumve cœtu vixisse fateatur. Illud enim tantum innuit, se inter eos qui destinati ad altaris ministerium a pueritia in ecclesia instituebantur, non fuisse nutritum. De hac porro puerorum ecclesiastica institutione adi epist. 1 Siricii cap. 3 et 9; item Conc. Carth. III can. 19, Paulinum episcopum de sancto Felice carm. 4, Paulinum diaconum in Ambrosii vita de se loquentem, Ambrosium ipsum in *Exhort. Virgin.* de Laurentio, atque alibi, Augustinum lib. I *de moribus Eccles. Cath.* cap. 33 et alios. Addit etiam hoc loci Ambrosius noster, *sed raptus a tribunalibus:* quibus verbis etiam lib. I *Offic.* cap. 1, num. 4, usus reperitur. Opponit quoque non illepide præconis, qui tumultum reprimere atque audientiam parare in foro solet, clamoribus psalmistæ cantum, id est, cantorum ecclesiasticorum modos. Infra vero ubi se pro Ecclesia suscepisse quosdam labores testificatur, probabile est nihil aliud nisi certamina contra Symmachum aut Justinam imperatricem ab eodem inita designari. Quæ quidem omnia, sicut et subinde inspersa intimæ demissionis testimonia, tam clare auctorem loquuntur Ambrosium, ut mirum videatur, quid sibi voluerit Sotus, dum ob eadem Præsuli nostro hoc ipsum opus abjudicavit. (E. M.)

[6] Juxta Maurinos, codex Ben., *custodi domum, quam.*

[7] Omnes edit. ac mss., duobus exceptis, *ac primum ut condolere norim.* Cod. Laudun., *Ac primum ut condoleremus.* Optime Germ. antiqui, *ac primum da,* etc. (Edit. Maur.)

pugnat in nobis lex hujus carnis legi mentis nostræ, et captivos nos trahit in peccatum, ut
Rom. VII, 23. faciamus quod nolumus. Illi de ætate suppetit excusatio, mihi jam nulla; illa enim debet discere, nos docere. Ergo *justificata est magis*
I Tim. VI, 10. *Thamar, quam ego.*

75. Incusamus alicujus avaritiam? Recordemur si nihil ipsi avare fecimus; et si fecimus, quoniam radix est malorum avaritia, et tamquam sub terra occulte in nostro serpit corpore; dicamus singuli: *Justificata est magis Thamar, quam ego.*

76. Si commoti fuerimus in quemquam graviter, leviorem causam laicus habet quam
1 episcopus, eo quod commotus[1] egerit aliquid: retractemus nobiscum, et dicamus: Justificatus est magis iste, qui commotionis arguitur, quam ego. Hæc enim si dicamus, ipsi nobis cavemus ne dicat nobis Dominus Jesus, aut quisquam de discipulis ejus: *Festucam in oculo fratris tui vides, trabem autem quæ in oculo tuo est, non vides? Hypocrita, ejice primum trabem de oculo tuo, et tunc videbis ejicere festucam de*
Matth. VII, 4, 5. *oculo fratris tui.*

77. Non ergo erubescamus dicere graviorem nostram culpam esse, quam ejus quem arguendum putamus; quia dixit hoc Judas qui arguebat Thamar, et recordatus suam ipse culpam
Gen. XXXVIII, 26. ait: *Justificata est magis Thamar, quam ego.* In quo et altitudo mysterii est, et morale præceptum; et ideo culpæ ejus deputatum non est, quia ipse se accusavit prius, quam ab aliis accusaretur.

78. Non ergo gaudeamus super alicujus peccato, sed magis lugeamus, quia scriptum est: *Noli supergaudere mihi, inimica mea, quia cecidi: sed resurgam; quoniam si sedero in tenebris, Dominus illuminabit me. Iram Domini substinebo, quia peccavi ei; donec justificet causam meam, et faciat judicium meum, et educat me ad lumen, et videbo justitiam ejus: et videbit inimica mea, et cooperietur confusione, quæ dicit ad me: Ubi est Dominus Deus tuus? Oculi mei videbunt eam, et erit in conculcationem sicut*
Mich. VII, 8 et ss. *lutum in via.* Nec immerito, quoniam qui lapsu alieno gaudet, diaboli gaudet victoria. Et ideo doleamus magis, cum audimus perisse hominem, pro quo Christus mortuus est, qui nec in messe stipulam negligit.

79. Atque utinam hanc stipulam in messe, hoc est, inanem avenam fructus mei non abjiciat, sed colligat, sicut ait quidam: *Heu me, quia factus sum sicut qui colligit stipulam in*
Mich. VII, 1. *messe, et racemum in vindemia!* ut vel primitiva manducet in me gratiæ suæ, etsi posteriora non
2 approbet.[2]

CAPUT IX.

Quo pacto fides ad pœnitentiam necessaria. Quot etiam solvendi subsidia cuique suppetant. Orationem, fletus ac jejunia pecuniis potiora esse. Quod ubi exemplis confirmavit, additoque ad veniam liberalitatem multum valere, sed fidei conjunctam, vitia ejusdem liberalitatis nonnulla refert. His alios quosdam pœnitentiæ jungit defectus, eorum nempe vel qui statim reconciliari expetunt, de solito luxu nihil remittentes, vel qui pœnitentiam in sola sacramentorum abstinentia locant, vel demum qui spe pœnitentiæ effunduntur in libidines.

80. Ergo et agendam pœnitentiam, et tribuendam veniam credere nos convenit; ut veniam tamen tamquam ex fide speremus, non tamquam ex debito: aliud est enim mereri, aliud præsumere. Tamquam ex syngrapho[3] fides
3 impetrat; præsumptio autem arroganti est propior, quam roganti. Prius solve quod debitum est; ut quod speraveris, impetrare merearis. Solve boni affectum debitoris, ut versuram non facias, sed fidei tuæ censu contracti nominis fœnus evacues.

81. Plura solvendi habet subsidia qui Deo, quam is qui homini debet. Homo pecuniam pro pecunia reposcit, quæ non semper debitori præsto est: Deus affectum exigit, qui in tua potestate est. Nemo pauper est qui Deo debet, nisi qui se ipsum pauperem fecerit. Et si non habet quæ vendat, habet quæ solvat. Oratio, lacrymæ, jejunia, debitoris boni census est, multoque uberior, quam si quis ex pretiis fundorum pecuniam sine fide deferat.

82. Denique pauper erat Ananias, cum vendito agro, pecuniam deferret ad apostolos; unde nec solvere se potuit, sed implicavit. Dives illa Act. V, 1, 2.
vidua quæ duo æra minuta in gazophylacium misit, de qua dictum est: *Hæc vidua paupercula plus omnibus misit.* Non enim pecuniam Deus, Luc. XXI, 2.
sed fidem quærit.

83. Neque ego abnuo liberalitatibus in pau- Alias cap. IX.
peres factis posse minui peccatum; sed si fides commendet expensas. Quid enim prodest collatio patrimonii sine gratia caritatis?

84. Sunt qui ad jactantiam solam decorem largitatis affectent; ut eo se probatos vulgo videri velint, quod sibi nihil reliquerint: sed dum præsentis sæculi mercedem requirunt, non recondunt futuri; et quia hic perceperunt mercedem suam, illic sperare non possunt.

85. Sunt qui opes suas tumultuario mentis impulsu, non judicio perpetuo, ubi Ecclesiæ contulerunt, postea revocandas putarunt: quibus nec prima merces rata est,[4] nec secunda; quia
4

[1] Maurini notant nonnullos mss. habere *eo quod commodius.*

[2] Sic omnes mss.; omnes vero edit., *non approbem.*

[3] Mss. complures, *ex ingrato:* unus, *ex integro:* ceteri, *ex syngrapho:* pro quo editt. *ex syngrapha.* Iterum paucis post versibus, ubi cunctæ edit. et mss. nonnulli, *ut usuram non facias:* unus, *ut versutiam non facias:* reliqui, *ut versuram,* etc. Est autem versuram facere ita mutare creditores, ut ad pecuniam quæ sub mediocri fœnore alicui debetur, dissolvendam, ab alio summam necessariam cum onere majoris fœnoris accipias. (Edit. Maur.)

[4] Mss. plerique (*etiam* c), *merces grata est:* unus, *gratia est.* Hoc autem loco mirari subit, quam abhorruerit ab avaritia noster Ambrosius; quandoquidem munera semel Ec-

nec prima judicium habuit, et secunda habuit sacrilegium.

17, q. 4, c. *Sunt qui opes.*

86. Sunt quos pœnituerit opes suas divisisse pauperibus. Sed eos qui pœnitentiam agunt, hoc solum pœnitere non debet,[1] ne ipsius pœnitentiæ agant pœnitentiam. Nam plerique futuri supplicii metu, peccatorum suorum conscii, pœnitentiam petunt; et cum acceperint, publicæ supplicationis revocantur pudore. Hi videntur malorum petiisse pœnitentiam, agere bonorum.

87. Nonnulli ideo poscunt pœnitentiam, ut statim sibi reddi communionem velint. Hi non tam se solvere cupiunt, quam sacerdotem ligare: suam enim conscientiam culpa non exuunt, et sacerdotis induunt, cui[2] præceptum est: *Nolite sanctum dare canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos*, hoc est, immundis impuritatibus sacræ communionis non impertienda consortia.[3]

88. Itaque videas eos mutata veste[4] incedere, quos lugere et gemere oportebat, quia vestem illam ablutionis et gratiæ[5] sordidarunt; feminas autem margaritis onerare aures, curvare cervices, quas bene Christo non auro inclinarent: quæ se ipsas flere debebant, quod margaritam quæ de cœlo est, perdiderunt.

89. Sunt etiam qui arbitrentur hoc esse pœnitentiam, si abstineant a sacramentis cœlestibus. Hi sæviores[6] in se judices sunt, qui pœnam præscribunt sibi, declinant remedium, quos vel pœnam suam conveniebat dolere, quia cœlesti fraudarentur gratia.

De Pœnit. dist. 1, c. *Sunt qui arbitrentur.*

90. Alii, proposita spe agendæ pœnitentiæ, licentiam sibi delinquendi propagatam putant; cum pœnitentia remedium peccati sit, non peccandi incentivum. Vulneri enim medicamentum necessarium est, non vulnus medicamento; quia propter vulnus medicamentum quæritur, non propter medicamentum vulnus desideratur. Infirma deinde spes quæ committitur tempori; cum omne tempus incertum sit, non omni spes tempori sit superstes.

CAPUT X.

Ut pudor quo revocantur a publica pœnitentia sontes, depellatur, profanorum agendi ratione proposita, utilitatem precum ab omni Ecclesia simul emissarum, ac lugentium sanctorum exempla promit. Tum reprehensis qui eamdem pœnitentiam ducunt sæpius iterandam, quam difficulter bene agatur, quove modo exsequenda sit, explicat.

91. An quisquam ferat ut erubescas Deum rogare, qui non erubescis rogare hominem, et pudeat te Deo supplicare, quem non lates, cum te non pudeat peccata tua homini, quem lateas, confiteri? An testes[7] precationis et conscios refugis, cum si homini satisfacendum sit, multos necesse est ambias, obsecres, ut dignentur intervenire; ad genua te ipse prosternas, osculeris vestigia, filios offeras culpæ adhuc ignaros, paternæ etiam veniæ precatores? Hoc ergo in Ecclesia facere fastidis, ut Deo supplices, ut patrocinium tibi ad obsecrandum sanctæ plebis requiras; ubi nihil est quod pudori esse debeat, nisi non fateri, cum omnes simus peccatores; ubi ille laudabilior, qui humilior; ille justior, qui sibi abjectior?

92. Fleat pro te mater Ecclesia, et culpam tuam lacrymis lavet; videat te Christus mœrentem, ut dicat: *Beati tristes; quia gaudebitis.* Amat ut pro uno multi rogent. Denique in Evangelio motus viduæ lacrymis, quia plurimi pro ea flebant, filium ejus resuscitavit. Ideo citius exaudivit Petrum, ut Dorcas[8] resurgeret; quia pauperes mortem mulieris ingemiscebant. Ideo ipsi Petro statim remisit, quia amarissime flevit. Et tu si amarissime fleas, Christus ad te respiciet, culpa discedet. Usus enim doloris ablegat luxuriam criminis,[9] erroris delicias. Ita dum dolemus admissa, admittenda excludimus, et fit quædam de condemnatione culpæ disciplina innocentiæ.

De Pœnit., dist 1 c. *Fleat.*

Luc. VI, 21.

Luc. VIII, 13

Act IX, 36.

Luc. XXXI, 62.

clesiæ oblata et tradita, repetenti domino restituere adeo paratum se significet. Animum a cupiditate adeo liberum discipulus ejusdem Augustinus egregie imitatus est, quemadmodum in ejus vita, cap. 24, testatur Possidius. Aliis etiam locis non absimilem divitiarum contemptum præ se fert Ambrosius: vide quæ *in Lucæ Evang.* super eadem re disserit lib. VIII, n. 79, sicut et epist. *de Basilicis non tradendis.* (E. M.)

[1] Ita vet. editt. in corpore, et cuncti mss.; Eras. autem et Gill. in margine, *hoc solum timere oportet:* quam lectionem Rom. edit. transtulit in contextum. (Edit. Maur.)

[2] Juxta Maurinos mss. aliquot, *sacerdotes induunt, quibus.*

[3] Eras. et Gill. in marg. ac Rom. edit. in corp., *immundis spiritibus.* At Rom. edit. sola, *non facile impertienda:* reliquæ omnesque mss. omittunt *facile.* (Edit. Maur.)

[4] Ultimæ editiones ante maurinam, *candida veste.*

[5] Nonnulli mss. melioris ævi (*etiam* T *et* c), *oblationis et gratiæ.* Non absurdo sensu. Etenim alludere potuit ad morem veterum, quo qui sacris operaturi erant, veste pura indui solebant: at in recepta lectione alluditur ad vestem baptismalem, de qua supra. (Edit. Maur.)

[6] Rom. edit. sola, *Hi severiores;* et infra cum uno vel altero mss., *præscribunt, si declinant,* etc.

[7] Sic omnes edit. ac pauci mss.; reliqui autem (*etiam* c) magno consensu, *Antistites precationis,* præter duos in quibus *prædicationis;* minus commode. Quod vero ad vocem *Antistites,* ea non omnino displicet, cum referri possit ad presbyteros sive diaconos, qui pœnitentium orationibus præesse ab episcopo jubebantur. Sed gravior difficultas est quo sensu accipi debeant superiora illa, *cum te non pudeat,* etc. Bellarminus et alii catholici cum illo eadem de auriculari, ut vocant, confessione interpretantur: quæ contra Dallæus, Albertinus aliique heterodoxi pertinacius ad publicam publici peccati declarationem, quam non lingua vel ore, sed lacrymis, gestu et totius habitu corporis efferebant, transferunt. At eos adversus apertam veritatem vana moliri manifestum est. Nam primo locutione utitur singulari, *homini,* inquit, *quem lateas, confiteri;* nemo quippe non videt, si publicam exomologesin significare habuisset in animo, ratiocinium per numerum multitudinis multo efficacius fuisse futurum: 2° demonstrat series omnis orationis pœnitentes non ob aliud avocatos a publica supplicatione, nisi quia per ejus exteriores actus prodebant esse se peccatores: 3° satisfactionis et confessionis manifestum discrimen exprimitur; verba enim proxime citata pertinent ad confessionem, ad satisfactionem vero sequentia: *cum si homini satisfaciendum sit,* etc. (E. M.)

[8] Mss. T et c, *Tabitha,* quæ nempe eadem est persona.

[9] Mss. aliquot, *Usus enim,* Clar., *Vulnus enim, doloris abnegat,* quidam, *obligat, luxuriam,* etc. (Edit. Maur.)

93. Nihil ergo te revocet a pœnitentia: hæc tibi communis cum sanctis est, utinamque imitanda talis, qualis sanctorum deploratio! David manducabat sicut panem cinerem, et potum
Ps. CI, 10. suum cum lacrymis temperabat: ideo nunc amplius gaudet, quia amplius flevit: *Per exitus*
Ps. CXVIII, 136. *aquarum descenderunt,* inquit, *oculi mei.*

94. Johannes multum ploravit, et revelata
Apoc. V, 4. sibi dicit Christi mysteria. At vero illa mulier, quæ cum esset in peccatis, et deberet flere, gaudebat, et veste purpurea atque coccinea operiebatur, et auro se multo et pretiosis lapidi-
Apoc. XVII, 4. bus ornabat, æterni fletus nunc luget ærumnam.

De Pœnit. dist. 3, c. *Reperiuntur.* 1 95. Merito reprehenduntur qui sæpius agendam pœnitentiam putant,[1] quia luxuriantur in Christo. Nam si vere agerent pœnitentiam, iterandam postea non putarent; quia sicut unum baptisma, ita una pœnitentia, quæ tamen publice agitur; nam quotidiani nos debet pœnitere peccati: sed hæc delictorum leviorum, illa graviorum.

De Pœnit. dist. 1, cap. *Sunt qui,* § *Facilius.* 96. Facilius autem inveni qui innocentiam servaverint, quam qui congrue egerint pœnitentiam. An quisquam illam pœnitentiam putat, ubi adquirendæ ambitio dignitatis, ubi vini
2 effusio, ubi ipsius copulæ conjugalis usus?[2] Renuntiandum sæculo est: somno ipsi minus indulgendum quam natura postulat: interpellandus est gemitibus, interrumpendus est suspiriis, sequestrandus orationibus: vivendum ita, ut vitali huic moriamur usui; se ipsum sibi homo abneget, et totus mutetur: sicut quemdam adolescentem fabulæ ferunt propter
3 amores meretricios[3] peregre profectum, et abolito amore regressum, postea veteri occurrisse dilectæ, quæ ubi se non interpellavit, mirata putaverit non recognitam, rursus occurrens A dixerit: Ego sum; responderit ille: Sed ego non sum ego.

97. Unde bene Dominus ait: *Qui vult post me venire, abneget semetipsum sibi, et tollat crucem suam, et sequatur me.* Etenim qui mortui Matth. XVI, 24. et sepulti in Christo sunt, non debent iterum velut viventes de hoc mundo decernere: *Ne tetigeritis,* inquit, *nec attaminaveritis, quæ sunt omnia ad corruptelam ipso usu,* eo quod ipse Coloss. II, 20. hujus vitæ usus corruptela sit integritatis. B

CAPUT XI.

Ubi præmisit quominus ad mortem usque baptismus rejiciatur, in causa esse pœnitentiam, eos a quibus ipsa procrastinatur, allatis Scripturæ testimoniis urget. Subjungit tamen tum agendam illam non esse, cum adhuc fervent cupiditates, at quoad eædem resederint, exspectandum.

C

98. Bona ergo pœnitentia, quæ si non esset, omnes ad senectutem differrent ablutionis gratiam. Quibus satis responsi est, quia melius est ut habeam quod sarciam, quam non habeam quod vestiar: sed sicut semel adsuta redintegrantur, ita frequenter suta solvuntur.

99. Eos autem qui pœnitentiam differunt, satis ipse Dominus admonuit dicens: *Pœnitentiam agite; appropinquavit enim regnum cœlorum.* Matth. IV, 17.
D Nescimus ergo qua hora fur venerit; nescimus an proxima nocte a nobis nostra reposcatur anima. Adam post culpam statim de paradiso *De Pœnit.* dist. 1, c. *Adam.* Deus ejecit, non distulit: sed statim separavit a deliciis, ut agerent pœnitentiam; statim tunicam vestivit pelliceam, non sericam. Gen. III, 21.

100. Quid enim est quod differas? An ut plura

[1] Non pauci, nec deteriores mss. (*etiam* T *et* c), *Merito reperiuntur:* paulo melius qui cum Grat. distinguunt, *merito. Reperiuntur:* quibus tamen præferendi alii, et editt. Porro non obscure hic declaratur olim semel actam publice pœnitentiam non magis iterari consuevisse, quam baptismum. Idem etiam sub finem sequentis cap. significatur. Hanc autem sententiam Ambrosianam aliis Patribus communem fuisse cognoscere est ex Tertull. *de Pœnit.* cap. 7, Siricio Pont. Rom. *epist.* I *ad Himer.* can. 4, August. epist. 157 novæ edit. et aliis. Immo vero non aliter hi loci Ambrosiani accipiuntur a *Magistro Sent.* in IV, distin. 14; a Divo Thoma III parte, quæst. 80, art. 10, ad 2, atque ab aliis post ipsos theologis. Verum hac in re illi decepti sunt, quod eos qui peracta publica pœnitentia rursus in peccatum essent delapsi, ad secretam pœnitentiam admissos putaverint. Etenim qui ad pristina scelera quasi canes ad vomitum revertebantur, jam sibi ipsi relinquebantur, ut Deum qua potiori via visum fuisset, placarent; ita tamen ut in exitu vitæ per absolutionem reconciliati munirentur sacro viatico communionis. Qua de re adisis Morinum *de Administr. Pœnit.* lib. IX, c. 29, et Alexandrum *Sæc.* III *Hist. Eccl., dissert.* 10. Ceterum præter illam graviorum criminum pœnitentiam alia quoque erat pro culpis levioribus, et quotidianis. Tametsi vero utrumque peccati genus apte distinguatur ab Ambrosio, cum tamen is quæ pro levibus, quæve pro gravibus haberi debeant, non edisserat, lectorem remittimus ad auctorem ejus sermonis, qui inter dubios August. editus est 352, num. 7. (E. M.)

[2] Pauci mss., *culpæ conjugalis.* Haud satis recte: non enim de adulterio, quod nemini licet, sed de conjugali congressu, a quo soli pœnitentes jubentur abstinere, hic agitur. Verum fortasse miraberis cur hujusmodi abstinentiam exigat Ambrosius, cum eadem illa non memoretur in iis operibus, quæ pœnitentibus observanda imperant alii Patres. Attamen eum continentiæ usum obtinuisse illis temporibus videmur hinc posse colligere, quod Siricius papa epist. *ad Himer.* n. 5, eos qui publicam egerint pœnitentiam, si novum conjugium postea inierint, a communione præterquam in mortis articulo removet: quemadmodum etiam Conc. Arelat. II, can. 21, cujus insuper can. 22 prohibetur, ne pœnitentia publica cuipiam conjugato sine conjugis consensu imponatur. His adde quod videatur mitigata illa severitas a Leone pont. epist. *ad Rusticum Narbon.*, a Conc. Tolet. VI, can. 8, nec non a Tullen. II, a quibus permittitur publicis pœnitentibus, ut si continere se non valeant, copulam legitimæ uxoris appetant, ne fornicationis periculo exponantur. Nec sane mirum si continentia imponebatur in publica pœnitentia, quando eadem ab innocentibus etiam in jejunio quadragesimali exigebatur: qua de re videas licet erudit. Thomassinum. Quod autem spectat alia publicorum pœnitentium opera, quæ ab Ambrosio hic describuntur, ea quoque exposita reperies apud alios Patres, ut puta Tertull. *de Pœnit.* cap. 9, 10, 11 et 12; Cyprian. in suis ac Rom. Cleri epist. *de lapsis,* Greg. Nyss. *Hom. de Pœnit.*, Pacianum *Parœn. ad Pœniten.*, Cæsarium *Hom.* 8 et alios. (Edit. Maur.)

[3] Vet. editt. ac mss. aliquot, *post amores meretricios:* Rom. edit. et alii quos hic sequimur, *propter amores meretricios;* nonnulli (*etiam* T *et* c), *amorem meretricium.* Rursus editt. ac pauci mss., *veteri occurrisse dilectæ, quæ ubi non interpellatam;* Rom. *non interpellata, mirata putaverit:* quidam mss. (*item* T *ac* c), *postea vero ei occurrisse dilectam, quæ ubi se non interpellatam mirata, hinc putavit,* aliqui, *admirata sit, putaverit:* ceteri, qui et potiores, ut in textu. (Edit. Maur.)

peccata committas? Ergo quia Deus bonus est, ideo tu malus, et divitias bonitatis ejus patientiæ contemnis? Sed bonitas Domini magis ad pœnitentiam te debet adducere. Ideo ad omnes sanctus David dicit: *Venite, adoremus, et procidamus ante eum, et ploremus ante Dominum nostrum, qui fecit nos.* De peccatore autem sine pœnitentia mortuo, quia nihil aliud superest nisi graviter mœrere, nisi flere, habes plorantem ipsum et dicentem: *Filius meus Abessalon, filius meus Abessalon.* Qui enim penitus est mortuus, sine ulla exceptione defletur.

Rom. II, 4. Ps. XCIV, 6. II Reg. XVIII, 33.

101. De his autem qui exules atque peregrini limitum paternorum, quos lex Moysi sancta præscripsit, mundanis implicabantur erroribus, audis canentem: *Super flumina Babylonis illic sedimus et flevimus, dum recordaremur Sion.* Inducit enim lapsorum gemitus, in ipso temporum præsentium et rerum labentium[1] adhuc positos statu debere resipiscere; eorum videlicet exemplo, qui propter peccati pretium deducti erant in captivitatis ærumnam.

Ps. CXXXVI, 1. [1]

De Pœnit. dist. 1, cap. *Sunt qui*, § *Nihil est.*

102. Nihil est autem quod tam summo dolori sit, quam ut unusquisque positus sub captivitate peccati recordetur unde lapsus sit, atque unde deciderit; eo quod ad corporea atque terrena ab illa speciosa ac pulchra divinæ cognitionis intentione deflexerit.[2] [2]

103. Sic habes Adam abscondentem se, ubi Deum cognovit esse præsentem, et quæsitum latere voluisse, et vocatum a Domino ea voce, quæ latentis morderet affectum, hoc est: *Adam, ubi es?* hoc est, cur te abscondis? cur lates? cur fugis eum, quem videre desiderabas? Ita gravis culpa est conscientiæ, ut sine judice ipsa se puniat, et velare se cupiat, et tamen apud Deum nuda sit.

Gen. III, 9.

104. Et ideo nemo in peccato positus arrogare sibi debet auctoritatem aut usurpationem sacramentorum; quia scriptum est: *Peccasti, quiesce.*[3] Quod in præsenti psalmo David dicit: *In salicibus,* inquit, *in medio ejus suspendimus*

De Pœnit. dist. 1, cap. *Sunt qui*, § *Nihil est.* 3

Gen. IV, 10. *De Pœnit* dist. 3, c. *In salicibus.*

A *organa nostra,* et infra: *Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena?* Si enim caro menti repugnat, nec subdita est animi gubernaculo, et mentis imperio, aliena est terra quæ non domatur exercitio cultoris, et ideo non potest fructus caritatis, patientiæ ac pacis adferre. Melius est ergo tunc quiescere, cum exercere non queas[4] opera pœnitentiæ; ne in ipsa pœnitentia fiat quod postea indigeat pœnitentia. Quæ si semel fuerit usurpata, nec jure B celebrata; nec prioris fructum obtinet, et auferet usum posterioris.

Ps. CXXXVI, 1, 2. [4]

De Pœnit. dist. 3, c. *Si quis*, § *Pœnitentia.*

105. Sane et cum caro repugnat, mens ad Deum debet esse intenta; et si opera non sequuntur, fides non deserat:[5] et si impugnant vel carnis illecebræ, vel potestates adversariæ, maneat mens Deo dedita. Tunc enim maxime urgemur, cum caro cedit; et sunt qui vehementer incumbant miseræ animæ, quærentes omne auferre præsidium. Unde illud est: *Exinanite, exinanite usque ad fundamentum in ea.* C

[5] Rom. VII, 23. Ps. CXXXVI, 7.

106. Quam miseratus David ait: *Filia Babylonis misera.* Misera utique, quia Babylonis filia est quæ Dei filia esse desivit. Cui tamen medicum invitat, dicens: *Beatus qui tenebit, et allidet parvulos tuos ad petram,* hoc est, qui infirmas et lubricas cogitationes elidat ad Christum, qui omnes irrationabiles motus sui reverentia et disceptatione comminuat, ut si adulterino quis amore raptatur, excludat ignem, D copulamque meretricis, et se studio suo abdicet, ut Christum adquirat.

Ibid., 8. *Ibid.*, 9.

[6]

107. Didicimus[6] ergo et agendam pœnitentiam, et eo agendam tempore quo culpæ defervescat luxuria; et in captivitate peccati positos, reverentiores nos, non usurpatores esse debere. Nam si Moysi propius accedere gestienti ut cognitionem mysterii cœlestis hauriret, dicitur: *Solve calceamentum pedum tuorum;* quanto magis nos animæ nostræ pedes exuere vinculis E corporalibus, et gressus omnes mundi istius nexu debemus absolvere!

De Pœnit. dist. 1, cap. *Sunt qui*, § *Didicimus.*

Exod. III, 5.

[1] Amerb. et Eras., *Inducit lapsorum gemitus in ipso tempore præsentium et rerum labentium,* etc. Gill. ac mss., ut nos in textu, nisi quod horum quinque pro *gemitus* habent *genus,* minime male. Nam ea vox per syllepsin ad adjectivum *positos* referri potest, ut hic sensus sit: *Inducit lapsos homines... positos,* etc. Rom. edit., *Inducit lapsorum gemitus et in ipso præsentium et rerum,* etc. (Edit. Maur.)

[2] Ita vet. editt. ac plures mss., quorum tamen unus pro *pulchra* legit *pura,* et alii non pauci (*etiam* c), *defluxerit* pro *deflexerit.* At Rom. edit. ceterique mss. a nobis hoc solo dissident, quod e voce *cognitionis* fecere *conditionis.* (Edit. Maur.)

[3] Etsi passim in hisce libris Ambrosius aliorum Patrum exemplo peccatores ad pœnitentiam non diutius procrastinandam impellat urgeatque; cum tamen ea, sicuti dictum est, non iteraretur, prudenter monet ejusdem tempus iis neutiquam esse maturandum, qui adhuc ætatis cupiditatumque æstu sic abripiuntur, ut vix sperandum videatur ipsos in pristinam consuetudinem non relapsuros. Et hæc causa fuit etiam Monicæ baptismatis in Augustino filio differendi. Interim quid istis præcipue observandum sit, præcipit sanctus Doctor: ac primum eos ab usurpanda, hoc est, indigne sumenda eucharistia deterret. Ad id venuste accommodat hunc ipsum Genesis locum, non secus ac verbo *quiesce* Cainum a sacrificio Deus removisset: quod verbum argute ad excusandi seu defendendi peccati prohibitionem idem traducit lib. II *de Cain et Abel,* cap. 7. (Edit. Maur.)

[4] Mss. nonnulli juxta Maurinos, *non quæras.*

[5] Amerb. atque Eras., *fides desiderat.* Gill. et mss. aliquot, qui et probatiores; *fides deserviat:* Rom., *fides non deseratur;* reliqui mss., *non deserat,* nimirum istiusmodi peccatores. (Edit. Maur.)

[6] Mss. non pauci (*etiam* T *ac* c), nec inferioris notæ, *Dicimus ergo:* unus, *Discimus ergo:* reliqui autem, ac vet. editt. cum Grat., ut in textu. Iterum vero pro *culpæ defervescat luxuria,* mss. aliquot invertunt, *culpa defervescat luxuriæ.* Denique ubi editt., *usurpatores,* mss., uno excepto, efferunt *usurpatiores.* Legendum forsitan *usurpantiores.* (Edit. Maur.)

PRÆFATIO
AD LIBROS
DE FIDE

Hujus operis conficiendi occasionem ita exponunt Maurini Editores a suæ præviæ Admonitionis initio : « Cum Ecclesiam Mediolanensem Auxentius, pulso sancto præsule Dionysio, fretus Constantii Ariani « imperatoris adminiculo, per vim occupasset, ac eam omni scelere lacerasset deformassetque; extra du- « bium est Ambrosium simul ac in hujus demortui locum electus fuit, nihil habuisse antiquius, quam ut « ruinas sub tyrannica arianorum dominatione illatas repararet. Adspiravit tam piis conatibus divinus « favor. Etenim licet a sæcularibus dignitatibus ad episcopalem esset translatus, illico tamen tantam sui « admirationem concitavit, ut eum omnes spectarent quasi veritatis magistrum atque oraculum.

« His motus Gratianus Cæsar cum in procinctu esset, ut in Orientem proficisceretur, Valenti patruo « suo contra Gothos bellum gerenti suppetias laturus, ab illo commentationem qua divinitas Christi
Lib. I *de Fide*, prolog.; lib. III, cap. I, n. 1. « adstrueretur, poposcit; ut illa se adversus arianam pestem in iisdem provinciis atrociter grassantem « tamquam præsentaneo antidoto communiret. Ambrosius, laudata imperatoris fide, lubentiori animo sese Lib. I, prolog. n. 4. « exhortationem ad fidem quam disputationem de fide scripturum fuisse professus, ejus tamen voluntati « obtemperare ita voluit, ut paucis atque ex auctoritate conciliorum, potissimum vero Nicæni, concertaret ». *Ibid.*, n. 5.

Deinde vero duorum primum librorum hanc exhibent synopsim: « Opere in duos libros distributo, statim « a limine quid inter catholicam fidem atque arianam perfidiam intersit discriminis, proponit. Illic etiam Lib. I, c. 1, n. 6 et ss.
Lib. I, c. 1, n. 8 et ss. « naturæ in Deo unitatem, nec non personarum trinitatem adserit; unde Christum Filium Dei esse,
Cap. 2, n. 13. « ipsique adorationem tamquam vero Deo deberi probat: quippe qui et adtributis divinis sit præditus, et Cap. 2, n. 14, 15.
Num. 16 et ss. « in Scriptura quatuor divinitatis nominibus significetur. Deinde ex Jsaia et Jeremia docet hoc illud Cap. 3, 4.
« esse, *quod communis natura clamat.* Mox præcipuis ariani erroris capitibus ob oculos positis, nimirum
« queis Filius *dissimilis Patri, ex tempore cœpisse, et creatus esse* prædicabatur; contra vero *bonus,* Cap. 5.
« *omnipotens, verus Dei Filius, ac divinitate unus cum Patre* negabatur; singula hisce duobus libris
Cap. 6 « adoritur atque evertit. Igitur ubi præmonuit ex arianæ factionis ducibus, quos inter se dissidere non
« ignoraret, nullum abs se privatim, sed universim omnes sub hæreticorum nomine impugnandos; Filium
Cap. 7. « in omnibus Patri similem esse, ipsique coæternum demonstrat, ac proinde nec factum neque creatum. Cap. 8 et ss. Cap. 14 et ss.
« Unde colligit Nicænorum Patrum definitioni, quam Ariminensium quoque prima et tertia confessio pro-
Cap. 18, 19. Cap. 10, n. 122. « bavit, subscribendum. Postremo Deum comprecatur, ut lectoribus suis et maxime imperatori hanc
Ibid., n. 136. « mentem injiciat, qua sacro fidei deposito præferant nihil.

« In II libro postquam XII titulos quibus Dei Filium designat Scriptura, exposuit, initam in arianos Lib. II, prolog.
Cap. 1 et ss. « pugnam prosequitur. Docet quanta sit in neganda ipsius bonitate impietas. Postea eumdem omnipotentem,
« et licet a Patre quem majorem dicebat, missum, eique subditum, plane tamen liberum fuisse probat. Cap. 4 et ss.
« His addit infirmitatibus illis ac miseriis quas infinita sua benignitate victus subierat, ipsos adduci Cap. 7.
« oportuisse ad saniora: sin minus illum eisdem timendum esse quasi judicem, cujus sententia tantum
« desperationis hæreticis incussura est, quantum fiduciæ catholicis. Sub hæc, oratione ad Gratianum con- Cap. 11 et ss.
Cap. 15. « versa, hos libros a se breviter atque impolite conscriptos dicit; fore tamen ut hi sufficiant iis omnibus,
« qui veritatem sincere indagarent. Denique certam Augusto promittit victoriam, eique debitum ipsius
Cap. 16. « fidei triumphum a Deo petit ».

Subsequenter unde alii quoque libri prioribus adjecti fuerint, et quænam edoceant, ita enarrant: « Duos « hos libros ad Gratianum in Orientem iter parantem misit Ambrosius. Eos autem usque adeo Cæsar
Epist ad Ambr. « probavit, ut redux in patriam per litteras obsecraverit sanctum Præsulem, ut ipsos iterum deferendos
« ad se curaret, hisque disputationem de Spiritus sancti divinitate adjiceret. Verum hæc eadem opella
« non majorem a catholicis retulerat approbationem, quam offensionem ab hæreticis, qui omnibus artibus
« eam elevare studuerant. Nihil tamen quod reprehenderent, deprehendere in ea potuerant, nisi quod
Lib. III, c. 1, n 2. « ipsum dictitabant de industria affectasse nimiam brevitatem, ut argumentis suis quacumque solutione
« validioribus respondendi necessitatem sic eluderet. Hujusmodi criminationibus, quæ quantumvis iniquæ,
« movere tamen poterant infirmiores, viam præcludere voluit Ambrosius. Quapropter venia differendæ
Ep. *ad Gratian.*, et lib. V, c. 2, n. 34 et alii. « lucubrationis de Spiritu sancto ab imperatore petita, alios tres libros quibus ariani adigerentur ad si-
« lentium, composuit.

« In horum primo statim dilutis quibusdam adversariorum querelis, ariani erroris fontem docet hunc Lib. III, c. 1. Cap. 2.
« esse, quod Christi divinitati qua *creator et altissimus* negari nequit, ea tribuerent, quæ soli ejus hu-
« manitati, qua *redemptor et factus* jure dicitur, convenirent: hoc uno posito firmamento, omnes eorum
« molitiones cassas recidere, ipsosque nequicquam obtrudere quod in sacris paginis Pater *solus potens*
Lib. III, cap. 2, n. 11 et ss. « *ac solus habens immortalitatem* adseratur; Filius autem *factus et creatus.* Postea eumdem Filium Cap. 4 et ss. Cap. 7 et ss.
« ostendit verum Deum esse sicut et Patrem, quippe quibus unum regnum sit, una majestas, una gloria. Cap. 12 et 13.
« Subjungit cum negare ipsi non possint, quin substantiæ vox in Scripturis non sit usitata, eumdem Patri Cap. 14.
Cap. 15. « consubstantialem cum Nicœna Synodo prædicandum esse, Ariminensi impietate condemnata. Postremo Cap. 16.
« alia nonnulla divinitatis Filii testimonia cum eorum, quæ ipsis opponebantur solutionibus librum finiunt. *Ibid.*, et cap. seq.

Lib. IV, c. 1, 2. « In subsequenti quamvis id mirum pronuntiet Scripturæ fidem abrogari ab hominibus, eosdem tamen
« circa divinitatem Christi hæsisse ambiguos mirandum negat; cum in ipsius adscensione suam hac de re
« dubitationem professi fuerint angeli ipsi. Dehinc ad hæreticorum objectiones facta transitione, quod ab

Cap. 3. « illis objiciebantur hæc verba: *Caput Christi Deus;* itemque alia illa: *Non potest a se Filius facere*
Cap. 4. « *quidquam;* quo sensu intelligenda sint, edisserit. Mox demonstrato omnia ipsi vere esse possibilia, eum Cap. 5 et ss.
Cap. 8. « nec propterea quod generare nequeat, imperfectum; nec propterea quod sit genitus, temporalem argui
Cap. 9. « planum facit. Demum ubi difficultatem ex Filii missione et clarificatione petitam enodavit, alias quasdam Cap. 10 n. 130 et ss.
Cap. 11, 12. « cavillationes refellit.

« Ultimus liber a brevi cœptus exordio, primum quæ scribendi horum quinque librorum causæ fuerint,
Lib. v, prolog., n. 8 et ss. « quidve inde speretur a lectoribus, aperit. Continuo repetuntur objectiones, et locus ille: *Ut cognoscant te*
Cap. 1 et ss. « *verum Deum,* qua ratione Christo non officiat, fuse docetur. Alius iste: *Nos adoramus quod scimus,*
Cap. 4. « tractatur paulo contractius; sed in eo quod a Domino dictum legitur: *Sedere autem ad dextram, etc.,*
Cap. 5 et ss. « multus est Doctor noster. Accedit postmodum ad illas voces: *Dilexisti eos sicut me;* ubi iterum de
Cap. 7. « Dominica missione paucis disputat. His disceptatis, quo intellectu Patrem *Dominum* Christus appella-
Cap. 8. « verit, explicat; eaque occasione omnes hæreses hoc uno Davidis versiculo: *Dixit Dominus Domino*
Cap. 9. « *meo, etc.,* extingui probat. Sub hæc postquam ostendit hæreticorum in eludendis baptismi verbis co-
« natus quam sint inutiles, textum illum: *Qui credit in me, non credit in me, etc.,* demonstrat ipsis Cap. 10.
« nequaquam favere ad abrogandam Christo divinitatem, quam ibidem variis argumentorum momentis
Cap. 11. « confirmat. Ad extremum quidquid in sententia illa: *Cum tradiderit regnum Deo, etc.,* itemque in hac
« alia: *De die illo et hora nemo scit, etc.,* salebrosum esse poterat, complanato, fidem suam profitetur; Cap. 12, 19.
« nec non in Arii superbiam divinorum cognitionem secretorum, quæ ne Moysi quidem aut Paulo sunt
« revelata, sibi arrogantis invehitur, impium illud Lucifero ipso exstitisse magis tumidum diserte pro-
« nuntians ».

Genuinum vero titulum *de Fide* ita eis vindicant et tempus quo editi fuerint, constituunt: « Citantur
Mag. Sent., Gratian., D. Thom. « a multis auctoribus hi libri sub titulo *de Trinitate,* quo similiter in mss. haud paucis inscriptos legas.
« Verumtamen certum est communem epigraphen *de Fide* illis prænotatam ab Ambrosio: non solum
Epist. *ad Leon. Imper.* « enim ita laudantur a Leone Rom. Pont. atque aliis, sed etiam ab Ambrosio ipso hac eadem appella-
Ep. *ad Gratian.* lib. I *De Fide,* prolog. n. 4. « tione sæpius memorantur. Quamquam autem frequenter in iis Manichæus, Sabellius, Photinus, aliique Lib. I, cap. 1, 6; lib. II, c. 5, 9; lib. IV, cap. 3; lib. V, c. 8.
« ex veterum hæreticorum ducibus impugnantur; attamen ipsos potissimum contra puri arianismi secta-
« torum commenta editos esse cum relatæ superius objectiones, tum omne opus clare loquitur.

« Ex iis porro quæ hactenus a nobis observata sunt, priores duos libros constat id temporis elucu-
« bratos esse, cum Gratianus adversus Gothos, a quibus premebatur Valens, expeditionem adornabat,
« nempe sub exitum anni 377, aut 378 initium. Quod vero ad tres posteriores, cum nonnisi reverso in
« Occidentem eodem imperatore compositos esse extra dubium sit, illos in annum 379 rejiciendos quivis
« intelligat. Verum tametsi diversis temporibus fuerint scripti, facile tamen in unum corpus et unitate
« argumenti, et auctoris ipsius consilio, quod non solum operis dispositione, sed etiam priorum in poste-
Lib. III, cap. 12, n. 93, cap. 13; n 103; lib. IV, cap. 1 et alii. « rioribus frequenti citatione declaravit, coaluere. Ceterum non evidentius est ab eo totam commenta-
« tionem in quinque libros fuisse distributam, quam eorumdem librorum sectionem in capita ipsius non esse.
« Hoc probant cum manuscripti antiquiores, in quibus continua oratione exhibentur libri singuli, tum
« codices recentiores atque editiones, ubi capitum summaria tam inepta tamque alienis locis posita exstant,
« ut non modo nova, quod ubique in hoc opere fecimus, substituere; verum et orationem ipsam, quod
« raro alibi, hic fere nusquam non aliter distinguere necessum fuerit.

De formali horum voluminum ratione hæc præterea animadvertunt prælaudati Editores: « Cum au-
« tem polemica opera lectoribus, maxime vero principibus insuavem quamdam satietatem afferre so-
« leant; huic malo obviam ut iret Ambrosius, disputationem suam intra libellorum duorum angustias
« cogere statuerat: quos ipsos haud mediocriter exhilaravit tractandi dexteritate atque industria. Verum
« ubi materiam uberius discutiendam intellexit, multo prospexit diligentius, ut quidquid parere posset
« aliquid fastidii, removeretur. Eo consilio sedulam nectendis inter se probationibus objectionibusque operam
« dedit, aptas adhibuit atque ingeniosas transitiones, præfationes inseruit, subinde moralia præcepta, immo
« nonnumquam etiam nonnulla acute dicta miscuit atque inspersit. Ubique autem hac arte disponit
« objectiones, ut lector non sine voluptate solutiones earum prævideat: quas vero ipsemet profert, ita
« lectæ sunt atque solidæ, ut quicumque postea eodem in argumento desudarunt, nullas alias his præfe-
« rendas existimarint.

« Quantum hujus operis libri priores Gratiano accepti fuerint, jam ante a nobis observatum est. Verum
« communibus judicii sui testimoniis minime contentus, illustrius ejusdem indicium adjicere voluit, cum Lib. I *de Spiritu sancto,* c. 1. Leo I, Agat. etc. Hieron., August. Theodor., Vinc Lyrin., etc.
« ecclesiam quam sequestrari hereticorum improbitas obtinuerat, catholicis jussit restitui. Pontifices maximi,
Ephesin., Chalcedon., Constant. III, etc. « Doctores, œcumenica concilia hos libros non solum eximiis laudibus exornarunt, sed etiam eorum te-
« stimoniis usi contra hæreses ætatibus posterioribus emergentes quam strenuissime decertarunt. Quam-
« obrem satis mirari non possumus inventos esse nostra et patrum memoria, qui universalem totius
« Ecclesiæ ac temporum omnium traditionem divinorum codicum auctoritate stabilitam, a Patribus in
« universis conciliis firmatam, sanguine tot martyrum, totque confessorum laboribus, ut Ambrosius ipse
Lib. III, c. 15, n. 128. « testatur, adsertam, probatam eruditissimis tot ac tantorum Doctorum libris, uno verbo ab innumeris
« viris ingenio, doctrina et pietate clarissimis receptam proculcantes, veterem illam atque exsoletam hæ-
« resim renovare aggressi fuerint. Hoc autem etiam magis stupeas temerarios illos iis omnibus nihil
« opponere præter easdem objectiones, quas tam invicte sanctus Doctor hoc in Opere profligavit. Atqui
« ut testes hujusce rei non essent alii libri Socinianorum, impia Crellii commentatio *De uno Deo Patre*
« vel sola sufficeret, ut hoc ipsum nemini certum non fieret atque exploratum ».

Quo nostris quoque curis hujus Operis textus ad trutinam evocatus emendatissime ederetur, consulendos nacti sumus suos mss. codices, quos siglis **A** et **P**, designamus. Et quidem codex **A** ille idem est cujus mentionem fecimus in Præfationibus ad libros *de Officiis, de Virginibus, de Viduis* ac *de Sacramentis.*

Codicem autem maximi momenti ratione vetustatis indigitamus littera **P**, nempe Parisiensem, in nationali bibliotheca extantem, olim *Supplementi latini* n. 594, nunc inter latinos 8907. Binis columnis ac litteris illis majoribus quæ *unciales* appellari consueverunt, conscriptus est in candidis tenuibusque membranis, ac jure V Ecclesiæ sæculo assignatur, testibus quoque Guilelmo Wattenbachio et Carolo Zangemeistero, qui photographicum ejus specimen ediderunt in præclaro opere cui titulus: *Exempla codicum latinorum litteris majusculis scriptorum*, Heidelbergæ, 1876, tab. XXII. Post Hilarii opera, folio 298 recto incipiunt libri Ambrosii *de Fide*, quorum tamen primus tantum exhibetur, atque hunc subsequuntur *Acta concilii aquilejensis*, de quibus suo loco erit sermo. Mira autem cernitur convenientia inter lectiones hujus codicis et illas codicis **A**, et præsertim in titulis singulis capitibus appositis. Attamen inficiandum non est, quantum vetustate et exteriori forma præstat iste codex **P** exteriori forma, eo magis quoad præfatum priorem librum *de Fide*, interiori pretio carere, cum frequentissimas exhibeat lectiones ab iis quas contextus exigit plane difformes.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE FIDE

LIBRI QUINQUE AD GRATIANUM AUGUSTUM

LIBER PRIMUS.

PROLOGUS.

Gratianum ob ardorem discendæ fidei laudat Ambrosius, semet vero deprimit. Quamquam autem illum humana doctrina indigere neget, quippe qui a Deo ipso fuerit institutus; addit tamen eumdem hac sua pietate viam sibi ad victoriam munire. Tum difficultate operis insinuata, non tam rationem quam auctoritatem, maxime vero Nicæni concilii, sequuturum se profitetur.

REGINA Austri venit audire sapientiam Salomonis,[1] ut in libro Regnorum legimus. Hiram[2] quoque rex ad Salomonem misit, ut cognosceret eum. Tu quoque, sancte imperator Gratiane, veteris imitator historiæ, fidem meam audire voluisti. Sed non ego Salomon, cujus mireris sapientiam; neque tu unius gentis, sed totius orbis Augustus fidem libello exprimi censuisti, non ut disceres, sed ut[3] probares.

2. Quid enim discas, imperator Auguste, quam ab ipsis incunabilis pio fovisti[4] semper affectu? A *Priusquam te,* inquit, *formarem in utero matris tuæ, novi te: et priusquam exires de vulva, sanctificavi te.* Sanctificatio ergo non traditur, sed infunditur; et ideo divina dona custodi. Quod enim nemo te docuit, utique Deus auctor infudit. Jerem. I, 5.

3. Petis a me fidei libellum, sancte Imperator, profecturus ad prælium; nosti enim fide magis imperatoris quam virtute militum quæri solere victoriam. Nam et Abraham trecentos decem et octo duxit ad bellum, et ex innumeris trophæa B hostibus reportavit; signoque Dominicæ crucis et nominis,[5] quinque regum victriciumque turmarum subacto robore, et ultus est proximum, et fratris filium meruit et triumphum. Jesus quoque filius Nave hostes quos totius exercitus manu valida superare non poterat, septem tubarum sacerdotalium sono vicit, ubi ducem militiæ cœlestis agnovit. Ergo et tu vincere paras, qui Christum adoras; vincere paras, qui fidem vindicas, cujus a me libellum petisti. Gen. XIV, 14 et ss. Jos. VI, 6 et ss.

C 4. Mallem quidem cohortandi ad fidem subire officium, quam de fide disceptandi; in altero enim religiosa confessio est, in altero incauta præsumptio: sed quoniam neque tu cohortatione indiges, neque ego excusandi liber, ubi pietatis officium est, audax negotium verecunda occasione[6] suscipiam; ut de fide pauca disceptem, de testimoniis plura contexam.

5. De conciliis id potissimum sequar, quod trecenti decem et octo sacerdotes,[7] tamquam

1 III Reg. x, 1 et ss.
2
III Reg. v, 1.
3
4
5
6
7

[1] Cod. P, *Solomonis*. Ita et infra.

[2] Cod. P, *Chiram*.

[3] Mss. P et A, omitt. *ut*.

[4] « Edit. omnes cum duobus omnino mss., *cum ab ipsis cunalibus pio fuisti,* etc. Elegantius reliqui mss. ut in textu. » Ita Maurini. Vox autem *quam* refertur ad *fidem* in numero præcedenti.

[5] Signum crucis ponitur in littera T, quam in antiquis Hebræorum characteribus hanc ipsam figuram habuisse Hieronymus post Origenem auctor est, in Ezech. c. IX, vers. 4, cujus opinionem Grotius ad eumdem locum contra Scaligerum defendit. Quod autem ad numerum 318, is apud Græcos arithmetice efferebatur litteris τ et ιη, quarum posteriores duæ suavissimi nominis Jesu initiales sunt. Et hinc Ambrosianæ allusionis ratio patet. Illam autem hoc ipso libro cap. 18 rursus proponit, non secus ac lib. I *de Abraham*, cap. 9, jam expresserat. Neque vero ea propria est sancto Præsuli; eamdem enim etiam exhibet lib. I *de Spiritu S.*, cap. 1, Paschasius diaconus Gelasio papæ synchronus; sicut et Prudentius in *Præfat. Psichom.*, sed obscurius. His autem omnibus præiverat Clem. Alexandrinus, qui eamdem interpretationem quasi ab antiquis theologis acceptam luculenter explicat lib. VI *Stromaton*. Unde perspicuum est priscis illis persuasum neutiquam fuisse mysteria religionis ita litteris hebraicis Deum alligata voluisse, ut non etiam in græcis indicarentur, quemadmodum Domini crucem per elementum græcum τ ab Ezechiele designari adserit Tertullianus lib. III *contra Marcionem* c. 22. (Edit. Maur.)

[6] Mss. aliquot, notant Maurini, *verecunda excusatione*.

[7] Hunc Nicænorum Patrum numerum rursus libri hujus cap. XVIII scribit Ambrosius. In quo etiam ei suffragantur non modo Hilarius *contra Constant.*, Hieronymus in *Chronic.*, Rufinus et alii; verum et Athanasius ipse in epist. *ad Jovian.* Quare nihil erat cur Valesius in Eusebium lib. III *de Vita Constant.*, cap. 8, constare negaret quot essent iidem episcopi, cum potius Eusebiani loci nonnisi 250 assignantis corruptionem, de qua jam vulgo conveniunt, ipsum quoque agnoscere oportuisset. Hoc Socrates atque Eustatius planum faciunt, eumdem Eusebii textum allegantes; alter enim posuit trecentos et amplius, alter trecentos vel circiter, quod

Abrahæ electi judicio, consona fidei virtute victores, velut trophæum, toto orbe subactis perfidis, extulerunt; ut mihi videatur hoc esse divinum, quod eodem numero in conciliis fidei habemus oraculum, quo in historia pietatis exemplum.

CAPUT I.

Catholicam fidem a gentilium, Judæorum ac hæreticorum erroribus distinguit; expositoque vocum Dei et Domini significatu, personarum discrimen, et naturæ unitatem demonstrat: quam dum separant ariani, non tres Deos tantum inducunt, sed etiam Trinitatis regnum destruunt.[1]

6. Adsertio autem nostræ fidei hæc est, ut unum Deum esse dicamus: neque, ut gentes, Filium separemus: neque ut Judæi, natum ex Patre ante tempora, et ex Virgine postea editum denegemus: neque ut Sabellius,[2] Patrem confundamus et Verbum; ut eumdem Patrem adseramus et Filium: neque ut Photinus, initium Filii ex Virgine disputemus: neque ut Arius, plures credendo et dissimiles potestates, plures deos gentili errore faciamus; quia scriptum est: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est.* Deut. VI, 4.

7. Deus enim et Dominus nomen magnificentiæ,[3] nomen est potestatis, sicut ipse dicit: *Dominus nomen est mihi.*[4] Et sicut alibi Propheta adserit: *Dominus omnipotens nomen est ei.* Dominus ergo et Deus vel quod dominetur omnibus, vel quod spectet omnia, et timeatur a cunctis. Isai. XLII, 8.

8. Si ergo unus Deus, unum nomen,[5] potestas una est Trinitatis. Denique ipse dicit: *Ite, baptizate gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. In nomine* utique, non in nominibus. Matth. XXVIII, 19.

9. Ipse etiam dicit: *Ego et Pater unum sumus: Unum* dixit, ne fiat discretio potestatis et naturæ: *sumus* addidit, ut Patrem Filiumque cognoscas, quod perfectus Pater perfectum Filium genuisse credatur; et Pater et Filius unum sint, non confusione personæ, sed unitate naturæ. Joan. X, 30.

10. Unum ergo Deum, non duos aut tres deos dicimus; ut impia arianorum hæresis dum criminatur, incurrit. Tres enim deos dicit qui divinatem separat Trinitatis; cum Dominus dicendo: *Ite, baptizate gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti,* unius esse Trinitatem potestatis ostenderit. Nos Patrem et Filium et Spiritum sanctum confitemur, ita ut in Trinitate perfecta et plenitudo sit divinitatis, et unitas potestatis. Alias cap. II.

11. *Omne regnum in se divisum facile destruetur:* Dominus hoc dicit. Non ergo divisum est regnum Trinitatis. Si ergo divisum non est, unum est; quod enim unum non est, divisum est. Tale ergo regnum esse cupiunt Trinitatis,[6] quod divisione sui facile destruatur. Immo quia non potest destrui, constat non esse divisum. Non enim dividitur unitas, nec scinditur;[7] et ideo nec corruptelæ subditur, nec ætati. Matth. XII, 25.

---

nequaquam ad 250 Vulgatæ lectionis Eusebianæ, sed aptissime ad 318 referri potest: ubi tamen paucos arianos, qui synodo interfuere, non comprehendimus.

[1] Mss. P, A, *Expositio fidei,* rubro minio.

[2] Præcipuarum hæresum in Trinitatem divinasque personas auctores memorat Ambrosius, Sabellium, Photinum atque Arium. Primus, Eusebio teste lib. VII *Histor.* cap. VI, errores Ptolemaide in urbe Pentapoleos circiter annum 257 spargere cœpit. Docebat autem in Deo unam tantum esse personam, sed tribus diversis nominibus eam efferri, ut auctores sunt Epiphanius *Hæresi* 62, Basilius epist. 64, Philastrius, Augustinus, atque alii. Photinus ex Galatia provincia natus, Sirmicensis factus est episcopus, quemadmodum a nobis in lib. V *Comment. in Lucam* n. 4 notatum fuit. Is cum doctrinam et eloquentiam singularem sibi comparasset, nova dogmata vulgare aggressus est anno circiter 343. Negabat porro Christum Maria priorem exstitisse, ex qua et Josepho ipsum conjugali congressu, ut Marius Mercator prodidit, natum blasphemabat. Unde cum hic apud Ambrosium Photinus refertur dicere Dei Filium *ex Virgine* ortum cepisse, aut *ex Maria Virgine* apud Epiphanium, id per quamdam licentiam accipiendum est, ut cum Virgilius Ecl. 6 Pasiphaen trium liberorum parentem virginem vocat, aut verius per antonomasiam, ut soliti nominis honore non privetur. Addit autem Epiphanius Photinum, cum urgeretur, dicere solitum: *Erat in Patre Verbum, sed nondum erat Filius.... quod filius non existeret, sed id ipsum solum, cui filii nomen erat aliquando tribuendum* etc. Quibus quidem videtur Verbi æternitatem divinitatemque non negare. Inde est fortasse quod Augustinus *Hæresi* 44, cum dixisset Photinum Paulo Samos. a quo initium Christo ex virgine tribuebatur, *similia credidisse,* continuo addit.: *Secundum aliquid tamen adversatus ei dicitur.* Et hac ratione Garnerii conjectura confirmari non male posset, nisi adseruisset Photinum ὁμουσίου fidem constanter tenuisse. Sic etiam loci Patrum qui invicem contrarii apparent, conciliabuntur. Namque ubi traditur negatum ab eo Verbum consubstantiale esse, hoc ad veram ipsius opinionem erit referendum; ubi vero eidem adtribui oppositum videtur, illud intelligi de secunda responsione ad quam coactus confugiebat, poterit. Consule, si vis, eumdem Garnerium *Dissert.* I *de Hæres. et lib. Nestorii:* et, ut cognoscas quæ rationes contra eum faciunt, Alexandrum. Quod autem superioribus duobus hæreticis Arium jungit, cum toto hoc opere impugnetur ejus hæresis, de ipso actum est in Præfatione. (Edit. Maur.)

[3] Codex P addit *nomen naturæ.* Sed evidenter est arbitraria insertio.

[4] Huic et sequenti Scripturæ textui post vocem *Dominus* Rom. edit. adjecerat *Deus,* quæ in aliis ac mss. desideratur. Quod autem ad etymologias infra positas, prima plena est; altera vero deducitur ἀπὸ θεᾶσθαι, *videre,* quam indicat Gregorius Nyss. *ad Ablavium,* Basilius epist. 141, Dionysius, Damascenus et alii: tertia demum a voce δέος quæ metum significat, quod Deus timorem incutiat; unde Petronius atque Statius, *Primus in orbe Deos fecit timor.* Vide Vossii *Etymol.* ad eam dictionem. (Edit. Maur.)

[5] Ita mss. plures ac potiores: alii nonnulli, *unum nomen potestatis, unum Trinitatis:* aliqui tandem cunctæque edit., *unum nomen, una potestas, una Trinitas.* Infra vero Rom. edit. sola, *utique ait, non in nominibus; ut unitas essentiæ ostendatur: per tria vero quæ supposuit, tres esse personas declaravit.* Quæ quidem unde petita fuerint, nec dum compertum. (Edit. Maur.)

[6] Divisa videlicet natura, dividitur quoque potestas, ac proinde minor fit. Hinc illud celebre dictum Tertulliani: *Deus, si non unus est, non est.* Eleganter etiam Gregorius Nazianz. Carm. 3:

> Ἴσον γὰρ πολύαρχον ἐμοὶ, καὶ πάμπαν ἄναρχον
> Μαρνάμενον· δῆρις δὲ διάστασις· ἡ δ' ἐπὶ λῦσιν
> Σπεύδει· τῷ θεότητος ἑνὰς πυλύαρχον ἔμοιγε. (Ed. M.)

[7] Mss. A, P, *inciditur.*

CAPUT II.

Imperatorem ad fidei zelum exhortatus, ab ea quæ Christo cum Patre inest, voluntatis atque operationis unitate, ipsum Deum esse ostendit. Quapropter expositis divinis adtributis, eadem Christo etiam convenire affirmat: cujus præterea varias appellationes prosequutus, iis substantialem unitatem personalemque distinctionem probari docet: tum exemplis aliquot ad explicandam unitatem illam adductis, negat aliter Dei unitatem defendi posse.

12. Non *quicumque*, inquit, *mihi dicit: Domine, Domine, intrabit*[1] *in regnum* Matth. VII, 21. *cœlorum*. Non ergo perfunctoria fides debet esse, imperator Auguste; scriptum est enim: *Zelus* Ps. LXVIII, 10. *domus tuæ comedit me*. Itaque fideli spiritu et mente devota Jesum Dominum invocemus, Deum esse credamus; ut in nomine ejus quidquid a Patre petimus, impetremus. Pater enim se per[2] Filium vult rogari, Filius vult rogari Patrem.

13. Concordat pietatis gratia, nec virtutis facta discordant. Quæcumque enim Pater facit,[3] eadem et Filius facit similiter. Et similiter facit, et eadem facit Filius: sed vult rogari Patrem in eo, quod ipse facturus est, uti non impossibilitatis indicium, sed unitatem potestatis[4] agnoscas. Jure igitur adorandus atque venerandus est Dei Filius, qui mundum divinitate sua condidit, et nostrum pietate sua informavit affectum.

14. Et ideo bonum Deum, sempiternum, perfectum, omnipotentem, verum debemus credere, ut in Lege accepimus et prophetis, Scripturisque divinis ceteris, quia sine his Deus non est. Non potest enim bonus non esse, qui Deus est, cum in natura Dei plenitudo bonitatis sit: neque ex tempore Deus potest esse, qui fecit tempora: neque potest imperfectus Deus esse: qui enim minor est, imperfectus utique est, cui desit aliquid, quo majori possit æquari. Hæc igitur fidei prædicatio: Deus malus non est; Deo impossibile nihil est; Deus temporalis non est; Deus minor non est. Si fallor, redarguant.[5]

15. Quia igitur Deus Christus, et bonus utique, et omnipotens, et sempiternus, et perfectus, et verus est: hæc enim in natura divinitatis sunt. Aut igitur negent naturam divinitatis in Christo, aut quæ divinæ naturæ sunt, Deo negare non possunt.

16. Certe ne quis possit errare, sequatur ea,[6] quibus Scriptura sancta ut intelligere possimus Filium, significavit. Verbum dicitur, Filius dicitur, Dei virtus dicitur, dicitur Dei sapientia. Verbum, quia immaculatus:[7] virtus, quia perfectus: Filius, quia genitus ex Patre: sapientia, quia unum cum Patre,[8] unum æternitate, unum divinitate. Non enim Pater ipse qui Filius; sed inter Patrem et Filium generationis expressa distinctio est, ut ex Deo Deus, ex manente manens, plenus e pleno sit.

17. Non sunt igitur hæc nuda nomina sed operatricis virtutis indicia: est enim plenitudo divinitatis in Patre, est plenitudo divinitatis in Filio, non discrepans, sed una divinitas. Nec confusum, quod unum est; nec multiplex, quod indifferens.

18. Etenim si omnium credentium, sicut scriptum est, erat anima una et cor unum: si Act. IV, 32. omnis qui adhæret Domino, unus spiritus est, ut Apostolus dixit: si vir et uxor in carne una I Cor. VI, 27. sunt: si omnes homines, quantum ad naturam pertinet, unius substantiæ sumus: si hoc de humanis Scriptura dicit, quia multi unum sunt, quorum nulla potest esse cum divinis comparatio; quanto magis Pater et Filius divinitate unum sunt, ubi nec substantiæ nec voluntatis ulla est differentia?

19. Namque aliter quomodo unum Deum dicemus? Diversitas plures facit: unitas potestatis excludit numeri quantitatem; quia unitas numerus non est, sed hæc omnium ipsa principium est.

CAPUT III.

Patris ac Filii unitatem Scripturæ testimoniis probat, et primo Isaiæ locum aliorum comparatione ita illustrat, ut nullam a Patris natura in Filio inesse differentiam adstruat, nisi quantum ad carnem; ac proinde unam utriusque deitatem esse. Quod ubi auctoritate Baruch confirmatum est, fidem prophetis hac in re habendam tradit.

20. Quantam vero Scriptura divina Patris et Filii secundum divinitatem expresserit unitatem, prophetica testantur oracula. Sic enim dicit Dominus sabaoth: *Laboravit Ægyptus, et mercatus Æthiopum et Sebaim: viri excelsi ad te transibunt, et tui erunt servi, et post te sequentur alligati vinculis, et adorabunt te, et in te deprecabuntur; quoniam in te est Deus, et non est Deus præter te. Tu enim es Deus, et nesciebamus, Deus Israel.* Isai. XLV, 14.

21. Audi propheticam vocem: *In te*, inquit, *est Deus, et non est Deus præter te.* Quomodo hoc secundum arianos convenit? Necesse est negent aut Patris aut Filii divinitatem, nisi ejusdem divinitatis crediderint unitatem.

22. *In te*, inquit, *est Deus:* quoniam in Filio Pater. Scriptum est enim: *Pater qui in me manet, ipse loquitur*, et: *Opera quæ ego facio, et ipse* Joan. V, 5.

[1] Cod. P, *ipse intrabit.*

[2] Erronee codex A, cum aliis paucis mss., *semper.*

[3] Minus recte mss. A, P, *fecerit.*

[4] Inscite quoque mss. A, P, *pietatis.* Hæc posuimus ut mendorum specimina. Sed ulterius abstinebimus ab aliis hujusmodi lectionibus recensendis, eas tantum exhibentes, quæ aliquam probabilitatis speciem præseferant.

[5] Mss. aliquot, *Si fallo*, nec etiam male. (Edit. Maur.)

[6] Mss. nonnulli, *sequantur ea.*

[7] Eodem sensu D. Th. I p., q. 32, a. 2 ad 3, *ut ostendatur*, inquit, *immaterialiter genitus, dicitur Verbum.* Ed. Maur.)

[8] Nonnulli mss. pro *unum* ter habent *unus*, non recte. (Edit. Maur.)

facit. Sed et alibi in Patre Filius est, qui dicit: A
Joan. XIV, 10. *Ego in Patre, et Pater in me est.* Dissolvant, si possunt, hanc naturæ proprietatem, et operis unitatem.

23. Deus igitur in Deo est, sed non duo dii:
Deut. VI, 4. scriptum est enim, quia *unus Deus;* et Dominus in Domino, sed non duo Domini; quia æque
Matth. VI, 24. scriptum est: *Nolite duobus dominis servire.* Et Lex dicit: *Audi Israel, Dominus Deus tuus Deus*
Deut. VI, 4. *unus est.* Et utique in eodem est Testamento:
Gen. XIX, 24. *Pluit Dominus a Domino. Dominus;* inquit, *a* B *Domino pluit.* Sic et in Genesi habes: *Et dixit Deus, et fecit Deus;* et infra: *Et fecit Deus ho-*
Gen. I, 3, 26. *minem ad imaginem Dei;* sed tamen non duo dii, sed unus Deus fecit. Utrobique igitur unitas operationis servatur et nominis. Nam utique cum legimus, Deus ex Deo, non duos deos dicimus.

24. Denique habes in Psalmo quadragesimo quarto, quod et Deum Patrem dixit Propheta,
1 et Deum Filium declaravit,[1] dicens: *Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi;* et infra: *Unxit te Deus,* C
Ps. XLIV, 7, 8. *Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.* Deus est qui ungit, et Deus qui secundum carnem ungitur Dei Filius. Denique quos habet unctionis suæ Christus nisi in carne consortes? Vides igitur quia Deus a Deo unctus: sed in adsumptione naturæ unctus humanæ Dei Filius designatur, nec Legis forma violatur.

25. Et hic ergo cum dicitur: *Pluit Dominus a Domino,* unitatem divinitatis agnosce. Operationis enim unitas non facit pluralem divini- D
tatem, sicut ipse Dominus ostendit, dicens: *Credite mihi, quia ego in Patre, et Pater in me:*
Joan. X, 38. *alioquin vel propter opera ipsa credite.* Et hic advertimus quod unitatem divinitatis per unitatem operum designaverit.

26. Ut autem una deitas et Patris et Filii, et una dominatio probaretur; ne gentilis aut judaicæ impietatis incurreremus errorem providens Apostolus, quid sequi deberemus ostendit, dicens: *Unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos* E *in ipso; et unus Dominus Jesus Christus, per*
I Cor. VIII, 6. *quem omnia, et nos per ipsum.* Sicut enim unum dicendo Dominum Jesum Christum, Patrem Dominum non negavit; ita unum dicendo Deum Patrem, æque a deitatis veritate nec Filium separavit. Unde nec pluralitatem divinitatis, sed unitatem potestatis ostendit; quia et in dominatione divinitas, et in divinitate dominatus est; sicut scriptum est: *Scitote quoniam Do-*
Ps. XCIX, 3. *minus ipse est Deus: ipse fecit nos, et non ipsi nos.* F

27. *In te* igitur *est Deus,* per unitatem naturæ; *et non est Deus præter te,* per proprietatem substantiæ, repulsa differentia.

28. In Hieremiæ quoque libro unum Deum Scriptura dicit, et tamen et Patrem et Filium confitetur. Itaque sic habes: *Hic Deus noster,*

[1] Non pauci mss., notant Maurini: *dixit Propheta, nec Filium denegavit.*

[2] Amerb. Eras., ac mss. aliquot, *inesse constituisti.* (E. M.)

[3] Non alium rusticum designat Ambrosius, quam Jeremiam; alludit enim ad ficuum calathos, de quibus apud eumdem cap. XXIV, 1 et ss. (Edit. Maur.)

et non reputabitur alius ad eum. Hic adinvenit omnem viam disciplinæ, et dedit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est. Baruc. III, 36, 37.

29. De Filio dicit: ipse enim est *cum hominibus conversatus;* et dicit: *Hic Deus noster, et non æstimabitur alius ad eum.* Quid discutimus eum, de quo tantus dicit propheta, quod ad eum non possit alius æstimari? Quæ enim potest esse alia æstimatio, ubi deitatis unitas est? Confitebatur hoc populus in periculis constitutus: nesciebat serere quæstiones qui religionem timebat.

30. Adesto, sancte Spiritus, prophetis tuis; quibus inesse consuesti,[2] quibus credimus. Si 2
prophetis non credimus, sapientibus credam hujus mundi? Sed ubi sapiens, ubi scriba? Rusticus noster[3] cum ficus insereret, invenit quod 3
philosophus ignoravit. Quæ stulta sunt enim hujus mundi, elegit Deus, ut confundat quæ sunt fortia. Credimus Judæis, quia notus ali- I Cor. I, 27.
quando in Judæa Deus? Sed hoc ipsum negant Ps. LXXV, 2.
propter quod credimus; quia non norunt Patrem qui Filium negaverunt.

CAPUT IV.

Argumentis aliquot ad probandam Dei unitatem collectim propositis, in tribus Magorum muneribus Christi divinitatem humanitatemque adumbratas ostendit; non secus ac in Angelo cum tribus pueris inter flammas deambulante, divinitatis ac trinitatis veritatem.

31. Unum Deum communis natura testatur, quia unus est mundus. Unum Deum[4] 4
fides significat, quia una fides novi et veteris Testamenti. Unum Spiritum sanctum testificatur gratia, quia unum baptisma in nomine Trinitatis est. Unum Deum prophetæ dicunt, apostoli audiunt. Unum Deum Magi crediderunt, et aurum, thus et myrrham supplices ad Christi cunabula detulerunt, auro regem fatentes, ut Deum thure venerantes. Thesaurus enim regni, sacrificium Dei, myrrha est sepulturæ.

32. Quid igitur voluerunt sibi mystica munera inter abjecta præsepia, nisi ut intelligeremus in Christo differentiam divinitatis et carnis? Ut homo cernitur, ut Dominus adoratur: jacet in pannis,[5] sed fulget in stellis: cunæ na- 5
scentem indicant, et stellæ dominantem: caro est quæ involvitur: divinitas, cui ab angelis ministratur. Ita nec dignitas naturalis majestatis amittitur, et adsumptæ carnis veritas comprobatur.

33. Hæc est fides nostra. Sic se Deus cognosci voluit ab omnibus, sic tres pueri crediderunt, nec incendia circumjecta senserunt;

[4] Hic et præcedenter plerique mss., Maurinis testibus, *unum Dominum.*

[5] Amerb., Eras., Rom. edit. ac mss. nonnulli, *latet in cunis:* Gill. cum mss. multo pluribus ac potioribus, *jacet,* etc. (Edit. Maur.)

cum infidos noxius ignis exureret, et fidelibus innoxia flamma roraret, quibus aliorum incendia refrigerabant, quia merito fidei perdiderat suam pœna naturam. Aderat enim in specie angeli
1 qui monebat[1] ut in numero Trinitatis, unius
2 esset laudatio potestatis.[2] Benedicebatur Deus, videbatur in angelo Dei Filius, sancta et spiritalis in pueris gratia loquebatur.

CAPUT V.

Arianorum variæ in Christum blasphemiæ referuntur, quibus antequam respondeatur, monentur catholici caveant a sophismatis philosophorum; eo quod scilicet in illis hæretici spem
3 *præcipuam collocarent.*[3]

Alias cap. III. 34. Nunc consideremus quas ariani de Dei Filio inferant quæstiones.

35. Dissimilem Patri dicunt esse Dei Filium. Hoc si homini objiciatur, injuria est.

36. Ex tempore cœpisse dicunt Dei Filium; cum conditor ipse sit temporum. Homines sumus, et esse nolumus temporales. Ex tempore cœpimus, et sine tempore futuros esse nos credimus. Fieri nos optamus æternos, et quomodo negare possumus Dei Filium sempiternum, quem sempiternum docet atque demonstrat natura, non gratia?

37. Creatum dicunt. Quis auctorem inter opera sua deputet, ut videatur id esse quod fecit?

38. Bonum negant. Sacrilega vox ipsa se damnat, ut indulgentiam sperare non possit.

39. Negant verum Dei Filium, negant omnipotentem, cum fateantur omnia facta per Filium, omnia creata per Dei esse virtutem. Quid est enim virtus, nisi perfecta natura?

40. Negant etiam divinitate unum esse cum Patre. Deleant ergo Evangelium, deleant Christi vocem. Ipse enim dixit: *Ego et Pater unum su-*
Joan. x, 30. *mus.* Non ego hoc dico, Christus dixit. Numquid fallax, ut mentiretur? Numquid impius, ut quod non erat usurparet? Sed singula suis locis plenius digerentur.

41. Nunc quoniam hæreticus dicit esse dissimilem, idque versutis disputationibus adstruere nititur, dicendum est nobis[4] quod scriptum est: 4
Cavete ne quis vox deprædetur per philosophiam, et inanem seductionem secundum traditionem hominum, et secundum elementa hujus mundi, et non secundum Christum; quia in ipso habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter. Coloss. II, 8, 9.

42. Omnem enim vim venenorum suorum dialectica disputatione constituunt, quæ philosophorum sententia definitur non adstruendi vim habere, sed studium destruendi. Sed non in dialectica complacuit Deo salvum facere populum suum: *Regnum enim Dei in simplicitate fidei est, non in contentione sermonis.* I Cor. IV, 20.

CAPUT VI.

Christum Patri dissimilem non esse probaturus, memoratis celebrioribus arianorum ducibus, quam male inter eos conveniat, aperit, atque adversus eos, tamquam in monstra quædam, præsidium Scripturarum ostendit.[5] 5

Alias cap. IV. 43. Dissimilem igitur dicunt esse: nos negamus, immo potius horremus hanc vocem. Sed nolo argumento credas, sancte Imperator, et nostræ disputationi: Scripturas interrogemus, interrogemus apostolos, interrogemus prophetas, interrogemus Christum. Quid multa? Patrem interrogemus, cujus honori studere se dicunt, si Filius degener judicetur.[6] Sed non est 6
honorificentia boni Patris Filii injuria. Non potest bono Patri placere, si Filius degenerasse potius a Patre, quam Patrem æquasse credatur.

44. Da veniam, sancte Imperator, si ad ipsos paulisper verba converto. Sed quem potissimum legam, Eunomiumne,[7] an Arium, vel Aetium 7

[1] Rom. edit. ac mss. non multi, *qui muniebat;* haud pravo sensu: reliquæ tamen ac mss. complures, *qui monebat;* non etiam male. Sensus ergo est angelum indicasse in tribus pueris divinarum personarum trinitatem significatam, non secus ac in se qui unus erat, indicabatur unitas potestatis seu naturæ; namque hæ voces promiscue ponuntur ab Ambrosio in hoc Opere. Quod autem docetur in angelo exstitisse Dei Filium, ea sententia non unius Ambrosii est, verum etiam non paucorum e priscis Patribus. Hos inter auctor *Quæst. Vet. Testam.* longius progressus, quæst. 18 dicit de Nabuchodonosore: *Regni merito in camino Christum vidit.* Huic tamen videtur præivisse Sanctus noster infra cap. 13, n. 80. Vide interpretes in Danielem, et scholasticos in II *Senten.,* dist. 8, sicut et in D. Thomæ I p., q. 51. (E. Maur.)

[2] Maurinis testibus, quidam mss., *laudatio majestatis.*

[3] Mss. A, P, *Expositio dogmatis Ariani,* rubro minio.

[4] Hilarius quoque, relato eodem hoc Apostoli loco, nos præmunit adversus philosophorum argumenta et fallacias: a quibus etiam cavendum præcipiunt alii Patres, maxime vero Augustinus lib. XIII *contra Faust.,* cap. 15. Sed Epiphanius Aristotelis dialecticam expresse notat; ad quam etiam spectasse Ambrosium non inviti crediderimus. Hinc forte nata est illa fabula, de qua card. Cusanus in *Apologia doctæ ignorantiæ: Legitur,* inquit, *beatiss. Ambrosium litaniis addidisse: A dialecticis* (quidam, *a dialectica*) *Aristotelis, libera nos, Domine.* (Ed. Maur.)

[5] Cod. A rubro minio, *Non esse dissimilem Patris Dei Filium.*

[6] *Degener* ab Ambrosio passim in his libris ille dicitur, qui a principio suo non tantum perfectione, sed etiam natura et substantia desciscit. Nec aliter etiam ab Hilario sumitur lib. VIII *de Trinit.: Dum nihil in eo,* Filio videlicet, *ex se Deus gignendo degenerat.* Nomen etiam *genus* passim ab eodem ponitur pro natura: in quo congruit cum Auctore lib. *de Definit.* apud Athanasium, ubi legimus Φύσις καὶ οὐσία, καὶ γένος οὖν ἐστι.

[7] Omnes edit. et mss. aliquot hic et infra duobus locis, *Eudoxium, Eunomium,* etc.: alii vero mss. majori numero et auctoritate ubique omittunt *Eudoxium.* Et certe hanc esse germanam lectionem cognoscimus non solum quod in cunctis edit. ac mss. habetur *ejus magistros,* ubi dicendum esset *eorum magistros;* sed etiam quod, omisso eodem Eudoxio, post paucos versus agit de Eunomio. Illum autem fortasse hic addiderit quispiam, qui legerit vel apud Athanasium lib. *de Synodis,* p. 913, Aetium Eudoxii magistrum dici, vel apud Theodoretum lib. II, c. 27, Aetium Antiochiæ invenisse Eudoxium, qui ejus urbis sicut et postea Constantinopolis episcopatum invaserat, doctrina secum consentientem. Aetius vero, quem atheum vulgo nuncupabant, cum, Epiphanio teste, litteras ad usque provectam ætatem ignorasset, operam dedit dialecticæ. Præcipua ejus doctrina in Aristotelicis categoriis posita erat, ac totos dies in divinis rebus per syllogismos geometricasque regulas tractandis, definiendis, dividendis terebat. Venit Alexandriam post intrusum in sedem patriarchalem Georgium, a quo etiam ad

ejus magistros? Plura enim nomina, sed una perfidia, impietate non dissonans, communione discordans; non dissimilis fraude, sed coitione discreta.[1] Cur enim secum nolint convenire, non intelligo.

45. Eunomii personam defugiunt ariani, sed ejus perfidiam adserunt, impietatem exsequuntur. Ajunt eum prodidisse effusius quæ Arius scripserit. Magna cæcitatis effusio! Auctorem probant, exsecutorem refutant. Itaque nunc in plures se se divisere formas. Alii Eunomium,[2] vel Aetium, alii Palladium, vel Demophilum atque Auxentium, vel perfidiæ hujus hæredes sequuntur, alii diversos. Numquid divisus est Christus? Sed qui eum a Patre dividunt, ipsi se scindunt.

46. Et ideo quoniam communiter adversus Ecclesiam Dei, quibus inter se ipsos non convenit, conspirarunt, communi nomine hæreticos, quibus respondendum est, nominabo. Hæresis enim, velut quædam hydra fabularum,[3] vulneribus suis crevit; et dum sæpe reciditur, pullulavit, igni debita, incendioque peritura; aut velut quædam monstruosi Scylla portenti in varias formas distincta perfidiæ, velut supervacuum Christianæ sectæ nomen obtendit: sed quos in illo impietatis suæ freto miseros inter naufragia fidei reperit fluctuantes, belluinis succincta prodigiis, tetri dogmatis sævo dente dilacerat.

47. Cujus speluncam, sancte Imperator, ut ferunt nautæ, cæcis latebris inhorrentem, omnemque ejus viciniam cæruleis canibus inter perfidiæ saxa resonantem, clausa quodammodo præterire aure debemus. Scriptum est enim: *Sepi aures tuas spinis.* Et alibi: *Videte canes, videte malos operarios.* Et iterum: *Hæreticum hominem post primam correptionem devita, sciens quia subversus*[4] *est qui ejusmodi est, et delinquit, cum sit proprio judicio damnatus.* Itaque tamquam boni gubernatores, quo tutius prætermeare possimus, fidei vela tendamus, Scripturarumque relegamus ordinem.

Eccl. XXVIII, 28. Philip. III, 2. Tit. III, 10, 11.

CAPUT VII.

Ex Paulo, prophetis atque Evangelio Christus adseritur Patri similis; maxime vero ex hominis ad similitudinem divinam creatione.

48. Apostolus dicit imaginem Patris Christum esse; ait enim quod ipse sit imago Dei invisibilis, primogenitus universæ creaturæ. Primogenitus, inquit, non primocreatus; ut et genitus pro natura, et primus pro perpetuitate credatur. Alibi quoque Apostolus adseruit quod ipsum *posuit hæredem omnium, per quem fecit et sæcula, qui est splendor gloriæ, et character substantiæ ejus.* Imaginem Apostolus dicit, et Arius dicit esse dissimilem: cur imago, si similitudinem non habet? In picturis homines nolunt esse dissimiles; et Arius dissimilem Patrem contendit Filio, et vult ut Pater dissimilem genuerit sui, quasi impotens qui generare similem non potuerit.

Coloss. I, 15. Hebr. I, 2.

49. Prophetæ dicunt: *In lumine tuo videbimus lumen.* Prophetæ dicunt: *Splendor est enim lucis æternæ, et speculum sine macula Dei majestatis, et imago bonitatis illius.* Vide quanta dicantur. *Splendor*, quod claritas paternæ lucis in Filio sit: *speculum sine macula*, quod Pater videatur in Filio: *imago bonitatis*, quod non corpus in corpore, sed virtus in Filio tota cernatur. *Imago* docet non esse dissimilem, *character* expressum esse significat, *splendor* signat æternum. Imago utique non vultus est corporalis, non fucis composita, non ceris; sed simplex de Deo, egressa de Patre, expressa de fonte.

Ps. XXXV, 10. Sap. VII, 26.

obeunda munia ecclesiastica videtur admissus; unde forsitan eum Athanasius putavit a Georgio diaconum ordinatum, cum tamen eum ordinem ab eunucho Leontio Antiochiæ arianorum episcopo accepisset. Is rotunde affirmabat Filium Patri ἀνομοίου esse, hoc est, dissimilem; unde sectatores ejus, qui nonnumquam ab auctoris nomine dicebantur aetiani, frequentius anomœi vocitabantur. Aetium reliqui ariani exagitarunt, non quod diversa ille sentiret, sed quod mentem suam simplicius patefaciens, blasphemiis suis toti factioni conflabat invidiam. Itaque relegatus fuit a Constantio Ambladam in finibus Pisidiæ ac Phrygiæ sitam, ubi libellum 300 argumentis aut verius parologismis fœtum vulgavit. Horum 47 confutat S. Epiphanius, qui tam de auctore ipso quam de sequacibus ejus non perfunctorie agit. Adi quoque Sozomenum lib. III cap. 5, edit. Val., et Socratem lib. I cap. 35. Eunomius magistrum habuit Aetium, quem cum Alexandriam anno 356 convenisset, eumdem anno 358 Antiochiam ad Eudoxium, uti diximus, proficiscentem comitatus est. Factus haud multo post ex Aetii notario Cyzicensis episcopus, tanta vehementia prædicavit errores suos, ut Eudoxius in concilio, jubente imperatore, Constantinopoli habito illum exuere dignitate sua coactus fuerit. Rem quidem aliter Philostorgius narrat, sed ob professum in Eunomium studium, qui audiatur, plane indignus. Igitur abdicatus episcopatu idem Eunomius, ordinatis episcopis ac presbyteris, secessionem fecit; licet non videatur nisi sub Joviani imperio palam Eudoxio amicitiam renuntiasse. Qui non ignorabant in eadem opinione utrumque esse episcopum, quod Eudoxius per ignaviam defecisset ab Eunomio indignum rati, cum hujus factione sub Eunomianorum vocabulo coiverunt. Ex his fuere Georgius Alexandrinus, Acacius Cæsariensis, aliique plures orientales episcopi; et inter occidentales qui arianis partibus nomen dederunt, prope universi. Eos vero ceteri ariani ac semiariani rejiciebant. Scripsere Gregorius Nyssenus et Basilius contra Eunomium: de quo meminit etiam Epiphanius *Hæres.* 76, Augustinus *de Hæres.* cap. 24, et præter Theodoretum, Socratem et Sozomenum, alii multi. (Edit. Maur.)

[1] Vet. editt. cum uno vel altero mss., *sed cogitatione:* Rom. cum reliquis, *sed coitione.* Multo concinnius; respondet enim superioribus illis, *communione discordans.* Unus tamen e Thuan., *sed contentione,* non pravo sensu. (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit. et pauci mss., *Alii Eudoxium, alii Eunomium:* alii multo plures omittunt, ut monuimus, *alii Eudoxium:* nonnulli etiam pro *vel Aetium,* utrobique habent *vel Euticium,* non satis recte. At infra ubi nos cum reliquis edit. ac non minima parte mss., *alii diversos,* cæteri scite etiam præferunt, *alii e diverso sentiunt.* Quod autem ad tres illos hæreticos qui superioribus hic accensentur, cum de primis duobus ad concilium Aquilejense, de postremo vero pluribus locis futura sit loquendi occasio, nunc de illis nihil addemus. (Edit. Maur.)

[3] Monstra poetarum fabulis decantata, et ignota nemini. Cum his autem quam pulchre comparentur hæresis atque hæretici, tum hydræ virus ac septena capita, dum truncabantur, succrescentia; tum scyllæorum canum latratus et rabies, nec non crebra imprudentium ad eumdem scopulum naufragia plus satis probant. Sed de his Vir sanctus iterum lib. III, cap. 1. (Edit. Maur.)

[4] Non pauci mss. juxta Maurinos, *quia perversus,* et infra unus, *proprio vitio damnatus.*

50. Per hanc imaginem Philippo Patrem Dominus demonstravit, dicens: *Philippe, qui me videt, videt et Patrem. Et quomodo tu dicis: Ostende nobis Patrem? Non credis quia ego in* Joan. XIV, 9, 10. *Patre, et Pater in me est?* Videt enim in imagine Patrem qui videt in Filio. Vides quam imaginem dicat? Imago ista veritas est, imago ista justitia est, imago ista Dei virtus est: non [1] muta,[1] quia Verbum est: non insensibilis, quia sapientia est: non inanis, quia virtus est: non vacua, quia vita est: non mortua, quia resurrectio est. Vides ergo quia dum imago dicitur, Patrem significat esse, cujus imago sit Filius; quia nemo potest ipse sibi imago sua esse.

[2] 51. Plura possem de Filii testimoniis dicere;[2] sed ne forte ipse sibi nimium favisse dicatur, Patrem interrogemus. Nempe ipse dixit: *Faciamus* Gen. I, 26. *hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* Pater Filio dicit: *Ad imaginem et similitudinem nostram;* et tu dissimilem Filium Dei dicis?

52. Johannes dicit: *Dilecti, Filii Dei sumus, et nondum apparet quid erimus: scimus quia si* I Joan. III, 2. *revelatum fuerit, similes ei erimus.* O improvida amentia! o impudens pervicacia! Homines sumus, et in quo possumus, ad similitudinem Dei erimus; et similem audemus Dei Filium denegare?

53. Ergo Pater dixit: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* In principio ipsius mundi Patrem et Filium esse audio, et unum opus cerno. Audio loquentem, agnosco facientem: sed et Patris et Filii unam imaginem, unam similitudinem lego. Similitudo hæc non diversitatis, sed unitatis est. Quod igitur tibi usurpas, Filio Dei derogas; cum utique nisi per imaginem Dei, ad imaginem Dei esse non possis.

CAPUT VIII.

Ex probata Filii cum Patre similitudine, eumdem æternum etiam esse haud ægre demonstrari, quod nihilominus adstruitur e prophetia Isaiæ, ac Joannis Evangelio; cujus ultimi auctori- [3] *tate obrui hæresiarchæ declarantur.*[3]

Alias cap. V. 54. Claret igitur non esse dissimilem, et ideo proclivior via est, ut etiam sempiternum esse fateamur; cum similis sempiterni utique sempiternus sit. Si autem Patrem sempiternum dicimus, et hoc idem Filium denegamus, dicimus esse dissimilem; sempiterno enim temporale dissimile est. Clamat Propheta sempiternum, clamat et Apostolus sempiternum: plenum est vetus Testamentum testimoniis Filii sempiterni, plenum est novum.

55. Ordinem ergo teneamus. Scriptum est in veteri Testamento, ut vel unum de pluribus dicam: *Ante me non fuit alius Deus, et post me non erit.* Nihil ergo argumentabor, te ipsum Isai. LXIII, 10. interrogo. Quis hoc dicit, Pater, an Filius? Utrum dixeris, eo te convinci intelliges:[4] vel si credas, [4] doceri. Quis ergo hoc dicit, Pater, an Filius? Si Filius: *Ante me,* inquit, *non fuit alius Deus;* si Pater: *Post me,* inquit, *non erit.* Hic priorem, ille posteriorem non habet: invicem in se et Pater in Filio, et Filius in Patre cognoscitur. Cum enim Patrem dixeris, ejus etiam Filium designasti, quia nemo ipse sibi Pater est: cum Filium nominas, etiam Patrem ejus fateris, quia nemo ipse sibi Filius est. Itaque nec Filius sine Patre, nec Pater potest esse sine Filio. Semper igitur Pater, semper et Filius.

56. *In principio* enim *erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum; hoc erat in principio apud Deum. Erat,* inquit, *apud* Joan. I, 1. *Deum. Erat, erat, erat, erat*: ecce quater *erat.* Ubi impius invenit quod non erat? Alibi quoque Johannes in Epistola sua dicit: *Quod erat in principio;* indefinite tenditur, *erat:* quidquid I Joan. I, 1. excogitaveris, erat Filius.

57. Omnes autem hæreses hoc capitulo brevi piscator noster exclusit. Quod enim erat in principio, non includitur tempore, non principio prævenitur. Ergo Arius conticescat. Quod autem erat apud Deum, non permixtione confunditur; sed manentis Verbi apud Patrem solida perfectione distinguitur, ut Sabellius obmutescat. *Et Deus erat Verbum.* Non ergo in prolatione sermonis hoc Verbum est, sed in illa cœlestis designatione virtutis, ut confutetur Photinus.[5] [5] Quod vero erat in principio apud Deum, sempiternæ divinitatis in Patre et Filio inseparabilis unitas edocetur, ut erubescat Eunomius.[6] [6] Postremo cum omnia per ipsum facta dicantur, ipse conditor novi utique Testamenti et veteris designatur; ut Manichæus locum tentationis habere non possit. Ita piscator bonus intra unum omnes rete conclusit; ut faceret inhabiles fraudi, quamvis essent inutiles captioni.

CAPUT IX.

Hæreticos interrogat Vir sanctus, ostensoque illorum responsione, qua Filium omni quidem tempore priorem, Patre autem posteriorem esse affirmabant, in Deum induci mutationem, æternitatem utrique personæ tribuendam colligit.

58. Dic mihi, hæretice, dat enim veniam clementissimus Imperator, ut te non colloquendi studio, nec audiendi[7] cupiditate, sed [7]

[1] Mss. haud pauci, *non mutabilis;* reliqui atque edit., *non muta;* melius, ut ostendit subjecta ratio, *quia Verbum est.* (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit. et pauci mss., *de Filio testimonia:* commodius reliqui, *de Filii testimoniis,* id est, ab ipso Filio redditis, ut quæ continuo sequuntur, liquido produnt. (E. M.)

[3] Mss. A. P., rubro minio, *De sempiterno Dei Filio.*

[4] Mss. aliquot, juxta Maurinos, *ecce te convinci intellige.*

[5] Veteres edit. et quidam mss., *ut confitetur:* optime Rom. edit. et alii cod. majori numero et antiquitate, *ut confutetur.* Photinus enim cum veram animi sententiam aperiebat, Verbum non substantiale atque ἐνδιάθετον, sed transiens ac προσφορικὸν esse contendebat, ut jam dictum est. (Ed. Maur.)

[6] Edit. ante maurinam, *erubescat Eudoxius et Eunomius.*

[7] Edit. omnes, ac mss. aliquot, *non obloquendi:* alii vero etiam plures, *non colloquendi.* (Edit. Maur.)

exponendi gratia, paulisper alloquar: dic mihi, inquam, fuitne aliquando tempus quo omnipotens Deus Pater non erat, et Deus erat? Tempus, inquis, non adstruo. Bene et argute. Si enim tempus dixeris, te ipse convinces; quia necesse est adseras fuisse tempus ante Filium, cum Filius temporis auctor sit et creator: non potest enim post opus suum ipse cœpisse; necesse est igitur auctorem operis sui esse fatearis.

59. Ante tempora, inquis, non nego Filium; sed cum Filium dico, ostendo priorem Patrem, quia Pater, inquis, Filio prior. Quid est hoc? Negas esse tempus ante Filium, et tamen nescio quid ante Filium vis præcessisse, quod temporis sit; et ostendis media nescio quæ molimina fuisse generandi, in quo generationem Patris significas temporalem. Nam si Pater esse cœpit, Deus ergo primo erat, postea Pater factus est. Quomodo ergo immutabilis Deus? Si enim ante Deus, postea Pater; utique generationis accessione mutatus est.

60. Sed avertat Deus hanc amentiam; nos enim ad impietatem eorum redarguendam hanc retulimus quæstionem. Pia namque mens generationem sine tempore adserit; ut et sempiternum Patrem cum Filio dicat, nec aliquando adserat esse mutatum.

61. Jungat igitur honorificentia Patri Filium, quem divinitas junxit: non separet impietas quem generationis proprietas copulavit. Honorificemus Filium, ut honorificemus et Patrem, Joan. v, 23. sicut et in Evangelio scriptum est. Sempiternitas Filii paternæ majestatis insigne est. Si iste non semper fuit, ergo ille mutatus est: sed semper fuit Filius, ergo nec Pater aliquando mutatus est, quia immutabilis semper est. Itaque videmus quod illi qui volunt negare Filium sempiternum, volunt Patrem docere esse mutatum.

CAPUT X.

Ubi Christi æternitatem confirmavit ex Apostolo divinam generationem non ad humanæ modulum exigendam, aut curiosius excutiendam, at declinatis quæ hinc nascuntur, difficultatibus, quidquid more corporeo de hac generatione dicitur, spiritali sensu intelligendum esse declarat.

62. Accipe aliud quo clareat Filium sempiternum. Apostolus dicit quod Dei sempiterna virtus sit atque divinitas;[1] Rom. i, 20. virtus autem Dei Christus: scriptum est enim Christum esse I Cor. i, 24. Dei virtutem, et Dei sapientiam. Ergo si Christus est Dei virtus; quia virtus Dei sempiterna, sempiternus igitur et Christus.

63. Non ergo ex usu generationis humanæ calumniam, hæretice, struas; neque ex nostro sermone componas. Neque enim angustis sermonibus nostris immensæ magnitudinem possumus divinitatis includere, cujus magnitudinis non est finis. Namque hominis generationem Ps. cxliv, 3. si definire contendas, tempus ostendis: generatio autem divina supra omnia est, late patet; supra omnes cogitationes adscendit et sensus. Scriptum est enim: *Nemo venit ad Patrem, nisi per me.* Quidquid igitur de Patre cogitaveris, Joan. xiv, 6. quamlibet ejus æternitatem, non potes de eo aliquid nisi per Filium cogitare; nec potest ullus ad Patrem nisi per Filium transire sensus. *Hic est,* inquit, *Filius meus dilectissimus. Est,* Matth. xvii, 5. inquit, qui quod est, semper est.[2] Unde et 2 David: *In æternum,* inquit, *Domine, permanet Verbum tuum in cœlo.* Quod enim manet, nec Ps. cxviii, 89. substantia, nec æternitate deficit.

64. Quæris a me, quomodo Filius sit, si non priorem habeat Patrem? Quæro item abs te, quando aut quomodo Filium putes esse generatum? Mihi enim impossibile est generationis scire secretum: mens deficit, vox silet, non mea tantum, sed et angelorum. Supra potestates, supra Angelos, supra Cherubim, supra Seraphim, supra omnem sensum est; quia scriptum est: *Pax autem Christi quæ est supra omnem sensum.*[3] Si pax Christi supra omnem sensum est, 3 Phil. iv, 7. quemadmodum non est supra omnem sensum tanta generatio?

65. Tu quoque manum ori admove: scrutari non licet superna mysteria.[4] Licet scire quod natus sit: non licet discutere quemadmodum natus sit. Illud negare mihi non licet; hoc quærere metus est. Nam si Paulus ea quæ audivit raptus in tertium cœlum, ineffabilia dicit; quomodo nos exprimere possumus paternæ generationis arcanum, quod nec sentire potuimus, nec audire?

66. Verum si me ad consuetudinem trahis generationis humanæ, ut Patrem dicas priorem, vide utrum ad generationem Dei terrenæ generationis exempla conveniant. Si secundum hominem loquamur, negare non poteris priores esse in homine Patris quam Filii passiones. Prior crevit, prior senuit, prior doluit, prior flevit. Si igitur hic tempore minor, ille antiquior passione. Si hic generationis incurrit ætatem, nec ille generandi evasit pudorem.

67. Quid te ista quæstionum tormenta delectant? Audis Dei Filium: aut dele nomen, aut agnosce naturam. Audis uterum:[5] agnosce 5

[1] Ebrul. codex, *atque sapientia.* (Edit. Maur.)

[2] Vet. Edit. cum mss. perpaucis, *Est, inquit, quod indesinenter est.* (Edit. Maur.)

[3] Mss. non pauci, Maurinis testibus, *quæ exuberat omnem sensum. Si pax Christi superat omnem* etc.

[4] Nimiam in scrutandis rebus divinis ac potissimum Filii generatione curiositatem non solus damnavit Ambrosius; eam enim ceteri fere patres eodem modo proscriptam voluerunt. Sic Athanasius *Orat.* 3 *in arian.*, Basilius *Hom.* 29, Gregorius Nazian. *Orat.* 1, Cyrillus Hierosol. *Catech.* 11, Cyrillus Alex. *Dial.* 2 *de Trinit.*, Hilarius lib. II atque alii. Nec tamen theologi nostri, qui de eadem generatione in scholis disputant, propterea sunt condemnandi; non enim ab inquieti ac superbi animi vitio, ut in hæreticis, nascuntur illorum disputationes, sed ab humili ac pia voluntate discendi. (Edit. Maur.)

[5] Juxta Maurinos, aliquot mss., *Audis verum; agnosce.... corporalibus æstimanda.*

generationis perspicuæ veritatem. Audis cor, Verbum intellige. Audix dexteram, agnosce virtutem. Audis os, agnosce sapientiam. Non hæc sunt in Deo corporaliter æstimanda. Incomprehensibiliter generatur Filius: impassibiliter generat Pater; et tamen ex se generavit, et ante omnem intellectum generavit Deus verus Deum verum. Pater diligit, et tu discutis: Pater complacet, et tu cum Judæis invides: Pater honorificat, et tu cum gentibus conviciaris.

CAPUT XI.

Non posse probari e Scriptura Patrem Filio priorem esse, neque etiam argumentis ex hominum generatione desunptis; cum inde innumera sequutura essent absurda: quod autem Christum ex tempore natum audent pronuntiare, id cumulum esse impietatis.

68. Quæris a me utrum prior non possit esse, qui Pater est. Quæro a te, ut doceas quando Pater prior fuerit; testimoniis aut argumentis collige veritatem. Si testimoniis, accepisti utique sempiternam Dei esse virtutem. Legisti etiam dicentem: *Israel, si me audieris, non erit in te Deus recens, neque adorabis Deum*
[1] Ps. LXXX, 10. *alienum.*[1] Aliud horum æternitatem, aliud
[2] proprietatem substantiæ[2] indifferentis significat; ut neque posteriorem Patre, neque alterius divinitatis Filium esse credamus. Nam si Patre posterior est, recens est; et si unius non est divinitatis, alienus est. Sed nec posterior, quia recens est; nec alienus, quia ex Patre natus;
Rom. IX, 5. quia *supra omnia est Deus benedictus in sæcula,* sicut scriptum est.

[3] 69. Sed si alienum putant, cur adorant eum,[3] cum scriptum sit: *Neque adorabis Deum alie-*
Ps. LXXX, 10. *num?* Aut si non adorant, fateantur, et finis est; ne quem sub religiosi nominis professione decipiant. Hæc nempe sunt testimonia Scripturarum. Aut si habes aliud, proferre debebis.

70. Superest ut et argumentis veritas colligatur. Quamquam etiam humanis testimoniis argumenta cedere soleant, argumentare tamen, hæretice, ut voles. Usu, inquis, accipimus eo qui nascitur, priorem esse qui generat. Persequere igitur omnia vestigia consuetudinis, et si cetera conveniunt, non obsisto quin et istud requiras: si autem nulla concordant, quemadmodum, cum desint cetera, hoc solum exigis? Ergo quia usum requiris, quando generatus est ex Patre, parvulus fuit. Vidisti in cunis infantulum vagientem, processus aliquos accepit ætatis: si enim infirmitatem generationis habuit, necesse est ut non solum nascendi, sed etiam vivendi inciderit infirmitatem.

71. Sed fortasse eo prolabaris amentiæ, ut de Dei Filio ista non abnuas, qui eum ex infirmitate metiris humana: quid si Deum negare non potes nomine, infirmitate tamen hominem vis probare? Quid si dum Filium discutis, Patrem arguis, et dum Christo præjudicas, Patrem adjudicas?

72. Nam si divina generatio subjecta tempori fuit, et id ex usu generationis usurpatur humanæ; ergo et Pater corporali utero portavit Filium, decem mensium curriculis onus vexit. Sed quomodo sine sexu altero generationis usus? Vides solemnem generationis seriem non cœpisse, et tu partus cujusdam corporeæ necessitatis[4] putas fuisse solemnes. Tu usum quæris, [4] ego sexum: tu tempus exigis, ego ordinem: tu finem discutis, ego quæro principium. Nempe finis ex principio, non principium pendet ex fine.

73. Omne, inquis, quod natum est, principium habet; et ideo quia Filius est, principium habet, et ex tempore esse cœpit. Quod ipsorum ore sit dictum. Ego autem Filium natum esse profiteor: quod reliquum est impietatis, horresco. Deum confiteris, homo, et tali circumscribis calumnia? Deus hanc averruncet amentiam.

CAPUT XII.

Iteratæ in Filium objectioni iterum respondetur, eam retorqueri etiam in Patrem posse: cum ergo Pater nec loco, nec tempore, aliave ulla creatura indigeat; sic nec eorum indigentiam adtribuendam Filio: cujus singularis generatio est non solum e Patre, sed etiam e Virgine; proptereaque cum in hac non sexus aut similia locum habuerint, in illa quoque non habuisse.

74. Rursus objiciunt: Ergo non est Filius, si non habet quæ habent Filii. Ignoscat mihi Pater, ignoscat Filius, ignoscat et Spiritus sanctus, quæstionem pro pietate[5] referre cu- [5] pienti. Est certe Pater, et manet semper: sunt etiam creaturæ pro dispositione divina. Est ergo aliquid earum quod non subjectum sit aut locis, aut temporibus, aut creationi, aut causæ alicui vel auctori? Profecto nihil. Quid ergo dicitis? Est horum aliquid quo egeat Pater? Impium est dicere. Ergo aut desinite, quæ creaturarum sunt, aptare divinitati; aut si comparare contenditis, considerate quo vestra procedat im-

[1] Cod. P, *Deo alieno,* cum vet. lat. versione apud Sabb. ad h. l.

[2] Rom. edit. sola, *unitatem substantiæ.*

[3] Hæc objectio haud leviter urgebat illos hæreticos, quam proinde ipsis subinde objicere Ambrosius non prætermisit: attamen eidem reponebant Patrem in Filio tamquam regem in imagine abs se adorari colique, ut ex Athanasii *orat.* 4 *in arianos* discere est. Sed cum sequatur ex hoc responsio, eamdem quoque venerationem homini utpote ad imaginem Dei condito exhiberi posse; illo effugio nihil obstante auctores ejus in ethnicorum ferme ordinem reposuerunt idem Athanasius *orat.* 3 et 4 contra eosdem, Basilius *Hom.* 27 *in Sabell.*, Gregorius Nyss. et alii. Consule etiam Valesii notas ad lib. II *Hist.* Theodor. 23. (Edit. Maur.)

[4] Omnes edit. cum paucis mss., *partus cujusdam corporei necessitates:* alii mss. multo plures potioresque, *partus cujusdam corporeæ necessitatis,* id est, partus corporeæ conditionis necessitati subditos atque adstrictos putas. (E. M.)

[5] Teller. codex unus, *quæstionem de proprietate.* Ita et cod. P.

pietas; quod absit ut vel in sensus nostros aliquando veniat.

75. Nos enim piam responsionem tenemus. Namque omnipotens Deus est, et ideo nullo eorum Pater indiget, qui non habet mutationem sui aliquam, vel profectum quo nos egemus, quorum infirmitas ex hujusmodi rebus profectum accipit. Qui autem omnipotens est, utique non creatus, et sine loco, et supra tempora est. Nihil ante Deum, immo hoc ipsum Verbum,
1 ante Deum dicere esse aliquid, grave.[1] Ergo si ita est, quia nihil horum est in Deo Patre, quæ profectum significent, quia Deus est; nihil horum aptari etiam potest Dei Filio, ut vel initium accipiat, vel profectum; quia Deus verus ex Deo vero est.

76. Ergo quia usitatum non reperimus ordinem, adquiesce, ariane, præcipuam Filii generationem fuisse. Adquiesce, inquam; et si mihi non credis, erubesce vel Dei vocem dicentis:
Isai. XLVI, 5. *Cui me similem æstimatis?* Et iterum: *Quia*
Num. XXIII, 19. *non sicut homo, ita et Deus.* Etenim si operatio Dei præcipua est, quia non manibus operatur aliquid, non labore conficit, non diebus absolvit; *Ipse* enim *dixit, et facta sunt: ipse mandavit,*
Ps. CXLVIII, 5. *et creata sunt:* cur non credamus præcipuam generationem esse ejus in Filio, cujus præci-
2 puam creationem[2] in operibus agnoscimus? Dignum certe est ut specialiter et præcipue videatur generasse Filium. Habeat generationis inusitatæ gloriam, qui habet potestatis inusitatæ gratiam.

77. Non sola admirabilis ex Patre generatio Christi; admirabilis etiam ipsa generatio ejus ex Virgine. Tu illam dicis nostræ similem conceptionis; et ego probo et istam nostræ dissimilem, immo te ipsum cogam fateri. Dic quemadmodum sit natus ex Maria, quo usu uterus eum habuerit virginalis, quomodo sine semine viri partus, unde virgo prægnans, quemadmodum
3 puella mater; ante fœtus, quam copulam ut uxor[3] experta? Causa deerat, et generabatur filius. Unde ergo legis novatæ partus?

78. Si igitur in Virgine usus defuit generationis humanæ; quemadmodum in Deo Patre propriæ generationis usum requiris? Certe usus in sexu est, quia sexus in carne est: ubi ergo caro non est, quemadmodum carnis infirmitatem exigis? Nemo meliorem discutit: credere tibi jussum est, non discutere permissum est. Scriptum est enim: *Credidit Abraham Deo, et reputatum*
Gen. XV, 6. *est illi ad justitiam.* Nec solum in generatione Filii sermo deficit, sed etiam in operibus Dei.
Ps. XXXII, 4. Scriptum est enim: *Omnia opera ejus in fide.* Opera ergo in fide, generatio sine fide? Et discutimus quæ non videmus, qui jubemur credere magis quam discutere quæ videmus?

CAPUT XIII.

Quæstionem quomodo genitus sit Filius, solvit sanctus Doctor, et revelationi credendum Nabuchodonosoris ac Petri exemplo docet. Hujus ultimi visione æternitatem divinitatemque Filii signatam esse; atque adeo illi credendum neglectis philosophis, quibus jam ubique fides abrogabatur. Contra vero gentibus ostenduntur similes ariani.

79. Dicet aliquis: Quomodo generatus est Filius? Quasi sempiternus, quasi Verbum, quasi splendor lucis æternæ; quia simul splendor operatur, ut nascitur.[4] Apostoli istud exèmplum 4
est, non est meum. Noli ergo credere quod fuerit vel momentum aliquod, quo fuerit sine sapientia Deus, aut sine splendore lux. Noli, Hebr. I, 3.
ariane, ex nostris æstimare divina: sed divina crede, ubi humana non invenis.

80. Rex gentilis in igne cum tribus pueris Hebræis quarti quasi angeli vidit figuram; et quia præstare putabat angelis, Dei Filium, quem non legit, sed credidit, judicavit. Abraham quoque Dan. III, 92.
tres vidit, et unum adoravit. Gen. XVIII, 2.

81. Petrus in monte Moysen et Eliam cum Filio Dei vidit, nec erravit in natura, nec erravit in gloria. Denique quid facere deberet, non illos, sed Christum interrogavit: nam etsi tribus parabat obsequium, unius tamen exspectabat imperium. Sed quoniam vel tabernaculorum numerum deferendum tribus simpliciter æstimavit, emendatur Dei Patris auctoritate dicentis: *Hic est Filius meus dilectissimus, ipsum audite;* id est: Quid conservos tuos cum Do- Matth. XVII, 5.
mino socias tuo? *Hic est Filius meus.* Non Moyses filius, non Elias filius; sed hic Filius. Sensit emendationem apostolus, procidit in faciem, consternatus Patris voce, et Filii claritate: sed sublevatur a Filio, qui jacentes erigere consuevit. Unum vidit, solum vidit Dei Filium. Recesserunt enim servuli, ut solus Dominus, qui solus designabatur Filius, videretur.

82. Quid igitur sibi voluit illa visio, non æqualitatem Christi servorumque significans, sed mysterium signans, nisi ut appareret nobis quod Lex et Prophetæ cum Evangelio congruentes, sempiternum Dei Filium, quem annuntiaverant, revelarent? Ergo et nos cum audimus ex utero Filium, ex corde Verbum, credamus quia non plasmatus manibus, sed ex Patre natus; non artificis opus, sed progenies est parentis.

83. Et ideo qui dicit: *Hic est Filius meus*, non dixit: Hic est temporalis; non dixit: Hæc est creatura mea, hæc factura mea, hic servus meus; sed hic Filius meus, quem videtis in gloria. Hic est Deus Abraham, Deus Isaac, Deus

[1] Mss. aliquot, *dicere, est aliquid grave.* (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit. ac pauci mss., *præcipuam operationem:* alii nonnulli, *præcipuam generationem:* ceteri melius, *præcipuam creationem*, activam scilicet, qua creavit universa per Filium. (Edit. Maur.)

[3] Ita mss. plerique: nonnulli alii, *matris ante fœtus, quam copulam uxoris:* alii demum et edit. omnes nobiscum faciunt, nisi quod pro *fœtus* plures efferunt *fœta.* (Ed. Maur.)

[4] Edit. omnes, *Filius quasi sempiternus, quasi Verbum, quasi splendor lucis æternæ, quia splendor simul operatur, ut nascitur?* Aptius mss. fere ad unum, ut nos in textu. (Edit. Maur.)

Jacob, qui apparuit in rubo Moysi, de quo Exod. III, 14. Moyses ait: *Qui est, misit me.* Non Pater in rubo, non Pater in eremo; sed Filius Moysi loquutus est.[1] Denique de ipso Stephanus dixit: *Hic est, qui fuit in Ecclesia, in eremo, cum an-* Act. VII, 38. *gelo.* Hic est ergo qui Legem dedit, ipse qui loquutus est Moysi, dicens: *Ego sum Deus* Exod III, 16. *Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob.* Hic est ergo Deus patriarcharum, hic Deus est prophetarum.

84. Filium ergo legimus: mens tua percipit lectionem: edat lingua confessionem. Aufer hinc argumenta, ubi fides quæritur: in ipsis gymnasiis suis jam dialectica taceat. Non quæro quid loquantur philosophi: requiro quid faciant. Soli in suis gymnasiis remanserunt. Vide quam fides argumentis præponderet. Illi quotidie a suis consortibus deseruntur, qui copiose disputant:[2] isti quotidie crescunt, qui simpliciter credunt. Non creditur philosophis, creditur piscatoribus: non creditur dialecticis, creditur publicanis. Illi voluptatibus et deliciis orbem ligarunt; isti jejuniis et doloribus exuerunt. Plures itaque jam cœpit illicere injuria, quam voluptas.

85. Nunc videamus quo distant a gentilibus ariani. Illi deos appellant dispares sexu, dissimiles potestate; isti Trinitatem adserunt differentis divinitatis, et dissimilis potestatis. Illi deorum suorum principium adseverant temporale; et isti Christum cœpisse ex tempore mentiuntur. Nonne ex philosophia omnem impietatis suæ traxerunt colorem? Illi tamen quod venerantur, amplificant; isti Dei Filium creaturam adserunt esse, qui Deus est.

CAPUT XIV.

Creaturam non esse Dei Filium hinc adstruitur, quod ipse creaturis jusserit prædicari Evangelium, quod creatura vanitati subdita sit, quod ipse omnia creaverit, legatur genitus, quod tandem ipse ostendit generationis et adoptionis differentiam: ubi utraquæ natura in ipso declaratur. Quæ tot ac tanta testimonia Apostoli expositione confirmantur.[3]

Alias cap. VI. 86. Patuit, ut arbitror, sancte Imperator, neque dissimilem Patri, neque ex tempore esse Dominum Jesum. Restat ut illud quoque sacrilegium redarguatur, et probemus creaturam non esse Dei Filium: in quo nobis præsentis oraculum lectionis adspirat; audivimus enim legi, dicente Domino: *Ite in orbem universum, et præ-* A *dicate Evangelium universæ creaturæ.* Qui uni- Marc. LXVI, 15 versam creaturam dicit, nullam excipit. Et ideo ubi sunt, qui creaturam Christum appellant? Nam si creatura esset, numquid ipse sibi mandaret Evangelium prædicari? Non igitur creatura est, sed creator, qui docendæ creaturæ discipulis suis mandat officium.

87. Non creatura Christus: *Vanitati* enim *creatura subjecta est,* sicut Apostolus dixit. Rom VIII, 20 Numquid ergo Christus subjectus est vanitati? B Rursus juxta eumdem Apostolum: *Creatura congemiscit et comparturit usque nunc.* Numquid *Ibid.*, 22. ergo Christus congemiscit et comparturit, qui nostros a morte gemitus liberavit? *Creatura,* inquit, *liberabitur a servitute corruptionis.* Vi- *Ibid.*, 21. demus igitur magnam inter creaturam et Dominum[4] esse distantiam; quia servitus creatura [4] est; *Dominus autem spiritus est; ubi autem spiritus Domini est, ibi libertas.* II Cor. III, 17.

88. Quis hunc induxit errorem, ut eum qui C creavit omnia, qui fecit omnia, diceret creaturam? Numquid ipse Dominus se creavit? Si enim lectum est quod *per ipsum omnia facta sunt, et sine ipso factum est nihil;* numquid ipse se fecit? Si Joan I, 3 lectum est, quod negari non potest, quia Deus in sapientia fecit omnia; numquid verisimile videri potest quia in se ipsa[5] est facta sapientia? [5] Ps. CIII, 24.

89. Legimus genitum, quia Pater dixit: *Ego ex utero ante Luciferum genui te.* Legimus pri- Ps CIX, 3. mogenitum Filium, legimus unigenitum; pri- Matth. I, 25. Joan. I, 14. D mogenitum, quia nemo ante ipsum: unigenitum, quia nemo post ipsum: legimus etiam: *Generationem ejus quis enarrabit? Generationem,* Isai. LIII, 8. inquit, non creationem. Quid his tantis ac talibus conferri potest?

90. Ostendit etiam Dei Filius distantiam generationis et gratiæ, dicens: *Adscendo ad Patrem vestrum: Deum meum, et Deum vestrum:* Joan. XX, 17. Non dixit: Adscendo ad Patrem nostrum, sed: *Adscendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum.* E Separatio ista diversitatem ostendit, quod illius generator, noster creator sit.

91. Et addidit: *Deum meum, et Deum vestrum*; quia licet ipse et Pater unum sint, et illi Pater sit proprietate naturæ, nobis Deus Pater cœperit esse per Filium, non naturæ jure, sed gratiæ; tamen utramque naturam hic significare videtur in Christo et divinitatis et carnis, divinitatis ex Patre, carnis ex matre, illamque ante omnia, istamque ex Virgine. Denique ante Patrem ut Filius nominavit, Deum F postea ut homo nuncupavit.

[1] Compone cum hoc loco quæ super hac quæstione disputat ante exortam arianorum hæresim Irenæus l. IV *adv. Hæres.* c. 26, et postmodum Hilarius lib. III et IV *de Trinit.*, Basilius l. II adv. Eunom., August. etiam *de Trinit.* l. II, cap. 7, Prudentius et alii. (Edit. Maur.)

[2] Liquet ex hoc toto loco, eorum qui tunc temporis philosophiam profitebantur, plurimos idolis mancipatos fuisse. Jam inde ab anno 362 legem sanxerat Julianus apostata, quæ Christianos a docendis discendisve litteris humanioribus ac philosophia in gymnasiis publicis removebat: cujus leg. III *de Medic. et Profess. Cod. Theod.* appendicem esse Baronius atque alii observarunt. Contra cujus constitutionis injustitiam reclamarunt non modo scriptores Christiani, sed etiam infideles; ut legimus apud Gregor. Nazian. *orat.* I *in Jul.*, Hieronymum in *Chronico,* Ambrosium *contra Symm.*, Augustinum *de Civit Dei* lib. XVIII, c. 5, Ammian. Marcellinum lib. XXII et alios. At revocata invenitur ea lex a Valentiniano, ut patet ex sequentibus n. 6 et 7, in quas consule Godofredum. Cum autem pagani iisdem legibus a scientiarum professione non prohiberentur, in eadem publice exercenda perseverarunt. (E. M.)

[3] Mss. A, P, *Non esse creaturam Dei Filium.*

[4] Ajunt Maurini non paucos mss. efferre *et Deum.*

[5] Omnes edit. ante maurinam cum paucis mss., *quia a se ipsa:* concinnius vero mss. longe plurimi, *quia in se ipsa.*

92. Ubique autem Deum suum quod ex persona dicat hominis, testimonia docent: *Deus,* Ps. XXI, 1. *Deus meus, respice me; quare me dereliquisti?* Et alibi: *De ventre matris mea Deus meus es* Ibid., 11. *tu.* Et supra quasi homo patitur; et infra homo est, qui ex matris ventre jactatur. Itaque cum dicit: *De ventre matris meæ Deus meus es tu;* significat eum qui Pater semper erat, ex eo Deum sibi esse, ex quo de ventre matris jactatus est.

93. Cum igitur in Evangelio, in Apostolo, in prophetis generationem Christi legerimus, unde audent dicere creatum esse vel factum? Et quidem[1] in quo creatum legerint, in quo factum, considerare deberent. Edoctum est enim Dei Filium de Deo esse genitum, de Deo natum; factum autem in quo legerint, diligenter advertant: non enim Deus factus, sed Deus Dei Filius natus est; postea autem secundum carnem homo factus ex Maria est.

94. Si mihi non credunt, credant Apostolo dicenti: *Postquam vero venit plenitudo temporis,* Galat. IV, 4. *misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege. Filium,* inquit, *suum,* non unum de multis; non communem, sed suum. *Suum* cum dicit, generationis æternæ proprietatem signavit. Hunc postea *factum ex muliere* adseruit, ut factura non divinitati, sed adsumptioni corporis adscriberetur: *factum ex muliere* per carnis susceptionem: *factum sub Lege* per observantiam Legis: generatio autem illa cœlestis Conc. Chalced. act. I, in expos. fid. Nic. ante Legem, ista post Legem.

CAPUT XV.

Duobus Scripturæ locis quibus factus et creatus Christus dicitur, ut satisfaciat sanctus Præsul, illos nonnisi secundum naturam hominis ipsi convenire declarat: in quibus etiam præteritum pro futuro positum esse ex sacrorum codicum auctoritate planum facit.

Alias cap. VII. 95. Unde et illud vane jactare consuerunt quod scriptum est: *Et Dominum eum et Christum fecit Deus.* Imperiti legant totum, et [2] intelligant; sic enim scriptum est: *Et Dominum*[2] *eum fecit, et Christum fecit Deus hunc Jesum,* Act. II, 36. *quem vos crucifixistis.* Non divinitas crucifixa, sed caro est. Hoc utique fieri potuit, quod potuit crucifigi. Non ergo factura Dei Filius.

96. Facessat igitur et illud, de quo calumniari solent, et discant quemadmodum dictum sit: [3] *Dominus creavit me.*[3] Non dixit: Pater creavit, Prov. VIII, 22. sed *Dominus creavit me.* Caro Dominum agnoscit, gloria Patrem significat: creatura nostra Dominum [4] confitetur, caritas[4] Patrem novit. Itaque quis ignoret quia ob causam incorporationis hoc dicitur? In eo igitur se creatum dicit, in quo et hominem testificatur dicens: *Quid me quæritis occidere hominem, qui veritatem loquutus sum vobis?* Hominem dicit, in quo et crucifixus, Joan. VII, 20. et mortuus, et sepultus est.

97. Nec dubitandum quod præteritum posuit, quod erat futurum: hæc enim consuetudo est prophetiæ, ut quæ futura sunt, vel quasi præsentia, vel quasi facta dicantur. Denique in Psalmo XXI legisti: *Tauri pingues obsederunt me;* legisti etiam: *Diviserunt sibi vestimenta* Ps. XXI, 13. *mea:* quod Evangelista de tempore passionis Ibid., 19. prophetatum esse significat: Deo enim quæ sunt futura, præsentia sunt, et ei cui præcognita sunt omnia, ventura pro factis[5] sunt, sicut scriptum [5] est: *Qui fecit quæ ventura sunt.* Isai. XLV.

98. Nec mirum si ante sæcula fundatum se esse dicit, cum legeris prædestinatum ante tempora sæcularia. Quam vere de incarnatione id videatur expressum, declarant sequentia: *Sapientia,* inquit, *ædificavit sibi domum, et subdidit columnas septem, et interfecit suas hostias: miscuit in cratera vinum suam, et paravit suam mensam; et misit suos servos, convocans cum altissima prædicatione, dicens: Qui est insipiens,* [6] *declinet ad me.*[6] Nonne in Evangelio post incarnationem hæc omnia videmus esse completa, Prov. IX, 1 et ss. quod sacri convivii celebravit mysteria, quod apostolos misit, voce magna clamavit dicens: *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat?* Ergo sequentia Joan. VII, 37. respondent prioribus, et totius cursum incarnationis videmus prophetiæ expositione digestum.

99. Multa alia documenta præsto esse possent hujusmodi de incarnatione dicta videri: sed non me involvo libris, ne tractatus videatur esse diffusior.

CAPUT XVI.

Arianos, si creatum et genitum illis idem sit, Christo inferre injuriam; sin autem illa distare credant, quem legerint genitum, creaturæ loco non habendum. Hoc Pauli ne creaturæ serviatur, prohibentis; Christi tamen se servum esse profitentis, testimonio confirmari: cui potius credendum quam Ario. Subditur etiam creaturam in Deo non esse, cum simplex sit; nec Filium in creaturæ ordinem redigendum, cum in eo Patri complaceat.

100. Nunc ipsos arianos interrogo, utrum idem putent esse genitum, quod creatum? Si enim idem dicunt, nihil utique distat inter generare et creare. Ergo quoniam et nos

[1] Juxta Maurinos mss. quosdam, *Et quid est.*

[2] Editiones ante maurinam, *et Deum.*

[3] Huic loco quem non mediocriter jactabant ariani, numquam non eodem modo respondet Ambrosius, puta, *in Psalm.* CXVIII, *serm.* V, et infra hujus Operis lib. III, cap. 4, ubi eumdem accuratius examinat. Eamdem quoque solutionem habes apud Athanasium pluribus locis, Basilium et Gregor. Nyss. *adversus Eunomium,* Gregorium Naz., Hieronymum, Augustinum atque alios. Fuere tamen qui illum ipsum locum diverso modo interpretarentur; qua de re consuli potest Petavius, *Theol. Dogm.* lib. II, *de Trinit.* cap. 1. (Edit. Maur.)

[4] Non pauci mss. juxta Maurinos, *claritas.*

[5] Aliquot mss., ajunt Maurini, habent *ventura perfecta.*

[6] Mss. aliquot. Maurinis testibus, *Quis est insipiens? Declinet ad me.*

creati sumus, inter nos et Christum et elementa nulla distantia est. Sed quamvis amentes sint, id tamen non audebunt dicere.

101. Postremo ut insipientiæ eorum quod verum non est, indulgeam; si nihil, ut putant, distat in verbo, cur non eum quem colunt, meliore appellant nomine? Cur verbo non utuntur Patris? Cur abjiciunt quod honorificentiæ est, adsumunt quod injuriæ?

102. Si autem distat inter creatum et genitum, ut ego arbitror; cum legerimus genitum, non utique idem et genitum intelligimus et creatum. Dicant igitur generatum ex Patre, ex Virgine procreatum; aut dicant quomodo Dei Filius et genitus et creatus. Una natura, et maxime Deus, diversitatem non recipit.

103. Certe facessat nostra sententia: Paulum interrogemus, qui Spiritu Dei plenus has prævidens quæstiones, generaliter contra gentes, specialiter contra arianos loquutus, ait divino judicio eos esse damnatos, qui servirent creaturæ potius quam creatori. Denique sic habes: *Tradidit illos Deus in desideria cordis ipsorum, ut contumeliis afficiant corpora sua inter semetipsos: qui commutaverunt veritatem Dei in*
1 *mendacium,*[1] *et coluerunt, et servierunt creaturæ potius quam creatori, qui est Deus benedictus*
Rom. 1, 24, 25. *in sæcula.*

104. Prohibet itaque me Paulus creaturæ servire, et Christo admonet serviendum. Non ergo creatura Christus. *Paulus*, inquit, *servus*
Ibid., 1. *Jesu Christi.* Et bonus servus qui dominum recognoscit, ipse creaturæ servire nos prohibet: quemadmodum ergo Christo ipse serviret, si creaturam Christum putaret? Aut igitur desinant colere quem creaturam appellant, aut desinant quem colere se simulant, dicere creaturam; ne sub appellatione cultorum sacrilegia graviora committant. Detestabilior enim domesticus hostis, quam extraneus; et gravius scelus ut adversus Christum abutantur Christi nomine.

105. Quem igitur meliorem interpretem quærimus Scripturarum, quam illum doctorem gentium, vas electionis, electum de persecutoribus? Qui Jesum persequutus fuerat, fatetur. Legerat utique Salomonem plus quam Arius, et erat peritus in Lege; et ideo quia legerat, non creatum Christum dicit esse, sed genitum. Legerat enim: *Ipse dixit, et facta sunt: ipse mandavit,*
Ps. CXLVIII, 5. *et creata sunt.* Numquid dicto factus est Christus? Numquid mandato creatus est Christus?

106. Quomodo autem creatura in Deo esse potest? Etenim Deus naturæ simplicis est, non
2 conjunctæ atque compositæ: cui nihil accedat,[2] sed solum quod divinum est in natura habeat sua: complens omnia, nusquam ipse confusus: penetrans omnia, nusquam ipse penetrandus: ubique totus, eodemque tempore vel in cœlo, vel in terris, vel in novissimo maris præsens: visu incomprehensibilis, fatu ininterpretabilis, sensu inæstimabilis, fide sequendus, religione venerandus; ut quidquid religiosius sentiri potest, quidquid præstantius ad decorem, quidquid sublimius ad potestatem, hoc Deo intelligas convenire.

107. Ergo quia in Filio complacet Pater, crede quia dignus Patre Filius; crede quia a Deo exivit Filius, ut ipse testatur dicens: *Ex Deo processi et veni;* et alibi: *A Deo exivi.* Qui ex Deo processit, et a Deo exivit, nihil aliud potest habere, nisi quod Dei est.

Matth. XVII, 5.

Joan. VIII, 42. Joan. XVI, 27.

CAPUT XVII.

Christum Deum verum esse ex eo probat, quod sit proprius Dei Filius; præmissaque difficultatis suborientis solutione, eamdem rem inde confirmat, quod sit genitus, quodque ex Deo exierit. His subdit Patris ac Filii unitatem operationis ac voluntatis. Tum apostolis et Centurione quem arianis opponit, in testimonium adductis, Isaiam jungit ac Joannem.

108. Unde non solum Deus, sed etiam verus Deus, verus e vero, et adeo verus,[3] 3 ut ipse sit veritas. Itaque si nomen quærimus, veritas est; si majestatem quærimus naturalem, eo usque Filius Dei verus est, ut et proprius. Scriptum est enim: *Qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis*[4] *tradidit eum;* tradidit utique 4 Rom. VIII, 32. secundum carnem. Proprietas divinitatis est, veritas proprietatis, misericordia pietatis, oblatio securitatis.

109. Sed ne calumniarentur, quia scriptum est: *Tradidit eum Pater;* ipse Apostolus alibi dixit: *Pax a Deo Patre, et Domino nostro Jesu Christo, qui se dedit pro peccatis nostris;* et Galat. 1, 3, 4. alibi: *Sicut Christus dilexit nos, et tradidit semetipsum pro nobis.*[5] Si ergo et traditus est a 5 Ephes. V, 2. Patre, et ipse se tradidit, apparet unam esse operationem, unam esse Patris et Filii voluntatem.

110. Si naturalem ergo majestatem quærimus, genitus est. Qui genitum inficiatur, proprium negat: qui proprium abnuit, communem ceteris arbitratur. Sin vero generationis ipsius proprietatem requirimus, ex Deo exivit. Nam cum in usu nostro id sit exire quod jam sit,[6] 6

[1] Mss. A, P, *in mendacio:* ita et vetus latina versio apud Sabbat.

[2] Vet. editt. ac mss. nonnulli, *cui nihil accidat* (P, *accidit*): Rom. edit. et alii mss. numerosiores... *accedat.* Et infra ubi nos cum eadem Rom. edit. ac mss. pluribus, *fatu ininterpretabilis,* aut *affatu,* ut in mss. quibusdam; ceteri mss. et editt., *factu interpretabilis.* Non omnino male, si *factu* positum fuerit pro facto sive operatione, unde Deum interpretamur atque cognoscimus. (Edit. Maur.)

[3] Ita Gill. ac Rom. edit. cum mss. plerisque: Amerb. vero et Eras., *et a Deo verus:* reliqui denique mss., *et a Deo Deus.* (Edit. Maur.)

[4] Mss. A, P, *pro nobis omnibus,* cum vet. et nova latina versione, et græco textu et PP. apud Sabbat. ad h. l.

[5] Mss. aliquot, *dilexit vos, et... pro vobis.*

[6] Mss. tres, juxta Maurinos, *quod jam sit ex interioribus secretis exire, quod,* etc.; unus, *quod jam ex interioribus secretis prodire videatur,* etc.

et ex interioribus secretis prodire videatur, quod exire perhibetur: angustis licet sermonibus proprietatem divinæ generationis advertimus; ut non ex loco aliquo videatur exisse, sed ut Deus ex Deo, Filius ex Patre; nec videatur cœpisse ex tempore, qui ex Patre nascendo prodit, ut dixit
Eccles. XXIV, 5. ipse qui natus est: *Ex ore Altissimi prodii.*

111. Sed si naturam non agnoscunt, si non credunt Scripturis, vel operibus credant. Cui
Gen. I, 26. dicit Pater: *Faciamus hominem*, nisi ei quem verum Filium sciret? In quo nisi in vero suam imaginem recognosceret? Non est unum adoptivus
Joan. XVI, 22. et verus; nec Filius diceret: *Unum sumus;* si
1 se cum vero,[1] qui verus non esset ipse, conferret. *Faciamus* ergo dicit Pater. Qui dixit, verus est: potestne ergo verus non esse ille, qui fecit; et quod dicenti defertur, facienti negatur?

112. Quomodo autem nisi verum Filium sciret, committeret ei voluntatis suæ unitatem, et operis veritatem? Cum enim eadem faciat Filius opera, quæ Pater facit, et quos vult vivificet Filius,
Joan. V, 19, 21. sicut scriptum est; nec differens potestate, et liber est voluntate: ita unitas servatur, quia et virtus Dei in divinitatis proprietate est, et libertas non in aliqua differentia, sed in unitate est voluntatis.

113. Turbati in freto apostoli, licet adhuc
2 non credentes corde,[2] ubi primum sub pedibus Domini ludere aquas, et inquieto maris æstu deambulantis Domini super aquas intrepida videre vestigia; subitoque navi quæ fluctibus turbaretur, ubi eam tamen Christus adscendit, placidata æquora, et elementa conspexere famulantia, verum Dei Filium crediderunt, dicen-
Matth. XIV, 25 et ss. tes: *Vere Dei Filius es.*

114. Hoc idem Centurio cum aliis qui secum erant, tremefactis mundi cardinibus in passione Domini confitetur, et tu, hæretice, negas! Cen-
Matth. XXVII, 54. turio dicit: *Vere Filius Dei erat iste. Erat,* inquit Centurio, et arianus dicit, non erat. Ille ergo generationis et veritatem et æternitatem adserit manu cruentus, sed mente devotus: tu, hæretice, veritatem generationis negas, tempus adscribis! Utinam manus potius quam animam cruentasses! Sed nec manu innocens, et mente feralis, quantum in te est, mortem infers, qui infirmum opinaris; immo, quod gravius est, etsi divinitas vulnus sentire non possit, quod in te tamen est, majestatem suam in Christo, non corpus interficere conaris.

115. Verum igitur Deum dubitare non possumus, quem verum Dei Filium et carnifices crediderunt, et dæmones fatebantur: quorum nunc testimonia requiruntur, sed tuis tamen sacrilegiis præferuntur. Illos nominavimus, ut erubesceres: divina quoque responsa adhibuimus, ut crederes.

116. Clamat Dominus per Esaiam: *Servientibus mihi vocabitur nomen novum, quod benedicetur super terram, et benedicent Deum verum: et qui jurant super terram, jurabunt per Deum verum.* Isai. LXV, 16. Hæc, inquam, dixit Esaias, quando vidit majestatem ejus. Hoc in Evangelio designatur, quod majestatem viderit Christi, et loquutus sit de eo.

117. Accipe tamen quid etiam scripserit evangelista Johannes in Epistola sua dicens: *Scimus quia Filius Dei apparuit, et dedit nobis sensum, ut cognoscamus Patrem,*[3] *et simus in* 3 *vero Filio ejus Jesu Christo Domino nostro. Hic est verus Deus, et vita æterna.* Verum Johannes I Joan. V, 20. Filium Dei, et verum Deum dicit: ergo si verus Deus, utique non creatus, nihil fallax habens atque fucatum, nihil confusum atque dissimile.

CAPUT XVIII.

In Nicæna definitione arianos errores, ne quem decipiant, commemorari. Iidem cum anathemate suo referuntur, quod non modo Nicææ latum dicitur, sed et Arimini semel ac iterum.[4] 4

118. Deus igitur ex Deo, lumen de lumine, Alias cap. VIII. Deus verus de Deo vero, ex Patre natus, non factus, unius substantiæ cum Patre.

119. Sic nempe nostri secundum Scripturas dixerunt Patres,[5] qui etiam sacrilega dogmata 5 ideo suis inserenda putavere decretis, ut Arii perfidia ipsa se proderet; ne quasi fucis quibusdam et coloribus illita velaretur. Fucum enim faciunt, qui non audent explicare quod sentiunt. Censorie itaque impietas ariana non expositione reseratur, sed damnatione detegitur; ut qui curiose gestit audire, prius damnatam cognosceret, ne laberetur, quam expositam audiret, ut crederet.

120. Eos, inquit,[6] qui dicunt: Erat quando 6 Alias cap. IX. non erat, et antequam nasceretur non erat, et qui ex nihilo factum, aut ex alia substantia vel οὐσίᾳ dicunt esse, aut mutabilem, aut convertibilem Dei Filium, anathematizat catholica et apostolica Ecclesia.

[1] Omnes edit. ante maurinam ac pauci mss., *si se cum uno:* ceteri, *si se cum vero*, quam e contextu liquet genuinam esse lectionem.

[2] Non pauci mss., ajunt Maurini, *Turbati in freto apostolorum licet adhuc non credentium chori:* unus, *Turbatum in freto apostolorum licet adhuc non credentium cor:* alii et editt. ut in textu, omnino verius.

[3] Ita edit. omnes ante maurinam, ac mss. aliquot: alii vero multo plures, *ut cognoscamus potestatem.* Non recte.

[4] Mss. A, P hic habent: *Definitio Patrum de Fide.*

[5] Superiorem fidei definitionem nihil aliud esse quam Nicæni Symboli compendium declarat Ambrosius. Idem quoque discimus e collectoribus Actuum synodicorum, ex posterioribus conciliis, Chalcedonensi et aliis, ex variis quoque Patribus Athanasio *Epist. ad Jovin.*, Basilio epist. 78, etc.; item e codicibus canonum Ecclesiæ Romanæ atque Africanæ; postremo ex historicis Rufino lib. I, cap. 6, Socrate lib. I, cap. 8, Theodoreto lib. I, cap. 12, qui ultimi duo etiam referunt Eusebii Cæsariensis hac de re epistolam. (Ed. Maur.)

[6] « Vet. editt. ac mss. hoc uno inter se dissentiunt, quod horum non pauci habent *inquam* pro *inquit:* at Rom. edit. verbo *erat* subjungit *aliquando.* Invenitur quidem in monumentis omnibus hujus Synodi; sed quia facile a lectoribus subintelligi potest, ideo a S. Doct. putamus prætermissum ». Ita Maurini. Initio hujus num. codex A refert titulum, *Expositio Arii,* et codex P, *Expositio qua Arii perfidia damnata est.*

121. Accepisti, sancte Imperator, eos qui talia adserunt, jure damnatos. Non humana industria, non composito aliquo trecenti decem et octo,[1] ut supra pressius dixi, episcopi ad Concilium convenerunt: sed ut in numero eorum per signum suæ passionis et nominis Dominus Jesus suo probaret se adesse concilio; crux in trecentis, Jesu nomen in decem et octo est sacerdotibus.

122. Hoc et in Ariminensi concilio[2] habuit prima confessio, et post Ariminense concilium secunda correctio. Confessionem epistola ad imperatorem Constantium missa testatur, correctionem sequuta concilia confitentur.

CAPUT XIX.

Ubi Ario primum e memoratis erroribus adtribuit, eumdem refellit Joannis testimonio, ac e re nata tragicam hæresiarchæ mortem describit. Mox singillatim reliquas ejusdem blasphemias expendit et confutat.

123. Arius ergo dicit: Erat quando non erat; sed Scriptura dicit *Erat*, non dicit *non erat*. Denique Johannes scripsit: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum*. Ecce quoties *erat*, et nusquam dixit quod non erat. Cui ergo credimus? Johanni in Christi pectore recumbenti, an Ario inter effusa se sua viscera volutanti;[3] ut agnosceremus similem Judæ proditoris Arii quoque fuisse perfidiam, quem similis pœna damnavit?

124. Effusa sunt enim et Arii viscera, pudet dicere ubi; atque ita crepuit medius, prostratus in faciem, ea quibus Christum negaverat, fœda ora pollutus. Crepuit enim, sicut etiam de Juda Petrus apostolus dixit, quia possedit agrum de mercede injustitiæ, et in faciem prostratus crepuit medius, et effusa sunt omnia viscera ejus. Non est fortuita mors, ubi in sacrilegio pari pœnæ parilis processit exemplum; ut idem subirent supplicium qui eumdem Dominum negaverunt, et qui eumdem Dominum prodiderunt.

125. Veniamus ad alia. Arius dicit: Antequam nasceretur, non erat: sed Scriptura dicit omnia esse per Filium. Quomodo ergo aliis dedit esse qui non erat? Cum autem dicit impius, quando et ante, hæc utique duo verba tempus ostendunt. Quomodo ergo negant tempus ante Filium, et volunt prius fuisse quæ temporis sunt, cum idipsum, quando et ante, et aliquando non fuisse, sit temporis?

126. Arius dicit ex nihilo Dei Filium. Quomodo ergo Dei Filius? quomodo paterno generatus ex utero? quomodo eructatum ex corde Verbum legitur, nisi ut ex intimo et inæstimabili Patris intelligatur, ut scriptum est, prodiisse secreto? Filius enim aut per adoptionem, aut per naturam est: per adoptionem nos filii dicimur; ille per veritatem naturæ est. Quomodo ergo ex nihilo ille, qui ex nihilo fecit omnia? Ps. XLIV, 1.

127. Non habet Filium qui nescit unde sit.[4] Denique nec Judæi habebant Filium, quia unde esset nesciebant. Et ideo dixit his Dominus: *Nescitis unde veni;* et infra: *Neque me nostis, neque Patrem meum scitis.* Qui enim negat ex Patre Filium, nec Patrem ex quo est Filius, novit; neque Filium novit, quia Patrem nescit. Joan. VIII, 14. *Ibid.*, 19. Galat. IV, 5.

128. Arius dicit: Ex alia substantia. Quæ igitur alia substantia æquatur Dei Filio, ut ex ipsa Dei Filius sit? Aut quomodo reprehendunt quia nos in Deo aut οὐσίαν græce, aut latine substantiam dicimus, cum ex alia dicendo substantia Dei esse[5] Filium, etiam ipsi substantiam Dei esse confirment?

129. Sed si de nomine substantiæ aut naturæ divinæ voluerint dicere, facile revincentur; quia et οὐσίαν græce, et latine substantiam frequenter Scriptura memoravit. Et Petrus vult nos, ut legimus, divinæ consortes fieri naturæ. II Petr. I, 4 Quod si ex alia substantia Filium dicent, ipsi se revincunt, et verbum substantiæ quod metuunt confitendo, et Filium creaturis quibus præferre se simulant, conferendo.[6]

130. Arius dicit creaturam Dei Filium, non sicut ceteras creaturas. Quæ enim creatura non sicut

[1] Omnes edit. ante maurinam et quidam mss., *non compositione aliqua, sed trecenti decem et octo, ut supra dixi, episcopi ad Concilium convenerunt. Sed*, etc.

[2] Concilium hoc celebratum fuit anno 359, Arimini, quæ civitas maritima est in Romania, Italiæ provincia. Quapropter ejusdem consessus acta, quæ, teste Hieronymo in Luciferianos, in publicis Ecclesiarumque tabulariis adservabantur, a Mediolanensibus non abfuisse per quam credibile est. Utitur tamen sanctus Ambrosius solo testimonio synodicæ ad Constantium epistolæ: qua episcopi, qui ad quadringentos et amplius coiverant, certiorem faciunt imperatorem, se statuisse, ne quid eorum quæ apud Nicæam sancita fuerant, mutaretur. Hæc epistola, qua vix pretiosius aliud antiquitatis pignus ad nos pervenit, exstat in Athanasii lib. *de Syn. Arim. et Seleuc.*, referturque non modo a Socrate, Sozomeno et Theodoreto græcis scriptoribus; at etiam ab Hilario in fragmentis. Verum præclara illa confessio non diu integra perseveravit; illam enim primo decem Concilii ad Constantium legati, deinde omnes ferme isti antistites non correxerunt, sed corruperunt; cum partim ab Imperatore territi, partim decepti ab arianis, in vocum *substantiæ et consubstantialis* abolitionem consensere: cujus quidem prævaricationis eorum qui memoriæ prodiderunt res Ecclesiæ nemo non meminit. Certe jam vidimus quid sanctus Doctor de illa scripserit *in Luc.* lib. v, num. 71, de qua etiam dicturus est infra lib. III, et alibi pluribus locis. Sequuta est demum vera correctio, quam Ambrosius secundam vocat. Synodi porro quarum hic testimonia indicantur, eæ sunt, Alexandrina, cui præfuit Athanasius an. 362; Parisina eopse anno coacta, cujus synodica epistola inter Hilarii fragmenta exstat; Romana denique habita sub Damasi pontificatu an. 369, quas omnes adire operæ pretium sane fuerit. (Edit. Maur.)

[3] Hancce tam fœdam atque horribilem Arii mortem Athanasius memorat *Orat.* I *in Arian.*, et fusius adhuc *epist. ad Serap.*, ubi Macarium presbyterum ejusdem narrationis prædem citat. Meminit etiam ejus Epiphanius *hæresi* 69. Quod autem ad historicos ecclesiasticos, cum vix ullus eorum illam prætermiserit, supervacaneum esset ipsorum nomina hic prodere. (Edit. Maur.)

[4] Idest, non potest dicere esse Dei Filium Verbum Dei, ille qui nescit quomodo ipsum Verbum a Deo processerit.

[5] Omnes edit. cum parte non minima mss., *Deum esse filium*: melius tamen alii, qui nec pauciores nec inferiores, *Dei esse Filium*, ut per se clarum est. (Edit. Maur.)

[6] Editiones ante maurinam, *se simulant, coæquabunt.*

alia creatura non[1] est? Homo non ut angelus, terra non ut cœlum, sol non ut aqua, lumen non ut tenebræ. Nihil ergo præferendo donavit, sed ad simplices decipiendos misero colore fraudem suæ impietatis obduxit.

131. Arius dicit mutabilem et convertibilem Dei Filium. Quomodo ergo Deus, si mutabilis; cum ipse dixerit: *Ego sum, ego sum, et non* Malach. III, 6. *sum mutatus?*

CAPUT XX.

Optat ad se mundandum ut olim ad Isaiam Seraphim aliquem advolare: immo vero ad se, ad Imperatorem aliosque lectores suos Christum invitat: ac tandem Dominico poculo mystice designato, ut ejus virtute Gratianus ceterique fideles inebrientur, petit.

132. Verum nunc mihi propheticum illud est confitendum, quod prophetaturus de Domino præmittit Esaias dicens: *O miser ego, et compuncto corde, qui cum immunda labia habeam, in medio quoque populi inhabitem im-* Isai. VI, 5. *munda labia habentis, vidi Dominum Sabaoth.* Ergo si Esaias miserum se dicit, qui vidit Dominum Sabaoth, quid ego de me dicam, qui cum immunda labia habeam, cogor de Dei generatione tractare? Quo igitur de iis quæ metuo, loquuturus erumpo; cum David de iis quæ sciat, Ps. XXXVIII, 2. ori suo custodiam petat? O si mihi quoque unus de Seraphim candentem illum carbonem, quem de altari divino sumpsit, utriusque forcipe deferens Testamenti, immunda adurat labia!

133. At quia tunc Seraphim descendit in Isai. VI, 6. figura ad prophetam, tu autem, Domine, revelato mysterio ad nos in carne venisti, non per legatum, neque per nuntium, sed ipse per te; ab occultis meis conscientiam meam mundes, ut ego quoque dudum immundus, sed jam per tuam misericordiam fide mundus, illud Davidicum canam, dicens: *Psallam tibi in cithara, Deus Israel: gaudebunt labia mea, dum cantavero tibi; et anima mea, quam redemisti.* Ps. VII, 22, 23.

134. Itaque, Domine, calumniatores tuos et hostes relinquens, confer te ad nos; et sanctifica aures principis Gratiani, omniumque præterea quorum in manus hic libellus venerit, vacuas mihi præsta aures; necubi auditæ perfidiæ sordes resideant. Emunda ergo, emunda aurem non fontanis poculis, nec fluviali haustu, nec susurro prætermeantis rivuli: sed sermonibus ad vicem aquarum operantibus, supra nitorem aquarum perspicuis, et omni purioribus nive; illis utique sermonibus, quibus dixisti: *Si fuerint peccata vestra sicut phœnicium, ut nivem dealbabo.* Isai. I, 18.

135. Est etiam poculum quo secreta mentis mundare consuevisti, poculum non naturæ veteris, nec ex vite solemni: sed poculum novum de cœlo delatum in terram, expressum ex illo botryone peregrino, qui sicut uva de vite, ita ille in carne crucis pependit e ligno. Ex hoc ergo botryone est vinum[2] quod lætificat cor hominis, [2] sobrietatem inebriat, crapulam fidei et veræ religionis exhalat, crapulam castitatis infundit.

136. Hoc igitur vino, Domine meus, domini aures Augusti mentis emunda,[3] ut sicut vino [3] naturali homines inebriati quietem diligunt, timorem mortis expellunt, injurias non sentiunt, aliena non quærunt, suorum obliviscuntur; ita etiam vino tuo crapulatus, pacem diligat, et fidei exultatione securus, mortem infidelitatis ignoret, patientiam caritatis exhibeat, sacrilegia aliena non teneat, fidem etiam pignoribus suis[4] [4] præferat, secundum quod scriptum est: *Relinque omnia tua, et veni, sequere me.* Matth. XIX, 21.

137. Hoc vino, Domine Jesu, sensus etiam nostros dilue, ut te adoremus, te colamus visibilium et invisibilium creatorem. Non potes ergo invisibilis aut bonus non esse, qui id etiam tuis operibus contulisti.

[1] Edit. omnes ante maurinam, et mss. aliquot, *non sicut alia creatura est?* Sed minus recte: hoc enim significaretur quamlibet creaturam esse sicut aliam, quod cum sequentibus non cohæret. Optime igitur ex aliis mss. negationem quidam removent, ut mss. A, P, ubi utrumque *non* omittitur, plures vero geminant ut in textu.

[2] Hic et infra, ubi plurium potiorumque mss. auctoritate restituimus, *vinum* et *vino*, in cunctis edit. et mss. nonnullis habetur *poculum*, et quater *poculo*. (Edit. Maur.)

[3] Mss. aliquot, Maurinis testibus, *Domine, aures augustæ mentis.*

[4] Vix aliud testimonium de Gratiani liberis habemus quam hoc Ambrosianum. Citabatur quidem etiam Augustini locus lib. V *de Civit. Dei* cap. 15, in antiquis edit., conceptus in hæc verba, *cum parvulum haberet et fratrem;* at cum in nova edit. particula *et* sublata fuerit auctoritate mss. probatiorum; licet neutiquam raro eveniat, ut ejusmodi copulæ excidant diligentissimis quoque librariis, tamen eidem jam plena fides haberi nequit. Discimus igitur ex Ambrosio liberos Gratiano fuisse, dum hæc scriberentur. An vero unum pluresve progenuerit, incompertum est. Certe illud non est dubium, sobolem de qua hic agitur, non e secunda conjuge quam recens duxerat, ut diximus ad *Expos. Psal.* 61, natam esse; verum e priore, quam Constantiam vocant. His porro Ambrosii cohortationibus adtribuitur, quod Gratianus amore propriæ prolis, quominus adoptaret Theodosium, revocari se non passus fuerit. (Edit. Maur.)

LIBER SECUNDUS.

PROLOGUS.

Ambrosius libro superiori hunc adjecturus, duodecim nomina Filii Dei primo trifariam divisa, non ejus tantum, sed Patris etiam æternitatem probare docet. Mox eadem cum duodecim sacerdotalis vestis lapidibus cursim comparans, quam necessario conjungenda sint, inducta ipsorum nova distributione, patefacit. Deinde ad propositam comparationem rediens, allegorice memorati amictus texturam ac lapillos laudat. Hinc mystica etiam geminæ divisionis ratione allata, institutam comparationem pergit exponere; ex qua fidem operibus colligens adtexendam esse, contractam ejusdem fidei de Filio descriptionem subdit.

SATIS, ut arbitror, libro superiore, sancte Imperator, edoctum est sempiternum esse Dei Filium, non dissimilem Patri, genitum, non creatum: Deum quoque verum Dei Filium Scripturarum lectionibus approbavimus, et apertis majestatis suæ indiciis designatum.

2. Itaque quamvis ista ad fidem copiose redundantia sint, quod a fontis meatu magnitudo plerumque decurrentis fluminis æstimatur; tamen quo purius niteat fides nostra, tripartito videtur derivanda distinctio. Sunt enim evidentia indicia quæ proprietatem[1] deitatis ostendant: sunt quæ similitudinem Patris et Filii: sunt etiam quæ perspicuam divinæ majestatis exprimant unitatem. Proprietatis itaque sunt, generatio, Deus, Filius, Verbum: similitudinis, splendor, character, speculum, imago: unitatis æternæ, sapientia, virtus, veritas, vita.

3. Hæc indicia ita Dei Filium signant, ut ex his et sempiternum Patrem esse cognoscas, nec ab eo Filium discrepantem. Ex eo enim qui est, generatio; ex sempiterno Deus, ex Patre Filius, ex Deo Verbum, splendor gloriæ, character substantiæ, speculum Dei, majestatis imago, de bono bonitas,[2] de sapiente sapientia, de forti virtus, de vero veritas, de vivente vita. Concordant igitur Patris et Filii indicia, quibus non discrepare inter se, sed unius majestatis esse nemo dubitaverit. Quorum singulorum proferremus exempla nominum, nisi coartandi sermonis studio teneremur.

4. His duodecim tamquam lapidibus pretiosis fidei columna consurgit. Hi sunt enim pretiosi illi lapides, sardius, jaspis, smaragdus, chrysolithus, et ceteri; quibus sancti Aaron, illius utique qui figuram gerit Christi, veri scilicet vestimentum sacerdotis intexitur: circumdati auro lapides, et insculpti de nominibus filiorum Israel, duodecim lapides sibi invicem cohærentes. Nam si eos aliquis separet atque secernat, omnis fidei structura dissolvitur. Exod XXVIII, 17 et seq.

5. Itaque principium fidei nostræ est scire quod genitus est Dei Filius:[3] si genitus non est, nec Filius est. Nec satis est dixisse Filium, nisi et unigenitum Filium designaveris. Si creatura est, Deus non est: si Deus non est, nec vita est: si non est vita, nec veritas est.

6. Ergo tria illa, id est, generatio, Filius, unigenitus, principaliter et proprie indicant ex Deo Filium.

7. Tria sequentia, id est, Deus, vita, veritas, virtutem ejus manifestant, qua condidit et fecit subsistere creaturam: *In ipso enim vivimus, movemur, et sumus,* sicut Paulus dixit. Et ideo in illis tribus proprietas Filii, in istis aliis paternæ ac Filii operationis unitas declaratur. Act. XVII, 28.

8. Imago quoque et splendor et character dicitur Dei Filius; quia hæc incomprehensibilem et investigabilem[4] paternæ majestatis divinitatem in Filio, et expressam similitudinem revelarunt. Hæc quoque tria videmus ad similitudinem pertinere.

9. Reliquum est, virtus, sapientia, justitia;[5] ut his singulis operationibus æternitas probaretur.

10. Hoc igitur est illud vestimentum pretiosis lapidibus adornatum; hic veri amictus est sacerdotis, hæc vestis nuptialis; hic textor propheticus, qui bene noverit ista contexere. Neque vilis ista textura est, de qua Dominus dicit per prophetam: *Quis dedit mulieribus texturæ sapientiam?* Nec communes isti lapides, lapides, ut legimus, supplementi:[6] omnis enim in eo Job XXXVIII, 36.

[1] Rom. edit. sola, *Sunt enim nomina quædam, quæ evidenter proprietatem,* etc.

[2] *De bono bonitas:* quod membrum supra non memoratum, etiam in plerisque mss. (*item in* A) omissum fuit; cum tamen in aliis aliquot, et cunctis edit. reperiatur. (Edit. Maur.)

[3] De hoc fidei principio multum atque acriter cum orthodoxis ariani, maxime vero eunomiani decertarunt, quemadmodum fusius disputatur lib. *De Incarn. Myst.* cap. 9. (E. M.)

[4] Forte *ininvestigabilem,* ut n. 106 *ininterpretabilis.* Textum non immutavimus; constat tamen vocem illam valere ut *non investigabilem,* ut apud Paulum in Vulgata.

[5] Cod. Audoen., Ebrul. et alii nonnulli, *sapientia, verbum.* Sed neque hæc dictio, neque *justitia,* quæ in aliis mss. et edit. omnibus legitur, satis huic loco conveniunt. Nam *Verbum* pertinebat ad primam seriem, ubi repositum fuit *unigenitus:* de *Justitia* vero nulla mentio facta fuerat. Unde colligas in his vocibus liberius lusisse sanctum Doctorem. (Ed. Maur.)

[6] LXX. Interpretes, τοὺς λίθους τῆς πληρώσεως..... καὶ τὰς συνθέσεις. Textus Hebr., *lapides plenitudinum.* Chaldaica paraphr., *lapides ad implendas cælaturas.* Quod autem subdit Ambrosius, *lapides compositi,* quæ verba referenda sunt ad τὰς συνθέσεις, ea nihil habent in Hebræo aut versionibus aliis quod sibi respondeat, sicut nec *lapides supplementi* in Vulgata. (Edit. Maur.)

perfectio est, si nihil desit. Lapides compositi et circumdati auro, intelligibili scilicet natura; si eos bene mens nostra componat, naturalisque sensus probabili ratione compaginet. Denique quam non mediocres lapides sint, lectio docet, quod cum alii alia viliora deferrent, istos tamen lapides super humeros suos religiosi principes adtulerunt, ex quibus fecerunt rationale, opus textile. Textile enim opus est, quando fidei facta concordant.

Exod. xxxv, 27.

Ibid.

11. Nec me aliquis errare putet, quia supra tripartitam de quaternis, subter vero quadripartitam de ternis feci distinctionem. Boni operis gratia per diversas plus placet formas. Bona enim et illa quæ textrinum indumenti sacerdotalis ostendit, vel Lex scilicet, vel Ecclesia, quæ binas vestes fecit viro suo, sicut scriptum est; unam operis, alteram mentis, fidei intexens factorumque velamina. Itaque alibi, sicut legimus, aurum prætexit, et postea hyacinthum ac purpuram cum cocco subjungit et bysso. Rursus alibi ex hyacintho et ceteris prius flosculos format, aurumque subnectit, et unus est habitus sacerdotis;[1] ut iisdem coloribus micans, gratiæ decorisque diversitas ordinis diversitate resplendeat.

Prov. xxxi, 22 et ss.

1

12. Itaque ut etiam rationis typicæ series digeratur, auro et argento probabili[2] non est dubium eloquia Domini designari, quibus fides constat. Scriptum est enim: *Eloquia Domini eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum.* Hyacinthus autem aeris habet similitudinem,[3] quem spiramus, et cujus carpimus flatum: purpura quoque speciem aquarum exprimit: per coccum ignis intelligitur: terra per byssum; hæc enim ex terra gignitur. Ex his autem quatuor elementis corpus subsistit humanum.

2

Ps. xi, 7.

3

13. Sive ergo mentis fidei præcedenti concinentia[4] corporis facta subnectas, sive facta præcedant, et fides adstipuletur comes religiosa factorum; hic religiosi ornatus antistitis, hoc velamen est sacerdotis.

4

14. Bona ergo fides, cum pulchro operum renitet ornatu; de qua, ut ad summam loquar, definitiones istæ sunt, quæ non queunt solvi. Si ex nihilo est, non est Filius: si creatura est, non est creator: si factura est, non est omnium factor: si discens, non præcognitor: si accipiens, non est perfectus: si proficiens, non est Deus: si dissimilis, non imago: si per gratiam, non per naturam: si divinitatis expers,[5] auctor malitiæ:[6] *Nemo bonus, nisi unus Deus.*

5

6

Marc. x, 18.

CAPUT I.

Arianorum Dei Filio bonitatem abrogantium objectionem non sine horrore propositam ut solvat, Christi sententiam ex personis loquentium, nec non ex ipsis dictionibus explicat.

15. Stupeo itaque ad reliqua, sancte Imperator, et toto corpore animoque deficio, esse aliquos homines, vel potius non homines, sed humana adopertos specie, intus autem dementiæ bestialis, qui post tanta Domini et tam divina beneficia, bonum negent ipsum auctorem bonorum.

16. Scriptum est, inquiunt: *Nemo bonus, nisi unus Deus.* Scriptum agnosco: sed littera errorem non habet; utinam ariana interpretatio non haberet! Apices sine crimine sunt, sensus in crimine. Dictum Domini Salvatoris agnosco: sed consideremus quando dicat, cui dicat, qua circumspectione dicat.

17. Dicit utique in hominis forma Dei Filius, et dicit scribæ, ei scilicet qui magistrum bonum Dei Filium nominaret, Deum negaret. Quod ille non credit, Christus adjungit; ut Dei Filium non ut bonum magistrum, sed ut bonum Deum credat. Nam sicubi unus Deus dicitur, nequaquam tamen Dei Filius ab unitatis plenitudine separatur; quomodo ubi unus Deus bonus nuncupatur, a plenitudine divinæ bonitatis unigenitus excluditur?[7] Necesse est igitur aut Deum negent Dei Filium, aut Deum bonum esse fateantur.

7

[1] Thuan. unus, *et unus es*, etc. Infra vero ubi nos cum Gill. in margine, Rom. edit. in corpore ac mss. quatuor, *series digeratur;* alii mss. ac editt., *series designatur*, Eras. et Gill., *serie designatur.* (Edit. Maur.)

[2] Mss. aliquot, *argento operabili.*

[3] De illa horum quatuor colorum interpretatione adisis animadversionem factam in *Expos. Ps.* CXVIII, *Serm.* 19, n. 22.

[4] Quædam editiones, *precedente conscientia.*

[5] Omnes edit. ante maurinam, codex A et plures alii mss. a Maurinis inspecti, *si bonitatis expers;* Audoen. tamen, Ebrul., Big. et Colb. unus, *si divinitatis.* Aptius sane, ut subjectus Scripturæ textus clare ostendit. Porro, prosequuntur Maurini editores, cum hoc eodem testimonio hæretici illi abuterentur, ut Christum spoliarent divinitate, illud strenue Patres contra ipsosmet retorquebant, adstruebantque non posse propter illum locum Filio negari divinitatem. quin simul bonitas quoque ipsi negetur. Unde ulterius progressi, malum eumdem esse juxta eorum opinionem evincebant. Quo genere argumenti non solum hic et supra lib. I, cap. 5, nec non *Exposit. in Luc.* lib. VIII, num. 65 et seq. utitur Ambrosius, verum etiam præter Hilarium Epiphaniumque hujus Operis lib. et cap. citatis memoratos, Basilius lib. IV *contra Eunom.*, Gregorius Nyss. Orat. XI in eumdem hæreticum, et Cyrillus Alex. in *Thesauro* simili ratione argumentati sunt. Quod autem Petavius tomo II *Theolog. Dogm.*, lib. II *de Trinit.* c. 4, scribit quosdam veteres esse, quos inter Gregorium Nyss. et Ambrosium numerat, *qui, non satis animadversa re, vehementius in hæreticos illos invecti sunt, tamquam malum esse Dei Filium ex eorum oratione consequens foret:* non videtur vir magnus rem satis ipse expendisse. Nam si Filius non per se et natura sua bonus est, sed tantum externa et adventitia bonitate ut creaturæ aliæ, quod ex eorum oratione deduci ipse Petavius fatetur; inde profecto rite sequitur eumdem Filium, seclusa precaria illa bonitate, spectatum hoc sensu malum fore, quod esset imperfectus, et corruptioni, errori, peccato denique obnoxius. Et hoc plusquam satis erat Patribus, ut non aliter in arianos inveherentur, quam quo modo invectos reperimus. His etiam accedit quod Ambrosius lib. I *Offic.* cap. 25, n. 117, Eunomium Marcioni jungit, quasi eadem de duobus principiis sentientem. De quo ibi dictum jam fuit.

[6] Hæc verba *Nemo bonus*, etc., in cod. A rubro minio exarata sunt, quia fortasse ut titulum sequentis capituli ea amanuensis accepit.

[7] Ita Rom. edit. cum mss. multo pluribus; quorum tamen duo legunt..... *a plenitudine divinæ majestatis et bonitatis;* vet. autem editt. ac pauci mss., *a divinitatis plenitudine separatur.... a plenitudine divinæ potestatis*, etc. (Ed. Maur.)

18. Et ideo circumspectione cœlesti non dixit: Nemo bonus, nisi unus Pater; sed: *Nemo bonus, nisi unus Deus.* Pater enim proprium generantis est nomen; Deus autem unus nequaquam deitatem Trinitatis excludit, et ideo natura laudatur. Bonitas ergo in natura est Dei, et in natura Dei etiam Dei Filius; et ideo non quod singu-
1 laritatis, sed quod unitatis est, prædicatur.[1]

19. Non igitur a Domino bonitas negatur, sed talis discipulus refutatur. Nam cum scriba
Marc. x, 28. dixisset: *Magister bone,* respondit Dominus: *Quid me dicis bonum?* id est, quem Deum non credis, non est satis ut bonum dicas. Non tales ego quæro discipulos, qui me magis secundum hominem magistrum bonum, quam secundum divinitatem Deum bonum credant.

CAPUT II.

Bonum esse Dei Filium ab operibus probat, nimirum ab ejus in Israelitas sub Testamento veteri, et in Christianos sub novo, beneficiis. Tum ubi subjecit utile sibi esse ut bonum dominum ac judicem suum arbitretur, paternum de Filio testimonium adfert, immo etiam partis non exiguæ Judæorum, quibus proinde pejores ariani esse declarantur. Quæ omnia verborum Sponsæ, eamdem Christi bonitatem designantium, claudit expositio.

20. Sed nolo prerogativa naturæ suæ et privilegio potestatis utatur. Non dicatur bonus, si non meretur, a nobis. Si hoc non meretur operibus, si beneficiis non meretur, abdicetur suæ jure naturæ, subdatur nostro judicio. Qui judicaturus de nobis est, non dedignatur judicari; ut justificetur in sermonibus
Ps. L, 6. suis, et vincat cum judicatur.

21. Hiccine ergo non bonus, qui bona tri-
Ps. LII, 6. buit mihi? Hiccine non bonus, qui cum sexcenta millia populi Judæorum persecutoribus suis cederent, dehiscentem subito Rubri maris æstum
Exod. XIV, 6 et ss. individua aquarum mole divisit, ut fideles circumfusa unda muniret, infidos refusa demergeret?

22. Hiccine non bonus, cujus imperio maria solidata fugientibus, saxa humefacta sitientibus; ut opus veri agnosceretur auctoris, cum humor
Exod. XVII, 6. rigesceret, petra inundaret? Quod ut agnosceres opus Christi, Apostolus dixit: *Petra autem erat*
I Cor. x, 4. *Christus.*

23. Hiccine non bonus, qui tam innumera populi millia, ne qua incesseret fames, in deserto pavit pane cœlesti, sine usu laboris, cum fructu quietis; ita ut eorum per quadraginta annos
Exod. XVI, 13 et ss. nec vestimenta veterascerent, nec calceamenta
2 tererentur, instar fidelibus[2] futuræ resurrectionis
Deut. VIII, 4 ostendens, quod nec factorum decor splendidorum, nec circumfusæ virtutis nitor, nec vitæ cursus periret humanæ?

24. Hiccine non bonus, qui nobis cœlum fecit esse, quod terra est; ut sicut in cœlo, quasi in speculo quodam, stellarum lucentium refulgerent globi; ita etiam apostolorum et martyrum et sacerdotum, vice stellarum fulgentium, toto illucescerent chori mundo?

25. Ergo non solum bonus, sed etiam pastor bonus, hoc est, non sibi tantum, sed etiam ovibus suis bonus: *Bonus* enim *pastor animam suam ponit pro ovibus suis.* Posuit plane ani-
Joan. x, 11. mam suam, ut nostram levaret; sed pro divinitatis potestate posuit et sumpsit, sicut scriptum est: *Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo sumendi eam. Nullus eam tollit a me, sed ego a memetipso pono eam.*
Ibid., 17, 18.

26. Vides bonitatem, quia sponte posuit: vides potestatem, quia sumpsit; et tu bonum negas, cum ipse de se in Evangelio dixerit: *Si ego bonus, quare oculus tuus nequam?* Ingrate, quid
Matth. XX, 15 agis?[3] Bonum negas, per quem bona speras,
3 si tamen credas? Bonum negas, qui dedit nobis quæ oculus non vidit, nec auris audivit?
I Cor. II, 9.

27. Mihi expedit ut bonum credam: *Bonum est* enim *confidere Domino.* Mihi expedit ut Do-
Ps. CXVII, 8. minum confitear; scriptum est enim: *Confitemini Domino, quoniam bonus.*
Ibid., 1.

28. Mihi expedit, ut judicem meum bonum arbitrer; Dominus enim judex bonus domui Israel. Ergo si judex Dei Filius, utique quoniam judex Deus bonus,[5] judex autem Dei Filius est;
5 Deus bonus judex et Dei Filius est.

29. Sed fortasse non credas aliis, non credas Filio, audi Patrem dicentem: *Eructavit cor meum Verbum bonum.* Bonum ergo Verbum est, Ver-
Ps. XLIV, 1. bum hoc de quo scriptum est: *Et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum.* Ergo si Ver-
Joan. I, 1. bum bonum, Filius autem Dei Verbum est; bonus utique Deus est Dei Filius, etiamsi non placeat arianis. Erubescant aliquando.

30. Judæi dicebant: *Bonus est.* Etsi alii di-
Joan. VII, 12 cebant: *Non est,* alii dicebant tamen: *Bonus est;* et vos omnes bonum negatis.

31. Bonus est qui peccatum unius donat; et bonus non est qui peccatum mundi abstulit? De ipso enim dictum est: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.*
Joan. I, 29.

[1] Vet. editt. et mss. nonnulli, *sed quod Trinitatis:* Rom. et reliqui mss., *sed quod unitatis:* uno tamen excepto ubi, *sed quod divinitatis.* Eodem sensu. (Edit. Maur.)

[2] Amerb. et Eras. cum majori numero mss., *instar infidelibus:* Gill. et Rom. cum cod. sex manu exaratis, *instar fidelibus.* Melius; nam supra de iisdem Israelitis dicitur, *ut fideles circumfusa,* etc. (Edit. Maur.)

[3] Rom. edit. sola, *quid ais?* Forte error typographicus.

[4] Vet. editt. ita præcedentia legunt: *Nec in bonum credam? Bonum est enim confiteri Domino. Mihi expedit ut Dominum confitear.* Cum his etiam faciunt mss. nonnulli, nisi quod omittunt, *nec in bonum credam.* Rom. edit. sola, *Mihi expedit ut Dominum confitear.... Mihi expedit in bonum.* Optime vero ceteri mss., monent Maurini, ut in textu, nisi quod pro *confidere,* in quibusdam legitur *confiteri.*

[5] Rursus veteres edit. ac mss. nonnulli, *si judex, Dei Filius utique; quoniam judex Dominus, et Deus bonus est. Judex autem Dei Filius est, et Deus* etc. Rom. edit..... *et Deus bonus, judex autem Dei Filius est Deus,* etc. Reliqui mss. melius, ut in textu.

32. Sed quid dubitamus? Credidit jam Ecclesia bonum, et confessa est dicendo: *Osculetur me ab osculis oris sui; quoniam bona ubera*
1 Cantic. I, 1. *tua super vinum;* et alibi: *Et faux tua*[1] *tam-*
Cantic. VII, 9. *quam vinum est optimum.* Bonus ergo ille nos Legis et gratiæ nutrit uberibus, cœlesti curas hominum prædicatione demulcens; et nos bonum negamus cum sit imago bonitatis, exprimens æternæ in se bonitatis effigiem, sicut et supra ostendimus scriptum, quia ipse est *speculum sine*
Sap. VII, 26. *macula, et imago bonitatis illius?*

CAPUT III.

Filium Dei Deum bonum ac verum esse, cum
2 *Deus unus sit.*[2]

Alias cap. II. 33. Sed quid vobis videtur, qui bonum et verum Deum Dei Filium denegatis; cum
I Cor. VIII, 4. scriptum sit quod nullus Deus, nisi unus? Nam etsi sunt qui dicantur dii, an inter eos Christum annumeratis, qui dicuntur, et non sunt? Cum speciale sit ejus, ut semper sit; et præter ipsum bonus et verus alius Deus non sit, quoniam in ipso est Deus: speciale autem etiam Patris sit, ut post ipsum verus alius Deus non sit; quia unus Deus, nec juxta sabellianos Patrem Filiumque confundens, nec juxta arianos Patrem
3 Filiumque secernens.[3] Pater enim et Filius distinctionem habent, ut Pater et Filius; separationem divinitatis non habent.

CAPUT IV.

Omnipotentem esse Dei Filium prisci novique
4 *Fœderis auctoritate demonstratur.*[4]

Alias cap. III. 34. Itaque cum verus et bonus Dei Filius, utique omnipotens Deus Dei Filius: num hinc
Lib. I, cap. I. quoque dubitari potest? Supra diximus lectum quia Dominus omnipotens nomen est ei. Ergo quia Filius Dominus, Dominus autem omnipotens; omnipotens est Dei Filius.

35. Sed accipe etiam eam de qua dubitare nequeas, lectionem: *Ecce venit*, inquit, *cum nubibus, et videbit eum omnis oculus, et qui eum compunxerunt: et plangent se super eum omnes tribus terræ. Etiam, amen. Ego sum* A *et* Ω, *dicit Dominus Deus, qui est, et qui erat, et qui*
Apoc. I, 7, 8. *venturus est, omnipotens.* Quem igitur compunxerunt, et quem speramus esse venturum, nisi Filium? Ergo omnipotens Dominus et Deus Christus est.

36. Accipe aliud, sancte Imperator, et accipe Christum loquentem: *Hæc dicit Dominus omnipotens: Post honorem misit me super gentes, quæ deprædaverunt vos; quoniam qui tangit vos, qui tangit pupillam oculi ejus. Quia ecce ego* A *injicio manum meam super eos, qui deprædaverunt vos, et eruam vos; et erunt in prædam qui deprædaverunt vos, et scient quia Dominus omnipotens misit me.* Utique qui dicit: Dominus Zacchar. II, 8, 9. est omnipotens, et qui misit, Dominus est omnipotens. Ergo et Patris et Filii omnipotentia: sed tamen Deus unus omnipotens, quia unitas potestatis est.

37. Atque ut scias, Imperator auguste, Christum esse, qui loquutus est et in propheta et B in Evangelio, tamquam in prædestinatione Evangelii per Esaiam dicit: *Ipse qui loquebar, adsum,* Isai. LII, 6. hoc est: Adsum in Evangelio, qui loquebar in Lege.

38. Deinde alibi: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt.* Quæ sunt omnia? Non utique loquutus Joan. XVI, 25. est de creatis; hæc enim omnia facta sunt per Filium: sed ea quæ Pater habet, id est, æternitatem, majestatem, divinitatem, quæ nascendo possedit. Ergo eum qui omnia habet, quæ Pater C habet (scriptum est enim: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt*), omnipotentem esse dubitare non possumus.

CAPUT V.

Objectos adversus Christi omnipotentiam Scripturæ textus exponit; ac maxime in eo immoratur, ut eumdem non raro ex humanæ naturæ affectu loquutum probet.

D

39. Nec vereor ne quia scriptum est de Deo: *Beatus et solus potens,* ab eo Dei Fi- I Tim. VI, 15. lius separaretur, cum Scriptura Deum solum potentem dixerit, non Patrem solum; et ipse de Christo Deus Pater adserat per Prophetam: *Posui adjutorium super potentem.* Non ergo Pater Ps. LXXXVIII, 20. solus potens, sed potens etiam Deus Filius; in Patre enim laudatur et Filius.

40. Certe ostendat aliquis quid sit, quod non E possit Dei Filius: quis ei adjutor cum cœlum faceret, fuit: quis adjutor cum conderet mundum? An qui in constitutione Angelorum et Dominationum adjutore non eguit, eguit ut hominem liberaret?

41. Scriptum est, inquiunt: *Pater meus, si possibile est, transfer a me calicem hunc.* Et Matth. XXVI, 39. Luc. XXII, 42. ideo si omnipotens est, quomodo de possibilitate ambigit? Ergo quia omnipotentem probavi, probavi utique ambigere eum de possibilitate F non posse.

42. Verba, inquis, Christi sunt. Verum dicis: sed quando, et in qua forma loquatur, adverte. Hominis substantiam gessit,[5] hominis adsumpsit 5 affectum. Denique supra habes quia progressus pusillum procidit in faciem suam, orans et dicens: *Pater, si possibile est.* Non ergo quasi Deus, sed quasi homo loquitur: Deus enim pos-

[1] Codex A, *fauces tuæ.* Ita et alibi apud P. Ambr. Cf. Sabbat. ad h. l.

[2] Codex A, *De vero et bono Deo Dei Filio.*

[3] Idest, tu, Imperator, ne confundas.... ne secernas

[4] Codex A habet hic: *De omnipotenti Dei Filio.*

[5] Mss. aliquot, *fragilitatem gessit*: unus juxta Maurinos, ac præterea codex A, *naturam gerit:* reliqui et editt., *substantiam gessit:* quidam etiam mss., *gerit.*

sibile aliquid aut impossibile nesciebat? Aut aliquid impossibile Deo, cum scriptum sit: *Impossibile enim tibi nihil est?* Job XXII, 17.

43. De quo autem dubitat, de se, an de Patre?[1] De eo utique qui dicit: *Transfer;* et dubitat hominis affectu. Ergo propheta non putat aliquid impossibile Deo. Propheta non dubitat, et Filium dubitare tu credis? Num infra homines constituis Deum? Et dubitat de Patre Deus, et de morte formidat? Timet ergo Christus; et cum Petrus non timeat, Christus timet? Petrus dicit: *Animam meam pro te ponam;* Christus dicit: *Anima mea turbatur.* Joan. XIII, 37. Joan. XII, 27.

44. Utrumque verum est, et plenum utrumque rationis; quod et ille qui est inferior, non timet, et ille qui superior est, gerit timentis affectum: ille enim quasi homo vim mortis ignorat; iste quasi Deus in corpore constitutus fragilitatem carnis exponit; ut eorum qui sacramentum incarnationis abjurant, excluderetur impietas. Denique et hæc dixit, et Manichæus non credidit,[2] Valentinus negavit, Marcion phantasma judicavit.

45. Eousque autem hominem quem veritate corporis demonstrabat, æquabat affectu,[3] ut diceret: *Sed tamen non sicut ego volo, sed sicut tu vis;* cum utique similiter sit Christi velle, quod Pater vult, cujus similiter est facere, quod Pater facit. Matth. XXVI, 39.

46. Quo loco etiam illa vestra quæstio conticescit, quam soletis objicere, quia dixit Dominus: *Non sicut ego volo, sed sicut tu vis;* et alibi: *Ad hoc descendi de cœlo, non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui me misit.* Joan. VI, 38.

CAPUT VI.

Occasione superiorum Scripturæ locorum tantisper digrediens, libertatem Domini primum ex eo quod eadem præditus affirmetur Spiritus sanctus; deinde expressis quibus ipsa Filio Dei adtribuitur, testimoniis demonstrat.

47. Ergo ut quasi interpositis plenioris expositionis paulisper induciis, cur dixerit: *Si possibile est,* voluntatis interim liberæ Dominum fuisse doceamus. In tantum processistis impietatis, ut negetis quod Filius Dei liberæ voluntatis sit![4] At certe soletis etiam sancto Spiritui derogare, et negare non potestis scriptum esse: *Spiritus ubi vult, spirat. Ubi vult,* inquit, non ubi jubetur. Ergo si Spiritus ubi vult, spirat, Filius quod vult, non agit? Et certe idem Dei Filius in Evangelio suo dicit, ubi velit spirandi suppetere Spiritui facultatem. Numquid ergo superiorem fatetur, quia illi licet, quod sibi non licet? Joan. III, 8.

48. Apostolus quoque dicit quia *omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult. Prout vult,* inquit, hoc est, pro liberæ voluntatis arbitrio, non pro necessitatis obsequio. Et dividit Spiritus non mediocria; sed quæ Deus consuevit operari, gratiam curationum, et operationem virtutum. Ergo dividit Spiritus prout vult; Filius Dei non liberat quem vult? Sed audi etiam ipsum agere quod vult. Dixit enim: *Ut faciam voluntatem tuam, Deus meus, volui.* Et alibi: *Voluntarie sacrificabo tibi.* I Cor. XII, 11. Ps. XXXIX, 9. Ps. LIII, 8.

49. Scivit sanctus apostolus Petrus Jesum in potestate habere quæ vellet; et ideo cum vi-

[1] Magister Sent. lib. III, Dist. 17, § *Ceterum,* ita hunc locum refert, ut simul eo difficultatem haud mediocrem contineri profiteatur: *Quod tamen,* inquit, *ea ratione dictum accipi potest, non quia ipse* (etiam in quantum homo) *dubitaverit, sed quia modum gessit dubitantis, et hominibus dubitare videbatur.* Atqui non satisfecit Estio ista solutio; ea siquidem in eumdem locum relata, subdit: *Rectius autem dicemus dubitationem Ambrosio esse non judicium anceps de veritate rei, sed indifferentiam quamdam partis sensitivæ ad sequendum effectum naturæ, vel rationem dubitantem* etc. Sed neque sua se responsione plane contentum non dissimulat, cum ejus beneficio futurum dicit, ut locus hic possit *utcumque intelligi.* Verumtamen miramur quis tantus nodus in eo esse videatur, quod Christum hominis affectu dubitare dicat Ambrosius. Etenim e tota sermonis ac ratiocinationis serie haud difficulter intelligitur, Christum hominis affectu dubitare nihil aliud esse Doctori nostro, nisi Christum præ se tulisse idem dubitationis signum, quod in simili statu exhibere alii homines consuevere. Id quoque non obscure significatur in *Expos. Psal.* XXXIX, n. 16, ubi eumdem locum eadem prorsus ratione enucleans, ait: *Secundum hominis loquutus est affectum, quem innuit cautum esse debere; nec præsumere quod facile implere non possit.* Et infra: *Hominum sensum exprimit, qui putant se a Domino suo, quando sunt in periculis, derelictos.* Hinc autem patet Magistri solutionem repudiari ab Estio non debuisse; maxime vero cum neque citatis locis, neque *in Lucam,* lib. IV, n. 12, ubi hic idem textus delibatur, modum quo Christus, ut homo, dubitare vel ignorare potuerit, prorsus non tangat. Sed fusius de his lib. III agit Ambrosius. (Edit. Maur.)

[2] Quod adserit Ambrosius de Manichæo, illud etiam traditur a multis aliis Patribus, nimirum illum veritatem incarnationis inficiatum, Christo phantasticam carnem, quæ humanis illuderet sensibus, adtribuisse. Hoc docet Athanasius lib. *de Salutari Adventu Chr.* pag. 365, Epiphanius *Hær.* 66, Aug. *Hær.* 46 et Theodoretus pluribus locis. Certum est quoque Valentinum Christo corpus quoddam spirituale quod e cœlo per Virginem tamquam per canalem descendisset, adfinxisse: Marcionis vero eam fuisse impietatem, ut eumdem Dominum nonnisi spectrum nescio quod esse blasphemaret. Testatum id faciunt de Valentino quidem Tertull. *de Præscr.* cap. 49, Epiphanius ex Irenæo *Hær.* 31, August., Theodor. et alii: de Marcione autem Tertull. adversus eumdem cap. 8, Theodoretus lib. I *Hæret. Fabul.* c. 11, et lib. *de Incarnat. Christi.* At de utroque simul laudatus jam non semel Tertull. lib. *de Præscript.* cap. 30, ubi amborum tempus, sectam philosophicam, religionem atque errores memorat. (Edit. Maur.)

[3] Macarius atque Stephanus ut Monothelitarum hæresim defenderent, hunc locum in VI Synodo generali, quæ III Constant. est, Act. 4, citaverunt, sed pro hæreticorum ingenio mutilatum, quemadmodum a catholicis demonstratum est. Lectæ quoque fuerant Act. 4 litteræ Aghatonis Rom. Pont. a quo ceteris Patrum in hæc Evangelica verba: *Pater, si possibile* etc. testimoniis præmittitur Ambrosiana sententia, quæ cap. seq. n. 53 sic legitur: *Suscepit ergo voluntatem meam* etc. Quem locum in Act. 10 iterum placuit recitari. Unde quanti facerent Doctorem nostrum, cognoscere est. (Edit. Maur.)

[4] Arius ejusque sectatores cum libertatem aliter eripere Christo non possent, eo devenerant impietatis, ut ab illo non animam, sed solam carnem adsumptam contenderent. Testis est hujus rei Athanasius *de Salut. Adventu Chr.* pag. 635; Epiphanius *Hær.* 69, n. 49; Augustinus *Hær.* 49, et Theodoretus lib. V, *Hæret. Fabul.* cap 11. (Edit. Maur.)

deret ambulare eum supra mare, ait: *Domine,* Matth. XIV, 28. *si tu es, jube me venire ad te super aquas.* Petrus credidit quia si Christus jubeat, naturæ possit conditio mutari; ut humanis se subjiciat unda vestigiis, et discrepantium naturarum possit convenire concordia. Petrus poscit ut jubeat, non ut roget Christus: Christus non rogavit, sed jussit, et factum est: et Arius contradicit?

50. Quid est tamen quod Pater velit, Filius nolit; aut Filius velit, et Pater nolit? *Pater quos vult, vivificat, et Filius quos vult, vivificat,* sicut Joan. V, 21. scriptum est. Dic nunc quos vivificaverit Filius, et Pater vivificare noluerit. Cum autem Filius quos velit vivificet, et operatio una sit; vides quia non solum Filius voluntatem Patris, sed etiam Pater Filii faciat voluntatem? Quid est autem vivificare, nisi per Filii passionem? Passio autem Christi voluntas est Patris. Quos ergo Filius vivificat, per Patris vivificat voluntatem. Una igitur est voluntas.

51. Quæ autem voluntas Patris, nisi ut veniret Jesus in hunc mundum, et nos mundaret a vitiis? Audi leprosum dicentem: *Si vis, potes* Matth. VIII, 2. *me mundare.* Respondit Christus: *Volo;* et statim sequutus est effectus sanitatis.[1] Vides quia Filius suæ arbiter voluntatis est, et Christi voluntas eadem quæ paterna est? Quamquam cum Joan. XVI, 15. dixerit: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt;* sine dubio quia nihil excipitur, quam Pater habet, eamdem habet et Filius voluntatem.

CAPUT VII.

Redit ad propositæ difficultatis solutionem, et voluntatem affectusque humanos a Christo vere susceptos esse, ac proinde quidquid in ipso non congruit divinitati, ex eisdem oriri docet, atque ad id quod simul Deus et homo erat, referri.

52. Una ergo voluntas, ubi una operatio; in Deo enim voluntatis series operationis effectus est. Sed alia voluntas hominis, alia Dei. Denique ut scias vitam in voluntate esse hominis, quia mortem timemus; passionem autem Christi in voluntate divina, ut pateretur pro nobis: cum Petrus eum vellet a passione revocare, Dominus ait: *Non sapis quæ Dei sunt,* Matth. XVI, 23. *sed quæ sunt hominum.*

53. Suscepit ergo voluntatem meam, suscepit tristitiam meam. Confidenter tristitiam nomino, quia crucem prædico. Mea est voluntas, quam suam dixit; quia ut homo suscepit tristitiam meam, ut homo loquutus est; et ideo ait: *Non sicut ego volo, sed sicut tu vis.* Mea est tristitia, Matth. XXVI, 39. quam meo suscepit affectu: nemo enim moriturus exsultat. Mihi compatitur, mihi tristis est, mihi dolet. Ergo pro me et in me doluit, qui pro se nihil habuit quod doleret.

54. Doles igitur, Domine Jesu, non tua, sed mea vulnera; non tuam mortem, sed nostram infirmitatem, sicut ait propheta: *Quia pro nobis dolet;* et nos, Domine, æstimavimus te esse in Isai. LIII, 4. doloribus, cum tu non pro te, sed pro me doleres.

55. Et quid mirum si pro omnibus doluit, qui pro uno flevit? Quid mirum si moriturus pro omnibus tædeat, qui Lazarum resuscitaturus illacrymat? Verum et ibi piæ sororis lacrymis commovetur, quia mente humana tangebatur,[2] [2] et hic alto operatur affectu; ut sicut mors ejus mortem abstulit, livor ejus ulcera nostra sanavit; ita etiam mœrorem nostrum mœror ejus aboleret.

56. Ut homo ergo dubitat, ut homo turbatur. Non turbatur ejus virtus,[3] non turbatur ejus [3] divinitas: sed turbatur anima; turbatur secundum humanæ fragilitatis adsumptionem. Et ideo quia suscepit animam, suscepit et animæ passiones:[4] [4] non enim Deus, eo quod Deus erat, aut turbari aut mori potuisset. Denique, *Deus, Deus,* inquit, *meus, quare me dereliquisti?* Ut Ps. XXI, 1. homo ergo loquitur, meos circumferens metus, quod in periculis positi, a Domino[5] [5] deseri nos putamus. Ut homo turbatur, ut homo flet, ut homo crucifigitur.

57. Sic enim et apostolus Paulus dixit, quia *Christi carnem crucifixerunt.* Et alibi apostolus Galat. V, 24. Petrus ait: *Christo passo secundum carnem.* Caro I Pet. IV, 1. igitur est passa, divinitas autem mortis libera; passioni corpus naturæ humanæ lege concessit: an vero mori divinitas potest, cum anima non possit? *Nolite,* inquit, *timere eos qui corpus possunt occidere, animam autem non possunt.* Matth. X, 28. Si ergo anima occidi non potest, quomodo divinitas potest?

58. [6] Unde illud quod lectum est,[7] [7] [6] Dominum Alias cap. IV.

[1] Ita edit. omnes et mss. aliquot; alii vero non pauci vocem *sanitatis* prætereunt; pro qua substituunt aliqui juxta Maurinos, et etiam codex A, *et statim leprosus sanus effectus est.* Rursus autem pro *arbiter suæ voluntatis,* Theod. codex solus exhibet, *arbiter suæ potestatis.*

[2] Vet. editt. ac mss. bene multi (*etiam* A), *mentem humanam tangebat,* duo *tangebant:* Rom. edit., *mentem humana tangebant:* mss. reliqui ut in textu. At continuo post, ubi vet. editt. cum parte mss., *operabatur effectu,* Rom. edit. cum aliis mss., *affectu.* (Edit. Maur.)

[3] Mss. aliquot juxta Maurinos, ac etiam A, *Non turbatur ut virtus.*

[4] Intellige affectus innocuos, nec non vitiorum quibus nostros depravari dolemus, immunes. Etsi vero eosdem alii post Hieronymum in Matth. XXXVI, *propassiones* vocare maluerunt, quam passiones; hanc tamen vocem adhibere voluit Ambrosius, ut ariano errori validius orthodoxa veritas opponeretur. De Christi porro affectibus ubertim Magister in III *Sentent.,* Distinct. 15; D. Thom. III, p. III, q. 15, a. 4 et 6, aliique post eos theologi disputant. (Edit. Maur.)

[5] Juxta Maurinos, mss. complures, *a Deo.*

[6] Hic titulum habet codex A, IIII. *De Domino majestatis,* rubro minio.

[7] Hic locus non modo in epist. 134 Leonis Magni ad *Leon. August.,* verum etiam in Conc. Chalced. Act. 2 et in epist. 24 ejusdem Leonis papæ ad *Flavian.* relatus invenitur. Ambigitur autem a quo idem cum aliorum Patrum testimoniis additus fuerit in epistola memorata. Garnerius *Præfat. in Schol. S. Cyrilli* hoc a Theodoreto factum contendit: Quesnellius vero in *Not. ad epist.* 24 Leonis supra citatam, dispunctis Garnerii rationibus, eadem illa testimonia a Leone ipso proposita, et ejus nomine in Concilio recitata esse disputat. Sed isthæc parum ad nostrum propositum. (E. M.)

majestatis crucifixum esse, non quasi in majestate sua crucifixum putemus; sed quia idem Deus, idem homo,[1] per divinitatem Deus, per susceptionem carnis homo Jesus Christus, Dominus majestatis dicitur crucifixus; quia consors utriusque naturæ, id est, humanæ atque divinæ, in natura hominis subiit passionem; ut indiscrete et Dominus majestatis dicatur esse qui passus est, et Filius hominis, sicut scriptum est, *qui descendit de cœlo.*

I Cor. II, 8.

Joan. III, 13.

CAPUT VIII.

Ex principio proxime ante constituto illud solvitur, quod Christus dixit: Pater major me est. *Quæ verba et alia ejusdem rationis ubi secundum humanitatem intelligenda esse ostensum est, eumdem Dominum secundum naturam divinam dici non posse Patri inferiorem multis confirmatur.*

59. Per naturam igitur hominis et dubitavit, et tæduit,[2] et resurrexit; quod enim cecidit, hoc resurgit. Per naturam hominis dicit etiam illud, de quo calumniari solent, quia dictum est: *Quoniam Pater major me est.*

Joan. XIV, 28.

60. Verum quia alibi dicitur: *Exivi a Patre, et veni in mundum: iterum relinquo mundum, et vado ad Patrem;* quomodo vadit, nisi per mortem, et venit, nisi per resurrectionem? Denique addidit, ut de adsumptione se dixisse signaret: *Propterea dixi vobis priusquam fiat; ut cum factum fuerit, credatis.* Loquebatur enim passionem sui corporis, et resurrectionem per quam credere cœperant qui ante dubitabant; neque enim Deus de loco ad locum transit, qui ubique semper est. Ut homo est qui vadit, ipse est qui venit. Denique et alibi dicit: *Surgite, eamus hinc.* In eo ergo vadit et venit, quod est commune nobiscum.

Joan. XVI, 28.

Joan. XIV, 29.

Ibid., 31.

61. Nam quomodo potest minor esse Deus, cum Deus perfectus et plenus sit? Sed minor in natura hominis; et miraris si ex persona hominis Patrem dixit majorem,[3] qui in persona hominis se vermem dixit esse, non hominem; dixit enim: *Ego autem sum vermis, et non homo;* et alibi: *Sicut ovis ad occisionem ductus est?*

Ps. XXI, 7.

Isai. LIII, 7.

62. Si in hoc minorem dicis, negare non possum: sed, ut verbo utar Scripturæ, non minor natus, sed *minoratus,* hoc est, minor factus est. Quomodo autem minor factus, nisi quia, *Cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semet ipsum exinanivit;* non remittens utique quod erat, sed adsumens quod non erat, quia formam servi accepit?

Hebr. II, 9.

Phil. II, 6, 7.

63. Denique ut sciremus per susceptionem corporis minoratum, de homine se David prophetare signavit dicens: *Quid est homo, quod memor es ejus: aut Filius hominis, nisi quia visitas eum? Minorasti eum paulominus ab angelis.* Et hoc ipsum interpretatus Apostolus, ait: *Nam paulo quam angelos minoratum videmus Jesum, propter passionem mortis gloria et honore coronatum; ut sine Deo pro omnibus gustaret mortem.*

Ps. VIII, 5, 6.

Hebr. II, 9.

64. Non solum ergo Patre, sed etiam angelis minor Filius Dei factus est. Et si hoc ad præjudicium trahis, num ergo Filius in natura Dei minor est, quam sui angeli, qui ei serviunt et ministrant? Ita dum minorem vultis adserere, impietatem incurritis; ut angelorum naturam Dei Filio præferatis. Sed *non est servus supra dominum suum.* Denique et in carne constituto angeli ministrabant; ut nihil eum agnoscas per naturam corporis imminutum. Neque enim Deus sui pati potuit detrimentum, cum id quod adsumpsit ex Virgine, nec accessio divinæ, nec diminutio potestatis sit.

Matth. IV, 6.

Matth. X, 24.

65. Non est ergo secundum divinitatem minor qui plenitudinem habet divinitatis et gloriæ. Major enim et minor in iis quæ corporalia sunt, distingui solent; aut statu major, aut plenitudine, aut certe ætate. Vacant ista, ubi de divinis tractatus inducitur. Major enim vulgo dici solet, qui aliquem instituit et informat: in Dei autem sapientiam non cadit, ut instituta sit alterius disciplinis; cum ipsa disciplinarum omnium tradiderit institutum. Quam bene autem posuit Apostolus: *Ut sine Deo pro omnibus gustaret mortem;* ne divinitatis illam passionem putaremus fuisse, non carnis!

Hebr. II, 9.

66. Ergo si non invenerunt quemadmodum possent probare majorem, non verbis calumnientur, sed verborum rationem requirant. Ergo illos interrogo quo putent esse majorem? Si quia Pater est, eo majorem putant: sed non hic ætas et tempus, neque canities patris, et filii pueritia est; hæc enim majorem solent facere[4] patrem. Ceterum pater et filius generantis et nati nomina sunt, quæ non videntur separare, sed jungere: non enim pietas naturæ detri-

[1] Rom. edit., *Idem Deus et homo.* Quod autem hic, et infra lib. III, dicitur propter intimam illam in Christo divinæ humanæque naturæ unionem, Dominum majestatis e cruce pependisse, ac vice versa e cœlo descendisse Filium hominis, rite pronuntiari, hoc ipsum postea docuit Augustinus lib. I *de Trinit.* cap. 13, n. 28, quem consule. Hoc porro illud est, quod communicatio idiomatum appellatur a scholasticis. (E. Maur.)

[2] Ita omnes edit. ac mss. aliquot: ceteri vero partim, *et tædiavit* (*ut* A), partim, *et tædificavit.* (Edit. Maur.)

[3] Paulo durior videtur ea loquutio, quippe quæ hominis naturam personamque saltem voce tenus confundat. Difficultatem ut solvat Petavius *Dogm. Theolog.* de Trinit. ait personam hic eo significatu accipiendam, quo vulgus dicit aliquem in persona alicujus loqui vel agere, id est, vice, nomine vel auctoritate: quo sensu personæ vocem etiam ab aliis quibusdam Patribus positam censet. Addere potuisset Ambrosium ipsum infra cap. 10, num. 84, ubi dicit mortis obedientiam incarnationis fuisse, *in qua et officia nostra suscepit et nomina.* Verum quidquid sit de hac acceptione, cum passim in hoc Opere naturam ac personam satis distinguat S. Doctor, certum est orthodoxam hoc loco esse ipsius sententiam, nec aliud sibi voluisse, nisi Christum ut hominem seu secundum naturam humanam loquutum, cum Patrem majorem dixit; sicut etiam lib. IV ait eumdem Christum *ex personæ hominis incarnati susceptione loqui.* (E. Maur.)

[4] Mss. aliquot juxta Maurinos, *solent fateri.*

mentum est; namque homines sibi invicem conciliat necessitudo, non separat.

67. Itaque si nec de natura adferre possunt aliquam quæstionem, vel testimoniis credant. Denique Filium non esse eo minorem, quia Filius est, Evangelista testatur; et æqualem esse, quia Filius est, ipse significat dicens: *Propterea enim volebant eum occidere Judæi, quia non solum solvebat sabbatum, sed et Patrem proprium dicebat Deum, æqualem se faciens Deo.* Joan. v, 18.

68. Non Judæi hoc dicunt, sed Evangelista testatur, quod æqualem se faciebat Deo, proprium se Filium Dei dicens. Non enim scriptum est ex persona Judæorum dicentium: Propterea volebamus eum occidere; sed Evangelista ex sua persona dicit: *Propterea enim volebant illum Judæi occidere.* Et interpretatus est causam, ideo Judæos ad necem ejus esse commotos, quod cum et sabbatum quasi Deus solveret, et Deum Patrem sibi proprium vindicaret; non solum in solutione sabbati majestatem divinæ potestatis, sed etiam in Patris proprii nomine jus[1] sibi æternæ æqualitatis adsciscceret.

69. Quibus aptissime respondit Dei Filius, ut et Dei se Filium, et æqualem probaret: *Quæcumque,* inquit, *Pater fecerit, eadem et Filius facit similiter.* Ibid., 19. Filius igitur Patri et dicitur et probatur æqualis. Bona æqualitas, quæ et differentiam divinitatis excludit, et cum Filio Patrem signat, cui Filius sit æqualis: non est enim diversa, nec singularis æqualitas, quia nemo æqualis ipse sibi solus est. Ergo Evangelista interpretatus est quid sit proprium Filium Dei se dicere, hoc est, æqualem se facere Deo.

70. Unde id sequutus Apostolus dixit: *Non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo.* Phil. II, 6. Quod enim quis non habet, rapere conatur. Ergo non quasi rapinam habebat æqualitatem cum Patre, quam in substantia[2] sui tamquam Deus et Dominus possidebat. Unde addidit: *Formam servi accepit.* Ibid., 7. Contrarium utique servus et æqualis.[3] Æqualis ergo in Dei forma, minor in susceptione carnis, et hominis passione. Nam quomodo eadem posset minor esse æqualisque natura? Quomodo autem si minor est, eadem similiter facit, quæ Pater facit? Nam quemadmodum eadem operatio diversæ esset potestatis? Numquid sic potest minor, quemadmodum major operari? Aut una operatio potest esse, ubi diversa substantia est?

71. Itaque accipe Christum secundum divinitatem minorem non posse dici.[4] Ipse loquitur ad Abraham: *Per me ipsum juravi.* Gen. XXII, 16. Ostendit autem Apostolus eum qui per se jurat, minorem esse non posse. Itaque sic ait: *Abrahæ cum repromisisset Deus, quoniam nullum alium majorem habebat, juravit per se ipsum, dicens: Nisi benedicendo benedixero te, et multiplicando multiplicavero te.*[5] Ergo majorem non habuit Christus, et ideo per se juravit. Hebr. VI, 13, 14. Et bene addidit: *Homines enim per majorem se jurant; quia homines majorem habent, Deus non habet.* Ibid., 16.

72. Aut si volunt de Patre dictum videri, reliqua non cohærent: neque enim Pater visus est Abrahæ, nec Deo Patri pedes lavit, sed ei in quo futuri hominis est figura. Denique Filius Dei dicit: *Abraham diem meum vidit, et gavisus est.* Ipse est ergo qui per se juravit, quem Abraham vidit. Joan. VIII, 56.

73. Et revera quomodo majorem habet, qui divinitate cum Patre unum est? Quod enim unum est, dissimile non est; inter majorem autem minoremque discretio est. Ergo de Filio et Patre præsentis docet lectionis exemplum, quia nec Pater minorem habet, nec majorem Dei Filius; cum in Patre et Filio nulla distantia divinitatis sit, sed una majestas. Joan. X, 30.

CAPUT IX.

Objicientibus Filium, cum a Patre sit missus, eo utique minorem esse, respondetur illum etiam a Spiritu missum, quo tamen minor non habeatur. Additur etiam Spiritum mitti a Patre et Filio, ut utriusque operationum unitas designetur. Hinc admonemur sedulo distinguendum, quæ locutiones Christo ut Deo, quæve eidem ut homini conveniant: quarum exempla non pauca subjiciuntur exponunturque.

74. Nec illud sane metuo, quod solent obtendere, minorem esse, quia missus est. Si enim et minor non docetur, et honorificentiæ docetur æqualitas; cum ita omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem, constat eo minorem non esse, quod missus est. Joan. V, 23.

75. Non ergo humani sermonis angustias, sed verborum claritatem[6] intuere, operibus crede.

[1] Codex Tell., *in Patre proprio nomen ejus,* etc.

[2] Editiones ante Maurinam, *in natura.*

[3] Mss. nonnulli, ac edit. vett., *Contrarium,* edit. aliæ ante maurinam, *Contrarius, utique servus æquali;* reliqui mss. et edit. Rom. ut in textu. Infra vero ubi omnes edit. ante maurinam atque mss., duobus exceptis, *quomodo eadem;* iidem duo legunt, *quomodo eidem,* etc.

[4] Hic aperte declarat Ambrosius, quod ex toto capitis hujus contextu cognoscitur, Filium scilicet quatenus Deum nullo modo posse Patre minorem dici. Qua quidem responsione præcipuam arianarum legionum machinam everti, et confringi non dubium est. Verumtamen ex Patribus non defuerunt qui eumdem Filium, etiam qua Deum, voluerunt eatenus dici minorem posse, quatenus omnimoda naturæ inter utrumque servetur æqualitas; ut hoc unum Filius infra Patrem habeat, quod sit genitus; et Pater hoc unum supra Filium, quod sit ingenitus, ac Filii origo. Adisis hac de re Synodum Sardic. in *epist. Synod.*, Alexandrum Alex. episc. scribentem ad Alexandrinos, cujus litteræ a Theodoreto lib. I, cap. 4 referuntur; Athanasium lib. II *in Arianos;* Gregorium Naz. Orat. V et XXX; Chrysost. hom. 75 *in Joan.* et alios Græcos: inter Latinos autem Hilarium lib. IX *de Trinit.*, cap. 31, atque Augustinum lib. III *Cont. Maxim. Arian.*, cap. 14. Magis tamen Ambrosiana distinctio obtinuit apud posteros. (Edit. Maur.)

[5] Maurinis testibus nonnulli mss., *multiplicando multiplicaberis.*

[6] Mss. Aud. et Ebrul., *sed verborum charitatem.*

Considera quia Dominus noster Jesus Christus in Esaia loquutus est ab Spiritu sancto esse
Isai. LXI, 1. se missum. Numquid ergo Spiritu minor Filius, quia missus ab Spiritu est? Habes igitur scriptum quod Filius a Patre et Spiritu ejus dicat esse se missum: *Ego sum,* inquit, *primus, et ego in æternum, et manus mea fundavit terram,*
Isai. LXVIII, 12, 13. *dextera mea solidavit cœlum;* et infra: *Ego loquutus sum, et ego vocavi; adduxi eum, et prosperum iter ejus feci. Accedite ad me, et audite hæc: non in occulto ab initio loquutus sum. Cum fierent, illic eram: et nunc Dominus misit*
Ibid., 15, 16. *me, et Spiritus ejus.* Utique qui cœlum fecit et terram, ipse dicit a Domino et a Spiritu ejus esse se missum. Videtis ergo quod simplicitas sermonis, non injuria missionis sit. Ipse igitur missus a Patre, ipse est missus ab Spiritu.

76. Et ut cognoscas nullam majestatis esse distantiam, etiam Filius Spiritum mittit, sicut ipse dixit: *Cum venerit autem Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre meo, Spiritus veritatis,*
Joan. XV, 26. *qui a Patre meo procedit.* Hunc eumdem Paraclitum et a Patre esse mittendum supra docuit dicens: *Paraclitus autem ille Spiritus sanctus,*
Joan. XVI, 26. *quem mittet Pater in nomine meo.* Vide unitatem, quia quem Deus Pater mittit, mittit et Filius; et quem mittit Pater, mittit et Spiritus.
[1] Aut si nolunt Filium missum,[1] quia dexteram Patris Filium legimus; ipsi de Patre quod de Filio abnuunt, fatebuntur; nisi forte aut alterum sibi Patrem, aut alterum sibi Filium inveniant ariani.

77. Sileant igitur inanes de sermonibus quæ-
[2] I Cor. II, 4. stiones;[2] quia regnum Dei, sicut scriptum est, non in persuasione verbi est, sed in ostensione virtutis. Servemus distinctionem divinitatis et carnis. Unus in utraque loquitur Dei Filius, quia in eodem utraque natura est; et si idem loquitur, non uno semper loquitur modo. Intende in eo nunc gloriam Dei, nunc hominis passiones. Quasi Deus loquitur quæ sunt divina, quia Verbum est: quasi homo dicit quæ sunt humana, quia in mea substantia loquebatur.

A 78. *Hic est panis vivus, qui descendit de cœlo.* Joan. VI, 51.
Panis hic caro est, sicut ipse dixit: *Hic panis quem ego dabo, caro mea est.* Hic est qui de- *Ibid.*, 52.
scendit de cœlo, hic est quem Pater sanctificavit, et misit in hunc mundum. Nec ipsa littera nos docet sanctificatione divinitatem[3] eguisse, [3]
sed carnem. Denique ipse Dominus dixit: *Et ego memet ipsum sanctifico pro ipsis;* ut agno- Joan. XVII, 19.
scas quod et sanctificatur in carne pro nobis, et divinitate sanctificat.

B 79. Hic idem est quem Pater misit, sed *factum ex muliere, factum sub Lege,* ut Apo- Galat. IV, 4.
stolus dixit. Hic est, qui ait: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me: evangelizare pauperibus misit me.* Hic est qui dicit: *Mea* Luc. IV, 18.
doctrina non est mea, sed ejus qui misit me. Si quis voluerit voluntatem ejus facere, cognoscet de doctrina, utrum ex Deo est, an ego a me ipso loquar. Alia ergo ex Deo doctrina, alia ex Joan. VII, 16, 17.
homine. Itaque Judæi cum doctrinam ejus se-
C cundum hominem quærerent, et dicerent: *Quomodo hic litteras novit, cum non didicerit?* re- Joan. VII, 15.
spondit Jesus, et dixit: *Mea doctrina non est mea:* nam cum sine eruditione litterarum doceat, non quasi homo, sed potius ut Deus videtur docere, qui doctrinam non didicerit, sed invenerit.

80. Adinvenit enim omnem viam disciplinæ, ut supra lectum est. Nam utique de Filio Dei dictum est: *Hic est Deus noster, et non æsti-*
D *mabitur alius ad eum, qui adinvenit omnem viam disciplinæ. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.* Quomodo ergo Baruc. III, 36 et ss.
secundum divinitatem doctrinam suam non habet, qui adinvenit omnem viam disciplinæ antequam videretur in terris? Aut quomodo minor, de quo dictum est: *Non æstimabitur alius ad eum?* Utique incomparabilis dicitur, ad quem nemo alius æstimari potest; sed ita incomparabilis, ut Patri nequeat anteferri. Quod si de Patre
E dictum putant, impietatem Sabellii non evadent, ut Patri susceptionem humanæ carnis adtribuant.[4] [4]

[1] Antiquæ edit. cum uno vel altero ms., *Aut si volunt:* Rom. et mss. ceteri, *Aut si nolunt.* Optime, referendum enim ad ultima verba loci ex Esaia citati, *Dominus misit me, et Spiritus ejus.* Etenim qui Christum hic a propheta loquentem induci negaverit, eum hæc verba Patri adtribuere necessum erit. (Edit. Maur.)

[2] « Ita non solum Ambrosiani cod. omnes scripti ac editi; verum etiam *Concilium Ephes.* I, quod est generale III, c. 24, inter *excerpta ex opusculis Patrum,* tom. III, edit. Labb. quæ in Act. quoque 6 repetita sunt in *Collect. Balux., et Concil. Chalc. œcumen.* IV, act. 1 et 2, tom. IV ejusdem edit. Labb.; verum etiam in *epist. Leonis papæ ad Leon. imperat.*, cum apud Labbeum tom. III, tum in edit. Quenelliana Operum ejusdem Leonis in contextu citatæ epist.; attamen ibidem in margine Quesnellius in cod. Thuan. scriptum notavit, *inanis dissertationis quæstiones.* Infra vero diligentiss. Baluzius ex vet exemplaribus Ephes. Concilii, ex Contio, et mss. Corbei. Synodi Chalced., cui etiam Rustici lectionem addit, quibus præterea jungere licuisset ex ipsa Synodo Chalc. edit. Labb. græca illa, εἷς ἐν ἑκατέρῳ λαλεῖ ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, sicut et laudatam Leonis epist. edit. Quesn.; in eodem igitur Ephes. Conc. Baluzius reposuit, *unus in utroque loquutus est,* etc., ubi apud Ambrosium, Facundum, et in Act. 5 Concilii Later. sub Martino papa, nec non in mss. duobus Colb. legebatur, *unus in utraque loquutus est,* etc. Quam tamen lectionem præter hæc a Baluzio ipso memorata, nostri omnes mss., laudata Concilia Ephes. et Chalc. in Labb. edit. atque epistol. Leonis ibidem, series quoque orationis plane confirmant ». Ita Maurini. In inedita vero latina versione Actorum Conc. Chalced. probabiliter Dionysio Exiguo tribuenda, quam e codice Novariensi editurus est sac. Guerrinus Amelli, hæc verba ita e greco versa habentur: *Taceant igitur verborum superfluæ quæstiones,* etc.

[3] Omnes edit. ac mss. non pauci (*etiam* A), *Hæc ipsa littera.... non divinitatem eguisse:* alii mss. et græcus textus Synodi Chalc. edit. Labb. nobiscum faciunt, excepto quod nonnulli cod. geminant negationem in hunc modum, *nec ipsa littera.... non divinitatem eguisse:* quam lectionem ex antiq. exemp. Ephes. Synodi, et duobus Ambros. prætulit Baluzius. Verum omnino expungendam secundam negationem docet ipse sensus: aut saltem cum M. Mercatore atque Contio, quos ibidem refert Baluzius, legendum erit, *Et ipsa littera,* etc. (Edit. Maur.)

[4] Epiphanius in *Anaceph.* lib. sui II, scribit: *Sabelliani cum Noetianis in omnibus propemodum consentiunt, nisi quod Patrem ipsum negant passum.* Qua sententia quid magis cum Ambrosiana pugnare videatur? Verum præceptori suo commodum Augustinus tulit suppetias; is enim *Hær.* 41

81. Persequamur sequentia: *Qui a semet ipso,* A
Joan. VII, 18. inquit, *loquitur, gloriam suam quærit.* Vide unitatem, quæ et Patrem signat et Filium. Non potest non esse, qui loquitur: sed non potest a semet ipso esse quod loquitur, in quo naturaliter ex Patre sunt omnia.

82. Quid est autem: *Gloriam suam quærit?* Hoc est, non divisam a Patre gloriam; nam utique et Verbum Deus habet gloriam. Denique
Joan. XVII, 24. dicit: *Ut videant gloriam meam.* Sed illa Verbi gloria eadem Patris gloria est, sicut scriptum B est: *Dominus Jesus Christus in gloria est Dei*
Philip. II, 11. *Patris.* Ita igitur secundum divinitatem Dei Filius suam gloriam habet, ut Patris et Filii una sit gloria. Non est ergo minor in claritate, quia una gloria; non minor divinitate, quia plenitudo divinitatis in Christo est.

83. Et quomodo, inquis, scriptum est: *Pater,*
Joan. XVII, 1. *venit hora, clarifica Filium tuum?* Qui hoc dicit, clarificatione, inquis, indiget. Hucusque oculos habes: quod reliquum est non legisti; sequitur C
Ibid. enim: *Ut Filius tuus clarificet te.* Numquid et Pater indiget, qui clarificandus a Filio est?

CAPUT X.

Objectionem a Filii obedientia desumptam solvit, ostensoque Trinitatis unam potentiam, divinitatem atque operationem esse, addit Christum etiam matri, qua minor dici neutiquam potest, obedientiam exhibuisse. D

84. Pari modo obedientiam Filii objicere solent, quia scriptum est: *Et specie inventus ut homo, humiliavit semet ipsum, factus*
Philip. II, 7, 8. *obediens usque ad mortem.* Et hominem præmisit, et usque ad mortem dixit; ut intelligeremus obedientiam mortis non divinitatis fuisse, sed incarnationis: in qua et officia nostra suscepit, et nomina.

85. Didicimus itaque unam esse potentiam E Trinitatis, quam nos in ipsa atque post ipsam docuit passionem:[1] Filius enim patitur per corporis sacramentum; apostolis Spiritus sanctus infunditur; in manus Patris commendatur spiritus; Deus quoque Pater maxima voce signatur. Didicimus unam Patris et Filii esse imaginem, unam similitudinem, unam sanctificationem. Didicimus unam esse operationem, unam gloriam, unam quoque divinitatem.

86. Unus ergo et solus Deus, quia scriptum est: F
Deut. VI, 13. *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies.* Unus Deus, non ut ipse sit Pater et Filius, sicut impius Sabellius adserit; sed quia Patris et Filii, Spiritusque sancti una divinitas sit: ubi autem una divinitas, una voluntas, una præceptio.

87. Denique ut scias et Patrem esse, et Filium esse, et unum opus Patris ac Filii esse, Apostolum sequere, qui dixit: *Ipse autem Deus, et Pater noster, et Dominus noster Jesus dirigat viam nostram ad vos.* Et Patrem loquitur, et I Thess. III, 11.
Filium[2] loquitur: sed unitas directionis est, [2]
quia unitas potestatis est. Sic et alibi habes: *Ipse autem Dominus noster Jesus Christus, et Deus et Pater noster, qui dilexit nos, et dedit consolationem æternam, et spem bonam in gratia, consoletur corda vestra, et confirmet.* Quantam II Thess. II, 15, 16.
unitatem ostendit, ut consolationis unitas, non pluralitas sit! Conticescat ergo perfidia, aut si ratione non vincitur, morali humanitate flectatur.

88. Consideremus quam moraliter egerit Dominus, ut nos non solum fidem, sed etiam mores doceret. Namque in forma hominis constitutus, subditus erat Joseph et Mariæ. Numquid Luc. II, 51.
ergo minor et hominibus, quia subditus? Aliud pietatis, aliud potestatis est; sed non præjudicat pietas potestati. In quo ergo legis subditum Patri? In corpore scilicet, in quo erat subditus matri.

CAPUT XI.

Proponit cum arianis humaniter agere, Christi exemplo vulnera vino et oleo curantis: ad quod cœleste medicamentum omnes invitans, quo consilio is carnem induerit, et qua utilitate, tradit. Hinc aperit quantum prosit fidem habere, qua Christum propter nos omnem infirmitatem suscepisse cognoscimus, cujus divinitas in passione erumpebat. Ex quibus intelligere est Dei Filium sine subjectione ulla missum fuisse; nec metuendum ne fides hæc displiceat Patri, quippe qui in Filio sibi complacere significet.

89. Agamus et nos moraliter; persuadeamus illis quod sibi prosit; obsecremus et ploremus ante Dominum qui fecit nos. Non Ps. XCIV, 6.
enim vincere volumus, sed sanare: non insidiose agimus, sed religiose monemus. Sæpe flectit humanitas quos nec virtus potuerit superare, nec ratio. Denique Dominus illum hominem qui ex Hiericho descendens incidit in latrones, quem non asperioribus Legis medicamentis, non prophetico rigore curaverat, oleo curavit et vino. Luc. X, 30 et ss.

90. Veniant ergo ad hunc omnes qui sanari volunt; accipiant medicamentum, quod et a Patre detulit, et præparavit in cœlo, ex illis confectum immortalibus succis. Hoc ex terra non pullulat; expers enim est omnis natura hujus confectionis. Divino enim consilio suscepit hanc carnem, ut

citatis Epiphanii verbis ita subjungit: *Quomodo de Sabellianis intelligi potest; cum sic innotuerint dicere Patrem passum, ut Patripassiani quam Sabelliani crebrius nuncupentur?* Sed hæc inter se alio loco conciliabuntur. (E. M.)

[1] Vet. editt., *in ipsa quoque docuit passione. Filius enim patitur, in manus Patris commendatur spiritus, Deus quoque Pater maxima voce:* Gill. solus, *inclamatur, atque post ipsam docuit passionem. Filius enim patitur*, etc. Confuse perturbateque. Mss. autem nobiscum faciunt, paucis tamen exceptis qui ultimam partem ita efferunt: *Spiritus sanctus infunditur. Pater quoque*, etc., omissis vocibus quæ interjiciuntur. (Edit. Maur.)

[2] Perperam quædam parisienses editiones ante maurinam, *et Pater.... et Filius.*

ostenderet legem carnis legi esse subditam A mentis. Suscepit carnem, ut quasi homo vinceret qui homines erudiret.

91. Quid mihi prodesset, si quasi Deus exerta potestate divinitatem suam tantummodo inviolabilem demonstrasset? Aut cur susciperet carnem, nisi ut tentari se naturæ atque infirmitatis meæ conditione pateretur? Tentari debuit, compati mihi debuit; ut scirem quemadmodum tentatus vincerem, compassus evaderem. Vicit per continentiam, vicit per contemptum divi- B tiarum, vicit per fidem: calcavit ambitionem, [1] fugavit intemperantiam, lasciviam relegavit.[1]

92. Hoc medicamentum Petrus vidit, et retia sua, instrumenta videlicet quæstus et subsidia, dereliquit, renuntians carnis concupiscentiæ tamquam corruptæ navi, in quam quasi sentina quædam multarum ingreditur passionum. Magnum ergo medicamentum, quod non solum cicatricem vetusti vulneris amputavit, sed etiam causam passionis incidit. O fides thesauris C omnibus opulentior! O vulnerum nostrorum, peccatorumque medicina præstantior!

93. Consideremus quia nobis prodest bene credere. Mihi enim prodest scire quia propter
Isai. LIII, 4. me Christus suscepit meas infirmitates, mei cor-
II Cor. V, 21. poris subiit passiones; pro me peccatum, hoc est, pro omni homine, pro me maledictum factus est, pro me atque in me subditus atque subjectus, pro me agnus, pro me vitis, pro me lapis, pro me servus, pro me filius ancillæ, pro me D
Marci XIII, 32. diem judicii ignorans, pro nobis nesciens diem aut horam.

94. Nam quomodo posset diem nescire, qui dies fecit et tempora? Quomodo posset diem ignorare judicii qui et horam futuri judicii expressit et causam? Factus ergo maledictum non secundum divinitatem, sed secundum car- [2] nem; scriptum est enim: *Maledictus omnis qui*[2]
Deut. XXI, 23. *pendet in ligno*. Secundum carnem utique pependit; et ideo maledictum, qui nostra male- E dicta suscepit. Ille flevit, ne tu homo diu fleres: ille injurias passus est, ne tu injuriam tuam doleres.

95. Grande remedium, solatium habere de Christo. Ille enim pro nobis hæc patientius tulit, et sumus qui patienter hæc pro illius nomine ferre nequeamus? Quis appetitus non discat ignoscere, quando et pro persecutoribus suis Christus etiam crucifixus orabat? Videsne illas quas tu putas Christi infirmitates, tuas esse vir- F tutes? Cur de remediis nostris ei quæstionem [3] movemus? Lacrymæ illæ nos lavant,[3] fletus illi nos abluunt, ac dubitatio illa nos firmat, ne tu si cœperis dubitare, desperes. Quanto major est injuria, tanto uberior debetur gratia.

96. Sed in ipsis injuriis cognosce divinitatem. In cruce pendebat, et elementa ei omnia serviebant. Sol refugit, dies occidit, obfusæ et circumfusæ tenebræ, terra tremuit: non tremuit qui pependit. Quid aliud hæc, quam Auctoris Matth. XXVII, 51. reverentiam signant? Quia in cruce est, vides: quia regnum Dei donat, non vides. Quia mortem gustavit, legis: quia latronem quoque ad paradisum invitavit, non legis. Mulieres flentes Luc. XXIII, 43 intueris ad tumulum: non intueris angelos excubantes. Quid dixerit legis; quid gesserit non Joan. XX, 12 legis. Dicis Chananææ mulieri dixisse Dominum: *Non sum missus nisi ad oves quæ perierunt domus Israel:* non dicis, quoniam id quod ab ea Matth. XV, 24. rogatus est, fecit.

97. Unde intelligere te convenit, quia missus non id significat, quod alieno sit coactus imperio, sed quod voluntario functus sit arbitratu: alioquin contemptum ostendis Patris. Si enim, ut tu interpretaris, paternorum famulus præceptorum Christus venerat in Judæam, ut solis ejus incolis mederetur, et Chananææ prius filiam, ut legimus, liberavit; non utique alieni fuit exsecutor imperii, sed voluntarii liber arbitrii. Ubi autem libertas voluntatis, ibi nulla prævaricatio missionis.

98. Nec vereare ne displiceat Patri quod fecit Filius, cum ipse dicat: *Quæcumque placita sunt ei, facio semper;* et alibi: *Opera quæ* Joan. VIII, 29. [4] *ego facio, ipse*[4] *facit.* Quomodo ergo Patri po- Joan. XIV, 12 tuit displicere quod ipse fecit per Filium? Unus enim Deus, sicut scriptum est, *qui justificavit circumcisionem ex fide, et præputium per fidem.* Rom. III, 36

99. Omnia lege, omnia diligenter adverte: invenies sic demonstrasse se Christum, ut Deus in homine cerneretur; nec malitiose accipias de Patre Filium gloriantem, cum audias Patrem in Filio complacentem. Matth. XVII, 5.

CAPUT XII.

Christum in persona judicis consideratum catholici an ariani melius sibi concilient, inquiritur. Objectio propter judicis sessionem ac Patris voces exorta dissolvitur; demonstraturque nullam in Filio nec subjectionem significari, quod sedeat a Patre invitatus; nec prælationem, quod ad ejus dextram sedeat. Denique ex angelico trisagio personarum in Deo Trinitatem, ac simul unitatem naturæ significari declaratur.

100. Sed si moralibus flecti non queunt, provocemus ad judicem. Ad quem tandem ibimus? Nempe ad eum qui judicium habet. Numquid ad Patrem? Sed *Pater non judicat quemquam; omne* enim *judicium dedit Filio.* Joan. V, 22. Dedit utique generando, non largiendo. Vide quam te noluerit Filio suo derogare, ut tibi ipsum judicem daret.

101. Videamus ergo ante judicium quis causam meliorem habeat; ego, an tu. Nempe pru-

[1] Mss. aliquot juxta Maurinos, et A, *religavit;* alii nonnulli, iterum corrupte, *ligaverit.*

[2] Maurinis testibus plerique mss., *maledictus homo qui.*

[3] Nonnulli mss., *nos liberant:* concinnius alii, et editt., *nos lavant.* (Edit. Maur.)

[4] Codex A, *et ipse.*

dentis actoris est prius conciliare sibi judicem. Hominem honoras, Deum[1] non honoras? Quid ergo conciliat cognitorem, honorificentia, an injuria? Pone me peccasse, quod non est; num offenditur honore suo Christus? Peccamus omnes: quis ergo veniam promerebitur, qui defert honorificentiam, an qui irrogat contumeliam?

102. Aut si te ratio non movet, species saltem judicii ipsa commoveat. Adtolle oculos ad judicem tuos, intuere qui sedeat, cum quo sedeat, ubi sedeat. Sedet Christus ad dexteram Patris. Aut si oculis hoc non potes comprehendere, audi dicentem Prophetam: *Dixit Dominus Domino meo: Sede ad dexteram meam.* Ps. cix, 2. Sedet ergo ad dexteram Patris Filius. Dic nunc qui de sæcularibus arbitraris æstimanda divina, num tibi videatur inferior qui ad dexteram sedet? Num injuria Patris, quia ad sinistram sedet? Pater honorat, et tu injuriam putas? Pater mavult id esse pietatis exemplum, et tu putas præceptionis imperium? De morte surrexit, et ad dexteram Dei sedet.

103. Sed *dixit,* inquis, Pater. Accipe etiam ubi non dicit Pater, et prædicit Filius: *Amodo videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram virtutis.* Matth. xxvi, 64. Et hoc de adsumptione corporis dicit; huic dicit: *Sede ad dexteram meam.* Ps. cix, 1. Nam si de æterna sede divinitatis inquiris, interrogatus a Pilato si ipse esset rex Judæorum, ait: *In hoc sum natus.* Joan. xviii, 37. Unde et Apostolus monet hoc esse nobis utile, si Christum non ex præcepto, neque ex gratia, sed quasi dilectissimum Filium ad dexteram Dei sedere credamus. Sic enim habes: *Quæ sursum sunt, quærite, ubi Christus est ad dexteram Dei sedens: quæ sursum sunt, sapite.* Coloss. iii, 1, 2. Hoc est enim superiora sapere, credere quia Christus ut sedeat, non quasi jussus obsequitur, sed quasi Filius dilectissimus honoratur. Propter rationem ergo corporis dicit: *Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Ps. cix, 7.

104. Quod si et hoc ad calumniam trahis, quia Pater dixit: *Ponam inimicos tuos;* etiam Pater trahit ad Filium quos Filius suscitet atque vivificet: *Nemo enim,* inquit, *potest venire ad me, nisi Pater qui misit me, adtraxerit eum: et ego resuscitabo eum in novissimo die.* Joan. vi, 44. Et tu Filium Dei pro infirmitate dicis esse subjectum, cui Pater adtrahit quos ille in novissimo die suscitet? Hæccine tibi videtur esse subjectio, in qua regnum Patri paratur, cum Pater ad Filium trahat, et calumniæ locus non sit, cum Patri regnum Filius tradat, nec aliquid præferatur?[2] Hæc enim documenta pietatis sunt, quod et Pater Filio, et Filius Patri tradat: ita enim sibi tradunt, ut neque ille qui accipit, quasi alienum adquirat; nec qui tradit, amittat.

105. Ad dexteram quoque sedere nulla prælatio est, neque ad sinistram injuria; divinitas enim gradum nescit, nec loco aliquo circumscribitur, nec temporibus definitur. Angustis animis homines ista pensamus. Nulla differentia caritatis, nullum discrimen est unitatis.

106. Sed cur longius evagamur? Circumspectasti omnia, vidisti judicem, advertisti angelos prædicantes. Illi laudant, et tu vituperas! Dominationes et Potestates venerantur, et tu calumniaris! Adorant omnes sancti ejus: non adorat Dei Filius, non adorat Spiritus sanctus. Seraphim dicunt: *Sanctus, sanctus, sanctus.* Isai. vi, 3.

107. Quid sibi vult sub uno nomine sanctitatis trina repetitio? Si trina repetitio, cur una laudatio? Si una laudatio, cur trina repetitio? Trina repetitio cur, nisi quia Pater et Filius et Spiritus sanctus sanctitate unum sunt? Non dixit semel, ne Filium sequestraret: non bis, ne Spiritum præteriret: non quater, ne creaturas conjungeret. Et ut ostenderet Trinitatis unam esse deitatem, cum tertio dixisset: *Sanctus, sanctus, sanctus,* addidit singulariter: *Dominus Deus sabaoth.* I Joan. v, 7. Isai. vi, 3. Sanctus igitur Pater, sanctus Filius, sanctus et Dei Spiritus. Adoratur igitur Trinitas, non adorat; laudatur Trinitas, non laudat. Ego malo sicut Seraphim credere, et sicut omnes Potestates Virtutesque cœlestes adorare.

CAPUT XIII.

Continuata judicii Dominici allegoria, blasphemas arianorum, sabellianorum, et manichæorum de suo judice opiniones Ambrosius paucis refellit. Deinde propositis Christi de ceteris suis adversariis expostulationibus, judicium sibi mitius futurum sperat.

108. Igitur prosequutionem tuam videamus, quemadmodum concilies tibi judicem. Dic sane, dic, inquam: Ego te, Christe, puto esse dissimilem Patri. Respondebit et ille: Discerne, si potes; discerne, inquam, in quo putes esse dissimilem.

109. Dic aliud: Creaturam, inquies, te arbitror. Respondebit et Christus: Si duorum hominum testimonium verum est, tu nec mihi, nec Patri saltem credere debuisti, qui genitum nominavit?

110. Bonum, inquies, nego. Dicet et ille: Fiat tibi secundum fidem tuam, ut tibi bonus non sim.

111. Omnipotentem non arbitror. Respondebit et ipse: Non possum ergo tibi tua peccata donare.

112. Subjectum dico. Referet ad hoc: Cur igitur libertatem ac veniam ab eo petis, quem putas pro servitio esse subjectum?

113. Video hærere prosequutionem tuam: non urgeo, quia peccatorum meorum ipse sum conscius. Non invideo veniam, quia ipse opto indulgentiam: votum tuum scire desidero. En

[1] Aliquot mss. juxta Maurinos, *Dominum.*

[2] Codex Albin., *nec aliquis;* Teller., *nec alicui præferatur.* (Edit. Maur.)

allego apud judicem desideria tua: non prodo crimina; seriem tuorum expecto votorum.

114. Dic itaque ea quæ in communi voto sunt; dic, inquam: Domine, fac me ad imaginem Dei. Respondebit ille: Ad quam imaginem? Quam negasti?

115. Dic: Fac me incorruptibilem. Referet utique: Quomodo te incorruptibilem facere possum, quem tu creaturam dicendo, capacem corruptibilitatis esse voluisti? Mortui resurgent incorrupti, et tu corruptibilem dicis quem Deum cernis?

1 Cor. xv, 52.

116. Dic: Bonus esto mihi. Dicet tibi: Quid postulas quod negasti? Ego te bonum esse volui, ego dixi: *Estote sancti, quoniam ipse sanctus sum;* et tu mihi id negare contendis? et tu expectas veniam peccatorum? Sed nemo potest donare peccata, nisi solus Deus. Itaque cum verus et solus tibi Deus non sim, non possum utique tua peccata donare.

Levit xix.

117. Hæc arianus dicat, et photinianus: Nego te, inquit, Deum. Respondebit ei Dominus: *Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus.* De quo dictum putas, de Judæo, de gentili, an de diabolo? De quovis dictum sit, photiniane, tolerabilior est ille, qui tacuit: tu vero et voce ausus es dicere, ut insipiente insipientior probareris. Negas ergo, inquit, Deum, cum ego dixerim: *Dii estis, et filii Excelsi omnes.* Et tu Deum negas, cujus opera divina circumspicis?

Ps. lii, 1.

Ps. lxxxi, 6.

118. Dicat et sabellianus: Ego te ipsum Patrem et Filium et Spiritum sanctum arbitror. Respondebit et Dominus: Non audis Patrem, non audis Filium. Numquid hic ulla confusio est? Scriptura ipsa te docet[1] Patrem esse qui detulit judicium; Filium esse qui judicat. Non audisti me dicentem: *Solus non sum; sed ego, et qui misit me Pater?*

[1]

Joan. viii, 29.

119. Dicat et manichæus: Ego auctorem carnis nostræ diabolum credo.[2] Respondebit ei: Ergo quid facies in cœlestibus? Vade ad auctorem tuum. Ego eos volo mecum esse, quos dedit mihi Pater. Tu te a diabolo creatum, manichæe, arbitraris: ad illius ergo festina sedem, ubi ignis et sulphur; ubi non restinguitur ejus incendium ne umquam pœna moriatur.

[2]

120. Mitto alia hæreticorum portenta, non nomina; quid eis erit judicii, quæ erit forma sententiæ?[3] Respondebit his omnibus et ille moraliter: *Populus meus, quid feci tibi, aut quid contristavi te?* Nonne ex Ægypto eduxi te, et ex domo servitutis liberavi te?

[3]

Mich. vi, 3.

121. Sed parum est ex Ægypto liberasse, et ex domo servitutis eripuisse: plus est te ipsum dedisse pro nobis. Dices ergo: Nonne vestras omnes suscepi injurias? Nonne corpus meum pro vobis obtuli? Nonne mortem appetivi, quod non erat divinitatis meæ, sed vestræ redemptionis?[4] Hæcine referuntur gratiæ? Hoc profecit sanguis meus, sicut in Propheta ipse jam dixi: *Quæ utilitas in sanguine meo; quia descendi in corruptionem?* Hoc ergo profecit, ut me impie negaretis, pro quibus ista sustinui.

[4]

Ps. xxix, 10.

122. Ego vero tunc, Domine Jesu, etsi gravium peccatorum mihi ipse sim conscius, dicam tamen: Non te negavi; habes quod ignoscas fragilitati carnis. Delictum fateor, peccatum non abnuo: *Si vis, potes me mundare;* quia hoc dixit, emeruit. *Ne,* quæso, *in judicium intres cum servo tuo.* Non quæro ut judices, sed ut ignoscas.

Matth. viii, 2.

Ps. cxlii, 2

CAPUT XIV.

Judicis exponit sententiam; discussisque adversariorum cavillis, ab ea provocationem non dari planum facit.

123. Quid putamus Christum judicaturum? Ego scio: judicaturum dico? Immo jam judicavit. Tenemus ejus sententiam: *Omnes,* inquit, *honorificent Filium, sicut honorificant Patrem. Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem, qui misit illum.*

Joan. v, 23.

124. Si displicet sententia, appella ad Patrem, rescinde judicium, quod Pater detulit. Dic quia dissimilem habet filium. Respondebit tibi: Ego ergo mentitus sum, qui dixi Filio: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.*

Gen. i, 26.

125. Dic quia creavit. Respondebit tibi: Cur ergo adorasti, quem creaturam putasti?

126. Dic quia minorem generavit Filium. Respondebit: Metire, videamus.[5]

[5]

127. Dic quia ei non debuisti credere. Referet ad hoc: Non tibi dixeram: *Hic est filius meus dilectissimus,*[6] *in quo complacui, ipsum audite?* Quid est, *ipsum audite?* Dicentem utique: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt.* Hoc audierunt apostoli, sicut scriptum est: *Et ceciderunt in faciem suam, et timuerunt valde.* Si ceciderunt qui confessi sunt, quid facient qui negarunt? Sed illos Jesus tetigit et levavit: vos jacere patietur, ne videatis gloriam, quam negastis.

[6]

Matth. xvii, 5

Joan. xvii, 10

Matth. xvii, 6

[1] Ita editt. cum mss. aliquot; aliorum vero nonnulli, *nos docet;* nonnulli, *vos docet;* duo etiam (*immo et* A), *te non docet.* Perperam, nisi per interrogationem accipiatur. (E. M.)

[2] Manichæos principia duo admisisse, alterum boni, mali alterum; a mali autem principio corporea omnia condita docuisse, auctores sunt a nobis jam sæpius laudati Epiphanius *Hær.* 76, et Augustinus *Hær.* 47, qui etiam adjicit ab illis cædem animalium sedulo prohibitam, ne principes tenebrarum offenderentur. (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit. ac mss. aliquot (*etiam* A), *non nomina, qui dicunt: Qui dies erit judicii;* alii nonnulli, *non nomina. Qui dies erit judicii;* unus.... *Quid gesserit judicii.* Optime autem reliqui, ut in textu, duobus tamen exceptis, ubi pro *non nomina* legitur *non nomine,* nec pravo sensu. (E. M.)

[4] Nonnulli mss., *redemptionis devotione.* (Edit. Maur.)

[5] Irridentur hic ariani, qui cum philosophiæ placitis niti se jactarent, relationem quantitatis, ubi philosophice loquendo qualitatis esse debeat, inducebant. Sic etiam Cyrillus Alex. in *Thes., dissert.* 11, eamdem Eunomii fallaciam arguit. Eapropter autem difficultatem hanc uno verbo perstrinxit Ambrosius, quia ipsam supra abunde enodavit. (Edit. Maur.)

[6] Codex A, *dilectus.* Ita et alibi apud S. Doctor. Cf. Sabbat. ad h. l.

128. Videamus ergo quoniam quem Filius damnat, et Pater damnat. Et ideo honorificemus Filium, sicut honorificamus Patrem, ut per Filium ad Patrem pervenire possimus.

CAPUT XV.

Modeste sentit de Opere suo: dicit tamen ad fidem illud sufficere; cum divinæ generationi tot locis Scriptura suffragetur, cui obsurdescunt ariani. Horum pervicaciam judaicæ plane similem patefaciens, adprecatur illis veritatis amorem. Postremo deserendos eos, utpote hæreticos et Antichristos, docet.

129. Hæc ego, Imperator auguste, carptim ac breviter impolita magis proposui, quam enodata digessi. Quod si qua ariani inconsummata arbitrantur, ego vix fateor inchoata; si qua adhuc superesse opinantur, ego prope omnia: infidelibus enim totum deest, abundat fidelibus. Denique una confessio Petri abundavit ad fidem Christo: *Tu es Christus Filius Dei vivi;* sat est enim generationem scire divinam, non divisam, non diminutam,[1] non derivatoriam, non creatam.

Matth. xvi, 16.

130. Hoc etiam totis Scripturarum exponitur libris, nec adhuc ab impiis creditur: *Incrassatum est* enim, ut scriptum est, *cor populi hujus, et auribus*[2] *graviter audierunt, et oculos suos gravaverunt; ne quando oculis suis videant, et auribus audiant, et corde intelligant.* Namque, more judaico, aures suas ariani claudere solent, aut serere tumultus, quotiescumque verbum salutis auditur.

Isai. vi, 10.

131. Et quid mirum si humanis vocibus credere non soleant infideles, qui non credunt divinis? Filius Dei dicebat, sicut habes in Evangelio: *Pater, clarifica nomen tuum.* Vox Patris de cœlo audita est dicentis: *Et clarificavi, et iterum clarificabo.* Infideles hæc audiebant, sed non credebant. Dicebat Filius, respondebat Pater; et dicebant Judæi: *Tonitruum factum est ibi;*[3] alii dicebant: *Angelus loquutus est ei.*

Joan. xii, 28.

132. Paulus quoque, sicut scriptum est in Actibus Apostolorum, cum voce Christi vocaretur ad gratiam, pluresque comites pariter incederent, solus vocem Christi audisse se dixit. Adeo, sancte Imperator, qui credit, audit, et audit, ut credat; qui non credit, non audit; sed nec vult, nec potest audire, ne credat!

Act. ix, 4.

133. Atque utinam, quod in me est, audire vellent, ut crederent; audire cum bona caritate et mansuetudine, ut verum quærentes, non veritatem impugnantes. Scriptum est enim, ut non intendamus *fabulis et genealogiis interminabilibus, quæ quæstiones magis præstant quam ædificationem Dei, quæ in fide est. Finis autem præcepti est caritas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta. A quibus quidam aberrantes, conversi sunt in vaniloquium, volentes esse legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.* Alibi quoque idem Apostolus dicit: *Stultas autem et sine disciplina quæstiones devita.*

I Tim. i, 4 et ss.

II Tim. ii, 23.

134. Tales deserendos Apostolus dicit, qui quæstiones serunt,[4] hoc est, hæreticos: de quibus et alibi dicit quod *discedent quidam a fide, intendentes spiritibus erroris, et doctrinis dæmoniorum.*

I Tim. iv, 1.

135. Et Johannes dicit hæreticos esse Antichristos, arianos utique designans. Hæc enim hæresis post omnes hæreses cœpit, et ex omni hæresi venena collegit. Sicut enim de Antichristo scriptum est quia *aperuit os suum in blasphemiam ad Deum, blasphemare nomen ejus, et bellum facere cum sanctis ejus;* ita et isti Filio Dei derogant, nec martyribus pepercerunt; et, quod fortasse ille non faciet, Scripturas falsavere divinas.[5] Itaque qui dicit quia Jesus non est Christus, hic est Antichristus: qui negat Salvatorem mundi, negat Jesum: qui negat Filium, negat et Patrem, quia scriptum est: *Omnis qui negat Filium, negat et Patrem.*[6]

I Joan. ii, 18.

Apoc. xiii, 6.

I Joan. ii, 23.

CAPUT XVI.

Gratiano victoriam spondens, eam ab Ezechiele prædictam narrat. Ex pietate Imperatoris hanc spem confirmat, superiores clades hæresi orientalium acceptas ferens. Deum tandem obsecrat, ut jam placatus, fideli exercitui, regioni ac duci ferat auxilium.

136. Neque vero te, Imperator, pluribus tenere debeo bello intentum, et victricia de barbaris trophæa meditantem. Progredere plane scuto fidei septus, et gladium spiritus habens: progredere ad victoriam superioribus promissam temporibus, et divinis oraculis prophetatam.

[1] Mss. haud pauci (*etiam* A), *non demutatam.* Quamquam non absurde, melius tamen alii, atque editt., *non diminutam.* Hanc autem vocem, perinde ac sequentem, non possis rectius intelligere, quam ex hoc Hilarii loco lib. vi *de Trinit.* sic loquentis: *Nescit in Deo portionem, sed scit Deum totum ex Deo toto: scit ex uno unum; non desectum, sed natum: scit nativitate Dei nec diminutionem esse gignentis, nec infirmitatem esse nascentis.* (Edit. Maur.)

[2] Codex A addit *suis,* cum Vigil. Taps. apud Sabbat. ad h. l. Item cum græca versione alexandrina.

[3] Codex A omittit *ibi,* quod et alibi omittitur a S. Doctore et in ipso textu desideratur. Cf., Sabbat. ad h. l.

[4] Ita mss. plures ac potiores: alii vero partim, ut Amerb. atque Eras., *qui quæstiones adserant, hos esse hæreticos;* partim, ut Gill.... *serunt, hos esse hæreticos;* unus ms., *et eos hæreticos*: Rom. edit., *hoc est, eos esse hæreticos.* (E. M.)

[5] Ambrosium in *Exposit. Psal.* xxxvi atque alibi questum vidimus, quod initium Evangelii Joannis minus commode distinguerent Alexandrini; quam distinctionem etiam memorat infra non semel: sed eam non se corruptionis loco habuisse ibidem ipse plane significat. Quare aliam adulterationem hic designatam ab eo manifestum est: quam etiam minime levem fuisse inde colligas, quod non solum hoc in Opere de illa expostulat, sed etiam in Commentatione *de Spiritu S.* lib. ii, cap. 6, et fusius adhuc lib. iii, cap. 11, ubi ejusdem corruptionis exemplum profert. (Edit. Maur.)

[6] Sex mss. juxta Maurinos, et noster codex A, *nec Patrem habet.* Sic etiam græce, οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει. Reliqui tamen mss. et edit. omnes, *negat et Patrem.*

137. Namque et futuram nostri depopulationem, et bella Gothorum Ezechiel illo jam tempore prophetavit; sic enim habes: *Propterea*[1] *prophetiza, fili hominis, et dic: O Gog, hæc dicit Dominus: Nonne in die illa cum constituetur habitare populus meus Israel in pace, surges et venies de loco tuo, ab extremo Aquilone: et gentes tecum multæ, sessores equorum omnes, congregatio multa et magna, et virtus copiosa; et adscendes*[2] *ad populum meum Israel, ut nubes operire terram in novissimis diedus, etc.*

Ezech. XXXVIII, 14 et ss.

138. Gog iste Gothus est, quem jam videmus exisse; de quo promittitur nobis futura victoria, dicente Domino: *Et deprædabuntur eos, qui deprædati eos fuerant, et despoliabunt eos, qui sibi spolia detraxerant, dicit Dominus. Eritque in die illa, dabo Gog,* hoc est, Gothis,[3] *locum nominatum, monumentum Israel multorum virorum congestum, qui supervenerunt ad mare: et per circuitum struet os vallis, et obruet illic Gog et totam multitudinem ejus, et vocabitur Ge Polyandrium Gog;*[4] *et obruet eos domus Israel, ut purgetur terra in septem mensibus.*

Ezech. XXXIX, 10 et ss.

139. Nec ambiguum, sancte Imperator, quod qui perfidiæ alienæ pugnam[5] excepimus, fidei catholicæ in te vigentis habituri simus auxilium. Evidens enim antehac divinæ indignationis causa præcessit; ut ibi primum fides Romano imperio frangeretur, ubi fracta est Deo.

140. Non libet confessorum neces, tormenta, A exsilia recordari piorum sacerdotum,[6] proditorum munera. Nonne de Thraciæ partibus per Ripensem Daciam et Mysiam, omnemque Valeriam Pannoniorum, totum illum limitem sacrilegis pariter vocibus et barbaricis motibus audivimus inhorrentem? Quid poterat nobis vicinia tam feralis invehere? aut quemadmodum res Romana tali tuta poterat esse custodia?

141. Sed jam satis superque, omnipotens Deus, nostro exsilio,[7] nostroque sanguine, confessorum neces, exsilia sacerdotum, et nefas B tantæ impietatis eluimus: satis claruit eos qui violaverint fidem, tutos esse non posse. Convertere, Domine, fideique tuæ adtolle vexilla.

142. Non hic aquilæ militares, neque volatus avium exercitum ducunt; sed tuum, Domine Jesu, nomen et cultus. Non hic infidelis aliqua regio,[8] sed ea quæ confessores mittere solet Italia; Italia aliquando tentata, mutata numquam: quam dudum ab hoste barbaro defendisti, nunc etiam vindicasti. Non hic in Imperatore mens lubrica, sed fides fixa. C

143. Ostende nunc evidens tuæ majestatis indicium; ut is qui te verum virtutum Dominum, et cœlestis militiæ ducem; is qui te veram Dei virtutem credit esse atque sapientiam, non temporalem utique nec creatam, sed sempiternam, sicut scriptum est, Dei virtutem et divinitatem, tuæ majestatis fultus auxilio, fidei suæ trophæa mereatur.

I Cor. I, 24.

[1] Codex A, *propter hoc.*

[2] Mss. aliquot, *congregatio copiosa, et adscendet* (codex A est cum textu, præter quam habet *ascendet*): reliqui, atque editt. ut in textu, nisi quod vet. editt. cum mss. nonnullis habent *et descendet,* Rom. vero, *et adscendes.* Ceterum hanc Ambrosii interpretationem qua per vocem Gog Gothos autumat intelligendos, Hieronymus *Præfat.* lib. II *in Ezech.* sicut et in *Quæst. seu Tradit. Hebraicis* cap. 10, eatenus sibi non probari significat, ut tamen eam aperte improbare veritus fuerit. Et certe primo loco in ipsam cujus auctorem non sine honoris testimonio designat, nihil certi ac definiti proponit; secundo autem etiam paratum se ad eamdem, si modo confirmaretur eventu, sequendam satis indicat; quod enim addit Gothos magis appellari Getas ab eruditis quam Gog et Magog, id parum urget. Certum quippe est plurima gentium nomina aliter in sacris codicibus, aliter in Græcis Latinisve scriptoribus haberi. Credibile ergo est Hieronymum si post victoriam Theodosii scripsisset, hac in re Ambrosio fuisse accessurum. Hanc ipsam interpretationem cum Proclus Constantinopolitanus episcopus, imperante Theodosio juniore, verba e suggestu faciens, ad victoriam de barbaris qui eisdem temporibus imperium vastabant, relatam accommodasset, retulit ab auditoribus ingentem plausum, ut Socrates lib. VII *Hist.* cap. 43 testificatur. Debuerat igitur his revocari Joan. Dallæus ne lib. II *de Usu Patrum* cap. 3 ita pronuntiaret: *Ambrosius, ut supra adtigimus, per Gog et Magog Gothos.... parum considerate intelligit:* qua in censura, ne quid gravius dicamus, parum consideratum semet ostendit. (Edit. Maur.)

[3] Non pauci mss. juxta Maurinos, *hoc est Gothos.*

[4] Amerb. cum paucis mss., *struet has valles, istum et eos: et obruet illic Gog;* deest in iisdem mss., *istum et eos,* cujus loco cod. Tell. habet, *et per circuitum istum instruet eos vallis:* Eras. et sequentes edit., *struet peristomium, et obruet eos,* Rom. vero, *struent.... obruent:* reliqui mss. ut in textu, nisi quod legunt, *struet eos* (Cod. A, *stravit eos*), pro *struet os,* græce τὸ περιστόμιον τῆς φάραγγος. Infra vero ejusdem Eras. et seq. editt., Et *vocabitur Polyandrion;* Amerb. et mss., *Ge Polyandrion.* Sic etiam LXX, εἰς Γαὶ τὸ πολυάνδριον: valles autem et confragosa loca hebraice dicta *gai* sive *ge,* auctor est Hieronymus in eum locum. (Edit. Maur.)

[5] Mss. aliquot (*etiam* A), *pœnam excepimus,* non male: recte tamen alii quoque, ac omnes edit., *pugnam excepimus,* hoc est, bellum propter alienam perfidiam, Constantii videlicet ac Valentis imperatorum arianorum, divinitus immissum. Hoc intulerunt Gothi, qui sedibus suis expulsi ab Alanis, permissu Valentis transmisso Danubio, partem Thraciæ colendam acceperant. Sed non multo abhinc tempore in eumdem imperatorem arma capientes, post multas ejus ducibus clades illatas, regiones quæ ab Ambrosio hic memorantur, cædibus, stupris, incendiisque fœdaverunt. Gratianus igitur cum in procinctu esset, ut contra barbaros illos Valenti ferret auxilium, hos libros a Doctore nostro postulavit; nimirum ut ad arianum profecturus imperatorem, salubri antidoto præmuniretur. Hoc autem gothicum bellum cum ab aliis, tum ab Amm. Marcellino lib. XXXI, cap. 4 et seq. diligenter descriptum reperies. (Edit. Maur.)

[6] Lectio maurina est: *Exsilia recordari, piorum sacerdotia, proditorum munera,* atque hæc Maurini editores animadvertunt in nota: « Ita edit. omnes et mss. quidam, alii omittunt *tormenta,* et pro *piorum sacerdotia* nonnulli habent *impiorum,* vel *perfidorum sacerdotia;* quidam autem totum locum hoc modo legunt, *exsilia recordari piorum sacerdotum, perfidorum,* etc. Porro quantum sub arianis principibus passi fuerint catholici episcopi, præter historicos ecclesiasticos eleganter describit Gregorius Naz. *Orat.* 150 *ad Episcopos,* et *Orat. ad Arian.* atque alibi ». Codex A legit: *Neces, sed exilia impiorum,* etc. Contextus evidenter ostendit legitimam esse lectionem textus a nobis selecti, cui etiam plane congruit historia, et quod rursus habetur num. 141, *confessorum neces, exsilia sacerdotum.*

[7] Rom. edit. cum uno altero ms., *nostro exitio:* veteres cum reliquis, *nostro exsilio;* non male. Loquitur enim in catholicorum persona, quorum certum est non paucos his barbarorum incursionibus e patria sua expulsos. (Ed. Maur.)

[8] Mss. nonnulli, *aliqua religio,* minus concinne. (E. M.)

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

Ubi præmisit Ambrosius quamobrem strictius tractata in prioribus libris, in his uberius tractanda suscipiat; objectum sibi fabularum usum exemplo Scripturæ diluit cum alia poetica memorantis, tum maxime Sirenas, quæ figuræ sunt voluptatum: a quibus et Pauli verba et Christi facta oportet avocent Christianos.

Quoniam, clementissime Imperator, instruendi tui gratia, aliqua de fide mihi scribenda mandaveras, et verecundantem coram etiam ipse fueras adhortatus; ideo quasi in procinctu positus, duos tantum conscripsi libellos, quibus vias quasdam fidei et semitas demonstrarem.

2. Sed quoniam mens prava quorumdam serendis intenta quæstionibus,
1 stylo lacessit uberiore confici;[1] tuæ quoque pia me cura clementiæ ad cetera vocat, volens in pluribus experiri, quem in paucis probasti: ea quæ perstricta paucis superius sunt, placuit mihi paulo latius exsequi; ne ea quasi diffidentia adsertionis deseruisse potius, quam securitate fiduciæ proposuisse videamur.

2 3. Et quia hydræi[2] nominis, et Scyllæi lit-
Sup. lib. I, c. 4. toris comparationem induximus, ut ostenderemus vel rediviva plantaria cavenda perfidiæ, vel famosa naufragia: si quis contra licitum putat colorem disputationis ejusmodi a poeticis fabulis derivatum, et cum in fide nihil quod vituperare possit invenerit, aliquid in sermone reprehendit; agnoscat non solum sententias, sed etiam versiculos poetarum Scripturis insertos esse divinis.

Act. XVII, 8. 4. Unde enim illud: *Hujus et genus sumus*, quod Paulus usu prophetico doctus usurpat?
Num. XIII, 34 II Reg. V, 18. Nam et gigantes, et vallem Titanum prophetici sermonis series non refugit. Et Esaias Sirenas,
Isai XLIII, 20. et filias passerum dixit. Et Hieremias de Babylonia memoravit quod habitabunt in ea filiæ
Jerem. XXVII, 39. Sirenum; ut ostenderet Babylonis, hoc est, sæ-
3 cularis confusionis illecebras, vetustæ lasciviæ[3] fabulis comparandas; quæ velut scopuloso in istius vitæ littore, dulcem resonare quamdam, sed mortiferam cantilenam ad capiendos animos adolescentium viderentur: quam sapiens etiam ab ipso poeta græco inducitur, quasi quibusdam prudentiæ suæ circumdatus vinculis præteriisse. Ita difficile judicatum est ante adventum Christi etiam fortiores non posse capi speciosæ deliciis voluptatis. Hom. XII *Odyss.*

5. Quod si poeta ille perniciosam mentibus hominum, et subeundis obnoxiam naufragiis, lasciviæ sæcularis illecebram judicavit; quid nos æstimare oportet, quibus scriptum est: *Carnis curam ne feceritis in concupiscentia?* Et alibi: *Castigo corpus meum, et servituti redigo; ne aliis prædicans, ipse reprobus efficiar?* Alias cap. II. Rom. XIII, 14. I Cor. IX, 27.

6. Non enim per luxuriam nobis Christus, sed per jejunium salutem adtulit. Neque ille emerendæ gratiæ suæ causa, sed nostræ eruditionis gratia jejunavit. Neque infirmitate corporis victus est, ut esuriret; sed esuriendo suscepti corporis fidem præstitit, ut non solum corpus, sed etiam infirmitates nostri corporis doceret a se esse susceptas, sicut scriptum est: *Quoniam infirmitates nostras suscepit, et ægritudines nostras portavit.* Isai LIII, 4.

CAPUT II.

Quæ corporis sunt a Christo pro nobis suscepti, divinitati non tribuenda: secundum hanc illum altissimum; quod qui neget, eum Patri adscribere incarnationem. Cum Deus legitur solus esse, aut solus habere immortalitatem, id etiam intelligendum de Christo, tum ut memorata impietas declinetur, tum quia eadem Filii ac Patris adseritur operatio.

7. Corporis est igitur, hoc est, nostrum est, quod esurivit: nostrum est, quod flevit, quod tristis fuit usque ad mortem. Cur ad divinitatem quæ sunt nostra referuntur? Corporis est, quod etiam factus adseritur. Denique sic habes: *Mater Sion dicet: Homo et homo factus est in ea, et ipse fundavit eam Altissimus. Homo,* inquit, *factus est,* non Deus factus est. Ps. LXXXVI, 5.

8. Qui autem idem altissimus, idem homo, nisi *Mediator Dei, et hominum, homo Christus Jesus, qui dedit semet ipsum redemptionem pro nobis?* Et hoc utique ad incarnationem pertinet; redemptio enim nostra per sanguinem, remissio per potestatem, vita per gratiam. Quasi altissimus donat, quasi homo precatur: aliud creatoris, aliud redemptoris est. Distincta licet, unius tamen auctoris beneficia sunt; decuit enim ut ille nos redimeret, qui creavit. I Tim. II, 5, 6.

[1] Rom. edit., *uberiore configi* cum cod. A, qui habet *configit:* vet. editt., ac mss. nonnulli, *uberiore confligi:* melius reliqui, ut in textu.

[2] Amerb. et Eras., *Hydræ numinis. ..calorem disputationis:* Gill. ac Rom., cum cod. A, *Hydræ nominis.... calorem disputationis:* mss. vero nobiscum faciunt; excipe tamen Thuan. unum, ubi legitur.... *vel residua plantaria..... vel plaginosa naufragia,* etc. Per colorem autem disputationis intellige ornatum ejus ac lepores, ut notant Maurini.

[3] Pro voce *lasciviæ* in Thuan. uno cod. habetur hic et infra, *fallaciæ.* Codex A habet *vetustis* pro *vetustæ.*

9. Quis autem neget Christum esse altissimum significatum? Nam qui aliter sentit, Deo Patri sacramentum incarnationis adscribit. Sed hinc dubitari non potest quod altissimus Christus sit, cum etiam alibi dixerit de mysterio passionis: *Dedit vocem suam Altissimus, et mota*
Ps. XVII, 14. *est terra.* Et in Evangelio habes: *Et tu puer propheta Altissimi vocaberis; præibis enim ante fa-*
Luc. I, 76. *ciem Domini parare vias ejus.* Qui altissimus? Dei Filius. Ergo qui altissimus Deus, Christus est.

10. Et solus utique cum dicitur Deus, non separatur etiam Dei Filius. Qui enim altissimus, solus, sicut scriptum est: *Et cognoscant quoniam nomen tibi Dominus, tu solus altissimus*
Ps. LXXXII, 19. *super omnem terram.*

11. Unde etiam illud explosum est, quod solent ad calumniam derivare, quia de Deo scriptum est: *Qui solus habet immortalitatem,*
I Tim. VI, 16. *et lucem habitat inaccessibilem;* de Deo enim scriptum est, quod est commune nomen Patri et Filio.

12. Nam si ubicumque Deum legunt, negant etiam Filium designari, et impii sunt, divinitatis potentiam Filio denegando, et incarnatum Patrem sabelliana impietate adstruere videbuntur. Dicant enim quomodo illud non impie de Patre intelligere possint, quod Apostolus ait: *In quo et consurrexistis per fidem operationis Dei, qui*
Coloss. II, 12. *suscitavit illum a mortuis;* et advertant de sequentibus quid incurrant; sequitur enim: *Et cum mortui essetis delictis et præputio carnis vestræ, vivificavit nos cum illo, donans nobis omnia delicta, delens quod adversum nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis: et ipsum tulit de medio, affigens illud cruci,*
Ibid., 13, 14. *exuens se carne.*

[1] 13. Ergo non Deus[1] Pater solus intelligendus est, qui suscitavit carnem, et non etiam Filius, cujus templum resuscitatum est? Qui suscitavit, utique et vivificavit: qui vivificavit, et delicta donavit: qui delicta donavit, et chirographum tulit: qui chirographum tulit, affixit illud cruci: qui affixit illud cruci, carnem se exuit. Sed Pater non se exuit carnem; non enim Pater caro factus est, sed *Verbum*, sicut legimus,
Joan. I, 14. *caro factum est.* Videtis ergo quod ariani dum separant a Patre Filium, in id periculum incidant, ut Patrem passum esse commemorent.

14. Nos autem facile docemus de Filii dictum operatione; nam et ipse corpus suum resuscitavit, sicut ipse dixit: *Solvite templum hoc, et*
Joan. II, 19. *in triduo resuscitabo illud.* Et ipse vivificat nos cum suo corpore: *Sicut enim Pater suscitat*
Joan. V, 21. *mortuos et vivificat; sic et Filius quos vult, vi-*
Luc. V, 20. *vificat.* Et ipse delicta donavit dicens: *Dimissa sunt tibi peccata tua.* Et ipse chirographum affixit cruci, qui crucifixus est per corporis passionem. Nec alius se carnem exuit, nisi Dei Filius, qui carnem se induit. Ipse ergo significatur Deus, qui opus nostræ resurrectionis operatus est.

CAPUT III.

Filium a Patre non separandum ex Apostolo confirmari, cum Filio quoque conveniat beatum esse, solum potentem, ac immortalem, natura videlicet, non gratia qua ipsi etiam angeli sunt immortales; et lucem habitare inaccessibilem; quo ultimo qua ratione fiat explicato, quo pacto Pater solus, ac Filius pariter solus dicantur, ostenditur.

15. Ergo cum legis Deum, non separes Patrem, non separes Filium; quia deitas et Patris et Filii una eademque est. Et ideo nec ibi separes, ubi legis quia *beatus et solus*
[2] *potens;*[2] de Deo enim dictum est, sicut habes: *Præcipio coram Deo, qui vivificat omnia;* sed
I Tim. VI, 13. etiam Christus vivificat: convenit ergo et Patri et Filio Dei nomen, quando convenit et operationis effectus. Persequamur et cetera. *Præcipio,* inquit, *coram Deo qui vivificat omnia, et Christo Jesu.*

16. In Deo est etiam Verbum, sicut scriptum est: *In Deo laudabo Verbum.* In Deo sempi-
Ps. LV, 11. terna sua virtus est Jesus:[3] in Deo igitur uni-
[3] tatem divinitatis, in Christi autem nomine incarnationis testificatus est sacramentum.

17. Denique ut de incarnatione Christi se dixisse ostenderet, subdidit: *Qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem; ut serves mandatum sine macula usque in adventum Domini nostri Jesu Christi: quem suis temporibus ostendet beatus et solus potens, rex regum, et Dominus dominantium; qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem: quem vidit hominum nemo, sed nec videre potest.* Ergo de Deo hæc scripta sunt, cujus no-
I Tim. VI, 13 et ss. minis et dignitas et veritas communis est Filio.

18. Cur igitur hoc loco Filius separatur, cum etiam Filio hæc cuncta conveniant? Aut si non conveniant, nega Deum; ut neges quæ Deo sunt convenientia. Beatus[4] negari non potest
[4] qui beatitudines donat: *Beati* enim *quibus remissæ sunt iniquitates.* Beatus negari non potest
Ps. XXXI, 1. qui sanam doctrinam tribuit, sicut scriptum est: *Quæ est secundum Evangelium claritatis beati Dei.* Potens abnui non potest, de quo Pater
I Tim. I, 11. dicit: *Posui adjutorium super potentem.* Immor-
Ps. LXXXVIII, 20 talitatem autem ejus quis audeat diffiteri, cum etiam aliis immortalitatem ipse largitus sit, sicut scriptum est de sapientia Dei: *Per hanc habebo immortalitatem?*
Sap. VIII, 13.

[1] Mss. complures (*etiam* A), *Ergo si Deus.* Male, nisi per interrogationem, aut admirationem dictum accipias, ubi particula *et* esset expungenda. (Edit. Maur.)

[2] Editiones ante maurinam, *de eo enim:* mss., *de Deo enim,* etc.

[3] Vox *Jesus* in mss. plerisque omissa est, Maurinis testibus.

[4] Non pauci mss. juxta Maurinos, ac etiam A, *sicut negas quæ Deo sunt consequentia.*

19. Sed alia immortalitas suæ naturæ, alia nostræ. Non sunt fragilia comparanda divinis: una sola substantia divinitatis est, quæ mori nescit. Unde et Apostolus, cum sciret et animam et angelos immortales, quod solus Deus immortalitatem habeat prædicavit. Nam et anima moritur: *Anima enim quæ peccat, ipsa morietur:* nec angelus immortalis est naturaliter, cujus immortalitas in voluntate est creatoris. Ezech. XVIII, 20.

20. Neque ad præjudicium trahas, quod non moritur Gabriel, non moritur Raphael, non moritur Uriel;[1] et in ipsis enim naturæ capacitas vitio obnoxia, sed non obnoxia disciplinæ. Omnis enim rationabilis creatura accidentia recipit, et subjecta judicio est. In accidentibus autem et pœna judicii, et corruptela est, et profectus. Unde et Ecclesiastes ait: *Quoniam omne opus suum Deus adducet in judicium.* Ergo corruptelæ et mortis, etiam si non moriatur aut peccet, capax tamen omnis est creatura: nec ex immortali natura habet, sed ex disciplina vel gratia, si se in aliquibus ad vitia non mutat. Alia ergo immortalitas quæ donatur, alia quæ sine capacitate mutabilitatis est semper. Eccles. XII, 14.

21. An negatur immortalis divinitas Christi, quia in carne pro omnibus mortem gustavit? Jam ergo melior Gabriel quam Christus; quia ille non est defunctus, hic mortuus est. Sed non est servus supra Dominum: alia enim carnis infirmitas, alia divinitatis æternitas: mors carnis est, immortalitas potestatis. Quod si divinitas fecit ne caro videret corruptionem, quæ utique corruptelæ erat obnoxia per naturam; quomodo mori posset ipsa divinitas? Matth. X, 24.

22. Quomodo autem lucem inaccessibilem non habitat Filius, cum in sinu Patris Filius sit: lux autem Pater, lux etiam ipse sit Filius, quia Deus lux est? Aut si aliam lucem inaccessibilem nisi deitatis putamus, numquid melior Patre lux est; ut non sit in luce qui, sicut scriptum est, et apud Patrem est, et in Patre? Non ergo separent Filium, cum legunt solum Deum; nec Patrem separent, cum legunt Filium solum. Joan. I, 9. *Ibid.*, 2.

23. In terris Filius sine Patre non est, et putas quia Pater sine Filio sit in cœlo? In carne est Filius: cum dico in carne est, vel in terris, secundum Evangelii tempora loquor; nunc enim secundum carnem jam non novimus Christum: ergo in carne est Filius, et solus non est, secundum quod scriptum est: *Et non sum solus, quia Pater mecum est;* et putas quod sit Pater solus in luce? II Cor. V, 16. Joan. VIII, 16.

24. At ne hoc argumentum[2] putes, accipe etiam testimonium: *Deum*, inquit, *nemo vidit umquam, nisi unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.* Quomodo solus Pater, si in sinu Patris Filius est? quomodo enarrat, quem non videt? Non ergo solus Pater. Joan. I, 18.

25. Accipe nunc et solum Patrem, et solum Filium. Solus Pater, quia alius Pater non est: solus Filius, quia alius Filius non est: solus Deus, quia una divinitas Trinitatis est.

CAPUT IV.

Christum non nisi secundum carnem factum narrari; quippe qui ut homines redimeret, non eguerit adjutorio, sicut nec ut se resuscitaret; cum aliis ut mortuos resuscitarent, oratione opus fuerit. Etsi autem ipse oraverit, hoc referendum ad humanitatem: divinitatem vero ex eo quod imperaverit, æstimandam; in quo diabolus arianis anteponitur. Tum exposito cur Filius hominis potens dicatur, argumenti ponitur conclusio.

26. Satis ergo claret et solum Deum non esse Patrem sine Filio, et solum Deum non intelligi Filium sine Patre; quia secundum carnem factus legitur[3] Dei Filius, non secundum divinam generationem. Alias cap. III.

27. In quo autem factus sit, per os sancti patriarchæ loquutus adseruit, dicens: *Quia repleta est malis anima mea, et vita mea inferno appropinquavit. Æstimatus sum cum descendentibus in lacum: factus sicut homo sine adjutorio inter mortuos liber.* Et hic *sicut homo*, inquit, non sicut Deus, factus sum. Et *repleta est malis anima mea;* anima utique, non divinitas. Factus est in eo, in quo erat infernis debitus: factus est in eo, in quo cum aliis æstimatus est; divinitas enim similitudinem collationis abjurat. Et tamen in ipsa carne morti obnoxia majestatem adverte divinitatis in Christo. Et si factus est sicut homo, et sicut caro factus est; factus est tamen inter mortuos liber, et liber sine adjutorio. Ps. LXXXVII; 4 et 88.

28. Sed quomodo hic sine adjutorio fuisse se Filius dicit, sum supra dictum sit: *Posui adjutorium super potentem?* Ergo et hic distingue Cap. 2. Ps. LXXXVIII, 20.

[1] *Non moritur Uriel,* abest a mss. non paucis; cum autem in aliis quibusdam et cunctis edit. inveniatur, nihil prohibet quin Ambrosii esse arbitremur. Etenim quamvis cl. vir J. B. Thiersius in epist. ad Lucam Acherium τὸν μακαρίτην argumentis pluribus, maxime vero testimoniis Caroli Magni, Haitonis Basileensis, Concilii Aurelian. et Conc. Rom. II. sub Zacharia pontifice, ex angelorum albo expungendum esse hunc Urielem demonstraverit; tamen cum lib. IV Esdræ ubi nomen illud sæpius occurrere agnoscit Thiersius, pro canonico sæpius Ambrosius laudaverit, non est dubium quin ejusdem auctoritatem hic etiam sequi potuerit. Nam quod ibidem addit vir eruditus, Urielem forte a Doctore reprobis angelis annumerari, hoc ab ejus mente prorsus alienum est. Ceterum pulchre ac sapienter hoc loco immortalitatem naturalem a participata distinguit sanctus Præsul, et priore Deo soli concessa et reservata, alteram tantummodo angelis adtribuit: in quo eum Augustinus quoque postea sequutus. (Edit. Maur.)

[2] Eras. ac Gill. in marg. et edit. Rom. in corp., *argutum putes:* iidem Eras. et Gill. in corp. nec non Amerb. cum mss. omnibus, *argumentum putes.* Optime, siquidem non semel advertere licuit Ambrosio argumentum esse probationem humano ingenio et solertia excogitatam, cui opponere solet Scripturæ testimonium, ut hoc in loco. (Edit. Maur.)

[3] Deerat in antiq. edit. ac mss. aliquot, *quia secundum carnem,* etc. quod Rom. edit. prima restituit: a qua plures nostrorum mss. hoc solo distant, quod pro *factus intelligitur,* exhibent *factus legitur.* (Edit. Maur.)

naturas. Adjutorium caro habet, divinitas non habet. Liber igitur est, quia mortis vincula nescivit; non captus ab inferis, sed qui operatus sit in infernis: sine adjutorio est, quia neque per nuntium, neque per legatum, sed ipse per se Dominus salvum fecit populum suum. Quomodo enim potuit adjutorium sui corporis quærere suscitandi, qui alios suscitavit?

29. Ac licet homines quoque suscitaverint mortuos, non in sua tamen virtute fecerunt, sed in Christi nomine. Aliud est rogare, aliud imperare; aliud mereri, aliud donare.

30. Elias ergo suscitavit, sed oravit, non imperavit. Elisæus suscitavit configuratus mortuo;[1] suscitavit etiam ipsius mortui corporis tactus, ut esset typus venturum eum qui missus in similitudinem carnis peccati, etiam sepultus mortuos suscitaret.

III Reg. XVII, 21, 22.

IV Reg. XIII et XIV.

31. Petrus quoque cum Æneam curaret, ait: *In nomine Jesu Nazareni surge et ambula:* non in suo ait, sed in Christi nomine. Surge autem verbum est imperantis: sed fiducia de merito est, non præsumptio de potestate; et de nominis operatione,[2] non de sua virtute præceptionis auctoritas. Quid igitur ariani dicunt? In nomine Christi et Petrus imperat, et illi nolunt imperasse Dei Filium, sed rogasse.

Act. II, 6.

32. Sed lectum est quia rogavit. Disce distantiam. Rogat quasi filius hominis, imperat quasi Dei Filius. An non defertis hoc Dei Filio quod etiam diabolus detulit, et vos majore sacrilegio derogatis? Ille dicit: *Si filius Dei es, dic lapidi huic ut fiat panis.* Ille dicit, impera: vos dicitis, obsecra. Ille credit quod, jubente Dei Filio, elementorum rerumque natura in adversum vertatur: vos creditis quod nisi roget Dei Filius, nec voluntas ipsius impleatur. Et diabolus de potestate æstimandum putat Dei Filium; vos de infirmitate. Tolerabiliora sunt tentamenta diaboli, quam argumenta Arii.

Luc. IV, 3.

33. Nec moveat quia potentem Filium dixit hominis, cum Dominum majestatis legeris crucifixum. Quæ autem major potentia, quam supra cœlestes potestates habere dominatum? Habebat autem qui Thronis, Dominationibus, Angelis imperabat. Nam etsi erat inter bestias, sicut scriptum est, tamen angeli ministrabant ei; ut agnoscas aliud incarnationis esse, aliud potestatis. Secundum carnem itaque tentatur a bestiis; secundum dignitatem ab angelis adoratur.

I Cor. II, 2. Ephes. I, 21. Marc. I, 13.

34. Didicimus igitur factum esse hominem, et ad hominem hoc esse referendum. Denique et alibi habes: *Qui factus est ei ex semine David,* secundum carnem utique ex semine David factus est: Deus autem ante sæcula ex Deo natus est.

Rom. I, 3.

[1] Tres mss., *configuratus mortuo, corporis tactu;* unus vero quæ continuo sequuntur, ita legit, *ut esset typus venturi ejus, qui missus in similitudinem carnis, mortuos humana etiam sepultus carne suscitaret.* (Edit. Maur.)

[2] Mss. aliquot, *de potestate et hominis operatione,* etc. (Edit. Maur.)

CAPUT V.

Factum *in Scriptura non semper idem esse ac* creatum *exemplis ex ipsa petitis docet. Inde colligit non cavillandum ex littera more Judæorum, quibus tamen hæreticos pejores probat, atque iterum propositam confirmat sententiam.*

35. Nec semper tamen factum esse ad creationem refertur; scriptum est enim: *Domine, refugium factus es nobis;* et *Factus es mihi in salutem.* Non utique creationis definitio vel editio declaratur; sed refugium factus mihi, et conversus mihi dicitur ad salutem, sicut et Apostolus dixit: *Qui factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio.* Nobis factum, non creatum ex Patre dixit. Denique quomodo dicat factum nobis esse sapientiam, in posterioribus exposuit dicens: *Sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinavit Deus ante tempora sæcularia in gloriam nostram, quam nemo principum hujus sæculi cognovit. Si enim cognovissent, numquam Dominum majestatis crucifixissent.* Ubi mysterium passionis exprimitur, non utique generationis æternæ series declaratur.

Ps. LXXXIX, 1. Ps. CXVII, 14. I Cor. I, 30. I Cor. II, 7, 8.

36. Sapientia igitur mea crux Domini est, redemptio mea mors Domini est; sanguine enim pretioso redempti sumus, ut apostolus Petrus dixit. Sanguine igitur suo, quasi homo, Dominus nos redemit; idemque, quasi Deus, peccata donavit.

I Petr. I, 19.

37. Non ergo in verbis quasdam constituamus insidias, et verborum tendiculas aucupemur; ut quia et aliud secundum impios significare putatur sermo qui legitur, non id quod sensus exprimat, sed quod littera ostendat, interpretemur. Sic perierunt Judæi, dum sensuum profunda despiciunt, et sequuntur nuda verborum: *Littera* enim *occidit, spiritus autem vivificat.*

II Cor. III, 6

38. Et tamen inter duo gravia sacrilegia fortasse detestabilius sit ad divinitatem referre quæ carnis sunt, quam ad litteram referre[3] quæ spiritus sunt. Illi timuerunt in Deo carnem credere, et ideo redemptionis gratiam perdiderunt, quia causam salutis abjurant; isti divinitatis majestatem usque ad carnis infirma deducunt. Detestandi Judæi, qui carnem Domini crucifixerunt: detestabiliores tamen eos arbitror, qui divinitatem Christi cruci subditam crediderunt. Denique qui cum Judæis sæpe tractabat, *Hæreticum,* inquit, *post unam correptionem devita.*

[3]

Tit. III, 10

39. Nec tamen sine injuria Patris factum nobis esse sapientiam,[4] ad illam inenarrabilem, nec

[4]

[3] Nonnulli mss., *quam ad carnem referre,* etc. (E. M.)

[4] Amerb. et mss. aliquot (*cum* A), *factam nobis esse sapientiam:* melius tamen reliquæ edit. ac mss., *factum,* quippe quod ad superiora referatur Apostoli verba, *Qui factus est nobis sapientia,* etc. (Edit. Maur.)

ullis temporibus momentisque obnoxiam Christi generationem sacrilega interpretatione derivant. Nam præter id quod Filii injuria Patris est contumelia, etiam in Patrem sacrilegia ista procedunt, de quo scriptum est: *Fiat autem Deus verax, omnis autem homo mendax.* Aut si de Filio putant dictum, generationi quidem non præjudicant: Deum autem et Deum verum[1] hujus lectionis auctoritate quod abnuunt, confitentur.

Rom. III, 4.

1

40. Prolixum est si velim singula recensere, quoties factum legerimus, non utique per naturam, sed per gratiam. Nam et Moyses dicit: *Adjutor et protector factus est mihi in salutem.* Et David dicit: *Esto mihi in Deum protectorem, et in domum refugii, ut salvum me facias.* Et Esaias dicit: *Factus est omni civitati humili adjutor.* Non utique sancti Deo dicunt: Creatus es, sed protector et adjutor per gratiam tuam factus es nobis.

Exod. XV, 2.

Ps. XXX, 3.

Isai. XXV, 4.

CAPUT VI.

Objectionem ex Joanne desumptam ut diluat, primo demonstrat manichæis patrocinari arianum sensum; deinde varia distinguendorum verborum ejusdem loci exposita ratione, ipsum nullo modo ad substantiam divinam sine Patris injuria referri posse aperte probat, verumque illius exponit intellectum.

41. Unde nec illud verendum est, quod solent ariani sæva interpretatione componere, dicentes factum esse Dei Verbum; quia scriptum est, inquiunt: *Quod factum est in ipso, vita est.*[2]

2

Joan. I, 4.

42. Primum intelligant si ad substantiam divinam referant *quod factum est,* manichæorum se quæstionibus implicari. Objiciunt enim manichæi: Si quod in ipso factum est, vita est; est ergo aliquid quod in ipso factum non sit, et mors sit; ut duo impie inducant principia. Sed hoc damnat Ecclesia.

43. Deinde unde possunt docere sic pronuntiasse Evangelistam? Plerique enim docti et fideles[3] sic pronuntiant: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil quod factum est;* alii sic: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil;* denique: *Quod factum est,* pronuntiant, et subjungunt: *in ipso,* hoc est: Quidquid autem factum, est in ipso. Quid est, *In ipso?* Apostolus docet dicens: *In ipso enim sumus, et vivimus, et movemur.*

3

Act. XVII, 28.

44. Tamen etiamsi quemadmodum velint, pronuntient, non possunt hic calumniari Deo Verbo, si ad substantiam ejus velint referre *Quod factum est,* quin calumnientur et Patri Deo, de quo scriptum est: *Qui autem facit veritatem, venit ad lucem; ut manifestentur opera ejus, quia in Deo sunt facta.* Ecce hic opera hominis in Deo facta legimus, et ad substantiam tamen divinam referre non possumus: sed aut per ipsum facta cognoscimus, ut est etiam illud Apostolicum, quod *omnia per ipsum, et in ipso creata sunt; et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant;* aut, ut docet præsentis lectionis testimonium,[4] virtutes quibus vitæ æternæ fructus adquiritur, in Deo factas æstimare debemus, castitatem, pietatem, religionem, fidem, et alia hujusmodi, quæ in voluntate Dei facta sunt.

Joan. III, 21.

Coloss. I, 16.

4

45. Ergo sicut in Dei Patris, ita etiam in Christi voluntate et virtute facta sunt, sicut legimus: *Creati in Christo in operibus bonis;* et in psalmo: *Fiat pax in virtute tua;* et alibi: *Omnia in sapientia fecisti. In sapientia,* inquit, *fecisti,* non sapientiam fecisti. Nam cum omnia in sapientia facta sint, Christus autem Dei sapientia sit, non accidens utique, sed subsistens et permanens in æternum: si facta est sapientia, jam deteriore conditione facta est quam omnia; quia sapientia fieri per se ipsam non potuit. Ergo si factum esse frequenter ad aliquid, non ad naturam refertur, etiam creatum esse ad causam refertur.

Ephes. II, 10.

Ps. CXXI, 7.

Ps. CIII, 24.

I Cor. I, 24.

CAPUT VII.

Quod a Salomone dictum est: Dominus creavit me *etc. incarnationem Christi ad redimenda Patris opera factam signare; quo ex ipsius Filii verbis declarato,* principium *ostendit etiam accipi posse de documentis virtutum, quarum omnium vias nobis Dominus aperuisse, ac vere principium exstitisse demonstratur.*

46. Unde intelligimus illud quod de incarnatione Domini scriptum est: *Dominus creavit me principium viarum suarum in opera sua,* id significare quod ad redimenda opera Patris Dominus Jesus ex Virgine sit creatus. Neque enim dubitari potest de incarnationis dictum esse mysterio, cum propter opera sua

Alias cap. IV.

Prov. VIII, 22.

[1] Ita mss. prope ad unum: editiones vero ante maurinam, *quia Deum verum hujus lectionis,* etc.

[2] Omnes edit. ac mss. nonnulli, *vita erat:* alii mss. plures potioresque, *vita est.* Pro præcedenti *sæva* videtur autem legendum *scæva,* idest, *insana.*

[3] Alexandrinos atque Ægyptios hic indicari cognoscere est ex iis quæ S. Doctor *Exposit. Psalmi* XXXVI, num. 35, memorat. Ex his autem duobus locis duas præcipuas legendi hujusce textus rationes fuisse intelligas; alteram quæ verbis illis, *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil,* absolutum sensum includebat: altera vero qua sensus non nisi sequentibus istis, *quod factum est,* terminabatur. Sed nec deerant qui sensum perducerent usque ad illa verba, *quod factum est in ipso.* Hanc distinctionem sequuti sunt Gregorius Nyss. lib. I *Cont. Eunomium,* et Epiphanius in *Anchorat.* num. 75, ubi primam acerbe notat quasi Spiritui sancto injuriosam, de qua lib. I *de Spirito sancto* forte aliquid erit dicendum. Primam vero Augustinus ita admittit, ut secunda ejus pars hoc modo distinguatur: *Quod factum est, in illo vita erat;* alteram autem ejusdem partis subdistinctioenm qua virgula post voces, *in ipso,* apponebatur, absurdam censet. Vide lib. V *de Gen. ad Litt.* capit. 14, et Tract. I in Joan. num. 16, sicut et interpretes ad eumdem locum. (Edit. Maur.)

[4] Ita mss. probatiores: alii vero (*ut* A) et omnes edit., *lectio testimonii.* Rursus autem ubi nos cum mss. omnibus, *castitatem, pietatem;* edit. omnes e contrario legebant, *caritatem, pietatem.* (Edit. Maur.)

a corruptelæ servitio liberanda Dominus susceperit carnem; ut illum qui imperium habebat mortis, per sui corporis destrueret passionem. Caro enim Christi propter opera, divinitas ante opera; quia ipse ante omnia, sed et omnia in ipso constant.

47. Non ergo divinitas propter opera, sed propter divinitatem opera; sicut Apostolus declaravit, dicens quod propter Filium Dei omnia. Sic enim habes: *Decebat autem eum per quem omnia, et propter quem omnia, multis filiis in gloriam adductis, ducem salutis eorum per passionem consummari.* Hebr. II, 10. Nonne evidenter exposuit quia Dei Filius qui propter divinitatem suam omnia creavit, is postea propter populi salutem et carnis susceptionem, et mortis adsumpserit passionem?

48. Propter quæ autem opera sit creatus ex Virgine, ipse Dominus cum illum cæcum curaret, ostendit dicens: *In illo me oportet operari opera ejus, qui misit me.* Joan. IX, 4. Et addidit, ut de incarnatione ejus dictum crederemus: *Cum in hoc mundo sum, lux sum hujus mundi.* *Ibid.*, 5. Etenim quasi homo in hoc mundo pro tempore est; nam quasi Deus semper est. Denique et alibi ait: *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem mundi.* Matt. XXVIII, 20.

49. Nec de principio residet aliquid quæstionis, cum interrogatus in carne: *Tu qui es?* respon- Joan. VIII, 25. derit: *Principium quod et loquor vobis.* Quod non solum ad substantiam divinitatis æternæ[1] refertur, sed etiam ad documenta virtutum. Ex hoc enim et Deum se probavit æternum; quia omnium ipse principium est, et uniuscujusque virtutis auctor, quia Ecclesiæ caput est, sicut scriptum est: *Quia ipse est caput corporis Ecclesiæ, qui est principium, primogenitus ex mortuis.* Coloss. I, 18.

50. Liquet igitur et de incarnatione dictum esse *principium viarum suarum*, quod ad sacramentum suscepti corporis videtur esse referendum. Ideo enim carnem suscepit, ut ad cœlum nobis sterneret iter. Denique ait: *Adscendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum; Deum meum, et Deum vestrum.* Joan. XX, 17. Denique ut scias quod vias suas omnipotens Pater secundum incarnationem præscripserit Filio, habes in Zacharia ad Jesum indutum vestimenta sordida ab angelo dictum: *Hæc dicit Dominus omnipotens: Si in viis meis ambulaveris, et præcepta mea custodieris.* Zach. III, 17. Quod est vestimentum illud sordidum, nisi carnis adsumptio?

51. Viæ igitur Domini velut quidam tramites bonæ vitæ sunt, quæ diriguntur a Christo, qui ait: *Ego sum via, et veritas, et vita.* Joan. XIV, 6. Via ergo superna est Dei virtus; Christus enim nobis via est. Et bona via, quæ credentibus cœli regna patefecit. Viæ autem Domini viæ rectæ sunt, sicut scriptum est: *Vias tuas, Domine, notas fac mihi.* Via castitas, via fides, via est abstinentia. Est namque via virtutis, est et via iniquitatis; scriptum est enim: *Et vide si est via iniquitatis in me.* Ps. XXIV, 4. Ps. CXXXVIII, 24.

52. Principium itaque nostræ virtutis est Christus. Principium integritatis, qui docuit virgines non viriles expectare concubitus, sed integritatem mentis et corporis sancto magis dicare Spiritui, quam marito. Principium parsimoniæ II Cor. XI, 2. Christus, qui pauper factus est, cum esset dives. II Cor. VIII, 9. Principium patientiæ Christus, qui cum malediceretur, non remaledixit; cum percuteretur, non repercussit. Principium humilitatis Christus, I Petr. II, 23. qui formam servi accepit, cum Patrem Deum Philip. II, 7. majestate virtutis æquaret. Ex illo enim accepit virtus unaquæque principium.

53. Et ideo ut hæc virtutum genera disceremus, *Filius datus est nobis, cujus principium super humeros ejus.* Isai. IX, 6. Principium illud crux Domini est; principium fortitudinis, quo via sanctis est reserata martyribus ad sacri certaminis passionem.

CAPUT VIII.

Versiculus in Isaia proxime citatus de Christi humanitate ac divinitate explicatur, eoque varias hæreses jugulari evincitur.

54. Vidit hoc principium Esaias, et ideo ait: *Puer natus est,*[2] *Filius datus est nobis.* Matth. II, 11. Viderunt et Magi, et ideo cum parvulum in præsepi cernerent, adoraverunt dicentes: *Puer natus est;* cum stellam conspicerent, prædicantes: *Filius datus est nobis.* Aliud munus e terris, aliud munus e cœlo, et utrumque unus in utroque perfectus, et sine mutabilitate divinitatis, et sine humanæ imminutione naturæ. Unum adoraverunt, eidemque munera obtulerunt, ut ostenderent ipsum esse cœli Dominum, qui in præsepibus videretur.

55. Distingue singulorum momenta verborum: *Puer natus est; Filius datus est nobis.* Etsi ex Patre natus[1], non tamen nobis natus, sed datus est; quia non Filius propter nos, sed nos propter Filium. Neque enim nobis natus est, qui et ante nos natus est, et totius est conditor creaturæ: neque nunc primum nascitur qui erat semper, et erat[3] in principio; sed illud quod non erat, nobis nascitur. Quod etiam angelus pastoribus cum loqueretur, dixit esse generatum, sicut habes scriptum: *Quia natus est nobis hodie Salvator, qui est Christus Dominus, in civitate David.* Luc. II, 11. Nobis ergo quod non erat, natum est: hoc est, puer ex Virgine, corpus ex Maria; hoc enim post nos, illud ante nos.

56. Alii codices sic habent: *Puer natus est*

[1] Vet. editt. cum mss. aliquot (*etiam* A), *ad divinitatis æternitatem.* (Edit. Maur.)

[2] Edit. omnes ante maurinam ac pauci mss., quos inter A, et infra habent *Puer natus est nobis;* quod habet et alibi sanctus Doctor; sed plures mss. omittunt *nobis*, quod hic præferendum patet e contextu.

[3] Mss. aliquot, Maurinis testibus, *ut erat.*

nobis, Filius datus est nobis; hoc est, qui erat Filius Dei, hic ex Maria puer natus est nobis,[1] et datus est nobis. Quia datus sit, audi Prophetam dicentem: *Et salutare tuum da nobis.* Ps. LXXXIV, 8. Quod enim supra nos est, datur: quod de cœlo est, datur; sicut etiam de Spiritu legimus quod *Caritas Dei effusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.* Rom. V, 5.

57. Sed videte quemadmodum hic locus multas hæreses extinguat. *Puer natus est nobis*, non judæis: *nobis,* non manichæis: *nobis,* non marcionitis. Propheta dicit: *Nobis,* hoc est credentibus, non incredulis. Et ille quidem misericordia sua omnibus natus est, sed perfidia hæreticorum fecit, ut non omnibus nasceretur, qui omnibus natus est. Nam et lumen diei oriri jubetur super bonos et malos; sed oriri non videntibus non videtur. Matth. V, 15.

58. Sicut ergo Puer non omnibus natus est, sed fidelibus, sic Filius non infidelibus datus est, sed fidelibus. Nobis datus est, non photinianis; illi enim non datum nobis Dei Filium dicunt esse, sed ab initio inter nos natum: nobis datus est, non sabellianis; illi enim nolunt Filium datum, eumdem adserentes Patrem esse quem Filium: nobis, non arianis; et ipsi enim non habent Filium pro salute datum, sed pro infirmitate transmissum: non habent consiliarium, quem putant futura nescisse: non habent Filium, quem sempiternum non putant; cum scriptum sit de Verbo Dei, quod *erat in principio*, et alibi: *In principio erat Verbum.* Joan. I, 2. Denique ut ad propositum revertamur exemplum: *In principio*, inquit, *antequam terram faceret,* [2] *antequam abyssos faceret,*[2] *et antequam produceret*[3] *fontes aquarum, ante omnes colles genuit me.* Prov. VIII, 23 et ss.

CAPUT IX.

Difficultatem ex loco Salomonis supra laudato exorientem solvit Ambrosius, illic et præteritum sumi pro futuro, et geminam in Christo naturam designari patefaciens.

59. Fortasse dices, quomodo de incarnatione Christi dictum esse memoraverim: *Dominus creavit me;* cum ante incarnationem Christi creatura sit mundi? Sed considera quia moris est Scripturis divinis, et futura pro præteritis dicere, et geminam in Christo significare substantiam divinitatis et carnis; ne quis aut divinitatem neget ejus, aut carnem.

60. Nam sicut in Esaia habes: *Puer natus est nobis, et Filius datus est nobis;* Isai. IX, 6. ita hic quoque ante præmisit creaturam carnis, et subtexuit adsertionem divinitatis; ut scires non duos Christos, sed unum esse: qui et ante sæcula generatus sit ex Patre, et ultimis temporibus creatus ex Virgine, hoc est: Ego sum ille creatus ex homine, creatus ad causam, qui sum generatus ante sæcula.

61. Denique dicturus: *Dominus creavit me*, præmisit: *Commemorabo quæ a sæculo sunt.* Dicturus: *Genuit,* præmisit: *In principio antequam terram faceret, ante omnes colles genuit me. Ante* cum dicitur, in infinitum retro sine aliqua definitione porrigitur. Denique, *ante Abraham*, inquit, *ego sum*, non utique post Adam; et *ante Luciferum,* non utique post angelos. Sed *ante* cum dixit, non se intra aliquem, sed omnia intra se dixit; sic enim moris est æternitatem Dei Scripturis significare divinis. Denique alibi habes: *Priusquam montes fierent, et formaretur orbis terræ, a sæculo et usque in sæculum tu es.* Joan. VIII, 58. Ps. CIX, 3. Ps. LXXXIX, 2.

62. Ante omnia ergo generatio; inter omnia et propter omnia creatura. Natus ex Patre supra Legem, factus ex Maria sub Lege.

CAPUT X.

Baptistæ verba ex quibus Christum etiam ante incarnationem factum disputabant, soluturus, ubi præmisit ea referri posse ad prædestinationem; intelligenda tamen de incarnatione, ab antecedentibus probat. Hinc progrediens ad mystica, ipsum dignitate ac merito ante Joannem fuisse declarat: maxime cum Ecclesiæ, cujus typus in historia Ruth expressus fuerat, sponsus, etiam excluso Moyse, solus exstiterit; quam, licet Synagoga non omnino neglecta, solus vocavit.[4]

63. Sed scriptum est: *Post me venit vir, qui ante me factus est; quia prior me erat.* Alias cap. V. Unde dicunt: Ecce qui erat, factus est. Ipsa verba perpendamus. *Post me,* inquit, *venit vir.* Joan. I, 30. Vir ergo est qui venit, ipse qui factus est. Vir autem nomen est sexus; sexus autem non utique divinitati, sed naturæ deputatur humanæ.

64. Possem ergo dicere: Erat in præcognitione quidem corporis, sed æternitate virtutis; nam et Ecclesia erat, et sancti erant prædestinati ante sæcula: sed non id hoc loco dico, at illud adsero, factum esse non ad divinitatem, sed ad incarnationis pertinere naturam, sicut ipse Johannes dixit: *Hic est de quo dixi: Post me venit vir, qui ante me factus est.*

65. Itaque cum geminam, sicut supra dixi, in Christo substantiam proposuisset, ut utramque intelligas et divinitatis et carnis, hoc loco cœpit a carne.[5] Est enim Scripturis promiscua consuetudo divinis, ut interdum a divinitate Christi incipiant, et ad incarnationis sacramenta descendant; interdum ab humilitate incarnationis

[1] Non pauci mss., ut notant Maurini, *hic Mariæ. Pater natus est,* etc.

[2] *Antequam abyssos faceret,* desiderabatur in editt.: quod nos ex mss. restituimus. (Edit. Maur.)

[3] Codex A, *procederent.* Ita sane corrigendum videtur, cum hæc occurrat lectio etiam apud Cypr., Hier. et apud LXX. Cf. Sabbat. ad h. l.

[4] Rubro minio hic habet codex A: *De eo quod scriptum est, post me venit vir qui ante me factus est.*

[5] Mss. aliquot, *hoc loco certam carnem.* (Edit. Maur.)

exordium sumant, et ad gloriam divinitatis adsurgant, ut in prophetis et in evangelistis frequenter, et in Paulo. Ergo et hic juxta memoratam consuetudinem ab incarnatione Domini cœpit de ejus divinitate dicturus; non ut confunderet humana atque divina, sed ut distingueret. Verum ariani, velut judaici caupones, miscent aquam cum vino; quia divinam generationem, humanamque confundunt, ad deitatem referentes quod de carne sit dictum.

66. Nec metuo quod objecturi videntur, quia in superioribus non habet, Virum; sic enim habet: *Qui post me venit.* Sed videant et ibi quid præmiserit: *Verbum,* inquit, *caro factum* Joan. I, 14. *est.* Et ideo non addidit, Virum; quia carnem dixerat; per carnem autem istic virum intelligimus, et per virum carnem. Ergo quia dixerat: *Verbum caro factum est,* virum hoc loco nominare superfluum fuit, quem jam carnis expressione signaverat.

67. Quo exemplo in posterioribus quoque et agnum præmisit, qui tolleret peccata mundi; et ut incarnatum intelligeres quem ante memoraverat, ait: *Hic est de quo ante dixi: Post* Ibid., 29. *me venit vir, qui ante me factus est,* hoc est, virum dixi, non Deum factum. Sed ut ipsum incarnatum declararet esse, qui ante sæcula erat; ne duos filios crederemus, ait: *Quia prior me erat.* Nam si, *Factus est,* ad divinam generationem retulisset, quid opus erat ut adhuc adderet tertium, atque iteraret quod supra dixerat? Sed quia ante de incarnatione tantum dixerat: *Post me venit vir, qui ante me factus est;* ideo addidit: *Quia prior me erat,* quoniam divinitatis æternitas fuerat exprimenda. Et hæc est causa prælationis, ut merito antelatus videatur qui proprii Patris sempiterna virtus est.

68. Dat tamen intellectus spiritalis ubertas, ut excurrere et evagari ad concludendos libeat arianos, qui volunt *factum* hoc loco non ad virum, sed ad divinitatem referre. Quid est [1] enim tenere quod possint,[1] cum dixerit Baptista: [2] *Post me venit*[2] *qui ante me factus est;* hoc est, supra meritum meum factus, supra meam gratiam, tempore carnis posterior, divinitatis honore venerabilis? *Post me* enim *venit,* temporis est: *prior me erat,* æternitatis: *ante me factus est,* honoris; quia etiam incarnationis mysterium supra humanam est gratiam.

69. Denique in inferioribus quid supra contexuisset, expressit dicens: *Post me venit vir,* Joan. I, 27. *cujus non sum dignus calciamenta portare;* præ- [3] stantiam utique dignitatis,[3] non æternitatem divinæ generationis exponens. Quod eousque ad incarnationem pertinet, ut typum in hominibus mystici calciamenti ante præmiserit. Lege enim proximo defuncti vel fratri copula defe-

A rebatur ejus uxoris; ut semen fratris vel proximi resuscitaret. Unde quod Ruth, licet ipsa Num. XXXVI, 6. alienigena, tamen quia maritum habuerat ex Judæis, qui reliquerat superstitem proximum, eamque colligentem manipulos suæ messis, quibus alebat et se et socrum, Booz vidit et amavit: non aliter eam accipit uxorem, nisi calciamentum ejus ante solvisset, cui uxor debebatur ex Lege. Ruth IV, 5, 7.

70. Historia simplex, sed alta mysteria; aliud B enim gerebatur, aliud figurabatur. Nam si secundum litteram sensum torqueamus, prope quidam pudor et horror in verbo est, si ad commixtionis corporeæ consuetudinem sententiam intellectumque referamus. Designabatur autem futurus ex Judæis, ex quibus Christus secundum carnem, qui proximi sui, hoc est, populi mortui semen doctrinæ cœlestis semine suscitaret, cui calciamentum nuptiale Ecclesiæ copulandæ præscripta Legis spiritalia deferebant.

C 71. Non Moyses sponsus; illi enim dicitur: *Solve calciamentum pedum tuorum;* ut Domino Exod. III, 5. suo cedat. Non Jesus Nave filius sponsus; nam et ipsi dicitur: *Solve calciamentum pedum tuorum;* ne ex similitudine nominis sponsus Ec- Josue V, 16. clesiæ crederetur. Non alius sponsus, sed solus Christus est sponsus, de quo dixit Johannes: *Qui habet sponsam sponsus est.* Illis igitur cal- Joan. III, 29. ciamentum solvitur; huic solvi non potest, sicut dixit Johannes: *Non sum dignus solvere corri-* D *giam calciamenti ejus.* Joan. I, 27.

72. Solus ergo Christus est sponsus, cui illa veniens ex gentibus sponsa, ante inops atque jejuna, sed jam Christi messe dives, innubat: quæ manipulos fœcundæ segetis, Verbique reliquias gremio legat mentis interno; ut exhaustam illam viduam morte filii, atque inopem defuncti populi matrem novis pascat alimentis, non relinquens destitutam viduam, et novos quærens.

E 73. Solus ergo Christus est sponsus, qui nec Synagogæ ipsi manipulos suæ messis invideat. Utinam se non ipsa excluderet! Habuit quos per se colligeret: sed quia populus ejus est mortuus,[4] quasi filio egena defuncto, per Ec- [4] clesiam manipulos, quibus viveret, colligebat; quos venientes in exsultatione portabunt, sicut scriptum est: *Venientes autem venient in exultatione, tollentes manipulos suos.* Ps. CXXV, 6.

74. Quis enim sibi alius sponsam audeat F Ecclesiam vindicare, quam a Libano unus et solus vocavit dicens: *Ades huc a Libano, sponsa; ades huc a Libano?* Aut de quo alio potuit Ec- Cant. IV, 8. clesia dicere: *Fauces ejus dulcedines, et totus desiderium?*[5] Et quia de calciamento pedum [5] Cant. V, 16. tractatum sumpsimus, cui alii nisi Verbo Dei incarnato convenit dictum: *Crura ejus columnæ*

[1] Amerb. ac Eras., *tenere quod posuit:* Gill. ac Rom. edit., cum mss. ut in textu. (Edit. Maur.)

[2] Codex A addit *vir.*

[3] Nonnulli mss., *divinitatis:* aptius alii, et cunctæ edit., *dignitatis.* (Edit. Maur.)

[4] Omnes edit., *sponsus ejus est mortuus:* omnes mss., *populus ejus,* etc. Magis congrue; hoc enim referendum ad superiora illa: *inopem defuncti populi matrem.* (Ed. Maur.)

[5] Mss. aliquot, *Fauces ejus dulcedinis et totius desiderii.* (Edit. Maur.)

Cant. v, 15. *marmoreæ, fundatæ super bases aureas?* Solus enim Christus inambulat animis, et graditur in mente sanctorum, in quibus velut aureis basibus, fundamentisque pretiosis solidata vestigia Verbi cœlestis hæserunt.

75. Claret igitur et virum et typum ad incarnationis spectare mysterium.

CAPUT XI.

Redit ad locum propositum, et ubi Christus dicitur factus, hoc vel ad incarnationem vel ad causam sive adjunctum aliquod referri docet. Ad eum sensum plurima sacrorum codicum et Pauli imprimis testimonia edisserit: maxime autem in eo immoratur, ut Christum verum sacerdotem esse atque in Melchisedech præfiguratum, eique cum Patre operationis unitatem, non vero solam similitudinem inesse persuadeat.

76. Non ergo ad substantiam divinitatis, sed ad incarnationem sæpe, nonnumquam etiam ad causam pertinet, cum dicitur factus. Nam si ad divinitatem refers, ergo et in opprobrium Deus factus est; sic enim habes: *Tu autem repulisti, et ad nihilum redegisti, dispu-*
Ps. LXXXVIII, 39 *listi Christum tuum;* et infra: *Et factus est in*
Ibid., 42. *opprobrium vicinis suis. Vicinis,* inquit, non civibus, non domesticis, non adhærentibus; quo-
I Cor. VI, 17. niam *qui adhæret Domino, unus spiritus est:* qui vicinus est, non adhæret. Et, *Factus est in opprobrium;* quia crux Domini Judæis scandalum, Græcis stultitia. Nam sapientibus[1] per
I Cor. I, 23. eamdem crucem excelsior factus est cœlis, excelsior angelis, et melioris testamenti factus est sponsor, ipse qui erat prioris.

77. Vide quam non defugiam ista, ut etiam congeram: sed quomodo factus sit, considera.

78. Primum quod *purificatione facta, considet in dextera magnitudinis in excelsis, tanto melior*
Hebr. I, 3, 4. *factus angelis.* Ubi purificatio, hostia: ubi hostia, corpus: ubi corpus, oblatio: ubi munus oblationis, ibi sacrificium passionis.

Hebr. VII, 22. 79. Deinde *sponsor melioris testamenti. Ubi*
Hebr. IX, 16. *testamentum, mors necesse est præcedat testatoris,* sicut subter est scriptum: mors autem non ad divinitatis æternitatem, sed ad fragilitatem refertur humanam.

80. *Excelsior* quoque *cœlis factus* quomodo sit, ostenditur: *Immaculatus,* inquit, *segregatus a peccatoribus, et excelsior cœlis factus: qui non habet quotidie necessitatem, sicut*[2] *sacerdotes,* [2]
prius pro suis delictis hostiam offerre, deinde pro populi. Hoc enim fecit semel se offerendo, sicut scriptum est. Nemo excelsior factus di- Hebr. VII, 26, 27.
citur, nisi qui in aliquo fuerit humilior: in eo igitur excelsior[3] factus est, sedendo ad dexteram Patris, in quo se, minor angelis factus, [3]
obtulit passioni. Hebr. II, 9.

81. Postremo ipse Apostolus ad Philippenses ait, quia *in similitudine hominis factus, et specie inventus ut homo, humiliavit semet ipsum, factus obediens usque ad mortem.* Vide ubi factus sit: Philip. II, 7, 8.
In similitudine, inquit, *hominis,* non in potestate Dei; et *factus obediens usque ad mortem,* ut obedientiam quidem hominis habuerit, regnum divinitatis.[4] [4]

82. Quantis igitur adhuc utemur exemplis ad incarnationem, vel ad aliquid referendum esse quod factus est?[5] Quod autem et factum est, [5]
idem est et creatum: *Dixit* enim, *et facta sunt: ipse mandavit, et creata sunt. Dominus creavit* Ps. CXLVIII, 5.
me, secundum carnem dictum:[6] creatum quoque [6] Prov. VIII, 22
supra ostendimus in libro primo de incarnatione Cap. 14 et ss.
dictum videri.

83. Ipse etiam Apostolus adserendo serviendum non esse creaturæ, significavit ex Deo Filium non creatum esse, sed genitum. Tamen Rom. I, 25.
etiam alibi, ut manifestaret quomodo in Salomone sit lectum: *Dominus creavit me;* quid in Christo creatum esset, ostendit.

84. Itaque totius seriem capitis recenseamus; sic enim habes: *Ergo quia filii participes sunt carnis et sanguinis, et ipse similiter particeps factus est eorumdem; ut per mortem destrueret hunc, qui mortis habebat imperium.* Quis ergo Hebr. II, 14.
est qui nos participes suæ voluit esse carnis et sanguinis? Utique Dei Filius. Quomodo nisi per carnem particeps factus est noster? Aut per quam, nisi per corporis mortem mortis vincula dissolvit? Mortis enim mors facta est susceptio mortis in Christo. Ergo de incarnatione proposuit.

85. Videamus sequentia: *Nec enim statim angelos,* inquit, *adsumpsit, sed semen Abrahæ. Unde habuit per omnia fratribus similari; ut misericors fieret et fidelis princeps, sacerdos ad Deum, ut expiaret peccata populi. In quo enim passus est ipse, et tentatus, potest et tentatos ju-* Ibid., 16, 17.

[1] Non pauci mss., *Græcis stultitia sapientibus. Per eamdem,* etc. (Edit. Maur.)

[2] Codex A addit *summi,* sed videtur ex arbitrio amanuensis.

[3] Edit. omnes ante maurinam, *excellentior:* mss. prope ad unum, *excelsior.*

[4] Ita editt. ac plures mss.; nonnulli tamen pro *obedientiam* legunt *obedientia,* virgulam expungentes ante *regnum divinitatis*: pro quibus vocibus alii etiam aliquot habent *regnum dignitatis.* (Edit. Maur.)

[5] Rom. edit. cum mss. duobus, *quod factum est:* vet. editt. cum reliquis, *quod factus est,* Christus videlicet. Subjungit autem Ambrosius factum et creatum eamdem habere significationem, eam nimirum qua de productione rerum ex nihilo intelliguntur. Et hoc quidem in græco idiomate verissimum est, ut Hieronymus in cap. 4 *Epistol. ad Ephes.* et August. lib. I *Cont. Advers. Leg. et Prophet.* capit. 23, docent: licet ultimus utrumque etiam in Scripturis indifferenter de rebus sive ex materia aliqua factis, sive ex nulla dici adserat. Quod autem ad latinam linguam, iidem illi Patres creari ac fieri et de generatione liberorum et de magistratuum institutione usurpari memorant, quod probatorum scriptorum usu planissimum est. Græcorum igitur Patrum, qui Verbum divinum κτίσμα, id est, creaturam dicere semper exhorruerunt, Ambrosius ubique quam firmissime vestigiis, ea ratione omnia Scripturæ testimonia, queis ariani abutebantur, commodissime exponi posse persuasum habuit. (Edit. Maur.)

[6] In codice A hic rubro minio præfixum legitur: *Dominus creavit me secundum carnem dictum.*

vare.... Propter quod, fratres sanctissimi, vocationis cœlestis participes, intuemini apostolum et principem sacerdotum confessionis nostræ Jesum fidelem esse creatori suo, sicut et Moyses in Hebr. III, 1, 2. *domo ejus.* Hæc nempe verba sunt Apostoli.

86. Videtis in quo creatum dicat: in quo *adsumpsit*, inquit, *semen Abrahæ*, corporalem utique generationem adserit. In quo autem, nisi in corpore expiavit populi peccata? In quo passus est, nisi in corpore; sicut et supra diximus: *Christo passo secundum carnem?* In quo sacerdos, nisi in eo quod sacerdotali adsumpsit ex genere?

87. Sacerdos enim aliquid debet offerre, et secundum Legem in sancta intrare per san- Hebr. IX, 25. guinem: ergo quia sanguinem taurorum, hircorumque repudiaverat Deus, hunc utique sacerdotem per suum sanguinem, sicut legisti, in sancta sanctorum cœli summa penetrantem *Ibid.*, 12. oportebat intrare; ut æterna nostrorum esset [1] oblatio [1] peccatorum. Idem ergo sacerdos, idem et hostia: et sacerdotium tamen, et sacrificium humanæ conditionis officium est; nam et agnus ad immolandum ductus est, et sacerdos est secundum ordinem Melchisedech.

88. Nemo igitur ubi ordinem cernit humanæ conditionis, ibi jus divinitatis adserat. Nam et illum Melchisedech per quem Abraham hostias Gen. XIV, 18. suas obtulit, non angelum utique secundum judaica ludibria intelligit Ecclesia, sed virum sanctum, ac sacerdotem Dei, qui typum gerens Domini, et sine patre, et sine matre, et sine generationis enarratione, et sine initio, et sine fine describitur; ut ostenderet sempiternum Filium Dei in hunc mundum esse venturum, qui et sine Patre secundum incarnationem natus est, et sine matre secundum divinam generationem, et sine enarratione generationis; quia scriptum est: *Generationem autem ejus quis* Isai. LIII, 8. *enarrabit?*

89. Ergo illum Melchisedech in Christi typo sacerdotem Dei accepimus; sed illum in typo, hunc in veritate: typus autem umbra est veritatis: illum in nomine unius civitatis; hunc regem in reconciliatione totius mundi, quia scriptum est: *Deus erat in Christo, mundum* II Cor. V, 19. *reconcilians sibi;* hoc est, sempiterna divinitas: aut, si Pater in Filio, sicut Filius in Patre; et substantiæ utique et operationis unitas non negatur.

90. Quomodo autem negare merito possunt, etiam si velint, cum scriptum sit: *Pater autem qui in me manet, ipse facit opera;* et: *Opera quæ ego facio, ipse facit?* Non dixit: Et ipse facit; ne similitudinem magis, quam unitatem operis æstimares: sed dicendo: *Quæ ego facio, ipse facit,* manifestum reliquit quod unum opus Patris et Filii credere debeamus.

91. Denique ubi similitudinem operum, non unitatem voluit intelligi, *Qui credit,* inquit, *in me, opera quæ ego facio, et ipse faciet.* Bene Joan. XIV, 12. hic *et* interponendo, similitudinem nobis donavit; et tamen unitatem naturalem negavit. Unum est igitur opus Patris et Filii, etiamsi non placeat arianis.

CAPUT XII.

Regnum Patris atque Filii unum esse ac indivisum; et unam similiter utriusque divinitatem.

92. Quæro autem quomodo regnum velint Patris et Filii esse divisum, cum Dominus dixerit, ut supra ostendimus: *Omne regnum in se divisum, facile destruetur?* Matth. XII, 25.

93. Et ideo ad excludendum arianæ sacrilegium scevitatis,[2] unum imperium Patris et Filii [2] etiam Petrus sanctus adseruit dicens: *Quapropter satagite, fratres, certam vestram vocationem et electionem facere. Hæc enim facientes non errabitis: sic enim abundantius ministrabitur vobis introitus in æternum imperium Dei, et Domini* [3] *nostri conservatoris Jesu Christi.*[3] II Petr. I, 10, 11.

94. Aut si quis de Christi tantum imperio dictum putat, et hoc ideo sic accipit, ut Patrem Filiumque potestate secernat; is tamen et regnum Filii fatebitur, et æternum. Itaque non solum duo inducent regna divisa, ut obnoxia sint defectui; sed etiam cum regna comparabilia nulla sint Dei regno, quod Filii esse, etiamsi velint, negare non possunt; aut contra suam sententiam redibunt,[4] ut idem Patris et [4] Filii regnum esse fateantur: aut, quod sacrilegium est dicere, jus Patri regni minoris adscribent: aut, quod contrarium est, quem minorem divinitate impie memorant, ejus regnum fatebuntur æquale.[5] [5]

95. Sed hoc non quadrat, non congruit, non cohæret. Dicant igitur unum esse regnum, sicut nos dicimus, et probamus: probamus autem non nostris, sed cœlestibus testimoniis.

96. Primum enim etiam aliis exemplis disce regnum cœlorum, regnum etiam Filii esse; ipse enim dixit: *Amen amen dico vobis, quoniam sunt aliqui de hic*[6] *adstantibus, qui non gusta-* [6] *bunt mortem, donec videant Filium hominis venientem in regnum suum.* Dubitari ergo non Matth. XVI, 28. potest quod sit regnum Filii Dei.

[1] Omnes edit. ac mss. aliquot (*cum* A), *ablutio peccatorum;* ceteri mss., *oblatio peccatorum.* Magis apposite: idem enim est atque oblatio pro peccatis, de qua hic agitur. (Ed. Maur.)

[2] Communi lectioni *scevitatis* substituimus ex cod. A *scevitatis,* id est *stultitiæ,* quæ lectio magis congrua est.

[3] Mss. unus, *creatoris;* alii nonnulli, et omnes edit., *Salvatoris:* ceteri qui et probatiores, *conservatoris.* (Edit. M.)

[4] Edit. omnes cum mss. aliquot, *aut contra sententiam suam ridebunt.* Quid magis ridiculum? (Edit. Maur.)

[5] Cod. A, rubro minio: IIII *De uno eodemque regno Patris et Filii.*

[6] Vet. editt. ac mss. non pauci (*cum* A), *de istis adstantibus:* Rom., *de istic adstantibus:* reliqui mss., *de his adstantibus.* At omnino scribendum ut in textu; hoc namque loco, sicut et apud Marcum, infra citatum, in græco constanter legas, τῶν ὧδε ἑστηκότων. Rursus vero ubi habetur in cunctis edit. ac mss. quibusdam, *Dubitari ergo non potest;* in reliquis cod. præfertur, *Dubitare ergo noli.* (Edit. Maur.)

97. Sed accipe ipsum esse regnum Filii, quod Patris est: *Amen dico vobis quod sunt quidam circumstantium, qui non gustabunt mortem, donec videant regnum Dei veniens*[1] *in virtute.* Eo enim usque unum regnum est, ut unum sit præmium, idem heres, eadem merita, idem sponsor. A

Marc. VIII, 39.

98. Quomodo non idem regnum, cum præsertim ipse de se Filius dixerit: *Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris mei?* Quod enim Patris est per majestatis proprietatem, id etiam Filii est per ejusdem claritudinis unitatem. Ergo et Patris regnum Scriptura dixit, et Filii. B

Matth. XIII, 43.

Joan. XVII, 5.

99. Accipe nunc quia ubi regnum Dei dicit, nec Patris nec Filii separat potestatem; quia et paternum et Filii regnum uno Dei nomine comprehendit, sicut habes: *Cum videritis Abraham, Isaac, et Jacob, et omnes prophetas in regno Dei.* An negamus in regno Filii prophetas esse, cum et latroni dicenti: *Memento mei, cum veneris in regnum tuum*, responderit Dominus: *Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso?* Aut quid est esse in regno Dei,[2] nisi æternam nescire mortem? Qui autem nesciunt æternam mortem, vident Filium hominis venientem in regnum suum. C

Luc. XIII, 28.

Luc. XXIII, 42, 43.

[2]

100. Quomodo ergo potest non in potestate habere quod donat dicens: *Tibi dabo claves regni cœlorum?* Et videto distantiam. Servus aperit, Dominus largitur: iste per se, ille per Christum: famulus claves accipit, Dominus ordinat potestates: aliud jus[3] donantis, aliud dispensantis obsequium est. D

Matth. XVI, 19.

[3]

101. Accipe adhuc unum regnum, unum imperium esse Patris et Filii. Habes ad Timotheum: *Paulus apostolus Jesu Christi secundum imperium Dei salvatoris nostri, et Christi Jesu spei nostræ.* Unum igitur Patris et Filii regnum evidenter est declaratum, sicut et apostolus Paulus adseruit dicens: *Hoc enim scitote quod omnis impudicus, aut immundus, aut avarus, quod est idololatria, non habet hereditatem in regno Christi et Dei.* Ergo unum regnum, et una divinitas. E

I Tim. I, 1.

Ephes. V, 5.

102. Unam divinitatem Lex probavit, quæ dicit unum Deum. Probavit et Apostolus, dicendo de Christo: *In quo habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.* Si enim juxta Apostolum plenitudo omnis corporaliter divinitatis Christo est, aut unius divinitatis Patrem et Filium fatebuntur; aut si Patris et Filii divinitatem cupiunt separare, cum omnem plenitudinem divinitatis corporaliter Filius habeat; quid est quod existimant amplius reservandum,[4] cum amplius nihil sit plenitudine perfectionis? Ergo una divinitas. F

Deut. VI, 4.

Coloss. II, 9.

[4]

CAPUT XIII.

Filio majestatem suam esse, ac paternæ æqualem: cujus socii non sint angeli, sed spectatores.

103. Imaginem autem unam, et similitudinem unam supra diximus: superest ut unius quoque majestatis Patrem Filiumque doceamus. Nec longe aberit; cum enim ipse dixerit de se Filius: *Cum venerit Filius hominis in majestate sua, et omnes angeli cum eo, tunc sedebit super sedem majestatis suæ;* ecce Filii expressa majestas est: quid ei deest, cujus increatam majestatem negare non possunt? Est ergo Filii majestas.

Alias cap. VI.

Lib. I, cap. 7.

Matth. XXV, 31.

104. Accipiant nunc, ut dubitare non possint, quod Patris et Filii una majestas sit; ipse enim Dominus dixit: *Nam qui me erubuerit et meos sermones, hunc Filius hominis erubescet, cum venerit in majestate sua, et Patris, et sanctorum angelorum.* Quid est: *Et sanctorum angelorum*, nisi quia honorantur et servi dignitate domini sui?

Luc. IX, 26.

105. Dignitatem ergo suam ad Filium et Patrem retulit; non ut angeli habeant cum Patre et Filio æquale consortium, sed ut præeminentem gloriam Dei cernant. Neque enim suam majestatem angeli habent, sicut lectum est de Filio: *Cum sederit in sede majestatis suæ;* sed adsistunt, ut Patris et Filii gloriam[5] videant, quibus aut possunt aut merentur adspectibus.

Matth. XXV, 31.

[5]

106. Denique ipsa se explanant verba divina, ut intelligas illam gloriam Patris et Filii cum angelis non esse communem; sic enim habes: *Cum autem venerit Filius hominis in majestate sua, et omnes angeli cum eo.* Et ut doceret unam majestatem et unam gloriam esse Patris et suam, ipse in alio libro ait: *Et Filius hominis confundet*[6] *eum, cum venerit in gloria Patris sui cum angelis sanctis.* Illi in obsequio, hic in gloria: illi in comitatu, hic in suggestu: illi stant, hic sedet, ut verbo tamen usus utamur humani: hic judicat, hi ministrant.

[6]

Marc. VIII, 38.

107. Divinam autem non præmisit majestatem Patris, et subdidit suam et angelorum; ne de superioribus ad inferiora fecisse gradum quemdam et ordinem videretur. Sed quia Pater inferior videri non poterat, præmisit majestatem suam, et addidit Patris et angelorum; ne se medium inter Patrem et angelos nominando, aut ab angelis ad Patrem per sui quoque incrementa fecisse quemdam videretur adscensum, aut a Patre rursus ad angelos per ordinem cum sui etiam diminutione crederetur fecisse descen-

[1] Omnes edit., *regnum Dei venientis:* mss., *regnum Dei:* unus, *filium Dei, veniens* (in cod. A posteriori manu, *venientis*): quod omnibus quoque Scripturæ idiomatis confirmatur. Iterum autem ubi omnes edit. ac plures mss., *idem heres;* alii nonnulli exhibent, *iidem homines.* (Edit. Maur.)

[2] Nonnulli mss., *in regno Filii.*

[3] Mss. aliquot, *jus donationis.* (Edit. Maur.)

[4] Omnes edit., *æstimant amplius adscribendum;* mss. nonnulli, *æstimant;* plures *existimant,* sed omnes omnino, *amplius reservandum.* Codex A, *quod Patri existimant,* etc.

[5] Mss. aliquot ac etiam A, *gratiam videant.*

[6] Ita omnes edit. ac plures mss.; Rom. autem editio, ut codex A, *confundetur eum;* reliqui mss., *confitebitur eum.*

sum.[1] Nam nos qui unam divinitatem Patris et Filii confitemur, diversum, ut ariani, ordinem non putamus.

CAPUT XIV.

Unius substantiæ cum Patre Filium esse: hanc autem etiam secundum divinitatem sumi debere in multis Scripturarum testimoniis, tametsi in aliis nonnullis hoc verbum aut de possessionibus aut de incarnatione intelligatur.

108. De substantia autem, Imperator auguste, quid loquar unius Filium cum Patre esse substantiæ, cum imaginem paternæ substantiæ Filium legerimus, ut in nullo secundum divinitatem a Patre intelligas discrepare? Sap. VII, 26.

109. Juxta hanc imaginem dixit: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt.* Ergo nec substantiam in Deo possumus denegare;[2] neque enim insubstantivus est qui aliis dedit habere substantiam, licet alia sit substantia Dei, alia creaturæ. Nec posset insubstantivus Filius Dei esse, per quem cuncta subsistunt. Joan. XVI, 15.

110. Et ideo ait: *Non est occultatum os meum quod fecisti in abscondito, et substantia mea in inferioribus terræ.* Virtuti enim et divinitati ea, quæ ante constitutionem mundi, vel imperspicabili majestate sunt gesta, abscondita esse non poterant. Legimus ergo substantiam. Ps. CXXXVIII, 15.

111. Sed dices de incarnatione dictam esse substantiam. Interim nomen substantiæ lectum probavi, et lectum non pro patrimoniis, ut dicitis. Jam, si placet, accipiamus secundum mysterium in inferioribus Christi fuisse substantiam. Etenim ut defunctorum animas in sui corporis anima liberaret, vincula mortis solveret, peccata donaret, operatus est in inferno.

112. Et tamen quid obstat quominus illam divinam intelligas esse substantiam; cum Deus ita ubique sit, ut ei dictum sit: *Si adscendero in cœlum, tu illic es: si descendero ad infernum, ades?* Ibid., 8.

113. Denique ad substantiam divinam derivandum esse intellectum sequentibus declaravit dicens: *Inoperatum meum viderunt oculi tui;* eo quod non operis factura sit Filius, sed Verbum genitum potestatis æternæ: ἀκατέργαστον enim dixit, hoc est, inoperatum atque increatum Verbum sine alicujus creaturæ testimonio ex Patre natum: et tamen abundamus aliis substantiæ testimoniis. Sit ista hoc loco substantia corporalis, dummodo non opus Dei Filium, sed inoperatam ejus divinitatem et ipse fatearis. Ibid., 16.

114. Scio autem aliquos dicere inoperatum esse etiam incarnationis mysterium, quod non sit virilis copulæ usus operatus, quia partus est Virginis. Si ergo plerique hoc loco nec Mariæ partus opus esse dixerunt, tu, ariane, opus putas esse Dei Verbum?

115. Aut hic tantum substantiam legimus? Nonne et alibi dixit: *Portæ civitatum effractæ sunt, montes ceciderunt, et revelata est substantia?* Numquid hic quoque creatura signatur? Solent enim aliqui dicere pecuniariam esse substantiam. Ergo si ad hunc sensum refers, ideo occiderunt montes, ut pecuniarium patrimonium cerneretur. Nahum. II, 6.

116. Sed meminerimus qui montes ceciderunt; illi utique de quibus dictum est: *Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis huic monti: Tollere, et jactare in mare.*[3] Montes ergo sunt altitudines se extollentes. Matth. XVII, 19.

117. Denique in græco *regna ceciderunt* habetur. Quæ regna, nisi satanæ, de quo dixit Dominus: *Quomodo stabit regnum ipsius?* Ipsos ergo legimus montes, quæ regna sunt diaboli. Ideoque istis cadentibus regnis de corde fidelium, revelatum est paternæ Dei filium Christum esse substantiæ. Qui sunt etiam illi ipsi montes ærei, de quorum medio quatuor currus procedunt? Matth. XII, 26. Zach. VI, 1.

118. Advertimus altitudinem illam extollentem se adversus scientiam Dei verbo Domini corruisse; cum diceret Dei Filius: *Obmutesce, et exi, immunde spiritus.* De quo et propheta dixit: *Ecce ego ad te, mons corrupte.* Marc. I, 25. Jerem. LI, 25.

119. Isti ergo ceciderunt montes, et revelatum est quod esset in Christo divina substantia, dicentibus iis, qui viderant: *Vere Filius Dei est;* non enim humana, sed divina potestate dæmoniis imperabat. Hieremias quoque dicit: *Super montes accipite luctum, et super semitas desertas planctum, quia defecerunt; eo quod non sint homines, non acceperunt vocem substantiæ: a volatilibus usque ad jumenta expaverunt et defecerunt.*[4] Luc. IV, 41. Jerem. IX, 10.

120. Nec præteriit etiam alibi, cum fragilitates exponeret conditionis humanæ, ut susceptam a se infirmitatem carnis, et affectum nostræ mentis ostenderet, dixisse Dominum per Prophetam: *Memento, Domine, quæ est substantia mea;* quia in natura fragilitatis humanæ Dei Filius loquebatur. Ps. LXXXVIII, 48.

[1] Hic inscribitur codici A, *Quod unius sit Filius cum Patre substantiæ.*

[2] Substantia ubique Ambrosio idem est atque οὐσία Græcorum, id est, ipsamet rei natura, sive hoc ipsum quod res quæque est. Qui sane intellectus cum negari non possit admodum catholicus, tandem invaluit apud Latinos, ut Deus habere substantiam, et Christus Patri consubstantialis esse diceretur. Nam cum vocem *substantia* Latini ad originem suam referebant, sive illam deducerent a verbo *subsistere*, ut Augustinus lib. VII *de Trinit.* cap. 4 et 5, sive a verbo *substare*, ut Boetius lib. *de duab. naturis;* eamdem vocem proprie sumi non posse affirmabant, nisi de eo quod subjectum esset, sive substaret et quasi substerneretur accidentibus. Eosdem adeas licet, sicut et Marium Victor., qui Constantii florebat temporibus. Hic enim et varias hujus dictionis significationes fuse prosequitur, et omnes locos quos hic refert Ambrosius noster, idem commemorat. Phœbadius quoque hæc ipsa pertractat, ex quibus omnibus quantum ab ea voce ariani abhorrerent intelligitur. Sed non omittendus Athanasius qui lib. *de Synodis*, pag. 903, secundam Sirmicens. confessionem referens, illic statutum ut vocibus *substantiæ* et *consubstantialitatis* abstineretur, scribit. (Edit. Maur.)

[3] Codex A, *tolle te et jacta te.*

[4] Codex A, *et perierunt.*

121. De quo supra, ut incarnationis mysteria revelaret, ait: *Tu vero repulisti, Domine, et pro nihilo habuisti: dispulisti Christum tuum, evertisti testamentum servi tui, profanasti in terra sanctitatem ejus.* *Ibid.*, 39, 40 In quo utique servum dixit, nisi in carne, quia *non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semet ipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et specie inventus ut homo?* Philip. II, 6, 7. Mea ergo susceptione servus, sua Dominus potestate.

122. Quid illud quod habes: *Quoniam quis stetit in substantia Domini;* Jerem. XXIII, 18. et alibi: *Et si stetissent in substantia mea, et audissent verba mea, et si docuissent plebem meam; avertissem eos a nequitiis et adinventionibus suis?* *Ibid.*, 22.

CAPUT XV.

Cum Filium Patri ἑτεροούσιόν ariani dicant, eos in Deo substantiam aperte agnoscere: nec ob aliud hanc vocem defugere, nisi quod illum verum Dei Filium fateri nolint, ut significavit Eusebius Nicomediensis. Recte igitur constitutum a Nicænis Patribus verbum ὁμοούσιον, utpote hæresi oppositum et in Scriptura firmatum; proindeque neglectis quæ isti fingunt de sabellianis, retinendum.

123. Quomodo negant Dei esse substantiam? Quomodo verbum substantiæ, quod creberrimum in Scripturis est, putant esse vitandum; cum ipsi ex alia substantia, hoc est, ἑτεροούσιον dicendo Filium, substantiam tamen in Deo esse non abnuant?

124. Non igitur verbum, sed vim verbi fugiunt; quia nolunt verum esse Dei Filium. Nam licet humano verbo non possit divinæ generationis series comprehendi; tamen judicarunt Patres fidem suam tali proprie contra ἑτεροούσιον[1]

A sermone signandam, auctoritatem sequuti prophetæ, qui ait: *Quis stetit in substantia Domini, et vidit Verbum ejus?* Secundum impietatem igitur suam positum substantiæ verbum recipiunt ariani, secundum pietatem autem fidelium comprobatum repudiant et refutant.

125. Nam quid est aliud, cur ὁμοούσιον Patri nolint Filium dici, nisi quia nolunt verum Dei Filium confiteri? sicut auctor ipsorum Eusebius Nicomediensis epistola sua prodidit[2] scribens: [2]
B Si verum, inquit, Dei Filium et increatum dicimus, ὁμοούσιον cum Patre incipimus confiteri. Hæc cum lecta esset epistola in Concilio Nicæno, hoc verbum in tractatu Fidei posuerunt Patres, quia id viderunt adversariis esse formidini; ut tamquam evaginato ab ipsis gladio ipsorum nefandæ caput hæreseos amputarent.

126. Frustra autem verbum istud propter sabellianos declinare se dicunt, et in eo suam imperitiam produnt: ὁμοούσιον enim aliud alii, C non ipsum est sibi.[3] Recte ergo ὁμοούσιον Patri [3] Filium dicimus, quia verbo eo et personarum distinctio et naturæ unitas significatur.

127. An negare possunt οὐσίαν lectam, cum et panem ἐπιούσιον[4] Dominus dixerit; et Moyses [4] Matth. VI. scripserit: ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι λαὸς περιούσιος? Aut Exod. XIX. quid est οὐσία, vel unde dicta, nisi οὖσα ἀεί, quod semper maneat? Qui enim est, et est semper, Deus est; et ideo manens semper ουσία dicitur divina substantia. Propterea ἐπιούσιος D panis, quod ex Verbi substantia substantiam virtutis manentis cordi et animæ subministret; scriptum est enim: *Et panis confirmat cor hominis.* Ps. CIII, 15.

128. Servemus igitur præcepta majorum, nec hæreditaria signacula ausi rudis temeritate violemus.[5] Librum signatum illum propheticum [5] non Seniores, non Potestates, non Angeli, non Archangeli aperire ausi sunt: soli Christo explanandi ejus prærogativa est servata. Librum sa-

[1] Amerb. et Eras., *tali proprie* Επιούσιον; Gill. et Rom. edit. cum mss. ut in textu, si tamen duos cod. excipias, in quibus habetur *contra* ὁμοούσιον. Non recte. (Edit. Maur.)

[2] Ambigitur inter eruditos quænam sit illa Eusebii Nicom. epistola, cujus hic mentio fit ab Ambrosio. Hermannus lib. II *Vitæ S. Athan.* cap. 8, post card. Baronium ad annum 325 putat eam esse, cujus Theodoretus lib. I, cap. 8 edit. Vales. commeminit. Valesius vero in eumdem locum non de Epistola Nicomediensis, sed de libello fidei ab Eusebio Cæsar. Patribus concilii oblato intelligendum hunc Theodoreti locum defendit, allatis in hanc rem quibusdam rationibus: quæ sane tanti non videntur, ut ejus opinio omni careat difficultate. Verum quidquid sit, certum est Ambrosium non de formula seu libello fidei, sed de epistola hoc loco loqui. Quod vero idem Eusebius Ambrosio dicitur arianorum auctor, hoc sancto viro non est singulare; Athanasius enim passim arianos Eusebianorum nomine significat. Socrates quoque lib. I, cap. 6 de litteris Alexandri Alexandrini episc. agens, Eusebium non tam Arii doctrinam defendisse, quam suam ipsius propagare voluisse scripto prodidit. (Edit. Maur.)

[3] Hoc illud est, quod scribit Basilius epist. 300, οὐ γὰρ αὐτό τί ἐστιν ἑαυτῷ ὁμοούσιον, ἀλλὰ ἕτερον ἑτέρῳ.

[4] Edit. ultimæ Paris., *panem* περιούσιον, ut et infra περιούσιος *panis*. Absurde. Ceterum Marius Victor. lib. I et II *Cont. Arianos;* eodem modo vocem ὁμοουσιον defendit, quo hic defenditur ab Ambrosio. Unde non satis caute videtur Petavius lib. IV *de Trinit.* c. 2, n. 13 de hoc Ambrosii loco ita scripsisse: *Verum levius id argumentum, quam ut eo persuaderi possit οὐσίας vocem in Scripturis nominatim exprimi. Melius id alii demonstrant ex eo quod Deus ipse ὁ ὤν appellatur.* Certum est enim arianos contra hanc vocem quasi Scripturis omnino incognitam reclamare solitos, ut Athanasius Orat. 2 *Cont. Arianos*, Epiphanius *Hær.* 69, Marius Vict. atque alii testificantur; quibus querimoniis Ambrosium hic recta occurrere manifestum est. Quod autem ad etymologiam, quam hic et lib. *de Incarn. Myst.* cap. 9, tradit sanctus Doctor, fatemur quidem eam dictionem simpliciter repetendam a participio οὖσα, sed in hujusmodi originibus rem ad vivum resecare velle æquo severius est. Proinde vix ullum fore existimamus, qui effrænem illam intemperiem probet, qua Dallæus lib. II *de usu Patrum*, cap. 3, ob similes nævos in Patres aliquot invehitur, maxime vero in Ambrosium. (Edit. Maur.)

[5] Nonnulli mss., *ut rudes temeritate*, etc. Librum porro sacerdotalem vocat Ambrosius Niceni Concilii definitionem et symbolum, quod ut everterent ariani in concilio Ariminiensi Valens Sygid. catholicis episcopis simplicibus arianæ perfidiæ venenum propinavit; cum in secunda hujus concilii Confessione inter varias propositiones orthodoxæ fidei congruentes hanc vir callidissimus inseruit, qua anathemate feriebantur qui Christum creaturam sicut ceteras creaturas profiterentur. Porro quibus artibus hanc tragœdiam excitarint ariani narrat Sulp. Sev. lib. II et Hieron. *Adv. Lucif.* Quam Arii ipsius impietatem nullibi non exagitat Ambrosius. (Edit. Maur.)

cerdotalem quis nostrum resignare audeat, signatum a confessoribus, et multorum jam martyrio consecratum? Quem qui resignare coacti sunt, postea tamen damnata fraude, signarunt; qui violare non ausi sunt, confessores et martyres exstiterunt. Quomodo fidem eorum possumus denegare, quorum victoriam prædicamus?

CAPUT XVI.

Ut catholici contra fraudes arianorum præmuniantur, subdolas quasdam eorum confessiones exponit; nec sufficere quod Filium nonnumquam Deum vocitent, nisi eum admittant Patri æqualem, collectis argumentis probat.

129. Nemo metuat, nemo formidet: plus confert fidelibus qui minatur. Venenatæ sunt blanditiæ perfidorum, tunc cavendæ, cum id quod negant, prædicare se simulant. Sic decepti sunt et ante qui facile crediderunt; ut ibi perfidiæ laqueos inciderent, ubi fidem esse credebant.

130. Qui dicit, inquiunt, Christum creaturam secundum ceteras creaturas, anathema sit. Audierunt simplices, et crediderunt: *Innocens* enim, sicut scriptum est, *credit omni verbo.* Prov. XIV, 15. Audierunt ergo, et crediderunt, primo decepti sono; ac velut aves intenti ad escam fidei, extentum sibi laqueum non caverunt. Ita dum fidem sequuntur, hamum nefandæ fraudis adtrectaverunt. Et ideo, *Estote,* inquit, *astuti sicut serpentes, et simplices sicut columbæ:* præmittitur astutia, ut sit tuta simplicitas. Matth. X, 16.

131. Sunt enim serpentes evangelici, qui exuunt veterem usum, ut induant novos mores, sicut scriptum est: *Expoliantes veterem hominem cum actibus ejus, et induentes novum secundum imaginem ejus, qui creavit eum.* Coloss. III, 9, 10. Discamus ergo, depositis vetusti hominis exuviis, evangelicorum serpentium vias; ut more serpentium servare caput, fraudem cavere noscamus.

132. Satis fuerat dicere: Qui dicit creaturam Christum, anathema sit. Cur bono confessionis, ariane, venena permisces, ut totum corpus contamines? Addendo enim: Secundum ceteras creaturas, non creaturam Christum negas, sed creaturam dicis esse dissimilem: creaturam enim dicis, etsi præstantiorem ceteris adseras creaturis. Denique Arius, hujus impietatis magister, Dei Filium creaturam dixit esse perfectam, sed non sicut ceteras creaturas. Videtis igitur hæreditario patris vestri vos usos esse sermone? Sat est creaturam negare; quid opus fuit addere: Sed non sicut ceteras creaturas? Recide quod putruit, ne serpat contagio: venenum habet; mortem adfert.

133. Deinde dicis interdum Deum Christum; sed ita dic Deum verum,[1] ut plenitudinem ei paternæ divinitatis adsignes: sunt enim qui dicuntur dii sive in cœlo, sive in terra. Non ergo perfunctorie nuncupandus Deus, sed ita ut eamdem divinitatem prædices in Filio, quam Pater habet, sicut scriptum est: *Sicut enim Pater vitam habet in semet ipso, sic dedit et Filio vitam habere in semet ipso.* Joan. V, 26 Dedit utique quasi Filio per generationem, non quasi inopi per gratiam.

134. Et *potestatem dedit ei judicium facere, quia*[2] *Filius hominis est.* Vide quid addidit, ne tu calumnieris ex verbo. Filium hominis legis, et accipientem arguis? Nega ergo Deum, si non omnia Filio quæ Dei sunt, deferuntur; cum enim dixerit: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt;* cur tu non omnia quæ divinæ naturæ Joan. XVI, 15. sunt, etiam in Filio confiteris? Nam qui dicit: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt,* quid excipit quod non habet?

135. Quid est quod ἐμφατικῶς, quam fideli magis sermone commemores, quod mortuos suscitaverit, maria pedes transmiserit, infirmitates hominum curaverit? Hæc enim etiam servulis suis præstitit. Plus ista miror in hominibus, quod tantam eis dederit potestatem. Aliquid de Christo audire desidero, quod speciale sit Christi, quod cum iis quæ creata sunt, non possit esse commune; quia genitus, quia unicus est Dei Filius, quia Deus verus ex Deo vero, quia ad dexteram Patris sedet.

136. Ubicumque lego consessum Patris et Filii, semper ad dexteram Filius sedet. Numquid melior Filius Patre? Non hoc dicimus; sed quem caritas Dei honorat, humana iniquitas derogat. Scivit Pater serendas esse de Filio quæstiones: præbuit nobis quod sequeremur, pietatis exemplum, ne Filio derogemus.

CAPUT XVII.

Objectioni quæ hic nasci poterat, occurrens, cur Dominus Stephano stare visus sit, explicat; et ex hujus ad Filium precibus ejusdem ac Patris æqualitate confirmata, librum terminat.

137. Uno tantum loco stantem ad dexteram Dei Jesum Stephanus vidisse se dixit. Act. VII, 55. Et hoc disce, ne quam hinc moveas quæstionem. Cur enim ubique ad dexteram sedere ostenditur, uno legitur in loco stare? Sedet quasi judex vivorum et mortuorum; stat quasi advocatus suorum. Stabat ergo quasi sacerdos, quando Patri hostiam boni martyris offerebat: stabat quasi bono luctatori bravium tanti præsul certaminis redditurus.

138. Accipe et tu spiritum Dei, ut ista distinguas, sicut accepit et Stephanus; et dicas sicut dixit et martyr: *Ecce video cœlos apertos, et Filium hominis stantem ad dexteram Dei.*

[1] Omnes edit. ac mss. aliquot, quos inter etiam A, *dic Deum, ut Deum verum, ut plenitudinem*, etc.: elegantius reliqui, ut in textu.

[2] Codex A, *quoniam.*

Qui cœlos apertos habet, Jesum ad dexteram Dei cernit: qui clausos oculos habet mentis, Jesum ad dexteram Dei non videt. Confiteamur ergo Jesum ad dexteram, ut cœlum et nobis aperiatur. Claudunt sibi cœlum qui aliter confitentur.

139. Quod si qui objiciunt quod Filius stabat, ostendant hoc loco quod Pater sedebat. Nam licet Filium hominis stare dixerit, tamen hoc loco nec Patrem sedere commemoravit.

140. Ut autem evidentius cognosceretur nulla esse stantis injuria, sed potestas, Filium Stephanus obsecrabat, ut se amplius commendaret Patri, dicens: *Domine Jesu, recipe spiritum*
Act. VII, 58. *meum.* Et ut eamdem Patris et Filii potestatem esse ostenderet, repetivit dicens: *Domine, ne*
Ibid., 59. *statuas illis hoc peccatum.* Hoc Dominus in passione propria quasi Filius hominis Patri dicit: hoc et Stephanus Filium Dei in suo martyrio deprecatur. Cum eadem gratia a Patre Filioque deposcitur, eadem potentia declaratur.

141. Aut si volunt Stephanum Patri dixisse, videant quid propria testificatione significent. Licet nos ista non moveant, advertant tamen qui totum in littera constituunt et in ordine, quod Filius prius sit rogatus. Nos autem et secundum eorum interpretationem ostendimus unitatem paternæ majestatis et Filii: nam cum Pater rogatur et Filius, æqualitas precationis operationis indicat unitatem. Si autem illis non placet Filio dictum, *Domine;* videmus quod etiam Dominum eum negare conantur.

142. Sed jam quia martyris tanti corona processit, studia certaminis relaxemus, ferias hodierni sermonis habeamus. Prosequamur sanctum martyrem laudibus, sicut post magna decebat certamina, vulneribus quidem adversarii cruentatum, sed Christi præmiis coronatum.

LIBER QUARTUS.

CAPUT I.

Haud mirum esse quod homines in Christi cognitione erraverint, sed quod Scripturæ non obtemperaverint: illum quoque nec ab angelis nisi revelatione fuisse cognitum, sicut nec ab ipso Præcursore. Ejusdem Christi in cœlum adscendentis triumphus qualis, et raptu prophetarum quorumdam quanto præstantior. Tum descripto angelorum hac de re colloquio, contra arianos Filius omnipotens esse ostenditur.

Consideranti mihi, Imperator auguste, qua ratione sic erraverit
1 genus hominum,[1] ut de Dei Filio plerique, væ mihi, diversa sequerentur; nequaquam satis mirum videtur quia erravit humana scientia de supernis, sed quod Scripturis non detulit obedientiam.

2. Quid enim mirum,
2 si mysterium Dei Patris et Domini[2] Jesu Christi, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ
Coloss. II, 3. adsconditi, per sapientiam mundi non potuerunt homines comprehendere, quod nec angeli cognoscere nisi ex revelatione potuerunt?

3. Quis enim potuit opinione magis quam fide sequi Dominum Jesum nunc de cœli altissimis inferna penetrantem, nunc ab inferis ad cœlestia resurgentem; subito exinanitum, ut habitaret in nobis, nec umquam imminutum, cum semper Filius in Patre, et in Filio Pater esset?

4. Dubitavit in eo ipse Prænuntius, licet per Synagogæ typum;[3] dubitavit ipse ante Domini 3
faciem destinatus. Denique missis discipulis, interrogat: *Tu es qui venturus es, an alium expectamus?*
Matth. XI, 3.

5. Obstupuerunt et angeli cœleste mysterium. Unde cum resurgeret Dominus, atque illum quem dudum secundum carnem angustus sepulcri locus texerat, resurgentem ab inferis cœli alta sustinere non possent, hæserunt etiam cœlestia opinionis incerto.[4] 4

6. Veniebat enim novis victor redimitus exuviis, Dominus in templo sancto suo; præibant angeli et archangeli, mirantes spolium ex morte quæsitum; et quamvis scirent nihil Deo accedere ex carne potuisse, quia infra Deum omnia sunt; tamen trophæa crucis, cujus principium super humeros ejus, et triumphatoris æterni manubias intuentes, quasi eum quem emiserant cœli portæ, capere non possent; licet numquam ejus capiant majestatem, majorem viam quærebant aliquam revertenti: adeo nihil exinanitus amiserat!

7. Debuit tamen novo victori novum iter pa-

[1] Sic mss. plures ac potiores; alii autem ac editt., *genus hominum* (vet. editt., *humanum*) *de Dei Filio, ut plerique diversa* (vet. editt., *væ diversa*) *sequerentur.* (Edit. Maur.)

[2] Maurinis testibus inter *Patris et Domini* mss. plerique omittunt copulam.

[3] *Per Synagogæ typum,* id est, in quantum Synagogæ figura erat, ejusdem personam repræsentabat; in quantum autem Christi præcursor, non cadebat in talem prophetam tanti erroris suspicio, ut ipse Ambrosius tradidit lib. v *in Lucam,* n. 93, ubi fusius hæc prosequitur. Videri etiam possunt præter D. Thomam 2, 2, q. 2, art. 7, ad 2, sacri interpretes in XI Matthæi, et VII Lucæ. Quod vero ad angelorum dubitationem, jam a nobis observatam est ad lib. *de Instit. Virg.* cap. 5, num. 39, Doctorem nostrum eamdem hanc opinionem sæpius repetere: sed eam nusquam pertractat uberius, quam hoc ipso loco. (Edit. Maur.)

[4] Mss. aliquot melioris notæ, *cœli astra sustinere.... opinionis incerta.*

rari; semper enim victor tamquam major præcelsior est: sed quia æternæ sunt justitiæ portæ, eædemque novi et veteris Testamenti, quibus[1] cœlum aperitur, non mutantur utique, sed elevantur; quia non unus homo, sed totus in omnium redemptore mundus intrabat.

Gen. v, 11. IV Reg. ii, 12. 8. Translatus erat Enoch, raptus Elias: sed non est servus supra Dominum. *Nullus enim*

Joan. iii, 13. *adscendit in cœlum, nisi qui descendit de cœlo.* Nam et Moysen, licet corpus ejus non apparuerit in terris, nusquam tamen in gloria cœlesti legimus, nisi posteaquam Dominus resurrectionis suæ pignore vincula solvit inferni, et piorum animas elevavit. Translatus ergo Enoch, raptus Elias; ambo famuli, ambo cum corpore: sed non post resurrectionem, non cum manubiis[2] mortis, et triumpho crucis viderant illos angeli.

9. Et ideo Dominum omnium primum ac solum de morte triumphantem venire cernentes, tolli portas principibus imperabant, cum admiratione dicentes: *Tollite portas, principes, vestras; et elevamini portæ æternales: et introibit*

Ps. xxiii, 7. *rex gloriæ.*

10. Erant tamen adhuc et in cœlestibus qui stuperent, qui admirarentur novam pompam, novam gloriam; et ideo requirebant: *Quis est*

Ibid., 8. *iste rex gloriæ?* Sed quia et angeli processus habent scientiæ, capacitatem profectus; habent utique discretionem virtutis, atque prudentiæ: solus enim sine processu Deus, quia in omni perfectione semper æternus est.

11. Dicebant alii, illi utique qui adfuerant resurgenti, illi qui viderant vel jam cognoverant: *Dominus fortis et potens, Dominus potens in prælio.*

12. Iterum multitudo angelorum triumphali agmine præcinebant: *Tollite portas, principes, vestri; et elevamini portæ æternales: et introibit rex gloriæ.*

13. Rursus alii stupentes dicebant: *Quis est*

Ibid., 10. *iste rex gloriæ? Videmus eum non habentem*

Isai. liii, 2. *speciem neque decorem:* si ergo ipse non est, *Quis est iste rex gloriæ?* Respondetur a scientibus: *Dominus virtutum, ipse est rex gloriæ.* Ergo Dominus virtutum ipse est Filius. Et quomodo infirmum ariani dicunt, quem Dominum virtutum, sicut et Patrem, credimus? Quomodo ariani discretionem faciunt potestatis, cum Dominum sabaot Patrem, Dominum sabaoth Filium legerimus? Nam et hic sic positum plerique codices habent, quod *Dominus sabaoth ipse sit rex gloriæ:* sabaoth autem interpretes alicubi Dominum virtutum, alicubi regem, alicubi omnipotentem interpretati sunt.[3] Ergo quoniam qui adscendit Filius est, qui adscendit autem, Dominus est sabaoth; omnipotens utique Dei Filius est.

CAPUT II.

In cœlum sine fide adscensurum neminem, vel si quis adscenderit, ejiciendum: illam itaque sedulo conservari debere. Esse etiam in nobis cœlos, quorum portæ aperiendæ, ac per Christi divinitatis confessionem elevandæ sunt. Has ab arianis non elevari, nec ab iis qui requirunt Filium inter terrena; proindeque illos cum Magdalena remittendos ad Apostolos, in quos portæ inferi non prævalebunt. Colligitur ex dictis a servo Domini dignitati non derogandum.

14. Quid igitur agemus? Quomodo adscendemus ad cœlum? Sunt illic dispositæ Potestates, ordinati Principes, qui cœli januas servant, qui adscendentem interrogant: quis me admittet, nisi omnipotentem annuntiem Christum? Clausæ sunt portæ, non cuicumque aperiuntur: non quicumque vult, nisi qui fideliter credit, ingredietur. Custoditur aula imperialis.

15. Sed esto, indignus obrepserit, latuerit principes portarum cœlestium, discubuerit in cœna Domini: ingressus Dominus convivii, videns non indutum nuptiale fidei vestimentum, projiciet eum in tenebras exteriores, ubi sit fletus et stridor dentium, si fidem pacemque non servet. Matth. xxii, 11 et ss.

16. Servemus igitur nuptiale quod accepimus vestimentum, nec Christo propria denegemus, quem omnipotentem annuntiant angeli, prophetæ significant, apostoli testificantur, sicut jam supra ostendimus. Lib. ii, cap. 4.

17. Et fortasse non de istius tantummodo cœli portis Propheta dixerit quod præteribit; et alios enim cœlos Dei Verbum penetrat, de quibus dictum est: *Habemus* enim *sacerdotem magnum principem sacerdotum, qui pertransivit*[4] *cœlos, Jesum Filium Dei.* Qui sunt isti cœli, Hebr. iv, 14. nisi et hi de quibus dicit Propheta: *Cœli enarrant gloriam Dei?* Ps. xviii, 1.

18. Stat enim Christus ad januam mentis tuæ; audi eum dicentem: *Ecce sto ad januam, et pulso:*[5] *si quis mihi aperuerit, ingrediar ad*

[1] Thuan. cod. unus, *idemque novi et veteris Testamenti aditus, quibus,* etc. (Edit. Maur.)

[2] Non pauci mss., *post resurrectionem jam cum manubiis.* Non ita male; subintelligitur enim, ut postea Christus adscendit. (Edit. Maur.)

[3] Mss. aliquot, *interpretes alicubi omnipotentem interpretati sunt.* Et sane cum Ambrosius ex voce *omnipotens* argumentetur, sine dispendio sensus aliæ interpretationes omitti possent. Verum cum habeantur in aliis cod. manu exaratis, nec non in editis omnibus, rejiciendas alias duas non putavimus. Primam, qua *sabaoth* exponitur *virtutum* sive *exercituum*, agnoscit Epiphanius *Hær.* 26, et præter alios Patres Origenem, Gregorium Nazian., Augustinum etc., Hieronymus epist. 136 *ad Marcellam:* sicut et eamdem simul atque tertiam, qua scilicet memorata dictio idem sonat ac *omnipotens*, epist. 142 comprobat. Quod autem illa ipsa vox etiam pro rege sumi dicitur, hoc non reperimus alterius cujusquam firmatum suffragio. (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit., *Habemus enim principem sacerdotum, qui penetravit;* aliæ ac mss. ut in textu, nisi quod vet. editt. cum Rom. legunt *penetravit.* (Edit. Maur.)

[5] Mss. nonnulli Maurinis testibus, *Ecce steti ad januam mentis tuæ, et pulso.*

Apoc. III, 20. *illum; et cœnabo cum eo, et ipse mecum.* Et Ecclesia de eo dicit: *Vox fratris mei pulsat* Cant. V, 2. *ad januam.*

19. Stat ergo, et non solus stat, sed præcedunt eum angeli, qui dicunt: *Tollite portas, principes, vestri.* Quas portas? Illas utique de Ps. XXIII, 7. quibus et alibi dicit: *Aperite mihi portas justitiæ.* Aperi ergo Christo portas tuas, ut ingrediatur in te: aperi portas justitiæ, aperi portas pudicitiæ, aperi portas fortitudinis atque sapientiæ.

20. Crede angelis dicentibus: *Et elevamini portæ æternales, et introibit rex gloriæ,*[1] *Dominus* Ps. XXIII, 7. *sabaoth.* Porta tua vocis fidelis canora confessio est; porta tua ostium verbi est, quam sibi Apostolus optat aperiri, dicens: *Ut aperiatur mihi ostium verbi ad eloquendum mysterium* Coloss. IV, 3. *Christi.*[2]

21. Aperiatur igitur Christo porta tua, nec solum aperiatur, sed etiam elevetur; si tamen æternalis est, non caduca; scriptum est enim: *Et elevamini portæ æternales.* Elevatum est superlimen Esaiæ, quando Seraphim labia ejus Isai. VI, 7. tetigit, et vidit regem Dominum sabaoth.

22. Tuæ ergo portæ elevabuntur, si sempiternum, si omnipotentem, si inæstimabilem, si incomprehensibilem, si eum qui et præterita omnia et futura noverit, Filium Dei credas. Quod si præfinitæ potestatis et scientiæ, subjectumque opinaris, non elevas portas æternales.

23. Eleventur ergo portæ tuæ, ut non ariano sensu parvulus, non pusillus, non subditus ad te Christus introeat; sed intret in Dei forma, intret cum Patre, intret talis, qualis est et cœlum et omnia supergressus, emittat tibi Spiritum sanctum. Expedit tibi ut credas quia adscendit, et sedet ad dexteram Patris. Nam si eum inter creaturas et terrena impia cogitatione detineas; si non tibi abeat, non tibi adscendat; nec paraclitus ad te veniet, sicut ipse dixit: *Nam si ego non abiero, paraclitus non veniet* Joan. XVI, 7. *ad vos: si autem abiero, mittam illum ad vos.*

24. Quod si inter terrena eum requiras, sicut Maria Magdalene requirebat, cave ne et tibi dicat: *Noli me tangere; nondum enim adscendi* Joan. XX, 17. *ad Patrem meum.* Portæ enim tuæ angustæ sunt, capere me non queunt, elevari non queunt, intrare non possum.

25. Vade ergo ad fratres meos, hoc est, ad illas portas æternales, quæ cum Jesum viderint, *Ibid.* elevantur. Æternalis porta est Petrus, cui portæ Matth. XVI, 18. inferi non prævalebunt. Æternales portæ Joan- Marc. III, 17. nes et Jacobus, utpote filii tonitrui. Æternales portæ sunt Ecclesiæ, ubi laudes Christi annuntiare Propheta desiderans, dicit: *Ut annuntiem* Ps. IX, 15. *omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion.*

26. Grande ergo mysterium Christi, quod stupuerunt et angeli; et ideo venerari debes, et Domino famulus derogare non debes. Ignorare non licet; propterea enim descendit ut credas: si non credis, non descendit tibi, non tibi passus est. *Si non venissem,* inquit, *et loquutus non fuissem his, peccatum non haberent: nunc autem excusationem non habent de peccato suo. Qui me odit, et Patrem meum odit.* Quis Joan. XV, 22, 23 igitur odit Christum, nisi qui derogat? Sicut enim amoris est deferre, ita odii est derogare. Qui odit, quæstiones movet; qui amat, reverentiam defert.

CAPUT III.

Verba illa: Omnis viri caput Christus.... caput autem Christi Deus, *primo in arianos ipsos retorquet; deinde Christi tantum secundum naturam humanam considerati Deum caput esse ex alio Scripturæ loco, quem objicere solebant iidem hæretici, probat; nec prudentius quoque oppositum ab ipsis textum illum*: Qui autem plantat, et qui rigat, unum sunt. *Quibus explicatis, quo pacto Pater in Filio, et Filius in Patre, nec non in utroque fideles esse dicantur, aperitur.*

27. Itaque discutiamus eorum alias quæstiones. Alias cap. II. Scriptum est, inquiunt: *Omnis viri caput Christus est, caput autem mulieris vir, caput autem Christi Deus.* Qua in quæstione dicant I Cor. XI, 3. mihi velim, utrum conjungere, an dividere hæc quatuor velint. Si enim conjungere, atque ita dicunt Deum caput esse Christi, sicut vir est mulieris caput, videte quid incidant. Nam si hæc tamquam ex paribus sumpta est comparatio, et hæc quatuor, id est, mulier, vir, Christus, et Deus, quasi ex unius atque ejusdem naturæ similitudine comparantur: ergo mulier et Deus unius incipient esse naturæ.

28. Quod si hoc displicet, quia sacrilegum est dicere, ut volunt dividant. Itaque si Christum apud Deum Patrem ita volunt esse, sicut est mulier apud virum; unius utique Christum et Deum dicunt esse substantiæ, quoniam mulier et vir unius sunt in carne naturæ: nam Gen. II, 24. quod distat, in sexu est. Cum vero inter Christum et Patrem sexus non interveniat; quod unum inter Filium et Patrem in natura est, fatebuntur; quod diversum in sexu est, denegabunt.

29. Placetne ista divisio? An mulierem, virum et Christum unius volunt esse substantiæ, et Patrem separant? Hæccine igitur divisio placet? Si ita est, videte quid incidant. Aut enim non solum arianos, sed etiam photinianos se necesse est confiteantur; quia Christum hominem tantum fatentur, quem humanæ tantummodo naturæ æstimant copulandum; aut vel invitos adquiescere par est nostræ sententiæ, per quam id quod impie cogitarunt, pie religioseque defendimus; ut sit Christus quidem secundum generationem divinam Dei virtus,

[1] Ita mss. plures ac potiores: alii vero cum A, et editiones ante maurinam, *ut introeat in te rex gloriæ,* etc.

[2] Mss. aliquot juxta Maurinos, *martyrium Christi.*

secundum adsumptionem autem carnis, unius cum omnibus hominibus in carne substantiæ; salva tamen incarnationis suæ gloria, qui veritatem[1] suscepit, non imaginem carnis.

30. Sit ergo juxta humanam conditionem caput Christi Deus: non enim dixit caput Christi Pater, sed *caput Christi Deus;* quia divinitas, utpote creatrix, caput est creaturæ. Et bene dixit: *Caput Christi Deus;* ut et divinitatem Christi significaret, et carnem, hoc est, incarnationem in Christi nomine; in Deo autem unitatem divinitatis, et magnitudinem potestatis.

31. Eousque autem caput Christi Deus secundum incarnationem dictum est, ut et caput viri Christus secundum incarnatiouem Verbi dictum sit. Quod alibi Apostolus evidenter exposuit dicens: *Quoniam vir caput est mulieris,* Ephes. v, 23. *sicut et Christus caput Ecclesiæ.* Et in conse- *Ibid.*, 25. quentibus addidit: *Qui se tradidit pro ea.* Secundum incarnationem igitur caput viri Christus, quia secundum incarnationem facta traditio est.

32. Est ergo caput Christi Deus;[2] ubi servi, hoc est hominis, non Dei forma tractatur. Sed nihil præjudicat Dei Filio, si secundum carnis veritatem similis sit hominibus, qui in divini- Joan. x, 30. tate cum Patre unum est: non enim potestas hac interpretatione minuitur, sed misericordia prædicatur.

33. Quis autem unam divinitatem Patris et Filii pie abneget, cum ipse Dominus consummaturus præcepta, discipulis suis dixerit: *Ut* Joan. xvii, 11. *sint unum, sicut et nos unum sumus?* Pro testimonio enim fidei positum est, licet ab arianis ad argumentum perfidiæ derivetur. Etenim quoniam toties lectam negare non queunt unitatem, extenuare conantur; ut talis videatur divinitatis unitas inter Patrem et Filium, qualis est inter homines unitas devotionis et fidei: licet etiam inter ipsos homines unitas naturæ sit ex communitate naturæ.

34. Unde et illud apertissime solvitur, quod ad extenuationem Dominicæ unitatis objicere consueverunt, quia scriptum est: *Qui autem* I Cor. iii, 8. *plantat, et qui rigat, unum sunt.* Hoc ariani, si saperent, non objicerent. Quomodo enim negare conantur quia Pater et Filius unum sunt, cum Paulus et Apollo et natura unum sint et fide? Sed tamen per omnia unum esse non possunt, quia nequeunt comparari humana divinis.

35. Inseparabilis ergo Deus Pater Verbo, inseparabilis virtute, inseparabilis sapientia per divinæ unitatem substantiæ; et est in Filio, sicut frequenter est scriptum: est vero non ut egentem sanctificans,[3] nec ut vacuum implens; quia non vacua Dei virtus. Nec enim virtus virtute augetur; quia non duæ virtutes, sed una virtus: nec divinitas divinitatem accipit; quia non duæ divinitates, sed una divinitas: nos autem per acceptam et inhabitantem in nobis virtutem unum erimus in Christo.

36. Communis ergo littera, sed discrepans divina, humanaque substantia. Nos unum erimus, Pater et Filius unum sunt: nos secundum gratiam, Filius secundum substantiam. Alia autem per conjunctionem, alia per naturam unitas. Denique vide quid ante præmiserit: *Ut omnes unum sint, sicut tu, Pater in me, et ego in te.* Joan. xvii, 21.

37. Considera ergo quia non dixit: Tu in nobis, et nos in te; sed *tu in me, et ego in te,* ut se a creaturis separaret. Et addidit: *Et isti in nobis,* ut etiam hic suam potentiam et *Ibid.* Patris a nobis secerneret; ut quod nos in Patre et Filio unum sumus, non naturæ videatur esse, sed gratiæ; quod autem Filius et Pater unum sunt, non hoc Filius accepisse per gratiam, sed naturaliter ut Filius possidere credatur.

CAPUT IV.

Objectum ab hæreticis locum illum: Non potest Filius facere a se quidquam etc., *primo e subsequentibus verbi exponit; deinde singulas integri textus voces expendens, eas ariana interpretatione sumi sine impietate aut absurditate haudquaquam posse, potissimum creationis mundi et quorumdam Christi miraculorum exemplis docet.*

38. Aliud rursus objiciunt, adserentes unam Alias cap. III. atque eamdem potestatem Filii et Patris esse non posse, quia ipse dixit: *Amen, amen, dico vobis, non potest Filius facere a se quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem.* Itaque Joan. v, 19. nihil ex se fecisse Filium dicunt, nec facere posse, nisi quod viderit facientem Patrem.

39. O præscia sapientia infidelium argumentorum! quæ subjecit quod solveret quæstionem, addendo quod sequitur: *Quia quæcumque ille fecerit, eadem et Filius facit similiter;* hoc nempe *Ibid.* sequitur. Cur ergo scriptum est: Eadem facit Filius, et non talia;[4] nisi ut in Filio unitatem, non imitationem paterni operis æstimares?

40. Sed tamen ut illorum quoque argumenta discutiamus, quæro ut respondeant, utrum vi-

[1] Vet. editt., *qui auctoritatem suscepit, non imaginem carnis.* Rom. et mss. ut in textu, nisi quod eadem præfert *qui veritatem;* et cod. Thuan. unus, *quia veritas suscepit imaginem carnis.* Pessime. (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit. ante maurinam: *Est ergo caput viri Christus, caput Christi Deus:* mss. vero omittunt *caput viri Christus*, et veram exhibere lectionem proxime sequentia ostendunt.

[3] Omnes edit. ac duo mss., *egentem significans:* reliqui mss., *egentem sanctificans.* Magis commode. Ceterum obiter observabimus arianam hanc verborum Joannis interpretationem admodum communem fuisse. Nam præter Ambrosium nostrum eamdem quoque referunt ac refellunt Athanasius *Orat. 4 cont. Arian.*, Hilarius lib. viii *de Trinit.*, August. lib. iii, *Cont. Maxim.*, Cyrillus Alex. et alii. (Edit. Maur.)

[4] Mss. aliquot, *et non alia:* reliqui et edit. omnes, *et non talia.* Rectius; eadem quippe facere, æqualitatis est; talia, id est, similia, imitationis. Objectionem porro, quam ex superiori loco urgebant ariani, non solum hic, et lib. *de Spiritu sancto*, cap. 12, confutat; verum etiam lib. ii *Hexaem.* cap. 5, n. 19, et in Psal. cxviii Serm. 20, n. 32, quem ultimum locum non sine operæ pretio examinabis. (Edit. Maur.)

deat Filius opera Patris. Videt itaque, an non? Si videt, ergo et facit: si facit, desinant omnipotentem negare, quem omnia posse facere, quæ Patrem facientem viderit, confitentur.

41. Quid est autem, *viderit?* Corporaliumne aliquis usus oculorum est?[1] Sed si hoc de Filio velint dicere, corporalis etiam in Patre usum operationis ostendent; ut facientem videat, quod ipse facturus est.

42. Quid est autem: *Non potest Filius facere a se quidquam?* Hoc interrogemus, hoc consideremus. Est ergo aliquid impossibile Dei virtuti atque sapientiæ? Hoc est enim Dei Filius, qui utique non alienam accepit fortitudinem: sed quemadmodum vita est, non aliena vivificatione subnixus, sed alios vivificans, quia ipse vita est; ita etiam sapientia est, non quasi insipiens accipiens sapientiam, sed qui de suo alios faciat esse sapientes: ita etiam virtus est, non quasi per infirmitatem consequutus incrementa virtutis; sed ipse virtus, qui virtutem fortibus largiatur.

43. Quomodo ergo virtus quasi cum jurisjurandi adtestatione dicit: *Amen, amen, dico vobis,* Joan. v, 19. quod est: Fideliter, fideliter dico?[2] Fideliter ergo dicis, Domine Jesu, et cum sacramenti quadam repetitione confirmas quod nihil facere potes, nisi quod facientem Patrem videris. Fecisti mundum: numquid alterum mundum Pater tuus fecit, quem quasi ad exemplar acceperis? Ergo necesse est fateantur impii aut duos, aut certe multos esse mundos,[3] quod philosophi adserunt; ut se etiam in hoc errore gentilitatis involvant. Aut si velint verum sequi, dicant sine exemplari te fecisse quod feceris.

44. Dic mihi, Domine, quando in mari Patrem incarnatum videris ambulantem. Ego enim Marc. vi, 48. nescio, ego hoc de Patre credere sacrilegum puto, qui te solum carnem adsumpsisse cognovi. Quando videris in nuptiis Patrem aquam in Joan. ii, 9. vina vertentem. Sed solum te unigenitum Filium legi ex Patre natum, solum te ex Spiritu sancto accepi et Virgine secundum incarnationis Matth. i, 25. sacramenta generatum. Ergo ista, quæ memoravimus a te gesta, non fecit Pater; sed sine exemplari paterni operis ad redimendam tuo sanguine salutem mundi solus immaculatus ex alvo Virginis processisti.

45. Ac ne forte incarnationis tantummodo putent sequestrandum esse mysterium (licet cum dicunt: *Non potest Filius a se facere quidquam,* nihil excipiant, ita ut et quidam impius Joan. v, 19 dixerit: Nec culicem facere potest; tam temerario ausu, petulantique sermone majestatem supernæ virtutis irridens), dic, Domine Jesu, quam terram sine te Pater fecerit? Cœlum enim sine te non fecit, quia scriptum est: *Verbo Domini cœli firmati sunt.* Ps. xxxii, 6.

46. Sed nec terram sine te fecit, quia scriptum est: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil.* Nam si aliquid sine te Deo Joan. i, 3. Verbo Pater fecit, non ergo omnia facta per Verbum, et Evangelista mentitur. Quod si omnia facta per Verbum, et omnia per te cœperunt esse, quæ non erant; utique quæ non vidisti a Patre facta, a te ipse fecisti. Nisi forte philosophicas tibi ideas platonica illa disputatione præstituunt,[4] quas ab ipsis tamen philosophis scimus irrisas. Si autem ex te ipse fecisti, vana est adsertio perfidorum, quæ auctori omnium, cui suppetit ex se faciendi magisterium, tribuit discendi profectum.

47. Quod si per te negant cœlum esse factum, vel terram, considerent impii quo se suo furore præcipitent; cum scriptum sit: *Dii qui non fecerunt cœlum et terram, pereant.* Peribit ergo, Jerem. x, 11. ariane, qui quod perierat, et reperit et redemit? Sed ad proposita revertamur.

CAPUT V.

Cœptam objecti loci expositionem urgens, rationes quatuor quibus aliquid fieri non posse affirmamus, explicat, et earum primas tres in Christum non cadere, solutis quibusdam objectiunculis, demonstrat; et Filium propter solam potestatis cum Patre unitatem nihil a se facere posse deducit.

48. Quomodo *non potest Filius facere a se quidquam?* Quæramus quid sit quod facere non possit. Multæ sunt impossibilitatum

[1] Nonnulli mss., *aliquis visus oculorum est.... corporales etiam in Patre visus,* etc.

[2] Hunc significatum dictionis *Amen* tradit etiam Hieronymus ep. 134, quæ est *ad Sophronium,* et 137, quæ *ad Marcellam.* In illis autem alias duas acceptiones addit, nimirum ubi quandoque pro *fiat,* quandoque pro *vere* seu *verum est,* ponitur. Easdem similiter admittit Ambrosius, priorem scilicet *in Ps.* xl, n. 36; alteram autem lib. *de Myst.* cap. 9, n. 54 et alibi.

[3] Quam hoc loco tangit Vir sanctus philosophorum quorumdam de mundorum multiplicitate opinionem, ejusdem alibi non semel mentionem facit, ut exempli causa lib. i *Hexaem.* cap. 1, n. 3, et lib. ii, cap. 2, n. 5. Hæc autem illa sententia bifariam dividebatur. Etenim plures mundos existere corporeos adseverabant nonnulli, cum alii geminum tantum, corporeum scilicet quem habitamus, atque incorporeum, qui et archetypus vocitabatur, admittebant. De priore intelligendus videtur Ambrosius citatis locis, non secus ac magnus Augustinus lib. iii *Cont. Academ.* capit. 10, n. 23, nec non lib. ii *de Civit. Dei,* cap. 2, et lib. xi, cap. 5, pluresque alii: de posteriore autem idem Augustinus lib. i *de Ordine,* cap. 11, n. 32, et lib. i *Retract.* cap. 3; Eusebius lib. xi *Præpar. Evang.* n. 27, ex lib. vi *Strom.* Clementis Alex. et multi alii. Porro Gregorius quoque Nazianz. *Orat.* 36, non minori impetu invehitur in arianos, quod duos vel etiam quatuor mundos inducerent. (Edit. Maur.)

[4] Ambrosius tum hic, tum lib. i *Hexaem.* cap. 1, num. 1, veteres Patres sequutus, ut puta Justinum Mart. *Parænet. ad Græcos,* Clementem Alexand. lib. vi *Stromat.*, Tertullianum *de Anima* cap. 8, et *Præscript.* cap. 7, atque alios, idearum nomine intelligit naturas quasdam incorporeas, æternas, increatas, a Deo et mundo distinctas, quo sensu illas Aristoteles variis locis *Metaphys.* atque *Ethic.* explicat et irridet. Sed ipsum sive quod præceptori suo invideret, sive quod non satis caperet illius mentem, ejusdem doctrinam traduxisse ad absurdum sensum multi arguunt; cum per ideas nihil aliud intellexisset divinus philosophus, nisi formas in mente Dei existentes, ad quas ille mundum creaverit. Sic eum interpretantur, præter Eusebium lib. xi *Præpar. Evang.* n. 53, et lib. xv, n. 13, Augustinus lib. *de Quæst.* 83, q. 46, et lib. i *Retract.* cap. 3, et plures alii.

differentiæ. Est aliquid natura impossibile, et est aliquid quod est possibile per naturam, impossibile per infirmitatem. Est etiam tertium quod sit possibile per corporis et animi firmitatem; impossibile per imperitiam aut impotentiam. Est etiam quod per definitionem immutabilis propositi, et constantis perseverantiam voluntatis atque amicitiæ fidem sit impossibile mutari.

49. Sed hæc ut evidentius possimus advertere, per exempla nobis disputatio dirigatur. Impossibile est ut avis sapientiæ disciplinam aliquam adsequatur aut artem: impossibile est et lapidem prodire quoquam: impossibile est enim lapidem moveri, nisi motu moveatur alterius: non potest ergo lapis per se ipsum moveri, et transire de loco. Non potest etiam aquila humanis imbui disciplinis. Habes unam speciem, cui impossibilitatis causa natura est.

50. Impossibile est et debili facere opera robusti; sed huic alia impossibilitatis causa est: quod enim facere potest per naturam, per infirmitatem non potest. Causa igitur huic quoque impossibilitati infirmitas. Alia ergo impossibilitatis hæc species; quoniam a faciendi possibilitate corporis infirmitate revocatur.

51. Tertia quoque impossibilitatis est causa, qua etiamsi per naturam quis, et firmitatem corporis facere aliquid possit; non potest tamen facere per imperitiam vel impotentiam, ut aut indoctus, aut servus.

52. Quas igitur harum, quas enumeravimus, impossibilitatum causas, ut quartam interim sequestremus, Filio Dei existimas convenire? Numquid insensibilis per naturam, et immobilis, sicut lapis? Lapis quidem est impiis in ruinam, fidelibus angularis. Sed non insensibilis, supra quem sensibilium populorum fideles ædificantur affectus. Non immobilis petra: *Bibebant enim ex consequenti petra; petra autem erat*
I Cor. x, 4. *Christus.* Non ergo paternum opus per naturæ distantiam impossibile Christo.

53. Numquid forte per debilitatem impossibile ei aliquid existimamus? Sed non ille debilis, qui aliorum debilitates imperiali sermone sanabat. An debilis videbatur, cum paralytico
Marc. II, 11. præcipiens: *Tolle grabatum tuum, et ambula;* sanitatis jam mandabat officium, cum adhuc ille remedium debilitatis oraret? Num debilis Dominus virtutum, cum illuminaret cæcos, incli-
Ps CXLV, 8. Matth. XI, 5. natos erigeret, mortuos suscitaret, votis nostris medicinæ præcurreret effectus, orantes curaret,
Marc. VI, 56. et fimbriæ mundaret adtactus?

54. Nisi forte debilitatem illam, impii, putabatis, quando vulnera videbatis. Erant quidem illa corporis vulnera, sed non erat vulneris illius ulla debilitas, ex quo omnium vita profluebat. Unde et propheta dixit: *Livore ejus*
Isai. LIII, 5. *nos sanati sumus.* An qui in vulnere debilis non erat, erat in majestate? Quomodo, quæro. Cum dæmoniis imperaret, et reis peccata dimitteret, an cum rogaret Patrem?

55. Quo loco fortasse dicant: Quomodo Pater et Filius unum sunt, si Filius nunc imperat, nunc precatur? Et unum sunt, et imperat, et precatur; sed neque cum imperat, solus; nec cum precatur, infirmus. Solus non est; quia quæcumque Pater facit, eadem similiter et Filius facit: infirmus non est; quia etsi in carne infirmatus est propter peccata nostra, tamen illud[1] nostræ erat in eo pacis eruditio, sicut scriptum est, non suæ majestatis infirmitas. [1]

56. Denique ut scias quia secundum hominem rogat, divinitate imperat, habes in Evangelio quia Petro dixit: *Rogavi pro te, ut non deficiat fides tua.* Eidem autem supra dicenti: Luc. XXII, 32
Tu es Christus Filius Dei vivi, respondit: *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam; et tibi dabo claves regni cœlo-*
rum. Ergo cui propria auctoritate regnum dabat, Matth XVI, 18.
hujus fidem firmare non poterat; quem cum petram dicit, firmamentum Ecclesiæ indicavit?[2] [2]
Quando igitur roget, quando imperet, considera. Rogat, quando passurus ostenditur: imperat, quando Filius Dei creditur.

57. Duas igitur species impossibilitatis vacare jam cernimus, quod neque insensibilis, neque infirma potest esse Dei virtus. Numquid tertium profertis in medium, quod quasi imperitus sine magistro facere nihil possit, aut servus sine domino? Ergo mentitus es, Domine Jesu, qui te et magistrum, et dominum ipse dixisti; et fefellisti discipulos tuos, dicens: *Vos vocatis me magistrum et dominum, et bene di-*
citis;[3] *sum etenim.* Sed non falleres, veritas, [3] Joan. XIII, 13.
eos præsertim quos amicos vocasti.

58. Tamen si ut imperitum te ab artifice secernunt, viderint ut tibi,[4] hoc est, Dei sapientiæ [4]
dicant peritiam defuisse; unitatem tamen substantiæ inter te et Patrem separare non possunt. Artificem namque ab imperito imprudentia non natura secernit: sed non in Patre artificium, neque in te insipientia; non est enim insipiens sapientia.

59. Ergo si neque insensibilis in Filio natura, neque debilitas, neque imperitia, neque servitus potest esse; considerent quod et per naturam et majestatem unum sit cum Patre Filius, et per operationem non discrepet a Patre virtus; cum omnia quæ Pater fecerit, eadem Filius faciat similiter: neque enim similiter potest quisquam facere idem opus, quod alius fecerit, nisi qui et inæqualitatem non habeat operationis, et naturæ ejusdem habeat unitatem.

60. Adhuc tamen requiro, quid sit quod non possit facere a se Filius, nisi viderit facientem Patrem; et insipienter aliqua de vilioribus[5] [5] Joan. V, 19.

[1] Mss. aliquot, *illud;* quidam testibus Maurinis, atque A, *illa nostra erat,* etc.

[2] Mss. nonnulli *Ecclesiæ judicavit,* sed evidenter mendose.

[3] Duo mss., juxta Maurinos, et etiam A, *et benefacitis.*

[4] Nonnulli mss., ac rursus A, *videro utrum tibi,* etc.

[5] Bigot. cod. atque A, *debilioribus exempla,* etc.

exempla propono: *Factus sum insipiens; vos* A
II Cor. XII, 11. *me coegistis.* Nam quid insipientius, quam de majestate Dei argumenta discutere, *quæ quæstiones magis præstant, quam ædificationem Dei,*
I Tim. I, 4, 5. *quæ est in fide?* Sed argumentis argumenta respondeant: illis verba, nobis caritas, quæ in
1 Deo est,[1] *de corde puro et conscientia bona, et fide non ficta.* Ergo ad infirmationem tam ineptæ propositionis non piget etiam ridicula derivare.

61. Quomodo ergo videt Filius Patrem? Videt equus picturam, quam per naturam imitari non B potest: non utique sic videt Filius. Videt parvulus viri opera majoris, sed imitari non potest: nec utique sic videt Dei Filius.

62. Ergo si Filius per ejusdem cum Patre arcanum commune naturæ invisibiliter et videre et facere potest, et per plenitudinem divinitatis quod voluerit, exsequi: quid superest, nisi ut per unitatem inseparabilem potestatis nihil credamus Filium facere, nisi quod viderit Patrem
2 facientem; quia per incomparabilem caritatem[2] C nihil a se facit Filius; quoniam nihil vult, quod Pater nolit? Quod utique non infirmitatis, sed unitatis est.

CAPUT VI.

Accedit ad quartam e rationibus supra memoratis, et Filium nihil facere quod non probetur a Patre, cum sit utriusque perfecta voluntatis atque potestatis unitas liquido probans, nonnullas difficultates subinde tollit.

63. Ergo nec contumax Filius, ut etiam de quarta propositione dicamus; nihil enim consiliarius Filius fecit, quod cum Patris non conveniat voluntate. Denique vidit Pater quæ fecit Filius, et probavit quia bona valde; sic enim habes in Genesi: *Et dixit Deus: Fiat lux, et facta*
Gen. I, 3, 4. *est lux; et vidit Deus lucem, quia bona est.*

64. Numquid hic dixit Pater: Fiat talis lux, E
3 qualem ipse feci; aut fiat lux,[3] quæ ante non fuerat; aut Filius qualem faceret, interrogavit? Sed fecit, ut voluit, qualem Pater usque eo voluit, ut probaret. Ergo novum opus Filii est.

65. Deinde si reprehenditur in Filio secundum interpretationes arianorum quia quod viderit, fecit, qui utique secundum Scripturas quod non vidit, et fecit, et dedit esse quæ non erant: quid dicunt de Patre, qui quod viderat prædicavit, quasi ea quæ facienda forent, non F potuerit prævidere?

66. Similiter ergo videt Filius Patris opus, sicut Pater opus Filii; nec quasi alienum laudat, sed quasi proprium recognoscit: *Quæcumque* enim *Pater fecerit, eadem Filius facit similiter;* Joan. V, 19. ut idem opus Patris Filiique sentires. Nihil ergo facit Filius, nisi quod Pater probet, Pater laudet, Pater velit; quia ex Patre totus est; non ut creatura, quæ multa committit, dum studio lapsuque peccati voluntatem frequenter offendit auctoris. Nihil ergo Filius facit, nisi quod placeat Patri; quia una voluntas, una sententia est, una est vera caritas, unius operationis effectus.

67. Denique ut scias caritatis esse quod *non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit facientem Patrem,* cum præmisisset: *Quæcumque ille fecerit, eadem et Filius facit similiter,* subjecit: *Pater enim diligit Filium.* Ergo quod dixit Scriptura quia *non potest,* ad inseparabilis et individuæ caritatis retulit unitatem.

68. Quod si naturaliter est, ut vere est, inseparabilis caritas, inseparabilis utique est etiam operatio naturaliter; et impossibile ut opus Filii cum Patris non conveniat voluntate; quando id Joan. XII, 50. quod Filius operatur, operatur et Pater: et quod Pater operatur, operatur et Filius: et quod loquitur Filius, loquitur et Pater, sicut scriptum Joan. XIV, 10. est: *Pater meus qui in me manet, ipse loquitur; et opera quæ ego facio, ipse facit.*[4] Nihil enim 4
Pater sine virtute atque sapientia fecit, sicut D scriptum est: *Omnia in sapientia fecisti.* Nihil Ps. CIII, 24. etiam Deus Verbum sine Patre fecit.

69. Non operatur sine Patre; non sine patria voluntate sacrosanctæ illi se obtulit salutaris mundi totius hostia passioni; non sine patria voluntate mortuos suscitavit. Denique Lazarum Hebr. X, 10. suscitaturus levavit oculos sursum, et dixit: *Pater, gratias ago tibi, quia audisti me: et ego sciebam quia semper me audis: sed propter turbam quæ circumstat, dixi; ut credant quia tu me misisti:* ut quamvis ex personæ[5] hominis 5
E Joan. XI, 41, 42. incarnati susceptione loqueretur, unitatem tamen paternæ voluntatis et operationis exprimeret; quia Pater omnia audit, omnia videt quæ vult Filius. Videt ergo et Pater facientem Filium, audit volentem. Denique non rogavit, et exauditum se esse dixit.

70. Nec existimari potest quia non audit Pater quod velit Filius; et ut scias quia semper auditur a Patre, non quasi servus, nec quasi F propheta, sed quasi Filius, *Et ego*, inquit, *sciebam quia semper me audis: sed propter*

[1] Nonnulli mss. cum Apostolico textu omittunt *in Deo* (*cum* A), et infra pro *tam ineptæ* iidem codices præferunt *tuæ ineptæ*, etc. (Edit. Maur.)

[2] Ita mss. plures ac probatiores: alii autem, et editt., *quia per inseparabilem unitatem.* (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit. et mss. aliquot (*etiam* A), *sed fiat lux.... aut Filius:* ultimæ edit. Paris., *At Filius.* Haud incommode: reliqui autem mss. ut in textu. (Edit. Maur.)

[4] Rom, edit., *Quæ ego loquor, sicut dixit mihi Pater, sic loquor; et Pater meus qui in me manet, ipse facit opera.* Quæ quidem verba sic habentur apud Joannem citatis locis. Sed omnes aliæ editiones ac mss. referunt sententias e Joanne ut in textu nostro, quas Ambrosius non juxta ltiteram, sed ad sensum exhibuisse videtur.

[5] Quinque mss. (*atque* A), *ex persona hominis in carnis susceptione:* reliqui et editt. ut in textu. Jam autem monuimus vocem *persona* non semper stricte et scholastico rigore sumptam ab Ambrosio. Et sane hoc loco nihil aliud sonat, nisi in quantum homo. Quod vero ad voluntatis cum Patre unitatem de qua hic loquitur, si per eam voluntatis humanæ unitatem intelligamus, nihil aliud erit illa unitas, nisi consensio, subjectio et conformitas. At quominus eam de vera divinæ voluntatis unitate interpretemur, nihil vetat. (Edit. Maur.)

turbam quæ circumstat, dixi; ut credant quia tu me misisti.

71. Propter nos igitur gratias agit,[1] ne eumdem Patrem, eumdemque Filium esse credamus, cum idem opus Patris audimus et Filii. Nam ut cognosceres non quasi infirmum gratias egisse, sed quasi Dei Filium semper sibi divinam potentiam vindicare, clamavit: *Lazare, veni foras.* Imperantis utique vox ista est, non precantis.

CAPUT VII.

Proposita doctrina hinc confirmatur, quod Filius sit Patris Verbum, non quale nostrum, sed vivum et operatorium; atque adeo non possit negari ejusdem cum Patre voluntatis, potestatis ac substantiæ.

72. Sed ut ad superiora redeamus, et proposita concludamus, facit quasi Verbum Filius voluntatem Patris. Verbum hoc nostrum utique prolativum est, syllabæ sunt, sonus est; et tamen a sensu nostro, et mente non discrepat, et quæ interiori tenemus affectu, ea tamquam operantis verbi testificatione signamus. Sed non sermo noster operatur: solum est verbum Dei, quod nec prolativum[2] est, nec quod ἐνδιάθετον dicunt; sed quod operatur et vivit et sanat.

73. Vis scire quale Verbum? Audi dicentem: *Vivum est enim Verbum Dei, et validum atque operatorium et acutum, et penetrabilius omni gladio acutissimo, penetrans usque ad divisionem animæ et spiritus, artuumque et medullarum.* Hebr. IV, 12.

74. Verbum igitur audis Dei Filium, et a patria voluntate et potestate secernis? Audis quia vivit, audis quia sanat: noli ergo nostro comparare verbo. Si enim verbum nostrum quæ non obtutu viderit, non auditu audierit, loquitur; et loquitur tamen cognita per quædam naturæ humanæ interna mysteria: quomodo non impius, qui secundum divinitatem in Dei Verbo et obtutum quemdam corporeum exigit, et auditum; et putat quod non possit a se quidquam facere Filius, nisi quod Patrem facientem viderit; cum per unitatem, ut diximus, ejusdem substantiæ idem velle atque idem nolle, et idem posse et in Patre sit et in Filio et in Spiritu sancto?

75. Quod si homines plerumque sensuum qualitate discreti, tamen unius propositi intentione concordant; quid de Patre nos et Dei Filio congruit æstimare, cum id quod humana imitatur caritas, substantia divina possideat?

76. Ponamus tamen, sicut ipsi volunt, quia quasi in exemplari, quod viderit Patrem facientem, Filius faciat. Et hoc utique ejusdem substantiæ est; nullus enim potest alterius imitationem operationis implere, nisi qui ejusdem naturæ habeat unitatem.

CAPUT VIII.

Hæreticorum objectionem, qua Filium, quod alium generare non possit, Patri negabant esse æqualem, primo in adversarios ipsos retorquet; deinde hominum ostendit exemplis, quod quispiam generet aut secus, ad potentiam non pertinere; maxime cum alioqui ipsemet Pater minus potens dicendus esset. Inde colligit divina ex humanis non esse judicanda, sed standum Scripturæ auctoritati. Postremo omnipotentiam vel Patri abjudicandam, vel adjudicandam Filio ubi demonstravit, ipsos si filios non genuerint, propriis servis qui sobolem procreaverint, minus potentes fore inducit, proindeque totam eorum disputationem ineptam esse.

77. Illud ridiculum est, Imperator auguste,[3] quod quidam hoc etiam ad inæqualitatem Dei Patris et Filii objiciendam usurpare consuerunt, quod dicant omnipotentem Patrem esse, quod generavit Filium; negent autem omnipotentem Filium, dicentes quia generare non potuit. [3] Alias cap. IV.

78. Sed vide quemadmodum sæva[4] impietas; ut dialectica philosophorum se ipsa convincat. Hac enim quæstione aut coæternum Patri Filium necesse est sua voce fateantur; aut si principium temporis Filio aliquod adscribunt, principium potentiæ necesse est tribuant etiam Patri. Ita cum omnipotentem Filium negant, incipiunt, quod nefas dictu est, adserere per Filium Patrem omnipotentem esse cœpisse. [4]

79. Nam si per generationem omnipotens Pater, utique aut coæternus Patri Filius est; quia si semper omnipotens Pater, sempiternus et Filius: aut si fuit, quando non erat Filius sempiternus; fuit ergo quando non erat omnipotens Pater. Nam cum volunt dicere Filium aliquando cœpisse, in illud recidunt, ut et Patris potentiam dicant non semper fuisse, sed ex Filii generatione cœpisse. Ita dum Filio Dei

[1] Omnes edit. ac mss. quidam, *gratias egit. Nec eumdem*, etc.: alii cod. majori numero et auctoritate, *gratias agit, ne eumdem*, etc. Optime; quamobrem enim propter nos gratias egerit, hæc ratio redditur, ne videlicet Patris ac Filii unam personam esse credamus, cum nemo sibi ipsi gratias agat. (Edit. Maur.)

[2] Verbum prolativum seu προφόρικον verbo interno, sive ἐνδιαθέτῳ opponi jam adnotavimus. Verbum autem divinum προφόρικον qui eo modo diceret, ut syllabas aut sonum corporeum esse fingeret, nemo usque adeo insanus fuit: at illud ipsum esse ἐνδιάθετον contendebant, ac similem humanis habitibus, proindeque accidentalem, atque a Patris natura separatum, ut ex Basilii Homil. 27, *cont. Arianos*, etc., intelligimus. Verumtamen idem illud Verbum spiritali quadam ratione prolativum asseverabant ariani, quod nimirum ex Patre nasceretur non per generationem *Verbi manentis*, sed quasi per prolationem *fluentis sermonis*, quod toto hoc opere Impugnat Ambrosius. (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit. et mss. aliquot omisso, *illud ridiculum est*, statim incipiunt, *Imperator auguste, quidam*, etc. Unde non pauci mss. etiam resecant, *Imperator auguste:* melius alii, quamquam pauciores, ut in contextu. (Edit. Maur.)

[4] Hic quoque notamus *sæva*, vel ab ipso Ambrosio, vel a vetustioribus amanuensibus positum fuisse pro *scæva*.

cupiunt derogare, plus tribuunt; ut contra fas omne auctorem paternæ potentiæ declarare videantur, cum Filius dicat: *Omnia quæ Pater* Joan. XVI, 15. *habet, mea sunt;* hoc est, non quæ Patri ipse tradiderit, sed quæ a Patre jure generationis acceperit.

80. Et ideo Filium sempiternam dicimus esse virtutem: si ergo sempiterna ejus virtus atque divinitas, utique et potentia ejus est sempiterna. Filio igitur qui derogat, Patri derogat, pietatem offendit, violat caritatem. Nos honorificemus Filium, in quo Pater complacet; placet enim Patri ut laudetur Filius, in quo ipse complacuit.

81. Respondeamus tamen intentioni eorum, [1] ne epilogo[1] quodam invidiam quæstionis declinasse videamur. Generavit, inquiunt, Pater, non generavit Filius. Quod hic argumentum est inæqualitatis? Generatio enim paternæ proprietatis est, non potentiæ; et pietas æquat, non separat. Denique in ipso usu nostræ infirmitatis frequenter evenire cognoscimus, ut et infirmi filios habeant, et non habeant fortiores: habeant servi, non habeant domini: habeant [2] inopes, non habeant qui potentes sunt.[2]

82. Sed si dicunt et hoc infirmitatis esse, quia volunt homines filios habere, nec possunt; quamvis humana non sint conferenda divinis, intelligant tamen inter ipsos quoque homines non potentiæ esse, sed paternæ proprietatis habere filios, vel non habere; nec in potestate nostræ voluntatis esse generare, sed in corporis qualitate: nam si esset potentiæ, utique potentior multos haberet. Ergo non est potentiæ habere filios vel non habere.

83. Numquid naturæ est? Si naturæ infirmitatem putatis, et ad humana vos confertis exempla, eadem Patris est natura quæ Filii est. Itaque aut verum Filium dicitis; et Patri in Filio derogatis per unitatem ejusdem naturæ (sicut enim Pater natura Deus est, ita et Filius: I Cor. VIII, 5. deos autem ait Apostolus non natura deos esse, sed dici): aut si negatis esse verum Filium, hoc est, ejusdem naturæ; non est ergo generatus: si non est generatus Filius, non generavit Pater.

84. Colligitur itaque juxtam sententiam vestram, ut non sit omnipotens Deus Pater; quia generare non potuit, si non generavit Filium, sed creavit. Sed quia omnipotens Pater, cum juxta sententiam vestram solus generator omnipotens sit; generavit utique Filium, non creavit. Verum ipsi magis quam vobis credendum est. Ille ait: Ps. CIX, 3. *Genui;* et frequenter ait, generationis suæ testis.

85. Non est ergo naturæ, non est potentiæ in Christo aliqua, quia non generavit, infirmitas; quia generatio, sicut sæpe jam diximus, non ad sublimitatem potentiæ, sed ad proprietatem refertur naturæ.[3] Nam si ideo omnipotens [3] Pater, quia Filium habet; omnipotentior ergo esse potuit, si plures haberet.

86. An vero potentia ejus in una generatione defecit? At ego ostendam et Christum habere filios, quos quotidie generat, sed ea generatione, vel potius regeneratione, quæ potestatis est, non naturæ: adoptio enim potestatis est; generatio proprietatis. Quod ipsa Scriptura nos docuit; dicit enim Johannes, quia *in* hoc *mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In propria venit, et sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit illis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus.* Joan. I, 10 et ss.

87. Didicimus itaque[4] potestatis esse, quod [4] nos filios Dei fecit; proprietatis autem generationem esse oracula divina declarant; dicit enim Sapientia Dei: *Ex ore Altissimi prodivi,* Eccl. XXIV, 5. hoc est, non coacta, sed libera: non potestati obnoxia, sed nata generationis arcano, privilegio dominationis et jure potestatis.[5] Denique de [5] eadem Sapientia, hoc est, de Domino Jesu, alibi Pater dicit: *Ex utero ante Luciferum genui te.* Ps. CIX, 3.

88. Quod utique ideo dixit, non ut corporalem alvum declararet, sed ut proprietatem veræ generationis ostenderet. Nam si ad corporalem referas, ergo omnipotens Pater cum dolore et conceptione generavit. Sed absit, ut Deum ex infirmitate corporis metiamur. Est quidam uterus paternæ arcanum substantiæ, interiusque secretum, quod non Angeli, non Archangeli, non Potestates, non Dominationes, non aliqua creaturarum potuit penetrare natura. Cum Patre enim semper, et in Patre semper est Filius: cum Patre per distinctionem indissociabilem Trinitatis æternæ; in Patre per divinæ unitatem naturæ.

89. Quis igitur hic arbiter divinitatis, qui discutiat Patrem ac Filium: ille, quare generaverit; iste, cur non generaverit? Servulum suum aut ancillulam cur non generaverit, nemo condemnat: isti condemnant, cur non generaverit Christus; condemnant enim sua opinione, cum derogant. Nec conjugibus inter se cur non generaverint, aut caritas minuitur, aut meritum derogatur: isti, quia non generavit, Christi minuunt potestatem.

[1] Epilogum pro querimoniis ab Ambrosio usurpatum *Hexaem.* lib. VI, num. 24, observabamus. Neque vero eamdem vocem hoc loci usurpat sensu admodum alieno; nihil enim aliud signat quia ejusmodi sermonem, qualem oratores, ut judicum mentes a causæ quæ agitur, cogitatione avertant, ad movendos ciendosque affectus adhibere solent. (Edit. Maur.)

[2] Ita vet. editt. et plures potioresque mss.: at Rom. edit. cum aliis nonnullis, *qui ditiores sunt.* (Edit. Maur.)

[3] Hanc Ambrosii sententiam Petavius lib. II *de Trinit.* cap. 5, ita exponit: *Hoc est,* inquit, *proprium quiddam esse personæ, sive naturæ divinæ, qua in Patre subsistit.* Quod ut adhuc fiat planius, advertendum ex natura Patris generari Filium, non quatenus natura est, sed quatenus est in Patre, ut ille simul et consubstantialis sit Patri, et ab eo personaliter distinctus. (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit. et quidam mss., *Dicimus itaque:* vet. editt. et alii mss., *Didicimus itaque:* aptius, refertur enim ad superiora, *dedit illis potestatem,* etc. Iterum vero ubi omnes editt., et mss. aliquot, *proprietatis autem generationem,* Amerb. atque Eras., *generationes;* reliqui cod. invertunt sententiam in hunc modum, *proprietatem autem generationis.* Minus commode. (Edit. Maur.)

[5] Mss. quatuor, *jure pietatis.* Haud incongrue. (Edit. Maur.)

90. Cur, inquiunt, Filius Pater non est? Quia et Pater Filius non est. Cur non iste generavit? Quia nec ille generatus est. Nec ideo minus habet Filius, quia Pater non est: nec Pater minus habet, quia Filius non est. Dixit enim Joan xvi, 15. Filius: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt.* Adeo generatio in paterna proprietate, non in jure est potestatis.

91. Est quædam indistincta distinctæ incomprehensibilis et inenarrabilis substantia Trinitatis. Distinctionem etenim accepimus Patris et Filii et Spiritus sancti, non confusionem: distinctionem, non separationem:[1] distinctionem, non pluralitatem. Divino itaque admirandoque mysterio manentem semper accipimus Patrem, semper Filium, semper Spiritum sanctum; non duos Patres, non duos Filios, non duos Spiritus. *Unus* enim *Deus Pater, ex quo omnia, et nos in ipso:*[2] *et unus Dominus Jesus, per quem* I Cor. viii, 6. *omnia, et nos per ipsum.* Unus natus ex Patre Dominus Jesus, et ideo unigenitus. *Unus et Spi-* I Cor. xii, 11. *ritus sanctus,* ut idem Apostolus dixit. Sic accipimus, sic legimus, sic tenemus. Distinctionem scimus, secreta nescimus:[3] causas non discutimus, sacramenta servamus.

92. Facinus indignum, ut qui generationis suæ facultatem non habent, divinæ generationis examen sibi arrogent,[4] vindicent potestatem. Negent ergo æqualem Patri Filium, quia non generavit Filius: negent æqualem Patri Filium, quia Patrem habet. Hoc si de hominibus dicerent, quorum aliqui volunt filios habere, nec possunt, injuriam putaremus: sic etiamsi inter duos honore pares habenti filios qui non habet, negaretur æqualis. Et ideo hoc, inquam, grave et de ipsis hominibus videtur, ut quis ideo minor putetur, quod patrem habet. Nisi forte tamquam constitutum in familia putant Christum dolere, quod emancipatus a Patre non sit, et administrandi patrimonii non habeat facultatem. Sed non est Christus in sacris, qui sacra universa destruxit.[5]

93. Quomodo volunt tamen, respondeant, verane generatio sit, et verus Filius ex Deo Patre natus, hoc est, ex substantia Patris, an ex alia natus substantia. Si enim dicunt ex Patre, hoc est, ex Dei substantia, convenit;[6] quia ex substantia Patris Filium dicunt. Ergo quia unius substantiæ, unius utique potentiæ. Si vero ex alia substantia Filius est, quomodo omnipotens Pater est, et omnipotens Filius non est? Quid enim præstantius si ex alia substantia Filium Deus fecit, cum utique et Filius ex alia nos substantia filios Dei fecerit? Ergo aut unius substantiæ Filius cum Patre, aut unius potentiæ.

94. Friget igitur eorum quæstio, quia de Christo judicare non possunt; immo quia vincit ille, cum judicatur. Digni tamen sunt isti judicio suo, qui hanc objiciunt quæstionem. Si enim ideo æqualis Patri Filius non est, quia non generavit Filium, et isti utique fateantur, si non habent filios qui serunt hujusmodi quæstiones, suos sibi etiam servulos præferendos, eo quod habentibus filios æquales esse non possunt. Si autem habent filios, non putent sibi meritum, sed filiorum juri deferri.

95. Non consistit igitur hæc quæstio, quia æqualis Filius Patri ideo esse non possit, quia Pater generaverit Filium, Filius nullum ex se ipse generaverit. Nam et fons fluvium generat, et fluvius fontem ex se ipse non generat; et lux splendorem generat, non splendor lucem; et una natura est splendoris et lucis.

CAPUT IX.

Varias arianorum captiunculas, queis Filium cœpisse argutabantur, profert et explodit. Nam præter quam quod eos aut contra se, aut nihil efficere constat; cum rerum omnium principio non possit esse principium, in humanis etiam eorum argumentatio vitiosa est. Tempus igitur non præcessisse auctorem suum; qui si aliquando non fuit, tunc Pater fuit sine sua virtute ac sapientia. Denique ubi humanis exemplis ostensum est aliquem priusquam nascatur, esse dici, hæreticorum temeritatem detestatur.

96. Unde cum inæqualitatem ex generationis objectu probare non potuerint, intelligant etiam illam divulgatam suæ calumniam quæstionis explosam. Solent enim proponere:[7] Quomodo æqualis potest esse Filius Patri? Nam si Filius est, antequam generaretur, non erat; aut si erat, cur natus est? Et arianos se negare consuerunt, qui proponunt Arii quæstiones?

97. Itaque exigunt a nobis responsionem, ut si dixerimus: Antequam generaretur erat, astute referant: Ergo antequam generaretur, creatus est, et non differt a ceteris creaturis; quia prius cœpit creatura esse quam Filius. Et adjiciunt: Cur qui erat, natus est? An quia imperfectus erat, ut postea perfectior fieret? Si autem re-

[1] Maurinis testibus, sic omnes edit. et mss. non pauci; alii vero, jugulatis vocibus *distinctionem non separationem,* subjungunt, *divinitatemque admirando mysterio manentem semper accipimus ex Patre, semper per Filium, semper in Spiritum sanctum:* unus e Colbert., *distinctionem, non separationem, non pluralitatem didicimus.* Cetera ut in textu.

[2] Codex A, *in ipsum.* Utraque lectio habetur apud D. Ambrosium. Cf. Sabbat. ad h. l.

[3] Nonnulli mss., *secreta scimus, sacramenta servamus.* (Edit. Maur.)

[4] Nonnulli mss. Maurinis testibus, *examinandæ sibi arrogent potestatem.*

[5] Vet. editt., *qui sacra universa distinxit:* Rom. et mss.... *destruxit.* Dicebantur autem pupilli in sacris esse, ut patet ex Cod. Theod. *de Maternis bonis,* leg. 1, 9. (Edit. Maur.)

[6] Omnes edit., *convenit quod.... dicant:* mss., *convenit quia.... dicunt.* Optime: idem enim est ac si legeretur, convenit inter nos, sive in hoc non dissentimus, etc. (Edit. Maur.)

[7] Ita mss. prope ad unum: edit. vero, *Solent enim opponere.* Ceterum ea objectio una semper fuit e præcipuis arianorum: sed illam peculiari quadam ratione novis instructam rationibus intorquebant eunomiani. His responderunt Gregorius Nyss. lib. viii *in Eunom.*, Basilius lib. iv contra eumdem, Hilarius lib. xii *de Trinit.* atque alii. (Edit. Maur.)

sponderimus quia non erat, objiciunt statim: Ei ergo generatio contulit ut esset, qui non erat antequam nasceretur; ut hinc colligant: Erat ergo, quando non erat Filius.

98. Sed qui hoc proponunt, et obscuritate volunt involvere veritatem, dicant ipsi utrum temporaliter generet Pater, an intemporaliter. Si enim temporaliter dixerint, quod Filio objiciunt, Patri adscribent; ut videatur Pater cœpisse esse, quod non erat: si intemporaliter, quid superest, nisi ut ipsi solvant, quam proposuerint quæstionem; ut cum generationem Patris abnuant temporalem, generationem quoque Filii temporalem non esse fateantur?

99. Si ergo non est generatio ejus ex tempore, æstimari datur quod nihil præcesserit ante Filium, qui non sit ex tempore. Si enim aliquid ante Filium, jam non sunt in ipso creata omnia, quæ vel in cœlo sunt vel in terris, et Apostolus redarguitur, qui hoc in epistola sua scripserit. Quod si nihil ante generationem, non adverto cur posterior adseratur, quem nemo præcessit.

Coloss. I. 16

100. Connectenda est alia eorum plena impietatis objectio, quæ latentem habeat dolum, quo sensus facilium, mentesque perstringat. Interrogant enim, utrum omne quod finem habet, aliquando cœperit. Et si acceperint ejusmodi responsionem, quia quod finem habet, cœpit aliquando; referunt, utrum Pater desierit generare Filium. Quod cum tenuerint, nostro adspirante consensu, contexunt: Cœpit ergo generatio. Id si non abnuas, consequi videtur, ut si cœpit generatio, videatur in eo cœpta, qui natus est, ut natus esse dicatur qui ante non fuerat; unde definiant: Aliquando ergo Filius non fuit.

101. Adjiciunt alias ineptias loquacitatis suæ, dicentes: Si Verbum Patris Filius est, et ideo genitus dicitur quia Verbum est; quod autem Verbum est, opus non est: multifariam loquutus est Pater; multos ergo generavit filios, si non operatus est,[1] sed loquutus est Verbum. Amentes homines! quasi non intelligant, quid intersit inter prolativum sermonem, et in æternum permanens Dei Verbum ex Patre natum: natum utique, non prolatum: in quo non composita syllaba, sed plenitudo divinitatis æternæ est, et vita sine fine.

Hebr. I, 1.

102. Subtexunt aliam impietatem, proponentes utrum volens, an invitus generaverit Pater; ut si dixerimus volentem, antiquiorem generatione voluntatem videamur fateri, et referant quia non sit Filius coæternus Patri, quem aliquid antecessit; aut quia et ipse sit creatura, quia scriptum est: *Omnia quæ voluit, fecit;* cum hoc ipsum non de Patre et Filio, sed de his quas Filius fecit, dictum sit creaturis. Sin autem invitum Patrem generasse responderimus, invalidum Patrem dixisse videamur.

Ps. CXIII, 11.

103. Sed nihil in sempiterna generatione præcedit, nec velle, nec nolle: ergo nec invitum dixerim, nec volentem; quia generatio non in voluntatis possibilitate est, sed in jure quodam et proprietate paterni videtur esse secreti. Nam sicut bonus Pater non aut ex voluntate est, aut necessitate, sed super utrumque,[2] hoc est, natura; ita non generat ex voluntate aut necessitate Pater.

[2]

104. Esto tamen; sit generatio in voluntate generantis: quando hanc voluntatem fuisse dicunt? Si in principio, in principio utique Filius: si sempiterna voluntas, sempiternus et Filius: si cœpit voluntas, displicuit igitur sibi quod erat Deus Pater, ut mutaret statum. Displicuit ergo sibi sine Filio; placere cœpit sibi in Filio.

105. Jam illa consequentia ut dicamus: Si studium generandi nostro more adsumpsit; ergo et cetera quæ generationem præcedere solent, nostro more adsumpsit: nostro autem usu generationis votum est, non voluntas.

106. Produnt igitur impietatem suam qui volunt generationem cœpisse Christi; ut videatur non generatio illa Verbi manentis, sed prolatio fluentis esse sermonis: deinde multos inducendo filios negent in Christo divinæ proprietatem naturæ; ut nec unigenitus, nec primogenitus æstimetur: postremo ut si principium credatur accepisse, etiam finem videatur habiturus.

107. Sed neque principium adsumpsit aliquando Dei Filius, qui erat in principio: neque finem habebit, qui est principium universitatis et finis. Nam cum sit principium, quomodo quod habebat, accepit? aut quomodo sui finem habebit, cum omnium ipse sit finis, ut in illo fine sine fine maneamus? Dei enim generatio cum temporalis non sit, nec ante se, nec in se tempus invenit.

Joan. I, 1.

Joan. VIII, 20.

108. Frigida igitur eorum et vana quæstio in creaturis ipsis non habet locum; ipsa etenim quæ temporalia sunt, discretionem in quibusdam habere temporis non videntur. Lux nempe splendorem generat, nec comprehendi potest quod splendor luce posterior sit, aut lux splendore antiquior; quia ubi lumen est, splendor est, et ubi splendor, etiam lumen est. Itaque nec sine splendore lumen, nec splendor potest esse sine lumine; quia et in splendore lumen, et splendor in lumine est. Unde et Apostolus splendorem paternæ gloriæ Filium dixit, quia splendor paternæ lucis est Filius; coæternus, propter virtutis æternitatem; inseparabilis, propter claritudinis unitatem.

Hebr. I, 3.

109. Ergo si temporalia et aerea hæc com-

[1] Notant Maurini: Mss. duo, *si non creavit:* unus, *si non creatus est.*

[2] Vet. editt., *sed per naturam, ita generat:* non pauci mss. ac Gill. in marg., *sed super utrumque, ita generat:* reliqui atque edit. Rom. ut in textu. Erat porro ipsius Arii hæc objectio, ut Epiphanius *Hær.* 76, num. 6, scriptis mandavit. Geminam ei responsionem Patres opponebant; alii enim Filium voluntate agnoscebant genitum, voluntatem tamen, quod hoc etiam loco non prætermisit Ambrosius, generatione priorem esse pernegabant; alii vero plures hanc ipsam quam Doctor hic noster, solutionem afferebant. (Edit. Maur.)

prehendere et separare non possumus, quæ videmus; Deum quem non videmus, qui super omnem est creaturam, in ipso suæ generationis arcano possumus comprehendere? Possumus eum a Filio tempore separare, cum omne tempus opus Filii sit?

110. Desinant ergo dicere: Et antequam generaretur, non erat. Ante enim temporis est, generatio ante tempora; et ideo quod posterius est, prius non est; nec opus ante auctorem potest esse, cum opera ipsa principium de operatore suo sumant. Nam quomodo ante operatorem suum usus operis æstimetur, cum omne tempus opus sit, et omne opus de operatore suo ut esset, accepit?

111. Experiri igitur adhuc istos volo, qui sibi videntur astuti, ut de nostris respondeant, qui calumniantur divinis, longeque refugiunt ab inscrutabili supernæ generationis arcano: quæstionem suam humanæ adstruant generationis exemplo. De Filio Dei dicunt quia antequam generaretur non erat, hoc est, de Dei sapientia, [1] de virtute Dei, de Dei Verbo,[1] cujus generatio nihil ante se novit. Quod si aliquando, ut volunt, non fuit (quod nefas dictu est); non fuit ergo in Deo perfectionis aliquando plenitudo divinæ, si postea processum generationis accepit.

112. Tamen ut sciant quam vana sit et solubilis eorum quæstio, licet nihil in eo humanis divinisve commune, tamen docebo homines, antequam nascerentur, fuisse. Aut negent Jacob sanctum fuisse, priusquam nasceretur, qui fratrem supplantavit in materni adhuc uteri positus arcano: negent Hieremiam, antequam nasceretur, [2] fuisse,[2] cui dicitur: *Priusquam te formarem in utero matris tuæ, novi te: et priusquam exires de vulva, sanctificavi te, et prophetam in gentibus posui te.* Quid hoc evidentius tanti exemplo prophetæ, qui sanctificatus est antequam natus, et antequam formaretur, est cognitus?

Gen. xxv, 23.

Jerem. i, 5.

113. Quid etiam de Johanne loquar, de quo mater religiosa testatur, quia intra materna situs adhuc viscera, præsentiam Domini spiritu cognovit, exultatione consignavit, sicut scriptum meminimus, matre dicente: *Ecce enim ut facta est in auribus meis vox salutationis tuæ, exsultavit in gaudio infans in utero meo?* Erat igitur qui prophetabat, an non erat? At certe erat; erat enim qui venerabatur auctorem; erat qui loquebatur in matre. Denique Elizabeth filii spiritu replebatur, Maria filii spiritu sanctificabatur; sic enim habes, quia *exultavit infans in utero ejus, et repleta est Spiritu sancto Elizabeth.*

Luc. i, 41.

Ibid.

114. Vide singulorum verborum proprietates. Vocem quidem Mariæ prior Elizabeth audivit, sed Johannes prior Domini gratiam sensit. Pulchre sibi conveniunt oracula oraculis, femina mulieri, et pignus pignori. Istæ gratiam loquuntur; illi intus operantur, pietatisque mysterium maternis adoriuntur profectibus; duplicique miraculo, licet honore diverso, prophetant matres spiritu parvulorum.[3] Quis igitur auctor hujus miraculi: nonne Dei Filius, qui fecit esse non natos?

115. De rebus humanis quæstio vestra[4] non potest convenire; potestne divinis convenire secretis? Quid est: Antequam generaretur, non erat? Numquid Pater aliqua tempora conceptionis accepit, ut Filium tempora prævenirent? Aut femineæ more naturæ generationis suæ molitus est partum, ut molitio ipsa Filio esset antiquior? Quid est hoc? Cur divina secreta discutimus? Proprietatem legi divinæ generationis, non qualitatem.

116. Facinus indignum, ut ex se quidam cœlestia metiantur, qui Christum non nasci potuisse, sed fieri, tamquam unum de spadonibus putant; aut tamquam unum de spadonibus Patrem, qui Filium, quem generare non potuerit, adoptaverit.

CAPUT X.

Objicientibus Christum, Joanne teste, vivere propter Patrem, ac proinde ipsi æqualem non habendum, respondetur Filii vitam secundum divinitatem nec cœpisse ex tempore, nec pendere ab aliquo: locum vero de humana ipsius vita intelligendum, ex eo probari, quod ibidem de corpore ac sanguine suo præmiserat. Tum duarum controversi loci expositionum primam referri ad humanitatem, et secunda Filii cum Patre æqualitatem, nec non cum homine similitudinem signari docet. Deinde perstricta quam Filio inurebant, injuria, quo pacto etiam secundum divinitatem propter Patrem vivat, aperit. Ac tandem exposito quæ vitæ nostræ cum divina unitas sit, aliam objectionem, qua Filius per Patrem clarificari opponitur, paucis absolvit.

117. Plerique etiam hinc faciunt quæstionem, quia scriptum est: *Sicut misit me vivus Pater, et ego vivo propter Patrem: et qui manducat me, et ipse vivit propter me;* dicentes: Quomodo æqualis est Patri Filius, qui dixit quia propter Patrem vivit? Alias ead. V.

118. Qui hoc proponunt, primum respondeant, cujusmodi vita sit Filii; utrum ea quam Pater largitus sit non habenti?[5] Sed quomodo vitam aliquando potuit non habere, cum ipse sit vita, sicut ait: *Ego sum via, veritas et vita?* Vita utique sempiterna, sicut virtus est sempiterna. Aliquando ergo, ut sic loquar, se vita non habuit? [5] Luc. xiv, 6. Rom. i, 20

[1] Paris. quædam editt., ut notant Maurini, *de Deo vero.*

[2] Omnes edit., *sanctum fuisse:* melius mss. omittunt *sanctum.* (Edit. Maur.)

[3] Præcedentia, sin minus in verbis, in sensu plene iis conveniunt quæ leguntur lib. II *Expositionis in Lucæ Evangelium.*

[4] Editiones ante maurinam, *quæstio nostra;* mss., *quæstio vestra,* id est, objectio vestra.

[5] Edit. ultimæ Paris. ante maurinam, *utrum eam quam Pater largitus sit, non habeat.*

119. Considerate quid lectum sit hodie de Domino Jesu, quia *mortuus est pro nobis; ut sive vigilemus, sive dormiamus, simul cum illo* I Thess. v, 10 *vivamus.* Cujus mors vita est, hujus divinitas non est, cum divinitas vita sit sempiterna?[1]

120. An vero vita ejus in Patris est potestate? Sed ne corporis quidem sui vitam in alterius fuisse potestate memoravit, sicut scriptum est: *Ego pono animam meam, ut iterum sumam illam. Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a me ipso. Potestatem habeo ponendi eam, et iterum potestatem habeo sumendi eam: hoc man-* Joan. x, 17 et ss. *datum accepi a Patre meo.*

121. Ejus ergo vita secundum divinitatem in alterius potestate posita judicatur, cujus vita secundum corpus alienæ non erat subdita potestati? Aliena enim potestas erat, si non erat unitas potestatis. Sed sicut potestatis suæ esse significat ponere animam, et liberæ voluntatis; ita etiam quod secundum mandatum deposuit Patris, suæ ac paternæ voluntatis significat unitatem.

122. Ergo si vitam Filius neque aliquo accepit ex tempore, neque alienæ habet potestati subditam, videamus qua ratione dixerit: *Sicut misit me vivus Pater, et ego vivo propter Pa-* Joan vi, 58. *trem.* Exponamus ut possumus; immo ipse potius exponat.

123. Considera igitur quid ante præmiserit; ait enim: *Amen, amen, dico vobis.* Ante instruit quemadmodum audire debeas: *Vere*, inquit, *vere dico vobis, nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis sanguinem ejus, non habe-* Ibid., 54. *bitis vitam in vobis.* Secundum Filium hominis se dicere ante præmisit, et tu quod secundum Filium hominis de carne est loquutus et sanguine, ad divinitatem putas esse referendum?

124. Denique addidit: *Caro enim mea vere* Ibid., 56 *est esca, et sanguis meus est potus.* Carnem audis, sanguinem audis, mortis Dominicæ sacramenta cognoscis; et divinitati calumniaris? Audi dicentem ipsum: *Quia spiritus carnem et* Luc xxiv, 39. *ossa non habet.* Nos autem quotiescumque sacramenta sumimus, quæ per sacræ orationis mysterium in carnem transfigurantur et san-[2] I Cor. xi, 26 guinem,[2] mortem Domini annuntiamus.

125. Ergo posteaquam se loqui secundum hominis Filium declaravit, et carnem sæpe repetivit et sanguinem, subdidit postea: *Sicut misit me vivus Pater, et ego vivo propter Patrem; et qui manducat me, et ipse vivit propter me.* Quomodo igitur hoc accipiendum putant? Joan vi, 58 Potest enim duplex videri comparatio. Prima ita: *Sicut misit me vivus Pater, et ego vivo propter Patrem.* Secunda ita: *Sicut misit me vivus Pater, et ego vivo propter Patrem; ita et qui manducat me, ipse vivit propter me.*

126. Si primam eligunt, hoc significat quia sicut missus sum a Patre, et descendi a Patre; ita vivo propter Patrem. Quasi quis autem missus est,[3] atque descendit; nisi quasi Filius [3] hominis, sicut ipse supra dixit: *Nemo adscendit in cœlum, nisi qui de cœlo descendit Filius hominis?* Ergo sicut quasi Filius hominis missus Joan iii, 13. est, atque descendit; ita quasi Filius hominis vivit propter Patrem. Denique et qui manducat quasi Filium hominis, et ipse vivit propter Filium hominis. Actum ergo incarnationis suæ adventui comparavit.

127. Quod si secunda complacuit, nonne et æqualitatem Filii cum Patre, et similitudinem ejus cum homine manifesta distinctione colligimus? Nam quid est: Sicut ipse vivit propter Patrem, et nos vivimus propter ipsum; nisi quia sic vivificat Filius hominem, sicut Pater in Filio carnem vivificavit humanam? *Sicut enim Pater suscitat mortuos, et vivificat; sic et Filius quos vult, vivificat*, ut ipse Dominus supra dixit. Joan. v, 21.

128. Æqualitas ergo Filii ad Patrem per unitatem quoque vivificationis adstruitur, quando sic vivificat Filius, ut Pater. Agnosce ergo ejus vitam et potentiam sempiternam. Similitudo etiam nostra ad Filium, et quædam secundum carnem unitas declaratur, quoniam quemadmodum Dei Filius a Patre, sic homo est vivificatus in carne. Sic enim scriptum est, quia Rom. iv, 24. sicut Deus Jesum Christum a mortuis suscitavit, ita etiam nos quasi homines vivificamur a Dei Filio.

129. Secundum hanc ergo expositionem non solum ad conditionem humanam derivatur gratia largitatis, sed etiam divinitatis æternitas prædicatur: divinitatis quia ipsa vivificat; humanæ

[1] Tres mss. Maurinis testibus, *cum divina vita sit sempiterna:* unus, *cum divinitas sit sempiterna.*

[2] Eloquutionem plane similem e lib. *de Incarn.* cap. 4 citaverat Card. Perronius lib. II *de Sacram. Euch. Auctor.* 31, eaque idem significari docuerat, quod vertere significat in Virgiliano illo: *Formas se vertit in omnes*, nimirum conversionem corporis in aliam formam et figuram. Huic Albertinus lib. II *de Sacram. Euchar.* respondere conatus, ait duas alias hujus verbi significationes adjici posse. At hæ causam ipsius nihil adjuvant. Nam primo indicat interdum idem esse ac *efficere*, ut cum Plinius dicit de amygdalis, *ex dulcibus transfigurantur in amaras;* nec diffitetur hoc sensu Christi corpus offerri altaribus transfigurandum. Qua in re ab eo minime dissentimus, nisi quod symbolicum corpus intelligere se non dissimulat. Enimvero absurdum est illud ultimum; nam præterquam quod erat jam corpus symbolicum in antitypis, certum est semper veram aliquam conversionem indicari sive substantiæ, si de substantia agatur, sive accidentis, ut in Pliniano exemplo. Secundum autem acceptionem hanc esse dicit, qua compositum ponitur pro suo simplici, ut idem sit in corpus transfigurari, ac figurari in corpus, hoc est, ex ipsius quidem sententia, corporis figuram fieri. Verum quis umquam hominum ita loquutus est? Certe exempla verborum *tradere* atque aliorum, et suam compositorum rationem nusquam deponunt; nec, ut maxime illam exuant, hic ullo modo faciunt ad propositum. Nihil igitur hic significatur ab Ambrosio, nisi quod habetur lib. *de Myster.* cap. 9, n. 50: *Benedictione etiam ipsa natura mutatur.* Nam *sacræ orationis mysterium*, idem est ac benedictio, et ipsa Domini verba: qua de re ibidem, num. 52. (Edit. Maur.)

[3] Amerb. et Eras., *Quis autem missus est:* aliæ edit. ac omnes mss., *Quasi quis autem missus est.* Excipe tamen ultimas edit. Paris., ubi pro *Quasi* legitur *Quomodo.* Male; est enim *Quasi quis* idem atque in cujus conditione ac nomine. Iterum vero ubi editt. cum uno vel altero mss., *sicut ipse*, Rom. edit., *ipsa, supra sapientia;* plures probatioresque mss. omittunt *sapientia.* (Edit. Maur.)

autem conditionis, quia vivificata est et in Christo.

130. Quod si quis utrumque ad Christi refert divinitatem; ergo Filius Dei hominibus comparatur, ut ita Filius propter Patrem vivat, sicut nos propter Filium Dei vivimus. Sed Filius Dei vitam largitur æternam, nos autem largiri nequimus: ergo nostri comparatione nec ille largitur. Habeant igitur ariani fidei suæ præmium, ne vitam æternam adipiscantur a Filio.

131. Libet jam ulterius progredi: nam si illis placet hunc locum ad divinæ perpetuitatem referre substantiæ,[1] accipiant etiam tertiam expositionem. Nonne evidenter videtur dicere quod sicut vivus Pater est, ita vivit et Filius? Quod utique quis non advertat ad unitatem vitæ, quod eamdem Patris et Filii vita sit, esse referendum? *Sicut enim Pater vitam habet in semet ipso, sic dedit et Filio vitam habere in semet ipso.* Joan. v, 26. Dedit per unitatem: dedit non ut auferat, sed ut clarificetur in Filio: dedit, ut complaceat: dedit non ut Pater custodiret, sed ut Filius possideret.

132. Sed objiciendum putant quia dixerat: *Ego vivo propter Patrem.* Joan. vi, 58. Utique si ad divinitatem referunt, propter Patrem vivit Filius, quia ex Patre Filius est: propter Patrem, quia unius substantiæ cum Patre: propter Patrem, quia eructatum est Verbum ex Patris corde, Ps. xliv, 1. quia a Patre processit, quia ex paterno generatus est utero, Ps. cix, 3. quia fons Pater Filii est, quia radix Pater Filii est.

133. Sed dicunt fortasse: Si unitatem putas Patris ac Filii vitæ esse, cum Filius dixerit: *Et ego vivo propter Patrem;* Joan. vi, 58. numquid unitas est Filii vitæ atque hominum, cum dixerit Filius, quia *Qui manducat me, et ipse vivit propter me?*

134. Immo plane, sicut unitatem fateor esse vitæ cœlestis in Patre et Filio per divinæ unitatem substantiæ; ita vel divinæ naturæ vel Dominicæ incarnationis excepto privilegio, societatem nobiscum vitæ spiritalis in Filio esse profiteor per humanæ unitatem naturæ: *Qualis* enim *cœlestis, tales et cœlestes.* I Cor. xv, 18. Denique sicut in illo sedemus ad dexteram Patris, non quia cum ipso sedemus, sed quia sedemus in Christi corpore, *Infr.* lib. v. de quo postea dicemus plenius; sicut, inquam, sedemus in Christo per corporis unitatem, ita et in Christo vivimus per corporis unitatem.

135. Non solum autem non vereor quia scriptum est: *Et ego vivo propter Patrem;* sed etiam si per Patrem dixisset, non vererer.

Alias cap VI. 136. Solent enim etiam illud objicere quia dixit: *Hæc infirmitas non est ad mortem, sed pro claritate Dei; ut clarificetur Filius ejus per ipsum.* Non solum enim per Patrem, et a Patre Filius clarificatur, quia scriptum est: *Clarifica me, Pater;* Joan. xi, 4. et alibi: *Nunc clarificatus est Filius hominis, et Deus clarificatus est in eo, et Deus clarificavit eum:* Joan. xvii, 5. sed etiam per Filium, et a Filio clarificatur Pater; quia veritas dixit: *Ego te clarificavi super terram.* Joan. xiii, 31, 32. Joan. xvii, 4

137. Sicut ergo clarificatur per Patrem, ita etiam propter Patrem vivit. Unde et quidam δόξαν opinionem magis putaverunt esse, quam gloriam;[2] et ideo sic interpretati sunt: Ego te clarificavi super terram, opus consummavi quod dedisti mihi: et nunc clarifica me, Pater, hoc est, δόξασον, ut sit hic sensus: Ego opinionem de te hominibus hujusmodi infudi, ut cognoscant te Deum verum; et tu hanc de me confirma illis opinionem, ut credant me tuum Filium et Deum verum. [2]

CAPUT XI.

Discrimen quod constare ariani moliebantur e verbis Apostoli, ex Patre omnia, et per Filium omnia esse docentis, irridetur. Ostenditur enim illic eamdem Patris ac Filii omnipotentiam exprimi: quod cum ex aliis locis, tum ex ipsius Pauli textu confirmatur. Hunc absurde ad Patrem referri ab hæreticis, ac pertinere ad Filium, ex ejusdem serie demonstrari; nec tamen quidquam Filii derogari potentiæ, si de Patre intelligatur. Postremo in istis, ex quo, per quem, et in quo aliquid, nullam intercedere differentiam; et hæc omnia de tribus personis dici, evincit.

138. Jam illud ridiculum est, quod quidam ex illo apostolico discretionem inter Patrem et Filium faciunt potestatis, quia scriptum est:[3] *Nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos in ipso: et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum.* I Cor. viii, 6. Ajunt enim non mediocrem divinæ majestatis esse distantiam, quia dictum est: Ex illo omnia, et per hunc omnia. Nihil autem expressius, quam quod hoc loco omnipotens Filius evidenti ratione signatur; nam ut ex illo omnia, ita per hunc omnia. [3]

139. Inter omnia Pater non est,[4] cui dictum est: *Quoniam*[5] *universa serviunt tibi.* Ps. cxviii, 91. Inter omnia Filius non est, quia *omnia per ipsum facta sunt, et omnia in ipso constant, et ipse est super omnes cœlos.* Joan. i, 3. Coloss. i, 17. Non ergo inter omnia Filius, sed super omnia: qui secundum carnem quidem est ex familia Judæorum; idem tamen super omnia Deus benedictus in sæcula: cujus est nomen super omne nomen, et de quo dicitur: Rom. ix, 5. [4] [5]

[1] Mss. aliquot, *proprietatem referre substantiæ.* (Ed. Maur.)

[2] Hoc eodem sensu hunc locum interpretatur Didymus in *Catena Græc. Patr. in Johan.* Similiter etiam ipsum explicat Cyrillus Alex. in *Thesauro Adsert.* 30, ubi tradit Ambrosianis verbis plane similia. Sed alia expositio germanior est. (Edit. Maur.)

[3] Nonnulli mss. juxta Maurinos: *quia scriptum est non esse differentiam potestatis, quia scriptum est ex Patre omnia, et per Filium omnia ejus per ipsum; nobis tamen unus:* alii, et omnes edit. ante maurinam magis congrue ut in textu. Codex vero A habet *et nos in ipsum.*

[4] Mss. nonnulli, *Filius non est.*

[5] Ita codex A, et alibi D. Ambrosius. Cf. Sabbat. ad h. l. Maurini, *quia.*

Ps. VIII, 8. *Omnia subjecisti sub pedibus ejus.* Subjiciendo autem omnia, nihil reliquit ei non subjectum, Hebr. II, 8. sicut Apostolus dixit. Quod si hoc etiam secundum incarnationis loquutus est sacramentum, quemadmodum possumus de supernæ generationis incomparabili majestate dubitare?

140. Nihil igitur potestatis inter Patrem et Filium certum est interesse. Denique eousque nihil interest potestatis, ut idem Apostolus ex ipso dixerit esse omnia, per quem omnia, sicut habes: *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in* Rom. XI, 33. *ipso sunt omnia.*

141. Si igitur Pater, sicut putant, tantummodo significatur, non potest idem et omnipotens esse, quia ex ipso omnia; et omnipotens non esse, quia per ipsum omnia. Aut igitur invalidum, nec omnipotentem Patrem sua adsertione memorabunt, aut certe omnipotentem etiam Filium vel inviti voce propria fatebuntur.

142. Eligant tamen utrum hic Patrem declaratum putent. Si Patrem; ergo et per ipsum omnia: si Filium; ergo et ex ipso omnia. Si autem et per Patrem omnia, nihil utique Filio derogandum; et si ex Filio omnia, similiter et Filio deferendum.

143. Ac ne insidiari nos unius arbitrentur obreptione versiculi, totum caput recenseamus: *O altitudo,* inquit, *divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei: quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus! Quis enim cognovit sensum Domini? aut quis consiliarius ejus fuit? aut quis prior dedit illi, et retribuetur ei? Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt* Ibid., 33 et ss. *omnia: ipsi gloria in sæcula.*

144. De quo igitur dictum putant, de Patre, an de Filio? Si de Patre; sed non est Sapientia Dei Pater, quia Sapientia Dei Filius est. Quid est autem quod non possit Sapientia, de qua scriptum est: *Cum sit una omnipotens et per-* Sap. VII, 27. *manens, in se omnia innovat?* Non ergo accedentem legimus, sed permanentem. Habes ergo juxta Salomonem, omnipotentem et permanentem Sapientiam. Habes etiam bonam, quia scriptum Ibid., 30. est: *Sapientiam autem non vincit malitia.*

145. Sed ad propositum revertamur. *Quam inscrutabilia sunt,* inquit, *judicia ejus!* Si igitur omne judicium Pater dedit Filio, Filium Pater Joan. V, 22. videtur declarare, qui judicat.

146. Denique ut scias quia non de Patre, sed de Filio dicit, addidit: *Quis prior,* inquit *dedit illi?* Dedit enim Pater Filio; sed dedit jure generationis, non munere largitatis. Et ideo quia negari non potest a Patre accepisse Filium, secundum quod scriptum est: *Omnia mihi tradita* Matth. XI, 27. *sunt a Patre meo;* dicendo tamen: *Quis prior dedit illi?* non accepisse per naturam a Patre Filium denegavit; sed priorem non posse dici inter Patrem et Filium declaravit, quia etsi Pater dedit Filio, non tamen quasi posteriori dedit; quia increata et inæstimabilis Trinitas, quæ unius est æternitatis et gloriæ, nec tempus nec gradum vel posterioris recipit vel prioris.

147. Quod si græcos magis codices sequendos putamus, qui habent *τὶς προσέδωκεν αὐτῷ*;[1] vides quoniam cui nihil addi potest, non dispar a pleno est. Ergo si Filio magis convenit hoc totum Apostolicum caput, videmus et de Filio esse credendum, quia ex ipso omnia, sicut scriptum est: *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia.*

148. Esto tamen de Patre dictum putent. Itaque meminerimus quia sicut ex ipso legimus omnia, ita etiam per ipsum omnia: in universitatem quippe totius creaturæ Patris et Filii profertur auctoritas. Ac licet superius omnipotentem Filium paterno probaverimus exemplo; tamen quia illis derogare studium est, considerent quia et Patri derogant. Si enim infirmus Filius, quia per ipsum omnia; numquid infirmus et Pater, quia et per Patrem omnia?

149. Sed ut agnoscant nullam discretionem inter hæc esse, iterum demonstrabo ejusdem esse, ex quo aliquid, et per quem aliquid; et ostendam utrumque de Patre lectum. Sic enim habemus: *Fidelis Deus, per quem vocati estis* I Cor. I, 9. *in communionem Filii ejus.* Quid Apostolus dixerit, considerent. Per Patrem vocamur, et nihil est quæstionis: per Filium creamur, et hoc vilius æstimarunt? Pater in communionem Filii vocavit, et religiose hoc, sicut debemus, accipimus: Filius omnia creavit, et putant non liberæ fuisse voluntatis arbitrium, sed coactæ atque servilis operationis obsequium?

150. Ut autem agnoscas plenius nihil distare inter Patris et Filii potestatem, cum per Patrem in communionem Filii ejus vocemur, ex Filio est ipsa communio sicut scriptum est: *Quoniam de plenitudine ejus nos omnes accepimus;* licet Joan. I, 16. secundum græcum Evangelium, ex plenitudine ejus intelligere debeamus.

151. Ecce et per Patrem communio, et ex Filio communio: sed non discrepans, sed una communio, sicut idem Johannes in epistola sua dixit: *Et communicatio nostra sit cum Patre, et cum Filio ejus Jesu Christo.* I Joan. I, 3.

152. Accipe etiam quia non solum ex Patre et Filio, sed etiam ex Spiritu sancto unam nobis communionem Scriptura commemoravit: *Gratia,* inquit, *Domini nostri Jesu Christi, et caritas Dei, et communicatio sancti Spiritus cum omnibus vobis.*[2] II Cor. XIII, 13.

[1] Deerant græcæ voces in Amerb. et Eras. Sed hic ultimus in margine hanc adscripsit observationem: *τὶς προέδωκεν αὐτῷ. Sic habet locus apud Esaiam cap.* XL, *et item apud Paulum; Ambrosius tamen legisse videtur προσέδωκεν,* sive *προσέθηκεν, cum dicit:* Cui nihil addi potest. *Et eamdem lectionem indicabant qualiacumque vestigia græcorum elementorum: quamquam quod nobis tradidit editio Aldina, nec consentit cum eo quod vertit Hieron., nec cum eo quod editum est nomine* LXX *latine.* Non absimilia quoque leguntur apud Estium in Rom. XI, 35, ubi additur: *Germaniorem lectionem esse προέδωκεν, quod ei magis apposite respondeat verbum ἀνταποδοθήσεται.* Cæterum quæ hoc in cap. disputat Ambros. super discrimine præpositionum *ex* et *per,* iterum fusius disceptantur lib. II *de Spiritu S.,* ubi hanc ipsam argumentationem ex Basilio desumptam esse ostendemus. (Ed. Maur.)

[2] Codex A, *nobis.* Ita et multi græci codices.

153. Quæro autem in quo minor videatur is per quem omnia, quam is ex quo omnia? An quia operator[1] adseritur? Sed operator et Pater, quia verus est qui dixit: *Pater meus usque modo operatur, et ego operor.* Sicut igitur Pater operatur, operatur et Filius. Non ergo operator infirmus aut vilis est; quoniam operator et Pater; et ideo quod commune est Filio cum Patre, vel propter Patrem inferiore loco accipi non oportet; ne Patri potius in Filio ab hæreticis derogetur.

Joan v, 17.

154. Nec mediocre illud, quod alibi etiam idem sanctus Johannes ad refellendas arianæ perfidiæ quæstiones ait: *Si scitis quoniam justus est, scitote quoniam qui facit*[2] *justitiam, ex ipso natus est.* Justus autem quis nisi Dominus, qui justitias dilexit? Aut quem, sicut superiora indicant, repromissorem vitæ habemus æternæ, si Filium non habemus? Si igitur Filius Dei vitam nobis promisit æternam, et ipse justus est, ex ipso utique nati sumus. Aut si ex Filio nos per gratiam natos negant, nec justum Filium confitentur.

Joan. II, 29 Ps. X, 8.

155. Credas igitur necesse est etiam ex Dei Filio omnia; quia omnium sicut Deus Pater, ita et Filius et auctor est et creator. Videmus ergo inanem esse hanc quæstionem, cum et de Filio credi conveniat quoniam *ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia.*

156. Diximus quomodo ex ipso, quomodo etiam per ipsum. In ipso autem omnia esse quis dubitet, cum alibi scriptum sit: *Quoniam in ipso condita sunt omnia in cœlis, et in ipso creata sunt: et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant?* Habes ergo ex ipso gratiam, ipsum operatorem, in ipso omnium firmamentum.

Coloss. I, 16.

CAPUT XII.

Quod objiciebatur ex Joanne, Filium viti, et Patrem agricolæ comparari, de incarnatione intelligendum: qui vero secundum generationem divinam illud accipiant, Filio duas injurias inferre, quem et Paulo postponant, et æquent aliis hominibus: totidem etiam Patri, quem non solum eidem Apostolo parem, sed etiam nihili esse testificentur. Tum falsa interpretatione denuo rejecta, veraque confirmata, Filius quoque secundum divinitatem agricola esse, ac uva secundum humanitatem, adstruitur; unde superior præcellentiæ paternæ explicatio stabilitur.

Alias cap. VII.

157. Illud quoque ad separandam Patris et Filii divinitatem objicere consueverunt, quia Dominus dixit in Evangelio: *Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est;* agricolam et vitem diversæ dicentes esse naturæ, et vitem in agricolæ esse potestate.

Coloss. I, 16.

158. Sic ergo vultis esse Filium secundum divinitatem, sicut vitis est, ut sine cultore nihil valeat, et possit deseri vel recidi; et ex littera calumniam comparatis, quia Dominus vitem se esse dixit, incarnationis suæ significans sacramentum? Tamen si placet ut ex littera argumentemur, fateor et ego, immo profiteor quia vitem se Filius nominavit. Væ enim mihi, si sacramentum salutis publicæ denegavero!

159. Quomodo ergo vultis accipere quod se vitem Dei Filius nominavit? Si secundum divinam substantiam dictum accipitis, et sicut inter agricolam et vitem, ita etiam inter Patrem et Filium divinitatis creditis esse distantiam; geminam Filio, geminam Patri facitis injuriam: Filio, quia si secundum divinitatem inferior est quam agricola, inferior etiam Paulo apostolo vestra adsertione necesse est æstimetur; quia et Paulus agricolam se esse dixit, sicut habes: *Ego plantavi, Apollo rigavit; sed Deus incrementum dedit.* Num ergo vultis ut Paulus melior sit Dei Filio?

I Cor. III, 6.

160. Habetis unam injuriam. Alteram, quia, si secundum substantiam generationis æternæ vitis est Filius, cum dixerit: *Ego sum vitis, vos palmites estis;* unius nobiscum etiam illa divina generatio videbitur esse substantiæ. Sed *quis similis tibi in diis, Domine,* sicut scriptum est? Et rursus in psalmo: *Quoniam quis in nubibus æquabitur Domino? aut quis similis erit Domino*[3] *inter filios Dei?*

Joan. XV, 5 Exod. XV, 11. Ps. LXXXVIII, 7.

161. Nec tamen soli Filio derogatis, sed etiam Patri. Nam si in agricolæ nomine omnis paternæ prærogativa est potestatis; cum etiam Paulus agricola sit, Patri utique, cui Filium negatis æqualem, Apostolum comparatis.

162. Deinde cum scriptum sit: *Sed neque qui plantat, est quidquam, neque qui rigat: sed qui dat incrementum Deus;* in eo nomine vos summam paternæ majestatis[4] locabitis, quod videtis infirmum. Si enim qui plantat, et qui rigat, nihil est, sed qui dat incrementum Deus; videte quid vestra adserere moliatur impietas, ut et Pater nomine sit contemnendus agricolæ; et Deus aliquis incrementum paterno operi qui tribuat, requirendus. Impie igitur ex nomine agricolæ præferendam Dei Patris existimant potestatem, in quo sit Patri Deo cum homine appellationis commune consortium.

I Cor. III, 7.

163. Quid autem egregium, si ei (ut vultis, hæretici) Filio præferatur, cujus divina substantia ab humana conditione non discrepet? Nam si vitem Filium secundum divinam substantiam appellatum putatis, non solum corruptelæ, incertisque elementorum obnoxium judicatis, sed etiam humanæ tantummodo consortem naturæ,

[1] Pauci mss., *An quia operatus.* (Edit. Maur.)

[2] Mss. aliquot, *qui justificat justitiam...; aut per quam, sicut superiora indicant, repromissionem vitæ habemus? Sic igitur,* etc. (Edit. Maur.)

[3] Ita codex A, et vet. lat. versio apud Sabbat. ad h. l. cum hebræo et LXX. Lectio maurina, *Deo.*

[4] Non pauci, nec infimæ notæ mss., *summa paternæ majestatis.* (Edit. Maur.)

quia unius naturæ sunt vitis et palmites; ut non per incarnationis sacramentum carnem Dei Filius adsumpsisse videatur, sed principium sumpsisse de carne.

164. Ego autem dicam plane carnem ejus, licet novo generationis mysterio, unius tamen naturæ fuisse nobiscum, et hoc salutis nostræ sacramentum esse, non divinæ generationis exordium. Vitis enim est, quia meas sustinet passiones; quandoquidem in illo nixa fragilis prius humana conditio fœcundis redivivæ fructibus pietatis adolevit.

165. Verumtamen si te pompa delectat agricolæ, dicas, velim,[1] quis ille sit, qui loquutus est in propheta: *Domine, notum mihi fac, ut sciam: tunc vidi cogitationes eorum. Ego ut agnus ductus sum innocens ad immolandum, et nesciebam: adversum me cogitaverunt consilium, dicentes: Venite, injiciamus lignum in panem ejus.* Jerem. XI, 19. Si enim Filius incarnationis futuræ loquitur sacramentum, quia impium est ut de Patre credas, Filius est utique qui supra dicit: *Ego plantavi te vitem fructiferam: quomodo conversa es in amaritudinem vitis alienæ?* Jerem. II, 21.

166. Itaque et Filium vides esse agricolam, unius nominis cum Patre, unius operis, unius dignitatis atque substantiæ. Ergo si agricola[2] et vitis est Filius, vitem utique secundum incarnationis accipimus sacramentum.

167. Sed non solum se esse vitem dixit, sed etiam botryonem voce prophetica nuncupavit, tunc quando ad vallem botryonis exploratores Moyses jussu Domini direxit. Quæ est illa vallis, nisi humilitas incarnationis, et fœcunditas passionis? Et puto botryonem ideo dictum, quia ex vinea illa translata ex Ægypto, hoc est, ex familia Judæorum, utilis mundo fructus[3] emicuit. Nemo certe botryonem potest ad generationem referre divinam: aut qui refert, aliud nihil relinquit, nisi ut botryonem illum natum ex vite credamus. Itaque adscribit insipiens Patri, quod reprehendit in Filio. Num. XIII, 14. Ps. LXXIX, 9.

168. Verum si jam dubitari non potest quod vitis secundum incarnationem Dei Filius nominatus sit, videtis secundum quod sacramentum Dominus sit loquutus: *Quoniam Pater major me est.* Nam cum hoc in superioribus dixerit, continuo subjecit: *Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est*, ut agnosceres secundum id Patrem esse majorem; quia sicut agricola vitium, ita Pater Dominicæ carnis est cultor: quæ et augeri potuit per ætatem, et per passionem recidi; ut omne humanum genus ab æstu sæcularium noxio voluptatum, diffusæ salutaribus brachiis crucis umbra velaret. Joan. XIV, 28. Joan. XV, 1.

[1] Mss. nonnulli, *dicas vel invitus*. Et post pauca, verbis *notum mihi fac* addunt duo cod. *finem meum:* quod nec in aliis, neque in Hieremia legere est. (Edit. Maur.)

[2] Ita edit. omnes, ac pauci mss.; alli vero, *et si agricolæ vitis est Filius:* unus, *si agricolæ*, etc. Codex A, *si et agricola.*

[3] Nonnulli mss., *utilis modo fructus,* haud malo sensu. (Edit. Maur.)

LIBER QUINTUS.

PROLOGUS.

Quisnam fidelis et prudens servus. Ejus merces in Petro indicatur, item etiam in Paulo, cujus auctoritati parere Ambrosius cupiens, hunc librum aliis adjectum voluit, qui non potuerit in superiore comprehendi. Quid in hoc disputaturus sit, quove consilio. Deberi sibi veniam, cum ab omnibus ministris quærenda sit creditæ sibi pecuniæ usura. Hanc sibi usuram fideles esse; beatum autem fore, si mercedem sperare sibi liceat: se tamen sanctorum præmia non tam optare, quam pœnarum immunitatem, ad quam merendam omnes hortatur.

Q*uisnam est fidelis servus et prudens, quem constituit Dominus super familiam suam, ut det illis in tempore cibum? Beatus ille servus, quem veniens Dominus ejus inveniet*[1] *sic facientem.* Non vilis hic servus est; magnus aliquis esse debet: quis sit iste, consideremus.

1 Matth. XXIV, 45 et 46.

2. Est Petrus ipsius Domini ad pascendum gregem electus judicio, qui tertio meretur audire: *Pasce agniculos meos, pasce agnos meos, pasce oviculas meas.* Itaque pascendo bene cibo fidei gregem Christi, culpam lapsus prioris abolevit. Et ideo tertio admonetur ut pascat, tertio utrum Dominum diligat, interrogatur; ut quem tertio ante crucem negaverat, tertio fateretur.

Joan. XXI, 13 et ss.

Matth. XXVI, 70 et ss.

3. Beatus et ille servus, qui potest dicere: *Lac vos potavi, non escam; nondum enim poteratis:* novit enim quos quemadmodum pascat. Quis nostrum hoc facere potest? Quis nostrum potest vere dicere: *Factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrifaciam?*

I Cor. III, 2.

I Cor. IX, 22.

4. Et tamen ille tantus ad curam gregis electus a Christo, qui sanaret infirmos, curaret invalidos, hæreticum a commisso sibi ovili statim post unam correptionem repellit; ne unius erraticæ ovis scabies serpenti ulcere totum gregem contaminet. Jubet præterea stultas quæstiones et contentiones esse vitandas.

Tit. III, 10.

Ibid., 9.

5. Quid igitur nos agemus, inter messis antiquæ nova zizania imprudentes accolæ constituti? Si taceamus, cedere videbimur: si contendamus, verendum est ne nos quoque judicemur esse carnales. Scriptum est enim de hujusmodi quæstionibus, quæ generant lites: *Servum autem Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, cum modestia docentem*[2] *eos qui resistunt;* et alibi: *Si quis contentiosus est, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei.* Eoque scribere aliquid sententiæ fuit,[3] ut sine strepitu aliquo impietati hæreticorum nostra pro nobis scripta respondeant.

2 II Tim. II, 23, 24.

I Cor. XI, 16.

3

6. Quintum itaque, Imperator auguste, hunc librum paramus ordiri: nam et quartum librum oportuit in illa vitis disputatione finiri; ne coacervasse magis librum eumdem quodam videremur quæstionum tumultu, quam fructu spiritalis vineæ replevisse; nec inconsummatam fidei vindemiam tantis adhuc superfluentibus disputationibus decuit derelinqui.

7. Quinto igitur libro[4] de Patris ac Filii et Spiritus sancti inseparabili divinitate digerimus, sequestrata interim pleniore[5] disputatione de Spiritu sancto, provocati magisterio evangelicæ lectionis; ut credita nobis quinque fidei talenta, quasi quadam horum quinque sorte librorum, humanis fœneremus affectibus;[6] ne forte cum venerit Dominus, et invenerit in terra absconditam pecuniam suam, dicat mihi: *Serve male et piger, sciebas quia meto, ubi non semino; et congrego, ubi non sparsi: oportuit ergo te committere pecuniam meam nummulariis; et veniens ego recepissem quod meum est:* aut quemadmodum in alio libro est: *Et ego,* inquit, *veniens cum usuris utique exegissem illam.*

4

5

Matth. XXV, 15.

6

Ibid., 26 et 27.

Luc. XIX, 23.

8. Date ergo veniam, si quos prolixioris hujuscemodi sermonis offendit audacia. Officii contemplatio cogit credere quod accepimus: *Dispensatores sumus mysteriorum cœlestium.* Ministri sumus, non ex æquo omnes; *sed unicuique,* inquit, *sicut Dominus dedit. Ego plantavi, Apollo rigavit; sed Deus incrementum dedit.* Unusquisque igitur enitatur ut mercedem possit accipere secundum suum laborem: *Dei* enim *sumus,* ut Apostolus dixit, *cooperarii, Dei cultura, Dei ædificatio.* Beatus itaque ille qui tales fœnoris sui cernit usuras; beatus et ille qui fructus sui operis intuetur: *Beatus* quoque *qui superædificat supra fundamentum fidei aurum, argentum, lapides pretiosos.*

I Cor. IV, 1.

I Cor. III, 3, 6.

Ibid., 9.

Ibid., 12.

9. Vos nobis estis omnia, qui hæc auditis aut legitis: vos fœneratoris usuræ;[7] verbi usuræ,

7

[1] Ita codex A, cum vet. lat. vers. apud Sabb. ad h. l. Maurini, *invenerit.*

[2] Rom. edit. sola, *cum modestia corripientem.*

[3] Mss. aliquot, *sententiæ Dei fuit.*

[4] Omnes edit. ante maurinam, ac mss. nonnulli, quos inter et A, *Quinque igitur libros:* melius reliqui ut in textu.

[5] Non pauci mss., *planiore.*

[6] Mss. aliquot juxta Maurinos, *humani fœneremus affectus.*

[7] Omnes edit. et quidam mss., *vos fœneratores usuræ.... vos ædificatores.... lapidesque pretiosos superædificantes;* alii mss. majori numero et auctoritate, *vos fœneratoris,* etc. quam germanam esse lectionem et antecedentia hæc, *vos nobis estis omnia,* et sequentia illa, *in vestris meritis sacerdotalis summa laboris est,* etc. planissime demonstrant. (Edit. Maur.)

non pecuniæ : vos agricolæ reditus : vos ædificatoris aurum, argentum, lapidesque pretiosi. In vestris meritis sacerdotalis summa laboris est ; in vestris animis fructus episcopalis operis enitescit ; in vestris profectibus aurum Domini refulget, multiplicatur argentum, si eloquia divina teneatis : *Eloquia* enim *Domini, eloquia casta : argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplo.*[1] Vos ergo facietis fœneratorem divitem, agricolam fructuosum : vos peritum probabilis architectum. Non arroganter dico ; quia non tam mea sunt, quam vestra, quæ voveo.

Ps. XI, 7.

10. O si mihi liceat secure de vobis tunc temporis[2] dicere : *Domine, quinque talenta mihi dedisti, et ecce alia quinque lucratus sum ;* et ostendere vestrarum talenta pretiosa virtutum ! *Habemus* enim *thesaurum in vasis fictilibus.* Hæc sunt talenta quæ jubet Dominus spiritaliter fœnerari ; aut duo æra novi et veteris testamenti, quæ spoliato illi a latronibus Samaritanus ille Evangelicus ad curanda vulnera dereliquit.

Matth. XXV, 20. II Cor. IV, 7. Luc. X, 35.

11. Neque ego, fratres, voti avarus ideo[3] hæc opto, ut supra multa constituar : sat est mihi præmium de vestro profectu. Utinam non indignus eo inveniar, quod accepi ! Ea quæ sunt me majora melioribus tribuenda, non exigo ; licet soleas, Domine, dicere : *Volo autem et huic novissimo dare, sicut et tibi.* Accipiat potestatem supra decem civitates, qui meretur.

Matth. XX, 14. Luc. XIX, 17.

12. Sit ille talis, qualis Moyses, qui Legis decem verba conscripsit. Sit ille Jesus Nave, qui subegit quinque reges, et Gabaonitas in deditionem accepit ; ut esset typus venturum ejus nominis virum, cujus imperio corporales omnes deliciæ vincerentur, converterentur gentes ; ut fidem Jesu Christi magis, quam pristina studia sua et vota sequerentur. Sit ille David, cui occurrerunt psallentes juvenculæ, dicentes : *Saul triumphavit in millibus, David in decem millibus.*

Deut. V, 5 et ss. Josue X, 22 et ss. I Reg. XVIII, 7.

13. Mihi sat est, si non in exteriores tenebras extrudar, quemadmodum ille qui commissum sibi talentum in terra quadam suæ carnis abscondit ; sicut princeps[4] Synagogæ, ceterique principes Judæorum, qui credita sibi eloquia Dei humo quadam sui corporis occuparunt ; deliciisque carnis intenti, quasi in quamdam exaltati cordis foveam fœnus cœleste merserunt.

Matth. XXIII, 14 et ss.

14. Nos igitur non intra latibula carnis absconditam Domini teneamus pecuniam, vel mnam illam in sudario reponamus : sed tamquam boni nummularii cum sudore quodam mentis et corporis æquo et parato semper libremus affectu ; ut prope sit verbum in ore tuo et in corde tuo.

Luc. XIX, 20. Deut. XXX, 14.

15. Hoc verbum Dei est, pretiosum est talentum, quo redimeris. Hæc est pecunia per mensas animarum sæpe cernenda ; ut frequenter agitando in omnem terram bonorum sonus possit exire nummorum, per quem vita paretur æterna. *Hæc est autem vita æterna,* quam largiris, omnipotens Pater, ut cognoscamus *te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum.*

Joan. XVII, 3.

CAPUT I.

Quam impii sint ariani, dum illud in quo humana felicitas constat, impugnant. Joannem semper cum Patre Filium conjungere, maxime ubi ait : Ut cognoscant te solum verum, *etc. Illic igitur* verum Deum *etiam intelligendum de Filio, quando is nec Deus negari possit, nec falsus dici ; immo nec etiam nuncupativus. Quod ultimum ubi ex Apostolo demonstratum est, Christum verum Deum esse rite conficitur.*

16. Unde advertant ariani quam impii sint, qui de spe nostra et voto vobis faciunt quæstiones. Et quoniam hinc[5] præ ceteris vociferari soleni, dicentes separatum a solo et vero Deo Christum, intellectus impios pro nostris viribus confutemus.

17. Hoc enim loco magis intelligere debent quia hæc utilitas, hæc merces est perfectæ virtutis, hoc divinum et incomparabile munus, ut cognoscamus cum Patre Christum, nec separemus a Patre Filium, sicut Scriptura non separat. Namque hoc magis ad unitatem, quam ad distantiam divinæ proficit potestatis, quod idem præmium, unum honorem nobis dat Patris Filiique cognitio : quam mercedem habere non poterit, nisi qui et Patrem cognoverit et Filium ; sicut enim Patris, ita Filii cognitio vitam adquirit æternam.

18. Itaque sicut in principio statim Verbum cum Deo Patre pia confessione junxit Evangelista dicens : *Et Verbum erat apud Deum ;* ita et hic scribendo verba Domini : *Ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum ;* conjunctione illa Patrem utique copulavit et Filium, ut Christum verum Deum a majestate Patris nemo secernat : numquam enim conjunctio separat.

Joan. I, 1. Joan. XVII, 3.

19. Et ideo dicendo : *Ut cognoscam te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum,* et sabellianos interficit, et Judæos exclusit, eos utique qui audirent loquentem ; ne aut illi eumdem Patrem putarent esse quem Filium, si non addidisset et Christum ; aut isti a Patre Filium separarent.

20. Quæro autem cur non putent subaudiendum, et ex superioribus colligendum ; ut quia præmisit solum verum Deum Patrem, subau-

[1] Ita in codex A, et alibi apud D. Ambr. Cf. Sabb. ad h. l. Lectio inaurina, *septuplum.*

[2] Ita edit. Amerb. atque Eras. cum mss. pluribus melioribusque : Gill. autem et Rom. cum aliis, *nunc temporis.* Non recte ; neque enim de tempore præsenti, sed de resurrectione futura hic agitur. (Edit. Maur.)

[3] Mss. aliquot, *vocer avarus, haud ideo,* etc. (Edit. Maur.)

[4] Omnes edit. ac pauci mss., *sicut principes :* alii plures potioresque, *sicut princeps.* (Edit. Maur.)

[5] Quidam mss. juxta Maurinos, *quoniam me.*

diamus etiam Jesum Christum solum verum Deum? Exprimendum enim aliter non fuit, ne duos deos dicere videretur: nam neque duos dicimus deos, et ejusdem cum Patre divinitatis Filium confitemur.

21. Itaque quæramus qua ratione divinitatis hic putent factam esse distantiam, utrum Deum negent Christum? Sed negare non possunt. An verum Deum negent? Sed dicant, si verum negant, utrum falsum, an nuncupativum Deum judicent? Nam secundum Scripturas aut verus Deus est, aut tantummodo nuncupativus, aut falsus. Verus ut Pater, nuncupativus ut sancti, falsus ut dæmones atque simulacra. Dicant igitur qua Filium Dei confessione designent, utrum falso præsumptum[1] Dei nomen, an vero quasi nuncupativo inspirationem tantum divinitatis inesse arbitrantur.

22. Falso præsumptum nomen non puto quod dicant, ut apertiore se crimine impietatis involvant; ne ut dæmoniis et simulacris, ita etiam Christo falsum Dei inditum nomen insinuando se prodant. Sin autem ideo dictum putant Deum, quia inspirationem divinitatis habuit, sicut ei
Joan. x, 35. multi sancti viri (eos enim Scriptura deos dixit, ad quos sermo fiebat Dei); ergo non ullo a homines eum præferunt, sed comparandum hominibus arbitrantur; ut hoc eum putent esse quod hominibus ipse donavit, dicens ad Moysen:
Exod. vii, 1. *Posui te in Deum Pharaoni.* Unde et in psalmo
Ps. lxxxi, 6. dictum est: *Ego dixi, dii estis.*

23. Et hanc tamen sacrilegorum opinionem Paulus excludit, qui ait: *Nam etsi sunt qui di-*
I Cor. viii, 5. *cantur dii, sive in cœlo, sive in terra.* Non dixit, sunt dii, sed *sunt qui dicantur. Christus* autem,
Hebr. xxiii, 8. sicut scriptum est, *heri et hodie ipse est. Est,* inquit, hoc est, non solum nomine, sed etiam veritate.

24. Et bene scriptum est: *Heri et hodie ipse est;* ut Arii impietas adstruendi sacrilegii locum invenire non posset. Qui cum legeret in psalmo secundo dicentem Filio Patrem: *Filius meus es*
Ps. ii, 7. *tu, ego hodie genui te;* adnotavit *hodie* non heri, ad æternitatem divinæ generationis referens, quod de carnis adsumptione memoratum est, sicut Paulus in Actibus Apostolorum ait: *Et nos vobis adnuntiamus, quæ ad patres nostros*
2 *repromissio facta est; quoniam hanc Deus replevit*[2]
3 *filiis nostris*[3] *resuscitans Dominum Jesum Chri-*
Act. xiii, 32 et ss. *stum, sicut scriptum est in psalmo secundo: Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Sancto igitur Spiritu repletus Apostolus, ut illam elideret sævitatem, ait: *Heri et hodie ipse est, et in sæcula: heri*, propter æternitatem; *hodie*, propter corporis susceptionem.

25. Est ergo Christus, et est semper: qui enim est, semper est. Christus autem semper est, de quo dicit Moyses: *Qui est, misit me.* Exod. iii, 14
Erat utique Gabriel, erat Raphael, erant angeli: sed semper esse qui aliquando non fuerint, nequaquam pari ratione dicuntur. Christus autem, sicut legimus, *non fuit, est et non: sed est in illo fuit;* unde vere Dei solius est esse, II Cor. i, 19
qui semper est.

26. Ergo si et nuncupativum Deum non audent dicere, et falsum eum dicere majoris est impietatis; restat ut Deus verus sit, veri Patris non dissimilis, sed æqualis. Qui cum et justificet et sanctificet quos velit, non foris adsumens, sed in se habens sanctificandi potestatem, quomodo non est verus Deus? Nam Apostolus eum utique verum Deum dixit, qui naturaliter Deus esset,[4] sicut habes: *Quia tunc,* 4
inquit, *nescientes Deum, servistis his qui natura non erant dii;* hoc est, qui veri dii esse non po- Galat. iv, 8.
terant, quibus hoc naturaliter minime suppetebat.

CAPUT II.

Cum probatum sit Filium esse verum Deum, nec in eo minorem Patre; ostenditur per vocem solus *cum in Scripturis de Patre dicitur, non excludi Filium; quin immo hanc ei vocem præ cunctis et soli ipsi convenire. Trinitatem non inter omnia, sed super omnia solam esse: Filium vero solum facere, quæ facit Pater, ac solum habere immortalitatem; nec proinde in verbis controversis eum a Patre separandum; licere tamen eum locum intelligere de incarnatione: ab illis demum Patrem ab hominum redemptione secludi, qui ab hoc Filium sejunctum volunt.*

27. Verum copiose jam verum Deum Christum in superioribus libris Scripturarum lectionibus approbavimus. Ergo si Christus, ut edoctum est, Deus verus est, quæramus qua ratione, cum solum verum Deum Patrem legant, a Patre Filium cupiunt separare.

28. Si dicunt quia verus Deus solus Pater est, negare non possunt quia et Filius solus Deus veritas est, quia Christus veritas est. Numquid veritas vero minor est, cum secundum appellationem nominum verus plerumque a veritate dicatur, sicut sapiens a sapientia, justus a justitia? Hoc nos inter Patrem non sentimus et Filium; quia et Patri nihil deest, quia Pater est verax;[5] et Filius quia veritas est, æqualis 5
est vero.

[1] Editt. ante maurinam, et pauci mss., etiam A, hic et infra, *falso præreptum.*

[2] Ita codex A, et vet. lat. versio apud Sabb. ad h. l. Maurina lectio est *adimplevit,* quam amanuenses e Vulgata mutuatos esse apparet.

[3] Rom. edit. cum uno mss., *filiis illorum:* ceteri cod., *filiis nostris.* Sic etiam nonnulla græca exemplaria, et Vulg. versio; plures autem græcorum cod., τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν. Tota porro hæc peritome, *sicut Paulus in Actibus.... ego hodie genui te,* quæ ab antiq. editt. ac mss. non paucis aberat, sicut et alia plurima, primum conjecta fuerat inter varias lectiones Gill. edit. et postea in textu Rom. admissa, ubi nos eam mss. aliquot melioris ævi auctoritate duximus retinendam. (Edit. Maur.)

[4] Omnes edit. ac mss. nonnulli, *qui naturaliter verus Deus esset:* melius in mss. plerisque omittitur *verus;* ut patebit adtentius consideranti. (Edit. Maur.)

[5] Mss. aliquot, *quia* Pater *est veritas:* unus, *veritatis.* (E.M.)

29. Ut sciant autem, cum solum legunt, nequaquam esse a Patre Filium separandum, meminerint in prophetis a Deo dictum: *Ego extendi cœlum solus.* Et utique non extendit sine Filio Pater. Ipse enim Filius qui sapientia Dei est, dicit: *Quando parabat cœlum, cum ipso aderam.* Et Paulus de Filio dictum esse confirmat: *Initio terram tu fundasti, Domine, et opera manuum tuarum sunt cœli.* Sive ergo Filius cœlum fecit, sicut et Apostolus voluit intelligi, et ipse utique non sine Patre cœlum solus extendit, sive ut in Proverbiis habes: *Deus in sapientia fundavit terram, paravit autem cœlos in intellectu,* ostenditur quia nec Pater solus sine Filio cœlos fecit; nec sine Patre Filius; et tamen qui cœlum extendit, solus dicitur.

Isai. XLIV, 24. Prov. VIII, 27. Hebr. I, 10. Prov. III, 19.

30. Quam vero id et de Filio aperte intelligendum sit, quod solus appelletur, etsi numquam,[1] inscio Patre, aliquid fecisse credatur; etiam alibi habes, ubi scriptum est: *Extendens cœlum solus, et ambulans quasi in pavimento super mare.* Namque Evangelium Domini docuit nos, quod in mari non Pater, sed Filius ambulavit, quando Petrus rogavit eum dicens: *Domine, jube me venire ad te.* Sed etiam prophetia ipsa documento est: sanctus enim Job adventum Domini prophetabat, de quo vere dixit quia magnum cetum erat debellaturus, et factum est: nam feralem illum cetum, diabolum[2] scilicet, ultimis temporibus venerabili corporis sui passione prostratum perculit et afflixit.

Job IX, 8. Matth. XIV, 28. Job III, 8. Isai. XXVII, 1.

31. Est ergo solus et verus Deus Filius; hæc enim et Filio prærogativa defertur. De nullo namque qui creatus est, proprie dici potest, quia solus est. Nam cui inest communitas creaturæ, quemadmodum quasi solus potest a ceteris separari? Itaque homo rationabilis videtur inter omnia terrena animantia, sed tamen non est solus rationabilis: scimus enim rationabilia esse et cœlestia opera Dei, Angelos et Archangelos rationabiles confitemur. Si ergo angeli rationabiles, non utique solus rationabilis homo dicitur.

32. Sed dicunt solum dici posse solem, quia sol alter non est. At et ipse sol habet communia multa cum stellis, quod percurrit cœlum, quod æthereæ illius cœlestisque substantiæ est, quod creatura est, quod inter omnia Dei opera computatur, quod cum omnibus Deo servit, cum omnibus benedicit Deum, cum omnibus laudat. Non ergo solus proprie dicitur, quia nec a ceteris separatur.

Gen. I, 14. Ps. CXLVIII, 3.

33. Itaque cum Patris et Filii Spiritusque sancti divinitati, quæ sola non inter omnia, sed super omnia est, nulla possit creatura conferri; ut de Spiritu interim adsertio reservetur, sicut Pater dicitur solus Deus verus, cui nihil sit commune cum ceteris; ita etiam solus est Filius imago veri Dei, solus dextera Patris, solus virtus Dei atque sapientia.

34. Solus ergo Filius facit sicut et Pater; quia scriptum est:[3] *Quæcumque facio, ipse facit.* Cum enim unum opus sit Patris et Filii, bene de Patre et Filio dicitur quia Deus solus operatus est; unde etiam cum creatorem dicimus, et Patrem et Filium confitemur. Nam utique cum Paulus diceret: *Qui servierunt creaturæ potius quam creatori,* nec Patrem creatorem negavit, ex quo omnia hæc; nec Filium, per quem omnia.

Joan. V, 16. Rom. I, 25.

35. A quo alienum utique non videtur, quia scriptum est: *Qui solus habet immortalitatem.* Quomodo enim immortalitatem non habet, qui vitam habet in semetipso? Habet utique in natura, habet in substantia; et habet non per gratiam temporalem, sed per sempiternam divinitatem; habet non ex dono quasi servus, sed ex generationis proprietate quasi Filius coæternus; et habet sicut Pater: *Sicut enim Pater habet vitam in semet ipso, ita et Filio dedit vitam habere in semet ipso;* sicut habet, inquit, sic dedit. Didicisti supra quemadmodum dederit; ne putares esse gratiæ largitatem, ubi generationis arcanum est. Cum ergo inter Patrem et Filium vitæ nulla distantia sit, quemadmodum quod immortalitatem solus habeat Pater, Filius non habeat, æstimari potest?

I Tim. VI, 16. Joan. V, 16. Lib. IV, cap. 6.

36. Unde intelligant nec hoc loco a solo vero Deo Patre Filium separandum; quia probare non possunt quod solus et verus Deus Filius non sit: cum præsertim et hic aut subaudiatur, ut diximus, et Christum verum solum Deum esse; aut certe aliud ad divinitatem Patris et Filii, aliud ad incarnationem Christi relatum intelligendum sit; quia non est perfecta cognitio, nisi quæ et secundum æternitatem unigenitum Deum verum Dei Filium Jesum Christum, et secundum carnem generatum ex Virgine confitetur. Quod alibi hic ipse Evangelista nos docuit dicens: *Omnis spiritus qui confitetur Jesum Christum in carne*[4] *venisse, de Deo est.*

I Joan. IV, 2.

37. Denique quam non alienum sit etiam incarnationis hoc loco intelligere sacramentum, docet nos ipsius series lectionis; sic enim habes: *Pater, venit hora, clarifica Filium tuum.* Utique cum et horam venisse commemoret, et clarificari petat, quomodo nisi secundum carnis adsumptionem loquutum eum convenit æstimari? Nam nec ulla sibi temporum præscripta momenta divinitas habet, nec clarificatione indiget lumen æternum. Ergo in solo vero Deo Patre et Filium Dei solum verum secundum divinitatis intelligimus unitatem, et in Jesu Christi

Joan. XVII, 1.

[1] Tres mss., *et se numquam inscio Patrem:* unus, *Patre,* etc. (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit., *Zabulum;* et certe sæpius eo nomine diabolum designat Ambrosius; verum hoc loci cuncti prope scripti cod. præferunt *diabolum.* (Edit. Maur.)

[3] Rom. edit. sola, *Quæcumque facit ipse, hæc et Filius similiter facit.* (Edit. Maur.)

[4] Maurinis testibus mss. non pauci, *in carnem.*

nomine, quod ex Virgine natus accepit, incarnationis agnoscimus sacramentum.

38. Quod si cum solum verum Deum Patrem legunt, Filium cupiunt separare; ergo cum de Filii incarnatione legunt: *Hic est lapis qui reprobatus est a vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli;* et infra: *Non est aliud nomen sub cœlo datum hominibus, in quo oporteat nos*[1] *salvos fieri,* Patrem existimant ab impertiendæ nobis salutis beneficio separandum. At neque sine Patre salus, neque vita æterna sine Filio.

Act. IV, 11, 12.

CAPUT III.

Arianis contra urgentibus deos induci duos ex unitate substantiæ, respondetur pluralitatem ex diversitate potius inferri, proindeque in ipsos recidere suam accusationem. Diversitatem multiplicem in causa esse cur duo homines unus homo dici non possint; cum tamen omnes homines singulariter homo dicantur, ubi naturæ unitas indicatur. Solam in his naturam unam esse; at omnimodam in personis divinis unitatem: a Patre igitur non separandum Filium, maxime cum ei debitam esse adorationem negare non audeant.

39. Sed adserunt ariani: Si solum verum Deum sicut Patrem, ita et Filium dicitis, et unius substantiæ Patrem et Filium confitemini, non unum Deum, sed duos deos inducitis; quia qui unius substantiæ sunt, non unus Deus, sed duo dii videntur esse, sicut duo homines, aut duæ oves, pluresve dicuntur: homo autem et ovis nec duo homines dicuntur, nec duæ oves; sed unus homo, et una ovis.

40. Hæc ariani dicunt, et hac disputatione versuta simpliciores capere nituntur. Tamen si legamus Scripturas divinas, inveniemus pluralitatem magis in ea cadere, quæ diversæ discretæque substantiæ sunt, hoc est, ἑτερουσία. Idque in Salomonis libris habemus expressum, eo loco scilicet in quo dicit: *Tria sunt autem impossibilia intelligere, et quartum quod non cognosco; vestigia aquilæ volantis, et vias serpentis super petram, et semitas navis navigantis, et vias viri in juventute.* Utique aquila et navis et serpens unius non sunt generis atque naturæ, sed differentis discretæque substantiæ; et tamen tria sunt. Contra se igitur sua esse intelligunt argumenta testimoniis Scripturarum.

Prov. XXX, 18, 19.

41. Itaque dicendo Patris et Filii discretam esse substantiam, differentemque deitatem, duos utique ipsi deos adserunt: nos autem cum et Patrem confitemur, et Filium, adserendo tamen unius esse deitatis, non duos deos, sed unum Deum dicimus. Et hoc dominicis eloquiis approbamus, quia ubi plures sunt, ibi aut naturæ, aut voluntatum et operationum est differentia. Denique ut suis sibi testimoniis revincantur, duo homines dicuntur; quia licet unius naturæ sint jure nascendi, tamen et tempore et cogitatione et opere et loco distant; et ideo non potest unus homo dici in significatione et numero duorum, quia unitas non est, ubi est diversitas: unus autem Deus dicitur, et Patris et Filii ac Spiritus sancti gloria et plenitudo signatur.

42. Denique tanta veritas unitatis est, ut etiam quando natura sola generationis aut carnis significatur humanæ, et unus homo de multis dicatur, sicut habes: *Dominus mihi adjutor, non timebo quid faciat mihi homo,* id est, non una persona hominis, sed una caro, et una fragilitas generationis humanæ. Et addidit: *Bonum est sperare in Domino, quam sperare in homine.* Nec hic utique specialem hominem, sed generalem conditionem designavit. Denique statim subjecit de pluribus: *Bonum est confidere in Domino, quam confidere in principibus.* Sed ubi homo dicitur, naturæ interdum, ut supra diximus, communis inter omnes unitas significatur; ubi principes, variarum quædam differentia potestatum est.

Ps. CXVII, 6. *Ibid.*, 9. *Ibid.*

43. Sed inter homines aut in hominibus unius alicujus rei unitas est, aut caritatis, aut cupiditatis, aut carnis, aut devotionis et fidei: generalis autem unitas, et quæ in se secundum divinitatis gloriam complectitur omnia, solius est Patris et Filii et Spiritus sancti.

44. Unde et Dominus cum diversitatem inter se hominum designaret, qui nihil habent inter se quod possit ad unitatem individuæ substantiæ pertinere, *In Lege vestra,* inquit, *scriptum est, quod duorum hominum testimonium verum est.* Et cum præmisisset: *Duorum hominum testimonium verum est,* ubi venit ad suum et Patris testimonium, non dixit: Verum est testimonium nostrum, quia duorum deorum testimonium est; sed, *Ego,* inquit, *sum qui testimonium perhibeo de me ipso, et testimonium perhibet de me, qui misit me, Pater.* Supra quoque similiter ait: *Et si judico ego, judicium meum verum est; quia solus non sum, sed ego et qui misit me Pater.* Itaque et infra et supra et Patrem significavit et Filium, nec pluralitatem admiscuit, nec divinæ unitatem substantiæ separavit.

Joan. VIII, 17. *Ibid.*, 18. *Ibid.*, 16.

45. Evidens est igitur quia quod unius est substantiæ, separari non potest; etiamsi non sit singularitatis, sed unitatis. Singularitatem hanc dico, quæ græce μονοτὴς dicitur. Singularitas ad personam pertinet, unitas ad naturam. Ea vero quæ diversæ substantiæ sunt, non solum unum, sed etiam plura dici solere, licet jam et prophetico[2] claruerit testimonio, expressius tamen ipse Apostolus declaravit dicens: *Nam etsi sunt qui dicantur dii, sive in cœlo, sive in terra.* Vides igitur quia hi qui ex diversis substantiis sunt, et non ex unius veritate

[2]

I Cor. VIII, 5.

[1] Quidam mss. juxta Maurinos, *oporteat vos.*

[2] Mss. aliquot, *licet etiam ex prophetico.*

naturæ, dii appellantur? Pater autem et Filius quia unius substantiæ sunt, non duo dii, sed *Unus Deus, Pater ex quo omnia, et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia. Unus*, inquit, *Deus Pater, et unus Dominus Jesus;* et supra: *Unus Deus, non duo dii;* et infra: *Unus Dominus, et non duo.*

I Cor. VIII, 6.

Ibid., 4.

46. Pluralitas ergo excluditur, non unitas sequestratur. Sed quemadmodum cum legimus Dominum Jesum, nec Patrem, ut supra diximus, a dominationis jure secernimus, quod ei commune cum Filio est; ita cum legimus solum verum Deum Patrem, nec Filium a solius veri Dei jure possumus separare, quod ei commune cum Patre est.

Lib. II, c. 5.

47. Aut dicant quid aliud sentiant, quidve arbitrentur, cum legimus: *Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies;* utrum Christum non adorandum, et Christo non existiment serviendum? Quod si illa quæ adoravit eum Chananæa, impetrare meruit quod poposcit; et Paulus apostolus, qui servum se Christi prima scriptorum suorum præfatione profitetur, apostolus esse meruit, non ab hominibus neque per hominem, sed per Jesum Christum; dicant quid arbitrentur sequendum, utrum cum Ario malint sibi societatem esse perfidiæ; ut solum et verum Deum Christo negando ostendant quia nec adorandum eum, nec serviendum ei judicent; an vero consortium malint habere cum Paulo, qui serviendo atque adorando etiam Christum, utique solum verum Deum voce affectuque non diffitebatur, quem pio servitio fatebatur.

Matth. IV, 10.

Rom. I, 1.

CAPUT IV.

Objiciebatur ab hæreticis Christum Patri adorationem exhibuisse. At reponitur et hoc referendum ad humanitatem, ut ex loci examine manifestatur: illic tamen addita esse divinitatis testimonia, quod in aliis etiam Christi operibus factum videmus.

Alias cap. II.

48. Quod si quis dicat quoniam Deum Patrem adorat et Filius, quia scriptum est: *Vos adoratis quod nescitis; nos adoramus quod scimus;* consideret quando, et apud quem, et cujus suscepto loquatur affectu.

Joan. IV, 22.

49. Denique et in superioribus non immerito præmissum est quia Jesus fatigatus ex itinere sedebat, et a Samaritana bibere postulabat; quia secundum carnem hominis loquebatur: nam secundum divinitatem nec fatigari poterat, nec sitire.

Ibid., VI, 7.

50. Deinde cum Samaritana quasi Judæum appellaret, et prophetam putaret; quasi Judæus qui spiritaliter mysteria Legis doceret, respondit: *Vos adoratis quod nescitis; nos adoramus quod scimus. Nos*, inquit, hoc est, se hominibus copulavit. Quomodo autem nisi secundum carnem hominibus copulatur? Et ut ostenderet quia secundum incarnationem responderat, addidit: *Quia salus ex Judæis est.*

Joan. VI, 22.

51. Sed statim post hoc sequestravit hominis[1] affectum, dicens: *Veniet hora, et nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem.* Non dixit: Adorabimus. Quod utique dixisset, si consortium nostri subiret obsequii.

1

Ibid., 23.

52. Verum cum legerimus quod Maria adoravit eum, intelligere debemus quod non potest per eamdem naturam et adorare quasi servus, et adorari quasi Dominus; sed potius quia ut homo inter homines adorare dicitur, et quasi Dominus[2] a famulis adoratur.

Matth. XXVIII, 9.

2

53. Multa ergo secundum incarnationis legimus et credimus sacramentum; sed in ipsa naturæ humanæ affectione majestatem licet spectare divinam. Fatigatur ex itinere Jesus, ut reficiat fatigatos: petit bibere, sitientibus potum spiritalem daturus:[3] esurit, cibum salutis esurientibus traditurus: moritur, vivificaturus: sepelitur, resurrecturus: tremulo pendet in ligno, confirmaturus trementes: cœlum caligine obducit, ut illuminet: terras tremefacit, ut solidet: maria conturbat, ut mitiget: reserat tumulos mortuorum, ut ostendat domicilia esse vivorum: creatur ex Virgine, ut ex Deo natus esse credatur: nescire se simulat, ut scire faciat nescientes: adorare quasi Judæus dicitur, ut quasi verus Deus Filius adoretur.

3

CAPUT V.

Dominica ad Zebedæi filiorum matrem verba ingerentibus Ambrosius respondet, quod Christus mœstitia illam afficere noluerit, clementiæ fuisse. Affertur hujusce indulgentiæ causa multiplex. Maluisse igitur Dominum petitionis illius concessionem ad Patrem remittere, quam eamdem impossibilem pronuntiare; nec tamen Christi divinitati officere suum responsum, tum ex ipsis ejusdem verbis, tum ex aliorum locorum comparatione ostenditur.

54. Quomodo, inquiunt, Filius Dei solus verus Deus potest esse similis Patri, cum ipse dixerit filiis Zebedæi: *Calicem quidem meum bibetis; sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo?* Hoc igitur vestrum divinæ, ut vultis, inæqualitatis est argumentum;[4]

Matth. XX, 23.

4

[1] Romana editio, *nominis*. Sed videtur mendum typographicum.

[2] Edit. Amerb. Eras. et Gill.; sed hæc in marg., *Dominus et Filius:* Gill. in corpore, ac Rom. cum scriptis cod., *Dominus a famulis*. Rursus vero post tria verba mss. aliquot legunt, *secundum incarnationem legimus et credimus sacramenta:* sed contra aliorum, ac edit. omnium auctoritatem. Neque etiam hic de sacramentis disputatur, sed de Scripturæ testimoniis. (Edit. Maur.)

[3] Ita omnes edit.; at e contrario cuncti prope cod. manu exarati, et etiam A, *petit bibere, daturus*. Videntur tamen ex analogia cum reliquis periodi membris etiam verba in mss. omissa ad Ambrosium pertinere.

[4] Mss. nonnulli: *inæqualitatis est sacramentum*. Non satis recte. (Edit. Maur.)

cum in eo magis venerari Domini clementiam, adorare gratiam deberetis: si tamen virtutis atque sapientiæ Dei profunda secreta possetis advertere.

55. Considerate enim quæ cum filiis et pro filiis petat. Mater est utique, cui pro filiorum [1] honore sollicitæ immoderatior quidem,[1] sed tamen ignoscenda mensura votorum est. Atque mater ætate longæva, studio religiosa, solatio destituta: quæ tunc temporis quando vel juvanda vel alenda foret validæ prolis auxilio, abesse sibi liberos patiebatur, et voluptati suæ mer- [2] cedem sequentium Christum prætulerat filiorum:[2] Matth. IV, 22. qui prima voce vocati a Domino, ut legimus, relictis retibus et patre, sequuti sunt eum.

56. Hæc igitur studio maternæ sedulitatis indulgentior, obsecrabat Salvatorem, dicens: *Dic ut sedeant hi duo filii mei, unus ad dexteram* Ibid., 20, 21. *tuam, et alter ad sinistram in regno tuo.* Etsi error, pietatis tamen error est; nesciunt enim [3] materna viscera patientiam: etsi voti avara,[3] tamen veniabilis cupiditas, quæ non pecuniæ est avida, sed gratiæ; nec inverecunda petitio, quæ non sibi, sed liberis consulebat. Matrem considerate, matrem cogitate.

57. Sed nihil mirum si vilis vobis videtur circa filios affectus parentum, qui etiam omnipotentis Patris vilem putatis esse circa unigenitum Filium caritatem. Dominus cœli atque terrarum verecundabatur (ut secundum adsumptionem carnis et virtutes animæ loquar), verecundabatur, inquam, et ut ipsius verbo utar, confundebatur matri pro filiis postulanti etiam suæ sedis consortium denegare: vos æterni Dei Filium proprium interdum pro ministerio [4] stare contenditis, interdum famulatorium:[4] hoc est, non ex majestatis unitate, sed ex Patris præceptione vultis ejus esse consessum; et negatis hoc Deo vero Dei Filio, quod ille hominibus aperte noluit denegare.

58. Considerabat enim matris dilectionem, quæ filiorum mercede grandævam solabatur senectam, et desideriis licet fessa maternis, carissimorum pignorum tolerabat absentiam.

59. Considerate etiam feminam, hoc est, sexum fragiliorem, quem Dominus propria nondum confirmaverat passione. Considerate, inquam, Evæ illius primæ mulieris hæredem transfusa in omnes immoderatæ cupiditatis successione labentem, quam Dominus adhuc proprio sanguine non redemerat, nondum inolitam affectibus omnium immodici contra fas honoris appetentiam suo cruore diluerat. Hæreditario igitur mulier delinquebat errore.

60. Et quid mirum si mater pro filiorum suorum, quod est tolerabilius[5] quam pro se; [5] quando etiam apostoli ipsi inter se, sicut legimus, de sui prælatione certabant? Luc. XXII, 24.

61. Non debuit igitur medicus omnium destitutam pudoris convicio sauciare; ne postulato sibi superbius denegato, quasi immoderatæ petitionis damnata mœreret.

62. Denique Dominus qui honorandam sciret[6] [6] esse pietatem, non mulieri, sed filiis ejus respondit dicens: *Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum?* Dicentibus autem illis: *Possumus; ait illis Jesus: Calicem quidem meum bibetis; sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo.* Matth. XX, 22, 23.

63. Quam patiens et clemens Dominus; quam alta sapientia et bona caritas! Volens enim ostendere quia non perfunctoriam rem aliquam discipuli postularent, sed eam quam impetrare non possent, prærogativam ejus[7] paternæ hono- [7] rificentiæ reservavit: non metuens, ne quid juri proprio derogaret, *qui non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo;* simul diligens discipulos, quia sicut habes, *usque in finem dilexit eos,* noluit iis quos diligeret, videri quod peteret denegasse: sanctus et bonus Dominus, qui mallet aliquid dissimulare de jure, quam de caritate deponere: *Caritas enim patiens est, benigna est, non æmulatur, non inflatur, non quærit quæ sua sunt.* Philip. II, 6. Joan. XIII, 1. I Cor. XIII, 4.

64. Denique ut agnoscatis non infirmitatis, sed indulgentiæ esse, quia dixit: *Non est meum dare vobis;* ubi sine matre filii Zebedæi rogant, nihil de Patre dixit; sic enim habes: *Non est meum dare vobis, sed quibus paratum est.* Ita Matth. X, 40. Marcus evangelista posuit. Ubi vero mater pro filiis rogat, hoc est, secundum Matthæum, *Non est,* inquit, *meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo.* Hic addidit: *A Patre meo;* Matth. XX, 23. quia majorem indulgentiam maternus poscebat affectus.

65. Quod si putant, dicendo: *Quibus paratum est a Patre meo,* quia aut Patri plus tribuit, aut sibi aliquid derogavit; dicant utrum et illic putent Patri aliquid derogatum, quia dixit in Evangelio Filius de Patre: *Pater non judicat quemquam?* Joan. V, 22.

66. Quod si sacrilegum[8] putamus credere quia [8] Pater ita judicium detulit Filio, ut ipse non habeat; habet enim, nec potest amittere quod habet naturaliter divina majestas: sacrilegum utique æstimare debemus quia non potest Filius dare quidquid aut homines mereri possunt, aut

[1] Iidem mss. ut retro, *quæcumque filiis et pro filiis petat mater. Est utique pro filiorum honore sollicita. Immoderatior quidem,* etc.

[2] Mss. aliquot, *et voluntati suæ mercedem.* Infra etiam, *Hæc igitur studio materno, sed utilitatis indulgentior.* Parum commode. (Edit. Maur.)

[3] Mss. aliquot, *etsi tibi avara;* quidam, *et si ibi avara.*

[4] Pauci mss., *interdum famulari:* aptius reliqui et editt. ut in textu. (Edit. Maur.)

[5] Tres mss. post voces *quod est tolerabilius,* omittunt *quam pro se,* cujus loco unus exhibet, *honore sollicita fuit:* Amerb. ac Eras., *quam si ipsi.* (Edit. Maur.)

[6] Mss. duo, *quo honorandam doceret:* unus, *diceret,* etc.

[7] Edit. Gill. ac Rom., *prærogativam eis:* aliæ cum mss., *prærogativam ejus,* rei scilicet quam postulabant iidem Apostoli. Rursus autem pro *juri proprio derogaret,* quod est in edit. omnibus et mss. nonnullis, alii mss. majori numero præferunt *juri proprio denegaret.* (Edit. Maur.)

[8] Juxta Maurinos pauci mss., *sacrilegium.*

quævis accipere creatura; præsertim cum ipse dixerit: *Ego ad Patrem vado, et quodcumque ab eo petieritis in nomine meo, hoc faciam.* Si enim quod Pater dare potest, Filius non potest; mentita est ergo veritas, et non potest facere quidquid in nomine ejus Pater fuerit obsecratus. Nec enim ideo dixit: *Quibus paratum est a Patre meo;* ut tantummodo a Patre poscatur: nam omnia quæcumque a Patre fuerint postulata, se donare memoravit. Denique non dixit: Quodcumque a me petieritis, hoc faciam;[1] sed: *Quodcumque ab eo petieritis in nomine meo, hoc faciam.*

Joan. XIV, 12, 13.

[1]

CAPUT VI.

Accuratius propositam soluturus objectionem, contendit memoratam petitionem, si modo in se impossibilis non fuit, possibilem fuisse Christo; maxime cum ipsi omne judicium Pater dederit, quod sine ulla imperfectionis nota intelligendum. Attamen idem postulatum inter impossibilia censendum probat. Quod ut omnino esset possibile, tunc responsum Christi secundum naturam humanam accipiendum tradit, ac loci explicatione declarat. Denique iterum suam confirmat de sessionis hujus impossibilitate responsionem.

67. Quæro nunc utrum possibile aliquid humanæ conditioni, aut alicui creaturæ, an impossibile putent a Zebedæi conjuge et filiis postulatum. Si possibile, quomodo ad sinistram suam vel ad dexteram impertiendæ apostolis sedis non habuit potestatem, qui omnia fecit esse, quæ non erant? Aut quomodo non poterat judicare de meritis hominum, cui Pater dedit omne judicium?

68. Notum est quemadmodum dederit: nam quomodo quasi indigens accepit Filius, qui omnia creavit ex nihilo? Quorum igitur naturas fecerat, eorum judicium non habebat? Dedit autem Pater Filio omne judicium; *Ut omnes*, inquit, *honorificent Filium, sicut honorificant Patrem.* Non igitur potentia Filii, sed cognitio nostra proficit: neque aliquid ad substantiam ejus accedit, sed ad nostram utilitatem, quod a nobis cognoscitur; ut cognoscendo Dei Filium, vitam habeamus æternam.

Joan. V, 22.

Ibid., 23.

Joan. XVII, 3.

69. Cum autem in cognitione Filii Dei honor illius, noster autem, non illius sit profectus; si quis putat quia Dei virtus illo honore cumulatur, necesse est etiam Deum Patrem credat posse cumulari; quia et ipse per cognitionem nostram clarificatur sicut Filius, juxta quod scriptum est, dicente Filio: *Ego te clarificavi super terram.* Ergo si possibile aliquid erat quod petebatur, in potestate utique Filii fuit.

Ibid., 4

70. Sed tamen ostendant, si possibile putant, qui de hominibus aut ceteris creaturis, aut ad dexteram, aut ad sinistram Dei sedeat; Pater enim dicit Filio: *Sede ad dexteram meam.* Itaque si quis ad dexteram Filio sedet, inter ipsum utique et Patrem, ut humano usu loquamur, Filius medius reperitur.

Ps. CIX, 1.

71. Non ergo possibile homini aliquid petebatur; sed noluit dicere quod homines sedere secum non possint; si quidem divinam suam gloriam celari, priusquam resurgeret, non divulgari cupiebat. Nam et supra cum inter famulos suos Moysen et Eliam apparuisset in gloria, monuerat discipulos, ne cui dicerent quod vidissent.

Matth. XVII, 9.

72. Itaque si possibile non erat hominibus vel creaturis ceteris hoc mereri, non debet videri Filius minus posse, quia non dedit apostolis, quod nec Pater hominibus vel creaturis ceteris dedit. Aut dicant cui horum dederit Pater. Non utique angelis, de quibus Scriptura dicit, quia omnes angeli stabant in circuitu sedis. Denique Gabriel se stare dixit, sicut habes: *Ego sum Gabriel, qui adsto ante Dominum.*

Apoc. VII, 11.

Luc. I, 19.

73. Non ergo angelis, non senioribus qui adorant sedentem: illi enim non super sedem majestatis sedent, sed, ut dixit Scriptura, in circuitu sedis; sedes enim aliæ viginti et quatuor sunt, ut habes in Apocalypsi Johannis: *Et supra sedem viginti quatuor seniores sedentes.* In Evangelio quoque ipse Dominus dicit: *Cum sederit Filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis et ipsi super sedes duodecim, judicantes duodecim tribus Israel.* Non ergo sedis suæ dixit apostolis dare posse consortium, sed alias illas sedes esse duodecim; quas tamen non pro corporali consessu, sed pro successu spiritalis gratiæ æstimare debemus.

Apoc. IV, 4.

Matth. XIX, 28.

74. Denique in libro Regnorum dixit Michæas propheta: *Vidi Dominum Deum Israel sedentem super thronum suum, et omnis militia cœli stabat circa eum, ad dexteram ejus et ad sinistram.* Quomodo igitur stantibus angelis ad dexteram vel ad sinistram Domini Dei, stante omni militia cœlesti, sedebunt homines ad dexteram Dei, vel ad sinistram, quibus pro virtutis præmio angelorum similitudo promittitur, sicut Dominus dicit: *Eritis sicut angeli in cœlo? Sicut angeli,* dicit, non plus quam angeli.

III Reg. XXII, 19.

Matth. XXII, 30.

75. Si ergo nihil plus dedit Pater quam Filius, nihil utique minus dedit Filius quam Pater: nihil igitur minus Filius potest quam Pater.

76. Ponite tamen possibile impetratu hominibus quod posceretur: quid est quod ait: *Sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram non est meum dare vobis?* Quid est *meum?* Supra dixit: *Calicem quidem meum bibetis;* et infra posuit: *Non est meum dare vobis;* et supra *meum*, et infra *meum*, dixit, nec immutavit. Ergo superiora docent propter quid dixit *meum.*

Matth. XX, 23.

[1] Mss. aliquot, *hoc faciet:* unus, *hoc faciat.* Reliqui, ac edit. omnes, nec non cod. sacri quorumcumque idiomatum, *hoc faciam.* (Edit. Maur.)

77. Rogatus enim a muliere quasi homo, ut ad dexteram vel ad sinistram suam filios ejus sedere pateretur; quia illa quasi hominem rogaverat, et Dominus quasi tantummodo homo de sua passione respondit: *Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum?* Matth. xx, 22.

78. Itaque quia secundum carnem de passione sui corporis loquebatur, demonstrare voluit quod secundum carnem quidem subeundæ passionis nobis exemplum ac similitudinem derelinqueret; secundum humanam autem conditionem non sedis supernæ consortia donaret. Hoc est enim quod dixit: *Non est meum;* sicut alibi: *Mea doctrina non est mea;* non est enim, inquit, secundum carnem mea;[1] quia quæ divina sunt, non sunt carnis eloquia. Joan. vii, 16.

79. Indulgentiam autem suam circa discipulos quos diligeret, quam expresse revelavit, præmittens: *Calicem quidem meum bibetis.* Etenim quia non debebat id dare quod petierant, aliud proposuit; ut prius commemoraret quid iis tribueret, quam quid negaret; quo magis æquitatem sibi petitionis, quam studium dominicæ liberalitatis intelligerent defuisse.

80. *Calicem quidem,* inquit, *meum bibetis,* hoc est, passionem quidem quæ carnis meæ est, non negabo: quod enim humanæ adsumptionis habeo, potestis imitari; donavi vobis victoriam passionis, hæreditatem crucis: *Sedere autem ad dexteram meam, vel ad sinistram non est meum dare vobis.* Non dixit: Non est meum dare; sed, *non est meum dare vobis,* hoc est, non sibi potestatem deesse adserens, sed meritum creaturis.

81. Accipe aliter: *Non est meum dare vobis.* Quod est: *Non est meum,* qui veni humilitatem docere: *non est meum,* qui veni non ministrari, sed ministrare: *non est meum,* qui justitiam servo, non gratiam.[2]

82. Denique ad Patrem referens, addidit: *Quibus paratum est:* ut ostenderet Patrem quoque non petitionibus deferre solere, sed meritis, quia Deus personarum acceptor non est. Unde et Apostolus ait: *Quos præscivit, et prædestinavit:* non enim ante prædestinavit, quam præsciret; sed quorum merita præscivit, eorum præmia prædestinavit. Act. x, 34. Rom. viii, 29.

83. Jure igitur reprehenditur mulier, quæ et impossibilia et speciali quodam privilegio ab eo Domino postulavit, qui ea quæ sanctis judicavit esse donanda, non duobus apostolis, sed omnibus discipulis, etiam sine cujusquam precatione, voluntaria sui largitate contulerit, sicut scriptum est: *Duodecim vos sedebitis super sedes, judicantes duodecim tribus Israel.* Matth. xix, 28.

84. Ergo etiamsi possibile putemus postulatum fuisse, calumniæ locus non est; tamen cum legerim Seraphim stare, quomodo possum quod homines ad dexteram vel ad sinistram Filio Dei sedeant, arbitrari? Supra Cherubim Dominus sedet, sicut habes: *Qui sedes super Cherubim, appare;* quomodo apostoli super Cherubim sedebunt? Isai. vi, 2. Ps. lxxix, 2.

85. Et hoc tamen colligo non ex meo ingenio, sed ex Dominicæ vocis oraculo: ipse enim Dominus in posterioribus apostolos commendans Patri, ait: *Pater, quos dedisti mihi, volo ut ubi ego sum, et illi sint mecum.* Utique si judicasset quia divinam sedem Pater hominibus daret, dixisset: Volo ut ubi ego sedeo, et illi sedeant mecum; sed *volo,* inquit, *ut sint mecum,* non ut sedeant mecum; et *ubi ego,* non quomodo ego. Joan. xvii, 24.

86. Deinde sequitur: *Ut videant claritatem meam.* Nec hic dixit: Ut habeant claritatem meam, sed *ut videant;* servus enim videt, Dominus possidet, sicut et David docuit dicens: *Ut videam voluptatem*[3] *Domini.* Et ipse Dominus in Evangelio revelavit adserens: *Beati mundi corde: ipsi enim Deum videbunt. Videbunt,* inquit, non super Cherubim cum Deo sedebunt. 3 Ps. xxvi, 4. Matth. v, 8.

87. Desinant ergo viliora secundum divinitatem æstimare de Dei Filio, ne viliora quoque de Patre æstiment. Qui enim male crediderit de Filio, non potest bene sentire de Patre: qui male crediderit de Spiritu,[4] non potest bene sentire de Filio. Ubi enim dignitas, una gloria, una caritas, una majestas est, in commune derogatur quidquid in aliquo putaveris derogandum: jam enim non erit plenitudo quam discernas et dividas in aliquas portiones. 4

CAPUT VII.

Objectio petita ex hoc loco: Dilexisti eos, sicut et me dilexisti, *ut diluatur, primo arianorum expositionis impietas demonstratur; deinde comparantur eadem verba cum similibus, ac demum totus locus consideratur. Hinc deducitur Christi missionem, etsi secundum carnem accipienda est, illi non officere. Quo probato, qui fiat divina missio describitur.*

88. Existunt tamen, Imperator auguste, qui hanc divinæ unitatem substantiæ negare cupientes, extenuare studeant Patris et Filii caritatem; quia scriptum est: *Et dilexisti eos, sicut et me dilexisti.* Quod cum dicunt, quid aliud agunt, nisi inter Dei Filium et homines æqualitatem quamdam comparationis inducunt? Alias cap. III. Joan. xvii, 23.

[1] Edit. Amerb., Eras. et ultimæ Paris. (*et* A), *secundum carnem meam.* Optime Gill. Rom. et mss., *secundum carnem mea,* nempe *doctrina.* (Edit. Maur.)

[2] Mss. aliquot, *in humilitate docere... qui justitiam servo. Nam gratiam denique... deferre solere, non meritis.* Pessime. (Edit. Maur.)

[3] Non pauci mss. juxta Maurinos, et codex A, *voluntatem Domini:* sed voluntatem et voluptatem frequenter in mss. commutari, sæpius licuit advertere.

[4] *Qui male crediderit de Spiritu, non potest bene sentire de Filio,* in mss. plerisque desideratur. Ceterum quod in ea refellenda objectione longiuscule hæserit Ambrosius, nihil mirum est; eam enim ab arianis jactari solitam ex iis discas, quæ Basilius lib. iv *cont. Eunom.* pag. 107, Epiphanius *Hær.* 69, num. 58, et Cyrillus Alex. *Adsert.* 26, aliique scriptis mandarunt. (Edit. Maur.)

89. Numquid sic diligi possunt a Deo homines quemadmodum Filius, in quo complacuit Pater? Ille per se complacet, nos per ipsum: in quibus enim Deus Filium suum ad imaginem suam cernit, eos per Filium adsciscit in gratiam filiorum; ut quemadmodum per imaginem ad imaginem sumus, sic per generationem Filii in adoptionem vocemur. Alius igitur naturæ amor sempiternus, alius gratiæ.

90. Aut si ex verbis faciunt quæstionem, quia scriptum est: *Et dilexisti eos, sicut et me dilexisti;* et comparationem factam putant: ergo et illud comparative dictum putent: *Estote misericordes, sicut et Pater vester qui est in cœlis, misericors est;* et alibi: *Estote perfecti, sicut et Pater meus qui in cœlis est, perfectus est.* Quod si ille secundum plenitudinem majestatis suæ perfectus est, nos autem perfecti secundum virtutis accedentis profectum;[1] etiam Filius diligitur a Patre secundum semper manentis plenitudinem caritatis; in nobis autem caritatem Dei virtutis emeretur profectus.

Luc. VI, 36. Matth. V, 48. 1

91. Vides igitur quam gratiam Deus dederit hominibus, et tu Patris et Filii vis dissolvere naturalem et individuam caritatem; et tu verba adhuc discutis, ubi unitatem majestatis advertis?

92. Vide totum hunc locum, ex cujus affectu loquatur; habes enim dicentem ipsum: *Clarifica me, Pater, claritate ea quam habui, priusquam mundus esset, apud te.* Vide quia ex primi hominis loquatur affectu; quia nobis ea petitione deposcit, quæ ante peccatum in paradiso homo meminerit esse collata, ut et latroni in passione memoravit: *Amen, amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.* Hæc est ante mundum claritas. Mundum ante pro hominibus dixit, sicut habes: *Ecce mundus totus post ipsum abit:* et alibi: *Ut cognoscat hic mundus quia tu me misisti.*[2]

Joan. XVII, 5. Luc. XXIII, 43. Joan. XII, 19. Joan. XIV, 31. 2

93. Et tamen ut scires magnum Deum et salutarem et omnipotentem Dei Filium, indicium[3] suæ majestatis admiscuit dicendo: *Et mea omnia tua sunt, et tua mea.* Omnia habet, et tu missum esse ad injuriam derivas?

Ibid., 10 3

94. Qui si secundum carnem non accipis missum, ut Apostolus dixit, et ex verbo simplici præjudicium struis, quo dicas inferiores a superioribus mitti solere; quid ad illa respondes, quia Filius ad homines missus est? Nam si minorem putas eum qui mittitur, eo videlicet a quo mittitur; disce quod et minor majorem misit, et majores ad minores[4] missi sunt. Nam et Tobias Raphaelem archangelum misit, et angelus ad Balaam missus est, et Dei Filius ad Judæos.

Rom. VIII, 3. 4 Tobiæ IX, 3. Num. XXII, 22. Matth. XXV, 24.

95. Numquid ergo minor etiam Judæis Dei Filius, ad quos mittebatur? De ipso enim scriptum est: *Novissime autem misit eis filium suum unicum dicens: Verebuntur filium meum.* Et vide quia ante servos, postea filium nominavit; ut scias quod Deus Filius unigenitus secundum divinitatis potentiam nec nomen habet, nec consortium commune cum servis: reverendus mittitur, non cum famulis conferendus.

Matth. XXI, 37.

96. Et bene addidit, *meum,* ut non unus de multis, nec degeneris naturæ, nec minoris alicujus potestatis; sed verus a vero, et paternæ imago venisse substantiæ crederetur.

97. Esto tamen, minor sit qui mittitur, eo a quo mittitur; ergo et Pilato minor Christus, quoniam Pilatus misit eum ad Herodem. Sed sermo non præjudicat potestati: Scriptura,[5] quæ missum dicit a Patre, missum dicit a præside. 5

98. Unde si sobrie de Dei Filio quæ digna sunt, opinemur; ideo missum intelligere debemus, quia ex illo incomprehensibi inenarrabilique secreto majestatis profundæ dedit se comprehendendum pro captu nostro mentibus nostris Dei Verbum, non solum cum se exinaniret, sed etiam cum habitaret in nobis, sicut scriptum est: *Quoniam inhabitabo in illis.* Denique et alibi habes quia Deus dixit: *Venite, descendamus, et confundamus linguas eorum.* Non enim Deus de loco aliquando descendit, qui ait: *Ego cœlum et terram compleo;* sed in eo descendere videtur, si nostros Dei Verbum penetret affectus, sicut dixit propheta: *Parate viam Domino, rectas facite semitas ejus;* ut quemadmodum ipse promisit, veniens cum Patre, apud nos faciat mansionem.

II Cor. VI, 16. Gen. XI, 7. Jerem. XXIII, 24. Isai. XL, 3.

CAPUT VIII.

Christo in quantum verus est Dei Filius, Dominum non esse, sed in quantum homo est; ut verbis ejusdem modo Patrem, modo Dominum compellantis significatur. Quot hæreses uno jugulentur Scripturæ versiculo. Distinguenda igitur quæ Christo vel ut Dei vel ut Davidis filio conveniant: illi enim sub ultimo tantum nomine adscribendum, quod servus fuerit. Ad extremum complures locos demonstrat non nisi secundum incarnationem accipi posse.

99. Unde et evidens est quomodo Dominum dicat, quem Patrem novit; ait enim: *Confiteor tibi, Pater, Domine cœli et terræ.* Ante Patrem dixit Sapientia suum; postea creaturæ

Matth. XI, 25.

[1] Nonnulli mss., *secundum virtutes accedentes. Profecto etiam Filius:* alii vero, et editt. inter se consentiunt, nisi quod hæ legunt *accidentis* (*etiam codex* A), pro *accedentis.* (Edit. Maur.)

[2] « *Vide quia ex primi hominis... quia tu me misisti:* hæc omnia non solum in omnibus edit. sed etiam in gallicanis mss. quotquot consulere nobis licuit, desiderantur; ea vero restituimus ex uno cod. Vaticano. Et sane præter quam quod ab ingenio Ambrosiano minime abhorrent, iisdem omissis, nec satis implebatur, quod proxime ante vir sanctus ad totum locum excutiendum provocat, nec satis cohærebat cum antecedentibus, quod infra de Christi missione subjicitur ». Etiam in cod. A eadem occurrunt.

[3] Duo mss. juxta Maurinos, *judicium.*

[4] Big. cod. *et majores a minoribus:* alii nonnulli, *et majores minoribus.*

[5] Vet. editt., *Sed præjudicat potestati Scripturæ:* Gill. Rom. et mss. aliquot, *Sed non præjudicat,* etc. Reliqui mss. qui et potiores, ut in textu, nisi quod pro *quæ missum,* in quibusdam habetur *quem missum.* Non malo sensu. (Ed. M.)

Dominum nuncupavit. Itaque dominatum non esse ubi vera progenies est, ipse Dominus ostendit in Evangelio suo, dicens: *Quid vobis videtur de Christo? cujus Filius est? Dicunt ei: David. Ait illis Jesus: Quomodo ergo David in spiritu vocat eum Dominum, dicens: Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis?* Et addidit: *Si ergo David in spiritu vocat eum Dominum, quomodo filius ejus est? Et nemo poterat ei respondere verbum.*

Matth. XXII, 42 et ss.

100. O quam caute propter arianos etiam in hoc testimonio Dominus fidei prospexit! Non enim dixit: Vocat eum spiritus dominum; sed quia David dixit in spiritu; ut cujus secundum carnem Filius est, David scilicet, ejus etiam secundum divinitatem et Dominus et Deus crederetur. Vides igitur quia nomen pietatis et dominii[1] discretum est.

101. Et bene Dominus suum quidem Patrem, cœli autem et terræ Dominum prædicavit; ut tu cum legis et Patrem et Dominum, intelligas Patrem Filii, et Dominum creaturæ. In alio prærogativa naturæ est, in alio auctoritas potestatis: formam enim servi accipiens, eo utique Dominum vocat, quo servitutem suscepit, æqualis in Dei forma, servus in corporis; servitus enim carnis, dominatus autem divinitatis est. Unde et Apostolus ait: *Deus Domini nostri Jesu Christi Pater gloriæ,* hoc est, Deum adsumptionis humanæ adserens, Patrem autem gloriæ. Num enim duos filios habuit Deus Christum et gloriam? Minime. Ergo si unus Dei Filius Christus, utique Christus est gloria. Quid autem ei derogas, qui Patris gloria est?[2]

II Cor. I, 3.

102. Si ergo et Filius gloria est, et Pater gloria; quia Pater gloriæ non potest aliud esse quam gloria: non divisio gloriarum, sed una est gloria. Itaque ad proprietatem naturæ gloria refertur, dominatus autem ad suscepti corporis servitutem. Si enim caro etiam justi animæ subdita est, sicut scriptum est: *Castigo corpus meum, et servituti redigo;* quanto magis subjecta est divinitati, de qua dicitur: *Quoniam universa serviunt tibi!*

I Cor. IX, 27. Ps. XCVIII, 91.

103. Una autem quæstione et sabellianos et photinianos et arianos Dominus exclusit. Nam cum Dominum dixisse Domino dicit, Sabellius excluditur, qui eumdem Patrem vult esse quem Filium. Excluditur Photinus, qui secundum carnem judicat;[3] quia dominus David regis non poterat esse, nisi qui Deus est; scriptum est enim: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies.* Numquid contra Legem propheta

Deut. VI, 13.

A sentiret, qui sub Lege regnaret? Excluditur Arius, qui Filium sedere audit ad dexteram Patris: ut si ex usu argumentetur humano, ipse se perimat, et venenum sacrilegæ disputationis suæ in se refundat, ut dum inæqualitatem Patris et Filii ex consuetudine hominum interpretatur, in utroque[4] a vero devius, eum præferat cui derogat, confessurus priorem quem audit ad dexteram. Excluditur etiam Manichæus; non enim negat esse se David filium secundum B carnem, utpote qui clamantibus cæcis: *Jesu fili David, miserere nobis;* et delectatus est fide, et stetit et curavit eos: sed negat hoc suæ esse æternitatis, si David solius filius a perfidis nominetur.

Matth. XX, 30.

104. Nam Filius Dei est contra Hebionem,[5] Filius David est contra manichæos: Filius Dei est contra Photinum, Filius David est contra Marcionem: Filius Dei est contra Paulum Samosatenum, Filius David est contra Valentinum: C Filius Dei est contra Arium atque Sabellium gentilis erroris hæredes; Dominus David est contra Judæos, qui Dei Filium in carne cernentes, hominem tantummodo impio furore credebant.

105. Sed ecclesiastica fide et Dei Patris et David idem atque unus est Filius; quia incarnationis Dei mysterium universæ salus est creaturæ, secundum quod scriptum est: *Ut sine Deo pro omnibus gustaret mortem,* id est, quod D creatura omnis sine passione aliqua divinitatis dominici sanguinis redimenda sit pretio, ut alibi habet: *Omnis creatura liberabitur a servitute corruptionis.*

Hebr. II, 9. Rom. VIII, 21.

106. Aliud est igitur secundum divinam substantiam, aliud secundum susceptionem carnis filium nominari: nam secundum generationem divinam Deo Patri æqualis est Filius, et secundum susceptionem corporis Deo Patri servus est; quia formam servi, inquit, accepit: unus E tamen atque idem est Filius. Contra autem sancto patriarchæ David secundum gloriam suam Dominus est; secundum corporalis successionis seriem filius est, non deficiens a se,[6] sed nostræ jus sibi adoptionis adquirens.

Phil. II, 7.

107. Nec solum ex genere David servitutem suscepit in persona hominis; sed etiam ex nomine,[7] sicut habes: *Inveni David servum meum;* et alibi: *Ecce ego mittam ad vos servum meum, Oriens nomen est ei.* Et ipse Filius ait: F *Sic dicit Dominus, qui finxit me ex utero servum sibi, et dixit mihi: Magnum tibi est vocari puerum meum. Ecce posui te in testamentum generis*

Zach. III, 8. *Ibid.* VI, 12.

[1] Quidam mss. juxta Maurinos, *Patris et Domini.*

[2] Vere tamen vox *gloriæ* refertur ad primam vocem *Deus.*

[3] Id est, qui Christum antequam carnem susciperet, fuisse negat, ut alibi observatum est.

[4] Mss. aliquot, *ut Deo inæqualitatem... interpretans, in utraque,* etc.

[5] Hebionem in Christo nihil agnovisse, quod non esset puri ac nudi hominis, tradit Tertullianus lib. *de Carne Chr.* cap. 18, Eusebius lib. III, *Hist.* cap. 21 et 27, Epiphanius *Hær.* 30, Augustinus *de Hær.* cap. 10 et alii. Pauli quoque Samosateni is error fuit, quemadmodum ex Eusebii lib. V, cap. 28, et lib. VII, cap. 17, 29 et 30, cognoscere est, ut purum hominem Christum diceret. Addebat tamen Verbum e cœlo delapsum in Jesu habitasse, uti testatur Epiphanius *Hær.* 65. Ejusdem hæretici Augustinus quoque meminit lib. *de Hæres.* cap. 44, atque alii. (Edit. Maur.)

[6] Hilarius lib. II, *de Trinit.: Potestatis dignitas non amittitur, dum carnis humilitas adoptatur,* id est, incarnatione suscipitur. Quæ duo membra tam apte respondent duobus hisce Ambrosianis, ut iis commentarii vicem præstare possint. (Edit. Maur.)

[7] Nonnulli mss., *etiam ex Domino.* Inscite.

mei, in lucem gentium; ut sis in salutem usque A *ad extremum terræ.* Cui hoc dicitur, nisi Christo, qui cum in forma Dei esset, exinanivit se, et formam servi accepit? Quid est in Dei forma, nisi in divinitatis plenitudine?

Isai. XLIX, 6 et 8.

Phil. II, 6.

108. Disce igitur quid sit: Formam servi accepit; id est, plenitudinem perfectionis humanæ, plenitudinem obedientiæ. Ideoque dicit in psalmo trigesimo: *Statuisti in loco spatioso pedes meos. Super omnes inimicos meos factus sum opprobrium. Illustra faciem tuam super* B *servum tuum.* Servus dictus est homo, in quo sanctificatus est: servus homo, in quo unctus est: servus homo, in quo factus sub Lege, factus ex Virgine est;[1] et ut compendio dicam, servus dictus est, in quo matrem habet, sicut scriptum est: *O Domine, ego servus tuus, ego servus tuus, et filius ancillæ tuæ;* et alibi: *Afflictus sum et humiliatus sum nimis.*

Ps. XXX, 9, 12 et 17.

[1]

Ps. CXV, 7.

Ps. XXXVII, 9.

109. Quis nimis humiliatus est, nisi Christus, qui venit ut omnes liberaret per obedientiam? C *Sicut* enim *per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt plurimi, ita et per unius obedientiam justi constituentur multi.* Quis calicem salutarem accepit; Christus princeps sacerdotum, an David, qui neque sacerdotium habuit, neque passionem subiit? Quis sacrificavit hostiam laudis?

Rom. V, 19.

Ps. CXV, 13.

110. Sed si hoc parum est, accipe aliud: *Custodi animam meam, quoniam ego sanctus* D *sum.* Numquid de se hoc diceret David? Sed ille dicit, qui ait: *Non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Idem ergo utrumque dicit.

Ps. LXXXV, 2.

Ps. XV, 10.

Ps. LXXXV, 2.

111. Addidit vero: *Salvum fac servum tuum;* et infra: *Da potestatem puero tuo, et filio ancillæ tuæ,* et alibi, id est, in Ezechiele: *Et suscitabo super eos pastorem unum, et reget eos* [2] *servus meus David. Ipse pascet eos,*[2] *et erit eorum pastor: et ego Dominus ero illis in Deum,* Ezech. XXXIV, 23, 24. *et servus meus David in medio eorum princeps.* E Utique David jam defunctus erat, filius Jesse. De Christo itaque dicit, qui propter nos filius ancillæ factus est, secundum formam hominis: nam secundum divinam generationem non matrem habet, sed Patrem; nec corporalis ventris est fructus, sed sempiterna Dei virtus.

Ibid., 16.

[2]

112. Ergo etiam illud cum legimus quia dixit Joan. VII, 8. Dominus: *Tempus meum nondum impletum est;* [3] Joan. XIII, 33. et: *Adhuc modicum*[3] *vobiscum sum;* et: *Vado* *Ibid.* *ad eum qui misit me;* et: *Clarificatus est Filius* F *Ibid.*, 31. *hominis*, ad incarnationis sacramentum referre debemus. Cum autem legimus: *Et Deus clari-* *Ibid.* *ficatus est in eo, et Deus clarificavit eum;* quid ibi est quæstionis, ubi et Filius clarificatur a Patre, et Pater clarificatur a Filio?

113. Denique ut fidem unitatis et copulam Trinitatis aperiret, etiam ab Spiritu clarificandum esse se dixit, sicut habes: *Ille de meo accipiet, et clarificabit me.* Clarificat ergo Dei Filium Joan. XVI, 14. etiam Spiritus sanctus. Quomodo igitur ipse dixit: *Si ergo clarificavero me ipsum, claritas* [4] *mea nihilum est?*[4] Ergo nihil est claritas Filii? Joan. VIII, 54. Sacrilegum est dicere, nisi referas ad carnem; quia ex persona hominis Filius loquebatur, eo quod comparatione divinitatis nulla est carnis claritas.

114. Desinant igitur impie objicere, quod in suam perfidiam retorquetur. Dicunt enim: Scriptum est: *Nunc clarificatus est Filius hominis.* Joan. XIII, 31. Non nego scriptum: *Clarificatus est Filius hominis;*[5] sed videant quid sequatur: *Et Deus* [5] *clarificatus est in eo.* Ego excusationem habeo de Filio hominis; ille[6] de Patre non habet, quia [6] Pater non suscepit carnem. Excusationem habeo, et non utor: ille non habet, et calumniatur. Aut simpliciter me patiatur intelligere, aut ad carnem referre quæ carnis sunt. Pia mens, quæ leguntur, secundum carnem divinitatemque distinguit; sacrilega confundit, et ad divinitatis detorquet injuriam quidquid secundum humilitatem carnis est dictum.

CAPUT IX.

Judaico more ordinem verborum: In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, *objicientibus, præter responsum quod vir sanctus indicat a se jam datum, regerit etiam Filium ante Patrem sæpe locari.*

115. Quid quod etiam more judaico falsi et Alias cap. IV. impudentes interpretes ariani verborum sunt divinorum, dicentes usque adeo aliam Patris, aliam Filii, aliam Spiritus sancti esse potestatem, ut scriptum sit: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti;* et ex verborum ordine dif- Matt. XXVIII, 19. ferentiam divinæ faciunt potestatis?

116. Ego autem licet hoc ipsum testimonium in superioribus libris pro unitate adseruerim majestatis ac nominis; tamen si hinc faciunt quæstionem, possum testimoniis adserere Scripturarum, in plerisque locis prius Filium nominatum, postea Patrem dictum. Numquid igitur quia Filii significatio ante præmissa est, verborum, ut ariani volunt, præjudicio Pater secundus a Filio est? Absit, inquam, absit. Nescit

[1] Mss. aliquot, *servum tuum. Servus est, in quo unctus est: servus est, in quo sanctificatus est: servus est, in quo creatus est, et ut compendio dicam*, etc. Codex A: *Servus dicitur homo in quo unctus est*, etc.

[2] Codex A, omittit verba *Ipse pascet eos.* Omittit etiam verba *servus meus*, quæ et alibi omittuntur a S. Doctore juxta LXX. Cf. Sabbat. ad h. l.

[3] Codex A, *modicum tempus*, juxta Vulgatam veterem apud Sabbat. ad h. l.

[4] Codex A, *nihil est*, ut Ambrosius statim postea.

[5] Veteres edit. ac plures mss., *Scriptum est enim, non nego: Nunc clarificatus est Filius hominis. Sed videant quid adjectum sit: Clarificatus est Filius hominis. Videant etiam quid sequatur*, etc. Edit. Rom. cum mss. nonnullis, ut in textu.

[6] Nempe hæreticus arianus.

hunc ordinem fides, nescit discretum Patris et Filii honorem. Non legi, non audivi, nec aliquem in Deo inveni gradum. Nusquam secundum, nusquam tertium Deum legi: primum legi, primum ac solum audivi. Isai. XLIV, 6.

117. Si ordinis exigimus superstitionem, nec ad dexteram Patris sedere Filius debet, nec primum se et principium debuit diceret. Male ergo Evangelista prius a Verbo, quam a Deo cœpit, dicens: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum.* Joan. I, 1. Etenim juxta humani ritus ordinem, prius Patrem debuit nominare. Nescivit etiam Apostolus ordinem, qui ait: *Paulus servus Christi Jesu, vocatus apostolus, segregatus in Evangelium Dei;* Rom. I, 1. et alibi: *Gratia Domini nostri Jesu Christi, et caritas Dei, et communicatio Spiritus sancti.* II Cor. XIII, 13. Si verborum persequamur ordinem, in primo [1] Filium posuit, in secundo Patrem. Sed verborum ordo sæpe mutatur; et ideo non debes vel de ordine, vel de gradu Patri Deo et Filio ejus facere quæstionem, cum secundum divinitatem divisio nulla sit unitatis.

CAPUT X.

Arianos ad gentiles palam transire, dum objiciunt illa verba: Qui in me credit, non in me credit, etc. *Verus loci sensus explicatur, et ne credatur Dominus nostram in ipsum fidem prohibuisse, alias ut Deus, alias ut homo loquutus ostenditur. Mox variis ejusdem fidei effectibus prolatis in medium, alios quoque nonnullos locos eodem modo sumendos probat.*

118. Ad extremum ut christianos se non esse manifestent, negant in Christum esse credendum, dicentes scriptum esse: *Qui in me credit, non credit in me, sed in eum qui me misit.* Joan. XII, 44. Hanc ego exspectabam confessionem: quid me quibusdam ambagibus ludebatis? Sciebam mihi adversum gentiles esse contentionem: sed illi convertuntur, vos non convertimini. Illi si credant, salvum est sacramentum: vos perdidistis acceptum, et nec cœptum fortasse, sed fictum.

119. Scriptum est, inquiunt: *Qui in me credit, non in me credit, sed in eum qui me misit.* Ibid., 45. Sed videte quid sequatur, et videte sic quemadmodum se Dei Filius vult videri; sequitur enim: *Et qui videt me, videt eum qui me misit,* hoc est, quia Pater videtur in Filio. Exposuit igitur id quod ante præmisit, quia ille credit in Filium, qui confitetur et Patrem. Nam qui Filium nescit, nec Patrem novit: omnis enim qui negat Filium, nec Patrem habet; qui confitetur Filium, et Filium et Patrem habet.

120. Quid est ergo: *Non credit in me?* Non in id quod corporaliter cernitis, non in hominem tantummodo, quem videtis: non enim in hominem tantummodo credendum adseruit, sed ut credas quia Jesus Christus ipse est Dei Filius et homo. Propter quod et utrumque ait: *A meipso non veni;* et alibi: *Ego sum principium quod et loquor vobis.* Joan. VII, 28. Quasi homo, a se non venit: Joan. VIII, 25. quasi Dei Filius, non ex homine principium habet: sed sum, inquit, ipse *principium quod et loquor vobis;* neque humana, sed divina sunt, quæ loquutus sum. Joan. XII, 46.

121. Neque enim fas est credere quod negaverit in se esse credendum, cum ipse dixerit: *Ut omnis qui credit in me, in tenebris non maneat;* et alibi: *Hæc est enim voluntas Patris mei qui me misit, ut omnis qui videt Filium et credit in eum, habeat vitam æternam;* Joan. III, 16. et alibi: Joan. VI, 40. *Creditis* [2] *in Deum, et in me credite.* Joan. XIV, 1.

122. Nemo ergo Filium sine Patre accipiat, quia Filium legimus. Habet Patrem Filius, sed non temporalem, non ex passione, non ex conceptione, non ex gratia. Generationem legi, non legi conceptionem. Et Pater dicit, *genui;* Ps. II, 7. non dicit, creavi; et Filius non creatorem suum Deum secundum æternitatem divinæ generationis, sed Patrem nominat.

123. Se quoque nunc ex persona hominis, nunc in Dei majestate significat: nunc unitatem sibi divinitatis cum Deo Patrem vindicans, nunc fragilitatem humanæ carnis adsumens: nunc doctrinam suam se non habere, nunc voluntatem suam se non quærere: nunc testimonium suum verum non esse, nunc verum esse significans. Nam ipse dixit: *Si ego testimonium perhibeo de me ipso, testimonium meum non est verum.* Joan. V, 31. Et ipse in posterioribus ait: *Et si ego testimonium perhibeo de me, verum est testimonium meum.* Joan. VIII, 14.

124. Quomodo igitur non est verum testimonium tuum, Domine Jesu, cui qui credidit, in cruce licet positus, et inter confessi sceleris supplicia constitutus, merita latronis exuit, præmia innocentis emeruit? Luc. XXIII, 41 et ss.

125. Deceptus est ergo Paulus, qui ideo recepit oculos, quia credidit; quos amiserat, antequam crederet? Act. IX, 18.

126. Erravitne etiam Jesus Nave, qui ducem militiæ cœlestis agnovit? Sed posteaquam credidit, statim vicit, dignus qui fidei prælio triumpharet. Denique non æratas acies in bella produxit, nec ariete, ceterisque tormentorum machinis, sed tubarum septem sacerdotalium sono murorum hostilium septa deposuit. Ita bellum immane confecit tubæ clangor, et infula sacerdotis. Josue VI.

127. Vidit hoc meretrix, et quæ in excidio civitatis remedia desperaret salutis, quia fides vicerat, signa fidei atque vexilla Dominicæ passionis adtollens, coccum in fenestra ligavit; ut species cruoris mystici quæ foret mundum redemptura, vernaret. Ita foris [3] Jesu nomen fuit Josue II.

[1] Mss. nonnulli juxta Maurinos, *in principio.*

[2] Codex A, *credite.* Ita et vetus lat. versio apud Sabb. ad h. l. cum Hilario.

[3] Mss. nonnulli, *Ita futuri,* etc. Minus apte.

prælantibus ad victoriam, intus species Dominicæ passionis periclitantibus ad salutem. Unde quia intellexit Rahab cœleste mysterium, dicit Dominus in psalmo: *Memor ero Rahab et Babylonis scientium*[1] *me.*

Ps. LXXXVI, 4.

128. Quomodo ergo non est verum testimonium tuum, Domine, nisi secundum fragilitatem hominum? *Omnis* enim *homo mendax.*

Ps. CXV, 2.

129. Denique ut secundum hominem dixisse se demonstraret, ait: *Qui misit me Pater, ipse testimonium perhibet de me.* Verum autem est testimonium secundum divinitatem, sicut ipse ait: *Et verum est testimonium meum; quia scio unde venit et quo vado: vos autem nescitis unde veni, et quo vado. Vos secundum carnem judicatis.* Non ergo secundum divinitatem, sed secundum hominem judicant, qui putant Christo testificandi scientiam defuisse.

Joan. VIII, 18. Ibid., XIV, 15.

130. Ergo cum audis: *Qui credit in me, non credit in me;* et: *Qui misit me Pater, ipse mihi mandatum dedit;* didicisti quo id putes esse referendum.[2] Denique mandatum quod esset, ostendit dicens: *Pono animam meam, ut*[3] *iterum sumam illam. Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a me ipso.* Vides ideo dictum, ut ostenderet liberam sibi ponendæ ac resumendæ animæ potestatem, sicut ipse dixit: *Potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo iterum sumendi eam. Hoc mandatum accepi a Patre meo.*

Joan. XII, 49. 2 3 Joan. VI, 17 et ss. Ibid.

131. Sive igitur *mandatum*, sive, ut aliqui latini codices habent, *præceptum*, non utique secundum divinitatem, sed secundum incarnationem datur, ad subeundæ[4] victoriam passionis.

4

CAPUT XI.

Quod Christus legatur nihil a se loqui, hoc referendum ad ipsius humanitatem. Quomodo etiam secundum divinitatem audire ac videre Patrem recte dicatur, exposito, Dei Filium creaturam non esse multis coacervatis argumentis evincitur.

Alias cap. V.

132. An vero in hanc humilitatem Dei Filium deducemus, ut nisi quæ audierit, facere aut loqui nesciat; et præscriptam agendi loquendique ei putemus esse mensuram, quia scriptum est: *Ex me ipso non sum loquutus;* et infra: *Sicut dixit mihi Pater, ita loquor?* Sed ad obedientiam carnis, aut ad fidem unitatis ista referantur. Plerique enim doctiores et audire Filium, et dicere aliquid Filio Patrem accipiunt per unitatem naturæ: quod enim per unitatem

Joan. XII, 49. Ibid., 50.

A voluntatis novit Filius Patrem velle, videtur audisse.

133. Unde non officium corporale, sed arbitrium indissociabile cooperationis[5] declaratur; neque enim verborum hic aliquem significat auditum, sed unitatem voluntatis atque virtutis, quæ et in Patre est et in Filio. Quam etiam in Spiritu sancto esse memoravit alio loco, dicens: *Non enim loquetur a se, sed quæcumque audit, loquetur;* ut adverteremus quia quidquid Spiritus loquitur, loquitur et Filius, et quidquid loquitur Filius, loquitur et Pater; quia una sententia[6] et operatio Trinitatis est. Sicut enim Pater videtur in Filio, non utique specie corporali, sed unitate divinitatis; ita etiam Pater loquitur in Filio, non temporali voce, nec corporali sono, sed operis unitate. Denique cum dixisset: *Pater qui in me manet, ipse loquitur: et opera quæ ego facio, ipse facit;*[7] addidit: *Credite mihi, quia ego in Patre, et Pater in me est. Alioquin propter opera ipsa credite.*

5 6 7 Joan. XVI, 13. Joan. XII, 60; XIV, 50.

134. Hic intellectus est noster secundum divinarum seriem Scripturarum: ariani autem qui nolunt de Deo æstimare quæ digna sunt, vel apto suis meritis confutentur exemplo, ne totum carnaliter credant; cum ipsi patris sui diaboli opera incorporaliter videant. Sicut de eorum consortibus Judæis Dominus declaravit dicens: *Vos quod vidistis patrem vestrum facientem, facitis;* cum utique non quia diabolum operantem viderint, sed quia arbitria ejus fecerint,[8] arguantur, invisibiliter in his secundum iniquitatem suam diabolo operante peccatum. Hoc secundum Apostolum propter insipientiam posuimus perfidorum.

Joan. VIII, 38. 8 II Tim. III, 9.

135. Ceterum satis probatum est Scripturarum exemplis ad unitatem majestatis pertinere divinæ, quod et Pater maneat in Filio, et ea quæ loquitur Filius, a Patre videatur audisse. Unitatem autem majestatis quibus aliis possumus intelligere, quam quod eadem Patri et Filio deferuntur? Nam quid præcellentius potest dici, quam quod Apostolus dixit Dominum majestatis crucifixum?

I Cor. II, 8.

136. Filius ergo est et Deus majestatis, et Dominus majestatis; sed non creaturis subjecta majestas: non ergo creatura Filius.

137. Filius paternæ est imago substantiæ; omnis autem creatura dissimilis supernæ substantiæ, sed non dissimilis Dei Patris Filius: non ergo creatura Filius.

Hebr. I, 3.

138. Filius non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo: sed nulla creatura æqualis

Phil. II, 6.

[1] Codex A, *scientibus* cum vet. lat. vers. et ipso Ambrosio alibi. Cf. Sabb. ad h. l. Videtur igitur hoc quoque loco *scientibus* habenda lectio genuina.

[2] Quidam mss., *quod Patri sit deferendum.* (Edit. Maur.)

[3] Codex A, *et* cum vet. latina versione apud Sabb. ad h. l.

[4] Pauci mss., *incarnationem naturæ subeundæ*, etc. Porro ubi latini cod. vertunt *mandatum*, sive *præceptum*, græci habent ἐντολήν: in quam vocem observat Grotius, ἐντελλεσθαι etiam dici, ubi locus non sit imperio proprie dicto. (Ed. M.)

[5] Ita omnes edit.; plures vero ex mss. expungunt vocem *cooperationis* (*etiam* A), cujus loco Lætiensis habet *comparatur.* Mendose. (Edit. Maur.)

[6] Mss. aliquot, *una essentia:* Thuan. unus, *una substantia.* Sed hoc loco *una sententia* respondet optime contextui.

[7] Rom. edit. sola, *Sicut dixit mihi Pater, sic loquor; et Pater qui in me manet, ipse facit opera.* Sic etiam supra lib. IV, cap. 6. num. 68.

[8] Paris. quædam editt., *arbitrio ejus:* rectius aliæ, ac mss., *arbitria ejus,* id est voluntatem et præcepta ejus. (Ed. M.)

Deo, æqualis autem Filius: non ergo creatura Filius.

139. Omnis creatura mutabilis: sed non mutabilis Dei Filius: non ergo creatura Dei Filius.

140. Omnis creatura accidentia et boni et mali recipit suæ capacitate naturæ, eademque decessionem sentit: Dei autem Filio nihil potest ex ejus divinitate vel decedere vel accedere: non ergo creatura Dei Filius.

141. Omne opus suum adducet Deus in judi-
Eccl XII, 14. cium: sed Dei Filius non adducitur in judicium, quia ipse judicat: non ergo creatura Dei Filius.

142. Postremo ut unitatem intelligas, de ovibus dicens Salvator, *Nullus*, inquit, *rapit eas de manu mea. Pater quod dedit mihi, majus omnibus est, et nemo potest rapere de manu*
Joan. X, 29, 30. *Patris mei. Ego et Pater unum sumus.*

143. Sic vivificat Filius, ut Pater: *Sicut enim Pater suscitat mortuos et vivificat; sic et Filius*
Joan. V, 21. *quos vult, vivificat.* Sic suscitat Filius, ut Pater: sic conservat Filius, ut Pater. Qui non impar est gratia, quomodo impar est potestate? Sic etiam non perdit Filius, ut Pater. Et ideo ne quis vel duos deos crederet, vel discretionem potestatis induceret, unum se esse cum Patre dixit. Id quemadmodum potest dicere creatura? Non ergo creatura Dei Filius est.

144. Non idem est regnare et servire: Christus autem et rex est et filius regis: non ergo servus est Dei Filius. Omnis autem creatura servit; sed non servit Dei Filius, qui ex servis filios Dei facit: non ergo creatura Dei Filius.

CAPUT XII.

Superiora confirmat ex parabola divitis ad quærendum sibi regnum proficiscentis; ostenditque cum regnum tradet Patri Filius, ad contumeliam non accipiendum, si omnia huic subjicere Pater dicatur. Nos hic esse Christi regnum, et in Christi regno; futuros aliquando in regno Dei, ubi regnat ex æquo tota Trinitas.

145. Divine itaque illam parabolam induxit divitis, qui in regionem longinquam
Luc. XIX, 12. profectus est accipere regnum et reverti, se ipsum secundum substantiam divinitatis incorporationisque describens. Ipse enim dives secundum plenitudinem divinitatis, qui pro nobis pauper factus est, cum dives esset et rex æternus, et æterno rege progenitus: peregre profectus secundum corporis susceptionem; quia vias hominis tamquam iter ingressus alienum, venit in hunc mundum, ut regnum sibi pararet ex nobis.

146. Venit ergo Jesus in hanc terram regnum accipere de nobis, quibus ait: *Regnum Dei intra vos est.* Hoc est regnum quod Christus accepit, Luc. XVII, 21
hoc est quod Patri tradidit. Nam quomodo regnum accepit, qui erat rex sempiternus? *Venit ergo Filius hominis accipere regnum, et reverti.* Noluerunt eum suscipere Judæi, de quibus ait: *Illi qui noluerunt me regnare super se, adducite et interficite eos.* Luc. XIX, 27.

147. Sequamur Scripturarum ordinem. Ille qui venit, regnum Deo Patri tradet; et cum tradiderit regnum, tunc et ipse subjectus erit ei, qui sibi subjecit omnia, ut sit Deus omnia et in omnibus. Si ut Filius hominis regnum I Cor XV, 24, 28
accepit Dei Filius; ut Filius utique hominis etiam traditurus est, quod accepit: si ut[1] Filius [1]
hominis tradit; ergo et ut Filius hominis subjectionem, utique per conditionem carnis, non per majestatem divinitatis, agnoscit.

148. Et tu ad contumeliam objicis, quod ei subjecerit omnia Deus; cum audias quod regnum Filius hominis Deo tradat, et ut in superioribus diximus libris, legeris: *Nemo venit ad me, nisi Pater adtraxerit eum, et ego resuscitabo eum in novissimo die?* Si litteram sequamur, vide magis Lib. II, 4.
atque adverte unitatem honorificentiæ: et Pater subjecit Filio, et Filius Patri tradit. Dic quid sit amplius trahere, an resuscitare? Nonne secundum morem hominum ministerium trahentis potestas est suscitantis? Sed et Filius ad Patrem trahit, et Pater ad Filium trahit: et Filius suscitat, et Pater suscitat. Facessant sacrilegæ commenta discretionis, ubi unitas potestatis est.

149. Tradat igitur Patri regnum suum Filius? Non deperit[2] Christo regnum quod tradit, sed [2]
proficit. Nos sumus regnum, quia nobis dictum est: *Regnum Dei intra vos est.* Et sumus regnum Luc. XVII, 21.
Christi ante, postea Patris, quia scriptum est: *Nemo venit ad Patrem, nisi per me.* Cum in Joan. XIV, 6.
via sum, Christi sum; cum pervenero, Patris sum: sed ubique per Christum, et ubique sub Christo.

150. Bonum est in regno Christi esse, ut Christus nobiscum sit, sicut ipse ait: *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem mundi.* Matth. XXVIII, 20.
Sed melius est esse cum Christo: *Dissolvi enim, et cum Christo esse, multo melius.* Cum in hoc Phil. I, 23.
mundo sub peccato sumus,[3] Christus nobiscum [3]
est; ut per unius obedientiam justi constituantur multi. Et si peccatum hujus mundi evasero, Rom. V, 19.

[1] Ita vet. editt. ac plures mss., nisi quod eædem edit. nec pauci mss. (*etiam* A) habent hic et supra, *sicut Filius hominis*, ubi nos ex potioribus restituimus, *si ut Filius;* et quidam virgulam præfigunt verbo *tradit*, quam alii post *tradit ergo* rejiciunt: denique sententiam editt. claudunt verbo *agnosceret*, ubi *agnoscit* habetur in dictis mss. Tres autem alii cod., *quod accepit sicut Filius hominis. Tradit ergo et Dei Filius. Hominis susceptionem... agnosce.* Neque vero ab his dissidet edit. Rom. nisi quod ita distinguit, *quod accepit: sicut Filius hominis ergo tradit et Dei Filius. Hominis vero susceptionem utique... agnosce.* (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit. cum paucis mss., *Tradit igitur.... Nec deperit*, etc. Melius autem vet. editt. cum mss. multo pluribus. *Tradat*, etc. (*Cod.* A, *tradet*). Iterum vero ubi omnes edit. ac plures mss., *cum in via sum;* in aliis quibusdam mss. legitur, *cum in vita sum.* (Edit. Maur.)

[3] Omnes edit., *cum in hoc... simus;* post quæ notato puncto, ea verba superiori sententiæ subnectunt: mss. vero exhibent eam lectionem quæ est in textu. (Edit. Maur.)

incipiam esse cum Christo. Denique ait: *Veniam*
Joan. XIV, 3. *iterum, et adsumam vos ad me;* et infra: *Volo*
Joan. XVII, 24. *ut ubi ego sum, et isti sint mecum.*

151. Ergo nunc sub regno Christi sumus, dum in corpore versamur,[1] et nondum forma exuimur servi, quam ille cum se exinanivisset, accepit: cum vero gloriam ejus viderimus, quam habuit priusquam mundus esset, erimus in regno Dei, in quo patriarchæ sunt et prophetæ, de quibus scriptum est: *Cum videritis Abraham,*
Luc. XIII, 28. *Isaac et Jacob, et omnes prophetas in regno Dei;* ut jam pleniore Dei cognitione potiamur.

152. Sed in Filii regno et Pater regnat, et in regno Patris Filius regnat; quia Pater in Filio, et in Patre Filius: et in quo habitat Filius, habitat et Pater; et in quo habitat Pater, habitat et Filius, sicut ipse ait: *Ego et Pater ad eum veniemus, et apud eum mansionem fa-*
Joan. XIV, 23. *ciemus.* Ergo sicut una domus, ita et unum regnum. Eousque autem unum Patris et Filii regnum est, ut quod Filius tradit, Pater accipiat; et quod Pater accipit, Filius non amittat. Ergo in uno regno unitas potestatis est. Nemo igitur divinitatem inter Patrem Filiumque secernat.

CAPUT XIII.

Quæ Christi subjectio sit, quæsiturus, ubi subjectiones varias proposuit ac rejecit, Apostolicum textum percurrit, unde impiam explodit hæreticorum hac de re opinionem. Subjectionem quæ futura significatur, divinitatis esse non posse; cum inter Patrem et Filium voluntatis summa semper fuerit concordia. Etiam eidem Filio secundum divinitatem vere omnia subjecta esse; at nondum subjecta hoc sensu dici, quod ejus mandatis non pareant omnes homines: qui postquam illi fuerint subditi, tum Christus in his subjicietur, et Patris opus perfectum erit.

Alias cap. VI. 153. Quod si Patri et Filio unum Dei nomen et jus est; cum Deus verus, et rex sempiternus sit etiam Dei Filius, non utique secundum divinitatem subjectus est Dei Filius. Subjectum itaque, Imperator auguste, quemadmodum debeamus accipere, consideremus.

154. Quomodo enim subjectus Dei Filius? Ut creatura vanitati? Sed impium est de divinitatis substantia tale aliquid æstimare.

155. An quemadmodum creatura omnis Dei Filio, quia æque scriptum est: *Omnia subjecisti* A *sub pedibus ejus?* Sed non Christus sibi ipse Ps. VIII, 8. subjectus est.

156. An quemadmodum mulier viro, sicut legimus: *Mulieres viris suis subjectæ*[2] *sint;* et Ephes. V, 22. alibi: *Mulier in silentio discat cum omni subjectione?* Sed sacrilegum est vel Patri virum, I Tim. II, 11. vel Dei Filio mulierem comparare.

157. An quemadmodum Petrus dixit: *Subjecti estote omni humanæ creaturæ?*[3] Nec sic utique I Petr. II, 13. Christus.

158. Vel quemadmodum Paulus scripsit: *Deo* B *et Patri subjecti invicem in timore Christi?* Sed Ephes. V, 21. neque in suo, neque in alterius Christi timore sujectus est Filius, quia unus est Christus. Quorum verborum vim considerate, quia Patri subjecti sumus, dum etiam Christum veremur.

159. Quomodo ergo subjectum intelligimus? Totum apostolicum caput recenseamus; ut nihil videatur fraude subtractum, aut obreptione præstrictum:[4] *Si in hac,* inquit, *vita tantum in* [4] *Christo sperantes sumus,* C *miserabiliores sumus omnibus hominibus. Nunc*[5] *autem Christus resurrexit a mortuis primitiæ dormentium.* Videtis [5] I Cor. XV, 19, 20 quoniam de resurrectione Christi tractata est disputatio.

160. *Quoniam sicut per*[6] *hominem,* inquit, [6] *mors, et per hominem resurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur. Unusquisque autem in suo ordine: primitiæ Christus; deinde hi qui* D *sunt Christi, qui in adventum ejus crediderunt. Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo et Patri, cum evacuaverit omnem principatum, et potestatem, et virtutem. Oportet enim illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus ejus. Novissime autem inimica destruetur mors; omnia enim subjecit sub pedibus ejus. Cum autem dicat: Omnia subjecta sunt ei, sine dubio præter eum qui subjecit ei omnia. Cum autem subjecta illi fuerint omnia, tunc et ipse Filius subjectus erit* E *illi, qui sibi subjecit omnia; ut sit Deus omnia*[7] [7] *in omnibus.* Quod etiam ad Hebræos idem Apo- I Cor. XV, 20, 28. stolus dixit: *Nunc autem nondum videmus omnia illi esse subjecta.* Accepimus Apostolicæ seriem Hebr. II, 8 lectionis.

161. Quomodo igitur subjectum dicimus? Sabelliani et marcionitæ dicunt quod hæc futura sit Christi ad Deum Patrem subjectio, ut in Patrem Filius refundatur. Si ergo ea erit Verbi subjectio, ut resolvatur in Patrem Deus Ver- F bum;[8] ergo et quæcumque Patri Filioque sub- [8]

[1] Mss. aliquot, *dum in opere versamur et facto, dum formam sequimur servi.* Non satis apte. (Edit. Maur.)

[2] Cod. A, *subditæ,* cum vet. et nova lat. vers. apud Sabb. ad h. l.

[3] Sic omnes edit.; at e contrario mss. prope ad unum, non tamen A, *omni humanæ ordinationi.*

[4] Nonnulli mss., *obreptione præscriptum.*

[5] Maurini, *Si autem.* Sed codex A, omittit *si* cum græco, Vulg. et Irenco ipsoque Ambr. in comm. hujus Epist.

[6] Ita et alibi apud Ambros., nec non et in græco textu et vet. et nova Vulg. vers. Cf. Sabb. ad h. l. Lectio maurina, *per unum hominem.*

[7] Codex A, *omnia et,* etiam infra N. 167 atque alibi. Cf. Sabb. ad h. l.

[8] Quidam mss., *subjectio, ut resolvatur in Patrem Deus. Verbum ergo:* nonnulli etiam... *in Patre. Deus ergo Verbum:* commodius alii, et omnes edit. ut in textu. Ceterum quæ hic referuntur de sabelliana refusione Verbi in Patrem non absurdam viam nobis suppeditant Epiphanii atque Augustini inter se conciliandorum. Diximus enim supra lib. II, cap. 9, priorem ab alio reprehensum fuisse, quod a sabellianis Patrem negari passum adseverarit, cum scilicet Patrem, Filium ac Spiritum sanctum in unam personam isti confunderent. Attamen credibile est illos, quod sæpe usu venit cunctis hæreticis, in opinione responsisque suis titubasse; atque ut patripassianorum eluerent appellationem, aliquando professos Verbum quidem ante incarnationem cum Patre idem exsti-

jecta sunt, in Patrem et Filium resolventur, ut sit Deus omnia et in omnibus creaturis. Sed absurdum est dicere: non igitur per refusionem subjectio. Alia sunt enim quæ subjiciuntur, ea utique quæ creata sunt; et alius, cui fit illa subjectio. Conticescant itaque sævæ refusionis interpretes.

162. Atque utinam et illi tacerent, qui quoniam resolubile Dei Verbum, Deique sapientiam probare non possunt, infirmitatem divinitati subjectionis adscribunt, dicentes quia scriptum est: *Cum autem subjecta illi fuerint omnia, tunc et ipse Filius subjectus erit illi.* I Cor. xv, 28.

163. Videmus igitur quia nondum subjectum, sed subjiciendum esse Scriptura commemorat: ergo nunc non est subjectus Deo Patri Filius. In quo igitur Filium subjectum fore dicitis? Si in divinitate; nec inobediens est, quia non est a Patre discors: nec subjectus, quia non est servus, sed unicus proprio Patri Filius. Denique cum cœlum crearet, terram conderet, et potestatem exercebat et caritatem. Nulla igitur servilis in Christi divinitate subjectio. Si autem nulla subjectio, voluntas libera est.

164. Quod si eam subjectionem putant Filii, quia cum ejus voluntate omnia faciat Pater; discant hoc ipsum esse individuæ potestatis argumentum, quia unitas voluntatis est, quæ non cœpit ex tempore, sed erat semper. Ubi autem unitas perpetua voluntatis, non utique temporalis subjectionis infirmitas. Si enim per naturam subjiceretur, semper subjectus maneret: cum vero subjiciendus dicatur in tempore, dispensationis ergo susceptæ, non perpetuæ infirmitatis erit illa subjectio; maxime cum sempiterna Dei virtus non possit statum mutare pro tempore, nec Deo Patri ex tempore jus potestatis accidere. Nam si Filius aliquando mutabitur, ut secundum divinitatem subjiciatur: ergo et Deus Pater, si aliquando plus poterit, ut subjectum secundum divinitatem habeat Filium; nunc interim minus posse secundum interpretationem vestram necesse est æstimetur.

165. Quid autem culpæ commeruit Filius, ut postea secundum divinitatem subjici posse credatur? Numquid secundum carnem[1] ad dexteram Patris sedere præripuit, et invito Patre sibi prærogativam paterni solii vindicavit? Sed ipse ait: *Omnia quæ placita sunt ei, facio semper.* Joan. viii, 29. Ergo si in omnibus Patri complacet Filius, cur subjicietur qui ante subjectus non erat?

166. Videamus itaque ne non divinitatis illa, sed nostra fiat in Christi timore subjectio, plena gratiæ, et plena mysterii. Itaque rursus Apostolica verba pendamus. *Cum autem subjecta*, inquit, *illi fuerint omnia, tunc et ipse subjectus erit ei, qui sibi subjecit omnia, ut sit Deus omnia et in omnibus.* Ergo quid dicis? Nunc subjecta non sunt ei omnia? Non subjecti sanctorum chori? non Angeli, qui in terris posito ministrabant? non Archangeli, qui etiam ad Matth. iv, 11 Mariam adventus Dominici prænuntii mittebantur? non omnis militia cœlestis? non Che- Luc. i, 26 rubim et Seraphim, non Throni et Dominationes et Potestates, quæ venerantur et laudant?

167. Quomodo ergo subjecta erunt? Sic utique quemadmodum ipse Dominus dixit: *Tollite jugum meum super vos;* non enim indomiti jugum Matth. xi, 29. portant, sed humiles atque mansueti. Hæc est plane[2] nec ipsis hominibus vilis, sed gloriosa [2] subjectio; *ut in nomine Jesu omne genu curvetur*[3] *cœlestium, et terrestrium, et infernorum;* [3] *et omnis lingua confiteatur quoniam*[4] *Dominus* [4] *Jesus in gloria est Dei Patris.* Ideo autem ante Phil. ii, 10, 11. subjecta non erant omnia, quia nondum receperant sapientiam Dei, nondum habile jugum Verbi[5] mentis quadam cervice portabant. *Quotquot autem*, sicut scriptum est, *receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri.* [5] Joan. i, 11.

168. Dicet aliquis: Ergo jam subjectus est Christus, quia plurimi crediderunt? Minime, quia non paucis est Christi subjectio, sed in omnibus. Sicut enim si in me concupiscat adhuc caro adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem, non videor esse subjectus, etsi ex parte sim subditus; ita quia omnis Ecclesia unum corpus est Christi, quamdiu genus dissentit humanum, Christum dividimus. Nondum ergo subjectus est Christus, cujus non sunt adhuc membra subjecta. Cum autem fuerimus non multa membra, sed unus spiritus, tunc et ipse subjectus erit; ut per ipsius subjectionem *sit Deus omnia et in omnibus.*

169. Sicut autem nondum subjectus est Christus, ita nondum perfectum est opus Patris, quia dixit Filius Dei: *Meus cibus est ut faciam voluntatem Patris mei qui me misit, et perficiam opus ejus.* Quid igitur quæstionis est, quia in me erit Filii subjectio, in quo imperfectum est opus Patris; quia non sum ipse perfectus? Ergo qui imperfectum opus facio Patris, ipse Filium facio esse subjectum? Sed non est injuria ista, sed gratia; quia in eo quod subjicimur, noster utique, non divinitatis est profectus; ut subjiciamur Legi, subjiciamur gratiæ. Quoniam ante, sicut ipse dixit Apostolus, sapientia carnis

tisse, per incarnationem vero emanasse ex Patre, in quem consummata demum passione fuerit resolutum. Id sane non modo cum hoc Ambrosiano loco, sed etiam cum alio lib. II, *de Spiritu Sancto*, cap. 7, pulchre concinit; potuitque fieri, ut Augustinus, cum argueret Epiphanium, ad hanc sabellianorum forte paucorum obscuriorumque cavillationem animum non adverteret. (Edit. Maur.)

[1] Omnes edit., *secundum divinitatem:* omnes mss., *secundum carnem.* Consequenter autem Rom. edit. cum paucis mss., *ut invito Patre... vindicaret*, ubi ceteræ ac plures mss. ut in textu. (Edit. Maur.)

[2] Ita mss. plures et potiores, nisi quod pro *plane*, in nonnullis legitur *plena:* reliqui vero et edit. omnes præ se ferunt, *Nec est plane angelis, nec ipsis hominibus*, etc. (Edit. Maur.)

[3] Codex A, *genucurvet*, ut alibi apud S. Doctorem.

[4] Ita codex A, et alibi S. Doctor: Maurini, *quia.* Cf. Sabbat. ad h. l.

[5] Nonnulli mss., *non domabili jugo Verbi*, etc.; minime male, si *domabili* cum *cervice*, non autem cum *jugo* construatur. (Edit. Maur.)

inimica erat in Deum ; *Legi enim non erat sub-*
Rom. VIII, 7. *dita :* nunc autem jam per Christi est subdita passionem.

CAPUT XIV.

Prosequitur cœptam difficultatem, et Christum non nisi secundum carnem subjectum docet : sed ipsum dum carne subjiceretur, præbuisse tamen signa divinitatis. Repugnare ut secundum hanc subjiciatur : humanitatem vero quam adoptavit, ita in nobis subditam esse, quo pacto in eadem ejus humanitate exaltatur et nostra. Denique quando futura sit eadem illa Christi subjectio, explicatur.

170. Et tamen ne quis calumnietur, videte quid divinitus inspirans Scriptura præcaverit : ostendit enim nobis in quo subjectus erit Deo Christus, dum docet in quo sibi universa subjecerit. Ideoque dicit : *Nunc autem*
Hebr. II, 8. *non videmus omnia ei subjecta.* Nam paulominus quam angelos minoratum vidimus Jesum propter passionem mortis. Ostendit itaque minorem factum in carnis susceptione. Quid igitur impedit quin etiam subjectionem in carnis susceptione significet, per quam subjiciet sibi omnia, dum in ipsa Patri Deo est ipse subjectus ?

171. Consideremus itaque ejus subjectionem : *Pater*, inquit, *meus, si vis, transfer calicem hunc a me : verum non mea voluntas, sed tua*
Luc. XXII, 42. *fiat.* Ergo secundum humanæ naturæ adsumptionem erit illa subjectio, quia sicut legimus : *Specie inventus ut homo, humiliavit semet ipsum,*
Phil. II, 8. *factus obediens usque ad mortem.* Subjectio utique obedientiæ est, obedientia mortis, mors adsumptionis humanæ : adsumptionis ergo humanæ erit illa subjectio. Nequaquam igitur divinitatis infirmitas, sed dispensatio ista pietatis est.

172. Vide quam non timeam eorum propositiones. Illi objiciunt subjiciendum Patri Deo ; ego lego Mariæ subditum matri, quia scriptum
Luc. II, 51. est de Joseph et Maria : *Et erat subditus illis.* Aut si hoc putant, dicant quia hominibus erat subjecta divinitas.

173. Non igitur præjudicet quia subjectus dicitur, cui non præjudicat, quia servus legitur, quia crucifixus adseritur, mortuus prædicatur. Qui cum moreretur, vivebat ; cum subjiceretur, regnabat ; cum sepeliretur, resuscitabat ; ac subjectum se potestati præbebat humanæ, alias se Dominum majestatis declarabat æternæ. Erat sub judice, et ad dexteram Dei solium sibi judex perpetuus vindicabat. Scriptum est denique : *Amodo videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram virtutis Dei, et venientem in nubibus*
Matth. XXVI, 64. *cœli.* Vapulabat a Judæis, imperabat angelis : natus ex Maria sub Lege erat ; ante Abraham
Galat. IV, 4. supra Legem erat. In cruce venerandus natura : denique sol refugit, terra contremuit, conticuerunt angeli. Cujus igitur passionem elementa
Matth. XXVII, 51. videre timuerunt, hujus generationem videre potuerunt ? Et in quo subjectionem corporis non tulerunt, in eo subjectionem naturæ venerabilis sustinebunt ?

174. Sed cum unius naturæ sint Pater et Filius et Spiritus sanctus, utique non erit Pater sibi ipse subjectus. Et ideo non erit in eo subjectus Filius, in quo cum Patre unum est, ne per unitatem divinitatis videatur et Pater Filio esse subjectus. Ergo sicut in illa cruce non divinitatis plenitudo, sed nostra fragilitas erat subdita ; ita etiam postea subjectus erit Filius Patri, in nostræ utique participatione naturæ ; ut subjectis carnis illecebris, non divitiæ sint[1] [1] cordi, non ambitio, non voluptas : sed omnia nobis Deus sit, si per omnia quantum capere possumus, ad ejus imaginem, similitudinemque vivamus.

175. Ad communitatem igitur beneficium transivit a specie ; quia in sua carne naturam totius humanæ carnis edomuit. Et ideo juxta Apostolum : *Sicut portavimus imaginem hujus terreni, portemus et imaginem hujus cœlestis.* I Cor. XV, 49. Quod utique nisi per interiorem hominem non potest evenire. Deponentes igitur universa, hoc est, illa quæ legimus : *Iram, animositatem, blasphemiam, turpiloquium ;* et sicut infra dictum Coloss. III, 8. est ; *Expoliantes nos veterem hominem cum actibus suis,*[2] [2] *induamus novum, qui renovatur in agnitionem, secundum imaginem ejus, qui creavit eum.* *Ibid.*, 9, 10.

176. Et ut scires, quia cum dicit : *Ut sit Deus omnia et in omnibus,* a Deo Patre non separet et Christum, ipse ad Colossenses dicit : *Ubi non masculus,* inquit, *et femina, Judæus et Græcus, Barbarus et Scytha, servus et liber : sed omnia et in omnibus Christus.* Ergo etiam ad Corin- Coloss. III, 11. thios dicens : *Ut sit Deus omnia et in omnibus,* I Cor. XV, 28. et unitatem et æqualitatem cum Deo Patre complexus est Christi, quia nec a Patre Filius separatur. Et similiter sicut Pater omnia et in omnibus, ita omnia in omnibus etiam Christus operatur. Si ergo Christus quoque in omnibus I Cor. XII, 6. omnia operatur, non utique in divinitatis majestate subjectus est, sed in nobis. Quomodo autem subjectus est in nobis, nisi eo modo quo minor angelis factus est, in corporis scilicet sacramento ? In eo enim nondum subjecta ei omnia videbantur, quæ creatori suo a principio sui utique serviebant.

177. Quod si quæsieris quemadmodum sit subjectus in nobis, ipse ostendit dicens : *In carcere eram, et venistis ad me : infirmus eram, et visitastis me. Quod enim uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis.* Infirmum audis, et non Matth. XXV, 36 et ss. moveris : subjectum audis, et moveris ; cum in eo infirmus, in quo subjectus, in quo peccatum atque maledictum pro nobis factus est.

[1] Omnes edit. cum uno alterove mss., *non cupiditas dominetur cordi :* alii mss. multo plures ac probatiores, ut in textu. (Edit. Maur.)

[2] Codex A, *ejus.* Ita et apud S. Doctorem. Cf. Sabbat. ad h. l.

178. Sicut igitur non propter se, sed propter A nos peccatum atque maledictum factus est; ita non pro se, sed pro nobis erit subjectus in nobis, non in natura subjectus æterna, neque in natura maledictus æterna: *Maledictus enim*
Galat III, 13. *omnis qui pendet in ligno.* Maledictus, quia nostra maledicta suscepit: subjectus quoque, quia subjectionem nostram ipse suscepit, sed in servilis formæ adsumptione, non in Dei majestate; ut dum ille nostræ fragilitatis se præberet in carne consortem, nos in virtute sua B
II Petr. I, 4. divinæ faceret consortes naturæ. Non quo aut hoc nobis cum superna Christi generatione naturale consortium, aut divinitatis in Christo sit illa subjectio: sed sicut in illo per carnem illam, quæ est pignus nostræ salutis, sedere
Ephes. II, 6. nos in cœlestibus Apostolus dixit, utique non sedentes; sic et ille per nostræ adsumptionem naturæ dicitur subjectus in nobis.

179. Quis enim tam demens qui putet, ut
Cap. V et ss. supra diximus, quod ad dexteram Dei Patris C
1 sedes sibi venerabilis debeatur;[1] cum licet etiam secundum carnem Christo ea a Patre, generationis tamen supernæ et æqualis potentiæ, deferatur? Angeli adorant, et tu tibi præsumptione sacrilega solium Dei sternis?

180. Scriptum est, inquies, quia *cum mortui*
2 *essemus peccatis, convivificavit nos*[2] *in Christo, cujus gratia estis salvi facti; et simul suscitavit, simulque fecit sedere in cœlestibus, in*
Ephes. II, 5, 6. *Christo Jesu.* Agnosco scriptum: sed non ut D homines sedere ad dexteram sibi patiatur Deus, sed ut in Christo sedere; quia ipse est omnium
Ephes. V, 23. fundamentum, et ipse est caput Ecclesiæ, in quo communis secundum carnem natura prærogativam sedis cœlestis emeruit: in Christo enim Deo caro, in carne autem humani natura generis omnium hominum particeps honoratur.

181. Sicut nos ergo in illo sedemus per cor-
3 poreæ communitatem naturæ,[3] ita et ille qui E per susceptionem nostræ carnis maledictum pro nobis factus est; cum maledictum utique in benedictum Filium Dei non cadat: ita, inquam, et ille per obedientiam omnium erit subjectus in nobis, cum Gentilis crediderit, cum Judæus agnoverit, quem crucifixit; cum manichæus adoraverit quem in carne venisse non credidit; cum arianus omnipotentem confessus fuerit, quem negavit; cum postremo in omnibus fuerit sapientia Dei, justitia, pax, caritas, resurrectio. Per sua igitur opera Christus et genera diversa virtutum erit in nobis Patri subditus: cum vitiis abdicatis, et feriante delicto, unus in omnibus Deo cœperit in uno sensu populorum omnium spiritus adhærere, tunc erit Deus omnia et in
I Cor. XV, 28. omnibus.

CAPUT XV.

Superius disputata strictim resumit, ex unitate divina potestatis in Patre ac Filio quæcumque de Filii subjectione dicuntur, ad solam referenda humanitatem scite colligens: quod præterea ex caritate, quæ eadem utriusque est, confirmat.

182. Conclusionem igitur totius absolutionis B breviter colligamus. Unitas potestatis opinionem injuriosæ sujectionis excludit: evacuatio potestatum, et victoria de morte quæsita, triumphatoris utique non minuit potestatem: subjectionem operatur obedientia, obedientiam Christus adsumpsit, obedientia usque ad crucem, crux ad salutem. Ergo ubi opus, ibi et auctor est operis. Cum igitur omnia Christo subjecta fuerint per obedientiam Christi, ut in nomine ejus omnes genu flectant, tunc erit ipse omnia C in omnibus: nunc enim, quia non omnes credunt, non videntur omnes esse subjecti. Cum omnes ergo crediderint, et Dei fecerint voluntatem, erit omnia et in omnibus Christus: cum Christus fuerit omnia et in omnibus, erit omnia et in omnibus Deus, quia Pater manet semper in Filio. Quomodo ergo infirmitatis arguitur, qui redemit infirmos?

183. Ac ne forte et illud ad infirmitatem Filii referas, quod scriptum est quia subjecit ei D Deus omnia, disce quod omnia sibi etiam ipse subjecerit; scriptum est enim: *Nostra autem conversatio in cœlis est; unde et Salvatorem expectamus Dominum Jesum, qui transfigurabit corpus humilitatis nostræ, conforme ut fiat corpori gloriæ suæ secundum operationem, qua possit etiam subjicere sibi omnia.* Didicisti ergo quod Phil. III, 20, 21. omnia possit sibi ipse subjicere, secundum operationem utique divinitatis.

184. Disce nunc quoniam secundum carnem E omnia subjecta accipiat, sicut scriptum est: *Qui operatus est in Christo, suscitans eum a mortuis, et constituens eum ad dexteram in cœlestibus, supra omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro; et omnia subjecit sub pedibus ejus.* Ephes. V, 20, 21 Secundum carnem igitur ei omnia subjecta tradentur, secundum quam et a mortuis suscitatus est, et secundum animam humanam ac ratio-
F nabilem subjectionem.

185. Divine plerique interpretantur[4] quod 4
scriptum est: *Nonne Deo subjecta erit anima mea?* animam dixit, non divinitatem; animam, Ps. LXI, 1. non majestatem. Et ut sciremus quod Dominus per Prophetam de susceptione naturæ est loquutus humanæ, addidit: *Usquequo adjicietis super*

[1] Ita mss. magno consensu: editt. vero, *non debeatur, cum scilicet etiam,* etc. (Edit. Maur.)

[2] Omnes edit. ante maurinam, *inquiunt, quod cum mortui essetis peccatis, convivificavit vos:* omnes mss., *inquies, quia,* etc. ut in textu.

[3] Vet. editt., *per corporeæ commune naturæ;* Rom. et codex A, *communionem naturæ;* mss. aliquot, *per corpus commune naturæ;* reliqui nobiscum faciunt.

[4] Nonnulli mss., Maurinis testibus, *Domini jure plerique,* cum codice A.

Ps. LXI, 3. *hominem?* secundum illud quod ait in Evan-
Joan. VIII, 40 gelio: *Quid me quæritis interficere hominem?* Et addidit: *Verumtamen pretium meum voluerunt repellere, cucurrerunt in siti; ore suo benedi-*
Ps. LXI, 4 *cebant, et corde suo maledicebant.* Judæi enim,
Matth. XXVII, 6. reportante Juda pretium, recipere noluerunt, currentes in siti amentiæ, quia spiritalis potus gratiam recusarunt.

186. Hæc est pia subjectionis interpretatio. Etenim cum Dominicæ passionis hoc munus sit, utique in quo passus est, in hoc erit subjectus in nobis. Quærimus qua causa? Ut neque angeli, neque virtutes, neque altitudo, neque profundum, neque præsentia, neque futura, neque creatura alia separare nos possit a caritate Dei,
Rom. VIII, 38, 39 quæ est in Christo Jesu. Videmus itaque ex his quæ diximus, nullam exceptam esse creaturam: sed istis, quas supra dixit, omnem, si qua est, annumeratam esse.

187. Simul etiam illud est considerandum, quod cum in superioribus dixerit: *Quis nos separabit a caritate Christi?* subter posuit: *Neque mors, neque vita, nec alia creatura separare nos*
Ibid., 35. *poterit a caritate Dei, quæ est in Christo Jesu.* Videmus ergo eamdem caritatem Dei esse, quæ Christi est. Denique non otiose posuit caritatem Dei, *quæ est in Christo Jesu;* ne separatam Dei et Christi intelligeres caritatem. Nihil autem est quod caritas dividat, nihil quod divinitas sempiterna non possit, nihil quod lateat veritatem, fallat justitiam, prætereat sapientiam.

CAPUT XVI.

Arianos a Spiritus sancto per David condemnatos, quippe qui scientiæ Christi derogare audeant. Locum ab illis ad hoc citatum suspicione corruptionis minime carere; sed ut maxime careat, distinguendam esse vocem Filius: *Christo enim ut Dei Filio scientiam deesse non posse, cum sit sapientia; nec partis ullius cognitionem, cum omnia crearit. Eum qui sæcula fecerit, futurum non posse non cognoscere, et multo minus diem judicii. Sive quid magnum sit ea cognitio, sive quid parvum, eam Filio non negandam; immo neque etiam Spiritui sancto. Demum his addit varia signa, quibus hæc scientia inesse Christo colligi potest.*

Alias cap. VII. 188. Unde execrabiles eos qui ista commemorant, et a Spiritu sancto esse damnatos scire debemus. Quos enim alios, nisi specialiter arianos Propheta condemnat, qui dicunt quod Dei Filius nesciat tempora et annos? Non enim est aliquid quod ignoret Deus: est autem Deus Christus, et altissimus Christus; ipse est enim super omnia Deus.

189. Videte quemadmodum sanctus David hujuscemodi homines, qui Dei Filio scientiam derogent, perhorrescat; sic enim habes: *In laboribus hominum non sunt, et cum hominibus non flagellabuntur; ideo obtinuit eos superbia eorum; cooperti sunt iniquitate et impietate sua: prodiit quasi ex adipe iniquitas eorum; pertransierunt in dispositionem cordis.* Ulique eos con- Ps. LXXII, 5 et ss.
damnat qui ex dispositione cordis æstimanda quæ divina sunt, arbitrantur: nam Deus nec dispositioni est subjectus, nec ordini; quando etiam ipsa quæ sunt in usu hominum, et successione[1] generis humani, non semper aliqua [1]
solemnis dispositione rationis, sed plerumque secretis latentibusque decursa mysteriis, evenire cernamus.

190. *Cogitaverunt*, inquit, *et loquuti sunt nequitiam; iniquitatem in Excelsum loquuti sunt, posuerunt in cœlum os suum.* Videmus itaque *Ibid.*, 8.
quod impii sacrilegii reos damnet, qui ex similitudine humanæ naturæ, dispositionem sibi arrogent cœlestis arcani.

191. Et dixerunt: *Quomodo scivit Deus? et si est scientia omnis in Altissimo?* Nonne hæc *Ibid.*, 11.
quotidie perstrepunt ariani, scientiam omnem in Christo esse non posse? Quia ipse, inquiunt, diei et horæ se professus est esse ignarum. Nonne dicunt: Quomodo scivit, qui eum non potuisse scire commemorant, nisi quæ audierit et viderit; et ea quæ spectant ad divinæ unitatem naturæ ad infirmitatem sacrilega interpretatione derivant?

192. Scriptum est, inquiunt: *De die autem illo et hora nemo scit, neque angeli cœlorum, nec Filius, nisi solus Pater.* Primum veteres non Marc. XIII, 32.
habent codices græci quia nec Filius scit:[2] sed [2]
non mirum si et hoc falsarunt, qui Scripturas interpolavere divinas. Qua ratione autem videatur adjectum, proditur, dum ad interpretationem tanti sacrilegii derivatur.

193. Pone tamen ab Evangelistis scriptum. Medium utique nomen est Filii: nam et Filius hominis dicitur; ut secundum imprudentiam adsumptionis nostræ[3] diem futuri judicii nescisse [3]
videatur. Quomodo enim nesciret diem Dei Filius, cum in ipso sint thesauri sapientiæ et scientiæ Dei absconditi? Coloss. II, 3.

[1] Ita vet. editt. ac plures mss.; at Rom. edit. cum aliis, *successione fruuntur humana.* (Edit. Maur.)

[2] Hilarius can. 26 in Matth. *De fine*, inquit, *temporum curam sollicitudinis nostræ ademit, diem illum dicens nemini esse cognitum, et non solum angelis, sed etiam sibi ignoratum.* At licet ita disserat in Matthæum, hinc tamen minime probatur eum hæc verba, *nec Filius* legisse apud eumdem Evangelistam, cum ita ratiocinari potuerit ex aliis istis, *nisi solus Pater;* vel certe adludere ad locum Marci, ubi exhibentur. Verumtamen nec apud hunc eadem legisse videtur Ambrosius; alioqui enim hæreticis expedita fuisset responsio, hæc ipsa in Marci Evangelio extare. Hieronymus quoque idem quodammodo indicat in eumdem v. 36, cap. 24, Matth., cum ex eo quod memorata verba non reperiantur in græcis, et maxime in Adamantii et Pierii exemplaribus, argumentum elicit adversus Arium atque Eunomium: quibus utique ut hujus rationis vim eliderent, sufficiebat, si apud Marcum eadem habebantur. Quod autem Erasmus in eumdem Matthæi locum autumat has ipsas voces e textu Matthæi sublatas fuisse, cum a Marco ejusdem Matthæi breviatore referantur; is merito reprehenditur a Grotio in eum locum, easdem potius ex Marco in Matthæum a librariis translatas affirmante. Sed ipsum consulere lectori licet. (Edit. Maur.)

[3] Rom. edit. sola, *imprudentiæ adsumptionem nostræ.*

194. Quæro autem utrum ex substantia, an ex accidenti habuerit scientiam; omnis enim scientia aut ex natura, aut disciplina est: ex natura suppetit, ut equo currere, pisci natare; hæc enim faciunt antequam discant: ex disciplina rursus suppetit natare homini; nam nisi didicerit, scire non poterit. Cum ergo mutis animantibus suppetat ex natura facere et scire quæ non didicerint, quid censes de Dei Filio, utrum ex institutione, an ex natura habeat scientiam? Si ex institutione; ergo non est natus sapientia, et ex processu cœpit esse perfectus, nec erat semper. Quod si naturalem scientiam habet, utique perfectus in principio erat, perfectus ex Patre processit; et ideo præscientia non eguit futurorum.

195. Non ergo nescivit diem; neque enim sapientiæ Dei est ex parte scire, et ex parte nescire. Nam quomodo potest nescire partem, qui fecit omnia; cum minus sit scire, quam facere? Multa enim scimus, quæ facere non possumus: nec eodem modo omnes scimus, sed ex parte cognoscimus. Novit enim ventorum vim, stellarumque cursus aliter rusticus, aliter civitatis incola, aliter gubernator. Etsi non omnes norunt omnia, tamen nosse dicuntur: solus autem plene novit ille, qui fecit omnia. Novit gubernator quota vigilia procedat Arcturus, quales [1] ortus exploret Orionis;[1] non tamen colligationes Vergiliarum, ceterarumque stellarum aut numerum novit, aut nomina, sicut ille, *Qui numerat multitudinem stellarum, et omnibus his nomina* Ps. CXLVI, 4. *vocat:* quem utique non fallit operis sui virtus.

196. Quomodo enim vultis hæc fecisse Dei [2] Filium? Numquid quasi annulum,[2] qui non sentit quod exprimit? Sed omnia in Sapientia Pater [3] Ps. CIII, 24. fecit,[3] id est, omnia per Filium fecit, qui est I Cor. I, 24. virtus Dei et sapientia: sapientiæ autem id convenit, ut suorum operum et virtutes norit et causas. Et ideo non potuit creator omnium ignorare quod fecit, nescire quod ipse donavit; novit ergo diem quem fecit.

197. Sed dicis, quia præsentem novit, nescit futurum. Licet inepta sit propositio, tamen ut de Scripturis satisfaciam tibi, disce quia non solum præterita fecit, sed etiam quæ futura sunt, sicut scriptum est: *Qui fecit quæ adventura* Isai. XLV, 11. *sunt.* Et alibi ait Scriptura: *Per quem et facta sunt sæcula, splendor est gloriæ, et character* Hebr. I, 2, 3. *substantiæ ejus.* Sæcula enim et præterita et præsentia et futura sunt. Quomodo ergo facta sunt quæ futura sunt, nisi quia operatoria virtus et scientia comprehendit numerum omnium sæculorum? Sicut enim vocat quæ non sunt, tamquam quæ sunt; sic et fecit quæ futura sunt, Rom. IV, 17 tamquam quæ sint; quia non contingit ut non sint,[4] sed necessario sunt futura, quæ esse præ- [4] cepit. Ergo qui fecit quæ futura sunt, eo genere quo sunt futura, cognovit.

198. Si hoc de sæculis, multo magis de judicii credendum est die; eo quod cognitionem ejus habeat Dei Filius tamquam a se jam factæ, quia scriptum est: *Dispositione tua permanebit dies.* Nec solum permanet dixit, sed etiam *per-* Ps. CXVIII, 91 *manebit;*[5] ut ejus dispositione quæ ventura sunt, [5] gubernentur. Quæ disposuit ergo, non novit? *Qui plantavit aurem, non audiet? Qui finxit oculum, non considerat?* Ps. CXIII, 9.

199. Videamus tamen ne quid forte magnum sit, quod creatorem suum potuerit præterire; et tamen eligant utrum quasi magnum aliquid et præstantius putent esse quam cetera: an quasi minimum atque abjectum. Si minimum atque abjectum, non est injuria, ut nostro usu loquar, vilia et exigua nescire: nam cum potentiæ sit scire quæ maxima sunt, despexisse magis videtur degeneris operis vilitatem. Fastidio igitur absolutus est, non potestate fraudatus.

200. Quod si magnum et summum arbitrantur scire judicii diem, dicant quid Deo Patre majus aut melius sit. Patrem igitur Deum novit, ut ipse ait: *Nemo novit Patrem, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare.* Patrem, inquam, novit, Matth. XI, 27 et diem nescit? Sic ergo creditis quia Patrem revelat, et diem non potest revelare?

201. Deinde quia gradus quosdam facitis, ut Patrem Filio, Filium Spiritui præferatis, dicite mihi utrum Spiritus sanctus noverit judicii diem: nihil enim de eo scriptum est hoc loco. Negatis profecto. Quid si doceo quod noverit? Lectum est enim: *Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum; Spiritus enim omnia scrutatur, etiam alta Dei.* Utique quia alta Dei scrutatur, cum I Cor. II, 10 Deus noverit judicii diem, etiam Spiritus novit. Novit enim omnia quæ Deus novit, sicut Apostolus declarat dicens: *Quis enim scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis*[6] *qui in* [6] *ipso est? Sic et quæ Dei sunt, nemo cognovit, nisi Spiritus Dei.* Videte igitur, ne aut negando *Ibid.*, 11. Spiritum sanctum scire, negetis et Patrem scire, quia quæ Dei sunt, cognovit et Dei Spiritus; quæ autem non cognovit Spiritus Dei, utique

[1] Arcturus, qui et Bootes et Arctophylax vocatur, constellatio septemtrionalis, primum atque ultimum nomen hinc adeptus est, quod retro et quasi ad caudam Ursæ positus sit, quemadmodum etiam Bootes dicitur quod sequi ac regere plaustrum cœleste videatur. Orion a multitudine aquarum nomen obtinuit, quod oriatur hyemali tempore, et pluvias tempestatesque ciere existimetur. Postremo Vergiliæ a Latinis idcirco, quod vere ortum suum habeant, fuerunt nominatæ, sicut et a Græcis Plejades, quod plures simul appareant; unde Ambrosius noster nominat *colligationes*, sive ut in mss. quibusdam legitur, *collegiationes, vergiliarum.* (Edit. Maur.)

[2] Annulum signatorium intellige, qui expressam sui in ceris relinquit imaginem. (Edit. Maur.)

[3] Mss. aliquot juxta Maurinos, *in sapientia perfecit, id est*, etc. Nempe ex non intellecta abbreviatione *per*, quæ *Pater* significabat.

[4] Codex Colb. unus, *non quia contigerit ut jam sint, sed quia*, etc. (Edit. Maur.)

[5] Rom. edit. sola: *permanet dies. Nec solum permanet, sed etiam permanebit (dixit autem: Permanet, quia prophetis etiam futura præsto sunt in spiritu) ut ejus*, etc. Sed manifestum est hujusmodi interpolatione Ambrosianam corrumpi sententiam, ac S. Doctorem scripsisse, *permanebit dies;* quamvis ipsemet in Psal. CXVIII communem sequutus fuerit lectionem. (Edit. Maur.)

[6] Codex A, omittit *hominis*. Ita et alibi apud S. Doctorem.

Dei non sunt; confitendo quia Spiritus Dei novit quod negatis Filium scire, contra vestram adsertionem Spiritum Filio præferatis.[1] Verum non solum sacrilega ista, sed etiam inepta dubitatio.

202. Nunc consideremus quibus modis scientia colligatur, et ostendamus ipsum Filium demonstrasse quod et diem sciret. Quod enim scimus, aut tempore, aut loco, aut signis, aut personis declaramus, aut ordine. Quomodo igitur nescivit judicii diem, qui et horam judicii et locum, et signa expressit et causas?

203. Denique sic habes: *In illa hora qui fuerit in tecto, non descendat tollere vasa de domo sua;* Luc. XVII, 31. *et qui in agro, similiter non redeat retro.* Eousque igitur futurorum norat periculorum eventus, ut etiam præsidia periclitantibus demonstraret.

204. An poterat Dominus diem ignorare, qui ipse de se dixit quia Filius hominis dominus est sabbati?[2] Matth. XII, 8.

205. Locum quoque etiam alibi designavit, cum sibi structuras templi ostendentibus discipulis diceret: *Videtis hæc omnia? Amen dico vobis, non* Matth. XXIV, 2. *relinquetur lapis super lapidem, qui non destruatur.*

206. De signo quoque interrogatus ab Apostolis respondit: *Videte ne seducamini. Multi enim venient in nomine meo dicentes, quia ego* Luc. XXI, 8. *sum Christus;* et infra, *Terræ motus,* inquit, *magni erunt per loca singula, et fames, et pestilentia, terroresque de cœlo, et signa magna* *Ibid.*, 11. *erunt.* Itaque et personas expressit et signa.

207. Quo autem modo, vel circumdaturos exercitus Hierusalem dicat, vel implenda tempora gentium, et quo ordine, Evangelicæ utique lectionis adtestatione reseratur. Scivit ergo omnia.

CAPUT XVII.

Quod Christus diem judicii revelare noluerit, in hoc nostræ utilitati consultum esse. Illud alia Domini sententia declaratur; nec non et Pauli loco plane simili. Urgentibus vero cur ita responderit discipulis ac si nescisset, alii loci quibus Patri eadem tribui videtur ignoratio, opponuntur: ex quibus si ignorantiam impotentiamve in Patre illi admittant, hinc in Filio eamdem quæ in Patre substantiam admittendam esse contra ipsos arguit Ambrosius; nisi tamen malint mendacii accusare Filium, cum neque in hunc neque in Patrem cadat fallere, sed memoratis locis utriusque unitas designetur.

208. Sed quærimus qua ratione designare momenta noluerit. Si quæramus, non Luc. XIX, 43. ignorantiæ inveniemus esse, sed sapientiæ. Nobis enim scire non proderat; ut dum certa futuri judicii momenta nescimus, semper tamquam in excubiis constituti, et in quadam virtutis specula collocati, peccandi consuetudinem declinemus; ne nos inter vitia dies Domini deprehendat. Non enim prodest scire, sed metuere quod futurum est; scriptum est enim: *Noli alta sapere, sed time.* Rom. XI, 20.

209. Nam si diem designasset expresse, uni ætati hominum quæ proxima erat judicio, videretur disciplinam præscripsisse vivendi: superioris temporis aut justus esset remissior, aut peccator securior. Namque adulter nisi quotidianam pœnam metuat, non potest ab adulterandi cupiditate desinere;[3] nec latro obsessorum saltuum secreta deserere, nisi sciat sibi momentis omnibus imminere supplicium. Plerumque enim quibus incentivum est impunitas, timor tædio est.

210. Ideo ergo dixi quia scire non proderat, immo proderat ignorare; ut ignorantes timeremus, ut observantes emendaremur, sicut ipse dixit: *Estote parati, quia nescitis qua hora Filius hominis venturus est.* Namque miles nisi Matth. XXIV, 44. bellum in manibus esse cognoscat, prætendere non novit in castris.

211. Unde alibi quoque ipse Dominus interrogatur ab apostolis, inquam, qui utique non sicut Arius intelligebant, sed Filium Dei futura scire credebant: nam nisi hoc credidissent, numquam interrogassent: interrogatus ergo quando restitueret regnum Israel, non se nescire dixit, sed ait: *Non est vestrum scire tempora et annos, quæ Pater posuit in sua potestate.* Act. I, 7. Adtende quid dixerit: *Non est vestrum scire.* Lege iterum: *Non est vestrum. Vestrum* dixit, non meum; jam enim non secundum perfectionem, sed secundum profectum humani corporis ac nostræ animæ loquebatur. *Vestrum* ergo dixit, non meum.

212. Quod et Apostolus sequutus, *De temporibus autem et momentis, fratres, non habetis,* inquit, *opus ut vobis scribamus.* Itaque ne Apo- I Thess V, 1. stolus quidem ipse Christi servus dixit se nescire momenta, sed non opus esse doceri populum, qui semper spiritalibus munimentis esse debet armatus, ut virtus Christi in unoquoque prætendat. Cum autem dicit Dominus: *De temporibus quæ Pater posuit in sua potestate,* utique non potest exsors esse scientiæ paternæ, cujus nequaquam exsors est potestatis; cum potestas ex sapientia et virtute gignatur, quod utrumque Christus est.

213. Sed quæritis qua causa non ita disci-

[1] Ita mss. plures ac probatiores: alii vero et cum eis Gill. ac Rom. edit., *ne negando... et Patrem scire. Quæ Dei sunt... Dei non sunt. Confitendo igitur quæ Spiritus.... Spiritum Filio præfertis.* Minus concinne. Porro apud Amerb. et Eras. lacuna est ab initio hujus num. usque ad locum de quo agimus. (Edit. Maur.)

[2] Ne cui videatur obscurum quod Ambrosius diem judicii Christo cognitum fuisse exinde probet, quia dominus est etiam sabbati, advertendum hanc mentem esse Doctoris nostri, Christum scilicet ea quorum fuerit ipse dominus, ignorare haud quaquam posse: eum autem diei judicii dominum esse ex eo doceri, quod sit dominus etiam sabbati, qui dies et aliorum omnium præstantissimus, et resurrectionis, ut idem Ambrosius sæpius tradit, figura est. Quæ vero de destruendis Jerosolymis subjiciuntur, spiritualiter intelligenda noscas e lib. X *in Lucam*, num. 15 et sequentibus. (E. M.)

[3] Vet. editt., *adulterandi cupiditatem desinere;* Rom.... *relinquere;* mss. vero ut in textu. (Edit. Maur.)

pulis negaverit, quasi sciret et nollet dicere; sed neque angelos, neque Filium scire memo-
Marc. XIII, 32. raverit? Interrogabo vos et ego, qua causa in Genesi Deus dicat: *Descendam itaque, ut videam secundum clamorem illorum venientem ad me,*
Gen. XVIII, 21. *si consummabuntur: sin autem, ut sciam?* Qua causa etiam Scriptura de Domino dicat: *Et descendit Dominus videre civitatem et turrim,*
Gen. XI, 5 *quam ædificarent filii hominum?* Qua causa etiam dicat Propheta in Psalterio: *Dominus respexit super filios hominum, si est intelligens, aut re-*
Ps. LII, 3. *quirens Deum;* quasi et illic si non descenderet Deus, et hic si non prospiceret Dominus, aut opera hominum ignoraret aut merita?

214. Sed etiam in Evangelio habes secundum Lucam, quia Pater dicit: *Quid faciam? Mittam filium meum dilectissimum: forsitam hunc vere-*
Luc. XX, 13. *buntur.* Secundum Matthæum autem, et secundum Marcum habes: *Quoniam misit unicum filium*
Matth. XXI, 37. Marc. XII, 6. *suum, dicens: Verebuntur filium meum.* In uno libro dicit: *Forsitam verebuntur,* et quasi nesciens dubitat; nam hic sermo dubitantis est: in duobus autem alii libris, *Verebuntur,* inquit, *filium meum;* hoc est, confirmat reverentiam deferendam.

215. Sed neque dubitare Dei est, neque falli: dubitat enim qui ignorat quod futurum est; fallitur autem qui aliud prædixit, et aliud est sequutum. Quid autem evidentius, quam quod Scriptura habet aliud Patrem dixisse de Filio, et aliud accidisse eadem Scriptura testatur? Ille dixit: *Verebuntur filium meum;* Filius autem
Matt. XXVII, 29 et ss. vapulavit, illusus est, crucifixus est, mortuus est; multoque illis servis qui prius fuerant destinati, graviora secundum carnem passus est. Fefellit igitur Pater, an ignoravit, vel subvenire non potuit? Sed verus nescit fallere; scriptum est:
Tit. I, 2. *Fidelis Deus qui non mentitur.* Quomodo autem
Dan. XIII, 42. ignoravit, qui novit omnia? Aut quid non potuit, qui omnia potest?

216. Tamen si aut ignoravit, aut non potuit (facilius enim adquiescitis, ut dicatis Patrem ignorasse, quam confiteamini Filium scisse), videtis quia ex hoc ipso unius substantiæ est
[1] Filius cum Patre; si quemadmodum Pater,[1] ita et Filius, ut secundum vestram insipientiam loquar, aut non omnia novit, aut non omnia potest. Non sum enim avarus aut præceps circa Filii laudes, ut plus audeam dicere Filium posse quam Patrem, qui nullam inter Patrem et Filium discretionem facio potestatis.

217. Sed fortasse dicatis, non ita dixisse Patrem, sed de Patre Filium fefellisse. Jam ergo non solum infirmitatis Filium, sed etiam sacrilegii et mendacii arguitis. Verumtamen si non creditis de Patre Filio, nec de eo credatis: si enim fallere non voluit, quia dixit dubitasse A Patrem, quasi nesciret quod esset futurum; fallere ergo etiam de se nos voluit, quia futura nescire se dixit; multoque tolerabilius ad pudorem, si ignorantiam ante prætendit, quod de se facit, quam si contrario promissis[2] lusus videatur effectu, quod de Patre prædicavit. 2

218. Sed neque fallitur Pater, neque fallit Filius: verum ea est in Scripturis consuetudo divinis, sicut et superiora, et multa alia exempla testantur, ut Deus dissimulet se nescire quod B novit. Et in hoc ergo unitas divinitatis, et unitas dispositionis[3] in Patre probatur et Filio, si 3 quemadmodum Deus Pater cognita dissimulat, ita Filius etiam in hoc imago Dei, quæ sibi sunt nota dissimulet.

CAPUT XVIII.

Dominici ad apostolos responsi causam allaturus, primo illud indulgentiæ Christi acceptum refert; mox alia quorumdam ratione proposita, germanam hanc esse profitetur, quod idem Dominus ex humano affectu loquutus fuerit. Inde colligit scientiam Patris ac Filii æqualem esse; atque adeo non minorem Patre Filium. Postea ubi textui quo dicitur minor, alium quo æqualis traditur, opposuit, arianorum de Filio judicantium temeritatem castigat, et cum illum impie minorem adstruerent, ipsum pie lapidem abs se dici ostendit.

D

219. Edoctum est igitur non ignorasse Dei Filium quæ futura sunt. Quod si fatentur, et ego, ut jam respondeam qua ratione neque angelos, neque Filium, sed Patrem scire memoravit, solemnem ejus in discipulos cari- Marc. XIII, 32.
tatem etiam in hoc loco et gratiam recognosco, quod ex frequentia ipsa debet omnibus esse jam cognitum. Mavult enim Dominus nimio in discipulos amore propensus, petentibus his quæ E cognitu inutilia judicaret, videri ignorare quod noverat, quam negare; plusque amat nostram utilitatem instruere, quam suam potentiam demonstrare.

220. Sunt tamen plerique non ita timidiores, ut ego; malo enim alta timere, quam sapere: sunt tamen plerique eo freti, quod scriptum est: *Et Jesus proficiebat ætate et sapientia et gratia apud Deum et homines,* qui dicant confidenter Luc. II, 52.
quod secundum divinitatem quidem ea quæ F futura sunt, ignorare non potuit, sed secundum nostræ conditionis adsumptionem ignorare se quasi Filium hominis ante crucem dixit. Etenim cum Filium dicit, non quasi de alio dicit; nam ipse est et Dominus noster Dei Filius, et Filius Virginis: sed medio verbo nostrum informat

[1] Omnes edit. et pauci mss., *ex hoc ipso quod unius substantiæ est Filius cum Patre, sic quemadmodum,* etc.: reliqui mss. nobiscum faciunt. Et recte quidem; non enim supponebant adversarii Filium cum Patre unius esse substantiæ, ut hinc adversus eos argueret Filium perinde ac Patrem aut non omnia novisse, aut non omnia potuisse: sed e converso exinde quod illi eumdem scientiæ ac potentiæ defectum in Patre admittebant, quem contendebant esse in Filio, hinc sequi affirmat unam ac eamdem utique inesse substantiam. (Edit. Maur.)

[2] Quædam editiones ante maurinam, *contrario promissus.*

[3] Mss. duo, *et unitas dispensationis:* unus... *disputationis,* Maurinis testibus.

affectum, ut quasi hominis filius secundum susceptionem nostræ imprudentiæ vel profectus non plene adhuc scisse omnia crederetur: non enim est nostrum scire[1] quæ futura sunt. Eadem igitur videtur ignorare conditione, qua proficit: nam quomodo secundum divinitatem proficit, in quo habitat plenitudo divinitatis? Aut quid est quod nesciat Dei Filius qui dicebat: *Quid cogitatis mala in cordibus vestris?* Quomodo nesciat, de quo dicit Scriptura: *Jesus autem norat cogitationes eorum?*

Coloss. II, 9. Matth. IX, 4. Luc. VI, 8.

221. Hæc tamen alii dicant: ego autem ut ad superiora redeam, qui proposuerim scriptum quia Pater dixit: *Fortasse reverebuntur filium meum;* quod utique ideo arbitror positum, ut quia de hominibus loquebatur Pater, humano loquutus videatur affectu: multo magis arbitror quia Filius qui cum hominibus conversatus est, et hominem egit, et carnem suscepit, nostrum adsumpsit affectum; ut nostra ignoratione nescire se diceret, non quia aliquid ipse nesciret. Nam etsi homo in veritate corporis videbatur; erat tamen vita, erat lux, et virtus exibat de eo, quæ vulnera sauciorum majestatis suæ auctoritate sanabat.

Luc. XX, 13. Luc VI, 19.

222. Advertitis ergo quæstionem vobis esse sublatam, cum et Filii dictum ad susceptionem integræ conditionis referatur humanæ, et de Patre ideo scriptum sit, ut vel sic calumniari Filio desinatis?

223. Nihil ergo fuit quod ignoraverit Dei Filius; nihil enim fuit quod ignoraverit Pater. Quod si nihil et Filius ignoraverit, ut jam concludamus, dicant in quo eum minorem velint videri. Si minorem generavit Deus Filium, minus contulit: si minus contulit, aut minus voluit, aut minus potuit: sed nec infirmus, nec invidus Pater, quia nec voluntas ante Filium, nec potestas: in quo enim minor, qui omnia habet quæ Pater habet? Nam et omnia a Patre jure generationis accepit, et totum Patrem gloria suæ majestatis expressit.

Joan XVI, 15.

224. Scriptum est, inquiunt: *Quoniam Pater major me est.* Sed scriptum est: *Non rapinam arbitratus est se esse æqualem Deo.* Scriptum est quod propterea volebant illum Judæi occidere, quia Filium se dicebat Dei, æqualem se faciens Deo. Scriptum est: *Ego et Pater unum sumus.* Unum legunt, multa non legunt. Numquid ergo et minor et æqualis per naturam eamdem potest esse? Sed aliud ad divinitatem refertur, aliud ad carnem.

Joan. XIV, 28. Philip. II, 6. Joan. V, 18. Joan. X, 30.

225. Minorem dicunt: quæro quis mensus sit; quis tam exaltati cordis, qui velut ante tribunal suum Patrem Deum et Filium constituat, ut de prælatione dijudicet? *Non est exaltatum cor meum, neque in vanum elati sunt oculi mei,* David dicit. Rex David exaltare cor metuit in rebus humanis; nos exaltamus adversus divina secreta. Quis igitur judicat de Dei Filio? Throni, Dominationes, Angeli, Potestates? Sed famulantur et serviunt Archangeli; sed ministrant Cherubim et Seraphim, sed laudant. Quis igitur judicat de Dei Filio, cum legerit quia ipse Pater noverit Filium, non judicet? *Nemo enim novit Filium, nisi Pater. Novit,* inquit, non judicat. Aliud est nosse, aliud judicare. Habet Pater in se scientiam; Filius supra se non habet potestatem. Et rursus: *Nemo novit Patrem, nisi Filius;* et ipse novit Patrem, sicut eum Pater novit.

Ps. CXXX, 1. Matth. XI, 27.

226. Sed dicis quia minorem se dixit: dixit et lapidem. Plus dicis, et impie calumniaris: minus dico, et pie adstruo. Minorem dicis, et supra angelos confiteris: ego minorem angelis dico, et non derogo; quia non divinitatem arguo, sed misericordiam prædico.

Joan. XIV, 28.

CAPUT XIX.

Conversus ad Deum Patrem Vir sanctus, cur Filium eo minorem non statuat, exponit: tum adserit suum non esse ut metiatur Dei Filium; cum angelo metiri tantum Jerusalem datum fuerit, immo et forte Christo, ut homini: sed Arium satanæ imitatorem se præbuisse. Temere igitur de divina generatione disputari; cum tantum humanæ signum per Isaiam sit propositum; nec debeat comparatio fieri in divinis. Postremo quantum fugienda sit Arii arrogantia, variorum Scripturæ exemplorum oppositione demonstrat.

227. Ad te nunc, omnipotens Pater, cum lacrymis verba converto. Ego te quidem inaccessibilem, incomprehensibilem, inæstimabilem prompte dixerim: sed Filium tuum minorem non ausim dicere. Nam cum illum splendorem gloriæ, et imaginem substantiæ tuæ legerim; vereor ne minorem imaginem tuæ dicendo substantiæ, minorem substantiam tuam dicere videar, cujus imago sit Filius; cum plenitudo tuæ divinitatis omnis in Filio sit. Immensum te Filiumque tuum et Spiritum sanctum, incircumscriptum, inæstimabilem, inenarrabilem legi frequenter, credo libenter. Et ideo æstimare non possum, ut examinare possim.

Hebr. I, 3.

228. Esto tamen, spiritu ausuque temerario

[1] Omnes edit. ac mss. aliquot, *Non est vestrum scire:* cæteri mss., *non enim est nostrum scire.* Multo concinnius; est quippe ratio superioris illius, *nostrum informat affectum, ut quasi,* etc. Illam porro quorumdam opinionem qua Christum tempore suæ missionis secundum naturam humanam de facto nonnulla ignorasse, ac vere scientia profecisse affirmabant, ut in fide quodammodo periculosam sibi non probari declarat Ambrosius. Quapropter qui eamdem vulgo sequuntur heterodoxi, quin sanctum Doctorem hac parte contrarium habeant, negare non possunt. Neque vero timendum fuerit, ne illa dissimulatio quam admittit, videatur conjuncta mendacio. Etenim præterquam quod adtemperabat se iis quos alloquebatur, quibus debita non erat ista cognitio; ipsemet ut homo loquebatur, id est, ut præditus anima rationali, cui naturaliter minime competebat futura cognoscere, licet eadem ex Verbi unione non ignoraret. Quo sensu etiam interpretari possis Athan. Orat. IV, *cont. Arian.*, Hilar. lib. IX *de Trin.*, Basil. epist. 391, et Gregor. Nazian. Orat. XXXVI, et alios. (Edit. Maur.)

metiri te velim: unde, quæso, te metiar? Funi-
Ezech. XL, 3. culum agrimensorium vidit propheta, quo metiebatur angelus Hierusalem. Metiebatur tamen angelus, non Arius: metiebatur Hierusalem, non Deum. Et fortasse nec Hierusalem metiri poterat angelus; vir enim erat. Denique sic habes: *Et allevavi oculos, et vidi: et ecce vir,*
Ibid. *et in manu ejus funiculus agrimensorius.* Vir erat quia typus suscipiendi corporis declarabatur. Vir erat ille, de quo est dictum: *Post me venit vir, cujus non sum dignus solvere cor-*
Joan. I, 27. *rigiam calceamenti ejus.* Ergo Christus in typo
[1] Hierusalem metitur, Arius Deum.[1]

229. Et satanas transfigurat se in angelum lucis: quid mirum si Arius suum imitatur au-
II Cor. XI, 14. ctorem, ut usurpet illicita? Licet quod pater suus diabolus per semet ipsum non fecit, intolerabiliore iste sacrilegio divinorum sibi scientiam secretorum, et supernæ generationis arcana præsumat: diabolus enim verum Dei Filium fatebatur, Arius negat.

230. Si ergo metiri te, omnipotens Pater, non queo, possumne sine sacrilegio de tuæ generationis disputare secreto? Possumne dicere quod aliquid inter te et Filium tuum plus minusve sit; cum ipse qui ex te natus est, dixerit:
Joan. XVI, 15. *Omnia quæ Pater habet, mea sunt?* Quis me constituit judicem aut divisorem de rebus humanis? Hoc Filius dicit; et nos inter Patrem et Filium divisionem nobis et judicium vindicamus? Bona pietas arbitros refugit etiam in divisione patrimonii. Nos ergo erimus arbitri, ut inter te et Filium tuum increatæ majestatem
[2] substantiæ dividamus?[2]

231. *Generatio,* inquit, *hæc, generatio nequam est: signum quærit, et signum non dabitur ei,*
Luc. XI, 29. *nisi signum Jonæ prophetæ.* Signum utique datur non divinitatis, sed incarnationis. Denique de incarnatione dicturus ait: *Pete tibi signum.* Et cum ille dixisset: *Non petam, neque tentabo Dominum,* responsum est: *Ecce virgo in utero*
Isai. VII, 11 et ss. *accipiet.* Ergo signum divinitatis videre non possumus; mensuram quærimus? Væ misero mihi: impie discutere audemus, quem digne rogare non possimus!
[3]

232. Viderint[3] tamen quid faciant ariani: ego te, Pater, si majorem omnibus dixero, injuriose te tuis operibus comparavi: si majorem Filio, ut Arius adserit, impie judicavi. De te prior erit illa sententia: nam neque ulla fieri potest nisi ex comparatione prælatio, neque præferri quisquam, nisi de quo prius fuerit judicatum.

233. Jurare nobis per cœlum non licet: judi- Matth. V, 3
care de Deo licet?[4] Sed Filio tuo soli judicium [4]
de omnibus detulisti.

234. Johannes carnem Domini baptizare metuebat; Johannes prohibebat dicens: *Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me;* et ego Matth. III, 14.
Christum judicio meo subdam?

235. Moyses excusat sacerdotium;[5] Petrus [5]
imperatum in ministerio declinat obsequium: Arius scrutatur etiam alta Dei? Sed non Arius Spiritus sanctus; sed Ario et hominibus dictum est: *Altiora te ne quæsieris.* Eccl. III, 22.

236. Moyses vultum Domini prohibetur videre: Exod. XXIII, 23.
Arius meruit videre secretum. Moyses et Aaron in sacerdotibus ejus: Moyses qui cum Domino apparet in gloria; Moyses ergo ille posteriora tantummodo Dei in typo vidit: Arius totum Deum facie ad faciem comprehendit. *Sed nemo,* inquit, *videre potest faciem meam, et vivit.* *Ibid.*, 20.

237. Paulus etiam de inferioribus dicit: *Ex parte cognoscimus, et ex parte etiam prophetamus:* Arius dicit: Ex toto Deum, non ex parte I Cor. XIII, 9.
cognovi. Inferior ergo Paulus, quam Arius; et vas electionis ex parte scit, vas perditionis totum scit: *Scio,* inquit, *hominem, sive in corpore sive extra corpus nescio, Deus scit, quoniam raptus est in paradisum, et audivit verba ineffabilia.* II Cor. XII, 4, 5.
Paulus raptus usque ad tertium cœlum, se ipsum nescivit: Arius in stercore volutatus Deum scivit. Paulus dicit de se ipso: *Deus scit:* Arius de Deo dicit: Ego novi.

238. Sed non Arius raptus in cœlum, quamvis eum sequutus sit, qui jactatione damnabili divina præsumeret, dicens: *Ponam thronum meum super nubes,*[6] *et ero similis Altissimo:* sicut enim
Isai. XIV, 14 ille dixit: *Ero similis Altissimo;* sic et Arius altissimum Dei Filium sui similem vult videri: quem non in divinitatis æternæ majestate veneratur, sed ex carnis infirmitate metitur.

[1] Vet. editt., *Non Arius Deum:* Rom. cum mss. aliquot sustulit negationem, quod et sequimur. Nonnulli tamen alii mss. negationem habent, sed vocem Deum non agnoscunt, haud malo sensu. (Edit. Maur.)

[2] Mss. aliquot, juxta Maurinos, *increatæ majestatis substantiam.*

[3] Ita Rom. cum parte mss.; vet. autem editt. cum aliis cod. scriptis, atque etiam A, *Videro tamen.... de te prius erit,* etc.

[4] Omnes edit. ante maurinam, *judicare de Dei Filio:* mss. contra prope ad unum, *judicare de Deo.*

[5] Vet. editt., *Moyses excusat;* Rom. edit., *se excusat; Petrus,* etc.; mss. autem nonnulli, *Moyses se excusat sacerdotio, Petrus,* etc.: plures ac potiores ut nos in textu. Infra vero ubi omnes edit. ac plures mss. exhibent *in ministerio,* quidam alii cod. (*etiam* A) præferunt, *in mysterio.* (E. M.)

[6] Codex A habet: *Ascendam super nubes,* juxta Vulgatam et veterem versionem, sicut et alibi habet Ambrosius. Sed hic videtur ipse non ad litteram verba biblica protulisse.

PRÆFATIO

AD LIBROS

DE SPIRITU SANCTO

Benemeriti novissimi Editores Ambrosii Operum, Benedictini Patres e sancti Mauri congregatione, in *Admonitione* his libris præmissa ita primum occasionem aperiunt qua ad eos conscribendos fuerit permotus: « Gratianus Augustus, cum primos duos libros *de Fide* ab Ambrosio per litteras peteret, eum « etiam, ut in Admonitione ad illum Opus observavimus, rogaverat, ne de Spiritus sancti divinitate com- « mentationem quoque scribere gravaretur. Tam piæ Cæsaris voluntati morem non gerere sancto Præsuli
Epist. *ad Gratian.* « non licebat; moram tantum postulaverat, ut destinatam disputationem magis serio meditaretur. Illam « igitur in tres libros abs se divisam, suprema manu imposita, quamprimum misit ad imperatorem ».

Operis vero synopsim sequentibus proferunt: « Primo libro præmittit exordium, quo Gedeonem non Prolog n. 1 etss. « tantum Christi figuram, liberato suo populo, præ se tulisse, verum etiam ingenti illo prodigio roris « modo in vellus, modo in aream decidentis effusionem sancti Spiritus a Judæis ad Christianos quandoque « transferendam, et cujus opera novissime tot hominum millia in Ecclesiæ gremium revocati essent,
Ibid. n. 5, 17. « expressisse pulchre demonstrat. Hinc argumentum suum aggressus, supra conditarum rerum ordinem,
Cap. 1, 3. « ac vere Deum esse Spiritum sanctum probat ex eo potissimum, quod in Evangelio *peccatum in Spi- « ritum* negatur in hoc futurove sæculo remittendum. Addit eumdem in sacris codicibus appellari Dei « Spiritum, loquutum esse per prophetas atque apostolos, infinitamque ipsius bonitatem juxta in sancti- « ficatione creaturarum innotescere, ac in sui effusione per omnes locos atque homines simul dida, im-
Cap. 4, 10. « mensitatem, immutabilitatem, æternitatem. Et hoc mystici unguenti de quod Scriptura loquitur, expo- « sitione confirmato, substantialem ejus cum aliis duabus personis unitatem aperit: cui unitati missionem Cap. 11.
Cap. 12. « adversari omnino negat; cum inter divinas omnes personas unitas intercedat pacis, gratiæ, caritatis,
Cap. 13 et ss. « ac ceterarum dotum et qualitatum.

« In ipso libri secundi exordio, proposita non multis verbis Samsonis historia, docet prospere illum, Prolog. « dum Spiritus sanctus ei adfuit, semper egisse; improspere autem, ubi primum eodem præsidio desti- « tutus est. Postea declarato ipsam hanc Spiritus sancti virtutem eamdem esse, quæ Patris et Filii, nec « diversum ipsius atque illorum consilium, adstruit nostram omnium vitam non magis in hoc esse positam, « ut illos cognoscamus, quam ut ipsum, cujus operatione perinde atque amborum vivificamur. Sub hæc Cap. 1, 4. « postquam eum rerum conditorem, atque adeo adoratione colendum esse multis adseruit, objectionibus Cap. 5. « quibusdam expeditis, in Ecclesia constituenda unam Spiritui cum Patre ac Filio voluntatem, vocationem,
Cap. 6, 10. « et præceptionem fuisse planum facit. Deinde hunc ipsum nec Patri nec Filio scientia decedere ubi
Cap. 11. « firmatum est, nonnullæque circa eam rem difficultates evolutæ, eidem institutionem prophetiæ atque Cap. 12. « apostolatus, tamquam ipsi cum duabus aliis personis communem, vindicat; unde unam esse trium illarum Cap. 13. « operationem scite colligit.

« Continuatur in tertio libro cœptum in superiore argumentum, et non solum prophetarum apostolo- « rumque, sed et ipsius quoque Domini missionem ad Spiritum referendam esse statuitur; unde tamen Cap 1, 2. « non putandum est ullam ad Filium redire subjectionem, cum ipsemet Spiritus etiam mittatur a Patre « et Filio. In hoc itaque nihil præter unitatem divinitatis intelligendum, sicut nec in hisce locutionibus, « queis *digitus, dextera, et manus* vocitatur, non secus atque ubi *arguere, judicare, vindicare, con-*
Cap. 3, 9 « *tristari, tentarive* significatur. Fusior exurgit disputatio de Joannis verbis, *Spiritus est Deus,* quæ Cap. 10, 11. « ex Evangelii diptycis sacrilega temeritate expunxerant: quo quidem loco non secus ac quibusdam « aliis, quos suppeditant Paulinæ epistolæ, Spiritus divinitas validissime comprobatur. Ostenditur autem Cap. 12, 14. Cap. 13, 15. « ne tres dii vel domini ob hoc dicantur, periculum non esse; quandoquidem divinæ tres personæ eadem
Cap. 16, 17. « constent sanctitate atque natura. Postremo revocatis tamquam in fascem præcipuis totius commenta- Cap. 18 et ss. « tionis capitibus, nonnullisque illorum denuo tractatis et adsertis, opus coronatur ».

Tertio ordine de librorum titulo ac tempore quo editi fuerunt, hæc animadvertunt: « Illud vero non « aliter inscriptum oportere, quam *de Spiritu sancto* ex iis, quæ hactenus explicata sunt, liquido con-
Ivo. *Decr.* p. II, c. 7; Grat etc. « stat; quamvis tamen confiteamur et apud quosdam scriptores citatum reperiri sub titulo *de Trinitate,* « et in codicibus non paucis eamdem præfigi tribus his libris, non secus ac quinque superioribus inscri- « ptionem. In utroque Opere cum eisdem adversariis confligitur, videlicet cum arianis, qui Spiritum adse- « rebant Filio inferiorem esse; tametsi puros pneumatomachos certis locis aggrediatur. Hos libros non Lib. III, cap. 15 et al. « nisi post memoratos quinque *de Fide* lucubratos esse nemo non videt; id ergo unum superaddimus, « quamquam Gothorum rex Athanaricus, qui Constantinopoli obiit VIII Kal. Feb. an. 381, jam tum e « vivis excesserat, cum illud operis edidit sanctus Doctor; eum tamen nihildum rescisse de morte Petri « Alexandrini, sed nec de Gregorii abdicatione, qua novæ Romæ patriarchatu cessit in synodo II generali « illic habita; cujus synodi cum nulla in hisce libris exstet mentio, illos sub medium annum 381 ad « umbilicum adductos liquet ».

Postea vero de Operis pretio quæ disputata sint, sequentibus edisserunt: « Verum enim vero Hieronymiana censura librorum *de Spiritu sancto*, quos, tacito scriptoris nomine, paulo severiore obelo fodit, « nobis haud paulum facessit negotii. Volunt plerique non alium hic designari quam Ambrosium, qua « de re ut quivis totius ferre valeat judicium, neve eludere difficultatis nodum ipsimet videamur, locum « integrum hic subjicimus: *Malui alieni operis interpres existere, quam (ut quidam faciunt) informis « cornicula alienis me coloribus adornare. Legi dudum cujusdam libellos de Spiritu sancto, et juxta « comici sententiam ex græcis bonis latina vidi non bona. Nihil ibi dialecticum, nihil virile, nihil « districtum, quod lectorem vel ingratiis ad adsensum trahat: sed totum flaccidum, molle, nitidum « atque formosum, et exquisitis hinc inde odoribus pigmentatum. Didymus vero meus oculum habens « sponsæ.... Certe qui hunc legerit, latinorum furta cognoscet, et contemnet rivulos, cum cœperit* Epist. *ad Pauli-nian.* huic Operi præfixa. « *haurire de fontibus.* Quis commentationem ullam durioribus verbis umquam traduxit?

« Rufinus, cum simultas inter ipsum atque Hieronymum oborta esset, summa cum indignatione in eum « ob illam ipsam sententiam insurgens, *Sed quoniam polliciti sumus,* inquit, *probaturos nos quomodo « laceret virum omnium admiratione dignum Ambrosium episcopum, qui non solum Mediolanensis « Ecclesiæ, verum etiam omnium Ecclesiarum columna quædam, et turris inexpugnabilis fuit.* Et Lib. II *Invectiv. in Hieronym.* « multis interjectis pergit in hunc modum: *Audistis quemadmodum quem corvum ante dixerat, et « totum tenebrosum, nunc iterum corniculam dicat alienis se pennis vel coloribus depingentem: et « quam turpiter laceret, et nihil virile dicat habere virum, qui ad Ecclesiarum Christi gloriam « electus a Deo est; qui in testimoniis Domini loquutus est in conspectu persecutorum regum, et « non est confusus. Ambrosius sanctus de Spiritu sancto non solum verbis, sed et sanguine suo « scripsit. Obtulit enim persecutoribus sanguinem suum, quem in se fudit, sed a Deo ad alios adhuc « reservabatur labores. Quod etiamsi sequutus est græcos catholicos nostrorum scriptores, et aliquid « de eorum scriptis præsumpsit, non continuo hæc debuit tua summa esse cura, hic labor, hoc studium, ut pro hac causa interpretareris librum Didymi de Spiritu sancto, ut illius furta cognoscerentur.... Si ergo neque tanto ac tali viro Ambrosio pepercisti,* etc.

« Baronius, cum persuasum haberet, Ambrosium non exiguam Operis sui partem a Basilio mutuatum Ad ann. 381. « esse, Rufinum insimulavit calumniæ in Hieronymum; quippe quod hic prius suæ Didymiani libri interpretationi, quam ab illo conderentur isti tres libri, manum admoverit. Verum ut omittamus Hieronymi « versionem non nisi post Damasi obitum absolutam esse, atque adeo post vulgatam ab annis jam aliquot « Ambrosii lucubrationem, quis umquam credat Rufinum tam atrocem accusationem, nisi rem ipsam « certissimam exploratissimamque habuisset, tanta confidentia intentaturum fuisse Hieronymo: vel Hieronymum, qua erat vehementia et animo parum ad injuriam dissimulandam nato, sibi temperaturum, « quin accusatori suo meritam calumniæ notam infligeret; cum tamen impositum sibi hoc tantum crimen « nusquam depellat?

« At enim nihil opus est his conjecturis; nám quisquis cum Didymi tractatu Ambrosianum contenderit, « comperiet non pauca ex illo in hunc translata esse, ut puta quæ de Spiritus sancti effusione, sancti- Lib. I, cap. 5, 7. Lib. II, c. 11, 12. Lib. I, c. 13 et ss. « ficatione, scientia, donisque disputantur, quibus etiam locum prophetiæ Amos jungas licebit. Neque Lib. II. « tamen ita Didymo addictus fuit Ambrosius noster, ut quæ in aliorum scriptis argumento suo congruere « existimabat, decerpere inde, operique suo inserere fastidiret. Itaque cum Patres Florentini plurima Sess. 22, c. 6. Lib. II, c. 8 et ss. « Basilio debere animadvertissent, non injuria affirmaverunt ipsum tres libros Basilii *de Spiritu sancto* « exposuisse: quorum sententiam sequutum videmus magnum Baronium. Occurrunt præterea petitæ ex « Athanasio, Gregorio Nysseno nonnullisque aliis probationes; ut non absurde quivis judicet Doctorem « nostrum, dum scriptioni suæ operam daret, præstantissimas quasque commentationes, quæ in eamdem « materiam editæ fuerant, ob oculos sibi proposuisse.

« Quamquam autem quæ in rem suam facere putat, hinc inde carpit; non tamen temere ac promiscue « delapsas, ut narrat Hieronymus, ab aliis avibus Æsopicæ corniculæ instar diripit plumas: sed potius « apis industriæ ac diligentis more florum plantarumque, unde mella sua colligat, succos distinguentis, « alia tollit, alia respuit, quædam immutat, quædam transponit, non pauca demum profert de suo, quæ « apud aliorum auctorum neminem reperias. Verum tamen etiamsi nihil haberetur in hisce libris, quod « in aliorum non legeretur; haud propterea videretur consectarium omnia ex alienis scriptis desumpta « esse. Quis enim nescit sæpius contingere, ut qui in eodem desudant argumento, etsi numquam inter « se animi cogitata communicaverint, plurima tamen efferant longe simillima; maxime vero si unusquisque « probationes suas ex iisdem fontibus, ut puta e Scripturæ divinæ oraculis, ducat atque hauriat?

« Quapropter ingenue fatemur, Rufinum indignatione sua ultra quam par fuit, abreptum esse, cum « Hieronymum criminatus est, quasi eo tantum consilio Didymi libros in latinam linguam convertisset, Loc. cit. « *ut illius*, Ambrosii scilicet, *furta cognoscerentur.* Sed rursus non dissimulabimus memoratam Hieronymi censuram, si vere Ambrosium illa perstringebat, exaggerationis modum haud parum esse præ« tergressam. Nec sane hic dissensurum a nobis fuisse putamus ipsum Baronium, quandoquidem in accu- Ad ann. 385. « satione, qua idem Hieronymus Romanam ibidem traducit Ecclesiam, apertam hyperbolem agnoscere « non dubitavit. Enimvero neque concedi potest sanctum Præsulem Didymianam commentationem eo modo « expilasse, quo illud actum indicare videtur citatus Doctor. Et certe ut magis dialecticum se se Didymus « præstet, quam Ambrosius; hujus tamen dictio nobilior est, oratio copiosior, ordo concinnior; quique « argumentationes utriusque adtentiore animo perpenderit, facile agnoscet, hunc non minus valide pro« positum suum adsequi atque conficere, quam Didymum. Non igitur absurdum fuerit, si Hieronymum « idem dixerimus hoc loco passum, quod solent ii, qui auctores in quos aliquid studii, atque operæ po« suerunt, nimiis encomiis cumulasse minime contenti, etiam editas ab aliis de eadem materia lucubra« tiones, infra quam veritas atque æquitas sinit, deprimunt.

« Quæ cum ita sint, quisquis verum ac legitimum de hac Ambrosii commentatione judicium ferre

« voluerit, æquiores æstimatores sibi duces in hoc eligat, sacra scilicet Concilia, multosque doctissimos Florent., sess. 22 etc.
« viros, qui testimonium atque auctoritatem illorum librorum proponentes, quanti eos facerent, ostende-
Cassiod. in *Inst. div. litt.* c. 16 etc. « runt. At imprimis præsto nobis est, quem Stridoniensi presbytero opponamus, Hipponensis præsul, cujus
« in polemicis operibus sane quam exercitatissimi sententia illa est de hoc Opere: *Sanctus Ambrosius, cum*
« *agat rem magnam de Spiritu sancto, et eum Patri et Filio demonstret æqualem, submisso tamen*
« *dicendi genere utitur; quoniam res suscepta non ad ornamenta verborum, aut ad flectendos animos,*
Lib. IV, *de Doctr. Christ.*, c. 21, n. 46 « *rerum documenta desiderat.* Quod quidem judicium, quo vix aliud cum Hieronymiano magis pugnare
« potest, nemo dixerit a discipulo ad præceptoris gratiam latum: quando et per se summopere mode-
« ratum est, et Augustino ex Ambrosii tractatibus alii erant ad manum, quos in submissæ dictionis spe-
« cimen proponeret, si hunc *flaccidum, molle, nitidum atque formosum* existimasset ».

Tres isti libri de Spiritu sancto una cum quinque de Fide sunt evidenter illi octo quos pontifex S. Ormisdas memoravit a D. Ambrosio conscriptos ut Gratiani epistolæ satisfaceret, dum alter numquam fatigaretur pro fide laborans, alter lætanter recipiens quæ sanctus Doctor mitteret ad se. Etiam S. Fulgentius prioris istorum librorum mentionem facit.

Conc. t. IV.

Epist. XIV, c. 27.

Nobis autem consulendi pro hoc opere præsto fuere: Codex A, qui idem est de quo præcedenter in præfatione ad libros *de Fide;*

Codex B, olim Bobiensis, qui nunc in Bibliotheca Ambrosiana sub n. D. 268 Inf. servatur. Est autem sæculi VIII, ejusque integra descriptio extat apud Reifferscheid, in *Bibliotheca Patrum latinorum*, Tomo II, pag. 12.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE SPIRITU SANCTO

LIBRI TRES AD GRATIANUM AUGUSTUM

LIBER PRIMUS.

PROLOGUS.

In Gedeonis electione Dominicæ incarnationis figuram fuisse: in hædi sacrificio, peccatorum per Christi corpus expiandorum: in vituli, profanorum sacrorum abolendorum: in trecentis denique militibus futuræ per crucem redemptionis. Quod plura petierit signa idem Gedeon, mysterii fuisse; per velleris enim siccitatem ac madefactionem, Judæorum infidelitatem, gentiumque vocationem significatas; per rorem autem pelvi exceptum, pedum apostolorum ablutionem. Hac sibi pedum mundari sordes orat Ambrosius, simulque Christi benignitatem laudat. Quam utile sit hanc imitari. Eamdem aquam a Dei Filio missam in orbe mirabiles conversiones operari: sed ab alio mitti non posse, cum sit effusio Spiritus sancti, qui alienæ potestati non subjicitur.

Judic. VI, 11. IEROBAAL cum sub arbore, ut legimus, quercu tritici messem virga cæderet, accepit oraculum, ut a potestate alienigenarum in libertatem Dei populum vindicaret. Nec mirum si est electus ad gratiam, cum sub umbra jam lum[1] sacræ crucis et 1 venerabilis sapientiæ prædestinato incarnationis futuræ mysterio constitutus, feracis segetis sensibilia de latibulis frumenta produceret, electionemque sanctorum a purgamentis inanis paleæ sequestraret: qui tamquam virga veritatis exerciti,[2] superflua veteris hominis cum ejus 2 actibus deponentes, quasi in torculari, ita in Ecclesia congregantur: Ecclesia enim torcular A est fontis æterni, in qua cœlestis vitis fructus exundat.

2. Quo motus[3] oraculo Gedeon, cum audisset 3 quod deficientibus licet populorum millibus, in uno viro Dominus plebem suam ab hostibus liberaret; obtulit hœdum caprarum, cujus car- Judic. VI, 14. nem secundum præceptum angeli, et azyma supra petram posuit, et ea[4] jure perfudit; quæ 4 simul ut virgæ cacumine, quam gerebat, angelus Dei contigit, de petra ignis erupit; atque ita B sacrificium quod offerebatur, absumptum est. *Ibid.*, 19 et ss. Quo indicio declaratum videtur quod petra illa typum habuerit corporis Christi, quia scriptum est: *Bibebant de consequenti eos petra, petra autem erat Christus.* Quod utique non ad divi- I Cor. X, nitatem ejus, sed ad carnem relatum est, quæ sitientium corda populorum perenni rivo sui sanguinis inundavit.

3. Jam tunc igitur in mysterio declaratum est, quia Dominus Jesus in carne sua totius C mundi peccata crucifixus aboleret; nec solum delicta factorum, sed etiam cupiditates animorum. Caro enim hœdi ad culpam facti refertur; jus ad illecebras cupiditatum, sicut scriptum est: *Quia concupivit populus cupiditatem pessimam, et dixerunt: Quis nos cibabit carne?* Quod igitur Num. XI, 4 extendit angelus virgam, et tetigit petram, de qua ignis exivit, ostendit quod caro Domini Judic. VI, 21. Spiritu repleta, peccata omnia humanæ conditionis exureret. Unde et Dominus ait: *Ignem* D *veni mittere in terram.* Luc. XII, 49.

4. Advertit igitur vir doctus et præsagus futuri superna mysteria; et ideo secundum oracula occidit vitulum a patre suo idolis deputatum, et ipse septennem alium vitulum immolavit Deo. Quo facto manifestissime revelavit Judic. VI, 25. post adventum Domini omnia gentilitatis abolenda sacrificia, solumque sacrificium Deo Dominicæ passionis pro redemptione populi deferendum. Etenim vitulus ille erat in typo Christus,

[1] Codd. A, B, tunc.

[2] Sic omnes edit. ac mss., nisi quod in paucis pro *qui tamquam*, legitur *Et tamquam*; et in Rom. edit. pro *virga veritatis*, repositum est *virga virtutis*. (Edit. Maur.)

[3] Rom. edit. et codex A, *Commotus:* vett. et mss. longe plurimi, *motus:* quidam alii, *doctus;* et sane infra Gedeon nominatur *vir doctus*, ut etiam apud Originem Hom. in eumdem, *vir eruditus.*

[4] Mss. aliquot, *et super eam jus effudit:* Albin. unus, *et ea thure effudit.* Codex A, *et ex ea jus perfudit;* codex B, *et eam jure perfudit.*

in quo septem spiritalium plenitudo virtutum, sicut Esaias dixit, habitabat. Hunc vitulum et Abraham obtulit, quando diem Domini vidit, et gavisus est. Hic est qui nunc in hœdi typo, nunc in ovis, nunc in vituli offerebatur. Hœdi, quod sacrificium pro delictis sit: ovis, quod voluntaria hostia: vituli, quod immaculata sit victima.

Isai. I, 2. Joan. VIII, 56.

5. Prævidit ergo mysterium sanctus Gedeon. Denique trecentos elegit ad prælium; ut ostenderet non in numero multitudinis, sed in sacramento crucis mundum ab incursu graviorum hostium liberandum. Et tamen licet fortis et fidus, pleniora adhuc de Domino futuræ victoriæ documenta quærebat, dicens: *Si salvas in manu mea Israel, quemadmodum loquutus es, Domine, ecce ego pono lanæ vellus in area; et si ros factus fuerit super vellus, et super omnem terram siccitas, cognoscam quia in manu mea secundum promissa tua populum liberabis. Et ita factum est.* Sed adjecit postea, ut rursum ros proflueret super totam terram, et siccitas esset in vellere.

Judic. VII, 6. Judic. VI, 36 et ss.

6. Quærit fortasse aliquis, utrumnam quasi incredulus esse videatur, qui frequentibus informatus indiciis adhuc plura poscebat? Sed quemadmodum potest videri quasi ambiguus incertusque tentasse, qui mysteria loquebatur? Non ergo ille ambiguus, sed providus, ne nos ambigeremus. Nam quomodo ille ambiguus, cujus precatio habebat effectum? Unde autem securus adorsus esset prælium, nisi intellexisset oraculum? Ros enim in vellere fides erat in Judæa; quia sicut ros Dei verba descendunt.

Deut XXXII, 2.

7. Ergo quando totus orbis infructuoso æstu gentilis superstitionis arebat, tunc erat ros ille cœlestis visitationis in vellere. Postea vero quam oves quæ perierunt domus Israel (unde puto figuram judaici velleris adumbratam), oves, inquam, illæ fontem aquæ vivæ negarunt, ros fidei humentis exaruit in pectoribus Judæorum, meatusque suos fons ille divinus in corda gentium derivavit. Inde est quod nunc fidei rore totus orbis humescit; at vero Judæi prophetas suos et consiliaros perdiderunt.

Matth. XV, 24. Jerem. II, 13. Isai. III, 2.

8. Nec mirum si perfidiæ subeant siccitatem, quos Dominus Deus prophetici imbris ubertate privavit, dicens: *Mandabo nubibus meis ne pluant super vineam istam.* Est enim propheticæ nubis pluvia salutaris, sicut et David dixit: *Descendit sicut pluvia in vellus, et sicut stillicidia stillantia super terram.* Hanc nobis Scripturæ divinæ totius mundi pluviam pollicebantur, quæ rigaret orbem sub Domini Salvatoris adventu Spiritus rore divini.[1] Venit ergo jam Dominus, venit et pluvia, venit Dominus stillicidia secum cœlestia deferens; et ideo jam nos bibimus, qui ante sitiebamus, et divinum illum Spiritum haustu interiore potamus.

Isai. V, 6. Ps. LXXI, 6.

9. Hoc ergo prævidit sanctus Gedeon, quia verum et spiritalem rorem etiam gentium nationes erant fidei perceptione bibituræ, et ideo diligentius exploravit; est enim necessaria cautela sanctorum. Siquidem etiam Jesus Nave cum vidisset ducem militiæ cœlestis, interrogavit: *Noster es, an adversariorum?* ne forte aliquibus adversarii præstigiis falleretur.

Jos. V, 13.

10. Non tamen otiose quod vellus non vel in campo posuit, vel in prato; sed posuit in area, ubi messis est tritici: *Messis enim multa, operarii autem pauci;* eo quod per fidem Domini futura esset messis fœcunda virtutum.

Luc. X, 12.

11. Nec illud otiose quod exsiccavit vellus Judaicum, et rorem ejus misit in pelvim, ut repleretur aqua: non tamen ipse eo rore pedes lavit. Alii debebatur tanti prærogativa mysterii. Expectabatur ille qui sordes omnium solus posset abluere. Non erat tantus Gedeon, qui hoc sibi mysterium vindicaret.[2] Non enim Gedeon, sed *Filius hominis venit non ministrari, sed ministrare.* Itaque cognoscamus in quo hæc mysteria videantur esse completa. Non in sancto Hierobaal; adhuc enim erant illa principia. Ideo gentes victæ, quia siccitas erat adhuc in gentibus: ideo Israel vicit, quia ros tunc manebat in vellere.

Judic. VI, 39, 40. [2] Matth. XX, 28.

12. Veniamus ad Dei Evangelium. Invenio Dominum spoliantem se vestimenta, et præcingentem se linteo, mittentem aquam in pelvim, lavantem pedes discipulorum. Hæc erat aqua ros ille cœlestis; hoc prophetabatur quod illo rore cœlesti[3] discipulorum suorum Dominus Jesus pedes lavaret. Et nunc extendantur pedes animorum nostrorum. Vult Dominus Jesus et nostros lavare pedes; non enim Petro soli, sed unicuique dicit fideli: *Nisi lavero tibi pedes, non habebis mecum partem.*

Joan. XIII, 4 et ss. [3] *Ibid.*, 8.

13. Veni ergo, Domine Jesu; exue te vestimenta, quæ propter me induisti: esto nudus, ut nos misericordia tua vestias. Præcinge te propter nos linteo, ut nos tui muneris immortalitate præcingas. Mitte aquam in pelvim: lava non solum pedes, sed etiam caput; nec solum corporis nostri, sed etiam mentis vestigia. Volo exuere omnes[4] nostræ sordes fragilitatis, ut et ego dicam: *Nocte exui unicam meam, quomodo induam eam? Lavi pedes meos, quomodo inquinabo illos?*

[4] Cant. V, 3.

14. Quanta ista majestas est! Quasi minister pedes famulorum tuorum lavas; quasi Deus rorem mittis e cœlo. Nec solum pedes lavas, sed etiam ut tecum recumbamus invitas, et exemplo nos tuæ dignationis hortaris dicens: *Vocatis me Dominum et magistrum, et bene facitis; sum etenim. Si ergo ego lavi pedes vestros, Dominus et magister, et vos invicem lavate pedes vestros.*

Joan. XIII, 13, 14.

[1] Nonnulli mss. *Spiritus ore divino.* (Edit. Maur.)

[2] Ita edit. omnes, ac plures mss.; at non male aliquot alii, *ministerium vindicaret.* (Edit. Maur.)

[3] Mss. nonnulli, *quod illo opere cœlesti*, etc. (Edit. Maur.)

[4] Omnes edit. ac mss. non pauci, *caput. Nec solum.... vestigia volo exuere, omnes:* sed alii mss. commodius verba distinguunt ut in textu. (Edit. Maur.)

15. Volo ergo et ego pedes lavare fratrum meorum; volo Domini implere mandatum, volo in me non verecundari,[1] non dedignari quod ipse prius fecit. Bonum mysterium humilitatis; quia dum alienas sordes lavo, meas abluo. Sed non hoc omnes haurire poterant mysterium.[2] Lavare voluit quidem et Abraham pedes, sed hospitalitatis affectu. Volebat et Gedeon lavare pedes angelo Domini, qui apparuit sibi: sed volebat uni, volebat quasi is qui deferret obsequium, non qui donaret consortium. Hoc mysterium magnum est, quod nemo cognovit. Denique Petro dixit: *Quod ego facio tu nescis, cognosces postea.* Hoc, inquam, divinum mysterium est, quod etiam qui laverint, requirent. Non est ergo simplex aqua cœlestis mysterii,[3] per quam consequimur, ut partem cum Christo habere mereamur.

Gen. xviii, 4. Joan. xiii, 7.

16. Est et quædam aqua quam mittamus in pelvim animæ nostræ, aqua de vellere et libro Judicum, aqua de libro Psalmorum. Aqua est ros cœlestis oraculi. Veniat igitur, Domine Jesu, hæc aqua in meam animam, in meam carnem; ut hujus humore pluviæ nostrorum convalles mentium atque intimi cordis arva viridescant. Veniant in me stillicidia tua, gratiam immortalitatemque rorantia. Dilue gressus mentis meæ, ne iterum peccem. Ablue animi mei calcaneum, ut possim abolere maledictum; ne morsum serpentis interiore pede sentiam, sed sicut ipse jussisti sequentibus te, ut serpentes et scorpiones illæso possim calcare vestigio. Redemisti mundum; redime unius animam peccatoris.

Ps. xxii, 2. Ps. lxxi, 6. Gen. iii, 15. Luc. x, 19.

17. Hæc est specialis tuæ prærogativa pietatis, qua totum mundum in singulis redemisti. Elias ad unam missus est viduam; Elisæus mundavit unum: tu nobis, Domine Jesu, hos hodie mille mundasti. Quantos in urbe Roma, quantos Alexandriæ, quantos Antiochiæ, quantos etiam Constantinopoli? Nam etiam Constantinopolis jam Dei verbum recepit, et evidentia meruit tui documenta judicii. Etenim quamdiu venena arianorum suis fovebat inclusa visceribus, bellis finitimis inquieta, muros armis circumsonabat hostilibus.[5] Postea vero quam fidei exsules abdicavit, hostem ipsum judicem[6] regum, quem semper timere consueverat, deditum vidit, supplicem recepit, morientem obruit, sepultum possidet. Quantos ergo et Constantinopoli, quantos postremo toto hodie in orbe mundasti!

III Reg. xvii, 9. IV Reg. v, 14.

18. Non mundavit Damasus, non mundavit Petrus,[7] non mundavit Ambrosius, non mundavit Gregorius: nostra enim servitia, sed tua sunt sacramenta. Neque enim humanæ opis est divina conferre; sed tuum, Domine, munus et Patris est, qui loquutus est per prophetas, dicens: *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii et filiæ eorum.*[8] Hic est in typo ros ille cœlestis: hæc pluvia voluntaria, sicut legimus: *Pluviam voluntariam segregans Deus hæreditati suæ.* Non enim sanctus Spiritus aut potestati alienæ est subjectus aut juri; sed suæ libertatis arbiter, omnia pro auctoritate propriæ voluntatis dividens, sicut legimus, singulis prout vult.

Joel. ii, 21. Ps. lxvii, 18. Alias cap. I. I Cor. xii, 10.

[1] Mss. aliquot, juxta Maurinos, ac præterea A et B, *voluit me non verecundari.* Item post tria verba nonnulli alii, *Bonum ministerium humilitatis.* Utrobique reliqui, et omnes edit. nobiscum faciunt.

[2] Quidam mss., *audire poterant,* etc. Quod autem subjicitur, Gedeonem voluisse angelo pedes abluere, hoc undenam sumptum fuerit, nobis non liquet. Etenim ea de re in Bibliis, quæ extant, nulla fit mentio. (Edit. Maur.)

[3] Ita vet. editt. et cuncti mss. exceptis paucis, ubi pro *cœlestis mysterii,* habetur *cœleste mysterium.* At Rom. edit. sic locum effert: *Hoc est enim simplex aqua, sed cœleste mysterium.* (Edit. Maur.)

[4] Mss. Theod., *inimici mei calcaneum.* Non satis recte. Quid porro per animi calcaneum ejusque ablutionem designetur ab Ambrosio, non perfunctorie ad cap. VI, lib. *de Mysteriis,* n. 32, explicatum reperies. (Edit. Maur.)

[5] Omnes edit. ac pauci mss., *murus circumsonabat armis;* alii nonnulli mss., *muros armis circumdabat:* sed concinnius ceteri.... *circumsonabat:* eodem enim modo dici potest urbs muros armis circumsonat, quo dicitur homo sagitta percussus caput, et similia. Videtur autem hic indicari Constantinopolim antequam arianos ejiceret, perpetuo metu propter Gothorum etiam vicina loca populantium incursiones trepidasse. Has autem calamitates Ambrosius hæresi arianæ exceptas refert. Siquidem postquam in Pauli patriarchæ per summam injuriam dignitate sua exuti sedem intrusus fuit Eusebius Nicomediensis, eamdem Ecclesiam fere per annos 40 occuparunt perditissimi hæretici ac hæresiarchæ; quoad extincto Valente imperatore, ad pascendum curandumque afflictum illum gregem vocatus est ab orthodoxis Gregorius Nazianzenus, quem quantum continuo auxerit, ipsemet exponit *Carm. de Vita sua,* et *Orat.* 32 et 48. (Edit. Maur.)

[6] Rom. edit., *hostem ipsum, quem regnum semper,* etc. Quam lectionem ita exponit Valesius in Notis ad Ammiani Marcell. XXVII: *hostem ipsum (id est Athanaricum regem cum suis) quem regnum (id est imperium Rom. in Oriente) semper,* etc. Verum doctissimo viro editio Rom. non imposuisset, si quam ex vet. editt. aut mss. ullum consuluisset. Enim ipsemet paulo superius ad hæc Marcellini verba ex eodem cap. *Athanaricum ea tempestate judicem potentissimum,* illam adscripserat observationem: *Sic Gothorum reges, spreta regis appellatione, judices dici malebant. De Athanarico id testatur Themistius in Orat.* X *ad Valentem,* etc. Hic porro Athanaricus suorum factione pulsus, magnificentissime a Theodosio longius ipsi obviam procedente Constantinopolim exceptus fuit: quem brevi post ibidem fato defunctum idem imperator more plane regio sepeliendum curavit, ut Ammianus loco citato, Zozymus lib. IV, *Chronica* Idatii ac Marcellini, compluresque alii scriptis mandarunt. (Edit. Maur.)

[7] *Non mundavit Damasus, non mundavit Petrus,* in mss. nonnullis prætermittitur. Attamen in ceteris, nec non in edit. omnibus illud habetur; et quidem recte, cum non modo scribis frequentius sit omittere quam adjicere, maxime vero ubi ab eadem voce plurima membra incipiunt, ut fit hoc loco; verum etiam cum in usu positum reperiamus, ut majorum sedium simul nominarentur episcopi. Sic Hieronymus epist. *ad Marcum presbyt.*; sic Theodosius lib. XI, *de Fide cathol.*, Damaso Rom. pont. Petrum patriarcham Alex. conjunxerunt. Quidni etiam idem hic fecisse Ambrosium nostrum arbitrabimur? Certe utriusque sedem æque memoravit, atque Gregorii. Nec obstat quod diem suum jam tum obierat Petrus, qui tamen nominatur inter superstites: poterat enim ipsius obitum necdum rescisse Ambrosius, ut dictum est in Admonitione. Quod autem, Antiochiæ, cujus quoque mentionem fecit, episcopum tamen reticuit, hoc ita factum ob divisionem Paulini atque Meletii non inconsulto crediderimus. (Ed. Maur.)

[8] Rom. edit. sola, *filii vestri et filiæ.*

CAPUT I.

Argumentum suum aggressus Ambrosius, imperatorem cum propter fidem, tum propter basilicam Ecclesiæ restitutam laudat: hinc ubi dixit adversarios, si Spiritum sanctum servire negaverint, quin sit super omnia, diffiteri non posse; addit Spiritum eumdem, cum dixit: Universa serviunt tibi, *satis innuisse a creaturis se separari: quod aliis quoque testimoniis adstruitur.*

19. Non ergo inter omnia, sed super omnia Spiritus sanctus est. Jam enim de eo (quoniam ita plene de Dei Filio, clementissime
1 Imperator, instructus es, ut ipse jam doceas[1]) cupientem te et exigentem audire aliquid expressius non morabor; præsertim cum ita te adsertione istiusmodi testificatus sis proxime delectatum, ut basilicam Ecclesiæ sine ullo monitore præceperis reformari.

20. Fidei itaque tuæ gratiam, et nostræ præmium jam tenemus: neque enim aliud possumus dicere, nisi sancti Spiritus hanc fuisse gratiam quod, ignorantibus omnibus, subito basilicam reddidisti. Spiritus, inquam, sancti hoc munus, hoc opus est, qui a nobis quidem tunc
2 prædicabatur,[2] sed in te operabatur.

21. Nec superioris temporis damna deploro; quandoquidem sequestratio illa basilicæ cujusdam fœnoris traxit usuras. Etenim basilicam sequestrasti, ut fidem probares. Implevit igitur propositum suum pietas tua, quæ sic sequestraverat, ut probaret; sic probavit, ut redderet. Nec fructum amisi, et judicium teneo, patuitque omnibus in quadam facti discretione discretam tibi numquam fuisse sententiam. Patuit, inquam, omnibus et tuum non fuisse, cum sequestrares; et tuum esse, cum redderes.

22. Primum igitur ab inferioribus inchoemus, ut quasi per gradus quosdam tractatus noster adscendat, quo facilius hi qui fidem non defe-
3 runt,[3] vel ratione flectantur. Possunt enim dicere in principio: Nec nos dicimus servire Spiritum. Sed cum dicant servire Christum, quomodo possunt negare de Spiritu? Quod si secundum carnem in servi forma consentiunt Christum
4 fuisse,[4] constat et convenit. Ergo si secundum divinitatem suam Christus non servit, non servit A etiam Spiritus. Quod si non servit Spiritus, omnia autem serviunt; super omnia igitur Spiritus est, qui non servit sicut omnia.[5] 5

23. Nunc idipsum quod diximus, testimoniis adstruamus. Principium disputationis est, quia serviunt omnia. Servire autem omnia liquet, quoniam scriptum est: *Universa serviunt tibi.* Ps. cxviii, 91.
Dixit hoc Spiritus per Prophetam. Non dixit, servimus, sed, *serviunt tibi;* ut crederes quod a servitio sit ipse exceptus. Ergo cum universa B serviant, non serviat Spiritus, utique inter universa non est Spiritus sanctus.

24. Nam si inter omnia dicimus esse Spiritum sanctum, utique cum legerimus quia alta Dei scrutatur Spiritus, Deum Patrem esse I Cor. II, 10
super omnia denegamus. Etenim cum ex Deo Spiritus sit, et Spiritus oris ejus, quomodo possumus inter omnia dicere Spiritum sanctum; cum super omnia Deus sit, cujus est Spiritus, plenæ utique perfectionis, perfectæque C virtutis?

25. Ac ne Apostolum arbitrentur errasse, accipiant quem fiduciæ hujus sit sequutus auctorem. Dominus enim in Evangelio dixit: *Cum venerit Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre meo, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit; ille testimonium perhibebit de me.* Ergo et a Patre procedit Spiritus sanctus, Joan. XV, 26.
et testificatur de Filio. Testificatur etiam de Patre testis et fidelis et verus: quo nihil ad D expressionem divinæ majestatis est plenius, nihil ad unitatem[6] divinæ potestatis evidentius; 6
cum idem noverit Spiritus quod et Filius, qui paternorum testis et consors individuus secretorum est.

26. Excludit itaque a cognitione Dei societatem et multitudinem creaturæ: non excludendo autem Spiritum sanctum, ostendit non esse socium creaturæ. Unde et illud quod lectum est in Evangelio: *Quia Deum nemo vidit umE quam, nisi unigenitus Filius qui est in sinu Patris, ipse enarravit,* ad exceptionem pertinet Joan. I, 18.
Spiritus sancti. Quomodo enim Deum non vidit, qui scrutatur etiam alta Dei? quomodo Deum non vidit, qui cognovit quæ Dei sunt? quo- I Cor. II, 10.
modo Deum non vidit, qui ex Deo est? Ergo cum ita positum sit quia *Deum nemo vidit umquam,* vidit autem Spiritus; utique exceptus est Spiritus. Super omnia igitur est, qui est exceptus ex omnibus.

[1] Ita Gill. ac Rom. cum pluribus melioribusque, mss.; vet. autem editt. et mss. reliqui ab eis hoc solo dissentiunt, quod pro *quoniam* illæ exhibeant *quia non,* et pro *ut ipse jam doceas,* legitur in iisdem mss., *ut ipsi jam instructionem audimus:* quibus verbis addit cod. Big., *ut lector doceat cupientem et exigentem.* Sed isthæc mera commenta. (Ed. Maur.)

[2] Rom. edit., *tunc precabatur.* Forsitan error typographicus in multas tamen edit. posteriores propagatus.

[3] Ita vet. editt., ac mss. melioris notæ; alii autem non pauci, *qui fidem non deferunt:* melius Rom. edit. cum mss. aliquot, *qui fidei non deferunt.* Non tamen abjicienda prima lectio, nam post dictionem *fidem* facile subintelligi potest *ad tractatus lectionem.* (Edit. Maur.)

[4] Mss. aliquammulti, *Christum servisse.*

[5] Post *Sicut omnia,* subjungitur in ant. editt. ac in Paris. nonnullis, *Non esse ergo inter creaturas Spiritum sanctum, nec inter omnia, sed super omnia. Non enim alienæ aut potestati, aut juri subjectus est: sed suæ libertatis est arbiter. Siquidem omnia pro auctoritate propriæ voluntatis dividens sicut scriptum est, singulis prout vult.* Sed illa non habentur in mss. et puram putam interpolationem esse, partim e titulo hujus capitis, prout legitur in mss. et vet. editt., partim ex ipso textu, sicut patet ex fine superioris prologi, consarcinatam atque adsutam negabit nemo. (Edit. Maur.)

[6] Paris. quædam editt., *nihil ad veritatem,* etc. Non satis recte. (Edit. Maur.)

CAPUT II.

Spiritum sanctum esse inter omnia non probari ex illis verbis: Omnia per ipsum facta sunt, *cum factus non sit. Namque alias perinde probaretur Filius, immo etiam Pater numerandus inter omnia. Quod est ejusdem impietatis.*

27. Videtur, sancte Imperator, plena ratio esse pietatis; sed impiis non videtur. Denique quid moliantur, adverte. Solent enim [1] dicere hæretici,[1] ideo inter omnia Spiritum sanctum esse numerandum, quia scriptum est Joan. I, 3. de Dei Filio: *Omnia per ipsum facta sunt.*

[2] 28. Quam male confunditur actio,[2] quæ non tenet veritatem, et præpostero ordine adsertionis involvitur! Hoc enim tunc valeret, ut inter omnia dicerent esse Spiritum sanctum, si factum probarent. Namque omnia per Filium Scriptura dicit esse, quæ facta sunt: cum autem factus non doceatur Spiritus sanctus, utique nec inter omnia probari potest, qui neque factus est sicut omnia, nec creatus. Mihi igitur ad utrumque hoc proficit testimonium, ut et super omnia probetur esse, quia factus non est; et quia super omnia est, non videatur factus esse, nec inter ea quæ sunt facta, numerandus.

29. Quod si quis, quia omnia facta per Verbum Evangelista posuit, non excipit Spiritum sanctum (quamquam in Johanne loquutus Spi- [3] ritus Dei, *Omnia per ipsum facta sunt,* dixerit,[3] non omnia facti sumus; cum utique loqui in Evangelistis Spiritum Dei ipse Dominus ostenMatth. XVI, 20. derit, dicens: *Non enim vos eritis loquentes, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis),* tamen si quis, ut dixi, hoc loco non excipit Spiritum sanctum, sed inter omnia numerat; nec ibi ergo excipit Dei Filium, ubi Apostolus dixit: *Nobis tamen unus Deus Pater, ex quo* I Cor. VIII, 6. *omnia, et nos per illum.* Sed ut sciat quia inter omnia non est Filius, legat sequentia; nam cum dicit: *Et unus Dominus Jesus, per quem* Ibid. *omnia;* ab omnibus utique excipit Dei Filium, qui excepit et Patrem.

30. Ejusdem autem impietatis est vel Patri, vel Filio, vel Spiritui sancto derogare. Non enim credit in Patrem, qui non credit in Filium: nec credit in Dei Filium, qui non credit in Spiritum: nec potest sine regula veritatis fides stare. Nam qui negare cœperit unitatem potestatis in Patre et Filio et Spiritu sancto, non potest utique ibi, ubi nulla divisio sit, fidem probare divisam. Ergo quia pietatis unitas est bene credere, etiam unitas impietatis est male credere.

[4] 31. Itaque qui putant Spiritum sanctum[4] inter omnia debere numerari, quia omnia legunt facta per Filium, etiam Filium utique inter omnia annumerandum putant, quia legunt: *Ex Deo omnia.* Consequenter autem nec Patrem II Cor. V, 18. secernunt ab omnibus qui a creaturis omnibus Filium non secernunt; quoniam sicut ex Patre omnia, ita etiam per Filium omnia. Hoc ipsum in spiritu prævidens Apostolus[5] dixit; ne inter [5] omnia posuisse Filium vel impiis videretur, qui audierant dixisse Filium: *Pater quod dedit mihi, majus omnibus est.* Joan. X, 29.

CAPUT III.

Quod Apostolus dixerit ex Patre per Filium omnia esse, ab eorum consortio Spiritum non secludi; cum quæ ad unam referuntur personam, aliis quoque abtribuantur. Sic baptizati in nomine Christi simul in Patris ac Spiritus nomine censentur baptizati, si tamen simul in tres personas crediderint: secus autem nullus erit baptismus. Hæc etiam baptismo in Spiritus sancti nuncupatione convenire. Si autem ob eumdem locum Spiritus ab aliis personis separaretur, utique ob alios locos Pater Filio dicetur postponendus. Ab angelis Filium adorari non a Spiritu; hunc enim testem ejus esse, non ministrum. Cum omnibus anteponitur Filius, intelligendum de creaturis. Dignitatem sancti Spiritus a peccati in eum admissi irremissibilitate probari. Unde sit illa irremissibilitas, et quomodo unus Spiritus.

32. Sed fortasse aliquis dicat, qua ratione cum dixerit[6] hic ex Patre omnia, et per [6] Filium omnia, de Spiritu sancto tacuerit; et I Cor. VIII, 6. hinc cupiat præjudicium comparare. Quod si pergit malitiose interpretari, quam multis inveniet locis prædicatam sancti Spiritus potestatem, in quibus vel de Patre vel de Filio nihil Scriptura expresserit, sed intelligendum reliquerit?

33. Numquid ergo cum gratia Spiritus prædicatur, Dei Patris aut unigeniti Filii denegatur? Non ita, quia sicut Pater in Filio, et Filius in Patre, ita etiam *diffusa est,* inquit, *caritas Dei in cordibus nostris per Spiritum sanctum,*[7] *qui* [7]

[1] Codd. A, B omittunt *hæretici,* et forte hæc omissio genuina est, quia subjectum esse potest *impii* subintellectum e præcedentibus.

[2] Eras. et seq. editt. in margine, *confunditur ratio.* Sed nihil vetat quin *actio* retineatur, ut hic, non secus ac sæpe alibi, ea vox idem sit atque accusatio. (Edit. Maur.)

[3] In codice B eadem manus superaddit hæc verba: *non posse a Spiritu derivari quia scriptum est de Dei Filio: omnia per ipsum facta sunt, quia non inter omnia Spiritus, sed super omnia est Jesus.* Sed hæc ad textum non pertinere evidens est.

[4] Codices A, B omittunt *sanctum.*

[5] Omnes edit. et quidam mss.: *Hoc ipsum supra evidenter Apostolus,* etc. Alii vero majori numero et auctoritate ut nos in textu. (Edit. Maur.)

[6] Codex B: *Dixerit non videri Spiritum a Dei Patris et Filii majestate secretum, quia scriptum est: nobis autem unus Deus Pater ex quo omnia.... quia plerisque locis et de Spiritu dixit, scriptura ex Filio et de Deo Patre, eo loci nihil dixit aut de Patre dixit et Spiritu et de Dei filio nihil dixit, hic ex Patre omnia et per Filium omnia, de Spiritu Sancto tacuerit et hinc cupiat præjudicium comparare.* Evidenter aliqua marginalis adnotatio hic in textum invecta est, unde et dictionis confusio suborta.

[7] Mss. aliquot, *ita etiam in Spiritu sancto, Diffusa est, inquit, caritas:* reliqui et omnes edit. hoc uno inter se distant, quod in his verbum *inquit* non invenitur. (Edit. Maur.)

Rom. v, 5. *datus est nobis.* Et sicut qui benedicitur in Christo, benedicitur in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, quia unum nomen, potestas una; ita etiam ubi operatio aliqua divina, aut Patris, aut Filii, aut Spiritus designatur, non solum ad sanctum Spiritum, sed etiam ad Patrem refertur et Filium; nec solum ad Patrem, sed etiam ad Filium refertur et Spiritum.

34. Denique Æthiops eunuchus Candacis
Act. VIII, 27. reginæ baptizatus in Christo plenum mysterium consequutus est. Et illi qui negaverunt se scire Spiritum sanctum, quamvis baptizatos se dicerent
Act. XIX, 2 etss. in Johannis baptismo, baptizati sunt postea; quia Johannes in remissionem peccatorum, in advenientis Jesu, non in suo baptizavit nomine. Et ideo Spiritum nesciebant, quia nec baptismum in Christi nomine, sicut Johannes baptizare solebat, acceperant. Johannes enim licet non baptizaret in Spiritu, tamen et Christum prædicabat et Spiritum. Denique cum interrogaretur, ne forte ipse esset Christus, respondit: *Ego vos aqua baptizo, veniet autem fortior me, cujus non sum dignus calceamenta portare: ipse*
Joan. I, 26, 27. *vos baptizabit Spiritu sancto et igni.* Ergo isti quia nec in Christi nomine, nec cum fide Spiritus sancti baptizati fuerant, non potuerunt accipere baptismatis sacramentum.

35. Baptizati sunt itaque in nomine Jesu
[1] Christi;[1] nec iteratum est in his baptisma, sed A novatum; unum enim baptisma. Ubi autem non Ephes. IV, 5. est plenum baptismatis sacramentum, nec principium, vel species aliqua baptismatis æstimatur. Plenum autem est, si Patrem et Filium Spiritumque sanctum fatearis. Si unum neges, totum subrues. Et quemadmodum si unum in sermone comprehendas, aut Patrem, aut Filium, aut Spiritum sanctum; fide autem nec Patrem, nec Filium, nec Spiritum sanctum abneges, plenum est fidei sacramentum: ita etiam quamvis et B Patrem et Filium et Spiritum dicas, et aut Patris, aut Filii, aut Spiritus sancti minuas potestatem, vacuum est omne mysterium. Denique et illi ipsi qui dixerant: *Nec si Spiritus sanctus sit audivimus, baptizati sunt postea in nomine Domini*[2] *Jesu Christi.* Et hoc abundavit [2] Act. XIX, 5. ad gratiam, quia jam Spiritum sanctum, Paulo prædicante, cognoverant.

36. Nec contrarium debet videri, quia quamvis etiam postea tacitum sit de Spiritu, tamen cre- C ditum est; et quod verbo tacitum fuerat, expressum est fide. Cum enim dicitur: *In nomine Domini nostri Jesu Christi,* per unitatem nominis impletum mysterium est: nec a Christi baptismate Spiritus separatur, quia Johannes in pœnitentia baptizavit, Christus in Spiritu. *Ibid.*, 4.

37. Nunc consideremus utrum quemadmodum in Christi nomine plenum esse legimus baptismatis sacramentum; ita etiam sancto tantum

[1] « Vix alius Ambrosianus locus tantam dissidii segetem, quantum hic præbuit theologis. Beda venerabilis in Actuum 19 hæc ipsa verba edisserens, Ambrosii sententiam hanc esse docet, ministrum baptismatis, pronuntiato solo Jesu Christi nomine, vere ac valide baptizare: cui sententiæ et ipse subscribit. Eidem quoque majorem adhuc auctoritatem videtur addere calculo suo Nicolaus I pont. [Rom. in *Respon. ad Consulta Bulgar.* c. 104. Hanc ipsum opinionem non hæsitanter amplexus est Petrus Lombardus in 4, *Sent. Dist.* 3, cap. *Sed quod* et seq. Nec ab his B. Thomam parte 3, quæst. 66, art. 6, dissidere judicabimus, si Cajetano, qui etiam nunc baptismum, una tantum Trinitatis persona nominata, contendit efficaciter conferri posse, fidem habeamus. Verum alii Thomistæ hanc sententiam a magistri sui mente alienam conantur ostendere, quod quidem examinare nostri non fuerit instituti. Ceterum Nicolao papæ ac Magistro Sent. accenseri procul [dubio etiam debet Hugo Victor. lib. I *de Sacram.*, cap. 13. Unde colligas hanc opinionem antiquis theologis fuisse admodum familiarem. At vero prudenter Bellarminus *de Sacram. Bapt.* lib. I, cap. 3, *Sed fundamentum præcipuum,* inquit, *omnium auctorum post Ambrosium est ipsius Ambrosiis auctoritas; quare si forte Ambrosius non illud voluit dicere, quod ejus verba sonare videntur, ruit fundamentum præcipuum illius opinionis.* Itaque ut rimando sensui Ambrosiano lucem afferat idem cardinalis, præmonet Ambrosium ex Basilio quem sequutus est, intelligendum; seque addit iis accedere, qui Ambrosium et ex eo Bedam non de forma baptismi accipiendos credunt, sed tantum de verbis Actuum, quæ proferuntur; nec aliud velle sanctum Doctorem, quam eo loco et similibus, in quibus una quælibet divinarum personarum exprimitur, alias duas tacite inclusas contineri. Eamdem proponunt solutionem Estius in 4, *Sent.* dist. 3, § 5, Nicolai *Observat. ad D. Th.* loc. cit., Alexander Sæc. 3, *Dissert.* 13 et Harduimus *de Bapt. in nomine Christi.* Sed tres ultimi priori responsioni secundam adjiciunt; dicunt enim Ambrosium hoc loco de illa tantum fidei professione explicandum, quam qui baptizabantur adulti, edere solebant. Namque interrogati, ut alibi vidimus, *credit in Patrem?* respondebant *Credo.* Et sic de duabus allis personis. Hoc igitur intendit sanctus Præsul baptizandos, etsi de una sola Trinitatis persona rogati essent, respondissentque, baptismum tamen legitimum accepturos fuisse, dummodo rectam de tota Trinitate fidem animo retinerent. Quæ duæ expositiones quin sint per se veritati consentaneæ, dubium nemini videatur; sed posterior magis quam prior congruit cum verbis Ambrosii. Etenim in illis etiam agi de pronuntiandis in baptismate personis divinis ipsa orationis series plane ostendit: at eam pronuntiationem non esse, quæ simul cum ablutione a ministro editur, multa persuadent. Nam primo si de ultima hic ageretur, consequens esset formam sub sola Spiritus sancti pronuntiatione validam esse, quod a nemine præter quam a Magistro Sent. admissum reperies. Deinde cum Ambrosius haud dubie hic Basilium, et fortasse etiam Didymum sibi sequendum proposuerit, neutiquam credibile est eum ab ipsis recedere hoc loco voluisse, quos constat prolationem trium personarum in baptismi forma censuisse prorsus necessariam. Adi Basilium lib. *de Spiritu sancto* cap. 10, 11 et 12, item lib. V *in Eunom.*, cap. 3. Quod vero ad Didymum, ex eo divinitatem sancti Spiritus validissime demonstrari adserit, quod in baptismate administrando tam necessario Spiritus persona pronuntianda sit, quam Patris et Filii, quarum qualibet a sacerdote prætermissa invalidum effici sacramentum diserte tradit. Sed quod argumentum multo validius existimandum est, Ambrosius ipse sexcentis locis trium personarum prolationem ad verum baptismum necessario requiri adseverat. Ipsum consule lib. VIII. *in Lucam,* n. 67, lib. *de Mysteriis,* cap. IV, num. 20, ad quem locum jam aliquid hac de re subnotavimus; et ut omittamus auctorem lib. *de Sacram.* lib. II, cap. 5 et 7 in hac ipsa lucubratione baptismum cum a catholicis tum ab ipsis hæreticis numquam non sub expressa trium personarum prolatione a ministro conferri haud semel significat; unde aliorum quoque Patrum exemplo Spiritus adstruit divinitatem ». Hucusque Maurini Editores. Et revera qui accurate Ambrosii verba perpenderit, non leviter hunc secundum sensum ut verum assumptum esse admittet, nec facile æstimabit Ambrosium validum habuisse baptismum in nomine tantum Christi collatum. In hac tamen sententia fuisse alios Patres atque ecclesiaticos scriptores vel ipso Ambrosio antiquiores demonstravit cardinalis Ursius *(Orsi)* in opere *De Baptismo in nomine Jesu Christi,* Mediolani, 1733. Unde nil mirum si magnus pontifex Nicolaus I in *Responsionibus ad consulta Bulgarum* hujusmodi baptismatis validitatem edocuit.

[2] Codices A, B addunt *nostri.*

Spiritu nuncupato, nihil desit ad mysterii plenitudinem. Rationem sequamur, quia qui unum dixerit, Trinitatem signavit. Si Christum dicas, et Deum Patrem a quo unctus est Filius, et ipsum qui unctus est, Filium, et Spiritum sanctum quo unctus est, designasti. Scriptum est enim: *Hunc Jesum a Nazareth, quem unxit Deus*
Act. x, 38. *Spiritu sancto.* Et si Patrem dicas, et Filium ejus et Spiritum oris ejus pariter indicasti; si tamen id etiam corde comprehendas. Et si Spiritum dicas, et Deum Patrem, a quo procedit Spiritus, et Filium, quia Filii quoque est Spiritus, nuncupasti.

38. Unde, ut rationi copuletur auctoritas, in Spiritu quoque recte nos baptizari posse Scriptura indicat, dicente Domino: *Vos autem bapti-*
Act. i, 5. *zabimini in Spiritu sancto.* Et alibi Apostolus ait: *Omnes enim in ipso corpore, in unum Spi-*
[1] *ritum*[1] *baptizati sumus.* Unum opus, quia unum
I Cor. xii, 13. mysterium: unum baptisma, quia mors una pro mundo: unitas ergo operationis, unitas prædicationis, quæ non potest separari.

39. Quod si hoc loco separatur Spiritus ab operatione Patris et Filii, quia dictum est: Ex
[2] I Cor. viii, 6. Deo omnia,[2] et per Filium omnia; ergo et ubi Apostolus de Christo dicit: *Qui est super omnia*
Rom. ix, 5. *Deus benedictus in sæcula,* non solum eum creaturis omnibus, sed etiam Patri (quod dictu nefas est) prætulit. Sed absit; non enim inter omnia Pater, non inter plebem quamdam creaturarum suarum. Subter creatura omnis; supra divinitas Patris et Filii et Spiritus sancti. Illa servit, hæc regnat: illa subjacet, ista dominatur: illa opus, hæc auctor est operis: illa adorat omnes, hæc adoratur ab omnibus.

40. Denique de Filio scriptum est: *Et adorent*
[3] Hebr. i, 6. *eum omnes angeli Dei.*[3] Non habes: Adoret Spiritus sanctus. Et infra: *Ad quem autem angelorum dixit aliquando: Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? Nonne omnes sunt,* inquit, *ministri*
Ibid., 13. *spiritus in ministerium, qui mittuntur?* Cum dicit, *omnes,* numquid et Spiritum sanctum comprehendit? Non utique, quia Angeli et ceteræ Potestates in ministerium et obsequium Dei Filio, ut serviant, destinantur.

41. At vero Spiritus sanctus non minister, sed testis est Filii, quemadmodum de ipso Filius
Joan. xv, 26. dixit: *Ille testimonium perhibet de me.* Testis est ergo Filii, Spiritus. Qui testis est, novit omnia, sicut Deus Pater testis est. Sic enim habes in posterioribus, quia confirmata est salus nostra, testificante Deo, signis quoque et prodigiis, et variis virtutibus, et Spiritus sancti
Hebr. ii, 4, 5. divisionibus. Qui dividit quod vult, utique supra omnia, non inter omnia est; dividere enim
I Cor. xii, 11. operatoris gratia, non operis est materies.

42. Si supra omnia Filius, per quem initium A salus nostra, ut prædicaretur, accepit; utique et Pater Deus, qui testificatur et adseverat signis et prodigiis de salute nostra, exceptus a cunctis est. Similiter autem et Spiritus qui divisionibus suis testimonium fert saluti, non est in creaturarum plebe numerandus, sed cum Patre æstimandus et Filio, qui non per incisionem sui dividitur ipse, cum dividit: individuus enim cum sit, nihil amittit, cum omnibus largiatur; sicut et Filius, regnum Patre accipiente, nihil B perdit; nec Pater Filio cum sua tradat, amittit. Nullum itaque damnum esse in divisione gratiæ spiritalis, Domino adtestante, cognovimus: qui I Cor. xv, 6. enim ubi vult spirat, ubique sine damno est. Joan. iii, 8. De quo infra dicemus plenius.

43. Interim nunc quoniam propositum est ordine suo adserere, non esse inter omnia Spiritum computandum, ipsum Apostolum, de cujus verbis faciunt quæstionem, adsertionis hujus adhibeamus auctorem. Quæ enim essent illa C omnia, sive visibilia, sive invisibilia, ipse signavit[4] [4] dicens: *Quoniam in ipso condita sum omnia in cœlis et in terra.* Vides omnia de his dicta, Coloss. i, 16. quæ vel in cœlis sunt, vel in terra; sunt enim in cœlis etiam invisibilia, quæ facta sunt.

44. Tamen ne cui esset incognitum, addidit de quibus diceret: *Sive sedes,* inquit, *sive dominationes, sive principatus, sive potestates, omnia per ipsum, et in ipso creata sunt, et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant.* Numquid Ibid., 16, 17. D ergo hic inter creaturas Spiritum sanctum comprehendit? Aut cum dicit ante omnes esse Dei Filium, numquid ante Patrem dixisse æstimandus est? Non utique; nam sicut hic per Filium dicit omnia creata esse, et in ipso omnia constare cœlestia; ita etiam in Spiritu sancto vires habere universa cœlestia dubitari non potest, quando lectum est: *Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Super Ps. xxxii, 6. omnia est igitur, de quo est omnis cœlestium E et terrestrium virtus. Qui igitur super omnia est, utique non servit: qui non servit, liber est: qui liber est, habet jura dominatus.

45. Hoc si a principio dicerem, negaretur. Sed quemadmodum illi minora negant, ne majora credantur; ita et nos minora præmittamus, ut aut perfidiam suam etiam in minoribus prodant; aut si vel minoribus consentiunt, majora de minoribus colligamus.

46. Arbitror, clementissime Imperator, plenissime confutatos eos, qui audent inter omnia F Spiritum sanctum computare. Sed tamen ut sciant se non tantum apostolicis testimoniis, sed etiam Dominicis perurgeri; quomodo audent inter omnia numerare Spiritum sanctum, quando ipse Dominus dixit: *Qui blasphemaverit in Filium hominis, remittetur ei: qui autem blasphe-*

[1] Rom. edit., *in uno corpore, in uno Spiritu:* vett. autem a mss. hoc uno discrepant, quod habent, cum eadem Rom., *in uno Spiritu.* Græcus textus ἐν ἑνὶ πνεύματι.... εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν. Rursus vero ubi mss. et vet. editt. habent *unum opus,* Rom. emundandum putavit, *unum corpus.* (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit. sola, *Ex Patre omnia.* Infra vero ubi Maurini ex mss. melioris notæ posuerunt *et ubi Apostolus,* alii mss. et vetustiores omnes edit. præferunt, *et ibi quia Apostolus,* etc. Codices demum A et B habent *ibi* absque *quia.*

[3] Omnes edit., *angeli ejus:* omnes mss., *angeli Dei.* (E.Maur.)

[4] Codd. A, B, *designavit.*

maverit in Spiritum sanctum, nec hic, nec in futu-
Luc. XII, 10. *rum remittetur ei?* Quomodo igitur inter creaturas audet quisquam Spiritum computare? Aut quis se sic obligat, ut si creaturæ derogaverit, non putet sibi hoc aliqua venia relaxandum? Nam
IV Reg. XVII, 16. si Judæi, quia adoraverunt militiam cœli, divino præsidio destituti sunt; qui autem adorat et confitetur Spiritum sanctum, acceptus est Deo; qui non confitetur, sacrilegii reus sine venia damnatur: utique hinc æstimari potest non inter omnia, sed super omnia esse Spiritum sanctum, cujus injuria æternis suppliciis expiatur.

47. Cur autem dixerit Dominus: *Qui blasphemaverit in Filium hominis, remittetur ei: qui autem blasphemaverit in Spiritum sanctum, nec hic, nec*
[1] Luc. XII, 10. *in futurum*[1] *remittetur ei;* diligenter adverte. Numquid alia est offensa Filii, alia Spiritus sancti? Sicut enim una dignitas, sic una injuria. Sed si quis corporis specie deceptus humani, remissius aliquid sentit de Christi carne, quam dignum est (neque enim vilis nobis debet videri, quæ aula virtutis, fructus est Virginis), habet culpam; non est tamen exclusus a venia, quam fide possit adscischere. Si quis vero sancti Spiritus dignitatem, majestatem et potestatem abneget sempiternam, et putet non in Spiritu Dei ejici dæmonia, sed in Beelzebub; non potest ibi exoratio esse veniæ, ubi sacrilegii plenitudo est; quia qui Spiritum negavit, et Deum Patrem negavit et Filium; quoniam
[2] idem est Spiritus Dei, qui Spiritus est Christi.[2]

CAPUT IV.

Spiritum sanctum unum et eum esse, qui loquutus est in prophetis et in apostolis, qui Spiritus Dei et Christi est, quem præterea Spiritum paraclitum, Spiritum vitæ ac veritatis Scriptura significat.

48. Unum autem esse Spiritum nemo dubitaverit, etsi de uno Deo plerique dubitaverunt. Alium enim dixerunt plerique hæretici A Deum veteris, alium novi Testamenti.[3] Sed sicut [3] unus Pater, qui et olim loquutus est, ut legimus, patribus in prophetis, et in novissimis diebus nobis loquutus est in Filio; et sicut unus Fi- Hebr. I, 1, 2. lius, qui juxta veteris seriem Testamenti ab Adam offensus,[4] ab Abraham visus, adoratus a [4] Jacob est: ita etiam Spiritus sanctus unus est, qui efferbuit in prophetis, insufflatus est apostolis, copulatus est Patri et Filio in baptismatis sacramentis. De ipso enim dicit David: *Et Spi-* II Petr. I, 21. Joan. XX, 22. Matth XXVIII, 19.
B *ritum sanctum tuum ne auferas a me.* De ipso Ps. L, 13. etiam alibi dixit: *Quo ibo a Spiritu tuo?* Ps. CXXXVIII, 7.

49. Ut scias quia idem Spiritus Dei est, qui Alias c. IV. est Spiritus sanctus, sicut et in Apostolo legimus: *Nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Jesu; et nemo potest dicere Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto,* ipsum Apostolus Spiritum I Cor. XII, 3. Dei dixit. Ipsum etiam Spiritum Christi appellavit, sicut habes: *Vos autem in carne non estis, sed in Spiritu; si tamen Spiritus Dei inhabitat*
C *in vobis. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus.* Et infra: *Quod si Spi-* Rom. VIII, 9. *ritus ejus qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis.* Ipse est ergo Spiritus Dei, qui Spiritus Ibid., 11. est Christi.

50. Ipse etiam est Spiritus vitæ, sicut ait Apostolus: *Lex enim Spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me a lege peccati et mortis.* Ibid., 2.

51. Quem igitur Spiritum vitæ Apostolus dixit,[5] ipsum Dominus in Evangelio paraclitum [5]
D nominavit, ipsum Spiritum veritatis, sicut habes: *Et rogabo Patrem, et alium paraclitum dabit vobis; ut vobiscum sit in æternum, Spiritum veritatis, quem hic mundus non potest accipere; quia non videt eum, nec cognoscit eum.* Habes Joan. XIV, 16, 17. ergo et paraclitum Spiritum, eumdem et Spiritum veritatis et Spiritum invisibilem designatum. Quomodo igitur secundum divinitatem quidam Filium visibilem putant,[6] cum etiam [6] Spiritum mundus videre non possit?

E 52. Accipe nunc ejusdem vocem Domini, quod

[1] Mss. A, B, *in futuro.*

[2] Morinus lib. IX *de Pœnit.*, cap. 28, citato hoc Ambrosii loco, non dubitat adserere illum vere ac proprie de peccato, quod a plerisque Patribus pro irremissibili habitum censetur, intelligendum. Sed ut valeret ista ejus opinio, docendum erat Doctoris nostri sententiam esse, omnibus qui Spiritus sancti divinitatem semel negassent, omnem ad fidem et veniam reditum intercludi: quod sane non esset probatu admodum facile. Cum autem hic nequaquam discutiatur, neque utrum peccatum aliquod vere sit irremissibile, neque quibus conditionibus tale reddatur, qui plura de hac quæstione voluerit, consulat quæ lib. II de Pœnit. cap. 4 subnotavimus, sicut et nostram in lib. *de lapsu Virginis Consecratæ* admonitionem. Obiter autem observabimus, hoc argumentum semper contra impugnantes Spiritus sancti divinitatem visum esse quam efficacissimum, proindeque diligenter et copiose tractatum a Didymo, Basilio, Cyrillo et aliis. (Edit. Maur.)

[3] Hoc testatur Epiphanius de Simone mago *Hær.* II, de Marcionitis *Hær.* IV et de Manichæis *Hær.* LXVI. De his autem ultimis idem memorat August. *de Hær.*, cap. XXVI.

[4] Dicitur Filius offensus ab Adamo, quia creationem mundi, et omnes veteris Testamenti apparitiones Ambrosius cum plerisque veterum Patrum Filio tribuere consuevit, ut non semel supra licuit advertere. Quæ porro hic de Spiritus sancti unitate, hæc mutuata videntur a Didymo statim post libri primi exordium. (Edit. Maur.)

[5] *Apostolus dixit*, sic prosequuntur non pauci mss., *de ipso etiam alibi dicit: Quo ibo a Spiritu tuo? ut scias quia idem Spiritus est Dei, qui est Spiritus sanctus, sicut et in Apostolo legimus: Nemo in Spiritu loquens dicit anathema Jesu; et, nemo potest dicere Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto. Ipsum Apostolus Spiritum Dei dixit, ipsum Dominus in Evangelio paraclitum.* Tres mss. post verbum *dixit* addunt *hæredem.* Porro tota fere hæc lacinia, nempe ab illis verbis, *ut scias*, sive *et scias*, ut est in cunctis edit., desideratur suo loco in memoratis omnibus mss. Verum cum iidem exhibeant proxime ante verba illa: *De ipso etiam alibi dixit: Quo ibo a Spiritu tuo,* hujusmodi repetitio facit, ut in aliis suspicemur transpositionem. (Edit. Maur.)

[6] Impiam hanc opinionem arianorum fuisse auctor est Augustinus epist. CXI, nunc CXLVIII, num. 10, et lib. II *de Trinit.*, cap. 9. Sed lib. I *Cont. Maxim.* cap. 3, et lib. II, cap. 26, docet eos hæreticos hoc effugio uti conatos, ut dicerent minora videri a majoribus, ut puta Angelos ab Archangelis, eoque modo videri a Patre Filium, ac Patrem solum a nemine videri posse: quam cavillationem ab ipsomet Ario in *Thalia* sua propositam tradit Athanasius in lib. *de Synodis.* Quod autem Ambrosium hic spectare arianam hanc distinctionem autumat Petavius lib. VIII *de Trinit.*, cap. 2, id sine teste ac ratione scripto tradit. (Edit. Maur.)

ipse sit Spiritus sanctus, qui est Spiritus veritatis; habes enim in ultimo libri hujus: *Accipite Spiritum sanctum.* Joan. xx, 22. Ipsum quoque esse Spiritum sanctum, qui est Spiritus Domini, Petrus docet dicens: *Anania, quid tibi visum est tentare et mentiri Spiritui sancto?* Act. v, 3. Et statim ad uxorem Ananiæ idem ait: *Quid vobis visum est tentare Spiritum Domini?* Ibid., 9. Cum dicit *vobis,* ostendit de eo dictum Spiritu, de quo Ananiæ dixerat. Ipse est ergo Spiritus Domini, qui Spiritus sanctus.

53. Ipsum etiam Spiritum sanctum, qui Spiritus Patris est, declaravit Dominus, dicens secundum Matthæum in persecutione non esse cogitandum quid loquamur: *Non enim vos estis qui loquimini; sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis.* Matth. x, 20. Idem autem secundum Lucam ait: *Nolite solliciti esse qualiter respondeatis aut dicatis; Spiritus enim sanctus Dei docebit vos in ipsa hora, quæ oporteat dicere.* Luc. xii, 11, 12. Ergo quamvis multi dicantur spiritus, quia lectum est: *Qui facit angelos suos spiritus;* Ps. ciii, 4. unus tamen est Dei Spiritus.

54. Ipsum igitur unum Spiritum et apostoli et prophetæ sunt consequuti. Sicut etiam Vas electionis, Doctor gentium dicit: *Quia unum Spiritum potavimus;* 1 Cor. xii, 13. quasi eum qui non queat scindi, sed infundatur animis, et sensibus allabatur, ut sæcularis sitis restinguat ardorem.

CAPUT V.

Spiritum sanctum, cum creaturas sanctificet, nec creaturam esse, nec mutabilem: eum semper bonum esse, cum a Patre detur et a Filio; nec inter ea quæ declinare dicuntur, numerandum: fontem bonitatis, Spiritum oris Dei, malorum emendatorem, bonum necessario confitendum: postremo cum in Scripturis bonus affirmetur, et Patri ac Filio conjungatur in baptismate, bonum negari neutiquam posse; nec tamen dici in bono proficientem, sed perficientem: quod eum ab omnibus distinguit creaturis.

55. Non ergo sanctus Spiritus de substantia corporalium; hic enim corporalibus incorpoream infundit gratiam: sed nec de substantia invisibilium creaturarum est; nam et illæ sanctificationem hujus accipiunt, et per hunc reliquis mundi operis antecellunt. Sive Angelos dicas, sive Dominationes, sive Potestates, omnis creatura expectat sancti Spiritus gratiam. Sicut enim nos per Spiritum liberi, quia *misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem: Abba Pater. Itaque jam non est servus, sed filius:* ita etiam omnis creatura revelationem filiorum Dei expectat, quos utique sancti Spiritus gratia filios Dei fecit. Ergo et creatura ipsa omnis spiritualis gratiæ revelatione mutabitur, *et liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.* Galat. iv, 6, 7. Rom. viii, 19. Ibid., 21.

56. Omnis ergo creatura mutabilis, non solum ea quæ jam peccato aliquo aut elementorum conditione mutata est; verum etiam quæ corruptelæ potest esse obnoxia vitio naturæ, etsi nondum est studio disciplinæ: nam ut in superioribus libris docuimus, et angelorum naturam liquet potuisse mutari. Utique æstimare convenit quia qualis unius natura, talis et ceterorum. Mutabilis ergo et reliquorum natura, sed melior disciplina. Lib. iii, *de fide,* cap. 2.

57. Ergo omnis mutabilis creatura; sed bonus et non mutabilis Spiritus sanctus: neque enim aliquo vitio mutari potest, qui omnium abolet vitia, peccata condonat. Quomodo ergo mutabilis, qui sanctificando alios mutat ad gratiam, non ipse mutatur? Alias cap. V

58. Quomodo mutabilis, qui bonus semper est? Neque enim umquam malus Spiritus sanctus, per quem nobis quæ bona sunt, ministrantur. Unde et Evangelistæ duo in uno eodemque loco, diversis quidem inter se verbis, sed eadem designarunt; habes enim in Matthæo: *Si vos cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris; quanto magis Pater vester, qui in cœlis est, dabit bona petentibus se?* Matth. vii, 11. Secundum Lucam autem invenies ita scriptum: *Quanto magis Pater vester de cœlo dabit Spiritum sanctum*[1] *petentibus se?* Luc. xi, 13. Advertimus ergo bonum esse Spiritum sanctum Domini judicio, evangelistarum testimonio; quando alius pro sancto Spiritu bona, alius pro bonis sanctum Spiritum nominavit. Si igitur quod bonum est, hoc est Spiritus sanctus, quomodo bonus non est?

59. Nec fallit quod nonnulli codices habent etiam secundum Lucam: *Quanto magis Pater vester de cœlo dabit bonum datum petentibus se?* Hoc bonum datum gratia spiritalis est, quam Dominus Jesus effudit e cœlo, postquam patibulo crucis fixus, triumphales revehens evacuatæ mortis exuvias, victor mortis a mortuis resurrexit, sicut habes scriptum: *Adscendens in altum captivam duxit captivitatem:*[2] *dedit data hominibus.* Ps. lxvii, 19. Et bene ait *data;* sicut enim Filius datus, de quo scriptum est: *Puer natus est, filius datus est nobis,* Isai. ix, 6. data est et gratia spiritualis. Quid autem dubito dicere quia datus est et Spiritus sanctus, cum scriptum sit: *Caritas Dei effusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis?*[3] Rom. v, 5. Quem utique quoniam

[1] Nonnulli mss., *Spiritum bonum:* sed plures ac melioris ævi, sicut et omnes edit., *Spiritum sanctum.* Græci quoque cod., πνεῦμα ἅγιον, quod secundum latinam interpretationem Syriacæ versionis reddunt *Spiritum sanctitatis;* secundum interpretationem Æthiopicæ, *bonum donum Spiritus sancti:* at Persica adhuc simplicius, *Spiritum sanctum.* Hanc eamdem lectionem Matthæi et Lucæ observarat etiam Didymus, a quo similiter tractata superiora argumenta reperies. (Ed. M.)

[2] Tres mss., *captivam elegit captivitatem:* reliqui et omnes edit., *captivam duxit,* etc. Græcum idioma: ἠχμαλώτευσας, *captivam fecisti, in captivitatem redegisti,* vel quid simile. (Edit. Maur.)

[3] Mss. aliquot, *Gratia Dei;* ceteri atque editt., *Caritas Dei:* textus Apostoli, ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ, *caritas, dilectio,* etc. (Edit. Maur.)

pectora recipere captiva non poterant, prius Dominus Jesus captivam duxit captivitatem, ut liberis affectibus gratiæ divinæ munus effunderet.

60. Pulchre autem dixit: *Captivam captivitatem.* Christi enim victoria, victoria libertatis est, quæ omnes gratiæ vindicavit, nullum adstrinxit injuriæ. Ergo in omnium absolutione nemo captivus est. Et quia Dominicæ tempore passionis sola feriabatur injuria,[1] quæ captivos omnes miserat quos tenebat; in se recurrens captiva facta est ipsa captivitas, jam non Belial addicta, sed Christo, cui servire libertas est. Qui enim in Domino vocatus est servus, libertus est Domini.[2]

I Cor. VII, 22.

61. Sed ut ad proposita revertamur, *Omnes,* inquit, *declinaverunt, simul inutiles facti sunt; non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.* Si excipiunt Spiritum sanctum, etiam ipsi eum non esse inter omnia confitentur: si non excipiunt, ergo et ipsum inter omnes declinasse fateantur.

Ps. XIII, 3.

62. Sed videamus utrum bonitatem habeat, cum fons sit principiumque bonitatis. Nam sicut Pater bonitatem habet et Filius, ita etiam bonitatem habet et Spiritus sanctus. Quod etiam Apostolus docuit dicens: *Fructus autem Spiritus pax, caritas, gaudium, patientia, bonitas.* Quis autem dubitat[3] quod bonus sit, cujus fructus est bonitas? *Arbor* enim *bona bonos fructus facit.*

Galat. V, 22.

Matth VII, 17.

63. Itaque si bonus Deus, quomodo non bonus qui oris ejus est Spiritus, qui scrutatur etiam alta Dei? An in alta Dei contagio mali[4] possit intrare? Unde et illud intelligitur, quam amentes sint, qui bonum Filium Dei abnegant, cum bonum Spiritum Christi negare non possint, de quo ait Dei Filius: *Propterea dixi, de meo accipiet.*

Ps. XXXII, 6.

I Cor. II, 10.

Joan. XVI, 15.

64. An non bonus Spiritus, qui bonos de pessimis facit, peccatum abolet, malum delet, crimen excludit, bonum munus infundit, de persecutoribus apostolos facit, de peccatoribus sacerdotes?[5] *Eratis,* inquit, *aliquando tenebræ; nunc autem lux in Domino.*

Ephes. V, 8.

65. Sed quid differimus eos?[6] Nam si verba exigunt, cum facta non abnuant, accipiant bonum Spiritum scriptum; dixit enim David: *Spiritus tuus bonus deducet me in viam rectam.* Quid est enim Spiritus, nisi plenus bonitatis? Qui cum sit inaccessibilis natura, receptibilis tamen propter bonitatem suam nobis est, complens virtute omnia, sed qui solis participetur justis, simplex substantia, opulentus virtutibus, unicuique præsens, dividens de suo singulis, et ubique totus.

Ps. CXLII, 10.

66. Meritoque Filius Dei dixit: *Ite, baptizate gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti,* non dedignatus Spiritus sancti societatem. Cur igitur nunc quem Dominus non dedignatus est in baptismatis sacramento, moleste ferunt aliqui Patri vel Filio Spiritum nostra devotione conjungi?

Matt. XXVIII, 19.

67. Bonus ergo Spiritus: bonus autem, non quasi adquirens, sed quasi impertiens bonitatem. Non enim accipit a creaturis, sed accipitur Spiritus sanctus; sicut non sanctificatur, sed ipse sanctificat: creatura enim sanctificatur, sanctificat autem Spiritus sanctus. In quo licet verbi communio, discretio tamen naturæ est. Sanctus enim dicitur et homo qui accipit, et Deus qui tribuit sanctitatem, quia legimus: *Estote sancti, quoniam et ego sanctus sum.* Non ergo potest sanctificatio et corruptela unius esse naturæ; et ideo non potest gratia sancti Spiritus et creatura unius esse substantiæ.

Levit. XIX, 2.

68. Itaque cum omnis invisibilis præter Trinitatem reliqua natura, cujus rationabilem et incorpoream jure quidam substantiam putant, non impertiat spiritalem gratiam,[7] sed adquirat; nec participet, sed absumat; separanda utique est a societate Spiritus sancti communitas creaturæ. Credant igitur quia creatura non est Spiritus sanctus; aut si creaturam putant, cur adsociant Patri? Si creaturam arbitrantur, cur Filio Dei jungunt? Quod si a Patre et Filio non existimant separandum, non æstiment creaturam; quia ubi una sanctificatio, una natura est.

CAPUT VI.

Quamquam in aqua et Spiritu baptizamur, hunc tamen illi longe præstare, atque adeo non sejungendum a Patre et Filio.

69. Sunt tamen plerique qui eo quod in aqua baptizamur et Spiritu, non putent aquæ et Spiritus distare munera; et ideo non putant distare naturam. Nec advertunt quia in illo aquarum sepelimur elemento, ut renovati per Spiritum resurgamus. In aqua enim imago mortis, in Spiritu pignus est vitæ; ut per aquam moriatur corpus peccati, quæ quasi quodam tumulo corpus includit; et per virtutem Spiritus renovemur a morte peccati, renati in Deo.

70. Et ideo hi tres testes unum sunt, sicut Johannes dixit: *Aqua, sanguis et Spiritus.* Unum in mysterio, non in natura. Aqua igitur testis est sepulturæ, sanguis testis est mortis, Spiritus testis est vitæ. Si qua ergo in aqua gratia, non

I Joan. V, 8.

[1] Mss. non pauci, *soli feriebatur injuria:* duo, *sola feriebatur,* paulo melius: quidam, *solus feriebatur injuria,* parum commode. Præstat igitur cum aliis mss. et cunctis edit. legere: *sola feriabatur injuria,* id est, otiosa erat, nec jam cuipiam nocere poterat. (Edit. Maur.)

[2] Nonnulli mss., *liber est Domini:* reliqui, omnesque edit., *libertus est Domini.* Apostolus etiam, ἀπελεύθερος τοῦ Κυρίου. (Edit. Maur.)

[3] Mss. A, B, *dubitet.*

[4] Mss. aliquot, *cogitatio mali.*

[5] Idem Ambrosius *Serm.* X *in Psalm.* CXVIII, num. 17: *Accepimus Spiritum sanctum, qui non solum nostra peccata dimittit, sed etiam nos facit sacerdotes suos aliis peccata dimittere.* (Edit. Maur.)

[6] Rom. edit. cum mss. aliquot, *deferimus eos:* vet. editt. cum aliis, *differimus eos,* id est, quid non statim respondemus? (Edit. Maur.)

[7] Mss. aliquot juxta Maurinos, *spiritualium gratiam.*

ex natura aquæ, sed ex præsentia est Spiritus sancti.

71. Numquid in aqua vivimus, sicut in Spiritu? Numquid in aqua signamur, sicut in Spiritu? In ipso enim vivimus, et ipse est pignus hæreditatis nostræ, sicut et Apostolus scribens ad Ephesios ait: *In quo credentes signati estis Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hereditatis nostræ.*[1] Sancto igitur Spiritu signati sumus,[2] non natura, sed a Deo, quia scriptum est: *Qui unxit nos Deus, et qui signavit nos, et dedit pignus Spiritum in cordibus nostris.*

Ephes. I, 13, 14.

II Cor. I, 21, 22.

72. Signati ergo Spiritu a Deo sumus. Sicut enim in Christo morimur, ut renascamur; ita etiam Spiritu signamur, ut splendorem atque imaginem ejus et gratiam tenere possimus: quod est utique spiritale signaculum. Nam etsi specie signemur in corpore,[3] veritate tamen in corde signamur; ut Spiritus sanctus exprimat in nobis imaginis cœlestis effigiem.

73. Quis igitur audeat dicere discretum a Deo Patre et Christo esse Spiritum sanctum; cum per ipsum ad imaginem et similitudinem Dei esse mereamur, et per ipsum fiat, quemadmodum Petrus apostolus dixit, ut divinæ simus consortes naturæ? In quo utique non carnalis successionis hæreditas, sed adoptionis gratiæ spiritale commercium est. Atque ut sciamus cordis nostri magis hoc, quam corporis esse signaculum, docet Propheta qui dicit: *Signatum est in nobis lumen vultus tui, Domine; dedisti lætitiam in corde meo.*

II Petr. I, 4.

Ps. IV, 7.

CAPUT VII.

Spiritum sanctum creaturam non esse, cum sit incircumscriptus, et apostolis per omnes regiones dispersis infusus, quin etiam angelos ipsos, quibus æquales nos reddit, sanctificet. Eodem Mariam repletam esse, nec non etiam Christum Dominum, atque adeo superiora et inferiora omnia: de cujus operatione, quæ per piscinæ commotionem designabatur, ortum ducit omnis benedictio.

74. Cum igitur omnis creatura certis naturæ suæ sit circumscripta limitibus, siquidem et illa invisibilia opera, quæ non queunt locis et finibus comprehendi, substantiæ suæ tamen proprietate clauduntur; quomodo quis audeat creaturam appellare Spiritum sanctum, qui non habet circumscriptam determinatamque virtutem, quia et in omnibus et ubique semper est; quod utique divinitatis et dominationis est proprium: *Domini* enim *est terra, et plenitudo ejus?*

Ps. XXIII, 1.

75. Et ideo cum Dominus servulos suos apostolos destinaret, ut agnosceremus aliud creaturam esse, aliud gratiam spiritalem, alios alio destinabat, quia omnes simul ubique esse non poterant. Dedit autem omnibus Spiritum sanctum, qui licet seperatis apostolis inseparabilis gratiæ munus infunderet. Erant igitur diversæ personæ, sed unus in omnibus operationis effectus; quia unus est Spiritus sanctus, de quo ait: *Accipietis virtutem venientem, Spiritum sanctum in vos; et eritis mihi testes in Hierusalem et in omni Judæa et Samaria usque in fines terræ.*

Act. I, 8.

76. Incircumscriptus igitur et infinitus Spiritus sanctus, qui se discipulorum sensibus per separatarum divortia discreta regionum, remotosque fines totius orbis infudit, quem nihil potest præterire vel fallere. Et ideo sanctus David ait: *Quo ibo a Spiritu tuo, aut quo a facie tua fugiam?* De quo angelo Scriptura hoc dicit? de qua Dominatione? de qua Potestate? Cujus inveniemus angeli virtutem per plurimos esse diffusam? Angeli enim ad paucos mittebantur; Spiritus autem sanctus populis infundebatur. Quis igitur dubitet quin divinum sit quod infunditur simul pluribus,[4] nec videtur; corporeum autem, quod et videtur a singulis, et tenetur?

Ps. CXXXVIII, 7

77. Sed quemadmodum sanctificans apostolos Spiritus non est humanæ consors naturæ, ita etiam sanctificans Angelos, Dominationes et Potestates non habet consortium creaturæ. Si qui autem putant non esse spiritalem in angelis sanctitatem, sed aliam quamdam gratiam suæ proprietate naturæ,[5] hi inferiores profecto angelos hominibus judicabunt. Cum enim et ipsi fateantur quod Spiritui sancto angelos conferre non audeant, nec possint negare[6] quod hominibus infundatur Spiritus sanctus, sanctificatio autem Spiritus donum munusque divinum sit; invenientur utique homines qui meliorem sanctificationem habent, angelis præferendi. Sed cum angeli hominibus in adjumentum descendant, intelligendum est quod creatura quidem superior angelorum sit, quæ plus recipit gratiæ spiritalis; ejusdem tamen et erga nos et illos munus auctoris sit.

Hebr. I, 14.

78. Quanta autem gratia, quæ præmiis angelorum etiam inferiorem creaturam humanæ conditionis exæquet, sicut Dominus ipse promisit[7] dicens: *Eritis sicut angeli in cœlo!* Nec difficile; qui enim illos angelos fecit in Spiritu, homines quoque per eamdem gratiam similes faciet angelorum.

Matth. XXII, 30.

Ps. CIII, 4.

79. De qua autem creatura dici potest quia repleverit universa, quod scriptum est de Spiritu

[1] Addit codex A, *in Spiritu signamur.* Evidens glossema marginale textui insertum.

[2] Nonnulli mss., *Secundum igitur Spiritum signati sumus, non a creatura,* etc. (Edit. Maur.)

[3] Vet. editt. cum mss. aliquot, *Spiritu signemur:* aptius Rom. cum reliquis, *specie signemur.* (Edit. Maur.)

[4] Mss. aliquot, *simul pectoribus;* minus commode. (Ed. M.)

[5] Nonnulli mss., *super proprietatem naturæ.*

[6] Amerb. et Eras., *nec possent vetare.* Gill. et Rom., *nec possint negare.* Mss. juxta Maurinos partim his, partim illis accedunt. A et B textui conveniunt.

[7] Paris. edit. ultimæ, *ipse præmisit.* Infra vero ubi nos cum ant. editt. ac mss. fere omnibus, *fecit in Spiritu;* Rom. edit. reposuit *fecit Spiritus.* (Edit. Maur.)

sancto: *Effundam de Spiritu meo super omnem*
Joel. II, 28. *carnem?* Non hoc de angelo dici potest. Denique Gabriel ipse missus ad Mariam, *Ave,* inquit, *gratia plena;* spiritalem utique in ea declarans gratiam, quod in eam Spiritus sanctus supervenisset, et plenum gratiæ uterum Verbo esset habitura cœlesti.

80. Domini enim est omnia complere, qui
Jerem. XXIII, 24. dicit: *Ego cœlum et terram compleo.* Si ergo Dominus est, qui cœlum complet et terram; quis potest Spiritum sanctum judicare dominationis et divinæ potestatis exsortem,[1] qui replevit orbem, et quod ultra totum orbem est, replevit Jesum mundi totius redemptorem? Scriptum est enim: *Jesus autem, plenus Spiritu sancto,*
Luc. IV, 1. *regressus est ab Jordane.* Quis igitur alius nisi qui ejusdem esset plenitudinis, complentem omnia posset implere?

81. Sed ne hoc secundum carnem dictum objiciant; quamquam plus unus ille, quam omnes, de cujus carne exibat virtus, quæ sanaret omnes: tamen sicut Dominus complet omnia, ita etiam et de Spiritu lectum est: *Quoniam*
Sap. I, 7. *Spiritus Domini replevit orbem terrarum.* Habes etiam de omnibus qui convenerant cum apostolis dictum quia *repleti sancto Spiritu, loque-*
Act. IV, 31. *bantur verbum Dei cum fiducia.* Vides quia et plenitudinem et fiduciam dat Spiritus sanctus; cujus operationem archangelus nuntiat Mariæ,
Luc. I, 35. dicens: *Spiritus sanctus superveniet in te.*

82. Habes etiam in Evangelio quia angelus *secundum tempus descendebat in natatoriam, et movebatur aqua: et qui prior descendisset in*
Joan. V, 4. *natatoriam, sanus fiebat.* Quid in typo angelus, nisi descensionem sancti Spiritus nunciabat,
[2] quæ nostris futura temporibus,[2] aquas sacerdotalibus invocata precibus consecraret? Ille ergo angelus sancti Spiritus erat nuntius, eo quod per gratiam spiritualem medicina nostris esset animi ac mentis languoribus deferenda. Eosdem ergo et Spiritus habet, quos Deus Pater et Christus ministros. Sic omnia replet, sic omnia possidet, sic omnia operatur et in omnibus, quemadmodum et Deus Pater operatur et Filius.

83. Quid igitur sancti Spiritus operatione divinius, cum etiam benedictionum suarum præsulem Spiritum Deus ipse testetur dicens: *Ponam Spiritum meum super semen tuum, et benedictiones*
Isai. XLIV, 3. *meas super filios tuos?* Nulla enim potest esse plena benedictio, nisi per infusionem Spiritus sancti. Unde et Apostolus nihil melius hoc nobis quod optaret invenit, sicut ipse dixit: *Non deficimus pro vobis orantes et obsecrantes, ut repleamini cognitione voluntatis ejus in omni sapientia*
Coloss. I, 9. *et intellectu spiritali, ambulantes digne Deo.* Hanc igitur Dei esse docuit voluntatem, ut magis in bonis operibus et sermonibus et sensibus A ambulantes repleamur voluntate Dei, qui ponit in cordibus nostris Spiritum sanctum. Ergo si is qui habet Spiritum sanctum, Dei repletus est voluntate; utique inter Patrem et Spiritum nulla distantia voluntatis est.

CAPUT VIII.

A Deo solo dari Spiritum; neque tamen totum singulis, cum præter Christum nemo fuerit B *qui totum eum capere posset. Per Spiritum effundi caritatem, quæ per mysticum unguentum figurata, nihil commune cum creaturis habere ostenditur: ipsum autem cum ex ore Dei dicatur procedere, inter creata non reponendum; nec inter divisibilia, cum sit æternus.*

84. Simul illud adverte quia Deus dat Spiritum sanctum. Non enim humanum hoc opus,
Rom. V, 5. neque ab homine datur: sed qui invocatur a C sacerdote, a Deo traditur, in quo Dei munus,[3] [3] ministerium sacerdotis est. Nam si Paulus apostolus judicavit quod ipse donare Spiritum san-
Ephes. V, 18. ctum sua auctoritate non posset, et in tantum se huic officio imparem credidit, ut a Deo nos Spiritu optaret impleri; quis tantus est, qui hujus traditionem muneris sibi audeat adrogare? Itaque Apostolus votum precatione[4] detulit, [4] non jus auctoritate aliqua vindicavit: impetrare optavit, non imperare præsumpsit. Petrus quoque D ait quia non erat idoneus qui posset Spiritum sanctum vel cogere, vel arcere. Sic enim dixit: *Ergo si eamdem gratiam concessit illis Deus sicut et nobis, ego quis eram, qui possem prohibere Deum?*
Act XI, 17.

85. Sed fortasse apostolicis non moveantur exemplis, et ideo divinis utamur oraculis; scriptum est enim: *Jacob puer meus, suscipiam eum: Israel electus*[5] *meus, suscepit eum anima* [5] *mea, dedi Spiritum meum in ipsum.* Dominus
Isai XLII, 1. quoque per Esaiam dixit: *Spiritus Domini super* E *me, propter quod unxit me.*
Isai. XLI, 1.

86. Quis ergo audeat dicere creatam Spiritus sancti esse substantiam, qui cum illuxerit in cordibus nostris, divinæ cernimus pulchritudinem veritatis, et distantiam creaturæ divinitatisque cognoscimus, ut opus segregetur ab auctore? Aut de qua creatura Deus ita loquutus est, quod aut Dominationes aut Potestates effundat aut Angelos? Sed *de Spiritu,* inquit, F *meo effundam.* Non Spiritum ait, sed *de Spiritu;*
Joel II, 28. neque enim nos capere possumus plenitudinem Spiritus sancti; sed tantum accipimus, quantum de suo arbiter nostri pro sua voluntate diviserit. Sicut enim Dei Filius *non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semet ipsum exinanivit,* ut nos eum nostris animis percipere
Philip. II, 6

[1] Mss. aliquot, juxta Maurinos, *potestatis exortem.*

[2] Ita edit. omnes, et quidam mss.; ceteri autem partim, *quæ nostris futura.... invocatas precibus:* partim, *qui nostris futuras temporibus aquas, sacerdotalibus invocatus precibus consecraret.* (Edit. Maur.)

[3] Paris. quædam editt. ac mss. aliquot, *Dei manus.* (Edit. Maur.)

[4] Pauci mss. juxta Maurinos, *votum prædicatione.*

[5] Mss. A, B, *dilectus.* Ita et alibi apud D. Ambros. Cf. Sabbat. ad h. l.

possemus; exinanivit autem non quod ipse esset vacuus suæ plenitudinis, sed quo mihi qui plenitudinem ejus sustinere non possem, pro eo quod capere possem, infunderetur: ita etiam de Spiritu sancto Pater se dicit effundere super omnem carnem; non enim totum effudit, sed quod effudit, omnibus abundavit.

87. Supra nos ergo effusum est de Spiritu: at vero super Dominum Jesum, cum in forma esset hominis, manebat Spiritus, sicut scriptum est: *Supra quem videris Spiritum descendentem de cœlo, et manentem super eum, hic est qui* Joan. I, 33. *baptizat in Spiritu sancto.* Circa nos ex adfluenti commodo liberalitas largientis est; in illo, totius manet in æternum Spiritus plenitudo. Quod igitur nobis satis esse judicavit, effudit; et quod effusum est, non separatum est, nec incisum; sed unitatem habet plenitudinis, quo aciem nostri cordis illuminet pro nostræ possibilitate virtutis. Denique tantum capimus, quantum profectus nostræ mentis adquirit: inseparabilis est enim plenitudo gratiæ spiritalis; sed nobis pro nostræ participatur facultate naturæ.

88. Effundit ergo Deus de Spiritu, effunditur etiam caritas Dei per Spiritum: quo loco unitatem debemus agnoscere operationis et gratiæ. Sicut enim de Spiritu sancto Deus effudit; ita [1] etiam *Caritas Dei effusa*[1] *est in cordibus nostris* Rom. V, 5. *per Spiritum sanctum,* ut intelligamus non esse [2] opus sanctum Spiritum,[2] qui divinæ arbiter et fons profluus caritatis est.

89. Similiter autem ut credas id quod effunditur, cum creaturis non posse esse commune, sed speciale divinitatis, etiam et Filii nomen effunditur, sicut habes: *Unguentum exinanitum* Cant. I, 2. *est nomen tuum.* Cujus virtute sermonis nihil potest esse præstantius. Nam sicut inclusum in vase aliquo unguentum cohibet odorem suum, qui odor quamdiu vasis illius angustiis coercetur, etsi ad plures non potest pervenire, tamen vim suam servat; cum vero de vase illo, quo claudebatur, unguentum fuerit effusum, longe lateque diffunditur: ita et Christi nomen ante ejus adventum in Israel populo, quasi in vase aliquo Judæorum mentibus claudebatur: *Notus* enim *in Judæa Deus, in Israel magnum nomen* Ps. LXXV, 1. *ejus:* hoc utique nomen, quod vasa Judæorum angustiis suis coercitum continebant.

90. Magnum quidem et tunc nomen, cum infirmiorum atque paucorum hæreret angustiis; sed magnitudinem sui nondum per corda gentium, et in fines totius orbis effuderat. Postea vero quam per omnem mundum suo illuxit adventu, per omnem utique creaturam divinum illud suum nomen extendit, non repletum accessione aliqua (plenitudo enim nescit augmentum) sed replens vacua, ut esset admirabile nomen ejus in universa terra. Hujus igitur effusio nominis abundantem quamdam exuberantiam gratiarum, bonorumque cœlestium significat largitatem;[3] ex abundantia enim superfluit quidquid [3] effunditur.

91. Itaque sicut creata non potest dici sapientia, quæ ex ore Dei procedit, nec verbum, quod eructatur ex corde, nec virtus, in qua plenitudo majestatis æternæ est; ita etiam creatus non potest Spiritus æstimari, qui ex ore Dei funditur; cum ipse Deus tantam ostenderit unitatem, ut effundere se de Spiritu suo dicat. Quo intelligamus quia etiam Dei Patris eadem gratia sit, quæ Spiritus sancti est, et quod sine incisione ac detrimento aliquo dividatur mentibus singulorum. Quod ergo de Spiritu Dei effunditur, nec inciditur, nec partibus aliquibus corporalibus comprehenditur, aut secatur.

92. Quomodo enim credibile est, quod Spi- Alias cap. VIII. ritus sectilibus aliquibus dividatur? Dicit Johannes de Deo: *Ex hoc cognoscimus quia manet in nobis de Spiritu quem dedit nobis.* Quod autem I Joan. III, 24. manet semper, utique nec mutatur:[4] ergo si [4] mutationem non habet, æternitatem habet. Et ideo Spiritus sanctus sempiternus est, creatura autem obnoxia vitio, ideoque mutabilis. Quod autem mutabile est, esse non potest sempiternum; et ideo non potest Spiritui sancto et Rom. VIII, 20. creaturæ esse consortium, quia sempiternus est Spiritus, creatura autem omnis in tempore est.

93. Sempiternum autem Spiritum sanctum etiam Apostolus ostendit: *Si* enim *sanguis taurorum et hircorum, et cinis vitulæ adspersus inquinatos sanctificat ad carnem emundandam; quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum sempiternum se obtulit immaculatum Deo?* Ergo Hebr. IX, 13, 14. sempiternus est Spiritus.

CAPUT IX.

Spiritum sanctum recte dici unguentum Christi, et oleum lætitiæ, et quas ob causas. Christum ipsum non esse unguentum, cum unctus sit Spiritu sancto: mirum autem id non videri, si unguentum vocetur et Spiritus, cum Pater ac Filius etiam Spiritus appellentur. Nec ullam tamen in ipsis confusionem esse; cum solus Christus in corpore oppetierit mortem, cujus salutifera crux prædicatur.

94. Plerique autem arbitrati sunt, unguentum Christi esse Spiritum sanctum. Et bene unguentum,[5] quia oleum lætitiæ nuncupatum [5] est, plurimarum redolente copula gratiarum: verum illum Deus omnipotens Pater unxit principem sacerdotum, qui non ut alii in typo unctus

[1] Mss. A, B, *diffusa.* Ita et alibi apud D. Ambros. Cf. Sabbat. ad h. l.

[2] Mss. aliquot, *nos esse opus Spiritus sancti.* (Edit. Maur.)

[3] Mss. nonnulli juxta Maurinos, *abundantia quadam exuberans vim gratiarum.... Itaque sicut creatura.*

[4] Ita mss. plures ac potiores: nonnulli tamen et omnes edit., *Quod autem manet, semper utique est, nec mutatur.* Et post duos versus ubi vet. editt. ac multo major numerus mss., *obnoxia vitio*, Rom. edit. cum aliis nonnullis cod., *obnoxia vanitati.* (Edit. Maur.)

[5] Mss. aliquot, *Qui bene ungit.* (Edit. Maur.)

ex Lege, sed et secundum Legem unctus in corpore, et in veritate supra Legem virtute sancti Spiritus ex Patre plenus est.

95. Hoc est oleum lætitiæ, de quo dicit Propheta: *Unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.* Denique Petrus unctum Spiritu dicit Jesum, sicut habes: *Vos scitis quod factum est verbum per totam Judæam, incipiens a Galilæa post baptismum, quod prædicavit Johannes, Jesum a Nazareth, quomodo unxit eum Deus Spiritu sancto.* Oleum igitur lætitiæ Spiritus sanctus est.

Ps. XLIV, 8. Act. X, 37, 38.

96. Et pulchre oleum lætitiæ dixit, ne creaturam putares; olei enim hujusmodi natura est, ut nequaquam naturæ alterius humido[1] misceatur. Lætitia quoque non corpus ungit, sed intima cordis illuminat, sicut Propheta dixit: *Dedisti lætitiam in corde meo.* Ergo cum ludat operam, qui oleum velit cum creatura humidiore confundere, quia cum olei natura levior sit ceteris, residentibus aliis, elevata secernitur;[2] quomodo putant isti deterrimi caupones oleum lætitiæ cum ceteris creaturis sua posse fraude confundi; cum utique non queant incorporeis corporea, increatis creata misceri?

Ps. IV, 7.

97. Et bene oleum lætitiæ dicitur, quo unctus est Christus; neque enim usitatum fuit ei oleum et commune quærendum, quo aut vulnera curantur, aut æstus levatur: cum fomentum vulnerum suorum salus mundana[3] non quæreret, nec refectionem corporis fatigati virtus sempiterna deposceret.

98. Nec mirum si habet oleum lætitiæ qui fecit exultare morituros, tristitia mundum exuit, mœstæ[4] fætorem mortis abolevit. Et ideo Apostolus ait: *Christi* enim *bonus odor sumus Deo;* utique de spiritalibus significans se loquutum. Sed et cum ipse Filius Dei dicat: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me,* spiritale signat unguentum. Ergo unguentum Christi est Spiritus.

II Cor. II, 15. Luc. IV, 18.

99. Aut quia unguentum exinanitum est nomen Jesu, si ibi Christum ipsum intelligere volunt unguenti expressum nomine, non Spiritum Christi; utique cum unctum Spiritu sancto Dominum Jesum Petrus Apostolus dixerit, liquet sine dubio quod unguentum dicatur et Spiritus.

100. Sed quid mirum, cum et Pater et Filius spiritus esse dicatur? De quo quidem dicemus plenius, cum de unitate nominis dicere cœperimus. Tamen quia hic quoque incidit pulcherrimus locus, ne sine corollario eum præterire videamur, accipiant quia et Pater dicitur spiritus, sicut in Evangelio Dominus loquutus est, quoniam *spiritus est Deus;* et Christus spiritus dicitur, quia Hieremias dixit: *Spiritus ante faciem nostram Christus Dominus.*

Infra cap. 14. Joan. IV, 24. Thren. IV, 20.

101. Et Pater ergo spiritus, et Filius spiritus; quia quod non est creaturæ corpus, hoc spiritus est: sed non confusus cum Patre et Filio Spiritus sanctus; verum et a Patre distinctus et a Filio. Non enim Spiritus sanctus est mortuus, qui mori non potuit; quia carnem non suscepit, nec mortis capax esse potuit sempiterna divinitas; sed mortuus est secundum carnem Christus.

102. In eo utique mortuus, quod suscepit ex Virgine; non in eo, quod habebat ex Patre: in eo enim mortuus, in quo crucifixus est Christus. Spiritus autem sanctus non potuit crucifigi, qui carnem et ossa non habuit: sed crucifixus est Dei Filius, qui carnem et ossa suscepit, ut in illa cruce nostræ carnis tentamenta morerentur. Suscepit enim quod non erat, ut celaret quod erat: celavit quod erat, ut tentaretur in eo, et redimeretur quod non erat; ut ad id quod erat, per id quod non erat, nos vocaret.

103. O divinum crucis illius sacramentum, in qua[5] hæret infirmitas, virtus libera est, affiguntur vitia, eriguntur trophæa! Unde quidam sanctus ait: *Confige clavis a timore tuo carnes meas;* sed timoris et fidei: vehementior est enim virtutis strictura,[6] quam pœnæ. Denique Petrum, cum usque in atrium principis sacerdotum Dominum sequeretur, quem nemo ligaverat, fides vinxerat; et quem fides vinxit, pœna non solvit. Rursus cum ligaretur a Judæis, devotio solvit, pœna non tenuit; quia non recessit a Christo.

Ps. CXVIII, 120. Matth. XXVI, 58.

104. Ergo et tu crucifige peccatum, ut moriare peccato; qui enim peccato moritur, Deo vivit; vivas ei qui Filio proprio non pepercit, ut in illius corpore nostras crucifigeret passiones. Pro nobis enim mortuus est Christus, ut nos in illius redivivo corpore viveremus. Mortua est ergo in illo non vita nostra, sed culpa: *Qui peccata,* inquit, *nostra pertulit in corpore suo super lignum; ut a peccatis nostris separati, cum justitia vivamus, cujus vulnere plagarum sanati sumus.*[7]

I Petr. II, 24.

105. Lignum igitur illud crucis velut quædam nostræ navis salutis vectura nostra est, non pœna; alia enim salus non est, nisi vectura salutis æternæ.[8] Dum mortem expetendo,[9] non sentio: dum pœnam contemnendo, non patior: dum metum nescio, negligendo.

106. Quis est igitur cujus vulnere plagarum sanati sumus, nisi Christus Dominus, de quo idem prophetavit Esaias quia plaga ejus nostra

[1] Non pauci mss., *naturæ alterius humidioris.* (Edit. Maur.)

[2] Mss. nonnulli, testibus Maurinis, *liquidior natura sit, cæteris resistentibus, altius aliis elevata cernitur.*

[3] Mss. nonnulli, *salus mundanda:* melius alii aliquot, *salus mundi:* reliqui et omnes edit., *salus mundana.* (Edit. Maur.)

[4] Amerb. et Eras. cum parte mss., *majestate fœtorem mortis:* Gill. et Rom. cum alia parte, ut in textu. Codex A, *mœstitiæ,* etc.

[5] Big. cod., *in qua erat infirmitate.* Codex A, *in quo hæret,* etc.

[6] Mss. aliquot, *timoris strictura.* Et infra pro *pœna non solvit,* iidem habent *potestas non solvit.* (Edit. Maur.)

[7] Mss. A, B, *estis* cum Vulg. nova.

[8] Ita edit. omnes, et mss. aliquot: horum autem alii partim, *alia enim salus est vectura salutis æternæ* (*ita etiam* A et B); partim, *talis enim navis est vectura,* etc.

[9] Mss. aliquot juxta Maurinos, *mortem expectando.*

Isai. LIII, 5. medicina est; de quo Paulus apostolus in epistolis suis scripsit: *Qui*[1] *peccatum non cognovit,* II Cor V, 21. *sed pro nobis peccatum factus est?* Hoc quippe divinum in eo, quia caro peccatum non fecit, nec in eo suscepti corporis creatura peccavit. Nam quid mirum, si non peccavit sola divinitas, cum peccandi incentiva non habeat? Si autem solus exsors peccati Deus, omnis utique creatura per naturam sui, ut diximus, obnoxia potest esse peccato.

CAPUT X.

Quod Spiritus peccata condonat, hoc illi cum Patre ac Filio, non autem cum angelis esse commune.

Alias cap. IX. 107. Dic igitur, quicumque Spiritus sancti divinitatem negas: Spiritus autem obnoxius non potuit esse peccato, qui magis peccata [2] condonat; numquid Angelus donat?[2] numquid Archangelus? Non utique, sed donat solus Pater, Luc. V, 21. solus Filius, solus Spiritus sanctus. Nemo autem [3] quod potest donare, non potest evitare.[3]

108. Sed fortasse dixit aliquis quia et Seraphim dixit Esaiæ: *Ecce tetigit hoc labia tua,* [4] *et auferet iniquitates tuas,*[4] *et peccata tua cir-* Isai. VI, 7. *cumpurgabit. Auferet,* inquit, *et circumpurgabit*: non ego auferam, sed ignis ille de altari Dei, hoc est, gratia spiritalis. Quid enim aliud pie intelligere possumus in altari Dei esse, nisi Spiritus gratiam? Non utique lignum silvarum, nec fuliginem atque carbonem. Aut quid tam pium, quam ut secundum mysterium intelligamus quia revelabatur in ore Esaiæ omnes homines per passionem Christi esse purgandos, qui velut carbo secundum carnem exussit nostra peccata, sicut in Zacharia habes: *Nonne hic titio ejectus ab igni? Et ille erat Jesus indutus* Zac. III, 2, 3 *vestimenta sordida.*

109. Denique ut sciamus communis hoc redemptionis mysterium per prophetas evidentissime revelatum, etiam hoc loco habes dictum: [5] *Ibid.*, 4. *Ecce abstulit*[5] *peccata tua;* non quod Christus peccata sua deponeret, qui peccatum non fecit; sed quod in carne Christi omne a peccatis suis genus absolveretur humanum.

110. Sed etiamsi Seraphim abstulisset peccatum, quasi unum utique de ministris Dei ad hoc esset mysterium destinatum. Sic enim dixit Esaias: *Quia missum est ad me unum de Seraphim.* Isai. VI, 6.

CAPUT XI.

Spiritum ad omnes mitti, nec transire ex loco in alium; cum nec loco, nec tempore concludatur. Sic igitur eum exire a Filio, ut ipse Filius a Patre, in quo semper manet; sed eumdem venire ad nos, cum ipsum recipimus. Eodem etiam modo venire quo Pater ipse, a quo separari nequaquam potest.

111. Et Spiritus quidem missus dicitur: sed Seraphim ad unum, Spiritus ad omnes: Alias cap X. Joan. XVI, 7. Seraphim mittitur in ministerium, Spiritus operatur mysterium: Seraphim quod jubetur, exsequitur; Spiritus quod vult, dividit: Seraphim Cor. XII, 11. de loco ad locum transit; non enim complet omnia, sed et ipsum repletur ab Spiritu: Seraphim descendit cum aliquo secundum naturam suam transitu; at vero de Spiritu sancto hoc non possumus æstimare, de quo dicit Filius Dei: *Cum venerit paraclitus Spiritus veritatis, quem ego mitto vobis, qui a Patre procedit.* Joan. XV, 26.

112. Etenim si de loco procedit Spiritus, et ad locum transit; et ipse Pater in loco invenietur, et Filius. Si de loco exit, quem Pater mittit, aut Filius,[6] utique de loco transiens Spi- [6] ritus atque progrediens, et Patrem sicut corpus secundum impias interpretationes relinquere videtur et Filium.

113. Hoc secundum eos loquor, qui dicunt quod habeat Spiritus descensorium motum. Sed neque in loco aliquo Pater circumscribitur, qui est super omnia, non solum corporeæ naturæ, sed etiam invisibilis creaturæ:[7] neque Filius [7] suorum operum locis temporibusque concluditur, qui super omnem est creaturam totius opifex creaturæ: neque Spiritus veritatis, utpote Dei Spiritus, circumscribitur aliquibus finibus corporalibus: qui cum sit incorporeus, omnem in- Sap. VII, 23. telligibilem substantiæ creaturam inenarrabili divinitatis plenitudine supereminet, spirandi ubi velit, et inspirandi quomodo velit, habens super Joan. III, 8. omnia potestatem.

[1] Non pauci mss., testibus Maurinis, *qui peccatum pro nobis factus est.* Codices vero A et B, *quia peccatum non cognovit*, etc. Videtur autem genuina lectio *quia*, eo quod consuetum sit Ambrosio præmittere particulam *quia* biblicis testimoniis. Iterum autem pro *corporis natura*, quod erat in omnibus edit. ante maurinam, omnes prope mss., *corporis creatura.*

[2] Maurini: *peccata condonat? Numquid Angelus*, etc. « Remig. cod., *quicumque es Spiritus sancti divinitatem negans, Spiritus sanctus obnoxius non potuit esse peccato; quia nullus peccata donat: numquid Angelus*, etc. Editt. autem, ac mss. reliqui inter se consentiunt, nisi quod pro *non potuit*, legitur in Rom. edit. *num potuit.* Sed non minimus timendi locus est, ne ubique hic locus corruptus habeatur ». Ita Maurini. Sed nos arbitrati sumus sustollendum punctum interrogantis post vocem *condonat*, ut periodus continuata habeatur.

[3] Amerb. atque Eras. cum mss. non paucis, *Nemo autem quod non potest donare, non potest vitare.* Perperam; si quidem idem sensus esset, ac si scriberetur, omnes quod non possunt donare, possunt vitare. Melius ergo Gill. cum reliquis mss., ut in contextu. Neque ab his discrepat Rom. edit., nisi quod geminat negationem.... *non potest non evitare.* (Edit. Maur.)

[4] Omnes edit., *et abstulit... circumpurgavit:* Omnes mss., *et auferet... circumpurgabit:* in quo cum hebræo et versionibus græcis ac latinis consentiunt. (Edit. Maur.)

[5] Mss. A, B, *abstuli.* Ita cum textu et LXX cæterisque versionibus.

[6] Sic omnes edit. ac mss. aliquot: alii vero partim, *ita ut Filius;* partim, *ita et Filius;* at pro *utique* omnes ferme habent *itaque.* (Edit. Maur.)

[7] Mss. nonnulli juxta Maurinos, *invisibilis naturæ.... qui super omnem est creationis totius opifex creaturam.*

114. Non ergo quasi ex loco mittitur Spiritus, aut quasi loco procedit, quando procedit ex Filio,[1] sicut ipse Filius cum dicit: *De Patre processi, et veni in mundum*, omnes interficit opiniones, quæ ex loco ad locum possunt, sicut in aliquibus corporalibus, æstimari. Similiter autem cum aut intus aut foris legimus Deum esse, non utique Deum aut intra aliquod corpus includimus,[2] aut ab aliquo corpore separamus; sed alta hoc et inenarrabili æstimatione pensantes, divinæ naturæ intelligimus arcanum.

Joan. xvi, 18.

115. Denique ita Sapientia ex ore Altissimi prodiisse se dicit, non ut extra Patrem sit, sed apud Patrem, quia *Verbum erat apud Deum;* nec solum apud Patrem, sed etiam in Patre. Dicit enim: *Ego in Patre, et Pater in me est.* Sed neque cum de Patre exit, de loco recedit, aut quasi corpus a corpore separatur; neque cum in Patre est, quasi in corpore tamquam corpus includitur. Spiritus quoque sanctus cum procedit a Patre et Filio, non separatur a Patre, non separatur a Filio. Quemadmodum enim separari potest a Patre, qui Spiritus oris ejus est? Quod utique et æternitatis indicium, et divinitatis exprimit unitatem.

Eccl. xxiv, 5. Joan. i, 1. Joan. xiv, 10. Ps. xxxii, 6.

116. Est ergo et manet semper, qui oris est Spiritus: sed descendere videtur, cum illum recipimus, ut habitet in nobis, ne nos simus a gratia ejus alieni. Nobis descendere videtur, non quod ille descendat, sed quod ad illum animus noster adscendat. De quo plenius diceremus, nisi meminissemus in libris jam superioribus positum quod et Pater dixerit: *Descendamus et confundamus linguas eorum;* et Filius dixerit: *Qui diligit me, sermonem meum servabit, et Pater meus diliget eum; et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus.*

Lib. v *de fide*, cap. 7. Gen. xi, 7. Joan. xiv, 23.

117. Sic igitur venit Spiritus, quemadmodum venit Pater; quia ubi Pater est, ibi est et Filius, et ubi Filius est, ibi est Spiritus sanctus. Non ergo discrete venire æstimandus est Spiritus sanctus. Venit autem non de loco ad locum, sed a dispositione constitutionis ad salutem redemptionis, a gratia vivificationis ad gratiam sanctificationis; ut de terris ad cœlum, de injuria ad gloriam,[3] de servitio ad regnum transferat.

118. Sic ergo venit Spiritus, quemadmodum venit Pater. Dixit enim Filius: Ego et Pater *veniemus, et mansionem apud eum faciemus.* Numquid corporaliter Pater venit? Sic ergo et Spiritus venit, in quo cum venit, et Patris et Filii plena præsentia est.

119. Quis autem potest a Patre et Filio Spiritum sanctum separare, cum vel appellare Patrem et Filium sine Spiritu non queamus? *Nemo enim dicit Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto.* Ergo si appellare Dominum Jesum sine Spiritu non possumus, utique sine Spiritu prædicare non possumus. Si autem et angeli prædicant Dominum Jesum, quem nemo potest sine Spiritu prædicare; et in ipsis ergo Spiritus sancti munus operatur.

I Cor. xii, 3.

120. Probavimus igitur unam præsentiam esse, unam gratiam esse Patris et Filii et Spiritus sancti: quæ tam cœlestis atque divina est, ut pro ea agat gratias Patri Filius, dicens: *Confiteor tibi, Pater Domine cœli et terræ, quod abscondisti hæc a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis.*

Matth. xi, 25.

CAPUT XII.

Patris et Filii et Spiritus sancti unam esse pacem atque gratiam: similiter unam caritatem, quæ maxime in hominum redemptione apparuit: unam denique trium communicationem.

Alias cap. XI.

121. Ergo cum una vocatio sit, una etiam gratia est. Denique scriptum est: *Gratia vobis, et pax a Deo patre nostro et Domino Jesu Christo.* Ecce habemus quia Patris et Filii una est gratia, et Patris et Filii una est pax: sed hæc gratia et pax fructus est Spiritus, sicut ipse Apostolus docuit dicens: *Fructus autem Spiritus est caritas, gaudium, pax, patientia.* Et bona pax et necessaria, ut nemo disputationum turbetur incertis, neque passionum corporalium tempestate quatiatur:[4] sed simplicitate fidei, et tranquillitate mentis quietus circa Dei cultum perseveret affectus.

Rom. i, 7. Galat. v, 22.

122. De pace probavimus: de gratia autem propheta Zacharias dicit, quia promisit Deus effundere in Hierusalem Spiritum gratiæ et misericordiæ; et apostolus Petrus dicit: *Pœnitentiam agite, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Domini*[5] *Jesu Christi, in remissionem peccatorum; et accipietis gratiam Spiritus sancti.* Ergo sicut Patris et Filii, ita et Spiritus sancti gratia est. Quomodo enim sine Spiritu potest esse gratia, cum gratia divina omnis in Spiritu sancto sit?

Zach. xii, 10. Act. ii, 38.

Alias cap. XII.

123. Nec solum pacem et gratiam legimus Patris et Filii et Spiritus sancti; sed etiam caritatem, et communionem, fidelis Auguste.[6] De caritate enim dictum est:[7] *Gratia Domini nostri Jesu Christi, et caritas Dei.* Accepimus caritatem Patris. Eadem caritas quæ Patris, etiam Filii est. Ipse enim dixit: *Qui me diligit, diligetur*

II Cor. xiii, 13

[1] Ambrosius hic et sub finem sequentis numeri, ut missionem temporalem Spiritus significet, adhibet verbum *procedere:* quare mirum est Estium *in lib.* I, *Sent.* Dist. 14, ista scripsisse: *Sciendum non facile reperiri apud Patres, ut missio Spiritus sancti nomine processionis significetur, præterquam apud Bedam,* etc. (Edit. Maur.)

[2] Juxta Maurinos quidam mss., *corpus implemus.*

[3] Mss. aliquot, testibus Maurinis, *de inferis ad gloriam.*

[4] Nonnulli mss., *neque passionem corporalium tempestatum patiamur:* quidam etiam, *neque passionum... tempestatem patiamur;* ceteri, et editt. ut in textu. (Edit. Maur.)

[5] Mss. A et B addunt *nostri,* cum Lucifero Calar. et Augustino apud Sabbaterium.

[6] Tres mss., *communionem fidelis æternitatis.* (Edit. Maur.)

[7] Codex B addit hoc loco: *quia una caritas Patris et Filii et Spiritus Sancti et opera Trinitatis ut passionem corporis Dominus Jesus subiret.*

Joan. XIV, 21. *a Patre meo, et ego diligam eum.* Quæ est enim caritas Filii, nisi quia se pro nobis obtulit, et Ephes. V, 2. suo sanguine nos redemit? Eadem autem caritas et in Patre est, quia scriptum est: *Sic enim dilexit Deus mundum, ut Filium suum unigenitum* Joan. III, 16. *daret.*

124. Tradidit ergo Pater Filium, et Filius ipse se tradidit. Servatur caritas, nec læditur pietas; nulla est enim pietatis injuria, ubi nulla est traditionis ærumna. Tradidit volentem, tradidit offerentem, non utique ad pœnam Pater Filium, sed ad gratiam. Si discutis facti meritum, interroga pietatis vocabulum. Vas electionis unitatem hanc divinæ caritatis evidenter ostendit; quia et Pater tradidit Filium, et Filius ipse se tradidit. Pater tradidit, qui *Filio proprio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit* Rom. VIII, 32. *illum.* De Filio quoque dicit: *Qui se tradidit* Galat. II, 20. *pro me. Tradidit,* inquit. Si gratiæ, quid arguo? Si injuriæ, plus debeo.

125. Sed sicut Pater tradidit Filium, et Filius ipse se tradidit, accipe quia et Spiritus eum tradidit. Scriptum est enim: *Tunc Jesus ductus est in desertum ab Spiritu, ut tentaretur a dia-* Matth. IV, 1. *bolo.* Ergo et Spiritus diligens tradidit Dei Filium. Sicut enim una est caritas Patris et Filii, ita hanc caritatem Dei supra effundi per Spi- Rom. V, 5. ritum sanctum, et fructum esse sancti Spiritus declaravimus; quia *fructus est Spiritus caritas,* Galat. V, 22. *gaudium, pax, patientia.*

Alias cap. XIII. 126. Communicationem autem et Patris et Filii esse manifestum est, quia scriptum est: *Et communicatio nostra cum Patre, et Filio ejus* I Joan. I, 3. *Jesu Christo;* et alibi: *Communicatio Spiritus* II Cor. XIII, 13. *sancti cum omnibus vobis.* Si igitur una pax, una gratia, una caritas, una communicatio est Patris et Filii et Spiritus sancti; una certe operatio est: et ubi una operatio est, utique non potest virtus esse divisa, et discreta substantia. Nam quomodo operationis ejusdem gratia conveniret?

CAPUT XIII.

Divinarum trium personarum unum esse nomen e Scripturis demonstrat Ambrosius; at in primis unitatem nominis Filii ac Spiritus sancti, cum uterque paraclitus dicatur et veritas.

Alias cap. XIV. [1] 127. Quis igitur unitatem negare audeat[1] nominis, cum operationis videat unitatem? Sed quid ego unitatem nominis argumentis adstruo, cum divinæ vocis evidens testimonium sit, unum nomen esse Patris et Filii et Spiritus sancti? Scriptum est enim: *Ite, baptizate gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. In nomine* dixit, non in nomi- Matt XXVIII, 19. nibus. Non ergo aliud nomen Patris, aliud nomen Filii, aliud nomen Spiritus sancti, quia unus Deus: non plura nomina, [2] quia non duo dii, [2] non tres dii. I Cor. VIII, 4.

128. Et ut aperiret quia una divinitas, una majestas est, quia unum nomen Patris et Filii et Spiritus sancti; nec in alio nomine venerit Filius, in alio nomine Spiritus sanctus, ait ipse Dominus: *Ego veni in nomine Patris mei, et non accepistis me: si alius venerit in nomine suo, illum accipietis.* Joan. V, 43.

129. Quod autem nomen Patris est, hoc idem Filii Scriptura declarat, quia in Exodo dixit Dominus: *Ego antecedam te in nomine meo, et vocabo in nomine meo Dominum in conspecto tuo.*[3] Dominus ergo dixit quia in no- [3] Exod. XXXIII, 19. mine suo vocabit Dominum: Dominus ergo et Patris est nomen et Filii.

130. Cum autem unum nomen sit Patris et Filii, accipe quia et Spiritus sancti idem nomen sit; quoniam et Spiritus sanctus in nomine Filii venit, sicut scriptum est: *Paraclitus autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia.* Qui autem venit Joan. XXIV, 26. in nomine Filii, utique etiam in nomine Patris venit, quia unum nomen Patris et Filii est. Sic fit ut unum et Patris et Filii nomen sit et Spiritus sancti. Nec enim est aliud nomen sub cœlo datum, in quo oporteat nos salvos fieri. Act. IV, 12.

131. Simul docuit unitatem divini nominis esse credendam, non disparilitatem; quoniam in unitate nominis venit Christus; in suo autem nomine venturus Antichristus est, sicut scriptum est: *Ego veni in nomine Patris mei, et non accepistis me: si alius venerit in nomine suo, illum accipietis.* Joan. V, 43.

132. Edoctum est igitur ex his, non esse in Patre et Filio et Spiritu sancto paraclito nominis diversitatem; et quod nomen est Patris, id esse etiam Filii nomen: similiter quod nomen est Filii, esse id etiam Spiritus sancti; quando etiam paraclitus Filius dicitur, sicut et Spiritus sanctus. Et ideo ait in Evangelio Dominus Jesus: *Rogabo Patrem meum, et alium paraclitum dabit vobis, qui vobiscum sit in æternum, Spiritum veritatis.* Et bene dixit *alium,* ne ipsum Joan. XIV, 16 Filium, ipsum Spiritum intelligeres: unitas enim nominis est, non Filii Spiritusque sabelliana confusio.[4] [4]

Alias cap. XV. 133. Itaque alius paraclitus est Filius, alius paraclitus Spiritus sanctus; Filium enim paraclitum dixit etiam Johannes, sicut habes: *Si quis peccaverit, paraclitum habemus apud*[5] *Pa-* [5]

[1] Editiones ante maurinam, *separare audeat.*

[2] Mss. aliquot, *non plura numina.* Non bono sensu. (Ed. M.)

[3] Ita vet. editt. ac plures mss., a quibus Rom. hoc solo distat, quod exemit præpositionem *in:* quidam autem mss. ultimam partem exhibent in hunc modum: *Invocabo te, nomine meo, Domine,* etc. LXX vero, Ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερός σου τῇ δοξῇ μου, καὶ καλέσω τῷ ὀνόματί μου (quidam mss., ὀνόματι Κυρίου). Κύριος ἐναντίον σου. Quod August. *Quæst. vet. Testam.* ita vertit: *Ego transibo ante te, gloria mea: et vocabo nomine Domini in conspectu tuo.* (E. Maur.)

[4] Vet. editt., *Spiritus, quæ est Sabelliana confusio:* mss. duo, *Spiritus, quem Sabelliana dicit confusio:* unus, *ut fatetur Sabelliana confusio:* Reliqui, et Rom. edit., ut in textu. (Edit. Maur.)

[5] Mss. A, B, *ad.* Ita et alibi apud D. Ambr. Cf. Sabbat. ad h. l.

I Joan. II, 1. *trem Jesum Christum.* Itaque quemadmodum unitas nominis, ita etiam unitas potestatis est; ubi enim paraclitus Spiritus, ibi etiam Filius.

134. Nam sicut hic in æternum Dominus futurum fidelibus Spiritum dicit, ita etiam de se alibi ostendit quod in æternum cum apostolis sit futurus, dicens: *Ecce ego vobiscum sum* Matt. XXVIII, 20. *omnibus diebus usque ad consummationem mundi.* Unum sunt ergo Filius et Spiritus: unum nomen est Trinitatis, et una inseparabilisque præsentia.

135. Sicut autem ostendimus paraclitum Filium nominatum, ita etiam ostendimus veritatem Spiritum nuncupatum. Veritas Christus, veritas Spiritus; habes enim in epistola Johannis: I Joan. V, 6. *Quoniam Spiritus est veritas.* Non solum ergo Spiritus veritatis, sed etiam veritas dicitur Spiritus, sicut et Filius veritas prædicatur, qui ait: I Joan. XIV, 6. *Ego sum via et veritas et vita.*

CAPUT XIV.

Singulas Trinitatis personas e sacris codicibus lucem esse; Spiritum autem etiam ignem significari apud Isaiam, cujus quidem ignis in Moysis rubo, in linguis flammeis, et in lagenis Gedeonis figura exstitit. Negari non posse ejusdem Spiritus divinitatem, cum eadem sit ejus, quæ Patris et Filii operatio, nec non Dominici vultus lumen ignisque prædicetur.

Alias cap XVI. 136. Quid autem adstruam quod sicut Pater lumen, ita etiam Filius lumen, et Spiritus sanctus lumen est? Quod utique divinæ potentiæ est. Deus enim lux est, sicut dixit Johannes: *Quia Deus lux est, et tenebræ in eo* I Joan. I, 5. *non sunt.*

137. Lux autem et Filius, quia *vita erat lux hominum.* Et ut ostenderet se de Dei Filio Evangelista dixisse, ait de Johanne Baptista: *Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine. Erat lux vera, quæ illuminat omnem* Joan. I, 8, 9. *hominem venientem in hunc mundum.* Ergo quia Deus lux est, lux autem vera est Dei Filius; sine dubio Deus verus est Dei Filius.

138. Habes et alibi quia Filius Dei lux est: [1] *Populus qui sedebat in tenebris et*[1] *in umbra* Isai. IX, 2. *mortis, lucem vidit magnam.* Quid autem hoc evidentius, quod ait: *Quoniam apud te est fons* Ps. XXXV, 10. *vitæ, et in lumine tuo videbimus lumen?* Hoc est, quod apud te, Deus omnipotens Pater, qui fons vitæ es, in lumine tuo Filio lumen vide- [2] bimus Spiritus sancti.[2] Sicut ipse Dominus Joan. XX, 22. ostendit dicens: *Accipite Spiritum sanctum;* et Luc VI, 19. alibi: *Et virtus exibat de eo.*

139. Ipsum autem Patrem quis dubitet lucem esse, cum lectum sit de Filio ejus quia splendor sit lucis æternæ? Cujus enim nisi Patris æterni Hebr. I, 3 splendor est Filius, qui et cum Patre semper est, nec dissimili, sed eadem claritate semper præfulget?

140. Et Esaias significat non solum lucem, sed etiam ignem esse Spiritum sanctum, dicens: *Et erit lux Israel in ignem.* Itaque prophetæ Isai. X, 17. eum ignem ardentem dixerunt, quia in tribus istis generibus propensius majestatem divinitatis advertimus: quoniam et sanctificare, divinitatis, et illuminare, ignis et lucis est proprium; et in specie ignis exprimi vel videri divinæ est consuetudinis: *Deus enim est ignis consumens,* sicut Moyses dixit. Deut. IV, 24.

141. Vidit enim ipse in rubo ignem, et audierat Deum, tunc quando vox facta est de flamma ignis ad eum dicens: *Ego sum Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob.* Vox Exod. III, 15. ergo de flamma, et in rubo flamma, et flamma non noxia. Urebatur enim rubus, et non exurebatur; eo quod illo mysterio Dominus figuraret quia illuminaturus spinas nostri corporis adveniret; nec consumpturus ærumnosos, sed mitigaturus ærumnas:[3] qui baptizaret in Spi- [3] ritu sancto et igni, ut gratiam tribueret, pec- Matth. III, 11. cata consumeret. Ergo in specie ignis Deus servat propositum.

142. In Actibus quoque apostolorum cum supra fideles Spiritus sanctus descendisset, ignis species videbatur; sic enim habes: *Et factus est subito de cœlo sonus, tamquam vi magna Spiritus ferretur; et replevit totam domum, ubi erant sedentes: et visæ sunt illis dispersæ linguæ tamquam ignis.* Act. II, 2, 3.

143. Unde et illud quando Gedeon superaturus Madian, trecentos viros jussit hydrias sumere, et in hydriis faces accensas habere, et in dextris tenere tubas; ita nostri acceptum Judic. VII, 16. ab apostolis servavere majores, quod hydriæ sunt corpora nostra, figurata de limo, quæ timere non norunt,[4] si fervore gratiæ spiritalis [4] ignescant, et Jesu Domini passionem canora vocis confessione testentur.

144. Quis igitur de divinitate sancti Spiritus dubitet, cum ubi Spiritus gratia sit, ibi species divinitatis appareat? Quo testimonio non diversitatem, sed unitatem divinæ colligimus potestatis. Nam quemadmodum potest esse discretio potestatis, ubi unus in omnibus operationis effectus est? Neque vero potest esse gratia sacramentorum, nisi ubi fuerit venia peccatorum.

145. Quis est igitur iste ignis? Non utique virgultis vilibus concretus, aut stipula silvarum

[1] Codd. A, B omittunt *in tenebris et.* Ita et alibi apud D. Ambr. Cf. Sabbat. ad h. l.

[2] Ita omnes edit. et plures mss.; sed alii nonnulli, *in lumine tui Filii videbimus,* etc.; quidam etiam, *in lumine tuo Filii lumen videmus et Spiritus sancti.* (Edit. Maur.)

[3] Mss. aliquot juxta Maurinos, *nec consumpturus ærumnas, sed mitigaturus: qui,* etc.

[4] Mss. aliquot, *signata de limo, quæ opera tenere non norunt, nisi fervore,* etc.; nonnulli alii, *de limi opere tenera, quæ tumorem non norunt, si fervore,* etc.; reliqui et editt. in nostram lectionem consentiunt. Hanc porro expositionem lagenarum ac facularum, quibus Gedeon usus legitur, invenies etiam apud Origenem *Hom.* IX, *in lib. Judic.*, Augustinum *Quæst.* 49 in eumdem librum, et Gregorium M. lib. XXX *Moralium,* etc. (Edit. Maur.)

fragosus incendiis: sed ignis ille, qui ut aurum bona facta meliorat, et ut stipulam peccata consumit. Hic est utique Spiritus sanctus, qui Dominici vultus et ignis appellatur et lumen:[1] lumen, sicut supra diximus: *Signatum est in nobis lumen vultus tui, Domine.* Quod est ergo lumen signatum, nisi illius signaculi spiritalis, in quo credentes *Signati*, inquit, *estis Spiritu promissionis sancto?*

Ps. IV, 7.

Ephes. I, 13.

Alias cap. XVII.

146. Et sicut lumen est vultus divini, ita etiam ignis emicat ex Dei vultu; quia scriptum est: *Ignis in conspectu ejus ardebit.* Præfulget enim gratia diei judicii,[2] ut sequatur absolutio, quæ sanctorum remuneretur obsequium. O magna abundantia Scripturarum, quam nemo possit humano ingenio comprehendere! O maximum divinæ unitatis indicium! His enim duobus versiculis quam multa signantur![3]

Ps. XLIX, 3.

CAPUT XV.

Spiritum sanctum æque ac Patrem et Filium vitam esse; immo vero sive Pater intelligatur, apud quem est fons vitæ, sive Filius, fontem illum aliud non esse quam Spiritum.

Alias c. XVIII.

147. Diximus quia lux est Pater, lux Filius, lux Spiritus sanctus: accipiamus etiam quia vita est Pater, vita Filius, vita Spiritus sanctus. Dixit enim Johannes: *Quod erat ab initio, quod audivimus et quod vidimus, et oculis nostris perspeximus, et manus nostræ scrutatæ sunt de Verbo vitæ: et vita apparuit, et vidimus et testamur et annuntiamus vobis de vita, quæ erat apud Patrem.* Et Verbum vitæ dixit et vitam; ut et Patrem vitam significaret et Filium. Quod enim est vitæ Verbum, nisi Dei Verbum? Ac per hoc et Deus et Verbum Dei vita est.[4] Et sicut Verbum vitæ dicitur, ita et Spiritus vitæ. Scriptum est enim: *Et Spiritus vitæ erat in rotis.* Itaque sicut Verbum vitæ vita est, ita et vita Spiritus vita est.

I Joan. I, 1, 2.

Ezech. I, 20.

Alias cap. XIX.

148. Accipe nunc quia sicut Pater fons vitæ est, ita etiam Filium plerique fontem vitæ memorarunt significatum; eo quod apud te, inquit, Deus omnipotens, Filius tuus fons vitæ sit, hoc est, fons Spiritus sancti;[5] quia Spiritus vita est, sicut Dominus ait: *Verba quæ ego loquutus sum vobis, Spiritus et vita sunt*: quia ubi Spiritus, et vita est, et ubi vita est, etiam Spiritus sanctus.[6]

Joan. VI, 64.

149. Plerique tamen hoc loco Patrem volunt tantummodo per fontem significatum, quamquam videant quid Scriptura memoraverit: *Apud te*, inquit, *fons vitæ*, hoc est, apud Patrem Filius; quoniam Verbum apud Deum, quod erat in principio, et erat apud Deum.

Ps. XXXV, 10.

Joan. I, 1, 2.

150. Sed sive Patrem quis hoc loco, sive Filium intelligat fontem, fontem utique intelligimus non aquæ istius, quæ creatura est, sed divinæ illius gratiæ, hoc est, Spiritus sancti: ipse est enim aqua viva. Propterea Dominus dicit: *Si scires donum Dei, et quis est qui dicit tibi: Da mihi bibere; tu petisses ab eo, et dedisset tibi aquam vivam.*

Joan. IV, 10.

151. Hanc aquam sitivit anima David. Harum fontem aquarum desiderat cervus, non sitiens venena serpentum. Viva est enim aqua gratiæ spiritalis, eo quod mentis interna purificet, et omne animi peccatum abluat, occultorumque mundet errorem.

Ps. XLI, 3.

CAPUT XVI.

Spiritum sanctum flumen esse magnum, cujus munere mystica Jerusalem irrigatur. Eumdem fonti suo, id est, Patri ac Filio æqualem esse, atque in Scriptura significari. Illius aquam sitit Doctor sanctus: sed ut ea conservetur in nobis, diabolum, cupiditatem ac hæresim admonet vitari oportere, cum nobis vasa sint fragilia: deserendos etiam contritos lacus, ut Domini aquam Samaritanæ patriarcharumque exemplo inveniamus.

152. Sed ne quis forte tamquam pusillitatem[7] Spiritus redarguat, et hinc velit quamdam facere distantiam magnitudinis, quod aqua portio videatur esse fontis exigua, quamquam creaturarum exempla minime divinitati aptanda videantur;[8] tamen ne quid ex hac quoque creaturæ comparatione præjudicent, discant non solum aquam, sed etiam flumen dictum Spiritum sanctum, secundum quod lectum est: *Flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Hoc autem dicebat de Spiritu, quem incipiebant accipere qui crediturі erant in eum.*

Alias cap. XX.

Joan. VII, 38, 39.

153. Ergo flumen est Spiritus sanctus, et flumen maximum, quod secundum Hebræos de Jesu fluxit in terris,[9] ut ore Esaiæ accepimus prophetatum. Magnum hoc flumen, quod fluit

Isai. LXVI, 12.

[1] Albin. cod., *et lumen; quia lumen Dei vultus Spiritus sancti lumen est.* (Edit. Maur.)

[2] Mss. nonnulli, *Præfulgurat enim gratia Dei in judicio:* ceteri ut editt., nisi quod in quibusdam legitur *die judicii.* (E.M.)

[3] Nonnulli mss. Maurinis testibus, *duobus versibus quam multa designari diximus. Quia lux,* etc.

[4] Juxta Maurinos quidam mss., *ac per hoc et Dei Verbum vita est, et sicut,* etc. Et post pauca: *Filium fontem vitæ memorari oporteat significatum.*

[5] Non poterat sanctus hic Doctor apertius processionem Spiritus ex Filio significare. In quo quidem et illud non negligenter prætereundum est, illum eam opinionem non sibi vindicasse quasi privatam, sed plerisque communem prædicare. Nec vero dubium est, quin eorum in numero comprehenderit Athanasium; is enim lib. *De humana natura suscepta* Davidis versum ad quem hic adluditur, allegans, οἶδε γὰρ, inquit, παρὰ τῷ θείῳ Πατρὶ ὄντα τὸν υἱὸν πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. (Edit. Maur.)

[6] Rom. edit. sola, *quia ubi Spiritus, et ubi vita, etiam Spiritus sanctus.*

[7] Mss., aliquot juxta Maurinos, *tamquam pauxillitatem.*

[8] Similiter Gregorius Naz. cum *Orat.* XXXVII eas retulisset similitudines, quibus catholici personarum divinarum cognitionem utcumque faciliorem reddere cupientes utebantur, se tamen non sine timore quodam atque scrupulo easdem adhibere profitetur. (Edit. Maur.)

[9] Ita omnes edit. ac plures mss.; alii autem nonnulli, *de Jesu fluit internis.* Et continuo post Amerb., Eras. et mss. aliquot habent, *ut ore sæpe accepimus prophetarum;* ubi reliqui mss. atque editt. ut in contextu. (Edit. Maur.)

semper, et numquam deficit.[1] Nec solum flumen, sed etiam profusi impetus, et magnitudinis redundantis, sicut etiam David dixit: *Quia fluminis impetus lætificat civitatem Dei.* Ps. LXV, 5.

154. Neque enim civitas illa Hierusalem cœlestis meatu alicujus fluvii terrestris abluitur; sed ille ex vitæ fonte procedens Spiritus sanctus, cujus nos brevi satiamur haustu, in illis cœlestibus Thronis, Dominationibus et Potestatibus, Angelis et Archangelis redundantius videtur effluere, pleno septem virtutum spiritalium fervens meatu. Si enim fluvius riparum editis superfusus exundat, quanto magis Spiritus omnem supereminens creaturam, cum reliqua tamquam inferiora nostræ mentis arva perstringat, cœlestem illam creaturarum naturam effusiore quadam sanctificationis ubertate lætificat!

155. Nec moveat quod vel hic dixit *flumina,* Joan. VII, 38. vel alibi *septem spiritus:* Apoc. V, 6. his enim sanctificationibus[2] septem spiritalium, sicut Esaias dixit, significatur plenitudo virtutum; Isai. XI, 2. spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii atque virtutis, spiritus cognitionis atque pietatis, spiritus timoris Dei. Unum ergo flumen, sed multi spiritalium donorum meatus. Hoc igitur flumen exit ex fonte vitæ.

156. Nec hic rursus sensum tuum ad inferiora detorqueas, quia quædam diversitas videtur esse fontis et fluminis; et tamen ad omnia prospexit Scriptura divina, ne infirmitas humani caperetur ingenii vilitate sermonum. Proponas tibi licet quodvis flumen, e fonte est; unius tamen naturæ, unius splendoris et gratiæ. Dic sane et tu Spiritum sanctum unius cum Filio Dei et Deo Patre esse substantiæ, unius claritatis et gloriæ. Capiam fidele compendium de unitate virtutis, nec verebor aliquam de diversitate magnitudinis quæstionem. Nam etiam in hoc nobis Scriptura prospexit; dicit enim Dei Filius: *Qui biberit de aqua, quam ego dabo ei,* Joan. IV, 14. *fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Hic fons utique gratia spiritalis est, fluvius ex vivo fonte procedens. Fons igitur vitæ etiam Spiritus sanctus est.

157. Advertis ergo ex verbis ipsius divinæ [3] significari magnitudinis unitatem,[3] nec posse Christum etiam a perfidis fontem negari, cum fons dicatur et Spiritus. Et sicut flumen dicitur Spiritus, ita et Pater dixit: *Ecce ego decurro* [1] *in vos,*[4] *sicut fluvius pacis, et sicut torrens inun-* Isai. LXVI, 12. *dans gloriam gentium.* Quis autem dubitet flumen esse vitæ Dei Filium, de quo æternæ vitæ flumina profluebant?

158. Bona ergo aqua, spiritalis gratiæ: quis hunc fontem dabit pectori meo? In me saliat; A in me fluat vitæ largitor æternæ. Superfluat in nobis fons iste, non effluat. Dicit enim Sapientia: *Bibe aquam de tuis vasis, et de puteorum tuorum fontibus, inque plateis tuis superfluant aquæ tuæ.* Quomodo hanc aquam tenebo, Prov. V, 15, 16. ne effluat, ne labatur? Quomodo vas meum conservabo, ne qua penetrans rima peccati,[5] [5] æternæ vitæ distillet humorem? Doce nos, Domine Jesu, doce sicut docuisti apostolos tuos, dicens: *Nolite thesaurizare vobis thesauros in* B *terra, ubi ærugo et tinea exterminat, et ubi fures effodiunt et furantur.* Matth. VI, 19.

159. Furem videlicet immundum spiritum esse significat, qui in bonorum operum luce gradientibus non possit obrepere; in tenebris autem sæcularium cupiditatum, et inter oblectamenta terrestrium si quem ceperit voluptatum,[6] omni virtutis æternæ flore despoliet. Et [6] ideo Dominus dicit: *Thesaurizate*[7] *vobis the-* [7] *sauros in cœlo, ubi neque ærugo, neque tinea* C *exterminat; et ubi fures non effodiunt et furantur. Ubi enim fuerit thesaurus tuus, ibi erit et cor tuum.*

160. Ærugo nostra lascivia est: ærugo nostra libido est: ærugo nostra luxuria est, quæ flagitiorum sordibus aciem mentis obducunt. Tinea rursus nostra Arius est: tinea nostra Photinus est, qui sanctum Ecclesiæ vestimentum impietate sua scindunt; et unitatem divinæ potestatis individuam separare cupientes, sacrilego morsu D pretiosum fidei velamen obrodunt. Funditur aqua, si Arius dentem impresserit; effluit, si aculeum suum in alicujus vas Photinus infixerit. Vile figmentum sumus; cito vitia sentimus. Sed nemo dicit figulo: *Quid me fecisti sic?* Nam, Rom. IX, 20. etsi vile vas nostrum, aliud tamen in honore, aliud in contumelia est. Noli ergo aperire lacum tuum, noli fodere vitiis atque criminibus, ne quis dicat: *Lacum aperuit, et effodit eum: et incidit in foveam, quam operatus est.* Ps. VII, 16.

161. Si Jesum quæritis, contritos lacus deserite; Christus enim non ad lacum, sed ad puteum sedere consuevit. Ibi eum Samaritana illa quæ credidit, illa quæ aquam haurire cupiebat, invenit. Quamvis mane venire debueris, Joan. IV, 6. tamen etiamsi serius veneris, etiam sexta hora Jesum fatigatum ab itinere invenies. Fatigatus est, sed in te, quia diu te quæsivit: tua illum tamdiu incredulitas fatigavit. Non offenditur tamen, si modo venias: petit bibere, daturus. F Bibit autem non aquam prætermeantis rivuli, sed salutem tuam: bibit affectum tuum: bibit calicem, hoc est, passionem illam tuorum criminum redemptricem; ut tu sitim istius mundi, sacri potus cruore restinguas.

[1] Nonnulli mss. Maurinis testibus, *et non defluit.*

[2] Nonnulli mss., ut supra, *his enim significationibus.*

[3] Mss. aliquot, *Advertis ergo ex verbis ipsius fontem divinæ significari magnitudinis, nec posse,* etc. Reliqui ac editt. inter se non dissident, nisi quod hæ legunt *etiam,* illi autem *ergo,* et pro *verbis ipsis,* quod Eras., Gill. et Rom. edit. præ se ferunt, Amerb. et mss. habent *verbis ipsius,* nempe Dei Filii supra citati. (Edit. Maur.)

[4] Ita mss. plures ac potiores: alii autem nonnulli, et vet. editt., *decurram in vos:* Rom. edit. ex sacris cod., *decurram in eos.* (Edit. Maur.)

[5] Ita edit. omnes ac plures mss.; alii vero aliquot, *ne aqua penetrans rimam.* (Edit. Maur.)

[6] Mss. aliquot juxta Maurinos, *ceperit volutatum.*

[7] Codd. A, B *autem* addunt. Ita et textus græcus cæteræque versiones.

162. Sic Abraham Deum, posteaquam puteum fodit, emeruit. Sic Isaac dum ad puteum deambulat, venientem illam in typo Ecclesiæ accepit uxorem. Fidelis ad puteum, infidelis ad lacum. Denique et Rebecca sicut legimus, petitorem invenit[1] ad fontem, et meretrices in lacu Jezabel se cruore laverunt.

Gen. xxi, 30. Gen. xxiv, 62. *Ibid*, 67. III Reg. xxii.

[1] Mss. non pauci, ac etiam A et B, *Rebeccam, sicut legimus, petitor invenit*, tres, *petiturus invenit*.

LIBER SECUNDUS.

PROLOGUS.

Tres divinas personas ut priscis judicibus ita et Moysi non fuisse ignotas: declaratam etiam cum alibi tum apud illum Filii cum Patre, non secus ac trium inter se æqualitatem. Spiritum sanctum adfuisse Samsoni, cujus deinceps percurritur mira historia, et variis Ecclesiæ mysteriis aptatur. Eodem autem Spiritu recedente, ipsum in multiplices incidisse calamitates, quod resecatis capillis ne tribuatur, spiritales illorum significationes proponit Ambrosius.

Etsi in libro primo veteris historiæ lectione patefactum sit; et in ipsis judicibus veterum Judæorum septiformis invenimus gratiam Spiritus refulsisse, et per Spiritum sanctum cœlestium sacramentorum revelata mysteria, quem Moyses non ignoravit æternum.[1] Denique statim in principio mundi, immo ante principium, cum Deo junxit, quem ante mundi principium sempiternum esse cognovit. Namque si quis diligenter advertat, et Patrem in principio et Filium cognoscet et Spiritum. De Patre enim scriptum est: *In principio fecit*[2] *Deus cœlum et terram.* De Spiritu dictum est: *Spiritus superferebatur super aquas.* Et bene in exordio creaturæ baptismi figura signatur, per quod habuit creatura mundari. Lectum[3] etiam de Filio quod[4] ipse est, qui discrevit inter medium lucis et tenebrarum: unus est enim Deus Pater qui dicit, et unus Dominus Jesus qui facit.

Gen. i, 1. 2. *Ibid.*, 4.

[1] Omittunt vocem *invenimus* omnes edit. ac plures mss.; alii vero nonnulli, habent: *patefactum sit, si diligenter advertamus, et ipsis judicibus veterum Judæorum spiritalem invenimus gratiam refulsisse:* quidam omittunt *si diligenter advertamus.* Notant vero Maurini tam hoc quam verbum *invenimus* verisimiliter addita fuisse ab iis librariis, qui orationem in ant. mss. pendere, nec plenum sensum exhibere animadverterunt, ac prosequuntur: « Quamquam autem in receptam lectionem vitium ex aliqua voce in mss. prætermissa irrepsisse non diffiteamur, malumus tamen mancam eamdem relinquere, quam ipsi membrum quod alienum judicemus, adsuere ». Nos tamen vocem *invenimus* a supramemoratis quibusdam mss. assumpsimus, quia evidens est non potuisse Ambrosium periodum in suspenso relinquere. Vox demum *et* ante voces *in ipsis judicibus* constat e contextu valere pro *etiam.*

[2] Codex A, *creavit*, ex nova nempe Vulgata.

[3] Mss. A, B, *dictum.*

[4] Mss. A, B, *quia*, ex usu Ambrosii melior lectio.

[5] Non defuerunt antiqui Patres et ante et post Nicænum concilium, qui Patrem Filio præcepisse agnoscerent, ut Irenæus lib. III, cap. 8, et lib. IV, cap. 75; Marius Victor lib. I *de Rerum creat.*; Athanasius lib. *Decr. Synodi Nicænæ* et Basilius *de Spiritu sancto*, cap. 16. Sed imperium paternum esse, non despoticum, nullamque in Filio servitutem inducere iidem existimant: quemadmodum luculenter explicant Basilius lib. cit. cap. 8, Cyrillus Alex. in eumdem locum Geneseos, et Gregorius Nazian. Orat. XXXVI. Vide quæ nos libro I *De Fide*, n. 69, jam notavimus. (Edit. Maur.)

2. Sed ne rursus aut arrogans putes dicentis imperium,[5] aut vile facientis obsequium; æqualem sibi Pater Filium confitetur operis unitate, dicens: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* Imago enim et operatio et similitudo communis quid aliud nisi majestatis ejusdem significat unitatem?

Gen. i, 26

3. Tamen ut æqualitatem plenius Patris Filiique cognoscas, sicut dixit Pater, et Filius fecit; ita et Pater operatur, et Filius dicit. Pater operatur, sicut scriptum est: *Pater meus usque modo operatur.* Habes dictum ad Filium: *Dic verbo, et sanabitur.* Et Filius dicit Patri: *Volo ut ubi ego sum, et isti sint mecum.* Fecit Pater quod Filius dixit.

Joan. v, 17. Matth. viii, 8. Joan. xvii, 24.

4. Sed nec Abraham ignoravit Spiritum sanctum: denique tres vidit, et unum adoravit; quia unus Deus, unus Dominus, et unus Spiritus. Et ideo unitas honoris, quia unitas potestatis.

Gen. xviii, 2, 3.

5. Et quid de singulis loquar? Samson divina promissione generatus, Spiritum comitantem habebat; sic enim legimus: *Quia benedixit ei Dominus, et cœpit Spiritus Domini comitari cum eo in castra.* Et ideo futurum prævidens sacramentum, ex alienigenis poscebat uxorem: quod Pater ejus ac mater, ut scriptum est, ignorabant, quoniam a Domino est. Meritoque fortior ceteris habebatur, quia eum Spiritus Domini dirigebat, quo duce, solus nunc alienigenarum fugabat populos, nunc leonem, morsu inviolabilis, fortitudine insuperabilis, discerptum manibus dividebat. Utinam tam cautus ad servandam gratiam, quam fortis ad superandam bestiam!

Judic. xiii, 25. Judic. xiv, 1 et ss. *Ibid.*, 5 et ss.

6. Et fortasse hoc non solum virtutis miraculum, sed etiam sapientiæ mysterium, prophetiæ oraculum fuit. Neque enim otiosum videtur quod cum tenderet ad mysterium nuptiarum, leo rugiens occurrit ei, quem manibus

ille discerpsit, in cujus corpore, connubio[1] potiturus optato, congregationem apum reperit, et mel sustulit de ore ejus, quod patri edendum matrique tribuit. Habebat gentium populus mella, qui credidit: qui populus feritatis erat ante, nunc Christi est. Judic. XIV, 8 et ss.

7. Nec ipsa quæstio vacat sacramentis, quam proposuit sodalibus suis, dicens: *De edente exivit esca, et de potente exivit dulce.*[2] Denique eo usque mystica, ut tribus diebus ejus revelatio quæreretur, quæ non potuit nisi per fidem Ecclesiæ, die septima, completo Legis tempore, post passionem Domini revelari. Sic enim habes, quia et apostoli ideo non intelligebant, quia *Jesus nondum fuerat honorificatus.* Ibid., 14. Joan. VII, 39.

8. *Quid*, inquiunt, *dulcius melle, et quid fortius leone?* Ad quæ ille respondit: *Si non domuissetis vitulam meam, non invenissetis quæstionem meam.* O divinum mysterium! o evidens sacramentum! Evasimus interemptorem, potentem vicimus. Ibi nunc cibus vitæ est, ubi erat ante miseræ fames mortis. In salutem pericula, in suavitatem amaritudo convertitur. Gratia ex offensione processit, potentia ex infirmitate, vita de morte. Judic. XIV, 18.

9. Sunt tamen qui e contrario putent fundari non potuisse conjugium, nisi occiso leone de tribu Juda; et ideo in corpore ejus, hoc est, Ecclesiæ, apes repertas, quæ condunt mella[3] sapientiæ; quia post Domini passionem magis apostoli crediderunt. Hunc igitur leonem Samson quasi Judæus occidit; sed in eo mel quasi in figura redimendæ hereditatis invenit, ut reliquiæ salvæ fierent secundum electionem gratiæ. Rom. XI, 27.

10. *Et decidit*, inquit, *super eum Spiritus Domini, et descendit in Ascalonem, et percussit inde triginta viros.*[4] Neque enim potuerat victoriam non tenere, qui sacramenta cernebat. Accipiunt itaque in stolis præmium sapientiæ, conversationis insigne, qui absolvunt et renuntiant quæstionem. Judic. XIV, 19, 20.

11. Rursus hic alia oboriuntur mysteria, quod uxor ejus aufertur; et ideo vulpes incendunt manipulos alienigenarum. Eos enim qui adversus divina sacramenta contendunt, decipere sua consuevit astutia.[5] Unde iterum dicit in Canticis Canticorum: *Prendite nobis vulpes pusillas exterminantes vineas, ut vineæ nostræ floreant.* Bene pusillas[6] dixit; quia majores vineas exterminare non poterant, licet fortibus et diabolus sit pusillus. Judic. XV, 1 et ss. Cant. II, 15.

12. Ergo ille (ut compendium faciamus historiæ; suo enim tempori totius lectionis digestio reservanda est) invictus erat, quamdiu habuit gratiam spiritalem, sicut Dei populus ille electus a Domino, ille Nazaræus in Lege. Invictus ergo Samson, atque ita insuperabilis, ut in maxilla asini viros mille percuteret: ita plenus gratiæ cœlestis, ut etiam aquam in maxilla asini sitiens reperiret; sive hoc ad miraculam conferas, sive ad mysterium vertas, quod in populi foret humilitate gentilis et requies et triumphus. Juxta quod scriptum est: *Qui te percusserit in maxillam, præbe ei et alteram.* Per hanc enim injuriarum patientiam, quam erudiunt sacramenta baptismatis, de quibusdam stimulis iracundiæ triumphamus; ut morte obita, resurrectionis requiem consequamur.[7] Judic. XV, 15 et ss. Matth. V, 39.

13. Illene ergo Samson, qui funes intextos nervis, qui novas restes sicut mollia fila dissolvit; illene Samson qui crinium suorum palo constricta defixo vincla non sensit, quamdiu habuit gratiam spiritalem, is, inquam, posteaquam Spiritus Dei discessit ad eo, longe mutatus ab illo Samsone,[8] qui rediit allophylorum indutus exuvias, in muliebribus genibus virtutis suæ degener, palpatus et captus,[9] sacro crine[10] tondetur? Judic. XVI, 9 et ss.

14. Tantumne ergo momenti crines habuere capitis, ut manentibus his, virtus invicta duraret; tonso autem capite, fortitudo omnis viri subito solveretur? Non ita est, ut tantam vim corporalium capillorum putemus. Sunt quidam crines religionis et fidei: crines Nazaræi in Lege perfecti, in parcimonia et abstinentia consecrati, quibus illa in typo Ecclesiæ, quæ Domini pedes oleo perfuderat, Verbi cœlestis vestigia detergebat: tunc enim et secundum carnem noverat Christum. Isti videlicet crines, de quibus dicitur: *Capillatura tua ut greges caprarum;* ex illo capite pullulantes, de quo dictum est: *Caput viri Christus;* et alibi: *Caput ejus aurum cephas, et crines ejus abietes nigræ.* Et bonæ ex abiete naves Tharsis,[11] quæ fluctibus Joan. XII, 3. Cantic. IV, 1. I Cor. XI, 3. Cant. V, 11.

[1] Amerb. et Eras., *connubia petiturus optata:* mss. nonnulli, *connubium petiturus optatum:* alii plures, et cum his Gill. ac Rom. edit., ut in textu.

[2] Ita vet. editt. cum mss. longe plurimis, nisi quod in quibusdam (*ut* A) pro *dulce* præfertur *dulcedo:* at edit. Rom. cum nonnullis aliis mss. pro *et de potente* legunt *et de forti*, etc. (Edit. Maur.)

[3] Mss. non pauci, *apes reperta, quæ condidit mel.* Rursus vero ubi cunctæ edit. cum mss. uno vel altero, *et in eo mel in figura*, mss. reliqui, *sed in eo*, etc. (Edit. Maur.)

[4] Post voces *triginta viros* addunt quatuor mss., *implevit triginta annos.* (Edit. Maur.)

[5] Mss. aliquot, *Sunt enim qui adversus divina sacramenta decipere sua consuerunt astutia.* (Edit. Maur.)

[6] Thuan. cod., Colb. unus et Alb., juxta Maurinos, ac insuper A et B, *Bene pusillas vineas:* Tell. et vet. editt., *Bene pusillas vulpes.* Rom. edit. ac plures mss., ut in textu.

[7] Mss. non pauci, *quam erudiunt* (quidam *qua erudimur*) *de quibusdam iracundiæ stimulis triumphamus, ut sacramenta baptismatis capiamus* (nonnulli, *baptismatis videas*), *triginta annorum baptizatum dicit* (alii *dicimus*) *esse Salvatorem. In triginta annis* (aliqui *post triginta annos*) *incarnationis Dominus Jesus a Judæis interficitur; ut post mortem obitam;* non pauci sicut et edit., *mcrte obita;* est enim non obscura imitatio Virgiliani illius e lib. X, Æneid.

Morte obita, quales fama est volitare figuras.

Cæterum superiores varietates eo consilio exhibuimus, ut hoc tamquam specimine pateat, quantum sibi quandoque scribarum permiserit audacia. (Edit. Maur.)

[8] Manifesta hic etiam Virgilii e lib. II. Æneid. imitatio; sic enim illic:

Quantum mutatus ab illo
Hectore, qui redit exuvias indutus Achillis.

(Edit. Maur.)

[9] Ita vet. editt. et plures mss.; at Rom. edit. cum aliis nonnullis, *colligatus et captus.* (Edit. Maur.)

[10] Juxta Maurinos, nonnulii mss. *,invicto crine.*

[11] Vet. editt., *Et bonæ abietes naves Tharsis:* Rom., *Et*

supernatent mundi, et tutum remigium[1] salutis exhibeant.

15. Unde et in Evangelio Dominus noster visibiles capitis et intelligibiles capillos quosdam esse significans, ait: *Sed et capilli capitis vestri omnes numerati sunt*, spiritalium videlicet significans facta virtutum; neque enim de capillis nostris cura est Deo. Quamquam et illud non absurdum sit æstimare, quia pro majestate divina eum latere nihil possit. Matth. x, 31.

16. Sed quid mihi prodest, si Deus ipse omnes meos[2] novit capillos? Illud mihi redundat et proficit, si bonorum operum pervigil testis, remunerationem gloriæ donet æternæ. Denique et ipse Samson non corporales, sed intelligibiles hos capillos esse declarans ait: *Et si tonsus fuero, discedet a me virtus mea.* Hoc de mysterio: nunc lectionis seriem consideremus. Judic. xvi, 17.

CAPUT I.

Spiritum Domini etiam Dominum ac virtutem esse, nec in hoc Patri vel Filio inferiorem.

17. Supra habes quia *benedixit ei Dominus, et cœpit Spiritus Domini comitari cum eo.* Infra ait: *Et direxit super eum*[3] *Spiritus Domini.* Item ait: *Si tonsus fuero, discedet a me virtus mea.* Posteaquam tonsus est, vide Scriptura quid dicat: *Dominus,* inquit, *discessit ab eo.* Judic. xiii, 24, 25. Judic. xiv, 6. Judic. xvi, 17. *Ibid.*, 20.

18. Vides ergo quia ille qui comitabatur, ipse discessit. Idem est ergo Dominus, qui Spiritus Domini, hoc est, ipsum Spiritum Dei, Dominum nuncupavit, sicut et Apostolus ait: *Dominus autem Spiritus est: ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas.* Habes ergo Dominum dictum etiam Spiritum sanctum: non enim unus, sed unum sunt Spiritus sanctus et Filius. II Cor. iii, 17.

19. Hoc quoque loco virtutem dixit, et Spiritum significavit. Sicut enim Pater virtus, ita et Filius virtus, et Spiritus sanctus est virtus. De Filio legisti, Christum Dei virtutem esse, et Dei sapientiam. Legimus etiam quia virtus est Pater, sicut scriptum est: *Videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram virtutis Dei.*[4] Hic utique virtutem Patrem dixit, cujus ad dexteram Filius sedet, sicut habes: *Dixit Dominus Domino meo: Sede ad dexteram meam.* Virtutem etiam Spiritum sanctum ipse Dominus nuncupavit dicens: *Accipietis virtutem, adveniente in vos Spiritu sancto.*[5] I Joan. v, 7. I Cor. i, 24. Matth. xxvi, 64. Ps. cix, 1. Act. i, 8.

CAPUT II.

Unum esse Patris et Filii et Spiritus sancti consilium.

20. Ipse enim Spiritus virtus est, quia legisti: *Spiritum consilii atque virtutis.* Et sicut Filius magni consilii Angelus, ita etiam Spiritus consilii est, ut unum scias Patris et Filii et Spiritus sancti esse consilium.[6] Consilium non de rebus incertis aliquibus, sed præcognitis et statutis. Isai. xi, 2.

21. Arbitrum autem divini consilii Spiritum, etiam inde cognosce. Nam cum[7] supra docuerimus arbitrum baptimatis esse Spiritum sanctum, baptismum autem Dei esse consilium legerimus, sicut habes: *Pharisæi autem consilium Dei spreverunt in se,*[8] *non baptizati ab eo;* liquido claret, cum sine Spiritu baptisma esse non possit, sine Spiritu quoque non esse consilium Dei. Lib. i, cap. 6. Luc. vii, 30.

22. Et ut sciamus plenius virtutem esse Spiritum, scire debemus ipsum esse promissum, quando dixit Dominus: *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem.* Ille ergo qui promissus est nobis, ipse est virtus; sicut etiam in Evangelio idem Dei Filius declaravit dicens: *Et ego mitto promissa Patris mei in vos, vos autem sedete in civitate, quousque induamini virtute ex alto.* Joel. ii, 28. Luc. xxii, 49.

23. Eousque autem virtutem esse Spiritum sanctum Evangelista significat, ut et cum vi magna eum sanctus Lucas descendisse memoraret, dicens: *Et factus est subito de cœlo sonus, tamquam vi magna Spiritus ferretur.* Act. ii, 2.

24. Sed ne rursus putes ad sensibilia et corporalia hoc esse vertendum, accipe quia sic descendit et Spiritus, quemadmodum descensurus est Christus. Nam et ipse cum virtute descendet, sicut habes: *Videbunt Filium hominis venientem in nubibus cœli, in virtute maxima et majestate.* Matth. xxiv, 30.

25. Quomodo enim non est una virtus atque eadem potestas; cum unum opus, unum judicium, unum templum, una vivificatio, una sanctificatio, unum etiam regnum sit Patris et Filii et Spiritus sancti?

---

bene ex abiete sunt naves Tharsis: mss. vero nobiscum faciunt, exceptis paucis in quibus legitur: *Et bonæ adducentes naves,* etc. (Edit. Maur.)

[1] Maurinis testibus quidam mss., *totum remigium,* et infra voci *omnes* addunt *a Deo.*

[2] Aliquot mss., ajunt Maurini, *Deus omnipotens meos.*

[3] Rom. edit. sola, *et irruit super eum:* mss. aliquot, *et decidit super eum.* Non male: in quibusdam enim græcis exemplaribus legitur, καὶ κατήλαυνεν ἐπὶ αὐτὸν, licet habeatur in pluribus, καὶ ἥλατο, *et insiliit, et irruit,* etc. (Edit. Maur.)

[4] Mss. A, B omittunt *Dei.* Ita et alibi apud D. Ambr. Cf. Sabbat. ad h. l. Ex contextu arguendum esset, hoc etiam loco Ambrosium omisisse vocem *Dei.*

[5] Rom. edit. cum mss. nonnullis, hic et lib. i, cap. 7, *accipietis virtutem advenientem in vos Spiritum sanctum:* vet. editt. hic cum aliis aliquot mss...., *advenientis in vos Spiritus sancti.* Eædem vet. edit. citato loco lib. i, et mss. plures utrobique.... *adveniente in vos Spiritu sancto.* Sed ultimæ duæ lectiones æque respondent græcis verbis ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος. (Edit. Maur.)

[6] Thuan. mss., *ut unum scias Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum esse, consilium non,* etc.

[7] Quidam mss., *inde cognoscendum quia supra.*

[8] Idem *Expos. in Luc.* lib. vi, num. 4: *Consilium Dei est in baptismate Johannis: quis igitur dubitet Dei esse consilium in Christi lavacro? Hoc est consilium quod magni consilii Angelus reperit, quod nemo cognovit. Quis enim cognovit sensum Domini,* etc.

CAPUT III.

Sicut vita est cognoscere Patrem et Filium, ita vitam esse cognoscere Spiritum sanctum; proindeque a Patris divinitate non separandum.

26. Dicant enim in quo dissimilitudinem divini operis arbitrentur. Quandoquidem sicut vita est cognoscere Patrem et Filium, quemadmodum ipse Dominus declaravit dicens: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum;* ita etiam vita est cognoscere Spiritum sanctum. Dicit enim Dominus: *Si diligitis me, mandata mea servate; et ego rogabo Patrem, et alium paraclitum dabit vobis, ut maneat vobiscum in æternum, Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere; quia non videt eum, nec cognoscit eum: vos autem scitis eum, quia apud vos manet, et in vobis est.*

Joan. xvii, 3.

Ibid. xiv, 15 et ss.

27. Ergo mundus non habebat vitam æternam, quia non acceperat Spiritum: ubi autem Spiritus, ibi vita æterna; ipse est enim Spiritus vitæ operator æternæ. Unde miror,[1] cur de solo et vero Deo ariani moveant quæstionem. Sicut enim vita æterna est cognoscere solum et verum Deum; ita vita æterna est cognoscere Jesum Christum, ita vita æterna est cognoscere Spiritum sanctum: quem sic non videt mundus, quemadmodum Patrem; sic non cognoscit, quemadmodum Filium.[2] Qui autem de hoc mundo non est, habet vitam æternam, et cum ipso manet Spiritus in æternum, qui est lumen vitæ æternæ.

28. Ergo si hoc confert cognitio solius veri Dei, quod confert Filii Spiritusque cognitio; cur Filium et Spiritum a veri Dei honore secernis, cum a magnitudine beneficii non secernas? Aut enim credas necesse est solius veræ divinitatis esse hoc maximum munus, et solam et veram divinitatem sicut et Patris, ita et Filii et Spiritus confitebere: aut si dixeris quia vitam æternam potest et is conferre, qui verus Deus non sit;[3] incides ut Patri magis derogare videaris, cujus opus non putes solius veræ divinitatis esse præcipuum, sed creaturæ operibus conferendum.

CAPUT IV.

Spiritum sanctum non secus ac Patrem et Filium, operatione non diversa vivificare.

29. Quid autem mirum si Spiritus operator est vitæ, qui vivificat sicut Pater, vivificat sicut Filius? Vivificare autem quis abnuat

Joan. v, 21.

[1] Pauci mss. juxta Maurinos, *Unde interdum miror.*

[2] Mss. aliquot (etiam A et B), *quemadmodum Patrem.* (Edit. Maur.)

[3] Nonnulli mss., *potest conferre qui verus non est Deus: non sic incides et.... cujus opus non potest,* etc. (Edit. Maur.)

esse majestatis æternæ? Scriptum est enim: *Vivifica servum tuum.* Vivificatur ergo qui servus est, hoc est, homo, qui vitam ante non habuit, sed ut haberet, accepit.

Ps. cxviii, 17.

30. Videamus igitur utrum vivificetur Spiritus, an ipse vivificet. Sed scriptum est: *Littera occidit, Spiritus autem vivificat.* Ergo vivificat Spiritus.

II Cor. iii, 6.

31. Sed ut intelligas Patris et Filii et Spiritus sancti vivificationem non esse divisam, accipe quia vivificationis quoque unitas sit, quando ipse per Spiritum vivificat Deus; dixit enim Paulus: *Qui suscitavit Christum ex mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter*[4] *inhabitantem Spiritum ejus in vobis.*

[4]

Rom. viii, 11

CAPUT V.

Sicut Patrem ac Filium, ita etiam Spiritum creatorem in Scriptura significari. Hoc ipsum a paganis quoque scriptoribus adumbratum: sed planissime demonstratum esse in mysterio incarnationis, de qua ubi delibavit Ambrosius nonnulla, cœptum argumentum ex eo quod adoratio, quæ soli debetur creatori, etiam Spiritui debeatur, confirmat.

32. Quis vero dubitare potest quia vivificet omnia Spiritus sanctus, quando et ipse sicut Pater et Filius, creator est omnium, nec quidquam[5] nisi cum Spiritu sancto Deus omnipotens Pater intelligatur operatus; quandoquidem et in principio creaturæ Spiritus superferebatur super aquam?

[5]

Gen. i, 1.

33. Itaque cum superferebatur Spiritus, nulla erat gratia creaturæ: postea vero quam operationem Spiritus etiam creatura mundi istius suscepit, omnem hanc gratiæ meruit venustatem, qua mundus illuxit. Denique sine Spiritu sancto universitatis gratiam manere non posse Propheta declaravit dicens: *Auferes Spiritum eorum, et deficient, et in pulverem suum revertentur.*[6] *Emitte Spiritum tuum, et creabuntur, et innovabis omnem faciem terræ.* Non solum igitur sine Spiritu docuit omnem creaturam stare non posse, sed etiam creatorem totius esse Spiritum creaturæ.

[6]

Ps. ciii, 29, 30.

34. Et quis neget opus esse Spiritus sancti quod creata est terra, cujus opus est quod novatur? Nam si negare cupiant quod per Spiritum sit creata; cum per Spiritum novandam negare non possint, meliorem ergo operationem Spiritus sancti, quam Patris et Filii, qui cupiunt separare, defendent, quod abhorret a vero: neque enim dubium est quod novata terra melior, quam creata sit. Aut si primo sine operatione Spiritus sancti terram Pater fecit et

[4] Mss. A, B, *per.* Ita et alibi apud D. Ambrosium. Cf. Sabbat. ad h. l.

[5] Mss. aliquot juxta Maurinos, *nec unquam.*

[6] A, *convertuntur;* cod. B, *convertentur.* Ita et alibi apud D. Ambrosium. Cf. Sabbat. ad h. l.

Filius, postea vero Spiritus sancti operatio copulabatur; videbitur id quod factum est, ejus quod accessit, eguisse præsidio. Sed absit ut hoc quisquam existimet, ut operatio divina varietatem creatoris, quam Manichæus inducit, habere credatur.[1]

35. An vero sine opere Spiritus sancti substantiam putamus esse terrarum, sine cujus opere nec cœli convexa subsistunt? Scriptum est enim: *Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Ps. xxxii, 6. Adverte quid dicat: Omnem, inquit, virtutem cœlorum ad Spiritum esse referendam. Qui enim superferebatur antequam terra fieret, quomodo cum terra fieret, feriabatur?[2]

36. Gentiles homines per umbram quamdam nostros sequuti, quia veritatem Spiritus haurire non poterant; quod cœlum ac terras, lunæ quoque stellarumque micantium globos Spiritus intus alat, suis versibus indiderunt.[3] Ergo illi per Spiritum non negant virtutem subsistere creaturæ: nos qui legimus, denegamus? Sed flatilem putatis ab illis spiritum designatum. Si illi auctorem omnium flatilem spiritum declararunt, nos dubitamus Spiritum Dei esse omnium creatorem?

37. Sed quid alienis immoror? Accipiant documentum evidens, nihil posse esse quod Spiritus sanctus negetur operatus; nec de Angelis, nec de Archangelis, nec de Thronis, nec de Dominationibus posse dubitari, quod ejus operatione subsistant: quandoquidem ipse secundum carnem Dominus, cui Angeli serviebant, Spiritu in Virginem superveniente, genitus sit; sicut et secundum Matthæum ad Joseph Angelus dixit: *Joseph fili David, noli timere accipere Mariam uxorem tuam; quod enim ex ea nascetur,* Matth. i, 20. *de Spiritu sancto est.* Et secundum Lucam dixit Luc. i, 35. ad Mariam: *Spiritus sanctus superveniet in te.*

38. Opus ergo Spiritus Virginis partus est. Opus Spiritus fructus est ventris, secundum quod scriptum est: *Benedicta tu inter mulieres,* Ibid., 42. *et benedictus fructus ventris tui.* Opus Spiritus flos radicis est: ille, inquam, flos, de quo bene est prophetatum: *Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus adscendet.* Radix Jesse patriarchæ familia Judæorum, virga Maria, flos Mariæ Christus; qui bonum odorem fidei toto sparsurus orbe, virginali ex utero germinavit, sicut ipse dixit: *Ego flos campi, et lilium convallium.* Isai. xi, 1. Cant. ii, 1.

39. Flos odorem suum et succisus reservat, et contritus accumulat, nec avulsus amittit: ita et Dominus Jesus in illo patibulo crucis, nec contritus emarcuit, nec avulsus evanuit; et illa lanceæ punctione succisus, sacro speciosior fusi cruoris colore vernavit, mori ipse nescius, et mortuis[4] æternæ vitæ munus exhalans. In hoc igitur Spiritus sanctus virgæ regalis flore requievit.

40. Bona virga, ut quidam putant, est caro Domini, quæ de radice terrena ad superna se subrigens, odoriferos sacræ fructus religionis circumtulit mundo, mysteria divinæ generationis et gratiam cœlestibus altaribus superfundens.

41. Dubitare ergo non possumus Spiritum creatorem, quem Dominicæ cognoscimus incarnationis auctorem. Quis enim dubitet, cum in principio Evangelii habeas, quia Christi generatio sic erat: *Cum desponsata esset Maria Joseph, antequam convenirent, inventa est in utero habens ex Spiritu sancto?*[5] Matth. i, 8.

42. Nam licet plerique habeant *de Spiritu;* græcus tamen, unde transtulerunt latini, ἐκ Πνεύματος ἁγίου dixit, hoc est, ex Spiritu sancto. Quod enim ex aliquo est, aut ex substantia est, aut ex potestate ejus. Ex substantia, sicut Filius, qui ait: *Ex ore Altissimi prodivi;* sicut Spiritus, *qui a Patre procedit;* de quo dicit Eccli. xxiv, 5. Filius: *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet.* Ex potestate autem, sicut illud est: *Unus* Joan. xvi, 14. *Deus Pater, ex quo omnia.* I Cor. viii, 6.

43. Quomodo ergo in utero habuit Maria ex Spiritu sancto? Si quasi ex substantia: ergo Spiritus in carnem et ossa conversus est? Non utique. Si quasi ex operatione et potestate ejus Virgo concepit; quis neget Spiritum creatorem?

44. Quid quod etiam Job creatorem suum Spiritum evidenter ostendit dicens: *Spiritus di-*

[1] Quid sit quod manichæi per varietatem creatoris intellexerint, perquam aperte cognosci potest ex Epiphanio; hic enim *Hær.* lxvi, num. 25, deliramenta quæ ab Archælao mutuatus fuerat Manichæus, dum commemorat, multa quibus hic Ambrosii locus illustretur, habet. (Edit. Maur.)

[2] Amerb., Eras. et mss. aliquot, *non ferebatur:* Gill. ac Rom. edit. cum mss. pluribus, *feriabatur.* (Edit. Maur.)

[3] Gregorius Nazian. *Orat.* xxxvii, testatur sancti Spiritus in orbis gubernatione operationem sub quibusdam nominum involucris designatam fuisse ab iis ethnicorum, qui theologiæ majori floruerunt laude, propiusque ad nos accesserunt, nimirum ab Aristotele, Anaxagora et Hermonymo, ut Elias Cret. interpretatur. Nec dubium est quin hoc loco Nazianzeni vestigiis insistat Ambrosius; verum cum scriberet latinis hominibus, auctoritatem quæ iisdem notior esset, indicatam voluit. Petita fuit illa e lib. vi Æneidos, ubi canitur:

Principio cœlum ac terras, camposque liquentes,
Lucentemque globum lunæ, titaniaque astra
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

[4] Nonnulli mss. juxta Maurinos, ac etiam A, *et mortuus.* Non recte.

[5] Mss. aliquot, *de Spiritu sancto. Nam licet plerique non habeant, græcus tamen,* etc. Quid autem præpositiones *ex* et *de* inter se differant, luculenter explicat Augustinus lib. *de Natura boni,* cap. 27: ibi enim hoc Apostoli textu, *quoniam ex ipso et per ipsum,* etc. in manichæos proposito, ita disserit: Ex ipso *autem non hoc significat, quod* de ipso. *Quod enim de ipso est, potest dici ex ipso: non autem omne quod ex ipso est, recte dicitur de ipso. Ex ipso enim cœlum et terra, quia ipse fecit ea; non autem de ipso, quia non de substantia ejus,* etc. Item in *Actis cum Felice Manichæo,* lib. ii, cum hæreticus quæreret de anima rationali *utrum vere ex Deo est?* Augustinus dixit: *Ex Deo, non de Deo.* Verumtamen non semper ea severitate loquuntur boni auctores; at promiscue eodemque sensu has particulas passim usurpant. Et sane in Vulgata versione, ubi par est religiosiorem esse, tralator cunctos prope locos in quibus ἐκ græci codices habent, per *de* reddidit. Immo vero cautionem hanc nonnumquam Ambrosius ipse neglexit, ut videbitur infra cap. 9, num. 94 et seq.: ibi enim ut probet voces *ex ipso* etiam Spiritui sancto convenire, testimonia in quibus *de* pro *ex* ponitur, passim adhibet; et supra n. 88, *omnia esse de Spiritu* diserte profitetur. (Edit. Maur.)

Job xxxiii, 4. *vinus, qui fecit me?* Et divinum utique et creatorem uno versiculo demonstravit. Si igitur creator est Spiritus, non est utique creatura; creaturam enim Apostolus creatoremque divisit dicens: *Servierunt creaturæ potius quam creatori.* Rom. i, 25.

45. Simul creatori admonet serviendum, damnando eos[1] qui serviunt creaturæ, cum creatori servitium debeamus. Et quoniam creatorem Spiritum noverat, docet eidem serviendum, dicens: *Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem; nos enim sumus circumcisio, qui Spiritui Dei servimus.*[2] Philipp. iii, 2, 3.

46. Quod si quis de latinorum codicum varietate contendit, quorum aliquos perfidi falsaverunt; græcos inspiciat codices, et advertat quia ibi scriptum est: οἱ Πνεύματι Θεοῦ λατρεύοντες, quod interpretatur latinus: *Qui Spiritui Dei servimus.*

47. Ergo cum serviendum dicat Spiritui idem Apostolus, qui non creaturæ, sed creatori adserit serviendum; evidenter utique et ipse sanctum ostendit Spiritum creatorem, et in æternæ divinitatis honore venerandum, quia scriptum est: *Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies.* Matth. iv, 10.

CAPUT VI.

Objicientibus ex verbis Amos creari Spiritum, reponitur hanc vocem illic intelligendam de vento, qui sæpius creatur: quod sane dici non potest de Spiritu sancto, quippe qui et æternus sit, nec morte, aut hæretica in Patrem refusione resolvi possit. Quod si urgeant pervicacius, eumdem locum de Spiritu sancto scriptum fuisse, docet recurrendum ad expositionem spiritualem: Christum enim adventu suo tonitrua, id est, verborum divinorum vim firmavisse; per Spiritum autem humanam animam significari, sicut et carnem a Christo susceptam. Hujus porro cum quælibet Trinitatis persona vere sit creatrix, inde adstruitur Spiritum similiter incarnationis Domini auctorem esse, qui rerum omnium creator jam ante adsertus est.

Alias cap. VII. 48. Nec me præterit hæreticos objectare consuevisse, ideo videri creatum Spiritum sanctum, quia plerique eorum ad argumentum adstruendæ suæ impietatis adsciscunt illud, quod A Amos de flatu ventorum loquutus est, ut ipse propheticus sermo declarat. Sic enim habes: *Ecce ego firmans tonitruum, et creans spiritum, et nuntians in homines Christum suum, faciens lucem et nebulam, et adscendens super excelsa: Dominus Deus omnipotens nomen est ei.* Amos iv, 13.

49. Si hinc faciunt quæstionem, quod creatum Spiritum dixit, quia *creatur* Spiritus Esdras nos docuit, dicens in quarto[3] libro: *Et in die secundo iterum creasti spiritum firmamenti;* IV Esdr. vi, 41. tamen ut propositis[4] inhæreamus, his videlicet quæ Amos dixit, nonne evidenter dictorum testificatur series de istius creatura mundi loquutum prophetam?

50. Denique ita cœpit: *Ego Dominus firmans tonitruum, et creans spiritum.* Ipse ordo nos doceat; nam si de Spiritu sancto dicere voluisset, non de tonitruo utique præmisisset. Neque enim antiquiora tonitrua sunt, quam Spiritus sanctus: quamvis impii sint, tamen id non audent dicere. Deinde cum subjectum videamus esse de luce et nebula, non manifestum est quod de creatura mundi dictum intelligendum sit? Cum enim fiunt aliquæ tempestates istius mundi, præcedere tonitrua, sequi ventorum flatus, cœlum nebulis caligare, lucem refundi ex tenebris, ipso usu quotidiano exemploque cognoscimus. Nam etiam flatus ventorum spiritus dicitur, sicut scriptum est: *Ignis, et sulphur, et spiritus procellæ.* Ps. x, 7.

51. Et ut scires quia hunc spiritum dixit, ait: *Firmans*[5] *tonitruum, et creans spiritum;* quia frequenter creantur ista, cum fiunt: Spiritus autem sanctus æternus est; quem si quis audet dicere creatum, non potest tamen dicere quod quotidie creatur, sicut flabra ventorum. Denique ipsa Sapientia secundum suscepti[6] loquuta corporis sacramentum, ait: *Dominus creavit me.* Quamvis ventura prophetaret, tamen Prov. viii, 22. quia prædestinatus erat Domini Salvatoris adventus, non dixit, creat me, sed *creavit;* ne frequenter, sed semel crederent ex virgine Maria Jesu corpus esse generandum.

52. Et hoc igitur quod velut quotidianam operationem Dei in tonitrui firmamento, et in spiritus creatione propheta declaravit, intelligere nefas est, ut de Spiritu sancto tale aliquid

[1] Quidam mss., testibus Maurinis, *Simul cum creatori admonet serviendum, damnandos eos ostendit, qui.... Et quoniam creator est Spiritus, nos addocet,* etc.

[2] Ita mss. septem; omnes autem edit. ac pauci mss., *Spiritui Deo:* alii denique adhuc pauciores, *Spiritu Deo.* Augustinus quidem lib. III *cont. duas Epist. Pelag.* c. 7, tres hujusce loci lectiones refert, sed quam aliis præferendam putet, non addit. Verum lib. I *de Trinit.*, cap. 6, in omnibus aut pene omnibus græcis codicibus et pluribus latinis observat scriptum, *Spiritui Dei;* quod autem in quibusdam reperiatur *Spiritu Deo,* errorem esse. Cum autem paulo ante Ambrosium non obscure designaverit (quod intelligitur non solum ex eo quod hos libros constat lectos esse ab eodem Augustino, sed etiam quod eadem Pauli atque Matthæi testimonia, quæ hic citantur, allegantur quoquæ in laudato capite lib. I *de Trinit.*), inde collige corruptionem, cujus hæretici, ariani scilicet, hic accusantur, in eo fuisse positam, quod pro *Spiritui Dei* reposuerint *Spiritu Deo;* deinde vero legitimam esse lectionem, quam amplectimur. Nam licet Eras. edit. et seqq., non secus ac mss. aliquot, græcas voces ita efferant, οἱ Πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες, tamen plures mss. et Amerb. tantummodo exhibent Πνεύματι λατρεύοντες. Quin et Erasmus ipse, in cujus edit. Ambrosianorum operum vox Θεῷ primum inducta est, in sua tamen observatione ad eumdem Apostoli textum agnoscit lectionem nostram Ambrosii esse. Hanc ipsam sequitur Zezerus in eadem verba, et non solum Ambrosii atque Augustini, sed etiam Salviani auctoritate defendit. (Edit. Maur.)

[3] Vet. editt. ac mss. prope ad unum, *in lib. tertio* (*ut etiam mss.* A *et* B). Et sane quin Ambrosii hæc lectio sit, nihil prohibet; a nobis enim in *Admonit.* ad librum *de Bono mortis* observatum est hos Esdræ libros varie in variis codicibus distinctos esse. (Edit. Maur.)

[4] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *ut proposuistis.*

[5] Codex A, *formans.*

[6] Iidem mss., *secundum suscipiendi.*

æstimemus, quem ipsi impii ante sæcula esse negare non possunt; unde et semper eum esse, et semper manere pia adsertione testamur. Neque enim qui ante mundum superferebatur
Gen. 1, 2. super aquas, potest videri cœpisse post mundum, aut multos esse Spiritus sanctos æstimari fas est, qui veluti quotidiana generatione generentur. Absit ut se quisquam tali impietate contaminet, ut dicat frequenter creari, aut umquam creari Spiritum sanctum. Cur enim frequenter creari videatur, non intelligo; nisi forte et mori eum credant frequenter, et frequenter creari. Sed quemadmodum mori potest Spiritus vitæ? Ergo si mori non potest, causam non habet cur sæpius sit creandus.

1 53. At qui aliter[1] putant, in illud sacrilegium recidunt, ut non distinguant Spiritum sanctum, qui prolativum Verbum putant in Patrem redire, prolativum Spiritum in Deum refundi;[2] ut unius refusio sit, et quædam vicissitudo in varias formas se sæpe mutantis; cum Patris et Filii et Spiritus sancti manens semper immutabilisque distinctio unitatem suæ teneat potestatis.

54. Si quis tamen propheticum dictum ideo derivandum putat ad interpretationem Spiritus sancti, quia habet: *Annuntians in homines Chri-*
Amos IV, 13. *stum suum;* is ad incarnationis Dominicæ mysteria dictum facilius derivabit. Nam si te movet quia spiritum dixit, et ideo non hoc putas derivandum ad mysterium adsumptionis humanæ; prosequere Scripturas, et invenies optime congruere de Christo, de quo bene convenit æstimari quia firmavit tonitrua adventu suo, vim videlicet et sonum cœlestium Scripturarum, quarum velut quodam tonitruo mentes nostræ redduntur adtonitæ; ut timere discamus, et reverentiam cœlestibus deferamus oraculis.

55. Denique in Evangelio fratres Domini filii tonitrui dicebantur; et cum vox Patris facta esset dicentis ad Filium: *Et honorificavi, et*
Joan. XII, 28. *iterum honorificabo,* Judæi dicebant: *Tonitruum*
Ibid., 29. *factum est illi.* Nam licet gratiam veritatis haurire non possent; tamen confitebantur inviti, et ignari mysterium loquebantur, eo quod magnum Patris de Filio testimonium resultabat. In Job quoque libro Scriptura dicit: *Firmamentum quoque tonitrui sui quis scit quando*
Job XXVI, 14. *faciet?* Utique si ad hæc commotionum cœlestium tonitrua pertineret, non futura eorum firmamenta, sed facta dixisset.

56. Ergo tonitrua ad sermones Domini retulit, quorum in omnem terram exivit sonus: spiritum autem hoc loco animam, quam suscepit rationabilem atque perfectam, intelligimus; quia Scriptura frequenter et animam hominis spiritus vocabulo designat, sicut habes: *Qui creat spiritum hominis in ipso.* Unde et Dominus
Zach. XII, 1 animam suam spiritus appellatione significans ait: *In manus tuas commendo spiritum meum.*
Luc. XXIII, 46

57. Et ut scires quia de Jesu Domini descensione memoravit, addidit quod nuntiaret in homines Christum suum; annuntiavit enim in
Amos IV, 13. baptismate, dicens: *Tu es Filius meus dilectissimus,*[3] *in quo bene complacui.* Annuntiavit in
Matth. III, 17 monte, dicens: *Hic est Filius meus dilectus: ipsum audite.* Annuntiavit in passione, cum sol
Matth. XVII, 17. recessit, maria terræque tremuerunt. Annuntiavit in centurione, qui ait: *Vere Dei Filius erat iste.*
Matth. XIV, 33.

58. Totum igitur hunc locum aut ad simplicem intellectum istius flatus qui vivendo hauritur, aut ad mysterium Dominici corporis referre debemus: nam si hic creatum dixisset Spiritum sanctum, utique et alibi idem Scriptura declarare potuisset, sicut de Filio Dei frequenter legimus quia secundum carnem et factus est et creatus.
Rom. I, 3.

59. Cujus tamen majestatem in eo ipso quod carnem pro nobis suscepit, considerare nos convenit, ut divinam potentiam in ipsa corporis adsumptione videamus. Etenim sicut legimus
Alias cap. VIII. quia creavit Pater Dominicæ incarnationis sacramentum, creavit et Spiritus; ita etiam legimus quod et ipse Christum suum corpus creavit: creavit enim Pater, secundum quod scriptum est: *Dominus creavit me,* et alibi: *Misit Deus*
Prov. VIII, 23. *Filium suum factum ex muliere,*[4] *factum sub Lege.* Creavit et Spiritus illud omne mysterium,
Galat. IV, 4. secundum quod legimus, quia *inventa est Maria in utero habens ex Spiritu sancto.*
Matth. I, 18.

60. Habes quia creavit Pater, creavit et Spiritus: accipe quia creavit et Filius Dei, dicente Salomone: *Sapientia fecit sibi domum.* Ergo
Prov. IX, 1. Spiritus sanctus qui creavit Dominicæ incarnationis sacramentum, quod super omnes est creaturas, quomodo esse potest creatura?

61. De generalitate autem supra ostendimus
Sup. cap. 5. quia secundum carnem creator est noster Spiritus sanctus in homine exteriore: nunc ostendamus quia creator est noster etiam secundum gratiæ sacramentum. Et sicut creat Pater, ita creat et Filius, ita creat et Spiritus sanctus,[5] sicut legimus, dicente Paulo: *Dei enim donum est, non ex operibus, ne quis glorietur; ipsius enim sumus factura, creati in Christo Jesu in operibus bonis.*
Ephes. II, 8, 9.

[1] Maurinis testibus nonnulli mss., *qui taliter.*

[2] De hac Verbi in Patrem refusione nonnihil a nobis observatum est ad cap. 13, lib. v *de Fide,* num. 162. Hic autem illud admonebimus, quæ toto hoc capite ad objectum ex Amos locum respondentur, a Didymo quoque fuisse disputata, sicut et a Basilio lib. III *adversus Eunomium;* nec aliena esse ab expositione sancti Hieronymi in eumdem allegati prophetæ locum. (Edit. Maur.)

[3] Mss. A, B, *dilectus.* Ita et alibi D. Ambrosius. Cf. Sabbat. ad h. l.

[4] Mss. aliquot, *natum ex muliere.* Et infra, *in utero habens de Spiritu sancto.* Mss. A, B, *de.* Ita et alibi apud D. Ambrosium. Cf. Sabbat. ad h. l.

[5] Iidem mss., *nunc ostendamus in interiore. Pater ita creavit, et Filius ita creavit, et Spiritus sanctus.*

CAPUT VII.

Creationis spiritalis seu regenerationis non minus auctorem Spiritum esse, quam Patrem ac Filium. In quo consistat illa creatio, ejusque præstantia; et quomodo quod membra et corpus Deo tribuere videntur sacri codices, debeat intelligi.

Alias cap. IX. 62. Ergo creat Pater in operibus bonis; creat et Filius, quia scriptum est: *Quotquot autem eum receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus: qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis,* Joan. I, 12, 13. *neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.*

63. Similiter ex Spiritu secundum gratiam nos renasci Dominus ipse testatur, dicens: *Quod natum est ex carne, caro est, quia de carne natum est; et quod natum est de spiritu, spi-* 1 *ritus est, quia Deus Spiritus est. Noli*[1] *mirari quia dixi tibi: Oportet vos nasci denuo. Spiritus ubi vult spirat, et vocem ejus audis; sed nescis unde veniat, aut quo vadat: sic est omnis qui* Joan. III, 6 et ss. *natus est de Spiritu.*

64. Claret igitur spiritalis quoque generationis auctorem esse Spiritum sanctum; quia secundum Deum creamur, ut filii Dei simus. Ergo cum ille nos in regnum suum per adoptionem sacræ regenerationis adsumpserit, nos ei quod suum est, denegamus? Ille nos supernæ regenerationis fecit heredes: nos hereditatem vindicamus, refutamus auctorem? Sed non potest manere beneficium, cum auctor excluditur: nec auctor sine munere, nec sine auctore munus. Si vindicas gratiam, crede potentiam: si refutas potentiam, gratiam ne requiras. Qui Spiritum 2 negavit, statim negavit et donum.[2] Nam si auctor vilis, quomodo dona pretiosa? Cur nostris ipsi muneribus invidemus, spem imminuimus, dignitatem repudiamus, consolatorem negamus?

3 65. Sed illum negare non possumus.[3] Absit enim ut negemus quod maximum est, cum Apostolus dicat: *Vos autem, fratres, secundum Isaac promissionis filii estis: sed sicut tunc qui secundum carnem natus est, persequebatur eum* Galat. IV, 28, 29. *qui secundum Spiritum.* Iterum utique subauditur de superioribus, qui secundum Spiritum natus est. Qui ergo secundum Spiritum nascitur, secundum Deum nascitur. Renascimur autem, quando in interiore renovamur affectu, et exterioris hominis vetustatem deponimus.[4] Et ideo 4 ait iterum Apostolus: *Renovamini autem Spiritu mentis vestræ, et induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est in veritate, et justitia, et sanctitate.* Audiant quemadmodum Ephes. IV, 23, 24. unitatem divinæ operationis Scriptura signaverit. Qui renovatur Spiritu mentis, induit novum hominem, qui secundum Deum creatus est.

66. Sancti igitur Spiritus opus est regeneratio ista præstantior; et novi hujus hominis, qui creatur ad imaginem Dei, auctor est Spiritus: quem utique meliorem hoc exteriore esse nostro homine nemo dubitaverit. Siquidem cœlestem alterum, terrenum alterum Apostolus significavit dicens: *Qualis cœlestis, tales et cœlestes.* I Cor. XV, 48.

67. Ergo cum cœlestem faciat gratia spiritalis, quod terrenum creare possit, etiam sensu debemus advertere, licet careamus[5] exemplis. 5 Dicit enim alibi sanctus Job: *Vivit Dominus, qui sic me judicat; et omnipotens, qui ad amaritudinem perduxit et animam meam: Spiritus autem divinus, qui est in naribus meis.* Non Job XXVII, 2, 3. utique spiritum hic auram vitalem hanc et spiramentum corporeum designavit, sed nares hic interioris sui hominis significat, quibus vitæ odorem carpebat æternæ, et gratiam cœlestis unguenti geminis quibusdam sensibus hauriebat.

68. Sunt enim nares spiritales, ut legimus, quas habet Sponsa Verbi, cui dicitur: *Et odor naris tuæ;* et alibi: *Odoratus est Dominus odo-* Cant. VII, 8. *rem suavitatis.* Sunt ergo quædam interioris Gen. VIII, 21. membra hominis, cujus manus in actu,[6] aures 6 in auditu, pedes in processu quodam boni operis æstimantur. Itaque ex officiis veluti quasdam colligimus membrorum figuras; neque enim in interiore homine secundum carnalia aliquid nos convenit opinari.

69. Et sunt quidam qui corporaliter Deum Alias cap. X. putant esse formatum,[7] cum legunt aut manum 7 ejus, aut digitum; nec advertunt quod hæc non propter formam scripta sint corporis, quia in divinitate nec membra, nec partes sunt: sed propter unitatem divinitatis expressa, ut credamus quia impossibile est a Patre Deo vel Filium, vel Spiritum sanctum separari; cum plenitudo divinitatis velut corporaliter habitet in substantia Trinitatis. Ideo igitur et Filius Patris dextera nuncupatur, sicut lectum est: *Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini* 8 *exaltavit me.*[8] Ps. CXVII, 16.

[1] Mss. A, B, *nolite.... vobis,* ut Vigilius Tapsensis apud Sabbat. ad h. l.

[2] Omnes edit. et mss. non pauci (*etiam* A *et* B): *Qui Christum negavit, statim amisit et nomen:* at multo concinnius alii octo, ut nos in textu. (Edit. Maur.)

[3] Mss. aliquot, *non possumus. Nos negamus? Sed absit.* Minus eleganter. (Edit. Maur.)

[4] Non pauci mss. juxta Maurinos ac codex quoque B, *vetusta desideria deponimus.*

[5] Editiones ante maurinam, *licet credamus.*

[6] Rom. edit. sola, *manus in tactu.* Sed in communi lectione nihil mutandum; manus enim non tantum est tangere, at multo magis agere atque operari. (Edit. Maur).

[7] Omnes edit. ac plures mss. (*etiam* A *et* B), *esse formandum.* Non male; idem enim est, ac imagine seu figura exprimendum. At simplicius tamen alii mss., *esse formatum,* hoc est, configuratum, atque exteriori specie compositum. Videtur autem Ambros. hoc loco perstringere anthropomorphitas seu vadianos, de quibus Epiphanius *Hær.* LXX, et Augustinus *de Hær.* c. 5.

[8] Adduntur hic sequentia rubro minio exarata in cod. A: *Quia eadem verba, quibus Spiritum inferiorem videri volunt, præeminentiam ostendunt Patris et Filii: præeminet ergo et Spiritus sanctus.* Ita et cod. B, omissis verbis postremis: *præeminet ergo et Spiritus sanctus.* Sed hujusmodi additio apparet esse argumentum eorum quæ sequuntur.

CAPUT VIII.

Argutiam hæreticorum qui Deum idcirco dictitabant in Spiritu, *non autem* cum Spiritu *glorificandum, ut hinc eumdem Spiritum esse inferiorem colligerent, diluit; quamobrem particulam* in *etiam Filio, immo et Patri quoque aptari planum facit: at e contrario* cum *creaturis etiam adtribui sine ulla divinitatis injuria; proindeque in iisdem præpositionibus simpliciter agnoscendam divinarum personarum conjunctionem.*

70. Sed quid mirum si de verbis amentes homines faciunt quæstionem, cum fa-
1 ciant et de syllabis?[1] Sunt enim qui hinc putent faciendam esse distantiam, quod dicant in Spiritu Deum, non cum Spiritu prædicandum; et ex una syllaba, vel usu quodam, divinitatis æstimandum putent esse momentum, argumentantes quod si in Spiritu Deum prædicandum putent, ministerium sancti Spiritus signare videantur; si vero cum Spiritu dicant Dei vel virtutem esse, vel gloriam, societatem quamdam et communionem Patris et Filii et Spiritus sancti designare videantur.

71. Sed quis separet quod non potest separari? Quis dividat societatem, quam individuam Christus ostendit? *Ite*, inquit, *baptizate omnes gentes in nomine Patris et Filii et Spi-*
Matt. xxviii, 19. *ritus sancti.* Numquid hic vel circa Patrem vel Filium vel Spiritum sanctum aut verbum mutavit, aut syllabam? Non utique: sed *In nomine*, inquit, *Patris et Filii et Spiritus sancti.* Idem de Spiritu quod de Patre et de se sonat. Unde nullum Spiritus sancti ministerium, sed consortium magis honoris aut operis, cum in Spiritu dicitur, æstimatur.

72. Considera et hic quia ad Patrem et Filium hoc opinionis vestræ præjudicium derivatur; quia hic non dixit: Cum Patris et Filii et Spiritus sancti nomine; sed *in nomine*: et tamen non ministerium aliquod Trinitatis hac syllaba exprimitur, sed potestas.

73. Denique ut scias quia fidei non præjudicat syllaba, sed commendat fides syllabam,[2]
2 et Paulus loquitur in Christo. Nec ideo minor Christus est, quia Paulus loquutus in Christo est, sicut habes: *Coram Deo in Christo loqui-*
II Cor. ii, 6. *mur.* Quemadmodum igitur Apostolus dicit quia in Christo loquimur; ita illud est quia loquimur in Spiritu, sicut ipse Apostolus dixit: *Nemo dicit Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto.* I Cor. xii, 3. Non subjectio itaque hoc loco Spiritus sancti, sed gratiæ copula designatur.

74. Et ut scias discretionem non esse de syllaba, alibi quoque ait: *Et hæc quidem fuistis: sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri.* Quam multa possum hinc exempla I Cor. vi, 11. proferre! Scriptum est enim: *Omnes vos unum estis in Christo Jesu;* et alibi: *Sanctificatis*[3] *in* 3 Galat. iii, 26. *Christo Jesu;* et iterum: *Ut nos essemus justitia Dei in ipso;* et alio loco: *Ut excidant a* I Cor. i, 2. II Cor. v, 21. *castitate, quæ est in Christo Jesu.* II Cor. xi, 3.

75. Verum quid ago? Dum enim similiter dico scriptum esse de Filio, quemadmodum de Spiritu scriptum est, magis illud incurro, ut non quia de Filio scriptum est, religiose dictum videatur de Spiritu; sed quia idem de Spiritu scriptum est, etiam de Filio propter Spiritum objiciant derogatum.[4] Dicunt enim: Numquid 4 de Deo Patre scriptum est?

76. Sed accipiant etiam de Deo Patre dictum: *In Domino laudabo verbum;* et alibi: *In Deo* Ps. lv, 5. *faciemus virtutem;* et: *In te commemoratio mea* Ps. lix, 14. *semper;* et: *In nomine tuo exultabimus,*[5] iterum 5 Ps. lxx, 16. alibi: *Ut manifestentur opera ejus, quia in Deo* Ps. lxxxviii, 17 *sunt facta;* et Paulus: *In Deo qui omnia creavit;* Joan. iii, 21. et iterum: *Paulus et Silvanus et Timotheus* Ephes. iii, 9. *Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre et Domino Jesu Christo;* et in Evangelio: *Ego in* I Thess. i, 1. *Patre, et Pater in me;* et: *Pater qui in me* Joan. xiv, 10. *manet.* Scriptum est etiam: *Qui gloriatur in* Ibid. *Domino glorietur;* et alibi: *Vita autem nostra* II Cor. x, 17. *abscondita est cum Christo in Deo.* Numquid Coloss. iii, 3. hic plus Filio quam Patri detulit, ut in Deo nos diceret esse cum Christo? Aut numquid plus nostra conditio, quam Spiritus gratia sibi vindicat; ut nos possimus esse cum Christo, Spiritus sanctus esse non possit? Et cum Christus velit esse nobiscum, sicut ipse dixit: *Pater, quos dedisti mihi, volo ut ubi ego sum, et ipsi sint mecum,* dedignetur esse cum Spiritu? Joan. xvi, 24. Scriptum est etiam: *Convenientibus vobis et meo spiritu cum virtute Domini Jesu.*[6] Ergo nos cum 6 I Cor. v, 4. virtute Domini convenimus, et audemus dicere quod nolit Dominus Jesus cum Spiritu convenire, qui non dedignatur convenire nobiscum?

77. Nullam igitur distantiam putat Apostolus hac an illa syllaba utaris. Syllaba enim con-

[1] Quos hic designat Ambrosius noster, dubium non est quin iidem sint, qui Basilio scribendi libri *de Spiritu sancto* causam præbuere, nimirum aetiani. Narrat enim idem Basilius, cum aliquando preces in Ecclesiæ conventu ita clauderet, ut *glorificationem Deo ac Patri, interdum cum Filio ipsius, interdum per Filium in Spiritu sancto* tribueret, nonnullos illa oratione tamquam christianis auribus peregrina offensos esse. Quapropter horum errorem, quem partim ex Aetii commentis, partim e profanorum philosophorum placitis fluxisse dicit, memorata opella confutavit; cujus doctrinæ hoc toto et sequenti capite inhæret Ambrosius. (Edit. Maur.)

[2] Vet. editt., *sed convincat fides syllabam:* Rom. et mss. aliquot, *sed commendat fidem syllaba:* reliqui mss. (*etiam* A *et* B) qui et plures potioresque, ut in textu. (Ed. Maur.)

[3] Rom. edit., *Sanctificatis in Christo Jesu. Et iterum: Ut nos efficeremur justitia Dei.... Sic sensus vestri excidant a castitate.* Vet. editt. et quidam mss., *sanctificatos in Christo Jesu. Et iterum: Ut nos essemus.... Ut excidant a fide.* Ceteri mss. nobiscum faciunt, nisi quod unus pro *excidant a castitate,* habet *excidant a veritate.* (Edit. Maur.)

[4] Ita vet. editt. cum mss. longe plurimis: at Rom. edit. cum aliis pauculis, *objiciant derogandum.* (Edit. Maur.)

[5] Rom. edit., *exsultabunt;* aliæ ac mss., *exsultabimus;* aliqui tamen, *exsultavimus.* (Edit. Maur.)

[6] Nonnulli mss., *in virtute Domini Jesu.* Perperam. (E. Maur.)

junctionis est, conjunctio autem sejunctionem non facit; neque enim si divideret, conjunctio diceretur.

78. Quid igitur te movet, ut dicas quia gloria est Deo Patri, vel Christo ejus, vita, virtus, magnificentia, potestas in Spiritu sancto, et nolis dicere cum Spiritu sancto? An quia times ne et Spiritum cum Patre et Filio sociare videaris? Sed audi et de Spiritu scriptum: *Lex* Rom. VIII, 2. *enim Spiritus vitæ in Christo Jesu.* Et alibi Deus pater dicit: *Et adorabunt te, et in te* Isai. XLV, 14. *deprecabuntur.* In Christo orare nos debere Deus Pater dicit; et tu putas Spiritui derogari, si in eo gloria Christi esse dicatur?

79. Audi quod times de Spiritum confiteri, non timuisse de se sibi Apostolum vindicare; ait enim: *Dissolvi, et cum Christo esse multo* Phil. I, 23. *melius.* Cum quo igitur est Apostolus, cum eo negas esse Spiritum, per quem Apostolus meruit esse cum Christo?

80. Quæ igitur ratio est, ut in Spiritu malis dicere, quam cum Spiritu gloriam Dei esse vel Christi? An quia si dicas in Spiritu, minor [1] Christo Spiritus declaratur?[1] Quamvis hoc refutabile sit, ut majorem Dominum facias et minorem; tamen cum lectum sit: *Quia pro nobis peccatum factus est Christus, ut nos es-* II Cor. V, 21. *semus justitia Dei in ipso;* ille invenitur potis- [2] simus, in quo sumus nos infimi.[2] Sic et alibi Coloss. I, 17. habes: *Quia omnia in ipso constant,* hoc est, in ejus virtute. Nec comparari possunt illi, quæ in eo constant; quia ex virtute ejus ut constent, substantiam consequuntur.

81. Numquid igitur sic Deum regnare vultis in Spiritu, ut virtus Spiritus regnandi Deo principium quasi fons quidam substantiæ largiatur? Sed hoc impium est. Et ideo ut unam Patris et Filii et Spiritus sancti majores nostri dicerent potestatem, cum Spiritu gloriam Christi esse memorabant, quo individuam copulam de- [3] clararent.[3]

82. Quomodo enim separatur Spiritus sanctus a Filio, cum *ipse Spiritus testimonium reddat spiritui nostro quod sumus filii Dei? Si autem filii, et heredes; heredes quidem Dei, coheredes* Rom. VIII, 16, 17. *autem Christi.* Quis igitur tam amens, qui conjunctionem Spiritus et Christi dissociet sempiternam; cum Spiritus etiam disjuncta connectat, per quem Christi efficimur coheredes?

83. *Si tamen,* inquit, *compatimur, ut et con-* Ibid. *glorificemur.* Si nos ergo conglorificabimur cum Christo per Spiritum, quomodo et ipsum conglorificari Christo Spiritum recusamus? Dissociamus vitam Christi et Spiritus sancti, cum Spiritus dicat quod simul victuri sumus cum Dei Filio? Dicit enim Apostolus: *Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quod etiam simul vivemus cum illo;* deinde alibi, *Si enim* Rom. VI, 8. *compatimur,* inquit, *et convivemus: nec solum convivemus, sed etiam conglorificabimur: nec solum conglorificabimur, sed etiam conregnabimus.* II Tim. II, 11, 12.

84. Non est igitur in syllabis istis ulla discretio; utraque enim syllaba conjunctionis est. Denique sæpe reperimus in Scripturis alteram interpositam, et alteram intellectam, sicut scriptum est: *Introibo in domum tuam in holocaustis,* hoc est, cum holocaustis; et alibi: Ps. LXV, 13 *Eduxit,* inquit, *eos in argento et auro,* hoc est, Ps. CIV, 37. cum argento et auro. Alibi quoque ait: *Non egredieris in virtutibus nobiscum;* pro eo quod Ps. XLIII, 10. est, cum virtutibus. Ergo cum et in usu sermonis calumnia esse non possit, et ex sermone calumnia divinitati non debeat excitari, opus est ut ad justitiam corde credatur, et ex fide cordis fiat ad salutem in ore confessio. Sed Rom. X, 10. qui corde non credunt, calumniam struunt verbis.

CAPUT IX.

Apostolicum locum quo hæretici, ut discrimen inducerent inter personas divinas, abutebantur, exponit: et declarata hæreticæ interpretationis impietate, ostendit locum integrum de singulis personis recte dici posse; quem tamen proprie ad Filium pertinere adstruit: postremo quod affirmaverat omnia ejusdem loci membra unicuique personæ convenire, multis confirmat testimoniis; et eo ipso quod Patri competit, ut dicatur ex illo omnia, *eidem etiam tribui posse* per illum et in illo omnia *scite colligit.*

85. Denique simile et illud est, quod ajunt discretionem esse, quia scriptum est: *Nobis autem unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos in illum; et unus Dominus Jesus Christus per quem omnia, et nos per ipsum.* Volunt enim I Cor. VIII, 6 cum dicitur *ex illo,* materiam designari; cum dicitur *per illum,* quoddam vel instrumentum operis, vel ministerium declarari; cum autem dicitur *in illo,* aut locus significetur aut tempus, in quo omnia facta videantur.

86. Ita igitur distantiam quamdam substantiæ probare desiderant, tamquam instrumentum ab operatore proprio vel auctore, et tamquam tempus aut locum ab instrumento dirimere gestientes. Numquid ergo alienus secundum naturam Filius a Patre, quia alienum instrumentum ab operatore proprio vel auctore? Aut

[1] Omnes edit. ante maurinam, ac multi mss. et A ac B, *minor Christus Spiritu declaretur:* septem tamen codices melioris notæ, juxta Maurinos, ut in textu, cujus lectionem manifestissime sensus exigit.

[2] Sic omnes edit. ac plures mss.: juxta Maurinos vero aliorum habent aliqui, *ille invenitur, in quo sumus potentes, non infirmi;* aliqui, *ille invenitur, in quo sumus potissimum nos infirmi:* alii denique ab editt. hoc solo distant, quod verbo *sumus* adjiciunt *positi.*

[3] Qui sint illi majores quamvis hoc loco non explicetur, facile tamen intelliges ex Basilii lib. III *de Spiritu sancto,* cap. 29, ubi eorum et nomina refert et verba. Nam cum hic tantum innuat Ambrosius, quanti faciendam traditionis auctoritatem putet; multo fusius Basilius id argumentum citato et superiori cap. ejusdem lib. III prosequitur. (Ed. Maur.)

numquid alienus Filius a Spiritu, quia ab instrumenti genere aut locus separatur aut tempus?

87. Compara nunc adsertiones nostras. Illi volunt ex Deo tamquam ex natura Dei esse materiam, ut si dicas ex ligno arcam esse factam, ex lapide statuam; ita ex Deo materiam processisse, et eamdem materiam tamquam per instrumentum aliquod factam esse per Filium, ut non tam operatorem Filium, quam instrumentum operis esse declarent; et omnia ita facta in Spiritu, tamquam in aliquo loco facta vel tempore: singula singulis tribuunt, in commune omnia negant.

88. Verum nos ostendimus ita ex Deo Patre esse omnia, ut nec amiserit Deus Pater, quod vel per ipsum et in ipso omnia sint, nec tamquam ex materia ex ipso omnia sint: ita quoque per Dominum Filium esse omnia, ut non privatus sit eo quod ex Filio sint omnia, et in ipso sint omnia:[1] et ita omnia esse in Spiritu, ut doceamus omnia esse per Spiritum, et omnia esse de Spiritu.

89. Nam istæ syllabæ, sicut illæ de quibus superius diximus, se invicem signant. Non enim ita dixit Apostolus: Ex Deo omnia, et per Filium omnia, ut separabilem substantiam Patris Filiique signaret; sed ut inconfusibili distinctione quod alius Pater, alius sit Filius, edoceret. Non igitur tamquam compugnantes syllabæ istæ, sed tamquam sociæ atque concordes sunt; ut etiam uni sæpe conveniant, sicut scriptum est: *Quia ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt*[2] *omnia.* Rom. XI, 36.

90. Quod si vere consideres unde translatum sit, de Filio dictum esse non ambiges. Dicit enim Apostolus secundum prophetiam Esaiæ: *Quis cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit?* Et addidit, quia *ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia.* Quod Esaias de operatore omnium dixit, sicut habes: *Quis mensus est manu aquam, et cœlum palmo, et universam terram clausa manu? Quis statuit montes in libra, et rupes in statera? Quis cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit?* Isai. XL, 13. Ibid., 12.

91. Et addidit Apostolus: *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia.* Quid est, *ex ipso?* Quod ex ipsius voluntate natura sit omnium, et ipse sit auctor omnium, quæ esse cœperunt. *Per ipsum,* quid est? Quia per ipsum constitutio et perseverantia omnibus impertita videatur. *In ipso,* quid est? Quia omnia admirabili quodam desiderio, et inenarrabili amore auctorem vitæ et ministratorem gratiæ suæ ac muneris intuentur, secundum quod scriptum est: A *Oculi omnium in te sperant;* et: *Aperis manum tuam, et imples omnem animam*[3] *bona voluntate.* Ps. CXLIV, 15.

92. De Patre quoque si dicas, ideo *Ex ipso,* quia ex ipso operatrix Sapientia, quæ omnibus ex sua et Patris voluntate dedit esse, quæ non erant: *Per ipsum,* quia per Sapientiam ejus facta sunt omnia: *In ipso,* quia ipse est[4] vivificatoriæ fons substantiæ, in quo vivimus et sumus et movemur. 4

93. Ex Spiritu quoque, ut per ipsum formati, B per ipsum firmati, in ipso roborati, vitæ capiamus munus æternæ.

94. Cum hæc igitur vel Patri et Filio, vel Spiritui sancto convenire videantur, nihil utique humile in his certum est declarari; cum et ex Filio dicamus esse pleraque, et multa per Patrem, sicut habes de Filio dictum: *Ut augeamur in ipso per omnia, qui est caput Christus, ex quo totum,* inquit, *corpus compactum et connexum per omnem juncturam ministrationis in* C *mensuram uniuscujusque partis, augmentum corporis facit in ædificationem sui in caritate.* Et Ephes. IV, 15, 16. iterum ad Colossenses de his qui non haberent cognitionem unigeniti Filii Dei, *Quia non tenent,* inquit, *caput, ex quo omne corpus per compaginationes et colligationes subministratum et copulatum crescit in incrementum Dei;* caput enim Coloss. II, 9. Christum esse Ecclesiæ supra diximus. Et alibi Coloss. I, 18. habes quia *de plenitudine ejus nos omnes accepimus.* Et ipse Dominus dixit: *De meo accipiet,* Joan. I, 16. D *et annuntiabit vobis.* Et supra ait: *Cognovi virtutem exisse de me.* Joan. XVI, 14. Luc. VIII, 46.

95. Similiter ut agnoscas unitatem, etiam de Spiritu dicitur: *Quia qui seminat in Spiritu, de Spiritu metet vitam æternam.* Et Johannes ait: Galat. VI, 8. *Ex hoc cognoscimus quia in nobis est, quoniam de Spiritu suo dedit nobis.*[5] Et Angelus dicit: 5 I Joan. IV, 13. *Quod ex ea nascetur, de Spiritu sancto est.* Et Matth. I, 20. Dominus ait quia *quod natum est de Spiritu, Spiritus est.* Joan. III, 6.

E 96. Ergo sicut ex Patre legimus esse omnia, ita et ex Filio posse dici omnia, per quem omnia sunt; et ex Spiritus esse omnia, in quo omnia sunt, testimoniis edocemur.

97. Nunc consideremus utrum per Patrem esse aliquid docere possimus. Sed scriptum est: *Paulus servus Christi per voluntatem Dei;* et I Cor. I, 1. alibi: *Unde jam non es servus, sed Filius: si Filius, et heres per Deum;* et alibi: *Sicut re-* Galat. IV, 7. *surrexit Christus a mortuis per gloriam Patris.* Rom. VI, 4. F Et alibi Deus Pater ad Filium dicit: *Ecce proselyti venient ad te per me.* Isai. LIV, 15.

98. Multa reperies alia, si quæras, per Patrem facta. Numquid ideo minor Pater, quia in Filio et ex Filio pleraque esse legimus; et

[1] « *Et in ipso sint omnia,* desiderantur in cunctis edit. ac mss. non paucis; ea tamen ex aliis sex melioris notæ restituimus. At post pauca ubi omnes mss. ac vet. editt., *Ex Deo omnia;* Rom. sola reposuit, *ex Patre omnia.* » Ita Maurini. Utraque vero lectio textus etiam in mss. A ac B occurrit.

[2] Mss. A, B omittunt *sunt,* etiam in sequentibus. Ita et alibi apud D. Ambrosium. Cf. Sabb. ad h. l.

[3] Mss. A et B, *aperies.... implebis;* codex A, *omne animal,* sed B, *omnem animam.*

[4] Omnes edit. et quidam mss., *quia in ipso est:* reliqui mss. magno numero, *quia ipse est.* (Edit. Maur.)

[5] Mss. non pauci, juxta Maurinos, ac etiam A et B, *quia in nobis est de Spiritu quem,* etc.

per Patrem facta vel data[1] plurima in Scripturis cœlestibus reperimus?

99. Sed etiam per Spiritum similiter legimus facta pleraque, sicut habes: *Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum,* et alibi: *Bonum depositum custodi per Spiritum sanctum;* et ad Ephesios: *Confortari per Spiritum ejus;* et ad Corinthios: *Alii enim datur per Spiritum sermo sapientiæ;* et alibi: *Si autem per Spiritum facta carnis mortificaveritis, vivetis;* et supra: *Qui suscitavit Christum ex mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritum ejus in vobis.*

I Cor. II, 10. I Tim. I, 14. Ephes. III, 16. I Cor. XII, 8. Rom. VIII, 13. *Ibid.*, 11.

100. Sed fortasse dicat: Ostende mihi specialiter lectum, quia ex Filio omnia, vel ex Spiritu omnia. At ego refero, ut et illi mihi lectum esse ostendant quia per Patrem omnia. Sed cum hæc vel Patri probaverimus, vel Filio, vel Spiritui sancto convenire, nec ullam ex hujusmodi syllabis nasci posse divinæ distantiam potestatis; non est dubium quin per quem omnia, ex eo omnia: et ex quo omnia, per eum omnia: et in quo omnia, per eum vel ex eo omnia esse intelligere debeamus. Omnis enim creatura et ex voluntate, et per operationem et in virtute est Trinitatis, sicut scriptum est: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram;* et alibi: *Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritus oris ejus omnis virtus eorum.*[2]

Gen. I, 26. Ps. XXXII, 6.

CAPUT X.

Probaturus unam Trinitatis esse voluntatem, vocationem atque jussionem, docet non secus ac Pater et Filius Ecclesiam vocarunt, ita et Spiritum eam vocasse; idque ex electione Pauli et Barnabæ ostendit, sed potissimum ex missione Petri ad Cornelium. Hic obiter ejusdem Spiritus potestate, ac trina Petri confessione perstrictis, in ejusdem apostoli visione adumbratam fuisse declarat vocationem gentium, quæ cum prius ferarum similes exstitissent, Spiritus opera deposuere feritatem. Tum ubi superiora ex alio loco stabilivit, in Jeremia in lacum a Judæis demisso, et inde educto ab Abdemelech, Spiritus sancti ab iisdem Judæis contemtui habiti, et a gentibus quas mundavit, honorati symbolum præivisse demonstrat.

Alias c. XI.

101. Nec solum una operatio est ubique Patris et Filii et Spiritus sancti; sed etiam una atque eadem voluntas, una vocatio, una præceptio: quod licet in illo magno et salutari Ecclesiæ spectare mysterio. Sicut enim Pater vocavit gentes ad Ecclesiam, dicens: *Vocabo non plebem meam, plebem meam; et non dilectam, dilectam;*[3] et alibi: *Domus mea domus orationis vocabitur omnibus gentibus*: ita etiam Dominus Jesus ad evocandam et congregandam Ecclesiam Paulum a se dicit electum, sicut habes ad Ananiam dictum a Domino Jesu: *Vade, quoniam vas electionis est mihi hic ad ferendum nomen meum coram gentibus.*

3 Ose. II. Isai. LVI, 7. Act IX, 15.

102. Sicut ergo Pater Deus vocavit Ecclesiam, ita vocavit et Christus; et quemadmodum Christus vocavit, ita vocavit et Spiritus, dicens: *Separate mihi Paulum et Barnabam in opus, quo vocavi eos. Tunc jejunantes,* inquit, *et orantes, imposuerunt eis manus, et dimiserunt eos. Ipsi autem præmissi ab Spiritu sancto devenerunt in Seleuciam.* Ergo non solum Christi, sed etiam Spiritus sancti imperio apostolatum Paulus accepit, et ad congregationem gentium festinavit.

Act. XIII, 2 et ss.

103. Nec solus Paulus, sed etiam Petrus, sicut legimus in Actibus apostolorum. Nam cum in oratione vidisset cœlum apertum, et quatuor initiis ligatum vas quoddam, tamquam linteum in quo erant omnia genera quadrupedum et ferarum et volucrum cœli; *facta est vox ad eum: Surge, occide, et manduca. Et Petrus dixit: Absit, Domine: numquam manducavi commune et immundum. Et vox rursus ad eum: Quod Deus mundavit, tu commune ne dixeris. Hoc autem factum est per ter, et receptum est vas in cœlum.* Ergo cum hoc secum Petrus tacitus cogitaret, et venissent ad eum Cornelii servuli ab angelo destinati, ait illi Spiritus: *Ecce viri quærunt te: surge itaque, et descende, et vade cum eis: ne dubites, quoniam ego misi illos.*

Act. X, 11 et ss. *Ibid.*, 19, 20.

104. Quam evidenter expressit suam Spiritus sanctus potestatem! Primo omnium quia adspiravit oranti, adfuit deprecanti; deinde quoniam vocatus Petrus respondit, *Domine,* et ideo secundum evidentius meruit oraculum, quia confessus est Dominum. Sed quis iste sit Dominus Scriptura declarat: respondenti enim is utique cui responderat, loquebatur; Spiritum autem ostendunt sequentia declaratum, quia ipse qui mysterium figurabat, mysterium revelabat.

105. Simul illud adverte, quia tertio repetita figura mysterii operationem Trinitatis expressit. Et ideo in mysteriis[4] interrogatio trina defertur, et confirmatio trina celebratur; nec potest quis nisi trina confessione purgari. Unde et ipse Petrus in Evangelio tertio interrogatur, utrum diligat Dominum; ut trina responsione vincula, quæ Dominum negando contraxerat, et quibus se ipse ligavit, absolverentur.[5]

4

Joan. XXI, 15.

5

[1] Omnes edit. ante maurinam, *vel dicta;* omnes mss., *vel data.*

[2] Addit codex A, rubro minio: *Quia una voluntas, una vocatio Patris et Filii et Spiritus sancti.* Referunt nempe argumentum sequentium.

[3] Mss. aliquot, *et non electam, electam.* (Edit. Maur.)

[4] *In mysteriis* hoc loco idem significat atque in sacramento baptismatis. Clarum quippe est trinas illas interrogationes ac responsiones hic designari, de quibus ad lib. II, *de Sacram.*, cap. 7, ubi eædem describuntur, nos etiam aliquid observavimus. Quod vero, paucis interjectis, additur: *Nec potest quis nisi trina confessione purgari,* hoc de more solito atque ordinario intelligendum est; aut sane eo sensu accipiendum, quo in una confessione aliæ duæ comprehenduntur, quemadmodum ab ipsomet Ambrosio expositum est superiori libro, cap. 3, n. 42 et seq. (Edit. Maur.)

[5] Ita mss. aliquot probatiores: alii vero, et editt., *quæ Dominum* (Rom., *quibus Dominun*) *negando ligaverat* (edit. vett., *ligavit,* Rom., *se ligavit*) *absolveret.* (Edit. Maur.)

106. Tum deinde quia ad Cornelium angelus
Act. x, 3. mittitur, Petrum Spiritus sanctus alloquitur:
Ps. c, 6 *Oculi enim Domini super fideles terræ.* Nec illud otiosum, quod cum in superioribus præmisisset:
Act. x, 15. *Quod Deus mundavit, tu ne commune dixeris;* subito decidit super gentiles, ut mundaret eos Spiritus sanctus; unde ostenditur operationem Spiritus operationem esse divinam. Petrus autem missus ab Spiritu, non exspectavit imperium Dei Patris, sed ipsius quoque Spiritus illud est confessus oraculum; ipsius Spiritus gratiam esse testatus est dicens: *Si ergo eamdem gratiam illis concessit Deus, sicut et nobis; ego quis eram,*
Act. xi, 17. *qui prohiberem Deum?*

107. Spiritus ergo sanctus est, qui nos ab illa gentili colluvione mundavit. In illis enim generibus quadrupedum, et ferarum, et volucrum figura erat conditionis humanæ, quæ ferarum modo bestialem videtur induta sævitiam, nisi Spiritus sanctificatione mitescat. Bona ergo gratia, quæ ferinam rabiem spirituali simplicitate commutat:[1] *Eramus enim et nos aliquando insipientes, increduli, errantes, servientes desideriis et voluptatibus variis: nunc autem per renovationem Spiritus heredes Christi, angelorum*
Tit. iii, 3 *cœpimus esse coheredes.*

108. Itaque Spiritu videns sanctus propheta David ex feris nos similes futuros esse cœlestium, *Increpa,* inquit, *feras silvæ;* silvam videlicet significans non ferarum fragosam cursibus, nec bestiarum gemitibus inhorrentem, sed illam silvam de qua scriptum est: *Invenimus eam in*
Ps. cxxxi, 6. *campis silvæ.* In qua, sicut dixit Propheta: *Justus ut palma florebit, et velut cedrus quæ in*
Ps. xcii, 13. *Libano est, multiplicabitur.* Illa silva, quæ Verbi cœlestis alimoniam propheticarum verticibus arborum concussa defluxit. Illa silva, ad quam Paulus lupus quidem raptor intravit, sed pastor exivit: *In omnem* enim *terram exivit sonus*
Ps. xviii, 5. *eorum.*

109. Eramus ergo feræ, et ideo dicit Dominus: *Adtendite vobis a falsis prophetis, qui veniunt*
Matth. vii, 15. *in vestitu ovium, intus autem sunt lupi rapaces.* Sed per Spiritum sanctum jam leonum sævitia, pardorum varietas, astutia vulpium, luporum rapacitas de nostris exolevit affectibus. Magna igitur gratia, quæ cœlo terras mutavit; ut con-
Philipp. iii, 20. versatio nostra, sicut Apostolus dixit, in cœlis sit, qui ante sicut feræ errabamus in silvis.

110. Sed nec hoc tantum loco Petrus apostolus, sed etiam alibi in eodem libro a Spiritu sancto ædificatam Ecclesiam demonstravit. Habes enim dixisse eum: *Deus, qui novit corda hominum, testimonium perhibuit, dans his Spiritum sanctum, sicut et nobis; et nihil discrevit*
Act. xv, 8, 9. *inter nos et illos, mundans per fidem corda eorum.*

A In quo illud est contuendum, quia sicut Christus lapis est angularis, qui unitatem plebis utriusque connexuit; ita etiam Spiritus sanctus non discrevit utriusque populi corda, sed junxit.

111. Non ergo tamquam Judæus contemnas Filium, quem annuntiaverunt prophetæ; contemnas etiam Spiritum sanctum, contemnas Esaiam, contemnas Hieremiam, quem de lacu judaicæ domus ille adsumptus a Domino pannis et funibus elevavit.[2] Verbum enim propheticum
Jerem. xxxviii, 10. B despiciens, in lacum demerserat eum populus Judæorum. Nec quisquam inventus est de Judæis qui levaret prophetam, sed unus Æthiops Abdemelech, sicut Scriptura testatur.

112. In quo nomine figura pulcherrima est, quia sermonem propheticum, quem Judæi velut in cœnum suæ mentis carnisque detruserant, nos videlicet ex gentibus peccatores, nigri ante delictis, et quondam infructuosi, elevavimus de profundo. Et ideo scriptum est: *Æthiopia præ-* *Ibid.*, 11
levabit[3] *manus suas Deo.* In quo sanctæ Ec- C Ps. lxvii, 32
clesiæ species significatur, quæ ait in Canticis Canticorum: *Nigra sum et decora filia*[4] *Hierusalem;* nigra per culpam, decora per gratiam: Cant. i, 4.
nigra per conditionem, decora per redemptionem: aut certe nigra exercitii sui pulvere.[5]
Nigra ergo, dum præliatur; decora est, dum victoriæ suæ insignibus coronatur.

113. Et bene funibus levatur propheta; fidelis enim dixit: *Funes ceciderunt mihi in præclaris.* Ps. xv, 6.
Bene pannis, quia ipse Dominus, excusantibus D his qui primo ad nuptias vocati fuerant, ad exitus viarum misit; ut quotquot invenirentur et boni et mali, ad nuptias vocarentur. His itaque Matt. xxii, 9, 10.
pannis propheticum verbum levavit e cœno.

CAPUT XI.

Imitaturos nos Abdemelech, si credamus Filium et Spiritum sanctum omnia cognoscere. Spiritui cognitionem hanc tribui in Scripturis, E Filio quoque eamdem adtribui. Filium a Spiritu clarificari, sicut et a Filio Spiritum: item ex eo quod Patrem, Filium atque Spiritum legamus eadem loqui ac revelare, unitatem in ipsis naturæ et scientiæ agnoscendam: denique quod alta Dei scrutatur *Spiritus, ignorantiæ non esse; cum Pater et Filius etiam dicantur scrutatores, et Paulus tametsi a Christo Domino electus, edoctus tamen fuerit* F *a Spiritu.*

114. Eris igitur et tu Abdemelech, hoc est, Alias cap. XII.
adsumptus a Domino, si de profundo gentilis imprudentiæ levaveris Dei Verbum; si credideris quia non fallitur, non præteritur Dei

[1] Nonnulli mss., *Spiritu atque simplicitate commutat.* (E. M.)
[2] Rem. edit. hic et infra, *rudibus pannis.* Reliquæ ac mss. omittunt *rudibus*, pro qua voce in Bibliis habetur *veteribus* sive *putribus.* (Edit. Maur.)
[3] Mss. aliquot, *prævaluit:* unus, *prælibabit:* ceteri atque editt., *prælevabit.* Græce habetur προφθάσει, præoccupabit, præveniet, etc. (Edit. Maur.)
[4] Lectio communior, quam et Maurini secuti sunt, est *filiæ.* Sed codices A et B, congruenter aliis Ambrosii locis, habent *filia*, et ideo nos hic quoque hancce adoptavimus ut veram ambrosiani textus lectionem.
[5] Mss. a Maurinis explorati habent: *aut forte nigra per culpam.* Sed A et B cum textu.

Filius, non ignorat quæ futura sunt; non fallitur etiam Spiritus sanctus, de quo dicit Dominus: *Cum venerit autem ille Spiritus veritatis,* Joan. xvi, 13. *deducet vos in omnem veritatem.* Qui dicit *omnem,* nihil præterit, non diem, non horam, non præterita, non futura.

115. Et ut scias quia et omnia novit, et futura annuntiat, et unius est scientiæ cum Patre et Filio; audi quid dicat de eo Dei veritas: *Non enim loquetur a semet ipso, sed quæ audierit* Ibid. *loquetur; et quæ evenient, annuntiabit vobis.*

116. Itaque ut advertas quia novit omnia, cum diceret Filius: *De die autem illa et hora* Marc. xiii, 32. *nemo novit, neque angeli cœlorum;* excepit Spiritum sanctum. Si autem exceptus est Spiritus sanctus ab ignorantia, quomodo non exceptus est Dei Filius?

117. Sed dicis quia cum angelis annumeraverit et Dei Filium. Annumeravit quidem Filium, sed non annumeravit et Spiritum. Aut fatere igitur potiorem esse Spiritum sanctum Dei Filio, [1] ut jam non solum quasi arianus,[1] sed etiam quasi photinianus loquaris; aut agnosce quo referre debeas, quod nescire Filium dixit. Etenim quasi homo annumerari creaturis potuit, qui creatus est.

118. Quod si vis discere quia novit omnia, [2] et præscientiam habet omnium Dei Filius[2] futurorum, quæ Filio incognita putas, ea de Filio Spiritus sanctus accepit. Accepit autem per unitatem substantiæ, sicut accepit a Patre Filius: *Ille,* inquit, *me clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt: propterea dixi, de meo acci-* Joan. xvi, 14, 15. *piet, et annuntiabit vobis.* Quid igitur hac evidentius unitate? Quæ habet Pater, Filii sunt: quæ habet Filius, accepit et Spiritus.

119. Accipe tamen quia novit judicii diem Filius. Lectum est in Zacharia: *Et veniet Dominus Deus meus, et omnes sancti cum eo. In illa die non erit lumen, sed frigus et gelu: et* Zach. xiv, 5. *erit dies una, et dies illa nota Domino.* Hæc igitur dies nota Domino, qui veniet cum sanctis suis, secundo nos illuminaturus adventu.

120. Sed quod orsi sumus de Spiritu, persequamur. Habes enim in eo quod prætulimus exemplo, quia Filius dicit de Spiritu: *Ille me clarificabit.* Clarificat ergo Spiritus Filium, sicut clarificat et Pater: sed etiam Spiritum clarificat Dei Filius, sicut supra diximus. Non est ergo infirmus, qui reddit mutuam claritatem per unitatem lucis æternæ; nec inferior sancto Spiritu, cujus hoc ipsum est, quod clarificatur ab Spiritu.

121. Adsumeris ergo et tu, si credas quia A hoc loquutus est Spiritus, quod loquutus est Pater, quod loquutus est Filius. Denique Paulus ideo[3] adsumptus est, quia sic credidit, sic docuit, quia *quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis adscendit, quæ præparavit Deus diligentibus se, nobis revelavit per Spiritum suum,* sicut scriptum est. Et ideo re- I Cor. ii, 9, 10. velationis Spiritus dicitur, sicut habes: *Dat enim Deus sic præparantibus se Spiritum sapientiæ et revelationis in agnitionem ejus.*[4] Isai. lxiv, 4.

B 122. Unitas igitur est scientiæ, quando sicut Pater revelat, qui dat Spiritum revelationis, sic revelat et Filius; quia scriptum est: *Nemo novit Filium, nisi Pater; neque Patrem quis novit, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare.* Plus dixit Matth. xi, 27. de Filio, non quod plus habeat quam Pater, sed ne minus habere credatur. Nec immerito sic revelatur Pater a Filio; quia sic novit Patrem Filius, quemadmodum Filium Pater novit.

C 123. Accipe nunc quia Deum Patrem novit et Spiritus: scriptum est enim quia *sicut ea quæ hominis sunt, nemo novit, nisi Spiritus qui in ipso est; sic et quæ Dei sunt, nemo cognovit, nisi Spiritus Dei. Nemo,* inquit, *cognovit, nisi Spiritus Dei.* I Cor. ii, 11. Numquid exclusus est Dei Filius? Non utique, quia nec Spiritus sanctus exclusus est, cum dicitur: *Neque Patrem quis novit, nisi Filius.*

124. Ergo unius et Pater et Filius et Spiritus sanctus et naturæ sunt et scientiæ. Neque cum omnibus quæ per Filium facta sunt, annumerandus est Spiritus, cum Deum Patrem D noverit, quem (sicut scriptum est) quis potest Matth. xi, 27. nosse nisi Filius? Sed et Spiritus sanctus novit. Quid ergo? Cum dicitur universitas creaturarum, non Spiritus sanctus comprehenditur.

125. Nunc velim respondeant, quid est in homine, quod cognoscat quæ sunt hominis? Utique rationabile, quod ceteris animæ virtutibus supereminet, et quo præcipua natura hominis æstimatur. Quid est igitur Spiritus, qui E alta Dei novit, per quem Deus omnipotens revelatur? Numquid plenitudine divinitatis inferior est, qui ejusdem cum Patre substantiæ etiam hoc exemplo probatur? Aut aliquid ignorat, qui novit consilia Dei, et mysteria ejus ab initio abscondita? Quid est quod nesciat, qui novit omnia quæ Dei sunt? *Spiritus* enim *etiam alta Dei scrutatur.* I Cor. ii, 10.

126. Ac ne putes quod scrutetur incognita, et ideo scrutetur, ut discat id quod ignoret; F ante præmisit quia revelavit nobis Deus per Spiritum suum: simul ut disceres[5] quia novit Spiritus quæ nobis per ipsum Spiritum revelantur, in posterioribus ait: *Quis enim scit ho-*

[1] Ita editt. ac multo plures mss.; alii vero, *utinam enim non solum.... Filium Dei dixit.* (Edit. Maur.)

[2] Mss. nonnulli, *Dei Spiritus.* Minus congrue. (Edit. Maur.)

[3] Mss. aliquot, Maurinis testibus, *Paulus a Deo.*

[4] His verbis (mss. A, B habent *in cognitionem ejus*) nonnulli mss. subjungunt: *Quia sicut Pater novit Filium, sic et Filius Patrem novit, sic et Spiritus Deum Patrem novit; et sicut Pater revelat nobis quæ sua sunt, sic et Filius, sic Spiritus sanctus revelavit.* Sed cum eadem alio loco in aliis quibusdam mss. habeantur; in aliis vero non textus, sed tituli vicem obtineant, non secus ac in edit. antiquis, in quibus ibi legebantur paucis mutatis, ubi caput 12 incipiebat, hinc ea margini tantum duximus adscribenda, ut discas quantum in similibus oscitarint, aut sibi permiserint scriptores librarii. (Edit. Maur.)

[5] Nonnulli mss., *Spiritum suum. Si ante præmisit quia revelavit nobis Deus, simul ut disceres,* etc. Minus commode. (Edit. Maur.)

minum quæ hominis sunt, nisi spiritus hominis[1] *qui in ipso est? Sic et quæ Dei sunt, nemo cognovit, nisi Spiritus Dei.* Ergo si hominis spiritus novit quæ hominis sunt, et antequam scrutetur novit, potestne aliquid Dei esse, quod Spiritus Dei nesciat? De quo non otiose Apostolus dixit: *Quæ Dei sunt, nemo cognovit nisi Spiritus Dei;* non quod scrutando cognoverit, sed noverit per naturam; non quod accidens in eo scientia divinorum, sed cognitio naturalis sit.

127. Verum si te movet quia dixit *scrutatur;* accipe quia id quoque de Deo scriptum est, eo quod sit scrutator cordis et renum. Ipse enim dixit: *Ego sum scrutans corda et renes.* Jerem. XVII, 10. Etiam de Filio Dei habes ad Hebræos: *Qui scrutator est animi et cogitationis.* Hebr. IV, 12. Unde liquet quia nemo inferior superioris scrutatur interna; divinæ enim solius est potestatis occulta novisse. Similiter ergo scrutator est Spiritus sanctus ut Pater; similiter scrutator et Filius: cujus proprietate sermonis id exprimitur, ut videatur nihil esse quod nesciat, quem nihil præterit.

128. Denique ille electus a Christo, instructus ab Spiritu est. Nam sicut ipse testatur, per Spiritum divini cognitionem consequutus arcani, ostendit quia et novit Spiritus Deum, et ea nobis quæ Dei sunt, Spiritus revelavit, sicut revelavit et Filius. Et addidit: *Nos autem non spiritum hujus mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est; ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis, quæ et loquimur, non in suasoriis humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione Spiritus, et virtute Dei.* I Cor. II, 12, 13.

CAPUT XII.

Probato Spiritum æque revelare ac Patrem et Filium, quomodo non loquatur a se idem Spiritus, explicatur; ostenditurque non cogitanda in ipso corporea organa, nec ullam inferioritatem ex eo fingendam, quod audire legatur, quando idem Filio esset adtribuendum; immo vero etiam Patri, cum et ipse audiat Filium. Spiritum igitur eo sensu audire et clarificare Filium, quod eum prophetis atque apostolis revelavit; qua ex re operationis trium personarum unitas adstruitur; et cum eadem Spiritus operetur, quæ Pater, eadem quoque declaratur utriusque esse substantia.

129. Probatum est igitur quia sicut Deus nobis quæ sua sunt, ita et Filius quæ Dei sunt, ita etiam Spiritus revelavit. Ex uno enim Spiritu per unum Filium in unum Patrem cognitio nostra procedit; et ex uno Patre per unum Filium in unum Spiritum sanctum bonitas et sanctificatio et imperiale jus æternæ traditur potestatis. Ubi ergo ostensio Spiritus, ibi Dei virtus; nec potest esse discretio,[2] ubi opus unum est. Et ideo quod loquitur Filius, loquitur et Pater: et quod Pater loquitur, loquitur et Filius: et quod loquitur Pater et Filius, loquitur et Spiritus sanctus.

130. Unde et de Spiritu Filius Dei dixit: *Non enim loquetur a se,* hoc est, non sine mea et Patris communione: neque enim divisus ac separatus est Spiritus, sed quæ audit, loquitur; audit videlicet per unitatem substantiæ, et per proprietatem scientiæ. Neque enim foraminibus aliquibus corporalibus recipit auditum, et quibusdam divina modulis carnalibus vox resultat, vel audit id quod ignorat; quoniam in rebus humanis scientiam plerumque auditus operatur, et tamen nec in ipsis hominibus semper alloquium corporale, aut carnalis auditus est: *Qui* enim *loquitur linguis, non hominibus,* inquit, *loquitur, sed Deo. Nemo enim audit, Spiritu autem loquitur mysteria.* Joan. XVI, 13. I Cor. XIV, 2.

131. Ergo si in hominibus non semper auditus est corporalis; in Deo tu infirmitatis humanæ sonitus, et quædam organa exigis carnalis auditus, cum ideo audire dicatur, ut scire credatur? Nos enim id scimus, quod audierimus, et ante audimus, ut scire possimus: in Deo autem qui novit omnia antequam fiant, scientia præcedit auditum. Itaque ut quod velit Pater, Filium non ignorare dicamus, audisse memoramus: sed non in Deo sonus, neque syllaba, quæ significare solent indicium voluntatis; sed voluntatis unitas divinis quidem intelligitur arcanis, nostris autem significatur indiciis.

132. Quid est ergo: *Non enim a se loquetur?* Hoc est, non sine me loquetur; quia loquitur veritatem, sapientiam adspirat. Non sine Patre loquitur, quia Dei Spiritus est: non a se audit, quoniam ex Deo omnia.

133. Omnia accepit a Patre Filius, quia ipse dixit: *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo.* Matth. XI, 27. Omnia Patris habet Filius, quia iterum ait: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt.* Et quæ accepit ipse per unitatem naturæ, ex ipso per eamdem unitatem accepit et Spiritus, sicut ipse Dominus Jesus declarat, de Spiritu suo dicens: *Propterea dixi, de meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Quod ergo loquitur Spiritus, Filii est; *Ibid.* quod dedit Filius, Patris est. Ita nihil a se aut Filius loquitur aut Spiritus, quia nihil extra se Trinitas loquitur. Joan. XVI, 15.

134. Quod si ad infirmitatem Spiritus sancti, et quamdam corporeæ similitudinem vilitatis id derivari contendas, etiam ad Filii injuriam derivabis, quia et de se Filius dixit: *Sicut audio, judico;* et: *Non potest aliud*[3] *facere Filius, nisi quod viderit facientem Patrem.* Si enim verum est, sicut verum est quod dixit Filius: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt;* et secundum divinitatem unum est cum Patre Filius, unum per substantiam naturalem, non unus secundum Joan. V, 30. *Ibid.*, 19.

[1] Notant Maurini plerosque mss. omittere *hominis* hic et alibi. Habent tamen illam vocem etiam nostri A et B.

[2] Ajunt Maurini nonnullos mss. legere, *virtus: quæ potest esse distinctio.* Hæc autem lectio interrogationem supponeret.

[3] Maurinis testibus quidam mss., *potest aliquid.*

sabellianam perfidiam. Quod unum utique est per substantiæ proprietatem, non potest separari; et ideo non potest Filius facere, nisi quod audierit a Patre; quia in æternum est permaPs. CXVIII, 89. nens Dei Verbum, nec umquam Pater a Filii operatione dividitur; et quod operatur Filius scit Patrem velle; et quod vult Pater, Filius novit operari.

135. Denique ne vel in tempore, vel in ordine aliquam inter Patrem et Filium putares operis esse distantiam, sed ejusdem operationis crederes unitatem, *Et opera*, inquit, *quæ ego* Joan. V, 17. *facio, ipse facit.* Et rursus ne discretionem aliquam in operis distinctione sentires, sed idem velle, idem facere, idem posse Patrem et Filium judicares, dicit tibi Sapientia de Patre: *Quæcumque enim ille fecerit, eadem et Filius* Ibid., 19. *facit similiter.* Non ergo alicui prior vel secundus est actus, sed idem unius operationis effectus. Et ideo nihil a se posse facere Filius dicitur; quia a Patre non potest ejus operatio separari. Similiter et Spiritus sancti operatio non secernitur. Unde etiam ea quæ loquitur, audire a Patre dicitur.

136. Quid si doceo quia et Pater audit Filium, sicut et Filius audit Patrem? Habes enim scriptum in Evangelio, quia dicit Filius: *Pater,* Joan. XI, 41. *gratias tibi ago, quia audisti me.* Quomodo audivit Pater Filium, cum Filius nihil ad Patrem in superioribus de Lazaro sit loquutus? Ac ne putares quia semel a Patre auditus est Filius, Ibid., 42. addidit: *Et ego sciebam quia semper me audis.* Ergo non subjectæ obedientiæ, sed unitatis auditus est sempiternæ.

137. Similiter igitur et audire a Patre Spiritus, et clarificare Filium dicitur. Clarificare ideo, quia docuit nos Spiritus sanctus Filium Dei imaginem esse invisibilis Dei, et splendorem Coloss. I, 15. gloriæ, et characterem substantiæ ejus: Spiritus enim et in patriarchis et in prophetis loquutus est; et apostoli denique tunc perfectiores esse Hebr. I, 1, 2. cœperunt, posteaquam Spiritum receperunt. Nulla ergo distantia divinæ virtutis et gratiæ; nam [1] licet *divisiones gratiarum sint,*[1] *idem autem Spiritus: et divisiones ministeriorum sint, idem autem Dominus: et divisiones operationum sint, idem* I Cor. XII, 4 et ss. *autem Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Divisiones sunt munerum, non separationes Trinitatis.

138. Denique idem est Deus qui operatur omnia in omnibus; ut scias quia non est discretio operationis inter Deum Patrem et Spiritum sanctum, quando ea quæ operatur Spiritus, operatur et Pater Deus, qui operatur omnia in omnibus. Nam cum operetur omnia in omnibus Pater, *Alii* tamen *datur per Spiritum sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ secundum eumdem Spiritum, alteri fides in eodem Spiritu, alii gratia curationum in uno Spiritu, alii operatio virtutum, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio sermonum. Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult.* I Cor. XII, 8 et ss.

139. Non est ergo dubium, quin ea quæ operatur Pater, operetur et Spiritus. Nec ex præcepto, sicut qui corporaliter audit, operatur; sed ex voluntate, qui sui est liber arbitrii, non alienæ famulus potestatis. Non enim quasi jussus obtemperat, sed quasi largitor suæ moderator est largitatis.

140. Vide nunc[2] interim utrum omnia operari [2] dicas Spiritum, quæ operatur et Pater; negare tamen non potes quia operatur Pater, quæ operatur Spiritus sanctus: alioquin non omnia operatur Pater, si non operatur ea quæ operatur et Spiritus. Quod si ea quæ operatur Spiritus, operatur et Pater; cum Spiritus operationes suas pro voluntate sua dividat, necesse est id quod dividit Spiritus, aut invito Patre Deo, dicas eum ex sua voluntate dividere; aut si idem velle dixeris Patrem, quod vult Spiritus sanctus, necesse est ut unitatem voluntatis operationisque[3] divinæ vel invitus, et si non corde, [3] saltem ore fatearis.

141. Quod si unius et voluntatis et operationis est cum Patre Deo Spiritus sanctus, unius etiam substantiæ est; quoniam ex operibus suis creator agnoscitur. *Idem* igitur *Spiritus, idem,* inquit, *Dominus, idem,* inquit, *Deus.* Et Ibid., 5. si Spiritum dicas, idem est: et si Dominum dicas, idem est: et si Deum dicas, idem est. Non idem ut ipse Pater, ipse Filius, ipse sit Spiritus; sed quia et Pater et Filius ejusdem est potestatis. Idem ergo est per substantiam atque virtutem, quia non est in divinitate vel sabelliana confusio, vel ariana discretio, vel terrena corporalisque mutatio.

CAPUT XIII.

Prophetiam fuisse non solum a Patre ac Filio, sed etiam a Spiritu: hujus quoque idem cum eis imperium atque operationem in apostolos significari; et inde in tribus intelligendam imperii, constitutionis largitatisque unitatem: non timendum tamen ex eo consortio præjudicium, cum illud nec in humana amicitia locum habeat. Denique hanc esse apostolicæ fidei hereditatem hinc confirmatur, quod apostoli scribantur Spiritui sancto obtemperasse.

142. Accipe aliud, sancte Imperator, in causa validum exemplum et tibi notum.[4] [4] *Multifariam,* inquit, *et multis modis etiam Deus*

[1] Tres mss. juxta Maurinos, *et divisiones mysteriorum.* Mss. A et B pro *sint* habent ubique *sunt,* ut in ipso Apostoli textu.

[2] Mss. aliquot juxta Maurinos, ac etiam A et B, *videro nunc.... negari tamen non potest.*

[3] Nonnulli mss. testibus Maurinis, *unam voluntatem operationis.*

[4] Ita mss. plures ac potiores: alii vero (*etiam* A *et* B), et cum his omnes edit. confixere vocem *exemplum.* Nec aliam hujus expunctionis causam putamus, nisi quod *exemplum* ubi de Scripturæ testimoniis agitur, visum est nimis improprium. Attamen hunc ipsum tractatum [qui diligentius examinarit, eamdem vocem hoc ipso sensu haud semel positam deprehendet. (Edit. Maur.)

Hebr. I, 1. *loquutus est patribus in prophetis.* Et Sapientia Dei dixit: *Mittam prophetas et apostolos.* Et, *alii datur,* sicut scriptum est, *per Spiritum sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ secundum eumdem Spiritum, alii fides in eodem Spiritu, alii gratia curationum in uno*[1] *Spiritu, alii operatio virtutum, alii prophetia.* Ergo secundum Apostolum non solum per Patrem et Filium, sed etiam per Spiritum sanctum prophetia; et ideo unum munus, una est gratia. Habes ergo quia etiam Spiritus auctor est prophetiarum.

Luc XI, 49.

143. Apostoli quoque dixerunt: *Visum est Spiritui sancto et nobis.* Et cum dicunt *visum,* non solum operatorem gratiæ, sed etiam auctorem imperatæ exsecutionis ostendunt. Sicut enim de Deo legimus: *Placuit Deo;* ita etiam cum dicitur quia *visum est Spiritui sancto,* arbiter suæ exprimitur potestatis.

Act. XV, 28.

144. Et quomodo non arbiter, qui ea quæ vult, loquitur, quæ vult, mandat, sicut mandat Pater, mandat et Filius? Sicut enim audivit Paulus vocem dicentem sibi: *Ego sum,* inquit, *Jesus, quem tu persequeris;* ita etiam Spiritus Paulum et Silam vetuit ire in Bithyniam. Et sicut Pater loquutus est per prophetas; ita etiam de Spiritu Agabus dicit: *Hæc dicit Spiritus sanctus: Virum cujus est zona hæc, sic alligabunt eum in Hierusalem.* Et sicut misit Sapientia apostolos, dicens: *Ite in orbem universum, et prædicate Evangelium;* sic et Spiritus sanctus dicit: *Separate mihi Paulum et Barnabam in opus, quo vocavi eos.* Itaque præmissi a Spiritu sancto, quod infra Scriptura indicat, nullam discretionem inter ceteros habuerunt apostolos, quasi aliter a Patre Deo, aliter a Spiritu mitterentur.

Act. XVI, 7. Act. XXI, 11. Marc. XVI, 15. Act. XIII, 2. *Ibid.*, 4.

145. Denique cum Paulus missus esset a Spiritu, et vas electionis erat Christi, et Deum in se operatum esse commemorat, dicens: *Qui enim operatus est Petro in apostolatum circumcisionis, operatus est et mihi ad gentes.* Cum igitur idem sit operatus in Paulo, qui est operatus in Petro, hoc utique ostenditur, cum Spiritus sit operatus in Paulo, quod etiam in Petro Spiritus sanctus operatus sit. Sed et Deum Patrem in se operatum Petrus ipse testatur, sicut est in Actibus Apostolorum, quia surgens Petrus dixit ad eos: *Viri fratres, vos scitis quia a diebus antiquis in nobis Deus elegit ex ore meo audire nationes verbum Evangelii.* Ecce igitur in Petro Deus gratiam prædicationis operatus est. In quo utique cum per Christum electus sit et adsumptus, operationem Christi quis audeat diffiteri, cum ipse Dominus dicat: *Pasce agniculos meos?*

Galat. II, 8. Act. XV, 7. Joan XXI, 15.

146. Una igitur operatio Patris et Filii et Spiritus sancti: nisi forte hoc putetis, qui negatis ejusdem erga apostolos operis unitatem, ideo operatum Patrem, ideo operatum Spiritum in Petro, in quo Filius operatus fuerat, quasi ei Filii operatio minime redundaret ad gratiam. Et ideo velut adjunctis atque collatis viribus Patris et Filii et Spiritus sancti operationem fuisse multiplicem, ne ad confirmandum Petrum Christi solius operatio vacillaret.

147. Nec solum una operatio in Petro Patris et Filii et Spiritus sancti invenitur; sed etiam in omnibus apostolis divinæ operationis unitas revelatur, et quædam supernæ constitutionis auctoritas. Operatio enim divina habet imperium, non habet ministerium: neque enim cum operatur Deus, aut labore aliquid extundit,[2] aut arte; sed *dixit, et facta sunt.* Dixit: *Fiat lux, et facta est lux;* in præcepto enim Dei operationis effectus est.

[2] Ps. XXXII, 9. Gen. I, 3.

148. Hanc igitur regalem quamdam etiam sancto Spiritui potestatem Scripturarum testificatione delatam, si velimus advertere, facile possumus reperire; omnesque apostolos non solum Christi fuisse discipulos revelabitur, sed etiam Patris et Filii et Spiritus sancti ministros. Sicut etiam Doctor gentium docet dicens: *Quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia, primo apostolos, secundo prophetas, tertio doctores: deinde virtutes, gratiam curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum.*

I Cor. XII, 28.

149. Ecce Deus posuit apostolos, posuit prophetas atque doctores, dedit curationum gratiam, quam supra habes dari per Spiritum sanctum; dedit genera linguarum. Sed tamen non omnes apostoli, non omnes prophetæ, non omnes doctores. Non omnes, inquit, habent gratiam curationum, neque omnes, inquit, linguis loquuntur. In singulis enim hominibus universa dona divina esse non possunt: pro captu unusquisque id accipit, quod aut desiderat, aut meretur. Sed non hujus infirmitatis similis potentia Trinitatis, quæ omnium munifica gratiarum est.

Ibid., 10.

150. Denique posuit apostolos Deus. Hos quos Deus posuit in Ecclesia, Christus elegit, et apostolos ordinavit,[3] et in orbem direxit dicens: *Ite in orbem universum, et prædicate Evangelium universæ creaturæ. Qui crediderit, et baptizatus fuerit, hic salvus erit: qui vero non crediderit, damnabitur. Signa autem credentes ista sequentur: in nomine meo dæmonia ejicient, linguis loquentur novis, serpentes tollent, et si mortiferum quid biberint, non eis*[4] *nocebit: super ægros manus imponent, et bene habebunt.* Ecce doctores posuit Pater, posuit etiam Christus in Ecclesiis; et sicut Pater dat gratiam curationum, ita dat et Filius; sicut Pater dat dona linguarum, ita largitus est et Filius.

[3]

[4] Marc. XVI, 15 et ss.

[1] Mss. A, B *in eodem.*

[2] Amerb., Eras. ac mss. longe plurimi, *labore aliquo extenditur;* mss. aliquot, *extendit:* melius edit. Rom., *labore aliquo id extundit.* Optime Gill. et mss. reliqui, ut in textu. Infra vero ubi omnes edit., *omnes Apostolos non solum Christi fuisse discipulos, sed etiam,* etc., cuncti mss. e contrario, *omnesque apostolos.... discipulos revelabitur,* etc. (Edit. Maur.)

[3] Rom. edit. sola, *et apostolos nominavit.*

[4] Mss. A, B, *illis.*

151. Similiter de sancto Spiritu supra accepimus, quia eadem gratiarum genera largiatur. *Datur enim*, inquit, *per Spiritum alii gratia curationum, alii genera linguarum, alii prophetia.* I Cor. XII, 9, 10. Ergo eadem dat Spiritus, quæ dat Pater, dat etiam Filius. Accipiamus nunc expressius, quod superius prælibavimus, quia idem quod Pater et Filius, etiam Spiritus sanctus mandet officium, eosdemque constituat; dixit enim Paulus: *Adtendite vobis, et omni gregi, in quo posuit vos Spiritus sanctus episcopos regere Ecclesiam Dei.*[1] Act. XX, 28.

152. Unitas igitur imperii, unitas constitutionis, unitas largitatis. Nam si constitutionem separes et potestatem, quæ erat causa ut quos posuerat apostolos Christus, poneret Deus Pater, poneret et Spiritus sanctus; nisi forte ut homines tamquam in consortio possessionis aut juris præjudicium verebantur;[2] et ideo dividebatur operatio, distribuebatur imperium?

153. Hæc inter ipsos homines angusta sunt et minuta, qui plerumque tamen, etiamsi operatione non congruunt, congruunt voluntate. Unde quidam interrogatus quid amicus esset, Alter, inquit, ego.[3] Si ergo homo amicum ita definivit, ut alterum se esse diceret, per unitatem videlicet amoris et gratiæ; quanto magis in Patre et Filio et Spiritu sancto unitatem majestatis æstimare debemus, cum per eamdem operationem ac divinitatem vel unitas, vel certe id quod amplius est, ταυτότης, sicut græce dicitur, exprimatur! Ταυτό enim idem significat,[4] eo quod idem habeat et Pater et Filius et Spiritus sanctus; ut idem velle, et idem posse non ex affectione sit voluntatis, sed in substantia Trinitatis.

154. Hæc est apostolicæ fidei[5] et devotionis hereditas, quam licet et ex ipsorum apostolorum considerare Actibus. Paruerunt ergo Paulus et Barnabas sancti [Spiritus imperatis. Paruerunt et omnes apostoli, statimque eos quos separari jusserat Spiritus, ordinaverunt: *Separate*, inquit, *mihi Paulum et Barnabam.* Act. XIII, 4. Videtis jubentis imperium? Spectate merita servientium:

155. Credidit Paulus; et quia credidit, studia persecutoris abjecit, coronam justitiæ reportavit. Credidit ille qui Ecclesias devastabat; sed conversus ad fidem, prædicabat in Spiritu, quod Spiritus imperabat.[6] Ungebat athletam suum Spiritus, et pulvere impietatis excusso, debellatorem infidelium ineluctabilem variis impiorum congressionibus offerebat, atque ad bravium supernæ vocationis in Christo Jesu diversis passionibus erudiebat. Act. IX, 20 et ss.

156. Barnabas quoque credidit, et quia credidit, paruit. Itaque sancti Spiritus electus imperio, quod ei ad omne redundat insigne meritorum, non fuit tanto indignus collegio. Una enim gratia fulgebat in his, quos Spiritus unus elegerat.

157. Nec Paulus inferior Petro, quamvis ille Ecclesiæ fundamentum, et hic sapiens architectus sciens vestigia credentium fundare populorum: nec Paulus, inquam, indignus apostolorum collegio, cum primo quoque facile conferendus, et nulli secundus. Nam qui se imparem nescit, facit æqualem.[7]

[1] Quidam mss. a Maurinis inspecti, ac etiam A et B, *Ecclesiam Domini.*

[2] Mss. aliquot, *præjudicio verebantur,* alii majori numero et auctoritate, nec non omnes edit., *præjudicium verebantur.* Infra vero ubi omnes edit. cum paucis mss., *destruebatur imperium*, plures potioresque mss. magis apposite exhibent, *distribuebatur imperium.* (Edit. Maur.)

[3] Quin hoc loci ab Ambrosio Tullius designetur, nulli dubitamus. Hujus vero sententiam ex ipsius lib. *de Amicitia* petitam citavimus ad Ambrosii llb. III *de Offic.* cap. ultimo, ubi agitur de amicitia et amicis. (Edit. Maur.)

[4] Nonnulli mss., τὸ αὐτοῦ; vet. editt., ταυτὸν: melius Rom. et alii mss., ταυτὸ, *idem,* unde, ταυτότης, quam identitatem dicunt philosophi, et cui opponitur ἑτερότης. (Edit. Maur.)

[5] Tres mss. juxta Maurinos, *apostolica fides.*

[6] Tres mss., *quod Deus imperabat.* (Edit. Maur.)

[7] Animadverte [id [non de æqualitate potestatis absolute intelligendum, [sed potius *meriti* personalis. Fatetur enim expresse Ambrosius unum Petrum esse Ecclesiæ *fundamentum*, quod non aliter quam de plenissima, et ideo omnibus superiori potestate intelligi potest.

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

Non tantum prophetas et apostolos a Spiritu missos, verum etiam Filium Dei. Probatur id ex Isaia et Evangelistis, quamque ob causam eumdem Spiritum sicut columbam descendisse, ac super Christum manere Lucas scripserit, exponitur. Dehinc eadem Christi missione confirmata, Filium a Patre et Spiritu, non secus ac Spiritum a Patre et Filio, mitti colligitur.

Cap. 12.

Superiori libro evidentibus testimoniis Scripturarum docuimus apostolos et prophetas, illos ad prophetandum, hos ad evangelizandum a sancto Spiritu, sicut a Patre et a Filio destinatos:[1] nunc adjicimus quod omnes jure mirentur, et dubitare non possint, quod Spiritus super Christum, et quod sicut ille Spiritum misit, et Filium Dei Spiritus misit. Dicit enim Filius Dei: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis* Isai. LI, 1. *remissionem, et cæcis visum.* Quod cum de libro Esaiæ legeret, ait in Evangelio: *Hodie com-* Luc. IV, 21. *pleta est hæc Scriptura in auribus vestris,* ut de se dictum esse signaret.

2. Ergo mirari possumus si et prophetas et apostolos Spiritus misit, cum Christus dixerit: Ibid., 18. *Spiritus Domini super me?* Et bene *super me* dixit, quia quasi filius hominis loquebatur. Quasi filius enim hominis et unctus et missus est ad Evangelium prædicandum.

3. Sed si non creditur Filio, audiant etiam Patrem loquentem quia Spiritus Domini super Christum. Dicit enim Johanni:[2] *Super quem videris Spiritum descendentem de cœlo, et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu* Joan. I, 33. *sancto.* Dixit hoc Deus Pater Johanni: Johannes et audivit, et vidit, et credidit. Audivit a Deo, vidit in Domino, credidit quia Spiritus erat, qui descendebat de cœlo. Non enim columba, sed sicut columba descendit; sic enim scriptum est: *Et vidi Spiritum descendentem de cœlo, sicut columbam.* Marc. I, 10.

4. Sicut Johannes vidisse se dixit, ita scripsit et Marcus: Lucas autem addidit quod corporali specie descendit Spiritus sanctus, sicut columba; Luc. III, 22. ne incarnationem illam putares fuisse, sed speciem. Ideo autem speciem prætendit, ut per speciem crederet, qui Spiritum non videbat; et per speciem declararet unius honoris in imperio, unius operationis in mysterio, unius muneris in lavacro cum Patre et Filio sibi esse consortium; nisi forte invalidum credimus, ut in eo baptizetur servulus, in quo baptizatus est Dominus.

5. Pulchre autem dixit, *manentem super eum;* Joan. I, 33. quia ad prophetas quoties volebat Spiritus, vel inspirabat verbum, vel faciebat: semper autem manebat in Christo.

6. Nec rursum moveat, quod *super eum* dixit: de Filio enim hominis loquebatur, quia sicut Filius hominis baptizabatur. Nam secundum divinitatem non super Christum est Spiritus, sed in Christo; quia sicut Pater in Filio, et Filius in Patre, ita Dei Spiritus et Spiritus Christi et in Patre est et in Filio, quia oris est Spiritus. Manet enim in Deo qui ex Deo est, sicut scriptum est: *Nos autem non spiritum hujus mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est.* Et manet in Christo, qui a Christo accepit; I Cor. II, 12. et in Christo est, quia iterum scriptum est: *Ille de meo*[3] *accipiet;* et alibi: *Lex enim Spiritus* Joan. XVI, 14. *vitæ in Christo Jesu liberavit me a lege peccati et mortis.* Non ergo secundum divinitatem Christi Rom. VIII, 2. super Christum est; quia non super se est Trinitas, sed super omnia: supra se autem non est, sed in se est.

7. Quis ergo dubitet quia prophetas et apostolos Spiritus misit, cum dicat Dei Filius: *Spiritus Domini super me?* Et alibi: *Ego sum pri-* Luc. IV, 18. *mus, et ego in æternum; et manus mea fundavit terram, et dextera mea solidavit cœlum: vocabo eos, et adstabunt*[4] *simul, et congregabuntur omnes, et audient. Quis illis hæc denuntiavit?*[5] *Diligens te, feci voluntatem tuam adversus Babylonem, ut tollatur semen Chaldæorum. Ego loquutus sum, et ego vocavi: adduxi eum, et prosperum iter ejus feci. Accedite ad me, et*

[1] Sic Amerb. et Eras. cum parte, mss.; Gill. vero et Rom. edit. cum alia parte, *designatos.* Porro vet. editt. ab initio hujus capitis usque ad verba illa, *Et Dominus misit me, et spiritus ejus,* quæ infra n. 7 continentur, præfationem constituunt. Tum adscripto titulo, *Quia spiritus super Christum: et sicut Filius Spiritum misit, ita et Spiritus Filium Dei misit*, caput 1 orditur ab illis verbis: *Quis est qui dicit,* etc. Verum multo concinnius Rom. edit. ex majori numero mss. præfationem illam cum sequenti capite redegit in unum caput. Nonnulli tamen mss. præfatiunculam etiam exhibent, sed pauculis versibus comprehensam; desinit enim post illa verba num. 1, *dubitare non possint:* deinde loco tituli ponuntur quæ sequuntur in textu, nimirum; *Quod Spiritus super Christum, et quod sicut ille Spiritum misit, et Filium Dei Spiritus misit.* Quæ quidem verba cum in aliis aliquot mss. desiderentur, et in reliquis non secus ac in editt. conveniant cum titulo supra memorato, suspecta nobis sunt haud mediocriter. (Edit. Maur.)

[2] Quinque e mss. a Maurinis inspectis, *dicit enim Johannes.*

[3] Mss. aliquot juxta Maurinos, *Ille de me.* Sed sive *de me,* sive *de meo* legas, perinde est; cum græce habeatur ἀπ' ἐμοῦ, id est *a me.*

[4] Mss. A, B *stabunt,* cum græco et vet. lat. versione.

[5] Mss. A, B *nuntiavit,* cum vet. lat. vers. apud Sabb.

audite hæc. Non ab initio in occulto loquutus sum: cum fierent, illic eram. Et nunc Dominus
Isai. XLVIII, 12 et 16 [1] *Deus misit, et Spiritus ejus.* Quis est, qui dicit: *Misit me Dominus Deus, et Spiritus ejus*, nisi qui venit a Patre, ut salvos faceret peccatores? Quem ut audis, *et Spiritus misit*, ne cum legis quia Filius Spiritum mittit, inferioris esse Spiritum crederes potestatis.

8. Ergo et Pater Filium misit, et Spiritus: Spiritum quoque et Pater misit, et Filius: Pater misit, quia scriptum est: *Paraclitus autem ille Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine*
Joan. XIV, 26. *meo.* Filius misit, quia dixit: *Cum venerit autem Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre,*
Joan. XV, 26. *Spiritum veritatis.* Si ergo se invicem Filius et Spiritus mittunt, sicut Pater mittit; non subjectionis injuria, sed communitas potestatis est.

CAPUT II.

Filium perinde ac Spiritum dari; unde non subjectio, sed una divinitas operatione demonstratur.

9. Nec solum misit Pater Filium, sed etiam dedit, sicut ipse se Filius dedit. Lectum est enim nobis: *Gratia vobis a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo, qui se dedit pro*
Galat. I, 3, 4. *peccatis nostris.* Si subjectum in eo putant fuisse, quia missus est; gratiæ esse negare non possunt, quia datus est. Datus est autem a Patre, ut Esaias dixit: *Puer natus est nobis, Filius*
Ibid. IX, 6. *datus est nobis;* datus est autem, audeo dicere,
[2] et ab Spiritu, qui missus ab Spiritu est.[2] Cum enim non definierit propheta a quo datus sit, ostendit datum gratia Trinitatis: cum autem ipse se Filius dederit, utique non potuit ipse sibi secundum divinitatem esse subjectus. Ergo non potuit divinæ subjectionis esse quod datus est.

10. Datus est autem et Spiritus sanctus, quia lectum est: *Rogabo Patrem, et alium paraclitum*
Joan. XIV, 16. *dabit vobis.* Et Apostolus ait: *Quapropter qui hæc spernit, non hominem spernit, sed Deum, qui dedit*
I Thess. IV, 8. *Spiritum suum in nobis.* Esaias quoque et Spiritum datum ostendit et Filium: *Sic*, inquit, *dicit*
[3] *Dominus Deus, qui fecit cœlum, et finxit illud:*[3] *qui solidavit terram, et quæ in ea sunt: et dat populo qui est super eam Spiritum, et Spiritum*
[4] Isai. XLII, 5. *calcantibus eam.*[4] Et ad Filium: *Ego Dominus*
[5] *Deus, qui*[5] *vocavi te in æquitate, et tenebo manum tuam, et confortabo te: et dedi te in testamentum generis mei, in lucem gentium, aperire*
Ibid., 6, 7. *oculos cæcorum, educere de vinculis alligatos.* Cum ergo Filius et missus et datus sit, Spiritus quoque missus et datus sit; habent utique unitatem divinitatis, qui habent operis unitatem.

CAPUT III.

Eamdem quoque unitatem inde cognosci, quod Spiritus digitus dicatur, et Filius dextera: humani enim sermonis consuetudine juvari divinorum intelligentiam. Hoc digito scriptas fuisse legis tabulas, quæ postea fractæ sunt, et qua de causa: denique Christum scripsisse eodem digito; nec ullam tamen e corporea comparatione in Spiritu admittendam esse inferioritatem.

11. Unde etiam et digitus Dei appellatus est Spiritus, eo quod sit Patri et Filio et Spiritui sancto individua inseparabilisque communio. Nam sicut Filium Dei Scriptura dexteram Dei dixit, sicut lectum est: *Dextera tua, Domine, glorificata est in virtute; dextera manus*
Exod. XV, 6. *tua, Domine, confregit inimicos;* ita Spiritus sanctus appellatus est digitus Dei, sicut ipse Dominus dicit: *Quod si in digito Dei ego ejicio*
Luc. XI, 20 *dæmonia.* Hunc enim digitum in alio libro Evangelii eodem loco Dei Spiritum nominavit, sicut habes: *Quod si in Spiritu Dei ego ejicio dæmonia.*
Marc. XII, 28.

12. Quid igitur expressius ad significandam divinitatis vel operationis dici potuit unitatem, quæ secundum divinitatem est Patris, vel Filii, vel Spiritus sancti, quam ut intelligamus multo magis quam corpus hoc nostrum æternæ[6] plenitudinem divinitatis scindi videri, si quis unitatem substantiæ separet, multiplicet potestates; cum una sit ejusdem divinitatis æternitas? [6]

13. Plerumque enim ex nostris sermonibus ea quæ supra nos sunt, convenit æstimari: et quia illa videre non possumus, ex his quæ videre possumus, colligamus: *Invisibilia enim ejus*, ait Apostolus, *a creatura mundi per ea quæ*
Rom. I, 20. *facta sunt, intellecta conspiciuntur.* Et subdidit:
Ibid. *Sempiterna quoque virtus ejus et divinitas.* Quorum aliud de Filio, aliud de Spiritu sancto dictum videtur; ut quemadmodum sempiterna virtus Patris dicitur Filius, ita etiam Spiritus, quia divinus est, sempiterna divinitas esse credatur. Nam et Filius quia semper vivit, vita sempiterna est. Hic ergo digitus Dei et sempiternus est, et divinus. Quid enim Dei proprium, quod non sempiternum sit et divinum?

14. Hoc digito, sicut legimus, tabulas illas lapideas Deus inscripsit, quas Moyses accepit.
Exod. XXXI, 18. Non enim carnali digito Deus harum litte-

[1] Mss. A, B omittunt *Deus*. Ita et alibi apud D. Ambr.

[2] Thuan. cod., *et Spiritus, qui missus a Christo est.* (Edit. Maur.)

[3] Rom. edit., *et fixit illud.* Est quidem in græco idiomate, καὶ πήξας αὐτὸν; sed in hebræo et vers. syriaca, et vulg. latina legitur, *et extendens;* in arabica vero, *et erigens;* ut hinc pateat variam esse loci istius lectionem. (Ed. Maur.)

[4] Notandum, et hic et alibi sæpius de Spiritu sancto Ambrosium vocem *spiritum* intelligere, quæ tantum de spiritu animali in homine ab hagiographis prolata est.

[5] Codd. A et B omittunt, *qui* cum græco, Tertulliano, Lactantio, Cypriano apud Sabbat. ad h. l.

[6] Mss. nonnulli, *magis corpus hoc nostrum, quam æternæ*, etc. (Edit. Maur.)

rarum, quas legimus, apices et elementa formavit; sed Spiritu suo dedit Legem. Et ideo Apostolus dixit: *Lex enim spiritalis est, quæ utique non atramento inscripta est, sed Spiritu Dei vivi: non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus.* Nam si Apostoli epistola scribitur in Spiritu, quid obstat quominus etiam legem Dei non atramento, sed Spiritu Dei scriptam credere debeamus: quæ utique cordis nostri mentisque secreta non maculat, sed illuminat?

II Cor. III, 3.

Exod. XXXII, 19.

15. Scripta est autem in tabulis lapideis, quia in typo scripta est: sed tabulæ fractæ primo sunt, et abjectæ de Moysis manibus, quia Judæi a propheticis operibus exciderunt. Et bene tabulæ fractæ sunt, non scriptura deleta. Et tu vide ne frangatur tabula tua, ne mens tua et animus dividatur. Numquid divisus est Christus? Non divisus est, sed unum est cum Patre: et te nemo ab eo separet. Si fides deficiat, tabula cordis tui frangitur. Comminuitur animi firmitudo, si unitatem divinitatis in Trinitate non credas. Scripta est et fides tua; scripta est et culpa tua, sicut Hieremias dixit:[1] *Scripta est, Juda, culpa tua graphio ferreo et ungue adamantino.*[2] *Et scripta est,* inquit, *in pectore et in corde tuo.* Ibi igitur culpa est, ubi gratia: sed culpa graphio scribitur, gratia Spiritu designatur.

Jerem. XVII, 1.

16. Hoc digito mystice etiam Dominus Jesus, inclinato capite, scribebat in terra, cum a Judæis adultera esset oblata: significans per figuram, quando de peccatis alterius judicamus, nostri nos debere meminisse peccati.

Joan. VIII, 6.

17. Ac ne rursus quia Legem Deus Spiritu suo scripsit, inferius aliquid tamquam de ministerio Spiritus crederemus, vel ex corporis nostri æstimatione portionem quamdam exiguam Dei Spiritum putaremus, ait alibi Apostolus non se humanæ scientiæ verbis loqui, sed doctis[3] Spiritus, et spiritualibus spiritalia comparare; animalem autem hominem non percipere quæ sunt Spiritus Dei: sciebat enim quod is, qui divina carnalibus compararet, inter animalia esset, non inter spiritales homines computandus: *Stultitia enim,* inquit, *illi est.* Et ideo quia sciret has futuras esse animalium hominum quæstiones, præsagus futuri ait: *Quis enim cognovit sensum Domini, qui instruat eum?* Nos autem sensum Christi habemus.

II Cor. II, 13.

Ibid., 14.

Ibid., 16.

CAPUT IV.

Spiritum propterea quod digitus vocatur, minorem esse contendentibus, regerit hoc quoque in Filii, qui dextera dicitur, injuriam converti. Hæc ergo nomina nonnisi ad unitatem divinitatis referenda; unde Moyses totam Trinitatem in maris rubri transitu cecinit operatam. Nec sane mirum ibi Spiritus extitisse operationem, ubi baptismi figura fuit; siquidem in hoc tres personas ex æquo operari, sanctificareque Scriptura docet.

18. Sed si quis adhuc carnalibus inhæret ambiguis, et corporalibus vacillat exemplis; consideret quia non potest bene sentire de Filio, qui potest male sentire de Spiritu. Nam si ideo portionem quamdam exiguam putant esse Spiritum Dei, quia digitus[4] Dei dicitur; iidem utique et portionem exiguam dicunt esse in Filio Dei, quia dextera Dei dicitur. Alias cap. III

19. Sed Filius et dextera et virtus dicitur: itaque si verba nostra pendamus, nulla potest sine virtute esse perfectio; et ideo caveant ne putent, quod nefas dictu est, semiperfectum in sua substantia Patrem perfectionem accepisse per Filium, et desinant coæternum Filium Patri negare. Quando enim non fuit Dei virtus? Quod si aliquando putant non fuisse Dei virtutem, aliquando plenitudinem in Deo Patre negabunt fuisse, cui putant aliquando defuisse virtutem.

20. Sed hæc, ut dixi, scripta sunt, ut ad unitatem divinitatis ista referamus, et credamus quod Apostolus dixit, quia plenitudo divinitatis corporaliter habitat in Christo, et habitat in Patre, et habitat in Spiritu sancto; et quod sicut unitas divinitatis, ita et unitas operationis sit. Coloss. II, 9.

21. Quod etiam ex Cantico Moysis colligi potest: ipse enim cum per maria traduxisset populum Judæorum, et Dei Patris operationem et Filii est confessus et Spiritus, dicens: *Dextera manus tua, Domine, glorificata est in virtute: dextera manus tua, Domine, confregit inimicos.* Habes quia et Filium sit confessus et Patrem, cujus est dextera. Et infra, ne Spiritum sanctum præteriret, adjecit: *Misisti Spiritum tuum, et cooperuit eos mare:*[5] *et Spiritu iracundiæ tuæ divisa est aqua.*[6] Quo significatur unitas divinitatis, non inæqualitas Trinitatis. Exod XV, 6

Ibid., 10.

[1] In Cod. A habentur minio rubro scripta, nempe ut argumentum sequentium: III. *Quia digitus Dei Spiritus lectus est quod significat unitas* (unitatem) *divinitatis non inæqualitatis* (inæqualitatem) *Trinitatis.*

[2] Rom. edit. sola, *graphio ferreo in ungue adamantino.* At licet ita legat versio Vulgata, melius reliquæ edit. ac mss. Ambrosiani cum vers. Chald. et Syriaca.... *et ungue adamantino:* unguis enim, ut observat Grotius ad eumdem locum, est ipsum acumen adamantis, quod ad scribendum sculpendumve adhiberi solet. Porro hic textus in græco idiomate desideratur. (Edit. Maur.)

[3] Idest *doctis a Spiritu.* Præcedenter vero pro *ait alibi* notant Maurini legi in nonnulli mss., *ait tibi.*

[4] Nonnulli mss. testibus Maurinis, *quia Spiritus;* sed omnino perperam.

[5] Rursus in cod. A hæc leguntur rubro minio exarata: IV. *Quia sicut cooperatus est Patri et Filio et Spiritus sanctus in nube et in mari cum liberaretur populus, ita cooperetur in mysterio baptismatis. — Vides igitur* etc. reliquis omissis, ut in sequenti nota recensetur. Quisque autem perspiciet, quæ de *vento* a Moyse hic dicta sunt, Ambrosium Spiritui sancto applicuisse.

[6] Ita mss. aliquot, et Amerb. atque Eras. cum eis: Gill. vero cum aliis mss. pluribus quidquid sequitur illa verba, *eos mare,* usque ad *Vides igitur,* prætermittunt: at posteriorem partem, nempe ab istis verbis, *quo significatur unitas,* edit. Rom. restituit: sed cur priorem repudiaverit, nihil causæ est. (Edit. Maur.)

Alias cap IV. 22. Vides igitur quia et Spiritus sanctus A cooperatus Patri et Filio sit, ut tamquam congelascentibus fluctibus in medio mari, aquarum quidam murus insurgeret ad transitum Judæorum, et rursus Ægyptiorum populum per Spi-
Exod. XIV, 22. ritum refusus obrueret. Inde et columnam nubis plerique præcessisse in die populo Judæorum, et columnam ignis in nocte arbitrantur, quo
Exod. XIII, 21. protegeret plebem suam gratia spiritalis.

23. Hanc autem operationem Dei, quam totus orbis jure miratur, sine sancti Spiritus opere B non fuisse etiam Apostolus declaravit, dicens in figura illa præcessisse spiritalis mysterii veritatem; sic enim habes: *Quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes mare transierunt, et omnes in Moyse baptizati sunt in nube et in mari; et omnes eamdem escam spiritalem manducaverunt, et omnes eumdem*
I Cor. X, 1 et ss. *potum spiritalem biberunt.*

24. Nam quemadmodum typus sacramenti potuit esse sine operatione Spiritus sancti, cujus C veritas omnis in Spiritu est? Quod et Apostolus docuit dicens: *Sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini no-*
I Cor. VI, 11. *stri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri.*

25. Vides igitur quia et Pater operatur in
1 Filio, et Filius operatur in Spiritu.[1] Et ideo secundum seriem Scripturarum noli dubitare in figura fuisse, quod in veritate esse ipsa etiam veritas declaravit. Quis enim operationem ejus abnuat in lavacro, in quo operationem ejus D sentimus et gratiam?

Alias cap. V. 26. Nam sicut sanctificat Pater, ita sanctificat et Filius, sanctificat et Spiritus sanctus. Sanctifi-
2 cat Pater, secundum quod scriptum est:[2] *Deus pacis sanctificet vos, ut integer spiritus vester, et anima et corpus sine querela in die Domini*
I Thess. V, 23. *nostri Jesu Christi servetur.* Et alibi Filius dicit:
Joan. XVII, 17. *Pater, sanctifica eos in veritate.*

27. De Filio autem idem Apostolus dixit: *Qui factus est nobis sapientia a Deo, et justitia,* E
I Cor. I, 30. *et sanctificatio, et redemptio.* Vides quia factus est sanctificatio? Sed factus est nobis; non ut ille mutaret quod erat, sed ut nos sanctificaret in carne.

28. Spiritum quoque sanctum sanctificare Apostolus docet. Sic enim dicit: *Gratias agere debemus Deo semper pro vobis, fratres dilectissimi a Domino; quia elegit vos*[3] *Deus primitias in salutem, in sanctificatione Spiritus, et fide*
II Thess. II, 12. *veritatis.* F

29. Ergo sanctificat Pater, sanctificat et Filius, sanctificat et Spiritus sanctus: sed una est sanctificatio, quia unum est baptisma, et
Ephes. IV, 5. una gratia sacramenti.

[1] Mss. nonnulli (*etiam* A), *operatur et Spiritus.* (Ed. Maur.)

[2] Iterum in cod. A hæc habentur rubro minio: V. *Quia sicut cooperatur Patri et Filio Spiritus sanctus in nube et in mari cum liberaretur populus judæorum, ita cooperatur quia sanctificat Pater, sanctificat Filius, sanctificat et Spiritus Dei.*

[3] Mss. A, B, *nos.* Ita et vetus latina versio apud Sabbat. ad h. l.

CAPUT V.

Colligit cœptum argumentum, et unitatem per digitum atque dexteram significari inde confirmat, quod eadem opera Dei sint, quæ sunt manuum; et quæ manuum, eadem etiam sint digitorum; ac demum quod manus Filio et Spiritui perinde conveniat ac Spiritui et Filio digitus.

Alias cap. VI. 30. Sed quid mirum si sanctificat singulos ipse sanctificatione non indigens, sed redundans, quando tantam, ut dixi, majestatem ejus accepimus, ut tamquam digitus a corpore, ita a Deo Patre inseparabilis videatur Spiritus sanctus?

31. Quod si quis ad diminutionem, non ad unitatem potestatis putat esse referendum; is profecto in eam amentiam cadet, ut tamquam in unam velut corporis formam Patrem et Filium et Spiritum sanctum videatur effingere, et distinctiones quasdam figurare membrorum.

32. Sed accipiant, ut sæpius dixi, non inæqualitatem, sed unitatem potestatis hac testificatione signari; quandoquidem quæ opera Dei sunt, eadem sint opera manuum, eadem etiam legerimus opera esse digitorum. Scriptum est enim: *Cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum;* et alibi: Ps. XVIII, 1. *Initio terram tu fundasti, Domine, et opera manuum tuarum sunt cœli.*[4] Eadem igitur sunt [4] Ps. CI, 26. opera manuum, quæ sunt opera Dei. Non ergo aliqua pro membrorum corporalium qualitate discretio operationis, sed unitas potestatis est.

33. Quæ autem opera sunt manuum, eadem opera digitorum; quia æque scriptum est: *Quoniam videbo cœlos tuos, opera digitorum tuorum, lunam et stellas quas tu fundasti.* Quid Ps. VIII, 4. hic igitur digiti minus quam manus fecisse produntur; cum idem fecerint digiti, quod manus, sicut scriptum est: *Quoniam delectasti me, Domine, in factura tua, et in operibus manuum tuarum delectabor?* Ps. XCI, 5.

34. Et tamen quia manum[5] legimus Filium [5] (scriptum est enim: *Nonne manus mea fecit hæc omnia?* et alibi: *Ponam te in foramine* Isai. LXVI, 2. *petræ, et protegam manum meam super te. Posui manum meam sub tegumento petræ:* quod ad Exod. XXXIII, 22. incarnationis mysterium spectat, quia integumentum corporis Virtus Dei sempiterna suscepit), utique liquet manus et de Filio Dei et de Spiritu sancto Scripturam loquutam.

35. Et rursus quia digitum Dei Spiritum legimus, ideo appellatos digitos æstimamus, ut Luc. XI, 20. Filium Spiritumque signaret. Denique ut et Filii et Spiritus sanctificationem se habere memo-

[4] Cod. A rubro minio scripta hæc habet: VI. *Quia eadem sunt opera manuum quæ sunt opera digitorum, hoc est eadem opera Filii quam est Spiritus Dei, quia sicut arguit Pater, ita arguit Filius, ita arguat et Spiritus. Et quia judicat Spiritus.*

[5] Tres mss., *quia unum,* etc. (Edit. Maur.)

raret, ait quidam sanctus: *Manus tuæ fecerunt me, et plasmaverunt me.*[1] Job x, 8.

CAPUT VI.

Spiritum perinde ac Patrem et Filium arguere; immo vero judicare non posse judices absque ipso, ut Salomonis Danielisque judiciis, quæ obiter paucis explicantur, ostenditur; neque alium Danieli adspirasse, quam Spiritum sanctum.

Alias cap. VII 36. Cur enim verborum similitudinem recusamus, ubi unitatem potestatis adserimus; cum eousque unitas potestatis sit, ut et arguat Spiritus, sicut arguit Pater, et arguit Filius? Sic enim scriptum est: *Domine, ne ira tua arguas me, neque in furore tuo corripias me.* Ps. vi, 1. Deinde in quadragesimo nono psalmo sic dicit Dominus: *Arguam te, et statuam ante faciem tuam peccata tua;* Ps. xlix, 21. ita etiam de Spiritu sancto Filius dixit: *Cum autem abiero, mittam paraclitum ad vos; et ille veniens arguet mundum de peccato, et de justitia, et de judicio.* Joan. xvi, 7, 8.

37. Sed quo nos perfidorum hominum deducit amentia, ut quasi[2] de ambiguo quod Spiritus sanctus arguat, videamur adstruere; cum judices ipsi non queant nisi per Spiritum judicare? Denique nobile illud Salomonis judicium, quod inter dubia certantium, cum una, oppresso parvulo, quem ipsa susceperat, vindicare sibi vellet alienum, altera proprium filium defensaret; et fraudem in ipsis cogitationibus occultis, et pietatem in maternis visceribus deprehendit, utique per Spiritus sancti munus emicuit.[3] III Reg. iii, 16. Neque enim latentem conscientiam feminarum alia aliqua penetrasset nisi Spiritus sancti machæra, de qua ait Dominus: *Non veni pacem mittere, sed machæram;* Matth. x, 34. quia non ferro, sed Spiritu mens interna penetrabilis: *Est enim Spiritus intelligentiæ sanctus, unicus, multiplex, subtilis, mobilis;* Sap. vii, 22, 23. et infra: *Omnia prospiciens.*

38. Vide propheta quid dicat, quia omnia prospicit. Et ideo etiam Salomon prospexit, ut III Reg. iii, 24. machæram illam juberet afferri; quia simulato quod dividere vellet infantem, consideravit quod vera mater plus consuleret Filio quam solatio; et gratiam juri, non gratiæ jura præferret. At vero illa quæ matris simularet affectum, vincendi studio cæca, parvi duceret ejus exitium, in quo nesciret pietatis dispendium. Itaque vir ille spiritalis, qui dijudicaret omnia, *Spiritalis* I Cor. ii, 15. enim *dijudicat omnia*, naturam in affectibus quæsivit, quæ latebat in vocibus; et pietatem interrogavit, ut proderet veritatem. Vicit itaque mater caritatis affectu, quæ fructus est Spiritus.

39. Dijudicat in propheta, quia per Spiritum datur sermo sapientiæ: quomodo ergo negatur quod arguere possit Spiritus sanctus mundum de judicio, qui judicii tollit ambiguum, largitur eventum?

40. Daniel quoque nisi accepisset Dei Spiritum, numquam potuisset deprehendere adulterium libidinis, mendacium fraudis. Nam cum Susanna presbyterorum conjurationibus appetita, inflexam populi mentem videret contemplatione seniorum; et omnibus destituta subsidiis, sola inter homines[4] pudicitiæ suæ conscia Deum arbitrium precaretur, *Exaudivit,* inquit, *Dominus vocem ejus, cum deduceretur, ut periret: et excitavit Dominus Spiritum sanctum pueri adolescentis, cui nomen Daniel.* Dan. xiii, 44, 45. Itaque secundum accepti Spiritus sancti gratiam vacillantia perfidorum testimonia deprehendit: neque enim alia nisi divinæ fuit operatio potestatis, ut eos vox sua proderet, quorum latebat affectus.

41. Percipite igitur Spiritus sancti sacrum et cœleste miraculum. Illa quæ maluit sibi casta esse, quam populo: illa quæ maluit innocentiæ subire periculum, quam pudoris: quæ cum accusaretur, tacebat; cum damnaretur, silebat, conscientiæ suæ contenta judicio: quæ reverentiam pudoris etiam in periculis reservabat, ne extorsisse petulantiam viderentur, qui extorquere non potuerant castitatem: ubi Dominum invocavit, Spiritum meruit, qui latentem presbyterorum conscientiam revelavit.

42. Discant pudicæ calumniam non timere. Nam quæ castimoniam vitæ prætulit, nec vitæ dispendium pertulit, et gloriam retulit castitatis. Sic et Abraham quondam jussus adire peregrina,[5] nec uxoriæ periculo pudicitiæ, nec mortis propositæ terrore revocatus, et vitam suam, et castimoniam servavit uxoris. Nullum itaque Deo credidisse pœnituit; et castitas devotionem cumulavit in Sara, et devotio castitatem.

43. Ac ne quis forte existimet, quia dicente Scriptura: *Excitavit Deus Spiritum sanctum pueri adolescentis,* Dan. iv, 21. spiritum in eo putet fuisse hominis, non Spiritum sanctum; legat in posterioribus,[6] et inveniet quia Spiritum sanctum accepit Daniel, et ideo prophetavit. Denique et rex eum prætulit, quia habebat gratiam spiritalem. Sic enim dicit: *Tu autem, Daniel, potes, quia Spiritus sanctus Dei in te est.* Et infra Scriptura dicit: *Et fuit Daniel præpositus illis;*

[1] Cod. A ita rubro minio iterat præcedentia: VII. *Quia sicuti arguit Pater, ita arguit et Filius, ita et Spiritus sanctus. Et quia judicat etiam Spiritus.*

[2] Omnes edit. ac mss. nonnulli, *ut quæ sunt quasi:* alii mss., qui et plures potioresque, concinnius, *ut quasi,* etc. (E. Maur.)

[3] Ita omnes edit. ac plures mss.; nonnulli tamen, *per Spiritum sanctum istud munus emicuit?* Albin. unus, *Spiritus sancti munere doctus est.* Iterum sequenti sententia ubi omnes edit. ac mss., *aliqua nisi.... penetrasset;* Rom. edit., *aliqua potuit, nisi.... detegere.* Postremo paucis interjectis pro *mens interna penetratur. Penetrabilis est,* quod legitur in cunctis edit. et mss. uno aut altero excepto; in reliquis omittitur verbum *penetratur,* et *penetrabilis* refertur ad voces *mens interna.* Melius id quidem; nec enim *penetrabilis* habetur in loco *Sapientiæ* citato, neque etiam ad probandum Ambrosii propositum requiritur; cum satis ex eo probetur, quod *subtilis mobilisque* Spiritus nominatur. (Edit. Maur.)

[4] Eras. et seq. editt., *inter hostes:* Amerb. et mss. magno consensu, *inter homines.* (Edit. Maur.)

[5] Amerb., *adire peregrinam:* Eras. et seq. edit., *adire peregrinam terram:* omnes mss. (*etiam* A *et* B) ut in textu. (Edit. Maur.)

[6] Rom. edit. sola, *in superioribus.* Infra vero eadem edit. Rom. cum mss. non paucis, *præpositus illius.* (Edit. Maur.)

Dan. VI, 3. Num. XI, 25. *quoniam Spiritus erat superans in eo.* Sed etiam Moysis Spiritus judicaturis divisus est.

CAPUT VII.

Filium ipsum non judicare aut vindicare sine Spiritu; unde idem Spiritus Verbi gladius appellatur. Sed cum vicissim Verbum dicatur Spiritus gladius, summam in utroque potentiæ unitatem inde cognosci.

44. Sed quid de ceteris loquamur? Ipsum Dominum Jesum in Spiritu non solum[1] judicare accepimus, sed etiam vindicare. Neque enim vindicaret in Antichristum, nisi ante de ejus meritis judicaret, quem (sicut legimus) *Dominus Jesus interficiet Spiritu oris sui.* Sed hic non adquisita gratia est, sed individua manet unitas; quia neque Christus sine Spiritu, neque Spiritus potest esse sine Christo. Non enim potest divinæ naturæ unitas separari.[2]

II Thess. II, 8. Alias cap. VIII.

45. Et quia in medium id venit exemplum quod Dominus Jesus interficiet Spiritu oris sui, gladius quidam Verbi Spiritus intelligitur. Denique et in Evangelio dicit ipse Dominus Jesus: *Non veni pacem mittere, sed gladium.* Venit enim ut Spiritum daret; ideoque et in ore ejus gladius bis acutus, utique gratia spiritalis. Spiritus ergo Verbi gladius est.

Ephes. VI, 17 Matth. X, 34. Apoc. XIX, 15.

46. Et ut scias inæqualitatem non esse, sed unitatem naturæ, Verbum quoque gladius est Spiritus sancti; scriptum est enim: *Accipientes scutum fidei, in quo possitis omnia tela maligni ignita extinguere, et galeam salutis adsumite, et gladium Spiritus, quod est Verbum Dei.*

Ephes. VI, 16, 17.

47. Cum igitur Verbi gladius Spiritus sanctus sit, et Spiritus sancti gladius Verbum Dei sit; utique unitas est potentiæ.

CAPUT VIII.

Prædictam unitatem eo probari, quod sicut Pater, ita etiam Filius contristari ac tentari legitur. Tentatum etiam Filium in deserto, ubi erecta fuit in æneo serpente figura crucis: sed Spiritum quoque ibidem tentatum dici ab Apostolo. Hinc Israelitas ab eodem Spiritu directos in terram promissam, ipsique unam esse cum Patre et Filio voluntatem ac potentiam colligit Ambrosius.

Alias cap. IX.

48. Quam unitatem licet etiam aliis Scripturarum locis considerare. Nam cum dicat Ezechiel ad populum Judæorum: *Et contristatis me in omnibus his, dicit Dominus;*[3] Paulus novo populo in epistola sua dicit: *Nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis.* Rursus cum Esaias dicat de ipsis Judæis: *Ipsi autem non crediderunt, sed exacerbaverunt Spiritum sanctum;* David de Deo dicit: *Et exacerbaverunt Altissimum in siccitate, et tentaverunt Deum in cordibus suis.*

Ezech XVI, 43. Ephes. IV, 30. Isai. LXIII, 10. Ps. LXXVII, 17, 18.

49. Accipe etiam quia cum alibi dixerit Scriptura tentatum Spiritum, tentatum etiam Deum, eadem dicat et Christum esse tentatum; habes enim ad Corinthios Apostolum: *Neque tentemus Christum, sicut quidam eorum tentaverunt, et a serpentibus perierunt.* Justa vindicta, ut adversarii venena sentirent, qui non venerabantur auctorem.

I Cor. X, 9.

50. Et bene Dominus, æreo serpente suspenso, jussit curari vulnera sauciorum; imago enim crucis æreus serpens est: nam etsi in carne sua suspensus est Christus, tamen in eo et ipse crucifixus est mundo, et ipsi crucifixus est mundus: *Mihi enim,* inquit, *mundus crucifixus est, et ego mundo.* Crucifixus est ergo in suis mundus illecebris; ut ideo non verus, sed æreus suspensus est serpens; quia in veritate quidem corporis, sed sine veritate peccati suscepit Dominus speciem peccatoris; ut per lubricum infirmitatis humanæ simulando serpentem, depositis carnis exuviis, veri destrueret serpentis astutiam. Per crucem itaque Domini, quæ in tentationis ultione subvenit, offensam in perfidis Trinitatis agnosco, qui medicinam Trinitatis accipio.

Num. XXI, 9. Galat. VI, 14.

51. Ergo cum habeas in libro Moysi, quia Dominus tentatus serpentes immiserit populo Judæorum, necesse est aut unitatem in majestate divina fatearis Patris et Filii et Spiritus sancti; aut certe cum Spiritum[4] dicat apostolica Scriptura tentatum, Domini nomine Spiritum utique designavit. Tentatum autem Spiritum sanctum ad Hebræos scribens Apostolus dicit; sic enim habes: *Quia hæc dicit Spiritus sanctus: Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut in irritatione secundum diem tentationis in deserto, ubi tentaverunt me patres vestri, probaverunt et viderunt opera mea. Quadraginta annis proximus fui generationi huic, et dixi: Semper isti errant corde; ipsi vero non cognoverunt vias meas, sicut juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam.*

Num. XXI, 6. [4] Hebr. III, 7 et ss

52. Ergo secundum Apostolum tentatus est Spiritus. Si et ipse tentatus est, et ipse utique in terram repromissionis Judæorum populum dirigebat, sicut scriptum est: *Quia adduxit eos per abyssum, sicut equum per desertum, et non*

[1] Mss. aliquot juxta Maurinos, *Per ipsum Dominum Jesum Spiritum non solum,* etc. Perspiciet lector hic quoque Ambrosium de Spiritu sancto accipere voces *spiritu oris suis,* quæ significant verba a Christo prolata, vel ipsum oris flatum. Sed nec præstat, sicut et mox de *gladio,* omnia notare ubi S. Doctor de Spiritu sancto eas voces interpretatur, quæ in alium sensum accipiendæ sunt, sicut nec insuetum alioquin est illi alienam a vero sensu significationem biblicis affingere sententiis.

[2] Cod. A rubro minio: VIII. *Quia sicut lectum est quoniam verbi gladius Spiritus sit, ita lectum est quia Spiritus sancti gladius verbum sit.*

[3] Hic cod. A habet minio rubro: IX. *Quia similiter ut Pater et Filius, ita etiam Spiritus et contristatus et asperatus et temptatus legitur a populo judæorum.*

[4] Rom. edit. et cod. Flor., *cum Dominum.* Haud bono sensu. Namque Apostolica scriptura quæ indicatur, non alia est quam quæ subjicitur, ubi scilicet *dicit Spiritus sanctus.... tentaverunt me patres vestri:* hinc enim aperte conficitur eumdem a Paulo Spiritum dici, qui a Moyse in lib. Numer. Dominus appellatur. (Edit. Maur.)

laboraverunt, et sicut pecora per campum. De-
Isai. LXIII, 13, 14. *scendit Spiritus a Domino, et direxit eos.* Et ipse utique serenam cœlestis alimoniæ pluviam ministrabat; ipse quotidianam messem, quam terra non parturierat, agricola non severat, imbre fertili fœcundabat.

53. Nunc spectemus singula. Requiem Judæis promiserat Deus: eam requiem Spiritus suam
Exod. XVI, 12. dicit. Tentatum se a perfidis Deus Pater memorat: tentatum ab iisdem se dicit et Spiritus; quia una tentatio est, qua tentata est a sacrilegis una divinitas Trinitatis. Condemnat Deus
Num. XIV, 8. populum Judæorum, ut in terram fluentem lac et mel, hoc est, ad resurrectionis requiem pervenire non possit: eadem sententia condemnat et Spiritus dicens: *Si introibunt in requiem*
Ps. XCIV, 11. *meam.* Unius ergo sententia voluntatis, unius excellentia potestatis est.

CAPUT IX.

Spiritum sanctum exacerbari confirmatur ex Petri verbis; ubi unum et idem esse Spiritum Dei, ac Spiritum Domini, cum ex aliis locis, tum e memorata ejusdem apostoli sententia in Ananiam ac Saphiram ostenditur; unde Spiritus sancti vel cum Patre ac Filio conjunctionem, vel propriam divinitatem evinci contenditur.

54. Fortasse tamen aliquis diceret hoc exemplum non posse ad proprietatem sancti Spiritus derivari, nisi alio loco etiam Petrus apostolus nos docuisset peccatis nostris etiam Spiritum posse tentari; sic enim habes ad Ananiæ conjugem dictum: *Quid utique convenit*
Act. V, 9. *vobis tentare Spiritum Domini?* Etenim Domini Spiritus ipse est Dei Spiritus; quia unus sanctus est Spiritus, ut etiam Paulus apostolus docuit dicens: *Vos autem in carne non estis, sed in Spiritu; si tamen Spiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic*
Rom. VIII, 9. *non est ejus.* Præmisit Spiritum Dei, et statim subdidit eumdem esse Spiritum Christi. Et cum dixisset de Spiritu, ut intelligeremus quia ubi Spiritus sanctus, ibi Christus est, addidit: *Si*
Ibid., 10. *autem Christus in vobis.*

55. Deinde quomodo hic intelligimus quia ubi Spiritus, ibi et Christus; ita etiam alibi ostendit quia ubi Christus, ibi etiam Spiritus sanctus sit. Nam cum dixisset: *Numquid experimentum ejus*
II Cor. XIII, 3. *quæritis, qui in me loquitur Christus,* alibi ait: *Puto enim et ego Spiritum Dei habeo.*[1] Insepa-
I Cor. VII, 40. rabilis ergo est unitas, quia ubi aut Pater, aut Christus, aut Spiritus, Scriptura testificante, signatur, ibi omnis plenitudo est Trinitatis.

A 56. Sed et ipse Petrus in eo, quod proposuimus, exemplo præmisit Spiritum sanctum, et postea dixit Spiritum Domini; sic enim habes: *Anania, cur implevit Satanas cor tuum ad mentiendum Spiritui sancto, ut fraudem faceres de pretio agri? Ita nonne manens tibi manebat, et venditus in tua erat potestate? Quare posuisti in corde tuo hoc scelus? Non es hominibus mentitus, sed Deo.* Et subter ad ejus uxorem ait: *Quid utique convenit vobis tentare Spiritum*
B *Domini?*

Alias cap. X.
Act. V, 3 et ss.
Ibid., 9

57. Primum intelligimus quia Spiritum sanctum Spiritum Domini dixit. Deinde cum præmiserit Spiritum sanctum, et addiderit: *Non es hominibus mentitus, sed Deo;* necesse est in Spiritu sancto aut unitatem divinitatis intelligas, quoniam cum Spiritus tentatur, Deus fallitur; aut si unitatem divinitatis conaris excludere, secundum Scripturæ verba ipse utique Spiritum Deum credis.[2]

2

C 58. Si enim et de Spiritu expressum intelligimus et de Patre, in Deo utique Patre et Spiritu sancto veritatis et scientiæ advertimus unitatem; quia similiter a sancto Spiritu sicut a Deo Patre mendacium deprehenditur. Quod si utrumque de Spiritu accipimus, cur quod legis, perfide, negare conaris? Aut igitur unitatem divinitatis Patris et Filii et Spiritus sancti, aut divinitatem sancti Spiritus confitere.[3] Utrum

3

dixeris, in Deo utrumque dixisti; quia et unitas
D divinitatem adstruit, et divinitas unitatem.

CAPUT X.

Spiritus sancti divinitatem adstrui ex Joannis loco. Hunc quidem deletum fuisse ab hæreticis, at inani conatu; cum inde facilius eorum perfidia convinci possit. Ut ostendatur hic idem locus esse de Spiritu, contextus series expenditur. Eum de Spiritu sancto nasci, qui
E *renascitur de eodem Spiritu, de quo Christus ipse natus ac renatus creditur. Iterum ex duobus Joannis testimoniis colligitur Spiritus divinitas, ac demum quomodo Spiritus, aqua et sanguis testes dicantur, exponitur.*

Alias cap. II.

59. Nec solum hoc loco evidenter sancti Spiritus θεότητα, hoc est, deitatem Scriptura testatur; sed etiam ipse Dominus dixit in Evan-
Joan. III, 6
gelio: *Quoniam Deus Spiritus est.* Quem locum
F ita expresse, ariani, testificamini esse de Spiritu, ut eum de vestris codicibus auferatis: atque utinam de vestris, et non etiam de Ecclesiæ codicibus tolleretis! Eo enim tempore quo impiæ infidelitatis Auxentius[4] Mediolanen-

4

[1] Cod. A rubro scripta minio habet: X. *Hinc jam totum quia Deus Spiritus secundum Petri sententiam in Actibus Apostolorum.*

[2] Omnes edit. ac mss. aliquot, *Spiritum Domini credis:* melius reliqui mss., *Spiritum Deum credis.* Nam hæc clausa respondet inferiori illi, *aut divinitatem sancti Spiritus confitere;* cum utrobique colligatur contra hæreticos, si divinitatis unitatem in tribus personis confiteri noluerint, eos saltem coactum iri, ut Spiritus sancti non inficientur divinitatem. (Edit. Maur.)

[3] Edit. Rom. sola, *Patris et Filii in Spiritu sancto.* Consequenter autem eadem Rom. cum ant. editt. et mss. nonnullis, *aut divinitatem sancti Spiritus in Patre et Filio confitere.* At mss. plures potioresque (*cum* A *et* B) non agnoscunt *in Patre et Filio.* (Edit. Maur.)

[4] Mss. aliquot, *impia infidelitas Auxentii.* Ceterum hanc

sem Ecclesiam armis exercituque occupaverat, vel a Valente atque Ursatio, nutantibus sacerdotibus suis, incursabatur Ecclesia Sirmiensis, falsum hoc, et sacrilegium vestrum[1] in ecclesiasticis codicibus deprehensum est. Et fortasse hoc etiam in Oriente fecistis.

60. Et litteras quidem potuistis abolere, sed fidem non potuistis auferre. Plus vos illa litura prodebat; plus vos illa litura damnabat: neque enim vos poteratis oblinire veritatem, sed illa litura de libro vitæ nomina vestra radebat. Cur auferebatur: *Quoniam Deus Spiritus est;* si non pertinebat ad Spiritum? Si enim de Deo Patre vultis expressum, ergo et Deum Patrem negatis, qui putatis esse delendum.[2] Utrum vultis, eligite: in utroque vos laqueus vestræ impietatis adstringet, si gentiles vos esse fateamini, vel Patrem Deum negando, vel Spiritum. Tenetur igitur vestra confessio, qua delestis oraculum, dum formidatis exemplum.

61. Delestis quidem in pectoribus animisque vestris: ceterum divinum non deletur oraculum; non deletur Spiritus sanctus, sed aversatur impias mentes: non deletur gratia, sed iniquitas, quia scriptum est: *Ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates tuas.* Isai. XLIII, 25. Denique Moyses pro populo petens, *Dele*, inquit, *me de libro tuo, si non parcis huic populo.* Exod. XXXII, 32. Nec tamen deletus est, quia non habebat iniquitatem, sed gratiam profluebat.

62. Vestra igitur estis confessione convicti, quod sapienter factum non potestis dicere, sed astute. Astute enim cognovistis[3] loci istius vos adtestatione convinci, nec argumenta vestra adversus id posse testimonium convenire. Quo enim possit alio intellectus loci istius derivari, cum series lectionis tota de Spiritu sit?

63. Nicodemus quærit de regeneratione; respondet Dominus: *Amen, amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit per aquam et Spiritum,*[4] *non potest introire in regnum Dei.* Et ut ostenderet aliam generationem secundum carnem esse, aliam secundum Spiritum, addidit: *Quod natum est ex carne caro est, quia de carne natum est; et quod natum est de Spiritu, Spiritus est, quia Deus Spiritus est.* Joan. III, 5. Prosequere ergo totam seriem lectionis, et invenies quod Dominus impietatem vestram plenitudine adsertionis excluserit. *Noli,* inquit, *mirari quia dixi: Oportet vos nasci denuo. Spiritus ubi vult spirat, et vocem ejus audis: sed nescis unde veniat, aut quo vadat: sic est omnis qui natus est de Spiritu.* Ibid., 6. Ibid., VII, 8.

64. Quis est qui nascitur de Spiritu, et qui efficitur Spiritus, nisi qui renovatur Spiritu mentis suæ? Hic est utique qui per aquam regeneratur et Spiritum sanctum; quoniam per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti spem vitæ capimus æternæ. Et alibi Petrus apostolus ait: *Vos autem Spiritu sancto baptizabimini.* Quis est autem qui baptizatur Spiritu sancto, nisi qui renascitur per aquam et Spiritum sanctum? Act. XI, 16. Ergo de sancto Spiritu Dominus dixit: *Amen, amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit per aquam et Spiritum, non potest introire in regnum Dei.* Et ideo de ipso nasci nos in posterioribus definivit, per quem renasci nos in superioribus est loquutus. Hæc Dominica sententia est: scripto nitor, non argumento.[5]

65. Quæro tamen cur si non dubitatur per Spiritum sanctum nos renasci, dubitetur de Spiritu sancto nos nasci;[6] cum ipse Dominus Jesus de Spiritu sancto et natus sit et renatus? Quem si natum de Spiritu sancto confitemini, quia Matth. I, 20. non potestis negare, renatum autem negatis; Matth. III, 16. magna insipientia, ut quod singulare Dei est, confiteamini; quod commune est hominum, denegetis. Et ideo bene vobis dicitur quod Judæis dictum est: *Si terrena vobis dixi, et non creditis, quomodo si dixero vobis cœlestia, credetis?* Joan. III, 12.

ejusdem Auxentii intrusionem, quæ contigit anno 355 factam esse a Constantio imperatore eodem armorum terrore ac violentia, qua sanctum Dionysium a sede sua deturbatum in exsilium expulit, discimus ex epist. Athanasii *ad Solitarios*, et libro Hilarii *contra* eumdem *Constantium*. Quod vero ad vexationem Sirmiensis Ecclesiæ, non dubium est Sirmiensia indicari concilia. Quandoquidem in primo, quod celebratum fuit anno 351, Photinum eadem sede abdicarunt, fideique formulam ediderunt, quæ speciem orthodoxi dogmatis ita præferebat, ut ipsam tueri conatus fuerit Hilarius in libro *de Synodis;* licet eamdem Athanasius in libro *de Synodis Arim. et Seleuc.* damnarit. At vero iidem illi, qui deposito hæresiarcha, de Ecclesia videbantur benemeriti, ut in vacua sede Germinius sive Garminius arianarum partium hæreticus constitueretur, a Constantio impetravere; atque in secunda Synodo, ibidem anno 357 habita, formulam illam proposuerunt, quam cum magnus Hosius terrore, tædio et fatiscentis ætatis infirmitate victus subscripsisset, ingentem hoc suo casu catholicis omnibus peperit doloris materiem. In tertia denique, anno 359 coacta, formulam aliam promulgarunt, quam dictavit Marcus Arethusius, fidei catholicæ haud minus infestam exitiosamque. Hinc intelligas *nutantibus sacerdotibus* hic idem esse ac episcopis in proposito veræ fidei parum firmis. Quod si quis contra Petavium, Valesium et alios recentiores non tria concilia, sed unicum tantum fuisse velit, ex quo variæ illæ tres formulæ profectæ sint, nihilo tamen secius ad illud referri ea poterunt, quæ hic dicuntur ab Ambrosio. (Edit. Maur.)

[1] Omnes edit., *falsum hoc et sacrilegum simulacrum:* contra vero mss. prope ad unum, *falsum hoc et sacrilegium vestrum.* Minime male; idem enim est ac si legamus, falsitas seu corruptio et adulteratio, hæc simul et sacrilegium vestrum deprehensum est. *Sacrilegum* vero *simulacrum* quid significat? (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit., *Patrem negastis, quem putastis esse delendum.* Et continuo post mss. non pauci, *Utrum velitis eligere,* etc. (Edit. Maur.)

[3] Mss. aliquot, *sed astute actum. Cognovistis,* etc. Infra etiam iidem cod., *Quo enim possit vestra argumentatio alio intellectum loci illic derivare?* (Edit. Maur.)

[4] Non pauci mss., *ex aqua et Spiritu sancto.* Et infra, *de carne caro est.* Porro sequentes voces, *quia de carne natum est,* non minus absunt ab omnibus omnium idiomatum bibliis, quam illæ de quibus hic disputatur, *quoniam Deus Spiritus est.* Atqui ut dubitare nequaquam licet, quin hæ ultimæ ab hæreticis fuerint ex albo sacrarum paginarum erasæ, ita satis mirum est easdem nusquam in proprium locum fuisse restitutas. Forte quærat aliquis cur e cap. III hæc verba expuncta sint, cum eadem in capite IV, vers. 24, integra perseverent? Sed rationem satis indicat Ambrosius noster, videlicet quod verba cap. IV ad Patrem detorqueri posse putarent hæretici. (Edit. Maur.)

[5] *Scripto nitor, non argumento* propterea dicit Ambrosius, quod *etiam humanis testimoniis argumenta cedere soleant,* ut ipse scribit lib. I *De Fide,* cap. 11, num. 70. Vide similiter quæ notavimus ad lib. III, cap. 3, num. 24. (Edit. Maur.)

[6] Pauci mss., *nos nasci, dubitetur de Spiritu sancto nos renasci.* (Edit. Maur.)

66. Sed tamen utrumque locum ita scriptum invenimus in græco, ut non per Spiritum dixerit, sed de Spiritu. Denique sic habet: Ἀμὴν, ἀμὴν, λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννήθη ἐξ ὕδατος καί Πνεύματος, hoc est, *de aqua et Spiritu.* Ergo cum dubitari non debeat de sancto scriptum esse Spiritu, *quod natum est de Spiritu*, non est dubium quin Deus sit et sanctus Spiritus, secundum quod scriptum est, quia *Deus Spiritus est.*

67. Alibi quoque ut hoc de sancto Spiritu scripsisse se idem evangelista reseraret, *Per aquam,* inquit, *et Spiritum venit Christus Jesus; non solum in aqua, sed per aquam et sanguinem. Et Spiritus testimonium dicit, quoniam Spiritus est veritas; quia tres sunt testes, Spiritus, aqua, sanguis; et hi tres unum sunt.*[1]

I Joan. v, 6 et ss.

68. Audi quomodo testes: Spiritus mentem renovat; aqua proficit ad lavacrum; sanguis spectat ad pretium.[2] Spiritus enim nos per adoptionem filios Dei fecit; sacri fontis unda nos abluit; sanguis Domini nos redemit. Alterum igitur invisibile, alterum visibile testimonium sacramento consequimur spiritali; quia *Spiritus testimonium reddit spiritui nostro.* Etsi in utroque plenitudo sit sacramenti, distinctio tamen muneris est: ergo ubi distinctio est muneris, non est utique testificationis æqualitas.

Rom. VIII, 16.

CAPUT XI.

Objicientibus Joannis verba, Spiritus est Deus, *ad Deum Patrem referenda esse, eo quod postea Deum adorandum* in Spiritu et veritate *prædicit Christus, respondet Ambrosius, primo voce* spiritus *interdum gratiam spiritalem significari; deinde si personam Spiritus sancti per voces* in spiritu *intelligendam velint, proptereaque ipsi deberi negent adorationem, argumentum æque pugnare in Filium: quem tamen cum adorandum innumera probent exempla, hinc de Spiritu quoque idem statuendum intelligitur. Scabello pedum, quod adorari præcipitur, designari Domini corpus, cujus cum auctor sit Spiritus, ipsum sequitur adorandum esse, nec tamen proinde Mariam adorandam. Non ergo abrogari Spiritus adorationem, sed ejus cum Patre conjunctionem exprimi, cum Pater* in Spiritu *dicitur adorandus: quod similibus locutionibus confirmatur.*

Alias cap. XII.

69. Sed fortasse referatur quia in posterioribus istius ipsius libri iterum Dominus Deum Spiritum dixit, sed de Patre Deo sensit. Sic enim habes in Evangelio: *Nunc est quando veri adoratores adorabunt Patrem in Spiritu et veritate. Nam et Pater tales quærit, qui adorent eum. Spiritus est Deus, et eos qui adorant eum, in Spiritu et veritate oportet adorare.* Non solum enim hoc exemplo divinitatem sancti Spiritus vultis negare; sed etiam in Spiritu adorari Deum tamquam ad subjectionem Spiritus derivatis.

Joan. IV, 23, 24.

70. Cui loco respondebo breviter, quia spiritus plerumque ponitur pro gratia spiritali, sicut et Apostolus dixit: *Quia ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus,* hoc est, gratia spiritalis; nisi forte gemitus vos sancti Spiritus audire potuistis. Ergo et hic adoratur Deus, non in malitia cordis, sed in gratia spiritali. *In animam* enim *malevolam non intrat sapientia;* quia *nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto.* Statimque subdidit: *Divisiones vero gratiarum sunt.*

Rom. VIII, 26. Sap. I, 4. I Cor. XII, 3. *Ibid.*, 4.

71. Non igitur hoc ad plenitudinem, nec ad portionem Spiritus potest pertinere; quia neque humana mens ejus plenitudinem capit, neque in ullas sui dividitur sectiones; sed donum gratiæ spiritalis infundit, in quo adoratur Deus, sicut adoratur etiam in veritate: non enim adorat, nisi qui veritatem divinitatis ejus pio haurit affectu. Nec utique velut personaliter Christum, aut sanctum personaliter Spiritum comprehendit.

72. Aut si putas quod velut personaliter dictum de Spiritu videatur et de Christo; ergo Deus similiter adoratur in veritate, sicut adoratur in Spiritu. Aut similis igitur subjectio, quod absit ut credas, et nec Filius adoratur; aut, quod verum est, similis unitatis est gratia, et Spiritus adoratur.

73. Colligamus hic ergo et concludamus arianorum impias quæstiones. Si enim ideo negant adorandum Spiritum, quia Deus adoratur in Spiritu; negent ergo adorandam veritatem, quia Deus adoratur in veritate. Nam licet plurimæ veritates sint, quia scriptum est: *Diminutæ sunt veritates a filiis hominum;* donatæ tamen sunt a veritate divina, quæ est Christus qui ait: *Ego sum via, veritas et vita.* Ergo si hoc loco veritatem ex usu intelligunt, intelligant etiam gratiam spiritalem, et nihil est offensionis; aut si veritatem Christum accipiunt, adorandum negent.

Ps. XI, 1. Joan. XIV, 6.

74. Sed refelluntur factis piorum, serie Scripturarum. Adoravit enim Christum Maria, et ideo prænuntia resurrectionis ad apostolos destinatur, solvens hæreditarium nexum, et feminei generis immane delictum. Hoc enim operatus est in mysterio Dominus, *ut ubi superabundaverat peccatum, superabundaret et gratia.* Meritoque ad viros femina destinatur; ut quæ culpam viro prima nuntiaverat, prima Domini gratiam nuntiaret.

Rom. V, 20.

75. Adoraverunt et apostoli; et ideo quia

Matt. XXVIII, 17.

[1] « Vet. editt. et quidam mss., *et sanguinem, et Spiritus testimonium: quoniam Spiritus est veritatis.... unum sunt in Christo Jesu.* Mss. vero ceteri nobiscum faciunt, excepto quod pro *Spiritus est veritas*, nonnulli habent cum Vulg. vers. sola, *Christus est veritas* ». Ita Maurini. Nos vero animadvertimus, codd. A et B convenire in reliquis cum textu; sed eos quoque adjicere finaliter *in Christo Jesu.*

[2] Mss. nonnulli, *sanguis expiat ad pretium.* (Edit. Maur.)

detulerunt fidei testimonium, acceperunt fidei magisterium. Adoraverunt et angeli, de quibus
Hebr. I, 6. scriptum est: *Et adorent eum omnes angeli ejus.*

76. Adorant autem non solum divinitatem ejus, sed etiam scabellum pedum ejus,[1] sicut scriptum est: *Et adorate scabellum pedum ejus;*
Ps. XCVIII, 5. *quoniam sanctum*[2] *est.* Aut si negant quia in Christo etiam incarnationis adoranda mysteria sint, in quibus velut vestigia quædam divinitatis expressa, et vias quasdam Verbi cœlestis advertimus; legant quia et apostoli adorabant
Matt. XXVIII, 17. eum in carnis gloria resurgentem.

77. Ergo si nihil derogat Christo, quod Deus adoratur in Christo, quia adoratur et Christus; nihil utique derogat etiam Spiritui, quia Deus adoratur in Spiritu, quia adoratur et Spiritus,
Philipp. III, 3. sicut Apostolus dixit: *Spiritui Dei servimus.* Qui enim servit, et adorat, sicut supra dictum est:
Deut. VI, 13 *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies.*

78. Sed ne forte propositum aliquis prætergere videatur exemplum, qua ratione ad incarnationis Dominicæ sacramentum spectare videatur, quod ait Propheta: *Adorate scabellum*
Ps XCVIII, 5. *pedum ejus*, consideremus; non enim ex usu hominum æstimare debemus scabellum. Nam neque corporalis Deus, aut non immensus; ut tamquam fulcrum pedibus ejus scabellum subjectum putemus. Neque adorandum quidquam præter Deum legimus, quia scriptum est: *Do-*
Deut. VI, 13. *minum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies.* Quomodo ergo adversus Legem Propheta præciperet, sub Lege nutritus, et eruditus in Lege? Non mediocris igitur quæstio, et ideo diligentius consideremus quid sit scabellum. Legimus enim alibi: *Cœlum mihi thronus, terra autem scabellum pedum meorum.* Sed nec terra adoranda Isai. LXVI, 1. est nobis, quia creatura est Dei.

79. Videamus tamen ne terram illam dicat adorandam Propheta, quam Dominus Jesus in carnis adsumptione suscepit. Itaque per scabellum terra intelligitur; per terram autem caro Christi, quam hodieque in mysteriis adoramus,[3] 3
et quam apostoli in Domino Jesu, ut supra diximus, adorarunt: neque enim divisus est Christus, sed unus; neque cum adoratur tamquam I Cor. I, 13.
Dei Filius, natus ex Virgine denegatur. Cum igitur incarnationis adorandum sit sacramentum, incarnatio autem opus Spiritus, sicut scriptum est: *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi; et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei;* haud dubie Luc. I, 35.
etiam sanctus Spiritus adorandus est, quando adoratur ille, qui secundum carnem natus ex Spiritu sancto est.

80. Ac ne quis hoc derivet ad Mariam virginem: Maria erat templum Dei, non Deus templi. Et ideo ille solus adorandus, qui operabatur in templo.[4] 4

81. Nihil ergo officit, quod Deus adoratur in Spiritu; quia et Spiritus adoratur. Quamquam si ipsa verba consideremus, quid aliud in Patre et Filio et Spiritu sancto, nisi ejusdem pote-

[1] Quæstionem de adoratione Christi etiam secundum humanitatem non sine causa hic paulo diligentius tractat sanctus Doctor. Etenim apollinaristæ, ut impium suum dogma de unica in Christo natura statuerent, ex adulterina Julii Pont. Rom. epistola dictitabant, siquidem non unius sed duplicis naturæ Christus esset, a catholicis unam adorari, alteram non adorari oportere, ipsosque in divinam baptizari, non autem in humanam. Hinc erat, quod orthodoxos invidiose ἀνθρωπολάτρας appellare solebant, et januis suis inscribebant *adorandum esse non hominem Deiferum, sed Deum carniferum.* Horum errores acerrime confutarunt Athanasius lib. *de Incarn. Christi*, et epist. *ad Adelph.*, Epiphanius *Ancor.* num. 51, Leo Bizant., Ambrosius hic et lib. *de Incarn. Sacram.*, atque alii. Christum porro secundum utramque naturam una et eadem adoratione colendum post Synodum Chalced. statuit Constantin. V, can. 8. (Edit. Maur.)

[2] Codd. A, B, *sanctus,* cum Augustino et codd. Mozarab., Corb. et Carnut. apud Sabbat. ad h. l.

[3] Mirum est quantum torserit hic locus neotericos heterodoxos. Eum proposuerunt Cardinales Bellarminus lib. III, cap. 12, et Perronius lib. etiam III *de Euchar.* cap. 14, tamquam ad probandum summam et, ut vocant, latriæ adorationem Christo in eucharistica liturgia deberi, et revera jam inde a felicibus illis florentis Ecclesiæ temporibus deferri consuevisse, validissimum. Contra vero Plessæus et Albertinus ejusdem vim responsis suis sin minus frangere, saltem debilitare conati sunt. Prior siquidem duo respondet: Ambrosium de adoratione eodem sensu loqui, quo de manducatione; eodem autem de manducatione, quo de tactu seu palpatione: atqui, ait ille, Ambrosius in *Expos. Lucæ* agens de Magdalena, Christum jam non corporaliter, sed per fidem contingi adseverat. Verum nihil ea responsione ineptius. Namque adeo non negat sanctus Doctor Christum tangi posse post resurrectionem, ut Mariam alteram Christi pedes amplexam tenuisse clare affirmet. Deinde ut maxime Christum in eucharistia corporeo tactu palpare nequeamus, sed tantummodo, quibus vestitur accidentia; quid vetet ne quem vere præsentem esse, licet lateat, per fidem cognoscimus, vera et externa adoratione veneremur? Secunda ejusdem responsio est Christum quidem in mysteriis adorari, sed non adorari mysteria in sacramento, non adorari ipsummet sacramentum. Quod quidem eo maxime probare nititur, quia quibusdam locis a Patribus et ab Ambrosio ipso sacramentum creatura dicitur: sed cum illic sacramentum sumatur vel pro materia sacramenti nondum consecrata, vel pro typis seu speciebus sacramentalibus, ex hac etiam parte nihil promovet. Neque vero felicior est, cum Christum adorari in mysteriis ita explicat, ut non de adoratione singulari, quæ Christo præsenti exhibeatur, sed de communi illa qua in quolibet religionis actu, puta in baptismatis aut alio simili, sedentem ipsum ad paternam dexteram veneramur. Verum frustra captantur hujusmodi effugia et diverticula. Clarum quippe est hoc unum esse Ambrosii nostri consilium, nempe ut adorationem Spiritui negari non posse exinde probet, quod Christi caro, cujus auctor est idem Spiritus, vere adoretur: id autem ita habere uti doceat, adserit eamdem carnem in resurrectione adoratam esse ab apostolis, et etiamnum a nobis in mysteriis adorari. Quis igitur non intelligat ideo adorari in mysteriis, quia ibidem nobis præsens est, quemadmodum propterea eum in resurrectione adoraverunt apostoli quia præsentem ipsum intuebantur? Attamen urget Albertinus nihil hic esse, cur per mysteria eucharistiæ potius, quam baptismatis sacramentum intelligamus; cum multi Patres nos in baptismo eumdem cultum Christo deferre præcipiant. At qui locorum quos iste affert, verba expenderit, facile advertet, non illic agi de peculiari veneratione, quæ carni Dominicæ exhibeatur, sed tantum de communi illa, qua Christum ubicumque positi possumus adorare. Quod vero locus hic de sola eucharistia interpretandus sit, præter illa quæ jam diximus, Augustinus fidelissimus Ambrosii discipulus plane confirmat; is enim exponens supra citatum ab Ambrosio psalmi XCVIII versum, *Adorate scabellum pedum ejus*, ut eum sacramento altaris accommodaret, non solum Ambrosianas sententias, sed et verba ipsa mutuatus est.

[4] Cod. A rubro minio: XII. *Qui adoratur Spiritus sanctus sicut Pater et Filius, et cum Patre adoratur et Filio in majestate Dei secundum Evangelium.*

statis unitatem intelligere debemus? Quid est enim: *In Spiritu et veritate adorare oportet?* [1] si tamen hoc non ad gratiam spiritalem referas, nec ad veram conscientiæ fidem: sed, ut diximus, personaliter (si tamen dignum hoc verbum est majestatis expressione divinæ) de Christo accipias et de Spiritu.

Joan. IV, 24. [1]

82. Quid est ergo, adoratur in Christo Pater, nisi quia est in Christo Pater, et loquitur in Christo Pater, et manet in Christo Pater? Non utique quasi corpus in corpore; non enim Deus corpus: nec quasi confusus in confuso; sed quasi verus in vero, Deus in Deo, lumen in lumine; quasi Pater sempiternus in Filio coæterno. Non ergo insertio corporis intelligitur, sed unitas potestatis. Ergo per unitatem potestatis coadoratur in Patre Christus, cum Deus Pater adoratur in Christo. Similiter itaque per unitatem potestatis ejusdem coadoratur in Deo Spiritus, dum Deus adoratur in Spiritu.

83. Adhuc verbi istius vim atque sermonis diligentius pertractemus, et proprietatem ejus ex aliis colligamus. *Omnia,* inquit, *in Sapientia fecisti.* Quid hic igitur intelligimus exsortem factorum esse Sapientiam? Sed *omnia per ipsum facta sunt.* Et David ait: *Verbo Domini cœli firmati sunt.* Ergo ipse qui Dei Filium etiam cœlestium dicit auctorem, [2] ita utique dixit in Filio facta omnia, ut in operum instauratione Filium a Patre minime separaret, sed Patri jungeret.

Ps. CIII, 24. Joan. I, 3. Ps. XXXII, 6. [2]

84. Paulus quoque ait: *Quoniam in ipso condita sunt omnia in cœlis et in terra, visibilia et invisibilia.* Numquid cum dicit *in ipso,* negavit per ipsum? Non negavit utique, sed adseruit. Denique et alibi dixit: *Unus Dominus Jesus, per quem omnia.* Ergo cum dicit *per ipsum,* negavit in ipso condita esse omnia, per quem dicit esse omnia? Hanc vim habent verba hæc: *In ipso, et cum ipso,* ut unum in his atque consimile, non contrarium intelligatur. Quod etiam in inferioribus manifestavit dicens: *Omnia per ipsum, et in ipso creata sunt;* hæc enim tria in Christo unum esse: *cum ipso, et per ipsum, et in ipso,* sicut supra diximus, Scriptura testatur. Habes enim per ipsum et in ipso condita esse omnia.

Coloss. I, 16. I Cor. VIII, 6. Coloss. I, 16. *Ibid.* Lib. II, cap. 8, 9.

85. Accipe etiam quia cum ipso Pater, et ipse cum Patre erat, cum omnia conderentur. Sapientia dicit: *Cum pararet cœlos, cum illo eram; cum faceret fontes aquarum.* Et in veteri Testamento dicendo Pater *Faciamus,* ostendit Filium secum adorandum, quasi omnium conditorem. Sicut ergo in Filio creata dicuntur, [3] quorum Filius creator accipitur; ita etiam cum in veritate adorari Deus dicitur, verbi ipsius proprietate in eumdem modum frequenter expressa debet intelligi, quod et Filius adoretur. Similiter itaque adoratur et Spiritus, quia Deus adoratur in Spiritu. Ergo Pater et cum Filio adoratur, et cum Spiritu, quia Trinitas adoratur.

Prov. VIII, 27. Gen. I, 26. [3]

CAPUT XII.

Ex eo quod in Trinitate divinitatis lucem, quam in Christo tres apostoli adoraverunt, inesse Paulus significaverit, adorandus etiam Spiritus declaratur. Ostenditur ex ipsis verbis Spiritum designatum ab Apostolo. Ejusdem Spiritus divinitas inde probatur, quod templum habeat, in quo non ut sacerdos habitet, sed ut Deus, nec non cum Patre ac Filio adoretur; unde in iisdem naturæ unitas intelligitur.

86. An vero negat aliquis adorandam divinitatem Trinitatis æternæ, cum et Scripturæ divinæ inexplicabilem majestatem exprimant Trinitatis, sicut alibi Apostolus dicit: *Quoniam Deus, qui dixit de tenebris lumen splendescere, illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei* [4] *in facie Jesu Christi?*

II Cor. IV, 6. [4]

87. Nempe hanc claritatem viderunt apostoli, cum Dominus Jesus divinitatis suæ luce in monte fulgeret: *Viderunt,* inquit, *apostoli, et in faciem prociderunt.* Putasne illos vel cum prociderent, adorasse; cum fulgorem divini luminis corporalibus oculis sustinere non possent, et splendor lucis æternæ aciem visus mortalis obduceret? Aut quid aliud tunc temporis dixerunt illi videntes gloriam ejus, nisi: *Venite, adoremus, et procidamus ante eum?* [5] *Illuxit* enim *Deus in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei in facie Jesu Christi.*

Matth. XVII, 6. Ps. CXIV, 6. Alias cap. XIII. II Cor. IV, 6. [5]

88. Quis est ergo qui illuxit, ut cognoscamus Deum [6] in facie Christi Jesu? Dixit enim: *Illuxit Deus,* ut cognoscatur claritas Dei in facie Christi Jesu: quem putamus alium præter Spiritum declaratum? Aut quis est alius præter Spiritum sanctum, cui divinitatis potentia deferatur? Qui enim Spiritum excludunt, necesse est inducant alium, qui cum Patre et Filio gloriam divinitatis accipiat.

[6]

[1] Amerb. et Eras., *Nisi ut hoc numquam ad gratiam spiritualem referas:* mss. aliquot, *Nisi ut hoc non aliter quam ad gratiam,* etc. Gill. vero, et Rom. cum mss. multo pluribus (*et* A *ac* B), ut in textu. Quod autem voci *personaliter* adjicit: *si tamen dignum hoc verbum,* etc., indicat homines cum divina humanis verbis explicare cogantur, nihil quod majestate Dei dignum sit, eloqui posse. Nec vero minus caute atque timide eodem personæ vocabulo usum reperies Augustinum lib. VII *de Trinitate,* cap. 4, Vincentium Lirin. atque alios. (Edit. Maur.)

[2] Ita Gill. et Rom. edit. cum majori numero mss.; Amerb. vero et Eras. cum aliis mss., *ipse quidem Filium.... auctorem. Ita utique,* etc. (Edit. Maur.)

[3] Amerb. et Eras., *creatura discutitur;* aliæ edit. et cuncti mss., *creata dicuntur.* Iterum vero ubi omnes edit. ac plures mss., *cum in veritate adorari,* alii aliquot legunt, *cum in Filio, in veritate,* etc. (Edit. Maur.)

[4] Bigot. cod., *caritatis Dei.* Sed contra non solum aliorum omnium, atque editt., verum etiam Apostolici textus auctoritatem. (Edit. Maur.)

[5] Cod. A, rubro minio: XIII. *Quia Deus Spiritus sanctus secundum Apostolum, quia templum sumus Spiritus sancti sicut et Dei Patris et Domini Jesu.*

[6] Juxta Maurinos, aliquot mss., *ut cognoscamus Dominum.*

89. Eadem igitur verba repetamus: *Deus est qui illuxit ad illuminationem claritatis Dei in facie Jesu Christi.* Habes Christum evidenter expressum. Cujus ergo claritas illuminare dicitur, nisi Spiritus? Ipsum ergo Deum expressit, quia claritatem Dei dixit: si Patris, superest ut *qui dixit de tenebris lumen splendescere, et illuxit in cordibus nostris,* Spiritus sanctus intelligatur; alium enim non possumus cum Patre Filioque venerari. Si igitur Spiritum intelligis, et hunc Apostolus Deum dixit, necesse est igitur deitatem Spiritus etiam vos fateamini, qui negatis.

90. Sed quam impudenter negatis, cum legeritis quia templum habet Spiritus sanctus! Scriptum est enim: *Templum Dei vos estis, et* I Cor. III, 16. *Spiritus sanctus habitat in vobis.* Deus ergo templum habet; creatura templum non habet verum. Spiritus autem habet templum, qui habitat in nobis. Nam scriptum est: *Quia mem-* I Cor. VI, 15. *bra vestra templum sunt Spiritus sancti.*

91. In templo autem non quasi sacerdos, nec quasi minister, sed quasi Deus inhabitat; quoniam ipse Dominus dixit Jesus: *Inhabitabo in illis, et inter eos ambulabo; et ero illorum* Levit. XXVI, 12. *Deus, et ipsi erunt mihi populus.* Et David dicit: Ps. X, 5. *Dominus in templo sancto suo.* Ergo Spiritus habitat in templo sancto suo, sicut habitat Pater, habitat et Filius, qui ait: *Ego et Pater* Joan. XIV, 23. *veniemus, et mansionem apud eum faciemus.*

92. Advertimus igitur quod Pater et Filius et Spiritus sanctus in uno eodemque per naturæ ejusdem maneant unitatem. Ergo divinæ est potestatis, qui habitat in templo: sicut enim Patris et Filii, ita et Spiritus sancti sumus templum; non multa templa, sed unum tem- 1 plum, quia unius templum est potestatis.[1]

93. Manet autem in nobis Pater per Spiritum, quem dedit nobis. Quomodo igitur potest simul dispar manere natura? Utique non potest. Manet autem cum Patre et Filio Spiritus sanctus. Unde et Apostolus cum gratia Jesu Christi et charitate Dei communicationem sancti Spiritus copulavit dicens: *Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio Spiritus sancti* II Cor. XIII, 13. *cum omnibus vobis.*

CAPUT XIII.

Objicientibus catholicos, dum Spiritui adtribuunt divinitatem, tres deos inducere, retorquetur, ab ipsis ob eamdem causam induci duos deos, nisi divinitatem Filio negaverint. Deinde orthodoxa doctrina exponitur.

Alias cap. XIV. 94. Sed quid veremini, an illud quod oblatrare consuestis, ne tres faciatis deos? Absit; ubi enim una deitas intelligitur, unus Deus dicitur. Neque enim cum Filium Deum dicimus, duos deos dicimus. Nam si cum deitatem Spiritus confitemini, putatis tres deos dici;[2] ergo et cum deitatem Filii dicitis, quia 2 non potestis eam negare, duos inducitis deos. Necesse est igitur juxta sententiam vestram, si Deum personæ unius, non unius naturæ nomen putatis, aut duos deos dicatis, aut Deum Filium denegetis.[3] 3

95. Sed excusemus vos ab inscientia, etsi non excusamus a culpa. Etenim secundum nostram sententiam quia unus Deus, una divinitas, et unitas intelligitur potestatis. Sicut unum Deum dicimus, et Patrem vero deitatis nomine confitentes, nec Filium denegantes; ita etiam Spiritum sanctum a deitatis non excludimus unitate, et tres deos non adserimus, sed negamus; quia pluralitatem non unitas facit, sed divisio potestatis. Quomodo enim pluralitatem recipit unitas divinitatis, cum pluralitas numeri sit, numerum autem non recipiat divina natura?

CAPUT XIV.

Præter superiora testimonia, alios locos ad probandum trium personarum imperium adferri posse. Adferuntur duo ex epistolis ad Thessalon., et iisdem Spiritui dominatum sicut et aliis personis arrogari, aliorum Scripturæ textuum collatione ostenditur. Demum citato alio ex altera ad Corinth. adhuc expressiore loco, et Dominum Spiritum esse, et ubi sit Dominus, Spiritum esse colligitur.

96. Unus ergo Deus, salva majestate Trini- Alias cap. XV. tatis æternæ, sicut proposito declaratur exemplo. Nec eo tamen solo loco Trinitatem videmus nomine divinitatis expressam, sed cum plerisque locis, sicut et supra diximus, tum maxime in his epistolis quas ad Thessalonicenses Apostolus scripsit,[4] divinitatem atque 4 dominatum Patris et Filii et Spiritus sancti evidentissime declaravit.[5] Sic enim habes: *Vos* 5 *autem Dominus multiplicet, et abundare faciat in charitate invicem et in omnes, sicut et nos in vobis, ad confirmanda corda vestra sine querela in sanctificatione coram Deo et Patre nostro in adventu Domini Jesu.* I Thess. III, 12, 13.

97. Quis est igitur Dominus, qui multiplicet nos, et abundare faciat coram Deo et Patre nostro in adventu Domini Jesu? Patrem dixit, et Filium dixit: quem ergo cum Patre et Filio præter Spiritum junxit? Quis est Dominus qui corda nostra in sanctificatione confirmet? Sanctificatio enim gratia[6] spiritalis est, sicut et 6 infra dixit: *In sanctificatione Spiritus, et fide veritatis.* II Thess. II, 12.

[1] Cod. A, rubro minio: XIV. *Quia non tres Dei sed unus Deus.*

[2] Ita mss. plures ac probatiores: nonnulli autem alii et omnes edit., *confitemur, putatis non tres deos dicere.* (Edit. M.)

[3] Hic lacuna habetur in cod. B, deficientibus foliis.

[4] Maurinis testibus, nonnulli mss., *Apostolus direxit.*

[5] Cod. A, rubro minio: XV. *Quia Dominus Spiritus Sanctus sicut Pater et Filius.*

[6] Juxta Maurinos, mss. aliquot non inferioris notæ, *gratiæ spiritualis est.* Etiam codex A refert *gratiæ.*

98. Quem putatis ergo hic Dominum, præter Spiritum nuncupatum? Nec Deus [1] Pater docere vos potuit, qui ait: *Super quem videris Spiritum descendentem et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto?* Descendit enim Spiritus in specie columbæ, ut et sapientiæ testimonium ferret, et sacramentum lavacri spiritalis impleret, et unius se cum Patre et Filio operationis ostenderet.

Joan. I, 33. Luc. III, 22

99. Ac ne per imprudentiam aliquid excidisse Apostolo judicetis, sed scientem prudentemque et sancto infusum Spiritu significasse Dominum, quem Deum sentiebat; etiam in secunda ad Thessalonicenses epistola hoc idem repetivit dicens: *Dominus autem dirigat corda vestra in dilectione Dei, et patientia Christi.* Si dilectio Dei est, et Christi patientia, quis est Dominus qui dirigat, debet ostendi, si directionem [2] sancti Spiritus denegamus.

II Thess. III, 5.

100. Sed negare non possumus, quoniam de ipso Dominus dixit: *Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis illa portare modo. Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem.* [3] Et David de ipso dicit: *Spiritus tuus bonus deducet me in viam rectam.*

Joan. XVI, 12, 13. Ps. CXLII, 10.

Alias cap. XVI.

101. Vide quid de Spiritu sancto vox Dominica resultaverit. Filius Dei venit, et quia nondum infuderat Spiritum, parvulos quosdam nos degere sine Spiritu declaravit. [4] Spiritum dixit esse venturum, qui faceret ex parvulis fortiores, incremento videlicet spiritalis ætatis. Quod ideo posuit, non quo virtutem Spiritus anteferret, sed ut in cognitione Trinitatis ostenderet plenitudinem esse virtutis.

102. Necesse est igitur aut quartum aliquem dicatis, quem sentire præter Spiritum debeatis; aut certe non alium Dominum judicetis, nisi Spiritum designatum.

103. Quod si evidentem conceptionem verborum exigitis, quibus Dominum Spiritum Scriptura memoraverit; nec id latere vos potuit, quia scriptum est: *Dominus autem Spiritus est.* Quod utique dictum de Spiritu sancto totius series lectionis ostendit. Et ideo Apostolica consideremus eloquia: *Quoties legitur Moyses*, inquit, *velamen positum est super cor eorum: cum vero conversi fuerint* [5] *ad Dominum, auferetur velamen. Dominus autem Spiritus est: ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas.*

II Cor. III, 17. Ibid., 15, 16.

104. Non solum itaque Spiritum Dominum dixit, sed etiam addidit: *Ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas. Nos itaque omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, ad eamdem imaginem reformamur a gloria in gloriam, sicut a Domini Spiritu;* hoc est, qui ad Dominum sumus ante conversi, ut spiritali intellectu quasi in quodam speculo Scripturarum Domini gloriam videremus, nunc ab hac gloria quæ nos convertit ad Dominum, in illam cœlestem gloriam reformamur. Ergo cum Dominus sit ad quem convertimur, Dominus autem Spiritus sit a quo reformamur, qui conversi ad Dominum sumus, Dominus utique Spiritus sanctus est designatus: ipse enim conversos suscipit, qui reformat. Nam quomodo quos non susceperat, reformaret? [6]

II Cor. III, 18.

105. Quamquam quid expressionem quærimus vocis, ubi expressionem cernimus unitatis? Nam etsi Dominum Spiritumque distinguas, negare tamen non potes quia ubi Dominus, ibi et Spiritus, et qui fuerit conversus ad Dominum, erit conversus ad Spiritum. Si litteram calumniaris, unitatem non inficiaris; si unitatem vis secernere, potestatis Dominum ipsum Spiritum confiteris. [7]

CAPUT XV.

Etsi Spiritus Dominus appelletur, tres tamen Dominos hinc non induci; cum ex eo quod Filius non secus ac Pater in variis Scripturæ locis Dominus appellatur, non inducantur duo Domini: dominationem enim in divinitate esse, et in dominatione divinitatem, quæ tribus personis indivisim congruant.

Alias cap. XVII.

106. Sed fortassis iterum dicas: Si Dominum Spiritum dixero, tres Dominos declarabo. Numquid cum Dominum Filium dicis, aut Filium negas, aut duos dominos confiteris? Absit; ipse enim Filius dixit: *Nolite duobus dominis servire.* Sed non utique aut se aut Patrem Dominum denegavit; nam et Patrem Dominum dixit, sicut habes: *Confiteor tibi, Pater domine cœli et terræ.* Et se memoravit Dominum, sicut in Evangelio legimus: *Vocatis me Dominum et magistrum, et bene facitis;* [8] *sum etenim.* Sed non duos dominos dixit; immo ostendit se non duos dominos dixisse, cum præmonet: [9] *Nolite duobus dominis servire.* Non sunt enim duo domini, ubi dominatus unus est; quia Pater in Filio, et Filius in Patre, et ideo Dominus [10] unus.

Matth. VI, 24. Matth. XI, 25. Joan. XIII, 13

---

[1] Notant Maurini Gill. et Rom. cum mss. nonnullis habere, *Hoc Deus;* sed Amerb. et Eras. cum aliis multo pluribus, *Nec Deus*, ut sit interrogatio, quæ cum stomachatione quadam et objurgatione conjuncta est.

[2] Nonnulli mss., *Si directio Dei est ea, et Christi... qui diligat, debet ostendi, si dilectionem,* etc.

[3] Cod. A, rubro minio: XVI. *Quia bonus Spiritus Dei et Spiritus veritatis, et omnem insinuat veritatem.*

[4] Thuan. cod., *nos degeneres sine Spiritu declaravit.*

[5] Cod. A, *conversus fuerit.* Ita cum Vigilia Taps. et Vulgata antiqua et nova, apud Sabat. ad h. l.

[6] Mss. aliquot, *quomodo quis quod non susceperat, reformaret.* (Edit. Maur.)

[7] Cod. A, minio rubro: XVII. *Quia non tres Domini sed unus Dominus.*

[8] Rom. edit. cum uno aut altero mss., *et bene dicitis.*

[9] Unus mss., *cum pariter moneat.* Infra vero ubi nos cum ant. editt. et mss. non paucis, *ubi dominatus unus est;* Rom. edit. et quidam mss., *ubi dominus unus est;* alii paulo plures, *ubi dominator,* etc. (Edit. Maur.)

[10] Mss. non pauci juxta Maurinos, *dominator.*

107. Sic et Lex docuit: *Audi Israel, Dominus* A
Deut. VI, 4. *Deus tuus Dominus unus est:* hoc est, immutabilis, semper in unitate permanens potestatis, semper idem, nulla accessione, nulla diminutione mutatur. Ergo unum dixit Moyses, et idem tamen Dominum a Domino pluisse me-
Gen. XIX, 14. moravit. Apostolus quoque, *Det*, inquit, *Do-*
II Tim. I, 18. *minus misericordiam invenire a Domino.*[1] Dominus pluit a Domino, Dominus dat a Domino misericordiam: Dominus nec ibi discernitur, ubi pluit a Domino; nec hic separatur, ubi mise- B retur a Domino, sed utroque in loco unitas dominationis exprimitur.

108. In psalmis quoque habes: *Dixit Dominus*
Ps CIX, 1. *Domino meo.* Nec ideo Patrem suum Dominum denegavit, quia Filium Dominum suum esse memoravit: sed ideo Filium Dominum suum dixit, ne crederes filium prophetæ fuisse, sed Dominum: quod in Evangelio ipse Dominus manifestavit dicens: *Si enim David in spiritu*
Matth. XXII, 43. *vocat eum Dominum, quomodo filius ejus est?* C In spiritu dicit David Dominum, non Spiritus dicit. Aut si hinc calumniantur, quia Dominum Spiritus dixit, necesse est pari sacrilegio Filium Dei etiam Spiritus sancti filium videantur adserere.

109. Ergo quemadmodum duos non dicimus Dominos, cum et Patrem et Filium designamus; ita nec tres Dominos dicimus, cum Dominum Spiritum confitemur. Sicut enim sacrilegium est tres Dominos aut Deos dicere; ita etiam hoc D plenum sacrilegii est, duos Dominos aut Deos dicere, quia unus Deus, unus Dominus, unus est Spiritus sanctus; et qui Deus, Dominus, et qui Dominus, Deus; quia et in dominatione divinitas, et in divinitate dominatus est.

110. Denique et Dominum et Deum legisti Patrem: *Domine Deus meus, clamabo ad te,*
[2] Ps. CXL, 1. *exaudi me.*[2] Et Dominum et Deum habes Filium, sicut in Evangelio legisti, quia cum tetigisset Thomas latus Christi, ait: *Dominus meus et Deus* E
Joan. XX, 28. *meus.* Ergo sicut Pater Deus, et Filius Dominus; ita et Filius Deus, et Pater Dominus. Alternatur pia significatio, non alternatur divina natura, sed immutabilis manet gratia. Non enim lar-
[3] gitatis collativa, sed naturalis placita caritatis[3] sunt; quia et unitas proprietatem habet, et
[4] proprietas unitatem.[4]

CAPUT XVI.

Pater sanctum esse, ac similiter Filium et Spiritum, atque hinc trisagio eodem celebrari; nec posse a nobis Deum prædicari dignius, quam si eumdem sanctum dicamus; unde clarum fit Spiritui sancto non derogandum. Eidem inesse omnia quæ Dei sunt, cum in baptismate una cum Patre et Filio nominetur, eique Pater dederit quod majus omnibus est, nec quisquam ipsi valeat eripere. Igitur e loco Joannis unde calumniam conflabant hæretici, Trinitatis æqualitatem unitatemque adstrui deitatis. Tandem ubi expositum est quo pacto Filius a Patre accipiat, quemadmodum citato loco jugulentur varii hæretici, aperitur.

111. Ergo sanctus Pater, sanctus Filius, san- Alias c. XVIII.
ctus et Spiritus: sed non tres sancti, quia unus est Deus sanctus, unus est Dominus.[5] C [5]
Una est enim vera sanctitas, sicut una est vera divinitas, una illa vera sanctitas naturalis.

112. Ideo omnia hæc quæ sancta nos credimus, illam solam prædicant sanctitatem. Cherubim et Seraphim indefessis vocibus laudant et dicunt: *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus sabaoth.* Non semel dicunt, ne singulari- Isai. VI, 3.
tatem credas: non bis dicunt, ne Spiritum excludas: non sanctos dicunt, ne pluralitatem D æstimes: sed ter repetunt, et idem dicunt, ut etiam in hymno distinctionem Trinitatis, et divinitatis intelligas unitatem: hoc cum dicunt, Deum prædicant.

113. Nos quoque nihil pretiosius invenimus quo Deum prædicare possimus, nisi ut sanctum appellemus. Quodlibet aliud inferius Deo, inferius est Domino. Ergo hinc quoque considerate utrum aliquid sancto Spiritui derogandum sit, cujus nomen Dei laus est. Sic enim laudatur E Pater, sic laudatur et Filius, quemadmodum et Spiritus nominatur et laudatur. Seraphim laudat, omnis beatorum chorus laudat, ut sanctum Deum dicat, sanctum Filium, sanctum Spiritum.

114. Quomodo igitur non omnia habet quæ Dei sunt, qui cum Patre et Filio a sacerdotibus in baptismate nominatur, et in oblationibus invocatur, cum Patre et Filio a Seraphim in

[1] Mss. aliquot, *Apostolus quoque distinguit: Det vobis Dominus misericordiam*, etc. (Edit. Maur.)

[2] Ita vet. editt. et mss. nonnulli, a quibus edit. Rom. et ad Colb. hoc solo recedunt, quod pro *clamabo* præferunt *clamavi:* reliqui autem scripti cod. habent, *clamabo ad te, et exaudisti me.* (Edit. Maur.)

[3] Thuan. codex, *placita veritatis.*

[4] Cod. A, minio rubro: XVIII. *Quia sicut Pater Sanctus et Filius Sanctus, ita et Spiritus Dei Sanctus.*

[5] Eadem prorsus ratione in Symbolo quod Athanasio tribuitur: *Non tres æterni, non tres increati, non tres immensi.* Neque aliter etiam Aug. lib. XI *de Civit. Dei*, cap. 24, *Unus Deus*, inquit, *propter inseparabilem divinitatem, sicut unus omnipotens propter inseparabilem omnipotentiam; ita tamen ut cum de singulis quæritur, unusquisque eorum et Deus et omnipotens esse respondeatur: cum de omnibus simul non tres dii, vel tres omnipotentes, sed unus Deus omnipotens. Tanta est ibi in tribus inseparabilis unitas, quæ sic se voluit prædicari.* Quibus verbis cum Ambrosii sententia nihil congruentius. Etenim quemadmodum causam cur tres sanctos dicere non liceat, hanc reddit Sanctus noster, quod nempe una vera et naturalis sit sanctitas, sic Augustinus eo quod una sit omnipotentia, tres dici posse omnipotentes negat. Ubi apparet voces *omnipotens et sanctus* ab eis sumptas in sensu concreto, ut vocant theologi, id est, pro re ipsa quæ sancta sit atque omnipotens. Et forte non a nobis multum discrepent, qui post D. Thom. I p., q. 39, a. 3, substantive accipi tradunt eadem vocabula: qua de re vide commentatores in eumdem locum. (Edit. Maur.)

cœlestibus prædicatur, cum Patre et Filio habitat in sanctis, infunditur justis, inspiratur prophetis. Unde et in Scriptura divina θεόπνευστος omnis ex hoc dicitur, quod Deus inspiret quæ
II Tim. III, 16. loquutus est Spiritus.

115. Aut si nolunt omnia habere quæ Dei sunt, et posse omnia Spiritum sanctum, dicant quid non habeat, quidve non possit. Nam sicut omnia habet Filius, nec invidet Pater quominus omnia naturaliter det Filio, qui dedit quod majus est omnibus, quemadmodum Scriptura testatur
Joan. X, 29. dicens: *Pater quod dedit mihi, majus est omnibus;* ita etiam Spiritus Christi habet quod majus est omnibus, quia justitia nescit invidiam.

116. Itaque si diligenter advertamus, etiam hic divinæ potestatis comprehendimus unitatem. *Pater,* inquit, *quod dedit mihi, majus omnibus est; et nemo potest rapere ea de manu Patris*
Ibid., 30. *mei. Ego et Pater unum sumus.* Nam si recte
Lib. III, cap. 3. supra ostendimus manum Dei esse Spiritum sanctum; eadem utique manus Patris est, quæ Filii est manus; quoniam idem Spiritus Patris, qui Spiritus Filii est. Ideo sicut non rapitur Patri, ita non rapitur Filio, ita non rapitur et Spiritui, quicumque de nobis in hoc nomine Trinitatis vitam accipit æternam.

117. Ex ipso autem quod et dedisse Filio Pater, et accepisse a Filio Spiritus dicitur, quia
Joan. XVI, 14. scriptum est: *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis* (quod de munere magis dispensationis videtur, quam de potestatis divinæ jure dixisse, quia quos Filius redemit, Spiritus quoque sanctificaturus accepit), ex istis ipsis, inquam, verbis, de quibus calumniam instruunt, unitas divinitatis advertitur, non indigentia largitatis.

118. Dedit Pater per generationem, non per adoptionem: dedit quasi id quod esset in ipso divinæ jure naturæ, non quasi liberalitatis gratia, quod deesset. Et ideo quia sic adquirit Filius populos ut Pater, sic vivificat Filius ut Pater, æqualitatem suam ad Patrem unitate
1 potestatis expressit[1] dicens: *Ego et Pater unum sumus.* Cum enim dicit: *Ego et Pater*, revelatur æqualitas: cum dicit: *Unum sumus,* unitas declaratur. Æqualitas confusionem excludit; unitas separationem: æqualitas Patrem Filiumque distinguit; unitas Patrem Filiumque non separat.

119. Ergo cum dicit: *Ego et Pater,* sabellianum repellit, quia alium se, alium Patrem dixit: repellit photinianum, quia se cum Deo Patre junxit. Illos superioribus repellit, quia dixit: *Ego et Pater;* inferioribus arianos, quia dicit: *Unum sumus;* tamen et in superioribus et in
2 inferioribus hæreticam jugulat sævitatem[2] sabellianorum, quia *unum* dixit *sumus,* non unus sumus; arianorum, quia *ego et Pater,* non Pater et ego dixit. Quod utique non contumaciæ, sed pietatis et præscientiæ fuit, ne nos errorem in ordine putaremus. Nescit enim unitas ordinem, gradum nescit æqualitas; nec cadit in Dei Filium, ut per contumaciam pietatem læderet magister ipse pietatis.

CAPUT XVII.

Ubi ad intelligentiam verborum Domini loca, in quibus verba illa dicta fuerint, juvare exemplis ostendit Ambrosius, Christum sententiam ex Joanne citatam loquutum esse in porticu Salomonis, per quam sapientis anima significatur, docet; eum enim hæc in corde stulti aut turbulenti negat fuisse prolaturum, et quamobrem. Addit ab iis qui fidem non habeant iisdem verbis, Christum lapidari; et quemadmodum Petro, quod illa sit confessus, claves cœli datæ fuerunt; ita Iscariotem, quod hæc ipsa non crediderit, male periisse. Per hanc occasionem in Judæos, qui Dei Filium emerunt, ac vendiderunt Josephum, invehitur. Mystice utriusque pretia edisserit; ac murmure proditoris de unguento Magdalenæ eadem ratione exposito, subjicit alio modo Christum emi ab hæreticis, alio a catholicis, illosque nequicquam sibi nomen usurpare christianorum, si Spiritum a Patre diviserint.

120. Refert itaque advertere quo loci hæc Dominus disputaverit; frequenter enim ejus oracula ex locorum in quibus diversatus est, qualitatibus æstimantur. Jejunaturus, ab Spiritu (sicut legimus) ducitur in desertum, ut Matth. IV, 1. evacuaret diaboli tentamenta. Nam etsi in abundantia copiarum continenter vixisse laudandum est; tamen in divitiis et amœnitatibus frequentior tentationis illecebra est. Denique tentator ut tentet, copias pollicetur; et Dominus ut vincat, famem nutrit. Nec ego diffiteor in divitiis esse posse continentiam: sed etsi qui mare navigat, frequenter evadit; magis tamen obnoxius est periculo, quam qui navigare noluerit.

121. Videamus cetera. Promissurus regnum cœlorum Jesus montem adscendit. Alibi per Matth. V, 1.
sata ducit discipulos, seminaturus in eorum Matth. XIII, 1.
affectibus cœlestium segetem præceptorum, ut messis animorum fœcunda flavesceret. Consummaturus susceptæ carnis officia, cum perfectionem in discipulis jam videret, quos verborum suorum radice fundaverat, hortum ingreditur, Joan. XVIII, 1
ut olearum novellas in domo Domini plantaret,[3] 3

[1] Nonnulli mss., *æqualitate sua cum Patre unitatem potestatis expressit.* (Edit. Maur.)

[2] « Mss. aliquot, *jugulat cœcitatem.* Minus commode; nam præter quam quod *jugulare cœcitatem*, parum elegans est, sævitas Ambrosio, ubi de hæreticis agitur, vox familiaris est. Verum haud scimus an ubicumque apud hunc sævitas exaratur, non potius scriptum oporteat *scævitas;* ut non tam significetur crudelis et fera mens hæreticorum, quam sinistra atque infausta ». Nos autem alibi jam notavimus pro *sævitate* legendum potius *scævitatem*, ac *scævum* pro *sævo,* atque in sensu *stultitiæ* vel *fatuitatis* has voces accipiendas esse.

[3] Haud pauci mss., *ut olerum novellas.... plantaret,* unus, *plantasset,* duo, *plantatas,* quidam, *palmæ florentis.* (Edit. M.)

et justum palmæ florentem modo, vitemque fœcundam rivo sui sanguinis irrigaret. Ps. CXXVII, 3.

122. Hoc quoque loco in porticu Salomonis deambulabat dedicationis, ut legimus, die; hoc est, in pectore sapientis atque pacifici deambulat Christus, ejus sibi dedicaturus affectum. Quæ ista porticus sit, docet Propheta dicens: *Deambulabam in innocentia cordis mei in medio domus tuæ.*[1] Habemus ergo in nobis domum Dei, habemus atria, habemus et porticus, habemus et plateas; quia scriptum est: *Inque plateis tuis superfluant aquæ tuæ.* Dilata ergo hanc porticum tui cordis Dei Verbo, quod tibi dicit: *Dilata os tuum, et adimplebo illud.* Joan. X, 23. Ps. C, 2. Prov. V, 16. Ps. LX, 11.

123. Ergo deambulans in corde sapientis atque pacifici Dei Verbum, audiamus quid loquatur: *Ego et Pater unum sumus.* Non dicet hoc in pectore perturbatoris et stulti, quia *Animalis homo non percipit quæ sunt Spiritus Dei; stultitia enim illi est.* Non capiunt fidei magnitudinem angusta impiorum pectora. Denique Judæi audientes: *Ego et Pater unum sumus; tulerunt lapides, ut lapidarent eum.* Joan. X, 30. I Cor. II, 14. Joan. X, 31.

124. Qui hoc audire non potest, Judæus est: qui hoc audire non potest, lapidat Christum asperioribus omni caute perfidiæ suæ saxis; et si mihi creditis, vulnerat Christum. Nam etsi ille jam nunc vulnus sentire non possit: *Nunc enim secundum carnem jam non novimus Christum;* tamen arianorum impietate lapidatur, qui Ecclesiæ pietate lætatur. II Cor. V, 16.

125. Bonum mihi est, Domine, lex oris tui: servo præceptum tuum. Unum te esse cum Patre ipse dixisti. Quia hoc credidit Petrus, claves regni cœlorum accepit, et sui securus peccata donavit; quia hoc non credidit Judas, impietatis suæ se laqueo strangulavit. O dura infidelium saxa verborum! O informem laqueum proditoris, sed deformium pretium Judæorum! O argentum improbum, quo aut emitur ad necem justus, aut venditur! Joseph venditus, emptus Jesus Christus; alter ad servitutem, alter ad mortem. Detestabilis hæreditas, feralis auctio, quæ aut fratrem vendit injuriæ, aut Dominum licitatur exitio, salutis omnium redemptorem. Ps. CXVIII, 72. Matth. XVI, 19. Matth. XXVII, 5. Gen. XXXVII, 28. Matth. XXVI, 15.

126. Duo igitur quæ præstantiora sunt omnibus, Judæa violavit, fidem atque pietatem; sed in utroque Christum fidei et pietatis auctorem. Nam et in patriarcha Joseph typus Christi fuit, et in veritate sui corporis Christus: *Qui non rapinam*[2] *arbitratus est esse se æqualem Deo, sed formam servi accepit;* propter lapsus videlicet nostros suscipiens servitutem, nec refugiens passionem. Phil. II, 6, 7

127. Alibi viginti aureis emitur, alibi triginta.[3] Quomodo enim poterat verum ejus pretium comprehendi, cujus non potest meritum definiri? Erratur in pretio, quia erratur in studio. Viginti aureis in veteri Testamento venditur, triginta in Evangelio; pretiosior enim typo veritas, largior gratia, quam disciplina; opimior Lege præsentia, quia Lex promisit adventum, Legem adventus implevit.

128. Viginti aureis emunt Ismaelitæ, triginta Judæi. Nec hic figura mediocris. Ad sacrilegium perfidi largiores, quam ad salutem fideles sunt. Utriusque tamen contractus considerare convenit qualitatem. Viginti aurei pretium servitutis, triginta aurei crucis sunt. Quamvis enim simili modo adsumptionis et passionis sint admiranda mysteria; plenitudo tamen fidei in sacramento est passionis. Non minoris quidem æstimo sanctæ Virginis partum: sed gratius sumo benedicti corporis sacramentum. Quid clementius, quam quod mihi suas donavit injurias? Plenius tamen est, quod tantum contulit nobis; ut qui moriturus non erat, quia Deus erat, nostra ille morte moreretur, ut nos ejus Spiritu viveremus.

129. Denique non otiose et Judas Iscarioth unguentum illud trecentis denariis æstimavit: quod utique ipsius pretii definitione crucem videretur Domini declarare. Unde et Dominus ait: *Hæc enim mittens hoc unguentum in corpus meum, ad sepeliendum me fecit.* Cur igitur Judas hoc carius æstimavit? Quia peccatoribus pluris constat remissio peccatorum, et indulgentia videtur esse pretiosior. Denique habes scriptum quia *Cui multum dimittitur, plus diligit.* Ergo et ipsi peccatores Dominicæ passionis, quam perdiderunt, gratiam confitentur, et testimonium ferunt Christo qui Christum sunt persequuti. Joan. XII, 5. Matth. XXVI, 12. Luc. VII, 47.

130. Aut quia *in malevolam animam non intrat sapientia,* etiam hoc loquebatur proditoris affectus; carius æstimabat Dominici corporis passionem, ut omnes a fide pretii enormitate revocaret. Ideoque Dominus gratis se obtulit, ne quem revocaret a Christo paupertatis necessitas. Patriarchæ eum vili vendiderunt, ut omnes emerent. Esaias dixit: *Quicumque non habetis argentum, ite, emite, et bibite: manducate*[4] *sine argento;* ut eum adquireret qui non habebat argentum. O Juda proditor, unguentum passionis ejus trecentis denariis æstimas, et passionem ejus triginta denariis vendis? Dives in æstimatione, vilis in scelere. Sap. I, 4. Isai. LV, 1. Matth. XXVI, 15.

131. Ergo non omnes eodem pretio emunt Christum. Alio emit Photinus, qui ad mortem emit: alio arianus, qui emit ad injuriam: alio

[1] Ita mss. plerique; alii vero nonnulli, et omnes edit., *domus meæ.* Sed hanc lectionem tametsi præferant sacri codices, tamen alii postponendam videtur ostendere quod statim sequitur: *Habemus ergo in nobis domum Dei.* (Edit. M.)

[2] Testibus Maurinis, quidam mss. semper, *non rapina.*

[3] De venditione Christi Ambrosius lib. VI in Lucam, n. 31, alibi se plura dixisse commemorat, quo loco credibile est eum vel hoc ipsum caput indicasse, vel cap. 3 *de Joseph Patriarcha,* n. 14, ubi multa habentur iis, quæ hic legimus, perquam similia. (Edit. Maur.)

[4] Amerb. et Eras., *venite, emite et bibite. Et manducaverunt, et satiati sunt in deserto:* Gill. et Rom., *venite, emite, et bibite: manducate* (Rom. *emite*) *sine argento:* mss. aliquot, *venite, et bibite, et manducate,* etc.; plures vero et probatiores, ut in textu. Etiam codex A habet *et* ante *manducate.*

catholicus, qui emit ad gloriam. Sed[1] emit sine pecunia, secundum quod scriptum est: *Qui non* Isai. LV, 1. *habet pecuniam, emat sine pretio.*

132. *Non omnes*, inquit, *qui dicunt mihi,* Matth. VII, 21. *Domine, Domine, intrabunt in regnum cœlorum.* Etsi multi se nominent christianos, nomen usurpant, non tamen omnes mercedem habent. Gen. IV, 3. Et Cain obtulit sacrificium, et Judas accepit Luc. XXII, 48. osculum, sed audivit: *Juda, osculo Filium hominis tradis?* hoc est, amoris pignore scelus imples, ac pacis instrumento odia seris, et charitatis officio mortem irrogas?[2]

133. Ergo nec ariani sibi usurpato nomine blandiantur, quia christianos esse se dicunt. Respondebit eis Dominus: Nomen meum prætenditis, et substantiam denegatis: sed non agnosco nomen meum, ubi non est mea sempiterna divinitas. Non est nomen meum, quod a Patre dividitur, ab Spiritu separatur: non agnosco nomen meum, ubi non agnosco doctrinam meam: non agnosco nomen meum, ubi non agnosco Spiritum meum. Nescit enim se Spiritus Patris comparare servitiis, quæ creavit. De quo multa jam diximus.[3] Lib. I, cap. 1 et ss.

CAPUT XVIII.

Spiritus sancti divinitatem ex iis quæ hactenus disputata sunt, confirmaturus, nonnulla iterum tractanda sumit, nimirum peccata eum non habere, sed condonare: creaturam non esse, sed creatorem: ac demum non adorare, sed adorari.

Alias cap. XIX. 134. Ad summam tamen, ut in fine quæ disperse dicta sunt, expressius colligamus; cum ex ceteris, tum ex quatuor istis præ ceteris manifesta divinitatis[4] gloria comprobatur: Deus enim ex eo cognoscitur, aut quia sine peccato est, aut quia peccata condonat: aut quia creatura non est, sed creator est: aut quia non adorat, sed adoratur.

135. Sine peccato itaque nemo est, nisi unus Deus, quia nemo sine peccato, nisi unus Deus.[5] Peccata quoque nemo condonat, nisi unus Deus, quia æque scriptum est: *Quis potest peccata donare, nisi solus*[6] *Deus?* Creator quoque Luc. V, 21. omnium non potest esse, nisi qui creatura non est: qui autem creatura non est, sine dubio Deus est, quia scriptum est: *Servierunt creaturæ potius quam creatori, qui est Deus bene-* Rom. I, 23. *dictus in sæcula.* Deus quoque non adorat, sed adoratur, quia scriptum est: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies.* Deuter. VI, 13

136. Consideremus ergo utrum horum aliquid habeat Spiritus sanctus, quæ testimonium afferant divinitatis. Primum igitur de eo tractemus, quia nemo sine peccato nisi unus Deus, et exigamus ut doceant quod peccatum habeat Spiritus sanctus.

137. Sed docere non possunt, et auctoritatem requirunt, ut lectione doceamus, quia non peccavit Spiritus sanctus, sicut de Filio lectum est, quia peccatum non fecit. Et hoc accipiant Scri- I Petr. II, 22. pturarum auctoritate nos docere; scriptum est enim: *Quia in Sapientia est Spiritus intelligentiæ, sanctus, unicus, multiplex, subtilis, bene mobilis, disertus, immaculatus.* Immaculatum dicit Scri- Sap. VII, 22. ptura: numquid mentita est de Filio, ut de Spiritu credas esse mentitam? Dixit enim propheta in eodem loco de Sapientia, quia nihil maculosum in illa incurrit. Ipsa immaculata est, et immaculatus ejus est Spiritus. Ergo si peccatum non habet Spiritus, Deus est.

138. Sed quomodo reus potest esse peccati, qui donat ipse peccata? Ergo peccatum non fecit; et quia sine peccato est, creatura non est. Omnis enim creatura peccatorum capacitati obnoxia est: sola autem est a peccato immunis et immaculata sempiterna divinitas.

139. Nunc videamus utrum peccata donet Spiritus. Sed hic dubitari non potest, cum ipse Dominus dixerit: *Accipite Spiritum sanctum: quorum remiseritis peccata, remissa erunt.* Ecce Joan. XX, 22. quia per Spiritum sanctum peccata donantur. Homines autem in remissionem peccatorum ministerium suum exhibent, non jus alicujus potestatis exercent. Neque enim in suo, sed in Patris et Filii et Spiritus sancti nomine peccata dimittunt. Isti rogant, divinitas donat; humanum enim obsequium, sed munificentia supernæ est potestatis.

140. Per baptismum quoque peccata donari non est ambiguum: in baptismo autem operatio Patris et Filii et Spiritus sancti est. Ergo si peccatum donat Spiritus,[7] cum scriptum sit: [7] *Quis potest dimittere peccata, nisi unus Deus;* Marc. II, 7. utique qui non potest ab unitate naturalis nominis separari; non potest etiam a Dei potestate secerni. Si autem a Dei non secernitur potestate, quomodo a Dei appellatione secernitur?

141. Videamus nunc utrum creatura sit, an creator. Sed cum supra creatorem evidentissime Lib. II, cap. 5, 6. probaverimus, quia scriptum est: *Spiritus di-*

[1] Floriac. cod., *ad gloriam; eo quod aliis sit odor mortis in mortem, aliis odor vitæ in vitam. Sed emit,* etc. (Edit. M.)

[2] Lib. X *in Lucam*, n. 63, *hoc est, amoris pignore vulnus infligis, et caritatis officio sanguinem fundis, et instrumento pacis mortem irrogas.*

[3] Cod. A, rubro minio exarata hæc habet: XIX. *Collectio qua Spiritus Deus, quoniam et sine peccato est, et peccata donat, et creator est, et serviamus ei, et adoratur. Hæc enim omnia Dei sunt, et quia mortuos suscitat.*

[4] Mss. nonnulli, *manifestæ divinitatis.* (Edit. Maur.)

[5] Cod. A, *unus.* Ita et infra eadem lectio.

[6] Omnes edit., *itaque nemo est, quia nemo sine peccato, nisi,* etc. ex quibus verbis nonnulli mss. exterunt, *quia nemo sine peccato:* reliqui autem magno numero et antiquitate nobiscum faciunt. Et sane verba illa, *quia nemo sine peccato*, etc. videntur citari tamquam ipsius Scripturæ textus, et in superiorum adferri probationem. Cum autem secundum apices non exstent in Bibliis, credibile est respexisse ad locum illum Matth. XIX, 17: *Nemo bonus, nisi solus Deus.* (Edit. Maur.)

[7] Omnes edit. ac multo plures mss., *peccatum non habet;* cod. Ebrul. et Aud., *peccatum donat.* Optime sane; hic enim in eo non est Ambrosius, ut probet Spiritum peccata non habere, sed ipsum peccata dimittere jam disputat. (Edit. M.)

Job. XXXIII, 4. *vinus qui fecit me;* et innovari faciem terræ A
Ps. CIII, 30. per Spiritum, et sine Spiritu fatiscere omnia declaratum sit; apparet Spiritum esse creatorem. Sed quis hoc dubitet, quando sicut supra ostendimus, ne Domini quidem ex Virgine adsumpta generatio, quæ præstantior omnibus creaturis est, operationis exsors sit Spiritalis?

142. Non ergo creatura Spiritus, sed creator est: qui autem creator, non utique creatura. Et quia creatura non est, sine dubio creator
1 est, qui Patri et Filio cooperator est omnium.[1] B Si autem creator, utique dicendo Apostolus in condemnatione gentilitatis: *Quia servierunt creaturæ potius quam creatori, qui est Deus benedictus in sæcula;*
Rom. I, 23. Lib. II, cap. 5, 6. suadendo quoque, ut supra docuimus, serviendum esse Spiritui sancto, et creatorem ostendit; et quia creator est, Deum appellari debere monstravit. Quod etiam in epistola quæ ad Hebræos scripta est, comprehendit
Hebr. III, 4. dicens: *Quoniam qui omnia creavit, Deus est.* Aut dicant igitur quid sit quod sine Patre et C Filio et Spiritu sit creatum, aut Spiritum quoque unius cum Patre et Filio deitatis esse fateantur.

143. Adorandum quoque docuit, quem Dominum et Deum dixit. Qui enim Deus universitatis et Dominus, utique ab omnibus adorandus est; sic enim scriptum est: *Dominum Deum*
Deut. VI, 13. *tuum adorabis, et ipsi soli servies.*

144. Aut dicant ubi legerint quia adorat Spiritus. Dictum est enim de Dei Filio: *Adorent*
Hebr. I, 6. *eum omnes angeli ejus:* non lectum est, adoret D Spiritus. Quomodo enim potest adorare, qui non inter famulos et ministros est, sed cum Patre et Filio servitia habet subjecta justorum;
2 Phil. III, 3. quia scriptum est: *Spiritui Dei*[2] *servimus?* Adorandus igitur est nobis, cui serviendum a nobis Apostolus docuit: cui autem servimus, hunc et adoramus, juxta quod scriptum est, ut eadem sæpe repetamus: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies.*

145. Quamquam nec hoc prætermiserit Apostolus, quin et Spiritum diceret adorandum. E Cum enim docuerimus quia Spiritus in prophetis est, nec hoc quisquam possit ambigere, quia per Spiritum prophetia datur; utique cum adoratur qui in prophetis est, idem Spiritus
3 adoratur.[3] Itaque sic habes: *Si conveniat universa Ecclesia in unum, et omnes linguis loquantur, intret autem idiota aut infidelis, nonne dicet quod insanitis? Sin autem prophetent omnes, intret autem quis idiota aut infidelis, convincitur* F *ab omnibus, dijudicatur ab omnibus. Occulta etiam cordis ejus manifesta fiunt; et ita cadens in faciem, adorabit Deum, pronuncians quod*
4 I Cor. XIV, 23 et 25. *vere Deus sit*[4] *in vobis.* Deus est ergo qui adoratur, Deus qui manet, et qui loquitur in prophetis: manet autem et loquitur Spiritus; ergo et Spiritus adoratur.

[1] Ita mss. plerique: nonnulli tamen, et cunctæ edit., *creator est omnium, Patri et Filio qui cooperatur est in omnibus.* (Edit. Maur.)

[2] Quædam editiones ante maurinam, *Spiritui Deo.*

CAPUT XIX.

Ex eo quod supra probatum et Spiritum manere et loqui in prophetis, colligit ab eo cognosci omnia, quæ Dei sunt; atque adeo unum esse cum Patre et Filio. Hoc ipsum exinde iterum confirmat quod omnia habet, quæ habet Deus, nempe divinitatem, cordis cognitionem, veritatem, nomen super omne nomen, potestatem mortuos suscitandi, quod ultimum eidem adjudicat ex Ezechiele, in quo et ipsum Filio æqualem probat.

146. Itaque sicut Pater et Filius unum sunt, quia Filius omnia habet, quæ Pater habet; ita Joan. XVI, 15. et Spiritus unum est cum Patre et Filio, quia et ipse omnia Dei novit. Non enim extorsit, ne sit I Cor. II, 10. amittentis injuria: non rapuit, ne damnum sit ejus, cui videtur ereptum. Neque enim aut per indigentiam rapuit, aut per excellentiam virtutis validioris extorsit, sed per unitatem possidet potestatis. Ergo si hæc omnia operatur, quia omnia operatur unus atque idem Spiritus, quomodo I Cor. XII, 11. non Deus, qui omnia habet, quæ Deus habet?

147. Aut consideremus quid habeat Deus, quod non habeat Spiritus sanctus. Habet Deus Pater divinitatem: habet et Filius, in quo habitat plenitudo divinitatis: habet et Spiritus, quia scriptum est: *Spiritus divinus qui est in naribus meis.* Job XVII, 3.

148. Habet Deus ut scrutetur corda et renes, quia scriptum est: *Deus scrutans corda et renes.* Ps VII, 10. Habet et Filius, qui dicebat: *Quid cogitatis in cordibus vestris mala?* Sciebat enim Jesus co- Matth. IX, 4. gitationes eorum. Habet et Spiritus, qui etiam prophetis alieni cordis occulta manifestat, sicut supra diximus, quia occulta cordis ejus mani- Lib. II, cap. 13. festa fiunt. Et quid miramur si hominum scrutatur occulta, qui scrutatur etiam alta Dei? I Cor. II, 10.

149. Habet Deus ut verax sit, quia scriptum est: *Sit autem Deus verax, omnis autem homo mendax.* Et alibi scriptum est: *Fidelis Deus, qui* Rom. III, 4 *non mentitur.* Numquid mentitur Spiritus, qui est Spiritus veritatis, immo quem docuimus veritatem dictum, quia et ipsum Joannes veritatem sicut Filium nuncupavit? Et in psalmo ait David: *Emitte* Joan. XVI, 13. *lucem tuam, et veritatem tuam; ipsa me deduxerunt, et adduxerunt in montem sanctum tuum, et in tabernacula tua.* Si lucem hic Filium putas, Ps. XLII, 3. ergo Spiritus veritas est: aut si Filium putas veritatem, ergo Spiritus lux est.

150. Habet Deus nomen super omne nomen, et dedit Filio nomen; sicut legimus, ut omnes Phil. II, 9. in nomine Jesu genua flectant. Hoc nomen utrum habeat Spiritus consideremus. Sed et scriptum est: *Ite, baptizate gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Habet ergo Marc. XVI, 15 nomen super omne nomen. Quod ergo habet

[3] Nonnulli mss., *utique cum Deo servimus; adoratur qui in prophetis est, id est, Spiritus adoratur.* (Edit. Maur.)

[4] Codex A, *est.* Ita et alibi apud D. Ambr. Cf. Sabat. ad h. l.

Pater et Filius, habet et Spiritus per naturalis nominis unitatem.[1]

Alias cap. XX. 151. Habet Deus quod suscitat mortuos: *Sicut* enim *Pater suscitat mortuos, et vivificat,* Joan. v, 21. *sic et Filius quos vult, vivificat.* Suscitat autem etiam Spiritus, per quem Deus suscitat, quia scriptum est: *Vivificabit et mortalia corpora* Rom. VIII, 11. *vestra per habitantem*[2] *Spiritum ejus in vobis.* Tamen ne infirmam gratiam putes, audi quia et Spiritus suscitat; dicit enim propheta Ezechiel: *Veni, Spiritus, et insuffla in mortuos istos, et vivent. Et prophetavi sicut mandavit mihi, et intravit in eos Spiritus vitæ, et vixerunt, et steterunt in pedibus suis congregatio nimis multa.*[3] Ezech. XXXVII, 9, 10. Et infra Deus dicit: *Scietis quod ego sum Dominus, cum aperiam sepulcra vestra, ut educam de sepulcris populum meum: et dabo Spiritum* Ibid., 13, 14. *meum in vos, et vivetis.*

152. Utique cum Spiritum suum dixerit, numquid alium præter Spiritum sanctum nuncupavit? Neque enim flatilem spiritum suum diceret, nec hic spiritus a quatuor mundi posset venire cardinibus; quia ventorum flatus hic, quem videmus, partis, non universitatis est; et hic spiritus quo vivimus, singulorum non universorum est: Spiritus autem sancti est, ut et super omnes, et in omnibus sit. Itaque ex verbis propheticis spectare licet quemadmodum ossa, dudum resolutorum membrorum compage dispersa, in formam redivivi corporis vivificante Spiritu, revertantur; et in suos artus favilla concrescat, sensu prius animata coeundi, quam specie reformata vivendi.

153. Nonne in facti similitudine unitatem divinæ recognoscimus potestatis? Sic suscitat Spiritus, sicut et Dominus in passione propria suscitavit; cum subito in momento oculi defunctorum sepulcra patuerunt, et rediviva cor- Matth. XXVII, 52. pora surrexere de tumulis, mortisque fœtore deterso, ac vitæ odore reparato, expirantium favillæ spirantium faciem receperunt.[4]

154. Habet ergo Spiritus, quod habet Christus: habet igitur quod habet Deus; quia omnia quæ habet Pater, habet et Filius; ideoque dixit: Joan. XVI, 15. *Omnia quæ habet Pater, mea sunt.*

CAPUT XX.

In flumine de sede Dei promanante figuram fuisse Spiritus sancti; per aquas vero quas David memorat, cœlestes virtutes designari. Regnum Dei opus esse Spiritus: nec mirum, si hic idem conregnet cum Filio, quando nos etiam Filio conregnaturos promittat Paulus.

Alias cap. XXI. 155. Nec illud mediocre, quod de throno Dei exire fluvium legimus. Sic enim habes, dicente Johanne evangelista: *Et ostendit mihi flumen aquæ vivæ, splendidum tamquam crystallum, procedens de sede Dei ut agni; in medio plateæ ejus, et ex utraque parte lignum vitæ, faciens fructus duodecim, per singulos menses reddens fructum suum, et folia ligni ad medicinam omnium gentium.* Apoc. XXII, 1, 2.

156. Hic est utique fluvius de Dei sede procedens, hoc est, Spiritus sanctus, quem bibit qui credit in Christum, sicut ipse ait: *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat. Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Hoc autem dicebat de Spiritu.* Joan. VII, 37, 38. Ergo flumen est Spiritus.

157. Hic igitur est in Dei sede; neque enim aqua abluit Dei sedem. Denique David non supra sedem Dei dixit, sed supra cœlos esse, quamlibet illam intelligas aquam; quia scriptum est: *Et aquæ quæ super cœlos sunt, laudent nomen Domini. Laudent,* dixit, non laudet. Nam Ps. CXLVIII, 4. si aquæ elementum voluisset intelligi, laudet utique dixisset: dicendo autem pluraliter, virtutes voluit æstimari.

158. Et quid mirum, si in sede Dei Spiritus sanctus est, cum ipsum regnum Dei operatio Spiritus sit, sicut scriptum est: *Quia non est regnum Dei esca et potus,*[5] *sed justitia, et pax, et gaudium in Spiritu sancto?* Et ipse cum Rom. XIV, 17. dicit Salvator: *Omne regnum in se ipsum divisum destruetur;* deinde subjiciendo: *Quod si in* Matth. XII, 25. *Spiritu Dei ego ejicio dæmonia, profecto pervenit in vos regnum Dei;* ostendit regnum Dei indi- Ibid., 28. viduum sibi esse cum Spiritu.

159. Quid autem dementius, quam ut neget quisquam Christo conregnare Spiritum sanctum, cum etiam nos in Christi regno conregnaturos Christo Apostolus dicat: *Si enim commortui sumus, et convivemus; si sustinemus, et conregnabimus*: sed nos per adoptionem, ille per po- II Tim. II, 11, 12. testatem; nos gratia, ille natura?

160. Habet igitur consortium regni cum Patre et Filio etiam Spiritus sanctus, qui unius naturæ, unius dominationis, unius etiam potestatis est.[6]

CAPUT XXI.

Missum a Spiritu fuisse Isaiam, proindeque eumdem Spiritum ab eo visum. Quid per currentes rotas, alasque diversas intelligendum; et qua ratione cum Spiritus a Seraphim prædicetur Deus Sabaoth, hoc ei nomen negari nisi ab impiis neutiquam possit.

Alias c. XXIII. 161. Itaque cum habeat consortium regni, quid obstat quominus Spiritum sanctum intelligamus, a quo Esaias missus est? Neque enim Paulo possumus auctore dubitare, cujus sententiam in Actibus Apostolorum Lucas evan-

[1] Cod. A rubro minio: XX. *Quia sicut Pater et Filius ita et Spiritus suscitat mortuos.*

[2] Codex A, *inhabitantem.* Ita et alibi apud D. Ambros. Cf. Sabat. ad h. l.

[3] Mss. aliquot juxta Maurinos, *congregationes multæ.*

[4] Cod. A, rubro minio: XXI. *Quia Spiritus in Dei sede, et unum regnum Patris et Filii et Spiritus sancti individua sunt.*

[5] Mss. haud pauci (*etiam* A), *caro et potus.* (Edit. Maur.)

[6] Cod. A, rubro minio: XXII. *Quia Dominus Sabaoth et Spiritus sanctus.*

gelista sic probavit, ut scriberet. Denique sic habes, dicente Paulo: *Bene loquutus est Spiritus sanctus per Esaiam ad patres nostros, dicens: Vade ad plebem istam, et dic: Aure audietis, et non intelligetis; et videntes videbitis, et non adspicietis.*

Act. XXVIII, 25, 26.

162. Spiritus ergo est, qui misit Esaiam. Si Spiritus misit, Spiritus est utique quem, mortuo Ozia rege, vidit Esaias, quando dixit: *Vidi Dominum Sabaoth sedentem super thronum excelsum et elevatum, et plena erat domus majestatis ejus; et Seraphim stabant in circuitu ejus; sex alæ uni, et sex alæ alteri, et duabus velabant faciem ejus, et duabus velabant pedes ejus, et duabus volabant; et clamabant alter ad alterum, et dicebant: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth: plena est universa terra majestate ejus.*[1]

[1] Isai. VI, 1 et ss.

163. Si stabant Seraphim, quomodo volabant? Si volabant, quomodo stabant? Si hoc non possumus comprehendere, quomodo Deum comprehendere volumus, quem non videmus?

Ezech. I, 16.

164. Sed sicut rotam intra rotam vidit propheta currentem (quod utique non ad corporalis refertur speciem visionis, sed ad utriusque gratiam Testamenti; quia teres vita sanctorum sit, et ita sibi concinens, ut superioribus posteriora respondeant. Rota igitur intra rotam est vita sub Lege, vita sub gratia; eo quod Judæa intra Ecclesiam sit, Lex intra gratiam. Nam intra Ecclesiam est, qui Judæus est in occulto: circumcisio cordis intra Ecclesiam sacramentum est. Sed illa Judæa intra Ecclesiam,

Ps. LXXXV, 1.

de qua scriptum est: *Notus in Judæa Deus*); ergo sicut rota intra rotam currit, similiter alæ stabant, et alæ volabant.

165. Similiter et *Seraphim duabus alis faciem, et duabus pedes velabant, et duabus volabant.* Nam hic quoque spiritalis sapientiæ sacramentum est. Stant tempora, volant tempora: stant præterita, volant futura; et quasi alæ Seraphim ita faciem Dei vel pedes velant; eo quod in

[2]

Deo, qui nec principium nec finem habet,[2] omnis ab hac cognitione principii ejus et finis cursus temporum feriatur. Stant ergo præterita vel futura, præsentia volant. Ne quæras principii ejus vel finis arcana, quæ non sunt. Habes præsentia: sed laudato, non discute.

166. Seraphim indefessis vocibus laudant, et tu discutis? Quod utique cum faciunt, ostendunt nobis non aliquando discutiendum Deum, sed semper esse laudandum. Ergo Dominus

Alias cap. 23.

Sabaoth et Spiritus sanctus est. Nisi forte displicet impiis doctor, quem Christus elegit; aut dominum virtutum negare possunt Spiritum sanctum, qui donat quas voluerit ipse virtutes.

[1] Quidam mss. juxta Maurinos, *terra gloria majestatis ejus.* Codex A mendose, *majestatis tuæ.*

[2] Eras. et seq. editt., cum mss. nonnullis, *eo quod in Deo* (Rom., *in Deum*)... *cursum temporum feratur:* Amerb. autem cum aliis mss. multo pluribus ut in textu, nisi quod pro *cognitione* in quibusdam legitur *cogitatione.* Sensus vero est, in Deo qui æternitate immutabili fruitur, temporum vices locum non habere. (Edit. Maur.)

[3] Codex A, *dixit.*

[4] Codex A addit *me.*

CAPUT XXII.

Ut regni unitas probetur in tribus personis, citatus Isaiæ locus expenditur; et in iis a quibus vel de Patre vel de Filio vel de Spiritu expositus sit, nullam sensus diversitatem fuisse declaratur. Ad hæc majestate Spiritui inde adserta, quod crucifixus dicatur Dominus majestatis, ejus cum Patre ac Filio tanta æqualitas ostenditur, ut ipsum hinc numquam dejecturi sint ariani.

167. Nunc unitatem majestatis et regni licet in Patre, Filioque, et sancto Spiritu cognoscere. Nam plerique dicunt Patrem Deum ab Esaia hoc tempore visum: Paulus Spiritum dixit, Lucas probavit, Joannes Evangelista ad Filium retulit. Sic enim scriptum est de Filio: *Hæc loquutus est Jesus, et abiit, et abscondit se ab his. Cum autem tanta signa fecisset coram eis, non credebant in eum; ut sermo Esaiæ impleretur, quem dixit: Domine, quis credidit auditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est? Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Esaias: Excæcavit oculos eorum, et induravit cor eorum, ut non videant oculis, et corde intelligant, et convertantur, et sanabo eos. Hæc dicit Esaias,*[3] *quando vidit majestatem ejus, et loquutus est de eo.*

Isai. VI, 1. Act. XXVIII, 25. Joan. XII, 36. Isai. LIII, 1. Isai. VI, 10. [3]

168. Ipsa verba dixit Joannes dixisse Esaiam, et majestatem ei Filii apparuisse evidentissime revelavit: Paulus autem Spiritum hæc dixisse memoravit. Unde igitur ista diversitas?

169. Diversitas quidem verborum, non sensuum est. Nam licet diversa dixerint, nullus erravit; quia et Pater videtur in Filio, qui dixit: *Qui me videt, videt et Patrem.* Et Filius videtur in Spiritu, quia sicut *nemo dicit Dominum Jesum nisi in Spiritu sancto;* ita non carnali oculo, sed spiritali gratia Christus videtur. Unde et Scriptura ait: *Surge qui dormis, et exurge a mortuis, et illucescet tibi Christus.* Et Paulus cum oculos perdidisset, quomodo nisi in Spiritu Christum videbat? Unde et Dominus ait: *Ad hoc enim tibi visus sum, ut constituerem te ministrum et testem quibus vidisti me, et in quibus visurus es.*[4] Nam et prophetæ Spiritum accipiebant, et Christum videbant.

Joan. XIV, 9. I Cor. XII, 3. Ephes. V, 14. Act. IX, 8. [4] Act. XXVI, 16.

170. Una igitur visio, una præceptio, una majestas. An negamus etiam Dominum majestatis esse Spiritum sanctum, cum Dominus majestatis sit crucifixus, qui natus est de Spiritu sancto ex virgine Maria? Quia non alter Christus, sed unus est, et ante sæcula ex Patre, ut Dei filius natus; et in sæculo, ut homo carnis adsumptione generatus.

I Cor. II, 12.

171. Quid autem dicam, quia sicut Pater et Filius, ita etiam Spiritus immaculatus est et omnipotens; quia græce παντοδύναμον, πανεπίσκοπον Salomon dixit, eo quod omnipotens et speculator sit omnium, sicut lectum esse in libro Sapientiæ supra est demonstratum. Ergo et Spiritus in honore est et in majestate.

Sap., VII, 22.

Cap. 18, n. 135.

172. Intuere nunc, ne quid eum forte non deceat: aut si tibi displicet, ariane, detrahe eum de Patris Filiique consortio. Sed si detrahere volueris, cœlos supra te reverti[1] videbis; quia virtus eorum omnis ab Spiritu est. Si detrahere volueris, in Deum tibi prius mittenda est manus, quia Deus Spiritus. Sed quomodo detrahes eum, qui alta scrutatur Dei?[2]

[1]

Ps. XXXII, 6.

Joan. IV, 24.

[2] I Cor. II, 10.

[1] Omnes edit. et mss. aliquot, *cœlos supra te verti:* commodius reliqui, *cœlos supra te reverti*, quidam *everti*, id est, illabi et cadere. (Edit. Maur.)

[2] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *qui scrutator est Dei.*

PRÆFATIO AD LIBRUM

DE INCARNATIONIS

DOMINICÆ SACRAMENTO.

En iterum integram Maurinorum Patrum præviam in hunc librum Admonitionem :

« Hæreticorum solemnis ea consuetudo est, ut quantumvis argumentorum ac veritatis viribus dejecti « atque prostrati, numquam tamen pacate agere, nedum se victos fateri, acquiescant. Ambrosius, qui hoc « eorum ingenium pulchre noverat, cum arianorum errores quinque libris *de Fide* judicaret abunde « esse confutatos, illis in posterum nihil addere constituerat. Verumtamen ipsorum dolis atque artibus « effectum est, ut quominus cum eis denuo in arenam descenderet, magnis adactus occasionibus, detrectare « ac defugere non potuerit.

Cap. 7, n. 62.

Paulin. in *Vit. S. Ambr.*

« Induxerunt eum in hancce disputationem ariani duo, Gratiani Cæsaris cubicularii, quibus objectiones, « quas contra Dominicam incarnationem ambitiose arroganterque proposuerant, postridie in basilica Por- « tiana coram omni fidelium cœtu se soluturum fuerat pollicitus. Angustius videbatur illud spatium, « quam ut orationi de rebus adeo gravibus præparandæ sufficeret ; maxime cum verisimile admodum « esset hæreticos magno numero ad eam, si quid forte minus caute aut cogitate dictum haberet, car- « pendam et suggillandam advolaturos. Non tamen defuit Ambrosius noster suis promissis : at cum « tempori præstituto non convenisse videret memoratos aulicos, quamvis eosdem animo subdolo moram « trahere suspicaretur, ut se dicentem inopinato adventu conturbarent ; nihilo secius tamen verba facere « statim aggressus est.

Cap. 1, n. 1.

« Verum ut ipsis accedendi facultatem adhuc relinqueret, occasionem ex historia oblati a duobus primis « fratribus sacrificii, quæ frequenti Ecclesiæ synaxi perlecta fuerat, nactus, quonam vitio Caini sacri- « ficium infectum esset, paucis aperit. Deinde terribilem hanc sententiam, quo ille ipsomet Dei ore per- « culsus fuit, ad omnes etiam hæreticos protendi docet, sed imprimis ad eos, quorum seriem in apolli- « naristis perperam de humana Christi anima sentientibus desinentem pertexit. Denique auditores suos, « ne se umquam ab Ecclesiæ gremio distrahi patiantur, vehementer hortatus, Christum æternum esse « ac vere Deum adversus arianos eleganter juxta ac valide probat. Ab his ad apollinaristas, quorum « tamen nomini parcit, convertitur ; nec non cujusdam libri auctorem, quem Apollinarium ipsum existi- « mamus, presso quoque nomine, blasphemiæ arguit. Postea reliquos eorumdem errores urgere pergens, « ubi præmonuit inter ea quæ Christi divinitati propria sunt, et ea quæ ad ejus pertinent humanitatem, « distinguendum esse diligentius, unum e præcipuis eorumdem hominum commentis, quo *divinitatem « Domini et carnem unius esse substantiæ* delirabant, invictissimis rationum momentis destruit : quam « in rem illum egregie ac perite admodum epistolæ Athanasii ad Epictetum subsidio usum affirmare « jure possumus. At nec inferiore ingenii robore alteram illam ipsorum opinionem, quæ rationalem ani- « mam Domino abrogabat, evertit : quem quidem errorem cum arianorum etiam fuisse perhibeant, quod « isthæc iidem imperatoris cubicularii arianis partibus addicti atque adscripti objecissent, nullus mirabitur.

Num. 3 et ss.

Cap. 2, n. 6 et ss.

Num. 13.

Cap. 3 et 4.

Cap. 5.

Cap. 6, n. 51.

Cap. 4, n. 23 et ss.

Cap. 6, n. 49 et ss.

Editæ inter ejus Opera et apud Epiphan. *Hæres.* LXXVII. Cap. 7.

August. *de Hæres.* c. 55, Theodoret. *Hæret. fabul.* lib. IV, c. 1.

« Hic finierat sermonem suum beatus Præsul ; cum autem librum ex eo concinnaret, placuit difficul- « tatis, quæ post eumdem sermonem pronuntiatum sibi fuerat proposita, solutionem ad calcem adjicere. « Cum enim Gratiani, qui Ambrosium in Portiana basilica, uti dictum est, verba facientem non audierat, « pietati numquam non insidiarentur hæretici, apud eum magna cum fiducia jactaverunt Patrem, qui « esset ingenitus, cum Filio quem genitum negabat nemo, ejusdem substantiæ esse non posse. In hac « objectione tamquam in præcipuo quodam cardine ariana hæresis vertebatur, quemadmodum ex eorum, « qui catholicam fidem singulari cum laude propugnarunt, libris intelligimus. Quapropter eam objectio- « nem Ambrosius ab Augusto ad se relatam tanta soliditate expedivit, ut nihil plane relinquatur, quod « amplius desideremus. Ad postremum alia quadam difficultate, sed multo leviori, quæ ad Christi omni- « potentiam pertinet, exsoluta, liber clauditur.

Cap. 8 et ss.

Cap. 10, n. 111 et ss.

« Ceterum non possumus quin hoc loco prudentiam ac moderationem sancti Antistitis valde prædice- « mus : is quippe, tametsi luctuosum duorum cubiculariorum, quos memoravimus, exitum, cum sermonem « suum redigeret in librum, minus quam quisquam alius ignoraret ; ne tamen ullo modo crederetur « commotioni alicui indulgere, nullum ea de re verbum sibi excidere passus est. Clarior exstitit ille « casus, quam ut omittatur : sed cum habeatur a Paulino vitæ Ambrosii nostri historico eleganter et « accurate descriptus, eum ipsius verbis repræsentabimus. *Fuerunt etiam*, inquit, *duo cubicularii tunc « temporis Gratiani imperatoris de hæresi arianorum, qui tractandam Episcopo quæstionem pro- « ponerent. Ad quem audiendum altero die ad basilicam Portianam omnes se adfuturos promiserant. « Erat enim quæstio de Incarnatione Domini. Sed alio die miserandi homines, superbiæ tumore « completi, nec memores promissorum, contemnentes Deum in sacerdote ipsius, nec plebis exspe- « ctantis considerantes injuriam ; immemores etiam dictorum Dominicorum, quoniam* qui scandali- « zaverit unum ex minimis istis, oportet ut mola asinaria collo ejus alligetur, et demergatur in profundum « maris ; *conscendentes in rhedam quasi gratia gestandi, civitatem egressi sunt, exspectante sacer- « dote, et plebe in ecclesia constituta. Sed hujus contumaciæ qui finis fuerit, horresco referens.*

In *Vita S. Ambr.*

« *Subito enim præcipitati de rheda, animas emiserunt, atque corpora illorum sepulturæ sunt tra-*
« *dita. Sanctus vero Ambrosius cum ignoraret quid factum esset, nec diutius posset plebem tenere,*
« *adscendens pro tribunali, de eadem quæstione, quæ fuerat proposita, sermonem adorsus est dicens:*
« Debitum, fratres, curo solvendum : sed hesternos meos non invenio creditores; *et reliqua quæ scripta*
« *sunt in libro, qui* de Incarnatione Domini *intitulatur.*

Syn. adv. Trag. Iren. in *collect. Conc.*, *Balus.* et Christ. Lup. et alii.

« Ita Paulinus, cujus etiam ultima verba libri declarant inscriptionem. Hanc ipsam apud alios quoque
« scriptores, a quibus eadem opella temporibus sequutis non sine commendatione allegata est, reperimus: Theodor. *in Polymor.*
« cui præterea nonnulli adjiciunt, *Contra Apollinaristas*. Non defuerunt etiam, qui Operis exordio per-
Ivo *decr.* II part. c. 7, Grat. *de consec.* dist. 2. « moti, sub titulo *sermonis de Cain et Abel* citatum vellent. Sed profecto omnium optima inscriptio
« est, quam non solum manuscripti plurimi ac probatissimi, nec non veteres editiones præ se ferunt;
Cap. 7, n. 63. « verum etiam quam indicat ipsemet Ambrosius, nimirum *de incarnationis Dominicæ Sacramento,* sive,
« ut cum auctoribus quibusdam Romani editores maluere, *Mysterio* ». Brevior proinde titulus, qui a
Paulino exhibetur, ab ipsomet decurtatus videtur vel modo memoriæ lapsu, vel concinnionis enarrationis
In *Ambr., Mémoir.* etc. T. X. causa. Notat Tillemontius S. Leonem, Theodoretum et Leontium Bizantinum nonnulla excerpta proferre
e libro S. Ambrosii *de Incarnatione contra apollinaristas*, quæ in hoc volumine occurrunt : nec non et
in aliis vetustorioribus documentis testimonia ex eodem sub titulo libri contra dogmata Apollinaris, vel
sermonis sancti confessoris Ambrosii contra apollinaristas, vel libri ad Gratianum de œconomia Verbi
divini in humana carne assumenda ; atque orientales nisos esse in ephesino concilio libro S. Ambrosii de
Incarnatione Domini, quem Mediolani episcopus Martinus ad Theodosium II miserat ;[1] item Cassiodorum
ex eo aliquod testimonium referre. Eusebius vero mediolanensis episcopus, ejusque concilium anno 451,
probarunt pontificis Leonis ad Flavianum epistolam utpote illis omnibus consonam quæ Ambrosius a
divino Spiritu excitatus de mysterio scripserat Incarnationis. S. tamen Ephrem antiochenus distinguit
opus ad Gratianum (libros *de Fide* et *de Spiritu Sancto*), librum de Apollinare et sermonem de Incar-
natione, in quo falli videtur ; sicut nec rite intelligi potest quidnam S. Eulogius alexandrinus voluerit
dum quædam verba protulit *admirabilis Ambrosii in quarto suo de Incarnatione sermone*, nisi forte
uterque de aliquo deperdito sermone locutus sit.

« Quod vero, Maurini Editores prosequuntur, ad ætatem ejusdem libri, ut nihil certius est, quam
Cap. 7, n. 62. « illum libris *de Fide* posteriorem esse, ita non exiguæ difficultatis fuerit, quot annis eumdem hi an-
« teverterint, definire. In iis quidem citandis semel hoc in Opere vocem *dudum* adhibet sanctus Doctor: Cap. 8, n. 79.
« sed aliis locis in quibus aliquam ipsorum mentionem facit, ejusmodi locutionibus semper utitur, quæ
« significent illos editos non ita pridem. Verumtamen cum iidem libri *de Fide* non nisi anno, ut osten-
« sum est, 379 fuerint absoluti, Paulinus vero hoc ipsum Opus, de quo agitur, superstite adhuc Gra-
« tiano Augusto qui anno 383, vita functus est, conditum tradat; vox *dudum* ut illud ante annum 382
« compositum existimaremus, vix pateretur : sicut nec Gratiani obitus, ut illud multo post eumdem an-
« num rejiceremus ». Hæc est quoque ejusdem Tillemontii opinio, contra quam sane nihil omnino obesse
videtur, et cui omnia memorata adjuncta historica suffragantur. Igitur eo tempore is libellus ab Ambrosio
evulgatus apparet, quo Gratianus Mediolani commorabatur.

Nobis autem conferre licuit etiam pro hac opella cod. A et partim etiam B, de quibus in præce-
dentibus postremis præfationibus sermo jam occurrit, ac præterea item pro quibusdam partibus codex A',
Ambrosianæ Bibliothecæ, de quo in hoc volumine, col. 17, 18, et codex N, Novariensis Cathedralis, de
quo in Tomo I, col. 805, 806.

[1] E secunda Contestatione ad Theodosium II imperatorem porrecta a Joanne antiocheno et Synodo ephesina (Mansi, *Collectio Concil.* T. V, pag. 807) desumitur ad illum imperatorem porrectam fuisse hanc tractationem, ita designatam: *Codicem beatissimi Ambrosii direxerunt contraria huic quæ nunc pullulat culturæ edocentem.* Hujus autem ejusdem rei mentio fit etiam in epistola ad Rufum, ubi legitur: *Nam Martinus* (idest Martinianus) *sanctissimus Mediolanensium episcopus ad nos scripsit, librumque B. Ambrosii de Dominica Incarnatione ad piissimum Imperatorem misit, qui hæreticis illis capitibus contraria docet.* In actis vero ejusdem concilii, cap. LXXXIV (eodem tomo, pag. 803) prolixior occurrit citatio ex hac opella, ab ejus nempe num. 47 ad 61. Insuper pag. 826 illius item voluminis græce quædam ex Ambrosio fragmenta proferuntur sub titulo ἐκ τῆς πρὸς τοὺς ὄχλους διαλέξεως, ac etiam ἐκ τῆς πρὸς φιλοπόνους, quorum materies valde affinis est ei, quæ hac proponitur tractatione.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE INCARNATIONIS

DOMINICÆ SACRAMENTO

LIBER UNUS.

CAPUT I.

Indicata dicendi occasione, ad sacrificia Caini et Abelis pertransit Ambrosius. Tum quid in prioris oblatione Deo displicuerit, explorat. Deinde ubi Abelis holocaustum paucis exposuit, quosnam lata in Cainum feriat sententia, docet.

1

DEBITUM, fratres, cupio [1] solvendum, sed hesternos meos non invenio creditores; nisi forte improviso conventu putaverunt nos esse turbandos: sed numquam fides vera turbatur.

2. Itaque dum illi forsitan veniunt, ad istos qui propositi sunt, deflectamus agricolas, quorum alter, hoc est Cain, a fructibus terræ; alter autem, Abel videlicet, ex primitivis ovium suarum hostiam
Gen. IV, 3, 4. Domino obtulit. Nihil invenio quod in specie munerum reprehendam, nisi quod et Cain munera sua displicuisse cognovit, et Dominus dixit:
Ibid., 7. *Si recte offeras, recte autem non dividas, peccasti.*

3. Ubi igitur est crimen? ubi culpa? Non in oblatione muneris, sed in oblationis affectu.
2 Sunt quidam qui recte arbitrantur, quia alius [2] quæ offerret, elegerat; alius quæ viliora habuit, offerebat. Sed non est ita inops spiritalium sensus in nobis, ut putemus quia Dominus corporale sacrificium non spiritale quærebat. Et ideo ad-
Ibid. didit, *quiesce*, tolerabilius significans abstinere a muneribus deferendis, quam infideli studio munus offerre. Qui enim nescit dividere, nescit
I Cor. II, 15. dijudicare; spiritalis autem dijudicat omnia.

A Et ideo Abraham sacrificium quod offerebat, divisit. Gen. XV, 10.

4. Scivit etiam Abel dividere, qui ex primitivis ovium obtulit sacrificium, docens non terræ Gen. IV, 4.
munera placitura Deo, quæ degeneraverant in peccatore, sed ea in quibus divini gratia mysterii [3] refulgeret. Prophetavit itaque nos per 3
passionem Domini a culpa esse redimendos, de quo scriptum est: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.* Unde et de primitivis Joan. I, 29.
B obtulit, ut primogenitum designaret. Ostendit ergo verum Dei sacrificium nos futuros, de quibus Propheta ait: *Afferte Domino filios arietum.* Meritoque Dei judicio comprobatur.[4] Ps. XXVIII, 1. 4

5. Illi autem reprobato dicitur *quiesce:* quam puto generalem in omnes extra Ecclesiam constitutos latam esse sententiam: multorum enim hic figuram cerno populorum,[5] quos divina 5
sententia comprehendit, quorum in illo Cain jam tunc munera refutavit. Gen. IV, 5.
C

CAPUT II.

Post enumerata varia hominum genera, qui fere sub nominis christiani falso velamine Ecclesiam lacerantes, memoratæ sententiæ obnoxii sunt, admonet quemadmodum nobis declinanda sit eadem sententia.

6. Generalis enim hæc in impios omnes sententia est. Itaque si judæus offerat, qui
D Filium virginis Mariæ a Patre Deo separat, dicitur ei: *Si recte offeras, non autem recte dividas, peccasti: quiesce.* *Ibid.*, 7.

7. Si offerat eunomianus, qui ex impietatis arianæ fonte progrediens, redundanti perfidiæ suæ labitur cœno, generationem Christi, quæ super omnia est, adserens ex philosophiæ traditionibus colligendam: cum utique alia creaturarum sit ratio, alia secretorum potentia di-

[1] Ita vet. edit. et plures mss., nisi quod *fratres* in multis non habetur: edit. Rom. et alii aliquot mss., *fratres curo:* ceteri, *fratres credo,* etc. (Edit. Maur.)

[2] Hic *alius.... alius* sunt pro *alter.... alter*, nempe Abel et Cain.

[3] Juxta Maurinos mss. aliquot, *divina gratia mysteriis.*

[4] Omnes edit. ac mss. longe plurimi: *Meritoque Dei judicio comprobatur, quam sententiam,* etc.; alii autem nonnulli: *Meritoque hoc dici comprobatur, quam sententiam,* etc. Locum vero ex uno codice Vict., duobus Colb. et uno Sorb. restituimus. (Edit. Maur.)

[5] Mss. aliquot, *futuram cerno turbam populorum.* (E. M.)

vinorum; et ipsi dicitur: *Si recte offeras, non recte autem dividas, peccasti: quiesce.*

8. Dicitur hoc sabelliano, qui Patrem Filiumque confundit. Dicitur hoc marcionitæ, qui alium putat Deum novi, alium veteris Testamenti. Dicitur hoc Manichæo et Valentino, qui non putaverunt veritatem carnis humanæ a Christo esse susceptam. Paulus quoque samosatenus et Basilides in eadem sententiæ sorte
1 numerantur.[1]

9. Similiter quoque ejusdem sententiæ auctoritate damnantur, qui divinitatem sancti Spi-
2 ritus negaverunt.[2] Alii enim quidam vel arianorum Judæi, vel ariani sunt Judæorum; quia sicut illi Filium a Patre, ita et isti Spiritum a Deo Patre, et Filio Dei separant.

10. Novato quoque et Donato et omnibus qui scindere corpus Ecclesiæ gestierunt, viritim dicitur: *Si recte offeras, recte autem non dividas, peccasti.* Ecclesiæ enim sacrificium est, quod offertur Deo, ad quam Paulus dixit: *Obsecro autem vos, fratres, per misericordiam*
3 *Dei exhibere corpora vestra hostiam vivam,*[3]
Rom. XII, 1. *sanctam, Deo placentem.* Male ergo sacrificium diviserunt, Ecclesiæ membra lacerando.

11. Illos quoque percellit ista sententia, qui animam rationabilem ab incarnationis Dominicæ segregant sacramento, naturam hominis ab ho-
4 mine separare cupientes.[4] Et isti fortasse recte offerunt Trinitati: sed rationem nesciunt naturæ humanæ divinæque distinguere: Dei enim simplex natura est; homo ex anima rationabili constat et corpore. Si alterum tollas, totam naturam hominis sustulisti.

12. Adversus omnes igitur hæreses ista sententia est, quæ fraterno nomine, non fraterne Ecclesiam persequuntur. Siquidem sub optione[5] 5
nominis christiani, et quadam nuncupativa fidei germanitate parricidalibus gladiis[6] nos cupiunt 6
vulnerare; quia conversio nostra ad eos est,[7] 7
et dominantur nobis in sæculo peccatores. Peccator enim dominatur in sæculo, justus in Dei regno.

13. Caveamus igitur ne quis nos a cubiculo regis æterni,[8] et a secreto matris Ecclesiæ se- 8
parare conetur, ad quod illa anima in Canticis Canticorum Verbum Dei se introduxisse significat. Caveamus ne a sinu Patris, et quodam Cant. III, 4.
utero paterno, arcanæque naturæ substantiam unigeniti Filii separemus, verbisque his, quibus veritas susceptæ incarnationis adstruitur, divinæ generationi præjudicia inferre meditemur; ne et nostrum alicui dicatur: *Si recte offeras, recte autem non dividas, peccasti: quiesce;* hoc est: Si nesciamus quæ propria sunt divinitatis æternæ incarnationisque distinguere: si creatorem cum suis operibus conferamus: si auctorem temporum dicamus cœpisse post tempora. Neque enim potest fieri ut per quem sunt omnia, sit unus ex omnibus.

[1] Paulus samosat. Christum, ut a nobis observatum lib. v *De Fide*, cap. 8, n. 105, purum hominem fuisse blasphemabat, tametsi non iret inficias Verbum in eo divinum habitasse. Basilides vero carnem Christo adtribuebat tantummodo phantasticam, cujus loco Simonem Cyreneum, captis ac delusis Judæorum oculis, cruci affixum delirabat, quemadmodum auctor est Irenæus lib. I *contra Hæreses*, c. 23, Epiphanius *Hæresi* 24, n. 3 et post eos alii. Unde Theodoretus *Dial.* II, pag. 52 eosdem Basilidem et Samosatenum in duobus hæreticorum ordinibus, qui adversa fronte inter se pugnent, enumerat. Quæ igitur causa potuit esse Ambrosio, ut inter se conjungeret tam dissidentes? Verum fortasse non propter opinionum, sed propter *sententiæ*, id est, condemnationis similitudinem copulati sunt. Possumus tamen inter utriusque dogmata illud affinitatis deprehendere, quod ex eorum mente Verbum aut Deus passus mortuusve dici nequaquam poterat; cum alter in Christo veram carnem non agnosceret, alter in eo hypostaticam negaret unionem, aut etiam duas personas induceret. Sed cum hoc ultimum litteris quibusdam Dionysii alex. nitatur, quæ sunt caducæ suspectæque auctoritatis, illud tamquam certum et exploratum non proponimus. Qua de re adisis Garnerium *Dissert.* I *de Her. et libris Nestorii*, Alexandrum Sæc. III, p. 1. (Edit. Maur.)

[2] Pneumatomachos intellige, et eos contra quos editi sunt superiores libri *de Spiritu sancto*. (Edit. Maur.)

[3] Codex N, *viventem*.

[4] Designat sectatores Apollinarii laodicensis, qui, ut Hieronymus in *Chron.* ad ann. 379 prodidit, *jactatione ingenii quosdam errores pertinaciter adseverans, hæresim sui nominis suscitavit: quam Damasus, habito Romæ concilio, damnavit.* Ejus autem ex erroribus præcipuus hic erat, quod Verbum non animam cum carne simul adsumpsisse, at ipsum carni animæ vicem præstitisse contendebat, quemadmodum cognoscere est ex Grægorio Nazian. epist. ad Cledon., Augustino *De Hæres.* cap. 55, Leontio Bizan. Act. IV, Vincentio Lirin. *Common.* I, cap. 17, Socrate lib. II *Hist. Eccles.*, cap. 46, Vales. edit. aliisque pluribus. Qui tamen auctores etiam indicant istum hæresiarcham postmodum animam Christo concessisse, sed mente seu ratione destitutam, id est, sensitivam tantum animæ partem; unde Suidas non illepide in voce *Apollinaris*, *Hic carnem*, inquit, *anima vituli præditam assumpsisse dicebat Dominum, mentem vero nostram non admisisse.* Alias præterea idem commentus est circa Incarnationem pravas opiniones, de quibus infra cap. 6. Id ergo unum hic adjungemus, ipsum de Trinitate quoque haud catholico sensu statuisse. Nam Gregorius Nazian. epist. I, ad Cledon., ab eo Trinitatem ex magno, majori et maximo compositam fingi diserte docet, in quo eum Theodoretus lib. IV *Hæret. Fabul.*, cap. 8, secutus reperitur. Basilius insuper epist. LIX eumdem insimulat, quod personas Trinitatis inter se confunderet: quod etiam legimus apud Theodoretum loco citato. Sed præterquam quod idem Basilius epist. CCICIII accusationem hanc forte ab ejus adversariis profectam insinuat, eum defendunt Vincentius Lirin. et Leontius Byzan. cit. locis. Quibus addi potest Epiphanius *Hæresi* LXXVII, ubi Vitalis Apollinaristæ disputationem adversus Paulinum referens, huic sabellianum dogma ab eo objectum narrat, quod sane numquam fecisset, si ipse Sabellii opinionibus fuisset addictus. Sed ipsemet Ambrosius satis indicat apollinaristas errorum circa Trinitatem sibi non omnino esse suspectos, quando subnectit, *et isti fortasse recte offerunt Trinitati.* Quibus quidem verbis a se non arianos, qui et ipsi animam humanam a Christo assumptam inficiabantur, sed apollinaristas designari, satis exprimit. (Ed. Maur.)

[5] Rom. edit. et pauci mss., *sub opinione:* vet. editt. cum aliis frequentiss., *sub optione* (Cod. A, *adoptione*). Non incommode; idem enim est ac sub electione adoptationeque nominis christiani, quod illi sibi falso et adulterino titulo imponunt. (Edit. Maur.)

[6] Non pauci mss. testibus Maurinis, *parricidalibus odiis;* sed quisque videt mendosam esse hanc lectionem.

[7] Vet. editt. cum paucis mss. (*etiam* A), *conversio nostra a Deo est:* Rom. cum reliquis magis apposite.... *ad eos est;* alluditur quippe ad illud *Gen.* cap. III, vers. 16, secundum LXX, καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀποστροφή σου, καὶ αὐτός σου κυριεύσει. (Edit. Maur.)

[8] Non invenuste alludit ad cubiculum regium, propter illos scilicet imperatoris cubicularios, quos huic scriptioni causam præbuisse in Admonitione declaravimus. (Edit. Maur.)

CAPUT III.

Iis qui Joannis testimonium de Verbi æternitate non reciperent, increpitis, nec non laudato eodem evangelista, locum expendit, quo non solum Verbi æternitatem divinitatemque signari tradit; sed etiam ex his eadem in Patre attributa demonstrari. Corporeum in Verbo nihil cogitandum; et quamvis ejus naturam minime capiamus, sufficere nobis debere Joannis auctoritatem, de quo quanam ratione Verbum viderit, explicatur.

14. Nolo nobis credatur, Scriptura recitetur. Non ego dico a me quia *in principio* Joan. I, 1. *erat Verbum,* sed audio: non ego affingo, sed lego; quod omnes legimus, sed non omnes intelligimus. Et cum legitur, audimus omnes, et non audiunt omnes: *Incrassatum est* enim *cor* Act. XXVIII, 27. *quorumdam, et aures eorum graviter audierunt;* aures scilicet interioris affectus. Non enim caro peccat, quæ suum servat officium, et recipit auditum, sed animus puri[1] auditus pravus interpres; qui recusat audire quæ dicuntur, intelligere quæ leguntur. Quid aures tamquam cera et plumbo clauditis, et tamen Dominica beneficia et officia naturæ non potestis excludere? Auditis inviti, auditis fastidientes: auditis, ne quod non audieritis, excusare possitis.

15. Auditis ergo cum legitur: *In principio* Joan. I, 1. *erat Verbum.* Quis hoc dicit? Johannes utique ille piscator: sed non quasi piscator hoc dicit, sed quasi humani piscator affectus; qui jam Luc V, 10. non pisces caperet, sed homines vivificaret. Non suum est quod dicit; sed ejus qui vivificandi ei tribuit potestatem. Piscator enim ipsis, quos ante capiebat, piscibus taciturnior erat; et circa divina mysteria magis mutus, qui vocis suæ nesciebat auctorem: sed vivificatus a Christo vocem audivit in Johanne, Verbum agnovit in Christo.

16. Et ideo plenus Spiritu sancto, qui sciret principium non temporis esse, sed supra tempora, reliquit sæcula, et adscendens spiritu super omne principium, ait: *In principio erat Verbum,* hoc est, remaneat cœlum; nondum enim erat, quando *in principio erat Verbum.* Nam etsi cœlum habet principium, Deus non habet. Denique *in principio fecit Deus cœlum* Gen. I, 1. *et terram.* Aliud est, *fecit:* aliud est, *erat.* Quod fit, incipit: quod erat, principium non accipit, sed prævenit. Remaneant etiam tempora, quia post cœlum tempora. Remaneant etiam Angeli et Archangeli. Etsi principium eorum non invenio, erat tamen quando non erant.[2] Non erant enim qui aliquando cœperunt. Si ergo principium eorum invenire non possum, quos certum est habere principium; quomodo possum Verbi invenire principium, a quo omne principium non solum creaturarum, sed etiam cogitationum nostrarum omnium prævenitur?

17. Aperte itaque sempiternam divinitatem ejus expresserat: sed tamen ne quis a Patre divideret Verbi æternitatem, ut eamdem crederemus Verbi esse, quæ Patris est, bonus ille piscator adjunxit: *Et Verbum erat apud Deum.* Joan. I, 1. Hoc quod dixerat, sic æstimandum est: *Erat Verbum,* quomodo erat Pater; quoniam cum Patre erat, et in Patre erat, et apud Patrem erat semper. Nempe quomodo de Patre legimus *erat;* ita et de Verbo legimus *erat.*

18. Quid discernis intellectum, qui non discernis auditum? Verbi esse apud Patrem est; Patris esse cum Verbo est: legimus enim quia *Verbum erat apud Deum.* Itaque si secundum tuam opinionem aliquando non erat; ergo secundum tuam opinionem et is in principio non erat, apud quem erat Verbum. Per Verbum enim audio, per Verbum intelligo quia Deus erat. Nam si sempiternum Verbum esse credidero, quod credo, non possum de Patris æternitate dubitare, cujus æternus est Filius. Si temporalem generationem ejus existimo, incipit communitatem habere nobiscum, ut videatur Pater esse cœpisse: sed si de Patre non ambigis, quia incipere esse Dei non est; de Patre non ambigis, quia Dei est sempiternam habere perfectionem; ne forte usu sermonis labereris humani, dum Verbum dicis et Filium, ideo addidit: *Et Deus erat Verbum.* Ibid., 1.

19. Habet utique quod Pater, quia Deus erat. Quomodo hujus negas æternitatem, cui unum cum Patre Dei nomen est? Non te sonus capiat, similitudoque sermonis: aliud verbum est, quod tempora habet, quod syllabis colligitur, litterisque componitur: non tale verbum Filius, quia non talis est Pater Verbi.

20. Cavendum ergo ne et ibi[3] quæstionem vocis corporalis videamur ingerere. Incorporeus est Deus: vocem utique incorporeus corporalem non habet. Si vox corporalis non est in Patre, nec Filius verbum est corporale. Si corpus in Patre non est, nec tempus in Patre est. Si tempus in Patre non est, utique nec in Verbo est. Quod si nullum principii tempus in Verbo, nec numerus utique, nec gradus Verbi est. Quia si numerus in Verbo, ergo multa verba. Si multa verba, multi et filii. Sed unum Verbum est, quod et gradum excludit et numerum: unum secundum naturam.

21. Ne quærite cujusmodi naturam. Nescio[4]

[1] Quidam mss. juxta Maurinos, *animus duri*, omnino fallaciter.

[2] De tempore quo angeli creati fuere, Augustinus lib. XI *de Civit. Dei*, cap. 9 et 32, nec non lib. XII, cap. 15, fuse disputat, sed tandem nonnisi dubitanter magistri sui exemplum imitatus, definit. (Edit. Maur.)

[3] Gill. et Rom. edit. cum uno aut altero mss. (A, *nec illi*), *ne et illi:* Amerb. et Eras. cum aliis multo pluribus (*etiam* N), *ne tibi:* melius alii mss. licet exiguo numero, *Ne et ibi*, hoc est, in Joannis loco. Rursus vero pro *videamur ingerere*, quod est in cunctis edit. ac plerisque mss., habent alii nonnulli *videamur inferre*. (Edit. Maur.)

[4] Mss. aliquot, *Quærit iste cujusmodi naturam. Nescio, nescio*, etc. Reliqui, et omnes edit. inter ce consentiunt,

multo melius hoc, quam scio. Hoc solum bene scio, quod nescio quæ scire non possum. *Quod* 1 Joan. I, 3. *vidimus*, inquit, *et quod audivimus*, Johannes dicit: hoc solum bene scire se dixit, quod audivit et quod vidit, qui in Christi pectore recumbebat. Ergo illi satis esse audisse; mihi [1] non est satis.[1]

22. Sed quod ille audivit, hoc mihi dixit: et quod audivit a Christo, hoc nec ego possum negare verum esse de Christo. Ergo quod au- [2] divit, audivi; et quod vidit, vidi:[2] ille enim vidit quod vidit: non utique divinitatem, quæ secundum naturam suam videri non potest. Sed quia secundum naturam suam videri non poterat, suscepit quod erat præter naturam divinitatis, ut secundum naturam corporis videretur. Denique et Spiritus sanctus in specie visus est, Luc. XXX, 22. sicut columba, quia videri divinitas in suæ claritatis veritate non poterat.

CAPUT IV.

Non sufficere si credamus in Christo veram carnem, nisi a divinitate omnem cum ea confusionem, aliamve infirmitatem secludamus: neque si eumdem utriusque fœderis Deum dicamus, nisi coæternum ipsimet Verbum profiteamur: nec demum, si ante Virginem agnoscamus illum cœpisse, nisi omni principio antiquiorem prædicemus. Commendatur Petri confessio; et cur ille, loquentibus aliis, tacuerit, quamve pulchre idem postea responderit, exponitur.

23. Noli igitur et tu secundum naturam interpretari quod præter divinitatis naturam est. Nam etsi credas a Christo veram carnem esse susceptam, et offeras transfigu- [3] randum corpus altaribus,[3] non distinguas tamen naturam divinitatis et corporis; et tibi dicitur: A *Si recte offeras, non recte autem dividas, peccasti.* Divide quod meum, divide quod suum Gen. IV, 7. Verbi est. Ego quod erat illius, non habebam; et ille quod meum est, non habebat. Suscepit quod meum est, ut impertiret quod suum est: suscepit non ut confunderet, sed ut repleret. Si credas susceptionem, affingas confusionem; manichæus esse desisti, nec tamen Ecclesiæ filius esse cœpisti.

24. Si credas susceptionem corporis, adjungas B divinitati compassionem; portionem utique perfidiæ, non perfidiam declinasti: credis enim quod tibi prodesse præsumis; non credis quod Deo dignum est.

25. Rursus si credas quia idem Deus et novi et veteris Testamenti est, tempora autem Verbo ejus et momenta præmittas; tolerabilior Valentinus est, qui non sæcula ante Deum, sed deos putat esse, quod sæcula sunt:[4] minoris enim [4] sacrilegii est copulari divinitati sæcula, quam C præferri.

26. Si credas iterum quia Christus principium non sumpsit ex Virgine, sed tamen aliquod ante Christum æstimes esse principium; in tempore distantia, de impietate contentio est:[5] [5] Virginis enim supparem negasti esse, non temporis. Ego autem et supparem Virginis secundum susceptionem corporis non negabo, et creatorem temporis confitebor. Quid enim proficis, si dicas quia Christus hæc an illa sit D creatura? Creatura mutatur, non divinitas adoratur.[6] [6]

27. Noluit se sic Christus agnosci, nec his tantum, quæ supra hominem sunt, meritis æstimari. Denique cum interrogasset: *Quem me dicunt esse homines?* cum alii dicerent Eliam, Matth. XVI, 13. alii Hieremiam, aut unum ex prophetis, nullius sententiam prædicavit; cum Petrus dixisset: *Tu es Christus Filius Dei vivi,* hunc solum non *Ibid.*, 16. immerito laudavit.

nisi quod hæ cum paucis mss. *hujusmodi* præferunt, ubi in aliis pluribus legitur *cujusmodi:* eorumdem vero mss. quidam etiam geminant verbum *nescio* (*ita* N): quidam omittunt *multo melius hoc, quam scio.* (Edit. Maur.)

[1] Codd. A et N habent punctum interrogantis.

[2] Omnes edit. et mss. non pauci, *hoccine ego possum.... quod audivit, audivi; et quod vidit, audivi;* Rom. edit., *quod audivit, audio; et quod vidit, video;* cæteri mss. qui et potiores, ut nos in textu. Et rursus infra ubi omnes edit. et pars non minima mss., *naturam suam eum videre non poterat,* nonnulli mss., *non poterant;* ceteri etiam magno numero, et majori auctoritate, *videri non poterat.* (Edit. Maur.)

[3] Eodem plane sensu dictum vidimus lib. IV *de Fide,* cap. 10: *Sacramenta sumimus, quæ per sacræ orationis mysterium in carnem transfigurantur et sanguinem;* quæ verba ibidem a sacramentariorum strophis ipsamet a legitimo et naturali sensu detorquentium propugnavimus. Verum hic ipse locus peculiarem meretur animi adtentionem. Primo enim nemo est ex antiquis auctoribus a quibus citatus reperitur, Theodoreto scilicet, Ivone, ac Petro Lombardo, qui eum simplici significatione et κατὰ λέξιν non acceperint. De posterioribus duobus non reluctaturos existimamus adversarios; at prioris verba, quibus Ambrosiana græce reddit, considerandа. Sunt autem hujusmodi, κἂν γὰρ πιστεύσῃς ὡς ἀληθὲς εἶη τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, καὶ προσκομίσῃς τῷ θυσιαστηρίῳ πρὸς μεταποίησιν, etc. Quibus verbis figurativam tantum signari mutationem quis sibi persuadeat? Aut potius quis non illic manifestum agnoscat fidei græcorum de veritate eucharistica testimonium? Deinde cum in priori membro voces, *veram carnem esse susceptam,* ponantur in sua naturali significatione, in posteriori membro vocem *corpus* non in diversa accipiendam series ipsa per se admonet. Sed efficaciora sunt adhuc verba sequentia, *non distinguas tamen naturam divinitatis et corporis;* ubi vero corpori veram divinitatem opponi vel meridiana luce clarius est. Postremo sensus, quem Ambrosio adfingunt adversarii, perquam absurdus est. Idem enim est, ac si scripsisset sanctus Antistes: Nequaquam satis est, si credatis Christum in cruce affixum perpendisse, nec si credatis figuram ejus æneum serpentem exstitisse; nisi etiam credatis Christum in eo expirasse, non autem ejus divinitatem. Quod ratiocinium ineptissimum esse nemo non videt: verum e contrario pulcherrima gradatio conficietur, si ambrosiana verba a suo naturali significatu non avertantur. (Edit. Maur.)

[4] De hac Valentini absurditate præter Epiph. *Hær.* XXXI et August., *de Hæres.* cap. 11, vide Iræn. lib. I *adv. Hær.*, Tertull. *adv. Valent.*, etc. (Edit. Maur.)

[5] Rom. edit., *consensio est:* aperto quidem sensu, sed omni auctoritate destituto. (Edit. Maur.)

[6] Omnes edit. nec pauci mss. (*etiam* A), *divinitas adoratur:* reliqui mss., *non divinitas adoratur.* Melius, cum hic sensus sit, dum Christum unam dicis creaturam esse, non aliam, creaturam quidem mutas, ejus autem divinitatem non adoras. (Edit. Maur.)

28. Ergo Johannes dicit, Petrus dicit, Christus probavit, et tu non probas, ariane? Nec Johanni et Petro putas esse credendum, quos vel solos pro testimonio gloriæ suæ Dominus noster Jesus Christus ad omnium fidem credidit abundare? Denique quasi ad testimonium veteris et novi Testamenti Moyses cum Elia adsciscitur, cum
Matth. XVII, 1. Johanne Petrus frequenter adhibetur.

Joan. XIII, 23. 29. Petrus dicit: *Tu es;* non dicit: Tu esse cœpisti. Petrus dicit: *Tu es Filius Dei;* non dicit: Tu es creatura. Dixit hoc Johannes. Si adhuc non credidisti, quia non intellixisti mysterium supra sapientiam recumbentis, repetivit Petrus. Commendavit utrumque Christus, alterum judicio, alterum mysterio: id enim addidit, ut legeres quod in Christi pectore recumbebat, et intelligeres quod ejus caput, in quo principale omnium sensuum est, arcano quodam sapientiæ replebatur. Sed si non putas intelligendum esse mysterium, saltem noli impugnare judicium. Laudatur Petrus, quia Dei Filium credidit, quem videbat; quia se ab imperitæ plebis rudibus adhuc opinionibus separabat. Denique cum interrogasset Dominus, quid homines de Filio hominis æstimarent, cum diceretur vulgi sententia, Petrus tacebat.

30. Taces ergo, Simon, et respondentibus
Matth. XVI, 14. aliis, adhuc taces, cum ipse sis primus, qui etiam non interrogatus interrogas; nec times, ne reprehendaris a Domino, quia non respondes interroganti? Ideo, inquit, non respondeo, quia non interrogor meam, sed alienam sententiam; legi enim: *Ut non loquatur os meum opera ho-*
Ps. XVI, 4. *minum:* opus autem est perfidorum perfidias prædicare. Ergo taceo adhuc, quia nondum id quod sentio interrogor: non proferam labiis, quod animus non probavit. Erit tempus quando respondeam. Interrogabor et ipse quid sentiam: tunc demum respondebo quod meum est; meum est enim fidem loqui, pietatem adserere, gratiam prædicare.

31. Non igitur quasi pigrior sensu, voce tardior tacet; nec quasi fastidiosus differt vocis obsequium: sed quasi cautus periculum vul-
1 garis opinionis evitat,[1] qui periculum non evitabat salutis. Denique in posterioribus habes
Matth. XIV, 29. quia exsilivit e navi, ut occurreret Domino, non gloriæ cupidus, sed obedientiæ præmaturus.

32. Hic ergo qui ante reticebat, ut doceret nos quod impiorum nec verbum debeamus iterare; hic, inquam, ubi audivit: *Vos autem quid*
Matth. XVI, 15. *me dicitis?* statim loci non immemor sui, primatum egit: primatum confessionis utique, non honoris; primatum fidei, non ordinis. Hoc est dicere: Nunc nemo me vincat, nunc meæ partes sunt: debeo compensare quod tacui, debet pro-

A desse quod silui. Lingua mea non habet spinas; sine impedimento fides debet exire. Dum alii cœnum, alienæ licet, prolatæ tamen impietatis evacuant, qui aut Eliam, aut Hieremiam, aut unum ex prophetis Christum esse dixerunt; Matth. XVI, 14.
habuit enim ista vox cœnum, habuit ista vox spinas: dum alii, inquam, hoc lavant[2] cœnum, 2
dum in aliis enodantur hæ spinæ, vox nostra Filium Dei Christum resultet. Mihi purus est sermo, cui nullas spinas expressa reliquit impietas.

B 33. Hic est ergo Petrus qui respondit pro ceteris apostolis, immo præ ceteris; et ideo *Ibid.*, 16.
fundamentum dicitur, quia novit non solum proprium, sed etiam commune servare. Huic adstipulatus est[3] Christus, revelavit Pater. Nam 3
qui veram generationem loquitur Patris, a Patre adsumpsit, non sumpsit ex carne.

CAPUT V.

C *Fidem hanc Ecclesiæ fundamentum esse, ac valere adversus omnes hæreses, qua in Christo divina simul et humana generatio creditur. Duas illas generationes invicem sibi non officere; sed quæ ad utramque pertinent, salva etiam in passione ac sepultura mansisse. Non ergo infirmitates corporis divinitati adtribuendas, cum hæc a loco et tempore absoluta sit; et nihil nisi secundum carnem pati potuerit Verbum divinum.*

D 34. Fides ergo est Ecclesiæ fundamentum: non enim de carne Petri, sed de fide dictum est, quia portæ mortis ei non prævalebunt: sed confessio vicit infernum. Et hæc *Ibid.*
confessio non unam hæresim exclusit; nam cum Ecclesia multis tamquam bona navis fluctibus sæpe tundatur, adversus omnes hæreses debet valere Ecclesiæ fundamentum.

35. Dies me citius defecerit, quam nomina
E hæreticorum diversarumque sectarum: adversum omnes tamen generalis ista est fides,[4] quia 4
Christus est Dei Filius, et sempiternus ex Patre, et natus ex Maria virgine. Quem quasi gigantem sanctus David propheta describit, eo quod biformis geminæque naturæ unus sit consors divinitatis et corporis: qui *tamquam sponsus procedens de thalamo suo, exsultavit tamquam gigas ad currendam viam.* Sponsus animæ se- Ps. XVIII, 6.
cundum Verbum: gigas terræ, quia usus nostri
F officia percurrens, cum Deus semper esset æternus, incarnationis sacramenta suscepit, non divisus,[5] sed unus; quia utrumque unus, et 5
unus in utroque, hoc est, vel divinitate vel corpore: non enim alter ex Patre, alter ex Virgine; sed idem aliter ex Patre, aliter ex Virgine.

[1] Mss. aliquot juxta Maurinos, et codex N, *cautus periculum. Vulgares opiniones evitat.* Infra vero edit. Rom. sola, *in superioribus habes.*

[2] Amerb. et Eras. et mss. nonnulli (*etiam* N), *in hac labant cœnum:* Gill. et Rom. *in hoc lavant cœnum*, sed melius in mss. pluribus *in* omittitur.

[3] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *affabulatus est.*

[4] Hæc verba citantur in quadam collectione inedita sententiarum Patrum Codicis Novariensis, quam publici juris se factrurum promittit Sac. Guarinus Amelli.

[5] Hæc verba græce proferuntur a Card. Majo ex quodam Codice Vat. excerpta, in quo sub hoc titulum habentur. — Cap. VIII: Ἀμβροσίου ἐκ τοῦ τετάρτου λόγου της ἐναν.θρωπησεως.

36. Generatio generationi non præjudicat, nec caro divinitati; quia nec pignus Patri, nec voluntas passioni, nec passio voluntati.[1] Idem enim patiebatur, et non patiebatur:[2] moriebatur, et non moriebatur: sepeliebatur, et non sepeliebatur: resurgebat, et non resurgebat, quia corpus proprium suscitabat; quia quod cecidit, hoc resurgit; quod non cecidit, non resurgit. Resurgebat igitur secundum carnem, quæ mortua resurrexit; non resurgebat secundum Verbum, quod non resolutum fuerat in terram, sed apud Deum semper manebat.

37. Ergo et moriebatur secundum nostræ susceptionem naturæ, et non moriebatur secundum æternæ substantiam vitæ: et patiebatur secundum corporis susceptionem, ut suscepti corporis veritas crederetur; et non patiebatur secundum Verbi impassibilem divinitatem, quod totius exsors doloris est. Denique idem dicebat: *Deus, Deus meus, respice in me: quare me dereliquisti?* quia secundum carnem relictus est, qui secundum divinitatem nec deseri potuit, nec relinqui.

Ps. xxi, 1.

38. Idem etiam dicit: *Longe a salute mea verba delictorum meorum,* hoc est, non capiatur qui audit: *Quare me dereliquisti?* sed intelligat quod secundum carnem ista dicantur, quæ longe a plenitudine divinitatis aliena sunt. Aliena sunt enim a Deo verba delictorum, quia aliena sunt et delicta verborum: sed quoniam delicta aliena suscepi, etiam delictorum alienorum verba suscepi; ut derelictum me a Patre Deo esse dicam, qui apud Deum semper sum.

Ibid.

39. Erat igitur immortalis in morte, impassibilis in passione. Etenim quasi Deum non cepit mortis ærumna, et eumdem quasi hominem inferna viderunt. Denique *emisit spiritum,* et tamen quasi arbiter exuendi suscipiendique corporis, emisit spiritum, non amisit. Pendebat in cruce, et omnia commovebat. Tremebat in ligno, quem totus tremebat hic mundus. Erat inter supplicia, excipiebat[3] vulnera, et regnum cœleste donabat. Peccatum omnium factus, peccata generis abluebat humani. Postremo mortuus est, et secundo et tertio exsultans atque ovans dico, mortuus est, ut illius mors vita fieret mortuorum.

Matth. xxvii, 50.

40. Sed nec sepulcrum quidem ejus miraculo caret. Nam cum esset unctus a Joseph, et in ejus monumento sepultus, novo opere quodam ipse defunctus defunctorum sepulcra reserabat; et corpus quidem ejus jacebat in tumulo, ipse autem inter mortuos liber, remissionem in inferno positis, soluta mortis lege, donabat. Erat ergo caro ejus in monumento, sed virtus ejus operabatur e cœlo. Ostendebatur omnibus per corporis veritatem; quia non caro erat Verbum, sed caro erat Verbi. Caro quidem gustavit mortem, sed impassibilis Dei virtus; et si exuit corpus, nullum tamen de corpore Deo damnum.

Luc. xxiii, 53.

41. Cur divinitati adtribuis ærumnas corporis, et infirmum doloris humani et divinæ connectis naturæ? *Nunc anima,* inquit, *mea turbata est.* Anima turbata est, non sapientia; immutabilis enim manebat sapientia, etsi circumdaretur amictu carnis. Nam in illa servi forma erat veri luminis plenitudo; et cum se exinanivit, lumen erat. Denique dicebat: *Ambulate dum lumen habetis.* Et quando in morte fuit, in umbra non erat. Denique etiam in inferno positis vitæ lumen fundebat æternæ. Radiabat etiam illic lux vera sapientiæ, illuminabat infernum; sed inferno non claudebatur. Quis enim locus est sapientiæ? Denique dicit justus: *Sapientia autem unde inventa est? Quis autem locus est disciplinæ? Nescit homo viam ejus, nec inventa est inter homines.*

Joan. xii, 27

Ibid., 35.

Job xxviii, 12, 13.

42. Ergo nec in tempore, nec in loco Sapientia est; unde et tempus esse significat.[4] Sed quomodo in tempore, quæ in principio erat? Quomodo in loco, quæ apud Deum erat? Unigenitus Filius si quæritur, in sinu Patris evangelico spiritu reperitur. Numquid sinum Patris locum putatis? Et quæritis quomodo nata sit, cum dicat propheticus vir: *Nescit homo viam ejus?* Et secundum homines ortum ejus æstimatis, cum Job dicat quod inter homines non sit inventa? Et mortem tribuitis Sapientiæ, de qua *abyssus dicit: Non est in me; et mare dicit: Non est mecum?* Non dicit cœlum: Non est in me; sed *abyssus dicit: Non est in me.* Non enim abysso, sed Patri dixit: *In manus tuas commendo spiritum meum.* Ipsa anima etsi fuit in abysso, jam non est; quia scriptum est: *Quoniam non relinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.*

[4]

Ibid., 13.

Ibid., 14.

Luc. xxiii, 46

Ps. xv, 10.

43. Mare ergo dicit: *Non est mecum;* hoc est, vita nostra dicit fluctibus sæculi inquieta. Non est enim inter homines caro ejus, quia secundum carnem jam non novimus Christum. Terra dicit: *Non est mecum,* quia resurrexit. Denique Angelus ait: *Quid quæritis viventem cum mortuis?* Et bene mare dixit: *Non est mecum,* quia super mare erat. Denique in mari et corporeis vestigiis ambulabat, quando et subjecto mari super mare Petrum ambulare præcepit; qui licet titubaverit, titubavit tamen non per imbecillitatem jubentis, sed per infirmitatem obedientis.

II Cor. v, 16.

Luc. xxiv, 5.

Matth. xiv, 29

44. Ergo splendori gloriæ non permisceas nostræ atramentum naturæ; non luci nebulam humanæ carnis offundas. Rursus passionem prædicans, si nequaquam id quod est passibile

[1] Hæc verba inserta habentur supra citatæ collectioni codicis Novariensis.

[2] Athanasius epistola ad Epictetum quæ reperitur inter ejus Opera, et apud Epiphanium Hæresi LXXVII, καὶ ἦν παράδοξον, ὅτι αὐτὸς ἦν ὁ πάσχον καὶ μὴ πάσχον, etc.; locum ipsum adi et cum hoc Ambrosiano compone. (Edit. Maur.)

[3] Mss. non pauci (*etiam* N), *expiabat vulnera,* notant Maurini. Sed evidenter repudianda est hæc lectio, ut sensu vacua.

[4] Ita vet. editt. ac plures mss.; Rom. vero, et alii per interrogationem, *unde tempus significat?* Minime male. (Ed. Maur.)

recognoscas, pietatem Domini refellisti, salutem tuam negasti. Unde amentes eos æstimare debemus, qui audientes dicentem Dei Filium: Joan. XVIII, 23. *Quid me cædis?* secundum naturam divinitatis subjectum injuriæ putaverunt. Dixit enim: *Quid me cædis?* sed cædem divina natura non sensit. Dixit: *Dorsum meum dedi in flagella, et maxillas meas in palmas: vultum autem meum* [1] Isai. L, 6. *non converti*[1] *a confusione sputorum.* Dorsum dixit et maxillas et vultum, hoc est, humani corporis portiones. Quod enim caro Verbi patiebatur, vel manens in carne Dei Verbum patiebatur carne, sicut scriptum est: *Christo in* I Petr. IV, 1. *carne passo;* in se utique pro corporis adsumptione referebat, ut quæ nostra sunt, in se ipse susciperet, et suis circumvestiret humana.

45. Recte igitur secundum naturam suam et caro passa est, nec ea corporis passione Verbi [2] natura mutata est:[2] in veritate enim nostra est resurrectio, et ideo in veritate Christi passio prædicatur.

CAPUT VI.

Perstringuntur ii omnes hæretici, qui Christum vel in phantasmate passum, vel duas in se personas complexum dicunt, non secus ac qui vel a Dei Filio Verbum distinguunt, vel a carne non distinguunt divinitatem, vel hanc tamquam imperfectam injuriis corporis subjiciunt. Cum autem horum omnium auctores sint ii, qui divinitatam carnemque Domini unius naturæ esse fingebant, eos Nicæni concilii auctoritatem falso venditare ostendit Ambrosius, Christum in Scripturis tantum secundum humanitatem passum narrari patefaciens. Addit carnem ab eo propterea susceptam, ut quod peccaverat, in se redimeret, cum Deo et peccato nihil queat esset commune. Postremo ostendit quam absurda sint quæ ex adversariorum opinione sequantur.

46. Nec enim, quod quidam dicunt, in phantasmate passus est; quia nec in phantasmate super mare ambulavit, quod discipuli Matth. XIV, 26. in Evangelio opinati esse produntur. Sed excusantur, quia: *Nondum erat Spiritus datus;* Joan. VII, 39. *nondum enim Jesus fuerat honorificatus.* Nobis Rom. V, 5. jam crucifixus est Christus et resurrexit; nobis jam Spiritus datus est, qui adsertor est veritatis. Et discipuli quidem aliquando erraverunt, ne nos postea errare possemus. Ergo illorum error nobis proficit. Quasi homines errarunt; quasi discipuli crediderunt.

A 47. Et hos[3] igitur qui in phantasmate venisse Jesum prædicant, et illos condemnare debemus, qui adversa erroris linea non unum eumdemque Filium Dei dicunt, sed alium esse qui ex Deo Patre natus sit, alium qui sit generatus ex Virgine;[4] cum Evangelista dicat quia *Verbum caro factum est,* ut unum Domi- Joan. I, 1. num Jesum, non duos crederes.

48. Nonnulli etiam aliud Dei Verbum, aliud Dei Filium crediderunt; cum ipsum, qui in B principio erat Verbum apud Deum Patrem, in sua propria venisse Evangelista testetur. Sunt *Ibid.*, 11. autem qui tamquam ad unum prophetarum, ita ad Christum factum esse Verbum arbitrati sunt, non ipsum esse Dei Verbum. Sed de nullo prophetarum dictum est quia *Verbum caro factum est.* Nullus prophetarum abstulit peccata mundi. De nullo alio dictum est: *Hic est Filius meus dilectus, in quo complacui.* De nullo prophetarum legimus quod sit Dominus majestatis, quod C de Christo Apostolus dixit, quia Judæi Dominum majestatis crucifixerunt. I Cor. II, 8.

49. Sed dum hos redarguimus, emergunt alii qui carnem Domini et divinitatem dicant unius esse naturæ. Quæ tantum sacrilegium inferna vomuerunt? Jam tolerabiliores sunt ariani, quorum per istos perfidiæ robur adolescit, ut majore contentione adserant Patrem et Filium et Spiritum sanctum unius non esse substantiæ; quia isti divinitatem Domini et carnem D substantiæ unius dicere tentaverunt. Deinde cum isti dicant quia Verbum in carnem, capillos, sanguinem et ossa conversum est, et a natura propria mutatum est; datur illis locus ut infirmitatem carnis ad infirmitatem divinitatis, quadam facta divinæ naturæ mutatione, detorqueant.

50. Sunt etiam qui in tantum impietatis prodierint, ut putent quia divinitas Domini circumcisa est, et imperfecta de perfecta facta est; et in ligno non caro, sed illa operatrix E omnium[5] substantia divina in carnis specie coagulata pendebat. Quis autem non horrescat? Quis audiat quia non ex Maria virgine, sed ex divina substantia passibilem sibi carnem fecerit Dei Verbum? Quod adserendo eo prolabuntur, ut non ex tempore corpus Domini esse susceptum, sed coæternum Dei Verbo semper fuisse contendant.

51. Horum omnium auctores sunt, qui divinitatem et carnem Domini unius naturæ fuisse F dixerunt. Legi enim quod non crederem, nisi ipse legissem: legi, inquam, in cujusdam libris sic positum, et organum, et eum a quo movebatur organum, unius in Christo fuisse naturæ.[6]

[1] Omnes edit. ac pauci mss. (*etiam* A), *non averti:* reliqui *non converti,* supple, in aliam partem. (Edit. Maur.)

[2] Mss. aliquot, *natura immutata est:* absurdo sensu, nisi *immutata* illic ponatur pro *mutata.* Ceterum quæ hoc et toto seq. capite disputantur, tantam habent affinitatem cum Athanasii epistola supra laudata, vix ut alia major queat cogitari. (Edit. Maur.)

[3] Hic incipit fragmentum in Concilio Ephesino allatum.

[4] Hic non abs re erit verba Damasi conferre in VI anathematismo contra apollinaristas prolata: *Anathematizamus eos qui duos Filios adserunt, unum ante sæcula et alterum post adsumptionem carnis ex Virgine.*

[5] Hic incipit fragmentum codicis B.

[6] Leontius Bizant. lib. *Adv. Fraudes Apollin.* cum hæc ipsa verba tamquam *ex Oratione disputat.* ipsiusmet Apollinaris referat, quem auctorem Ambrosius indicet, palam facit. (Edit. Maur.)

Quod ideo posui, ut ex scriptis nomen deprehendatur auctoris; et advertant, quamvis exquisitissimis argumentis, et phaleratis sermonibus non posse vim veritatis obduci.

52. Et hic mihi frequenter Nicæni concilii tractatum se tenere commemorat. Sed in illo tractatu patres nostri non carnem, sed Dei Verbum unius substantiæ cum Patre esse dixerunt; et Verbum quidem ex paterna processisse substantia, carnem autem ex Virgine esse confessi sunt. Quomodo igitur Nicæni concilii nomen obtenditur, et nova inducuntur, quæ numquam nostri sensere majores; cum utique Scripturæ
I Petr. I, 2. dicant quia Christus secundum carnem passus est, non secundum divinitatem; Scripturæ dicant
Isai. VII, 14. quia Virgo in utero accipiet, et pariet Filium? Accepit enim virtutem, et peperit Filium, quem
1 ex se[1] ipsa suscepit.

53. Denique hoc etiam Gabriel proprio sermone declarat dicens: *Et quod nascetur ex te*
Luc. I, 35. *sanctum, vocabitur Dei Filius. Ex te,* inquit, ut secundum hominem quod ex ipsa nasceretur, adverteres: ex se enim generavit Maria, ut quod generaretur ex ipsa, in eo, salva generationis[2] Dominicæ prærogativa, corporis esset vera natura. Sed et Paulus dicit se prædestinatum esse in Evangelium Dei: *Quod ante,* inquit, *promiserat per prophetas de Filio suo,* qui factus est ei[3] *ex semine David secundum*
Rom. I, 2, 3. *carnem.* Et ad Galatas: *Postquam autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum*
Gal. IV, 4. *factum ex muliere.* Et ad Timotheum dixit: *Memor esto Jesum Christum resurrexisse a mor-*
II Tim. II, 8. *tuis ex semine David.*

54. Ergo ex nobis accepit quod proprium offerret pro nobis, ut nos redimeret ex nostro; et quod nostrum non erat, ex suo nobis divina sua largitate conferret. Secundum naturam igitur se obtulit nostram, ut ultra nostram operaretur naturam. De nostro sacrificium, de suo præmium est; multaque in eodem et secundum naturam invenies, et ultra naturam. Secundum conditionem etenim corporis in utero fuit, natus est, lactatus est, in præsepio est collocatus: sed supra conditionem Virgo concepit, Virgo generavit; ut crederes quia Deus erat, qui novabat naturam, et homo erat qui secundum naturam nascebatur ex homine.

55. Neque enim, ut quidam interpretati sunt, natura ipsa Verbi mutata est, quæ immutabilis semper est, sicut ipse dixit: *Videte, videte me,*
Malac. III, 6. *quia ego sum, et non sum mutatus.* Sed etiam Paulus dixit: *Quia Jesus Christus heri et hodie,*

A *ipse est in sæcula;* hoc est, qui non secundum Hebr. XIII, 8.
naturam mutatus est carnis, sed immutabilis etiam in ipsa mutabili conditionis humanæ qualitate permansit.

56. Didicistis igitur quia sacrificium de nostro obtulit. Nam quæ erat causa incarnationis, nisi ut caro quæ peccaverat, per se redimeretur? Quod peccaverat igitur, hoc redemptum est. Non est ergo immolata divinitas Verbi, quia non peccaverat divinitas Verbi; et ideo non
B est Verbi natura in carnis conversa[4] naturam, 4
quia immunis peccati divinitas pro peccato, quod non fecerat, se non debebat offerre. Hoc enim in se obtulit Christus, quod induit; et induit, quod ante non habuit. Non igitur divinitatis suæ divinitatem induit, in quo erat plenitudo divinitatis æternæ; sed carnem adsumpsit, ut spolium carnis exueret, atque in semet ipso et manubias diaboli crucifigeret, et trophæa virtutis erigeret.

C 57. Ergo si caro omnium et in Christo[5] subjacuit injuriæ, quomodo unius illam cum divinitate dicitis esse substantiæ? Si enim unius est substantiæ Verbum et caro, quæ de terra habet naturam; cur unius substantiæ adseratur Verbum atque anima, quam perfectam naturæ suscepit humanæ? Unius autem substantiæ est Verbum cum Deo secundum paternam professionem, et ipsius Domini adsertionem, qui ait: *Ego et Pater unum sumus.* Unius ergo substantiæ Pater cum Joan. X, 30.
D terreno corpore prædicatur. Et adhuc indignamini in arianis, quia hi dicunt Filium Dei creaturam esse; cum ipsi dicatis Patrem unius cum creaturis esse substantiæ?

58. Quid autem aliud agitis ista dicendo, nisi ut aut limum Adæ, terramque nostram divinæ substantiæ comparetis; aut certe divinitatem in terrenæ corruptelæ injuriam transferatis? Dicendo enim quod Verbum caro et ossa factum est, in terram utique dicitis esse
E conversum; quoniam caro et ossa de terris sunt.

59. Sic scriptum est, inquiunt, quia *Verbum caro factum est.*[6] Scriptum est, non nego; sed Joan. I, 14
considera quid sequatur: sequitur enim: *Et habitavit in nobis,* hoc est, illud Verbum quod carnem suscepit, hoc habitavit in nobis, hoc est, in carne habitavit humana; et ideo Emmanuel dictus est, hoc est, nobiscum Deus. Matth. I, 23.
Hoc ergo *Verbum caro factum est;* pro eo quod est, homo factus est. Sicut etiam in Johel dixit:
F *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem;* Joel. II, 28.
non enim super irrationabilem carnem, sed in homines futura promittitur gratiæ spiritalis effusio.

[1] Omnes edit. ac pauci mss. (*etiam* A *et* N), *quem et ipsa suscepit:* alii paulo plures, *quem ex ipsa suscepit,* non male, si voces *ex ipsa* referas ad *virtutem:* plurimi tamen exhibent *ex se ipsa,* id est, ex propria substantia, cui sensui consequentia patrocinantur. (Edit. Maur.)

[2] Mss. nonnulli (*etiam* B), *salva incarnationis Dominicæ,* etc., haud satis recte, cum generationis æternæ prærogativa designetur. (Edit. Maur.)

[3] Mss. B et N omittunt *ei.*

[4] Iidem mss., *in incarnationis;* nec magis commode. (E. M.)

[5] Vet. editt., *si caro omnis et in Christo;* Rom., *si caro et in Christo omni,* etc.; mss. autem magno consensu, *si caro omnium,* etc. optimo sensu; indicatur siquidem carnem Christi et nostram omnium ejusdem esse substantiæ ac naturæ, proindeque alteram iisdem injuriis, quibus afficitur altera, subjacere. (Edit. Maur.)

[6] Hanc objectionem ab Apollinaristis magnifice admodum ostentatam fuisse non solum ex eo colligere licet, quod illam accurate confutat Ambrosius; verum etiam quod ab Athanasio in sua ad Epictetum epistola non inferiore studio refellitur; quamquam in hoc rationem nonnihil diversam uterque sit sequutus. (Edit. Maur.)

60. Quod si secundum litteram vos tenetis, ut putetis ex eo quod scriptum est, quod *Verbum caro factum est*, Verbum Dei in carnem esse conversum; numquid negatis scriptum esse de Domino, quia peccatum non fecit, sed peccatum factus est? Ergo in peccatum conversus est Dominus? Non ita, sed quia peccata nostra suscepit, peccatum dictus est. Nam et maledictum dictus est Dominus, non quia in maledictum conversus est Dominus; sed quia nostrum suscepit ipse maledictum: *Maledictus enim*, inquit, *qui pendet in ligno.* Miraris ergo quia scriptum est: *Verbum caro factum est*, cum caro adsumpta sit a Dei Verbo, quando de peccato quod non habuit, scriptum est quia peccatum factus est; hoc est, non natura operationeque peccati, utpote in similitudinem carnis peccati factus, sed ut peccatum nostrum in sua carne crucifigeret, susceptionem pro nobis infirmitatum obnoxii jam corporis peccati carnalis adsumpsit?

II Cor. v, 21. Gal. III, 13. Deut. XXI, 23.

61. Desinant ergo dicere naturam Verbi in corporis naturam esse mutatam; ne pari interpretatione videatur natura Verbi in contagium mutata peccati. Aliud est enim quod adsumpsit, et aliud quod adsumptum est. Virtus venit in Virginem, sicut et angelus ad eam dixit, quia *virtus Altissimi obumbrabit te.* Sed natum est corpus ex Virgine; et ideo cœlestis quidem descensio, sed humana conceptio est. Non ergo eadem carnis potuit esse, divinitatisque natura.

Luc. I, 35.

CAPUT VII.

Quod libris superioribus hunc addiderit, excusat: deinde ubi rationes eorum, qui animam a Christo negabant esse susceptam, ineptas demonstravit, eamdem animæ susceptionem Scripturæ adstruit testimoniis: tum exposito cur animam a Domino non prætermissam esse oportuerit, eosdem vano timore agitari ostendit. Quomodo metuere aut proficere dicatur Christus; neque tamen periculum sit, ne dividatur, vel tetras videatur induci: quod ultimum in eos ipsos retorquetur.

62. Possem latius persequi; sed vereor ne hæc ipsa aliquibus aut superflua aut prolixa videantur. Fortassis enim dicat aliquis: Nonne de Patris et Filii divinitate quinque illis, quos scripsisti, libris conclusurum te esse promiseras? Sed quid faciam, cum quotidie novas seminent quæstiones? Non præterit sponsio, sed adstringit objectio. Nam quemadmodum potest finis esse responsi, si modus nullus objecti sit?

63. Et tamen de Patris et Filii divinitate consummaturum responsionem in superioribus me spoponderam; hoc autem libro de incarnationis Dominicæ sacramento plenior, sicut debuit, facta digestio est. Nam cum illud quod ait Dominus: *Tristis est anima mea usque ad mortem;* et infra: *Pater meus, si possibile est, transfer a me calicem hunc: sed tamen non sicut ego volo, sed sicut tu vis;* non ad Spiritus sancti compassionem, sed ad rationabilis adsumptionem animæ, et naturæ humanæ refertur affectum; consequens est, ut per adsertionem Dominici sacramenti et plenitudinem naturæ humanæ fuisse adstruamus in Christo, et ab infirmitatis præjudicio Spiritum sanctum separemus. Non est enim obnoxius infirmitati, qui non est obnoxius passioni.

Matth. XXVI, 38. *Ibid.*, 39.

64. Quæro igitur qua ratione animam putent quidam a Domino Jesu non esse susceptam;[1] an quia metus est ne sensu Christus laberetur humano? Dicunt quippe quia concupiscentia carnis legi mentis repugnet. Sed qui hoc ait, tantum abest ut Christum putaverit lege carnis in peccati vincula fuisse deducendum; ut ipse in æstu positus fragilitatis humanæ, per Christum sibi subveniri posse crediderit dicens: *Infelix ego homo! quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum.* Qui ergo alios a carnis lubrico vindicabat, numquid formidare poterat, ne etiam ipse dominatu quodam carnis istius vinceretur?

[1]

Rom. VII, 23. Rom. XXIV, 25.

65. Sed carnis istius, sicut volunt, formidabat illecebras. Ergo et carnis susceptionem declinare debuerat, ne ad lubricum traheretur erroris. Sed quomodo lubricum poterat timere peccati, qui peccatum remissurus advenerat? Et ideo cum susceperit carnem hominis, consequens est ut perfectionem incarnationis plenitudinemque susceperit; nihil enim in Christo imperfectum. Suscepit itaque carnem, ut resuscitaret; adsumpsit animam, sed animam perfectam, rationabilem, humanam adsumpsit atque suscepit.

66. Nam quis potest negare quod susceperit animam, cum ipse dicat: *Animam meam pono pro ovibus meis?* Et iterum: *Propterea me Pater diligit, quia ego pono animam meam, ut iterum sumam illam?* Non per parabolam hoc dicitur, nec perfunctoria significatione, in qua aliud dicitur, et aliud intelligitur, sicut illud: *Neomenias et sabbata vestra odit anima mea*: licet etiam illud ad Christi animam possit referri, quæ ideo posita est, ut aboleret judaicæ superstitionis errorem, et unius sacrificii institueret veritatem.

Joan. X, 15. Isai. I, 13

67. Sed de hoc dubitent prophetico: evangelicum hoc refutare non possunt de animæ proprietate dictum, cum de morte Domini et resurrectione sit dictum; denique addit: *Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a me ipso. Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam.* Eamdem igitur ponit, quam suscepit. Suscepit dico: non enim Verbum ipsum Dei vivum in sua carne

Joan. X, 18.

[1] Arium in ea sententia fuisse litteris prodiderunt August. *de Hæres.* cap. 55, Theodoretus lib. VI *Hæret. Fabul.* cap. 1, et alii. (Edit. Maur.)

ad nostræ animæ vicem factum est; sed sicut carnem nostram, ita et animam nostram perfectam naturæ humanæ adsumptione suscepit. Adsumpsit, inquam, animam, ut incarnationis suæ benediceret sacramento: suscepit affectum meum, ut emendaret.

68. Quid autem opus fuit carnem suscipere sine anima; cum utique insensibilis caro, et irrationabilis anima nec peccato sit obnoxia, nec digna præmio? Illud ergo pro nobis suscepit, quod in nobis amplius periclitabatur. Quid autem mihi prodest, si totum me non redemit? Sed totum me redemit, qui ait: *Mihi indignamini, qui totum hominem sanum feci in*
Joan. VII, 23. *sabbato?* Totum me redemit, quia in virum perfectum fidelis non ex parte, sed totus resurgit.

69. Desinant ergo isti misericordes timere, ne Christus carnem suam, vel animam perfectam sensumque hominis non potuerit gubernare, qui etiam illum asinæ pullum, quem ante nemo
Luc. XIX, 30. sederat, gubernavit. *Qui plantavit aurem, non*
Ps. XCIII, 9. *audiet?* Qui alios regebat, se regere ipse non poterat? Qui peccata donabat, peccatum ipse faciebat? Desinant nimium solliciti isti, tamquam pædagogi Christi, vereri ne etiam in ipso concupiscentia carnis legem mentis oppresserit, quæ non oppressit in Paulo, sed tantummodo
Rom. VII, 23. repugnavit. Athleta Christi victorias mentis numerat suæ: hi trepidant ne caro titubaverit in Domino, quæ vicit in servulo?

70. Non vult pro se timere nos Christus; non vult pro se flere nos Dominus. Denique dicit: *Filiæ Hierusalem, nolite me flere: vos ipsas*
Luc. XXIII, 28. *flete.* Et istis dicit: Nolite mihi timere: vobis timete. An non audistis dicentem David: *Dominus illuminatio mea et salus mea, quem timebo? Dominus defensor vitæ meæ, a quo trepidabo?* Et alibi: *Non timebo quid faciat mihi homo;* et alibi: *Non timebo quid faciat mihi caro?*[1]
Ps. XXVI, 1
Ps. CXVII, 6
Ps. LV, 5

71. Dicit ergo: Ego lapsum naturæ humanæ timere potui, quem homo ipse non timuit? Deus igitur ante carnem, Deus in carne, perfectionem naturæ adsumpsi humanæ: suscepi sensum hominis, sed non sum sensu carnis inflatus. Sensu hominis animam meam dixi esse turbatam: sensu hominis esurivi: sensu hominis rogavi, qui rogantes exaudire consuevi: sensu hominis profeci,[2] sicut scriptum est: *Et Jesus proficiebat ætate et sapientia et gratia apud Deum et homines.*[3]
Luc. II, 52

72. Quomodo proficiebat Sapientia Dei? Doceat te ordo verborum. Profectus est ætatis, et profectus sapientiæ, sed humanæ est. Ideo ætatem ante præmisit, ut secundum hominem crederes dictum: ætas enim non divinitatis, sed corporis est. Ergo si proficiebat ætate hominis, proficiebat sapientia hominis: sapientia autem sensu proficit, quia a sensu sapientia. Jesus autem proficiebat ætate et sapientia. Quis sensus proficiebat? Si humanus, ergo et ipse susceptus est; si divinus, ergo mutabilis per profectum. Quod enim proficit, utique mutatur in melius: sed quod divinum est, non mutatur: quod ergo mutatur, non utique divinum. Sensus igitur proficiebat humanus; sensum ergo suscepit humanum.

73. Et ut sciamus quia secundum hominem loquebatur, præmisit supra dicens: *Puer autem crescebat et confortabatur et implebatur sapientia; et gratia Dei erat cum illo.* Et *puer* nostræ
Ibid., 40. nomen ætatis est; nec confortari virtus poterat Dei, nec crescere Deus, nec altitudo sapientiæ Dei, nec plenitudo divinitatis impleri. Quæ igitur implebatur, erat non Dei, sed nostra sapientia.

[1] Mss. aliquot juxta Maurinos, *mihi caro. Ergo lapsum:* duo: *Deus lapsum.... timere potuit.* Codex B, *Ego ergo lapsum,* etc.

[2] Hæc Ambrosii doctrina de Christi in sapientia profectu tam incommoda visa est Petro Lombardo, ut eam ab aliorum Patrum atque adeo ab Ecclesiæ sensu alienam esse pronuntiet; nisi tamen accipiatur de profectu externo, et secundum aliorum hominum opinionem: *Quia ita se habebat,* inquit, *et gerebat, ac si agnitionis expers esset.* Verum isthæc responsio non injuria Estio aliisque theologis non satisfacit; quippe quæ causam adjudicaret adversariis. Quid enim illis expeditius, quam ut speciem illam profectus tantummodo externam divinitati, qua in Christo animæ vicem suppleri dictitabant, adscriberent? Petavius lib. XI *de Incarn.* cap. 2, non eamdem hac de re Patrum omnium scribit esse sententiam; cum alii profectum hominis in Christo admitterent, alii negarent. De sancto autem nostro ita loquitur: *Ambrosius vero re ipsa Christum profecisse, et incrementum cepisse ut ætatis, ita et sapientiæ, gratiæque præcipuæ magis quam cæteri omnes affirmare videtur.* Hæc ille, in cujus suæ opinionis confirmationem citat sequentis numeri verba, *Quomodo proficiebat,* etc. Verumtamen quominus magno viro hic adsentiamur, prohibet ipsemet Ambrosius. Etenim cum lib. V *de Fide,* cap. 18, num. 221, retulisset non paucos esse, qui Dominum quidem secundum divinitatem omnia cognovisse, at secundum humanitatem vere ignorasse nonnulla profitebantur; sequenti num. sibi non probari hanc opinionem non dissimulat. Nec tamen propterea eos ullo modo habet pro hæreticis, quin immo catholicos fuisse haud immerito ex ipsis verbis, quibus utitur, colligimus. Unde facile pateremur nos persuaderi, sanctum Doctorem, cum videret eamdem opinionem, quæ et multorum et catholicorum erat, refellendis apollinaristarum commentis commodam esse, in ea hic argumentari, non in propria; quod et nonnumquam ipsi usuvenire a nobis jam non semel observatum est. Ceterum nihilominus verisimile nobis videtur, quidquid hoc loco disputandum de Christi profectu, accommodandum attribuendumque tertiæ illi scientiæ, quam in eo præter beatam atque infusam sub nomine adquisitæ sive experimentalis admittunt theologi. Hanc esse ajunt qua Sanctus noster dicit sensu humano Christum profecisse, nimirum per notitiam rerum a sensibus acceptam: non quod eam notitiam ignorantia præcederet, sed quoniam quæ antea sciret, id novo cognoscendi modo, id est, experiendo per ætatis accessum disceret. Quale aliquid in Adamo factum agnoscit August. lib. VIII *de Gen. ad litt.*, cap. 8. Sed ne mentem cum Ambrosii cum aliorum quorumdam Patrum ea in re liquido perfectam habeamus, hoc in causa est, nempe quod ad adserendam Christo Domino humanam animam videbant sufficere, si profectum aliquem, qualiscumque demum is esset, e Scriptura in ipso demonstrarent, proindeque non multum de inquirenda ejusmodi profectus natura satagebant. Nec difficulter illud advertas apud Epiphanium Hæresi LXXVII, n. 26, Theodoretum lib. V, *Hæret. Fabul.* cap. 13, atque alios. (Edit. Maur.)

[3] Pauci mss. juxta Maurinos, *apud Deum et apud homines. Profectus ætatis et profectus sapientiæ, sed humanæ est. Quomodo proficiebat sapientia Dei, doceat te ordo verborum. Ideo autem,* etc.

Nam quomodo implebatur, qui ut omnia im- A
pleret, descendit?[1]
Ephes. IV, 10.

74. Per quem autem sensum Esaias dixit, patrem puer nesciebat aut matrem? Scriptum est enim: *Priusquam sciat puer patrem aut matrem, accipiet virtutem Damasci et spolia*
Isai. VIII, 4. *Samariæ.* Sapientiam enim Dei futura et occulta non fallunt: expers autem agnitionis infantia, per humanam utique imprudentiam, quod adhuc non didicit, ignorat.

75. Sed verendum est, inquis, ne si duos B principales sensus aut geminam sapientiam Christo tribuimus, Christum dividamus. Numquid cum et divinitatem ejus adoramus et carnem, Christum dividimus? Numquid cum in eo imaginem Dei, crucemque veneramur, dividimus eum? Apostolus certe, qui de eo dixit: *Quoniam etsi crucifixus est ex infirmi-*
II Cor. XIII, 4. *tate nostra, vivit tamen ex virtute Dei;* ipse dixit quia non divisus est Christus. Numquid etiam cum dicimus quia animam rationabilem C et intellectus nostri suscepit capacem, divi-
I Cor. I, 13. dimus eum?

76. Non enim ipse Deus Verbum pro anima rationabili et intellectus capaci in carne sua fuit; sed animam rationabilem et intellectus capacem, et ipsam humanam, et ejusdem substantiæ, cujus nostræ sunt animæ, et carnem nostræ similem, ejusdemque cujus caro est nostra substantiæ, suscipiens Deus Verbum, perfectus etiam homo fuit, sine ulla tamen labe D peccati; quia peccatum ipse non fecit, sed pro nobis peccatum factus est, ut nos essemus
II Cor. V, 21. justitia Dei in ipso. Caro ergo ipsius et anima
[2] ejusdem[2] cujus anima nostra caroque substantiæ est.

[3] 77. Nec timeo ne tetrada videar inducere:[3] nos enim vere solam, qui hoc adserimus, colimus Trinitatem. Non enim Christum divido, cum carnis ejus divinitatisque distinguo substantiam: sed unum Christum cum Patre E et Spiritu Dei prædico, et illos magis qui carnem Christi unius cum divinitate ejus dicunt esse substantiæ, tetrada inducere demonstrabo. Non enim quod ejusdem substantiæ est, unus, sed unum est; nam utique Filium ejusdem cum Patre substantiæ confitentes in tractatu concilii Nicæni, non unam personam, sed unam divinitatem in Patre et Filio crediderunt.

78. Ergo cum dicunt ejusdem carnem, cujus F et Filius Dei erat, fuisse substantiæ; ipsi quod nobis objiciunt ineptiis vanæ adsertionis incurrunt, ut dividant Christum. Itaque quartum increatum, quod adoremus, inducunt, cum sola increata sit divinitas Trinitatis.

[1] Duo mss., juxta Maurinos, sed etiam A et B, *impleret, adscendit:* absono et contrario sensu.

[2] Maurinos testibus quidam mss., *in ipso. Ergo carnem dicunt ejusdem, cujus anima nostra caroque substantiæ fuisse.*

[3] Hoc quoque objectum fuisse ab apollinaristis testatur Athanasius epist. ad Epict. jam sæpius laudata. (Edit. Maur.)

CAPUT VIII.

Contra catholicam hanc sententiam, Filium qui generatus est, Patri qui generavit, æqualem esse, opponentibus adversariis genitum cum ingenito ejusdem naturæ esse non posse; respondetur voces genitum *atque* ingenitum *quæ in Scripturis non leguntur, ab iis hic induci, cum illas* naturam *et* substantiam *ideo repudient, quod eas in iisdem Scripturis negent exstare. Tum etiam in Deo naturam ac substantiam esse ex sacris codicibus evincitur.*

79. Concluseram librum: sed religionis fuit, ne prætervecti videremur,[4] quod solvere [4]
nequiremus. Nam cum dudum audierint quidam, dicentibus nobis, Filium Dei, qui generatus sit, Patri qui generavit, inæqualem esse non posse, quamvis ille generatus sit, iste generaverit, quia generatio non potestatis est, sed naturæ; adversus illam quidem quæstionem vocem sibi arbitrantur occlusam: sed tergiversatione damnabili in eodem loco vestigium vertunt; ut putent mutationem fieri quæstionis, mutatione sermonis, dicentes: Quomodo possunt ingenitus et genitus esse unius naturæ atque substantiæ?

80. Ergo ut respondeam, clementissime Imperator, per te mihi propositæ quæstioni; primum omnium ingenitum in Scripturis divinis nusquam invenio, non legi, non audivi. Cujus igitur mutabilitatis sunt homines istiusmodi, ut nos dicant ea usurpare, quæ non sunt scripta, cum ea quæ sunt scripta, dicamus; et ipsi objiciant quod scriptum non sit? Nonne ipsi sibi adversantur, et auctoritatem calumniæ suæ derogant?

81. Dicunt etenim non esse scriptum Dei esse substantiam atque naturam; cum utique Filium Dei Patris esse splendorem gloriæ, et characterem substantiæ ejus Scriptura[5] testetur, [5]
Hebr. I, 3.
et multos alios de divina dixisse substantia in alio libro plenissime ostenderimus.
Lib. III *de Fide*, cap. 4.

82. Naturam quoque divinam quis abnuat; cum Petrus apostolus in epistola sua scripserit, id operatam Domini misericordiam per passionem crucis, ut nos, inquit, faceret divinæ con-
II Petr. I, 4. sortes naturæ? Sed etiam alibi Paulus scripsit: *Sed tunc quidem ignorantes Deum, his qui na-*
tura non sunt dii, servistis. Ita enim et in græcis
Gal. IV, 8 codicibus invenimus, quorum potior auctoritas est.

83. Quid igitur agunt, qui negant naturam esse divinam, nisi ut jam non solum Filio calumnientur, sed etiam Patri? Si enim negatur

[4] Mss. aliquot, *ne prætervecti divideremus:* reliquorum autem nonnulli, ac editt. Amerb. atque Eras., *ne prætergredi videamus:* plures ac potiores, et cum his edit. Gill. et Rom. ut in contextu. (Edit. Maur.)

[5] Hic incipit fragmentum Codicis A', de quo, ut de cæteris, dictum in Præfatione.

natura Deus esse, ergo per gratiam est, ut homines; aut certe falso creditur, ut dæmones, quorum simulacra Dei appellatione donantur. Sed apostolicam auctoritatem sequamur, ut dicamus in simulacris naturam non esse divinam. Si ergo in simulacris non est, non est in dæmoniis; superest ut in Deo divina sit natura atque substantia. I Cor. x.

84. Docuimus igitur apostolica auctoritate recte de Deo Patre dici quod natura sit Deus: accipiant nunc quod eadem Dei Patris sit natura quæ Filii est, eadem sit et Spiritus sancti; ne forte itidem dicant: Naturam quidem legimus esse divinam, naturæ autem divinæ non legimus unitatem. Sed cum ipse Filius dixerit: *Ego et Pater unum sumus*, Joan. x, 30. unitatem divinitatis probavit. Cum dixerit: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt*, Joan. xvi, 15. et infra: *Pater omnia mea tua sunt, et tua mea;* Joan. xvii, 10. adseruit unitatem. Cum dixit: *Pater qui in me manet, ipse et opera quæ ego facio, ipse facit*,[1] Joan. xiv, 10. unitatem evidentissime declaravit.

85. Deinde Petrus unam naturam ostendit esse divinam: *Ut nos*, inquit, *faceret divinæ consortes naturæ.* II Petr. i, 4. Potuit enim sic dicere, si aliter æstimasset; potuit, inquam, sic dicere: Ut nos faceret divinarum consortes naturarum; maxime cum per Filium in naturæ divinæ consortium transeamus. Numquid potest donare quod non habet? Ergo non est dubium quia de eo, quod habet, donat; et ideo habet naturam divinam, qui consortia divinæ donat naturæ.

86. Apostolus quoque Paulus dicendo: *Qui natura non sunt dii*, Galat. iv, 8. ostendit unam veri Dei esse naturam. Namque et ipse potuit dicere: Qui naturis non sunt dii, si sciret pluralitatem divinæ esse naturæ, ut alia esset in Patre, alia in Filio, alia in Spiritu sancto. Dicendo ergo: *Natura non sunt dii*, unitatem naturæ expressit divinæ.

87. Quid est autem natura Deum esse, nisi verum Deum esse? sicut ad Thessalonicenses dixit: *Quomodo conversi estis ad Deum a simulacris servire Deo vivo et vero?* I Thess. i, 9. Illi enim dii esse simulantur; natura autem Deus vivus et verus est. Nam et in ipso usu nostro est adoptivus filius, et verus filius. Adoptivum filium non dicimus filium esse natura: sed eum dicimus natura esse, qui verus est filius.

88. Ergo et naturam et substantiam esse divinam probavimus lectione: unitatem quoque non pluralitatem divinæ esse naturæ apostolica auctoritas demonstravit.

CAPUT IX.

Dum ingenitum Patrem, quod in Scriptura non legerunt hæretici, sibi concedi volunt, eos contentionis studium patefacere. Fatendum tamen id scriptum esse, sed apud Arium, cui opponitur Apostolus. Retorquetur eorum objectio contra ipsos, et vox ingenitus *etiam creaturæ communis adseritur. Mox explicato adversariorum ratiocinio, reponit Ambrosius vocibus geniti atque ingeniti non naturam significari, sed qualitatem. Adductis exemplis hoc fuse probat; sed in eo præsertim longior est, ut ex diversis initiis eamdem substantiam exoriri posse palam faciat.*

89. Nunc illi adserant ubi ingenitum Patrem legerint. Sed si dialectico more concedi sibi id postulant, ut quod lectum non sit pro lecto usurpent; produnt se contentionis studio differri,[2] non cognitionem quærere veritatis. Namque in ipsa dialectica si non concedatur, quod concedi sibi postulant, quo auditum contentionis invenire desiderant, principium invenire nequeunt disputandi. Et hoc ibi, ubi contentio est magis de disputationis argutiis, quam de examine veritatis. Hæc est enim dialecticorum gloria, si videantur expugnare verbis et refellere veritatem; et contra definitio fidei est, ut veritas, non verba pendantur. Denique verba philosophorum excludit simplex veritas piscatorum.

90. Quæ igitur ista adsertio est, ubi si non donavero eis verbum ingeniti, adsertionis principium invenire non possunt? Ubi ergo legerint, demonstrent.

91. Exciderat animo: nunc redeo in memoriam. Lectum est, inquiunt; nam Arius dixit ingenitum Patrem, et genitum et creatum Filium. En quo auctore contra apostolica scripta contendant:[3] contendant tamen, si modo se Arii discipulos esse fateantur. Nam quomodo negant magistrum, cujus inventum sequuntur?

92. Sed si illi hoc dicunt, quod Arius; justius ego debeo dicere,[4] quod Apostolus dixit. Patrem enim dixit, non ingenitum nominavit: Filium dixit, et genitum Filium dixit. Quod legi, non nego; immo libenter usurpo: quod non legi, usurpare non debeo. Sed tamen, quod in dialectica non faceremus, usurpent; si non et forte dicant quia genitum non legimus Patrem sicut Filium, ideo ingenitum æstimare debemus. Ephes. iii, 14.

93. Intelligitur hoc, ergo non legitur. Sed si

[1] Rom. edit. sola, *ipse facit opera. Et, Sicut mandatum dedit mihi Pater, sic facio.*

[2] Mss. non pauci, *studio defendere:* alii non pauciores, *studio deferre;* haud male, si modo *deferre* accipiatur pro *cedere* vel *obsequi:* aliquot alii et edit. Rom., *studia adferre* (A *et* B, *deferre, ac mendose* A', *diferre*). Planus quidem sensus: at cum legatur [in mss. longe plurimis, et antiq. editt. *studio differre,* vitium emendavimus e cod. Remig. reponentes *studio differri,* hoc est, affectu distrahi, jactari et agitari. (Edit. Maur.)

[3] Juxta Maurinos mss. aliquot, *Filium. Quo auctore contra apostolica scripta contendunt.*

[4] Tres mss., *hoc dicunt, quod Arius justius senserit: ego debeo.* Id autem hic obiter adjiciemus, Ambrosium quæ de vocabulo *ingenitus* disputat, imitatum videri ex Basilii *Orat.* II *Cont. Arianos.* (Edit. Maur.)

intelligitur, nec Spiritum sanctum genitum legi: ergo et Spiritus, quia genitus non est, ingenitus utique secundum vestram sententiam nominandus est. Si igitur ingenitum dicitis et genitum non posse unius esse substantiæ; superest ut de Patre et Spiritu sancto, quia nec Patrem genitum legimus, nec Spiritum sanctum, unitatem divinæ naturæ et substantiæ non negetis. Si enim in eo est vis omnis vestræ disputationis, quod ingenitus et genitus non possunt esse unius naturæ; ergo qui non est genitus, cum eo qui non sit genitus, unius naturæ atque substantiæ est. Et si ideo putatis[1] Patrem majorem esse, quia genitus non est; numquid et Spiritus sanctus major est Filio?

94. Multa possunt et innumera exempla suppetere, ut de eo quod genitum non sit, dicatur ingenitum. Nam et mundum plerique ingenitum esse dixerunt,[2] et materiam rerum omnium, quam Græci hylen dicunt, quasi sylvam materialem, ingenitam esse memorarunt. Vident igitur in hoc verbo prærogativam quamdam potestatis esse non posse, nisi forte hoc verbo sibi honorare Deum videntur, quo philosophi mundum putaverunt esse donandum. Numquid ergo sic ingenitus Pater, sicut mundus? Absit. Aut hic solus Deum decet sermo, cum Deus ultra sermonum omnium sit ambitum. Nihil igitur pretiosum Deo in eo sermone, qui communis possit esse cum ceteris.

95. Sed tamen quemadmodum vultis, inæstimabilis sit hujus prærogativa sermonis, quæ non auctoritate aliqua designatur, sed vestro æstimatur arbitrio. Quo igitur hoc proficit, ut ex verbo velitis facere inter Patrem et Filium distantiam naturæ, distantiam potestatis? Ingenitus, inquit, et genitus non possunt unius esse naturæ atque substantiæ; aut, quemadmodum interdum dicunt, inoperatus et factus non sunt unius naturæ. Neque enim discretionem faciunt ingeniti et inoperati, neque distantiam volunt esse inter genitum vel creatum, modo ut creaturam Filium dicant.

96. Dicunt ergo quia Pater omnem causam, hoc est αἰτίαν, sicut Græci dicunt, supergressus, cum ex alio creatus non sit, non sit filius; cum utique substantia sit, non aliunde principium habens vel causam, ex qua sit; et ideo, inquiunt, alia talis substantia esse non potest, quia omnia ex Patre Deo habent subsistendi causam. Unde non esse verisimile dicunt, ut Filius quia ex Patre est, et ex se causam non habeat ut sit, sed ex Patre, similis sit Patri; cum Pater ex alio causam non habeat, Filius autem, ut ipsi allegant, esse non potuerit, nisi hoc ipsum ex Patre, ut esset, acceperit.

97. Ideoque ingenitum et genitum dicunt esse dissimilem; quasi vero, quod alibi sæpe jam dixi, generatio potestatis sit, non naturæ. Cum enim dico genitum, non proprietatem naturæ, sed significationem generationis expressi; et hoc exemplis evidentioribus approbabo. Nam si generaliter dicam filium, nec addam cujus, potest intelligi et filius hominis, et filius iniquitatis, et filius pestilentiæ, et filius diaboli, sicut de Judæis Scriptura testatur; et quod in usu est, fœtus pecudis, et pulli columbarum. Et ideo in appellatione filiorum non est expressio significata naturæ. At vero si naturam desiderare desidero, aut hominem nuncupabo, aut equum nominabo, aut avem dicam, ut natura possit intelligi. Joan. VIII, 44.

98. Ita ergo si naturam cupio designare divinam, Deum verum debeo nominare. Cum autem Filium dico generatum significo; cum Patrem quoque dico, generasse declaro. Non ergo hinc naturæ discretionem facias, cum sit hoc significatorium generantis et geniti; significatoria autem hujusmodi exprimunt substantiæ qualitatem: multi enim, ut dixi, filii, sed diversitas filiorum; alius per naturam, alius per gratiam.

99. Multæ creaturæ invisibiles et visibiles: invisibiles, ut Principatus et Potestates, Throni et Dominationes; visibiles, ut sol, luna, stellæ, homo, terra. Ergo diversæ species, et diversæ creaturarum substantiæ sunt. Itaque si velis proprietatem creaturæ alicujus exprimere, aut solem, aut lunam nominabis, aut stellas; et sic intelligitur quid sit, quod significandum putaveris.

100. Ceterum si factum dicas aut creatum, quod interdum filium dicunt; quia multa facta et creata sunt, non proprietatem substantiæ videris significasse, sed speciem qualitatis. Aliud enim substantia, aliud qualitas est. Denique diximus et alibi, οὐσίαν ita interpretatos Latinos, ut substantiam dicerent.[3] Οὐσία autem Dei cum dicitur, quid aliud significatur, nisi Deum semper esse? Quod litteræ ipsæ exprimunt, quoniam vis divina οὖσα ἀεί, hoc est, cum sit semper, οὐσία dicitur, unius litteræ mutato ordine propter sonum et compendium decoremque sermonis. Ergo οὐσία, quod semper sit Deus, significat: ingeniti autem, ut tu vis, vel geniti appellatio quomodo sit, declarat,[4] hoc est, quod non ex alio sit Pater, nec ex se Filius. Species hic videtur esse diversa. Species utique distincta, sed indistincta divinitas.

101. Quæris quomodo hoc probari possit? Etiam in creaturis ostendam diversam speciem, diversa initia in plerisque, et unam esse sub-

[1] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *ideo putamus.*

[2] Quinam hoc docuerint, cognosces ex initio lib. I *Hexaem.*

[3] Ex iis quæ dicuntur hoc loco de voce οὐσία, manifestum est nos ab Ambrosio non remitti ad aliud Opus, quam ad lib. III *de Fide,* cap. 15, num. 127, ubi et Dallæum ob ejusdem vocis etymologiam cum sancto Doctore asperius egisse ostendimus. (Edit. Maur.)

[4] Editt., *quid sit declarat:* mss., *quomodo sit declarat,* id est, non substantiam, sed modum significat. Optime sane; hoc enim petitum est ex illis Basilii verbis libro IV *Cont. Eunom.*, ὑπῆρξε ὁ τρόπος τὸ ἀγέννητον, καὶ οὐκ οὐσίας ὄνομα. Adverte autem paucis post verbis vocem *species* positam pro individuo, quod insolens non esse apud Ambrosium alibi observatum a nobis reperies. (Edit. Maur.)

stantiam, et de Scripturis exempla proferam.[1] Itaque si in his quæ mortalia sunt, hoc potest convenire; quemadmodum Patris et Filii et Spiritus divinitati legem cujusdam necessitatis imponunt?

102. Omnia nempe volatilia quæ ejusdem generis videntur, ejusdem utique et naturæ sunt, ut aquilarum unum genus et una natura est, vulturum similiter, et ceterorum secundum genus suum volatilium. Quemadmodum autem cœperint esse volatilia, tres species reperimus, et ortus eorum causas legimus esse diversas. Scriptum est enim dixisse Deum: *Producant aquæ repentia animarum viventium, et volatilia volantium.* Et paulo post, cum paradisum fecisset Deus, et posuisset in eo hominem, scriptum est, quia figuravit Deus de terra bestias agri, et volatilia cœli. Significantur ergo volatilia hoc loco figurata de terra. Supra quoque legisti quia dixit Deus avibus: *Crescite et multiplicamini;* utique ex cultu maris et feminæ generationis incrementa præcipiens. Itaque advertimus etiam quæ unius generis sunt, diverso modo esse cœpisse: alia de aquis, alia de terra, alia de maris et feminæ generatione; et unius tamen hæc esse naturæ, dissimilitudinemque substantiæ non habere.

Gen. i, 20. Gen. ii, 19. Gen. i, 22.

103. Quid vero tam unius naturæ, quam caro nostra cum Dominici corporis veritate? Diversis tamen utraque ducta causis, diversis orta principiis est. Caro enim Domini Spiritu in Virginem superveniente generata, non exspectavit virilis femineique coitus solemne commercium: caro vero nostra, nisi virilis juxta femineusque sexus genitalia sulcis naturalibus obducat semina, intra viscera nescit materna formari; et tamen cum generationis fuerit causa diversa, carnis tamen in Christo cum hominibus omnibus una natura est.

Luc. i, 35.

104. Partus enim Virginis non naturam mutavit, sed generandi usum novavit. Denique caro de carne nata est. Habuit ergo de suo Virgo, quod traderet; non enim alienum dedit mater, sed proprium e visceribus suis contulit inusitato modo, sed usitato munere. Habuit igitur carnem Virgo, quam naturæ solemnis jure transcripsit in fœtum. Eadem igitur secundum carnem generantis Mariæ, genitique natura, nec dissimilis fratribus; quia dicit Scriptura, ut per omnia similis fratribus fieret. Similis utique Dei Filius nostri non secundum divinitatis plenitudinem, sed secundum animæ rationabilis, et ut expressius dicamus, humani nostrique[2] corporis veritatem.

Heb. ii, 17.

105. Quid autem de ipso loquamur Adam, qui cum sit formatus e limo terræ, generavit utique filios suæ consortes naturæ, participes generis, successionis heredes? Diversa quidem in filiis et parente principia; sed humanæ conditionis una natura; nec tamen dissimilitudo ortus similitudini substantiæ præjudicavit. Similis ergo filius patri etiam in his, quæ propter humanæ conditionis fragilitatem similitudinis plenitudinem habere non possent: quomodo ergo Dei Patris dissimilis Filius verus?

Gen. ii, 17.

CAPUT X.

A superioribus eos non discrepare, qui Filium Patri similem agnoscentes, ejusdem substantiæ inficiantur. Non enim posse inter eos accidentalem aut partialem intercedere similitudinem; cum hujusmodi similitudines puris hominibus cum Deo tribuantur, at Filio cum Patre naturæ sit similitudo, cujus et perfecta imago est. Nihil ergo vocem ingenitum *catholicis obstare, sed hæreticorum prodere perfidiam; quippe qui dum vocem in Scriptura ignotam usurpabant, omnipotentiam quæ illis personis ibi tribuitur, negabant.*

106. Sed plerique eamdem sectam sequentes, disputationis genere discordare se putant ab his, qui dissimilem Patri per omnia Filium dicunt. Ideo horum quoque qui similem dicunt Filium, sed non unius substantiæ cum Patre, ineptias discutiamus.

107. Sed quæ non unius naturæ sunt, diversæ sunt utique atque distantis; et quæ distantis naturæ, consequens est ut similia esse non possint; nisi forte secundum speciem similia dicas, dissimilia secundum veritatem. Nam et lactis et nivis et cygni albentis concolor[3] species est, sed discrepantiam servat distantis naturæ; nec differentia naturarum specierum similitudine coloratur.

[3]

108. Quomodo ergo isti similem dicunt Patrem et Filium, qui unitatem substantiæ negant? An secundum formam et figuram et colorem similem putant? Sed hæc corporis sunt; hæc compositionem quamdam indicant. Quomodo autem invisibili similitudinem secundum colorem aptamus[4] aut formam? Aut quomodo creatura potest esse similis increato? Quomodo splendor gloriæ, et character substantiæ ejus; si diversa gloria, ut illi dicunt, diversa substantia est.

[4] Heb. i, 3.

109. Secundum gloriam, inquiunt, et operationem similis est, et propterea imago Dei dicitur Filius. Ergo si per aliqua, non per omnia similis, pro parte dissimilis. Huic autem propositioni consequens est, ut si ex parte similis, non in toto est, pro parte sit Dei imago composita; ac per hoc sequitur, ut et ipse compo-

[1] Hoc argumentum tractatum occurrit non modo in lib. IV Basilii *Cont. Eunom.* cap. 2, verum etiam in libro Athanasii *de Decr. Nicenæ Synodi*, in lib. II Gregorii Nyss. *advers. Eunom.* et apud alios. (Edit. Maur.)

[2] Quidam mss. et editiones ante maurinam, *humanæ nostrique.*

[3] Nonnulli mss. juxta Maurinos, *albentis coloris.*

[4] Ita edit. omnes, exceptis ultimis duabus Paris. ubi legimus *in invisibili.... aptamus*, novissima *optamus* (*ut in codd.* A *et* N). Cum hac mss. prope ad unum consentiunt, nisi quod particulam *in* prætermittunt; potior tamen est communis, quæ nostra etiam est lectio. (Edit. Maur.)

situs videatur, cujus sit imago composita; composita autem si ex parte similitudinem servet, imago ejus ex parte similis esse non possit.

110. Sed qui similem secundum unitatem naturæ negant, similem ceteris arbitrantur. Solent enim dicere: Cur putatis quia multum dedit Scriptura Filio, quia imaginem dixit, cum ipse Deus dixerit hominibus: *Estote sancti,* Lev. XIX, 2. *quoniam et ego sanctus sum?* Et Filius dixerit: *Estote perfecti, sicut et Pater vester qui in cœlis* Matth XVI, 48. *est, perfectus est?* Nec intelligunt eo ipso adstrui quia non secundum partem, sed secundum plenitudinem divinitatis et perfectionem similis sit Filius Patri. Denique si multi similes, cur solus Filius imago invisibilis Dei dicitur, et character substantiæ ejus; nisi quia in eo na-
1 turæ ejusdem unitas,[1] et ejus majestatis expressio est?

111. Alia enim secundum imitationem similitudo; alia secundum naturam: quod propositorum exemplorum etiam verba indicant. Dicit enim Scriptura: *Estote sancti;* ut id fiant per imitationem. Hominibus ergo dicitur: *Estote*, quia non sunt: de se autem dicit Deus, *quia sanctus sum;* non utique proficiente processu, sed manente natura. Deinde ait Sapientia: *Estote perfecti;* ut incipiant habere, quod non habent. De Patre autem dicit: *Sicut Pater vester, qui in cœlis est, perfectus est.* Est ergo perfectus Pater, qui semper est. Ideo ejus vel οὐσία græce, quod sit semper; vel latine, quod in suo maneat, nec ope subsistat aliena, appellatur substantia.

112. Sanctus ergo Pater, et perfectus Pater; sanctus etiam et perfectus Filius, quasi imago
2 Dei.[2] Imago autem Dei, quia omnia quæ sunt Dei, videntur in Filio, id est, sempiterna divinitas, omnipotentia atque majestas. Talis ergo qualis est Deus, sua videtur imagine. Unde oportet ut imaginem ejus talem credas, qualis est Deus. Nam si imagini detrahas, et utique ei, cujus imago est, videbitur esse detractum; si minorem imaginem credas, minor Deus apparebit in imagine. Qualem enim æstimaveris imaginem, talis tibi videbitur is, cujus invisibilis est imago. Dixit imago: *Qui me videt,* Joan. XIV, 9. *videt et Patrem.* Et qualem æstimaveris eum, cujus imaginem esse Filium credis; talis tibi necessario Filius æstimandus est. Unde quia increatus Pater, increatus et Filius; quia non minor Pater, non minor Filius; quia omnipotens Pater, omnipotens Filius.

113. Dictum est igitur, etiamsi usurpent quod non legunt, ut ingenitum dicant; eo verbo tamen nihil impediri quominus unius naturæ atque substantiæ Christum cum Patre esse credamus. Quod si unius naturæ, utique unius potentiæ.

114. Qui quidem locus haud difficilior est ad refellenda studia perfidorum. Quomodo enim negant omnipotentem Christum, quod scriptum est, qui volunt usurpare quod non docent scriptum? Omnipotentem etenim Christum supra docuimus, et in Johannis evangelistæ Apoca- Lib. II *de Fide*, c. 3.
lypsi, et in Zachariæ prophetia,[3] et in Evan- 3
gelio significatum. Quæ si quis recensenda putat, superiora revolvat et repetat.

115. Tamen quod ibi propter congestionem testimoniorum pene præterii, dicant de quo putent dictum, quod Amos prophetavit; sic enim scriptum est: *Dominus qui adtigit terram, et movet eam, et lugebunt omnes commorantes in ea. Et adscendet sicut flumen Ægypti, quia ædificat*[4] *super cœlum adscensionem suam, et* 4
repromissionem suam super terram confirmat: qui advocat aquam maris, et effundit eam super faciem terræ; Dominus omnipotens nomen est ei. Nonne hæc omnia in Filium intelligunt convenire, qui terram descendens tetigit, in passione commovit, de terris adscendit in cœlum, et super terram descendit e cœlo, sicut ipse promiserat?

116. Sed quid de Filio laboro, cum etiam Spiritum omnipotentem Scriptura testetur? Scriptum est enim: *Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Et de Ps. XXXII, 6
Sapientia scriptum est quia habeat in se omnipotentem Spiritum; dicit enim Salomon: *Quia omnium artifex docuit me Sapientia.* Est enim Sap. VII, 12.
in ea Spiritus intelligentiæ, sanctus, unicus, multiplex, subtilis, bene[5] mobilis, disertus, 5
immaculatus, manifestus, inviolabilis, bonum amans, acutus, providens, possibilis, munificus, benignus, stabilis, integer, sine sollicitudine, qui omnia potest, omnia spectans, et per omnia penetrans spirituum intelligibilium.[6] 6

[1] Mss. tres, *in eo natura ejusdem unitatis, et ejusdem,* etc.; duo, *in ejus natura ejusdem unitatis*, etc. Reliqui vero et omnes edit. ut nos in textu. (Edit. Maur.)

[2] Hactenus disputavit Ambrosius contra puros ac rigidos arianos, quales erant aetiani, eunomiani et anomœi, quos omnes communi nomine Troglitas seu Troglodytas, quod in speluncis conventus ac synaxes suas haberent, vocari solitos ex Theodoreti lib. IV *Hæret. Fabul.* cap. 3 intelligimus: jam vero ad remissiores accedit, eos nimirum a quibus dictio ὁμοούσιος, quæ in Nicæna Synodo instituta est, rejiciebatur; ut ei substitueretur vox ὁμοιούσιος. Hos Epiphanius *Hæres.* LXXIII semiarianos appellat, sicut et Augustinus *de Hæres.* cap. 58. Quod vero ad divisionem arianorum in plures rivos, illam jam perstrinxerat Ambrosius lib. I *de Fide* cap. 6, num. 45. (Edit. Maur.)

[3] Mss. aliquot juxta Maurinos, *in Zacharia propheta.*

[4] Rom. edit. sola, *Et ascendet sicut flumen consummatio ejus, et descendet sicut flumen Ægypti. Quia ædificat,* etc. (Edit. Maur.)

[5] Vet. editt. ac mss. non pauci (*etiam* A, A' *ac* N), *subtilis, bonus, mobilis,* Rom. et mss. ceteri, *subtilis, bene mobilis.* Rursus vero ubi omnes edit. et mss. longe plurimi, *acutus, providens, possibilis,* nonnulli mss., *acutus, impassibilis.* Denique pro *spirituum invisibilium,* quod est in cunctis edit. et majori numero mss., legitur in quibusdam, *spiritus invisibilium.* (Edit. Maur.)

[6] Habet hic codex A: *Explicit liber VIII. De vero Deo et homine Dei veri omnipotentis Filio sempiterno.* Amanuensis vero codicis N conclusit versiculo: *Qui scripsit vivat vel cœli gaudia sumat.*

PRÆFATIO AD FRAGMENTA

E LIBRO

DE SACRAMENTO REGENERATIONIS

SIVE DE PHILOSOPHIA.

Aliud hoc quoque est ex operibus ab Ambrosio certo editis, sed malo omine deperditis. Augustini auctoritas nos de hoc dubitare non sinit, e cujus operibus iterum pauca ea fragmenta collegimus, quæ hic conjuncta vulgamus. Uti videre est, non semel ex hoc libro Augustinus quasdam sententias deprompsit, eumque modo titulo superius allato commemorat, modo librum *de philosophia adversos Platonem* appellat, vel librum simpliciter *de sacramento regenerationis*. Sed insuper in ea lucubratione huic editioni præposita, quam inscripsimus *Augustinus de Ambrosio et ex Ambrosio*, jam recensuimus ipsum in epistola XXXI *ad Paulinam* significasse se multum desiderare libros quos Ambrosius, *diligentissime et copiosissime* scripserat *adversus nonnullos imperitissimos et superbissimos, qui de Platonis libris Dominum profecisse* contendebant. Quibus verbis hoc ipsum opus Augustinum indigitasse extra dubium est.

FRAGMENTA

E LIBRO

DE SACRAMENTO REGENERATIONIS

VEL DE PHILOSOPHIA.

FRAGMENTUM I.

(E libro II *contra Julianum pelagianum*, c. v).

Beata igitur mors quæ nos peccato eripit ut reformat Deo. Qui enim mortuus est, justificatus est a peccato. Numquid naturæ fine justificatur a peccato aliquis? Non utique; quoniam qui peccator moritur, in peccato manet; ille autem justificatur a peccato, cui per baptismum peccata omnia remittuntur.

FRAGMENTUM II.

(Ex eodem libro et capite).

Advertimus, inquit, cujusmodi sit mors mystica: nunc consideremus cujusmodi sepultura esse debeat. Non enim satis est ut moriantur vitia, nisi marcescat corporis luxus, et omnium vinculorum carnalium compago solvatur, omnis nodus corporei solvatur usus. Nemo sibi blandiatur quod aliam figuram induerit, mystica præcepta acceperit, ad continentiæ disciplinam applicuerit animum. Non quod volumus, hoc agimus; sed quod odio habemus, hoc facimus. Multa operatur in nobis peccatum. Nobis reluctantibus redivivæ plerumque voluptates resurgunt. Luctandum nobis est adversus carnem. Luctatus est adversus eam Paulus. Denique ait:

A *Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, et captivitatem me in lege peccati.* Numquid tu fortior Paulo? Nec tamquam sedulæ carni tuæ confidas et te ei credas, cum Apostolus clamitet: *Scio enim quia non habitat in me, idest in carne mea, bonum; nam velle adjacet mihi, perficere autem bonum non invenio. Non enim quod volo, facio bonum; sed quod nolo malum, hoc ago. Si autem quod nolo, ago, jam non ego operor illud,*
B *sed quod habitat in me peccatum.*

FRAGMENTUM III.

(Ex eodem libro, c. vi).

Est, inquit, domus quam sapientia ædificat et mensa cœlestibus referta sacramentis, in qua justus cibum divinæ voluptatis epulatur, suavem gratiæ potum bibens, si perpetuorum meritorum
C uberi posteritate lætetur. Hos filios generans David, partus illos corporeæ commixtionis horrebat, et ideo mundari sacri fontis irriguo desiderabat, ut carnalem ac terrenam labem gratia spiritalis ablueret. *Ecce,* inquit, *in iniquitatibus conceptus sum, et in delictis peperit me mater mea.* Male Eva parturivit, ut partus relinqueret mulieribus hæreditatem, atque unusquisque concupiscentiæ voluptate concretus, et genitalibus visceribus infusus, et coagulatus in san-

guine, in pannis involutus prius subiret delictorum contagium, quam vitalis spiritus munus hauriret.[1]

FRAGMENTUM IV.

(Ex eodem libro, c. VII).

Miror tantum philosophum *(Platonem)* quomodo animam, cui potestatem conferendæ immortalitatis adtribuit, in noctuis includat aut ranulis, feritate quoque induat bestiarum; cum in Timæo eam Dei opus esse memoraverit, inter immortalia a Deo factam; corpus autem non videri opus summi Dei asserit, quia natura carnis humanæ nihil a natura corporis bestialis differt. Si ergo digna est quæ Dei opus esse credatur, quomodo indigna est quæ Dei opere vestiatur?

FRAGMENTUM V.

(Ex eodem libro et capite).

Bona continentiæ quædam velut crepido pietatis. Namque in præcipitiis vitæ hujus labentium statuit vestigia; speculatrix sedula ne quid obrepat illicitum. Mater autem vitiorum omnium incontinentia, quæ etiam licita vertit in vitium. Ideoque Apostolus non solum a fornicatione nos retrahit, verum etiam in ipsis conjugiis modum quemdam docet, et tempora præscribit orandi. Intemperans enim in conjugio quid aliud nisi quidam adulter uxoris est?

FRAGMENTUM VI.

(Ex eodem libro, c. VIII).

Quis igitur est, qui carne utitur ad operandum, nisi anima? Ergo princeps et domina carnis naturaliter anima est, quæ domare carnem debet et regere. Ideoque Spiritus Sancti fulta præsidio, dicit in Psalmo: *Non timebo.*

FRAGMENTUM VII.

(E libro II operis imperfecti *contra secundum Juliani Responsionem*).

Male Eva parturivit, *etc.*, ut in fine fragmenti III.

[1] Postrema verba exhibet Augustinus etiam in fine libri VI hujus operis *contra Julianum.*

PRÆFATIO

AD AMBROSIANUM FRAGMENTUM

E THEODORETI *POLYMORPHO* DEPROMPTUM.

In parisiensi Mignii editione Operum D. Ambrosii exceptum jure fuit hocce fragmentum, ut illud græco sermone exhibuit doctissimus Theodoretus in Dialogo II sui *Polymorphi*, eique versio latina e regione proposita. Ad calcem vero fragmenti ejusdem sequentia adnotata fuere, quæ nos hic præmittenda consuluimus: « Etsi hoc in fragmento tam aperta legantur contra hæreses Nestorii atque Eutychetis, ut illud « auctoris esse Ephesino et Chalcedonensi concilio posterioris quispiam non sine veritatis specie sibi per- « suadeat; quum tamen apud Theodoretum loco citato integrum, et apud Leonem Byzantinum lib. I « adversus memoratos hæreticos pars ultima ejusdem fragmenti, ab his scilicet verbis, *Eos vero qui* « *dicunt*, etc., exaretur, ipsum ex aliqua Ambrosii commentatione quam invidia temporis interceperit, « excerptum libentiori animo existimamus. Itaque propter illius cum libris *de Fide*, ac potissimum « *de Incarn. Dom. Sacramento* affinitatem rati nusquam melius quam hoc loco exhiberi posse, hic idem « illud Theodoreti verbis cum versione sua ex ultima edit. Paris. repræsentamus. »

FRAGMENTUM AMBROSIANUM

EX THEODORETO DESUMPTUM

POLYMORPHI DIALOGO II.

Τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου ἐπισκόπου Μεδιολάνου ἐν Ἐκθέσει πίστεως.

Ὁμολογοῦμεν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν μονογενῆ, πρὸ πάντων μὲν τῶν αἰώνων ἀνάρχως ἐκ Πατρὸς γεννηθέντα κατὰ τὴν θεότητα: ἐπ' ἐσχάτων δὲ τῶν ἡμερῶν ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου Μαρίας τὸν αὐτὸν σαρκωθέντα, καὶ τέλειον τὸν ἄνθρωπον ἐκ ψυχῆς λογικῆς καὶ σώματος ἀνειληφότα, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα, καὶ ὁμοούσιον ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Δύο γὰρ φύσεων τελείων ἕνωσις γέγενηται ἀφράστως. Διὸ ἕνα Χριστόν, ἕνα Υἱὸν τὸν Κύριον ἡμῖν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καθομολογοῦμεν, εἰδότες ὅτι περ συναΐδιος ὑπάρχων τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα, καθ' ἣν καὶ πάντων ὑπάρχει δημιουργός, ἠξίωσε μετὰ τὴν συγκατάθεσιν τῆς ἁγίας Παρθένου, ἡνίκα εἴρηκε πρὸς τὸν ἄγγελον: « Ἰδοὺ ἡ βούλη Κυρίου, γένοιτό μοι κατὰ ῥῆμά σου, » ἀπορρήτως ἑαυτῷ ἐξ αὐτῆς οἰκοδομῆσαι ναόν, καὶ τοῦτον ἑνῶσαι ἑαυτῷ ἐξ αὐτῆς τῆς συλλήψεως, οὐ συναΐδιον ἐκ τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας οὐρανόθεν ἐπιφερόμενον σῶμα, ἀλλ' ἐκ τοῦ φυράματος τῆς ἡμετέρας οὐσίας, τουτέστιν ἐκ τῆς Παρθένου, τοῦτο εἰληφὼς καὶ ἑαυτῷ ἑνώσας.

Οὐκ ὁ Θεὸς Λόγος εἰς σάρκα τραπείς, οὔτε μὴν φάντασμα φανείς · ἀλλ' ἀτρέπτως καὶ ἀναλλοιώτως τὴν ἑαυτοῦ διατηρῶν οὐσίαν, τὴν ἀπάρχην τῆς φύσεως τῆς ἡμετέρας εἰληφὼς, ἑαυτῷ ἥνωσεν. Οὐκ ἀρχὴν ὁ Θεὸς Λόγος ἐκ τῆς Παρθένου εἰληφὼς, ἀλλὰ συναΐδιος τῷ ἑαυτοῦ Πα-

Sancti Ambrosii episcopi Mediolanensis in Expositione fidei.

Confitemur Dominum nostrum Jesum Christum, Filium Dei unigenitum, ante omnia sæcula sine principio ex Patre genitum secundum divinitatem: in novissimis vero diebus ex sancta virgine Maria eumdem incarnatum esse, perfectumque hominem ex anima rationali et corpore assumpsisse, consubstantialem Patri secundum divinitatem, et consubstantialem nobis secundum humanitatem. Duarum enim perfectarum naturarum unio facta est ineffabiliter. Ideo unum Christum, unum Filium Dominum nostrum Jesum Christum, Filium Dei confitemur, scientes quod Patri suo secundum divinitatem coæternus existens, secundum quam omnium etiam est conditor, dignatus est, post sanctæ Virginis assensum, quando dixit Angelo: *Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum,* ineffabiliter sibi ex ea templum ædificare, et hoc sibi ab ipsa conceptione unire, non coæternum ex sua substantia cœlitus delatum corpus, sed ex substantiæ nostræ massa, hoc est, ex Virgine id assumens, et sibi ipsi uniens.

Non in carnem mutatus Deus Verbum, neque ut spectrum apparens, sed sine mutatione et alteratione suam conservans substantiam, assumptas naturæ nostræ primitias sibi uniit. Non principium sumens Deus Verbum ex Virgine,

τρί ὑπάρχων, τὴν τῆς φύσεως τῆς ἡμετέρας ἀπαρχὴν ἑαυτῷ διὰ πολλὴν ἀγαθότητα ἑνῶσαι κατηξίωσεν, οὐ κραθείς, ἀλλ' ἐν ἑκατέραις ταῖς οὐσίαις εἷς καί ὁ αὐτὸς φανείς, κατὰ τὸ γεγραμμένον: « Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. » Λύεται γὰρ ὁ Χριστὸς Θεὸς κατὰ τὴν ἐμὴν οὐσίαν, ἣν ἀνέλαβε, καὶ λελυμένον ἐγείρει τὸν ναὸν ὁ αὐτὸς κατὰ τὴν θείαν οὐσίαν, καθ' ἣν καὶ πάντων ὑπάρχει δημιουργός.

A sed Patri suo coæternus existens, naturæ nostræ primitias per immensam bonitatem sibi unire dignatus est, non commixtus, sed in utraque substantia unus et idem apparens, sicut scriptum est: *Solvite templum hoc, e in tribus diebus excitabo illud.* Solvitur enim Christus Deus secundum meam substantiam, quam assumpsit: et solutum templum idem excitat secundum divinam substantiam, secundum quam et omnium est conditor.

Οὐδέποτε μετὰ τὴν ἕνωσιν, ἣν ἐξ αὐτῆς τῆς συλλήψεως ἑαυτῷ ἑνῶσαι κατηξίωσες, ἢ ἀποστὰς τοῦ οἰκείου ναοῦ, ἢ ἀποστῆναι διὰ τὴν ἄφατον φιλανθρωπίαν δυνάμενος· ἀλλ' ἔστιν ὁ αὐτὸς παθητός, καὶ ἀπαθὴς· παθητὸς κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἀπαθὴς κατὰ τὴν θεότητα· « Ἴδετε γάρ, ἴδετέ με, ὅτι ἐγώ εἰμι, καὶ οὐκ ἠλλοίωμαι. » Ἐγείρας τοίνυν τὸν ἑαυτοῦ ναὸν ὁ Θεὸς Λόγος, καὶ ἐν αὐτῷ τῆς φύσεως ἡμῶν ἀνάστασιν καὶ ἀνανέωσιν ἐργασάμενος, καὶ ταύτην τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς δείξας, ἔλεγε: « Ψηλαφήσατέ με, καὶ ἴδετε ὅτι πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει, καθὼς ἐμέ θεωρεῖτε (οὐκ ὄντα, ἀλλὰ) ἔχοντα· » ἵνα καὶ τὸν ἔχοντα, καὶ τὸν ἐχόμενον κατανοήσας, οὐ κρᾶσιν, οὐ τροπήν, οὐκ ἀλλοίωσιν, ἀλλ' ἕνωσιν γεγενημένην ἐπίδοις.

B Numquam post unionem, quam sibi ex ipsa conceptione unire dignatus est, vel a suo templo recedens, vel propter ineffabilem benignitatem valens recedere. Sed idem est patibilis et impatibilis; patibilis secundum humanitatem, impatibilis secundum divinitatem. *Videte enim, videte me, quia ego sum, et non mutor.* Resuscitato igitur templo suo Deus Verbum, et in ipso naturæ nostræ resurrectione et renovatione perfecta, hanc discipulis suis ostendens dicebat: C *Palpate me, et videte, quod spiritus carnem et ossa non habet, sicut videtis me,* non esse, sed *habere;* ut habentem et id quod habetur considerans, non mixtionem, non conversionem, nec alterationem, sed unionem factam intelligas.

Διὰ τοῦτο καὶ τοὺς τύπους τῶν ἥλων καὶ τῆς λόγχης τὴν νύξιν ἐπέδειξε, καὶ ἔμπροσθεν τῶν μαθητῶν ἔφαγεν, ἵνα διὰ πάντων τὴν ἀνάστασιν τῆς ἡμετέρας φύσεως ἐν αὐτῷ ἀνανεωθεῖσαν πιστώσηται αὐτούς. Καὶ ὅτι κατὰ τὴν μακαρίαν τῆς θεότητος οὐσίαν ἄτρεπτος, ἀναλλοίωτος, ἀπαθὴς, ἀθάνατος, ἀνενδεὴς διατελῶν, πάντα τὰ D πάθη εἴασε κατὰ συγχώρησιν τῷ οἰκείῳ ἐπενεχθῆναι ναῷ, καὶ τοῦτον τῇ οἰκείᾳ ἀνέστησε δυνάμει, διά τε τοῦ οἰκείου ναοῦ τελείαν τὴν ἀνανέωσιν τῆς ἡμετέρας ἐξειργάσατο φύσεως.

Ideo et fixuras clavorum et lanceæ ictum demonstravit, et coram discipulis comedit; ut omni ratione naturæ nostræ resurrectionem in se renovatam persuaderet. Et cum secundum beatam divinitatis substantiam mutationis et alterationis expers, impatibilis, immortalis, nulla re indigens esset, passiones omnes templo suo inferri permisit, et hoc propria potentia excitavit, et per templum suum perfectam naturæ nostræ renovationem effecit.

Τοὺς δὲ λέγοντας ψιλὸν ἄνθρωπον τὸν Χριστὸν, ἢ παθητὸν τὸν Θεὸν Λόγον, ἢ εἰς σάρκα τραπέντα, ἢ συνουσιωμένον ἐσχηκέναι τὸ σῶμα, ἢ οὐρανόθεν τοῦτο κεκομικέναι, ἢ φάντασμα εἶναι, ἢ θνητὸν λέγοντας τὸν Θεὸν Λόγον δεδεῆσθαι τῆς παρὰ τοῦ Πατρὸς ἀναστάσεως, ἢ ἄψυχον τὸ σῶμα ἀνειληφέναι, ἢ ἄνουν ἄνθρωπον, ἢ τὰς δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ κατὰ ἀνάκρασιν συγχυθείσας μίαν γεγενῆσθαι φύσιν, καὶ μὴ ὁμολογοῦντας εἰς Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν δύο φύσεις εἶναι ἀσυγχύτους, ἓν δὲ πρόσωπον, καθ' ὃ εἷς Χριστὸς, εἷς Υἱὸς· τούτους ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία.

E Eos vero qui dicunt nudum hominem esse Christum, vel passioni obnoxium Deum Verbum, aut in carnem conversum, vel consubstantiatum corpus habuisse, vel de cœlo id detulisse, aut phantasma esse: vel qui mortalem dicunt Deum Verbum opus habuisse, ut a Patre suscitaretur, vel inanimatum corpus sumpsisse, vel sine mente hominem, vel duas Christi naturas per commixtionem confusas unam naturam factas esse; et qui non confitentur in Domino nostro Jesu Christo duas esse naturas inconfusas, unam autem personam, quatenus unus est Christus, unus Filius, eos anathematizat catholica et apostolica Ecclesia.

ELENCHUS

MANUSCRIPTORUM NECNON EDITORUM CODICUM

AD QUOS IN EDITIONE CONCINNATA

A PATRIBUS ORDINIS BENEDICTINI CONGREGATIONIS SANCTI MAURI

EXACTA ET CASTIGATA SUNT EA SANCTI AMBROSII OPERA

QUÆ HOC VOLUMINE COMPREHENDUNTUR.

Quæ sequuntur Maurini Editores typis mandarunt anno 1686; ideoque ætas codicum mss. ab iis assignata, ex illo eodem tempore dimetienda est. En igitur illorum verba :

Castigata sunt opera hujus et sequentis voluminis prope omnia ad variantes lectiones e codicibus Vaticanæ bibliothecæ collectas, ut dictum est de singulis commentationibus antecedentium voluminum. Emaculata quoque fuerunt ad easdem editiones, quarum subsidio priora volumina emendata sunt, de quibus cum in eorumdem elencho jam egerimus, nihil hoc loco superaddemus.

LIBRI TRES DE OFFICIIS

RECENSITI SUNT AD MSS.

Thuaneum unum nunc Colbert. annorum 1000.
Vaticanos tres optimæ notæ.
Benignianum unum annorum 800.
Laudunenses duos, alterum ann. 700, alterum 500.
Crespiensem unum annorum 700.
Bigotinum unum annorum 700.
Tellerianum unum annorum 600.
Fuliensium unum annorum 600.
Compendiensem unum annorum circ. 600.
Sorbonicos duos, alterum annorum 600, alterum circiter 400.
Regios duos, alterum ann. 600, alterum 400.
Victorinos tres annorum 600, 500 et 400.
Colbertinos quatuor annorum 600, 500, 400 et 300.
Carnutensem unum annorum circ. 500.
Dionysianum unum ejusdem propemodum ætatis.
Theodoricensem unum annorum 500.
Sagiensem unum annorum 500.
Vallis-lucentis unum annorum 500.
Germanensem unum ejusdem ætatis.
Pratellensem unum ejusdem etiam ætatis.
Corbejensem unum annorum 400.
Lyrensem unum annorum 300.
Laudinum unum annorum 300.
Gemeticensem unum non multo recentiorem.

LIBRI TRES DE VIRGINIBUS

CASTIGATI SUNT AD MSS.

Remensem unum ab Hincmaro Ecclesiæ suæ datum, annorum 800.
Gemeticenses duos, alterum annorum 800, alterum mutilum, annorum 700.
Pratellensem unum annorum 700.
Fiscanensem unum, sed mutilum, annorum 700.
Sagiensem, et hunc mutilum, annorum 600.
Albinianum unum annorum 600.
Tellerianum unum annorum 600.
Colbertinos duos, alterum annorum 600, alterum annorum 400.
Regium unum annorum 500.
Carnutensem unum, ex Abbatia sancti Petri in Valle, sed mutilum, annorum 500.
Floriacensem unum annorum 500.
Theodoricensem unum annorum 500.
Vallis-claræ unum annorum 500.
Vallis-lucentis unum ejusdem ætatis.
Sorbonicum unum annorum 400.

LIBER DE VIDUIS

EMENDATUS EST AD MSS.

Gemeticensem unum annorum 700.
Fiscanensem unum annorum 700.
Pratellensem unum ejusdem ætatis.
Tellerianum unum annorum 600.
Colbertinos duos, alterum annorum 600 alterum 400.
Albinianum unum annorum 600.
Regium unum annorum 500.
Vallis-claræ unum annorum 500.
Sorbonicum unum annorum 400.

LIBER DE VIRGINITATE

Collatus fuit cum omnibus fere codicibus iis, ad quos castigati sunt libri tres de Virginibus.

LIBER DE INSTITUTIONE VIRGINIS

RECENSITUS EST AD MSS.

Gemeticenses duos annorum circiter 700.
Pratellensem unum ejusdem ætatis, sed mutilum.
Albinianum unum annorum 600.
Vallis-lucentis unum annorum 500.
Carnutensem unum annorum 500.

EXHORTATIO VIRGINITATIS

EMENDATA EST AD MSS.

Gemeticenses duos annorum circiter 700.
Fiscanensem unum annorum etiam 700.
Pratellensem unum ejusdem propemodum ætatis.
Sagiensem unum annorum 600.
Albinianum unum annorum 600.
Colbertinos duos, alterum annorum 600, alterum 400.
Regium unum annorum 500.
Carnutensem unum annorum 500.
Vallis-lucentis unum ejusdem ætatis.
Sorbonicum unum annorum 400.

LIBER DE LAPSU VIRGINIS CONSECRATÆ

CORRECTUS FUIT AD MSS.

Gemeticensem unum annorum 700.
Floriacensem unum annorum 600.
Michælinum unum annorum 600.
Albinianum unum ejusdem quoque antiquitatis.
Colbertinos tres annorum 600, 500 et 400.
Regium unum annorum 500.
Victorinum unum annorum 500.
Regiomontanum unum annorum circiter 500.
Sorbonicum unum annorum 400.

LIBER DE MYSTERIIS

COLLATUS FUIT CUM MSS.

Benigniano uno annorum 800.
Claromontano uno annorum 800.
Remensibus duobus, altero Hincmari annorum 800 altero annorum 500.
Gemeticensi uno annorum circiter 700.
Pratellensi uno annorum etiam 700.
Vincentino uno, id est, sancti Vincentii Cenomanensis, annorum 600.
Albiniano uno annorum 600.
Michaelino uno annorum 600.
Illidiano uno, id est, sancti Illidii Claromontani, annorum 600.
Tellerianis duobus annorum circiter 600.
Fragmento unius codicis Germanensis annorum 600.
Regiis duobus, altero annorum 500, altero 400.
Lætiensi uno annorum 500.
Alnetino uno ejusdem ætatis.
Colbertinis tribus, duobus annorum 500, tertio 400.
Victorino uno annorum 400.
Sorbonico uno ejusdem circiter antiquitatis.

SEX LIBRI DE SACRAMENTIS

Recogniti sunt ad eosdem mss. ad quos liber de Mysteriis exactus fuit, et præterea ad Germanensem unum annorum 500, et Vallis-lucentis unum ejusdem ætatis.

LIBRI DUO DE PŒNITENTIA

RECENSITI SUNT EX MSS.

Benigniano uno annorum 800.
Claromontano uno annorum 800.
Laudunensi uno annorum 700.
Germanensibus duobus, altero ann. 800, altero 500.
Colbertinis duobus, altero annorum 600, altero 400.
Floriacensi uno annorum circiter 600.
Michaelino uno annorum 600.
Albiniano uno annorum etiam 600.
Fuliensium uno annorum 600.
Remensi uno annorum 500.
Cisterciensi uno annorum 500.
Sorbonico uno annorum circiter 400.

LIBRI DE FIDE AD GRATIANUM

EMENDATI SUNT AD MSS.

Remensem unum ab Hincmaro Ecclesiæ suæ datum, annorum 800.
Colbertinos septem annorum 800, 600, 500 et 400.
Albinianum unum annorum 600.
Bigotinum unum annorum circiter 600.
Tellerianum unum annorum 500.
Audoenensem unum annorum 500.
Ebrulphensem unum annorum 500.
Theodoricensem unum annorum 500.
Lætiensem unum ejusdem ætatis.
Sorbonicum unum annorum circiter 400.

Observandum autem est, in manuscriptis aliquot e libris quinque de Fide nonnisi priores duos contineri.

LIBRI TRES DE SPIRITU SANCTO

RECOGNITI SUNT AD MSS.

Remensem unum annorum 800.
Remigianum unum annorum circiter 600.
Colbertinos quatuor annorum 800, 500 et 400.
Albinianos duos, annorum 600 et 500.
Audoenensem unum annorum 500.
Theodoricensem unum annorum 500.
Lætiensem unum annorum 500.
Sorbonicum unum annorum circiter 400.
Fragmentum antiqui cujusdam codicis Floriacensis.

LIBER DE INCARNATIONIS DOMINICÆ SACRAMENTO

COLLATUS FUIT CUM MSS.

Remigiano uno annorum 800.
Corbejensi uno incompleto annorum 800.
Fragmento uno Thuanei codicis etiam annorum 800.
Albinianis duobus annorum 600 et 500.
Victorino uno annorum 600.
Floriacensi uno annorum circiter 600.
Colbertinis tribus annorum 600, 400 et 300.
Audoenensi uno annorum 500.
Theodoricensi uno annorum 500.
Sorbonico uno annorum circiter 400.

ELENCHUS MSS. EXEMPLARIUM

QUÆ AD HANC PARANDAM EDITIONEM JUGI EXAMINE DISCUSSA SUNT

QUOAD LIBROS QUI HOC QUARTO VOLUMINE EXHIBENTUR.

PRO LIBRIS DE OFFICIIS MINISTRORUM

Codex **A'** sæculi XV ineuntis, de quo in præfatione ad hos eosdem libros nec non ad librum *de Paradiso*.

Codex **B** e sæculo X aut XI, olim Capituli Metropolitani Mediolanensis, nunc Ambrosianæ Bibliothecæ, de quo in præfatione ad hos libros *de Officiis*.

Codex **T**, ex XI sæculo, privatæ Trivultianæ Bibliothecæ, de quo in eadem præfatione.

PRO LIBRIS DE VIRGINIBUS

Codex **A'**, de quo hic superius.

Codex **a**, de quo in præfatione ad librum *de Elia et Jejunio*.

Codices **A** et **M**, de quibus in præfatione ad *Hexaemeron*.

PRO LIBRO DE VIDUIS

Codices **A'** et **a**, hic supra memorati.

PRO LIBRO DE VIRGINITATE

Codices iidem **A'** et **a**.

PRO LIBRO DE INSTITUTIONE VIRGINIS

Codex **A**, de quo in præfatione ad Hexaemeron.

Codex **A'**, de quo pluries superius.

Typografica Mediolanensis Editio anni 1490.

PRO LIBRO EXHORTATIO VIRGINITATIS

Codices **A'** et **a** superius recensiti, nec non typographica editio anni 1490.

PRO LIBRO DE LAPSU VIRGINIS CONSECRATÆ

Codex **a**, de quo jam pluries, et **b**, de quo in præfatione ad *Apologiam Davidis priorem*.

Codex Expinaliensis, de quo in præfatione ad hunc ipsum librum.

PRO LIBRO DE MYSTERIIS

Codex **A**, de quo in præfatione ad *Hexaemeron*.

Codex **M**, sæculi X, de quo in præfatione ad hunc librum.

PRO LIBRIS DE SACRAMENTIS

Iidem mss. hic immediate superius recensiti.

PRO LIBRIS DE PŒNITENTIA

Codex **T**, de quo in præfatione ad libros *de Officiis*.

Codex **c**, de quo in præfatione ad librum *de Jacob et Vita beata*.

PRO LIBRIS DE FIDE

Codex **A**, de quo non quidem in præfatione ad libros *de Officiis, de Virginibus* ac *de Viduis*, ut per errorem dictum est in præfatione ad hos libros *de Fide*, sed dictum est in præfatione ad *Hexaemeron* et ad libros *de Sacramentis*.

Codex **P** vetustissimus, de quo in præfatione ad hos *de Fide* libros.

PRO LIBRIS DE SPIRITU SANCTO

Codex **A**, de quo hic supra.

Codex **B**, octavi sæculi, de quo in præfatione.

PRO LIBRO DE INCARNATIONIS DOMINICÆ SACRAMENTO

Mss. **A** et **B**, de quibus non semel in præfationibus ad ultimos recensitos libros.

Codex **A'** Ambrosianæ Bibliothecæ, de quo in præfatione ad libros *de Officiis*.

Codex **N** Cathedralis Capituli Novariensis, de quo prope finem præfationis ad *Hexaemeron*.

INDEX

LOCORUM SACRÆ SCRIPTURÆ

QUÆ HOC VOLUMINE DECLARANTUR

NB. Prior numerus indicat columnam, secundus numerum paragraphi.

GENESIS.

I. 2. *Spiritus superferebatur super aquas.* **793**, 1
26. *Faciamus hominem*, etc. **61**, 133
II. 18. *Non est bonum hominem esse solum, faciamus*, etc. **61**, 134
III. 14. *Erit tibi terra cibus.* **530**, 67
VI. 16. *Ostium arcæ*, etc. **45**, 78
VIII. 21. *Odoratus est Dominus odorem suavitatis.* **808**, 68
XIX. 24. *Pluit Dominus a Domino.* **579**, 25
XXII. 16. *Per me ipsum juravi.* **620**, 71
XXVII. 27. *Ecce odor filii mei, sicut odor agri pleni*, etc. **204**, 45
XLI. 22. *Septem juvencæ adscendebant de flumine*, etc. **124**, 82
XLIX. 9. *Quis suscitabit eum.* **335**, 77

EXODI.

III. 14 et 16. *Qui est, misit me*, etc. **593**, 83
IV. 6. *Manum suam misit in sinum*, etc. **171**, 95
XVIII. 42, 43. *Et facies illis bracchas lineas*, etc. **46**, 80
XXXIV. 26. *Non coques agnum in lacte matris suæ.* **340**, 99

LEVITICI.

XIX. 2. *Estote sancti, quoniam ego sanctus sum.* **903**, 110

DEUTERONOMII.

VI. 3. *Audi, Israel, Dominum Deum tuum.* **24**, 7
4. *Audi, Israel, Dominus Deus tuus, dominus unus est.* **855**, 107
XV. 6. *Adtende tibi.* **370**, 68
XXXII. 51. *Super aquam contradictionis Cades.* **362**, 45
XXXIII. 8. *Date Levi veros ejus.* **359**, 35

JUDICUM.

VI. 36. *Ecce pono lanæ vellus in arca, et si ros factus fuerit super vellus*, etc. **755**, 5
XIV. 18. *Si non domuissetis vitulam*, etc. **795**, 8

I. REGUM.

II. 25. *Si peccaverit homo in hominem, orabunt pro eo*, etc. **522**, 40

III. REGUM.

XXI. 3. *Non mihi faciat Dominus, ut dem tibi hæreditatem patrum meorum.* **163**, 63

JOB.

II. 6. *Ecce trado tibi eum, tantummodo animam ejus custodi.* **529**, 62
XIX. 7. *Ecce rideo opprobria, et non loquor*, etc. **375**, 89
XXI. 7. *Cur impii vivunt? Inveteraverunt autem*, etc. **34**, 41
32. *In tumulo vigilabit.* **40**, 61
XXVIII. 13. *Abyssus dixit: non est in me. Mare dixit*, etc. **363**, 49
13 et seq. *Nescit homo viam ejus. Abyssus dicit: Non est in me*, etc. **886**, 42

PSALMORUM.

PSALMI IV. 5. *Irascimini, et nolite peccare.* **26**, 13; **51**, 96; **372**, 77
7. *Signatum est super nos lumen vultus tui.* **630**, 169; **789**, 145
VI. 7. *Lavabo per singulas noctes lectum meum*, etc. **229**, 21
VIII. 2 et seq. *Domine, Dominus noster, quam admirabile*, etc. **504**, 25
XI. 7. *Eloquia casta, argentum igne examinatum*, etc. **25**, 11
26. *Cum sancto sanctus eris*, etc. **72**, 171
XIV. 1. *Quis habitabit*, etc. **522**, 41
XVIII. 1. *Cœli enarrant gloriam Dei*, etc. **666**, 17
6. *Tamquam sponsus procedens*, etc. **316**, 6
XXI. 13. *Tauri pingues obsederunt me.* **596**, 97
19. *Diviserunt sibi vestimenta mea.* **596**, 97
XXII. 1 et seq. *Dominus pascit me, et nihil mihi*, etc. **492**, 13
XXIII. 7. *Tollite portas principes vestras et elevamini*, etc. **326**, 39; **655**, 9
XXIX. 6. *Ad vesperum demorabitur fletus, et ad matutinum lætitia.* **285**, 43
10. *Quæ utilitas in sanguine meo.* **109**, 24
XXXI. 1 et sequent. *Beati quorum remissæ sunt*, etc. **549**, 35
XXXII. 4. *Omnia opera ejus in fide.* **591**, 78
6. *Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu*, etc. **904**, 116
XXXIII. 12. *Timorem Domini docebo*, etc. **20**, 1
XXXV. 10. *Apud te est fons vitæ.* **787**, 138; **790**, 149
XXXVIII. 2. *Dixi: custodiam vias meas, ut non delinquam in lingua.* **23**, 6; **145**, 1
3. *Obmutui et humiliatus sum*, etc. **28**, 21
XLIV. 8. *Unxit te Deus, Deus tuus*, etc. **579**, 24; **779**, 95
L. 5. *Ecce in iniquitatibus conceptus sum*, etc. **514**, 13
LIV. 14. *Tu vero homo unanimis, dux meus*, etc. **182**, 137
LIX. 10. *Moab olla spei meæ.* **335**, 79
LXI. 1. *Nonne Deo subjecta erit anima mea.* **734**, 185
LXIV. 2. *Te decet hymnus*, etc. **31**, 30; **88**, 221
12. *Benedices coronam anni benignitatis tuæ*, etc. **338**, 94
LXVII. 32. *Æthiopia præveniet manus suas Deo.* **818**, 112
LXXI. 6. *Descendet sicut pluvia in vellus*, etc. **247**, 18
LXXIX. 9. *Vineam ex Ægypto transtulisti.* **492**, 16
LXXXV. 2. *Custodi animam meam, quoniam sanctus sum.* **719**, 110
LXXXVIII. 20. *Posui adjutorium super potentem.* **640**, 28

LXXXVIII. 48. *Memento, Domine, quæ est substantia mea.* 658, 120
XC. 5. *Ipse liberavit me de laqueo venantium,* etc. 26, 15
XCII. 1. *Dominus regnavit, decorem induit.* 88, 221
XCIII. 9. *Dominus scit cogitationes hominum.* 37, 52
12. *Beatus quem tu erudieris,* etc. 104, 6
24. *Omnia in sapientia fecisti.* 644, 45; 676, 68
XCVIII. 5. *Adorate scabellum pedum ejus.* 847, 78
CIX. 2. *Dixit Dominus Domino meo, sede ad dexteram meam.* 627, 102
CXI. 1. *Beatus vir, qui timet Dominum,* etc. 104, 6
9. *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet,* etc. 57, 118
CXIII. 11. *Omnia quæ voluit, fecit.* 683, 102
CXVIII. 9. *In quo corrigit adolescentior viam suam,* etc. 24, 7
86. *Declina cor meum in testimonia tua,* etc. 109, 26
CXVIII. 91. *Universa serviunt tibi.* 760, 23
CXXI. 2. *Stantes erant pedes nostri,* etc. 289, 59
CXXXI. 6. *Invenimus eam in campis silvæ.* 817, 108
CXXXVI. 9. *Beatus qui tenebit, et allidet parvulos ad petram.* 566, 106
CXXXVIII. 16. *Inoperatum meum viderunt oculi tui.* 657, 113

PROVERBIORUM.

III. 23. *Omni custodia serva cor tuum.* 25, 10
VIII. 22. *Dominus creavit me,* etc. 595, 96; 644, 46
IX. 1 et seq. *Sapientia ædificavit sibi domum,* etc. 596, 98
IX. 10. *Initium sapientiæ timor Domini.* 99, 253
12. *Fili, si sapiens fueris, tibi sapiens eris et proximis,* etc. 149, 14
XXVII. 10. *Melior vicinus in proximo, quam frater longe habitans.* 73, 174

ECCLESIASTIS.

II. 14. *Oculi hominis in capite ejus.* 369, 63
IV. 8. *Est unus, et non secundus.* 332, 64
Non est finis labori ejus, etc. 333, 69
9. et 10. *Optimi duo super unum, quibus est merces bona in labore ipsorum; quoniam si unus ceciderit,* etc. 334, 74
15. *Vidi universos.... cum juvene secundo, quis resurget pro eo?* 334, 76
VII. 7. *Sicut vox spinarum in olla, ita risus stultorum.* 372, 76
10. *Noli festinare in spiritu tuo irasci,* etc. 372, 77
IX. 8. *In omni tempore sint vestimenta tua candida.* 368, 62

CANTICI CANTICORUM.

I. 1. *Quia meliora ubera,* etc. 491, 8
2. *Unguentum exinanitum,* et. 290, 62; 777, 89
2 et 3. *Osculetur me ab osculis,* etc. 222, 42
3. *Introduxit me rex in cubiculum suum.* 491, 11
4. *Nigra sum et decora filia Hierusalem.* 437, 35; 818, 112
6. *Ubi pascis, ubi manes in meridiano,* etc. 369, 66
II. 1. *Ego flos campi, et lilium convallium.* 287, 51; 332, 92
10. *Exsurge, veni, proxima,* etc. 316, 3
II. 12. *Flores visi sunt in terra.* 351, 8
Vox turturis audita est in terra nostra. 352, 8
III. 2. *Exsurgam, ibo, et circumibo civitatem, in foro, et in plateis,* etc. 286, 46
4. *Quam modicum fuit, cum pertransivi ab ipsis, donec inveni,* etc. 294, 77
11. *Egredimini, et videte regem Salomonem,* etc. 339, 97
IV. 1. *Oculi tui columbæ,* etc. 316, 4
8. *Veni a Libano, Sponsa, veni a Libano; transibis et pertransibis,* etc. 294, 69
12. *Hortus conclusus, soror mea,* etc. 204, 45; 295, 80
V. 1. *Et capiat fructum pomiferarum suarum.... Vindemiavi myrrham,* etc. 492, 14
2. *Surge, proxima mea, columba mea, perfecta mea; quia caput meum repletum est rore.* 292, 70
Vulnerata caritatis ego sum. 297, 91
3. *Nocte exui tunicam meam, quomodo induam illam: lavi pedes meos,* etc. 288, 55
5. *Manus meæ stillaverunt myrrham.* 290, 61
6. *Frater meus transivit.* 294, 67
Exivit anima mea in verbo tuo. 364, 59
Quæsivi eum et non inveni, etc. 293, 75; 296, 84
7. *Invenerunt me custodes,* et. 286, 48; 296, 85
8. *Vulnerata caritatis ego sum.* 367, 60
VI. 3. *Formosa es proxima mea, ut bona opinio.* 205, 47
7. *Nisi scias te, o decora in mulieribus.* 370, 67
10. *Descendi in hortum meum,* etc. 299, 98
12. *Posuit me currus Aminadab.* 298, 94
VII. 1. *Speciosi facti sunt gressus tui,* etc. 336, 87
Moduli femorum tuorum similes torquibus, etc. 337, 89
8. *Et odor naris tuæ.* 808, 68
11. *Veni, frater meus, exeamus in campum,* etc. 282, 34
VIII. 2. *Inveniens te foris osculabor,* etc. 316, 5
6. *Pone me ut sigillum in cor tuum,* etc. 205, 48; 439, 41

SAPIENTIÆ.

VII. 26. *Splendor est lucis æternæ, et speculum,* etc. 584, 49
VIII. 2. *Proposui ego hanc adducere mihi conjugium.* 260, 64

ECCLESIASTICI.

XX. 7. *Homo sapiens tacebit usque ad tempus.* 23, 5
XXVIII. 28. *Sepi possessionem tuam spinis,* etc. 25, 11

ISAIÆ.

I. 6. *Non est malagma apponere,* etc. 25, 12
III. 10. *Alligemus justum, quia inutilis est nobis.* 109, 24
IV. 15. *Lætare, sterilis, quæ non paris,* etc. 362, 42
VI. 1 et seq. *Vidi Dominum Sabaoth sedentem,* etc. 867, 162
3. *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus,* etc. 628, 107; 856, 112
6. *Quia missum est ad me unum de Seraphim.* 782, 110
7. *Ecce tetigit hoc labia tua, et auferet iniquitates,* etc. 781, 108
IX. 6. *Puer natus est nobis, Filius datus,* etc. 646, 53
XIX. 1. *Ecce Dominus venit, sedens super nubem levem.* 335, 81; 358, 31
XXVIII. 18. *Ecce mitto lapidem in fundamentum Sion.* 64, 142
XLIII. 10. *Ante me non fuit alius Deus,* etc. 586, 55
25. *Memor non ero, tu autem memor esto.* 551, 40
XLV. 15. *In te est Deus, et non est Deus præter te.* 578, 21
XLIX. 16. *Ecce ego, Hierusalem, pinxi muros tuos.* 370, 68
LIII. 4. *Pro nobis dolet.* 646, 54
8. *Et gens nata est simul.* 862, 42

JEREMIÆ.

XXXI. 18. *Sicut vitulus non sum edoctus.* 549, 36

BARUCH.

III. 36 et seq. *Hic Deus noster est, et non reputabitur,* etc. 579, 28

EZECHIELIS.

I. 10 et 11. *Similitudo vultus eorum facies hominis,* etc. 303, 113
20. *Et spiritus vitæ erat in rotis.* 299, 97
XXXVII. 9. *Veni, Spiritus, et insuffla in mortuos,* etc. 865, 151
XXXVIII. 14 et seq. *O Gog, hæc dicit Dominus.* 633, 137
XLIV. 2. *Porta hæc clausa erit, et non aperietur,* etc. 330, 52

DANIELIS.

XIII. 45. *Excitavit Dominus Spiritum sanctum pueri adolescentis.* 838, 43

OSEE.

VI. 6. *Misericordiam malo, quam sacrificium.* 514, 11

JOEL.

II. 28. *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem.* 776, 86

AMOS.

IX. 5, 6. *Dominus qui adtigit terram,* etc. 904, 115
IV. 13. *Ecce ego firmans tonitruum, et creans spiritum,* etc. 804, 48

NAHUM.

II. 6. *Portæ civitatum effractæ sunt, montes ceciderunt, et revelata est substantia.* 658, 115

ZACHARIÆ.

III. 4. *Ecce abstulit peccata tua.* 781, 109

MATTHÆI.

I. 18. *Inventa est in utero habens ex Spiritu sancto.* 802, 41
V. 8. *Beati mundo corde,* etc. 79, 191
VI. 3. *Nesciat sinistra tua quid faciat dextera.* 65, 147
6. *Cum oras, intra in cubiculum tuum,* etc. 317, 7; 500, 11
9. *Pater noster qui es in cœlis, sanctificetur,* etc. 493, 18; 503, 24
10. *Veniat regnum tuum, fiat voluntas,* etc. 494, 23
11. *Panem nostrum quotidianum da nobis,* etc. 494, 24
12. *Dimitte nobis debita nostra,* etc. 495, 27
13. *Et ne patiaris nos induci in tentationem,* etc. 496, 29
X. 16. *Estote astuti sicut serpentes, et simplices,* etc. 661, 130
31. *Sed et capilli capitis vestri omnes numerati sunt.* 797, 15
32. *Omnis qui me confessus fuerit,* etc. 400, 15
XI. 25. *Confiteor tibi, Pater, domine cœli et terræ.* 716, 99
34. *Non veni pacem mittere, sed gladium.* 839, 45
XII. 37. *Ex verbis tuis condemnaberis.* 23, 5
91. *Omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus, spiritus autem blasphemiæ,* etc. 545, 20
XVI. 11. *Adtendite a fermento pharisæorum,* etc. 534, 82
16. *Tu es Christus filius Dei vivi.* 882, 27
19. *Tibi dabo claves regni cœlorum,* etc. 520, 33
48. *Estote perfecti sicut et Pater vester,* etc. 903, 110
XVII. 5. *Hic est filius meus dilectissimus.* 592, 81
XVIII. 19. *Si duobus ex vobis convenerit super terram,* etc. 318, 10
20. *Ubi sunt duo vel tres congregati in nomine meo,* etc. 319, 14
XIX. 10. *Si vis in vitam intrare, serva mandata,* etc. 32, 36
12. *Et sunt spadones qui se ipsos castraverunt.* 264, 75
28. *Sedebitis et ipsi super sedes duodecim,* etc. 712, 73
29. *Omnis qui reliquerit domum, vel fratres,* etc. 103, 5
XX. 21 et seq. *Dic ut sedeant hi duo filii mei.... sedere autem ad dexteram meam, non est meum,* etc. 708, 54
XXI. 37. *Verebuntur filium meum.* 716, 95
XXIII. 10. *Magister vester unus est Christus.* 332, 64
XXIV. 28. *Ubi corpus, ibi et aquilæ.* 459, 6
XXVIII. 5. *Jesum qui crucifixus est, quæritis; non est hic,* etc. 364, 49
19. *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris,* etc. 332, 65; 720, 115; 809, 71

MARCI.

X. 18. *Nemo bonus nisi unus Deus.* 608, 16
XIII. 32. *De die autem illo et hora nemo scit, neque angeli cœlorum, nec Filius, nisi solus Pater.* 736, 192

LUCÆ.

I. 23. *Factum est ut impleti sunt dies officii ejus.* 29, 25
28. *Ave, gratia plena.* 775, 85
41. *Ecce ut facta est in auribus meis vox salutationis tuæ,* etc. 685, 113
II. 52. *Et Jesus proficiebat ætate et sapientia,* etc. 742, 220; 894, 71
IV. 18. *Spiritus Domini super me.* 829, 2
38 et seq. *Et stans super illam, imperavit febri,* etc. 257, 53
40. *Cum autem sol occidisset, omnes qui habebant infirmos,* etc. 285, 42
V. 3. *Adscendens in unam navim, quæ erat Petri,* etc. 306, 119
4. *Duc in altum, laxate retia.* 307, 122
5. *Præceptor, per totam noctem laborantes,* etc. 307, 125
VII. 32. *Cantavimus vobis, et non saltastis: lamentavimus,* etc. 551, 41
VIII. 4. *Et mulier quædam in fluxu sanguinis,* etc. 300, 100
XI. 13. *Quanto magis Pater vester de cœlo dabit bonum datum petentibus se?* 770, 59
20. *Quod si in digito Dei ejicio dæmonia.* 832, 11
XII. 10. *Qui blasphemaverit in Filium hominis, remittetur ei: qui autem blasphemaverit in Spiritum sanctum,* etc. 767, 47
XIII. 21. *Simile est regnum cœlorum fermento, quod abscondit mulier,* etc. 534, 81
18 et seq. *Surgam, ibo ad patrem meum, et dicam illi: Pater,* etc. 544, 16
XIX. 12. *Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam accipere regnum,* etc. 725, 145
XX. 1. *Fortasse reverebuntur filium meum.* 743, 221
XXI. 3. *Vidua hæc plus omnibus misit.* 250, 27
XXII. 42. *Pater, si possibile est, transfer,* etc. 642, 41

JOANNIS.

I. 1. *In principio erat Verbum*, etc. 586, 56: 601, 123; 879, 14
3, 4. *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso*, etc. 672, 46; 761, 27
14. *Verbum caro factum est.* 890, 59
16. *Quoniam de plenitudine ejus omnes accepimus.* 692, 150
27. *Non sum dignus solvere corrigiam calceamentorum ejus.* 337, 88
30. *Post me venit vir, qui ante me factus est*, etc. 648, 63
32. *Vidi Spiritum descendentem de cœlo quasi columbam.* 433, 24
III. 5. *Amen, amen dico vobis, nisi quis renatus fuerit per aquam*, etc. 843, 63
6. *Quoniam Spiritus est Deus.* 842, 59
19. *Non potest Filius facere a se quidquam*, etc. 670, 38
21. *Ut omnis qui credit in eum, non pereat.* 525, 48
IV. 22. *Vos adoratis quod nescitis; nos adoramus*, etc. 707, 48
24. *In Spiritu et veritate adorare oportet.* 845, 69
V. 7. *Hominem non habeo.* 467, 6
22. *Omne judicium dedit Filio.* 626, 100
VI. 58. *Sicut misit me vivus Pater, et ego vivo propter Patrem, et qui manducat me, et ipse vivit propter me.* 686, 117
VII. 18. *Qui a semetipso loquitur, gloriam suam quærit.* 623, 81
25. *Principium qui et loquor vobis.* 645, 42
6, 7. *Tulit lutum, et linivit oculos ejus, et dixit ei: Vade in Siloam.* 477, 11
X. 30. *Ego et Pater unum sumus.* 857, 116
XI. 34 et seq. *Ubi posuistis eum*, etc. 554, 54
43. *Lazare, veni foras.* 554, 57
XII. 3 et seq. *Maria accepit libram unguenti.... et unxit pedes Jesu*, etc. 555, 62
19. *Ecce mundus totus*, etc. 715, 92
27. *Nunc anima mea turbata est.* 886, 41
44. *Qui in me credit, non credit in me, sed in eum*, etc. 721, 119
49. *Ex me ipso non sum loquutus.* 723, 132
XIII. 31. *Nunc clarificatus est filius hominis.* 720, 114
XIV. 6. *Nemo venit ad Patrem, nisi per me.* 588, 63
9. *Philippe, qui me videt, videt et Patrem.* 585, 50
10. *Opera quæ ego facio, ipse faciet.* 653, 90
16. *Rogabo Patrem, et alium paraclitum dabit vobis.* 786, 132
26. *Paraclitus autem.... quem mittet Pater.* 831, 8
28. *Pater major me est.* 617, 59; 743, 224
XV. 1. *Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est.* 693, 157
XVI. 13. *Non enim loquetur a se.* 822, 130
15. *Omnia quæ Pater habet, mea sunt.* 612, 38; 679, 79
27. *A Deo exivi.* 598, 107
28. *Exivi a Patre, et vado ad Patrem.* 617, 60
XVII. 3. *Hæc est vita æterna, ut cognoscant*, etc. 103, 5
5. *Clarifica me, Pater*, etc. 690, 136
11. *Ut sint unum, sicut et nos unum sumus.* 669, 33
23. *Et dilexisti eos, sicut me dilexisti.* 715, 89
XIX. 24. *Diviserunt sibi vestimenta mea*, etc. 361, 39
26. *Mulier, ecce filius tuus*, etc. 328, 47
XX. 11. *Magdalena stabat ad monumentum*, etc. 278, 16
13. *Mulier quid ploras? quem quæris?* 278, 16
15. *Tulerunt Dominum meum, et nescio*, etc. 279, 19
16. *Maria, respice in me.* 279, 20
17. *Adscendo ad Patrem meum et Patrem*, etc. 594, 90
22. *Accipite Spiritum sanctum: quorum remiseritis peccata, remittuntur*, etc. 512, 6; 787, 138

ACTUUM APOSTOLORUM.

II. 36. *Et Dominum eum et Christum fecit.* 595, 95
V. 3. *Anania, quid tibi visum est tentare et mentiri Spiritui sancto?* 769, 52; 842, 56
VII. 38. *Hic est, qui fuit in Ecclesia, in eremo.* 593, 83
VIII. 22. *Ne forte remittatur tibi*, etc. 548, 29
X. 11. *Facta est vox ad eum: Surge, occide, et manduca*, etc. 816, 103
XV. 28. *Visum est Spiritui sancto et nobis.* 825, 143
XXVIII. 25. *Bene loquutus est Spiritus sanctus per Esaiam*, etc. 866, 161

AD ROMANOS.

I. 25. *Servierunt creaturæ potius quam creatori*, etc. 597, 103
VIII. 26. *Ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus*, etc. 846, 70
XI. 33-36. *Quis prior dedit.... Quoniam ex ipso, et per ipsum*, etc. 691, 146
36. *Quia ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia.* 813, 91
XII. 19. *Date locum iræ.* 49, 90
XIII. 13. *Sicut in die honeste ambulemus.* 88, 221

I. AD CORINTHIOS.

I. 3. *Deus, Domini nostri Jesu Christi Pater, gloriæ.* 717, 101
30. *Qui factus est nobis sapientia a Deo*, etc. 642, 35; 835, 27
II. 11. *Quæ Dei sunt, nemo cognovit, nisi Spiritus Dei.* 820, 123
III. 16. *Templum Dei vos estis, et Spiritus sanctus habitat in vobis.* 851, 90
IV. 21. *Quid vultis? In virga veniam*, etc. 528, 59
V. 7. *Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio*, etc. 534, 81
VII. 9. *Melius est nubere, quam uri.* 409, 21
27. *Ligatus es uxori?* etc. 282, 32
VIII. 6. *Nobis unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos*, etc. 690, 138; 812, 85
6. *Unus Dominus Jesus Christus.* 397, 64
13. *Qui multum, non abundavit, et qui modicum, non minuit.* 67, 154
XI. 3. *Omnis viri caput Christus est.... caput autem Christi Deus.* 668, 27
13. *Decet mulierem non velatam*, etc. 89, 223
XII. 11. *Dividens singulis, prout vult.* 362, 43; 614, 48
23. *Quæ videntur membra corporis infirmiora*, etc. 46, 78
XV. 28. *Cum subjecta illi fuerint omnia, tunc et ipse Filius subjectus erit.* 729, 162
47. *Primus homo de terra terrenus*, etc. 334, 72

II. AD CORINTHIOS.

III. 17. *Dominus autem Spiritus est.* 853, 103
IV. 6. *Deus qui dixit de tenebris lumen splendescere, illuxit in cordibus*, etc. 850, 86
V. 5. *Tradidi hujusmodi hominem satanæ in interitum carnis.* 529, 62; 534, 78
19. *Deus erat in Christo, mundum reconcilians.* 653, 89

AD GALATAS.

IV. 4. *Misit Deus filium suum factum*, etc. 595, 94
8. *Sed tunc.... his qui natura non sunt dii, servistis.* 896, 82
12. *Utinam abscindantur, qui volunt vos circumcidi.* 265, 77

AD EPHESIOS.

II. 15. *Et duos conderet in uno homine*, etc. 318, 12
V. 31. *Relinquet homo patrem et matrem*, etc. 321, 24

AD PHILIPPENSES.

II. 6. *Non rapinam arbitratus est esse se*, etc. **619**, 70
III. 3. *Qui Spiritui Dei servimus.* **803**, 46
20. *Nostra autem conversatio in cœlis est.* **289**, 59
IV. 11. *Ego didici, in quibus sum, sufficiens esse.* **127**, 89
12. *Scio et humiliari.* **127**, 90

I. AD THESSALONICENSES.

III. 12, 13. *Vos autem Dominus multiplicet, et abundare faciat*, etc. **852**, 96

II. AD THESSALONICENSES.

III. 5. *Dominus autem dirigat corda*, etc. **858**, 99

I. AD TIMOTHEUM.

I. 9. *Lex non justo, sed injusto posita est.* **154**, 31
II. 1. *Obsecro primo omnium fieri orationes, obsecrationes*, etc. 317, 8; **502**, 22
8. *Volo viros orare in omni loco.* **499**, 11
Levantes puras manus. **501**, 18
V. 3 et seq. *Viduas honora, quæ vere*, etc. **244**, 7
VI. 15. *Beatus et solus potens.* **612**, 39
16. *Qui solus habet immortalitatem.* 637, 11; **704**, 35

AD TITUM.

II. 1. *Loquere quæ decent sanam doctrinam.* **31**, 30

AD HEBRÆOS.

II. 10. *Decebat eum per quem omnia*, etc. **31**, 30
VI. 4 et seq. *Impossibile est eos, qui semel illuminati*, etc. **541**, 6
XIII. 8. *Heri et hodie, ipse est*, etc. **701**, 24

I. JOANNIS.

III. 16. *Qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petat*, etc. **524**, 45
V. 8. *Aqua, sanguis et Spiritus.* **772**, 70

APOCALYPSIS.

I. 8. *Primus et novissimus.* **489**, 1
XXI. 12. *Habet portas duodecim, et in portis angelos*, etc. **297**, 87
25. *Et portæ ejus non claudentur per diem.* **296**, 85

INDEX

RERUM ET SENTENTIARUM

A

AARON quam beatum se crediderit quando medius stetit inter vivos et mortuos. **105**, 11.

ABDEMELECH, hoc est, adsumptus a Domino. **818**, 114. Quid figuraverit. *Ibidem*, 112 *et seq.*

ABEL fructus melior, quam Cain: in illo mundi redemptio annuntiatur, ab isto mundi ruina: in illo Christi sacrificium, in isto diaboli parricidium. **360**, 36.

ABELIS sacrificium quid nos docuerit, et prophetaverit. **876**, 4.

ABIMELECH pro hospitalitatis gratiæ officiis necem potius sui, quam proditionem fugientis amici subeundam arbitrabatur. **179**, 125.

ABNEGATIO. Qui se ipsum abnegat, ipse justus, ipse dignus Christo est. **64**, 142.

ABRAHAM. Non ignoravit Spiritum sanctum. **794**, 4.

Fide primus, justitia præcipuus, in prælio strenuus, in victoria non avarus, domi hospitalis, uxori sedulus. **55**, 110.

Abrahami quomodo in uno facto, filium suum immolare volentis, fuerint omnes quatuor virtutes. **57**, 119. Cur Deus Jephte non Abrahæ parricidium fieri permiserit. **275**, 7 *et seq.* Utriusque differentia. **276**, 9.

Abraham dum se stercus et cinerem fatetur, summa humilitate invenit Dei gratiam. **540**, 4. Quomodo appetitum rationi obedientem præbuit. **54**, 107 *et seq.* Quomodo in eo fuerit prudentia. **56**, 117. Pro hospitalitatis mercede fructum posteritatis recepit. **131**, 104. Signo dominicæ crucis et nominis quinque regum victriciumque turmarum subacto robore, et ultus est proximum, et fratris filium meruit et triumphum. **574**, 3.

ABSOLUTIO. Cui absolvi potest, qui nec sibi innocens est? **35**, 45.

ABSTINENTIÆ potus, cibus parcimoniæ docet vitia nescire, qui docet causas nescire vitiorum. **207**, 53. Non infirmitatem ex jejunio et abstinentia reformides. **373**, 79.

ACTU in omni quærendum quid personis, quid tempori conveniat, atque ætatibus. **86**, 213. Quod velis prolixe facere, aliquando ne feceris. **228**, 17.

ADOLESCENTIS quæ sint officia. **41**, 65. Vicina est lapsibus adolescentia. **245**, 12. Adolescentibus utile, ut claros et sapientes viros sequantur. **129**, 97. Pulchra copula seniorum atque adolescentium. **130**, 100. *V. Verecundia, V. Vinum.*

ADOPTIO potestatis est, generatio proprietatis. **680**, 86. In quibus Deus Filium suum ad imaginem suam cernit, eos per Filium adsciscit in gratiam filiorum; ut quemadmodum per imaginem ad imaginem sumus, sic per generationem filii in adoptionem vocemur. **715**, 89.

ADVERSITAS. Noli ex istius sæculi incommodis merita justi pensare. **376**, 91. Inde incipit beatitudo judicio Domini ubi ærumna æstimatur humana. **39**, 59. Animum mala inexplorata plus frangunt. **78**, 190. Neque in doloribus molliores simus, neque in prosperis elatiores. **77**, 186. In adversis amicus probatur, nam in prosperis amici omnes videntur. **180**, 130. *V. Fortitudo.*

ADORATIO. Deum non adorat, nisi qui veritatem divinitatis ejus pio haurit affectu. **846**, 71.

ADULANTEM se vel adulatum exhibere, alterum calliditatis est, vanitatis alterum. **90**, 226. Adulatione emolliri videtur esse ignaviæ. **85**, 209. Sicut adulationis fugitans amicitia debet esse, ita etiam aliena insolentiæ. **181**, 134. Non est vera amicitia, ubi fallax adulatio. **182**, 135.

ADULTERIUM non solum facti colluvione sed etiam adspectus intentione committitur. **101**, 256. Inter decem testes confectis sponsaliis, nuptiis consummatis, quævis femina non sine magno periculo perpetrat adulterium. **390**. 20.

ÆGRITUDO carnis peccatum repellit: luxuria autem carnis culpam adolet. **529**, 63.

ÆQUALITAS gradum nescit, nescit unitas ordinem. **857**, 119.

ÆRUGO nostra lascivia, est, ærugo nostra luxuria est, quæ flagitiorum sordibus aciem mentis obducunt. **792**, 160.

ÆSCULAPIO dant quod mortuum reformaverit; sed ipse fulminatus evasit. **225**, 7.

ÆTAS omnis habilis Deo, perfecta est Christo. **284**, 40.

ÆTERNITATEM Dei Scripturæ significandi mos. **648**, 61. *V. Deus.*

ÆTHIOPES. *V. Circumcisio.*

AFFABILITAS sincera debet esse ac sobria, et sine adulatione. **128**, 96. Affabilitas et mansuetudo quantum populi favorem concilient. **111**, 30 *et seq.*

AFFECTUS tuus nomen imponit operi tuo: quomodo a te proficiscitur, sic æstimatur. **65**, 147. Affectus divitem collationem aut pauperem facit, et pretium rebus imponit. **66**, 149. Influentibus divinis corporeus peregrinatur affectus, et usus exterioris hominis exolescit. **290**, 60.

AGER eo melior est, quo numerosior fructus. **228**, 17. Agri Ecclesiæ, *V. Ecclesia.*

Aggrediendum nihil, quod non possimus exsequi. **77**, 187.

AGNES virgo. **388**, 10. Cujus ne nomen quidem vacuum luce laudis fuit. **191**, 5. Castitatem protexit, salutem cum immortalitate commutavit. **83**, 204. Duodecim annorum martyrium fecisse traditur. **192**, 8. Illud describitur. *Ibidem et seq.* Adhuc arbitra sui per ætatem esse non poterat. **193**, 8. Pythagorea virgine major. **197**, 19. Natalis ejus. **192**, 5.

AGRICOLÆ martyrium describitur. **351**, 5. Ejus reliquæ. *V. Ambrosius. V. Reliquæ. V. Vitalis.*

Agricolæ laboriosi imitandi. **540**, 3.

ALEXANDRO Macedonum rege sacrificante, puerulus qui ei lumen accendebat, adusto corpore mansit immobilis. **227**, 12.

ALTARE forma corporis est. **481**, 7. Quid est altare, nisi forma corporis Christi? **491**, 7. *V. Ambrosius.*

AMBROSIA Domini sacra. **309**, 1.

AMBROSIUS de forensium strepitu jurgiorum et a publicæ terrore administrationis ad sacerdotium vocatus. **557**, 67. Non in Ecclesiæ nutritus sinu, non edomitus a puero; sed raptus a tribunalibus, abductus de vanitatibus sæculi hujus, a præconis voce ad psalmistæ adsuefactus canticum. **558**, 72. Laborem aliquem pro Ecclesia suscepit. *Ibidem* 73. Sacerdotii necessitudo refugienti imposita. **22**, 2. Raptus de tribunalibus atque administrationis infulis ad sacerdotium. **23**, 4. Docendi necessitudo ipsi imposita. **22**, 2. Prius docere incepit quam discere. **23**, 4. Altaribus et templo quæ dedicabat quid a Deo postulet. **378**, 94. Incidit in invidiam quod vasa Ecclesiæ confregerit, ut captivos redimeret. **140**, 136. Non minus diligit, quos in Evangelio genuit, quam si in conjugio suscepisset. **29**, 24. Unum recepit in clerum et alterum in clero receptum jussit ne sibi præiret, quia utriusque gestus et incessus dedeceret. **44**, 72. Plura adversus regales impetus pro viduarum, immo omnium depositis certamina subiit. **143**, 150. Ticinensis Ecclesiæ episcopus, communicato cum Ambrosio consilio, depositum viduæ defendit. *ibid.* 150 *et seq.* Nec sibimetipsi parcit dum aliis non parcit. **261**, 65. Vocatur in culpam, quia nuptias prohibuit illicitas. **276**, 11. Et consecratas integritati puellas nubere. **280**, 26.

Ambrosius ad Bononiense invitatus convivium, ubi celebrata martyris translatio est. **349**, 1. Vitalis et Agricolæ martyrum reliquiæ ubi et quomodo repertæ fuerint et elatæ ab Ambrosio. **351**, 7 *et seq.* Collegit eorum sangui-

nem triumphalem et crucis lignum. 352, 9. Sub sacris altaribus ab eo reconduntur. *Ibid.* 10. Cur animo successit de Officiis scribere. 28, 23 *et seq.* Ad quos sermonem faciat de Officiis. 109, 25. Nondum triennalis sacerdos scripsit libros de Virginibus. 221, 39. Cur de Virginibus scripserit. 191, 5. De Virginitate frequentibus libris dixit. 319, 15. Sequestrat disputationem de Spiritu Sancto. 698, 7. Cur post duos libros de Fide alios scripserit. 635, 1 *et seq.* De moribus quotidianum sermonem habuit. 427, 1.

AMEN, idem est ac fideliter. 671, 43.

AMICITIÆ leges. 179, 125 *et seq.* Christus dedit formam amicitiæ, quam sequamur, et quæ illa sit. 182, 136. Constans debet esse. 180, 128. Inter dispares mores non potest esse. 181, 133. Nescit superbiam. 180, 129. Ea probabilis, quæ honestatem tuetur, præferenda sane opibus, honoribus, potestatibus. 179, 125. Meliores amicitiæ sunt inopum plerumque quam divitum. 182, 135.

Amicitia virtus est, non quæstus. 181, 134. Vitæ adjumentum est. 180, 129. Pietatis custos est, et æqualitatis magistra. 181, 133. Nihil in humanis rebus amicitia pulchrius. 181, 132. Correptiones in amicitia gratæ sunt. 73, 173. Nemo detestabilior, quam qui amicitiam læserit. 182, 137. *V. Adulatio.*

AMICUS quid est, nisi consors amoris, ita ut unum fieri velis ex duobus. 181, 134. Non potest homini amicus esse, qui Deo fuerit infidus. 181, 133. Magnum caritatis pondus ad vim diligendi adjungitur, probare quos diligas, et diligere quos elegeris. 29, 24. Fidelis amicus medicamentum est vitæ, et immortalitatis gratia. 180, 129. Amicus in necessitate non deserendus. 180, 129. Errantem amicum corripe, innocentem amicum ne deseras. 180, 128. Plerumque inimicitiæ subeundæ sunt propter amici innocentiam. 180, 130. Job amicorum increpationes ad certamen ultimum reservantur. 376, 90. Inimicus vitari potest, amicus non potest, si insidiari velit. 182, 137. *V. Adversitas.*

Amicus alter ego. 827, 153.

AMINADAB figura refertur ad Christum. 298, 94.

AMOR. Non est vehementior natura ad diligendum, quam gratia. 29, 24. Quid tam insitum naturæ, quam ut diligentem diligas. 112, 37. Ad incentivum caritatis communis plurimum proficit, si quis vicem amantibus reddat. *Ibidem,* 37. Nihil tam utile, quam diligi: nihil tam inutile, quam non amari. 110, 29.

ANGELI in obsequio, Filius Dei in gloria: illi in comitatu, hic in suggestu: illi stant, hic sedet: hic judicat, hi ministrant. 656, 106 Hominibus pro virtutis præmio similitudo angelorum promittitur. 712, 74. Quicumque annuntiant Christum, in angelorum adscisci videntur locum. 459, 6.

Angeli propter intemperantiam ceciderunt de cœlo in sæculum. 206, 53.

Angelorum principium etsi non invenio, erat tamen quando non erat. 879, 16. Angelorum natura potuit mutari. 770, 56. Angeli hominibus in adjumentum descendunt. 774, 47. Angelus descendens in natatoriam, descensionem Spiritus sancti in aquas baptismatis nunciabat. 775, 82.

Angelos qui fecit in Spiritu, homines quoque per eamdem gratiam similes faciet angelorum. 774, 78.

Angelus non est immortalis naturaliter. 639, 19. In eo naturæ capacitas vitio obnoxia, sed non obnoxia disciplinæ. *Ibid.* 20. Adsistunt, ut Patris et Filii gloriam videant, quibus aut possunt aut merentur adspectibus. 656, 105, Processus habent scientiæ, et capacitatem profectus, habent discretionem virtutis atque prudentiæ. 665, 10. Mysterium Dei Patris et Domini Jesu Christi cognoscere nisi ex revelatione non potuerunt. 663, 2. Christum videntes resurgentem hæserunt opinionis incerto; cur, et quid tum dixerint. 438, 36; 664, 5 *et seq.* Resurrectionem Christi ignoraverunt. 326, 39.

ANIMA sexum non habet: cur tamen femineum nomen acceperit. 298, 93.

Anima et caro pace inter se sunt jungendæ. 318, 11. Speciose procedit anima, quæ corpore velut calceamento utitur. 336, 87. Consummatur carnis infirmitatibus animæ fortitudo. 529, 61. Scriptura frequenter animam hominis spiritus vocabulo designat. 806, 56.

Animus noster culpæ est auctor, innocens caro, sed plerumque peccati ministra. 532, 73. Non potest caro corrumpi, nisi mens fuerit ante corrupta. 388, 11. Quis vitium corporis aut patrimonii damnum non levius ducat vitio animi, et existimationis dispendio? 151, 24. Ubi anima mundavit cor, verbum reperit, Deum vidit. 208, 92. In duobus est ejus excellentia, bonis exerceri cogitationibus, nullis cupiditatibus fluctuare. 79, 191. Quid melius epulantur animi, quam bonis factis? 69, 163. Hortus Verbi affectus est animæ vernantis, et in pomiferis virtutis est fructus. 288, 54. Filius Dei unguentum effudit, quo anima nostra tota penetrari debeat. 291, 66 *et seq. V. Christus.*

Anima habet spiritales volatus. 302, 103. Habet alas suas, quibus se possit libera levare de terris. 304, 116. Quibus alatur, et augeatur animæ volatus. 302, 110. Philosophi currus animæ, equos, alas adsumpsere de nostris. 303, 112. Currus animæ quatuor animalia quatuor affectiones sunt. *Ibid.* 113. Scilicet ira, cupiditas, voluptas, timor, et qua ratione moderanda sint. 298, 95 *et seq.* Currus animæ teres et rotundus sine ulla offensione volvitur. 299, 97. Ejice de civitate animæ tuæ imaginem diaboli, et adtolle imaginem Christi. 94, 245. *V. Meretrix.* Perturbatio animæ tollit constantiam; destitutio prodit ignaviam, accusat pigritiam. 90, 229. Animi vacuitas in angoribus, et quæ sit. 77, 186. Non moveri rerum indignitate, non virtus sed lentitudo et remissio judicatur. 51, 96. *V. Appetitus. V. Caro.*

Animantium omnium genera congregabilia natura sunt. 60, 128. Animantibus omnibus innascitur primum salutem tueri, cavere quæ noceant, expetere quæ prosint. *Ibid.* 128. Quatuor animalium formas pro librorum Evangeliorum proprietate accepimus figuratas. 303, 114.

ANNÆ diversorium in templo, colloquium in prece, vita in jejunio. Docet quales deceat esse viduas. 248, 21.

ANNULUS non sentit, quod exprimit. 737, 196. Etsi fidei pignus, et sancti Spiritus signaculum. 544, 18.

ANTE cum dicitur in Scriptura, in infinitum retro sine aliqua definitione porrigitur. 648, 61.

ANTIOCHENÆ virginis, et militis christiani, qui vestem inter se mutaverant, martyrium describitur. 216, 22 *et seq.* Damonis et Pythiæ Pythagoreorum egregium factum Antiochenæ virginis martyrio inferius. 220, 34.

APERTIONIS mysterium in baptismo et cur. 432, 3 *et seq.* 428, 4 *et seq.*

APIS cum aeris motus suspectos habet, lapillis sæpe sublatis, per inania se librat nubila. 301, 107.

APOLLINARISTARUM objectio petita ex his verbis: *Verbum caro factum est,* solvitur. 890, 59 *et seq.*

APOPHORETA secum referre consueverunt, qui ad convivium magnum invitantur. 349, 1. Apophoreta triumphalia. *Ibid.*

APOSTOLI omnes non solum Christi, sed etiam Patris et Filii et Spiritus sancti sunt discipuli. 826, 148. Aliquando erraverunt, ne nos postea errare possemus; et illorum error nobis proficit. 887, 46. Tunc perfectiores esse cœperunt, posteaquam Spiritum sanctum receperunt. 823, 137. Sicut in cœlum stellarum lucentium refulgent globi, ita apostolorum, et martyrum et sacerdotum toto illucescunt chori mundo. 610, 24.

APPETITUS ac motus animi rationem sequi debet, non præcurrere. 90, 228 *et seq.* Si rationi obediat, facile id quod deceat in omnibus officiis conservari potest. 54, 105. Perturbata mente latius se ac longius fundit. 90, 229. Cogitationum et appetitus in quo dispares sint motus. 52, 98. Gravior appetitus ex indignatione nimia nascitur. 91, 231.

AQUILA dum fuerit mortua, ex suis reliquiis renascitur. 542, 8.

ARCHITÆ Tarentini dicto ad villicum suum: O te infelicem, quem afflictarem, nisi iratus essem, multo potiora fecit David. 50, 94.

ARIANI alii dissimilem Patri per omnia dicunt Filium: alii similem, sed non unius esse substantiæ cum Patre. 902, 106. Isti refelluntur. *Ibidem,* 108 *et seq.*

Arianorum, Sabellianorum, Photinianorum, hæreticam scævitatem hæc verba: *Ego et Pater unum sumus,* jugulant. 857, 118 *et seq.*

Arianorum ex voce geniti et ingeniti objectio petita solvitur. 896, 79 *et seq.*; 899, 93 *et seq.* Objectio contra divinitatem Spiritus sancti petita ex his verbis: *In Spiritu et veritate oportet adorare,* solvitur. 846, 69 *et seq.* Quantos in urbe Roma, quantos Alexandriæ, quantos Anthiochiæ, quantos etiam Constantinopoli ab ariana labe Christus mundavit. 738, 17.

Arianorum in Christum blasphemæ propositiones. 581, 34 *et seq.* Ariana hæresis post omnes hæreses cœpit, et ex omni hæresi venena collegit. 632, 135. Ariani ex philosophia omnem impietatis suæ traxerunt colorem. 593, 85. Ariani omnem vim venenorum suorum in dialectica disputatione constituunt. 582, 42. Secundum impietatem suam positum substantiæ verbum recipiunt, secundum pietatem fidelium comprobatum repudiant et refutant.

660, 124. Non negant ante tempora Filium, sed dicunt priorem Filio Patrem. 587, 59. Illud refutatur. *Ibid.* Qui dicit Christum creaturam, inquiunt, secundum ceteras creaturas, anathema sit: quam id fraudulentum fuerit. **661**, 130 *et seq.* Negant hoc Deo vero Dei Filio, quod ille hominibus aperte noluit denegare. **709**, 57. Dum separant a Patre Filium, in id periculum incidunt, ut Patrem passum esse commemorent. **637**, 13. Non juxta illos Patrem Filiumque secernas. **611**, 33.

Ariani si Filium alienum a Patre putant, cur adorant. **589**, 69; **630**, 125. Desinant colere quem creaturam appellant, aut desinant quem colere se simulant, dicere creaturam. **597**, 104. Filium Dei omnipotentem negarunt. **733**, 181. Dicentes Filium Dei non esse bonum, refelluntur. **608**, 17 *et seq.* Negant Christum liberæ esse potestatis. **614**, 47. Putant in Filio non liberæ fuisse voluntatis arbitrium, sed coactæ atque servilis operationis obsequium. **642**, 149.

Arianus mavult imperfectum auctorem habere atque degenerem, quam verum atque perfectum. **56**, 117. Etsi divinitas vulnus sentire non possit, quod in se tamen est, majestatem suam in Christo, non corpus interficere conatur. **599**, 114. Ariani non habent Filium Dei pro salute datum, sed pro infirmitate transmissum: non habent consiliarium, quem putant futura nescisse: non habent Filium, quem sempiternum non putant. **647**, 58. Christum factum nobis esse sapientiam ad inenarrabilem ejus generationem sacrilega interpretatione derivant. **642**, 39. Arianus dicit interdum Deum Christum. **661**, 133.

Ariani sancto Spiritui solent derogare. **614**, 47. Putant se derogare sancto Spiritui, si dicant illum Spiritum paraclitum: sed frustra. **499**, 10. Ariani negant Spiritum sanctum scire diem judicii. **738**, 201.

More judaico aures suas claudere solent. **631**, 130. Velut judaici caupones miscent aquam cum vino, quia divinam generationem humanamque confundunt. **649**, 65.

Ariani nunc in plures se se divisere formas: alii Eunomium vel Aetium; alii Palladium vel Demophilum atque Auxentium, vel perfidiæ hujus heredes sequuntur, alii alios. **583**, 45. Eunomii personam fugiunt ariani, sed ejus perfidiam adserunt, impietatem exsequuntur. *Ibid.*, 45.

Ariani Scripturas falsavere divinas. **632**, 135. Easdem Scripturas interpolavere. **736**, 192. Nec martyribus pepercerunt. **632**, 135.

Arianorum blasphemiæ quomodo in ultimo judicio a Christo refellentur. **628**, 108 *et seq.* Si ad Patrem appellent, quid eis responsurus sit. **630**, 123 *et seq.* Quam meliorem causam apud Christum judicem omnium habeat catholicus quam arianus. **626**, 101 *et seq.*

Arianorum variæ objectiones ex Filii generatione desumptæ solvuntur. **682**, 96 *et seq.* Alia qua Filium quod alterum generare non posset, nec omnipotentem esse arguebant, nec Patri æqualem, solvitur. **678**, 77 *et seq.* Objectio petita ex voce *solus* solvitur. **700**, 16 *et seq.* Objectiones petitæ ex his verbis: *Qui solus habet immortalitatem*, etc. solvuntur. **678**, 11 *et seq.*; **670**, 36 *et seq.* Objectio petita ex his verbis: *Beatus et solus potens;* solvitur. **612**, 39 *et seq.* Et rursus ex his verbis: *Pater si possibile est*, etc. **612**, 41 *et seq.* Objectio ex Filii Dei subjectione petita solvitur. **727**, 154 *et seq.* Objectio ex obedientia et subjectione Christi petita, solvitur. **623**, 84 *et seq.* Objectio petita ex adoratione quam Filius Patri exhibuit, solvitur. **707**, 48 *et seq.* Objectio petita ex Filii missione solvitur. **716**, 95 *et seq.* Objectio petita ex sessione Christi ad dexteram Patris solvitur. **626**, 100 *et seq.*; **628**, 108 *et seq.* Objectio inde petita, quod Filius a se ipso non loqui dicatur, solvitur. **724**, 133 *et seq.* Arianis duos a catholicis deos induci objicientibus respondetur. **705**, 39 *et seq.*

Arianorum objectioni ex his verbis: *Baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*, solvitur. **333**, 67; **720**, 115 *et seq.* Objectio petita ex his verbis: *Pater major me est*, solvitur. **617**, 59 *et seq.*; **743**, 225 *et seq.* Objectio petita ex his verbis: *Quod factum est, in ipsa vita est*, solvitur. **643**, 41 *et seq.* Objectio petita ex his verbis: *Post me venit vir, qui ante me factus est*, etc. solvitur. **648**, 63 *et seq.* Objectio petita ex his verbis: *Ecce video cœlos apertos, et Jesum stantem*, etc. solvitur. **662**, 138 *et seq.* Objectio petita ex his verbis: *Omnis viri caput est Christus.... caput autem Christi Deus;* solvitur. **668**, 27 *et seq.* Objectio petita ex his verbis: *Ut sint unum, sicut et nos unum sumus;* exsufflatur. **669**, 33 *et seq.* Quam male objicerent hæc verba: *Qui plantat, et qui rigat, unum sunt. Ibidem.* 34. Objectio petita ex his verbis: *Non potest Filius facere a se quidquam*, etc. solvitur. **670**, 38 *et seq.* Objectio petita ex his verbis: *Vivit propter Patrem*, solvitur. **686**, 117 *et seq.* Objectio petita ex his verbis: *Ut clarificetur Filius ejus per ipsum*, solvitur. **689**, 136 *et seq.* Objectio petita ex his verbis: *Nobis unus Deus ex quo omnia, et nos*, etc. solvitur. **690**, 138 *et seq.* Objectio petita ex his verbis: *Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est*, solvitur. **696**, 168 *et seq.* In his verbis: *Ut cognoscant te solum et verum Deum*, etc. Filius a solo et vero Deo non separatur. **700**, 19 *et seq.* Objectio petita ex his verbis: *Sedere autem ad dexteram meam non est meum dare vobis*, solvitur. **708**, 54 *et seq.* Objectio petita ex his verbis: *Et dilexisti eos, sicut et me dilexisti*, solvitur. **715**, 90 *et seq.* Objectio petita ex his verbis: *Confiteor tibi, Pater, domine cœli et terræ*, solvitur. **716**, 99 *et seq.* Objectio petita ex his verbis: *Nunc clarificatus est Filius hominis*, solvitur. **720**, 114. Objectio petita ex his verbis: *Qui in me credit, non credit in me, sed in eum qui me misit*, et aliis similibus loquutionibus, solvitur. **721**, 119. Objectio petita ex his verbis: *De die autem illo, et hora nemo scit; neque Angeli cœlorum, neque Filius hominis*, etc. solvitur. **736**, 192 *et seq.*

Non libet confessorum neces, tormenta, exsilia ab arianis perpetrata recordari, piorum sacerdotia, proditorum munera. **633**, 140 *et seq.*

ARIUS dicit: Antequam nasceretur Filius Deus non erat. Sed refutatur. **602**, 125. Dicit ex nihilo Dei Filium. Sed refutatur. *Ibidem*, 126 *et seq.* Dicit Filium Dei ex alia substantia. Sed refutatur. *Ibid.* 128 *et seq.* Dicit creaturam Dei Filium, non sicut ceteras creaturas, dicit mutabilem et convertibilem. *Ibidem*, 130 *et seq.* Diabolus verum Dei Filium fatebatur; Arius negat. **745**, 229. Altissimum Dei Filium sui similem vult videri. **746**, 238. Dicit: Ex toto Deum, non ex parte cognovi. *Ibidem*, 237. Ille atque Sabellius gentilis erroris hæredes. **718**, 104. Non ut Arius plures credendo et dissimiles potestates, plures Deos gentili errore faciamus. **575**, 6 *et* 10. Tolerabiliora sunt tentamenta diaboli, quam argumenta Arii. **641**, 32. Arius Joannis verbis confutatus. **586**, 57. In stercore volutatus est. **746**, 237.

Arius auctor arianæ hæresis, dixit ingenitum Patrem, et genitum et creatum Filium. **898**, 91. Tinea Arius est, tinea Photinus, qui sanctum Ecclesiæ vestimentum impietate sua scindunt, et sacrilego morsu pretiosum fidei velamen obrodunt. **792**, 160.

ARIMINENSIS concilii prima confessio et secunda correctio. **503**, 122.

ARISTOTELES putat Deum suis contentum esse finibus, et præscripto regni modo degere. **37**, 50. Adserit usque ad Lunam Dei descendere providentiam. **36**, 48.

ATHLETAS sæpe victos, quorum fuerint certamina, probata, vulgus hominum cum victoribus coronare consuevit. **516**, 19.

AVARITIA quam antiqua sit. **120**, 138. Quam feralis et illecebrosa. *Ibid.* 132. Feralis avaritia et illecebrosa pecunia, quæ habentes contaminat, non habentes non juvat. *Ibid.*, 132. Quam vanum sit opes congregare. **94**, 242 *et seq.* Pecuniæ contemptus justitiæ forma est. **138**, 133. Justitiam avaritia prima infirmat. **62**, 137. Judas proditor avaritiæ studio et pecuniæ cupiditate laqueum proditionis incurrit. **109**, 24. *V. Aurum. V. Pecunia.* Præeminentem virum thesauri non possideant sui, nec pecuniis serviat, qui præest liberis. **120**, 67. Jejunare et continentem esse paucorum est; alieni cupidum non esse rarum. **148**, 10.

Qui auro moveri nesciat, hunc homines supra hominem esse arbitrantur. **119**, 66.

Audire quem delectat, alterum loqui provocat. **45**, 76.

Aurium unus ornatus est, audire quod prosit. **294**, 79.

B

Babylonis filia est, quæ Dei filia esse desivit. **566**, 106.

BALAAM. Non communicavit eorum operibus cum viveret, quorum in animis cupiebat mori. **351**, 7.

BAPTISMATA Judæorum alia erant superflua, alia in figura. **465**, 2. Multa sunt genera baptismorum, sed unum baptisma: lavacra sunt, baptismata esse non possunt. *Ibidem.* Per Joannem baptismatis sacramenta præmissa. **521**, 34.

Baptismatis figuræ. **175**, 107 *et seq.*; **429**, 9 *et seq.*; **460**, 9 *et seq.*; **464**, 21 *et seq.*

Lavacri mysterium Nicodemus primus meruit audire. 290, 61. Unum non plura baptismata, et cur. 542, 10 *et seq.* Verba Pauli: Impossibile est hos qui semel illuminati sunt, etc. de Baptismo esse intelligenda. 542, 8 *et seq.*

Nisi baptizatus catechumenus fuerit in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, remissionem non potest accipere peccatorum. 432, 20.

Baptisma quare inventum et institutum est. 469, 17 *et seq.* Unde baptisma nisi de cruce et de morte Christi. 467, 6.

In Baptismo sacerdos aquas consecrat. 429, 8. Quibus ceremoniis. 462, 17. Sacerdos baptizans venit ad fontem, invocat Patris nomen, præsentiam Filii et Spiritus sancti, utitur verbis cœlestibus. 468, 14. Quare fons baptismatis quasi sepultura est. 470, 19. Quid baptizandi responderent. 435, 28. Renuntiatio diabolo et mundo in baptismo. 428, 5 *et seq.*; 459, 5 *et seq.* Apertionis mysterium. 428, 3 *et seq.*; 458, 2 *et seq.* Triplex immersio in baptismo cum triplici interrogatione. 470, 20. Quid immersio significet. *Ibidem,* 23. Baptizatus es in nomine Trinitatis. 498, 5. Lotio pedum in baptismate. 436, 31; 474, 5 *et seq.* Ecclesia Romana hanc consuetudinem non habebat. *Ibidem,* 5. Post immersionem ungebatur baptizatus, et quibus verbis. 472, 24. Unctio capitis in baptismate. 435, 29.; 458, 4. Baptizatus accipit μύρον id est, unguentum in capite. 473, 1. Vestimenta candida in baptismo, et cur. 437, 34 *et seq.* Baptizati accipiunt signaculum spiritale, quo signat Pater, confirmat Christus, et dat pignus Spiritus sanctus. 440, 42; 476, 8. Unxit te Deus, signavit te Christus, accipis spiritale signaculum. 499, 7 *et seq.* Recens baptizatorum ad Eucharistiam accessus. 440, 43 *et seq.*; 477, 11; 478, 15 etc. Paschæ die in toto orbe Baptismi sacramenta celebrantur. 362, 42. In baptismate descendit Spiritus sanctus. 469, 14. Aqua in baptismo non mundat sine Spiritu. 432, 19. Petri planta abluitur, ut hæreditaria peccata tollantur; nostra enim propria per baptismum relaxantur. 436, 32. Ut majus subsidium sanctificationis accedat. 476, 7.

Per lavacrum renovamur, per quod renascimur. 542, 8. In sacramento baptismi vere nos regeneramur. 446, 59. Cur in aqua fiat regeneratio. 474, 3. Per baptismum aquilæ sumus renovatæ ablutione delicti. 481, 7. In eo qui baptizatur, crucifigitur Filius Dei. 529, 9. Omnis justitia in baptismate constituta est. 462, 15. In eo non merita personarum consideres, sed officia sacerdotum. 435, 27. Piscinæ probaticæ cum baptismo comparatio. 466, 3 *et seq.* Non sanat baptismus perfidorum, non mundat, sed polluit. 433, 23. Non aqua omnis sanat, sed quæ habet gratiam Christi. 461, 14. In baptismo divinitatis est præsentia. 429, 8 *et seq.*; 435, 27. V. *Ecclesia.*

Bene in exordio creaturæ baptismi figura signatur, per quod habuit creatura mundari. 793, 1. Unum baptisma, quia mors una pro mundo 765, 38.

Spiritus sancti descensio aquas, sacerdotalibus invocata precibus, consecrat. 775, 82. Non simplex aqua cœlestis mysterii, per quam consequimur, ut partem cum Christo habere mereamur. 757, 15. In aqua imago mortis, in Spiritu pignus est vitæ. 772, 69. Aqua testis est sepulturæ, sanguis testis est mortis, Spiritus testis est vitæ. *Ibidem,* 70.

In mysteriis interrogatio trina defertur, et confirmatio trina celebratur; nec potest quis nisi trina confessione purgari. 816, 105. In his qui baptizati sunt in nomine Jesu Christi, non iteratum est baptisma, sed novatum. 763, 35. Quemadmodum in Christi nomine plenum esse legimus baptismatis sacramentum; ita etiam sancto tantum Spiritu nuncupato, nihil deest ad mysterii plenitudinem. 764, 37. Spiritus mentem renovat, aqua proficit ad lavacrum, sanguis spectat ad pretium: Spiritus nos per adoptionem filios Dei fecit, sacri fontis unda nos abluit, sanguis Domini nos redemit. 845, 68. Quis operationem Spiritus sancti abnuat in lavacro, in quo operationem ejus sentimus et gratiam? 835, 25.

BARNABAS sancti Spiritus electus imperio, quod ei ad omne redundat insigne meritorum, non fuit apostolorum indignus collegio. 828, 156.

BASILIDES non putavit veritatem carnis humanæ a Christo susceptæ. 877, 8.

BEATAM vitam Scriptura divina priusquam philosophi posuit in cognitione divinitatis, et fructu bonæ operationis. 103, 5 *et seq.* Non secundum forensem abundantiam æstimandam beatitudinem singulorum, sed secundum interiorem conscientiam. 35, 44. Qui philosophi eam in non dolendo posuerunt: qui in voluptate, aut vacuitate doloris, qui in honestate, ac bonis corporis atque externis. 103, 4. Nulla ei accessio per voluptatem corporis, aut commodorum gratiam. 106, 12. Paupertatem, famem, dolorem non impedimento sed adjumento esse ad vitam beatam. 106, 15 *et seq.* In ipsis doloribus vitam beatam eminere. 105, 9 *et seq.* Innocentia et scientia beatum faciunt. *Ibidem,* 8 *et seq.* Vita beata fructus præsentium, vita autem æterna spes futurorum est. 107, 18.

In BELLO justitia et fides servanda. 63, 140. In fortitudine bellica non mediocris honesti ac decori forma est. 82, 202.

BENEFICENTIA dividitur in benevolentiam et liberalitatem. 64, 143. Non est beneficentia ubi nulla est benevolentia. *Ibidem,* 144.

BENEFICIA. Enitendum ut beneficiis atque officiis obligemus plurimos, et collatam reservemus gratiam. 135, 121. His potius nostra conferenda beneficia, qui nobis ea non possunt repræsentare. 136, 126. Superiorem non esse in referendo quam in conferendo beneficio, hoc est minorem esse. 69, 160. In beneficio referendo plus animus quam census operatur; magisque præponderat benevolentia, quam possibilitas muneris referendi. 70, 166.

BENEFICIUM non potest manere cum auctor excluditur: nec auctor sine munere, nec munus sine auctore. 807, 64.

BENEVOLENTIA præstat supra ipsam liberalitatem. 71, 166 *et seq.* Liberalitas sine benevolentia, et benevolentia sine liberalitate non est perfecta. 67, 151.

Benevolentia habet in se fortitudinem. 72, 172. Augetur cœtu Ecclesiæ, fidei consortio, initiandi societate, percipiendæ gratiæ necessitudine, mysteriorum communione. *Ibidem,* 170. Facit ut unus fiat ex pluribus. 73, 173. Alia ejus commoda et effectus. *Ibidem, et seq.* Tantum valet, ut plerumque pignora vincat naturæ. *Ibidem,* 174. Etiam morum facit similitudinem. 72, 171. Nullus cibus est benevolentia et pietate dulcior. 521, 84. Unusquisque benevolentis se magis, quam sapientis credit consilio. 71, 167. Tolle ex usu hominum benevolentiam, tamquam solem e mundo tuleris. *Ibidem,* 167. Qui ejus effectus. *Ibidem, et seq.*

BENJAMIN tribus. Quanta honestatis cura in bello contra tribum Benjamin ad ulciscendam pudicitiæ injuriam suscepto. 175, 111 *et seq.*

BENIGNITATE summa opus est, ut publica gubernacula et privata jura tueamur. 128, 95.

BIGAMI etiam ante baptismum ad sacros ordines admitti non possunt. 97, 248.

BONONIENSIS Ecclesiæ piscator. 309, 130.

Bononienses virgines, relicto parentum hospitio, sacrarium virginitatis incolunt. 208, 61. Quid ibi agant. *Ibidem.*

BONITAS popularis ac grata est omnibus. 110, 29. Non vituperanda facilitas, sed laudanda bonitas. 164, 68.

Quod bonum est, non vitandum, quod est melius, eligendum. 263, 72. Consuetudo boni usum pravitatis veteris amisit. 288, 56. Quid aliud tam facile potest justorum implere mentes, quam boni operis conscientia? 69, 163.

Bonum summum et solum est virtus. 107, 18.

Bonorum judicia negligere vel arrogantiæ est vel dissolutionis. 90, 227. Plurimum prodest unicuique bonis jungi. 129, 97.

BOOZ inter et Ruth conjugium initum quid figuraverit. 649, 69 *et seq.*

C

CADES quid sit. 362, 45.

CAIN sacrificantis crimen non in oblatione muneris, sed in oblationis affectu est. 875, 3.

CAPILLI naturale velamen. 89, 223. Cincinni capillorum Christo non ornamenta, sed crimina sunt: lenocinia formæ, non præcepta virtutis. 292, 71. Capilli quibus Maria tersit pedes Domini, quid significent. 557, 69.

Sunt quidam crines religionis et fidei. 796, 14.

CAPTIVITAS vere hæc est, ubi animæ a peccato captivæ ducuntur ad mortem, et a diabolica dominatione possidentur. 386, 4.

CARITAS. Unde nascitur? 60, 127.

Caritas non potest esse sine fide. 288, 53. Per fidem ad caritatem pervenitur. 113, 39.

Prima ad commendationem nostri est caritas. *Ibidem.* Quid prodest collatio patrimonii sine gratia caritatis? 560, 83.

Caritatis vincula sunt et vulnera. 867, 60 *et seq.* Sunt jacula caritatis, quibus Christus vulnerat se quærentes. *Ibidem,* 60. Bona vulnera caritatis et osculis præferenda. 343, 111. V. *Amor.*

CARO cum repugnat, mens ad Deum debet esse intenta. 566, 105. Tunc maxime urgemur, cum caro cedit. *Ibidem.* Dormiat caro, vigilet fides: dormiant

illecebræ corporis, vigilet cordis prudentia: membra tua redoleant crucem Christi et sepulturæ odorem. 367, 58. Non alienum, si interire sic dicitur, ut repressa magis, quam absumpta credatur. 540, 96. Moriatur cupiditatibus, sit captiva, sit subdita, nec legi mentis nostræ repugnet, sed bonæ servituti subjecta moriatur. 528, 61.

CASTITATIS triplex virtus, una conjugalis, alia viduitatis, tertia virginitatis. 248, 23. Præceptum castitatis est, consilium integritatis. 264, 75. *V. Viduitas, V. Virginitas.*

Castitatem non pœna cohibet, sed religio auget, fidesque conservat. 283, 35. Nec casta est, quæ metu cogitur; nec honesta, quæ mercede conducitur; nec pudor ille, qui intemperantium oculorum quotidiano expositus convicio, flagitiosis adspectibus verberatur. 196, 15. Castos, non infirmos nos esse convenit: pudicos oculos habere, non debiles. 265, 76. Bonus regendæ castitatis pudor est comes. 43, 69. Castitas solitudinem quærit. 258, 57. Nescit redimere castitatem, quæ vendere solet. 196, 15.

Castitatis et virginitatis patria in cœlo est. 198, 20. Castitas angelos fecit: qui eam servavit, angelus est; qui perdidit, diabolus. 206, 52. Castitatis supra laborem est premium, supra usum gratia, supra opus merces. 267, 82. *V. Continens.*

CATECHUMENUS quando dedit nomen suum, Christus tulit lutum, et linivit super oculos ejus. 477, 12.

Κατόρθωμα, quod perfectum et absolutum officium est, a vero virtutis fonte proficiscitur. 148, 10.

CAUSA quo præstantior, eo debet esse cura adtentior. 87, 218.

CAUTELA sanctorum est necessaria. 756, 9.

CHRISTUS Verbum dicitur, quia immaculatus: Virtus, quia perfectus: Filius, quia genitus ex Patre: Sapientia, quia unum cum Patre, unum æternitate, unum divinitate. 578, 17. Deus est qui ungit, et Deus qui secundum carnem ungitur, Dei Filius. 579, 24.

Christum esse altissimum Deum probatur. 637, 9. Paulus Christum solum verum Deum voce affectuque fatebatur. 707, 47. Ipse est, quem Pater genuit ante Luciferum, ut æternum: ex utero generavit, ut Filium; ex corde eructavit, ut Verbum. 224, 3. Ex Patre, apud Patrem, in Patre, natus non factus, nec degener. 279, 18. Nos per adoptionem filii; Christus per veritatem naturæ est. 602, 126. In eo filii proprietas divinitatis est, veritas proprietatis, misericordia pietatis, oblatio securitatis. 598, 108. Sat est generationem scire divinam non divisam, non diminutam, non derivatoriam, non creatam. 631, 129.

Christus totum quidquid a Patre divinitatis adsumpsit, expressit. 205, 48. Est imago simplex de Deo, egressa de Patre, expressa de fonte. 584, 49. Imago Dei est, non muta, quia verbum est; non insensibilis, quia sapientia est: non inanis, quia virtus est: non vacua, quia vita est: non mortua, quia resurrectio est. 585, 50. Imago docet eum non esse dissimilem, character expressum esse significat, splendor signat æternum. 584, 49. Verus Deus est veri Patris non dissimilis, sed æqualis. 702, 26. Probatur contra arianos Christum non esse dissimilem Patri. 582, 43 *et seq.* Probatur esse similem. 584, 48 *et seq.*

Christum filium Dei sempiternum esse probatur. 586, 54 *et seq.* Qui volunt negare Filium sempiternum, volunt Patrem docere esse mutatum. 587, 61. Cum omnia in sapientia facta sint, Christus autem Dei sapientia sit, non accidens utique sed permanens est in æternum. 644, 45.

Christi voluntas eadem quæ paterna est. 615, 50 *et seq.* Similiter est Christi velle, quod Pater vult; cujus similiter est facere, quod Pater facit. 613, 45. Si traditus est a Patre, et ipse se tradidit: unde una utriusque operatio et voluntas. 598, 109. Christum liberæ esse potestatis variis argumentis probatur. 614, 47 *et seq.* Videmus eamdem caritatem Dei esse, quæ Christi est. 735, 187.

Christi nomen ante ejus adventum in Israel populo, quasi in vase aliquo Judæorum mentibus claudebatur. 777, 89. Quomodo postea per omnem creaturam extensum. *Ibidem*, 90. Si Christum dicas, et Deum Patrem, a quo unctus est Filius; et ipsum qui unctus est, Filium; et Spiritum sanctum, quo unctus est, designasti. 764, 37. Christus quasi Filius hominis unctus, et missus ad Evangelium prædicandum. 829, 2. Unguentum Christi est Spiritus sanctus. 779, 98.

Imperfectæ de Christo confessiones fidei. 882, 24 *et seq.* Sunt qui tamquam ad unum prophetarum, ita ad Christum factum esse Verbum arbitrati sunt. 888, 48.

Pater manet in Christo, tamquam verus in vero, Deus in Deo, lumen in lumine; quasi Pater sempiternus in Filio cœterno. 849, 82. Christum omnipotentem esse probatur. 904, 114 *et seq.*

Christus per unitatem potestatis coadoratur in Patre, cum Deus Pater adoratur in Christo. 849, 82. In Christo etiam incarnationis adoranda mysteria sunt. 847, 76 *et seq.* Per scabellum pedum Dei terra intelligitur, per terram caro Christi, quam hodieque in mysteriis adoramus. 848, 79. Divinitatem ejus adoramus et carnem. 895, 75. Secundum divinitatem non super Christum est Spiritus, sed in Christo. 830, 6. Quo sensu dictum sit de Christo: *Dominus creavit me principium viarum suarum in opera sua.* 804, 51.

In Christo profectus est ætatis, et profectus sapientiæ, sed humanæ est. 894, 72 *et seq.* Unus est et ante sæcula ex Patre, ut Dei Filius natus; et in sæculo, ut homo carnis adsumptione generatus. 868, 170. Etsi caro Christi et anima ejusdem cujus anima caroque nostra substantiæ est; non inde tamen tetrades inducitur. 895, 77.

In Christi incarnatione non, ut quidam interpretati sunt, natura ipsa Verbi mutata est, quæ immutabilis semper est. 889, 55. Legi in cujusdam libris sic positum, et organum, et eum a quo movebatur organum, unius in Christo esse naturæ: sed refellitur. 888, 51 *et seq.* Qui divinitatem et carnem Domini unius dicunt esse naturæ, quot errorum auctores sint. *Ibidem.* Qui carnem Domini et divinitatem dicunt unius esse substantiæ, ii arianis pejores esse probantur. *Ibidem*, 49. Refelluntur. 890, 57 *et seq.*

Sunt qui putant quia divinitas Domini circumcisa est, et in carnis specie coagulata pendebat in ligno. 888, 50. Refelluntur. 890, 56 *et seq.* Divinitas quæ secundum naturam suam videri non poterat, suscepit quod erat præter naturam divinitatis, ut secundum naturam corporis videretur. 881, 22.

Refutantur qui putant animam a Domino Jesu non esse susceptam. 892, 64 *et seq.* Et eorum objectiones solvuntur. *Ibidem.* Qui animam rationalem ab Incarnationis Dominicæ sacramento segregant, divina sententia percelluntur. 877, 11. Non Deus Verbum pro anima rationabili et intellectus capaci in carne Christi fuit. 895, 76. Nihil in Christo imperfectum. 892, 65.

Quæ erat causa incarnationis, nisi ut caro quæ peccaverat, per se redimeretur? 890, 56. Suscepit quod meum est, ut impertiret quod suum est. 882, 23. Ex nobis accepit, quod proprium offerret pro nobis, ut nos redimeret ex nostro; et quod nostrum non erat, ex suo nobis divina sua largitate conferret. 889, 54.

Non alter ex Patre, alter ex Virgine, sed idem aliter ex Patre, aliter ex Virgine. 884, 35. Eos condemnare debemus, qui dicunt alium esse, qui ex Deo Patre natus sit, alium qui sit generatus ex Virgine. 888, 47. Dominus de Spiritu sancto natus est et renatus. 844, 65. Radix Jesse patriarchæ familia Judæorum, virga Maria, flos Mariæ Christus. 801, 38.

Quid scribens in terra significaret per figuram? 833, 15. Fatigatus est, sed in te, quia diu te quæsivit, tua illum tamdiu incredulitas fatigavit. 792, 161. Petit bibere, daturus. *Ibidem.*

Christum omnipotentem annuntiant angeli, prophetæ significant, apostoli testificatur. 666, 16. Jubenti Christo etiam insensibilis solet natura obedire. 554, 56.

Christo dum præjudicas, Patrem adjudicas. 590, 71. Neque Pater visus est Abrahæ, nec Deo Patri pedes lavit, sed ei in quo futuri hominis est figura. 620, 72. Non Pater in rubo, non Pater in eremo, sed Filius Moysi loquutus est, hic Legem dedit. 593, 83. Christus loquutus est in Lege, in propheta et in Evangelio. 612, 37. Servemus distinctionem divinitatis et carnis: unus in utraque loquitur Dei Filius, et non uno loquitur modo. 621, 77.

In quo factus sit Christus. 651, 76 *et seq.* Quo sensu dictum sit de Christo: *Dominus creavit me principium viarum suarum in opera sua.* 644, 46 *et seq.*; 647, 59 *et seq.* In Christo factura non divinitati sed humanitati adscribenda. 595, 94. Aliqui dicunt inoperatum esse incarnationis mysterium et cur. 658, 114.

Christus in quo dixerit Patrem majorem se esse. 617, 61 *et seq.* Quem Patrem naturaliter habet, Deum appellat propter suscepti corporis sacramentum. 279, 23. Quasi altissimus donat, quasi homo precatur; aliud creatoris, aliud redemptoris est. 636, 8. Neque cum imperat, solus est; neque cum precatur, infirmus. 674, 55. Quasi Deus imperat morbo, quasi homo visitat ægrum. 260, 60. Mandatum sive præceptum Christo non secundum divinitatem, sed

secundum incarnationem datur. **723**, 131.

Christus dubitat hominis affectu. **613**, 43. Ut homo dubitat, ut homo turbatur: non turbatur ejus divinitas, turbatur secundum humanæ fragilitatis adsumptionem. **616**, 56. Plerique dicunt confidenter quod Christus secundum nostræ conditionis adsumptionem ignorare se quasi Filius hominis ante crucem dixit. **742**, 220. Nescire se simulat, ut scire faciat credentes. **708**, 53. Quomodo diem judicii ignorasse dicatur. **743**, 221. Non secundum divinitatem, sed secundum hominem judicant, qui putant Christo testificandi scientiam defuisse. **723**, 129. Quod sanctificatur in carne pro nobis, et divinitate sanctificat. **622**, 78.

Subditus Patri in corpore, in quo erat subditus matri. **624**, 88. Quomodo in nobis subjectus. **729**, 166 *et seq.* Per sua opera et genera diversa virtutum erit in nobis Patri subditus. **733**, 181. Formam servi accepit, id est, plenitudinem perfectionis humanæ, plenitudinem obedientiæ. **719**, 108.

Christus *heri* propter æternitatem, *hodie* propter corporis susceptionem. **701**, 24. Nihil Deo accedere ex carne potuit. **664**, 6. Deus sui pati non potuit detrimentum, cum id quod adsumpsit ex Virgine, nec accessio divinæ, nec diminutio potestatis sit. **618**, 64. Christus non remisit quod erat, sed adsumpsit quod non erat. *Ibidem*, 62.

Christus secundum generationem divinam Dei virtus; secundum adsumptionem carnis, unius cum omnibus hominibus in carne substantiæ, salva tamen incarnationis suæ gloria; quia veritatem suscepit, non imaginem carnis. **669**, 30; **462**, 16; **514**, 12.

Moris est Scripturis divinis geminam in Christo significare substantiam, divinitatis et carnis; et cur. **647**, 59 *et seq.* Est Scripturis promiscua consuetudo divinis, ut interdum a divinitate Christi incipiant, et ad incarnationis sacramentum descendant; interdum ab humilitate incarnationis exordium sumant, et ad gloriam divinitatis adsurgant; ut in prophetis et in evangelistis frequenter, et in Paulo. **648**, 65.

Christi grande mysterium, quod stupuerunt angeli. **667**, 26. Non sola admirabilis ex Patre generatio ejus sed etiam generatio ejus ex Virgine. **591**, 77. Eam credere tibi jussum est, non discutere permissum. *Ibid.* 78.

Christus primogenitus, non primo creatus; ut et genitus pro natura, et primus pro perpetuitate credatur. **584**, 48. Christus quia suscepit animam, suscepit et animæ passiones. **616**, 56. Christus animam suam pro divinitatis potestate posuit, et sumpsit. **610**, 25. Suscepit voluntatem meam, suscepit tristitiam meam. **616**, 53. Christi perfectiones. **224**, 2 *et seq.* In Christo Deo caro, in carne autem humani natura generis omnium hominum particeps honoratur. **733**, 180. Suscepit carnem, ut quasi homo vinceret qui homines erudiret. **625**, 90. Propter opera sua a corruptelæ servitio liberanda suscepit carnem. **644**, 46. Christi adventu non jam umbra sanat singulos, sed veritas universos. **433**, 24. *V. Incarnatio.*

Christus a Patre natus ante sæcula, sed ex Virgine natus ob sæcula. **498**, 21. Homo natus ex Virgine, ante omnia generatus ex Patre: qui matrem corpore, virtute referret Patrem. **224**, 2. Natus de Spiritus sancto et de Virgine immaculatum corpus suscepit. **514**, 13. Creatur ex Virgine, ut ex Deo natus esse credatur. **708**, 53. De cœlo vas sibi per quod descenderet, elegit, et sacravit templum pudoris. **324**, 33. Puriorem carnis suæ generationem reperire non potuit, quam ut habitationi propriæ cœlestis aulam Virginis dedicaret. **341**, 105. Salutem mundo daturus per Virginem venit, et mulieris lapsus partu virginis solvit. **357**, 26. Christus virginis sponsus, et si dici potest, Christus virgineæ castitatis: virginitas Christi, non virginitatis est Christus. **498**, 22. *V. Maria.*

Christus in præsepio ut homo cernitur, ut Dominus adoratur: jacet in pannis, sed fulget in stellis: cunæ nascentem indicant, et stellæ dominantem: caro est, quæ involvitur: divinitas, cui ab angelis ministratur. **580**, 32. Cur baptizatus. **462**, 14 *et seq.* Et Spiritus sanctus sicut columba descendit. **433**, 24. Cum sine eruditione litterarum doceat, non quasi homo, sed potius ut Deus videtur docere. **622**, 79. Quid transfiguratio Domini significaverit. **592**, 81 *et seq.* In transfiguratione recesserunt servuli, ut solus Dominus, qui solus designabatur Filius, videretur. *Ibidem.* Pauper factus est, ut eum omnes emant, et egenos præcipue sua paupertate locupletet. **336**, 85. Maluit aliquid dissimulare de jure, quam de caritate deponere. **710**, 63. Quot qualiaque habeat genera sanitatum. **260**, 62. Ubique curat, ubique sanat, in itinere, in domo, in deserto. **285**, 42. Nescit impedimentum qui sanatur a Christo. **260**, 63.

Christus in Evangelio tacens operabatur salutem hominum. **25**, 9. Christus plus amat nostram utilitatem instruere, quam suam potentiam demonstrare. **742**, 219.

Christus princeps sacerdotum. **719**, 109. Est verus Melchisedech. **441**, 46; **482**, 12. Idem sacerdos, idem et hostia. **653**, 87. Solus potest donare delicta. **542**, 9.

Christus fatigatur ex itinere, ut reficiat fatigatos: petit bibere, sitientibus potum spiritalem daturus: moritur vivificaturus: sepelitur resurrecturus. **708**, 53.

Venit, ut lateret sæculum hoc. **456**, 36. Divinam suam gloriam celari, priusquam resurgeret, non divulgari cupiebat. **712**, 71.

Christus tentari debuit, compati mihi debuit, ut scirem quemadmodum tentatus vincerem, compassus evaderem. **625**, 91. Christi varia certamina et coronæ. **339**, 96 *et seq.* Secundum carnem tentatur, secundum dignitatem ab angelis adoratur. **641**, 33. Vides illas quas tu putas Christi infirmitates, tuas esse virtutes. **625**, 95.

Ideo maledictum, quia nostra maledicta suscepit: ille flevit, ne tu, homo, diu fleres: ille injurias passus est, ne tu injuriam tuam doleres. *Ibidem*, 94.

Christi Domini manus affixæ cruci in modum volantis extentæ. **304**, 116. Ex vulnere sanguis et aqua exivit, spiritumque exhalavit: aqua ad lavacrum, sanguis ad potum, spiritus ad resurrectionem. **230**, 22.

Cum moreretur, vivebat: cum subjiceretur, regnabat: cum sepeliretur, resuscitabat. **731**, 173.

Christi passio adjutorio non eguit. **329**, 49. Quomodo Dominus majestatis dicatur esse crucifixus. **616**, 58. Non divinitas crucifixa, sed caro est. **595**, 25.

Christus per crucem excelsior factus est cœlis, excelsior angelis, et melioris testamenti factus est sponsor. **651**, 76. Damnavit peccatum, quod nascendo non sensit, quod moriendo crucifixit. **514**, 13. Mortis mors facta est susceptio mortis in Christo. **652**, 84. Exuit se carne, ut pro te de dominationibus et potestatibus mundi istius triumpharet. **288**, 55. Sanguinem solvit, sanguinem debes. Ille pro te solvit, tu pro te redde. **308**, 127. Quomodo in ipsis crucis injuriis divinitas Christi cognoscitur. **625**, 96.

In cruce Christi omnium hominum levatur infirmitas. **468**, 11. Versate in manibus vestris crucem Domini Jesu, in vestris eam operibus elevantes. **363**, 48. Principium fortitudinis est, qua via sanctis est reserata martyribus ad sacri certaminis passionem. **646**, 53. Victor mortis suum tumulum non habebat, et cur. **277**, 14. *V. Adam.*

Christus penetravit inferna, sed corruptionem incorruptus evasit. **308**, 129.

Secundum carnem omnia ei subjecta tradentur. **734**, 185. Quodnam sit regnum quod Christus accepit et Patri tradidit. **726**, 146 *et seq.* Non deperit Christo regnum, quod Patri tradit, sed proficit. *Ibid.*, 149. Sumus regnum ejus ante, postea Patris. *Ibidem.*

Christus omnium fundamentum. **733**, 180. Cur Paulus fundamentum posuerit Christum. **64**, 142. Omnes Christi corpus sumus, sed alii forte superiora membra. **555**, 62. Omnia dicta nostra factaque refetamus ad Christum. **230**, 24. Nullum obsequium, quod proficiat ad cultum et observantiam Christi erubescamus. **551**, 42. Cum in via sum, Christi sum; cum pervenero, Patris sum: sed ubique per Christum, et ubique cum Christo. **729**, 149.

Christus amat diu et sæpius requiri. **296**, 84; **367**, 60. Quemadmodum possis mereri, ut Christus te quærat. **288**, 54 *et seq.* Christum, ubi non oportet, quæsisse, vulnus est. **286**, 47. Christus ubi quærendus sit. **287**, 49 *et seq.* **366**, 56. Numquam iis, a quibus quæritur, deest. **278**, 17. In fine inveniri non potest. **286**, 46. Quando quærendus sit. **367**, 58. Quomodo nisi per dies quæritur. **285**, 43 *et seq.* Fieri non potest ut desit quærentibus se. **366**, 57. Cum Christum quæritis, Patrem Deum videtis. **295**, 82. Quomodo qui Christum requirit ad angelos pervenit. **297**, 87 *et seq.* Cui Christus tardare videatur. **291**, 69. Quandonam Christus aperto ingrediatur ostio. **293**, 74. Bonum est ut ad adventum Domini interiora nostra turbentur. **289**, 60 *et seq.* Quemadmodum teneri debeat. **294**, 77 *et seq.* Quamdiu Christum sequimur, non laboramus. **301**, 103. Ubi tres isti sunt integri, spiritus, anima et corpus, ibi Christus est in medio eorum. **319**, 14. Omnia habemus in Christo. **300**, 99. Omnia Christus est: si vulnus curare desideras, medicus est: si febribus æstuas, fons est: si gravaris iniquitate, justitia est: si auxilio indiges, virtus

est: si mortem times, vita est: si cœlum desideras, via est: si tenebras fugis, lux est: si cibum quæris, alimentum est. *Ibid.* 99. Principium nostræ virtutis est. **645**, 49 et 52. Ibi præsidium nostræ salutis, ubi Christus. **218**, 29. Grande remedium solatium habere de Christo. **625**, 95. Unus est nobis fides, spes, caritas; spes in resurrectione, fides in lavacro, caritas in sacramento. **230**, 22. Anima quæ spiritaliter parit Christum. **279**, 20. *V. Anima.*

Christus est verus Nabuthe. **358**, 30. Vitis est, quia meas sustinet passiones. **695**, 164. Cur botryo sit dictus. **696**, 167.

Christus suscepit quod non erat, ut celaret quod erat: celavit quod erat, ut tentaretur in eo et redimeretur quod non erat; ut ad id quod erat, per id quod non erat nos vocaret. **780**, 102. Cur peccatum dictus sit, et maledictum. **891**, 60. Non soli Petro, sed unicuique fideli vult lavare pedes. **756**, 12. Pretia quibus Joseph Christusque venditi sunt, inter se conferuntur. **859**, 125 *et seq.* Non omnes eodem pretio emunt Christum. **860**, 131. Dominus gratis se obtulit, ne quem revocaret a Christo pauperatis necessitas. *Ibidem*, 130. Cur moriturus hortum ingressus sit. **858**, 121.

Christus bibit calicem, hoc est, passionem illam tuorum criminum redemptricem, ut tu sitim istius mundi sacri potus cruore restinguas. **792**, 161. Lignum crucis velut quædam nostræ navis salutis vectura nostra est. **780**, 105.

Christus non, ut quidam dicunt, in phantasmate passus est. **887**, 46. Pendebat in cruce, et omnia commovebat: tremebat in ligno, quem totus tremebat mundus: erat inter supplicia, et regnum cœleste donabat: peccatum omnium factus, peccata generis abluebat humani; mortuus est, ut illius mors vita fieret mortuorum. **885**, 39. Idem patiebatur, et non patiebatur: moriebatur, et non moriebatur: sepeliebatur, et non sepeliebatur: resurgebat, et non resurgebat. *Ibidem*, 36. Erat immortalis in morte, impassibilis in passione. *Ibidem*, 39.

In Christo mortua est non vita nostra, sed culpa. **780**, 104. In eo mortua est, quod suscepit ex Virgine; non in eo quod habebat ex Patre. *Ibidem*, 102. In eo secundum naturam suam caro passa est, nec ea corporis passione Verbi natura mutata est. **887**, 45. Christus secundum naturam se obtulit nostram, ut ultra nostram operaretur naturam; de nostro sacrificium, de suo præmium est; multaque in eo secundum naturam invenies, et ultra naturam. **889**, 54.

Quamvis simili modo adsumptionis et passionis Christi sint admiranda mysteria; plenitudo tamen fidei in sacramento est passionis. **860**, 128. Nunc in hædi typo, nunc in ovis, nunc in vituli offerebatur: hædi, quod sacrificium pro delictis sit: ovis, quod voluntaria hostia: vituli, quod immaculata sit victima. **754**, 4. Se tradidit pro me. Si gratiæ, quid arguo? Si injuriæ, plus debeo. **785**, 124. Gedeon trecentos elegit ad prælium, ut ostenderet non in numero multitudinis, sed in sacramento crucis mundum ab incursu graviorum hostium liberandum. **755**, 5. *V. Abraham.*

Divinum crucis sacramentum, in qua hæret infirmitas, virtus libera est, affiguntur vitia, eriguntur trophæa. **780**, 103.

Christi sepulcrum miraculo non caret: novo opere quodam ipse defunctus defunctorum sepulcra referabat. **855**, 40.

In Christi regno conregnabimus Christo: sed nos per adoptionem, ille per potestatem: nos gratia, ille natura. **866**, 159.

Christus in Spiritu sancto non solum judicat, sed etiam vindicat. **839**, 44.

Cur David Christum quasi gigantem describat. **844**, 35.

CHRISTIANOS etsi multi se nominent, nomen usurpant, non tamen omnes mercedem habent. **861**, 132.

CLERUS. Sacerdos spectet quis distinguendæ lectioni aptior, quis psalmo gratior, quis exorcizandis qui malo laborant spiritu sollicitior, quis sacrario opportunior. **86**, 216. Ministri altaris operum decet testem esse publicam existimationem. **96**, 247. Qui ad officia Ecclesiæ accedunt, despicientiam rerum humanarum habere debent. **76**, 184. Ecclesiasticus ab omni usu negotiationis abstinere debet, agelluli sui contentus fructibus, si habet: si non habet, stipendiorum suorum fructu. *Ibidem*, 185. Ministris altaris una tantum, nec repetita permittitur copula. **96**, 248. Convenit ecclesiasticis et maxime ministrorum officiis declinare extraneorum convivia. **48**, 86.

CŒLIBATUS et viduitatis gentiles statuere pœnas. **268**, 84.

CŒLUM est ibi, ubi cessavit culpa: cœlum est ibi, ubi flagitia feriantur: cœlum est ibi, ubi nullum mortis est vulnus. **494**, 20. Terrenum tibi Apostolus consortium negat, et ultra naturæ propemodum terminos alis ad cœlum docet spiritalibus evolandum **295**, 83. Tutus ad superiora cursus est, periculosus ad inferiora descensus. **299**, 96.

COGITATIONES prudentium liberæ sunt; quanto ad altiora et diviniora se subrigunt, tanto magis sine ullo terrenæ molis impedimento feruntur. **302**, 108. In bonis cogitationibus, atque immaculato caritatis affectu, et sinceræ proposito conscientiæ summa est laus. **315**, 2. *V. Appetitus.*

COGNOSCERE gravius est quod facias, nec fecisse quod faciendum cognoveris. **104**, 7. Plus damnant, dum comperta deserunt. **518**, 26. *V. Scientia.*

COLUMNA lucis, et columna nubis quid significarent. **464**, 21.

COMMENDATIO. Ea veritatis regula est, ut nihil facias commendandi tui causa, quo minor alius fiat. **135**, 123.

COMMODI sui causa qui alteri nocet, naturam violat. **151**, 24 *et seq.* Non bona sua et commoda, sed aliorum quærenda. **149**, 13 *et seq.*

COMMUNIO. Qui arbitrantur hoc esse pœnam eorum, si abstineant a sacramentis cœlestibus, hi sæviores in se judices sunt, qui pœnam præscribunt sibi, declinant remedium. **561**, 89. Nemo in peccato positus arrogare sibi debet auctoritatem aut usurpationem sacramentarum. **565**, 104. Immundis impuritatibus sacræ communionis non impertienda consortia. **561**, 87. Qui ita poscunt pœnitentiam, ut statim sibi reddi communionem velint; hi non tam se solvere cupiunt, quam sacerdotem ligore. *Ibidem*, 87.

CONCILIUM quod trecenti decem et octo sacerdotes, tamquam Abrahæ electi judicio, consona fidei virtute victores, velut trophæum, toto orbe subactis perfidis, extulerunt. **574**, 5.

In CONCIONIBUS vox quomodo componenda. **53**, 104.

CONCUPISCENTIA. Eget semper, quantumvis adquirat, qui plus concupiscit. **67**, 155. *V. Temperantia.*

CONDITIO nullum ad commendationem hominis adfert impedimentum. **350**, 3.

CONFESSIO erroris medicina est. **322**, 27. Solvit criminum nexus verecunda confessio peccatorum. **551**, 40. Non erubescamus fateri Domino peccata nostra. **540**, 5. *V. Conversio.*

CONGREGATIO mala bonum fructum facere non potest. **547**, 25.

Congregando egemus, et congregando vacuamur. **243**, 5.

CONJUGIUM defloratio virginitatis non facit, sed pactio conjugalis. **327**, 41. Bonum conjugium, sed tamen a jugo tractum, et jugo mundi. **282**, 33. Ipsum conjugium vinculum est. **356**, 21. Monimenta conjugii arma sunt castitatis. **253**, 38. Propemodum non inferioris virtutis est eo abstinere conjugio, quod aliquando delectaverit, quam conjugii oblectamenta nescire. **241**, 1. Licet bona conjugia, tamen habent quod inter se ipsi conjuges erubescant. **360**, 36. *V. Matrimonium, V. Nuptiæ, V. Pater, V. Vidua, V. Virgo.*

CONSCIENTIA. Non timeas verborum sonum, si munda est conscientia. **375**, 85. Apud sapientem non tam pudenda publicatio flagitii est, quam conscientia. **153**, 29. Quæ pœna gravior, quam interioris vulnus conscientiæ? **152**, 24. Ita gravis culpa est conscientiæ, ut sine judice ipsa se puniat. **565**, 103.

CONSILII atque præcepti distantia. **263**, 73. Præceptum in subditos fertur, consilium amicis datur. Ubi præceptum est, ibi lex est; ubi consilium, ibi gratia est. Præceptum, ut ad naturam revocet; consilium, ut ad gratiam provocet. *Ibidem*, 72. Consilium bonis datur, correptio errantes coercet. **66**, 151. Qualis esse debeat qui consilium alteri dat. **126**, 86 *et seq.* Quis possit utile consilium dare. **119**, 66. Prudentissimo cuique causam nostram committimus, et ab eo promptius consilium quam a ceteris petimus. **115**, 50. In consiliis adquirendis plurimum adjungit vitæ probitas, virtutum prærogativa, benevolentiæ usus, facilitatis gratia. **118**, 60. Præstat justi viri consilium, et sapientissimi ingenio frequenter præponderat. **116**, 50. Quod si utrumque connectas, magna erit consiliorum salubritas. *Ibidem*, 51. Quomodo potes eum judicare consilio superiorem, quem videas inferiorem moribus? **118**, 62.

CONSOLATIO. Fortis est, qui se in dolore aliquo consolatur. **75**, 180.

CONSTANTINOPOLIS jam Dei verbum recepit, et quamdiu venena arianorum fovebat, bellis finitimis inquieta muros armis circumsonabat hostilibus: postquam fidei exsules abdicavit, hostem ipsum judicem regum deditum vidit, supplicem recepit, morientem obruit, sepultum possidet. **758**, 17.

Continentem voluntas facit, non infirmitas. 265, 75. *V. Castitas, V. Epicurus.*

CONTRACTUS. In contractibus, et generaliter in omnibus dolus abesse debet. 163, 66.

Contrarium se ipsum impugnat: quod diversum est, distinctam solet habere rationem. 541, 7.

CONVERSIONEM expectat Dominus nostram, ut revertatur et ipse ad gratiam. 517, 22. Levius est crimen, ubi peccatum suum ultro homo confitetur, et pœnitet. 397, 37. Dum dolemus admissa, admittenda excludimus, et fit quædam de condemnatione culpæ disciplina innocentiæ. 562, 92. Præveni accusatorem tuum: si peccata tua ipse accusaveris, accusatorem nullum timebis. 554, 53. Qui studet humanæ infirmitatis emendare vitia, ipsam infirmitatem suis debet sustinere, et quodammodo pensare humeris. 509, 2. Fabulæ ferunt adolescentem propter amores meretricios peregre profectum; cum abolito amore regressus occurrisset dilectæ dicenti: Ego sum, respondit: Sed ego non sum ego. 564, 96.

In conviciis tacendum. 28, 20 *et seq.* Vigilet cor, caro dormiat, ne male incipiat vigilare peccatis. 343, 111. In corde amat esse Christus. 307, 124. Contrito corde Deus placatur. 287, 51. Altum cor viri est, ubi nihil vadosum est. 307, 122.

CORPORIS decor naturalis et simplex debet esse, neglectus magis quam expetitus. 47, 83. Vox quædam est animi corporis motus. 43, 71. Major in infirmitate corporis gratia, quam in salute. 529, 61. Afficias corpus tuum, quasi quotidie moriens, ut moriendo reviviscas. 258, 56. Quod nocet corpori, juvat spiritum. 529, 65. *V. Mens.*

CORREPTIONES plerumque meliores quam tacita amicitia. 180, 128.

CREATURÆ aliæ visibiles, aliæ invisibiles. 900, 99. Creatura omnis naturæ suæ est circumscripta limitibus. 773, 74. Omnis creatura et ex voluntate, et per operationem, et in virtute est Trinitatis. 815, 100. Et mutabilis. 770, 57. Atque per naturam sui obnoxia potest esse peccato. 780, 106. Peccatorumque capacitati. 862, 138.

Creatura non potest veritas esse, sed species. 434, 25.

CRIMEN. Multitudo sociorum impunitatem non facit criminum. 398, 41. Usus doloris ablegat luxuriam criminis, et erroris delicias. 562, 92. Non vidisse crimen est, sed cavendum ne origo sit criminis. 531, 70.

CUBICULUM tuum interiorum secretum est; cubiculum tuum conscientia tua est. 317, 7.

CULPA. Quo major culpa, eo majora sunt quærenda suffragia. 523, 42. Melius est alterius culpam feras, quam tuam prodas. 259, 58. Amplius nobis profuit culpa, quam nocuit. 341, 104.

Ibi culpa est, ubi gratia: sed culpa graphio scribitur, gratia Spiritu designatur. 833, 15.

CUM et IN præpositiones inæqualitatem personarum divinarum non denotant. 809, 70 *et seq.* Utraque syllaba conjunctionis est. 812, 84. *V. Per.*

CUPIDITAS veniabilis, quæ non pecuniæ est avida sed gratiæ. 709, 56. Qui moderari nescit cupiditatibus, is sicut equis raptatus indomitis, volvitur, obteritur, laniatur, affligitur. 225, 5. *V. Divitiæ.*

CURA. Non curare quod feceris, summa inclementia. 36, 48.

D

DANIEL captivus consiliis suis emendavit præsentia, annuntiavit futura. 117, 55. Cur mirabilis factus sit omnibus. *Ibid.*, 58. Nisi accepisset Dei Spiritum, numquam potuisset deprehendere adulterium libidinis, mendacium fraudis. 838, 40.

DAVID. Tantam gratiam meruit, ut ex ejus familia virgo eligeretur, quæ nobis partu proprio Christum ederet. 557, 69. Non mater sic unicum deflevit filium, quemadmodum deflevit inimicum. 162, 62. In condonatione injuriarum Paulo inferior non fuit. 92, 236. Cum ei conviciarentur, tacebat. 28, 21. Architæ Tarentino dictis et factis præivit. 50, 94 *et seq.* David fortis in prælio, mansuetus in imperio, patiens in convicio, ferre magis promptus quam referre injurias. 111, 32 *et seq.* Parentes eum filiis suis, filii præferebant parentibus. 112, 36.

David fortis in bello, patiens in adversis, in Jerusalem pacificus, in victoria mansuetus, in peccato dolens, in senectute providus, rerum modos, vices temporum per singularum sonos servavit ætatum. 56, 114. Numquam nisi lacessitus bellum intulit. 74, 177. Nec nisi consulto Domino. *Ibidem.* Non prætulit salutem innocentiæ. 155, 34 *et seq.* Sibi silentio legem imposuit innocentiæ. 24, 6. David tacebat. 32, 34. Voluit omnes homines suorum delictorum esse censores. 373, 78. Nunc amplius gaudet, quia amplius flevit. 563, 93.

DEBBORA populos regit, ducit exercitus, duces eligit, bella disponit, mandat triumphos. 255, 44 *et seq.* Mystice nobis ortum surrecturæ ex gentibus Ecclesiæ revelavit. 256, 47.

DEBITORES. Plura solvendi habet subsidia, qui Deo, quam is qui homini debet. 560, 81. Nemo pauper est qui Deo debet, nisi qui se ipsum pauperem fecerit. *Ibidem.*

DECORUM aliud generale, aliud speciale. 89, 222 *et seq.* Decorum est secundum naturam vivere. 89, 232. Decorum græce *πρέπον* in nostris Scripturis primo constituitur loco. 31, 30. Decorum cum honesto ita jungitur, ut separari nequeat. 87, 219. Inter honestum et decorum est quædam distinctio, quæ magis intelligi quam explicari potest. 108, 22. Id quod decorum, semper utile est. 170, 88. Tullius quem ordinem posuerit in decoro. 47, 82. In omni servandum ætare, ut deceat quod agas. *Ibidem.* Decus tamquam venustas est et pulchritudo. 87, 220.

DELECTATIO. Fur est immundus spiritus, qui in tenebris sæcularium cupiditatum, et inter oblectamenta terrestrium si quem ceperit voluptatum, omni virtutis æternæ flore despoliet. 792, 159.

DEPOSITUM servare et reddere officium est, et an semper. 100, 254. Deposita omnium et maxime viduarum intemerate servanda. 142, 144 *et seq.*

Si tu nulli putaveris *derogandum*, alienæ linguæ flagella non metues. 375, 84.

DEVOTIO. Laborat in nobis Petrus, quando nostra laborat devotio, laborat et Paulus. 308, 126.

DEUS et Dominus nomen magnificentiæ, nomen est potestatis. 575, 7. Dominus et Deus vel quod dominetur omnibus, vel quod spectet omnia, et timeatur a cunctis. *Ibidem.* Nomen Dei sanctificatur in nobis, quando prædicantur homines christiani. 503, 24. Sunt evidentia indicia quæ proprietatem deitatis; sunt quæ similitudinem Patris et Filii; sunt quæ perspicuam divinæ majestatis unitatem exprimant: proprietatis, sunt generatio, Deus Filius, Verbum: similitudinis, splendor, character, speculum, imago; unitatis æternæ, sapientia, virtus, veritas, vita. 605, 2. Secundum Scripturas aut verus Deus est, aut tantummodo nuncupativus, aut falsus: verus, ut Pater, nuncupativus, ut sancti: falsus, ut dæmones et simulacra. 701, 21. Deus non alienis adsertionibus, sed suis æstimandus est vocibus. 516, 21.

Dei solius vere est esse, qui semper est. 702, 25. Qui est, et est semper, Deus est. 660, 127. Solus sine processu Deus, quia in omni perfectione semper æternus est. 665, 10.

Deus unus, unum nomen, una divinitas, una majestas. 833, 68. Unum Deum communis natura testificatur, unum Deum fides significat, unum Spiritum sanctum testificatur gratia, unum Deum prophetæ dicunt, apostoli audiunt, unum Deum Magi crediderunt. 580, 31. Unitas divinitatis per unitatem operum designata. 579, 25. Deus unus nequaquam deitatem Trinitatis excludit. 609, 18.

Deus naturæ simplicis est, complens omnia, nusquam ipse confusus: penetrans omnia, numquam ipse penetrandus, visu incomprehensibilis, fatu ininterpretabilis, sensu inæstimabilis, fide sequendus, religione venerandus; ut quidquid religiosius sentiti potest, quidquid præstantius ad decorem, quidquid sublimius ad potestatem, hoc Deo intelligas convenire. 597, 106.

Divinitas. Fortasse detestabilius sit ad divinitatem referre quæ carnis sunt, quam ad litteram Scripturæ referre quæ spiritus sunt. 642, 38.

Deus non de loco ad locum transit, qui ubique semper est. 617, 60. Inæqualitatem non recipit perfecta divinitas. 224, 4. Deus nec dispositioni est subjectus, nec ordini. 736, 190. Habet, nec potest amittere, quod habet naturaliter divina majestas. 710, 66.

Deum omnia cognoscere probatur, et nihil ejus cogoitionem fugere. 37, 51 *et seq.* Est in Deo quidam uterus paternæ arcanum sapientiæ, quod non angeli, non aliqua creaturarum potuit penetrare natura. 680, 88. Nolunt Deo dare occultorum scientiam, qui metuunt occulta sua prodi. 38, 54. Deo quæ sunt futura, præsentia sunt. 596, 97. Ea est in Scripturis consuetudo divinis, ut Deus dissimulet se nescire, quod novit. 742, 218. Neque dubitare Dei est, neque falli. 741, 215. In Deo alius naturæ amor sempiternus, alius gratiæ. 715, 89. Divinitas vita est sempiterna. 687, 119.

Deus unus omnipotens, quia unitas potestatis est. 612, 36. Deus malus non est, Deo impossibile nihil est, Deus temporalis non est, Deus minor non

est. 577, 14. Dominus nullum crimen excepit, qui peccata donavit omnia. 511, 5; 513, 10. Qui juxta divinam generationem Pater Christi est, is juxta adoptionem Pater noster est. 279, 23.

Qui putant Deum casus hominis non curare, aut nescire eum quid in occultis geramus, falluntur. 33, 40. Refelluntur qui putant Deum curam mundi nequaquam habere. 36, 48. Nihil est quod magis proficiat ad vitam honestam, quam ut credamus Deum judicem futurum, quem occulta non fallunt, et indecora offendunt, et honesta delectant. 59, 124.

Dominus quam bonus, pro quo dulces injuriæ sunt, grata mors! 368, 61.

Deum misericordiæ magis indulgentem esse, quam severitatis tenacem. 514, 11; 515, 15 *et seq.* Indignatio Domini non ultionis exsecutio, sed magis absolutionis est operatio. 517, 22.

Deus si cum aliquo loquatur, plus est quam ipse secum. 146, 2. Deus in eo descendere videtur, si nostros Dei Verbum penetret affectus. 716, 98.

Deus ultra meritum laboris remunerationem suis dare consuevit. 362, 44. Qui penitus Deum ex suo abjicit corde, ille mortuus est: qui ergo non penitus abjicit, sed per impressionem tormentorum ad tempus negavit, semivivus est. 526, 52.

Deus ex eo cognoscitur, aut quia sine peccato est, aut quia peccata condonat: aut quia creatura non est, sed creator: aut quia non adorat, sed adoratur. 861, 134. Deus ultra sermonum omnium est ambitum. 899, 94. Alium dixerunt plerique hæretici Deum veteris, alium novi Testamenti. 767, 48. De uno Deo plerique dubitaverunt. *Ibidem.* Numerum non recipit divina natura. 852, 95. In divinitate nec membra nec partes sunt; sed propter unitatem divinitatis expressa. 808, 69. Non potest fieri, ut per quem sunt omnia, sit unus ex omnibus. 878, 13. Creaturarum exempla minime divinitati aptanda videntur. 790, 152. In Deo scientia præcedit auditum. 76, 132.

Nihil pretiosius invenimus, quo Deum prædicare possimus, nisi ut sanctum appellemus. 856, 113. Operatio divina habet imperium, non habet ministerium. 826, 147. Habemus in nobis domum Dei, habemus atria, habemus et porticus, habemus et plateas. 859, 122.

DIABOLUS. Imperante Christo, diabolus ipse fit prædæ suæ custos, vel invitus mandatis obsecundat cœlestibus. 530, 66. Qui Deo se committit, eum non timet. 496, 30. Se destruit, cum hominem quem tentando supplantare studet, ex infirmo fortiorem efficit. 529, 63.

Diabolus fortibus est pusillus. 796, 11.

DIALECTICA disputatio philosophorum sententia definitur non adstruendi vim habere, sed studium destruendi. 582, 42. Non creditur philosophis, creditur piscatoribus: non creditur dialecticis, creditur publicanis. 593, 84.

Hæc est dialecticorum gloria, si videantur expugnare verbis et refellere veritatem. 898, 89.

DIANA venatrix optima non ferarum, sed libidinum. 225, 6.

DIGNITATIS pulchritudinisque contemplatio vacat apud nos. 54, 106. *V. Fides.*

De DILECTIONE plurimorum testimonium habere bonum est. 113, 39. *V. Amor. V. Caritas.*

DIONYSII tyranni in deos suos ludibria. 220, 36 *et seq.*

DISCIPLINA institutionis prima est culpam avertere, secunda virtutem infundere. 245, 12.

DISCIPULI abjectio detrimentum est magisterii. 83, 205. Christus omnia dedit discipulis: sed nulla in his hominis potestas est, ubi divini muneris gratia viget. 521, 35.

DISPENDIUM. Sine dispendio res est, quæ tota dispendium est. 67, 154.

DIVES quis vere sit? 369, 65. Justus etiamsi alii videatur pauper, sibi dives est. 147, 7. Vetus mos, ut nemo nisi dives honore dignus putetur. 137, 129.

DIVITIÆ. Bonæ divitiæ sunt innocentiæ et simplicitatis. 369, 65. In Christo divitiæ tuæ pudicitiæ sunt et castitatis infulæ, fides, devotio, et misericordia. 502, 21. Nullum adminiculum præstant divitiæ ad vitam beatam. 106, 15 *et seq.* Vetus malum ut pecunia honori sit, et animi hominum divitiarum admiratione capiantur. 132, 108. Vix in sanctis Domini reperitur, ut divitiæ contemptui sint. 137, 128. Admirandus, qui divitias spernit. 120, 66. *V. Avaritia. V. Cupiditas. V. Pecunia.*

In DIVITIIS et amœnitatibus frequentior tentationis illecebra. 858, 120.

DOCERE. Quod nemo te docuit, utique Deus auctor infudit. 574, 2. Debet is qui docet, supra eum qui docetur, excellere. 211, 2.

DOCTOR. Gratia Ecclesiæ laus doctoris est. 135, 122. Vulnus est quæsisse Christum in domibus virorum, qui sibi falso nomen doctorum adsumunt. 286, 47.

DOLOR non minuit virtutis voluptatem. 106, 13. *V. Crimen.*

DOLUS in omnibus abesse debet. 164, 66.

DOMUS bona in ipso vestibulo debet agnosci. 213, 7.

Δόξαν quidam opinionem magis putaverunt esse, quam gloriam. 690, 137.

DONA quomodo pretiosa, si auctor vilis? 807, 64.

E

EBRIETAS præclara, quæ sobrietatem mentis operatur. 493, 27. Ubi caro inebriatur, mens titubat, animus vacillat, cor fluctuat. 533, 76.

ECCLESIA torcular est fontis æterni, in qua cœlestis vitis fructus exundat. 753, 1. Sicut Deus Pater vocavit Ecclesiam, ita et Filius et Spiritus sanctus. 816, 102. Ædificatam a Spiritu sancto Ecclesiam Petrus demonstravit. 817, 110.

Adversus omnes hæreses debet valere Ecclesiæ fundamentum. 884, 34.

Ecclesia nigra est per culpam, decora per gratiam; nigra per conditionem, decora per redemptionem: nigra dum præliatur, decora est, dum victoriæ suæ insignibus coronatur. 818, 112.

Per Spiritum sanctum peccata donantur: homines autem in remissionem peccatorum ministerium suum exhibent, non jus alicujus potestatis exercent: isti rogant, divinitas donat; humanum obsequium, sed munificentia supernæ est potestatis. 862, 139.

ECCLESIÆ figura in muliere tangente fimbriam vestimenti Christi. 520, 31. Femina abscondens fermentum in farina typus est Ecclesiæ. 534, 81 *et seq.* Luna Ecclesia, stellæ sancti sunt cœlesti gratia refulgentes. 504, 25. Ecclesia constat ex omnibus. 262, 70. Ecclesiæ sanctæ congregatio in unum corpus unitate fidei et caritatis adsurgit. 150, 19. Ecclesia navis est, quæ pleno Dominicæ crucis velo sancti Spiritus flatu, in hoc bene navigat mundo 305, 119. Tres sunt velut vades Ecclesiæ, spes, fides, caritas: cum spes præcesserit, fides fundata fuerit, ordinatur caritas, Ecclesia copulatur. 288, 53. Christus eos adserit diabolico uti spiritu, qui separant Ecclesiam, ut hæretici et schismatici. 546, 24. Solus Christus sponsus, cui Ecclesia veniens ex gentibus, sponsa inops atque jejuna innubit. 650, 72 *et seq.* Ecclesia virgo, nupta, vidua. 246, 16. Virgo est castitate, mater est prole. 201, 31. Cur decora in virginibus est? 370, 67. Gloria ejus intus est, in sensibus, vel in penetralibus sacramentorum. 316, 5. Per Ecclesiam vita æterna. 321, 24. Fructus bonæ arboris filii Ecclesiæ sunt. 547, 25. *Vide Martyres.*

Non in se, sed in nobis vulneratur Ecclesia. 286, 48. Ecclesia confitetur vulnera sua, et sanari cupit. 520, 31. Arma Ecclesiæ fides et oratio. 256, 49. Ecclesia in commune operatur; in commune tentatur. 64, 142. In Ecclesia maxime æquitatem esse oportet et æqualitatem. 135, 124. Ecclesiæ vasa, ornatus sacramentorum, redemptio captivorum sunt. 140, 138. Quandonam vasa Ecclesiæ etiam initiata confringere, conflare, vendere licet. 141, 142. *V. Ambrosius.*

Ecclesia habet, non ut servet, sed ut eroget, et subveniat in necessitatibus. 140, 137. Ab Ecclesia relegatis sumptus impartiendus. 123, 77. Ecclesiæ ager diversis fœcundus est copiis. 282, 34. Qui opes suas tumultuario mentis impulsu, non judicio perpetuo ubi Ecclesiæ contulerunt, postea revocandas putarunt, eorum prima merces judicium habuit, secunda sacrilegium. 560, 85.

Ecclesia recte sibi vindicat jus ligandi et solvendi crimina. 512, 7. Ecclesia in utroque servat obedientiam, ut peccatum alliget et relaxet: hæresis in altero immitis, in altero inobediens; vult ligare, quod non resolvat; non vult solvere, quod ligavit. *Ibidem,* 7. Dominus par jus et solvendi voluit esse et ligandi. *Ibidem.* Novatiani improbe in Ecclesia donari peccata negant posse. 520, 33. Jus ligandi et solvendi solis permissum sacerdotibus est. 512, 7. Donavit Christus Ecclesiæ, ut unum per omnes redimeret. 534, 80. Ecclesia suscipit onus peccatoris. *Ibidem,* 81. *V. Sacerdos. V. Novatianus. V. Presbyter.*

ECCLESIASTICA vita adolescentiæ videtur obscurior. 87, 218. Bonis actibus, ac sincero proposito nitendum ad honorem ecclesiasticum. 134, 119. In Ecclesiastico officio nihil rarius invenias quam eum, qui sequatur institutum patris; et cur? 87, 218. Ministrorum Ecclesiæ officia. 49, 89. Minister Ecclesiæ illa tempora quibus ab Ecclesia vacat, lectioni impendat. *Ibidem,* 88.

ELEAZAR suo sepultus est triumpho. 81, 198. Heredem virtutis suæ pacem reliquit. 82, 199.

ELEEMOSYNA. Dominus non vult simul effundi opes, sed dispensari. 66, 149. Pauper quod habes, poscit; quod non habes non poscit. 207, 54.

ELIAS. Eo magis beatus, quo magis pauper. 106, 14. Dominus Eliam ad cœlum levavit, inde eum terris complacito redditurus tempore. 521, 34. Viduæ ad quam destinatus est, quanta virtus. 242, 3 *et seq.* Figura erat Ecclesiæ. 246, 14 *et seq.*

ELISABETH filii spiritu replebatur : Maria filii spiritu sanctificabatur. 685, 113.

ELISÆUS. Sublimius et honestius se gessit erga exercitum Syriæ, quam Græci erga Persas. 169, 86 *et seq.*

EPICUREI putant nihil Deum curare de nobis. 36, 47.

EPISCOPI munus, docere. 22, 2. Necessitas maxima ei est eloquia Dei credita populi fœnerare mentibus. 189, 1. Si commoti fuerimus in quemquam, leviorem causam laicus habet, quam episcopus. 559, 76. In nostris meritis sacerdotalis summa laboris est; in nostris animis fructus episcopalis operis enitescit. 699, 9.

Episcopus ut membris suis utatur clericis, et maxime ministris. 139, 134. Et quæ sanari non possunt, cum dolore abscindat. *Ibidem,* 135. Quem cuique viderit aptum muneri, ei deputet. *Ibidem,* 134. Sacerdos vel dispensator pauperibus debet subvenire, et de his episcopo suggerere. 120, 69. Si quis non obediat episcopo, is a vero devius superbit. 135, 123.

EQUORUM vis plausæ sonitum discit amare cervicis, et prius adsuescitur verbo lasciviæ, quam verbere disciplinæ. 222, 41.

ESAIAS a Spiritu sancto missus. 867, 162.

ESCIS omnibus quæ gignant calorem, parce utendum. 225, 8.

ETRUSCUS juvenis stigmatibus vultum exaravit, ne qua mulier eum posset amare. 374, 83.

EUCHARISTIA. Transfigurandum corpus altaribus offerre. 881, 23.

Eucharistiæ sacramenti figuræ. 489, 1 *et seq.* Eucharistiæ sacramentum antiquius et præstantius quam manna. 441, 44 *et seq.* et 494, 24. Et alia quam sacramenta et mysteria Judæorum. 481, 10 *et seq.* Vinum et aqua in calicem mittitur. 489, 2. Quid sibi vult mixtio aquæ. *Ibidem.* Vinum et aqua in calicem mittitur, sed fit sanguis consecratione verbi cœlestis. 486, 19.

Eucharistiæ sacramentum Christi sermone conficitur. 444, 52; 482, 14. Quibus verbis corpus et sanguis Christi consecrentur. 486, 21 *et seq.* In Eucharistia panis est usitatus ante verba sacramentorum; ubi accesserit consecratio, de pane fit corpus Christi. 482, 14. Sermo Christi operatorius est, ut sint quæ erant, et in aliud commutentur. 484, 15. In Eucharistia ante benedictionem verborum cœlestium alia species nominatur, post consecrationem corpus significatur. 444, 54. Post consecrationem jam corpus est Christi. 485, 16; 487, 23; 494, 24. In Eucharistia benedictione naturam mutari, nec esse quod natura formavit, sed quod benedictio consecravit, ac verum corpus Christi accipi variis argumentis probatur. 443, 50 *et seq.*; 485, 17 *et seq.* Post consecrationem dicitur, Amen. 444, 54.

Corpus Christi est in altari. 481, 7. Sicut verus est Dei Filius, ita vera est ejus caro, quam accipimus, et verus ejus potus. 497, 1. Ipse Dominus testificatur nobis quod corpus suum accipiamus et sanguinem. 487, 23. Ne quidam esset horror cruoris, ideo in similitudinem accipis sacramentum, sed vere naturæ gratiam virtutemque consequeris. 498, 3. Qui accipis carnem, divinæ ejus substantiæ in illo participaris alimento. *Ibidem,* 4. Quotiescumque sacramenta sumimus, quæ per sacræ orationis mysterium in carnem transfigurantur et sanguinem, mortem Domini annuntiamus. 687, 124.

In Eucharistiæ sumtione dicit tibi sacerdos: Corpus Christi; et tu dicis: Amen, hoc est, verum. 487, 25. In mysterio gemitus, screatus, tussis, risus abstine. 227, 13. Quotiescumque bibis vinum Eucharisticum, remissionem accipis peccatorum, et inebriaris in spiritu. 493, 17. Eucharistia vitæ æternæ substantiam subministrat, et est corpus Christi. 422, 47. Qui acceperit corpus Christi, non esuriet in æternum. 492, 12. In pane Eucharistico nulla est amaritudo, sed omnis suavitas. 493, 17.

Quam frequenter Eucharistiam sumere debeamus. 448, 28; 495, 25. Græci post annum Eucharistiam sumere consueverant. *Ibidem,* 25. Eucharistiæ sacramentum non divulgatur, quibus non convenit. 455, 55.

EUNOMIANUS ex impietatis arianæ fonte progrediens, generationem Christi adserit ex philosophiæ traditionibus colligendam. 876, 7.

EUNOMII Arius vel Aetius magistri. 582, 44. Marcion atque Eunomius malunt Deum malum, quam bonum habere. 56, 117. Eunomius primis Joannis verbis confutatus. 586, 57. *V. Ariani.*

EUSEBII Nicomediensis epistola lecta in concilio Nicæno. 660, 125.

Εὐσχημόνως quid significet. 88, 221.

EVA. Mulier excusationem habet in peccato, vir non habet. 322, 25 *et seq.*

In EVANGELISTIS loquitur Spiritus sanctus. 761, 29.

EVANGELIUM. Hic umbra, hic imago, illic veritas. Umbra in Lege, imago in Evangelio, veritas in cœlestibus. 93, 239. In Lege sacrilegium, in Evangelio misericordia est. 527, 54. Gratias Evangelio, per quod videmur Christo, dum facta ejus legimus, interesse. 260, 61. Varii modi legendi initia Evangelii secundum Joannem. 643, 43.

EXCOMMUNICATIO. Bene dicitur tradi satanæ, qui separatur a Christi corpore. 533, 78. Venit in virga, qui a communione sacra convictum removit. *Ibidem.* Sequestrari oportet a sacramentis graviter lapsum. *Ibidem,* 79.

EXERCITIIS domesticis ac propriis res omnis augetur. 32, 33.

EXIRE usu nostro quid sit. 598, 110.

EX QUO et per quem, non tamquam compugnantes syllabæ, sed tamquam sociæ atque concordes sunt. 813, 89. Quod ex aliquo est, aut ex substantia est, aut ex potestate ejus. 802, 42.

EXTREMA-UNCTIO. Novatiani manus imponunt, et benedictionis opus credunt, si quis forte revaluerit ægrotus. 521, 36.

EZECHIEL videt adhuc, et viget, et vigebit. 305, 118.

F

FABRICII ducis Romanorum præclarum factum, qui regi medicum, pollicentem daturum se ei venenum, remiserat. 170, 91.

FACTUM esse non semper ad creaturam refertur. 642, 35.

FEMINEUS sexus non accusandus, quod erroris causam invexerit. 319, 16 *et seq.* Sine muliere homo non habet laudem, in muliere prædicatur. 321, 22. Magis interioris hominis ornamenta in femina requirenda. 369, 64.

FICTUM et simulatum nihil verse virtutis est, nec diuturnum esse solet. 133, 112 *et seq.*

FIDELES Romæ dicuntur, qui baptizati sunt. 457, 1.

Fideles sibi nemo putet, quos vel pecunia vel adulatione obligandos sibi crediderit. 116, 118.

FIDEI definitio est, ut veritas, non verba pendantur. 898, 89. Non potest sine regula veritatis fides stare. 761, 30.

Fides sola utrique indiscreta sexui, sensus virorum, dos virginum. 353, 13. Aufer argumenta, ubi fides quæritur. 593, 84. In cohortatione ad fidem religiosa confessio est, in disceptatione incauta præsumptio. 574, 4. Divina crede, ubi humana non invenis. 592, 79. In plenitudine Ecclesiæ non signo sed fide veritas colligenda est. 469, 15. Fidei nostræ adsertio seu symbolum proponitur. 575, 6. In christiano viro prima est fides. 457, 1. Non pecuniam Deus, sed fidem quærit. 560, 82. Fidem non timor cogit, sed affectus exhibet. 113, 38. Qui credidit Christo, in cruce licet positus, et inter confessi sceleris supplicia constitutus, merita latronis exuit, præmia innocentis emeruit. 722, 125. Habet qui credit suam gratiam, habet autem alteram, si fides ejus passionibus coronetur. 526, 50. Bona substantia fides, in qua spei nostræ est patrimonium. 544, 15. Fundamentum est justitiæ. 64, 142. Fides thesauris omnibus opulentior. 625, 92. O thesauris omnibus opulentior fides! o virtutibus corporis omnibus fides fortior! o medicis omnibus salutarior! 300, 100.

Sine munimento fidei bona opera non possunt manere. 104, 7. Bona fides, cum pulchro operum renitet ornatu. 608, 14. Textile opus est, quando fidei facta concordant. 607, 10. Credere in Christum lucrum vitæ est. 527, 53. In omnibus decora est fides, justitia grata, mensura æquitatis jucunda. 163, 66. Fides æternum patrimonium est, pecunia temporale. 459, 7. Misericordia largior, ubi fides promptior. 276, 9. Tamquam ex syngrapho fides impetrat. 560, 80. De omnibus bene judicat, qui fidem esse in omnibus arbitratur. 164, 68. Tantum gratiæ fides habet, ut ubi ante diem fœtebat mortuus, illic bono odore tota repleatur domus. 555, 63. Evidens divinæ indignationis causa præcessit, ut ibi primum fides Romano imperio frangeretur, ubi fracta est Deo. 633, 139. Satis claruit eos qui violaverint fidem, tutos esse non posse. 634, 141.

Fides vera numquam turbatur. 875, 1. Ecclesiæ fundamentum est. 844, 34. Per fidem Domini futura erat messis fœcunda virtutum. 756, 10. Nullum Deo credidisse pœnituit. 838, 42. Pietatis unitas est bene credere, et unitas impietatis est male credere. 762, 30.

FILIO DEI duodecim divinitatis indicia et nomina conveniunt. 605, 3 *et seq.* Dei nominis et dignitas et veritas communis est Filio. 638, 17. Quæ sint definitiones de Filio Dei, quæ non queunt solvi. 608, 14.

Filius Dei cur imago Patris dicatur. 903, 112. Nonnulli aliud Dei Verbum, aliud Dei Filium crediderunt. 888, 48. Ab omnibus excipit Dei Filium, qui excipit et Patrem. 761, 29.

Unum est cum Patre Filius per substantiam naturalem, non unus secundum sabellianam perfidiam. 823, 135. Æqualitas Patrem Filiumque distinguit, unitas Patrem Filiumque non separat. 857, 118.

Si naturam cupio designare divinam, Deum verum debeo nominare: cum autem Filium dico, generatum significo: cum Patrem quoque dico, generasse declaro. 900, 98.

Filius Dei novit omnia, et præscientiam habet omnium et diei judicii. 819, 118 *et seq.* Pater audit Filium, sicut et Filius audit Patrem. 823, 136. Ut quod velit Pater, Filium non ignorare dicamus, audisse memoramus. 822, 131. Unitas potentiæ et majestatis Patris et Filii et Spiritus sancti ex Scripturis probatur. 839, 48 *et seq.*

Filius virtus est Dei, et Deo coæternus. 834, 19. Plerique Filium fontem vitæ memorarunt significatum, et fontem Spiritus sancti. 789, 148. Non Patri aut Filio prior vel secundus est actus, sed idem unius operationis effectus. 823, 135. Æqualem sibi Pater Filium confitetur operis unitate. 794, 2. Sicut Filius, regnum Patre accipiente, nihil perdit, nec Pater Filio cum sua tradit, amittit. 765, 42. Non arrogans putes Patris dicentis imperium, aut vile facientis Filii obsequium. 794, 2. Filius dicitur paraclitus sicut et Spiritus sanctus. 786, 132 *et seq.*

Amentes eos æstimare debemus, qui Dei Filium secundum naturam divinitatis subjectum injuriæ putaverunt. 887, 44.

Filius Dei juxta veteris seriem Testamenti ab Adam offensus, ab Abraham visus, adoratus a Jacob est. 767, 48. Plerique dicunt Patrem Deum ab Esaia visum, Paulus Spiritum dixit, Lucas probavit, Joannes Evangelista ad Filium retulit. 868, 167. Quidam secundum divinitatem Filium Dei visibilem putant. 768, 51.

Filium Dei frequenter legimus secundum carnem factum et creatum. 806, 58 *et seq.*

Per Filium in naturæ divinæ consortium transimus. 897, 85.

Filius primogenitus, quia nemo ante ipsum: unigenitus, quia nemo post ipsum. 594, 89.

Multis coacervatis argumentis Filium Dei creaturam non esse evincitur. 724, 136 *et seq.* Probatur aliis argumentis eadem veritas. 593, 86 *et seq.* Filius Dei secundum divinitatis potentiam nec nomen habet, nec consortium commune cum servis. 716, 95. Variis argumentis probatur Filium Dei esse verum Deum. 598, 108 *et seq.* Et Deum bonum. 608, 15 *et seq.* Unius cum Patre esse substantiæ variis Scripturæ testimoniis probatur. 657, 108 *et seq.* Patris ac Filii una divinitas variis Scripturæ testimoniis probatur. 578, 20 *et seq.*

In Patre et Filio nulla distantia divinitatis est, sed una majestas. 620, 73. Filius Dei datus est nobis non sabellianis, qui eumdem adserunt Patrem esse, quem Filium. 647, 58. Filius Patri et dicitur et probatur æqualis. 619, 69. Filius splendor paternæ lucis, coæternus, propter virtutis æternitatem: inseparabilis, propter claritudinis unitatem. 684, 108. Una est Patris et Filii gloria. 623, 82.

Hæc utilitas, hæc merces est perfectæ virtutis, hoc divinum et incomparabile munus, ut cognoscamus cum Patre Christum, nec separemus a Patre Filium. 700, 17. Solus cum dicitur Deus, non separatur etiam Dei Filius. 637, 10 *et seq.* A Patre Filius non separandus, ubi legitur: Beatus et solus potens. 638, 15 *et seq.* Filius semper est cum Patre et in Patre: cum Patre per distinctionem indissociabilem Trinitatis æternæ; in Patre per divinæ unitatem naturæ. 680, 88. Ille credit in Filium, qui confitetur et Patrem. 721, 119. Nec minus habet Filius, quia Pater non est: nec Pater minus habet, quia Filius non est. 681, 90.

Dedit Pater Filio non quasi posteriori jure generationis, non munere largitatis. 691, 146. Pater dedit quasi Filio per generationem, non quasi inopi per gratiam. 662, 133. Perfectus Pater perfectum Filium genuisse creditur. 576, 9. Habet Patrem Filius, sed non temporalem, non ex passione, non ex conceptione, non ex gratia, sed ex generatione. 722, 122. Filius generatus quasi sempiternus, quasi Verbum, quasi splendor lucis æternæ; et cur? 592, 79. Filius Dei omnia a Patre jure generationis accepit, et totum Patrem gloria suæ majestatis expressit. 743, 223. Filius Dei immortalitatem habet in natura, habet in substantia; et habet non per gratiam temporalem, sed per sempiternam divinitatem: habet non ex dono quasi servus, sed ex generationis proprietate, quasi Filius coæternus. 704, 35. Quod nos in Patre et Filio unum sumus, non naturæ est, sed gratiæ: quod Filius et Pater unum sunt, non hoc Filius accepit per gratiam, sed naturaliter, ut Filius possidet. 670, 37. Filii ea omnia sunt, quæ Pater habet, æternitatem, majestatem, divinitatem, quæ nascendo possedit. 612, 38. Inter Patrem et Filium generationis expressa distinctio est. 577, 16.

Principium fidei nostræ est scire quod genitus est Dei Filius. 606, 5. Licet scire quod natus sit Filius, non licet, discutere quemadmodum natus sit: illud negare mihi non licet, hoc quærere metus est. 588, 65. Generatio divina supra omnia est, late patet, supra omnes cogitationes adscendit et sensus. *Ibidem,* 63 *et seq.* Generatio paternæ proprietatis est, non potentiæ. 679, 81 *et seq.*; 681, 90.

Filius exiit a Patre ut Deus ex Deo. 599, 110. Cum legimus Deum ex Deo, non duos Deos dicimus. 579, 23. Qui ex Deo processit, et a Deo exivit, nihil aliud potest habere, nisi quod Dei est. 598, 107. Fons Pater Filii est, radix Pater Filii est. 689, 132. Filius Dei novisse se diem judicii demonstravit. 739, 203 *et seq.*

Unum majestate Patrem Filiumque esse variis Scripturæ testimoniis probatur. 684, 103 *et seq.* Quod Patris est per majestatis proprietatem, id etiam Filii est per ejusdem claritudinis unitatem. 683, 98. Sempiternitas Filii paternæ majestatis insigne est. 587, 61. Filius neque principium adsumpsit, neque finem habebit. 684, 107. Deus etsi Pater, non est prior Filio. 589, 68 *et seq.* Filius sicut Pater nec initium accepit, nec profectum. 591, 75.

Eadem Patris et Filii vita est. 688, 125. Æqualitas Filii ad Patrem per unitatem vivificationis adstruitur. 688, 128. Pater est in Filio, non ut egentem sanctificans, nec ut vacuum implens. 670, 35.

Probatur variis argumentis Filium Dei esse omnipotentem. 611, 34 *et seq.* Nec ullam impossibilitatem ei convenire. 673, 52 *et seq.* Nihil potestatis inter Patrem et Filium certum est interesse. 689, 134. Per naturam et majestatem unum est cum Patre Filius, et per operationem non discrepat. 674, 59. Cum eadem gratia a Patre Filioque deposcitur, eadem potentia declaratur. 664, 140 *et seq.* Unum est opus Patris et Filii, etiamsi non placeat arianis. 681, 91.

Credas necesse est ex Dei Filio omnia, quia omnium sicut Pater et auctor est et creator. 692, 149. Nec Pater solus sine Filio cœlos fecit, nec sine Patre Filius. 703, 29. Impossibile est ut opus Filii cum Patris non conveniat voluntate. 676, 68 *et seq.* Filius sine exemplari mundum fecit. 671, 44; 675, 61 *et seq.* Habet generationis inusitatæ gloriam qui habet potestatis inusitatæ gratiam. 591, 76. Filius Dei fecit esse non natos. 686, 114.

Unum imperium Patris et Filii esse variis testimoniis probatur. 681, 92 *et seq.* Eousque unum Patris et Filii regnum est, ut quod Filius tradit, Pater accipiat, et quod Pater accipit, Filius non amittat. 727, 152.

Filium Patre minorem non esse, quia missus est, ostenditur. 620, 74 *et seq.* In quo missus dicatur. 716, 93. Quomodo et in quo Patri sit subjectus. 727, 153 *et seq.*

In quo natus, et in quo factus. 595, 93. In quo creatus. *Ibidem,* 96. Non nobis natus, sed datus est: et cui? 646, 55. Hic ex Maria omnibus misericordia sua natus est, sed perfidia hæreticorum fecit, ut non omnibus nasceretur, qui omnibus natus est. 647, 56 et 57. Ecclesiastica fide et Dei Patris et David idem atque unus est Filius. 718, 105. Filius ad redimendam suo sanguine salutem mundi solus immaculatus ex alvo Virginis processit. 671, 44. Non aliquid ad substantiam Filii Dei accedit, sed ad nostram utilitatem, quod a nobis cognoscitur. 711, 68. Non potest ullus ad Patrem, nisi per Filium transire sensus. 588, 63. Sicut unitatem fateor esse vitæ cœlestis in Patre et Filio, per divinæ unitatem substantiæ; ita vel divinæ naturæ, vel Dominicæ Incarnationis excepto privilegio, societatem nobiscum vitæ spiritalis in

Filio esse profiteor per humanæ unitatem naturæ. 689, 134.
FLAGITIOSI putant Deum nescire actus hominum, vel iniquum esse judicem. 36, 47.
FLETUS præsentium merces est futurorum. 229, 21. Fletus oculorum necessitudini paratus misericordiam conciliat, laborem minuit, dolorem ablevat, servat pudorem. 252, 36.
FORTE et forsitan græce τάχα in Scripturis non vox ignorantis est aut dubitantis. 548, 32 *et seq.*
FORTITUDO in duobus generibus spectatur, externa corporis despiciendo, et ea quæ summa sunt persequendo. 75, 181. Dividitur in res bellicas et domesticas. 73, 175. Et in rebus bellicis excelsi animi magnitudine, et domi eminet, corporisque præstat viribus. 56, 115. Virtus bellica nostris non defuit in veteri Testamento. 80, 196 *et seq.*
Fortitudo christiani athletæ. 76, 183. Fortitudo vim quamdam ferocentis virtutis habet, mortisque contemptum. 303, 114.
Fortitudo sine justitia iniquitatis est materia. 74, 176. Hæc est vera fortitudo, quæ naturæ usum, sexus infirmitatem mentis devotione transgreditur. 252, 37. Fortitudo vocatur, quando unusquisque se ipsum vincit. 75, 181, et inordinatos animi motus. *Ibidem.* Adversus vitia omnia dimicare debet. 79, 193 *et seq.* Nec tentetur cupiditatibus, nec frangatur metu. 80, 194.
Fortis est viri providere futuris. 78, 190. Non in inferenda, sed in depellenda injuria lex virtutis est. 74, 178. Fortitudo non solum secundis rebus, sed etiam adversis probatur. 82, 200.
FORUM fugiendum, fugiendæ plateæ. 286, 46.
FRAUS omnis turpis est. 163, 65. Nihil agit capiens, nisi quod cum sinceritate, sine fraude sit. 153, 29. In vendendis hæreditatibus nulla fraus adhibenda. 165, 70 *et seq.*
FRUMENTARII pretii captatores arguuntur. 156, 38 *et seq.*
FUCATUM non placet. 44, 75. Fucum faciunt, qui non audent explicare quod sentiunt. 600, 119.
FURTA occulta servorum, divitum rapinæ publicæ. 151, 22.
FUTURA pro præteritis dicere moris est Scripturis divinis. 161, 59.

G

GEDEONIS electio quid figuret. 752, 2. Ejus sacrificium quo hœdum supra petram obtulit, quid etiam figuret. *Ibidem, et seq.* Non ambiguus, sed providus, ne nos ambigeremus. 755, 6. Prævidit quia verum et spiritalem rorem etiam gentium nationes erant fidei perceptione bibituræ. 756, 9. Volebat lavare pedes angelo Domini, qui apparuit sibi. 757, 15. Hydriæ in quibus faces accendi jussit, quid figuraverint. 788, 143.
GENERATIO non potestatis, sed naturæ est. 896, 79. Genitum non proprietatem naturæ, sed significationem generationis exprimere, exemplis evidentioribus probatur. 900, 97.
GLADIO alieno tolerabilius est quam nostro perire. 26, 15.
GLORIA dilata fugit, nec facile comprehenditur. 144, 153. Quos manet gloria, expectat injuria. 40, 60. Gloriæ appetentia frequenter nocuit, immoderatius expetita, semper autem usurpata. 30, 194.
GOG GOTHUS est. 633, 138. Gothorum bella prophetavit Ezechiel. *Ibidem,* 137. Gratiano Imperatori victoriam in Gothos spondet Ambrosius. 632, 136 *et seq.*
GRATIA Domini non quasi ex mercedis merito, sed quasi ex voluntate defertur. 362, 43. Gratia munus largientis est, pœnitentia delinquentis remedium. 552, 44. Per Joannem pœnitentia, per Christum gratia: istam quasi Dominus donat, illam quasi servus annuntiat. *Ibidem.*
Gratia in eo ipso quod habetur, refertur. 70, 166. Et habendo solvitur, et solvendo retinetur. 137, 127. Prædicare quod acceperis, non est superbia, sed devotio. 493, 19. Non dare cuiquam vix licet, non reddere vero non licet. 69, 161. Conferre gratiam bonum est: at qui referre nescit, durissimus. *Ibidem,* 162.
Gratia ex offensione processit, potentia ex infirmitate, vita de morte. 795, 8. Quomodo sine Spiritu potest esse gratia, cum gratia divina omnis in Spiritu sancto sit? 784, 122.
Bona aqua spiritalis gratiæ. 791, 158. Inseparabilis est plenitudo gratiæ spiritalis, sed nobis pro nostræ participatur facultate naturæ. 777, 87. In singulis hominibus universa dona divina esse non possunt; pro captu unusquisque id accipit, quod aut desiderat, aut meretur. 826, 149.
GRATIANUS augustæ memoriæ vocatur sanctus imperator. 761, 27; 824, 142. Vocatur fidelis Augustus. 783, 123. Ita se adsertione fidei testificatus est delectatum, ut basilicam Ecclesiæ sine ullo monitore præceperit reformari. 759, 19. Sic sequestraverat basilicam, ut fidem probaret; sic probavit, ut redderet. *Ibidem,* 21.
Gratianus. Vocatur sanctus imperator. 582, 44 *et seq.*; 583, 47. Totius orbis Augustus. 573, 1. Fidem ab ipsis incunabilis pio semper fovit affectu. 574, 2. Fidei libellum ab Ambrosio petiit. *Ibidem,* 3. Ambrosius optat aures ejus mundari, ut libellum suum legat, et omnibus fidem præferat. 604, 134 *et seq.* Non in Gratiano imperatore mens lubrica, sed fides fixa. 634, 142.
GUBERNATOR novit quota vigilia procedat Arcturus, quales ortus exploret Orionis. 737, 195.
GYGIS annulus. 153, 30.

H

HÆRESES sub optione nominis christiani, et quadam nuncupativa fidei germanitate parricidalibus gladiis nos cupiunt vulnerare. 878, 12. Dies me citius deficiet, quam nomina hæreticorum, diversarumque sectarum. 884, 35.
Hæresis velut quædam Hydra fabularum vulneribus suis crevit, aut velut quædam monstruosi Scylla portenti in varias formas distincta perfidiæ, velut supervacuum christianæ sectæ nomen obtendit. 583, 46. Omnes hæreses Joannes piscator noster primis Evangelii sui verbis excludit. 586, 57. Omne peccatum circa singulos est, hæreticorum vero et schismaticorum in universos 547, 24.
HESTER vitæ periculo honestatis decus sequutam esse. 179, 124 *et seq.*
HIEREMIAS ignem caritatis, quo inflammabatur ad officium prophetandi, ferre non poterat. 868, 61.
HIEROBOAM manus quæ statim abfuerat sacrilegio, sanata est religione. 221, 38.
HIPPOLYTI fabulosa mors. 225, 6.
HOMO nomen sumsit ab humo, et quid hoc ipsum doceat. 149, 16.
Cur statim ac a Deo creatus est, non sit laudatus. 320, 17 *et seq.* Scire se debet sive vir, sive mulier, quia ad imaginem Dei est, et similitudinem; ut animæ sequatur, non corporis pulchritudinem. 360, 68. Homo hominis causa generatus. 61, 134.
Non caro sumus, sed spiritus sumus in animæ substantia et mentis vigore. 370, 68. In eo nihil est inferius, quam quod videtur. 320, 17. Hoc servit, quod videtur; illud regit, quod non videtur. *Ibidem.*
Homo verus et novus. 319, 13. Ad imaginem Dei interior est homo, non iste exterior. 320, 20. Aliorum gratia foris est, hominis intus. *Ibidem,* 18 *et seq.* Absconditus cordis homo, qui est pauper sæculo, ipse est locuples Deo. 369, 64. Custodi interiorem hominem tuum: noli eum quasi vilem negligere ac fastidire, quia pretiosa possessio est. 25, 11.
Sunt quædam interioris membra hominis, cujus manus in actu, aures in auditu, pedes in processu quodam boni operis æstimantur. 61, 68. Vile figmentum sumus, cito vitia sentimus. 43, 183.
Inter homines unitas naturæ est ex communitate naturæ. 669, 33.
Humanitas specialis et domestica virtus hominis, et unde sic dicta. 149, 16. Sæpe flectit humanitas, quos nec virtus potuerit superare, nec ratio. 624, 89.
HONESTAS velut bona valetudo est. 87, 219. In honestate vitam beatam positam esse nulli dubitaverunt. 101, 1. Nihil expetendum, nisi quod honestum. 153, 29. Nihil deformius, quam nullum habere amorem honestatis. 161, 57. Sapiens non terrore pœnæ revocatur a culpa, sed honestatis regula. 154, 31.
Honestatis complex est semper utilitas, et utilitatis honestas. 170, 90. Quod honestum est, utile esse; et quod utile, honestum; et quod utile, justum; et quod justum, utile. 109, 25. Quod honestum, utile est; et quod utile, honestum; et contra. 148, 9; 160, 52 *et seq.* In Scripturis divinis hoc sæpe invenimus adsertum. 109, 23. Quod turpe est, non potest esse utile; neque rursus id quod honestum, esse inutile. 170, 90.
Honestas quo minus sequitur gloriam, eo magis super eam eminet. 102, 2. Nullis adversis honestas impeditur, quæ in his eminet, magis præcellit, quam in prosperis. 172, 98. Quanta quatuor leprosis in Samariæ obsidione honestatis cura. 177, 118 *et seq.*
HOSPITALITAS est publica species humanitatis. 131, 103. Hospitalitatis præceptum observandum. 242, 4 *et seq.* In officiis hospitalibus omnis quidem humanitas impartienda est, justis autem uberior deferenda honorificentia. 131, 107.

HOSTES antiquo ritu peregrini dicebantur. **63**, 141. Moyses in hoc mirabilis, quod divinitus intentata supplicia virtute propria etiam ab hoste detorserit. **171**, 93. Justitiam etiam hostibus servari debere. **62**, 139.

HUMILITAS hæc est, si nihil sibi quis arroget, et inferiorem se esse existimet. **139**, 134. Principium humilitatis Christus, qui formam servi accepit, cum Patrem Deum majestate virtutis æquaret. **646**, 52. Flos humilitatis et simplicitatis est Christus. **287**, 51. Non indocta humilitas, sed quæ habeat sui modestiam et scientiam, laudi datur. **127**, 90. Ille laudibilior, qui humilior, ille justior, qui abjectior. **562**, 91. Humilitas gratiam auget. **120**, 67. Nemo magis potest videre divina, nisi qui humilitatis conscientia suæ nescit adtolli. **260**, 62.

HYMNUS specialiter Deo dicitur. **88**, 221.

I

ICAREI volatus quid significaverint. **304**, 117.

ILLYRICI et Thraciæ vastitas. **121**, 70.

IMMODESTIA hominum tanta est, ut plerique deferre nesciant mentium religioni, quod deferunt aurium voluptati. **227**, 14.

IMMORTALITAS alia naturæ divinæ, alia nostræ. **639**, 19.

IMPERATOR. Fide magis imperatoris quam virtute militum quæri solet victoria. **574**, 3.

IMPIUS ipse sibi pœna est. **35**, 46. Divinæ habet consuetudo sententiæ, ut qui gesserunt impia, ipsi propria confessione se damnent. **232**, 28.

IMPOSSIBILITATUM tres differentiæ explicantur. **672**, 48 *et seq.*

IMPROBUM inter et invidum quid intersit? **144**, 152.

INCARNATIO. Spiritum sanctum Dominicæ cognoscimus incarnationis auctorem. **802**, 41; **806**, 59. Sicut creavit Pater Dominicæ incarnationis sacramentum, ita creavit Spiritus sanctus, creavit et ipse Christus. *Ibidem, et seq.*

Incarnationis Dei mysterium universæ salus est creaturæ. **718**, 105.

INCREPATIONES Domini ne refugias; quia caritatis et gratiæ sunt. **375**, 84.

INDUSTRIA imitatione naturæ auxit gratiam. **45**, 78. Si quid in natura vitii est, industria emendet. **44**, 75.

INGENITUM in Scripturis divinis nusquam invenio. **896**, 80. Ingeniti appellatio declarat quod non ex alio sit Pater, nec ex se Filius. **900**, 100. Multa possunt et innumera exempla suppetere, ut de eo quod genitum non sit, dicatur ingenitum. **899**, 94.

INGENIUM suum unusquisque noverit, et ad id se applicet, quod sibi aptum elegeris. **86**, 215. Quo unumquemque suum ducit ingenium, aut quod officium decet, in majore impletur gratia. *Ibidem,* 216.

INJURIAM accipientium tria sunt genera hominum, et quæ sint. **91**, 233. Melior est qui contemnit injuriam, quam qui dolet. **28**, 22.

INNOCENTES pueri ante palmam victoriæ acceperunt, quam sensus naturæ. **83**, 204.

Innocentem esse hoc est ignorare quod noceat. **164**, 68. Deus in simplicitate cordis et innocentia jubet nos vivere. **166**, 75. Non latebra sapienti spes impunitatis est, sed innocentia. **154**, 31. Laus Domini, ubi munda possessio, et innocens familiæ disciplina. **96**, 247.

IRA. Iracundia cavenda, et quomodo. **49**, 90 *et seq.* Temperanda est. **372**, 77. Omni tempore, quantum fieri potest, christianus vir iracundiam debet temperare, et maxime quando ad orationem accedit. **501**, 19.

ISAAC. Venientem in typo Ecclesiæ accepit uxorem. **44**, 185.

ITALIA quæ confessores mittere solet: Italia aliquando tentata, mutata numquam. **634**, 142.

J

JACOB acceptus domi parentibus, pastor domino gregis fidus, socero genere sedulus, impiger in labore, in convivio parcus, in satisfactione prævius, in remuneratione largus. **55**, 111. In eo quatuor virtutes cardinales fuerunt. **57**, 120.

JACTANTIA illecebrosa est, quam etiam Paulus veretur: lubrica, quæ etiam in Paulo cavetur. **301**, 106. Cavenda est. *Ibidem,* 106. Christus docet a perfecto abesse eam debere. **285**, 44.

JEJUNIUM. Non per luxuriam nobis Christus, sed per jejunium salutem adtulit. **636**, 6. Quotidie mulieres jejunant, et non indicta præstant jejunia. **323**, 31.

JEPHTE factum filiam suam immolantis non probandum. **275**, 5. Jephte dura promissio, acerbior solutio. **167**, 78. Jephte filia incautam patris oblationem sanguine suo solvit. **365**, 51. Factum ejus præcellentius et antiquius est, quam duorum Pythagoræorum. **168**, 80 *et seq.*

JESUS-NAVE dignus qui fidei prælio triumpharet. **722**, 126. Jesus Nave typus Christi. **699**, 12.

JESU nomen foris fuit præliantibus ad victoriam, intus species Dominicæ passionis periclitantibus ad salutem. **723**, 127. Venit Jesus in hanc terram regnum accipere de nobis. **726**, 146.

Si Jesum quæritis, contritos lacus deserite. **44**, 184. *V. Christus.*

JOANNES BAPTISTA Angelus erat. **459**, 6. Vocem Mariæ prior Elisabeth audivit, sed Joannes prior Domini gratiam sensit. **685**, 114. Prius compos devotionis, quam naturæ. **214**, 12. Dubitavit in Christo ipse prænuntius, licet per Synagogæ typum. **664**, 4. Non immerito mansit integer corpore, quem tribus mensibus oleo quodam suæ præsentiæ, et integritatis unguento Domini mater exercuit. **329**, 50. Honestatem saluti prætulit. **170**, 89. Omnia cædis ejus adjuncta eloquentissime describuntur. **236**, 38 *et seq.*

Joannes Baptista licet non baptizaret in Spiritu, tamen et Christum prædicabat et Spiritum. **763**, 34.

JOANNES circa divina mysteria, piscibus quos ante capiebat, taciturnior, vivificatus a Christo vocem audivit in Joanne, Verbum agnovit in Christo **879**, 15. In Christi pectore recumbebat, ut intelligeres quod ejus caput arcano quodam sapientiæ replebatur. **883**, 29.

Ad Joannem Mater Domini non nisi possessorem gratiæ demigrare, ubi Christus habebat habitaculum. **359**, 33. Majore quadam tuba fudit æterna mysteria. **477**, 11. Mystica magis scripsit. **328**, 46. Cur Christus de cruce matrem suam ei tradiderit? **358**, 32. Non miror illum præ ceteris loquutum mysteria divina, cui Maria præsto erat, aula cœlestium sacramentorum. **329**, 50. Omnes hæreses primis Evangelii sui verbis exclusit. **586**, 57.

JOB juxta secundis atque adversis rebus irreprehensibilis. **56**, 113. Exponitur quomodo nihil ei vel in virtute defuit, vel in vitio obrepsit. **80**, 195. Fortissimus fuit. **75**, 180. Et beatus, de cujus domo nunquam vacuo sinu pauper exivit. **33**, 39. Quo nemo amplius Christum dilexit, diligebat etiam in ipsius sui corporis cruciatibus. **368**, 61. Primus invenit quod multo post a Platone et Tullio dictum est. **34**, 44.

JOCOS omnes ab ecclesiasticis viris omnino declinendos. **53**, 102 *et seq.*

JONATHAS pro pietate nec offensam patris, nec salutis periculum refugiebat. **179**, 125.

JOSEPH prudentia, aliæque ejus virtutes pluribus verbis commendantur. **124**, 82 *et seq.* Virtutes ejus, ac maxime verecundia. **42**, 66. Tacuit accusatus, ut eum melius innocentia quam lingua defenderet. **375**, 88. Misera servitus, sed non miser ille in servitute positus. **107**, 20. Quam subditus in servitute, quam in virtute constans, quam benignus in carcere, sapiens in interpretatione, in potestate moderatus, in ubertate providus, in fame justus etc. **55**, 112. Utilius Pharaonem consilio providentiæ juvit quam si contulisset pecuniam. **122**, 74. Noluit de alieno effusus videri. **124**, 79. Quare jura terrarum Regi adquirendo, gratum se omnibus exhibuit. *Ibidem,* 80. Ferax ejus animus tempori sterilitatem quodam consiliorum et cordis ubere fœcundavit. **117**, 59.

JOSEPH. Fratres Christi potuerunt fratres esse ex Josepho non ex Maria. **327**, 43.

JOSUE magnus vir fidei miraculis, magnus triumphis: Moysis augustiora opera; Josue prosperiora. **130**, 99.

JOVI dant fulmina, quæ non habuit, ut testificentur, quæ habuit, opprobria. **225**, 7.

JUDAS Machabæus gloriosiorem triumphis locum mortis invenit. **82**, 200.

JUDAS proditor cur loculos pecuniarum commissos haberet? **41**, 64. Potuisset Dei miseratione non excludi a venia, si pœnitentiam non apud Judæos, sed apud Christum egisset. **547**, 27.

JUDÆA intra Ecclesiam est, Lex intra gratiam. **867**, 164.

JUDÆUS Filium virginis Mariæ a Patre Deo separat. **876**, 6. Duo quæ præstantiora sunt omnibus, violavit, fidem atque pietatem: sed in utroque Christum fidei et pietatis auctorem. **859**, 126.

Judæi civico quodam invidiæ nævo in Dei Filium credere noluerunt, et ideo abdicati sunt. **247**, 20. Perierunt, dum sensuum profunda despiciunt, et sequuntur nuda verborum. **642**, 37. Ideo derelictus est judæus; quia nec egit pœnitentiam, et gratiam refutavit. **352**, 44. Illius delicto salus gentibus: illius desidia nobis servata victoria est. **256**, 47.

JUDEX. Qui mandata dat, decretorum semper tenere debet mensuram; et qui pensa distribuit, æquitatem debet examinis reservare. **266**, 78. In judicio gratia absit, causæ merita decernant. **136**, 125.

JUDITH fortitudo aliæque ejus virtutes laudantur. **252**, 37 *et seq.* Dum honestatem sequitur, utilitatem invenit. **169**, 84. Decoro contemptu propriæ salutis solvit obsidionis periculum, et publicam honestate propria adquisivit utilitatem. **170**, 88. Duo ejus triumphi. **168**, 82.

JULIANA filios ad virginitatem vovendam hortatur. **354**, 17 *et seq.* Quo alloquio filium filiasque suas convenerit. **353**, 13 *et seq.* Totum quod habuit, filios scilicet et filias, Deo obtulit. **365**, 54. Templum Domino paravit atque obtulit, quod hodie dedicamus. **352**, 10. Honoranda erat. **353**, 11. Ministrum sacris ereptum altaribus amplius ingemuit, quam sibi conjugem, aut patrem filiis. *Ibidem*, 12. Maritus ejus minister sacri altaris, continuo mortuus est. **365**, 24. Julianæ quæ totum Domino sobolis piæ munus dedit, remuneratio. **377**, 93.

JURAMENTO Herodis tolerabilius fuisset perjurium. **167**, 77. Noli jurare, ne incipias pejare. **371**, 74.

JUS commune natura generavit, usurpatio jus fecit privatum. **61**, 132.

JUSTITIA. Philosophi dicunt primam esse justitiæ formam, ut nemini quis noceat, nisi lacessitus: quod Evangelii auctoritate vacuatur. *Ibidem*, 131. Ad societatem generis humani, et ad communitatem refertur. **60**, 130. Suum cuique tribuit, alienum non vindicat, utilitatem propriam negligit, ut communem æquitatem custodiat. **56**, 115. Magnus splendor ejus, quæ aliis potius nata est, quam sibi. **62**, 136. Aliis potius nata, quam sibi, non tam suas utilitates, quam publica emolumenta rimatur. **304**, 115.

Justitiæ pietas est prima in Deum, secunda in patriam, tertia in parentes, item in omnes. **60**, 127. Justitia sine prudentia esse non potest. **59**, 126. Justitia excelsior virtus, liberalitas gratior. **61**, 130. Egregie viros alicui præsidentes muneri commendat justitia, iniquitas destituit, atque impugnat. **128**, 93. Potentiæ cupiditas formam justitiæ virilem effeminat. **62**, 138.

Justus communia pro suis habet, sua pro communibus. **57**, 118. Nihil spectat, nisi quod constans et honestum est. **147**, 7. Ipse sibi gratia est. **35**, 46. Numquam solus est, qui cum Deo semper est. **147**, 7. Hæc sunt arma justi, ut cedendo vincat. **28**, 20. Non proditionem criminis meruit, sed contagionem. **317**, 7. Cur justo et prudenti viro salutem nostram et existimationem facile committamus. **114**, 43. Justi est plus committere bonorum judicio, quam criminantis insolentiæ, contentum esse gravitate morum suorum. **27**, 18.

JUVENES. Juvenilem levitatem obnoxiam esse cupiditatibus mundi. **304**, 117.

L

LABOR Deus ultra meritum laboris remunerationem suis dare consuevit. **362**, 44.

LACRYMIS pœnitentiæ delicta corporis abluamus. **230**, 21. In eis sunt caritatis stipendia, officia pietatis. **252**, 36. Lacrymæ redemptrices, dum impenduntur mortuis, viventibus profuturæ. *Ibidem*, 36.

LAPSIS venia concedenda. **517**, 24 *et seq.* Id comparatione pulchre probatur. **518**, 25. Jesus in lapsis amplius gloriatur, dum recipit revertentes. *Ibidem*, 26.

LARGITATIS duo genera, unum liberalitatis, aliud prodigæ effusionis. **132**, 109. Consideranda in largiendo ætas, atque debilitas, nonnumquam etiam verecundia. **68**, 158. Non probatur largitas, si quod alteri largitur, alteri quis extorqueat. **65**, 145. Neminem debet pudere, si ex divite pauper fiat, dum largitur pauperi. **66**, 151. Qui ad jactantiam solam decorem largitatis affectant, præsentis sæculi mercedem requirunt, non recondunt futuri. **560**, 84.

LATRONEM armatum si Christianus incidat, ferientem referire non potest. **152**, 27.

LAVACRA. Mos vetus in urbe Roma et in plerisque civitatibus fuit, ut filii puberes cum parentibus, vel generi cum soceris non lavarent. **46**, 79.

LAUDATIO hominis non in exordio sed in fine est. **321**, 21. In laudationibus solet patria prædicari et parentes; ut commemoratione auctoris dignitas successionis exaggeretur. **197**, 20. Nemo est laudabilior, quam qui ab omnibus laudari potest. **192**, 6.

LAURENTIUS pauperes thesauros esse Ecclesiæ demonstravit. **141**, 140. Ei commissa Dominici sanguinis consecratio. **83**, 205. Quibus verbis Xistum episcopum, qui ducebatur ad martyrium, appellare cœperit. *Ibidem*, 205. Impositus super craticulam dixit: *Assum est, versa, et manduca.* **84**, 207.

LAURENTIUM filium Julianæ parentes votis Laurentio martyri nuncupatis impetrarunt. **354**, 15. Eumdem vota parentum formarunt. **365**, 52. Dei templo et obsequio priusquam nasceretur, ab eis sacratus, et promissus. *Ibidem*, 52. Juliana invenit in Ecclesia Laurentium filium sacratum lectionum oracula personantem. **366**, 55.

In LAZARI resurrectione explicatur peccatorum resurrectio. **554**, 54 *et seq.* Quod de Lazaro legimus, in unoquoque debemus converso peccatore credere. **555**, 63.

LEVITA appellatur ipse meus, vel ipse pro me. **95**, 246. Moyses Levitis non divisit terram, quorum non erat terrenus, sed superior incolatus: sed iis sine labore terreno sacri stipendia ministerii deputavit. **360**, 37.

Levitarum officium non mediocre est. **97**, 250. Quodnam illud sit. **98**, 251 *et seq.* Quantum oporteat eos terrenis non teneri cupiditatibus. **95**, 246. Cur eligatur levita, qui sacrarium custodiat? **100**, 256. Levitæ et sacerdotes alieni esse debent ab omni conjugali coitu. **97**, 249. Christi possessio levita est, nihil sibi de terrenis vindicat. **361**, 41.

Liber non erubescit. **189**, 1.

LIBERI in orgiis religionis mysterium est incentivum libidinum. **196**, 16.

LIBERTAS. Nec servitus derogat, nec libertas adjuvat. **350**, 3. Apud Christum servitus et libertas æqua lance penduntur. *Ibidem*, 3.

LIBERALITATIS plurima genera, et quæ sint. **120**, 69 *et seq.* Una usu pecuniæ adjuvat, altera multo splendidior operum collatione impenditur. **122**, 73 *et seq.* Debet esse liberalitatis modus, ne fiat inutilis. *Ibidem*, 76 *et seq.* Cur? **123**, 78. Pulchra liberalitas erga ipsos pauperes mensuram tenere, ut abundes pluribus. **132**, 110. Probanda liberalitas est, ut proximos seminis tui non despicias, si egere cognoscas. **66**, 150. Non tamen ut illi ditiores fieri velint. *Ibidem.* Liberalitas neque superflua sit circa importunos, neque restricta circa egentes. **120**, 68. Præcipua liberalitas redimere captivos, et maxime ab hoste barbaro. **121**, 71.

Quando sit perfecta liberalitas. **65**, 147 *et seq.* Liberalitas non cumulo patrimonii, sed largitatis definitur affectu. **249**, 27. Nemo plus tribuit, quam qui nihil sibi reliquit. *Ibidem.* Uberior est nummus e parvo, quam thesaurus e maximo. *Ibidem.* Cur Deus duo æra viduæ divitum muneribus prætulit. **66**, 149. Qui prior contulit, tempore superior est, humanitate prior. **69**, 160. Neque ego abnuo liberalitatibus in pauperes factis posse minui peccatum, sed si fides commendet expensas. **560**, 83. De suo jure virum bonum aliquid relaxare, non solum liberalitatis, sed plerumque etiam commoditatis est. **131**, 106. Non est perfecta liberalitas, si jactantiæ causa magis quam misericordiæ largiaris. **65**, 147.

LIBERII sermo ad Ambrosii sororem. **223**, 1 *et seq.* Virginum institutionem et officia exponit. *Ibidem.*

LIBIDO. Pascitur conviviis, nutritur deliciis, vino accenditur, ebrietate inflammatur. **533**, 76.

LILIA Christi qui sint. **338**, 93.

LINGUA tua menti sit subdita. **26**, 13. Non solum aliena lingua, sed etiam nostra flagellamur. **375**, 86. *V. Loqui.*

LITIS dispendio carere non est mediocre lucrum. **131**, 106.

LOQUENDI modus primum officium est. **32**, 35. Quomodo loquendum. **26**, 14. Qui volunt discere cautionem loquendi, quod naturæ est, non negent; quod custodiæ est, exerceant. **32**, 33. Sapiens ut loquatur, prius considerat quid dicat, aut cui, quo in loco et tempore. *Ibidem*, 35. Nullum ex ore verbum, quod revocare velis, proferas. **226**, 11. Alliga sermonem tuum, ne luxuriet, ne lasciviat, et multiloquio peccata sibi colligat. **25**, 12. Si quis adversarium sentit præsentem, tum magis custodiam adhibere debet ori suo. **27**, 16. Initium erroris humani sermo est hominis. **23**, 6. Laqueus adversarii sermo noster est. **26**, 15. Quamplures vidi loquendo peccatum incidisse, vix quemquam tacendo. **23**, 5. Ingreditur mors per ostium tuum, si falsum loquaris, si turpiter, si procaciter, si ubi non oportet, loquaris. **295**, 81. Rarum est tacere quemquam, cum sibi loqui non prosit. **32**, 35.

LOT uxor naturam suam, quia impudicos licet castis oculis respexit, amisit. **218**, 29.

M

MACHABÆI septem pueri non minores de superbo rege revexerunt triumphos, quam parentes proprii. **82**, 202.

MAGI aurum, thus et myrrham supplices ad Christi cunabula detulerunt, auro regem fatentes, ut Deum thure venerantes. Thesaurus enim regni sacrificium Dei, myrrha est sepulturæ. **580**, 31. Magi auro regis potentiam declarantes, Deum thure venerantes, myrrha resurrectionem corporis confitentes. **250**, 30.

MAGISTRI nobilitas est primus discendi ardor. **212**, 7.

MAJOR vulgo dici solet, qui aliquem instituit et informat. **618**, 65.

Ea quæ sunt me majora, melioribus tribuenda, non exigo. **699**, 11.

Mala interdum declinanda. **77**, 187.

MANDATI duplex forma est, una præceptiva, altera voluntaria. **263**, 73. Oportet eum mandata custodire dominica, qui peccare desinat, delictis renuntiet. **527**, 56. Est discretio inter eos qui perpetuam detulerint obedientiam mandatis cœlestibus, et inter eos qui aliquando vel errore, vel necessitate lapsi sunt. **528**, 58.

MANICHÆUS Filium Dei in carne venisse non credidit. **733**, 181. Nec sacramentum incarnationis. **613**, 44.

Manichæi duo inducunt principia, **643**, 42. Manichæus dicit diabolo, Pater meus es tu. **56**, 117. Quomodo Manichæus excludatur. **718**, 103. Primis Joannis verbis confutatus. **586**, 57. In ultimo Christi judicio quomodo refelletur. **629**, 119.

Manichæus non putavit veritatem carnis humanæ a Christo susceptæ. **877**, 8.

MARCELLINÆ sororis Ambrosii virtutes. **227**, 15 *et seq.* Ambrosii soror Salvatoris natali ad apostolum Petrum, adstantibus puellis Dei compluribus, virginitatis professionem vestis mutatione signavit. **223**, 1.

MARCIONISTA alium putat Deum novi, alium veteris Testamenti. **877**, 8.

MARCION Christi corpus phantasma judicavit. **613**, 44. Christus Filius David est contra Marcionem. **718**, 104. Sabelliani et marcionistæ dicunt quod hæc futura sit Christi ad Deum Patrem subjectio, ut in Patrem Filius refundatur: sed id rejicitur. **729**, 162.

Mare. Altum mare Scriptura nescit. **307**, 122.

MARIA. Partus virginis non naturam mutavit, sed generandi usum novavit, **901**, 104. Maria erat templum Dei, non Deus templi. **848**, 88.

Mariæ etimologia. **324**, 33 *et seq.* Pulchra in figura Ecclesiæ de Maria prophetata sunt. **337**, 89. Mariæ virginis virtutes graphice describuntur. **212**, 7 *et seq.* Virginibus in exemplum proponitur. *Ibid.* Quid nobilius Dei matre? quid splendidius ea, quam splendor elegit? quid castius ea, quæ corpus sine corporis contagione generavit? *Ibid.* Cui majus quam matri Dominus meritum reponeret, præmium reservaret. **327**, 45. Talis fuit, ut ejus unius vita omnium sit disciplina. **214**, 15. Humilior facta est, ubi se a Deo cognovit electam. *Ibid.*, 12. Virgo erat non solum corpore, sed etiam mente. **212**, 7. Mariæ virginitas quasi olla ferbuit, et quasi nubes pluit in terras gratiam Christi. **335**, 81. Maluit Dominus aliquas de sua generatione, quam de matris pudore dubitare. **327**, 42. Maria signum sacræ virginitatis extulit, et intemeratæ integritatis pium Christo vexillum erexit. **324**, 35. Tanta erat ejus gratia, ut non solum in se virginitatis gratiam reservaret, sed etiam his quos viseret, integritatis insigne conferret. **329**, 50.

In Maria secretum verecundiæ, vexillum fidei, devotionis obsequium, virgo intra domum, comes ad ministerium, mater ad templum. **214**, 15. Quanta ejus verecundia. **42**, 69. Tum sibi minus sola videbatur, cum sola esset. **213**, 10. Nusquam alibi, nisi in cubiculo reperitur, cum quæritur. **371**, 71. Numquam ante Mariam, numquam postea virgo generavit. **326**, 39. Minus erat hominem resurrexisse, quam virginem parturisse. *Ibid.* Maria porta fuit clausa, quia virgo, per quam sine dispendio virginitatis Christus exivit. **330**, 52 *et seq.* Ante et post transitum Domini semper fuit clausa. **331**, 55. Verbum quasi rex est, sedens in aula regali uteri virginalis. **335**, 79. Fuerunt qui Mariam negarent virginem perseverasse, et quibus argumentis. **324**, 35. Ipsis respondetur. **325**, 36 *et seq.* Virginem perseverasse probatur. **327**, 44. *et seq.* Quando Maria Christum coronaverit. **339**, 98. Mariæ stantis ante crucem mens quam intrepida. **329**, 49. Testatur de cruce Dominus Jesus de Mariæ virginitate, et publicam paulisper differt salutem, ne matrem inhonoram relinquat. *Ibid.*, 48. Cum Christus de cruce matrem Joanni commendabat, non utique faciebat divortium, non Maria relinquebat virum. *Ibidem.*

Maria est nubes levis. **358**, 31. Est virga germinans florem, et cur. *Ibidem.* In Virginis utero simul acervus tritici et lilii floris gratia germinabat. **337**, 91.

MARIA soror Lazari adoravit Christum, et ideo prænuntia resurrectionis ad apostolos destinatur, solvens hereditarium nexum, et feminei generis immane delictum. **846**, 74.

Maria soror Lazari Simoni qui prandium Domino dabat, merito prælata est. **557**, 68. Omnibus qui volunt veniam promereri, magisterium præstitit. *Ibidem.*

MARTYRII qui desiderat gloriam, non temere se periculis efferat. **77**, 187. Non tamen propter ignaviam cedendum. **78**, 188. Quid sentiendum de virginibus, quæ se præcipitavere ex alto, vel in fluvium demerserunt, ne persecutorum inciderent manus. **233**, 32. Plurimos martyrum se denuo reformasse post lapsum. **525**, 49 *et seq.* Christi nostri principis triumphi sunt martyrum palmæ. **349**, 1. Martyr Christi thesaurus est Ecclesiæ. **306**, 120. Non ideo laudabilis virginitas, quia et in martyribus reperitur, sed quia ipsa martyres faciat. **194**, 10.

MATER. Nesciunt materna viscera patientiam. **709**, 56.

MATERIAM rerum omnium, quam Græci hylen dicunt, quasi sylvam materialem, ingenitam esse memorarunt. **899**, 94.

MATRIMONIUM. Copula nuptialis non quasi culpa vitanda, sed quasi necessitatis sarcina declinanda. **266**, 81. Jam dudum Ecclesia damnavit eos, qui audeant solvere copulam conjugalem. **282**, 34.

In MAURITANIA omnes familiæ in vinculis. **208**, 60. *V. Virginis.*

MEDICUS. Quemadmodum se tibi curandum præbeat, quem fastidio habeas, qui contemtui se non compassioni medicum putet futurum? **510**, 2. Omnibus locis, omnibusque temporibus non est prætermittenda medicina. **285**, 42.

MELCHISEDECH interpretatione latina dicitur rex justitiæ, rex pacis. **441**, 45. Non angelum secundum Judaica ludibria, sed virum sanctum ac sacerdotem intelligit Ecclesia, et typum Christi. **653**, 88.

MELIOREM nemo discutit. **591**, 78.

MENS bona possessio bona. **25**, 11. Habet habenas suas mentis sobrietas. **26**, 12. Habitus mentis in corporis statu cernitur. **43**, 71.

MENSURA. In rebus etiam vilibus exsecrabilis est stateræ fallacia, et fraudolenta mensura. **163**, 65.

MERITIS solet Deus deferre non petitionibus. **713**, 82.

MERRHA fons quid significaverit? **324**, 34.

Ad MILITIAM feruntur plerique, quorum militaverunt parentes. **87**, 217.

MILES a susceptionibus litium, actu negotiorum forensium, venditione mercium prohibetur humanis legibus. **76**, 185.

MINORES. In nullo gravius Judæi Dominum læsisse produntur, quam quod viduæ gratiam, minorumque jura violarent. **245**, 13.

MIRACULA divinæ potestatis non omnium est mereri, sed eorum quibus religione devotionis studia suffragantur. **247**, 20. Homines qui suscitaverunt mortuos, non in sua virtute id fecerunt, sed in Christi nomine. **641**, 29.

Ad MISERICORDIAM promptior, quam ad severitatem est Spiritus Dei. **513**, 9. Melius est pro misericordia invidiam perpeti, quam prætendere inclementiam. **140**, 136. Etsi omnibus debetur misericordia, tamen justo amplius. **65**, 148. Per sacrificium justus commendatur, per misericordiam peccator redimitur. **527**, 54.

Dominus quod est miserationis, exaggerat: quod ultionis, extenuat. **515**, 16 *et seq.*

Misericordia perfectos facit: et nihil tam commendat christianam animam, quam misericordia. **33**, 38 et 39. Condolere peccantibus summa virtus est. **558**, 73.

MISSA. Preces in canone Missæ. **486**, 21 *et seq.* et **488**, 27 *et seq.* Quid sacerdos dicat post orationem dominicam. **494**, 24.

Missus non id significat, quod alieno sit coactus imperio, sed quod voluntario functus sit arbitratu. **626**, 97.

In missione divina non subjectionis injuria, sed communitas potestatis est. **831**, 8.

MODERATIONIS laus. **509**, 1. Debet justitiam temperare moderatio. **510**, 2.

MODESTIA unde dicta. **45**, 78. Qualis esse debeat in incessu. **44**, 73 *et seq.* Dives est apud Deum. **43**, 70. Totius vitæ ornatum adtollit. **87**, 219.

MODUM singulis rebus servare non mediocre. **87**, 219.

Μονότης. **707**, 46.

MORS. Nemo moriturus exultat. **616**, 53. Laudabilis mortis cum occasio datur, rapienda est illico. **144**, 153.

Mortificate membra vestra tympani modo. **363**, 47.

MOYSES. In doloribus beatus. **105**, 10 *et seq.* Quam sapiens fuerit. **58**, 123. Honestum putabat, ut rogatus oraret,

læsus benediceret, appetitus remitteret. **171**, 93. Omnium memor, sui immemor, Deum rogans offendere non timebat, ut plebem ab offensionis periculo exueret, et liberaret. **523**, 42. Moysen plus pro mansuetudine dilexerunt, quam pro factis admirati sunt. **111**, 31. Vidit circumcisionem spiritalem, azyma sinceritatis et veritatis, et passionem Domini. **98**, 251. Moysis cum Petro et Joanne comparatio. **310**, 134 *et seq.* Licet corpus Moysi non apparuerit in terris, nusquam tamen in gloria cœlesti legimus, nisi postquam Dominus resurrectionis suæ pignore vincula solvit inferni, et piorum animas elevavit. **665**, 8. Virga Moysis quomodo Verbum divinum significaverit. **171**, 94.

MULIERIS nomen non corruptelæ, sed sexus vocabulum est. **325**, 36. Hoc valet mulieris gravitas et pudicitia, et ejus bona conversatio, ut virum suum vocet ad fidem et devotionem. **502**, 21. Solvit vincula mulieris vox pudoris, sermo gravitatis, habena cautelæ, fidei custodia, castimoniæ disciplina. **531**, 72. Ideo velamine obnubit caput suum mulier, ut etiam in publico tuta verecundia sit. *Ibidem*, 69. In mulieres quæ fuco variisque coloribus et ornamentis formam suam adulterant. **200**, 28 *et seq.* Conferuntur bona mulierum cum ultimis virginum. **199**, 25 *et seq.*

In MUTILOQUIO copiosum peccatum. **226**, 11.

MUNDOS philosophi adserunt esse multos. **671**, 43.

Mundus. Sæculum hoc mare est, in quo sicut pisces esse debemus. **474**, 3 *et seq.* Discendum in hoc mundo supra mundum esse. **302**, 108. Laudabitis Deum, si ab eo nulla vos avertat cupiditas matrimonii et cura mundi. **364**, 50. Mundus pro hominibus dictus. **715**, 92.

N

NABUTHE vox quid significet. **358**, 30. Nihil causa mortis fuit, nisi honestatis contemplatio. **163**, 63.

NATURA una, et maxime Deus, diversitatem non recipit. **597**, 102. Quod ultra naturam est, de auctore naturæ est. **193**, 8. Non minus est novas rebus dare, quam mutare naturas. **444**, 52. Personam nobis et speciem natura ipsa dispensat, quam servare debemus. **89**, 223. Usus cito inflectit naturam. **48**, 85.

NATURA et substantia Dei in Scripturis leguntur. **896**, 81 *et seq.* Ea quæ unius generis et naturæ sunt, diversa habere principia variis exemplis probatur. **901**, 102 *et seq.*

NEEMIÆ sacrificii ignis typus fuit Spiritus sancti, et quomodo. **173**, 101.

NEGLIGENTES Christus cito deserit. **293**, 76.

NEPTUNO dant dominatum furoris, ut adstruant crimen incesti amoris. **225**, 7.

NICÆNI concilii Patres Filium ejusdem cum Patre substantiæ confitentes, non unam personam, sed unam divinitatem in Patre et Filio crediderunt. **895**, 77. Non carnem, sed Dei Verbum unius substantiæ esse cum Patre dixerunt; et Verbum quidem ex paterna processisse substantia, carnem autem ex Virgine esse confessi sunt. **889**, 52.

Definitio fidei in concilio Nicæno trecentorum decem et octo Patrum. **600**, 118 et 120. Cur Patres concilii Nicæni in tractatu fidei posuerint verbum ὁμοούσιον. **660**, 125. Liber sacerdotalis concilii Nicæni signatus a confessoribus, et multorum jam martyrio consecratus: quem qui resignare coacti sunt, postea tamen damnata fraude, signarunt: qui violare non ausi sunt, confessores et martyres extiterunt. **661**, 128.

In NOE quatuor virtutes cardinales fuerunt. **57**, 121.

NOEMI solatium mœroris, et subsidium paupertatis invenit. **251**, 33.

Nova omnia quæ Christus non docuit, jure damnamus. **281**, 28.

NOVATIANUS episcopatus amissi dolore succensus schisma composuit. **535**, 85. Nemini pœnitentiam dandam putavit. **513**, 10. Christi servos iterati baptismatis labe inquinavit. **519**, 30.

Novatiani volunt spem hominum destituere, ut iterandi baptismatis apud desperantes facilius inducant persuasionem. **549**, 34. Novatianorum doctores mundos se appellant. **510**, 3. Eorum superbia retunditur. **521**, 38. Omnia peccata Stoicorum quodam more paribus putant æstimanda mensuris. **511**, 5. Improbe in Ecclesia donari peccata negant posse. **520**, 33. Claves regni non suscipiunt, negantes quod dimittere peccata debeant. *Ibidem*, 32. Negant his oportere reddi communionem, qui prævaricatione lapsi sunt. **511**, 5. Quid mirum si vos, Novatiani, salutem negatis aliis, qui vestram recusatis, licet illi nihil differant, qui pœnitentiam a vobis petunt? **547**, 27. Dicebant in Ecclesiam non convenire, quia per pœnitentiam tributa spes fuerat his, qui lapsi sunt, pœnitendi. **535**, 85. Pro quibus Christus interpellat, eos Novatianus accusat: quos Christus ad salutem redemit, eos Novatianus damnat ad mortem. **515**, 14. Novatiani contra Novatianum, ajunt se, exceptis gravioribus criminibus, relaxare veniam levioribus. **513**, 10. Refelluntur. *Ibidem, et seq.* Indicunt pœnitentiam, quam non relaxant. **510**, 4. Confutantur ex parabola filii prodigi. **543**, 13 *et seq.*

Novatianorum objectioni ex immutabilitate Dei petitæ respondetur. **516**, 21 *et seq.* Objectioni Novatianorum ex his verbis: Si peccaverit homo in homi nem etc. petitæ respondetur. **522**, 40 *et seq.* Respondetur objectioni ex his verbis petitæ: Est peccatum ad mortem, non de illo dico, ut oret. **524**, 45 *et seq.* Respondetur objectioni petitæ ex his verbis Apostoli: Impossibile est hos qui semel illuminati sunt etc. **541**, 6 *et seq.* Objectio petita ex his Petri verbis: Ne forte etc. solvitur. **548**, 29 *et seq.* Respondetur objectioni petitæ ex his verbis: Omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus: spiritus autem blasphemiæ etc. **545**, 20.

Novatianis quid superbius et durius? **510**, 4. Superbiores, quam legisperitus ille, qui Christum tentare cupiebat. **519**, 28. Sicut sacerdos et Levita Samaritanum prætereuntes. *Ibidem.* Tolerabilius, Novatiane, remitteres, quam ligares. **513**, 9. Novatiani successores sunt eorum, qui Lazarum interficere volebant. **555**, 59. Similes sunt illi, qui fratrem suum receptum doluit. **535**, 85. Vox Novatianorum vox est pharisæorum ad Judam. **547**, 27.

In numero CCCXVIII signum est passionis et nominis Jesu **601**, 121.

NUBENTIUM verbum a nubibus tractum. **359**, 34. Non damnandas esse nuptias, sed probandas. **281**, 31. Apostolus nuptias pro remedio suasit, non pro electione præscripsit. **245**, 12. Nec damnari, nec dissuaderi debent. 202, 34. Dignum fuit ut qui alienum contubernium solverant, ipsi nuptiarum amitterent solemnitatem. **175**, 111.

Nupturæ miserabilis conditio. **208**, 57. Virgo nuptura si virum eligat, crimen est; si non eligat, contumelia. *Ibidem.* Nuptiarum molestiæ. **282**, 32. Nuptias et vinculum esse et servitutem. **262**, 69. Bona vincula nuptiarum, sed tamen vincula. **282**, 33. Quæ nupserit, ad servitutem pecunia sua venditur. **356**, 23. Nuptarum mulierum molestiæ et incommoda describuntur. **199**, 25 *et seq.*

Nuptias secundas apostolica præcepta non damnant. **244**, 10. Non prohibemus secundas nuptias, sed non suademus. Plus dico, non prohibemus secundas nuptias, sed non probamus sæpe repetitas. **261**, 68. Secundas nuptias veram esse servitutem. **269**, 88. Quam indecorum est mulieri juniores habere liberos, quam nepotes! **259**, 5.

O

OBJECTI si modus nullas sit, quemadmodum potest finis esse responsi? **891**, 62.

OBLATIO. Tolerabilius abstinere a muneribus deferendis, quam infideli studio munus offerre. **875**, 3.

Divinæ solius est potestatis occulta novisse. **821**, 127.

Οὐσίαν Latini substantiam dicunt. **900**, 100. Οὐσία Dei cum dicitur, quid aliud significatur, nisi Deum semper esse? *Ibidem*, et **903**, 111.

OCULI. Plus videmus animo, quam corpore. **531**, 70. Ipsi nobis oculi nostri retia sunt. **532**, 73.

OFFICIUM ab officiendo dictum. **30**, 26. Vel ut ea agas, quæ nulli officiant. *Ibidem.* Officii nomen an in Scripturis inveniatur? **29**, 25. Officium in tres partes dividitur, honestum, utile, et quid præstantius. **30**, 27. Quomodo apud christianos dividatur. *Ibidem et seq.* Officium omne aut medium, aut perfectum est. **32**, 36. Perfectum a Græcis κατόρθωμα dictum. **33**, 37. Alia prima, alia media officia: prima cum paucis, media cum pluribus communia. **148**, 10.

Non omnibus eadem semper officia debentur. **73**, 174. David prius disputavit de officio, quam Panætius et Aristoteles. **31**, 31.

Primus officii fons prudentia est. **59**, 126. Quid tam contra officium, quam non reddere quod acceperis? **68**, 160.

OMNIPOTENS utique, non creatus, et sine loco, et supra tempora est. **591**, 75.

Ὁμοούσιον quid, et cur in concilii Nicæni simbolo positum. **660**, 125 *et seq.*

ONERIS mensura pro mensura debet esse gestantis. **262**, 70.

OPERA tua fulgeant, et imaginem Dei præferant, ad cujus imaginem factus es. **489**, 41. Beatum esse cujus peccatum tegitur operibus bonis. **549**, 35. Boni operis gratia per diversas plus placet formas. **607**, 11.

ORATIO, obsecratio, postulatio, gratia-

rum actio quæ sint? **318**, 9. Nolite putare mediocris esse virtutis scire quemadmodum oretis. **493**, 18. Bonæ orationis ordo describitur. **317**, 8 *et seq.* Prima oratio laudem debet habere Dei, secunda supplicationem, tertia postulationem, quarta gratiarum actionem. **503**, 22. Hæc omnia sunt in oratione Dominica. *Ibidem*, 24.

Oratio inchoari debet a Dei laude. **502**, 22. Et in eam desinere. *Ibidem*, 23. Si vis operari orationem tuam, leva puras manus per innocentiam. **501**, 18. Quod oras, mores tui loquantur, fides adjuvet, opera commendent. **370**, 70. Non de labiis tantummodo tua procedat oratio: animo totus intende, intra in recessum pectoris tui, totus ingredere. **500**, 13.

Qua ratione secreto magis orare debeamus, quam cum vociferatione. **501**, 16 *et seq.* In oratione multum verecundia placet, et prodest. **43**, 70. Sacerdos ranis silentium imposuit, ut reverentia deferretur orationi. **227**, 14. Mulieres tanto clamore orantes in ecclesia ferre non possumus. **501**, 17. Num levans manus in oratione tua, crucem Domini demonstrare gentibus debeas. *Ibidem*, 18. Ubi orare debeamus. **500**, 12 *et seq.* Oratio dominica brevis et omnium plena virtutum. **493**, 18. Ejus expositio. *Ibidem*, 19 *et seq.* Dominica oratio omnia comprehendit, quam vulgare non opus est. **318**, 10.

Ubi adest oratio, adest Verbum, fugatur cupiditas, libido discedit. **260**, 63. Frequenter orationibus et meritis prophetarum cœlestia patribus adfuere subsidia. **256**, 48. Peccatorum graviorum venia justorum orationibus reservanda. **524**, 45. Amat Christus ut pro uno multi rogent. **562**, 92. Oratio, lacrymæ, jejunia debitoris boni census est. **560**, 81. Oratio nos Deo crebra commendet. **228**, 18.

Orationes solemnes cum gratiarum actione sunt deferendæ, cum e somno surgimus, cum prodimus, cum cibum paramus sumere, cum sumpserimus, et hora incensi, cum denique cubitum pergimus. **228**, 18. In ipso cubili psalmi cum oratione dominica frequenter recitandi. **229**, 19.

Oratores sæculi quomodo orationem apud judices instituant. **503**, 23.

ORESTIS et Piladis fabula. **84**, 207.

Ὀρμή quid? **90**, 228.

ORNAMENTORUM dispendia. **291**, 68.

OS nostrum janua nostra est, Christo propemodum soli debet aperiri: nec aperiatur, nisi ante pulsaverit Dei Verbum. **295**, 80.

OSCULUM insigne est sacræ pacis. **544**, 18. Et caritatis. **557**, 69.

OTIUM prophetarum cum aliorum otio comparatur. **146**, 6.

Οὐσία unde dicta, **660**, 127. In Scripturis legitur. *Ibidem.*

P

PARCIMONIÆ principium Christus, qui pauper factus est, cum dives esset. **646**, 52.

PASCHA, hoc est, transitus. **460**, 11.

PASSIONI qui non est obnoxius, non est obnoxius infirmitati. **892**, 63.

Tunc maxime insidiatur adversarius, quando vidit nobis passiones aliquas generari. **26**, 15. Non in passione esse, sed victorem esse passionis beatum est. **107**, 19.

PATER ipse est vivificatoriæ fons substantiæ. **814**, 92. Multa reperies per Patrem facta. *Ibidem*, 98.

Pater proprium generantis est nomen. **609**, 18. Laus Dei est quod Pater prædicatur: in eo pietatis gloria. **503**, 24. Pater et Filius unum sunt non confusione personæ, sed unitate naturæ. **576**, 9. Deus minorem generare Filium non potuit. **743**, 223. Pater non generat ex voluntate, aut necessitate. **684**, 103. Pater se per Filium vult rogari, Filius vult rogari Patrem. **577**, 12. Cur? *Ibidem*, 13.

Parentum filias nuptui tradentium incommoda. **201**, 33. Votum est voluntas parentum. **364**, 51. Quanta vis sit in votis parentum Jephte filia nos debet docere. *Ibidem.* Virginum meritis parentum delicta redimuntur. **201**, 32. Amat unusquisque sequi vitam parentum. **87**, 217.

PATIENTIÆ principium Christus, qui cum malediceretur, non remaledixit; cum percuteretur, non repercussit. **646**, 52.

PATRIÆ excidia repulisse gratius putatur, quam propria periculæ. **151**, 23.

PATRIARCHARUM verecundia. **41**, 66.

PATRIMONII in divisione bona pietas arbitros refugit. **745**, 230.

In PAULO quid plus potuit nobis conferre Christus ad studium correctionis, quam ut eum converteret, et daret nobis ex persecutore doctorem? **541**, 5. Paulus non potuisset ad tantam apostolatus sui pervenire gratiam, si fuisset alligatus conjugii contubernio. **356**, 22.

Paulus non solum Christi, sed etiam Spiritus sancti imperio apostolatum accepit. **816**, 102. Paulum ungebat athletam suum Spiritus sanctus, et pulvere impietatis excusso, debellatorem infidelium ineluctabilem variis impiorum congressionibus offerebat. **828**, 155. Paulus non inferior Petro: cum illo facile conferendus, et nulli secundus. *Ibidem*, 157.

Paulus quem sequestraverat, postea sacramentis reddidit. **534**, 78. Quos Paulus simul junxit ad pœnam, simul voluit ad veniam pertinere. **539**, 94. Docet non deserendos eos, qui peccatum ad mortem fecerint, sed potius lacrymarum panibus, et potu coercendos flebili. **528**, 59. Sic curare Paulus didicit, quemadmodum ipse sanatus est. **533**, 77.

Paulus honore provocat, magisterio docet, invitat exemplo. **309**, 131.

Paulus Samosatenus non putavit veritatem carnis humanæ a Christo susceptæ. **877**, 8.

Christus Filius Dei est, contra Paulum Samosatenum. **718**, 104.

PAUPERTAS. Dotalibus præstat compendiis casta paupertas. **209**, 63. Christi minister non erubescebat in paupertate, quem pauper redemerat. **361**, 41.

Qui pauperes præ ceteris juvandi. **123**, 70 *et seq.* Videndus ille pauper, qui te non videt: requirendus ille, qui erubescit videri. *Ibidem*, 77. Pauperes validi nullam causam, nisi vagandi habentes. *Ibidem*, 76.

Si alas pauperes, laves eorum vulnera, illuviemque detergas, tersisti utique pedes Christi. **148**, 13. Pauperes vere esse thesauros Ecclesiæ. **141**, 140. Collatio beneficii facta in pauperes magis quam in locupletes plus juvat. **137**, 127.

PECCATI dies, dies confusionis appellatur. **550**, 37. Nihil est quod tam summo dolori sit, quam ut unusquisque positus sub captivitate peccati, recordetur unde lapsus sit, atque unde deciderit. **565**, 102. In captivitate peccati positi, reverentiores nos, non usurpatores esse debemus. **566**, 107. Per ignem exuruntur peccata. **174**, 104 *et seq.* Qui peccatum cogitat, intra suam conscientiam studet se ipse includere. **558**, 71.

Non habet quod erubescat, cui peccatum remissum est. **555**, 58.

PECCATOR dominatur in sæculo, justus in Dei regno. **878**, 12. Peccatoribus pluris constat remissio peccatorum, et indulgentia videtur esse pretiosior. **860**, 129.

Peccatores cur abundent opibus et ceteris bonis. **39**, 57 *et seq.* Scilicet ne qua eis relinquatur excusatio. **41**, 63 *et seq.* Nulla hæreditas peccatoris. **35**, 46. Cur non est pax peccatoribus? **400**, 47. Peccatoris conscientia omnibus sepulcris gravius fœtet. **35**, 46. Peccatori compatiendum et fletu, et oratione, et dolore est. **534**, 81. Peccator si sibi ipsi non pepercerit, a Deo illi parcetur. **396**, 36.

PECCATUM ORIGINALE. Omnes homines sub peccato nascimur, quorum ipse ortus in vitio est. **514**, 13.

PEDES lavare fidei mysterium, humilitatis insigne est. **289**, 57.

PELAGIÆ virginis, ac matris et sororum ejus martyrium eleganter describitur. **233**, 33 *et seq.*

PEREGRINI tempore famis ex urbibus neutiquam expellendi. **158**, 45 *et seq.* Egregium hac in re præfecti Urbis, et aliud indignum facinus Romæ admissum. *Ibidem*, 44.

PERFECTIONIS duplex forma: alia medios, alia plenos numeros habens: alia hic, alia ibi: alia secundum hominis possibilitatem, alia secundum perfectionem futuri. **148**, 11. Omnis in eo perfectio est, si nihil desit. **607**, 10. Perfectio omnis in veritate est. **93**, 239. Non potest sine favore Dei aliquis esse perfectus. **543**, 11.

PERFIDIA quam damnosa est. **369**, 66. Venenatæ sunt blanditiæ perfidorum, tunc cavendæ, cum id quod negant, prædicare se simulant. **661**, 129.

Opus est perfidorum perfidias prædicare. **883**, 30.

PERICULIS propriis si quis quærat universorum tranquillitatem, gloriosum ducitur. **151**, 23.

Plus confert fidelibus qui minatur. **661**, 129 Non eadem causa est, ejus qui sponte negant Christum, et non quem tormenta inclinaverint ad sacrilegium, non voluntas. **516**, 19 *et seq.*

PER IPSUM, in ipso, et cum ipso, hanc vim habent, ut unum in his atque simile, non contrarium intelligatur. **849**, 84.

PETRUS dum in mari lucrum suum quærit, vitam invenit omnium, lembum deseruit, Deum reperit: scalmum reliquit, Verbum invenit: lina laxavit, fidem vinxit: plicavit retia, homines elevavit: mare sprevit, cœlum adquisivit. **309**, 131. Dum turbato agitatur salo, mobili mentes statione nutantes fundavit in petra. *Ibidem.* Quanto minus creditur piscatori, tanto amplius

creditur quod divina sunt, quæ Petrus loquutus est. **310**, 133. Cur plantam lavare debebat. **436**, 32 *et seq.* Ideo Petro statim remisit, quia amarissime flevit. **562**, 92. Petrus pascendo bene cibo fidei gregem Christi, culpam lapsus prioris abolevit. **697**, 2.

Non interclusit Simoni mago spem veniæ, quem invitavit ad pœnitentiam. **546**, 23.

Petrus Ecclesiæ firmamentum. **301**, 105. Christus cum Petrum esse petram dicit, firmamentum Ecclesiæ indicavit. **674**, 56. Non habent Petri hereditatem, qui Petri sedem non habent, quam impia divisione discerpunt. **520**, 33. Natalis SS. Petri et Pauli: et quid in eo lectum. **307**, 125. Petri socrus videtur affectio esse voluntatis. **269**, 64.

Petrus non solum Christi, sed etiam Spiritus sancti imperio apostolatum accepit. **816**, 102 *et seq.* Super mare titubavit, non per imbecillitatem jubentis, sed per infirmitatem obedientis. **886**, 43. Exsilivit e navi, ut occurreret Domino, non gloriæ cupidus, sed obedientiæ præmaturus. **883**, 31. Respondit pro ceteris apostolis, immo præ ceteris. **884**, 33.

Petrum quem nemo ligaverat, fides vinxerat; et quem fides vinxit, pœna non solvit. **780**, 103.

Petrus primatum egit confessionis, non honoris; primatum fidei, non ordinis. **883**, 32.

PHILOSOPHIÆ amictu vestitus non potest in habitu scilicet sapientiæ sæcularis Christum videre. **298**, 92. Qui primus philosophiæ nomen invenit, quotidie priusquam cubitum iret, tibicinem jubebat molliora canere. **229**, 19. Philosophi de nostris Scripturis sumpserunt. **61**, 131; **75**, 180. Philosophi soli in suis gymnasiis remanserunt, quotidie a suis consortibus deseruntur: illi quotidie crescunt, qui simpliciter credunt. **593**, 84.

PHOTINUS initium Filii ex Virgine esse disputat. **575**, 6. Secundum carnem judicat, et quomodo excludatur. **718**, 103. Primis Joannis verbis confutatus. **586**, 57.

Photiniani hominem tantum Christum fatentur. **668**, 29. Filius Dei nobis datus est non photinianis, quem dicunt non datum nobis, sed ab initio inter nos natum. **647**, 58. Photinianorum blasphemia in ultimo Christi judicio quomodo refellatur. **629**, 117.

PHRYGII vates. In sacris Phrygiis impudicitia disciplina est. **196**, 16.

PIETAS. Naturæ detrimentum non est. **618**, 66. Exerceat te ad justitiam, continentiam, mansuetudinem. **76**, 185.

Nulla merces Deo melior, quam ea quæ habet pietatis munera. **251**, 32.

PLACENTINUM. **208**, 58.

PLATONICAS ideas ab ipsis philosophis scimus esse irrisas. **672**, 46.

PLENITUDO nescit augmentum. **777**, 90.

PLUVIUM totius mundi Scripturæ divinæ pollicebantur, quæ rigaret orbem sub Domini Salvatoris adventu Spiritus rore divini. **775**, 8.

PŒNITUDO lapsis necessaria est, sicut vulneratis sunt necessaria medicamina. **395**, 33. Quotidiani nos debet pœnitere peccati. **563**, 95. Bona pœnitentia, quæ si non esset, omnes ad senectutem differrent ablutionis gratiam. **564**, 98. Si aquam non habeo, habeo lacrymas, quibus dum pedes Christi lavo, utinam me ipsum diluam! **557**, 67.

Quomodo agenda pœnitentia, quo studio, quo affectu, qua mentis intentione, qua intimorum concussione viscerum, qua cordis conversione. **552**, 46 *et seq.* Agenda est pœnitentia non solum sollicite, sed etiam mature. **539**, 2. Et eo tempore quo culpæ defervescat luxuria. **566**, 107. Non est differenda. **564**, 98 *et seq.*

Qui sequutus es errantem, sequere corrigentem. **323**, 31. Pœnitentiæ inhære tamquam in naufragiis tabulæ. **397**, 38. Majora crimina majoribus abluuntur fletibus. **513**, 10. Fortius dolendum, ubi peccatum est fortius. **397**, 37.

Pœnitenti quid agendum. **563**, 96. Qui agit pœnitentiam non solum diluere lacrymis debet peccatum suum, sed etiam emendationibus factis operire, et tegere delicta superiora. **549**, 35. Melius est quiescere, cum exercere non queas opera pœnitentiæ; ne in ipsa pœnitentia fiat, quod postea indigeat pœnitentia. **565**, 104. Eos qui pœnitentiam agunt, hoc solum pœnitere non debet, ne ipsius pœnitentiæ pœnitentiam agant. **561**, 86. Facilius inveni qui innocentiam servaverint, quam qui congrue egerint pœnitentiam. **563**, 96. Pœnitentia remedium peccati est, non peccandi incentivum. **561**, 90. Quam male aliqui proposita spe agendæ pœnitentiæ, licentiam sibi delinquendi propagatam putent. *Ibidem*

Propter spem veniæ agitur pœnitentia. **544**, 16. Nemo potest bene agere pœnitentiam, nisi qui speraverit indulgentiam. **511**, 4. Deus qui pœnitentiam exigit, veniam pollicetur. **524**, 46. Non ex toto corde humiliat, qui se veniæ reservat. **517**, 23. Expectat Deus gemitus nostros, sed temporales, ut remittat perpetuos: expectat lacrymas nostras, ut profundat pietatem suam. *Ibid.*, 22. Apostoli pœnitentiam docuerunt, sponderunt veniam, culpam relaxaverunt. **549**, 35. Tanta est pœnitentiæ medicina, ut mutare videatur suam Deus sententiam. **552**, 48.

Unum in baptismo et pœnitentia remissionis peccatorum mysterium est. **521**, 36. Pœnitentia si fuerit perseverans, audebit sperare, etsi non gloriam, certe pœnæ vacationem. **396**, 36.

Sicut unum baptisma, ita una pœnitentia, quæ tamen publice agitur. **563**, 95. Merito reprehenduntur, qui sæpius agendam pœnitentiam putant. *Ibidem.* Fleat pro te mater Ecclesia, et culpam tuam lacrymis lavet; videat te Christus mœrentem, amat ut pro uno multi rogent. **562**, 92. Si quis occulta crimina habens, propter Christum studiose pœnitentiam egerit, veniam speret: petat eam lacrymis, petat gemitibus, petat totius populi fletibus; ut ignoscatur, obsecret; et cum secundo et tertio fuerit dilata ejus communio, credat remissius se supplicasse; fletus augeat, miserabilior postea revertatur, teneat pedes brachiis, osculetur osculis, lavet fletibus. **536**, 90. Singularis vitæ aliquis debet orare pro eo, qui peccavit in Dominum. **523**, 42. Pudor nos a pœnitentia publica revocare non debet. **562**, 91 *et seq.* Qui pœnitentiam petunt, et cum acceperint, publicæ supplicationis revocantur pudore; hi videntur malorum petiisse pœnitentiam, agere bonorum. **561**, 86. Cognovi quosdam in pœnitentia sulcasse vultum lacrymis, exarasse continuis fletibus genas, jejuno ore semper et pallido mortis speciem spiranti in corpore prætulisse. **537**, 91. Pœnitentia publica virginis lapsæ. **396**, 35. Et ejus corruptoris. **398**, 40. Quæ illius virginis debeant esse precationes et affectus. **399**, 43 *et seq.* Debet quotidie psalmum 50 recitare. *Ibidem.* Mandatum Domini est etiam gravissimi criminis reis, si ex toto corde, et manifesta confessione peccati pœnitentiam gerant, sacramenti cœlestis refundendam gratiam. **545**, 19.

POSSESSIO pretiosa homo mundus. **25**, 11. Illud possidemus, quo utimur. **138**, 132.

POTESTATES non irritandæ. **85**, 208.

PRÆDESTINATIO. Deus non ante prædestinavit, quam præsciret; sed quorum merita prascivit, eorum præmia prædestinavit. **713**, 82.

PRÆSENTIA plures quam futura præferunt. **87**, 218. Remuneratio præsentium testimonium futurorum est. **536**, 89.

PRÆSUMPTIO arroganti est proprior, quam roganti. **560**, 80.

PRESBYTEROS vel ministros magis docet humilitatem tenere. **135**, 122. Dominus licentiam relaxandi peccata sacerdotibus suis sine ulla exceptione concessit. **513**, 10.

PRETIORUM captare incrementa non simplicitatis, sed versutiæ est. **156**, 37.

PRIMITIAS vigiliarum tuarum Christo dicato, primitias actuum tuorum Christo immola. **292**, 69.

PRODIGALITAS. Etiam bonorum operum sumptibus immoderatum esse non decet. **132**, 109.

PROHIBETUR qui non fungitur iis, quæ desiderat. **516**, 20.

PROMISSUM non temere prævaricandum, **275**, 6. Non semper promissa solvenda omnia sunt. **167**, 79. Est contra officium nonnumquam solvere promissum, et sacramentum custodire. **100**, 255. Tolerabilius est promissum non facere, quam facere quod turpe sit. **167**, 76.

PROPHETIÆ. Hæc consuetudo est prophetiæ, ut quæ futura sunt, vel quasi præsentia, vel quasi facta dicantur. **596**, 97.

PROPRIUM quibus nihil est, illis omnino nihil deest. **242**, 5.

PROXIMUS est, quem non solum conformis natura conjunxerit, sed etiam misericordia copulaverit. **519**, 28. Non sanguinis necessitudo, sed virtutis cognatio proximos facit. **258**, 54. Proximus esse non potes, nisi facias misericordiam. **526**, 52. Hæc lex naturæ et Domini est, quæ nos ad communem adstringit humanitatem, ut alter alteri, tamquam unius corporis partes, invicem deferamus. **150**, 19 *et seq.* Subvenire non habenti humanitatis es, duritiæ autem plus extorquere quam deberis. *Ibidem*, 20.

Qui lapsu alieno gaudet, diaboli gaudet victoria. **559**, 78.

PRUDENTIA in veri investigatione versatur. **56**, 115. Principalium virtutum primo loco constituitur. *Ibidem.* Primi nostri definierunt prudentiam in veri consistere cognitione. **57**, 118. Prudentia rationis humanæ est. **304**, 115. Non in foro, non in plateis, sed in Ecclesia possidetur. **297**, 88. Cum omnibus bonis habet consortium. **119**, 66. In se refluit ubertas prudentiæ; et quo pul-

chrius fluxerit, eo exercitius fit omne quod remanet. **122**, 75.

Nemo prudens, qui Deum nescit. **56**, 117. Prudentium maturitati tutos esse volatus per sæculum. **297**, 116.

In PSALMO octavo omnes esse orationis virtutes. **504**, 25.

PUDOR bonus, qui ipsos corporis oculos sic premere consuevit, ut sæpe non videamus etiam quod videmus. **531**, 70. Bonus, quem commendant silentia. **375**, 86. Docet solitudo verecundiam, et gymnasium pudoris secretum est. **371**, 71. Bonus custos pudoris pietatis dolor. **257**, 51. Pudor comes individuus debet esse virginitatis. **214**, 14. Non solitaria dos pudoris est. **342**, 109.

PUERIS tribus in camino ignis aderat in specie angeli, qui monebat ut in numero Trinitatis unius esset laudatio potestatis: benedicebatur Deus, videbatur in angelo Dei Filius, sancta et spiritalis in pueris gratia loquebatur. **580**, 33.

PULCHRITUDO et formositas an locum virtutis habeat. **47**, 83. Pulchritudo audita nec visa plus desideratur. **216**, 22.

PYTHAGORAS. Socrate antiquior fuit. **31**, 31. Prophetam sequutus David, legem silentii dedit suis. *Ibidem.*

Q

QUADRAGESIMA. Debet esse aliquid, quod Quadragesimæ diebus addatur. **228**, 17.

R

RACHEL pudoris servavit officium, et pietatis non omissit affectum. **226**, 10. In sancta Rachel magis figura mysterii fuit, quam ordo conjugii. **270**, 90. Typum gerebat Ecclesiæ. **298**, 91.

RAGUEL in hoc philosophis honestior, quod mallet innuptam sibi manere filiam, quam propter nuptias ejus extraneos periclitari. **172**, 96 *et seq.*

RAHAB signa fidei atque vexilla Dominicæ passionis adtollens, coccum in fenestra ligavit. **722**, 127.

RATIO appetitum refrænare et sibi obedientem præstare debet. **90**, 228.

REDEMPTIO nostra per sanguinem, remissio per potestatem, vita per gratiam. **636**, 8.

REGNUM Dei tunc venit, quando ejus estis gratiam consequuti. **494**, 22.

RELIGIO unde nomen acceperit. **206**. 52. Filiorum salus religionis obsequio posthabenda. **275**, 7. Magnum pietatis officium, sed religionis uberius. **243**, 6. Totum decet, quidquid defertur religioni. **531**, 42. Nesciebat serere quæstiones, qui religionem timebat. **580**, 29. In vite religio est, in olea pax, in rosa pudor sacratæ virginitatis. **204**, 45. Ex omnibus partibus mundi odor sacratæ religionis inolevit. **205**, 47.

RELIQUIÆ. Judæorum et christianorum plausus in elatione reliquiarum SS. Vitalis et Agricolæ. **351**, 8.

REMEDIO Deus non offenditur. **233**. 33.

RESURRECTIO. Oportet carnem resurgere, quæ remunerationem suorum est adeptura gestorum. **367**, 59.

REGI proprio fidem servare David docuit, nec usurpare imperium, sed vereri. **162**, 60.

RETE. Ipsi nobis tendimus retia, quibus involvimur, et implicamur: ipsi nobis vincula nectimus. **532**, 73.

RIDENDI immoderatio. **372**, 76.

ROS cœli nocturnas amovet siccitates, ros Domini nostri Jesu Christi nocturnis et sæcularibus tenebris æternæ vitæ stillavit humorem. **292**, 70.

Ros in vellere fides erat in Judæa, postea exaruit in pectoribus Judæorum, et in corda gentium derivavit. **775**, 6 *et seq.*

RUBUS qui urebatur, et non exurebatur, figurabat quod Dominus illuminaturus spinas nostri corporis adveniret, non consumpturus ærumnosos, sed mitigaturus ærumnas. **788**, 141.

S

SABAOTH interpretes alicubi Dominum virtutum, alicubi regem, alicubi omni potentem interpretati sunt. **665**, 13.

SABELLIANUS Patrem Filiumque confundit. **877**, 8.

SABELLII impietas Patri susceptionem humanæ carnis adtribuit. **622**, 80. Eumdem Patrem vult esse, quem Filium. **718**, 103. Non ut Sabellius Patrem confundamus et Verbum. **575**, 6. Unus Deus, non ut ipse sit Pater et Filius, sicut impius Sabellius adserit. **623**, 86. Primis Joannis Verbis confutatur. **586**, 57. Sabellianorum blasphemia in ultimo Christi judicio quomodo refelletur. **629**, 118.

SACERDOS. Habemus nos sacerdotes nonobilitatem et præfecturis et consulatibus præferendam. **374**, 82. Qualis esse debeat, qui Christo ministrat. **261**, 65. Sacerdos spectet, et quid cuique congruat, id officii deputet. **86**, 216. Sacerdotum nonnulli brachas lineas ferebant. **46**, 80.

Sacerdoti maxime convenit ornare Dei templum honore congruo. **133**. 111. Sacerdos aliquid patrimonii sui sibi reservans, non videtur imperfectus. **67**. 152. Sacerdotis est nulli nocere, prodesse velle omnibus; posse autem solius Dei est. **162**, 59. Ei convenit impensas misericordiæ convenientes frequentare, et quibus. **133**, 111. Liberalitas sacerdotum sobria esse debet, non pro jactantia, sed pro justitia. **123**, 76. Sacerdotes plerique quo plus contulerunt, plus abundarunt. **123**, 78.

Concessit Christus apostolis suis per pœnitentiam peccata dimitti, quod ab apostoli ab sacerdotum officia transmissum est. **543**, 12. Munus Spiritus sancti est officium sacerdotis, jus autem Spiritus sancti in solvendis ligandisque criminibus est. **512**, 8. Sacerdos prius curari debet, ut ministrare possit. **261**, 65. In munere neque severitatem esse duram convenit, nec nimiam remissionem. **135**, 120. Sacerdotem beneficiis vel judiciis suis favere convenit. **135**, 121.

In causis pecuniariis intervenire non est Sacerdotis. **161**, 59. Sacerdoti licet silere in negotio dumtaxat pecuniario: in causa autem Dei, ubi communionis periculum est, etiam dissimulare peccatum est non leve. **136**, 125. Alieni erroris societatem suscipere non possunt sacerdotes. **277**, 14.

Christus quærendus in pectore prudentis sacerdotis. **287**, 50. Unusquisque ungitur in sacerdotium, ungitur et in regnum: sed spiritale regnum est, et sacerdotium spiritale. **479**, 3.

Spiritus sanctus invocatur a Sacerdote, a Deo traditur, in quo Dei munus, ministerium Sacerdotis est. **776**, 84 Non mundavit Damasus, non mundavit Petrus, non mundavit Ambrosius, non mundavit Gregorius: nostra enim servitia, sed tua, Christe, sunt sacramenta. **758**, 18.

SACRAMENTORUM auctor quis est, nisi Dominus Jesus? **482**, 13. Diviniora et priora sunt sacramenta christianorum, quam Judæorum. **460**, 11. Sacramentorum rationem edere nondum initiatis, prodidisse potius quam edidisse æstimaremur. **427**, 2.

Sacramentorum gratia non potest esse, nisi ubi fuerit venia peccatorum. **788**, 144. Eos qui adversus divina sacramenta contendunt, decipere sua consuevit astutia. **795**, 11.

SALOMONIS quam nobile judicium. **273**. 1 *et seq.* Mulieres apud eum litigantes fidei et tentationis figuræ fuerunt. **274**. 3. Non immerito esse in judicio Salomonis æstimatus est Dei intellectus, **114**, 46 *et seq.* Lectus Salomonis fuit nostri corpori figura. **229**, 21.

Salomonis nobile judicium per Spiritus sancti munus emicuit. **837**, 37.

SALPHÆ filiæ sunt, ut interpretatio docet, oris obumbratio. **360**, 37.

SALTATIO. Ibi intuta verecundia, illecebra suspecta est, ubi comes deliciarum est extrema saltatio. **231**, 25. Saltationis lubricæ histrionici motus etiam in adolescentula ætate vitiosi sunt. **551**. 42. Nemo saltat sobrius, nisi insanit. **231**, 25.

SAMARITANUS custos dicitur. **526**, 51.

SAMSON merito fortior ceteris habebatur, quia eum Spiritus Domini dirigebat. **794**. 5.

SANCTIFICATIO gratia spiritalis est. **852**, 97.

SANCTI. Quo sanctior quisque, eo communitior. **206**, 51. Solus Christus inambulat animis, et graditur in mente sanctorum. **651**, 74.

Habes sanctos proximos, qui pro te supplicent. **257**, 54. Obsecrandi sunt angeli et martyres, qui possunt pro peccatis rogare nostris. **258**, 55. Ama propinquitatem Petri, affinitatem Andreæ; ut pro te rogent, et recedant cupiditates tuæ. **257**, 54.

Est necessaria cautela sanctorum. **756**, 9. Teres vita sanctorum est, et ita sibi concinens, ut superioribus posteriora respondeant. **867**, 164.

SAPIENTIA individuam cum virtutibus habet societatem. **119**, 65. Sine justitia esse non potest. **115**, 48. Sapientia fundamentum est, justitia vero opus. **99**. 252. Friget sapientia sine gratia. **473**, 1.

Quanta sapientiæ pulchritudo. **119**, 64. Quanto excelsior virtus est, tanto magis enitendum, ut adsequi eam possimus. **58**, 124. Sapientia auro argentoque pretiosior, quam mors nescit. **364**. 50. Sapientia mea crux Domini est. redemptio mea mors Domini est. **642**, 36.

Num sapiens in naufragio positus, insipienti naufrago tabulam extorquere possit. **152**, 27.

Sapientia ex ore Altissimi ita prodiisse se dicit, non ut extra Patrem sit, sed apud Patrem. **783**, 115.

Hoc solum bene scio, quod nescio quæ scire non possum. **881**, 21.

SARA merito negabat quia riserat, etsi risus ejus plenus gravitatis fuerit, et pudoris. **372**, 76.

SATISFACTIO. Grandi plagæ alta et prolixa opus est medicina: grande scelus grandem habet necessariam satisfactionem. **416**, 37.

SCIENTIA omnis aut ex natura, aut ex disciplina est. **737**, 194. Studia scientiæ sine factis haud scio an involvant magis. **59**, 125.

SCIPIO non primus scivit solus non esse cum solus esset, nec minus otiosus, quam cum otiosus. **145**, 2.

SCRIPTA. Scriptores Christiani de profanis possunt aliquid adsumere. **635**, 3 *et seq.*

Consuetudo divinæ Scripturæ est, ut causam quæ suscepta est, adstruat, incidentem differat. **325**, 37. Intentionem et diligentiam circa Scripturas divinas ultimam posuit Apostolus inter officia sanctorum. **22**, 3.

Scriptura divina cur Θεόπνευστος dicatur. **856**, 114. Græcorum Scripturæ sacræ codicum potior est auctoritas. **896**, 82. Scripturæ sacræ codices aliquos latinos perfidi falsaverunt. **803**, 46.

Frequenter Christi oracula ex locorum in quibus diversatus est, qualitatibus æstimantur. **858**, 120.

Magna abundantia Scripturarum, quam nemo possit humano judicio comprehendere. **789**, 146.

Scriptura divina convivium sapientiæ est: singuli libri singula sunt fercula. **70**, 165.

SEMIARIANI, sive si qui similem dicunt Filium, sed non unius substantiæ cum Patre, refelluntur. **902**, 106 *et seq.*

SENECTUS. Vita immaculata bonæ senectutis stipendium est. **130**, 101.

SENTENTIA. Quot homines, rot sententiæ. **221**, 39.

SERMO dividitur in colloquium, et in tractatum disceptationemque fidei atque justitiæ. **52**, 99. Quid in utroque agendum vel vitandum. *Ibidem, et seq.* Sit gravitas in sensu, in sermone pondus, atque in verbis modus. **26**, 13. Sermo suavis accedat, ut conciliet sibi audientium affectum. **90**, 226. Si pro otioso verbo ratio poscitur, quanto magis pro sermone impietatis pœna exsolvitur. **24**, 8.

SERPENTES Evangelici exuunt veterem usum, ut induant novos. **661**, 131.

Serpens æreus imago Crucis est. **840**, 50.

SEVERITAS. Liquet eos inter Christi discipulos non esse habendos, qui dura pro mitibus, superba pro humilibus sequenda opinantur. **510**, 3.

Hoc est pulchritudinem vivendi tenere, convenientia cuique sexui et personæ reddere. **47**, 84.

SILENTIUM. Quid præ ceteris debemus discere, quam tacere, ut possimus loqui? **23**, 5. Sapiens est, qui novit tacere. *Ibidem.* Non mediocris est virtus tacere. **316**, 4. Quid sit silere a bonis. **27**, 18. Quando maxime silentium exercendum. *Ibidem*, 17. Non perpetuum nec otiosum esse debere silentium. **25**, 9.

SIMPLICITAS. Simplex sibi dives videtur, si suppetat quod alimento satis est. **369**, 65. Ad omnia abundat directa animi simplicitas. **134**, 119. Omne quod arte elicitum, et fraude compositum est, caret merito simplicitatis. **161**, 58.

SINGULARITAS græce μονοτὴς ad personam pertinet, unitas ad naturam. **706**, 45.

SIRENÆ figuræ erant voluptatum. **635**, 4.

SIRMIENSIS Ecclesia a Valente atque Ursacio, nutantibus sacerdotibus suis, incursabatur. **843**, 59.

SOLUS vox in Scripturis nequaquam Filium a Patre separat. **702**, 27 *et seq.*

SORS. Sicut in veteri Testamento terra sorte divisa est, ita in Evangelio sorte quidam Domino deputamur. **361**, 39 *et seq.*

SOTHERIS, quæ sanctæ Marcellinæ cognata fuit, martyrium. **236**, 38. Jussa a persecutore palmis cædi, vultum obtulit, ut ibi martyrii fieret sacrificium, ubi solet esse tentamentum pudoris. **374**, 82. Major Etrusco juvene, quem fabulæ ferunt stigmatibus vultum exarasse, ne a mulieribus amaretur. *Ibid.*, 83.

SPECIES aliquando pro veritate accipienda. **434**, 25.

SPES infirma quæ committitur tempori. **561**, 90.

SPIRITALE signaculum quid sit. **773**, 72. Spiritus plerumque ponitur pro gratia spiritali. **846**, 70.

SPIRITUM si dicas, et Deum Patrem, a quo procedit Spiritus; et Filium, qui a Filii quoque est Spiritus, nuncupasti. **764**, 37. Domini Spiritus ipse est Dei Spiritus. **767**, 47 *et seq* Spiritus Sanctus Dominus dictus est. **797**, 18. Gentiles homines per umbram quamdam de Spiritu Sancto locuti sunt. **801**, 36. Unum et eumdem esse Spiritum sanctum probatur. **767**, 48 *et seq.* Non potest bene sentire de Filio, qui potest male sentire de Spiritu. **834**, 18. Qui Divinitatem Sancti Spiritus negaverunt, vel Arianorum sunt Judæi, vel Ariani Judæorum. **877**, 9.

Spiritus Θειότητα, hoc est Deitatem evidenter Scriptura testatur. **842**, 59 *et seq.* Ex duobus Pauli Apostoli locis probatur. **850**, 86 *et seq.* Spiritus sanctus omnia probatur habere, quæ Deus habet, nempe Divinitatem, cordis cognitionem, veritatem, nomen super omne nomen, et potestatem mortuos suscitandi. **864**, 146 *et seq.* Quæ Filius accepit a Patre per unitatem naturæ, ex ipso per eamdem unitatem accepit et Spiritus. **822**, 134. Sicut Pater in Filio, et Filius in Patre, ita Dei Spiritus et Spiritus Christi et in Patre est, et in Filio. **830**, 6. Spiritus sancti divinitas inde probatur, quod templum habeat. **851**, 91 *et seq.* Unum Spiritus sancti cum Patre et Filio esse dominatum, ex Pauli ad Thessalonicenses et Corinthios epistolis probatur. **852**, 96 *et seq.*

Spiritum sanctum sempiternum esse probatur. **778**, 92. Moyses Spiritum sanctum ante principium mundi cum Deo junxit, quem ante mundi principium sempiternum esse cognovit. **793**, 1. Spiritus sanctus qui ante mundum superferebatur super aquas, non potest videri cœpisse post mundum. **805**, 52.

Non inter omnia, sed super omnia Spiritus sanctus est. **759**, 19. Idem variis argumentis probatur. *Ibidem, et seq.* Quia non servit, et omnia ipsi serviunt. **760**, 22 *et seq.* Item quia est super omnia, et quia blasphemia in illum numquam remittetur. **776**, 46 *et seq.* Denuo quia est super omnia, quia alta Dei scrutatur, et ex omnibus exceptus est. **760**, 24 *et seq.*

Spiritum sanctum nec creaturam esse, nec mutabilem, variis argumentis probatur. **769**, 55 *et seq.* Inde probatur Spiritum non esse creaturam, quod sit incircumscriptus. **773**, 74 *et seq.* Spiritus sanctus inaccessibilis natura, receptibilis nobis est, complens virtute omnia, solis participatur justis, simplex substantia, opulentus virtutibus, unicuique præsens, ubique totus. **771**, 65. Spiritus sancti divinitas ex ejus missione probatur. **782**, 111 *et seq.* Quæ non est processio de loco in locum. **783**, 114. Nec a Patre, vel a Filio separatio. *Ibidem*, 115. Sicut Filius Dei Spiritum sanctum, sic Spiritus sanctus Filium Dei misit. **829**, 1 *et seq.* Spiritus datus et missus, sicut Filius, atque in hoc utique unitatem divinitatis habent. **831**, 9 *et seq.*

Spiritus sanctus novit omnia, et unius est scientiæ cum Patre et Filio. **819**, 115 *et seq.* Non accidens in Spiritu sancto scientia divinorum, sed cognitio naturalis est. **821**, 126. Spiritus sanctus dicitur veritas, sicut et Filius. **787**, 135.

Spiritus sanctus quæ vult mandat, sicut Pater et Filius. **825**, 144 *et seq.* Spiritus qui dividit quod vult, utique supra omnia, non inter omnia est. **765**, 41. Si unius est voluntatis et operationis cum Patre Deo Spiritus sanctus, unius etiam substantiæ est. **824**, 141. Regnum Dei individuum est cum Spiritu sancto. **866**, 160 *et seq.*

Spiritum sanctum esse omnipotentem probatur ex Scriptura. **904**, 116. Sicut Pater et Filius, ita etiam Spiritus sanctus immaculatus et omnipotens est. **868**, 169. Spiritus sanctus descendit in specie columbæ; ut et sapientiæ testimonium ferret, et sacramentum lavacri spiritalis impleret, et unius se cum Patre et Filio operationis ostenderet. **853**, 98. Eamdem esse Patris et Spiritus sancti operationem. **823**, 138 *et seq.* Ut unam Patris et Filii et Spiritus sancti majores nostri dicerent potestatem, cum Spiritu gloriam Christi esse memorabant. **811**, 81. Per unitatem potestatis ejusdem coadoratur in Deo Spiritus, dum Deus adoratur in Spiritu. **849**, 82. Spiritum sanctum adorandum esse probatur. **847**, 77 *et seq.* Spiritus sanctus sicut Pater et Filius, creator est omnium. **800**, 32 *et seq.*; **806**, 59 *et seq.* Spiritus sanctus vivificat, sicut Pater et Filius. **799**, 29 *et seq.* Per Spiritum legimus pleraque facta. **815**, 99. Spiritus sanctus est super omnia, de quo est omnis cœlestium et terrestrium virtus. **666**, 44. Spiritus sanctus replevit Jesum mundi totius redemptorem. **775**, 80; **777**, 87. Opus Spiritus sancti Virginis partus est. **801**, 38 *et seq.*

Spiritus sanctus bonus est, fons principiumque bonitatis. **770**, 58 *et seq.* Non quasi adquirens, sed quasi impertiens bonitatem. **772**, 67. Spiritus sanctus habet omnia quæ Dei sunt, qui cum Patre et Filio a sacerdotibus in baptismate nominatur, et in oblationibus invocatur, cum Patre et Filio a Seraphim in cœlestibus prædicatur, cum Patre et Filio habitat in sanctis, infunditur justis, inspiratur prophetis. **856**, 114 *et seq.* Spiritus sanctus unus est, qui efferbuit in prophetis, insufflatus est apostolis, copulatus est Patri et Filio in baptismatis sacramentis.

767, 48. Spiritalis generationis auctor est Spiritus sanctus, sicut Pater et Filius. 806, 61 *et seq.* Ex effusione Spiritus sancti in creaturas divinitas ejus probatur. 776, 84 *et seq.* Spiritus sancti divinitas inde probatur, quod peccata condonet. 781, 107 *et seq.* Spiritus sanctus ex eo Deus esse probatur, quia sine peccato est, et peccata donat; quia creatura non est, sed creator; quia non adorat, sed adoratur. 861, 134 *et seq.* Eadem genera gratiarum dat Spiritus sanctus, quæ Pater et Filius. 865, 154. Cum gratia Spiritus prædicatur, Dei Patris, aut unigeniti Filii non denegatur. 762, 33. Dei Patris eadem gratia quæ Spiritus sancti est. 778, 91. Non solum per Patrem et Filium, sed etiam per Spiritum sanctum prophetia; et ideo unum munus, una est gratia. 825, 142. Quos Filius redemit, Spiritus quoque sanctificator accepit. 857, 117. Ipse est Spiritus vitæ operator æternæ. 799, 27. Eosdem Spiritus habet, quos Deus Pater et Christus ministros. 775, 82.

Sicut Filius magni consilii Angelus, ita etiam Spiritus consilii est. 798, 20. Eousque unitas potestatis est, ut arguat Spiritus, sicut arguit Pater, et arguit Filius. 837, 36 *et seq.* Ubi Spiritus, ibi Christus: et ubi Christus, ibi Spiritus. 841, 55 *et seq.* Non solum lux, sed etiam ignis est Spiritus sanctus. 788, 140 *et seq.* Spiritus sanctus est aqua viva. 790, 150 *et seq.* Non solum aqua, sed etiam flumen dictus est. *Ibidem*, 152 *et seq.* Et fons vitæ. 791, 156. Spiritus sanctus est fluvius de sede Dei procedens, quem bibit qui credit in Christum. 866, 156. Oleum lætitiæ Spiritus sanctus est. 779, 95 *et seq.* Hinc creaturam non esse probatur. *Ibidem*, 96. Verbi gladius Spiritus sanctus, et Spiritus sancti gladius Verbum Dei est. 839, 47 *et seq.*

Descendit Spiritus sanctus corporali specie, ne incarnationem illam putares fuisse, sed speciem. 830, 4. Et ut ille declararet unius honoris in imperio, unius operationis in lavacro cum Patre et Filio sibi esse consortium. *Ibidem.* Sic descendit Spiritus, quemadmodum descensurus est Christus. 798, 24. Spiritus sanctus venit non de loco ad locum, sed a dispositione constitutionis ad salutem redemptionis, a gratia vivificationis ad gratiam sanctificationis, ut de terris ad cœlum, de injuria ad gloriam, de servitio ad regnum transferat. 783, 117.

Objectio hæreticorum contra divinitatem Spiritus sancti ex verbis Amos prophetæ de flatu ventorum desumpta, solvitur. 804, 48 *et seq.* Ex his verbis: *De meo accipiet*, etc. de quibus calumniam instruunt hæretici, unitas divinitatis in Spiritu advertitur, non indigentia largitatis. 857, 117. Quo sensu dicatur de Spiritu sancto: *Non loquetur a se.* 822, 130 *et seq.* Cum Scriptura tentatum dicit Spiritum, tentatum etiam Deum dicit. 840, 52 *et seq.* Objectio hæreticorum contra divinitatem Spiritus sancti petita ex verbis Apostoli: *Ex quo omnia... per quem omnia*, solvitur. 812, 85 *et seq.* Cum dicit Apostolus ex Patre omnia, et per Jesum omnia, Spiritum sanctum non excludit. 762, 32. Objectio hæreticorum tres fore Dominos, si Spiritus sanctus Dominus est, solvitur. 854, 105 *et seq.* Objectio hæreticorum tres fore deos, solvitur. 852, 94 *et seq.* Objectio hæreticorum quod dicant in Spiritu Deum, non cum Spiritu prædicandum, solvitur. 809, 70 *et seq.* Objectio hæreticorum inter omnia esse Spiritum sanctum, quia omnia per Filium facta sunt, diluitur. 761, 27 *et seq.* Spiritus sanctus cur digitus Dei appellatus sit. 832, 11 *et seq.* Hoc digito tabulas illas lapideas Deus inscripsit, quas Moyses accepit. *Ibidem*, 14. Hoc digito Christus scribebat in terra. 833, 16. Nec ideo Spiritus sanctus minor est. *Ibidem*, 17 *et seq.* Sed unitas potestatis ejus cum Patre et Filio demonstratur. 836, 31 *et seq.* Non dubito dicere quia datus est Spiritus sanctus. 770, 59.

Sive Angelos dicas, sive Dominationes, sive Potestates, omnis creatura exspectat Spiritus sancti gratiam. 769, 55. Spiritus sanctus ex vitæ fonte procedens, in angelis redundantius videtur effluere, pleno septem virtutum spiritalium fervens meatu. 791, 154. An non bonus Spiritus sanctus, qui bonus de pessimis facit, peccatum abolet, malum delet, crimen excludit, bonum munus infundit, de persecutoribus apostolos facit, de peccatoribus sacerdotes? 771, 64. Quomodo Spiritus sanctus ad nos descendat. 783, 116. Spiritus sanctus non sanctificatur, sed ipse sanctificat. 772, 67. Nos et per Spiritum sanctum et de Spiritu sancto nascimur et renascimur. 844, 65. Sicut in Christo morimur, ut renascamur; ita Spiritu signamur, ut splendorem atque imaginem ejus et gratiam tenere possimus. 773, 72. Qui secundum Spiritum nascitur, secundum Deum nascitur. 807, 65. Spiritus sancti natura longe præstat aquæ, in qua baptizamur. 772, 69 *et seq.* Eramus feræ, sed per Spiritum sanctum leonum sævitia, pardorum varietas astutia vulpium de nostris exolevit affectibus. 817, 109. Ubi Spiritus sancti gratia est, ibi species divinitatis apparet. 788, 144. Nulla potest esse plena benedictio, nisi per infusionem Spiritus sancti. 775, 83. De Spiritus sancti effusione tantum capimus, quantum profectus nostræ mentis adquirit. 777, 87. Non potest ibi exoratio esse veniæ, ubi Spiritum sanctum negando sacrilegii plenitudo est. 767, 47.

Spiritus sanctus ubi vult, spirat pro liberæ voluntatis arbitrio, non pro necessitatis obsequio. 614, 48.

Spiritus sanctus quare quasi columba descendit? 468, 14.

Spiritus sanctus omnium abolet vitia, peccata condonat. 770, 57.

STEPHANUS lapidabatur, et ille pro Christo vulnera, quasi vulnera caritatis pio excipiebat affectu. 368, 61. Stabat quasi sacerdos, quando Patri hostiam boni martyris offerebat: stabat quasi bono luctatori bravium tanti præsul certaminis redditurus. 662, 137. Stephanus primus martyr. 306, 120. Prosequamur sanctum martyrem laudibus, vulneribus quidem adversarii cruentatum, sed Christi præmii coronatum. 664, 142.

STOLA vestis est nuptialis. 544, 18.

STRENUOS non sexus, sed virtus facit. 255, 44.

STUDIUM ad aliquod homines aut præmiis aut fructibus incitantur: omne autem studium torpescit dilatione. 536, 89.

SUBSTANTIÆ verbum in Scripturis creberrimum. 653, 108 *et seq.*

Substantia dicitur, quod in suo maneat, nec ope subsistat aliena. 903, 111. Aliud substantia, aliud qualitas est. 900, 100. Quod ejusdem substantiæ est, non unus, sed unum est. 895, 77.

SUPRA nos quæcumque sunt, in voto magis quam in magisterio sunt. 198, 23.

SUSANNA tacebat, ut melius tacito pudore loqueretur. 375, 87. Negotiosum erat ejus silentium. 24, 9. Dum honestati intendit, etiam vitam reservavit. 170, 90. Gravius verecundiæ quam vitæ damnum putabat. 42, 68.

Susanna castimoniam vitæ prætulit, nec vitæ dispendium pertulit, et gloriam retulit castitatis. 838, 42.

SUSANNA die sancto Dominicæ resurrectionis divino altari se obtulit velandam; in solemni conventu Ecclesiæ Dei, inter lumina neophytorum splendida, inter candidatos regni cœlestis, quasi Regi nuptura processit. 390, 19. Quæ allocutio illi hoc die sit facta. *Ibidem.* Ad monasterium virginale transivit. 393, 28. Ut copiam virginitatis vovendæ a parentibus obtineret, revelationes sibi datas terribiles dixit. 390, 17. Ejus lapsus defletur. 387, 5 *et seq.* Vehemens in illam invectio. *Ibidem*, 6 *et seq.* Ejus scelus. 388, 12 *et seq.* Illud exagitatur. 389, 14 *et seq.* Malus rumor de ea ante triennium quam laberetur. 392, 25. Dicebatur filium suum in occulto necasse. 395, 34.

SYMBOLUM specialiter debemus tamquam nostri signaculum cordis antelucanis horis quotidie recensere: quo etiam cum horremus aliquid, recurrendum est. 229, 20.

SYNAGOGA bene in mulieribus decora dicitur, non in virginibus. 370, 67. Judæorum risus illam incendit in æternum. 372, 76.

SYRACUSANI horti a siculo homine fraude venditi. 165, 71 *et seq.*

T

TALES simus, quales haberi volumus: et qualem affectum habemus, talem aperiamus. 128, 96.

Ταυτοτής. 827, 153.

TEMPERANTIA modum ordinemque servat omnium, quæ vel agenda, vel dicenda arbitramur. 56, 115. In temperantia quid maxime quæratur. 85, 210. Sacratæ vinculo caritatis mysteriorumque contemplatione cœlestium negligit corporis voluptates. 304, 115. Virtus est feminarum. 253, 40. Quoniam Dei templum sumus, materiales a nobis sollicitudines abdicemus. 303, 111.

TEMPLUM habet Deus, creatura templum non habet verum. 851, 90.

TEMPORA, dies, anni, fluminum prætereunt modo. 125, 83.

THECLA virgo. 388, 10. Ejus virginitas et martyrium. 215, 19. Eam nec carnis infirmitas potuit mutilare, aut sævitia tyrannorum potuit per varia tormenta dejicere. 388, 11. Eam non senectus, sed virtus probavit. 284, 40.

TIMOR temporalis tutaminis servat excubias, nescit diuturnitatis custodiam. 113, 38. Plerumque quibus incentivum est impunitas, timor tædio est. 740, 209.

TORQUES. Victores sæcularium præliorum solent strenuorum virorum donatis torquibus onerare cervices. 337, 89.

TRINITAS. Nos Patrem et Filium et Spiritum sanctum confitemur; ita ut in Trinitate perfecta et plenitudo sit divinitatis, et unitas potestatis. 576, 10.

Increata et inæstimabilis Trinitas, quæ unius est æternitatis et gloriæ, nec tempus, nec gradum, vel posterioris recipit vel prioris. 691, 146. In ipsa nec confusum, quod unum est, nec multiplex, quod indifferens. 578, 17. Est quædam indistincta distinctæ, incomprehensibilis et inenarrabilis substantia Trinitatis: distinctionem accepimus Patris et Filii et Spiritus sancti, non confusionem; distinctionem, non separationem; distinctionem, non pluralitatem. 681, 91. Pater et Filius distinctionem habent, ut Pater et Filius; separationem divinitatis non habent. 611, 33. Unitas Trinitatis est; non ordine distincta, nec tempore. 332, 64. Non divisum est regnum Trinitatis. 576, 11.

Patris imaginem habemus in Filio, sigillum Filii habemus in Spiritu. 205, 48. Per unitatem ejusdem substantiæ idem velle, atque idem nolle, et idem posse et in Patre est, et in Filio, et in Spiritu sancto. 677, 74.

Didicimus unam esse potentiam Trinitatis, quam nos in ipsa atque post ipsam Christus docuit passionem. 623, 85. Una sententia et operatio Trinitatis est. 724, 133. Principium omnium Trinitas est, et Trinitatis primatus super omnia est. 333, 68.

Pater Filium misit et Spiritus: Spiritum quoque et Pater misit et Filius. 621, 76. Descendit Filius, repleta sunt omnia novo odore Verbi. Eructavit cor Patris Verbum bonum, flagravit Filius, Spiritus sanctus exhalavit, atque per omnium se corda diffudit. 290, 63.

A Christo non deficiunt ubera, claritas a Deo, flumen ab Spiritu: hæc est Trinitas, quæ Ecclesiam suam irrigat, Pater, Christus et Spiritus. 198, 22.

Qui male crediderit de Filio, non potest bene sentire de Patre: qui male crediderit de Spiritu, non potest bene sentire de Filio. 714, 88.

Trinitas nihil extra se loquitur. 822, 133. Qui unum dixerit, Trinitatem signavit. 764, 37. Probatur unum esse nomen Patris et Filii et Spiritus Sancti. 785, 127 *et seq.* In Patre et Filio et Spiritu sancto unitas majestatis, et quod amplius est ταυτοτής. 827, 153. Unius et Pater, et Filius, et Spiritus sanctus et naturæ sunt et scientiæ. 820, 124. Probatur ex Scripturis quod eadem Dei Patris sit natura, quæ Filii est, eadem sit et Spiritus sancti. 897, 84 *et seq.*

Non est in divinitate vel sabelliana confusio, vel ariana discretio, vel terrena corporalisque mutatio. 824, 141. Habet consortium regni cum Patre et Filio etiam Spiritus sanctus. 866, 169.

Quæ habet Pater, Filii sunt: quæ habet Filius, accepit et Spiritus. 819, 118. Pater videtur in Filio, et Filius in Spiritu. 868, 169. Ubi Pater, aut Christus, aut Spiritus, Scriptura testificante, signatur, ibi omnis plenitudo est Trinitatis. 841, 55. Patris et Filii et Spiritus sancti unam voluntatem, unam vocationem, unam præceptionem esse probatur. 815, 100 *et seq.* Unam Patris et Filii et Spiritus esse sanctitatem probatur. 856, 111 *et seq.* Sicut Pater virtus, ita et Filius et Spiritus sanctus. 797, 19 *et seq.*

Sicut ex Patre legimus esse omnia, ita et ex Filio et ex Spiritu sancto. 814, 96. Unitas divinitatis et operationis in Patre, in Filio et Spiritu sancto probatur ex Cantico Moysis. 834, 21 *et seq.*

Sicut vita Pater, ita Filius vita et Spiritus sanctus. 789, 147 *et seq.* Sicut vita est cognoscere Patrem et Filium, ita etiam vita est cognoscere Spiritum sanctum. 799, 26 *et seq.* Pater Filium misit et Spiritus: Spiritum quoque et Pater misit et Filius. 831, 8. Sicut sanctificat Pater, ita sanctificat Filius, sanctificat et Spiritus sanctus: sed una est sanctificatio. 835, 26 *et seq.* Unam pacem et unam gratiam Patris et Filii et Spiritus sancti esse probatur. 784, 121 *et seq.* Similiter eamdem caritatem et communicationem. *Ibidem*, 123 *et seq.* Unam gratiam et unam præsentiam esse Patris et Filii et Spiritus sancti. *Ibidem*, 120.

Sicut Pater lumen, ita etiam Filius et Spiritus sanctus. 787, 136 *et seq.* Clarificat Spiritus Filium, sicut clarificat et Pater: sed etiam Spiritum clarificat Dei Filius. 819, 120. Sicut flumen Pater, ita Filius et Spiritus sanctus. 791, 157.

Ejusdem impietatis est vel Patri, vel Filio, vel Spiritui sancto derogare. 761, 30. In sacrilegium incidunt qui prolativum Verbum putant in Patrem redire, prolativum Spiritum in Deum refundi; ut unius refusio sit, et quædam vicissitudo in varias formas se sæpe mutantis. 805, 53.

TYPUS umbra est veritatis. 653, 89.

TYRANNORUM tolerabiliora perjuria, quam sacramenta sunt. 232, 28. Qui tyranni imaginem habet, obnoxius est damnationi. 94, 245.

V

VALENTINUS sacramentum incarnationis negavit. 613, 44. Christus Filius David est contra Valentinum. 718, 104.

Valentinus non sæcula ante Deum, sed deos putat esse quot sæcula sunt. 882, 25. Non putavit veritatem carnis humanæ a Christo susceptæ. 877, 8.

VELLUS Gedeonis exsiccatum, et ros missus in pelvim quid significet. 756, 11 *et seq.*

Vellus Gedeonis quid figuraverit. 247, 18 *et seq.*

VELAMINA hæc sunt meliora, quæ sunt indumenta virtutum. 342, 109.

VERBI divini naturam nescio multo melius, quam scio. 881, 21. Verbi esse apud Patrem est, Patris esse cum Verbo est. 880, 18. Non quale Verbum quod syllabis colligitur, tale Verbum Filius; quia non talis est Pater Verbi. *Ibidem*, 19. Secundum naturam unum est, quod et gradum excludit et numerum. *Ibidem*, 20. Verbi æternitas et divinitas ex primis Joannis Evangelii verbis adseritur. 879, 14 *et seq.*

Sermo noster non operatur: solum est Verbum Dei quod nec prolativum est, nec quod ἐνδιάθετον dicunt, sed quod operatur, et vivit, et sanat. 677, 72 *et seq.*

Vulnerat Dei Verbum, sed non ulcerat. 297, 91. Quam bonus sit gladius. 274, 3. Currit, fastidio non capitur, negligentia non tenetur. 293, 74. Thesaurus in nobis est. 306, 120.

Verborum fomenta graviora, quæ vino quodam Sodomitanæ vitis mentem inebriant. 533, 76. Speculum mentis plerumque in verbis refulget. 42, 67. Non in verbis quasdam constituamus insidias, et verborum tendiculas aucupemur. 642, 37.

VERECUNDIÆ in factis et in ipsis etiam sermonibus pulchra et suavis gratia. 42, 67; et in silentio. *Ibidem*, 68. Est in ipso motu, gestu, incessu tenenda. 43, 71. Quomodo natura ipsa magistra sit verecundiæ. 45, 78. Ut in senibus gravitas, in juvenibus alacritas; ita in adolescentibus verecundia commendatur. 41, 65. In ordine vitæ a verecundia prima quædam fundamenta duci debent. 85, 211. Pudicitiæ comes est. 42, 69. Ejus scopuli. 48, 85.

VERITATEM investigare omnibus hominibus inest secundum naturam humanam. 59, 125. In veri investigatione quid observandum. 58, 122. Non fallit veritas, non circumscribit justitia, non decipit virtus. 209, 64. Ea esse perpetua ac solida, quæ vera sunt. 134, 116. Vulgi usus non præjudicat veritati. 325, 36.

VESTÆ virgines, et Palladis sacerdotes non morum pudicitiam habent, sed annorum, quæ pudicæ adolescentes jubentur esse, impudicæ anus. 196, 15. Violentia capiebantur. 277, 13.

VESTIS. Auratæ vestis et aliorum ornamentorum dispendiis sæpe lis movetur in Ecclesia. 291, 68.

Vestimenta in deserto non attrita, instar fidelibus futuræ resurrectionis ostendunt, et quomodo. 610, 23.

VIAS Domini sequi debemus, custodire nostras. 24, 7.

VICTORIA. Non est gloriosa victoria, nisi ubi fuerint laboriosa certamina. 39, 58.

Vincere paras, qui Christum adoras: vincere paras, qui fidem vindicas. 375, 3.

VIDUA qualis eligi debeat ad viduitatis professionem. 244, 9 *et seq.* Apostolus juniores non putavit a viduitatis affectu revocandas. 245, 12. Viduarum officia. 244, 7 *et seq.* 245, 11 *et seq.* Non sola castitas corporis viduæ fortitudo est, sed magna et uberrima disciplina virtutis. *Ibidem*, 11. Non abstinentia corporis tantum definitur, sed virtute designatur. 243, 7. Qualis debeat esse ejus vita. 248, 21 *et seq.* Viduæ nurus suas instituere debent, quæ possint in his maturæ subsidium habere senectutis. 251, 33. Vidua quantum misericors in pauperes et liberalis esse debeat. 249, 27. Casta primum esse a vino, ut possit casta esse ab adulterio. 253, 40. Læta illi magis lubrica sunt quam seria. 257, 53. Viduarum et virginum domos qui ecclesiastici et quomodo visitare debeant. 48, 87 *et seq.* Magis cavere debent ne locum sinistræ relinquant opinioni, et cur? 249, 26. Cum suppetere eis non videatur causa nubendi, studium abesse debet. 261, 67. Quodammodo magisterium virginitatis viduarum valescit exemplis. 241, 1. Frustra viduis propter suscipiendos liberos conjugia iteranda videntur. 268, 86 *et seq.* Quam recte vidua illa duo æra mittens in gazo-

phylacium, omnibus anteferretur. **250**, 29 *et seq.*

Viduitas. Persecutores fidei persecutores fuerunt viduitatis. **268**, 85.

Viduitatis varia bona. **257**, 51. Viduis ita honorificentia larga defertur, ut etiam ab Episcopis honorentur. **244**, 8. Bona vidua egere non novit. **252**, 34. Qui sint ejus thesauri? **250**, 30 *et seq.*

VIGILIÆ. Pauciores ad vigilias venerunt die natali SS. Petri et Pauli. **307**, 125.

VINEA Domini vos estis, vindemia vos estis: quasi vinea plantati, quasi vindemia fructum dedistis. **492**, 16.

VINUM bibere licet, sed plurimum non decet. **261**, 68. Incendunt duo, vinum et adolescentia. **225**, 5. Quanta ejus est vis, ut quem diluvia non nudaverunt, vina nudarent. **207**, 53. Viros vina sic solvunt, ut vincantur a mulieribus. **253**, 40.

VIRGINIS nomen titulus est pudoris. **192**, 6. Nec virginis nomen agnoscitur, ubi virginitatis auctor negatur. **217**, 24. Quid est castitas virginalis, nisi expers contagionis integritas? **198**, 21. Meritum non sola carnis virginitas facit, sed etiam mentis integritas. **278**, 15. Tolerabilius est mentem virginem, quam carnem habere. **217**, 24. Veritas virginitas, corruptela mendacium est. **362**, 44. In opprobrio videtur esse innupta, vel virgo, vel vidua. *Ibidem*, 45. Arguuntur qui virginitatem ab Ecclesia Dei arcebant. **277**, 13. Virginitatis statum nec improbum, nec novum esse probatur. **280**, 27 *et seq.* Nec esse inutilem. **283**, 35 *et seq.*

Tantum habet virginitas admirationis, ut eam etiam leones mirentur. **215**, 20. Gentilibus inter aras et focos venerabilis solet esse virginitas. **277**, 13. Affectatur a gentibus, sed consecrata violatur: incursatur a barbaris, nescitur a reliquis. **196**, 14. Gentiles non habent sacram virginem. **197**, 16.

Virginitas habet auctoritatem vetustatis a sæculo, plenitudinem professionis a Christo. **193**, 13. Virgines non facile invenimus in terris, nisi postquam Deus in hæc terreni corporis membra descendit. *Ibidem*, 11. Virginitas fluxit e cœlo. *Ibidem.* Ejus auctor immaculatus Dei Filius. **198**, 21. Christus principium est integritatis, qui docuit virgines integritatem mentis et corporis sancto magis dicare Spiritui quam marito. **646**, 52. Nihil ad celebrandam virginitatis gloriam plus conferre potuit, quam ut Deus ex Virgine nasceretur. **341**, 104.

Imperari non potest, sed optari. **198**, 23. Sola est, quæ suaderi potest, imperari non potest. **334**, 17. Res magis voti est, quam præcepti. *Ibidem*, 17. Cur suadetur, et non imperetur. **262**, 70 *et seq.*, et **266**, 78 *et seq.* Non est communis plurimis, et vulgaris integritas: nec pro infirmitate permittitur, sed pro virtute conceditur. **281**, 29.

Virginitas laus ætatis est; nec adjumenta quærit annorum, quæ omnium est fructus ætatum; adolescentiam decet, juventutem ornat, amplificat senectutem. **249**, 25. Puellas adolescentulas virginitatem profiteri posse. **284**, 39 *et seq.* Sacerdotalis cautionis esse debet, ut non temere puella veletur. *Ibidem*, 39. Semper spectavit ad gratiam sacerdotum virginitatis studia provocare. **280**, 26. Matres filias suas virginitatem profiteri prohibentes arguuntur. **208**, 59 *et seq.* Illud gloriosius si virgines reluctantibus parentibus virginitatem amplectentur. **209**, 63 *et seq.* Memorabile factum nobilis cujusdam ac piæ virginis reluctantibus parentibus virginitatem profiteri volentis. **210**, 66 *et seq.*

Virgo castitatem professa publice. **400**, 48. Crinem sacro offerens velamine consecrandum. **342**, 108. Die paschæ velabantur virgines. **362**, 42. Quibus verbis Ambrosius virginem sacram ad altare Deo offerat. **342**, 107 *et seq.* Populus virginis professioni subscribit, dicens amen. **390**, 20. Quæ se spondit Christo, et sanctum velamen accepit, jam nupsit, jam immortali juncta est viro. **391**, 21. Virgo consecrata professione, si voluerit nubere communi lege conjugii, adulterium perpetrat, ancilla mortis efficitur. *Ibidem.*

Virgines sacrandæ veniunt de Placentino, de Bononiensi veniunt, de Mauritania veniunt, ut Mediolani velentur. **208**, 58 *et seq.* Quantas Alexandrina, totiusque Orientis et Africana Ecclesia virgines sacrare consueverint. **283**, 36.

Sæculum hoc virgines habere meruit, tenere non potuit. **206**, 52. Angeli propter intemperantiam suam in sæculum ceciderunt de cœlo: virgines propter castimoniam in cœlum transierunt de sæculo. *Ibidem*, 53. In virginibus sacris angelorum vitam videmus in terris, quam in paradiso quondam amiseramus. **341**, 104. Virginitas vitam angelorum exhibet. **333**, 19. Non mirum si virgines angelis comparentur, quæ angelorum Domino copulantur. **193**, 11. Meretur angelorum præsidium castitas virginalis, quorum vitam meretur. **206**, 51. Nulli uberiora quam virginitati Christus deputavit munera. **327**, 45. Virgines habent in cœlo præmia ceteris præstantiora. **333**, 17.

Nuptiis præferenda integritatis studia. **281**, 31. Nuptas virginibus sacris impares esse. **202**, 36 *et seq.* Honorabile conjugium, sed honorabilior integritas. **263**, 72. Mulieris caput vir, virginis Christus. **218**, 29. Nupta mundi, virgo Christi possessio est. **361**, 40. Matrimonium pro remedio, virginitas pro præmio. **363**, 46. In nupta et vidua tardior fructus, in virgine maturior. **249**, 25. Virginum majorem formæ gratiam felicioremque fœcunditatem quam nuptarum. **200**, 30. Ubi virginitatis studia crebriora, ibi numerum quoque hominum esse majorem. **283**, 36. Virgo habet filios sine partus dolore. **362**, 42.

Quæ debeant esse virginis virtutes. **340**, 100 *et seq.* Transeundo ad cœlestia, terrena pertranseat. **337**, 28. Nosse debet Christum quem diligit, atque omne in eo, et ingenitæ divinitatis, et adsumtæ mysterium incorporationis agnoscere. **203**, 46. Insistat orationibus, et vultus ejus assidua obsecratione pallescat. **370**, 70. Os ejus resonet laudem Domini, gratiam Sponsi, crucis confessionem, cum symbolum recenset, psalmos in cubiculo concinit. **367**, 58. Sit in corde eius simplicitas, in verbis modus, erga omnes pudor, pietas erga propinquos, circa egenos et pauperes misericordia. **343**, 112. Debet esse mitis, humilis atque mansueta. **338**, 93. Succingat sacræ virginitatis crinem modestia, sobrietas, continentia. **342**, 109.

Virgines rejecta decoris cura plus decet: et hoc ipsum quod se non ornant, ornatus est. **207**, 55. Præ ceteris præcellit studium sobrietatis, et cujusmodi. **373**, 81. Multæ cum studium castitatis profiteantur, affectant adminicula pulchritudinis plus quam sacras Domini decet. *Ibidem*, 81. Non pulchritudo, sed nullis obnoxia casibus opinio bonorum operum est decori. **205**, 47. Virginem prius gravitas sua nuntiet, pudore obvio, gradu sobrio, vultu modesto. **227**, 13. Morum suorum se habeat ipsa custodem. **213**, 9. In virgine obnoxius pudor. **219**, 32.

In virginibus pudor ornat ætatem, taciturnitas commendat pudorem. **226**, 9. Virginitatis dos quædam est verecundia, quæ commendatur silentio. **316**, 5. Et bona loqui plerumque crimen est virginis. **375**, 86. Deesse sermonem virgini, quam superesse malim. **226**, 9. Ne ipsam quidem liberiorem lætitiam in virginibus decet esse. **371**, 75. Ipsa quoque ad Ecclesiam progressio rarior sit adolescentulis virginibus. **371**, 71. Nullus sit, virgo, sacræ præsertim professionis, tuus sine matre processus, quæ sit anxia custos pudoris. *Ibidem.*

Visitationes in virginibus junioribus esse parciores volo. **226**, 9. Quid opus est virgini vel ad proximum facile accedere? **371**, 72. Conviviorum devitandæ celebritates, fugiendæ salutationes. **226**, 8. Procul esse debet a saltationibus. **231**, 25; **233**, 31. Si amat, animo peccat: si amatur, et facto. **226**, 10. Non satis probabilis est, quæ requiritur, cum videtur. **227**, 13.

Plures erunt de quibus discat virgo, si ipsa se doceat, quæ virtutes magistras habet. **213**, 9. Episcopus virginibus hymnum virginitatis exposuit. **393**, 29. Virgines in ecclesia stabant in loco tabulis separato, inscriptiones præferente, ubi religiosæ matronæ et nobiles oscula ab eis petebant. **392**, 24. Bona virginitas, quæ utrumque sexum non solum absolvit a crimine, verum etiam provocavit ad gratiam. **319**, 16. Multas feminas Scriptura divina in lucem evexit, palmam tamen publicæ salutis solis virginibus dedit. **357**, 28. Dominum videre meruerunt. **277**, 14. Pro integritate servanda mori virgines sunt paratæ. **280**, 24. Pythagorea fortiores. **197**, 19. Virgo est, quæ Deo nubit: meretrix, quæ deos fecit. **206**, 52. Vis scire quanta pulchritudo ejus, quæ amatur a Rege, probatur a Judice, dicatur Domino, consecratur Deo, semper sponsa, semper innupta; ut nec amor finem habeat, nec damnum pudor? **203**, 37. Donum Dei est, munus parentis, sacerdotium castitatis. **201**, 32. Paradisus est virgo. Evam cave. **332**, 60. Sacræ virgines specialiter Christi lilia sunt. **338**, 93. Vinea quidam fructus virginalis est; conjugia velut olera herbarum cito cadunt. **358**, 29. Virginitas apibus comparatur. **203**, 40 *et seq.*

Lapsus viginis consecratæ plangitur perquam amarissime. **386**, 3 *et seq.* Lapsus virginis consecratæ Ecclesiam maculavit, et hinc omnis anima christiana grave vulnus accepit. *Ibidem*, 3. Virgini lapsæ quanta et qualis necessaria pœnitentia. **395**, 34 *et seq.* Qui virginem sacram corruptit, adulterium uti-

que perpetravit et sacrilegium. **397**, 39. Quæ pœnitentia illi subeunda. **398**, 40.

VIRTUS unaquæque ex Christo accepit principium. **646**, 52. Uniuscujusque virtutis est auctor. **645**, 49. Omnes virtutes ad Spiritum sanctum pertinent, sed quædam quasi cardinales sunt, quasi principales **476**, 9. Quatuor cardinalium virtutum definitio. **56**, 115. Ab his nascuntur officiorum genera. *Ibidem*, 116. Quomodo cardinales virtutes vulgi judicio distinguantur inter se? **115**, 49. In omni sapiente viro prudentes Græciæ esse memoraverunt, λογιστικόν, θυμητικόν, ἐπιθυμητικόν, διορατικόν: latini vero prudentiam, fortitudinem, temperantiam, atque justitiam. **304**, 115. In quo una virtus, concurrunt ceteræ. **114**, 43. Sibi invicem sunt cognatæ. **60**, 129. Non sunt consentaneæ vitiis, sed sibi constant. **80**, 195.

Non virtutem ætatis appendicem dicimus, sed virtutis ætatem. **284**, 40. Virtus suis lacertis magis quam alienis integumentis nititur. **74**, 177.

VITA. Tria in actione vitæ observanda. **54**, 105.

VITALIS martyrium describitur. **351**, 4. Judæi quem viventem persequuti sunt, mortuum honorabant. *Ibidem*, 7.

ULCUS quamvis tumidum, cum fuerit apertum, evaporans præstat refrigerium. **385**, 1.

UNITAS numerus non est, sed hæc omnium ipsa principium. **578**, 19. Nec dividitur, nec scinditur; ideo nec corruptelæ subditur, nec ætati. **576**, 11. Quod unum non est, divisum est. *Ibidem*.

VOLUNTAS. Unicuique sua posteritatis est auctor. **260**, 64.

VOLUPTAS. Difficile judicatum est ante adventum Christi etiam fortiores non posse capi speciosæ deliciis voluptatis. **636**, 4.

VOTUM. Melius est non vovere, quam vovere id, quod sibi cui promittitur, nolit exsolvi. **167**, 79.

VOX non remissa sit, nec fracta. **47**, 84. Majore pudoris periculo auditur vox nostra, quam legitur. **189**, 1.

URIEL non moritur. **639**, 20.

UTILITAS duplex, alia corporalis, alia pietatis. **110**, 27. Nihil judicandum utile, nisi quod in commune prosit. **152**, 25. Eadem utilitas, quæ honestas. **110**, 28. Non est utilitas, in qua plus honestati detrahitur, quam utilitati adjungitur. **158**, 44. Utilitatem non pecuniarii lucri æstimatione subducimus, sed adquisitione pietatis. **109**, 23. Qui inutilis est omnibus, sibi utilis esse non potest. **152**, 25.

VULNUS boni amoris est, sunt vulnera caritatis. **297**, 91.

UXOR. Placeat uxor honestate magis quam pulchritudine. **323**, 30. Si uxor tentatio est, esto cautior, quære remedium adversus tentationis periculum. *Ibidem*, 31.

X

XISTI ad Laurentium verba. **84**, 206.

Z

ZEBEDÆI filiorum matris petitio expenditur. **709**, 56 *et seq.*

ZELUS Dei sit, non iste humanus quem invidia generat. **145**, 154.

INDEX

RERUM PRÆCIPUARUM QUÆ IN NOTIS PROPOSITÆ SUNT

A

Adulteri quibus antiquis legibus plecterentur. 283, 2.
Agnetis ætas et martyrium e veterum testimoniis. 191, 6; 193, 3, 4.
Albæ vestes lætitiæ indices, sed apud christifideles etiam innocentiæ. 47, 2.
Angelorum peccatum quodnam extiterit juxta veteres doctores. 206, 7; *Antiochena virgo ignota quæ ab Ambrosio in exemplum proponitur.* 215, 3.
Apocalypsis a Joanne evangelista conscripta. 295, 4.
Apollinarii laodicensis errores. 877, 2.
Aqua in calicem infundendi vetustus ritus. 489, 4.
Arcturus constellatio quænam sit. 737, 1.
Ariminensis concilii notitia. 601, 2.
Aristoteles utrum de officiis disputaverit. 31, 2; *poetis negat obtemperandum.* 38, 2.

B

Balneorum quænam consuetudines apud veteres ethnicos et christianos. 45, 7.
Baptismi plures ceremoniæ exponuntur. 128, 5, 6, 7; 427, 3; 429, 2, 3; 431, 1, 5; 469, 7; 471, 3.
Baptismi validitas semper habita a ministri dignitate independens. 433, 1.
Baptismus in nomine Christi an validus habitus vel habendus. 763, 1.
Baptizati recens etiam antiquius cereos manibus gestantes. 389, 3.
Basilides quanam de causa ab Ambrosio Paulo samosatensi consociatus. 877, 1.
Beatitudinis naturalis species juxta veteres philosophos. 104, 6.
Bona propria an retinere, et maxime clericis, liceat. 67, 2.
Bonosi episcopi errores et sedes. 323, 8; 331, 3.

C

Certaminum victores torquibus donari solitos. 337, 3.
Christi in sapientia profectus quomodo intelligendus. 894, 2.
Christum aliquando vere dubio exagitatum non tenet Ambrosius. 613, 1.
Christus in imagine offerri quo sensu dicatur. 93, 1.
Clericis illicitum arma tractare. 73, 6.
Clericis quænam temporalia negotia permissa. 76, 8.
Clericorum curam magnam semper in Ecclesia extitisse. 48, 6.
Collationes ad pauperes juvandos Ecclesia commendavit. 534, 2.
Communicandi locus pro fidelibus juxta veterem morem. 491, 7.
Communio eucharistica ubinam antiquitus magis neglecta. 495, 2.
Concionum sacrarum materia ab Ambrosio delineata. 49, 6.
Confessio peccatorum ante baptismum. 477, 4.
Confirmationis sacramenti veritas et effectus adstruuntur. 439, 5.
Consecratio dominici sanguinis de ipso consecrato sanguine intelligenda. 83, 2.
Constantinopoleos calamitates ante Ambrosii episcopatus tempus. 757, 5.
Conventus publicos religionis Ecclesiam semper promovisse. 63, 5.
Crucis signum a Patribus in litera T conspectum. 573, 5.
Culpæ etiam occultæ Ecclesiæ clavibus subjectæ. 536, 8; 539, 6; 553, 4; 561, 7.

D

Debora quænam extiterit. 255, 1.
Diaconissæ quamnam ætatem habere debuerint. 243, 5.

E

Ecclesiarum solemniter dedicandarum antiquissima consuetudo 352, 4.
Eleemosynas pauperibus elargiendi ordo in veteri Ecclesia. 120, 9; 123, 2.
Epicuri errores recensentur. 35, 5, 6, 8; 36, 9.
Episcopis licitum fuisse arbitrium sæcularium causarum recusare. 136, 9.
Episcopus summus sacerdos apud veteres appellatus. 474, 8.
Eucharistiam administrare feminis numquam concessum. 261, 1.
Eucharistiæ forma et ceremoniæ quædam. 443, 9; 444, 12.
Eunomii quænam doctrina. 56, 5.
Expiatoriæ levium noxarum preces. 523, 3.

F

Ferculorum diversa genera apud veteres. 44, 11.
Fides quomodo æternum dicatur patrimonium. 459, 5.
Filium Dei angelum in babylonica fornace plures Patres habuere. 581, 1.
Filium Patre minorem ut Deum quo sensu dicant nonnulli Patres. 619, 4.

G

Gildonis tyrannides. 208, 9.
Glaucon quid de justitia asseruerit juxta Platonem. 34, 9.
Gog et Magog quomodo nonnulli Patres interpretati sint. 633, 2.
Gratianus imperator libercs a priori uxore suscepit. 603, 4.

H

Habitus corporeus clericorum magni faciendus. 43, 9.
Hæreses præcipuæ in Trinitatis mysterium. 575, 2; 582, 7; 607, 5; 768, 6.
Hæreticos Ecclesia a corpore suo dolenter abscindit. 139, 1.
Hebraicam gentem populum patrum Ambrosius appellat. 183, 1.
Hymnus virginitatis quidnam significare videatur. 393, 4.

I

Imagines romanorum imperantium frequentissimæ. 95, 1.
Incensi hora in quanam significatione accipienda. 229, 1.
Infantes a parentibus monasteriis oblati utrum ad monasticam vitam coacti 363, 6.
Infula quid esset antiquis. 23, 1.
Innocentes ab Herode juguluti martyribus ab Ecclesia annumerati. 83, 1.

J

Jesum ut hominem aliquid ignorasse non probatur Ambrosio. 743, 1.
Job scriptorum omnium an antiquissimus. 34, 10.
Juliani apostatæ constitutio classicorum studia christianis vetans, vehementer a Patribus improbata. 593, 2.

L

Lecænæ historia memoratur. 197, 2.
Liberius pontifex a lapsu defensus. 223, 2.
Lotio pedum quemnam effectum habuerit juxta Ss. Patres. 436, 10; *usus ejus et significationes.* 475, 1.

M

Maforte vel mavorte velum in virginis consecratione usitatum. 210, 8.
Manichæi vel Manetis notitiæ a Patribus exhibitæ. 613, 2.
Maria mater Jesu prior cui ipse apparuit juxta Ambrosium. 277, 3; 278, 7.
Mariæ absolutam virginitatem etiam in partu admisit Ambrosius. 330, 5; 339, 3.
Matrimoniorum testes quot numero romanis legibus requirerentur. 390, 4.
Matrimonium verum inter Mariam et Joseph. 328, 9.
Melchisedechiani hæretici. 489, 2.

Merita bonorum operum reviviscere post pœnitentiam. 549, 3.
Militibus quænam romano jure illicita. 76, 8.
Mundorum multiplicitas a nonnullis veteribus philosophis asserta. 671, 3.
Mutilatio corporis intentu castitatis in Ecclesia numquam permissa. 265, 1.

N

Nicæni concilii Patres quot numero extiterint. 574, 7.
Novatianorum errores. 510, 3; 511, 1; 512, 7; 535, 5.
Nuptiæ secundæ neque ab Ambrosio, neque a veteri Ecclesia damnatæ. 99, 4; 261, 3.

O

Officii etymologia. 30, 4.
Oratio Dominica catechumenis occultata in veteri Ecclesia. 317, 4. *Quandonam traderetur et exponeretur.* 493, 2.
Ordines minores qui in antiqua extiterint hierarchia. 86, 8.

P

Panætius et ejus filius quinam extiterint. 30, 1; 31, 2.
Panis ad Eucharistiam conficiendam oblati natura et ritus. 481, 4.
Paralytici probaticæ piscinæ historia lecta antiquitus Mediolani in missis paschalibus. 465, 4.
Patrem Deum utrum Filio præcepisse ediderint ecclesiastici doctores. 794,5.
Paulum apostolum cælibatum indesinenter servasse. 309, 3.
Pelagia libro III de Virginibus memorata quænam extiterit. 233, 1.
Phrygia sacra quænam et a quibus descripta. 195, 6.
Pietas justitiæ adnexa. 59, 3; 66, 11.
Pœnitentiam publicam non iterandam tenuerunt Patres. 563, 1.
Pœnitentiæ exercitia antiquitus adhibita. 395, 2.
Pœnitentibus a conjugali usu abstinendum fuisse. 563, 2.
Populationes Illyrici et Thraciæ ab Ambrosio memoratæ quando contigerint. 121, 3.
Prædæ aviditas sæpe quam in bellis exitialis. 79, 4.
Præfectus urbis cujus consilio peregrini ejecti non sunt, quinam fuerit. 158, 6.
Privilegium ecclesiasticorum a morte capite damnatos eximendi. 129, 6.
Prodigorum genera apud veteres Romanos. 131, 8.

R

Relegati publicæ pœnitentiæ subjecti intelligendi. 123, 1.
Religio præstat pietatis officiis. 243, 1.
Remissionem etiam gravissimorum peccatorum Ecclesiam admisisse. 533, 1; 545, 4.

S

Sacrarii nomine quid intelligendum juxta veterem disciplinam. 100, 7.
Satanæ tradi quomodo Patres ac theologi interpretati sunt. 529, 1.
Societatum peculiarium vincula ex Ecclesia exurgentia. 71, 6.
Sotheris virgo quonam sensu parens dicta sit ab Ambrosio. 235, 2.
Substantiæ vox quid Ambrosio aliisque Patribus audierit. 657, 2.

T

Transfiguratio ab Ambrosio vere in sensu transubstantiationis prolata. 687, 2.
Transubstantiatio in Eucharistia e verbis Ambrosii contra hæreticos vindicata. 483, 3. *Item realis Christi præsentia.* 485, 3, 4; 881, 3.
Troglodytæ ariani rigidiores passim appellati in veteri Ecclesia; 903, 2.

U

Uriel utrum angelus habitus fuerit, vel habendus. 639, 1.

V

Vadimonium quid significet. 219, 2.
Vasa preliosa a priscis sæculis in ecclesiis usitata. 139, 2.
Verborum nugæ clericis interdictæ. 53, 3.
Virgines quanam ætate se Deo dicare antiquitus permitterentur. 283, 3.
Virginibus privilegia in Ecclesia sancita. 392, 4.
Voces variæ in romanis legibus moribusque consuetæ. 143, 2.
Vota religiosa publice antiquitus quoque emissa. 224, 3.

INDEX

QUO EXHIBENTUR ARGUMENTA CAPITULORUM

QUÆ IN LIBRIS HUJUS QUARTI TOMI CONTINENTUR

DE OFFICIIS MINISTRORUM.

LIBRI TRES.

LIBER PRIMUS.

I. Episcopi proprium munus, docere: sibi autem discendum esse, ut doceat; immo etiam docendum quod non didicerit, aut saltem et discendum simul, et docendum. 21

II. Multiplex loquendo incurri periculum, cujus remedium Scriptura in silentio demonstrat esse positum. 23

III. Non perpetuum nec otiosum esse debere silentium; et quo pacto custodia cordi ac ori contra inordinatos affectus adhibenda sit. 24

IV. Eadem custodia prospicitur, ne a pravis motibus, sed a recta ratione prodeat oratio: in qua potissimum nobis diabolus insidiatur. 26

V. Contra visibilem etiam adversarium, cum nos instigat, utendum silentio, cujus unius ope superiores evadimus, et humilitatem, quæ exhibenda adversus omnes, conservamus. 27

VI. Hac in re silentium atque humilitatem David imitanda esse, ne digni videamur injuria. 28

VII. Quam opportune proœmii loco usurpatus fuerit psalmus XXXVIII, quo inductus Vir sanctus de Officiis scribere constituit: idque potiori jure quam olim Cicero ad filium, et quam ob causam. *ibid.*

VIII. Nomen Officii non solum philosophis, sed etiam scriptoribus sacris usitatum esse; et unde hoc deductum. 29

IX. Officium ab honesto et utili, nec non ab amborum inter se comparatione desumi: sed a Christianis nihil quod ad futuram vitam non conferat, honestum aut utile agnosci; atque adeo non supervacaneum fore hunc de Officio tractatum. 30

X. Prius in sacris Litteris decorum quam in philosophorum libris frequentatum esse: Pythagoram silentii sui legem mutuatum a Davide: sed hujus tamen præstare disciplinam, cum primum officium sit loquendi modus. 31

XI. Officium omne medium, aut perfectum esse Scripturæ testimoniis ostenditur: misericordiæ laus, atque ad eam exhortatio. 32

XII. Ne quis ab exercenda misericordia revocetur, ostenditur Deum curare actus hominum, et quemlibet improbum in ipsa opum affluentia miserum esse Jobi auctoritate demonstratur. 33

XIII. Refelluntur philosophorum opiniones qui Deo vel mundi totius, vel alicujus ex ejus partibus curam abjudicant. 36

XIV. Dei cognitionem nihil fugere et Scripturarum testimoniis, et solis comprobatur exemplo, qui licet creatura sit, tamen vel lumine vel calore cuncta penetrat. 37

XV. Quibus displicet quod bonis male, et malis bene sit, eis Lazari exemplo et Pauli auctoritate ostenditur, post vitam pœnas ac præmia reservari. 38

XVI. Confirmato quod supra de præmiis et pœnis dictum fuerat, subjungitur non mirum esse si quibus merces in futuro non destinatur, hic illi non laborent neque confligant; et temporalia bona ipsis concedi, ne qua eis relinquatur excusatio. 39

XVII. Adolescentis officia, et exempla ei ætati accomoda proponuntur. 41

XVIII. De partibus verecundiæ: quemadmodum sermonem ac silentium temperet, pudicitiam comitetur, preces nostras Deo commendet, motibus corporeis moderetur: historia de duobus clericis observatu minime indigna: qua ratione componendus ex eadem virtute incessus, quantave cautio ne quid inverecundum ore proferatur, aut detegatur in corpore, adhibenda sit: quæ exemplis appositis illustrantur. 42

XIX. Decorum quomodo describatur ab Oratore: an et quantum ad virtutem conferat formositas: postremo qua cura ne quid affectatum aut effeminatum in nobis appareat, efficiendum. 47

XX. Ad corservandam verecundiam intemperantium hominum consortia, convivia extraneorum, ac mulierum commercia vitanda: sed otium nostrum domi in piis honestique studiis insumendum. 48

XXI. Iracundiam priusquam oriatur, præcavendam; si oborta fuerit, reprimendam, ac mitigandam: linguam saltem a convitiis coercendam, ut sint motus nostri puerilium commotionum similes. Dictum Architæ memoratur, ostenditurquæ Davidem ipsi hac in re factis et scriptis præivisse. 49

XXII. De cogitationibus et appetitu; deque decore sermonis in confabulatione ac disceptatione servando. 52

XXIII. Jocos, etsi nonnumquam honestos, tamen in ecclesiasticis viris omnino proscribendos: vocem puram ac semplicem esse oportere. 53

XXIV. Tria in vitæ actibus observanda, nimirum ut rationi appetitus subjiciatur, ut in studiis justa servetur moderatio, ut suo quæque tempore atque ordine gerantur. Hæc in sanctis veteris Testamenti viris adeo præfulserunt, ut manifestum sit eos cardinalibus, virtutibus egregie instructos fuisse. 54

XXV. Exposito cur ductum non fuerit a memoratis virtutibus exordium, easdem in veteribus Patribus extitisse pressius demonstratur. 56

XXVI. In inquirenda veritate contra sua præcepta peccasse philosophos: Moysen illis sapientiorem fuisse. Eo majori studio enitendum ad comparandam sapientiam, quo major ipsius dignitas: ad hanc omnes ipsa natura impelli. 58

XXVII. Primum officii fontem esse prudentiam, ex qua derivatæ tres aliæ virtutes ita cum ea atque inter se connexæ sunt, ut ab invicem divelli ac separari nequeant. 59

XXVIII. Societatem constare justitia et beneficentia; ultionem non admitti a Christianis, atque in natura omnia esse communia: quod de rerum communitate ac mutuo auxilio tradunt Stoici, e Scripturis sacris mutuatos esse. Quantus justitiæ splendor, et quinam scopuli accessum ad illam præpediant. 60

XXIX. Justitiam in bello etiam atque ipsis hostibus servari oportere Moysis ac Elisæi exemplis ostenditur: ab Hebræis mutuo veteres accepisse, ut hostes appellarent nomine molliori: justitiæ fundamentum in fide esse, formam in Ecclesia. 62

XXX. De beneficentia et ejus partibus, benevolentia et liberalitate: quomodo illæ simul jungendæ sint; quænamve adjuncta, ut liberalitatem cum laude ac merito quis exerceat, requirantur. 64

XXXI. Acceptum beneficium largiori manu remetiendum terræ exemplo: adductus ad eamdem rem Salomonis de convivio locus postea spiritali sensu exponitur. 68

XXXII. Præmisso quid gratiæ ob memorati convivii fercula sit referendum, variæ reddendi beneficii rationes recensentur; ubi et de benevolentiæ laude, effectibus atque ordine. 70

XXXIII. Benevolentiam in Ecclesia maxime, et earumdem aut affinium virtutum hominibus perseverare. 72

XXXIV. Alia benevolentiæ commoda. 73

XXXV. De fortitudine, quæ dividitur in bellicam atque domesticam: primam sine justitia et prudentia virtutem non esse; alteram maxime in tolerantia esse positam. *ibid.*

XXXVI. Fortitudinis officium aliud esse, ut injuriam a debiliori depellamus; aliud ut non rectos animi motus coerceamus; aliud tum ut adspernemur humilia, tum ut honestia infracto animo prosequamur. Hæc ab universis quidem christianis, sed potissimum ab ecclesiasticis viris præstanda. 75

XXXVII. Servandam ut in prosperis, ita et in adversis mentis æqualitatem: mala tamen interdum declinanda. 77

XXXVIII. Adversus futura incommoda mentem exercitatione roborandam, nec non confirmandam prævidentia: quæ hic incurrant difficultates. 78

XXXIX. Fortitudinem adversus omnia vitia dimicare debere, præcipue adversus avaritiam: quod in sancto Job docetur factum. 79

XL. Virtutem bellicam nostris etiam non defuisse, veterum exemplis, maximeque præclaro Eleazari facto demonstratur. 80

XLI. Laudatur Judæ ac Jonathæ magnitudo animi, et martyrum in tolerando constantia, pars non minima fortitudinis. 82

XLII. Potestates non irritandas, neque adulationi præbendas aures. 85

XLIII. De temperantia, et præcipuis ejus partibus, nimirum animi tranquillitate ac moderatione, honestatis cura, et decoris. *ibid.*

XLIV. Officio sibi congruo quemque studere oportere: sed multos impediri paternorum imitatione studiorum; contra quam ecclesiastici viri faciunt. 86

XLV. De pulchro et onesto: quid sit inter illa discriminis tam apud profanos auctores, quam apud sacros. 87

XLVI. Bifida decori divisio: tum postquam ostensum est quod secundum naturam sit, honestum, quod secus, turpe censendum, exemplis illustratur hæc divisio. 89

XLVII. Ut in vita nostra eluceat decorum illud, quid præstare nos oporteat, quosve appetitus refrænare. 90

XLVIII. Repetito compescendæ iracundiæ argumento, tres eorum qui lacessuntur injuriis, ordines explicantur: ad perfectissimum Apostolum ac David pervenisse: ex occasione quædam hujus ac futuræ vitæ traduntur discrimina. 91

XLIX. Hic servandam in nobis virtutum imaginem; diaboli vero et vitiorum eradendam, ac in primis avaritiæ:

quæ libertatem nobis adimit, variisque turbatos vanitatibus imagine Dei spoliat. 93

L. Levitas a terrenis cupiditatibus maxime alienos esse debere. Quæ sint illorum virtutes ex Apostolo, quantave in ipsis castimonia requiratur: dignitas eorum atque officium, ad quod primariæ virtutes sunt necessariæ. Hasce ignotas non fuisse philosophis, sed in ordine illos peccavisse: nonnulla esse natura secundum officium, quæ ob adjuncta fiant contra officium; unde colligitur quantas dotes postulet dignitas levitarum: verborum Moysis tribui leviticæ benedicentis expositio. 95

LIBER SECUNDUS.

I. Vitæ beatitudinem adquiriri honestate, quippe qua Christianus gloriam et favores hominum spernens, opera sua Deo soli placere in votis habet. 101

II. Variæ philosophorum de beatitudine opiniones: eam in Dei cognitione ac bonorum operum studio consistere primum probatur ex Evangelio: tum ne a philosophis videatur hoc sumptum, prophetarum testimoniis confirmatur. 103

III. Petita e Scripturis beatitudinis definitio expenditur, demonstraturque nihil ipsi vel propter externa bona accedere, vel decedere propter incommoda. 104

IV. Rebus externis non minui neque augeri beatitudinem, veterum exemplis illustratur. 105

V. Quæ putantur bona, plerumque impedimento esse ad beatam vitam; et quæ mala, materiam esse virtutum: quod beatitudinis ac aliis exemplis confirmatur. 106

VI. De utili non quæstuoso illo, sed justo et honesto, quod etiam damnis quæritur; ac dividitur in utile corporeum et pietatis. 108

VII. Utilitatem idem esse ac honestatem; nihil autem utilius dilectione, quæ mansuetudine, affabilitate, beneficentia, justitia aliisque virtutibus comparatur; quemadmodum ex Moysis atque Davidis historia datur intelligi: e dilectione fidem nasci, et e fide dilectionem. 110

VIII. Nihil ad conciliandam gratiam magis valere quam consilia; sed eis confidere posse neminem, nisi justitia nitantur ac prudentia: quantum autem hæ duæ virtutes eluxerint in Salomone, ex ipsius celeberrimo judicio palam fieri. 113

IX. Quamvis individuæ sint justitia atque prudentia, vulgi tamen cardinales virtutes distinguentis ingenio serviendum esse. 115

X. Salutem justi viri quam prudentis consilio magis committi: eum autem qui justitiam ac prudentiam in se conjunxerit, ab omnibus expeti solere: hujus rei exemplum fuisse tum Salomonem, de quo verba reginæ Sabæ exponuntur; tum Josephum et Danielem. *ibid.*

XI. Tertia conditio ad fidem alicui conciliandam, in Moyse, Daniele ac Josepho fulsisse ostenditur. 117

XII. Neminem ab homine vitiis contaminato consilium poscere; nec a moroso et difficili: sed ab eo qui proponitur in Scripturis. 118

XIII. Declarata divinis testimoniis sapientiæ pulchritudine, probatur ejus cum virtutibus aliis societas. 119

XIV. Prudentiam cum omnibus virtutibus conjunctam esse, maxime vero cum opum despicientia. *ibid.*

XV. De liberalitate. Quibusnam potissimum impartienda; et qua ratione illam tenuioris census homines opera et consiliis exerceant. 120

XVI. Modum in liberalitate servandum, ne profundatur in indignos quod dignioribus debebatur: non tamen nimis parce ac timide ministrandas eleemosynas; sed imitandum beatum Joseph, *etc.* 122

XVII. Quas virtutes in eo quem consulamus, inesse oporteat: iisdem Joseph ac Paulus ornati. 126

XVIII. Quantum iniqui consiliarii damni adferant, exemplo decem tribuum a rege Roboam desciscentium. 128

XIX. Justitia et benevolentia et affabilitate plurimos conciliari, *etc.* *ibid.*

XX. Omnibus multum prodesse bonorum familiaritatem, maxime vero adolescentibus: hoc Jesu Nave ac Moysi aliisque exemplis probari: qui ætate sint dispares, virtute interdum pares esse, ut Petrus ac Joannes patefaciunt. 129

XXI. Plurimum valere ad commendationem, si defendas infirmos, aut peregrinos suscipias, similiave officia exhibeas, et hoc maxime viris probatis. Injecta avaritiæ vituperatione, prodigalitas in sacerdotibus improbatur. 130

XXII. Modum inter nimiam remissionem ac severitatem statuendum: eos qui affectata remissione in aliorum animos irrepere moliuntur, solidum ac duraturum nihil consequi, Abessalonis exemplum ostendit. 133

XXIII. Eorum qui pecunia vel ambitu redempti fuerint, fluxa fides. 134

XXIV. Bonis artibus ad honores nitendum, maxime ecclesiasticos; adeptum vero munus moderate ac sapienter administrandum. Nec inferiores ordines simulatis virtutibus episcopo derogare, nec item episcopum cleri invidum esse debere; sed justum in omnibus, atque comprimis in judicando. *ibid.*

XXV. Beneficia in pauperes potius conferenda quam in divites: hos aut quæsitam a se beneficii vicem putare, aut indignari quod videantur debitores; pauperes vero et debitorem pro se Deum constituere, et libenter accepta beneficia confiteri: ad pecuniæ con temptum adhortatio. 136

XXVI. Quam vetus malum sit avaritia, multis veteris Testamenti exemplis clarum esse: hinc patere quam inanis sit pecuniarum possessio. 137

XXVII. In pecuniæ contemptu inesse formam justitiæ: quam virtutem nec non alias nonnullas sectari debent tam clerici quam antistites; ubi potissimum de non ferenda præcipitanter excommunicatione. 138

XXVIII. Misericordiam etiam cum invidia propria largius exercendam: memorabilis vasorum sacrorum in captivorum redemptionem ab Ambrosio fractorum historia: pulcherrima de auri et argenti quæ Ecclesia possidet, legitimo usu. Hinc postquam ex facto sancti Laurentii quinam veri sint Ecclesiæ thesauri ostensum est, regulæ in conflandis atque impendendis vasis servandæ proponuntur. 139

XXIX. Deposita viduarum, immo omnium fidelium in Ecclesia cum sui etiam periculo defendi oportere: Oniæ sacerdotis, Ambrosii ac Ticinensis Episcopi exempla. 142

XXX. Exhortatio ad fugiendos invidos, atque ad prudentiam, fidem aliasque virtutes prosequendas. 144

LIBER TERTIUS.

I. A David ac Salomone præceptum, qua ratione cum corde nostro conversandum sit, proindeque Scipionem dicti, quod ei tribuitur, auctorem non reputandum. Quam pulchra in otio suo perpetraverint sancti prophetæ: numquam solum aut in angusto justum esse. 145

II. Quod philosophi de honesti et utilis comparatione disputant, apud Christianos locum non habere, quibus nihil utile nisi quod justum: officia perfecta et media. Easdem voces diversis diverse convenire: justum numquam alieno incommodo commodum suum quærere; at aliorum studere utilitati. 147

III. Præmissum de non quærendo proprio emolumento præceptum urget Christi exemplo, interpretatione nominis, ac ipsa membrorum forma et usibus: quam flagitiosum sit alienæ utilitati detrahere; cum hoc naturalis lex ac divina violetur, amittatur quo præstamus ceteris animantibus, *etc.* 149

IV. Qui commodi sui causa noceat alteri, graves conscientiæ suæ pœnas luiturum; et uni utile nihil esse, quod non sit omnibus; ideoque propositæ a philosophis de naufragis duobus quæstioni locum non esse apud christianos, *etc.* 151

V. Justum nihil agere contra officium, etiamsi latendi spem habuerit: ad hoc ipsum significandum fabulam de Gygis annulo excogitatam a philosophis, qua explosa, Davidis ac Joannis Baptistæ exempla proferuntur. 153

VI. Prævalere apud nos emolumentum non oportere. Quid obtendere soleant qui frumentis lucrum captant; quidve illis debeat responderi: eis Evangelica parabola et Salomonis effata proponuntur. 156

VII. Peregrinos tempore famis ex urbe neutiquam expellendos. Egregium hac in re christiani senis consilium, cui opponitur indignum facinus Romæ admissum: primum cum honestate atque utilitate conjunctum fuisse, secus vero secundum. 158

VIII. Eos qui honestum utili anteponant, a Deo probari Josue, Caleb, et aliorum exploratorum exemplis. 160

IX. Fraudes et turpia lucra maxime dedecere clericos, quorum est utilitati omnium inservire: illos in causis pecuniariis intervenire nequaquam debere; secus vero in capitalibus. Ne cui etiam lacessiti noceant, exemplum David; ne vitam honestati præferant, cædes Nabuthe proponitur. 161

X. De fraude in omni contractu fugienda non solum in politico jure cautum esse, verum etiam in sacris Litteris, ut Josue ac Gabaonitarum patet exemplo. 163

XI. Inductis fraudum quarumdam exemplis, eas atque alias omnes apertius in Scriptura damnari ostenditur. 165

XII. Nihil promittendum inhonesti, nec si quid injusti juraveris, observandum; contra quod peccasse Herodes demonstratur. Culpatur etiam votum a Jephthe nuncupatum, et alia omnia quæ sibi absolvi Deus nolit. Denique filia Jephthe cum duobus Pythagoræis componitur ac præponitur. 166

XIII. Juditham cum multa pericula pro honestate subiisset, multiplicem reportasse utilitatem. 168

XIV. Elisæi factum quam honestum atque utile fuerit. Ejusdem cum decantato Græcorum facinore comparatio. Joannem pro honestate vitam impendisse; nec non Susannam eadem causa se mortis periculo objecisse. 169

XV. Relato Romanorum generoso consilio, maximam fuisse Moysi honestatis curam declaratur. 170

XVI. Paucis de Tobia injectis, Raguelem honestate philosophis antecelluisse evincitur. 172

XVII. Quanto honestatis studio antiqui patres in captivitatem abituri, sacrum ignem occuluerint. *ibid.*

XVIII. Superiori eventu, ac oblato a Neemia sacrificio Spiritum sanctum, christianorumque baptisma significari; et eodem etiam Moysis et Eliæ sacrificium, atque historiam Noe referri. 174

XIX. Narratur admissum in levitæ cujusdam uxorem a civibus Gabaa flagitium, atque ex illius ultione colligitur quam veteribus illis cordi fuerit honestatis ratio. 175

XX. Post solutam ex Elisæi vaticinio

diram Samariæ obsidionem, quanta fuerit quatuor leprosis honesti cura, enarratur. 177

XXI. Esther vitæ periculo honestatis decus secutam esse, immo et regem barbarum, illata nece viro amicissimo: amicitiam honestati semper jungendam, ut Jonathæ et Achimelech exempla probant. 179

XXII. Honestatem amici causa non deserendam; si tamen adversus amicum testimonium dicendum, cautio adhibenda. Inter amicos quis candor in aperiendo pectore, quæ generositas in patiendo, quæ in arguendo libertas. Amicitiam virtutum custodem esse, nec nisi in similium morum hominibus inveniri. Eam in corripiendo mitem, a propriis commodis alienam esse oportere; unde quam rari divitibus veri amici. Quanta amicitiæ dignitas; quam detestabilis amici perfidia, ut Judæ atque amicorum Job exemplis cognoscitur. *ibid.*

DE VIRGINIBUS.

LIBRI TRES.

LIBER PRIMUS.

I. Ambrosius ab unoquoque verborum talentorumque suorum reddendam Deo rationem intelligens, ad scribendum mentem appellit; tum recensitis aliquot divinæ misericordiæ exemplis provocat se ad bene sperandum: sed mox huic officio imparem se esse confessus, ut secum tamquam cum Evangelica ficu agatur, optat; tamen sperare se testatur verba sibi non defutura, qui loquatur Christum. 189

II. Docet libri sui auspicato proferri exordium, cum natalis dies esset virginis beatæ Agnetis, quam a nomine, a pudore, a martyrio commendat; sed potissimum ab ætate, quæ annos duodecim nata, terrores, promissa, cruciatus, mortem ipsam virili constantia devicerit. 191

III. Variis e capitibus virginitatis laudes petuntur, sed hinc imprimis quod a cœlo Verbum elicere in terram ipsa meruit; unde postea ejus studium quod sub antiquo fœdere in paucis floruerat, propagatum est in innumeris. 194

IV. Negatur virginitatis decus in ethnicis umquam extitisse, puta in vestalibus, sacris deæ phrygiæ ac Liberi patris, atque etiam in philosophis: in Pythagorea virgine laudatur animi magnitudo, continentia desideratur; cum utraque in nostris virginibus emineat. 196

V. Virginitatis patriam cœlum esse, auctorem Dei Filium: qui virgo ante virginem, ex virgine tamen editus virginem Ecclesiam duxit uxorem. Ab ipsa susceptos nos omnes esse: ejus dotes nonnullæ. Ejusdem filias hinc præcellere, quod virginitas non subjiciatur præcepto, et ad pietatis cultum facultatem suppeditet expeditissimam. 197

VI. Sanctus vir a se minime damnari matrimonium contestatus, ut bona mulierum ac virginum inter se componat, primo quæ mala fœcunditatem comitentur, ut dolores pariendi, molestias educandi, *etc.*, proponit: tum illis opponit majorem virginum formæ gratiam felicioremque fœcunditatem; quibus Ecclesiæ perquam similes fiunt. 199

VII. Parentes ad virginitatem filias instituant, hortatur, eisque quot molestiæ nascantur ex voluptate quam quærunt in nepotibus, ponit ob oculos. Negat tamen a se prohiberi nuptias; immo illas contra hæreticos earum adversarios tuetur: cæterum ipsis virginitatem anteponens, quanta sit virginum sponsi pulchritudo, quibusve ab eo muneribus illæ donentur, explicat: tum expositis Canticorum locis aliquot, inde præcepta exprimit virginum conditioni accomodata. 201

VIII. Locum Canticorum, *Favus distillans, etc.*, edisserens, apibus sacras virgines comparat. 203

IX. Alios e Canticis Canticorum locos aptat subjecto argumento, et primum virginem ad Christum inquirendum exhortatus, ubinam inveniatur, exponit: tum descripta ejusdem secundum utramque naturam præstantia, quibus ab eo perfectionibus Sponsa exornetur, et muniatur præsidiis, aperit: postremo eamdem cum angelis ob castitatem confert, ac illis, quos e cœlo intemperantia deturbavit, præfert. 204

X. Ultima virginitatis laus proponitur, avaritiæ nimirum immunitas, ac sanctus Præsul sorori in mentem revocat, quanta sit illius felicitas quæ non cogatur luxui atque vanitati, quibus nupturæ mancipatur, morem gerere. 207

XI. Objicientibus frequentium Ambrosii ad virginitatem exhortationum nullum fructum esse, adducit exempla cum aliarum virginum, tum Mauritaniensium ac Bononiensium, et harum virtutes ac propagandæ virginitatis ardorem laudat. 208

XII. Uti optabile est virgini favere parentes suos, eam tamen laude majori dignam esse, quam iis reluctantibus divinus amor ad hoc

propositum instigaverit. Non timendam igitur nec vim parentum nec patrimonii jacturam; quod memorabili nobilis ac piæ virginis facto confirmatur. 209

LIBER SECUNDUS.

I. Ambrosius hoc libro, virginum mores instituendos esse cum agnosceret, cur exemplorum viam sibi proposuerit, docet: inde præsumptionis invidia abs se derivata, cur scripto potius quam voce id aggressus sit, monet. 211

II. Virginibus exemplum Mariæ proponitur, cujus virtutes enumerantur, castitas, humilitas, vitæ asperitas, secessus amor; quæ virtus ubi testimonio evangelico probata est, inde etiam ejus pietas erga propinquas, discendi sedulitas, atque adeundi templi studium commendatur. Narratur denique quemadmodum innumeris virginibus obviam ventura sit, nec sine magnifico triumpho ad thalamum Sponsi, et cœlestia altaria, quibus ob castitatem similes fuere, deductura. 212

III. Ut Maria vitæ informandæ, sic Thecla mortis obeundæ exemplar dicitur. Hanc a bestiis ad quas damnata fuerat, non solum nihil passam, sed cultam et adoratam esse. At ne quas superiora exempla deterreant, recentius quoddam narrandum proponitur. 215

IV. Antiochæna virgo, cum sacrificare idolis recusaret, ad lupanar damnata, inde militis Christiani opera, mutatis inter se vestibus, evadit; at cum ille propterea duceretur ad supplicium, hæc e vestigio rediens, de palma cum eodem contendit, qua uterque donati sunt. 216

V. Amicorum duorum e secta Pythagorea memorabile factum cum laude recensetur; superiori tamen ostenditur esse postponendum: ubi etiam de Dionysii in spoliandis idolis irrisione, nec non de deorum in tolerandis illius sacrilegiis infirmitate disseritur, posita ex adverso, quam Deus olim cepit de Jeroboam, severa ultione. 220

VI. Ambrosius testatur, si quid hactenus boni scripserit, id totum in virginum merita referendum: sui autem officii fuisse, antequam severiora traderet præcepta, earum animos orationis atque exemplorum suavitate mulcere; quod et humano usu, et divinorum Codicum auctoritate demonstrat. 221

LIBER TERTIUS.

I. Liberii Marcellinam virginitatis velamine consecrantis oratio: cujus exordium tum a frequentia confluentium ad illius Sponsi nuptias, a quo ipsos pascendos narrat, deducit: tum a convenientia diei quo ex virgine natus est Christus, ad cujus amorem perfectionum ejus descriptione illam inflammat. 223

II. Virginis institutionem aggreditur, quæ in potu et cibo ratio servanda, et quo pacto motus animæ cohibendi sint, præcipiens: qua occasione ubi fabulosam Hippolyti necem ac suscitationem retulit suggillavitque, calidiores escas et convivia vitanda monet. 225

III. Hortatur ad fugiendas visitationes, servandum pudorem, silentium exemplo Mariæ in mysteriorum celebratione, ethnici adolescentis facto, et profani poetæ dicto memoratis: sancti cujusdam sacerdotis miraculum adjungit. 226

IV. Recitata Liberii exhortatione, sororis virtutes laudat Ambrosius; maxime jejunium, quod ut tantisper remittat, alternisque exercitiis mentem colat, hortatur, adductis exemplis. Præterea ipsam ad preces frequentandas, orationem Dominicam et psalmos noctu etiam repetendos, recitandumque antelucanis horis symbolum urget. 227

V. Ad lacrymas fundendas hortatus Davidis versiculo, voce *lectum* docet hic simpliciter accipi posse, vel figurate, ut corpus nostrum significet. Quomodo Christus corpus doloris susceperit, stratumque versaverit in infirmitate. Omnia in honorem Christi referenda, et spiritali lætitia exsultandum, non autem illa quæ in conviviis insaniens, Joanni Baptistæ mortem intulit. 229

VI. Sancti Præcursoris cœdis adjuncta describit et amplificat, ut a saltatione impiorumque conviviis deterreat. 231

VII. Quærenti Marcellinæ quid sentiendum de illis, quæ ne in persecutorum manus deveniant, sibi vim inferunt, respondet; eoque Pelagiæ virginis, nec non ejusdem matris ac sororum exemplum oculis subjicit; quibus Beatæ Sotheris propinquæ martyrium adjicit. 233

DE VIDUIS.

LIBER UNUS.

I. Postquam de virginibus, de viduis opportune tractari, cum eas illis Apostolus sociaverit, utpote quodammodo virginitatis magistras, et conjugatis longe superiores. Quam viduis gloriosum sit quod ad viduam fuerit Elias destinatus. At illas laude dignas non

esse, nisi virtutem istius imitentur, maxime vero hospitalitatem. Quæ virtus, quanta fuerit in hac fœmina, exponitur: sed prius perstringitur hominum avaritia, qui dum communia sibi arrogant, divinis promissis se se privarunt. 241

II. Veræ viduæ precepta traduntur ex Apostolo: scilicet ut liberos educet, *etc.*; ubi tamen secundas nuptias negat a Paulo fuisse condemnatas: adjicit eas apud omnes clara virtutum fama valere oportere. Cur fugiendæ viduæ juniores; quove modo nubere quam uri melius dicatur. Postremo hinc declaratur viduarum dignitas, quod ob illatas ipsis injurias ira gravissime divina moveatur. 243

III. In Sareptana vidua Ecclesiæ figuram extitisse ostendit, atque Isaiæ testimonio confirmat; unde colligit in illa virginibus, nuptis ac viduis exemplar esse. In Elia Christum quoque significatum dicit, quippe qui divina mysteria et futuram pluviæ irrigationem sit pollicitus. Eodem etiam geminum Gedeonis signum refert atque explicat. E quibus elicit nec cujusvis esse miracula facere, et Christi incarnationem Judæorumque abdicationem illic adumbrari. 245

IV. Qualis viduarum vita esse debeat, patefacit exemplo Annæ: quam in singulis suis ætatibus castitatis specimen edidisse demonstrat. Triplicem ex his adstruit ejusdem virtutis gradum esse, quos gradus Ecclesia omnes amplectitur, nec non singulis exempla in Maria, in Anna atque in Susanna proponit: aliis præstare statum virginitatis; viduæ curam servandæ famæ majorem esse oportere. 248

V. Liberalitatis erga pauperes exemplum in vidua Evangelica, cujus duo minuta largioribus divitum donis ostenduntur potiora: hisce duobus minutis utrumque Testamentum signatum esse. Quis ille thesaurus sit, unde Magorum exemplo tria munera, aut Evangelicæ viduæ instar, duo æra depromi jubeamur. Ad viduas bonorum operum studio inflammandas exhortatio. 249

VI. In Noemi exemplum viduæ ex nuru ad virtutem instituta fructum capientis. Hinc colligitur numquam defutura bonæ viduæ necessaria subsidia. Quod si tristior videatur illius vita, tunc beatiorem illam esse, cum ipsi a Domino gaudia sint promissa: nonnulla de lacrymarum utilitate disputantur. 251

VII. Fortitudinem viduis non deesse in Judith ostenditur: cujus habitu ac jejuniis commemoratis, describitur ejusdem in Holophernem præparatio. Quanta fuerit ejus castitas, atque in commentanda pia fraude sapientia; quanta etiam temperantia, et sobrietas: non major in ipsa fortitudinis quam prudentiæ laus, ac summa ejus in tanto successu modestia. 252

VIII. Plures alias viduas quæ virtute ad Judith accesserint, extitisse, at de sola Debbora nunc se dicturum. Quanta documenta viduis ea reliquerit. Maximam quoque illius gloriam inde profectam, quod filium a se informatum bello præfecerit, hic autem copias, nisi adesset illa, negaverit se ducturum. In ea Ecclesiæ pugnæ ac triumphi, nec non spiritalia arma designata sunt, et feminis omnes auferuntur infirmitatis excusationes. 254

IX. Earum quæ dictitarent, sibi melius fore si lætis successibus abundarent, objectioni occurrit ostendens e sacris Litteris, subsidia viduis in filiis generisque suppetere: quod postquam exemplo socrus Simonis confirmatum est, eas hortatur ut ad apostolos tamquam ad proximos atque affines confugiant: de sanctorum invocatione disserit. Postea quærimoniis quibusdam de solitudine ac patrimonii conservandi necessitate refutatis, indecentissimum demonstrat viduam cui filiæ nubiles aut nuptæ sint, adhuc nubere. 257

X. Christi summam in adeundis miseris quibuslibet benignitatem laudans, eam oculis nostris Evangelii beneficio subjectam dicit: varias, quibus in curando idem medicus noster usus noscitur, rationes narrat: deinde curationis prædicat celeritatem, dummodo invocare medicum non negligamus: subnectit moralem de voluntate in socru Petri expressa acceptionem: postremo ubi exposuit qualem Christi ministrum, maxime vero episcopum esse deceat, ipsorum ait esse proprium per gratiam surgere. 259

XI. Causis quæ pro nuptiarum iteratione afferri solent, explosis, profitetur a se non damnari secunda conjugia; quorum licet ex Apostolo incommoda percurrat, conditionem tamen affirmat approbatam in Ecclesia, et hæreticos ea prohibentes, castigat. Cum autem diversæ diversorum sint vires, factum scribit, ut non imperaretur castitas, sed suaderetur. 261

XII. Nonnulla præcepti atque consilii discrimina: divitis adolescentis, cujus Evangelium meminit, historia: præmiorum consiliis præceptisque propositorum diversitas. 263

XIII. Allato Evangelii loco de spadonibus, eos qui vel natura vel hominum violentia tales facti sunt, non magnopere ob id laudandos: qui vero proprias manus in se converterint, damnandos ait; *etc.* Solos igitur prædicandos illos qui per continentiam se ipsi vicerint: sed cogendum ad hoc neminem esse, quando nec Apostolus, nec Christus ipse præcepto constrin-

xerit eam virtutem; unde intelligas non improbari matrimonii vota, sed castitatis anteferri. 264

XIV. Etsi vidua non acceperit præceptum, consilium tamen tam frequens tamque utile illam accepisse, ut contemnendum non videatur. Nolle se cuiquam laqueum injicere, cum Ecclesiæ ager ipso ditetur conjugio; sed viduitatem quæ laudatur ab Apostolo, bonam negari nequaquam posse; *etc.* 267

XV. Earum quæ liberorum obtendunt desiderium, tollit excusationem; sed præcipue illarum, quæ ex priori conjugio filios habent: gravem earum servitutem, futuras inter liberos inimicitias, raram denique inter conjuges ipsos concordiam describit: postremo ne qua Scripturæ exemplis hac in re abutatur, cavet. 268

DE VIRGINITATE

LIBER UNUS.

I. Salomonis judicio inter duas mulieres enarrato, addit hoc ipsum idcirco litteris mandatum esse, uti noscamus vel reconditissima in lucem promi. Deinde ad mysterium conversus, falsam matrem de tentatione, veram de fide, machæram de verbo Dei exponit. Denique ad historiam Jephthe lectorem parat. 273

II. Nuncupatum a Jephthe in pugna votum, reditus ejusdem adepta victoria, et filiæ occorsus memorantur: in quo etsi factum damnandum, in solvendo tamen voto fides non improbanda. Cur Deus cum Abrahæ sacrificium prohibuisset, Jephthe parricidium non impedierit, disputatur. 275

III. Miratur sanctus vir quod cum Jephthe parricidium nemo prohibuerit, aliqui virginitatis votum impleri prohibeant; quin etiam ipsemet accusetur, quod ne virgo sacra nuberet, vetuerit. Id officii sui fuisse Baptistæ exemplo et Scripturæ præceptis, et ipsis gentilium institutis probat; ac prædicat ex eo virginitatem, quod virgines resurgentem Christum primæ viderint. 276

IV. Magdalenæ dubitantis occasione virgines ad fidem cohortatur; et quæ de Christi cum ipsa colloquio leguntur apud Joannem Evangelistam, spiritali sensu percurrit. 278

V. Redit a digressione ad suam defensionem, et sibi objecta non tantum agnoscit, verum etiam ulterius intendit, cupere se etiam nupturas ad virginitatis studium revocare sponte professus. 280

VI. Ad virginitatem provocare nec improbum esse, nec novum, nec inutile: quorum primo paucis absoluto, alterum novum non esse Christi sententia, judicio apostolorum, ac puerulorum exemplo docet: tum damnandas non esse nuptias monens, earum multas et graves molestias declarat; atque neutram harum conditionum quisquam traducat, suadet. *ibid.*

VII. Tertium caput aggressus, nempe virginitatem non esse inutilem, negat ullum hinc reipublicæ adferri damnum; quin immo ubi maxime ille status floruit, ibi copiosissimam civium esse frequentiam docet: quod ut secus esset, hunc tamen eo non improbandum, cum in uxoribus caste viventibus id non culpetur. Postquam vero eorum qui juventuti nuptias hinc fieri difficiliores objiciebant, demonstravit inanitatem; iis qui virgines serius velandas esse contendebant, respondet hic episcopi requiri prudentiam; at solam ætatem considerandam non esse Martyrum exemplis, ac puerorum ad Christum accendentium probat. 282

VIII. Ad quærendum Christum nullum locum opportunum non esse. Cur occidente sole ægri adferantur ad Christum, is autem quæratur orto jam die; ubi et jactantia vitanda præcipitur. Ad sequendum per diem Christum exhortatio; eum vero nec in foro, nec in plateis, ubi vulnerari ac spoliari dicitur Sponsa, reperiri. 285

IX. Quærendum Christum in montibus aromatum atque in deserto: hujus fœcunditas, exposito cur flos atque lilium dicatur Christus, describitur; et induci in domum vini, ordinarique in se caritatem cupere narratur Ecclesia. 287

X. Ut Christi mereamur in nos adventum, Spiritum sanctum invocari debere: illum enim non semper venire, neque ad omnes, sed ad eam animam quæ ita terrestrem exuerit tunicam, ut ipsam postea non resumat. Pedum lotio quid significet; et quod dicit Sponsa, *quomodo inquinabo illos?* Denique spiritales animæ pedes intelligendos esse demonstratur. 288

XI. Bonum esse ad accessum Christi trepidare ac festinare: eum non cum venerit solum, sed et prius quam veniat, solitum deferre mercedem, ut myrrha digiti ac manus fluant, hoc est, ut credamus Christum non vidisse corruptionem, cum sit unguentum effusum nomen ejus. Hoc unguentum quod semper fragrabat apud Patrem, in tempore Filius effud;ti

sed exinanitum fuit in Judæis, et a gentilibus collectum; cumque etiamnum fluat quotidie, diligenter excipiendum est, ut animam nostram totam penetret. 289

XII. Omnibus et maxime virginibus Christum expectandum: si vero ille tardaverit, quod semper animæ fit socordia, surgendum et donorum ab eo jam acceptorum contemplatione invocandum Spiritum sanctum; extemplo enim Sponsum responsurum. Quid sit quod caput ac cincinnos suos humidos dicat: quo loco inseritur a capillorum cincinnis dehortatio. Deinde ubi animam rursus ad servandam innocentiam, et capiendum ex actibus ac fide odorem spiritalem impulit, spondet eam sic placituram, accessurumque ad ipsam Christum, neque se illi nisi tentationis causa subducturum; atque adeo tentatores esse spernendos. 291

XIII. Discendum nobis esse ab Ecclesia quo pacto Sponsus teneri queat: introducendum etiam eum in interiorem domum, sed virtute prius exornatam. Per quam fenestram manum mittere dicatur Sponsus, et quemadmodum fenestræ virgini sint parandæ. Eam quoque januæ suæ silentii seras apponere debere, quod magno suo malo Eva non fecit. Tunc mortificationis ac resurrectionis myrrham sudaturam, si virgo illa talis fuerit, qualis esse jubetur ab Apostolo; sed Christum inquiri velle, atque odio habere garrulitatem. 293

XIV. Sponsam inveniri a custodibus cœlestis Jerusalem, in quam illi ingrediendum, et qua ratione. Ejusdem civitatis lumen, muri, portæ ac cives explicantur. Quomodo intelligatur anima spoliari a sanctis angelis: quomodo etiam quæ Christum in foro et plateis mysticis quæsitum invenerit, ab eisdem angelis vulneretur. Quibus jungitur alia pallii utiliter ablati expositio. 296

XV. Ad quærendum Deum animam excitat, explicatoque cur ea feminino vocabulo dicatur, monet divinum favorem esse implorandum, ut ab illo gubernetur instar cujusdam currus: illi enim quatuor motus esse ut totidem equos, a quibus raptatur, quos docet ratione ac prudentia moderandos. 298

XVI. Verbum in hortum nucis, qui tentationis figura est, invitatur; ut fidei ac virtutum odores capiat, melque manducet. In Christo omnibus omnia suppetere; ac proinde exemplo hæmorrhoissæ mulieris accedendum ad ipsum cum firma fide, cujus mirabiles effectus prædicantur, atque cum humili confessione; nec eis qui Christo detrahant, respondendum; sed ejus mulieris more dicendum: *Non laboravi, etc.* Postremo ad conciliandam feminæ confitenti auctoritatem, Petri et Pauli exempla proponuntur. 299

XVII. Cavendam jactantiam suadet cum aliis exemplis, tum potissimum apiculæ; habere enim animam nostram suos volatus, quibus mundo facta superior, Deo æternisque virtutibus jungatur. Has supra mundum esse docet exemplo Christi, ad cujus atque apostolorum imitationem animam urget. Ne tamen videatur exemplar sublimius, hortatur ut fiat Christi discipula, quo oratione adjuvetur: interim diligentiam adhibeat, ac vitia varia relinquat foris. 301

XVIII. Quod a poetis animæ currus, equi et alæ adtribuuntur, id petitum a propheta Ezechiele. Hujus quatuor animalium formas, quibus quatuor exprimuntur Evangelistæ, quatuor etiam cardinalium virtutum figuras esse. David etiam de animæ alis pulchre dixisse. Accendit ergo nos ad volatum sanctus Antistes, et quæ fugienda moneat Icari lapsus, aperit, ac volandi difficultate proposita, docet si actus nostri sibi consenserint, fore ut videamus Christum in throno, qui nos dirigat: cum vero legatur modo montem solitus adscendere, modo navim, navis ac piscationis Petri mysticam enodat sententiam. 303

XIX. Hortatur virgines, ut subeant retia sapientiæ, id est regnum cœlorum, quo ducere jubetur Petrus. Alia ejusdem præcepti acceptio, ut cor viri per altum intelligamus atque Ecclesiam: tertia de ipso Christo; unde et respondet idem apostolus, incassum per noctem se laborasse. Quomodo etiamnum eadem Christus ac Petrus dicant. Exhortatio ut si pretium quod Christo debemus, totum solvere minus liceat, saltem nos ejus beneficio non indignos exhibeamus; ne queratur frustra sanguinem se profudisse, ac locum subiisse corruptionis. 306

XX. Petit preces, piscationem suam cognoscens prosperam esse non posse sine favore Dei, *etc.* Suis se retibus non uti, sed Petri et Pauli, a quibus optat virgines vivificari. Quam utile Joanni fuerit omnia pro Christo deseruisse, cujus persona, quo fuit vilior, eo major illi haberi debet auctoritas. Quantum etiam illud quod Moysi ac Eliæ piscatores a Christo sociantur. Horum cum Moyse pulchra collatio. 309

DE INSTITUTIONE VIRGINIS

LIBER UNUS.

I. Parentibus merito curam esse majorem virginis sacræ quam reliquæ sobolis. Quam præstans illa consecratio: de silentio, quod virginitatis verecundiam commendat non secus atque Ecclesiam; cujus omnis gloria ab intus, quam nos imitari convenit in orando. 315

II. Orationem inchoari debere a Dei laudibus, et in gratiarum actiones desinere. Eamdem pace ac tranquillitate commendandam: evangelicus locus explicatur, quem jubentur observare virgines. 317

III. Culpandum non esse femineum sexum, cui a Deo tanta dona collata fuerint: Deum enim idcirco, non statim atque homo creatus est, illum approbasse, tum quia ejus dignitas non in corpore, sed in anima et in divina imagine consistat; tum quia tantum in operis totius fine laudandus homo, ac demum quia nondum creata erat mulier, quæ et ex ipso formata est, et cum ipso magni sacramenti figuram erat expressura; *etc.* 319

IV. Mulieris quam viri levius fuisse peccatum, evinci disparitate sexus, tentationis ratione, divina sententia, et responsionibus amborum: adversus mulierum tentationes remedia: in his maxime earumdem jejunantium imitatio. 321

V. Evam damnationis sententia in Sara tamquam solutam esse, sed multo magis in Maria, quæ virginitate integra Deum genuit, nec non ejusdem virtutis signum extulit. Quam impudenter ipsam virginem perseverasse negarint hæretici, quorum argumenta ex Evangeliis petita diluuntur. 323

VI. Solutis aliis duabus circa eamdem rem objectionibus, additur absurdum illud futurum fuisse, si Christus matrem in virginitate non perseveraturam elegisset, aut ei præclarissima virginitatis munera denegasset. 326

VII. Ubi probatum est Mariam perseverasse in integritate virginea, ex eo quod in matrem discipulo data fuerit, confirmatur virginitatis propositum ab ea minime mutari potuisse, *etc.* 328

VIII. Ezechieliste stimonia, et potissimum de porta non aperienda, in Mariam quadrare; per quam non reseratam transierit solus Christus, *etc.* 330

IX. Quomodo variis symbolis virginitas significetur, quidve ex iis discere debeant sacræ virgines. 331

X. Innuitur virginitatem coronam esse in manu Domini, quem unum, non secundum, perinde ac Patrem et Spiritum produnt Scripturæ. In hoc objiciunt Evangelii textum hæretici: at illo per alia testimonia soluto, fides chatholica de Trinitate confirmatur. 332

XI. Cum tantopere pro nobis laboraverit Christus, ei uni laborare nos oportere. Ipsum non legi secundum esse, nisi tantum quatenus homo est, *etc.* 333

XII. Christum juvenis secundi nomine ab Ecclesiaste designatum cum aliis locis, tum hujus ipsius continuatione intelligi: eum esse qui transisse portam, et in ea sedens manducasse describitur. 334

XIII. Mariæ virginitatem pulchre designari per ollam ac nubem levem: hujus nubis pluviam pluribus typis in veteri Fœdere præsignatam a virginibus colligi, non secus ac efficacissimum illius ollæ unguentum excipi oportere, nec paupertatem ab ullo prætexendam, sed adhibendam præparationem. 335

XIV. Quo virgines vividius impellantur ad Mariæ imitationem, ostenditur multa quæ mystice dicta sunt de Ecclesia, eidem quoque Deiparæ virgini competere. 336

XV. Virgines quodam singulari modo dici posse lilia Christi: Christum vero ipsum recte per acervum tritici liliis circumdatum adumbrari; *etc.* 338

XVI. Virginibus exeundum obviam Christo, et qua ratione. Hunc quidem a matre coronatum esse; sed tamen de ipsius divinitate non ambigendum. Sumendam itaque perfectum fidem in esca illa quam paravit Jacob, et in stola quam prudens mulier contexuit, præfiguratam; ut virgo benedictiones a Christo consequuta, in homine Deum videat, immo vero Christum induat, *etc.* 339

XVII. Aguntur Deo gratiæ quod angelorum vita, in paradiso quondam perdita, jam fulgeat in virginibus; quodque mundo Christum edere, atque Hebræos per mare educere digna fuerit virginitas. Dein Ambrosia ipsa Deo commendatur ac offertur, ut suum in ea tueatur munus, et ad spiritales partus cœlesti connubio illam conjugat, virtutes dotis atque ornamentorum loco tribuat. Denique Christus obsecratur, ut famulam suam lætus excipiat. 341

EXHORTATIO VIRGINITATIS

LIBER UNUS.

I. Ambrosius Bononia veniens ad eos a quibus fuerat invitatus, narrat apophoreta se detulisse, nempe reliquias Agricolæ ac Vitalis martyrum. Horum licet alter dominus extiterit, alter servus, comparatio instituitur: apud Christum impedimento servitutem non esse: amborum certamen; quod ex utriusque nominis præsagio Sanctus illustrat. Deinde quam in Judæorum acceperant tumulis,sepultura commemorata, quanto cum gaudio detecti atque educti sint, refert. 349

II. Primo reliquiarum pretium amplificat, deinde Julianam viduam, quæ illis donaretur, dignam adserit; hanc enim cum honorandam ex Apostolo, tum eo prædicandam quod Ecclesiæ damna, quam propria sua, magis doleret. 352

III. Julianæ ad liberos exhortatio. Illic principio filium monet eum non temere vocari Laurentium, sed quod Martyris cognominis patrocinio conceptus fuerit, atque eidem promissus. Solvat igitur parentum vota. Nihil ipsi esse quo retardetur; cum ceteris rebus divinum servitium præstantius sit, hominum autem vita miserrima, *etc.* 353

IV. Integritatis dignitate proposita, quæ ad filias ex nuptiis damna reditura sint, explicat; utque ad ea fugienda illas excitet, Apostoli sententiam et exemplum affert. Hinc memoratis et quas in matrimonio pertulit, et quas in viduitate perpessura est, miseriis, affirmat fore, ut illæ omnes earum virginitate reparentur, *etc.* 355

V. Virginibus in utroque fœdere palmam publicæ salutis adtributam, variasque mysticarum virginum laudes celebratas: itaque designatam horti ac vineæ figura virginitatem, non secus ac olerum typo conjugium; unde filios admonet, ut rejectis Achab et Jezabel spiritalibus, verum illum Naboth amplectantur pro nobis accusatum atque occisum. Quamobrem venisse prædictus sit super nubem levem, et cur etiam matrem suam Joanni commendaverit. Quomodo legitur eam accepisse in sua. 357

VI. Adaptat filiis dicta superius, docetque qua ratione ipsi nubes leves esse queant per virginitatem, et dare Levi veros ejus, si tales nimirum permaneant, quales primi parentes ante peccatum. Horum filios inter se comparat, et prioris occasione suos hortatur, ut mundanas non quærant possessiones, quas filiæ Salphaad ambierunt. Quid per hoc significetur, quasve sortes Levi jubemur dare. Dominicæ ac Mosaicæ sortitionis quodnam discrimen. Harum altera matrimonium, altera virginitatem signari, quæ libertatem ministrorum Christi pone sequitur. 359

VII. Virginum sterilitatem aliarum fœcunditate potiorem esse, cum Ecclesiæ imitetur copiosos partus, qui gratia, et non ex operibus producuntur. Dandas itaque sortes Christo, qui supra laborem mercedem solvit: dandam etiam veritatem, id est, virginitatem. Quot et quantis tentationibus ea impugnetur. Sed cum bonam castitatem esse didicerimus ab Apostolo, indicat recurrendum ad remedium: quod in carnis mortificatione ac Dominicæ passionis merito, quo ad victoriam perducimur, positum esse significat. Quærendam postea in cœlestibus sapientiam, atque adtrahendam in interiora, ut vivamus. 361

VIII. Ut prolem suam, quæ Deo jam a parentibus promissa erat, acrius urgeat, filiæ Jephthe in implendo paterno voto obsequium refert, deinde ad filium conversa, ei revocat in memoriam quemadmodum precibus a Deo fuerit impetratus, cui proinde negari non possit sine crimine. His dictis, alacritatem piæ sobolis cernens in gratiarum actiones effunditur sancta mulier, *etc.* 364

IX. Maternam exhortationem ut sua quoque cumulet sanctus Præsul, virgines illas ad quærendum in divinis Scripturis Christum excitat. Sed eum quando quæritur, jam tum præsentem esse adseverans, docet interrogandum ubi maneat in meridiano, id est, in Patris lumine: requirendum etiam in lumine bonorum operum, atque in nocturnis orationibus: ubi vero ille transierit, sequendum, *etc.* 366

X. Virginitati competere Ecclesiastis locum de vestibus; quod autem addit de oleo ferendo in capite, hoc et de mentis humilitate et de modesta corporis compositione intelligi; *etc.* Quomodo Ecclesiæ dicat Synagoga: *Ubi pascis*, etc.? hæc vero eas Christi voces accipiat: *Nisi scias te*, etc. Hinc significari divinam imaginem residere in anima nostra, et proinde maximam ejus curam gerendam. Quapropter monet juvenem, ut cordis innocentia delectetur; virgines autem, ut oculos hominum exemplo Mariæ defugiant, atque omnem declinent fabularum occasionem. 368

XI. Jungit nova monita superioribus, nempe ut jurandi facilitatem vitent, lætitiæ lacrymas anteponant, a risu per quem Synagoga periit, abstineant, iram temperent, postremo si justum istic moderamen non tenuerint, compungantur. 371

XII. Ad parcimoniam transit, qua corpus alteratur: jubet bonam parari existimationem: maxime vero requirit in virgine abstinentiam a lascivia et vanis corporis ornamentis, quæ affectari etiam a sacris quibusdam virginibus dolet. His opponitur exemplum sanctæ Sotheris, quæ faciem carnificum pugnis lubens obtulerit deturpandam. Ejus cum Hetrusco juvene, quem sibi vultum fœdasse stigmatibus ferunt, comparatio. 373

XIII. Virgines de servanda in se imagine divina monet; ut a Deo ipso eruditæ, alienæ linguæ flagellum non metuant. Hoc vero quomodo et quatenus non timendum; qua etiam ratione sibi cavendum a lingua propria. Susannæ, Josephi, Danielis et Jobi exempla. 374

XIV. Ex incommodis sæculi de cujusquam merito non judicandum, cum hic locus sit certaminis, non coronæ. Hanc Paulum adseverasse cum sibi, tum Christi adventum diligentibus reservari: annumerandam vero illis eam viduam quæ filiis omnibus, quos ipsa instituerat, Deo consecratis, geminum viduitatis suæ ac virginitatis filiorum obtulit sacrificium: pia precatio Ambrosii. 376

DE LAPSU VIRGINIS CONSECRATÆ

LIBER UNUS.

I. Omnes ut Ecclesiæ propter sacræ virginis corruptionem lugenti condoleant, excitat auctor, propositaque indignitate flagitii, suum promit mœrorem. 385

II. Corruptam allequitur; et qualis quamque beata fuerit ante crimen admissum, in quam vero postea deciderit calamitatem ac turpitudinem, ejus oculis subjicit. 387

III. Quam sit misera quæ jam apud Deum accessum non habeat; neque apud ipsos homines: unde confusionis quam coram sanctis et angelis passura est, magnitudo intelligitur. *ibid.*

IV. Confutatis, quas corruptæ excusationes solent prætexere, parentum ejus ac totius familiæ vicem miseratur; docetque ipsis optabilius futurum fuisse ut prius moreretur; nec illis superesse aliud solatium, quam quod ei virginitatis professionem eligenti sola spe divinæ remunerationis consenserint, *etc.* 388

V. In memoriam ei revocat, quo die, quo ritu, quove populi concursu sacrata fuerit, addens sanguinem ei potius profundendum, quam violandam fidem: quod secularium nuptiarum comparatione amplificat. Deinde objectionem ex Apostoli verbis petitam solvit. 390

VI. Pergit ea commemorare, quibus illam a turpitudine deterreri oportuerat. Cum autem eadem jam ante triennium sinistra laborasset opinione, ipsius amentiam miratur, quod inimicos, amicos ac Deum ipsum perinde spernens, nullum obicem non perfregerit. 391

VII. Omnem episcopalis officii curam illi a se præstitam: sed ipsam non solum inde nihil profecisse, verum etiam aliis objecisse grave scandalum, *etc.* 393

VIII. Quænam sit remedii difficultas atque ratio: suadere se ut ad pœnitentiam confugiat congruam; cujus actus interior, nec non exteriora signa hic memorantur. Porro ejusdem beneficio fore, ut illa æternæ pœnæ immunitatem obtineat; si tamen eo in se fuerit severior, quo peccatum minus libere sit confessa. Ad quod etiam futuri judicii atrocitate ipsam accendit. 394

IX. Objurgat virginis corruptorem; eumque Balthassaris exemplo terret. Quem deinde ut legitimam pœnitentiam amplectatur, monet: postremo ne sibi de peccantium multitudine blandiatur, Sodomæ et aliarum urbium incendium suggerens, ad confringendos inimici laqueos urget. 397

X. Ad virginem lapsam rediens, illi quasdam precationes et varios pœnitentiæ affectus e Scripturis lectos suppeditat. 399

EPISTOLA NICETÆ EPISCOPI DE LAPSU SUSANNÆ DEVOTÆ ET CUJUSDAM LECTORIS *juxta codicem espinalicnsem et codicem* b *ambrosianæ bibliothecæ*. 401

DE MYSTERIIS

LIBER UNUS.

I. Tractatibus de moribus Sanctus subjecturum se mysteriorum expositionem spondet, et cur ea non prius patefecerit, declarato, mysticam aggreditur apertionem a Christo ipso olim celebratam. 427

II. Quid initiandi Ecclesiam ingressi promiserint, quibusve coram testibus, et quamobrem se converterint ad orientem. 428
III. In aqua et sacris ministris præsentiam atque operationem divinitatis considerandam esse pluribus figuris, quibus baptisma jam inde a mundi creatione ac postea prænunciatum est, docet. 429
IV. Aquam non mundare sine Spiritu, Joannis testimonio et ipsis quibus idem sacramentum administratur, verbis declaratur. Quod etiam significatum per Evangelicam piscinam, et paralyticum a Domino ibi sanatum: Spiritus sanctus in Christi baptismo vere descendisse ostenditur, et quid in hoc mysterio intelligendum. 432
V. Confirmatur adesse Christum in baptismate, atque adeo non considerandos ejus ministros: confessio Trinitatis a baptizatis edi solita. 434
VI. Egressis e fonte baptismatis quare unctio fiat in capite: cur etiam pedum lotio post baptismum: quæve peccata utrisque remittantur. 435
VII. Vestimentis candidis peccatorum ablutionem indicari: cujus opera ut Ecclesia se nigram atque decoram dicerit, effectum est. Angelos nitorem ejus et Dominicæ carnis miratos, ipsummet Christum sub variis figuris commendasse Sponsæ suæ formam: quorum mutui affectus describuntur. 437
VIII. De mystico Dominici altaris convivio: quod ne quispiam minoris faciat, ostenditur Synagogæ sacris antiquius esse; ut in sacrificio Melchisedech expressum; ipso autem manna longe præstantius, cum sit corpus Christi: inter utrumque perelegans comparatio. 440
IX. Ne quis in fide fluctuet, plurimis exemplis, quibus mutatam aut victam fuisse naturam constat, in medium allatis, e pane veram Christi carnem fieri evincit. Postremo nonnulla quæ ad effectus ejus, utentium dispositiones ac similia pertinent, figurate proponit. 442

DE SACRAMENTIS

LIBRI SEX.

LIBER PRIMUS.

I. Ubi præmisit acturum se de sacramentis, quæ prius explicare non oportuit, accedit ad mysterium apertionis, quam a Christo in surdi ac muti curatione signatam docet. 457
II. Unctionem athletæ christiani exponit, quem ut excitet ad servandam fidem abrenuntiationis, testium quibus præsentibus ea facta est, dignitatem amplificat; ac demum rei lucem addit exemplo. 458
III. Licet fontem atque ministros tantum viderint neophyti, majora esse quæ non videntur ostendit. 460
IV. Sacramenta christianorum diviniora et priora esse quam Judæorum: de vocis *pascha* significatu. *ibid.*
V. In historia leprosi Naaman signatum esse, aquam illam, quæ Christi gratiam habeat, solam sanare. Christum baptizari voluisse tantum propter nos. Quare Spiritus sanctus in columbæ specie apparens, in illum non prius descenderit quam ille aquam Jordanis esset ingressus: quonam modo istic adfuerit tota Trinitas. 461
IV. In mari rubro baptismi figuram præcessisse demonstratur. Idem ostenditur in diluvio, et absoluto primo sermone, sequens promittur. 463

LIBER SECUNDUS.

I. Resumit explicationem diluvii, quo figuratum esse adserit verum baptismum; ubi de aliis baptismis pauca subjungit. 465
II. Piscinæ probaticæ ab angelo commotæ, ac ei qui primus in illam descendisset, sanitatem restituentis, figura, itemque paralytici ad Christum responsio edisseritur. 466
III. Nonnullis ex historia Naaman enarratis, alias ejusdem sacramenti figuras perstringit. 467
IV. Alias duas baptismatis figuras, in ferro quod ad preces Elisæi natavit, nec non in fonte qui, misso ligno, dulcis factus est, proponit. *ibid.*
V. Ad preces sacerdotis adesse Trinitatem, et colligit e superioribus, et ex figuris corporeis quibus in Christum atque in discipulos Spiritus sanctus illapsus dicitur, confirmat. 468
VI. Cum in homines mortis sententia propter peccatum lata fuisset, baptismus ad eosdem resuscitandos inventus adstruitur. 469
VII. Triplicis interrogationis et immersionis exemplum in trina responsione Petri. Quare cum tota Trinitas peccata dimittat, dicitur unum nomen esse in quo salvari nos oporteat: qua ratione Christo in baptismo commoriamur, atque ungamur in vitam æternam. 470

LIBER TERTIUS.

I. Quare in baptismo demersi ac vivificati recipiant unguentum in capite, et quid sit regeneratio: qua ratione etiam nos piscis in mari sæculi hujus imitari naturam oporteat. Item de mysterio otionis pedum, cujus licet usus in Ecclesi

Romana non obtineat, utilitas haud parva declaratur. 473
II. Baptizatum consignari Spiritu sancto, ad quem cum spectent omnes virtutes, quodam tamen præcipuo jure septem pertinent: eidem baptizato ubi altare accesserit, oculos cæci in Joannis Evangelio descripti instar, luto liniri, per quod peccatorum confessio significatur; quo loco, iis qui peccatores esse se negant, confutatis, oculos hac impositione luti ad videnda spiritalia aperiri demonstrat. 476

LIBER QUARTUS.

I. Secundum veteris legis Tabernaculum, et quæ moris erat tibi servari, ad baptisterium baptismique effectus adaptantur. 479
II. Humanam in baptismo conditionem admirationi esse ipsis angelis; hanc enim per illum ad innocentiæ ac juventutis gratiam revocari. 480
III. Ostensurus auctor sacramenta nostra quam Judæorum tum antiquiora tum diviniora esse, instituit inter Melchisedech atque Abraham comparationem; ubi illum et mysteriorum nostrorum auctorem, et Christi figuram exstitisse planum facit. 481
IV. Ut persuadeat hoc sacramentum divinius habendum quam manna, ex pane ipsummet Christi corpus ejusdem Christi sermone fieri adseverat: quod postquam allatis variis effectibus, quibus ejusdem sermonis efficacitas claret, confirmavit, cur sanguis sub aliena specie detur, causam reddit. 482
V. Ipsis Domini verbis corpus ac sanguinem ejus consecrari et vere confici; proindeque hinc bene colligi præ manna excellere hoc sacramentum, cujus veritas consignatur per vocem Amen. 486
VI. Excellentia sacramenti hujus inde probata, quod per illud dominica passio renovetur, sermonem finit. 488

LIBER QUINTUS.

I. Primum repetit sacramenti, atque adeo ipsius Christi figuram in Melchisedech ejusque sacrificio præcessisse: tum duplicem causam cur aqua in calice admisceatur, profert. 489
II. Quemadmodum qui mundatus fuerit, et invitetur a Christo, et ipse ad inæstimabilem sacramenti suavitatem adspiret, mystica quorumdam e Canticis locorum interpretatione ostenditur. 490
III. Quam uberes ad eos qui Dominicum corpus acceperint, fructus redeant; et quonam modo Ecclesiæ de convivarum multitudine gestienti respondeat Christus; quantam denique fideles ex Ægyptiaca servitute reduces in hac esca sentiant jucunditatem. 491
IV. Ut novos fideles instituat orandi forma, propositam instar speculi Dominicam orationem exponit. 493

LIBER SEXTUS.

I. Cum Christi vera caro et verus sanguis in sacramento sint, aliena specie, ne offensionem pariant, tecti; ex hoc intelligi nos divinæ substantiæ in illo alimento esse participes. 497
II. In sacramentis omnibus Trinitatis operationem, divinarumque personarum æqualitatem adverti posse: perstringitur error arianorum. 498
III. Orandi rationem traditurus, Christi atque Apostoli verba inter se conciliat, cubiculum de quo loquitur Christus, de secreto cordis ac silentio interpretandum declarans. 499
IV. Quare secreto potius orandum sit, quam cum vociferatione: quare etiam viri in omni loco orare debeant, non autem mulieres, quonamve spectent voces subjectæ: *levantes puras manus*, etc. 501
V. De inordinata orantium disceptatione, et qua modestia mulieres orare oporteat: de inchoatione orationis, medio ac fine: iterata Dominicæ orationis expositio. 502

DE POENITENTIA

LIBRI DUO.

LIBER PRIMUS.

I. Moderationis laus. Quam necessaria sit ea virtus præfectis Ecclesiæ, potissimum Dominicæ caritatis ac mansuetudinis exemplo demonstrari. Ab hac cum desciverint Novatiani, eos pro Christi discipulis habendos non esse: eorum superbia et inclementia. 509
II. Quod Novatiani dicunt se non nisi lapsis negare communionem, hoc neque cum Scriptura, neque cum sua ipsorum doctrina congruere: quod vero divinæ potestatis reverentiam prætexunt, eos, hoc ipso in illam esse injurios: cum is injuriam inferat qui creditum sibi munus aut ejus partem nolit exercere: ligandi et solvendi jus quod hæresi non potest adtribui, pulchre vindicari ab Ecclesia, quæ Spiritu sancto id acceperit, in quem isti superbe agunt. 511
III. Iisdem Novatianis veniam gravioribus tantum criminibus abs se denegari opponentibus, respondet

S. Doctor hac sententia ab illis sectæ suæ parentem rursus damnari, et offendi ipsummet Deum, qui peccatorum quorumlibet remittendorum fecit potestatem; sed majoribus delictis majorem quoque pœnitentiam adhibendam esse. Adjicit autem ipsos in hoc perversos se se præbere, quod hujusmodi culparum distinctio severitatis materiam Deo relinquat: cujus misericordiam in incarnatione Christi adeo mirabiliter emicantem imitari detrectant. 513

IV. Pergit divinam probare misericordiam, eamque majorem esse quam severitatem Evangelici, testimonii expositione ostendit. Eos vero qui Christum negaverunt coram hominibus, non eadem omnes ratione habendos esse, athletarum exemplo palam facit. 515

V. Objectioni ab immutabilitate Dei petitæ respondetur Scripturæ testimoniis, quibus misericordiam emergentibus e volutabro suo peccatoribus Deus promittit, additurque indulgentiam iis parari propensiorem, qui quodammodo inviti deliquerunt, quod bello captorum exemplo, et diaboli prosopopœja illustratur. 516

VI. Novatianos dum peccatores a Christi convivio excludunt, non Ipii Samaritani, sed superbi legisperiti nec non sacerdotis atque levitæ, qui reprehenduntur in Evangelio, imitatores esse; immo iisdem etiam inclementiores. 518

VII. Christum ut omnes ad cœnam suam invitet, obtestatus, Novatianos nec ipsos ad eam ingredi, nec aliis ingressum permittere significat, quod Ecclesia sancta non imitatur. Deinde eos cum Christo, qui omnes salvos fieri cupiat, partem habere non posse planum facit. 519

VIII. Quanta discipulis suis Christus contulerit. Novatianos dum manus imponunt ac baptismum conferunt, a se ipsis redargui; quippe quod eadem auctoritate peccata remittantur in pœnitentia atque in baptismate, et eorum tumor Domini exemplo castigatur. 520

IX. Scripturæ verbis, *Si autem in Dominum peccaverit homo, quis orabit pro eo?* collatione similium locorum ostenditur non significari neminem rogaturum, sed dignum deprecatorem inquirendum, quales fuere Moyses ac Jeremias, quorum precibus Israelitis pepercisse Deus legitur. 522

X. Joannem non absolute prohibuisse ne pro sontibus *peccati ad mortem* fieret oratio; cum pro similibus Moysem, Jeremiam ac Stephanum orasse non ignoraverit, et ipse quoque iisdem veniam significaverit non negandam. 524

XI. Superior Joannis sententia illustratur alio ejusdem testimonio, quo credentibus in Christum salus promittitur. Unde arguuntur Novatiani ut qui lapsis fidem suadeant, quibus negent veniam: multos martyrum post lapsum duplicem gratiam consequutos esse; et pii Samaritani exemplo declaratur, eos in quibus vel tenuissima fides spiret, non deserendos. 525

XII. Locis ex Joannis Evangelio jam citatis alius indidem adjungitur. Tum servandorum Dei mandatorum necessitatem objicientibus respondetur, non ei soli qui semper, sed etiam ei qui post lapsum illa servaverit, vitam promitti. Quo ex Davide probato, quamdam esse inter utrumque differentiam declaratur. 526

XIII. Qui *peccatum ad mortem* fecerint, non deserendos, sed pœnitentiæ subjiciendos ex Paulo. Quid sit *tradi satanæ in interitum carnis*, et quam optandum. Satanam corpori debilitates inferre, sed eas in spiritus utilitatem converti: unde magna Dei elucet potentia, qua illum ut sibi noceat, et nobis prosit, cogit invitum. 528

XIV. Quod supra dixerit Ambrosius, carnem ad interitum satanæ traditam a serpente comedi, hoc ita demum docet fieri, si anima carnalibus cupiditatibus liberetur. Quamobrem multa præcipit ad oculorum mentisque custodiam necessaria, quæ castissimi Josephi exemplo firmat: dehinc omnes ad retia quibus in voluptatis ignem trahimur, declinanda hortatus, ne timeamus quominus a serpente caro nostra edatur, suadet. 530

XV. Rediens a digressione, quid sit venire *in virga vel in spiritu mansuetudinis* docet. Sequestrandum graviter lapsum, sed eum Apostoli exemplo sacris reddendum, ubi piæ plebis oratione atque lacrymis fuerit expiatus. Expurgari vetus fermentum, cum litteræ durities mollioris explicationis farina temperatur. Quomodo Ecclesiæ farina omnes conspergi ac cibo caritatis pasci debeant, ne similes evadant invidi illius fratris, quem æmulantur Novatiani, *etc.* 533

XVI. Novatiani cum Apostolo comparantur. Quam pulchre illis conveniat Domini verbum: *Nescitis cujus spiritus estis.* Pœnitentiæ studium ab eis extingui, dum ejus fructum e medio tollunt. Hoc pacto Christi promissis privari peccatores; qui tamen non cito admittendi ad mysteria. Denique pœnitentium quorumdam exempla proponuntur. 536

XVII. Severitati pietatem addendam, quod Apostolus præstitisse ostenditur in corinthio. Hunc baptismate contra novatianorum cavillos initiatum fuisse; non destructionem, sed castigationem carnis, per vocem *interitum* significari; quod etiam terræ similitudine confirmatur. 537

LIBER SECUNDUS.

I. Ambrosius necessitatem mature agendi pœnitentiam allegorice insinuat, quam et suadet agendam: deinde illius forma in Apostolo imitationi proposita, varios ejusdem fructus recenset. 539

II. Apostolicum locum ab hæreticis contra pœnitentiam objectum solvit, eumque de baptismatis iteratione intelligendum cum singularum illius partium expositione, tum præmissa legalium baptismatum mentione ostendit: subdens eo quoque illum posse referri, ut quod impossibile sit hominibus, Deo impossibile non habeatur. 541

III. Superiorem solutionem confirmat proposita ex Evangelio prodigi parabola, cujus partes exponens, eas contra novatianas adsertiones ita convertit, ut inde necessario deducat etiam gravissimi criminis reo. si digne pœnituerit, reconciliationem non denegandam. 543

IV. Aliam objectionem ex blasphemia in Spiritum sanctum petitam retorquet in novatianos; ostenditque per eam blasphemiam intelligi debere fidem non rectam: quo Petri adversus Simonem magum sententia, et Evangelico testimonio confirmato, eos hæreticos ad reditum in Ecclesiam cohortatur, ac tantam Domini clementiam esse adserit, ut Judæ traditori veniam, si apud Christum pœnituisset, non fuisset denegaturus. 545

V. Quod Simoni mago veniam a Petro affirmate promissam negant, refertur primo eum apostolum propter cognitam magi illius perfidiam dubia locutione uti potuisse: secundo autem apte ad causam per adverbium *forte* affirmationem etiam significari ex pluribus veteris Testamenti locis, ex profanorum auctorum usu, denique ex ipsis evangelistis confirmatur. Deinde addit apostolos pœnitentiam, cujus a Davide fructus ostenduntur, ad nos trasmisisse. Postremo exemplum adducit Ephræmitarum, ad quorum instar pœnitentiam nostram agendam tradit, ut ei divina misericordia et sacramenta concedantur. 548

VI. A fide vel innocentia lapsos denuo hortaturus ad pœnitendum, ex Isaia quid eos a Deo exspectare, quidve ipsosmet præstare oporteat, docet. Hinc memorata Christi adversus Judæos proverbiali reprehensione, per ejus occasionem saltationes et choreas perstringens, idem proverbium ad spiritalem traducit intellectum. Deinde ex Jeremia pœnitentiam suscipiente pro Jerusalem, quas conditiones ea virtus requirat, aperit. Denique ut quantæ sit efficaciæ illa medicina clarius exhibeat, qui eadem vel pro se vel pro aliis uti voluerint, multos numerat. 551

VII. Ad flenda et confitenda peccata hortatur, adserens peccatoris et Ecclesiæ lacrymis Christum excitari, ut illum justificet: quod accommodata Lazari succitati historia illustrat. Ubi postquam ostendit Novatianos Judæorum de interficiendo Lazaro cogitantium successores esse, perfectam cujuscumque peccati justificationem per odorem unguenti a Maria in Christi pedes effusi expressam docet; rursusque eos in Judæ invidentis persona signatos monstrat. 553

VIII. Ad confessionem et lacrymas urgere pergens, ad se convertit orationem. Et ubi significavit desiderium emundandorum Domini pedum instar evangelicæ mulieris, in cujus actione traditam pœnitentiæ formam dicit; si quis tamen hujus exemplaris perfectionem non adsequatur, nihilominus Christum ad sepulcrum illius accessurum. Eum ut se in suo invisat ac resuscitet, demississimo animo rogat; maxime vero ut det condolere peccatoribus, *etc.* 556

IX. Quo pacto fides ad pœnitentiam necessaria. Quot etiam solvendi subsidia cuique suppetant. Orationem, fletus ac jejunia pecuniis potiora esse, *etc.* De variis pœnitentiæ defectibus. 560

X. Ut pudor quo revocantur a publica pœnitentia sontes, depellatur, profanorum agendi ratione proposita, utilitatem precum ab omni Ecclesia simul emissarum, ac lugentium sanctorum exempla promit, ac reprehensis qui pœnitentiam ducerent iterandam, quam difficulter bene agatur quove modo exsequenda sit, explicat. 562

XI. Ubi præmisit quominus ad mortem usque baptismus rejiciatur, in causa esse pœnitentiam; eos a quibus ipsa procrastinatur, allatis Scripturæ testimoniis, urget. Tunc tamen agenda cum deferbuerint cupiditates. 564

DE FIDE

LIBRI QUINQUE.

LIBER PRIMUS.

PROLOGUS. — Gratianum ob ardorem discendæ fidei laudat Ambrosius, semet vero deprimit. Quamquam autem illum humana doctrina indigere neget, quippe qui a Deo ipso fuerit institutus; addit eum sua pietate viam sibi ad victoriam munire.

Tum difficultate operis insinuata, auctoritatem, maxime vero Nicæni concilii, sequuturum se profitetur. 573

I. Catholicam fidem a gentilium, Judæorum ac hæreticorum erroribus distinguit; expositoque vocum Dei et Domini significatu, personarum discrimen, et naturæ unitatem demonstrat, *etc.* 575

II. Imperatorem ad fidei zelum exhortatus, ab ea quæ Christo cum Patre inest, voluntatis atque operationis unitate, ipsum Deum esse ostendit: expositis divinis adtributis, eadem Christo etiam convenire affirmat: cujus præterea varias appellatione prosequutus, iis substantialem unitatem personalemque distinctionem probari docet, *etc.* 577

III. Patris ac Filii unitatem Scripturæ testimoniis probat, et primo Isaiæ locum aliorum comparatione et auctoritate Baruch illustrat, ac fidem prophetis hac in re habendam tradit. 578

IV. Argumentis aliquot ad probandam Dei unitatem collectim propositis, in tribus Magorum muneribus Christi divinitatem humanitatemque adumbratas ostendit; non secus ac in Angelo cum tribus pueris inter flammas deambulante. 580

V. Arianorum variæ in Christum blasphemiæ referuntur, quibus antequam respondeatur, monentur catholici caveant a sophismatis philosophorum, *etc.* 581

VI. Christum Patri dissimilem non esse probaturus, memoratis celebrioribus arianorum ducibus, quam male inter eos conveniat, aperit, atque adversus eos præsidium Scripturarum ostendit. 582

VII. Ex Paulo, prophetis atque Evangelio Christus adseritur Patri similis, *etc.* 584

VIII. Ex probata Filii cum Patre similitudine, eundem æternum etiam esse haud ægre demonstrari, quod adstruitur e prophetia Isaiæ, ac Joannis Evangelio. 585

IX. Hæreticos interrogat Vir sanctus, ostensoque illorum responsione, qua Filium omni quidem tempore priorem, Patre autem posteriorem esse affirmabant, in Deum induci mutationem, æternitatem utrique personæ tribuendam colligit. 586

X. Ubi Christi æternitatem confirmavit ex Apostolo, divinam generationem non ad humanæ modulum exigendam, aut curiosius excutiendam; at declinatis quæ hinc nascuntur, difficultatibus, quidquid more corporeo de hac generatione dicitur, spiritali sensu intelligendum esse declarat. 587

XI. Non posse probari e Scriptura Patrem Filio priorem esse, neque etiam argumentis ex hominum generatione desumptis; *etc.* quod autem Christum ex tempore natum audent pronuntiare, cumulum esse impietatis. 589

XII. Iteratæ in Filium objectioni iterum respondetur, eam retorqueri etiam in Patrem posse: cum ergo Pater nec loco, nec tempore, aliave ulla creatura indigeat; sic nec eorum indigentiam adtribuendam Filio: cujus singularis generatio est non solum e Patre, sed etiam e Virgine; et cum in hac non sexus aut similia locum habuerint, in illa quoque non habuisse. 590

XIII. Quæstionem quomodo genitus sit Filius, solvit sanctus Doctor, et revelationi credendum Nabuchodonosoris ac Petri exemplo docet. Hujus ultimi visione æternitatem divinitatemque Filii signatam esse: gentibus ostenduntur similes ariani. 592

XIV. Creaturam non esse Dei Filium hinc adstruitur, quod ipse creaturis jusserit prædicari Evangelium, quod creatura vanitati subdita sit, quod ipse omnia creaverit, legatur genitus, quod tandem ipse ostendit generationis et adoptionis differentiam: ac tot ac tanta testimonia Apostoli expositione confirmantur. 593

XV. Duobus Scripturæ locis quibus factus et creatus Christus dicitur, ut satisfaciat sanctus Præsul, illos nonnisi secundum naturam hominis ipsi convenire declarat, *etc.* 595

XVI. Arianos, si creatum et genitum illis idem sit, Christo inferre injuriam; sin autem illa distare credant, quem legerint genitum, creaturæ loco non habendum. Hoc Pauli ne creaturæ serviatur, prohibentis, Christi tamen se servum esse profitentis, testimonio confirmari: creaturam in Deo non esse, cum simplex sit; nec Filium in creaturæ ordinem redigendum, cum in eo Patri complaceat. 596

XVII. Christum Deum vere esse ex eo probat, quod sit proprius Dei Filius; præmissaque difficultatis suborientis solutione, eamdem rem inde confirmat, quod Christus sit genitus, quodque ex Deo exierit. His subdit Patris ac Filii unitatem operationis ac voluntatis, et apostolis et Centurione in testimonium adductis, Isaiam jungit ac Joannem. 598

XVIII. In Nicæna definitione arianos errores, ne quem decipiant, commemorari. Iidem cum anathemate suo referuntur, quod non modo Nicææ latum dicitur, sed et Arimini semel ac iterum. 600

XIX. Ubi Ario primum e memoratis erroribus adtribuit, eumdem refellit Joannis testimonio, ac e re nata tragicam hæresiarchæ mortem describit: dein reliquas ejusdem blasphemias expedit et confutat. 601

XX. Optat ad se mundandum ut olim ad Isaiam Seraphim aliquem advolare: immo ad se, ad Impera-

torem aliosque lectores suos Christum invitat; ac ut Dominici poculi virtute Gratianus ceterique fideles inebrientur, petit. 603

LIBER SECUNDUS.

PROLOGUS. — Ambrosius, duodecim nomina Filii Dei primo trifariam divisa, non ejus tantum, sed Patris etiam æternitatem probare docet. Mox eadem cum duodecim sacerdotalis vestis lapidibus comparans, quam necessario conjungenda sint, inducta ipsorum nova distributione, patefacit. Deinde ad propositam comparationem rediens, allegorice memorati amictus texturam ac lapillos laudat. Hinc mystica etiam geminæ divisionis ratione allata, institutam comparationem pergit exponere, *etc.* 605

I. Arianorum Dei Filio bonitatem abrogantium objectione non sine horrore proposita, Christi sententiam ex personis loquentium, nec non ex ipsis dictionibus explicat. 608

II. Bonum esse Dei Filium ab operibus probat, *etc.* Tum ubi subjecit utile sibi esse ut bonum dominum ac judicem suum arbitretur, paternum de Filio testimonium adfert, immo etiam partis non exiguæ Judæorum, quibus pejores ariani declarantur. Quæ omnia verborum Sponsæ, Christi bonitatem designantium, claudit expositio. 609

III. Filium Dei Deum bonum ac verum esse, cum Deus unus sit. 611

IV. Omnipotentem esse Dei Filium prisci novique Fœderis auctoritate demonstratur. *ibidem*

V. Objectos adversus Christi omnipotentiam Scripturæ textus exponit; ac maxime in eo immoratur, ut eumdem non raro ex humanæ naturæ affectu loquutum probet. 612

VI. Occasione superiorum Scripturæ locorum libertatem Domini primum ex eo quod eadem præditus affirmetur Spiritus sanctus; deinde expressis testimoniis demonstrat. 614

VII. Redit ad propositæ difficultatis solutionem, et voluntatem affectusque humanos a Christo vere susceptos esse, ac proinde quidquid in ipso non congruit divinitati, ex eisdem oriri docet, atque ad id quod simul Deus et homo erat, referri. 615

VIII. Ex principio proxime ante constituto illud solvitur, quod Christus dixit: *Pater major me est;* ac eumdem Dominum secundum naturam divinam dici non posse Patri inferiorem multis confirmatur. 617

IX. Objicientibus Filium, cum a Patre sit missus, eo minorem esse, respondetur illum etiam a Spiritu missum, quo tamen minor non habeatur, et etiam Spiritum mitti a Patre et Filio, ut utriusque operationum unitas designetur. Hinc sedulo distinguendum, quæ locutiones Christo ut Deo, quæve eidem ut homini conveniant: quarum exempla exponuntur. 620

X. Objectionem a Filii obedientia desumptam solvit, ostensoque Trinitatis unam potentiam, divinitatem atque operationem esse, addit Christum etiam matri, qua minor dici neutiquam potest, obedientiam exhibuisse. 623

XI. Proponit cum arianis humaniter agere, Christi exemplo vulnera vino et oleo curantis: ad quod cœleste medicamentum omnes invitans, quo consilio is carnem induerit, et qua utilitate, tradit. Hinc aperit quantum prosit fidem habere, qua Christum propter nos omnes infirmitatem suscepisse cognoscimus, cujus divinitas in passione erumpebat. Ex quibus intelligere est Dei Filium sine subjectione ulla missum fuisse; nec metuendum ne fides hæc displiceat Patri, *etc.* 624

XII. Christum in persona judicis consideratum catholici an ariani melius sibi concilient, inquiritur. Objectio propter judicis sessionem ac Patris voces exorta dissolvitur, *etc.* atque ex angelico trisagio personarum in Deo Trinitatem, ac simul unitatem naturæ significari declaratur. 626

XIII. Blasphemas arianorum, sabellianorum, et manichæorum de suo judice opiniones Ambrosius refellit, ac propositis Christi de ceteris suis adversariis expostulationibus, judicium sibi mitius futurum sperat. 628

XIV. Judicis exponit sententiam; discussisque adversarium cavillis, ab ea provocationem non dari planum facit. 630

XV. Modeste sentit de Opere suo; dicit tamen ad fidem illud sufficere; cum divinæ generationi tot locis Scriptura suffragetur, cui obsurdescunt ariani. Horum pervicaciam judaicæ plane similem patefaciens, adprecatur illis veritatis amorem. Postremo deserendos eos, utpote hæreticos et Antichristos, docet. 631

XVI. Gratiano victoriam spondens, eam ab Ezechiele prædictam narrat. Ex pietate Imperatoris hanc spem confirmat, superiores clades hæresi orientalium acceptas ferens. Deum tandem obsecrat, ut jam placatus, fideli exercitui, regioni ac duci ferat auxilium. 632

LIBER TERTIUS.

I. Ubi præmisit Ambrosius quamobrem strictius tractata in prioribus libris, in his uberius tractanda suscipiat; objectum sibi fabularum usum exemplo Scripturæ diluit, *etc.* 635

II. Quæ corporis sunt a Christo pro nobis suscepti, divinitati non tri-

buenda: secundum hanc illum altissimum; quod qui neget, eum Patri adscribere incarnationem. Cum Deus legitur solus esse, aut solus habere immortalitatem, id etiam intelligendum de Christo. 636

III. Filium a Patre non separandum ex Apostolo confirmari, *etc.* 638

IV. Christum non nisi secundum carnem factum narrari; quippe qui ut homines redimeret, non eguerit adjutorio, sicut nec ut se resuscitaret; cum aliis ut mortuos resuscitarent, oratione opus fuerit. Etsi autem ipse oraverit, hoc referendum ad humanitatem, *etc.* 640

V. *Factum* in Scriptura non semper idem esse ac *creatum* exemplis ex ipsa petitis docet. Inde colligit non cavillandum ex littera more Judæorum, quibus tamen hæreticos pejores probat, *etc.* 642

VI. Objectionem ex Joanne desumptam ut diluat, primo demonstrat manichæis patrocinari arianum sensum; deinde varia distinguendorum verborum ejusdem loci exposita ratione, ipsum ad substantiam divinam sine Patris injuria referri non posse probat, *etc.* 643

VII. Quod a Salomone dictum est: *Dominus creavit me* etc. incarnationem Christi ad redimenda Patris opera factam signare; quo ex ipsius Filii verbis declarato, *principium* ostendit etiam accipi posse de documentis virtutum, *etc.* 644

VIII. Versiculus in Isaia proxime citatus de Christi humanitate ac divinitate explicatur, eoque varias hæreses jugulari evincitur. 646

IX. Difficultatem ex loco Salomonis supra laudato solvit Ambrosius, *etc.* 647

X. Baptistæ verba ex quibus Christum etiam ante incarnationem factum disputabant, intelligenda de incarnatione, ab antecedentibus probat. Hinc progrediens ad mystica, ipsum dignitate ac merito ante Joannem fuisse declarat; maxime cum Ecclesiæ, cujus typus in historia Ruth expressus fuerat, sponsus, etiam excluso Moyse, solus exstiterit, *etc.* 648

XI. Redit ad locum propositum, et ubi Christus dicitur factus, hoc vel ad incarnationem, vel ad causam sive adjunctum aliquod referri docet. Ad eum sensum plurima sacrorum codicum et Pauli imprimis testimonia edisserit, *etc.* 651

XII. Regnum Patris atque Filii unum esse ac indivisum; et unam similiter utriusque divinitatem. 654

XIII. Filio majestatem suam esse, ac paternæ æqualem: cujus socii non sint angeli, sed spectatores. 656

XIV. Unius substantiæ cum Patre Filium esse: hanc autem etiam secundum divinitatem sumi debere in multis Scripturarum testimoniis, tametsi in aliis nonnullis hoc verbum aut de possessionibus aut de incarnatione intelligatur. 657

XV. Cum Filium Patri ἑτεροούσιόν ariani dicant, eos in Deo substantiam aperte agnoscere: nec ob aliud hanc vocem defugere, nisi quod illum verum Dei Filium fateri nolint. Recte igitur constitutum a Nicænis Patribus verbum ὁμοούσιον, utpote hæresi oppositum et in Scriptura firmatum, *etc.* 659

XVI. Ut catholici contra fraudes arianorum præmuniantur, subdolas quasdam eorum confessiones exponit; nec sufficere quod Filium nonnumquam Deum vocitent, nisi eum admittant Patri æqualem. 661

XVII. Objectioni quæ hic nasci poterat, occurrens, cur Dominus Stephano stare visus sit, explicat; et ex hujus ad Filium precibus ejusdem ac Patris æqualitatem confirmat. 662

LIBER QUARTUS.

I. Haud mirum esse quod homines in Christi cognitione erraverint, sed quod Scripturæ non obtemperaverint: illum quoque nec ab angelis nisi revelatione fuisse cognitum, sicut nec ab ipso Præcursore. Ejusdem Christi in cœlum adscendentis triumphus qualis, et raptu prophetarum quorumdam quanto præstantior: descripto angelorum colloquio, contra arianos Filius omnipotens esse ostenditur. 663

II. In cœlum sine fide adscensurum neminem, vel si quis adscenderit, ejiciendum: illam itaque sedulo conservari debere. Esse etiam in nobis cœlos, quorum portæ aperiendæ, ac per Christi divinitatis confessionem elevandæ sunt. Has ab arianis non elevari, nec ab iis qui requirunt Filium inter terrena; proindeque illos cum Magdalena remittendos ad Apostolos, in quos portæ inferi non prævalebunt: a servo Domini dignitati non derogandum. 666

III. Verba illa: *Omnis viri caput Christus.... caput autem Christi Deus*, primo in arianos ipsos retorquet; deinde Christi tantum secundum naturam humanam considerati Deum caput esse ex alio Scripturæ loco probat; nec prudentius quoque oppositum ab ipsis textum illum: *Qui autem plantat, et qui rigat, unum sunt:* demum quo pacto Pater in Filio, et Filius in Patre, nec non in utroque fideles esse dicantur, aperitur. 668

IV. Objectum ab hæreticis locum: *Non potest Filius facere a se quidquam etc.*, primo e subsequentibus verbis exponit; deinde singulas integri textus voces ariana interpretatione sumi sine impietate aut absurditate haudquaquam posse, potissimum creationis mundi et quorumdam Christi miraculorum exemplis docet. 670

V. Cœptam objecti loci expositionem

urgens, rationes quatuor quibus aliquid fieri non posse affirmamus, explicat, et earum primas tres in Christum non cadere demonstrat; et Filium propter solam potestatis cum Patre unitatem nihil a se facere posse deducit. 672

VI. Accedit ad quartam e rationibus supra memoratis, et Filium nihil facere quod non probetur a Patre, liquido probans, nonnullas difficultates subinde tollit. 675

VII. Proposita doctrina hinc confirmatur, quod Filius sit Patris Verbum, non quale nostrum, sed vivum et operatorium; atque adeo non possit negari ejusdem cum Patre voluntatis, potestatis ac substantiæ. 677

VIII. Hæreticorum objectionem, qua Filium, quod aliud generare non possit, Patri negabant esse æqualem, primo in adversarios ipsos retorquet; deinde hominum ostendit exemplis, quod quispiam generet aut secus, ad potentiam non pertinere, *etc.*, et divina ex humanis non esse judicanda, sed standum Scripturæ auctoritati. Postremo omnipotentiam vel Patri abjudicandam, vel adjudicandam Filio ubi demonstravit, ipsos si filios non genuerint, propriis servis qui sobolem procreaverint, minus potentes fore inducit, proindeque totam eorum disputationem ineptam esse. 678

IX. Varias arianorum captiunculas, queis Filium cœpisse argutabantur, explodit. Nam cum rerum omnium principio non possit esset principium, in humanis etiam eorum argumentatio vitiosa est. Tempus igitur non præcessisse auctorem suum: qui si aliquando non fuit, tunc Pater fuit sine sua virtute ac sapientia. Denique ubi humanis exemplis ostensum est aliquem priusquam nascatur, esse dici, hæreticorum temeritatem detestatur. 682

X. Objicientibus Christum, Joanne teste, vivere propter Patrem, ac proinde ipsi æqualem non habendum, respondetur Filii vitam secundum divinitatem nec cœpisse ex tempore, nec pendere ab aliquo: locum vero de humana ipsius vita intelligendum, ex eo probari, quod ibidem de corpore ac sanguine suo præmiserat. Tum duarum controversi loci expositionum primam referri ad humanitatem, et secunda Filii cum Patre æqualitatem, nec non cum homine similitudinem signari docet. Deinde quo pacto etiam secundum divinitatem propter Patrem vivat, aperit: tandem exposito quæ vitæ nostræ cum divina unitas sit, objectionem, qua Filius per Patrem clarificari opponitur, paucis absolvit. 686

XI. Discrimen ductum e verbis Apostoli, ex Patre omnia, et per Filium omnia esse docentis, irridetur. Ostenditur enim illic eamdem Patris ac Filii omnipotentiam exprimi: quod cum ex aliis locis, tum ex ipsius Pauli textu confirmatur. Hunc absurde ad Patrem referri ab hæreticis, ac pertinere ad Filium, ex ejusdem serie demonstrari; nec tamen quidquam Filii derogari potentiæ, si de Patre intelligatur. Postremo in istis, ex quo, per quem, et in quo aliquid, nullam intercedere differentiam; et hæc omnia de tribus personis dici, evincit. 690

XII. Quod objiciebatur ex Joanne, Filium viti, et Patrem agricolæ comparari, de incarnatione intelligendum: qui vero secundum generationem divinam illud accipiant Filio duas injurias inferre; ac totidem Patri, *etc.* Tum falsa interpretatione denuo rejecta, veraque confirmata, Filius quoque secundum divinitatem agricola esse, ac uva secundum humanitatem, adstruitur, *etc.* 693

LIBER QUINTUS.

PROLOGUS. — Quisnam fidelis et prudens servus. Ejus merces in Petro et in Paulo, cujus auctoritati parere Ambrosius cupiens, hunc librum aliis adjectum voluit, qui non potuerit in superiore comprehendi. Quid in hoc disputaturus sit, quove consilio. Deberi sibi veniam, cum ab omnibus ministris quærenda sit creditæ sibi pecuniæ usura. Hanc sibi usuram fideles esse; beatum autem fore, si mercedem sperare sibi liceat: se tamen sanctorum præmia non tam optare, quam pœnarum immunitatem, ad quam merendam omnes hortatur. 697

I. Quam impii sint ariani, dum illud in quo humana felicitas constat, impugnant. Joannem semper cum Patre Filium conjungere, maxime ubi ait: *Ut cognoscant te solum verum*, etc. Illic igitur *verum Deum* etiam intelligendum de Filio, quando is nec Deus negari possit, nec falsus dici; immo nec etiam nuncupativus. Quo ex Apostolo demonstrato, Christum verum Deum esse rite conficitur. 700

II. Cum probatum sit Filium esse verum Deum, nec minorem Patre; ostenditur per vocem *solus* cum in Scripturis de Patre dicitur, non excludi Filium; quin immo hanc ei vocem præ cunctis et soli ipsi convenire. Trinitatem non inter omnia, sed super omnia solam esse: Filium vero solum facere, quæ facit Pater, ac solum habere immortalitatem; nec proinde in verbis controversis eum a Patre separandum; licere tamen eum locum intelligere de incarnatione: ab illis demum Patrem ab homi-

num redemptione secludi, qui ab hoc Filium sejunctum volunt. 702

III. Arianis urgentibus deos induci duos ex unitate substantiæ, respondetur pluralitatem ex diversitate potius inferri, *etc.* Diversitatem multiplicem in causa esse cur duo homines unus homo dici non possint; cum tamen omnes homines singulariter homo dicantur, ubi naturæ unitas indicatur. Solam in his naturam unam esse; at omnimodam in personis divinis unitatem, *etc.* 705

IV. Objicientibus hæreticis Christum Patri adorationem exhibuisse, reponitur et hoc referendum ad humanitatem, *etc.*: illic tamen addita esse divinitatis testimonia, quod in aliis etiam Christi operibus factum videmus. 707

V. Dominica ad Zebedæi filiorum matrem verba ingerentibus Ambrosius respondet, quod Christus mæstitia illam afficere noluerit, clementiæ fuisse: hujusce indulgentiæ causa multiplex *etc.*; nec tamen Christi divinitati officere suum responsum, tum ex ipsis ejusdem verbis, tum ex aliorum locorum comparatione ostenditur. 708

VI. Accuratius propositam soluturus objectionem, contendit memoratam petitionem, si modo in se impossibilis non fuit, possibilem fuisse Christo: maxime cum ipsi omne judicium Pater dederit, quod sine ulla imperfectionis nota intelligendum. Attamen idem postulatum inter impossibilia censendum probat. Quod ut omnino esset possibile, tunc responsum Christi secundum naturam humanam accipiendum tradit, ac loci explicatione declarat. Denique iterum suam confirmat de sessionis hujus impossibilitate responsionem. 711

VII. Objectio petita ex hoc loco: *Dilexisti eos, sicut et me dilexisti*, ut diluatur, primo arianorum expositionis impietas demonstratur; deinde comparantur eadem verba cum similibus, ac demum totus locus consideratur. Hinc deducitur Christi missionem, etsi secundum carnem accipienda est, illi non officere. Quo probato, qui fiat divina missio describitur. 714

VIII. Christo in quantum verus est Dei Filius, dominum non esse, sed in quantum homo est, *etc.* Quot hæreses uno jugulentur Scripturæ versiculo. Distinguenda igitur quæ Christo vel ut Dei vel ut Davidis filio conveniant: illi enim sub ultimo tantum nomine adscribendum, quod servus fuerit, ac complures locos demonstrat non nisi secundum incarnationem accipi posse. 716

IX. Judaico more ordinem verborum: *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*, objicientibus, præter responsum a se jam datum, regerit etiam Filium ante Patrem sæpe locari. 720

X. Arianos ad gentiles palam transire, dum objiciunt illa verba: *Qui in me credit, non in me credit, etc.* Verus loci sensus explicatur, et ne credatur Dominus nostram in ipsum fidem prohibuisse, alias ut Deus, alias ut homo loquutus ostenditur. Mox variis ejusdem fidei effectibus prolatis in medium, alios quoque nonnullos locos eodem modo sumendos probat. 721

XI. Quod Christus legatur nihil a se loqui, referendum ad ipsius humanitatem: etiam secundum divinitatem audire ac videre Patrem recte dici Dei Filium, et creaturam non esse multis argumentis evincitur. 723

XII. Superiora confirmat ex parabola divitis ad quærendum sibi regnum proficiscentis; ostenditque cum regnum tradet Patri Filius, ad contumeliam non accipiendum, si omnia huic subjicere Pater dicatur. Nos hic esse Christi regnum, et in Christi regno; futuros aliquando in regno Dei, ubi regnat ex æquo tota Trinitas. 725

XIII. Quæ Christi subjectio sit, quæsiturus, ubi subjectiones varias proposuit ac rejecit, Apostolicum textum percurrit, unde impiam explodit hæreticorum hac de re opinionem. Subjectionem quæ futura significatur, divinitatis esse non posse, *etc.* Etiam eidem Filio secundum divinitatem vere omnia subjecta esse; at nondum subjecta hoc sensu dici, quod ejus mandatis non pareant omnes homines: qui postquam illi fuerint subditi, tum Christus in his subjicietur, et Patris opus perfectum erit. 727

XIV. Prosequitur cœptam difficultatem, et Christum non nisi secundum carnem subjectum docet: sed ipsum dum carne subjiceretur, præbuisse tamen signa divinitatis. Repugnare ut secundum hanc subjiciatur: humanitatem vero quam adoptavit, ita in nobis subditam esse, quo pacto in eadem ejus humanitate exaltatur et nostra. Denique quando futura sit eadem illa Christi subjectio, explicatur. 731

XV. Superius disputata resumit, ex unitate divinæ potestatis in Patre ac Filio quæcumque de Filii subjectione dicuntur, ad solam referenda humanitatem colligens: quod præterea ex caritate, quæ eadem utriusque est, confirmat. 734

XVI. Arianos a Spiritus sancto per David condemnatos, quippe qui scientiæ Christi derogare audeant. Locum ab illis ad hoc citatum suspicione corruptionis minime carere; sed ut maxime careat, distinguendam esse vocem *Filius:* Christo enim ut Dei Filio scientiam deesse non

posse, cum sit sapientia; nec partis ullius cognitionem, cum omnia crearit, *etc.* Demum addit varia signa, quibus hæc scientia inesse Christo colligi potest. 735

XVII. Quod Christus diem judicii revelare noluerit, nostræ utilitati consultum esse. Illud alia Domini sententia declaratur; nec non et Pauli loco plane simili. Urgentibus cur ita responderit discipulis ac si nescisset, alii loci quibus Patri eadem tribui videtur ignoratio, opponuntur; nisi tamen malint mendacii accusare Filium, cum neque in hunc neque in Patrem cadat fallere, sed memoratis locis utriusque unitas designetur. 739

XVIII. Dominici ad apostolos responsi causam allaturus, primo illud indulgentiæ Christi acceptum refert; mox alia quorumdam ratione proposita, germanam hanc esse profitetur, quod idem Dominus ex humano affectu loquutus fuerit. Inde colligit scientiam Patris ac Filii æqualem esse; atque adeo non minorem Patre Filium. Postea ubi textui quo dicitur minor, alium quo æqualis traditur, opposuit, arianorum de Filio judicantium temeritatem castigat, et cum illum impie minorem adstruerent, ipsum pie lapidem abs se dici ostendit. 742

XIX. Conversus ad Deum Patrem Vir sanctus, cur Filium eo minorem non statuat, exponit: tum adserit suum non esse ut metiatur Dei Filium; cum angelo metiri tantum Jerusalem datum fuerit, immo et forte Christo, ut homini: sed Arium satanæ imitatorem se præbuisse. Temere igitur de divina generatione disputari; cum tantum humanæ signum per Isaiam sit propositum; *etc.* Postremo quantum fugienda sit Arii arrogantia, variis Scripturæ exemplis demonstrat. 744

DE SPIRITU SANCTO

LIBER TRES.

LIBER PRIMUS.

PROLOGUS. — In Gedeonis electione Dominicæ incarnationis figuram fuisse: in hædi sacrificio, peccatorum per Christi corpus expiandorum: in vituli, profanorum sacrorum abolendorum: in trecentis denique militibus futuræ per crucem redemptionis. Quod plura petierit signa idem Gedeon, mysterii fuisse; per velleris enim siccitatem ac madefactionem, Judæorum infidelitatem, gentiumque vocationem significatas; per rorem autem pelvi exceptum, pedum apostolorum ablutionem. Hac sibi pedum mundari sordes orat Ambrosius, simulque Christi benignitatem laudat. Quam utile sit hanc imitari. Eamdem aquam a Dei Filio missam in orbe mirabiles conversiones operari: sed ab alio mitti non posse, cum sit effusio Spiritus sancti, qui alienæ potestati non subjicitur. 753

I. Argumentum suum aggressus Ambrosius, imperatorem cum propter fidem, tum propter basilicam Ecclesiæ restitutam laudat: hinc ubi dixit adversarios, si Spiritum sanctum servire negaverint, quin sit super omnia diffiteri non posse; addit Spiritum eumdem, cum dixit: *Universa serviunt tibi*, satis innuisse a creaturis se separari: quod aliis quoque testimoniis adstruitur. 759

II. Spiritum sanctum esse inter omnia non probari ex illis verbis: *Omnia per ipsum facta sunt*, cum factus non sit, *etc.* 761

III. Quod Apostolus dixerit ex Patre per Filium omnia esse, ab eorum consortio Spiritum non secludi; cum quæ ad unam referuntur personam, aliis quoque abtribuantur, *etc.* Hæc etiam baptismo in Spiritus sancti nuncupatione convenire. Si autem ob eumdem locum Spiritus ab aliis personis separaretur, utique ob alios locos Pater Filio diceretur postponendus. Ab angelis Filium adorari non a Spiritu; hunc enim testem ejus esse, non ministrum. Cum omnibus anteponitur Filius, intelligendum de creaturis. Dignitatem sancti Spiritus a peccati in eum admissi irremissibilitate probari. Unde sit illa irremissibilitas, et quomodo unus Spiritus. 762

IV. Spiritum sanctum unum et eum esse, qui loquutus est in prophetis et in apostolis, qui Spiritus Dei et Christi est, quem Spiritum, paraclitum, Spiritum vitæ ac veritatis Scriptura significat. 767

V. Spiritum sanctum, cum creaturas santificet, nec creaturam esse, nec mutabilem: eum semper bonum esse, cum a Patre detur et a Filio; nec inter ea quæ declinare dicuntur, numerandum: fontem bonitatis, Spiritum oris Dei, malorum emendatorem, bonum necessario confitendum: cum in Scripturis bonus affirmetur, et Patri ac Filio conjungatur in baptismate, bonum negari neutiquam posse; nec dici in bono proficientem, sed perficientem: quod eum ab omnibus distinguit creaturis. 769

VI. Quamquam in aqua et Spiritu baptizamur, hunc tamen illi longe præstare, atque adeo non sejungendum a Patre et Filio. 772

VII. Spiritum sanctum creaturam non esse, cum sit incircumscriptus, et apostolis per omnes regiones dispersis infusus, quin etiam angelos ipsos, quibus æquales nos reddit, sanctificet. Eodem Mariam repletam esse, nec non etiam Christum Dominum, atque adeo superiora et inferiora omnia, *etc.* 773

VIII. A Deo solo dari Spiritum; neque tamen totum singulis, *etc.* Per Spiritum effundi caritatem, quæ per mysticum unguentum figurata, nihil commune cum creaturis habere ostenditur ipsum autem cum ex ore Dei dicatur procedere, inter creata non reponendum; nec inter divisibilia, cum sit æternus. 776

IX. Spiritum sanctum recte dici unguentum Christi, et oleum lætitiæ, et quas ob causas. Christum ipsum non esse unguentum, cum unctus sit Spiritu sancto: mirum autem id non videri, si unguentum vocetur et Spiritus, cum Pater ac Filius etiam Spiritus appellentur. Nec ullam tamen in ipsis confusionem esse, *etc.* 778

X. Quod Spiritus peccata condonat, hoc illi cum Patre ac Filio, non autem cum angelis esse commune. 781

XI. Spiritum ad omnes mitti, nec transire ex loco in alium, *etc.* Sic igitur eum exire a Filio, ut ipse Filius a Patre, in quo semper manet; sed eumdem venire ad nos, cum ipsum recipimus. Eodem etiam modo venire quo Pater ipse, *etc.* 782

XII. Patris et Filii et Spiritus sancti unam esse pacem atque gratiam, unam caritatem, *etc.*; unam trium communicationem. 784

XIII. Divinarum trium personarum unum esse nomen e Scripturis; at in primis Filii ac Spiritus sancti, cum uterque paraclitus dicatur et veritas. 785

XIV. Singulas Trinitatis personas e sacris codicibus lucem esse; Spiritum autem etiam ignem significari apud Isaiam, cujus in Moysis rubo, in linguis flammeis, et in lagenis Gedeonis figura exstitit. Negari non posse ejus divinitatem, cum eadem sit ejus, quæ Patris et Filii operatio, nec non Dominici vultus lumen ignisque prædicetur. 787

XV. Spiritum sanctum æque ac Patrem et Filium vitam esse; immo vero sive Pater intelligatur, apud quem est fons vitæ, sive Filius, fontem illum esse Spiritum. 789

XVI. Spiritum sanctum flumen esse magnum, cujus munere mystica Jerusalem irrigatur. Eumdem fonti suo, id est, Patri ac Filio æqualem esse, atque in Scriptura significari. Illius aquam sitit Doctor sanctus: sed ut ea conservetur in nobis, diabolum, cupiditatem ac hæresim vitari oportere, deserendos contritos lacus, ut Domini aquam Samaritanæ patriarcharumque exemplo inveniamus. 790

LIBER SECUNDUS.

PROLOGUS. — Tres divinas personas ut priscis judicibus, ita et Moysi non fuisse ignotas: declaratam etiam cum alibi tum apud illum Filii cum Patre, non secus ac trium inter se æqualitatem. Spiritum sanctum adfuisse Samsoni, cujus percurritur historia, et Ecclesiæ mysteriis aptatur. Spiritu recedente, ipsum in multiplices incidisse calamitates, quod resecatis capillis ne tribuatur, spiritales illorum significationes proponit Ambrosius. 793

I. Spiritum Domini etiam Dominum ac virtutem esse, nec in hoc Patri vel Filio inferiorem. 797

II. Unum esse Patris et Filii et Spiritus sancti consilium. 798

III. Sicut vita est cognoscere Patrem et Filium, ita vitam esse cognoscere Spiritum sanctum, *etc.* 799

V. Sicut Patrem ac Filium, ita etiam Spiritum creatorem in Scriptura significari. Hoc ipsum a paganis quoque scriptoribus adumbratum: sed planissime demonstratum esse in mysterio incarnationis, *etc.* 800

VI. Objicientibus ex verbis Amos creari Spiritum, reponitur hanc vocem illic intelligendam de vento, *etc.* Quod si urgeant pervicacius, eumdem locum de Spiritu sancto scriptum fuisse, docet recurrendum ad expositionem spiritualem: Christum enim adventu suo tonitrua, id est, verborum divinorum vim firmavisse; per Spiritum autem humanam animam significari, sicut et carnem a Christo susceptam, *etc.* 803

VII. Creationis spiritalis seu regenerationis non minus auctorem Spiritum esse, quam Patrem ac Filium. In quo consistat illa creatio, ejusque præstantia, et quomodo quod membra et corpus Deo tribuere videntur sacri codices, debeat intelligi. 807

VIII. Argutiam hæreticorum qui Deum idcirco dictitabant *in Spiritu*, non autem *cum Spiritu* glorificandum, ut hinc eumdem Spiritum esse inferiorem colligerent, diluit, *etc.* 809

IX. Apostolicum locum quo hæretici abutebantur, exponit, et declarata hæreticæ interpretationis impietate, ostendit locum integrum de singulis personis recte dici posse; quem tamen proprie ad Filium pertinere adstruit: postremo omnia ejusdem loci membra unicuique personæ convenire, multis confirmat testimoniis; et eo ipso quod Patri competit, ut dicatur *ex illo omnia*, eidem etiam tribui posse *per illum et in illo omnia*. 812

X. Probaturus unam Trinitatis esse

voluntatem, vocationem atque jussionem, docet et Spiritum Ecclesiam vocasse; idque ex electione Pauli et Barnabæ ostendit, et ex missione Petri ad Cornelium. Hic obiter ejusdem Spiritus potestate, ac trina Petri confessione perstrictis, in ejusdem apostoli visione adumbratam declarat vocationem gentium, *etc.* Tum ubi superiora ex alio loco stabilivit, in Jeremia in lacum a Judæis demisso, et inde educto ab Abdemelech, Spiritus sancti a Judæis contemtui habiti, et a gentibus honorati symbolum præivisse demonstrat. 815

XI. Imitaturos nos Abdemeleh, si credamus Filium et Spiritum sanctum omnia cognoscere. Spiritui cognitionem hanc tribui in Scripturis, et Filio quoque. Filium a Spiritu clarificari, sicut et a Filio Spiritum: item ex eo quod Patrem, Filium atque Spiritum legamus eadem loqui ac revelare, unitatem in ipsis naturæ et scientiæ agnoscendam; denique quod *alta Dei scrutatur* Spiritus, ignorantiæ non esse, *etc.* 818

XII. Probato Spiritum æque revelare ac Patrem et Filium, quomodo non loquatur a se idem Spiritus, explicatur; ostenditurque non cogitanda in ipso corporea organa, nec ullam inferioritatem ex eo fingendam, quod audire legatur, quando idem Filio esset adtribuendum; immo vero etiam Patri, cum et ipse audiat Filium. Spiritum igitur eo sensu audire et clarificare Filium, quod eum prophetis atque apostolis revelavit; qua ex re operationis trium personarum unitas adstruitur; et cum eadem Spiritus operetur, quæ Pater, eadem quoque declaratur utriusque esse substantia. 821

XIII. Prophetiam fuisse non solum a Patre ac Filio, sed etiam a Spiritu: hujus quoque idem cum eis imperium atque operationem in apostolos significari; et inde in tribus intelligendam imperii, constitutionis largitatisque unitatem: non timendum tamen ex eo consortio præjudicium, cum illud nec in humana amicitia locum habeat. Denique hanc esse apostolicæ fidei hereditatem hinc confirmatur, quod apostoli scribantur Spiritui sancto obtemperasse. 824

LIBER TERTIUS.

I. Non tantum prophetas et apostolos a Spiritu missos, verum etiam Filium Dei. Probatur id ex Isaia et Evangelistis, quamque ob causam eumdem Spiritum sicut columbam descendisse, ac super Christum manere Lucas scripserit, exponitur. Dehinc eadem Christi missione confirmata, Filium a Patre et Spiritu, non secus ac Spiritum a Patre et Filio, mitti colligitur. 829

II. Filium perinde ac Spiritum dari; unde non subjectio, sed una divinitas operatione demonstratur. 831

III. Eamdem quoque unitatem inde cognosci, quod Spiritus digitus dicatur, et Filius dextera: humani enim sermonis consuetudine juvari [divinorum intelligentiam. Hoc digito scriptas fuisse legis tabulas, quæ postea fractæ sunt, et qua de causa: denique Christum scripsisse eodem digito; nec ullam tamen e corporea comparatione in Spiritu admittendam esse inferioritatem. 832

IV. Spiritum propterea quod digitus vocatur, minorem esse contendentibus, regerit hoc quoque in Filii, qui dextera dicitur, injuriam converti. Hæc ergo nomina nonnisi ad unitatem divinitatis referenda; unde Moyses totam Trinitatem in maris rubri transitu cecinit operatam. Nec mirum ibi Spiritus extitisse operationem, ubi baptismi figura fuit; in hoc tres personas ex æquo operari, *etc.* 834

V. Unitatem per digitum atque dexteram significari inde confirmat, quod eadem opera Dei sint, quæ sunt manuum; et quæ manuum, eadem etiam sint digitorum; ac demum quod manus Filio et Spiritui perinde conveniat ac Spiritui et Filio digitus. 836

VI. Spiritum perinde ac Patrem et Filium arguere; immo vero judicare non posse judices absque ipso, ut Salomonis Danielisque judiciis ostenditur; nec alium Danieli adspirasse, quam Spiritum sanctum. 837

VII. Filium non judicare aut vindicare sine Spiritu; unde et Spiritus Verbi gladius appellatur. Sed cum vicissim Verbum dicatur Spiritus gladius, summam in utroque potentiæ unitatem inde cognosci. 839

VIII. Prædictam unitatem eo probari, quod sicut Pater, ita etiam Filius contristari ac tentari legitur. Tentatum etiam Filium in deserto, ubi erecta fuit in æneo serpente figura crucis: sed Spiritum quoque ibidem tentatum dici ab Apostolo. Hinc Israelitas ab eodem Spiritu directos in terram promissam, *etc.* *ibidem*

IX. Spiritum sanctum exacerbari confirmatur ex Petri verbis; ubi unum et idem esse Spiritum Dei, ac Spiritum Domini, cum ex aliis locis, tum e memorata ejusdem apostoli sententia in Ananiam ac Saphiram ostenditur; unde Spiritus sancti vel cum Patre ac Filio conjunctionem, vel propriam divinitatem evinci contenditur. 841

X. Spiritum sancti divinitatem adstrui ex Joannis loco. Hunc quidem delectum fuisse ab hæreticis, at inani conatu; cum inde faci-

lius eorum perfidia convinci possit. Ut ostendatur hic idem locus esse de Spiritu, contextus series expenditur. Eum de Spiritu sancto nasci, qui renascitur de eodem Spiritu, de quo Christus ipse natus ac renatus creditur. Iterum ex duobus Joannis testimoniis colligitur Spiritus divinitas, ac demum quomodo Spiritus, aqua et sanguis testes dicantur, exponitur. 842

XI. Objicientibus Joannis verba, *Spiritus est Deus*, ad Deum Patrem referenda esse, eo quod postea Deum adorandum *in Spiritu et veritate* prædicit Christus, respondet Ambrosius, *etc.* Scabello pedum, quod adorari præcipitur, designari Domini corpus, cujus cum auctor sit Spiritus, ipsum sequitur adorandum esse, nec tamen proinde Mariam adorandam. Non ergo abrogari Spiritus adorationem, sed ejus cum Patre conjunctionem exprimi, cum Pater *in Spiritu* dicitur adorandus: quod similibus locutionibus confirmatur. 845

XII. Ex eo quod in Trinitate divinitatis lucem, quam in Christo tres apostoli adoraverunt, inesse Paulus significaverit, adorandus etiam Spiritus declaratur. Ostenditur ex ipsis verbis Spiritum designatum ab Apostolo. Ejusdem Spiritus divinitas inde probatur, quod templum habeat, in quo habitet ut Deus, nec non cum Patre ac Filio adoretur: unde in iisdem naturæ unitas intelligitur. 850

XIII. Objicientibus catholicos, dum Spiritui adtribuunt divinitatem, tres deos inducere, retorquetur, ab ipsis ob eamdem causam induci duos deos, nisi divinitatem Filio negaverint. Deinde orthodoxa doctrina exponitur. 851

XIV. Alios locos ad probandum trium personarum imperium adferri posse. Adferuntur duo ex epistolis ad Thessalon., et iisdem Spiritui dominatum sicut et aliis personis arrogari, aliorum Scripturæ textuum collatione ostenditur. Demum alio ex altera ad Corinth. loco, et Dominum Spiritum esse, et ubi sit Dominus, colligitur. 852

XV. Etsi Spiritus Dominus appelletur, tres tamen Dominos hinc non induci; cum ex eo quod Filius non secus ac Pater in variis Scripturæ locis Dominus appellatur, non inducantur duo Domini, *etc.* 854

XVI. Patrem sanctum esse, ac similiter Filium et Spiritum, atque hinc trisagio eodem celebrari; nec posse a nobis Deum prædicari dignius, quam si eumdem sanctum dicamus; unde clarum fit Spiritui sancto non derogandum. Eidem inesse omnia quæ Dei sunt, cum in baptismate una cum Patre et Filio nominetur, eique Pater dederit quod majus omnibus est, *etc.* Igitur e loco Joannis unde calumniam conflabant hæretici, Trinitatis æqualitatem unitatemque adstrui deitatis. Tandem ubi expositum est quo pacto Filius a Patre accipiat, quemadmodum citato loco jugulentur varii hæretici, aperitur. 856

XVII. Ubi ad intelligentiam verborum Domini loca, in quibus verba illa dicta fuerint, juvare exemplis ostendit Ambrosius, Christum sententiam ex Joanne citatam locutum esse in porticu Salomonis, per quam sapientis anima significatur, docet, *etc.* Addit ab iis qui fidem non habeant iisdem verbis, Christum lapidari; et quemadmodum Petro, quod illa sit confessus, claves cœli datæ fuerunt; ita Iscariotem, quod hæc ipsa non crediderit, male periisse. Per hanc occasionem in Judæos, qui Dei Filium emerunt, ac vendiderunt Josephum, invehitur. Mystice utriusque pretia edisserit; ac murmure proditoris de unguento Magdalenæ eadem ratione exposito, subjicit alio modo Christum emi ab hæreticis, alio a catholicis, illosque nequicquam sibi nomen usurpare christianorum, si Spiritum a Patre diviserint. 858

XVIII. Spiritus sancti divinitatem ex hactenus disputatis, confirmaturus, nonnulla iterum tractanda sumit, nimirum peccata eum non habere, sed condonare: creaturam non esse, sed creatorem: non adorare, sed adorari. 861

XIX. Ex eo quod supra probatum et Spiritum manere et loqui in prophetis, colligit ab eo cognosci omnia, quæ Dei sunt; atque adeo unum esse cum Patre et Filio. Hoc exinde confirmat quod omnia habet, quæ habet Deus, nempe divinitatem, cordis cognitionem, *etc.* 864

XX. In flumine de sede Dei promanante figuram fuisse Spiritus sancti; per aquas vero quas David memorat, cœlestes virtutes designari. Regnum Dei opus esse Spiritus: nec mirum, si hic idem conregnet cum Filio, quando nos etiam Filio conregnaturos promittat Paulus. 865

XXI. Missum a Spiritu fuisse Isaiam, proindeque eumdem Spiritum ab eo visum. Quid per currentes rotas, alasque diversas intelligendum; et qua ratione cum Spiritus a Seraphim prædicetur Deus Sabaoth, hoc ei nomen negari nisi ab impiis neutiquam possit. 866

XXII. Ut regni unitas probetur in tribus personis, citatus Isaiæ locus expenditur; et in iis a quibus vel de Patre vel de Filio vel de Spiritu expositus sit, nullam sensus diversitatem fuisse declaratur. Ad hæc majestate Spiritui inde adserta, quod crucifixus dicatur Dominus majestatis, ejus cum Patre ac Filio tanta æqualitas ostenditur, ut ipsum hinc numquam dejecturi sint ariani. 868

DE INCARNATIONIS DOMINICÆ SACRAMENTO

LIBER UNUS.

I. Indicata dicendi occasione, ad sacrificia Caini et Abelis pertransit Ambrosius. Tum quid in prioris oblatione Deo displicuerit, explorat. Deinde quosnam lata in Cainum feriat sententia, docet. 875

II. Post enumerata varia hominum genera, qui fere sub nominis christiani falso velamine Ecclesiam lacerantes, memoratæ sententiæ obnoxii sunt, admonet quemadmodum nobis declinanda sit. 876

III. Iis qui Joannis testimonium de Verbi æternitate non reciperent, increpitis, nec non laudato eodem evangelista, locum expendit, quo non solum Verbi æternitatem divinitatemque signari tradit; sed etiam ex his eadem in Patre adtributa demonstrari. Corporeum in Verbo nihil cogitandum; et quamvis ejus naturam minime capiamus, sufficere nobis debere Joannis auctoritatem, de quo quanam ratione Verbum viderit, explicatur. 879

IV. Non sufficere si credamus in Christo veram carnem, nisi a divinitate omnem cum ea confusionem, aliamve infirmitatem secludamus: neque si eumdem utriusque fœderis Deum dicamus, nisi coæternum ipsimet Verbum profiteamur: nec si ante Virginem agnoscamus illum cœpisse, nisi omni principio antiquiorem prædicemus. Commendatur Petri confessio; et cur ille, loquentibus aliis, tacuerit quamve pulchre idem postea responderit. 881

V. Fidem hanc Ecclesiæ fundamentum esse, ac valere adversus omnes hæreses, qua in Christo divina simul et humana generatio creditur. Duas illas generationes invicem sibi non officere; *etc.* Non ergo infirmitates corporis divinitati adtribuendas, cum hæc a loco et tempore absoluta sit; et nihil nisi secundum carnem pati potuerit Verbum divinum. 884

VI. Perstringuntur ii omnes hæretici, qui Christum vel in phantasmate passum, vel duas in se personas complexum dicunt, non secus ac qui vel a Dei Filio Verbum distinguunt, vel a carne non distinguunt divinitatem, vel hanc tamquam imperfectam injuriis corporis subjiciunt. Cum autem horum omnium auctores sint ii, qui divinitatem carnemque Domini unius naturæ esse fingebant, eos Nicœni concilii auctoritatem falso venditare ostendit Ambrosius, *etc.* Addit carnem ab eo propterea susceptam, ut quod peccaverat, in se redimeret, *etc.* Postremo ostendit quam absurda sint quæ ex adversariorum opinione sequantur. 887

VII. Quod libris superioribus hunc addiderit, excusat: deinde ubi rationes eorum, qui animam a Christo negabant esse susceptam, ineptas demonstravit, eamdem animæ susceptionem Scripturæ adstruit testimoniis: tum exposito cur animam a Domino non prætermissam esse oportuerit, eosdem vano timore agitari ostendit. Quomodo metuere aut proficere dicatur Christus, *etc.* 891

VIII. Contra catholicam sententiam, Filium qui generatus est, Patri qui generavit, æqualem esse, opponentibus adversariis genitum cum ingenito ejusdem naturæ esse non posse; respondetur voces *genitum* atque *ingenitum* quæ in Scripturis non leguntur, ab iis induci, cum illas *naturam* et *substantiam* ideo repudient, quod eas in iisdem Scripturis negent exstare, dum in Deo esse ex sacris codicibus evincitur. 896

IX. Dum ingenitum Patrem, quod in Scriptura non legerunt hæretici, sibi concedi volunt, eos contentionis studium patefacere. Fatendum tamen id scriptum esse, sed apud Arium, cui opponitur Apostolus. Retorquetur eorum objectio contra ipsos, et vox *ingenitus* etiam creaturæ communis adseritur. Mox explicato adversariorum ratiocinio, reponit Ambrosius vocibus geniti atque ingeniti non naturam significari, sed qualitatem: hoc fuse probat, *etc.* 898

X. A superioribus eos non discrepare, qui Filium Patri similem agnoscentes, ejusdem substantiæ inficiantur. Non enim posse inter eos accidentalem aut partialem intercedere similitudinem, *etc.* Nihil ergo vocem *ingenitum* catholicis obstare, sed hæreticorum prodere perfidiam; quippe qui dum vocem in Scriptura ignotam usurpabant, omnipotentiam quæ illis personis ibi tribuitur, negabant. 902

ICONUM XYLOGRAPHICARUM
HUJUS VOLUMINIS ARGUMENTA

In capite voluminis: Ambrosius prædicans, variis ordinibus cleri populique adstantibus.

In literis singulorum De officiis *librorum capitalibus:*

N — Ananiæ mors ad Petri pedes.
S — Elias in deserto pastus a corvo.
D — Moyses orans in monte, sustinentibus ejus brachiis Aaron et Hur.

In literis singulorum De Virginibus *librorum capitalibus:*

S — Sancta Agnes.
S — Gabrielis Archangeli ad Mariam Annunciatio.
Q — Liberius P. M. dat Marcellinæ velum.

In capitali litera libri De Viduis.

B — Jaël post Sisaræ percussionem.

In capitali litera libri De Virginitate.

N — Petri miraculosa piscatio, adstante in littore Domino.

In capitali litera libri De Institutione Virginis.

C — Eliseus vitam defuncto puerulo restituens.

In capitali litera libri Exhortatio virginitatis.

Q — Virgo et Martyr Sotheres.

In capitali litera libri De lapsu virginis consecratæ.

Q — Virgo et Martyr Thecla.

In capitali litera libri De Mysteriis.

D — Jesus sanans surdum et mutum.

In capitalibus literis librorum De Sacramentis.

D — Collatio Baptismatis: Vidisti fontem, vidisti et sacerdotem supra fontem, n. 9.
I — Piscina probatica: Quotiescumque descendisset angelus, movebatur aqua, n. 3.
H — Jesus se offert baptismati: Venit ad Johannem, n. 4.
I — Communio sacramentalis: Dicit tibi sacerdos: Corpus Christi; et tu dicis: Amen, n. 25.
H — Christi fidelis orans: Attolle oculos ad Patrem et dic: Pater noster, n. 19.
S — Oratio ad tentationum liberationem obtinendam: Et ne patiaris nos induci in tentationem, n. 24.

In capitalibus literis librorum De pœnitentia.

S — Tunc lupi et agni simul pascentur, leo et bos paleam manducabunt, serpens autem terram ut panem *etc.* n. 67.
E — Confessio auricolaris: Solvit criminum nexus verecunda confessio peccatorum, n. 40.

In capitalibus literis librorum De Fide.

R — Sanctissima Trinitas.
S — Ecce Agnus Dei.
Q — Petrus sanans claudum ad portam speciosam templi.
C — Sto ad ostium et pulso.
Q — Christus prudentiam docet.

In capitalibus literis librorum De Spiritu Sancto.

H — Hierobaal sub arbore messem virga cædit, n. 1.
E — Sampson leonem discerpens, n. 5.
S — Jesus sedens in Synagoga Isaiam explicat, n. 1.

In capitali litera libri De incarnationis Dominicæ Sacramento.

D — Verbum caro factum est.

INDEX GENERALIS
HUJUS QUARTI TOMI

PRÆFATIO *ad libros* DE OFFICIIS MINISTRORUM . . . . . Pag. 13
DE OFFICIS MINISTRORUM. — *Liber primus* . . . . . » 21
» » *Liber secundus* . . . . . » 101
» » *Liber tertius* . . . . . » 145
PRÆFATIO *ad libros tres* DE VIRGINIBUS . . . . . » 185
DE VIRGINIBUS AD MARCELLINAM SOROREM SUAM. — *Liber primus* » 189
» » » *Liber secundus* » 211
» » » *Liber tertius* » 223
PRÆFATIO *ad librum* DE VIDUIS . . . . . » 237
DE VIDUIS — *Liber unus* . . . . . » 241
PRÆFATIO *ad librum* DE VIRGINITATE . . . . . » 271
DE VIRGINITATE — *Liber unus* . . . . . » 273
PRÆFATIO *ad librum* DE INSTITUTIONE VIRGINIS . . . . . » 311
DE INSTITUTIONE VIRGINIS. — *Liber unus* . . . . . » 315
PRÆFATIO *ad librum* EXHORTATIO VIRGINITATIS . . . . . » 345
EXHORTATIO VIRGINITATIS. — *Liber unus* . . . . . » 349
PRÆFATIO *ad librum* DE LAPSU VIRGINIS CONSECRATÆ . . . . . » 379
DE LAPSU VIRGINIS CONSECRATÆ. — *Liber unus* . . . . . » 385
Idem juxta Codices Espinaliensem et Bibliothecæ Ambrosianæ . . . » 401
PRÆFATIO *ad librum* DE MYSTERIIS . . . . . » 421
DE MYSTERIIS. — *Liber unus* . . . . . » 427
PRÆFATIO *ad libros* DE SACRAMENTIS . . . . . » 447
DE SACRAMENTIS — *Liber primus* . . . . . » 457
» *Liber secundus* . . . . . » 465
» *Liber tertius* . . . . . » 473
» *Liber quartus* . . . . . » 479
» *Liber quintus* . . . . . » 489
» *Liber sextus* . . . . . » 497
PRÆFATIO *ad libros* DE PŒNITENTIA . . . . . » 505
DE PŒNITENTIA. — *Liber primus* . . . . . » 509
» *Liber secundus* . . . . . » 539
PRÆFATIO *ad libros* DE FIDE . . . . . » 567
DE FIDE. — *Liber primus* . . . . . » 573
» *Liber secundus* . . . . . » 605
» *Liber tertius* . . . . . » 635
» *Liber quartus* . . . . . » 665
» *Liber quintus* . . . . . » 697

Præfatio *ad libros* De Spiritu Sancto . . . . . Pag. 747
DE SPIRITU SANCTO. — *Liber primus* . . . . . » 753
» » *Liber secundus* . . . . . » 793
» » *Liber tertius* . . . . . » 829
Præfatio *ad librum* De Incarnationis Dominicæ Sacramento . . . » 871
DE INCARNATIONIS DOMINICÆ SACRAMENTO. — *Liber unus* » 875
Præfatio ad Fragmenta *e libro* De Sacramento Regenerationis . . » 905
Fragmenta *e libro* DE SACRAMENTO REGENERATIONIS . . . » *ibid.*
Præfatio ad Ambrosianum Fragmentum ex Theodoreto desumptum . . » 909
FRAGMENTUM AMBROSIANUM *ut supra* . . . . . » *ibid.*
Elenchus manuscriptorum necnon editorum codicum *ad quos in editione concinnata a Patribus Ordinis Benedictini Congregationis Sancti Mauri exacta et castigata sunt ea Sancti Ambrosii Opera quæ hoc volumine comprehenduntur* . . . . . » 913
Elenchus mss. exemplarium *quæ ad hanc parandam editionem jugi examine discussa sunt quoad libros qui hoc quarto volumine exhibentur* » 917
Index locorum Sacræ Scripturæ *quæ hoc volumine declarantur* . . » 919
Index rerum et sententiarum . . . . . » 929
Index rerum præcipuarum *quæ in notis propositæ sunt* . . . . . » 977
Index *quo exhibentur* argumenta Capitulorum *quæ in libris hujus quarti tomi continentur* . . . . . » 981
Iconum xylographicarum *hujus voluminis argumenta* . . . . . » 1033

FINIS QUARTI TOMI.

DATE DUE

GAYLORD	PRINTED IN U.S.A.

GTU Library
2400 Ridge Road
Berkeley, CA 94709
For renewals call (510) 649-2500
All items are subject to recall.

GTU Library
G
3 2400 00165 3421